СЛОВНИКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української мови
Український мовно-інформаційний фонд

СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Київ
Наукова думка
2003

ББК 81.2УКР-4
С48

Укладачі

В. М. БІЛОНОЖЕНКО, І. С. ГНАТЮК,
В. В. ДЯТЧУК, Н. М. НЕРОВНЯ,
Т. О. ФЕДОРЕНКО

У словнику представлені
найуживаніші фразеологічні одиниці сучасної української мови,
розтлумачено їх значення, подано широку дериваційну базу фразеологізмів
і проілюстровано цитатним матеріалом. До словника
додається покажчик, у якому відбито кожен повнозначний компонент
фразеологічної одиниці з відсиланням та вказівкою на місце
опрацювання реєстрового фразеологізму.
Для широкого кола користувачів — наукових працівників,
письменників, журналістів, редакторів видавництв, викладачів вузів, учителів,
студентів, учнів та шанувальників українського слова.

Відповідальний редактор
В. О. ВИННИК

Затверджено до друку вченою радою
Інституту української мови НАН України

Видання здійснене в межах проекту "Словники України"
відповідно до Указу Президента України від 7 серпня 1999 року № 967
"Про розвиток національної словникової бази"

Редакція філології, художньої літератури та словників

Редактори
Українського мовно-інформаційного фонду
Н. М. Сухарина, Л. Л. Шевченко

Редактори видавництва

Є. І. Мазніченко, О. В. Осадча, Н. М. Отрох

С $\frac{4602030000 - 015}{2003}$ 30 - 2003

ISBN 966-00-0797-3

ПЕРЕДМОВА

Пропонований читачеві "Словник фразеологізмів української мови" містить 7922 фразеологічні одиниці, вживані в сучасному українському мовленні. Фразеологізми — це своєрідні мовні знаки, які становлять основу національного обличчя кожної мови, бо в них, як ні в жодній іншій мовній одиниці, яскраво виявляється специфічний національний колорит, особливості образного народного мислення, власне національне сприйняття "мовної картини світу", віддзеркалення характерних особливостей культури й побуту, народних звичаїв, історичного минулого тощо.

"Словник фразеологізмів української мови" з достатньою повнотою передає мовне фразеологічне багатство на матеріалі літературної мови XIX–XX століть.

Основою реєстру Словника став "Фразеологічний словник української мови" у двох книгах (К.: Наук. думка, 1993 та друге стереотипне видання — 1999 рік) — перший академічний словник, у якому найповніше відображено загальновживану фразеологію української мови і подано її всебічну лексикографічну характеристику. Авторами названого словника були співробітники Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР (згодом Інституту української мови НАН України) В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк, В. Й. Горобець, В. В. Дятчук, В. П. Забєліна, Н. М. Неровня, Н. І. Пашковська, О. П. Петровська, Н. П. Романюк, Т. О. Федоренко, Л. А. Юрчук.

Разом з невпинним розвитком мови, насамперед її лексичного складу, в безперервному русі перебуває і фразеологічний фонд, поповнення якого фіксує лексична картотека Інституту української мови НАН України. Тому "Словник фразеологізмів української мови" істотно доповнений фразеологічними одиницями, не зафіксованими у попередньому виданні, ілюстраціями, представленими в першу чергу картотечними матеріалами нових авторів, а також тих письменників, які протягом тривалого часу були вилучені з літературного процесу; крім того, використано матеріали, відображені у фразеологічних зібраннях, які з'явилися останнім часом [1].

У реєстрі Словника свідомо не наводяться деякі лайливі фразеологізми та прокльони типу *бодай ти каменем сів, щоб тебе об землю кидало, черви б поїли, чорт би побрав.* Зате в Слов-

---

[1] *Ужченко В. Д., Ужченко Д. В.* Фразеологічний словник української мови.— К. : Освіта, 1998; *Прадид Ю. Ф.* Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь: Эмоции человека.— Симферополь: Редотдел Крымского комитета по печати, 1994; *Ужченко Віктор, Ужченко Дмитро.* Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу.— Луганськ, 1997 ; 2002.

нику значно ширше представлені фразеологічні одиниці біблійного походження та діалектні фразеологізми, які засвоєні літературною мовою і стали вже загальновживаними (напр.: **ЄГИ́ПЕТСЬКА ТЬМА, Я́КО ТАТЬ В НО́ЩІ**), а також одиниці, не зафіксовані попередніми виданнями словників (напр.: **НАТИСКА́ТИ КНО́ПКУ, ГАРЯ́ЧА ТО́ЧКА, НО́МЕР ОДИ́Н**).

Як уже було відзначено, у Словнику подається повна лексикографічна характеристика фразеологічних одиниць. Кожен реєстровий фразеологізм представлений у всіх варіантах, з якомога ширшим і повнішим розкриттям усіх його значень та їх відтінків, з можливими похідними формами, що підкріплене ілюстративним матеріалом авторитетних джерел — творів художньої літератури, фольклорних записів, публіцистичної та науково-популярної літератури, окремих перекладних праць, які репрезентують світову класичну спадщину, а також періодичної преси. Деякі фразеологізми у досить рідких випадках ілюструються словосполученнями-рече́ннями, взятими авторами з усного мовлення.

Словник розрахований на філологів, письменників, перекладачів, журналістів, працівників видавництв та широке коло користувачів — шанувальників української мови.

Для підготовки цього видання в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України було створено спеціальну комп'ютерну технологію. Вона базується на формальній моделі лексикографічної системи Словника фразеологізмів, застосування якої уможливило формування відповідної словникової бази даних, її індексування та автоматичну побудову повного покажчика Словника. Цю працю було виконано І. В. Остаповою в межах здійснюваної відповідно до Указу Президента України від 7 серпня 2000 р. № 967 програми розвитку національної словникової бази.

Поняття фразеологізму. Теоретичні засади побудови та структура словника

I. Автори "Словника фразеологізмів української мови" щодо теоретичних засад визначення фразеологічних одиниць дотримуються принципів, розроблених Л. А. Юрчук у "Фразеологічному словнику української мови" у двох книгах. В основу пропонованого Словника покладено розуміння фразеологічної одиниці як усталеного стійкого словосполучення з постійним, відтворюваним за традицією складом компонентів, у якому втрачена їх лексична самостійність і яке виражає цілісне фразеологічне значення, створюване в основному внаслідок переосмислення вільного словосполучення, а також виступає членом речення [1]. Лише наявність усіх названих ознак у сукупності дала підставу для виділення величезної кількості стійких словосполучень фразеологічних одиниць і залучення їх до реєстру Словника.

Згідно з такою інтерпретацією фразеологізму до фразеологічних одиниць не зараховувалися, а отже, не вносилися до реєстру Словника сталі словосполучення, у яких відсутнє метафоричне (за принципом подібності) або метонімічне (за принципом суміжності) переосмислення (*наживати ворогів; не час*); прислів'я (*дарованому коневі зубів не лічать*; *знає кіт, чиє сало з'їв*); приказки (*мова — не полова; не ти перший, не ти останній; коса — дівоча краса*); усталені порівняння (*кремезний як дуб; червоний як рак; росте як бур'ян*); крилаті вирази (*усе тече, все змінюється* (давньогр.); *від великого до смішного один крок* (фр.); *бути*

[1] Див.: *Юрчук Л. А.* Теоретичні засади реєстру Фразеологічного словника української мови // Мовознавство.— 1983.— № 5.

чи не бути (англ.)); перифрастичні звороти, які замінюють слова в описовій формі (*виявляти піклування* = піклуватися; *надавати допомогу* = допомагати; *покладати надію* = надіятися); складені терміни (*лінгвістична географія, цукровий діабет, електрична дуга*); нефразеологізовані тавтологічні (із повторенням слова) словосполучення (*з боку на бік, дурень дурнем, ридма ридати, смішки смішками*); словосполучення, у яких компоненти зберігають свої лексичні значення, але один із них реалізує свою семантику лише у поєднанні з іншими компонентами (*гусяча шкіра, вовчий апетит, єгипетська робота*); словосполучення, які становлять собою складені прийменники (*у зв'язку з, на відміну від, відповідно до*) або складені сполучники (*через те, що; для того, щоб; з того часу, як*); деякі дієслівно-іменні словосполучення близькі до перифразів (описових зворотів), у яких значення дієслів певною мірою віддалене від свого основного завдяки поєднанню з абстрактним іменником на позначення "почуття", "настрій", "переживання" тощо (*впадати в гнів, вводити в оману, доводити до розпачу*).

II. Оформлення реєстрової одиниці становить одне із складних питань укладання фразеологічного словника. Реєстрова одиниця оформляється у вихідній формі, яка у фразеологізмах визначається передусім співвіднесеністю її з тією чи іншою частиною мови, що забезпечується, як правило, опорним компонентом, який і визначає цю співвіднесеність.

Фразеологізми, які можуть змінюватися, у реєстрі подаються у прийнятій для словників вихідній формі цих компонентів. Так, у субстантивних (іменних) фразеологічних одиницях іменник подається у називному відмінку однини (**БІЛА ВОРÓНА, ПРОПИСНÁ ÍСТИНА, КÁМІНЬ НА ШИЇ**). Ті субстантивні фразеологізми, які не мають форми однини, фіксуються у множині (**АДÁМОВІ ДІТИ, ВИСÓКІ ПОРÓГИ**).

Прикметниковий компонент зі змінними формами в ад'єктивних (прикметникових) фразеологізмах подається у формі чоловічого роду однини (**НЕ ВÁРТИЙ ЛÁМАНОГО ГРОШÁ, НЕЧИСТИЙ НА РÝКУ, ЛЕГКИЙ НА СПÓМИН**). Ті ад'єктивні фразеологізми, які не мають форми однини, фіксуються у множині (**ОДИН ÓДНОГО ВÁРТІ**). Якщо ад'єктивній фразеологічній одиниці не властиві змінні форми, вона фіксується в реєстрі у своїй єдиній парадигмі (**ЧИСТОЇ ВОДИ** — справжній, **ВИСÓКОЇ ПРÓБИ** — досконалий).

У дієслівних фразеологічних одиницях дієслова, які вживаються в особових формах, наводяться у формі інфінітива (**НАВЕРТÁТИСЯ НА ЯЗИК, ЛАМÁТИ ГÓЛОВУ, МОЗÓЛИТИ ÓЧІ**). У тих дієслівних фразеологізмах, які мають нефіксований порядок слів і які в контексті функціонують з різним порядком компонентів, на перше місце ставиться переважно дієслівний компонент: **ВИЇЖДЖÁТИ НА ЧУЖІЙ СПИНІ, ЗАГЛЯДÁТИ В ГОРШКИ, ІТИ В ОДНІЙ УПРЯЖЦІ, МОЛÓТИ ЯЗИКÓМ.** Якщо ж дієслівний фразеологізм має фіксований, незмінний порядок компонентів, коли дієслово уживається не на першому місці, він подається в тій же формі (**ГÓЛЦІ НІДЕ ВПÁСТИ, НІЧОГО ГРІХÁ ТАЇТИ, І ÓКОМ НЕ МОРГНÝТИ**).

Видові пари дієслівних фразеологізмів подаються в реєстровій одиниці через скісну лінію (**ВЛÁЗИТИ / ВЛІЗТИ В ДÝШУ, ДОБИРÁТИСЯ / ДОБРÁТИСЯ ДО ПЕЧІНÓК, СІДÁТИ / СІСТИ НА ГÓЛОВУ**). Фразеологічна одиниця, що вживається у формі лише одного виду, подається у формі цього ж виду (**КУСÁТИ ГÝБИ, ЛЯПАТИ ЯЗИКÓМ, ЗАОРÁТИ НÓСОМ**).

У Словнику вихідним вважається недоконаний вид дієслівних фразеологічних одиниць, і форма недоконаного виду подається на першому місці в межах реєстрової одиниці (**ГНÝТИ / ЗІГНÝТИ СПИНУ, ЗАНЕПАДÁТИ / ЗАНЕПÁСТИ ДÝХОМ**). Але якщо фразеологізм вживається здебільшого у формі доконаного виду, то вона наводиться першою

з відповідною формулою тлумачення (**ВТЕ́РТИСЯ / ВТИРА́ТИСЯ В ДОВІ́Р'Я; ДІСТА́ТИ / ДІСТАВА́ТИ О́БЛИЗНЯ**).

Дієслівні фразеологізми будь-якої структури, незмінні за формою, фіксуються у реєстрі в цій же формі (**ЯК КОРО́ВА ЯЗИКО́М ЗЛИЗА́ЛА, ПО́ЛИ ВРІЖ ТА ТІКА́Й, ҐРУНТ ХИТА́ЄТЬСЯ ПІД НОГА́МИ, ЧЕ́РЕЗ ГУБУ́ НЕ ПЛЮ́НЕ**).

У реєстрових фразеологізмах із структурою двоскладових речень дієслова подаються у формі 3-ї особи теперішнього часу, якщо вид недоконаний, або минулого часу чи простого майбутнього часу — при доконаному виді (**ВУ́ХА В'Я́НУТЬ, О́ЧІ РОЗБІГА́ЮТЬСЯ / РОЗБІ́ГЛИСЯ, СМИКНУ́В ЧОРТ ЗА ЯЗИКА́, КУ́РИ ЗАГРЕБУ́ТЬ**).

Часові форми дієслівних фразеологічних одиниць дістають відображення не у реєстрі, а в ілюстраціях: **ДУША́ СПІВА́Є...** *Вона* [Настуся] *прагнула говорити якнайділовитіше, .. а в самої співала душа, оченята так і бризкали захопленням* (Ю. Збанацький).

Також відображаються не у реєстрі, а лише в ілюстраціях і дієприслівникові форми фразеологічних одиниць (**ви́йшовши на доро́гу** у статті **ВИХО́ДИТИ / ВИ́ЙТИ НА ДОРО́ГУ**; **зв'я́зуючи ру́ки** — у статті **ЗВ'Я́ЗУВАТИ РУ́КИ**), крім тих, які несуть на собі додаткове семантичне навантаження. Такі дієприслівникові фразеологізми фіксуються як реєстрові: **НЕ ПОКЛАДА́ЮЧИ РУК** — невтомно, сумлінно, з великим завзяттям.

Усі можливі змінні форми фразеологічних одиниць відображаються в ілюстраціях до них.

Адвербіальні (прислівникові) фразеологізми в реєстрі подаються у своїй єдиній уживаній формі (**У ВІДКРИ́ТУ; ЯК У ВІ́ЧІ НЕ ВСКО́ЧИТЬ; НА ВЕСЬ ДУХ; ХОЧ О́КО ВИ́КОЛИ**).

Таким же чином оформляється реєстр і вигукових фразеологічних одиниць (**КУДИ́ ТВОЄ́ ДІ́ЛО!; ЧИ ТИ БА!**).

III. У Словнику відображено одну із специфічних особливостей фразеологізмів як одиниць мови — варіантність, тобто видозміни фразеологічних одиниць, які полягають у можливості взаємозамінності їх компонентів іншими словами або формами при збереженні семантики всієї одиниці. Усі варіанти подаються у круглих дужках біля основного компонента меншими літерами. У реєстрі відображаються типові можливі формальні варіанти, які стосуються зміни форми фразеологізму (**ВТЕ́РТИСЯ В ДОВІ́Р'Я (в дові́ру); ДО СИ́ВОГО ВО́ЛОСУ (во́лоса); І ВОЛОСИ́НА НЕ ВПАДЕ́ (не спаде́) З ГОЛОВИ́; ІТИ́ ДО РУК (у ру́ки); НЕ БА́ЧИТИ СВІ́ТУ (сві́та) БІ́ЛОГО; ВЕ́РТИТЬСЯ НА ЯЗИЦІ́ (на язику́)**) та фонетичні варіанти — зміни у звуковому складі компонентів фразеологічних одиниць (**БАС УРВА́ВСЯ (увірва́вся); ХАЛІ́Ф (калі́ф) НА ЧАС**).

Але не всі фонетичні варіанти дістають відображення у реєстровому фразеологізмі. Зокрема, варіанти деяких прийменників, префіксів та сполучників (напр., **у—в, і—й, з—із, від—од**) у реєстрових формах не наводяться. У подібних варіантах для реєстру перевага надається уживанішим у літературній мові компонентам, а фонетичні форми з такими варіантами фіксуються в ілюстраціях.

У реєстровій одиниці подається також і морфологічна варіантність компонентів (**ГО́СТРИЙ НА О́КО (на о́чі); І ВГО́РУ ГЛЯ́НУТИ НІ́КОЛИ (нема́ коли́); НІ ЗА ПОНЮ́ШКУ (за по́нюх) ТАБА́КИ; ПРО ВСЯ́КИЙ (про всяк) ВИ́ПАДОК**).

Найповніше у реєстрі відбита надзвичайно поширена у фразеології лексична варіантність фразеологічної одиниці, у якій досить часто може варіюватися кілька компонентів (**ЛЕ́ДВЕ (наси́лу) ДУША́ ДЕ́РЖИТЬСЯ (трима́ється) В ТІ́ЛІ; ВІДКРИВА́ТИ (розкрива́ти) ДУ́ШУ (се́рце); ВІДЛЯГЛО́ (відійшло́) ВІД СЕ́РЦЯ (від душі́, на се́рці, на душі́); СТА́ТИ НА БЛИЗЬКУ́ (коро́тку) НО́ГУ**).

У реєстровій фразеологічній одиниці відбивається також факультативність її компонентів, коли фразеологізм може вживатися у мовленні в повному або неповному складі, тобто може функціонувати з наявністю чи відсутністю певного компонента, при цьому не змінюючи ні семантичної (смислової), ні лексико-граматичної характеристики одиниці. Так, фразеологізм **ВИМО́ТУВАТИ [ВСЮ] ДУ́ШУ** може реалізуватися у формі **ВИМО́ТУВАТИ ДУ́ШУ** і у вигляді **ВИМО́ТУВАТИ ВСЮ ДУ́ШУ**. Такі факультативні форми у Словнику беруться в квадратні дужки і друкуються напівжирним шрифтом прописними літерами. Напр., **НАКИДА́ТИ (наклада́ти, наді́вати) / НАКИ́НУТИ (накла́сти, наді́ти) ЯРМО́ (петлю́) [НА [СВОЮ́] ШИ́Ю (на карк, на се́бе)]**.

Іноді варіанти фразеологізму завдяки деяким морфологічним відмінностям не можна виразити однією реєстровою формою. У таких випадках доводиться їх подавати окремо, відділяючи крапкою з комою, напр.:

ПОРО́ЖНЯ ДУША́; ПОРО́ЖНЄ СЕ́РЦЕ.
СТОВПОВИ́Й ШЛЯХ; СТОВПОВА́ ДОРО́ГА.

Усі реєстрові фразеологізми наведені з наголосом на кожному компоненті. Без наголосу подається лише опорне слово, напр.:

НАБИРАТИ
НАБИРА́ТИ / НАБРА́ТИ ВОДИ́ В РОТ.

IV. До складу реєстрової одиниці не входять так звані супровідні слова, які є обов'язковим словесним оточенням фразеологізму. Вони зберігають своє лексичне значення і перебувають поза межами фразеологічної одиниці, але є необхідними для її функціонування та реалізації значення. Такі лексеми обов'язково фіксуються у Словнику після реєстрової одиниці таким чином:

ВІ́РОЮ І ПРА́ВДОЮ, *перев. зі сл.* с л у ж и́ т и, п о с л у ж и́ т и...

або:

[АЖ] ВУ́ХА ПУ́ХНУТЬ / ПОПУ́ХЛИ, *зі словоспол.* х о́ ч е т ь с я к у р и́ т и...

Супровідне слово позначається поруч із фразеологізмом після коми прямим світлим шрифтом врозрядку та з наголосом, але не тлумачиться. Якщо фразеологізм функціонує з кількома супровідними словами, переважно одного семантичного ряду (поля), вони всі не наводяться, а подаються лише найуживаніші з них; замість усіх інших використовується ремарка *і т. ін.* або *і под.*:

ДО СЬО́МОГО КОЛІ́НА. 1. *зі сл.* к а р а́ т и, к л я́ с т и́ *і т. ін.*

Подібна лексична сполучуваність у Словнику зазначається і в тих випадках, коли вона виступає засобом розмежування фразеологічних значень, напр.:

У ХВОСТІ́. 1. *зі сл.* с т а в а́ т и, с т а́ т и *і под.* У кінці чогось, позаду всіх ...
2. *зі сл.* б у́ т и, о п и н и́ т и с я *і т. ін.* Серед відсталих, серед останніх...

V. Укладачі Словника намагалися досить широко показати фразеологічну дериватологію (фразеотворчу видозмінюваність одиниць) — процес досить активний у сучасній українській мові. Адже завданням Словника було не лише накреслити нормативне опрацювання фразеологізму та якомога точніше витлумачити його фразеологічне значення, а й правильно описати форму з урахуванням усіх особливостей її функціонування. У Словнику не наводяться трансформації (індивідуально-авторські перетворення) та оказіональні (принагідні) вживання фразеологізмів, їх різноманітні контамінації, що становлять відхилення щодо фор-

ми від норми у мовленнєвому вживанні фразеологічних одиниць, а натомість дається широка мережа дериватів — похідних фразеологічних утворень.

Усі деривати подаються напівжирним шрифтом меншим кеглем у кінці статті (після ілюстрацій) або в кінці значення полісемічного фразеологізму без тлумачення, але з підтвердженням ілюстративним матеріалом, напр.:

ВИБИВА́ТИ / ВИ́БИТИ З КО́ЛІЇ *кого*... **2.** Робити кого-небудь непрацездатним, неспроможним виконувати щось... **ВИ́БИТИЙ З КО́ЛІЇ.** *Коли, слідом за Федором Іполитовичем, вийшли вони з палати, Друзь запропонував остаточно* ***вибитому з колії*** *колишньому своєму нерозлийводі: — Може, досить з тебе на сьогодні?* (Ю. Шовкопляс).

Найуживаніші деривати граматичного, лексичного та семантичного типів, зафіксовані Словником, зводяться в основному до таких:

1. Відмінний від головного лексико-граматичний розряд фразеологізму, тобто інша частиномовна співвіднесеність, напр.:

при дієслівній одиниці — субстантивні: **ОББИВА́ТИ ПОРО́ГИ — ОББИВА́ННЯ ПОРО́ГІВ; ЗАМИ́ЛЮВАТИ О́ЧІ — ЗАМИ́ЛЮВАННЯ ОЧЕ́Й;**

при дієслівній одиниці — дієприкметникові: **ВИ́ССАТИ З ПА́ЛЬЦЯ — ВИ́ССАНИЙ З ПА́ЛЬЦЯ; ЗАВ'ЯЗА́ТИ СВІТ — СВІТ ЗАВ'Я́ЗАНИЙ; НЕ ДОВО́ДИТИ ДО ДОБРА́ — НЕ ДОВЕ́ДЕНИЙ ДО ДОБРА́; ЗАМКНУ́ТИСЯ В СОБІ́ — ЗА́МКНЕНИЙ (за́мкнутий) У СОБІ́;**

у дієслівних фразеологізмах заміна дієслів предикативними формами на **-но, -то**: **ЗАВ'ЯЗА́ТИ СВІТ — ЗАВ'Я́ЗАНО БІ́ЛИЙ СВІТ; ЗАБИ́ТИ ПА́МОРОКИ — ПА́МОРОКИ ЗАБИ́ТО; ВИВО́ДИТИ З ЛА́ДУ — ВИ́ВЕДЕНО З ЛА́ДУ; ЗБИ́ТИ З ПАНТЕЛИ́КУ — ЗБИ́ТО З ПАНТЕЛИ́КУ.**

2. Деривати, утворені додаванням до незворотного дієслова у дієслівних фразеологізмах постфікса **-ся,** — як пасивних конструкцій, так і тих одиниць, у яких наявність цього постфікса не приводить до зміни семантики фразеологізму. Напр., до фразеологічної одиниці **ВИ́ДИВИТИ [ВСІ] О́ЧІ.** Чекати з нетерпінням кого-небудь, перев. втративши надію на його прибуття, повернення і т. ін. — *Брат Остап усі* ***очі видивив,*** *вас виглядаючи. Ніяк дочекатись було* (В. Конвісар) дається дериват **ВИ́ДИВИТИСЯ О́ЧІ** з ілюстрацією: — *Ну, чого так дивишся, хрещенику? Паняй до Марусини, бо вона вже за тобою й* ***очі видивилась*** (А. Дімаров).

Деривати з пасивними або безособовими дієслівними компонентами супроводжуються відповідними ремарками:

ЗАТУМА́НИТИ ГО́ЛОВУ — ЗАТУМА́НИЛОСЯ В ГОЛОВІ́, *безос.*

ЗАТЯ́ГУВАТИ ПЕТЛЮ́ — ЗАТЯ́ГУЄТЬСЯ ПЕТЛЯ́, *пас.*

Але якщо наявність постфікса **-ся** у дієслівних фразеологізмах видозмінює значення всієї одиниці порівняно з відповідним безпостфіксним (без **-ся**) фразеологічним зворотом, такі фразеологічні одиниці розробляються в окремих статтях з узгодженням формул тлумачення між собою. Напр.:

ЗАВ'ЯЗА́ТИ / ЗАВ'Я́ЗУВАТИ СВІТ... Зробити кого-небудь нещасним, позбавити радості і т. ін. *Хай суджений .. не* ***зав'яже*** *дівчині* ***світ*** *ні поганим словом, ні гризнею, ні важким кулаком, ні лихою чаркою* (М. Стельмах);

СВІТ ЗАВ'Я́ЗУЄТЬСЯ / ЗАВ'ЯЗА́ВСЯ *кому.* Хто-небудь стає нещасним (перев. у зв'язку з невдалим одруженням). — *Доню, Галочко! Коли так, іди за Миколу! — Добре, паноттеньку,— разом сказала Галочка, а на серце мов кусок льоду впав, бачачи, що усе ближче, усе ближче* ***зав'язується*** *їй* ***світ*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

Аналогічно у Словнику розроблено фразеологічні одиниці **ПОШИ́ТИ У ДУ́РНІ — ПОШИ́ТИСЯ В ДУ́РНІ; ЗАВАРИ́ТИ КА́ШУ — ЗАВАРИ́ЛАСЯ КА́ША** та ін.

3. Дериватологічні утворення, які набувають додаткової семантики завдяки префіксації (іноді подвійної чи навіть потрійної) компонента-дієслова у дієслівних фразеологічних одиницях, не тлумачаться; при таких дериватах у дужках подаються лише певні позначки для уточнення семантики, напр.:

РОЗВ'Я́ЗУВАТИ ЯЗИ́К — ПОРОЗВ'Я́ЗУВАТИ ЯЗИКИ́ (про всіх або багатьох); **ВОДИ́ТИ ЗА НІС — ПОПОВОДИ́ТИ ЗА НІС** (тривалий час); **ЗВО́ДИТИ РАХУ́НКИ — ПОЗВО́ДИТИ РАХУ́НКИ** (з багатьма); **ЗАТУЛЯ́ТИ РОТ — РОТИ́ ПОЗАТУЛЯ́ТИ** (про всіх або багатьох); **ВИ́ЛЕТІТИ З ГОЛОВИ́ — ПОВИЛІТА́ТИ З ГОЛОВИ́** (про все); **ЗАЛИВА́ТИ О́ЧІ — ПОЗАЛИВА́ТИ О́ЧІ** (про багатьох або у великій мірі).

Якщо префікс або частка **не**, наявні у дериваті, не впливають на його значення порівняно з основною формою фразеологічної одиниці, семантичні уточнення не наводяться, напр.:

ХОЧ О́КО ВИ́КОЛИ. Зовсім нічого не видно... **ХОЧ О́ЧІ ПОВИКО́ЛЮЙ.** *Темно, хоч очі повиколюй* (М. Номис);

І ЗУ́БИ ВИ́ЗБИРАЄШ, *грубо.* Уживається як погроза кому-небудь дуже боляче, відчутно побити за щось. *— Цить! а то як візьму кочергу, то й зуби визбираєш,— крикнула Кайдашиха й скочила з місця* (І. Нечуй-Левицький). **І ЗУБІ́В НЕ ВИ́ЗБИРАЄШ.** *— Ти що? — аж підвівся з стільця земський.— П'яний приїхав. Я такого дам тобі агітатора, що й зубів не визбираєш* (М. Стельмах).

Словник фіксує і ті випадки, коли фразеологізм у заперечній формі має дериваційне утворення того самого семантичного навантаження, але з опущеною часткою **не**:

І ВУ́ХОМ НЕ ВЕСТИ́ — ПЕРЕСТА́ТИ І ВУ́ХОМ ВЕСТИ́.

4. Лексичні деривати, пов'язані з певними змінами компонентів фразеологізмів, фіксуються у Словнику без тлумачення і позначок. До таких змін належать:

а) зміни відмінкових форм (**ВИ́КИНУТИ КО́НИК** у фразеологічній одиниці **ВИ́КИНУТИ КО́НИКА (ко́ники)**);

б) використання зменшено-пестливих або збільшено-згрубілих форм компонентів (**ВИЙМА́ТИ СЕ́РЦЕ — ВИЙМА́ТИ СЕ́РДЕНЬКО; ЧИ́СТОЇ ВОДИ́ — ЧИСТІ́СІНЬКОЇ ВОДИ́; ЛА́СИЙ ШМАТО́К — ЛА́СЕНЬКИЙ ШМАТО́ЧОК**);

в) зміна порядку, як правило, однорідних компонентів (**НІ ВУ́ХА НІ РИ́ЛА — НІ РИ́ЛА НІ ВУ́ХА; ВВІЙТИ́ В ПЛОТЬ І [В] КРОВ — ВВІЙТИ́ В КРОВ І ПЛОТЬ; І ТАК І СЯК — І СЯК І ТАК**);

г) лексична заміна усталених компонентів фразеологізму, що подані в реєстровій формі, рідковживаними варіантами (**АЖ ВУ́ХА В'Я́НУТЬ — АЖ ВОЛО́ССЯ В'Я́НЕ; ВЕРСТА́ТИ ПУТЬ — ПРОСТУВА́ТИ ПУТЬ; ВІД ГОРШКА́ ДВА ВЕРШКА́ — ПІВВЕРШКА́ ВІД ГОРШКА́; ЗАОРА́ТИ НО́СОМ — ЗАПОРО́ТИ НО́СОМ**);

ґ) вживання стилістично забарвленого компонента з відповідним ремаркуванням такого вживання (**ВИ́ЙТИ В ЛЮ́ДИ — ВИ́СКОЧИТИ В ЛЮ́ДИ,** *зневажл.*);

д) редукція (усічення) багатокомпонентного фразеологізму без зміни його семантики, напр.:

ДЕ [Ж] ТАКИ́ ВИ́ДАНО... Уживається для вираження здивування або обурення чим-небудь незвичним або неприйнятним. *— Дивлюсь — мій Стефанко лежить, як колода спухлий. Чи баба бреше, чи вона дурна. Де ж таки видано, щоб зарізані були від того спухлими?* (М. Коцюбинський)... **ДЕ Ж ТАКИ́.** *— А вам заздро на мого чоловіка? — Та ще б, дивіться, не заздро було! Де ж таки — чужу жінку зовсім від дому одбив* (Панас Мирний).

VI. Фразеологічні одиниці у реєстрі Словника подаються в алфавітному порядку з урахуванням усіх компонентів, у тому числі й факультативних.

Місце подання і опрацювання фразеологізмів у Словнику залежить від структури одиниці: враховується формальна ознака, зокрема визначається граматичний центр, тобто незалежний у граматичному плані компонент, який керує всіма іншими компонентами. Так, якщо фразеологізм має форму словосполучення, односкладного речення або порівняльного звороту, він опрацьовується при граматично незалежному слові. Напр., фразеологічна одиниця **ЗОЛОТЕ́ ДНО** розробляється при реєстровому компоненті ДНО; **ЛА́ТКА НА ЛА́ТЦІ** — при ЛАТКА; **БЕЗ ЦАРЯ́ В ГОЛОВІ́** — при ЦАРЯ; **НА ВАГУ́ ЗО́ЛОТА** — при ВАГУ; **ЗУ́БИ З'Ї́СТИ** — при З'ЇСТИ; **З ГОЛОВИ́ ДО НІГ** — при ГОЛОВИ; **ХОЧ ЛО́БОМ БИ́ЙСЯ** — при БИЙСЯ; **ЯК КОРО́ВІ СІДЛО́** — при СІДЛО; **НА ЧІМ СВІТ СТОЇ́ТЬ** — при СВІТ; **КУДИ́ МАКА́Р ТЕЛЯ́Т НЕ ГАНЯ́В** — при МАКАР; **САМ ЧОРТ НО́ГУ ЗЛО́МИТЬ** — при ЧОРТ; **ЯК КОРО́ВА ЯЗИКО́М ЗЛИЗА́ЛА** — при КОРОВА і т. ін.

Якщо фразеологізм має форму словосполучення із сурядним зв'язком, то він розробляється при першому компонентові (**НІ РИ́БА НІ М'Я́СО** — при РИБА; **ВЗДОВЖ І ВПО́ПЕРЕК** — при ВЗДОВЖ; **[І] В ХВІСТ І [В] ГРИ́ВУ** — при ХВІСТ).

Фразеологізми, до складу яких входять компоненти-звертання, подаються при дієсловах (**НЕ ДОВЕДИ́ ГО́СПОДИ** — при ДОВЕДИ; **ДАЙ БО́ЖЕ ПА́М'ЯТЬ** — при ДАЙ).

Фразеологічні одиниці з компонентом-числівником наводяться або при іменнику у випадку узгодження з ним (**ВІД ГОРШКА́ ДВА ВЕРШКА́** — при ВЕРШКА), або при числівнику, якщо він керує іменником (**СІМ ВЕРШКІ́В ГРЕЧА́НОЇ ВО́ВНИ** — при СІМ).

VII. Опорні слова, при яких розробляються фразеологізми, у Словнику подаються в алфавітному порядку в межах кожної літери не у вихідних формах, а в тих, у яких вони вживаються у фразеологічних одиницях як їх компоненти, і друкуються великими літерами світлим шрифтом без наголосу, напр.:

ВАЛЯЄТЬСЯ
НА ДОРО́ЗІ НЕ ВАЛЯ́ЄТЬСЯ;
З'ЇВ
МА́ЛО КА́ШІ З'ЇВ;
ВАГУ
НА ВАГУ́ ЗО́ЛОТА.

Опорне слово, вжите у фразеологічній одиниці в різних граматичних формах, у Словнику розміщується з урахуванням алфавітного порядку всіх літер:

ВАГА
АЖ ВАГА́ З ГРУДЕ́Й СПА́ЛА;
ВАГУ
НА ВАГУ́ ЗО́ЛОТА;
ВБ'Є
КУЛАКО́М ВОЛА́ ВБ'Є;
ВБИВАТИ
ВБИВА́ТИ В ГО́ЛОВУ;
ВБИЙСЯ
ХОЧ З ША́ПКИ ВБИ́ЙСЯ;
З'ЇВ
ВОЛА́ Б З'ЇВ;
З'ЇСТИ
ДУ́ЛЮ З'Ї́СТИ.

Фразеологічні одиниці зі спільним реєстровим компонентом групуються у Словнику під цим словом за алфавітом буквених знаків усіх компонентів:

В А Л И Т И

ВАЛИ́ТИ / ЗВАЛИ́ТИ ВСЕ ДОКУ́ПИ;
ВАЛИ́ТИ (зва́лювати, валя́ти) / ЗВАЛИ́ТИ З НІГ;
ВАЛИ́ТИ З ХВО́РОЇ ГОЛОВИ́ НА ЗДОРО́ВУ;
ВАЛИ́ТИ ЧЕ́РЕЗ ПЕНЬ КОЛО́ДУ;
ВА́ЛОМ ВАЛИ́ТИ / ПОВАЛИ́ТИ.

VIII. До кожної реєстрової фразеологічної одиниці подається семантична характеристика, тобто тлумачення значення цієї одиниці та її відтінків. Форма тлумачення фразеологічного значення зумовлюється належністю фразеологізму до того чи іншого лексико-граматичного розряду, його співвіднесеністю із словами певної лексико-семантичної групи (частини мови). Так, субстантивна фразеологічна одиниця має іменникову формулу тлумачення: **ГАРЯ́ЧА ТО́ЧКА.** Місце, де склалася небезпечна ситуація (перев. воєнна), яка потребує негайного врегулювання;

ад'єктивна — прикметникову: **НІ ПА́ВА НІ ҐА́ВА...** Який нічим не виділяється; посередній, ніякий (про людину);

дієслівна — відповідно дієслівну формулу: **ТАНЦЮВА́ТИ ПІД ДУ́ДКУ...** Беззаперечно виконувати чиї-небудь бажання, підкорятися комусь у всьому;

адвербіальна одиниця — прислівникову формулу: **ХОЧ УМРИ́. 1.** Обов'язково, незважаючи ні на що; що б там не було, у будь-якому випадку.

Вигукові фразеологізми тлумачаться в описовій формі: **ХАЙ ЙОМУ́ ЦУР.** Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось. — *Ох... як ти мене злякав, хай йому цур!..— переводячи дух, .. обізвалася вона до Грицька* (Панас Мирний).

Особливої формули тлумачення вимагають фразеологічні одиниці так званих незамкнених структур, тобто несамостійних в синтаксичному плані фразеологізмів. При визначенні їхньої семантики перебудовується все речення, в якому вони функціонують, за формулою: "Хто-небудь..." або "Що-небудь...": **МІШКО́М З-ЗА РО́ГУ ВДА́РЕНО (вда́рили)** *кого.* Хто-небудь дурнуватий, недоумкуватий, з великими дивацтвами. *Його* [Джмелика] *випускали, і він, ще не переступивши поріг міліції, знову заїдався з ким-небудь. Нарешті, всі чомусь зійшлися на тій думці, що його **"мішком з-за рогу вдарено"**, і перестали звертати на нього увагу* (Григорій Тютюнник).

IX. Словник фіксує граматичну сполучуваність фразеологізму з іншими словами, коли значення одиниці залежить від тих синтаксичних зв'язків, у які вона вступає у реченні. Такого типу зв'язки відбиваються відповідними ремарками, що мають форму питань, поставлених до залежних від фразеологізму слів. У Словнику граматичні ремарки, як і всі інші позначки, подаються світлим курсивом. Вони наводяться при фразеологізмі у тих випадках, коли вказівка на ці зв'язки допомагає кращому сприйняттю семантики самої фразеологічної одиниці (**ЯК ЗАЦІ́ПИЛО [РОТ]** *кому*; **ЧО́РНА КІ́ШКА ПРОБІ́ГЛА** *між (поміж) ким*; **ЗУ́БИ З'Ї́СТИ** *на чому*; **ГОЛОВА́ НЕ ПОЛО́ВОЮ НАБИ́ТА** *у кого*) або для підкреслення найтиповіших способів зв'язку її з словами (**ГРІ́ТИ РУ́КИ** *на (в) чому, при чому, біля (побіля) чого*; **КОПА́ТИ Я́МУ** *кому, на кого, під кого*).

Подібні вказівки стосуються найчастіше різноманітних випадків граматичного керування, у тому числі й подвійного (**ТІ́ЛЬКИ Й МО́ВИ** *у кого, про кого—що, за кого—що*; **ВУЗЬКЕ́**

МІСЦЕ *чого, в чому, на чому*) і рідше — граматичного узгодження та прилягання (**ПРОЛІГ МІСТÓК** *чого, який, між ким—чим*; **[І] ДÝХУ НЕ БÝДЕ** *чийого, де*; **ТАНЦЮВÁТИ ПІД ДÝДКУ** *чию, кого*; **ВЛІЗТИ В ДÝШУ** *чию, кому*; **НІ СÍСТИ НІ СТÁТИ** *де*).

Із здатністю фразеологічної одиниці вступати у певні синтаксичні зв'язки зі словами у контексті безпосередньо пов'язується не лише визначення фразеологічного значення, а й розмежування значень полісемічного фразеологізму, напр.:

ВИЙМÁТИ / ВИЙНЯТИ ДÝШУ. 1. *з кого, у кого і без додатка.* Зворушувати, розчулювати кого-небудь...

2. *кому, з кого.* Жорстоко, бездушно знущатися з кого-небудь або убивати когось...

4... *для кого.* Робити для когось все, навіть неможливе.

Синтаксична сполучуваність обов'язково фіксується у фразеологічних одиницях, які мають незамкнені структури. Напр.:

ЗОЛОТÍ РÝКИ ... 2. *у кого.* Хто-небудь уміє зробити, змайструвати все, за що не візьметься; хтось кмітливий, спритний у роботі. — *Софронова наймичка Софія,— пізнає Дмитро.— Іч, сама горює на чужому полі. А жне — як вогонь.* ***Золоті руки*** *у дівчини* (М. Стельмах).

У випадках, коли в текстах відсутні слова, граматично пов'язані з фразеологізмом, укладачі Словника використовують ремарку *і без додатка*, напр.:

РÝКИ НЕ ДОХÓДЯТЬ... *у кого і без додатка.* Хто-небудь не може займатися чимсь, робити щось, перев. через велику зайнятість, брак часу і т. ін... *Олена Левківна .. подалась до ставу, бо вже чимало назбиралося в неї непраної білизни, за різними клопотами все не* ***доходили руки*** (Є. Гуцало).

X. Словник містить стилістичну характеристику фразеологічних одиниць, сутність якої зводиться до визначення їх актуальності, частотності вживання в сучасній українській літературній мові, експресивно-емоційного забарвлення, історико-часових параметрів, сфери вживання і належності до того чи іншого мовного стилю. Так, для позначення актуальності вживання та історико-часової віднесеності фразеологічної одиниці в сучасній літературній мові застосовуються ремарки *заст.* (застаріле) (**ПОКРИВÁТИ ГÓЛОВУ (кóсу),** *заст.*; **ВО ДНІ ÓНИ,** *заст., ірон.*), *рідко* або *рідше* (**НА ОДНÝ ПОНЮШКУ** *чого, рідко кого*; **ЖÁРТИ ЖÁРТАМИ;** *рідше* **ЖАРТ ЖÁРТОМ**).

Експресивно-емоційне забарвлення фразеологізмів, яке полягає в оцінному ставленні до того чи іншого об'єкта, явища і т. ін., кваліфікується у Словнику позначками *урочист.* (урочисте) (**НЕСТИ́ НА ВІВТÁР** *чого, урочист.* Жертвувати чим-небудь, самовіддано працювати в ім'я чогось); *жарт.* (жартівливе) (**КÁШІ (ї́сти) ПРÓСИТЬ,** *жарт.* Подертий і потребує лагодження (про взуття та одяг)); *фам.* (фамільярне) (**ТРУБИ́ТИ В КУЛÁК,** *фам.* **1.** Терпіти нужду, нестатки, голод); *ірон.* (іронічне) (**ДЕРЖÁТИСЯ (тримáтися) ЗА СПІДНИ́ЦЮ,** *ірон.* Не виявляти самостійності, підкорятися волі, впливові якої-небудь жінки); *зневажл.* (зневажливе) (**КАПÝСТЯНА (кýряча) ГОЛОВÁ,** *зневажл.* Некмітлива, нерозторопна, неуважна людина).

Стилістично знижені фразеологічні одиниці позначають ремарками *вульг.* (вульгарне) (**ЧÓРТА З ДВА,** *вульг.* Уживається для вираження заперечення чогось); *лайл.* (лайливе) (**ІДИ́ [СОБІ] К БІСОВОМУ БÁТЬКОВІ,** *лайл.* Уживається для вираження почуття гніву на кого-небудь, незадоволення кимось).

Фразеологізми часто уживаються в різних стилях української мови. Це можуть бути одиниці, що походять з книжних джерел і використовуються переважно в писемній мові.

Вони супроводжуються позначкою *книжн.* (книжне) (**ІРО́НІЯ ДО́ЛІ,** *книжн.* Безглуздий, непередбачений, часто небажаний збіг обставин).

Одиниці, забарвлені емоційністю небуденності, й такі, що належать до народнопоетичної сфери, позначаються ремаркою *нар.-поет.* (народнопоетичне) (**МЕДО́ВІ ТА МОЛО́ЧНІ РІ́КИ,** *нар.-поет.* Повний достаток, благополуччя, добробут).

Часто вживані у художній літературі авторитетними авторами діалектні фразеологічні одиниці мають ремарку *діал.* (діалектне) (**БА́ЙДИКИ (ба́йди,** *діал.* **га́ндри) БИ́ТИ. 1.** Бути без діла, весело проводити час).

Деякі фразеологізми, які вимагають одночасно експресивно-емоційної, історико-часової, функціональної та інших характеристик, можуть супроводжуватися кількома ремарками. (**ГРА́ТИСЯ В КОТА́ І МИ́ШКУ,** *несхв., жарт.* Бути нещирим, хитрувати, лицемірити і т. ін.; **ДО ГРЕ́ЦЬКИХ КАЛЕ́НД,** *книжн., ірон.* На невизначений термін, надовго).

Нейтральні фразеологізми, які не несуть у собі ніяких додаткових стилістичних навантажень, ремарками не супроводжуються.

XI. Для наочнішого та повнішого розкриття значення фразеологізму, його синтаксичних зв'язків, функціонування в певному словесному оточенні та з певним стилістичним забарвленням до кожного реєстрового фразеологізму подаються ілюстрації — короткі цитати з фольклорних джерел, із творів художньої, публіцистичної, наукової та науково-популярної літератури, з сучасних газет та журналів, з довідників та підручників і т. ін.

Ілюстративний матеріал дібрано насамперед із лексичної картотеки Інституту української мови та Інституту мовознавства НАН України, яка після видання "Фразеологічного словника української мови" в двох книгах значно поповнилася за рахунок нових надходжень. Укладачі Словника здійснили також власні вибірки — переважно з публікацій останніх років. Таким чином, ілюстративний матеріал значно оновлений за рахунок цитування добірок із творів Б. Антоненка-Давидовича, Б.-І. Антонича, І. Багряного, В. Барки, В. Винниченка, М. Грушевського, С. Караванського, Л. Костенко, Б. Лепкого, Є. Маланюка, О. Ольжича, Т. Осьмачки, В. Підмогильного, Є. Плужника, У. Самчука, Ю. Шевельова (Шереха), Валерія Шевчука та ін.

При кожній цитаті-ілюстрації з художніх творів (оригінальних та перекладних) повністю наводиться прізвище або псевдонім письменника чи автора перекладу, напр.: (А. Дімаров), (Леся Українка), (Переклад М. Лукаша). При ілюстраціях із фольклорних джерел, наукової та мемуарної літератури назви джерел даються в скороченому вигляді (див. список скорочень). Цитати-ілюстрації з газет та журналів докладно не паспортизуються, при них наводиться вказівка: (З газети), (З журналу).

У багатозначних реєстрових фразеологізмах приклади наводяться до кожного значення. Ілюструються також відтінки значень слів.

Цитати-ілюстрації укладачі намагалися добирати якомога коротші, здебільшого вони становлять одне просте чи складне речення, напр.:

ГНУ́ТИ КИ́РПУ... Гордовито триматися, бути чванливим, гонористим; зазнаватися. *Ще й кирпу гне... мов їй гірше тепер, ніж тоді, як нужу годувала!..* (Панас Мирний).

Надто довгі ілюстрації скорочувалися, але без перекручування їх змісту. Якщо при скороченні пропускається початок речення, то наступна частина тексту починається з великої літери; на місці скорочень усередині речення ставляться дві крапки (..), пропуск у кінці речення ніяк не позначається.

За наявності матеріалу в картотеці ілюстрації до фразеологізмів подаються у такому порядку: на першому місці — з фольклорних джерел, потім — з творів художньої (ори-

гінальної та перекладної) літератури, далі — з наукової, науково-популярної, публіцистичної літератури. Усі цитати розміщуються у хронологічній послідовності, напр.:

БАЙДИКИ БИТИ. 1. Бути без діла, весело проводити час. *Юруш вернувся до батьків, нічого не робив, все спав та **байдики бив*** (І. Нечуй-Левицький); *Сам* [батько] *пильно стежив за Артемовою наукою. Щоправда, влітку **байдики бити** синові не давав, і був Артем за підпасича у громадського чабана діда Мокія* (А. Головко).

Дотримування хронологічного принципу наведення ілюстрацій не повинно порушувати семантичної послідовності в опрацюванні фразеологізмів. Якщо в дієслівному фразеологізмі наявна видова пара, ілюстрації спочатку подаються на недоконаний вид, потім на доконаний. До фразеологізмів, компоненти яких варіюються, ілюстрації наводяться в порядку розміщення цих варіантів, а не в хронологічній послідовності.

В окремих випадках цитати-ілюстрації уточнюються, доповнюються, деталізуються наведенням у квадратних дужках слів чи словосполучень, необхідних для правильного розуміння змісту речення та фразеологізму. Така необхідність виникає, якщо:

1) у цитаті немає підмета або якогось іншого члена речення, але він відомий з попереднього тексту, напр.: *Випив* [Чіпка] *з півкварти горілки й не чув, щоб хоч запекла або **вдарила в голову*** (Панас Мирний);

2) у цитаті якийсь член речення виражений займенниками *він, вона, воно, вони, той, сам* і т. ін. або час чи місце дії позначені прислівниками *тут, там, тоді, туди* і т. ін., напр.: — *Куди ж ви їх* [гроші], *Володимире, діваєте: чи солите, чи квасите, чи свіжими поїдаєте,— іноді, **під чаркою,** допитувався дядько Микола* (М. Стельмах); *У нас же тут* [на інформаційному ринку] ***повний штиль*** (З журналу); *Та все те* [щасливе життя] *прийшло не **по щучому велінню,** а в нелегкій праці, в дерзанні, в боротьбі з труднощами* (І. Цюпа);

Примітка. Якщо зміст речення і фразеологізму ясний, зрозумілий, такі займенники і прислівники не уточнюються, напр.: *Знає напевне він, що до самого ранку не **склепить очі** в тривозі* (А. Головко).

3) у прикладах-ілюстраціях є слова, не зафіксовані сучасними лексикографічними джерелами, напр.: — *Скажуть, як заначальникував* [став начальником], *так уже і взявся Хаєцький з нас **линви вити*** (О. Гончар);

4) у словах порушені сучасні правописні норми, напр.: *А при тім .. виникають ріжні* [різні] *проекти про те, щоб зовсім розібрати сю велику, але слабосилу, **на живу нитку** зшиту державу* [Польщу] (М. Грушевський); *До **часу,** голубе, нам глечик носить воду; І на його* [нього] *пошле зла доля ту невзгоду* [знегоду], *Що глек побачимо в череп'яних шматках!* (П. Гулак-Артемовський).

Замість прикладів-цитат іноді як ілюстрації до фразеологічних одиниць подаються короткі речéння. Напр., до фразеологічної одиниці **ЯК [ПЕЧЁНИЙ] РАК** наводиться фраза: *Вуха стали **як печені раки*** (З усн. мови).

У деяких випадках, особливо за відсутності на певний фразеологізм цитат з літературних джерел, можуть даватися без широкого контексту ілюстрації з фольклорних записів, зі "Словаря української мови" за редакцією Б. Грінченка, збірника "Українські приказки, прислів'я і таке інше" М. Номиса та ін., аби лише підтвердити наявність тієї чи іншої фразеологічної одиниці в мові.

У Словнику використана й така паспортизація цитат, як (З пісні), (З думи), (З казки), (З романсу).

XII. Кожна фразеологічна одиниця має порядковий номер у межах своєї літери.

XIII. До Словника додається покажчик, у якому відбито кожен повнозначний компонент фразеологічної одиниці з відсиланням та вказівкою на місце опрацювання реєстрового фразеологізму. У покажчику біля кожного компонента подається відсилання на літеру та номер-індекс фразеологізму в межах цієї літери, при якому розробляється фразеологізм з потрібним компонентом. Реєстровий фразеологізм у покажчику наводиться в алфавітному порядку на своєму місці стільки разів, скільки повнозначних компонентів входить до його складу. Так, фразеологічна одиниця **ГЛА́ДИТИ (стри́гти) ПРО́ТИ ШЕ́РСТІ** наводиться тричі:

ГЛАДИТИ
гла́дити про́ти ше́рсті **Г-46**
СТРИГТИ
стри́гти про́ти ше́рсті **Г-46**
ШЕРСТІ
гла́дити про́ти ше́рсті **Г-46**

Деривати фразеологічних одиниць у покажчику позначені додатково літерою "*д*" поруч з порядковим номером: переста́ти і ву́хом вести́ **В-100** *д* (до фразеологізму **[І] ВУ́ХОМ НЕ ВЕСТИ́ / НЕ ПОВЕСТИ́**).

***

Текст Словника подається за "Українським правописом" видання 1993 р.

Список основних умовних скорочень

безос. (безособове)
вульг. (вульгарне)
грубо (грубе вживання)
діал. (діалектне)
дієсл. (дієслово)
док. (доконаний вид)
евф. (евфемізм)
етн. (етнографічне)
жарг. (жаргонне)
жарт. (жартівливе)
запереч. (заперечення)
заст. (застарілий фразеологізм)
згруб. (згрубіле)
зневажл. (зневажливе)
ім. (іменник)
інфін. (інфінітив)
ірон. (іронічне, в іронічному вживанні)
і т. ін. (і таке інше)
іст. (історичне)
книжн. (книжне)
лайл. (лайливе)
нак. сп. (наказовий спосіб)
нар.-поет. (народнопоетичне)
недок. (недоконаний вид)
несхв. (несхвальне)
означ. (означення)
пас. (пасивне)
перев. (переважно)
перен. (переносне)
підсил. (підсилювальне)
под. (подібне)
поет. (поетичне)
прикм. (прикметник)
присл. (прислівник)
прост. (просторічне)
рел. (релігійне)
рідко (рідковживане)
рідше (вживане рідше)
сл. (слово)
словоспол. (словосполучення)
спол. (сполучник)
уроч. (урочисте)
фам. (фамільярне)
фольк. (фольклорне)
школ. жарг. (школярський жаргон)

Список скорочень літературних джерел

Ант. літ. — *Білецький О. І.* Антична література.— К. :Либідь, 1993.

Бойківщина — Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження.— К. : Наук. думка, 1983.

Весілля — Весілля.— К. : Наук. думка, 1970.— Кн. 1.

Вибр. праці М. Г. Холодного — *Холодний М. Г.* Вибрані праці.— К. : Наук. думка, 1970.

Видатні вітч. географи.. — Видатні вітчизняні географи, мандрівники та мореплавці / За ред. О. Т. Діброви.— К. : Рад. шк., 1957.

Від давнини.. — *Білецький О. І.* Від давнини до сучасності // Збірник праць з питань української літератури.— К. : Держлітвидав.— 1960.— Т. 1, 2.

В ім'я Вітч. — В ім'я Вітчизни: Нариси про переможців Олімпійських ігор.— К., 1954.

Вісник АН — Вісник АН УРСР.

Вісник НАН — Вісник НАН України.

Гал.-руські приповідки — Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упор. і пояснив др. Іван Франко.— Львів, 1901–1905.

Гуцульщина — Гуцульщина: Лінгвістичні етюди.— К. : Наук. думка, 1991.

Деякі пит. поет. майстерн. — *Юрченко В. В.* Деякі питання поетичної майстерності.— К. : Молодь, 1956.

Думки про театр — *Саксаганський П. К.* Думки про театр.— К. : Мистецтво, 1955.

Жилий буд. колгоспника — *Самойлович В. П.* Жилий будинок колгоспника: Досвід проектування і будівництва.— К. : Держбудвидав, 1956.

Життя і тв. Т. Г. Шевченка — *Кирилюк С. П.* Тарас Шевченко: Життя і творчість.— К.: Дніпро, 1979.

Життя І. Карпенка-Карого — *Стеценко Л. Ф.* І. Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич): Життя і творча діяльність.— К. : Держ. вид-во образотворч. мист-ва і муз. літ., 1957.

Збірник про М. Кропивницького — *Кропивницький М. Л.* Збірник статей, спогадів і матеріалів.— К. : Мистецтво, 1955.

Звичаї нашого нар. — *Воропай О.* Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис.— К. : Оберіг, 1993.

З глибин душі — *Бучма А.* З глибин душі (Статті і спогади).— К. : Держ. вид-во образотворч. мист-ва і муз. літ., 1959.

З переказу — Українські перекази.— К. : Довіра, 1992.

З романсу — Українські народні романси.— К. : Вид-во АН УРСР, 1961.

Іст. укр. літ. — Історія української літератури: У 2 т.— К. : Наук. думка.— 1987.—Т. 1; 1988.— Т. 2.

Іст. України — Історія України: Нове бачення: У 2 т.— К. : Україна.— 1955.— Т. 1; 1996.— Т. 2.

Казки Буковини.. — Казки Буковини. Казки Верховини.— Ужгород : Карпати, 1968.

Коломийки — Коломийки: Збірник.— К. : Дніпро, 1977.

Культура сл. — Республіканський міжвідомчий збірник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР.

Курс. іст. літ. мови — Курс історії української літературної мови / За ред. І. К. Білодіда : В 2 т.— К., 1958.— Т. 1; 1961.— Т. 2.

Легенди.. — Легенди та перекази.— К. : Наук. думка, 1985.

Лікар. рослини.. — *Носаль Г. М., Носаль М. А.* Лікарські рослини і способи їх застосування в народі.— К. : Здров'я, 1965.

Матеріали з іст. укр. журналістики — *Федченко М. П.* Матеріали з історії української журналістики.— К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1959.

Минуле укр. театру — *Мар'яненко І. О.* Минуле українського театру.— К. : Мистецтво, 1953.

М. Номис — *Номис М.* Українські приказки, прислів'я і таке інше : Збірники О. В. Марковича та ін. / Укл. М. Номис.— К. : Либідь, 1993.

Моє життя в мист. — *Станіславський К.* Моє життя в мистецтві.— К. : Мистецтво, 1955.

Муз. праці — Колесса Ф. М. Музикознавчі праці.— К. : Наук. думка, 1970.

Нар. лірика — Народна лірика.— К. : Рад. письменник, 1956.

Нар. опов. — Народні оповідання.— К. : Наук. думка, 1983.

Нар. пісні.. — Народні пісні з голосу Дніпрової Чайки та в її записах / Упор., вступна стаття та примітки О. І. Дея та В. С. Пінчука.— К. : Муз. Україна, 1974.

Наука і культура.. — Наука і культура. Україна: Щорічник товариства "Знання" УРСР Академії наук УРСР.

Незвич. і грізне.. — *Муранов О.* Незвичайне і грізне в природі.— К. : Держтехвидав, 1976.

Не ілюстрація —*Новиченко Л.* Не ілюстрація — відкриття! — К. : Рад. письменник, 1967.

Новий Завіт — Новий Завіт Господа нашого Ісуса Христа / Пер. з давньогрец. Р. Турконяка.— 4-те повне перевид. Біблії укр. мовою.— К. : Українське Біблійне т-во, 2001.

Письмен. зблизька — *Рудницький М.* Письменники зблизька.— Львів: Кн.-жур. вид-во, 1958.

Пит. мовн. культури — Щорічний збірник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР.

Пит. походж. укр. мови — *Булаховський Л. А.* Питання походження української мови.— К. : Вид-во АН УРСР, 1966.

Пісні та романси.. — Пісні та романси українських поетів: У 2 т.— К. : Рад. письменник, 1956.

Пісні.. — Пісні УПА / Зібрав і зредаг. З. Лавришин // Літопис Української повстанської армії.— Львів, 1997.— Т. 25.

Рідне сл. — Піврічний міжвідомчий збірник видання Інституту української мови НАН України.

Сл. Б. Грінченка — Словарь української мови / Упор. з дод. власного матеріалу Борис Грінченко : В 4 т.— К. : Наук. думка, 1996–1997.

Сл. В. Ужченка — Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу.— Луганськ, 1997.

Слово про Кобзаря — *Федченко П.* Слово про Кобзаря (бібліографічний нарис).— К. : Держполітвидав, 1961.

Сл. Ужченків — *Ужченко Віктор, Ужченко Дмитро.* Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу.— Луганськ : Альма матер, 2002.

Спорт.. — Спорт на Україні.— К. : Мистецтво, 1963.

Технол. пригот. їжі — *Ковальов М. І.* Технологія приготування їжі.— К. : Держтехвидав, 1957.

Три золоті сл.. — Три золоті слова: Закарпатські казки Василя Короловича.— Ужгород : Карпати, 1968.

Україна сміється — Україна сміється: Сатира та гумор : В 3 т.— К. : Рад. письменник, 1960.

Укр. анекдот — К. : Центр сатири та гумору «Асоціація "Всесміх"», 1992; Українські анекдоти: Від козацьких часів і по наші дні / Упор. і передмова В. Черемиса.— К. : Укр. письменник, 1995.

Укр. дит. фольк. — Український дитячий фольклор.— К. : Вид-во АН УРСР, 1962.

Укр.. думи.. — Українські народні думи та історичні пісні.— К. : Веселка, 1993.

Укр. загадки — Українські загадки.— К. : Дніпро, 1966.

Укр. замовляння — Українські замовляння.— К. : Дніпро, 1993.

Укр.. казки — Українські народні казки / Упор. та вступ. стаття Л. Ф. Дунаєвської.— К. : Веселка, 2001; Українські літературні казки / За ред. В. Полковенка.— К. : Дніпро, 2001.

Укр.. казки, легенди.. — Українські народні казки, легенди, анекдоти.— К. : Молодь, 1989.

Укр.. лір. пісні — Українські народні ліричні пісні.— К. : Вид-во АН УРСР, 1960.

Укр. міфи.. — Українські міфи, демонологія, легенди / Упор. М. К. Дмитренко.— Наук. думка, 1991.

Укр.. пісні — Українські народні пісні.— К. : Муз. Україна, 1992.

Укр. літ. — *Непорожній О. С., Семенчук І. Р.* Українська література: Підручник для 11 кл. середньої школи.— К. : Освіта, 1995.

Укр. поети-романтики.. — Українські поети-романтики 20–40-х років XIX ст.— К. : Дніпро, 1968; Українські поети-романтики: Поетичні твори.— К. : Наук. думка, 1987.

Укр.. присл.. — Українські прислів'я та приказки.— К. : Дніпро, 1984; Українські приказки, прислів'я і таке інше: Збірники Опанаса Марковича і других / Упор. і вид. М. Номиса, перевид. Д. Гулея.— Торонто ; Київ : Бескид, 1993.

Укр.. свята.. — *Сапіга В.* Українські народні свята та звичаї.— К. : Т-во "Знання" України; Респ. центр духовної культури, 1993.

Укр.. страви — Українські народні страви.— К. : Довіра, 1992.

Худ. гімнаст. — *Зінченко В.* Художня гімнастика.— К. : Здоров'я, 1966.

Перекладна література

Переклад А. Хуторяна
Переклад Бориса Тена
Переклад В. Мисика
Переклад за ред. М. Рильського
Переклад за ред. О. Варкентін
Переклад М. Дукина
Переклад М. Лукаша
Переклад М. Лукаша і В. Мисика
Переклад М. Рильського
Переклад С. Ковганюка та ін.
Переклад О. Кундзича
Переклад С. Масляка

АЛФАВІТ

Аа, Бб, Вв, Гг, Ґґ, Дд, Ее, Єє, Жж, Зз, Ии, Іі, Її, Йй, Кк, Лл, Мм, Нн, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Шш, Щщ, Ьь, Юю, Яя

А

А

1. **ВІД А ДО Я (до зет).** Від початку до кінця; все. *Учень прочитав книжку **від а до я*** (З газети).

АБИЩО

2. **ХАЙ (нехáй) ЙОМÝ (їй) АБИ́ЩО,** *лайл.* Уживається для вираження незадоволення кимсь, чим-небудь, несхвалення чогось. — *От то було б...— але **нехай йому абищо*** (Є. Гребінка); *Та **хай йому абищо!** Добре, що не в одній хаті живемо* (М. Коцюбинський); *Ой, як приємно вернути з трудної, утомливої дороги та в теплу домівку... **Хай їй*** [дорозі] ***абищо*** (П. Дорошко).

АГНЕЦЬ

3. **ÁГНЕЦЬ БÓЖИЙ,** *книжн., несхв.* Безвольна, покірлива, розумово обмежена людина. — *Бачиш **агнець Божий**, покірний, тихий перед тобою, а що він у бригаді виробляв, хай тобі люди розкажуть!* (З журналу).

4. **ЯК ÁГНЕЦЬ (áкі áгнец),** *зі сл.* т и́ х и й, п о к і́ р н и й *і т. ін., книжн.* Дуже (тихий, покірний і т. ін.). *Пан дяк встав і земно вклонився, .. уцілував руку господині.. Розумиха увірвала його зненацька: — Так ви залучили до себе пана Сковороду? — Так, дидаскал мудрий, акі змій, та тихий, **акі агнец*** (М. Лазорський).

АДАМ

5. **ЯК АДÁМ І ЄВА В РАЮ́,** *зі сл.* н е в и́ н н и й. Морально чистий; нехитрий, наївний. *Мене часто підвозили селяни, а часом і ночувати лишали в себе. Я їм щедро й гаряче віддячував за те прокламаціями та брошурами. Селяни в ті часи були ще невинні, **як Адам і Єва в Раю**, і брали мої подарунки охоче* (В. Винниченко).

АДАМА

6. **ВІД АДÁМА,** *зі сл.* п о ч и н á т и. Дуже здалека, з самого початку. *З безперестанними охами, сапанням та умліванням Прохіра розказувала. Вона почала **від Адама*** (М. Коцюбинський).

АДРЕСОЮ

7. **НЕ ЗА АДРÉСОЮ,** *перев. зі сл.* з в е р т á т и с я. Не до того, до кого треба; не туди, куди слід. *Продавець тільки плечима стенула: мовляв, **не за адресою** звертаються* (З журналу).

АДРЕСУ

8. **НА АДРÉСУ** *чию, кого.* Стосовно когонебудь; про когось, щось. *Балика насупився, буркнув щось не зовсім похвальне **на адресу** Свиридовича, але той удав, ніби недочув* (З. Тулуб); *Саїд Алі непорушно сидів, слухав потік натяків, шпильок і докорів **на свою адресу** і, видимо, обмірковував свій останній виступ* (Іван Ле).

АЖУРІ

9. **У [ПÓВНОМУ] АЖÝРІ.** Так, як і повинно бути; гаразд, як слід. — *Все буде **в ажурі**,— запевнив його Ярошенко і прислухався* (В. Речмедін); — *А як до суду дійде? — Боявся навіть подумати, що в інституті дізнаються, хто я і що я.— І там буде все **в ажурі**. Можете покластися на мене. Ми в цьому, може, зацікавлені більше, ніж ви* (А. Дімаров); — *Ви тільки мені тут, хлопці, дивіться. Щоб ніяких слідів не лишалося.. Панчішка розпливався в рожево-оранжевій посмішці і запевняв Стратона Стратоновича, що все буде "**в ажурі**"* (О. Чорногуз); *18 квітня надійшла телеграма-підтвердження, що все **в ажурі**, на нас чекають* (З газети); // В порядку. *Звісно, на високі посади могли пробитися люди .. негідні, випадкові. А якщо глянути на їх анкетні дані, на родовід, на життєвий сад — усе **в ажурі*** (З газети); *Продторги взагалі не проводили паспортизації робочих місць.. Але ж працюють. Отже, все **в ажурі!*** (З газети); *Документи у всіх були, як кажуть, **у повному ажурі*** (Іван Ле). **ПÓВНИЙ АЖÝР.** *Запитую: Хто керуватиме вами? — А ніхто,— відповідають.— Усі робитимемо і всі керуватимемо. Так і вийшло: повернулася я з відпустки — **повний ажур*** (З газети); *Одне слово, уявлявся **повний "ажур"**.. Однак, як показала перевірка, оті "справжні" цифри виявилися звичайнісінькою "липою"* (З газети). **ВДÁВАНИЙ АЖÝР.** *Тепер, раптом, виявилося: за завісою секретності та **вдаваного ажуру** в системі цивільної оборони приховувався махровий розгардіяш* (З журналу).

АЗА

10. **ВІД ÁЗА ДО ÍЖИЦІ,** *книжн.* Від початку до кінця; все. — *Все перевірено — **від аза до іжиці**. Здається, план повинен удатись* (З газети).

11. **НІ ÁЗА,** *книжн.* Зовсім нічого. — *Читаю,— похвалився Триказ.— Стає дещо зрозумілим. А от про те, як закривати проміжки, ніде **ні аза*** (Г. Коцюба).

АЗІВ

12. **З АЗÍВ,** *зі сл.* п о ч и н á т и, п о ч á т и. Від найпростішого, від самого початку. *Людина він*

політично грамотна, чи зручно йому з ***"азів"*** *починати з групою дільниці* (Іван Ле); *Приходить на завод хлопець, нічого не вміє, починає з* ***азів.*** *Уся ланка допомагає оволодіти професією, і людина стає кваліфікованим робітником* (З газети); *Командир запропонував Ткаченкові перейти в електромеханічну бойову частину.. І хоч треба було починати навчання з* ***азів,*** *труднощів* [Юрій] *не злякався* (З газети).

АКОРД

13. **ЗАКЛЮ́ЧНИЙ (заверша́льний, сильни́й** *і т. ін* **) АКО́РД** *чого і без додатка* Дія, явище, подія і т. ін., якими успішно закінчується щонебудь. *Хутко завоювавши прохід до нирки, він вправно "вивихнув" її в рану. Це був* ***заключний акорд*** *операції* (Олесь Донченко); ***Завершальним акордом*** *.. став у Києві концерт симфонічного оркестру Софійської державної філармонії, що відбувся в Палаці культури "Україна"* (З газети); ***Сильним акордом*** *звучить тут вислів "не бідкаюсь", де дієслово має спільний корінь з попередніми іменниками, але заперечує будь-яку розчуленість і непевність* (Культура сл.).

АКЦІЇ

14. **А́КЦІЇ ПА́ДАЮТЬ / УПА́ЛИ** *чиї.* Вплив, значення кого-, чого-небудь зменшується. *Акції промовця швидко* ***падають.*** *Присутні в залі, стомившись від довгої промови, вже не так бурхливо аплодують* (З газети); *Леся зрозуміла —* ***акції її упали.*** *Павло тепер упадає за дочкою Гордієнка, а там — фірма, великі гроші і повний успіх, бо такій невродливиці, як Наталка, вийти заміж дуже важко!* (З газети).

15. **А́КЦІЇ ПІДВИ́ЩУЮТЬСЯ (підніма́ються) / ПІДВИ́ЩИЛИСЯ (підняли́ся)** *чиї.* Вплив, значення кого-, чого-небудь збільшуються. *— В тебе* [Антонеску] *голова пуста, недарма на твоє місце Гітлер призначив генерала Ліста, хоч, правда, від цієї операції не* ***підвищились*** *його* ***акції*** (В. Кучер); *— Як* ***піднялися*** *б його* ***акції*** *на виборах до Академії після такого відрядження!* (А. Дімаров). **А́КЦІЇ ПІШЛИ́ ВГО́РУ.** *Мої* ***акції пішли вгору!*** *Але це мене не втішило. Треба ще заспокоїти колектив* (З журналу).

АЛЬМА

16. **А́ЛЬМА МА́ТЕР,** *книжн.* Шаноблива назва навчального закладу (перев. університету) серед випускників або тих, хто в ньому навчається. [Кость:] *Днів через п'ять-шість приходжу я до своєї* ***альма матері*** [школи]. *Було саме якесь свято* (С. Васильченко); *— Сьогодні я торкнувся рукою моєї вірної* ***"альма матер".*** *Вона надійна і несхитна, мудра і всезнаюча, як сама земля, як саме життя.— Це ти про кого?..— Про університет* (Ю. Бедзик); *— Я озирнувся на свою* ***альма матер.*** *Перед старим, з потемнілої цегли п'ятиповерховим корпусом ріс каштан* (І. Григурко).

АЛЬФА

17. **А́ЛЬФА І ОМЕ́ГА,** *книжн.* **1.** Початок і кінець чого-небудь. [Неофіт-раб:] *Що за слово?* [Єпископ:] *Те слово — Бог. Він* ***альфа і омега,*** *початок і кінець* (Леся Українка); *Між т. зв в Галичині "москвофілами" і народовцями в принципах нема великої різниці: і ті і другі б'ють поклони перед національними святощами, і для тих, і для других національність —* ***альфа і омега*** *всіх змагань* (М. Драгоманов); *— Містер Бредлі,— почав розмову управитель..,— ви знаєте, що все має початок і кінець —* ***альфу і омегу...*** (Ф. Бурлака); *Праця —* ***альфа і омега*** *Грінченкового життя, це — його найбільша втіха* (А. Погрібний).
2. *чого.* Головне в чомусь, основа, зміст, сутність чого-небудь. *— Словом, без "почуття плеча" твого соратника ти ніщо: така* ***альфа і омега*** *кодексу моралі й діяння футболіста* (Ю. Смолич); *— Людина — що б там не викоювалось,— вона, зрештою, універсум...* ***Альфа і омега*** *всього* (О. Гончар); *В ядерній війні не буде переможців — ця констатація перекочувала з політичних документів в уми людей, стала* ***альфою й омегою*** *нашого ставлення до реалій сьогодення* (З журналу).

АЛЬФИ

18. **ВІД А́ЛЬФИ ДО ОМЕ́ГИ,** *книжн.* Від початку до кінця. *— Оце діждався новини, оце потішили новинами! Ну що ж, хай кажуть, мусить знати все,* ***від альфи до омеги*** (Д. Міщенко).

АЛЮР

19. **АЛЮ́Р ТРИ ХРЕСТИ́.** Уживається переважно як спонукання до дії, руху в значенні: вперед! дуже швидко! негайно! *— Діду Кузьма, нате зведення і не баріться... —* ***Алюр три хрести,*** *— схопив дід палку і почвалав до сільради* (В. Кучер); *Комісар заліз у танк і сказав: — ..Треба прибути вчасно. Як кажуть,* ***алюр три хрести.*** *Поїхали* (Ю. Яновський).

АПТЕЦІ

20. **ЯК В АПТЕ́ЦІ,** *жарт.* **1.** Дуже точно. *Давид Мотузка поклав два мішки на ваги і дивиться. Ні,— фунт у фунт,* ***"як в аптеці".*** (А. Головко); *Рівно двісті п'ятдесят грамів. Точно,* ***як в аптеці*** (М. Стельмах).
2. Дуже правильний, точний. *Сидір Павлович перевірив терези — вони були* ***як в аптеці*** (Є. Гребінка); // Дуже велика (про точність). *Нам робити своє. І закінчити треба нам з вами це своє через десять-дванадцять днів, не пізніше.—*

*Точність як в **аптеці**.— Обставини вимагають* (Л. Дмитерко).

АРАПА

21. **НА АРА́ПА,** *зі сл.* роби́ти, ді́яти, ра́дити *і под*, *зневажл.* 1. Нахабно, безцеремонно. *Вони діють **на арапа**, а я безцеремонних не люблю, через те хай не надіються на нашу допомогу* (З журналу).
2. Абияк, без належної підготовки. — *Що для такого колгоспу сто тисяч, коли йому потрібні мільйони? Ні, товариші, **на арапа** ми нічого не звикли ні робити, ні радити* (С. Добровольський); — *Побудували магазин як-небудь, мало приміщень, все обсипається!* — *Ясно, що будували **на арапа*** (З газети).

АРИСТОКРАТ

22. **АРИСТОКРА́Т ДУ́ХУ,** *іноді ірон.* Людина високого інтелектуального розвитку. — *Вони, бачте, з ласки фюрера в берлінських і мюнхенських кав'ярнях сиділи, "гох" кричали. І ось тепер ці політики й **аристократи духу** Україною правитимуть* (С. Журахович).

АРКАНІ

23. **ЯК (мов) НА АРКА́НІ,** *зі сл.* трима́ти, держа́ти *і под.* Міцно, не випускаючи зі сфери свого впливу. *Мовби магнітом притягує* [Настя] *подружок і тримає біля себе **як на аркані*** (М. Ю. Тарновський).

АРШИН

24. **АРШИ́Н У ПЛЕ́ЧА́Х.** Широкоплечий, дужий (про людину). — *Куди лізеш? Не на тебе піджак шитий. Ось на кого! На Івана — у нього **аршин у плечах**! Добрий козак!* (З газети). **АРШИ́Н В ПЛЕЧІ́.** *Никола йде, неначе брила,— Сажений зріст, **аршин в плечі*** (П. Воронько).

25. **НА ОДИ́Н АРШИ́Н.** 1. *перев. з дієсл., несхв.* За тим самим зразком; однаково. *Всі будівлі були збудовані **на один аршин*** (З газети); *Сукні пошиті **на один аршин** — ті ж короткі рукави, тісний ліф і по подолу — густі оборки* (З журналу).
2. Дуже схожі між собою; однакові. — *Товаришу гвардії майор, а як залізничні колії?* — *запитує хтось із бійців.— Теж неоднакові! У нас ширша, у них вужча .. Вона буде колись перешиватись? Щоб скрізь **на один аршин**?* — *Очевидно, буде* (О. Гончар).

26. **ПІД АРШИ́Н,** *заст.* 1. *зі сл.* піти́, взя́ти *і под.* До війська, в солдати. *Он у вдови один син, Та й той пішов **під аршин**...* (П. Куліш); *Єсть у вдови їден* [один] *син* — *Взяти б його **під аршин*** (С. Руданський).
2. Підходить для служби у війську, в солдатах. *Усі невлад, усіх назад, В усіх доля мати. А у вдови один син, Та й той якраз **під аршин*** (Т. Шевченко).

АТАКУВАТИ

27. **АТАКУВА́ТИ В ЛОБ (в ло́ба).** 1. Навально наступати на ворога. *Командувач видає наказа до негайного виконання: **атакувати в лоб** Турецький вал* (Ю. Яновський).
2. Відверто, прямолінійно говорити, запитувати про що-небудь. *Учні обступили директора, розпитували його, хто ж буде у них в гостях, а потім **атакували в лоб** — коли нарешті буде той вечір, адже стільки готувалися!* (З газети).

АТМОСФЕРА

28. **АТМОСФЕ́РА ЗГУ́ЩУЄТЬСЯ** *над ким, навколо кого.* Чиєсь становище погіршується, стає важчим. *Невже він не бачить, не відчуває, що **атмосфера** довкола нас починає **згущуватися*** (І. Вільде); *Під зиму його перебування в родині погіршилося, **атмосфера**, він відчув, **згущується**, треба щось робити: або іти вчитися, або влаштовуватися на якусь роботу, але він вирішив тікати до Ганни* (З газети).

29. **АТМОСФЕ́РА РОЗЖА́РЮЄТЬСЯ (розжа́рилася).** Створюється важке становище, яке потребує напруження сил, енергії. *За ніч **атмосфера** в домі Пугала ще більше **розжарилася*** (П. Панч); ***Атмосфера розжарилася** до крайньої межі. Якщо їх, хлопців, не зупинити, не заспокоїти, стане непоправне — вони вб'ють один одного!* (З газети).

30. **АТМОСФЕ́РА РОЗРЯДИ́ЛАСЯ.** Становище змінилося на краще; зникло напруження. *Він почав усіх смішити, передразнюючи Гамкала. **Атмосфера розрядилася**, всі від душі реготали, а потім стали пити чай, який привезла Катерина* (З журналу).

Б

БА

1. **БА ДЕ ТО!** Уживається для вираження повного заперечення; ні. *Котилися і наші козачі Дурні голови, за правду .. А получшали* [покращали]*? **ба де то!** Ще гіршими стали* (Т. Шевченко).

2. **ТИМ-ТО Й БА.** Уживається для підкреслення того, що висловлюється; у тім-то й річ. *— Хоч кажуть — хто мовчить, той ніби двох навчить, але **тим-то й ба**, що той, хто мовчить, нікого не навчить, бо жити мовчки не можна* (З газети); *Мусій випріг .. вози серед двору. — Закочуй, козаче, під повітку. — А то що хіба, ясно ж? — **Тим-то й ба**, що дощ буде* (П. Панч).

БАБА

3. **БА́БА [ЩЕ] НА́ДВОЄ ВОРОЖИ́ЛА (гада́ла).** Невідомо, чи відбудеться, здійсниться щось, чи ні; побачимо. *Убогий помовчав трохи та й каже: — Хіба убогому і на світі не жити? Е, ні, це **ще надвоє баба ворожила*** (Укр.. казки, легенди..). **БА́БКА (БАБУ́СЯ) [ЩЕ] НА́ДВОЄ ВОРОЖИ́ЛА (гада́ла).** [Василь (*до Горпини*):] *Завтра нас, може, щаслива доля чекає, а не лихо! Завтра, як то кажуть, **бабка ще надвоє ворожила!*** (М. Кропивницький); *— Так от передай отій гвардії* [Деркачеві], *що коли на сівбі ми його перегнали, то на жнивах й поготів ..— Сказати можна,— обережно проговорив юнак...— Тільки це, Миколо Гавриловичу, **бабуся ще надвоє гадала*** (С. Журахович).

4. **ЗГАДА́ЛА БА́БА ДІ́ВЕРА.** Уживається для підкреслення того, коли згадуєся щось давно минуле, чого вже ні змінити, ні виправити не можна. *З темряви строго обізвався Євмен Дибенко: — Війна — війною, а два стоги переліжного сіна ні за що ні про що згноїли. Безбородько нахмурився: — Таки **згадала баба дівера**, через вас, діду, про ці два стоги увесь світ і союзники знають* (М. Стельмах).

5. **ЯК (колй) БА́БА БУЛА́ ДІ́ВКОЮ,** *перев. зі сл.* т о д і. Дуже давно. *Тоді то було, **як баба була дівкою*** (Укр.. присл..).

6. **[ЯК (мов, ніби** *і т. ін.***)] [ТА] БА́БА ПАЛА́ЖКА [І БА́БА ПАРА́СКА].** Язикатий, чванливий, пихатий. *Був час, коли Гітлер не мовчав перед німцями "мов скеля", він був охочий до самохвальби, **як та баба Палажка*** (П. Козланюк).

БАГАТІТИ

7. **БАГАТІ́ТИ ДУ́МКОЮ (думка́ми).** Потішати себе намірами, задумами, уявленнями і т. ін. *Він смирний чоловік і **багатіє думкою**, що такий-то вже він хороший, такий-то вже молодець!* (Марко Вовчок); [Василь:] *Чого ж се я так роздумався?.. мерщій діло робити, .. а я **думками багатію*** (Панас Мирний).

БАГАТО

8. **БАГА́ТО (забага́то) ЧЕ́СТІ** *для кого, кому, перев. ірон.* Хто-небудь не гідний кого-, чогонебудь. ***Багато честі** для мене зватись правою рукою дядька, добре було б, якби мене можна було назвати пальцем на його руці* (Леся Українка); *Оленка зголосилася побігти за нею, але Мокроус на правах комсорга спинив її. — **Багато честі** твоїй подрузі, Оленко. Нехай іде собі, куди розігналася* (Д. Бедзик).

9. **БАГА́ТО (чима́ло) ВОДИ́ СПЛИЛО́ (спливло́, упливло́, утекло́** *і т. ін.***). 1.** Минуло багато часу з якоїсь пори, після якоїсь події. *Відтоді **багато води сплило..**, але пригадуються події тих днів так виразно, наче було це вчора* (Л. Дмитерко); ***Багато** з того часу **упливло води** в Черемоші, багато разів приходив сюди* [до схованки] *Марусяк ізсипати свою здобич* (Г. Хоткевич); *Чимало літ перевернулось, **Води чимало утекло*** (Т. Шевченко).
2. Сталися значні зміни за якийсь час. *З того часу, як Георгія водили за руку, **багато води спливло.** І сам він змужнів, став красивим, статурним* (З газети); *Півроку минуло, як ти розлучилась із своїм коханком. **Багато води втекло** за сі півроку; пішли за водою і твої сільські думки, твої надії, твої молоді жадання* (П. Куліш).

БАГЛАЇ

10. **БАГЛАЇ́ НАПА́ЛИ (вкинулися)** *кого і без додатка, рідко.* Хто-небудь не хоче працювати; став лінивим, млявим. *Такі мене **баглаї напали*** (Панас Мирний); ***Баглаї вкинулись** та й робити не хочеться* (Сл. Б. Грінченка).

БАЙБАК

11. **ЯК БАЙБА́К У НОРІ́,** *зі сл.* ж и т и. Одиноко. *— Істинно так... живи та їж, поки роток свіж. От, примірам, я: живу сам, **як байбак у норі,** тільки й того, що до церкви та додому* (М. Лазорський).

БАЛАМУТИТИ

12. **БАЛАМУ́ТИТИ ГО́ЛОВУ (го́лови)** *кому, несхв.* **1.** Зваблювати, спокушати. — *Ось забирайся, парубче, звідси та не* ***баламуть голови*** *заміжнім жінкам,— виказала* [Федора] *сердито...* (В. Дарда).
2. Підбурювати на погані вчинки, бунтувати. — *Окаянна сірома нишпорить усюди по Вкраїні да* ***баламутить голови*** *поспільству. Хіба не чув ти поголоски про чорну раду?* (П. Куліш).

13. **БАЛАМУ́ТИТИ СВІ́ТОМ.** Жити за своїми нормами, правилами; порушувати звичайний уклад життя; тривожити, бентежити. *А молоді робили своє:* ***баламутили світом,*** *шукали нових доріг, бунтували проти старосвітських забобонів* (В. Речмедін); — *Не* ***баламутьте,*** *мамо,* ***світом.*** *Доконче вам треба розтривожити всіх...* (М. Стельмах).

БАЛЬЗАМ

14. **БАЛЬЗА́М НА РА́НУ (на ду́шу)** *кому, чию.* Слова підтримки або радісна звістка. *Їй повідомили, що приїжджає Максим. Це було, як* ***бальзам на рану*** *— тепер син порадить, що робити, як далі жити* (З газети).

БАНЬКА

15. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **МИ́ЛЬНА БА́НЬКА,** *зі сл.* зни́кнути, пропа́сти *і под.* Швидко, безслідно. *По довгій годині прокинулися* [втікачі] *від голосних вигуків: — Тут вони! Тут! Страшне то було пробудження! Мрія про волю зникла,* ***як мильна банька*** (В. Гжицький); *Потім розлетілося все, щезло,* ***мов мильна банька*** (А. Крушельницький).

БАРАН

16. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **БАРА́Н В АПТЕ́ЦІ,** *зі сл.* розбира́тися, *ірон., зневажл.* Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (розбиратися). *Розбирається,* ***як баран в аптеці*** (Укр.. присл..); — *Я в цім ділі розбираюся приблизно так,* ***як баран в аптеці*** (Д. Міщенко).

17. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **БАРА́Н НА НО́ВІ ВОРО́ТА,** *зі сл.* диви́тися, втелю́щитися, витріща́тися *і под., зневажл.* Спантеличено, виявляючи повне нерозуміння, здивування. *Вночі, як ми* [шевці] *поснемо, встромить морду в книжку і дивиться,* ***як баран на нові ворота*** (М. Чабанівський); *Петро мовчав, тільки втелющився в Хлипала,* ***мов баран на нові ворота*** (Ю. Збанацький). **ЯК КОЗЕ́Л НА НО́ВІ ВОРО́ТА.** — *Воли в ярмі, та й ті ревуть...— гримнув на москаля, аж той свистати перестав. Дивиться на його* [нього], ***як козел на нові ворота*** (Марко Вовчок). **ЯК ТЕЛЯ́ НА НО́ВІ ВОРО́ТА.** *Чого очі витріщила,* ***як теля на нові ворота?*** *— замахнувся гарапником Карпо* (М. Стельмах).

БАС

18. **БАС УРВА́ВСЯ (увірва́вся)** *перев. кому і без додатка.* **1.** Хтось втратив можливість збагачуватися або наживатися на чому-небудь, верховодити ким-небудь. *І може, колись так і зробиться, що і їм, Рябченкові з товариством,* ***урветься бас*** *у громаді* (Б. Грінченко); *Гуцалюк завагався. Що ж йому робити? Працював, скажуть, поки можна було шахраювати, а коли* ***бас увірвався,*** *то й покинув* (С. Добровольський); // *на що.* Немає сил, змоги на щось. *Еге! Шкода й питання — Бо на таке кохання Тепер* ***урвався бас*** (М. Вороний).
2. Настав кінець кому-небудь. *У нього б стало коштів захопити й поміщицький шмат, та* ***бас урвався*** *йому несподівано й нагло,— він повісився* (Ю. Яновський); — *Ну, доню,— сказала до своєї одиначки,— мабуть, уже мені геть* ***бас увірвався.*** *І ноги не мої, і руки не мої, хоч візьми та й на смітник викинь* (С. Добровольський).

БАТІГ

19. **ЯК БАТІ́Г НА МОТОВИ́ЛО,** *зі сл.* схо́жий, *ірон.* Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (схожий). *Тепер уже всі* [хлопці] *глянули на Миколу, вишкірили зуби, сміються. Справді ж бо — схожий Микола на вихователя,* ***як батіг на мотовило*** (Ю. Збанацький).

20. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **З КЛО́ЧЧЯ БАТІ́Г,** *ірон.* **1.** Поганий, нікудишній, зовсім непридатний для чогось; ніякий. [Галина:] *З Бойка такий командир,* ***як з клоччя батіг*** (М. Зарудний); *З тебе герой,* ***мов з клоччя батіг*** (Укр.. присл..); — *Тато не дадуть стільки, скільки я зароблю в церкві столичній, де бувають і царі. Та... та й хлібороб з мене,* ***як з клоччя батіг:*** *я більше до церкви* (М. Лазорський).
2. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного речення; зовсім не (міцний). *Такий міцний,* ***як з клоччя батіг*** (Укр.. присл..).
3. Не має твердого характеру; безвольний, не здатний щось вирішувати самостійно. *Та й чоловік мій,* ***як з клоччя батіг,*** *сказати правду* (І. Нечуй-Левицький). **БАТІ́Г З КЛО́ЧЧЯ.** *Батько Ксенин був* ***батіг з клоччя:*** *що жінка казала, те він і робив* (Б. Грінченко).

БАТЬКА

21. **ЯК ЗА РІ́ДНОГО БА́ТЬКА (та́та),** *зі сл.* пра́вити, гну́ти *і т. ін.* Занадто дорого, дуже багато. *Тільки кажи, що тобі дати за*

"прошеніє"? Та не заправ, ***як за рідного батька!*** (М. Коцюбинський); — *Сказала* [Докія] *із співчуттям, зручніше спираючись рукою на тин.— І таку ціну гнуть* [за худобу], ***як за рідного батька*** (М. Стельмах). **ЯК ЗА БА́ТЬКА.** *В повоєнні літа .. за голку правили на ярмарках,* ***як за батька*** (М. Зарудний).

22. **ЯК НА [СВОГО́ (рі́дного)] БА́ТЬКА,** *зі сл.* к р и ч а́ т и. Не стримуючи себе; дуже сильно. *Кричать,* ***як на батька*** (Укр.. присл..).

БАТЬКІВСЬКИХ

23. **НА БА́ТЬКІВСЬКИХ,** *жарт.* Пішки. *Було й замочу ноги, і захолоджу, а кочу* ***на батьківських*** *до дітей* (Ганна Барвінок).

БАТЬКО

24. **ЧИЙ БА́ТЬКО** (*грубо* **чорт**) **СТА́РШИЙ.** Хто переможе, хто сильніший. *Ми ще поміряємось... Ще побачимо,* ***чий батько старший*** (Панас Мирний).

БАЧИВ

25. **ТАКИ́Х [УЖЕ́] БА́ЧИВ (ба́чили).** Уживається для вираження застереження від залякування; не боюся, не страшно. — *Ви на мене не кричіть,— я* ***таких уже бачив!*** (М. Зарудний). **НЕ ТАКИ́Х БА́ЧИЛИ.** — *Подумаєш, розкричався. Ми* ***не таких бачили,*** *— прошипіла вона і закрила віконце* (Григорій Тютюнник).

26. **ТІ́ЛЬКИ Й БА́ЧИВ (ба́чили). 1.** *кого.* Хто-небудь зник безслідно, назавжди або швидко виїхав. *Не встигла мати привітати гостей, ані сльози зронити, озватися до них жалібно: "Ой синочки мої, голубочки...", як герої вже зникли в голубій імлі,—* ***тільки їх і бачила*** (О. Довженко); *Дала йому і свиту, і шапку .. Пішов наш Нечипір, та* ***тільки*** *ж ми його* ***і бачили*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Попрощався генерал з ними... Та* ***тільки*** *його піщани* ***й бачили*** (Панас Мирний). **2.** *що.* Втратити назавжди що-небудь. *Йому* [пану Польському] *тільки одному годили й служили... Та як же його й не служити? Свої ж прислужники! Нехай би хто сказав слово насторч —* ***тільки б і*** *місце* ***бачив!*** (Панас Мирний).

БАЧИЛИ

27. **НЕ БА́ЧИЛИ ДУРНИ́Х,** *ірон.* Уживається для вираження відмови (що-небудь виконувати, робити і т. ін.). *А тії, шовком вбрані Квіти, Сміються з них: — "Кому-кому — ще й вам годити,—* ***Не бачили дурних"*** (Л. Глібов).

БАЧИТИ

28. **БА́ЧИТИ ВИ́ДИ.** Бути досвідченим у якійсь справі, бувалим, зазнати багато випробувань у житті. *А в бою він брав таким натиском, несподіваним, рішучим, що навіть хлопці, які* ***бачили види,*** *дивувались і з опаскою косилися на начальника розвідки* (М. Стельмах).

29. **БА́ЧИТИ ДАЛЕ́КО.** Бути далекоглядним, прозорливим, мудрим і т. ін. — *Велике свято нині! Дарма вороги наші надію плекали, що Києву бути в їх пазурах вічно. Нескорима сила людей руських, і Київ діждався волі!.. —* ***Далеко бачить*** *гетьман Хмельницький,— проказав схвально муромський намісник Алфьоров* (Н. Рибак).

30. **БА́ЧИТИ ДА́ЛІ СВОГО́ НО́СА.** Передбачати події, наслідки, бути далекоглядним. — *Що, милуєшся?.. — А ти — ні? — А я ні. Бо* ***бачу*** *трохи* ***далі .. Далі свого носа.*** *Бачу, як боком вилізе оцим дурним головам панська худоба* (А. Головко).

31. **БА́ЧИТИ НА́СКРІЗЬ** *кого.* Добре знати, уміти розпізнавати чиї-небудь думки, наміри. — *Ні, вона мене не проведе,* ***наскрізь*** *я її* ***бачу,*** *що воно за цяця* (Панас Мирний); *А ти, Семене, не зловтішайся! Я тебе* ***наскрізь бачу*** (Ю. Бедзик); // Добре розбиратися в людях, мати досвід у стосунках з ними. — *Колись я так не приглядалася до людей,— сказала вона* [Катерина], *ніби сама з того дивуючись.— А в час війни кожного* ***наскрізь*** *стала* ***бачити...*** (С. Журахович); *Еней научений був добре,— Розвідник справжній був Еней. Де обережний, де хоробрий,— Вмів* ***наскрізь бачити*** *людей* (С. Воскрекасенко).

32. **БА́ЧИТИ / ПОБА́ЧИТИ [БАГА́ТО (нема́ло)] СВІ́ТУ (сві́та).** Бувати в багатьох місцях, подорожуючи. *З'їздив* [Остап] *з ним* [паном] *багато чужих сторін,* ***бачив багато світу*** *і .. вихвалявся тим* (Панас Мирний); *Після вечері пересяде батько на призьбу, скрутить цигарку та й ще гомонять. А є про що: немало батько прожив,* ***немало й світу бачив*** (А. Головко).

33. **БА́ЧИТИ / ПОБА́ЧИТИ СВІ́ТЛО РА́МПИ.** Бути поставленим на сцені театру (про виставу). *Відома п'єса* ["За двома зайцями"] *не один раз* ***бачила світло рампи*** (З газети); *Після серйозної дружної роботи автора і колективу* [театру]... *вперше* ***побачила*** [п'єса] ***світло рампи*** (З глибин душі).

34. **ЗА СЛІЗЬМИ́ (сльоза́ми) СВІ́ТА (сві́ту) [БІ́ЛОГО] НЕ БА́ЧИТИ. 1.** Нестримно, весь час плакати, ридати. — *Не плачте, мамо,— втішав Василь.— Я вернуся,— а сам* ***за слізьми й світа не бачив*** (І. Нечуй-Левицький); *Дорогий Ванечко! Любий, милий, кровиночко моя! Пишемо ми з Марією цього листа, а* ***за слізьми світа білого не бачимо*** (В. Логвиненко); *Мотря обхопила його* [сина] *шию обома руками та так і повисла,* ***за сльозами світа не бачачи*** (Панас Мирний). **2.** *зі сл.* п л а́ к а т и, з а п л а́ к а т и *і под., а також зі словоспол.* т а к, щ о. Не стримуючись, довго. *Ни-*

мидора почала прощатися з дядьком та дядиною, згадала .. свій важкий молодий вік у наймах і так заплакала, що за ***слізьми й світу не бачила*** (І. Нечуй-Левицький).

35. **І В СНІ НЕ БА́ЧИТИ** *кого, що.* Не мати змоги навіть уявити чогось. *Тих нинішніх зломиголов* [глибоких ям у Бориславі] *по сто та по півтораста метрів ніхто тоді* ***і в сні не бачив*** (І. Франко).

36. **НЕ БА́ЧИТИ ВІ́ЛЬНОЇ ХВИЛИ́НИ.** Бути дуже зайнятим роботою, заклопотаним. *Минулу зиму вони всі ..* ***не бачили вільної хвилини.*** *Вони працювали як шалені* (В. Собко).

37. **НЕ БА́ЧИТИ ДА́ЛІ СВОГО́ (вла́сного) НО́СА.** Бути обмеженим, мати вузький кругозір, турбуватися лише про себе. *Лежить, широко розплющивши очі, Максим, і йому до сліз шкода людей, .. позашивались в хати, наче кроти в нори... А ти ж людина, людина! — Бог тебе створив не для того, аби ти* ***далі свого носа не бачив*** (А. Дімаров); — *Вона* [Катря], *мені здається,* ***далі свого носа не бачить.*** *Аби їй було добре та тепло, а там хоч потоп* (В. Кучер). **НЕ БА́ЧИТИ НІЧО́ГО, КРІМ СВОГО́ НО́СА І ЖИВОТА́.** — *Ти, Кузьку, не ображайся,— вже м'якше сказав Оксен,— але я тобі скажу так, що* ***крім свого носа і живота, ти нічого не бачиш*** (Григорій Тютюнник).

38. **НЕ БА́ЧИТИ ЗА ДЕРЕ́ВАМИ ЛІ́СУ.** Не помічати за дрібним, частковим важливого, основного. *Критика на адресу деяких письменників, які надмірно згустили в своїх творах темні фарби в зображенні нашого життя.., справедливо відзначає перш за все те, що ці письменники* ***за деревами не бачать лісу*** (М. Рильський).

39. **НЕ БА́ЧИТИ** / *рідше* **НЕ ПОБА́ЧИТИ [І] У ВІ́ЧІ. 1.** *кого.* Не бути знайомим з ким-небудь, не знати когось. *Колодуб був задумливий і якийсь відсторонений, зчужілий. Дізнався про батька, якого* ***не бачив у вічі,*** *і про матір, і про себе* (Ю. Бедзик); // Не зустрічатися з ким-небудь. *Другі .. казали, що* ***не бачили і в вічі*** *її Пилипа* (Панас Мирний); — *Сідай, Давиде, .. гай-гай, сину, скільки це літ отак не сиділи. Ба,* ***й у вічі не бачили*** *один одного* (А. Головко).
2. *чого.* Немає; не можна знайти. — *У других на закуску ягоди або що солоденьке-ласеньке, а у нас ніколи його* ***і в вічі не побачиш...*** (Панас Мирний); *Учора був я в районі та у земвідділ заходив — нашого приговора* ***й у вічі*** *там* ***не бачили.*** *Ні у входящих, ні в ісходящих* (А. Головко).

40. **НЕ БА́ЧИТИ СВІ́ТА.** Не мати достатнього життєвого досвіду. *Вона* [Маруся] *тільки що на ноги знялася...* ***Світа ще не бачила*** (Панас Мирний).

41. **НЕ БА́ЧИТИ СВІ́ТУ (сві́та) [БІ́ЛОГО (Бо́жого)]. 1.** Тяжко страждати, мучитися, переживати і т. ін. *Він її там так любить, що за кулаками вона й* ***світу не бачить!*** (Є. Гуцало); *Мотря повернулася, вийшла. Ішла по вулиці —* ***не бачила світа*** *перед собою, прийшла додому, як п'яна* (Панас Мирний). **СВІ́ТКА НЕ БА́ЧИТИ.** *Тече річка з-під Зарічка, я її загачу. Скажи, милий, чи мня* [мене] *любиш, бо* ***світка не бачу*** (Коломийки).
2. Бути ув'язненим, перебувати у неволі. *Там* [у неволі] *кайдани по три пуда, Отаманам по чотири. І* ***світа Божого не бачать,*** *не знають, Під землею камень ламають* (Т. Шевченко). **СВІ́ТА-СО́НЦЯ НЕ БА́ЧИТИ.** *Сидить він во темниці..,* ***світа-сонця не бачить*** (Григорій Тютюнник).
3. *за чим* Бути дуже заклопотаним, зайнятим чим-небудь; не мати часу відпочити. *За чужою роботою й* ***світу не бачить*** (Укр.. присл..); — *Він за рибою і ставами* ***світу не бачить*** (М. Стельмах); *Мені просто нічого було написати, кажу ж, що так замотався з дисертацією, що й* ***білого світу не бачив*** (А. Дімаров); *За всякими ділами й* ***світу Божого не бачу*** (М. Коцюбинський); *Ви сподівались зустріти за цим столом заскорузлого чинушу.., жовчного бюрократа, що відгородився від роботяг і за паперами* ***світу Божого не бачить.*** *А я ось який* (О. Гончар).

42. **НЕ БА́ЧИТИ СМА́ЛЕНОГО ВО́ВКА.** Бути недосвідченим, не зазнавати труднощів, випробувань у житті. *Молоді* [фабзавучники] *ще, зелені,* ***не бачили смаленого вовка.*** *Дома сидячи, загориться — поїду на шахту. Поїде, спробує, аж там не так легко, як гадалось, та й назад* (Д. Ткач); — *Ви ще* ***не бачили смаленого вовка,*** — *супиться Чигирич.— Бач, їм коржі не вгодили* (М. Стельмах). **НЕ БА́ЧИТИ СМА́ЛЕНОЇ СОВИ́.** *Ти ще* ***не бачив смаленої сови*** (Укр.. присл..).

БАШ

43. **БАШ НА БАШ,** *зі сл.* м і н я́ т и. Здійснювати рівноцінний обмін; одне на одне. — *То міняймось! — Що на що? —* ***Баш на баш!*** *Мішок на мішок* (О. Ільченко).

БГАЙ

44. **ХОЧ У ВУ́ХО БГАЙ (клади́)** *кого і без додатка.* **1.** Дуже лагідний, покірний, податливий і т. ін. хто-небудь. *Диво дивне сталося з Йосипом: то бувало нікому на світі не вступить, не послухає нікого, а то* ***хоч у вухо бгай.*** *Слухняний та покірний Йосип!* (Панас Мирний).
2. *з прикм.* Дуже, у великій мірі. — *Я його, писаря, знаєте, запросив кілька разів до себе, .. почастував наливкою та добрим спотикачем, і писар став такий добрий,* ***хоч у вухо бгай!*** (І. Нечуй-Левицький); *Оришка мене... побоюється. Стає*

добра, м'яка, хоч у вухо її клади, і в усьому мене слухається (О. Гончар).

БДЖІЛ

45. **ЯК** (**мов, ніби** *і т. ін.*) **БДЖІЛ У ВУ́ЛИКУ.** Дуже багато, безліч. *Приходжу до клубу колгоспного, а там людей, ніби бджіл у вулику* (І. Сочивець). **ЯК БДЖІЛ ПО ВЕСНІ.** *У неї планів, як бджіл по весні* (З усн. мови).

БДЖОЛА

46. **ЯК [БО́ЖА] БДЖОЛА́,** *зі сл.* трудитись, працювати *і под.* Дуже напружено, посилено. — *Пийте, велелепая кумо! — всміхнувся піп пані Килині,— бо ви сьогодні заслужили, істинно так, як Божа бджола, потрудились* (М. Лазорський).

БДЖОЛИ

47. **ЯК БДЖО́ЛИ У ВУ́ЛИКУ,** *зі сл.* гудіти, густи́. Одночасно дуже голосно розмовляти, створюючи загальний гомін. *Народ гомонить, гуде, як бджоли в улику* (І. Нечуй-Левицький); *Пані Розумиха ставила пляшки та печеню. Гості гули, як бджоли у вулику* (М. Лазорський).

БЕ

48. **НІ БЕ НІ МЕ,** *зневажл.* **1.** *перев. зі сл.* не знати, не вміти *і под.* Зовсім нічого. *Не вміє ні бе ні ме* (М. Номис); *Що твої промови, Коли ти ні бе ні ме В правилах із мови* (С. Олійник); *Ні бе ні ме по-нашому не вміє, То правду кажучи, нема й надії* (Олександр Олесь). **АНІ́ БЕ АНІ́ МЕ.** *Ані бе ані ме не знає* (Укр.. присл..). **НІ БЕ НІ КУКУРІ́КУ.** *Хто ж не знає, що Мар'ян не тямив ні бе ні кукуріку, а це заглядає в книгу, ще й шепче щось* (М. Стельмах).
2. *в чому.* Не розбиратися, не розумітися. — *Я в цих орденах, ні в тодішніх, ні в теперішніх, і досі ні бе ні ме* (Григорій Тютюнник); *А я в цім ділі ні бе ні ме* (В. Бабляк).

БЕЗГОЛОВ'Я

49. **НА [СВОЄ́] БЕЗГОЛО́В'Я** (*рідше* **безголів'я**) *чиє, рідко кому і без додатка.* На нещастя, на лихо. *Отож і вчити почали Письму панят. На безголов'я і я учуся. Слізьми! Кров'ю! Письмо те полилося!* (Т. Шевченко); *Мов із гранітних глибин козацької Хортиці, виходить на безголов'я ворогам богатир Влас Харитонович, що самому Піддубному колись м'яв ребра* (З газети); *Вмерла друга* [жінка], *і він закаявся женитись, щоб знову не взяти такої лихої на своє безголов'я* (М. Коцюбинський); *Через море брела, спішила, .. прибігла у садок на побачення і, виходить, на своє безголов'я* (О. Гончар). **НА БЕЗГОЛО́В'ЯЧКО.** *Тут дурень встав, раз-два зглянув, на землю сів собі... Та незабаром після того, на безголов'ячко, й заснув* (Укр. поети-романтики..).

БЕЛЬМЕСА

50. **НІ БЕЛЬМЕ́СА. 1.** *перев. зі сл.* не знати, не розуміти *і под., зневажл.* Зовсім, абсолютно, нічого. *Ні бельмеса не знає* (М. Номис); *Ви... взялися рятувати слабого від хвороби, в якій самі ні бельмеса не розумієте* (Л. Яновська); — *Чого вам треба від мене? Ні бельмеса не розумію* (Іван Ле).
2. *в чому.* Не розбиратися, не розумітися. *Аркадій Андрійович .. образився.— Ну, ти, Мар'янко, хоч і була в чека, а в ділах государственних* [справах державних] *ні бельмеса* (М. Хвильовий).

БЕНЕРЯ

51. **БЕНЕ́РЯ ВХОПИ́ЛА** *кого, грубо.* Хто-небудь десь зник або помер. — *А що? Я такий здавна. Тільки Масло мене присадив трохи. А тепер його бенеря вхопила, я й оклигав* (А. Хижняк).

БЕНКЕТ

52. **КРИВА́ВИЙ БЕНКЕ́Т. 1.** Битва, війна. *Упоєні на бенкетах кривавих, невільники-народи спали довго у спільній віковій... темниці* (Леся Українка); *Саїб літав на арабському коні поперед війська. На бенкет кривавий він убрався, як на велике свято* (І. Нечуй-Левицький).
2. Масове вбивство. *Фашисти в українських селах чинили криваві бенкети* (З усн. мови).

БЕРЕ

53. **АЖ НА КО́ЛЬКИ БЕРЕ́** *кого, безос., зі сл.* сміятися, реготати *і под.* Дуже сильно, досхочу. *Сміялися ми з друзями, аж на кольки нас брало* (Остап Вишня).

54. **БЕРЕ́ З-ЗА ПЛЕЧЕ́Й** *кого, безос.* Кому-небудь страшно, хтось переживає почуття страху, жаху. — *Так нащо ж ви мені проти ночі таке говорите? Мене вже з-за плечей бере* (Г. Квітка-Основ'яненко).

55. **БЕРЕ́ НА ДРИЖАКИ́** *кого, безос.* Хто-небудь мерзне, труситься від холоду, страху і т. ін. — *Бувало вже так: і ліс довкола, і ліміти спущені, а грубки розтопити нічим. Весь виселок на дрижаки бере* (Я. Баш); *Він зрозумів, що цей Сидір весь час обманював. Від цієї думки його бере на дрижаки* (З усн. мови).

56. **НЕ БЕРЕ́ НІЩО́ [ВОРО́ЖА КУ́ЛЯ]** *кого.* Хто-небудь залишається живий, кого-небудь не можна вбити. *Теж був простий козак, не характерник, бо характерник знає таку молитву: як замолитвує себе, то тоді його ніщо не бере* (М. Лазорський); — *Характерник, синку, такий собі запорожець,— казав дід, .. — такий собі запорожець, що вміє себе замолитвувати: тоді*

його не бере ворожа куля. От, приміром, куля летить просто тобі на характерника, долетіла, вдарила в груди і сплескалась (М. Лазорський).

БЕРЕТЬСЯ

57. **[І] НЕ БЕРЕ́ТЬСЯ [ДО] ГОЛОВИ́** *в кого, кому і без додатка, безос.* Хто-небудь не може усвідомити, зрозуміти, збагнути щось. *Сторонський нарікав, що з Михасем зле — не вчиться; зате Андрусь пильний хлопець. А в Савки те й голови не бралося* (О. Маковей); *Не помічав* [Тищенко], *що вп'явся очима в Ірину .. Змарніла? Постаріла? Таке не бралося до голови* (Ю. Мушкетик); *Як різниться знахідка з розписами Київської Софії та Кирилівської церкви, теж датованими XII століттям!.. Просто не береться голови, що пам'ятки належать до однієї епохи* (З журналу).

БЕРИ

58. **БЕРИ́ (беріть) ВИ́ЩЕ.** Уживається для підкреслення більшої значимості того, про що йшла мова перед цим, або мовиться. — *Що таке? — спитав комбат Кащеєв.— Вгадайте.— Гетьмана вбили? — **Бери вище.** — Петлюру?* (О. Довженко); [Батура:] *На курси їдете?* [Романюк:] ***Беріть вище.** Попросився, щоб в академію на кілька місяців послали вчитися* (О. Корнійчук).

59. **ГО́ЛОЮ РУКО́Ю НЕ БЕРИ́** *кого.* Хто-небудь має владу, багатий, впливовий. — *Каже, пішов ваш Олекса вгору: голою рукою не бери .. Там таке...— і дяк нахилився до вуха пана Леleки й щось шепнув* (М. Лазорський).

БЕСТІЯ

60. **ПРОДУВНА́ БЕ́СТІЯ.** Дуже ненадійна, спритна й нечесна людина; шахрай. [Харко:] *Мовчи, брехухо! Завжди ти вдавала з себе неповинну, але я переконався, що ти **продувна бестія!*** (М. Кропивницький); — *Сам пан лісничий дивується з мого ока і каже, що я **продувна бестія!** — сміється* [Амбросій], *задоволений похвалою начальства* (М. Стельмах).

Б'Є

61. **[АЖ] У ГО́ЛОВУ (у п'яти) Б'Є,** *зі сл.* м і ц н и́ й. Дуже, занадто різкий. *Мати продавала квас по три копійки за пляшку. Міцний, **аж у п'яти б'є!*** (П. Панч).

БИЙ

62. **НЕ БИЙ ЛЕЖА́ЧОГО. 1.** Який не потребує великої затрати праці, великого напруження. *Покликали діда. Голова — до нього: — Діду, допоможіть... У вас все одно робота **не бий лежачого*** (Є. Кравченко).
2. Безвідповідальний, лінивий і т. ін. — *Ви ж знаєте, як це в нас: то кошторис не затверджено, то оліфи нема...— Бригадир — **не бий лежачого,**— підкинув Шурко* (О. Гончар).

63. **ХОЧ ПАЦЮКИ́ (цуценя́т) БИЙ,** *зневажл.* Дуже повний, одутлий і т. ін. (перев. про обличчя). *Пика, **хоч пацюки бий*** (Укр.. присл..); *Ясочка..,— злісно думав він, поглядаючи на кругленький живіт поета,— пика — **хоч цуценят бий,** а він — Ясочка* (С. Васильченко); // Дуже негарний, непривабливий, неприємний. — *Сватай Олену Головківну. Олена кругла, як цибулька, повновида, як повний місяць...— Гарна... мордою **хоч пацюки бий*** (І. Нечуй-Левицький).

БИЙСЯ

64. **ХОЧ ЛО́БОМ (голово́ю) БИ́ЙСЯ** *в (об) що.* Уживається на означення скрутного, безвихідного становища, відчаю, досади і т. ін. ***Хоч лобом в стіну бийся,** то не поможе* (М. Номис); *Зараз дуже важливо не панікувати. Усвідомити, що це неминуче, **хоч бийся головою** об цегляний ріг бібліотеки* (В. Дрозд); — *Гарну картину вам намалював? Таку, яку на своїй шкурі ношу. **І хоч бийся головою** в камінні мури, інакшої картини нема в селі для того, хто не має доброго клаптя землі і худоби* (М. Стельмах).

БИЛИНА

65. **ЯК БИЛИ́НА В ПО́ЛІ,** *нар.-поет., зі сл.* о д и́ н, с а м. Зовсім одинокий, без рідних; самотній. *Хазяйка наша була удовиця .. Розказує та й розказує, та все про своє лихо, що весь рід її звівся, що сама вона в світі зосталась, **як билина в полі*** (Марко Вовчок); — *За наших часів не можна жити поодиноко, **як билина в полі*** (З. Тулуб). **ЯК БИЛИ́НОНЬКА В ПО́ЛІ.** *Ой, одна я, одна, **Як билинонька в полі*** (Укр.. пісні).

БИСТРИЙ

66. **БИ́СТРИЙ НА РО́ЗУМ.** Здатний швидко міркувати; тямущий, кмітливий. ***Бистра на розум,** вона розмовляла так жваво й дотепно .. що .. слухати її не можна було без зворушення і теплої посмішки* (Я. Гримайло).

67. **БИ́СТРИЙ НА СЛО́ВО.** Який, не задумуючись, дає метку, влучну відповідь; дотепний. *Антон Коза, говіркий, насмішкуватий, **бистрий на слово*** (О. Копиленко).

БИТИ

68. **БАГЛАЇ́ БИ́ТИ (годува́ти).** Нічого не робити, ледарювати. *От, **баглаї б'є*** (М. Номис); *Замість праці ти **баглаї годував** та завидував усім* (М. Кропивницький).

69. **БА́ЙДИКИ (ба́йди,** *діал.* **га́ндри) БИ́ТИ. 1.** Бути без діла, весело проводити час. *Юруш вернувся до батьків, нічого не робив, все спав та **байдики бив*** (І. Нечуй-Левицький); *Сам* [батько]

*пильно стежив за Артемовою наукою. Щоправда, влітку **байдики бити** синові не давав, і був Артем за підпасича у громадського чабана діда Мокія* (А. Головко); *Уже доста **гандри бити.** Прийшла пора, щоб ся вчити* (Ю. Федькович).
2. Нічого не робити, марнувати час, ледарювати. *Рік за роком проминув час, хлопець **байдиків не бив** та й закінчив школу робітничої молоді, ставши вже кваліфікованим робітником* (Ю. Збанацький); *Прийшов новий рік, штовхає ледаря в бік: ішов би, ледарю, робити, а не **байди бити*** (Укр.. присл..); *Глянеш, скільки тих старшокласників,— парубчаки ж, траси могли б будувати, а вони ціле літо **байди б'ють...*** (О. Гончар).

70. **БИ́ТИ БО́МКИ. 1.** Не поспішати, зволікати з чим-небудь. *Погода добра, треба б поспішити зі жнивами, а ви **б'єте бомки** на полі, аби день до вечора* (Ф. Малицький).
2. *коло кого—чого.* Перебувати біля кого-, чогонебудь з якимись намірами. *Коли на дорозі поменшала постать Дмитра, Гнат недовірливо поглянув на Марту: — Чого це він коло нас у таку пору **б'є бомки?*** (М. Стельмах).

71. **БИ́ТИ / ВДА́РИТИ ВІДБІ́Й.** Припиняти будь-які дії. *Одначе вичувалося, що процес* [заарештовування] *десь таки дійшов свого діалектичного заперечення, й сам Сталін вже **б'є відбій*** (І. Багряний).

72. **БИ́ТИ / ВДА́РИТИ ПО РУКА́Х. 1.** Доходити згоди, домовлятися про щось (перев. при торгівлі). *Вони* [купці] .. *відразу починали прицінюватися, сперечатися, **бити по руках** і знов торгуватися, щоб виторгувати хоч зайвий гріш* (З. Тулуб); *Довго торгувалися* [батьки], *а потім на бичках-дволітках **вдарили по руках*** (М. Стельмах).
2. *кого.* Перешкоджати чиїмсь діям (перев. злочинним), карати когось за що-небудь. *А трапляються ж ще вискочки, яким пощастило зайняти високі посади і які нівечать, спустошують людські душі. **Бити** б таких **по руках*** (М. Ю. Тарновський).

73. **БИ́ТИ В НІС,** *безос., чим і без додатка.* Гостро відчуватися (про запах). *Батько взяв сина за руку, нахилився, понюхав* [голову]. *— Фу-у-у! аж **у ніс б'є!..*** (Панас Мирний); *У **ніс било** живицею і ще чимось таким, до чого принюхуєшся і не можеш зрозуміти, чим воно пахне* (Ю. Збанацький).

74. **БИ́ТИ В КУЛАКИ́.** Погрожувати кому-небудь. *Вона знову починала кричати, сваритись, **у кулаки бити*** (Панас Мирний).

75. **БИ́ТИ В ЛИТА́ВРИ.** Торжествувати. *Ще недавно наша критика **била в литаври,** прогнозуючи широкий поступ "малої" прози. З'явилися навіть дисертації про шляхи її розвитку* (З журналу).

76. **БИ́ТИ В [ОДНУ́] ТО́ЧКУ.** Постійно спрямовувати свої зусилля, увагу, дії на здійснення певної мети. *Він не любив заробітчан, зате любив і помічав настирливих, з характером, таких, хто **в точку б'є і б'є*** (П. Дорошко).

77. **БИ́ТИ В СА́МУ ДУ́ШУ.** Глибоко вражати, дошкуляти словами. *— Хто тобі так сорочку, як Уляна, випере? — **б'є** Давида **в саму душу,** бо він, придивляючись до своїх наймитів, раніше дівчини збагнув, куди має нахилитися парубоче серце* (М. Стельмах). **БИ́ТИ В СА́МУ БОЛЯ́ЧКУ.** *Про неї-бо кажуть, що вона ні одного дня не може пробути без лайки. І Василина розуміє, в чий це город камінчик, .. відповідає їдучо, влучно, **б'є в саму болячку*** (Г. Хоткевич).

78. **БИ́ТИ / ЗАБИ́ТИ ТРИВО́ГУ. 1.** Сповіщати про небезпеку. *— Що ж це справді робиться? Діду Кузьма, чого ж ви стоїте, як сновида? Хіба вам повилазило?.. **Бийте тривогу!*** (В. Кучер); *Вартовий **забив тривогу...** Буде бій!* (В. Сосюра).
2. Виявляти занепокоєння, тривожитися, хвилюватися. *І хай колонізатор **б'є тривогу** — Хитається тюремних стін граніт* (П. Дорошко); *Тільки серце про щось заговорить і **тривогу заб'є** з глибини, коли мимо проходять шахтьори* [шахтарі] *і зникають у кліті вони* (В. Сосюра).

79. **БИ́ТИ КАРБО́ВАНЦЕМ** *по кому.* Завдавати матеріальних збитків кому-небудь. *Гарні речі почали породжувати затоварювання гірших і **бити карбованцем** по творцях гірших, несумлінно зроблених товарів* (В. Козаченко).

80. **БИ́ТИ КЛИ́НЦІ́** *куди.* Натякати на щось, спрямовувати розмову до певної теми. *"Куди він **клинці б'є?..**" — подумав дід Пилип, потерпаючи, щоб Проць якоюсь штукою не покоробив релігійні почуття віруючих* (В. Бабляк).

81. **БИ́ТИ КЛЮЧЕ́М (джерело́м, фонта́ном** *і т. ін*). **1.** Виявлятися на всю силу, великою мірою. *Дійсно був красень* [опришок]. *Сила тремтючим потоком переливалася в жилах, **била ключем*** (Г. Хоткевич); *Музична стихія .. чаклунського слова Тичини **била ключем** з усього, до чого б не доторкалася його увага* (Т. Масенко); *Скрізь на рідній землі **б'є джерелом** творча енергія народних мас* (З газети); *Кінотеатрів тут два, Поліклініка є... Магазинів усяких багато. **Фонтаном** життя у Мальованім **б'є** У будень і в свято* (С. Воскрекасенко).
2. Здійснюватися, відбуватися і т. ін. дуже енергійно, інтенсивно. *Знову гора обізвалась, загула: з губернії приїхав будівничий, ціла артіль.., брязкіт сокир,— робота **ключем б'є!*** (Панас Мирний).

82. **БИ́ТИ ЛО́БОМ (лоба́ми) ОБ ЗЕ́МЛЮ** *перед ким, кому, зневажл.* Схилятися, запобігати, домагаючись прихильності. *Ці панове безсоромно **били лобами об землю** перед європейцями, забуваючи про свою культуру* (З газети).

83. **БИ́ТИ [НИЗЬКІ́ (глибо́кі)] ПОКЛО́НИ. 1.** Шанобливо вклонятися, виражаючи почуття поваги. *То плакавши, то **поклони бивши**, розкраснілася* [розчервонілася] *Галочка* (Г. Квітка-Основ'яненко); // Молитися. *А я, брати запорожці, Возьму собі рясу Та піду **поклони бити** в Межигор до Спаса* (Т. Шевченко); *Найщиріше й найспокійніше молиться мати. Вона стоїть дещо збоку, .. **б'є глибокі**, до самої землі, **поклони*** (У. Самчук).
2. *перед ким—чим.* Схилятися перед ким-, чим-небудь. *Між т. зв. в Галичині "москвофілами" і народовцями в принципах нема великої різниці: ті і другі **б'ють поклони** перед національними святощами, і для тих, і для других національність — альфа і омега всіх змагань* (М. Драгоманов).

84. **БИ́ТИ НО́ГИ** (*рідше* **чо́боти**). Іти, ходити куди-небудь, перев. даремно. — *За селом, уже на вигоні .. він сказав: — Попрощаємось, мамо, чого вам **бити далі ноги*** (Г. Коцюба); — *Нема Тамари,— сказала* [мати] *відчужено.— До міста подалась.— Давно? — запитав він, уже жалкуючи, що марно **бив ноги*** (Є. Гуцало); // Часто бувати де-небудь. — *То чого ж маєш **бити чоботи** на наш куток? Тільки жениха мого, коли трапиться, відіб'єш?* (М. Стельмах). **БИ́ТИ СВОЇ́МИ НОГА́МИ.** — *Бачили б ви мене, коли б мала я сюди **своїми ногами бити*** (Ірина Вільде).

85. **БИ́ТИ ПО КИШЕ́НІ** *кого.* Завдавати кому-небудь певних матеріальних збитків, шкоди. *Тоді писар почав **бити** о. Артемія по найчутливішому місці: **по кишені*** (І. Нечуй-Левицький); *Це вже **било** Тарловського **по кишені**, і він боявся редактора і не любив його* (М. Коцюбинський).

86. **БИ́ТИ ПО НЕ́РВАХ** *кого, кому і без додатка.* Своїми діями, словами виводити з рівноваги, дратувати. *Навіщо ото Маруся грає такі крикливі речі! Не люблю я такого бренькоту та гуркоту. **Б'ють тобі по нервах**, неначе колуном!* (І. Нечуй-Левицький); *А хрипіння й стогін, від яких підскакувало все тіло, **били по нервах*** (Г. Хоткевич); *Навіщо повторювати відоме? Навіщо ще раз **бити** людей **по нервах**? Адже вони все це знають!* (Л. Дмитерко).

87. **БИ́ТИ [ПРЯ́МО] В ЛОБ. 1.** Без натяків, відверто говорити, питати і т. ін. *Він **бив прямо в лоб**, з'ясовуючи місце свого призначення* (З усн. мови).
2. Мати неприховане значення, бути зрозумілим, очевидним. *Зміст їхніх розмов був дуже простий **і бив прямо в лоб**. Ось, мовляв, приїхав до нас новий голова, тисячник, і йому знов не дуже болітиме, як буде господарювати колгосп* (В. Кучер).

88. **БИ́ТИ СЕБЕ́ [КУЛАКО́М] В ГРУ́ДИ.** Твердити щось, наполегливо запевняти, переконувати кого-небудь у чомусь. *Давид .. поволеньки пнувся в керівники, був добре письменний, частенько **бив себе в груди** й присягався* (С. Добровольський); — *Хто вас сюди запрошував? Яка ваша професія? — Ділок **бив себе в груди**, доводячи, що йому тут належить керівна посада* (М. Ю. Тарновський); *Микита Чугай **бив себе кулаком у груди**, гув, як мідний дзвін: — Брехня! Трактори весняної оранки не затягували* (Григорій Тютюнник).

89. **БИ́ТИ СЛО́ВОМ (слова́ми)** *кого і без додатка.* Дошкуляти кому-небудь репліками, зауваженнями і т. ін. [Руфін:] *Ти боляче мене **словами б'єш**... гірка се правда... Та нема вже ради .. запався шлях до чесного життя* (Леся Українка); // Висловлюватися влучно, різко, дошкульно. [Руфін:] *Адже в його листах, у кожнім слові, загонисту вояцьку вдачу видно: він **словом бив**, немов вояк мечем* (Леся Українка).

90. **БИ́ТИ У ВІ́ЧІ (в о́ко).** Бути особливо помітним; привертати увагу. *Довбня почав оглядати хату .. Всюди **били в вічі** злидні та недостачі* (Панас Мирний); — *Маковею,— спокійно вів Роман,— ..Ти, правда, хлопак справний, в боях авторитет здобув .. Але ж молодий та ласий на все, що **в очі б'є**!* (О. Гончар); *Були виставлені напоказ всякі дива: .. персні й намиста блискучі. Все то так і сяло та грало, все так і **било у вічі**!* (Панас Мирний); // *чим.* Виділятися чим-небудь серед когось, чогось. *Товариш його — людина літ під сорок — насамперед **бив у вічі** буйним рудим волоссям на голові* (М. Коцюбинський).

91. **БИ́ТИ / УДА́РИТИ В ГО́ЛОВУ** *кому і без додатка.* Викликати запаморочення, стан сп'яніння; п'янити. — *А що, паніматко! Чи немає в тебе чого міцнішого од цієї гіркої? Щось горілка не дуже **б'є в голову**,— тягнеш, тягнеш, а в голові все-таки не шумить* (І. Нечуй-Левицький); *Вино розбирає, **вдаряє в голову**, на очі навертаються сльози* (В. Гжицький); *Гаряча варенуха трохи **вдарила йому в голову*** (І. Нечуй-Левицький).

92. **БИ́ТИ / УДА́РИТИ НА СПО́ЛОХ.** **1.** Сповіщати про небезпеку, подавати сигнал тривоги. — *Ну, та й ми не дрімаємо,— зауважив Явтух Судар,— розіслали гінців по селах, **б'ємо на сполох**. Хотіли й до вас посилати...* (О. Гончар).
2. Виявляти занепокоєння, тривожитися, переживати. *"Там, де треба,— повчав він нас,— буде вжито відповідних заходів, а там, де спокійно,*

*нема чого **бити на сполох**"* (І. Муратов); *Зірок з неба Хома Микитович не хапає, але в колгоспі немає чогось такого, щоб **бити на сполох,** скликати збори* (Я. Гримайло).

93. **БИ́ТИ ЧЕ́РЕЗ КРАЙ.** Виявлятися на всю силу, великою мірою. *Плач і стогін заповнили повітря. Почування виливалися, **били через край*** (Г. Хоткевич); *Його кипуча енергія часом **була через край** і тоді зупинити її міг тільки широкий батьків, з мідною пряжкою ремінь* (В. Козаченко).

94. **БИ́ТИ ЧОЛО́М** *кому, перед ким.* Просити кого-небудь про щось. *Шпигай, Катрусю, але дозволь **бити чолом** лікареві Семенові Яковичу, щоб увільнив мене від цієї іглотерапії* [голкотерапії] (І. Цюпа).

95. **ЯК** (**мов, на́че** *і т. ін.*) **ОБУ́ХОМ БИ́ТИ / УДА́РИТИ ПО ГОЛОВІ́** *кого.* Вражати, приголомшувати чимсь неприємним, несподіваним. — *Мені, Свириде Яковлевичу, вже можна йти? — **як обухом б'є** його вчитель **по голові*** (М. Стельмах); *Василя **наче по голові** хто **обухом ударив** від тих слів* (Панас Мирний).

96. **ЯК У ЗАБІ́Й БИ́ТИ.** Не припинятися, не переставати виявлятися з великою силою. ***Як у забій б'є** мороз* (М. Номис).

БИТИЙ

97. **БИ́ТИЙ ГО́РЕМ** (**ту́гою**). Який багато страждав, переживав; згорьований, засмучений. *Коли він пригада її заплакану — **горем биту,** — його серце рветься від болю на частi* [шматки] (Панас Мирний); *Плавець, хоч **горем битий** і безсильний, Не потонув, а вибрався на сушу* (І. Франко); *Затих мій сивий* [дідусь], ***битий тугою,** Поник старою буй-головою* (Т. Шевченко).

98. **БИ́ТИЙ У ТІ́М'Я. 1.** Досвідчений, практичний, бувалий і т. ін. *Штефан і ткач Сидір говорили, що Крук уже **битий у тім'я,** цей, мовляв, вирветься із пекла* (П. Козланюк).
2. Розумово обмежений, нетямущий. — *А Господи, чи ти недоколиханий, чи **в тім'я битий?** — обурюється тітка Ликерія* (М. Стельмах).

99. **НЕ В ТІ́М'Я БИ́ТИЙ.** Розумний, тямущий, кмітливий і т. ін. [Лікар:] *До нашої панночки не легко приступитись, та я теж **не в тім'я битий,** либонь, і ми в свій час книжки читали, та ще такі, про які панночкам і не снилось* (Леся Українка); *Так же піп **не в тім'я битий:** його не обдуриш...* (Л. Мартович). **НЕ ГВІЗДКО́М У ТІ́М'Я БИ́ТИЙ.** *Хлопці наші, нівроку їм, **не гвіздком у тім'я биті,** а от гляди ж — немовби й діло не яке, баламутна дівка повелася з Михайликом так, наче він прийшов з мазницею по мед* (О. Ільченко). **НЕ В ПОТИ́ЛИЦЮ БИ́ТИЙ.** — *Він беручкий... Хороший чоловік, правда?..— Авжеж... Він чоловік **не в потилицю битий*** (Ю. Мушкетик).

БИТИСЯ

100. **БИ́ТИСЯ** (**би́ти** [**себе́**]) **ОБ ПО́ЛИ** [**РУКА́МИ**]. Перебувати в стані розпачу, збентеження, обурення, здивування і т. ін. *Як вони розгуляються, .. ми тут панночку хап, та до брички, та навтікача до шлюбу... Нехай собі, будучи, **об поли руками б'ються,** а завтра нічого робити, самі зап'ють весілля* (Г. Квітка-Основ'яненко); [Христя (*до Олени*):] *Батько **об поли руками б'ються** та бідкаються, мати плачуть* (М. Кропивницький); *Переляканий батько метушився, безтямно **бив себе об поли** й бурмотів: — От лихо, от лихо!* (М. Лазорський).

101. **БИ́ТИСЯ ГОЛОВО́Ю ОБ СТІ́НИ.** Перебуваючи в стані розпачу, даремно докладати зусилля, щоб запобігти чомусь небажаному. — *Коли ж він* [Василько] *до політики доріс?..— Вони про це не говорять батькам, вони ховаються від батьків.., а потім батьки **б'ються головами об стіни*** (М. Стельмах). **БИ́ТИСЯ ГОЛОВО́Ю В МУР.** *Стара пані тільки що **головою в мур не б'ється,** та нічого не врадить* (Марко Вовчок).

102. **БИ́ТИСЯ З НУЖДО́Ю.** Переборювати нестатки, злидні. *Ану лиш гляньмо в село зо мною; **З нуждою** люди **б'ються** страшною* (П. Грабовський).

103. **БИ́ТИСЯ / ПОБИ́ТИСЯ ОБ ЗАКЛА́Д** *з ким і без додатка.* **1.** Сперечатися, домовляючись про умови виграшу. — *Я пам'ятаю тебе з тих часів, як ти бігав за м'ячиком по вулиці і **бився** зі мною **об заклад,** що ластівка може перелетіти море, не відпочиваючи* (Ірина Вільде); *Сперечались-сперечались, а далі **побилися об заклад.** Постій же, кажу, як приїде Галя, то ти сама будеш поратись біля печі, а як ні — то я тобі стьожку куплю...* (Панас Мирний). **БИ́ТИСЯ У ЗАКЛА́Д.** — *Дайте* [мамо] *мені трохи грошенят, я й забув вам учора сказать. Ми з Сидором **у заклад бились,** дак я програв* (Ганна Барвінок). **ПОБИ́ТИСЯ НА ВЗАКЛА́Д.** *Раз **побився** Максим **на взаклад,** що вип'є кварту* [горілки] *й не буде п'яний. Заклад на п'ять карбованців* (Панас Мирний).
2. Запевняти кого-небудь в чомусь; клястися. *Я **б'юся об заклад,** що найцінніші картини ви оціните як найгірші* (Р. Іваничук).

104. **БИ́ТИСЯ ЯК ГО́РЛИЦЯ.** Дуже тужити, побиватися, переживати через кого-, що-небудь. *Ой п'є Овраменко, ой п'є молоденький .. Його мати та старенька **Як горлиця б'ється*** (Укр.. думи..).

105. **БИТИСЯ ЯК** (**мов, на́че** *і т. ін.*) **ПТАХ У КЛІ́ТЦІ,** *нар.-поет.* Жити в скрутних матеріальних умовах, переборюючи нестатки, злидні і т. ін. — *Жайсак **б'ється наче птах у клітці,** а цей нахаба на ньому багатітиме!* (З. Тулуб).

106. **БИ́ТИСЯ ЯК** (**мов, на́че** *і т. ін.*) **РИ́БА В САКУ́** (**в сі́тях**). Намагатися з усіх сил перебороти що-небудь складне, непосильне. *Бідна Рифка **билася мов риба в саку.** Вона так рада була .. придумати щось дуже, дуже мудрого для свого сина* (І. Франко); // Переборювати нестатки. *Вони, щоб прогодувати десять ротів, **билися наче риба в сітях*** (С. Чорнобривець). **БИ́ТИСЯ ЯК РИБИ́НА В НЕ́ВОДІ.** *Господарство було хоч і злиденне, дві десятини наділу в степу, а мати сама б'ється, **як рибина в неводі,** батько все в кузні ж* (А. Головко).

107. **БИ́ТИСЯ ЯК РИ́БА ОБ ЛІД. 1.** Переборювати нестатки, злидні і т. ін. [Іван:] *Як живеш? Щось схудла ти, небого!* [Молодиця:] *Ех! Яке вже моє життя! Горюю, **б'юсь як риба об лід...*** (С. Васильченко); *Тепер уже не тією стала волинська земля, на якій **бився як риба об лід** дід Никифор, старенькі батько й мати* [Василеві] (П. Інгульський).
2. Робити що-небудь складне, непосильне, тяжке. *Романчук .. кидається на всі боки та **б'ється як риба об лід*** (Леся Українка); — *Ми тут **б'ємося як риба об лід,** але ж нас жменька,— хвилюючись розповідала Варвара* (І. Кириленко); *Парася відає фермами, .. **б'ється як риба об лід*** (В. Земляк).

БІГАТИ

108. **БЕЗ ШТАНІ́В ПІД СТІЛ БІ́ГАТИ** (**ходи́ти**), *ірон.* Бути зовсім малим, в дитячому віці. *Старший брат пішов на роботу, коли я **без штанів під стіл ходив*** (З газети). **БЕЗ ШТАНЦІ́В ПІД СТІЛ БІ́ГАТИ.** [Глушак:] *Худякова я знав, коли ти ще **без штанців під стіл бігав*** (О. Довженко).

109. **БІ́ГАТИ ОЧИ́МА. 1.** *по чому.* Швидко переглядати, читаючи що-небудь. — *Від Софочки* [лист]! — *скрикує дружина.., зразу ж нетерпляче надриває його, **бігає очима по рядках,** потім ахає* (М. Стельмах).
2. Перебуваючи в стані збудження, поглядати на кого-, що-небудь, переводити погляд з одного предмета на інший. ***Бігає очима*** [Климиха], *З люті аж сичить, А про свого Клима Нічичирк — мовчить* (Л. Первомайський).

110. **БІ́ГАТИ СВІТА́МИ.** Бути тривалий час відсутнім; здебільшого перебувати за межами домівки. *Кіточкою терлася* [Маруся] *коло старої їмості, просячи їсти, а бабця робила суворе лице й буркотіла: — **Бігає світами** не знати де, не знати по що, а ми її тут маємо семеро обідів наставляти* (Г. Хоткевич).

111. **БІ́ГАТИ** (**тягну́тися**) **ХВОСТО́М** *за ким.* Невідступно слідувати за ким-небудь, набридливо залицятися. *Найбільше балакали люди, як Параска **хвостом бігала** за паном...* (Панас Мирний); *Про Таню Коваль Шухновський говорив: — Мабуть, диявол сидить у цій дівці. Некрасива, без ніякої фігури, а хлопці **хвостом за нею тягнуться*** (Ю. Збанацький). **БІ́ГТИ ХВО́СТИКОМ.** — *Затримайте його! — мало не плачучи, попросила Жакліна, коли за Віталієм зачинилися двері.— Невже ж мені за ним **хвостиком бігти?*** (І. Муратов); *Він бачив, що .. Власов утюрився* [закохався] *в його сестру, що **хвостиком бігав би** усюди за нею* (Панас Мирний).

БІГТИ

112. **ЯК** [**ДУРНО́МУ**] **З ГОРИ́ БІ́ГТИ / ПОБІ́ГТИ** (**збі́гти**). Дуже просто, легко, без зусиль і т. ін. *Тобі туди йти, **як з гори бігти*** (Укр.. присл..); — *Була весела,— одкаже* [Катря], — *бо перше було жити легко у світі, **як дурному з гори бігти...*** (Марко Вовчок); [Віктор (*регоче*):] *Ти, батьку, просто скарб. Я колись фейлетон про тебе напишу, їй-богу напишу.* [Заболотний:] *А чого ж, тобі це — **як дурному з гори побігти*** (О. Левада).

БІДА

113. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **БІДА́ НА ГО́ЛОВУ,** *зі сл.* з'яви́тися, звали́тися *і т. ін.* Зовсім несподівано, зненацька. *Вона* [дівчина] *була безмежно вдячна своїм землякам. Адже, коли б не з'явився, **як біда на голову,** цей пропащий чорт-поміщик, її ніхто б не виказав ворогам* (Ю. Збанацький).

БІДНИЙ

114. **БІ́ДНИЙ** (**небага́тий**) **НА РО́ЗУМ.** Тупий, нетямущий. — *Ой,— каже* [Голота],— *татарине, ой .. бородатий! Либонь же ти **на розум небагатий:** ще ти козака у руки не взяв, А вже за його й гроші пощитав* [полічив] (Укр.. думи..).

БІДУ

115. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **НА** [**ТУ**] **БІДУ́.** Зовсім недоречно, на нещастя. *А тут іще, **мов на біду,** навчила Анниця писанки писати,— і Маруся ціла потонула в цій забаві* (Г. Хоткевич); *"Чи не вони* [злодії] *оце?" — думаю собі. А тут іще, **як на ту біду,** ружжя* [рушниці] *в другій хаті* (Г. Хоткевич).

БІК

116. **ЗВОРО́ТНИЙ** (**і́нший, дру́гий** *і т. ін.*) **БІК МЕДА́ЛІ.** Протилежний вияв чого-небудь;

протилежність. *Кожен бере на себе те, що йому під силу, з щоденних клопотів має і копійку, і втіху. Але тут є й* ***зворотний бік медалі:*** *матеріальне може потіснити духовне* (З газети); *Весна видалась на рідкість дощовита. Це вселяє великі надії на багатий урожай, але є і* ***зворотний бік медалі*** *— дуже неприємний: наступають бур'яни* (З газети). **ЗА́ДНЯ СТОРОНА́ МЕДА́ЛІ.** *Блискучість ідеї, а то навіть форми могли захоплювати до ентузіазму й фанатизму, і багато треба було сторонніх критичних впливів, щоб хоч сяк-так показати й* ***задню сторону медалі*** (Г. Хоткевич).

117. **ОДИ́Н БІК МЕДА́ЛІ.** Частина або половина якоїсь справи. *Вивчення попиту — тільки* ***один бік медалі.*** *Торгівля намагається також активно формувати його* (З газети).

БІЛЕТ

118. **ВО́ВЧИЙ БІЛЕ́Т.** Документ із записом про неблагонадійність його власника. *Опинився Шовкун серед великого города, без шага грошей, без знайомих людей, без веселих товаришів, котрі тепер його цуралися, з одною бідою —* ***"вовчим білетом"*** *в кишені* (Панас Мирний); *За участь в "безпорядках" під час похорону письменника Шелгунова Кудрін в числі восьми організаторів був виключений з* ***"вовчим білетом"*** [з інституту] (Ф. Бурлака); *— Тільки й має* [Єлька] *від своїх Вовчугів* ***вовчий білет,*** *та й той неписаний, усний* (О. Гончар).

БІЛЬ

119. **ЯК БІЛЬ,** *зі сл* бі́лий. Дуже, надзвичайно. ***Як біль*** *біла спочивала* [Ілашка] *по чорних муках* (Марко Черемшина); *Вона* [Ксеня] *була з тих, що звуть "зачуханими", себто покинутими без ніякого догляду... На їй* [ній] *була обідрана поганенька спідничка та чорна сорочка, а схудле чепурне обличчя було* ***як біль*** *біле* (Б. Грінченко).

БІЛЬМО

120. **[ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***)] БІЛЬМО́ (більмо́м) НА (в) О́ЦІ. 1.** *кому, для кого і без додатка.* Зайвий, непотрібний, неприємний і т. ін. *— Він декому* ***як більмо на оці,*** *зруйнувати* [вітряк] *хочуть* (І. Цюпа); *"Призначив" Ласій і бригадирів, і завідувачів фермами, знайшов місце кожному і тільки тоді згадав про Кисачку. "Отож і ще цей Архип —* ***мов більмо на оці,"*** *— подумав* (Ю. Збанацький); [Герцик:] *Всім я тут,* ***як більмо в оці*** (М. Кропивницький).
2. *кому, для кого, зі сл.* бу́ти. Перепона, перешкода, завада. *Запорозька Січ для татар була* ***більмом на оці,*** *вона сковувала орду, не давала їй розгулятися на широких просторах України й Росії* (І. Шаповал); *— Захар Драч був вільним козаком, а козаки ніколи не корилися панові, .. і тому Драчів хутір для Щеньковського був* ***як більмо на оці*** (П. Панч); *Севастополь стояв їм* [фашистам] *на заваді, був* ***більмом в оці*** (В. Кучер).

БІЛЬШ

121. **НІ БІЛЬШ НІ МЕНШ.** Рівно стільки, скільки треба; якраз. [Жірондист:] *Ідея — вічна* [Монтаньяр:] *Як і ваше тіло,* ***ні більш ні менш*** (Леся Українка).

БІС[1]

122. **БІС ВСЕЛИ́ВСЯ (посели́вся)** *в кого.* Хто-небудь перебуває в збудженому стані, робить незрозумілі вчинки. *Та коли переступили поріг готелика, .. знов* ***поселився*** *в Тетяну Василівну* ***біс*** *незгоди* (П. Загребельний). **БІСЕНЯ́ТА ВСЕЛИ́ЛИСЯ.** *Якісь, певне, лихі* ***бісенята вселилися*** *в молоду Олімпіаду. Господарка такі коники викомарювала, що я аж з дива на ніч перехрестився* (О. Ковінька).

123. **БІС ЗЛИЗА́В** *кого, що.* Хто-небудь безслідно пропав, зник. *— Сомка твого вже* ***біс ізлизав*** *— не бійсь, не викрутиться з запорозьких лап!* (П. Куліш).

124. **БІС УЗЯ́В (вхопи́в)** *кого, зневажл.* Хто-небудь помер, загинув. ***Узяв біс*** *пана,— хай бере й підпанків* (Укр.. присл..); *Недарма ж кажуть люди, що поки ситий схудне, то худого й* ***біс візьме*** (П. Козланюк); *Мов пара отрутна, штрикнув* [напій] *його в ніс. І скрикнув Василь, і* ***вхопив*** *його* ***біс*** (В. Самійленко); // Пропав, згинув (про тварину). *Ой гоп, та й усе, Хома паску несе, а Хомиха порося, воно вирвалося і побігло в ліс, там* ***узяв*** *його* ***біс*** (Укр.. присл..); *— Навіщо ж ти накохав того скоту, коли не хочеш сам глядіти?..— Не* ***візьме*** *його, мамо,* ***біс!*** *— весело одмовляє Чіпка* (Панас Мирний).

БІС[2]

125. **НА БІС,** *зі сл.* виклика́ти, співа́ти *і т. ін.* Повторно, на прохання глядачів, слухачів. *Ася чудово грала на роялі, і це був, напевно, найкращий номер. Її без кінця викликали* ***на біс*** (О. Іваненко); *Виходить в "збірному концерті" улюбленець публіки, .. і вже знаєш наперед, що він заспіває "першим номером", що —* ***"на біс"*** (М. Рильський); *З першої сцени публіка вже відчула чудового актора і з натхненням викликала його* ***на біс*** (З журналу).

БІСА

126. **ДО БІ́СА. 1.** *кого, чого і без додатка.* Багато, безліч. *Дурниці вареники і варяниці, інша справа борщ,— хоч поганий, так* ***до біса!*** (Укр.. присл..); *— Та й* ***до біса*** *ж у цього паші всякого*

надбання! Якби підпалити — днів зо три горіло б! (М. Пригара); *Качви тієї й справді в Інгульській заплаві було **до біса*** (О. Сизоненко).

2. Дуже, занадто, надзвичайно. — *Гаразд, гаразд, докторе,— заспокоїв його жартуючи Яремченко,— я дуже терплячий гість, хоч, правду кажучи, **до біса** зголоднівся* (Д. Бедзик); *Жінка поставила пляшку і кинулась до печі. Коляда стежив за її спритними рухами і думав, що оця Маланка **до біса** славна молодичка* (М. Зарудний); — *Леонтій Леонтійович — людина статечна, розумна і **до біса** хитра* (П. Кочура).

3. Уживається для вираження категоричного небажання мати справу з ким-, чим-небудь, терпіти когось, щось. *Не вперше їй чути від чоловіка: .. збудую* [канал] *і більше не буду .. кину **до біса,** кладовщиком* [комірником] *або завгаром піду* (О. Гончар).

4. Уживається, коли проганяють, відпускають або впускають кого-небудь кудись з невдоволенням, обуренням і т. ін.; геть звідси, куди завгодно. — *Та пустіть її **до біса,**— крикнув затурканий писар. Молодицю пустили* (Марко Вовчок); [Шалімов:] *Та забирайтесь ви всі **до біса** з вашим Мальованим* (І. Кочерга).

БІСИКИ

127. **БІ́СИКИ ГРА́ЮТЬ (стриба́ють,** *рідше* **іскря́ться** *і т. ін.*) **В ОЧА́Х.** Хто-небудь веселий, перебуває в піднесеному настрої. *Неля хотіла ще щось додати, але... прикусила нижню губу і вмовкла, тільки **в очах** її **грали бісики*** (З газети); *Хоч би раз отут дівочі ніжки по травиці пролопотіли,— ніби зітхнув Роман, а **в очах** аж **стрибають бісики*** (М. Стельмах); *Марія простягла руку, теж трохи жеманно, **бісики іскрилися в** її **очах*** (Ю. Смолич). **БІ́СИК В О́ЦІ ГРА́Є.** *Буває* [Маруся] *часом страх сумна. А часом **бісик в оці грає*** (М. Коцюбинський).

БІСИТИСЯ

128. **БІСИ́ТИСЯ З ЖИ́РУ,** *зневажл.* Вередувати, живучи в багатстві, без трупнощів. *Один **біситься з жиру,** а другий риється по смітниках за кухонними покидьками* (Ірина Вільде).

БЛАГОСЛОВЛЯЛО

129. **[ЛЕ́ДВЕ, ЩЕ ТІ́ЛЬКИ] БЛАГОСЛОВЛЯ́ЛО / БЛАГОСЛОВИ́ЛО НА СВІТ,** *безос.* Розвидняється. *Щебетання ластівок над вікном її невеличкої кімнати будило її* [Марію], ***ще тільки благословляло на світ;** а коли з-за обрію витикалося сонце, воно заставало її вже в полі* (Д. Бедзик); *Ось і сьогодні схопився* [Твердохліб], ***ледве на світ благословило.** Дні весняні гарячі, сівба тільки-но почалася, тут не до сну* (І. Цюпа).

БЛАГОСЛОВЛЯТИСЯ

130. **БЛАГОСЛОВЛЯ́ТИСЯ / БЛАГОСЛОВИ́ТИСЯ (поблагослови́тися, заблагослови́тися) НА СВІТ (на день, на світа́нок),** *безос.* Світати, розвиднюватися. *Схопився я, озираюсь по хаті. А надворі вже почало **на світ благословлятися*** (І. Нечуй-Левицький); *Устаєш, ледве **на світ благословляється,** а вертаєш пізно смерком* (У. Самчук); *Я бачу крізь зубчасті гори, ріки: В моїм краю **благословляється на день*** (М. Стельмах); *Ніч — довгу, холодну, дрімотливу — пробув Василь на станції... А як стало **благословлятися на світанок** — вирушив у дорогу* (П. Інгульський); *Надворі **благословилося на світ*** (І. Багряний). **БЛАГОСЛОВЛЯ́ЄТЬСЯ ДЕНЬ.** *Сивоголовий Лавро радів з того, що його односельчани поважають схід сонця і знають, як **благословляється день*** (Д. Прилюк). **БЕРЕ́ТЬСЯ НА СВІТ.** [Макар:] ***На світ береться.*** [Вишневий (*подивився на схід*):] *Так. Світає* (П. Куліш).

БЛИМНУТИ

131. **БЛИ́МНУТИ ОЧИ́МА (о́ком)** *на кого—що і без додатка* Глянути на кого-небудь недоброзичливо. *Жук тільки грізно **блимнув очима,** коли Попенко опинивсь за столом* (Панас Мирний); *Левко не сподівався на таке нахабство. Він сердито **блимнув очима** на Дзвонаря* (М. Стельмах); *І хазяїн вийде рано, **Блимне** косим **оком,** Живота почуха, гляне, ніби ненароком* (А. Малишко); // Швидко поглянути на кого-, що-небудь. *Кируша, не розуміючи, **блимнув** на нього* [Зарубу] ***очима** і почав швидко умиватися* (В. Кучер).

БЛИСКОМ

132. **З БЛИ́СКОМ.** Дуже добре, майстерно, довершено. *У наш стрімкий вік науково-технічної революції ми все частіше, як на чарівників, дивимося на людей, здатних робити речі прості і звичні, але робити їх **з "блиском"*** (З газети).

БЛИСНУТИ

133. **БЛИ́СНУТИ ОЧИ́МА (о́ком)** *на кого—що.* Глянути на кого-небудь з певним виразом (злості, докору, радості). *Маланка сховала руки під хвартухом і злісно **блиснула очима.**— Так, людоньки, так. Лізьте в ярмо, жніть за тринадцятий сніп. Послужіть панові* (М. Коцюбинський); *З баняком до сажа пробігла Софія Кушнір, лукаво **блиснула очима** на Дмитра* (М. Стельмах); // Швидко глянути, подивитися на когось. *Посміхнулась вона, **блиснула очима** й побігла доганяти гурт хлопців* (І. Кириленко). **БЛИ́СКАТИ ОЧИ́МА**

(óком), *рідко.* — *Так він вас і прийме, командуючий. Усі двері порозчиняє перед вами,— сказав Славко і пригнувся над столом, косо* ***блискаючи оком*** *на батька* (В. Кучер).

БЛУДИТИ

134. **БЛУДИ́ТИ СЛОВА́МИ.** Говорити несвідомо, безтямно, уві сні; марити. *Він аж захворів. Ліг. А вдосвіта чую —* ***блудить словами*** (М. Куліш); *Спить Петруня .. дихання часте,* ***блудить*** *зо сну* ***словами*** (С. Васильченко); // Говорити несерйозно. *Ой ти, дівчино,* ***словами блудиш,*** *Сама не знаєш, кого ти любиш* (П. Чубинський).

БЛУКАТИ

135. **БЛУКА́ТИ (блуди́ти, іти́** *і т. ін.***) МАНІВЦЯ́МИ.** Робити щось без чітких орієнтирів, навмання. —*Я вирішив так: поставлю Загоруйка поруч з тобою, Світличний. Він буде рівнятися* [співаючи] *на твій голос. Чуєш, Загоруйко? Щоб не* ***блукав*** *десь* ***манівцями...*** (О. Гончар); *Нам треба уважно ставитися до молодого літератора... щоб він не* ***блудив манівцями*** *і дарма не губив свого обдарування* (А. Малишко). **БЛУКА́ТИ НА ЗАДВІ́РКАХ.** — *Поздоровляю, Степане. Не думав, що так скоро прозрієш. Гадав, що довго* ***блукатимеш на задвірках*** *та хитрого хліба шукатимеш* (М. Ю. Тарновський).

136. **БЛУКА́ТИ (блуди́ти) / ПОБЛУКА́ТИ (поблуди́ти) ОЧИ́МА (пóглядом)** *перев. по чому.* Переводити погляд з одного предмета на інший, не спиняючися ні на чому. *Підвівся* [Чіпка] *з місця, став ходити вподовж хати та* ***блукав*** *страшними* ***очима*** *по стінах* (Панас Мирний); *Павлусь раптом зупинився і,* ***блукаючи очима,*** *розпачливо зойкнув: — Знову незнайоме місце* (О. Донченко); *Сидить в темниці в'язень самотній і скрізь* ***блукає поглядом,*** *смутний* (Леся Українка); *Горпина .. довго* ***блудила*** *тривожним* ***поглядом*** *по хаті, шукаючи Якова* (Панас Мирний); *Він* ***поблукав очима*** *по натовпі людей і відійшов убік* (З газети).

БЛЮДЕЧКУ

137. **ЯК НА БЛЮ́ДЕЧКУ,** *зі сл.* в и д н о. Чітко, ясно, дуже добре. *День був чудовий, ясний і не гарячий; всі гори видно* ***як на блюдечку*** (Переклад за ред. М. Рильського).

БОБАХ

138. **НА БОБА́Х,** *перев. зі сл.* л и ш á т и, з о с т á в и т и, з о с т а в á т и с я *і под.* Ні з чим, без нічого. *Я певний, що гал[ицькі] мудреці зостануться* ***"на бобах"*** (М. Драгоманов); *Де не взявся сивенький голубок та й зоставив* ***на бобах*** *наших горобчиків* (Панас Мирний); — *А що в мене? Ти ж знаєш — аванс коли був?..* ***На бобах*** *ми...* (Ю. Збанацький); *Більше всього я боявся, щоб вони не повтікали всі, лишивши мене* ***на бобах*** (Д. Бузько).

БОБЕР

139. **ЯК БОБЕ́Р У СА́ЛІ.** Дуже добре, заможно, безтурботно. *Живе* ***як бобер у салі*** (Укр.. присл..).

БОГ

140. **БОГ (Госпóдь) ЗНА ЩО ТАКЕ́.** Невідомо що; щось неймовірне. — *Маша! Прошу тебе звернути увагу вчительки нашої на те, як балакають наші діти!.. Се* ***Бог зна що таке...*** *се ні на що не схоже...* (М. Коцюбинський).

141. **БОГ (Госпóдь) МИ́ЛУВАВ / ПОМИ́ЛУВАВ** *кого і без додатка.* Кому-небудь пощастило уникнути чогось неприємного, небажаного; все обійшлося. — *Ти оглух?..— Та поки* ***Бог милував*** (М. Стельмах); — *А ви вже були поранені? — спитала Варвара. — Ні,* ***Бог милував*** (Л. Первомайський); — *Чи на батька теж розбійники нападали, мамо? — спитав менший брат. — Ні, моя дитино, ні,* ***Господь милував*** (Марко Вовчок); *І досі страшно, як згадаю, Хотів палати запалить Або себе занапастить, Та* ***Бог помилував...*** (Т. Шевченко).

142. **СКЛЯНИ́Й БОГ,** *іроп.* Алкогольні напої. *Щоб хоч трохи розважитись, щоб погасити прометеїв огонь в мученій душі, прихилився* [Лушня] *до* ***скляного бога:*** *привчився горілочку вживати...* (Панас Мирний); *Ми з ним добре пообідали, не забувши за чарку, кооператив був близько, а* ***скляного бога*** *там стояло повно на полицях* (Ю. Яновський).

БОГИ

143. **ЯК БОГИ́,** *зі словоспол.* п о ч у в á т и с е б é. Упевнено, добре. *На війні льотчикові доведеться пересідати з однієї машини на іншу. Ось тоді такі, як ти, колишні авіатехніки, почуватимуть себе* ***як боги!*** (А. Хорунжий).

БОГОМ

144. **ЗА МАЛИ́М БО́ГОМ.** Ледь, трохи. *Побачивши його, вона,* ***за малим богом,*** *не померла з радощів* (З усн. мови).

145. **З БО́ГОМ, ПАРА́СЮ.** Уживається як побажання: можеш іти. — *Не хочеш — я тебе не тримаю,* ***з Богом, Парасю.*** *І сама потім прийдеш з плачем* (П. Козланюк).

БОЄМ

146. **З БО́ЄМ** *з дієсл.* Долаючи великі труднощі, перешкоди. *Скарби життя беруть мільйони* ***з боєм,*** *вам несучи відплати гнів і жах* (В. Сосюра).

147. **СМЕРТЕ́ЛЬНИМ (сме́ртним) БО́ЄМ,** *зі сл.* бити, дуба́сити *і под.* Дуже жорстоко, нещадно. — *А є такі* [люди], *що держава для них — мельниця* [млин] *з калачами .. Я, брат, таких людей, де б їх не зустрів,* ***смертельним боєм*** *б'ю* (Григорій Тютюнник); *Не раз і не два його* [Халимона] ***смертним боєм*** *били дядьки, але він був живучим, наче тхір* (М. Стельмах).

БОЖЕВІЛЬНИЙ

148. **ЯК БОЖЕВІ́ЛЬНИЙ,** *зі сл.* бі́гти, крича́ти *і т. ін.* Дуже сильно, нестримно, швидко і т. ін. *Раптом в цю тишу ввірвалось щось дике і щось безглузде.* ***Як божевільний*** *промчався козак, пригнувшись до шиї коня, і, здавалось, хрипів з ним разом* (М. Коцюбинський).

БОКИ

149. **ДВА БО́КИ ОДНІЄЇ МЕДА́ЛІ.** Щось близьке, однакове, подібне. *Курбас і Бучма, Бучма і Курбас — це* ***два боки однієї медалі*** *високореалістичного мистецтва, яке народжувалося тоді в театрі "Березіль"* (З журналу).

150. **НА ВСІ БО́КИ. 1.** *зі сл.* ла́яти, сла́вити, хвали́ти *і т. ін.* Дуже сильно, всіляко. *Її* [Хіврю] *лаяли* ***на всі боки*** *й другими способами допікали* (Грицько Григоренко); *Підставні хвалені за плату од купців вихвалюють коні* ***на всі боки*** *і запевняють панків, що коні добрі* (І. Нечуй-Левицький); *Горпина Іванівна, святково вдягаючись, як і личить молодій тещі,* ***на всі боки*** *чистила слабохарактерного чоловіка* (Ю. Збанацький).
2. Повністю, цілком. *Меткий, повороткий* [Максим] *—* ***на всі боки*** *москаль!* (Панас Мирний); *Недобра вона* [Параска], *кажуть, у його; ворочає ним* [Йосипом] ***на всі боки*** (Панас Мирний).
3. Навкруги, усім підряд. — *Хто? кого не пустить?.. кажіть-бо толком! — кидав він питання* ***на всі боки*** (М. Коцюбинський).

151. **НА [ВСІ] ЧОТИ́РИ БО́КИ (сто́рони). 1.** *перев. зі сл.* іти́, відпуска́ти *і под.* Куди завгодно, будь-куди. *Люди такого типу .. ощетинюються, кричать· "Я тут хазяїн! Я відповідаю!" — і тоді краще з ними не говорити, а зодягай шапку та йди собі* ***на чотири боки*** (Григорій Тютюнник); *Сильно доводилось битись, а потім розбігтися* ***на всі чотири боки,*** *коли до німців підмога стане...* (Ю. Яновський); *Сніданок закінчено, зараз Васько помиє посуд і може майнути* ***на всі чотири сторони*** (М. Зарудний).
2. Уживається, коли проганяють або відпускають кого-небудь з невдоволенням, обуренням і т. ін.; геть звідси куди завгодно. — *Штраф уже маєш — не покаявся* ***На всі чотири сторони!*** *Митро похнюпився, але ще не вірить* (А. Головко); — *Йди собі до бісової матері* ***на всі чотири сторони*** (М. Далекий).
3. В різних місцях, навкруги. *Місто займається одразу. Пожежа схоплюється* ***на чотири боки*** (І. Нечуй-Левицький); — *Козаки встигли огородитися возами, серед табору гармати поставили і* ***на всі чотири боки*** *громили пана гетьмана* (Іван Ле); — *І виніс же дідько бабу на великий трахт* [тракт] *з вікном в руках! Повертає та й повертає те вікно* ***на всі боки,*** *мов цяцьку, ніби грається ним...* (І. Нечуй-Левицький).

БОКІВ

152. **З УСІ́Х БОКІ́В.** Повністю, всебічно, враховуючи всі моменти. — *Тут гарячки, товариство, пороти нічого. Треба* ***з усіх боків*** *обмірковувати* (А. Головко); — *Ми мусимо розглянути це питання* ***з усіх боків,*** *позитивних і негативних* (В. Собко).

БОКОВУ

153. **НА БОКОВУ́.** Лягати спати. [Шкурупський:] *У мене наймудріший звичай: як тілько* [тільки] *гості скінчили обід, гукну на слуг, щоб гостям зараз коней подавали, а сам* ***на бокову*** (М. Кропивницький); — *Ну що ж — пора* ***на бокову,*** *— підводиться Штукаренко* (С. Голованівський). **НА БОКОВЕ́НЬКУ.** *Потім і господарі почали позіхати — їм теж було пора* ***на боковеньку*** (Л. Дмитерко).

БОКОМ

154. **ПІД БО́КОМ.** Дуже близько, зовсім поруч від когось—чогось. — *Цього ти не кажи мені, Катре...* ***Під боком*** *люди* (С. Васильченко); — *Ось Буковина* ***під боком,*** *а відти приїздять до міста на ярмарок попи такі бородаті, аж ну!* (Л. Мартович); *Печатку Петро Іванович беріг більше, ніж власне життя. А тут фронт. А тут німці* ***під боком.*** *А тут можуть .. узяти в полон. Обшукають і знайдуть печатку. Доказуй потім, що її не добровільно фашистам оддав* (А. Дімаров); — *Хто живе там* ***під боком*** *у заводу, той білого снігу не бачить, — гомонить дядько Ягор* (О. Гончар).

155. **ТО СИМ, ТО ТИМ БО́КОМ.** Як-небудь, якось. — ***То сим, то тим боком*** *зиму перебудемо. Аби через зиму, а там, як люди кажуть, вовка самі ноги годують! — казали одрадяни* (Панас Мирний).

156. **ХОЧ ОДНИ́М БО́КОМ,** *зі сл.* піді́йти́, набли́зитися *і т. ін.* Трохи, найменшою мірою, якимсь чином. *Щоб наблизитись* ***хоч одним боком*** *до того вимріяного соціалізму, зорганізували вони ще до імперіалістичної війни кооперативну друкарню* (Ірина Вільде).

БОКУ

157. **З БО́КУ** *кого, чийого.* **1.** Чий, кого. *Се ж не був каприз з мого боку. Я вам кажу, я за свій хист боялась* (Леся Українка); *Це ж просто гріх з Вашого* **боку**, *що про себе ані словечка, начебто мене не обходить, як Вам та що з Вами* (М. Коцюбинський).
2. Від когось, від чогось. *І дід, зі свого* **боку** *казав·* — *Ти його* [порубщика] *й повчиш добре, ну, як треба на роботу, так і його хати не минеш* (Г. Хоткевич); ***З боку*** *Порфира нарікань не було* (О. Гончар).
3. З чийогось погляду відносно чого-небудь. *Ці політиканські утопії варті уваги з публіцистичного погляду, але з художнього* **боку** *вони зовсім нецікаві* (Леся Українка); *Не знаю, чи видрукують* ["Fata morgana"], *бо тема з цензурного* **боку** *дуже слизька* (М. Коцюбинський).

БОЛІТИ

158. **БОЛІ́ТИ ДУШЕ́Ю.** Дуже переживати, уболівати, тривожитися за кого-, що-небудь. *Галя за всіх* **боліла душею** (Панас Мирний); *Глибоким зором і пером тонким Він* [М. Коцюбинський] *слугував народові своєму,* **Болючи душею** *разом з ним* (М. Рильський).

159. **БОЛІ́ТИ (уболіва́ти, пережива́ти** *і т. ін*) **ЗА СВОЮ́ ШКУ́РУ.** Дбати лише про особисті інтереси, про себе, перев. нехтуючи інтересами інших людей. — *Хіба ж то чоловік? Він заради вигідної служби з відьмою побратається. А думаєш, за людей вболіває? За себе!* **За свою шкуру болів!** (Григорій Тютюнник); — *Ти* **за свою шкуру не переживай** (С. Голованівський).

БОЛЮ

160. **ДО БО́ЛЮ. 1.** Найвищою мірою вияву; дуже, надзвичайно. ***До болю*** *глибоко запали У серце втомлене мені Ультрамаринові канали І зламані у них огні* (М. Рильський); *Знов конвалії пахнуть в гаю, білі й ніжні, як вітер у полі .. Аромат їх, солодкий* **до болю**, *так нагадує юність мою* (В. Сосюра).
2. *зі сл.* потрі́бний. Дуже. *Останніми часами Володько переконався, що той* [Роман] *йому* **до болю** *потрібний* (У. Самчук).

БОЛЯЧКИ

161. **ЯК БОЛЯ́ЧКИ НА ЛОБ,** *зі сл.* тре́ба, *ірон* Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (треба). *Треба,* **як болячки на лоб** (Укр.. присл..).

БОЛЯЧЦІ

162. **ЯК [ЛИХІ́Й, ПЕЧЕ́НІЙ, ТІЙ** *і т. ін.*] **БОЛЯ́ЧЦІ,** *зі сл.* годи́ти. Дуже запопадливо, надзвичайно. *Вони годили Грицаєві,* **як болячці**, *й мусили кидати роботу та панькатися з дідом* (І. Нечуй-Левицький); [Домаха:] *Ти догоджав Пріські?* [Карпо:] *Годив,* **як лихій болячці** (М. Кропивницький); *Старі дуже любили свою дитину, годили її,* **як болячці печеній**, *та й розбалували* (О. Стороженко); *За що ти мене так зіпсував? Чи це твоя подяка за моє добре серце? Я ж тобі завсіди годив,* **як тій болячці** (Л. Мартович).

БОНДАР

163. **ЧЕ́РЕЗ ВУ́ЛИЦЮ БО́НДАР** *кому, жарт.* Дуже далекий або зовсім не родич. *Вона йому тітка, а він їй* **через вулицю бондар** (Укр.. присл..).

БОРГАХ

164. **У БОРГА́Х [ЯК У ШОВКА́Х],** *перев. зі сл.* бу́ти. Винний багато грошей кому-небудь. *Був* [колгосп] *мільйонером. Та загули ті мільйони. Тепер* **у боргах як у шовках** (З газети).

БОРГУ

165. **У [НЕОПЛА́ТНОМУ] БОРГУ́** *перед ким.* Зобов'язаний кому-небудь чимсь. *Письменники українські давно* **в боргу** *перед своїми читачами, перед всім своїм народом* (П. Тичина); *Уродичів йому не хотілося жити, бо знав, що .. постійно почуватиме себе* **в неоплатному боргу** *перед ними* (В. Канівець).

БОРОДА

166. **СИ́ВА БОРОДА́,** *жарт.* Мудра, з великим життєвим досвідом людина. **Сиві бороди** *з села переказали нам давню легенду* (І. Волошин).

БОРОДОЮ

167. **З БОРОДО́Ю,** *перев. зі сл.* анекдо́т. Вже багато разів розказаний, почутий, не новий. *А коли хтось лише робив спробу підсунути анекдот* **з бородою**, *його освистували, і він змушений був зійти з дистанції* (З журналу).

БОРТОМ

168. **ЗА БО́РТОМ,** *зі сл.* бу́ти, опини́тися *і под.* Осторонь від якоїсь справи, заняття і т. ін., без активної участі в чому-небудь. *Всі працюватимуть — сталевари, ливарники, пресувальники, а от Сахно, як він сам про себе казав, опиниться* **за бортом** (В. Собко).

БОСИЙ

169. **[І] БО́СИЙ І ГО́ЛИЙ.** Дуже бідний, убогий. — *Якби не жінка робила, то б досі ходили б ви* **і босі, і голі**, *і зимою б померзли* (Г. Квітка-Основ'яненко); *До волі бідні,* **босі й голі!** *Не час сидіти у норі! Мобілізуються тополі під хмарним вітром на горі...* (П. Тичина).

БОЦІ

170. **НА БО́ЦІ** *чисму, кого, перев. зі сл.* б у́ т и. Підтримувати когось в чомусь, поділяти чиїсь думки, дії. *Юзбашева партія немов переважала, бо **на її боці** був мулла Асан* (М. Коцюбинський); *Він знав, **на чиєму боці** має бути. Але йому було шкода Тищенка, хотів порятувати його й не знав як* (Ю. Мушкетик).

БОЧКА

171. **БО́ЧКА ДАНАЇ́Д,** *книжн.* Марна, даремна робота. *Псевдоборотьба з бюрократами — це **бочка Данаїд**, на яку витрачаються великі сили* (З усн. мови).

БОЧКИ

172. **ЯК (мов) З [ПОРО́ЖНЬОЇ] БО́ЧКИ.**
1. *зі сл.* г у с т и́, г у к а́ т и *і т. ін.* Дуже гучно, голосно, сильно. — *Чи правду я кажу, чи ні? — Святу правду, пане гетьмане? Святу правду! — загули кругом запорожці, **як із бочки*** (П. Куліш); *Вже на десятому ході Груба гукнув, **як з бочки:** — Мат!* (П. Панч); — *Добридень, отче Харитоне! — гукнув з воза веселий Млинковський таким здоровим та хрипким басом, **як з порожньої бочки*** (І. Нечуй-Левицький). **ЯК З ДУХОВО́Ї БО́ЧКИ.** *Інокеша хоготить, **як з духової бочки,** дихає грозою: — Прокляв тебе єси в зачатії, — реве він, і з його грудей рветься невгамовна бичача сила* (Григорій Тютюнник).
2. *зі сл.* л и́ т и. Дуже сильно, потоками (про дощ). *Дощ ллє **як з бочки,** мабуть, десь Бог чопок загубив та й нічим заткнуть* (Укр.. присл..); *Бурхнуло з неба **мов із бочки,** Що промочило до сорочки* (І. Котляревський).

БОЧКУ

173. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) У БО́ЧКУ ДАНАЇ́Д,** *книжн.* Марно, даремно. — *На цю псевдоборотьбу з філоксерою ми, **мов у бочку Данаїд,** кидаємо гроші, силу, час...* (М. Коцюбинський).

174. **ЯК У БЕЗДО́ННУ (діря́ву) БО́ЧКУ.** У великій кількості, безконечно, марно. *Гроші пливуть, **як у бездонну бочку*** (З усн. мови).

БОЯТИСЯ

175. **БОЯ́ТИСЯ СВОЄ́Ї (вла́сної) ТІ́НІ.** Дуже боятися; бути занадто боязким, лякливим. — *Я, знаєте, тепер такий полохливий, що й **тіні своєї боюся*** (М. Коцюбинський); *Десятирічку погнали з усіма вчителями в Німеччину. Залишилось тільки три перших класи та тихий Мандрика, що **боявся власної тіні*** (О. Довженко); *Заради кого я мав ризикувати? Заради оцих людців, які **власної тіні бояться,** які продадуть мене, не задумуючись* (А. Дімаров).

176. **[І] ДУ́ХУ БОЯ́ТИСЯ** *чийого.* Дуже боятися. *Учні терпіли. Хоч у душі і проклинали Максима, а проте слухали, **духу його боялися**... На те служба!* (Панас Мирний); — *Товаришу Куцолап, а це правда, що колись люди тут **і вашого духу боялись**? Невже таким бойовим ви й справді були колись?* (О. Гончар).

177. **НЕ БОЯ́ТИСЯ / НЕ ПОБОЯ́ТИСЯ ГРІХА́ (Бо́га).** Діяти всупереч моральним приписам, нормам. [Маруся:] *Що се ви кажете таке? Як ви **гріха не боїтеся**?* (І. Нечуй-Левицький); *Хотіла було й сина привчити* [Горпина], *та як побачила, що він, **Бога не боячися,** проїжджих обміряє, .. так .. схаменулась, перестала йому волю давати* (Г. Квітка-Основ'яненко).

БРАТ

178. **ВАШ БРАТ.** Ти, ви і подібні до тебе, до вас. — *Тепер, сину, небезпечно по тих неверситетах* [університетах], *— каже мати,— ганяють **вашого брата;** кажуть, з учених все лихо встає...* (Панас Мирний); — *Що ж це за перелітні птахи такі? — спитав Микола ..— Та з **вашого ж брата,** з фабзавучників* (Д. Ткач).

179. **[І] ЧО́РТОВІ НЕ БРАТ.** Дуже сміливий, незалежний у діях, вчинках і т. ін. *Любов к отчизні де героїть, Там сила вража не устоїть, Там грудь сильніша од гармат, .. Там рицар — всякий парубійка, Козак там **чортові не брат*** (І. Котляревський).

180. **ЇХНІЙ БРАТ.** Вони і подібні до них. [2-а жінка:] *А нащо вона* [одежа] *йому? За Дніпро передасться — там ляхи багато набрали для **їхнього брата*** (Панас Мирний).

181. **МЕ́НШИЙ БРАТ (ме́нші брати́).**
1. *перев. мн.* Усі живі істоти по відношенню до людини. *Сучасне суспільство взяло на себе відповідальність про захист наших **менших братів*** (З журналу).
2. *ірон.* Український народ та інші народи колишнього Радянського Союзу по відношенню до росіянина. *Здобувши незалежність, українці врешті позбулися нав'язаного нам менталітету **менших братів*** (З журналу).

182. **НАШ БРАТ.** Ми; такий, як ми; подібний до нас. — *Перевіряй себе кожної години .. Самоконтроль, Антоне, підстьобує **нашого брата*** (А. Хорунжий); *Подивився* [дід] *на Трохима, похитав головою й сказав: — От так **наш брат** погибає* (В. Винниченко).

183. **САМО́МУ ЧО́РТУ БРАТ [І СВАТ].** Дуже грізний, підступний, жорстокий. — *Сидить там .. клятий супостат — **самому чорту брат і сват!** — А що воно таке за птиця? — Стара*

трухлява печериця. Війну роздмухати береться (В. Іванович).

184. **СВІЙ БРАТ.** Людина, однакова за становищем, світоглядом і т. ін.; однодумець. — *Та се не Січ: тут тобі гетьман не* ***свій брат!*** (П. Куліш); *Перше "карав"* [Чіпка] *тільки пана та єврея, а то вже став "одбирати своє" й у свого* ***брата,*** *заможного козака* (Панас Мирний).

185. **СТА́РШИЙ БРАТ. 1.** *перев. мн.* Людина по відношенню до всього живого на землі; протил. ме́нші брати́. *Люблю цих кузьок, пташок, цих маленьких несвідомих протестантів проти лицемір'я* ***старшого брата*** *свого — людини* (В. Винниченко).
2. *ірон.* Російський народ по відношенню до українського народу та інших народів колишнього Радянського Союзу. *Справді, про імперіалістичну політику царської Росії донедавна говорилося дуже мало. І обережно. Передусім, щоб не образити* ***"старшого брата"*** (З газети); *"Вкусити" росіянина .. особливо ревно стараються ті, хто ще вчора буквально захлинався, славлячи* ***"старшого брата"*** (Б. Олійник); [Вигадане] *стимулює інші міфологеми типу* ***"старший брат"*** *чи "колиска братніх народів", з якої вивалилося троє близнюків, з-поміж них один чомусь дуже старший, і якраз той, що з'явився на світ не перший* (Л. Костенко).

186. **ЯК БРАТ З СЕСТРО́Ю,** *зі сл.* жи́ти, звікува́ти *і под.* Дуже дружно, у злагоді. ***Як брат із сестрою*** *жили собі* (П. Козланюк); *— Поцілуй мене, Лисичко-сестричко, в самі уста,— просив їжак.— Адже ж ми вік звікували,* ***як брат з сестрою*** (І. Франко).

БРАТА

187. **НА БРА́ТА.** Для кожного, кожному. *Чи обійдемось з одежею?* ***На брата*** *— ковдра, дощовик, куртка, решта на собі. Досить!* (Ю. Смолич); *Не багато вийшло* ***на брата,*** *а по півлітра спожили* (В. Міняйло).

БРАТИ

188. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ БИКА́ ЗА РО́ГИ.** Починати діяти з головного, енергійно, рішуче. *Мало, Микито, зробив, можна було більше і краще, треба було тільки сміливіше* ***брати бика за роги*** (О. Гончар); *Він думав про те, що дальші успіхи залежать від його уміння орієнтуватися. Якщо він зразу ж не* ***візьме бика за роги*** *— не бачити йому ніякого підвищення, як власного вуха* (М. Ю. Тарновський). **ХАПА́ТИ БИКА́ ЗА РО́ГИ.** *—Дивно,— подумав* [Форст] *про себе,— я ніби чогось нервую. І вирішив діяти навально, одразу ж* ***хапаючи бика за роги*** (В. Козаченко).

189. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ВЕРХ (го́ру)** *над ким—чим і без додатка.* **1.** Виявлятися сильнішим від кого-, чого-небудь; переважати когось, щось. *Утома була така сильна, що* ***брала верх*** *над усім: вони просто впали* (М. Коцюбинський); *Вивчення космосу супроводжувалося найжорстокішою боротьбою науки з мракобіссям, неуцтвом і шахрайством, в якій часто* ***брали гору*** *хибні, містичні уявлення* (З журналу); *Писав* [Олекса] *їй листи, але Надія мовчала. Видно з усього, що гординя* ***взяла верх*** *над її коханням* (І. Цюпа); // *без додатка.* Виділятися серед чого-небудь. *А серед нарізних покликів молдуван співучий голос пана писаря* ***бере гору*** *над затихаючою бурею* (М. Коцюбинський); // Виявлятися на повну силу. *Здоров'я почало* ***брати гору,*** *наповняло, як вода колодязь, і губи зачервоніли, і очі заграли* (П. Куліш).
2. Перемагати, переборювати, долати кого-, щонебудь. *Чайчиха вгледіла хлопця, коли він уже вискочив за ворота, з реготом відбиваючись від братів, які почали* ***брати верх*** *над ним* (М. Стельмах); [Микита:] *Так ні, не буде цього, ніколи не буде, щоб Семен* ***взяв верх*** *наді мною* (М. Кропивницький); *Ні, таки наші* ***взяли гору,*** *таки ми попереду... Ті вже далеко лишилися, спиняють коні...* (М. Коцюбинський); // Здобувати перемогу, першість у змаганні; вигравати. *Баскетбол. У Свердловську динамівці Тбілісі* ***взяли гору*** *над місцевим "Уралмашем"* (З газети); // Підкоряти своїй волі, розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь; верховодити. — *Хіба ми за людей гірші? Уже порішили* [поділити землю]. *Невдоволені були, але* ***верх брали*** *Гуща та Прокіп* (М. Коцюбинський); *Розпустилися* [думки] *так, що не приберу способу, як їх докупи позбирати, та над ними* ***гору взяти*** (Панас Мирний).

190. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ В ЖМЕ́НЮ** *кого.* Притискати, пригнічувати кого-небудь. *Тепер уся та генеральна старшина* ***взята в жменю.*** *Найбільше набрався лиха пан Лизогуб* (М. Лазорський).

191. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ В ЛЕ́ЩА́ТА (в лабе́ти). 1.** *кого, що.* Позбавляти свободи, захоплювати. *Але раз гаспидська змія Назирила її дитину: Ну мудрувать, як би достать, як Йвася б то* ***в лабети взять*** (Укр. поети-романтики..).
2. *кого.* Призводити кого-небудь до тяжкого, безвихідного стану, спричиняти трагічні наслідки. *Гордій Лобода! У шинелі солдата Стояв ти байдужий до смерті в ту мить, Коли куркулі тебе* ***брали в лещата,*** *Хотіли тебе застрашити й зломить* (Л. Первомайський).

192. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ В ОБМОЛО́Т** *кого.* Гостро критикувати. *Артільні трударі, галасливе жіноцтво, яке не раз* ***брало*** *Оксена* ***в такий обмолот,*** *що він не знав, куди подітися.., ішли поволі,*

спідлоба позираючи на німецьких солдат (Григорій Тютюнник).

193. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ В РОБО́ТУ** *кого.* **1.** Рішуче впливати на кого-небудь, змушуючи діяти певним чином. ***Брати в роботу** дядю Ваню було не легко. Коли Келембет, порушуючи встановлену звичку, назвав його Іваном Петровичем,— той скорчив таке обличчя, що розсмішив самого Василя* (Ю. Яновський).
2. Лаяти, сварити когось, докоряти кому-небудь за щось. *Його* [Рубіна] ***брали в роботу**, і кожного разу після прочуханки він обіцяв, що більше не буде* (І. Сенченко); — *Хтось із мужиків грубо: "Не твоє бабське діло це". Ти спалахнула вся та як **узяла його в роботу**... Так говорила, що аж дядьки оторопіли* (А. Головко).

194. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ В РУ́КИ (до рук)** *кого.* **1.** Підкоряти кого-небудь своїй волі; керувати кимсь. — *Женити його* [сина] *з якою енергічною* [енергійною] *та господарною шляхтянкою, яка би порядно **взяла його в руки*** (І. Франко); *Мати під'юджувала Клима: — Не можеш **узяти** її* [Вірку] ***до рук*** (Б. Харчук); // Утихомирювати, приборкувати кого-небудь. *Треба **брати до рук** розперезаних обивательщиною провінціалів і розрядити гостроту подій* (Іван Ле).
2. Зловити, упіймати, полонити кого-небудь. — *Ну, гукнув Бертольд,— то байка! Я **візьму** співців тих **в руки**! Коли чує, десь близенько Залунали пісні гуки* (Леся Українка); *Злодії позбігалися, кинулися шукати втікачку, далі **взяли в руки** стару відьму. Та божиться: — Аби мені очі повилазили, .. якщо я тут винна...* (Три золоті сл.).

195. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ В СВОЇ́ РУ́КИ** *що.* Очолювати що-небудь. *Зазначу .. свою радість, що власне Ви **взяли** цю справу **в свої руки**, бо вже давно почувається пекуча потреба в упорядкуванню видань для люду* (М. Коцюбинський).

196. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ В ШО́РИ** *кого.* **1.** Підкоряти кого-небудь своїй волі, примушувати коритися. — *Більше всього на світі бійся, Іване, жінок,— кумедно зморщивши щоки, сказав Половинка.— Як **візьмуть** вони тебе **в шори**, не викрутишся* (В. Собко); // Приборкувати кого-небудь. *Зумів* [Потьомкін] ***узяти в шори** розбійницькі турецько-татарські орди, спинити їх руйнницькі наскоки на південні землі України* (С. Добровольський).
2. Лаяти, закликати до порядку, робити слухняним кого-небудь. *Вичитавши всьому гуртові, директор почав **брати в шори** поодинці* (С. Васильченко). **УЗЯ́ТИ В СТО́СИ.** *Моторенко з комбайнером як **узяли** бригадира **в стоси**, так і слова йому не дадуть сказати* (Остап Вишня). **УЗЯ́ТИ В ЗАЛІ́ЗНІ ШО́РИ.** — *Невже через цих ледарів і п'яниць загине врожай? **Узяти** їх **у залізні шори**!* (О. Донченко).
3. Обмежуючи чиї-небудь дії, примушувати дотримуватися прийнятих норм моралі і т. ін. *Бюрократів треба **брати в шори*** (З усн. мови).

197. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ В ШТИКИ́** *кого, що.* Гостро, різко, неприязно реагувати на дії когось, чинити опір комусь, чомусь. *Все аморальне він в **штики Бере** в промовах, а на ділі Він діє зовсім навпаки* (С. Воскрекасенко).

198. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ГОЛІ́РУ́Ч** *кого, що.* Здобувати, долати кого-, що-небудь легко, без особливих зусиль. *Люди хотіли **голіруч** землю **взяти**, а тепер мають: хто їсть сиру, а хто копає її в Сибіру* (М. Коцюбинський); *Дуже хитрого ворога важко **взяти голіруч*** (З усн. мови).

199. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ГО́ЛОВУ В РУ́КИ.** Уважно задуматись над чимсь, зосередитися на чомусь. — *Вам .. треба **взяти голову в руки** та подумати до кінця і забути все минуле* (І. Микитенко).

200. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ГРІХ** (*рідко* **гріха́**) **НА [СВОЮ́] ДУ́ШУ (на се́бе). 1.** Діяти проти власної совісті, прийнятих норм моралі; робити щось несхвальне. — *Ти знаєш, може, та, що цю спідницю носила, лежить під землею, .. я доношую це рам'я... мучуся... **беру гріх на себе**...* (Панас Мирний); *Колись робили на пана прихватком, а тепер робимо вже прихватком на себе, або вночі, коли місячно. **Беремо гріх на душу** — робимо ще й у неділю: великий гріх! Та що зробиш, коли зерно сиплеться, треба рятувати* (М. Лазорський); — *Піди лишень до Галі та поговори з нею хорошенько по-своєму ..— Казав пан — кожух дам, та й слово його тепле. І я тільки **гріх на душу візьму*** (Т. Шевченко); — *Грішниця я,— буркотіла стара.— Але не можу, дівонько, ще й такий **гріх узяти на себе**. Не можу, саму молодою ошукано такечки* (Я. Баш). **ПРИЙНЯ́ТИ ГРІХ НА ДУ́ШУ.** *Каюсь, що **прийняла гріх на душу**. Так довго не писала. Тепер буду виправлятися* (З газети).
2. Чинити злочин, убивати кого-небудь. *Лежать вони десь отам порубані, в лантухах на дно річки пішли. І це все Ганна? Такого **гріха** не побоялася **на душу взяти**?* (О. Гончар).
3. *жарт.* Нести моральну відповідальність за кого-небудь, за чиїсь вчинки, дії. *Глянув Варава на близнят і враз рішуче вдарив рукою по своїй сквирській смушевій шапці.— Їдьте, хлопці, до мене! — Як це? — вирвається в Левка.— Просто. **Беру гріх на свою душу*** (М. Стельмах).

201. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ДО ТЯ́МИ** *що.* Розуміти, усвідомлювати що-небудь. *І я та "інженер" почули новину, Що з німцями зайшло в Росії на війну. Не зовсім ще тоді ми це **взяли до тями*** (М. Рильський); *Іваниха кілька разів .. підозріло*

косилася на нього, ніяк не могла ***взяти до тями,*** *що він задумав* (Б. Харчук).

202. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ (забра́ти) [СОБІ́] В ГО́ЛОВУ. 1.** Думати про що-небудь, задумуватись над чимсь. — *Побачать начальники, що не поступаєшось і* ***візьмуть собі в голову:*** *мабуть, суд не по правді — треба пересудити* (Б. Грінченко).
2. Міркуючи, вирішувати що-небудь; надумувати. — *Та що се ти* ***узяла в голову?*** *Чи він же тобі рівня? .. Крепак* [кріпак]! (Г. Квітка-Основ'яненко); *Що він* [Матвій] ***собі у голову забрав?*** (Л. Первомайський); // Уявляти що-небудь. [Горпина (*до Гордія*):] *О, бодай вас! Ви вже так розмалювали мене, що я й невість-що* ***заберу собі в голову*** (М. Кропивницький); *Голова вдався собі разом тупиця і гординя. Колись він був унтером і* ***забрав у голову,*** *що він дуже великий птах* (П. Куліш).

203. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ЗА ГО́РЛО.** Настирливо або силою домагатися чого-небудь. ***Беруть за горло:*** *— Друкуй! Мистецтво вимагає жертв!* (А. Крижанівський); // Завдавати прикрощів. *Працювати по-старому — самогубство. Будь-яке вузьке місце відразу* ***бере за горло,*** *б'є по прибутку, фондах* (З газети).

204. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ЗА ДУ́ШУ (за се́рце)** *кого і без додатка.* Хвилювати, тривожити, зворушувати кого-небудь чимсь. *Пісні наші* ***беруть за душу,*** *а вечорами .. линуть стандартні, без цвітіння, мелодії, ритми* (З журналу); *Багато чув і я невчених співаків. Що пісня в них було жаріє, іскриться,* ***За серце беручи*** (М. Рильський); // Охоплювати кого-небудь (про почуття). *Мати стогне, а Харитю живий жаль* ***бере за серце*** (М. Коцюбинський).

205. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ЗА ЖИВЕ́** *кого і без додатка* **1.** Дуже хвилювати, бентежити кого-небудь. *Народу зійшлось дуже багато. Жнива! Підготовка до них —* ***за живе*** *кожного* ***бере...*** (Є. Кротевич).
2. Дуже дошкуляти кому, вражати кого-небудь, торкаючись найболючішого. *Видно, Родивон гострим словом дойняв пастуха. Саву* ***взяло за живе,*** *він переймається гнівом* (К. Гордієнко). **ХВАТА́ТИ ЗА ЖИВЕ́.** *Ага, думаю,* ***хватає за живе.*** *Сатира потрібна. Перейшов на сатиричні оповідання* (О. Ковінька).

206. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ЗА ЗЯ́БРА (за жа́бри)** *кого і без додатка.* **1.** Примушувати кого-небудь виконувати, робити щось; настирливо домагатися чогось. — *А ти з характером,* ***за зябра береш*** (Ю. Збанацький); *Воронцов не міг на цьому заспокоїтись і сам теж невтомно снував від підрозділу до підрозділу, виступаючи, де треба, з промовою, а в іншому місці ..* ***брав*** *когось* ***за жабри*** *не гірше, ніж Самієв* (О. Гончар).
2. Притискати кого-небудь, обмежувати в діях. — *Браконьєрів* ***брати за жабри*** *— це, звичайно, діло, і воно, думаю, від тебе не втече* (О. Гончар); — *На нашу долю теж роботи вистачить,— заспокоював Хома товаришів — Ми їх* [фашистів] *з півдня* ***за жабри візьмемо*** (О. Гончар). **СХОПИ́ТИ ЗА ЗЯ́БРА.** — *Допустим, у цьому році пани збільшать нам плату, на рік ми скажемо ще більше дати, а потім так своєю ціною ..* ***схопимо за зябра,*** *що вже земля усім Стадницьким не буде давати ніякого зиску* (М. Стельмах).

207. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ЗА КАРК (за в'я́зи)** *кого.* Ставити у скрутне, безвихідне становище, утискувати когось. — *Тепер* ***візьмем*** *їх* ***за карк*** *та й трясонемо, щоб злодійське тіло вилізло з шкіри,— гигикає Пігловський і смачно арапником січе повітря* (М. Стельмах).

208. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ЗА ПЕТЕ́ЛЬКИ́** *кого.* **1.** Загрожувати бійкою, починати бійку. *Хлопець* ***взяв*** *товариша* ***за петельки,*** *коли той його образив* (З усн. мови).
2. Рішуче наступати на кого-небудь, домагаючись чогось. *Бурщик* ***брав за петельки*** *компресорщиків, примушував їх ремонтувати труби* (З газети).

209. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ЗА ПЕЧІ́НКИ́** *кого.* Дуже дошкуляти комусь, торкаючись найболючішого. ***Візьме*** *й багатого* ***за печінки*** (Укр.. присл..); *Уздрів — і його* [писаря] *так і* ***взяло за печінки!*** *Зараз і надумав, який би бешкет Ївзі зробити, що таки чи не піде вона за його?* (Г. Квітка-Основ'яненко).

210. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ З БО́Ю.** Здобувати що-небудь, домагатися чогось, докладаючи значних зусиль, долаючи великі труднощі. *Остап повзе. Йому трудно, кожну купину доводиться* ***брати з бою,*** *в грудях коле й спирає дух, ноги важкі, як колодки* (М. Коцюбинський); *Чи він забув ту ніч дзвінку, як ми між вербами густими ловили раків у ставку, .. як кожний крок ми* ***брали з бою*** *пером, а потім і штиком...* (В. Сосюра). **ЗАБРА́ТИ З БО́Ю.** *Ці гольтіпаки, що зросли між гною, Права патриціїв* ***забрали з бою*** (О. Мисик).

211. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ЗБРО́Ю (меч) В РУ́КИ.** Готуватися до боротьби, війни або починати боротьбу, війну. *Треба за всяку ціну знайти Максима Бобровника, треба* ***брати зброю в руки*** (Ю. Збанацький); *Ми закликаємо кінчати війну, а самі* ***візьмемо меч у руки?*** *Це — небезпечний експеримент* (Ю. Смолич).

212. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ З КОПИ́ТА.** Судити про кого-, що-небудь зопалу, не розібравшись. — *А ви що тут розвели? Теж мені вояки...— А ти так дуже не* ***бери з копита,*** *— понизив голос Оксен, і в голосі йому зазвучала образа* (Григорій Тютюнник).

213. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ КРИ́КОМ.** Домагатися, досягати чого-небудь, приголомшуючи голосними вигуками, лайкою. *Якби **криком брать**, так кого б ми до рук не прибрали!* (Укр.. присл..).

214. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ КУРС** *на що* Обирати певний напрям діяльності, розвитку і т. ін. *З молодими державами, що **взяли курс** на прогрес, у нас встановилися тісні й дружні відносини* (З газети).

215. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ЛІ́НІЮ. 1.** Визначати свою позицію, ставлення до кого-, чого-небудь. *— Лінії я одразу не **братиму**,— кажу я тихо,— бо тут справа торкається творчості, я не можу замінити собою всіх творців фільму. Я хочу заслужити в них повагу й авторитет* (Ю. Яновський).
2. *кого, чию.* Підтримувати когось, поділяючи його погляди. *Просив директора **взяти** на зборах **лінію** молоді* (З газети); *Мати завжди **брала лінію** сина* (З усн. мови).

216. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА АРА́ПА** *кого.* Обманюючи, хитруючи, діючи нечесно, домагатися чого-небудь. *— Не **бери** мене **на арапа**, бо я таких вже бачив!* (З газети); *Досвідчених людей **на арапа** не **візьмеш*** (З газети).

217. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА БАС (на ба́са)** *кого.* Насміхатися, глузувати з кого-небудь. *Цього, брате-товаришу, не **візьмеш на баса*** (М. Рудь).

218. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА БО́ГА** *кого і без додатка* **1.** Кепкувати, глузувати, насміхатися з кого-небудь. *Христя ніяк не могла второпати — жартують із нею, **беруть на Бога** чи правду кажуть?* (Є. Гуцало).
2. Обманюючи, хитруючи, діючи нечесно, домагатися чого-небудь. *— Ти мене одурити хочеш, **на Бога взяти*** (В. Собко).
3. Залякувати когось, загрожувати кому-небудь. *— Зрозуміло... Зараз я заїду до Рудого і **візьму** його трохи **на Бога.** Єсть підстава? Єсть... Народне добро... Злочинне недбальство...* (С. Добровольський).

219. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА БУКСИ́Р** *кого, що.* Допомагати кому-небудь у роботі, навчанні. *Відстаєте з буряками Може, вас **на буксир узять?*** (В. Кучер); *Чи він хотів, щоб отак мерли люди? Чи думав про це, вигрібаючи хліб по селу? Вигрібаючи до зернини, аби тільки виконати отой стрічний план, **взяти на буксир** сусіднє село, що ганебно провалювало хлібоздачу* (А. Дімаров).

220. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА ЗУ́БИ (на зуб, на зубо́к, на зубки́** *і т. ін.*). **1.** *кого.* Обирати кого-небудь об'єктом глузування, пліток і т. ін.; судити, гудити. *Коли приходив котрийсь з багачів, Мандрика або Підпара, ті, що мокли під ганком зборні, **брали** його **на зуби*** (М. Коцюбинський); [Гаврик:] *Ну і хотів би я знати, чи й сьогодня* [сьогодні] *Насті похвортунить* [пофортунить] *так, як у ту неділю, що всіх перетанцювала?* [Настя:] *Краще б не **брав** мене **на зубки*** (М. Кропивницький); *Господиня звивалася, як вужівка, стараючися, аби все було якнайліпше, аби любі гості не **взяли** потім **на зуб*** (Г. Хоткевич); *Любила* [купчиха] *чайку попити, добре попоїсти, уволю поспати; не згірше вона любила і **на зубок** стороннього **узяти*** (Панас Мирний). **УХОПИ́ТИ НА ЗУ́БА.** *Та все ж забули, що в Ковалівці тепер Заруба сидить Він же як **ухопить на зуба**, то й до нових віників пам'ятатимеш* (В. Кучер).
2. *що.* Говорити, підхоплювати що-небудь сказане дотепно, влучно, вдало. *— Який я вам Тихін Оверкович? Що за панібратство? Прошу називати мене .. товариш Басистий!.. Народ і **взяв** це **на зубок.** Усі як змовилися, почали називати його тільки так: "Товаришу Басистий"* (В. Минко).

221. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА МУ́ШКУ (на при́ціл)** *кого, що.* **1.** Зосереджувати увагу на кому-, чому-небудь, спостерігати, стежити за кимсь, чимсь. *Собак вони своїми іклами одним ударом січуть на бефстроганов, а охотник* [мисливець], *як побачить сікача, зараз **бере на мушку** або дуба, або грушу і сидить там тихий, як горличка* (Остап Вишня); *Його призвичаєні очі на ходу оглядали вітрини магазинів і **брали на приціл** найнеобхіднішу річ* (І. Сочивець); *Хто такий? Яка потреба поспішати з відповіддю? Перше ніж відповісти — слід подумати, оговтатись Бачу — ті, що **взяли** мене **на приціл**,— не сільські, незнайомі* (Ю. Збанацький).
2. *кого.* Різко критикувати, викривати, висміювати кого-, що-небудь. *Всміхаючися тихо-мирно, Кашкет насунувши на лоб, **На мушку** ви* [Остап Вишня] ***берете** вірно Головотяпів і нероб* (М. Рильський); *Там **візьмуть** тебе **на мушку** За курчат, за поросят. Одмолотять, знімуть стружку,* І *— газуй собі назад!* (С. Олійник); *Зашушукались жінки, загоготали молоді чоловіки, пройшов смішок по натовпу.— Ну й Марфа! — вигукнув хтось — Самого директора **на приціл узяла*** (Ю. Збанацький).

222. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА ОЗБРО́ЄННЯ** *що.* Використовувати що-небудь, користуватися чимсь у роботі, боротьбі, діяльності і т. ін. *Завтрішнє суспільство .. **братиме на озброєння** все краще, створене людством протягом століть* (М. Рильський).

223. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА ПУ́ШКУ (на понт)** *кого і без додатка.* **1.** Обманюючи, хитруючи, діючи нечесно, домагатися чого-небудь. *Шестопал .. примусив себе посміхнутися: — **На пушку береш?*** (М. Ю. Тарновський); *— Та не треба прізвища...— Як не треба?.. Мінє* [мені],*— гово-*

рю,— для відчиту [звіту] *треба... **На понт беру...*** (Остап Вишня); — *Та ми його, отамана.., **на пушку** тоді **взяли.** Коли б він не таким боягузом був, нічого й не вийшло б* (А. Головко).
2. Насміхатися, кепкувати з кого-небудь. — *Чи не задаються дівчата? — Чи не хочуть вони просто **узяти** нас **на пушку?*** (Г. Коцюба).

224. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА СЕ́БЕ. 1.** *що.* Зобов'язуватися, погоджуватися, вирішувати і т. ін. здійснити, зробити що-небудь самому, самостійно. *Походити коло війта, щоби дав на ту просьбу громадську печатку та й свій підпис, то вже **брав** Микола **на себе*** (Л. Мартович); — *Дивлюся на вас і думаю: така ви молода і згодились піти на чужих дітей: **взяти на себе** клопоти з найтруднішими...* (О. Гончар). **БРА́ТИ НА СВОЮ́ ДУ́ШУ.** ***Бери** це **на свою душу*** (Нар.. присл..). // Робити що-небудь, переважно замість когось вирішувати чиїсь проблеми. — *Твої збитки, раз на те пішло, **на себе беру,** — розщедрився Плачинда* (М. Стельмах); — *З твоїми копійками? — перехопив ініціативу Саунський — каву **беру на себе!*** (А. Крижанівський).
2. *кого.* Опікати кого-небудь, займатися кимсь, чимсь. — *А ніяких особливих обіцянок від нас ніхто не вимагає .. Взагалі, дозвольте мені словаків **узяти на себе*** (І. Головченко і О. Мусієнко).

225. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА СЕ́БЕ БАГА́ТО (забага́то).** Діяти, поводити себе не відповідно до власних можливостей, повноважень, прав тощо. *Дмитро **забагато бере на себе.** Перші вдалі запровадження в механічному цеху запаморочили йому голову, і він гадає, що тепер йому море по коліна* (П. Автомонов); — *Слюсар-наладчик, шостий розряд, **багато на себе бере,** носиться з модернізацією, як дурень з торбою, капає директору* (А. Крижанівський).

226. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА ЦУГУ́НДЕР** *кого.* **1.** Притягати до відповідальності кого-небудь або розправлятися з кимсь. *Волосна влада **брала** винуватців **на цугундер:** — Звідкіля?.. По якому такому праву?* (О. Ковінька); *Потім так своєю ціною **візьмемо** їх* [панів] ***на цугундер,** .. що вже земля усім Стадницьким не буде давати ніякого зиску* (М. Стельмах).
2. Притісняти, експлуатувати кого-небудь. *Пани іменем Ісуса Христа **взяли** труждениих і обремененних **на цугундер** і тягнуть з них жили* (Ф. Бурлака).

227. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НА ЯЗИКА́ (на язи́к, на язики́)** *кого.* Обмовляти, судити, гудити когось. *О, добре, що зайшли, Михею, може, чарочку? — Хай, мовляв, краще вип'є та йде з богом, ніж **на язика** колись **візьме...*** (М. Зарудний); — *Якби її* [Иваниху] *другі жінки **взяли на язик** за газету* [що читає], *то вона би з сорому .. під землю провалилася* (Л. Мартович); — *Я люблю його, Платоне,— прошептала дівчина..— Про це ніхто не мусить знати, бо як **візьмуть на язики...*** (М. Зарудний). **ВЗЯ́ТИ НА ЯЗИЧКИ́.** *Як відомо, в Сосниці таємниць не існувало, тож і **взяли на язички** молодиці Марту і Ладька* (М. Зарудний). **ВЗЯ́ТИ В СВОЇ́ ЯЗИКИ́.** *Люблю дівчину самую Хорошую, молодую, Іно* [тільки] *превражі розлучники **Взяли** нас **в свої язики*** (Укр.. пісні).

228. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ НО́ГИ НА ПЛЕ́ЧІ (в ру́ки, за по́яс). 1.** Тікати, бігти, іти геть. — *Тоді, Андрюшко, мабуть, і тобі треба **брати ноги на плечі*** (П. Панч); — *Допивай же, братухо, свою чарку, **бери ноги в руки** і дуй з моєї хати* (В. Кучер); *Кіт Мурлика до дороги Добре **взяв за пояс ноги,** В торбу впхав печену миш І лісочком, холодками Так на підвечерок самий Він прибув* (І. Франко).
2. Прискорювати ходу́, поспішати. — *Але сьогодні ви ще в Дубину не зайдете, зайдете аж, мабуть, завтра надвечір, коли добре **візьмете ноги за пояс*** (П. Козланюк).

229. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ПІД О́БСТРІЛ** *кого.* Різко критикувати, викривати, висміювати і т. ін. кого-, що-небудь. *Ще в своїх ранніх творах М. Годованець **взяв під** сатиричний **обстріл** різного роду фальшивих людей* (З журналу).

230. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ (прийня́ти) НА [СВОЇ́] ПЛЕ́ЧІ** *що.* **1.** Робити все самому, не обтяжуючи когось. *Матуся у них в домі сильна, роботяща, з такою матусею не заживеш мозолів, усе **бере на свої** натруджені **плечі*** (Ю. Бедзик); — *Він усю виборчу справу **на свої плечі взяв...*** (Панас Мирний).
2. Зобов'язуватися щось виконати, зробити. ***Беру** нову ношу **на плечі.** Хай важче буде, але ж на серці якось гарно...* (О. Гончар); — *Хочу **взяти** добровільно **на свої плечі** додаткові обов'язки — вчасно закінчити ремонт тракторів* (З газети).

231. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ПРИ́КЛАД** *з кого.* Наслідувати кого-небудь. [Касьянов:] *Ось **візьміть приклад** з Миколи Щорса. Він блискуче використав умови природи: Дніпро замерз, він перейшов його по кризі і несподівано взяв Київ* (Л. Дмитерко).

232. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ СВОЄ́. 1.** Виявлятися на повну силу. *Та весна **брала своє,** і навіть дощ прикрашав її* (Ю. Яновський); *Зарилися* [подорожні] *в сіно, незчулись, як їх припорошило. Холод **взяв своє.** Добрався до кісток* (Д. Косарик); // Виявлятися сильнішим від чогось, перемагати. *Соломія не тратила надії й навіть не дуже журилась. Молодість **брала своє.** Коли вони не загинули в плавнях, коли не пропали досі, то вже*

тепер не загинуть (М. Коцюбинський); *Його дужий організм потроху **брав своє**, і Данило, врешті, звівся на ноги* (Л. Дмитерко).
2. Повністю оволодівати ким-небудь, охоплювати когось (про якесь почуття, стан і т. ін.). *Сон таки **своє бере*** (І. Котляревський); *Всі троє знали ненадійність свого становища... Незабаром втома **візьме своє*** (М. Трублаїні).
3. Позначатися на чому-небудь, виявлятися в чомусь. *Він гордовито несе .. свою левино-кудлату голову, чорна блискуча грива його злегка сріблиться, але то не мороз її посріблив, то вік людський **бере своє*** (О. Гончар).
4. Домагатися чого-небудь бажаного, досягати мети. *Нічого,— ми підождем, а все-таки **своє візьмем!*** (Укр.. присл..); *Шавкунова рада **взяла своє**. Шавкуна послухали і змовились, як в один голос, казати чиновникові про вибори* (Панас Мирний).

233. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ [СВОЇ́М] ГОРБО́М** *що*. Здобувати що-небудь ціною великих зусиль, важкою працею. — *Ех, Никаноре. Дали ж тобі землю.—Дали, та взять її нічим. **Горбом тільки й береш*** (І. Микитенко); *А хто ж владає цим добром, що ви* [сини] ***взяли своїм трудом**, Своїм трудом, **своїм горбом?*** (М. Рильський).

234. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ СВОЇ́ ПРАВА́.** Утверджуватися в чомусь, виявлятися на повну силу. *Завжди рани дістає колишнє, як нове **бере свої права*** (М. Рильський).

235. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ [СВОЇ́] СЛОВА́ НАЗА́Д.** Відмовлятися від сказаного раніше. [Єпископ (*до неофіта-раба*):] *Покайся, нечестивий, **візьми назад слова** ті необачні, бо гірш тобі на тому світі буде, аніж на сьому* (Леся Українка).

236. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ СЕБЕ́ В РУ́КИ.** **1.** Ставати іншим — зібраним, цілеспрямованим, діяльним, змінюватися на краще. — *Вітру у тебе в голові багато,— казала Ганна Сильвестрівна. — Я буду **брати себе в руки**,— обіцяв Рубін, і це була чесна обіцянка, і він дотримувався її до... наступного разу* (І. Сенченко); ***Я взяла себе в руки**, роздумалась і прийшла до можливості писати більш-менш по-людськи* (Леся Українка).
2. Оволодівати своїми почуттями, заспокоюватися. *Із останніх сил, як наполоханого коня, **беру себе в руки**, щоб перед самим собою не осоромитися* (З газети); *Я не можу не послухати тебе: тому-то обіцяю **взяти себе в руки** і не киснути, терпіти, не нарікати* (М. Коцюбинський).

237. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ СЛО́ВО** *з кого*. Заручатися чиєю-небудь обіцянкою, запевненням у чомусь. *Зізнався я їй про нічного гостя і **взяв з неї слово** нікому про це ані гу-гу, навіть тітці* (В. Логвиненко).

238. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ [СОБІ́] НА УМ (на ро́зум)** *що і без додатка*. Уважно сприйняти, усвідомити що-небудь. *Сказано на глум, а ти **бери собі на ум*** (Укр.. присл..); *Добру науку приймай, Хоч її і від простого чуєш; Злої ж **на ум не бери**, Хоч би й святий говорив* (І. Франко); [Конон:] *Нам треба до того прислухатись та **брати на розум**. То люди вчені* (М. Кропивницький).

239. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ (схопи́ти) ЗА РО́ГИ** *кого*. Діяти рішуче, настирливо вимагаючи чогонебудь від когось. — *Я, князю, ледь-ледь пишу, недавно лише навчився...— почав було викручуватися, та князь **схопив його за роги**: — Знаю, що ти великий книжник, що ти сидів два роки в хаті у Бориславича й читав літописи,— всміхнувся* (Василь Шевчук).

240. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ У [СВІЙ] РО́ЗУМ (в ум).** Усвідомлювати, розуміти що-небудь. *Так щодня у нашій хаті Гомонять татусь і мати І чекають, що Невмій **Візьме все у розум свій*** (М. Стельмах); — *Тепер сам мусиш міркувати. Чи треба жить, чи умирати; А лучче, якби **в ум ти взяв** .. І занедбав мою Лависю* (І. Котляревський).

241. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ШТУ́РМОМ (при́ступом).** Пробиратися куди-небудь швидко, навально, активно; рішуче діяти, домагаючися свого. *Експрес!.. Не експрес, а ціла республіка на колесах. Григорій і Гриць **брали його штурмом**. Бо інакше годі було вдертися до його нутра* (І. Багряний); *Хоч кіньми, то ніяк в село заскочити, хіба що коні в заметах потопити, та чи спішаться* [козаки],*— все одно кожен замет треба **приступом брати*** (А. Головко).

242. **БРА́ТИ / ВЗЯ́ТИ ЯЗИКА́ НА ГАПЛИЧО́К.** Замовкати. — *Ох,— зітхнула полегшено тьотя Настя,— **візьми язика на гапличок** і нікому ні слова* (Л. Первомайський).

243. **БРА́ТИ (дава́ти** *кому*) **/ ВЗЯ́ТИ (да́ти** *кому*) **РЕВА́НШ.** Здобувати перемогу в чому-небудь після своєї поразки, невдачі, програшу і т. ін. — *Товариш Залужний не вважає, що він розвалив школу. Він — коли хочете — **реванш бере**, іде в наступ* (Ю. Збанацький); *На протязі 20 кілометрів підходили все нові частини до місця бою, де червоні **давали реванш** синім* (М. Трублаїні); *Гармаш і сам бачив, що старик, напевне, вирішив **взяти реванш** за вчорашнє...* (О. Донченко); *Німецькі генерали погрожували **дати** Радянській армії під стінами Будапешта... **реванш** за Сталінград* (О. Гончар); // *над ким*. Здобувати перевагу над ким-небудь. *Жадоба знання, яка мала допомогти Бронкові **взяти реванш** над Філіпчуком, завела хлопця до читальні на Михівському передмісті* (Ірина Вільде).

244. **БРА́ТИ ЗА ЧИ́СТУ МОНЕ́ТУ.** Щиро вірити, наївно вважати що-небудь за істину, правду. — *Таки справді щось кава мені не смакує... — Прошу не пити, коли не подобається! — з обуренням виривалася Маруся, схоплюючися. На початках вона* ***брала*** *ще то все* ***за чисту монету*** (Г. Хоткевич).

245. **БРА́ТИ НА КПИ́НИ** (**на кпин,** *діал* **на кпи**) *кого, що.* Кепкувати, глузувати, насміхатися з когось. *Ся насмішка дуже розсердила Їжака, бо .. коли хто його ноги* ***бере на кпини,*** *то він того не може дарувати* (І. Франко); — *Може б, і ви помахали косою? —* ***брала*** *Катрана* ***на кпини*** *Килина.— Заробили б якусь в'язку сіна* (Ю. Мокрієв); *І просять дочку за Трохима. Тут як піднявся Лобода, Як подивись на них очима! "То що?! На* ***кпи берете*** *нас?!!"* (С. Руданський).

246. **БРА́ТИ НА РЕ́ШЕТО** *кого.* Обмовляти кого-небудь. *Не знаю, як хто, а я не люблю, як* ***беруть*** *мене* ***на решето*** *та починають сіяти та пересіювати на всі боки* (Марко Вовчок).

247. **БРА́ТИ** (**підніма́ти**) / **ВЗЯ́ТИ** (**підня́ти**) **НА ГЛУМ** (**на глу́зи, на сміх**) *кого, що і без додатка* Насміхатися, кепкувати з кого-, чого-небудь. *Язикатий подоляк вічно* ***бере на глум*** *Гришині романи з вертихвістками* (О. Гончар); [Гаптін:] *І чого ти така, Ярино?.. все зо сміхом, все* ***на глузи береш...*** (Леся Українка); *Та над Петром ну реготать, Петра* ***на глузи піднімать*** (П. Гулак-Артемовський); *Засмутився Карпо, не їсть, не п'є, як ніч ходить... Глузують наші,* ***на сміх*** *його* ***беруть...*** (М. Коцюбинський). **ЗДІЙМА́ТИ НА ГЛУМ.** [Лицар:] *Та що се ти мені байки плетеш,* ***на глум здіймаєш,*** *чи смієшся в вічі?* (Леся Українка); // Піддавати осуду. *Інший і сувору догану перетерпить, і круте покарання, а коли його* ***візьме на глум*** *громада, то вже йому непереливки* (З газети).

248. **БРА́ТИ** (**прийма́ти**) / **ВЗЯ́ТИ** (**прийня́ти**) **[БЛИ́ЗЬКО] ДО [СВОГО́] СЕ́РЦЯ** *що.* **1.** Болісно сприймати, переживати що-небудь. — *Маріє, не* ***бери*** *собі того так* ***до серця...*** *Плачем лиха не виплачеш* (Р. Іваничук); // Перейматися чимсь, співчутливо ставитися до чого-небудь. *Мирослава .. дуже любила брата та і всю його родину. І інтереси їх* ***близько брала до серця*** (А. Головко); *Вислухуючи мої дитячі скарги, вона завжди* ***близько приймала*** *їх* ***до свого серця,*** *умовляючи мене не звертати на те уваги* (Панас Мирний).
2. Ставитися до чого-небудь з інтересом, надаючи йому великого значення. *Мудрість Данте Шевченко так* ***близько бере до серця*** *тому, що доля італійського поета схожа була на його власну* (З журналу); [Едіта:] *Я мушу вам признатись, що я на сина втратила надію. Він слів моїх* ***до серця не приймає*** (Леся Українка).

249. **БРА́ТИ** (**хапа́ти, схо́плювати** *і т. ін.*) / **ВЗЯ́ТИ** (**схопи́ти**) **ЗА ГО́РЛО** *кого.* **1.** Настирливо або силою домагатися чогось. *Почалися виступи делегатів з місць ., тут же грізно клялися, що твердою рукою ..* ***візьмуть*** *саботажників* ***за горло*** (О. Гончар).
2. Сваритися з кимось, прискіпуватися до когось. — *От вони й* ***хапатимуть*** *один одного* ***за горло*** *з приводу кожної дрібниці... А знаєш, я не від того, щоб вони посперечались* (Ю. Шовкопляс); *Вони* [французи] *і на владику лають,* ***За горло*** *всякого* ***хватають,*** *Гризуться і проміж себе* (І. Котляревський).

250. **БРА́ТИ** (**хапа́ти, хвата́ти**) / **ВЗЯ́ТИ ЗА СЕ́РЦЕ** (**за ду́шу**) *кого і без додатка.* **1.** Дуже розчулювати, хвилювати кого-небудь. *Горький дуже Вам вдячний за книжки, каже, що така чемність* ***хапає*** *його* ***за серце*** (М. Коцюбинський); *Все дужче й дужче бринить рідна мелодія, все голосніше озивається із-за перегородки пісня,* ***хапає за душу,*** *кличе Вутаньку до себе* (О. Гончар); [Іван:] *Дзвенять вони* [пісні] *сумні та жалібні по лугам* [лугах] *та садочкам* [садочках] *і* ***за душу хватають*** (С. Васильченко); // Охоплювати кого-небудь, оволодівати кимсь (про почуття і под.). *Жакет, в якому Поліна приїхала до міста, досі зберігав запах рідної хати. Жалісний щем* ***взяв за серце*** *ще дужче* (А. Хорунжий).
2. Впливати, діяти на кого-небудь; дурманити, п'янити. *Іван робив короткі, пожадливі затяжки, в грудях хрипіло від того ерзацевого зілля, бо нікудишнє, не* ***брало*** *воно* ***за душу*** (З газети).

251. **[І] В ГО́ЛОВУ** (**в ду́мку**) **[СОБІ́] НЕ БРА́ТИ** *чого і без додатка.* Не думати, не здогадуватися про що-небудь. *Ніхто тоді з хлопців* ***і в голову не брав,*** *що дівчину ж треба провести додому* (М. Чабанівський); *Цвіркун, що поблизу мене,* ***І в думку не бере:*** *Співа собі* (В. Поліщук).

252. **[І] В РОТ НЕ БРА́ТИ / НЕ ВЗЯ́ТИ** *чого.* Не їсти, не пити нічого; або відмовлятися їсти і пити. *Пан Халявський* ***і у рот*** *нічого* ***не бере,*** *а пан Забрьоха — не узяв його чорт* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Став лишень нам око вина та вари мамалигу,— каже Хаброня.— А я кажу: — Як хочете, то ставте, про мене, й десять ок,* ***а я і в рот не візьму...*** (І. Нечуй-Левицький); // Зовсім не вживати алкогольних напоїв. *Висповідаюсь і дам зарік* ***і в рот не брати*** *ні горілки, ні вина* (І. Нечуй-Левицький).

253. **[І] ГО́ЛКИ В РУ́КИ НЕ БРА́ТИ / НЕ ВЗЯ́ТИ.** Нічого не робити (перев. про шиття). [Степанида:] *Люде* [люди] *богобоязливі проти неділі або проти свята цілісінький день* ***і голки в***

руки не візьмуть, *а проти п'ятінки то й сирівцю не запарюють...* (М. Кропивницький).

254. **[І] РІСКИ (кри́хти) В РОТ НЕ БРА́ТИ / НЕ ВЗЯ́ТИ.** Зовсім нічого не їсти. *День уже кінчався, а Забара як поснідав вранці, так з тих пір* ***і ріски в рот не брав*** (П. Резніков); — *Ти ж учора* ***й крихти в рот не брала*** (М. Руденко); — *Оце лише тепер захотілося їсти, а в поїзді, повірте,* ***ріски в рот не могла взяти...*** (М. Чабанівський).

БРАТИСЯ

255. **БРА́ТИСЯ / ВЗЯ́ТИСЯ ЗА БА́РКИ (за чуби́).** Битися з кимсь чи починати бійку. *Кличуть до нього раз найматів — З кожним боротися пан захотів. Он жартівливі панські припарки — Довбуш* ***береться*** *з паном* ***за барки*** (Д. Павличко); — *Хіба він мені брат? — каже було Василь .. Онисько собі не дякує Василеві. Не раз* ***і за чуби бралися*** (Панас Мирний); // Сперечатися. *Іван Антонович готовий* ***взятися*** *з комбатом* ***за барки,*** *доводячи, що мінометники дефіцитні і місце Шовкуна — біля "самовара"* (О. Гончар).

256. **БРА́ТИСЯ / ВЗЯ́ТИСЯ ЗА КНИ́ЖКУ (за книжки́).** Читати, вчитися. *Їздив* [Дмитро] *у хурманку на цукровню по жом а чи маляс, столярував, у вільну ж годину* ***за книжку брався*** (М. Стельмах); // Готувати уроки; готуватися до занять і т. ін. *Цілий день школяр прогуляв, ще й* ***за книжки не брався*** (З усн. мови).

257. **БРА́ТИСЯ / ВЗЯ́ТИСЯ ЗА ПЕРО́.** Починати писати; займатися літературною діяльністю. *Учора хто його знає що й робив, що й* ***за перо не брався*** (Панас Мирний); *Опівночі прокинувся* [Коркошко] *від поганого сну і* ***взявся за перо*** (В. Логвиненко).

258. **БРА́ТИСЯ / ВЗЯ́ТИСЯ ЗА РО́ЗУМ.** Ставати розсудливішим, розумнішим; поводити себе розумно, діяти розсудливо. *Я ніколи не розумію як слід психології ваших людей, чому вони тоді тільки* ***беруться за розум,*** *як їх вилаяти по-батьківському, того, може, що ще молоді?* (Леся Українка); *Пора б уже Андрієві й* ***за розум братися*** (Д. Бедзик); [Виборний:] *Час би, Наталко,* ***взятись за розум:*** *ти уже дівка, не дитя.— Кого ж ти дожидаєшся?* (І. Котляревський); // Починати серйозно займатися якоюсь корисною справою. *Він заявив, що він починає вчитись.— Годі байдики бити, треба* ***за розум братись*** (Г. Коцюба); *Посадські люди* ***за розум взялися.*** *Крам іноземний з'явився на ярмарках* (Н. Рибак).

259. **БРА́ТИСЯ / ВЗЯ́ТИСЯ ЗА СВОЄ́.** Продовжувати робити щось, наполягати на чомусь. *Вони знов* ***узялися за своє?*** *Гадають, що й цього разу їм минеться?* (Ю. Шовкопляс).

260. **БРА́ТИСЯ / ВЗЯ́ТИСЯ ЗУБА́МИ** *за що.* Рішуче, настійно домагатися чого-небудь. — ***Зубами взявся*** *я за це діло. Пішов по установах, в усіх кабінетах побував, всі дозволи одержав* (О. Гончар).

261. **БРА́ТИСЯ / ВЗЯ́ТИСЯ КРИ́ГОЮ,** *зі сл.* о́ ч і, п о́ г л я д. Ставати холодним, байдужим. — *Мамо...— з серцем повертається до невеличкої постаті, а невеселі очі* ***беруться кригою:*** *ну, чого їй додивлятись за ним, наче за немовлям* (М. Стельмах).

262. **БРА́ТИСЯ / ВЗЯ́ТИСЯ ПО́ПЕЛОМ.** Зникати, пропадати. *Не одну я нічку не спала, не один день гірко працювала, здоров'я накладала, а тепер — де воно* [добро]? ***Попелом узялося...*** (М. Коцюбинський).

263. **БРА́ТИСЯ / ВЗЯ́ТИСЯ ФЕ́РТОМ В (по́під) БО́КИ.** Приймати позу самовдоволеного, виявляючи пиху, зазнайство і т. ін. *Став я,* ***хвертом*** [фертом] ***в боки взявся*** *І до неї обізвався* (Л. Глібов).

264. **БРА́ТИСЯ В НО́ГИ.** Швидко тікати, бігти, йти геть. [Чирва:] *Улучив! .. Тепер тікати! (Озирається й* ***береться в ноги)*** (І. Микитенко).

265. **БРА́ТИСЯ (хапа́тися / вхопи́тися) ЗА ГО́ЛОВУ.** Бути у відчаї, розпачі; дуже переживати, шкодувати. — *Призначають у середню школу пташа жовтороте, а потім* ***беруться за голови*** (Ю. Збанацький); *Коли він* [Горький] *прочитав у "Раді" листа* [Винниченка] .. *то все* ***хапався за голову,*** *хвилювався й повторював· Так мені й треба* (М. Коцюбинський); *Побитих тисячу горшків, А де побито — розбери! Чи там, чи тут? .. Як глянув зав з-під козирка,* ***Вхопивсь за голову*** *й сказав: — Гукніть негайно Хом'яка* (С. Олійник); // Дивуватися. *З якими гордощами мазюкав я на взір "цьоциних" такі "ружі", що аж сама "цьоця"* ***бралася за голову*** (І. Франко).

266. **НЕ БРА́ТИСЯ / НЕ ВЗЯ́ТИСЯ [І (ні, ані́)] ЗА ХОЛО́ДНУ ВО́ДУ,** *несхв.* Нічого не робити; нічим не займатися. *Поки бряжчали ще тітчині карбованці, було* ***й за холодну воду не візьметься,*** *думали, — навіки зледащіє людина* (М. Коцюбинський);— *Ну та нічого! — мріяла Стася,— ось тільки забагатіємо в Америці, я сама трьох наймичок матиму,* ***за холодну воду не візьмусь*** (І. Муратов). **І ЗА ХОЛО́ДНУ ВО́ДУ БРА́ТИСЬ.** *Її Катруся зросла білоручкою, мати не дозволяла їй* ***і за холодну воду братись*** (Ю. Збанацький).

БРЕХНЯ

267. **ЯК БРЕХНЯ́ ПО СЕЛУ́,** *перев. зі сл.* і т и́, *жарт.* Легко, швидко і т. ін. *Я дописував де-*

*в'яносто шосту гумореску про алкоголіків. Робота йшла, **як брехня по селу*** (А. Крижанівський).

БРИЗКИ

268. **ТІЛЬКИ БРЙЗКИ ПОЛЕТЯТЬ** *від кого—чого.* Нічого не залишиться від кого-, чогонебудь. *Тим часом вийдуть* [піші] *з города .. та вдарять на знетямлених напасників так, що од них **тільки бризки полетять!*** (П. Загребельний).

БРОВИ

269. **БРОВИ ПОЛІЗЛИ НА ЛОБА** *у кого.* Хто-небудь чимсь дуже вражений, виявляє надзвичайне здивування, збентеження і т. ін. ***Брови** у неї повільно **полізли на лоба**. Вона, Марія, була справді-таки гарна* (Є. Гуцало).

БРУДНИТИ

270. **БРУДНИТИ (паскудити, каляти** *і т. ін.*) **РУКИ. 1.** Зв'язуватися з ким-небудь непорядним, нечесним (перев. у бійці). — *Та не подонок? — ще й зараз обурюється Микола.— Хотілося йому й по тикві дати, та вирішили, навіщо **руки бруднити*** (О. Гончар); —*До петельок кидаєшся, папірця носиш, та я не боюся. Лише рук не хочу **бруднити** об тебе* (А. Хорунжий).
2. Робити щось невартісне, виконувати недостойну когось роботу. — *Сагайдак-бей не жав "хліба козацького". Та й навіщо було **бруднити руки,** коли йому і так належала лев'яча частка здобутого?!* (З. Тулуб); —*Вже коли писати, так писати, щоб і **руки не паскудити.** Спишу я все його життя* (І. Нечуй-Левицький); *Кадети цілу дорогу висміювали Василя .. Справді, украсти копу проса — це ж така мізерія, що доброму злодієві не варто **руки каляти!*** (Д. Косарик); — *Щоб я коло тебе* [собаки] ***руки каляла.** А щоб ти не діждала! — і пішла бабина дочка далі, лаючись* (Укр.. казки).

БРЯЖЧИТЬ

271. **БРЯЖЧЙТЬ У КИШЕНІ** *у кого.* Хтонебудь заможний, багатий, має багато грошей. *А селяни, хто вже й без свитини, Йдуть до Гершка смикнуть по чарчині, А у Гершка **в кишені бряжчить*** (В. Самійленко).

БУБОН

272. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **ЗАЙЦЕВІ БУБОН,** *зі сл.* потрібний. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (потрібний). — *Потрібна мені ваша Окунівка, **мов зайцеві бубон!** — презирливо фиркнув Левко* (М. Стельмах).

БУВ

273. **БУВ ТА ЗАГУВ (поплив).** Зник, не стало когось, чогось. — *О, між ними* [запорожцями] *єсть добрі лицарі! — каже Сомко.— Скажи лучче, синку, **були та загули.** Перевелись тепер лицарі в Січі* (П. Куліш); *Та й хвацька ж то колись була Козацька мати* [Січ]!.. *Еге! **була та поплила*** (П. Гулак-Артемовський); — *Та в тебе і кишені чортма.— Еге! **була та попливла...** у штанях зосталась* (З. Мороз); // Перестав жити, існувати. *"Да, молодиця, був такий Гармаш. **Був та загув.** Поминай, як звали. Помер тиждень тому"* (А. Головко); // Не змогти здійснитися (про задум, мрію і т. ін.). *Була* [в Заруби] *мрія погуляти глибокими снігами, з рушничкою за плечима. **Була та загула*** (В. Кучер); // Минув, пройшов. *Одумався гуляка, вийшов з хати. Туди-сюди — **було та загуло...** Купець заметушивсь... "Рятуйте!" — став кричати* (Л. Глібов); — *Що там старе згадувать! **Було та спливло...*** (І. Рябокляч).

274. **І (та й) БУВ ТАКИЙ.** Безслідно, швидко хтось зник, пропав. *Шурх* [Гараською] *поміж соснами — **і був такий.** А я стою — з місця не зрушу* (Григорій Тютюнник).

275. **У ЧОМУ (у чім, як) БУВ.** Роздягнений або вдягнений. *Аж ось заторохтів на дворі візок... Я, **в чім була,** схопилась до його на візок. Стара мене благословляє і його* (Марко Вовчок).

276. **ЯК ТАМ [І] БУВ.** Ніби так і треба, звично. *І перекинулась* [фурія] *клубочком, Кіть-кіть з Олімпа, як стріла; Як йшла черідка вечорочком, К Аматі шусть — **як там була!*** (І. Котляревський).

БУВАТИ

277. **БУВАТИ / ПОБУВАТИ У БУВАЛЬЦЯХ. 1.** Багато бачити, зазнавати в житті. *Левонтій Петрович тягався по світах, **бував у бувальцях,** служив в москалях, був військовим писарем* (І. Нечуй-Левицький); ***Побував-таки*** [старий мандрівник] ***в бувальцях,** бачив білий світ. Атож! Довелось ковтнути і солоного, і гіркого* (С. Журахович); // *яких.* Опинятися у складних, перев. небезпечних ситуаціях. *Кумові доводилося **бувати у всіляких бувальцях*** (С. Чорнобривець).
2. Мати непривабливий вигляд, довго чи часто використовуватися; бути не новим. *Вигляд у мене був непривабливий. Сірий простенький костюм, що вже й до цього **бував у бувальцях,** зовсім зім'явся* (Ю. Збанацький).

БУГАЙ

278. **ЯК БУГАЙ У БОЛОТІ,** *зі сл.* густи. Дуже голосно, сильно. *Гуде, **як бугай у болоті*** (Укр.. присл..).

БУДЕ

279. **[І] ДУХУ НЕ БУДЕ** *чийого, де.* Уживається для вираження погрозливого запевнення в тому, що хто-небудь більше ніколи не прийде

кудись. *А він, виявляється, з тих, що тільки й уміють конфліктувати, озлоблювати проти нас... Духу ж тепер його* ***не буде*** *в нашому закладі!* (О. Гончар).

280. **НОГИ́ НЕ БУ́ДЕ** *чиєї, де.* Уживається для вираження погрозливого запевнення у тому, що хто-небудь ніколи не прийде до когось або кудись. — *Ось заява ..* ***Ноги моєї*** *більше у вашому цеху* ***не буде*** (В. Собко); *Максим із жалем одірвав погляд від обрію, глянув на хату: — А чим вона тобі погана? Побілимо, приберем — буде не гірша, ніж у людей. Зате оно криниця внизу! Вода як мед. — Пий її сам, оту воду!* ***Ноги моєї*** *у дворі цьому* ***не буде*** (А. Дімаров).

БУДУВАТИ

281. **БУДУВА́ТИ НА ПІСКУ́** *що, книжн.* Не мати обґрунтування, надійної основи під собою. *Коли .. тягли* [деякі критики] *наше образотворче мистецтво до наслідування безживних .. зразків, то* ***будували*** *вони свою будову* ***на піску*** (М. Рильський).

282. **БУДУВА́ТИ ПОВІ́ТРЯ́НІ ЗА́МКИ.** Придумувати нездійсненні, відірвані від життя плани, мріяти про щось недосяжне. — *Наташко, все буде добре... Ти одужаєш. Я вірю в це.— Платоне, не треба* ***будувати повітряні замки*** (М. Зарудний).

283. **БУДУВА́ТИСЯ НА ПІСКУ́.** Ґрунтуватися, базуватися на непевній, ненадійній основі (про плани, розрахунки і т. ін.). *Таким чином, "версія" деяких .. літераторів про "одинокість" Корчагіна* ***будувалася на піску*** (З газети).

БУДЬ

284. **ЗА БУДЬ-ЗДОРО́В.** Без будь-якої причини, підстави; ні за що. *А бесіда була, видно, гарячою, бо за якийсь час Сперанський кулею вилетів звідти червоний, як рак, і тут-таки* ***за будь-здоров*** *вибанітував свого ординарця, який перший попався йому на очі* (О. Гончар).

285. **НЕ ВО ГНІВ БУДЬ СКА́ЗАНО,** *ірон.* Уживається для вираження застереження від образи або як вибачення, коли співрозмовникові говорять щось неприємне. [Панько:] *Тепер яку попав, та й жінка. Правду кажу?* [Копистка:] *Ні, братику, це не так. Це ти,* ***не во гнів будь сказано,*** *трошки брешеш...* (М. Куліш). **НЕ ВО ГНІВ СЕ́Є СЛО́ВО** *кому.* — *Тут і спереду брехня, і ззаду брехня, та ще брехня брехнею й покрита. Ось що!* ***Не во гнів сеє слово*** *вам, панове* (Г. Квітка-Основ'яненко).

БУКВА

286. **МЕ́РТВА БУ́КВА.** Те, що не використовується, залишається без застосування (перев. про закон, постанову і т. ін.). *Народ висуває завдання величезної політичної ваги: добитися того, щоб наука у нас не лишалася* ***мертвою буквою*** *або модною фразою* (З журналу); *Досвід перекладачів тієї доби не може залишатися* ***мертвою буквою*** *для наших днів* (З журналу).

БУКВИ

287. **ВІД БУ́КВИ ДО БУ́КВИ.** Від початку до кінця; все. — *А хто ж працює в колгоспі? — цікавився Артьомов, перечитуючи* ***від букви до букви*** *кожен папірець* (С. Чорнобривець).

БУЛА

288. **БУЛА́ НЕ БУЛА́.** Уживається для вираження рішучості при ризикованих діях (перев. після певного сумніву або вагання). *Смагляве лице змигнуло йому назустріч, .. аж випростávсь наш Олекса і, ледь усміхнувшись до людей, рушив:* ***була не була!*** (О. Гончар).

БУЛО

289. **[І] КРИ́ХТИ (рі́ски, роси́нки** *і т. ін.***) В РО́ТІ НЕ БУЛО́** *у кого.* Хто-небудь дуже голодний; зовсім нічого не їв. *Нашвидку перекусивши, бо з самого ранку* ***крихти в роті не було,*** *Артем зразу ж пішов з дому* (А. Головко); [Старшина (*дивиться у вікно*):] *Еге, вже сонечко височенько підбилося, а в мене* ***ще й ріски в роті не було...*** (М. Кропивницький); — *В мене ж сьогодні* ***й росинки ще не було в роті,*** *— сказала Галина Андріївна* (Є. Кротевич); — *Я не маю часу. Бійтеся Бога, люди добрі! Ви вже харчували, а у мене* ***ще й дрібки у роті не було*** (Г. Хоткевич).

290. **І НА (у) ДУ́МЦІ НЕ БУЛО́** *у кого і без додатка.* Хто-небудь не мав намірів робити щось, не припускав чогось. — *Такого навигадують, чого зроду* ***й на думці не було*** (Г. Квітка-Основ'яненко); // Хто-небудь навіть не уявляв чогось, не здогадувався про щось. — *Чи, може, ви гадаєте, що відбудувати* [парусник] *так легко? — У мене* ***і в думці не було,*** *що це така глибока справа. А тепер...* (Ю. Яновський).

291. **ЩОБ [І] ДУ́ХУ НЕ БУЛО́** *чийого.* 1. Уживається для вираження настійної вимоги до кого-небудь негайно піти звідкись. — *Геть,* ***щоб духу*** *твого* ***не було*** *тут!.. Гнат метнувся до жінчиної скрині* (М. Коцюбинський); *Карпо затявся, як одрізав,* ***щоб*** *княжевичів* ***і духу не було*** *на весіллі* (В. Кучер).
2. Назавжди, безповоротно. *Дуже розлютувався цар, як прочитав той лист та глянув на мишенят, зараз-таки звелів .. царицю витурить з свого царства,* ***щоб і духу*** *її* ***не було*** (О. Стороженко).

292. **ЩОБ НОГИ́ [БІ́ЛЬШЕ] НЕ БУЛО́** *чиєї, де.* Уживається для вираження категоричної

заборони кому-небудь бувати десь. — *Ви вже вільні,— перебив його Зарічний.— Як? — А так, що йдіть під три чорти і щоб вашої **ноги** тут **більше не було*** (М. Ю. Тарновський).

БУЛЬБА

293. **ЯК [ТОЙ] ТАРА́С БУ́ЛЬБА З АНДРІ́ЄМ,** *зі сл.* стоя́ти, протистоя́ти *і т. ін.* Один проти одного. *Григорій звівся .. Стояли так, **як той Тарас Бульба з Андрієм,** тільки це не Андрій,— це Григорій, і голова в нього не схилена пригноблено, а гордо піднесена* (І. Багряний).

БУЛЬБАШКА

294. **МИ́ЛЬНА БУ́ЛЬБАШКА (бу́лька).** Щось ненадійне, несправжнє і т. ін. — *А що ж діяти? — розпалився Калиновський.— Невже всі наші постанови — фікція, **мильна бульбашка?*** (З. Тулуб); — *Виходить, по-баглаєвому, що ти випадково сидиш на культурі, що всі зусилля твої — **мильні бульбашки*** (О. Гончар).

БУМ-БУМ

295. **НІ БУМ-БУ́М,** *ірон.* **1.** *перев. зі сл.* не зна́ти, не розумі́ти *і т. ін.* Зовсім нічого. *"Ти хоч трошки по-нашому кумекаєш чи зовсім **ні бум-бум?**"* (Григорій Тютюнник).
2. Нічого не розуміти, не знати, не розбиратися в чомусь. — *А старий ваш — як? Він же, по-моєму, в автоматиці **ні бум-бум?*** (І. Муратов).

БУРЯ

296. **БУ́РЯ У СКЛЯ́НЦІ ВОДИ́.** Суперечки, тривоги з дріб'язкових, не вартих уваги питань. *І от, може, через те, що я бачу все, немов у перспективі, може, через що інше, тільки мені часто різні наші громадські рухи, спори, толки, антагонізми та симпатії видаються **бурями в шклянці*** [склянці] ***води*** (Леся Українка); *Він був настільки переконаний у своїй роботі, в її меті, що бурі у кабінеті шефа інституту вважав **бурями у склянці води*** (Н. Рибак).

БУТИ

297. **БУ́ТИ [І] ВДО́МА (до́ма) Й ЗА́МУЖЕМ.** Користуватися одночасно усіма вигодами. — *Він взагалі парубок справний... Тільки його якийсь ґедзь укусив. Чули, в нашу бригаду йти не хоче?..— Може, хоче бути **дома й замужем?*** (А. Хорунжий).

298. **БУ́ТИ НА БО́ЦІ** *чиєму, кого.* Стати прибічником кого-небудь, підтримувати когось в чомусь. *Юзбашева партія немов переважала, бо **на її боці був** мулла Асан* (М. Коцюбинський); *Він знав **на чиєму боці має бути*** (Ю. Мушкетик).

299. **БУ́ТИ НА ПОБІГЕ́НЬКАХ. 1.** *у кого і без додатка.* Перебувати у залежному становищі, виконуючи чиї-небудь незначні, дрібні доручення, роблячи послуги комусь. *Не годиться старій людині **бути на побігеньках** у молодих* (З. Тулуб). **СЛУЖИ́ТИ НА ПОБІГЕ́НЬКАХ.** *Тут доведеться довгих шість років працювати фельдшером в околодку, **служити на побігеньках** у лікаря, виконувати всі його примхи* (С. Скляренко).
2. Виконувати нескладну роботу. [Кирило:] *Спершу крамницю мив* [Храпко] *та **на побігеньках був,** а далі грамоти вивчивсь, у прикажчики посунувсь* (Панас Мирний).

300. **БУ́ТИ НА ТИ** *з ким.* Добре розумітися на чомусь, досконало знати якусь справу. *Знання, уміння, навики, набуті в процесі навчання, допоможуть **бути** з трактором, комбайном, а чи ще з якимось ремантентом **на ти*** (З журналу); [**Був**] *Лісничий Іван Іванович Савон з флорою і фауною Кончі-Заспи **на ти*** (З газети); *Поїхали хлопці в армію служити... Василь Гончар ніс вахту на Чорному морі, Іван Денисюк **був на ти** з неспокійним ефіром* (З журналу).

В

ВАГА

1. **АЖ ВАГА́ З ГРУДЕ́Й СПА́ЛА.** Стало легше, спокійніше і т. ін. *Серце моє, я так втішився, коли дістав від тебе листа, аж легше дихати мені,* ***аж вага з грудей спала*** (М. Коцюбинський).

2. **ПИТО́МА ВАГА́** *кого, чого.* Роль, значення або місце кого-, чого-небудь десь, у чомусь. *Збільшується* ***питома вага*** *жінок у загальній кількості зайнятої робочої сили* (З журналу); *Взагалі помітною рисою фольклорного творчого процесу в ділянці прозових творів є все дальше зменшення* ***питомої ваги*** *казково-легендарних елементів у новотворах* (Легенди..).

ВАГУ

3. **НА ВАГУ́ ЗО́ЛОТА. 1.** Який має першорядне значення, велику цінність; надзвичайно важливий. *Люди .. жадібно прислухалися до оголошення місцевого радіо. Інформація була* ***на вагу золота*** (Ю. Щербак); — *Та звісно, як у степу... Вода* ***на вагу золота*** (О. Гончар); — *От маслини... Річ, на перший погляд, наче несмачна й нікому не потрібна А насправді —* ***на вагу золота.*** *Делікатес* (Л. Дмитерко); — *Це у вас* [у Середній Азії] *вода* ***на вагу золота,*** *а в нас цього добра вистачає* (Ю. Збанацький).

2. *зі сл* ц і н у в а́ т и с я. Дуже дорого, високо. *Кожна спокійна хвилина тепер цінувалася* ***на вагу золота*** (В. Козаченко); *Горіхова фанера цінується* ***на вагу золота*** (З журналу); *Ішла війна, військові льотчики цінилися* ***на вагу золота,*** *бо не так легко й не так скоро можна навчити людину літати...* (І. Гребенюк).

ВАЖИТИ

4. **ВА́ЖИТИ ГОЛОВО́Ю (життя́м)** *чиєю (чиїм).* Наражати кого-небудь на смертельну небезпеку. — *Боже, він жартує! Ви ж* ***головою важите*** *своєю!.. Ховайтесь! Як хто прийде, то ви пропали!* (Леся Українка); *Чи міг ще раз* ***важити*** *своєю* ***головою,*** *тепер уже напевне знаючи, що вмре* (В. Козаченко); *Вже скільки разів він* [козак] *наражався на небезпеку, скільки разів* ***важив*** *своїм розхристаним* ***життям,*** *а проте ласкава доля поки що не зраджувала його: в лиху годину вона дбайливо відводила від нього кістляву руку смерті* (С. Добровольський); *Але ж там було небезпечно. Я не міг* ***важити*** *вашим* ***життям*** (Ю. Яновський).

ВАЖКИЙ

5. **ВАЖКИ́Й НА ПІДЙО́М. 1.** Який не любить виходити, виїздити куди-небудь. *Співробітники наперед говорили між собою: — Ну, Дмитро Сергійович, мабуть, не поїде, надто він* ***важкий на підйом*** (Л. Серпілін).

2. *до чого.* Який неохоче береться за що-небудь. *Архип Логвинович хоч був* ***важкий на підйом*** *до роботи, але поговорити любив* (Ю. Збанацький).

6. **ВАЖКИ́Й НА РУ́КУ.** Який без особливих зусиль може дуже боляче вдарити; дуже сильний. ***Важкий*** *був* ***на руку*** *Потапович та дужий!* (Панас Мирний); — *Ви, пане Гульський, пам'ятайте, що Нечипір та Богданін — люди* ***важкі на руку*** (Іван Ле). **НЕЛЕГКИ́Й НА РУ́КУ.** — *Ти гляди мені! Бо я теж гарячий. Дарма що з півночі, з Петрограда. Та й* ***на руку,*** *бач,* ***нелегкий.*** *Така професія — молотобосць!* (А. Головко).

ВАЛ

7. **ДЕВ'Я́ТИЙ ВАЛ.** Найбурхливіший вияв, найбільше піднесення, злет чого-небудь. *"Товариші!.. Скоріш нагору! До зброї всі! У місті ворог!" І глухо вдарив у підвал стрільби страшний* ***дев'ятий вал*** (В. Сосюра); *За кілька днів, затоплений* ***дев'ятим валом*** *віршів, він* [Тарас] *сів до столу й не встав, допоки не написав .. сатиру "Сон"* (Василь Шевчук); — *Допоки ми живі, хай кожна мить в серця летить* ***дев'ятим валом...*** (Н. Поклад).

ВАЛИТИ

8. **ВАЛИ́ТИ / ЗВАЛИ́ТИ ВСЕ ДОКУ́ПИ.** Змішувати, сплутувати що-небудь, не розбираючись, незважаючи на відмінності. *І все ж у його серці чомусь жевріла образа на тих, хто* ***валив усе докупи*** (Ю. Бедзик).

9. **ВАЛИ́ТИ (зва́лювати, валя́ти) / ЗВАЛИ́ТИ З НІГ** *кого і без додатка.* **1.** Змушувати кого-небудь лягти, впасти (від хвороби, втоми і т. ін.); позбавляти кого-небудь можливості триматися на ногах. *Але й тут чигають на тебе всякі хвороби та* ***валять з ніг*** *(навіть цей лист пишу у ліжку хорий* [хворий]) (М. Коцюбинський); — *О, що ви, отче, ми дуже, дуже раді вам, — поспішив запевнити Варава, не забуваючи якнайприродніше вдати, що горілка вже* ***валить*** *його* ***з ніг*** (М. Стельмах); — *Мій старий — то козарлюга: хоч кухлем* [буде пити] — *ніщо його* ***з ніг*** *не*

звалить... (О. Гончар); *Страшенний гуркіт* ***звалює*** *мене* ***з ніг****. Я втрачаю свідомість...* (П. Колесник).
2. Призводити до великого виснаження, хвороби; змучувати кого-небудь. *Дедалі туга за рідним краєм все дужче* ***валила*** *Павла* ***з ніг****, наче отой страшний голод у морі* (В. Кучер); ***З ніг валить*** *бабу горе!* (С. Олійник); *Добрі діти на ноги поставлять, а кепські* ***з ніг звалять*** (Укр.. присл..); *Чи то праця задавила Молодую силу, Чи то нудьга невсипуща Його* ***з ніг звалила*** (Т. Шевченко).

10. **ВАЛИ́ТИ З ХВО́РОЇ ГОЛОВИ́ НА ЗДОРО́ВУ.** Перекладати вину з винного на невинного; звинувачувати невинного. *—До цієї каменюки, що в мене на душі, ти теж в якійсь мірі причетний.— Що ще скажи! — похопивсь Віктор.—* ***Вали з хворої голови на здорову!*** (А. Головко); *— Марія все роздає старцям, а мене звинувачує в злодійстві,* ***валить з хворої голови на здорову*** (З журналу).

11. **ВАЛИ́ТИ ЧЕ́РЕЗ ПЕНЬ КОЛО́ДУ.** Робити що-небудь недбало, незграбно, без належного старання та вміння. *Дарма* ***колоду через пень валити*** (Укр.. присл..).

12. **ВА́ЛОМ ВАЛИ́ТИ / ПОВАЛИ́ТИ.** **1.** Іти чи їхати у великій кількості (про людей). *Заробітчани* ***валом валили*** *з північних губерній* (О. Гончар); *Коли в село повернувся із Таврії Роман Волошин, люди* ***валом повалили*** *до нього* (М. Стельмах); [Палажка:] *А як приїхав новий лікар, та як почули про його лікування,* ***валом повалили*** *хворі* (А. Головко). **ВА́ЛОМ ПЕ́РТИ,** *несхв. Між рядняних наметів* ***пруть валом*** *люди* (М. Коцюбинський).
2. Рухатися суцільною масою. *Чорний дим* ***валом валив*** *вище містка, а під містком догори колесами лежала машина* (Ю. Смолич); *Поміж виноградниками, курною польовою доріжкою,* ***валом валить*** *карнавал* (О. Гончар). **ВА́ЛОМ ТОЧИ́ТИ.** *—Ей, доню, доню, бач, з півночі Чорная хмара* ***валом точить?..*** (І. Франко).

ВАЛИТИСЯ

13. **ВАЛИ́ТИСЯ (леті́ти, па́дати) З РУК** *у кого, рідко кому і без додатка.* Не виходити, не вдаватися через відсутність відповідного настрою, через втому, хворобу і т. ін. (про роботу, завдання і под.). *— Щось і в мене робота* ***з рук валиться,*** *— уверне батько* (Панас Мирний); *— Ноги підламуються з голоду! — Робота* ***з рук валиться*** (З. Тулуб); *Така вже була у Савки вдача, що все в нього* ***з рук валилося*** (В. Козаченко); *А в Поночівни усе* ***з рук валилося****. Сиділа біля згаслого вогнища, втупивши погляд у попіл, а перед очима,— обличчя баби Марійки, це її, Поночівни, смерть баба Марійка на себе взяла* (В. Дрозд); *Семен .. домолочував своє жито. Все чомусь* ***летіло з рук****. Вранці косив люцерну коровині до удою — коса тріснула посередині. Тепер оце вже другий раз билень з ціпа злітає* (Р. Іваничук); *Робота не клеїлася: йому все* ***падало з рук*** *— невдача сильно хвилювала його* (Г. Епік). **ВИПАДА́ТИ З РУК.** *Тепер, слава Богу, я повеселішав, а все-таки за що не возьмуся* [візьмуся], ***із рук випадає*** (Т. Шевченко).

14. **ВАЛИ́ТИСЯ (па́дати) ВІД ВІ́ТРУ.** Бути знесиленим, дуже виснаженим, слабим. *А як вийду за ворота,—* ***Од вітру валюся*** (П. Чубинський); *Прокіп блідий, аж зчорнілий,* ***од вітру валиться*** (М. Коцюбинський); *— Куди тобі пішки:* ***від вітру валишся*** (О. Гончар); [Вантажник:] *У нас конячка яка?* ***Од вітру пада*** (І. Микитенко); *За час переходів усі вже так вимотались, що й* ***од вітру падали*** (Я. Баш). **ТАК ВІД ВІ́ТРУ І ВА́ЛИТЬСЯ.** *Очиці її почервоніли і позапухали (видко було, усю ніч плакала), а сама так* ***від вітру і валиться*** (Г. Квітка-Основ'яненко). **ХИЛИ́ТИСЯ ОД ВІ́ТРУ.** *— А схожа вона знаєте на кого? — Ні, не знаю. — На лісову мавку. Хороша дівчина. — Нічого, тільки* ***од вітру хилиться*** (М. Стельмах).

15. **ВАЛИ́ТИСЯ (па́дати) / ЗВАЛИ́ТИСЯ З НІГ. 1.** Втрачати здатність триматися на ногах через хворобу, втому, сміх і т. ін. *Він... дуже дивувався — чому перед тою живописною картиною його колеги* ***валяться з ніг*** *од реготу* (І. Волошин); *Вони* [вантажники] ***падали з ніг*** *під тягарем ковшів* (О. Гончар); *— Старший синок, Петрик, перший* ***звалився з ніг****. Відразу уста йому спалило...* (М. Понеділок); *— Ви на батька мого особливо не насідайте. Хіба не бачите, як він працює? Скоро* ***з ніг звалиться*** (В. Москалець).
2. *тільки недок.* Знесилюватися, знемагати, дуже втомлюватися, виснажуватися від чого-небудь. *— Правий фланг кров'ю сходить,* ***з ніг валиться,*** *а ми загораємо* (В. Кучер); *Книги й справді були нерозібрані, не було каталогів. Туся* ***з ніг валилася*** *— наводила порядок* (Ю. Збанацький); *Уляні Григорівні хотілося зустріти Зелені свята, як годиться добрим християнам, і вона* ***з ніг падала,*** *щоб причепурити, наскільки можна, ще не добудовану хату* (С. Добровольський).

ВАЛЯЄТЬСЯ

16. **НА ДОРО́ЗІ** (**на ву́лиці, на смі́тті** *і т. ін.*) **НЕ ВАЛЯ́ЄТЬСЯ.** Має неабияку вартість, позитивні якості, високо цінується і становить рідкість. *— Не гребуй, дитинко, не гребуй, коли випадає, бо такі* ***на дорозі не валяються,*** *такого швидко підхопить яка-небудь вертихвістка з червоними нігтями* (О. Гончар); *—Пошукай, Омеляне,*

*собі такого робітника в місті або на цукроварні.— Чортзна-що — скоро знайдеш, а такі, як Волошин, **на вулиці не валяються**...* (М. Стельмах); // Може стати в пригоді, бути потрібним для чого-небудь. *Радився з сусідою, яку частку левадки відписати мені, а яку моєму братові. Воно хоч і по чверть десятини, а все-таки **на вулиці не валяється*** (П. Панч); *А волики **на смітті** теж **не валяються,** та й вирішив піти на хутір до Сердюків* [свататись] (М. Стельмах). **ПО ДОРО́ЗІ НЕ ВАЛЯ́ЄТЬСЯ.** *Розум, молодче, **по дорозі не валяється*** (Леся Українка).

ВАЛЯТИ

17. **ВАЛЯ́ТИ (клеї́ти) ДУ́РНЯ. 1.** Робити дурниці, безглузді вчинки; поводитися не так, як слід. *Петрусь сів. Просто на вогкий, холодний гравій.— Хлопчики, викидайте мене разом з добром, більше я ні на що не здатен.— Кинь **дурня клеїти!** — розсердився, аж викрикнув Валет* (П. Дорошко). **ВАЛЯ́ТИ ДУРАКА́.** [Вареник:] *Демку, побратиме, перестань смішить людей, не соромся. Ну що ти **дурака валяєш?*** (М. Кропивницький). **СТРО́ЇТИ ДУ́РНЯ.** — *Тільки от що, Маріє,— затримав її Давид,— Хай Тихін **дурня** не **строїть,** нехай лікується* (А. Головко).
2. Прикидатися таким, що нічого не розуміє, не знає. — *Скажи мені, Давид, от у вас, у Грузії, що роблять такій людині, яка в бою **дурня клеїть.** Га?* (Ю. Яновський); — *А ти,— звернувся він* [пристав] *до Шевченка,— зарубай собі на носі: зашмагаю, коли будеш **клеїти дурня*** (З. Тулуб).
3. Нічого не робити, байдикувати. — *В Голодний Степ везе, каже, працювати будеш, нема чого **дурня валяти*** (Іван Ле); — *Іди до печей* [на завод]. *Там **дурня** не **будеш клеїти**...* (М. Рудь). **ГАНЯ́ТИ ДУ́РНЯ.** — *Та вже ж краще ось так у вільний час.. **ганяти дурня** по шкільних коридорах* (Ю. Збанацький).

ВАЛЯТИСЯ

18. **ВАЛЯ́ТИСЯ ПІД НОГА́МИ.** Бути легко доступним, таким, що не потребує пошуків. *Так, його* [В. Малика] *романам справді пощастило на сюжети, які **валялися під ногами,** та тільки він їх відкрив, і то ще невідомо, кому поталанило — історії з її сюжетами чи авторові* (З газети).

ВАРЕНИК

19. **ЯК ВАРЕ́НИК У МА́СЛІ (у смета́ні).** Дуже добре, безтурботно або заможно. — *Плаває **як вареник у маслі*** (М. Номис); *Крав* [конвоїр], *безумовно, мав кілька штабквартир .. у кожному селі в молодих одиноких удів і жив собі **як вареник у маслі*** (Ю. Збанацький); — *Авжеж! Вашій Лукині буде за ним **як вареникові у сметані*** (І. Нечуй-Левицький).

ВАРИТИ

20. **БЕЗ ВОГНЮ́ ВАРИ́ТИ** *кого і без додатка.* Докоряти кому-небудь чимсь, не давати спокою настирливими доріканнями. ***Без вогню варить*** (Укр.. присл..); *Батько не міг простити синові марнування часу, дорікав весь час, **без вогню варив** його* (З газети).

21. **ВАРИ́ТИ (вива́рювати) / ВИ́ВАРИТИ ВО́ДУ** *з кого, рідше кому.* Знущатися з кого-небудь, показуючи свої примхи, вередуючи перед ким-небудь, висуваючи надмірні вимоги або прискіпуючись до когось. — *Підпара **варив** з челяді **воду*** (М. Коцюбинський); — *Буде того, що над нашими дідами та батьками знущалися* [пани] *та з нас **воду виварювали**...* (Панас Мирний); [Сидір Свиридович:] *А чи пам'ятаєш, як я тупцяв кругом тебе. Я до неї і звідтіль, і звідсіль, а вона тільки, було, спідню губу копилить.* [Євдокія Корніївна:] *Що копилила, то копилила, бо знала навіщо. А правда, я тоді таки добре **виварила** тобі **воду,** аж був мокрий* (І. Нечуй-Левицький); *За день роботи на городі пані Тереза так **виварила** з неї **воду,** що ледве волочила* [Глафіра] *ноги* (С. Чорнобривець). **ПОВИВА́РЮВАТИ ВО́ДУ** (тривалий час). — *Грицьку, Бога ти побійся! — крізь сльози почала вона. — Ще трохи знущався ти з нас за життя покійного? Ще мало **повиварював води,** як жили у тебе?* (Панас Мирний). **ПОПОВАРИ́ТИ Ю́ШКУ** (тривалий час). *Дід знову забалакав, наче сам до себе: — Ще мало людей забили, на той світ позагонили?.. А з живих — трохи **юшки поповарили?*** (Панас Мирний).

22. **ВАРИ́ТИ КА́ШУ (ква́шу). 1.** *з ким.* Робити що-небудь, залагоджувати яку-небудь справу з кимсь. *Сиверяни впевнилися, що пан Бжеський — людина розумна й хазяйновита і що з ним можна **варити кашу*** (З. Тулуб).
2. *з чого.* Будувати свої міркування, ґрунтуючись на ненадійних, хибних відомостях або на вигадках; вигадувати щось. — *Це я семиділ? — Ти .. На токарних працював і **варив кашу** з неіснуючої нової технології* (П. Автомонов).

ВАРИТИСЯ

23. **ВАРИ́ТИСЯ У ВЛА́СНОМУ СОКУ́.** Не виходити за межі інтересів власного життя, своєї роботи; працювати, жити, не спілкуючись з іншими. *Вчитель повинен бути завжди і всюди вчителем, не **варитися у власному соку,** бо його обов'язок — розширювати коло своїх зв'язків і облагороджувати всіх тих, хто з ним спілкується* (З журналу); — *А що таке Будинок творчості?*

Гурт людей, об'єднаних однією професією, які ***варяться у власному соку*** (І. Цюпа).

ВАРТИЙ

24. **НЕ ВА́РТИЙ (не варт) ВИ́ЇДЕНОГО ЯЙЦЯ́ (ви́шкварки, дірки з бу́блика, фу́нта клоччя** *і т. ін.*). Якого можна не брати до уваги, яким можна знехтувати; який не має ніякого значення. — *Агроном не мусить його цікавити. Плювать йому на агронома з його копійчаними таємницями, що, напевне,* ***виїденого яйця не варті*** (О. Слісаренко); *Уся Терехівка засміє Гуляйвітра. А взагалі, справа* ***вишкварки не варта.*** *Даремно він бідкався* (В. Дрозд); *Я був у Сосонці, розмовляв з народом, з товаришем Колядою, і знаю, що ця* ***справа не варта дірки з бублика*** (М. Зарудний); — *Ваша гвардія* ***не варта фунта клоччя.*** *Маєте гармати? Полковник здвигнув раменами* (І. Франко). **НЕ ВА́РТИЙ І ТО́РБИ СІ́ЧКИ.** *Коли вони* [народовці] *думають, що така самостійність неможлива, то тоді і ціла їх балаканка про всяку іншу самостійність* ***не варта й торби січки*** (І. Франко).

25. **НЕ ВА́РТИЙ (не варт) ДО́БРОГО (пу́тнього) СЛО́ВА. 1.** Який втратив свою цінність, перестав цікавити кого-небудь, не заслуговує на чию-небудь увагу. *Кожен засватаний парубок, кожна дівчина, що подала рушники, втрачали раптом в її очах ціну,* ***не варті були доброго слова*** (М. Коцюбинський); ***Не варт він*** [панич] ***слова путнього,*** *не варт того, щоб ради його* [нього] *ми сьогодні, як дурні, цілий день бігали, нишпорили!* (Панас Мирний).
2. Дуже поганий, непривабливий. — *Там така школа, що просто тьфу!* ***Доброго слова не варта*** (О. Кониський); — *Хіба ж це дім для риболова? Він* ***доброго не вартий слова*** (С. Караванський); *Полонені* [фашисти] *являли картину,* ***не варту путнього слова*** (О. Довженко).

26. **НЕ ВА́РТИЙ (не варт) [І] [ЛА́МАНОГО] ГРОША́ (карбо́ванця, [щерба́тої] копі́йки, шага́, ше́ляга, [мі́дного] п'ятака́) [В БАЗА́РНИЙ ДЕНЬ]. 1.** Нікчемний, зовсім поганий, ні на що не здатний (перев. про людину). *В здоровому тілі здорова душа, Та часто буває* ***не варта гроша*** (І. Франко); *Сам я — людина паскудна,* ***ламаного гроша не варта в базарний день*** (В. Логвиненко); *І все через того бахура, що й сам з шкурою* ***не варт карбованця!..*** (М. Коцюбинський); *Хто не знає, не плекає, не береже мови своєї матері, — матері-українки, матері-росіянки, естонки, казашки, француженки, — той і* ***ламаного шеляга не варт*** (З газети); *Обурювало Карпа Сидоровича те, що якась там Варка, . яка, на його компетентний погляд,* ***мідного п'ятака не варта,*** *так оця Варка задрипана насмілилася жити в покоях його зятя* (М. Хвильовий).
2. Який не має ніякої цінності або втратив своє значення; який не заслуговує на увагу. *Звичайно, всі дурниці про вплив дядька на племінницю і про використання Богдани ворогом* ***не варті щербатої копійки*** (П. Загребельний); [Ганна Хмельницька:] *Були вони колись князі, а тепер* ***шага не вартий*** *на Україні здрібнілий, та заниділий, та захуджений рід князів Соломирецьких* (І. Нечуй-Левицький); — *Досить глянути ось на цю піщугу, щоб зрозуміти тутешнє хліборобство, що* ***ламаного шеляга не варте*** (Олесь Досвітній); *Твоя затія —* ***п'ятака ламаного не варта*** (І. Рябокляч); // Несправжній, нещирий, неглибокий (про почуття). *Коли ж посміє Каргат сказати про свої почуття вже завтра, то це означатиме, що й* ***щербатої копійки*** *ті почуття* ***не варті*** (Ю. Шовкопляс).

27. **НЕ ВА́РТИЙ (не варт) [І] НІ́ГТЯ (мізи́нця)** *чийого, кого.* Нікчемний, набагато гірший порівняно з іншим, недостойний кого-небудь. [Ганна:] *Ховатимеш очі від людей та щоразу оглядатимешся, щоб яка-небудь мерзота, котра* ***не варта твого нігтя,*** *не осоромила тебе привселюдно!* (М. Кропивницький); *Хіба вона* [Нюра] *варта Ясногорської?* ***Мізинця не варта...*** *Ми з вогню не вилазимо, а Нюра наша більше за кавалерами бігає...* (О. Гончар); — *Кому ноги миєш? Якомусь босяку? Та він твого* ***мізинця не вартий!*** (І. Григурко).

ВАША

28. **ВА́ША БЕРЕ́ / ВЗЯЛА́.** Ви перемагаєте. *Голоси поділилися майже нарівно: на сім голосів тільки й переважили ті, що були "за". Діденко навіть засовався на стільці й тихенько чортихнувся. Саранчук мимоволі глянув на нього.— Чого ти?* ***Ваша ж бере*** (А. Головко); — *Що? Може, думаєш,* ***ваша візьме?*** *— крикнув грізно супротив його батько Пугач* (П. Куліш).

ВБГАТИ

29. **ВБГА́ТИ В ГО́ЛОВУ** *що.* Усвідомити, сприйняти, засвоїти, зрозуміти або запам'ятати що-небудь. — *Це для вас в житті небезпечна річ,— сказала Каралаєва, не примічаючи, що перекручує імення, котрі вона не могла собі* ***вбгати в старечу голову*** *ніяким робом* (І. Нечуй-Левицький); *Хома ніяк не міг* ***убгати в голову*** *думку, що він мусить терпіти голод, коли в скрині лежать гроші* (М. Коцюбинський).

ВБЕРЕШ

30. **У МІХ НЕ ВБЕРЕ́Ш** *чого і без додатка.* Дуже багато. *Що вже тих казок за своє життя*

він нарозповідав! У міх не вбереш (З газети). [І] **В П'ЯТЬ ЛА́НТУХІВ НЕ ВБЕРЕ́Ш.** *Як балакати — так його **і в п'ять лантухів не вбереш,** а як до діла — то його в торбинку усього зложити можна* (Укр.. присл..).

ВБ'Є

31. **КУЛАКО́М ВОЛА́ ВБ'Є.** Дуже сильний. *Зовнішність у нього* [Діденка] *імпозантна, людина середнього віку, міцного складу, **кулаком вола вб'є*** (Ю. Яновський).

ВБИВАТИ

32. **ВБИВА́ТИ / ВБИ́ТИ В ГО́ЛОВУ** *що, кому, чию.* **1.** Частим повторенням, нагадуванням чи биттям примушувати кого-небудь запам'ятати, засвоїти щось. *Довго вона мучилася з нею, довго била, поки таки **вбила їй у голову,** як і що треба робити* (Панас Мирний); — *Ви, Степане Васильовичу, хоч лінійкою, хоч стусанами, хоч мордачами **вбийте** цю рихметику* [арифметику] ***в його дурну голову*** (М. Стельмах).
2. Настирливо доводити кому-небудь щось, переконувати когось у чому-небудь. *Вона* [мати] ***вбивала йому у голову,** що він красивіший, розумніший і здібніший за інших* (Д. Ткач); *Книжчини* [фашистські] *були розраховані на німецьку молодь, яка виросла після війни й не мала про неї сталої думки. Цим юнакам і дівчатам **вбивали в голову,** що всі претензії Гітлера були цілком справедливими* (Л. Дмитерко).

33. **ВБИВА́ТИ / ВБИ́ТИ ОСИ́КОВИЙ КІЛО́К (кіл) У МОГИ́ЛУ** *кого, чого.* Покінчити з ким-, чим-небудь. *Є в О. Підсухи поема "Похорон бюрократа"... Закінчується вона народним гулянням після такого довгожданого похорону. Мабуть, це надто поспішно — **вбивати осиковий кіл у могилу** останнього бюрократа* (З газети).

34. **ВБИВА́ТИ / ВБИ́ТИ СОБІ́ В ГО́ЛОВУ** *що.* Вперто, невідступно триматися якихось думок, переконань, намірів. — *Ви, пане Франко, таки справді чудний чоловік! Написати мені листа, приїхати до Коломиї, а потім **вбити собі в голову,** пробачте на слові, якусь дурницю* (П. Колесник); *Клим і синок Олександра Підіпригори найкраще вчилися в церковноприходській школі, а тепер **вбили собі в голови,** що мають десь далі вчитися* (М. Стельмах).

35. **ВБИВА́ТИ (забива́ти) / ВБИ́ТИ (заби́ти) КЛИН** *між ким, кому і без додатка.* Роз'єднувати, сварити кого-небудь між собою. — *Спить і уві сні бачить, як нашу дружбу порушити, **клин** між нами **вбити*** (В. Собко); — *Нікому не вдасться **вбити клин** і розколоти дружбу цих двох талановитих юнаків* (З газети); — *Як **забити** вам **клин,** Все докопується, Бо від заздрощів він Ледь не лопається* (Д. Білоус).

ВБИВАТИСЯ

36. **ВБИВА́ТИСЯ (вбира́тися) / ВБИ́ТИСЯ (вбра́тися) В СИ́ЛУ. 1.** Ставати сильним, дужим; зміцнюватися фізично. — *Підростай, небораче, та **в силу вбирайся*** (Д. Бедзик); *Ну, а тоді мені ще й тридцяти не стукнуло, саме **в силу** чоловік **вбився*** (І. Муратов); [Івась:] *Дайте йому* [візничому] *швидше пшениці Та свіженької водиці, Щоб як слід підгодувався, Щоб одужав, **в силу вбрався*** (М. Кропивницький); // Виростати, міцніти. *Яблуньки **вбиваються у силу,** Бруняться у місячній імлі* (І. Вирган); // Розвиватися, ставати перспективним. *Одружившись, він перебрався до Києва й завів майстерню. А в Києві цехи саме тільки **вбивалися в силу** і потрапити новакові в майстри було дуже легко* (З. Тулуб).
2. Ставати заможним; багатіти. *Трохи та потроху обжився він, почав підніматись на ноги, **у силу вбиратись*** (Панас Мирний); — *Денис і так уже **вбився у силу** велику, а скоро купить пересельську землю, то запанує тоді він із своїм товариством нечестивим* (Б. Грінченко); // Ставати впливовим. *Хазяїн із тих розбитних гуляйпільських хурщиків, що розжилися до революції на торгівлі хлібом і які перед війною вже настільки **вбилися в силу,** що не дозволили навіть залізничну станцію будувати в самому Гуляй-Полі* (О. Гончар).

37. **ВБИВА́ТИСЯ / ВБИ́ТИСЯ В КОЛОДОЧКИ́ (в пір'я). 1.** Виростати, ставати дорослим, повнолітнім. *З тобою єдинес добро було — Твоє дитя, поки росло, **В колодочки** поки **вбивалось*** (Т. Шевченко); [Коваль:] *Шкода хлопчини! Молоде, може, ще й **у колодочки** не **вбилось*** (М. Кропивницький); — *А вона, секретарка, до війни працювала тут, у райкомі?* — *От це вже знаю, що ні. Молода! Тільки **в пір'я вбилася*** (П. Дорошко); // Набиратися досвіду або мужніти. [Храпко:] *З його* [Печариці] *вийде меткий адвокат! Ще й нічого: **у колодочки не вбився,** а вже сотнями ворочає...* (Панас Мирний); *Галя Чубчик та Микита Чинбас у мартенівському цеху ще не встигли **вбитися у колодочки,** нічого помітного не зробили, хіба що порвали дві-три пари рукавиць та спецівок* (М. Рудь); *Грицько переконався, що за час війни не лише він **убився,** як то кажуть, **у колодочки,** а й Параска не марнувала часу, змінилася до невпізнання* (Ю. Яновський). **ВБРА́ТИСЯ У ПІР'Я.** — *Буде .. той, ким зараз опікується граф Теплов.— Тобто Кирило Розум?* — *роздумував Ґалаган.— Помиляєшся, брате, і дуже збочуєш: Кирил ще молодий, **у пір'я** не **вбрався*** (М. Лазорський).

2. Поліпшувати своє матеріальне становище; ставати заможним, багатіти. — *Треба й тобі в колодочки* ***вбиватися.*** *Грошенят підібрать. Картини свої ти продавать не вмієш, за копійки оддаєш* (О. Ільченко); *Ось нехай люди трохи* ***увіб'ються в колодочки*** (Ю. Яновський). **ВБИТИСЯ У ПАЛКИ.** — *А вам, куме, не гріх і більше оддати. Нащо вам, справді, ви вже старі, нехай голота у* ***палки вб'ється*** (Панас Мирний). **ВБИТИСЯ В ПЕРА.** *Тільки чоловік зіб'ється, стягнеться на ту конячку горюшну, а вже її й нема, й нема. Не можна бідолашному* ***в пера вбитися.*** *Он уже в скількох забрано коні* (Б. Грінченко).

38. **ВБИВАТИСЯ / ВБИТИСЯ В ТІЛО** (*зневажл.* **в сало).** Ставати товстим, гладким; поправлятися, гладшати. — *Нічого, він* [кінь] *попасеться,* ***вб'ється в тіло*** *та ще й як вибрикуватиме* (Ю. Збанацький); *Коли біскуп був не біскуп, А плебан убогий, То і пара* [коней] *добре везла, А часом і ноги. А як біскупом зробився Та* ***вбився у сало,*** *Тоді йому і чотирьох Зробилося мало* (С. Руданський).

ВБИЙСЯ

39. **ХОЧ З ШАПКИ ВБИЙСЯ,** *жарт.* Уживається для вираження дуже скрутного або безвихідного становища, відчаю, досади і т. ін. *Вискочити з кабіни й утекти Гриша не міг, бо це було однаково, що полишити зброю на полі бою. Пригортатися з цією окаянною молодицею теж ніяк не випадало.* ***Хоч з шапки вбийся!*** (П. Загребельний).

ВБИРАТИ

40. **[АЖ] ВБИРАТИ / БРАТИ [В СЕБЕ] ОЧІ (око).** Вабити своєю красою, яскравістю барв, кольорів і т. ін. *Вся долівка кімнати була вистелена барвистими килимами, що* ***вбирали очі*** *своїм червоно-синім мереживом* (Олесь Досвітній); *Її краса* ***очі вбирала,*** *і не хотілося думати — дурна вона чи розумна, добра чи скажена* (Ю. Яновський); *Лежали персні, увінчані коштовними камінцями, які* ***аж вбирали в себе очі*** (В. Кучер); *Всі вони* [хусточки] *красиві.* ***Аж вбирають очі.*** *Кожна запинає Доленьку жіночу* (Г. Чубач); *Ясна прозелень озимих хлібів* ***око вбира*** (К. Гордієнко); *Кругом кладовища — то зеленіє жито, аж* ***очі бере в себе,*** *то шумить золотим колосом пшениця* (І. Нечуй-Левицький). **ОЧІ ВІДБИРАТИ.** *Привіз Петро "одно ліжко з бази, сітка панцерна, бильця з нікелю... все з нікелю,* ***очі одбирає*** (З газети).

41. **ВБИРАТИ (втягувати) / ВВІБРАТИ (втягти, втягнути) ГОЛОВУ В ПЛЕЧІ.** Зніитися від чого-небудь (від страху, сорому тощо). *Геть всі люди подуріли. То було стилем. І так само було стилем нишкнути,* ***втягувати голову в плечі*** *і чекати, як віл обуха, грому з ясного неба на свою голову* (І. Багряний); *Наказ німецького коменданта був вислуханий при повній тиші. Навіть ліве крило не ворушилося, а стояло,* ***увібравши голову в плечі*** (Григорій Тютюнник); *Сльоза,* ***увібравши голову в гострі плечі,*** *ніби переляканий заєць, уже ввірився ногам* (П. Панч); — *Полозенко* ***втяг голову в плечі,*** *немов слимак у власну мушлю, і вже мовчки слухав суперечки про природу* (І. Цюпа).

42. **ВБИРАТИ ОЧИМА (в очі, поглядом)** *що.* Оглядаючи, сприймати, запам'ятовувати бачене. *Хлопчина жадібно* ***вбирав очима*** *все, що лиш було круг нього* (В. Бичко); *Поки я* ***вбираю в очі*** *корінці книг, до мене підходять і дядько Себастіян, і завідуючий бібліотекою* (М. Стельмах); *Дорошенко* ***вбирає поглядом*** *простір лиману* (О. Гончар).

ВБИТИСЯ

43. **ВБИТИСЯ В ЛІТА.** Стати дорослим або старим. — *Ти й зараз прийшов посміятися з старого батька. А я вже* ***вбився в літа,*** *мені не до сміхів* (П. Загребельний); *Коли той Натан уже* ***вбився,*** *як то кажуть,* ***у літа,*** *.. прочув про нього один юнак* (Переклад М. Лукаша).

ВВІРИТИСЯ

44. **ВВІРИТИСЯ НОГАМ.** Швидко побігти, втекти. — *Данилко прослизнув до другої землянки і, коли вже не стало чути кроків,* ***ввірився ногам*** (П. Панч); — *Сльоза, почекай. Та же я зостаюся сама! Але Сльоза, увібравши голову в гострі плечі, ніби переляканий заєць, уже* ***ввірився ногам*** (П. Панч).

ВВОДИТИ

45. **ВВОДИТИ / ВВЕСТИ В КУРС** *чого.* Ознайомлювати кого-небудь з чимсь. *Кількома фразами він* ***вводить*** *нас* ***в курс*** *свого життя* (М. Коцюбинський); *До Тимохи піде* [Артем] *зараз. З самого літа, після госпіталю, домує. Хто, як не він, краще* ***введе в курс*** *вітробалчанських подій!* (А. Головко).

ВГАНЯТИ

46. **ВГАНЯТИ / ВВІГНАТИ В ПІТ (в мило)** *кого.* Примушувати кого-небудь багато і напружено працювати. *Це була здебільшого сірома, що утікала від шляхти, а то й від заможних козаків, які ще гірше за панів* ***вганяли в піт*** *своїх наймитів* (П. Панч); *Полковник встиг добре* ***ввігнати в піт*** *і Полупенка, й Карпа* (Ю. Яновський); *І раптом згадав* [Тарас Демидович] *ті слова, що говорив Корній Кирилович, загортаючи гроші: "****В мило там тебе вгонять*** [вженуть], *Тарасе, відчуваю. Але не падай духом"* (Ю. Збанацький).

ВДАР

47. **ХОЧ ОБ ДОРО́ГУ ВДАР,** *зі сл.* дурний. Дуже, надзвичайно. *Дурний, **хоч об дорогу вдар!*** (Укр.. присл..).

ВДАРЕНО

48. **МІШКО́М З-ЗА РО́ГУ ВДА́РЕНО (вда́рили)** *кого.* Хто-небудь дурнуватий, недоумкуватий, з великими дивацтвами. *Його* [Джмелика] *випускали, і він, ще не переступивши поріг міліції, знову заїдався з ким-небудь. Нарешті, всі чомусь зійшлися на тій думці, що його "**мішком з-за рогу вдарено**", і перестали звертати на нього увагу* (Григорій Тютюнник).

ВДАРИТИ

49. **ВДА́РИТИ В О́ЧІ (у ві́чі)** *кому і без додатка.* Неприємно вразити надзвичайною яскравістю, незвичністю вигляду і т. ін. *Хата **вдарила** Чіпці **в вічі** своєю неохайністю* (Панас Мирний); *Коли відкрив бічні дверцята* [броньовика], ***в очі** йому **вдарило** сліпуче пожарище, нестерпне вогняне сяйво* (Ю. Бедзик); // Привернути увагу, стати особливо помітним. — *Коли бачу, кіннота біжить! Я гульк у хату, одяг юпку, спідницю, хустинку, взяв відра — баба по воду йде... Трохи присів, щоб не **вдарило в очі,** який здоровий* (Д. Бузько); *Аж раптом **вдарило в очі** кілька неспокійних поглядів, — його не слухали, переглядалися і стиха говорили* (М. Ю. Тарновський).

50. **ВДА́РИТИ ПО НО́СІ** *кого.* Присадити кого-небудь, даючи йому зрозуміти, чого він насправді вартий. — *Печоріна треба провчити! Ці петербурзькі вискочні завжди задаються, поки їх не **вдариш по носі!*** (Переклад за ред. М. Рильського).

51. **ВДА́РИТИ ПО СТРУНІ́.** Вплинути, подіяти на кого-небудь, скориставшись чимсь вразливим, болючим для нього. — *Знаю, з якого боку зайти* [до заробітчанина], ***по якій струні вдарити*** (О. Гончар).

52. **ВДА́РИТИ ЧОЛО́М. 1.** Шанобливо вклонитися, привітавшись до кого-небудь, запрошуючи когось або прощаючись з кимсь. — *Просимо вас, дядьку, до вітальні, на Шевченків вечір,— низько **вдарила чолом** Леся* (М. Олійник); — *Грай, музико! До світ сонця Все проп'ю, щоб люди знали! — Коли знов хтось до віконця: — Наша мати захворали* [захворіли]*! І гульвіси, і музики Мовчки випили по чарці, Враз зробились без'язикі, **Чолом вдарили** шинкарці* (П. Грабовський).
2. *кому.* Попросити кого-небудь про щось. *Назрівала распря* [чвара]. *Галушка це помітив і сам повинився, що ватажкувать не вміє. І тоді несподівано для Максима ватага **вдарила чолом** йому. Так став Голобородько .. ватажком* (К. Басенко); // *заст.* Поклопотати про щось перед людьми, наділеними владою. *Стадницький, розуміючи примхи настрою і часу, **вдарив чолом** цариці на дворянство* (М. Стельмах).

ВДАРЯТИ

53. **ВДА́РИТИ / ВДАРЯ́ТИ В НІС.** Раптово відчутися (про запах, пил і т. ін). *Солодкі пахощі лаванди **вдарили в ніс*** (О. Ільченко); *Від першого дотику **вдарила в ніс** порохнява, матрац був потертий, діряпий* (А. Хижняк); // *безос., чим.* Дуже подіяти на кого-небудь (про запах). *Безсило схилився просто на одкриту шухляду. **У ніс** йому гостро **вдарило** духом засушених троянд* (Г. Епік). **ВДА́РИТИ ДО НО́СА.** *Пес .. несе в зубах ковбасу . Я ледво* [ледве] *всидів на липі, так мені запах **до носа вдарив*** (І. Франко).

ВДЕНЬ

54. **І ВДЕНЬ І ВНОЧІ́.** Завжди, постійно. *I **вдень і вночі** перед очима чорнявії хлопченята, потомлені, побліділі, привиджуються* (Марко Вовчок); — *Думала про нього **і вдень і вночі,** ревниво ховала від рідних його похопливі листівки і майже щодня писала йому у Полтаву* (А. Дімаров).

55. **НІ ВДЕНЬ НІ ВНОЧІ́.** Ніколи. *Не було їй спочинку **ні вдень ні вночі*** (Панас Мирний).

ВДЕРЖАТИ

56. **НЕ ВДЕ́РЖАТИ (не втри́мати) [СВОГО́] ЯЗИКА́.** Не змогти промовчати, зберегти якусь таємницю. [Сидір Свиридович·] *Цить, цить, цить! (Затуляє рота Євдокії Корніївні). Ніяк **не вдержить свого язика!** Ще й дочці розкаже* (І. Нечуй-Левицький); *Ну, нехай тепер сама на себе ремствує, коли ображена Соломія скажеться **і не вдержить свого язика...*** (В. Кучер).

ВДЕРЖИШ

57. **[І] СОБА́КУ НЕ ВДЕ́РЖИШ,** *зі сл.* [так,] що. Дуже, нестерпно холодно. *Холодно в хаті, що **й собаку не вдержиш*** (Укр.. присл..).

ВДІВЕЦЬ

58. **СОЛО́М'ЯНИЙ ВДІВЕ́ЦЬ,** *жарт.* Чоловік, який тимчасово залишився без дружини або не живе з нею. *Настя добре розуміла, що в уяві цього одинокого **солом'яного вдівця** вона була найкращою з усіх жінок на світі* (З журналу).

ВДОВА

59. **СОЛО́М'ЯНА ВДОВА́,** *жарт.* Жінка, яка тимчасово залишилася без чоловіка або не живе з ним. *Анеля — **солом'яна вдова,** двоє дітей, скупа пенсія* (І. Франко); [Марія:] *Куди ти поїдеш від свого дому? Кидаєш, покидаєш мене? Знову? Знову мені **солом'яною вдовою** жить?* (В. Собко);

Мені набридло бути ***солом'яною вдовою...*** *Яка перспектива? Чекати, поки тобі остогиднуть ті досліди?* (М. Олійник).

ВЕДМІДЬ

60. **ВЕДМІ́ДЬ (слон) НА ВУ́ХО НАСТУПИ́В** *кому.* Хто-небудь зовсім не має музичного слуху. *Терезці стало соромно: адже вона іноді глумилася з Бучка, з його арій, нагадуючи майстрові, що йому* ***на вухо ведмідь наступив*** (М. Томчаній); *Уміння прочитати лібрето не замінить голосу, ну а виявилося, мені* ***ведмідь наступив на вухо*** (П. Панч); *— Ніякого, брат, у тебе слуху не було, нема і ніколи не буде.* ***Слон тобі на вухо наступив*** (Ю. Смолич). **БИК НА ВУ́ХО РА́ТИЦЕЮ НАСТУПИ́В.** *— Хіба з ним можна співати, коли він тягне, як цапа за хвіст... — Та хіба в звукові діло?* ***Бик тобі на вухо ратицею наступив.*** *От що* (Григорій Тютюнник).

ВЕЗТИ

61. **ВЕЗТИ́ НА ШИ́Ї** *кого.* Дуже багато працювати на кого-, що-небудь, утримувати когось своєю працею. *—* ***На шиї*** *правління* ***везеш,*** *воно тобі покаже карбованець, а в кишеню візьме десять. Та хто ж ти такий, голова чи хвіст?* (Григорій Тютюнник).

ВЕЛИКДЕНЬ

62. **НА РАХМА́НСЬКИЙ ВЕЛИ́КДЕНЬ,** *ірон.* Ніколи. *— На Юра-Івана,* ***на Рахманський великдень*** (М. Номис); *Ви почали відчувати, що справа, за яку боролися ви поряд з фашистами, натрапляє на непереможний спротив народу і що вона може перемогти лише* ***на Рахманський великдень*** (Д. Павличко).

63. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) НА ВЕЛИ́КДЕНЬ,** *зі сл.* вдягну́тися, прибра́тися *і под.* Дуже пишно, по-святковому. *— Вечір за вечором просиджували вони з Гафійкою у прибраній* ***як на Великдень*** *хаті, в чистій одежі, немов чекали дорогого гостя...* (М. Коцюбинський); *— Діduню, а чого це ви нарядились* ***як на Великдень?*** *— Зуба піду рвати* (І. Драч).

ВЕЛІННЮ

64. **ПО ЩУ́ЧОМУ ВЕЛІ́ННЮ. 1.** Без докладання зусиль; ніби в казці. *Та все те* [щасливе життя] *прийшло не* ***по щучому велінню,*** *а в нелегкій праці, в дерзанні, в боротьбі з труднощами* (І. Цюпа).
2. Негайно, дуже швидко. [Старшина:] *Щоб через півгодини коні були перед порогом! Чуєш? Щоб мені* ***по щучому велінню!*** (М. Кропивницький).

ВЕРБИ

65. **ЗОЛОТІ́ ВЕ́РБИ РОСТУ́ТЬ.** Нічого путнього не виходить. *От тепер, думаю, щось та буде, бо де Хаброня ступить, там* ***золоті верби ростуть*** (І. Нечуй-Левицький); *— Від його панського слова* ***золоті верби ростуть*** (М. Стельмах); *— Додому зараз! На себе нарікай, як у тебе спина від ременя щемітиме. Де не підеш — то за тобою* ***золоті верби ростуть...*** (М. Понеділок). **ЗОЛОТЕ́ ВЕ́РБ'Я РОСТЕ́.** *Куди не повернешся —* ***золоте верб'я росте*** (М. Номис).

ВЕРГАТИ

66. **ВЕ́РГА́ТИ (ки́дати) ГРОМИ́** *на кого і без додатка.* Дуже гніватися на кого-небудь, лаяти когось; бурхливо виявляти своє незадоволення, роздратування. *Командуючий окупаційною армією мав підстави рвати й метати, мав причини* ***вергати громи*** (Ю. Смолич); [Любов (*здержано*):] *О, ви герої! Раді* ***кидати громи*** *з свого м'якого кубельця на тих, кому доля ніякого притулку не дала* (Леся Українка); *— Ви, шановний добродію... не раз...* ***кидали громи*** *на нелюбих вам поетів і артистів* (І. Франко).

ВЕРНЕ

67. **[АЖ] З ДУШІ́ ВЕ́РНЕ. 1.** Дуже несмачний, нудотний. *Зварила мені жінка тої локшини, солодке, нудне,* ***з душі верне,*** *а їм, нічого не вдієш* (М. Коцюбинський).
2. Не подобається, викликає велику огиду; осоружний. *Учора Христина врода вабила, а сьогодні попадине приставання* ***з душі верне*** (Панас Мирний); // Неприємно або огидно. *Підведу очі —* ***аж з душі верне:*** *обличчя посиніле, набрякле, очі бігають злякано, руки трусяться дрібно* (І. Муратов); *Але не напозичаєшся. Одне тобі дасть, друге тобі дасть, а третє так подивиться, що* ***з душі верне*** (Є. Гуцало).
3. *перев. кому.* Який надзвичайно набрид. *До переекзаменовки осталося всього два дні; треба придумать що-небудь інше, щоб викрутитись. А думати за ту обшарпану жовту книжку .. не хочеться,—* ***з душі*** *вона мені* ***верне*** (С. Васильченко).

68. **З РО́ТА ВЕ́РНЕ.** Такий несмачний, що не можна їсти. *Його мучило .. життя в казармі вонючій та вонюча їжа.. Каша* ***з рота верне*** (Панас Мирний).

ВЕРНУТИ

69. **ВЕРНУ́ТИ (відверта́ти) НІС (но́са, фізіоно́мію,** *зневажл.* **ри́ло, пи́ку). 1.** *від кого—чого.* Триматися на відстані, відвертатися від когось, чогось з певних причин. *Рук не можу*

одмити з гною. Сяду з челяддю обідати, кожне од мене ***ніс верне*** *— смердить* (М. Коцюбинський). **2.** *від кого і без додатка.* Уникати зустрічей, спілкування з ким-небудь, виявляючи зверхність, зневагу і т. ін. *Вона вже й на вулиці* ***носа верне,*** *обминає мене десятою дорогою, наче я каторжна якась чи заразна* (В. Кучер); *Перш усього й тут* [у пресі] *треба протекцію, рекламу, а од мене тепер* ***вернуть рило*** *деякі навіть із моїх попередніх приятелів* (М. Драгоманов); *— Усякий раз, як йде Борис, Маруся* ***відвертає ніс.*** *Не має, певно, зовсім встиду, Раз не приховує огиду* (С. Караванський); *— Я їй* [Парасці] *не служила, я їй не годила? Так, як треба було, то й, Зінько, і сестро, а як прохворостили? — то й* ***пику*** *свою* ***одвертає*** (Панас Мирний); *// від чого.* Не виявляти бажання займатися чим-небудь; цуратися чогось. *— А котрі десятирічки покінчали, теж від ріллі* ***носа вернуть,*** *вчитися їдуть* (Григорій Тютюнник).

ВЕРСТАТИ

70. **ВЕРСТА́ТИ ДОРО́ГУ (шлях, путь).** Прямувати, іти куди-небудь. *— Куди* ***верстаєте дорогу?*** *— вклонилася до них* [чумаків] *і Явдоха* (О. Ільченко); *Йди направо, я наліво* ***шлях верстатиму*** *в тумані* (І. Франко); *— Буду в руки златоглави, Китайки хапати, .. В золоті твої чертоги* ***Путь*** *гіркий* ***верстати*** (П. Куліш); *З полону він німецького ішов.., удень ховався, під покровом ночі* ***верстаючи*** *свою безсонну* ***путь*** (М. Рильський). **ПРОСТУВА́ТИ ПУТЬ.** *От уже* ***путь*** *до Тірійського замку* ***простує*** *Купідін І подарунки несе* (М. Зеров).

ВЕРСТВА

71. **ВЕРСТВА́ КЕЛЕБЕРДЯ́НСЬКА (пиря́тинська, чугу́ївська, мальо́вана** *і т. ін.*), *жарт.* або *несхв.* Дуже висока на зріст людина. *— Ану, прилізь! — Турн одвічає, —* ***Келебердянськая верства!*** (І. Котляревський); *Він був чи не в два рази вищий од неї,* ***верства келебердянська*** (О. Ільченко).

72. **ЯК СЕМИСО́ТНА ВЕРСТВА́.** Неприродно рівно, дуже виструнчено. *Випросталась* ***як семисотна верства*** (Укр.. присл..).

ВЕРСТУ

73. **ЗА ВЕРСТУ́.** Відразу. *Строкаря з економії від хазяйського* ***за версту*** *по духу почуєш* (М. Стельмах); // Дуже, сильно або здалеку. *Він .. умів і втриматись на ньому* [жеребці], *переганяючи буйну кінську силу на гарячу, аж рожеву піну. І недарма від чоловіка* ***за версту*** *несло кінським духом...* (М. Стельмах).

ВЕРТИТЬСЯ

74. **ВЕ́РТИТЬСЯ (кру́титься) В ГОЛОВІ́** *у кого.* **1.** Хто-небудь ніяк не може пригадати щось. *У мене зараз не* ***вертиться в голові*** *й жодна фраза з тих запальних і довгих наших розмов, які заповнювали всі вихідні вечори* (З газети); *Слова відомої пісні* ***крутяться в голові*** *у мене, але які саме, не знаю* (З усн. мови).

2. Постійно, весь час виникає у свідомості, в уяві кого-небудь. *У генерала, який перебував у стані надзвичайного нервового напруження,* ***вертілося в голові*** *незборимe бажання застрелити негідника, що зрадив своїх однодумців* (З журналу); *Після дідових розповідей* ***в голові*** *вразливого хлопчика* ***крутилися*** *героїчні картини минулих років* (З газети).

75. **ВЕ́РТИТЬСЯ (кру́титься) НА ДУ́МЦІ (на умі́, на га́дці)** *у кого.* Хтось весь час думає про кого-, що-небудь. *— Та сідайте ж бо! — припрохувала Хима, а в самої* ***вертілось на думці:*** *"Головонько ж моя бідна! Чим же прийматиму свата?"* (М. Коцюбинський); *В кожної доярки* ***вертілося на думці:*** *а навіщо ж ти Марка зігнав* [з ферми]? (К. Гордієнко); *А п'ятнадцять карбованців так і* ***вертяться*** *у мене* ***на умі.*** *Уже я розщитала* [розрахувала] *собі, чого й купити ..* (Панас Мирний); *— От так ми* [мені] *до рання* ***на гадці вертілося!..*** (І. Франко).

76. **ВЕ́РТИТЬСЯ (кру́титься) НА ЯЗИЦІ́ (на язику́). 1.** *у кого і без додатка.* Хто-небудь готовий або хоче сказати щось. *— Як спали, Палагночко, душко? —* ***На язиці*** *у неї* ***вертілась*** *одповідь: — Гаразд, як ви?* (М. Коцюбинський); *Як він любо говорить! Де й ділися ті паскудні, стиляжно-дикунські слова, що раніше* ***вертілися*** *в нього* ***на язиці*** (В. Речмедін); *Він глянув на Покотила — той ледве стримувався, аби не випалити те, що у нього* ***вертілося на язику...*** (С. Голованівський); *Отруйні, ущипливі слова вже* ***крутилися на язиці,*** *але у Малахова стало глузду їх не вимовити* (В. Собко).

2. Ніяк не пригадується (про що-небудь добре відоме, але забуте в даний момент). *Зараз Василь із сумом пригадував, скільки важливого він забув сказати,* ***на язику вертілося,*** *та от вислизнуло* (Ю. Яновський).

ВЕРТІТИСЯ

77. **ВЕРТІ́ТИСЯ (крути́тися) НА НОГА́Х.** Невтомно працювати, весь час перебувати в русі. *І рухлива, повна енергії й бажання все знати, все зрозуміти,* ***вертілася*** [Флора] ***на ногах*** (Г. Коцюба).

78. **ВЕРТІ́ТИСЯ (крути́тися) ПЕ́РЕД ОЧИ́МА (на оча́х). 1.** *у кого.* Набридати кому-небудь

своєю присутністю. [Запорожець:] *Дайте нам свободу! (До Кошового). Вірно я кажу?* [Кошовий (*на піч*):] *Діду, вірно ми говорим?* [Демид:] *Ідіть, не* ***крутіться перед очима...*** (О. Довженко).
2. Невідступно виникати в уяві кого-небудь. *Приходжу додому. Що за знак? З ума не сходить моя дівчина: так* ***перед очима і вертиться*** (Панас Мирний).

79. **ВЕРТІ́ТИСЯ (крути́тися) ЯК (мов, нібн** *і т. ін.*) **МУ́ХА В ОКРО́ПІ.** Бути дуже зайнятим, заклопотаним. *Массаковський тільки дивився, як вона* ***вертілася мов муха в окропі*** (І. Нечуй-Левицький); [Харитина:] *Отак день у день!* ***Як муха в окропі*** *крутюсь* [кручусь] (І. Карпенко-Карий); — *Та що з тобою, Тихоне? — дивувалися товариші.— А те, братці, що цілісінький день* ***крутився як муха в окропі,*** *а ввечері вирішив занести до сільради обіцяне* (В. Речмедін). **ЯК МУ́ХА В ОКРО́ПІ.** — *Юрій Зварич не помічав цих змін у природі Він з ночі до ночі* ***як муха в окропі*** (М. Івасюк).

ВЕРТЬ

80. **ХОЧ (чи, ні, ані́) ВЕРТЬ ХОЧ (чи, ні, ані́) КРУТЬ.** Що не роби, нічого не вдієш, ніщо не допоможе, немає виходу із скрутного становища. *Умира обиватель —* ***Хоч верть, а хоч круть.*** *А поети ж бува, Що й по смерті живуть* (Б. Олійник); *Розкажи* [ластівочко]: *чи й там, як тута, Пекло скрізь —* ***ні верть ні круть*** (П. Грабовський). **ХОЧ КРУТЬ ХОЧ ВЕРТЬ.** *Руба поставив* [Тарас] *питання: "Хочеш за мене заміж чи ні?" Отут мені* ***хоч круть хоч верть*** (І. Муратов); — *Звужується кільце, як шагренева шкіра,— говорив Іван Антонович.— Тепер їм* ***хоч круть хоч верть,*** *то... Він подивився на Черниша і чекав: —... то під нашою міною смерть,— кінчив Черниш* (О. Гончар). **ХОЧ КРУТЬ-ВЕ́РТЬ, ХОЧ ВЕРТЬ-КРУ́ТЬ.** — *Ох, Оксанко, і намучилась ж я з ним* [дідусем], *ох і намучилась. Вже я мовчу, вже я й набираю води в рот — все одно* ***хоч круть-верть, хоч верть-круть,*** *а він виведе тебе з останнього терпіння* (Ю. Збанацький). **НІ КРУТЬ АНІ́ ВЕРТЬ.** — *Дарма ти мені згадуєш дохтора* [доктора] *завше .. Тут не зарадиш:* ***ні круть ані верть*** (Д. Павличко).

ВЕРХ

81. **ЧЕ́РЕЗ ВЕРХ. 1.** Заповнений до краю або вище країв; дуже повний. *Випив дві неповних, а третю* ***через верх*** (Укр.. присл..).
2. Надміру, занадто. *Ми розказуємо про Левка та про Ївгу, а меж* [між] *них не мішаємося, щоб часом чого* ***через верх*** *не перебрехати* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Вихопилося в нього* ***через верх*** *самолюбство і заступило людей* (С. Чорнобривець).

ВЕРХОМ

82. **З ВЕ́РХОМ. 1.** З надлишком, вище країв якоїсь тари. *А в мене овесець важненький, дешево віддам, і міра людська: вісім* ***з верхом*** (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Федоре! Я вам ще набавлю мішечок бараболі.* ***З верхом*** *наберу...* (О. Ковінька).
2. Набагато більше. *І те, що взяв собі Коста Хетагуров у душу свою творчу від революціонерів, від діячів, від простих, чесних і трудолюбних людей свого часу — він* ***з верхом*** *повернув їм і їх нащадкам у вигляді самоцвітів осетинської літератури* (П. Тичина).

ВЕРША

83. **АНІ́ (ні) ВЕ́РША АНІ́ (ні) ВОРІ́ТНИЦЯ.** Позбавлений здорового глузду; безглуздий, необдуманий. — *Ти й сам, Матвію, скільки й знаю тебе, не ходив у очкурах, а в Морозенка Степана шив штани. То до чого й плести отаке —* ***ні верша ані ворітниця*** (Іван Ле).

ВЕРШКА

84. **ВІД ГОРШКА́ ДВА (три) ВЕРШКА́.** Невеликий, низький на зріст; малий. — *Тобі вже одинадцять років, а ти* ***від горшка — два вершка,*** *— продовжував знущатися Маслюк* (І. Багмут); // Ще дуже молодий і недосвідчений. — *Бо ти ще сисунець,* ***від горшка три вершка,*** *і ще багато чого не бачив,— заявив Кирило Сидоренко, перевіряючи підшипники* (В. Собко). **ПІВ-ВЕРШКА́ ВІД ГОРШКА́.** — *Ану киш звідси!* ***Піввершка від горшка,*** *а вже критикує... Що не так?* (П. Гуріненко).

ВЕРШКИ

85. **НА ДВА ВЕРШКИ́** *від чого.* Дуже близько. — ***На два вершки*** *від смерті був. Якби не Гаврило, завтра б і ховали* (Григорій Тютюнник).

ВЕРШОК

86. **НІ НА ВЕРШО́К,** *із запереч.* Ніскільки, нітрохи. *Іван Антонович слухав Хомині скарги і диву давався: хто це говорить? Той Хома, який, бувши рядовим, видирав своє право зубами? Який самому генералові не попустив би свого* ***ні на вершок?*** (О. Гончар).

ВЕСІЛЛЯ

87. **ЗОЛОТЕ́ ВЕСІ́ЛЛЯ.** П'ятдесятилітній ювілей подружнього життя. *Великим сімейним торжеством стали останнім часом срібні та* ***золоті весілля*** (З журналу); — *Для людини, що відзначила* ***золоте весілля,*** *сватання здається давнім-давнім сном* (З журналу).

88. **СРІ́БНЕ ВЕСІ́ЛЛЯ.** Двадцятип'ятилітній ювілей подружнього життя. *Нещодавно вони*

відсвяткували ***срібне весілля*** (В. Собко); *Великим сімейним торжеством вважається останнім часом* ***срібне .. весілля*** (З журналу).

89. **ЯК НА ВЕСІ́ЛЛЯ. 1.** *зі сл.* одягну́тися, одя́гнений *і под.* По-святковому. *Меланія вийшла з дівчатами виряджена* ***як на весілля*** (О. Гончар).
2. Дуже багато (перев. про страви). — *Скільки ти тут наставила?* ***Як на весілля!*** (Сл. Ужченків).

ВЕСТИ

90. **ВЕСТИ́ (виво́дити) / ВИ́ВЕСТИ ЗА ДВЕ́РІ** *кого.* Виганяти звідкись. *Непрошеного* ***за двері ведуть*** (Укр.. присл..).

91. **ВЕСТИ́ (води́ти) ПЕРЕ́Д. 1.** Керувати, верховодити ким-небудь або в чому-небудь; бути на чолі когось, чогось. *Гордій справді вмів* ***перед вести,*** *вмів отаманувати так, що інші його слухались* (Б. Грінченко); *По долині стадо коней ходить; Козацький кінь всім* ***перед водить*** (Укр.. пісні); — *Через три неділі Остап косив у писаря сіно... Усьому лад дає, усім* ***перед веде*** *— отаманує* (Панас Мирний).
2. *перев. у чому.* Бути першим, передовим у боротьбі, змаганні тощо. ***Перед вела,*** *як ми вже згадували, друга бригада — Олексія Пантелеймоновича Кулика* (Остап Вишня); — *Тепер у повіті страйк! Вчора почався. Великий рільничий страйк, і ваше село* ***веде перед*** *у ньому* (Д. Бедзик); *І йому стало ніяково і соромно за те, що він, Гавриш, який досі* ***вів перед,*** *несподівано здав першість. І кому ж? Постолакові?* (Г. Коцюба); // Бути головним, провідним у чому-небудь. *Мовчки вислухав він рішенець у волості, що вже тепер не він, а жінка має* ***перед вести*** *в господарстві* (Леся Українка).
3. Заспівувати або виділятися голосом, витримуючи окремі високі ноти в груповій пісні довше, ніж інші. *Співають молоденькі дівчата — Ярошенкова Орися, Біликова Тетяна: ще там їх скілька* [скільки] *єсть, та то вже менші, ті ще тілько* [тільки] *за старшими потягають; ну а сі* ***перед ведуть,*** *бо вже давно співають, років три* (О. Пчілка); *І справді, молодиці жартували, сміялись, співали пісень, аж луна розлягалась по полю. Олександра* ***вела перед*** (М. Коцюбинський).

92. **ВЕСТИ́ ГРУ** *яку.* Діяти певним чином. *Мила, доброзичлива лікарко! Ти безсила, як і твоя закостеніла терапевтична наука! Може, ти не винна в цьому, але* ***ведеш*** *нечесну, фальшиву* ***гру*** (О. Дмитренко); — *Ти даремно думаєш, що перехитрив його, — сказала вона. — Гребенщиков* ***вів*** *безпрограшну* ***гру*** *і виграв її* (В. Попов).

93. **ВЕСТИ́ ДО ВІНЦЯ́** *кого.* Одружуватися з ким-небудь. *Скільки-то перегоріло у його серці огню од того несказанного жалю, що інший перед його очима взяв да й* ***веде*** *її* ***до вінця*** (П. Куліш).

94. **ВЕСТИ́ (заво́дити) СЛО́ВО (мо́ву, річ).** Говорити про що-небудь. *Тепер і решта косарів зрозуміла, до чого* ***вів слово*** *суворий запорожець, і вони загомоніли всі разом* (П. Панч); *Тепер Марта дивилась на капітана неприязно .. Довкола відбуваються такі події, а він* ***веде мову*** *про дурниці* (В. Собко); — *А знаєш, Тимофію, куди ходім? — перегодя трохи,* ***веде річ*** *Пацюк.— До пана!..* (Панас Мирний); *Мало не з кожним заїжджим* ***заводить*** *Демид* ***мову*** *про того свого генерала і дивується, що ніхто про нього не чув і не знає* (О. Гончар). **ЗДІЙМА́ТИ РІЧ.** *Коли Остап* ***здіймав річ*** *про те, що пора вже висунути шию з панського ярма, люди спочували* [співчували] *йому* (М. Коцюбинський). **ВПАДА́ТИ В РІЧ.** [Джонатан (*тихо до Річарда*):] *Але ж, брате,* ***впадати в річ*** *старому — як же можна* (Леся Українка).

95. **ВЕСТИ́ ЗА РУ́КУ** *кого.* Допомагати, сприяти кому-небудь у чомусь, спрямовуючи його, оберігаючи від труднощів; опікати. *Пильно на тебе дивиться пані Ганна: знає вона, чого тобі треба. Вона тебе ні в чому* ***за руку не веде,*** *вона тільки твій розум засилює, щоб сама ти свій шлях познала* [пізнала] *і, куди тобі треба, добре прямувала* (П. Куліш).

96. **ВЕСТИ́ О́КОМ** *за ким—чим.* Спостерігати, стежити за ким-, чим-небудь. *От-от уже зрада за повід смикне... Та щось верхівця насупроти жене, Себе перемігши, до друга бреде. Розлючений крук за ним* ***оком веде*** (Б. Олійник).

97. **ВЕСТИ́ СВОЄ́ (своєї).** Настирливо триматися певної теми, повертаючись до тієї самої думки (у розмові). *Брагун її* [коняку] *ніколи не підганяв, не сердився... Ніби граючись, помахував батіжком,* ***вів своє:*** *— То таке в мене діло, Михайле Кузьмичу... женюся, одним словом* (Ю. Збанацький); — *Літувати у нас добре. Хоч і роботи до біса, то зате весело дуже, —* ***веде своєї*** *Мотя* (В. Козаченко); *Видно, Кваша намагався перевести балачку на іншу тему. Але Гайсин уперто* ***вів своєї*** (П. Панч).

98. **ВЕСТИ́ СВОЮ́ ЛІ́НІЮ. 1.** Послідовно домагатися здійснення чого-небудь наміченого. — *А він хоче, щоб я кинула роботу й вийшла за нього. Ну, ото й не може втихомиритись, чіпляється, як реп'ях до кожуха.— Ось воно що, хлоп'яче діло! А ти* ***свою лінію веди,*** *— проговорив Канушевич* (Г. Коцюба).
2. Настирливо триматися у розмові певної теми, не відступати від чогось. *Микола вислухав батька, спитав: — А як це зробити?.. — Треба, Миколо, зробити, а от як — ти це мусиш знати*

*краще мене,— **вів свою лінію** батько* (М. Ю. Тарновський).

99. **І ВУ́СОМ (бровóю) НЕ ВЕСТИ́ / НЕ ПОВЕСТИ́.** Зовсім не звертати уваги, не реагувати на що-небудь. [Остюк:] *Вирішив я .. взяти полковника* [фашистського] *живим. Пустив коня на них. Їду і співаю: "Гоп, мої гречаники". Фашисти спочатку наставили на мене автомати, я ж **і вусом не веду,** їду й співаю* (О. Корнійчук); *Коло них* [дівчат] *худа й довготелеса Текля Барилова вимахує руками, щось своє доказує. А вони **й бровою не ведуть.** Мов не чують* (В. Кучер); — *На хлопця це не справило ніякого враження. Він **і бровою не повів*** (В. Нестайко).

100. [І] **ВУ́ХОМ НЕ ВЕСТИ́ / НЕ ПОВЕСТИ́. 1.** *перев. кого.* Не виконувати наказу, прохання, волі кого-небудь; зовсім не слухати. — *Та й між рідними розладдя пішло .. Дочка матері **ухом не веде*** (Панас Мирний); *Сестра навчає — він* [Антін] *не слухає; я навчаю, говорю — він **і вухом не веде*** (І. Нечуй-Левицький); — *Козаки судді **і ухом не ведуть,** а тебе і без пірнача послухають* (П. Куліш); — *Е, пішли тепер діти, та тільки не такі, як раніше, що батька та матір слухали, а інші, розумні та дрюковані, що рідних **і вухом не ведуть,** бокаса від них ходять* (Григорій Тютюнник). **ПЕРЕСТА́ТИ І ВУ́ХОМ ВЕСТИ́.** *Нерідко син ворогував з батьком, .. кидав рідну оселю . За братами потяглися й сестри: **перестали й ухом вести** батька-матері* (Панас Мирний).
2. Зовсім не звертати уваги, не реагувати, не зважати на що-небудь. — *Скільки часу стою та кричу, а вони **й вухом не ведуть*** (С. Васильченко); — *І це гроші,— байдуже цьвохнув чиїмось батіжком Лесь Якубенко, придивляючись, як ремінчик обкручується навколо пужална. Чи не чортів Лесь? З ним про таку ціну говорять, а він забавку найшов **і вухом не веде*** (М. Стельмах); *Послали телеграму миколаївському антрепренерові М А. Максимову про вчинений проступок, але той, як кажуть, **і вухом не повів*** (Збірник про М. Кропивницького). **І ВУ́ХОМ НЕ ЗВЕСТИ́.** *Як засяду, браття, коло чари, Як засяду, браття, на меду, То най прийдуть турки і татари, А я собі **й вухом не зведу*** (Пісні та романси..). **І ЗА ВУ́ХОМ НЕ ВЕСТИ́.** *Ярмола попереджав Сидора: кобила норовиста, веде досхочу, батога **й за вухом не веде.** З дороги нікому не звинає, а стане десь щипати траву, далі вже не піде ..* (М. Рудь).

ВЖЕ

101. **ЧИ ВЖЕ Ж.** Невже, може. — *За що ми будемо платить такі скажені гроші? **Чи вже ж** за ті лисі гори!* (І. Нечуй-Левицький).

ВЗДОВЖ

102. [І] **ВЗДОВЖ (вдовж) І ВПО́ПЕРЕК. 1.** У всіх напрямках, скрізь. *Голодний Степ засновано **вздовж і впоперек** іригаційною сіткою* (Іван Ле); *Все життя його пройшло на Сивашах, **вздовж і впоперек** сходив він оте мертве гниле море...* (О. Гончар); *Країну зовсім нових для мене людей я щойно побачив навіч уперше, об'їздивши її **вдовж і впоперек** із театром на гастролях* (Ю. Смолич). **ВДОВЖ І ВШИР.** *Звільна їдем. Мовчки бродить око **вдовж і вшир*** (І. Франко).
2. До найменших дрібниць, детально. — *Жартує! — посміхнувсь Іван.— Не може такого бути! Все обдумане **і вздовж і впоперек*** (А. Головко); — *Ну, кажи, Опанасе, що ти пригадав? — Нічогісінько! Думав **і вздовж і впоперек** — нічого не виходить. Треба з кимсь порадитись* (О. Кониський); // Дуже старанно, сумлінно. *Чудово, коли біля робітника, академіка чи хлібороба лежать наші книжки, зачитані **вздовж і впоперек*** (З газети); [Арбенін (*до слуги*):] ***Уздовж і впоперек** карету обшукай. Згубила пані там браслет...* (Переклад за ред. М. Рильського); // Повністю все; дуже. — *Але я колись таки спишу твою шкуру **вздовж і впоперек!** — у жовтих очах* [Терентія] *густішає злоба* (М. Стельмах).
3. *зі сл* **свари́ти, ла́яти** *і т. ін.* По-всякому, на всі лади; дуже дошкульно. — *Саул прочумався, та й ну, як той москаль у батька, в матір Свою рідоньку волохату **і вздовж і впоперек** хрестить. А гусляра того Давида Трохи не вбив* (Т. Шевченко); *А в тих листах перепадало, як ото кажуть, **уздовж і впоперек*** (О. Ковінька).

ВЗУТИСЯ

103. **НЕ В ТІ ВЗУ́ТИСЯ,** *зневажл.* Марно намагатися щось здійснити, зробити; нічого не вийде. [Феноген:] *А хто при здачі буряків взяв з завода п'ятсот карбованців?* [Ліхтаренко:] *Я взяв. Та не докажеш, **не в ті взувся!*** (І. Карпенко-Карий); *І знову дід **не в ті взувся.** Молоде товариство вже забачило, як орають і доять череду один-два механізатори* (М. Рудь).

ВЗЯВСЯ

104. **ДЕ ВЗЯ́ВСЯ НА НА́ШУ ГО́ЛОВУ,** *несхв.* Уживається для вираження сильного незадоволення, прикрості з приводу чогось або несподіваної чи небажаної появи кого-небудь. — *Зараз на кутку облава. Нехай Данило не прогавить. Щоб їх чортяка забрав, **де взялися на наші голови!** Отак весь ранок волововоджусь, ледве жива...* (Іван Ле).

ВЗЯТИ

105. **ВЗЯ́ТИ / БРА́ТИ ВТЯМКИ́.** Усвідомити, збагнути, зрозуміти що-небудь. *Жінка Тельє та двоє дорослих синів його не могли* ***взяти втямки,*** *чому такий працьовитий чоловік кинув роботу* (М. Коцюбинський); *Щось я* ***втямки*** *не* ***візьму.*** *Так чого ж, вибачай, чоловіче, ти йшов сюди?* (С. Скляренко); *Не знав* [дід Йосип] *письма, а через те нічого не* ***брав утямки*** *у тих мудрих книжках, якими так любив хвастать Кривенко* (Д. Бедзик). **ВЗЯ́ТИ УТЯ́МКУ.** — *Наші догадуються, хто це похазяйнував, та мовчать, а пан* ***утямку*** *ніяк не* ***візьме*** (Панас Мирний); — *Чи можете* ***утямки взяти*** *ви, Що горя мав я вище голови* (М. Зеров). **ВЗЯ́ТИ В ТОЛК.** [Наталка:] *Бог з вами, добродію! .. Що ви говорите! Я річі вашої* ***в толк*** *собі не* ***візьму...*** (І. Котляревський); *Ніяк я не* ***візьму в толк*** *з маминих листів, чи витримала ти Закон Божий* (Леся Українка); // Добре запам'ятати що-небудь. — *Зірки на пілотках щоб сяяли від вас на двоє гін вперед! Зрозуміло?.. На тебе світ очима пряде, стежить, як ти сів, як устав, як рушив, як пішов!.. Все це мусите собі назавжди* ***взяти втямки*** *та й тримати голову високо* (О. Гончар).

106. **ВЗЯ́ТИ / БРА́ТИ МО́ДУ** *яку.* Виробити звичку поводити себе або робити щось певним чином (перев. негативне). — *Знову .. бився з Плачиндиним Гнатом? — Одразу суворішає обличчя матері..— Я тебе, розхристанцю, зараз як повчу деркачем по спині. Бач, яку* ***моду взяв:*** *з старшими зчеплюватися* (М. Стельмах); ***Узяв*** [хлопець] *собі* ***моду*** *кататися на кранах і вже один раз мало не наробив лиха* (В. Собко); — *І гулі мені припини,* ***моду яку взяв,*** *чортова погань! Станеш хліб заробляти, тоді й волочись* (Григорій Тютюнник).

107. **ВЗЯ́ТИ В ЖМЕ́НЮ** *кого.* Поставити кого-небудь в залежне становище, позбавивши прав, волі тощо. **ВЗЯ́ТИЙ В ЖМЕ́НЮ.** *Той лапотник все ще дивиться кривим оком на старшину. Тепер уся та генеральна старшина* ***взята в жменю.*** *Найбільше набрався лиха пан Лизогуб* (М. Лазорський).

108. **ВЗЯ́ТИ ДУ́ЛЮ [ПІД НІС].** Нічого не одержати, не дістати. *Забудь ласощі, паслін і цибулю, а за гірку твою працю* ***візьми під ніс дулю*** (Укр.. присл..); *Писав Пан: звізду* [зірку] *дав і червону стрічку. От я й ждав...* ***Дулю взяв*** (П. Гулак-Артемовський).

109. **ВЗЯ́ТИ НА ЖИВУ́ НИ́ТКУ.** Тимчасово, нашвидку, неміцно закріпити що-небудь так, щоб легко можна було зняти, розплутати і т. ін. *Поклав* [Павло] *на обидва борти гвинтівку, до неї прив'язав плащ-палатку і міцно прикрутив її до корми ..— Лягай, інженере, відпочивай Тільки пришвартуй її міцніше, щоб не одірвалася. Я* ***на живу нитку взяв,*** *щоб показати тобі конструкцію* (В. Кучер).

110. **ВЗЯ́ТИ (перехопи́ти) ЧЕ́РЕЗ КРАЙ (ли́шку).** Зробити, сказати і т. ін. щось зайве, непотрібне. *Він тепер міркував, чи не дуже* ***взяв через край,*** *говорячи про земських начальників* (В. Самійленко); *Переді мною пропливла ніким не вигадана повість життя Рудого і Павла,— я тільки й* ***взяв,*** *напевне,* ***лишку,*** *що дав їм інші імена* (М. Упеник); *Янек надто пізно зрозумів, що справді* ***перехопив через край*** (З. Тулуб).

111. **ВЗЯ́ТИ ПО́СТРИГ.** Стати ченцем або черницею. *Там, у холодних, засніжених степах, і поховала чоловіка, а сама повернулася до Гетьманщини, немічна, хвора, мовчазна. Скоро й* ***узяла*** *великий* ***постриг*** (М. Лазорський).

112. **ВЗЯ́ТИ (схопи́ти) НА (в) ОБЕРЕ́МОК** *кого, що.* Підняти кого-, що-небудь, обхопивши руками. [Самрось:] *А що ти мені вдієш?* [Роман:] ***Візьму на оберемок*** *та й укину у хургона* [у фургон] (М. Кропивницький); *Юрко ..* ***схопив*** *дівчину* ***в оберемок,*** *труснув нею, мов лялькою* (М. Стельмах).

ВЗЯТИСЯ

113. **АЖ ЗА ГО́ЛОВУ ВЗЯ́ТИСЯ.** Уживається для вираження сильного здивування, переживання, туги, розпачу тощо. *Показав се* [карту] *батькові, розтолкував, і старий* ***аж за голову взявся*** (І. Франко); *Цар як подивився: що в нього свиточка — латка на латці, штанці — коліна повилазили, то* ***аж за голову взявся:*** *"Як-таки, щоб я свою дитину та за такого хлопа віддав"* (Укр. дит. фольк.).

114. **ВЗЯ́ТИСЯ ЛУБКО́М.** Стати твердим, цупким, негнучким і т. ін. *Стоїть Щур під млином на греблі, розминає язик у роті, що* ***лубком узявся,*** *сам себе допікає* (С. Васильченко).

115. **ДЕ НЕ ВЗЯ́ТИСЯ.** Несподівано, раптово з'явитися. *Як гнали отару через луг,* ***де не взявся*** *сірий вовк і потяг нишком ягнятко в діброву* (Панас Мирний); *Б'ються* [лицарі] *день, б'ються другий,— як* ***де не взявсь*** *молодий гетьман на коні. Усі склонились* [схилились] *перед ним* (П. Куліш); *Вже Данько з матір'ю наближався до дверей, як раптом,* ***де не взявшись,*** *викотилось йому під ноги кудлате собача* (О. Гончар).

ВИБИВАТИ

116. **ВИБИВА́ТИ (би́ти) ДРИЖАКИ́ (дріб).** Дуже тремтіти від холоду, нервового напруження і т. ін. *Його щелепи зрадницьки* ***вибивають дріб*** (З. Тулуб); — *Не* ***бийте дрижаків,*** *бо в Петрівку замерзнете,— хоче якось втішити її вчитель*

(М. Стельмах); // *перен.* Дуже боятися чогось. — *А вам не страшно? — Та поки що* ***дрижаків не вибиваю*** (М. Стельмах).

117. **ВИБИВА́ТИ / ВИ́БИТИ (ви́гнати) ДУР (ду́рощі, ду́рість)** *з кого—чого.* Суворими заходами впливати на кого-небудь, відучуючи від чогось (перев. поганого, осудливого). — *Повірте мені, любий прапорщику, всі вони одним миром мазані: і злодії та бунтівники, і різні там вольтер'янці та автори пашквільних* [пасквільних] *віршиків. Але ми з них швидко* ***дурість вибиваємо*** (З. Тулуб); — ***Виб'ємо з тебе дур!*** *— крикнув Кузьменко і, ковтнувши міцної горілки, взявся за канчук* (З. Тулуб). **ВИБИВА́ТИ / ВИ́БИТИ (дур, ду́рощі) З ГОЛОВИ́,** *без додатка. Після того випадку Максим наче трохи вгамувався. А тут армія, де* ***вибивають дур з голови*** *(інші просилися, щоб додому поближче, Максим же на запитання, де бажає служити, сказав, що на Курилах, — дальшого місця просто не знав)* (А. Дімаров); *Хоч би хто женився на ній та* ***дурощі з голови*** *трохи* ***вибив*** (Ю. Збанацький); *"Не ви мені, а я собі виберу пару", — затялася* [Орина] *на своєму, і ні прохання, ні погрози, ні лупцювання* ***не вибили дурощів з упертої голови*** (М. Стельмах).

118. **ВИБИВА́ТИ / ВИ́БИТИ ҐРУНТ З-ПІД НІГ** *чиїх, у кого.* Позбавляти кого-небудь упевненості, підтримки, опори в чому-небудь. *Черговий по станції, дідок з пишними сивими вусами, пильно і підозріло глянув на Миколу .. — Що, відпустку дали? Він* [Микола] *міг би обійтись і без пояснень, але перше ж пряме запитання чергового якось одразу* ***вибило ґрунт з-під його ніг*** (Д. Ткач).

119. **ВИБИВА́ТИ / ВИ́БИТИ З КО́ЛІЇ** *кого і без додатка.* **1.** Порушувати узвичаєний хід чого-небудь, чийсь спосіб життя. — *Це* ***вибивало з колії****, вносило в роботу плутанину й безладдя* (В. Попов); *Позбавити людину її професії.., се значить* ***вибити з колії*** (Леся Українка); *Смерть моєї матері .. остаточно* ***вибила мене з колії*** *і змусила подумати про дальше своє влаштування* (Б. Антоненко-Давидович); *Війна всіх* ***вибила з колії*** (О. Дмитренко); // *зі сл.* ж и т т я́. Робити ускладненим, ненормальним. *Часом у думці Іринка сердилася на Артема за те, що він сколихнув,* ***вибив її життя з колії*** (М. Ю. Тарновський). **ВИ́РВАТИ З КО́ЛІЇ.** *А між тим сталася в Стебнях новина. І то така, що на много літ* ***вирвала*** *село та й багато других сіл* ***зі звичайної життєвої колії*** (Г. Хоткевич).
2. Робити кого-небудь непрацездатним, неспроможним виконувати щось. *Сповіщення про те, що Олег пропав безвісти, було для неї страшним нещастям і надовго* ***вибило її із колії*** (С. Голованівський); *Сьогодні Тернера вперше в житті* ***вибили з колії*** (В. Собко). **ВИ́БИТИЙ З КО́ЛІЇ.** *Коли, слідом за Федором Іполитовичем, вийшли вони з палати, Друзь запропонував остаточно* ***вибитому з колії*** *колишньому своєму нерозлийводі: — Може, досить з тебе на сьогодні?* (Ю. Шовкопляс).

120. **ВИБИВА́ТИ / ВИ́БИТИ З РУК** *чиїх, кого.* Позбавляти когось чого-небудь. *Як не прагнули заздрісники принизити професора, але нікому з них так і не вдалося* ***вибити з його рук*** *владу над молоддю* (З журналу).

121. **ВИБИВА́ТИ / ВИ́БИТИ З СІДЛА́** *кого.* **1.** Позбавляти кого-небудь певного становища, упевненості в собі і т. ін. *Недовго, дуже недовго правив селом Мушатешті примар Меліжару. Невпинна хвиля народного гніву* ***вибила його з сідла*** (М. Чабанівський).
2. Позбавляти кого-небудь сили; робити кого-небудь кволим, немічним, непрацездатним. — *Так що: до матері на побивку, значить? Товариш сипняк, кажеш,* ***вибив із сідла?*** *— Вибив, проклятий* (О. Гончар); — *А що — я таки старий козак,— орлом глянув дядько Іван,— і мене поки не так просто* ***вибити з сідла****, одначе сили тануть, як сніг на сонці* (З газети).

122. **ВИБИВА́ТИ / ВИ́БИТИ КЛИН КЛИ́НОМ.** Ліквідовувати, усувати наслідки чого-небудь тими ж засобами, якими вони викликані, спричинені. — *Так, я хотіла відсвяткувати його* [день народження] *саме тут. — От і добре, — сказала Дарина, — це правильно, — починати знайомство й нову роботу зі свята.— Настрій, правда, у нас не дуже святковий,— зауважив Коваль,— але воно буде, мабуть, найкраще* ***клин клином вибивати*** (В. Собко); *Мабуть, і години не продрімав Друзь перед світанком. Усе ніяк не міг упоратися зі збудженням після розмови з Черемашком. Щоб* ***вибити клин клином,*** *сходив був до жіночого відділення* (Ю. Шовкопляс).

123. **ВИБИВА́ТИ / ВИ́БИТИ КО́ЗИРІ (ко́зир) З РУК** *чиїх, кого.* Позбавляти кого-небудь вигідної для нього можливості здійснити свої плани чи наміри. — *І ти, чоловіче, в таку пору не сумніваєшся садити жоржини? — намагається стримати свій характер і водночас приголомшити Мірошниченка.— Вони — пам'ять про моїх дітей,— тьмариться широке обличчя Мірошниченка. І цим одразу* ***вибиває козирі з рук*** *Кульницького* (М. Стельмах); *Та хто ж це співає?.. Певно, це викликали з самого Києва артистів, щоб* ***вибити з її рук козир,*** *щоб відтиснути на задній план* (М. Ю. Тарновський).

124. **ВИБИВА́ТИ ЗУБА́МИ ЧЕЧІ́ТКУ (третяка́).** Дрижати, клацаючи зубами (перев. від

холоду або переляку). — *Ти Гната безп'ятого кликав? — питається біс.— Я! — відповів Терентій, посміхнувся над силу, а сам так* ***зубами чечітку вибиває,*** *що аж вихилитуються вони* (М. Стельмах).

ВИБИВАТИСЯ

125. **АЖ ІЗ ШКУ́РИ ВИБИВА́ТИСЯ.** Дуже напружуватися, надриватися. *Дитина, чую,* ***аж із шкури вибивається,*** *кричить...* (Панас Мирний).

126. **ВИБИВА́ТИСЯ / ВИ́БИТИСЯ ЗІ СНУ.** Знесилюватися, не маючи можливості виспатися, щоб відпочити. *— Пілотку я заховав у кишеню, бо їду й дрімаю... Так і дивись, що загублю... —* ***Вибились люди зі сну...*** *А маршеві кінця не видно* (О. Гончар).

127. **ВИБИВА́ТИСЯ / ВИ́БИТИСЯ З СИЛ (з си́ли).** Слабнути, знесилюватися від тривалої, надмірної, напруженої роботи, хвороби тощо. *Бачить дядько Мусій, що хлопець* ***із сил вибивається,*** *вхопив багра, підбіг .. й витяг на берег* (Остап Вишня); *Стежка щодалі ставала важчою. Лікар Павелко* ***вибивався із сил*** (Л. Первомайський); *Нещасний Буланко* ***вибився із сили;*** *ходором йому ходили боки, парою курилася спина.., а проте він по заметах ще біг* (М. Старицький). **ВИ́БИТИСЯ З МО́ЧІ (з мо́ці).** *Від Йосипа все такі нерадісні листи приходять, — то занедужав,* ***з мочі вибився,*** *життя йому остогидло* (Панас Мирний); *Дув, дув* [Вітер], *аж потом весь облився,* ***Із моці вибився,*** *сердешний* (Є. Гребінка).

128. **ВИБИВА́ТИСЯ / ВИ́БИТИСЯ ІЗ ЗЛИ́ДНІВ.** Переставати бідувати; ставати заможнішим. [Роман:] ***Вибились із злиднів,*** *із наймитів — осерединились, сину, та хазяйнуємо* (М. Куліш); — *Що любуєшся?.. Неначе писанка село? — ніби одгадавши його думи, промовив Свирид Яковлевич..— А* ***із злиднів,*** *дивись, чи не скоріше за нас івчанці* ***виб'ються*** (М. Стельмах).

129. **ВИБИВА́ТИСЯ (схо́дити) / ВИ́БИТИСЯ (зійти́) З КО́ЛІЇ.** Переставати вести узвичаєний спосіб життя. *Письменник ніби* ***вибився з колії,*** *йшов своєю, відмінною від .. народу стежкою* (В. Собко).

ВИБИРАТИ

130. **ДУ́ШУ ВИБИРА́ТИ / ВИ́БРАТИ.** Глибоко зворушувати, хвилювати. *А дівки — розливом розливаються, всю землю цвітами жури устилають,* ***душу вибирають*** (Г. Хоткевич); *Як же не любити було ту мережу* ["Дніпроенерго"]? *Всю* ***душу*** *вона* ***вибрала...*** (О. Гончар).

ВИБИТИ

131. **ВИ́БИТИ ДУХ (ду́шу)** *з кого.* Б'ючи, вбити кого-небудь. *Став Велетень та й дивиться.— Та що це воно за мара така, що б'ється так дуже? А Побратим до нього: — Ото,— каже,— як не одв'яжешся, то й буде бити, поки й* ***дух з тебе виб'є*** (С. Васильченко); *Старий Боровик, схожий на вивернутий із землі пень, важко біг через двір із лопатою в руках і хрипко кричав: —* ***Душу з тебе виб'ю,*** *бісова худоба!* (П. Панч); *А в синка, бачу, нема любові до лісу, око в нього сліпе до дерева. Так що хоч вуха з корінням вирвіть, хоч* ***дух вибийте з*** *нього, а рихметику* [арифметику] *втовкмачте в самісіньку середину мізків* (М. Стельмах).

132. **ВИ́БИТИ З ГОЛОВИ́. 1.** *зі сл.* собі. Позбутися якоїсь нав'язливої думки, перестати думати про кого-, що-небудь. *Правда, вже* ***вибив собі з голови,*** *що вона з нього кепкус перед чоловіком, та зате набрав переконання, що вона забавлялась Славком із нудьги* (Л. Мартович); [Рябина:] *Дочку мою, не в гнів тобі кажучи, ти* ***собі з голови вибий!*** (І. Франко); — *Я не така дурна, як ви гадаєте, і* ***вибийте собі*** *те* ***з голови!*** (О. Кобилянська).
2. Примусити кого-небудь відмовитися від чогось. *Уже про тих Олегів, про тих Святославів, про тії ясири половецькії нічого й згадувати. Ту славу, ..* ***вибила нам із голови*** *безбожна татарва, як уломився Батий у твої* [Києве] *Золоті ворота* (П. Куліш); — *Хапайте їх та закидайте в тюрми, забивайте в кайдани, а потім лупіть батогами, скільки мога! Я* ***виб'ю з*** *їх дурних* ***голів*** *той вільний дух* (І. Нечуй-Левицький); *І вони обидві з Окуневською* ***вибили мені з голови*** *план подружжя з професором-диваком* (О. Кобилянська).

ВИБИТИЙ

133. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **З КА́МЕНЯ ВИ́БИТИЙ. 1.** Нерухомий. *За другою огорожею, з комендантського будинку, виходить на подвір'я один унтер. Але ми не хочемо зараз бачити його, не помічаємо і стоїмо* ***мов з каменя вибиті*** (В. Козаченко).
2. Дуже гарний (про людину). *В її уяві встає* ***як з каменя вибита*** *постать її Максима* (З журналу).

ВИБРИКУВАТИ

134. **ВИБРИ́КУВАТИ ГО́ПКИ,** *прост.* Дуже радіти. — *Скільки оці* [штани]? *Два, кажете? А півтора? — Півтора то й півтора... Хай* ***вибрикує*** *ваш хлопчик* ***гопки!*** (О. Ільченко).

ВИВЕЗТИ

135. **ВИ́ВЕЗТИ / ВИВО́ЗИТИ [ЯЗИКО́М] ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **НА ЛОПА́ТІ. 1.** Сказати

що-небудь недоречно, недоладно. **ВЙВЕЗТИ ЯЗИЧКО́М ЯК НА ЛОПА́ТІ.** — *Але, але...— передражнювала його Христина,— **вивіз язичком як на лопаті**, сказав би просто: треба, мовляв, стару Каралаєву передніше видати заміж, тоді й Маруся буде моя. Чи так?* (І. Нечуй-Левицький). **2.** *зі сл.* говори́ти, висло́влювати *і под.* Що-небудь зовсім недоречне, недоладне або недоречно, недоладно. *Сказав **як на лопаті вивіз*** (Укр.. присл..); — *Чому ти ніколи не погадаєш наперед, що маєш сказати, а все десь таке ляпнеш, **мов на лопаті вивіз?*** (І. Франко); — *Ха-ха-ха! Ти, Хомо Хомовичу, говориш **мов на лопаті вивозиш*** (Є. Гуцало).

136. **ВЙВЕЗТИ (ви́тягти) НА СВОЇ́Х ПЛЕ́ЧА́Х.** Виконати, здійснити що-небудь самостійно, без сторонньої допомоги. *І всю роботу — перенесення апаратури в сопках, розчистка тайги — **вивезли*** [актори] ***на своїх плечах*** (О. Довженко); [Дремлюга:] *Не такого я гарту! Ми **на своїх плечах** усе **витягли** і будемо далі тягти за всіх аж до могили* (О. Корнійчук).

ВИВЕРТАТИ

137. **ВИВЕРТА́ТИ (витру́шувати) / ВЙВЕРНУТИ (ви́трусити) КИШЕ́НІ.** Витрачати всі гроші. *Точить* [Петро] *п'яні теревені, Доки **виверне кишені**, Доки лишиться "герою" Лиш на пачечку "Прибою"* (С. Олійник); *Щотижня Олеся справляла вечірки для гусарів, танцювала до світла й **витрусила** до дна **кишені** свого чоловіка на убори та вечори* (І. Нечуй-Левицький).

138. **ВИВЕРТА́ТИ / ВЙВЕРНУТИ ДУ́ШУ.** **1.** *кому і без додатка.* Дуже хвилювати, бентежити, зворушувати кого-небудь. — *Тут тобі бенкет безперестанку.., а тут дівчина пригортає, **душу вивертає** своїми очима* (М. Коцюбинський);— *А дивиться як, а дивиться як!* — *проказала Килина — Аж **душу** всю **вивертає**...* (Є. Гуцало); ***Вивертає** пісня **душу**, і Роман швидко йде назустріч старому* (М. Стельмах).
2. *кому і без додатка.* Сильно діючи на кого-небудь, викликати негативні почуття; дратувати кого-небудь. *Ігумен де завгодно знайде, присікається, нудним своїм голосом **душу вивертає*** (А. Хижняк); *Раз за разом налітають штурмовики... Носом у землю* [лежи] *і слухай, як, **вивертаючи** тобі **душу**, верещить над тобою сирена* (О. Гончар); // *безос.* [Ганка:] *І зненавиділа я тебе, так же зненавиділа, що аж **душу** мені **вивертало!*** (М. Кропивницький).
3. *перед ким і без додатка.* Виявляти щирість, відвертість. — *От який славний у мене господар, жаль тільки, що Господь йому смерті не дас,— з усміпікою **вивертав*** [Давид] *напоказ **душу*** (М. Стельмах); *Ми розговорились. Говорили по черзі, не перебиваючи один одного, викладаючи все. **Вивертав** кожен свою **душу** перед іншими* (Ю. Збанацький); // Спонукати до щирості, відвертості. *І от зараз Василеві так не хочеться йти до Масла Знов треба зустрічатися з Таїсою. Знов Масло почне **вивертати душу*** (А. Хижняк).
4. *за (для) кого, зі сл.* гото́вий. Зробити все можливе, будь-що. — *Я з мужика вийшов, і я його, мужика чорномозольного, нікому не дам ображати. Я для нього **душу** свою готовий **вивернути*** (Григорій Тютюнник).

139. **ВИВЕРТА́ТИ / ВЙВЕРНУТИ НУ́ТРОЩІ (нутро́, кишки́).** Викликати велику огиду, нудоту і т. ін. *Страшенно боліла голова, тіло горіло, наче в огні, важке повітря, насичене смородом, .. **вивертало нутро*** (П. Колесник); — *Мене це сторожування, шляк би його! .. Вибачайте... Нудить!.. **Кишки вивертає!** До коси мої руки просяться...* (В. Бабляк).

140. **ВИВЕРТА́ТИ / ВЙВЕРНУТИ ПЕЧІНКИ́.** **1.** *безос.* Викликати позиви до блювоти. *Потому залізла* [Андрієві] *колька у груди, вчепився кашель. **Печінки вивертало,** по ночах ніхто спати не міг* (М. Коцюбинський).
2. *кому.* Дуже турбувати, бентежити когось чим-небудь. — *Ти думаєш, мені Віоріка не говорила про це? Вона **печінки** мені **вивернула!*** (М. Чабанівський).

ВИВЕСТИ

141. **ВЙВЕСТИ (знайти́) КІНЦІ́.** З'ясувати що-небудь, дошукатися істини. *Наш засідатель Марко Побийніч не **виведе кінців...*** (Г. Квітка-Основ'яненко); [Оксана:] *Артем зміг би **кінці знайти*** (О. Корнійчук). **ВІДНАЙТИ́ КІНЕ́ЦЬ.** *Тим-то й не тратив утішної надії **віднайти** колись **кінець** сієї небуденної історії* (Переклад М. Лукаша).

142. **ВЙВЕСТИ У [ШИРО́КИЙ] СВІТ (у [широ́кі] світи́) 1.** *кого.* Дати можливість кому-небудь побачити щось, зустрітися з кимсь і т. ін. *Усі погляди прикуті до Пакришня, як до Сеспеля, якого оце вперше після запалення легенів **вивів у світ** його брат Федір* (Ю. Збанацький); — *Влітку Марися Павлівна ось **виведе вас у широкі світи**, спортивні забави ждуть вас на воді й на суші* (О. Гончар).
2. *що.* Зробити відомим для великого кола людей. *Слава українському Боянові, що рідну пісню **вивів у широкий світ!*** (Панас Мирний).

ВИВІДУВАТИ

143. **ВИВІ́ДУВАТИ (вивіря́ти) / ВЙВІДАТИ (ви́вірити) УМА́** *у кого, заст* Намагатися дізнатися про чиї-небудь справжні думки, наміри, випитуючи про них. *Чи ти, мила, справді умираєш?*

Чи ти в мене ума вивідаєш? (П. Чубинський); *— Не плач, не плач, та Килинко, Ще я не вмираю, Це ж я з тебе, молодої, **Ума вивіряю!*** (Нар. пісня); *Про це удова знай мені торочить, щоб у мене **вивідати ума:** чи не виявила мені чого наймичка* (Ганна Барвінок).

ВИВІТРИТИ

144. **ВИ́ВІТРИТИ ХМІЛЬ З ГОЛОВИ́** *чиєї, кого.* **1.** Зробити кого-небудь зовсім тверезим; протверезити. *Звістка про те, що вони пролітають над прикарпатськими лісами — його рідною стихією — одразу **вивітрила хміль з його голови*** (З газети).
2. Спонукати кого-небудь реально сприймати, оцінювати дійсність, не вигадуючи чогось нездійсненного. *— А я мислю, що мусимо прийняти рішення і **вивітрити хміль з голови** Нерчина* (Н. Рибак).

ВИВОДИТИ

145. **ВИВО́ДИТИ / ВИ́ВЕСТИ В ЛЮ́ДИ** *кого.* Допомагати, сприяти кому-небудь, створюючи умови для досягнення ним певного становища в суспільстві. *І раді ж кріпаки: пан своїх у **люди виводе*** [виводить] (Панас Мирний); *— Я ж її за вуха з грязі витягла, **в люди вивела!**..* (Леся Українка); *— Повертайся, **виводь в люди** братів менших, як батько заповідав. Ти в них за батька!* (П. Автомонов); *Батько — поштар, закінчивши в свій час двокласне городське* [міське] *училище, все життя жив тільки однією мрією — **вивести сина в люди,** зробити його "повним інтелигентом* [інтелігентом]*"* (Ю. Смолич); // Завдяки чому-небудь досягати певного становища в суспільстві. *— А робота? — сказала* [Марія] *лагідно.. — Вона, як добра мати, **вивела мене в люди*** (І. Рябокляч); *— Було в Роланда одне захоплення, та таке могутнє і таке всесильне, що непомітно й **вивело його в люди*** (Ю. Збанацький).

146. **ВИВО́ДИТИ / ВИ́ВЕСТИ З ЛА́ДУ.** **1.** *що.* Робити що-небудь непридатним для користування, роботи тощо; псувати, ламати, нівечити. *Пісок **виводив з ладу** найцінніщу, найдефіцитнішу апаратуру* (О. Дмитренко); *Їх багато — небезпечних захворювань, що **виводять з ладу** серце людини* (З журналу); *Його влучний кулемет, нарешті, **вивів із ладу** один мотор* (Ю. Яновський). **ВИ́ВЕДЕНИЙ З ЛА́ДУ.** *Микола .. різко повернувся до Первоцвіта: — Так у вас виходить, тепер усі машини **виведені з ладу?*** (М. Ю. Тарновський). **ВИ́ВЕДЕНО З ЛА́ДУ.** *Все обладнання було вивезено на схід, дещо висаджено в повітря й **виведено з ладу*** (Ю. Яновський).
2. *кого.* Позбавляти кого-небудь можливості нормально діяти, працювати; робити неспроможним виконувати щось. *Раптовий рецидив рани несподівано **вивів з ладу** полковника* (Іван Ле і О. Левада); *— Треба **вивести з ладу** людину, яка так самовпевнено зараз керує заводом* (В. Собко). **ВИ́БИТИ З ЛА́ДУ.** *Падіння угорської столиці неминуче **вибило б з ладу** останнього найзапеклішого сателіта Німеччини* (О. Гончар).

147. **ВИВО́ДИТИ / ВИ́ВЕСТИ З РІВНОВА́ГИ** *кого.* **1.** Позбавляти душевного спокою, порушувати нормальний ритм життя, роботи. *"Рахіра — або земля!" Се випивало його кров і **виводило з рівноваги*** (О. Кобилянська); *Вона жила, як у Бога за пазухою. Навіть війна ні на день не розлучила її з чоловіком, не **вивела її з рівноваги*** (П. Інгульський); *Там* [в операційній] *при світлі корабельних акумуляторів ворожив над столом спокійний і якийсь наче кам'яний Заброда. Ніщо його, здається, не турбувало, ніщо не могло **вивести з рівноваги*** (В. Кучер); // Хвилювати, бентежити кого-небудь. *І хоч сином його в радгоспі пишаються, бо знають, що він льотчик неабиякий, .. проте батька й це не **виводить з рівноваги,** він стоїть і з суворістю жде належної синової шани* (О. Гончар); *Павло помітив, як усі присутні спохмурніли, почувши, що він тридцять шість днів був у морі без хліба й води. Те повідомлення кого завгодно могло **вивести з рівноваги*** (В. Кучер). **ВИ́БИТИ З РІВНОВА́ГИ.** *Данило був сьогодні неуважним.. Всі ці несподівані пригоди **вибили його з рівноваги*** (А. Хижняк).
2. Своєю поведінкою змушувати кого-небудь нервувати, викликаючи почуття гніву, роздратування і т. ін. *Хоч Артем і раніше знав його як великого шкурника й циніка, .. але, мабуть, іще ніколи досі не **виводив він отак його з рівноваги*** (А. Головко); *Отож і хотів Дмитро дошкулити своєму тестеві, **вивести його з рівноваги** і подивитись, як він тоді виглядатиме* (М. Ю. Тарновський); *І Данила **вивів з рівноваги** Филип з своїми настирливими порадами* (А. Хижняк).

148. **ВИВО́ДИТИ / ВИ́ВЕСТИ З СЕ́БЕ** *кого.* Своєю поведінкою змушувати кого-небудь нервувати, викликаючи почуття злості, гніву, роздратування і т. ін. *Мені було сумно вдома, я шукав якогось виходу. Мене пригнічувала домашня обстановка, **виводила з себе** буденними розмовами дружина* (Ю. Збанацький); *— По-перше, хай встане,— різко сказала Оля Боніфатьєва. Її різкий тон зовсім **вивів із себе** Сашка Христолобенка* (Є. Гуцало). **ВИ́ВЕСТИ З ТЕРПЦЮ́.** *Патер Гаудентій знов усміхнувся іронічно, немов почував вдоволеннє* [вдоволення] *із-за того, що так швидко **вивів з терпцю** старого пріора* (І. Франко).

149. **ВИВО́ДИТИ / ВИ́ВЕСТИ НА ВІ́РНИЙ ШЛЯХ (на путь пра́ведну)** *кого.* Допома-

гати кому-небудь виробити правильну лінію поведінки, правильно поводити себе. — *Великий бідак батько. Коли б у світі була така сила, аби* ***вивела*** *його* ***на вірний шлях..,****— стиха мовила Лукія* (С. Чорнобривець); — *Я по щирості кажу: спасибі. Спасибі тим, хто* ***вивів*** *мене* ***на путь праведну*** (О. Гончар).

150. **ВИВО́ДИТИ / ВИ́ВЕСТИ НА ОРБІ́ТУ** *кого.* Створювати комусь необхідні умови для досягнення успіхів у чому-небудь. *Небагато хто знає, якою ціною це дається —* ***вивести*** *спортсмена* ***на найвищу орбіту*** (З газети).

151. **ВИВО́ДИТИ / ВИ́ВЕСТИ НА СВІТ [Я́СНИЙ]** *кого.* Викривати, розвінчувати когонебудь, оприлюднюючи його вчинки. ***Виводив*** [М. Годованець] їх [запроданців] ***на світ ясний*** *і невпинно закликав сатиричних хлоп'ят — уперед і вперед!* (О. Ковінька); // *що.* Викривати, розплутувати злочин, справу і т. ін. *А той суддя такий був розумний та спритний, що яке б темне діло не було, то зараз його* ***на світ виведе...*** (О. Стороженко).

152. **ВИВО́ДИТИ / ВИ́ВЕСТИ НА СЛИЗЬКЕ́** *кого* Ставити когось у скрутне, неприємне для нього становище, викика́ти в кого-небудь стан розгубленості. — *А як ліпше робити,— безжально запитала Варвара,* ***виводячи*** *культпрацівника* ***на слизьке,****— чи випоювати теля з вимені, чи годувати його молоком з рук?!* (І. Волошин); *Одначе в голосі дівчини прорізалося щось гостреньке, неприязне.. Іще вона стала настійно схиляти розмову до потрібного їй напряму, щоб* ***вивести*** *поважного вченого* ***на слизьке*** (І. Волошин).

153. **ВИВО́ДИТИ / ВИ́ВЕСТИ НА ЧИ́СТУ ВО́ДУ** *кого.* Викривати чию-небудь непорядність, підступність, нечесність і т. ін. *Ще в своїх ранніх творах М. Годованець взяв під сатиричний обстріл різного роду фальшивих людей. Вміло і дотепно, по-народному мудро* ***виводив*** *він їх* ***на чисту воду*** (З журналу); — *Завтра я в прокурора буду, вже договорився з секретаршею... Я* ***виведу*** *їх* ***на чисту воду.*** *І за машини, і за бенкети... Нехай усі знають* (В. Кучер); *Треба* ***вивести*** *Мартина* ***на чисту воду,*** *показати перед людьми, що він просто заздрісник* (М. Ю. Тарновський); // *що.* Розказувати правду про що-небудь; розкривати істинний, справжній стан речей. *Стаття Франка незвичайно подобалась мені .. Так ясно, просто і дотепно ледве чи хто потрапив би у нас* ***вивести*** *тоту* [ту] *гнилятину* ***на чисту воду*** (М. Коцюбинський); — *Знаєте, панно Броню, в таких справах не можна забавлятися в ніякі таємниці, треба* ***вивести*** *все* ***на чисту воду*** (Л. Мартович). **ВИ́ВЕСТИ НА СВІ́ЖУ ВО́ДУ.** [Карпо:] *Я мушу все* ***вивести на свіжу воду,*** *я не я буду, коли не дізнаюсь, хто перший пустив на мене та Домаху лиху славу!..* (М. Кропивницький). **ВИ́ВЕДЕНИЙ НА ЧИ́СТУ ВО́ДУ.** *Він* [Марко Безсмертний] *ні на хвилину не втрачає свого кревного органічного почуття нерозривної єдності з народом і бореться доти, доки всіляке зло не буде* ***виведене на чисту воду*** (З журналу).

154. **ВИВО́ДИТИ / ВИ́ВЕСТИ НА [ШИРО́КУ] ДОРО́ГУ** *кого.* Допомагати кому-небудь знайти своє місце в житті, в суспільстві. [Катерина:] *Щоб краще дійшло, що я про них думаю (Посміхнулась). Щоб не забували, хто їм пелюшки міняв, хто їх* [керівників] ***на дорогу вивів*** (О. Корнійчук); — *Невже ти такий дивак, що вважаєш своїм обов'язком* ***вивести*** *когось* ***на широку дорогу?*** (М. Ю. Тарновський).

ВИГАДАЄ

155. **ПО́РОХУ НЕ ВИ́ГАДАЄ (не ви́думає).** Який не може додуматися до чогось, здогадатися про щось; некмітливий. *Командував нами капітан, з тих, що* ***пороху не вигадає,*** *колишній солдафон з унтер-офіцерів* (З журналу); — *Так, ти* ***пороху не видумаєш:*** *коли ти чогось не знаєш, завжди плетеш усякі дурниці, чим винагороджуєш себе за свою обмеженість і нездогадливість* (З газети).

ВИГАДАЙ

156. **ЩЕ ЩО ВИ́ГАДАЙ (ви́думай, зроби́** *і т. ін***).** Уживається для вираження несхвалення, осуду або заперечення чого-небудь. — *Сину! Що це з тобою сталося? Чого ти чепляєшся* [чіпляєшся] *до молоді ні за що ні про що? — Еге! Чепляєшся.* ***Ще що,*** *мамо,* ***вигадайте*** (І. Нечуй-Левицький).

ВИГАДУВАТИ

157. **ВИГА́ДУВАТИ / ВИ́ГАДАТИ ТАКЕ́, ЩО І В БОРЩ НЕ КРИ́ШАТЬ.** Говорити нісенітниці, дурниці. — *От химерна Шумиха! Се вона все* ***вигадує*** *про мене* ***таке, що і в борщ не кришать*** (Д. Мордовець).

ВИГАНЯТИ

158. **ВИГАНЯ́ТИ / ВИ́ГНАТИ СІМ ПОТІ́В (сьо́мий піт)** *з кого.* **1.** Змушувати кого-небудь напружено, з останніх сил працювати або виснажувати непосильною роботою. *Вона підійшла до мене, подивилася, як вправно я маніпулюю кнопками в пульті, як* ***виганяю сьомий піт*** *з нетямкуватого Кривцуна* (П. Загребельний).
2. *безос.* Хто-небудь дуже виснажується, втомлюється від напруженої або дуже важкої роботи, діяльності. — *А ось я, наприклад, не можу* [їхати] *в іншому вагоні. Навіть купейний мене не влаштовує. Хоч, мушу вам сказати, і нелегко даються*

*ці м'які. **Сім потів з тебе вижене**, поки оббілетишся* (Ю. Збанацький).

159. **ВИГАНЯ́ТИ ДУХ** *з кого.* Дуже знесилювати кого-небудь чимсь або доводити до смерті. *Спеку я переношу з мукою, і вже конторські субтропіки **дух** з мене **виганяли*** (П. Козланюк).

ВИГЛЯДІ

160. **У ЧИ́СТОМУ ВИ́ГЛЯДІ.** Неприкритий, неприхований; справжній. *Мабуть, **у чистому вигляді** тепер уже буквалізм* [у перекладах] *соромиться виступати, але неувага до суті твору..— чи ж це не залишки того ж самого буквалізму* (З журналу).

ВИГЛЯДОМ

161. **ПІД ВИ́ГЛЯДОМ. 1.** *кого.* Видаючи себе за кого-небудь. *Перша зустріч з Біляєвим відбулася в хірургічному кабінеті районної лікарні, куди Яремченко зайшов **під виглядом** хворого* (Д. Бедзик).
2. *чого.* Виставляючи замість одного що-небудь інше; видаючи одне за інше. *Не обминув автор і тогочасних судових порядків з їх хабарництвом та крючкотворством, які дехто намагався представити **під виглядом** правосуддя* (З журналу).
ПІД ВИ́ДОМ. — *Недавнечко я прикупив собі земельки — так хуторок! І хотілося б мені ту земельку збризнути. От би **під видом** земського обіду — я б уже не пошкодував сотнею-другою* (Панас Мирний).

ВИГРАВАТИ

162. **ВИГРАВА́ТИ / ВИ́ГРАТИ ТРЕТЯЧКА́ НА ЗУБА́Х** *кому.* Бити кого-небудь по зубах. [Хома:] *Я тобі такого **третячка на зубах виграю**, що аж за вухами залящить* (М. Костомаров).

ВИГРАТИ

163. **ВИ́ГРАТИ БІЙ.** Домогтися, досягти свого; перемогти. *Ганна тужить. А ти гадав, що **виграв бій**, нікчемний переможче, не ти, Захар її дорогий, Захар її найдорожчий* (П. Дорошко).

164. **ВИ́ГРАТИ КО́ЗИРЯ.** Досягти, домогтися чого-небудь вигідного для себе. *Але хто справді є ці "індуси"? Кого можна докладно про це розпитати? До того ж і йому раптом закортіло в цій справі **виграти козиря*** (Іван Ле).

ВИГРАШКИ

165. **ЗА ВИ́ГРАШКИ.** Дуже легко, швидко, без будь-якого напруження. *І він частіше й частіше крутився думками біля Оксаниного двору й Оксаниних рук; така **за виграшки** всяке ділечко переробить* (М. Стельмах).

ВИГРІВАТИСЯ

166. **ВИГРІВА́ТИСЯ НА ПЕЧІ́.** Зовсім нічого не робити; байдикувати. — *Щось не видно бригадира в полі. Невже **на печі вигрівається**, Петровичу? — спитав Андрій, очищаючи з підборів землю* (А. Хорунжий).

ВИДАВАТИ

167. **ВИДАВА́ТИ / ВИ́ДАТИ БІ́ЛЕ ЗА ЧО́РНЕ.** Виставляти що-небудь іншим, зовсім протилежним. *Він оберігав від інших свій ще не до кінця перевірений винахід і вважав, що найкращий спосіб для цього — **видавати біле за чорне*** (З журналу); *Наші недруги із шкіри пнуться, аби **видати біле за чорне** й навпаки* (З газети).

168. **ВИДАВА́ТИ / ВИ́ДАТИ В СВІТ.** Публікувати, випускати друком. *У 1918 році три українських видавництва (полтавське, харківське й вінницьке) вдавалися до мене з запросинами написати спомини про Михайла Драгоманова: бажали їх **видати в світ*** (Олена Пчілка).

169. **ВИДАВА́ТИ / ВИ́ДАТИ СЕБЕ́.** Власними діями, вчинками, словами і т. ін. мимоволі виявляти свою причетність до чого-небудь або свою таємницю. *Раптом Марина ніби оце тільки згадала: — Да* [так], *але це так, між іншим,— і одразу ж самим оцим вступом уже **видала себе** з головою.— Ви ж таки і не спитали тоді мене. Про якусь... ізюмську дівчину* (А. Головко).

ВИДАВИТИ

170. **ВИ́ДАВИТИ (ви́бити) ОЛІ́Ю** *з кого, заст.* Добре побити кого-небудь. *Получиш* [дістанеш] *добру халазію, Він **видавить** з тебе **олію**, От тілько* [тільки] *й ще тут побарись* (І. Котляревський).

ВИДАВИШ

171. **НЕ ВИ́ДАВИШ СЛО́ВА** *з кого.* Хтось дуже мовчазний, небалакучий. *Вони їздять мовчки з Турки в Бориню і назад. Туди і назад. Недарма кажуть, що з Данила Мармури **слова не видавиш*** (С. Чорнобривець).

ВИДАВЛЮВАТИ

172. **ВИДА́ВЛЮВАТИ / ВИ́ДАВИТИ [З ОЧЕ́Й] СЛЬО́ЗИ (сльозу́)** *перев. з кого.* Зворушуючи, впливаючи на почуття або вражаючи чимсь, доводити кого-небудь до плачу. *Ніжні звуки* [музики] *млосно стискували серце, **видавлювали з очей сльози*** (Ю. Збанацький); [Кнур:] *Такої співай... важкої... щоб, як камінь, давила на серце. Може, хоч **сльози видавить!*** (Панас Мирний); *Біль і образа **видавили** з мене **сльозу*** (Є. Кравченко).

173. **ВИДА́ВЛЮВАТИ / ВИ́ДАВИТИ З СЕ́БЕ.** Неохоче або через силу говорити що-не-

будь. — *В ліс, кажеш? —* ***видавив з себе*** [Сидорчук] *одним подихом так, начебто в тому короткому слові таїлись для нього всі сто смертей.— А за селом, гадаєш, дозорів немає?* (Ю. Бедзик).

174. **ВИДА́ВЛЮВАТИ (вижима́ти, витяга́ти** *і т. ін.*) **/ ВИ́ДАВИТИ (ви́жати, ви́тягнути** *і т. ін.*) **[УСІ́] СО́КИ** *з кого.* **1.** Нещадно експлуатувати, визискувати кого-небудь. [Шкереберть:] *Я пускав з торбою вдів і сиріт, я* ***видавлював усі соки*** *з робітників, робив їх рабами своїми* (М. Кропивницький); ***Витягав соки*** *пан Кшивокольський із своїх хлопів. Він хотів би, аби вони й не спали, і не їли, а все би робили, робили* (Г. Хоткевич); *Пришельці-колонізатори гидкі, а хіба менш гидкі вислужники їхні, холуї? Запроданці, що сіли на тих уранах і* ***вичавлюють соки*** *з своїх одноплемінців* (О. Гончар); ***Вижмуть*** *підприємці з таких, як він,* ***соки,*** *.. награбують доларів, заюшених кров'ю, а їх, трудівників, згодом виженуть на вулицю* (І. Цюпа).
2. Дуже знесилювати, виснажувати кого-небудь важкою роботою. *Колись за Франца-Йосифа та польського панства бідак все життя пнувся на свою хатину,* ***витягав з себе соки*** *й з нової хати поганяв до ями* (С. Чорнобривець). **ВИЇ́ДАТИ УСІ́ СО́КИ.** *Старий Щербат із жури скоро зійшов у могилу, зосталася удова з дочкою. Ще погіршало! Василь перserivався на роботі, але куракінська панщина* ***виїдала усі соки*** (Г. Хоткевич).

ВИДАННІ

175. **НА ВИДАННІ́ (на відда́нні).** В такому віці, коли можна виходити заміж (про дівчину). *Крючковський зупинився у попа, в якого була дочка* ***на виданні*** (П. Панч); *— Таке було мишастеньке, пикате, а от дивися — вже* ***на виданні*** (Л. Костенко); *Христя* ***на відданні*** *дівчина, їй треба скриню дбати: що вона, вік у дівках сидітиме, старітиме?* (К. Гордієнко).

ВИДАНО

176. **ДЕ [Ж] ТАКИ́ (пак, це, таке́) ВИ́ДАНО.** Уживається для вираження здивування або обурення чим-небудь незвичним або неприйнятним. *—Дивлюсь — мій Стефанко лежить, як колода спухлий. Чи баба бреше, чи вона дурна.* ***Де ж таки видано,*** *щоб зарізані були від того спухлими?* (М. Коцюбинський); *— Все одно я дробу не поклав йому* [онукові] *у рушницю.* ***Де ж пак видано*** *— дитині смерть у руки давати* (Г. Хоткевич); *— Люди... пани... Вони сказали, що він убив Грицька.—* ***Де ж це видано,*** *щоб на Зінька таку напрасну* [обмову] *вигадувати?* (Б. Грінченко); *—А чого ж він, Дарино, шкуру дере з людей.* ***Де це видано,*** *за карбованець брати карбованець проценту?* (М. Стельмах); *Як то можна! та* ***де се видано!*** *та хто таке чув, щоб вільна козачка за кріпака оддавалась!* (Марко Вовчок); ***Де таке видано,*** *щоб бороди слухали безвусого хлопця?* (К. Гордієнко). **ДЕ Ж ТАКИ́.** *— А вам заздро на мого чоловіка? — Та ще б, дивіться, не заздро було!* ***Де ж таки*** *— чужу жінку зовсім від дому одбив* (Панас Мирний).

ВИДА́ТИ

177. **СВІ́ТА НЕ ВИДА́ТИ,** *фольк.* **1.** *кому.* Хто-небудь помер. *Все ж не гляне він на мене,— Дарма виглядати! Вже ж моєму миленькому* ***Світа не видати!*** (Леся Українка).
2. Через непосильну працю, надмірні клопоти і т. ін. не мати відпочинку, нормального життя; тяжко жити. *А у свекра гірше пекла;* ***Світа не видати*** (І. Нечуй-Левицький).

178. **У ВІ́ЧІ (ви́дом) НЕ ВИДА́ТИ** *кого, чого, фольк.* Зовсім не бачити. *— Чом батька я свого Анхиза І досі* ***в вічі не видав*** *Ні з грішними, ні у Плутона?* (І. Котляревський); *У султана білії палати, а під ними чорнії темниці, там сидять в неволі бідні бранці, Світа-сонця* ***не видають в очі*** (Леся Українка); *— Мені ніколи в житті на думку не спадало будь-кого образити, а щодо якогось генерал-майора, то про нього я навіть і не чув і* ***видом не видав*** (Переклад С. Масляка). **ВИ́ДОМ НЕ ВИ́ДАНО.** ***Видом ніколи не видано,*** *Щоб такая буря злая на козаків так міцно виступала й уставала...* (З думи).

ВИДЕРТИ

179. **ВИ́ДЕРТИ (повидира́ти, ви́дряпати, ви́драти) / ВИДИРА́ТИ (видря́пувати) О́ЧІ** (*лайл.* **банькі́**). **1.** *кому і без додатка.* Жорстоко покарати або побити кого-небудь, захищаючи себе, власні інтереси або заступаючись за когось. *Зо Славком хотіла* [Пазя] *лиш часом пожартувати, а як довідалася, що й Варвара кинула оком на нього, то була б їй* ***очі видерла,*** *якби так сила* (Л. Мартович); [Зінька:] *Підійди ближче! Підійди!.. Я тобі* ***баньки видеру*** *і пащеку роздеру!* (М. Кропивницький); *— Ото був старий! Теж штукар! Іде в аптеку, і яструбок на плечі: не чіпай, мов, мене, бо й* ***очі повидираю!..*** (О. Гончар); *—І не подивлюсь у той бік, де йдеш;* ***очі тобі видряпаю,*** *як приступиш на крок до мене!* (О. Кобилянська); *— Нам не слід в чуже гніздо мішатися. Коли б хто прийшов до тебе та сказав: Насте! чого ти так з дітьми поводишся,— що б ти тому заспівала? Адже ж і* ***очі видрала?*** (Панас Мирний); [Павло:] *Прощай, село, прощайте, дівчата й молодиці! Кого-то ви без мене кохатимете, за кого одна одній* ***очі видиратимете?..*** (М. Кропивницький). **О́ЧІ З ЛО́БА ПОВИДИРА́ТИ.**

— *Ну... а як знайдемо філоксеру, то ті мегери й* ***очі з лоба повидирають*** *нам* (М. Коцюбинський).
2. *за що.* Настирливо, не гребуючи жодними засобами, домогтися свого. — *Не вміє правити за свої ліки. Інша* ***очі видерла б,*** *а ця за спасибі старається* (М. Стельмах); *Думає* [мати], *що не скаредний син, такий і Тимофій був — за копійку не* ***видряпає очі*** (М. Стельмах).

ВИДИВИСЬ

180. **ХОЧ ВИДИВИСЬ. 1.** Дуже гарний, вродливий. [Платон Гаврилович:] *То яку ти мені хотіла панночку радити, Федоро?* [Федора *(сміється)*:] *Е, там дівчина* ***хоч видивись*** (С. Васильченко). **[І] ОЧІ ВИДИВИВСЯ Б.** [Пашка:] *Як одягне* [Михайло] *жупан, та дорогим поясом підпережеться, та сиву шапку набакир,— і* ***очі б видивилась!*** (М. Старицький).
2. Негустий, пісний, несмачний (про рідку страву). *Їство: борщ* ***хоч видивись,*** *картопелька, цибуля, часник, що аж хата провонялася тим* (А.Тесленко).

ВИДИВИТИ

181. **ВИДИВИТИ (виглядіти)** / *діал.* **ВИДИВЛЮВАТИ [ВСІ] ОЧІ. 1.** *перев. за ким.* Чекати з нетерпінням кого-небудь, перев. втративши надію на його прибуття, повернення і т. ін. — *Брат Остап* ***усі очі видивив,*** *вас виглядаючи. Ніяк дочекатись було* (В. Конвісар); — *Піди, моя дитино, понеси своїм гостинця, бо .. мати вже й* ***очі видивила*** *за тобою* (О. Сизоненко); *От був у хаті її любий хлопець і знов пішов... Ходила за ним,* ***очі видивлювала,*** *груди свої зговорювала — ані не думав навернутися* (А. Крушельницький). **ВИДИВИТИСЯ ОЧІ.** — *Ну, чого так дивишся, хрещенику? Паняй до Марусини, бо вона вже за тобою й* ***очі видивилась*** (А. Дімаров). **ВІКНА ВИДИВИТИСЯ.** — *Увесь день пронудилася сама,— як не сказилася!.. Всі* ***вікна видивилась,*** *виглядаючи вас...* (С. Васильченко).
2. Зіпсувати зір, виглядаючи кого-небудь, чекаючи чогось. — *Хіба не видно, за кого я? Свій брат і за свого стою. Ноги сходив,* ***очі видивив*** *і горба нажив за чужими вівцями* (Мирослав Ірчан); *Та змочила хустиночку, Дрібні сльози втираючи: Ой і* ***видивила*** *свої карі* ***очі,*** *Тебе, серце, виглядаючи* (Нар. лірика); *Не прийшло до Ганни щастя тим великим, битим шляхом, тільки вона* ***вигляділа*** *свої* ***очі,*** *виглядаючи* (І. Нечуй-Левицький).
3. *тільки недок.* Напружено дивитися куди-небудь, на щось, придивлятися до чогось. *Капітан стояв на верхньому містку близько будки керманича і* ***видивлював очі*** *в густу темінь, що насувала звідусіль* (Мирослав Ірчан); // Спостерігати що-небудь, за чимсь. — *А* ***видивлювати очі*** *цілий вік, як діти валяються попід чужі плоти, як у дворі або в наймах немиті та нечесані молодий вік зроблять, то .. тяжко, то дуже тяжко...* (Л. Мартович); // Стежити за ким-небудь. [Матрона:] *Недурно то я стою в церкві та* ***очі видивлюю,*** *де то мій чоловік* (І. Франко).

ВИДИМО

182. **ВИДИМО І НЕВИДИМО.** Дуже багато. *Але пішло поколінь в тебе* [в землю] ***видимо і невидимо*** (Б. Олійник).

ВИДИРАТИ

183. **ВИДИРАТИ / ВИДЕРТИ ДУШУ [З ТІЛА]** *у кого і без додатка.* Жорстоко знущатися з кого-небудь, мордуючи, доводячи до смерті. — *Тимофію,— наздогнала його в сінях.— Ви б не їхали на ніч. Банда Гальчевського тепер лютує. За землю* ***душі видирає,*** *— так сказала, начебто і не знав Тимофій, що робиться навкруги* (М. Стельмах); — *Їй-богу, так! Їй-богу, так!* — *репетує кругом сірома.— Проклятії кармазини швидко* ***видеруть*** *у нас* ***душу з тіла,*** *не то що!* (П. Куліш).
184. **ВИДИРАТИ / ВИДЕРТИ З ЗУБІВ (з рота, з рук, з горла)** *у кого, кого і без додатка, несхв.* Силоміць забирати, віднімати що-небудь у когось. — *Ґазда.., а в бінної* [бідної] *удови* ***з рота видираєш*** (Г. Хоткевич); — *От і купив, от тобі й нива! — думав Роман..— Ціпов'яз* ***з зубів видер*** *мені ниву!* (М. Коцюбинський); *Тих, кому захочеться взяти булаву, немало. Важливіше* ***видерти*** *її* ***з рук*** *схизмата Хмеля* (Н. Рибак); [Одарка:] *Нехай віддасть хустку. Я в нього* [Олексія] ***з горла видеру...*** (Г. Квітка-Основ'яненко).
185. **ВИДИРАТИ / ВИДЕРТИ З-ПІД НІГТІВ.** Говорити, стверджувати що-небудь без будь-яких підстав, не спираючись на факти; вигадувати що-небудь. — *Ти все з доносами? — гримнув до Івася батько, слухаючи, що розказував він про Галю матері.— Так і ходиш по нишпорках, так і* ***видираєш з-під нігтів*** (Панас Мирний); — *Як скажена собака, бігає* [Ольга] *по сусідах та оббріхує мене, вигадала казна-що,* ***з-під нігтя видерла*** *наговір* (З журналу).
186. **ВИДИРАТИ (виривати) / ВИДЕРТИ (вирвати) ЗУБАМИ** *що.* Докладати всіх зусиль для досягнення чого-небудь. *Заздрість до Юрія, злість на Мірошниченка й Іваншина роздирали його. Він тепер* ***зубами*** *..* ***буде видирати*** *своє щастя* (М. Стельмах); *Хома ..* ***видирав*** *своє право* ***зубами*** (О. Гончар).

ВИДНО

187. **[І] СЛІПОМУ ВИДНО.** Цілком зрозуміло, очевидно. ***Сліпому видно,*** *як валиться їхній*

[фашистський] *картковий будиночок, а вони вдають з себе переможців* (Ю. Бедзик).

188. **СВІ́ТУ (сві́та) [БІ́ЛОГО (Бо́жого)] НЕ ВИ́ДНО. 1.** Стає або стало темно (від сильної зливи, хуртовини, туману, пилу і т. ін.). — *Снігів тих понамітає, що тільки комини з-під них стирчать, морози такі лютують, що птиця на льоту замерзає, хуртовини бували* — ***світу не видно*** (М. Олійник); *Якось він недобре прикрив лантух, кури повилазили і давай літати по хаті, битись у вікна, кудкудакати. Збили таку пилюку, що **світа не видно*** (Григорій Тютюнник); *Як от інколи схопиться заверюха* [завірюха] — *громом гримить, вітром бурхає, **світу Божого не видно*** (П. Куліш) **СВІ́ТА НЕ ВИ́ДКО.** *Хуга замітає снігом дорогу, Мов пекло у полі — **світа не видко!*** (М. Коцюбинський).
2. *за ким—чим.* Кого-, чого-небудь дуже багато. *У нашому селі за Савлуками **світу не видно:** що хата, то й Савлук* (Марко Вовчок).

ВИДНОТІ

189. **НА ВИДНОТІ́. 1.** На видному місці, так, щоб можна було бачити. — *Як же він дознався* [дізнався], *що є люлька і тютюн? Хіба **на видноті** лежали?* (Панас Мирний); *На стіні, **на видноті,** висів канчук-трійчатка* (О. Ільченко); *В садку черешні вистигли, прозорі, золоті. Красуються на дереві, в усіх **на видноті*** (Н. Забіла).
2. Доступний для чийого-небудь огляду, ознайомлення і т. ін.; неприхований. *Але ж тепер її хата навстіж одчинена, все **на видноті!*** (Є. Гуцало); *Є в Дніпропетровську трохи вище острова Комсомольського затока, де ставлять човни. Тут все людське життя **на видноті.** На весь Дніпро видніє білизна, розвішана на мотузках, і купи сміття.., і голубник* (О. Гончар); // Який не має можливості таїтися, відкритий для спостереження або контролю. *Людина живе в колективі. Саме тут, де кожний **на видноті,** формуються моральні норми її поведінки, виховується почуття відповідальності* (З газети).
3. Шанований, відомий своїм становищем в суспільстві; в пошані. — *Тільки ти, добродію, Ілля Васильович, .. дай мені справити* [весілля] *все по-нашому, по-хорошому, по-старовинному. Це й тобі вигідно, відразу увійдеш до найстатечніших наших людей, **на видноті** станеш* (Переклад Є. Плужника); *Зате не встиг зіскочити* [Борис] *з шкільної лави — уже **на видноті*** (І. Муратов).

ВИ́ДУ

190. **ДЛЯ ВИ́ДУ.** Удавано, лише для створення певного враження. *Молоді панійки реготались, панночки **для виду** поопускали очі у землю, а паничі і пани одно гукали: "біс! біс!"* (Панас Мирний); — *Та що ж ви затіяли, товаришу сержант?* — *спитав Андрій м'якшим тоном, сподіваючись в глибині душі, що сержант знайде, бодай **для виду,** якесь слово на свої виправдання* (Ю. Бедзик).

191. **З ВИ́ДУ.** Зовні. — *Оттака ж ти, дівко! От тобі й на! **З виду** і дівка як дівка, а з словом, як злодій з чужим добром, ховаєшся* (Панас Мирний); *Іваниха була ростом більша від Івана. **З виду** на свій вік застара, хоч на ділі молодша від Івана* (Л. Мартович).

ВИДУ́

192. **НА ВИДУ́. 1.** Відкритий, доступний для спостереження або контролю. — *Важка служба! Клопотна* [клопітна] *служба! Перед усіма **на виду*** (Панас Мирний); *Хоча б от я — комбайн веду.., І тут у мене **на виду,** Як у орла — весь світ* (М. Нагнибіда).
2. На видному місці або так, щоб можна було бачити. *Старшенькі хлопці ховалися за дерева, борзенько підбігали під інше дерево й так поволі посувалися наперед. Митрунько ж ішов **на виду,** попри кущі рож* (Л. Мартович); *Залягли поруч. Коня свого Старков прив'язав тут же, неподалік під деревом, щоб весь час був **на виду*** (О. Гончар).
3. *у кого.* Помітний, очевидний. *Взялися завзяті, дерзнули, І успіх — у всіх **на виду*** (С. Олійник).

ВИЖИТИ

193. **ВИ́ЖИТИ / ВИЖИВА́ТИ З ПА́М'ЯТІ.** Від старості втратити здатність пам'ятати. *Дід Михайло поступово **виживав з пам'яті:** спочатку забував імена знайомих, а згодом — і власних дітей* (З журналу).

194. **ВИ́ЖИТИ / ВИЖИВА́ТИ З РО́ЗУМУ (з ума́).** Від старості втратити здатність розумно мислити, реально сприймати дійсність. — *На кладовищі, що за лоцманською церквою, три дні собі копав могилу. Батько та мати дивились і здвигували плечима: дід зовсім **вижив з розуму*** (С. Чорнобривець); — *Дурень* [старий], *зовсім **вижив з розуму.** Коли б він пішов у банк, йому б одразу сказали, що гроші фальшиві. Але він боїться з'являтися з тими грошима на людях...* (Ю. Бедзик); *Люди не звертали уваги на ті Уласові речі.— Старий став — **з ума вижив*** (Панас Мирний); *Клята Марія! Зовсім **вижила з ума.** Її* [Стефу], *жінку молоду, і як кажуть, нівроку, почала збивати на свій хлопський розум* (Г. Колісник).

ВИЗБИРАЄШ

195. **І ЗУ́БИ ВИ́ЗБИРАЄШ** *грубо.* Уживається як погроза кому-небудь дуже боляче, відчутно побити за щось. — *Цить! а то як візьму кочергу, то й **зуби визбираєш,*** — *крикнула Кайдашиха*

й скочила з місця (І. Нечуй-Левицький). **І ЗУБІВ НЕ ВИЗБИРАЄШ.** — *Ти що? — аж підвівся з стільця земський.— П'яний приїхав. Я такого дам тобі агітатора, що й* ***зубів не визбираєш*** (М. Стельмах).

ВИЇДАТИ

196. **ВИЇДА́ТИ О́ЧІ** *кому*. Лаючи, жорстоко, в'їдливо дорікати кому-небудь за щось. [Варка:] *Коли вже й рідня одно другому* ***виїдає очі,*** *то чого ж сподіватись від чужих?..* (М. Кропивницький); — *Це мені на мого найменшого братуху люди* ***очі виїдають.*** *От горе з ними!* (Л. Яновська).

ВИЇЖДЖАТИ

197. **ВИЇЖДЖА́ТИ НА ЧУЖІ́Й СПИ́НІ,** *несхв.* Користуватися наслідками чиєїсь праці. [Федора:] *Цілу весну ніжилась, наче пані, а тепер хочеш* ***на чужій спині виїжджати...*** (М. Зарудний).

ВИЇХАТИ

198. **ВИ́ЇХАТИ НА ПЛЕ́ЧА́Х** *чиїх, кого, несхв.* Використати наслідки чиєїсь праці. — *Виявилось, коли ми перевірили роботу Званова, що ударник з нього липовий. На роботі він намагається* ***виїхати на плечах*** *товаришів* (О. Донченко).

ВИЙ

199. **ХОЧ ВО́ВКОМ ВИЙ.** Уживається для вираження безвихідного, скрутного становища, великого відчаю, досади і т. ін. через неможливість що-небудь змінити. — *На узбіччі дороги, спиною обпершись об стовбур, роззиравсь я на осінню Яблунівку, вродливу, мов молодиця уповні літа, і така мене брала досада,* ***хоч вовком вий,*** *хоч скачи гопки, хоч на небо дерися!* (Є. Гуцало); — *Хоч би, думаю, яка-небудь грішна душа на дорозі трапилась.* ***Хоч вовком вий*** *— нікого* (В. Логвиненко); *Нам, неписьменним,* ***хоч вовком вий.*** *Попросиш котрогось, а він тобі як гаркне — хіба ж людині до того, щоб у такому пеклі ще для когось і листи писати* (Ю. Збанацький). **ХОЧ ВО́ВКОМ ТРУБИ́.** — *Як ми поживаємо... Коли є люди, то добре, а коли нема —* ***хоч вовком труби:*** *так прямо і чахнеш на цьому відлюдді* (М. Стельмах).

ВИЙМАТИ

200. **ВИЙМА́ТИ / ВИ́ЙНЯТИ ДУ́ШУ (се́рце).** **1.** *з кого, у кого і без додатка.* Зворушувати, розчулювати кого-небудь. *Вирізав фото, повісив над ліжком і щовечора, лягаючи спати, замалим не молився на нього. Красуня усміхалася —* ***серце виймала!*** (А. Дімаров); *Тільки б я не так заспівав, як співають наші співаки. Я б* ***душу вийняв*** *із слухачів своїм співом* (Остап Вишня); [Мар'яна:] *Ох, люблю я твої очі!* ***Вийняли*** *вони у мене* ***моє серце*** (С. Васильченко). **ВИЙМА́ТИ СЕ́РДЕНЬКО.** [Мавка:] *Як солодко грає, Як глибоко крає, розтинає білі груди,* ***серденько виймає!*** (Леся Українка).
2. *кому, з кого.* Жорстоко, бездушно знущатися з кого-небудь або убивати когось. *Не раз його* [Стадницького] *шабля і спис, добиваючись шляхетства,* ***виймали душу*** *зі своїх братів: у злобному тілі владолюбця легко прищепилися жорстокість вельмож і королів* (М. Стельмах).
3. Завдавати кому-небудь страждань, клопоту і т. ін.; мучити. *А в Антона була ще більша криза — боржники* ***виймали душу*** (С. Чорнобривець).
4. *тільки* **вийма́ти / ви́йняти ду́шу** *для кого.* Робити для когось все, навіть неможливе. — *Я не милостині просити прийшла. Я* ***душу*** *для тебе* ***вийняла,*** *а ти!..* (Григорій Тютюнник).

ВИЙМИ

201. **ХОЧ ІЗ ДУШІ́ ВИ́ЙМИ.** Обов'язково дістань або знайди де завгодно і будь-якими засобами; візьми де хочеш. — *Чого викликав тебе Остап Петрович? —* ***Хоч із душі вийми,*** *— каже,— а знайди мого брата* (З журналу).

ВИЙТИ

202. **ВИ́ЙТИ (ви́битися, ви́рватися** *і т. ін.***) / ВИХО́ДИТИ (вибива́тися, вирива́тися** *і т. ін.***) В ЛЮ́ДИ.** Домогтися певного становища в суспільстві. *Що буде, те й буде. Будеш знов чумакувати, Поки* ***вийдем в люди*** (Т. Шевченко); — *Коло мене ти можеш* ***у люди вийти,*** *а без мене залишишся таким гольтіпакою, як тепер* (Б. Лепкий); — *Буває, що* ***виб'ється*** *людина* ***в люди,*** *то де її людськість дінеться* (Переклад М. Лукаша); *Він гордився, що всього добивається сам.. Він знав:* ***вирветься в люди,*** *дійде до мети* (Є. Куртяк); *Час* ***вибиватися в люди*** (З газети); *От і ти справлялась, вчилась та потрошку* ***Вибиралась в люди*** *на пряму дорожку* [доріжку] (Я. Щоголів). **ВИ́СКОЧИТИ В ЛЮ́ДИ,** *зневажл. Писарям та головам заздро було, як-таки москальчук, ще недавній голодранець, волоцюга, ледащо, посівши за жінкою багатство,* ***вискочив у люди,*** *між пани, куди вони перлися з самого малку* (Панас Мирний). **ПОВИБИВА́ТИСЯ В ЛЮ́ДИ** (про багатьох). *Народила* [баба] *десятеро дітей: двоє перших ще маленькими переставились, а решта повиростали і* ***в люди повибивались*** (Є. Гуцало).

203. **ВИ́ЙТИ (ви́дряпатися) З ТО́ГО СВІ́ТУ.** Одужати після тяжкої хвороби. *Данило ворухнувся, застогнав, а поруч тихо, наче журавель над криницею, заскрипів старечий голос: — От і гаразд, хлопче, що* ***видряпався з того світу.*** *Тепер будеш жити, як не помреш* (М. Стельмах).

204. **ВИЙТИ / ВИХОДИТИ НА МОЄ** (**на твоє, на її** *і т. ін.*). Здійснитися, відбутися, статися так, як хочеться кому-небудь. — *А що, сину, кажу тоді, не* ***на моє вийшло?*** (Марко Вовчок); *І побачиш, як не* ***на моє вийде*** (М. Куліш); *Якби я був усе розумно виговорив, хто знає, чи не* ***на моє би вийшло*** (Л. Мартович); — *То будемо моноплан будувати? — Моноплан! Моноплан! А що? На* ***моє вийшло!*** *— радів Андрій* (С. Васильченко).

205. **ВИЙТИ ІЗ БОРОЗНИ,** *жарт.* Стати неспроможним займатися активною діяльністю. *Усі лави під кленами та тополями, лави літнього кінотеатру обсіли жінки й чоловіки, .. діди й баби, котрі вже, як кажуть,* ***вийшли з борозни,*** *одержували пенсійний хліб і до хліба* (М. Рудь).

ВИКАПАНИЙ

206. **ЯК ВИКАПАНИЙ,** *зі сл.* схожий. Зовсім, надзвичайно, дуже. *Всі сходилися на тому, що маленький Гайворон* ***як викапаний*** *схожий на свого батька* (В. Собко).

ВИКИДАТИ

207. **ВИКИДАТИ / ВИКИНУТИ ЗА БОРТ** *кого, що.* Відмовлятися від кого-, чого-небудь як від непотрібного, непридатного і т. ін. *Не варто* ***викидати за борт*** *і один з найстарших різновидів фантастики з його роллю популяризатора наукових знань. Шкільна молодь охоче читає і ще довго читатиме і Жюля Верна, і Обручева* (З газети); *Та людську мисль і почуття орлине Ніхто й ніщо не* ***викинув за борт*** (М. Рильський); *Він заздрить? Йому соромно? Це почуття професор Самонін давно* ***викинув за борт*** (Л. Дмитерко). **ЗА БОРТ.** — *Ач, яка тепер молодь! — напідпитку не вгамовувався Страшко.. Ще вчора на вулиці носиками чмихали, а сьогодні вже всі — начальство! Нас, стариків,— за пояс!* ***За борт!*** (Я. Баш).

208. **ВИКИДАТИ / ВИКИНУТИ КОЗИРЯ.** Показувати кому-небудь свої переваги, достоїнства. *А якщо ви .. скажете, що Одеса "так собі",— то він* [одесит] *огляне вас презирливо й* ***викине*** *свого останнього* ***козиря:*** *— Так собі? А море?!* (Ю. Яновський).

209. **ВИКИДАТИ / ВИКИНУТИ КОЛІНЦЯ** (**колінце, коліно, коліна**). **1.** Робити вигадливі рухи, фігури в танці; витіювато танцювати. *Танцювали до одуру. Потім Славко почав* ***викидати*** *такі* ***колінця,*** *що всі падали з реготу* (П. Колесник); *Антон вийшов на коло, вдарив каблуками нових чобіт .. і пройшовся перед Катериною,* ***викидаючи*** *такі* ***коліна,*** *що не можна було уявити* (С. Чорнобривець). **ВИКИДАТИ КРЕНДЕЛІ.** — *Балакали, говорили й мою душеньку звеселили: "збацали" танго. От* ***кренделі викидали!*** (О. Ковінька).
2. Здійснювати, робити якийсь несподіваний, нерозумний або легковажний вчинок. *Брати* ***викидали*** *завжди* ***колінця:*** *то уїдливо здоровкались з ним, то тиркали у слід йому, то навздогінці вигукували не дуже щирі привіти* (Панас Мирний); *Ті дурні дівчиська здатні* ***викидати*** *які завгодно* ***колінця*** *від ревнощів* (В. Козаченко); — *Вона* [дружина] *може таке* ***колінце викинути,*** *що хоч стій, хоч падай* (В. Большак); [Зборовський:] *Чи згоджуєтесь, панове, на їх шлюб?..* [Микита (*набік*):] *І не собака ж наш кошовий, яке* ***коліно викинув*** (М. Кропивницький); // Дивувати, вражати кого-небудь чимсь особливим, незвичайним. — *Той Василь тихий-тихий, а завжди* ***викине*** *таке* ***колінце,*** *що не всякий і з метким розумом докумекає, — усміхався сам до себе Анатолій* (З газети).
3. *рідше.* Співати, роблячи несподівані переходи в тональності, силі і висоті звуків. *І раптом заллється* [соловейко] *піснею. Які трелі, які* ***колінця викидає!*** (З газети).

210. **ВИКИДАТИ / ВИКИНУТИ КОНИКА** (**коники**). **1.** Робити що-небудь незвичайне, несподіване або легковажне. *Адже поки не був радистом в радгоспі, то радіохуліганив, міг через ефір розшукати її в степу, покликати, а тепер, коли йому доручили весь радіовузол, тепер він сам не дозволяв собі такі* ***коники викидати*** (О. Гончар); *В школі Марина часто "****викидала коники****", за що подруги називали її навіженою* (З. Мороз); *Одного разу намалював* [Кузьмін] *портрет Павки Бекшанського та ще й* ***коника викинув:*** *нишком приніс його у повітком та й почепив на стіну серед інших портретів* (Ю. Збанацький); // Дивувати, вражати кого-небудь чимсь особливим, несподіваним. [Буйко:] *Давай, Васю, давай.* [Чубатий (*показує гранату*):] *Я їм скоро такого* ***коника викину,*** *що — ух! Земля тріснє!* (Я. Баш); *Я вже й тоді пробував* ***викидати*** *різні* ***коники*** *з природою, пробував дещо схрещувати* (О. Гончар). **ВИКИНУТИ КОНИК.** *"Ця Настя у правлінні — тільки вона може такий* ***коник викинути****",— подумала Явдоха* (В. Поліщук).
2. Робити що-небудь безглузде, нерозумне або діяти підступно. ***Коники викидають*** *заміжні жінки своїм чоловікам* (Переклад М. Лукаша); — *А якого* ***коника викинув*** *усім нам брат Петрусь, так просто диво! .. Надумав так усіх нас образити, що нікому б таке й на думку не спало* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *А ваша Надя таки міцненький горішок! — покрутив головою. — Доведеться за нею якийсь час постежити. Щоб не* ***викинула*** *якогось* ***коника.*** *Це вам ой як непотрібно! У вас же захист дисертації на носі* (А. Дімаров).

211. **ВИКИДАТИ / ВИКИНУТИ НА ВІТЕР** *що.* Легковажно, марно витрачати гроші,

майно і т. ін. *Як розпорядитися грошима? Легко їх розтринькати, **викинути на вітер*** (З газети).

212. **ВИКИДА́ТИ / ВИ́КИНУТИ НА ВУ́ЛИЦЮ** *кого і без додатка.* **1.** Позбавляти житла, притулку. *Суд відсудив на користь Генріха стару Глущукову хату і шматок поля.. Старого й немічного Северина Глущука Генріх **викинув на вулицю*** (С. Чорнобривець). **2.** Позбавляти засобів для існування, заробітку. *А молодий* [пан] *— навпаки: і не кричить, і не лає: все тихо та мирно, а дивись — уже й **викинув на вулицю*** (Панас Мирний).

213. **ВИКИДА́ТИ / ВИ́КИНУТИ НА СМІТНИ́К** *кого, що.* Визнавати, вважати кого-, що-небудь непотрібним, не вартим уваги або непридатним; відмовлятися від когось, чогось. — *Всі ми знаємо, що всякий мотлох: старожиті права, адміністративний лад, інвеституру, вибори полковників, схоластичну науку — ми самі **викинули на смітник*** (М. Лазорський); *Мене ти зрадиш, **викинеш на смітник,** Як знуду за тобою навісну* (М. Вінграновський). **ПОВИКИДА́ТИ НА СМІТНИ́К** (про багатьох). *Є така частина критиків, яка з охотою **повикидала б** мої твори **на смітник*** (С. Васильченко).

214. **ВИКИДА́ТИ / ВИ́КИНУТИ ШТУ́КУ (фо́ртелі, фо́ртель, фо́куси** *і т. ін.***).** Робити щонебудь нерозумне, безглузде або діяти підступно. — *Замість того, щоб попросити пробачення, вона почала **фортелі викидати*** (Ю. Збанацький); — *Сагайдак знову **фокуси викидає**... І що він собі думає, не знаю* (С. Добровольський); *Яку **штуку викинув** Мандичевський, Ви самі знаєте. Я вже не кажу про те, як себе держали старші народовці* (М. Драгоманов); — *Де ти взяв цю дерев'яну ковбасу? Це ж звичайнісінька гілка берези, тільки закручена і часником натерта!.. — Володя так і покотився зо сміху. Це він таку **штуку викинув*** (Є. Кравченко); *Тупий, брутальний, малоосвічений, він і на цей раз **викинув фортель,** за якого йому треба було, як мінімум, вліпити сувору догану* (І. Муратов).

ВИКИНУТИ

215. **ВИ́КИНУТИ / ВИКИДА́ТИ З ГОЛОВИ́ (з па́м'яті, з ду́мки** *і т. ін.***)** *кого, що.* Перестати думати про кого-, що-небудь, забути когось, щось. — *Старий, сину, будеш, як усе знатимеш. Не думай про се: то погане слово! **Викинь його з голови**... То тільки злі діти так кажуть*... (Панас Мирний); — *Раджу, Степо, **викинути з голови** кавалерів, візьмися ліпше за книжки* (П. Гуріненко); *О. Василь знов став милим і веселим, а Раїса почувала себе добре, немов **викинула з пам'яті** все неприємне* (М. Коцюбинський); *Та чи б я за таким плакала та побивалася? Я б його й **з думки викинула*** (Панас Мирний); *Кілька хвилин П'єнтак щось сердито бурмотить собі під ніс, потім **викидає** геть **з голови** бундючного кооператора. До біса!..* (С. Журахович); // Відмовитися від кого-, чого-небудь. *Ні, козаче, **викинь із голови,** щоб відсіля втекти. Мовчи та диш; а то щоб й тебе на локшину не покришили* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Всі порожні обіцянки, яких надавав сьогодні Ганні, він **і з голови викинув*** (В. Козаченко). **ВИ́ТРУСИТИ З ГОЛОВИ́ (з па́мороків).** *Я піймав себе на ганебнім чутті й гадці. Намагався їх **витрусити з голови,** думати про щось інше* (Олесь Досвітній); [Степанида:] *Іван вже більш тижня, як пішов по монастирях на прощу.* [Химка:] *Ага, так, так, я чула та й **з паморокiв витрусила** ту чутку* (М. Кропивницький). **ВИ́КИНУТИ З УМА́.** *Плакав нишком, жив одною. Не міг **викинути з ума*** (П. Грабовський).

216. **ВИ́КИНУТИ (ви́креслити) З [СВОГО́] СЕ́РЦЯ** *кого.* Перестати любити кого-небудь. *В якій справі вона зайшла до Саїда, **викинувши** його **з свого серця?*** (Іван Ле); *Може, Ольга забула про нього, **викреслила з свого серця?*** (Н. Рибак).

ВИКЛАДАТИ

217. **ВИКЛАДА́ТИ / ВИ́КЛАСТИ ДУ́ШУ** *кому і без додатка.* Відверто, щиро ділитися з кимсь думками, переживаннями. *Погляд .. наче говорив: "Ти, чоловіче, не намагайся таїтись, **викладай душу** одразу, бо однаково раба Божого розкушу"* (С. Голованівський); *І глянув* [Боговіз] *у пітьмі на Колодуба уважно, наче роздумуючи, чи варто **викладати** перед ним свою **душу*** (Ю. Бедзик); *Вона мені карти розкине,.. а я їй усю **душу викладу,** всі кривди виплачу* (І. Рябокляч).

218. **ВИКЛАДА́ТИ / ВИ́КЛАСТИ [СВОЇ́] КА́РТИ** *кому і без додатка.* Відверто розказати все, не приховуючи своїх задумів, намірів, планів. *Явтух Каленикович помічає цікаві погляди ярмарчан, що фіксують його надто довгу розмову з жінкою, і одразу **викладає карти*** (Ю. Яновський); [Буйко:] *А ви ж як хотіли? Щоб до командира партизанського загону прийшла якась дівчина, від якогось лікаря і щоб він їй одразу й **карти виклав?*** (Я. Баш).

ВИКЛИКАТИ

219. **ВИКЛИКА́ТИ / ВИ́КЛИКАТИ ВОГО́НЬ НА СЕ́БЕ.** Свідомо, навмисне брати на себе всю складність, чиюсь вину або відповідальність за щось. — *Може, й справді ми бездарний колектив, а я його безталанний керівник?..— Навіщо така сувора й нищівна самокритика? Колись це звалося "**викликати вогонь на себе**".*

Зараз не воєнний час, такі надзвичайні заходи не потрібні (В. Собко); *Спаський* [шахіст] *сміливо* ***викликає вогонь на себе,*** *хоча це іноді ставить його в скрутне становище* (З газети).

ВИКОЛИ

220. **ХОЧ ÓКО (óчі) ВИ́КОЛИ (ви́йми, ви́бий** *і т ін.*). Зовсім нічого не видно. *У хаті зовсім стало темно, що* ***хоч око виколи...*** (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Ліс кругом, болото і поночі,* ***хоч око виколи*** (Григір Тютюнник); *Дівчинка йде серед ночі Лісом дрімучим одна. Темно,* ***хоч виколи очі,*** *Мертва стоїть тишина* (В. Бичко); *Ніч була темна-претемна,* ***хоч око вийми*** (Легенди..); [Шеремета (*входить*):] *Свисни ще раз, бо темно,* ***хоч око вибий*** (Мирослав Ірчан); — *Нічого ж не видно,* ***хоч око вибери!*** (Є. Гуцало). **ХОЧ ÓЧІ ПОВИКÓЛЮЙ.** *Темно,* ***хоч очі повиколюй*** (М. Номис).

ВИКОЛУПАТИ

221. **ВИ́КОЛУПАТИ З ПА́ЛЬЦЯ** *що і без додатка.* Дістати що-небудь невідомо звідки або будь-якою ціною. *Семен.., дослухавшись, як хтось жаліється, що нема куди товар вигнати, що немає пасовиська, кидає в громаду: — Кажете: "нема пасовиська", і не будете його мати! .. Ну, звісно,* ***з пальця не виколупаєш!*** (М. Коцюбинський). **ХОЧ ВИ́КОЛУПАЙ З ПА́ЛЬЦЯ.** *Головонько ж моя бідна! Чим же прийматиму свата?* ***Хоч виколупай з пальця,*** *а дай!..* (М. Коцюбинський).

ВИКОПАЙ

222. **ХОЧ З (з-під) ЗЕМЛІ́ ВИ́КОПАЙ.** Обов'язково знайди, дістань де завгодно і будь-якими засобами; візьми де хочеш. *Не йме віри, вражий пан.— Давай, хоч з коліна вилупи,* ***хоч з землі викопай,*** *хоч украдь — каже* (І. Нечуй-Левицький); — *І що він говорить? — питає дід Дунай.— Щоб* ***хоч з-під землі викопали,*** *а знайшли тата* (М. Стельмах); — *Часом, ні сіло ні впало, так захочеться сала, що* ***хоч з-під землі викопай,*** *а дай!* (Ф. Маківчук).

ВИКРЕСЛЮВАТИ

223. **ВИКРЕ́СЛЮВАТИ (витрáвлювати) / ВИ́КРЕСЛИТИ (ви́травити) З [СВОЄ́Ї] ПА́М'ЯТІ (з [свогó] життя́)** *кого, що.* Змушувати забути. *Хотів* ***викреслювати*** *її* [сторінку історії] *геть* ***з пам'яті,*** *але не міг* (І. Багряний); *Вона навіть рахувала день свій з тої хвилі, коли могла врешті бути з о. Василем. Решту ж вона охоче* ***викреслювала з свого життя*** (М. Коцюбинський); *Один факт* [для ілюстрації соціологічного спостереження], *щоправда, був, він сам уписувався в те дослідження, але я волів його швидше забути, раз і назавжди* ***викреслити з пам'яті*** (А. Дімаров); *Ніякий час* ***не витравить з пам'яті*** *злочинства фашизму!* (П. Автомонов).

ВИКРУТИ

224. **ХОЧ ВИ́КРУТИ.** Дуже мокрий. *На другий день зранку і став він на роботу. Тяжко. Колодязь глибокий та й од млина далекувато. Тільки те й робить, що воду пиряє: і цигарки скрутити нема коли. А чуприна —* ***хоч викрути*** (А. Головко); // *зі сл.* мóкрий, змокрі́ти *і под.* Наскрізь, повністю, зовсім. *На Франці одяг, сорочка й спідниця, були мокрі,* ***хоч викрути*** (С. Чорнобривець).

ВИКУРИТИ

225. **НЕ ВИ́КУРИТИ І ЛА́ДАНОМ (сі́ркою)** *кого.* Ніяк не можна вигнати кого-небудь звідкись. — *Та часом і свій брат, запорожець, як було вбереться в хату, то* ***й ладаном не викуриш*** (Панас Мирний); // Ніяк не можна змусити поступитися чим-небудь. *Найздоровіші та найспритніші захоплювали верхні полиці і їх звідтіля вже, мабуть,* ***не викурив би й сіркою*** (Ю. Збанацький).

ВИЛАЗИТИ

226. **ВИЛА́ЗИТИ (вилізáти) / ВИ́ЛІЗТИ З ДРА́НТЯ.** Почати гарно одягатися. *І потроху-потроху коваленківська молодь стала* ***вилазити з дрантя:*** *дівки ясніли на свята такими хустками барвистими, що очі вбирали, а парубота одягала нові картузи і взувала хромові чоботи* (А. Дімаров).

227. **ВИЛА́ЗИТИ (вилізáти) / ВИ́ЛІЗТИ ЗІ СВОЄ́Ї (влáсної) ШКАРАЛУ́ПИ.** Цікавитися тим, що виходить за межі особистих інтересів. *Вадим бачив, як люди починають* ***вилізати з власної шкаралупи*** (О. Бойченко); — *Університетські роки змусили мене* ***вилізти з тісної своєї шкаралупи*** *сільського школяра. Повіяло іншим життям, іншим духом* (З журналу).

228. **ВИЛА́ЗИТИ / ВИ́ЛІЗТИ НАВЕ́РХ.** Несподівано або непередбачено виявлятися, ставати очевидним, нагадувати про себе (про щось небажане або приховуване). *Що б він тепер дав, коли можна було її* [правду] *викинути з пам'яті, забути... Так ні!.. Таке не забувається!.. Воно ..* ***вилазить наверх,*** *наче яке страховище, лякає тебе* (Панас Мирний); *Я навіть мало помічала ту силу підкупу, .. брехні та мошенства* [шахрайства], *що теж* ***вилізло наверх*** *перед виборами* (Леся Українка).

ВИЛЕТІЛО

229. **ВИ́ЛЕТІЛО З РÓТА** *у кого, кому, несхв.* Хто-небудь сказав щось, не подумавши. — *А матушка їхні передавали здалеку поклін вам, матушко. Не знаю, як це* ***вилетіло мені з рота.***

Може, я подумав, що слід би таки передати поклін (І. Микитенко).

ВИЛЕТІТИ

230. **ВИ́ЛЕТІТИ (ви́вітритися) / ВИЛІТА́ТИ (вивíтрюватися) З ГОЛОВИ́ (з па́м'яті).** Зовсім забутися. — *Ну, от і прийшов новий день святої волі. Я була певна в собі, що в Антона лайка чисто* ***з голови вилетіла*** (О. Кониський); *Чагара я не згадувала, і не тому, що мені була злоба до нього, а просто тому, що він якось* ***вилетів мені з голови*** (М. Хвильовий); *Геть* ***вивітрилася з голови*** *висока кравцева наука, бо була як хворобливе сновидіння, тож і сподівався* [Іван], *що зараз прокинеться і вся ця мана розвіється димом* (Ю. Збанацький); — *Іду до неї — знаю, що буду говорити, прийду — все з* ***пам'яті вилітає*** (М. Стельмах). **ПОВИЛІТА́ТИ З ГОЛОВИ́** (про все). — *Колись я писав вірші, знав напам'ять Овідія, Горація, а тепер все чисто* ***повилітало з голови*** (І. Нечуй-Левицький).

231. **ВИ́ЛЕТІТИ ІЗ СІДЛА́.** Втратити посаду. *Кавун став тут головою* [колгоспу]. *Це був крутий поворот у його житті, такий крутий, що молодий голова в перші місяці трохи не* ***вилетів із сідла*** (З газети).

ВИЛИВАТИ

232. **ВИЛИВА́ТИ / ВИ́ЛИТИ ЖОВЧ.** Виявляти чим-небудь недоброзичливість, неприязнь, злобу (перев. у розмові). *Кобра ще довго* ***виливав*** *свою* ***жовч,*** *але його ніхто не слухав* (О. Слісаренко); *Є двоє-троє колег по лікарні, які знаходять час не вдовольнятися становищем .. і* ***жовч*** *свою в кулачок* ***вилити*** (Іван Ле).

233. **ВИЛИВА́ТИ / ВИ́ЛИТИ [СВОЮ́] ДУ́ШУ** *кому, перед ким і без додатка.* Щиро ділитися з ким-небудь найпотаємнішим, тим, що хвилює, наболіло. *На війні хлопці не стануть першому зустрічному* ***виливати свою душу,*** *а вже коли виливають її, то тільки справжньому другові* (П. Автомонов); *Говорили всі, хто бажав перед представником центра* ***вилити*** *наболілу* ***душу*** (І. Кириленко); *Данило взяв дочку обома руками й заговорив. Взагалі не дуже балакучий, він інколи любив* ***вилити душу*** *в патетичному монолозі* (Л. Дмитерко); // Висловлювати свої почуття, переживання. *Багато знала й багато співала пісень стара Гафійка, але ні в одній з них не тужила так,* ***душу*** *всю* ***виливаючи,*** *як у пісні про славного Яношіка* (Г. Хоткевич); // Досхочу наговорюватися; виговорюватися. *Чоловік мав потребу* ***вилити*** *комусь* ***душу..*** *Бачить, п'яний іде — підійшов і давай розповідати йому* (Укр. анекдот); — *Куди все зникає? Оте бажання* ***вилити душу,*** *вийти увечері на вулицю, до людей. Як раніше було, поручкатися: — Доброго вам здоров'я... — І вам доброго...* (А. Камінчук). **ВИЛИВА́ТИ [СВОЄ́] СЕ́РЦЕ.** *Заспівали в полі пісню трактористи,* ***виливають серце*** *у словах простих* (В. Сосюра).

234. **ВИЛИВА́ТИ / ВИ́ЛИТИ СЛЬО́ЗИ.** Гірко плакати. *Дивилася* [мати] *за батьком,* ***виливаючи сльози,*** *а він усе далі, та й за гору зайшов* (Марко Вовчок); ***Виллє*** [сиротина] ***сльози*** *на могилу — Серденько спочине* (Т. Шевченко).

235. **ВИЛИВА́ТИ (ли́ти) / ВИ́ЛИТИ ПОМИ́Ї** *на кого, грубо.* Ганьбити, заплямовувати кого-небудь, звинувачуючи в чомусь осудливому. *Сам* [Прудон] *зажив собі слави, а сам не так уже й погано уживався з порядками Луї Філіпа і Гізо, як ви уживаєтеся з сучасним режимом, хоча потроху бурчите і* ***виливаєте*** *на нього ліберальні* ***помиї*** (М. Стельмах); — *Прочитав* [Дмитро Федорович] *лютощами сповнену писанину. Не обурювався, не доводив, що то наклеп. Тільки й сказав: — Я не знаю, хто* ***ллє*** *ці* ***помиї*** *на мене* (В. Большак); *Русевич, виступаючи вдруге, почав з того, що постарався* ***вилити*** *на своїх противників якнайбільше* ***помиїв*** (Ю. Шовкопляс). **ВИЛИВА́ТИ ПОМИ́Ї НА ГО́ЛОВУ** *кому.* [Віталій:] *Не деріть так високо носа, а дивіться під ноги, щоб часом не спіткнулись та не впали в помийницю з тими* ***помиями,*** *що зараз* ***виливаєте на голову*** *мені, братові, його дитині!* (І. Карпенко-Карий). **ОБЛИ́ТИ ПОМИ́ЯМИ** *кого.* — *Ти ще відповіси за такі слова і за те, що дівчину* ***облив помиями*** *і що силу приклав...* (В. Вільний).

ВИЛИЗАНИЙ

236. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.)* **ВИ́ЛИЗАНИЙ [ЯЗИКО́М].** Дуже чистий. *Вночі .. був великий дощ. Це я побачив вранці, коли вибіг за ворота,— вся трава нахилилася в один бік, а колії були* ***наче вилизані язиком*** (П. Панч).

ВИЛІЗТИ

237. **ВИ́ЛІЗТИ (ви́йти) / ВИЛА́ЗИТИ (вилі́зати, вихо́дити) БО́КОМ** *кому і без додатка.* Погано кінчитися, мати погані наслідки для кого-небудь. *Ну, й поділився я своєю прикрістю з колегами-водіями на робітничих зборах. Що й* ***вилізло мені боком:*** *Коровін звільнив мене з роботи* (З журналу); — *А про те ваше хазяйнування я знаю. Знаю... Воно тобі ще* ***боком вилізе*** (О. Копиленко); *А ти згадай криваве дишло, Яке фашистам* ***боком вийшло!*** *Яке хребет їм перебило* (В. Іванович); *Ті витівки (бувало... ненароком...)* ***Вилазили,*** *скажу брутально,* ***боком*** (М. Рильський); *Вся наша фальш, вся тупість, .. увесь наш псевдодемократизм, перемішаний з сатрапством,— все* ***вилізає боком*** *і котить на нас* (О. Довженко); // Не піти на користь, не приносити користі.

Не микайся, Грицю, на дурницю, бо дурниця боком вилізе! (Укр.. присл..); *Чуже добро боком вилізе* (Укр. поети-романтики..); // Не проходити даремно, бути причиною покарання за щось. [Домаха:] *Звичайне, ви на гроші пожаднились* [поласились], *отож і підлестились укупі з своєю дочкою! Та скажіть ви своїй прекрасній панночці, що її ті гроші й худоба **боком вилізуть!*** (Олена Пчілка); *Це їм* [панам] *так не минеться, чужа кривда **вилізе боком*** (М. Коцюбинський). **ЛІЗТИ (полізти) БÓКОМ.** *Недаром тобі людська праця **боком лізе*** (Укр.. присл..); *А Біда й відповідає: — Получилась єрунда* [дурниця], *Що схопила ненароком, Те мені **полізло боком*** (С. Воскрекасенко).

ВИЛІЗЬ

238. **ХОЧ ІЗ ШКУ́РИ ВИ́ЛІЗЬ,** *згруб.* Обов'язково дістань де завгодно і будь-якими засобами; візьми де хочеш. *А попідростали* [діти] *— в голові туманіє. Тому чоботи, тому крамні штани, тому картуза, тому чорта-біса, а ти, батьку, **хоч з шкури вилізь,** а дай* (А. Іщук).

ВИЛІПЛЕНИЙ

239. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **З ВÓСКУ (із гі́псу) ВИ́ЛІПЛЕНИЙ.** Надзвичайно блідий (про обличчя). *Вони* [солдати почесної варти] *байдуже поглядали на виссане му́кою, **наче з воску виліплене** обличчя, на міцно склеплені повіки, за якими не було уже нічого живого: тільки холод і тлін* (А. Дімаров); *Обличчя стало на мить **як із гіпсу виліплене** — неживе* (А. Головко).

ВИЛІТАТИ

240. **ВИЛІТÁТИ / ВИ́ЛЕТІТИ В ТРУБУ́.** **1.** Зовсім розорятися, лишатися без будь-яких засобів існування. — *Я багато не прошу... Хай би надали вільготу бити колодязі до Перекопу.. А то мислимо хіба: з тельбухами **вилетів у трубу!*** (О. Гончар); *Бізнес диктує темп... Даси маху — можеш погоріти, **вилетиш в трубу*** (Ф. Маківчук). **2.** Не давати потрібної користі; марно витрачатися, пропадати. — *Менше начальства буде, то й менше дурних трудоднів **у трубу вилітатиме*** (Ю. Збанацький); *І хіба не прикро, що лише 30 процентів його* [вугілля] *виконують корисну роботу, а 70 процентів, як то кажуть, **вилітає в трубу*** (З журналу); *Однак, мабуть, дуже грішною була спадщина Кабашних, не пішла вона Лук'янові в руку: **вилетіла в трубу*** (О. Гончар). **3.** Зникати, не виправдовувати себе. — *Кінчив навчання, вірував, молився і викохував свій сад. Але от прочитав я пана Дарвіна, віра моя, як би це сказати...— **Вилетіла в трубу,**— перехопив Мічурін* (О. Довженко).

ВИЛУПИ

241. **ХОЧ ІЗ КОЛІ́НА ВИ́ЛУПИ.** Обов'язково дістань де завгодно і будь-якими засобами; візьми де хочеш. *Що велять заплатити, те заплати, **хоч із коліна вилупи*** (І. Франко); — *А тут було прийде строк платить панові чинш за оту березу... Давай, **хоч з коліна вилупи!*** (І. Нечуй-Левицький); — *Вередлива була* [жінка]. *І те їй давай, і друге принеси, **хоч із коліна вилупи,** а щоб було!* (Б. Лепкий). **З КОЛІ́НА ВИ́ЛУПИТИ.** *Ну, а звідки в мене ці гроші, не суди — в багачів доробився, **з коліна мав вилупити?*** (П. Козланюк); *Звідки я тепер візьму вісім злотих? **З коліна вилуплю?*** (Ірина Вільде).

ВИЛЯСКИ

242. **АЖ ВИ́ЛЯСКИ ПІШЛИ́ / ЙШЛИ́.** Дуже сильно, з лунким звуком. — *А він таки правий... Коли гарячкуєш, хапаєшся за все відразу, то чогось та не добачиш... Ось воно тобі й дасть по потилиці, **аж виляски підуть...*** (А. Хорунжий); *Кричала* [Соловейчиха], ***аж виляски йшли:*** *— Та я свого руками ось цими придушу — не пущу до комуни* (А. Дімаров); — *І граю на баяні, і гопака ріжу, і долонею по колінах поплескую. **Аж виляски йдуть*** (В. Кучер). **АЖ ВИ́ЛЯСКИ РОЗЛЯГÁЮТЬСЯ.** *А в панському саду соловейко чи плаче, чи сміється, **аж виляски розлягаються*** (С. Васильченко). **АЖ ÓДЛЯСКИ ПІШЛИ́.** *І старий запорожець, і гадки й думки не маючи про свою неминучу смерть, зареготався щирим реготом, **аж одляски на майдані пішли*** (І. Нечуй-Левицький).

ВИЛЯТИ

243. **ВИЛЯ́ТИ / ЗАВИЛЯ́ТИ ХВОСТÓМ.** **1.** Хитруючи, зволікати що-небудь, ухилятися від чого-небудь. *Тому нехай вірш мій оцей і звучить Як ще одна скарга на тих, хто замість служити **виляє хвостом*** (С. Олійник); *А прус **хвостом не завиляє..,** Як дуже Дойда налягає, І як Чухрай угонку дав* (І. Котляревський). **2.** Лукавити, лицемірити або підлещуватися до кого-небудь. *Лукавий чоловік словами нас голубить.. А ближче придивись ти — і видно, що **виля хвостом*** (Л. Глібов).

ВИМАНИТИ

244. **І КАЛАЧЕ́М НЕ ВИ́МАНИТИ** *кого.* Не можна вмовити кого-небудь піти звідкись. *У могилу і дубцем не заженеш, а з могили **і калачем не виманиш*** (Укр.. присл..).

ВИМІР

245. **ЧЕТВЕ́РТИЙ ВИ́МІР.** Невідомий, таємничий світ. *Є припущення, що НЛО — .. туристи з інших міжгалактичних цивілізацій або*

фокусники з **четвертого виміру,** *або жартівники з антисвіту* (А. Крижанівський); *Може навіть статися, що* **четвертий вимір** *(горезвісна галузь, куди фантасти, філософи і фізики звично запихають все незрозуміле) справді зберігає все суще* (З журналу).

ВИМІТАТИ

246. **ВИМІТА́ТИ / ВИ́МЕСТИ ПІД МІТЛУ́** *що.* Забирати все начисто, зовсім нічого не лишаючи. *Насувався голод.., а "рятівники"* [інтервенти] *тим часом* **під мітлу вимітали** *всі запаси хліба, що були в порту* (О. Гончар); *— Хто хоче пити молоко, фуражу залишав би, — сказала Тоня.. А то влітку весь фураж* **під мітлу вимetуть,** *а навесні, коли худоба дохне, знову давай його назад, із станції тягачами по багнищі тягнуть* (О. Гончар). **ПОВИМІТА́ТИ ПІД МІТЛУ́** (про все). *— Є дані, — знову продовжував херсонський посланець, — що греки зараз беруть хліб у Хорлах,* **під мітлу** *заповзялися усе* **повимітати,** *як зробили це і в нас, у Херсонськім порту* (О. Гончар).

ВИМОВИТИ

247. **НЕМА́ КОЛИ́ Й СЛО́ВА ВИ́МОВИТИ** *кому.* Хто-небудь дуже зайнятий, заклопотаний. *Комбінезони їхні — це шмат мазути, ніхто й прати не береться, темп роботи такий, що* **нема коли** *тобі* **й слова вимовити** (О. Гончар).

ВИМОТУВАТИ

248. **ВИМО́ТУВАТИ (висо́тувати) / ВИ́МОТАТИ (ви́сотати) [УСІ́] ЖИ́ЛИ. 1.** *з кого і без додатка.* Виснажувати, знесилювати кого-небудь непосильною, надмірною роботою, експлуатацією або посиленими вимогами. *— Думаєш, довіку отак будуть пани над нами панувати,* **жили вимотувати,** *на нашій кривавиці розкошувати?* (А. Головко); *— Це тобі тепер не на економії за п'ятнадцять копійок* **жили вимотувати** (М. Стельмах); *Особливо у фаворі в нього був малий Маковей. Йому лейтенант дарував різні пільги,* **вимотуючи жили** *з Маковейчикових напарників-телефоністів* (О. Гончар); // Забирати багато сил, завдаючи надмірних клопотів, турбот кому-небудь. *— Не зобижають вас, Григорію Стратоновичу, в нашому селі? — Та, здається, поки що я більше декого зобижаю. Безбородько скаржиться, що* **жили вимотую** *з нього будівництвом школи* (М. Стельмах); *—* **Вимотає** *цей сад* **усі жили** *з нас... А чи окупиться?* (О. Гончар); *Не знаєте, що мені ваша школа ось тут — о, що ви мені* **всі жили вимотали** (А. Пастушенко).
2. Знущатися з кого-небудь, завдавати страждань комусь. *— Швидше, швидше вже йдіть, кати! Не* **вимотуйте жил,** *не катуйте цим до божевілля страшним чеканням, стріляйте вже, мерзотники, хай швидше всьому буде кінець!..* (Ю. Збанацький). **ПОВИМО́ТУВАТИ УСІ́ ЖИ́ЛИ** (повністю або про багатьох). *Я багато горя зазнав від бояр наших,* **повимотували усі жили,** *а тут ще й угорські бояри лізуть* (А. Хижняк).
3. *зі словоспол.* з с е б е́. Тяжко працюючи, знесилюватися, виснажуватися. *У неї вже руки посохли од праці, вона вже* **жили** *з себе* **висотала,** *аби не здохнути, прости Господи, з голоду* (М. Коцюбинський).

249. **ВИМО́ТУВАТИ (витяга́ти, мота́ти) / ВИ́МОТАТИ (ви́тягти) [ВСЮ] ДУ́ШУ** *з кого і без додатка.* **1.** Завдавати клопотів, мук, страждань кому-небудь, набридаючи чимсь неприємним. *Чи знав же він, що хлопець стане йому карою, невблаганним слідчим, який нічому не вірить, про все допитується, кожну дрібницю хоче з'ясувати і* **вимотує душу** *щоденно, щохвилинно?* (І. Микитенко); *Малий Захарко не сьогодні-завтра теж умре, а поки що* **вимотує всю душу** *отак-о своїм вищанням!* (Грицько Григоренко); *Все пережите знову і знову оживало, перед нею проходили тривожні дні, ятрили ще не загоєні рани,* **вимотували душу** (М. Томчаній); *Отак мені з півроку* **мотали душу** *— дай і дай* (О. Ковінька); *Я знаю, що то єсть попасти в Петербург на 10 днів — самі "конки"* **душу витягнуть!..** (Леся Українка).
2. *тільки* **витяга́ти / ви́тягти ду́шу.** Згубити, умертвити. *— То ж коли він* [Морозенко] *вас в селі недалеко від домівки застукає, а як — не доведи Боже! — де в голому полі або в лісі заскоче, то там й* **душу витягне** (Панас Мирний).

250. **ВИМО́ТУВАТИ (мота́ти, тягти́, тягну́ти) / ВИ́МОТАТИ (ви́тягти) [ВСІ] КИШКИ́** *з кого і без додатка.* Мучити, знесилювати кого-небудь чимсь. *— Не полюбляю я вашого брата, священників, бо вони або милостиню канючать, або* **кишки** *з людей* **мотають** *казаннями* (З. Тулуб); *Після Хоми почали й інші майстри ставити йому запитання, але цехмістер зупинив їх.— Та чого ви, панове, з нього* **кишки тягнете?** *Німець не витримає: це не наш брат, жилуватий козак* (З. Тулуб); *Христя слухала матір, а сама думала: от і піймайся такому в невістки,— усі з тебе* **кишки вимотає..** *буде гризти, поки загризе* (Панас Мирний). **ПОВИМО́ТУВАТИ КИШКИ́** (про багатьох або тривалий час). *Фінк обіцяв* **повимотувати кишки,** *повідбивати печінки й селезінки, якщо пропаде хоч сантиметр турецької ганчірки* (П. Загребельний); *— Ну й мороки було з вами, бісові татарюги!* **Всі кишки** *мені* **повимотували** (З. Тулуб).

ВИНАХОДИТИ

251. **ВИНАХО́ДИТИ / ВИ́НАЙТИ ВЕЛОСИПЕ́Д.** Займатися розробкою, пошуками і т. ін. того, що вже давно відоме. *Коли ми говоримо "винайти велосипед", то маємо на думці марнування зусиль на пошуки, що їх уже давно завершили інші люди Отже,* ***винаходити велосипед*** *— це гайнувати час* (З журналу); *— Хочеш заново* ***винайти велосипед?*** *Це все кустарщина і самодіяльність! — впевнено відрубав Хворостенко* (М. Стельмах).

ВИНЕСТИ

252. **ВИ́НЕСТИ / ВИНО́СИТИ НОГА́МИ ВПЕРЕ́Д (наперéд)** *кого, фам.* Хто-небудь помре, загине або буде похованим. *Мешканців не видно — поховалися десь чи вибралися, а кого й* ***винесли ногами вперед*** (А. Хорунжий); *Якщо живим не можна вийти звідси —* ***вперед ногами винесуть*** *мене* (Л. Костенко); *Хай пиндючаться* [окупанти] *пихато — їм життя у нас не мед: скоро* ***винесемо з хати всіх ногами наперед*** (С. Голованівський); *— Звідси вийде тільки той, хто запишеться до артілі. Микито, замкни двері!. — А як хто не схоче писатись? — Запитав хтось несміливо. — Хто не схоче, того* ***винесуть наперед ногами..*** *Оце ви думаєте для чого? — ткнув* [Юхим] *рукою в наган* (А. Дімаров). **ВИЇ́ХАТИ ВПЕРЕ́Д НОГА́МИ** (померти). *— Про те, щоб зовсім кинути полювати, Олексі Івановичу і на думку не спадало... — Хоч на горличку, хоч на горобця... Аж поки* ***вперед ногами*** *з хати не* ***виїду,*** *рушниці не кину! — твердо заявив Олекса Іванович* (Остап Вишня).

253. **ВИ́НЕСТИ / ВИНО́СИТИ НО́ГИ.** Втечею врятуватися від небезпеки, очевидної смерті. *Ти ж бачив, який гамір і рух був на дорозі. Могли і шелесту наробить, могли і ніг своїх не* ***винести,*** *— пояснив Вихор* (В. Кучер); *Влітку 1943 року біля Канівського мосту партизани розгромили загін фашистських зв'язківців. Операція була сміливою й несподіваною. Вцілілі гітлерівці ледве* ***винесли ноги*** (З газети); // *звідки.* Втекти звідкись. *Окупантам було вже не до війни з партизанами, вони думали про те, як би живими* ***винести ноги*** *з цього невдячного краю* (Ю. Збанацький).

ВИНОСИТИ

254. **ВИНО́СИТИ / ВИ́НЕСТИ НА ЛЮ́ДИ** *що.* **1.** Робити що-небудь відомим іншим; розголошувати. *Ніколи в походах не згадував Данило про Анну — не* ***виносив на люди*** *свою тугу за домівкою* (А. Хижняк); *По тих словах Текля мало не згоріла з сорому, дорікала матері, що* ***винесла на люди*** *таємницю дівочого серця* (К. Гордієнко). **2.** Ознайомлювати кого-небудь з чимсь, давати можливість іншим оцінювати що-небудь. *Кожний художній твір звітує з тої хвилини, коли автор* ***виносить*** *його* ***на люди*** (З журналу).

255. **ВИНО́СИТИ / ВИ́НЕСТИ СМІТТЯ́ З ХА́ТИ** *перев. із запереч.* Розголошувати таємницю або розповідати про те, що стосується лише вузького кола людей чи сім'ї. *Вона й справді сама нікого не обмовляла,* ***не виносила з хати сміття,*** *але була не від того, щоб послухати всячину десь біля магазину* (І. Муратов); *— Є інший спосіб обробки негідного суб'єкта — домашній. Щоб* ***не виносити сміття з хати.*** *— Ремінець? — психоневролог запитливо вигнула брови дугами* (І. Волошин); *— Виступи повинні бути культурними. Щоб артіль не осоромити, начальство не підвести і* ***сміття з хати не винести*** (Є. Кравченко).

256. **ВИНО́СИТИ (нести́) / ВИ́НЕСТИ НА СВОЇ́Х ПЛЕ́ЧА́Х (на собі).** Виконувати тяжкі, відповідальні обов'язки, долати якісь труднощі і т. ін. самостійно, без чиєї-небудь допомоги. *Головний тягар наступу в ці дні* ***виносили на собі*** *сапери* (О. Гончар); *Я сам учителював довгенько, починаючи з важкого дня для нашого народу та й для нашої школи 1919 року, я на власні очі бачив, яку многотрудну, воістину подвижницьку роботу* ***несли на своїх плечах*** *і сільські, і міські вчителі* (М. Рильський); // Зазнавати на собі тягар чого-небудь. *Те* [погане життя], *що було колись в Ковалівці, люди* ***винесли на своїх плечах,*** *бодай воно більше не верталося* (В. Кучер); *— Орали ми землю на коровах? Орали. Їли хліб пополам з половою? Їли.* ***Винесли*** *війну* ***на своїх плечах?*** *Винесли* (А. Хорунжий).

ВИНОСЬ

257. **ХОЧ СВЯТИ́Х ВИНО́СЬ [ІЗ ХА́ТИ].** Неможливо витерпіти, витримати щось. *Скрізь клопіт, халепа, сто лих! Так в мідні клекотить гарячій, Так в кабаці кричить піддячий, Як кажуть,* ***хоть*** [хоч] ***винось святих*** (І. Котляревський); *Коли до дядька Володимира хто звертався з позичкою, він спочатку ставав глухим, а далі або мовчав, або таке молов, що* ***хоч святих винось із хати*** (М. Стельмах); *— Якось гаман висунувся — впав на підлогу, і дід, прокинувшись, підняв такий лемент, що* ***хоч святих із хати винось*** (А. Дімаров).

ВИПАВ

258. **ЯК З О́КА ВИ́ПАВ,** *зі сл.* с х о́ ж и й. Зовсім, повністю, надзвичайно. *— Ось не балакайте,— переконувала тітка,— на матір воно схоже,* ***як з ока випало*** (О. Донченко).

ВИПАДАТИ

259. **ВИПАДА́ТИ / ВИ́ПАСТИ З ДУ́МКИ (з голови́, з па́м'яті).** Зовсім забуватися. *Їдемо ми на базар, а в мене ті слова з **думки не випадають*** (І. Нечуй-Левицький); — *Щось пам'ятаю... Пам'ятаю... Тільки зовсім було **випало з голови*** (Ю. Збанацький); *За цілий день **не випала** йому **з пам'яті** нинішня оказія* (Є. Гуцало).

260. **ВИПАДА́ТИ / ВИ́ПАСТИ З ПО́ЛЯ ЗО́РУ.** Залишатися непобаченим. — *Ну, Леоніде Павловичу,— кокетуючи, ніби зніяковів Діденко і навіть опустив голову, але так, що Людмила не **випала з поля зору**.— Яке це має значення!* (А. Головко).

261. **ВИПАДА́ТИ / ВИ́ПАСТИ З УВА́ГИ.** Залишатися непоміченим, невідчутним. *Батько продовжував читати газету. Але **з** моєї **уваги не випало** його внутрішнє роздратування* (К. Станіславський).

262. **ВИПАДА́ТИ / ВИ́ПАСТИ НА ВІКУ́** *кому, чиєму.* Щастити у чомусь; траплятися у житті. *І тільки небагатьом, буквально одиницям, **випадало на віку** спостерігати політ кулястих блискавок* (Незвич. і грізне..).

ВИПАДКУ

263. **ВІД ВИ́ПАДКУ ДО ВИ́ПАДКУ.** Нерегулярно, несистематично. *Яворницький збирав фольклор не **від випадку до випадку**, а використовував для цього щонайменші можливості* (З журналу).

ВИПАДОК

264. **НА ВИ́ПАДОК** *чого.* Якщо буде, трапиться що-небудь; з настанням, появою і т. ін. *Нарешті в одній тайстрі знайшла бунду: якийсь запасливий опришок узяв **на випадок** дощу* (Г. Хоткевич); *Металіді зібрав свою капелу в глухій камері, договорився, що всі слухають концерт лежачи .. та що хор теж **на випадок** тривоги лягає собі на підлогу й "спить", як ні в чому не бувало* (І. Багряний). **У ВИ́ПАДКУ.** — *Очевидно, Бердичева йому не втримати. **У випадку** захоплення міста, Петлюра піде на Козятин через Житомир* (О. Довженко).

265. **НА КРА́ЙНІЙ ВИ́ПАДОК.** Якщо буде велика потреба, при відсутності іншого виходу. *В Святошині, Голосіївському лісі київські ополченці готувалися до захисту міста **на крайній випадок*** (П. Загребельний); *Коли мене паразити* [фашисти] *візьмуть вішати, я буду їм уголос читати слова батька Тараса. Це мені видиться така моя смерть **на крайній випадок*** (Ю. Яновський).

266. **ПРО ВСЯ́КИЙ (про всяк) ВИ́ПАДОК.** Передбачаючи можливу потребу. — *На передній лівій нозі коня хляпала підкова, — показує Іван Панасович на чітко окреслений слід. **Про всякий випадок** зробимо відтиск,— носком чобота окреслює й прямує полем* (М. Стельмах); // Для уникнення можливої небезпеки або чогось непередбаченого. *Додому повертали ми, не поспішаючи, **про всяк випадок** знову ж не навпростець, а через Вижинівку* (І. Муратов); *Мироненко зайшов по шию у воду і відштовхнув пліт. **Про всяк випадок** прив'язав себе до деревини* (С. Голованівський). **НА ВСЯ́КИЙ (на всяк) ВИ́ПАДОК.** — *Я взяв з собою два операційні костюми і маски **на всякий випадок*** (Ю. Щербак); *Господар ферми, закопавши **на всяк випадок** чоботи в землю і нарядившись у драні черевики, стояв біля воріт і прощався* (О. Гончар).

ВИПАСТИ

267. **ВИ́ПАСТИ / ВИПАДА́ТИ НА ДО́ЛЮ** *кому, кого, чию.* **1.** Дістатися кому-небудь. *Ориші **випала на долю** кривобока стара хатина без стріхи, з дірчавою оселею, без дверей у сіни* (Панас Мирний).
2. Стати неминучим у чиєму-небудь житті. [Кассандра:] *Вона лиш те чинити мусить, що їй **на долю випало*** (Леся Українка).

ВИПИРАЄ

268. **ВИПИРА́Є ДУХ,** *безос.* Дуже важко дихається. *Душить її, під серце підступає, у грудях давить, **дух випирає**...* (Панас Мирний); *Холодний поміст давив мою щоку, перед очима я бачив чобіт, великий, мокрий, а на мені вага — коліна, руки, аж **випирало дух**...* (М. Коцюбинський); *Від швидкої ходи **випирало дух**, піт заливав очі, а в горлі щеміло* (Григорій Тютюнник).

ВИПИТИ

269. **ВИ́ПИТИ / ВИПИВА́ТИ (пи́ти) ГІРКУ́ (по́вну) [ЧА́ШУ] ([по́вний] ківш [ли́ха]) [ДО КРА́Ю (до дна)].** Зазнати повною мірою багато горя, страждань, клопоту, неприємностей; настраждатися. — *Сотки, тисячі нещасних* [втікачів] *попадалися до рук козакам — мусили **випити гірку до краю*** (М. Коцюбинський); *Хоч би ж хтось хоч колись передав братам, яку він **гірку чашу** за них **випив**!..* (І. Багряний); *Як Шевченко, так і Осьмачка були мучениками, яким .. довелося **випити до дна гірку чашу** страждань. Тому й вони обидва ввійшли в українську історію як величні символи приниженого, але невмирущого народу* (Ю. Стефаник); *З неусвідомленою гіркотою в серці мав прокинутися* [Іваниця] *лиш для того, щоб **випити ту гірку чашу до дна**: прокинувся і побачив Ойку, яка прийшла коли й не до*

Дуліба, то принаймні не до нього (П. Загребельний); *О, ці самотні наші матері! **Випивши повну чашу лиха,** настраждавшись на холодних вітрах долі, вони прагнуть для своїх дітей найліпших затишків* (П. Загребельний); *Він **випив ківш лиха** і, можливо, котячі думки про облуду і марність цього світу повстали йому в котячій голові* (В. Підмогильний); *За коротке своє життя **випила** дівчина **лиха повний ківш*** (О. Ільченко); *— Я теж, Григорію Стратоновичу, **пив свою чашу** в тридцять сьомому році* (М. Стельмах). **ПИ́ТИ ГІРКУ́ ДО ДЕ́НЦЯ.** [Зінька:] *Перед ким я скорилася, жебрала, у ногах лазила? — Перед катом своїм!.. Не скорялася, сьомий рік **пила гірку,** доп'ю її **до денця*** (М. Кропивницький). **ВИ́ПИТА ПО́ВНА ЧА́ША ЛИ́ХА ДО ДНА.** *О рідна земле, мати наша, многостраждальна сторона, гіркого **лиха повна чаша** тобою **випита до дна*** (І. Гончаренко). **ЧЕРПНУ́ТИ КІВШ ЛИ́ХА.** *Й Саливон, і батько **черпнули ківш лиха** на германській війні* (М. Стельмах).

ВИПИТУВАТИ

270. **ВИПИ́ТУВАТИ РО́ЗУМУ** *у кого і без додатка.* Дізнаватися про що-небудь у когось або перевіряти чию-небудь обізнаність у чомусь. *— Де ви мене в лісі бачили? Де? — з викликом глянув на полісовщика. — Дурний ти, мов колода, а не журишся. Гадаєш, **розуму випитую?** Ви біля мене вже порожняка мчали* (М. Стельмах).

ВИПЛАКАТИ

271. **ВИ́ПЛАКАТИ (спла́кати) / ВИПЛА́КУВАТИ (спла́кувати) О́ЧІ.** Довго і часто плакати. *Буду сина ждати. Та й чи ждати, чи не ждати? Ждала дні і ночі; Не доїла, не доспала, **Виплакала очі!*** (Я. Щоголів); *— Бачитимеш Григора Любистка у царській церкві, передай, що його Марусина **виплакала очі,** виглядаючи на шляхах...— казала дебела тітка Явтушиха* (М. Лазорський); *Розійшлися їхні долі, за них* [дітей] *батьки в костьолі **Сплакують** старенькі **вічі*** (Д. Павличко); // Плачучи, зіпсувати собі очі, зір. *Од раннього ранку до пізньої ночі Я плачу без тебе і **виплакав очі*** (Пісні та романси..); ***Сплакала очі** темної ночі, що світонька не бачу* (П. Чубинський). **ПРОПЛА́КАТИ О́ЧІ.** *Висохну од жалю і **проплачу очі,** Тебе не забуду ані вдень ні вночі* (Укр.. пісні).

ВИПЛИВАТИ

272. **ВИПЛИВА́ТИ / ВИ́ПЛИСТИ НА ЧИ́СТУ ВО́ДУ.** Ставати відомим. *Не все **випливло на чисту воду,** але й за те, що розкрилось, довелося .. постояти прив'язаному до стовпа ганьби* (М. Стельмах).

273. **ВИПЛИВА́ТИ (виринáти) / ВИ́ПЛИСТИ (ви́ринути) НА ПОВЕ́РХНЮ.** 1. Ставати відомим (про те, що приховується). *Почував* [Павло], *що як тільки заговорить, то недавнє минуле одразу **випливе на поверхню** і він знову опиниться душею в тому проклятому таборі* (В. Кучер); *Маковей не втримався, щоб не розповісти товаришам про свою конфузну пригоду. Дещо він, звичайно, намагався прикрасити, але робив це так невміло, що правда, нарешті, **випливла на поверхню.** Товариші підняли його на глум* (О. Гончар).
2. *чого і без додатка.* З'являтися де-небудь. *Рафаїл якось автоматично **виринув на поверхню,** коли Аркадієві треба було позичити грошей* (Ірина Вільде).

ВИПОРЕ

274. **З-ПІД СТОЯ́ЧОГО ПІДО́ШВУ ВИ́ПОРЕ.** Дуже хитрий, спритний, кмітливий. *Вибрешеться* [Володко], *відопреться в живі очі, вискочить із видимої загибелі. А хитрий і **із-під стоячого підошву випоре!*** (Л. Мартович); *— Так, — згоджуюсь, але ж проти твоїх хитрощів та мудрощів знайдуться такі, що й **з-під стоячого підошву випорють.** І матимеш від них таку честь, мов собаці лико* (Є. Гуцало).

ВИПОРСНУТИ

275. **ВИ́ПОРСНУТИ З-ПІД О́КА** *чийого, кого, із запереч.* Залишитися непоміченим, непобаченим. *Уважна, доскіплива, жваво постукує* [вчителька] *по класу у своїх модельних на високих каблуках, .. зазирне сюди й туди, ніхто **не випорсне з-під** її **ока*** (О. Гончар).

ВИПРАВИТИ

276. **ВИ́ПРАВИТИ ЩЕ́ЛЕПИ** *кому, згруб.* Сильно побити кого-небудь. *Ще ніколи піщани не зазнали такого лиха, як тоді, коли ними правила міцна рука товстопузого Потаповича. Не одному вона **виправила щелепи*** (Панас Мирний).

ВИПРОБОВУВАТИ

277. **ВИПРОБО́ВУВАТИ ДО́ЛЮ.** Наражатися на небезпеку. *Щоб не **випробовувати** більше **долю,** вона гучно заплескала в долоні* (З газети).

ВИПРОСИШ

278. **[І] ЛЬО́ДУ (кри́ги) СЕ́РЕД (посере́д) ЗИМИ́ НЕ ВИ́ПРОСИШ** *у кого, зневажл.* Хто-небудь дуже скупий. *— Ніно Митрівно, та в них **льоду серед зими не випросиш!*** (А. Головко); *— Подивіться, люди, на нього. Та кому не звісно, що в нього й **посеред зими льоду не випросиш...*** (В. Речмедін); *В отих кугуток хутірських .. **і криги серед зими не випросиш!*** (О. Гончар).

ВИПРОСТУВАТИ

279. **ВИПРО́СТУВАТИ (розправля́ти) / ВИ́ПРОСТАТИ (розпра́вити) ПЛЕ́ЧІ.** Починати виявляти повною мірою свої сили, здібності; сміливо, рішуче діяти. *Гноблений, він* [народ] ***випростував плечі** і гримів повстаннями Олекси Довбуша і Лук'яна Кобилиці* (М. Рильський); *Де колишнє чайкою тужило, Ти зростаєш, світла наша сило, Розквітаєш в злагоді, в труді, **Розправляєш плечі** молоді* (М. Рильський).

ВИПУСКАТИ

280. **ВИПУСКА́ТИ / ВИ́ПУСТИТИ ВІ́ЖКИ З СВОЇ́Х РУК.** Поступатися владою, керівництвом. *Онися Степанівна, як стара господиня в домі, й не думала **випускати з своїх рук** господарських **віжок*** (І. Нечуй-Левицький); *З'явилась розгубленість. Доктор Гуль зорієнтувався, в чому річ, і вирішив **не випускати віжок з своїх рук*** (Л. Дмитерко).

281. **ВИПУСКА́ТИ / ВИ́ПУСТИТИ З ПО́ЛЯ ЗО́РУ** *кого, що.* **1.** Переставати бачити кого-, що-небудь. *Вони* [Іван Ілліч та Ада] *впізнали мене, всміхнулись так, наче тільки мене й хотіли бачити отут, усамітнившись, і я, ступивши два кроки назад, уже **випустив** їх **із поля зору*** (Є. Гуцало).
2. Переставати стежити за ким-, чим-небудь; послаблювати увагу до кого-, чого-небудь. *Пан Кшивокольський ніколи **не випускав** Олекси Довбуша **з поля зору*** (Г. Хоткевич).
3. *що.* Не враховувати чого-небудь, забувати про щось. *Нероздільну єдність об'єктивного і суб'єктивного, історичного і психологічного, епічного і ліричного моментів аж ніяк не можна **випускати з поля зору*** (Л. Новиченко); —*Докія Миколаївна не могла зовсім **випустити з поля зору** тонких психологічних особливостей складної натури свого сина* (З газети).

282. **ВИПУСКА́ТИ / ВИ́ПУСТИТИ З РУК.** **1.** *що.* Втрачати що-небудь, не вміти скористатися чимсь. — *Ми через свою недалекоглядність **випускаємо з рук** землю, випускаємо час і переходимо на прокисле чиновницьке життя і харчі* (М. Стельмах); — *Невже оце мені й не їхати?.. Як! Щоб я **випустив із рук** таку оказію?* (М. Коцюбинський); — *Замаху не робимо ні на кого, хочемо тільки **не випустити з рук** свого* (М. Лазорський).
2. *кого.* Відпускати кого-небудь, давати можливість піти від когось, залишити когось. *Фірма "Поляк" на Довгій вулиці дійсно була фірмою дуже оперативною. Вона **не випускала з рук** жодного покупця, поки його не задовольнить* (Переклад С. Масляка); — *Ти думаєш, як нас наздоженуть, дак я тебе живу **випущу з рук**? Чорта з два кому після мене дістанешся!* (П. Куліш); // Постійно тримати біля себе. *Стара як обійняла її* [панночку], *то й **з рук не випускає**, цілує й милує та любує* (Марко Вовчок).
3. *тільки недок., із запереч., чого.* Весь час, постійно займатися якоюсь справою. *Останні три тижні він **не випускав** пензля **з рук*** (А. Шиян); *Це вже мені так на роду написано, від народження до смерті меча **з рук не випускати*** (А. Хижняк).

283. **ВИПУСКА́ТИ / ВИ́ПУСТИТИ З УВА́ГИ** (*прост.* **з ви́ду**) *що.* Забувати про що-небудь, не враховувати чогось. *Автор, стоячи на тій точці зору, що проблема перекладу — лінгвістична проблема, і **випускаючи з уваги**, що це насамперед проблема мистецька, ігнорує .. особливості художнього перекладу* (М. Рильський); *Побачивши його за сорок верст від Троянівки, Оксен жахнувся: закрутить старого війна, пропаде чоловік, бо ж він далі Бєєвої гори ніде не був. "І як же я не помітив? Зовсім **з виду випустив**",— докоряв себе Оксен* (Григорій Тютюнник).

284. **ВИПУСКА́ТИ (розпуска́ти) / ВИ́ПУСТИТИ (розпусти́ти) ПА́ЗУРІ (кі́гті),** *несхв.* Виявляти ворожість, нетерпимість до кого-небудь або готовність дати відсіч комусь. *Шляхтич **випустив** нарешті **пазурі**. Вівся з нами, мов колонізатор, мов плантатор* (П. Загребельний); *Її взяв острах: адже вона лишилася віч-на-віч з цим самотнім, дикуватим парубком. Смирний-смирний, а дивись і **випустить пазурі*** (В. Речмедін); *Люті звірі Прийшли в овніх шкурах І **пазурі розпустили**...* (Т. Шевченко).

ВИПУСТИТИ

285. **ВИ́ПУСТИТИ / ВИПУСКА́ТИ В СВІТ** *що.* **1.** Створити що-небудь. *І даремно по ночах .. гупали дзвіниці, щоб люди рятували панський хліб чи оселі. Люди залишалися самі по собі, а вогонь теж сам по собі, неначе його й не рука людини широко **випустила в світ*** (М. Стельмах).
2. Видати, опублікувати, надрукувати. *Дозволяю собі піднести Вам на спомин частину своїх творів, що довелося до сього часу **випустити в світ** окремим виданням* (Панас Мирний); *І. Я. Франко **випустив у світ** цілу низку солідних наукових праць* (З журналу).

286. **ВИ́ПУСТИТИ / ВИПУСКА́ТИ З О́КА** (**з оче́й**) *кого, що.* **1.** *із запереч.* Постійно бачити кого-, що-небудь, спостерігати за кимсь, чимсь або весь час дивитися на когось, щось. *Де по дорозі, де полем, по пояс загрузаючи в снігу, котили вони* [червоноармійці] *поперед себе дерев'яне колесо, залишали за собою тонку нитку телефонного кабеля. Він одразу ж поринав у сніг, доводилось ловити його на рогульки, щоб **не випустити з***

очей (Ю. Збанацький); *Вона що-небудь робить, а він, підперши руками кучеряву голову,* ***не випускає її з очей*** (Марко Вовчок).
2. Послабити увагу до кого-, чого-небудь. *Боговіз шпарко затягнувся димом, голос його підупав, послабшав: —* ***Випустили*** *його* [Степана] ***з ока..*** (Ю. Бедзик).

287. **ВИ́ПУСТИТИ / ВИПУСКА́ТИ КИШКИ́** *з кого, кому, зневажл.* Зарізати, заколоти, убити кого-небудь. *Бився він* [бугай] *люто, не розбираючи; на людину наскочить — людину вб'є, на кабана — кабану* ***кишки випустить*** (І. Муратов); *— Ти ще мені ниньки скажи. Я з тебе льотом* ***кишки випущу!*** *— визвірився бандит і рвонув з плеча карабін* (М. Стельмах); *— Скажіть вашому синові, якщо він ще наважиться дражнити мого собаку, я* ***випущу*** *з нього* ***кишки!*** *— гнівно кричав розлючений Максим* (Ю. Мокрієв); *— А той почав лаяти проклятого Мину із криком: "Рятуйте,* ***кишки випускає!****" — упав у калюжу* (О. Довженко). **ВИ́ПУСТИТИ ТЕ́ЛЬБУХИ (ба́ндури).** *— Ой ти, жебраче нещасний! — заревів придушено Жменяк, націлившись вилами палієві на живіт. Я з тебе* ***тельбухи випущу!*** (М. Томчаній); *Кричав Марусяк і грозив, що* ***бандури випустить*** *кожному, хто лиш буде мішатися не в своє діло* (Г. Хоткевич).

288. **ВИ́ПУСТИТИ ДУХ. 1.** *з кого і без додатка.* Убити, згубити кого-небудь. *Лигар ударом макогона* ***Дух випустив*** *із Емфіона* (І. Котляревський); [Борець:] *Хто сміливий, виходь на мене боротись, а хто ні, скоряйся мені, бо* ***дух випущу!*** (С. Васильченко).
2. Умерти, загинути. *Думка нараз пронизує мій мозок, як блискавка хмару: взяти б тебе, катюго, за горлянку, як ти мене тепер маєш взяти, та придушити до землі праведної, щоб ти й* ***дух випустив!*** (А. Хорунжий); // Здохнути (про тварину). *І все кортить* [Параскіці] *зробити щось лихе, погане. Наприклад: полетіти до Проліри, сісти на її корову,.. нестись.. в скаженій гонитві, аж поки .. худоба не* ***випустить*** *з себе* ***духу*** (М. Коцюбинський).

289. **ВИ́ПУСТИТИ ДУ́ШУ [З ТІ́ЛА]** *з кого, кому і без додатка.* Убити, згубити кого-небудь. [Василь:] *Так ти й даси йому* ***душу з тіла випустити?*** *Певне, будеш оборонятися* (Панас Мирний); *— Мовчи! — не дав він Babакуті рота розкрити.— Полигач буржуйський! І йди геть з-перед очей моїх. Бо я з тебе зараз* ***душу випущу!*** (А. Головко).

290. **[І] КУ́РКИ НІ́ДЕ (ні́куди) ВИ́ПУСТИТИ.** Дуже мало землі. *— Наша голота дожилась біля болота, що й* ***курки ніде випустити*** (П. Панч); [Данченко:] *Ти сама знаєш, яке в нас убозтво.* ***Курки нікуди випустити.*** *Без землі нам хоч зараз усім на Амур* (Б. Грінченко).

291. **НЕ ВИ́ПУСТИТИ (не пусти́ти) [НІ (ані́, і)] ПА́РИ З ВУСТ.** Затято мовчати, не сказати нічого. *Горецький терпеливо усе вислухав,* ***не випустив пари з вуст*** (М. Ю. Тарновський); *Оперезав* [курінний] *кийком злодія по плечах. Той тільки моторошно здригнувся і, убгавши голову в плечі, зціпив зуби,* ***не випустивши й пари з уст*** (С. Добровольський); *І знову всі мовчать. Дивна річ — як тільки скаже він, Анкулія, слово, відразу западає тиша, ніхто* ***й пари з вуст не пустить*** (М. Чабанівський); *Запанувала мовчанка. А Наталка... Боже мій! Впустивши оторочки і голку, вона стояла край столу, смертельно бліда,* ***не пустила й пари з уст*** (І. Багряний).

ВИПХАТИ

292. **ВИ́ПХАТИ В ПЛЕ́ЧІ (в поти́лицю)** *кого і без додатка, зневажл.* Грубо вигнати кого-небудь звідкись. *— Як бачите, юначе, поміщик Ґалаґан не марнує часу. Поки ви з мужиками взуєте його в постоли (чи як пак там у того Коцюбинського?) та* ***в плечі випхаєте*** *з маєтку, уже й нову спеціальність набуду* (А. Головко); [Саша:] *Та що ж, мамо, коли так трудно,— я собі місце найду!* [Красовська:] *Яке місце? Учителькою станеш, щоб другого дня* ***в потилицю випхали*** (Олена Пчілка).

ВИРВАТИ

293. **ВИ́РВАТИ З ПА́ЗУРІВ** *кого, чого, чиїх.* Врятувати, звільнити кого-небудь від когось, чогось. *А Цюпа тоді висловився, що комісар частини, можлива справа, їде просити підмоги, щоб* ***вирвати*** *своїх* ***із пазурів*** *фашистів* (Ю. Яновський); *Партизанів попередили, та, на жаль, пізно. І* ***вирвати*** *їх* ***із*** *залізних* ***пазурів*** *неминучої смерті ніхто вже не зміг би* (З журналу).

ВИРВАТИСЯ

294. **ВИ́РВАТИСЯ З ПА́ЗУРІВ** *кого, чого, чиїх.* Врятуватися, звільнитися від когось, чогось. *П'ятий день він ішов. Не йшов, а гнав, як молодий, гордий олень, гнав навпростець, ламаючи хащі.* ***Вирвавшись із пазурів*** *смерті, він летів, як на крилах. "Воля! Воля"* (І. Багряний).

295. **ВИ́РВАТИСЯ З РУК (з лап, з лабе́т, з лабе́тів** *і т. ін.***)** *чиїх, кого, чого і без додатка.* Врятуватися, звільнитися від кого-, чого-небудь; позбутися залежності від когось, чогось. *— Удасться, то добре, а не вдасться, то ще таки світу не кінець, і вони* [робітники] ***нам з рук не вирвуться*** (І. Франко); *Усі вони* [шинкарі] *добрі, як сплять; а тільки розплющить очі, то так і норовить.., як би тебе так заборсати, щоб* ***з його лап не***

вирватися... (Панас Мирний); *Голос його* [Захара] *неначе* ***вирвався з міцних лабет*** *і в одну мить досяг до найдальшого бійця* (Іван Ле); *Сини бідняків не могли розраховувати на те, що їм вдасться* ***вирватися з лабетів*** *злиднів* (З газети).

ВИРИВАЙ

296. ХОЧ ЗУБÁМИ ВИРИВÁЙ (видирáй). Дуже міцно. *Їхня справа буденна, проста — визволяти з затверділих снігових заметів* [телефонний] *дріт, який мов уріс туди.. так, що* ***хоч зубами виривай*** (Ю. Збанацький).

ВИРИВАТИ

297. ВИРИВÁТИ (викорчóвувати) / ВИ́РВАТИ (ви́корчувати) З КÓРЕНЕМ (корінням) *кого, що.* Остаточно знищувати або ліквідовувати кого-, що-небудь. *І твій батько, а мій вірний друг, сказав йому: "Зайду, Сафроне, до тебе. Небезпремінно зайду, коли твоє кодло буду* ***із коренем виривати****"* (М. Стельмах); *Нахвалявся прийти із сокирою та й* ***викорчувати*** *вас* ***із корінням...*** (А. Дімаров); // *тільки док.* Покінчити з ким-, чим-небудь, позбутися когось, чогось. — *Нема йому більше місця в Ольжинім серці! — пристукнула Ірина кулачком по Кочубеєвому столу. —* ***З корінням,*** *каже,* ***вирву*** *з душі того проклятущого...* (О. Гончар).

298. ВИРИВÁТИ / ВИ́РВАТИ З ПÁМ'ЯТІ *кого, чиєї.* Примушувати кого-небудь забути когось, щось. — *Ви підмовлені нашими відвічними ворогами і хочете усунути з лиця Землі останню пам'ятку нашої минувшини, щоб і саму ту славну минувшину затерти,* ***вирвати з пам'яті*** *потомків* (І. Франко).

299. ВИРИВÁТИ / ВИ́РВАТИ З РУК. **1.** *кого, чиїх.* Позбавляти кого-небудь чогось, виявляючи велику настирливість. — *Нехай би знали, як нехтувати мною. Поминули мене!* ***Вирвали з моїх рук*** *честь, славу* (І. Нечуй-Левицький); — *Амосови всі такі. Їм подай тільки перше місце. А не даси — з рук інших* ***вирвуть.*** *Натури!* (А. Хорунжий).
2. Користуватися популярністю, великим попитом. — *Розкажи про себе,— Левко відпив трохи кави.— Не можу сказати, що мої рукописи* ***виривають з рук,*** *та вдалося зачепитися у видавництві — з літзаписом* (А. Хорунжий).

300. ВИРИВÁТИ / ВИ́РВАТИ З СÉРЦЯ *чийого, кого і без додатка.* Примушувати кого-небудь забути щось або когось. *Важко* ***з серця виривати*** *Твою пісню Голосну!* (Л. Дмитерко); [Орест:] *Мого кохання не можеш одібрати, його вже ніхто не* ***вирве з мого серця,*** *навіть ти* (Леся Українка); *В цю тяжку для мене хвилину я знайду в собі сили, щоб* ***вирвати*** *тебе, осоружного, назавжди* ***з свого серця*** (І. Цюпа).

301. ВИРИВÁТИ ДУ́ШУ *кому.* Викликати в кого-небудь сильні переживання, страждання. *І все матір свою згадує, кличе, щоб рятувала.— Та так же жалібно.. Ну прямо* ***душу*** *тобі* ***виривае*** *своїм плачем* (Г. Хоткевич).

ВИРИНАТИ

302. ВИРИНÁТИ (вставáти, спливáти) / ВИ́РИНУТИ (встáти, спливти́, сплисти́, майну́ти *і т. ін.***) В ПÁМ'ЯТІ** *чиїй, кого і без додатка.* Несподівано, мимоволі пригадуватися. ***Виринало в пам'яті*** *напівзабуте, про що чув од мами або од баби своєї* (М. Коцюбинський); *Але й у роботі тепер уже від спогадів не втече — встають та й* ***встають у пам'яті*** *цілі картини з недавнього минулого* (А. Головко); ***В*** *його* ***пам'яті виринув*** *давно вже забутий епізод, бачений ним колись на одному з вокзалів Півдня* (Григорій Тютюнник); *Ось і зараз* ***спливло*** *все* ***в пам'яті;*** *і він перегортав свою власну ненаписану книгу життя* (І. Цюпа); ***В пам'яті*** *знову* ***сплили*** *Ґандзючисі докірливі Василеві слова* (Г. Косинка); ***Майнули в пам'яті*** *Леонідові трагічні картини херсонського відступу минулого літа* (О. Гончар).

ВИРОСТАТИ

303. ВИРОСТÁТИ / ВИ́РОСТИ В ОЧÁХ. **1.** *чиїх, кого і без додатка.* Стати кращим на думку кого-небудь; бути авторитетнішим для когось. *Після того, як він оженився, він ніби* ***виріс у своїх очах*** (І. Нечуй-Левицький); *І з того часу Рудько* [півень] *повторював його* ["кукуріку"] *кожної нагоди і взагалі без жодної нагоди. Раптом він непомірно* ***виріс у своїх очах..*** *Рудько розумів, що своїм співом сказав усьому світові про своє право на радощі життя* (О. Ольжич); *Був* [Микола] *приємно вражений тим, як повернув справу Андрій. Товариш враз* ***виріс у його очах*** (Ю. Збанацький).
2. Поставати перед ким-небудь, уявлятися комусь. *Я тільки раз його* [Кропивницького] *на сцені бачив — Титана, що зламали вже літа,— Та молодим* ***в очах*** *він* ***вироста,*** *Бо я таким в душі його відзначив* (М. Рильський).

304. ВИРОСТÁТИ / ВИ́РОСТИ НА ГÓЛОВУ *над ким.* Набувати значних переваг порівняно з іншими. — *Зайцем бути набридло! Наполоханим зайцем. — А ви знаєте, що вас жде? — Не знаю. І знати не хочу. Набридло... Ну що я міг сказати?.. Совість моя була чиста. Я попередив. Я потай гордився своїм вчинком. Аж* ***виріс на голову*** *над своїми колегами* (А. Дімаров).

ВИРОСТИ

305. **ВИРОСТИ З ПЕЛЮШО́К.** Стати дорослим, самостійним. *На делікатне зауваження батька син зухвало відповів: "Тату, ти, очевидно, забув, що я вже давно **виріс з пелюшок**"* (З журналу).

306. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.)* **ІЗ (з-під) ЗЕМЛІ́ ВИ́РОСТИ (уроди́тися, ви́ринути) / ВИРОСТА́ТИ (вирина́ти).** Несподівано з'явитися де-небудь. — ***Як із землі виросла** сестра Аркадія з пісним обличчям, з побожно згорненими на животі руками* (М. Коцюбинський); — *Ох, лишенько! — задзвенів гурт. Ох, як цей козак злякав.— Де він взявся? — **Наче з землі виріс*** (М. Лазорський); *Недавно казала тітка відчинити одно фронтове вікно; я відчиняю, а він **наче з землі виріс** — надійшов!* (О. Кобилянська); *Чорний монах **немовби виріс з-під землі*** (П. Панч); *Скрізь по полю — ліворуч і праворуч — стояли гармати, гармати, гармати .. **Немов уродилися з землі*** (О. Гончар); ***Як з-під землі виростає** Стьопа* (В. Собко); *Славка.. **наче з-під землі виринав*** (Л. Мартович).

ВИРУШАТИ

307. **ВИРУША́ТИ / ВИ́РУШИТИ В ОСТА́ННЮ ПУТЬ.** Помирати. — *Прости мене, мій дорогий! — обняв* [Сурен] *Велесича, неначе той був добрим давнім другом.— Я так хворів, що вже збирався **вирушити в останню путь...*** (Василь Шевчук).

ВИРЯДЖАТИ

308. **ВИРЯДЖА́ТИ В СВІТ** *кого.* Давати кому-небудь необхідні знання, навики для самостійного життя; відправляти кого-небудь у самостійне життя. *Дочекався я Свого святонька, **Виряджала в світ** Мене матінка* (С. Руданський); *Минає рік, минає два, минає десять літ — і школа двері одкрива і **виряджа у світ*** (М. Упеник); *Лисиця дітей доглядала Як слід. Лисиця дітей **виряджала У світ*** (Л. Первомайський).

ВИСИДИТЬ

309. **З ВАРЕ́НОЇ КРА́ШАНКИ КУРЧА́ ВИ́СИДИТЬ,** *ірон.* Надзвичайно хитрий, спритний. [Клим:] *Це він на людях посміхається — хитрий. **З вареної крашанки курча висидить*** (М. Зарудний); *І хоча новітній граф, без сумніву, такий спритник, що **з вареної крашанки курча висидить,**— шани йому все-таки не діждаться за свої численні таланти й подвиги* (З газети).

ВИСИСАТИ

310. **ВИСИСА́ТИ (висмо́ктувати, випива́ти** *і т. ін*) **/ ВИ́ССАТИ (ви́смоктати, ви́пити** *і т. ін.*) **[ВСЮ] КРОВ** *з кого і без додатка.* **1.** Дуже виснажувати, знесилювати кого-небудь. ***Кров висисає** оте остогидження, Прокляте нишком шиття* (П. Грабовський); *"Рахіра або земля". Се **випивало його кров** і виводило з рівноваги* (О. Кобилянська); — *Ви бачите, я навіть не червонію, лице моє біле, як і у вас, бо жах **висмоктав з мене всю кров*** (М. Коцюбинський); // Завдавати кому-небудь прикрощів, великого клопоту своєю поведінкою, вчинками, ставленням і т. ін. — *Уб'ю гадюку, уб'ю змію!.. Вона* [Оксана] *з **мене кров виссала*** (Г. Квітка-Основ'яненко).
2. Жорстоко експлуатувати кого-небудь, доводячи до крайнього виснаження. — *По-моєму, усяк, хто хоч трохи вище став від сірої маси народу,— не лізь у пани, не **висисай з народу крові,** а віддай народові все те, що через його придбав* (Панас Мирний); *Ольга підводиться, розправляє спину і оглядає поле — то тут, то там біліють хустини жниць. Проклятий рудий пес Никифор, тіун боярський, **висмоктує кров*** (А. Хижняк); — *Я ж працювала на його* [посесора] *душу; він здер з мене моє грішне тіло, а пан **виссав мою кров*** (І. Нечуй-Левицький); *Мало ще мною люди поневірялись, всю силу забрали, всю **кров виссали,** а тепер ще дитину оддай їм... Не дочекаються...* (М. Коцюбинський).

ВИСІТИ

311. **ВИ́СІ́ТИ ДАМО́КЛОВИМ МЕЧЕ́М** *над ким—чим.* Загрожувати кому-, чому-небудь; постійно турбувати когось. *Небезпека бути викритим через отой вірш **"дамокловим мечем" висіла** над ним* (А. Головко); *Оце — приймуть чи не приймуть? — **дамокловим мечем висіло** над ним, і він докладав немало зусиль, щоб зосередитись і щось читати* (В. Канівець).

312. **ВИ́СІ́ТИ НА НО́СІ.** Бути дуже близьким щодо часу здійснення. *Хто гірший боягуз, той балакав про екзамен, що **висів на носі*** (А. Свидницький).

313. **ВИ́СІ́ТИ НА ШИ́Ї** *у кого.* Обтяжувати кого-небудь, завдаючи великого клопоту; бути тягарем для кого-небудь. *Злостився князь на Ірину. **Висіла** тепер у нього **на шиї*** (П. Загребельний); — *Чуєш, Михайле, ніщо не повинно гнути її чи **висіти в неї на шиї*** (М. Стельмах).

314. **ВИ́СІ́ТИ НА ЯЗИЦІ́ (на язику́, на кі́нчику язика́)** *у кого, чиїм і без додатка.* Хто-небудь дуже хоче сказати або спитати щось, але з певних причин утримується. *Те, що він уважав за свою виключну таємницю, відоме було цій старій, **висіло на її балакучім язиці!*** (І. Франко); *Вони посміялися вдвох, і запитання "а коли ж весілля?", яке **висіло на кінчику язика** в Крутояра, так і не вимовилось* (В. Собко); *Слова мимоволі,*

*самі просто **на язику висіли*** (П. Козланюк); *Ті слова **висіли на кінчику язика,** і разом з тим я їх не знаходив* (Ю. Збанацький).

315. **ВИ́СІ́ТИ (повиса́ти) / ПОВИ́СНУТИ В ПОВІ́ТРІ (між не́бом і земле́ю). 1.** *тільки недок.* Перебувати у невизначеному, непевному становищі. *Але ж він* [твір], *певне, вийде в світ, бо хоч Ваш видавець і **висить в повітрі,** та не буде ж він вічно висіти, бо його банкір мусить же об'явитись* (Леся Українка); *Минув ще один місяць, а я все ще **вишу між небом і землею.** І туди мене тягне, і тут порвати не сила* (Ірина Вільде).

2. Залишатися без підтримки, не зустрічати відповіді, співчуття. *За літо в боях корпуси його* [Врангеля] *було знекровлено.. І зараз оця задніпровська операція, що вона йому принесе? З останніх сил простягає руку на Захід, чи зустріне вона там дружній потиск, чи так і **повисне в повітрі?*** (О. Гончар).

3. Залишатися нерозв'язаним, нез'ясованим, нездійсненим. — *Хто повинен заохочувати проектувальників? Проектний інститут? У нього немає коштів на цю статтю витрат. Замовник? Він не має законних підстав. От і **висять** ці питання **в повітрі** роками* (В. Попов); *Наказ жорстокий, але справедливий.— Що ж він тепер робитиме? — **повисло в повітрі** питання Пишної* (Ю. Збанацький); *Найкращі плани і замисли можуть **повиснути в повітрі,** якщо слаба робота з людьми, з кадрами* (З газети).

316. **ВИ́СІ́ТИ (повиса́ти) / ПОВИ́СНУТИ НА ВОЛОСИ́НЦІ (на волоску́, на волосі́ні). 1.** Перебувати в дуже непевному, критичному становищі. [Воронін:] *Роздмухувати цей конфлікт не в твоїх інтересах. Невже ти не розумієш, що ти й без цього **висиш на волосинці?*** (О. Левада); // Бути непевним, невизначеним для когось щодо досягнення, здійснення. *Тані Турбай і самій не пояснити це почуття. Адже за два роки вона перемогла в усіх змаганнях. Правда, щоразу ця перемога **висіла на волосинці*** (В. Собко); *Знаючи свою минувшину і розуміючи, що його посада **висить на волоску,** він весь той час мовчав, працював* (І. Франко).

2. Бути в небезпеці, під загрозою. — *Скільки людей він врятував, життя яких **висіло на волосинці!*** (В. Кучер); *Побачивши, що .. життя Івана Володимировича **висить на волосині,** Терентій кинувся в атаку* (О. Довженко); *На багатьох обличчях лежав гіркий слід недавно пережитого бою, в якому було втрачено чимало крові, сили, нервів, і, може, життя **повисало на волосинці*** (В. Кучер); *Заскреготав зубами, вилаявся і пішов. Знав, що його доля тепер **повисла на волоску*** (М. Ю. Тарновський). **ВИ́СІТИ НА НИ́ТОЧЦІ.** *Та наше життя завше **висить на ниточці.** Ніколи не можна казати гоп, доки не перескочиш* (Ю. Яновський).

3. Постійно загрожувати своїм настанням (про лихо, нещастя і т. ін.). — *Моя люба кузиночко, війна **висить на волоску** ще з вісімнадцятого року...* (Ірина Вільде); *Лихо **висіло на волосині** над його головою* (Панас Мирний); // *від чого.* Бути дуже близьким до чогось фатального, небезпечного. *Я **висів на волосинці** від смерті, і Маша боролася за мою душу всю ніч* (Ю. Яновський).

317. **ВИ́СІ́ТИ НА ТЕЛЕФО́НІ.** Постійно або подовгу телефонувати; займати телефон. *Петлюра **висів на телефоні** в палаці цукрового магната Терещенка* (Ю. Смолич); *Грицай **висів на телефоні,** але з міста ніхто не відповідав. Зв'язок перервано* (В. Конвісар).

ВИСКАЛЮВАТИ

318. **ВИСКА́ЛЮВАТИ (вискаля́ти) / ВИ́СКАЛИТИ ЗУ́БИ,** *зневажл.* Сміятися або посміхатися. *Полюбила москаля, Та ще й **зуби вискаля!*** (Т. Шевченко); — *А парубкам з дівчатами сідати? — питав один парубок, **вискаливши зуби*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Він знову приносить півторбини оладків, канючить, **вискаливши зуби:** "Федоте, зроби шаблю"* (Григорій Тютюнник).

ВИСКОКОМ

319. **З ВИ́СКОКОМ (з ви́трибом).** Охоче, з радістю, не вагаючись. *Та й на виду Зося не згірша за Христину. Інший би **з вискоком** подримбав до такої дівчини* (М. Стельмах); *Молодших не треба було умовляти, їм тільки скажи, що збирається гурт, щоб поспівати, — **з вискоком** побіжать* (В. Речмедін); — *Гляди, вже скоро й заміж віддамо. — О, коли це буде, — махнула* [Христина] *рукою і почервоніла. —Тільки старости на поріг, то **з вистрибом** помчиш,— обізвався Левко* (М. Стельмах). **З ВИ́БРИКОМ.** *Клим чоловік неабиякий. За його* [нього] *кожна дівчина піде **з вибриком*** (І. Нечуй-Левицький).

ВИСКОЧИТИ

320. **ВИ́СКОЧИТИ (ви́стрибнути) ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ПИЛИ́П З КОНОПЕ́ЛЬ,** *зневажл.* Недоречно, недоладно або невчасно зробити, сказати що-небудь чи виступити з чимсь. *Копії і фотографії документів та портретів, що я надсилав, мені повернуто з припискою: "Не можуть бути використані". А чому? Що я — **вискочив як Пилип з конопель?*** (Л. Смілянський); — *Артем, ніскільки не образившись, сприйняв її кепкування, як і належало, спокійно. Справді, **вискочив** із своєю догадкою **ніби Пилип із конопель***

(П. Гуріненко); *А на уроках він завжди про щось своє думає, а як спитають, завжди скаже не до речі, не до ладу,— **як Пилип з конопель виcтрибне*** (О. Іваненко). **ВИСКОЧИТИ ЯК КУЗЬМА З КОНОПЕЛЬ.** *Євген Панасович почав, було, гарячкувати і мало не **вискочив як Кузьма з конопель**, щоб перебити ту облудну мову* (В. Речмедін). **ВИХОПИТИСЯ ЯК ПИЛИП З КОНОПЕЛЬ.** *Боявся новий полковник чогось не бовкнути, не **вихопитись** ненароком **"як Пилип з конопель"*** (М. Лазорський).

321. **ВИСКОЧИТИ НА СУХЕ.** Уникнути заслуженого покарання, осуду. *Він пошив у дурні своїх недругів, а сам конем красномовства **вискочив на сухе*** (М. Стельмах); — *Микола Остапець хоч і каявся на словах, проте в душі був безмірно радий, що розправився з поліцією. "Повйокаю трохи в обозі, а потім знову **вискочу на сухе**",— потішав себе і перебільшено зітхав, визнаючи свою помилку* (М. Стельмах). **ВИДРЯПАТИСЯ НА СУХЕ.** [Орися:] *То й ви хочете мене втопити, щоби по моїй бідній голові самому **на сухе видряпатися!*** (І. Франко).

322. **ВИСКОЧИТИ ЯК ГОЛИЙ (козак, Кузьма) З МАКУ,** *зневажл.* Недоречно, невчасно сказати що-небудь або виступити з чимсь. —*Якби в місті по асфальту пройшла — затюкали б: оце **вискочила** звідкись **як гола з маку!** А тут, серед Скарбного, хоч на голову стань — ніхто не завважить, не обсміє!* (О. Гончар); ***Вискочив, як Кузьма з маку*** (Укр.. присл..).

ВИСЛИЗАТИ

323. **ВИСЛИЗАТИ / ВИСЛИЗНУТИ З РУК** *чиїх, кого.* 1. *рідко кому.* Поступово зникати, зменшуватися, втрачатися. — *А ви ж казали, у добрі, у злагоді живе Тодоська! — То воно так... у достатках... а тільки всі бачать, як воно їм у руки пливе, а як воно їм **з рук вислизає**, того ніхто не вгадає* (Дніпрова Чайка).
2. Не діставатися кому-небудь. *Радість його побільшується ще й тим, що медаль, яка дісталася Ліні, **вислизнула з рук** іншого претендента — Лукіїного сина* (О. Гончар). **ВИСЛИЗАТИ З-ПІД РУК.** *А друкарня **вислизала з-під рук** жандармів, знов і знов оживала — в дев'ятому, в десятому, в дванадцятому роках* (В. Близнець).
3. Спритно втікати від кого-небудь, рятуючись. *Так, досі йому щастило, **вислизав з** їхніх* [ворожих] ***рук**, не боявся смерті* (Д. Бедзик); [Данило *(легко відітхнув)*:] *А скажіть, пане сержанте, коли можна знати, за ким* [кого] *ви шукаєте?* [Вронський:] *Я вже сказав — за арештантом, що **вислизнув з наших рук**. Та нічого. Він же не голка, щоб безслідно пропасти* (Мирослав Ірчан).

ВИСОЛОПИВШИ

324. **ВИСОЛОПИВШИ (виваливши) ЯЗИК (язика),** *зі сл.* бігати, тікати *і под., зневажл.* 1. Дуже швидко. — *Ну, що тобі таке? Чого ти прилетів, **язик висолопивши**? Що там таке сталося, що за тобою мов собаки гнали?* (І. Франко).
2. До повного виснаження, надзвичайно напружуючи сили. — *Тепер, якщо потрібні тобі гроші,— побігаєш не день, не два, **висолопивши язика**, заким позичиш* (М. Коцюбинський); — *А в селі в цей час робилось таке: лисий Лукан, **висолопивши язика**, бігав з подвір'я на подвір'я, збирав білі, "як лебедине пір'я", листівки* (Ю. Збанацький).

ВИСОЛОПИТИ

325. **ЯЗИК (язика) ВИСОЛОПИТИ (вивалити),** *зневажл.* Дуже задихатися, захекатися від швидкого бігу, напруженої роботи. — *Гляньте, як працює, бідолаха, аж **язика висолопив*** (І. Нечуй-Левицький); *Микита й Дорофтей побігли за бричкою. Доки добігли, аж **язики вивалили*** (Казки Буковини..); *Як повів* [Сенько] *Славка тими стежками, то він аж **язик вивалив** із утоми, бо ті стежки крутилися дебрями й горбами* (Л. Мартович); [Максим:] *Геть чисто шию спекло, а Юхим зовсім **язика вивалив**... Буде знати, як зо мною робити!..* (С. Васильченко).

ВИСОТИ

326. **З ВИСОТИ ПТАШИНОГО ЛЕТУ (польоту).** Згори, звисока. *Оглядаючи поле української.. новелістики навіть так схематично, немовби **з висоти пташиного лету**, все ж цілком певно переконуєшся, що в науковому освоєнні цього дорогоцінного культурного надбання досі зроблено ще далеко не все* (З журналу); *Якщо подивитись у вечірні години на наше місто **з висоти пташиного польоту**, то перед очима постане казкова панорама* (З газети). **З ПТАШИНОГО ПОЛЬОТУ.** *Місто Бразиліа **з пташиного польоту** нагадує реактивний літак з трохи відігнутими назад крилами* (З журналу).

ВИСОТІ

327. **НА ВИСОТІ.** 1. *чого.* Відповідно до найсуворіших, найвищих вимог чого-небудь. *Як пропаганда вона мала своє велике значення, як літературна критика вона показалася далеко не **на висоті** своєї задачі* (І. Франко); *Ми повинні бути **на висоті** завдань, поставлених життям* (З газети).
2. Який відповідає найсуворішим, найвищим вимогам; найкращий. [Соняшник:] *Потрібно, щоб і цемент, і вапно, і все інше — було **на висоті*** (Л. Дмитерко); — *А це правда, що Валерій наш на*

*трасі знаменитого якогось механізатора врятував? **На висоті** виявився?* (О. Гончар).

ВИСОТУВАТИ

328. **ВИСО́ТУВАТИ (сота́ти) / ВИ́СОТАТИ НЕ́РВИ** *з кого і без додатка.* Виснажувати кого-небудь, спричиняти знервованість. *Вчительська робота **висотує нерви,** та й вік уже, мабуть, дається взнаки* (З газети); *Вимагали збільшить плани, Наполігши на резерви... Нащо Лесю критикани, Що **сотають** тільки **нерви?..*** (С. Воскрекасенко); *А про те, скільки йому крові зіпсували, **нервів** з нього **висотали,** зараз і не згадують* (В. Кучер).

ВИССАТИ

329. **ВИ́ССАТИ (ви́смоктати) / ВИСИСА́ТИ (висмо́ктувати) З ПА́ЛЬЦЯ. 1.** Сказати, ствердити що-небудь, не спираючись на факти, не маючи для цього жодних підстав; вигадати. *З якої ж би речі вона стала її, Гаїнці, брехати? Не з **пальця** ж і вона **виссала** те, що казала! Щось же воно та є* (Б. Грінченко); *— Підкріпи, друже, свою розповідь власноручним підписом.— Для чого? — здивувався я.— Щоб не подумали, ніби я все це **з пальця висмоктав,**— відказав Гавриш* (М. Ю. Тарновський); *— Оце вам звичаї, самі ростуть із вдачі народу, з традицій його, із душі, а то вигадують, **висмоктують із пальця** різні бездушні псевдообряди* (О. Гончар). **ВИ́ССАНИЙ (ви́смоктаний) З ПА́ЛЬЦЯ.** *Цілі череди неіснуючих корів і бичків, сотні тисяч **виссаних з пальців** свиней та овець мандрували із звіту в звіт, щоб лягти потім в переможні реляції* (А. Дімаров); *— Рубен багато знав про партизанів, а тут відомості **з пальця висмоктані** німецькими пропагандистами* (П. Автомонов).
2. Будь-якою ціною дістати або зробити з нічого щось. *— З тобою заради тебе не піду, і красти не стану, і **з пальця** тобі паски не **виссу*** (Л. Яновська).

ВИСТАВКУ

330. **ЯК НА ВИ́СТАВКУ.** Дуже добре, на належному рівні. *Так старалася чепурно уснопкувати, що на перший сніп аж Катратий задивився. Уснопкувала, мовляв, **як на виставку*** (О. Гончар); *Зразкова садиба. Город попораний **як на виставку*** (З журналу).

ВИСТАВЛЯТИ

331. **ВИСТАВЛЯ́ТИ / ВИ́СТАВИТИ НА ПУ́БЛІКУ** *перед ким.* Ганьбити, соромити кого-небудь. *— Чим я провинився, кого забив або запалив, щоби мене перед цілою громадою **виставляли на публіку?*** (І. Франко). **РОБИ́ТИ ПУ́БЛІКУ** *з кого, діал. На дорозі мене перейшла та й **публіку** з мене **робить*** (І. Франко).

332. **ВИСТАВЛЯ́ТИ / ВИ́СТАВИТИ РО́ГИ.** Зустрічати кого-небудь з відвертою неприязню, вороже. [Мелешко:] *А квартира то вже й зовсім не та — одразу **роги виставила.** Тут чиїсь чужі речі* (І. Кочерга).

ВИСТАВЦІ

333. **ЯК НА ВИ́СТАВЦІ.** Нічого не роблячи; бездіяльно. [Марина:] *Здрастуйте, товариші. Що ж це ви, товариші партійні керівники, стоїте **як на виставці,** в той час, як довгоносик вже буряк доїдає* (О. Корнійчук).

ВИСТАЧАЄ

334. **НЕ ВИСТАЧА́Є (не стає) ДУ́ХУ** *у кого і без додатка.* Хто-небудь не наважується на щось. ***Не вистачало духу** спитати про найстрашніше, але й найважливіше: за що і хто посмів зробити таке з поетом* (З. Тулуб); *Так жити треба: якщо припала до серця — підійшов, взяв за руку й повів! На це без любові **духу не вистачить!** Тільки любов дає право на це!* (О. Гончар); *Шкода йому свого безталанного товариства.. А сказати їм Галину правду — **не ставало духу*** (Панас Мирний).

ВИСТАЧИТЬ

335. **СКІ́ЛЬКИ ДУ́ХУ ВИ́СТАЧИТЬ,** *з дієсл. руху.* На повну силу; щосили. [Огнєв:] *А ми з основними силами разом з твоїми кіннотниками, як тільки смеркне,— сюди вийдемо, на цю нову доріжку і рвонем **скільки духу вистачить,** прямо в задні ворота* (О. Корнійчук).

336. **РУК НЕ ВИ́СТАЧИТЬ.** Дуже багато. *— У неї, мабуть, і своїх речей, що й **рук не вистачить,** а тут ще й ми* (В. Кучер).

ВИСТУПАТИ

337. **ВИСТУПА́ТИ (вихо́дити, сплива́ти) / ВИ́СТУПИТИ (ви́йти, спливти́) НАВЕ́РХ.** Ставати відомим для інших, переставати бути прихованим; виявлятися. *Воно* [кохання] ***спливало наверх** і кидало йому* [Михайлові] *докори* (М. Томчаній). **СПЛИВТИ́ НАПОВЕ́РХ.** *Докори й сварки підіймали стару ворожнечу, **наповерх сплили** забуті кривди й гріхи* (М. Коцюбинський).

ВИСТУПЦІ

338. **НА ВИ́СТУПЦІ,** *ірон.* Геть. *— Ну, а тепер — з хати **на виступці!** — весело заговоміла вона,— незабаром батько з матір'ю буде!* (Панас Мирний); [Федір:] *Дуків, як самі знаєте, уже Біг дасть. Одні помандрували до чорта **на виступці,** а інші — на чужу піч віку доживати...* (Я. Галан).

ВИСУНУТИ

339. **ВИ́СУНУТИ ШИ́Ю З ЯРМА́** *чийого.* Звільнитися з-під залежності від когось, з якоїсь неволі. *Коли Остап .. здіймав річ про те, що пора вже* ***висунути шию з панського ярма,*** *люди спочували* [співчували] *йому, але далі спочуття діло не йшло* (М. Коцюбинський).

ВИСУШУВАТИ

340. **ВИСУ́ШУВАТИ / ВИ́СУШИТИ СЛЬО́ЗИ (сльозу́)** *у кого, чиї, чию.* Втішати, заспокоювати того, хто плаче. *Поцілунками він* ***висушував її сльози,*** *і вона заспокоювалась, і знову було їй так хороше з милим, як завжди* (А. Шиян); *Рідна пісня заплете розмову, у стареньких* ***висушить сльозу*** (А. Малишко).

ВИТАТИ

341. **ВИТА́ТИ (літа́ти) В ХМА́РАХ (в небеса́х, в емпіре́ях).** Сприймати дійсність нереально, наївно. *А в кого ж було питати* [поради]*? У Катрі? Дожила до сивого волосся, а все ще у* ***хмарах витає*** (І. Муратов); *Треба бути практичним, а не* ***витати в небесах,*** *треба просто рятуватися, перебути якийсь час у підпіллі* (М. Ю. Тарновський); *І консисторія бере хабарі? — Ви просто дитина! І досі* ***в емпіреях витаєте!*** (М. Стельмах); [Марфа Варфоломіївна:] *Ти ще й досі* ***у хмарах літаєш,*** *а я вже .. перейшла на практичний грунт* (М. Кропивницький); // Перебувати у стані замріяності, втрачати здатність зосередитися на чому-небудь реальному. *Він розповідав про режим прокатки, а сам* ***витав десь у хмарах,*** *бачив тільки її* [Лесині] *променисті очі* (А. Хижняк). **ВИТА́ТИ У ВИСО́КИХ СФЕ́РАХ.** — *Отакий, як ти оце, в мене брат був... Не думав про себе, все тільки* ***у високих сферах витав*** (О. Гончар). **ШИРЯ́ТИ У ПОЗАХМА́РНОМУ ПРО́СТОРІ.** — *Вони* [теоретики] *кричали: не на землі Каргат живе, а* ***ширяє десь у позахмарному просторі*** (Ю. Шовкопляс).

ВИТЕРТИ

342. **ВИ́ТЕРТИ ВО́РСУ** *кому.* Побити, жорстоко покарати когось. *Убив* [Еней] *Лутага, Лавза, Орсу, Парфену, Палму* ***витер ворсу.*** *Згубив багацько ватажків* (І. Котляревський); // Гостро покритикувати когось. *Звісно, ми не такі вчені та муштровані, як Гасанчук, з нами можна всякому пащекувати... Ні, попались би ви до нього, він би вам* ***ворсу витер!*** (О. Гончар).

ВИТИ[1]

343. **ВИ́ТИ ЛИ́НВИ (вірьо́вки)** *з кого.* Повністю підпорядкувати кого-небудь собі, своїй волі, змушувати когось поводити себе відповідно до своїх бажань, намірів і т. ін. — *Бач, скажуть, як заначальникував, так уже і взявся з нас* ***линви вити...*** *Взявся, скажуть, Хома собакою на земляків...* (О. Гончар); — *З кого можна було б і* ***вірьовки вити,*** *а на Хомі Хомовичу не поїздиш, як і на їжаку* (Є. Гуцало).

ВИТИ[2]

344. **ВИ́ТИ ВО́ВКОМ (звíром).** Бути у стані великого розпачу. *Відомо, що чиновники-бюрократи часто* ***вовком виють*** *через те, що їм, нехай і формально, треба відповідати на листи трудящих* (З журналу); ***Звіром вити,*** *горілку пити — і не чаркою, поставцем...* (В. Стус).

345. **НА МІ́СЯЦЬ ВИ́ТИ,** *зневажл.* Нудьгувати, тужити. — *А те, що Орися на вулиці була, то хоч і хлопців поспитай. Цілий день* ***на місяць вила*** *з нудьги. Тебе там шукала* (Григорій Тютюнник).

ВИТИНАТИ

346. **ВИТИНА́ТИ ФО́РТЕЛІ.** Поводитися дивно, примхливо; бути неслухняним. — *Дорогою він* [пес] ***витинав*** *мені різні* ***фортелі.*** *Коли переходив трамвайну лінію, ліг на рейки і ані руш* (Переклад С. Масляка).

ВИТИСЯ

347. **ВИ́ТИСЯ (звива́тися, крути́тися** *і т. ін.***) В'ЮНО́М (ли́сом)** *біля кого, навколо кого.* Підлещуючись, догоджати кому-небудь, упадати біля когось. *Як відходили* [панотчики], *то червоний стукав тяжкою ходою, неначе ведмідь, блідий же* ***вився лисом*** *коло нього* (Л. Мартович); *Біля нього* [Піскового] ***в'юном крутився*** *старий Митрофан Лизя* (Іван Ле). **ВИКРУ́ЧУВАТИСЯ В'ЮНО́М.** *Мати* ***в'юном викручувалася*** *навколо знатної гості і аж надто принижувалася улесливістю* (А. Хижняк).

ВИТКНУТИ

348. **ВИ́ТКНУТИ (ви́сунути, ви́стромити** *і т. ін.***) / рідше ВИТИКА́ТИ (висо́вувати, вистро́млювати** *і т. ін.***) НО́СА** *звідки, куди.* Вийти звідкись або покинути щось. — *Що буде, як на поліцію або на фашистів натрапите? — А Юрко, а Вовка, а дід Захарко? Йому сто років, і не боїться, а мені не можна й* ***носа*** *нікуди* ***виткнути*** *— страшно!* (В. Лисенко); — *Ну й хуртовина!..— насилу вимовив.— Коли б не таке діло, бабо Федоро,* ***носа*** *б не* ***виткнув*** *на вулицю* (О. Донченко); *Надворі був такий мороз, що аж дахи тріщали. З хати не можна було і* ***носа висунути*** (Казки Буковини..); *Зима була довга й холодна. Заціпеніло мовчав заметений снігом степ, люди не* ***витикали носа*** *з сіл, ще завидна зачинялися на довгу зимову ніч у хатах* (П. Загребельний); // *тільки док.* Виглянути, визирнути звідки-небудь кудись або

з'явитися десь. *Танки закрутилися на краю яру, ждучи, коли ж до них почнуть підніматися піхотинці, .. але піхота сиділа в яру й боялася звідти навіть* ***носа виткнути*** (П. Загребельний); *Серед панства переляк поволі проходить. Дехто насмілюється* ***виткнути носа*** *за двері і сповіщає, що .. "розбійників" уже нема* (Ф. Бурлака); *Така дрібнота, як зайчик, білочка, лісові мишки, хоч вони і в хутряних шубках, боялися й* ***носа вистромити*** *на мороз* (О. Іваненко).

ВИТОЧЕНИЙ

349. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) ВИ́ТОЧЕНИЙ.** Який має правильну, досконалу форму або витончені лінії; стрункий. *Уся* [дівчина] *—* ***як виточена****, а довга коса, чорна, як гадюка, так і обвивається круг тонкого стану* (М. Старицький); *Бісова Улька, ноги* ***як виточені*** *і пошкрябані соломою, мабуть, у полі пошкрябала* (І. Микитенко).

ВИТОЧИТИ

350. **ВИ́ТОЧИТИ КРОВ** *з кого—чого.* Знесилити, виснажити, ослабити кого-, що-небудь. *"****Виточить*** *він усю* ***кров*** *з рідної України, щоб запагубити її навіки, щоб дати змогу й силу полякам запанувати на Україні",— думала Тодозя, йдучи слідком за князем до палацу* (І. Нечуй-Левицький); *— Я б тобі утер маку,— думав він,— коли б москаль не* ***виточив*** *з мене* ***крові*** (М. Коцюбинський).

351. **ВИ́ТОЧИТИ СЛЬО́ЗИ З ОЧЕ́Й** *чиїх, кого.* Своїми вчинками, поведінкою змусити кого-небудь страждати, довести до плачу. *А як пішов мені шостий рік, то багацько* ***сліз виточив*** *я* ***з очей*** *бідної моєї неньки* (О. Стороженко); *Вона кинулася була розважати Пріську, .. та це гірше розразила її серце, ще більше* ***виточила сліз*** *з її старих* ***очей*** (Панас Мирний).

ВИТРАЧАТИ

352. **ВИТРАЧА́ТИ (тра́тити) ПО́РОХ.** Докладати значних зусиль для здійснення, досягнення чого-небудь (перев. марно, без сподіваних наслідків). *Лінія знову замовкла. Маковейчик ще деякий час надсадно кричав у трубку, лаючи свого напарника.. Одначе, видно, даремно* ***витрачав*** *Маковей свій* ***порох:*** *напарник таки мовчав* (О. Гончар); *— У мене, наприклад, всі корови високоудійні..— Ясно? — ущипливо резюмував Кологойда.— А ви нас, рабів Божих, викликали серед ночі, агітуєте, накачуєте.* ***Тратите порох,*** *ламаєте, як ото кажуть, двері* (І. Рябокляч).

ВИТРИ

353. **МОЛОКО́ НА ГУБА́Х ВИ́ТРИ,** *зневажл.* Уживається для підкреслення чиєї-небудь молодості, незрілості та недосвідченості. *Вже траплялось, що й з дівчатками десь біля перелазу простоював. Правда, мені ще старші радили:* ***"Молоко на губах витри",****— але я намагався пропускати те повз вуха* (Ю. Збанацький). **МО́НЮ НА ГУБА́Х ВИ́ТРИ.** *— Ніколи цього не буде! — Іч, який комісар виськався.* ***Моню на губах витри*** (Григорій Тютюнник).

ВИТРИМАТИ

354. **ВИ́ТРИМАТИ (скла́сти) І́СПИТ.** Підтвердити на практиці свої найкращі якості, властивості і т. ін. *— Наша сталь* ***витримала іспит*** *в грізні роки війни* (Н. Рибак); *Наша країна з честю* ***витримала іспит*** *у жорстокій війні з німецько-фашистськими загарбниками* (З газети); *— Цю працю, марудну і непросту, він взяв як іспит своєї вартості у господарстві. І цей* ***іспит*** *він* ***склав*** *перед родиною...* (М. Понеділок).

ВИТРИМУВАТИ

355. **ВИТРИ́МУВАТИ / ВИ́ТРИМАТИ РО́ЛЬ.** Послідовно проводити намічену лінію поведінки. *Кірсанов* ***витримував*** *свою* ***роль*** *з колишньою бездоганною артистичністю* (Переклад М. Дукина); *Йому було майже присмно, що не він сам згоджується на поступки, а стороння особа його умовляє. Треба тільки* ***витримати роль*** *ображеної шляхетності* (З. Тулуб).

356. **ВИТРИ́МУВАТИ / ВИ́ТРИМАТИ ХАРА́КТЕР.** Виявляти стійкість, не відступати від власної думки. *Карпо Власович аж сопів, так хотів щось сказати, але* ***витримував характер*** *до кінця* (В. Кучер); *Всі замовкають Ігор, відчуваючи підступ, хоче* ***витримати характер*** (І. Багмут); *А що, коли вона мала рацію і треба було спробувати запустити ще одну ракету? Ні, він правильно зробив, коли* ***витримав характер*** *до кінця і не погодився* (В. Собко).

357. **НЕ ВИТРИ́МУВАТИ КРИ́ТИКИ.** Виявлятися зовсім непридатним для чого-небудь, незадовільним за своїми якостями, властивостями і т. ін.; не відповідати певним вимогам. *— Спочатку покажіть мені ваш садок. А по-друге, я вам наперед скажу: все це* ***не витримує критики*** (О. Довженко); *— І коли взяти до уваги точку зору Ірини Леопольдівни, то багато сільських десятикласників залишиться поза вузами. — Так, так. Теорія Ірини Леопольдівни* ***не витримує... критики*** (Григорій Тютюнник).

ВИТРІШКИ

358. **НА ВИ́ТРІШКИ,** *зі сл.* іти́, прийти́ *і под., зневажл.* Дивитися на що-небудь, розглядати щось, перев. без будь-якої мети. *— Ти думаєш, як ти йдеш до церкви витріщати очі на дівчат, то й всі молодиці й дівчата ідуть до церкви*

на витрішки (І. Нечуй-Левицький); *— Хіба знаю твою думку? Може, ти не хочеш тут робити, а так лишень,* ***на витрішки*** *сюди прийшов,— хитрував Коритний* (М. Ю. Тарновський).

ВИТРІЩИТИ

359. **ВИ́ТРІЩИТИ (ви́валити, ви́рячити, ви́лупити** *і т. ін.*) **/ ВИТРІЩА́ТИ (вива́лювати, виряча́ти, вилу́плювати** *і т ін.*) **О́ЧІ (баньки́)**, *зневажл.* **1.** Широко розкрити очі, виражаючи здивування, безтямність, гнів і т. ін. [Павло:] *Хочеш, я тебе зразу одним словом остовпиню* [спантеличу]? *Скажу таке слово, що ти тільки* ***баньки витріщиш*** (М. Кропивницький); [Мартин:] *Скажи там, щоб дали на дорогу дві мірки вівса — ну, чого* ***очі вивалив?*** (І. Карпенко-Карий); *Господар* ***вирячив*** *від здивування* ***очі*** (А. Шиян); *— Це що таке? — він недоумкувато* ***вилупив*** *почервонілі від алкоголю* ***очі*** (Л. Дмитерко); *"Ти начепи йому* [Ослу] *на шию срібний дзвоник".. На вигоні телят перелякав: Ускочив у село — всяк* ***очі витріщає*** (Л. Глібов); *Мати прислухалась і* ***витріщала*** *з дива* ***очі:*** *хлопець розказував українською мовою мужицьку казку* (І. Нечуй-Левицький). **ВИ́ТРІЩИТИ БУ́РКАЛА.** *— Чого буркала витріщила? Уклінно проси...* (М. Стельмах). **ВИ́РЯЧИТИ (ВИ́ЛУПИТИ) БУЛЬКИ́.** *— Абись не втратила того, що маєш! — вихопилося у Марічки отак раптово, як бува іншим разом ікнеться людині знічев'я .. Доцька* ***вирячила бульки,*** *а стара..: — Ти що? На чуже зазіхаєш?* (Ірина Вільде). **ВИ́СТАВИТИ О́ЧІ.** *Приятель мій і* ***очі виставив.*** *— Та Др*[агоман]*ов і не був у Галичині цього року* (М. Драгоманов). **ПОВИТРІЩА́ТИ БАНЬКИ́** (про багатьох). *От ждуть вони* [люди], *стоять, Усі* ***баньки повитріщали*** (Л. Глібов).
2. *на кого—що.* Пильно, уважно або з цікавістю дивитися на кого-, що-небудь. *Вона одразу впала* [на гірці]. *Спершу їхала головою донизу, потім її розвернуло, пальтечко, спідниця закотилися десь аж під шию, червонющі, наче пошиті з новісінького прапора, панталони запалахкотіли на сонці. Я мимохіть* ***витріщив очі*** *на те вогняне диво* (А. Дімаров); *Омелько, зловивши на собі уважний погляд Гуляй-Дня, спитав: — Що* ***баньки витріщив*** *на мене? Скучив, мабуть, небоже Іване?* (Н. Рибак); *Підсунув* [Мордко] *окуляри аж на лисину й* ***вирячив*** *витрішкуваті* ***баньки*** *на Семена* (М. Коцюбинський); *Мірошник вивернувся на широкій старомодній канапі і* ***вилупив*** *п'яні* ***баньки*** *на молодицю* (І. Нечуй-Левицький); [Федора:] *Бач, який святий та божий. Женитись збирається, а на молодиць* ***очі витріщає*** (С. Васильченко); *Бігав* [Іван] *за Соломією, чудно* ***витріщав*** *на неї* ***очі*** *та докучав усякими дурними радами* (М. Коцюбинський). **ВИБАЛУ́ШУВАТИ О́ЧІ.** *Я* ***вибалушувала*** *крізь темряву* ***очі*** *на неї,— таким голосом не говорила вона звичайно* (О. Кобилянська).

ВИТРЯСТИ

360. **ВИ́ТРЯСТИ / ВИТРЯСА́ТИ ПЕЧІНКИ́** *з кого і без додатка.* Дуже натрясти кого-небудь при їзді по нерівній дорозі. — *Воно через греблю набагато ближче, та тільки... там не справили шляху. Мабуть, такі рівчаки та груддя, що й* ***печінки витрясе*** (О. Донченко); *У кузові нас здорово трясе, підкидає,* ***витрясає*** *з нас* ***печінки,*** *але почуваємо ми себе справді чудово, на лихацьку їзду водія не скаржимось* (О. Гончар).

361. **ВИ́ТРЯСТИ ДУ́ШУ** *з кого.* **1.** Будь-якими засобами (перев. погрозами, суворими вимогами) домогтися чого-небудь від когось.— *А ти домовся з теслями й огородись. Гроші знайдемо.— І огороджусь. Я з вас* ***душу витрясу,*** *а школу обгороджу* (Ю. Збанацький); *Сьогодні ось приїде ..граф Толстой, і він* [цар] *з нього* ***душу витрясе,*** *а примусить врешті-решт по-справжньому розкопати всю справу* (В. Канівець).
2. Украй виснажити, вимучити кого-небудь. [Гострохвостий (*тихо*):] *Ой, страшна ж її мати! Ще як попаде мене в свої лапи, то* ***витрясе*** *з мене* ***душу*** (І. Нечуй-Левицький); *А вони* [русалки] *вхопили його знову, мало з нього не* ***витрясли душу,*** *так обертали в танці* (Три золоті сл.); // Уживається як погроза побити, покарати кого-небудь. — *Кажи, а то я з тебе* ***душу витрясу!*** *— Іван Федотович припер Касяненка в куток і так здавив за горло, що тому виперло з лоба очі* (С. Васильченко); *— А мені б тільки пана потіпати, я з нього* ***душу витрясу*** (П. Панч). **ПОВИТРУ́ШУВАТИ ДУ́ШІ** (про всіх або багатьох). *Це ж можуть і нас погубити за нього, всі* ***душі*** *з нас* ***повитрушують*** *поліції, якщо тільки докотиться до них, кого ми тут переховуємо* (О. Гончар).

ВИТЯГАТИ

362. **ВИТЯГА́ТИ / ВИ́ТЯГТИ (ви́тягнути) НА СВІТ БО́ЖИЙ** *кого, що.* Робити кого-, що-небудь відомим для багатьох. *Володька, запалюючись, став розповідати про тих, що Титана заводського під час окупації врятували. Виявлено ж їх, нарешті! І в числі рятівників.. Катратий. Отакий! По суті ж герой, а мовчав, як риба. А інші теж..— Ну, тепер ми...* ***витягнемо*** *цих скромняг* ***на світ Божий,*** *вони ще в нас у президіях сидітимуть!* (О. Гончар).

363. **ВИТЯГА́ТИ / ВИ́ТЯГТИ З АРХІ́ВІВ** *що.* Повернутися до чогось забутого, старого, почати використовувати його. *Андрій Хвиля особливо емоційно заперечує думку Дмитрія Карамазова .. про потребу починати з революційної абетки,*

витягти з архівів *старі гасла і чесно їх реалізовувати* (М. Хвильовий).

ВИТЯГНЕШ

364. **НЕ ВЙТЯГНЕШ І КОПІЙКИ** *з кого.* Хто-небудь надзвичайно скупий. *Кажуть, майновита людина скупа, з неї й* ***копійки не витягнеш*** (З газети).

365. **НЕ ВЙТЯГНЕШ ([общéньками] не вúрвеш) СЛÓВА** *з кого і без додатка.* Хто-небудь не хоче або не любить говорити. [Ганна:] *Спочатку все про війну розказував* [Степан], *про інші краї, а тепер зовсім замовк,* ***слова не витягнеш*** (О. Корнійчук); *Така вже вдача в чоловіка, і зайвого* ***слова*** *з нього* ***не витягнеш*** (Л. Гроха); *І, вона знає, вже більше нічого питати Андрія:* ***общеньками не вирвеш*** *зайвого* ***слова*** (М. Стельмах).

ВИТЯГТИ

366. **ВЙТЯГТИ (вúтягнути) / ВИТЯГÁТИ (витя́гувати) З БОЛÓТА (з багнá, з калю́жі, з грязю́ки** *і т. ін.*) *кого.* Допомогти кому-небудь вийти з принизливого становища або позбутися злиднів. *Не запримітъ її Олександра, може б, вона і досі у своїх дрантях завита ходила. Він* ***витяг її з калюжі!*** (Панас Мирний); — *Я, дурна, жалувала, що нею всі нехтували,— так їй і треба було, пройдисвітці! Я ж її за вуха* ***з грязі витягла,*** *в люди вивела!* (Леся Українка); *Так ось знайте, що .. я отим самим "лібералізмом"* ***витягнув*** *Горецького* ***з болота*** (М. Ю. Тарновський); // Допомогти кому-небудь позбутися непристойного товариства, середовища, вийти з-під його впливу. *Щаслива і я. І горда. Адже це я тебе відвоювала в тієї нечисті, адже це я* ***витягла*** *тебе* ***з*** *того* ***бруду,*** *в якому ти погрузав* (В. Речмедін).

367. **ВЙТЯГТИ (вúтягнути, простягтú, простягну́ти, протягну́ти) / ВИТЯГÁТИ (витя́гувати, простягáти) НÓГИ,** *фам.* Померти (про людину). *Всі пішли, а його* [Зарубу] *покинули. Ще, чого доброго, колись отак і* ***ноги витягне.*** *Усі розійдуться, серце здушить спазма, почнеться знову приступ, і край* (В. Кучер); *Он у людей комори тріщать, стільки того добра понабирали, а ти, старий дурню, до жнив* ***ноги витягнеш*** (А. Іщук); *Занедужала небога та й вмерла. За нею вслід і батько наш* ***ноги простяг*** (М. Старицький); — *Ген скільки дурних, що тягнуться, тягнуться, піт їм очі заливає, вони його злизують, а потім — бац —* ***простягнув ноги,*** *нічого вже йому не треба, все зосталось* (Є. Гуцало); *Подекуди вже й* ***ноги витягують*** *з голоду* (Ю. Збанацький); // Здохнути (про тварину). *Ґазда так узлостився, що вхопив кіл та тєкнув* [ударив] *ним свиню по голові, що вона покрутилася, повертілася та* ***витягла ноги*** (Г. Хоткевич); *Так в один з днів стало відомо, що кінь Якова Степановича до того зледащів, що* ***витягнув*** *біля озера* ***ноги*** (Ю. Збанацький); — *От що, небоже, їдь ти, мабуть, у Новосельці.. Візьмеш моїх пару коней, бо і їм тут не солодко. Того й дивись, що* ***ноги протягнуть*** (С. Добровольський). **ВЙПРОСТАТИ НІ́ЖКИ.** *До вечора й* ***ніжки випростав*** [півень] (Сл. Б. Грінченка).

ВИТЯГТИСЯ

368. **ВЙТЯГТИСЯ (вúтягнутися) ВЗДОВЖ ЛÁВИ,** *зневажл.* Померти. — *Але я колись таки спишу твою шкуру вздовж і впоперек! — У жовтих очах* [Терентія] *густішає злоба.— То й сам* ***вздовж лави витягнешся!*** — *стиснув* [Яків] *сухий кулак* (М. Стельмах).

369. **ВЙТЯГТИСЯ (вúтягнутися) У НЙТКУ.** Докласти всіх зусиль, щоб зробити щось незвичайне, майже неможливе. — *Як так, то й так! — бадьоро відповів Котик.— Даю слово: сам* ***у нитку витягнуся,*** *а Сокиринці підтягну!* (Л. Гроха).

ВИТЯГУВАТИ

370. **ВИТЯ́ГУВАТИ (тягтú, тягну́ти) / ВЙТЯГТИ ЗА ВУ́ХА** *кого.* Всіляко допомагати кому-небудь, сприяти в чомусь. *Не раз* ***витягував*** [Віталик] *Тоню* ***за вуха*** *по фізиці та математиці. Навдивовижу тямковитий хлопець* (О. Гончар).

ВИХЛЮПУВАТИ

371. **ВИХЛЮ́ПУВАТИ / ВЙХЛЮПНУТИ [РÁЗОМ] З КУ́ПЕЛЕМ І ДИТЙНУ.** За другорядним, непотрібним і т. ін. не визнавати, не помічати і т. ін. суттєвого, істотного, основного. *Але в справедливому гніві проти "віршоробів" чи не губимо ми уваги до особливостей віршованого слова, чи не* ***вихлюпуємо разом з купелем і дитину*** (З газети).

ВИХОДЕЦЬ

372. **ВЙХОДЕЦЬ З ТÓГО СВІ́ТУ.** Мрець. *Вибрав я хороше місце, Досхочу міг надивитись На непевную забаву* ***Виходців із того світу*** (Леся Українка); // Людина, яка лишається живою після тяжких випробувань (хвороби, тривалого бою, смертельної небезпеки і т. ін.). — *Ах, це ти... здається — Нечипорук? — флегматично каже поручик, пересвідчившись, що перед ним, наче* ***виходець з того світу,*** *стоїть солдат з роти, яка от вже двадцять годин лежить покрита вогнем* (М. Стельмах); // Людина, яка має дуже виснажений, хворобливий вигляд. *То не мати, то не жива людина, то —* ***виходець з того світу*** (Панас Мирний).

ВЙХОДИТИ

373. **ВЙХОДИТИ (відходúти, відбíгати) НÓГИ.** Втомитися від довготривалого ходіння.

— Ідіть до ворожки, вона вам порадить.— Я вже ***ноги свої виходила.*** *Нічого не допомагає* (Ірина Вільде); *— От, той козак Савлук ходив, ходив — і набрів оце й низькоділ, де тепер село; та чи він уподобав, чи то вже* ***ноги одходив,*** *оселився тут* (Марко Вовчок); [Мусій:] *За чотири місяці зовсім* ***одбігав ноги*** (М. Кропивницький).

ВИХО́ДИТИ

374. **ВИХО́ДИТИ / ВИ́ЙТИ В СВІТ.** Видаватися, друкуватися. *Ті нечисленні українські книжки, які тоді* [у 80-х роках] ***виходили в світ,*** *друкувалися майже виключно в Києві* (В. Самійленко). **ВИ́ХІД У СВІТ.** *Серед статей, що з'явилися з нагоди* ***виходу у світ*** *празького "Кобзаря", найгрунтовнішою та найціннішою була розвідка Е. Дюрана* (З журналу).

375. **ВИХО́ДИТИ / ВИ́ЙТИ В ТИРА́Ж.** Ставати неспроможним займатися активною діяльністю, бути непридатним для чого-небудь. *— Вам не здається, що ми з вами вже, так би мовити,* ***виходимо в тираж,*** *і треба на наші місця пропустити молодих інженерів* (В. Собко); *— От уявіть собі таку ситуацію: минає п'ятнадцять, ну од сили двадцять років, і ми* ***виходимо в тираж.*** *Усі: од двірника до генсека* (А. Дімаров); *— Це знаменита "Кюїн Мері", колишня гордість англійського пасажирського флоту. Скоро вона* ***вийде в тираж*** (Ф. Маківчук). **ВИ́ЛЕТІТИ В ТИРА́Ж,** *ірон. — Плаче муза твоя, плаче, Бо загнав її ти в саж. Схаменись, кажу, земляче, Щоб не* ***вилетіть в тираж*** (С. Воскрекасенко).

376. **ВИХО́ДИТИ / ВИ́ЙТИ ЗА РА́МКИ (за ме́жі). 1.** *чого.* Поширюватися поза чим-небудь. *Гучна слава народного поета* [Т. Г. Шевченка], *його величезна популярність не тільки серед народу, а й серед передових кіл російської інтелігенції, популярність, що* ***виходила*** *вже далеко* ***за межі*** *країни, колола очі самодержавним сатрапам* (Слово про Кобзаря); // Не обмежуватися чим-небудь. *Підготовка випуску нової продукції* ***виходить за рамки*** *звичайної діяльності підприємства і вимагає додаткових затрат робочої сили і засобів виробництва* (З газети); *Промислові міністерства і відомства повинні* ***вийти за рамки*** *чисто адміністративних функцій і стати безпосередніми учасниками господарських процесів* (З журналу). **ВИ́ХІД ЗА РА́МКИ.** *Творче застосування в опері мелодії народної пісні забезпечує* ***вихід її за рамки*** *етнографічно-побутових сцен* (З журналу).

2. *чого і без додатка.* Перевершувати міру звичайного, прийнятого чи встановленого. *— Крім того, сміх не повинен* ***виходити за рамки*** (Є. Гуцало); *Гордіюк розумів лиш одну форму відносин: низький уклін, підлесливу усмішку і виконання всіх, найдурніших навіть, велінь. Все, що* ***виходило за ті межі,*** *найменший опір приводив його до шалу* (Г. Хоткевич); *Серед статей, що з'явилися з нагоди виходу в світ празького "Кобзаря", найгрунтовнішою була розвідка Е. Дюрана. Її значення* ***виходить*** *далеко* ***за межі*** *звичайного відгуку про твори українського поета* (З журналу).

377. **ВИХО́ДИТИ / ВИ́ЙТИ З БЕРЕГІ́В.** Перевершувати міру звичайного, усталеного. *Гнів людський* ***виходить з берегів*** (Л. Первомайський); *І знову задзвеніли бокали, бризнуло святковим салютом шампанське. Лунала музика. Весілля* ***виходило з берегів*** (В. Вільний).

378. **ВИХО́ДИТИ / ВИ́ЙТИ З ЛА́ДУ. 1.** Втрачати працездатність, можливість виконувати що-небудь (про людину). *Одна з мін вибухнула поблизу пушкарів. Хтось з-поміж них, видно,* ***вийшов з ладу,*** *бо Сіверцев сам підскочив до гармати* (О. Гончар).

2. Переставати діяти; псуватися, ламатися. *Коли кінескоп старого телевізора* ***виходить з ладу,*** *його можна замінити на більший розміром* (З журналу); // Втрачати боєздатність. *Вогонь з плавбатарей був настільки влучний, що ворожі судна лускались, мов кукурудзяні баранці на черені, і один за одним* ***виходили з ладу*** (С. Добровольський). **ВИ́ХІД З ЛА́ДУ.** *Часте різке гальмування викликає передчасний* ***вихід*** *автомобіля* ***з ладу*** (З журналу).

379. **ВИХО́ДИТИ / ВИ́ЙТИ З ЛІТ (з рокі́в, з ві́ку).** Ставати немолодим; старіти. *Чоловік* ***виходив з літ*** (З усн. мови); // *безос., кому, заст.* Хто-небудь стає старим. *Роди, бабо, дитину, коли бабі* ***з літ вийшло*** (М. Номис).

380. **ВИХО́ДИТИ / ВИ́ЙТИ З-ПІД ПЕРА́** *кого, чийого.* Створюватися ким-небудь (про твори мистецтва). *Все нові й нові книги віршів, публіцистики, нові переклади* ***виходять з-під*** *його* [М. Рильського] ***пера*** (С. Крижанівський); ***З-під*** *його* [І. Франка] ***пера вийшов*** *цілий ряд солідних наукових праць* (М. Коцюбинський); *Усе, що* ***вийшло з-під пера*** *Яворницького, позначене винятковим захопленням* (З журналу).

381. **ВИХО́ДИТИ / ВИ́ЙТИ З РІВНОВА́ГИ (з се́бе).** Перебувати в стані сильного роздратування, нервового збудження; втрачати спокій, самовладання, терпіння. *— Кидати роботу треба! —* ***виходили*** *вони* ***з рівноваги.*** *— Роботу знайти де завгодно можна* (Іван Ле); *Я розумію Галю, що вона було завжди металась і* ***виходила з себе*** *в такі часи* [весною] (Леся Українка).

382. **ВИХО́ДИТИ / ВИ́ЙТИ НА ДОРО́ГУ (на шлях).** Визначати напрям діяльності або своє місце в суспільстві, в житті. *Олесь Гончар належав*

до тих письменників, хто починав ***виходити на літературний шлях*** *в останні передвоєнні роки* (З журналу); *Ледве* ***вийшовши*** *з тупика* ***на*** *вірну* ***дорогу****, я знов пішов назад* (Моє життя в мист.); ***На певну дорогу*** *легше* ***вийти*** *вдвох* (З усн. мови).

383. **ВИХО́ДИТИ / ВИ́ЙТИ НА ОДНО́.** Зводитися до того самого. *Чи іде, чи ходить,—* ***на одно виходить*** (Укр.. присл..); *Всюди* ***виходило на одно:*** *ніде нема таких безтолкових дітей та жінки, як у нього* (М. Стельмах).

384. **ВИХО́ДИТИ / ВИ́ЙТИ НА ПЕ́РШІ РО́ЛІ.** Мати найкращі успіхи у чому-небудь; ставати найкращим. *У київському середовищі авіаторів Сікорський незаперечно* ***виходив на перші ролі****, і на нього покладали великі надії* (З журналу).

385. **ВИХО́ДИТИ / ВИ́ЙТИ СУХИ́М З ВОДИ́. 1.** Будучи винним, уміло уникати покарання або нарікання; залишатися непокараним або незаплямованим. *Кажуть, що є такі шахраї, які* ***виходять з води сухими*** (О. Донченко); [Харько (*сам*):] *Дивуюсь і своєму нещастю, і хитромудрим викруткам моєї в'юнкої бестії жінки, котра вміє завжди* ***вийти сухою з води:*** *все звернуть на мене* (М. Кропивницький); — *Треба ж до такої міри втратити глузд, щоб повірити, начебто можна чинити такі речі — палити, топтати чужу землю, нищити народ і потім* ***сухим вийти з води*** (Ю. Бедзик). **ВИ́СКОЧИТИ СУХИ́М ІЗ ВОДИ́.** *Десь гниють кості отамана, розметалися-розкидались в безславних січах тіла його невдалих "дітей", один Гайдук лише зумів врятуватися,* ***вискочити сухим із води*** (А. Дімаров). **ВИ́ЙТИ СУХЕ́НЬКИМ ІЗ ВОДИ́.** *Кота Петровича, де я живу, На лаву садовили судову: ..А він Мишами і Кицями підперся,* ***Сухеньким вийшов із води*** (М. Годованець).
2. Знаходити вихід із скрутного становища. — *Не раз доводилось бувати в таких бувальцях, що, може, кому й не снилось.. Але нічого,* ***виходили****, як мовиться,* ***сухими з води*** (Ю. Збанацький).

386. **НЕ ВИХО́ДИТИ З РУК.** Перебувати у постійному вживанні, використанні. *Уявлялося, як щодня, щороку рулетка чи рейсфедер* ***не виходять з рук*** (Іван Ле).

387. **НЕ ВИХО́ДИТИ З ХА́ТИ.** Постійно бути вдома, не бувати серед людей. *Давненько ми вже Марусю не бачили, то за горем своїм, то за сваркою тією межи старими, та й Маруся наче ховалася:* ***з хати****, сливе,* ***не виходила*** (Марко Вовчок); *Десь, певно, вітер пройняв мене, і я схопив бронхіт, два дні* ***не виходжу*** *вже* ***з хати*** (М. Коцюбинський).

388. **НЕ ВИХО́ДИТИ (не йти́) З ПА́М'ЯТІ** *у кого, кому.* Ніяк не забуватися. *Вона ніколи в мене* ***з пам'яті не виходила*** (О. Кониський); *Мені* ***з пам'яті не йде*** *"розмова" з паном лейтенантом. Чого він докопувавсь?* (П. Колесник). **НЕ ВИХО́ДИТИ З ПА́МКИ.** *Уже пшеницю звезли і вимолотили, а Василя так і манило, так і тягло в поле. Той майовий день* ***не виходив*** *у його* ***з памки*** (Панас Мирний).

ВИХОДИТЬ

389. **ВИХО́ДИТЬ З РУК** *чиїх, кого.* Хто-небудь сам, власноручно робить, виготовляє що-небудь. *Але коли що вже* ***виходило з*** *Денисових* ***рук****, то мало на собі печать довершеності. Минуло вже років двадцять зо дня його смерті, а ложками його роботи й досі ще сьорбають борщ мої земляки* (М. Рильський).

390. **НЕ ВИХО́ДИТЬ З ГОЛОВИ́ (з ду́мки). 1.** *у кого, кого і без додатка.* Хто-небудь постійно думає про когось, щось. *Коли подруга повернулася — свіжа, сяюча, — вона сказала: — А в мене* ***з голови не виходить*** *поїздка* (О. Гуреїв); ***З думки*** *Яся* ***не виходив*** *вид смирної, тихої Гані, балакаючої з наймичками запанібрата* (І. Нечуй-Левицький).
2. Бути предметом постійних роздумів. *Револьвер системи "бравнінг"* ***не виходив із голови*** (М. Хвильовий); *Михайло Щерба* ***не виходив з голови*** (Д. Бедзик).

ВИХОР

391. **ЯК (мов, нена́че** *і т ін* **) ВИ́ХОР.** Дуже швидко. *До кінолабораторії я влетів* ***як вихор*** (Ю. Яновський); — *Татку, заждіть, я зараз! — скочив* [син] *з розлогих саней і навпростець городом побіг до хати. Влетів* ***мов вихор*** *і в чому був поліз на полик* (Валерій Шевчук); *Час летить* ***неначе вихор...*** (М. Упеник).

ВИШЕПТАТИСЯ

392. **ВИ́ШЕПТАТИСЯ ЯК РАК У ТО́РБІ.** Віджити свій вік, почати помирати. ***Вишептавсь як рак в торбі*** (М. Номис); *Ще раз дід обвів поглядом усіх, склав руки на грудях і промовив: — Ну, прощавайте, я вже* ***вишептавсь як рак у торбі,*** *— і тихенько вмер* (З журналу).

ВИШКВАРКИ

393. **МА́СЛЯНІ (поза́торі́шні) ВИ́ШКВАРКИ,** *зневажл.* Що-небудь незначне, не варте уваги; дрібниці. — *За що ж його* [сина] *узяли? — А враг їх матір знає. За* ***масляні вишкварки!*** (Панас Мирний); — *Толкуються* [говорять]! *Про що толкуються? Про* ***позаторішні вишкварки?..*** (Панас Мирний); — *Та годі вам гризтись за* ***масляні вишкварки!*** (І. Тобілевич).

ВИШКІРЯТИ

394. **ВИШКІРЯ́ТИ (шкі́рити, щи́рити) / ВИ́ШКІРИТИ (ви́щирити) ЗУ́БИ,** *зневажл.* **1.** *до кого і без додатка.* Сміятися. *Враз дама дожовує, ковтає і премило* ***вишкіряє*** *золоті* ***зуби*** *до Юри* (Ю. Смолич); *— Ти чого, підмагачу,* ***зуби шкіриш?*** *— дивується дядько Микола* (М. Стельмах); *А Калістрат Пилипович пихкає цигаркою й усміхається... — І чого б я ото* ***зуби шкірив?*** *Он в газетах пишуть, що озимина підгуляла, що шкідник насувається.. А Калістрат Пилипович усміхається* (Остап Вишня); *А стиляга удавано здивувався: — Що, важний птах? Може, вихователь який? Тепер уже всі глянули на Миколу,* ***вишкірили зуби,*** *сміються* (Ю. Збанацький); *Військо! Лаврентій єхидно* ***вишкірив зуби:*** *яке то військо? Отара овець!* (А. Хижняк); *У Джантемира відлягло від серця: отже, можна спокійно сидіти на Орі до весни, і він із непідробною радістю* ***вищирив*** *свої рідкі жовті* ***зуби*** (З. Тулуб). **ВИБІ́ЛЮВАТИ ЗУ́БИ.** *— Ти чого* ***вибілюєш зуби?*** *— здивувався батько. — Бо є що вибілювати, — ще більше розбирав мене сміх* (М. Стельмах).
2. Робити грізний вигляд. *Ще й на моє нещастя прийшла мені на думку та страшна тітка Наталія: так-таки, неначе вона стоїть передо мною та* ***вишкіряє зуби*** (І. Нечуй-Левицький); *А коли він* [прапорщик] *блимнув білками і* ***вишкірив зуби,*** *Василько зі страху аж скрикнув* (П. Панч); *Юля, щоб не трудити ніг, сіла на дривітню. Андрій люто* ***вишкірив зуби*** *і гримнув, щоб вона встала* (Григорій Тютюнник); *Стадницький люто свариться на нього арапником, а парубчак у відповідь махнув кулаком,* ***вишкірив зуби*** *і зник між деревами. Шукай тепер вітра в полі* (М. Стельмах).
3. *на кого і без додатка.* Злісно накидатися на кого-, що-небудь, виступати проти когось, чогось. *— Братова часто* ***вишкіряла зуби*** *на невістку, бо вона мало допомагала їй по господарству* (З газети).

ВИЩИЙ

395. **НА ГО́ЛОВУ ВИ́ЩИЙ** *від кого.* Набагато кращий чимсь. *Чемпіони III Спартакіади профспілок України* [з хокею] *були* ***на голову вищі*** *від своїх суперників* (З газети).

ВІВЦЯ

396. **ЗАБЛУ́КАНА (блу́дна, приблу́дна) ВІВЦЯ́.** Людина, яка порвала стосунки з тим середовищем, до якого раніше належала, або яка збилася з правильного життєвого шляху. *— Так, нас запрошують. Бачиш, он вогнище,* ***заблукана вівця!*** (П. Панч); *Піп вовчими очима проводжав свою* ***заблукану вівцю*** (П. Колесник); *В'яжуться люди в товариства... та й Івана беруть між себе. А він ходить, наче та* ***блудна вівця*** (Л. Мартович); *Ой ходжу-блуджу я по улоньці, як* ***приблудная вівця,*** *Та ні до кого мені промовити та вірненького слівця* (Укр.. пісні).

ВІД

497. **ВІД І ДО. 1.** Абсолютно всі або все, без винятку. *Ніякої роботи наші хлопці не цуралися. За це вони* [індійці] *всі —* ***від і до*** *— металургів наших поважали* (О. Гончар); *— Пиши! — Що писати? — .. Що все виконуватимеш —* ***від і до!*** (О. Гончар).
2. Повністю або до найменших дрібниць. *В самій семирічці нашій була навіть чимала бібліотека (яку, я насмілюсь запевнити, перечитав, як то нині говориться,* ***"від і до"...*** (О. Левада); *Є також думка — написати історію свого заводу. Маленька ще вона, проте подій багато. Викласти б усе це,* ***від і до*** (З журналу).
3. Без будь-яких попусків; найсуворіше. *— Не перебивайте. Якби таке вчинив я, порушив порядок, не сказав би й слова. Судіть! На всю котушку!* ***Від і до!*** (Ю. Мушкетик).

ВІДАТИ

398. **ВІ́ДОМ НЕ ВІ́ДАТИ** *чого.* Зовсім нічого не знати про що-небудь; не мати жодних відомостей про щось. *Мавра перед начальниками стала одрікатися:* ***відом не відає,*** *де Мусій Завірюха...* (К. Гордієнко).

ВІДБАВЛЯЙ

399. **ХОЧ ВІДБАВЛЯ́Й.** Дуже багато. *— Округом не доводилося ще командувати,— розвів він* [генерал Жуков] *руками й посміхнувся. — Тривог тут* ***хоч відбавляй*** (О. Сизоненко); *— Роботи в нас* ***хоч одбавляй.*** *Маємо от поки! — черкнув пальцем по горлу* (Г. Коцюба); *— Танцюристів і співаків у Браному полі* ***хоч відбавляй*** (В. Чумак). **ХОЧ ВІДСИПА́Й.** *У нього було дуже туге вухо, зате терпіння* ***хоч одсипай...*** (Збірник про М. Кропивницького).

ВІДБИВАТИ

400. **ВІДБИВА́ТИ (відбира́ти, перебива́ти) / ВІДБИ́ТИ (відібра́ти, переби́ти) ХЛІБ** *чий, у кого, від кого, рідко кому.* Позбавляти кого-небудь заробітку, беручись за ту саму роботу. [Галя:] *Я, каже, вивчу, як слід, якого хлопця, а він мені буде* ***хліб одбивати...*** (Панас Мирний); *І не криється баба* [знахарка]: *тільки зачепи — вона тобі повну торбу розкаже, аби підхвалили. Ото слухають, слухають дівчата, та: "Бабо-бабо! От ми од вас* ***хліба одіб'ємо*** *— нащо все порозказували?"* (Дніпрова Чайка); *— На кого ж ви вчились? — Теж на вчителя! Мало не* ***перебив*** *ваш*

хліб,— білозубо засміявся Марко (М. Стельмах); // Перехоплювати чию-небудь роботу, чиїсь обов'язки, завдання і т. ін. *Козаков, ревниво заздрячи танкістам, був однак щиро задоволений з того, що вони так прудко пішли вперед.— Хоч і* ***відбивають*** *наш* ***"хліб"****, але ж зате в Прагу встигнуть,— втішав він своїх "вовків"* (О. Гончар).

401. **ВІДБИВА́ТИ / ВІДБИ́ТИ ОХО́ТУ.** Перешкоджати вияву інтересу до чого-небудь (роботи, розваг і т. ін.). *Боялися ми: що, як піде робота нанівець? Що, як не вийде в нас нічого? Розхолодило б це наших хлопців,* ***одбило б охоту*** (О. Донченко).

ВІДБИВАТИСЯ

402. **ВІДБИВА́ТИСЯ / ВІДБИ́ТИСЯ В ПА́М'ЯТІ** *чиїй.* Запам'ятовуватися комусь. *Ось яка та картина, що* ***відбилася в пам'яті*** *моїй наперекір течії вічно біжучого часу* (Леся Українка); ***Відбилася в моїй пам'яті*** *її* [Аделіни Патті] *витончена невеличка фігура з профілем, неначе вирізьбленим із слонової кості* (Моє життя в мист.). **ВІДБИ́ТИСЯ В ПА́М'ЯТКУ** *чиєму. Мотря стоїть уже в себе за лісою, визирає з-під малини. Лице палає, сміливе, .. а чорні оченята як не випалять .. Такою й* ***одбилась*** *вона* ***в моєму пам'ятку*** *назавжди* (С. Васильченко).

403. **ВІДБИВА́ТИСЯ (відма́хуватися, відхре́щуватися) / ВІДБИ́ТИСЯ (відмахну́тися, відхрести́тися) РУКА́МИ Й НОГА́МИ** *від кого.* Рішуче відмовлятися від кого-, чого-небудь. ***Відбиватися руками й ногами*** *від участі в розробці неперспективного проекту* (З усн. мови); *— У медичному штаті працювало двоє — Хлипалів двійник, від якого наш Хлипало* ***відхрещувався руками й ногами*** *— не визнавав родичівства, та лікар-стоматолог панна Нонна* (Ю. Збанацький). **ВІДМА́ХУВАТИСЯ РУКА́МИ.** *Він почав питать в наймичок, в прикажчиків, але ті* ***одмахувались руками*** *і казали, що ті книжки їм зовсім ні для чого не потрібні* (І. Нечуй-Левицький).

ВІДБИЛО

404. **ВІДБИ́ЛО БА́КИ (па́м'ять)** *кому, фам.* Хто-небудь не пам'ятає, забув когось, щось. *Доживеш ти до сімдесяти годочків, ніякий чорт і не згадає про тебе, ніби ти їм і не батько, хоча б один сучий син навинувся чи телеграму вдарив! Навіть Оксані* ***баки одбило*** (І. Драч). **ПА́М'ЯТЬ ОДБИ́ТО.** *От і знайшли злодія! Тепер уже ніхто не міг би сказати, що Нечипір не винуватий, .. от і буцімто* ***пам'ять одбито*** *йому,— все так ловко, чисто зробив, а про ключника й забувся* (Грицько Григоренко).

ВІДБИРАТИ

405. **ВІДБИРА́ТИ / ВІДІБРА́ТИ ПА́МОРОКИ (тя́му). 1.** *у кого, кому.* Хто-небудь втрачає здатність нормально мислити або сприймати щось. *Знов почало в мене* ***одбирати памороки*** (І. Нечуй-Левицький).
2. *у кого.* Позбавляти кого-небудь здатності нормально мислити або сприймати щось. — *Усе .. привиджуються його чорні очі, неначе він* ***одібрав*** *у мене* ***паморокі*** (І. Нечуй-Левицький).

406. **ВІДБИРА́ТИ / ВІДІБРА́ТИ РО́ЗУМ** *кому.* **1.** Позбавляти кого-небудь здатності нормально мислити або сприймати щось. *Вона* [Рахіра] ***відбирала*** *йому весь* ***розум*** *і всю свідомість його єства* (О. Кобилянська); *Кого хоче Бог покарати, тому* ***розум відбирає*** (П. Козланюк).
2. *безос.* Хто-небудь втрачає здатність нормально мислити, розуміти і сприймати. ***Розум*** *мені* ***відібрало****, а коли став потроху оговтуватись, .. згадалось мені, що такі самісінькі очі, як у Петра Зосимовича Варави, бачив я і в тієї славної телички, за яку рідна жінка Мартоха позичила мене Дармограїсі* (Є. Гуцало).

407. **ВІДБИРА́ТИ / ВІДІБРА́ТИ СЕ́РЦЕ [Й ДУ́ШУ]** *у кого і без додатка.* Позбавляти кого-небудь спокою, душевної рівноваги. — *Не бачу перед собою його смуглявий вид, привиджуються його чорні очі, неначе він ..* ***одібрав серце й душу*** (І. Нечуй-Левицький).

408. **ВІДБИРА́ТИ (віднiма́ти) / ВІДІБРА́ТИ (відня́ти) МО́ВУ** *кому, у кого.* **1.** *безос.* Хто-небудь втрачає здатність говорити від несподіванки, здивування, хвилювання, переляку, гніву і т. ін. *Біленьке, злегка пойняте загаром, воно* [дівча] *так невимушено розглядало Данька, що йому притьмом* ***відбирало мову*** (О. Гончар); *Оля ж, видно, всього сподівалась, тільки не того дружнього усміху. Може, через те й* ***мову*** *її* ***відібрало?*** (Є. Гуцало); *Треба було озватися до неї, привітатись, а в мене* ***відібрало мову,*** *стояв як пень* (Ю. Збанацький); — *Ні, ні, я точно знаю! — Сидорчук так наполошився, що йому мало не* ***відняло мову*** (Ю. Бедзик). **РІЧ ВІДТЯ́ТИ.** — *Іди собі! — гукнув голова, бачачи, що в неї й* ***річ відтяло.*** *Мотря повернулася, вийшла* (Панас Мирний).
2. Позбавляти кого-небудь здатності говорити. *У старої нахабство гостя* ***відібрало мову,*** *вона тільки показувала йому на інший стілець* (Ю. Яновський).

409. **О́ЧІ ВІДБИРА́ТИ.** Вабити, приваблювати своєю яскравістю, приємним виглядом і т. ін. — *Підкликає мене вчора пальцем Петро-лавошник..: привіз, каже, одно ліжко з бази, сітка*

панцерна, бильця з нікелю .. все з нікелю, ***очі одбирає*** (З газети).

ВІДБИТИ

410. **ВІДБИ́ТИ / ВІДБИВА́ТИ ВІД ДО́МУ** *кого.* Відохотити кого-небудь бувати вдома або від виконання своїх домашніх, сімейних справ. *— А вам заздро на мого чоловіка? — вмішається Галя — Та ще б, дивіться, не заздро було! Де ж таки — чужу жінку зовсім* ***від дому одбив!*** (Панас Мирний).

411. **ВІДБИ́ТИ (надсади́ти) БЕ́БЕХИ (печінки́)** *кому, грубо.* Дуже побити кого-небудь. *— Дядьки бояться йти до небожа. Ану ж їм* ***відіб'ють бебехи!*** (С. Караванський); *— Одбилися від ватаги,— гунявить шаландьор* [човняр] *із проваленим носом,— а тобі* ***печінки відіб'ємо,*** *чортів баклажан, щоб знав морську дисципліну* (Ю. Яновський); *Всі* [школярі] *сумували, що уже не буде між нами такого щирого товариша, як Довбня, дехто похвалявся* ***бебехи надсадити*** *недолупленому москальчукові* (Панас Мирний); [Конон:] *А бува, що і вкрадуть гроші* [на ярмарку]; *бува, що сп'яну погубляться і* ***бебехи*** *один другому* ***надсадять*** (М. Кропивницький). **ПОВІДБИВА́ТИ БЕ́БЕХИ (бе́льбахи).** [Ярема:] *Мовчи, товстопуза пляшко! А то* ***бебехи повідбиваю*** (М. Костомаров); *А іноді проти лави один піде* [Нечипір], *так тут вже достанеться йому на горіхи.., та так йому* ***бельбахи повідбивають,*** *що насилу удосвіта додому долізе* (Г. Квітка-Основ'яненко).

412. **ВІДБИ́ТИ ПА́МОРОКИ (по́мки, тя́мки). 1.** *кому і без додатка.* Позбавляти кого-небудь здатності нормально мислити або сприймати щось. [Бичок:] *Ну, наробив я халепи, ускочив аж по самісінькі вуха! Правду кажуть: що кого Бог захоче покарати, то перш усього* ***паморокиі одіб'є!..*** (М. Кропивницький).

2. *кому, у кого.* Хто-небудь втрачає здатність нормально мислити або сприймати щось. *Зайшов я вже далеченько, бо мені неначе* ***паморокиі одбило;*** *але сльози перестали литись. Я став та й роздивляюсь, куди це я зайшов* (І. Нечуй-Левицький); *— А ви мене послухайте, начальники дорогі. Не дивіться, що я баба немічна, у мене ще* ***помки не відбило*** (Ю. Бедзик); *Мені* ***відбило тямки.*** *Певне, те саме було і з Жабі. Ми щось мололи поручикові чи, мабуть, потакували на те, що він нам торочив* (Олесь Досвітній).

ВІДБИТИСЯ

413. **ВІДБИ́ТИСЯ / ВІДБИВА́ТИСЯ ВІД ДО́МУ (від сім'ї).** Перестати бувати вдома або втратити інтерес до домашніх, сімейних справ. *Поступлю я, тату, в суд або десь в урядники, таки в нашому місті. І* ***од дому не одіб'юся,*** *і до чину дослужуся* (І. Нечуй-Левицький); *— За роботою і товариством зовсім, Іване,* ***відбився ти від сім'ї*** (М. Стельмах).

414. **ВІДБИ́ТИСЯ / ВІДБИВА́ТИСЯ ВІД РУК** *кого, чиїх і без додатка.* Перестати коритися кому-небудь, слухати когось. [Тиміш:] *Чортяка б вас обох вхопила з вашою грамотою!..* ***Одбились*** *обоє* ***від рук,*** *хоч візьми та обом поскручуй голови!..* (М. Кропивницький); *А закінчилося це тим, що хлопець перестав слухати батька й* ***відбився від рук*** *матері* (С. Чорнобривець); *— Тільки гляди мені, Ігоря нашого стримуй. Геть* ***від рук*** *почав* ***одбиватися.*** *Дивися за ним, — строго сказав Громов* (В. Кучер); *Надто вже заадмініструвався наш шановний Павло Антонович... Мало, що сам* ***од рук відбивається,*** *ще й Кужеля за собою тягне* (С. Добровольський).

ВІДБІГТИ

415. **ВІДБІ́ГТИ (відби́тися) РО́ЗУМУ (глу́зду).** Стати божевільним; збожеволіти. *Він був би розцілував їх* [стрільців], *але боявся викликати новий переполох. Подумали б, що старий Матвій Шавала* ***відбіг*** *(не дай Боже)* ***розуму*** (Мирослав Ірчан); *У селі говорили всячину. Казали, що над книжками* ***розуму одбіг,*** *казали, що й з чортом злигався* (Б. Антоненко-Давидович); [Штефан:] *Отче! Ви ж бачите: стара вже* ***відбилася глузду*** *й казна-що верзе...* (Я. Галан).

ВІДБУВАТИ

416. **ВІДБУВА́ТИ / ВІДБУ́ТИ ЧЕ́РГУ.** Робити що-небудь неохоче, без будь-якого бажання. *Зиркав* [Коваль] *на всіх спідлоба, сопів та все придивлявся до Чумачихи, як вона обідає: з смаком чи так собі, аби* ***одбути чергу?*** (В. Кучер).

ВІДБУТИСЯ

417. **ДЕ́ШЕВО ВІДБУ́ТИСЯ.** Уникнути можливих дуже важких наслідків чого-небудь. *— Тільки ще один, крім нього* [Артема], *був легко поранений.— Ну, ще ми* ***дешево одбулись!*** *— озвавсь котрийсь* (А. Головко); *— Ось,— показав фельдфебель безпалу ліву руку,— бачив, як одчесало? Мов бритвою! — Скажи спасибі, що* ***дешево відбувся*** (П. Загребельний).

ВІДВАЖИТИ

418. **ВІДВА́ЖИТИ / ВІДВА́ЖУВАТИ БЕ́БЕХА (стусана́)** *кому.* Ударити кого-небудь. *За віщо се він мені* ***бебеха відважив*** *межи плечі?* (Сл. Б. Грінченка); *Корж методично* ***відважував*** *йому замашні* ***стусани*** (З. Тулуб).

419. **ВІДВА́ЖИТИ СО́ЛІ [ДО́БРЕ].** Відповісти грубо, образливо, уїдливо. *А Черевань: — Здається, Сомко налаяв Іванця свинею, чи що? — Не свинею, а собакою, да .. ще не на*

*самоті... — Га-га-га! — засміявся Черевань.— **Одважив солі добре!** — каже Божий Чоловік,— да зробив негаразд* (П. Куліш).

ВІДВЕДЕШ

420. **ОЧЕ́Й НЕ ВІДВЕДЕ́Ш (не відірвеш)** *від кого—чого і без додатка.* Хто-небудь гарний, вродливий або що-небудь привабливе зовні. [Галя:] *Я знаю деяких дівчат... Обличчя в них — **очей не відірвеш,** а душа — плюскла, крихітна, сіра* (О. Левада); *— Ех, як висиплять* [словачки та мадярочки] *з костьолу, та як попливуть вулицею — **очей не відірвеш!..** Хустки на них яскраві, спідниці короткі та круглі, як обручами напнуті...* (О. Гончар). **ОЧЕ́Й НЕ МО́ЖНА ВІДВЕСТИ́ (відірва́ти).** *Яблука й груші, справді, були такі манливі, що від них **очей не можна** було **відвести*** (Ю. Збанацький); *— В Ганни Іванівни он яка чорнобурка! І рушниці нема, і собак нема,— а чорнобурка — **очей одірвать не можна*** (Остап Вишня).

ВІДВЕСТИ

421. **ВІДВЕСТИ́ / ВІДВО́ДИТИ УДА́Р** *від кого.* Захистити кого-небудь від чогось. *Всі могутні сили природи будуть послушні людській волі. А ти .. не можеш зрушити з місця купу залізного брухту, не можеш викресати іскру вогню. Не владен **відвести** від своєї Тоні **удар*** (О. Гончар).

ВІДВОДИТИ

422. **ВІДВО́ДИТИ / ВІДВЕСТИ́ ДУ́ШУ.** **1.** *з ким, кому, перед ким і без додатка.* Звірятися кому-небудь, ділячись своїми думками, переживаннями, намірами і т. ін. *Веселий, гостинний, він любив товариство і скоро зібрав біля себе гурток молоді більш поступової та й **відводив** там **душу*** (М. Коцюбинський); *— Я давно мрію про братство людей, про друзів щирих і відвертих, з якими можна було б **відвести душу,** поділити і горе і радість* (О. Іваненко); *Людина завжди потребує когось, кому б могла вилити своє горе і **відвести душу*** (В. Козаченко); *Натерпівся старий у синовій хаті, тож йому хочеться **душу** перед молодими **відвести*** (К. Гордієнко); *Відчув* [Левко] *— не хочеться чомусь розмовляти з Михайлом. Скільки мріялось **одвести душу** з кимсь рідним в розмові, викласти свої сумніви і вагання, а от приїхав друг і не виходить розмова* (З. Мороз).
2. Заспокоювати, розраювати кого-небудь. [Молодиця:] *Спасибі вам, дядечку, що хоч трохи **душу одвели.** Оставайтесь здорові* (С. Васильченко).
3. Знаходити собі втіху, розраду чи розвагу в чому-небудь; втішатися. *А щоб чим-небудь хоч трохи **одводити душу,** обзавівся* [Максим] *якоюсь повійницею та й гуляв іноді з нею* (Панас Мирний); *Скільки раз уже його охота забирала шпурнути серпом та хоч побалакати за їду* [їжу] *(уже **відвів** би **душу**), так же не міг із важитися, бо, видить, жінка жне й раз не застогне* (Л. Мартович); *І як зберемось, то хоч **душу відведемо** — пісень своїх наспіваємось* (О. Гончар); // Насолоджуватися здійсненням якого-небудь сильного бажання. *Коломієць був завзятий курець, і Ярошенко **відводив душу,** посмоктуючи свою люлечку. Незабаром в кімнаті стало димно* (В. Речмедін); *Ні, Василю, не натішився я нею* [землею]. *Дай мені **душу відвести,** наробитись на ній до солодкої втоми, щоб аж хребет мій згорблений занив* (І. Цюпа); *А як хотілося вхопити отут у темряві горло ворога й мовчки, щоб не заважали свідки, **відвести душу*** (Іван Ле).

423. **ВІДВО́ДИТИ / ВІДВЕСТИ́ О́ЧІ.** **1.** *від кого—чого.* Переставати дивитися на кого-, що-небудь. *Копистка **відвів очі** від вікна, низько увігнув голову і замислився* (Я. Гримайло); *Наталка не могла **одвести** від нього **очей*** (О. Гончар); // *від кого і без додатка.* Намагатися не дивитися на кого-небудь; уникати зустрічі очима з кимсь. *Помирає їх* [товаришів] *улюблений командир Андрій Федорченко.. Молодший їздовий Тягнибіда **відводить очі** набік, щоб приховати сльози* (О. Довженко); *Галка розглядала по кімнаті; її таки щось непокоїло. Ярослав уловив її погляд, **відвів очі*** (Ю. Мушкетик); *Аж од дверей ніс на собі Давид її погляд, а це тільки вловив. І щось було в ньому, від чого парубок швидко **відвів очі*** (А. Головко).
2. *кому, від кого.* Навмисне відволікаючи увагу від кого-, чого-небудь, обдурювати когось. *Іч, як він, падлюка, викручується! Жолкевський їде до нас по виписчиків, а він* [Сагайдачний] *нам **очі відводить!*** (З. Тулуб); *Украде* [Тимошко] *бувало... та й підкине другому, щоб від себе **очі одвести*** (Панас Мирний); *— Доведеться, панове-товариші, — каже отаман, — туркові **очі одвести.** Чи є охочі?* (П. Панч).

424. **ВІДВО́ДИТИ / ВІДВЕСТИ́ ПО́ГЛЯД (зір)** *від кого—чого.* Переставати дивитися на кого-, що-небудь. *Погиба подивився на скривлене болем і ненавистю обличчя Бараболі .. і **одвів** од нього **погляд*** (М. Стельмах); // *від кого і без додатка.* Намагатися не дивитися на кого-небудь, уникати зустрічі очима з кимсь. *Тітка, ласкаво дивлячись на неї* [молодичку], *сказала: — Нічого собі, дорідна ягода... — Й помітивши, що я **відводжу погляд,** додала докірливо: — А ти, бачу, й досі сором'язливий* (Є. Гуцало); *— Говори, Галино, що маєш,— попередив її. І тоді дружина почервоніла, **відвела** від нього **зір:** — Даниле, хтось із нас має піти до Григорія* (М. Стельмах).

425. **[Й] ГО́ЛОСУ НЕ ВІДВО́ДИТИ / НЕ ВІДВЕСТИ́.** Втрачати здатність говорити, роз-

мовляти. *Часом так груди заложить, що й голосу не одведу* (О. Стороженко).

ВІДВОДУ

426. **ДЛЯ ВІДВО́ДУ ОЧЕ́Й.** Щоб відвернути увагу від чого-небудь, лише для створення певного враження; удавано. *Записи ці старий робив при великій таємниці, так що домашні не знали, що він там пише, і думали, що старий вдарився в релігію, бо він **для відводу очей** кидав перед собою старе, в дерев'яних палітурках Євангеліє* (Григорій Тютюнник).

ВІДГОРОДИТИ

427. **ВІДГОРОДИ́ТИ МУ́РОМ** (стіно́ю). Повністю ізолювати від кого-, чого-небудь. *Царський уряд, підступна буржуазія і духівництво робили все, щоб **відгородити** височенним **муром** невмируще слово Кобзаря від трудящих мас* (З журналу).

ВІДДАВАТИ

428. **ВІДДАВА́ТИ / ВІДДА́ТИ [ВСЬОГО́] СЕБЕ́.** Максимально напружувати свої сили в чомусь. *Ось уже ряд років Михайло Єгорович знову ковалює. І де б не трудився, він завжди **віддає всього себе** роботі* (З журналу); // Присвячувати весь свій час, сили і т. ін. чомусь. *Мені дев'ятнадцять літ.. В таку пору думається, що .. кожному любо **віддати себе** за страждання ображених* (В. Винниченко); *Неможливо жити без любові до чогось або ж до когось,— жити, не **віддаючи** чи не **всього себе** цій любові...* (Ю. Шовкопляс).

429. **ВІДДАВА́ТИ / ВІДДА́ТИ ДАНИ́НУ** (дань). 1. *кому, чому.* Належно оцінювати, визнавати значення, важливість і т. ін. кого-, чого-небудь. *Доволі! Доволі! Ми всі **віддавали** Віддаленій молодості **данину**, Ми всі відчували, як зморeним чвалом Вона відлітала в сумну далину* (Л. Первомайський); *Шахай похвалив прекрасного коня, що вартий більш за іншого чоловіка, а Остюк, **віддаючи дань** красі й бігові четвероногого друга, хотів щиро вилаятись із цього, але вчасно прикусив язика* (Ю. Яновський); — *Тільки ж ми по-справжньому **віддаймо данину** старанням мого старого. Не може людина повітрям жити* (Іван Ле); // *чого.* Відповідно цінуючи, шануючи кого-, що-небудь, виявляти своє ставлення. *Щиру **данину** поваги **віддавали** Івану Петровичу Котляревському декабристи і Герцен* (З журналу); *Десятки разів бував* [Синявін] *в Узгені й не міг відмовити собі **віддати данину** поваги цьому свідкові древніх віків* [мінаретові] (Іван Ле).
2. *чому.* Приділяти належну увагу чому-небудь, робити що-небудь об'єктом уваги. *Пісня **віддавала дань** романтичній привабливій постаті народного героя...* (Я. Качура); *Він поспішав разом з синами **віддати данину** захопленню прекрасним* (О. Полторацький); *Питанням стилю і майстерності письменника* [М. Стельмаха] *щедру **данину віддали** і В. Бєляєв.., і П. Колесник* (З журналу).
3. *чому.* Наслідувати що-небудь, захоплюватися чимсь відповідно до поширених у певний час поглядів, уподобань і т. ін. *Але, незважаючи на те, що цею* [цією] *повістю Франко **оддав данину** тодішній літературній школі, ми бачимо в ній вже й соціальні мотиви* (М. Коцюбинський); *В свій час **віддавши данину** символічно-абстрактній, філософсько-невиразній поезії, вже в книзі "Плуг" він* [П. Тичина] *виступив як поет-громадянин* (А. Малишко).
4. *чому.* Брати участь у чому-небудь. — *Вона* [дочка] *у вас надзвичайно добра: як ніхто **віддає данину** нашій складній роботі, допомагає як може* (З журналу); *Був ще двічі поранений — **віддав** свою **данину** всесвітній бійні Андрій-столяр* (Є. Кротевич).

430. **ВІДДАВА́ТИ / ВІДДА́ТИ [І] РУ́КУ [І СЕ́РЦЕ]** *кому, заст.* 1. Одружуватися з ким-небудь. *Що дівчина нерадо **віддає** свою **руку** вдівцеві, се річ зовсім природна: сили вдівця вже зужиті, надломлені, чуття застигло* (І. Франко). **ВІДДА́ТИ І СЕ́РЦЕ І РУ́КУ.** *Я їй **віддав і серце й руку*** (В. Сосюра).
2. *чию, чиє.* Погоджуватися на одруження з кимсь. *На цьому місці, де ви доказали свою любов такими доводами, я **віддаю** вам **руку** своєї коханої єдиної дитини* (І. Нечуй-Левицький).

431. **ВІДДАВА́ТИ / ВІДДА́ТИ КІНЦІ́,** *фам.* 1. Умирати. *Крізь дрімотний і болісний сон, який межував із забуттям, пробивалась думка, що він уже ніколи не прокинеться і тут йому прийде край. От і прийшла твоя пора. **Віддавай**, брате, **кінці*** (В. Кучер); *Не такої ми, моряки, породи, щоб **кінці віддати*** (Д. Ткач); — *Одних ран на тілі стільки, що інший би давно вже **кінці віддав*** (П. Резніков).
2. Втікати або від'їздити, відбувати кудись. — *Значить, і ти **віддаєш кінці**? — похитав головою шофер і пішов до автобуса* (В. Кучер); [Арсен:] *А як тільки хоч натякнете про мене, так я .. Я зразу **кінці віддам**! Зразу — на поїзд, і все!* (З. Мороз).

432. **ВІДДАВА́ТИ / ВІДДА́ТИ НАЛЕ́ЖНЕ** *кому, чому.* Гідно оцінювати кого-, що-небудь; визнавати позитивні якості кого-, чого-небудь. — *Ми **віддаємо належне** вашому патріотичному бажанню* (О. Гончар); *Саме Рильський, звертаючись до образу великого гетьмана України, **віддає належне** його державному розумові і передбач-*

ливості... (С. Крижанівський); *Добрий склад виконавців підібрав собі Садовський — треба йому* ***віддати належне*** (Г. Григор'єв); *— Треба* ***віддати йому належне,****— каже Віталій.— Анонімки свої він розсилає за власним підписом: "Я, каже, не боюсь, не ховаюсь..."* (О. Гончар); *Треба, однак,* ***віддати належне*** *й совісті Федора; вона знала міру: закрутить своїм господарем, зажене його в якусь безвихідь, а потім одразу тягне назад, примушує каятися* (М. Ю. Тарновський). **ВІДДА́ТИ СПРАВЕДЛИ́ВЕ.** *Зараз твердо оцінював* [Захар] *труднощі конкурсних іспитів, критично ставився до своїх екстернатських знань і,* ***віддати йому справедливе,*** *був вибагливий до себе* (Іван Ле).

433. **ВІДДАВА́ТИ / ВІДДА́ТИ ПА́ЛЬМУ ПЕ́РШОСТІ** *кому, чому.* Визнавати кого-, що-небудь найкращим; ставити кого-, що-небудь на перше місце. *Славити буду я вроду твою, Мій Києве рідний!.. Я* ***першості пальму*** *— тобі* ***віддаю!*** (Л. Дмитерко); *Глядачі вагалися, кому з акторів — виконавців п'єси "Глитай, або ж Павук" —* ***віддати пальму першості,*** *і, врешті, розподілили її між усіма учасниками* (Думки про театр); *Чи мається на увазі нас обох, а чи, може вона вирішила винагородити Володю,* ***віддати пальму першості*** *тільки йому* (Ю. Бедзик).

434. **ВІДДАВА́ТИ / ВІДДА́ТИ СЕ́РЦЕ.** **1.** *кому.* Щиро, віддано любити когось. *Франко* ***оддає своє серце*** *і всі свої симпатії тим, хто в "поті чола" добуває хліб* (М. Коцюбинський); *— На крайнім порозі життя* ***оддав*** *старий* ***своє,*** *літами та негодами побите,* ***серце*** *малій дитині!* (Панас Мирний); *Іншим уявлявся нам той, кому б випало щастя постукати в Надьчине вікно й кому вона* ***віддала*** *б* ***своє серце*** (О. Гончар).
2. Робити що-небудь або працювати з великою любов'ю. [Годвінсон:] *Всяк різьбяр і будівничий...* ***серце своє віддає,*** *аби вдати гаразд покрасу...* (Леся Українка).

435. **ВІДДАВА́ТИ / ВІДДА́ТИ ЧЕСТЬ.** **1.** *кому.* Виражати повагу до кого-небудь. [Неофіт-раб:] *Я* ***честь віддам*** *титану Прометею, що не творив своїх людей рабами* (Леся Українка).
2. *чому.* Схвалити, вітати що-небудь. *Треба зразу ж* ***віддати честь*** *прекрасному арештантському звичаєві, вірніше, людській арештантській солідарності* (І. Багряний).

436. **ВІДДАВА́ТИ (кла́сти, склада́ти) / ВІДДА́ТИ (скла́сти) [ЗЕМНИ́Й (низьки́й, поясни́й)] ПОКЛІ́Н (уклі́н)** *кому і без додатка.* **1.** Кланятися, поклонятися. *Які чуття із мрій напівзабутих плачем вставали в синій далі гін, коли* ***земний віддаючи поклін,*** *вони торкались рук його закутих!* (А. Малишко); *Не молилася за мене,* ***поклони не клала*** *моя мати; а так собі мене повивала* (Т. Шевченко); *Пішли усі* ***поклони*** *Йому* ***віддати*** *— Волхви, царі і вбогі пастухи* (Леся Українка); *Побачивши гостя, матушка зразу ж здригнулася всередині і по-черничи* ***віддала поясний уклін*** (М. Стельмах); *Вийшла дівчина на кін, глянувши привітно в залу,* ***склала*** *всім* ***низький уклін*** (С. Воскрекасенко).
2. *кому, чому.* Виражати почуття глибокої поваги, пошани, схилятися перед ким-, чим-небудь. *Народе! Я* ***кладу земний уклін*** *твоєму полю і твоєму дому!* (М. Рильський); *Кавказу вартовий, Казбеку, Тобі* ***складаю*** *я* ***поклін*** (М. Зеров).

ВІДДАТИ

437. **ВІДДА́ТИ / ВІДДАВА́ТИ БО́ГУ (Бо́гові) ДУ́ШУ.** Померти. *Одпочивала* [княжна], *Та й* ***Богу душу оддала*** (Т. Шевченко); *Він* [Ласун] *усе хрипів у землянці своїй і ніяк не міг* ***віддати Богові .. душу*** (В. Дрозд); *— Ти б делікатніше, а то...— посутулився Насташевський, напевно, злякавшись, що в його кімнаті Батюта може* ***віддати Богові душу*** (Є. Куртяк); *Дивись в обід розгорілося* [дитя], *розпалилося, на горлянку жаліється, а на другий день і* ***Богові душу віддає...*** (Панас Мирний). **ВІДДА́ТИ ДУ́ШУ БОГА́М.** *"Була без тебе зла година, Трохи-трохи твоя дитина* ***Не оддала душі богам****"* (І. Котляревський).

438. **ВІДДА́ТИ / ВІДДАВА́ТИ ЖИТТЯ́.** **1.** *перев. за кого—що.* Загинути, борючись за кого-, що-небудь, захищаючи когось, щось. [Деіфоб:] *Наш Гектор міг* ***життя віддати,*** *жінку залишити, осиротити сина для рятунку або для честі Трої* (Леся Українка); *Готова за волю щохвилини* ***життя віддати*** *молоде* (В. Сосюра); *— Хто не охочий* ***віддати своє життя*** *за волю України, той нехай іде геть з нашого табору* (А. Кащенко); *Синам, що* ***віддають життя*** *за отчий дім, Що волю принесли крізь непроглядний дим, наш Київ Золоті розкрилює Ворота* (М. Рильський).
2. *кому, чому.* Повністю присвятити себе кому-, чому-небудь. [Річард:] *Я все* ***життя віддав*** *зрадливому, невдячному кумиру...* (Леся Українка).

439. **ВІДДА́ТИ / ВІДДАВА́ТИ [СВІЙ] ДУХ.** Померти. *Зморений, кволий, тут можу і зовсім я* ***дух свій віддати*** *— Вітром-бо дуже різким повіває з ріки на світанку* (Переклад Бориса Тена).

440. **ВІДДА́ТИ ОСТА́ННІЙ ПО́ДИХ.** Вмерти. *Він* [Гризлов] *заворушив пошерхлими вустами, певно, хотів щось сказати, але так і не сказав,* ***віддавши останній подих*** (В. Кучер).

441. **ВІДДА́ТИ (покла́сти) / ВІДДАВА́ТИ (поклада́ти) [СВОЮ́] ДУ́ШУ.** **1.** *за кого—що,*

заради кого—чого. Пожертвувати собою чи бути готовим померти заради кого-, чого-небудь. — *Стережись, Василино! Колись згадаєш мої слова. Я ж тебе люблю й ладен за тебе* ***душу оддати*** (І. Нечуй-Левицький); — *Жінка моя... Не думав я... ледащо... А проте — люблю її...* ***душу свою віддав би*** *за неї!* (Панас Мирний); *Заради подруги* ***душу ладна віддати*** [Надія] (Я. Баш); *Покохав Андрій Семена, як рідного брата, як батька, як неньку...* ***Душу свою готов за нього покласти*** (М. Коцюбинський); [Хвора:] *Ніхто не має більшої любові, Як той, хто* ***душу поклада*** *за друзів* (Леся Українка).

2. *кому, чому.* Витратити всю силу, всю енергію. *Почувши про підпільну групу, Володя щиро радів, ладен був* ***віддати*** *організації всю* ***душу*** (В. Козаченко); — *Трактористи* ***душу віддають*** *роботі* (П. Автомонов). **ВІДДА́ТИ СЕ́РЦЕ І ДУ́ШУ.** *Сей змінив на домівку і шану і владу, Щоб знайти біля комина тишу й пораду. Він сім'ї своїй* ***серце і душу оддав,*** *Та й незчувся, як рідне за рідним сховав* (Я. Щоголів).

3. Померти. *Вдома, перед тим як приїхала "швидка допомога", дихав батько, мов захеканий, руки похололи, очі стали порожні — от-от* ***душу віддасть*** (Ю. Шовкопляс); *А то щось їй заманулося з канави напитися. Хлепнула й тут же* ***душу віддала*** (З газети).

4. Щиро полюбити кого-небудь. *І* ***оддав свою душу*** *тривожну я тобі, Лейяніта моя* (В. Сосюра). **ВІДДА́ТИ І СЕ́РЦЕ І ДУ́ШУ.** [Маруся:] *Орел, а не парубок! Раз тільки я учула його закохану розмову і стерялась:* ***і серце і душу*** *йому* ***віддала*** (М. Кропивницький).

442. **ВІДДА́ТИ ЧО́РТОВІ (дідькові) ДУ́ШУ,** *зневажл.* 1. Померти. — *Наше діло, брат, таке: то на коні, то під конем. Я сам торік ледве* ***чортові душу не віддав*** *під Білою Церквою* (О. Гончар).

2. *за що і без додатка.* Продатися кому-небудь, відступивши від моральних норм. — *Це місце закляв старий князь, і ніхто його посісти не зможе, а хіба тільки* [тільки] ***оддасть чортові душу,*** *то тоді посяде* (Панас Мирний); *Був собі чоловік, та такий скупий на ті гроші! .. За гроші ладен був і* ***душу дідькові віддати*** (Укр.. казки).

ВІДІГРАВАТИ

443. **ВІДІГРАВА́ТИ / ВІДІГРА́ТИ РОЛЬ.** 1. *яку.* Мати певне значення. *Я згадую в своїй біографії про неї* [дорогу на кінофабрику] *лише тому, що вона* ***відігравала*** *і зараз* ***відіграє*** *в моєму повсякденному житті велику і погану* ***роль*** (О. Довженко); *Пригадую цей епізод лише тому, що він* ***відіграє*** *неабияку* ***роль*** *в подальшій долі Калинки* (А. Дімаров); *Очевидна ж річ, що свого часу "бунт" Маяковського проти загальновизнаних авторитетів був історично виправданим і* ***відіграв*** *також і певну позитивну* ***роль*** *у боротьбі проти епігонів* (М. Рильський).

2. *кого, чого.* Бути ким-, чим-небудь; виступати як хто-, що-небудь. — *Заждіть, мислителю.. Земля в житті рослин ніколи повністю* ***не відігравала ролі*** *матері. Земна куля скоріш батько, ніж мати* (О. Довженко); *Річка може* ***відігравати роль*** *наукової лабораторії* (З усн. мови).

3. *яку.* Брати певну участь у чому-небудь. *Одним із перших авторів цієї легенди, що поширював її задля добра родини Пушкіна, був той, хто все життя доброзичливо піклувався про арзамаського "Сверчка" і хто* ***відігравав*** *одмітну* ***роль*** *у викупі Шевченка,— Василь Андрійович Жуковський* (М. Рильський).

ВІДІГРІВАТИ

444. **ВІДІГРІВА́ТИ / ВІДІГРІ́ТИ (ви́годувати) ЗМІЮ́ (гадю́ку) БІ́ЛЯ (ко́ло) [СВОГО́] СЕ́РЦЯ (за па́зухою),** *зневажл.* Виявляти турботу, піклуватися про того, хто згодом віддячить злом. — *А що,* ***одігріли змію біля свого серця!*** — *гукали перші неймовірці* (Панас Мирний); *Захотілося, наприклад, Пашці вчитися. Тітка-лавушниця в крайнім ступеню обурення казала їй добросердечно: — Ах ти ж, паскудо неприкаяна! А що ж, я по хазяйству сама тоді маю бігати? Навіщо ж ми тоді тебе брали? От і* ***відігрій змію за пазухою!*** (Г. Хоткевич); [Харко:] *Пізнав, бідага, що* ***вигодував гадюку коло свого серця,*** *пізнав — та пізно вже* (Панас Мирний). **ВИ́ГРІТИ ЗМІЮ́ ЗА ПА́ЗУХОЮ.** — *Покійний гетьман* ***змію за пазухою вигрів.*** *При батькові в пір'я поріс, а сина скривдив, булаву і достатки забрав, з батькового двора сиріт гонить* (Б. Лепкий).

445. **ВІДІГРІВА́ТИ / ВІДІГРІ́ТИ СЕ́РЦЕ (ду́шу)** *чиє, чию.* Заспокоювати, втішати кого-небудь співчуттям, ласкою тощо. — *Ви мене привітали, як рідні; моє* ***серце,*** *мою* ***душу одігріли...*** (Панас Мирний).

ВІДІЙТИ

446. **ВІДІЙТИ́ (відступи́ти, відсу́нутися** *і т. ін.*) **/ ВІДХО́ДИТИ (відступа́ти, відсува́тися** *і т. ін.*) **НА ЗА́ДНІЙ (дру́гий) ПЛАН.** Стати другорядним, неістотним, менш важливим, незначущим. — *Були серед них, крім хороших* [людей], *очевидно, і нехороші, дріб'язкові, заздрісні, злі і взагалі всякі... Але — дивно — тепер ці, останні, забулись,* ***відійшли на задній план,*** *а пам'ятаються тільки оті хороші люди* (О. Гончар); *Цікаво, що ось минув час, гострота багатьох питань пригасла, деякі проблеми, на які ми насамперед*

звертали увагу в творах, ***відступили на задній план,*** *але й повторне читання не виявляється марним* (З журналу); *Як прийшла* [Олена], *бровами повела...— так мов одразу посвітлішало в корчмі. Посипалися жарти, заклики з усіх боків. Якось* ***відсунулися на другий план*** *і опришки, і самий Марусяк* (Г. Хоткевич); *— Людина, яка робить погані діла, чим далі стає гіршою. Хороше "я"* ***відходить на задній план*** (М. Томчаній); *Краківська гімназія.., одержання наукового ступеня доктора права, подорож до Венеції, однорічна військова служба в полку драгунів — усі ці перипетії життя молодого графа* [Андрія Шептицького] *поступово* ***відходили для нього на другий план*** (З журналу).

447. **ВІДІЙТИ́ / ВІДХО́ДИТИ ВІД ГРІХА́.** Запобігти якомусь осудливому вчинку; не допустити, відвернути що-небудь небажане, неприємне. *Роман чує, як буйний гнів кидається йому в руки і голову, і, щоб* ***відійти від гріха,*** *швидко обертається і вилітає з нечистої, тісної од всякого добра кімнати* (М. Стельмах).

448. **ВІДІЙТИ́ / ВІДХО́ДИТИ В МИНУ́ЛЕ (в істо́рію).** Безповоротно минути, пройти, зникнути. *"Ой там збиралась бідна голота До корчми гулять..." Співав тоді оцієї молодий парубок-наймит, і* ***в минуле одійшли*** *ті прокляті роки* (О. Донченко); // Забутися. *Все, що снилось — говорилось, Не* ***відходило в минуле...*** (М. Рильський); // Перестати вживатися, використовуватися. ***Відійшли в минуле*** *постоли, полотняні штани, виткані з семірки* (І. Цюпа).

449. **ВІДІЙТИ́ / ВІДХО́ДИТИ В ТІНЬ.** 1. Зайняти другорядне місце; усунутися. *На фоні досвідченого шахіста скромний учень* ***відійшов у тінь*** (З усн. мови). **ВІДСТУПИ́ТИ В ТІНЬ.** *— Скільки часу минуло, скільки подій, повних трагізму й величі, сталося на моїх очах, що мимоволі все особисте, як би глибоко не зачіпало воно свідомість, мусило* ***відступити в тінь*** (Л. Первомайський). 2. *перед ким.* Поступитися чим-небудь. *Письменниця* [Леся Українка] *бачила й те, що Долорес не змогла стати головною героїнею драми, а мусила* ***відійти в тінь*** *перед Анною* (З журналу).

450. **ВІДІЙТИ́ / ВІДХО́ДИТИ У ВІ́ЧНІСТЬ (у дові́чний сон),** *уроч.* Померти. *Минуло п'ять років відтоді, як* ***відійшов у вічність*** *великий сонцелюб — поет-академік Максим Тадейович Рильський* (З газети); *Буде у Сурамі Велике свято — пам'ятник відкриють Незламній поетесі-войовниці* [Лесі Українці], *Що там* ***у сон довічний відійшла*** (М. Рильський).

451. **ВІДІЙТИ́ / ВІДХО́ДИТИ У ЦА́РСТВО НЕБЕ́СНЕ,** *книжн.* Померти. *Була колись у нас жіночка. На подобу Регіни.* ***Відійшла у Царство Небесне.*** *Через дурницю* (Б. Бойко).

452. **ВІДІЙТИ́ (піти́) / ВІДХО́ДИТИ (іти́) У НЕБУТТЯ́,** *книжн.* 1. *уроч.* Померти. *Не помре* [Сеспель], *не має права* ***піти в небуття*** *раніше, ніж побуде вдома, на рідній землі* (Ю. Збанацький); ***Пішов*** *чоловік* ***у небуття,*** *так і не повідавши нікому таємниці, де придбав хлопчину, з якого той кореня* (І. Головченко і О. Мусієнко); [Ганна Андріївна:] *Ні, сину, мені легко на серці. Я спокійно* ***відходжу в небуття,*** *бо знаю кінець... Перемогу нашу бачу над ворогом* (Ю. Мокрієв). 2. Безповоротно минути, пройти. *Ще приголомшені вчорашнім ходять ті, хто вцілів у війні, ще не віриться їм, що війна* ***відійшла в небуття*** (П. Загребельний); ***У небуття відійшли*** *ті часи, коли епідемії віспи, холери, чуми спалахували в селах та містах нашої країни* (З газети); // Перестати існувати; зникнути. *На обрії, неначе хмари, Лежали сині пасма гір. Та яничарів двох примари Мені ще заступали зір. Я не питав про їх наймення — Нехай* ***ідуть у небуття.*** *Їх відреклася рідна неня, За свідка маючи життя* (Д. Павличко).

ВІДІРВАТИ

453. **ВІДІРВА́ТИ ГО́ЛОВУ** *кому і без додатка, грубо.* 1. Суворо покарати кого-небудь. *— Будь здорова. Коли ж хто зобидить тебе — прибігай до мене і я йому* ***голову відірву!*** *— хмуриться парубоче обличчя* (М. Стельмах). 2. Знищити кого-, що-небудь; розправитися з кимсь, з чимсь. *— Чи се* [віщування] *значить, що й ворожій силі, яка напосілась на Україну, я* ***відірву голову*** *і вона не заїсть мене?* (І. Франко).

454. **З ШКІ́РОЮ НЕ ВІДІРВА́ТИ (не відірве́ш)** *від чого, зі сл.* прили́пнути, приста́ти *і т. ін.* Дуже міцно. *І не занадто вже тлустий* [управитель] *Гервасій Салоган, тільки темні щоки трохи розпухли внизу, а от противне прізвисько шевською смолою влипло в нього —* ***з шкірою не відірвати*** (М. Стельмах).

ВІДІСЛАТИ

455. **ВІДІСЛА́ТИ В МУЗЕ́Й** *що.* Що-небудь дуже старе чи зіпсоване настільки, що не можна ним користуватися. *Емку полковника Шумакова давно вже час би* ***відіслати в музей,*** *але шофер Покотило не міг його умовити поміняти її на трофейну машину* (С. Голованівський).

ВІДКИНУТИ

456. **ВІДКИ́НУТИ / ВІДКИДА́ТИ НО́ГИ** (*вульг., жарт.* **копи́та, ра́тиці** *і т. ін.*), *зневажл.* 1. Померти, загинути. *Ори* [Пархоме] *і засівай лани, Коси широкі перелоги, І грошики за баштани лупи — та все* ***одкинеш ноги!*** (П. Гулак-Артемов-

ський); *І розказать не можна, яка нам морока була з тією дитиною: цілісінький день і цілісіньку ніч кричить... Бідна моя жінка за ним і сама трохи **ніг не відкинула*** (О. Стороженко); [Свирид:] *Жде, мать* [мабуть], *не діждеться, поки дядько **ноги одкидає*** (Григір Тютюнник); — *Станеш вдумуватися* [у життя] — *посивієш, сухоти наживеш, раніш строку **копита відкидаєш*** (В. Москалець); *Коли хтось ловив чорта чи відьму — тож не милував їх... Чорта найчастіше запрягали в плуга, і він орав доти, поки не **відкидав копита*** (М. Стельмах). **ПОВІДКИДА́ТИ НО́ГИ (копи́та)** (про багатьох). — *Тоді я одним куликом борошна вирятував три душі: і Омелянову, і твоєї матері, і твою. Інакше **повідкидали б ви копита*** (М. Стельмах). **ПОВІДКИДА́ТИ РА́ТИЧКИ,** *жарт.* — *Як ти думаєш, Тимку, скоро наші муки закінчаться, чи ганятимуть нас по степах, доки і **ратички повідкидаєш?*** (Григорій Тютюнник).

2. *від чого і без додатка.* Дуже втомитися. **ПОВІДКИДА́ТИ НО́ГИ** (перев. про всіх або багатьох). [Мелашка:] *Похрипли від співів і **ноги** від танців **повідкидали** дружки, свашки та приданки...* (М. Кропивницький); — *Ну-ну, не гарцюй!* — *крикнув на його Юхим.* — *Ще поки донесеш до місця, то і **ноги повідкидаєш*** (Панас Мирний).

ВІДКЛАДАТИСЯ

457. **ВІДКЛАДА́ТИСЯ / ВІДКЛА́СТИСЯ В ПА́М'ЯТІ.** Запам'ятовуватися, перев. мимоволі. *Здається, перше, що **відклалося в пам'яті** — це запах і смак тиші* (Н. Тихий).

ВІДКОЛОТИ

458. **ВІДКОЛО́ТИ / ВІДКО́ЛЮВАТИ НО́МЕР.** Робити щось незвичайне, неприємне, несподіване і т. ін. для кого-небудь. *Пропустив Володько урок у школі.* — *А якщо й надалі забагнеться тобі **відколоти такий номер,** тоді — що?* — *сварився батько* (З усн. мови).

ВІДКРАЯТИ

459. **ВІДКРА́ЯТИ ВІД СЕ́РЦЯ** *що і без додатка.* З великим болем віддати щось особливо дороге. *Мені не дали стипендії, і перші два роки я перебивався уроками, а батько мій навіть продав десятину землі. **Відкраяв од серця*** (О. Довженко).

ВІДКРИВАТИ

460. **ВІДКРИВА́ТИ / ВІДКРИ́ТИ АМЕ́РИКУ,** *iрон.* Говорити чи оголошувати про те, що всім давно відоме. — *Орисю, організація служниць існує вже добрих тридцять років, а ти нам тут **відкриваєш Америку*** (Ірина Вільде); *"Тобі, можливо, нудно читати ці рядки. Мовляв, Люба **відкриває Америку...** про Америку. Ну, не буду. Але я пишу, що сама бачила..."* (В. Бабляк); — *Про це говорить увесь завод,* — *посміхаюся гірко я.* — *Теж мені **відкрив Америку*** (П. Загребельний). **ВІДКРИТТЯ́ АМЕ́РИКИ.** *Покепкувати на самому початку з "відсталості" критики — то значить особливо підкреслити важливість власного дослідження. Звідси починається **"відкриття Америки",** тобто таке становище, коли кожен прагне творити свою власну концепцію* (З газети).

461. **ВІДКРИВА́ТИ / ВІДКРИ́ТИ КА́РТИ.** Переставати приховувати свої таємниці, думки, плани, наміри; діяти відверто. — *Звичайні собі туристи. І ніхто не зобов'язаний **відкривати** перед ними всі свої **карти*** (П. Оровецький); — *Коли я говорю з циганами, вони питають мене: "Де твоя дочка? Навіть вона тебе вже не слухає?.." Нур розуміє, що цими словами, цим признанням він **відкриває** свої останні **карти,** показує своє безсилля* (Д. Ткач); *Сохацький вважав за можливе піти на риск і не виконав прямої директорової вказівки: до Держплану не пішов і питання ні з ким не погоджував. Боявся передчасно **відкрити карти*** (Л. Дмитерко); — *Які цілі ти переслідував, коли писав про мене дописа в обласну газету? "Що ж робити? Поводить його трохи за носа чи **відкрити карти** зараз же?"* (Григорій Тютюнник). **ВІДКРИ́ТІ КА́РТИ.** *Сиволап зважив, що його **карти відкриті,** .. зціпивши зуби, погодився на дільницю* (Д. Ткач).

462. **ВІДКРИВА́ТИ / ВІДКРИ́ТИ [НОВУ́] СТОРІ́НКУ (е́ру)** *в чому.* Робити щось видатне, знаменне в чому-небудь, докорінно відмінне від попереднього (перев. у якійсь галузі науки). *Перший міжпланетний політ радянської космічної ракети **відкриває** славну **сторінку** у вивченні космічного простору* (З газети); *Комп'ютери **відкрили нову еру** в історії техніки* (З журналу).

463. **ВІДКРИВА́ТИ / ВІДКРИ́ТИ РО́ТА.** Починати говорити, висловлюватися. *І не встиг Гнат **відкрити рота,** як Улас схопив із стола ключ, відкрив двері і, не озирнувшись навіть, вийшов із кабінету голови* (Григорій Тютюнник).

464. **ВІДКРИВА́ТИ / ВІДКРИ́ТИ ШЛЯХ (доро́гу)** *кому, чому і без додатка.* Створювати сприятливі умови для досягнення, успіху в чому-небудь. *Російська держава від XVII ст. представляє суспільний організм, який мало-помалу, але стало йде наперед і розширює права осіб, **відкриває дороги** до їх освіти* (М. Драгоманов); *Цього року весна **відкрила шлях** сівачам на поля на місяць пізніше від оптимальних строків* (З газети).

465. **ВІДКРИВА́ТИ (розкрива́ти) / ВІДКРИ́ТИ (розкри́ти) ДУ́ШУ (се́рце)** *кому, перед ким і без додатка.* 1. Відверто, щиросердно

ділитися з ким-небудь своїми заповітними думками, переживаннями, намірами і т. ін. *Йдемо, значить, потихеньку стежиною обабіч асфальту і говоримо .. Зіна геть чисто* ***відкриває душу*** *мені* (В. Логвиненко); *— Ні, я радист.., в обличчя не бачу свого співрозмовника, а по голосу відчуваю, перед ким можна* ***відкривати душу,*** *а для кого, то й кода забагато...* (П. Інгульський); *Оце коли не Настя біжить до Параски, то Параска до Насті, .. обидві, посідаючи, ведуть свою розмову,* ***розкривають*** *свою* ***душу*** *одна другій* (Панас Мирний); *Вона була рада приходові Катерини, бо не мала тут ні рідних, ні добрих знайомих, не було з ким поділитися своїми думками і не було кому* ***відкрити*** *свою* ***душу*** (С. Чорнобривець); *Хочеться йому* [Йосипові] *до батька доступити, хочеться йому ..* ***відкрити*** *своє* ***серце,*** *а може, й зглянеться, а може, й зважє* [зважить] (Панас Мирний); *Голубоока, завжди трішки замріяна і незмінно безпосередня і щира* [Марія]: *чим схвильована, що думає — все розкаже, всю* ***душу розкриє*** (С. Олійник).

2. *перев. зі сл.* с é р ц е. Освідчуватися в коханні. *Скільки ж то разів, зустрічаючись на вулиці, хотів промовити до неї,* ***відкрити*** *їй своє* ***серце*** (І. Франко).

466. **ВІДКРИВА́ТИ (розкрива́ти) / ВІДКРИ́ТИ (розкри́ти) О́ЧІ** *кому.* **1.** Показувати, розказувати усю правду про щось. *Мабуть, що так... якщо ми дітям не* ***відкриваємо очей,*** *це не значить, що вони залишаються сліпими. Прозріння їм приносить життя...* (Л. Дмитерко); *— Це добре, Прокоповичу, що є такі люди, що* ***одкривають*** *нам* ***очі...*** *Але ж самі вони не переінакшать порядків у світі* (А. Іщук); [Чумак:] *Треба спочатку поговорити з народом,* ***відкрити*** *йому* ***очі*** (І. Микитенко); *Покохав я доньку Аксакову. І вона покохала мене. Але магнат не міг віддати її за бурлаку. Хоч як ховали ми наше кохання, а знайшлися добрі люди —* ***відкрили*** *батькові* ***очі*** (З. Тулуб).

2. *на що.* Допомагати правильно або глибше розуміти, сприймати, пізнавати що-небудь. *Сьогоднішній концерт* ***відкрив*** *мені трохи ширше* ***очі*** *на музику, можливо, тому, що Кеся старалася прилучити мене до вершин музичної культури* (Ю. Збанацький); *Учень, а нині високоосвічена людина, згадки свої закінчив так: "Кобзар" Т. Г. Шевченка* ***відкрив*** *мені* ***очі*** *на чимало тоді незнаного* (О. Ковінька); *Вона* [вчителька] *багато чого в житті нас навчила, багато на що наштовхнула, багато на що* ***очі*** *вперше нам* ***відкрила*** (П. Тичина); *Петербург, курси багато чого мене навчили, багато на що* ***розкрили очі*** (І. Кочерга); // Викриваючи що-небудь, показувати комусь справжній стан речей, сутність чого-небудь. *Шевченко ніколи не мирився з панами, відстоював інтереси трудівників,* ***розкривав*** *їм* ***очі*** *на соціальну неправду* (З журналу).

3. *на кого—що.* Дати можливість переконатися у помилковості своїх поглядів щодо когось. [Леся:] *Я вам вдячна, Тарасе, Ви* ***відкрили*** *мені* ***очі*** *на цю людину* (Л. Смілянський); *Це свята правда, і колись ви дякуватимете, що я* ***відкрив*** *вам на неї* ***очі*** (В. Дрозд).

ВІДКРИТИ

467. **ВІДКРИ́ТИ (відчини́ти) / ВІДКРИВА́ТИ (відчиня́ти) ДВЕ́РІ** *для кого—чого, кому, чому.* Дати кому-небудь вільний доступ кудись, можливість користуватися, займатися і т. ін. чим-небудь. *Сотні і тисячі українських емігрантів порушили .. клопотання про повернення на рідну землю. І Батьківщина широко* ***відкрила*** *для них* ***двері*** (З журналу); *Стаття пролунала рішучою, науково обґрунтованою вимогою до царського уряду* ***відкрити двері*** *українській мові в народну школу* (З журналу); // *до чого.* Зробити можливим що-небудь. *— Лашка замислилася. Подорож у візку з гетьманами* ***відчинила*** *перед нею останні* ***двері*** *до життя світської жінки* (Іван Ле).

ВІДКРИТУ

468. **У ВІДКРИ́ТУ. 1.** Відверто, не таємно. *— За це питання можна голосувати* ***у відкриту,*** *— запропонував Олексій Федорович* (З журналу).

2. Відвертий, неприхований. *Стала* [Мирослава] *думати, що їй треба ховати, і нічого не могла здумати: просто ховатися їй не було з чим. Не ті часи! Боротьба* ***у відкриту*** (А. Головко).

ВІДКУП

469. **НА ВІ́ДКУП** *кому.* У чиє-небудь розпорядження. *Віддали їх* [радіохвилі] ***на відкуп*** *радіоаматорам, яких ставало дедалі більше* (З журналу); *Сьогодні космос — вже не далека чорна пустеля, віддана* ***на відкуп*** *фантастам, а жива реальність, предмет повсякденних устремлінь* (З журналу).

ВІДЛЬОТІ

470. **НА ВІДЛЬО́ТІ. 1.** Осторонь, далеко від інших. *Був* ***на одльоті*** *хуторок* (І. Котляревський); *— Ми от з сином побудувалися* ***на відльоті...*** *Ні село, ні місто: бозна-що* (І. Муратов).

2. На певній відстані від чого-небудь, не прилягаючи до чогось. *Надітий через плече планшет стелився* ***на відльоті*** *в повітрі, не встигаючи за ним* [капітаном] (Н. Тихий).

ВІДЛЯГЛО

471. **ВІДЛЯГЛО́ (відійшло́) ВІД СЕ́РЦЯ (від душі́, на се́рці, на душі́)** *у кого, кому і без*

додатка. Хто-небудь відчув полегшення, спокій, перестав тривожитися, хвилюватися. *Після сварки тільки поріг переступить важко, а переступив — і помирився! .. Тепер **від серця відлягло** і зовсім полегшало* (І. Тобілевич); *— У дівоньки **відлягло від серця**. Сперш думала — спровадить Стефана, як того сватача... А хлопець той, коли правду казати, і непоганий* (В. Большак); *У Маслова **відлягло від душі**, він зрозумів: товариство прийняло його до свого школярського гурту* (Ю. Збанацький); *Пішов* [Мина], *і всім ніби аж **відлягло від душі*** (О. Гончар); *У Серафими Ігнатівни **відлягло на серці*** (Ю. Мокрієв); ***Відлягло на душі** й полегшало, бо ти вже бачив саму Василинку, схожу на пшеничний колосок* (Є. Гуцало); *В неділю чи в свято вийде Олександра на музики, впірне, мов у море, в юрбу веселої, безжурної челяді, задивиться на парубочу красу, і **відійде трохи від серця*** (М. Коцюбинський).

ВІДМАХНУТИ

472. **ВІДМАХНУ́ТИ (відмахну́тися) РУКО́Ю.** Відмовитися від чого-небудь, ухилитися. *Що в нього не запитаєш, тільки **рукою одмахне**: одкаснись, мовляв, не до того* (В. Еллан-Блакитний); // Виразити небажання щось робити чи говорити, махнувши рукою. *— Куди біжиш? Постигнеш... Андрій **одмахнувся рукою**. Ет, що там тепер Хома...* (М. Коцюбинський).

ВІДНАЙТИ

473. **ВІДНАЙТИ́ СЕБЕ́.** Правильно визначити, виявити свої здібності, уподобання, своє покликання. *Піди між люди, моє гарне, ніжне дитя, помір твої сили й розумові здатності на других — і ти **віднайдеш себе*** (О. Кобилянська); *В Ірини рано виявилися здібності зовсім в інших сферах — у музиці, живописі, у балеті. Але вона сама обрала спорт. І, що називається, **віднайшла себе*** (З газети).

ВІДНИНІ

474. **ВІДНИ́НІ Й ДОВІ́КУ.** 1. Ніколи. *Співає народна дума: Що та слава Не вмре, не поляже **Однині й довіку*** (Панас Мирний).
2. Назавжди. *— Будь,— кажу* [чоловікові],*— ти проклят **однині й довіку*** (І. Нечуй-Левицький); [Деїфоб:] *Ну, пам'ятай, як тільки Бог звелить сказать "не згода",— до тебе ймення зрадниці пристане **віднині і довіку*** (Леся Українка).

ВІДНОСИТИ

475. **ВІДНО́СИТИ** (*рідше* **класти**) **ЗА (на) РАХУ́НОК** *кого, чого.* Вважати що-небудь причиною чогось, пояснювати чимсь. *Він став скритним і замкнутим. В сім'ї це помічали і **відносили на рахунок** особливої пристрасті до науки* (М. Ю. Тарновський); *Стара їмость і чоловік **клали все то*** [те] ***на рахунок** вагітності, і Маруся не розчаровувала їх* (Г. Хоткевич).

ВІДОМА

476. **БЕЗ ВІ́ДОМА** *кого, чийого.* Так, щоб не знав хто-небудь, або взагалі без дозволу. *Моя жінка, твоя мати, **Без відома** мого Посилає на оріхи Тобі золотого* (С. Руданський); *А неграмотних писар підписував **без їх відома*** (А. Тесленко); *Хтось розповів... **Без відома**... не поспитавши дозволу! — терзався й далі Костомаров* (Валерій Шевчук).

ВІДОМО

477. **ОДНОМУ́ БО́ГУ (Алла́ху) ВІДО́МО** *що, жарт.* Ніхто не знає про щось. *— **Одному Богу відомо** звідки, під дощем, при страшній бурі придибав до нас дід* (З журналу); *Як вивчав він і по чому Ту красуню птаху — Не скажу, бо то **відомо Одному Аллаху*** (С. Олійник).

ВІДПЛАЧУВАТИ

478. **ВІДПЛА́ЧУВАТИ (віддава́ти) / ВІДПЛАТИ́ТИ (відда́ти) СТОРИ́ЦЕЮ.** 1. *кому.* Дуже щедро віддячувати за добрі справи. *Земля любить, щоб її доглядали, тоді й людям **сторицею відплатить*** (І. Цюпа).
2. Жорстоко мстити за заподіяне зло. *За смерть Ніни та її батька партизани **відплатили сторицею*** (Д. Бедзик); *І вороги — бездушні дітозгуби — на тебе* [український народ] *кинулись... Та не вбили вони тебе... Ти **віддаси сторицею*** (П. Тичина).

ВІДПОВІДАТИ

479. **ВІДПОВІДА́ТИ ГОЛОВО́Ю** *за кого—що.* Брати на себе повну відповідальність за кого-, що-небудь до готовності поплатитися життям. *Кожен знає свою ділянку і **відповідає** за неї **головою*** (В. Москалець); *В кузові матеріальні цінності, за які вони обидва **відповідають головою*** (М. Ю. Тарновський).

ВІДПОЧИВАТИ

480. **ВІДПОЧИВА́ТИ / ВІДПОЧИ́ТИ (спочи́ти) СЕ́РЦЕМ (душе́ю).** Заспокоюватися чимнебудь; знаходити душевний спокій в чому-небудь. *Шкода йому стало того давнього, на котрому він **серцем одпочивав**; шкода стало дитячих літ* (Панас Мирний); *Спасибі тобі, велике спасибі за лист. Я хоч на хвилину **спочив душею*** (М. Коцюбинський).

ВІДПРАВИТИ

481. **ВІДПРА́ВИТИ (спрова́дити) / ВІДПРАВЛЯ́ТИ (спрова́джувати) НА ТОЙ СВІТ** *кого.* Позбавити життя кого-небудь; згубити, убити когось. *Так подивитися на нього* [полковника] —

ангельської доброти чоловік, а скільки людей, собака, ***на той світ відправив*** (В. Собко); *— Іродова душа! — каже Шрам.— Трохи мені останнього сина не* ***спровадив на той світ*** (П. Куліш); *— Коня йому, бачте, шкода, а своїх односельців, як раз плюнути,* ***на той світ спроваджує*** (І. Головченко і О. Мусієнко). **ВІДПРОВАДИТИ НА ТОЙ СВІТ.** [Яким:] *На голові в його* [Демченка] *шрам великий був, десь він здобувся... Хтось хотів* ***на той світ його відпровадити,*** *та не добре вдарив...* (Б. Грінченко).

482. **ВІДПРÁВИТИ ЧОРТÁМ НА СНІДÁНОК** *кого, зневажл.* Убити, згубити кого-небудь. *— Смійтесь, смійтесь,— сказав Мина,— а мені не до сміху... Я ще декого з них* ***відправлю чортам на сніданок*** (О. Гончар).

ВІДПРАВИТИСЯ

483. **ВІДПРÁВИТИСЯ НА ТОЙ СВІТ.** Померти, загинути. *Попав в ополонку, ледь* ***на той світ не відправився*** (З газети); *Від злиденного життя можна рано й* ***на той світ відправитися*** (З усн. мови).

ВІДПУСКАТИ

484. **ВІДПУСКÁТИ / ВІДПУСТИ́ТИ ГÁЙКУ (гáльма).** Послаблювати вимоги до кого-небудь або до себе. *— Сідай на готове та дивись,* ***не відпусти гайку,*** *— повчав Сагайда Маковейчика, передаючи йому взвод* (О. Гончар); *Чим пояснити її сьогоднішні примхи, скажімо, оту раптову незрозумілу різкість: "Не хочу! Їдьте без мене!"? Невже, що опинилася вдома, на рідній землі, де можна собі нарешті все дозволити,* ***відпустити всі гальма?*** (О. Гончар).

485. **ВІДПУСКÁТИ / ВІДПУСТИ́ТИ ПОВІ́ДДЯ.** Не стримувати, не контролювати себе. *Коло Дамуньки з уповноважених злітали всі набутки цивілізації, вони ставали схожі на сільську паруботу, яка на людях ще виказує сяку-таку сором'язливість, а вже в темряві ..* ***відпускає повіддя*** (П. Загребельний).

ВІДРА

486. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **З ВІДРÁ (з цебрá),** *зі сл.* і т и́, л и́ т и *і под.* **1.** Дуже сильно, потоками (про дощ). *Став і дощик накрапати, Поливає* ***як з відра*** (П. Грабовський); *Лило* ***як з відра*** *безперервним потоком* (Ю. Збанацький); *Він дивиться на оградку, на кущі, на листя, все заливає, .. дощ цебенить* ***як з відра...*** (Т. Масенко).
2. Дуже сильний, заливний (про дощ). *Дощ* ***як з відра*** *линув на землю — і зразу покрив її калюжами* (Панас Мирний); *Чи, може, там гриміли громи і дощ пролився* ***як з відра...*** (Д. Павличко).

ВІДРИВАТИ

487. **ВІДРИВÁТИ / ВІДІРВÁТИ З РУКÁМИ.** Охоче, швидко купувати щось у кого-небудь. *— Ось їду у Францію... Хімія наша їх дуже задовольняє... А фізика наша їм — ніяк! Не такий розмір шматка! У нас як? Хоч що дай —* ***з руками відірвуть!*** (П. Загребельний).

488. **ВІДРИВÁТИ / ВІДІРВÁТИ ÓЧІ (пóгляд)** *від кого—чого і без додатка.* Переставати дивитися на кого-, що-небудь. *Імператор* ***відривав очі*** *від гнітючого краєвиду і знову продовжував ходити по залі, вдивляючись в гладенький паркет* (П. Кочура); *Харкевич іноді* ***відривав погляд*** *від рівного, мов асфальт, грейдера і скоса поглядав на моряка* (С. Голованівський); *Черниш зморщився і, з зусиллям* ***відірвавши очі*** *від картини, суворо подивився на Блаженка* (О. Гончар); *Він* [комбриг] *хотів* ***відірвати погляд,*** *але його очі якось самі впали на зціплений кулак* [вбитого бійця] (Ю. Бедзик).

489. **ВІДРИВÁТИ [ШМАТÓК] [ХЛІ́БА] ВІД РÓТА. 1.** *перев. зі сл.* с в о г ó. Відмовляти собі у найнеобхіднішому заради кого-, чого-небудь. *— Чи я ж його не любила, не жалувала?* ***Од свого рота одривала шматок хліба*** *та годувала його* (І. Нечуй-Левицький); *— Коли б у матері була така сила, щоб тебе провчити, як чужі провчили, то не дорікав би гіркими словами стару матір, що над тобою довгих нічок недосипляла,* ***од свого рота одривала*** (Панас Мирний). **ВІДРИВÁТИ КУСÓК ВІД РÓТА.** *Наказував лиш синові, та й дуже, жалувати матір, що й при бідності* ***відривала кусок од рота,*** *аби лиш йому, Петрові, добре було* (Дніпрова Чайка).
2. *зі сл.* й о г ó, ї ї́, ї́ х н ь о г о *і т. ін.* Позбавляти кого-небудь найнеобхіднішого, забираючи його собі. *Як не жалієте нас, то пожалійте дітей наших, не* ***відривайте від їхнього рота*** *останнього* ***шматка*** (М. Стельмах).

490. **[ЖИВЦÉМ] ВІДРИВÁТИ / ВІДІРВÁТИ ВІД СÉРЦЯ (від сéбе)** *кого, що.* Дуже тяжко розлучатися з ким-небудь близьким або покидати, віддавати що-небудь особливо дороге. *Мусить вона* [Яресьчиха] *розлучатися з сином, з дочкою,* ***живцем відриваючи*** *їх* ***від серця*** (О. Гончар); *Хоч серце боліло іншим, але прощався і з кабінетом. Відчував* [Василь], *як* ***відриває*** *щось* ***від серця*** (Ю. Мушкетик).

491. **НЕ ВІДРИВÁТИ (не відвóдити) / НЕ ВІДІРВÁТИ (не відвести́) ОЧÉЙ (пóгляду)** *від кого—чого.* Весь час, уважно, пильно дивитися на кого-, що-небудь, стежити за кимсь або чимсь. *Він* ***не відривав очей*** *од лічильника* [таксі].. *Його зацікавила сама механіка* (Ю. Збанацький); *Під*

*стіною, біля включателя стояв вже пикатий чоловік у чорному халаті і **не відводив очей** з того, що держав у руках годинника* (Мирослав Ірчан); // Милуватися ким-, чим-небудь, дивлячись на когось, щось. *Стоїть він у садочку з своєю милою й **очей не відірве** від її хорошого личенька* (М. Старицький); *Коли стемніло, на галявину прийшла Лукія. І доки дівчина розмовляла з Герасимом, Ярема не міг **відірвати** від неї **очей*** (П. Кочура).
НЕ ЗРУ́ШИТИ ОЧЕ́Й *з кого. З вас у думці **очей я не зрушу**: Краса ваша — се ті ідеали, Що на час озаряють нам душу...* (П. Грабовський); *З тебе, красо, **очей не зрушу...*** (М. Старицький).

ВІДРИВАТИСЯ

492. **ВІДРИВА́ТИСЯ / ВІДІРВА́ТИСЯ ВІД ЖИТТЯ́ (від землі́).** Втрачати почуття реальності. [Хоменко:] *Коли людина **відривається від життя**, то це і є найбільше лихо* (З. Мороз); *Чимало живуть без врахування потреб життя. Літають в небесах, шукають чогось надзвичайного. Доцент Сухоруков щиро запевнив: — Професор Кучевич — людина, яка ніколи **не відривається від землі*** (Н. Рибак); *Гублять діло формалісти, Сухарі-канцеляристи. **Відірвались від життя.** Справ не знають до пуття. Їх одні тривожать мислі: Щоб удержатися в кріслі!* (С. Олійник).

ВІДРИВАЮЧИ

493. **НЕ ВІДРИВА́ЮЧИ (не відво́дячи) ОЧЕ́Й (по́гляду),** *зі сл.* д и в и́ т и с я, с т е́ ж и т и *і под.* Уважно, пильно, весь час. *Марися Павлівна, **не відводячи погляду**, стежила за молодою матір'ю, знаходячи в ній схожість із сином* (О. Гончар).

ВІДРІЗАЛО

494. **ЯК** (мов, ні́би *і т. ін.*) **ВІДРІ́ЗАЛО (відруба́ло),** *безос.* Припинилося відразу, раптово чи несподівано. — *Кожного разу на Новий рік один одного листівками поздоровляли. А як стали вони народними художниками, лауреатами — **ніби відрізало*** (І. Цюпа); — *Якщо й писав, сину, то не ми твої письма читали. Може, хтось читав. Ото останнє було, де ти про землеустрій писав.. Я візьми, дурний, та й покажи на сході. А хтось, та й голові сказав. З того часу **як одрізало**. Ні одного* [листа] *не получав* [одержував] (А. Головко); *І зразу — **як одрубало**: скрипка, зично гукнувши з усіх чотирьох струн, замовкла* (Панас Мирний).

ВІДРІЗАНІ

495. **ВІДРІ́ЗАНІ ШЛЯХИ́** *кому.* Хто-небудь позбавлений можливості діяти, домагатися чогось. [Зізі:] *Я не думаю ні захищатись, ні замовчувати про ті мої вчинки, котрі вам відомі.* [Харько:] *Ага, через те, що вже добре бачите, що вам всі **шляхи одрізані** і що на цей раз вам не можна вишукать ніяких захистів, котрі я всі одкину одним рухом?* (М. Кропивницький).

ВІДРІЗАТИ

496. **ЯК** (мов, ні́би *і т. ін.*) **НОЖЕ́М ВІДРІ́ЗАТИ.** Сказати що-небудь дуже гостро, категорично. — *Дудки! — **як ножем одрізав** дід Бенеря* (Є. Гуцало); — *Каже* [Марта]: *гарний женишок, тільки вужину голову має. — Справді? — полегшено сміється Дмитро. — Ця може **як ножем відрізати*** (М. Стельмах).

ВІДРІЗНИТИ

497. **ВІДРІЗНИ́ТИ БО́ЖИЙ ДАР ВІД ЯЄ́ЧНІ,** *перев. зі сл.* м о г т и́, в м і́ т и *і под., зневажл.* Розбиратися в чому-небудь. *Більше Паршецький не слухав високого гостя.. Надто вони розумні там зібралися, на тих горбах. Певно, вважають, що тут сидять одні остолопи, які не вміють **відрізнити Божого дару від яєчні*** (М. Ю. Тарновський).

ВІДРУБАТИ

498. **ЯК** (мов, ні́би *і т. ін.*) **ВІДРУБА́ТИ,** *зі сл.* с к а з а́ т и. Дуже гостро, категорично. — *Приходь зразу ж, як тільки приїде полковник пан Олексій,— сказала **мов одрубала** сотникова донька* (М. Лазорський).

ВІДРУБУ

499. **З ВІДРУ́БУ.** Не роздумуючи, не вагаючись; рішуче. — *Я більше не можу. Не можу! Ти розумієш? Треба ж колись зважитись. Треба починати. То краще отако, **з одрубу**. Та й це буде легше* (Ю. Мушкетик).

ВІДСІЛЬ

500. **НІ ВІДСІ́ЛЬ [І] НІ ВІДТІ́ЛЬ. 1.** Невідомо звідки; несподівано. *Ростуть Піски й багатіють... Не вряди-годи, дивись! **Ні відсіль ні відтіль**, та й вирветься який захожий* (Панас Мирний). **НІ ВІ́ДСИ НІ ВІ́ДТИ.** *Сам господар сидів понурий коло вікна і оком слідив за властю, що **ні відси ні відти** впала, як вихор, і .. ціла родина як стій стала вдвоє бідніша і зовсім безпомічна* (Іван Франко).
2. Якось так, таким чином. *Та **ні відсіль і ні відтіль** На ту сирітську копійчину Купив садочок і хатину* (Т. Шевченко).

ВІДСЛУЖИТИ

501. **ВІДСЛУЖИ́ТИ СЛУ́ЖБУ.** Стати непридатним внаслідок тривалого користування. *Гальма тріснули, бо пружина вже **відслужила свою службу*** (З газети).

ВІДСТАНІ

502. **НА ВІ́ДСТАНІ ГАРМА́ТНОГО ПО́СТРІЛУ.** Досить далеко. *Далеко з долини видно ту збройну міць обложених військ, і Вишневецький тримав свою армію* ***на відстані гарматного пострілу*** (Іван Ле).

ВІДСТОЮВАТИ

503. **ВІДСТО́ЮВАТИ СТОЯНИ́.** Марно витрачати час, чекаючи кого-, чого-небудь. — *Катни, Оришко,— каже господиня,— до паламарихи та кути квіток. Тільки вибирай найкращих, свіжих... То це й прийшла... То відпускаєте, чи що, бо мені ніколи* ***стояни відстоювати*** (М. Сиротюк).

ВІДСУВАТИ

504. **ВІДСУВА́ТИ (відтісня́ти) / ВІДСУ́НУТИ (відтісни́ти) НА ЗА́ДНІЙ (дру́гий) ПЛАН** *що.* Робити або вважати що-небудь менш важливим, другорядним, неістотним. *Ніколи в нас не буде часу більше. Потрібен не час, а розуміння, що далі зволікати не можна,* ***відсувати на задній план*** *практичну справу — злочин* (З журналу); *Війна і революція розпорошили мистецькі сили,* ***відсунули*** *мистецтво* ***на другий план*** (В. Еллан-Блакитний).

ВІДСУВАТИСЯ

505. **ВІДСУВА́ТИСЯ / ВІДСУ́НУТИСЯ НАЗА́Д.** Ставати неістотним, другорядним, забуватися. *Їй було якось особливо весело і легко сьогодні на душі: так здорово дихалось морозним повітрям, все погане, що було в житті,* ***одсувалося назад,*** *блідло* (М. Коцюбинський).

ВІДТАНУТИ

506. **ВІДТА́НУТИ (відійти́) СЕ́РЦЕМ (душе́ю).** Перестати сердитися, гніватися, ображатися на кого-небудь. *Тато уже перегорів,* ***відтанув серцем*** (А. Дімаров); *Навіть в цей вечір, коли її руки так трепетно брали свій атестат зрілості та срібну медаль, не стала дочка по-справжньому веселою,* ***не відтанула душею,*** *не забула, видно, вчорашньої сварки з ним* (О. Гончар); *Допитливих очей Чучка Олексій не витримав і ще густіше почервонів. — Говори, — трохи* ***відійшовши серцем,*** *зажадав секретар райкому* (В. Логвиненко); // Стати добрішим, чуйнішим. *Уснопкувала.., як на виставку,— моторна в'язальниця. І — чого раніш майже не було — раптом* ***відтанув душею,*** *ворухнулося в ньому щось тепле, родинне* (О. Гончар). **ВІДТА́НУТИ В ДУШІ́** *у кого. Видно, щось* ***відтануло в душі*** *у Васькова, що він вирішив заговорити з Варварою* (Л. Первомайський).

ВІДТОПТАТИ

507. **ВІДТОПТА́ТИ РЯСТ,** *нар.-поет.* Наблизитися до смерті; нажитися. *Ой кобзарю, кобзарю, чи не відспівав ти своє? Чи не* ***відтоптав ряст****у? Бо скидається на те, що час тобі лагодитися в далеку дорогу...* (М. Пригара).

ВІДТЯГАТИ

508. **ВІДТЯГА́ТИ / ВІДТЯГТИ́ (відтягну́ти) ЧАС.** Зволікати здійснення чого-небудь. *Вони* [махновці] *добре знали умови переходу через Сиваш і тільки* ***відтягали час,*** *боячись якоїсь пастки* (Ю. Яновський).

ВІДТЯГНЕ

509. **[І] ГО́ЛОСУ НЕ ВІДТЯ́ГНЕ.** Дуже слабий. *Серце Насті розривалося, коли вона дивилася на свою дитину: бліде, голодне* ***й голосу не відтягне*** (З журналу).

ВІДТЯГНЕШ

510. **[І] ЗА ВУ́ХА НЕ ВІДТЯ́ГНЕШ (не відтягну́ти, не відтягти́)** *кого, від чого.* Хто-небудь дуже любить щось, захоплюється чимсь. *Дай вам землю під селом, так вас од неї* ***й за вуха не відтягнеш*** (А. Головко); *Не турбінами єдиними людина жива... Бориса — того* ***за вуха не відтягнути*** *од віршів* (І. Муратов). **Й ЗА ВУ́ХА НЕ ВІДТЯ́Г БИ.** *Надолужуючи прогаяне в дорозі, Данько тьопав так, що* ***й за вуха*** *його* ***не відтяг би:*** *скучив за гарячою стравою* (О. Гончар).

ВІДХРЕСТИТИСЯ

511. **А́НІ (ні) ВІДХРЕСТИ́ТИСЯ, А́НІ (ні) ВІДМОЛИ́ТИСЯ** *від чого.* Що-небудь обов'язково настане, здійсниться. *Від смерті* ***ані відхреститися, ані відмолитися*** (М. Номис).

ВІДЧУВАТИ

512. **ВІДЧУВА́ТИ ПЛЕЧЕ́ (лікоть)** *кого, чиє (чий) і без додатка.* Мати чиюсь підтримку, допомогу. [Дремлюга:] *Головне — щоб в тебе вірили. А коли не* ***відчуваєш плеча,*** *то й світ тобі не раз галушкою здасться* (О. Корнійчук). **ЧУ́ТИ ПЛЕЧЕ́ І ЛІ́КОТЬ** *кого. Перон тече людським потоком мимо. Та* ***чує*** *кожен з трьох* ***плече і лікоть*** *побратима* (П. Дорошко).

513. **ВІДЧУВА́ТИ ПУЛЬС ЕПО́ХИ.** Не відставати від нових вимог життя. *Уявити собі повернення назад до літературного оточення в орденах і славі,— це була найперша мрія. Нехай тоді спробує хто сказати, що вони* [майор і капітан] *не талановиті, або* ***не відчувають пульсу епохи,*** *або скочуються до вульгарного примітивізму,— ого!* (Ю. Яновський).

ВІДЧУТИ

514. **ВІДЧУ́ТИ (почу́ти) НЮ́ХОМ.** Підсвідомо здогадатися про що-небудь. *Якимсь особливим, властивим йому* [обер-лейтенантові] ***нюхом він відчув****, що перед ним були свої* (І. Цюпа); ***Нюхом*** *старого розвідника Денис Бараболя* ***відчув****, що органи ДПУ напали на його слід* (М. Стельмах); *Старий мисливець* ***почув нюхом****, що тут допіру пролізла гадюка* (О. Копиленко).

ВІДШИБІ

515. **НА ВІДШИ́БІ (на відче́пі). 1.** Осторонь, далеко, на певній відстані від чогось. *Лікарня стояла* ***на відшибі****, острівцем, оточеним давно пересохлими болотами* (М. Олійник); *Далі, зовсім* ***на відшибі****, темніли старенькі жалюгідні юрти бідарів* (З. Тулуб); — *Єзус-Марія!* — *крикнула Гризельда.* — *А ми ж тут живемо* ***на одшибі*** *од Польщі, в цих диких степах!* (І. Нечуй-Левицький); — *Хата, яку так і не встиг добудувати Антон Кужель, стояла* ***на відчепі****, під самим сосновим гайком* (П. Панч); *Хоч які широкі зв'язки з світом мали ці люди, але вони жили якось* ***на відчепі****, ніби на далекому острівці* (Іван Ле).
2. Окремо, ізольовано від інших, не разом з усіма. *Як сталося, що Іванченко, здібний шахтар, опинився* ***на відшибі*** *молодіжного трудового колективу?* (О. Донченко).

ВІДЬМА

516. **КОНОТО́ПСЬКА ВІ́ДЬМА.** Зла, примхлива, підступна жінка. — *Десна, здається, плохенька з виду, а вдачею* — ***конотопська відьма*** (Є. Гуцало).

ВІДЬМИ

517. **ЯК ВІ́ДЬМИ ВКРА́ЛИ.** Зовсім зник. *Хочеться йому* [Чіпці] *забутися, заснути; перевернувся він з боку на бік... Сон* — ***як відьми вкрали!..*** (Панас Мирний).

ВІЖКА

518. **[НА́ЧЕ] ВІ́ЖКА (вожжи́на) ПІД ХВІСТ ПОПА́ЛА (потра́пила)** *кому і без додатка, розм., згруб.* Хто-небудь, перебуваючи в яскраво вираженому неврівноваженому стані, бурхливо виявив впертість, шаленість або самодурство і т. ін. — *Ти ба, розгаласувалася!* ***Віжка під хвіст попала****, чи що? Батька критикувати здумала? Дорости ще треба!* (В. Попов); *Нащо вже їх директор — і працьовитий, і тямущий, і чесний, а* ***потрапить йому віжка під хвіст*** — *за копійчину торгується* (І. Муратов); — *Та що скоїлось. Скоїлось те, що в пляшку поліз чоловік. І сказати б... так ні, статечний, розумний чоловік, а* ***так наче вожжина йому під хвіст попала*** (А. Головко).

ВІЖКИ

519. **ВІ́ЖКИ В РУКА́Х** *чиїх, у кого.* Хто-небудь керує, править чимсь. — *В Америці теж, куме, є порядні люди, та не в* ***їхніх руках віжки*** (С. Чорнобривець).

ВІЗЬМЕШ

520. **В РОТ НЕ ВІ́ЗЬМЕШ** *чого.* Що-небудь дуже несмачне або непридатне для споживання. *Свирид залишався голодним: хрещена пригостила борщем, якого* ***в рот не візьмеш****, хоч вона вміла смачно готувати* (З журналу). **НЕ МО́ЖНА ВЗЯ́ТИ ДО РО́ТА.** *До нового року їх* [яблук] ***не можна було взяти до рота****, так нещадно вони кривили губи й обличчя* (М. Стельмах).

521. **ГО́ЛИМИ РУКА́МИ НЕ ВІ́ЗЬМЕШ** *кого.* **1.** Хто-небудь надзвичайно спритний, хитрий, досвідчений. *Розвелася ціла порода пустомолотів, закутих у панцир інструкцій, служак, яких* ***голими руками не візьмеш****, з якими треба воювати, і Лукія — воює!* (О. Гончар); // Не просто впоратися з кимсь. — *Ні, чуєш, тут ти мене* ***голими руками не візьмеш.*** *Це вже результати, наслідок і наших методів, і системи виховання в цілому. Ми виростили покоління, спроможне взяти і повести справу не гірше від вас* (М. Олійник).
2. З ким-небудь важко справитися без особливих зусиль або когось, щось нелегко побороти, перемогти, здолати. *Забара знав, що Квашу тепер* ***голими руками не візьмеш.*** *Особливо після того, як він породичався з Андрієнком* (П. Резніков); — *І зажив старий міцно, впевнено, як маленька, проте сильна держава:* ***голими руками не візьмеш*** (Григір Тютюнник).

ВІЗЬМИ

522. **ВІЗЬМИ́ ВУ́ХА В РУ́КИ,** *фам.* Слухай уважно. [Герасим:] *Співай мені про Хмельницького. А то співає якогось Лазаря.* [Кобзар:] *Ти* ***візьми уха у руки*** *та слухай ними. Не про Лазаря се, а про самого Господа Христа* (Панас Мирний).

ВІЗЬМИСЬ

523. **ДЕ НЕ ВІЗЬМИ́СЬ. 1.** Несподівано з'явився. *Коли се* ***де не візьмись*** *п'яниця Грицько* (Панас Мирний); ***Де не візьмись*** *сепаратисти — чубаті, шустрі, в сивих штанях, з червоними стрічками, як не вхоплять його* [пристава] *за шию* (С. Васильченко). **ДЕ НЕ ВЗЯ́ВСЯ.** *І відкрився Даньковi залитий сонцем таврійський степ і синьоока дівчина,* ***де не взявшись****, усміхаючись, бреде по пояс у заповідних розшумованих травах — і то вже був сон* (О. Гончар).

2. Зовсім несподівано; зненацька, раптово. *Раз отак пішли строєм, і затяг я пісню. А тут, де не **візьмись**, командир корпусу їде* (Григорій Тютюнник); *Де **не візьмись** кравчина гайдамаків з Лисенком — геп! і оступили в город!* (М. Костомаров).

ВІЙНУТИ

524. **ХВОСТО́М ВІЙНУ́ТИ (майну́ти).** Швидко вийти, зникнути куди-небудь. ***Хвостом війнула*** *[Зіна] і — з двору! Мовляв, у цеху їх* [дівчат] *знайду* (Я. Баш); *Вибравши підходящий момент, **хвостом майнув** Тарасик до сіней і побіг босими ногами по холодних сходах* (З журналу).

ВІК

525. **ЗОЛОТИ́Й ВІК** *чого.* Найкращий період у розвитку чого-небудь або у чиємусь житті. *— З половини двадцятих по шістдесяті роки був у нас **золотий вік** панського панування* (Панас Мирний); *Важко задумався Ласій над власною долею. Хоч круть-верть, хоч верть-круть, а закінчився, виходить, його **золотий вік*** (Ю. Збанацький); *Жучка відчула, що **золотий вік** її життя кінчився* (Б. Антоненко-Давидович); *Незважаючи на помітну відсталість Росії, XIX ст. було **золотим віком** російської літератури* (З журналу).

526. **НА ВІК ВІКІ́В.** Назавжди. [Міріам:] *Так слухай же: чи в огняній геєні, чи в темряві без краю доведеться мені **на вік віків** з душею пробувати, та радощі моєї не зруйнує сам князь темноти, радощі від того, що на мені не важить кров Мессії* (Леся Українка); *І думав я.. Про подвиг многорічний, що лишився **На вік віків**, нетлінний і поднесь* [понині] (М. Рильський).

ВІКАХ

527. **У ВІКА́Х. 1.** Назавжди, навічно. *Поезія Т. Шевченка прославила його **в віках*** (З журналу).
2. Завжди, вічно. *Прості люди твердо вірили, що церква міцна, як залізо, і буде стояти **у віках*** (Г. Григор'єв).

ВІ́КИ

528. **НА ВІ́КИ ВІ́ЧНІ. 1.** Назавжди, навічно. *Єзуїти ставили свої масивні колегії неначе **на віки вічні**, неначе сподівались, що ніяка сила, навіть самі пекельні брами, не спроможуться розваляти їх* (І. Нечуй-Левицький); *Коли б хоч десята частина з його бажань здійснилась, земля б стала вільною від панів, бо й сама пам'ять про них щезла б **на віки вічні*** (М. Коцюбинський).
2. Ніколи. *Відсіч їй готову Дамо ось тут, та хай летить! — Щоб не вставать! — **на віки вічні**! — Кубло гадюче брехень, зрад...* (П. Тичина). **ПО ВІ́КИ ВІ́ЧНІ.** *Якийсь Кривоніс розбив князя Вишневецького! Не подарую я йому цього **по віки вічні**, хоч би і мені самому довелось накласти головою* (І. Нечуй-Левицький); *Не багряницею, не злотом — Живою кров'ю він* [Т. Г. Шевченко] *кипить. Тому його людським кіотам **По віки вічні** не вмістить* (М. Рильський).
3. Завжди, постійно, весь час. *Гришка мусить мотати до лісу шукати справжніх "друзів", каятися за свій гріх поліцейський, клястися, що віднині і **на віки вічні** він знищуватиме німців на всі сто процентів* (П. Автомонов).

ВІКИ́

529. **ПО ВІКОВІ́ЧНІ ВІКИ́,** *уроч.* Назавжди, навічно. *Ми українці, спрадавна й **по віковічні віки** В землю свою корінням, наче дуби, вросли* (В. Бичко).

ВІКУ

530. **ДО ВІ́КУ ВІ́ЧНОГО. 1.** Усе життя; протягом усього життя. *Невже оцій бідній вдові так тяжко **до віку вічного** картатись?* (З журналу).
2. Ніколи. *Як вода в Чорному морі не переведеться, поки світ-сонця, так і в Січі **до віку вічного** не переведуться лицарі* (П. Куліш).

ВІКУВАТИ

531. **ВІК ВІКУВА́ТИ / ЗВІКУВА́ТИ. 1.** *де.* Жити де-небудь усе життя. — *Тільки в мене й роду, що був син. А я одна **вік свій звікувала** у своїй хаті* (І. Нечуй-Левицький); *— Е-е,— скрипів Галатин,— перебратись не штука. А тільки ж я **вік свій** тут **звікував*** (Є. Гуцало). **ВІКИ́ ВІКУВА́ТИ.** *А він таки собі подумав, що тут йому **віки вікувати*** (А. Крушельницький).
2. *ким.* Бути, працювати ким-небудь усе життя. *Робота в мене — тихішої не знайдеш: бакенщиком **вік звікував*** (О. Донченко).

ВІЛ

532. **ЯК ВІЛ. 1.** *зі сл.* з д о р о́ в и й. Уживається для підсилення ознаки; дуже. — *А коли ж то його* [пана] *вхопить, коли він здоровий **як віл**,— знов обізвався Кавун і похилив на стіл свою русяву голову* (І. Нечуй-Левицький); — *Ви брешете, негіднику. Припадку у вас не було. Ви здорові **як віл*** (О. Довженко).
2. *зі сл.* п р а ц ю в а́ т и, р о б и́ т и *і под.* Дуже важко і надмірно. *А робив* [Грицько] ***як той віл** цілий день: спав на голій землі або колоддях* (Панас Мирний); — *Робив **як віл**. Трудився без спочинку. Все занепало, не моя вина* (Л. Костенко).

533. **ЯК ВІЛ ДО БРА́ГИ,** *зі сл.* д о п а́ с т и с я, д о б р а́ т и с я *і под., зневажл.* Без почуття міри; жадібно. *Гребу горіхи,.. допався до добра **як віл до браги*** (Є. Гуцало).

534. **ЯК ВІЛ НА РОГА́ТИНУ,** *зі сл.* й т и, л і́ з т и *і под., зневажл.* Настирливо, вперто, нех-

туючи небезпекою. *Преться як віл на рогатину* (Укр.. присл..).

535. **ЯК ВІЛ ОБУ́ХА.** Покірно, приречено, безнадійно. *Геть всі люди подуріли. То було стилем. І так само було стилем нишкнути, втягувати голову в плечі і чекати, як* ***віл обуха,*** *грому з ясного неба на свою голову* (І. Багряний); — *Що робити? Тікати? Не втечеш. Проситися? Упасти на коліна? Хто на це зважить? Ждати неминучого, як* ***віл обуха?*** *Але ж це каторга або й смерть?* (В. Малик). **ЯК ВІЛ ПЕ́РЕД ОБУ́ХОМ.** [Леон:] *Та чого це ти насупився як* ***віл перед обухом?*** [Марк:] *І то правда? Не варт!* (Я. Мамонтов).

536. **ЯК** (**мов, на́че** *і т. ін.*) **[ЧО́РНИЙ] ВІЛ НА НО́ГУ НАСТУПИ́В.** Дуже засмучений, невеселий. — *Чого ти, Дмитре, такий, наче тобі* ***чорний віл на ногу наступив?*** (Є. Гуцало).

537. **ЯК [ЧО́РНИЙ] ВІЛ [У ЯРМІ́],** *зі сл.* р о б и́ т и, п р а ц ю в а́ т и *і под.* Дуже важко, надмірно. *Сам робив* ***як віл чорний*** *і Мотрю "запріг" — аби здужала, без випрягу* (А. Головко); *Ладний був до господарства її Стефан.. Робив* ***як чорний віл*** (С. Чорнобривець); *Сливе дві неділі робила Олександра* ***як віл у ярмі.*** *Потому охота до праці щезла, а дедалі почала вона ходити й до корчми* (М. Коцюбинський).

ВІНИК

538. **ПІД ВІ́НИК** (**під ві́ничок**). Повністю, до кінця. *То пан завжди давав рощот* [розрахунок], *а тепер хлібороби дали панові рощот. Та ще як дали! За одну ніч підчистили пана, і комори, і обори* ***під віничок*** *— забрали все в нього* (М. Стельмах).

ВІНИКІВ

539. **ДО НОВИ́Х** (**зеле́них, тре́тіх, сьо́мих**) **ВІ́НИКІВ,** *зі сл.* п а м' я т а́ т и, з г а́ д у в а т и *і под.* Дуже довго, тривалий період. [Павло:] *Ну, стружіть, ноги, прудчіш, — бо як доженуть, то всиплють таких, що й* ***до нових віників*** *згадуватиму!..* (М. Кропивницький); *Щось забули ви, Маркіяне Левковичу, про мене, сиротину. Мабуть,* ***до нових віників*** *доведеться все виглядати* (Л. Гроха); *Тож і виклич його до свого кабінету, постав перед собою, висповідай так, щоб* ***до зелених віників*** *пам'ятав* (М. Ю. Тарновський); — *Який Сашко? — аж звився хлопець.— Сашко Глушак? От наб'ю я йому морду, щоб не ліз у чужі справи, так і ти, і він* ***до сьомих віників*** *не забудете* (В. Собко); // На тривалий час; надовго. — *Але ж ми, Настечко, добре йому дали —* ***до нових віників*** *запам'ятає! — втішає її братик* (М. Стельмах); *Макуха запевняв, що боятися нема чого, що це свої місця, куди німчура й ноги не суне. Одного разу наскочили, так їм* ***до третіх віників*** *заказали сюди дорогу* (Ю. Бедзик).

ВІНОК

540. **ЛА́ВРО́ВИЙ ВІНО́К.** Слава, почесті. *Тяжко ж йому* [Шевченкові] *на чужині І в* ***вінку лавровім...*** (Пісні та романси..); [Убийбатько:] *Хіба ще хто хоче прославитись, крім мене? Хто ж цей, сказати б, мій конкурент на* ***лавровий вінок,*** *мій злий суперник?* (І. Микитенко); *Полохати старих жінок, Возитися з дітками — І на* ***лавровий свій вінок*** *Покласти вічні плями?* (О. Мисик); **ЛА́ВРО́ВИЙ ВІНЕ́ЦЬ.** *Там у любім ріднім краю Стан падлючий поступає, Конкурс надто вже великий На брудний* ***вінець лавровий*** (Леся Українка).

541. **ТЕРНО́ВИЙ ВІНО́К.** Муки, страждання. *Трагізм особистого життя часто вплітається в* ***терновий вінок*** *життя народного* (М. Коцюбинський); *Я забуваю все: і тебе, і Майю, і Катрю, і санаторійного дурня. Все це сплелося в один* ***терновий вінок*** (М. Хвильовий); *По-простому: в минулім є терни. Але є також і* ***вінки тернові*** (М. Рильський); — *В житті бувають не лише лаври... бувають і* ***тернові вінки*** (Ю. Збанацький).

ВІНОЧКУ

542. **ЯК У ВІНО́ЧКУ** (**у вінку́**). Дуже гарно, чисто, охайно. — *Гарно,* ***як у віночку.*** *Двоє дзеркал аж під стелю між двома вікнами!* (І. Нечуй-Левицький); [Текля:] *Ви не думайте, що я яка-небудь нетіпаха, ви ж мене знаєте. То тільки інший день невправка буває... А так то в мене в хаті завжди* ***як у віночку*** (О. Левада); — *В хаті було* ***як у вінку*** (О. Гончар).

ВІ́НЦЯ

543. **ПО [СА́МІ] ВІ́НЦЯ. 1.** Повністю, до кінця. *Десять чорних кімнат, налитих пітьмою* ***по самі вінця.*** *Вони облягають мою кімнату* (М. Коцюбинський); *Пасажири заповнювали* ***по вінця*** *вагони, влаштовувались на дахах, гнулися в тамбурах* (Ю. Збанацький); *Програма двох днів, проведених у Києві, була заповнена* ***по вінця*** (З журналу); // Надзвичайно щедро. *Наш край* [Прикарпаття] *природа наділила красою* ***по вінця,*** *і ми можемо бути цілком об'єктивними цінителями красивого* (Ю. Мельничук); *Вся широчінь, розніжена* ***по вінця*** *прохолодою,.. нуртує, рветься в білосинь* (М. Понеділок).

2. До крайньої межі. *І порівнює* [хлопця з мамонтом] *вона жартома, щоб потім сміятися й сміятися. Від захоплення розкішним вечором, від гаю, кохання, молодості — від повного* ***по вінця*** *щастя...* (Л. Смілянський); ***По вінця*** *повні ярості й любові Стояли ми, Замислені й тяжкі* (М. Бажан); *Я попросився б ще на один строк, щоб повторити*

все те бурхливе, насичене ***по вінця*** *життя курсанта* (М. Ю. Тарновський).
3. Дуже багато. *Я втратив сім'ю. Мій будинок згорів. Я горя незнаного звідав* ***по вінця,*** *Яке не оплаче і сто матерів* (О. Підсуха); *Клопотів було* ***по вінця.*** *Біжи в контору, сварися з бухгалтером Харитоном, щоб виписав більше і м'яса, і борошна, і масла, а потім ганяйся за комірником* (Я. Стецюк).

ВІРИ

544. **БЕЗ ВІ́РИ І ЧЕ́СТІ.** Непорядний, нечесний. *І де змальовано для нас Його героїв досить,* ***Без віри й честі*** *у ділах, З холодним серцем у грудях* (М. Рильський).

545. **БІ́СОВОЇ ВІ́РИ.** Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь. — *Боягузи* ***бісової віри!*** *— гарячився Невкипілий.— Жаток полякалися!* (А. Головко); — *Ми йшли в ранішньому тумані. Бриг рипів і кректав, розсохлий і страшний.* ***Бісової віри*** *вітер ледве надимав паруси* (Ю. Яновський).

ВІРИТИ

546. **НЕ ВІ́РИТИ / НЕ ПОВІ́РИТИ [СВОЇ́М (вла́сним)] ВУ́ХАМ.** Бути надзвичайно здивованим, почувши що-небудь. *Віталій слухав і* ***вухам не вірив*** (І. Муратов); *— І от Нечипір, віч-навіч зустрівшись із камердинером полковника Божича, почув і* ***вухам своїм не повірив*** (Р. Чумак); *— Я більше не буду. Поверніть мене до школи.. Я* ***не повірив власним вухам.*** *Невже це той самий шибайголова Васько Дягіль?* (Ю. Збанацький).

547. **НЕ ВІ́РИТИ / НЕ ПОВІ́РИТИ [СВОЇ́М (вла́сним)] ОЧА́М.** Бути надзвичайно здивованим, враженим, побачивши що-небудь. *Яким озирнувсь і* ***не хотів вірити своїм очам.*** *Перед ним стояли його коні, а на санях сидів Петро, наймит його брата* (М. Коцюбинський); *Ніколи ще так бурхливо не вривалася в її душу довгождана радість.— Блискавка... Блискавка! — вимовляє вона,* ***не вірячи своїм очам*** (А. Шиян); *— За звичкою підійшов до верб, що похилили своє віття аж до води,.. глянув на тиху заводь. І* ***очам своїм не повірив*** *— по воді голічерева пливла якась волохата тварина, схожа на копичку* (А. Камінчук); *— Стоп! Данько спочатку* ***не повірив власним очам***... *Виграв!!!* (О. Гончар).

ВІРНИЙ

548. **ВІ́РНИЙ СОБІ́.** Який завжди дотримується власних принципів, поглядів, переконань, звичок тощо, не відступає від них. *Антін пішов у долину. Він був* ***вірний собі.*** *На Катеринину пораду — вдатися до багатіїв — тільки промовчав, а в голові в нього була інша думка: піти до заможніх господарів* (С. Чорнобривець); *Вбивство парламентарів було провокаційним викликом. Армія вандалів, загнана у безвихідь, залишалась і тут* ***вірною собі*** (О. Гончар).

ВІРОЮ

549. **ВІ́РОЮ І ПРА́ВДОЮ,** *перев. зі сл.* служи́ти, послужи́ти *і под.* 1. Віддано; щиро. *— Нехай ясна пані візьме мене до себе за покоївку, я служитиму пані* ***вірою й правдою*** (М. Старицький); *Треба .. оправдати вибори,* ***вірою і правдою*** *послужити громаді* (Панас Мирний); *А та* [сестра] *не знає, чи цілувати, чи лаяти свого брата, який* ***вірою і правдою*** *догоджає панам і гне кирпу перед селянським родом* (М. Стельмах).
2. Надійно, довго (про предмети, речі). — *Сумка* ***вірою й правдою*** *служила мені всі ці роки і була добрим, надійним товаришем* (А. Дімаров).

ВІРУ

550. **НА ВІ́РУ,** *перев. зі сл.* жи́ти, сиді́ти *і под.* Без офіційного оформлення шлюбу. *В селі більше десяти хат, де живуть* ***на віру.*** *І живуть же люди. Не гірш від шлюбних, хазяйнують, статок мають* (М. Коцюбинський); *Образливо було думати, що якійсь Варці він вірить більш, аніж їй, своїй нареченій, ба навіть — дружині своїй, тільки й того, що не вінчаній; дружині —* ***на віру*** (А. Головко); *Зі своєю ж дружиною Матвій жив* ***на віру,*** *твердо вирішивши, що так йому буде спідручніше: невінчана жінка таки побоїться з кимось скочити через пліт* (М. Стельмах).

ВІСК

551. **ЯК ВІСК,** *зі сл.* жо́втий. Дуже, надзвичайно. *— Як ти змарніла, Гаїночко! — промовив Зінько..— Сам гарний: жовтий* ***як віск,*** *а худий, як скіпка, ще й очі позатягало* (Б. Грінченко); *В почекальні брудній у кутку під залізною печею* [піччю] *сидить молодиця, жовта* ***як віск*** (В. Стефаник).

ВІТЕР

552. **ВІ́ТЕР У ГОЛОВІ́ [ГРА́Є (ві́є, сви́ще, посви́стує** *і т. ін.***)]** *у кого, чиїй.* Хто-небудь легковажний, несерйозний. *— Ти добре прочесала жевжиків,— озвалася Майя.— Влучно сказала — жевжики! Це такі, у кого* ***в голові вітер віє!*** (А. Хижняк); *Ні, такі діти не беруть близько до серця її турбот про рідне гніздо. Одне мале, а друге молоде, ще* ***вітер посвистує в їхніх головах*** (М. Стельмах); // *без додатка.* Легковажний, несерйозний. *А парубки тії — сказано,* ***вітер в голові,*** *молодії — вибрали десь музики і повели молодих по селу* (Марко Вовчок); *Так що ж це він? Хизувався, як хлоп'як? А чи ще* ***вітер у голові грає,*** *і він просто вигадує?* (В. Козаченко); *— Ти ж у*

мене виріс під стелі, а ***в голові*** *ще* ***вітер віє*** (Ю. Збанацький). **БАГА́ТО ВІ́ТРУ [В ГОЛОВІ́].** *Видно вухатого, що в його* ***вітру багато*** (Укр.. присл..); — ***Вітру*** *у тебе* ***в голові багато,*** *— казала Ганна Сильвестрівна* (І. Сенченко). **З ВІТЕРЦЕ́М У ГОЛОВІ́.** — *Така жінка може дуже подобатися. Ви рвійна, рішуча, примхлива, з завихреннями. —* ***З вітерцем у голові?*** *— Ні... ексцентрична* (Ю. Мушкетик).

553. **ВІ́ТЕР У КИШЕ́НЯХ (у кишéні) СВИСТИ́ТЬ (гуля́є, ві́є** *і т. ін.***). 1.** Нема грошей. *З чим ждати? — вмішався кремезний парубок з засуканими по лікті рукавами. — Сухарі вийшли, махорки катма,* ***вітер у кишенях гуде...*** (О. Гончар); — *Але ж тато не схожий на того противного диякона. Хоч* ***у кишені вітер гуляє,*** *та почуває себе людиною* (А. Хорунжий); *Коли* ***в кишені вітер віє,*** *то не лізь у суд, Мусію* (Укр.. присл..); *Бо як* ***в кишені вітер ходить,*** *То треба спершу заробити* (Укр. поети-романтики..). **ВІ́ТЕР ПО КИШЕ́НЯХ ГУЛЯ́Є.** *А другий так собі, якийсь нетяга..* ***Вітер,*** *видно,* ***по кишенях гуляє*** (Г. Коцюба). **У КИШЕ́НІ ВІ́ТЕР.** [Копистка:] *Бувало й нап'єшся отак та пришелепаєшся додому без розуму... Прокинешся вранці —* ***у кишені вітер,*** *у голові ковалі* (М. Куліш).

2. *у кого.* Хто-небудь бідний, не має грошей. *Навкруг Софрона мешкали такі ж бідолахи безкопійчані... У них* ***в кишені*** *теж* ***вітер свистів*** (Н. Рибак). **ВІ́ТЕР СВИ́ЩЕ ПО КИШЕ́НЯХ** *кому. Але хто сказав, що я від таких самих бідаків, яким* ***вітер свище по кишенях..,*** *узяв би якісь гроші?* (Письмен. зблизька). **В КАРМА́НІ ВІТРИ́ ГУДУ́ТЬ.** — *Він* [учитель] *уже третій місяць не получає* [одержує] *жалування* [платні], *а тепер у його* ***в кармані вітри гудуть!*** (Б. Грінченко).

554. **ЗВІ́ДКИ (звідкі́ль, відкі́ль) ВІ́ТЕР ВІ́Є (дме). 1.** В чому причина, від кого йде щось, чий вплив. — *Корову я заберу, якщо вона так уже вам очі муляє. Але я бачу,* ***звідки вітер віє*** (С. Добровольський); — *Глашка зрозуміла,* ***звідки дме вітер*** (З. Тулуб). **ЗВІДКІЛЯ́ ВІ́ТЕР.** *У порозі спинився* [Запорожець], *саркастично зажмурив око: — Знаю,* ***звідкіля*** *цей* ***вітер...*** *Певне, вже наговорили... Ну і к чорту — плакати не буду* (С. Васильченко).

2. На що треба орієнтуватися в своїх діях, поведінці або від кого чи звідки слід чекати чого-небудь. — *Попомнуть і вам* [піщанам] *боки, як подільцям!.. Тоді знатимете: чи живете, чи ні! Побачите... Видно вже,* ***відкіль вітер віє...*** (Панас Мирний); — *Ананя люди знали то ґешефтярем, то слизькоязиким, бо язик і мозок його завжди безпомилково повертали туди,* ***звідки віяв вітер*** (М. Стельмах).

3. *зі сл.* М а р і́ є. Усталена форма жартівливо-грайливого звертання. — *Маріє,* ***звідкіль вітер віє?*** *— зачепив її Гаврилко, смикнувши за кінець хустки* (М. Коцюбинський).

555. **КУДИ́ ВІ́ТЕР ВІ́Є (дме). 1.** Що трапилося; в чому справа. *Паляничка ще не добрав,* ***куди*** *воно* ***вітер дме,*** *тому вибирав тепер слова обережні, моргаючи своїми мавпячими очима* (М. Чабанівський).

2. Будь-куди; куди завгодно. *Тоді, хвиле, неси з милим,* ***Куди вітер віє!*** (Т. Шевченко).

556. **НА ВІ́ТЕР. 1.** *зі сл.* г о в о р и́ т и, с к а з а́ т и *і под.* Необдумано, не думаючи. — *Він* [доктор] *говорить, аби язик вертівся,— так собі,—* ***на вітер...*** (І. Нечуй-Левицький); — *Мій батько не* ***на вітер*** *говорить, боярине. Він звик добре передумати, заким що говорить* (І. Франко); // Між іншим, без особливої потреби. [Павло:] *Я так сказав,* ***на вітер...*** *Мовляв, їж борщ з грибами, держи язик за зубами* (М. Кропивницький); // Безпідставно чи безвідповідально; даремно. *Він не мовчав батькові й маленьким, а тепер по всьому було видно, що він говорив не* ***на вітер*** (І. Нечуй-Левицький); *Я, Карпо Макодзьоба, оголосив тобі війну, генерал фон Лер. Я* ***на вітер*** *не звик говорити. Що скажу — зроблю* (Ю. Яновський).

2. *перев. зі сл.* в и т р а ч а́ т и, л е т і́ т и *і под.* Без належної користі, марно. — *Глянеш, скільки тих старшокласників — парубчаки ж, траси могли б будувати, а вони ціле літо байди б'ють... Такі трудрезерви — й* ***на вітер!*** (О. Гончар); — *Вам знати цікаво, Які в нього справи В цехах, на заводі? Погляньте, підіть: Розщедривсь і тут За рахунок держави!* ***На вітер*** *летять — не дрібненькі, не мідь!* (С. Олійник).

3. Ні за що, без будь-якої мети. — *Скажи, Вутанько, ти боїшся смерті? — Було б за що життя віддавати, Ганно. А так,* ***на вітер...*** (О. Гончар).

ВІТЕРЦЕМ

557. **З ВІТЕРЦЕ́М.** На великій швидкості. — *А приїжджe товариство запросило Єльку по Дніпру прокататись* ***з вітерцем*** (О. Гончар); — *Тату, ви ж обіцяли нас прокатати* ***з вітерцем!*** *— нагадує Іван* (М. Стельмах). **З ВІ́ТРОМ.** *Танки мчали легко,..* ***з вітром*** (Я. Качура).

ВІТРАМИ

558. **ПІД СІ́МОМА́ ВІТРА́МИ.** На відкритому, ніким і нічим не захищеному місці. *На роздоріжжі,* ***під сімома вітрами*** *стояло місто-воїн. Сувора й скупа на славу історія Мінська* (З журналу).

ВІТРИ

559. **НА [ВСІ] ЧОТИ́РИ ВІ́ТРИ,** *перев. зі сл.* і т и́, з а б и р а́ т и с я *і под.* Куди завгодно, куди

захочеться. — *Одну Зосю пущу* [в дім], *коли вона того схоче, а тим — світ **на всі чотири вітри*** (І. Нечуй-Левицький); — *Скликав би тепер своїх полчан тисяч двадцять, як не більше, і розігнав би оцю тічню **на чотири вітри,** на локшину потяв би* (Б. Лепкий); *Як і іншим розжалуваним співакам, йому було дано широкий вибір: **на всі чотири вітри!*** (О. Гончар); // Геть. — *Заплати! І хай забирається **на чотири вітри!..** — ще більше розпалився адвокат* (Є. Куртяк).

ВІТРОМ

560. **ЯКИ́М ВІ́ТРОМ.** Уживається для вираження доброзичливого здивування, радості з нагоди несподіваного приходу, прибуття кого-небудь. [Гиря:] *Здоров, здоров, товаришу секретар! **Яким вітром** до нас?..* (М. Куліш); — *Здрастуй, моя люба! — підходить до дружини, обнімає й цілує. В домі радісний переполох. — Здрастуй! **Яким вітром,** яким чудом ти тут* (О. Довженко); — ***Яким вітром,** Василю? — Не зважав на нього Крищук. — Хоч би подзвонив, написав* (М. Олійник). **ЯКИ́МИ ВІТРА́МИ.** — *Пані Ольго! —. здивовано розвів* [Павлик] *руками.— **Якими вітрами?** В таку негоду...* (М. Олійник). **ЯКІ́ ВІТРИ́ ЗАНЕ́СЛИ.** — ***Які вітри занесли** до нас? — спитав Косенко, міцно потискуючи руку Хромова* (О. Копиленко).

ВІТРУ

561. **ДО ВІ́ТРУ,** *розм.* В туалет. — *Ми вже тут справді однією ногою в саме панство ступили. — Воду не носимо, надвір **до вітру** не ходимо, дров не рубаємо...* (М. Ю. Тарновський); — *А тут **до вітру** підпира.. Як закричу я: "Мамо!"* (Григорій Тютюнник); *Хтось попросився: — Хоч **до вітру** пустіть! — Сказав: випускаю тіки* [тільки] *тих, хто записався* (А. Дімаров).

ВІЧІ

562. **У ВІ́ЧІ (в о́чі). 1.** *зі сл.* говори́ти, каза́ти *і под.* Особисто, безпосередньо кому-небудь. — *Хоч один, кажуть, не витерпів, сказав правду **у вічі** тому вискочці* (І. Цюпа); *Ніхто до сьогоднішнього дня не казав такого **у вічі:** він надіявся, що люди не знають його хитрувань* (М. Стельмах); [Скарбун:] *Нічого, ми ще зустрінемось...* [Назар:] *Не заперечую. Тільки я нашіптувати не буду, я все **в очі** скажу* (М. Зарудний); // Відверто, неприховано, відкрито. [Руфін:] *Я тебе пустив би, я б не держав тебе в неволі в себе, якби ти раз мені сказала **в вічі:** "Пусти мене, бо ти мені бридкий"* (Леся Українка); *Слухачі йому **в вічі** відповідали глумом: "Сокирі не треба їх* [настроїв у творах], *бо вона* [сокира] *слухає тільки дерев'яною ручкою могутні настрої оточення..."* (Т. Осьмачка); [Гіта:] *Невже ви не можете приборкати цього маленького тирана! Він глузує з вас **у вічі**, а ви ще й раді!* (І. Кочерга).

2. У присутності того, про кого йде мова. — ***У вічі** будуть шанувати, а за очі проклинати* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Судові сміялися над Іваном Трохимовичем. Сміялися **у вічі,** сміялися за очі* (Панас Мирний); — *Не бійся вітру летючого, піску сипучого, стережися дами жирової. **В очі** добра — поза очі відьма* (Григорій Тютюнник).

3. *зі сл.* ба́чити, *із запереч.* Зовсім, ніколи. *Повз двір, де мила живе, Я проїхав двічі, Да не бачив голубоньки Ні разу **у вічі*** (Укр. поети-романтики..); *Другі, кого не питала Пріська, казали, що не бачили **і в вічі** її Пилипа* (Панас Мирний); *Черниш схвильовано продовжував: — А перескочиш ти Мораву, вирвешся на широкий тактичний простір, прийдеш першим туди, де тебе люди роками ждуть. Тебе там ще ні разу **і в вічі** не бачили, а вже думають про тебе давно* (О. Гончар).

ВІЧНІСТЬ

563. **НА ВІ́ЧНІСТЬ.** Назавжди, навічно. [Павло:] *Все спродам і ранньою весною в Оренбурзьку губерню* [губернію]... *Банк грошей дасть, і я куплю там сто десятин **на вічність*** (І. Карпенко-Карий).

564. **ЦІ́ЛА ВІ́ЧНІСТЬ.** Дуже багато часу. *Здавалося, що з тієї хвилини, як вона потрапила в болото, минула **ціла вічність*** (О. Донченко).

ВІШАЙ

565. **ХОЧ СОКИ́РУ ВІ́ШАЙ.** Немає чим дихати, дуже душно. — *Дим стояв у залі, **хоч сокиру вішай*** (І. Нечуй-Левицький); — *Надимів за годину, **хоч сокиру вішай!*** (В. Бабляк); *Прибирайте з столу свої люльки та недокурки. І вікно відчиніть. Диму ж, **хоч сокиру вішай*** (В. Кучер).

ВІШАЙСЯ

566. **ХОЧ ВІ́ШАЙСЯ.** Уживається для вираження відчаю, безсилля у зв'язку з нудьгою, неможливістю знайти вихід із складного становища і т. ін. *Ну, **хоч вішайся,** хоч крізь землю провались на якийсь час, щоб усі ті злі язики примовкли* (В. Козаченко); — *Нудно мені стало в Криничках, як ви пішли. Так нудно, що **хоч вішайсь*** (О. Гончар).

ВІШАТИ

567. **ВІ́ШАТИ [ВСІХ] СОБА́К** *на кого.* Звалювати вину на когось, обмовляючи, безпідставно звинувачуючи когось у чому-небудь. *Не хочу, щоб на мене **усіх собак вішали!*** (Укр.. присл..); — ***Всіх собак** тепер на нас **вішають!** — сердито кинув котрийсь із гурту чоловіків* (О. Гончар); — *Та ще отой підпал, що за нього він наче в одвіті, наче, справді, не може загорітися так собі. Що ж*

*це, цих **собак** тепер на нього **вішатимуть?*** (М. Олійник).

568. **ВІШАТИ (клеїти) / ПОВІСИТИ (наклеїти) ЯРЛИК** *на кого, кому, несхв.* Безпідставно приписувати кому-небудь якісь якості, вважати кого-небудь кимсь або звинувачувати в чомусь. *Саме такі, як Сава Чалий, і допомагали шляхті **наклеїти** на гайдамаків **ярлик** розбійників і грабіжників* (З журналу); — *Газети постарались негайно **навісити ярлики** і на прем'єра, і на очолювану ним державу* (В. Большак).

569. **ВІШАТИ / ПОВІСИТИ ГОЛОВУ.** Журитися, засмучуватися або бути у відчаї, втрачати надію, зневірюючись у чомусь. *Глибоко затягнувся* [Вихор] *цигаркою: — Не **вішай голови.** Візьми себе в руки. Який там у біса жаль? Хай просяться твої хлопці на флот і все побачать* (В. Кучер); *Як же побачив* [Шрам], *що Сомка немає, то й **голову повісив*** (П. Куліш); [Перун:] *Скоро тільки* [тільки] *хлопи шуму наробили, а ви зараз і **голову повісили*** (І. Франко).

570. **ВІШАТИ (хнюпити, опускати) / ПОВІСИТИ (похнюпити, опустити) НОСА (ніс).** Журитися, засмучуватися чи бути у відчаї, втрачаючи надію. *Падалка підніс перед собою два міцно стиснуті кулаки і закінчив: Не личить нам, Остапе, **вішати носа*** (Д. Бедзик);— *Наша доля за царськими палацами лежить, по панських кишенях прихована. А тільки не треба **хнюпити носа.** За долею, юначе, нашому братові треба добре поганятися. Та й не одному* (М. Коцюбинський); *Коли б не Катря, що враз ожила й защебетала, бігаючи по хаті за тим та за іншим, то Павло б і зовсім **повісив носа*** (В. Кучер); — *Дехто вже й **носа повісив**, що не така військова служба легка та приємна...* (А. Дімаров); *Дивлюся — господиня моя і **ніс повісила.** Сидить ні в сих ні в тих* (Панас Мирний); *От ідуть вони вдвох, Хвеська з Петром, він собі сміється з-під вуса, а вона й **носа похнюпила*** (Україна..). **ВІШАТИ / ПОВІСИТИ НОСА (ніс) НА КВІНТУ.** — *Ти, Нюсю, доглядай дітей, щоб нікуди звідціля не розповзлися. А ви, дівчатка, слухайтеся Нюсі і не **вішайте носа на квінту*** (В. Козаченко); *Успіхи китайської Народної визвольної армії були такі величезні, що американські реакціонери **повісили ніс на квінту*** (Ю. Смолич). **ОПУСТИТИ НОСИ** (про багатьох). *Подекуди помітно засмучених декламаторів: стоять, понуро **опустивши носи*** (С. Васильченко). **ПОВІСИТИ ВУХА.** *Зачав страмить* [голова] *людей, що **повісили вуха**, опустили руки, не хочуть робить, думать* (К. Гордієнко).

ВІШАТИСЯ

571. **ВІШАТИСЯ (кидатися, чіплятися) / ПОВІСИТИСЯ (кинутися, почепитися) НА ШИЮ** *кому, несхв.* Нав'язуватися кому-небудь, настирливо домагаючись прихильності, взаємності (про жінок у ставленні до чоловіків). — *Ти, Яринко, йому **на шию не вішайся**, ми й почекати можемо... У нас тих женихів хоч греблю гати...* (М. Зарудний); — *Якби ти була моя жінка, а тут де не візьмись хвинтик з улиці... І ти **чіплясшся** йому **на шию!** Гарно було б мені на те дивитися?* (Панас Мирний); — *Сяя* [Оксана] ***повісилась на шию** копитанові* [капітанові], *захотіла разом панею бути* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Почувала* [вона], *що вільна вчинити, як хоче. Може, й справді своє треба ловити, хапати? Інші самі ладні йому **на шию кинутися**, а вона ось таку владу над ним добула, доводить свого бригадира до безтяму...* (О. Гончар); — *Утік! Боягуз, утік від молодої жінки, що не **почепилася** йому **на шию** з першої зустрічі!* (Іван Ле).

В'ЇСТИСЯ

572. **В'ЇСТИСЯ / В'ЇДАТИСЯ В ПЕЧІНКИ** *кому.* **1.** Дуже набриднути, надокучити, допекти кому-небудь. *Та як його не сумувати, коли злидні та недостачі **в печінки в'їлися*** (Панас Мирний); [Писар:] *Благотворитель! Він мені **в печінки в'ївся*** (І. Карпенко-Карий); *Горіли червоним полум'ям пишні маєтки, сотнями тікали до козаків селюки — хлопи, яким **у печінки в'їлася** панська неволя* (М. Пригара); *І коли вже хтось дуже сердився на нього* [бугая], *комусь він **у печінки в'їдався** своєю хижою вдачею, тоді його називали не просто Імперіалізмом, а й зі смаком додавали: "Міжнародний"* (Є. Гуцало). **В'ЇСТИСЯ В ШКІРУ.** *Що наші куркулі попри панів не одному **в'їлися в шкіру** — це правда: всі їх маєтки з злодійства та людської кривди* (П. Козланюк).
2. Добре запам'ятатися, досадивши комусь. — *Візьми та й купи хоч тепер своїй Олесі циганські сережки. Пам'ятаєш, років з двадцять тому вона з сльозами на очах попросила їх у тебе, а ти.. і не зібрався й досі купити...— **В'їлися** ж тобі ці сережки **в печінки.** Я менше б, на твоєму місці, прислухався до бабських примх* (М. Стельмах); *Добре **в'ївся** він* [пан] ***у печінки** своїм підлеглим* (Легенди..).

573. **В'ЇСТИСЯ В МОЗОК.** Дуже добре запам'ятатися. *Перед очима сіра шинеля, а ззаду в шию хтось диха... Чого всі ці дрібниці **в'їлися в мозок?** Чого, як колючки, впилися в нього ці згадки?* (М. Коцюбинський).

ВКАЗУВАТИ

574. **ВКА́ЗУВАТИ (пока́зувати) / ВКАЗА́ТИ (показа́ти) НА ДВЕ́РІ** *кому.* Виганяти, проганяти когось звідки-небудь. *З кожним днем переконувався* [Іван]: *зайвий він, непотрібний у Дрочиловій хаті. Якщо його й терплять там, не* ***вказують на двері,*** *то тільки з розрахунку, аби не позбавитися чималих ковальських заробітків* (І. Головченко і О. Мусієнко); *Навіть якби я був і не зовсім правий, він мусив заради нашого авторитету* ***показати їй на двері*** (С. Журахович). **ПОКАЗА́ТИ ДВЕ́РІ.** — *Навесні перед Благовіщенням гомонять у нас на селі: — Варка* ***показала*** *приймакові* ***двері!*** (О. Кониський).

ВКИНУТИ

575. **ВКИ́НУТИ В РОТ.** З'їсти або випити що-небудь. *Кайдаш устав, приказав до чарки кілька слів і швидко* ***вкинув у рот*** *горілку* (І. Нечуй-Левицький); *І працювала ж, не розгинаючись, — бо п'ятеро ж у неї, і всім давай, і всім треба настачити — тому штанці,.. а найперше, щоб усім було що* ***в рот укинути*** (В. Речмедін).

ВКИПІТИ

576. **АЖ У ЗЕ́МЛЮ ВКИПІ́ТИ.** Бути надзвичайно враженим, занепокоєним, схвильованим чимсь несподіваним, непередбаченим. — *А що буде, коли він у серце влізе і не вилізе звідти? — з-під набряклих вій твердо глянув у вічі другові. Той* ***аж у землю вкипів*** *— так вразили слова Мірошниченка* (М. Стельмах).

577. **В КА́ШУ ВКИПІ́ТИ.** Затіяти неприємну, складну, з великими клопотами справу. *Неспеціалісту навіть важко собі уявити, в яку* ***кашу*** *ми* ***вкипіли*** (Ю. Яновський).

ВКЛАДАЄТЬСЯ

578. **НЕ ВКЛАДА́ЄТЬСЯ В ГОЛОВІ́** *у кого, кому.* Хто-небудь не може усвідомити, збагнути щось або примиритися з чимсь. *У неї ніяк* ***не вкладається в голові*** *те, що він от втратив чи втрачає свій талант* (В. Козаченко); *Славці* ***не вкладалося в голові,*** *що батько її зовсім не такий, яким вималювала в своїй уяві* (С. Чорнобривець). **НЕ МІСТИ́ТЬСЯ В ГОЛОВІ́.** *Мені* ***не містилося в голові,*** *щоб той Солонина, якого я досі звик бачити в товаристві провінціальної "золотої молоді",.. опинивсь раптом на селі в ролі сільського крамаря!* (М. Коцюбинський)

ВКЛАДАТИ

579. **ВКЛАДА́ТИ / ВКЛА́СТИ [ВСЮ] ДУ́ШУ** *в що.* Робити, виконувати, здійснювати і т. ін. що-небудь з великою любов'ю, старанністю, натхненням. — *Працюєте ви* [доярки] *непогано. Стараєтесь,* ***душу в роботу вкладаєте.*** *І от результати: усі колгоспи району по молоку ми далеко позаду залишили* (В. Москалець); *Хорунжий і сам любив цю старовинну пісню і* ***вкладав у неї свою душу.*** *Його тонкий вібруючий голос бринів, мов срібна струна* (С. Добровольський); *Боляче переживав* [Бронко] *провал справи, в яку* ***вклав усю свою душу*** (Ірина Вільде); — *Собор похмуро плив у хмарах вечірніх... Ким він вибудуваний? І яким чудом уцілів? І яку* ***душу*** *хтось у нього* ***вклав,*** *що й через віки вона Єльку торкає?* (О. Гончар).

580. **ВКЛАДА́ТИ / ВКЛА́СТИ В УСТА́** *кого, чиї, книжн.* Робити кого-небудь виразником певних ідей, думок, переконань тощо або спонукати когось висловлювати які-небудь думки, погляди і т. ін. *Ібсен у п'єсі "Нора", або "Ляльковий дім",* ***в уста*** *головної героїні* ***вкладав*** *протест проти принизливої ролі жінки* (З журналу).

581. **ВКЛАДА́ТИ / ВКЛА́СТИ СЕ́РЦЕ** *у кого.* Виявляти любов до кого-небудь, піклуватися про когось. — *Та який батько, яка мати* ***вкладе*** *стільки* ***серця*** *у якогось свого Ягідку, скільки вкладе в тебе Вітчизна!* (О. Гончар).

582. **ВКЛАДА́ТИ / ВКЛА́СТИ У ВУ́ХА** *кому.* Доносити, передавати кому-небудь щось (перев. таємне). *Знайшлись навіть такі, що* ***вклали*** *панові* ***в уха*** *бунтівничі речі молодика — і от тепер Остап, скривджений і цькований, мусив кинути рідний край* (М. Коцюбинський); *На цей раз підстароста* ***вклав у вуха*** *Конецпольському, що Богдан Хмельницький намовив козаків знести табір, коли військо прибуде до Крилова* (П. Панч).

ВКЛОНЯТИСЯ

583. **ВКЛОНЯ́ТИСЯ ЧА́РЦІ.** Випивати, зловживати алкогольними напоями. *Деякі буряководи, забувши про посіви,* ***вклонялися чарці*** (М. Рудь).

ВКОЛОТИ

584. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***) НОЖЕ́М ВКОЛО́ТИ В [СА́МЕ] СЕ́РЦЕ** *кого.* Дуже вразити когось чим-небудь. *Нимидорине ймення* ***наче ножем укололо*** *Миколу* ***в саме серце,*** *і гаряча сльоза скотилась з його очей* (І. Нечуй-Левицький).

ВКОРОТИТИ

585. **ВКОРОТИ́ТИ ВІ́КУ (життя́)** *кому.* Убити кого-небудь. *Була се вість, мабуть, правдива, Що пан один із добрадива йому* [комісарові] *за півбутелька* [півпляшки] *пива Трохи не* ***вкоротив віку*** (І. Франко); — *Петро ніяк не міг одірвати думок від образу дорогої Сари. Усе переконувало його в тому, що Гершко* ***вкоротив її життя*** (М. Старицький); — *Придавлю, причавлю пана, мов змію підколодну! — і руками показав,*

як вкоротить життя Стадницькому (М. Стельмах); // Призводити до передчасної смерті. *Невже вона схоче, щоб він пропадав марне, ні за що, вкоротив собі віку молодого?* (М. Коцюбинський).

586. **ВКОРОТИ́ТИ (врі́зати) ЯЗИ́К (язика́)** *кому*. Примусити кого-небудь менше говорити, обачніше висловлюватися або мовчати. — *Ох, і лютував тоді дядько Володимир і все обіцяв комусь* ***вкоротити язик*** (М. Стельмах); *Воріженьки нехай не дуже-то брешуть, бо єсть* [є] *тут тепер такі, що* ***вріжуть їм язика*** *врешті* (Леся Українка). **ВТНУ́ТИ ЯЗИКА́**. — *То це ти... ти, Кашубо,* ***язика мені втнеш?*** *— повернувся до нього усім тулубом Вовк.— Ти, щеня гнилозубе?* (І. Муратов).

587. **ВКОРОТИ́ТИ РУ́КИ** *кому*. Примусити кого-небудь припинити безчинства, зробити когось поступливішим. — *Наша рада буде така,— голосно вигукнув Галабурда.— Треба* ***вкоротити руки*** *панам. Хай не зазіхають на козацьку волю* (С. Добровольський); — *Нам би другого Мазепу! той би швидко* ***вкоротив руки*** *клятому москалю,— сміявся Явтух* (М. Лазорський). **ПОВКОРО́ЧУВАТИ РУ́КИ** (про багатьох). — *Крадуть* [куркулі], *аж гай шумить. — Недовго шумітиме, коли декому* ***руки повкорочують*** (М. Стельмах).

ВКРИТИСЯ

588. **АЖ МО́ХОМ ВКРИ́ТИСЯ.** Бути надзвичайно старим. *Ходячи по світу, клопотом прибитий, а проте ж і сяйвом віри оповитий, він надибав діда, сивого-старого, що* ***аж мохом вкрився****, у дугу зігнувся* (Дніпрова Чайка).

589. **ВКРИ́ТИСЯ ІРЖЕ́Ю.** Довго не використовуватися, забутися, застаріти. *Подав рукопис у видавництво. Чекаю тиждень, другий, третій. Ні гу-гу. Треба, думаю, йти.. Бо там народ такий: коли не нагадаєш про себе, рукопис той* ***іржею вкриється*** (З газети).

590. **ВКРИ́ТИСЯ НОГА́МИ,** *зневажл.* Умерти, загинути.— *Смійся, смійся! Засмієшся ти в мене на кутні!.. Моргай, моргай! Ось як моргну тебе, то й* ***ногами вкриєшся!*** (П. Куліш); — *Під арешт Олешка, в холодну. — Під різки його. — Засипать йому березової каші, такої, щоб аж* ***ногами вкрився!*** (О. Кониський).

ВКРУТИТИ

591. **ВКРУТИ́ТИ (скрути́ти, утну́ти) РО́ГИ (хвоста́)** *кому*. Присмирити, приборкати когось; обмежити кому-небудь свободу дій. — *А цьому Пилипу ми таки* ***вкрутимо роги****, зробимо з нього чоловіка* (В. Кучер); — *Та постривайте, постривайте, пани кармазини, — гукнув один товстопикий синьокаптанник, — швидко ми вам* ***хвоста вкрутимо!*** *Не довго гордуватимете нами!* (П. Куліш); *Вкрутив гетьман* ***хвоста*** *цьому Терновому. А то вже такий став, що куди тобі! І на Москву їздив, і коло Капусти крутився, і на Дон посилали* (Н. Рибак); *А Омелькові* ***роги скрутимо*** (В. Речмедін); *І в Ліщинівці був* [прикажчик], *і в Глибоку Долину за десять верст мотався, але і там* ***"вкрутили хвоста"*** (А. Головко); — *Чухаєтесь, Кириле Остаповичу? — проходячи поблизу, насмішкувато кинув якийсь чаплинський гольтіпака.— Хочуть і вам* ***хвоста утнути****, га?* (О. Гончар). **ВКРУ́ЧЕНО ХВОСТА́.** *Очевидно, Фреєві було* ***вкручено хвоста*** *за його великодушність, проявлену шістнадцять днів тому* (І. Багряний). **РО́ГИ ПРА́ВИТИ.** — *Заводоуправління йому нової хати не дасть — поскаче, поскаче, а потім пошле-таки свою каргу к бісу і приповзе до мене на колінах! Не таким* ***роги правили*** (С. Тельнюк).

ВКРУЧУВАТИ

592. **ВКРУ́ЧУВАТИ ГВИ́НТИКИ** *кому, грубо.* Навмисне переконувати кого-небудь у чомусь неправдоподібному; намагатися обдурити когось. — *Ти, Софіє, мені* ***гвинтики не вкручуй****, ніякого коньяку у мене в задній кишені нема і бути не може* (В. Собко).

ВЛАЗИТИ

593. **ВЛА́ЗИТИ (вкрада́тися) / ВЛІ́ЗТИ (вкра́стися) В ДУ́ШУ** *чию, кому і без додатка.* **1.** Дізнаватися про щось особисте, інтимне, про внутрішній світ, почуття, думки, наміри іншої людини або втручатися в них. *Батуллі не Саїд. Цей турок* ***в душу влазить****, намагається її зогріти* (Іван Ле); *Раніше до чужого смутку, як до "чужої" роботи, і діла ніякого. Чи ж, може, нетактовним вважалося* ***в душу влазити?*** (З газети); *Хай судять люди, хай говорять! — що ж робити? У серце моє, у* ***душу*** *ніхто* ***не влізе****, не загляне, що там твориться, які прокльони зриваються з язика на свій дурний розум* (Панас Мирний); — ***У душу*** *кожному* ***не влізеш****,— сказав після довгого роздуму Мстислав* (А. Хижняк).
2. Будь-якими засобами домагатися чиєїсь прихильності, любові і т. ін. [Ярошенко:] *Сьогодні я зрозумів усе! Як ти примчав до неї із звісткою про мою вигадану загибель. Як під машкарою мого друга місяць за місяцем* ***вкрадався в її душу*** (О. Левада); *Він умів підступити до кожного ректора, вмів* ***улізти в його душу****, прислужиться, притакуючи кожному його слову* (І. Нечуй-Левицький); // Викликати почуття любові, прихильності і т. ін. [Немилов:] *Коли б ти знав, Семене, як вона мені дорога...* [Сусляєв (*зітхнув*):] *Знаю, друже, знаю. Такі вже ці жінки. І не помітиш, як* ***в душу влізе...*** (І. Кочерга); *Мав хорошу він жінку*

*Танюшу. (Прожили — як не є — двадцять літ!) Раптом — на тобі — **влізла в душу** Та, що навіть не глянула вслід* (С. Олійник).
3. Глибоко зачіпати, хвилювати кого-небудь. *Його слова, підсолоджені горілкою та приправлені оселедцями, так і **влазили в** їх* [селян] *душі* (І. Нечуй-Левицький).

594. **ВЛА́ЗИТИ (влізáти) / ВЛІ́ЗТИ В ШКУ́РУ** *чию, кого.* Ставати ким-небудь, виконувати чиїсь обов'язки, функції. *Мені випадало бути шпигуном. Правду кажучи,— малоприємна річ. Але діло — є діло. Треба було **влазити і в таку шкуру*** (Ю. Яновський); *Портрет сучасного героя треба писати, не **влізаючи в його шкуру** і не говорячи його часом косноязичною* [недорікуватою] *мовою* (О. Довженко).

ВЛЕТІТИ

595. **ВЛЕТІ́ТИ В [ДО́БРУ] КОПІ́ЙКУ** *кому і без додатка.* Дорого коштувати, обійтися кому-небудь. *Що, якби спорудити високу трубу за півкілометра від шахти, серед зеленого масиву?..— Це **влетить в копійку**,— перебив Арчіля Беззуб'як* (П. Інгульський). **ВЛЕТІ́ТИ В [ДО́БРУ] КОПІЙЧИ́НУ.** — *Ну й понавиписували ж отаких машин* [екскаваторів]! *Мабуть, **у добру копійчину влетіло*** (Г. Коцюба).

ВЛИПНУТИ

596. **ВЛИ́ПНУТИ В ІСТО́РІЮ (в хáлéпу).** Стати, виявитися причетним до якоїсь неприємної справи. *Язик мій заплітався, я нічого не міг до ладу пояснити їй і вже сердився сам на себе, що взагалі **влип у цю історію*** (Є. Гуцало); — *Невже вас батько не навчив, як треба жити в світі? **Влипли** по самі вуха **в цю халепу**, то хто ж має вас задарма тягнути звідти?* (М. Стельмах).

597. **ВЛИ́ПНУТИ ЯК МУ́ХА В МЕД.** Потрапити в надзвичайно скрутне становище. *"Ну що ж, стріляй!" — сам собі сказав Дерміцель і повів стволом автомата, спрямовуючи його в напрямку вартового. Отак **влипнути як муха в мед**, потрапити як жаба в пащу вужа!* (П. Гуріненко).

598. **ЯК (мов, нáче** *і т. ін.*) **ВЛИ́ПНУТИ.** Бути добре припасованим. *Вона взяла золотий перстень, швидко наділа на пухкого пальчика, відставила руку, глянула...— **Як влип**,— засміявся Зуб* (В. Собко); *Кожний казав, що йому чоботи якраз, **наче влипли**, хоч добре вони пригодилися тільки старшому брату* (Марко Вовчок).

ВЛИТИ

599. **ВЛИ́ТИ В БО́ЧКУ МЕ́ДУ (в мед) ЛО́ЖКУ ДЬО́ГТЮ.** Зіпсувати все якоюсь незначною, але неприємною дрібницею.— *Тарасенко наприкінці **влив у бочку меду й ложку дьогтю**: — А чи мав підліток злий умисел?* (З газети).

ВЛИТИЙ

600. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ВЛИ́ТИЙ,** *зі сл.* сидíти. Дуже добре (про одяг). *Онук якось аж неохоче вдягнув — костюм сидів на ньому **як влитий*** (А. Дімаров).

ВЛІЗЕ

601. **СКІ́ЛЬКИ ВЛІ́ЗЕ.** Уволю, вдосталь, без будь-яких обмежень. [Одарка (*підвела очі*):] *І ти думаєш уразити мене такими речами? Та хоч ти собі що хочеш вигадуй, мели собі язиком **скільки влізе**, а мені аж нічогісінько!..* (М. Кропивницький); — *Хай, кажуть, хоч раз поспить для експерименту **скільки влізе**. Казали, що ви три дні можете спати без просипу* (О. Гончар).

ВЛІЗТИ

602. **ВЛІ́ЗТИ В ГО́ЛОВУ** *чию, кому і без додатка.* Виникнути, з'явитися в свідомості, в думці. — *А ти... чого стоїш, руки звісив,— звернувся Бульба до Андрія.— Чого ж ти, собачий сину, не відлупцюєш батька? — От іще вигадав,— сказала мати, — обіймаючи Андрія.— І **влізе** ж таке **в голову**, що рідне дитятко та батька било* (О. Довженко); — *Дозвольте, я гляну в його кімнаті на столі. Я йому давав один документ, проект розширення цеху,— випалив Масло першу фразу, яка **влізла в голову*** (А. Хижняк).

603. **В ОДНЕ́ (однó) ВУ́ХО ВЛІ́ЗТИ, А В ДРУ́ГЕ ВИ́ЛІЗТИ.** Уміти викрутитися з будь-якої складної ситуації, знайти спосіб уникнути небезпеки; бути спритним, винахідливим, хитрим. — *Та він тобі **в одне вухо влізе, а в друге вилізе** — й сама незчуєшся, як нащебече вище носа* (С. Васильченко); [Мокрина:] *Та ти* [Денисе] *на словах, як на цимбалах, і помовка про тебе склалася, що у **одне вухо влізеш, а в друге вилізеш*** (М. Кропивницький); — *З ходу ловить чужі думки й підіймає їх на всю губернію або приноровляється до них, як вигідніше йому. І він* [Кульницький] *такий, що **в одно вухо влізе, а в друге вилізе*** (М. Стельмах).

ВЛІПИТИ

604. **ВЛІПИ́ТИ БУХАНЦЯ́** *кому.* Ударити кого-небудь. *А іноді, було, й **буханця уліпить*** [Мотря] *Чіпці у спину, щоб довго не роздумував* (Панас Мирний).

605. **ЯК (мов, нáче** *і т. ін.*) **В О́КО ВЛІПИ́ТИ. 1.** Влучно, дотепно сказати чи точно визначити щось. — *Навіть за могилу на цвинтарі треба було заплатити,— несміливо обізвався Дмитро.— **Як в око вліпив**,— задоволено відказав Тимофій* (М. Стельмах); — *Тоді громаді добре, як усі*

*в достатках.— Правда! Правда! — озвалися навкруги голоси — **Наче в око вліпив!*** (Б. Грінченко). **ВЛІПИ́ТИ В СА́МЕ О́КО.** *Танцюра аж рот роззявив здивовано. — Здорово! — ляснув він себе по гладких боках.— Ось як він закрутив... **Вліпив у саме око*** (З. Тулуб).
2. Точно, безпомилково передбачити, вгадати що-небудь. *Вона таки у його відьма .. Хіба і мені не напророкувала Оришка сього лиха... Тоді ж, у Хведора як були... Сміялись чогось. А вона: "Не смійся, не смійся, тебе лихо жде". **Як ув око вліпила!** З того часу все пішло — як згори посунулося...* (Панас Мирний); *Ударить грім великий, і буде буря громова!.. Засіяє весняне сонце, і засміються люди. Ніколи, ніколи не забути мені дідового пророцтва. **Як в око вліпив*** (О. Ковінька).

ВЛОМИТИ

606. **ЯК НО́ГУ ВЛОМИ́ТИ. 1.** Дуже швидко, несподівано піти кудись, зникнути. *А Максим — **як ногу вломив:** з хати та на вулицю, а там у шинок...* (Панас Мирний); *Тільки тепер Втанька помітила, що місце, де сидів воєнком, пусте.— Не всидів,— посміхнувся Цимбал.— Спершу слухав, а потім десь **як ногу вломив*** (О. Гончар).
2. Зовсім не з'являтися де-небудь. [Харитя:] *Як заміж вийшла — ні разу в мене не були, **наче ногу вломили!*** (Панас Мирний); *— Вони хоч коли навідуються тепер сюди? — Де там! Відколи я перейшла, то обидві **як ногу вломили.** Обидились* [образилися] *на батька, що прийняв мене* (В. Захарченко).

ВЛУЧАТИ

607. **ВЛУЧА́ТИ (би́ти) / ВЛУЧИ́ТИ В [СА́МУ] ТО́ЧКУ (в [са́ме] о́ко).** Говорити, висловлювати і т. ін. те, що потрібне, доречне, своєчасне, відповідає конкретній ситуації. *Артилеристи бачили цю людину вперше. Спочатку висміювали її дикий вигляд.. Але промова припала їм до серця.— **В саму точку б'є!*** (П. Панч); *— Що ж, його* [чай] *з нарзану роблять, чи як? Бачура обернувся, наче його вкололи голкою.. Тепер Ковалів **влучив у саму точку,** вдарив дошкульно* (М. Чабанівський); *— Підсусідки, замість бути нашими хлопами й орати нам землю,— працюють на своїх хлопських отаманів. — Правильно, — загули голоси. — Молодець, Кособудський. **Влучив у саме око*** (З. Тулуб). **ПОПАДА́ТИ / ПОПА́СТИ ПРО́СТО В О́КО.** *Сиплеться град гуцульських жартів, іноді неотесаних, вузлуватих, але завше влучних, що **попадають просто в око*** (Г. Хоткевич).

ВЛУЧИТИ

608. **ВЛУЧИ́ТИ В ЖИВУ́ РА́НУ** *чию, кого.* Зачепити найвразливіше те, що найбільше хвилює, непокоїть кого-небудь. *Коли Юлічка запитала його про сестру, він не міг відповісти одразу. Це запитання **влучило прямо в його живу,** незагоєну **рану.** Адже він справді мав-таки десь сестру, свою щебетушку Зінку, вивезену в запломбованому вагоні на німецьку каторгу* (О. Гончар).

ВЛУЧИШ

609. **[І] В СТУ́ПІ НЕ ВЛУ́ЧИШ (не втовче́ш, не спійма́єш** *і т.ін.*) *кого.* Хтось дуже хитрий, спритний, вміє вийти з будь-якої складної ситуації і нікому не вдається довести його причетність до чогось, спіймати на чому-небудь. *Тепер, за давністю літ, неможливо відшукати слід запропащеної рукописі* [рукопису], *та й винуватців того запропащення теж **"у ступі не влучиш"*** (Леся Українка); *Володьку зачепи — на ходу вигадає сто пояснень, **такого в ступі не влучиш*** (О. Гончар); ***Діда і в ступі не влучиш...*** *Сказав одні слова, а думає, мабуть, мішок витрушений, по-іншому* (В. Большак); *Не раз уже й Хома терпів через плутощі* [плутні] *шуряка... Він тобі з піску мотузку суче, **а ти його в ступі не влучиш*** (Я. Гримайло); *— А тебе, шилохвостий, напевне, і **в ступі не втовчеш,**— косував на нього дід* (М. Стельмах); *Не тільки редактор "Правди", а й усі народовці львівські держали себе в цій справі так, що, кажуть, **і в ступі їх не спіймаєш*** (М. Драгоманов). **І В СТУ́ПІ НЕ ПОТРА́ПИШ.** *— Вас усіх з вашими витребеньками **і в ступі не потрапиш,**— сердито сказала Варвара Павлівна* (В. Собко). **САМ ЧОРТ У СТУ́ПІ НЕ ВЛУ́ЧИТЬ.** *— Мама сказала, що ти крутійка і що тебе **сам чорт у ступі не влучить*** (О. Копиленко).

ВМЕРТИ

610. **ВМЕ́РТИ ЯК У МОГИ́ЛІ** *в кого.* Хтонебудь гарантує збереження якоїсь таємниці. *— У мене **вмре як в могилі,**— пообіцяв бригадир* (Є. Гуцало).

ВМИЛО

611. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **ВОДО́Ю ВМИ́ЛО (зми́ло)** *кого, що.* Хто-небудь швидко, раптово зник або щось безслідно пропало. *Нарешті купив* [Левко] *чорну тернову хустку, згорнув її, всунув у кишеню, і не встигли брати отямитись від цього дива, як Левка **наче водою вмило*** (М. Стельмах); *— Всі ми запевняли, що з хворого **як водою змило** скаженість...* (Г. Квітка-Основ'яненко). **ЯК (мов) ВОДА́ ВМИ́ЛА (зми́ла).** *Скільки працював* [Денис], *дбав, щоб збитися на добрі коні, збився, придбав і — от тобі, маєш! В одну ніч — **як вода вмила!..** Після крадіжки він аж плакав з жалю* (Б. Грінченко); *Жупана **мов вода змила:** згинув кудись і пропав безвісті* (П. Грабовський).

ВМИРАТИ

612. **ВМИРА́ТИ (помира́ти) / ВМЕ́РТИ (поме́рти) ЗО́ СМІ́ХУ.** Дуже сміятися. *Чітко буде видно на ній* [кіноплівці], *як виходять на дистанцію люди в мішках, біжать, плутаються, падають, а судді-вчительки та шефи з морського порту* ***вмирають зо сміху****. І таки є чого: видовище як у цирку* (О. Гончар); *Оповідала* [Олена] *таку подробицю з його життя, що всі* ***помирали зо сміху*** (Г. Хоткевич).

ВМОЧАТИ

613. **ВМОЧА́ТИ / ВМОЧИ́ТИ ПА́ЛЬЦІ** *у що і без додатка.* Втручатися у що-небудь, бути причетним до якоїсь справи. *Десь угорі політики збагнули, що ще не відомо, куди поведуть завтра події, то й не стали* ***вмочати пальці*** (З журналу).

ВМОЧИТИ

614. **ВМОЧИ́ТИ В МОЛОКО́,** *жарт.* Стати сивим (про голову, вуса, бороду); посивіти. *От і нагрянув* [Марко] *неждано. І не дуже постарівся, тільки вуса трохи* ***в молоко вмочив*** (М. Стельмах).

615. **ГУ́БИ ВМОЧИ́ТИ (промочи́ти) / МОЧИ́ТИ (промо́чувати).** З'їсти, випити зовсім мало; скуштувати. [Яким:] *Перве* [перше] *діло: викушайте* [випийте], *хоч* ***губи вмочіть****. Платить нам за горілку не будете* (М. Кропивницький); *Дарка* ***промочує губи*** *і віддає горнятко назад: вода без смаку* (Ірина Вільде).

ВНОСИТИ

616. **ВНО́СИТИ / ВНЕСТИ́ У ВУ́ХА** *кому і без додатка.* Інформувати кого-небудь про щось невідоме; доносити. *Давно люди* ***вносили у вуха*** *недобре про Стефана та Євку* (С. Чорнобривець); *Сусідки* ***вносили у вуха****, та й струнка жінка вносила цілковиту ясність у розуміння внутрішнього життя сина* (Іван Ле); — *Гарна віра,— кажу,— до церкви ходи́ть, ікони справлять, а до людей звіриною буть. Сказав і нічого б. Отже треба котромусь це батюшці* ***у вуха внести*** (А. Тесленко).

ВОВК

617. **ВОВК В ОВЕ́ЧІЙ ШКУ́РІ.** Лицемірна людина, яка під маскою доброзичливості приховує злі наміри. [Юліан:] *Ти* [Кузьма] *мусиш буть богобоязним, тихим і смирним, як ягня, щоб не довідавсь хто, що ми* ***вовки в овечій шкурі*** (І. Карпенко-Карий).

618. **ВОВК КИШКИ́ ДОГРИЗА́Є** *у кого.* Хто-небудь дуже хоче їсти. *Розбудимо Ніну, зготуємо.. якесь вариво, бо в мене* ***вовк уже кишки догризає*** (М. Стельмах).

619. [І] **ВОВК НЕ ПРОЛІ́ЗЕ,** *перев. зі словоспол.* такий, що. Надзвичайно густий. *Яри кругом, до самого Інгулу, терники такі, що й* ***вовк не пролізе*** (О. Сизоненко).

620. **МОРСЬКИ́Й ВОВК.** Досвідчений моряк. *Нам головне — до моря добратися. А там на корабель юнгами влаштуємось, куди хоч попливемо, справжніми* ***морськими вовками*** *станемо* (Ю. Збанацький); *Перед ним суворі екзаменатори, бувалі* ***морські вовки****, екзаменують тебе на далекі плавання* (О. Гончар).

621. **ХОЧ ВОВК ТРАВУ́ ЇЖ.** Абсолютно байдуже, що буде. — *Чи вам тільки б рекорд узяти, а там* ***хоч вовк траву їж?*** (Ю. Шовкопляс); — *Кожен потихеньку якось переберется на той бік — і добре! А після мене, мовляв,* ***хоч вовк траву їж!*** (В. Малик).

ВОВКИ

622. **І ВОВКИ́ СИ́ТІ, І КО́ЗИ ЦІ́ЛІ.** Ніхто не зазнав шкоди, збитків, неприємностей і т. ін. *Всі драпіжники аж легше відітхнули, почувши таку царську мову* [про конституцію]. *Дух у них уступив, хоч і не знали ще, як властиво цар* [Лев] *міркує з тою конституцією поступити, щоб* ***і Вовки були ситі, і Кози цілі*** (І. Франко); *Гладко все в артілі —* ***Й вовки, бач, ситі, й кози цілі...*** (С. Караванський).

623. **ЯК** (мов, ні́би *і т. ін.*) **[ГОЛО́ДНІ] ВОВКИ́ НА ВІВЦЮ́,** *зі сл.* кинутися. Дуже жадібно. *Кинулись парубки до того сала,* ***як вовки на вівцю****, та давай закушувати* (І. Нечуй-Левицький); *Паничі й панни кинулись на маринад,* ***як голодні вовки на вівцю****, хоч їх Навроцька й не припрошувала* (І. Нечуй-Левицький).

ВОВНИ

624. **ЯК** (мов, ні́би *і т. ін.*) **У КАРАСЯ́ ВО́ВНИ,** *ірон.* Зовсім немає. *В цех прибуло поповнення із заводського училища, а досвіду у новеньких,* ***як у карася вовни*** (З газети).

ВОГНЕМ

625. **ВОГНЕ́М І МЕЧЕ́М,** *книжн.* Нещадно; з великою жорстокістю. — *Повернемо* [хлопців] ***огнем і мечем****, пане канцеляр! — вигукнув Єремія Вишневецький і вибіг на трибуну* (П. Панч).

626. **ЯК ВОГНЕ́М,** *зі сл.* пекти́. Дуже сильно. — *Чогось мені коло серця пече* ***як огнем****,— каже Ганна,— і встояти не можу. Ледве до ниви доплелася* (Марко Вовчок); *Старий Пруденко й не дивився на Докійку: чуже щастя жалило його, як кропивою, пекло,* ***як вогнем*** (М. Лазорський).

ВОГНИК

627. **НА ВО́ГНИК.** Для відпочинку, розмов. *А вечорами агітатори йдуть на квартири кол-*

госпників, де ***"на вогник"*** *збираються сусіди з інших хат* (З газети).

ВОГНИКА

628. **БЕЗ ВО́ГНИКА,** *зі сл.* працюва́ти, робі́тися *і под.* Неенергійно, мляво, без піднесення, захоплення. *І все-таки він працював* ***без вогника.*** *Все робив якось автоматично* (О. Гуреїв); *Любі Соколовій здавалося, ніби в театрі все робиться повагом,* ***без вогника*** (В. Собко).

ВОГНИКОМ

629. **З ВО́ГНИКОМ (з вогне́м). 1.** *зі сл.* працюва́ти, роби́ти *і т. ін.* Захоплюючись, натхненно. *З трибуни дедалі частіше звучать слова похвали, заклики рівнятися .. на молодого, перспективного спеціаліста-інженера, що працює* ***з вогником,*** *— Надію Очеретну* (В. Козаченко); *До праці Дмитро взявся* ***з вогнем*** (М. Колесников). **2.** Сповнений завзяття, енергії; палкий. *Хороший чоловік Кузьма Петрович, душевний,* ***з вогником*** *у серці* (М. Зарудний); *Краще жінка* ***з вогнем,*** *перцем і жадобою, аніж якась покірна розмазня* (М. Стельмах).

ВОГНИЩЕ

630. **ДОМА́ШНЄ (роди́нне, сіме́йне) ВО́ГНИЩЕ.** Своя оселя, родина, сім'я. *По довголітній розлуці він вернув до свойого* [свого] ***домашнього огнища!*** (І. Франко); *— Ставши під сухими дубами, обернулась на своє* ***родинне вогнище,*** *яке пригасло ось такої прикрашеної в цвіт і щебет вродливої весни...* (Є. Гуцало).

ВОГНІ

631. **ЯК У ВОГНІ́.** У нестерпних фізичних або моральних муках. *Він* [Чіпка] *лежав* ***як у вогні..*** *Душа мліла й боліла — помстою* (Панас Мирний).

ВОГНІВ

632. **МІЖ ДВОХ ВОГНІ́В,** *зі сл.* потра́пити, опини́тися *і под.* У такому скрутному становищі, коли небезпека або неприємність загрожує з обох боків. [Кузьмін:] *Отож, кажу, прийшли ми у село. Фашисти саме готували наступ. Ну, ми й потрапили* ***між двох вогнів*** (Л. Дмитерко); *На американськім континенті становище ускладнюється ще й тим, що в Сполучених Штатах якраз у розпалі передвиборна кампанія, конгресменам доводиться маневрувати* ***між двох вогнів...*** (О. Гончар); *Виходить,* ***між двох вогнів опинилася*** [Марина]. *З одного боку — молодий Гризота, а з другого — Баско* (В. Речмедін).

ВОГНЮ

633. **З ВОГНЮ́ (***рідше* **із жа́ру) [ТА] В ПО́ЛУМ'Я.** З однієї неприємності в іншу, ще гіршу. *— Ой, гляди! Коли б ти не попала* ***з огню та в полум'я!..*** (Панас Мирний); *— Випаде ж людині така доля — вічно стрибати* ***з вогню та в полум'я.*** *Правда, досі Андрієві щастило* (Я. Стецюк); ***З вогню*** *він* ***потрапив у полум'я.*** *Втікав з баржі, щоб не бути розстріляним у Ванні, і ось примандрував сам до цього проклятого Ванну* (П. Загребельний); *Недавно на другій женився, Та, бач, в рахунку помилився.* ***Із жару в полум'я попав*** (І. Котляревський).

634. **ЯК ВОГНЮ́,** *зі сл.* боя́тися. Дуже, сильно. *Кавун чоловік добрий, та зате Кавуниха дуже лиха.. І я боюсь його ласкавого слова* ***як огню*** (І. Нечуй-Левицький); *— Петербург боїться наших депутатів* ***як вогню,*** *бо ті депутати тільки й просять закріпити за козацьким народом стародавні права та вольності* (М. Лазорський); *Вона боїться Манжоса* ***як вогню*** (Є. Гуцало).

ВОГОНЬ

635. **В ВОГО́НЬ І [В] ВО́ДУ,** *перев. зі сл.* іти́, гото́вий *і под.* Куди завгодно; на все. *Від тебе не одстану зроду, З тобою рад* ***в огонь і в воду,*** *На сто смертей піду з тобой* [тобою] (І. Котляревський); *— От чоловічина... Для своєї наживи готовий* ***у вогонь і воду,*** *а для загального добра і пальцем не ворухне* (В. Кучер); *— Ситі гості напідпитку ладні були кинутися* ***в огонь і воду*** *за ласкаву посмішку Потоцького* (З. Тулуб).

636. **ПРОМЕТЕ́ЇВ ВОГО́НЬ,** *книжн.* Незгасне прагнення до досягнення високої та благородної мети. *Людство ніколи не було байдужим до видатних наукових відкриттів і технічного прогресу... Людину вабить і лякає* ***прометеїв вогонь*** (З журналу).

637. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) ВОГО́НЬ НА СУХУ́ СОЛО́МУ,** *зі сл.* ки́нутися, наки́нутися *і т. ін.* Дуже швидко, жадібно. *Нимидора кинулась на жито з серпом,* ***як огонь на суху солому*** (І. Нечуй-Левицький). **МОВ ОГО́НЬ ДО СУХО́Ї СОЛО́МИ.** *А нас і впрохувати не тра* [треба] *було, ми взялись до напоїв та наїдків* ***мов огонь до сухої соломи*** (Є. Гуцало).

ВОДА

638. **ВЗЯЛА́ ВОДА́** *кого.* Хто-небудь утопився. *Недаремно Іван поспішав з полонини: він не застав Марічки живою. За день перед сим, коли брела Черемош,* ***взяла її вода*** (М. Коцюбинський).

639. **ВОДА́ НЕ ОСВЯ́ТИ́ТЬСЯ (відсвя́ти́ться, посвя́ти́ться)** *без кого, перев. ірон.* Щось не обійдеться без кого-небудь. *А Солов'їха і свого носа туди таки втисла: без неї, бачте, ніде* ***вода не освятиться*** (І. Нечуй-Левицький); *— Коли з'явилася тут Федоська, ніхто наче й не помітив. А взагалі, без неї в селі, як кажуть,* ***вода не***

освятиться (В. Вільний); *Вести приїжджих гостей випало на долю Семену Бойкові, до нього вчепилася й дружина,— без неї, бач,* ***вода не посвятиться*** (Ю. Яновський).

640. **ГРІШНА ВОДА́,** *жарт.* Горілка. — *Запрошую вас сьогодні на свято, сусіде.— А* ***грішна вода*** *буде? — питає сусід* (О. Гончар).

641. **ДЕСЯ́ТА (сьо́ма) ВОДА́ НА КИСЕЛІ́,** *іроп.* Дуже далека рідня. *Одного прекрасного вечора приходить у гості до Скоробагатьків якась далека їх родичка, того ступеня родичання, що називається* ***десятою водою на киселі*** (Г. Хоткевич); — *Він їй, кажуть, доводиться родичем —* ***десята вода на киселі*** (О. Донченко); — *Мене почали люди розпитувати, хто я і звідки. Виявилися земляки, майже родичі,* ***сьома вода на киселі*** (З журналу).

642. **І ВОДА́ ВІДСВЯ́ТИ́ТЬСЯ (освя́ти́ться)** *кому і без додатка, грубо.* Хто-небудь помре, буде вбитий. *Він аж зіщулився, думає, зараз огріє жінка, та й* ***вода відсвятиться*** (Ю. Мокрієв); *Іди мені зараз же, бо як візьму кочергу, то тут тобі й* ***вода освятиться*** (Григорій Тютюнник).

643. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) З ГУ́СКИ (з гусака́) ВОДА́** *з кого.* Хто-небудь зовсім не реагує на щось; ніщо не впливає, не діє на когось. — *Траплялось, що одна* [жінка] *вдряпне, друга забере трохи глибше, третя ніби за живе зашморгне, то все те* ***як з гуски вода*** (Марко Вовчок); — *Скільки не критикують того начальника робпостачу, а з нього* ***мов з гуски вода,****— каже Василина* (О. Гончар); *Я пильно придивлявся до нього* [Гризоти] *тоді на бюро.. Сидить собі, а з нього* ***як з гусака вода...*** *Не буде з нього толку, не буде* (В. Речмедін).

ВОДИ

644. **ЧИ́СТОЇ ВОДИ́.** Справжній. *Світла ніч стояла над горами. Чиста, прозора, вона просвічувала наскрізь, як синій коштовний камінь* ***чистої води*** (О. Гончар); — *Демагогія* ***чистої води,****— зривався Дим на півнячий крик.— Над усім має бути контроль* (Є. Гуцало). — *О, Макаре, це історія... Тисяча і одна ніч. Романтика...* ***Чистої води*** *романтика. Тепер такого не буває* (Ю. Збанацький). **ЧИСТІ́СІНЬКОЇ ВОДИ́.** *Термін* ["гранослов"] *видається давно відомим, хоча насправді це* ***чистісінької води*** *неологізм* (З газети).

645. **ЯК У РЕ́ШЕТІ ВОДИ́,** *іроп.* Зовсім немає. *Стільки правди,* ***як у решеті води*** (Укр.. присл..); [Ярошенко:] *Я проти вашої статті тому, що критики в ній немає. Є тільки видимість критики.. Там правди —* ***як в решеті води*** (О. Левада).

646. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) З ВОДИ́. 1.** *зі сл.* р о с т и́, і т и́ *і под.* Надзвичайно швидко. *Овес! Що за чудовий овес в цьому році! З самої весни гнало його* ***як з води!*** (В. Москалець); — *Давиде! Ой, ти ще більшим став! Ростеш* ***мов з води*** (М. Стельмах); — *Гриби тепер ішли* ***мов із води.*** *Їх збирали щоденно і дорослі, і діти...* (Ю. Збанацький).
2. Зовсім несподівано, раптово. *Аж ось Марко... Він, здавалось, зник був зовсім з наших очей, тепер не витримав — виринув в гостро цікавий момент* ***як із води*** (С. Васильченко); *На голос пісні до них добувається з берега ще один. Виник* ***ніби з води.*** *Причалив човна, вичалапкує на берег* (О. Гончар).
3. Дуже легко, добре, вдало. *В міжріччі Орелі та Берестової ніхто не осмілювався змагатися з Онисимом на ниві. У нього все йшло* ***як із води,*** *повніло й дозрівало, викликало заздрість убогих хуторян* (М. Рудь).

ВОДИТИ

647. **ВОДИ́ТИ ЗА ЧУПРИ́НУ** *кого, зневажл.* Верховодити над ким-небудь, навіть бити (перев. чоловіка). *Нащо тому жінка молода, кого й стара* ***за чуприну водить!*** (М. Номис).

648. **ВОДИ́ТИ КОМПА́НІЮ** *з ким.* Мати дружні стосунки, приятелювати, знатися з ким-небудь. *З Костогризами і Сороками я не люблю* ***водити компанії*** (І. Франко); *З Юрієм, правда, вони* ***компанію водили,*** *бо він був старший за них літами і дужчий* (Ф. Бурлака); *Я* ***водив компанію*** *з слободенськими парубками, вчився від них пісень* (Збірник про М. Кропивницького).

649. **ВОДИ́ТИ НА МОТУ́ЗЦІ (на нали́гачі)** *кого, зневажл.* Позбавляти кого-небудь самостійності в діях, у поведінці. [Шеремета:] *Ех, товариші! Ми ще слабі. Дозволяємо ще* ***водить*** *себе* ***на мотузці*** (Мирослав Ірчан); *Як хочеться іноді їй .. приневолити його чим-небудь задуматись.. Але вона сього не зробить... Він сам, сам повинен дійти до сього, і не їй* ***водити*** *його* ***на налигачі*** (Г. Хоткевич).

650. **ВОДИ́ТИ ОЧИ́МА. 1.** *за ким.* Пильно стежити, дивлячись на кого-небудь. *Святий Миколай все за мною слідком* ***водить очима*** (І. Нечуй-Левицький); *Мотря цілий вечір* ***водить*** *за нею напруженими* ***очима*** *і вичікує слушного моменту, щоб одверто поговорити* (Ірина Вільде).
2. Дивлячись, виражати поглядом певний стан чи почуття (перев. здивування, тривоги, неспокою тощо). *Якась жінка стояла під розбитим осокором з двома дітками і печально* ***водила очима*** (Є. Кравченко); *І знову продиралися комсомольці крізь нетрі, переходили через струмки, через яри й лісисті яруги. І знову зупинявся Павлусь і безна-*

дійно ***водив очима:*** *— Заблудилися!* (О. Донченко); *Цілковита розгубленість і безпорадність опанували кожного з пасажирів. Кожен* ***водив*** *навколо повними тривоги* ***очима,*** *шукаючи якогось порятунку* (Г. Коцюба).

651. **ВОДЙТИ / ПОВОДЙТИ ЗА НІС** (**за нóса**) *кого, несхв.* Обдурювати кого-небудь певний час, не виконуючи обіцяного або приховуючи щось. *Коли б він і в цьому складі комітету був, напевно, все було б інакше. Він би не дав Рябоклячу з Пожитьком ціле село десять місяців* ***за ніс водити*** (А. Головко); *— Тамтешній воєвода* ***водив за носа*** *обох привідців.., доки не зміцнив оборону фортеці так, що не під силу було взяти її* (Д. Міщенко); *— Отакої! — здивувався тепер уже Кулик. На мить він розгублено замовк. А потім посміхнувся: розумію, мовляв, це так годиться. Жінка мусить спочатку відмовити, трохи* ***поводити за ніс*** (С. Журахович); *— Які цілі ти переслідував, коли писав про мене дописа в обласну газету? "Що ж робити?* ***Поводить*** *його трохи* ***за носа*** *чи відкрити карти зараз же?"* (Григорій Тютюнник). **ВОДЙТИ ЗА КЙРПУ.** *Нехай лиш Турн, що верховодить І всіх панів* ***за кирпи водить,*** *З Енеєм порівня плеча* (І. Котляревський). **ПОПОВОДЙТИ ЗА НІС** (тривалий час). *Та невже той Хведір так убивається за мною? — думала вона.. — Підожди, стріну я тебе де-небудь, уже ж правди допитаюся; та вже ж* ***і за ніс поповоджу!..*** (Панас Мирний).

652. **ВОДЙТИ ХЛІБ-СІЛЬ** (**хліб і сіль**) *з ким і без додатка.* Бути з ким-небудь у дружніх стосунках; товаришувати. [Кембль:] *З покійним Джеком* ***водили*** *здавна ми* ***хліб-сіль!*** (Леся Українка); [Голубиха:] *Отже я й подумала: піду-таки! Чого ж їм уже так цуратися? Колись же таки, за чоловіків,* ***хліб-сіль водили*** (Олена Пчілка).

ВОДИТИСЯ

653. **ВОДЙТИСЯ ЗА ПЕТЕ́ЛЬКИ́** *з ким.* Ворогуючи, битися, боротися з ким-небудь. *Бовдюг, що воював ще в імперіалістичну, довго мовчав, покручуючи рудого вуса, потім прорік багатозначно: — Германець, їдять його мухи, вояка хитрий. З ним довго* ***за петельки водитися*** *будемо* (Григорій Тютюнник).

ВОДУ

654. **НІ** (**ані́**) **ЗА ХОЛО́ДНУ ВО́ДУ.** **1.** Нічого не робити; нічим не займатися. *Степанида пече-варе* [варить] *і біля корови, і біля кабана, і коноплі тіпа, а Горпина вже* ***ні за холодну воду*** (Л. Яновська); *— То ж десь, видно, щаслива твоя, синочку, ненька. А мої лобуряки —* ***ні за холодну воду*** (Ю. Збанацький).

2. *зі сл.* в з я т и с я, *із запереч.* Ні за що. *— Ті, кому треба було перекрити хату, запрошували Степана, обіцяли добру плату й харчі... Степан одказував їм одне: "Доки не проведу своїх лелек в ирій, не візьмуся* ***ані за холодну воду!*** *Мені лелек доглядати треба"* (Григір Тютюнник).

655. **ХОЧ У ВО́ДУ.** Уживається для підкреслення безвихідного становища кого-небудь. *Отак тепер Не знає, де дітись, Титарівна...* ***Хоч у воду,*** *Аби до Микити...* (Т. Шевченко).

ВОЗИТИ

656. **ВОЗЙТИ / ПОВОЗЙТИ ПОПА́ В РЕ́ШЕТІ,** *заст.* Говорити неправду, брехати під час сповіді. *Надокучило мені каяться з нечистою силою... та до того ще й така думка: чи не доведеться мені за цю пекельну кумпанію* [компанію] ***возить попа в решеті?*** (Марко Вовчок).

ВОЛАМИ

657. **ЯК ВОЛА́МИ,** *зі сл.* ї х а т и. Дуже повільно. *Їхав батько далі* ***як волами,*** *та все оглядався на село, щоб закарбувалось воно надовго в його старечій пам'яті* (З журналу).

ВОЛИТИ

658. **ВО́ЛИТИ / ВВО́ЛИТИ ВО́ЛЮ** *чию, заст.* Виконувати чиєсь бажання, слухати когось. *Мати любила його без пам'яті, тряслась над ним і у всім* ***волила*** *його* ***волю*** (І. Франко); [Мавка:] *Рада б я* ***волю вволити,*** *тільки ж сама я не маю вже волі* (Леся Українка).

ВОЛОДАР

659. **ВОЛО́ДАР ДУМ [І СЕРДЕ́ЦЬ].** Особа, яка має великий вплив на сучасників і привертає до себе увагу своїми ідеями, діями і т. ін. *О Арсеньєв!.. Він бог цілого цього експресу, цілого цього світу.* ***Володар дум і сердець.*** *Він панує тут, як ніколи не панував там — у тій неймовірно казковій, відкритій ним країні, що зробила його ім'я девізом і прапором всіх мандрівників і всіх — ось таких — конкіскадорів* (І. Багряний).

660. **ВОЛО́ДАР ВСЕ́СВІТУ,** *уроч.* Людина, людська істота (на відміну від неживої природи або тварин). *Одне пташеня занепокоєно повело голівкою і жалісним, ну прямо дитячим оком поглянуло на людину, немов прохало: "Не роби мені, чоловіче, зла. Ти ж* ***володар всесвіту,*** *а я дрібна пташина"* (М. Стельмах).

ВОЛОДІТИ

661. **ВОЛОДІ́ТИ** (**оволодіва́ти**) **/ ОВОЛОДІ́ТИ СОБО́Ю.** Триматися врівноважено та спокійно; уміти стримуватися. *І якщо слова його звучали немовби байдуже, то погляд цей показав їм, що він зовсім не спокійний, що він лише добре*

володіє собою (Ю. Шовкопляс); *Джен ледве помітно здригається, але зразу ж* ***оволодіває собою*** (В. Собко); *— Куди ведеш полоненого? — намагаючись* ***оволодіти собою,*** *але все ще блідий, промовив офіцер* (Ю. Бедзик).

ВОЛОС

662. **ВО́ЛОС (воло́сся) ДИ́БОМ (ду́бом, ду́ба) СТАЄ́ / СТАВ (ста́ло)** *у кого, рідко кому.* Кого-небудь охоплює великий страх, гнів, подив і т. ін. *Ми часто забуваємо про дуже важливі речі, не бачимо їх, і потім, коли вони нагадують про себе, у нас* ***волосся стає дибом:*** *куди ж ми досі дивилися?* (О. Довженко); *Все* ***волосся*** *у пані Іванни* ***стає дубом*** (О. Кобилянська); ***Волосся*** *на голові* ***дибом стало,*** *а уста страшно та грізно кривилися* (Панас Мирний); *А ось Іван Рило має одну таку прикмету, що вам* ***волос дубом стане,*** *слухаючи про неї* (Л. Мартович); *"Все, що налипло на йому* [велеті], *одразу стане руба"... Хлоп'я спинилось. Нам обом* ***волосся стало дуба*** (Леся Українка). **ВОЛО́ССЯ СТОРЧ СТА́ЛО.** *Вони дивились через труп синички на свого капітана з такою ненавистю, що* ***волосся б стало сторч*** *у найхоробрішої людини* (О. Довженко); *Та й розповів мені таке, що аж* ***волосся сторч стало*** (Ю. Збанацький). **ВОЛО́ССЯ ДРО́ТОМ [СТАЄ́].** *Сидиш часом на фастівському вокзалі, а дівиця як ударить з репродуктора басом-профундо.., — так* ***волосся*** *на голові* ***дротом і стає*** (Ф. Маківчук); *— Густа балка* [Кучерява] *і чималенька балка Ох, і вовка там! Як завиють,—* ***волосся дротом!*** (Остап Вишня).

663. **ВО́ЛОС В'Я́НЕ (зав'я́в)** *у кого і без додатка.* Кому-небудь стає страшно, моторошно від чогось. *А в мене* ***волос в'яне,*** *се слухаючи* (Ганна Барвінок); *Він таку пісню знає, що якби заспівав, то й* ***волос би зав'яв*** (М. Номис).

664. **ВО́ЛОС У ВО́ЛОС.** Абсолютно схожий, зовсім однаковий. *І вродилися ті дев'ять синів, як дев'ять соколів, один у одного: голос у голос,* ***волос у волос*** (Марко Вовчок).

ВОЛОСА

665. **ДО СИ́ВОГО (бі́лого) ВО́ЛОСУ (во́лоса, воло́сся, до сивини́)**, *перев. зі сл.* дожити. До старості. *Інший* ***до сивого волосу*** *дожива, а косарем не годен стати* (М. Стельмах); *Згодом.. гра* [курчат] *була полишена самим курочкам, що не зрадили їй аж* ***до сивого волосу*** (О. Ольжич); *Дожив* [Андрій] ***до сивого волоса,*** *а добра не зазнав, ой, ні...* (М. Коцюбинський); *— Обіцяєш прийти з грішми, обіцяю і я виглядати тебе аж* ***до сивого волосся,*** *— вона навіть взяла його за руку... бо я теж люблю тебе,— додала тихо* (М. Лазорський); *Свавольні діти .. З них* ***до сивини*** *один дожив* (М. Рильський).

ВОЛОСИНА

666. **І ВОЛОСИ́НА (во́лос) НЕ ВПАДЕ́ (не спаде́) З ГОЛОВИ́** *чиєї, у кого і без додатка.* З ким-небудь нічого не трапиться. *— Я вас розумію, ви боїтесь таким чином комусь заподіяти зло. Даю вам слово офіцера, що ні в кого* ***й волосина не впаде з голови!*** (А. Дімаров); *— Ми одно знаємо, що* ***і*** *суха* ***волосина не спаде з голови*** *без волі Всевидящого* (Панас Мирний). **І ВОЛОСИ́НКА НЕ ВПА́ЛА** *з кого. Не могли нарадуватися чоловік і жінка своєму синові, боялися, щоб із нього* ***і волосинка не впала*** (Казки Буковини..).

ВОЛОСИНИ

667. **ДО ВОЛОСИ́НИ.** Повністю, до кінця. *— А ти весь у батька вдався, весь,* ***до волосини*** (А. Хорунжий). **ДО ВОЛОСИ́НКИ.** *Цар віру няв і — все до дна Обіщане* [обіцяне], ***до волосинки*** *Оддав йому* [батькові] (Укр. поети-романтики..).

ВОЛОСИНУ

668. **[І (ні, ані́)] НА ВОЛОСИ́НУ (на во́лос). 1.** *перев. з дієсл., із запереч* Ніскільки, зовсім, нітрохи. *Днів з п'ять* ***ні на волосину*** *не спала* [хазяйка] (Панас Мирний); *— А я цілу ніч* ***ні на волос*** *не спала й очей не стуляла через оцього вітрогона* (І. Нечуй-Левицький). **[І (ані́)] НА ВОЛОСИ́НКУ (на волосо́к, на волосо́чок).** *— Він зроду ні пилинки не вкрав* ***і на волосинку*** *не збрехав* (Г. Квітка-Основ'яненко); *— Я гроші дам, та не дурно, бо й мене шкода... Тепер такий світ, що* ***й на волосинку*** *нема дурниці .. Тепер комерція!..* (М. Коцюбинський); *— Та що,— мовила баба,— вчорашньої ночі вона не могла заснути* ***ані на волосок*** (І. Франко); *— Не знаю, як уже я пережила ніченьку ту, що яка ж то здорова вона, та я ж* ***і на волосочок*** *не спала* (А. Тесленко).
2. Трохи, зовсім мало. *Уже перед світом* ***на волосину*** *зімкнула очі* (Панас Мирний).

ВОЛОСИНЦІ

669. **НА ВОЛОСИ́НЦІ (на волоси́ні). 1.** У великій небезпеці, під загрозою. *— Старі ж мої вдома, у німців зосталися, плачуть за мною, а тут життя* ***на волосинці*** *щоденно* (О. Довженко); *— І ти, стара, гордилася б краще сином, подумай: щодня в небі! І щодня...* ***на волосинці*** (О. Гончар).
2. *від чого.* Дуже близький до чого-небудь (перев. до якоїсь небезпеки). *Ігор* ***на волосинці*** *від смерті...* (Л. Дмитерко); *— Один десь під Бахчисараєм, може,* ***на волосині*** *від смерті* (В. Кучер). **НА ВОЛОСО́К (на волоску́).** *Максим Кривоніс після поранення біля стін бернардинського монастиря був* ***на волосок*** *від смерті* (П. Панч).

ВОЛОССЯ

670. **[АЖ] ВОЛО́ССЯ ПІДНІМА́ЄТЬСЯ (підійма́ється, встає́, лі́зе** *і т. ін.*) / **ПІДНЯЛО́СЯ (вста́ло, полі́зло** *і т. ін.*) **ВГО́РУ (догори́)** *у кого і без додатка.* Кому-небудь стає дуже страшно. [Зачепиха:] *Мій батько був з запорожців! Господи! Як почне було розказувать про ту войну* [війну], *— **волосся догори підіймається*** (М. Кропивницький); *— Я пам'ятаю ті люті муки! Ще досі **волосся догори встає** та мороз по шкурі подирає* (М. Коцюбинський); *Уляна, припавши до трупа,— затихла. У людей **піднялося волосся угору**, і всі, глибоко зітхнувши,— перехрестились* (Панас Мирний); *Василько похолов з остраху. **Волосся полізло догори**, серце перестало стукати в грудях* (М. Коцюбинський); *Хто спускався на громаку з високої гори?.. Спершу не то спускатись, униз страшно глянути... Як уперше сядеш на громака, як подумаєш, де той у Бога низ, **волосся подереться вгору**...* (Панас Мирний); *Полегшало йому трохи. Задрімав був, а потім враз як застогне, як закомандує — **аж волосся догори стало*** (Ю. Збанацький). **ЧУБ УГО́РУ ПОЛІ́З.** *Аж ось... загавкав собацюга. За ним недалеко другий, далі третій, четвертий... **Чуб угору поліз** у хлопців, і що далі було,— вже вони не пам'ятають* (С. Васильченко).

671. **ЯК НА ДОЛО́НІ ВОЛО́ССЯ ВИ́РОСТЕ,** *зі сл.* б у́ д е, *iрон.* Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (буде). *— Він* [цар] *їх зараз у кріпаки поверне, а нас панами поробить...— Це тоді буде, **як на долоні волосся виросте**,— охолоджує неймовірний* (Панас Мирний). **СКОРІ́Ш НА ДОЛО́НІ ВОЛО́ССЯ НАРОСТЕ́.** *— Ви* [пане] *запевняли мене після того, як сполосували різками, що **скоріш** у вас **на долоні волосся наросте**, ніж ми діждемося волі...* (Збірник про М. Кропивницького).

672. **ЯК У ЛИ́СОГО ВОЛО́ССЯ,** *iрон.* Зовсім немає. *Та милосердя в пана **як у лисого волосся*** (Казки Буковини..).

ВОЛЯ

673. **ВО́ЛЬНОМУ ВО́ЛЯ.** Як хочете (хочеш). *Не хочеш говорити — **вольному воля*** (М. Коцюбинський); *— То, може, мені піти? — **Вольному воля*** (М. Стельмах).

674. **ВО́ЛЯ ВА́ША (твоя́).** Уживається для шанобливого висловлення згоди з ким-небудь; хай буде так. [Наталка:] ***Воля ваша**, добродію, а ви так .. говорите, що я того і не розумію* (І. Котляревський).

ВОНО

675. **КУДИ́ ВОНО́ ЙДЕ́ТЬСЯ.** Як буде. *А з неділі в Князівці ярмарок... Якщо й отут, на вележдді, не дізнатись, не розторопати, що воно діється та **куди воно йдеться**, то вже де ж тоді!* (А. Головко).

676. **ОН (от) ВОНО́ ЩО!** Уживається для вираження сильного здивування з якого-небудь приводу або здогаду про щось. *— Еге, так **от воно що!** Тут догадався дід, що чортяка та закохався у відьму* (М. Старицький); *Ах, **он воно що**, значить, її веселі, язикаті сусідки вважають за потрібне піклуватися про неї? Вже, мабуть, добре почесали язики і в кімнатах гуртожитку, і на фабриці* (В. Собко).

677. **ТО Ж ТО (ото́ж-то, ото́ж-бо) Й ВОНО́.** Уживається для підтвердження або наголошення на очевидності, істинності чого-небудь; справа в тому. *— **То ж то й воно**, що душа в тебе молода та гаряча і довірлива до всього... Оберігай її, Маковею, не звихни ніде!..* (О. Гончар).

ВОРОГ

678. **НЕ ВЗЯВ ВО́РОГ (враг)** *кого, жарт.* Уживається для вираження захоплення, здивування з якого-небудь приводу або незадоволення кимсь, чимсь. *— Там у Петра Лукина нова наймичка та ще, **не взяв її ворог**, крижаста така...* (Панас Мирний); *Обминають* [богослови] *мою хату або приїдуть, об'їдять, обіп'ють, понюхають та й поїдуть. А мої дочки сидять, хоч і гарні, **враг їх не взяв*** (І. Нечуй-Левицький).

ВОРОН

679. **КУДИ́ І ВО́РОН КІСТО́К (ко́сті) НЕ ЗАНО́СИТЬ.** Дуже далеко, в найвіддаленіше місце. *Навколо дрімуча тайга. Це найвіддаленіші нетрі, не схожі ні на що на світі, звірині заповідники, ті місця, **куди**, як говорили в старі часи, **і ворон кісток не заносить*** (О. Довженко). **КУДИ́ Й ВО́РОН НЕ ЗАНЕСЕ́ КО́СТІ** *чиї. — Ти, Гризельдо, не думай, що ми оце заїхали аж на край світу, **куди й ворон не занесе кості** твоїх знайомих* (І. Нечуй-Левицький). **КУДИ́ ВО́РОН І КІСТО́К НЕ ЗАНО́СИТЬ.** *— Ой, бійся скуки* [нудьги], *Нінко!.. Вона, як необ'їжджений кінь, може завести тебе в такі нетрі, **куди ворон і кісток не заносить*** (С. Добровольський).

680. **ЧО́РНИЙ ВО́РОН.** Машина, в якій перевозять заарештованого. *Перед нами по селах ходили якісь люди, підмовляли в партизани, а після них з'явився **чорний ворон**. Діти залишились сиротами, а жінки та матері ламають рученьки, рвуть на собі коси... І через тих нам теж нема віри* (В. Земляк); ***Чорний ворон**..*

Повитий серпанком жаскої слави... (І. Багряний); *А вранці його знову посадять до* ***чорного ворона*** *та й одвезуть спершу до в'язниці, а тоді вже до табору* (А. Дімаров).

ВОРОНА

681. **БІ́ЛА ВОРО́НА.** Той, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним, зовсім не схожий на інших. *Не дуже любі ті, хто* ***білу*** *серед нас нагадує* ***ворону*** (М. Рильський); *В гурті окупантів Шольц видався йому* ***білою вороною*** (С. Голованівський); *— До дідька самоту! Доволі вже вдавати з себе* ***білу ворону!*** *Буду такий, як всі!* (М. Понеділок).

ВОРУШИТИ

682. **МО́ЗКОМ ВОРУШИ́ТИ / ВОРУХНУ́ТИ (поворуши́ти, поворухну́ти).** Добре думати, міркувати. *Посуха, неврожаї...— Що ж, потилицю хіба чухати? Треба* ***мозком ворухнути.*** *А* ***ворухнеш мозком*** *— от що виходе* [виходить]: *хліборобство треба механізувати* (А. Головко); *— От і* ***поворуши мозком.*** *Тобі потрібна жінка не абияка, а з освітою перш за все* (А. Головко).

ВОША

683. **ЯК ВО́ША ЗА КОЖУ́Х (за кожу́ха),** *зі сл.* триматися, держатися *і под.* Дуже міцно. *— Федю, рости правдивим, чуйним до людей. Паразитів різних по голові бий, а за добрих людей держися* ***як воша за кожух*** (В. Москалець).

684. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ЧУМА́ЦЬКА ВО́ША,** *зі сл.* величатися, пишатися *і под., ірон.* Дуже, надзвичайно. *Він* [пан Купа] *бундючиться, величається* ***мов чумацька воша*** *супроти простих людей* (О. Ільченко).

ВОЮВАТИ

685. **ВОЮВА́ТИ (боро́тися) З ВІТРЯКА́МИ.** Безглуздо та безрезультатно витрачати сили, енергію на подолання чи усунення уявних, неіснуючих перешкод. — *Ти хочеш, щоб твоя дочка вдягалась як старчиха, і щоб заміж не вийшла? Не вийде в тебе нічого, — репетувала Марія. — Як ти не розумієш, що ти* ***воюєш з вітряками*** (З журналу). **БОРОТЬБА́ З ВІТРЯКА́МИ.** *— Ти й сама у нас, як Дон Кіхот! Що він мав на увазі? Що довга вона та худа, як лицар печального образу? Чи вважає, що самостійне життя своє вона починає* ***боротьбою з вітряками?*** (О. Гончар); *Вивчаючи суму поглядів художника, приймаючи або відкидаючи його концепції, критик не повинен накидати йому свої, бо то напевне буде* ***боротьба з вітряками*** (З газети).

ВПАДАТИ

686. **ВПАДА́ТИ / ВПА́СТИ В ГО́ЛОВУ (на ду́мку)** *кому.* Хто-небудь думає про щось, додумується до чогось. *Конгресменам, що виколисували атомний вибух у Аламогордо,* ***і в голови не впадало,*** *що ця новина не була власне несподіваною для .. делегації* (Н. Рибак); *Очевидно, молодик аніскільки не сумнівається в своєму праві робити тут усе, що тільки* ***впаде йому в буйну голову*** (Ю. Шовкопляс); *Тоді Мартосі* ***впало на думку*** *взяти й Дарку з собою до двора на роботу* (Леся Українка). **ВПА́СТИ У ДУ́МКУ.** *Як* ***впало йому у думку*** *і в душу, що в Овручі погано людям жити, то як наче зернятко яке прийнялося* (Марко Вовчок).

687. **ВПАДА́ТИ / ВПА́СТИ В ДИТИ́НСТВО.** Втрачати здоровий глузд, діяти, міркувати, поводитися несерйозно. *— Я не дозволяю говорити зі мною в такому тоні.— Ви* ***впадаєте в дитинство,*** *— відповів Тірсен.— Це старечий маразм* (В. Собко); *Глібові дивно було вислуховувати батькові просторікування, що скидалися на маячіння коли не психічно хворої, то людини, яка на старості* ***впала в дитинство*** (П. Кочура).

688. **ВПАДА́ТИ / ВПА́СТИ В НЕПА́М'ЯТЬ.** Непритомніти. *Мені здалося, що се вона почала* ***впадати в непам'ять,*** *але вона була притомна* (Леся Українка); *Йому так стало прикро, що хотілося* ***впасти*** *знов* ***у непам'ять,*** *.. до болю заплющив очі, але свідомість уже не покидала його* (П. Козланюк).

689. **ВПАДА́ТИ / ВПА́СТИ В ПА́М'ЯТЬ (в па́м'яті)** *кому.* Запам'ятовуватися. *Добре йому* ***впали у пам'яті*** *і той вечір весни молодої, і навіть та квіточка бузкова, що, пахуча, розгорталася в темному вечорі* (Марко Вовчок).

690. **ВПАДА́ТИ (вхо́дити) / ВПА́СТИ (увійти́) В ГРІХ.** Робити щось заборонене певними етичними нормами. *Пана гетьмана ніхто не спокушує ламати присяги, і ми, старшини, теж не мислимо* ***впадати в*** *такий* ***гріх*** (М. Лазорський); *Коли ж ти* ***увійшла в гріх,*** *дам карбованця, щоб до якоїсь чаклунки сходила* (М. Стельмах).

691. **ВПАДА́ТИ (па́дати) / ВПА́СТИ В ДУ́ШУ** *чию, кому і без додатка.* Справляти глибоке враження, надовго лишаючись у пам'яті. *Лиш ронять краплю віти кленів змоклих, А паровоза крик і місяця димок* ***Впадають в душу*** *на життя, на вічність* (Л. Первомайський); *— Вчіться, любіть свою школу, своє село, свою Батьківщину,—* ***падали*** *слова старої вчительки* ***в дитячі душі*** (М. Зарудний); *Тільки що як* ***впало*** *йому у думку і* ***в душу,*** *що в Овручі погано людям жити, то як наче зернятко яке прийнялося* (Марко Вовчок).

692. **ВПАДА́ТИ** (*рідше* **па́дати**) **/ ВПА́СТИ В О́КО (в о́чі, у ві́чі). 1.** *кому.* Хто-небудь помічає, бачить, звертає увагу на когось чи на щось. *На одному* [магазині], *крайньому від базару, ще* ***впала*** *Давидові* ***в очі*** *афіша. Сьогодні буде виставлена "Хмара"* (А. Головко); *Байдуже ніхто не міг пройти повз Оверка, усім* ***пада в око*** *розкішний паруб'яга* (К. Гордієнко); // Привертати чию-небудь увагу. *Ксеня непомітно забилася в середину колони, — аби змішатися з людьми, не* ***впадати в око*** *вартовим* (С. Голованівський); *Хоч би дрантя якесь натягла на себе, щоб не* ***впадати*** *відразу* ***в*** *ненажерливі* ***очі*** *тим супостатам* (О. Сизоненко).
2. Бачити, помічати що-небудь. *Гайдамаки з "маминих синків" товпились біля буфету, шелестячи в руках нерозрізаними аркушами "керенок", брали, що тільки* ***в око впадало*** (А. Головко); *Я палкий аматор морфології рослин. От і збираю все, що* ***в око впаде*** (Я. Качура).
3. Бути особливо помітним; помічатися. *Взагалі треба сказати, що і в Парижі, і скрізь у Франції* ***впадала в око*** *та дбайливість, із якою ставляться французи до пам'ятників старовини* (М. Рильський); ***Впадають в око*** *дротяні решета на всіх вікнах...* (І. Багряний); *Підрулив під самісіньки ворота, щоб машина в чужі* ***очі впадала*** (В. Дрозд); ***В очі*** *Тараса одразу* ***впала*** *надзвичайна чистота і порядок дбайливо прибраної кімнати* (О. Іваненко); // Виділятися серед кого-, чого-небудь. *Та й зовнішністю* ***не впадав*** [Шкурупій] ***у вічі:*** *невисокий, світло-русявий, спокійний в рухах* (Ю. Бедзик); *Мідні одвірки* ***падали в око,*** *і міддю бляховані двері рипіли* (М. Зеров).
4. *кому.* Подобатися кому-небудь, привертати до себе увагу. [Захарко:] *Тобто тобі ні одна дівчина* ***не впадала в око?!*** [Василь:] *Мені всі дівки однакові!* (М. Кропивницький); *І сама я безвинно жду неминучої смерті тільки за те, що я* ***впала*** *князеві* ***в очі,*** *припала йому до вподоби* (І. Нечуй-Левицький). **ВСТРЯ́ТИ В О́КО.** *Скоїлось те, що й не раз вже бувало:* ***встряв*** *Херсонес* ***у*** *завидливе* ***око*** *сусідам, не раз звертали непрохані гості до його степів чорноморських* (Дніпрова Чайка).
КИ́ДАТИСЯ / КИ́НУТИСЯ В О́ЧІ (у ві́чі, в о́ко). *Коли машина проїжджала понад трансформатором, Храпкову* ***кинулось в очі,*** *що хтось лежить у суточках* (Іван Ле); *Надворі* ***кинулось*** *Зоні* ***у вічі,*** *що мужчини, які правдоподібно покинули залу під час її виступу, тепер знову почали протискуватись досередини* (Ірина Вільде); *— Наш гетьманич... гм... наш дипломата не відходив від неї* [дочки графа]. *Це помітили всі, та й мені* ***кинулось у вічі*** (М. Лазорський); ***Кидалися в око*** *рясні хустки, клинкуваті бороди, пелехаті шапки* (К. Гордієнко); *— Христе! Прошу і остерігаю тебе: не люби нікого ніколи. Коли тобі хто* ***кинеться в вічі*** *— одвернися та тікай мерщій!* (Панас Мирний).

ВПАСТИ

693. **ВПА́СТИ У ВУ́ХА** *кому.* Хто-небудь почув про щось; стати відомим кому-небудь. *Погана слава про її шинок... ходила серед мирославської жіноти, навіть Явдосі нині щось* ***у вуха впало*** (О. Ільченко).

694. **ГО́ЛЦІ (я́блуку, я́блукові) НІ́ДЕ ВПА́СТИ. 1.** Дуже багато людей, надзвичайно людно. — *В дворі* ***упасти голці ніде*** *— Всі нетутешні, всі чужі* (М. Руденко); *На Трибратській галявині* ***ніде яблукові впасти.*** *На дерев'яному помості витинає духовик* (М. Рудь). **НЕ БУЛО́ ДЕ І Я́БЛУКОВІ ВПА́СТИ.** *Стеценка викликали на сцену після кожного номера. Виходив на сцену, дивився в залу, а в ній* ***не було де і яблукові впасти*** (А. Хорунжий). **МА́КОВОМУ ЗЕРНУ́ НІ́ДЕ ВПА́СТИ.** *Призовники сиділи на сцені за довжелезним столом, а в залі* ***маковому зерну ніде впасти*** (М. Ю. Тарновський).
2. Дуже тісно. *Коли ж на столі за мисками й полумисками* ***ніде було голці впасти,*** *а вся хата запахла не то Різдвом, не то Великоднем, Сердючиха налила нам по чарці* (М. Стельмах); *А на пероні* ***яблуку ніде впасти*** *від людей, усі прийшли проводжати перших добровольців* (В. Собко). **Й ГО́ЛКИ НЕМА́ ДЕ КИ́НУТИ.** *Стало в нашій хаті так тісно, що як зберуться всі докупи, то* ***й голки нема де кинути*** (І. Муратов).
3. Надзвичайно багато. *В клубі народу, що* ***ніде голці впасти.*** *Люди сиділи на лавах, стояли під стінами* (М. Зарудний); *А там* [на базарі] *люду —* ***яблукові ніде упасти!*** (А. Дімаров).

695. **НЕ ВПА́СТИ В ГРІХ.** Не припуститися чогось поганого, принизливого, осудливого з погляду загальноприйнятої моралі. — *Ну, хоч подивіться.. Подивитися ж можна,* ***у гріх не впадете*** (Панас Мирний); *Коли б і заглянув,* ***не впав би в гріх*** (М. Стельмах).

696. **НЕ З ДУ́БА ВПА́СТИ.** Бути досить досвідченим, розумним або обізнаним у чомусь. — *Отже, на шефа тягнуть Здирського,— сказав Сидоров.— А чим, скажімо, гірший я? — Я теж* ***не з дуба впав,*** *— насупився Саунський* (А. Крижанівський).

697. **[ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***)] З НЕ́БА ВПА́СТИ (звали́тися). 1.** Несподівано, зненацька з'явитися. *Кортить Зеневі глянути, який то улов у того хлопчини. І, мабуть, глянув би, та* ***ніби з неба впали*** *два жандарми* (Є. Куртяк); [Любов:] *Звідки се ви, Сергію Петровичу, наче з*

неба впали! (Леся Українка); — *Звідки ви?* ***Неначе з неба впали...*** *От не сподівався! — здивувався суддя, важко підводячись з місця* (М. Старицький). **2.** Не усвідомлювати того, що зрозуміле для всіх. [Горлов:] *Ти що,* ***з неба впав?*** *Командир танкового корпусу хто у нас? Балда, дурень. Тому його й побили* (О. Корнійчук). **[ЯК (мов, начеб *і т. ін.*)] З МІСЯЦЯ ВПАСТИ (звалитися).** — *Та він що,* ***з місяця впав?*** *Інші поміщики, навпаки, тікають тепер із своїх маєтків, шкуру свою рятуючи. А він сам на рожен лізе* (А. Головко); — *Були й золоті цяцьки,— лукаво грає бровами і віями жінка. — Ти бачиш! І що ви з ними зробили? — переходить на півшепіт лісник. Олена так глянула на Магазаника,* ***начеб він з місяця звалився*** (М. Стельмах). **3.** Дістатися кому-небудь легко, без особливих зусиль. — *У вас світла хата? — Світла, світла,— втрутилася Вінцусиха,— їм нова хата* ***як з неба впала*** (І. Муратов); — *Їдь — і не думай, і не гайся, і не змагайся. На тебе* ***впало неначе з неба*** *таке щастя, впав такий талан, про який тобі не снилось і не привиджувалось* (І. Нечуй-Левицький).

698. **ЯК (мов, ніби *і т. ін.*) З МОСТУ ВПАСТИ.** Зникнути безслідно; пропасти. *Оце пропав —* ***як з мосту впав*** (Укр.. присл..).

699. **ЯК (мов, наче *і т. ін.*) У ВОДУ ВПАСТИ (канути) /** *рідко* **ПАДАТИ. 1.** Зникнути безслідно; пропасти. *І вже одягаючись, спохватився Динька, що нема шапки. Обдивився Никодим усі кутки, повивертав кишені,—* ***як у воду впала*** (М. Зарудний); — *З того часу Явтух* ***як в воду впав:*** *ніхто про нього жодної звістки не переказував* (А. Свидницький); — *Де ж він* [Микола] *дівся? — Сів на коня і* ***наче у воду впав*** (М. Лазорський); — *Я прямо аж боюся за нашу Оленку. Поїхала і* ***мов у воду канула.*** *Ні листа, ні телеграми...* (В. Кучер); *Появлявся* [отаман] *цілковито несподівано серед переповненого народом ринку, починав пекельну стрілянину і наводив паніку на всіх; грабував, палив, збирав здобич — і щезав одразу,* ***мов у воду падав*** (Г. Хоткевич). **ЯК У ВОДУ ПІРНУТИ (шубовснути).** *Другу добу працює без зміни, а Роман —* ***як у воду пірнув*** (В. Бабляк); — *А де ж він зараз, Марусю, внучок мій? — Ще ж коли сніг був, написав і* ***як у воду шубовснув*** (П. Автомонов). **2.** Безповоротно відійти у минуле, залишитися в минулому. *Дівчата згадували комсомольські збори, стахановські зльоти... Все це* ***як у воду кануло*** (Д. Бедзик). **КАНУТИ У ВОДУ.** *Князі і королі — все* ***кануло у воду,*** *Неволі чорної нікому не вернуть* (М. Рильський).

700. **ЯК У ОКО ВПАСТИ,** *зі сл.* с х о ж и й. Дуже, точно, абсолютно. *Дочка в неї уродилася схожа,—* ***як у око впала,*** *— на того чумака-кремеза, що ото її батька покійного питав* (Марко Вовчок).

ВПЕКТИ

701. **ВПЕКТИ́ У ЖИВЕ́.** Торкнутися того, що найбільше хвилює, турбує кого-небудь. — *Нащо знімаєш* [вузлики з зерном]*? Настане весна — лани засієш.— Це Андрій так* ***впік*** [Маланку] ***у живе*** (М. Коцюбинський).

ВПИВАТИСЯ

702. **ВПИВА́ТИСЯ / ВПИ́ТИСЯ (вп'ясти́ся) ОЧИ́МА (по́глядом, зо́ром)** *в кого—що, перев. несхв.* Пильно, не відриваючись, дивитися на кого-, що-небудь. *Сафрон темними, без блиску,* ***очима впивається*** *в Тимофія і говорить якомога спокійніше і голосно* (М. Стельмах); *Жалібно-переляканими очима, крадучися, оглядались опришки,* ***впиваючися зором*** *в кожну темнішу від других пляму, в кожну групу дерев* (Г. Хоткевич); [Хведоска:] *Раз по раз, каже, як тільки він увійде в церкву, то так і* ***ввіп'ється*** *в мене* ***очима*** (М. Кропивницький); *Товариш* ***уп'явся очима*** *в простір* (О. Ольжич); *Гайдук знову вийшов з-за столу, затис підборіддя Світличної поміж пальцями,* ***впився поглядом*** *у її очі* (А. Дімаров).

ВПИНАТИ

703. **ВПИНА́ТИ (вп'я́лювати) / ВП'ЯСТИ́ (вп'я́лити) О́ЧІ** *в (на) кого—що.* Пильно дивитись на кого-, що-небудь. *Гальорка* ***вп'яла очі*** *на панів, розглядаючи їх, як цікавий, кольористий крам* (С. Васильченко); *Промисловець тяжко сперся на стіл,* ***вп'явши очі*** *в кришталеву прозорість вітрини вікна* (Д. Бузько); — *Я нічого позитивного не кажу, бо не маю довір'я...— До кого, Маню? — спитав я і* ***вп'ялив очі*** *в її лице* (О. Кобилянська).

ВПИСУВАТИ

704. **ВПИ́СУВАТИ / ВПИСА́ТИ В ІСТО́РІЮ ЗОЛОТИ́МИ ЛІ́ТЕРАМИ.** Увічнювати. ***Золотими літерами вписують в історію*** *Коліївщину — велике народно-визвольне повстання селян Правобережної України проти польсько-шляхетського гніту* (З журналу). **ВПИ́САНИЙ В ІСТО́РІЮ ЗОЛОТИ́МИ ЛІ́ТЕРАМИ.** — *Пам'ятай, батьку, що наші імена вже* ***вписані в історію золотими літерами*** (О. Довженко). **ВПИ́СУВАТИСЯ В ІСТО́РІЮ ЗОЛОТИ́МИ ЛІ́ТЕРАМИ,** *пас. Національні герої та народні месники України в наше духовне життя входили спочатку через фольклор, потім через художню літературу, і вже тільки після цього їхні імена* ***вписувалися золотими літерами в історію*** (З газети).

ВПІЙМАТИ

705. **ВПІЙМА́ТИ (пійма́ти) ҐА́ВУ (воро́ну).** Не зорієнтувавшись вчасно, упустити слушну нагоду, пропустити що-небудь. — *Як же це ви, Андрію Андрійовичу, таку* ***ґаву впіймали?*** (Ф. Маківчук); *Трапилось так, що Ладя знов* ***піймав ґаву,*** *і м'яч покотився до другого гурту* (П. Панч); [Старшина:] *Як же це ти, дурню, таку* ***ворону впіймав?..*** [Староста:] *Дурневі дурнем і помирать* (М. Кропивницький).

706. **ВПІЙМА́ТИ (пійма́ти, спійма́ти, вхопи́ти) ВО́ВКА ЗА ВУ́ХО (за ву́ха).** Виявити сміливість, кмітливість, спритність; уміти використати що-небудь з користю для себе. *Коли ж хлопець вискочив з класу, начальник режиму сказав, аж ніби зрадівши: — От бачите, який він... Наче окропом налитий... Цей не пропаде, цей зуміє* ***впіймати вовка за вухо!*** (О. Гончар); *Він вміє* ***піймати вовка за вуха*** (М. Номис); — *Як ви там казали? Цей* ***вовка за вухо вхопить?*** *Одне слово, з живчиком та з перчиком хлопець,— посміхнувся Валерій Іванович* (О. Гончар).

707. **ВПІЙМА́ТИ (пійма́ти, спійма́ти, злови́ти, засту́кати** *і т. ін.***) / ЛОВИ́ТИ НА ГАРЯ́ЧОМУ** *кого.* Викрити кого-небудь, підстерігши його на місці злочину або на чомусь осудливому, протизаконному і т. ін. *Малювати доводилося потай, бо мусульманський закон забороняє зображувати тварин і людей, і фанатики-бухарці,* ***впіймавши його на гарячому,*** *могли б і штрикнути його кинджалом або придушити* (З. Тулуб); — *Запеклого викрадача меж Максимку Вороняця хазяї* ***піймали на гарячому*** *і зарубали посеред поля* (В. Земляк); *Міркує, мабуть* [Сагайдак], *як Гуцалюка* ***спіймати на гарячому,****— подумав непрошений гість, намацуючи в кишені цеглину* (С. Добровольський); — *Та за таке судити — і край! — Щоб передати до суду, треба спершу* ***зловити на гарячому,****— обізвався Тадей Батюта* (Є. Гуцало); *Він хоче* ***застукати*** *злодіїв* ***на гарячому*** (Д. Косарик); — *То у вас книжки? — сідаючи, спромігся запитати* [Лодиженко], *неначе* ***вловив*** *міраба* ***на гарячому*** (Іван Ле); *Писали* [листівки], *перекидаючись словами про те, що якби* ***застали*** *їх оце німці* ***на гарячому,*** *то певно рубали б їм руки частинами* (О. Гончар); *Я розумів: рано чи пізно мене повинні* ***схопити на гарячому*** (І. Головченко і О. Мусієнко); — *Тепер будуть* [поліцаї] *за тобою стежити. За кожним твоїм кроком. Можуть* ***накрити на гарячому!*** *— різко говорив Голубцов* (В. Вільний); *Коли ж Максима* ***ловили на гарячому,*** *він з таким трагізмом і сльозою виступав на захист коней, що йому все прощалося* (М. Стельмах). **ВПІЙМАНИЙ (пі́йманий, спі́йманий) НА ГАРЯ́ЧОМУ.** *Раз за разом стражники, вихопивши з ярмаркової гущі, підводили до нього* [пристава] *то* ***впійманих на гарячому*** *кишенькових злодіїв, то всяких зальотних аферисток* (О. Гончар); *Були серед привезених то спекулянтки,* ***піймані на гарячому,*** *то злісні сектантки* (О. Гончар); *Він знову поклав свою руку на Лялину, що лежала поверх ковдри. Дівчина показала на ту руку очима, спитала коротко: — Навіщо? Василь спаленів на виду,* ***спійманий на гарячому*** (П. Загребельний). **СПІЙМАНО (ло́влено) НА ГАРЯ́ЧОМУ.** *Ворога* ***спіймано на гарячому,*** *його можна всім показати й добити остаточно* (Є. Кирилюк); *Гнат вилазить із-за столу і крадькома йде до дверей, щоб перевірити, чи не причаївся там підслухувач в образі виконавця або одноокого Кузьми, якого вже не раз було* ***ловлено на гарячому*** (Григорій Тютюнник). **ПІЙМА́ТИ НА ГАРЯ́ЧОМУ МІ́СЦІ.** [Горпина:] *Щоб я його* [Гострохвостого] *так пустила,* ***піймавши на гарячому місці?*** (І. Нечуй-Левицький).

ВПІЙМАТИСЯ

708. **ВПІЙМА́ТИСЯ (пійма́тися, спійма́тися, попа́стися** *і т. ін.***) НА ГАРЯ́ЧОМУ.** Бути викритим на місці злочину або на чомусь осудливому, протизаконному і т. ін. *Писав спершу українською мовою. Але невдовзі* ***впіймався на гарячому.*** *Занадто "вільно" використав кілька віршів, списавши їх із старих газет* (Я. Гримайло); [Сергєєв:] *Піймались!* ***Піймались на гарячому.*** *Знов не лягали?* [Ватутін:] *А ви, ви чого не спите?* (Л. Дмитерко); — *Кузь дорікає? А тому він дорікає, що* ***спіймався на гарячому*** *і хоче знайти для себе якесь виправдання* (Григорій Тютюнник); *Перо шкрябає далі, явно випробовуючи самовладання цих, що* ***на гарячому попалися,*** *дипломатів* (О. Гончар).

709. **ВПІЙМА́ТИСЯ У СІЛЬЦЕ́.** Потрапити у скрутне, безвихідне становище. *Неля відчула, що* ***впіймалась у сільце.*** *Вона у відчаї повела навкруги очима, наче шукала допомоги в оточуючих предметів* (Ирина Вільде).

ВПРАВ

710. **ХОЧ У РА́МЦІ (ря́мця) ВПРАВ** *кого.* Хто-небудь дуже гарний, вродливий. *Зате в Степана Семеновича дочки — кожну* ***хоч у рямця вправ*** (Панас Мирний).

ВПРАВЛЯТИ

711. **ВПРАВЛЯ́ТИ / ВПРА́ВИТИ МО́ЗОК (мі́зки)** *кому, фам.* Переконувати кого-небудь у неправильності його дій, поведінки, дорікаючи, виговорюючи за щось. — *Слухай,— налетів на голову агроном, скільки тебе чекати можна?*

Комісія на фермах, а він дідові ***мізки вправляє.*** *Ферма ж — наш маяк* (І. Драч); [Горлов:] ***Вправ йому мозок,*** *щоб газетярів мені не кривдили* (О. Корнійчук).

ВПУСКАТИ

712. **В ОДНЕ́ (одно́) ВУ́ХО ВПУСКА́ТИ / ВПУСТИ́ТИ, А В ДРУ́ГЕ ВИПУСКА́ТИ / ВИ́ПУСТИТИ.** Неуважно слухати, не реагуючи або легковажно ставлячись до сказаного ким-небудь. *— Що ж, як ти далі і все позабуваєш?..— А про ту заморську нісенітницю, то я* ***в одно ухо впускала, а в друге випускала,*** *та й зовсім-таки не знаю* (Марко Вовчок); *Дітвора весело лементувала, біжучи босоніж по нерозталому снігу, а звичні материнські погрози вона давно вже* ***в одне ухо впустила, а в друге випустила*** (З газети).

ВРАГ

713. **ВРАГ ЙОГО́ (її, їх** *і т. ін.*) **[МА́ТІР (ду́шу)] ЗНА́Є (зна),** *фам., заст.* Невідомо. *— За що ж його узяли? — А* ***враг їх матір*** *знає* (Панас Мирний); [Іван:] *Бреду горем, мов тим морем, і* ***враг його зна,*** *коли перебреду* (М. Кропивницький).

ВРАЖАТИ

714. **ВРАЖА́ТИ / ВРА́ЗИТИ [В СА́МЕ] СЕ́РЦЕ** *кого, чиє.* Завдавати кому-небудь великих страждань, душевного болю. *Вона зараз впізнала того, що недавно* ***вразив її в саме серце*** (І. Нечуй-Левицький); // Дуже хвилювати, тривожити. *Вони* [згарища] *дивно якось* ***вражали її серце*** (І. Франко); *З одного червоноармійця сповзла шинель, і жовтий лоб, неприродно випуклий і кістлявий,* ***вразив*** *комбрига* ***в саме серце*** (Ю. Бедзик).

ВРАЖЕНИЙ

715. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ГРО́МОМ ВРА́ЖЕНИЙ.** Неприємно здивований, схвильований чим-небудь несподіваним. *— Йому, бідному, нічого вже не судилося бачити...— Тобто як? — Без очей зостався... Євген стояв* ***наче вражений громом*** (О. Гончар). **НЕМО́В ГРО́МОМ ПРИШИ́БЛЕНИЙ.** *— Од такої речі троє недавно веселих, щасливих людей стало на одному місці нерушимо,* ***немов громом пришиблені*** (І. Нечуй-Левицький).

ВРИТИЙ

716. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **ВРИ́ТИЙ,** *зі сл.* стоя́ти, ста́ти *і под.* Приголомшений чим-небудь. *Івоніка станув* [став] ***як вритий...*** (О. Кобилянська); *Він Все мовчав, і стояв* ***наче вритий,*** *І на Сясю поглянуть не смів* (І. Франко).

ВРІЖ

717. **ПО́ЛИ (полу́) ВРІЖ ТА ТІКА́Й.** Беззастережно, за будь-яких обставин поривай стосунки з ким-небудь лихим, недобрим або уникай їх. *Од ледачого* ***поли вріж та тікай*** (Укр.. присл..); *— А хто вас знає, ви усі до вінця такі гарні та тихі, хоч у вухо бгай, а після вінця зараз закрутять веремія, хоч* ***поли вріж та тікай!*** (І. Нечуй-Левицький); [Грицько:] *Годі, Химко, не плач. Знай, що тут, у цьому лихому місці твоя згуба засіла. Тікай мерщій від неї!* ***Поли вріж та тікай*** (Панас Мирний). **ПО́ЛИ ВРІ́ЗАТИ (рі́зати) ТА ТІКА́ТИ.** *Христя від його* ***поли ріже та тікає,*** *а він, як реп'ях той, учепився* (Панас Мирний); // Швидше залишай, покидай (про місце, територію і т. ін.). *— Я дуже співчуваю панові... Звичайно, з наших проклятих місць* ***поли вріж та тікай...*** (М. Старицький); [Дудар:] *Це така казка, що* ***полу вріж та тікай...*** (Л. Смілянський).

ВРІЗАТИ

718. **ВРІ́ЗАТИ ДУ́БА,** *грубо.* Померти, загинути. *— Добрячий тютюнець... Аби якийсь панок шарпнув цілу затяжку — на місці* ***врізав би дуба*** (М. Ю. Тарновський); *— Ех, коли б я спіймав отого Гітлеряку, сто чортів його матері, я б його не карав, а водив би на шворці, доки б він і* ***дуба врізав,*** *щоб знав, як на чужі землі нападати* (Григорій Тютюнник); *Я хоч і в тілі, і при буряковому виді, але тихцем хворію і можу* ***врізати дуба*** (А. Крижанівський).

719. **ВРІ́ЗАТИ (підрі́зати) П'Я́ТИ** *кому.* Косячи, догнати косаря, що йде попереду. *Хоч, правду кажучи, Остап усякому косареві* ***п'яти вріже,*** *проте не зрівнятися йому з Карпом Стратилатовичем* (К. Гордієнко); *Якось-то косили ми з ним за проваллям. Він попереду — косар же був лепський, на five! — а я за ним, хоч теж не давав дядькам собі* ***п'яти врізать...*** (Григір Тютюнник); *— Ех ви, робітнички вутлі! За косою мерзнете! Я вже свою ручку давно пройшов, другу кошу, а ви все моняєтесь. Чи хочете, щоб* ***підрізав вам п'яти?*** (І. Цюпа).

720. **НІ ВРІ́ЗАТИ НІ ДОТОЧИ́ТИ.** Не здатний ні на що. *— А як не вмію зиску злупити зі своєї слави, то, може, я справді* ***ні врізать ні доточить*** (Є. Гуцало).

721. **[ЯК] ВРІ́ЗАТИ ПО́ЛИ (полу́)** *від кого—чого.* Зовсім перестати бувати десь, уникати когось. *Після того, як* ***поли врізав*** [Грицько] *від Чіпчиної хати, казав і Христі, щоб не ходила* (Панас Мирний).

ВРІЗАТИСЯ

722. **ВРІ́ЗАТИСЯ (вби́тися) В ПА́М'ЯТЬ** *кому.* Надовго, міцно запам'ятатися, вразивши чимсь. *Не можу забути одного образу, який* ***врізавсь мені у пам'ять*** (М. Коцюбинський); *Він нічого не чув і не бачив, окрім отих двох кахляних плиток, які* ***врізалися йому в пам'ять*** *ще з того*

дня, коли вимандровував з рідної землі (П. Загребельний); *Ще глибше* ***вбилися йому в пам'ять*** *нічліги в тіснім, поганім закамарку* (І. Франко). **ВРІЗАТИСЯ В ПÓМКУ,** *діал. Найбільше* ***врізалася в помку*** *Горпині одна ніч, зоряна, а не місячна* (Панас Мирний).

ВРОДИТИСЯ

723. **ЯК (мов, нáче** *і т. ін.*) **[З-ПІД (з) ЗЕМЛІ] ВРОДИ́ТИСЯ.** Несподівано з'явитися де-небудь. — *Олексу тернівщанського ловлять! Не було, не було, і ось він є:* ***як з-під землі вродився,*** *щоб збаламутити увесь ярмарок* (О. Гончар); *Я тільки почула на роботі, що прибув у контору такий лист, а прийшла додому — гарба соломи на подвір'ї,* ***наче вродилася*** (О. Гончар).

ВРОДИТЬСЯ

724. **ДЕ [НЕ] ПОСІ́Й (посієш), ТАМ (то) [І] ВРÓДИТЬСЯ (врóдить). 1.** Кого-небудь скрізь можна зустріти, побачити. [Микола:] *На всі сторони мотається* [Виборний]; ***де не посій, там і уродиться*** (І. Котляревський); *І хто її кликав? От уже,* ***де не посій, то вродиться*** *Солов'їха!* (І. Нечуй-Левицький); *Дядько Сергій першим помічає мене і тицяє пальцем у мій бік: — От і гостя маємо! Тебе,* ***де не посій, то вродишся*** (М. Стельмах).
2. *кого.* Хто-небудь може пристосуватись до будь-яких обставин. *Він за сина спокійний. Іван не такий, щоб одразу в розпач. Його* ***де не посій, там і вродить,*** *аби серед своїх заводських* (В. Кучер).

ВРОСТИ

725. **ВРОСТИ́ В ЗÉМЛЮ.** Завмерти, заклякнути на місці від великої несподіванки чи сильного хвилювання, страху тощо. *Юра Мольфар стояв по той бік вориння і дивився на неї. Вона хотіла крикнуть на нього — і не могла... Намагалась втекти —* ***і вросла в землю*** (М. Коцюбинський); *В повітрі смужкою блиснула шабля, і жінка з переляку зіщулилась,* ***вросла в землю*** (М. Стельмах).

ВСЕ

726. **ВСЕ І ВСЯ,** *підсил.* Абсолютно, без винятку все (про вичерпну повноту охоплення чого-небудь). *Історичний підхід до вияснення причин і всіх можливих граней того чи того конфлікту не прокрустове ложе, не порятунковий рівень* ***всіх і вся*** (З газети).

727. **ВСЕ КИПИ́ТЬ ВСЕРÉДИНІ** *в кого.* Хто-небудь надзвичайно знервований, схвильований або обурений. *Правда, Меланія стрималася, але червоні лапчасті плями на шиї свідчили про те, що* ***всередині*** *у неї* ***все кипить*** (Ірина Вільде).

728. **ВСЕ НА СВІ́ТІ,** *підсил.* Абсолютно все. *Про* ***все на світі*** *забув Федір!* (Панас Мирний); *— Тепер, хто жонатий, забудь про жінку і дітей, хто не жонатий, залиш батька і матір, забудь* ***все на світі...*** *Треба перемогти, товариші, треба перемогти!* (О. Довженко); *О, якби вона* [Земля] *відповіла! Якби ожив його пошматований кабель, його рідний, живий нерв!* ***Все на світі*** *повернулося б до Маковея...* (О. Гончар).

729. **ВСЕ ОДНÓ (рíвно). 1.** Однаково, немає різниці. ***Все одно,*** *каже, чи звінчав піп, чи не звінчав, аби кохалися...* (М. Коцюбинський); *Відорвати* [відірвати] *гуцула від його гір, то* ***все одно,*** *що зв'язаного орла занурити в воду, а рибу пустити літати в повітря* (Г. Хоткевич); *— Кому воля, а кому неволя! — сумно одповів дід..— Та вам* ***все рівно,*** *діду: ви давно вже вільні,— примовивсь Грицько* (Панас Мирний); // Байдуже. *— Мені* ***все одно,*** *що воно там написано, бо я його незугарна прочитати* (І. Нечуй-Левицький); *Благообразний дідок був взагалі веселим і балакучим від народження... і йому, мабуть, було* ***все рівно,*** *скільки часу він ще просидить в цьому кабінеті* (Григорій Тютюнник).
2. За будь-яких умов; у будь-якому випадку. *— Тепер Січ буде недалечко: у Романовському Куті. Правда, й туди вашому брату* ***все одно*** *— дзусь!* (П. Куліш); *—* ***Все рівно,*** *чи так, чи інак, а земля пропадає. — Кому ж я її продам, сину, під сю завірюху?* (Панас Мирний); *Далеко не втече* [араб], *де не бігатиме, а* ***все рівно*** *до наших прийде... Тепер усі дороги до наших ведуть...* (О. Гончар); // Незважаючи ні на що; все-таки. *Хоч би всіх* [співців] *переловили,* ***Все одно*** *б сього джерела Вільних співів не спинили* (Леся Українка); *Добре лірику, їй-право! Встане, гляне у вікно... Може, вам і не цікаво, — Він напише* ***все одно*** (С. Олійник); *Губа* [в Северина] *зрослася, але тонюсінький, як ниточка, рівчачок* ***все рівно*** *розділяв її на дві половинки* (Григорій Тютюнник). **ВСЕ 'ДНО,** *прост. Рудий казав: Тільки ж ти, Оверку, дивись. Хоч і в землевідділ йому дорога, а лікар* ***все 'дно*** *буде оглядати: щоб не дуже синяків було. — Повчи, повчи!* (А. Головко).

730. **ВСЕ СПІВÁЄ** *у кого, у кому.* Хто-небудь перебуває в дуже піднесеному радісному настрої. *Йому раптом зробилося легко і навіть весело. "Додому! Додому!" —* ***співало все*** *в ньому* (Григорій Тютюнник).

731. **ВСЕ СТАЄ́ НА СВОЄ́ МІ́СЦЕ (на свої́ місця́).** Обставини набувають визначеності або повертаються до попереднього стану. *Він майже несвідомо, палкою своєю уявою вже відроджував поруйноване.. В нього там* ***все ставало на своє місце*** (О. Гончар); *Про себе думав, що*

дружина отямиться і все стане на своє місце (М. Ю. Тарновський).

732. **ВСЕ ЧИ́СТО,** *підсил.* До найменших дрібниць; абсолютно все без винятку. *Міг би я вам розповісти про цей Інель **все чисто**: і яка його бистрість, і де були розташовані вогневі точки противника на протилежному березі, і де міновані поля* (О. Гончар); *Тимофіївна, прибиральниця третього поверху, де містилася кімната, все **чисто** робила сама, а от паркет наказувала натирати хлопцям* (В. Собко).

733. **ВСЕ (щось) ОБРИВА́ЄТЬСЯ / ОБІРВА́ЛОСЯ ВСЕРЕ́ДИНІ (в гру́дях)** *у кого, рідше кому.* Хто-небудь надзвичайно вражений, переляканий чи приголомшений чимсь. *З яким нетерпінням вичікувала вона хвилини появи його* [листоноші], *і коли приходив з порожніми руками, її **обривалось щось всередині*** (В. Гжицький); *Юрко відчув, як **усе всередині** у нього **обірвалось**. Вели його батька* (І. Багмут).

734. **У ГОЛОВІ́ ВСЕ ІДЕ́ / ПІШЛО́ О́БЕРТОМ** *у кого.* Хто-небудь втрачає здатність чітко, логічно мислити, розуміти, сприймати і т. ін. щось. *У мене **в голові все йшло обертом**. Я ніяк не міг похопити одної думки, що ледве ворушилась десь під свідомістю, намагаючись підвестись* (Олесь Досвітній).

ВСИПАТИ

735. **ВСИ́ПАТИ (врі́зати, да́ти) ГАРЯ́ЧИХ** *кому і без додатка.* Покарати різками, висікти когось. ***Всипати** п'ятдесят **гарячих**, щоб знала, як книжки красти* (Панас Мирний); — *Не пішов би він* [мужик] *красти панського лісу, якби йому **всипав гарячих!*** (М. Коцюбинський); *Нічого не вдієш — знімаю* [одяг]. *Знову **врізали гарячих*** (Ю. Збанацький); — *Ану, **дайте** ще й цьому кілька **гарячих!*** (М. Ю. Тарновський).

736. **ВСИ́ПАТИ (ки́нути, вки́нути** *і т. ін.***) ПРИ́СКУ ЗА ОЧКУ́Р (за па́зуху)** *кому.* Завдати неприємностей кому-небудь. [Економ:] *Гляди, щоб ми **не всипали** тобі **за очкур приску!*** (С. Васильченко); [Михайло:] *Слухай, Катре, не муч мене! Щоб я більше не чув про Дмитра! Не поминай мені про нього! Тут прийдеш до тебе порозкошувати душею, впитися коханням,— а ти мені **вкинеш приску за пазуху*** (М. Старицький).

737. **ВСИ́ПАТИ НА ГАЛУШКИ́** *кому.* Дуже вилаяти, суворо покритикувати. — *Прокіп хіба не попереджав тебе? Ілько не відповів.— Ну, за це доведеться старому **на галушки всипати**... Я ж просив його...* (А. Хорунжий).

738. **ВСИ́ПАТИ ПАТИКІ́В** *кому.* Побити, суворо покарати кого-небудь. *Головним злодіям повипікали очі, іншим поприпалювали підошви та **всипали** по пару сот* [по парі сотень] ***патиків*** (І. Франко).

739. **ВСИ́ПАТИ ПО ПЕ́РШЕ (по шо́сте) ЧИСЛО́** *кому і без додатка.* Суворо покарати, провчити кого-небудь. — *Кинувся кожен: де Маковей? Де телефоніст? Розшукати негайно! **Всипати по перше число!*** (О. Гончар); — *Я вам покажу "точно"! — спалахнув Гречкун.— Чого не доповіли про готовність батальйону? Я вам **всиплю по шосте число!** Я вас навчу воювати* (Ю. Бедзик).

ВСІ

740. **НЕ ВСІ ВДО́МА (до́ма)** *у кого.* Хто-небудь дурний, недоумкуватий. [Андрій:] *Факт той, що всі у мене вдома вважають, видно, що у мене **не всі вдома!*** (З. Мороз); *Вояк витріщеними очима видивився на Спориша, як на чоловіка, у якого **не всі дома*** (І. Франко); — *Ну, та то вже, мабуть, якийсь виродок з їхнього стану, самі ж бо про неї кажуть, що **не всі дома*** (Дніпрова Чайка). **[ЧИ] ВСІ ВДО́МА (до́ма)?** — *Гайворон виступив на правлінні проти плану сівби, який затверджений для їхнього колгоспу. — У нього **всі вдома?** — зі злом спитав Бунчук* (М. Зарудний); — *Як він там у вас... Чи в нього **всі дома?** — покрутив пальцем становий коло чола. — Зайця, часом, в голові немає?..* (М. Коцюбинський).

ВСІМ

741. **ВСІМ ПО СІМ.** Порівну, так, щоб усі були задоволені. *Налив* [дідич] *горілки й сказав селянинові: — Ану, газдо, вип'ємо за то* [те], *аби **всім** було **по сім*** (Казки Буковини..); — *От скоро почне голота землю ділити... Ха-ха! Нащо багатьом стільки землі? Щоб, значить, **"усім по сім"**... Ха-ха!..* (М. Коцюбинський); *Треба землю поділити так, щоб **усім по сім*** (П. Панч).

ВСКОЧИТИ

742. **ВСКО́ЧИТИ В ЗА́ШМОРГ.** Опинитися в небезпечному становищі. — *Старайся як можна далі відійти* [від концтабору], *але йди обережно, щоб де знову **в зашморг** не **вскочив*** (Ю. Збанацький).

743. **ВСКО́ЧИТИ ВИ́ЩЕ ХАЛЯ́В.** Потрапити в неприємне, скрутне становище. — *Треба тікати звідси! — говорив Остап Соломії, оповідаючи їй свої спостереження, — а то ще **вскочиш вище халяв*** (М. Коцюбинський).

744. **ВСКО́ЧИТИ (встря́ти) В ХА́ЛЕ́ПУ (в раху́бу).** Потрапити в неприємну ситуацію, зробивши щось необдумане, допустивши якусь помилку і т. ін.; завдати собі клопоту. *Той резидент ніколи не зичив добра гетьману і коли радить, то тільки на безголів'я. Треба буде остерегти, щоб*

*бува не **вскочив** у якусь **халепу*** (М. Лазорський); — *Отак і повинні ми відчувати твердість влади, — глибокодумно прорік Кошіль, тільки зараз збагнувши, в яку **халепу** він **ускочив** через свою дурість* (М. Стельмах); *Він підтюпцем рушив униз, розуміючи вже, що **встряв у якусь рахубу*** (С. Голованівський); // Виявлятися причетним до чого-небудь поганого, осудливого, бути замішаним у чомусь. *Здоровань-лісничий заставив скидати стояки на те місце, звідки вони були взяті, склав акта і поїхав геть, не сказавши ні слова, Йонька плювався всю дорогу.., всю вину звалив на хлопців: — Через вас, белебенів, **у халепу вскочив*** (Григорій Тютюнник).

745. **ВСКО́ЧИТИ І ВИ́СКОЧИТИ.** Вийти із складного становища, позбутися небезпеки. — *Тут, либонь, і той не зуміє дістати зайвого життя на продаж, хто меткий, хто вміє **вскочити і вискочити*** (Є. Гуцало).

ВСКОЧИТЬ

746. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **У ВІ́ЧІ НЕ ВСКО́ЧИТЬ.** Дуже лагідно, улесливо запобігає перед ким-небудь, підлещується до когось. [Герцик:] *І знов, котрий лисичить, умизгається та лебезує, **мов у вічі не вскоче*** [вскочить], — *чи не частіше всього держе* [держить] *за пазухою каменюку?..* (М. Кропивницький). **ТРО́ХИ У ВІ́ЧІ НЕ ВСКО́ЧИТЬ.** — *Кульбако, розказуй вірш. — Він і на неї смиренником, святенником, **трохи у вічі не вскочить:** — Ганно Остапівно, який вірш?* (О. Гончар).

ВСМОКТУВАТИ

747. **ВСМО́КТУВАТИ** (**всиса́ти**) / **ВСМОКТА́ТИ** (**ввісса́ти**) **З МОЛОКО́М МА́ТЕРІ** *що.* Засвоювати щось з дитинства. *Більшість їх* [дівчат] *вийшла з родин убогих, із таких, де кожне ще **з молоком матері всисає** потребу праці для шматка хліба* (М. Коцюбинський); *Цілком природно звучать пісні сина коваля* [І. Франка], *який зріс серед сільської бідноти і **з молоком матері всмоктав** красу народного слова, народної мелодії* (М. Рильський). **ВБИРА́ТИ В СЕ́БЕ** (**всо́тувати**) **З МОЛОКО́М МА́ТЕРІ.** *Вірність Батьківщині. Її ми **всотуємо, вбираємо в себе з молоком матері.** Змалечку дихаємо цим високим словом "вірність"* (З газети).

ВСТАВАТИ

748 **ВСТАВА́ТИ / ВСТА́ТИ З ПО́ПЕЛУ** [**І РУЇ́Н**]. Відроджуватися, повертатися до життя. *За домом у відступі ми сумували, за сміхом жінок і дівчат... Виходь, Батьківщино, ми **з попелу встали,** виходь переможців стрічать!* (С. Голованівський).

749. **ВСТАВА́ТИ** (**підво́дитися**) / **ВСТА́ТИ** (**підвести́ся**) **З ЛІ́ЖКА.** Починати одужувати після тяжкої хвороби. *На восьмий тиждень я **устав з ліжка.** Тоді вже почав жваво у силу вбиратись* (Марко Вовчок); *Він знов був дуже слабий на плеврит. Як заслаб на Різдво, то тільки тепер **встав з ліжка*** (М. Коцюбинський); *Я.. дожидався, поки жінка **підведеться з ліжка,** поки хатні клопоти прибере до своїх рук* (Панас Мирний).

750. **ВСТАВА́ТИ** (**підніма́тися**) / **ВСТА́ТИ** (**підня́тися**) **З КОЛІ́Н.** Звільнятися від гніту, поневолення. *Так, мій народ і був, і є, Що б не писали квачомази! Просто: встає він не одразу, Але **встає з колін,** встає!* (З газети); *Африка **піднялась з колін,** вона розпрямляє свої могутні плечі, розриває кайдани* (З журналу).

ВСТАВИТИ

751. **ВСТА́ВИТИ СЛО́ВО.** При нагоді доречно сказати або додати щось у розмові. *Вони з таким запалом доводять своє, що і **вставити слово** ніяк* (З усн. мови).

ВСТАВЛЯТИ

752. **ВСТАВЛЯ́ТИ / ВСТА́ВИТИ КЛЕ́ПКУ** (**кле́пки**) *кому, зневажл.* Повчати, наставляти на розум кого-небудь. — *Мабуть, треба тобі, сину, **клепку вставити,** щоб був розумнішим* (З журналу). **ВСТА́ВИТИ ДЕСЯ́ТУ КЛЕ́ПКУ.** — *Може, саме вас Господь Бог сотворив. Дак* [так] *чого ж він забув вам **уставити десяту клепку?*** (О. Ковінька).

753. **ВСТАВЛЯ́ТИ** (**встромля́ти**) / **ВСТА́ВИТИ** (**встроми́ти**) **ПА́ЛИЦІ** (**па́лицю, па́лки́**) **В КОЛЕ́СА** *кому.* Перешкоджати, заважати кому-небудь у здійсненні чогось. *Каїтан перестрів Сторожука біля контори: — Ти мені, Сторожук, **палиці в колеса не вставляй*** (М. Зарудний); — *Всякі тобі... **палицю в колеса вставляють,** заважають* (В. Речмедін); — *Чиниться беззаконня, а ви відмовчуєтесь. Недосвідчена дитина... в атаку пішла, а всі інші дивляться, немов сторонні, що з цього буде, а часом і **палиці в колеса встромляють** — нехай собі надривається* (В. Попов); — *Інші, розізлившися на вас, почнуть інтригувати, **встромляти вам палки в колеса** — постараються зробити все, щоб ваше перебування тут стало для вас нестерпним...* (Ю. Шовкопляс); *Певний був* [Гаманюк] *досі, що ніхто нічого не знає. Невже ж вони справді слідкували за кожною його спробою **вставити палиці в колеса?*** (М. Ю. Тарновський). **СО́ВАТИ ДРЮЧКИ́ В КОЛЕ́СА.** *Заруба й досі не міг спокійно дивиться на нього. І не тому, що він* [Перегуда] *накоїв Зарубі стільки лиха з тими отруєними*

свиньми, з комбайнами, що ***совав дрючки в колеса*** (В. Кучер).

ВСТАТИ

754. **ВСТА́ТИ НА ЛІ́ВУ (не на ту) НО́ГУ.** Бути роздратованим, у поганому настрої. *На обрії веселе сонце, в небі жодної хмаринки, але навколо якось непривітно, похмуро. То, мабуть, від того, що поліцаї сьогодні* ***встали на ліву ногу*** (Ю. Збанацький); [Личак:] *Е, Матвію, ти сьогодні, мабуть,* ***не на ту ногу встав.*** *Сидиш, насупився, розумієш, як віл перед обухом* (Я. Мамонтов). **ВСТА́ТИ З ЛІ́ВОЇ НОГИ́.** *Сьогодні прокинувся* [Федір Інолитович] *пізно, по-недільному. Виспався на славу,* ***встав*** *начебто* ***не з лівої ноги*** (Ю. Шовкопляс); — *Проломилась хмара наді мною золотою чашею грози! Може, вранці десь на Чорногорі сонце* ***встало з лівої ноги*** (Л. Костенко). **ВСТА́ТИ ЛІ́ВОЮ НОГО́Ю.** *Макар Іванович Ліжко* ***встав,*** *мабуть, із ліжка* ***лівою ногою,*** *бо так йому сьогодні не по собі щось, усе його дратує, усе турбує* (М. Коцюбинський).

755. **[І] ВСТА́ТИ І ЛЯГТИ́** *у кого.* Постійно, весь час перебувати в кого-небудь. *Остап Шкандибенко одружився, та взяв жінку з другого села, якусь таку повію, що* ***і встала і лягла*** *у молодого дяка...* (Панас Мирний).

ВСТИГНУТИ

756. **ВСТИ́ГНУТИ (поспі́ти) З КО́ЗАМИ НА ТОРГ.** Нема причини, потреби поспішати. — *Та годі вже з вашими качанами... Тут їсти хочеться...— нетерпляче озвався Макар..—* ***Встигнеш ще з козами на торг.*** *Тобі аби їсти* (С. Добровольський); *Все частіше між санаторцями заводились розмови про домівку: — Нічого вже нас тут маринувати, додому відправили б. Більш розсудливі відказували:* ***Встигнеш з козами на торг*** (Ю. Збанацький); *Старі вже більш і не згадували* [про сватання], *бо і в Череваня, і в Шрама була така думка, що ще* ***поспіють з козами на торг*** (П. Куліш).

757. **НЕ ВСТИ́ГНУТИ (не вспі́ти) [І] ОБЕРНУ́ТИСЯ (оглянутися, озирну́тися),** *перев. зі сл.* **я к, а ж.** Миттю, дуже швидко. ***Не встигла обернутись,*** *як Мосаковський нагнувся й поцілував її в руку* (І. Нечуй-Левицький); *Не раз він чув жалі та скарги на скороминущість людського життя. Промайнуло, як сон, пролетіло мигцем,* ***не встиг і оглянутись...*** (О. Гончар); ***Не встигла я озирнутись,*** *аж і Палажка Солов'їха стоїть тут коло дверей* (І. Нечуй-Левицький); ***Не вспіла*** *мати* ***оглянутись,*** *вже у Марусі і готов обід* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Життя — що погода. Оце тихо й мирно, любо та мило... гульк! —* ***не вспів і озирнутись,*** *як повернуло на негоду...* (Панас Мирний).

758. **НЕ ВСТИ́ГНУТИ (не вспі́ти) [І] О́КОМ МОРГНУ́ТИ (змигну́ти),** *перев. зі сл.* **я к.** Не змогти усвідомити, збагнути що-небудь через надзвичайно швидке, блискавичне здійснення його. ***Не встиг*** *Василь* ***і оком моргнуть,*** *як Марусю одірвало від нього й понесло, мов хвилею, убік* (Г. Хоткевич); *Як побачив* [Василь] *свою Галю неживу, підняв косу та черк себе! Ніхто* ***не вспів і оком змигнути...*** *Тут коло неї і впав* (Марко Вовчок); // Миттю, дуже швидко. — *Тепер друге питання: буряк. Та не так він, як довгоносик.* ***Не встигнеш оком моргнути,*** *як його стільки нашелевкається, що "рятуйте" кричатимеш* (Григорій Тютюнник); *Як ухопить* [Чіпка] *горобеня, як крутне за головку...* ***Не вспів оком моргнути,*** *в одній руці зостався тулубець, а в другій головка* (Панас Мирний). **[І] О́КОМ НЕ ЗМИГНУ́ТИ.** *Всі на його місці давно б завербували його* ***і оком не змигнули*** (І. Багряний); ***Не змигнеш оком,*** *як зно-ву в поле* (З газети).

ВСТРОМИТИ

759. **ВСТРОМИ́ТИ (да́ти, всади́ти** *і т. ін.***) НІЖ (ножа́) В СПИ́НУ** *кому, несхв.* Вчинити, зробити щось підступне щодо кого-небудь. *Ні, вбивця нашої дочки, ви хочете сховатися серед нас! Щоб слушної для вас хвилини* ***встромити ніж нам у спину...*** *Не вийде!* (Ю. Яновський); *Взяла* [Катря] *наше ковалівське прізвище і на таку ганьбу його кинула?* ***Ножа*** *мені* ***в спину дала*** (В. Кучер). **ВСТРОМИ́ТИ НОЖА́ В СЕ́РЦЕ.** — *Оце ж ти мені* ***ножа встромив у серце!*** *— заплакала Пріся. — Ти ж воював уже десять років, а чого досягнув?* (А. Кащенко).

760. **ВСТРОМИ́ТИ ГО́ЛОВУ В ПЕТЛЮ́.**
1. Повіситися. *Аркадій зрозумів, що його поставили перед альтернативою: або самому* ***встромити голову в петлю,*** *або вказати на когось* (Ірина Вільде).
2. Опинитися в скрутному, загрозливому становищі з власної вини. *Вона й сердита на сина, а разом і жалко його, ой, як жалко. Воно ж молоде ще, нерозумне, того й дивись, десь у* ***петлю*** *свою* ***голову встромить*** (А. Дімаров).

761. **ВСТРОМИ́ТИ О́ЧІ В ЗЕ́МЛЮ.** Не дивитися прямо на кого-небудь, потупити погляд. ***Устромила очі в землю*** *і слова не промовить* (Сл. Б. Грінченка); *Глянув цар на сестер, питає, а вони дрижать, неначе трясця їх трясе,* ***устромили очі в землю*** *і слова не промовлять* (О. Стороженко).

762. **НІ́ДЕ [Й] ГО́ЛКИ (па́льця) ВСТРОМИ́ТИ (просу́нути).** Дуже багато людей; немає

вільного місця. *Ото ж людей на улиці і коло хати — **ніде й голки встромити*** (Марко Вовчок); *На завтра... пішли* [піщани] *до пана в Красногорку. Прийшли: стали в дворі коло ґанку — повнісінький двір, **ніде голки просунути*** (Панас Мирний); *У церкву навалило стілько* [стільки] — ***пальця просунути ніде** — і все тобі.. кріпацтво голодрабе* (Панас Мирний). **НІДЕ ПА́ЛЬЦЕМ ПРОСУ́НУТИ.** *Людей найшло* [на весілля] *видимо-невидимо.. Сказано: **ніде пальцем просунути** ні в хаті, ні на дворі..* (Панас Мирний). **НІКУДИ ГО́ЛКИ КИ́НУТИ.** — *Дорога була забита втікачами з України, що **нікуди було голки кинути*** (А. Чайковський).

ВСТРОМЛЯТИ

763. **ВСТРОМЛЯ́ТИ (встро́млювати) / ВСТРОМИ́ТИ О́ЧІ** *в кого—що, куди.* Пильно вдивлятися в кого-, що-небудь. *Морда нерішуче спинявся, підходив до Лазаря, **встромляв у нього очі** і щось хотів казати, ворушив губами, але мовчав* (М. Коцюбинський); *А сон налягає. Щоб одігнати його, Іван **встромлює очі** в живий вогонь* (М. Коцюбинський); *Яків **устромив очі** не знать куди* (Панас Мирний). **ВТИРА́ТИ БАНЬКИ́,** *зневажл. Молодій вдові стало чогось так страшно, неначе коло неї десь недалечко, десь у гущавині яблунь заворушилась нечиста сила, **втирала в неї свої страшні баньки*** (І. Нечуй-Левицький).

764. **ВСТРОМЛЯ́ТИ (су́нути) / ВСТРОМИ́ТИ (всу́нути) [СВОГО́] НО́СА ([свій] ніс)** *перев. у що, куди, несхв.* Безцеремонно втручатися в що-небудь, переважно в те, що не стосується когось. *Уляна таки сварилася з Василем, але за що — зась комусь **носа встромляти!*** (В. Большак); *На педагогіці, як святий на самогоні, розуміється* [Петро Андрійович], *а теж **свого носа суне*** (Ю. Мушкетик); — *І дихнути не годен, коли десь не так щось? І всюди **встромиш свого довгого носа?*** (Є. Гуцало); — *Куди жінка **носа суне,** та ще й не одна, то там уже не жди добра* (М. Старицький). **ВТИ́СНУТИ СВОГО́ НО́СА.** *А Солов'їха й **свого носа туди таки втисла:** без неї, бачте, ніде вода не освятиться* (І. Нечуй-Левицький). **ПХА́ТИ НО́СА.** *Намагаюсь пояснити Фатеєвій Марії те, куди ліпше було б не **пхати носа*** (Є. Гуцало). **СУ́НУТИ СВОГО́ НО́СА В ЧУЖІ́ ГОРШКИ́ (до чужо́го про́са, в чуже́ про́со, в чужи́й горо́д).** — *Я ж чужа в цьому селі... Може, й нагорить мені, коли **суну свого носа в чужі горшки*** (В. Кучер); — *А я не серджусь, а тільки раджу тобі, Назаре, як молодшому: **не сунь свого носа до чужого проса*** (Ю. Збанацький); *З усіх боків можна було чекати, що скажуть: **у чуже просо не сунь свого носа*** (Г. Хоткевич); — *Мені здається, що було б правильніше, коли б товариш Сагайдак замість того, щоб **сунути свого носа в чужий город,** краще попрацював би сам, а ми побачили б, що з того вийде* (С. Добровольський).

ВСТРУГНУТИ

765. **ВСТРУГНУ́ТИ (утну́ти, утя́ти) ШТУ́КУ,** *несхв.* Зробити, вчинити що-небудь незвичне, несподіване, дивацьке. — *Чув, яку **штуку встругнув** Кошик? Відмовився виконувати завдання редакції* (П. Автомонов); *Його несподівано звідтіль* [з бурси] *вигнали за те, що він раз **утнув штуку** в класі* (І. Нечуй-Левицький); *Валентин не міг всидіти на місці, його штовхав якийсь веселий біс **утяти** яку-небудь **штуку*** (О. Гончар); // *кому, з ким.* Заподіяти кому-небудь якусь прикрість. [Дмитро:] *Стійте, стійте! Дівчата йдуть! Постривайте ж, я їм за жданки **штуку встругну!** (Бере кочерги й рогачі й підпирає ними двері)* (М. Старицький); *Вона з недовірою подивилась на мене, потім оглянула стілець, — вона думала, що я хочу **устругнути** їй якусь **штуку,** — і не сідала* (Л. Смілянський); — *Невже він не помічає, що я повзу? А може, просто вичікує? Ну, я ж з ним зараз **втну штуку!*** (П. Загребельний). **ВСТРУГНУ́ТИ (одколо́ти, одко́лювати) ШТУ́ЧКУ.** — *Ой ви, ви! Прощайте! Та просіть на весілля! Чуєте? — крикнула Христина з порога: — Та це все, мабуть, ваші жарти! Це ви якусь **штучку** хочете зо мною **встругнути?** Еге? — питав з недовірністю Бичковський* (І. Нечуй-Левицький); [Гавриїл:] *Навпаки, мені знов хочеться піти до вівтаря — напевне, там їх благословеніє ще якусь **штучку одколюють*** (І. Микитенко).

ВСТУПАТИ

766. **ВСТУПА́ТИ / ВСТУПИ́ТИ В ГО́ЛОВУ** *кому і без додатка.* Викликати в кого-небудь стан сп'яніння; п'янити когось (про хмільні напої). [3-й вартовий:] *Та нащо нам вода? Сьогодні й чисте можна пить! Гуляймо!* [2-й вартовий:] *Та чисте дуже **в голову вступає*** (Леся Українка); — *Чув я,— каже* [Демко],— *за тії Палестини. Оце ж до тих Палестинів і посуну! І що йому міцніш **у голову вступає,** то він далі посува. Вже й поза тії Палестини,— хвалиться,— втопчу стежку* (Марко Вовчок).

767. **ВСТУПА́ТИ / ВСТУПИ́ТИ НА ШЛЯХ (на доро́гу, на сте́жку)** *чого, який (яку).* Розпочинати яку-небудь діяльність або починати вести певний спосіб життя. — *Щось ти, Гнате, **вступаєш на** поганий **шлях**.. Свою жінку прогнав од себе, зійшовся з другою без шлюбу* (М. Коцюбинський); *Лисенко перший у нас **вступає на дорогу** наукового досліджування української народної музики* (Муз. праці); — *Еге-ге! поталанило мені,—*

*радіє старий.— **На добру стежку вступив** я* (М. Коцюбинський).

768. **ВСТУПА́ТИ (вхо́дити) / ВСТУПИ́ТИ (ввійти́) В ЖИТТЯ́. 1.** Починати діяти самостійно. ***Вступило в життя** нове, повоєнне покоління.. Виросли сини і внуки* (П. Інгульський).
2. Виникати, з'являтися, поширюватися або застосовуватися. ***В життя вступають** Нові будівлі В шахтарськім місті Труда і слави* (Г. Бойко); ***Входять у життя** і диски з внутрішньою ріжучою кромкою* (З газети).

769. **ВСТУПА́ТИ (вхо́дити) / ВСТУПИ́ТИ (ввійти́) В [СВОЇ́] ПРАВА́.** Виявлятися повною мірою. *Робочий будень ще не склав інструментів, але свято вже **входило в свої права*** (О. Кундзич); *Весна **вступила в свої права*** (З журналу).

ВСЬОМУ

770. **[ТА] Й ПО ВСЬО́МУ.** Більше нічого. *Переказати лиш до Гната, щоб завіз її скриню, **та й по всьому*** (М. Коцюбинський); *Майна того, що на плечах та біля печі, **та й по всьому*** (П. Панч); // Цим все і закінчиться. *Ну, бабуся гримне На неї добродушно — **І по всьому*** (М. Рильський); *То спасибі вам, я оце ще стулю два вінки — **та й по вьому*** (Є. Гуцало).

ВСЮ

771. **НА ВСЮ.** В повну силу, повною мірою. *Зареготавшись **на всю** від Кузьминого жарту, я відкинувся в задок брички* (І. Микитенко); *— Туман, як сало! А то все міцні приморозки дубом землю кували — ніяк не можна було **на всю** розпочати сівбу* (Є. Кротевич); *— Хліб майже готовий, хлопці, — чув Буслай... Ми днів два покосимо на звал, підбирачі все це підберуть, а тоді вже почнемо збирати **на всю*** (В. Москалець).

ВСЯКОГО

772. **БЕЗ ВСЯ́КОГО,** *розм.* Безумовно, обов'язково. *Однак нема лиха без добра: з'явився у червоних тет-де-пон, зате Слащова тепер **без всякого** вижене* [Врангель] *з військ, психічно ненормальним оголосить* (О. Гончар).

ВСЯЧИНА

773. **ВСЯ́КА ВСЯ́ЧИНА. 1.** Дуже багато чого-небудь різного, зовсім несхожого (про предмет розмови і т. ін.). *За сніданком* [сестра] *наговорила стільки **всякої всячини,** що іншій на тиждень вистачило б* (Я. Гримайло).
2. Найрізноманітніші речі, предмети і т. ін. в їх сукупності. *Він торгував маззю, мотуззям, заліззям і **всякою всячиною,** яка потрібна для селян* (І. Франко); *Вміють* [дочки отця Миколая] *і грати на мандоліні, і шити, і варити, і квасити яблука, і готувати **всяку всячину*** (М. Стельмах); *— Іще любить Олесь малювати на снігу **всяку всячину*** (Григір Тютюнник).

774. **ХАЙ (неха́й, бода́й) ЙОМУ́ (тобі́, їй** *і т. ін.*) **ВСЯ́ЧИНА.** Уживається для констатації того, чим хтось незадоволений або захоплений. [Чоловік 1:] ***Хай йому всячина!** Втомився!* (Б. Грінченко); *— Мудрий ти, братику Антоне Андрійовичу, **хай тобі всячина,** Я б ніколи до такого не додумався б...* (С. Добровольський); *— Слухайте ж моєї* [управителя] *поради, покиньте того Павла навіженого: **нехай йому всячина!*** (Марко Вовчок); *— Що ж ти не вдарив її* [гадюку]*?.. А ти запримітив місце? Покажи. — **Нехай їй всячина,** і вести не хочу* (Панас Мирний).

ВТЕКТИ

775. **НЕДАЛЕ́КО ВТЕКТИ́ (піти́)** *від кого—чого.* Мало відрізнятися від кого-, чого-небудь; бути майже однаковим з кимсь, чимсь. *Щодо Пазі, то він наче догадувався, що вона **недалеко втекла** від звичайної повії* (Л. Мартович); *Іноді дійсно можна знайти вибиті на стінах малюнки. Та вони часто непристойні. Видно — янканці **недалеко пішли** від індусів* (Ю. Яновський).

ВТЕЛЮЩИТИСЯ

776. **ВТЕЛЮ́ЩИТИСЯ В ГО́ЛОВУ** *кому, фам.* З'явитися і невідступно триматися в чиїй-небудь свідомості (про думку, ідею тощо). *На моє нещастя, **втелющилася мені в голову** підозра* (Ю. Збанацький).

ВТЕРТИ

777. **ВТЕ́РТИ / ВТИРА́ТИ НО́СА** *кому.* **1.** Засвідчити або довести свою перевагу над ким-небудь. *Була у них дочка-одиначка, дівчина-підліток, та така клепана на язик, гостра та розумна, хоч би й кому не попустить, хоч кому **носа втре*** (Укр.. казки, легенди..); *Мамина правда, що не пасує в будній день парадувати в шовковій хустині. Але й Ольжина правда, що треба декому тою хустиною **носа втерти!*** (Ірина Вільде); *Прилюдно **втреш носа** комусь із них, зацитувавши при нагоді щось таке, як, скажімо, указ Петра Першого від 9 квітня 1709 року* (О. Гончар); // Перевершити кого-небудь у чомусь. *— От стріляє, бісова дитина,— не зміг стримати свого захоплення Сахно,— всім нам **носа втерла*** (В. Собко); *— А тепер вони* [молодь, жінки] *ще й нам **носа утруть.** Їм почесть почала снитись, навіть ордени. Не бачив, яке жито моя жінка з Шевченком вирощують!* (М. Стельмах); *Взявшись дружно, без лементу та ґвалту відремонтували занехаяну молотарку і тепер **втирають носа** зарозумілим хутірським очкурам, які вважали, що тільки вони вміють господарювати* (О. Гончар).

2. Присадити, спинити кого-небудь у його діях, висловлюваннях. [Рогач:] *Ну ж, юнаки! Орда б вас полонила, татарва б вас подавила!..* [Глоба:] *Та невже ж нема такого, котрий **втре носа** хвалькові?* (М. Кропивницький); *Вчителеві... **утерли носа:** коли ти, мовляв, пан, то й вичитуй по-панському* (С. Васильченко); *— Спасибі Володимирові Корякові, який заступився за Панїва, **утер носа** розперезаним критиканам* (В. Минко).
3. Покарати, провчити кого-небудь. *Тут* [у пеклі] *розні* [різні] *душі походжали, Все думали та все гадали, Куди-то за гріхи їх впруть, Чи в рай їх пустять веселитись, Чи, може, в пекло пошмалитись І за гріхи їм **носа втруть*** (І. Котляревський); *— Ось ми вам хутко **втремо носа:** Іван Мартинович.. навчить він вас пановати* [панувати] (П. Куліш); *— А ти чого оступаєшся за своєю жінкою? — крикнув він на Карпа. — Коли хочеш, то я й тобі **носа втру*** (І. Нечуй-Левицький).

778. **ВТЕ́РТИ МА́КУ (часнику́),** *згруб.* Побити, суворо покарати кого-небудь. *За нові його* [кавалера] *вибрики я такого йому **втру маку,** що навіки відхочеться йому женихатися* (Переклад М. Лукаша); *— Іч, який...— чого захотів!? Я зараз як **втру тобі часнику,** то надовго забудеш про театри* (М. Стельмах). **НАТЕ́РТИ МА́КУ.** *— Меланіє! — озивається Дмитро і повертає дівчину до дійсності. — Хочеш, я зараз вернуся назад і **натру маку** тому лобуреві, з яким щойно розминулися* (П. Гуріненко).

ВТЕРТИСЯ

779. **ВТЕ́РТИСЯ (влі́зти, вкра́стися) / ВТИРА́ТИСЯ (вла́зити) В ДОВІ́Р'Я (в дові́ру)** *до кого, рідше кого, зневажл.* Домогтися чиєїсь прихильності, любові і т. ін. будь-якими засобами. *Ось зараз справді щиро дивувався* [Артем], *як могла ота змiюка **втертися в довір'я** до такого розсудливого й обачного чоловіка* (І. Головченко і О. Мусієнко); *— Ще з-під Києва почав я стежити за гетьманом Лободою, пане Северине. Для цього **в довіру** до нього **втерся*** (Іван Ле); *Вже більше року услуговував він ворогові, чинячи диверсії в партизанському загоні "Сокіл". Йому вдалося **вкрастися в довір'я** командування* (Д. Бедзик); *Агент примовочками, смішком, багатозначними натяками то сяк, то так підкочується до дядьків, **втирається в довір'я*** (М. Стельмах).

ВТЕЧЕ

780. **НЕ ВТЕЧЕ́ РУК** *чиїх, кого.* Хто-небудь обов'язково досягне чогось, матиме щось. *Він аж мов повеселішав, як забалакали про земство. Він добре знав, що воно його **рук не втече*** (Панас Мирний).

ВТИРАТИ

781. **ВТИРА́ТИ СЛЬО́ЗИ.** Плакати з горя. *— Сама знайшла собі страшну смерть, помагаючи людям. Господи, як жаль бідної доброї Соломії, — говорили молодиці, вертаючись з кладовища з бабою Зінькою та **втираючи сльози*** (І. Нечуй-Левицький). **ВТИРА́ТИ СЛІ́ЗОНЬКИ.** ***Слізоньки втирає*** [Катерина], *Бо дівчата на вулиці Без неї співають* (Т. Шевченко).

ВТОВКТИ

782. **ВТОВКТИ́ (втовкма́чити) / ВТОВКМА́ЧУВАТИ В ГО́ЛОВУ (в довбе́шку, в макі́тру)** *кому, зневажл.* **1.** Частим повторенням чи поясненням домогтися, щоб хто-небудь зрозумів або засвоїв щось. *— Отаке-о вибухалось прездорове одоробло, а мати повинна **втовкмачувати в** його дурну **макітру,** як годиться вестися гречному козакові з добрими людьми!* (О. Ільченко).
2. Переконати, запевнити кого-небудь у чомусь. *Ну хто їй **втовк у голову,** що вона має хист артистки?* (М. Чабанівський); *— Усі ви* [мужики] *боїтесь тієї лікарні, як чорта, а чого? З'їдять тебе там чи що? Та хіба вам що **втовчеш у дурну довбешку!*** (Б. Грінченко); *Попи старанно **втовкмачували в голови** повстанців, що Острозький дає волю посполитим на козакування* (Іван Ле).
ВТЕЛЮЩИТИ У ГО́ЛОВУ. *— Вам нічого і не **втелющиш у голову*** (Ю. Смолич).

ВТОВПИТЬСЯ

783. **НЕ ВТО́ВПИТЬСЯ (пото́впиться) В ДВЕ́РІ (в шку́ру),** *зневажл.* Дуже товстий. *Часом така юрма їх* [гостей] *ужене, що дивуємось, яких-то вже між ними панів нема!.. Інша добродійка **у двері не втовпиться*** (Марко Вовчок); *— Шия в нього — хоч обіддя гни, пика — як не лусне, очі жиром запливають, сам **у шкуру не втовпиться!** — кажуть про нього дворові* (Панас Мирний); *Він* [пан] *такий гладкий, що **в** свою **шкуру не потовпиться*** (І. Нечуй-Левицький).

ВТОПИТИ

784. **ВТОПИ́ТИ В ЛО́ЖЦІ ВОДИ́** *кого і без додатка, перев. зі сл.* готóвий, рáдий *і т. ін.* Завдати кому-небудь великих прикростей чи згубити когось з будь-якого приводу, через дрібниці. *— На світі люде* [люди] *вороги одно другому. Одно другого готове продати ні за що ні про що; одно другого готове **в ложці води втопити*** (І. Нечуй-Левицький); *— Тетеря гетьмана тепер **в ложці води втопив би.** Обмотує його, як павук муху* (Б. Лепкий); *Бабуся Мотря лаялася: — Людці! За копійку **в ложці води втоплять.** На все село може кого хоч оббрехати* (В. Козаченко); *Чаплінський знову захихикав, але в цю ж мить*

*його обличчя стало злим: — Схизмати раді б **утопити мене в ложці води,** але я пильную інтересів пана старости* (П. Панч).

785. **ВТОПИ́ТИ ГО́ЛОВУ (до́лю)** *чию.* Знівечити, занапастити життя собі або комусь (перев. нещасливим шлюбом). — *І чого встряв сюди Чіпка?.. Уже яка мати, така й дочка: яблучко від яблуньки недалеко одкотиться... **Утопить він свою голову,** та й мою разом!* (Панас Мирний); *Господи, що це за життя?! Краще б вона сивим волосом світила, ніж мала **втопити свою долю,** віддаючись за Гната!* (М. Коцюбинський). **ВТОПИ́ТИ ГОЛО́ВОНЬКУ.** *Так, кумо, так! Не вгадала я долі своїй донечці: **втопила її головоньку** за п'яницю, я ж думала, як лучче* (Леся Українка).

786. **ВТОПИ́ТИ О́ЧІ (зір, по́гляд)** *у що, рідко в чому.* Пильно, уважно і невідривно вдивлятися в щось. *"Завжди стане на перепоні отой лукавий сотник",— злісно подумав пан Левенець і **втопив очі** в полковника* (М. Лазорський); *Він вхопив синка, посадив на коліна і пригорнув його свіже личко до свого блідого лиця, а потім **втопив свій погляд** в блискучих Марусиних очах* (І. Нечуй-Левицький); // Бездумно дивитися кудись, на щось, не відводячи погляду. *Оленка мовчала, **втопивши очі** в підлогу* (А. Хижняк); *Хазрет не відповів. Він щось міркував, **втопивши зір** в одвірок* (Олесь Досвітній).

ВТОПТАТИ

787. **ВТОПТА́ТИ В БАГНЮ́КУ (в багно́, в зе́млю** *і т. ін.*) *кого.* Заплямувати, зганьбити, дискредитувати когось. — *Хіба німці не **втоптали в багнюку** свого Гете і Шіллера? — казав він* [Гречкун] (Ю. Бедзик); — *Пусти його, се добра людина: **у багно тебе не втопче*** (П. Куліш); — *А отой* [Польський] *мене доїв, той мене **в землю втоптав!** — і Порох знову заходив по хаті* (Панас Мирний).

ВТРАПИТИ

788. **ВТРА́ПИТИ НА СВОЮ́ СТЕ́ЖКУ.** Зуміти визначити, знайти своє місце в житті. — *Ні, не буде й хлібороба з тебе. І хлопець ніби не дурний, тільки, мабуть, **на свою стежку не втрапить.** Ну, спробуємо ще стельмахувати!* (С. Васильченко).

ВТРАТИТИ

789. **ВТРА́ТИТИ ПА́МОРОКИ (тя́му, па́м'ять).** Знепритомніти. *Він **втратив пам**о**роки** і тільки тоді опам'ятався, як почув, що в його все тіло труситься од холоду, а зуби аж цокотять* (І. Нечуй-Левицький); ***Тями не втратив*** [тамада]: *продовжував славити іменинника* (С. Ковалів); *Упав я на токовище, хочу крикнути, та не можу: дух забило. Потім хотів себе мацнути за бік — і **втратив пам'ять*** (Григорій Тютюнник). **ЗАГУБИ́ТИ ПА́М'ЯТЬ.** *Його думки були далеко, дуже далеко, він проговорив кілька слів ніби румунською мовою й знов **загубив пам'ять*** (Ю. Яновський).

ВТРАЧАТИ

790. **ВТРАЧА́ТИ / ВТРА́ТИТИ ҐРУНТ ПІД НОГА́МИ.** Переставати бути впевненим у собі, в своїх силах, бути позбавленим того, на чому тримається суспільне чи службове становище, світогляд і т. ін. *Усі перевертні* [пани] *почували своє велике горе, що вони вже втратили усі.. "рухомі й лежачі добра" та маєтності на Україні, може й навіки, **втратили** народний **ґрунт під ногами*** (І. Нечуй-Левицький).

791. **ВТРАЧА́ТИ / ВТРА́ТИТИ ЛІК** *чому.* **1.** Перестати рахувати, збиватися в підрахунках. — ***Втративши лік** годинам і дням, жив Анатолій у тому вагончику* (М. Руденко).
2. Чого-небудь дуже багато. — *Я **втратила лік** його зрадам* (А. Дімаров).

792. **ВТРАЧА́ТИ / ВТРА́ТИТИ ФО́РМУ.** Переставати бути здатним найкраще виявляти сили, вміння, здібності і т. ін. — *Спортом, спортом треба займатись,— одразу ж зауважив професор.— Передчасно **втрачаєте форму,** ще дівчата подумають, що лінтюх* [ледащо], *а ви ж трудяга, я певен* (О. Гончар).

793. **ВТРАЧА́ТИ (губи́ти) / ВТРА́ТИТИ (загуби́ти) РІВНОВА́ГУ.** Перебуваючи в стані нервового збудження, хвилювання, роздратування і т. ін., виявлятися нездатним зберігати спокій, самовладання, терпіння. *Хлопець мовчки вислухав вичитування і, не сказавши ні слова, намірився вийти з кабінету. — Ти розумієш, що поводився недостойно? — **втрачаючи рівновагу,** промовив директор* (І. Багмут); *Один тільки Григорій не **втратив** душевної **рівноваги*** (О. Довженко); *Дівчина **втратила рівновагу,** спокій. Видно, дійняв! З огидою й майже ненавистю поглянула на безтурботного Тихона* (К. Гордієнко); *З карих, трохи посоловілих очей визирали неспокій та задума, наче вона* [Мотря] ***загубила** моральну **рівновагу*** (М. Коцюбинський).

794. **ВТРАЧА́ТИ (губи́ти, тра́тити) / ВТРА́ТИТИ (згуби́ти, стра́тити) ГО́ЛОВУ.** **1.** Ставати нездатним обдумано, розсудливо діяти, поводитися (перев. у складній ситуації). *Звірячий жах ганяв його по хаті, од дверей до дверей, а він намагавсь гамувати його і весь тремтів.— **Не втрачай голови**...— говорило щось у ньому* (М. Коцюбинський); [Романюк:] *Не бійся: твій тато не з тих, хто **голову губить**...* (О. Корнійчук); *Та не*

було часу на бідкання, а Мстислав не був з тих, що ***тратять у скруті голову*** (Ю. Опільський); *Я* ***сам голову згубив*** *— скочив на ноги та як гукну на повний голос: "Браво, Манюрка!"* (Ю. Яновський); *Найменша дитина тяжко заслабла на запалення в легенях, і ми зовсім* ***стратили голову*** *та живемо як у тяжкому сні* (М. Коцюбинський); // Переставати реально, об'єктивно сприймати й оцінювати факти, дійсність. *Гітлер, зірвавши великий куш,* ***утратив голову:*** *він гнав час, мов перекладну тройку на поштовій дорозі* (О. Сизоненко); // Напружено думати над чим-небудь без певних результатів. *Щось з животом сталося таке незвичайне, що професори* ***тратять голови,*** *а мене заспокоюють лише вприскуванням морфіну* (М. Коцюбинський).
2. Безрозсудно закохуватися в кого-небудь. *Вона знає, як я люблю її Як дурисвіт, як хлопчак, що* ***втратив голову*** (П. Колесник); *Я цілком розумію його стан — сидіти біля такої красуні і все розуміти було б щонайменше неввічливо Я на його місці і в його роки, напевне, вже давно б* ***втратив голову*** (В. Собко).

795. **ВТРАЧА́ТИ (тра́тити) / ВТРА́ТИТИ (стра́тити) РО́ЗУМ (глузд). 1.** Переставати нормально мислити, поводитися; ставати божевільним. — *Говорили поміж себе люди, що дід зовсім* ***розум втратив,*** *де ж таки — ходить та й ходить, аж до сусідньої області забивається, гасає, як той Марко по пеклу* (Ю. Яновський); *Хто глянув би збоку на цей розгардіяш, міг би подумати, що тут люди* ***втратили глузд*** *і тільки шаленіють, не тямлячи себе, замкнуті в цій клітці, сповнені пекучої задухи* (О. Гончар); — *Вона* ***стратила розум,*** *збожеволіла,— загомоніли молодиці* (І. Нечуй-Левицький); *Якого страху набралася вона тоді в поганім тім млині, мало* ***розуму не стратила*** (О. Кобилянська); [Маруся:] *Моя мати! Тут, в Цареграді! Ні! Я доспівалась... Я з горя притужила тінь своєї матері... Мабуть, вмерла моя мати!.. Боже мій, поможи мені! Я, здається,* ***стратила розум*** (О. Левада).
2. Бути неспроможним обдумано діяти у складній ситуації; губитися. — *Усі знають, що Софроній, хитрющий і зухвалий, нікого не боїться й ніколи не* ***втрачає глузду*** (М. Івасюк); [Орест:] *Сам я, може, й не піду на риск,.. але коли мене захопить яка стороння стихійна сила, тоді я* ***трачу розум!*** (Леся Українка); *І не думав, і не гадав ніколи він, що Тихін отакий легковірний: хтось белькнув дурним язиком, а він уже й* ***глузд втратив*** (А. Головко).

ВТРИ

796. **ВТРИ НО́СА,** *зневажл.* Уживається як застереження молодим від втручання у справи старших. — ***Носа втри,*** *— гримнув Остап і встав. Це означало, що він нічого не скаже синові, хоч би як той підсипався* (В. Кучер); — *Ану, геть! Нічого женихатися, краще* ***носа втри,*** *а то й носа розіб'ю* (З журналу).

ВТУПИТИ

797. **ВТУ́ПИТИ / ВТУ́ПЛЮВАТИ О́ЧІ (зір, по́гляд)** *у кого—що.* Довго вдивлятися в кого-, що-небудь (перев. бездумно, не сприймаючи баченого). — *Олександра була школярка першого року... Вона сиділа, низько похнюпивши голову і* ***втупивши очі*** *у свій стіл* (Б. Грінченко); *Лежав* [Бронко] *отак,* ***втупивши зір*** *у небо, поскороджене ребристими хмарами, і думав* (Ірина Вільде); — *Іди,— гримнув Христофор,* ***втупивши*** *в неї злісний* ***погляд*** (О. Довженко); *Він ..* ***втуплював очі*** *в глуху стіну сусідського будинку і прислухався до своїх думок* (П. Панч). **ВТУ́ПИТИ ПОЗІ́Р.** *Жабі,* ***втупивши позір*** *в електричну лампу, замислилась ..* (Олесь Досвітній). **ВТУ́ПИТИСЯ ПО́ГЛЯДОМ** *на що.* — *Доки не здаси всіх екзаменів, з двору виводити* [мотоцикл] *не смій! Це був для хлопця удар. Ні слова після цього не промовив Ображено прикусивши губу,* ***поглядом*** *на вулицю* ***втупився*** (О. Гончар).

ВУГІЛЛІ

798. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін* **) НА [ГАРЯ́ЧІМ] ВУГІ́ЛЛІ,** *зі сл.* б у́ т и, с и д і́ т и *і под.* У стані дуже сильного хвилювання, збудження і т. ін. *Звістка про те, що Микола пішов від батька, так схвилювала дівчину, що вона того дня не знала, куди себе приткнути і була* ***як на гарячім вугіллі*** (З журналу); *Він* [Ремо] *сидів* ***мов на гарячім вугіллі;*** *кожна мить, що її марнували за столом ці правителі, здавалась йому за вічність* (Олесь Досвітній).

ВУДИТИ

799. **НО́СОМ РИ́БУ ВУ́ДИТИ.** Дрімати; спати сидячи. *Вартовий, очевидно, не чекав якоїсь напасті, бо спокійно собі* ***вудив носом рибу*** (З газети); *Настя не квапилась швидко вертатись. Вже Зінька куняла, дрімала,* ***носом удила*** [вудила] ***рибу..,*** *а Настя не приходила* (І. Нечуй-Левицький).

ВУДКА

800. **УРВА́ЛАСЯ (увірва́лася) ВУ́ДКА** *кому.* Хто-небудь втратив можливість наживатися на чомусь або верховодити в чомусь і т. ін. ***Урвалась*** *сучим Соменкам* ***вудка.*** *А то сокирою цюкнув, розколов поліно, тричі пилкою ширкнув і — давай гроші* (Ю. Збанацький); — *Жалувався дуже, що всьому земству* ***урвалася*** *тепер* ***удка*** [вудка].. *бо, каже, що перше дурницею доставалось, то тепер або випросить треба, або купити* (І. Кот-

ляревський); *Приїхала пані. Уся двірня радо вітала її.., бо, хоча й гримав на їх управляющий* [управитель], *вони почували, що* ***ввірвалась*** *тепер йому* ***вудка,*** *і не боялися* (Дніпрова Чайка); — *Згодом* ***урвалася*** *окупантам* ***вудка.*** *Господарями в лісі стали партизани, не дозволили ліс нищити* (Ю. Збанацький).

ВУЖ

801. **[І] ВУЖ НЕ ПРОЛІ́ЗЕ,** *перев. зі словоспол.* такий, що. Дуже густий (про рослинність). *Подивись на руна польові: жита такі, що* ***й вуж не пролізе*** (Марко Вовчок); — *Річки й озера були глибші... ліси були густіші, трави —* ***вуж не пролізе,*** *хіба тепер трави!* (О. Довженко).

ВУЗОЛ

802. **ГО́РДІЇВ (го́рдійський) ВУ́ЗОЛ.** Дуже складна, заплутана справа; складний збіг обставин. *Чи вона божевільна, чи справді лише легкодух, чи, може, задумує щось дуже мудре, но* [але] *жіноцьке мудре, таке, як* ***гордіїв вузол,*** *що йому ні початку, ні кінця не знайдеш?* (І. Франко); *Шевченко був молодший Гоголя, попав у свіжіший кружок* [гурток] *та ще й сам попробував панської ласки; од того йому легше було дійти до* ***гордійського вузла*** *болота сучасної Росії* (М. Драгоманов).

ВУЛИКУ

803. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) У ВУ́ЛИКУ (в у́лику). 1.** Дуже шумно, гамірно. *В кімнаті —* ***як в улику:*** *гучний гомін молодих голосів бринить усіма тонами радості й смутку* (М. Коцюбинський); — *З одного боку співають свашки, з другого дружки, в хаті* ***мов в улику...*** (М. Коцюбинський).
2. *зі сл.* тихо. Дуже, надзвичайно. *В залі було тихо* ***мов у вулику*** (М. Лазорський).

ВУЛИЦІ

804. **З ВУ́ЛИЦІ.** Зовсім невідомий, випадковий. — *У нас, дівчино, двадцять п'ять тисяч робітників. І жодного — щоб просто* ***з вулиці.*** *Щоб без особової справи* (О. Гончар).

ВУЛИЦЮ

805. **НА ВСЮ ВУ́ЛИЦЮ,** *зі сл.* крича́ти, галасува́ти *і под.* Дуже голосно, сильно. *Ішов* [Хома] *селом п'яний, як ніч, і, притопуючи лакованим чоботом, горлав* ***на всю вулицю:*** — *Качайте мене, заплачу!* (О. Довженко); *Спати? Як можна спати в таку ніч! Зоряна височінь вбирає очі, як тоді, коли Тоня галаснула* ***на всю вулицю:*** *"Супутник! Он він!"* (О. Гончар).

ВУЛИЦЯ

806. **ЗЕЛЕ́НА ВУ́ЛИЦЯ [1].** Безперешкодний шлях у досягненні, доланні, у розвитку і т. ін. чого-небудь. — *Вона в медінститут їде документи здавати,— прохопилась першою Василинка.— Ну,* ***зеленої*** *тобі* ***вулиці*** (О. Гончар); *Хорошій, новаторській поезії в журналі завжди* ***зелена вулиця*** (З газети); // Безперешкодний прохід (через кордон). — *Я зацікавлений в успіху справи не менше, ніж ти, і забезпечу тобі на кордоні* ***зелену вулицю*** (Р. Самбук).

807. **ЗЕЛЕ́НА ВУ́ЛИЦЯ [2],** *заст.* Покарання солдатів шпіцрутенами в кріпосницькій Росії. — *Пустіть, братики,— благав жалісливо зв'язаний,— не занапащайте душі християнської... Мене ж за крадіж зі зломом поведуть* ***зеленою вулицею...*** *під шпіцрутени... не шкуру, а душу виб'ють* (М. Старицький); — *А знаєте, Тарасе Григоровичу,— втрутився Фішер,— пан Крулікевич і пан Завадський три місяці лежали в госпіталі після* ***зеленої вулиці.*** — *Як?! Шпіцрутенами?! — стиснув зуби Шевченко* (З. Тулуб).

ВУЛКАНІ

808. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) НА ВУЛКА́НІ,** *зі сл.* бу́ти, жи́ти *і под.* У тривозі, в передчутті загрози, небезпеки, неприємних подій. *Ми живемо* ***як на вулкані*** *або краще — ми самі той вулкан, джерело якого сліпий уряд хоче засипати трісками і тим спинити вибух* (М. Коцюбинський); *"Почуваємо себе* ***як на вулкані****" — ця приказка висловлює нестабільність, напруженість становища* (З журналу).

ВУСІ

809. **ЯК (мов, немо́в** *і т. ін.***) У ВУ́СІ.** Дуже тихо, спокійно. *Кругом* ***як у вусі,*** *тихо, тільки з кімнати доноситься сап важкий* (Панас Мирний); *Полтавський полк розташувався недалеко від Репалового яру, серед степу, бо була година саме раз: тепло й тихо* ***мов у вусі*** (М. Лазорський); *Сплять жита — буйний зелений розлив, що починається прямо під вікнами* [хати]. *Тихо навкруги,* ***немов у вусі.*** *Пізно вже...* (В. Москалець).

ВУСОМ

810. **ПІД ВУ́СОМ.** Дорослий (про хлопця). *Там двійко чималих є хлопців, либонь і* ***під вусом...*** (Дніпрова Чайка); *Але був уже тоді я, як то кажуть, хлопець* ***під вусом,*** *а руки у мене вже змалку мозолів не боялися* (П. Козланюк).

ВУСТ

811. **З ВУСТ (з уст) У ВУСТА́ (в уста́),** *зі сл.* передава́тися, передава́ти, перехо́дити. Від однієї людини до іншої (про щось почуте). *Переходячи* ***з уст в уста,..*** *твори ці зазнавали різних трансформацій, розгалужувались іноді на багато варіантів* (М. Рильський); *По селах* ***з уст в уста*** *передавалася жахлива звістка: фашисти*

нищать радянських людей, знущаються з жінок, убивають комуністів (Іван Ле). **ВІД УСТ ДО УСТ.** *Полетіла команда **від уст до уст:** форсувати річку* (О. Гончар). **З УСТ ДО УСТ.** ***З уст до уст** перелітала одна звістка про заснування нових артілей* (Г. Епік).

812. **НІ (ані́) ПА́РИ З ВУСТ (з уст, з ро́та).** **1.** Нічого не говорити, затято мовчати. *Вона твого Павла перехоплює, а ти **ні пари з вуст.** Одріж її так, щоб навік затямила* (В. Кучер); *Його* [арештованого] *вже носили на рядні, бо негоден був ходити... Він уже конав — але **ні пари з уст*** (І. Багряний); *Парубок **ані пари з уст,** тільки куди я не гляну, усе на його погляд очима спаду* (Марко Вовчок); *—Лука на те **ані пари з уст:** що правда, то правда, а правді кільця не вправиш — худа корова* (Григір Тютюнник); *Та Лисичка не дурна. Сидить у норі, **ані пари з рота*** (І. Франко). **НІ ПА́РИ З ГУБІ́.** *Стала* [Мася] *під грубою та й **ні пари з губи,** наче води в рот набрала* (А. Свидницький). **З УСТ НІ ПА́РИ.** *Вона все ходить, **з уст ні пари.** Широкий Дніпр не гомонить: Розбивши вітер чорні хмари, Ліг біля моря одпочить* (Т. Шевченко).

2. *про що і без додатка.* Не розголошувати, не розказувати чого-небудь; утаювати. *Давайте умовимось, про стороннє **ні пари з уст*** (І. Цюпа); *Зараз усе вам скажу, тільки присягніть,.. що ви про те нікому **ні пари з уст*** (Переклад М. Лукаша); [Шостак:] *Ти, Палажко, дивися: нікому **ні пари з рота!*** (Я. Мамонтов).

3. *рідко, зі сл.* г о в о р и́ т и, м о́ в и т и *і под., із запереч.* Зовсім нічого. *Поклонивсь* [парубок дівці] *звичайненько і **ні пари з уст** не мовить* (Г. Квітка-Основ'яненко).

ВУСТА

813. **ВУСТА́ ЗІМКНУ́ЛИСЯ НАВІ́КИ** *у кого, чиї.* Хто-небудь помер. *Одного разу кволим голосом покликала* [мати] *дочку до себе, хотіла щось сказати, та так і не сказала. **Вуста її зімкнулися навіки*** (Д. Ткач).

ВУСТАХ

814. **НА ВУСТА́Х. 1.** *з чим.* Який готовий сказати, висловити що-небудь або постійно висловлює щось. *Одна тільки Килина Івановна* [Іванівна] .. *жовта, як стигле жито, завжди розкуйдана, завжди з святцями у руках і лайкою **на устах,** не боялася Кирила Івановича* (Панас Мирний).

2. *у кого, рідше кого, перев. зі сл.* б у́ т и. Постійно повторюватися ким-небудь або бути предметом обговорення у когось. *За нашим столом .. була постійно й незримо присутня найшляхетніша з усіх учительок на світі — славна Марія Никифорівна, бо вона весь час у думках і **на вустах** Сави Божка* (Т. Масенко); *Краю мій, що в вогні найтяжчім, **на устах** народів світу* (П. Тичина); *Залишилася тільки така* [інтелігенція], *що вважала разом з урядом метою відняття чужого, горьованого, і всяке писання для неї було потрібним чадом для отруювання свідомості загалу... Не дурно ж дурман цього чаду запаморочив і Сокиру іти із своїми пропозиціями аж сюди. Бо Мощюрине ім'я було у всіх **на устах*** (Т. Осьмачка).

ВУХ

815. **[АЖ] ДО ВУХ. 1.** *зі сл.* у с м і х а́ т и с я. Щиро, від душі, широко розкриваючи рот. *За спиною в Шури стояв Сагайда, усміхаючись **до вух** своїми товстими губами* (О. Гончар); *Він зняв із качанкуватої голови шапку, усміхнувся **аж до вух,** оголивши червоні ясна* (Григорій Тютюнник).

2. Щирий, привітний (про усмішку). *Цей чорний велетень зовсім не простак, який хоче себе подати, роз'їхавшись перед подружжям Дударевичів в білозубій усмішці **до вух*** (О. Гончар).

ВУХА

816. **[АЖ] ВУ́ХА В'Я́НУТЬ (сверблять)** *у кого, рідше кому і без додатка.* Кому-небудь неприємно, гидко чути, слухати що-небудь. *Говорять увесь час* [галичани-емігранти] *по-російськи, але з таким "акцентом", що . **"вуха в'януть"*** (Леся Українка); — *Тоді вдова Бобренчиха озвалась: — Та **вуха ж в'януть** на таку олжу! Вона сама Грицькові нав'язалась* (Л. Костенко); *Марія тулиться до Богдана, немов хоче захиститися од тих пісень. Але ніхто не зважає, що в неї **вуха в'януть*** (В. Большак); [Марфа:] *Тут мені таке наплели на вас, таке наговорили, що **аж вуха в'януть*** (О. Левада); *Загинав* [п'яний] *такі слова, що в решти слухачів **свербіли вуха*** (Ю. Яновський). **[АЖ] ВОЛО́ССЯ В'Я́НЕ.** — *От сидить передо мною розумна людина, досвідчений інженер .. і раптом говорить таку нісенітницю, що **аж волосся в'яне*** (М. Ю. Тарновський).

817. **[АЖ] ВУ́ХА ПУ́ХНУТЬ / ПОПУ́ХЛИ,** *зі словоспол.* х о́ ч е т ь с я к у р и́ т и. Дуже, нестерпно. — *Пособити прибіг? От спасибі ж тобі! А я думаю, хто б мене підмінив, бо курити хочеться, **аж вуха попухли*** (А. Дімаров).

818. **БО́ГУ У ВУ́ХА.** Щоб здійснилося що-небудь. — *Якби то наші слова та **Богу у вуха,**— вголос подумав Мар'ян Поляруш* (М. Стельмах).

819. **ВІД ВУ́ХА ДО ВУ́ХА.** Дуже широко. *Тепер сміялися всі... Роздирали роти **від вуха до вуха*** (П. Загребельний).

820. **ВУ́ХА (ву́хо) НАСТОРО́ЖІ** *в кого і без додатка.* Хто-небудь вкрай уважний, готовий до будь-якої несподіванки. *Риндичка зовні виглядала так: маленька, кругленька, дуже метка,*

*рухалась швидкими куценькими кроками, а вухо завжди **насторожі*** (З журналу).

821. **ВУ́ХА НАСТОРОЖИ́ЛИСЯ** *у кого і без додатка.* Хто-небудь почав прислухатися, став зосередженим, напружено-уважним. *І замовк* [Атта Троль] *на мить у тузі... Але раптом в нього **вуха Насторожилися** якось* (Леся Українка). **У́ШІ НАСТОРОЖИ́ЛИСЯ.** *Одразу ліниве обличчя ожило, **уші насторожились**, очі.. заграли веселим блиском* (С. Васильченко).

822. **ВУ́ХА ПОЗАРОСТА́ЛИ** *у кого, кому.* Хто-небудь утратив здатність чути, сприймати щось. *Утішаюся тільки тим, що той голос.. натрапить на кого такого, кому ще **вуха не позаростали**, а тільки мало людського слова чули, то й не привикли до нього* (Леся Українка).

823. **НА ВЛА́СНІ (свої́) ВУ́ХА,** *зі сл.* ч у́ т и. Безпосередньо, особисто; сам. *Мар'яна **на власні вуха** чула, як Остап запевняв бригадира: ні одна зернина не впаде в мене!* (К. Гордієнко); *— А дядько Михей збирається висувати себе на голову колгоспу.— Ти що? — Слово честі, чув **на свої вуха*** (М. Зарудний). **ВЛА́СНИМИ (свої́ми) ВУ́ХАМИ.** *— Що не може бути? На власні очі бачив, **своїми вухами** чув, не позакладало ж мені!* (М. Стельмах).

824. **НІ ВУ́ХА НІ РИ́ЛА,** *зі сл.* р о з у м і́ т и, т я́ м и т и *і под., із запереч., грубо.* Зовсім нічого. *— Я **ні вуха ні рила** не тямлю в будівництві, а згодився...* (Іван Ле). **НІ РИ́ЛА НІ ВУ́ХА.** *Не зна* [Пилип] *мови, як то кажуть, **Ні рила, ні вуха*** (П. Глазовий).

825. **ПО́ВНІ ВУ́ХА,** *перев. зі сл.* н а г о в о р и́ т и, н а г о м о н і́ т и *і под.* Дуже багато, понад міру. ***Повні вуха** маю того дивного гомону поля, того шелесту шовку, того безупинного, як текуча вода, пересипання зерна* (М. Коцюбинський); *— Один з них* [злодіїв] *приходив удень і попереджував: дивіться, бо хотять ваші коні вкрасти.. Ви вже бережіться, я вам добра хочу.— Вони однакові! — сказала сусідка, що в bereті. Все нам про щастя кричать: **повні вуха*** (В. Барка); *— Наговорили ми тоді **повні вуха**, батько забив баки, а ти все мовчав* (М. Чабанівський).

826. **ПО [СА́МІ] ВУ́ХА. 1.** Дуже сильно, надзвичайно. *Всі знали, що майор Кортунов **по вуха** закоханий у довгоногу степовичку і сам влаштував її на роботу* (М. Зарудний); *— Галина зітхнула. Я знав, що вона **по вуха** закохана в Семена Михайловича* (Ю. Збанацький).
2. *чого.* Дуже багато. *А роботи **по самі вуха**: треба обід готувати та видавати, посуду мити,.. прати, хліб пекти...* (М. Коцюбинський); *Вже зі злості говорив дехто, що він картяр і довгів* [боргів] *має **по вуха*** (О. Маковей); *Під час тимчасової окупації міста обоє* [учитель з дружиною] *зазнали лиха, набралися горя **по вуха*** (Ю. Яновський).
3. Повністю, зовсім. [Захарко:] *Іншу людину хоч **по вуха** засип розкошами, а вона таки белькоче: "Мало, мало!.."* (М. Кропивницький); *— Фтеропонт коня за поводи тримав. І він, і кінь заболочені були **по вуха*** (Б. Лепкий); *Забрьохувався* [втікач] *в росі **по самі вуха** ранками і був мокрий як хлющ, але не зупинявся* (І. Багряний). **ПО СА-МІ́СІНЬКІ ВУ́ХА.** *Був призначений день, коли я мав захищати кандидатську, замовлені в ресторані кілька столів для бенкету (заліз у борги **по самісінькі вуха**)* (А. Дімаров).

827. **САМІ́ ВУ́ХА ТА ЗУ́БИ.** Дуже худий. *Я не вважав себе за хворого, хіба що був худий — **"самі вуха та зуби"*** (П. Панч).

828. **ЯК ВЛА́СНІ (свої́) ВУ́ХА,** *зі сл.* п о б а́ ч и т и, б а́ ч и т и *і под., ірон.* Уживається як категоричне заперечення змісту зазначених слів; зовсім не (побачити, бачити). *Смикнуло ж тебе за язик... Дядько, було, вже зовсім відписав нам свою левадку, а після цього побачиш ти її, **як власні вуха*** (П. Панч).

ВУХАМИ

829. **ОБОМА́ ВУ́ХАМИ,** *зі сл.* с л у́ х а т и. Уважно, намагаючись нічого не пропустити. *Запанувала мертва тиша. Глядачі **обома вухами** слухали, як співає С. Крушельницька. Хіба що іноді хтось стримано, в кулак прокашляється* (З журналу).

ВУХО

830. **НА ВУ́ХО,** *зі сл.* г о в о р и́ т и, с к а з а́ т и *і под.* Тихо, таємно, щоб ніхто не чув. *— У вас удався* [синок], *— додала йому **на вухо*** (Панас Мирний); *Якось найближчий сусід Йоньки, Павло Гречаний, сказав йому **на вухо**: "Ти, Йонько, хлопчиська не карай і сам не печись"* (Григорій Тютюнник).

831. **ТОНКЕ́ ВУ́ХО** *у кого.* Хтось має добрий слух (перев. музичний). *Василько міг легко і точно вести мелодію за скрипалем, бо в нього було **тонке вухо** і винятковa інтуїція* (З журналу).

832. **ТУГЕ́ ВУ́ХО** *у кого.* Хтось має поганий слух (перев. музичний). *У нього було дуже **туге вухо**, зате терпіння хоч одсипай...* (Збірник про М. Кропивницького).

ВУХОМ

833. **ОДНИ́М ВУ́ХОМ,** *зі сл.* ч у́ т и, с л у́ х а т и *і под.* Неуважно, уривками, сприймаючи несерйозно. *Він* [Леон] *хотів би, щоб у шановного пана Завадки було стільки удач у житті, скільки на цьому верстаті відбито святих миколаїв і варвар. Йосиф Завадка слухає цю балаканину тільки **одним вухом*** (Ірина Вільде); // Користуючись

нагодою; принагідно, побіжно. — *Там і миша не пролізе,— прохрипів полковник Уолш, потягуючи коньяк і прислухаючись* ***одним вухом*** *до розмов* (О. Гончар); *Крізь людський гамір час від часу проривається бадьорий голос інженера.. Христя ловить* ***одним вухом*** *той голос і все ще намагається розгадати незвичайну загадку: що сталося з дядьком?* (М. Ю. Тарновський).

ВХОДИ

834. **[ВСІ] ВХО́ДИ (хо́ди́) І ВИ́ХОДИ,** *зі сл.* з н а́ т и, в і д о́ м і *і под.* Найменші дрібниці, деталі, таємниці чого-небудь (перев. життя, обставин, ситуацій, поведінки тощо). — *Гляди лиш, щоб на бантині не завис!..— Чого?.. Та я там* ***усі входи й виходи*** *знаю,— одмовля той* (Панас Мирний); — *Переб'єшся, перебудеш, а далі — в технікум, на заочний,— заспокоював її бригадир.—* ***Всі ходи і виходи*** *мені відомі, допоможу* (О. Гончар); *Перелетнувся він* [Еней] *на Січ. І плавав цілими роками Отут разом із козаками,* ***Всі ходи й виходи*** *тут знав* (С. Воскрекасенко). **ВИ́ХОДИ І ВХО́ДИ.** *Добре знаючи взаємини між придворним чиновництвом, всі* ***виходи і входи****, примхи й повадки вельмож, Василь Степанович надоумив Головатого, звідки треба починати і як діяти, щоб успішно виконати свою місію* (С. Добровольський).

ВХОДИТИ

835. **ВХО́ДИТИ / ВВІЙТИ́ В ДОВІ́Р'Я** *до кого, в чиє.* Домагатися прихильності, доброго ставлення до себе. *Яремченко поцікавився, як Біляєв зумів* ***увійти в довір'я*** *переяславських верховодів* (Д. Бедзик).

836. **ВХО́ДИТИ / ВВІЙТИ́ В КУРС** *чого.* Знайомитися з чим-небудь; набувати навиків у чомусь. *Перші тижні та місяці Надійка* ***входила в курс*** *виробництва* (В. Козаченко).

837. **ВХО́ДИТИ / ВВІЙТИ́ В ЛІТА́.** Ставати дорослим; виростати. *Отак я ріс і* ***увійшов у літа*** (Марко Вовчок).

838. **ВХО́ДИТИ / ВВІЙТИ́ В ПЛОТЬ І [В] КРОВ,** *книжн.* **1.** *кого, чого.* Ставати невід'ємною складовою частиною, основною особливістю, рисою чи властивістю кого-, чого-небудь. *Ідея еволюції матерії, що* ***увійшла вже в плоть і кров*** *усього сучасного природознавства, найбільшого значення набула в біології* (Вибр. праці М. Г. Холодного). **УВІЙТИ́ В КРОВ І ПЛОТЬ.** *Нерозривна єдність літератури російської і української проявляється, цілком зрозуміло, не лише в деклараціях. Вона стала традицією,* ***увійшла в кров і плоть*** *наших письменників* (С. Крижанівський).
2. *перев.* **вхо́дити / ввійти́ в кров** *кому і без додатка.* Ставати звичним або необхідним для кого-небудь. *Вони всі вже були добре обстріляні, і солдатські суворі звичаї* ***входили*** *їм* ***у кров*** (О. Гончар); *Це приятелювання не припинялося з давніх-давен і справді було безкорисливим,* ***увійшло в кров****, і друзі рідними поробилися* (Іван Ле).

839. **ВХО́ДИТИ / ВВІЙТИ́ В РОЛЬ. 1.** Призвичаюватися до своїх нових обов'язків, до нового становища. *Дзвінки, гарчання рейок, брязкіт заліза й гамір людей не давали Ісен-Джанові* ***ввійти в роль*** (Іван Ле).
2. Захоплюватися виконанням чого-небудь. — *Ви залишили її* [зенітку] *в занедбаному стані, а самі пішли ляси точити. Ось бачите — іржа! — Єсть іржа Та боцманові Смолі цього не досить. Він потроху розпалюється,* ***входить в роль*** (Д. Ткач).
3. Правдиво, природно грати кого-небудь, перевтілюватися в когось. *Актор дуже швидко* ***входив у свою роль*** (З усн. мови).

840. **ВХО́ДИТИ / ВВІЙТИ́ В [СВОЮ́] КО́ЛІЮ.** Повертатися до свого нормального стану, ходу, перебігу і т. ін. *Проходили повз* [містечко].. *білі, червоні, махновці, петлюрівці... Виліплювали накази, оповіщали мобілізації, конфіскації, реквізиції... А потім знову все* ***входило в колію*** (В. Еллан-Блакитний); — *Тихе й просте життя сільського священика* ***ввійшло в свою колію*** (М. Старицький); *Все, здавалося,* ***увійшло в звичайну колію****, так ніби нічого й не сталося* (В. Козаченко). **ВВІЙТИ́ В БЕРЕГИ́.** *Скільки ще куль із-за рогу просвистить, поки все* ***ввійде в береги*** *і життя потече, як широка течія Дніпрова* (О. Гончар).

841. **ВХО́ДИТИ / ВВІЙТИ́ В СМАК.** Починати відчувати задоволення від чого-небудь, виявляти дедалі більший інтерес до чогось. *Дедалі в* ***смак ввіходив*** [Бертольд] *І потроху в себе в графстві Інші звичаї заводив* (Леся Українка).

842. **ВХО́ДИТИ / ВВІЙТИ́ В СТАНО́ВИЩЕ** *чиє.* Розуміючи причини, обставини, поведінку кого-небудь, ставитися до нього з увагою, співчуттям. *Уміння* ***входити в становище*** *іншого народу нашої Батьківщини і розуміти його — ось про що весь час треба пам'ятати* (З журналу).

843. **ВХО́ДИТИ / ВВІЙТИ́ В ФО́РМУ.** Набувати такого стану, в якому повністю можна виявити свої сили, здібності, уміння. *Тільки прибадьорився старий,* ***ввійшов у форму*** — *і раптом така смерть* (І. Драч).

844. **ВХО́ДИТИ (прихо́дити) / ВВІЙТИ́ (прийти́) В НО́РМУ.** Ставати звичайним, відповідним до загальноприйнятих правил, установлених вимог і т. ін. *Скінчилася громадянська війна. Життя поступово* ***входило в норму*** (Г. Григор'єв); // Набувати нормального вигляду, стану. *У гірських переходах він був помітно схуд, а тепер знову* ***ввійшов у норму****, навіть ніби ще більше роздався в плечах* (О. Гончар); *Я було почала*

приходити трохи в норму, та сталася пригода: заболів зуб (Леся Українка).

ВХОПИТИ

845. **ВХОПИ́ТИ В ОБИ́ДВІ ЖМЕ́НІ,** *ірон.* Нічого не дістати. [Кіндрат Антонович:] *А я, здуру, шелесть за рушниками. І вхопив приданого, в **обидві жмені вхопив!..*** (М. Кропивницький).

846. **ВХОПИ́ТИ (впіймáти, взя́ти** *і т. ін.*) **БО́ГА ЗА БО́РОДУ.** Досягти чогось особливого, незвичайного, вимріяного. — *Виліпила з пластиліну дві якихось фігурки і думає, ніби вже **Бога за бороду вхопила*** (В. Нестайко); *Що він* [Румянцев], ***Бога за бороду впіймав,** що всі на будові говорять, що треба працювати по-румянцевському?* (Остап Вишня); *І вирішив я, необачний, тоді, Що **Бога за бороду взяв*** (Б. Олійник); — *Кузьма тепер дотягне з хлібом до молоденької картоплі, нарешті, теж, здається, **спіймає Бога за бороду:** матиме певний заробіток* (М. Стельмах); — *Ще й радіє, наче **Бога за бороду піймав,**— докірливо похитала головою* (М. Стельмах). **ВХОПИ́ТИ ЩА́СТЯ ЗА БО́РОДУ.** *Як же ж це так? Виходить, що Казик **вхопить** колись **щастя за бороду** тому, що в нього будуть гроші? А що мають робити такі, як я?* (Ірина Вільде).

847. **ВХОПИ́ТИ (дістáти) ЛЯЩА́ (ля́паса, мордáса, помордáса).** Бути битим, зазнати удару (перев. в обличчя). *Бригадир пробував, правда, через деякий час знов підкотитись, **ляща вхопив,** та на тому й кінчилася їхня любов* (О. Гончар); *Писар несамовито крикнув: — Пішла вон з двору! Пішла геть, а то **помордаса вхопиш!*** (І. Нечуй-Левицький); — *Нехай його дідько візьме!* — *буркнув.. той* [ріпник], *що **дістав** невинно **ляпаса*** (І. Франко); *Один з жандармів хотів було висмикнути матросові з рук ляльку, але **дістав** такого **мордаса,** що відлетів на кілька кроків* (Олесь Досвітній). **ОДЕ́РЖАТИ ЛЯЩА́.** *У душі моїй занило, защеміло, наче я тільки що **одержав ляща** по потилиці* (М. Чабанівський).

848. **ВХОПИ́ТИ ЗА СЕ́РЦЕ (за ду́шу)** *кого.* **1.** *перев. чиє (чию).* Глибоко зворушити, вразити, схвилювати кого-небудь. — *Поскочив він до неї; а од неї так сяє, що й приступить не можна. Забув князь і про свою челядь, і про те, що заблудив у пущі: **вхопила** його **за серце** тая чудовная краса* (П. Куліш); *У старого пана, що сидів при столі, підперши сиву голову, бризнули з очей сльози, густі, грубі, як горох, і закапали на стіл. Візника **вхопили** вони **за серце*** (І. Франко); *Вирішив написати .. оповідання, щоб **вхопило за** вчительське **серце*** (С. Васильченко); ***За душу** прямо **вхопило...** Ну й видавило важку сльозу...* (В. Козаченко).
2. Повністю заволодіти ким-небудь (про почуття). *І така мене досада **за серце вхопила*** (Панас Мирний); *Він навіть зупинився на хвилинку, тільки на хвилинку. Скажена лютість **вхопила** його **за серце*** (М. Коцюбинський).

849. **ВХОПИ́ТИ (захопи́ти) ШИ́ЛОМ** (*рідше* **на ши́ло) ПА́ТОКИ (ме́ду).** Зазнати невдачі. — *А братчики тоді: "А що, ледащице! **Ухопив шилом патоки?** Бери лишень коряк та випий з нами"* (П. Куліш); — *Поїдемо, хлопці, далі,— сказав* [Клименко] *козакам.— **Вхопили шилом патоки** у Ніжині, спробуємо облизня піймати в Путивлі* (В. Кулаковський); *Люди бачили, як лютував управитель, і проводжали його злісно усміхненими обличчями.— І в Медведівці **вхопив на шило патоки!*** (М. Стельмах); — *Та що, Велесичу,— озвався тихо князь Святослав,— **вхопили шилом меду?*** (Василь Шевчук); [Чирняк:] *Чекайте, **захопите** ви ще .. **шилом патоки.** Будете згадувати майстра Чирняка, та пізно буде!* (І. Франко).

850. **ВХОПИ́ТИ НА ЗУ́БИ (на зу́ба, на зу́бки),** *розм.* Обирати кого-небудь об'єктом розмов, пересудів та дошкульного глузування. — *Та все ж забули, що в Ковалівці тепер Заруба сидить. Він же як **ухопить на зуба,** то й до нових віників пам'ятатимеш* (В. Кучер); [Надежда (*сміється*):] *Ходімте, доки у мене є зайвий час та нікого нема в хаті, я вам прокажу азбуку, і ви побачите, як швидко у нас піде грамота* [Прохор:] *Та я той... Ну, а як дізнаються та **вхоплять на зубки?** Знаєш, який у нас народ!..* (М. Кропивницький). **ВХОПИ́ТИ НА КУ́ТНІ.** [Любка:] *Він її очима пече, а вона аж міниться в лиці, та все, сердешна, молиться та навколішки припада!* [Хведоска:] *Вже **вхопили на кутні?*** (М. Кропивницький).

851. **ВХОПИ́ТИ (схопи́ти) / БРА́ТИ (хапáти) ЗА БА́РКИ** *кого.* **1.** Загрожуючи бійкою, примусити кого-небудь зробити щось, виконати свою волю (перев. під час сварки, суперечки). *Кинувся* [Улас] *на Івана, неначе звір, одним скоком і **вхопив** його **за барки*** (І. Нечуй-Левицький); — *Він приїхав кіньми, а я не пускаю на виноградник... Кажу: батька рідного не пущу... А він **вхопив** мене **за барки*** (М. Коцюбинський); *Бачачи, що я молодого **за барки беру,** що молодий не знає, як від мене боронитися, наспіли парубки, родичі молодого* (Є. Гуцало).
2. Рішуче домогтися чогось від кого-небудь. *Стоколос* [бурильник] ***брав за барки** компресорщиків, примушував їх ремонтувати труби* (Ю. Яновський).

852. **ВХОПИ́ТИ ТИ́ПЦЮ,** *заст.* Натрапити на потрібний шлях, на потрібну дорогу. *Як погнався за їм* [злодієм], *то зразу попав на слід і*

гнався до переправи, а далі не ***вхопив типцю*** *й через те не догнав* (Сл. Б. Грінченка).

853. **ЯК (мов, неначе** *і т. ін.*) **ВОГНЮ ВХОПИТИ,** *зі сл.* прийти, приїхати, *ірон.* На дуже короткий час. *Та посидьте ще! Приїхали —* ***неначе огню вхопили*** *чи позичили* (І. Нечуй-Левицький).

854. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **ШИЛОМ ЮШКИ ВХОПИТИ.** Дуже мало. — *Та піді мною аж жижки затремтіли, коли я побачив, як всі читають цей Маніфест про війну, а радості* ***мов шилом юшки вхопили*** (Переклад С. Масляка).

ВХОПИТИСЯ

855. **[АЖ] ВХОПИТИСЯ / БРАТИСЯ ЗА ЖИВІТ (за боки, в боки).** Дуже сміятися, реготати. — *Та й поганий анекдот, коли ти сам* ***за живіт вхопився*** (О. Донченко); — *Ой, не можу! —* ***вхопився за боки*** *шофер і вибухнув щирим, заразливим сміхом* (Ю. Смолич); — *А вражий запорожець* ***аж за боки береться,*** *регочучи* (П. Куліш); *Оце ось виступав він у клубі перед молоддю на .. вечорі, так вірите, всі* ***аж за боки бралися*** (З газети); — *Гукнув я конторських, а вони вже .. аж заливаються* [біля стінгазети] *капосні та* ***в боки беруться*** (В. Кучер).

856. **ВХОПИТИСЯ ЗА СЛОВО (за слова).** Не гаячись, скористатися чиєюсь думкою, ідеєю, натяком тощо як приводом до чого-небудь. — *Сяде, безпремінно сяде! — ..* ***вхопився за слово*** *Максим.— Он і кватирка у вас прочинена. А коли протяг у хаті, коровай неодмінно зісподу буде глевкий!* (Ю. Смолич); — *Хороший килим, гарний. Кульжан, дочка моя, ткала..— Треба подумати про її щастя,—* ***вхопився*** *Бутаков* ***за ці слова,*** *які давали змогу повертати розмову в потрібному напрямку* (З. Тулуб); — *А до прикладу кажучи, що то за сума? —* ***ухопились за слова*** *майстри — Сума незначна* (Ю. Збанацький).

857. **ВХОПИТИСЯ НА ПОЯСКИ.** Почати боротися. *Сміх покотив гуртком "політиків", а Бриль з Боженком* ***вхопилися "на пояски"*** *і почали валити один одного з ніг* (Ю. Смолич).

ВЦІЛЯТИ

858. **ВЦІЛЯТИ / ВЦІЛИТИ В [САМЕ] СЕРЦЕ** *кому.* Боляче вражати кого-небудь, зачіпаючи те, що його хвилює. *Удова засміялась: "Що се ти?.. Чи козака боїшся?" Так мені сим і* ***вцілила в серце*** (Ганна Барвінок).

ВЧЕПИТИСЯ

859. **ВЧЕПИТИСЯ В ГОРЛЯНКУ** *кому, грубо.* Вступити з ким-небудь у гостру полеміку, сварку, непримиренний конфлікт, настирливо домагаючись чогось. *На першій же сходці, згуртувавши фронтовиків, місцевим багачам* ***в горлянку вчепився*** [Шляховий]: — *Гади, установчих зборів ждете, щоб землі нам не дати?!* (О. Гончар).

860. **ВЧЕПИТИСЯ [РУКАМИ Й] ЗУБАМИ** *за що, в що.* Міцно триматися чого-небудь, не відступати від чого-небудь або тримати щось. *Він не* ***вчепився руками й зубами,*** *як інші дукачі, в орну землю, а заглибився в темні ліси, кладучи їх під гостру сокиру* (М. Стельмах); *Славка наступала батькові на горло — кинь торгівлю. Сава* ***зубами вчепився*** *за свою скриньку — не лишу!* (С. Чорнобривець).

ВЧИТИСЯ

861. **ВЧИТИСЯ РОЗУМУ (уму-розуму).** Набувати досвіду, уміння, знань. — *Чоловік на те й родився, щоб весь вік, скільки живе,* ***розуму вчитися*** (Григорій Тютюнник).

ВЧУВАТИ

862. **ВЧУВАТИ / ВЧУТИ СЕРЦЕМ.** Здогадуватися про щось підсвідомо, інтуїтивно. *Серце моє поривалось з ним* [генієм] *линуть. Він же поглянув журливо на мене і* ***серцем я вчула,*** *Що у небесні простори не сила моя полинути...* (Леся Українка).

ВШАНУВАТИ

863. **ВШАНУВАТИ / ВШАНОВУВАТИ ПАМ'ЯТЬ.** Згадати покійного з повагою. *Правда, у польських істориків і публіцистів трудно знайти спогад про сього українця-полонофіла* [Потебню], *але великорус Герцен* ***вшанував його пам'ять*** *щирим і гарячим словом в своїх звісних мемуарах "Былое и думы"* (Леся Українка).

В'ЮН

864. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **В'ЮН [ПОСОЛЕНИЙ (в ополонці, на сковороді)]. 1.** *зі сл.* вертітися, крутитися. Дуже швидко, прудко. *Віницусиха,* ***як в'юн,*** *так і крутиться біля Марії, щоб вивідати, де ми лісу на хату взяли* (І. Муратов); *Архітектурний юнак вертівся* ***мов посолений в'юн*** (П. Загребельний); *Хлопчик крутився* ***як в'юн на сковороді,*** *вигадуючи, що збрехати* (Ю. Мокрієв).

2. *зі сл.* верткий. Дуже, надзвичайно. — *Але й це правда, що Прокіп у колгоспі — господар, і коні в нас гладкі та верткі всі* ***як в'юни*** (П. Козланюк).

В'ЯЖЕ

865. **ЛИКА (лик) НЕ В'ЯЖЕ.** Неспроможний нормально, зрозуміло говорити (про п'яного). [Сестра Мархва:] *Гляньте, що завів п'яний Гарасим. Нализався, що й* ***лик не в'яже,*** *та й заставив сліпця перед храмом Божим пісень співати* (Панас Мирний).

В'ЯЖИ

866. **ХОЧ СОБА́К В'ЯЖИ́,** *зі словоспол.* так, що. Уживається для підсилення дії; дуже. — *Від хуртовини поховалися, та вже там* [на печі] *і сидимо. А дітям і сподобалося.. Бо хату так вистудило, що* ***хоч собак в'яжи*** (В. Речмедін).

В'ЯЗАТИ

867. **В'ЯЗА́ТИ РУ́КИ** *кому.* Перешкоджати, не давати можливості бути вільним. *А є причина, що гніздо комуністів казиться, кленучи Америку: через неї не можна дротом колючим світові* ***руки в'язати*** (В. Барка).

Г

ГАДКИ

1. **АНІ́ (ні) ГА́ДКИ [СОБІ́ (ані́ ду́мки)].** 1. Хто-небудь нечутливий, байдужий до всього. *Її наб'ють, а вона* ***ні гадки!*** (Панас Мирний); *Бачите, бачите, сусідо? Сидить собі і* ***ні гадки, ані думки.*** *Йому байдуже, що, може, і хату спалять, і хазяйство пограбують, і старцями по світу пустять* (Григорій Тютюнник); // *кому.* Байдуже. *Почав* [горобчик] *знов гуляти веселенько.* ***Ні гадки йому*** (Леся Українка).
2. Зовсім не турбуватися про кого-, що-небудь, не згадувати кого-, що-небудь. *Жде вже Ринця три неділі, ходить, сердиться, кричить,—* ***ані гадки*** *про весілля, Мирко чує все й мовчить* (О. Маковей); *Їм* [панам] *що? — четвертий каже.— Вони собі повбирались в управу, лущитимуть з нас грошики та й* ***ані гадки*** (Панас Мирний); *Усе, коли б собі та собі, а про сиріт та безталанних* ***ні гадки!*** (Панас Мирний).
3. Ні про що не думати. *П'яний заснув серед улиці, вид устромивши в болото, І —* ***ані гадки:*** *хропе, мов на м'яких подушках* (В. Самійленко); *Аниця* ***ні гадки собі,*** *йде та розповідає за пшеницю* (Л. Мартович).

ГАДЮКА

2. **ГАДЮ́КА (га́дина) ССЕ КО́ЛО СЕ́РЦЯ** *у кого.* Хто-небудь постійно переживає, непокоїться, мучиться у зв'язку з чимсь. ***Гадюка ссе коло серця у матері*** *— не спить, переживає вона за сина* (З газети).

3. **ПІДКОЛО́ДНА (потайна́) ГАДЮ́КА (га́дина); ПІДКОЛО́ДНИЙ (потайни́й) ГАД,** *лайл.* Підступна, зловмисна людина. — *Хіба ж ти людина! Кидався до неї з кулаками. А вона тільки плечем поведе, сміється,* ***гадюка підколодна*** (Н. Рибак); *Іду я — і дихати мені важко.., і вогонь пече мені в грудях, наскрізь пропікає. Чекай-но, знайду я тебе, знайду,* ***потайна гадюко*** (С. Журахович); — *Сам де ошивався? По тилах, по базах?* ***Гад ти підколодний,*** *ще знайдеться на тебе управа!* (Є. Гуцало).

ГАЗЕТА

4. **У́СНА (ходя́ча) ГАЗЕ́ТА.** 1. Новини і чутки, які передаються з уст в уста. *Випадків вимордування арендарів* [орендарів] *із усіми* [усіма] *їх родинами було багато .. І мужики знали про них з* ***усної газети*** (І. Франко).
2. *ірон.* Той, хто поширює різні чутки, новини. *Про політичні події вони дізнавались від* ***"ходячої газети"*** *— їхнього сусіди* (З газети).

ГАЗОМ

5. **ПІД ГА́ЗОМ,** *ірон.* У нетверезому стані. *З машини вивалила весела компанія. Усі голосно говорили, не звертаючи уваги на перехожих. Видно було, що всі* ***під газом*** (З усн. мови). **ПІД ГАЗКО́М.** — *Де ж це він ходить?.. Десь, може, до компанії пристав ..— А що? Потім схаменеться, прибіжить під хмельком,* ***під газком*** (Є. Гуцало).

ГАЗУ

6. **НА ГАЗУ́.** Їхати або бути готовим їхати (машиною). *Васьков .. аж до азарту веселий висунувся з кабіни.— Зубченко! Одчиняй ворота, роззява! Не бачиш — Васьков* ***на газу!*** (Л. Первомайський).

7. **НА ПО́ВНОМУ (на по́внім) ГАЗУ́ (га́зі),** *зі сл.* ї́хати, підво́зити *і под.* З великою швидкістю. *Шофер .. дав право руля і* ***на повному газі*** *підвів машину просто під вхід до замка* [замку] (Л. Первомайський); *Машина летіла* ***на повнім газі,*** *круто обминаючи глибокі вирви від бомб і снарядів* (В. Кучер); // З найбільшою кількістю обертів (про мотор). *Мотори* [літака] *ревуть* ***на повному газу*** (М. Бажан).

ГАЙ

8. **АЖ ГАЙ ГУДЕ́ (шуми́ть).** Уживається для вираження підсилення якоїсь дії. *Робить,* ***аж гай гуде*** (Укр.. присл..); — *Їздять з твоїми перепустками дніпродзержинці,* ***аж гай гуде.*** *І ніде їх*

не затримують (А. Хижняк); *Андрій Сагайдак тобі привіт переказував,— вихопилось само собою.— Майструє плоскорізи,* ***аж гай шумить*** (І. Григурко).

ГАЙКА

9. **СЛАБКА́ (слаба́) ГА́ЙКА** *у кого і без додатка.* Нездатний, неспроможний виконувати якусь роботу, завдання і т. ін. — *Не кепкуй, Юрку, з обушка. Обушок своє діло зробив... Та ще подекуди й робить... Тільки ви, молодь, щодо обушка —* ***слабка гайка*** (Остап Вишня).

ГАКОМ

10. **З ГА́КОМ.** З невеликим перевищенням (при визначенні приблизної величини, кількості тощо). *Біжать літа... Йому вже тридцять* ***з гаком*** (Василь Шевчук); *Покручена древесним паралічем сосонка, якій можна було на око дати тридцять* ***з гаком*** *років* (Ю. Збанацький); *Від автостради до Вишневого, де жили друзі-меліоратори, було справді п'ятнадцать кілометрів та ще й* ***з гаком*** (Л. Дмитерко); *За якийсь місяць* ***з гаком*** *він і справді поправився, молоде обличчя округлилось, карі очі заясніли* (С. Добровольський).

ГАЛАЙ-БАЛАЙ

11. **НА ГАЛА́Й-[НА-]БАЛА́Й; НА ГАЛА́Й, НА БАЛА́Й.** Як-небудь, недбало, необдумано, абияк. *В дуелях класик і педант, Методі вірний був Зарецький і дозволяв людину в Рай Послать не* ***на галай-балай,*** *А як велить закон мистецький* (Переклад М. Рильського); *Селяни не вміють робити щось* ***на галай-балай*** (У. Самчук); — *Мені здається, що к весіллю доведеться довгенько поготуватись: знаєте... я не думаю вінчати своєї дочки* ***на галай-на-балай*** (І. Нечуй-Левицький); — *Таку справу, як ти задумав, та не можна робити так* ***на галай, на балай*** (Л. Мартович).

ГАМАНЕЦЬ

12. **НАБИ́ТИЙ (по́вний) ГАМАНЕ́ЦЬ.**
1. Багато грошей. *Й поміж людей ще водяться людці, Яких ми звем зневажливо "жуками". Їх ідеал —* ***набиті гаманці*** (Л. Дмитерко); *Був на селі козак Кирило Яловець, Щасливий, дякуючи долі: Хазяйство добре мав і* ***повний гаманець*** *— Всього було доволі* (Л. Глібов).
2. *у кого.* Хто-небудь має багато грошей. *Він багатий! У нього* ***повний гаманець*** (З газети).

13. **ПУСТИ́Й (поро́жній) ГАМАНЕ́ЦЬ.**
1. Мало грошей. *Не можу купувати дорогі речі —* ***пустий гаманець*** (З журналу).
2. *у кого.* Хто-небудь не має грошей. *У її батька хазяйство бідне і* ***пустий гаманець*** (З газети).

ГАМУЗ

14. **НА ГА́МУЗ.** **1.** *зі сл.* трощи́ти, товкти́ *і под.* На дрібні шматочки. *Строщити на дрізки,* ***на гамуз*** (М. Номис); — *І так люто бито* [злодія], *що всього* ***на гамуз*** *потрощено, з людського тіла зроблено страшну купу кісток, м'яса й крові* (Б. Грінченко); *Що я знайшов там* [на Запоріжжі]*? Хижу голоту, що не розбирає правого од винуватого, все* ***на гамуз*** *товче, на шмаття батує* (Панас Мирний).
2. *зі сл.* побити. Дуже, сильно. — *Гляди, Марійко! .. Не розгуби ягнят, як учора, бо* ***на гамуз*** *поб'ю* (М. Коцюбинський).

ГАМУЗОМ

15. **З УСІ́М ГА́МУЗОМ.** Усе підряд, не перебираючи. *А по колоні вже пішов-покотився гомін: — Полотно руйнують! — Залізницю волами розтягують! — Із рейками, із шпалами,* ***з усім гамузом*** *здирають з насипу* (О. Гончар).

16. **УСІ́М ГА́МУЗОМ.** Разом, гуртом, колективно. — *Я так думаю, що далі мовчати не можемо. Треба* ***всім гамузом*** *піти до пана й домагатися, хай віддасть наше* (Ф. Малицький); *Молодь і ще не старі дядьки* [хуторяни] *повалили* ***всім гамузом*** (Григорій Тютюнник).

ГАНЧІРКА

17. **ЯК ВИ́КРУЧЕНА ГАНЧІ́РКА.** Дуже стомлений, знесилений. *Ледве тримаючись на ногах,* ***як викручена ганчірка,*** *Саїд Алі сідав у машину будівельного відділу* (Іван Ле).

ГАНЯТИ

18. **ГАНЯ́ТИ БЛІХ (соба́к),** *зневажл.* Не працювати, нічого не робити; байдикувати. *Проситься силонька наверх, смереки хочеться з коренем вивертати, скали на скали двигати, а тут лежи,* ***бліх ганяй*** (Г. Хоткевич); — *Як? — приглушено перепитала ледь побілілими губами.— Геть чисто нагнав з роботи? — Та кажу ж тобі, що від п'ятнадцятого можу вже* ***собак ганяти*** (Ірина Вільде).

19. **ГАНЯ́ТИ ВІ́ТЕР ПО ВУ́ЛИЦЯХ (по сві́ту).** Проводити час у розвагах; нічого не робити, нічим не займатися. — *Отож зміну відробив та й пішов* ***вітер по вулицях ганяти.*** *Тільки й на умі танці та комфорт* (О. Гончар); *А що можна сказати про волоцюг і пройдисвітів, які* ***ганяють по світу вітер,*** .. *витирають чужі кутки?* (П. Загребельний).

20. **ГАНЯ́ТИ (ганя́тися, полюва́ти** *і т. ін.*) **ЗА ДВОМА́ ЗАЙЦЯ́МИ.** Намагатися одночасно здобути успіх у двох і більше справах; братися за кілька справ одночасно. *Приїхав він саме тоді, коли Друзь ні про що, крім Василя Максимовича,*

не мав права думати. І взагалі він ніколи не вмів ***полювати за двома зайцями*** (Ю. Шовкопляс).

ГАНЯТИСЯ

21. **ГАНЯ́ТИСЯ ЗА ВЧОРА́ШНІМ ДНЕМ.** Без підстав сподіватися повернути те, що вже минуло, чого вже не існує. *Може,.. обминув він свою Комишанку десятою дорогою, і марна річ, як вважає Антон Герасимович, трястися вам сюди,* ***ганятися за вчорашнім днем*** (О. Гончар).

ГАПТУВАТИ

22. **ГАПТУВА́ТИ СТЕ́ЖКУ.** Простувати, прямувати. *Треба ж розпитатись, куди прямувати, яким трахтом* [трактом] ***стежку гаптувати*** (Сл. Б. Грінченка).

ГАРБУЗ

23. **ЯК ВИ́РОСТЕ ГАРБУ́З НА ВЕРБІ́,** *зі сл.* б у́ д е, с т а́ н е, *ірон.* Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного слова; ніколи не (буде, стане). *А я ж думав — серце буде навіки твоє, Одказала дівчинонька: "Ось годі тобі! Тоді буде,* ***як виросте гарбуз на вербі"*** (Л. Глібов).

ГАРМАТА

24. **ЯК ІЗ ДИ́ШЛА ГАРМА́ТА.** Дуже поганий, нікудишній. *Мене ж по тилах протримали всю війну, бо з мене вояка,* ***як із дишла гармата*** (Є. Гуцало).

ГАРМАТИ

25. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **З ГАРМА́ТИ,** *зі сл.* г у к н у́ т и, в и́ г у к н у т и *і под.* Дуже голосно. *Вдарить вал і гукне,* ***мов з гармати,*** *Скрізь по березі гук залунає* (Леся Українка).

ГАРЯЧЕ

26. **НІ ГА́РЯЧЕ НІ ЗИ́МНО** *кому.* Кому-небудь все байдуже, немає зацікавлення в чому-небудь. *Кому* ***"ні гаряче ні зимно"*** *від думки про можливість інших, справедливіших або тяжчих форм життя людськості, той краще б не брався до пера, щоб писати "утопію"* (Леся Українка).

ГАРЯЧИЙ

27. **ГАРЯ́ЧИЙ НА РУ́КУ.** Сповнений завзяття, енергії; запальний. *А що вже Ясень* ***гарячий на руку*** *— іншого й не знайдеш такого. На все піде, "правдолюб", справжнісінький тобі Дон Кіхот* (Ю. Бедзик).

28. **ГАРЯ́ЧИЙ СЕ́РЦЕМ.** Запальний, пристрасний. ***Гарячий серцем,*** *світлий головою, простий лицем, з усмішкою ясною, він* [О. Бойченко] *і тепер стоїть переді мною, немов живий, такий, як був тоді* (І. Гончаренко).

ГАРЯЧКИ

29. **ЯК (мов, нена́че** *і т. ін.*) **З [БІ́ЛОЇ] ГАРЯ́ЧКИ,** *зі сл.* г о в о р и́ т и, м о л о́ т и, б е л ь к о т і т и *і под.* Не зовсім осмислено, не обдумано, згарячу. — *Усе пропало, усе —* ***мов з гарячки*** *говорив* [Євдоким Юренко] *сусідам.— То треба скоріше виїжджати* (М. Стельмах); *Меле язиком,* ***неначе з гарячки*** (Укр.. присл..); // Не зовсім осмислений, обдуманий; беззмістовний. — *І не слухайте його, пришелепкуватого! Що він тямить? Меле таке,* ***як з білої гарячки!*** *— затарабанила Олена* (М. Стельмах).

ГАТИ

30. **ХОЧ ГРЕ́БЛЮ (гать) ГАТИ́.** Дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь. — *Чому не йдеш заміж, Олесю? — питає стара тітка.— Женихів у тебе, хвалить Бога, як цвіту в городі,* ***хоч греблю гати*** (Марко Вовчок); — *А гриби у вас є? —* ***Хоч греблю гати,*** *коли знаєш місце* (М. Стельмах); *Тепер дівчат,* ***хоть гать гати*** (І. Котляревський).

ГАТИТИ

31. **ТІ́ЛЬКИ (мо́жна) ГРЕ́БЛЮ ГАТИ́ТИ** *ким, чим.* Малопридатний чи зовсім непридатний до чого-небудь. *Дружина провела його глузливим поглядом і крикнула: — Ініціатор.* ***Греблю тільки*** *такими* ***гатити!*** (П. Панч).

ГАТЯТЬ

32. **ГРЕ́БЛЮ НЕ ГА́ТЯТЬ** *ким, чим, яким.* Треба дорожити, цінувати. — *Оксана в госпіталь перейшла,— щиро сказав лікар.— Давно пора. Такими, як вона,* ***греблю не гатять*** (В. Кучер).

ГВИНТИКА

33. **ДО ОСТА́ННЬОГО ГВИ́НТИКА.** Повністю, до кінця. *Випущений 1918 року "шевроле" крім того, що є оригіналом* ***до останнього гвинтика,*** *ще й на ходу — їздить, та ще й як* (З газети).

ГЕНІЙ

34. **ДО́БРИЙ ГЕ́НІЙ** *чий, кого, чого, книжн.* Людина, яка благотворно впливає на кого-небудь, приносить користь комусь. *Як* ***добрий геній,*** *Ганя здержувала шкодливий* [шкідливий] *вплив Хоцінського* (І. Нечуй-Левицький); [Ірина:] *Спасибі вам .. Ви* ***добрий геній*** *наш!* (Л. Дмитерко); — *Повірте, Ірен... Ви зробились моїм* ***добрим генієм..,*** *якого я нізащо не хочу втратити* (В. Підмогильний); *Із хвилюванням узяли ми до рук перший том вибраних творів Володимира Сосюри,* ***доброго генія*** *молодості наших батьків, нашої молодості* (З газети).

35. **ЗЛИЙ ГЕ́НІЙ** *чий, кого, чого, книжн.* Людина, яка погано впливає на кого-небудь,

приносить шкоду комусь. — *Сам Василь Митрофанович пожалував,— саркастично кинув Рибка і .. додав: — Наш злий геній.., щоб його чорти забрали* (М. Чабанівський).

ГИБЕЛІ

36. **ДО ГИ́БЕЛІ.** Велика кількість, дуже багато. *Птахів усяких добре знав дід Кіндрат. Казав, у лісі птаства та звіроти* ***до гибелі*** (А. Хижняк); *Риба в Пслі любить "балуватись"... Там її* ***до гибелі*** (Остап Вишня).

ГИКНЕТЬСЯ

37. **ХАЙ (неха́й) ЛЕГЕ́НЬКО ГИКНЕ́ТЬСЯ** *кому.* Уживається для вираження добрих побажань особі, яка не є присутньою. — *Ой лихо мені було потім, три дні баба моя Маланка,* ***хай їй легенько гикнеться,*** *— не визнавала мене і до хати не пускала* (Я. Баш).

ГИНУТИ

38. **[ХОЧ] ЖИВЦЕ́М ГИ́НУТИ (помира́ти).** Дуже погано себе почувати або перебувати в надто складних обставинах. [Тиберій:] *Так, нещасні, потомились ..* [Всі:] *Що* ***хоч живцем*** *тут* ***помирати!*** (М. Кропивницький).

ГИЧ

39. **НІ (ані́) ГИЧ.** Зовсім нічого; ніскільки. — *Пан обозний не знайшов там, де сильно сподівався, ані найменшої ознаки будь-якого скарбу,* ***ані гич!*** (О. Ільченко).

ГІРКО

40. **ГІ́РКО НА СЕ́РЦІ (на душі́)** *кому, у кого.* Кому-небудь нестерпно прикро і хочеться плакати, ридати. *Мотрі зробилося так тяжко на душі, так* ***гірко на серці,*** *що вона аж не всиділа .. встала .. та так і залилася сльозами* (Панас Мирний).

ГІРШ

41. **ГІ́РШЕ (гірш) ГІРКО́Ї (пече́ної) РЕ́ДЬКИ (гірчи́ці** *і т. ін***). 1.** *зі сл.* н а б р и́ д н у т и, д о к у́ ч и т и *і под.* Дуже, надзвичайно, великою мірою. *Не тільки зарічанам, а й замостівцям набрид* [Святоха] ***гірше гіркої редьки*** (П. Рєзніков); *Вона обридла йому* ***гірше печеної редьки*** (І. Нечуй-Левицький). **ГІРШ ЗА РЕ́ДЬКУ ГІРКУ́.** *Скінчу вже врешті свою подорож, яка, певно, докучила тобі* ***гірш за редьку гірку*** (М. Коцюбинський).
2. Нестерпний. *Одно здавалося* ***гірше печеної редьки,*** *становилося руба в горлі. Це життя в казармі вонючій* (Панас Мирний); *Ще за Василя Семеновича він було не пропустить виборів, щоб не наговорити, як казали про його, "сім мішків гречаної вовни.." Отже, та вовна була для панів польських* ***гірше гіркої гірчиці*** (Панас Мирний). **ГІ́РШЕ ПОЛИНУ́.** *Така колотнеча була Чіпці* ***гірше полину*** (Панас Мирний).

ГЛАДИТИ

42. **ГЛА́ДИТИ ДОРО́ГУ** *кому.* Пити алкогольні напої за чийсь успіх перед його дорогою, розлукою тощо. — *Уже коли ти й сам* ***гладиш мені дорогу,*** *то будь певен, що я свою кралю перевезу гарненько в Чорну Гору* (П. Куліш).

43. **ГЛА́ДИТИ ЗА ШЕ́РСТЮ** *кого і без додатка.* Не суперечити, догоджати кому-небудь, поблажливо ставитися до когось. — *Утремо ми запорожцям носа, як колись візьме наша, а тепер поки що треба* ***гладити за шерстю*** (П. Куліш).

44. **ГЛА́ДИТИ / ПОГЛА́ДИТИ ПО ГОЛІ́ВЦІ (голові́)** *кого і без додатка.* **1.** Хвалити, заохочувати. *Я помітила, що ти .. почав далеко щедріше розсилати листи, ніж було перше; за се, звісно, тебе варто* ***по голівці погладити*** (Леся Українка).
2. Потурати, залишати без покарання. **ГЛА́ДИТИ ПО ГОЛОВА́Х.** *Батьки, які синів не вчили, А* ***гладили по головах,*** *І тільки знай що їх хвалили, Кипіли в нефті* [нафті], *в казанах* (І. Котляревський).

45. **ГЛА́ДИТИ / ПОГЛА́ДИТИ ПО СПИ́НІ** *кого і без додатка.* Бити, карати кого-небудь. — *От ми й відішлемо його назад, у нас своїх шибеників доволі, хай там* ***погладять*** *його* ***по спині*** (М. Коцюбинський).

46. **ГЛА́ДИТИ (стри́гти) ПРО́ТИ ШЕ́РСТІ** *кого і без додатка.* Не погоджуватися з ким-небудь, перечити комусь. *Це все він* ***стриже проти шерсті*** (Укр.. присл..).

47. **НЕ ГЛА́ДИТИ / НЕ ПОГЛА́ДИТИ ПО ГОЛІ́ВЦІ (по голові́)** *кого і без додатка.* Не потурати кому-небудь, не залишати без покарання, притягати до відповідальності. [Косяк:] *Ні, я заявочку в райком напишу, як комуністи сім'ї руйнують. За це у вас* ***по голівці не гладять*** (М. Зарудний); *За обман суду* ***по голові не погладять,*** *та й хуліганив ти* (А. Хижняк).

ГЛАДЬ

48. **ХОЧ ПРО́ТИ ШЕ́РСТІ ГЛАДЬ [НЕ ВКУ́СИТЬ].** Дуже лагідний, податливий, спокійний. [Микита:] *Розумний парубок* [Семен]! .. *І такий вже тихоня:* ***хоч проти шерсті його гладь, не вкусе*** [не вкусить]! (М. Кропивницький).

ГЛИБИНИ

49. **ДО ГЛИБИНИ́ ДУШІ́ (се́рця),** *зі сл.* в р а́ з и т и, с х в и л ю в а́ т и *і под.* Дуже, надто, надзвичайно. *Доля Тараса Григоровича* [Шевченка] *вразила хазяїв* ***до глибини душі*** (З. Тулуб); *Нема людини в світі, якої не схвилювали б* ***до глибини душі*** *ці листівки* [з фашистської неволі]

(Ю. Яновський); — *А ви говорите!* — *скрикнув бідолаха Василь, уражений до **глибини серця** такою бесідою* (І. Франко).

50. **З ГЛИБИНИ́ ДУШІ́.** Дуже щиро. *Його мимовільне, сповнене болю зізнання, що так зненацька вихопилось **з глибини душі**, болем різонуло й Віталія* (О. Гончар).

ГЛИБИНІ

51. **У ГЛИБИНІ́ ДУШІ́ (се́рця). 1.** Внутрішньо, таємно від інших. ***В глибині душі** він чув, що жінка зробила добре* (М. Коцюбинський); ***В глибині душі** Іван Іванович заздрив Павлюкові — похмурому бійцеві з твердим поглядом спокійних очей* (І. Багмут).
2. Усередині єства. *Далеко не кожний Ваш вірш одізвався .. мені десь аж **в глибині серця*** (Леся Українка). **В ГЛИБИ́НАХ СЕ́РЦЯ.** ***В глибинах серця** свого знаходить Андрій Малишко хвилюючі слова* (М. Рильський).

ГЛУЗД

52. **ГЛУЗД ЗА РО́ЗУМ ЗАВЕРТА́Є (заверну́в)** *у кого і без додатка.* Хто-небудь не може нормально мислити, діяти. — *Чи ви од чаду, чи з похмілля? Чи чорт за душу удряпнув? Чи напились дурного зілля, Чи **глузд за розум завернув?*** (І. Котляревський).

53. **ЗДОРО́ВИЙ ГЛУЗД (ро́зум).** Тверезе розуміння, сприймання чого-небудь; розсудливість. *Було в селі кілька вічних опозиціонерів.., але **здоровий глузд** наказував Аркадієві саме їх не чіпати* (Ірина Вільде); ***Здоровий глузд** підказував йому, що в місті не можна затримуватися ні на годину* (В. Собко); *Всупереч живим фактам, наперекір **здоровому розуму** ці горе-теоретики твердять про "відмирання" народної творчості* (М. Рильський).

ГЛЯДІТИ

54. **ГЛЯДІ́ТИ СВОГО́ НО́СА.** Турбуватися, клопотатися лише про себе, не втручатися в справи інших. *Наблизився* [Віктор] *до Олега:* — *Лучче* [краще] *ти б **глядів свого носа*** (П. Автомонов).

ГЛЯНУТИ

55. **ВІДКРИ́ТО ГЛЯ́НУТИ У ВІ́ЧІ** *кому.* Не соромитися перед ким-небудь за свої вчинки. *Сумніви весь час тривожили, чи саме так треба жити, щоб ти **відкрито** могла **глянути в вічі** і капітанові, і тому безногому .. Мамайчукові* (О. Гончар).

56. **ГЛЯ́НУТИ / ГЛЯДІ́ТИ СТРА́ХОВІ (небезпе́ці) У ВІ́ЧІ.** Не боятися, не лякатися чогось. *Ось, волочачи кайдани, .. проходять люди, забиті, залякані люди й не насмілюються звести очі на Хо, **глянути страхові в вічі*** (М. Коцюбинський); *Почували* [вітробалчани себе] *й кращими, й дужчими та відважнішими, гідними, як і вони* [Муха та Невкипілий], *сміливо, без страху **глянути небезпеці в вічі*** (А. Головко).

57. **ГЛЯ́НУТИ НЕДО́БРИМ О́КОМ** *на кого.* За народними уявленнями, поглядом пошкодити, спричинити нещастя, принести кому-небудь горе, невдачу тощо; зурочити. — *А чого така смутна? А що в тебе на думці? Оце, як води в рот набрала! Може, на тебе хто **недобрим оком глянув?*** (Марко Вовчок).

58. **[І] ВГО́РУ ГЛЯ́НУТИ НІ́КОЛИ (нема́ колú, нема́є ча́су** *і т. ін) кому і без додатка.* Хто-небудь постійно зайнятий якою-небудь роботою, справою, не має вільного часу. *За всю зиму Ілько Сторожук так і не вибрався жодного разу додому, бо такі курси — **вгору ніколи глянути*** (М. Зарудний); *Учасники Великої Вітчизняної війни, які пропустили кілька років* [навчання], — *їм **ніколи і вгору глянути**, у них нема ні дня, ні ночі, треба надолужувати час* (Ю. Яновський); *За тією клятою панською роботою світу не видно, **вгору нема коли глянути*** (С. Васильченко).

59. **І ГЛЯ́НУТИ ГИ́ДКО.** Дуже поганий, бридкий. *Коли б вона була гарна, то мені не так було б жаль, а то ж така тобі погана, що **й глянути гидко*** (І. Нечуй-Левицький); *Він такий, що **й глянути гидко*** (З усн. мови).

60. **ЛЮ́БО О́КОМ ГЛЯ́НУТИ,** *перев. зі словоспол.* т а к и й, щ о. Гарний, привабливий. *По найновішому її* [хату] *поставив плану, З мансардою, з балконом на леваду, Зробив таку, що **любо оком глянуть:** Що від садка, що збоку, що з фасаду* (О. Підсуха).

61. **ХОЧ [БИ] ОДНИ́М О́КОМ ГЛЯ́НУТИ (подиви́тися)** *на що.* Хто-небудь дуже хоче побачити те, за чим сумує або ніколи не бачив. — *Чи **гляну** я на ті гори коли-небудь **хоч одним оком?*** (Т. Шевченко); *Всі вже забули рідну стріху, .. тільки мене тягнуло додому.., **хоч би одним оком глянути** на ту леваду* (М. Лазорський); *Хотілося б мені хоч на одну хвилину в своє село, **хоч одним оком подивитися** на його* (Панас Мирний).

ГЛЯНЬ

62. **КУДИ́ НЕ ГЛЯНЬ.** Скрізь, усюди. *І **куди не глянь**, все було всипане росою, неначе жаринками, що вночі міняться і ворушаться над нами, тримаючися вітром на небі до самого ранку* (Т. Осьмачка).

ГНАТ

63. **ГНАТ БЕЗП'Я́ТИЙ,** *евф.* Біс, чорт; нечиста сила. [Савка:] *Я вам, куме, признаюсь, що сам ходив під Івана Купайла, як мені казано, на*

*роздоріжжя... Повірте, звав, нехай Бог простить, **Гната безп'ятого!** Так що ж — не вийшов, тільки налякав* (І. Карпенко-Карий). **ГНАТБЕЗП'ЯТКО.** — *Ой, мовчи, старий гріховоднику. Чого навчаєш дитину проти Святої неділі? — докірливо говорить бабуся, яка ніколи чорта не назве своїм ім'ям, а тільки — **Гнатом-безп'ятком** або тим, хто в греблі сидить* (М. Стельмах).

ГНАТИ

64. **ГНА́ТИ ГО́НОМ. 1.** Швидко рости, змінюватися. *Далі пішло так: бурячки росли, а бур'яни гнало. **Гоном гнало*** (Остап Вишня).
2. Переправляти кого-небудь пішки, без допомоги транспорту. — *Ватагами набирали нас свої ж отакі земляки у Каховці, **гоном гнали** в степи, завдаючи в неволю* (О. Гончар).

65. **ГНА́ТИ (прова́дити) / ПОГНА́ТИ (прові́сти) ХИМЕ́РИ.** Говорити нісенітниці, дурниці. — *Такі слова і кожна темна баба, і кожен злий чоловік скаже, а тобі, чоловікові письменному, розумному і доброму — тобі такі **химери провадити** і сором і гріх* (Ганна Барвінок); — *Не слухайте, се він перепивсь, та сп'яну **химери погнав*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

66. **ХИ́МОРОДИ ГНА́ТИ.** Вигадувати щонебудь, говорити щось неприйнятне, незрозуміле і т. ін. *Я її раз поспитала на самоті: — У тебе єсть щось важке на серці? Скажи мені.— Тепер,— каже,— піст, дак чого ж **химороди гнати!*** (Ганна Барвінок).

ГНАТИСЯ

67. **ГНА́ТИСЯ ЗА КОПІ́ЙКОЮ.** Прагнути до наживи, збагачення. *Якби він не **гнався** так **за** тією **копійкою**... А то жадоба така несита: все б зажер собі* (Б. Грінченко).

68. **ГНА́ТИСЯ (ходи́ти, іти́** *і т. ін.*) **ПО П'Я́ТАХ.** Невідступно переслідувати когось. *Семен Лісовий і Микита Ващенко бунтували селян проти царя й поміщиків. За обома ними **по п'ятах гналися** стражники* (Нар. опов.); *Чернець поспішав, але тайговий присмерк **гнався** за ним **по п'ятах*** (О. Донченко); *Йому здавалося, що сама смерть **женеться** за ним **по п'ятах*** (З. Тулуб).

ГНЕТЬСЯ

69. **[АЖ] ГІ́ЛЛЯ́ ГНЕ́ТЬСЯ.** Дуже багато, рясно (про плоди на дереві). — *Зав'язуємо шнурки, а самі зоримо спідлоба на абрикоси. Їх ще багато, **аж гілля гнеться,** і вони сяють у низькому довгому сонячному промінні* (Григір Тютюнник).

ГНИ

70. **ХОЧ ОБІ́ДДЯ ГНИ,** *рідше зі словоспол.* т а к и й, щ о. Дуже товстий, дебелий, гладкий тощо. *Товста* [Олена], *як бодня, а шия **хоч обіддя гни*** (І. Нечуй-Левицький); *У Миханові що не двір, то й виводок дітей. І такі опецькуваті, що **хоч обіддя гни** на них* (М. Рудь); [Жук:] *Отож у дядьків сини — як ночви, шиї — **хоч обіддя гни!*** (А. Крижанівський).

ГНИТИ

71. **В СИРІ́Й ЗЕМЛІ́ ГНИ́ТИ.** Бути мертвим; умерти, загинути. *Хотів фашист на Вкраїні жити, але прийшлося йому, собаці, **в сирій землі гнити*** (Укр.. присл..); *Нема мені життя без Насті... Як не буду з нею жити, то буду **в сирій землі гнити*** (М. Коцюбинський).

ГНІВИТИ

72. **ГНІВИ́ТИ БО́ГА (Го́спода).** Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь. — *Не добрий він тобі судився, тебе їм* [ним] *Бог скарав.— Мамо, не **гнівіть Бога,** се все вже **Бога гнівите!** — мене дорікає дочка моя* (Марко Вовчок); *Не **гніви,** Григорію, **Господа,**— почувся знову батюшчин голос.— Молися краще й уповай на милість його* (В. Шевчук).

ГНІЗДЕЧКО

73. **ТЕПЛЕ́НЬКЕ ГНІЗДЕ́ЧКО,** *ірон.* Затишне, упорядковане, приємне для життя місце (перев. про житло). *Раніше раділа всьому, що вдома,— **тепленьке гніздечко*** (З газети).

ГНІЗДО

74. **НАСИ́ДЖЕНЕ ГНІЗДО́ (кубло́).** Житло, місце, де хто-небудь прожив тривалий час. *До спустошеного села повертали потроху люди, оселяючись у давніх, **насиджених гніздах*** (Ф. Малицький); *Передавши справи новому лісничому, Архип Спиридонович покинув **насиджене кубло*** (Н. Рибак). **НАСИ́ДЖЕНЕ КУБЕ́ЛЬЦЕ.** *Ополудні покинув — невже назавжди? — своє містечко... **насиджене кубельце...** Куди? Світ за очі* (М. Понеділок).

75. **ОСИ́НЕ (о́сяче, во́вче** *і т. ін.*) **ГНІЗДО́ (кубло́).** Місце зосередження, притулок антигромадських або аморальних, злочинних елементів. — *Одне **гніздо осине** розворушили, а друге ще .. ось незаймане,— сказав Єгор.— Нічого,— позирнула Ольга на вивіску.— Доберемося згодом і до цього гнізда* (А. Шиян); — *Нам треба, щоб він своє товариство* [конокрадів] *виказав, щоб **гніздо вовче** видушити* (Б. Грінченко). **ОСИ́НІ КУ́БЛА.** — *Тепер я покажу всім князям та їхнім гавкунам! .. Я посмикаю їхні **осині кубла*** (С. Добровольський).

ГНІТИТИ

76. **ГНІТИ́ТИ СЕ́РЦЕ (ду́шу).** Викликати тяжкий настрій, болісне відчуття. *Моє серце слізьми*

*повне, Щось важке, щось невимовне **Гнітить душу** без кінця* (П. Грабовський).

ГНОЮ

77. **ЯК ГНÓЮ.** Дуже багато. — *В цьому році вродило їх* [груш і слив] ***як гною,** не було де дівати* (Є. Гуцало); — *В тебе Людка торгашка. У них грошей **як гною*** (В. Яворівський); — *Так, кажуть, гриб'я того, **як гною*** (М. Олійник).

ГНУТИ

78. **ГНУ́ТИ БАНДИ́ГУ,** *рідко.* Говорити нісенітниці, дурниці. *Як можна садити зварену бараболю і сіяти вже зварене жито! Хіба з того щось вродить? Не **гни** мені **бандиги*** (Казки Буковини..).

79. **ГНУ́ТИ (вести́) ЛІ́НІЮ** *яку, куди.* Дотримуватися певних поглядів, норм поведінки і т. ін. *Остап єдину **лінію гне** — за правду скрізь б'ється* (К. Гордієнко); — *Ти, Васюто, .. помічаєш, що ваш голова не туди **гне лінію*** (М. Стельмах).

80. **ГНУ́ТИ ГОРБА́ (горб).** Працювати тяжко, з великим напруженням. *Він **гне** натрудженого **горба,** В поту сорочка; жарко* (А. Малишко); *Років з два ми **гнули горб** з ранку до ночі, та незабаром я вже урочисто відкривав мій гараж* (З газети).

81. **ГНУ́ТИ (де́рти, задира́ти** *і т. ін.***) / ЗАГНУ́ТИ (заде́рти) КИ́РПУ (но́са, ніс)** *перед ким і без додатка.* Гордовито триматися, бути чванливим, гонористим; зазнаватися. *Ще й **кирпу гне**... мов їй гірше тепер, ніж тоді, як нужу годувала!..* (Панас Мирний); *По селі гомоніли про Зінька. Казали, що якийсь молокосос половиною села хоче правити, **кирпу дере,** старших ображає* (В. Кучер); — *Черкни нам, Ванюшко. Не **задирай носа,** не **гни кирпу*** (В. Логвиненко); — *Сміється з мене всякий біс,— Жаліється Осел,— усякая скотина **Дере** передо мною **ніс*** (Л. Глібов).

82. **ГНУ́ТИ (згина́ти) / ЗІГНУ́ТИ СПИ́НУ (ши́ю, карк, хребе́т** *і т. ін.***). 1.** Тяжко працювати. *Сокало неохоче віддав перепустку Йванові. Йому б отаку!.. Попросити по-людському .. Ні, не дають .. Недаремно ж* [Іван] *на німців **гнув спину.** Жаль, не провалили черпаком отим голову. Зрадник!* (А. Дімаров); — *Не можна далі жити отак! — говорила літня селянка-біднячка, яка все життя **гнула спину** на поміщицькій землі* (З газети); *Грішні душі, просте бидло **Гнуло** в праці **карк** свавільний, А канчук гуляв свобідно, Лад піддержував суспільний* (І. Франко). **ЗГИНА́ТИ ХРЕБТА́.** *Винороби, що **згинати** В полі мусили **хребти,** На щорічне графське свято Хоч-не-хоч, а мали йти* (Л. Первомайський).

2. *перев. перед ким—чим.* Виявляти покірність, запобігати, підлещуватися. — *Не люблю я покорятись та **гнути** перед усяким дідьком **спину*** (І. Нечуй-Левицький); *Бувало Микита, мій дід, кожум'яка, Століття дідівська нерадісна путь! Ніколи, розказують люди, не плакав І другим казазував **спину не гнуть*** (А. Малишко); *Нема чого їй **гнути** ні перед ким **спину*** (Остап Вишня); *Невже так і треба **шию** перед боярами **гнути,** хіба ми не люди?* (А. Хижняк); *А хто жадав собі за смак **Згинати спину** перед сильним* (Я. Щоголів); // *перев. перед чим.* Пасувати. *Але ніколи я не **гнув спину** перед бідою і лихоліттям і ніколи не задирав голову, коли приходила радість* (О. Довженко).

83. **ГНУ́ТИ (згина́ти) КОЛІ́НА** *перед ким.* Виражати покірність; запобігати перед ким-небудь, підлещуватися до когось. *Це ж він* [Каменяр] *навчав тебе **коліна** не **гнуть,** Народе мій* (Л. Забашта).

84. **ГНУ́ТИ (згина́ти, скру́чувати) / ЗІГНУ́ТИ (скрути́ти) В ДУГУ́ (в три дуги́, в три погибе́лі** *і т. ін.***)** *кого.* **1.** Суворістю, утисками примушувати скорятися, бути покірним; пригноблювати, придушувати. ***В дугу** усякого він* [магнат] ***гнув,** Аж поки то якась Зозуля Його із міста не зіпхнула* (Панас Мирний); — *А отих хлопів та українських ходачкових дворян ми **скрутимо в три погибелі*** (І. Нечуй-Левицький).

2. Мучити, гнітити. — *Ще, брат, Федора сплоха не зігнеш... **Гнули** його **в три погибелі** всякі недолі, гнули, як лозу на каблучку... А що — зігнули?..* (Панас Мирний). **ГНУ́ТИ В СУК.** *Оп'ять* [знову] *війна і різанина, Оп'ять біда **гне в сук** Латина* (І. Котляревський).

85. **ГНУ́ТИ КО́ЗИРЯ.** Поводити себе зарозуміло, гонористо; чванитися, зазнаватися. — *Ми тут усі тебе ждемо, а ти хто й зна де лазиш. Сказано в десять, треба приходити в десять, а нічого **козиря гнуть*** (І. Микитенко).

86. **ГНУ́ТИ СВОЮ́ ЛІ́НІЮ (своє́).** Уперто домагатися чого-небудь; наполегливо відстоювати, здійснювати щось по-своєму. *Вони безсилі перед директором, який, прикриваючись інтересами колективу, **гне свою лінію** на шкоду іншим* (З газети); — *Доведеться його* [ресторан] *відкривати,— **гне свою лінію** їхній старший* (З журналу); *Горленко повільно й неухильно **гнув своє*** (З. Тулуб).

ГНУТИСЯ

87. **ГНУ́ТИСЯ (згина́тися) / ЗІГНУ́ТИСЯ В ДУГУ́ (в три погибе́лі)** *перед ким.* Плазувати, запобігати перед кимсь, виявляючи покірність. *Ну та годі терпіти нам біду. Перед дворянами **гнуться в дугу*** (Пісні та романси..); *Шатай-Мотай*

згинався в три погибелі перед сильними, обдирав і грабував слабих (Від давнини..).

ГОВОРИТИ

88. **ГОВОРИ́ТИ НА РІ́ЗНИХ МО́ВАХ (рі́зними мо́вами).** Не розуміти один одного. [Хвора:] *Не хтіла б я тебе вразити, сестро, та, бачу, прийдеться розмову залишити, Бо ми* ***говоримо на різних мовах*** (Леся Українка).

89. **[Й] ГОВОРИ́ТИ НІ́ЧОГО (нема́ чого́, нема́ що).** Без сумніву, безперечно. *А то вже дівка, не то, що на усе село, та вряд чи де й близько така була: богобоязлива, .. розумна, і що вже красива, так вже* ***нічого й говорити!*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Ні,* ***нема що говорити,*** *хороший хлопець Артем!* (А. Головко).

ГОДЕН

90. **НЕ ГО́ДЕН У СЛІД СТУПИ́ТИ** *чий.* У порівнянні з ким-небудь набагато гірший. *Я все зроблю, щоб довести, що він* ***не годен у його слід ступити*** (З газети).

ГОДИНА

91. **БЕРИ́ ЙОГО́ (її́, їх** *і т. ін.*) **ЛИХА́ ГОДИ́НА,** *лайл.* **1.** Уживається для вираження великого незадоволення з приводу чого-небудь. *— А* ***бери її лиха година!*** *Сидить як ідол, з очей іскри, у бровах сам чорт ховається і не* [ні] *пари з вуст!* (Дніпрова Чайка).
2. Уживається для вираження мимовільної згоди з чим-небудь; нехай буде так. *— Як зосталися ми удвох, я й кажу паничеві: хай* [пан] *.. дасть хату й огород* [город],*—* ***бери вже його лиха година!*** *— помирюся* (Панас Мирний).

92. **БИЙ / ПОБИ́Й (поби́ла б) ТЕБЕ́ (його́, її́, їх** *і т. ін.*) **ЛИХА́ [ТА НЕЩАСЛИ́ВА] ГОДИ́НА (моро́ка, грім, хрест** *і т. ін.*), *лайл.* **1.** Уживається для вираження великого незадоволення з приводу чого-небудь. *— А!* ***Бий його лиха година!*** *— Скрикнув з розпукою Семен і вдарив шапкою об землю* (М. Коцюбинський); *За тими волами я посивів парубком,* ***побила б їх морока*** (М. Коцюбинський).
2. Уживається для вираження захоплення ким-, чим-небудь, здивування з приводу чогось. *Ой, не можу! — вхопився за боки шофер і вибухнув щирим заразливим сміхом.— А* ***бий тебе морока!*** *Чи чули ви таке?* (Ю. Смолич); *Один, як побачив твою скриню, так руками вчепився .. Я вже,* ***бий тебе грім,*** *ні за що в світі не відступлюсь од неї,— каже.— Невже це ваш син вимайстрував* (М. Стельмах).

93. **БОДА́Й ПОБИ́ЛА ЛИХА́ [ТА НЕЩАСЛИ́ВА] (на́гла) ГОДИ́НА** *кого, що, лайл.* Уживається як лайка з недобрим побажанням кому-небудь. [Зінька:] *Бодай тебе, братіку* [братику], ***побила лиха година та нещаслива*** (М. Кропивницький); *— Спина, мов попечена, болить,— жалівся Чіпка.— Сказано, били! ..—* ***Бодай їх лиха та нещаслива година побила,*** *як вони так знущаються над людьми!..* (Панас Мирний).

94. **БОДА́Й (щоб) ТЕБЕ́ (його́, вас, їх** *і т. ін.*) **ВЗЯЛА́ ЛИХА́ ГОДИ́НА,** *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, обурення ким-, чим-небудь, зневаги до когось—чогось або недоброго побажання комусь. *— Грішу! — подумав Харитон.— А все оті цокотухи розворушили мої думки, згадали мені про Онисю. А,* ***бодай вас лиха година взяла!*** (І. Нечуй-Левицький). **ВЗЯЛА́ Б ЙОГО́ ЛИХА́ ГОДИ́НА.** *Домінік був злий і на татар, і на козаків, і на попів..* ***Взяла б його лиха година!*** *І чом би було не помиритися з козаками?* (І. Нечуй-Левицький).

95. **ГОДИ́НА ПРОБИ́ЛА** *чия.* Настав вирішальний момент, період у чиємусь житті. *Що ж чекає його — втікача з каторги! .. І бачив, що перед ним тяжкий шлях. Завтра прийде день і* ***проб'є його година*** (І. Багряний).

96. **ЗО́РЯНА ГОДИ́НА. 1.** Найсприятливіший момент, період у чиємусь житті. *Хай вони спробують вірити в свою* ***зоряну годину,*** *хоч один день* (В. Дрозд).
2. Найвищий ступінь піднесення, розвитку чого-небудь. *Імпресіонізм зазнав своєї* ***зоряної години*** *у живописі 1880 року, а в музиці тільки на початку 90-х років* (З журналу).

97. **ЛИХА́ (важка́, гірка́** *і т. ін.*) **ГОДИ́НА.** Певний період з тяжкими, несприятливими обставинами; горе, нещастя. *В грудях билось єдине бажання: Щоб тебе не спіткало страждання, Щоб минула* ***година лиха*** (П. Грабовський); *—* ***Лиха година*** *вигнала мене з батькового двору й пустила по світу бурлачкою* (І. Нечуй-Левицький); *От записав мій .. друг Мені свій адрес* [адресу]. ***У гірку годину*** (М. Рильський).

98. **ЛИХА́ ГОДИ́НА ЙОГО́ (її́, їх** *і т. ін.*) **ЗНА́Є.** Невідомо, незрозуміло. *— От дитинка, нехай Бог милує! — почувся голос Антоніни ..— І в кого воно вдалося,* ***лиха година його знає*** (О. Довженко); ***Лиха її година знає,*** *від кого вона тікала та ховалася...* (Панас Мирний).

99. **ЛИХА́ ГОДИ́НА НЕСЕ́ / ЗАНЕСЛА́ (принесла́, приволокла́** *і т. ін.*) *кого, зневажл.* Уживається для вираження незадоволення з приводу прибуття когось небажаного куди-небудь або небажаного пересування кого-небудь кудись. *Завалували собаки у дворі.— Когось* ***несе лиха година!*** *— промовив він і знову принявся* [прийнявся] *за чай* (Панас Мирний); ***Занесла мене лиха година*** *в невеличкий повітовий город N*

(В. Винниченко); *І принесла-таки лиха година .. отого непросипленного п'янюгу,— зашепотів Єремія до Гризельди* (І. Нечуй-Левицький); *Прийшов* [Осел]. *А Громовик до його* [нього] *обізвавсь: "Чого це ти тут опинився? І як це ти сюди пропхавсь?" **"Приволокла лиха година!"*** (Л. Глібов).

100. **ЛИХÁ ГОДИ́НА НÓСИТЬ / РОЗНОСИ́ЛА (понесé)** *кого, зневажл.* Уживається для вираження незадоволення з приводу того, що хтось десь блукає, ходить, своєчасно не приходить, коли на нього чекають. [Тишко:] *Давайте вечеряти!* [Палажка:] *Дивись, який командир! Ти розкажи мені, де тебе **носить лиха година?*** (Я. Мамонтов); — *Так, так... Де ж уночі **розносила його лиха година?..**— плакалась Хівря* (Панас Мирний); *Куди його **лиха година понесе!** — сказала Горпина* (Панас Мирний).

101. **ПОБИ́ЛА ЛИХÁ [ТА НЕЩАСЛИ́ВА] ГОДИ́НА** *кого.* Спіткало лихо, нещастя. — *От **побила мене лиха та нещаслива година!** Сподівалася на старість спочити,— от і спочила! — закінчила стара* (Панас Мирний); — ***Побила нас лиха година та нещаслива!** Ой Боже наш милостивий та милосердний! За віщо ж нас так страшно скривдили?* (І. Нечуй-Левицький).

102. **ХАЙ ЛИХÁ ГОДИ́НА** *на кого, лайл.* Уживається як лайка з побажанням нещастя кому-небудь. ***Хай на вас лиха година!*** (Укр.. присл..).

103. **ЯКÁ ЛИХÁ ГОДИ́НА,** *зневажл.* Хто, що. *Дев'ять годин ранку.— **І яка лиха година** там стукає?* (Остап Вишня).

104. **ЯК ОДНÁ ГОДИ́НА.** Дуже швидко. *Тиждень минув, **як одна година*** (І. Нечуй-Левицький); *Так-то проживає Олеся, працюючи без спочину, без утоми; так і рік цілий минув, **як одна година*** (Марко Вовчок).

ГОДИНИ

105. **ГОДИ́НИ (годи́на) ПІК.** Найбільше напруження, завантаження в роботі транспорту, підприємства і т. ін. *Вранці витрата електроенергії збільшується в кілька разів. Ще більше зростає потреба в електроенергії вечорами **в години пік*** (З журналу).

106. **ДО СУ́ДНОЇ ГОДИ́НИ,** *заст.* До самої смерті, до кінця життя. *Буду пам'ятати моє горе **до судної години!*** (З журналу).

107. **З ГОДИ́НИ НА ГОДИ́НУ.** Найближчим часом. *Іван Федорович як неживий ходить. Він жде сина **з години на годину*** (Панас Мирний); *Коли фронт відкотився недалеко і чути було бої, він виглядав своїх **з години на годину*** (Григорій Тютюнник).

108. **НА [ЯКÓЇ] ЛИХÓЇ ГОДИ́НИ,** *зневажл.* Навіщо, для чого. — *І скажіть мені: **на якої лихої години** все добивались, щоб оту цензуру одмінити?* (Панас Мирний).

109. **У ДВÁДЦЯТЬ ЧОТИ́РИ ГОДИ́НИ.** За короткий час, негайно. — *Він дума, свиняче рило, як рештант* [арештант], *то вже не людина. А може, він кращий за тебе .. Гля-ади! як тільки дізнаюсь, я тебе .. **в двадцять чотири години*** (М. Коцюбинський).

ГОДИНІ

110. **К ЛИХІ́Й ГОДИ́НІ; У ЛИХÓЇ ГОДИ́НИ.** Уживається для вираження незадоволення, несхвалення і т. ін. — *Оце трахнув! Трохи голови не збив **к лихій годині!*** (Григорій Тютюнник); — *Та не бери ти стільки, бо підірвешся **к лихій годині,** Максиме* (М. Зарудний); *Як вони його* [буряк] *там буртували **в лихої години,** .. запрівся* (Григорій Тютюнник).

111. **НІ К ЛИХІ́Й ГОДИ́НІ.** Ні до чого, нікуди, зовсім. — *Е, це діло **ні к лихій годині** не годиться!* (Григорій Тютюнник).

ГОДИНОНЬКА

112. **ЛИХÁ (нещасли́ва) ГОДИ́НОНЬКА,** *перев. зі сл.* м о я́, н á ш а. Уживається як вигук при вираженні душевних страждань, переживань і т. ін. *Я не боюся, тільки журюся. Ой, **лиха моя годинонька!** — обізвалась Соломія* (І. Нечуй-Левицький); *Ой, **лиха наша годинонька!** І з Лубен вибирались хапком.., і тепер довелося хапком тікати* (І. Нечуй-Левицький); *А товаришки... що подумають, а село все що скаже?.. **Нещаслива годинонько,** безталанна моя доленько* (Панас Мирний); ***Нещаслива годинонько,** Що ж я наробила? Ой нащо ж я свою долю Та й занапастила* (Леся Українка).

ГОДИНУ

113. **ГОДИ́НУ В ГОДИ́НУ.** Систематично, безперервно, постійно. *Вони справді казково багаті, наші літературні предки! Ми вдячні їх батьківській благостині і науці, яку вони нам передають день у день, **годину в годину*** (З газети).

114. **ПІД СЕРДИ́ТУ ГОДИ́НУ.** Спересердя. ***Під сердиту годину,** ..Одна* [сестра] *смиче за чуприну і товченики дає* (Л. Глібов).

ГОДИТИСЯ

115. **[І] В ПІДМÉТКИ ([і] на лáтку) НЕ ГОДИ́ТИСЯ** *кому.* Своїми якостями, властивостями бути гіршим від кого-небудь. *До війни не було кращого співака в селі. Навіть Михей Кожухар **не годився йому*** [Івану Ліснякові] ***в підметки*** (М. Зарудний); *Що ж сестра Юліана?.. Та ви їй... **на латку не годитесь!*** (Панас Мирний).

116. **У БАТЬКИ́ (у діди́, у матері́** *і т. ін.*) **ГОДИ́ТИСЯ** *кому.* Бути набагато старшим від кого-небудь. *Заважала* [Наталці] *дівоча сором'язливість перед людиною, що* ***годилася б їй у батьки*** (С. Добровольський); *Василько побачив його, біжить із криком "тату", а він, виходить,* ***в діди йому годиться*** (М. Стельмах).

117. **У СИНИ́ (у до́чки, в ону́ки** *і т. ін.*) **ГОДИ́ТИСЯ** *кому.* Бути набагато молодшим від кого-небудь. *Юрія, який* ***годився б у сини*** *своєму вчителеві, по сільському звичаю він називав на "ти"* (М. Томчаній).

ГОДИТЬСЯ

118. **ДЛЯ ГОДИ́ТЬСЯ.** Заради пристойності, для порядку, удавано. *Не мав* [Іван] *до Палагни жалю, навіть кривди не чув у серці, хоч бився за неї з Юром. Не з злості, а* ***для годиться,*** *коли люди звели* (М. Коцюбинський); *Було б шануватися, моя замороко, хоч* ***для годиться,*** *про людське око* (Л. Костенко).

119. **ЯК ГОДИ́ТЬСЯ.** Як повинно бути, як належить, як слід. *От кум прийшов, посіли,* ***як годиться*** (Л. Глібов); *Данило Мармура .. намірявся було жартувати,* ***як годиться*** *в сватах* (С. Чорнобривець).

ГОДІ

120. **ТА Й ГО́ДІ.** 1. Уживається для підтвердження вичерпності сказаного; та й усе, більше нічого. *Встануть сердеги працювати, Корови підуть по діброві, Дівчата вийдуть воду брать, І сонце гляне — рай* ***та й годі!*** (Т. Шевченко); *Горе тепер, Олю,* ***та й годі*** (В. Винниченко); *Робота їхня й справді Лукію зацікавлює — майстри* ***та й годі!*** (О. Гончар).
2. Уживається для вираження посиленого, збільшеного відтінку обмеження; і тільки. — *Та оцей Ломицький, .. він не дуже любить бали і, здається, й танцює тільки кадриль,* ***та й годі,*** *— сказала Маруся* (І. Нечуй-Левицький); — *Що ми? Хіба ми люди? Обличчя носимо людське* ***та й годі,*** *а душу і серце в хмелі потопили* (Панас Мирний); *Дівчини він майже не знає. Якось випадково, років зо два тому, зустрічав її в економії* ***та й годі*** (М. Стельмах).

ГОДУВАТИ

121. **ГОДУВА́ТИ БЕ́БЕХАМИ (буханця́ми)** *кого і без додатка.* Бити кого-небудь. *Хома подумав, що ще трохи його товкмачив, прийнявсь лежачого шкварити... знай його* ***бебехами годує*** (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Оце діждався діточок на старість... Не хлібом, а* ***бебехами годують*** (Григорій Тютюнник).

122. **ГОДУВА́ТИ ВО́ШІ (во́шей, бліх, ну́жу, блощи́ці** *і т. ін.*). Перебувати в поганих побутових умовах; жити дуже бідно, злидарювати. — *А потім ще йди, значить, і воюй за пана, іди, значить,* ***воші*** *в окопах* ***годуй*** (Ю. Яновський); ***Годуючи бліх*** *по татарських хуторах, самотуж тягаючи плуга на будуванні залізниці.., він мав змогу спостерігати за всіма готуваннями, що велися на перешийку* (О. Гончар); *Ще й кирпу гне... мов їй гірше тепер, ніж тоді, як* ***нужу годувала!..*** (Панас Мирний); — *Будуть чи не буде коней — промовчу про вас, а, боронь Боже, попадуся з ними — підете у тюрягу казенні* ***блощиці годувати*** (М. Стельмах).

123. **ГОДУВА́ТИ ГАРБУЗА́МИ** *кого, жарт.* Відмовляти тому, хто сватається. — *У нас не попадайсь, зараз провчимо, а найбільше тих, що добрих людей замість рушників та* ***годують гарбузами*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Дівчині вже вісімнадцять минуло, а вона й досі женихів* ***гарбузами годує*** (М. Стельмах).

124. **ГОДУВА́ТИ ЗЛИ́ДНІ (зли́днів).** Жити в нужді, в бідності. [Кіндрат Антонович:] *Я цілий вік трудився .. увесь вік* ***злиднів годував,*** *недоїдав, недопивав* (М. Кропивницький); *Колись отак стояв Павло із Степаном Кучером, таким же бідаком, що не схотів* ***годувати злиднів*** *і втік десь на Кривий Ріг* (Д. Прилюк).

125. **ГОДУВА́ТИ З ЛО́ЖЕЧКИ** *кого, ірон.* Надмірно опікати когось, піклуватися про кого-небудь. *Перш за все* [Семен] *хоче рішуче відкинути ті наклепи, які тут зводилися на "клуб інтелектуалів"... Вони дорослі люди, і годі вже* ***годувати*** *їх* ***з ложечки*** (Ю. Бедзик).

126. **ГОДУВА́ТИ ЛЯЩА́МИ** *кого.* Завдавати ударів рукою; бити по обличчю кого-небудь, караючи за провину. *Дяк за кожний вияв сваволі* ***годував*** *його .. важкими* ***лящами*** (О. Іваненко).

127. **ГОДУВА́ТИ ОБІЦЯ́НКАМИ (жда́никами, пожда́никами)** *кого і без додатка.* Неодноразово обіцяти зробити що-небудь, але не виконувати обіцяного. [Макар:] *Ти й досі* ***годуєш*** *мене* ***жданиками:*** *жди та пожди* (М. Кропивницький); — *Хіба ти не бачиш, що вони щодня швендяють до мене .. Все підождіть та підождіть* [грошей] — ***пожданиками годують*** (Панас Мирний).

128. **ГОДУВА́ТИ / ПОГОДУВА́ТИ ШТУРХАНЦЯ́МИ** *кого.* Бити кого-небудь різкими короткими ударами. *Зоньку* ***годували штурханцями*** *по кутках* (Леся Українка); *Старший школяр відібрав у нього рогатку,* ***погодував*** *добре* ***штурханцями*** *і відпустив, пригрозивши, що розкаже директорові школи* (З газети).

129. **ГОДУВА́ТИ РА́КІВ.** Бути утопленим; утопитися. — *Десь тепер наш котигорошок*

з турком бесідує,— обізвалась Соломія.— Як не годує раків дунайських,— кинув Остап (М. Коцюбинський).

130. **ГОДУВА́ТИ (частува́ти) / НАГОДУВА́ТИ (почастува́ти) ПОТИ́ЛИЧНИКАМИ** *кого і без додатка.* Бити кого-небудь по потилиці. *Мусила Левантина зостатися, і справді їй покращало: хазяйка вже не* ***годувала її потиличниками*** *і менше лаяла* (Б. Грінченко); *Ніколи його ніхто не бив, а батько й поготів. Бабуся в дитинстві* ***частувала потиличниками*** *й давала ляпанців, але то була не кара, а ласка* (В. Собко).

131. **І КІ́ШКИ НЕМА́ ЧИМ ГОДУВА́ТИ** *у кого.* Хто-небудь дуже бідний. — *Попросив би могорича, та знаю, що в вас* ***і кішки нема чим годувати,*** *— сказав Зануда й вийшов з хати* (І. Нечуй-Левицький).

ГОДУЙ

132. **[І] ХЛІ́БОМ НЕ ГОДУ́Й, А...** *кого.* Уживається для вираження чиєї-небудь пристрасті до чогось. *Почали з батьком про кавалерію говорити, бо старого Кирила* ***хлібом не годуй, а дай*** *пригадати, як він... на Варшаву ходив* (М. Зарудний); *Завжди знайдеться людина, яку* ***хлібом не годуй, а дай*** *повчити когось* (З газети).

ГОЛИЙ

133. **ГО́ЛИЙ, БО́СИЙ І ПРОСТОВОЛО́СИЙ.** Дуже бідний, убогий. *Подумала Пріська, погадала: за нею її сирітська доля,—* ***гола, боса й простоволоса,*** *а попереду... нужда та недостачі* (Панас Мирний).

134. **ГО́ЛИЙ, ЯК БУ́БОН (як туре́цький святи́й).** Дуже бідний. — *З діда-прадіда був я* ***голий, як бубон.*** *Польової землі ані геть не мав і не маю* (Є. Кротевич); — *Чи гаразд у їх* [них] *у господі? — Де там! такі стали* ***голі, як турецькі святі*** (Марко Вовчок); *Всміхнулася Килина ..— Хлопець, правда, гарний, Микола Гармаш зветься, з сусіднього хутора, так горенько ж —* ***голий, як турецький святий,*** *а мені треба і гарного, і багатого* (М. Лазорський).

ГОЛИТИ

135. **БЕЗ МИ́ЛА ГОЛИ́ТИ / ПОГОЛИ́ТИ** *кого.* Завдавати кому-небудь неприємностей; бути причиною чиїхось важких, складних обставин. — *Як так будеш ламати причепи, то ми тебе* ***без мила поголимо,*** *парубче* (А. Хорунжий).

136. **ГОЛИ́ТИ / ВИ́ГОЛИТИ ЛОБ (ло́ба, чу́ба, чупри́ну** *і т. ін.*), *іст.* Забирати в солдати (до 1874 р. призваним у царську армію виголювали передню частину голови). *Од матушки-цариці, Таки із самої столиці, Прийшов указ* ***лоби голить*** (Т. Шевченко); *Ой привезли до прийому* ***Чуприни голити*** (Т. Шевченко); [Тетяна:] *Адже і ти мужиком був, поки тобі* ***лоба не виголили*** *та мундира не натягли на плечі* (І. Котляревський).

137. **ГОЛИ́ТИ В МОСКАЛІ́,** *іст.* Забирати у солдати. *Ото ж і вивчився я, виріс, Прошу собі волі,— Не дає* [пані], ***І в москалі*** *Проклята* ***не голить*** (Т. Шевченко).

ГОЛІВОНЬКА

138. **БІ́ДНА ГОЛІ́ВОНЬКА (голова́). 1.** *зі сл.* моя́, на́ша. Уживається для вираження відчаю, розпачу. *Ганну сьогодні били, учора Параску, а завтра, мабуть, уже моя черга. Ой, матінко, коли б там не огледілись за мене! Ох, Усте,* ***бідна наша голівонька*** (Марко Вовчок).

2. *зі сл.* твоя́, їх. Уживається для вираження співчуття чиїм-небудь переживанням. — *З такою втіхою я б у домовину рада. Ще дасть* [мати] *тебе заміж за якогось гайдамаку старого,— ось побачиш .. Ох, Марусечко мила! Марусечко люба!* ***Бідна ж твоя голівонька*** (Марко Вовчок).

ГОЛКА

139. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **ГО́ЛКА В СОЛО́МІ (в снігу́),** *зі сл.* зни́кнути, губи́тися *і т. ін.* Так, що не можна знайти; безслідно. ***Наче голка в соломі,*** *зник* [Кирило] *у натовпі людей* (Н. Рибак); *Внизу — косогір, забитий снігом, а далі — царство лісів, у яких людина губиться,* ***як голка в снігу*** (Григорій Тютюнник).

ГОЛКАХ

140. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **НА ГОЛКА́Х (на шпилька́х, на шпи́чках, на колючка́х, на те́рню** *і т. ін.*), *зі сл.* сиді́ти, стоя́ти, почува́ти *і под.* У стані надзвичайного нервового збудження, збентеження, хвилювання; неспокійно, нетерпляче. *Орися сиділа,* ***як на голках,*** *а ввечері рішуче поставила перед Тимком вимогу, щоб він спровадив із двору свого дружка* (Григорій Тютюнник); *Меланія сиділа* ***як на голках,*** *намагаючись приховати, що нервує і переживає* (П. Гуріненко); *Вутанька, передавши Мокрині гостинець від матері .., стояла весь час,* ***мов на голках*** (О. Гончар); *Усе те так налякало студента, що він сидів,* ***як на шпильках*** (І. Нечуй-Левицький); *Дівчина,* ***як на шпичках,*** *підійшла до батька і дала чолом йому (так мати навчила)* (А. Головко); *Коцюбинський почував себе,* ***як на колючках*** (Л. Смілянський); *Зібрано грошей так мало, що стид було давати їх Грицеві, що весь той час сидів,* ***мов на терню,*** *і не знав, де подітися* (І. Франко).

ГОЛКУ

141. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ГО́ЛКУ В СІ́НІ,** *зі сл.* шука́ти. Марно, безрезультатно. *Не мало*

було наших, якщо два дні билися. Пішли на правий берег, в білоруські ліси. Шукай тепер їх там, як ***голку в сіні*** (А. Хижняк); — *Шукаємо добра, як* ***голку в сіні,*** *а тільки лихо маєм на віку* (М. Руденко).

ГОЛЛАНДЕЦЬ

142. **ЛЕТЮЧИЙ ГОЛЛА́НДЕЦЬ.** Легендарний образ капітана, приреченого на вічне плавання в морі, а також корабель цього капітана. [Представник "Стремительного":] ***Летючим голландцем*** *ми будемо бродити по морю, і нам тоді не страшний ніхто* (О. Корнійчук).

ГОЛОВА

143. **АЖ ГОЛОВА́ ЗАГУЛА́,** *зі сл.* уда́ритися. Дуже сильно. *Молодиці закрутились серед хати та вдарились лобами так, що* ***аж голови загули*** (І. Нечуй-Левицький).

144. **ГАРЯ́ЧА ГОЛОВА́.** Запальна, нестримана людина. — *Дуже недоречно,— суворим голосом мовить сліпий,— через декотрі* ***гарячі голови*** *може загальмуватися важлива справа* (Ю. Яновський); — *Потоцький знає, чим закінчиться та нерозумна затія* ***гарячих голів,*** *і не піде за ними* (Я. Стецюк); *Більша частина делегатів стоїть на твердих, виважених позиціях, але були й* ***гарячі голови,*** *які заходили надто далеко у своєму радикалізмі* (З газети).

145. **ГОЛОВА́ БОЛИ́ТЬ** *у кого, кому і без додатка.* Хто-небудь турбується, уболіває за когось—щось. *І чого тобі так за всякий дріб'язок* ***болить голова?*** (М. Стельмах); [Кряж:] *Весна, а в тебе й* ***голова*** *не* ***болить,*** *чи там сіють, чи ні* (М. Зарудний); *За довгі роки всіляких кампаній, реляцій і бенкетів колишні "хазяї" навчилися грати у що вгодно... А про справжнє діло, про землю-годувальницю —* ***голова не боліла*** (З журналу).

146. **ГОЛОВА́ ВА́РИТЬ** *у кого, чия.* Хто-небудь розумний, кмітливий. — *Певно, спросоння в мене* ***голова*** *не дуже* ***варила,*** *бо я майже нічого не міг збагнути* (Л. Смілянський).

147. **ГОЛОВА́ ДІРЯ́ВА** *у кого, чия і без додатка.* Хто-небудь безпам'ятний, забутливий. — *Ой, коли б же не забути до ранку та сказать жінці про дочку .. Ой, мабуть, забуду! Чогось на старість у мене* ***голова*** *стала* ***дірява*** (І. Нечуй-Левицький); *Вона підійшла до столу й вигукнула: — Ні, не буде мені дороги,* ***голова*** *зовсім* ***дірява*** *стала... найголовніше — яблука — забула* (В. Собко).

148. **ГОЛОВА́ Є** *у кого і без додатка.* Хто-небудь розумно, розсудливо міркує. — *Каєшся тепер, плачеш. А раніше що думала, а раніше* ***голова була?*** (Панас Мирний).

149. **ГОЛОВА́ З ВУ́ХАМИ.** Хто-небудь не здатний швидко здогадатися про що-небудь, зрозуміти; некмітливий, нерозторопний. — ***Голово з вухами!*** *Хоч при людях кажи на мене ти! — сказала Онися, торкнувши його по руці* (І. Нечуй-Левицький).

150. **ГОЛОВА́ ЗЛЕТІ́ЛА (впа́ла, покоти́лася** *і т. ін.*) **[З ПЛЕЧЕ́Й (з плеч, з пліч)].** Хто-небудь загинув. *О, сором мовчки гинути й страждати, Як маєш у руках хоч заржавілий меч. Ні, краще ворогу на одсіч дати, Та так, щоб* ***голова злетіла з плеч*** (Леся Українка); — *Мені там* [на війні] *теж не мед питиметься... Може,* ***й голова злетить*** (Григорій Тютюнник).

151. **ГОЛОВА́ З ПЛЕЧЕ́Й (з пліч).** Загрозливе становище, смерть. *Багатому йти на суд — тринь-трава, а бідному* ***з пліч голова*** (Укр.. присл..).

152. **ГОЛОВА́ [ІДЕ́ (хо́дить)] / [ПІШЛА́ (заходи́ла)] О́БЕРТОМ (кру́гом, хо́дором** *і т. ін.*) *чия, у кого, кому і без додатка.* **1.** У кого-небудь виникає стан запаморочення (від хвороби, болю, голоду і т. ін.). *Вікторія не може підвести руки. Стає млосно,* ***йде обертом голова,*** *тисне в грудях* (А. Хижняк); *У мозку* [Якова] *сон-туман, тім'я мов хто коліном надавлював,* ***голова кругом ходила*** (Панас Мирний); ***Голова ходила ходором,*** *кружила, боліла.. Щоб хоч трохи очуматись, він пішов походити по ярмарку* (Панас Мирний); *Дух їстівного вдарив у ноздрі* [ніздрі] ***й голова пішла обертом*** (І. Багряний).
2. Хто-небудь перебуває в стані приголомшеності, відчуває розгубленість (від надміру вражень, численних турбот, справ і т. ін.). *Його* ***голова йшла обертом*** *від тих палких думок, які Іван* [Тобілевич] *привіз з Києва* (Ю. Мартич); *Контрактом же я так зв'язаний, що не можу кинути службу раніше ..* ***Голова йде кругом*** (М. Коцюбинський); *І то правда, скільки тих принципів на світі? Скільки ідей?* ***Голова ходором ходить,*** *як почнеш міркувати та метикувати* (І. Нечуй-Левицький); *А Мартин Терговий, хоч і сотником став, а не запанів. Від нього теж довідався* [Гуляй-День] *чимало такого, що* ***голова обертом пішла*** (Н. Рибак).
3. Хто-небудь втрачає здатність розумно, тверезо міркувати, правильно оцінювати дійсність. *Молодий ти ще, битий ніколи не був, тому й* ***голова*** *тобі від слави* ***йде обертом*** (З. Тулуб); *Почав* [панич] *присоглашати* [пропонувати] *їхати з ним у город, за хазяйку бути... От моя дурна* ***голова і пішла кругом*** (Панас Мирний).

153. **ГОЛОВА́ КРУ́ТИТЬСЯ (моро́читься, па́морочиться, макі́триться** *і т. ін.*) **/ ЗАКРУТИ́ЛАСЯ (заморо́чилась, запа́морочилася,**

замакі́трилася *і т. ін.) чия, у кого, кому і без додатка.* **1.** Кого-небудь охоплює стан, при якому все ніби хитається. *В глибоких ямах, серед задухи й смороду, од яких* ***крутиться голова,*** *працюють... тисячі робітників* (М. Коцюбинський); *На рундуку у неї* ***голова закрутилася,*** *ув очах потемніло і.., як сніп, вона повалилася додолу* (Панас Мирний); *Глянув* [Улас] *униз, і в його* ***голова заморочилась*** (І. Нечуй-Левицький); *Здавалось, хвилина — і* ***голова йому запаморочиться,*** *він упаде під людські ноги* (Ю. Збанацький); *Я ж уроки вчив, аж* ***голова замакітрилась*** (О. Донченко).
2. Хто-небудь розгублений, приголомшений чимось (сильними враженнями або численними справами, турботами тощо), не знає, що робити, як діяти. *У всій його постаті вчувалася впевненість бувалого вояки, котрому за найтяжчої скрути не* ***паморочиться голова*** (Ю. Бедзик); *— І все про електрику та механіку торохтіли. І так всю дорогу,* аж ***голова в мене замакітрилась*** (В. Добровольський).

154. **ГОЛОВА́ ЛЯГЛА́ (полягла́, покоти́лася** *і т. ін.) чия і без додатка.* Хто-небудь загинув. *Де* ***полягла*** *козацька* ***голова*** *думлива, Виріс там будяк колючий та глуха кропива* (Леся Українка); *Невже Трясило гине?.. Шаблюка блиснула в Марини, і* ***покотилась голова*** (В. Сосюра).

155. **ГОЛОВА́ НА ПЛЕ́ЧА́Х (на в'я́зах)** *у кого.* **1.** Хто-небудь розумний, тямущий. [Свирид:] *У іншого ніби й* ***голова на плечах,*** *а придивишся гарненько...* [Пилип:] *Побачиш порожнє місце* (М. Кропивницький).
2. Хто-небудь ще живий, не вмер. *— Щоб же я на страшний суд не встав, коли ти до неї доторкнешся, поки в мене* ***голова на плечах!*** (П. Куліш).

156. **ГОЛОВА́ НЕ ПОЛО́ВОЮ (не соло́мою, не кло́ччям** *і т. ін.)* **НАБИ́ТА** *у кого.* Є розум. [Василь:] *Дуже вже вона маніжиться! У мене, слава Господові,* ***голова не половою набита!*** (М. Кропивницький).

157. **ГОЛОВА́ ПУ́ХНЕ (розпуха́є, ре́пається, розко́люється, тріщи́ть)** *від чого, у кого і без додатка.* Хто-небудь постійно зосереджений на здійсненні чого-небудь, напружено думає про що-небудь. *— Коли вночі не спиться, почну прирятися в думці, як би це я хазяйнувати почав. Так чи повіриш, аж* ***голова пухне*** *од клопоту* (А. Головко); *Від дум і гадання* ***розпухала*** [у Надії] ***голова*** (Я. Баш); *— Наговорив стільки, що аж* ***голова репається*** *од думок* (І. Цюпа); ***Голова*** *в голови* ***розколюється*** *од думок різних* (Остап Вишня); *— Аж* ***голова тріскає*** *від усіх тих дурниць* (І. Франко); ***Голова тріщала*** *від нових понять про світ і людей* (Іван Ле).

158. **ГОЛОВА́ РОЗВА́ЛЮЄТЬСЯ (ло́пається** *і т. ін.) у кого і без додатка.* Хто-небудь мучиться, страждає від сильного головного болю. *— Приїдеш бувало в найглухіше село, забрьоханий, стомлений як чорт.* ***Голова розвалюється*** (Ю. Збанацький); *— Та замовчіть, бодай вам заціпило! Бо од вашого крику у мене вже й* ***голова*** *скоро* ***розвалиться*** (А. Дімаров); ***Голова лопається*** *від дивного неприємного дзвону й болю* (Ю. Збанацький).

159. **ГОЛОВА́ ТУМАНІ́Є (тума́ниться, чмані́є** *і т. ін.) від чого і без додатка.* Хто-небудь втрачає чіткість думки, здатність виразно сприймати все навколишнє (від хвилювання, сильного болю, голоду і т. ін.). *Від голоду його нудило,* ***голова туманіла,*** *в скронях щось стукало лютим болем* (З. Тулуб); *Все клекотіло в ньому. Жаром палило груди,* ***туманилась голова*** (А. Шиян); *Від тих суперечок* ***голова чманіє*** (К. Гордієнко).

160. **ГОЛОВА́ ЦІ́ЛА [НА ПЛЕ́ЧА́Х]** *у кого і без додатка.* Хто-небудь живий, не загинув (у бою). *Про славу думає лицар, а не про те, щоб* ***ціла голова була на плечах*** (П. Куліш).

161. **ДУРНА́ ГОЛОВА́,** *лайл.* Нерозумна, нетямуща людина. ***Дурна голова*** *не полисіє* (М. Номис).

162. **ЗОЛОТА́ ГОЛОВА́.** Здібна, обдарована людина. *За лісника .. служив Онисько Вертихвіст; чоловік — просто* ***золота голова,*** *коли б не такий внадливий до скляного бога* [до алкогольних напоїв] (О. Кониський); *Брянський — ветеран полку...* ***Золота голова!*** *Коли кінчимо війну, я його обов'язково направлю в Академію. Його місце там* (О. Гончар).

163. **КАПУ́СТЯ́НА (ку́ряча) ГОЛОВА́,** *зневажл.* Некмітлива, нерозторопна, неуважна людина. *Хотів би* [Йосько] *.. ремесла вчитися.— Іди, іди,* ***капустяна голово,*** *гадаєш, що тебе хтось прийме* (І. Франко); *— Що,— каже,— я за* ***куряча голова!*** *Кого я йду рятувати? Хіба в неї нема жениха боронити?* (П. Куліш). **КУ́РЯЧІ ГО́ЛОВИ.** *— Ми плачемо. А Кирило Тур тоді: "Не плачте,* ***курячі голови!*** *Вам треба радуватись, а не плакати"* (П. Куліш).

164. **ПО́ВНА ГОЛОВА́** *чого.* Дуже багато. *Роботи й клопоту* [в Перегуди] ***повна голова*** (В. Кучер).

165. **ПОРО́ЖНЯ (пуста́) ГОЛОВА́,** *зневажл.* Нерозумна, нетямуща людина. ***Пуста голова*** *— баранові рідня* (Укр.. присл..); *— Я знаю таке дупло в дубі — велике-велике. Там ми обоє вмістимось.. І я,* ***пуста голова,*** *навіть не подумав, яке лихо могло спіткати того дуба, і побіг за Любою* (М. Стельмах).

166. **РОЗУ́МНА (твере́за, му́дра** *і т. ін.*) **ГОЛОВА́.** Хто-небудь розсудливий, кмітливий, тямущий. — *Дуже він .. мені подобався, бо був добрий сусід і* ***розумна голова*** (І. Франко); *Ні одної сильної людини з усього роду, ні одної ..* ***тверезої голови;*** *чужі вина і чужі води до краю розрідили їхні мізки і душі* (М. Стельмах).

167. **СВІ́ТЛА (я́сна́) ГОЛОВА́** *у кого.* Хто-небудь чітко, логічно мислить. — *До чого ж у вас мудра та* ***світла голова!*** *— Може, ви трохи й переоцінюєте мої якості, але знаходитеся близько до істини,— вклонився їй Мокроступ* (М. Ю. Тарновський); *Скільки золотих рук,* ***світлих голів,*** *вірних сердець згубив смерч війни* (З журналу).

168. **СВОЯ́ ГОЛОВА́ НА ПЛЕЧА́Х (на в'я́зах)** *у кого.* Хто-небудь сам повинен приймати рішення і відповідати за свої вчинки. — *Мав би вас оце відрядити куди слід .. Одначе ні ..Зрештою, в тебе,— він звертавсь найперш до Порфира,—* ***своя голова на плечах*** (О. Гончар).

169. **УСЬО́МУ ГОЛОВА́. 1.** Відігравати керівну роль; бути головним у чомусь. — *Отже, пане сотнику, вам і хазяйка: радьтесь із нею, вона* ***всьому голова*** (Г. Квітка-Основ'яненко); — *На злість жінці зроблю, щоб бачила, що поки я жию* [живу] — *я* ***всьому голова*** (М. Коцюбинський).
2. Основний, найважливіший, найнеобхідніший. — *Борщ* ***усьому голова*** (Укр.. присл..); *Відомо всім, що труд людський є* ***головою всьому*** (О. Ющенко).

ГОЛОВИ́

170. **БЕЗ ГОЛОВИ́.** Нерозумний, некмітливий. *Як голова* ***без голови,*** *то й ноги не ходять* (Укр.. присл..); *Мені потрібні люди розумні, а* ***без голови*** *і так є, та ніхто на них не зважає* (З газети).

171. **ДО ГОЛОВИ́.** Цілком, повністю, без залишку. *Розметаєм кодло змієве Ми до пня,* ***до голови*** *.. Славен будь довічно, Києве! Україно, вік живи!* (М. Рильський).

172. **З (від) ГОЛОВИ́ [АЖ] ДО НІГ (до стіп). 1.** Повністю, цілком. *Емене, яка досі скоса поглядала на чужинок, підступила ближче і почала оглядати їх* ***з голови до ніг*** (М. Коцюбинський); *Кавоман втримав чашку, і це була помилка — вже перша черга вихлюпнула з денця псевдокофейний коричневий фонтан й щедро* ***з голови до ніг*** *вмила Дмитра* (А. Крижанівський); *Черговий зміряв Андрія оком* ***з голови до стіп*** (І. Багряний). **З НІГ ДО ГОЛОВИ́.** *Черниш уже був* ***з ніг до голови*** *в новому, вирядився, як до параду* (О. Гончар).
2. Дуже. *Хоч би був чистий як лід, а білий, як сніг, то тебе обмовлять* ***від голови до ніг*** (Укр.. присл..).
3. У всьому (у думках, у вчинках і т. ін.). *Поруч з оповіданнями Яновського мужньо лунали в дні війни оповідання Олександра Довженка, такого, як і Юрій Іванович, романтика* ***з голови до ніг*** (М. Рильський). **З НІГ ДО ГОЛОВИ́.** *Дівчина — одна на мільйони. Це авантюристка* ***з ніг до голови*** (Ю. Яновський).

ГОЛОВІ

173. **[І] НЕ В ГОЛОВІ́** *кому, у кого.* Хто-небудь не виявляє інтересу до когось, чогось. —*Домні* ***і не в голові*** *наше гуляння. Знаю я добре, яка туга прийшла їй до серця* (Марко Вовчок). **У ГОЛОВІ́.** *Не гулянки у Катрі* ***в голові,*** *та ходить — надія, бач, така: його там побачить* (Марко Вовчок); — *Клопіт з нею та й годі,— каже батько з невдоволенням... Хіба їй екзамени* ***в голові?*** (О. Гончар).

ГОЛОВОЮ

174. **З ГОЛОВО́Ю. 1.** Розумний, кмітливий. *В громаді о. Гервасій був чоловік* ***з головою*** (А. Свидницький); — *Ти ж, Мироне, чоловік* ***з головою,*** *при начальстві ходив, надивився на всяку всячину, сам знаєш, що я не буду квасити заяви, мов огірки* (М. Стельмах).
2. *перев. зі сл.* у к р и́ т и с я, з а м о т а́ т и с я, п і р н у́ т и *і т. ін.* Увесь, повністю. *Христя .. кинулась, було,— та й пірнула* ***з головою*** *в сніг* (Панас Мирний); *Повернувся* [Коробець] *похмурий, ні на кого не глянувши, пробрався в свій куток, ліг, замотався* ***з головою*** (Ю. Збанацький).
3. З лишком, цілком (перев. про гроші). *Якби ти прислав в Одесу мені рублів з 10, то вже було б* ***з головою*** *доволі* (Леся Українка); — *Невже така цяцька* [свічник] *п'ятдесят карбованців коштує? Це ж добра корова з телицею... — Корова чи віл, не знаю, а цілий рік тобі на хліб* ***з головою*** *вистачить* (М. Стельмах).
4. *зі сл.* п о р и н а́ т и, п о р и́ н у т и, п і р н а́ т и, п і р н у́ т и *і т. ін.* Заглибившись, не відволікаючись ні на що. *Він* ***з головою*** *поринає в фольклорно-етнографічні записи* (З журналу); *Він кинувся до сейфа, витяг креслення, розстелив їх на столі, замкнув двері кабінету, сів у крісло й* ***з головою*** *поринув у роботу* (В. Собко).

175. **НАД ГОЛОВО́Ю (го́ловами)** *чиєю (чиїми), перев. зі сл.* с к о́ ї т и с я, т р а́ п и т и с я *і т. ін.* З ким-небудь (про нещастя, біду). *Цілий день тупцювалися та толкувалися одрадяни, не знаючи, як виплутатися з тії біди, що негадано-несподівано скоїлася* ***над їх головами*** (Панас Мирний).

ГОЛОВУ

176. **ГО́ЛОВУ ЗА ГО́ЛОВУ.** Обов'язкова відплата тим самим за заподіяну кривду, образу і

т. ін. *Обвинуватили його* [барона] *в убивстві газди, а закон такий: око за око, зуб за зуб,* ***голову за голову*** (Три золоті сл.).

177. **НА ГО́ЛОВУ** *чию, кого.* **1.** *зі сл.* моЮ, своЮ, нашу. Уживається для вираження відчаю, розпачу. [Кукса:] *Ох-хо-хо! Так за що ж* ***на мою голову*** *звалилось таке горе?* (М. Кропивницький); [Риндя:] *Якби не той Шелест, то й ніякої діалектики не було б .. Вихопився він* ***на нашу голову*** (М. Зарудний).
2. *зі сл.* твоЮ, вашу. Уживається для вираження співчуття чиїм-небудь переживанням. *Час від часу навідувались сини, дочки, добрі сусіди.— Ох, яке нещастя* ***на вашу голову,*** *любий Чирику! — співчували вони* (Ю. Збанацький).
3. На утримання кого-небудь. *— Ні, ви тільки скажіть — чи не здурів, не сказився чоловік? Чужу дитину брати, та ще й* ***на мою голову*** (М. Коцюбинський); *Прийшла і Христя на зиму додому,* ***на материну голову*** *прийшла* (К. Гордієнко).

178. **НА СВОЮ́ ГО́ЛОВУ.** На шкоду собі. *Пані гаптувати її учить, шити; розумна, жвава вона, швидко й навчилась —* ***на свою голову:*** *пані зраділа та чужу роботу почала брати* (Марко Вовчок); *— От і дослужилася у людей, от і заробила добра* ***на свою голову*** (Панас Мирний); *Фельдшер узяв Чубенка за руку...— Та й у тебе, Чубенко, тиф, от і добігався* ***на свою голову*** (Ю. Яновський).

179. **У ПЕ́РШУ ГО́ЛОВУ.** Насамперед, спочатку. *Ходе* [ходить] *чутка, що одеська громада береться видати мої праці ..* ***В першу голову*** *вони постановили "Лихі люди"* [повість] (Панас Мирний); *На першій пожовклій сторінці* [зошита] *стояло: "Перелік творів художньої літератури, які повинна прочитати* ***в першу голову*** *кожна порядна людина"* (І. Волошин).

180. **ЧЕ́РЕЗ ГО́ЛОВУ** *кого, чию.* Без погодження з тим, через кого безпосередньо треба діяти. *— Товаришу гвардії лейтенант,— наполягає на своєму Денис,— ви ж не можете* ***через мою голову*** *касувати мої накази. Наказ бойовий...* (О. Гончар).

ГОЛОДНИЙ

181. **ГОЛО́ДНИЙ І ГО́ЛИЙ.** Дуже бідний. *Будуть з мене, молодого, Козаки сміятись. Оженився, вони скажуть,* ***Голодний і голий,*** *Занапастив, нерозумний, молодую волю* (Т. Шевченко).

ГОЛОМОЗОГО

182. **ЯК У ГОЛОМО́ЗОГО ЧУПРИ́НИ,** *зі сл.* бага́то, *ірон.* Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (багато). *Багацько,* ***як у голомозого чуприни*** (Укр.. присл..).

ГОЛОМУ

183. **ЯК ГО́ЛОМУ В ТЕ́РНУ,** *зі сл.* до́бре, *ірон.* Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (добре). *Добре,* ***як голому в терну*** (Укр.. присл..).

184. **ЯК ГО́ЛОМУ НА ВУ́ЛИЦЮ,** *зі сл.* хо́четься, *ірон.* Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (хочеться). *Хочеться,* ***як голому на вулицю*** (Укр.. присл..).

ГОЛОС

185. **В ОДИ́Н ГО́ЛОС. 1.** Одночасно, разом. *— Дарма, мамо, ми додому хочемо вже,— кажуть* ***в один голос*** *сини* (Марко Вовчок); *З-поза сусіднього горбка вигулькнуло .. два шестирічних шибеники й дзвінко* ***в один голос:*** *— Здрастуйте, діду!* (О. Довженко); *— Добрий вечір, щедрівники! — привітався Гайдим.— Добрий вечір, Романе Яремовичу! — загукали вони* ***в один голос*** (І. Цюпа).
2. Одностайно. [Коваль:] *Усі* ***в один голос*** *радять виряджати Степана, не гаячись, і, певно, так воно і повинно бути* (М. Кропивницький).

186. **ГО́ЛОС (глас) ВОЛА́ЮЧОГО (вопіющого) В ПУСТЕ́ЛІ (в пусти́ні),** *книжн.* Даремні думки, поклики, що залишаються без відповіді, без уваги. *Усього два десятиліття тому голоси прихильників еруптивних* [вулканічних] *процесів на планетах були, так би мовити,* ***голосом волаючого в пустелі*** (З журналу); *Я в розпачі кричу: "Свисток, усе царство за свисток!" .. Але і цей мій розпачливий поклик зостається* ***гласом вопіющого в пустелі...*** (І. Драч); *— Вночі ворота Лаври не гостинні, даремно тут і возвишати глас.* ***Глас вопіющого в пустині,*** *напевно, був чутніший, як у нас* (Л. Костенко).

187. **НА ВЕСЬ (на по́вний, у по́вний** *і т. ін.***) ГО́ЛОС. 1.** *зі сл.* крича́ти, співа́ти *і т. ін.* Дуже голосно, з усієї сили. *Як крикнув десятник* ***на весь голос:*** *"На панщину!"* (Марко Вовчок); *Співали її всі — й ті, що знали пісню, і ті, що не знали її.* ***На весь голос*** *співали українці* (Л. Первомайський); *Василько почав шморгати носом, потім згадав, що цей дядько придавив йому руку, і заплакав уже* ***на весь голос*** (П. Панч); *Спохопився я, коли почув, що птахи співають* ***на повний голос*** (З журналу).
2. Нічого не приховуючи, з усією повнотою, переконливістю. [Зіна:] *Ви мене і так стільки часу в чорному тілі тримали. Дайте ж мені хоч раз заговорити* ***на повний голос*** (Т. Фесенко). **НЕ НА ПО́ВНИЙ ГО́ЛОС.** *Після смерті Драгоманова Кримський написав некролог, в якому гідно відзначив заслуги видатного вченого і публіциста,*

але з огляду на царську цензуру сказав про це ***не на повний голос*** (З журналу).

188. **У СВИНЯ́ЧИЙ (у чо́ртів) ГО́ЛОС.** Дуже пізно, несвоєчасно. — *Це ж родичі посходилися* [на толоку], *а я* ***в свинячий голос*** *приплентався* (Є. Гуцало); [Надія:] *Якщо хочете, можете збиратися до моря.* [Мотря:] *Слава Богу, додумалися...* ***У чортів голос...*** [Надія:] *Нічого не в чортів. Саме сезон...* (З. Мороз).

ГОЛОСОМ

189. **НЕ СВОЇ́М (нелю́дським, несамові́тим** *і т. ін.***) ГО́ЛОСОМ,** *зі сл.* к р и ч á т и, в е р е щ á т и *і под.* Дуже голосно, надривно. — *О жах! — раптом скрикнув* ***не своїм голосом*** *письменник.— Що я написав? Та це ж найсправжнісінька халтура* (М. Хвильовий); *Хлопець знітився, загорлав* ***не своїм голосом*** (О. Довженко); ***Нелюдським голосом*** *закричала жінка, заломивши руки, кинулась уперед* (М. Стельмах).

ГОЛОЧКИ

190. **[ЯК] З ГО́ЛОЧКИ. 1.** Новий, щойно і добротно пошитий, зроблений тощо. *На йому сорочка — як сніг; каптанок —* ***як з голочки*** (Панас Мирний); *Скидається на те, що їдемо в новому вагоні. Все* ***як з голочки*** (З газети). **ЯК З ГО́ЛКИ.** *На дверях з'явився черговий офіцер в англійському,* ***як з голки,*** *френчі* (О. Гончар); // Дуже, зовсім. *З валізи Оксана дістала нові,* ***як з голки,*** *п'ять карбованців* (С. Чорнобривець).
2. Причепурений. — *А зараз — годину на різні приготування. Приїхав кореспондент центральної газети. Щоб усі були,* ***як з голочки*** (П. Інгульський).
3. Модно, елегантно. *Він рум'яний, одягнений* ***з голочки,*** *задоволений з свого пальта на хутрі* (О. Кундзич).

ГОЛУБ

191. **ЯК ГО́ЛУБ (голу́бка),** *зі сл.* с и́ в и й, с и́ в а. Зовсім, повністю. *Гриць уже сивий,* ***як голуб,*** *був, а все ходив у Крим* (Марко Вовчок); *Довгий час пан бунчуковий жив удівцем і нарешті взяв шлюб удруге. Сивий,* ***як голуб,*** *він упадав біля жінки* (М. Лазорський); *Перед очима ненька. Неквaплива, сумовита, вся сива,* ***як голубка*** (Ю. Збанацький).

ГОЛУБКИ

192. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***) [ТІ] ГОЛУБКИ́,** *зі сл.* ж и́ т и. У повній злагоді, дуже дружно. *А подивись, як Бондаренко панькається тепер з своєю молодою жінкою.* ***Наче ті голубки*** *живуть* (Л. Яновська).

ГОНИ

193. **ХОЧ ВОВКІ́В (соба́к, псів) ГОНИ́ (гані́й).** Дуже холодно. *Ішов з сіней холод: у хаті* ***хоч вовків гони!*** (Панас Мирний); *Один* [фін] *каже: "Ну й холодно ж у нашому бліндажі,* ***хоч собак гони.*** *Давай оцю сосонку звалимо та натопимо"* (Григорій Тютюнник); — *У людей чоловіки, як чоловіки, а цей... У хаті вже* ***хоч собак ганяй,*** *гості на підході, а він, бачте, розсівся* (З газети).

ГОРА

194. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***) ГОРА́ З ПЛЕЧЕ́Й (з пліч) ЗВАЛИ́ЛАСЯ (спа́ла, впа́ла, зсу́нулася, зійшла́** *і т. ін.***) / ЗВА́ЛЮЄТЬСЯ (па́дає, зсува́ється, схо́дить** *і т. ін.***)** *у кого, кому і без додатка.* Хтось відчув полегшення, звільнившись від важких обов'язків, сумнівів, турбот тощо. [Химка:] *Яка я після вашої розмови стала весела,—* ***наче гора з плечей звалилася!*** (Панас Мирний); *Артемові* ***наче гора зсунулася з пліч.*** *Усміхнувся щасливий та мерщій до галушок* (А. Головко); *В Пантелея Потаповича* ***наче гора з пліч зійшла..,*** *то він тільки не докумекався, скільки треба вносити добрив у пари* (П. Оровецький); *Вже пройдено третину шляху .. У Маргіт* ***ніби звалювалася гора з плечей*** (О. Гончар).

ГОРАМИ

195. **НЕ ЗА ГОРА́МИ. 1.** У найближчому майбутньому, незабаром, скоро. *Вже й зима* ***не за горами...*** (Панас Мирний); *Ще й не нажився, здається, а вже шістдесят* ***не за горами*** (М. Зарудний); *Хліба вже скоро заколосяться.* ***Не за горами*** *— ось вже й косовиця* (М. Понеділок).
2. На невеликій відстані; недалеко, близько. — *Дзвеняче* [село] *хоч і* ***не за горами,*** *та все-таки за надцять кілометрів од Закриниччя* (Є. Гуцало); *Вже* ***не за горами*** *були передові сили німецької інтервенції* (Л. Дмитерко). **НЕ ЗА ГОРО́Ю.** *Питаю: — "Як ви доскочили такого огира?" — "Нам теє знати, батьку. Сідай да їдь собі з Богом: ляхи* ***не за горою"*** (П. Куліш).

ГОРБАТИЙ

196. **ЯК ГОРБА́ТИЙ ДО СТІНИ́,** *зі сл.* п р и с т а в á т и, *ірон.* Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (пристав). *Пристав,* ***як горбатий до стіни*** (Укр.. присл..).

ГОРБІ

197. **НА СВОЄ́МУ ГОРБІ́; СВОЇ́М ГОРБО́М.** Важкою працею, важкими власними зусиллями. — *Оце, як бачиш, Гришо. Не робота, а шарпанина нервів .. Сам один* ***на своєму горбі*** *всю газету тягну* (А. Головко); *Буде він платить* [борг] *чи* ***своїм горбом*** *одробляти* (Грицько Григоренко).

198. **НА ЧУЖО́МУ ГОРБІ́.** Важкою працею, важкими зусиллями інших. — *Хай їм хтось*

інший плече підставляє,— сказав Жорка,— а то звикли ***на чужому горбі*** *до раю* (І. Муратов).

ГОРИ

199. **ЗОЛОТІ ГО́РИ,** *зі сл.* обіця́ти. Надто багато. *Твою* [народу] *хотіли душу полонити і князь, і гетьман, а ще й пан, .. що обіцяли* ***гори золоті*** (П. Тичина); *Потім умовляв Дмитра отямитися, обіцяв* ***золоті гори*** (М. Ю. Тарновський).

ГОРИТЬ

200. **[АЖ] ГОРИ́ТЬ (кипи́ть) У РУКА́Х (під рука́ми)** *у кого, у чиїх, під чиїми, перев. зі сл.* робо́та, ді́ло *і т. ін.* Виконується, здійснюється і т. ін. швидко й успішно. *Тепер усе* ***горіло в його руках.*** *Йому вистачало сил і на лекції, і на біганину по всіляких комітетах, комісіях, зборах* (Ю. Бедзик); *Сапери моталися все моторніше,* ***робота горіла під їхніми руками*** (О. Гончар); *Усе він знає, усе* ***кипить в його руках*** (М. Стельмах).

201. **НЕ ГОРИ́ТЬ** *кому і без додатка.* У кого-небудь немає потреби, причин поспішати з чимсь. — *Нам* ***не горить.*** *Встигнемо* (Григорій Тютюнник); — *Через тиждень віддам* [гроші], *не раніше,— сказав Заруба.— Мені* ***не горить,*** *можна й пізніше,— знизав плечима Гнат* (В. Кучер).

202. **ХАЙ (неха́й) ВОНО́ (він, вона́) [ЯСНИ́М ВОГНЕ́М (по́лум'ям)] ГОРИ́ТЬ / ЗГОРИ́ТЬ (загори́ться).** Уживається для вираження великого незадоволення, роздратування, досади з якого-небудь приводу. — *Чуєш, матросе,— тихо сказав Альоша,—* ***хай він згорить,*** *самий Пувичка* (І. Микитенко). **ЩОБ ВІН ЯСНИ́М ВОГНЕ́М ГОРІВ.** — *Скільки перевернув* [Карпець] *скиб цьому чортовому Созоненку,* ***щоб він ясним огнем горів,*** *і тут на дурничку він вихитрував!* (М. Стельмах). **ВОГНЕ́М БИ Я́СНИМ ГОРІВ.** *Плачинда .. прямує до кам'яниці, а краєчком ока бачить на даху благенькі рами Поляруша,* ***вогнем би вони ясним горіли*** (М. Стельмах).

ГОРІТИ

203. **ВОГНЕ́М (огне́м, по́лум'ям) ГОРІ́ТИ. 1.** Дуже червоніти (про обличчя). *Річенко увесь піднявся:* ***огнем горіло*** *його обличчя, і на все був тепер спосібний* [здатний] (Г. Хоткевич); *Єлька стояла перед ним і відчувала, як* ***полум'ям горить*** *її лице* (О. Гончар).
2. Мати високу температуру тіла, відчувати жар. *Гена лежав змучений .. від учора ще більше схуд, спав з лиця. Цілу ніч* ***горів вогнем,*** *хоча не чхає і не кашляє* (О. Гончар).

204. **ГОРИ́ТЬ (горі́ло) БІ́ЛЯ СЕ́РЦЯ** *у кого, безос.* Хто-небудь дуже переймається чимсь з якогось приводу. *У нього* ***горіло біля серця,*** *і він хотів іти мерщій додому. І швидко потюпав до своєї хати.* — *А все ж кортить знати, за що така честь Розумам?* — *Он пан дяк іде, може, той знає* (М. Лазорський).

205. **НЕ ГОРІ́ТИ І НЕ КУРИ́ТИСЯ** *до чого.* Бути байдужим до чого-небудь. *Одне слово, до науки* ***не горів і не курився*** (Ю. Шовкопляс).

ГОРІШОК

206. **ГОРІ́ШОК НЕ ПО ЗУБА́Х.** Дуже складна справа, не під силу кому-небудь. *Взявся Григорій за них* [розрахунки] *охоче, та швидко запал пропав:* ***горішок*** *виявився* ***не по зубах*** (З газети).

207. **ТВЕРДИ́Й (міцни́й) ГОРІ́ШОК.**
1. Людина зі складним характером. — *Ця дівчина —* ***твердий горішок,*** *з нею треба поводитися обачніше* (М. Івасюк); *Як свідчить досвід,* ***тверді горішки*** *завжди таять найбільші злочини* (Василь Шевчук).
2. Складний, важкий (для вивчення, виготовлення і т. ін.) — *Солдатська наука —* ***горішок дуже міцний*** (І. Стаднюк); *Кількапудова деталь плавучого крана для багатьох токарів виявилася* ***"міцним горішком"*** (З газети).
3. Складно, важко здійснити. — *Я вас веду не до легкої перемоги! Це буде досить* ***твердий горішок*** (Переклад С. Масляка).

ГОРЛА

208. **У ТРИ ГО́РЛА,** *зі сл.* ї́сти, пи́ти *і т. ін.* Дуже багато, досхочу. *А сам* ***у три горла*** *їсть і п'є* (С. Ковалів); — *Одні живуть впроголодь, а декому вистачає* ***у три горла*** (І. Цюпа).

ГОРЛО

209. **В ОДНЕ́ ГО́РЛО,** *зі сл.* крича́ти, гука́ти *і под.* Одночасно, разом; одностайно. — *Благодійнику наш, кому хочеться тікати з раю,— загукали ми* ***в одне горло*** (В. Стус).

210. **НА ВСЕ ГО́РЛО;** *грубо* **НА ВСЮ ГОРЛЯ́НКУ,** *зі сл.* крича́ти, смі́ятися, співа́ти *і т. ін.* Дуже голосно. *Кайдаш і Лаврін .. кричали* ***на все горло*** *.. і підняли .. ґвалт на весь куток* (І. Нечуй-Левицький); *Катерина засміялася* ***на все горло*** (Ірина Вільде); *Оленка виспівувала* ***на все горло*** (К. Гордієнко); *Приїжджав, скажемо, ваш .. губерніяльний* [губернський] *секретар і кричить* ***на всю горлянку*** (М. Хвильовий); // З найбільшою інтенсивністю, з повним задоволенням. **НА ПО́ВНЕ ГО́РЛО.** *Вже третій день я п'ю життя* ***на повне горло*** (М. Коцюбинський).

211. **ПО [СА́МЕ] ГО́РЛО. 1.** Дуже багато. *Йому й так роботи* ***по горло.*** *Хліб давай, молоко і м'ясо вези* (В. Кучер); *Роботи* [в полі] — ***по саме горло*** (П. Інгульський).

2. У великій мірі, повністю. — *Хоче суд над ближнім творити, Бувши сам* ***по горло*** *у гріхах* (С. Караванський); *Він зайнятий* ***по горло*** *і тому не подає вістей* (З газети).

ГОРНИ

212. **ХОЧ ЛОПА́ТОЮ ГОРНИ́ (гребі́, загріба́й** *і т. ін.*). Дуже багато чого-небудь. *Розуму —* ***хоч лопатою горни*** (Укр.. присл..); *Отоді Клим і приглянувся до Онисьчиного залицяльника. Дуже привабливий, працьовитий .. А культури —* ***хоч лопатою греби*** (М. Рудь).

ГОРОБЕЦЬ

213. **І ГОРОБЕ́ЦЬ У РО́ТІ НЕ НАСЛІДИ́В** *у кого.* Хто-небудь дуже голодний, зовсім нічого не їв. *О. Василь .. щохвилини* [повторював]: — *Люди добрі! .. дайте мені чистий спокій. Бо ви ..* [їли], *.. а у мене* ***ще й горобець у роті не наслідив*** (Г. Хоткевич).

214. **СТРІ́ЛЯНИЙ (стари́й) ГОРОБЕ́ЦЬ (вовк).** Досвідчена, бувала людина, яку важко перехитрити, обдурити. — *Сам біс десь не злякає мене,—* ***стріляний*** *я вже* ***горобець*** (М. Стельмах); — *Не води мене за ніс, Федю. Я* ***старий горобець*** (П. Загребельний); *Даг виявився* ***стріляним вовком****, вмілим політиком, освіченим* (Л. Дмитерко); *Абдулаєв був* ***старий вовк****, він знав — "язика" взяти нелегко* (Григорій Тютюнник).

ГОРОБЦІ

215. **ГОРОБЦІ́ ЦВІРІ́НЬКАЮТЬ У ГОЛОВІ́ (у макі́трі)** *кому, чиїй.* Хто-небудь легковажний, несерйозний або розумово обмежений. — *Тобі, чоловіче, на старість* ***горобці в голові цвірінькають****. Де то видано, де то чувано, аби зернина вміла говорити!* (Казки Буковини..).

216. **ЩОБ ТЕБЕ́ (його́, її́, вас, їх) ГОРОБЦІ́ ПОДЗЬО́БАЛИ,** *ірон.* Уживається як жартівливе побажання. *Дід глянув на гай, степ і чомусь зітхнув.— Таки далеченько, мабуть, їхати треба буде аж до смерку, та й то на доброму коні. А куди пішов, попелястий* [віл]! — *гукнув старий, беручи ґерлиґу.— Вертай назад,* ***щоб тебе горобці подзьобали!*** (М. Лазорський).

ГОРОДИТИ

217. **ГОРО́Д** (*рідше* **тин**) **ГОРОДИ́ТИ,** *який і без означення, перев. несхв.* Починати якусь копітку справу. — *Перш за все, Мусію Степановичу, відібрати землю у поміщиків. Без цього нема чого* ***і город городити*** (А. Головко); — *Та чи варт тоді* ***город городити****? Чи не краще тоді вдома лишитися?*(Г. Коцюба); *Мабуть, це викликало б у всіх посмішку — навіщо було* ***город городити****, навіщо затівати* (З журналу); *Трапляється, що не збагнеш: навіщо все це, чого було отой* ***тин городити?*** (З газети). **ТИН ГОРОДИ́ТЬСЯ.** *Поки дочитаєш до кінця, часто забуваєш — що ж там було на самому початку, заради чого цей* ***тин городився*** (З журналу).

ГОРОХ

218. **ГОРО́Х З КАПУ́СТОЮ,** *жарт., ірон.* Що-небудь таке, в чому важко розібратися; щось невпорядковане, незрозуміле, наплутане і т. ін. *Словом —* ***горох з капустою****, нічого не розбереш, що там діється Кипить, мов в горшку* (М. Коцюбинський).

219. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **[ТОЙ] ГОРО́Х ПРИ ДОРО́ЗІ. 1.** *зі сл.* жи́ти, пожива́ти *і т. ін.* Погано, бідно, неспокійно тощо. [Виборний:] *Помагай-бі, Наталко! Як ся маєш, як поживаєш?* [Наталка:] *Живемо і маємося* ***як горох при дорозі*** (І. Котляревський); [Старшина (*до Пріськи*):] *Як поживаєш, серденько?* [Пріська:] ***Як горох при дорозі*** (М. Кропивницький); — *Так і жили, Іване,— аби день до вечора.* ***Як той горох при дорозі*** (Д. Бедзик).

2. У скрутному становищі, у важких умовах; нещасний, знедолений і т. ін. *Колись він* [Лев] *скрізь страшив, тепер у верболозі,* ***Як той горох****, мовляли,* ***при дорозі****, Хіба не схоче хто, той тільки не вскубне* (Л. Глібов); *Відповідь була сподіваною: — Хіба не знаєте вдовиного життя?* ***Як горох при дорозі*** (В. Большак).

3. *зі сл.* сми́кати, ску́бти *і т. ін.* Без будь-якої поваги, причини; безцеремонно, нахабно тощо. — *Чого ти мов з гарячки заговорила? Чому я нещасний?! — Бо різна погань смикає тебе,* ***мов горох при дорозі*** (М. Стельмах).

4. *перев. зі сл.* оди́н, сам *і т. ін.* Який не має батьків, дітей чи близьких родичів; одинокий. *І зосталася одним одна,* ***як горох при дорозі****, як билина в полі* (Панас Мирний); *Те, що вона там живе сама,* ***як горох при дорозі****, його, безумовно, аж ніяк не турбувало* (Ю. Збанацький). **ЯК ПРИ ШЛЯХУ́ ГОРО́Х.** *От я так чисто сиротина, Росту,* ***як при шляху горох****: Без нені, без отця дитина* (І. Котляревський).

ГОРОХОМ

220. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ОБ СТІНУ́ (об сті́нку) ГОРО́ХОМ,** *несхв.* Ніщо не діє, не впливає на когось, не реагує хтось на що-небудь; безрезультатно. — *Чи я ж не вмовляла* [Чіпку], *чи я не благала?! — плаче Мотря.— Та що з того?.. Сказано:* ***як об стіну горохом*** (Панас Мирний); *Що вже йому не робили, як не соромили, а все* ***як горохом об стіну*** (В. Кучер); — *Що я наговорюся їм ..* ***мов об стіну горохом*** (Г. Хоткевич); — *От бачиш, уже й до душі дійшло. .. А то було* ***як об стінку горохом*** (П. Панч); — *Вам кажи, не*

кажи — ***як об стінку горохом*** (А. Дімаров). **ЯК У СТІНУ́ (у сті́нку) ГОРО́ХОМ.** *Та що ж? Як у стіну горохом* (І. Стеценко); — *Діти он у нас ростуть. Що ти, кажу йому, дітям після себе зоставиш?.. Так що ж?* ***Як у стінку горохом!..*** (Панас Мирний). **ЩО ГОРО́Х ОБ СТІ́НКУ.** *Підросли хлопчаки. Тепер уже з ремінцем пізно, а бабине слово їм —* ***що горох об стінку*** (С. Журахович); **МОВ ГОРО́Х НА СТІНУ́.** — *Хоч що говори їм, усе* ***мов горох на стіну*** (І. Франко). **ГОРО́ХОМ ОБ СТІНУ́.** *Хоч* ***горохом об стіну,*** *а він усе своє* (М. Номис).

ГОРОЮ

221. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) ЗА КАМ'ЯНО́Ю ГОРО́Ю** (*рідше* **стіно́ю),** *зі сл.* б у́ т и, ж и́ т и *і т. ін.* Під чиїмсь надійним захистом, без клопотів і т. ін.; позбавлений турбот, захищений. — *Та ти сам не турбуйся, бо ти за мною,* ***як за кам'яною горою*** (Марко Вовчок); — *Тому-то й я позичила тебе в Мартохи, щоб бути за тобою,* ***мов за кам'яною горою*** (Є. Гуцало); — *Я за нею* [Софією], *можна сказати,* ***як за кам'яною стіною*** *живу* (В. Собко). **ЯК ЗА ГОРО́Ю.** — *Гарна ви жінка в Петра,— знову похвалив гість .. — Має шанувати своє щастя. Він за вами —* ***як за горою!*** (Є. Гуцало).

ГОРУ

222. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) НА КАМ'ЯНУ́ ГО́РУ,** *зі сл.* н а д і́ я т и с я, п о к л а д а́ т и с я, с п е́ р т и с я *і т. ін.* Цілком, повністю, безсумнівно і т. ін. [Антон:] *Ніхто вам так не потрапить догодити, як я: надійтесь на мене,* ***як на кам'яну гору*** (М. Кропивницький); — *Оце ті "тигри" і "фердинанди"! Оце на них .. надіються,* ***як на кам'яну гору!*** (П. Автомонов); — *А на хлопців своїх я покладаюсь,* ***як на кам'яну гору:*** *не підведуть!* (А. Головко); *Покладалися* [на протекції], ***як на кам'яну гору*** (О. Полторацький); — *На нашу Ольгу Степанівну,* ***як на кам'яну гору,*** *спертися можна* (В. Собко). **ЯК НА КАМІ́ННУ ГО́РУ.** [Анна:] *Я можу так на вас впевнятись,* ***як на камінну гору!*** — *адже правда?* (Леся Українка).

ГОРЯ

223. **З ГО́РЯ.** Через обставини, пов'язані з переживаннями, несправедливістю, неприємностями, образою, неспокоєм і т. ін.; скривджений, ображений тощо. *Ревнивий репортер, розгубившись остаточно і не знаючи, як він має припинити залицяння ревізора до дружини,* ***"з горя"*** *напився і лежав.., як то кажуть, без ніг* (М. Хвильовий).

ГОСПОДАР

224. **ГОСПО́ДАР (пан, хазя́їн** *і т. ін.***) СТАНО́ВИЩА.** Той, хто має можливість активно впливати на щось, керувати чим-небудь і т. ін. на власний розсуд; головний у чомусь. *Упоєний радістю перших перемог, він уже вірив тоді, що сам* ***є господарем становища*** (О. Гончар); *Він вирішив обійти німця далеко з тилу, наблизитися до нього звідти, звідки той його не очікував, і самому стати* ***господарем становища*** (П. Загребельний); *У словах великого князя звучав глум, і Платемба завагався. .. Цей поганий, тупоумний ковбан був* ***паном становища*** (Юліан Опільський).

ГОСПОДЬ

225. **ГОСПО́ДЬ (хто, святи́й** *і т. ін.***) [ЙОГО́] РОЗБЕРЕ́** *що і без додатка* Ніхто не знає, не можна зрозуміти чого-небудь; невідомо, незрозуміло. *Хто там правий, а хто винуватий —* ***Господь його розбере*** (Панас Мирний); ***Господь розбере,*** *що воно там робиться* (З газети); *А врешті,* ***хто його розбере*** *тепер, куди ми посуваємось, коли більшість наших людей і сама того не знає, а так якось бреде навмання* (Леся Українка).

ГОСТРИЙ

226. **ГО́СТРИЙ НА О́КО (на о́чі).** Спостережливий, уважний, пильний і т. ін. ***Гостра на око*** *стара підгледіла, що вночі Зіна не сама прийшла до Луківни,— якийсь військовий приводив* (Я. Баш); ***Гострий на очі*** *наглядач все помічав, усе бачив. Повз його увагу ніщо не могло пройти* (З журналу).

227. **ГО́СТРИЙ НА ЯЗИ́К (на сло́во, на слова́, на мо́ву** *і т. ін.***).** Здатний влучно, дошкульно, різко, дотепно і т. ін. висловлюватися. *Замолоду була* [Мар'я] *красива, швидка, весела...* ***і на язик гостра*** (Панас Мирний); ***Надто гострий він на язик,*** *не змовчить, не стерпить неправди* (К. Гордієнко); *Смішне найбільше впадало в очі спостережливій і* ***гострій на язик*** *Каті* (В. Козаченко); *А була в нас дівка, бідова така,* ***на слово гостра,*** *і рішила вона .. скупатись у тому ставу одної ночі* (Легенди..); ***Гострий на слово,*** *з доброю реакцією, з іронічною посмішкою, .. він спочатку багатьох буквально зачарував* (Б. Олійник); [Іван:] ***Гострий ти на слова,*** *та який то з тебе на ділі козак?* (С. Васильченко); *Два козаки виїхали наперед із запорозьких рядів. Один був молодий, другий старіший, обидва* ***гострі на слова*** (О. Довженко); [Василь:] ***Ну й гостра ж на мову!*** *На нашім кутку таких дівчат і заводу нема* (М. Кропивницький); *І змалку росло воно хитре, пронозливе,* ***гостре на речі*** (Дніпрова Чайка). **БАДЬО́РИЙ (прово́рний) НА ЯЗИ́К.** *Навіть Тетяна, сусідка, нічого не могла вигадати про Ярину. Нащо вже* ***на язик бадьора*** (О. Копиленко); *Хай вже друга невістка, що була* ***на язик проворна,*** *кида їх...* (Грицько Григоренко).

ГОСТРИТИ

228. **ГОСТРИ́ТИ КІ́ГТІ** *на кого—що, несхв.* Прагнути заволодіти ким-, чим-небудь, захопити когось, щось; зазіхати. ***Гострили кігті** на чуже багатство* (З усн. мови). **ГОСТРИ́ТИ НІ́ГТИКИ.** *Досягнувши свого, химерна дівчина втрачала спортивний інтерес до упокорення об'єкта і починала **гострити нігтики** на іншу жертву* (Ірина Вільде).

229. **ГОСТРИ́ТИ / НАГОСТРИ́ТИ ПЕРО́,** *жарт.* Готуватися до роботи, пов'язаної з писанням, а також писати взагалі. — *Пропонуватиму тебе одним з редакторів, .. пишеш ти непогано. Тож **гостри,** друже, **перо*** (М. Олійник); *Хтось пише тепер чимало всякого, .. хтось жалує, що не має стільки сили, як нормальні люди, а то б хтось так **нагострив перо,** що аж!* (Леся Українка); — ***Пера нагострили?** — з усмішкою запитала учителька, готуючи клас до диктанту* (З журналу).

230. **ГОСТРИ́ТИ / НАГОСТРИ́ТИ ЯЗИ́К (язика́),** *несхв.* 1. *на кого і без додатка.* Збиратися влучно і дошкульно сказати щось, готуватися до якоїсь розмови (перев. неприємної для когось). ***Язики** на мене **гострять*** (Сл. Б. Грінченка); *Баба, кленучи тих, що злобу в серці замишляють і **гострять язик**.., сипала прокльони і на його голову* (Ю. Бедзик); ***Нагострила** свій **язик** лілея, Наче меч, задля докорів* (А. Кримський); ***Нагострить** добре **язика** Й на перших зборах у промові Розпушить вщент керівника* (С. Воскрекасенко). **ОСТРИ́ТИ ЯЗИЧКИ́,** *діал. Таким, як я, ви* [жінки] *повинні би ще заплатити, щоби прийшли на ваше віче, .. щоб ви мали на кім свої **язички острити*** (І. Франко).
2. Дотепно, дошкульно і т. ін. висловлюватися; говорити взагалі. *Шахтарі (щоб не дрімать!) все **язики гострили,** ось на старого вже летять колючі їхні стріли* (П. Дорошко).

231. **ГОСТРИ́ТИ О́ЧІ** *на кого, рідше на що, жарт.* 1. Кокетливо поглядати на когось, намагаючись привернути його увагу. — *Катря на тебе так **очі гострила,** що мені тільки у ченці одна дорога* (Н. Рибак).
2. Стежити за кимсь, приглядатися до кого-, чого-небудь, прагнучи здійснити щось. *І ворог мій на мене **очі гострить*** (Сл. Б. Грінченка).

232. **ГОСТРИ́ТИ** (*рідше* **точи́ти**) **ЗУ́БИ,** *несхв.* 1. *на кого, рідше проти (супроти) кого.* Прагнути заподіяти комусь прикрість, шкоду і т. ін.; гніватися на когось. — *Ну, вже я на того Стецька **гострю зуби.** Прохав бісового квакала зорати ниву ще з осені,— ніколи — каже* (Панас Мирний); — *На Полтавщину нема вороття. Там на мене управитель **зуби гострить,** закатує* (П. Кочура); *Дійшло до його вух, що бояри знов **гострять** супроти нього **зуби*** (А. Хижняк); — *Я тебе наскрізь бачу. Давно ви **точите зуби** на Борзня, ось тепер і радієте, що звели з ним рахунки* (Ю. Бедзик). **ГОСТРИ́ТИ ЗУ́БА.** *Здається, ніхто не **гострив** на нього **зуба*** (З газети).
2. *на кого—що і без додатка.* Прагнути здобути чиюсь прихильність або заволодіти ким-, чим-небудь; посягати. *Батьки та матері **гострили** на його **зуби,** як на корисного жениха* (Панас Мирний); *Чи був же хоч один з них* [парубків], *щоб **не гострив зубів** на неї* [дівчину] (Г. Квітка-Основ'яненко); *Не **гостри зубів** на чужеє* (М. Номис); — *Ми підемо шарпати кримські береги, коли Жолкевський **точить зуби** на нашу волю!* (З. Тулуб); *Почулися слова* [Христі]: — *Ви, отче, як вовк. Де вглядите* [побачите] *овечку, вже й **зуби точите*** (В. Речмедін). **ОСТРИ́ТИ ЗУ́БИ,** *діал. Нехай собі не **острить зуби** на батькове добро* (І. Франко).
3. *на що.* Прагнути одержати вигоду з чогось. *В похоронному закладі .. не мають прейскуранта .. Для Клавди ясно, що вони вже п'ять днів **гострять зуби** на похорон у Річинських* (Ірина Вільде); *Керівництво **"гострить зуби"** на обчислювальну техніку, роздобуту з неймовірними труднощами .. Можливості її використання уявляє туманно, та дуже вже хочеться відрапортувати про виконання* [чергової] *постанови про впровадження комп'ютерів* (З журналу).

233. **ГОСТРИ́ТИ** (*рідше* **точи́ти, нагóстрювати** *і т. ін.*) **НІЖ (меч, соки́ру** *тощо*) *на кого—що і без додатка, несхв.* Виношувати якісь недобрі наміри щодо когось, чогось; замишляти щось. *А той нишком у куточку **Гострить ніж** на брата* (Т. Шевченко); *Тим часом над Європою насувалися хмари, вирувала буря. Вже рвався до влади Гітлер, Муссоліні **гострив ніж** на Абіссінію* (З газети); [Зося:] *Сава його* [Гната] *так любить, а він на Саву **ножа гострить*** (І. Карпенко-Карий); [Монтаньяр:] *Хто хоче буть республіканцем добрим, хай **гострить меч** на Брута перш за все* (Леся Українка); *Прожив життя тихе, богобоязливе, ні на кого він **меча не гострив,** не важили й сусіди на нього* (Б. Федорів); *Закликав* [Т. Шевченко] *громадою обух сталить, **сокиру гострити** на проклятих тиранів* (П. Тичина); *Гриб Боровик насупився .. і рубонув, як завше, без підтексту: — Нащо на добре діло **гострити сокиру?*** (М. Стельмах); [Яків:] *Не помічав, щоб Віктор **точив** на тебе **ніж*** (П. Автомонов); *Дарма палій війни **нагострює сокиру** і атомом своїм погрожує дарма* (І. Гончаренко).

ГОТОВЕ

234. **НА ВСЕ ГОТО́ВЕ,** *зі сл.* прийти́, убра́тися *і т. ін.* На повне забезпечення всім необхідним, підготовлене іншими. *Стала докоряти* [сестра] *йому, що він убрався* ***на все готове*** *та й останні злидні пропиває* (Панас Мирний). **НА ГОТО́ВЕ.** — *Сідай* ***на готове*** *та дивись, не відпусти гайку,— повчав Сагайда Маркевича, передаючи йому взвод.— З такими гренадерами тобі й море до пупа* (О. Гончар).

ГОТОВОМУ

235. **НА ВСЬО́МУ ГОТО́ВОМУ.** При повному забезпеченні, здобутому іншими. — *Чого вам тут не вистачає? У теплі, у добрі,* ***на всьому готовому*** (В. Дрозд). **НА ВСЬО́МУ ГОТО́ВЕНЬКОМУ.** — *Ви, жінки, розумні* ***на всьому готовенькому*** (І. Нечуй-Левицький).

ГОТУВАТИ

236. **ГОТУВА́ТИ (підготовля́ти) / ПІДГОТУВА́ТИ (підгото́вити) ҐРУНТ** *для кого—чого, до чого.* Створювати необхідні умови для когось, чогось, для здійснення чого-небудь. *Данило обережно* ***готував ґрунт*** *до переговорів* (А. Хижняк); ***Підготували ґрунт*** *для майбутніх досліджень* (З журналу).

ГРА

237. **ГРА З ВІДКРИ́ТИМИ КО́ЗИРЯМИ.** Дії, розмова без приховування правди, справжніх намірів, задумів і т. ін. — *Ну, скажімо, засудження до розстрілу. Було? — Багрича пересмикнуло. Це вже* ***гра з відкритими козирями.*** *— Ви що — ясновидиця? — Ні, я лікар* (Л. Дмитерко).

238. **ГРА З ВОГНЕ́М.** Дуже небезпечні дії без урахування можливих наслідків; великий ризик. *Він вважає, що наші літературні забавки — це небезпечне хлоп'яцтво,* ***гра з вогнем,*** *і така гра до добра не доведе* (О. Гончар); *Такі непродумані дії —* ***гра з вогнем*** (З газети).

239. **ГРА СЛОВА́МИ.** Вислів, побудований на вживанні різних за значенням слів однакового звучання; каламбур. *Дуже добре знаючи українську мову і тонко схоплюючи відтінки і змістові можливості слова, І. Тобілевич іноді застосовує в розглядуваних п'єсах так звану* ***гру словами*** (Курс іст. укр. літ. мови); *При* ***грі словами*** *використовуються як однозвучні слова чи вирази (омоніми), так і близькозвучні, лише подібні за своїм звучанням (пароніми)* (Культура сл.). **ГРА СЛІВ.** *Завдяки доцільному, вмотивованому використанню такого мовного явища, як* ***гра слів,*** *наша мова стає влучнішою, гострішою* (Культура сл.).

ГРАБЛІ

240. **ЯК (мов, нена́че** *і т. ін.)* **ГРАБЛІ́.** Задубілий від холоду і позбавлений здатності рухатися, діяти; нерухомий (про руки, пальці). *Похукав* [Кирило] *у руки, розстібаться давай. Сіпа ті ґудзики, сіпа — не розстебнеться:* ***як граблі*** *руки* (А. Тесленко); *Старі одубілі пальці,* ***неначе граблі,*** *не слухались і не гнулись* (І. Нечуй-Левицький).

ГРАДУСОМ

241. **ПІД ГРА́ДУСОМ,** *рідше* **ПІД ГРА́ДУСАМИ,** *жарт.* У стані сп'яніння; напідпитку. *Відчиняються двері і з'являються два суб'єкти: .. обидва* ***під градусом*** (С. Васильченко); *— Залиш мене, Шарко, ти* ***під градусом!*** *— з несподіваною різкістю кинув інженер* (М. Хвильовий); *— Багатьом здається, що Братусь завжди* ***під градусом,*** *завжди напідпитку, а воно просто я від природи рухливий* (О. Гончар); — *Скромничаєш, Петю! — Вочевидь я здоровенького лишняка хльобнув і* ***під градусами*** *бовкнув* (О. Ковінька); *Напідпитку сидіти на лекціях не личить, та й чи втямить у фізиці людина* ***під градусами*** (П. Автомонов). **ПІД НЕВЕЛИ́ЧКИМ ГРА́ДУСОМ.** — *Мені раптом здалося чомусь, що Чагар* ***під невеличким "градусом"*** (М. Хвильовий). **ПІД ПО́ВНИМ ГРА́ДУСОМ.** *Жигай .. зрозумів, що баба Зуйка вже* ***під повним градусом,*** *і з опаскою накрив склянки рукою* (А. Шиян).

ГРАЙ

242. **ХОЧ КОНЕ́М ГРАЙ. 1.** Досить великий, просторий і т. ін. — *Добра хата,* ***хоч конем грай!*** *Не такому бовкунові, як дід Улас, вона личить; отже, хай і він попотовчеться. Він звик на просторі,— сказали одрадяни* (Панас Мирний); *Дивитесь зовні — хата незатишна, зате всередині велика,* ***хоч конем грай*** (С. Чорнобривець).
2. *де.* Багато вільного місця десь; просторо. *У дворі* ***хоч конем грай*** (З журналу).
3. *перев. зі сл.* просто́рий. Уживається для підсилення супровідного слова; надто, дуже. *Минуло літо, й новий дім аж засміявся. Стіни рублені, поміст високий, всередині просторий* ***хоч конем грай*** (С. Чорнобривець).
4. *перев. зі сл.* місця. Досить багато. *В такому арештантському вагоні було місця —* ***хоч конем грай*** (Переклад С. Масляка).

ГРАМА

243. **НІ ГРА́МА** *чого і без додатка.* Нема зовсім. *Культури* ***ні грама,*** *А в шляпах велюрних!.. — Нема,— свідчить дама,— Нема в нас культурних* (С. Олійник); *// із запереч.* Нітрохи, ніскільки, зовсім. *До середини літа дощу не випало* ***ні грама*** (З журналу). **Й ГРА́МА.** — *Та-ак, значить, і для*

речового доказу не лишили ***й ґрама*** [самогону],— *гримнув Ілля Шумовик* (І. Сочивець).

ГРАМОТА

244. **КИТА́ЙСЬКА ГРА́МОТА,** *жарт.* Щось недоступне для розуміння, таке, в чому важко розібратися; незрозуміле. — *Ми все сидимо .. і тільки філософствуємо: "Доля, випробування..." Тільки для тебе сіє* [це] — ***китайська грамота.*** *Ні чорта ти не розумієш, дівко* (П. Панч); — *Агрономія для нього ..* ***китайська грамота*** (М. Зарудний).

245. **ФІ́ЛЬЧИНА ГРА́МОТА,** *несхв.* Документ, що не має юридичної сили; папірець, який нічого не значить. *Ці папери ми бачили .. Та все це схоже на* ***фільчину грамоту*** *— жоден з цих, з дозволу сказати, документів ніким не підписаний* (З газети); *Термін "новий центризм" і легенда про злиття п'яти ідеологій* [партій] *в одну є, по суті, малозрозумілою* ***фільчиною грамотою*** (З газети).

ГРАН

246. **НІ НА ГРАН** *чого і без додатка.* Нічого, нітрохи, ніскільки. *Мистецтво полягає в тому, щоб дати все необхідне, але* ***ні на гран*** *більше, інакше у нас або не лишиться ніякої поживи для фантазії, або ця фантазія виявиться пригніченою* (З журналу); // *перев. чого.* Нема зовсім. *Недоброзичливості чи там ще чогось* ***ні на гран*** *у неї, ні краплини* (З журналу). **АНІ́ ГРА́НА.** *Ні пихи, ні хвастощів* ***ані грана*** (О. Іваненко); // *зі сл.* н е м а́ *або при дієслові із запереч.* Зовсім. **І ГРА́НА.** *Як бачимо, в усіх цих розумуваннях нема* ***й грана*** *нового* (З журналу).

ГРАНІ

247. **НА ГРА́НІ** *чого і без додатка, перев. зі сл.* б у́ т и. Близький до крайнього ступеня вияву чого-небудь (про стан людини). — *Скажи, хороша Оксана Кошик? — Бачу, що ти* ***на грані.*** *Ще трохи і влипнеш* [закохаєшся] (П. Автомонов); *Вона була* ***на грані*** *тієї жіночої рішучості, після якої починаються сльози* (П. Колесник); *Сама Інна тяглася до сигарет у рідкісні хвилини, коли нерви були* ***на грані*** (В. Дрозд).

ГРАТИ

248. **В ОДНУ́ ДУ́ДКУ ГРА́ТИ** *з ким.* Однаково з кимось діяти; бути заодно.— *Той старий за столом* ***в одну дудку грає*** *з брехунцем і нашими панами* (Г. Коцюба); — *А коли хочеш знати, Кіндрате, то він з Герасимом* ***в одну дудку грає*** (А. Іщук). **НА ОДНУ́ ДУ́ДКУ ГРА́ТИ.** *Він або нічого не бачить, або ж* ***на одну дудку*** *з тими байстрюками* ***грає*** (М. Ю. Тарновський); // *без додатка.* Бути однаковими. *Однаково з нас драли, бо* ***в одну дудку грали*** (Укр.. присл..); — *Чому все звалюєте на Сторожука? .. Ви, бестії,* ***в одну дудку граєте!..*** (П. Колесник).

249. **ГРА́ТИ (гра́тися) В ЛЯЛЬКИ́** *з ким і без додатка.* Діяти несерйозно, бути нещирим з ким-небудь і т. ін. *Мені здалось, що редакція* ***грає в ляльки*** *з народом...* (Леся Українка). **ГРА В ЛЯЛЬКИ́.** *То була не робота, а якась незрозуміла* ***гра в ляльки*** (З журналу).

250. **ГРА́ТИ (гра́тися) В МО́ВЧА́НКУ** *з ким і без додатка.* Ухилятися від розмови, виступу і т. ін.; відмовчуватися, не розмовляти. [Ярина:] *Я собі здумала: як ото наші хлопці* ***грають в мовчанку*** (Леся Українка); ***Грати в мовчанку*** *з Кроквою після його галасу на зоринах було значно важче, ніж під час короткочасних зустрічей із Сохацьким* (Л. Дмитерко); — *Я лікар. А* ***гратись у мовчанку*** *нема часу* (Л. Дмитерко). **ГРА В МОВЧА́НКУ.** ***Гра в мовчанку*** *затяглася. Ніхто не хотів брати слово* (З газети).

251. **ГРА́ТИ / ЗІГРА́ТИ ДУ́РНЯ (ду́рника)** *перед ким і без додатка, несхв.* **1.** Прикидатися таким, що не розуміє, не знає чогось. *Розумний дуріє в хмелю, Шахрай* ***грає дурня*** (Переклад В. Мисика); *Варава скривився, ще не знаючи, що йому робити з отцем Миколаєм: чи* ***грати*** *перед ним* ***дурника,*** *чи наодинці так пригрозити, щоб у нього надовго одпала охота строчити доноси* (М. Стельмах).
2. *перев. док.* Опинитися в невигідному, незручному становищі; допустити помилку. *Дорощук глянув на Ковальова якимось болісним поглядом. Знову заблудився,* ***зіграв дурня*** (М. Ю. Тарновський).

252. **ГРА́ТИ / ЗІГРА́ТИ РОЛЬ,** *перев. яку.* **1.** Мати певне значення, виконувати якісь функції. *На контраст до неї .. чоловік ..* ***грав*** *у господі* ***другорядну роль*** (М. Рильський); *В тих диспутах Олесь за дорученням окружкому* ***грав неабияку роль*** (О. Донченко); *Кирусові чорні* [вуса] *неодмінно* ***грали свою роль*** (В. Бабляк); *Писанка* ***грала*** *колись* ***свою роль*** *і при сватанні* (З журналу); *Мама, напевно, вже й кається в душі, що влаштувала цю вечірку і дозволила Дарці* ***зіграти роль дорослої*** *.. Дарка осмішила себе перед усім товариством* (Ірина Вільде).
2. *кого і без додатка.* Видавати себе за когось. *Ви ..* ***граєте роль*** *обуреного і плетете нісенітниці* (І. Франко); — *Того вечора я* ***грала*** *зовсім* ***іншу роль*** (Леся Українка); *Хоч і як хотілось Галі Буть твердою, мов скала, Та цієї* ***ролі*** *далі* ***Грать*** *вона вже не могла* (С. Воскрекасенко).

253. **ГРА́ТИ НА БОЛЮ́ЧІЙ СТРУНІ́** *чиїй, кого, рідше для кого, несхв.* Завдавати комусь прикрості, неприємностей, нагадуючи про недолік, помилку тощо; дошкуляти. — *Пані так милостиво довіряє всяким зайдам, що навіть не помічає:*

від кого тхне воском, а від кого тюрмою,— делікатно ***грає*** [Салоган] ***на болючій струні*** *пана* (М. Стельмах); *Ігоря легко "купити",* ***граючи на такій болючій*** *для кожного малюка* ***струні,*** *як питання хоробрості* (І. Багмут).

254. **ГРА́ТИ НА НЕ́РВАХ** *чиїх, кому і без додатка.* Дратувати, дражнити кого-небудь, навмисне спричиняти переживання комусь. — *Оженюся, а там видно буде! — пояснив Денис, ніби зумисне* ***граючи на нервах*** [Дорощукові] (М. Ю. Тарновський); — *Васька! Досить мені* ***на нервах грати*** (Б. Антоненко-Давидович). **ПОГРА́ТИ НА НЕ́РВАХ** (якийсь час). *Він бачив, що їй хочеться щось утнути, подражнити свого благовірного,* ***пограти йому на нервах*** (О. Гончар).

255. **ГРА́ТИ НА РУ́КУ** *кому.* Підтримувати когось, сприяти комусь у чому-небудь; допомагати. *Випадковість, а* ***грала їм на руку*** (Б. Харчук); *Він сприйняв це як дарунок долі, із вдячністю оцінивши обставини, які* ***грали йому на руку,*** *внаслідок чого вдалося досягти результатів, про які не міг і мріяти* (З газети); *Відсутність чітких законів* ***грає на руку*** *нечистим на руку* (З газети).

256. **ГРА́ТИ ОЧИ́МА** *до кого і без додатка.* Грайливо поглядати на когось, прагнучи звернути на себе увагу, викликати до себе інтерес. ***Грав*** [Йон] *до неї* ***очима*** *та міцно тримав за руку* (М. Коцюбинський); *Віталикові, здається, не до сміху, бо Тоня все ще літає у вальсі..,* ***грає очима*** *до партнера, пускає бісики* (О. Гончар); *Як не* ***грала очима*** [Настя], *а він оминав її хату* (Ю. Мушкетик); // Виявляти поглядом веселий, грайливий настрій. — *Хай дивиться — не поживиться! — каже Марина,* ***граючи*** *веселими* ***очима*** (Панас Мирний); *Стояла Мотря й,* ***граючи очима,*** *ласкаво всміхалася* (В. Винниченко); — *Іч, яка ти сьогодні! — Яка? — радіє,* ***грає очима*** *і соромиться дівчина* (М. Стельмах). **ГРА́ТИ СВОЇ́МИ ОЧИ́МА.** *Особливо часто він підходив до мене й* ***грав своїми .. очима.*** *Ця "гра" робила з нього майже мавпу, але він цього не помічав* (М. Хвильовий). **ВИГРАВА́ТИ ОЧИ́МА.** — *А то що буде? —* ***виграє очима*** *Северин* (Григорій Тютюнник). **ЗАГРА́ТИ ОЧИ́МА (очи́цями)** *для кого і без додатка. Приклавши руку до грудей, зітхнула* [Зінька] *для Івана і* ***заграла очима*** *для Данила* (М. Стельмах); — *Кавалер приїхав. — І* [секретарка] *лукаво* ***заграла очицями*** (Я. Баш).

257. **ГРА́ТИ ПЕ́РШУ СКРИ́ПКУ** *в чому і без додатка, рідше де.* Бути головним у якій-небудь справі. *За плечима багато років великої і високо оціненої народом спільної роботи. Правда,* ***першу скрипку*** *завжди* ***грав*** *Коваль* (В. Собко); *Тут* [у розвитку економічного мислення трудівників] ***першу скрипку*** *повинен* ***грати*** *інженерний корпус, який тримає екзамен на професійну компетентність* (З журналу); *І в нинішньому році механізатори, як то кажуть,* ***гратимуть першу скрипку*** *у вирощуванні зернових* (З газети). **ВЕСТИ́ (повести́) ПЕ́РШУ СКРИ́ПКУ.** — *Марисі все ж випадає* ***вести першу скрипку,*** *так велить їй діяльне й бурхливе "начало її вдачі"* (О. Гончар); *Аркадію здалося, ніби він із своєю підвищеною інтелектуальністю і культурою взагалі відійшов на задній план.., а* ***першу скрипку повела*** *офіціантка* (В. Собко).

258. **ГРА́ТИ** (*рідше* **розігрувати, лама́ти** *і т. ін.*) **КОМЕ́ДІЮ** *перед ким, кому і без додатка.* Удавати з себе когось, прикидатися кимсь, лицемірити і т. ін. *Він добре знав, що обурення пана комісара в значній мірі нещире, що він* ***грає комедію*** (І. Франко); — *Досить вам* ***грати комедію,*** *перейдемо до діла* (Ю. Бедзик); — *Я тобі говорив, щоб ти рано прийшов, без запізнення, а ти мені* ***комедію граєш*** (Григорій Тютюнник); *Ви тут* ***комедії не розігруйте.*** *Гадаєте, воно мені так мед?* (З газети); *До столу .. вийшов Тихін Фіялко. Він щулився .. і від хвилювання трохи збивався: —* ***Комедію ти ламаєш,*** *Трохиме* (В. Речмедін). **ГРА́ТИ КУМЕ́ДІЮ,** *розм. Хлопець бачив, що дєдя* [тато] ***грає кумедію,*** *і мовчав* (Г. Хоткевич). **НЕ ГРА́ТИ КОМЕ́ДІЙ.** *Та* ***комедій*** *Угринець* ***не грав:*** *до кімнати справді зайшов з дівчиною, одягненою у плаття не для кухні* (В. Поліщук). **ГРА́ЄТЬСЯ КОМЕ́ДІЯ.** *Не треба бути ясновидцем, щоб побачити, за чиїм сценарієм* ***грається комедія*** (В. Поліщук).

259. **У ВЛА́СНУ (свою́) ДУ́ДКУ ГРА́ТИ.** Мати незалежні думки, погляди і чинити по-своєму, на свою користь. *Диктатора немає. То й кожний з них* ***у власну дудку грає,*** *І має кожний з них свою програму...* (Олександр Олесь); *Кожен дідько* ***в свою дудку грає*** (Укр.. присл..).

ГРАТИСЯ

260. **ГРА́ТИСЯ В КОТА́ І МИ́ШКУ** (*рідше* **ми́шу**), *несхв., жарт.* Бути нещирим, хитрувати, лицемірити і т. ін. — *Не придурюйся, Остапе, ми з тобою люди дорослі і не годиться нам* ***гратися в кота і мишку*** (М. Ю. Тарновський). **ГРА́ТИСЯ В КОТА́-МИ́ШКИ.** — *І що ми вигадаємо? І далі* ***гратимемося в кота-мишки?*** *Адже коли-небудь змушені будемо розрубати цей гордіїв вузол!* (В. Малик).

261. **ГРА́ТИСЯ** (*рідше* **гра́ти, ба́витися** *і т. ін.*) **В ПІ́ЖМУРКИ (у жму́рки),** *несхв.* Діяти нечесно, часом роблячи простакуватий вигляд; хитрувати, приховуючи щось. — *Його вигляд, м'яко висловлюючись, не загрозливий. .. ми даремно* ***граємося в піжмурки*** (О. Донченко); — *Тепер вам, полковнику, нічого* ***гратися в жмурки.*** *Ви,*

надіюсь, розкажете про все, що нас буде цікавити (В. Кучер); *— Максиме. Не будемо **грати у піжмурки**. Поговоримо прямо* (Д. Ткач); *Його* [єфрейтора] *погляд наче говорив: якщо язик збреше, то очі скажуть правду. Машкарук і не збирався **грати в піжмурки*** (В. Поліщук); *— Давайте покинемо **бавитися в піжмурки**. Так буде краще. А щиру відповідь ви дістали раніш* (Ю. Шовкопляс).

262. **ГРА́ТИСЯ** (*рідше* **гра́ти, ба́витися** *і т. ін.*) **З ВОГНЕ́М,** *несхв.* Поводитися необережно, займатися чимось небезпечним, не думаючи про наслідки; ризикувати. — *Я прийшов попередити, щоб ви .. покинули **гратися з вогнем**, бо потім пізно буде!* (М. Стельмах); — *Ой, хлопче, хлопче,— довірливо каже Роман,— не **грайся з вогнем**. І незчуєшся, як десь в капкан попадеш* (О. Гончар); *Він за ганебне діло взявся: **з вогнем** шпигун небесний **грав*** (В. Сосюра); *Пам'ять коротка у ворогів, **грають з вогнем**...* (І. Цюпа); *—Не **грай**, Оксано, **з вогнем**, бо ти, здається, й досі не знаєш, що таке життя* (М. Стельмах); *— Коли скажеш йому, щоб забув стежку до твого подвір'я? **Бавишся**, Марійко, **з вогнем*** (А. Хорунжий). **ОГНЕ́М ГРА́ТИ.** *Почув, що Жука вже нема і не буде.— Таки здобувся свого... А й **огнем** же **грав**! — вимовив він, зітхнувши* (Панас Мирний).

ГРАЧ

263. **НІ ГРАЧ, НІ ПОМАГА́Ч,** *жарт.* Той, хто не здатний до якоїсь роботи або не бажає її виконувати. — *Так-то так, та я вам **ні грач, ні помагач**; шукайте собі деінде поради* (О. Кониський).

ГРЕБІНЬ

264. **ЯК ЛИ́СОМУ ГРЕ́БІНЬ,** *зі сл.* тре́ба, потрі́бно, *жарт., ірон.* Уживається для вираження категоричного заперечення змісту зазначених слів; зовсім не треба, не потрібно. *Треба, **як лисому гребінь*** (Укр.. присл..). **ЯК ЛИ́СОМУ ГРЕ́БІНЬ, СЛІПО́МУ ДЗЕ́РКАЛО.** *То йому так потрібно, **як лисому гребінь, сліпому дзеркало*** (М. Номис).

ГРЕБЛЮ

265. **ХОЧ ПІД ГРЕ́БЛЮ.** Уживається для вираження досади, страждань, відчаю і т. ін. у зв'язку із важким становищем; безвихідь. *Ще під будень сяк-так на роботі.. А як вечір настане або свято, або зостався хто який день без роботи... **Хоч під греблю!**..* (Панас Мирний).

ГРЕБТИ

266. **ГРЕБТИ́** (**загріба́ти, горну́ти** *і т. ін.*) **ГРО́ШІ ЛОПА́ТОЮ,** *зневажл.* Без великих затрат праці дуже швидко багатіти; наживатися. — *Ну, там, Лесю, чоловік зразу багатіє .. Там **гроші лопатою гребуть*** (М. Стельмах); *Старший брат і ні гадки собі: лежить та **загріба гроші лопатою** — усе йому Бог дає* (О. Стороженко); *— Катанку купив. Так ви забрали собі в голову, що гроші в мене як полова — **лопатою гребу*** (М. Стельмах); *— Сказано, діду, що ти великий багач, по сто мітлів* [мітел] *щотижня продаєш, **гроші лопатою загрібаєш*** (І. Франко).

267. **ГРЕБТИ́ ПІД** (до) **СЕ́БЕ [ОБОМА́ РУКА́МИ** (**обіру́ч**)**]** *що і без додатка, зневажл.* Бути зажерливим, збагачуватися, перев. нечесним шляхом. *І в чому ж він помилився сам? ..Чому ж такий нещасливий? І вдома, й на роботі. Не **гріб під себе**, не чіплявся в чужі горлянки* (Ю. Мушкетик); *Є такі, що **обома руками гребуть до себе**, і хоч би що. Ще й на інших спогорда поглядають* (В. Дрозд).

ГРЕЦЬ

268. **БОДА́Й** (**хай би, неха́й би**) **ГРЕЦЬ СПАЛИ́В У ДІ́ЖІ** *кого, що, лайл., перев. жарт.* Уживається для вираження незадоволення кимсь, чимсь-небудь, зневаги до когось, чогось, бажання позбутися когось, чогось. ***Бодай тебе грець спалив у діжі!*** (Укр.. присл..); *— А те приключилось, що твій бойовий побратим усі мої нетрудові заощадження викрав із матраца, **хай би його грець спалив у діжі*** (Є. Гуцало).

269. **ГРЕЦЬ З НИМ** (**з не́ю, з тобо́ю** *і т. ін.*), *лайл., перев. жарт.* Ужив. для вираження втрати інтересу до кого-, чого-небудь, вимушеної згоди з кимсь, поради не звертати уваги на когось, щось і т. ін.; хай буде так. *Він зайняв якусь вичікувальну позицію. .. Ну, і **грець з ним**!..* (Ю. Шовкопляс); *В голові майнула тверда думка: "**Грець з ним**! Піду! Що буде, те й буде"* (В. Кучер); *— Зупиніть експрес! — волав я.— Уб'ю лжедіда! — Та **грець із ним**! — умовляв голова.— Тримайте краще оце* (А. Крижанівський); — *Запхну* [шпагу] *та ще не туди — **грець з нею*** (С. Ковалів); // *з ким—чим.* Уживається для вираження незадоволення кимсь, чимсь, несхвалення чого-небудь. — *Ну, і **грець із ним**, з твоїм вівсом,— вилаявся старуватий, похмурий запорожець* (С. Добровольський). **ГРЕЦЬ ЙОГО́.** — *А **грець його** з тією роботою,— махнув рукою Левко.— Сядемо, Маріє, послухаємо перепілку* (І. Цюпа).

270. **ГРЕЦЬ УХОПИ́В** *кого, що, зневажл.* Хтось раптово захворів, зник або загинув, щось недобре трапилось з кимсь. *— Де ти пропадав, новий боцмане? — зустрів їх вигуком Торба.— Я гадав, що тебе **грець ухопив*** (М. Трублаїні); *Коли б він знав, що дочка його там, у самісінькому вирі неподобних подій, навіть є їх активним учасником...— сердешного доктора, поза всяким*

сумнівом, ***ухопив би грець*** (Ю. Смолич); *Губернаторша зразу ж зомліла... Губернатора теж мало не* ***хопив*** [вхопив] ***грець*** (Ю. Смолич).

271. **НІЯКИЙ ГРЕЦЬ НЕ БЕРЕ́ / НЕ ВІ́ЗЬМЕ** *кого, що, жарт.* Нічого не трапляється з ким-, чим-небудь. *Такі вже ми, видно, .. що нас* ***ніякий грець не бере*** *— ні радіонукліди, ні нітрати* (З журналу). **ГРЕЦЬ ВІ́ЗЬМЕ.** *...І в пані Роксолани серце тьохнуло, бо їй здалося, буцім чоловіка* ***грець візьме...*** (О. Ільченко).

272. **ХАЙ (нехáй) БИ ГРЕЦЬ УЗЯ́В (забрáв, побúв** *і т. ін.*) *кого, що, лайл., перев. жарт.* Уживається для вираження незадоволення (перев. удаваного) ким-, чим-небудь, нехтування кимсь, чимсь, бажання позбутися когось, чогось. — *Ні, Шуро, поїду. Господарство ж,* ***хай би його грець забрав.*** *Та й Андрійко сам гасатиме по вулицях...* (О. Копиленко). **ГРЕЦЬ БИ ВЗЯВ.** [Ярина:] *Один він в неї,* ***грець би його взяв.*** *Однісінький...* (О. Підсуха). **ГРЕЦЬ ПОБИВА́Й (побúй).** ***Грець тебе побивай*** (Сл. Б. Грінченка); — *Ну й погода,* ***грець її побий*** (З газети).

273. **ХАЙ (нехáй) [ЙОМУ́] ГРЕЦЬ** *кому, з ким—чим і без додатка, лайл., перев. жарт.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось і т. ін. — ***Хай йому грець*** *з тим куривом! Давайте краще перекусимо* (Григорій Тютюнник); — *Отаке-то!* ***Хай йому грець!*** *Тепер зроду від колективу не відірвуся!* (О. Ковінька); *Нарешті згадав це прізвище,* ***хай йому грець!*** (В. Дрозд); — ***Хай йому грець,*** *— казав* [тато],*— так храмувати* (В. Большак); *А вітер такий, що* ***нехай йому грець!..*** (І. Нехода). —..*Рана гоїться добре? — Та гоїться,* ***хай її грець*** (А. Шиян); ***Хай грець*** *тому, хто чинить зло* (З журналу). **ХАЙ БИ ГРЕЦЬ.** — *Як там Кащубенкова бригада — норму дає? — .. Штурмівщина і тут,* ***хай би її грець!*** (О. Гончар).

ГРЕЦЯ

274. **НА ГРЕ́ЦЯ** *кому, що і без додатка, жарт.* Навіщо, для чого. *Картав* [дядько Семен] *рідних: — Занапастили Парасочку!* ***На греця*** *її те багатство, хіба в ньому щастя?* (В. Минко); — *Може, ви ще й будете жаліти за своєю піччю, Василино,— сказав Твердохліб.—* ***На греця*** *вона здалася?* (І. Цюпа).

ГРЕЧКА

275. **НЕХА́Й (хай) БУ́ДЕ ГРЕ́ЧКА,** *жарт.* Уживається для вираження згоди; гаразд, добре. ***Нехай буде гречка,*** *аби не суперечка* (М. Номис); *Він не став заперечувати...* ***Нехай буде гречка,*** *виконає завдання* (З газети); — *Тільки не треба про смерть.—* ***Хай буде гречка!*** *Не будемо про смерть* (П. Автомонов).

ГРИБИ

276. **ЯК (мов, ненáче** *і т. ін.*) **ГРИБИ́ ПІ́СЛЯ ДОЩУ́,** *зі сл.* ростú, з'являтися, виникáти *і т. ін.* Швидко й у великій кількості. *Товариства виникали тоді по селах, буквально* ***як гриби після дощу*** (В. Минко); *Росли* ***як гриби після дощу*** *пансіонати, звідусіль їхали сюди* [у Трускавець] *грошовиті люди* (З журналу). **ЯК ГРИБИ́ ПО ДОЩІ́.** *Українські газети та журнали повискакують незабаром,* ***як гриби по дощі*** (М. Коцюбинський). **ЯК [НЕНА́ЧЕ] ГРИБИ́.** *Полки партизанські ростуть* ***як гриби...*** (І. Нехода); *Невеличкі хатки кругом дворища* ***неначе гриби*** *виростали* (Панас Мирний); ***Неначе гриби,*** *підростають онуки, і повниться ними — півроку — мій рід* (О. Білаш); // *зі сл.* швúдко. Дуже інтенсивно. *Не ростуть* [будинки] *так швидко,* ***як гриби після дощу,*** *однак .. ясно, що прогрес у цій важливій справі є* (З газети).

ГРИЗТИ

277. **ГРИ́ЗТИ / ПРОГРИ́ЗТИ ГО́ЛОВУ** *перев. кому, чию, рідко ким, чим, несхв.* 1. Набридати комусь якимись розмовами, вимагати що-небудь і т. ін. *Почала баба дідові* ***гризти голову:*** *— Твоя дитина ледащо* (Укр.. казки); *Спускайся з гори тихіше вниз, щоб ніхто* ***голови не гриз*** (М. Номис); *Жінка було* ***гризе йому голову*** *і уранці і увечері* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Перші глави почну переписувать. Тепер хоч уже ніхто не* ***гризтиме моєї голови!*** (Леся Українка); — *Гетьте, не лізьте! — скрикне Марина.— Он мені всі* ***голову прогризли*** *вами* (Панас Мирний); — *Я вже татові* ***голову прогризла,*** *щоб і дітям у школі молоко видавали. Без грошей* (В. Кучер). **ГО́ЛОВУ ГРИ́ЗТИ ТА ГРИ́ЗТИ.** *Палажка ж своє діло робила: за вгород Михайлові* ***голову гризла та гризла*** (А. Тесленко).

2. Турбувати, дуже непокоїти і т. ін. — *Щось дуже хмурий пан гетьман,— тихо сказав Іскра Палієві.— Самота* ***гризе йому стару голову,*** *— тихо ж відмовив Палій* (Д. Мордовець).

ГРІМ

278. **ГРЯ́НУВ ГРІМ.** Щось сталося, відбулась якась подія. *Це добре, що після того, як* ***грянув грім,*** *усі так вболівáюче й емоційно стали захищати директора і себе* (З журналу); *Поки* ***грім не грянув,*** *затрати на все оте нам завжди здаватимуться даремно викинутими грішми* (З журналу); // *з ким.* Щось сталося з кимось. *Хороша справа плюралізм! Однак при ньому й покруч зріс, Жонглює терміном гучним, Бо знає: з ним* ***не гряне грім*** (З журналу).

279. **ХАЙ (нехáй) ГРІМ ПОБ'Є** (**уб'є, приб'є** *і т ін.*). 1. *зі сл.* м е н é. Уживається як заприсягання у правдивості своїх слів, щирості намірів, запевнення в чомусь. — ***Хай мене грім поб'є.., коли я їв чию часть*** [частину], *окроме* [крім] *своєї!* — *клявся Попенко* (Панас Мирний); — ***Хай мене грім поб'є,*** *коли брешу...* (І. Муратов); ***Хай мене грім уб'є,*** *коли я знаю, в чім виражається їх "політика"* (Леся Українка). **ХАЙ ГРІМ СÉРЕД ЧИСТОГО ПÓЛЯ ВДÁРИТЬ.** — ***Хай мене грім серед чистого поля вдарить,*** *як я тобі зла зичу...* (М. Зарудний) **ГРІМ БИ ВДÁРИВ НА ЦЬÓМУ МІСЦІ.** — ***Грім би мене вдарив на цьому місці,*** *коли брешу...* (В. Кучер). **ГРІМ ПОБИЙ (бий).** *Що за славний рік новий! Отже,* ***грім мене побий,*** *Він сподобався мені, я складу йому пісні* (В. Самійленко); — *Я вже вас так буду шанувати, як нікого в світі,* ***побий мене грім!*** (М. Стельмах); — *Дідові куплю* [мотоцикл], ***грім мене бий,*** *коли брешу!* (А. Крижанівський).
2. *кого, що, лайл , перев. жарт.* Уживається для вираження незадоволення кимсь, з приводу чого-небудь, недоброго побажання комусь. ***Хай їх грім поб'є,*** *отакі справи* (З журналу); — ***Грім би їх побив*** .. *з їх порядками!* — *воркотів .. Бовдур* (І. Франко). **[ХОЧ] ГРІМ БИ ПОБИВ (прибúв) [НАВІКИ] НА БИТІЙ ДОРÓЗІ.** — *Що зараз робити, Устино?* ***Хоч би грім побив на битій дорозі*** *і управителя, і пана* (М. Стельмах); — *Знову діло в бандитизм упирається .. То Шепель, то Гальчевський, то чорт, то біс,* ***грім би їх на битій дорозі навіки прибив*** (М. Стельмах).

280. **ХАЙ (нехáй) ХОЧ ГРІМ З НÉБА.** За будь-яких обставин; обов'язково, неодмінно. — *Сподіваюсь, до ранку .. прапор буде піднято на валу!* — *Піднімемо, ..* ***хай хоч грім з неба,*** *а вал буде наш!* (О. Гончар).

281. **ЩОБ ГРІМ ПОБИВ (прибúв, убúв** *і т. ін.*) *кого, що, лайл , перев. жарт.* Уживається для вираження незадоволення кимсь, з приводу чого-небудь, недоброго побажання комусь. [Химка:] *Обдурив мене .. отой вражий син,* ***щоб його грім побив*** (Панас Мирний). **ЩОБ ГРІМ УБИВ І БЛИСКАВКА СПАЛИЛА.** ***Щоб тебе грім убив і блискавка спалила!*** (Укр.. присл..).

282. **ЯК (мов, нáче** *і т. ін.*) **ГРІМ З [ЯСНÓГО] НÉБА ВПАВ (удáрив)** *над ким—чим і без додатка.* Щось несподівано, раптово прозвучало, пролунало, трапилось і т. ін. *Що ти говориш, любко моя мила? Се* ***наче грім з ясного неба впав!*** *Чи я тебе не щиро покохав?* (Леся Українка); — *Пробачте,* — ***наче грім з ясного неба ударив*** *над Павловою головою: нечутно по килимі підійшла Людмила.* — *Я вас заставила ждати* (А. Головко).

283. **ЯК (мов, нáче** *і т. ін.*) **ГРІМ З (сéред) ЯСНÓГО** (*рідко* **чúстого) НÉБА.** 1. *з дієсл.* Несподівано, раптово, зненацька і т. ін. *Однак новина впала,* ***як грім з ясного неба*** (М. Коцюбинський); *Спомин про обіцяну телицю того вечора вдарив,* ***як грім із ясного неба*** (Є. Гуцало); *Замфіра,* ***наче грім з ясного неба,*** *вразила ця звістка* (М. Коцюбинський); — *Ми, тату, .. летимо.— Було це* ***як грім серед ясного неба.*** *Проте батько й виду не показав* (О. Гончар); — ***Мов грім серед ясного неба,*** *шмагонули наш слух його слова* (Ю. Збанацький); *Фарбувальники не люблять критики! Ці слова .. прозвучали,* ***мов грім серед чистого неба*** (М. Томчаній). **ЯК ГРІМ З НÉБА.** — *Жили ми з одинокою матір'ю, і ось на саму кутю,* ***як грім з неба,*** — *прийшли* [поліцаї] (Ю. Збанацький). **ГРÓМОМ ІЗ (сéред) ЯСНÓГО НÉБА.** *А якщо для Докії почуте прозвучить* ***громом із ясного неба?*** (Ю. Збанацький); *Розкриття тієї змови було ..* ***громом серед ясного неба*** (В. Канівець).
2. Несподіваний, раптовий і т. ін. *Ватрич пішов працювати в цех, де .. довелося справу мати з людьми. Дуже швидко виявилося, що з ними порозумітися бригадир не вміє. Це відкриття було,* ***мов грім з ясного неба*** (З газети).

284. **ЯК (мов, нáче** *і т. ін.*) **ГРІМ НА ГÓЛОВУ.** Несподівано, раптово, зненацька і т. ін. *Прийшов Павло вранці на заняття, а господиня і заявила,* ***як грім на голову,*** *що уроку не буде сьогодні* (А. Головко); *А влітку — вже почали до жнив збиратися — як раптом,* ***наче грім на голову,*** *німці* (А. Головко).

285. **ЯК (мов, нíби** *і т. ін*) **ГРІМ.** Фізично витривалий, сильний, дужий (про людину). — *Ех, Даниле, ах, Даниле, Був же ти* ***як грім!*** *З молодим було б під силу Позмагатись їм* (А. Малишко); — *Панове! До Мартина Пушкаря тут посланець прибув із Січі... Ввійшов,* ***як грім,*** *обвітрений з дороги. Віддав чолом...* (Л. Костенко); // Міцний, ставний (про постать людини). *Чуб кучерявий, сам* [отець Олександер] *красивий, постать,* ***як грім*** (І. Микитенко).

ГРІТИ

286. **ГРÍТИ ЗУ́БИ НА СÓНЦІ,** *жарт.* Проводити час у несерйозних розмовах (перев. надворі). ***Гріють зуби на сонці*** *(сказано про жіноту, що весною, в свято, посідали під тином і скрекочуть собі)* (Укр.. присл..); *Любить-бо моя Мартоха* ***гріти зуби на сонці,*** *якби могла, то свою балачку сороці на хвості пов'язала б, щоб сорока розносила* (Є. Гуцало).

287. **ГРÍТИ КÓЛО СÉРЦЯ** *що.* Потай виношувати (якісь плани, наміри і т. ін.); замишляти. ***Грів*** [чоловік] ***коло серця*** *свої хижацькі заміри*

(Панас Мирний); *Він носив і грів коло серця свою найзаповітнішу мрію, сказати про яку не наважувався нікому* (З журналу).

288. **ГРІ́ТИ** (*рідше* **нагрівáти**) / **НАГРІ́ТИ** (**погрі́ти**) **РУ́КИ. 1.** *на (в) чому, при чому, біля (побіля) чого і без додатка.* Нечесно, незаконно збагачуватися; наживатися. *Віддавна вже* ***гріли руки*** *при бориславській нафті та при бориславському воску* (І. Франко); ***Гріли руки*** *пишні дуки Побіля народу* (М. Чернявський); ***Гріла руки*** *на чужій праці, набивала кишені золотом розбещена княгиня* (З газети); *—Дехто легкого життя забажав, є людці, які* ***руки нагрівають*** *на труднощах* (Н. Рибак); *Катерина чула, за яку "ідею" карався до війни староста,— він добре* ***нагрів руки*** *в сільській кооперації* (Д. Бедзик); *Не лишнє* [зайве] *б у баби замки потрусить Та* ***руки*** *в калитці* ***погріти*** (Л. Боровиковський).
2. *перев. на чому.* Мати вигоду. — *Ні! — передумав старший патрульний.— Підете ви обоє! Бачу, тут одна сторона на цьому хоче* ***нагріти руки*** (П. Автомонов).

289. **ГРІ́ТИ / НАГРІ́ТИ ЧУ́БА** (*рідше* **чупри́ну, лóба**). **1.** *над чим, за чим і без додатка.* Витрачати багато сил і енергії, старанно виконуючи якусь роботу; тяжко, виснажливо працювати. — *Тут* [на цій дорозі] *мені щоразу доводилося* ***гріти чуба.*** *Вставай, бувало, з веломашини і пхайся на гору одинадцятим номером* (О. Гончар); *Південя* [Мар'ян] *довбав гору, вивертав каміння й пускав у долину, а дрібні камінці вигортав лопатою.. І* ***грів чуба*** *над омшаником, що, можливо, буде зовсім не потрібний* (С. Чорнобривець); *Доки вони* ***гріють чуби*** *за роботою, Кулик, всівшись на порозі, голосно ділиться з селянами своїми думками* (О. Гончар); *Нащо, про що тобі над цим* ***чуприну гріть?*** (П. Гулак-Артемовський); *— Ох, і понамітало ж! Це нам завтра доведеться* ***чуба нагріти*** (А. Головко); *Скриня була важка, неповоротка, і чоловіки добре* ***нагріли чуби,*** *поки установили її на місце* (Ю. Яновський); *Порався він, порався, поки добре* ***чуприну нагрів*** (Марко Вовчок); *Тож Олег та Степанко, а особливо сам від'їжджаючий,* ***нагріли лоби,*** *поки втиснули все те до тісного купе* (Ю. Збанацький). **ПОПОГРІ́ТИ ЧУ́БА** (тривалий час). *Він таки* ***попогрів*** *тут* ***чуба,*** *чистячи колодязь* (О. Гончар).

2. *кому, перев. за що.* Висловлювати осуд; лаяти когось. — *Мені, мабуть,* ***чуба грітимуть*** *за недостатні темпи осінньої оранки...* (Ю. Яновський).

290. **ГРІ́ТИ / ПОГРІ́ТИ [ЛОМА́КОЮ, КІ́ЄМ** *і т. ін.*] **СПИ́НУ** (**плéчі, рéбра** *тощо*) *кому.* Бити, карати когось. *Сівши на царство,* ***Грів*** [Петро] ***спину*** [нагайкою] *вельможним* (П. Гулак-Артемовський); — *Двадцять літ я й за дубець не брався, а тепер* ***би погрів її ломакою спину,*** *дак* [так] *син не дає* (Ганна Барвінок); *Рад би я був, коли б Сомко за сей жарт звелів, жартуючи,* ***погріти йому киями плечі!*** (П. Куліш).

291. **ГРІ́ТИ СЕ́РЦЕ** (**ду́шу**) *чиє (чию).* Тішити, заспокоювати і т. ін. кого-небудь. *Будуть десь загибати* [люди] *по сибірських пустелях, а їхні* ***серця грітиме*** *віра...* (І. Багряний); ***Гріли душу*** *спогади про дитинство, про рідний край, про ті далекі, щасливі роки...* (З журналу).

ГРІХ

292. **ГРІХ** (**немá чогó, ні́чого** *і т. ін.*) **[І] БО́ГА ГНІВИ́ТИ.** Нема підстав, не варто марно нарікати на щось, бути незадоволеним чимсь. [Матушка-гуменя:] *У тебе чоловік недобрий?* [Кнуриха:] ***Гріх Бога гнівити*** (Панас Мирний); *— Тобі, Мар'яно,* ***гріх і Бога гнівити.*** *Хіба ти нещаслива?* (С. Васильченко); — *Тобі* ***нема чого гнівити Бога*** (М. Стельмах).

293. **ГРІХ [СЛО́ВО** (**слóва**)**] СКАЗА́ТИ.** Нема підстав нарікати на щось, скаржитися на кого-, що-небудь. — *Не знають, де й ділася* [Христя]. *А шкода, добра була робітниця, добра,* ***гріх слова сказати!*** *— пожалів Рубець* (Панас Мирний); *—Ні,* ***гріх сказати,*** *в нас не б'ють* (Леся Українка); *— Ні,* ***гріх сказати,*** *— загомоніли всі разом.— Семен не такий. Він своїх жінок жалував* (М. Коцюбинський).

294. **НЕ ГРІХ,** *перев. з інфін.* Можна, варто, треба б і т. ін. *"****Не гріх*** *і так,— ще находжуся колись по-бабськи",— казала Дарка* (Леся Українка); *— Приходьте ж .. Неділя, то* ***не гріх*** *і посидіти* (М. Зарудний); *Бреслау вміє в усьому бути небанальною, .. щораз хоче придумати щось нове. Ось цього в неї і* ***не гріх*** *повчитися* (М. Слабошпицький); *— Ну, Маріє,— сказав тоді майстер Пилип Васюта,— ми тобі таку хату встругали, що й весілля у ній зіграти* ***не гріх*** (І. Цюпа); *— Знаєш, чоловіче,— каже жінка,— завтра якраз мине двадцять п'ять років, як ми поженилися.* ***Не гріх*** *було б свиню зарізати. — А її ж навіщо? — дивується чоловік.— Хіба ж свиня винувата?* (Укр. анекдот); *— За правду й почубитись* ***не гріх,*** *— посміхнувся він* (М. Ю. Тарновський).

295. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **НА ГРІХ.** Наче навмисне, наче на зло; недоречно, невчасно і т. ін. *Їй довго не спалося, .. а геть далі їй так їсти захотілося. Вона аж здивувалася .. Ніколи сього зроду не було, а се —* ***як на гріх*** (Панас Мирний); [Нянька:] *Скоїлось,* ***як на гріх,*** *ще торік по весні* (М. Кропивницький); *— Порпайся в багнюці. Ще й спецівки,* ***як на гріх,*** *немає* (О. Сизоненко); *Досі дні стояли теплі, сонячні, .. а сьогодні,* ***мов на гріх,*** *задощило* (О. Гуреїв).

296. **ЯК СМЕ́РТНИЙ ГРІХ,** *зі сл.* пога́ний, гидки́й *і т. ін., зневажл.* Уживається для підсилення значення наведених слів; дуже, у великій мірі, надто. — *Скажіть, як вам здається тая Girod? Правда ж, вона погана,* ***як смертний гріх?*** (Леся Українка).

ГРІШ

297. **ЗА ЛА́МАНИЙ ГРІШ,** *зі сл.* прода́ти, купи́ти, роби́ти *і т. ін.* Дуже дешево, майже безкоштовно, задарма. *Отакі хитрі лисиці, як Бракватіста, рятуючи власну шкуру, продадуть ..* ***за ламаний гріш*** (Ю. Бедзик). **ЗА ГРІШ.** *Годі* ***за гріш*** *танцювати* (Укр.. присл..).

298. **НА [ЩЕРБА́ТИЙ] ГРІШ. 1.** Дуже мало; трохи. ***На гріш*** *вип'є, а на карбованець галасує* (Укр.. присл..).

2. *із запереч.* Зовсім, абсолютно і т. ін. *В очі вчитель їдкий, мов товчений перець, поваги до сану й* ***на щербатий гріш*** *не покаже, а зате який позаочі!* (М. Стельмах).

299. **НІ НА ГРІШ. 1.** *чого.* Відсутнє щось; немає зовсім чого-небудь. [Круть (*розводить руками*):] — *Чи винен я, що в нього ні пучечка?.. Свідомості в старого* ***ні на гріш*** (О. Підсуха).
2. *із запереч.* Нескільки, зовсім, абсолютно. *Ваших панів-радикалів, окрім двох-трьох людей, я ні за що не вважаю .. Правди у них нема* ***ні на гріш,*** *я в них не вірю* (Леся Українка). **І НА ГРІШ.** *Він ще й* ***на гріш*** *чужого не взяв, а вже сам себе судить судом строгим* (В. Дрозд).

300. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ЗА (на) ГРІШ МА́КУ** *кого, чого.* Дуже багато. *Багато,* ***як за гріш маку*** (М. Номис); — *Оце добре! — перехопив Лука,— твоя Марія і моя Марія. Тих Марій на світі —* ***як за гріш маку*** (М. Коцюбинський); *Повиправляйте тільки собі друкарські помилки, бо їх там* ***як за гріш маку*** (М. Коцюбинський); *Міністрів отих .. зібралося,* ***мов на гріш маку*** (М. Стельмах).

ГРОБ

301. **ГРОБ (гріб) З МУ́ЗИКОЮ.** Дуже погано; безвихідь. — *Позичте нам Павла* [тракториста], *хоч на півдня, бо інакше* ***гроб з музикою*** (В. Кучер).

ГРОБУ

302. **ДО ГРО́БУ.** До кінця життя, до самої смерті; постійно, завжди. [Сергій:] *Ти ж колись говорив, що коли покохаєш, то любитимеш* ***до гробу*** (З. Мороз); — *Критикуй і не зважай, Каже, на особу! А про нього скажеш — край, Мститиме* ***до гробу*** (С. Воскрекасенко); // *із запереч.* Ніколи, взагалі. *Не було добра зроду, не буде й* ***до гробу*** (Укр.. присл..); ***До гробу*** *не забуду рідної мови* (І. Огієнко).

ГРОША

303. **НІ ГРОША́.** Зовсім немає (про гроші, кошти і т. ін.). *Бариша* ***ні гроша,*** *аби слово хороше* (Укр.. присл..); // *із запереч.* Зовсім нічого. *Не було* ***ні гроша*** (З усн. мови). **АНІ́ ЗЛА́МАНОГО ГРОША́.** *Зачинає жалуватися перед нею, що тепер тяжкі часи, немає при душі* ***ані зламаного гроша*** (Л. Мартович).

ГРОШІ

304. **ЗНОВ (зно́ву) ЗА РИ́БУ ГРО́ШІ,** *жарт.* Уперто наполягати на чомусь, настирливо повторювати те саме. — *Оце тобі й раз! — розвів руками Заруба.— Я пожартував, а ти, Павле,* ***знов за рибу гроші.*** *Починаєш усе спочатку* (В. Кучер); *Він ревниво заступав князя від своїх антропосів, найперше ж — од Сивоока, боявся, видно, що Сивоок* ***знов*** *почне* ***за рибу гроші*** (П. Загребельний); ***І знову ти за рибу гроші!*** — *скипів Тарас.— Тобі все зразу хочеться, одним ударом...* (Василь Шевчук).

305. **НІ ЗА ЯКІ ГРО́ШІ,** *із запереч.* **1.** *зі сл.* не добу́ти, не купи́ти *і т. ін.* Ніде́; ніяк. *Як тільки вийшла* [книжка "Кобзар"], *то наші земляки зразу її розхватали* [розхапали], *і тепер тії* [тієї] *книжки* ***ні за які гроші*** *не добудеш* (Панас Мирний); *Не їси* [смачний борщ], *було, а п'єш! Тут такого* ***ні за які гроші*** *не добудеш* (Панас Мирний); *Звісно, постараюся, що тільки зможу зробити для грошової запомоги,— але в цьому мала потіха —* ***ні за які гроші*** *Франка* [твори] *не купиш* (М. Коцюбинський).
2. Ні за яких обставин; нізащо, ніколи. — *Не поїду з вами* ***ні за які гроші,*** *— смутно обізвалась Тодозя* (І. Нечуй-Левицький); — *Такий же втішний хлопець. Якби не холода, я б* ***ні за які гроші*** *не розлучився з ним* (П. Панч).

306. **ПЛА́КАЛИ ГРО́ШІ (гро́шики),** *перев. чиї.* Не справдилися сподівання у зв'язку з затратами, на одержання прибутку, якихось коштів і т. ін. ***Плакали*** *ваші* ***гроші.*** *Цей невеселий вираз згадали тисячі харків'ян — передплатників альтернативного каналу* (З газети); — *Як же не підтримати в доброму ділі?! .. — Діло твоє. Твої* ***грошики плакатимуть,*** *не мої* (А. Головко); *Він розгорнув куртку: виріб мав дуже непривабливий вигляд. Авжеж,* ***плакали грошики*** *і, певно, чималі* (З журналу).

ГРУШІ

307. **НА ВЕРБІ́ ГРУ́ШІ,** *жарт.* **1.** *зі сл.* наговори́ти, набала́кати *і т. ін.* Нісенітниці, дурниці. [Ївга:] *Наговорить* [писар] ***на вербі груші!*** *Та він .. рад Левка живого з'їсти, бо хоче, щоб я замість Левка та пішла за нього!* (Г. Квітка-Ос-

нов'яненко); — *Це, мабуть, свекрушище тобі наговорила **на вербі груші**..,— говорила Мотря* (І. Нечуй-Левицький); *Наказав **на вербі груш*** (Сл. Б. Грінченка). **НА ВЕРБІ́ ГРУ́ШІ, А НА ОСИ́ЦІ КИСЛИ́ЦІ.** — *Вже ви, мамо, наговорите **на вербі груші, а на осиці кислиці*** (І. Нечуй-Левицький). **ЩО НА ВЕРБІ́ [Й] ГРУ́ШІ РОСТУ́ТЬ.** *Він набалакає, **що на вербі груші ростуть!*** (Укр.. присл..); — *Годі тобі, дівчино; Шпак нісенітницю таку тобі розкаже, **Що й груші на вербі ростуть!*** (Л. Глібов). **ТАКО́ГО, ЩО НА ВЕРБІ́ ГРУ́ШІ, А НА СОСНІ́ Я́БЛУКА РОСТУ́ТЬ.** *Ти розкажеш **такого, що на вербі груші, а на сосні яблука ростуть!*** (Марко Вовчок); // Неправда, брехня. *А може, то така правда, Як **на вербі груші*** (Т. Шевченко).
2. *зі сл.* о б і ц я́ т и. Щось нездійсненне, нереальне. *Нема ніде нічого, а вона якогось дуба смаленого править та обіцяє **груші на вербі!*** (Леся Українка).

308. **НА ПОТРУ́ШЕНІ ГРУ́ШІ,** *зі сл.* п р и й т и́, з' я в и́ т и с я *і т. ін., жарт.* Дуже пізно, під кінець. *Розмова почалася вже давно, і Гриша прийшов, як сказала б бабуся, **на потрушені груші*** (В. Большак).

ГУБИ

309. **[ЩЕ] ГУ́БИ В МОЛОЦІ́** *у кого, жарт.* Хтось дуже молодий, недосвідчений. *А ви, ви звідки, молодці? У вас **ще губи в молоці.** Щоб кораблем державним керувати,— Навчіться носа утирати* (Олександр Олесь); ***Губи ще в молоці,** а вже таке розумне. Аж страшно* (З журналу).

ГУБИТИ

310. **АЖ П'Я́ТИ ГУБИ́ТИ,** *зі сл.* б і́ г т и, т і к а́ т и *і т. ін., жарт.* Дуже швидко. *Бігли діти, **аж,** як кажуть, **п'яти губили*** (З журналу); *Як почув Василько про панського пса, то так тікав, **аж п'яти губив*** (Казки Буковини..).

311. **ГУБИ́ТИ / ЗГУБИ́ТИ З ОЧЕ́Й** *кого, що.* Переставати бачити кого-, що-небудь. — *Ти помітив якусь рухливу цятку. Стеж уважніше, не **губи** її **з очей*** (Ю. Бедзик); *Вже ж не міг я **згубити** її **з очей*** (Леся Українка); *Отак і стояв* [Юсуп], *аж доки й **згубив з очей** розталу в скелях та чагарниках загадкову і мужню постать* (Іван Ле).

ГУБИТИСЯ

312. **ГУБИ́ТИСЯ** (*рідше* **плу́татися, мета́тися** *і т. ін.*) **В ЗДО́ГА́ДКАХ (у до́гадках, у здо́гадах** *і т. ін.*). Не бути впевненим у чомусь; не знати, на якому з припущень зупинитися; сумніватися, розмірковувати і т. ін. *Павла Андріївна ахала, охала, дивувалася, **губилася в здогадках*** (Марко Вовчок); *Жителі навколишніх сіл **гублятьcя у здогадках:** чи в якомусь господарстві прискіплива ревізія виявила "зайву" худобу, чи .. конфіскували* (З газети); — *Хочеш, щоб я тебе виділив? — Хочу, батьку! — твердо відповідає син .. — А ти вже собі дівчину знайшов? — не лютує .. батько, і Гнат **губиться в догадках:** що це означає?* (М. Стельмах); *Чогось допитувались* [люди], *щось мали на підозрі, радились, дошукувались і все ж **губилися в гадках*** (Л. Юхвід); *Парубок, **плутаючись в догадках,** повернув назад, додому* (Панас Мирний); *Стурбована дивною поведінкою подруги, Майя **металась у здогадах*** (О. Гуреїв).

ГУБУ

313. **НА ВСЮ ГУ́БУ** (*рідко* **губу́**). **1.** *зі сл.* п а н, г о с п о́ д а р, п а́ н і *і т. ін.* Великий, значний, справжній і т. ін. ***На всю губу** пан* (М. Номис); *Вже **на всю губу** пані буде!* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Свою крамницю завів* [Храпко], *оженився, **на всю губу** господарем став...* (Панас Мирний); *Стала господинею **на всю губу*** (І. Нечуй-Левицький); *Тепер уже він багатир **на всю губу:** своєї землі скільки!* (Б. Грінченко); *Багато і ревно боровся за свою землю Карпо Салай, за право називатися справжнім ґаздою, хазяїном **на всю губу*** (В. Собко); *Жили тут .. багатії **на всю губу*** (І. Цюпа); *Вона була франтиха **на всю губу** і дуже турбувалася про свою зовнішність* (С. Добровольський); // Заможний, багатий і т. ін. *Бачимо, хазяї тут **на всю губу:** хати жестю* [жерстю] *криті, обора, амбари, сади* (Нар. опов.). **ЦІ́ЛОЮ ГУБО́Ю,** *діал. Ґазда **цілою губою*** (М. Номис); // Дуже добрий, найкращий і т. ін. (перев. про тварин). — *Я й учкурнув туди з козаками, та у такому убранню, та на таких конях, що **на усю губу...*** (Д. Мордовець).
2. *зі сл.* ж и т и, п а н у в а́ т и *і т. ін.* У розкошах, багатстві, заможно. *Розжився* [Білогруд] ***на всю губу,** багатирем став...* (О. Кониський); *Живе в Дрогобичі* [Сергій], *видно ж, **на всю губу*** (М. Рудь). **НА ПО́ВНУ ГУ́БУ.** — *Можна позаздрити тобі, Семене... **На повну губу** живеш* (Д. Бедзик); // *зі сл.* г у л я́ т и, р о б и́ т и *і т. ін.* Без будь-яких обмежень; із задоволенням, з приємністю. *Віддаю на тиждень вольну. Погуляй **на всю губу́*** (Б. Олійник); *Фотографи .. Для всіх видань .. Тиражували* [славослова] ***на всю губу!*** (І. Драч); // Повністю. *Вірили, що тепер заможна сільська верхівка запанує **на всю губу*** (Г. Григор'єв).
3. *чого.* Багато, повно і т. ін. *А мати Або батько як побачать, Що ви, мої любі, Таке диво читаєте,— Гріха **на всю губу!*** (Т. Шевченко).
4. *зі сл.* л а́ я т и с я, л а́ я т и, в е р е щ а́ т и *і т. ін.* Голосно, непристойно, дуже сильно. *Шпетить **на всю губу*** (М. Номис); *Пани .. погрожували комусь кулаками в повітрі і лаялись **на всю губу*** (Збірник

про М. Кропивницького); *Сидить посеред вулиці замурзаний хлопчина і верещить **на всю губу*** (П. Козланюк); *Циган спершу мовчки трохи подивився парубкові вслід, потім вилаявсь **на всю губу*** (В. Винниченко).

5. *зі сл.* пити, запити *і под.* Нестримно, дуже сильно. *Сів, заплакав ревно з горя, Та й в шинок подавсь од моря, Та й запив **на всю губу**, Та й забув свою журбу* (Л. Первомайський).

ГУ-ГУ

314. **НІ (ані) ГУ-ГУ́. 1.** *кому, про що і без додатка.* Нічого не говорити; мовчати. — *Кинь його, Оверку, к чорту! Та вмийся, .. і щоб **ні гу-гу** нікому! Чув?* (А. Головко); *Чоловічок дуже дивний. Він завжди мовчав, як пень: **Ні гу-гу**, анітелень* (П. Глазовий); *Повагавшися трохи, розповіла все про чоловіка, що в гречці їхній ховається. Дід замислився. Велів більш нікому — **ні гу-гу*** (А. Головко); *Зізнався я їй* [Зіні] *про нічного гостя і взяв з неї слово нікому про це **ані гу-гу**, навіть тітці* (В. Логвиненко); // Нічого не могти сказати. **НІ ҐУ, НІ МЕ.** ***Ні ґу, ні ме*** [такий] (Б. Грінченко); // *без додатка.* Не виявляти себе, затаїтися. *І танки важко під заграву Пішли по м'ятому снігу, Де ворог ліг **і ні гу-гу*** (А. Малишко); // Нема ніяких вістей від когось, звідкись. — *Ждемо місяць, ждемо три місяці, ждемо півроку, ждемо рік — **ні гу-гу!** Мовчить..* (Ф. Маківчук).

2. *до чого і без додатка.* Нічого не робити, не братися до роботи. *Нач* [начальник] *сім'ю на пляж повіз, .. А кріпильник — вдома... Другий день вже **ні гу-гу** й керівник дільниці* (С. Олійник); *На словах — як на органах, а як до діла — **ані гу-гу!*** (Укр.. присл..); // *перев. де, куди.* Не виконувати чогось конче потрібного, не йти кудись і т. ін. *Турн з серця скреготав зубами, Що в кріпості всі **ні гу-гу**; А стін не розіб'єш лобами* (І. Котляревський); *Діждали ми весни.. Сидять собі* [люди] *по садках.., а на поле **ні гу-гу*** (Нар. опов.).

3. *про що.* Нічого не знати, не здогадуватися про щось. *Юнона з Турном як шутила* [жартувала], *Еней про теє **ні гу-гу**; Бо на його туман пустила, Що був невидим нікому* (І. Котляревський).

ГУДКА

315. **ВІД ГУДКА́ ДО ГУДКА́.** Від початку до кінця, весь час; повністю. *І Чинбас місяць — **від гудка до гудка** — одтарабанив у цеховій підсобці* (М. Рудь).

ГУМОРІ

316. **НЕ В ГУ́МОРІ.** У поганому настрої, невеселий, сердитий, засмучений і т. ін. [Пан Маркел:] ***Не в гуморі** я сьогодні, кохана пані* (С. Васильченко); *Уважаю, що Мирон був **не в гуморі**, пишучи лист* (У. Кравченко).

317. **У [ДО́БРОМУ] ГУ́МОРІ.** У піднесеному настрої; усміхнений, життєрадісний, веселий і т. ін. *Блюм сьогодні саме **в гуморі*** (П. Колесник); *Відповідаю сміливо, бо тато, бачу, **в гуморі*** (М. Стельмах); *Володко тим часом був **у добрім гуморі*** (І. Франко); — *Приємно бачити вас **у доброму гуморі*** (Ю. Шовкопляс); *Бастило не був **у доброму гуморі** сьогодні, бо надовго замовк* (В. Дрозд); // *перен.* Прихильний, щедрий і т. ін. *Треба, щоб тобі просто пощастило, щоб сама фортуна помітила тебе, коли вона **в доброму гуморі*** (М. Слабошпицький).

ГУРТ

318. **НЕ ГУРТ** *кого, чого.* Небагато, мало. — *В тебе **не гурт** було розуму й ззамолоду* (І. Нечуй-Левицький); — *Щось тут і хат **не гурт** видно,— сказав Кайдаш* (І. Нечуй-Левицький); — *В нас зараз **не гурт** грошей,— сказав тато* (М. Стельмах); ***Не гурт** їх* [робітників] *там було* (З газети); // *з інфін.* Нема людей, немає кому і т. ін. — *Он бачиш, скільки вас* [дітей] *у мене! Їсти є кому, а робити — **не гурт-то*** (І. Нечуй-Левицький).

Ґ

ҐВАЛТ

1. **НА ҐВАЛТ. 1.** *зі сл.* дзвони́ти, би́ти, крича́ти *і т. ін.* Оголошуючи тривогу, повідомляючи про небезпеку, благаючи про допомогу і т. ін. — *Ви навіщо дзвонили в дзвони **на ґвалт?** — крикнув Єремія* (І. Нечуй-Левицький); *Коронний гетьман Потоцький бив **на ґвалт** про новий бунт, .. та цих накликувань не слухано* (М. Грушевський); *Драгуни вже з кількох боків оточували село. Парубок щосили ударив **на ґвалт*** (М. Стельмах); *Зять побіг до тої господи, де вони вечеряли, і почав кричати **на ґвалт**, благав рятувати старого* (М. Грушевський); *Схопився* [Юхим], *збуджений переляком. Відібрало йому спроможність крикнути **на ґвалт**, навіть збагнути весь жах становища* (Іван Ле); *Одбивши во-*

*рога, матрос зарепетував **на ґвалт*** (Олесь Досвітній). **ЯК (мов) НА ҐВАЛТ.** *"Цу-цу, Рябко!" — тут всі, повибігавши з хат: "Цу-цу, Рябко!.. на-на!.." — гукнули **як на ґвалт*** (П. Гулак-Артемовський); *Мім, німий раб, .. б'є клевцем по мідяній дошці, сильно, різко, **мов на ґвалт*** (Леся Українка). **2.** *зі сл.* готува́ти, готува́тися, підготовля́ти *і т. ін., діал.* Швидко, поспішно, квапливо. *Після розподілу* [хати] *треба було мені **на ґвалт** готувати її вже на зиму, ставити вікна, двері, піч* (П. Козланюк).

ҐЕДЗИКОМ

2. **З ҐЕ́ДЗИКОМ,** *ірон.* Примхливий, вередливий; неврівноважений. — *То от я вам і скажу: що й ви, добродію... Теє-то, як його.. **З ґедзиком!..*** (Панас Мирний).

ҐЕДЗЬ

3. **[ЯК (мов, на́че, на́чеб** *і т. ін.*)**] ҐЕДЗЬ НАПА́В (укуси́в)** *на кого, кого, несхв.* У когось поганий настрій, хтось перебуває в неврівноваженому стані, нервує, сердитий і т. ін. *Що се на тебе за **ґедзь напав?*** (Панас Мирний); — *Чи ви подуріли, чи вас **ґедзь напав?!..**— кричала Марія* (І. Нечуй-Левицький); — ***Ґедзь напав** хлопця,— нарешті промовив десятник* (С. Черкасенко); *Мав добрий намір поговорити з нею про ґешефти, а стару сьогодні **начеб ґедзь укусив*** (Ірина Вільде); *І, спаленівши, кинувся він* [Віталій] *від них у парк, в гущавінь, хлопці не встигли й спитати, який його **ґедзь укусив*** (О. Гончар); — *То й добре, що зараз почала комизитись, гірше, якби **ґедзь укусив** її замужем, чуєш?* (Є. Гуцало). **ҐЕДЗ НАПАДА́В.** *Інколи ж його просто **ґедз нападав** — і тоді він ставав нестерпучим* (М. Коцюбинський).

ҐРАТАМИ

4. **ЗА ҐРА́ТАМИ,** *зі сл.* сиді́ти, бу́ти, трима́ти *і т. ін.* У в'язниці. *Хто вони такі, оці всі стражі порядку, що тримають **за ґратами** дітей і спокійно дивляться в очі своїм дітям?* (А. Дімаров); *Велику частину свого життя їм* [патріотам] *довелось провести **за ґратами*** (З газети). **ЗА ТЮРЕ́МНИМИ ҐРА́ТАМИ.** *Я і мої товариші сиділи спокійно і смирно **за тюремними ґратами*** (І. Франко); *І були думки, що ніде так не обсідають людину, як **за тюремними ґратами.** Коли залишається сам на сам: не на годину чи дві — на довгі роки* (А. Дімаров).

ҐРАТИ

5. **ЗА ҐРА́ТИ,** *зі сл.* посади́ти, зачини́ти, ки́нути *і т. ін.* У в'язницю. *Хоч за пісні садовлять теж **за ґрати.** Але, звичайно, можна їх співати, Принаймні ті, що складені без слів...* (В. Самійленко); *Тебе зачинили **за ґрати,** а твоє слово ходить по світу* (М. Коцюбинський); *Інспектор Браун сказав: киньте його **за ґрати!*** (Переклад С. Масляка); — *Пишіть: підсудний визнав, що займався контрреволюційною агітацією .. І спровадили діда **за ґрати*** (А. Дімаров); *Тебе* [слово], *бунтарське, кидали **за ґрати*** (П. Дорошко). **ЗА ТЮРЕ́МНІ ҐРА́ТИ.** *Кинули старого **за тюремні ґрати*** (З журналу).

ҐРУНТ

6. **ҐРУНТ (земля́) ХИТА́ЄТЬСЯ (повзе́, су́неться** *і т. ін.*) **ПІД НОГА́МИ** *у кого, чиїми.* Чиєсь становище стає ненадійним, непевним і т. ін. *Кожний зрубаний Тиховичем виноградник накладав вагу на його сумління Не ставало певності в корисності діла, **ґрунт почав хитатися під ногами** в Тиховича* (М. Коцюбинський). **ҐРУНТ УСУВА́ЄТЬСЯ** *під ким. Барвінський чує, що під ним **ґрунт усувається,** і збирає собі яку-небудь партію, хоч би клерикальну* (М. Коцюбинський). **ҐРУНТ ПОПО́ВЗ З-ПІД НІГ** *у кого. Ласій побачив, як **ґрунт поповз** у нього **з-під ніг,** відчув, що втрачає точку опори. І почуття його не обдурило. Андрія Оболонського обрали головою* (Ю. Збанацький).

ҐРУНТІ

7. **НА ҐРУ́НТІ** *якому, чого.* Будучи пов'язаним із чимось; на якійсь основі. *Немало легенд і переказів виникло в атмосфері життя кожного народу, **на** конкретному місцевому суспільно-історичному **ґрунті*** (Легенди..); *Серед населення Бойківщини жили дещо адаптовані **на** місцевому **ґрунті** загальноукраїнські пісні про Байду, "Ой Морозе, Морозенку", "Засвистали козаченьки" та ін.* (Бойківщина); *Цілий ряд віршів-пісень Платона Воронька виріс безпосередньо **на ґрунті** народної пісні* (М. Рильський); *Що в них могло бути спільного .. **На якому ґрунті** вони подружились?* (А. Дімаров).

ДАВ

1. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **П'ЯТАКА́ ДАВ** (**подарува́в**), *зі сл.* глянув, подивився *і т. ін.* неприязно, сердито, вороже. *Та нам же громада землю одсудила...— То що, що громада?.. Секретар глянув **як п'ятака дав*** (Панас Мирний); *...так зиркнув на мене **мов п'ятака подарував*** (Ю. Збанацький).

ДАВАТИ

2. **АЖ ВОГНЮ́ ДАВА́ТИ.** Дуже гніватися, сердитися і т. ін. з якогось приводу. *А жінка **аж вогню дає**.. Нічого. Най там як хоче, а я як сказав слово, то вже не переміню* (М. Коцюбинський).

3. **ДАВА́ТИ** (**віддава́ти**) / **ДА́ТИ** (**відда́ти**) **ЧОЛО́М,** *уроч.* **1.** *кому і без додатка.* На знак пошани низько схиляти голову, вітаючи кого-небудь, дякуючи комусь і т. ін.; вклонятися. *Старий батько Сидить коло хати, Та вчить внука маленького **Чолом оддавати*** (Т. Шевченко); [Гиря:] *Йване! Оддаю тобі свій завтрашній пай* [хліба], *бо сам уже давно на порціях живу.* [Стокка (***чолом йому давши***):] *Спасибі вам!.. Спасибі!..* (М. Куліш); *Входе* [входить] *в хату, роздився.., Та й хазяйці **дав чолом*** (І. Манжура). **2.** *перед ким—чим.* Високо шанувати чиїсь заслуги, риси характеру і т. ін. — *Громада наша, **чолом даючи перед вашим*** [Макара Івановича] *патріотизмом і заслугами, припоручила мені прохати вас поїхати депутатом на похорон і везти вінок* (М. Коцюбинський).

4. **ДАВА́ТИ ГАСТРО́ЛІ,** *жарт.* Чинити що-небудь незвичайне, відчайдушне. *Розвідники почали **давати гастролі,** і одразу ж із вежі пролунало кілька коротких черг* (О. Гончар).

5. **ДАВА́ТИ ГОРОБЦЯ́М ДУ́ЛІ,** *жарт.* Ходити без діла; тинятися, байдикувати. *З школи мене витурили, спасибі, що у школу-інтернат направили, а то **давав би по місту горобцям дулі*** (Ю. Збанацький).

6. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ВІДБІ́Й.** Припиняти робити що-небудь або відкладати, переносити вирішення, розв'язання чогось на пізніший час. *Де ти гасаєш цілими днями? — Я тільки годину тому прийшов з дивізійного суду .. — Якщо так, я сьогодні ж прийду поглянути на тебе. **Дай відбій*** (Переклад С. Масляка).

7. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ВІДКОША́** (**одкоша́**) *кому.* **1.** Не погоджуватися виходити заміж чи зустрічатися з кимсь; відмовляти кому-небудь у сватанні, залицянні. — *Кононенко, запримітив я, підсипається до Христі. Вона дівчина, сам знаєш, строга, **дає йому відкоша.** То він і ремствує* (Я. Гримайло); *"Треба йому знов **дати одкоша.** Надісь, не видержить, одчепиться! Дочка ще молода",— думала Марта Кирилівна* (І. Нечуй-Левицький).
2. Відмовляти кому-небудь у чомусь взагалі. *Начальство боїться надсилати бракоробам рекламації, бо вони розгніваються і завжди **даватимуть відкоша.** А працювати треба. От і розбираємо полагоджені двигуни, міняємо деталі* (З газети); — *Він* [Яким] *боїться, як би йому не пошитися в дурні з своїм управительством. Бо вже чутка йде, що Уляна Григорівна тебе хоче настановити за "хазяїна", а Якимові **дати одкоша*** (С. Добровольський).
3. Рішуче виступати проти кого-небудь; вступати в боротьбу з кимсь у відповідь на його дії; протидіяти кому-небудь. *Не те, щоби Радивон неспроможний **дати одкоша** коменданту.., та з остраху розгубився, знітився, ослаб* (К. Гордієнко); — *Товаришу Кусень,— звернувся до гурту Платон,— **дайте Баратові одкоша** проти такої філософії* (Олесь Досвітній); // Влучно, дотепно відповідати кому-небудь. *Каверзних питань їй більше не ставили. Бо вчителька швидко зорієнтувалась, вміла **дати одкоша** розумникам* (Ю. Збанацький).

8. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ВІ́ДСІЧ** *кому, чому.* **1.** Рішуче протидіяти кому-, чому-небудь. *Тоталітарна ідея — народити націю войовничих фанатиків.., що вічно рухається вперед, вигукує однакові заклики, однаково думає, **"дає відсіч"**, нічого не здобуває, проте незмінно "перемагає"* (З журналу); *Нам треба туркам і татарам за всі нальоти **одсіч дать!*** (В. Сосюра). **ДА́ТИ НА О́ДСІЧ.** *О, сором мовчки гинути й страждати, як маєш у руках хоч заржавілий меч. Ні, краще ворогу **на одсіч дати.** Та так, щоб голова злетіла з плеч!* (Леся Українка).
2. Рішуче відмовляти кому-небудь у залицянні. *Чому вона після Брянського, стількох обминувши, стільком **давши відсіч,** зупинилась саме на ньому?* (О. Гончар).

9. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ВІДСТА́ВКУ. 1.** *кому.* Відмовляти кому-небудь у чомусь; позбавляти когось певного становища і т. ін. *Йому як організаторові туристичних поїздок **дали відставку*** (З усн. мови).

2. *чому, перен.* Витіснити що-небудь з ужитку, з використання. *На заводі віброактивізація **дала відставку** парі* (З журналу). **ДАНА́ ВІДСТА́ВКА.** *Вибивачеві на .. заводі ремонту дизельних автомобілів **дана відставка*** (З газети).

10. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ВО́ЛЮ. 1.** *кому.* Не обмежувати кого-небудь у діях, вчинках і т. ін. *Як побачила, що він .. проїжджих обміряє, і обважує, і облічує, .. Горпина схаменулась, перестала йому **волю давати*** (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Я, бачте, **даю волю** дочці і не слідкую за нею, як інші матері* (І. Нечуй-Левицький); *Бугор.., на зло йому* [Кульбаці], ***дав собі волю:** стрибнувши на самий квітник, .. з похмурою радістю пустився танцювати по ньому* (О. Гончар).
2. *чому.* Не стримувати себе в чому-небудь. *Навроцька розсердилась. Вона була нервова й опришкувата, часто **давала волю** словам* (І. Нечуй-Левицький); *Під вічним гнітом чорних дум Сумному співу **дав я волю*** (П. Грабовський).

11. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ВО́ЛЮ НОГА́М.**
1. Тікати, швидко бігти, уникаючи якоїсь небезпеки. *Почула Лисиця Вовчиків крик, побачила, який він біжить злючий та недобрий,— і не чекала довго. **Дала волю ногам** та до лісу* (І. Франко).
2. Завзято, запально танцювати. *На весь голос співали в таборі баяни, змагалися партизанські співаки, **дали волю ногам** танцюристи* (Ю. Збанацький).

12. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ВО́ЛЮ РУКА́М.**
1. Битися. — ***Рукам волі не давайте.** Я в вас нічого не вкрав,— глухо відповідає Тимко* (Григорій Тютюнник); ***Дай рукам волю**, то сам підеш у неволю* (Укр.. присл..).
2. Не стримуючись, обіймати кого-небудь, виражаючи почуття симпатії, дружби і т. ін. *Ліна почуває, що відтепер їй бракуватиме Єгиптиних злодійкуватих усмішок, грубуватих жартів і отих маленьких сутичок з ним, коли він **дає волю рукам*** (О. Гончар).

13. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ВО́ЛЮ СЕ́РЦЮ.**
1. Дозволяти собі розчулюватися, віддаватися своїм почуттям. ***Дай серцю волю** — заведе в неволю* (Укр.. присл..).
2. Не стримувати свого гніву; обурюватися. *Чіпка випив другу чарку... Посоловіло в віччю; вдарило в голову... Він заходив по хаті; розпустив язик; **дав волю серцю** — став батькувати, лаятись...* (Панас Мирний).

14. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ВО́ЛЮ СЛЬОЗА́М.** Нестримно, невтішно, гірко плакати; ридати. *Стоїть Катря серед поля, **Дала сльозам волю*** (Т. Шевченко); *Галя не стрималась, припала до Жені і **дала волю сльозам*** (А. Хижняк).

15. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ВО́ЛЮ ЯЗИКО́ВІ.** Не стримуватися, не контролювати себе у висловах; дозволяти собі говорити зайве. — *Не дуже лишень **давай волю язикові**, бо як почує Яремка, то й за це посмажить нас на вишкварки,— обізвався Лисенко* (І. Нечуй-Левицький); — *А я кажу, що думаю! — Думати думай, а **язикові волю не давай**,— мовив похмуро Пугало* (П. Панч); // Висловлювати незадоволення; скаржитися. *Наївні люди **дають волю своїм язикам** .. і списують стоси паперу. А тоді з них пил летить, і вже після того вони взагалі не скаржаться й нічого не пишуть* (І. Багряний).

16. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ** (**врі́зати**) **ДРА́ЛА** (**драпака́, дьо́ру** *і т. ін.*), *зневажл.* Швидко тікати, бігти. *І до плуга, і до рала, і до хлопців **дала драла*** (Укр.. присл..); *Вовчуки стирлувалися позад Вовчиці й Пелехатого, ладні щомиті **врізати драла*** (П. Загребельний); *Хлопчина ковзнув по стовбуру додолу, **дав дьору**, ніби його й не було тут* (Є. Гуцало). **ДАВА́ТИ ДРА́ПКА.** *Пан совітник скоро перечує, що вона* [жінка] *пошукує за ним, зараз **дає драпка*** (І. Франко). **ДА́ТИ ДЬО́РКИ.** *Становий поїхав, а їх* [Чіпку з товариством] *звелів ще кріпше держати* [в чорній], *щоб не **дали**, бува, **дьорки*** (Панас Мирний).

17. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ** (**всипати, зада́ти** *і т. ін.*) **БО́БУ** *кому і без додатка.* Бити кого-небудь. *Молодець врешті не витримував: забирав у жменю рештки Бідочиного волосся, впихав голову межи гачі і **давав доброго бобу*** (Г. Хоткевич); *Дізнавшись про цю раду, хлопці вирішили "**дати Федькові бобу**"* (М. Ю. Тарновський); *Кинулися* [господарі] *на нього* [вовка] *і **всипали** йому **такого бобу**, що пару день нікуди не ходив, тільки* [тільки] *лежав у лісі та вилизувався* (І. Франко).

18. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ГА́КУ** (**гак**). **1.** Проходити або проїздити зайву відстань, рухаючись кружним шляхом. *Коли з поля вертав* [Оксюта], *то доводилось **гак** великий **давати** — от він проклав собі окремий об'їзд, щоб ближче* (Є. Гуцало); *За базаром .. видніються зчорнілі стріхи Курячих Лапок. До них можна було бігти .. через .. озимину та базарний майдан або, **давши гаку**, знову цвинтарем до Тернової балки і потім угору по балці* (В. Козаченко).
2. *перен.* Збочувати в своїх діях, вчинках; відходити від обраного в житті шляху, правильної лінії і т. ін. — *Розумієш, куди ти потрапив? Якого **гака дав**? У такий відповідальний момент відступився від своїх принципів — підтримав хабарників* (З журналу).

19. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ГО́ЛОВУ** (*рідше* **ру́ку**) [**НА ВІ́ДРУБ** (**на ві́дсік** *і т. ін.*)] *кому і без додатка.* З повною відповідальністю ручатися за

кого-, що-небудь; переконливо стверджувати щось. — *За Сева я **даю голову.** Коли тільки можливе в світі існування пари друзів, то це я і Сев* (Ю. Яновський); — *Чи ви повірили, що справді злодії перед вами?! Та **голову на одруб даю,** що це чиста провокація!* (А. Головко); — ***Даю голову на відсік,** це колгоспний Малишок* [коник] (З газети); — *Так от що я тобі скажу: дурниця все це, непорозуміння якесь. **Руку на одруб даю*** (А. Головко); *Я ніколи не бачив Севільї, Та **на відсік вам голову дам** — Саме так молоді й посивілі Карнавалять на вулиці там* (І. Муратов). **ДАВА́ТИ ГО́ЛОВУ СОБІ́ ВІДРУБА́ТИ.** *Чіпаріу **дав би голову собі відрубати,** що цей дзвін лише з-під коліс авто* (Ю. Смолич).

20. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ДОРО́ГУ** (*рідше* **сте́жку**). **1.** *кому.* Сприяти кому-небудь у чомусь, створювати відповідні умови для здійснення, досягнення чогось. — *Треба сміливіше **давати дорогу** отаким трудівницям з народу* (О. Гончар); — *Трудне діло — позви* [позов],— *почав* [суддя] *до нього.— Усе треба, щоб хтось руку тяг за тобою, **давав стежку** тобі* (А. Тесленко).

2. *чому.* Переходити від одного етапу, рівня розвитку до іншого, вищого; змінюватися. — *Вік мотузяного хазяйства зступає з шляху і **дає дорогу** машині, Азія **дає дорогу** Європі!* (В. Винниченко).

21. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ДРОЗДА́.** **1.** *кому і без додатка.* Дуже лаяти, сварити кого-небудь. *Михайло підтримав пропозицію страйкарів, за що йому начальство пізніше **дало дрозда** і розгнівалося* (В. Винниченко).

2. *кому.* Бити, громити кого-небудь. — *Отаке то, товаришу кошовий отамане. Колись ти тут **давав дрозда** султанам, а ми, як бачиш, .. фонграфам* (М. Рудь).

3. *без додатка.* Чинити що-небудь незвичайне, відчайдушне. *Наталка після іменин каялася .. перед Костею.., бо знов, видно, підпивши, **"давала дрозда"*** (О. Гончар).

22. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ДУ́ХУ** *кому і без додатка.* **1.** Дуже лаяти, сварити кого-небудь. *Вдаючи байдужого, Роман питає: Знову **духу давала?..**— Ні-ні..,— каже Андрій, дивлячись в бік села.— Постояла трошки та й пішла* (В. Бабляк).

2. Бити, суворо карати кого-небудь. — *Вони селом наваляться на тебе, **дадуть,** скільки влізе, **духу,** а потім відправлять туди, де козам роги правлять* (М. Стельмах).

3. Розправлятися з ким-небудь, завдаючи поразки. — *Мінами як зачнуть шваргати* [фашисти] — *так навколо шкварчить, як на сковороді. Проте, біля Києва і ми їм **духу дали*** (Григорій Тютюнник).

23. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ЖИТТЯ́** *кому, чому.* Створювати умови, можливості для розвитку, розквіту чогось. *За своє п'ятдесятиріччя .. навчальний заклад .. відкрив і **дав життя** трьом тисячам талантів з народу* (З газети).

24. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ЗА́ДНІЙ ХІД,** *жарт.* **1.** Відступати назад; відходити. *До Катрі кинулось аж п'ять парубків, але .. Кіндрат .. водночас розкидав їх ліктями, зухвало гукнувши: — **Давай задній хід,** браточки* (В. Кучер); — *Чого мене сюди принесло? Чи не **дати задній хід,** доки ще не пізно?* (М. Рудь).

2. Несподівано зникати, тікати звідки-небудь. *До якогось часу Яким Іванович вертівся тут .. і раптом як крізь землю провалився.— Мабуть, **дав задній хід** наш доповідач,— жартував Турган* (Ю. Збанацький).

3. Відступати від своїх слів, дій, змінювати свої думки, переконання, позицію і т. ін. *Замість того, щоб підтримувати добрим словом, він **дав задній хід,** звинувативши мене у всьому* (З газети). **ДА́ТИ ЗА́ДНЬОГО ХО́ДУ.** — *Він* [Пилип Васюта] *уже вступив було раз до колгоспу, але, як відомо, передумав. І от знову проситься .. Як будемо рішати? — Хай скаже, чого тоді **дав заднього ходу,**— вихопився молодий голос* (І. Цюпа).

25. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ЗЕЛЕ́НУ ВУ́ЛИЦЮ.** **1.** *чому.* Безперешкодно пропускати що-небудь (перев. про залізничний транспорт). *На Україну МТС поверталася залізницею. Ішла ще війна, а .. військові коменданти скрізь **давали** мирному солончанському ешелонові **зелену вулицю*** (О. Гончар); *І раптом старий німець здурів! На станції, яка **давала** ешелонові **зелену вулицю,** він зупинив поїзд і заявив, що далі не поїде* (П. Загребельний).

2. *кому.* Створювати умови для швидкого просування кого-небудь по роботі, службі; сприяти кому-небудь у чомусь. *От ми заберемо його* [голову колгоспу] *од вас,— сказав Сагайдак,— і повеземо його туди, де його ніхто не спинятиме, а ще .. **дадуть зелену вулицю*** (В. Кучер).

3. *чому.* Створювати умови для безперешкодного розвитку, використання, впровадження і т. ін. чого-небудь. ***Зелену вулицю** горохові **дають** в кожному господарстві* (З газети); — *Тепер інший час. Ізотопу* [урану] *скоро **дадуть зелену вулицю*** (Н. Рибак); *Подекуди вміст шкідливих речовин у продукції перевищує гранично допустимі норми. Отже, настав час **дати зелену вулицю** біологічним методам* (З газети).

26. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ЗІВКА́.** **1.** Не використовувати слушної для чого-небудь нагоди через некмітливість, недосвідченість, нерішучість і т. ін. — *Не шкодуй за тим, що обмина* [життя] *тебе; не **давай зівка,** коли воно само тобі дається до*

рук! (Панас Мирний); [Лукерія Степанівна:] *Дали б ми зівка, то другі ухопили б земельку* (М. Кропивницький).
2. Пропускати що-небудь через неуважність. — *Санько! — гукнув Гриць.— Ти там **зівка не давай**... Придивись, де спатиме* [пан], *та ніччю і підберись до миндалі* [медалі]... (В. Винниченко); *Траплялося, що цензор **давав зівка*** (Ф. Бурлака).

27. **ДАВÁТИ / ДÁТИ ЗНÁТИ. 1.** *кому і без додатка.* Повідомляти, інформувати про що-небудь, сигналізувати щось. *На пасовищі пасли худобу, вівці, кози на віддалі від лісу і обов'язково з собаками, котрі **давали знати** про наближення вовка* (Нар. опов.); *На селі десь знову заторохкали, мов із могили, тужні звуки вартового калатальника, **давали знати**, що прийшов час спочинку* (Олесь Досвітній); *Як поїдеш з кіньми на ніч, то **дай мені знати*** (Коломийки).
2. *про що.* Свідчити про щось, бути ознакою чого-небудь. *Вогкість у повітрі, специфічний дух болота .. **давали знати** про близькість річки* (М. Коцюбинський); *Все дужчим, потужнішим гуркотом **дає знати** про себе фронт* (О. Гончар).

28. **ДАВÁТИ / ДÁТИ ЗРОЗУМÍТИ** *кому.* Натякати про що-небудь якимсь чином. *Він* [Йосип] *делікатно **дав** Стадникові **зрозуміти**: добре було б, якби той забрав дружину з ферми* (Є. Куртяк).

29. **ДАВÁТИ / ДÁТИ ЗУБОТИ́ЧИНУ** *кому і без додатка, згруб.* Бити кого-небудь, розправлятися з кимсь. *Білоруські партизани **дали** добру **зуботичину** гітлерівцям* (З газети). **ДÁТИ ЗУБОТИ́ЧИН.** *Москва їм* [фашистам] *таких **зуботичин дала**, — Тікали, знамена покинувши, штаби* (І. Нехода).

30. **ДАВÁТИ / ДÁТИ КЛЮЧ [У РУ́КИ]** *кому.* Сприяти комусь у розумінні чого-небудь. *Побут у його селі **дав** мені **ключ** до розуміння його вдачі* (І. Франко); *Ми не відривалися від зусиль його розуму вимовити ще щось, що **дало б** нам **ключ**, хто він є — цей бурлака з моря* (Ю. Яновський). **ДАВÁТИ В РУ́КИ КЛЮЧ.** *Ідейна концепція твору, посилена емоційним ставленням постановників до зображуваного, **дає** їм **в руки** той **ключ**, за допомогою якого вишукується образ спектаклю* (З журналу).

31. **ДАВÁТИ / ДÁТИ КОНЦÉРТИ.** Чинити, робити що-небудь незвичайне, відчайдушне, небезпечне і т. ін. *Він-бо* [вихованець дитячої колонії] *тільки зараз такий зразковий і командир загону, а в минулому **давав концерти*** (О. Гончар). **ДÁТИ КОНЦÉРТ.** — *Мого пахана* [батька] *третій раз живосилом від алкоголізму лікують, а він знову звідти повернеться та знову як **дасть концерт**,— не знаєш, де діватися...* (О. Гончар).

32. **ДАВÁТИ / ДÁТИ КÓПОТІ** *кому, зневажл.* **1.** Лаяти, гостро критикувати кого-небудь. *Довелося вислухувати голові гірку правду. **Дали** йому односельці **копоті**, надовго запам'ятається...* (З газети). **ЗАДАВÁТИ КÓПОТІ.** — *Оце **зададуть копоті** нашим критикам! — зло усміхаючись, мовив Довбня* (Панас Мирний).
2. Бити, завдавати поразки кому-небудь. *Так пан Еней наш знаряжався. Щоб дружби Турну доказать; Напасть на ворогів збирався, Зненацька **копоті** їм **дать*** (І. Котляревський).

33. **ДАВÁТИ / ДÁТИ КРУ́ГА (круг).** Проїздити, проходити зайву відстань, обминаючи що-небудь. — *Шляхбуд саме моста добудував. Не треба тепер **круга давати*** (М. Стельмах).

34. **ДАВÁТИ / ДÁТИ ЛИ́ХА ЗАКАБЛУ́КАМ (закаблáм) [І ПЕРЕДÁМ].** Запально, темпераментно танцювати. *Хлопці посеред вагона **давали лиха закаблукам**, бо як же ти не танцюватимеш, коли війні каюк і їдеш додому* (П. Загребельний); *Колись тут .. збиралася .. молодь і під троїсті музики **давала лиха закаблукам і передам*** (С. Добровольський); *Отак! Та ще й приспіває козак: .. **Дам лиха закаблукам, Дам лиха закаблам*** (Т. Шевченко).

35. **ДАВÁТИ / ДÁТИ МÁХУ. 1.** Помилятися, прораховуватися в чомусь; допускати помилку. *Випадки попадання у швидких пташок з рушниці .. були неймовірно рідкісними! .. І Тереську хотілося заплескати в долоні, коли брат **давав маху*** (Т. Масенко); *Скульптор зрозумів, що **дав маху**, що це безтактно і не треба .. про це питати* (О. Гончар).
2. *перев. док.* **дáти мáху.** Прозівати, проґавити що-небудь. — *Хіба й Андрій тут? — аж похолонуло всередині в Чугая.— Аякже! .. То такі, що **маху не дадуть*** (Григорій Тютюнник); *Видно їм* [поліцаям] *таки вчора перепало за те, що **маху дали**, де ж пак, з-під самого носа втік в'язень* (Ю. Збанацький).

36. **ДАВÁТИ / ДÁТИ НАГÍНКУ (наганя́й)** *кому.* Дуже сварити або гостро критикувати кого-небудь. — *Якщо ж ми вчора, скажімо, були з директором на третій фермі і Пахом Хрисантович **давав** там комусь **нагінку**, то треба ж його везти туди й сьогодні: хай перевірить, чи виконано його розпорядження* (О. Гончар). **ДÁТИ НАГÍНКИ.** *Старшина Багіров одного разу **дав** йому .. такої **нагінки**, що Хомі вона зосталася, видно, в пам'яті надовго* (О. Гончар).

37. **ДАВÁТИ / ДÁТИ (надавáти) ДУХОПÉЛІВ (духопéликів)** *кому.* Сильно бити, карати кого-небудь. *Не стерпе* [стерпить] *мати і почне **давати духопелів** Солосі* (Панас Мирний); *Зі злості **давав** я **духопеликів** хлопчакам* (М. Стельмах);

Гляне [Зінько], *аж вони* [телята] *давно в шкоді .. Побачить сторож або хазяїн, таких* ***духопелів йому надає*** (Б. Грінченко). **ДАТИ ДУХОПЕЛУ.** *— Я знаю про твою підлість. Чуєш? За всіма правилами тобі б належало* ***дати доброго духопелу*** (І. Цюпа).

38. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ (надава́ти) ЧОРТІ́В** *кому.* **1.** Критично оцінювати що-небудь, викриваючи вади, недоліки і т. ін. ***Давав чортів*** [Олег Павлович] *лише всілякій містиці, що вигулькувала як в ідеалістичній лінії Платона, так і в матеріалістичній лінії Демокріта* (А. Крижанівський).
2. Бити, нещадно громити кого-небудь, розправлятися з кимсь. — *Таких* ***чортів давав*** [Марко] *кайзерам, .. що аж пил курів* (Ю. Збанацький).
3. Висловлювати осуд, докори кому-небудь; лаяти. *Ну, та й* ***давали*** *ж йому дядьки на цих зборах* ***чортів,*** *але насіння таки одержав...* (М. Стельмах); *Не раз за той рік доводилося мені чути: "Приїздив сам Кисіль... Ну й* ***чортів надавав!"*** (І. Муратов).

39. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ПОЖИ́ВУ** *кому.* Сприяти виникненню, поширенню, розвиткові чого-небудь. *Підійшов* [Іван] *до бібліотеки, в якій працювала Ліда .. Мав намір почекати біля будинку .. Не хотів* ***давати поживу*** *плиткам* (Л. Дмитерко); *Всі казки цікаві і* ***дають поживу*** *розумові, коли вони є оригінальні* (Олесь Досвітній).

40. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ПО РУКА́Х** *кому.* Перешкоджати, заважати здійсненню чого-небудь. *Замість роботи в масах — адміністрування, підприємливим* ***дають по руках*** (З газети); *Нам треба бути дуже пильними, треба* ***дати по руках*** *тим, хто веде шкідливу роботу на мовному фронті* (О. Корнійчук).

41. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ПОТА́ЧКУ** *кому.* Потурати чиїм-небудь діям, вчинкам; попускати комусь. *Собаки не* ***дають*** *вовкам* ***потачку*** (Л. Глібов); *— Почнемо ми з Миколою жити й учитись заново.—* ***Потачки*** *йому не* ***давайте*** (Ю. Збанацький).

42. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ПО ША́ПЦІ** *кому.* Виганяти, проганяти кого-небудь звідкись; знімати з посади (звичайно з ганьбою) і т. ін. *Більше сидів* [поміщик] *у своєму родовому маєтку. Після того, як йому з армійського корпусу* ***по шапці дали*** (А. Головко). **ДА́НО ПО ША́ПЦІ.** *Знову з Веселої Кам'янки відходили люди: Улас Шевчик, гвардії сержант.., Карпо Цар, котрому* ***дано по шапці*** *за головування в сільраді* (Ю. Яновський).

43. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ПРИКУРИ́ТИ** *кому і без додатка.* **1.** Сварити, гостро критикувати кого-небудь; не поступатися кому-небудь у чомусь, зміцнювати свій вплив на когось. *— А вона бойова, ця Ярина! Така мала, а вже ..* ***дає прикурити*** *Перегуді* (В. Кучер); *Зранку лорд-висуванець* ***давав прикурити*** *своїм підлеглим ньютонам і відбував у яблуневий сад для проведення експериментів* (А. Крижанівський); *Ну, що? — запитав Телюков,—* ***Дав,*** *ой* ***дав прикурити!*** *— натягав технік шапку на голову.— На все життя запам'ятаю* (І. Гребенюк).
2. Завдавати поразки кому-небудь. — *Що ж ти наміняв на просо чи на кукурудзу? — А нічого, окрім звістки від німецьких солдатів, що в Сталінграді таки* ***дають прикурити!*** (П. Автомонов); *Коли ж наша команда перемогла — радість болільників сягає найвищого ступеня .. — Молодчики! Голубчики!* ***Дали прикурити!*** *Два — нуль!* (О. Ковінька).

44. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ПРОЧУХА́НКИ (прочуха́на)** *кому і без додатка.* **1.** Дуже лаяти кого-небудь. ***Дала*** *мені мама доброї* ***прочуханки*** *й заборонила зовсім виходити з двору* (І. Нечуй-Левицький).
2. Бити, суворо карати кого-небудь; громити, розправлятися з кимсь. — *Така ж і мати її була — або плаче, або докоряє* [батькові]: *нащо п'єш ..* ***Давав*** *їй він доброго* ***прочухана,*** *як під п'яну руку* (Б. Грінченко). *—* ***Дали*** *нам греки* ***прочухана,*** *І самого Енея-пана В три вирви вигнали відтіль* (І. Котляревський); *Із дворів виходили селяни і вдоволено кивали головами: — Бачили, бачили, якого ви* [партизани] *їм* [ворогам] ***прочухана дали*** (П. Панч).
3. Гостро критикувати, сварити кого-небудь, виявляючи надмірну вимогливість. *Перед начальником стояв не хто інший, як посильний з канцелярії, отой похмурий червоноармієць, якому щодня доводилось* ***давати прочухана*** (Ю. Збанацький); *Шольц саме увійшов до лейтенанта Боша — комендант викликав його, щоб* ***дати прочухана*** *після поїздки в сусіднє село* (С. Голованівський).

45. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ РА́ДУ. 1.** *кому, чому.* З успіхом поратися, порядкувати біля кого-, чого-небудь; справлятися з кимсь, чимсь. *Вона дуже проворна, сама всьому* ***раду дає*** (Є. Гуцало); *— Ми розпочали виробляти .. килим і ніяк не* ***дамо ради*** *цій роботі* (І. Нечуй-Левицький); [Кукса:] *Ну, як ти* ***даси*** *їм* [дочкам] ***ради?*** *Це ж не те, що там, як бува у млині, що-небудь поламається..: цюк раз, цюк удруге й полагодив* (М. Кропивницький); *— Ви ось ніяк* ***ради*** *своєму Кульбаці не* ***дасте..,*** *а я вже його своїми орнаментами зацікавив...* (О. Гончар); // Розпоряджатися ким-, чим-небудь. *Як господиня й мати, що всьому* ***дає раду*** *та совіт, вона за стіл не сідала, а плавала, як лебедиця, то в хатину, то в комору* (Григорій Тютюнник).
2. *кому, з ким і без додатка* Розправлятися з ким-небудь. — *Не бийте вовка, бо ви мені Сірка*

уб'єте! Він і сам йому ***раду дасть*** (Укр.. казки); *Якщо ти бачив діло, то .. там досить і без очних ставок, щоб з тобою* ***дати раду*** (І. Багряний); *Переймають* [поліцаї] *голодних на дорогах, тягнуть в управу, а тут уже* ***дадуть раду*** (К. Гордієнко).

46. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ РЕЦЕ́ПТИ** *кому.* Рекомендувати, радити комусь що-небудь, підказувати, як діяти в конкретній ситуації. *Чомусь дедалі частіше* [син] .. *кудись біжить, спішить, матері за всі турботи відповідає грубощами... А ти повинен ось тут* ***давати рецепти,*** *поради іншим...* (О. Гончар).

47. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ СЕБЕ́ ЗНА́ТИ (взнакй).** **1.** Бути помітним, відчутним, нагадувати чимсь про себе; відчуватися. *Біля штабу Козаков зустрів своїх розвідників. Їх любив увесь полк, і це з часом* ***давало себе знати*** *в незалежній упевненості поведінки* (О. Гончар); *Чи дівоцькі очі, чи ясні зорі зворушили його душу.., а чи, може, дев'ятнадцята весна* ***дає себе узнаки*** (Л. Яновська). **2.** Неприємно виявлятися в чомусь; дошкуляти. *Їм давали трудніші диктанти, більш заплутані арифметичні задачі; їх мучили й мордували довше, ніж інших,— одне слово, сердечна опіка* ***давала себе знати*** *на кожному кроці* (Г. Хоткевич); *Максим лежав, підпливши водою, і помалу його огортав відчай, тупий відчай .. Також* ***давала себе знати*** *пропасниця* (І. Багряний); *Лихо не спало і чатувало на них* [селян] *і спідтиха та, як прийшла пора,* ***дало себе взнаки,*** *як і слід, тому лихові* (І. Франко).

48. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ СЛО́ВО** *кому і без додатка.* **1.** Надавати можливість, дозволяти висловитися, виступити десь. — *Мирославо Наумівно,* ***дай мені слово,*** *— звівся з місця і випростався на весь свій гвардійський зріст солдат* (А. Головко); — *Не гарячкуйте,— мовив Сторожук.— Збори йдуть так, як і годиться. Кожному* ***дамо слово*** (Є. Гуцало).
2. Обіцяти що-небудь комусь. — *Ну, як таки так:* ***дав слово*** *бути в 8 годин, увечері, а зовсім його не було* (Панас Мирний); // Запевняти когонебудь у чомусь. — *Відверто не визнає* [Джмелик] *ідеї, за яку ти ладен в любу* [будь-яку] *хвилину віддати життя, і обіцяє тобі приємну зустріч в темному завулочку?* ***Даю тобі слово,*** *що в такій зустрічі переможцем буде він, а не ти* (Григорій Тютюнник).

49. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ СЛО́ВО ЧЕ́СТІ** *кому і без додатка.* Урочисто клястися, присягати. [Остряниця:] *Присягай іменем короля... забути ворожнечу .. Потоцький повторює.* [Гуня:] *А тепер* ***дай слово честі*** (О. Довженко).

50. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ СОБІ́ РА́ДУ (ра́ди)** *з чим і без додатка.* Самостійно, без допомоги справлятися з труднощами, турботами, клопотами. *Кілька разів Остап вскакував у воду мало не по пояс, часто Соломія з розгону натикалась на кущ верболозу, але кожен раз вони* ***давали собі раду*** *і знов мчали вперед* (М. Коцюбинський); — *Може, я чимось .. вам допоможу? — Я звикла сама* ***собі давати раду*** (С. Журахович); *Дівчина не* ***дає собі ради*** *з таким великим хором* (О. Маркуш); *А нащо нам здалася та волость! .. Хіба таки самі* ***собі не дамо ради?*** (І. Нечуй-Левицький).

51. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ СТУСАНІ́В (буханів, штовханів)** *кому і без додатка.* Бити, боляче штовхаючи кого-небудь. *Прожогом вискочили козаки..; хто рубав, хто стріляв, а хто просто* ***давав добрих стусанів*** *у печінки* (О. Стороженко); *На вулиці хлопцеві* ***дали буханів*** *і прогнали геть* (З усн. мови); *Бурчисько й Скубло підвели бідолаху. Під бік* ***штурханів*** *йому трохи* ***дали*** (Л. Первомайський). **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ СТУСАНА́.** *Він цілу ніч лаяв жінку, а коли лайка не допомагала,* ***давав доброго стусана*** *на додачу* (П. Колесник).

52. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ СУБІ́ТКИ** *кому, заст., жарт.* Бити, карати, переважно різками, когонебудь за щось. *Еней від них не одступався, Тройчаткою всіх приганяв; А хто хоть трохи ліновався* [лінувався], *Тому* ***субітки і давав*** (І. Котляревський); *І Псалтиря забув* [Симеон] *читати. Тільки й вмів школярам* ***субітки давати*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

53. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ТЯ́ГУ.** Швидко, поспішно йти, бігти куди-небудь, утікати звідкись. — *Правий фланг, перебіжкою до казарми! Лівий — перебіжкою! В сірому тумані тепер усі бачили, як гайдамаки ..* ***давали тягу*** *до своєї казарми* (П. Панч); *Меркурій низько поклонився, Перед Зевесом бриль ізняв, Через поріг перевалився, До стайні швидше* ***тягу дав*** (І. Котляревський); *Воно б то й* ***тягу дати,*** *п'ятами накивати,— та як глянуть вони* [селяни] *на свої хати, .. шкода їм стане рідної сторони* (Панас Мирний).

54. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ХО́ДУ.** Іти, бігти кудись. *Чого ж ти нас кидаєш? Куди ти так швидко* ***ходу даєш,*** *та й не озираєшся на нас?* (Ганна Барвінок).

55. **ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ЧУБРО́ВКИ (почубе́ньків, матла́нки)** *кому і без додатка, жарт.* Бити кого-небудь, переважно тягаючи за чуба. *За невдачу серце зривав* [дяк] *на наймиті. Дня того не було, щоб не* ***давав чубровки*** *або ляща* (С. Васильченко); *Тогді* [тоді] *почується.., як хто з роду скривдить .. чи* ***почубеньків дасть*** (М. Номис); *Корній почав лаяти дочку.— От як попаде він її за коси, та як* ***дасть їй матланки*** (Б. Грінченко).

56. **ДАВА́ТИ (задава́ти, дави́ти,** *зневажл.* **де́рти) / ДА́ТИ (зада́ти) ХРОПАКА́.** Міцно

спати. *На полиці напроти — два підлітки в робочих спецівках. Підмостили під голови грубі черевики й **дають хропака*** (І. Муратов); — *Спи, спи,— вичитувала Явдоха, човгаючи по хаті,— Дрова не нарубані, води не принесено, а він — пузо на черінь та й **давить хропака*** (Григорій Тютюнник); *Радисти ще **"деруть хропака"**, бо вночі була якась заваруха, то не виспались* (Григорій Тютюнник).

57. **ДАВА́ТИ (задава́ти) / ДА́ТИ (зада́ти, все́пати** *і т. ін.*) **ХЛЬО́СТУ (хло́сту, хльо́ру** *і т. ін.*) *кому і без додатка.* Бити кого-небудь, жорстоко розправлятися з ким-небудь. — *Що там? Бунт? .. не бійся, Валю,— зараз будуть козаки... О, вже там **дають** їм **хльосту**... що за дикі крики?!* (Леся Українка); *Ось привезли і мальовання* [малювання]: .. *як Александр цареві Пору **Давав** із військом добру **хльору;** Чернець Мамая як побив* (І. Котляревський). **ДА́ТИ ХЛО́СТИ.** *Запорожці витягли дуків надвір і **дали** їм доброї **хлости*** (М. Пригара).

58. **ДАВА́ТИ (задава́ти) / ДА́ТИ (зада́ти) ЖА́РУ** *кому і без додатка.* **1.** Дуже лаяти, сварити кого-небудь. *Дружина **дала жару*** [чоловікові], *запідозривши його в амурних стосунках із сусідкою* (З газети); *Чутно голоси з народу: "Ага! піймалися! **Задасть** тепер вам гуменя **жару**"* (Панас Мирний).
2. Бити, громити кого-небудь. *"Катюші" добре тут **давали жару** їм* [фашистам] (В. Сосюра); *Бився* [полк] .. *по-простому, по-донбасівському, слюсарі слюсарили з гармат, шахтарі довбали шабельками.., газівники **давали жару** з гвинтівок* (Ю. Яновський); *Билися* [білогрудівці], *як личить червоним воякам: не раз і німцеві **задавали жару**, не раз і самі з тяжкими втратами вирувалися з оточення* (Ю. Бедзик).

59. **ДАВА́ТИ (задава́ти) / ДА́ТИ (зада́ти) ПЕ́РЦЮ** *кому і без додатка.* **1.** Дуже лаяти, сварити кого-небудь, дошкуляти критикою. — *І йому* [Шаповалові], *й Денису Панасовичу я **давав перцю**, незважаючи ні на ордени, ні на роки!* (П. Автомонов); — *Вишкварив оце листа додому, щоб костюм пошили .. **Дав** їм такого **перцю**, що, може, й розсердяться...* (С. Олійник).
2. Розправлятися з ким-небудь, громити когось. [Голос:] *Ганяй їх! Бий їх! От такого **перцю дали*** (І. Нечуй-Левицький); — *Далі,— знизав плечима сержант,— далі взагалі нічого особливого не було. **Дали** їм* [фашистам] ***перцю**, танки майже всі спалили, тільки двом вдалося втекти...* (В. Собко).
3. *рідше, жарт.* Завдавати клопоту, прикрощів, дошкуляти кому-небудь. *Нехай би де у дистанції так розташувались, **дали** б їм зараз **перцю**, хоч би й що: зараз би потаскали у поліцію та затасували б у холодну* (Г. Квітка-Основ'яненко). **ЗАДА́ТИ ПЕ́РЦЮ З МА́КОМ.** — *Тепер він* [хлопчик] *нам **задасть перцю з маком!** — сміялася Юлія Цезарівна.— Горластий!* (П. Дорошко).

60. **ДАВА́ТИ (задава́ти) / ДА́ТИ (зада́ти) ПРА́СУ** *кому і без додатка, заст.* Бити кого-небудь. *Тут на бігу поймав* [спіймав] [Еней] *за рясу Попа Рутульського полку, смертельного **задавши прасу**, Як пса, покинув на піску* (І. Котляревський).

61. **ДАВА́ТИ (задава́ти) / ДА́ТИ (зада́ти) ЧО́СУ (джо́су)** *кому і без додатка.* **1.** Бити кого-небудь. *Пробували було нападати на малюка, але він **давав** їм такого **чосу**, що всі охочі до легких перемог стали його сахатись* (О. Ільченко); — *А, ви, сякі-такі! попались? А злазьте сюди! Я тепер вам **дам джосу**,— гукала бабуня* (І. Нечуй-Левицький).
2. Громити кого-небудь, завдаючи поразки. — *Зі всього видно,—закінчив .. Савка,— що десь там наші **дають** доброго **чосу** .. гітлерівцям* (Д. Бедзик).
3. Гостро сварити, критикувати кого-небудь. *До столу випхався Тихін Фіялко .. Ну, цей щось скаже .. Вміє **давати чосу** глитайні* (В. Речмедін); *Набридло людям. Вони все у полі та в полі, а парторг їхній біля телефону .. керує через вікно... Ще мало йому **дають чосу*** (В. Кучер).

62. **ДАВА́ТИ (задава́ти, підно́сити) / ДА́ТИ (зада́ти, підне́сти) ПИ́НХВИ** *кому, заст.* **1.** Бити, карати кого-небудь. *Вони* [парубки] *усею громадою не раз і самому писарю **давали** такої **пинхви**, що насилу прочухавсь* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *А тобі, мабуть, треба такої* [жінки], *щоб давала щодня стусанів у потилицю. — Ого-го. Нехай спробує! Я **задам** їй такої .. **пинхви**, що вона не потрапить кудою втікати* (І. Нечуй-Левицький).
2. Учиняти кому-небудь якусь каверзу, щось підступне, неприємне. *Чухають* [іноді] *собі потилицю, та плямкають, та нищечком лають усетаки того ж Тихона, що їм таку **пинхву дав!*** (Г. Квітка-Основ'яненко). **ПІДНЕ́СТИ ПИ́НХВУ.** *Йому* [Халявському] *Хівря і **піднесла пинхву*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

63. **ДАВА́ТИ (лови́ти, хапа́ти** *і т. ін.*) **/ ДА́ТИ (злови́ти, вхопи́ти** *і т. ін.*) **СТОРЧАКА́** (*рідше* **стовбула́**). Падати вниз головою. *Чи й у вас, як у нас, На леваді спичаки? Чи й у вас, як у нас, **Ловлять** хлопці **сторчаки*** (Укр.. пісні); *Яків розгарячився — то — аж у дверях шуміло. Одні **стовбула давали**, другі перелітали через лежачих, і всі лаялись, батькувались...* (Панас Мирний); — *Чого ти тут бродиш вночі? .. — крикнув писар і штовхнув чоловічка в груди кулаком. Чоловічок **дав сторчака** додолу* (І. Нечуй-Левицький); *Що то вже за їзда, коли те й думаєш, як не впасти, як не **вхопити сторчака...*** (П. Загребельний).

64. **ДАВА́ТИ** (*рідше* **наклада́ти, одва́жувати**) / **ДА́ТИ** (*рідше* **накла́сти, одва́жити**) **ЗДА́ЧІ** *кому і без додатка.* Відповідати ударом на удар, образою на образу і т. ін. *Парамон Пархомович насідав на сина, а той* ***давав здачі*** *й до кишені по відповідь не лазив* (Ю. Яновський); *Дав мені один пан у пику, а я причинив двері, щоб свідки не нагодилися, та тоді й* ***наклав йому здачі*** (Л. Яновська); *Підстеріг він мене в темному місці й дав по шиї. Замість того, щоб* ***одважити здачі****, я пустився навтьоки* (Ю. Яновський); // Грубо відповідати кому-небудь на питання або звертання. *— Ви мене не проженете? — спитав він.. — Ні, не проженемо: ми не вдалися в вас...— різко* ***дала здачі*** *Саня* (І. Нечуй-Левицький).

65. **ДАВА́ТИ** (**підно́сити**) / **ДА́ТИ** (**піднести́**) **[ПЕЧЕ́НОГО] ГАРБУЗА́** *кому, жарт.* Відмовляти кому-небудь у сватанні. *Гарна була дівчина, на все село. Сватало її багато парубків, так вона всім* ***гарбуза давала*** (Укр.. казки); *Маринка наша довго ховалася, та син старости виказав,— він до неї колись сватався, а вона йому* ***гарбуза піднесла*** (О. Іваненко); [Відьма:] *Знаю, знаю про твою біду, якого тобі* [сотнику] *мудрого* ***печеного гарбуза піднесла*** *Йосипова Олена* (Г. Квітка-Основ'яненко). **РОЗДАВА́ТИ ГАРБУЗИ́** (про багатьох або багатьом). *Може, з десяток женихів залітало на обійстя Вариводи, щоб одержати Ярину та пару добрячих волів з млином на підпряжку, так скажена дівка всім женихам* ***роздала гарбузи*** (В. Речмедін).

66. **ДАВА́ТИ** (**подава́ти**) / **ДА́ТИ** (**пода́ти**) **ЗНАК** *кому і без додатка.* Повідомляти, інформувати кого-небудь про щось яким-небудь рухом, звуком і т. ін.; сигналізувати. *Змахнув рукою Тиміш — теж* ***дав знак*** *своїм* (О. Довженко); *Ворог іде. А Дмитрій спокійний, знає, що не полізуть татари зразу, та й вартові пильно стежать, помітять щось, то* ***знак дадуть*** (А. Хижняк).

67. **ДИ́ХАТИ** (**жи́ти, життя́**) **НЕ ДАВА́ТИ** *кому і без додатка.* Створювати тяжкі, нестерпні умови для кого-небудь, настирливо докучаючи, набридаючи чимсь. [Секлета Семенівна:] *Ну за що ти мене образив..? За віщо? Ти справді* ***дихати*** *спокійно* ***не даєш!*** (М. Куліш); *— А як* ***не дають жити?*** *Що тоді?* (Панас Мирний); *Видима смерть гналась за ними. Землею чеченські шаблі та броньовики, а з неба* ***життя не давали*** *французькі аероплани* (О. Гончар).

68. **І ДИХНУ́ТИ НЕ ДАВА́ТИ / НЕ ДА́ТИ** *кому і без додатка.* **1.** Дуже обтяжувати кого-небудь чимсь (обов'язками, роботою, опікою і т. ін.). *Нікому так не гірко, як мені, бо стара ..* ***й дихнути*** *мені* ***не дає****: роби, та й роби, та й роби!* (Марко Вовчок); *П. Ольга і її родичі .. дуже сердечно мене приймають, але без тої галицько-польської гречності, що вже* ***й дихнуть*** *гостеві* ***не дає*** (Леся Українка).
2. Неволити, гнітити. *О, порвіться ті кайдани, Що* ***й дихнуть не даєте;*** *Вдруге, знайте, злі тирани, Їх уже не скуєте!* (П. Грабовський).

69. **НЕ ДАВА́ТИ / НЕ ДА́ТИ І ВГО́РУ ГЛЯ́НУТИ** *кому.* **1.** Дуже завантажувати, обтяжувати кого-небудь якоюсь роботою, обов'язками, зовсім не залишаючи вільного часу. *Савинський обіцяв мені принести свої переклади.., а на сім тижні йому п. Антоновичка* ***не дала і вгору глянути*** (Леся Українка).
2. *без додатка.* Дуже швидко, відразу, не гаючись. *У хату вскочили два лакеї і, схопивши Федора під руки,* ***не дали****, як кажуть,* ***і вгору глянути*** *— повели в двір* (Панас Мирний).

70. **НЕ ДАВА́ТИ / НЕ ДА́ТИ [І] ВОЛОСКУ́** (**во́лосу, волоси́ні** *і т. ін.*) **ВПА́СТИ З ГОЛОВИ́** *чиєї.* Дбайливо доглядати, оберігати кого-небудь; піклуватися про когось. *Жили вони* [Андріян та Мальва] *тихо, красиво, дядько* ***не давав волоску впасти з її голови*** (В. Земляк); *— І хвалилися* [варяги], *що їхній бог найсильніший і* ***не дасть і волосу з їхньої голови впасти*** (П. Загребельний).

71. **НЕ ДАВА́ТИ / НЕ ДА́ТИ [І (ні, ані́)] КРО́КУ СТУПИ́ТИ** *кому.* Надмірно контролювати, опікати кого-небудь, позбавляючи свободи дій; постійно переслідувати когось, утримуючи в своїй залежності. *Пригадалось мені, як я .. стратив "гарну" лекцію, полаявшись із псевдоінтелігентною родиною, бо там буквально* ***не давали кроку*** *мені* ***ступити*** *без цензорського підглядання* (Г. Хоткевич). **СТУПИ́ТИ НЕ ДА́ТИ.** *Почала братова знов мене допікати. Вже тепер* ***і ступити*** *мені* ***не дасть..:*** *та те не добре, та се не гаразд* (Марко Вовчок).

72. **НЕ ДАВА́ТИ / НЕ ДА́ТИ [І] ПИЛИ́НІ** (**пороши́ні, пороши́нці, пили́нці** *і т. ін.*) **ВПА́СТИ** (**сі́сти**). **1.** *на кого.* Дбайливо доглядати, опікати кого-небудь, піклуватися про когось, щось. *Він знав Іру за білоручку, на яку мати* ***не давала впасти пилинці*** (П. Панч); *— Хіба моя Марина мала? Хіба в неї руки чужі, щоб вона сина не виняньчила та не виносила?..* ***Не дала і порошині*** *на нього* ***впасти!*** (Панас Мирний).
2. *на що.* Дуже оберігати, захищаючи від кого-, чого-небудь; зберігати щось. *Він* ***порошинці не дав би впасти*** *на її біле личко* (Ю. Бедзик). **І КРА́ПЛІ НЕ ДА́ТИ УПА́СТИ.** *— Берегтиму* [листа], *як ока,* ***і краплі не дам упасти*** (Панас Мирний).

73. **НЕ ДАВА́ТИ / НЕ ДА́ТИ І ПОНЮ́ХАТИ** *кому чого.* Зовсім не пригощати когось чимнебудь (перев. напоями). *— Я думаю, архімандрит* ***не давав вам і понюхати*** *горілки* (О. Довженко);

Піткнувся було [писар], *так йому і чарки **понюхати не дали*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

74. **НЕ ДАВА́ТИ / НЕ ДА́ТИ І РО́ТА РОЗЗЯ́ВИТИ (розтули́ти)** *кому і без додатка.* Позбавляти кого-небудь можливості висловитися. — *Як же мені розказувати, — сердито озвався дід,— коли **не даєте й рота роззявить*** (О. Стороженко); *Як тут говорити, коли **не дають і рота розтулити*** (Укр.. присл..).

75. **НЕ ДАВА́ТИ / НЕ ДА́ТИ НА ПОТА́ЛУ** *кого.* Не допускати кривди, знущання з кого-небудь; захищати когось. *Ще малим він не раз бився з хлопцями за Марусю й **не давав її на поталу*** (Г. Хоткевич); *З першого знайомства вони знайшли спільну мову — Ткачук "не підводив начальства", а начальство **не давало на поталу** Ткачука* (Ю. Збанацький); *Дарма, що він* [батько] *старий, а ще нікому **не дасть на поталу** дитини!* (М. Коцюбинський); [Середа:] *Я свого товариша **на поталу не дам*** (І. Микитенко).

76. **НЕ ДАВА́ТИ / НЕ ДА́ТИ ПРО́ДИХУ** *кому і без додатка.* Постійно докучати, набридати кому-небудь. — *Навіть сорочки на переміну немає. Нужда **продиху не дає*** (С. Добровольський).

77. **НЕ ДАВА́ТИ / НЕ ДА́ТИ ПРО́СВІ́ТКУ** *кому і без додатка.* **1.** Створювати нестерпні умови життя, лайкою, доріканнями і т. ін., допікати комусь. [Одарка:] *Бог його знає, може, я й винувата, що не попускала їй* [дочці] *ні в чім... Щодня гризла, **просвітку не давала*** (Панас Мирний); *— День настане — старі **просвітку не дають** .. і не там сяду, і не там стану, і руки б мені покорчило...* (Григір Тютюнник).
2. Невідступно переслідувати кого-небудь (проханнями, питаннями і т. ін.). *Я не хотіла за нього йти, а бачиш, пішла... **просвітку не давав*** (М. Томчаній).

78. **НЕ ДАВА́ТИ / НЕ ДА́ТИ ПРОХО́ДУ** *кому і без додатка.* **1.** Наполегливо, невідступно переслідувати кого-небудь (проханнями, розмовами, залицяннями і т. ін.). — *Коли хочете знати,— **проходу не дає*** [Наталка], *щоб я написав до їхньої шкільної стінгазети спогади про громадянську війну* (Ю. Яновський); *Годиться з'ясувати стосунки, бо він мені **проходу не даватиме*** (Є. Гуцало).
2. Виводити кого-небудь з терпіння, з рівноваги, досаждаючи словами, діями. *Покойові їй **проходу не дають:** пройде вона — очима так і проводять, за спиною регочуть* (Панас Мирний); *Багачі своїми поглумками **проходу не давали*** (О. Гончар); [Павло:] *От же ні Панько, ні Клим, ні Терешко не тікають додому, а ми вернемось, і там, серед своїх людей, засміють, **проходу не дадуть!*** (І. Карпенко-Карий).

79. **НЕ ДАВА́ТИ / НЕ ДА́ТИ СОБІ́ ПО НО́СІ ГРА́ТИ.** Не дозволяти нечемно чи зверхньо поводитися з собою. — *Він до мене остро, знаєш, ставиться так, мов він тут пан .. Ну, сим разом я **не дав собі по носі грати*** (І. Франко).

80. **НЕ ДАВА́ТИ / НЕ ДА́ТИ СПО́КО́Ю (поко́ю, супоко́ю** *і под.*) *кому і без додатка.* Спонукати до постійної діяльності. *Ні собі, ні підлеглим Брянський **не давав** у горах **спокою.** Навіть Сагайду і Черниша він тренував годинами* (О. Гончар); *Від рання до вечора копирсається* [мати] *в землі сама, **не дає спокою** й іншим* (Ю. Мушкетик); *Заховані на Кокосі коштовності **не дають спокою** багатьом шукачам наживи. Хто тільки не мріяв стати казковим графом Монте-Крісто* (Цікава географія); // Спонукати до певних роздумів, дій; пам'ятати. *Ось уже три роки корабелам і судовласникам **не дають спокою** лаври "Шин Айтоку-Мару"* (З журналу).

81. **НЕ ДАВА́ТИ / НЕ ДА́ТИ СПУ́СКУ** *кому і без додатка.* Бути надзвичайно вимогливим до кого-небудь, не прощати комусь провини, не залишати кого-небудь безкарним за непорядні дії, вчинки тощо. [Третій молодий ткач:] *Ось ходіть лишень, дядьку, з нами! Ми їм **спуску не даємо*** (Леся Українка); *На фермі прискіпувався* [Кирик] *до всякої дрібниці — і за доярками стежив, і зоотехніку та ветеринару **не давав спуску*** (Є. Гуцало); *Найменше порушення трудової дисципліни* [на машинобудівному виробничому об'єднанні] *не лишається нерозглянутим. Ніколи **не даємо спуску** — ні робітникові, ні керівникові* (З газети); *Приїхав голова на поле, бо за всім має устежити, бо господар він справжній, тямковитий, нікому **спуску не дасть*** (Ю. Бедзик).

82. **НЕ ДАВА́ТИ / НЕ ДА́ТИ ХО́ДУ** *кому.* Перешкоджати кому-небудь виявити свої здібності у навчанні, у просуванні по службі і т. ін. — *Біда! — посміхнувся Остап.— **Не дають** нам **ходу,** дядьку Мусію, забивають* (А. Головко); *— А **ходу** мені **не дають** через дружину .. Вона, бачте, в мене попівна...* (Ю. Збанацький).

83. **НЕ ДАВА́ТИ (не дозволя́ти) / НЕ ДА́ТИ (не дозво́лити) НАПЛЮВА́ТИ (плю́нути) [СОБІ́] В КА́ШУ (в борщ)** *кому і без додатка.* Вміти відстоювати, захищати себе. *Діти .. не дуже гарно обходилися з сиротою, а надто ще за те, що він **не давав наплювати собі в кашу*** (М. Коцюбинський); [Кукса:] *Я так думаю, що цей* [отаман] ***не дасть у кашу наплювати,** дарма що молодий!* (М. Кропивницький); *В Зарічному він не одного знав: народ тямущий! **В кашу плюнути не дасть** нікому* (П. Резніков); *Завадка серцем відчував, що Бронко не занехаяв справи. Не такий характер в його сина, щоб **дозволити собі***

наплювати в кашу (Ірина Вільде); *Звичайно, стосунки з молодим і недосвідченим парторгом треба налагоджувати, але **плювати собі в борщ** він **не дозволить** нікому* (В. Собко).

84. **НЕ ДАВА́ТИ (не подава́ти) / НЕ ДА́ТИ (не пода́ти) ЗНАКУ́ (взнаки́)** *про що.* Не показувати, не виявляти своїх почуттів, думок, ставлення до чогось і т. ін. *І хоч серденько його* [Юрасика] *завмирало, він **і взнаки не давав,** як йому боязко* (З. Тулуб); *Впізнав царя селянин, тільки **не подає про це знаку*** (І. Волошин); *Боїться* [Галя] *поворухнутися, щоб **не дати знаку,** що вона ще жива, що вона все чує* (Панас Мирний); *Канцлер Замойський навіть **і взнаки не дав,** що помітив сотникову помилку* (Іван Ле).

85. **[ЯК (мов, ніби** *і т. ін.***)] ДАВА́ТИ / ДА́ТИ ВІДЧІПНО́ГО** *кому і без додатка.* **1.** Виконувати з неохотою чиєсь настирливе бажання, прохання. — *О, наче маленький! — так цілує* [Василина чоловіка], ***ніби дає одчіпного і одвертає** од нього обличчя* (М. Стельмах).
2. Домагатися чогось за рахунок якої-небудь послуги, винагороди і т. ін. — *Та йди вже, Василю,— каже старий. І щоб збутися напасті та лиха, **дає одчіпного*** (І. Нечуй-Левицький).

ДАВАТИСЯ

86. **ДАВА́ТИСЯ / ДА́ТИСЯ ВЗНАКИ́ (зна́ти)** *кому, чому і без додатка.* **1.** Ставати відчутним, виразно помітним; добре відчуватися, проявлятися. *Цимбал не відставав, та відсутність тренажу **давалася взнаки:** він важко хекав.., весь спітнів* (І. Багмут); *Страшний він* [Дніпро] *у чорну бурю... Це добре **далося знати** в дні громадянської війни* (М. Рильський).
2. Неприємно нагадувати про себе. *Сам* [коваль] *був неписьменний і дуже жалкував з того .. І завжди і скрізь неписьменність прикро **давалася взнаки*** (А. Головко).
3. Завдавати прикростей, дошкуляти кому-небудь. *Вимушена полярна зимівля **давалася взнаки** слабшим організмам* (М. Трублаїні); *Другу ланку косарів повів голова колгоспу Василь Яремчук. Важкувато йому було, **давалися взнаки** рани на нозі* (І. Цюпа); *Вона, як уміла, варила їсти. Не завсігди* [завжди] *їй щастило, а найбільш отой борщ **дався їй узнаки,**— ніяк, звичайно, не хоче бути добрий на смак!* (Б. Грінченко); *Стогнання його* [панотця] *тривало допізна. А це **далося взнаки** найдужче Славкові* (Л. Мартович).
4. Надовго запам'ятовуватися (перев. про щось неприємне). *Ох, приязнь, приязнь! Товариство! **Далось** ти мені гірко **взнаки,** не забуду я тебе до смерті!* (І. Франко); *Оксані ця зима найбільше **далася взнаки.** Нема кому дровець постарати, нема кому одіннячка* [одягу] *придбати* (М. Черемшина); *Микола згадував окремі епізоди, які, мабуть, **дались** найбільш йому **взнаки*** (П. Панч).

87. **ДАВА́ТИСЯ / ДА́ТИСЯ В РУ́КИ (до рук). 1.** *кому і без додатка.* Здаватися, не чинити опору кому-небудь. *А воно, оте мале* [хлоп'я].., *знов вив'юнювалось, виривалося.., ніяк не **даючись до рук*** (О. Гончар); — *Цур тобі! .. Де ж ти бачив, щоб турок без ніякої бійки сам тобі **в руки дався?*** (С. Добровольський); // Ловитися. *Коло носа в'ється, а **в руки не дається*** (Укр.. присл..); *Чайка, видно, виголодалась, бо далеко не втікала, відразу **далася в руки*** (Ю. Збанацький).
2. *кому, чому.* Підпадати під чий-небудь вплив. *Виряджала мати* [Петра], *наказуючи, щоб стеріг себе, не **давався у руки** лихим людям* (Панас Мирний); *Злостився на себе за те, що **дався в руки** якійсь сліпій силі і дозволив їй помститися над собою* (М. Ю. Тарновський).
3. *кому.* Потрапляти в залежність від когось, перебувати під чиїмось впливом; підкорятися. *Радить* [Чіпка] *кожному себе стерегти, громаду, а не **даватись** знову панам **у руки*** (Панас Мирний).
4. *кому і без додатка.* Переходити в чиєсь користування, ставати чиєюсь власністю; діставатися комусь. *Ось воно слово: одберім землю! .. Ту саму землю, що, як мрія далека, тільки манила, а не **давалась у руки,** що грала перед очима, як марево в спеку* (М. Коцюбинський); // Ставати доступним для оволодіння, легко здійснюватися. *Вже третій рік я дояркою. Справа ніби сама **в руки дається*** (З журналу); // Ставати чиїм-небудь досягненням. *Він* [Чіпка] .. *кляне земство, котре йому не **далося в руки*** (Панас Мирний).

88. **ДАВА́ТИСЯ / ДА́ТИСЯ ЯК ГОРОБЕ́ЦЬ НА ПОЛО́ВУ.** Дозволяти себе ошукувати, піддаватися обману. *Нічого було робити: тра* [треба] *було із дідом знов ладити, поки виберется час, щоб його знов піддурити .. Тільки "білий дідок" вже **не давався як горобець на полову*** (Грицько Григоренко).

89. **НЕ ДАВА́ТИСЯ (не здава́тися) / НЕ ДА́ТИСЯ НА МО́ВУ,** *зневажл.* Не бажати спілкуватися, вступати в розмову з ким-небудь. *Ониська не заходила в хату **і не давалася на мову** ніяк* (Л. Яновська); *Недавно приїхала до неї дочка Галька: пишна така, що **й на мову не здається*** (Д. Косарик).

ДАВИТИ

90. **ДАВИ́ТИ КА́МЕНЕМ [НА СЕ́РЦЕ (гру́ди)].** Викликати тяжкий душевний стан, невеселий, гнітючий настрій; гнітити. *Гірко йому* [Петрусеві] *на душі, важким **каменем давили** слова Шестірного, та й нікому і розважити,*

нікому одвести думки від глибокої образи (Панас Мирний); *Безрадісні події на фронтах, туга по Україні, яку вже топтали німецькі фашисти,* ***каменем давили на серце*** (П. Панч); *Якесь важке, гнітюче почуття* ***каменем давило груди*** (О. Донченко).

91. **ДАВИ́ТИ НА ВСІ ГА́ЛЬМА.** Використовувати без обмеження будь-які засоби і методи для досягнення чогось; діяти надзвичайно рішуче. *Робимо справу великої ваги, а його одне слово, одна яка-небудь дурна витівка зможе зіпсувати все.* ***Дави на всі гальма.*** *Хай він відчує, що ми не збираємось потурати його неподобствам* (Григорій Тютюнник).

ДАВИТИСЯ

92. **ДАВИ́ТИСЯ СЛІЗЬМИ́ (сльоза́ми, пла́чем** *і т. ін.***).** Гірко, невтішно плакати, марно намагаючись стримуватися, тамувати плач. *Параска Тихонівна,* ***давлячись слізьми,*** *кусала подушку* (Ю. Яновський); — *Кинь, Іваночку, свою думку,—* ***давилась плачем*** *і одночасно намагалася стримати сльози* [Ганна].— *Невже ти душогубом станеш?* (М. Стельмах).

93. **ДАВИ́ТИСЯ СМІ́ХОМ (від сміху, від ре́готу** *і т. ін.***).** Безуспішно намагатися стримувати сміх. *Женя пирснула,* ***давлячись сміхом*** (Л. Смілянський); *Чохов схопив зубами рукав гімнастьорки* [гімнастерки], ***давився від сміху,*** *дивлячись, як Чумаченко .. борониться від діда* (Григорій Тютюнник); *Сміх* [тещі] *був роблений, сухий, з якимись істеричними виляскими. Степан ладен був заткнути їй горло, щоб ущухло оте лящання, а вона* ***давилася від реготу*** *і заливалася, заливалася* (П. Загребельний).

ДАВНО

94. **ДАВНО́ Б ТАК.** Уживається на знак схвалення чиїх-небудь дій, вчинків; правильно, добре. [Муза:] *Прощай. Тепер ти вільний, Живи собі по моді! (Зникає).* [Поет:] ***Давно б так!*** *.. Я в пригоді поможу й сам собі* (Леся Українка). **ОТА́К БИ Й ДАВНО́.** — *От...* ***Отак би й давно.*** *А то наче справді, яка велика пані — її кличуть, а вона уклалась спати* (Панас Мирний).

ДАЄ

95. **АЖ ВОГНЮ́ ДАЄ́.** Хто-небудь сильно гнівається, дуже сердиться з якогось приводу. — *А жінка* ***аж вогню дає*** *.. Нічого, най* [нехай] *там як хоче, а я як сказав слово, то вже не переміню* (М. Коцюбинський).

ДАЙ

96. **ДАЙ БО́ЖЕ (Бог, Го́споди),** *вставн. словоспол.* **1.** *що.* Уживається для вираження побажання кому-небудь чогось доброго. *В тому гаю два Голуби були І як брати милесенько жили —* ***Дай Боже*** *так і людям жити* (Л. Глібов); — ***Дай Боже*** *щастя вашим діточкам! — хрипить старик* (Ю. Смолич); — *Прощай, друже!* ***Дай Господи,*** *щоб мали силу чесно й сміливо сповнити свій довг* [обов'язок] .. — ***Дай Боже!*** (М. Коцюбинський). **2.** Уживається для вираження схвальної оцінки кого-, чого-небудь щодо розміру, кількості, якості, ступеня вияву і т. ін. *У старого Лук'яна Хомутенка сімеєчка* ***дай Боже:*** *він з жінкою та восьмеро дітей* (Григорій Тютюнник); — *Те, що Оксана Кульбачка посадила,— росте* ***дай Бог!*** *Ось у кого нам треба вчитись...* (О. Гончар). **ПОДА́Й БО́ЖЕ (Го́споди).** — *Що ж? Ви жених такий, що* ***подай Господи!*** (О. Маковей).

97. **ДАЙ БО́ЖЕ (Бог) ПА́М'ЯТЬ.** Уживається для вираження бажання, зусилля пригадати що-небудь. — *Вона* [Наташка] *нагадує щось мені знайоме,— знову почав Проценко.— Я десь на неї схожу бачив.— О-о,* ***дай Боже пам'ять*** (Панас Мирний).

98. **ДАЙ / ДАВА́Й БО́ЖЕ (Бог) НО́ГИ [А ЧОРТ КОЛЕ́СА].** Уживається для вираження необхідності раптової втечі звідкись. *Я як зачув оте змагання, то у мене аж мороз поза спиною посипав, і —* ***дай Боже ноги!*** *— мерщій хильки та хильки* (Панас Мирний); *Опісля треба було роззброїти всіх коридорних, вивести в'язнів на подвір'я, відчинити двері тюрми і...* ***дай Бог ноги*** (Ю. Збанацький); *Руки засвербіли скрутити голову тут пану Енгельгардту, а потім* ***давай Бог ноги, а чорт колеса*** (Д. Косарик).

99. **НЕ ДАЙ БО́ЖЕ (Бог, Го́споди, Ма́ти Бо́жа)** *чого і без додатка, вставн. словоспол.* Уживається для вираження бажання уникнути чого-небудь небажаного, застерегтися від чогось. ***Не дай Боже*** *вмирати під тином* (Укр.. присл..); — *Тихше,— просить співрозмовників господарка,— він* [фашистський офіцер] *по-нашому насобачився,* ***не дай Бог,*** *підслухає* (Ю. Яновський); *Треба людей попитати, чи не лиха, чи робоча Соломія.* ***Не да́й Господи,*** *як ще буде сердита, лінива та лиха* (І. Нечуй-Левицький); *Взяв він та й женився вдруге .. Випало йому на долю таке щастя, що й* ***не дай Мати Божа*** *хрещеному чоловікові* (Г. Хоткевич).

100. **ТІ́ЛЬКИ ДАЙ НА О́ЧІ** *кому.* Покажи. *Тамань кипіла від зорепадів, а людям* ***тільки дай на очі,*** *кажуть: "Ото бомби кидають"* (Григорій Тютюнник).

101. **ХОЧ В О́КО ДАЙ.** Нічого не видно. *Клятий туман,* ***хоч в око дай*** (Я. Качура).

ДАЛЕКО

102. **ДАЛЕ́КО КУ́ЦОМУ ДО ЗА́ЙЦЯ.** Велика різниця між ким-небудь. [Ясь:] *Шляхтич — то велика річ! У своїх добрах він — король! .. Правами рівний Вишневецьким та Сопігам...* [Наталя:] *Ну, **далеко куцому до зайця!*** (Б. Грінченко).

ДАЛІ

103. **ДА́ЛІ (пода́лі) ВІД ЛИ́ХА (від гріха́).** **1.** Відсторонюватися від якихось дій, від участі в якій-небудь справі, розмові і т. ін.; уникати чого-небудь неприємного, небезпечного і т. ін. *Він* [пан] *знов був сильний та хитрий ворог, з яким трудно було боротись.. Краще **далі** од **пана і од гріха*** (М. Коцюбинський).
2. *зі сл.* триматися, держатися *і под.* Осторонь, на віддалі. *Первоцвіт обпік Горецького лютим поглядом.., але повернув мовчки до тих, що стояли під явором,— просто відійшов **подалі від гріха*** (М. Ю. Тарновський); *Раніше, коли, бувало, на маршах або вночі під час тісняви на переправах виникали звичайні в таких випадках сутички між їздовими різних частин, Хома тримався **подалі від гріха*** (О. Гончар).

ДАЛО

104. **ЩОБ [ТОБІ́ (йому́, їм** *і т. ін.*)] **ДИ́ХАТИ НЕ ДАЛО́,** *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, зневаги до кого-небудь, побажання чогось поганого. *І тут неприємно вдарило Ганнине побажання: "**Щоб йому дихати не дало!** Хіба я води не даю?"* (З журналу).

ДАМА

105. **ДА́МА СЕ́РЦЯ** *перев. чийого.* Кохана жінка. — *Я чую над нами подих середніх віків: сей лицар грає на бандурі, **дама** його **серця** виходить на замкову башту* (І. Нечуй-Левицький); *Олександро Вікторівно! Ви мене ображаєте! Ви добре знаєте, що у мене тепер одна-єдина **дама серця*** (Леся Українка).

ДАРУЙТЕ

106. **ДАРУ́ЙТЕ НА СЛО́ВІ** *кому і без додатка.* Уживається як стала форма вибачення; вибачайте. [Гусак:] ***Даруйте на слові,** але ви більш як помиляєтесь* (І. Микитенко).

ДАТИ

107. **ДА́ТИ [БЕРЕ́ЗОВОЇ] ПРИПА́РКИ** *кому.* **1.** Побити, суворо покарати кого-небудь. *Колись за це **дадуть** тобі **березової припарки** такої, що й правнучатам будеш заказувати* (І. Котляревський).
2. Дуже вилаяти, гостро покритикувати кого-небудь. ***Дали ж припарки** Мончукові. За все — холодність, безініціативність. Перепало, довіку пам'ятатиме* (Є. Куртяк).

108. **ДА́ТИ (всі́пати) БЕРЕ́ЗОВОЇ КА́ШІ** *кому.* **1.** Побити кого-небудь (перев. різками), суворо покарати. *Крикнув* [Дцу Кин-дзин] — *радцям **каші Березової дать*** (П. Грабовський); — ***Всипати** б такій **березової каші**, щоб не хитрувала, наче циганка на ярмарку* (М. Стельмах); *Вона їм **всипле березової каші.** Вони пам'ятатимуть, як треба матір слухати й поважати* (В. Кучер).
2. Дуже вилаяти, гостро покритикувати кого-небудь. — *А ми свого командира .. привезли Поранений. Хотіли вдома лікувати, та генерал Петренко дізнався. **Дав** мені **березової каші!*** (В. Кучер).

109. **ДА́ТИ (втЕ́рти) / ДАВА́ТИ КАБА́КИ** *кому, заст.* Бити, карати кого-небудь. *Турна розбишаки, Вам більше рясту не топтать! Вам **дасть** Еней міцной* [міцної] ***кабаки*** (І. Котляревський); // Знищити. *Доглядайтеся, хлоп'ята, Щоб як часом вам завзята, Хитра птиця, той орляка, Та не **втер**, бува, **кабаки*** (І. Манжура).

110. **ДА́ТИ В ТРИ ШИ́Ї** *кому.* Побити кого-небудь. — *Чого ти прийшов до мене? Лаятися? То йди собі заздалегідь, бо тільки пам'ятаючи давнє, я не велю тобі **в три шиї дати*** (Панас Мирний). **ДА́ТИ ТРИШИ́Я.** *Чи бач, у мене розходились! Я **дам** вам зараз **тришия*** (І. Котляревський).

111. **ДА́ТИ / ДАВА́ТИ ЗАПОТИ́ЛИЧНИКА (поти́личника)** *кому.* Боляче вдарити кого-небудь (перев. по голові). *Про людське око, він трусонув Степана, **дав** йому **запотиличника*** (М. Стельмах); *Мартоха .. **дала потиличника** Прісці* (Леся Українка); *Ніколи його не били, а батько й поготів. Дідусь в дитинстві любив **дати потиличника**, але то була не кара, а ласка* (З журналу).

112. **ДА́ТИ / ДАВА́ТИ ЛЯ́ПАСА** *кому і без додатка.* Завдати сорому, образи кому-небудь; зганьбити когось. — ***Дали ляпаса*** [багачі] *всій нашій родині* (Ірина Вільде).

113. **ДА́ТИ ДМУХАЧА́,** *фам.* Утекти. — *Вдарила така страшна тривога, Що я міцно заціпив зуби, Натиснув на голові крисаню і **дав дмухача*** (І. Франко); *Коли в кишені було вже кілька фунтів, я **дав дмухача*** (Я. Галан).

114. **ДА́ТИ ДРА́НКИ** *кому і без додатка.* Побити когось. *Бог — високо, пан — далеко, а підпанки **дадуть дранки*** (Укр.. присл..).

115. **ДА́ТИ ДУ́БА,** *зневажл.* Померти. *Говорила стара, поки й **дуба дала*** (Укр.. присл..); [Пріська:] *Думають, що мати прикидається недужою... Повірять тільки, як колись **дуба дасть** мати* (С. Васильченко); *Він приїде, мабуть, зляже І помре між добрих справ, І, напевне, хтось там скаже: — Дід Данило **дуба дав*** (А. Малишко).

116. **ДА́ТИ (зада́ти, завда́ти) ГА́РТУ.** **1.** *кому і без додатка.* Дуже побити кого-небудь; жорстоко розправитися з ким-небудь. — *Треба* [конокрадів] *живцем узяти та **дати** такого **гарту**, щоб острог їх живими взяв, та живими не випустив* (Б. Грінченко); *Ми з Толькою **завдали** таки доброго **гарту** Генці Климовському. Грали в російсько-японську війну: Генка був за японця, а ми — руські* (Б. Антоненко-Давидович).
2. *кому.* Покарати, провчити кого-небудь за щось. — *Ви бушуєте, поки нема мого Антося, а хай-но приїде, то **дасть** він вам **гарту**!* (А. Свидницький).
3. *кому і без додатка.* Дуже вилаяти, гостро покритикувати кого-небудь. *Бач, спробував би їй хто 2 місяці не писати, **задала б гарту**...* (Леся Українка).
4. *чому.* Дуже пошкодити, поламати, понівечити що-небудь. *Лаврінові діти **дали б** їм* [грушам] ***гарту*** (І. Нечуй-Левицький); *Всього за один тиждень він **дав гарту** черевикам* (З газети).

117. **ДА́ТИ КУ́ЧМУ.** Завдати кому-небудь багато клопоту, неприємностей і т. ін. *Як пан Еней так забавлявся, То лиха він собі не ждав, Не думав і не сподівався, Щоб хто з Олімпа **кучму дав*** (І. Котляревський).

118. **ДА́ТИ ЛИ́ГИ,** *жарт.* Утекти. *Під кінець вечора заварилася каша. Кожен напідпитку доводив своє. Довелося Богданові **дати лиги** ні з чим* (З журналу).

119. **ДА́ТИ МЕ́ДУ** *кому, жарт.* Ужалити кого-небудь (про бджолу, осу, джмеля). — *Он сьогодні Іван підобрав уранці джмеля, так він йому **меду** й **дав*** (Панас Мирний).

120. **ДА́ТИ НАГА́НУ** *кому.* Засудити чиї-небудь дії, вчинки. *Тобі **нагани не дадуть**, ти сам багатий* (Марко Вовчок); // Застерегти кого-небудь від певних дій, вчинків. *Тож відпустити дівчину негайно і скасувати вирока того. А суддям я таку **даю нагану**: щоб наперед без відома мого не важились на страти самочинні, передовсім освідчили мене* (Л. Костенко).

121. **ДА́ТИ НА ГОРІ́ХИ** *кому.* Дуже вилаяти, покритикувати кого-небудь. *Кожне слово б'є обухом .. Єзуїтам тут* [в статті] *найперше Добре **дав** я **на горіхи*** (В. Самійленко); — *Тепер держись. Зараз вона* [Текля] ***дасть** і нам **на горіхи**. Ось тільки побачить* (В. Кучер).

122. **ДА́ТИ (надава́ти) / ДАВА́ТИ ПО ШИ́Ї (по гамалику́)** *кому і без додатка, грубо.* **1.** Побити кого-небудь. *Підстеріг він мене в темному місці й **дав по шиї*** (Ю. Яновський); [Платон Гаврилович (*до Дороша*):] *Ей ти.., хочеш, щоб я тобі **по шиї надавав**?* (С. Васильченко); ***Дала** йому **по гамалику** та й на тім кінець* (І. Франко).
2. Ганебно проганяти кого-небудь звідкись. — *Ви куди?* — *Ми до Сомкового табору ..* — *Шкода ж і до табору. Козаки самі там пораються, а нашому братові **дають** оглоблею **по гамалику*** (П. Куліш).

123. **ДА́ТИ НАМИНА́ЧКИ** *кому.* Сильно побити, жорстоко розправитися з ким-небудь. *А потім кинулись* [собаки] *на вовчика гуртом. **Дали** йому такої **наминачки**, Що аж шматки посипались кругом* (Л. Глібов).

124. **ДА́ТИ НОГА́М ЗНА́ТИ.** Швидко втекти, побігти. *Ботушканові в носі закрутило. Він постояв трохи, а потім схопив капелюха і **дав ногам знати*** (Казки Буковини..); *Панича вже не було. Він **дав ногам знати** .. з самого початку суперечки* (Л. Мартович).

125. **ДА́ТИ НУРКА́ (нурця́),** *діал.* Різко, раптово пригнутися, сховатися куди-небудь; пірнути. *Прошу отця професора!* — *благав ученик* [учень], *крутячись на місці, а далі **дав нурка** й сховався під лавку* (І. Франко).

126. **ДА́ТИ ОСІ́ЧКУ.** Виявитися неспроможним у якій-небудь справі; не спрацювати. *Логіка Самійла Овсійовича в чомусь **дала осічку**: Федір Іполитович іще не такий, яким хочеться його мати Євецькому* (Ю. Шовкопляс).

127. **ДА́ТИ ПАМ'ЯТНО́ГО (пам'ятко́вого, в па́м'ять, па́м'ятку)** *кому і без додатка.* Добре вибити, покарати кого-небудь, щоб надовго запам'яталося. —*Їй-богу,*— *кажу до Левадихи,*— *нарву кропиви, та простягнімо Палажку коло криниці та **даймо .. пам'ятного**, щоб не забувала відер* (І. Нечуй-Левицький); ***Дали в пам'ять**, що й до нових віників не забуде!* (Укр.. присл..); — *Не завадило б йому* [злодієві] ***дати пам'ятку***,— *каже один соляр* (І. Франко).

128. **ДА́ТИ ПЕРЕГО́НУ** *кому, заст.* Побити, покарати кого-небудь, демонструючи свою силу, владу і т. ін. *Сим двом .. Потіха ж голови зривать. Давно їм в голові роїлось... Рутульцям **перегону дать*** (І. Котляревський).

129. **ДА́ТИ ПИ́ТИ** *кому.* Довести свою перевагу над ким-небудь, показати свій характер. *Браконьєрів брати за жабри — це, звичайно, діло, і.. ти їм ще **даси пити*** (О. Гончар); [Гаврило:] *Ми сьогодні з Трошею **дали** усім **пити**. Рубанули стільки, що аби вивезли за три зміни* (Я. Качура).

130. **ДА́ТИ ПІД [СЬО́МЕ] РЕБРО́** *кому.* Боляче побити, покарати кого-небудь. *Козаки .. **дали** йому .. **під сьоме ребро**, напутили двома прикладами* (Я. Качура).

131. **ДА́ТИ ПО ЗУБА́Х** *кому.* Побити кого-небудь, розправитися з кимсь. *Знали вже* [військовополонені].., *як **дали** наші **по зубах** фашистам під Москвою* (В. Козаченко).

132. **ДА́ТИ СТРЕКАЧА́,** *фам.* Швидко втекти. *Дуга хотів **дати стрекача** та відчув, що мішок з місця не пускає* (І. Сочивець).

133. **ДА́ТИ ХЛІБ У РУ́КИ** *кому.* Допомогти здобути кому-небудь засоби для існування (про освіту, спеціальність, роботу тощо). *Через тиждень почнуться курси трактористів. Відпусти свого Петра на курси. **Даси** йому хороший **хліб у руки*** (М. Томчаній).

134. **ДА́ТИ ХУ́КА** *на кого і без додатка, фам.* Промахнутися, помилитися, прорахуватися. *Раз на вовка **хука дав*** [Мирон]; *удруге схибив, за третім разом заряд у пеньок всадив* (Панас Мирний); *Хтось так сильно двигонув пана Демида під лікоть, що меткий стрілець **дав** на цей раз **хука*** (О. Ільченко).

135. **ДА́ТИ ЧЕ́РЕЗ КРАЙ.** Перевищити міру в чому-небудь. *Кіндрат, збагнувши, що **дав через край,** почав запобігливо виправдовуватись* (А. Іщук).

136. **ДА́ТИ ШВА́БУ (шква́рки)** *кому і без додатка.* Побити, завдати неприємностей. *Еней, ізбувши сучу бабу, Якмога швидше на човни, Щоб не **дала** Юнона **швабу*** (І. Котляревський); *Як **дам шкварки,** то буде тобі жарко* (Укр.. присл..).

137. **[І] ГА́ДКИ НЕ ДА́ТИ.** Не зрозуміти, не збагнути. *Що б це сталося з моїми добрими та щирими земляками? Міркую, міркую **і гадки не дам,** що воно таке!* (Т. Шевченко).

138. **НЕ ДА́ТИ РАХУ́БИ** *кому, чому.* Не зарадити кому-, чому-небудь. *Жив* [сирота] *у тітки — не любила: своїм **рахуби не дасть,** а ще й він зайвим ротом* (А. Головко).

139. **НІ (ані) ДА́ТИ НІ ВЗЯ́ТИ,** *ірон.* Абсолютно точно, достеменно. *Оксен Гамалія **ні дать ні взять** у свого батька вдався* (Григорій Тютюнник); *За ними ж **ані дать ні взять** Окружних їхало на конях пар із п'ять* (І. Франко).

140. **ЯК ПИ́ТИ ДА́ТИ,** *прост.* Безумовно, без усякого сумніву, абсолютно точно. *— А що це ствердять — то **як пить дать!** Бо дуже вже оті верховоди .. залили усім за шкуру сала* (Панас Мирний); *— За два-три дні пшеничку зріжемо **як пить дать*** (А. Головко); *— Іній, брат, першосортний... На урожай, брат, на урожай іній, це вже **як пить дати*** (Ю. Збанацький); *Забувши наділи шапку, пішов* [Макар] *простоволосий надвір.— Пропали ми **як пити дати*** (П. Кочура).

ДАТИСЯ

141. **ДА́ТИСЯ В НАУ́КУ** *кому.* Добре запам'ятатися, залишити надовго про себе пам'ять. ***Далось** багатьом **у науку** Дівча — не забудуть повік* (В. Бичко); ***Далася в науку** тобі та поїздка до міста, що і досі забути не можеш* (З газети).

142. **ДА́ТИСЯ / ДАВА́ТИСЯ В ПА́М'ЯТЬ (в па́м'ятки, впо́мки, втя́мки)** *перев. кому.* Надовго, добре запам'ятатися, вразивши чимсь. ***Давсся** він Галині Горленко **в пам'ять,** отой "січений", і тепер ось так наявно постав перед нею...* (Є. Кротевич); *— Я змалку тут живу і пам'ятаю все .. Найбільше **в пам'ятки далися** воєнні роки* (Нар. опов.); ***Дався** той день **упомки** Кирилові Івановичу: і досі він його без того, щоб не заскреготати зубами, згадати не може* (Панас Мирний); *— Ми маленькі людці, то тим вашій милості, князю, і не **далися втямки,**— сказала Тодозя* (І. Нечуй-Левицький).

ДБАТИ

143. **ДБА́ТИ [ТІ́ЛЬКИ] ПРО СВОЮ́ ШКУ́РУ.** Намагатися робити що-небудь лише для себе; піклуватися про власні інтереси. *— На кого не глянеш — усяке, мов звіряка, **про свою тільки шкуру .. дбає*** (П. Куліш).

144. **[Й] НА ПО́ДЗВІН НЕ ДБА́ТИ.** Ні про що не думати, не турбуватися про своє майбутнє. *Коло вогню старий циган з люлькою куняє. Позирає на приблуду **й на подзвін не дбає*** (Т. Шевченко).

ДВЕРІ

145. **ДВЕ́РІ НЕ ЗАЧИНЯ́ЮТЬСЯ** *у кого—чого, чиї, де і без додатка.* До когось, кудись постійно приходять відвідувачі. *Цілий день тривав суд... Увесь день надвірні **двері .. не зачинялись*** (А. Головко); *Відвідувачів багато, **двері** обкому майже **не зачиняються*** (О. Гончар).

ДВІ

146. **НІ В ДВІ НІ В ТРИ (в п'ять). 1.** Перебувати в нерішучості, розгубитися, знітитися. *Чувшись вільним, лис за курку Та й махнув, куди видать, Чоловік став наче дурень, Жінка теж **ні в дві ні в п'ять*** (І. Франко); // *зі сл.* с т а́ т и. Розгублений, нерішучий. *— А ти чого тут хочеш, заволоко? — Леон став **ні в дві ні в три** на таке привітання* (І. Франко).

2. Зовсім несподівано. *— А сьогодні рано приходить Борух та й **ні в дві ні в три** каже, що мені ґрунт зліцитує* (Л. Мартович).

ДВІР

147. **ПРОХІДНИ́Й ДВІР,** *зневажл.* Місце, установа і т. ін., куди може будь-хто вільно заходити і так само звідти вийти. *— До вас вриваються прямо з вулиці, пробачте, як з перону у залу для транзитних пасажирів. От як я, приміром... — Це точно. Конюшня. **Прохідний двір,**— раптом завівся Стратон Стратонович* (О. Чорногуз).

ДВОЇТЬСЯ

148. **ДВОЇТЬСЯ В ОЧА́Х** *у кого і без додатка.* Хто-небудь сприймає навколишнє нечітко, невиразно (перев. від виснаження, хвороби і т. ін.). *Степан хотів підвести голову, але вона була важка, не слухалась, **в очах двоїлося*** (В. Кучер); *Руки* [Гандзині] *починали боліти. Від напруги **двоїлося в очах*** (М. Трублаїні).

ДВОРУ

149. **НІ ДВО́РУ НІ ТИ́НУ** *у кого.* Хто-небудь бідний, нічого не має. — *Куди підемо з тобою* [з Орисею], *коли в нас **ні двору ні тину?*** (Григорій Тютюнник).

ДВОХ

150. **ЗА ДВОХ,** *перев. зі сл.* працюва́ти. Дуже багато. *Плачинда недолюблює Давида, одначе терпить його, бо парубок робить **за двох*** (М. Стельмах).

ДЕ

151. **ДЕ Ж (вже) ПАК,** *ірон.* **1.** Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось. — *Он куди наше добро іде! **Де ж пак:** кріпаків обібрали, гроші .. повернули на довги* [борги] (Панас Мирний); *Знову невдоволення ворухнулось у серці .. на Діденка. **Де ж пак,** було йому до цього! У нього ж бач справи державної ваги. Фігура!* (А. Головко).
2. Уживається для ствердження чого-небудь у значенні: само собою зрозуміло, звичайно. — *Але ж дорого, сину, ти заплатив за їх* [книжки]*! **Де ж пак,** аж десять карбованців. Овва! Чималі гроші!* (І. Нечуй-Левицький); — ***Де ж пак!** Скільки ми таборів* [військовополонених] *врятували* (О. Гончар); — *Хіба ви не чули, не бачили, як поганий Конецпольський обтикав тичками з козацькими головами окопи на Кодаку..? — **Де вже пак** не чули! Чули! — тихо загув народ* (І. Нечуй-Левицький).

152. **ДЕ ТОБІ́.** Уживається для повного заперечення попередньої думки; зовсім ні. *Він* [Петро] *думав, що сей пройдисвіт ізробивсь тепер таким паном, що й через губу не плюне, думав, що весь в золоті .. аж **де тобі*** (П. Куліш).

153. **[ТА] ДЕ [ВЖЕ] ТАМ (тут, тобі́).** **1.** Уживається для повного заперечення; аж ніяк. *Пішов брат випровадити бабу. Баба й слухати не хоче... Пішла мама: **де там*** (М. Коцюбинський); *Надбіг* [Лис] *до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися з фарби, **де тобі!** Фарба олійна, через ніч у теплі засохла добре, не пускає* (І. Франко); *Щодня в подвір'я наше заліта Упертий дятел .. Мурко вже закрадався до хвоста. І так і сяк, неначе справжній злодій, — **Та де там!** Раз — і знявся, й полетів* (М. Рильський).
2. Уживається для вираження сумніву в реальності або можливості здійснення чого-небудь. *Вийшов з хати карбівничий, щоб ліс оглядати, **Та де тобі!** Таке лихо, що не видно й світа* (Т. Шевченко); — *А як багатшими станемо, то, гляди, і в школу пошлем* [сина]. — ***Де вже там** нашому про школу думати...— махає рукою Явдоха* (М. Стельмах).

154. **ХОЧ [БИ] ДЕ.** У будь-якому місці; скрізь, усюди. *Біда біду **хоч де,** то знайде* (Укр.. присл..).

ДЕННО

155. **ДЕ́ННО І НО́ЩНО** (*рідше* **і ні́чно**), *заст.* Постійно, весь час, цілодобово. — *Я тебе спроваджую назад до камери і кожної хвилини можу викликати знову. Ти про це пам'ятай .. Думай над цим **денно і нощно*** (І. Багряний); [Катря:] *Дивлюся я на вас, діду, і дивом дивуюся. Такий ви вже давній, а трудитесь **денно і нощно*** (З. Мороз); *Розпочав* [господарювати] *я енергійно, .. усюди сам ходив, І все вглядав, ганявся **денно й нічно*** (І. Франко).

ДЕНЬ

156. **АБИ́ ДЕНЬ ДО ВЕ́ЧОРА. 1.** *зі сл.* роби́ти, працюва́ти *і под.* Недбало, абияк, мляво. *Найдужче скаржилася тітка на своїх наймитів: — Роблять **аби день до вечора,** а їдять, як ті черви* (В. Минко); — *Го, Мар'яне... І ти вже махаєш косою **аби день до вечора*** (М. Стельмах).
2. *зі сл.* жи́ти. Безрадісно, без будь-яких перспектив на майбутнє. *Живе **аби день до вечора*** (Укр.. присл..); — *Так і жили* [ми], *Іване,— **аби день до вечора,** Як той горох при дорозі. Хто не йде, той скубне* (Д. Бедзик).
3. *рідко.* Недбайливий, ледачий. *Я так гляну на село і вгадую, які тут люди живуть — працьовиті чи так собі — **аби день до вечора*** (В. Кучер).

157. **БЕЗ ТИ́ЖНЯ ДЕНЬ,** *жарт.* Дуже малий, короткий термін. — ***Без тижня день** живемо, а він уже із бродячим каторжанином зв'язався* (Григорій Тютюнник).

158. **В ОДИ́Н ПРЕКРА́СНИЙ ДЕНЬ.** Якось, колись. [Лікар:] ***В один прекрасний день** прийде* [дівчина] *і скаже: подивіться, тіточко, чи гарно на мені шлюбна сукня лежить? Мені се треба знати, бо завтра моє вінчання* (Леся Українка); ***В один прекрасний день** опришки прокидалися, а Юрчика серед них не було* (Г. Хоткевич).

159. **ВЧОРА́ШНІЙ ДЕНЬ.** Минуле, віджиле з позиції сьогодення. *В цеху є люди, які вважають сьогоднішню перемогу **вчорашнім днем*** (П. Автомонов).

160. **ДЕНЬ ВІД ДНЯ (за днем, по дню).** Поступово, неухильно; з кожним разом. *Він робився **день від дня** якийсь похмуріший та пону-*

ріший (І. Франко); ***День за днем,*** *за* ***тижнем тижні*** *— непомітно лине час* (Л. Забашта); *Весела, вродлива, тямуща була молодиця! .. І так* ***день по дню*** *все більше подобалася Іванові* (О. Гончар).

161. **ДЕНЬ І НІЧ.** Постійно, весь час. ***День і ніч*** *палає доменна піч* (З журналу).

162. **ДЕНЬ У ДЕНЬ (крізь день, при дні).** Щодоби, весь час. *На високій бессарабській полонині* ***день у день*** *котиться брудна хвиля овечої отари* (М. Коцюбинський); *Шторми б'ють майже* ***день крізь день*** (О. Гончар); *— Мій лірику сумний! Скажи мені, Невже печаль з тобою День* ***при дні?*** (А. Крижанівський); // Постійно. **З ДНЯ У ДЕНЬ.** *Непривітне воно само по собі,— те сидіння* ***з дня у день*** *над столом* (Панас Мирний).

163. **ЗА́ВТРАШНІЙ ДЕНЬ.** Найближче майбутнє. *— Ой, Никаноре, не смійся над людським горем, бо й свого* ***завтрашнього дня*** *не вгадаєш* (М. Стельмах); *Йдеться про те, .. яким буде* ***завтрашній день*** *людства* (З газети).

164. **НЕ ДЕНЬ НЕ ГОДИ́НУ.** Дуже довго. *Плив корабель, роздираючи хвилі,* ***не день не годину*** (Леся Українка).

165. **НЕ ПЕ́РШИЙ ДЕНЬ.** Давно. ***Не перший день*** *ми знаємо одне одного по роботі* (З усн. мови).

166. **ПО ЦЕЙ ДЕНЬ.** Досі, до цього часу або назавжди. *Дід лишився, бо хотів умерти на своїй стороні, а дядько Панас як пішов, так і* ***по сей день*** (М. Коцюбинський); *Тяжко вдарив* [Роланд] *Тим своїм мечем Дюрандо В скелю, що сліди зостались і* ***по сей день*** *на камінні* (Леся Українка).

167. **ПРО (на) ЧО́РНИЙ ДЕНЬ; ПРО (на) ЧО́РНУ ГОДИ́НУ.** На випадок крайньої скрути; про запас. *Сестра .. вийняла з скрині тридцять карбованців, останні гроші, які вона* ***про чорний день*** *ховала від свого недбалого чоловіка, оддала братові* (Панас Мирний); *— У мене там* ***про чорний день*** *збереглося трошечки картопельки* (В. Речмедін); *Він* [Варчук] *переселився на хутір, обріс земелькою, грошенят* ***на чорний день*** *в землі схоронив* (М. Стельмах); *— Ті гроші я берегла* ***про чорну годину*** (І. Франко); *— У бабів є гроші! Ще допевне з тих, що собі накладали крадьки...* ***на чорну годину*** (Л. Мартович).

168. **СУ́ДНИЙ ДЕНЬ; СУ́ДНА ГОДИ́НА.** **1.** Час страшної кари; кінець світу. *Хвилинами мені здавалось навіть, що цей вечір буде* ***судним днем*** *мого неспокійного життя* (М. Хвильовий); *Від спалахів ракет і вибухів бомб ніч здавалась зеленим* ***судним днем*** (Ірина Вільде).
2. Справедливе покарання, відплата. [Молодий хлопець:] *Чому ж ти їм не кинув просто в вічі, що і на їх ще прийде* ***судний день?*** (Леся Українка); *Коли навіть такі, як Лаврін, вкинулися у політику, то скоро настане* ***судний день*** *і над Гітлером* (М. Стельмах).

169. **ЩО НЕ ДЕНЬ; ЩО БО́ЖИЙ ДЕНЬ.** Постійно, весь час. ***Що не день*** *— нові Перекликаються з гостями гості* (М. Рильський); ***Що божий день,*** *коханий друже, Мені спогадуєшся ти...* (П. Грабовський). **ЩО БО́ЖОГО ДНЯ.** ***Що божого дня*** *о. Мойсей зарікався пити й курити* (І. Нечуй-Левицький).

170. **ЯК [БО́ЖИЙ] ДЕНЬ,** *зі сл.* я́сно, зрозумі́ло *і под.* Цілком, абсолютно. *Що вдарити треба неодмінно першими — це Боженкові .. було ясно* ***як день*** (Ю. Смолич).

171. **ЯК ДЕНЬ, ТАК НІЧ.** Безперервно; весь час. *Ось забудусь ненароком (Все я сам,* ***як день, так ніч****) І дивлюсь надійним оком На розвалену вже піч* (П. Грабовський); *Гнали кіньми* ***як день, так ніч*** (Г. Хоткевич).

172. **ЯК ОДИ́Н ДЕНЬ.** Дуже швидко, непомітно. *— Нічого, Степане, чотири роки* ***як один день*** *промайнуть* (Ю. Збанацький); *П'ятдесят літ нашої дружби прошуміли в тайзі* ***як один день*** (О. Довженко); // Щасливо, безтурботно. *— Наче ті голуби* [молоді] *живуть. Зазнають і щастя на своєму віку, і розкоші,—* ***як один день*** *вік проживуть! — мовив Максим* (Л. Яновська).

ДЕРЕ

173. **ЯК** (мов, ні́би *і т. ін.*) **ПО ДУШІ́ ДЕРЕ́.** Неприємно вражає, викликає дражливі почуття. *Добре тому дати, хто не хоче брати; а той, хто бере,* ***як по душі дере*** (Укр.. присл..). **АЖ ПО ДУШІ́ ДЕРЕ́.** *Хто з нею* [скрипкою] *.. добре знається, До того обзивається, А хто не в лад її бере,* ***Аж по душі*** *вона* ***дере*** (Л. Глібов).

ДЕРЖАТИ

174. **ДЕРЖА́ТИ (гну́ти) ФАСО́Н. 1.** Триматися впевнено; не виказувати своїх почуттів (побоювання, сумніву, невпевненості і т. ін.). *"Дурень, ще й усміхається!.. Певно, кішки по душі шкребуть, а він* ***фасон гне..*** *", — думав про свого супутника Чаленко* (О. Слісаренко).
2. Гідно поводитися, підтримуючи репутацію кого-, чого-небудь; виправдовувати чиєсь довір'я; не підводити когось. *Обступивши зніяковілого Віталія, стали давати хлопцеві різні поради.— Ти ж там не осором нас!* ***Держи фасон!*** (О. Гончар).

175. **ДЕРЖА́ТИ КОМПА́НІЮ.** Бути компанійським, товариським; не відсторонюватися, не відмовлятися від того, що роблять інші. *Весела баба! .. І* ***компанію держить*** *добре; дудлить вино таки гаразд.., — думав Бичковський* (І. Нечуй-Левицький).

176. **ДЕРЖА́ТИ ПЕРЕ́Д. 1.** Верховодити ким-небудь або в чомусь; бути на чолі когось,

чогось. *Знов держить вона **перед** чи на весіллях, чи на музиках. Хлопці липнуть до неї* (І. Нечуй-Левицький).
2. *чого.* Бути першим у чому-небудь; очолювати процесію, колону і т. ін. *Мати з дочкою сіли в ридван, а Черевань не покидав таки козаковання* [козакування] *— поїхав на прощу верхи. Шрам із ним **держав перед** того поїзду* (П. Куліш).

177. **ДЕРЖА́ТИ РО́ЗУМ В ГОЛОВІ́.** Бути розсудливим, розважливим; обмірковувати, контролювати свої дії, вчинки. *Недарма в народі кажуть: "**Держи розум в голові** — скарб матимеш"* (З журналу). **ДЕРЖА́ТИ РО́ЗУМ ТА УМ В СВОЇ́Й ГОЛО́ВОНЬЦІ.** *Не потурай, дівчинонько, та моїй розмовоньці, **держи розум та ум** добрий **в своїй головоньці*** (Сл. Б. Грінченка).

178. **ДЕРЖА́ТИ (трима́ти) ВІ́ЖКИ В РУКА́Х.** Володіти ситуацією, керувати чим-небудь. *Секретар повіткому виявилася говіркою, сердечною дівчиною. За п'ять хвилин вона вже, як кажуть, **тримала віжки в руках** і спрямовувала хід розмови, куди їй хотілося* (В. Речмедін).

179. **ДЕРЖА́ТИ (трима́ти) В КУЛАКУ́ (в кулаці́)** *кого, що.* Ставити кого-, що-небудь у повну залежність, позбавляти свободи дій; підкоряти. *Вони* [бензинові магнати] ***держать у своєму кулаку** всю державу* (З газети); *Наш тутешній душогуб, Мефодій Кравець, некоронованим царком почувався, всіх **у кулаку тримав*** (І. Головченко і О. Мусієнко); [Ромодан:] *А чого ви мовчали, чого не виступили тут або в Києві?* [Дремлюга:] *Легко сказати! А потім що? Він таку атмосферу створив, усіх **у кулаці тримав*** (О. Корнійчук).

180. **ДЕРЖА́ТИ (трима́ти) В РУКА́Х (в шо́рах, в повода́х). 1.** *кого.* Утримувати кого-небудь у залежності, в покорі, позбавляти волі, свободи дій; підкоряти. *Старий Бородавкін **держав у руках** село і сім'ю, неначе в залізних кігтях з гострими пазурами* (І. Нечуй-Левицький); *Дмитро додав сестрі поради, як найкраще **тримати** Дениса **в руках*** (М. Ю. Тарновський); *Начальник зміни* [на фабриці] *був принциповою і вимогливою людиною, своїх підлеглих **у поводах тримав*** (З журналу); // *кого, що.* Мати владу над ким-, чим-небудь; повелівати. ***В** своїх дужих **руках тримав*** [Юра] *сили небесні й земні, смерть і життя, здоров'я маржини й людини* (М. Коцюбинський). **ТРИМА́ТИ В ЗАЛІ́ЗНИХ РУКА́Х.** *Але зараз, як ніколи, треба **тримати** всіх **в залізних руках...*** (П. Автомонов).
2. *що.* Контролювати що-небудь, керувати чимсь. *Він* [Снігур] *ходить, бувало, літо й зиму в старому кожушку, годується юшкою та кашею і **держить в** своїх жилавих **руках** величезне заводське діло* (М. Рильський); *— Ах, те, се все мрії, чуття легкокрилі, барвистії діти. — Але тверда їх рука **в поводах** цупко **держить*** (І. Франко).

181. **ДЕРЖА́ТИ (трима́ти) В СВОЇ́Й КИШЕ́НІ** *кого.* Утримувати кого-небудь у повній (перев. матеріальній) залежності від себе. *Що йому* [Власову] *дивитися на його* [Василя], *коли він усіх **держить у своїй кишені?** Дука та й годі* (Панас Мирний).

182. **ДЕРЖА́ТИ (трима́ти) В [СВОЇ́Х] ЛАБЕ́ТАХ** *кого, що.* **1.** Ставити в повну залежність, неволити кого-, що-небудь; підкоряти. *Не можна допускати, щоб бюрократ **у своїх лабетах держав** усю владу* (З газети).
2. Повністю оволодівати ким-небудь, охоплювати когось (про почуття, настрої, душевний стан і т. ін.). *Мене знову рвонуло встати. Аж хижий сон уже **держав** мене **в своїх лабетах*** (С. Васильченко). **ДЕРЖА́ТИ В СВОЇ́Х ЛА́БАХ,** *діал. Здалося йому .. що якась важка змора, котра досі **держала** його **в своїх лабах**, відступила від нього і позволила йому віддихнути свобідно* (І. Франко).

183. **ДЕРЖА́ТИ (трима́ти) В ЧО́РНОМУ ТІ́ЛІ** *кого.* Суворо поводитися з ким-небудь, позбавляти волі, свободи дій. *Куррадо велів ув'язнити винуватців у різних місцях, наказавши **держати** їх **у чорному тілі*** (Переклад М. Лукаша); *Їх* [узбеків] *не вчили, забороняли, не давали можливості вчитись, **тримали в чорному тілі**, бо темну людину краще обдурювати* (Іван Ле). **ТРИМА́ТИ В НАЙЧОРНІ́ШОМУ ТІ́ЛІ.** *Тримав* [Юхим] *її **в найчорнішому тілі** і водночас тремтів і божеволів від однієї думки, що хтось зазіхне на єдине його багатство — на вроду дружини* (В. Речмедін).

184. **ДЕРЖА́ТИ (трима́ти) / ЗДЕ́РЖАТИ СЛО́ВО. 1.** Виконувати обіцяне. *Петько всміхнувсь: — Одначе ти, Ониську, жартівник! Зумію я віддячити. **Держати слово** звик* (В. Бичко); *Ніяк не могла зловити сих пісень, що тепер посилаю, я ж Вам їх давно обіцяла, і хоч, може, вони Вам і не дуже потрібні, однак, **слово** завжди треба **тримати*** (Леся Українка). **ДЕРЖА́ТИСЯ СЛО́ВА.** *Настя положила за рік якнайчастіше навідуватися до хрещениці. Вона завжди **держалася слова*** (Панас Мирний). **ЗДЕРЖА́ТИ СЛО́ВА.** *Краще не обіцяти, як **слова** не **здержати*** (Укр.. присл..). **СТРИ́МАТИ СЛО́ВА.** *Ти просиш приїхати до вашого виїзду, але я не можу сього зробити, бо обіцяла нашим пождати їх отут і тепер можу їх зсмутити, а може, й образити, коли не **стримаю слова*** (Леся Українка).
2. *тільки недок.* **держа́ти сло́во** *до кого, перед ким і без додатка, книжн.* Виступати, виголошувати промову перед ким-небудь. *Була в гурті маленька Жанна д'Арк: вона **держала слово**, і багато великих слів у ньому поміщалось: братерство, рівність,*

воля, рідний край (Леся Українка); *Ледве зайшли під склепіння, і дано їм* ***слово держати.*** *Іліоней, найстаріший з усіх, починає лагідно* (М. Зеров); // Звертатися до кого-небудь з промовою, з проханням і т. ін. *Сотник Михайло Завістний зняв шапку, обернувся тихою мовою: — Панове, товариство-громадо! Дозвольте до вас* ***слово держати!*** (М. Старицький).

185. **ДЕРЖА́ТИ (трима́ти) КА́МІНЬ ЗА ПА́ЗУХОЮ.** Приховувати злобу, ненависть до кого-небудь; бути готовим зробити прикрість комусь, вчинити помсту над кимсь. *Говорить, як лисиця, а* ***за пазухою камінь держить*** (Укр.. присл..); *Настя вчора якось сказала, що раніше з тобою гуляла, от я й вирішив поговорити... Нащо* ***камінь за пазухою тримати?*** (М. Ю. Тарновський). **ДЕРЖА́ТИ КАМЕНЮ́КУ ЗА ПА́ЗУХОЮ.** [Герцик:] *Котрий лисичить, умизгається, лебезує, .. чи не частіше всього* ***держе*** [держить] ***за пазухою каменюку*** (М. Кропивницький).

186. **ДЕРЖА́ТИ (трима́ти) КО́ЛО СВОГО́ ПО́ЯСА** *кого.* Дуже пильнувати, оберігати кого-небудь, не відпускаючи від себе. — *Чим же я винна? — з плачем вимовила вона* [Горпина]. — *Не* ***держати*** *ж мені його* [сина] ***коло свого пояса,*** *не водити на уривочку, мов щеня* (Панас Мирний).

187. **ДЕРЖА́ТИ (трима́ти) ЛІ́НІЮ** *на кого—що.* Орієнтуватися на когось, щось, визначаючи мету своєї діяльності. — *Були раніше і в мене промахи,— вів далі Гаркуша,— але батько, спасибі їм, навчили, як треба ярмаркувати... Тепер я* ***держу лінію*** *не на мужиків, а більше на дівчат та підлітків* (О. Гончар).

188. **ДЕРЖА́ТИ (трима́ти) НА ГОЛО́ДНОМУ СТОЛІ́** *кого, рідко.* Погано харчувати, не годувати кого-небудь. — *Ясь виїв аж дві тарілки борщу, а мама сміються та кажуть: мабуть, тебе жінка* ***держить на голодному столі*** (І. Нечуй-Левицький).

189. **ДЕРЖА́ТИ (трима́ти) НА ПРИ́В'ЯЗІ (на припо́ні). 1.** *кого і без додатка.* Позбавляти кого-небудь свободи в діях, вчинках. — *Я просвічена* [освічена] *людина, маю право на свободу, самостійність. Хто має право* ***держати*** *мене* ***на припоні?*** (І. Нечуй-Левицький); — *Радо би те бідацтво* [панночка без маєтку] *і між людей показатися, а тут обставини* ***на припоні держать*** (І. Франко); // Стримувати. *Іван засміявся. Він не впізнавав Павлика. Того Павлика, якого завжди треба було* ***тримати на прив'язі,*** *щоб не вискакував як Пилип з конопель* (П. Колесник).
2. *що і без додатка.* Не допускати вияву чого-небудь (перев. про почуття). — *Таж сильні ви, то знаєте! Таж ви встид* ***На прив'язі тримаєте*** (І. Франко); *Що ж це ти, мати?.. Журбу* ***на припоні*** *треба* ***тримати*** (О. Левада).

190. **ДЕРЖА́ТИ (трима́ти) НА СВІ́ТІ** *кого, рідко що.* Забезпечувати матеріально кого-, щонебудь; бути комусь опорою в житті. *Микола .. заробляв потроху — тим себе й матір ..* ***на світі держав*** (Б. Грінченко); *Кальтенберг наступав далі: — Чи, може, я не заслужив у тебе такої честі? Може, не я* ***тримаю*** *твою сім'ю* ***на світі?*** *Може, й роботу тобі даю не я?* (А. Хорунжий).

191. **ДЕРЖА́ТИ (трима́ти) ПІД СУКНО́М** *що.* Залишати без уваги, відкладати виконання, здійснення чого-небудь; нічого не робити або не розглядати чогось на даному етапі. *Написав я і третю п'єсу та вже* ***держу*** *її* ***під сукном*** (М. Кропивницький).

192. **ДЕРЖА́ТИ (трима́ти) РУ́КУ** *чию, за ким, за кого.* Підтримувати, обстоювати інтереси кого-небудь. — *Так-то, сину,* ***держи руку*** *за жінкою, а матері не можна буде в своїй хаті й слова промовити* (І. Нечуй-Левицький); *На його боці була тільки одна частина втікачів. Друга ж* ***держала руку*** *Залєтаєва, котрий пропонував вести цей підкоп далі* (В. Винниченко); *Підійшов до гурту і Онисько Кривий, і одразу ж до Микити Гордійовича звернувся: — А по-твоєму, Микито, як? За кого нам* ***руку держати?*** *За цих чи за тих?* (М. Хвильовий); *Хмельницький шляхетного роду, то відомо, але* ***руку*** *черні* ***тримає*** (Н. Рибак).

193. **ДЕРЖА́ТИ (трима́ти) ЯЗИ́К ДАЛЕ́КО ВІД РО́ЗУМУ.** Говорити що-небудь безглузде, непродумане. — *А ти* [Харитоне] ***язика далеко від розуму не держи!*** — *вже замирливо кинув Боженко, добуваючи капшук, щоб перекурити, після хвилювання* (Ю. Смолич).

194. **ДЕРЖА́ТИ (трима́ти) [ЯК (на́че)] НА ЦЕПУ́ (на ланцюгу́)** *кого.* Позбавляти кого-небудь свободи в діях; підкоряти когось. *Надія — велика дурисвітка,* ***наче на цепу держить*** *чоловіка* (Панас Мирний).

195. **ДЕРЖА́ТИ ШКА́ЛИКИ,** *заст.* Бути корчмарем, шинкарювати. — *Брат його, Василя нашого,* ***шкалики держить,*** *то горілка для весілля дешева буде* (Грицько Григоренко).

ДЕРЖАТИСЯ

196. **ДЕРЖА́ТИСЯ ПЛУ́ГА.** Займатися хліборобською працею, не покидати хліборобства. ***Держіться,*** *діти,* ***плуга,*** *то якось будете жити на світі* (М. Стельмах).

197. **ДЕРЖА́ТИСЯ РУКИ́** *чиєї, кого.* Бути на чиємусь боці, підтримувати когось. *Чіпка й собі, хоч і бачив, що мати ні в чому не винна,* ***держався руки*** *жінки, а за нею — й тещі* (Панас Мирний).

198. **ДЕРЖА́ТИСЯ (трима́тися) ЗА СПІДНИ́ЦЮ,** *ірон.* Не виявляти самостійності, підкорятися впливу якої-небудь жінки (про чоловіків). *— Він з її волі ніяк не вийде: мов тая дитина,* ***за спідницю держиться,*** *зовсім свого глузду рішився* (Дніпрова Чайка). **ДЕРЖА́ТИСЯ ЗАПА́СКИ,** *заст. — Ви любите* ***держатися бабської запаски,*** *— сміявся* [Краньцовський] *зо Славка. — А такі мужчини мають послух у жінок* (Л. Мартович).

199. **ДЕРЖА́ТИСЯ (трима́тися) НА СВІ́ТІ. 1.** *чим, з чого.* Мати що-небудь джерелом засобів існування. ***На світі держались*** *вони з будування: то й нині стояли поверх риштування* (П. Грабовський).
2. *за ким, через кого.* Жити, існувати завдяки підтримці кого-небудь. *Уляна Гречучиха .. за Якимом .. тільки й* ***на світі держиться*** (Леся Українка); *— Через них* [дітей], *через дітську* [дитячу] *славу вона* [мати] ***держиться на світі*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

200. **ДЕРЖА́ТИСЯ (трима́тися) [СВОГО́] БЕ́РЕГА.** Дотримуватися своїх принципів, не збочувати; діяти розважливо, поміркововано. *— Мені здасться, що Соломія з таких, що крутиться, вертиться й* ***берега не держиться*** (І. Нечуй-Левицький); *Усяк до чого-небудь вдався, Той робить те, другий — друге; Всяк* ***свого берега й держався*** (Л. Глібов).

201. **ДЕРЖА́ТИСЯ (трима́тися) ХА́ТИ.** Сидіти вдома, нікуди не ходити; займатися домашніми справами. *Нимидора наймичка. Коли найнялася* [на роботу], *то нехай* ***держиться хати*** (І. Нечуй-Левицький); [Химка:] *Іван* ***хати не держиться:*** *будень прийде — зранку і до пізнього вечора на роботі; а в неділю чи в свято — з трактиру не витягнеш* (Панас Мирний).

ДЕРЖИ

202. **ДЕРЖИ́ В ОБИ́ДВІ ЖМЕ́НІ,** *грубо.* Не сподівайся, не розраховуй на що-небудь. *Нарізку власть* [влада] *йому зробить! Якраз! —* ***держи в обидві жмені.*** *Треба самовільно брати її, землю* (А. Головко).

ДЕРЖИСЬ

203. **ТІ́ЛЬКИ ДЕРЖИ́СЬ.** Уживається для підкреслення великої сили вияву чого-небудь як у позитивному, так і в негативному плані (про енергію, почуття, емоції тощо). *Роздратує* [дід Мирон] *її чим-небудь, і тоді* ***тільки держись:*** *Марина так почне в'язати, що два косарі не вспівають за нею косити* (Грицько Григоренко); *— Ну вже й характер! Як що придумає, так* ***тільки держись*** (Григорій Тютюнник).

ДЕРЖКИЙ

204. **ДЕРЖКИ́Й НА ЯЗИ́К.** Який уміє мовчати, не розголошувати таємниць. *— Гляди ж, жінко, держи язик за зубами, та ще й добре, бо .. ти таки язиката й не* ***держка на язик*** *зроду* (І. Нечуй-Левицький); [Оля:] *Скажіть же хоч мені, тату, що ви думаєте зробити?* [Микита:] *Тобі не скажу, бо ти не* ***держка на язик*** (В. Самійленко).

ДЕРТИ

205. **ДЕ́РТИ ГО́РЛО (горля́нку),** *зневажл.* **1.** З великим напруженням кричати, галасувати, співати. [Шкорупський:] *Так музика ревла і півчі* ***горло дерли*** *за обідом, що й досі в вухах лунає* (М. Кропивницький); [Никодим:] *Люде* [люди] *діло роблять, а ви, як півень той, раз у раз* ***горлянку дерете!*** (І. Карпенко-Карий); *—* ***Чого дерете горлянку?!*** *Жінки, ошелешені несподіваною вихваткою Оксена, відхлинули назад* (Григорій Тютюнник).
2. *кому і без додатка.* Бути неприємним комусь, прикро вражати кого-небудь. *Проханий кусок* ***горло дере*** (М. Номис).

206. **ДЕ́РТИ (дра́ти) / НАДЕ́РТИ (надра́ти) ЛИ́КО (ли́ка)** *з кого і без додатка.* Бити, карати кого-небудь, розправлятися з кимсь. [Рогач:] *Може, є цікавий повчитись, як* ***лика деруть,*** *з'явись!* [Козаки:] *Виходь, виходь котрий, пора!..* (М. Кропивницький); *— Карпо .. отаборився з ручним кулеметом, так що дивіться, щоб із ваших хлопців* ***лика не надер*** (Григорій Тютюнник); *— Був би ти, діду, молодшим — я* ***надрав би з тебе лика!*** *— костеніє злоба на синьому виду* [Октава] (М. Стельмах).

207. **ДЕ́РТИ КОСЯКА́** *на кого.* Неприязно, сердито поглядати на кого-небудь. *Отець Василь сердиться та* ***косяка на нього дере,*** *а Майстро наче й не бачить* (Г. Хоткевич).

208. **ДЕ́РТИ МОВЧАКА́,** *зневажл.* Не протестувати, не заперечувати; мовчати. [Передерій:] *Як не крути, як не верти, а хвіст підгорни під себе та й* ***дери мовчака*** (Панас Мирний).

209. **ДЕ́РТИ НО́СА (го́лову) [ВГО́РУ]** *перед ким, рідше проти кого і без додатка.* Поводити себе пихато, гоноровито; чванитися, зазнаватися. *Становий .. хвалився, що він добрячого підвіз возка* [візка] *отим "лівшукам", щоб не дуже зазнавалися та* ***вгору носа дерли*** (Панас Мирний); *З парубком поважно здоровались статечні дядьки .. наказували шанувати батька-матір і* ***не дерти носа*** *перед людьми* (М. Стельмах); ***Дере голову,*** *як попова кобила* (Укр.. присл..); *Максим Іванович геть високо* ***дере голову*** *проти "нетесаного мужиччя"* (Панас Мирний).

210. **ДЕ́РТИ О́ЧІ.** **1.** *кому.* Неприємно вражати, дратувати кого-небудь своїм виглядом. *Максим знав, за кого віддав дочку. Не дуже **дерла** йому **очі** вбога Чіпчина хата* (Панас Мирний).
2. *кому і без додатка.* Докоряти кому-небудь чимсь. *Дари, та **очі не дери*** (Укр.. присл..).
3. *на кого—що.* Заздрісно чи з великим зацікавленням дивитися на кого-, що-небудь. — *Та годі вам .. на чужих зозуль **очі дерти*** (Панас Мирний).

211. **ДЕ́РТИ ПАСИ́ (ре́мені)** *з кого.* Мучити, катувати кого-небудь. *Верещала* [баба], *як би з неї хто **паси дер*** (В. Стефаник); — *Якщо ваше високородіє скажуть: "Швейку, ні в чому не признавайтесь", я буду викручуватись, коли б з мене і **паси дерли*** (Переклад С. Масляка).

212. **ДЕ́РТИ РО́ТА (пе́льку),** *зневажл.* Голосно, надривно кричати, горланити. — *Справді, хто б то був, чий то міг бути голос? — Чого це ти згадала..? — запитав Данько.— Просто хтось із хутірських **рота дер*** (О. Гончар); // Голосно, з великим напруженням співати. — *Гниють вони* [невільники] *заживо від ран та голоду, а ви тут пиячите та **пельки дерете*** (З. Тулуб).

213. **ДЕ́РТИ ШКУ́РУ (шкі́ру)** *з кого.* **1.** Бити, карати кого-небудь. *Кого слова не беруть, з того **шкуру деруть*** (Укр.. присл..); — *А якби й загубив* [ножа], *то що? — лукаво задирався хлопець.— Я би з тебе тоді **шкуру** пасами на гамани **дер** би!.. От що* (О. Гончар).
2. Оббирати, жорстоко експлуатувати кого-небудь. — *Чого ж він, Дарино, **шкуру дере** з людей? Де це видано, за карбованець брати карбованець проценту?* (М. Стельмах); — *Я тут знаю одного панка, — сказав Микита.— Він **дере** з людей **шкіру** так, як липову кору* (Казки Буковини..). **ДЕ́РТИ ОСТА́ННЮ ШКУ́РУ.** — *Отсе так! — загула громада: — Коли чоловікові біда, так з нього **останню шкуру дери!*** (Г. Квітка-Основ'яненко). **ДЕ́РТИ [ПО] ТРИ ШКУ́РИ.** — *А млин паровий наш же, незаможницький, компанією в оренду собі взяв* [Матюха].., *а тепер і **дере** з бідного **по три шкури** за помол* (А. Головко). **ДЕ́РТИ СІМ ШКУР.** *Ксьондзи і монахи закликали уярмлений народ до смирення.., а колонізатори **дерли** з нього **сім шкур*** (П. Козланюк).

ДЕРТИСЯ

214. **ДЕ́РТИСЯ ВГО́РУ,** *зневажл.* Прагнути зайняти високе або вище становище в суспільстві. [Виборний:] *Ой, ви, письменні! **Вгору деретеся,** а під носом нічого не бачите* (І. Котляревський).

215. **ДЕ́РТИСЯ НА СТІНУ́ (на сті́ни).** Бути в стані сильного збудження, відчаю і т. ін. *Так .. відьма наробила, що бідна дівка аж **на стіну дереться** та пробі бажа пана сотника Уласовича Забрьоху* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Кожен як може шукає виходу з цього пекла* [фашистської неволі]. *Одні бачать вірний шлях, а деякі **на стіни деруться*** (О. Гончар). **ДЕ́РТИСЯ ПО СТІ́НАХ.** *Уже дідовід* [Гриць] *одною ногою в ямі, а ще як залле собі пельку, то мало що .. **по стінах не дереться*** (Панас Мирний).

ДЕСЯТКА

216. **НЕ З ДУРНО́ГО ДЕСЯ́ТКА.** Розумний, кмітливий. — *Ви, Іполіте Савичу, не відвертайтеся, я **не з дурного десятка.** В керівництво не обирався, але добре бачу, як не по-хазяйськи розтринькуємо народну копійку* (В. Логвиненко).

217. **НЕ [З] ПОЛОХЛИ́ВОГО (лякли́вого, боязко́го** *і т. ін.*) **ДЕСЯ́ТКА (ро́ду).** Хоробрий, сміливий, небоязкий. — *Хлопець **не полохливого десятка.** А що поранило його, це ж не його провина* (А. Головко); *Видно, людина має свою думку і вдачею **не з полохливого десятка*** (О. Гончар); *Ми **не лякливого десятка** .. Є в нас міцна народна хватка* (В. Іванович); — *А ми не боїмось ..— Знаю, **не полохливого роду*** (О. Гончар).

218. **НЕ З ТО́ГО ДЕСЯ́ТКА.** Інакший, інший; не такий, як хтось. — *Ні, дочко, обвести кругом пальця я не дам себе, **не з того десятка,**— .. роздумував батько* (В. Сологуб).

219. **НЕ З ХОРО́БРОГО ДЕСЯ́ТКА.** Несміливий, боязкий. *Олександр III був **не з хороброго десятка,** що всі помітили ще під час турецької війни. Вбивство терористами його батька ще більш посилило природне боягузтво* (В. Канівець).

ДЕШЕВО

220. **ДЕ́ШЕВО Й СЕРДИ́ТО,** *жарт.* Легко, просто, нескладно; вигідно. — *Спробуйте ви на моєму місці, товаришу Лебединець, перевезти з одного місця на інше бурову. І так, щоб швидко, і **дешево й сердито*** (І. Цюпа); *Шию собі чоботи тільки на одну ногу, а другій завжди тепло. **Дешево й сердито,** правда?* (Є. Гуцало).

ДЕШЕВШИЙ

221. **ДЕШЕ́ВШИЙ ВІД ГРИБІ́В.** Недорогий, дуже дешевий. — *Там землі не міряно, а людей жменя. А де людей мало, там земля **дешевша від грибів*** (М. Стельмах).

ДЖМЕЛЕМ

222. **ПІД ДЖМЕЛЕ́М,** *жарт.* У нетверезому стані, напідпитку. *Не раз і не два сам Сміт, бувши **під джмелем,** устрягав поміж танцюристів* (Ю. Яновський); *Ще мати Єльці розповідала про один гучний випадок, коли Ягор, продавши якось у місті багатющий урожай полуниці і добре будучи **під джмелем,** на весь виторг найняв духовий оркестр,— до самої Зачіплянки грали* (О. Гончар).

ДЖМЕЛІ

223. **ДЖМЕЛІ́ ГУДУ́ТЬ У ГОЛОВІ́** *чиїй і без додатка, несхв.* Хто-небудь перебуває в стані сп'яніння, запаморочення і т. ін. — *Не йдуть бісові ноги, наче їх відібрало! І* ***в голові джмелі гудуть,*** *хоч горілки не пив і не нюхав* (М. Пригара); — *Ідіть собі, тітко Ярино, додому та лягайте спати, бо у* ***вашій голові джмелі гудуть,*** *а проспитесь, очуняєте, тоді й порозумнішаєте* (Є. Гуцало).

ДЗВІН

224. **ЯК ДЗВІН.** Дуже міцний, надійний. *Вже один корівник стоїть такий!* ***Як дзвін!*** *Ми коли вимурували його, то спершу випробували на міць* (О. Гончар).

ДЗВІНКА

225. **ВІД ДЗВІНКА́ ДО ДЗВІНКА́.** Повністю, без будь-якої перерви; від початку до кінця. — *Ви мало не вбили людини, відсиділи за це два роки* ***від дзвінка до дзвінка*** (В. Собко); *10 років у таборах Іван Дмитрович* [Мельник] *відбув* ***од дзвінка до дзвінка*** (З газети).

ДЗВОНИТИ

226. **ДЗВОНИ́ТИ (видзво́нювати) В УСІ́ ДЗВО́НИ.** Розповідати про що-небудь буквально всім; широко розголошувати щось. *Іще й великий дзвін не бовкнув, а у вдовиному дворі... уво* ***всі дзвони дзвонили.*** *Ведуть Ігната під руки до розправи* (П. Куліш); *Та не буває, скажете ви, щоб село не довідалось, бо село то завжди все знає, завжди* ***в усі дзвони видзвонює*** (Є. Гуцало). **ЯК У ДЗВО́НИ ДЗВОНИ́ТИ.** *А скрізь по селу* ***як у дзвони дзвонять*** *про крадіжку* [пшениці], *про сторожа* (Панас Мирний).

227. **ДЗВОНИ́ТИ ЗУБА́МИ,** *фам.* **1.** Тремтіти від холоду, страху. ***Дзвоню зубами,*** *бо мені зимно* (М. Коцюбинський); — *Мокрий, змерзлий вершник держиться за гриву та* ***дзвонить зубами*** (Ю. Опільський); *Вона* [Анна] *плакала голосно, а він* [Михайло] *смертельно перелякався.* — *Ходи!* — *кликнув, хрестячись та* ***дзвонячи зубами*** (О. Кобилянська).
2. Не мати чого їсти, голодувати. *Погана парафія, де піп* ***зубами дзвонить*** (Укр.. присл..).

ДИБУ

228. **ХОЧ НА ДИ́БУ,** *зі сл.* г о т о́ в и й. На будь-які випробування, неприємності; на все. *Заради своєї Ліни батько готовий* ***хоч на дибу,*** *нічого для неї не шкодує* (О. Гончар).

ДИВА

229. **З ДО́БРОГО ДИ́ВА.** Невідомо чому, без будь-якої причини. — *Отакий сором на старість, як бачите,* ***з доброго дива!*** (І. Нечуй-Левицький); — *Ти думаєш, що оце мене так —* ***з доброго дива*** *— взяли й випустили на волю?* (Панас Мирний); *Біля борсукової нори до мене* ***з доброго дива*** *вчепилось запитання: чи бачить борсук сонце?* (М. Стельмах).

230. **З ЯКО́ГО ДИ́ВА.** Чому, з якої причини? *Поставив* [Павло] *повний глечик молока на стіл .. — На фермі дали. —* ***З якого дива?*** *— Завфермою розпорядився* (Григорій Тютюнник).

231. **З ЯКО́ГОСЬ ДИ́ВА.** З невідомих, незрозумілих причин; чомусь. *І здалося раптом Орлюку, що впав він* ***з якогось дива*** *не на землю, а в дідів човен* (О. Довженко).

ДИВИВСЯ

232. **[І] НА СВІТ [БІ́ЛИЙ (Бо́жий)] НЕ ДИВИ́ВСЯ Б.** Життя не миле, не хочеться жити від туги, горя і т. ін. *Часом так погано, що й* ***на світ не дивився б*** (М. Коцюбинський). **НА СВІТ БІ́ЛИЙ НЕ ХО́ЧЕТЬСЯ ДИВИ́ТИСЬ.** *У мене .. недугує жінка на нерви, то таке горе та клопіт, що іноді* ***і на світ білий не хочеться дивитись!*** (Панас Мирний).

ДИВИТИСЯ

233. **В СТО ОЧЕ́Й ДИВИ́ТИСЯ** *за ким.* Уважно стежити за ким-небудь, контролюючи дії, вчинки; старанно пильнувати. — *За такими треба було* ***в сто очей дивитись*** .. *От і догрались* (О. Гончар).

234. **ДИВИ́ТИСЯ БІ́СОМ** *на кого—що і без додатка.* Бути незадоволеним ким-, чим-небудь; сердитися на когось, щось. *Плив-плив* [Еней], *що аж обридло, І море так йому огидло, Що* ***бісом*** *на його* [нього] ***дививсь*** (І. Котляревський); *Йому* [Гнатові] *не вгодиш: переступиш — зле, недоступиш — зле; все* ***бісом дивиться!*** (М. Коцюбинський).

235. **ДИВИ́ТИСЯ В ЗУ́БИ** *кому, фам.* Виявляти зайву поблажливість, церемонність, запобігливість у поводженні з ким-небудь. — *Ви нас газами душите, баржами в морі пускаєте на дно, а ми, думаєте, будемо вам* ***в зуби дивитися?*** (О. Гончар); *Тітка Мокрина, як у селі казали, нікому* ***в зуби не дивилася*** (О. Ковінька).

236. **ДИВИ́ТИСЯ В ЛІС.** Бути невдячним, виявляти незадоволення своїм становищем, намагаючись змінити його. — *Ах ви ж, казанські сироти! Земство вас виховує, зодягає, а ви все* ***в ліс дивитесь*** (О. Гончар).

237. **ДИВИ́ТИСЯ В О́ЧІ (у ві́чі). 1.** *кому.* Зустрічатися, не відчуваючи перед ким-небудь сорому, провини за щось. *Тітка може вернутись .. щохвилини. Що тоді буде? Як мені* ***дивитись*** *їй* ***в вічі*** (І. Нечуй-Левицький); *Його* [Дороша] *охопило*

*почуття палючого сорому, і він довго не міг **дивитися в очі** людям* (Григорій Тютюнник).
2. *кому.* Запобігати перед ким-небудь, намагатися догодити комусь. *Одно другому **дивиться у вічі,** як би вгодити, як би розвеселити* (Г. Квітка-Основ'яненко); [Юда:] *Він звик, щоб ми, як песики, лагідно йому **дивились в вічі** та ловили його слова* (Леся Українка).
3. *чому.* Не відчувати страху перед чим-небудь, не боятися чогось. [Долон:] *.. Я люблю **дивитись** долі **в вічі*** (Леся Українка); *Не страх смерті керував у цю ніч фельдшером Щорсом,— прийде час, і він сміливо **дивитиметься** смерті **в очі,** він просто зневажатиме її* (Ф. Скляр).

238. **ДИВИ́ТИСЯ В РОТ** *кому і без додатка.* 1. Занадто уважно або улесливо слухати кого-небудь; прислухатися до чиїх-небудь слів. — *А в кого ж було питати* [поради]? *У Катрі? .. А від Зойки з Захаром теж мала користь. **Дивляться в рот,** кожному слову підтакують* (І. Муратов).
2. Уважно, з великим інтересом стежити, як хто-небудь їсть. *Як заахає жінка, його стара дбайлива Соня, заметушиться Савка, і всі будуть **дивитися** йому **в рот.** Він* [Аркадій Петрович] *так рідко апетит має* (М. Коцюбинський).

239. **ДИВИ́ТИСЯ В РУ́КИ** *кому.* Бути у повній матеріальній залежності від кого-небудь; сподіватися на чиюсь матеріальну підтримку, допомогу. — *Ти сама проповідуєш, що женщина* [жінка] *повинна бути вольна* [вільна], *повинна сама на себе заробляти. Служи до смерті і до смерті будеш вольна, ні од кого не залежна, не будеш **дивитися в руки** якомусь там егоїстові* (І. Нечуй-Левицький).

240. **ДИВИ́ТИСЯ / ГЛЯ́НУТИ В КО́РІНЬ** *чого і без додатка.* Глибоко вникати в суть чого-небудь, звертати увагу на головне, істотне, суттєве. [Назар:] *Людям треба говорити правду, а не малювати ідилічні картинки .. Секретар парторганізації! Ти ж у **корінь** мусиш **дивитись,** Якове* (М. Зарудний); *Ніхто з учених не зміг **глянути в корінь** поетового родоводу* [Шевченкового походження] *бодай на сторіччя* (З газети).

241. **ДИВИ́ТИСЯ / ГЛЯ́НУТИ ВО́ВКОМ** *на кого і без додатка.* Виявляти неприязне, вороже ставлення до кого-небудь. *Никін .. не грима, не лає, а проте все **вовком дивиться*** (Л. Яновська); *Тільки одна Докія бачить та знає Катрине горе, вона єдина може її втішати і заспокоювати. Але вони* [Чумаки] *і на неї вже **вовком дивляться*** (В. Кучер); *Я встряв до розмови, а він .. так на мене **вовком глянув*** (Д. Косарик). **ДИВИ́ТИСЯ ВОВКА́МИ.** *Тетяна читала про голову там і про кооперацію .. Цього вони* [вороги кооперації] *не подарують. І так **вовками дивляться*** (А. Головко).

242. **ДИВИ́ТИСЯ / ГЛЯ́НУТИ ІНШИМИ ОЧИ́МА** *на кого—що.* Інакше сприймати, оцінювати кого-, що-небудь; по-іншому ставитися до когось, чогось. *Грицько тепер зовсім **іншими очима дивився** на людей: до багачів горнувся, а на голоту дивився згорда* (Панас Мирний); *Тепер Яків **іншими очима дивився** на перегнуту постать братової, на її спину, руки, голову і дивовижну косу* (М. Стельмах); *На хвилину я спробував **глянути** на нього* [капітана] ***іншими очима:** адже він, що не кажи, а врятував-таки батальйон!* (Н. Тихий). **ГЛЯ́НУТИ І́НШИМ О́КОМ.** *Те добро, що він людям робив, примусило й людей **глянути** на його* [нього] ***іншим оком*** (Б. Грінченко).

243. **ДИВИ́ТИСЯ / ГЛЯ́НУТИ ПРА́ВДІ В О́ЧІ (в лице́).** Тверезо, об'єктивно оцінювати дійсність, справжній стан речей. *Нема чого тішити себе надаремне, він не дитина, може **дивитись** гіркій **правді в вічі*** (О. Гончар); *Зростання тарифів на перевезення вантажів залізницями України є вимушеним заходом .. Треба **дивитися правді в лице,** що при обороті залізниць 6 млрд. грн. за 1999 рік збитки лише від пасажирських перевезень становили 1,4 млрд. грн.* (З газети).

244. **ДИВИ́ТИСЯ ДА́ЛІ СВО́ГО НО́СА.** Мислити масштабно, з перспективою на майбутнє; не бути обмеженим у своїх поглядах, діях і т. ін. *Себе передусім .. мала* [Ольга] *на думці, коли говорила, що багато наших молодих колгоспників ще не навчились **дивитись далі свого носа*** (Ірина Вільде). **ДА́ЛЬШЕ СВО́ГО НО́СА НЕ ДИВИ́ТИСЬ.** *В політиці не годиться далеко заскакувати фантазією, та не годиться й **дальше .. свого носа не дивитись!*** (М. Драгоманов).

245. **ДИВИ́ТИСЯ ЗА́ШМОРГОМ.** Виявляти неприязне, вороже ставлення до кого-небудь; мати сердитий вигляд. *Як вість така прийшла до Турна, То так мерзенно іскрививсь, Що твар зробилась нечепурна, І косо, **зашморгом дививсь*** (І. Котляревський); [Дзвонариха:] *Вже перед смертю тільки примирилися .. а наш* [батько] *.. і до цього часу **зашморгом дивиться*** (О. Стороженко).

246. **ДИВИ́ТИСЯ КО́ЗИРЕМ.** Мати хвацький, молодецький або гордовитий вигляд. *Люблю, щоб хустка на голові **козирем дивилась*** (Укр.. присл..); *Ходиш ребром, **дивишся козирем*** (Укр.. присл..).

247. **ДИВИ́ТИСЯ КО́СО (кри́во, бо́ком)** *на кого—що і без додатка.* Виявляти незадоволення ким-, чим-небудь, недовіру, відразу у ставленні до когось, чогось. *Бачу, уже на мене всі **косо дивляться:** то чого дитина кричить, то нікому пшона стовкти, то печі вимазати...* (Панас Мирний); — *До багатої не йди, бо на тебе зразу почне **дивитися косо*** (М. Стельмах); *Мушу*

замітити, що більшість духовенства ***дивилася*** *все* ***криво*** *на всякі бодай трохи ясніші проблиски свобідної думки* (І. Франко); — *Най би тато не фундулився* [не сердився] *на Григорія, а то все на нього* ***боком дивився..,*** *а той і розгубився* (О. Кобилянська). **ПОГЛЯДА́ТИ КРИВИ́М О́КОМ** (час від часу). — *Думаю я, що не треба заходити* [до хати] *цілими роями, а по одному, по двоє. Для чого привертати увагу недремного жандармського ока? Та вже й хазяйка моя щось ніби* ***кривим оком поглядає*** (М. Сиротюк).

248. **ДИВИ́ТИСЯ КРІЗЬ ПА́ЛЬЦІ.** 1. *на що і без додатка.* Свідомо не звертати уваги на щонебудь недозволене; навмисно не помічати чогось недозволеного в чиїх-небудь діях, вчинках. *Василь узиму вивіз дерево з лісу. Знайомий лісник не поскупився, та й Йосипенко* ***дивився крізь пальці*** (Панас Мирний); *Комендант Бом на бешкети своїх підлеглих не тільки* ***дивився крізь пальці,*** *а й заохочував їх до того цілком одверто* (С. Голованівський). **ГЛЯДІ́ТИ КРІЗЬ ПА́ЛЬЦІ.** *Підплачував* [Мендель] *лісничих і лісних, щоб* ***гляділи крізь пальці*** *на те, яке .. дерево він вивозить* (І. Франко).
2. *на кого—що* Нехтувати ким-, чим-небудь, ігнорувати, не брати до уваги когось, щось. *Він знав, що незабаром Бальзак стане чоловіком пані Ганської, і тому не міг дозволити собі* ***дивитися*** *на його хворобу* ***крізь пальці*** (Н. Рибак); *Водні ресурси республіки обмежені. Не можна* ***крізь пальці дивитися*** *на кубічні кілометри ґрунтових вод малих річок* (З газети).

249. **ДИВИ́ТИСЯ КРІЗЬ РОЖЕ́ВІ ОКУЛЯ́РИ** *на що, рідко на кого.* Не помічати вад, недоліків у чому-, кому-небудь; ідеалізувати щось, когось. *Не можна на життя* ***дивитися крізь рожеві окуляри*** (З усн. мови).

250. **ДИВИ́ТИСЯ КРІЗЬ ТЕ́МНІ ОКУЛЯ́РИ** *на що, рідко на кого.* Надмірно перебільшувати вади чого-, кого-небудь; бачити в чомусь, комусь тільки негативне. *Після тяжкого розлучення Оксана* ***дивилася*** *на всіх чоловіків* ***крізь темні окуляри*** (З усн. мови). **ДИВИ́ТИСЯ КРІЗЬ ТЕ́МНЕ СКЕ́ЛЬЦЕ.** — *На другій дільниці якийсь бригадир шахрайські приписки в нарядах робив .. Ну і що ж? Через оцих негідників я маю на весь світ* ***дивитися крізь темне скельце?*** (С. Журахович).

251. **ДИВИ́ТИСЯ НЕМА́ НА ЩО** (ні на що). Нікуди не годиться; не вартий уваги. *Побудували сусіди будинок —* ***дивитися нема на що*** (З газети).

252. **ДИВИ́ТИСЯ ОБОМА́.** Бути уважним, дуже обережним, пильним, обачним. *Обиратимуть комітет на волосному сході. Отам треба буде* ***дивитись обома.*** *Щоб не поміняти шило на швайку* (А. Головко).

253. **ДИВИ́ТИСЯ ОСКІ́ЛКАМИ** *на кого, заст.* Виявляти неприязнь, ворожість і т. ін. до кого-небудь. *Харон, таких гостей уздрівши,* ***оскілками*** *на їх* ***дививсь*** (І. Котляревський).

254. **ДИВИ́ТИСЯ ОЧИ́МА** *кого, чиїми, на кого—що.* Ставитися до кого-, чого-небудь з позицій іншої людини. *Я знаю, що то він* ***дивиться*** *моїми* ***очима,*** *що то він ненажерливою пам'яттю письменника всичує в себе всю цю картину смерті на світанні життя...* (М. Коцюбинський).

255. **ДИВИ́ТИСЯ** (погляда́ти) **ЗГОРИ́** (зве́рху) **ВНИЗ** (звисока́, зве́рхньо) *на кого.* Зневажливо, зверхньо ставитися до кого-небудь. *Голову завжди несла* [мама] *якось високо, немов* ***дивилась*** *на всякого* ***згори вниз*** (Панас Мирний); *За шість років перебування в російській армії Фуль не вивчив жодного російського слова, на всіх* ***дивився звисока*** (П. Кочура); *Аристократи-письменники* ***згори вниз*** *гордо* ***поглядали*** *на різночинців і семінаристів, а про письменників із народу — просто уже й говорити не доводиться!* (П. Тичина); — *Бачу й тебе, горда паніматко: чи так* ***поглядатимеш звисока*** *і тоді на нашого брата, як твій гетьман .. проспить молоду* (П. Куліш). **ДИВИ́ТИСЯ ЗГО́РДА.** *Онисі здалося, що Балабуха* ***дивиться*** *на неї* ***згорда*** *й сміється з неї* (І. Нечуй-Левицький).

256. **ДИВИ́ТИСЯ [ПРЯ́МО** (зі спокі́йною со́вістю, смілúво *і т. ін.*)**] В О́ЧІ** *кому—чому.* Не відчувати своєї провини перед кимсь, не соромитися за свої дії, вчинки. [Мандрика:] *Я зразу хотів сказати .. вам, що я дуже радий, що можу чесно* ***дивитися вам в очі*** (О. Довженко); *Кожен повинен працювати так, щоб не було соромно перед самим собою, щоб можна було з* ***спокійною совістю дивитися в очі*** *товаришам* (З газети).

257. **ДИВИ́ТИСЯ ТВЕРЕ́ЗИМИ ОЧИ́МА** (твере́зо) *на кого—що.* Сприймати, оцінювати кого-, що-небудь об'єктивно, реально. *На оточуючий світ варто* ***дивитися тверезими очима*** (З усн. мови).

258. **ДИВИ́ТИСЯ ЧО́РТОМ,** *зневажл.* 1. *на кого і без додатка.* Виявляти неприязнь, ворожість до кого-небудь, підозріло ставитися до когось. *Хоч кума, але* ***чортом дивиться*** (Укр.. присл..); — *Лошаков той великий пан — багато зможе і давно* ***чортом*** *на мене* ***дивиться*** (Панас Мирний); *Не любить невістка свекруху. Гиркає на неї.* ***Чортом дивиться*** *на стару* (Остап Вишня).
2. *без додатка.* Напускати на себе суворість, неприступність. *Матрос Шурка Понеділок намагався* ***дивитися чортом,*** *блискаючи очима, люто наморщуючи лоба* (Ю. Смолич); *Хома .. проінст-*

*руктував їздових, як їм належить триматися. На Каленика насварився: — **Чортом** мені **дивись!** — Єсть! — промимрив Каленик* (О. Гончар).

259. **ЯК** (мов, ніби *і т. ін.*) **У ВО́ДУ ДИВИ́ТИСЯ / ГЛЯ́НУТИ.** Безпідставно передбачати що-небудь, пророкувати. — *Правильно написано, — озвалася тітка..,— писав чоловік **як у воду дивився*** (І. Муратов); — *Відправте його, мучителя, та тільки в таку установу, що .. добре охороняється. Бо втече! **І як у воду дивилась*** (О. Гончар); *Сказав, **як у воду глянув*** (Укр.. присл..).

260. **ЯК СЛІПИ́Й ДИ́ВИТЬСЯ,** *зі сл.* горить. Дуже слабо, погано. *Горить, **як сліпий дивиться*** (Укр.. присл..).

ДИВО

261. **НА ДИ́ВО. 1.** Гарний, чудовий, незвичайний. *І виросла я **на диво:** Кароока, чорнобрива, Білолиця* (Т. Шевченко); *Улиця — справді **на диво.** По обидва боки цілим муром витяглись у струнку височезні палаци* (Панас Мирний). **АЖ НА ДИ́ВО.** *Шкіра в нього біла, **аж на диво,** Але — чорна варварська душа* (Л. Дмитерко).
2. *з дієсл.* Дуже гарно, добре; незвичайно. — *Куплю собі нову квітчасту хустку на голову та вив'яжу собі голову **на диво!** Отак-о,— сказала Соломія* (І. Нечуй-Левицький); *Сад розцвіта наш **на диво** — Все в цвіту та в меду!* (І. Вирган); *Одна із них* [криниць] *мурована **на диво,** Що не кажи, з усіх боків красива* (В. Іванович).
3. Всупереч сподіванням. *Іван стрів її* [Палагну] *звісткою, що здохла ягничка. Але, **на диво,** їй анітрошки не жалко було ягнички* (М. Коцюбинський); *Переглядаючи підручник з арифметики, він знайшов задачу, що на ній спіткнувся на іспитах. **На диво,** дещо поплутавшись в ходах, він тепер розв'язав її* (Г. Коцюба).

ДИВОМ

262. **ВЕЛИ́КИМ** (ди́вним) **ДИ́ВОМ,** *зі сл.* дивува́тися. Дуже, надто. *Ускочивши в хату, він* [Попенко] *мав щось сказати Жукові — **і великим дивом** дивувався, як почув, що Жука вже немає і не буде* (Панас Мирний); *Бенедьо сидів в куті на своїм петеку і дивувався **дивним дивом,** що се мало значитися* (І. Франко).

ДИКТОВКУ

263. **ПІД ДИКТО́ВКУ** *чию.* Не з власної волі, за чиєюсь настановою, вказівкою. *Офіцерський денщик був у найближчих стосунках з польовою кухнею, дуже радо крутився біля котла і **під диктовку** свого хазяїна подавав страви на стіл, немов у ресторані* (З журналу); // *чого.* Керуючись чим-небудь. *В той момент він справді не думав про себе особисто — житиме чи ні. Він діяв **під диктовку** прекрасного почуття, що направляло і спрямовувало його кожен крок* (О. Гончар).

ДИКТУВАТИ

264. **ДИКТУВА́ТИ СВОЮ́ ВО́ЛЮ** *кому.* Нав'язувати кому-небудь свої погляди і змушувати його діяти відповідно до них. *Голі степи за ним* [червоним парламентером], *ніяких укріплень, і все ж не Дьяконов йому, а він Дьяконову **диктує** тут **волю свою** і своїх військ* (О. Гончар).

ДИМ

265. **АЖ ДИМ ІДЕ́,** *з дієсл., перев. зі словоспол.* так що. Дуже завзято, інтенсивно. [Іван:] *Працювала наша бригада на прекрасному хімічному заводі, і працювала так, що **аж дим ішов*** (І. Микитенко); *Василина прискорила нишком темп, вихопилась наперед і починає сапати, **аж дим іде*** (В. Бабляк).

266. **В ДИМ,** *зневажл.* **1.** *зі сл.* п'я́ний. Дуже сильно, до безпам'ятства. *У казармі було порожньо. Кілька п'яних **у дим** хропло по кутках, днювальний зовсім десь зник* (З. Тулуб); *Горобець хромовими чобітьми вибиває польку — **п'яний в дим*** (М. Зарудний).
2. Вщент, повністю, до краю. *Перед кожним із нас кулемет, що розстрілює ворога **в дим*** (В. Сосюра); *Полк зірвався з позиції і пре на Житомир. Розклався **в дим*** (О. Довженко).

267. **ДИМ КОРО́МИСЛОМ** (стовпо́м). **1.** Шум, гамір, безладдя, колотнеча. *Там таку бучу зняли були* [солдати] — ***дим коромислом!*** (А. Головко).
2. Уживається для підкреслення інтенсивності вияву чого-небудь. *Принесли пилку, сокири, заступ, дерев'яний ящик з інструментом. Прийшов дід Хома Дягіль із своїм напарником .. — Ого, та у вас уже тут **дим коромислом!** — вдоволено настовбурчив на лобі вицвілі брови* (Ю. Збанацький).

268. **ЯК ДИМ. 1.** *зі сл.* п'я́ний. Дуже сильно, до безпам'ятства. *Ех, той Саврадим, п'яний **як дим*** (Укр.. присл..).
2. *зі сл.* зни́кнути, розві́ятися, щє́знути *і т. ін.* Безслідно, невідомо куди. *Хлопці за палієм погнались. Та де! Не спіймали, не наздогнали. Розвіявся, щез **як дим*** (С. Журахович).

ДИТИНІ

269. **ЯК МАЛІ́Й ДИТИ́НІ,** *зі сл.* годи́ти, догоджа́ти *і под.* Дуже, надто, надмірно. *Тільки братова багацько гордувала. Вже ж я й годила **як малій дитині,** та ні, не вгодила!* (Марко Вовчок); *Де б він* [наймит] *так іншим разом стерпів панотцеві?! А тепер мусив. Годив **як малій дитині*** (Л. Мартович).

ДИТЯ

270. **ДИТЯ́ (дити́на, син) ПРИРО́ДИ.** Людина, якої не торкнулися цивілізація, культура, виховання. *Ще перед двома роками був* [Янош], *можна сказати, дикун,* ***дитя природи,*** *а нині в жаднім* [жоднім] *салоні не повстидається* (І. Франко); *З цими* ***дітьми природи*** *треба було політикувати* (В. Винниченко); *Кров приливає гуцулові до тіла, і святкують* ***сини природи*** *спільне свято з матір'ю природою* (Г. Хоткевич).

ДИХАВ

271. **ЩОБ ТАК ПО ПРА́ВДІ ДИ́ХАВ,** *перев. з особ. займ., лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-небудь, зневаги до когось, побажання чогось поганого та лихого. — *Козаки сидять згорнувши руки! — каже Шрам. —* ***Щоб ви так по правді дихали.*** *Коли б не козаки, то давно б вас чорт ізлизав* (П. Куліш).

ДИХАЄ

272. **ЧИМ ДИ́ХАЄ (ди́ше).** Які настрої, погляди, інтереси і т. ін. у кого-небудь. *При кожній нагоді все промацував* [Гмиря] *хлопця,* ***чим*** *він таки справді* ***дихає,*** *що воно за один* (А. Головко); *Кожного Оленка добре знає, дає влучну характеристику, бачить, хто* ***чим дише*** (В. Кучер).

273. **ЯКИ́М ДУ́ХОМ ДИ́ХАЄ (ди́ше).** 1. Які настрої, погляди, інтереси і т. ін. у кого-небудь. *Приходить до мене, значить, замовник .. а я вже й приглядаюсь до нього: хто він і що він,* ***яким духом дихає*** *і чи варто йому вручити .. листівку* (В. Логвиненко); *Невістка разів з п'ять облатала і сорочки попрала, а то вже й бачу,* ***яким духом дише*** (Ганна Барвінок).
2. *на кого.* Як ставиться хто-небудь до когось (перев. про негативне ставлення). — *Ні, мамо, до Плачинди я не піду,— хмурніє парубок,— самі знаєте,* ***яким*** *він* ***духом дихає*** *на мене* (М. Стельмах); — *Не їми,— кажуть йому* [старшини], — *віри запорожцям .. Хіба не знаєш,* ***яким*** *вони* ***духом*** *на городову старшину* ***дишуть?*** (П. Куліш).

ДИХАННІ

274. **НА ЄДИ́НОМУ (одному́) ДИ́ХАННІ.** Не відволікаючись, швидко, при повній узгодженості всіх ланок, компонентів. *Режисер побудував спектакль* ***на єдиному диханні*** (З журналу).

ДИХАННЯ

275. **ВІДКРИВА́ЄТЬСЯ / ВІДКРИ́ЛОСЯ ДРУ́ГЕ ДИ́ХАННЯ** *у кого і без додатка.* Відчувається приплив нових сил. *І сам працює, й іншим дає викластися сповна .. В такій атмосфері ..* ***відкривається друге дихання*** (З журналу); *У мене* ***друге дихання відкрилось*** *— ледь пошивочну майстерню не проскочив* (А. Крижанівський).

ДИХАТИ

276. **ВАЖКИ́М (недо́брим) ДУ́ХОМ ДИ́ХАТИ** *на кого і без додатка.* Дуже сердитися, гніватися, злитися на когось. *Пан бачить, що вже жінка* ***важким духом дише,*** *а все не важиться він бабусю налаяти* (Марко Вовчок); [Нечипоренко:] *Я багато не прошу, нам би тільки хати освітити. А то колгоспники вже й так* ***дишуть*** *на мене* ***важким духом:*** *що ж ми, кажуть, гірші за інших* (О. Левада); — *Ну, а Васюта ж? І той поклонивсь Іванцеві? — Ні, мабуть, .. бо .. запорожці і на Васюту похвалялись, да й на всю городову старшину* ***недобрим духом дишуть*** (П. Куліш).

277. **ВОГНЕ́М (по́лум'ям, пе́клом** *і т.ін.*) **ДИ́ХАТИ** *на кого, рідше проти кого, чого і без додатка.* Дуже сердитися, гніватися, виявляти недоброзичливість до когось. [Харитина:] *Серцем чую, що тут всі проти мене* ***вогнем дишуть*** (І. Карпенко-Карий); — *В мене свекруха люта змія: ходить по хаті,* ***полум'ям*** *на мене* ***дише*** (І. Нечуй-Левицький); — *Треба тікати звідси! — говорив Остап Соломії... — Раду на мене* ***пеклом дише*** *за свою — цур їй! — носату циганку* (М. Коцюбинський); *Він* [Козак Мамай] ***чортом дихав*** *проти всякого панства, проти кривди, проти горя людського* (О. Ільченко); — *Як бачу, що хтось до мене з щирим серцем, так я до його* [нього]; *ну, вже коли я бачу, що* ***злом дихає,*** *так і я не кохатиму...* (В. Винниченко); // Бути дуже розлюченим, роздратованим і т. ін. ***Бісом дише*** *Агамемноненко Галес І бистрим бігом все колише, неначе в гніві сам Зевес* (І. Котляревський); [Цокуль:] *Ну, Мелашка, то прямо* ***чортом дише!..*** *Треба і її чим-небудь загодить* (І. Карпенко-Карий).

278. **ЛЕ́ДВЕ (ле́две-ле́две) ДИ́ХАТИ.** 1. Дуже хворіти, тяжко нездужати. *Вона* [Уляна] *бачила сама, що Івась* ***ледве дише... Надія ..*** *стала застигати, холонути в її серці* (Панас Мирний); *Нездужає Катерина,* ***ледве-ледве дише*** (Т. Шевченко); // Бути слабим, безсилим. [Маруся (*сідає на камені*):] *Я втомилась... Я* ***ледве дишу.*** *Сила моя десь дівається* (І. Нечуй-Левицький).
2. Причаївшись, не виявляти себе. *А я все мовчу та* ***ледве дишу,*** *а вони стукають у двері, аж двері тріщать* (І. Нечуй-Левицький).

279. **НА ЛА́ДАН ДИ́ХАТИ.** 1. Бути безнадійно хворим, близьким до смерті; помирати. [Флорентієць:] *Він вже старий. Він* ***дихає на ладан*** (М. Костомаров); [Тарас:] *Багато вже не стало тих, що воювали вмісті* [разом] *ви!.. Один Кадило ще живий, та й той* ***на ладан дише*** (І. Карпенко-Карий); *Знає толк на травах* [зна-

харка]. *Колись мій батько **на ладан дихав**, а вона дала йому настойку на якомусь корені — і пішов старий* (М. Стельмах). **НА ЧАСНИК ДИХАТИ.** *Давно уже говорили, що Лисун* [дід] ***на часник дише**, а він усе хрипів у землянці своїй* (В. Дрозд).
2. Бути зношеним, ветхим; розвалюватися, розпадатися від довгого користування. *А в лаві колія стара **на ладан** просто **дише**. От і виходить — на-гора півнорми і не більше* (П. Дорошко).
3. Бути близьким до припинення свого існування. *Австрія **на ладан дихає** .. Скрізь нас молотять, аж пір'я летить* (Переклад С. Масляка).

280. **НЕ ТАК (не тим ду́хом) ДИ́ХАТИ.** Дивно, не так, як звичайно, поводитися. — *Я давно помічаю, що він* [фельдфебель] ***не так дише**. Мені давно доводили, що він хвалився: коли б знайти яку заможну міщанку — оженився б* (Панас Мирний).

281. **ОДНИ́М ДУ́ХОМ ДИ́ХАТИ.** Бути одностайними, однаково настроєними, мати спільні наміри; дотримуватися спільних поглядів, думок і т. ін. — *Та й у дворі* [панському], *ваше благородіє, небезпечно. І там вони* [кріпаки] ***одним духом дишуть**. Учора контору обікрадено* (Панас Мирний); — *Одно у нас товариство, **одним дишемо духом*** (Б. Грінченко).

282. **ХО́ЛОДОМ ДИ́ХАТИ** *на кого і без додатка.* Бути занадто суворим у поводженні з ким-небудь. *Третій брат, що ніби вас покривдив, Хоч він не **дише холодом** ніколи, Іде до вас, бо чув, що вам так прикро* (А. Кримський); // Виражати надмірну суворість, недоброзичливість (про погляд, очі). *Очі в обох* [сестер] *голубі.., але в Магди вони порожні і **холодом дихають** на людей* (М. Томчаній).

ДИХНУТИ

283. **[І] ДИХНУ́ТИ НІ́КОЛИ (нема́є колі́)** *кому.* Хто-небудь дуже зайнятий. *Горбенко прийняв мене неохоче: **дихнути** йому **ніколи*** (Я. Гримайло); *Тарасові **ніколи** було **й дихнути**, так завалив його роботою хазяїн* (О. Іваненко).

ДІВАТИ

284. **ДЕ (куди́) ДІВА́ТИ / ДІ́ТИ (поді́ти) СЕБЕ́,** *зі сл.* н е з н а́ т и. Як уникнути нудьги, бездіяльності, відчуття тривоги, біди і т. ін. *Не знаючи, **де себе поділи**, Вихор брів навмання гамірними вулицями* (В. Кучер); *Не знаючи... **куди себе подіти**, Раїса бігла до своєї матушки* (М. Коцюбинський).

285. **НІ́ДЕ (ні́куди, немá куди́ *і т. ін.*) ПРА́ВДИ ДІВА́ТИ / ДІ́ТИ.** Треба сказати відверто; безперечно. [Виборний:] ***Нігде*** [ніде] ***правди дівати**, трудненько тепер убогій дівці замуж* [заміж] *вийти без приданого* (І. Котляревський); — ***Нема де правди діти**, а до роботи я не дуже то здатна* .,— *жартувала Тодозя* (І. Нечуй-Левицький). **НІ́ДЕ ПРА́ВДИ СХОВА́ТИ.** *Батько завсігди казав, що як довчусь я в нашій школі, то віддасть мене ще в місто вчитися. **Ніде правди сховати**, мені не дуже це подобалось* (Б. Грінченко).

ДІВАТИСЯ

286. **ДЕ (куди́) ДІВА́ТИСЯ / ДІ́ТИСЯ (поді́тися),** *зі сл.* н е з н а́ т и. Чим зайнятися, щоб уникнути нудьги, апатії, почуття самотності і т. ін. *Розійшлась моя фантазія до того, що не знав **куди діватися**, особливо вечорами, просто не міг сидіти дома і виходив на вулицю* (В. Винниченко); *Максим не знав **де подітися**, що з собою робити в такім клопоті* (В. Стефаник); *Першу зиму Олені було так тяжко і так сумно, що вона не знала, **куди подітися*** (Григорій Тютюнник).

287. **НІ́ДЕ (немá́є куди́, ні́куди *і т. ін.*) ДІВА́ТИСЯ / ДІ́ТИСЯ. 1.** Немає іншого виходу; не можна інакше. — *Він* [Гальванеску] *має робити вам операцію?* — .. *Дійсно, маленьку операцію... Однаково ж більше **нікуди діватися*** (Ю. Смолич); *Всі кажуть: треба заплатить. Віддав я копу — **ніде дітись*** (Л. Глібов). *Найшли* [сестри] *зілля, накопали І стали варити. Заплакали, заридали... А **нема де дітись**, Треба варить* (Т. Шевченко).
2. Треба сказати, визнати правду, істинно так. — ***Нікуди діватись**, випиваю, бо як тебе частують, то треба ж не по-песьки, по-чеськи* (Марко Вовчок); — *Що ж будем діяти: злякавсь, **нігде дітись**. Ніколи тепер переполох виливати* (Г. Квітка-Основ'яненко).

ДІВКА

288. **ЯК (мов, ні́би *і т. ін.*) ЗАСВА́ТАНА ДІ́ВКА (ді́вка на видáнні),** *зі сл.* с т о я́ т и, с и д і́ т и *і т. ін.* **1.** Ніяково, несміливо, сором'язливо. — *Товаришу П'ятниця, чому ж ти стоїш наче **засватана дівка**?* (В. Кучер); *Чого стоїш **мов дівка на виданні**? Соломія мовчки подавала чоловікові кулики* (І. Цюпа).
2. Гордо, піднесено, з почуттям власної гідності. *Данилко почував себе **мов засватана дівка**, він брав уже по-справжньому участь у страйку* (П. Панч).

ДІДА-ПРАДІДА

289. **З ДІ́ДА-ПРА́ДІДА (з ді́да й пра́діда). 1.** Споконвіку, одвічно. *Прийшли двоногі звірі — убили матір, пограбували, спалили, в руїни перетворили його **з діда-прадіда** рідну землю* (А. Головко); *Хлібом-сіллю ми зустрічаємо дорогих гостей. Така вже в нас традиція **з діда-прадіда*** (З газети); *Це ж земля наша, **з діда й прадіда*** (Б. Грінченко); **З ДІДІ́В І ПРА́ДІДІВ.** — *Ми таки кривдянські Посмітьохи **з дідів і прадідів**,— знов*

сказав Микола (І. Нечуй-Левицький). **З ПРЕ́ДКА, З ДІ́ДА.** *Недалеко від Полтави, Де широкими гіллями Ліс над Ворсклою гуде, — **З предка, з діда** .. Незавидний жив козак* (Л. Боровиковський).
2. Спадковий, уроджений. *Багатирка була Марусина мати **з діда-прадіда*** (П. Куліш); *Іван Темний **з діда-прадіда** — селянин, все життя по господарству порався* (Остап Вишня).

ДІДІВ-ПРАДІДІВ

290. **ЗА ДІДІ́В-ПРА́ДІДІВ.** У незапам'ятні часи, дуже давно. *Промайнула воля, поламала ланцюги віковічні, на котрих ще **за дідів-прадідів** прикували до панів колись вільні хутори, села* (Панас Мирний).

ДІДЬКА

291. **ДІ́ДЬКА ЛИ́СОГО,** *грубо.* **1.** Уживається для повного заперечення чого-небудь; нізащо, ніколи. — *До чого ж вигадливі капосні пани,— міркував* [Архип] *уголос.— Звісно, маючи таке зручне ліжко, **дідька лисого** захочеш вставати* (С. Добровольський); — *Хай людина створить отаке яблуко. Без землі, без повітря, без сонця. В лабораторії .. Створить? **Дідька лисого!*** (Л. Дмитерко).
2. Нічого; зовсім, абсолютно нічого. — *Климе, зривай скоріше оці кругляки! — Для чого тату? — остовпів син. — Зривай, кажу. Нечиста попа несе. Як він зробить почин, то **дідька лисого** заробимо тут!* (М. Стельмах). **ДІ́ДА ЛИ́СОГО.** [Карпо:] *От іще й він нехай прочита! Дайте йому! Він там розбере **діда лисого*** (М. Костомаров).

292. **ДО ДІ́ДЬКА В ЗУ́БИ,** *грубо* **1.** *зі сл* потра́пити, ускочи́ти *і под.* У небезпеку, в халепу. *По всьому було видно, що ми потрапили **до дідька в зуби*** (З усн. мови).
2. *зі сл.* іти́, ї́хати *і т. ін.* У найвіддаленіше і найнебезпечніше місце; будь-куди. — *Я не можу тобі заборонити їхати куди ти захочеш,— .. люто вигукнув Петро,— не тільки в бухту Хрестову, але навіть **до дідька в зуби!*** (В. Собко).

293. **ДО ДІ́ДЬКА [ЛИ́СОГО]** *кого, що, грубо* **1.** Уживається для висловлення невдоволення чиєю-небудь поведінкою, чиїмись діями, вчинками і т. ін.; бажання позбутися кого-, чого-небудь. — *Ну тебе, Тимофію, **до дідька!** — сердиться Мірошниченко — Ти .. можеш забити голову всяким зіллям, що про головне забудеш* (М. Стельмах); // Геть, будь-куди. — *Як же хтось скаже,— думав він* [Дументій], *що це коза — не льоха, віддам її **до дідька** запівдурно Най люди не сміються* (Казки Буковини..); // Геть (про повну відмову від чогось). — *Ану, враз всі думки **до дідька!** Берiть у зуби люльки, та закуримо, та полетимо так, щоб і птиця не здогнала* (О. Довженко).
2. Дуже багато. *Тебе змалечку хвалять: талант... стоси книжок перечитав, **до лисого дідька** різних п'єс та опер передивився* (І. Муратов).

294. **НА ДІ́ДЬКА ЛИ́СОГО,** *грубо.* Навіщо, для чого. — ***На дідька б лисого** сидів я тут — вже краще у Менделя...* (М. Коцюбинський); — ***На дідька лисого,** люди, нам здалася ця Америка?! — вилаявся Лесь Якубенко* (М. Стельмах). **НА ЯКО́ГО ДІ́ДЬКА.** ***На якого дідька** ми живемо?. Розтлумач мені, для чого ми живемо?* (О. Довженко). **НА ЯКО́ГО ДІ́ДЬКА ЛИ́СОГО.** — *Що ж пропити?.. О, знайшов,— постоли! **На якого дідька лисого** вони мені?* (С. Добровольський).

295. **ЯКО́ГО ДІ́ДЬКА. 1.** *вульг.* Чому, з якої причини. [Маша:] *Чого ви стали над душею? Водоп'яне! Майнуй бетон, . **якого дідька** будемо мокнути без діла?* (І. Микитенко); *В Дрощуковій бригаді велися журливі розмови: — Шкода часу на таку роботу .. — А **якого дідька** поспішати? Не втече ж нікуди...* (М. Ю. Тарновський); — *І **якого ти дідька,** розумнику, все лізеш .. на рожен* (М. Стельмах).
2. *кому, лайл*, *зі сл* тре́ба, потрі́бний. Чого, що. — *Люди живуть ще й гірше нас. Нам ще дякувати та ще раз дякувати Богові треба .. Їсти-пити є що і в чім сходити — **якого ж їй ще .. дідька** треба?* (Г. Хоткевич).

ДІДЬКО

296. **ДІ́ДЬКО Б ТЕБЕ́ (його́, її́** *і т. ін* **) ВЗЯВ (забра́в),** *лайл.* Уживається для висловлення невдоволення, обурення, досади чи захоплення, здивування і т. ін. ким-, чим-небудь. — *Нема роботи отій багатирці, то вона вигадала собі розвагу — оту романтичну поему, само по собі для себе, але на мій кошт... **Дідько б її взяв*** (І. Нечуй-Левицький). **НЕХА́Й ЙОГО́ ДІ́ДЬКО ВІ́ЗЬМЕ.** — *Відтягніть його* [Йойну] *від ями! Живо! А **нехай його дідько візьме!** — буркнув, не рушаючись з місця, той* [ріпник], *що дістав... ляпаса* (І. Франко). **АБИ́ ТЕБЕ́ ДІ́ДЬКО СКОЛО́В.** — ***Аби тебе дідько сколов!** — лаявся він* [Прокопчук], *вибираючи з голови пір'я* (Григорій Тютюнник).

297. **ДІ́ДЬКО ВЗЯВ (забра́в, вхопи́в** *і т. ін* **)** *кого, грубо.* Хто-небудь раптово помер, загинув. *Ніхто тебе не проводжав, Не плакав над труною: Якусь старчиху **дідько взяв...** що ж? Менше хоч одною!* (П. Грабовський); — *Напчихати мені на все! Завтра або позавтру* [позавтра], *може, **дідько вхопить** мене. Гуляймо, хлопці, поки час, поки наше!* (І. Франко).

298. **ДІ́ДЬКО (дия́вол) [ЙОГО́ (тебе́, їх** *і т. ін.***)] ЗНА́Є** *що і без додатка, лайл* Невідомо, незрозуміло. — *Хто ж винен?.. — дивувався Петрюк.— **Дідько його знає...*** (В. Бабляк); — ***Дідько їх***

знає, що вони там ґелґочуть своїм волам! — сердилися гармаші.— Може, тпрукають... (О. Гончар); *Еней Сивіллі говорив: —* ***Диявол знає,*** *хто з вас бреше* (І. Котляревський); *Коли ведмедя четверо гайдуків водили по вулицях, люди .. дітей на горища ховали:* ***диявол його знає,*** *чого йому заманеться* (Н. Рибак).

299. **ДІ́ДЬКО НО́ГУ ЗВИХНЕ́.** Уживається для підкреслення надзвичайної складності, важкої доступності або заплутаності, незрозумілості чого-небудь. — *Скільки цифр, що їм і електронна машина ладу не дасть —* ***дідько в них ногу звихне*** (О. Гончар).

300. **САМ ДІ́ДЬКО,** *із запереченням.* Ніхто, ніщо. *Неждано Христину шпигонув здогад, що, може, чоловік навмисне лізе на небезпеку, бо ж він такий, що* ***сам дідько*** *не розбереться в ньому* (М. Стельмах); *Хорунжий ще по-справжньому не нюхав пороху, але намагався триматися з гідністю бувалого запорожця, якому* ***сам дідько*** *не страшний* (С. Добровольський).

ДІЙ

301. **ДІЙ ЙОГО́ МА́ТЕРІ,** *лайл., заст.* Уживається для вираження незадоволення, досади з приводу певних дій, вчинків чиїх-небудь. — *От і стукає мені в голову:* ***дій його матері!*** *Та вони ж тепер сплять, а Шавканів Іван ночний* [нічний] *сторож, вигукує своє* (П. Куліш).

ДІЙМАТИ

302. **ДІЙМА́ТИ / ДІЙНЯ́ТИ ХО́ЛОДОМ ДУ́ШУ** *кому і без додатка.* Боляче вражати кого-небудь, завдавати душевного болю. *Хто має матір, тому не страшна образа товаришів, у кого немає — найменша кривда* ***холодом діймає душу*** (О. Іваненко).

303. **НЕ ДІЙМА́ТИ / НЕ ДІЙНЯ́ТИ ВІ́РИ** *кому, чому і без додатка.* Піддавати сумніву чиї-небудь слова, не вірити комусь, чомусь. [Домаха:] *Даруй мені, коли я тебе образила... Тільки серце моє болить і* ***не діймає віри*** *ніколи* (М. Старицький); *Сам собі* ***віри не діймаю:*** *ніколи я не сподівався знайти в цьому селюкові такої гарячої жаги до науки* (С. Васильченко).

ДІЙТИ

304. **ДІЙТИ́ [ДО] ЛІТ [СВОЇ́Х].** Стати дорослим, вирости. *Як* ***дійшла*** *вона* ***літ своїх,*** *то я без клопоту хліб їла: вона й зробить усе, й догледить усього* (Марко Вовчок); *По інших сторонах то навіть підлітків по школах учать про те, .. які вони матимуть права і обов'язки, коли* ***дійдуть до літ*** (Леся Українка).

ДІЛА

305. **БЕЗ ДІ́ЛА. 1.** *кому.* Непотрібний. — *Мовчи й ковтай повітря, — сказав йому Чубенко,— я саме переправляю через річку поранених і полкове майно, а ввечері і я рушатиму слідом, і підмога мені* ***без діла*** (Ю. Яновський); *Поступати чи не поступати — все це було йому* ***без діла*** (З журналу); // Без будь-якої потреби. — *Пізніше, коли дорогу узнали в поле та в ліс, то й не вилазили з їх і за ділом, і* ***без діла*** (С. Васильченко).

2. Вільний, незайнятий. *Все, що я на себе взяла, я зробила. Правда, я людина* ***без діла..,*** *але зате у мене єсть такі перешкоди, яких ви не маєте* (Леся Українка).

306. **ДО ДІ́ЛА. 1.** Доречний, доладний. *Чоловік дослухав, потім .. сказав: — Все оце дуже чуло сказано, але не до речі, а от саме перше слово було* ***до діла*** (Леся Українка); *Фраза була* ***не до діла,*** *в ній не було ні запитання, ні наказу* (Ю. Смолич).

2. Доречно. *Коли ж що скаже* [Галочка], *то усе* ***до діла,*** *усе розумно та з порядком* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Щоб приховати свій настрій, намагався* [піп-розстрига] *бути невимушеним, лихословив* ***до діла*** *і без діла* (П. Панч).

3. *рідко.* Насправді, точно. *Що вони* [козаки] *там замишляють? Ніхто навіть* ***до діла*** *й не знав* (А. Головко).

4. *що, зі сл.* п р и в е с т и́, д о в е с т и́. У відповідний стан. *Поралася з тістом довго .. Тихін галушки був собі замісив. Призвела їх* ***до діла*** (А. Головко).

ДІЛИТИ

307. **ДІЛИ́ТИ ХЛІБ-СІЛЬ (хліб і сіль)** *з ким і без додатка.* **1.** Спільно харчуватися з ким-небудь (перев. в умовах матеріальної скрути). *По від'їзді Тасі Раїса умовилася столуватись у старої матушки. Щодня утрьох вони* ***ділили хліб-сіль*** (М. Коцюбинський).

2. Жити спільними інтересами, турботами. *Одного села люди, однаково жили, вкупі* ***хліб-сіль ділили,*** *вкупі робили! .. а тепер одні — вільні, другі — невільні!* (Панас Мирний). **ДІЛИ́ТИ ХЛІБ-СІЛЬ ПОПОЛА́М (по́рівну).** — *Павло Тимофійович! Знову прийшлося зустрітися нам,* ***ділити хліб-сіль пополам*** (І. Гончаренко).

308. **ДІЛИ́ТИ ШКУ́РУ НЕВБИ́ТОГО ВЕДМЕ́ДЯ.** Планувати, заздалегідь розподіляючи те, чого ще немає; розпоряджатися чимсь ще не досягнутим. *От уже невгамовна людська натура,— навкруги колючий дріт.., кулемети.., а вони спорятъся між собою й* ***ділять шкуру невбитого ведмедя*** (Ю. Яновський). **ДІЛИ́ТИ ЗВІ́РА, ЯКО́ГО ЩЕ НЕ ВБИ́ЛИ.** *Довго збиралась Русь — кувала зброю, думала,* ***ділила звіра, якого ще не***

вбили.., нарешті, рушила в похід у Поле, виявилося, що половини князів нема (В. Шевчук).

ДІЛИТИСЯ

309. **ДІЛИ́ТИСЯ ОСТА́ННІМ** (*заст.* **послі́днім) [ШМАТКО́М ХЛІ́БА]** *з ким і без додатка.* Виявляти співчуття, доброту, людяність у ставленні до когось. *Брати завжди жили дружно: в біді **ділилися останнім*** (З усн. мови); — *От добрячий цей Карпо? **Посліднім ділиться** ..— відказав перший усач* (Панас Мирний). **РОЗДІЛИ́ТИСЬ ПОСЛІ́ДНІМ КУСКО́М ХЛІ́БА.** — *Вони* [тесть і теща Нечипора].. *усе старцям подавали, та бідних зодягали, та з неймущим **послідним куском хліба розділялись*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

ДІЛІ

310. **НА ДІ́ЛІ. 1.** Фактично, насправді. *На словах городá* [міста] *бере, а **на ділі** жаби боїться* (Укр.. присл..); *Наче вже й блокаду була готова зняти* [Антанта], *а **на ділі...** Кажуть, он, що знов замишляють похід* (О. Гончар).
2. В роботі, на практиці. *На словах, як на цимбалах, а **на ділі**, як на балалайці* (Укр.. присл..); — *Признатись, на зборах артілі Ніхто мене досі не чув. Я звик ото більше **на ділі...** Та й прізвище в мене — Мовчун* (С. Олійник).

311. **ПРИ ДІ́ЛІ. 1.** *зі сл.* бу́ти. Мати постійне заняття, роботу; бути влаштованим. — *То як, небоже? — повів бровами Павло.— Доки тепло, пастимеш свині.. Й **при ділі** будеш* (В. Шевчук); *У Євдокії Гнатівни і Йосипа Івановича .. три дочки. Хвалити долю, повиростали, дві вже **при ділі**, а третя в школі* (З газети).
2. У роботі, в діяльності. —*Для вас, Степане Кириловичу, буде подвійна користь на передовій: ви побачите наших славних бійців **при ділі** і водночас розпізнаєте ворога* (В. Кучер); // Під час роботи. —*Я, Василю, **при ділі** не п'ю, — одвів чарку Тимофій.— Чарка любить вільну годину* (М. Стельмах).

ДІЛО

312. **ВЕЛИ́КЕ ДІ́ЛО.** Уживається для вираження важливості, значущості чого-небудь. *Прикинув* [Варчук], *що мати в губернії таку руку — **велике діло** й, мало не зітхаючи, промовив: "Прямо і не знаю, чим, Яремо Івановичу, вам віддячити"* (М. Стельмах); // *ірон.* Уживається для вираження чого-небудь не вартого уваги. *А Щука на своє хилила: Ет, вигадки! **Велике діло** — миші* (Л. Глібов).

313. **ГРІ́ШНЕ ДІ́ЛО,** *заст., жарт.* Що-небудь осудливе, не зовсім законне або узвичаєне. *Впіймавшись десь на **грішному ділі**, старшина намагався будь-що перейняти всю вину на себе, вигородити свого командира* (О. Гончар).

314. **ДІ́ЛО ВИ́ГОРІЛО; СПРА́ВА ВИ́ГОРІЛА,** *прост.* Усе успішно завершилося; все буде гаразд, добре. *Я рада Вашим звісткам .. Сподіваюсь, що із "Хліборобом"* [газетою] ***діло вигорить*** (Леся Українка); — *Гаразд, гаразд, Андрійку! А, може, раптом твоє **діло й вигорить**,— сказав Бойчук* (О. Бойченко); [Залеський:] *Дивись ти, яка гонориста. Люблю таких. Але ваша **справа**, добродію Савуляк, тю-тю-тю — **не вигоріла*** (В. Собко).

315. **ДІ́ЛО В ШЛЯ́ПІ,** *фам., рідко.* Усе гаразд, як слід; все йде успішно. *Лисицю з курника Осел до себе кличе: — Ну, як діла на даному етапі? Лисиця каже: — **Діло в шляпі!*** (В. Іванович).

316. **ДІ́ЛО ЙДЕ / ПІДЕ́.** Що-небудь успішно вирішується. *От і перша гілляка. Тепер уже **діло піде** швидше. За хвилину він уже на верхівечку* [дерева] (Ю. Смолич); *В системі виховання він* [Гнат], *звичайно, нічого не тямить, зате переконаний, що без нього там **діло не піде*** (Григорій Тютюнник).

317. **ДІ́ЛО МАЛЕ́НЬКЕ** (*зневажл.* **теля́че)** *чиє.* Що-небудь не стосується когось; хто-небудь не повинен втручатися в якісь справи. — *А твоє **діло маленьке**,— сердито озвався хтось із .. кутка* (Ю. Збанацький); —*А чого мені раділи..,— огризнувся старий Кажан .. — Моє **діло маленьке**, мірошницьке,— підкрути та й сядь* (І. Цюпа); —*Нехай про це, пане підполковнику, думає політичний відділ, а наше **діло** — **теляче*** (М. Стельмах).

318. **ДІ́ЛО НЕ ВТЕКЛО́ РУК** *чиїх.* Хто-небудь причетний до чогось. *Як стали гомоніти по селу про голову й писаря, Грицько .. перший сповістив про це Христю й .. присягався, що те **діло не втекло** Чіпчиних **рук*** (Панас Мирний).

319. **ДІ́ЛО НЕ СТА́НЕ** *за ким—чим.* Затримки не буде. —*Який же в нас батюшка розумний .. Хоч в архиреї висвячуй його.— Прийде час — і висвятять, за цим **діло не стане**,— байдуже говорить господар* (М. Стельмах); — *За реманентом **діло не стане**, тільки вугілля малувато* (Григорій Тютюнник); — *За платою **діло не стане**,— сказав Юрій* (Ф. Бурлака).

320. **ДІ́ЛО НЕХИ́ТРЕ.** Немає нічого складного; дуже легко. — *Оце в них кулемет,— показав пальцем дядя Гриша.— Якби вдалось: Митько ось береться його зіпсувати.— А **діло нехитре**,— вставив партизан.— Непомітно у дуло запхнув щось і готово!* (А. Головко); — *Сама знаю, що борг не легке діло, позичити — **діло нехитре**, хитріше віддавати* (М. Стельмах).

321. **ДІ́ЛО РУК** *чиїх.* Хто-небудь причетний до якої-небудь справи, події і т. ін., винен у чомусь. [Комендант:] *Горожани! Смерть короля Завойовника — **діло** ваших **рук**. Не може бути, щоби в цілому місті нікому не був би відомий*

злочинець (Я. Мамонтов); // Хто-небудь є творцем чогось. *Місто, що розсипалось по долині над морем, не здавалось мені **ділом** людських **рук**, а просто пейзажем* (Леся Українка).

322. **ДІЛО ТРУБА́ (таба́к, ва́кса)** *чис, ірон.* Комусь зовсім погано; у когось дуже погані, зовсім безнадійні справи. *Кукса хоч і п'яний був, але подумав трохи і бачить, що **діло** його **труба*** (В. Кучер); [Хома:] *Ваші бороняться. Тільки **табак діло** їхнє: стрілять нічим!* (Я. Мамонтов); — *Який перший потяг, з тим і їду. — Хм. **Діло вакса**,— кінчив Черв'як* (І. Микитенко). **ДІЛО ТЮТЮНО́М ПА́ХНЕ.** *Він раніше за нас... пронюхав, що його **діло тютюном пахне*** (Д. Прилюк).

323. **ДІ́ЛО ХАЗЯ́ЙСЬКЕ.** Байдуже; роби (робіть), як знаєш (знаєте). — *Прошу вас! З чого ж почнемо? — То вже **діло хазяйське*** (Остап Вишня).

324. **ЗА ЧИМ ДІ́ЛО СТА́ЛО?** У чому причина затримки, що заважає. [Любов:] *Мені власне сі діти подобаються. Я б навіть готова взяти їх до себе.* [Орест:] ***За чим** же **діло стало?*** (Леся Українка); *Неодмінно треба звільнити* [заарештованого]. *І — негайно.— Ну, то **за чим** же **діло стало**,— перший озвався вусатий солдат* (А. Головко).

325. **КА́ЇНОВЕ ДІ́ЛО,** *книжн.* Підступні, лукаві вчинки; зрада, убивство. [Іван:] *Для неї* [батьківщини] *і про рідного сина забудеш, коли цей син звівся нінащо й **каїнове діло** чинить* (Я. Галан).

326. **КУДИ́ ТВОЄ́** (*рідко* **ва́ше) ДІ́ЛО,** *ірон.* Уживається для вираження захоплення чи здивування ким-, чим-небудь. — *Вийшла в тамбур подихати, коли бачу — він на пероні. Не у спецівці.., а в гарному коверкотовому костюмі, в сірій кепці, з чемоданчиком — **куди твоє діло!*** (Ю. Мушкетик); *Купив* [Юхим] *лоша .. І вже так його кохав, так доглядав, що **куди твоє діло*** (Григір Тютюнник); — *Е,— скажете ви, то ж большак* [великий шлях]. *Шлях, **куди ваше діло**. Ви спробуйте попід вербичками, по отій крутій дорозі проїхати. Ото штука!* (О. Ковінька).

327. **МОЄ́ (ва́ше, його́** *і т. ін.*) **ДІ́ЛО СТОРОНА́.** Що-небудь зовсім не стосується когось; хтось не має ніякого відношення до чогось. — *А ти тут при чім? — Як при чім? — енергійно підхопився з ослона Яцуба.— Тут хати палитимуть, а **моє діло сторона?*** (О. Гончар); *Кажан .. цідив крізь зуби:..— Звісно, **ваше діло сторона**, а моє ні!* (М. Хвильовий). **МОЄ́ (на́ше) ДІ́ЛО ЗБО́КУ.** *Посланець здвигав раменами — не знаю, мовляв, **наше діло збоку*** (Г. Хоткевич).

328. **НЕ ДІ́ЛО.** Не варто, не годиться, не слід. ***Не діло** багато говорити* (Укр.. присл..); *Так працювать **не діло**, пошкодиш і собі* (В. Сосюра).

329. **НЕ ТВОГО́ (мого́, його́** *і т. ін.*) **РО́ЗУМУ (ума́, но́са) ДІ́ЛО.** Хто-небудь не повинен втручатися; кого-небудь не стосується щось. *Коли дівчина зрозуміла, що то з торгу продають її молодість, ускочила в хату з плачем.— Тату .. Нікуди я не піду від вас...— А це **не твого розуму діло!*** (М. Стельмах); — *Послано тебе орати, так ори.— Ти розумний вказувати, а попробуй сам. Норми такі попридумували, що доки віл виконає, сам ляже в борозну.— **Не твого розуму діло*** (Григорій Тютюнник); — *Доки вже вони* [багатії] *будуть і драти? — **Не нашого** то **ума діло** .. Сказано — дай, то й віддай* (Панас Мирний); [Семен:] *Ти даремно ображаєш Оксану.* [Андрій:] ***Не твого носа** це **діло*** (З. Мороз); // Хто-небудь не розуміє, не здатний розібратися в чомусь. — *Ет, одчепись! **Не твого розуму діло.** Неблагочестиво для мене голитись та чепуритись,— одказував Соломії Роман* (І. Нечуй-Левицький).

330. **НЕЧИ́СТЕ ДІ́ЛО.** Щось підозріле, пов'язане з порушенням узвичаєних норм, законів і т. ін. — *Він відвів мене в сосни й каже: "Хочеш Троянівку побачити." Я насторожився, думаю: "Тут .. **діло нечисте**"* (Григорій Тютюнник).

331. **ПА́НОМ ДІ́ЛО,** *заст.* Дуже добре, розкішно, безтурботно. *Мірошник **паном діло** жив* (П. Грабовський); — *Їхали собі тисячу кілометрів **паном діло**, аж тут мало не одубіла* (В. Земляк); // Жити дуже добре. — *Господи, які то діти в людей! .. То золото, а не Іван. Він того й батька піддержує добре., та й сам **паном діло*** (А. Тесленко).

332. **ПЕ́РШЕ ДІ́ЛО.** Найкраще. — *Сирок — **перше діло** для мозкової діяльності...— Пивка б для мозкової...* (А. Крижанівський).

333. **СВЯТЕ́ ДІ́ЛО. 1.** Найкраще. — *В вас такі нікчемні кубки, що ні в віщо гаразд і налити. **Святе діло** наші січові коряки* (П. Куліш); [Маруся:] *Хто його вигадав — спати влітку в хаті. **Святе діло** — в садочку, та й під вишеньками* (С. Васильченко); — *Нудьга .. Ненавиджу оці оборони! Копай і копай без кінця **Святе діло** наступ* (О. Гончар).
2. Благородна, добра справа. — *Не турбуйтесь,— сказав він.— Все буде добре.— А я й не турбуюсь .. За **святе діло** й умерти легко...* (О. Гончар).
3. Добре, прекрасно. — *Ось гляньте, які молодці! На Січ їх скоро пошлю!..— **Святе діло*** (О. Довженко).

334. **ТЕ́МНЕ ДІ́ЛО.** Щось незрозуміле, надто заплутане. *То все.., звичайно, **темне діло**, щоб відвести очі. Але про це ж умовились вони* (А. Головко); // Погані вчинки, дії, які викликають осуд. *Здається, саме тоді Кметь і рішив піти на це **темне діло*** (М. Хвильовий).

335. **ЦЕ ДІЛО.** Уживається на знак згоди з чим-небудь, підтвердження чиїх-небудь слів, думок, переконань і т. ін. *— А я женитися не думаю,— відповів Рубін з серйозністю .. — До тридцяти років не оженюся — **І це діло,**— відповів Каленик Романович.— Поспішати нікуди* (І. Сенченко).

336. **ЧÓРНЕ ДІЛО; ЧÓРНА СПРÁВА.** Підступні вчинки, які викликають огиду, осуд. *Коли мадяри хотіли підпалити село, почали партизани по них стріляти .. Мадярські катуни не встигли зробити своє **чорне діло*** (Нар. опов.); *Аж кров мені в обличчя пахнула, як здумав, на яке **чорне діло** мало згоди не дав* (Ю. Мушкетик).

337. **ЯКÉ (що за) ДІЛО** *кому, чиє, грубо.* Кого-небудь це зовсім не стосується. *— Що ж ти й справді знущаєшся над жінкою? — А твоє **яке діло?** — тільки й міг сказати Степан* (Г. Хоткевич); *— Галочко!.. чого ти боса вийшла?..— А тобі **що за діло!*** (Панас Мирний). **КОМÝ ЯКÉ ДІЛО.** *Найдорожче їм* [селянам] *земля, **і кому яке діло,** чи буде на ній ще одна людина* (М. Стельмах).

ДІЛОМ

338. **ГРІШНИМ ДІЛОМ,** *розм.* **1.** Уживається як визнання власної чи чиєїсь провини, допущеної помилки і т. ін. *— Я, коли прочитав копію твого зізнання, **грішним ділом,** гадав, що ти щось думав* (М. Стельмах); *— А я, **грішним ділом,** думав, що ти малий ще, а виходить, що маю сина — активного культурного діяча сільської просвіти* (А. Іщук).
2. Уживається як форма вибачення (вибачайте, перепрошую). *Мій Діденко не витримав, та таки, **грішним ділом,**— як лайнеться* (Ю. Яновський); *— Їжте, пийте, та не подумайте, **грішним ділом,** що таке може тривати щодня* (В. Земляк).

339. **ЗА ДІЛОМ.** При необхідності, коли треба. *Молодиці повбігали в гостинну **за ділом** і без діла і вешталисъ по покоях* (І. Нечуй-Левицький); *— Коли дорогу узнали в поле та в ліс, — то й не вилазили з їх* [них]. ***І за ділом** і без діла* (С. Васильченко).

340. **МІЖ (поміж, проміж) ДІЛОМ.** Принагідно, без спеціальної мети, користуючись нагодою. *Потім так, **проміж ділом,** навіть не підіймаючи голови, спитав* [кочегар] *у бородатого чоловіка..: — Продаси? — Продам* (Д. Бедзик).

341. **ПÉРШИМ ДІЛОМ.** Передусім, насамперед. *Зробивши як слід контракт у нотаря, Згода **першим ділом** пішла до Незгоди* (І. Франко).

ДІМ

342. **КАЗÉННИЙ ДІМ,** *ірон.* В'язниця. *— Ці листівки можуть прискорити вам арешт.— А може, вони якось відтягнуть його? — засміявся Степан Васильович, іще не дуже віpraчи, що йому доведеться потрапити в **казенний дім*** (М. Стельмах).

ДІРА

343. **ЯК ДІРÁ** (*діал.* **дзюрá**) **В (на) МÓСТІ,** *зі сл.* т р é б а, п о т р і б е н *і под.* Уживається для повного заперечення зазначеного слова; зовсім не (потрібен). *Ти так тут* [на весіллі] *треба, **як діра в мості*** (З усн. мови); *То так потрібне, **як дзюра в мості*** (Укр.. присл..).

ДІРКА

344. **ДÍРКА З (від) БÝБЛИКА.** Абсолютно нічого. *— Мовчи, Марино..,— не вгавав Левко.— Що я там маю з того шоферування? **Дірку з бублика*** (В. Кучер); *— Ця справа не варта **дірки з бублика*** (М. Зарудний); *Начальству — ордени, а споживачеві — **дірка від бублика*** (З газети).

345. **ДÍРКА НА ДÍРЦІ.** Дуже порваний, пошматований (про одяг). *Кривоніс натяг на чуприну яломок без верха, підбитий вітром, в котрому була **дірка на дірці*** (І. Нечуй-Левицький).

ДІРОК

346. **ДО ДІРÓК,** *зі сл.* з а ч и т у в а т и. До зовсім пошарпаного, затертого вигляду. *— Знаєш,— даси кому газетку — зачитують **до дірок.** Незручно, коли газета неохайна* (Остап Вишня).

ДІСТАВАТИ

347. **ДІСТАВÁТИ / ДІСТÁТИ ЗÓРІ (зірки́) [З НÉБА].** Робити щось незвичайне, надприродне, нездійсненне. *Секретар райкому не надлюдина, не той, хто **зірки з неба дістає,** але він повинен .. бути найпершим серед перших* (Ю. Збанацький). **ДІСТАВÁТИ / ДІСТÁТИ МІСЯЦЬ З НÉБА.** *"**Дістати місяць з неба**" — цей вислів був синонімом абсолютно нездійсненного бажання* (З журналу).

348. **ДІСТАВÁТИ (добувáти, видирáти** *і т. ін.***) / ДІСТÁТИ (добýти, вúдерти** *і т ін.***) З-ПІД ЗЕМЛÍ.** Робити що-небудь неймовірне; досягати чогось майже неможливого; здійснювати що-небудь будь-якими засобами. *— А хто для тебе всякий матеріал **з-під землі добував:** книжки, газети, журнали?* (С. Добровольський); *Вже як товариш попросить об чім, то він* [Кармель], *здається, **з-під землі дістане,** а не одмовиться* (Марко Вовчок); [Кирило:] *Хіба такий* [як Храпко] *не одкопає* [діла]? *— Ого! **З-під землі видере,**— бідовий* (Панас Мирний). **ПІД ЗЕМЛÉЮ ВИ́РВЕ.** *— Заруба дістане* [мотор]. *То такий, що **під землею вирве*** (В. Кучер).

ДІСТАВАТИСЯ

349. **ДІСТАВÁТИСЯ / ДІСТÁТИСЯ В РÝКИ** *чиї, кому.* Переходити під чию-небудь владу;

ставати чиєюсь власністю. *1648 р. Високий Замок* ***дістався в українські руки.*** *Через те ціле місто* [Львів] *було на ласці Хмельницького і зложило йому викуп* (І. Крип'якевич).

ДІСТАЛОСЯ

350. **ДІСТА́ЛОСЯ ПЕ́РЦЮ З КВА́СОМ** *кому.* Хто-небудь зазнав багато горя, страждань, перебував у скрутному становищі. — *Я, Юхим Петрович Басов, на германській був війні. Ну, і звісно,* ***перцю з квасом*** *Там* ***дісталося*** *мені...* (В. Бичко).

ДІСТАНЕТЬСЯ

351. **ДІСТА́НЕТЬСЯ НА ГОРІ́ХИ (на кисли́чки, на бу́блики)** *кому і без додатка.* Хто-небудь буде покараний за якусь провину. — *Іди сюди, волоцюго..! З тебе все лихо встає. Іди й ти* [Василю] *за нами. І тобі* ***дістанеться на горіхи,*** *— сказав він* (Панас Мирний); *Він, замість олії, підлив гасу — переплутав пляшки.* ***Дісталося на горіхи*** (В. Минко); — *Це вірно,— підтримав інший селянин.— Бува Костур повернеться, то* ***дістанеться*** *нам* ***на кислички*** (Л. Юхвід); *Я й мамі не казав за гадюку, бо знав, що мені б* ***досталось*** [дісталось] ***би на бублики*** (І. Нечуй-Левицький).

ДІСТАНЕШ

352. **СНІ́ГУ ЗИМО́Ю (посере́д зими́, взи́мку) НЕ ДІСТА́НЕШ** *у кого.* Хто-небудь дуже скупий. — *Не йди до Мотрі позичати хліба, бо ноги рогачем поперебиваю! В неї* ***снігу зимою не дістанеш*** (І. Нечуй-Левицький); — *Це б попросити* [Шуряка], *щоб дав* [коня] *поїздити, але хіба дасть? У нього* ***снігу посеред зими не дістанеш*** (Є. Гуцало).

ДІСТАТИ

353. **ДІСТА́ТИ / ДІСТАВА́ТИ НАГІ́НКИ** *від кого і без додатка.* Бути вилаяним, гостро покритикованим ким-небудь за щось. *Чесно трудиться Порфир.., не дає лінуватись і своєму підручному.., і найменша спроба ухилитись від чесної праці не минається йому без того, щоб він не* ***дістав нагінки*** *від комишанця* (О. Гончар).

354. **ДІСТА́ТИ / ДІСТАВА́ТИ ПО ЗУБА́Х** *від кого і без додатка, грубо.* Зазнати невдачі, поразки у боротьбі, у бою тощо. *Повторити наступ вони* [фашисти] *наважились аж через півтора місяця і знову, як відомо,* ***дістали по зубах*** (З газети).

355. **ДІСТА́ТИ / ДІСТАВА́ТИ ПРОЧУХА́НА** *від кого і без додатка.* Бути битим, покараним за якусь провину. ***Діставши прочухана*** *від Гриценка, він крикнув йому: "Обшарпанець ти.."* (І. Сенченко); *Отут і* ***дістає*** *він* [школяр] *такого* ***прочухана,*** *що весь у смугах додому іде* (Ю. Мушкетик).

356. **ДІСТА́ТИ / ДІСТАВА́ТИ СТУСАНА́ (штурхана́, тумака́** *і т. ін.***)** *від кого і без додатка, грубо.* Бути побитим. *Ніхто не сміється. Тільки малий Лука чмихнув і враз замовк,* ***діставши стусана*** *від матері* (І. Багмут); *Мені наступили на ногу, і я на когось крикнув, але в ту ж мить* ***дістав тумака*** *під ребра* (О. Сизоненко).

357. **ДІСТА́ТИ (оде́ржати) / ДІСТАВА́ТИ (оде́ржувати) О́БЛИЗНЯ** *від кого і без додатка.* Зазнати невдачі у тому, на що розраховував, сподівався, чого домагався. — *Я боюсь* ***дістати облизня,*** *я хворобливо боюсь показатись смішним перед жінкою, яку люблю* (В. Гжицький); ***Діставши облизня,*** *фашист тікає, як не перерветься, намагається притиснутись до землі і загубитись на тлі зелених дерев* (Ю. Яновський).

358. **ДІСТА́ТИ (оде́ржати) / ДІСТАВА́ТИ (оде́ржувати) ОДКОША́ (відкоша́)** *від кого і без додатка.* **1.** Зазнати невдачі у сватанні, жениханні, залицянні. *Його мати була ще молода, й .. Семен підсипався до неї,* ***дістав одкоша*** *й от тепер мстився й на матері, й на синові* (Г. Хоткевич); *Маленька тендітна руса красуня* [Марія Башкирцева] *у центрі увагиналощених кавалерів, що з них уже не один* ***одержав від неї одкоша*** (З журналу); *Таміла не подобалася Іванові .. Подобалася чи ні, а напідпитку таки не раз чіплявся до неї. Й завжди* ***діставав одкоша*** (Л. Дмитерко).
2. Зазнати невдачі у якій-небудь справі. — *Наскільки ми* [грецькі василіки] *розуміємо, княгиня Ольга,* ***діставши одкоша*** *в Константинополі, мріє і хоче нав'язати Болгарії те, що вона хотіла б нав'язати Візантії...* (С. Скляренко); ***Діставши одкоша*** *від племінниці, Сердюки спробували були видурити капітал у найменшого з заробітчан — у Данька Яреська* (О. Гончар); *Бібліотека Оксфордського університету ніколи не видавала книг додому. Відомо, що навіть слуга короля Карла І* ***одержав відкоша*** (З журналу).

359. **ДІСТА́ТИ (покуштува́ти) [ПЕЧЕ́НОГО] ГАРБУЗА́** *від кого і без додатка, жарт.* Одержати відмову під час сватання, женихання, залицяння. *Орися при першій же розмові нагадала йому Настю з Пісок.—* ***Дістав гарбуза*** *від дочки хазяйської, то тепер уже й біднячкою не гребуєш!* (А. Головко); *Не один з магнатів і князів .. залицявся* [до княжної], *.. і кожному довелось ..* ***покоштувать*** [покуштувати] ***гарбуза*** (О. Стороженко). **СХОПИ́ТИ ГАРБУЗА́.** [Назар Петрович:] *Так що тобі, хлопче, мабуть доведеться* ***схопити гарбуза.*** [Сергій:] *Хай так. Я хочу почути це від неї самої* (Л. Дмитерко).

360. **ДІСТА́ТИ РУКО́Ю.** Дуже близько. — *А небо яке там, ех, Наталонько! Синіє зовсім ніби над тобою — стань на стремена і* ***рукою***

дістанеш! (О. Гончар). **МÓЖНА РУКÓЮ ДІСТÁТИ.** *До нашої резиденції вже* ***можна*** *було* ***рукою дістати.*** *Вона десь тут, поряд* (З газети).

361. **[ДО] НÓСА [Й] КОЦЮБÓЮ (кочергóю) НЕ ДІСТÁТИ** *перев. чийого.* Хто-небудь надмірно чваниться, пишається. *Коли "майстер гумору" з естради видасть перлину.., він взагалі на коні і* ***до його носа коцюбою не дістанеш*** (З журналу). **НОСÓЧКА Й КОЦЮБÓЮ НЕ ДІСТÁТИ.** *Вона .. чванькувата —* ***носочка й коцюбою не дістати*** (Марко Вовчок).

ДІТИ

362. **АДÁМОВІ ДІ́ТИ,** *книжн.* Люди. *Схаменіться: Усі на сім світі — І царята і старчата —* ***Адамові діти*** (Т. Шевченко).

363. **БІ́СОВІ (врáжі, сýчі** *і т. ін.***) ДІ́ТИ,** *лайл.* Уживається як лайливий або добродушнолайливий вислів на чиюсь адресу. *Позад себе він чує приглушений регіт — з нього ж,* ***бісові діти,*** *насміхаються* (М. Стельмах); — *По їх січовому розуму, ніщо на світі не стоїть* [не варте] *ні радості, ні печалі. Філософи,* ***вражі діти!*** (П. Куліш). **БІ́СОВА ДИТИ́НА.** — *Заснеш ти сьогодні чи ні,* ***бісова дитино?*** *— накричала на неї* [дівчинку] *Олена* (Григорій Тютюнник).

364. **ДІ́ТИ ОБСІ́ЛИ** *кого і без додатка.* Хто-небудь має велику сім'ю, багато дітей. *Оженишся — тебе* ***обсядуть діти*** (П. Колесник). **ДІТВОРÁ ОБСІ́ЛА.** *Як* ***дітвора обсіла,*** *то перше про неї треба клопотатися* (Панас Мирний).

ДМЕ

365. **АЖ НÓСОМ БÁНЬКИ ДМЕ,** *зі сл.* дурни́й. Дуже, надто. *Дурне,* ***аж носом баньки дме*** (Укр.. присл..).

ДМУХАТИ

366. **ДМУ́ХАТИ (дýти) ПРÓТИ ВІ́ТРУ.** Робити яку-небудь безнадійну справу, не сподіваючись на успішне її завершення. [Дід з ціпком:] *А ти кинь цигарку, кажу! (Та й замірився на Копистку ціпком).* [Копистка (*не зворухнувся*):] .. *Не* ***дмухайте,*** *діду,* ***проти вітру*** (М. Куліш).

367. **І НА ХОЛÓДНЕ ДМУ́ХАТИ (дýти)** *перев. зі словоспол.* таки́й, що. Бути занадто обережним. — *Мій чоловік .. такий вже був обережний, що й* ***на холодне дмухав*** (Переклад С. Масляка).

ДМУХНИ

368. **ДМУХНИ́ І РОЗСИ́ПЛЕТЬСЯ (похи́литься, полети́ть** *і т. ін.***)** *на кого і без додатка.* Уживається для підкреслення надмірної фізичної слабості, виснаженості кого-небудь. [Тарас:] .. *Худенька* [Леся], *кволенька...* ***Дмухни — і похилиться*** (Л. Смілянський). **ДМУХНУ́ТИ І РОЗСИ́ПЛЕТЬСЯ.** [Павло:] *А ти* [тестю] *вже так перезрів,* ***дмухнути*** *на тебе,* ***і розсиплешся*** (О. Корнійчук). **ДМУХНИ́ І ПОЛЕТИ́ТЬ ЗА ВІ́ТРОМ.** *Яцубі просто душа болить дивитись, яка його донька худа,—* ***дмухни — й полетить за вітром*** (О. Гончар).

ДНА

369. **ДО ДНА. 1.** Повністю, зовсім. *Попівни налітали на ті крамниці, як горобці на рясну вишню; попадя усе* ***до дна*** *перевертала, усім перебирала* (Марко Вовчок); *Треба було аж подій 1848 року, щоб* ***до дна*** *сколихнути і його* [Калиновича] *тихе, самотнє життя* (І. Франко); // Вичерпно, до кінця. *У повітрі грають ворони. Значить — от уже й весна... Скільки це разів говорене, А не сказане* ***до дна*** (М. Рильський).
2. До глибини (про почуття). *Є жінка, що її ми звемо: Паша... Такою книжкою озвалася вона, що чесні всі серця зворушує* ***до дна*** (М. Рильський). **ДО ДНА ДУШІ́.** — *Кожда* [кожна] *найдрібніша звістка про вас, усяка дрібниця бентежила мене* ***до дна душі*** (І. Франко).

370. **З ДНА ДУШІ́ МОЄ́Ї (сéрця могó).** З найглибших почуттів, що приховані від стороннього ока. [Нартал:] *Щодня вони* [патриції] *презирством викликали* ***зо дна душі моєї*** *знову звіра і знову я ставав номадом диким* (Леся Українка).

371. **ЩОБ (бодáй) НІ ДНА НІ ПÓКРИ́ШКИ** *кому, лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-небудь, обурення, досади з приводу чогось. — *Ти вихорської породи не показуй. Жмикрути нещасні. Усе вам мало,* ***щоб вам ні дна ні покришки*** (Григорій Тютюнник); [Параска:] *І коли їх* [дідів] *домовина візьме,* ***щоб вам ні дна ні покришки*** (О. Корнійчук); — *Ну й щастя вхопила,* ***щоб тобі ні дна ні покришки*** (М. Зарудний).

ДНІ[1]

372. **НА ДНІ ДУШІ́ (сéрця)** *перев. чиєї (чийого).* У глибині почуттів. *Десь* ***на дні душі*** *ворухнувся і влігся тягар лихої несправедливості* (М. Стельмах); *Десь* ***на дні*** *мого* ***серця*** *заплела дивну казку любов* (П. Тичина). **НА СÁМЕ ДНО ДУШІ́.** *Що ти ловив голодними очима й ховав* ***на саме дно душі?*** (А. Головко).

ДНІ[2]

373. **ВО ДНІ ÓНИ,** *заст., ірон.* Колись, дуже давно. *Старенька сестро Аполлона, Якби ви часом хоч на час Придибали-таки до нас Та, як бувало* ***во дні они,*** *возвисили б свій Божий глас До оди пишно-чепурної* (Т. Шевченко); [Ярослав:] *Вже знялася бранная тривога, І мушу знов трудити хвору ногу І брати меч, як* ***в они*** *бурнії* ***дні*** (І. Кочерга). **ВО ВРÉМЯ ÓНО.** *Колись-то ще,* ***во время оно,*** *Помпілій Нума, римський цар, Тихень*

кий, кроткий государ, Втомившись пишучи закони, Пішов любенько погулять (Т. Шевченко).

374. **ДНІ І (та) НО́ЧІ.** Безперервно, постійно, безупинно, весь час. *І знає, як **дні і ночі** Бомби граніт кришили* (М. Нагнибіда); *Матерів сувора доля: серце ниє **дні і ночі*** (О. Гуреїв); *Працюєм **дні та ночі**, Страшне трикляття, скільки в нас є мочі, Тчемо, тчемо!* (П. Грабовський). **ДНЯ́МИ І НОЧА́МИ.** *Висока, худа, .. вона **днями й ночами** гасала по селу, рознюхуючи новини* (М. Чабанівський).

375. **ДНІ ПОЛІ́ЧЕНІ** (лі́чені) *чиї.* Кому-небудь залишилося дуже мало жити. *Кожному збоку видно було, що пані конає, що **дні її полічені*** (Л. Яновська). **ДНІ ПОРАХО́ВАНО.** *Родіон Костецький добре розумів свою хворобу і краще, ніж хто інший, знав, що **дні** його **пораховано*** (Л. Первомайський).

376. **МЕДО́ВІ ДНІ** *чиї, жарт.* Щасливий час, найкраща пора у чиємусь житті. *Хлопці саме переживали свої **медові три дні**, три дні розгульної волі, що їх діставали від "хазяїна" кожного разу після того, як приводили важливого "язика"* (О. Гончар).

377. **ЧО́РНІ ДНІ.** Дуже важкий час, сповнений неприємних клопотів, страждань, нужди і т. ін. ***Чорні дні** переживав плацдарм. Кожен з бійців знав, що небезпека подвоїлась* (О. Гончар); *Для Терентія Павловича настали **чорні дні**. По цілій добі лежав він непритомний* (В. Москалець). **ЧО́РНИЙ ДЕ́НЬ.** *Не сама я ходила, Водив мене **чорний день** .. Завдав мені три жури* (Укр.. пісні).

ДНО

378. **ЗОЛОТЕ́ ДНО.** Невичерпне джерело прибутків або дуже багате на що-небудь місце. *Середня Азія — **золоте дно** для торгівлі. Недурно англійці так тягнуться сюди* (З. Тулуб); *Торфово-болотні землі справедливо в народі називають... **золотим дном*** (З журналу); *Берегам річки нададуть плавного заокруглення. Для аматорів-рибалок це буде справжнє **золоте дно*** (З газети).

379. **ПОДВІ́ЙНЕ ДНО** *у кого.* Хто-небудь приховує справжні думки, почуття, наміри і т. ін.; нещирий, лицемірний. *Хитрий чумак, мастак на всякі вчинки, життя його — **подвійне дно*** (М. Стельмах).

ДНЮВАТИ

380. **ДНЮВА́ТИ І НОЧУВА́ТИ** *у кого, де.* Постійно, весь час перебувати де-небудь; дуже часто бувати десь, у когось. *Село ще спало, як у вікно сільради, де тепер **днював і ночував** Опришко — його хата розвалилася ще восени,— постукали* (Р. Іваничук); *Льоня **днював і ночував** у невеличкій, заваленій брухтом комірчині на подвір'ї Залізних* (В. Козаченко).

ДНЯ

381. **ДО [СА́МОГО] СУ́ДНОГО ДНЯ.** До кінця світу, довіку. *Тяжко, тяжко, що на гробі **До судного дня** не прийде ніхто в жалобі* (Пісні та романси); *Чоловік вирядився.., а тут заліз в такі гноїща, прийдеться ними **до судного дня** смердіти* (С. Ковалів); *Щоб ти сміявся й не переставав **до самого судного дня!** — стає на поріг Василина і вся аж пашить гнівом* (М. Стельмах).

382. **З ДНЯ НА ДЕНЬ. 1.** Весь час, постійно. *Чого було питати, коли **з дня на день** чув, як люди підносять його ім'я* (Ю. Бедзик); ***Зо дня на день** ростуть твої будови, Людської праці й розуму дива* (М. Рильський).
2. Скоро, найближчим часом. ***З дня на день** ждали в село землемірів* (А. Головко); *Охорона табору чекала **з дня на день** вагонів, щоб вивезти невільників далі на захід* (О. Гончар).

383. **НІ ДНЯ НІ НО́ЧІ** *кому, у кого.* Хто-небудь дуже завантажений роботою, не має вільного часу. *А працює було* [матуся]! *І мішка підіймає, і це, й те. І **ні дня їй, ні ночі*** (А. Тесленко); *—Де ж це мати бариться? — Їй завсігди* [завжди] *так — **ні дня ні ночі,**— старує Шурко.— Мабуть, і сьогодні прийде пізно* (Ю. Мушкетик).

384. **СЕ́РЕД БІ́ЛОГО ДНЯ** (білої днини). **1.** Відкрито, неприховано, не соромлячись. *Там, де раніше функції посередника між виробником і споживачем виконувало одне державне управління, зараз діють безліч всіляких фірм, бірж, які нічого не додають, окрім накручування цін, грабують людей **серед білого дня*** (З газети); *— Фе, бабцю! Встидали би-сте ся* [соромилися б] *таке **серед білої днини** говорити* (Г. Хоткевич).
2. Відкритий, неприхований. *— Не лише в панів відберуть землю, але й в тих, хто має більше восьми десятин. Це ж грабіж, розбій **серед білої днини*** (М. Стельмах).

ДОБА

385. **ЗОЛОТА́ ДОБА́.** Найплодотворніший період, який сприяє успішному розвиткові чого-небудь або благотворно впливає на когось. *Тими годинами він міг найкраще зосереджуватись, його думки були й плодющі. То була **золота доба*** (В. Підмогильний).

ДОБ'ЄШ

386. **[І (ще й)] ДО́ВБНЕЮ** (полі́ном) **НЕ ДОБ'Є́Ш** *кого, ірон.* Хто-небудь має міцне здоров'я; живучий. *— Вас ще, тату, **довбнею не доб'єш**, а ви про Божу дорогу торочите* (М. Стельмах); [Іван Степанович:] *Пропадаю. Се моя* [смерть] *за мною прийшла!* [Захарченко:] *Та не бреши, тебе ще й **поліном не доб'єш***

(М. Кропивницький). **ЧОРТ ДО́ВБНЕЮ НЕ ДОБ'Є.** — *Такого діда й* ***чорт довбнею не доб'є,*** *— і Данилко сам дивується — отаким він прадіда ніколи не бачив* (Ю. Яновський).

ДОБИВАТИ

387. **ДОБИВА́ТИ / ДОБИ́ТИ ДО КОПИЛА́** *що.* До краю занедбувати що-небудь. — *При Осташкові кінці з кінцями не зводили, а при Гаркуші останній лад загинув.* ***До копила добиває*** *колгосп* (Ю. Мушкетик).

ДОБИРАТИ

388. **ДОБИРА́ТИ / ДОБРА́ТИ ДІ́ЛА (ла́ду́).** Розбиратися в чомусь. *В хаті справили такий крик, що трудно було* ***добрати діла,*** *хто що говорив і до чого* (Грицько Григоренко); — *Так от .. тут я щось одразу не розібрала і тепер не* ***доберу ладу!*** *— одповіла Люба* (Олена Пчілка); // Розв'язувати щось, знаходити відповідь на якесь завдання. — *Оце тобі, Антоне, книжка, — сказав Василь Семенович, подаючи йому задачника. — Тут усяка тобі задача — немов загадка: поморочиш голову, поки* ***ладу добереш*** (С. Васильченко).

389. **ДОБИРА́ТИ (дохо́дити) / ДОБРА́ТИ (дійти́) СМАКУ́. 1.** *в чому і без додатка.* Відчувати задоволення від їжі, питва. *Він хоч і хильнув удвоє більше за двох, але тільки зараз оце починав* ***смаку добирати*** (Я. Баш); *Проценко мовчав, ковтаючи чай .. Він ніяк не* ***доходив смаку*** (Панас Мирний). **ДОБИРА́ТИСЯ СМАКУ́.** *В роті в його від випивки мов потерпло — німіло, він уже не* ***добирався*** *ніякого* ***смаку*** *ні в чому* (Панас Мирний).
2. *в чому.* Поступово захоплюватися чим-небудь; виявляти інтерес, любов до чогось. *Любов Прохорівна* ***добрала смаку*** *в науковій праці свого Женічки* (Іван Ле).

ДОБИРАТИСЯ

390. **ДОБИРА́ТИСЯ / ДОБРА́ТИСЯ ДО [САМИ́Х] ПЕЧІНО́К (до живо́го).** Завдавати прикрощів, дуже дошкуляти. *Нас проймав нестямний жаль І* ***добиравсь аж до живого*** (Панас Мирний); *То Січкар падкий на такі штуки, а він* [Варчук] *і без них обійшовся б, коли б не чіпали його, не* ***добиралися до печінок*** (М. Стельмах); — *Куди, руда? — кричить Грицько на овечку, що одрізнилась від отари .. вхопити свіжої травиці та хоч крапельку проквасити душу од тієї страшенної пилюги, що* ***до самих печінок добиралася,*** *давила* (Панас Мирний); *Потім слова швидшають, грубішають .. і знову добрішають, щоб згодом ..* ***добратись до печінок*** (М. Стельмах).

391. **ДОБИРА́ТИСЯ / ДОБРА́ТИСЯ ДО СЕ́РЦЯ (до душі́). 1.** *чим і без додатка.* Глибоко вражати, хвилювати, зворушувати, бентежити. *Вона* [Христя] *чула, як той прикрий погляд пронизував її наскрізь,* ***добирався до серця*** (Панас Мирний). **ДОБИРА́ТИСЯ / ДОБРА́ТИСЯ ДО САМО́ГО СЕ́РЦЯ.** *Байда говорив з ним, мов старший брат, заглядав у вічі,* ***добирався*** *своїми теплими словами* ***до самого серця*** (Д. Бедзик).
2. Добрим ставленням, увагою заслуговувати чиєсь довір'я, викликати на відвертість. *Бачура відчув:* ***до душі*** *цієї людини* ***добратися*** *можна* (М. Чабанівський).
3. Лестощами, догоджаннями, вихвалянням і т. ін. добиватися від когось доброго ставлення, уваги; підлещуватися. — *Образи образами, а церква церквою — лисицею* ***добирався до*** *жіночого* ***серця*** [управитель]. — *Який тепер у нас батюшка розумний* (М. Стельмах); *Отак пританцьовуючи і посміхаючись, проголошуючи тости і випиваючи без тостів, Лигун* ***добрався до серця*** *дівчини* (М. Чабанівський).

ДОБИТИСЯ

392. **НЕ ДОБИ́ТИСЯ СЛО́ВА** *від кого.* Не можна, не вдається викликати на розмову кого-небудь, отримати відповідь від кого-небудь. [Ганна:] *Ти ходиш сама, блукаєш, як сирітка,* ***не доб'єшся*** *від тебе* ***слова...*** *Скажи-бо, що з тобою?* (М. Кропивницький).

ДОБРА

393. **НЕ З ДОБРА́.** Через важкі умови, несприятливі життєві обставини. — *Оце було, коли* ***не з добра,*** *а з лихої години заведеш пісню, то зараз і репетує: — .. Геть з оселі!* (Ганна Барвінок); *Бурлаки трохи помовчали, а Микола промовив: — ..* ***Не з добра*** *стали бурлакувать* (І. Нечуй-Левицький); *Оповіда мені твій помарнілий вид Про те, як* ***не з добра*** *ти занедбала стид* (В. Самійленко).

ДОБРАТИ

394. **ДОБРА́ТИ [ДО] РО́ЗУМУ (глу́зду, то́лку, ума́** *і т. ін.***)** *у чому і без додатка.* Додуматися до чого-небудь, зробити певний висновок. *Певні були* [селяни], *що ті* [коноводи] *не втечуть.., але не могли* ***добрати розуму,*** *як їх узяти* (Б. Грінченко); *Він і зараз ніяк* ***до розуму не добере*** *— хто б таки його листа міг віднайти?* (А. Головко); — *Не* ***доберу я толку*** *в твоїх речах,— каже Петро* (П. Куліш); // Незрозуміло. *А воно й місто зараз —* ***до ума не добереш:*** *завод же стоїть і тютюнові фабрики — бастують робітники* (А. Головко).

ДОБУВАТИ

395. **ДОБУВА́ТИ / ДОБУ́ТИ [СВОЇ́М] ГОРБО́М** *що.* Наживати що-небудь тяжкою працею. — *Так то ж які землі? — перебив мене Пи-*

щимуха.— Рангові, а не ті, що кожен ***своїм горбом добував!*** (Панас Мирний).

396. **ДОБУВА́ТИ (здобува́ти) / ДОБУ́ТИ (здобу́ти) КРО́В'Ю [ТА КІСТКА́МИ]** *що.* **1.** Досягати чого-небудь, докладаючи великих зусиль, ціною великих жертв. *Потомки козачі копалися в сирій землі, понівечені.., якісь каліки, а не люди, без пам'яті про бувальщину дідів своїх, котрі* ***добували кров'ю*** *.. славу та волю* (Панас Мирний); *— Хто ж її* [землю] *їм наділяв, як вони своєю* ***кров'ю та кістками її добували?*** *— злюче увернув Пищимуха* (Панас Мирний).
2. Завоювати у боротьбі. *— Що діди та батьки* ***кров'ю здобули,*** *те нерушиме* (М. Коцюбинський). **ЗДОБУ́ТИЙ КРО́В'Ю.** *— Ви думаєте, що буде ще колись війна? — запитала, хмурячись, Ясногорська.— Я цього не хотів би... Але наш досвід,* ***здобутий кров'ю,*** *варто зберегти* (О. Гончар).

397. **ДОБУВА́ТИ (здобува́ти) / ДОБУ́ТИ (здобу́ти) [СОБІ́] ЛА́ВРІВ (ла́management).** Досягати успіхів, слави, визнання. *—Я буду давати концерти на фортепіані ..* ***Добудемо собі лаврів*** (І. Нечуй-Левицький); *При недавніх виборах .. він ..* ***здобув собі нові лаври*** (І. Франко).

398. **ДОБУВА́ТИ ХЛІБ [СВІ́Й].** Заробляти собі на прожиття важкою працею. *—Я все думаю, що хліб майбутнього — не пшениця, а горіх. Коли людство це зрозуміє, кінчиться прокляття Адама — "в поті лиця* ***добувати хліб свій****"* (О. Довженко).

ДОВБНЯ

399. **ДО́ВБНЯ НЕОТЕ́САНА,** *зневажл., грубо.* Уживається для вираження незадоволення чиїми-небудь діями, вчинками. *Почув* [Захар], *як Харитон Павлович .. гримнув, стримуючи голос і гнів: — Та замовкни ти,* ***довбне неотесана!*** (Іван Ле).

ДОВЕДИ

400. **НЕ ДОВЕДИ́ (не приведи́) ГО́СПОДИ (Бо́же, Бог, Госпо́дь).** Уживається для вираження небажання чогось, застереження від чогось або жалю з приводу чого-небудь. *"Що за історія? — думаю.— Невже вбив? Та стріляв же, здається, по дровах .. А як,* ***не доведи Господи,*** *вбив?" — аж у серці похолонуло* (Г. Хоткевич); *—* ***Не доведи Боже,*** *коли б усі були такі, як отой Грицько: поїли б, здається, одне одного* (Панас Мирний); *— Як оце вип'є* [чоловік], *то й* ***не приведи Господи...*** *Хоч тікай на край світа* (М. Коцюбинський).

ДОВІДКИ

401. **НА ДО́ВІДКИ.** Щоб дізнатися про кого-, що-небудь. *Прийшла* [Тетяна] *до Андрія Марковича по книжки: десь, певне, прочула, що прибув новий учитель,— прийшла* ***на довідки*** (С. Васильченко).

ДОВІДНИК

402. **ХОДЯ́ЧИЙ ДОВІ́ДНИК.** Той, хто має різнобічні знання і може завжди відповісти на будь-яке питання. *У нього була дивовижна пам'ять. Дільничний обліковець називав його "****ходячим довідником****" і не раз звертався до Сої, коли треба було уточнити якусь цифру чи день якоїсь події* (Д. Ткач).

ДОВОДИТИ

403. **ДОВО́ДИТИ / ДОВЕСТИ́ ДО ГРІХА́** *кого і без додатка.* Бути причиною чиїх-небудь несхвальних вчинків; провокувати кого-небудь на погані вчинки. *— Люблю бісове коріння* [жінок], *хоч воно й* ***до гріха доводить..,*** *— бормотав Пищимуха* (Панас Мирний); *— Йдіть собі, панове-молодці. І ти йди,— тихо й спокійно сказав Бульба козакові з вийнятою шаблею — Іди, не* ***доводь мене до гріха*** (О. Довженко); [Роман:] *Чи така вже невгамовна, дика натура чоловіка, що не властен він боротися з жагою, котра раптом .. обхопе* [обхопить] ***його і доведе до гріха!..*** (М. Кропивницький).

404. **ДОВО́ДИТИ / ДОВЕСТИ́ ДО КРА́ЙНОЩІВ (до кра́йності)** *кого.* Викликати в кого-небудь стан надмірного збудження, напруження. *Кордеєвич зблід і вхопився за меч .. Противники, які* ***довели його до крайності,*** *позникали в товпі* [натовпі] (Юліан Опільський).

405. **ДОВО́ДИТИ / ДОВЕСТИ́ ДО КРА́Ю (до кінця́)** *що.* Завершувати яку-небудь справу. *— За що не візьметься* [Лошаков], *то вже* ***доведе його до краю*** (Панас Мирний); *Коли .. я захворів, я нестерпно страждав від думки, що, може, мені не вдасться вже* ***довести*** *свою роботу* ***до кінця*** (О. Довженко). **ДОВО́ДИТИ КРА́Ю.** *Старий каже: "Тепер, щоб ви знали, Треба* ***краю доводити****"* (Т. Шевченко). **ДОВЕСТИ́ КІНЕ́ЦЬ.** *Куди його* [Кармеля] *послати, то найде дорогу, за що візьметься, усьому* ***кінець доведе*** (Марко Вовчок).

406. **ДОВО́ДИТИ / ДОВЕСТИ́ ДО ЛА́ДУ** *що і без додатка* **1.** Справлятися з чим-небудь, виконувати, робити щось на належному рівні. *— Ой, помру, Давиде, а ти перебирайся на мій ґрунт,* ***доводь його до ладу*** (М. Стельмах); *— Бачте,— казав .. Василь Іванович ..— смієтеся .. А я знаю, що ні один із вас не* ***доведе до ладу*** *задачу* (С. Васильченко); *— Посіяти* [кукурудзи] *треба стільки, скільки вони* [колгоспники] ***зможуть довести до ладу*** (Ю. Мушкетик).
2. Завершувати що-небудь. *— Ото, моє серце, гарну невісточку матиму, коли дасть Господь милосердний* ***довести діло до ладу,*** *— заговорила*

Кайдашиха (І. Нечуй-Левицький); *Вона* [Мотря] *обіцяла побалакати з Явдохою, але не скоріш як у неділю, бо тепер .. заходилась коло мазання — треба ж* ***довести*** *його* ***до ладу*** (М. Коцюбинський).

407. **ДОВО́ДИТИ / ДОВЕСТИ́ ДО ЛІТ** *кого.* Виховувати, ростити кого-небудь до повноліття (про дітей). *Дядина .. мене, сироту,* ***до літ довела*** (Ганна Барвінок).

408. **ДОВО́ДИТИ / ДОВЕСТИ́ ДО ПУТТЯ́. 1.** *що.* Здійснювати якусь роботу на належному рівні до її повного завершення. *Кидався* [управитель] *робити двадцять справ і хоч не все* ***доводив до путтям****, проте створював враження страшенної занятості* (С. Добровольський); *Тато приносить йоржів та окунів, чистить сам на тертушці, а мати* ***доводить*** *усе* ***до путтям*** (Є. Гуцало); *Дід Харко роздав більшу частину пасіки по колгоспних дворищах, кожного вулика сам* ***довів до путтям*** (Ю. Яновський).
2. *кого.* Ростити, виховуючи кого-небудь; допомагати комусь досягти певного становища в суспільстві. *Зоставшись удовою, вона* [Зінька] *сама хазяйнувала не згірше свого чоловіка,* ***довела до путтям*** *дітей, вже оженила старших .. синів.., поставила кожному нову хату* (І. Нечуй-Левицький); *Добрий був з діда різьбяр. Своє вміння він потроху передавав улюбленцеві Борису Ганущакові, якого виховав та* ***до путтям довів*** (Л. Дмитерко).

409. **ДОВО́ДИТИ / ДОВЕСТИ́ ДО РО́ЗУМУ (до ума́, до глу́зду). 1.** *кого і без додатка.* Виховувати, ростити (про дітей). — *Щоб вам* [Галі і Чіпці], *мої рідні, щасливо вік звікувати та своїх діток* ***до розуму довести!*** (Панас Мирний); *Тепла хвиля підмиває серце матері, як вода калину, щасливою сльозою очі криються: усіх же вигодувала та виняньчила, та й* ***до розуму довела*** (Григорій Тютюнник); *Не той батько, що зродив, а той, що* ***до ума довів*** (Укр.. присл..); *Няньчить її й доглядає* [ненька].., *Обчісує й одягає, До* ***глузду доводить*** (П. Гулак-Артемовський).
2. *що.* Здійснювати, успішно виконувати що-небудь, справлятися з чимсь. — *Багацько таких, що на готовеньке зазіхають, та мало таких, що* ***до ума*** *що-небудь* ***доводять*** (Л. Яновська); — *Позичити* [насіння] *не штука,— відповів голова,— та дивіться, щоб* ***до ума довели*** (М. Рудь).
3. *кого.* Наставляти, повчати кого-небудь. *Параска ще довго корила хатніх,* ***до ума доводила*** *невістку* (К. Гордієнко).

410. **ДОВО́ДИТИ / ДОВЕСТИ́ ДО РУ́ЧКИ. 1.** *що.* Занедбувати, занехаювати що-небудь. *Тваринництво в господарстві* ***довели до ручки*** (З усн. мови).
2. *кого.* Викликати в кого-небудь стан надмірного збудження, напруження, незадоволення і т. ін. — *Знають же добре, кляті, що по-їхньому ніколи не вийде, що буде так, як загальні збори постановили, .. а от ..* ***доводять*** *бригадира* ***до ручки*** (В. Кучер).

411. **НЕ ДОВО́ДИТИ / НЕ ДОВЕСТИ́ ДО ДОБРА́** *кого і без додатка.* **1.** Бути, ставати причиною чиїх-небудь невдач, неприємностей. *Баловство* [пустощі] *ніколи* ***до добра не доводить*** (Укр.. присл..); [Хуса:] *Сабіно! Гей, не будь така лукава!* ***Не доведе*** *тебе се* ***до добра*** (Леся Українка); *Супрун повчає: — Пропадеш, хлопче, як потягнешся за совістю свого тата.* ***Не доведе*** *він тебе* ***до добра.*** *Маму, маму свою слухай* (М. Стельмах).
2. Не впорядковувати щось, не завершувати чого-небудь. **НЕ ДОВЕ́ДЕНИЙ ДО ДОБРА́.** *Колгосп .. у великім боргу перед колгоспниками. Що вродило, і те* ***до добра не доведене*** (М. Рудь).

ДОВОЛОКТИ

412. **ЛЕ́ДВЕ (наси́лу) ДОВОЛОКТИ́ НО́ГИ.** Важко, з великими труднощами та зусиллями добратися куди-небудь. *А із Криму чоловік* ***ледве ноги доволік*** (Т. Шевченко).

ДОГОРИ

413. **ДОГОРИ́ ДРИ́ҐОМ (нога́ми).** У перевернутому, перекинутому вигляді. *Хтось через плече зазирнув йому* [Мишкові] *в книжку і знову — в регіт. — В його й книжка* ***догори дриґом*** (С. Васильченко); *Раптом один самольот* [літак] .. *скрутився на крило і приземлився* ***догори дриґом*** (Ю. Яновський).

ДОДАВАТИ

414. **ДОДАВА́ТИ / ДОДА́ТИ ДУ́ХУ** *кому.* Підтримувати настрій кому-небудь, надавати бадьорості. *Радість в келихах шумує, Плин іскристий виграє, Канібалів лють гамує, Кволим* ***духу додає*** (Переклад М. Лукаша).

415. **ДОДАВА́ТИ / ДОДА́ТИ ЖА́РУ (па́лу)** *кому, чому.* Посилювати враження від чого-небудь, розпалювати якісь почуття. *Не раз йому* [Ґаві] *лучались і страти в його ґешефтах, але ті страти* ***додавали палу*** *його голові* (І. Франко); *А тут іще хтось із молодих і* ***додав*** *дядькові Іванові* ***жару.*** *— Е, що ж це ви, дядьку Іване, сьогодні здали!* (А. Головко).

416. **ДОДАВА́ТИ / ДОДА́ТИ КУТІ́ МЕ́ДУ.** Підсилювати якесь враження, навмисно підбурювати кого-небудь. — *А здирливий* [о. Артемій], *а запопадний, крий Боже! І до княгині підскочить, і до пана підплигне! —* ***додавав*** *писар* ***куті меду*** (І. Нечуй-Левицький).

417. **ДОДАВА́ТИ / ДОДА́ТИ РУК** *до чого.* Сприяти чому-небудь, допомагати у чомусь. *Писар помаленьку та потихеньку викопав під*

*о. Артемія цілу яму. Але й сам необережний о. Артемій самохіть **додав рук**, щоб розширити під собою ту яму* (І. Нечуй-Левицький).

418. **ДОДАВА́ТИ / ДОДА́ТИ СО́ЛІ (пе́рцю).** Робити дотепнішим, гострішим, дошкульнішим, уїдливішим (про висловлювання). *Треба їх* [байки] *не тільки гарazденько вигладити, а деякі зовсім переробити, розмову в їх розширити, **солі та перцю додати*** (Панас Мирний). **ДОДАВА́ТИ ТАКО́ГО ПЕ́РЦЮ.** *Молодички аж з реготу падають, а самі то одна, то друга **додадуть такого перцю**, що замалим гори не регочуть* (Г. Хоткевич).

ДОДЕРЖУВАТИ

419. **ДОДЕ́РЖУВАТИ (дотри́мувати) / ДОДЕ́РЖАТИ (дотри́мати) [СВОГО́] СЛО́ВА.** Виконувати свої обіцянки, зобов'язання. *Курс теоретичної фізики він* [Максим] *здав на "відмінно", хоч Федір **додержав свого слова** і ганяв Максима, як говорили студенти, по спіралі* (Н. Рибак); — *Я **свого слова дотримав**. Наші хористи ждуть вас, Іване Івановичу* (Ю. Збанацький).

ДОЖЕНЕШ

420. **[І] КОНЕ́М НЕ ДОЖЕНЕ́Ш. 1.** *зі сл.* т і к а́ т и, б і́ г т и *і т. ін.* Дуже швидко. *Біжать літа **й конем не доженеш*** (Легенди..). **КОНЕ́М НЕ ДОГНА́ТИ.** *Тікає* [фашист] — ***конем не догнати*** (О. Гончар).

2. *кого.* Хто-небудь дуже швидкий, прудкий, швидко бігає. *Сина держать коло неї* [вдови], *щоб не влизнув, бо знало все село, що його **й конем не доженеш*** (П. Куліш); *Він* [Балабуха] *почував, що й Горацій кудись утік, Аристотеля **й конем не доженеш*** (І. Нечуй-Левицький).

ДОЖИВАТИ

421. **ДОЖИВА́ТИ / ДОЖИ́ТИ [СВОГО́] ВІ́КУ.** Бути в похилому віці, закінчувати життєвий шлях. — ***Доживаєш*** [Андрію] ***віку?** А де твої молоді літа, де твоя сила, покажи свою працю* (М. Коцюбинський); — *Смола кипить .. Старі корабельні майстри, що вже **доживають свого віку**, могли іноді побачити майбутнє корабля в тих смоляних бульках і хвилях* (Ю. Яновський); *Степан матрац розпотрошив і грубку в старій хатині, де теща **віку доживала**, по цеглині розібрав* (В. Дрозд); *Минув рік. Просить Тимоша стара мати: — Сину мій, сину! Одружись, мій голубе! .. Втіш мене старую, нехай я **свого віку доживу** в радості* (Марко Вовчок). **ДОЖИВА́ТИ / ДОЖИ́ТИ ВІК.** *Вона глуха, столітня й тихо **доживає вік*** (М. Хвильовий); — *До живого обшмульгали шию всякі хомути,— він* [Мефодій Кулик] *вдарив себе по шиї! — На волі хочу **вік дожити!*** (О. Гончар).

ДОЗА

422. **КОНЯ́ЧА ДО́ЗА,** *жарт.* Велика порція (перев. про ліки). *В ті часи* [у XVI ст.] *аж до XVIII ст. ліки прописувались справді **в конячих дозах** — у 20–60 разів більших, ніж тепер* (З журналу).

ДОЇХАТИ

423. **ДОЇ́ХАТИ КІНЦЯ́,** *діал.* **1.** *кому.* Завдати великих неприємностей кому-небудь, ставити в безвихідне становище кого-небудь. *А вже ж я тобі **доїду кінця!*** (Укр.. присл..); — *Вже ми тобі потому живо **кінця доїдемо**. Зазнаєш розкошів у сина і невістки* (І. Франко); // Призводити до смерті, покінчити з ким-небудь. *Каже Біда: — Лиш помалу! Доберу я причандалу: Тут доносів, там винця, Та й **доїду їм кінця*** (І. Франко).

2. *чому.* Поривати, покінчувати з чим-небудь; закінчувати щось. *Він* [Петро] *не находив пари замолоду, аж по стільки* [стількох] *роках на неї* [Анну] *наважився, а вона з розуму сходила, доки **доїхала кінця** своїй дівочій долі* (О. Кобилянська).

ДОКАЗАТИ

424. **ДОКАЗА́ТИ СВОГО́.** Зробити по-своєму, добитися здійснення своєї мети. *Брюховецький **доказав таки свого**, хоч після й прийняв слушну кару од гетьмана Дорошенка* (П. Куліш); *Якось глянула* [Хима] *в чисту воду та й не пізнала самої себе..: "Чи се я? Де ж моя краса дівоча поділася?.. Нехай гине, аби я **свого доказала**"* (Марко Вовчок); *І вона* [Христя] *рішилася, як тільки Марина **докаже свого**, розказати про дівку і вдівця* (Панас Мирний).

ДОКИДАТИ

425. **ДОКИДА́ТИ / ДОКИ́НУТИ ХМИ́ЗУ В ЖАР.** Підсилювати, навмисно розпалювати які-небудь почуття, настрої і т. ін. *Вислухавши розповідь Лукії Овдіївни,* [Марія Африканівна] ***теж докинула хмизу в жар:** — Взагалі у Леоніда Максимовича якісь дивовижні погляди на виховання* (Ю. Збанацький).

ДОКИНУТИ

426. **ПА́ЛИЦЕЮ (ша́пкою) ДОКИ́НУТИ** *до чого.* Дуже близько. *Шашло спочатку сидів спокійно, гадаючи, що Павлентій хоче висадити його якнайближче до села, одначе, коли до перекату лишилося вже **палицею докинути..**, став навколішки і закричав: — .. Верни до берега!* (Григір Тютюнник).

ДОКЛАДАТИ

427. **ДОКЛАДА́ТИ / ДОКЛА́СТИ ДУШІ́ (се́рця)** *до чого і без додатка.* Ставитися до чого-небудь з особливою увагою, любов'ю, старанністю; робити щось щиро, самовіддано. — *Цікаво, а*

якби дикий мак тут посіяти? — запитує Порфир.— Він би прийнявся?..— Все прийметься, аби тільки з любов'ю,— весело каже інструктор.— Женьшень і той виросте, якщо ***душі докладеш*** (О. Гончар); *Такі гарні рушники на стінах у баби Ївги. До кожного вона* ***серця*** *свого* ***доклала*** (З усн. мови).

428. **ДОКЛАДÁТИ / ДОКЛÁСТИ [СВОЇХ] РУК** *до чого.* **1.** Старатися серйозно, багато працювати над чим-небудь. *".. Як звернеться* [повернеться] *додому* [панич], *та подивиться, що так всюди чисто та гарно, хай догадається: хто то до того* ***своїх рук докладав!*** *" — подумала вона* [Христя] (Панас Мирний); *Як сама не* ***докладеш*** *до всього* ***рук,*** *то нічого й не буде* (І. Нечуй-Левицький); *Коли б вона, Катерина, мала свій родючий ґрунт, то шанувала б його і пестила. Вона б* ***доклала*** *до нього* ***своїх*** *роботящих* ***рук*** (С. Чорнобривець); // Брати участь у якій-небудь роботі, у створенні чогось. *Не було в селі жодної людини, яка б не* ***доклала своїх рук*** *до тієї* [електричної] *станції* (В. Кучер). **ДОКЛÁСТИ РУ́КИ.** *Він* [Грицько] .. *і в революцію не спав на печі, і в громадянську воював .. Та до всього* ***руки доклав*** (Є. Гуцало). **2.** Займатися чим-небудь. [Руфін:] .. *Іди, руйнуй, що хочеш і як хочеш. Та не змушуй мене до того* ***докладати рук*** *— се понад силу, я того не можу...* (Леся Українка); *Дома взимку .. не було до чого й* ***рук докласти,*** *оце .. перша справжня робота* (А. Головко); *Роками тисячі людей у місті не знали, куди* ***руки докласти*** (І. Сенченко); // Втручатися в що-небудь. *Навіть до набору робочої сили доводилось* ***докладати рук*** *тим першим уже кадровим інженерам, серед яких був і Клименко* (Іван Ле).

429. **ДОКЛАДÁТИ / ДОКЛÁСТИ СВОЇХ СЛІВ.** Втручатися в розмову, висловлюватися з приводу чого-небудь. *— А ви, стара, таки і* ***своїх слів докладіть,*** *як часом Лукина носа вгору задере* (І. Нечуй-Левицький).

ДОКЛАСТИ

430. **ДОКЛÁСТИ ВÓЗА** *кому, ірон.* Вибити, побити кого-небудь. [Михайло:] *Якби я свою* [дружину] *підстеріг в чім, тут би їй і* ***доклав воза*** (І. Котляревський).

ДОКОПУВАТИСЯ

431. **ДОКÓПУВАТИСЯ / ДОКОПÁТИСЯ ДО КÓРЕНЯ (до корíння).** Глибоко, вдумливо аналізуючи що-небудь, з'ясовувати його суть. *Він ніколи не буде ні письменником, ні інженером, бо не здатний серйозно вчитись і* ***докопуватися до коріння*** (О. Донченко).

ДОЛОНІ

432. **ЯК (мов, немóв** *і т. ін.*) **НА ДОЛÓНІ.** **1.** *перев. зі сл.* в и́ д н о. Дуже добре, чітко, виразно. *Вони мене не бачать, а мені їх обох видно* ***як на долоні*** (І. Нечуй-Левицький); *Із куреня видно було долину* ***як на долоні*** (Панас Мирний); // Виднітися дуже добре. *Звідси, з високої кручі Дніпра, добре видно широку стрічку могутньої ріки .. і промислова Дарниця* ***немов на долоні*** (З газети). **2.** Зрозумілий, виразний, чіткий. *Життя Маріїне* ***як на долоні*** *стояло перед нею* [Христею], *гірке та непривітне, зламане панськими вчинками* (Панас Мирний); *— Ану, викладай, Артеме, що там уже вимудрував? — Яке там мудрування! Картина* ***як на долоні*** (А. Головко); *Манжос зараз був перед Павлом* ***як на долоні;*** *бачив його хижу натуру до найдрібнішої шпаринки в душі* (Є. Гуцало); // Незаперечний. *На це переконання мав Славко видні докази* ***як на долоні*** (Л. Мартович). **3.** Абсолютно ясно, чітко, зрозуміло. *Пам'ятаю все* ***як на долоні*** (Нар. опов.); *Семен почне розказувати.., що робиться на світі .., так усю правду й викладає, так усе й показує* ***як на долоні*** (М. Коцюбинський); *Ясно* ***як на долоні,*** *що Юрко не винен* (Л. Мартович); *Навіть Тимощак, котрий завжди кепкував з доморощених стратегів, раптом загорівся пристрастю пророкування. — Тут же все* ***як на долоні!*** *.. Ось побачиш, знімемось ще цієї ночі* (Григорій Тютюнник). **4.** *перев. зі сл* б у́ т и, л е ж á т и *і т. ін.* На видному місці або так, щоб можна було бачити. *Палаючий Будапешт був перед ним* ***як на долоні*** (О. Гончар); *Місто* [Париж], *оповите легким бузковим світанком, лежить* ***мов на долоні*** (З газети). **5.** Щиро, відверто, нічого не приховуючи. [Олеся:] *Я тобі всі* ***як на долоні*** *виложу свої думки* (М. Кропивницький); *Він не стримався і* ***як на долоні*** *поклав усього себе передо мною ..— йому ні з ким було поділитися своїми думками і своїм життям* (Л. Первомайський); // Якому нічого таїти, приховувати; відвертий, щирий. *— А що мені приховувати? — привітно посміхнулася .. Калерія.— Я перед тобою* ***як на долоні*** (В. Собко).

ДОЛОНЮ

433. **ЯК ВЛÁСНУ (своíю) ДОЛÓНЮ,** *зі сл.* з н á т и. Дуже добре. *Ліс свій він* [Марусяк] *знав,* ***як власну долоню*** (Г. Хоткевич).

ДОЛОНЯ

434. **ЯК ДОЛÓНЯ,** *зі сл.* г ó л и й. Зовсім, абсолютно без нічого. *Степ, битий осінніми вітрами, лежав голий* ***як долоня*** (З усн. мови).

ДОЛЯ

435. **ДО́ЛЯ ВИ́ПАЛА** *кому.* Кому-небудь судилося щось. — *Та коли б він* [лікар] *був багатий та вельможий, я б і гадки не мала! Давно б уже була б за ним! Та коли ж таке базталання моє! Така* ***доля мені випала*** (Марко Вовчок); — *З домовини слізьми нікого не піднімеш,— тихо мовить Семен Новак .— Така вже Дем'янові* ***випала доля*** (І. Цюпа).

436. **ДО́ЛЯ (фортýна) ПОСЛУЖИ́ЛА (послýжить)** *кому і без додатка.* Пощастило, поталанило в житті кому-небудь. — *Я в свого пана вже третій рік добуваю, останній. Як* ***послужить доля,*** *то сього року буде велика добич* (Марко Вовчок); — ***Не послужила фортуна*** *горопасі. Тільки стялись на шаблях, зараз так і положив його вражий кармазин* (П. Куліш).

437. **ДО́ЛЯ (фортýна) УСМІХА́ЄТЬСЯ (посміха́ється) / УСМІХНУ́ЛАСЯ (посміхнýлася)** *кому.* Кому-небудь таланить, щастить в житті. *А оце був поїхав на заробітки в Одесу, і там йому* ***посміхнулася доля*** (М. Стельмах); ***Фортуна*** *таки раз* ***усміхнулася*** *йому* (І. Франко).

438. **ЛИХА́ (гіркá, щербáта** *і т. ін.***) ДО́ЛЯ 1.** *чия.* Хто-небудь нещасливий, безталанний. — *А давно ж вони* [Лящі] *померли, бабусю? — Давненько, моє серце ..— Се, мабуть, чи не до них* [до Лящів] *ішла? — До їх, бабусю, та* ***лиха моя доля*** (Марко Вовчок). **ЛИХА́Я ДО́ЛЕНЬКА.** *Над Іквою було село, У тім селі на безталання та на погибель виріс я.* ***Лихая доленька*** *моя!* (Т. Шевченко). **2.** Горе, нещастя. — *Рідний брат мій в Америці, Марко. Ще до визволення Галичини пішов світ за очі.* ***Лиха доля*** *погнала* (І. Цюпа); *Тогді* [тоді] *найбільш нам допікає, коли* ***зла доля*** *однімає, Що в нас всього миліше єсть* (І. Котляревський).

ДОМА

439. **ЯК (мов, нáче** *і т. ін.***) [У CÉБЕ] ДО́МА. 1.** *зі сл.* ж и т и, п о в о́ д и т и с я, п о ч у в а́ т и с е б é *і т. ін.* Добре, безтурботно, безпечно. *Зажила вона* [Христя] *в Перепелихи* ***як у себе дома*** (Панас Мирний); // Впевнено. *Не сподобалося Рубінові те, що біля горна він* [Лукійченко] *поводився* ***як дома,*** *все знав і вмів, а Рубін ще нічого не знав і нічого не вмів* (І. Сенченко); *Горбань хазяйновито* ***наче в себе дома*** *подався до хлівця.., а невдовзі з'явився, перегнувшись під вагою стовпця* (Є. Гуцало). **2.** *зі сл.* б у́ т и. Почувати себе невимушено, вільно, нескуто. *Сапіга підходив до кожного, діловито потискуючи руки.— Роздягайся,— сказав Льоня ..—* ***Будь як дома*** (О. Гончар); — *Та чого ж ви стоїте? Сідайте в коло, дорогі наші браття, і* ***будьте як дома*** (Григорій Тютюнник). **3.** Безцеремонно, нахабно. *Небезпеки були близько, під боком. Про них щоразу нагадували стрекотання ворожих гідропланів, що ходили по небу над Хорлами* ***як дома*** (О. Гончар).

ДОМОВИНИ

440. **ДО [СА́МОЇ] ДОМОВИ́НИ.** До кінця життя, до смерті. *Все буде, як було: довіку буде убогий на чужім марнувати свою силу,* ***до домовини*** *не зазнає Маланка кращої долі* (М. Коцюбинський); *Побрались: І тихо, весело прийшли, Душею-серцем неповинні, Аж* ***до самої домовини*** (Т. Шевченко). **ДО ТРУНИ́.** *Поробляй, поробляй, поробляй!* ***До труни*** *не спочити сіромі* (П. Грабовський).

ДОМОВИНІ

441. **ЯК У ДОМОВИ́НІ.** Тихо, сумно; безлюдно. *А в Чигирині* ***як у домовині,*** *Сумно-сумно. Людей не чуть* (Т. Шевченко).

ДОНЕЧКА

442. **МА́МИНА ДО́НЕЧКА (дóця).** Зніжена, примхлива, розпещена дівчина. *Ксеня не була* ***маминою донечкою,*** *вона мала й свої погляди і досить певний і своєрідний характер* (С. Голованівський).

ДОНОСИТИ

443. **ДОНО́СИТИ / ДОНЕСТИ́ У ВУ́ХА (до вух). 1.** *кому, кого, чийого, чиїх.* Повідомляти когось про що-небудь (перев. таємно — з метою обмови і т. ін.). — *Але ж я панові* ***у вуха*** *про все* ***доносить*** *не люблю* (І. Манжура); *Кожне слово Гаріфуліна повинен він, Юлдаш,* ***доносити*** *баєві* ***у вуха*** (О. Донченко); *Коли став Микола завідувачем кафедри, то всі дрібниці,— що треба і не треба —* ***доносили до його вух*** (З журналу). **2.** *чиїх.* Робити чутним, доступним для слухового сприймання що-небудь. *Мікрофони збирали всі привітання й* ***доносили*** *їх* ***до вух*** *Травиці* (Ю. Яновський).

ДОНОСИТИСЯ

444. **ДОНО́СИТИСЯ (долітáти) / ДОНЕСТИ́СЯ (долетíти) ДО ВУ́ХА (до вух)** *чийого, чиїх, кого.* **1.** Ставати чутним, доступним для слухового сприймання. *Хвиля дзвінких голосів* ***доноситься до її вуха*** (Панас Мирний); *Останнє слово команди* ***донеслося до вух*** *Ярини ніби в тумані* (В. Собко); *Раптом* ***до вуха долітає*** *давно жданий поклик трембіти* (М. Коцюбинський). **2.** Ставати відомим кому-небудь. ***Донеслося до його вуха,*** *що Марину сватати приходили* (З усн. мови).

ДОПІКАТИ

445. **ДОПІКА́ТИ (дошкуля́ти, дійма́ти** *і т. ін.***) / ДОПЕКТИ́ (дошкýлити, дійня́ти** *і т. ін.***) ДО ЖИВИ́Х ПЕЧІНО́К (до живóго, до [живóго] сéрця** *і т. ін.***)** *кого і без додатка.* Дуже зачіпати, боляче вражати кого-небудь, торкаючись чогось

найболючішого. *За візком уїдливі Копитькові діти бігли,* ***допікали до живого серця*** (Я. Качура); ***Допік,*** *дозолив* ***до живих печінок*** (Укр.. присл..); *От тільки покійна свекруха було не раз* ***допече до живого,*** *та й то: я було змовчу* (Леся Українка); [Параска:] *Хочу сердитися й буду!.. Бо ви мене* ***до живих печінок дошкулили!..*** (Б. Грінченко); — *Слова Ступакової* ***дійняли*** *Сиволапа* ***до живого*** (Д. Ткач); — ***Доїли*** *ж ви мене* ***до живих печінок!*** ..— *сварилась* [Мася] (А. Свидницький); *Тут Демчиху, мабуть,* ***допекло до серця,*** *бо аж засичала* (Марко Вовчок).

ДОРОГА

446. **ДОРÓГА, ВКРИ́ТА** (**устéлена**) **ТÉРНАМИ** *чия і без додатка.* Великі труднощі, злигодні, страждання в чиємусь житті. *Перед ним лежить* ***дорога. Вкрита тернами,*** *убога, Повна крем'яка, курна, І далека, і страшна* (Я. Щоголів).

447. **ДОРÓГА** (**стéжка**) **ТÉРНОМ** (**ожи́ною, кропивóю** *і т. ін.*) **ПОРОСЛÁ** (**зарослá**) *до чого, куди.* Неможливо повернутися, добратися куди-небудь, досягти чогось бажаного. *Була я щаслива, але* ***терном поросла моя дорога*** *до того щастя* (І. Нечуй-Левицький); *Клену щоденнеє життя, Та тільки в храм святий і* ***стежка кропивою*** *Вся* ***поросла:*** *немає вороття!* (Дніпрова Чайка). **ДОРÓГА ТÉРНОМ ТА ОЖИ́НОЮ ЗАРОСЛÁ.** — *Здається мені, що до моєї матінки й* ***дорога терном та колючою ожиною заросла,*** — *сказала Мелашка* (І. Нечуй-Левицький).

448. **ПРЯМÁ ДОРÓГА** (**стéжка**). Правильна, несхибна лінія у житті, діяльності. — ***Прямих доріг,*** *пане сотнику, нема. Вони тільки в тумані молодості* (М. Стельмах); *Той правий, хто йде* ***прямою стежкою,*** *а не збоку* (Панас Мирний). **ПРЯМÁ МАГІСТРÁЛЬ.** *Він і в останню передсмертну хвилину дякуватиме долі за те, що вона не водила його манівцями, а поставила .. на* ***пряму магістраль*** (О. Гончар).

449. **ТУДИ́ Й ДОРÓГА,** *зневажл.* **1.** *кому.* Уживається для вираження згоди, схвалення того, що хтось заслуговує свою долю і нічого шкодувати за ним. *Принц... розповів, як старий цар загинув.—* ***Туди йому й дорога!*** — *погодилися судді* (Три золоті сл.); *Коли було побачить* [Тихон], *що чоловік .. йде в шинок.., то і скаже: —* ***Туди ледачому і дорога!*** (Г. Квітка-Основ'яненко); — *А Хлопешка — ти чув? — зник, кажуть, уночі. В олешківські плавні, мабуть, до Гаркуші подався.—* ***Туди йому й дорога*** (О. Гончар).
2. *чому.* Так тому й бути, не варто про це журитися, шкодувати. — *Не в хаті діло,— глибокодумно зауважував Свербивус.— А в чому ж? — дивувався Коритний.— В тому, що її спалили.—* ***Туди їй і дорога,*** *— жартував Коритний,— нема чого шкодувати* (М. Ю. Тарновський).

450. **УТОРÓВАНА** (**утéрта, утóптана, би́та** *і т. ін.*) **ДОРÓГА** (**стéжка**); **УТОРÓВАНИЙ** (**утéртий, утóптаний, би́тий** *і т. ін.*) **ШЛЯХ.** Легкий, звичний, випробуваний спосіб життя. *Він любив сина, але надто сильно привик* [звик] *ходити* ***утертою стежкою,*** *жити в старім традиційнім ладі і світогляді, щоб зрозуміти подуви нового часу* (І. Франко); *Хіба шлях цього великого майстра* [Олександра Довженка] *був рівний, як* ***бита дорога..?*** *Звичайно, ні. Та* ***битої дороги*** *Довженко й не шукав* (М. Рильський); *Не йди* ***утоптаним шляхом,*** *Віддай життя на вищі цілі* (П. Грабовський). **ПРОТОРÓВАНА ДОРÓГА.** *У нас тепер чимало появилось архівних дослідачів, та на лихо праця їх або безсистемна, або йде по* ***проторованій уже дорозі*** (І. Драч).

ДОРОГИ

451. **ДОРÓГИ РОЗХÓДЯТЬСЯ / РОЗІЙШЛИ́СЯ** *чиї.* Хто-небудь припиняє взаємостосунки з кимось через життєві обставини, розбіжність поглядів, інтересів і т. ін. *Може, .. назавжди* ***розійдуться*** *їхні* [Тані й Богдана] ***дороги*** *і ніколи вже не буде їхнього солодкого вимріяного щастя* (О. Гончар).

452. **ДОРÓГИ СХÓДЯТЬСЯ** (**схрéщуються**) / **ЗІЙШЛИ́СЯ** (**схрести́лися**) *кого, чиї.* Хто-небудь зустрічається з кимсь у житті, має спільні інтереси, вступає в певні стосунки. *Кобзар Білорусії — Янка Купала читав "Заповіт" нашого Тараса у своєму перекладі. І тут* ***сходились дороги*** *щирих народних поетів* (Т. Масенко); — *Ми ще стрінемось, пане сотнику! .. Ще* ***зійдуться*** *наші* ***дороги*** (М. Стельмах); *В цім місті вишневім колись* ***Дороги*** *наші* ***схрестились*** (І. Вирган). **ДОРІ́ЖКИ СХРЕСТИ́ЛИСЬ.** — *Аж ось де* ***схрестились*** *наші* ***доріжки.*** *Тільки ти не вмирай. Дай мені помучити тебе...* (Григорій Тютюнник).

453. **З ШИРÓКОЇ ДОРÓГИ,** *зі сл.* б а н д и́ т, р о з б і́ й н и к *і под.* Запеклий, невиправний (про злочинця). — *Бандит він* ***із широкої дороги!*** — *А коли бандит, чого зв'язалась?* (Є. Гуцало).

ДОРОЗІ

454. **НА БÓЖІЙ** (**остáнній**) **ДОРÓЗІ.** У передсмертному стані. *Аж здивувавсь* [панотець], *що така здорова дівка, у три дні, як занедужала, а вже й* ***на Божій дорозі*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Робила й не спала* [Катря], *поки аж .. сон її обняв коло колиски. Прокинеться,— до дитини, а дитинка вже* ***на Божій дорозі*** (Марко Вовчок).

455. **НА СЛИЗЬКІ́Й ДОРÓЗІ.** За ризикованих, небезпечних, незаконних обставин. *Допорався* [Чіпка в коморі] *як знав; вирнув — та й*

*наткнувся на сторожа... Чи пан, чи пропав?.. **На слизькій дорозі** більше **пропадає** під такий час* (Панас Мирний).

456. **ПО ДОРО́ЗІ** *кому, з ким.* **1.** Хто-небудь поділяє чиїсь погляди, переконання, прагнення і т. ін. — *Тепер вся наша Чаплинка,— пояснює старий Килигей синові,— вважай, що мобілізована... — Проти кого? — Проти біляків, і проти француза, і проти грека...— Тоді нам з вами **по дорозі*** (О. Гончар); *Про себе він давно вирішив, що з Дмитром йому не **по дорозі*** (М. Ю. Тарновський). **2.** У тому самому напрямку, туди ж. *І просить він* [Кармель] *дівчину: — Сідай, дівчино, на мій віз, я підвезу тебе до Ланів, мені **по дорозі*** (Марко Вовчок); *Разом вийшли на вулицю. Виявилось, що їм **по дорозі*** (А. Головко).

457. **ПРИ БИ́ТІЙ ДОРО́ЗІ.** На людному місці, на місці великого руху, скупчення людей. *Пішла селом, Плаче Катерина .. Як тополя стала в полі **При битій дорозі;** Як роса та до схід сонця, Покапали сльози* (Т. Шевченко); — *Він* [Денис] *подав Тимкові мозолясту руку і .. пішов вайлуватою ходою .. Ні туги, ні суму не було в його очах, немовби він розпрощався не з односельчанами, а з випадковими супутниками **при битій дорозі*** (Григорій Тютюнник).

ДОСАДА

458. **ДОСА́ДА БЕРЕ́ (хапа́є) / ВЗЯЛА́ (вхопи́ла)** *кого і без додатка.* Хто-небудь відчуває душевний біль, переймається почуттям невдоволення, образи і т. ін. ***Досада брала** Гната, що він не похопиться бистрим словом, як Петро* (М. Коцюбинський); — *Кричиш! — образився Шумило.— І без тебе **досада бере** за вбогий технікум* (О. Довженко); — *Я думала, що у вас ще й на третій* [рік в наймах] *зостануся. — Та й я б то, Варко, — одказує* [господиня], *не від того, та що ж? У тебе мале .. І така мене **досада** за серце **вхопила!*** (Панас Мирний). **ДОСА́ДА ГРИЗЕ́.** *А стара пані .. прислухається, що вони там між собою говорять.., та вже така її **досада гризе,** що вони вкупочці* (Марко Вовчок). **ЗАПЕКЛА́ ДОСА́ДА.** *День отемнів мені, узяв жаль, **запекла досада:** — Поїхала! — лист писаний учора* (С. Васильченко).

459. **ДОСА́ДА НАХО́ДИТЬ / НАЙШЛА́** *на кого.* Хто-небудь починає відчувати невдоволення, роздратованість, образу і т. ін. — *Звісно, як **досада найде** на господаря, то на кому ж її зірвати, як тільки на своїх близьких* (Панас Мирний).

ДОСЯГНУТИ

460. **ДОСЯГНУ́ТИ (досягти́) О́КОМ.** Побачити. *Небо синє, чисте — ні плямочки .. Не продивитись його глибини, не **досягнути оком** до краю!* (Панас Мирний).

ДОТОРКАТИСЯ

461. **ЗЕМЛІ́ (доро́ги) НЕ ДОТОРКА́ТИСЯ (не дото́ркуватися). 1.** *зі сл.* б і г т и, т і к а́ т и *і под.* Дуже легко, швидко. *Вітер жене, шумить, вона біжить, не оглядаючись і **не доторкаючись землі*** (Н. Кобринська).
2. *зі сл.* х о д и́ т и, і т и́ *і под.* З почуттям власної гідності; гордо, пишаючись. *Діла йшли дуже добре. Леон Гаммершляг ходив, **землі не дотикаючи** з гордості і радості* (І. Франко); *Буйна радість хвиля за хвилею стала огортати його* [Грицька] *.. Йшов він і здавалося йому, що **дороги** він **не доторкається*** (С. Васильченко).

462. **[І] ПА́ЛЬЦЕМ (пу́чкою) НЕ ДОТОРКА́ТИСЯ / НЕ ДОТОРКНУ́ТИСЯ** *до кого і без додатка.* Не зачіпати, не кривдити кого-небудь. *Який би сердитий не був* [батько], *ніколи **і пальцем не доторкувався** до Василька* (Григорій Тютюнник); — *Таке диво,— говорить сусіда.., забачать* [розбійники] *— ти вбогий, бідний чоловік, так іди собі цілий, як був — **і пучкою не доторкнуться*** (Марко Вовчок).

ДОТЯТИ

463. **ДОТЯ́ТИ [ГО́СТРИМ] ЯЗИКО́М** *кому.* Сказати, відповісти гостро, дошкульно будь-кому. *Жарту або якогось іншого радого та щирого слова не чув від неї* [Лесихи] *ніхто. Кожному, аби хто, вміла **дотяти острим*** [гострим] ***язиком*** (І. Франко).

ДОХОДИТИ

464. **ДОХО́ДИТИ / ДІЙТИ́ ДО ВУХ (до ву́ха)** *чиїх (чийого), кого.* Ставати відомим кому-небудь. *Данило хоче докладно знати, що діється в Галичі. **Дійшло до** його **вух,** що бояри знов гострять супроти нього зуби* (А. Хижняк); — *Як скажу, що служба мені не до вподоби, то це часом може **дійти до вуха** начальника* (І. Нечуй-Левицький).

465. **ДОХО́ДИТИ / ДІЙТИ́ ДО ЖИВО́ГО (до [сами́х (живи́х)] печіно́к)** *кому і без додатка.* Дуже діймати кого-небудь чимсь; дошкуляти комусь. ***До живого** нікому не **доходило:** чужа болячка не болить, чужа потилиця не свербить — тільки бідній матері допекло* (А. Свидницький); *Вони* [пани] *собі повбирались в управу, лущитимуть з нас грошики та й ні гадки! — А нашому братові дошкуля, **до самих печінок доходить,**— веде річ перший* (Панас Мирний); *Вона не чула ще від нього приязного слова, не мала поради! І так вже їй остогидло, так остобісіло, **до живих печінок дійшло!*** (М. Коцюбинський).

466. **ДОХО́ДИТИ / ДІЙТИ́ ДО КЛУБО́ЧКА.** З'ясовувати що-небудь, розкривати щось заплутане. *Тут усе явиться, усе відкриється по*

ниточці, як кажуть, ***дійде і до клубочка*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Поліз* [Чижик] *у шафу з старими ділами. Перекинув одно, перев ернув друге, заглянув у третє, в п'яте, в десяте — натрапив на слід, піймав нитку — та разом з Шавкуном* ***дійшли до клубочка*** (Панас Мирний).

467. **ДОХО́ДИТИ / ДІЙТИ́ ДО КРА́ЙНОЩІВ.** Переступати межу, перевищувати міру в чому-небудь, діючи запопадливо, необдумано і т. ін. ***До крайнощів,*** *як то кажуть, не* ***дійшло.*** *Але . наші хлопці не одмовили собі в приємності побешкетувати з радощів* (Ю. Яновський).

468. **ДОХО́ДИТИ / ДІЙТИ́ [ДО] КРА́Ю.** 1. Досягати найвищого рівня, виявлятися найбільшою мірою. *Зима тисяча дев'ятсот двадцять четвертого року була сніжна й дуже сувора. Люті морози* ***доходили краю*** *й не попускали* (О. Довженко); *Повинно щось статися. Напруження* ***дійшло до краю.*** *Наближається гроза* (О. Довженко).
2. Закінчуватися, завершуватися. *Осінь виразно конала вже,* ***доходила краю,*** *та ще пручалася з останніх сил* (О. Левада). **ДОХО́ДИТИ КІНЦЯ́.** *Ще палаців зали високі Розцвічує пензель митця, Але вже кінчаються строки і праця* ***доходить кінця*** (М. Бажан).
3. Вичерпувати усі свої можливості; опинятися в безвихідному становищі. *Часом після такої гарячки вся енергія його* [Гнатова] *спадала, і якийсь голос говорив в нім: "Навіщо?.. кінець!* ***Дійшов до краю!"*** (М. Коцюбинський).

469. **ДОХО́ДИТИ / ДІЙТИ́ [ДО] ЛА́ДУ́.** 1. *з ким.* Залагоджувати яку-небудь справу з ким-небудь; досягати повного розуміння, домовленості з кимсь. *Так само і з урядами не міг* [пан Трацький] *ніколи* ***дійти до ладу*** (І. Франко); *З Когеном я ще раз поважно перебалакаю, хоч чи вийде що з цього? З тим брехуном не* ***дійдеш до ладу*** (М. Коцюбинський).
2. *з чим і без додатка.* Розуміти щось, розбиратися в чому-небудь. — *Якось воно так порізано, що я й* ***ладу не дійду...*** *В нас не так шиють, як у панів,— мовила .. Дарка* (Леся Українка); *Омелян дивувався, що дзвони .. так висіли, що ніякий дзвонар не зумів би з ними* ***дійти ладу*** (О. Ільченко).
3. Набувати чіткості, ясності; впорядковуватися. *Тепер думки в його* [Андрієвій] *голові поступово* ***доходили ладу.*** *Він починав розуміти: машина, певно, підірвалася на міні* (Ю. Бедзик).

470. **ДОХО́ДИТИ / ДІЙТИ́ ДО ПУТТЯ́.** Успішно вирішуватися, завершуватися. *З надходженням холодів мало не цілком припинилися й .. геолого-свердлильні роботи .. Це давало привід місцевим людям робити свої висновки ..— Чи воно ж* ***до пуття*** *коли* ***дійде,*** *чи так, поювтузились на воді, наробили скрізь у скелях дір — та на тому й кінець?* (Г. Коцюба).

471. **ДОХО́ДИТИ / ДІЙТИ́ ДО РУК** *чиїх, кому і без додатка.* Ставати чиїм-небудь надбанням, діставатися комусь. [Храпко:] *Батьки тут по домівках із сили лізуть, збирають ту копійку до копійчини та засилають дітям..; а вони он як тринькають добро родительське* [батьківське]! .. *А то все, що нашармака воно доводиться, нетружена копійка* ***до рук доходить*** (Панас Мирний).

472. **ДОХО́ДИТИ / ДІЙТИ́ ДО СЕ́РЦЯ** (**до душі**) *кому, чийого (чиєї) і без додатка.* Хвилювати, зворушувати, боляче вражати, тривожити кого-небудь. *Та жалібна пісня* ***доходила до серця,*** *вимовляла якусь втрату, якийсь смуток та жаль* (І. Нечуй-Левицький); — *Коли вода камінь пробиває, а то щоб живе слово не* ***дійшло до душі,***— *одказав Петро* (Панас Мирний).

473. **ДОХО́ДИТИ / ДІЙТИ́ [ДО] ТЯ́МИ.** Усвідомлювати, розуміти що-небудь. *Свіжоспечений помічник кока Андрій Стурчак ніяк не* ***доходив до тями*** *.. і .. вірив своїй удачі і не вірив* (В. Логвиненко); *Боб так отетерів, що не міг* ***дійти тями.*** *Оговтавшись трохи.., мовив дещо зневажливо..: — Ану зійдіть із дороги..!* (Є. Гуцало); *Володимирові Бистрику аж тепер* ***дійшло до тями:*** *зустрівся з молодим робітником, про якого вчора пророчила сестра* (С. Чорнобривець).

474. **ДОХО́ДИТИ / ДІЙТИ́ СВОЇ́М** (**вла́сним**) **РО́ЗУМОМ** *чого, до чого.* Осягати, усвідомлювати зміст, значення і т. ін. чого-небудь самостійно, без сторонньої допомоги. *Спати більше Гордій не міг. Він боявся щось проґавити, а все необхідно бачити на власні очі і* ***дійти всього своїм розумом*** (О. Копиленко); *Любить Іван Іванович до всього* ***власним розумом дійти,*** *руки своєї докласти* (З газети).

ДОХОДИТЬ

475. **ДОХО́ДИТЬ / ДІ́ЙДЕ ДО ДІ́ЛА.** Настає момент діяти. — *Турма... отара...— думав він* [Семен], — *а не громада.— Сеє-теє, теє-сеє, а як* ***дійде до діла,*** *то й розтечуться, розповзуться, як тая купа черваків* [черв'яків] *на сонці* (М. Коцюбинський).

ДОШКИ

476. **ВІД ДО́ШКИ ДО ДО́ШКИ,** *перев. зі сл.* п р о ч и т а́ т и, ч и т а́ т и *і под.* Нічого не пропускаючи, від початку до кінця; повністю. *Хоча в них* [часописах] *не було нічого цікавого.., проте він* [капітан] *прочитував їх* ***від дошки до дошки*** (І. Франко); *Читаю ваш журнал* ***від дошки до дошки.*** *Цікавить мене все* (З журналу); // Абсолютно все, в деталях. *"Цікаво було б розворушити роман і самої Марти Кирилівни. Я ж знаю її давній роман з*

Бичковським, як-то кажуть, од дошки до дошки..." — подумала Христина (І. Нечуй-Левицький).

477. **ДО ГРОБОВÓЇ** (*рідше* **до сýдної**) **ДÓШКИ.** До кінця життя, до смерті. *Мати ще й до нині плаче, а в мене й* ***до гробової дошки*** *не перестане боліти* (І. Франко); *Пам'ятатиме до нових віників і* ***до судної дошки,*** *поки аж пороху на очі насиплють* (Укр.. присл..).

ДОШКУ

478. **В ДÓШКУ,** *фам.* Дуже сильно. *Хлопці довго і вперто опрацьовували текст і позаморювались* ***"у дошку"*** (І. Микитенко).

ДОЩ

479. **ЗОЛОТИЙ ДОЩ.** Великі прибутки; гроші. *Кривдно було слухати Валерикові, що Мурашкова велика вода проллється* ***золотим дощем*** *насамперед на довколишніх степових магнатів* (О. Гончар).

ДОЩУ

480. **З ДОЩУ́ ТА ПІД РИ́НВУ.** Від однієї небезпеки, біди до ще гіршої. *З наймів довелося повернутися до сварливої мачухи, не краще, як* ***з дощу та під ринву*** (З усн. мови).

ДРАЖНИТИ

481. **ДРАЖНИ́ТИ** (**дратувáти**) **СОБÁК.** **1.** *заст.* Старцювати, жебракувати. *Се* [ті], *що з порожніми сумками Жили голодні під тинами,* ***Собак дражнили*** *по дворах* (І. Котляревський); [Відьма:] ***Я собак дражнила*** *попід вікнами з старцями* (Т. Шевченко); *Не знають* [брати] *сердешні, що їм і чинить: ні за що купить і шматка хліба, а попід вікнами* ***собак дратувать*** *— сором* (О. Стороженко).
2. *ірон.* Ходити по чужих дворах з якими-небудь справами, проханнями. *— Свириде Яковлевичу, пособите мені* [вчителеві] *зібрати учнів до школи?* ***Дражню собак*** *по селі, записую школярів, а батьки їх утаюють від мене* (М. Стельмах).

ДРИЖАКИ

482. **ДРИЖАКИ́ ПРОБИРÁЮТЬ** (**берýть, хапáють** *і т. ін.*) **/ ПРОБРÁЛИ** (**взялú, вхопúли** *і т. ін.*) *кого і без додатка.* Хто-небудь тремтить, трясеться від холоду, страху, нервового напруження, хворобливого стану і т. ін. *Стомлений, я заснув, але швидко прокинувся від холоду. Мене всього* ***пробирали дрижаки*** (І. Багмут); *Зайду! Хоч погріюсь, бо вже з холоду* ***дрижаки беруть.*** *Доки дійду до Черкас, геть задубію* (М. Пригара); *Дівчину* ***хапали дрижаки*** *— як це страшно: вдягтися в чорну одіж, .. замість співів — молитви* (О. Донченко); *Семен загорнувся в свиту, але його* ***взяли дрижаки*** (М. Коцюбинський).

483. **ДРИЖАКИ́ ПРОБІГÁЮТЬ** (**хóдять**) **/ ПРОБІ́ГЛИ** (**пішлú**) **ПО СПИ́НІ** (**по шкíрі, по тíлу** *і т. ін.*) *чиїсь, у кого і без додатка.* Хто-небудь тремтить від холоду, страху, хворобливого стану, нервового напруження і т. ін. *Несподівана туга за чимось невимовно дорогим струшувала діда, аж* ***дрижаки пробігали по шкірі*** (Є. Гуцало); *Тіні насправді ворушаться. Вони хутко перебігають від одного стовбура до другого. В цей час щось зашкряботіло під вікном.* ***По його тілу пробігли дрижаки*** (П. Панч); *— Зачепіть-но тільки,— не відступив Савка, хоч від Кузьменкової загрози* ***пішли по його спині дрижаки*** (З. Тулуб). **ХОДИ́ЛИ ДРИЖАКИ́.** *У Маріки теж уже сині від холоду губи, під благою сорочиною хвилями* ***ходили дрижаки*** (С. Васильченко).

ДРИЗГ

484. **В ДРИЗГ,** *зневажл., перев. зі сл.* п'я́ний. Дуже сильно. *П'яний* ***у дризг*** *голова. А таки підвів важку розкуйовджену голову й очима ворухнув важко, як двома двопудовими гирями* (А. Головко).

ДРІБКИ

485. **ДО ДРІ́БКИ.** Повністю, цілком, усе. *Тато ваш, хлопці, ходив на зарібки .. Що заробив де у лісі —* ***до дрібки*** *Все віддавав мені. Гріш до гроша* (Д. Павличко). **ДО ДРІ́БОЧКИ.** *Та збирайте* ***до дрібочки*** [сіль], *бо як часом лине ливцем тучний дощ, то щезне уся риба в Сулі* (І. Нечуй-Левицький).

ДРІБКУ

486. **НІ НА ДРІ́БКУ.** Анітрохи, нітрохи, ніскільки. *Він* [Іван Дума] .. *був переконаний, що перед Батьківщиною не згрішив* ***ні на дрібку*** (В. Гжицький). **АНІ́ ДРІ́БОЧКИ.** [Камілла:] *Невже ти так-таки зовсім, ані крихітки,* ***ані дрібочки*** *не любиш мене?* (І. Франко).

ДРІБНИЦЬ

487. **ДО ДРІБНИ́ЦЬ.** Повністю. *Усе химерне* ***до дрібниць:*** *.. І дрантя вбожества страшне, Терпким пропахле потом, І красномовство мовчазне При каві за табльдотом* (М. Рильський). **ДО ДРІБНИ́ЦІ.** *Зайчики, ведмедики, лисиці, перші ляльки, перші книжечки... Згадую тепер я* ***до дрібниці*** *все дитинство сонячне дочки* (Д. Луценко).

ДРІЖДЖАХ

488. **ЯК** (**мов, немóв** *і т. ін.*) **НА ДРІ́ЖДЖАХ,** *зі сл.* ро́сти́. Дуже швидко. *Засіє й засадить Паміра своєю рукою город, все сходить та росте* ***як на дріжджах*** (І. Нечуй-Левицький); *— Глянь,* ***мов на дріжджах*** *росте повстанське військо* (О. Гончар); // Помітно, відчутно. *Хлопи дуже похнюпились, а шляхтичі* ***мов на дріжджах***

росли (І. Франко); // Дуже швидко поширюватися. *Добра слава про молодих* ***немов на дріжджах*** *.. піднімалась все вище та вище й незабаром доходила до кого слід* (Л. Яновська).

ДРІЗКИ

489. **НА (в) ДРІ́ЗКИ (дру́зки),** *зі сл.* розби́тися, розлеті́тися *і т. ін.* Повністю, дощенту, на дрібні шматочки. *Коли дівчина почала прибирати, .. вислизнула ваза з квітами і розбилася* ***на дрізки*** (В. Козаченко); *Ма́ла* [Інна] *перед собою поверженого ворога і вже остаточно розбиту* ***на друзки*** *ту останню краплю надії, яка... все ще бриніла на споді душі* (В. Дрозд); Рушниця розлетілась ***в друзки*** (С. Васильченко).

ДРІМАТИ

490. **НЕ ДРІМА́ТИ.** Бути пильним, діяльним, уважним; постійно перебувати у стані готовності, діяти певним чином. *Галя сама* ***не дрімала,*** *.. вона кинулась до матері і стала її сльозами благати, щоб не губила її краси, сили* (Панас Мирний); *Пан* ***не дрімав.*** *Маєток свій так укріпив, що й миша не прослизне туди* (Легенди..).

ДРОЖ

491. **ДРОЖ ПРОБИРА́Є (пройма́є, пробива́є** *і т. ін.*) / **ПРОБРА́В (пройня́в, проби́в** *і т. ін.*) *кого.* Хто-небудь тремтить від холоду, страху, хвилювання, нервового напруження і т. ін. *За кождим* [кожним] *шелестом* ***дрож*** *його* [Спориша] ***пробирає*** (І. Франко); ***Дрож пробив*** *Андрійка. "Заремба не в городі, значить, він може бути і тут! — А якщо він тут, то, певно, задумує щось погане..."* (Юліан Опільський). **ДРОЖ СІПАЄ.** *Його* [Гвоздяєва] ***сіпає дрож.*** *По мертвотно пополотнілому обличчю градом котиться піт* (Наум Тихий).

492. **ДРОЖ ПРОБІГА́Є / ПРОБІ́Г ПО СПИ́НІ (по ті́лу, по́за спи́ною** *і т. ін.*) *у кого, чиїй і без додатка.* Хто-небудь тремтить від холоду, страху, хвилювання, нервового напруження і т. ін. *Владек чекав і хвилювався. Намагався бути спокійним, але* ***по тілу пробігав дрож*** (Р. Іваничук); *— Офіцери,— сказав головнокомандуючий, і холодний* ***дрож пробіг по*** *офіцерських* ***спинах,*** *до того невпізнанний був голос генерала і вся його пригнічена фігура.— Офіцери... імператора немає* (О. Довженко); *Школа шикувалась на урочисту лінійку. Заспівала сурма, вдарив дрібно барабан. В Миколи* ***дрож пробіг поза спиною*** (Ю. Збанацький).

ДУБИТИ

493. **ЛИНТВАРІ́ ДУБИ́ТИ** *з кого, діал.* Жорстоко бити, карати кого-небудь. *— Як згадав, як з мене мій рідний батько* ***линтварі дубив*** *ні за що ні про що,— опустив батіг .. Хай, думаю, хоч мої діти небитими ростуть* (Григорій Тютюнник).

ДУГУ

494. **В ДУГУ́,** *зі сл.* зігну́ти, зігну́тися і т. ін. Дуже, надто. *За столом три писарчуки,* ***зігнувшись у дугу,*** *скрипіли перами* (М. Коцюбинський); *Дід Прокіп,* ***зігнутий в дугу,*** *так як би чогось пильнуючи під ногами, з'являвся у завулку* (П. Панч). **В ТРИ ДУГИ́.** *Колись-то розігнеться* ***Зігнута в три дуги*** *спина* (Еллан).

ДУДКУ

495. **В ОДНУ́ ДУ́ДКУ** *з ким.* Бути заодно з ким-небудь; разом. *І ти* ***в одну дудку*** *з ними? А ще кажуть про тебе, Йване, що делікатний ти, чулий, культурний чоловік...* (О. Гончар).

ДУЛЯ

496. **ДУ́ЛЯ З МА́КОМ [ПІД НІС]** *кому і без додатка, зневажл.* **1.** Абсолютно, зовсім нічого. *Старшина без сорому хлебає* [хлебче горілку], *а козакам* ***дуля з маком*** (С. Добровольський); *— Він* [Заруба] *.. здоров'я своє коло нас поклав, а ви йому за це* ***дулю з маком?*** (В. Кучер); *Радість його побільшується ще й тим, що медаль, яка дісталася Ліні, вислизнула з рук іншого претендента — Лукіїного сина ., який .. має не медаль, а* ***дулю під ніс!*** (О. Гончар).

2. Уживається для вираження заперечення, незгоди і т. ін.; не буде так, зовсім ні. *— Хоче* [писар], *щоб я замість Левка та пішла за нього! Нехай собі і в голові сього не покладає!* ***Дуля йому під ніс,*** *от що* (Г. Квітка-Основ'яненко); [Рябина:] ***Дуля*** *вам усім* ***під ніс!*** *Не боюся я вас* (І. Франко); *— Ти думаєш, що тебе Райський любить?* ***Дулю під ніс...*** (М. Хвильовий).

497. **МА́ТЕРІ ТВОЇ́Й ДУ́ЛЯ,** *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, обурення з приводу чого-небудь. *—* ***Матері твоїй дуля!*** *— ударивши по зашийкові воловика, сказав коваль і .. поволік його за собою на гору* (Панас Мирний).

ДУМАТИ

498. **І НЕ ДУ́МАТИ.** Не мати наміру, не збиратися. *Вдома* ***і не думали*** *подавати вечерю* (М. Коцюбинський).

ДУМАЮЧИ

499. **НЕ ДО́ВГО ДУ́МАЮЧИ.** Швидко, без вагань; відразу. ***Не довго думаючи,*** *я пориваюсь до двору. За ворітьми чути скажене сюрчання .. вартового* (П. Колесник).

ДУМКА

500. **ДУ́МКА (га́дка) ЗАПАДА́Є (лі́зе, прихо́дить** *і т. ін.*) / **ЗАПА́ЛА (влі́зла, прийшла́** *і т. ін.*) **[В ГО́ЛОВУ (до голови́)]** *кому, чию (чиєї) і без додатка.* Хто-небудь починає думати над чимсь. *Не раз йому* [Федорові] ***западала думка:***

втекти куди-небудь... світ за очі (Панас Мирний); *Мимоволі* ***приходила у голову думка:*** *"Ну, як устане, та розвернеться..!"* (Г. Хоткевич); — *Отже, що я тобі, Федоре, скажу,— почав Олексій Іванович,— щоб ти не думав про мене такого, щоб часом і* ***гадка*** *ніколи* ***не западала*** *про те* ***в твою голову,*** *то я тебе навіки від панщини увільняю* (Панас Мирний); *Очі Марусяка наливалися кров'ю. В перший раз* ***прийшла йому до голови гадка,*** *що дійсно: захотіла — пішла* [Маруся].., *захотіла — назад вернула си* [вернулася] (Г. Хоткевич); *Одного дня попові* ***прийшла гадка:*** *полетіти з воронами аж під саме небо і подивитися, яке воно є* (Казки Буковини..). **В ГО́ЛОВУ СТУ́КАЛА ДУ́МКА.** *Віталій.., припавши до ілюмінатора, напружено дослухався до неба, а* ***в голову стукала .. думка:*** *"Ми — ціль!.. Нас летять бомбити!"* (О. Гончар).

501. **ДУ́МКА ГВІЗДКО́М (коло́м) СТРИМИ́ТЬ (стирчи́ть, сиди́ть** *і т. ін.*) **У ГОЛОВІ́** *у кого, чиїй і без додатка.* Хто-небудь весь час думає про щось. ***Гвіздком стирчала там*** [у голові] ***одна думка ..*** *— як мога швидше вирватися від сеї причепи* (Панас Мирний); *Якщо щастя нема ні на землі, ані на небі, то треба ж все-таки якось знайти, де воно є...* ***Думка ця гвіздком сиділа в голові*** *філософа* (П. Тичина).

502. **ДУ́МКА (ду́ма) НЕ ВИХО́ДИТЬ З ГОЛОВИ́** *чиєї, у кого.* Хто-небудь постійно думає про когось—щось. ***Дума*** *про Нимидору* ***не виходила з його*** [Миколиної] ***голови*** (І. Нечуй-Левицький).

503. **ДУ́МКА КРУ́ТИТЬСЯ (ве́ртиться) В ГОЛОВІ́** *у кого і без додатка.* Хто-небудь постійно думає про когось—щось. *Петру .. хочеться щось спитати в Іона, але він не наважується. А* ***думка крутиться в голові,*** *не дає спокою* (М. Чабанівський); *Я дивився на хату, розглядав оселю, а в мене все* ***вертілася в голові думка,*** *через що пропала та земля, як Свікліцький з дідича став наймитом* (І. Нечуй-Левицький).

504. **ДУ́МКА МАЙНУ́ЛА (сяйну́ла, бли́снула, пробі́гла** *і т. ін.*) **[В ГОЛОВІ́]** *у кого, чиїй.* Хто-небудь раптово подумав про щось, додумався до чогось. ***Майнула думка*** *повернути просто степом до Карасу* (Іван Ле); — *Ой! Ще стеля завалиться та й мене вб'є!* — ***блиснула в мене думка*** (І. Нечуй-Левицький); *І раптом пекельна* ***думка пробігла в голові*** *Марусяка* (Г. Хоткевич). **ДУ́МКА БЛИ́СКАВКОЮ МИГНУ́ЛА В ГОЛОВІ́.** ***Думка*** *про волів, про своє добро, ба й про життя власне* ***блискавкою мигнула в голові*** *кожного* (М. Коцюбинський). **ДУ́МКА ПРОНИЗА́ЛА ГО́ЛОВИ** *чиї* (про всіх або багатьох). *Зрозуміли. До них ішов офіцер .. Всі* ***голови пронизала*** *та сама* ***думка*** (П. Загребельний).

505. **ДУ́МКА НАВЕРТА́ЄТЬСЯ / НАВЕРНУ́ЛАСЯ** *до кого—чого.* Хто-небудь починає думати про когось, про щось. *Килина, як побачила вчителя, то зразу ж її* ***думки навернулись*** *до нього* (Є. Гуцало).

506. **ДУ́МКА НЕ ПОКИДА́Є** *кого.* Хто-небудь постійно думає про щось. *Гречкун зрештою погодився, що першопричину* [фашизму] *треба шукати в галузі соціальних стосунків, одначе й опісля його* ***не покидала думка*** *про гуманітарне убозтво фашистів* (Ю. Бедзик).

507. **ДУ́МКА СПА́ЛА / СПАДА́Є [НА РО́ЗУМ]** *кому.* Хто-небудь додумався до чогось. — *Я і сам додумався, і з стариками радився, так нікому така* ***думка не спала на розум*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Одній Марині* ***спала думка на розум*** *повернутися якнайшвидше додому* (З газети); *Хто б міг подумати, що .. доведеться воювати не лише з армією, а з цілою Росією. Ні, такі* ***думки не спадали*** *Наполеонові* (П. Кочура).

508. **ЖИВА́ ДУ́МКА.** Новизна, свіжість, оригінальність. *Рідко можна тепер бачити балетні вистави, а ті, що бувають, такі жахливі, без смаку й організації, без* ***живої думки*** (Ю. Яновський).

509. **ЗА́ДНЯ ДУ́МКА.** Прихований, потаємний, іноді підступний намір. — *А чому ви про це запитали?* — *все ще насторожувався й підозрівав якусь* ***задню думку*** *Білозуб* (В. Собко); — *Вітю, а він, що, дуже тяжко поранений був? Віктора аж пересмикнуло.— От застряв у голові!* — *Це я так, без всякої* ***задньої думки.*** *Просто цікаво* (А. Головко); *Кузьма Власович .. не бачив біля себе нікого, хто брав би .. від нього будь-що просто, як належне,— без подиву і, тим більше, без* ***задніх думок*** (Наум Тихий).

ДУ́МКИ

510. **ВИСО́КОЇ ДУ́МКИ** *про кого—що, перев. зі сл.* бу́ти. Схвально, дуже позитивно оцінювати кого-, що-небудь. *Когутуваті були ці дядьки-капітани, і хоч без великої освіти, але .. були* ***високої думки*** *про своє мореплавницьке вміння* (О. Гончар); *Про цю, на перший погляд, просту жінку із суховато-зів'ялим обличчям Марія Антонівна була* ***високої думки*** (З журналу).

511. **ТІ́ЛЬКИ Й ДУ́МКИ** *у кого.* Хто-небудь має якесь постійне бажання. *Сказано, як молоде, то ..* ***тільки й думки,*** *як би погулять весело* (Марко Вовчок). **ТІ́ЛЬКИ Й НА ДУ́МЦІ** *кому, що. Спокійно живе* [графиня] *серед панських вигод, їй* ***тільки й на думці*** *пишнота* (Леся Українка).

ДУМКИ́

512. **ДУМКИ́ (гадки́) БЕРУ́ТЬ (обсіда́ють) / ВЗЯЛИ́ (обсі́ли)** *кого і без додатка.* Хто-

небудь перебуває в стані неспокою, тривожних роздумів, переживань. *Взагалі всякі **думки брали*** [Марусю].. *Про Марусяка нема чого й говорити: в нім наживала собі .. страшного ворога* (Г. Хоткевич); *Це знов **обсіли** мене дурні **думки** .. І що мені робити з ними, навіщо вони мені?..* (М. Коцюбинський). **ДУМКИ́ ОБСІДА́ЮТЬ / ОБСІ́ЛИ ГО́ЛОВУ.** — *Сидів він* [дервіш] .. *в глибокій жалобі, .. **думки обсіли** стару його **голову*** (М. Коцюбинський); *Ще важчі **думки обсіли** Даринці **голову*** (І. Вирган). **ДУМКИ́ ТА ГАДКИ́ ВЗЯЛИ́.** *Вона* [Катря] *й сіла коло вербового кореня..; **взяли** її **думки та гадки*** (Марко Вовчок). **ДУМКИ́ ТА ГАДКИ́ ОБСІДА́ЮТЬ ГО́ЛОВУ.** — *Чого пан сотник зажурився? — ударом руки прибив усі спомини підполковник.— **Думки та гадки обсідають голову?*** (М. Стельмах). **ДУ́МИ-ГАДКИ́ ОБСІ́ЛИ ГО́ЛОВУ.** ***Думи-гадки обсіли** його* [Антонову] ***голову*** (С. Чорнобривець). **ДУМКИ́ ГРИЗУ́ТЬ ГО́ЛОВУ.** *Текля не спала ніч, **думки гризли голову*** (К. Гордієнко).

513. **ДУМКИ́ (гадки́, ду́ми) СНУЮ́ТЬСЯ В ГОЛОВІ́** *чиїй.* Хто-небудь напружено думає про щось (перев. тривожне або неприємне). *Тяжкі **думки снувались у** його* [Зіньковій] *хворій **голові** .. Що він лихого зробив людям?* (Б. Грінченко); *Андрій Гордійович збирався зразу ж заснути .. Але, як на те, сон не брав його. Тривожні **думки** одна за одною **снувалися в** його **голові*** (М. Трублаїні); *Він* [Тарас] *не проводив сестри до кошари, **в** його **голові снувались** інші **гадки*** (С. Ковалів); *Хима лежала на полу, розплющивши очі: **і в** її **голові снувалися думи*** (М. Коцюбинський). **ДУ́МА ЗА ДУ́МОЮ СНУЮ́ТЬСЯ В ГОЛОВІ́.** ***Дума за думою снуються в голові** у Платона. В хаті тихо, ніхто не заважає думати про найдорожче для солдата* (І. Цюпа).

514. **ДУМКИ́ ЗАБІГА́ЮТЬ ВПЕРЕ́Д** *чиї.* Хто-небудь мріє про щось, уявляє те, що має настати, відбутися пізніше. ***Думки*** [Йосипа] ***забігали вперед** і малювали перед ним утішні речі* (Панас Мирний). **ДУ́МКА ЗАБІГА́Є ВПЕРЕ́Д.** *Прудка Петрова **думка забігає вперед*** (Панас Мирний).

515. **ДУМКИ́ КО́ЛЕСОМ ЗАХОДИ́ЛИ (закрути́лися) [В ГОЛОВІ́]** *чиїй, у кого і без додатка.* Хто-небудь втратив ясність, чіткість, послідовність мислення. ***Думки колесом заходили**, серце затріпалося.., та так засоромили, немов хто мене уперше на крадіжці піймав* (Панас Мирний). **ДУМКИ́ ХО́ДОРОМ ЗАХОДИ́ЛИ** *чиї.* *Чіпка стояв, як зачумлений .. **Думки** його **ходором заходили*** (Панас Мирний). **ПІШЛА́ ХО́ДОРОМ ДУ́МКА ЗА ДУ́МКОЮ.** *Максимові хотілося самому битись, рубатись... З ким же його?.. Де його?.. **Пішла ходором думка за думкою*** (Панас Мирний). **ДУ́МИ КО́ЛЕСОМ ЗАКРУТИ́ЛИСЯ В ГОЛОВІ́.** ***Думи колесом закрутилися в голові** Романовій, він почув, що ним починає тіпати пропасниця* (М. Коцюбинський).

516. **ДУМКИ́ СТРИБА́ЮТЬ / ЗАСТРИБА́ЛИ У ГОЛОВІ́** *в кого, чиїй і без додатка.* Хто-небудь втрачає спокій, впевненість у чомусь, перебуває в стані нервового напруження, збудження і т. ін. *Орест тільки зовні здавався спокійним. Всередині у нього все кипіло, і блискавичні **думки стрибали в голові*** (Олесь Досвітній). **ДУМКИ́ ЗАКРУЖЛЯ́ЛИ В ГОЛОВІ́.** ***Думки закружляли в голові**, шукаючи виходу. Бігли божевільні хвилини* (Д. Бузько).

ДУМКУ

517. **НА ДУ́МКУ** *чию, кого.* Відповідно до чийогось погляду, переконання, міркування. ***На думку** Федоренка, до ворожої застави лишилося яких-небудь півтораста кроків* (Я. Качура); *Він* [Кандзюба] *випалює слово, яке, **на** його **думку**, може зразу оглушити* (Ю. Яновський).

ДУМЦІ

518. **НА ДУ́МЦІ** *у кого.* Хто-небудь думає про когось—щось. *В неї* [Хими] ***на думці** тільки Тиміш чорнобривий, його виглядає рано й вечір* (Марко Вовчок); *Хима знала, чого він сумує, що в нього **на думці*** (М. Коцюбинський).

ДУР

519. **[АЖ] ДУР ГОЛОВИ́ БЕРЕ́ТЬСЯ** *кому і без додатка.* Хто-небудь перебуває в стані розгубленості, розпачу, приголомшення через важкі клопоти, турботи і т. ін. — *Треба бакшиш* [хабар] *готувати та визволяти Остапа, а де грошей взяти? де? кажіть! **Аж дур голови береться**...* (М. Коцюбинський).

520. **ДУР ЗАХО́ДИТЬ / ЗАЙШО́В У ГО́ЛОВУ** *кому і без додатка* Хто-небудь у своїх діях відхиляється від норм поведінки, необдумано, безглуздо поводиться. *Через тиждень-другий йому* [Рубінові] *знову **заходив дур у голову*** (І. Сенченко).

521. **ДУР [УВЕ́СЬ] СПАВ** *з кого.* Хто-небудь став нормально поводитися, тверезо оцінювати свої вчинки. *Як тільки я зостався сам, переможцем, — з мене відразу **спав увесь дур*** (Моє життя в мист.).

ДУРЕНЬ

522. **НАБИ́ТИЙ (безнаді́йний) ДУ́РЕНЬ,** *грубо.* Дуже обмежена, нерозумна людина. *Конторщика нема, а той, що сидить у конторі,— **дурень набитий*** (М. Коцюбинський); *Поява хозарів у Чернігові стурбувала не тільки Чорного та княжну — Амбалові теж не спалося... **Дурень набитий**! Не міг об'явитися тут під іншим ім'ям*

(Д. Міщенко); *Найбільший сором — стояти за грубою. Туди ставлять тільки* ***безнадійних дурнів*** (І. Микитенко).

523. **ЯК ДУ́РЕНЬ (дурни́й) З ДУ́БА (з пе́чі),** *перев. зі сл.* ляпнути, бовкнути *і т. ін. зневажл.* Недоречно. [Юрко:] *Оце вже ти ляпнув* ***як дурень з дуба!*** (М. Кропивницький); *Яків мій зрадів та* ***як дурень з печі*** *— в ноги їй геп! Дякує, бач, що його ж салом та по його шкурі!* (Марко Вовчок); [Ліна:] *Я так і думала, що ви бовкнете щось* ***як дурний з печі*** (Я. Мамонтов).

ДУРИТИ

524. **ДУРИ́ТИ ГО́ЛОВУ** *кому.* Вводити в оману кого-небудь. [Домаха:] *Кажуть, що Степанида* ***дурить йому голову...*** *Невже таки у неї стида нема .?* (М. Кропивницький); *Нехай стара не* ***дурить голови*** *ні собі, ані дівці: хазяйський син не візьме убогої,— не такий світ тепер* (М. Коцюбинський); *— Не вигадуй, Кирушо .. Не* ***дури мені голови*** (В. Кучер).

525. **ДУРИ́ТИ СВІ́ТОМ.** Легковажити, несерйозно ставитися до життя. [Химка:] *Хай, поки ще сам був,—* ***дурив світом;*** *а тепер,— .. пора і за розум узятись...* (Панас Мирний).

ДУРІТИ

526. **ДУРІ́ТИ З ЖИ́РУ.** Поводити себе нестримано, порушуючи моральні норми (перев. від достатків, високого суспільного становища і т. ін.). [Микита:] *Я можу так зробить, що Семен і дутеля з'їсть.* [Морозиха:] .. *Оце вигадав! Певно, ти, парубче,* ***з жиру дурієш!*** *Одно слово: дука, багатир!..* (М. Кропивницький); *Не паразит я, що* ***дуріє з жиру,*** *Що в будні тільки й дума про процент* (І. Франко).

ДУРНИЧКУ

527. **НА ДУРНИ́ЧКУ (на дурняка́),** *зневажл* Задарма, безкоштовно. *А були й інші думки в Сідалковського: а чому б і не повечеряти* ***на дурничку?*** *Тим більше є запрошення* (О. Чорногуз); *— Слухай! — гукаю чмуру...— Свайба* [весілля] *у нас. Треба вишибалу. Чи не підеш за п'ятірку? І випивон* [випивка] ***на дурняка...*** (А. Крижанівський). **НА ДУРНИ́ЦЮ.** *— Тоді кортіло Мухаммеду* [султанові] *Мать* ***на дурницю*** *діжку меду. А Січ на теє домагання Прислала з перчиком "вітання"* (О. Іваненко).

ДУСІ

528. **В ДУ́СІ** *чого.* Відповідно до певних вимог, настанов; у певному напрямку. *Працювати* ***в дусі*** *часу* (З усн. мови); *Полк присягнув на вірність Україні і це було* ***в дусі*** *подій 90-х років 20-го століття* (З газети).

529. **В ЦЬО́МУ ДУ́СІ.** Подібне. — *Що вчинене зло з закономірністю бумеранга має до лиходійника повернутись, то це, я гадаю, й наука з часом пояснить... Невідомі ще якісь біоструми відкриє чи щось* ***у цьому дусі*** (О. Гончар).

530. **НЕ В ДУ́СІ.** У поганому настрої; сердитий. *Я засвоїв стару мудрість: якщо жінка* ***не в дусі..,*** *то тоді краще мовчати* (Нар. опов.); *— А що ж твій начальник? — Та сильно* ***не в дусі,*** *Бо справи прийнять довелося бабусі!* (С. Олійник); *— Жаль.., що наша Марися Павлівна сьогодні чомусь* ***не в дусі*** (О. Гончар).

ДУТИ

531. **ДУ́ТИ ГУ́БИ.** Сердитися, ображатися на кого-небудь. *Федір пішов на квартиру. Мати сердилась, сестри* ***дули губи..,*** *а він не звертав на те уваги* (Ю. Збанацький). **ДУ́ТИ ГУ́БКИ.** *Що захочеться Катрусі, Зроблять тьоті та бабусі. А Катруся* ***губки дує*** *Та все більше вередує* (С. Воскрекасенко).

532. **ДУ́ТИ ГУ́БУ (мо́рду).** Чванитися, пихато поводитися. *Новими чванились шапками, І ратник всякий* ***губу дув*** (І. Котляревський); ***Дме морду,*** *що й граблями носа не дістанеш!* (Укр.. присл..). **ВІДСТАВЛЯ́ТИ ГУ́БУ.** *Дивіться, скільки пошани має в селі голова Петрюк!.. А директор товариш Журяк!.. Але ж вони не* ***відставляють губу!..*** (В. Бабляк).

533. **ДУ́ТИ НА ХОЛО́ДНЕ,** *ірон.* Виявляти надмірну обачність, обережність. *Ти* [Савко] *чоловік, звісно, обачний —* ***дуєш на холодне*** (В. Конвісар).

534. **ДУ́ТИ / ПОДУ́ТИ ТІЧО́К (тічка́),** *фольк.* Боротися, пробувати силу в боротьбі. ***"Дми ж тічок",*** *—* Загримав Змій (І. Манжура); *— Чи не схотілось тобі, козаче,* ***тічка подуть?*** *— спитав чоловік* (О. Стороженко).

535. **І В ВУС НЕ ДУ́ТИ.** Бути байдужим до всього, не турбуватися ні про що. *Сидітиме собі Сава в теплі та добрі* ***й у вус не дутиме*** (С. Чорнобривець); *Ви ганьбите підлизу всує! Він слуха вас* ***і в вус не дує.*** *Мовляв, усякому своє...* (С. Воскрекасенко); *Оберемок в думці лаяв Кошика: "Все через нього такі душевні страждання! А він, мабуть,* ***і у вус не дме"*** (П. Автомонов).

ДУХ

536. **В ОДИ́Н ДУХ.** Дуже швидко, миттю. *Як до столу покликали,* ***в один дух*** *прибіг* (З усн. мови). **У ДУХ.** [Килина:] *Якби хто перевесла крутив, то я б* ***у дух*** *сю нивку вижала* (Леся Українка).

537. **ДУХ ВИ́ЙШОВ (ви́скочив,** *грубо* **ви́пер)** *з кого.* Хто-небудь помер, загинув. — *Я б п'ятьох бояр підняв та об землю вдарив, щоб*

дух з них вискочив (А. Хижняк); [Микита:] *Гляди, щоб я тебе не підперезав так, що й дух з тебе випре!..* [Семен (*спокійно*):] *Не хвались!* (М. Кропивницький). **МА́ЛО ДУХ З ГРУДЕ́Й НЕ ВИ́ЙДЕ.** *Побігли ми... Біжимо, мало дух з грудей не вийде* (Ю. Яновський).

538. **ДУХ ЗАЙМА́ЄТЬСЯ (забива́ється, затина́ється** *і т. ін.*) **/ ЗАЙНЯ́ВСЯ (заби́вся, затну́вся** *і т. ін.*) *в кого, кому і без додатка.* Стає важко дихати від хвилювання, сильного душевного потрясіння і т. ін. — *Коли душа її уся порушалася, серденько колотилося і дух займався ..— вона починала ходити .. по луці* (Марко Вовчок); [Нартал:] *Ти* [Лацію] *став мені показувати зараз .. красу Італії, багатство Рима,— у мене дух зайнявся* (Леся Українка); *Олеся затрусилась і ледве встояла на ногах; вона аж зблідла; дух забився; вона .. нічого не бачила перед собою* (І. Нечуй-Левицький); *Серце його, як у невеличкої пташки, стукало, билось, дух затинався у грудях* (Панас Мирний). **ДУХ У ГРУ́ДЯХ ЗАТНУ́ВСЯ.** *Вона* [Христя] *почула, як її серце забилося, як дух у грудях затнувся* (Панас Мирний).

539. **ДУХ ПА́ДАЄ (занепада́є) / УПА́В (занепа́в)** *чий, у кого і без додатка.* Хто-небудь втрачає бадьорість, віру в себе, в свої сили. *Бив грім, натискала буря, валилося десь поблизу двадцять п'ять смерек відразу — і падав дух чоловіка в навалі вічностей .. і всесильностей сил* (Г. Хоткевич); *Його* [Наполеона] *дуже хвилювало останній час, що армія поволі танула, що великі втрати живою силою, занепадав дух* (П. Кочура).

540. **ДУХ ПІДНІМА́ЄТЬСЯ (підно́ситься) / ПІДНЯ́ВСЯ (підні́сся)** *у кого, чий і без додатка.* У кого-небудь зростає віра в себе, в свої можливості; хто-небудь відчуває в собі силу, упевненість. *Піднімався дух у в'язнів, вони відчували себе людьми, здатними боротися* (А. Хижняк).

541. **ДУХ У П'Я́ТИ ХОВА́ЄТЬСЯ (лі́зе, захо́дить** *і т. ін.*) **/ СХОВА́ВСЯ (залі́з, зайшо́в** *і т. ін.*) *у кого і без додатка.* Хто-небудь дуже боїться, втрачає від страху здатність реально мислити. — *Як піймав мене* [постоялець] *в лабети, як придавив, то в мене й дух у п'яти заліз!* (Панас Мирний). **УЙШО́В АЖ В П'Я́ТИ ДУХ,** *діал. Глядів* [панотчик] *тривожно та несміло, обличчя зблідло, побіліло, Мов весь уйшов аж в п'яти дух* (І. Франко).

542. **ДУХ ЧА́СУ (епо́хи, добі́).** Погляди, потреби, смаки суспільства певного періоду. *Ви боїтесь, що я не піду разом з духом часу, а зостануся позаду, — не думаю я сього* (Леся Українка).

543. **НА ВЕСЬ ДУХ.** Дуже швидко, щосили. *Він ухопив Андрія за руку, і вони на весь дух помчали назад у двір* (Д. Бедзик); *Яка то була втіха вибратись на самісіньку маківку пагорба.., всістись на свого самоката і — гайда .. на весь дух донизу* (М. Стельмах).

544. **ЩОБ І ДУХ НЕ ПАХ (не смерді́в)** *чий, де, зневажл.* Уживається на означення настійної вимоги до кого-небудь піти звідкись, перестати бувати де-небудь. — *Швандюру .. вижени із села, щоб його і дух тут не пах* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Геть з мого двора, щоб і твій дух не смердів!* — *крикнула Онися до Прокопа* (І. Нечуй-Левицький).

ДУХОМ

545. **ОДНИ́М (єди́ним) ДУ́ХОМ. 1.** Відразу, без затримки. *Він аж задихався, наговоривши стілько* [стільки] *одним духом* (І. Франко); *Прибігши додому, він* [співробітник газети] *зараз же написав одним духом замітку на цілі два газетні стовпчики* (В. Самійленко); // *зі сл.* в и́ п и т и. Не переводячи подиху, залпом. *Рішуче й швидко налив собі* [Прохор] *повну склянку .. і єдиним духом випив до дна* (А. Шиян); // Не відпочиваючи. *Одним духом махнув Андрон сорок верст путівцем, поспішаючи до рідного села* (Леся Українка); *Лише двадцять кілометрів! Господи! Якщо б добре побігти, то можна б за пару годин і добігти, одним духом* (Іван Багряний). **ЗА ОДНИ́М ДУ́ХОМ.** *Гонта .. за одним духом викрикував свою ролю* [роль], *котру знав, як Отченаш* (В. Винниченко). **2.** Дуже швидко, миттю, не вагаючись. *Гармаші, вправні, дебелі хлопці, одним духом викинули німецьку зенітку з кругляка й поставили на її місце свою* (О. Гончар); *Недавно, здається, був* [Твердохліб] *молодий та кучерявий.., пиряв мішки, одним духом злітав на коня і не знав .. утоми* (І. Цюпа).

ДУ́ХУ

546. **БЕЗ ДУ́ХУ,** *зі сл.* б і́ г т и. Не пам'ятаючи себе; безтямно. *Було побачать коло мене муху — І вже з усіх боків біжать без духу. Тепер хоч би мене взяли ординці, Я б залишився з горем наодинці* (В. Мисик).

547. **З УСЬО́ГО ДУ́ХУ,** *зі сл.* б и т и с я. З максимальним напруженням; щосили. *Латин зрадливий п'є сивуху, А ми б'ємось зо всього духу* (І. Котляревський).

548. **НІ (і) ДУ́ХУ** (*заст.* **ду́ха**) **[ЖИВО́ГО].** Абсолютно нікого. *Крім мене — ні духу. Часом нагляне учителька* (С. Васильченко); *Ми як ішли зимою по Україні, зайдемо бувало в село — нема ні духу. Все спалено, все розбите* (О. Гончар); *В хаті — ні духу живого* (А. Свидницький); *На полі ні живого духу, лише де-не-де появиться смілива птиця, пролетить над полем* (Я. Качура); *Сумно тут усюди, так пусто, так глухо, У цілому замку немає ні духа* (Леся Українка).

549. **ОДНОГО́ ДУ́ХУ** *з ким і без додатка.* Однакових поглядів, переконань і т. ін. *Я знаю... **Одного ми духу,** і мати усім нам — блакить. Та розуму серце не слуха* (В. Сосюра).

550. **СКІ́ЛЬКИ [Є] ДУ́ХУ; ЩО [Є] ДУ́ХУ,** *з дієсл.* З максимальним напруженням; щосили. *Тільки й чути, що корови **скільки є духу** ревуть, затим, що хазяйки не йдуть їх доїти* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Дві баби .. лаялися **скільки було духу,** і далеко розносилися їх міцні .. голоси* (Г. Хоткевич); // Дуже швидко, з максимальною швидкістю. *Біжу **скільки духу,** шпичаки колють у ноги, я падаю, але встаю й ще прудкіше біжу* (О. Ковінька); *Тікай, **що .. є духу!*** (І. Нечуй-Левицький); *Марина **що є духу** біжить левадами* (Г. Епік).

ДУХУ́

551. **ЯК** (**мов, на́че** *і т. ін.*) **НА ДУХУ́,** *зі сл.* розповіда́ти, говори́ти і т. ін. Щиро, відверто, нічого не приховуючи. — *Та ви їжте, поправляйте своє городське здоров'я, а я вам усю історію переповім **як на духу*** (А. Крижанівський); *Коли .. Підіпригора .. закінчив свою розповідь, Клименко запитав..: — З головного нічого не забули?..— Я все сказав **мов на духу*** (М. Стельмах); *— Ласкавий наш Аркадій Валеріанович говорив із нами, люди добрі, **наче на духу*** (М. Стельмах).

ДУШ

552. **ЯК** (**мов, на́че** *і т. ін.*) **ХОЛО́ДНИЙ ДУШ [НА ГО́ЛОВУ],** *зі сл.* поді́яти. Несподівано, приголомшливо. *На Дрюпіна це подіяло, **мов холодний душ:** вмить утратив войовничий запал* (В. Канівець); *Слова на Якова — **як холодний душ на голову:** він притих одразу й одійшов до вікна* (А. Головко).

ДУША

553. **АЖ ДУША́ БОЛИ́ТЬ,** *зі сл.* ї́сти. Нестерпно, дуже хочеться. [Денис:] .. *Коли б швидше розговлятися... Їсти, **аж душа болить*** (М. Кропивницький); *— Може, знайдеться що-небудь перекусити? — спитав .. співун... — Бо, їй-право, **аж душа болить** .. З самого ранку рісочки в роті не мали* (О. Сизоненко).

554. **[АЖ] ДУША́** (**се́рце**) **РАДІ́Є** (**ра́дується**) *у кого і без додатка.* Хто-небудь дуже задоволений чимсь, відчуває радість, насолоду, втіху від чогось. — *Як стрінуся з просвіченим* [освіченим] *чоловіком, то в мене **аж душа радіє*** (І. Нечуй-Левицький); *Надворі лютує зима-лихоманка, А в мене у хаті щебече веснянка, **Аж серце радіє*** (Л. Глібов); *Ой як вона заспіває,— село розлягає... Ой як вона засміється, **душа радується*** (Нар. лірика).

555. **БІ́СОВА** (**проклята, соба́ча** *і т. ін.*) **ДУША́.** Уживається для вираження крайнього незадоволення кимсь; роздратування, обурення з приводу чого-небудь. *Він* [Варчук] *.. повертає додому, обдумуючи дорогою, як найкраще віддячити Трояну. **Бісова душа!** .. Господарів рівняє до нечистої сили* (М. Стельмах); *Він* [Чіпка] *стискував зуби. "**Прокляті душі!** .. На вас трохи такої муки, трохи каторги.."* (Панас Мирний).

556. **ВІДКРИ́ТА** (**розкри́та**) **ДУША́** *у кого, чия.* **1.** *для кого.* Хто-небудь прихильно, щиро ставиться до кого-небудь. — *По гроші найясніший* [князь] *велів звернутися до вас...— Для вас, Антоне Андрійовичу, завжди **відкрита в мене душа*** (С. Добровольський).
2. *для чого.* Хто-небудь чулий, чуйний до чогось. *Хоч **душа моя розкрита** для чужого горя, як квітка для роси, а проте .. я чую — встає з глибини, як вічне прокляття: — .. Ти все ж самотній!..* (М. Коцюбинський).

557. **ДУША́ БОЛИ́ТЬ** (**щеми́ть, ятри́ться** *і т. ін.*) / **ЗАБОЛІ́ЛА** (**защемі́ла, заятри́лася** *і т. ін.*) *у кого, чия і без додатка.* Хто-небудь дуже переживає, страждає з якогось приводу. *А сон минув, розтанув. І натомість раптовим болем обпекла свідомість. Єдине слово виникло: невже?! **Душа болить** і тіло як чуже .. Все так як є. Приречена. Одна. Стіна. І ґрати* (Л. Костенко); *Треба, щоб у людей **боліла душа,** коли вони бачать, як простоюють дорогі агрегати* (З газети); [Джавоїра:] *Різні клопоти є. Від одних розцвіта, а від інших **ятриться душа,** ніби рана* (О. Левада); *Полилась по срібній ночі Срібна пісня солов'я .. **Защеміла, заболіла вся душа** моя* (Олександр Олесь). **ДУША́ БЕРЕ́ТЬСЯ БО́ЛЕМ.** — *Може, Степане Васильовичу, зумієте чимось пособити .. — Треба подумати, хлопче,— **болем береться душа** вчителя* (М. Стельмах).

558. **ДУША́ В ДУ́ШУ. 1.** *зі сл.* жи́ти. Дружно, у злагоді. *Він* [Семен Іванович] *.. частенько заглядав до брата на вечірній вогник. Брати жили, як то кажуть, **душа в душу*** (М. Рильський); *Коли б вони* [брати] *трималися один одного, коли б вони жили **душа в душу,** усе село вклонилося б їм, визнало б їх своїми панами* (М. Стельмах); *Катерині стало тепло й затишно... Їй здавалось, що у їх* [них] *з Дмитром немає ніяких непорозумінь, що вони з ним живуть **душа в душу*** (Ю. Збанацький).
2. *зі сл.* говори́ти, розмовля́ти *і под.* Щиро, відверто. *Під час практичних занять .. можна було поговорити* [з учителями] *про все відкрито, **душа в душу*** (О. Гончар); *Стара заметушилася. Хутко накрила стіл. Скоро ми вже розмовляли **душа в душу*** (З журналу).

559. **ДУШÁ ВИЛІТÁЄ (відлітáє, тікáє** *і т. ін.*) / **ВИ́ЛЕТІЛА (відлетíла, втеклá** *і т. ін.*) **З ТІ́ЛА** *чия і без додатка.* Хто-небудь помирає, гине. *Вслід* [Низ] .. *стрілу пускає І просто Тагові в висок;* ***Душа із тіла вилітає,*** *На жовтий пада труп пісок* (І. Котляревський); *Всяк думав, що зробила ця беззд оровна .. дівчина людям, що вони збираються її катувати, її, котрій не достає злегка похлинутися.., щоб* ***душа вилетіла з тіла*** (Панас Мирний). **ДУШÁ МÁЛО НЕ ВТЕКЛÁ З ТІ́ЛА.** *Правда, дав* [Маланці] *панич Льольо два злоти, та один бабі Мар'яні оддала, бо як схопила колька, то* ***мало душа не втекла з тіла*** (М. Коцюбинський). **ДО́БРА ДУШÁ ВІДЛЕТІ́ЛА В НÉБО.** *Почувши близьку смерть,* [Балабан] *тихо промовив: — Здається мені, пани-браття, помираю славною смертю ..* ***Відлетіла в небо добра*** *Балабанова* ***душа*** (О. Довженко). **ДУШÁ ПОКИ́НУЛА** *кого. Увійшов Дорофтей і став коло порога. — Що,* ***покинула душа*** *вашого Микиту! — Ой, покинула!* (Казки Буковини).

560. **ДУШÁ В П'Я́ТИ (п'я́тки) ТІКÁЄ (опускáється, ховáється** *і т ін.*) / **ВТЕКЛÁ (опусти́лася, сховáлася** *і т. ін.*) *чия, у кого і без додатка.* Хто-небудь раптово відчуває сильний переляк; комусь стає страшно. *На кожній вибоїні, коли віз бувало перехиляється .. вся* ***душа тікає в п'яти*** *і він часом аж спітніє зі страху* (В. Гжицький); *У лисиці* ***душа в п'ятки виступала,*** *а йти* [до лева] *треба було* (Укр.. казки); *Не один Микола перелякався Фредова* ***душа*** *теж* ***пішла в п'ятки*** (Ю. Збанацький); *Тарган глянув на дебелого солдата, на його пудові кулаки, і його* ***душа вскочила в п'яти*** (С. Добровольський). **ДУШÁ АЖ (вже й) В П'Я́ТАХ (у п'я́тках).** *Як замахнеться було мати* [книжкою], *так у мене* ***душа аж у п'ятах*** (Остап Вишня); — *Мій татусь — буркотун, а насправді добряк! .. А в тебе, певно,* ***вже й душа в п'ятках*** (Ю. Збанацький). **ДУШÁ ЗАГЛЯДÁЄ В П'Я́ТКИ.** — *Хто себе почуває кволим, у кого* ***душа*** *часто* ***заглядає у п'ятки*** — *той може відійти убік* (Д. Бедзик).

561. **ДУШÁ (губá) НЕ З ЛОПУ́ЦЬКА** *в кого, чия.* Хто-небудь наділений позитивними рисами; сміливий, принциповий. *Люблю я таких людей, завзятих і проклятих, щоб* ***душа*** *в них* ***була не з лопуцька*** (Ю. Яновський); — *Спи спокійно, хлопче! — додав він* [дяк], *трохи помовчавши... Ми теж не ликом шиті, і* ***душа*** *в нас* ***не з лопуцька*** (В. Шевчук). **ДУШÁ ІЗ ЛОПУ́ЦЬКА.** *Невже він* [Данило] *такий боягуз, невже його* ***душа із лопуцька?*** (М. Стельмах); *Маковею,— спокійно вів Роман.— .. Ти .. в боях авторитет здобув . Але ж молодий та ласий на все, що в очі б'є! — А що ж, по-твоєму, в мене* ***душа з лопуцька?*** (О. Гончар).

562. **ДУШÁ ДЕ́РЖИТЬСЯ (тримáється) В ТІ́ЛІ** *чим, у кого, чия і без додатка.* Хто-небудь ледве животіє, підтримуючи своє існування чим-небудь. *Передачі* [в тюрму] *приносили дуже рідко. Милосердніші роздавали одержану паляницю на всіх — по шматочку. Тим і* ***трималась душа в тілі*** (Ю. Збанацький).

563. **ДУШÁ ЗАМУТИ́ЛАСЬ** *чия, у кого і без додатка.* Хто-небудь втратив душевну рівновагу, спокій, стриманість і т. ін. *Чи могла Варвара слухати нестерпну, пристрасну річ дівчини?* ***Замутилась душа,*** *аж потемніло в очах. Як вона сміє ставати матері наперекір?* (К. Гордієнко).

564. **ДУШÁ НÁВСТІЖ (нарóзхрист)** *чия, у кого і без додатка* Хто-небудь відвертий, щирий у поводженні з іншими. *Добре, мабуть, оцьому Тимошеві —* ***душа навстіж*** (С. Журахович); *Тоня думає про старшу свою сестру . Невже і їй попадеться такий .,— симпатяга чоловік,* ***душа нарозхрист...*** (О. Гончар).

565. **ДУШÁ НЕ ПРИЙМÁЄ** *чого і без додатка.* Не хочеться чого-небудь (їсти, пити і т. ін.). *Їв би очима, та* ***душа не приймає*** (Укр.. присл..); [Солдат:] *Як надивишся зранку, як знущаються з бідних людей, то повір, що не те що обіду, а навіть махорки* ***не приймає душа*** (О. Левада).

566. **ДУШÁ НЕСЕ́ ТЯГÁР** *чия.* Хто-небудь болісно переживає, тужить, страждає; комусь дуже важко. *Про що він* [Хмельницький] *думав, сам на сам з собою, опівночі, напередодні бою? Який* ***душа несла його тягар,*** *про що тоді він радився із Богом? Те знає лиш перо і каламар* (Л. Костенко).

567. **ДУШÁ ОБЛИВÁЄТЬСЯ КРО́В'Ю** *у кого, чия і без додатка.* Хто-небудь дуже страждає з якогось приводу. ***Душа*** *його* [Ладенкова] ***обливалася кров'ю*** *від переживань за невдачі на фронтах* (П. Автомонов).

568. **ДУШÁ ОГОРТÁЄТЬСЯ (проймáється) ЖÁЛЕМ (ту́гою)** *чия.* Хто-небудь сповнений якимсь почуттям, глибоко вражений, схвильований. ***Важким жалем огорнулась*** *Михайлова* ***душа*** *при звістці, що комісар Антоненко зовсім зліг* (Ю. Збанацький); [Василь:] *Коли б ти* [Марусю] *знала, .. яким* ***жалем проймається душа*** *моя, що так безневинно спакощено життя твоє* (Панас Мирний).

569. **ДУШÁ ПЕРЕСТÁВИЛАСЯ (престáвилася)** *чия, заст.* Хто-небудь помер. *Як зірочка покотиться, то* ***душа переставиться*** (Панас Мирний); *Сільською вулицею* [поліцаї] *пройшли в суворій мовчанці. До людей не віталися.— То вже чиясь* ***душа*** *сьогодні* ***преставиться,****— гомоніли люди, визираючи з-за тинів* (Григорій Тютюнник).

570. **ДУШÁ ПЕРЕТЛІ́ЛА (перемлíла)** *у кого і без додатка.* Хто-небудь настраждався, зне-

мігся від почуття тривоги, страху, туги і т. ін. — *А мене не зобидили? **Душа перетліла.** Найкращу земельку як язиком корова злизала* (М. Стельмах); — *Ой сину мій, сину,— думала мати,— Як же в мене за тебе **душа перетліла,** та й зараз спокою немає* (І. Цюпа).

571. **ДУША́ ПОРИВА́ЄТЬСЯ** *чия, до кого—чого, куди і без додатка.* Хто-небудь відчуває нестримний потяг, прагнення до кого-, чого-небудь, бажання чогось. *Опущені з полудрабка босі ноги самі ворушились під стеливо далеких дівочих пісень, а **душа поривалась** до них, бажаючи співати* (М. Стельмах); *Душа його звідусіль **поривалась** саме сюди* [в село], *саме тут завжди знаходила затишок, дружбу, любов* (О. Гончар).

572. **ДУША́ ПРИСТА́ЛА** *чия;* **СЕ́РЦЕ ПРИСТА́ЛО** *чиє, до кого—чого і без додатка.* Хто-небудь уподобав, полюбив когось, щось. *Навіки **пристала душа** моя до тієї жінки,— на зріст невисокої, тихої і лагідної за вдачею, великої трудівниці, яка мала велике серце і любила всіх людей* (З газети). **ПРИСТА́ЛА ДУ́ШКА.** *Полюбила такого, Що не має нічого: Нема свитки, ні кожушка, Та **пристала** моя **душка*** (Укр.. пісні). **ДУШЕ́Ю ПРИСТА́ТИ.** *Роман зразу **пристав душею** до тих книжок, любив їх читати і докладно розказував потім у школі те, про що читав* (І. Нечуй-Левицький).

573. **ДУША́ ПРОЩА́ЄТЬСЯ** (**розлуча́ється**) / **ПОПРОЩА́ЛАСЯ** (**розлучи́лася**) **З ТІ́ЛОМ.** Хто-небудь помирає. *Панський сторож .. тяжко дише.. Ось розкриває очі... То ними світить докора? Чи посилає прокльони?.. Ні, то **душа прощається з тілом*** (Панас Мирний).

574. **ДУША́ РОЗМ'Я́КЛА** *чия, у кого і без додатка.* Хто-небудь подобрішав, став податливим, згідливим, не чинить опору. *Я поки міг, то якось відгризався, А в неї ж* [матері], *знаєш, не язик — жало, Що я намучивсь, що я натерзався! А потім здався, ради не було. **Душа розм'якла** якось, заморилась, хоч коники ліпи, як з м'якуша. До всього звикла, із усім змирилась* (Л. Костенко).

575. **ДУША́ (се́рце) НЕ ЛЕЖИ́ТЬ** *чия (чиє), до кого—чого і без додатка.* Хто-небудь не має інтересу, не відчуває прихильності, симпатії і т. ін. до кого-, чого-небудь; хтось або щось не подобається. *Не скрию* [не приховаю] *від Вас,— підходили до мене тутешні знайомі запитувати про святкування. Я одповів, що це все дурниця, до якої **не лежить** .. моя **душа*** (Панас Мирний); — *Ініціативний інженер,— похвалив* [Сахацького] *Колодуб.— **Не лежала** спочатку моя **душа** до нього,— в задумі вимовив Степан Гаврилович* (Л. Дмитерко); // Хто-небудь не має бажання робити щось через антипатію до когось—чогось або відсутність внутрішнього спонукання. — *Ти повинен піти* [на заручини], *Миколо. — **Душа не лежить,**— одбивався Микола* (В. Кучер). **ДУША́ (се́рце) ЛЕЖИ́ТЬ** *до кого—чого. Змалечку в Гната **душа лежала** до машин* (С. Чорнобривець); *Вона любила обох синів, але **серце** її чомусь більше **лежало** до молодшого сина Уліба* (С. Скляренко); — *Допомагати можна тому, у кого **серце лежить** до роботи! — втрутився Оладько* (П. Автомонов).

576. **ДУША́ (се́рце) НЕ НА МІ́СЦІ** *чия (чиє), у кого і без додатка.* Хто-небудь перебуває в стані тривоги, занепокоєння, дуже хвилюється, переживає. *Їде Федір за паном у двір — серце тремтить, **душа не на місці*** (Панас Мирний); — *Сказав ти — до Варивона йдеш, а серце моє непокоїлось .. Примічала перед цим: **не на місці душа** твоя* (М. Стельмах); — *Пішов і я,— каже Михайло,— три кілометри пройду, а там Савка дасть мотоцикл, миттю буду на МТС... У мене **серце не на місці*** (Ю. Яновський); — *Та скажи ж ти мені, нарешті, чортів пакіл,— раптом вибухнув Кочерга,— я ж бачу, що в тебе **серце не на місці*** (В. Собко). **ДУША́ НА МІ́СЦІ.** *Вся сім'я вмісті* [разом] ***й душа на місці*** (Укр.. присл..).

577. **ДУША́ (се́рце) ПЕРЕВЕРТА́ЄТЬСЯ / ПЕРЕВЕРНУ́ЛАСЯ (се́рце переверну́лося)** *чия (чиє), у кого.* **1.** Хто-небудь відчуває гострий жаль, переймається співчуттям до когось—чогось. [Ганна:] *І повіриш, Арсеньку, у мене так просто **душа перевертається** од усього цього. І давно уже я пішла б од них, коли б не Оля* (З. Мороз); *Хведір став навпроти неї, прикро подивився своїми засмученими очима .. У Христі **серце перевернулося,** сльози затремтіли на очах* (Панас Мирний).
2. *від чого.* У кого-небудь виникає гостре відчуття огиди до когось—чогось. — *Як бридко ти промовив сі слова! **Душа** моя од їх* [них] ***перевернулась!*** (Леся Українка).

578. **ДУША́ (се́рце) РВЕ́ТЬСЯ. 1.** *чия (чиє), у кого і без додатка.* Хто-небудь дуже переживає за щось, страждає від чогось. *Разом з піснею* [Вутанька] *вже мовби переливалася в інший, нетутешній світ. Ллються сльози, **рветься душа;** а вона виводить все вище й вище* (О. Гончар). **СЕ́РЦЕ РВЕ́ТЬСЯ З ЖАЛЮ́ (від розпу́ки).** — *Сльози течуть по його обличчю, **серце** маленьке **рветься з жалю,** а Дмитрик біжить усе далі і нічого не бачить перед собою* (М. Коцюбинський); *Андрій стояв ні живий ні мертвий, видно було, що **серце** його **рвалось від розпуки*** (Ю. Збанацький).
2. *куди, за ким—чим, до кого—чого.* Хто-небудь нестримно прагне кудись, до когось—чогось. ***Душа** його* [художника] ***рветься** на південь* (М. Коцюбинський); *Серце мліє, смутні думки летять у невідомий край, а за ними **рветься й душа,** бо*

немає для неї притулку на землі (О. Стороженко); *Те, що вчора здавалось особливо принадним, сьогодні втрачало свою красу, і вже до іншого* ***рвалась*** *юна* ***душа*** (І. Цюпа).
3. *з кого.* Хто-небудь помирає. *Така таємниця агави: вона цвіте, щоб умерти, і умирає, щоб цвісти. Закаменіла на каменистому ґрунті і прислухається з жахом, як росте, стигне і* ***рветься*** *з неї* ***душа*** (М. Коцюбинський).

579. **ДУШÁ (сéрце) РОЗРИВÁЄТЬСЯ (рвéться) НÁДВÓЄ (навпíл)** *у кого, чия (чиє) і без додатка.* Хто-небудь дуже страждає від суперечливих почуттів, від неможливості вирішити щось, допомогти чимсь і т. ін. — *Куди мені пристати? — крикнув Саїб,— що маю робити?* ***Душа моя розривається надвоє!*** (І. Нечуй-Левицький); *Вона* [Пріська] *чує голос Пилипів; вона баче* [бачить] *його безпомощного* [безпомічного], *як він ховає одубілу голову в сніг ..* ***серце її рветься надвоє*** (Панас Мирний). **ДУШÁ РОЗРИВÁЄТЬСЯ НА ДВІ ПОЛОВИ́НИ.** *У цю ніч Добринич відчув, .. що* ***душа його розривається на дві половини*** (С. Скляренко). **АЖ РОЗРИВÁЄТЬСЯ ДУШÁ НÁДВÓЄ.** [Прісцілла:] *Руфіне, годі! догадуюсь .. і се мені так тяжко... мішаються всі почуття... так трудно... аж* ***розривається душа надвоє...*** (Леся Українка).

580. **ДУШÁ (сéрце) СКНÍЄ** *чия (чиє), у кого, за кого і без додатка.* Хто-небудь переживає, хвилюється за когось, тяжко страждає, охоплений почуттям жалю, туги і т. ін. *Хвора, серед самоти, уперше пізнала* [Солоха], *що їй тяжко:* ***душа .. скніла,*** *серце нудилося* (Панас Мирний); *Немає в Середи тієї радості,* ***душа*** *чогось* ***скніє,*** *а з голови не сходять тривожні думки* (Д. Бедзик); *Ще в степу за селом все думав* [Давид] *про Тихона, і* ***скніло серце*** *за нього* (А. Головко).

581. **ДУШÁ (сéрце) СПІВÁЄ** *чия (чиє), у кого і без додатка.* Хто-небудь перебуває в доброму, піднесеному настрої; радіє. *Батько Дніпро тече собі спокійно, і ліси на горах стоять, як на картині художника,— просто* ***душа співає*** *од такої краси...* (Ю. Яновський); *Вона* [Настуся] *прагнула говорити якнайділовитіше, .. а в самої* ***співала душа,*** *оченята так і бризкали захопленням* (Ю. Збанацький); ***Серце*** *старого гірника* ***співало,*** *солодко щеміло від радісного передчуття* (Д. Ткач). **ДУШÁ ТІШИТЬСЯ.** *Та втома солодка, після неї* ***тішиться душа,*** *а натруджене тіло краще спочине* (І. Цюпа).

582. **ДУШÁ СÓХНЕ** *у кого, від чого.* Кому-небудь щось дуже не подобається. [Лінда:] *Слухай, Вацеку .. Ти мені подобаєшся .. Але не говори зі мною про науку і вчених. У мене* ***сохне душа,*** *коли я чую про атоми чи про ту твою протоплазму* (О. Левада).

583. **ДУШÁ СТÁЛА НА МÍСЦЕ** *чия.* Хто-небудь заспокоївся, перестав тривожитися, хвилюватися. *Тільки тепер, коли він* [Єгипта] *повернувся і з ним нічого не сталось, Ліна відчула, що* ***душа її стала на місце*** *і спатиме вона спокійно* (О. Гончар).

584. **ЖИВÁ ДУШÁ. 1.** Людина. *Єсть у мене діти, та де їх подіти? Заховать з собою? — гріх,* ***душа жива*** (Т. Шевченко); *Іноді занишкне в кузові, навантаженім табуретками, що їх вихованці роблять в майстернях, щоправда, на прохідній .. втікача неодмінно виявлять, і вахтер наказує: "Ану, вилазь, чоловіче! Ти ж таки* ***жива душа,*** *а не табуретка"* (О. Гончар).
2. Живий, з ознаками життя. *Став* [Чіпка] *одбирати своє й у свого брата, заможного козака: обдере, як липку, тільки* ***живу душу*** *на світ пустить* (Панас Мирний).

585. **ЗÁЯЧА ДУШÁ. 1.** Боязка, полохлива людина. *Нічого, крім презирства, в неї* [Ольги] *до цих паненят нема, всі вони* ***заячі душі*** (Я. Качура).
2. Уживається для вираження незадоволення, роздратування з приводу чого-небудь. [Ковшик:] *Як же ти* [Кандибо] *смієш так ставитись до заслужених матерів,* ***заяча*** *твоя* ***душа*** (О. Корнійчук).

586. **КÁЇНОВА ДУШÁ.** Зрадлива, підступна людина. *Люди зневажали його і називали* ***каїновою душею*** *за підлий характер* (З усн. мови).

587. **КИПИ́ТЬ (закипáє) ДУШÁ (сéрце) / ЗАКИПÍЛА (скипíла) ДУШÁ; СКИПÍЛО (обкипíло) СÉРЦЕ** *у кого, чия (чиє), від чого.* **1.** Хто-небудь перебуває в стані сильного нервового збудження, хвилювання. — ***Душа*** *в мене* ***кипить*** *од безчесної гадки! Через якісь погані .. халупи хотять* [хочуть] *оддати на руїну осередок держави!* (І. Нечуй-Левицький); *Чи не вперше так за всі роки* ***закипіла*** *зібгана наймитська* ***душа*** (М. Стельмах); *Йосип мовчав, доки* ***кипіло*** *його* ***серце,*** *доки було мочі мовчати* (Панас Мирний).
2. *на кого—що, проти кого—чого і без додатка.* Хто-небудь гнівається, сердиться на когось—щось, обурюється з приводу чогось. *Йдемо в оперу. Наталка мовчить. Почуваю, що* ***душа*** *її аж до самого дна* ***кипить*** *на мене та на мою професію* (Ю. Яновський); ***Закипала*** *гнівом Маркова* ***душа*** *проти ситих і кровожадних... Не раз шкодував, що залишив рідну землю* (І. Цюпа); — *Я так і обміліла. Відьма ж вона, відьма!* ***Скипіло*** *моє* ***серце*** (М. Коцюбинський).

588. **КУДИ́ [ТÍЛЬКИ] ДУШÁ ЗАБАЖÁЄ (захóче),** *зі сл.* п і т и́. Будь-куди, куди завгодно. — *А після лиману? Ще кудись були наміри* [податися]? — *Без намірів.* ***Куди душа забажає...*** *Гала-світа* (О. Гончар); — *Ти ж, Марино, не панщанна, ти московка, вольна. Знялася б з місця й полетіла,*

*як та птиця, **куди тільки душа забажає*** (І. Нечуй-Левицький).

589. **ЛЕ́ДВЕ (наси́лу) ДУША́ ДЕ́РЖИТЬСЯ (трима́ється) В ТІ́ЛІ** *у кого, чия.* Хто-небудь дуже слабий, кволий, ледве живий. *Значить, Ви ще пам'ятаєте, що десь далеко .. живе прихильна до Вас душа. Правда, та **душа ледве держиться в тілі*** (М. Коцюбинський); *Вже **насилу душа моя*** [Палажчина] ***держиться в тілі*** (І. Нечуй-Левицький).

590. **МИ́ШАЧА ДУША́.** Боязка, полохлива людина з дріб'язковою, підлою вдачею. — *Великий Докучаєв!.. **Мишачі душі** з департаментів, скупі й лякливі* (М. Рудь).

591. **НІ ОДНА́ [ЖИВА́] ДУША́.** Ніхто. *Лановий уже доповів прикажчикові, що з Проценкового двору **ні одна душа** на панщину не вийшла* (Панас Мирний); *Густі ліси вкривали гори й яри .. В ті пущі не заходила ніколи **ні одна жива душа*** (І. Нечуй-Левицький).

592. **ПОРО́ЖНЯ ДУША́; ПОРО́ЖНЄ СЕ́РЦЕ.** Хто-небудь відчуває душевну спустошеність, байдужість до навколишнього світу, перебуває у стані депресії. *Я тільки з рейду... Губи, мов крейда, **порожня душа*** (В. Сосюра); *Тепер на світі він — один. З **порожньою душею** він На камінь надмогильний сів, Рукою по чолі провів* (Переклад М. Рильського).

593. **СКІ́ЛЬКИ ДУША́ ЗАБАЖА́Є (запра́гне, захо́че** *і т. ін.*). **1.** *чия.* Дуже багато, у великій кількості. [Юсуф:] *В мене срібла-золота **скільки твоя душа забажає.** Я всю тебе обсиплю золотом, тільки будь весела!* (І. Нечуй-Левицький).
2. *чия і без додатка.* Досхочу, без будь-яких обмежень. [Куче:] *Там ..* [у холодній] *співайте собі.., **скільки душа забажає*** (Леся Українка); *Тут саме .. прийшла чутка, що .. дають там* [в Сибіру] *землі, **скільки душа схоче*** (Грицько Григоренко); *— Ти мені махорки дай, **скільки душа моя потребує.** Без махорки я не воїн* (О. Довженко). — *Гей, куме! — гукає Хома до Романа Блаженка.— Ходіть-но до мене персиків їсти. Їжте, **скільки душа ваша запрагне*** (О. Гончар). **СКІ́ЛЬКИ ДУШІ́ (ду́шеньці) ЗАБАЖА́ЄТЬСЯ.** — *Він* [Захар] *міг над нею* [жінкою] *куражитись, **скільки душі забажається*** (Грицько Григоренко); *Корова здоїлася без вибриків. Йонька продмухав у піні дірочку і цмолив, **скільки душеньці забажалося*** (Григорій Тютюнник).

594. **ТІ́ЛЬКИ ДУША́ В ТІ́ЛІ.** Бідний, убогий. *"Отак увесь вік свій прожила,— дума .. баба Сикліта,— **тільки душа в тілі**"* (Грицько Григоренко).

595. **ТІ́ЛЬКИ [САМА́ (одна́)] ДУША́ ЗАЛИШИ́ЛАСЯ (лиши́лася)** *у кого.* Хто-небудь зовсім зубожів, збіднів. — *Хоч би ще троячку накинули,— .. кидає фурман.— Май, Онуфрію, совість! — гримнула на нього Петрівна.— Бачиш, що у чоловіка **тільки сама душа залишилася*** (М. Стельмах).

596. **ЧЕРСТВА́ ДУША́; ЧЕРСТВЕ́ СЕ́РЦЕ** *в кого.* Хто-небудь нечуйний, байдужий. [Прохор:] *Ти .. брат, а **душа** в тебе **черства*** (І. Микитенко); — *Фесенко людина з **черствим серцем,** людина з матеріальним поглядом на все* (І. Нечуй-Левицький).

597. **ЧОГО́ [ТІ́ЛЬКИ] ДУША́ БАЖА́Є (хо́че, пра́гне** *і т. ін.*) **/ ЗАБАЖА́Є (захо́че, запра́гне** *і т. ін.*). **1.** У достатній кількості, доволі. *Нічого Бога гнівити, досі ми гаразд малися. Було всього, **чого тільки душа бажа*** (І. Чендей); *Все йому* [Федорові] *є, **чого душа забажає*** (Панас Мирний).
2. Те, до чого хто-небудь має потяг або чого хоче досягти. *Все, **чого душа запрагне,** Я створю в одну хвилину* (Леся Українка).

598. **ЧОРНИ́ЛЬНА ДУША́** *у кого, зневажл.* Хто-небудь обмежений у своїй діяльності вузькими службовими обов'язками, інтересами; бюрократ, канцелярист. — *Не таючись, скажу тобі: **чорнильна душа** була в мене. Опріч казенщини — там губернських та сенатських відомостей — і в руки нічого не хотілось узяти* (М. Коцюбинський).

599. **ШИРО́КА ДУША́; ШИРО́КЕ СЕ́РЦЕ** *у кого і без додатка.* **1.** Хто-небудь чуйний, щедрий, щирий. [Вася:] *Що тобі відомо? Мені відомо тільки, що в нього **широка** і щира **душа*** (І. Микитенко).
2. Чуйна, щедра, щира вдача у кого-небудь. *Мабуть, мені доведеться читати самому. Оці думи? Боже милий! Тяжко мені жити! Маю **серце широкеє** — Ні з ким поділити!* (Т. Шевченко).

600. **ЩИ́РА (золота́) ДУША́; ЩИ́РЕ (золоте́) СЕ́РЦЕ** *в кому, в кого, чия (чиє).* Чесна, відверта, щедра, доброзичлива людина. *Прохор Осауленко був козак не з величних, **щира душа,** себе на посміх не подасть* (П. Куліш); ***Щира душа** цей мартенівець* (О. Гончар); — *Лариска в мене **золота душа,** вона мені найдорожча людина* (Є. Гуцало); *Там* [в Україні] *найдете **щире серце** І слово ласкаве* (Т. Шевченко); // Чесність, відвертість, доброзичливість, сердечність. *Подруги в Уляні душі не чули... Любили в Уляні **щиру душу*** (Панас Мирний).

601. **ЯК ДУША́ ДО ДУШІ́,** *зі сл.* говори́ти, сказа́ти *і т. ін.* Щиро, відверто, правдиво. *Дівчино-серденько! Скажи нам усю щиру правду, **як душа до душі*** (Марко Вовчок).

602. **ЯК ОДНА́ ДУША́,** *зі сл.* жи́ти. Дружно, в злагоді. *І зажили молоді **як одна душа** — дружно, весело* (З усн. мови).

ДУШАХ

603. **ПО ДУША́Х,** *зі сл.* говори́ти, розмовля́ти *і под.* Щиро, відверто, щиросердно. *Інші, мовляв, по кабінетах, на телефонах сидять, а він не з таких .. Звик отут, на місці, .. настрій маси вивчати. Тут з роботягами побесідуєш* ***по душах,*** *щось їм цікаве підкинеш...* (О. Гончар); [Бондар:] *Це й погано, що .. викликають* [у райком]. [Яків:] *Погано. Хочеться інколи просто прийти,* ***по душах*** *поговорити, помріяти* (М. Зарудний).

ДУШЕЮ

604. **ДУШЕ́Ю І СЕ́РЦЕМ.** Самовіддано, щиро. ***Душею і серцем*** *до Вас прихильний П. Рудченко* (Панас Мирний).

605. **ДУШЕ́Ю І ТІ́ЛОМ. 1.** Повністю, до кінця, всім єством. ***Душею і тілом*** *був* [Глухенький] *відданий артілі* (О. Гончар).
2. Щиро, самовіддано. *Знов вона* [Тізба] *йде і шука юнака і* ***душею і тілом,*** *Пильно бажа розказать про свої небезпеки жахливі* (М. Зеров).
3. У всіх відношеннях. — *Ось у тому житті.., де не пігмеїв побачиш, а квітучих атлетів, людей, прекрасних* ***душею і тілом,*** *для кого почуття стало нормою існування... Уяви себе там!* (О. Гончар).

606. **ЗА ДУШЕ́Ю** *у кого, зі сл.* бу́ти, ма́ти *і т. ін.* **1.** При собі, у власності, у наявності. — *Сердюки спробували були видурити капітал .. у Данька Яреська. Знали вони, що при капіталі хлопець, має* ***за душею*** *срібного полтинника* (О. Гончар).
2. *зі сл.* затаї́ти, ма́ти *і под.* У собі. [Петро:] *Ну-ну, сестро, ну! Викладай, викладай, що затаїла* ***за душею*** (Панас Мирний); — *Ви йому про це сказали? — Так, я йому все виклав, що мав* ***за душею*** (М. Ю. Тарновський).

607. **З ВІДКРИ́ТОЮ (розкри́тою) ДУШЕ́Ю; З ВІДКРИ́ТИМ (розкри́тим) СЕ́РЦЕМ,** *зі сл.* зустріча́ти. Щиро, радісно. — *Знаєш, як тебе там зустрінуть? Бачив, як нас зустрічала Словакія? З дзвонами, квітами,* ***з відкритою душею!*** (О. Гончар); *Вони* [індійці] *зустрічали нас* ***з відкритою душею,*** *з осміхненим лицем* (В. Минко); *Ну,— вигукнув Брюллов...— Розквітайте, Тарасе, для свого народу, зустрічайте нове життя* ***з розкритим серцем*** (Л. Смілянський); // Без будь-яких упереджень, хитрощів, підступів. *Тамліп любив людей. Йшов до них* ***з відкритою душею:*** *мав багато друзів* (З журналу).

608. **З ДОРОГО́Ю ДУШЕ́Ю.** Охоче, з великим задоволенням, з радістю. [Храпко:] *Нуте лиш, я вам оце дільце припоручу.* [Печариця:] *Я* ***з дорогою душею,*** *та чи втну його?* (Панас Мирний); *А я б і справді* ***з дорогою душею*** *зараз би до вас вибралася, дарма, що тепер північ і надворі негода* (Леся Українка); *Артем розповів Христі, що це за родичі, що за люди: щирі, привітні.* ***З дорогою душею*** *приймуть її* (А. Головко); // З готовністю. *Вихристюк* ***з дорогою душею*** *дав би експедиції все, що просять, а то й більше, але ж така невправка по господарству* (О. Гончар).

609. **З ДУШЕ́Ю,** *зі сл.* погуби́ти, зни́щити, з'ї́сти *і т ін.* Повністю, до кінця. *Ви, може, читали* [поетові] *вірші і переклади в "Правді". З'їли хлопця, схрупали* ***з душею*** (Леся Українка).

610. **НАД ДУШЕ́Ю,** *зі сл.* стоя́ти, сиді́ти *і т. ін.* Набридливо, невідступно перебувати біля кого-небудь. *Йому* [Миколі] *заманулося піти до неї* [Нимидори], *.. хоч подивитися на неї, та гуменний стовбичив* ***над душею*** (І. Нечуй-Левицький); *Гордій Кошара із жінкою сумно .. стоять біля гарби, на якій .. лежить Денис.— Ішли б додому. Чого стримите* ***над душею?*** (Григорій Тютюнник); — *Зовсім не слід сидіти у хворого* ***над душею,*** *— повчав Ковалишин* (Ю. Шовкопляс).

ДУШІ

611. **БЕЗ ДУШІ́. 1.** Дуже сильно, до самозабуття. [Виборний:] *Наталка* ***без душі*** *його* [Петра] *любить, через його всім женихам одказує* (І. Котляревський).
2. *заст.* Мертвий. *Латинець старший по породі К Енею рацію начав..: "Не ворог, хто уже дублений .. На полі* ***без душі*** *лежить"* (І. Котляревський); *Зразу ж біля діброви побачив Микула трьох турків на землі; два з них лежали* ***без душі,*** *один ще стогнав* (О. Маковей).
3. Дуже переляканий. *Латин старий був не рубака І воювати не любив, Од слова смерть — він, неборака, Був* ***без душі*** *і мов нежив* [неживий] (І. Котляревський).
4. Сухо, формально, по-казенному. [Яків:] *Казенного ще в нашій роботі багато. Наказують, вимагають — і все* ***без душі*** (М. Зарудний).

612. **В ДУШІ́.** Приховано, нишком, не виявляючи зовні своїх почуттів. — *Я розскрекоталась, як сорока, а ви .. мовчите. Певне, смієтеся* ***в душі*** *наді мною, що так безнастанно говорю!* (Л. Мартович); — *Ви, Тадею Станіславовичу, зволите сміятися* ***в душі,*** *що я ґрунтовно думаю про багатство* (М. Стельмах).

613. **ВІД [УСІЄ́Ї] ДУШІ́. 1.** Щиро, глибоко, сердечно. *Оп'ять* [знову] *біда гне в сук Латина, Сердешний каявсь* ***од душі,*** *Що тестем не зробивсь Енею* (І. Котляревський); *Антін* ***від усієї душі*** *співчував лиху Семків* (С. Чорнобривець). **З ДУШІ,** *рідко. Що чорнявую* ***з душі*** *люблю, На біляву залицяюся, А з рудою препоганою хіба піду розпрощаюся* (Укр.. лір. пісні); // На всю силу почуттів; до самозабуття. *Він* [Бачура] *любить, коли ненавидять — то* ***від усієї душі*** (М. Чабанівський);

// Щедро. *На площах малеча.., плуталась поміж машинами і кіньми, тягаючи за собою повні відра, навперебій простягаючи кожному кварту, зачерпнуту **від душі** по самі вінця!* (О. Гончар); *Я Одісея у дім свій привів і прийнявши, гостинно Став **від душі** частувати* (Переклад Б. Тена).
2. Нестримно, невимушено; з великим задоволенням. *Данько сміявся **від душі**: навчилися* [французькі матроси] *від чорноморців, як із своїми офіцерами розмовляти* (О. Гончар); *Панночка сміялася **від усієї душі*** (О. Довженко).
3. Відверто, нічого не приховуючи. — *От, мій друже, конче потрібно мені **від душі** поговорити з тобою про неї* [Інну]. *Все збирався, та якось .. не вистачало ніби часу* (Є. Кротевич); *І справді, міністр заговорив **від душі**. Головне — не прикрашав дійсність, охарактеризував наше сільгоспвиробництво як дуже хворе* (З газети).
4. Дуже сумлінно, з надзвичайною старанністю. *Дзвеніла* [пісня] *в зоряній тиші, у простір місячний лилася про тих дівчат, що на Донбасі усе робили **від душі*** (О. Гончар); *Згадав* [Антон] *себе завзятим парубком, першим комбайнером .. Працював він тоді **від душі*** (Д. Бедзик). **ВІД СÁМОЇ ДУШÍ.** *А вже чим я захоплююся, дорогі товариші, Те роблю я не абияк, а **від самої душі*** (С. Воскрекасенко).

614. **ДЛЯ ДУШÍ.** Для задоволення власних духовних запитів, потреб. ***Для душі** художник писав не респектабельних чиновників чи їхніх .. дружин. Своїх натурщиків він шукав на вулицях.., на .. базарах і в маленьких шинках* (З журналу).

615. **ДО (по) ДУШÍ. 1.** Подобатися. — *А ти той... бідовий. Їй-бо, це мені **до душі**. А то пришлють недоріку, зайде до сільради не директор, а прохач* (Ю. Збанацький); *Марися Павлівна навіть пошкодувала, що нема зараз тут Кульбаки: от би хто порадувався! От кому буде **до душі**, що той шкільний мур .. тут замінятиме всього лиш смужка нескошеної травички...* (О. Гончар).
2. Відповідний чиїм-небудь уподобанням, смакам. *Іван Михалчевський був нежонатий. Йому вже минуло двадцять шість років, і він не міг знайти собі дівчину **до душі*** (І. Нечуй-Левицький); *Воістину, коли професію обрано **до душі**, її* [роботу] *виконуєш, як пісню, з насолодою* (З газети).

616. **[ЖÓДНОЇ] ЖИВÓЇ ДУШÍ,** *зі сл.* н е м á є, н е б у л ó, н е в и́ д н о, н е з у с т р і ч á л о с я *і т ін.* Нікого. *Поглянула* [Хима] *навкруги — нема **живої душі**, тільки шумить кучерява верба* (Марко Вовчок); *Настала така тиша, наче на всьому дворі не було **живої душі*** (І. Нечуй-Левицький); — *Відкрив двері — темно. Тихо. **Живої душі** не було* (Григорій Тютюнник); *До самого села не зустрічалося **жодної живої душі*** (О. Гончар).

617. **НА ДУШÍ** *у кого.* Хто-небудь сповнений якимись почуттями, відчуває щось. *Нікого не цікавить, що було у вас **на душі** або дома, коли ви робили фільм .. Ви мусите показати товар лицем* (О. Довженко); *Коли ми бачили, як наші молодята про щось розмовляють удвох біля колодязя, .. всім нам ставало гарно, теплішало **на душі*** (О. Гончар).

618. **НІ [ЖИВÓЇ] ДУШÍ,** *перев. зі сл.* н е м á, н е б у л ó *і т. ін.* Абсолютно нікого, жодної людини. *Хоч **ні душі** нема близько, а їй здається, буцімто усі люди так на неї і дивляться* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Лінивий плюскіт хвиль... Суха морська трава чорніє, шелестить під ногами. Навіть Віталик торопіє: **ні живої душі** ніде* (О. Гончар). **НІ ДУ́ШЕЧКИ.** *Навколо **ні душечки** .. Туман стояв густий, мов кисіль* (М. Коцюбинський).

ДУШУ

619. **В ОДНУ́ ДУ́ШУ.** Настирливо, набридливо; невідступно вимагати що-небудь. *Важко було заспокоїти дитину, що верещала **в одну душу*** (Грицько Григоренко); — *На сьому ото ніч пішов я, а за мною ще онук мій учепився **в одну душу**: піду та й піду* (Г. Хоткевич); *Шила* [мати заробітчанську торбу] *дочці Вусті, що була вже на виданні, а Данько найменший пристав, ув'язався **в одну душу**: — Пошийте й мені* (О. Гончар); [Кіндрат Антонович:] *Ніяк не відкараскаюсь від Леоніда Петровича: пий, **в одну душу** з ним та й годі!* (М. Кропивницький).

620. **ЗА МИ́ЛУ ДУ́ШУ. 1.** З великим задоволенням; охоче. — *Всі на мене злі, а я ще зліший,— засміявся Джмелик, наливаючи Гошці самогону.— Пий, Гошко, бо ти дурний .. Я б тобі вліпив кулю в потилицю **за милу душу*** (Григорій Тютюнник).
2. *зі сл.* п р а ц ю в á т и, р о б и́ т и *і т. ін.* Добре, прекрасно, надійно. *Джулай запропонував замінити чавун резиною. Підняли було на сміх, але завжди сміється той, хто сміється останнім .. Резина працює **за милу душу*** (П. Інгульський).

621. **ЗА ПУ́ХЛУ (пу́хлого) ДУ́ШУ,** *зі сл.* п р а ц ю в á т и, р о б и́ т и *і т. ін.* Марно, даром. *Робить **за пухлого душу*** (Укр.. присл..).

622. **З ГОРОБИ́НУ ДУ́ШУ.** Дуже мало. *Там у нього* [у турка] *війська було **з горобину душу*** (С. Добровольський).

623. **НІ ЗА ЦА́ПОВУ (пу́хлу) ДУ́ШУ,** *зі сл.* з а г и́ н у т и, п р о п á с т и *і т. ін.* Марно, даром; ні за що. *Пропав **ні за цапову душу*** (Укр.. присл..); — *Дурний Кирило, наклав головою **ні за цапову душу*** (М. Рудь); [Прохор:] *Краще піду кудись, де більше світу. Бо тут пропадеш **ні за пухлу душу*** (І. Микитенко).

624. **ЯК СВОЮ́ ДУ́ШУ,** *зі сл.* л ю б и́ т и. Дуже. *Поважав же і він* [Наум] *її* [дружину], *скільки*

міг, і любив її як свою душу (Г. Квітка-Основ'яненко); *Лаврін докоряє її* [Мелашку] *за те, що він любив її як свою душу, жалував її, як мати дитину, а вона покинула його* (І. Нечуй-Левицький).

ДЯКУВАТИ

625. **ДЯ́КУВАТИ БО́ГОВІ (Бо́гу, Го́сподові, Го́сподеві),** *вставн. словоспол.* Уживається для вираження заспокоєння, морального полегшення у зв'язку з чим-небудь. [Пріська:] *Ось годі, дочко, себе неволити, та давай трохи спочиньмо. Що це ми — найнялися..? У нас,* ***дякувати Богові,*** *пригінчих немає* (С. Васильченко); [Груїчева:] *А що, хіба вона* [Любочка] *слаба?* [Олімпіада Іванівна:] *Та ні,* ***Богу дякувати*** (Леся Українка); *— Годі побиватись, дочко, — каже старий свекор, —* ***дякувати Господові,*** *втихла* [дитина] (Марко Вовчок).

Е

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

1. **ХОДЯ́ЧА ЕНЦИКЛОПЕ́ДІЯ,** *жарт.* Людина, що має різнобічні знання і може дати довідку з багатьох питань. *Михайло Францович Блюменфельд —* ***це ходяча енциклопедія.*** *Він знав всі європейські мови, математику, фізику* (Думки про театр).

ЕТАП

2. **ПЕРЕ́ЙДЕНИЙ (про́йдений) ЕТА́П.** Що-небудь здійснене, опрацьоване, завершене. *— Що ж тобі прочитати? Книжок я з собою не захопив .. Кожна книжка, розумієш,— це вже* ***перейдений етап*** (І. Цюпа); *Жартував* [Борис], *що коли Лялю оберуть ще кудись, то попередню її посаду обов'язково доручать йому, як Лялин* ***"перейдений етап"*** (О. Гончар).

ЕТАПУ

3. **ПО ЕТА́ПУ,** *іст.* У супроводі озброєного загону; під конвоєм. *Двічі його ..* ***по етапу*** *приганяли в рідне село, до матері* (О. Гончар).

Є

Є

1. **ЯК Є.** Зовсім, абсолютно, повністю. *— Мабуть, гречку* ***як є*** *витовкла?* (А. Головко).

2. **ЯКИ́Й НЕ Є.** Хоч і поганий; хоч який-небудь. *— Буде тут, буде ділов* [діла]! *— покрикує Мина, поглядаючи підбадьорливо на нас, хлопчаків.—* ***Які не є,*** *а діждемось свого менту* [моменту]! (О. Гончар). **ЯКИ́Й Є.** *Аж тепер згадала Олександра Гната, згадала й свою хату.* ***Яка є, то є,*** *а все-таки свій куток* (М. Коцюбинський).

3. **ЯК НЕ Є,** *перев. з наступним протиставленням.* За будь-яких умов, незважаючи ні на що. *— Он посіяли дві десятини кукурудзи, роботи багато, а невістка,* ***як не є,*** *все-таки поміч* (С. Олійник); *—* ***Як там не є,*** *одначе я тут справді відроджуюсь,— мовила Тамара.— Цей ваш степ, Заболотний, він має дивовижну властивість повертати людині щось втрачене, напівзабуте* (О. Гончар); // Враховуючи що-небудь, зважаючи на щось; все ж таки. *— Виходить, Василю, тут найнявся?.. Мірошникуєш? — Ні, даю лад снастям.* ***Як не є,*** *а три вітряки* (М. Стельмах).

Ж

ЖАБА

1. [І] **ЖА́БА ЦИ́ЦЬКИ (ци́ці, пи́ти) ДАСТЬ** *кому і без додатка.* **1.** Хто-небудь загине, потрапивши в складні, незвичайні умови. — *Ну й дорога! Думав, що **жаба цицьки дасть** у клятих яругах* (В. Речмедін); *Напирають козаки на село, але гребля вся встелена боронами, зуб'ями догори, й по вулицях навалено гіллястих дерев,— доберись! — Отут їм, харцизякам, браття, й **жаба цицi дасть!** — скінчив піщанський чоловік* (А. Головко); [Семен:] *На середині* [річки] *як підхопило мене бистрею* [бистриною],*— я аж злякався .. Думаю: закрутить, потягне на дно, тут мені **жаба і пить дасть...*** (М. Кропивницький).
2. Кому-небудь буде дуже важко, хто-небудь не зможе домогтися чогось. — *Німці все тут спалили дощенту. Якби держава не допомогла, **жаба цицьки дала б** людям* (В. Москалець); — *Одружимося, бо так у бурлаках нам **і жаба цицьки дасть*** (П. Страшнова).

2. **[ХОЛО́ДНА] ЖА́БА СИДИ́ТЬ ПІД СЕ́РЦЕМ** *у кого.* Кого-небудь охоплює передчуття чогось поганого, неприємного. — *Навіть самі слова — прокурор, тюрма, слідчий — все життя викликали в усьому моєму єстві дріж і страх. А тепер у мене якась **холодна жаба сидить під серцем...*** (В. Собко).

3. **ЯК ЖА́БА НА КУ́ПИНІ.** **1.** *зі сл.* р о з с і с т и с я, р о з п р о с т о́ р и т и с я *і под.* Дуже зручно, вільно, займаючи багато місця; не стримуючись, без обмеження. — *Ото ще розпросторився наш полковник — **як жаба на купині!** — сам до себе каже з серцем подорожній* (М. Пригара).
2. *зі сл.* н а д у́ т и с я, н а п р и́ н д и т и с я *і под.* Дуже, надто (про пихату, набундючену людину). *Надувся, **як жаба на купині*** (Укр.. присл..).

ЖАК

4. **БИ́ТИЙ ЖАК (жук),** *фам.* Бувала, з великим життєвим досвідом людина, яку важко перехитрити, обманути. *Шовкун — **битий жак!** Недаром він посивів, сидячи над бумагами* [паперами] (Панас Мирний); *Роман Васильович, хоч і **битий жук,** а очевидно, пішов теж на поводу в різних Леусів та Яцухненків* (Ю. Збанацький).

ЖАЛІТИ

5. **НЕ ЖАЛІ́ТИ (не жалкува́ти) [СВОЇ́Х] НІГ.** Дуже багато ходити, бігати, незважаючи на втому. *Катря **не жаліла своїх ніг:** скільки хапало духу, мчалася, спотикалася об груду, падала у високі кучугури снігу* (Панас Мирний); *Попереду в'ється дорога, якою судилося йти, **не жалкуючи ніг*** (М. Упеник).

6. **НЕ ЖАЛІ́ТИ РУК (сил).** Працювати, робити що-небудь з великим напруженням, з найбільшою віддачею. *Як вона* [Пріська] ***рук не жаліла,** обмазуючи та обліплюючи хату, щоб і холод не заходив зимою* (Панас Мирний); *Он уже помітили його роботу розумні люди, уже й молоком дарують, бо він таки **рук не жаліє** і не з лінивих* (Григорій Тютюнник); *П'єса пройшла з таким успіхом, що після завіси глядачі кинулись на сцену й почали, **не жаліючи рук,** качати своїх перших артистів* (М. Стельмах).

ЖАРИНАХ

7. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **НА ЖАРИ́НАХ (на жари́ні, на жару́).** **1.** *перев. зі сл.* с и д і́ т и, с т о я́ т и *і под.* Неспокійно, тривожно, нетерпляче. — *Брешуть, брешуть, що не буває так на світі: раз подивився — вже й закохався. Сиджу **як на жаринах** біля нього, відсунулась би, так плаття жалко, а доторкнусь його плеча — голова йде обертом* (І. Муратов); *Він і снідає похапцем, не дуже-то пережовуючи, і за столом сидить **мов на жаринах** — крутиться, вертиться* (І. Рябокляч); *Сидить **як на жару*** (М. Номис).
2. Неспокійний, схвильований, нетерплячий. *Смутний та нетерплячий, та неспокійний ту рідку хвилину, як посидить* [Чайченко] *дома. Куди він усе поспішається? Чого він **як на жарині?*** (Марко Вовчок).

ЖАРКО

8. **[АЖ (і)] НЕ́БУ** (*рідко* **не́бові) [БУ́ДЕ (ста́не)] ЖА́РКО.** Уживається для вираження найвищого ступеня інтенсивності якоїсь дії, діяльності; активніше, енергійніше і т. ін. вже не може бути. *Знов пост* [охорона] *біжить, клене, **аж небу жарко*** (І. Франко); *Пили — **аж небові жарко!*** (Панас Мирний); *Захар же, навпаки, зрадів: оце школярка! Якщо і подруги такі, то **буде й небу жарко*** (П. Дорошко); — *Бігли, мабуть, так, що **небу жарко стало!*** (О. Довженко).

ЖАРТ

9. **НЕ ЖАРТ; НЕ ЖА́РТИ.** **1.** Нелегко, дуже складно, важко. *Ковальство — тяжка робота, бити клевцем цілий день — то **не жарт*** (Н. Кобринська); *Василя Назаровича Боженка любили всі*

.. *В п'ятдесят чотири роки починати з хлопчаками революцію та ще командувати полком, не знаючи навіть карти,— це **не жарт*** (О. Довженко).
2. Дуже багато. [О. Ю. Есаулов:] *Ну а потім загорівся графіт. Це вже ближче до вечора, заграва була, звичайно, ого-го. Там графіту стільки... **Не жарт*** (Ю. Щербак); — *А вона непогане діло мені радить: грошей чортма, в кишені ані шага. Десять тисяч — це **не жарти**! Надходить старість. Треба ж жити, треба чимсь живитись...* (І. Нечуй-Левицький).
3. Серйозно, важливо, не дрібниці. *Мотря витягла з своєї скрині десять товстих починків, взяла мотовило й хотіла мотати. Кайдашиха побачила, що то **не жарти**, і спахнула* (І. Нечуй-Левицький); *Юрина заява мала ефект. З суворого тону, яким її було виголошено, всі зрозуміли, що це **не жарти**, і коли відмовити, то може бути скандал* (Ю. Смолич).

10. **НЕ НА (в) ЖАРТ. 1.** По-справжньому, цілком серйозно. *Командир полку, зустрічаючи Сагайду, **не на жарт** сварився на нього своїм кулаком* (О. Гончар); — *Закохався він у мою Анну **не в жарт*** (А. Хорунжий).
2. З великою інтенсивністю; дуже. *Надвечір розвітрилося **не на жарт*** (М. Павленко); ***Не на жарт** стривожені обличчя зняли напівсонну грайливість* (Б. Олійник); *А за вікнами уже **не в жарт** бешкетує метелиця: безтямно виє, стелить замети, рве ніч* (В. Логвиненко).

ЖАРТИ

11. **ЖА́РТИ ЖА́РТАМИ;** *рідше* **ЖАРТ ЖА́РТОМ.** Незважаючи ні на що, за будь-яких умов (уживається перев. як протиставлення наступному висловлюванню). — ***Жарти жартами**, я оце поїду в Бендери та причепою причеплюся, реп'яхом пристану до Бичковського,— обізвалась Христина* (І. Нечуй-Левицький); — ***Жарти жартами**, Леоніде, але, крім шкурних мотивів, повинні бути й моральні* (А. Головко); [Префект:] *Наш Меценат .. коли б іще не відділив од Риму Коринфської республіки.* [Прокурор:] ***Жарт жартом**, а Римові .. все ж може вийти шкода* (Леся Українка).

12. **ЖА́РТИ ПОГА́НІ (коро́ткі)** *з ким—чим і без додатка.* Необачність, непоступливість, необережність у діях і вчинках може призвести до поганих наслідків. *Він прийшов до простого висновку: щоб бути на висоті, щоб тебе не підводили, треба міцно триматися і дати всім зрозуміти, що з ним **жарти погані*** (М. Ю. Тарновський); *Бувають дні, коли сюди приносить вітер дзвін дзигарів із Петропавлівської фортеці. Це ніби їм нагадування про те, що їх чекає, що з владою **погані жарти*** (Василь Шевчук); — *Мало що може трапитись, коли людина не зовсім твереза... Всяке може статися Це ж шахта. Тут **жарти короткі...*** (Д. Ткач).

ЖАРТІВ

13. **НЕ ДО ЖА́РТІВ. 1.** *кому.* Хто-небудь стурбований, засмучений і т. ін., потрапивши у скрутне становище; комусь скрутно, неспокійно. ***Не до жартів** рибі, коли її під жабри зачепили* (Укр.. присл..); *Гаврилові було **не до жартів**. — Через його* [Тимка] *дурацькі* [дурні] *витребеньки на роботу не пішов і дома нічого не зроблю* (Григорій Тютюнник).
2. Складна ситуація, яка вимагає відповідальності, пильності, обережності. — *Тут **не до жартів**. Ти повинен до губернатора їхать...* (М. Коцюбинський); — *Тобі сапери будуватимуть мости. Ради тебе потягнуться обози всіма шляхами. А хто про тебе, рядового Ягідку, забуде в цей напружений час, то, чого доброго, ще й під трибунал піде... Тут **не до жартів...*** (О. Гончар).

ЖДАТИ

14. **ЖДА́ТИ (чека́ти, вигляда́ти, сподіва́тися) З МО́РЯ ПОГО́ДИ.** Даремно надіятися на кого-, що-небудь, чекати чогось, залишаючись пасивним. — *Чого ж ти сердишся? — звернувся він обережно.— Ти почекай. Я буду інженером. Ми ще не так заживемо.— **Жди з моря погоди**,— відрізала вона коротко* (Г. Коцюба); — *Тепер **чекай з моря погоди**, — зауважив Павло, коли підходили до камери.— Дарма радієте .. Вони м'яко стелять, але спати твердо* (М. Сиротюк); *Насос не встигає відкачувати воду, а як від перевантаження зіпсується? Прибуде вода, залле трансформатор — та й по ньому. Будемо тоді кукурікати, **виглядаючи з моря погоди*** (З газети); — ***Сиди й сподівайся з моря погоди!** Ти не міг раніше щось придумати?* (М. Стельмах).

ЖЕСТ

15. **ШИРО́КИЙ (благоро́дний) ЖЕСТ.** Вчинок, розрахований на те, щоб справити позитивне враження. *Через місяць в'язні були приємно здивовані — начальник тюрми Вуль дозволив приносити з дому передачі. Чим можна пояснити такий **благородний жест**, ніхто не здогадувався* (А. Хижняк).

ЖИВИЙ

16. **ЛЕ́ДВЕ (ледь, ті́льки) ЖИВИ́Й [ТА ТЕ́ПЛИЙ].** У дуже важкому фізичному стані. *Роздратували її якось хлопці на вулиці, схопила вона одного в такі обійми, що **ледве живого та теплого** із рук вирвали* (Григорій Тютюнник); *Не раз привозив я його додому **ледь живого*** (Ю. Збанацький); *Біда тая зовсім його скрутила;*

у голові йому завернуло наче, почне говорити, то путанину таку, що й не розбереш. Занедужав тяжче, гірше, — ***тільки живий та теплий*** (Марко Вовчок); — *А чого ти молочка не даєш? га? А тая корівка стоїть, похнюпилась,*— ***тільки*** [тільки] ***жива*** (Б. Грінченко).

17. **НІ ЖИВИ́Й НІ МЕ́РТВИЙ. 1.** Дуже наляканий, вражений, приголомшений і т. ін. — *Кинулась вона в воду, вхопила мене за чуб та й винесла на берег. Дивлюсь я, пастушки стоять* ***ні живі ні мертві,*** *тільки очі повитріщали та роти пороззявляли* (І. Нечуй-Левицький); *Коли зиркнув згодом, бачу, підвівся мій Семенко на ніжки,* ***ні живий ні мертвий*** *стоїть. А так, кроків за двадцять від нього, Косованів чорний бугай Жук* (І. Муратов).
2. Дуже схвильований, стурбований. [Зося:] *Яке там лихо? Я чую тривогу; скажи, що сталось? Я* ***ні жива ні мертва!*** (І. Карпенко-Карий); *Ксеня чекала на Федора* ***ні жива ні мертва.*** *Перехвилювалася, передумала найстрашніше* (С. Голованівський).
3. Сповнений горя, засмучений. *Роман стояв коло домовини* ***ні живий ні мертвий.*** *У йому неначе серце запеклося од несподіваного горя* (І. Нечуй-Левицький); *Орися сиділа позаду Василя* ***ні жива ні мертва.*** *Вона сама не знала, куди вони їдуть* (П. Автомонов).
4. Дуже ослаблений фізично. ***Ні жива ні мертва*** *вернулася Пріська додому... У голові в неї гуде, у вухах дзвоне* [дзвонить], *в очах жовто* (Панас Мирний); ***Ні жива ні мертва*** *Марія важко переводила подих і ледве трималась на ногах* (С. Чорнобривець).

18. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.)* **ЖИВИ́Й,** *з дієсл.* Чітко, яскраво, виразно. *Ставав легінь перед очима* ***як живий*** *— і все закручувалося в непримиримім танці, шаленім, запіненім. Не дишучи, розкривала очі в тьму* (Г. Хоткевич).

ЖИВІТ

19. **ЖИВІ́Т ПРИСО́Х ДО СПИ́НИ (до хребта́)** *у кого і без додатка.* **1.** Хто-небудь дуже худий. — *Чого ти чванишся? Старці, злидні,* ***животи*** *з голоду* ***присохли до спини,*** *а воно приндиться...* (М. Коцюбинський); — *Оце знайшли пузатого.* ***Живіт до спини присох!*** *Ходить як з хреста знятий...* (О. Гончар).
2. Хто-небудь дуже голодний. — *Бач, зголоднів!* — *з співчуттям обізвалась Соломія.— Ая!.. ая... ще й не такої заспіваєш, як* ***живіт присохне до спини*** (М. Коцюбинський); — *А чи не розжився б я у вас на шматочок хліба. Вже* ***живіт до хребта присох...*** (Ю. Збанацький).

20. **[ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.)***] НА ЖИВІ́Т,** *зі сл.* галасува́ти, репетува́ти *і т. ін.* Дуже голосно, сильно. *Осатаніла вража баба І крикнула* ***як на живіт*** (І. Котляревський); [Деревіцький:] *Ти чого ж, Петре, так галаснув,* ***мов на живіт?*** *Спокійніше не вмієш розмовлять?* (М. Кропивницький); *Житці виходили подивитися, хто там так* ***на живіт*** ***репетує*** (Панас Мирний).

ЖИВЧИКОМ

21. **З ЖИ́ВЧИКОМ ТА З ПЕ́РЧИКОМ.** Запальний, гарячий, відважний; гострий на язик. — *Як ви там казали? Цей вовка за вухо вхопить? А таки вхопить... Одне слово,* ***з живчиком та з перчиком*** *хлопець,— посміхнувся Валерій Іванович* (О. Гончар).

ЖИЖКИ

22. **[АЖ] ЖИ́ЖКИ ТРЯСУ́ТЬСЯ (тру́сяться, тремтя́ть, дрижа́ть** *і т. ін.***) / ЗАТРЯСЛИ́СЯ (затруси́лися, затремті́ли, задрижа́ли** *і т. ін.***)** *у кого і без додатка.* **1.** Хто-небудь має сильне бажання до чогось. [Іван:] ***Аж жижки трусяться,*** *так хочу танцювать* (М. Кропивницький); *У Тимоша* ***аж жижки затряслися*** *— так кортіло поквитатися з п'яницями* (М. Колесников); *На всю Горнилівку буйним хмелем розливаються пісні, а троїсті музики витинають таких, що і в старого мимоволі* ***жижки затрусяться*** (В. Речмедін); — *Годі, бабо, смутних! Співай нам веселих,— таких, щоб* ***жижки задрижали*** (І. Нечуй-Левицький).
2. У кого-небудь з'являється почуття страху перед кимсь—чимсь. — *Ведіть у хату..,— сказав замість відповіді хлопець.— Прошу, прошу,— затурбувався господар, а у самого почали* ***жижки трястися*** (В. Гжицький); — *Ви все жартуєте...— непохвально похитав головою старий фельдшер.— А в мене* ***аж жижки трусяться*** (Ю. Смолич); *Щось його вразило. Чи не та незалежність, з якою повів себе Боровий. Наче б йому начхать, що з ним зустрівся і розмовляє сам Опанас Батюга, перед яким* ***дрижать жижки*** *і не в таких жевжиків* (Я. Гримайло); — *Тільки ж що перейшов через місток у лиман, а тут щось як замаха крилами над головою та пугукне, так у мене і* ***затрусились жижки,*** *незчувсь, як і присів у траві* (О. Стороженко); *Тут Денис так глянув на Трохима, що у того усі* ***жижки задрижали*** *і у душі похолонуло* (Г. Квітка-Основ'яненко).

ЖИЛА

23. **ЗОЛОТА́ ЖИ́ЛА.** Хто-небудь здібний, обдарований, гідний поваги. — *Не дід, а* ***золота жила,*** *— затрусився я. — Інтелектуал ріллі* (А. Крижанівський); // Щось дуже цінне, найкраще. *Живе народне слово — це* ***золота жила*** *літературної мови* (З газети).

ЖИЛЕЦЬ

24. **НЕ ЖИЛЕ́ЦЬ (не жите́ць) [НА ЦЬО́МУ СВІ́ТІ].** Хтось довго не проживе через слабке здоров'я, хвороби і т. ін. — *Учись! Ой, учись, Олег! — сказала* [мати] *гаряче, схвильовано, пильно дивлячись на нього.— Чує моє серце:* ***не жилець уже я на цьому світі*** (І. Рябокляч); — ***Не жилець,*** *— голосила,— батько наш* ***на сьому світі,*** *ой* ***не жилець!..*** (В. Чумак); *— Доведеться ділитися з ними роботою. Щоправда, дід Омелько не робітник і навіть* ***не житець на світі,*** *зате Павло та Остап...* (З. Тулуб); *Курило скрипів зубами від болю і благально повторяв: — Добий мене, друже, я вже* ***не житець...*** (Д. Бедзик).

ЖИЛКА

25. **КО́ЖНА ЖИ́ЛКА (жи́лочка) ДРИЖИ́ТЬ (гра́є, гово́рить, брини́ть, тремти́ть** *і т. ін.*) **/ ЗАДРИЖА́ЛА (загра́ла, заговори́ла, забрині́ла, затремті́ла** *і т. ін.*) *у кого, рідше на кому, в кому.* Хто-небудь відчуває приплив сил, енергії, завзяття, позитивних емоцій і т. ін. *В Саїда* ***дрижала кожна жилка,*** *кров грала в жилах, кипіла* (І. Нечуй-Левицький); — *Молодий, здоровий, свіжощокий, та в такому віці на тобі* ***кожна жилка б грати повинна,*** *а він сидить хмурка хмурить* (О. Гончар); *Красна* [Олена] *— як звізда, як співає,— то з вигуком, як гуляє, то з викрутом та ще так, що* ***кожна жилочка в ній говорить*** (Г. Хоткевич); *У Галі* ***кожна жилочка забриніла*** *від тії похвали* (Панас Мирний). **ЖИ́ЛОЧКА БРИНИ́ТЬ (затремті́ла)** *яка.* [Петро:] *А в батька молодеча* ***жилочка*** *й досі* ***бринить?*** (Панас Мирний); [Петро:] *Ну, а скажи по правді: тобто у тебе дівоча* ***жилочка не затремтіла?*** (Панас Мирний).

ЖИЛКОЮ

26. **КО́ЖНОЮ ЖИ́ЛКОЮ.** Дуже сильно, всім єством. *Десь у центрі села, так як над волостю, вставав дим. Гаркуша аж молодів, дивлячись на той дим. Губами б роздмухував, щоб дужче горіло!* ***Кожною жилкою*** *ненавидів він їх усіх з усіма їхніми законами, сходками* (О. Гончар).

ЖИРУ

27. **З ЖИ́РУ.** Від забезпеченого, пересиченого життя; з розкошів та неробства. *Знаємо ми таких панів! Що їм* ***з жиру*** *робити? Лютували одрадяни страх як!* (Панас Мирний); *Лиха сама на себе казала, що більше так не буде, що то від безділля,* ***з жиру.*** *Казала собі, що з завтрашнього ж дня почне працювати по господарству і забуде дурні хвилювання* (Г. Хоткевич); *— Ах, Любове Прохорівно! Навіщо так картати молоді почуття? Тобі пожартувати* ***з жиру*** *закортіло* (Іван Ле).

ЖИТИ

28. **ЖИ́ТИ ЗА́ДНІМ УМО́М (ро́зумом).** Правильно оцінювати свої дії та вчинки лише після їх звершення, здійснення. — *І отак я все життя —* ***заднім умом живу.*** *Ну, чого я з дому поїхала?! І куди мене лиха година несе!* (А. Головко).

29. **ЖИ́ТИ НЕ ХЛІ́БОМ ЄДИ́НИМ (одни́м),** *книжн.* Крім матеріальних, мати й духовні інтереси. *Не дав і поїсти хлопцеві гаразд. Аж розсердилась Мотузчиха, а Якимові сміх: —* ***Не хлібом єдиним жив буде*** *чоловік, тітко Марино* (А. Головко); *Істинно, люди:* ***живемо не хлібом єдиним.*** *Істинно так... коли маємо хліб на столі* (Б. Олійник); *Усвідомлення духовних цінностей вже здавен відкарбувалося в мудру й лаконічну формулу:* ***не єдиним хлібом живе*** *людина* (З газети).

30. **ЖИ́ТИ ОДНИ́М (сього́днішнім) ДНЕМ.** Задовольняти тільки свої найближчі інтереси, нічого не думати про майбутнє, не мати перспектив. — *Є люди,— сказав нарешті* [Тритузний],*— що мало чим цікавляться, я їх дрібнодухами чи й зовсім пустодухами назвав би...* ***Одним днем живе,*** *як та качка: ряски нахапавсь, воло набив і чого йому ще...* (О. Гончар); *Дрібносерійний характер виробництва призводив до того, що плани складалися відповідно до поточної потреби в тих чи інших деталях. Образно кажучи, завод* ***жив одним днем*** (З журналу).

31. **ЖИ́ТИ СВОЇ́М РО́ЗУМОМ (умо́м).** Дотримуватися власних поглядів, переконань і т. ін. — *Не майте гніву на мене, коли не так щось. Думаєш порадити, помогти, а кому ті поради потрібні. Кожен* ***живе своїм розумом,*** *на чужий не зважає* (Є. Гуцало); — *Оце накрутив,— промовив Килигей упівголоса, прочитавши Куликів меморандум.— І складно й жалібно. Хто це тобі так — чи не до дяка ходив? Кулик несподівано образився: —* ***Своїм умом живу*** (О. Гончар).

32. **ЖИ́ТИ ЧУЖИ́М РО́ЗУМОМ.** Дотримуватися не власних, а чиїхсь поглядів, переконань і т. ін. — *Ні, нічого не скажу зараз. Бо нічого ще до пуття не знаю. А* ***чужим розумом жити*** *не хочу. Розберуся трохи в цьому сам, тоді й поговоримо* (А. Головко); [Алік:] *Я хочу вчитися і буду вчитися. Щоб знати все, розумієте, все! Більше за вас, більше за всіх... за всіх отих безмозких нікчем, які* ***живуть чужим розумом*** (Л. Дмитерко).

ЖИТТЯ

33. **НЕ НА ЖИТТЯ́, А НА СМЕРТЬ. 1.** Не шкодуючи власних сил, не боячись за своє існування. *Здавалося, що весь ярмарок, від старого до малого, розділився надвоє — багаті за Грицька Святоху, а бідні з Андрієм Забарою,— і билися* ***не на життя, а на смерть*** (П. Резніков).

2. Непримиренний, жорстокий, нещадний (про боротьбу, битву і т. ін.). *Боротьба* [з фашизмом] *йде* ***не на життя, а на смерть,*** *і чимало вилетить, очевидно, з цього життя недоброго, дурнів і пошляків* (О. Довженко); *Це була небачена в історії самовіддана боротьба* ***не на життя, а на смерть.*** *Тільки в партизанські загони, що діяли на території Білорусії, вступило понад сорок тисяч мінчан* (З журналу). **НА ЖИТТЯ́ І СМЕРТЬ.** *Вона бачила, що тепер настала рішуча хвиля, що на тій вузькій кам'яній плиті мусить розігратися боротьба* ***на життя і смерть*** (І. Франко); Все [в печі] *тріщало, ламалось і бухало полум'ям, немов там* ***на життя й смерть*** *бились розпечені дракони* (М. Коцюбинський).

ЖНИВА

34. **ГАРЯ́ЧІ ЖНИВА́.** Час напруженої роботи. *А в Антона Глущука пізньої осені почалися* ***гарячі жнива*** (С. Чорнобривець).

ЖОВТІЄ

35. **В ОЧА́Х ЖОВТІ́Є (жо́вкне, темні́є** *і т. ін.*) **/ ПОЖОВТІ́ЛО (пожо́вкло, потемні́ло** *і т. ін.*) *кому, у кого і без додатка.* Хто-небудь втрачає здатність нормально бачити, комусь стає погано від фізичного болю, втоми, хвилювання і т. ін. *Ївга стоїть, як дерев'яна, труситься,* ***в очах жовтіє.*** *Ледве промовила: — Що се ти наробив?* (Г. Квітка-Основ'яненко); [Секлета Семенівна:] *Ну за що ти мене образив гергепою? За віщо? Ти справді дихати спокійно не даєш! Мені уже* ***жовкне в очах!..*** (М. Куліш); *В ньому прокинувся голод, дикий, невгамовний, незборливий голод, від якого* ***темніє в очах*** (П. Загребельний); *У мене так мурав'ї* [мурашки] *й заходили поза спиною від отих Омелькових речей; аж дух у грудях сперло,* ***в очах пожовтіло!..*** (Панас Мирний); *Світ мені темний зробився:* ***пожовкло, позеленіло в очах*** (Ганна Барвінок); *Замфірові* ***потемніло в очах.*** *Зразу він наче не розчовпав, про що річ, але за мить страшна думка блиснула йому в голові* (М. Коцюбинський); *— Ну, а коли сказала* [дочка] *про булочника — залицявся там один хвиндрик до неї — то в мене й у* ***очах позеленіло*** (Ю. Збанацький).

ЖУВАТИ

36. **ЖУВА́ТИ (пережо́вувати) ЖУ́ЙКУ,** *зневажл.* **1.** Нудно і настирливо повторювати те саме. *Я не випадково зупинився на громадській діяльності молодого композитора, бо й досі міщанин* ***жує жуйку*** *про його якусь "богемність"* (З газети); *— Дуже багато у нас слів, та мало діла, .. досить* ***пережовувати жуйку,*** *треба серйозно братися за роботу* (З газети).
2. Невиразно, нерозбірливо говорити; вести пусту, нецікаву розмову. *— Та помовч уже, Трохиме,— не втерпіла бабуся.— Таких мимрачів гидко й слухати: не говорить, а* ***жуйку жує*** (М. Стельмах).

37. **[ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*)**] КЛО́ЧЧЯ ЖУВА́ТИ. 1.** *зі сл.* говори́ти. Невиразно, нерозбірливо. *Говорить* ***мов клоччя жує*** (Укр.. присл..); *— Що він говорить* ***мов клоччя жує?*** *— тіпнуло Мартохою* (Є. Гуцало).
2. Нудно і настирливо повторювати те саме. *— Ти знов-таки своєї? От ліпше заберуся до роботи,* ***як маю тут жувати клоччя!*** (Леся Українка).

ЖУКИ

38. **ЖУКИ́ У ГОЛОВІ́** *у кого.* Хтось не дуже розумний, недоумкуватий або неадекватно сприймає дійсність. *Нехай, дурні, собі пустують; У них, видно́,* ***жуки у голові*** (Л. Глібов). **З ЖУКО́М У ГОЛОВІ́** *хто. Та вони всі вчені* ***з жуком у голові,*** *робота ж клята — думай і думай, от і морочиться в голові* (В. Підмогильний).

З

ЗА

1. **ЗА І ПРО́ТИ.** Мотиви, що підтверджують, обґрунтовують певне рішення, у зіставленні з тими, що заперечують його. *Зваживши отак усі* ***"за" і "проти",*** *Марко дійшов висновку, що справи в нього йдуть непогано* (І. Кириленко); *Хоч, може, і не всі Ти зважив* ***"за" і "проти",*** *Раненько, по росі, Берися до роботи* (П. Сингаївський).

ЗАБИВАТИ

2. **ЗАБИВА́ТИ / ЗАБИ́ТИ БА́КИ** *кому і без додатка.* **1.** Розмовами, балачками відвертати чиюсь увагу від кого-, чого-небудь. *Нема чого* ***забивати баки*** *тривіальними фразами та банальними, непотрібними думками* (Леся Українка); [Панас (*до Сокуренка*):] *Читав? Чи це насправжки, чи, може, туману напускаєш? Може, так тільки хочеш ..* ***баки забить?*** (М. Кропивницький).

2. Не давати кому-небудь сказати щось; доводити до отупіння, затуркувати. *З себе Микита був здоровий, червонопикий, а на язик гострий,— кожному* ***забиває баки*** (Б. Грінченко); *Попробував би* [хто-небудь] *що брехнути, так так* ***баки і заб'ють,*** *і вже з брехунів ніяк не вийдеш* (Г. Квітка-Основ'яненко).

3. **ЗАБИВА́ТИ / ЗАБИ́ТИ ГО́ЛОВУ** *чим.* **1.** Обтяжувати себе піклуванням, турботою і т. ін. про когось—щось. [Дубов:] *Я пробуду у відрядженні не більше тижня, а ви дивіться, щоб у нас тут було все гаразд. А більше нічим не* ***забивайте собі голову*** (М. Ю. Тарновський).

2. Перевантажувати думки, пам'ять, свідомість чим-небудь зайвим, непотрібним. *До кінофабрики я приїхав молодий і простий, як солдат з булавою маршала в ранці. Я, підскакуючи, ходив по місту, дивився на море й* ***забивав голову*** *різною романтикою* (Ю. Яновський).

4. **ЗАБИВА́ТИ / ЗАБИ́ТИ ДУХ (ди́хання)** *кому і без додатка.* Заважати вільно дихати (про вітер, запахи і т. ін.). *Небо заволоклося сніговими хмарами, рвачкий вітер* ***забивав дух*** (М. Коцюбинський); *Руки їй боліли від важких ножиць, сморід овечого поту, гною і бруду з дрібним сухим пилом від вовни* ***забивали її дух*** (З. Тулуб); // Спричиняти важке дихання (від надміру почуттів або через певний душевний стан). *Яресько ще дужче пустив коня і чув, як лють* ***забиває дихання,*** *чув, як біль і сльози клекочуть у грудях* (О. Гончар).

5. **ЗАБИВА́ТИ / ЗАБИ́ТИ КОЗЛА́.** Грати в доміно. *Всі любили на Дніпропетровському агрегатному заводі .. "****забивати козла****"* (З газети); *— Ходімо до мене,— запропонував Серпень ..— Я в купе сам.* ***Козла заб'ємо*** (Ю. Мушкетик). **КОЗЛА́ ПОЗАБИВА́ТИ** (якийсь час). [Василь Панасович:] *До пенсії лишилось кілька днів...* [Печений:] ***Козла позабивати*** *захотіли?* (О. Підсуха).

6. **ЗАБИВА́ТИ / ЗАБИ́ТИ ПА́МОРОКИ** *кому і без додатка* **1.** Позбавляти кого-небудь здатності нормально мислити або сприймати щось, вводити в оману. *— Що ви, добродію,* ***памороки забиваєте*** *темним селянам! — вигукнув він із запалом до Барацького.— Самі поводитесь, як злодій, і хочете в своє злодійство селян вплутати* (О. Слісаренко); [Морозиха:] *Бачу, парубче, що твоє багатство тобі вже зовсім* ***забило памороки.*** *Жируєш ти!* (М. Кропивницький); // Знесилювати фізично. *Моя робота зовсім* ***забиває*** *мені* ***памороки,*** *бо дуже її багато* (В. Самійленко); *Хіба ж бідній жінці не* ***заб'ють памороки?*** *Як воно ж і курча, і кача, і порося, і теля... і натопи, і навари...* (О. Ковінька).

2. *тільки док., кому, безос.* Хто-небудь втрачає здатність нормально мислити або сприймати щось. *Віталій вмить зустрів серед натовпу саме особу, яку уздріти хотів. Аж пекло Віталика, аж* ***памороки*** *йому* ***забило*** *від того, що він побачив* (О. Гончар); *Ось і Ковалиха поряд і зразу починає: — Чи мені* ***памороки забило?*** *Чи вже з розуму вижила?* (С. Журахович).

3. Завдаючи ударів, побоїв, позбавляти кого-небудь розуму, притомності і т. ін. *Там п'яний батько, .. прийшовши із шинку, що єсть сили лупить по голові свого хлопця, геть* ***заб'є*** *йому* ***памороки,*** *навіки придуркуватим зробить* (М. Коцюбинський); *Я,— сказав Туркевич,—* ***забив*** *йому* ***памороки,*** *стукнув двічі по тім'ю* (М. Рудь). **ПА́МОРОКИ ЗАБИ́ТО** *кому. Ех братчики! Мені* ***памороки забито*** *киями, а в вас, мабуть, ізроду в голові клоччя. Коли ж се в світі видано, щоб випровадити гостя з коша натщесерце?* (П. Куліш).

4. Дурманити, п'янити (про пахощі, випари і т. ін.). *Густий березовий дух дьогтю* ***памороки забиває*** (К. Гордієнко); *— Оці рожі в бутлі* ***забили памороки,*** *— сказав отець Мельхиседек* (І. Нечуй-Левицький); // Знеболювати; приводити до втрати больових відчуттів. *— Одразу не ковтай,— давали інструкції зцілителі,— а полощи зуб. Буде тобі дезінфекція .. А потім ковтнеш —* ***памороки заб'є,*** *і порядок* (А. Крижанівський).

ЗАБИЛО

7. **[АЖ] ДУХ (по́дих) ЗАБИ́ЛО** *кому.* Хто-небудь дуже вражений; у когось перехоплює дихання (від збудження, хвилювання і т. ін.). *Денисові знову* ***забило дух,*** *але вже не з страху, а з думки, що то зараз буде, що то він довідається?* (Б. Грінченко); *Орися розв'язала пакунок. Наче оберемок барвистих квіток польових розсипався у неї на колінах. Дівчині* ***аж подих забило*** (А. Головко).

ЗАБИТИ

8. **ЗАБИ́ТИ В КАЙДА́НИ (в коло́дку)** *кого і без додатка, заст.* Позбавити кого-небудь волі, наклавши кайдани (колодку). *Поляки впіймали й молодого Кизима і* ***забили в кайдани.*** *Але козацька справа ще не загинула* (І. Нечуй-Левицький); *Він, Чорний, не мав наміру поступатися. Та й вої його не з тих, що хилять голови: ліпше впадуть на полі ратнім, аніж дадуть* ***в колодку*** *себе* ***забити*** (Д. Міщенко).

9. **ЗАБИ́ТИ КЛИН У ГО́ЛОВУ (у ті́м'я)** *кому.* Викликати у когось певні думки, прагнення, бажання і т. ін. *Своїми словами "Ви мусите щось написати про гуцулів"* ***забили*** *Ви мені* ***клин у голову,*** *вони не дають мені спокою, тільки що я зробить годен за 10 днів* (М. Коцюбинський); *Питання це* [відібрати землю] ***забило клин у тім'я*** *Романові, але він .. заспокоїв себе: "Якось воно буде! Не кабак же в мене на плечах, а голова, та ще й неабияка!"* (М. Коцюбинський).

10. **ЗАБИ́ТИ [СОБІ́] В ГО́ЛОВУ** *що.* Прийшовши до якихось переконань, поглядів, намірів і т. ін. (перев. неправильних), вперто дотримуватися їх. *Він* [Гриць] *був не з тих, що, раз* ***забивши що в голову,*** *довіку тому слугують, готові стати проти всього світу за те, що вони думають, у що вірять* (Панас Мирний); *Ще* ***забила*** [Горпина] ***собі в голову,*** *що вже не побачить на цім світі сина* (Грицько Григоренко).

ЗАБІГАТИ

11. **ЗАБІГА́ТИ / ЗАБІ́ГТИ НАПЕРЕ́Д (впере́д). 1.** Порушувати послідовність, логічний хід розповіді, викладу чого-небудь і т. ін. *І ще... і ще одна причина не давала спати Касію. Та не будемо* ***забігати наперед*** (І. Микитенко); *А втім, додому Іван Іванович дійде тільки за якісь півгодини, і тому дозвольте* ***забігти вперед*** *і одрекомендувати його сім'ю* (М. Хвильовий).
2. Робити що-небудь, намагатися дізнатися про щось передчасно, випереджаючи події. *Захоплений, невтомний, він уперто перемагав труднощі, добре засвоював предмет, нетерпеливо* ***забігав наперед,*** *бажаючи більше знати* (Г. Коцюба); *Він* [Андрій] *не хотів знати про це* [про розстріли] *з двох причин: перша — страшно* ***забігати наперед*** (І. Багряний). **ЗАБІГА́ТИ ДАЛЕ́КО (напере́д) РО́ЗУМОМ.** [Юлія:] *Ех, пане, занадто* ***далеко*** *ви своїм* ***розумом забігаєте.*** *Буде з вас і того, що досі сказала* (І. Франко); [Хаїм:] *Чи хоче пан, щоб я вже йому потанцював?* [Пан:] ***Не забігай наперед розумом,*** *щоб не звихнувся* (М. Кропивницький).

ЗАБІЙ

12. **ЯК НА ЗАБІ́Й,** *зі сл.* годува́ти, харчува́ти *і под.* Дуже ситно, калорійно, надмірно. — *То як Вам відпочивалося? — Добре. Годували* ***як на забій*** (З усн. мови).

ЗАБРАКЛО

13. **ЗАБРА́КЛО МО́ВИ** *кому, безос.* Хто-небудь не може нічого сказати через відсутність аргументів і т. ін. [Паріс:] *Спитав би й я: Кассандро, де твій меч? Адже в твоїх руках він був сьогодні, чи ти ним запобігла честі й слави? Мовчиш, пророчиста,* ***забракло мови!*** (Леся Українка).

14. **ЗАБРА́КЛО ПОВІ́ТРЯ** *кому, безос.* Комусь стало важко дихати від несподіванки, хвилювання, неприємних переживань і т. ін. — *Ви що, хочете назвати моє прізвище? Мені раптом* ***забракло повітря.*** — *А це буде залежати од вас, дорогенький* (А. Дімаров).

ЗАБРИТИ

15. **ЗАБРИ́ТИ ЛОБ (ло́ба, чу́ба)** *кому, іст.* Узяти в солдати. *Завтра ж йому* ***лоб забриють,*** *так поспішає сьогодні нагулятись* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Танцювали весело і любо Хлопці, аж рипіли постоли, А на ранок їм* ***забрили чуба*** *І в прийом жовнірський повели* (П. Воронько).

ЗАБУТИ

16. **ЗАБУ́ТИ [І] ДОРО́ГУ.** Перестати відвідувати кого-, що-небудь; довго не бувати десь. *Наш шановний зоотехнік* ***забув і дорогу*** *на ферму* (Я. Гримайло); — *Я ж і кажу —* ***дорогу забув*** *до нас. Скоро й рідного брата не пізнаватимеш* (В. Захарченко).

17. **ЗАБУ́ТИ ЯЗИКА́ В РО́ТІ.** Втратити здатність говорити (через переляк, розгубленість тощо). *Андрій з ляком дивився на Ґудзя. Він навіть* ***язика забув у роті*** (М. Коцюбинський).

ЗАВАРИТИ

18. **ЗАВАРИ́ТИ КА́ШУ (пи́во, хале́пу).** Затіяти щось дуже складне, клопітне, що загрожує неприємними наслідками. *Наймичка Килина, побачивши, яку* ***кашу заварив*** *Яків, побігла сказати Насті* (Панас Мирний); — *За що ж вам така покута чи кара? — Спитайте в Сагайдака. Він* ***заварив цю кашу*** (М. Стельмах); *Поїхав я до батька і розказав йому всю подію; він одмовив: — Сам* ***заварив пиво,*** *сам і хлебчи його!* (Збірник про М. Кропивницького); — *Так чому ж мовчав? — промовив нарешті той самий Тур, що* ***заварив усю халепу*** (С. Скляренко).

ЗАВЕДЕНИЙ

19. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **ЗАВЕ́ДЕНИЙ,** *з дієсл.* Безперервно, невпинно, безугавно. *Гармоністи розпалилися і грали й грали* ***як заведені*** (А. Хорунжий); *Я розкрив рота, хотів щось сказати. Куди тобі! Як засипала* [Пріська], ***як*** *затарабанила* ***мов заведена*** (Є. Кравченко); *Серце гупнуло глухо й тривожно. А потім застукотіло* ***наче заведене*** (А. Дімаров).

ЗАВЕРТКИ

20. **НА ВСІ ЗА́ВЕРТКИ,** *зі сл.* хропі́ти. Дуже голосно, нестримно. — *А хропе ото хто так? — Грицю, штовхни його, чого він ото* ***на всі завертки?*** *— звернувся Шельменко до Гриця* (Остап Вишня).

ЗАВИСНУТИ

21. **ЗАВИ́СНУТИ / ЗАВИСА́ТИ НА СЕРЕ́ДИНІ.** Опинитися у невизначеному становищі. *Від бідних відірвалися* [Чуплаки], *до багатих не прибилися, та так і* ***зависли на середині*** (С. Чорнобривець); *Мамина хвороба зупинила всі мої справи. Поїздка до Німеччини на стажування* ***зависла на середині*** (З журналу).

ЗАВИТИ

22. **ЗАВИ́ТИ ВО́ВКОМ.** Впасти у відчай. *— Місяць у казенці та на цегляних ребрах спати, — тут, діду, чоловік **вовком завиє*** (І. Франко).

ЗАВМИРАННЯМ

23. **ІЗ ЗАВМИРА́ННЯМ СЕ́РЦЯ.** Дуже схвильовано, збентежено. *Андрій **із завмиранням серця** стежив за полем, над яким, мов гайвороння, кружляли літаки* (П. Автомонов); // Захоплено, уважно. *Розповідь діда Галактіона Бицик слухав **із завмиранням серця,** з роззявленим ротом* (О. Донченко); *І йому пригадується, як десь отут стояв він босоногим семикласником з русокосою Наталочкою, **з завмиранням серця** лічив подаровані зозулею роки* (Ю. Мушкетик).

ЗАВМИРАТИ

24. **ЗАВМИРА́ТИ / ЗАВМЕ́РТИ СЕ́РЦЕМ (душе́ю).** Дуже хвилюватися, переживати (з переляку, від захоплення, тривоги і т. ін.). *Андрій зайшов на ґанок і, **завмираючи серцем,** натиснув на клямку* (І. Багряний); *Він знав напам'ять майже всього "Кобзаря", читав його, коли на душі було важко, читав і .. **завмирав душею,** весь палав і хвилювався* (Ю. Збанацький).

ЗАВОРОЖЕНИЙ

25. **ЯК (мов, ні́би *і т. ін.*) ЗАВОРО́ЖЕНИЙ. 1.** Мовчазний, задуманий, глибоко зосереджений. *Аж заслухається Катря* [пісень] *і сидить **як заворожена*** (А. Головко); *Вони* [брати] *стоять **мов заворожені,** бо ще перебувають під чаром іншої ночі, минулої ночі* (І. Багряний).
2. *перев. зі сл.* диви́тися, слу́хати *і т. ін.* Пильно, уважно, зацікавлено. *Володька .. вмочив перо в чорнильницю, застиг. Всі завмерли: дивилися **як заворожені** на те гостре перо, нависле над чистим поки ще папером, боялися дихнути* (А. Дімаров); *Причаївшись у малині за смородиною, я слухав бабиних молитов **як заворожений*** (О. Довженко).

ЗАВ'ЯЗАТИ

26. **ЗАВ'ЯЗА́ТИ ГО́ЛОВУ. 1.** Вийти заміж, вступити в шлюб. *Уляна дуже молодою **зав'язала голову*** (Грицько Григоренко); *— Не **зав'язуй,** Тусю, собі **голови,**— заговорили дівчата хором. — Ти вродлива. Хіба ще такого жениха знайдеш* (П. Гуріненко). **ЗАВ'ЯЗА́ТИ ГОЛІ́ВОНЬКУ.** *— Якби не Лаврін, то я б, здається, ладна й до вас вернутись.— Не можна, дочко! **Зав'язала голівоньку,** не розв'яжеш довіку,— сказала Балашиха* (І. Нечуй-Левицький).
2. *чим.* Бути дуже зайнятим, заклопотаним чимнебудь. *Така показна жінка, вам би й про себе не гріх подумати. От Іван Григорович об'явився, може б, своя родина знову склеїлася... А ви **зав'язали собі голову** службою, та ще й такою, що ні дня тобі ні ночі* (О. Левада).

27. **ЗАВ'ЯЗА́ТИ ДОРО́ГУ** *кому.* Перешкодити рухові кого-небудь кудись. *Гуси, гуси! **Зав'яжу** вам **дорогу,** щоб не втрапили додому* (М. Номис).

28. **ЗАВ'ЯЗА́ТИ / ЗАВ'Я́ЗУВАТИ СВІТ** (*рідко* **вік**) *кому і без додатка.* **1.** Зробити когонебудь нещасним, позбавити радості і т. ін. *— Коли ж вони, кумцю, дуже любляться, Гнат із Настею! Як ви їх розлучите, то дочка плакатиме на вас, а у вас одна дитина, не годиться їй **світ зав'язувати!*** (М. Коцюбинський); *Хай суджений .. не **зав'яже** дівчині **світ** ні поганим словом, ні гризнею, ні важким кулаком, ні лихою чаркою* (М. Стельмах). **СВІТ ЗАВ'Я́ЗАНИЙ.** [Тітка:] *Ти, дякувати Господові, не кріпачка: твоя праця не загине дурно.* [Олеся:] *— Не кріпачка! Нібито вже, як кріпачка, то й **світ зав'язаний!** Живуть же люди* (Марко Вовчок). **ЗАВ'ЯЗА́ТИ СВІ́ТУ.** *Вона* [Маруся] *в Полтаві **світу зав'язала** хіба Грицькові тільки одному?!* (Л. Костенко).
2. *чий.* Змарнувати комусь кращі роки життя, зробити їх безрадісними (перев. через нещасливе заміжжя, одруження). *Вона* [свекруха] *з першого ж дня вважала, що її син "**зав'язав собі світ**" і цей шлюб довго не протягнеться* (О. Ткачук); *В ньому* [листі] *касирова дочка писала, що фельдшер Роттер **зав'язав її молодий вік,** що він замкнув її в чотирьох стінах на селі, що він занапастив її юність, зрадницьки звів її* (В. Підмогильний). **ЗАВ'Я́ЗАНО БІ́ЛИЙ СВІТ.** *Дуже мене молоденькою засватано, **світ білий,** як-то кажуть, **зав'язано,** не довелось мені як слід і подівувать, косою посвітить* (Д. Мордовець).

29. **ЗАВ'ЯЗА́ТИ КОСУ́ (ху́стку),** *заст.* **1.** Вийти заміж, одружитися. *Не знати, що рік Дівчатам скаже... Може, не одна **Косу зав'яже...*** (С. Руданський).
2. Взяти заміж. *Не вернеться чорнобривий Та й не привітає, Не розплете довгу косу, **Хустку не зав'яже...*** (Т. Шевченко).

30. **ЗАВ'ЯЗА́ТИ ЯЗИ́К (язика́, ро́та *і т. ін.*)** *кому.* Примусити кого-небудь замовкнути, позбавити можливості висловлюватися. *Людям **язика не зав'яжеш*** (Укр.. присл..); *Я жінці **язика не зав'яжу*** (І. Франко); *Такий несподіваний випадок **зав'язав рота** свекрусі й невістці* (І. Нечуй-Левицький).

ЗАВ'ЯЗКУ

31. **ПО (під) [СА́МУ (самі́сіньку)] ЗА́В'ЯЗКУ.** Сповна, дуже багато, достатньо. *Нам перша ж перевірка **по зав'язку** всипле* (З журналу);

Дипломатам роботи ***по зав'язку*** (І. Драч); *Напозичався* [грошей] *вже й так* ***по саму зав'язку*** (М. Кропивницький); *Квіточки, пташечки, чисте повітря... Він наївся того чистого повітря* ***по самісіньку зав'язку*** (А. Дімаров); *Анекдотів про Павла Павловича Гуляйвітра наслухаєтесь* ***під саму зав'язку*** (В. Дрозд).

ЗАВ'ЯЗНУТИ

32. **ЗАВ'Я́ЗНУТИ (зав'я́зти, нав'я́зти** *і т. ін.*) **В ЗУ́БИ (в зуба́х)** *кому.* **1.** Стати об'єктом постійних розмов, думок і т. ін. — *Е-е, коли б ви розказали про замчище, діду.— **Зав'язло тобі в зуби** те замчище! Дивись, і з голови не виходить* (Панас Мирний).
2. Дуже сподобатися комусь. — *Он Петро Горбатюк...— не слухала, бубоніла своє стара.— Чим не пара?.. Так ні — **зав'яз їй у зубах** той Наумчик* (І. Рябокляч); [Терпилиха:] *Знаю, чом тобі всі не люб'язні; Петро **нав'яз тобі в зуби*** (І. Котляревський).

ЗАГАНЯТИ

33. **ЗАГАНЯ́ТИ (зво́дити) / ЗАГНА́ТИ (звести́) НА СЛИЗЬКЕ́** *кого.* Ставити у скрутне становище, у безвихідну ситуацію. *Нікуди не годяться діла твої .., Лелюше. **На слизьке загнали** тебе .. звідки майже немає виходу* (М. Рудь); — *Перед ним треба так триматися, щоб ніяке запитання не застало тебе зненацька, не **загнало на слизьке*** (О. Гончар); — *Ой, кажу, Якове, дивись лиш за своїм товаришем, щоб тебе **на слизьке не звів*** (Панас Мирний). **НАГАНЯ́ТИ НА СЛИЗЬКЕ́.** *Раптові запитання **наганяли** Масла **на слизьке.** Прокурор умів захопити його зненацька* (А. Хижняк).

ЗАГИНАТИ

34. **ЗАГИНА́ТИ (зала́мувати) / ЗАГНУ́ТИ (залама́ти) ЦІНУ́ (су́му)** *за кого—що.* Вимагати дуже багато грошей. *Петро Оболонський з жартами і примовками торгувався за кожен свій горщик, **загинаючи таку ціну,** щоб не збути товару з рук* (Ю. Збанацький); — *Ось ви скаржитесь, нібито шляхта **заламує** казна-яку **ціну** за шкіру. А без шкір вам не прожити* (З. Тулуб); *За Тараса він* [пан Енгельгардт] ***загнув** величезну, як на той час, **суму** — дві тисячі п'ятсот карбованців* (П. Колесник); — ***Ціну** за похорон **заламав,** мабуть, неабияку,— підкрадався Левко* (І. Цюпа).

ЗАГЛАДЖУВАТИ

35. **ЗАГЛА́ДЖУВАТИ (згла́джувати) / ЗАГЛА́ДИТИ (згла́дити) ГО́СТРІ КУТИ́.** Свідомо уникати конфліктних ситуацій, пом'якшувати суперечності, розбіжності у поглядах, думках і т. ін. — *Серйозна сварка завжди на користь. .. Біда тільки, що ми часто уникаємо цього. Не хочемо полаятись, де треба і як треба. **Загладжуємо гострі кути*** (С. Журахович); *Життя вчить нас **не згладжувати гострих кутів,** не тікати від питань, які вважаються нібито дрібними* (З газети).

ЗАГЛЯДАТИ

36. **ЗАГЛЯДА́ТИ В ЛО́ЖКУ** *кому.* Уважно, з цікавістю стежити, як хто-небудь їсть, що він їсть і т. ін. *Герман любив обідати сам, так, щоб ніхто інший не сидів при його столі і .. не **заглядав йому в ложку*** (І. Франко); — *Трохи зачекаймо.— Люди саме обідають. Незручно заважати і **заглядати їм у ложку*** (З усн. мови).

37. **ЗАГЛЯДА́ТИ В РОТ** *кому.* Запобігати перед ким-небудь, підлещуватися до когось, догідливо прислухаючись до кожного його слова. *Керівник духу не терпів людей, які забували **заглядати йому в рот*** (З журналу); *Залишалися горді, незалежні люди, які мають свою думку. Вони й тепер **у рот** начальству не **заглядають** і не визнають найвищих авторитетів* (З газети).

38. **ЗАГЛЯДА́ТИ (зазира́ти) В ГОРШКИ́** *чиї.* Виявляти зайву, надмірну цікавість до особистого, родинного життя кого-небудь, втручатися без потреби в чужі справи. — *Яке тобі діло до того, що в нашій хаті робиться? Нащо тобі **заглядати в наші горшки?*** (І. Нечуй-Левицький); *Ніхто з сусідів більше не зважувався **зазирати в** Микитині **горшки,** ніхто не сікався з порадами, ніхто не каламутив спокою* (Л. Яновська).

39. **ЗАГЛЯДА́ТИ (зазира́ти) В КИШЕ́НЮ** *чию.* Жити на чиємусь утриманні, залежати матеріально від когось. *Вона, вирушивши в далеку життєву путь, матиме такий же духовний багаж, як чоловік, і не **зазиратиме в** його **кишеню*** (С. Добровольський); — *І тобі не соромно в такому віці **заглядати в** батькову **кишеню?*** (З усн. мови).

40. **ЗАГЛЯДА́ТИ (зазира́ти) В РУ́КИ (до рук)** *кому.* Розраховувати на чию-небудь допомогу, чекати від когось матеріальної підтримки. *Дух народу — незборима сила, коли не ждуть манну з неба, а товчуть просо, не **заглядають** комусь **до рук,** а діють* (Ю. Яновський); *Чи довго я тут буду **зазирати** людям **в руки** — за грішми* (В. Стефаник).

41. **ЗАГЛЯДА́ТИ (зазира́ти) В ЧА́РКУ.** Випивати; зловживати алкогольними напоями. *Після обіду .. Корнієва молодиця налила-таки* [Варі] *шкалик, дарма що свого Корнія вона стрнунчить весь час, щоб не **заглядав у чарку...*** (О. Гончар). **ЗАЗИРА́ТИ В ЧА́РОЧКУ.** *Іван Кісочка, ніде правди діти, на старість підлінився та .. **і в чарочку зазирав,** та ще й у глибоченьку* (Григорій Тютюнник).

42. **ЗАГЛЯДА́ТИ (зазира́ти) / ЗАГЛЯ́НУТИ (зазирну́ти) В ДУ́ШУ (в се́рце)** *кого, кому, чию (чиє).* Намагатися зрозуміти почуття, думки, сутність і т. ін. кого-небудь. *Схотілось мені* ***заглянути в душу*** *старого, чи справді охолодили її так літа .., чи усе .. справді вже заглухло, висохло і порепалось, як той степ в довгу засуху* (О. Стороженко); *А хочеш любові людям — то* ***в серце їм заглянь*** (А. Малишко); [Грицько:] *Ще раз у власне* ***серце зазирну;*** *І якщо там Маруся переважить, Зроблю, як кажеш, відсахнуся Галі І до Марусі старостів зашлю* (В. Самійленко). **ПОДИВИ́ТИСЬ У ДУ́ШУ.** [Лео Ерліх:] *Тепер ви бачите, панове, що значить талант. .. І ніхто зрячий не побачив цього таланту. Бо зрячі дивились на шкіру, а сліпий* ***подивився в душу*** (І. Кочерга).

ЗАГНАТИ

43. **ЗАГНА́ТИ / ЗАГАНЯ́ТИ В [ТІСНИ́Й (глухи́й)] КУТ. 1.** *кого.* Поставити кого-небудь у скрутне, безвихідне становище. *Скалічили, розпотрошили І всіх* [челядників] ***в тісний загнали кут*** (І. Котляревський); ***Загнав*** *Лукавого* ***в глухий кут,*** *припер до муру й .. так сильно по голові черкнув, що цей .. простягнувся як і довгий* (Б. Лепкий); *Ми аж ніяк не можемо примиритися з тим, що нас* ***заганяють у глухий кут*** *національного небуття* (З газети); // *тільки недок.* Ставити перед ким-небудь складні, нерозв'язні проблеми. *Загадки літопису* [Величка] *продовжують вабити, дратувати і* ***заганяти в тісний кут*** *дослідників* (Наука і культура..).
2. Переважити кого-небудь у чомусь, вигідно вирізнитися (за силою впливу, талантом і т. ін.). [Тиміш:] *Нівроку собі, добрий з тебе теоретик. — Який там не є, а такого, як ти,* ***в кут зажену,*** *— відрізав Сашко* (Д. Бедзик); *Тепер у Вас в Галичині такі таланти появились, що* ***заганяють у кут*** *наших* (М. Коцюбинський); // *тільки док.* Перемогти, зборoти. [Ейнштейн:] *Правда людська завжди непоборна, її ніколи не* ***загнати в кут*** (О. Левада).

44. **ЗАГНА́ТИ / ЗАГАНЯ́ТИ (заго́нити) У МОГИ́ЛУ (до моги́ли, на той світ** *і т.ін.*) *кого.* Довести до передчасної загибелі, прискорити чию-небудь смерть. *Олині сірі очі набирають настороженого виразу: — Я тобі кажу, Мотре, що ти своїми вибриками, своїми фантазіями* ***заженеш маму до могили*** (Ірина Вільде); *Його родичі страшенний народ, вони можуть просто* ***на той світ загнати*** (Леся Українка); *Приходив на посиденьки і Андрій Блатулін-Латочка. Переступивши поріг, скаржився, що діти* ***заженуть*** *його* ***в труну*** (Григорій Тютюнник); *Тато робить мені гіркі докори, що, каже, через твоє радикальство та арешти ти матір* ***загониш у гріб*** (В. Стефаник). **ПОЗАГО́НИТИ (позаганя́ти) НА ТОЙ СВІТ** (про багатьох). *Хто скаже, що я чоловіка вбив? Може, вони на своїм віку десятки, сотні* ***на той світ позагонили...*** *А тепер шкода: нема волі* (Панас Мирний); *Площа буряків і особливо кукурудзи збільшиться удвоє, а робочі руки одні. .. Не впораємось, Павлушо. А жінок і дівчат* ***позаганяємо на той світ*** (В. Кучер).

45. **ЗАГНА́ТИ У СЛІПУ́ ВУ́ЛИЦЮ** *кого.* Поставити кого-небудь у безвихідне становище, здобувши перемогу в суперечці, розмові і т. ін. *На Бронка дивились всі, і здавалося, що Філіпчук своєю логікою* ***загнав*** *його* ***у сліпу вулицю*** (Ірина Вільде).

ЗАГНАТИСЯ

46. **ЗАГНА́ТИСЯ В ЛІТА́.** Постаршати, постаріти, стати немолодим. *Вона була в них одиначка, тож родичі були певні, що ще лучиться* [трапиться] *їй якийсь королевич А то ніхто не лучався. Зашкодило їй те, що* ***загналася в літа*** (Л. Мартович).

ЗАГРІБАТИ

47. **ЧУЖИ́МИ РУКА́МИ ЖАР ЗАГРІБА́ТИ (вигорта́ти).** Використовувати працю, зусилля інших у своїх інтересах, часто там, де небезпечно. — *А ти* [Василю] *розумний? — уїдливо, гірко спитала Галя.— Ти розумний свою вину на чужих складати,* ***чужими руками жар загрібати*** (Панас Мирний); *Я зостаюсь при моїй думці про "Громадський голос", себто, що дати на нього гроші, то все одно, що кинути їх у піч, сі панове, очевидно, хотять* [хочуть] ***чужими руками жар загрібати,*** *та ще щоб ті руки їм же платили* (Леся Українка); *Розумні люди завжди* ***чужими руками жар вигортають,*** *а дурні поперед батька в пекло лізуть...* (М. Стельмах).

ЗАГУБИТИ

48. **ЗАГУБИ́ТИ ВІК** *чий.* Змарнувати кращі роки життя, зробити їх безрадісними, нещасливими. [Лукаш:] *Тимоше, друже! Не* ***загуби*** *свого* ***віку*** *веселого, а ще гірш чужого... Не вернеш...* (Марко Вовчок); *Лиш інколи прокидалась в ній свідомість свого стану, і тоді серце обливалось жалем до тих, через кого вона* ***загубила*** *свій* ***вік*** *молодий* (М. Коцюбинський). **ЗАГУБИ́ТИ ЖИТТЯ́** *чиє. Я не знаю нічого в світі і не читав нічого, і не чув нічого дурнішого, ніж державні методи і практика виробництва кінокартин в нашій великій країні. Я марно* ***загубив*** *своє* ***життя*** (О. Довженко).

49. **ЗАГУБИ́ТИ /** *рідше* **ГУБИ́ТИ РО́ЗУМ (тя́му).** Втратити здатність логічно, обдумано діяти; стати несамовитим, не контролювати своїх

вчинків. *Солдат був напідпитку, знов мазнув Анрі-Жака по всіх вусах і заіржав, а коли той, **загубивши тяму,** поліз битися, схопив його в оберемок* (Ю. Яновський); *З ним ніхто не хотів сідати за стіл, тому що від чарки Псякревський **губив розум*** (Казки Буковини..); // Бути психічно хворим, божевільним. *Я ходив по лісі і збирав дрова для куховарні. Підмітав і прибирав колії разом з дурником-ченцем, що давно вже **загубив був свій розум*** (Ю. Яновський). **ПОГУБИ́ТИ РО́ЗУМ.** *Страх вона його любила, Аж **розум** ввесь свій **погубила*** (І. Котляревський); *Коли ж я знаю, що сьому не можна бути, і бачу свою Марусю, що зовсім **розум погубила,** полюбивши тебе, .. вона тепер рада за тобою хоч на край світу* (Г. Квітка-Основ'яненко).

ЗАДАВАТИ

50. **ЗАДАВА́ТИ / ЗАДА́ТИ ТОН** *перев. кому.* **1.** Показувати приклад у чому-небудь, впливати на інших своєю поведінкою, вести за собою. *Загрібний, той, що сидить ближче до корми, **задає тон** усій команді. Це на нього рівняються інші гребці* (В. Собко); *Сини Ферапонтові поженилися з українськими дівчатами, розселилися цілим кутком, але суворий дід усе **задавав тон** у роду* (О. Кундзич).
2. *чому.* Впливати певним чином на хід подій, розвиток чого-небудь. — *Франція зараз **задає тон** усій Західній Європі. І відгомін її революцій розхитує і пруський, і австрійський абсолютизм* (З. Тулуб); *Роза-Нейни сердилась на Терезку за те, що вона почала **задавати тон** усьому двору і наводити нові порядки* (М. Томчаній).

ЗАДЕРТИ

51. **ЗАДЕ́РТИ НО́ГИ,** *зневажл.* **1.** Померти. [Гніт:] *Єлисей тепер тільки спить і бачить, коли б батько швидше **задер ноги!*** (М. Кропивницький).
2. Упасти. — *Дай сюди,— бо як пхну, то й **ноги задереш!** — кричала Кайдашиха й сіпала до себе мотовило* (І. Нечуй-Левицький); *Ринг — це місце, де вам можуть задерти руку догори і оголосити вас чемпіоном або ви самостійно **задерете ноги.** В цьому випадку чемпіоном не оголосять* (М. Білкун).
3. *перев. зі сл.* л е ж а́ т и. Ледарювати, нічого не робити. *Люди працюють, а цей лежить, **задерши ноги,** телевізор дивиться* (З усн. мови).

ЗАДИРАТИ

52. **ЗАДИРА́ТИ (підніма́ти) / ЗАДЕ́РТИ (підня́ти) ХВІСТ (хвоста́) [УГО́РУ]** *зневажл.* Поводитися гонористо, самовпевнено, ставлячись до всіх зверхньо, з презирством. *Мальований уважно слухав і весь час кивав головою.— Був я на вашому складі. Ти вже занадто **хвіст підняв.** На роботі не сидиш, за тебе завідуючий облік продукції веде* (А. Хижняк); — *Не дуже-то **задирай хвоста,** невісточко! Ти ще молода, прислухайся, що старші тобі радять!* (З усн. мови).

ЗАЖИВАТИ

53. **ЗАЖИВА́ТИ ЧУЖО́ГО ВІ́КУ.** Дуже довго жити. *Гапця .. і собі вкинула: — Бач, яка! **Чужого віку заживає!** Хай би вже вмирала собі!* (Грицько Григоренко).

ЗАЇЖДЖАЙ

54. **ХОЧ ВО́ЗОМ (фі́рою) ЗАЇЖДЖА́Й.** Дуже широко, навстіж (про що-небудь розчинене, розкрите). — *Двері відчинили, **хоч возом заїжджай*** (З усн. мови); — *Чого роти порozзявляли, **хоч фірою заїжджай?** — говорив він* (Григорій Тютюнник).

ЗАЇХАТИ

55. **НЕ В ТІ ВОРО́ТА ЗАЇ́ХАТИ.** Зробити, сказати не те, що треба, не так, як треба. ***Не в ті ворота заїхали.** Пустіть!* (А. Головко); — *Ну що ви таке говорите! Щось **не в ті ворота заїхали** зі своїми висновками* (З усн. мови).

56. **У ВУ́ХО ЗАЇ́ХАТИ** *кому і без додатка, вульг.* Ударити кого-небудь. — *Слухай, Луко! Без жартів кажу: ще один раз лайнешся отак і незчуєшся, як **у вухо заїду*** (А. Головко).

ЗАЙМАТИСЯ

57. **ЗАЙМА́ТИСЯ / ЗАЙНЯ́ТИСЯ НА СВІТ (на зорю́, на день** *і т. ін.***).** Світати, розвиднятися. *Тільки що стало **на світ займатись,** заскрипіли залізні ворота під баштою* (О. Стороженко); *Ранісінько-ранісінько піднялась. Усі сплять: іще й **на зорю не займається,**— імла. Востаннє глянула на діток, на брата* (Марко Вовчок); *Як **на світ зайнялося,** вийшов Чмир на подвір'я й почав ладнати воза* (О. Слісаренко). **ЗАВО́ДИТИСЯ НА СВІТ,** *безос.* ***Заводилось на світ,** коли прокинувся Повчанський будити хлопців* (З. Тулуб).

ЗАЙТИСЯ

58. **ЗАЙТИ́СЯ (зали́тися) РУМ'Я́НЦЕМ.** Почервоніти від хвилювання, сорому, збудження і т. ін. — *Що ж ти здавала? — Твір ..— І писала його, мабуть, азбукою морзе? — весело зауважив брат. Тоня **зайшлася рум'янцем:** — Ти вгадав* (О. Гончар); — *Я стільки чув про тебе, капітане, що, коли накажеш — в огонь для тебе скочу,— вигукнув голубоокий Юра, **заливаючись рум'янцем*** (Я. Галан).

ЗАЙЦЯ

59. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) СОЛО́НОГО ЗА́ЙЦЯ,** *зі сл.* г а н я́ т и, г о н и́ т и. Без перепочинку, весь час. — *Клопітна тільки служба. Інколи і на місці не посидиш, ганяють тебе, як **солоного***

зайця (Панас Мирний); *Іван гонить кота, як со**лоного зайця*** (М. Білкун).

ЗАЙЧИКИ

60. **ЗА́ЙЧИКИ В ГОЛОВІ́ СТРИБА́ЮТЬ** *у кого.* Хто-небудь легковажний, безтурботний або дурний, недоумкуватий. *Дівчина вона гарненька, гудить не буду. Тільки у неї, здається, трохи **зайчики в голові стрибають*** (С. Васильченко). **ЗА́ЄЦЬ У ГОЛОВІ́.** — *Чи в його всі вдома? **Зайця**, часом, **в голові** немає?* (М. Коцюбинський).

ЗАКАЗАТИ

61. **ЗАКАЗА́ТИ ДОРО́ГУ** *кому.* Робити недоступним що-небудь, закрити доступ кудись. *Макуха запевняв, що боятись нема чого, що це свої місця, куди німчура й ноги не суне. Одного разу наскочили, так їм до третіх віників **заказали** сюди **дорогу*** (Ю. Бедзик). **ДОРО́ГА ЗАКА́ЗАНА.** *Йому в цей дім **дорога заказана*** (З журналу).

ЗАКАЧУВАТИ

62. **ЗАКА́ЧУВАТИ (засу́кувати) / ЗАКАЧА́ТИ (засука́ти) РУКА́ВА (рукави́).** Ревно братися до роботи. *Почалися жнива — **закачуй рукава**,— каже одне з багатьох народних прислів'їв* (З газети); — *Одне слово, час **засукувати рукава**, братця,— сказав Петренко, проводжаючи гостей* (А. Крижанівський); *Хочеш добра своєму народові — не плач, не заламуй рук, а **засукай рукава** і ставай до тієї роботи, на яку здатен* (З газети).

ЗАКВАСКА

63. **СТАРА́ ЗАКВА́СКА.** Риси вдачі, поведінка, притаманні представникам старшого або попереднього покоління. — *О, безперечно!* — *скрикнув Шарко.— ..**Старої** інтелігентської **закваски** ви не найдете й духу* (М. Хвильовий); *Дід Горобець **старої закваски**, з мовчунів, з отих, котрі довго тупцюють коло порога* (М. Чабанівський).

ЗАКИ́ДАТИ

64. **ЗАКИ́ДАТИ КАМІ́ННЯМ** *кого.* Прилюдно гостро осудити, затаврувати кого-небудь. — *Ви перші **закидаєте** мене **камінням**, якщо я піду на цей компроміс* (З газети).

65. **ЗАКИ́ДАТИ ШАПКА́МИ** *кого.* Уживається як хвалькувате, безпідставне запевнення без труднощів перемогти кого-небудь. *Козаки випивають, наливають повні баклажки у дорогу. Заспокоюють спантеличених хлопців: "Австріяків **шапками закидаєм**..."* (А. Малишко); ***Шапками** тут не **закидаєш**, гаслами не закличеш. Недарма на освоєння відведено вісімнадцять місяців* (В. Попов).

ЗАКИДА́ТИ

66. **ЗАКИДА́ТИ / ЗАКИ́НУТИ ВУ́ДОЧКУ (гачо́к, га́ка** *і т. ін.*). **1.** Обережно, натяками розвідувати, з'ясовувати щось. *Здалека почала* [Уляна]: *"Хоч би з батьками познайомив мене. Якось незручно". Знала, що батьки його* [Тараса] *чомусь проти мене; отож і **закинула вудочку*** (І. Муратов); — *І давно ви тут живете? — обережно **закинула вудочку** Інеса* (Ю. Збанацький). **2.** *на кого—що, для чого.* Домагатися кого-, чогонебудь, намагатися здійснити щось, заволодіти чимсь. *Як і інші, комишанець нетерпляче жде цього табору, вже наперед **закидав вудочку**, щоб його призначили "організатором вогнища"* (О. Гончар); *Едвінові грозила руїна, і він, очевидно, **закинув гачок** на Ніну, котру вважав великою багачкою* (І. Франко); [Степан:] *Недарма на магазин **закидаєш гака**, недарма! Руки погріти хочеш? Не вдасться* (М. Старицький).

67. **ЗАКИДА́ТИ / ЗАКИ́НУТИ О́КОМ** *на кого.* Поглядати, звертати увагу на кого-небудь, залицятися до когось. *Лише зараз усвідомив* [Філько], *що Клара не від сьогодні **закидала оком** на нього* (Ірина Вільде); *Хоть* [хоч] *хто на неї ненароком **Закине** молодецьким **оком**, То так її і вподоба* (І. Котляревський).

68. **ЗАКИДА́ТИ (паска́ти) / ЗАКИ́НУТИ (пусти́ти) ГАДЮ́ЧКУ** *на кого і без додатка.* Натяками зачіпати, ображати кого-небудь. *Се так на мене **закидала*** [Одарка] ***гадючку**, а я... наче мені невтямки* (Марко Вовчок); *Здається і дружить, а **гадючку пустив*** (Укр.. присл..).

69. **ЗАКИДА́ТИ СЛО́ВОМ** *кому.* Спонукати когось до розмови на бажану тему. *Наздогнали* [чоловіки] *його на вулиці і йшли юрбою за ним. Спершу мовчки, потім стали **словом закидати** йому, допитуватися знов. Але Гордій і тепер нічого не розповідав важливого* (А. Головко).

ЗАКИНУТИ

70. **ЗАКИ́НУТИ ГА́ДКУ** *про кого—що.* Перестати думати про кого-, що-небудь; забути. *Та цур йому, власному лихові, я про нього давно **гадку закинула*** (Леся Українка).

71. **ЗАКИ́НУТИ ПЕРО́.** Перестати писати, займатися письменницькою чи журналістською діяльністю. *Нових творів поки що не маю, та й не сподіваюся до зими мати, бо, поставлений в неможливі для літературної праці умови, мушу **закинути перо** на ціле літо* (М. Коцюбинський).

ЗАКИПАТИ

72. **В ДУШІ́ ЗАКИПА́ТИ / ЗАКИПІ́ТИ.** Надмірно хвилюватися від припливу якогось почуття (гніву, незадоволення, роздратування тощо). *Терентій, **закипаючи в душі**, прислухається ще якусь хвильку до музики, яку видобувають з інструмента темні циганські руки* (М. Стельмах). **В ДУШІ́ ЗАКИПІ́ЛО** *чиїй.* — *Кинь оту зброю додолу!*

Вона молодиці не личить, — сказав князь вже сердито. Єремія не зносив суперечності, і в душі його вже ***закипіло*** (І. Нечуй-Левицький).

ЗАКЛАДАТИ

73. **ЗАКЛАДА́ТИ / ЗАКЛА́СТИ ЗА ГА́ЛСТУК,** *жарт.* Уживати спиртні напої; напиватися. — *Мабуть, Тит Назарович* ***заклав за галстук,*** *ось вона й потягла його додому* (Ю. Збанацький).

74. **ЗАКЛАДА́ТИ / ЗАКЛА́СТИ ПЕ́РШИЙ КА́МІНЬ** *чого і без додатка.* Розпочинати будівництво. *Де тільки не* ***закладали*** *наші будівельники* ***перший камінь*** *велетенських споруд!* (І. Цюпа); *І біла помста налітає на закуту в бетон набережну, на той святий берег, де двісті років тому було* ***закладено перший камінь*** *Бережанська* (І. Григурко).

75. **ЗАКЛАДА́ТИ / ЗАКЛА́СТИ ПІДВА́ЛИНИ (осно́ви)** *чого.* Давати початок чому-небудь. *Ми зростали і мужніли, коли* ***закладали підвалини*** *нового життя* (З газети); *Не можна забувати, що два роки тому в Україні вперше за останні десятиріччя були* ***закладені підвалини*** *дійсно національної системи освіти* (З журналу); *Академік Микола Холодний ..* ***заклав основи*** *вчення про фітогормони* (З журналу).

ЗАКЛИНАТИ

76. **ЗАКЛИНА́ТИ БО́ГОМ (усі́м святи́м на сві́ті).** Пристрасно переконувати, уклінно просити, благати. — ***Богом*** *Вас* ***заклинаю!*** *Збережіть ці скарби духу народного* [вилучену з бібліотек літературу] *для нащадків* (З журналу); — *Отаке моє щастя, Христе!* ***Заклинаю усім святим на світі:*** *будеш іти заміж — не йди за крамаря, не йди за городянина* (Панас Мирний).

ЗАКОЛОТИ

77. **У НІС ЗАКОЛО́ТИ.** Стати не до вподоби, не до смаку. — *Як їла хліб з остюками, то й усе добре було, а як перейшла на буханці, то й* ***у ніс закололи*** (Панас Мирний).

ЗАКОН

78. **ЗАКО́Н НЕ ПИ́САНИЙ** *кому, для кого.* Хто-небудь не рахується з існуючими нормами, правилами поведінки, моралі, нехтує будь-якими зауваженнями. *Дурням* ***закон не писаний!*** (Укр.. присл..); *Для багатьох наших технократів* ***закон не писаний.*** *Дивина — усім підприємствам, що забруднюють Десну, заборонено спецкористування з річки, але вони спокійнісінько ігнорують заборону* (З газети).

79. **СУХИ́Й ЗАКО́Н. 1.** Заборона вживати алкогольні напої. — *У штаті Бомбей —* ***сухий закон.*** *Пити спиртні напої заборонено* (В. Минко); ***Сухого закону*** *в прилеглих* [до ЧАЕС] *районах нема* (Ю. Щербак); *В Малайзії —* ***сухий закон,*** *і його ніхто не порушує. Як виняток з винятків, у готелі гостеві можуть подати пляшку пива або келих сухого вина* (Ю. Мушкетик).
2. *у кого.* Хто-небудь утримується від уживання алкогольних напоїв. *У водіїв, як відомо,* ***сухий закон*** (З газети).

ЗАКОПАТИ

80. **ЗАКОПА́ТИ / ЗАКО́ПУВАТИ ЖИВЦЕ́М (живо́го, живо́ю** *і т. ін.***) У ЗЕ́МЛЮ** *кого.* У важких муках згубити, довести до загибелі, нещадно покарати кого-небудь. — *А Кульбабина Мотря так сказала: "Хай пан хоч* ***живцем закопає*** *нас* ***у землю,*** *а ми не подвоїм свого слова"* (М. Стельмах); — *Ти ладен, мабуть, мене* ***живою в землю закопати!*** — *говорила Кайдашиха* (І. Нечуй-Левицький); // *тільки недок.* Розправлятися з ким-небудь, прирікаючи його на тяжкі моральні і фізичні страждання. *Важко мені жити. Нащо мені жити? Дивитися роками, як* ***закопують*** *мене* ***живого в землю?*** (О. Довженко).

ЗАКОПУВАТИ

81. **ЗАКО́ПУВАТИ (зарива́ти) / ЗАКОПА́ТИ (зари́ти) [У ЗЕ́МЛЮ] СВІЙ ТАЛА́НТ.** Занедбувати, не розвивати свої здібності. — *Ви, батечку,* ***свій талант закопуєте.*** *Мости мостами, а талант — фізика. Облиште мости, ідіть на кафедру фізики* (Н. Рибак); *Артемовський виконував дуже добре ролі драматичні, і не раз йому говорили, що він* ***зариває цей свій талант,*** *мало приділяє уваги драматичним п'єсам* (М. Рильський); *Я певно* ***свій талант*** *не* ***закопаю,*** *Добром своїм рад другим я служить* (І. Франко).

ЗАКРИТИ

82. **ЗАКРИ́ТИ О́ЧІ** *кому.* Перебувати біля вмираючого до останньої його хвилини. *Сиротина я безродний, десь загину в чужині. І ніхто* ***очей*** *холодних не* ***закриє*** *там мені* (С. Руданський); *Он там .. мучилась одинока, як палець, вчителька і, коли б не старі матушки, не було б кому й* ***очі закрити*** (М. Коцюбинський); [Сотникова:] *Я знаю, вона* [черниця Марія] *поховала свого чоловіка в Сибіру.* [Пан осавула:] *Так, панно, пішла за ним і в Сибір, там* ***закрила йому очі*** (М. Лазорський).

ЗАКРИТИСЯ

83. **ЗАКРИ́ТИСЯ [Й] ПЛЕЧИ́МА Й ОЧИ́МА** *від кого—чого і без додатка.* Відгородившись, відійшовши від усього навколишнього, не втручатися ні в що, не помічати нікого, нічого. *Він мене забуде, насміється з мене ..— Як піде* [піде] *з села, так і* ***закриється плечима й очима*** (Ганна Барвінок); *Вона рада була б умерти,* ***закритися***

*од усього **й плечима, й очима;** та смерть її не приходила* (Панас Мирний).

ЗАКРОПИТИ

84. **ЗАКРОПИ́ТИ ДУ́ШУ** *чим.* **1.** Вгамувати голод, спрагу невеликою кількістю їжі або рідини. — ***Закропи душу** ягідками, ковалиха дала* (М. Коцюбинський); *Залилась слізьми бідна жінка, уявляючи собі тих нещасних, що мруть попідтинню, не маючи й картоплини, щоб **закропити душу*** (В. Речмедін).
2. *ірон.* Вдатися до спиртного; напитися. *Найбільш слабкодухим .. хотілося, безнадійно махнувши на все рукою, **закропити душу** горілкою* (М. Стельмах).

ЗАКРУТИЛО

85. **[АЖ] ЗАКРУТИ́ЛО В НО́СІ** *кому і без додатка, безос.* Що-небудь не сподобалося комусь, неприємно вразило когось. — *Зараз народ почне ділити панське майно. Що, Корнію, чи **в носі закрутило?** — Анітрохи! — відповів Чумак, не знати, щиро, чи тільки прикидаючись таким байдужим* (А. Головко); *Ач, **закрутило в носі** їм від поеми "Сон"! Образилися* (Василь Шевчук).

ЗАКРУТИТИ

86. **ЗАКРУТИ́ТИ СВІТ** *кому.* Привабити до себе, закохати в себе когось, позбавивши його здатності тверезо сприймати дійсність. — *Закохався хлопець у дівчину, аж раптом якийсь зайда — гульк і **закрутив** тій дівчині **світ*** (В. Речмедін).

ЗАКУРИТЬ

87. **АЖ (ті́льки) ЗАКУРИ́ТЬ (закури́ться),** *з дієсл., безос.* Дуже швидко. *Мати стращає, що я змерзну. І чого б я змерз? Та я як чкурну, **аж закурить!*** (Панас Мирний); — *Переночуйте ви тут, а завтра .. курнемо в село так, що **аж закуриться*** (І. Франко); // Дуже швидко зникнути. *От він і сів на бричку: "торкай" — **і тільки закурилось*** (А. Свидницький).

ЗАКУСИТИ

88. **ЗАКУСИ́ТИ ВУДИ́ЛА.** Робити або говорити що-небудь, не стримуючи, не контролюючи себе, своїх вчинків. *А я, дурний, мчав, **закусивши вудила,** уперед, верхи на всіх своїх давніх акторських помилках* (Моє життя в мист.); — *Я за здоровий глузд, — відповів Христич. — Ну, знаєш, — норовисто **закусив вудила** Деркач. — Ділом треба займатися, товаришу Христич, а не мудрувати* (І. Цюпа).

ЗАКУСКУ

89. **НА ЗАКУ́СКУ.** На закінчення, на завершення, під кінець. [Ревека (*бере гвинтівку*):] *Давай. Ударю **на закуску.** (Стріляє)* (І. Микитенко); *Іван почав сатаніти: — Або ще синематограф цей вигадали, проклятущий: "Зигомара" якогось дивляться, шість серій, а потім ще, **на закуску,** сьома* (Ю. Смолич); ***На закуску** — початківці. Накидаю оком: вірші — слабо-тонічні, біцепси — титанічні* (А. Крижанівський).

ЗАЛИВАТИ

90. **ЗАЛИВА́ТИ ГУСА́РА.** Дотепно розповідати, вдало поєднуючи реальне з вигаданим. *В'язні пересміюються, Іван підморгує мені — мастак, мовляв, цей староста, вміє **гусара заливати*** (Ю. Збанацький).

91. **ЗАЛИВА́ТИ / ЗАЛИ́ТИ ЗА КО́МІР,** *фам.* Випивати, зловживати алкогольними напоями. *Всі були сердиті на нього: розвалив роботу, **заливав за комір*** (С. Журахович).

92. **ЗАЛИВА́ТИ / ЗАЛИ́ТИ О́ЧІ** (*вульг.* **сліпи**) **[ГОРІ́ЛКОЮ]. 1.** Дуже напиватися. — *Чому ж ти навчиш? Ти б ще дужче **залив очі,** то більше б побачив,— не витерпіла Пріська, натякаючи на те, що Грицько прийшов випивши* (Панас Мирний); — *А ви, уряднику,.. **очі** свої **залили горілкою** і дивитесь на світ Божий, як індик. Посоромилися б людей* (А. Шиян). **ПОЗАЛИВА́ТИ О́ЧІ** (*вульг.* **сліпаки́**) (про багатьох або у великій мірі). *А горілку пити, гуляти — Махамед усім п'янюгам привід дає. **Позаливають очі** та шкоду, капості людям роблять...* (Панас Мирний); — *Та що ти верзеш? — сердито буркнула Килина.— **Позаливав сліпаки,** верзеш казна-що* (Є. Гуцало).
2. *перев. кому.* Споювати кого-небудь (щоб затуманити свідомість). *І наливав* [Степан] *чарки. Й **заливав сліпи** й сватам, і молодому князеві, й дружині своїй Софії* (В. Міняйло). **О́ЧІ ГОРІ́ЛКОЮ ПОЗАЛИВА́ТИ** (перев. про багатьох). *А писарчук та староста крутять так, щоб .. грошей обчеських* [громадських] *довбнути, а після, як виявиться та не долічаться грошей, то вони своїх сватів та кумів позбирають, .. всім роти позатулюють або просто **очі горілкою позаливають*** (Грицько Григоренко).

ЗАЛИВАТИСЯ

93. **ЗАЛИВА́ТИСЯ / ЗАЛИ́ТИСЯ (залля́тися) ПО́ТОМ.** Дуже натужуватися, важко працювати, докладаючи до чогось багато зусиль. *Бійці .. вже другий день **заливалися потом** під важкими в'юками з матеріальною частиною мінометів* (О. Гончар).

ЗАЛИТИ

94. **ЗАЛИ́ТИ (залля́ти, нали́ти) СА́ЛА ЗА (по́за) ШКУ́РУ** *кому і без додатка.* Завдати кому-небудь великого горя, страждань, дуже дошкулити комусь. — *Та всі вони, всі йому **за шкуру***

сала залили!.. Всі ці мужлаї кляті! (Б. Грінченко); *— Ще вона мало натерпілася від тих панів, ще вони мало залляли їй сала за шкуру за часів панщизняних?!* (М. Коцюбинський); *— Хі! І чого вони такі люті, оці грубані? — спитала стривожено Печериця — А біс їх знає...— здвигнув Гриб плечима.— Видно, хтось налив їм сала за шкуру, чи що* (П. Козланюк); *Та вже ніхто такого поза шкуру сала не залляв, як ті прокляті офіцери. От уже намучили народ!* (Нар. опов.).

ЗАЛИШАТИ

95. **ЗАЛИША́ТИ (зоставля́ти, лиша́ти) / ЗАЛИШИ́ТИ (зоста́вити, лиши́ти) В ДУ́РНЯХ** *кого.* Ошукувати, перехитрювати кого-небудь, ставлячи його в незручне, смішне становище. *Він* [герой мандрівного театру] *хитрий, винахідливий і завжди залишає в дурнях усіх своїх ворогів* (Ю. Мартич); *Парубки ззаду реготали.— Молодець Тимошко! отак зостав панів у дурнях!* (Панас Мирний).

96. **ЗАЛИША́ТИ (лиша́ти) / ЗАЛИШИ́ТИ (лиши́ти) НА СЛИЗЬКО́МУ.** Не підтримувати кого-небудь у скрутному становищі. *Залазили* [залицяльники] *в нові борги, плекаючи надію виборсатися після вінчання. Потім знічев'я поверталась* [Клавда] *до них спиною, залишаючи на слизькому* (Ірина Вільде).

97. **ЗАЛИША́ТИ (лиша́ти) / ЗАЛИШИ́ТИ (лиши́ти) ПОЗА́ДУ (за собо́ю, поза́д се́бе)** *кого.* Випереджати, перевершувати кого-небудь у досягненні чогось. *Поет* [Т. Шевченко], *який вийшов з кріпаків, яскравістю свого таланту, ніжністю лірichних почуттів залишив позаду багатьох видатних майстрів європейської лірики* (З журналу); *Іноді здавалося, що учень лишає за собою вчителя* (З газети).

ЗАЛИШАТИСЯ

98. **ЗАЛИША́ТИСЯ (лиша́тися) / ЗАЛИШИ́ТИСЯ (лиши́тися) ПОЗА́ДУ.** Відставати в чомусь від кого-небудь. *— Я старий. Але поки я живий — я йду вперед. Пам'ятайте, хто не йде вперед, той неминуче залишається позаду* (О. Довженко); *Він* [Санжар] *хлопцями пишався, його улюбленець Захар позаду не лишався* (П. Дорошко); *Вона — на другому плані! Тепер Ніна Коробейник лишилася позаду* (О. Донченко).

ЗАЛИШИТИ

99. **І МО́КРОГО МІ́СЦЯ НЕ ЗАЛИШИ́ТИ (не лиши́ти, не зоста́вити** *і т. ін.*) *від кого і без додатка.* Вщент розгромити, знищити кого-небудь. *Завтра, брат, знову двинем на гайдамаків. Та вже такою силою, що й мокрого місця не залишимо!* (А. Іщук).

ЗАЛИШИТИСЯ

100. **ЗАЛИШИ́ТИСЯ (лиши́тися, зоста́тися) БЕЗ СОРО́ЧКИ.** Дійти до крайнього зубожіння, до тяжкої скрути. *Як у матері три дочки, так зостанеться без сорочки* (М. Номис); *А там, може, і таксу прибавлять. — А поки прибавлять, то ми без сорочки зостанемося* (Панас Мирний).

ЗАЛИШИТЬСЯ

101. **[І] ДУ́ХУ НЕ ЗАЛИ́ШИТЬСЯ (не ли́шиться, не зоста́неться** *і т. ін.*) *від кого.* Хтось буде вщент розбитий, знищений. *— Ей, не впору... Якби вони припізнились на яку годину,— од них, проклятих, духу б не залишилось* (М. Стельмах).

102. **МО́КРОГО МІ́СЦЯ НЕ ЗАЛИ́ШИТЬСЯ (не ли́шиться, не зоста́неться)** *від кого і без додатка.* Хтось буде вщент розбитий, знищений. *— Як шваркону з автомата — мокрого місця не залишиться!* (П. Загребельний). **МО́КРЕ МІ́СЦЕ ЗОСТА́НЕТЬСЯ.** *— Згинь, маро,— стиснув кулаки Одноконь.— Відійди, бо як повторю, то мокре місце од тебе зостанеться* (М. Олійник).

ЗАЛОСКОТАЛО

103. **ЗАЛОСКОТА́ЛО КО́ЛО СЕ́РЦЯ** *кого.* Комусь стало приємно, радісно від чогось. *Вони* [привітання] *такі щирі й хороші, що мене аж коло серця залоскотало, коли вичитав їх* (М. Коцюбинський).

ЗАМАЗУВАТИ

104. **ЗАМА́ЗУВАТИ / ЗАМА́ЗАТИ О́ЧІ** *кому.* Відвертати, відволікати чию-небудь увагу від чогось, переводити розмову на іншу тему; обманювати когось. [Смик:] *А ти, Гнате, не знущайся з темного люду! Кого дуриш? Кому очі замазуєш?* (П. Куліш); [Роман:] *Скажіть, Бога ради, від чого це, як тільки балачка наша доходе* [доходить] *до краю, до діла, ви* [писар] *зразу починаєте замазувати мені очі чорт батька зна чим* (М. Кропивницький).

105. **ЗАМА́ЗУВАТИ / ЗАМА́ЗАТИ РОТ (ро́та)** *кому.* Підкупом, обіцянками і т. ін. примушувати когось мовчати. *Хотів сказать ще більше я, Та перебила доленька моя: Даремна, каже, річ, і рот тобі замажуть, Сиди собі, не лізь, Бо золотий обушок, люди кажуть, Відчинить двері скрізь* (Л. Глібов); *— Лестощами та приязню ви мені тепер рота не замажете! — сказав він* (Переклад С. Ковганюка).

ЗАМАКІТРИТИ

106. **ЗАМАКІ́ТРИТИ ГО́ЛОВУ (світ)** *кому.* Позбавити кого-небудь здатності розумно, логічно мислити. *— Як стануть тебе відсилати від*

дверей до дверей, від номера до номера, то в кінці так ***замакітрять тобі голову,*** *що вже сама не знаєш, чого від тебе хочуть і чого тобі від них треба* (Ірина Вільде); // Викликати почуття любові у кого-небудь, закохати когось у себе. [Тетяна:] *Аж ось на тім тижні і з'явився він* [борець] *у нас; як тільки з'явився, так зразу і заковерзував миром, а дівчатам прямо* ***замакітрив світ!*** (М. Кропивницький).

ЗАМАНИТИ

107. **ЗАМАНИ́ТИ В СВОЇ́ СІ́ТІ** *кого.* Зваблюючи чимось, змусити підкоритися, піддатися. *Він* [Борис] *зовсім ясно почував відразу до тої кокетки і розпусниці, котра, очевидно, всіма способами старалась* ***заманити*** *його* ***в свої сіті*** (І. Франко).

108. **[І (ні́яким)] КАЛАЧЕ́М (ме́дом) НЕ ЗАМАНИ́ТИ** *кого і без додатка.* Не можна вмовити, спонукати кого-небудь до чогось ніякими принадами, обіцянками і т. ін. *Тепер мене на такий обід ніхто* ***й калачем не заманить!*** *— думав Леонід Семенович, годуючись димом папіроски* (І. Нечуй-Левицький); *— А я думав, що скаржишся й просишся до райцентру...—* ***Калачем не заманиш,*** *товаришу начальник!* (Ю. Яновський); *Знелюднів торг,.. покупців тепер* ***і медом не заманиш*** (А. Хижняк); — .. *Отак поморочиться-поморочиться дехто — та й маже п'яти у ту ж Городнявку або Шепетівку, чи ще куди далі. І вже його назад* ***ніяким калачем не заманиш*** (З журналу).

ЗАМИЛЮВАТИ

109. **ЗАМИ́ЛЮВАТИ / ЗАМИ́ЛИТИ О́ЧІ** *кому і без додатка.* Обдурювати кого-небудь, хитрувати, приховуючи хиби, недоліки, справжній стан речей. *— Ти мені, старій,* ***очі не замилюй,*** *— підвищила раптом голос мадам, аж усі притихли* (О. Гончар); *— А то так. Бо такі, як наш Ласій, хіба правду скажуть? — Еге, гляди, щоб не сказав. Він тобі так* ***очі замилить,*** *такого наговорить* (Ю. Збанацький). **ЗАМИ́ЛЮВАННЯ ОЧЕ́Й.** *Що впадало в око на цьому засіданні? По-перше. Ніякого прикрашування дійсності, ніякого* ***замилювання очей*** (Остап Вишня). **МИ́ЛИТИ О́ЧІ.** *Ніколи не попадав у таке фальшиве положення, де би мусив крутити, вибріхуватись, як то кажуть,* ***милити очі*** (І. Франко).

ЗАМІТАТИ

110. **ЗАМІТА́ТИ / ЗАМЕСТИ́ СЛІДИ́** *чиї, чого і без додатка.* Знищувати, приховувати все, що може викривати які-небудь таємні або несхвальні дії, вчинки і т. ін. *Практичний рахівник узяв собі добре правило: бути обережним і своєчасно* ***замітати сліди*** (І. Кириленко); *Мені прийшла мисль* [думка], *що Чагар побачив, як він далеко забрів у розмовах зі мною, і поспішив* ***замести сліди*** (М. Хвильовий).

ЗАМКАМИ

111. **ПІД (за) СІМОМА́ (трьома́) ЗАМКА́МИ,** *зі сл.* три м а́ти, хова́ти *і под.* **1.** *що.* Дуже надійно. *— Ховають мужицьку правду, за* ***сімома замками*** *ховають, — зітхав хтось біля воріт* (М.Стельмах); *Добрий господар не той, хто тримає гроші* ***під трьома замками,*** *а той, хто вкладає їх у діло* (З газети).
2. Під особливим наглядом, охороною. *Він* [цар] *їх триматиме в полоні* ***під трьома замками*** (О. Донченко); *Зле і кату, зле і жертві, а щасливого нема. Всім судилося померти* ***за замками сімома*** (В. Стус).
3. *зі сл.* бу́ти, знахо́дитися, перебува́ти *і под.* У повній ізоляції, в таємниці. *Ще донедавна регулярна публікація в газеті даних про .. аварійні ситуації на атомних електростанціях була просто немислима — вони знаходилися* ***за сімома замками*** (З газети).
4. Приховуваний, не доведений до відома широкого загалу. *Минуло знову літо, а воля все ще* ***за сімома замками*** (Василь Шевчук); *Правда про голод 1933 року понад півстоліття утримувалась* ***під сімома замками*** (З газети).
5. Недоступний для пізнання. *Ще порівняно недавно одержання штучних алмазів було таємницею* ***за сімома замками*** (З газети).

ЗАМКНУТИСЯ

112. **ЗАМКНУ́ТИСЯ (закри́тися) / ЗАМИКА́ТИСЯ (закрива́тися) В СОБІ́.** Заглибитися у власні думки, переживання, стати мовчазним, відлюдькуватим. *Кілька днів .. Іраклій не озивався словом ні до кого. І майже не відкривав очей ..— отак* ***замкнувшися в собі,*** *в мовчанні, тужив за своїм другом* (А. Головко); *Арсен* ***закрився в собі,*** *мов слимак у мушлі* (Л. Дмитерко); *Андрій не приймав тих повчань, він або огризався, або істерично кричав і* ***замикався в собі*** (Ю. Мушкетик). **ЗА́МКНЕНИЙ (за́мкнутий) У СОБІ́.** *Серед дітей одиначок є два типи: один — меланхолік, мовчазна, сувора,* ***замкнена в собі*** *дитина, як квітка, що в бур'яні виросла, другий — жвава, весела, властолюбива, примхувата, що похожа на реп'ях .. чіпляється за кожного* (Грицько Григоренко); ***Замкнута в собі,*** *недовірлива — вона всі справи своєї сім'ї вирішувала сама* (Ірина Вільде).

ЗАМОВИТИ

113. **ЗАМО́ВИТИ (заки́нути) [ДО́БРЕ (прихи́льне)] СЛО́ВО (слове́чко)** *кому, за кого.*

Звернутися до когось із клопотанням про кого-небудь, посприяти комусь. *Моє прохання до Вас:* ***замовте*** *за мене д. Уманцеві* ***прихильне слово*** (М. Коцюбинський); [Зеленський:] *Дурно ніхто нічого не робе* [робить]; *ви для мене, я для вас. (Дає гроші).* ***Замовте добре словечко,*** *ви найближчий до хазяїна чоловік* (І. Карпенко-Карий); *Перед виконробом та кухарками* ***замовив*** [батько] *за неї* ***словечко,*** *Ліні аж незручно було за цю його непотрібну протекцію* (О. Гончар). **ЗАКИ́НУТИ (замо́вити) СЛІВЦЕ́.** — *Хочеш, я за тебе* [матері] ***слівце закину?*** *— Не треба* (Ю. Збанацький); — *Оце ж недавно приходили люди, хотіли* ***замовити слівце,*** *щоб його обрали старостою села* (М. Стельмах).

ЗАМОВЛЯТИ

114. **ЗАМОВЛЯ́ТИ (заговорювати) / ЗАМО́ВИТИ (заговори́ти) ЗУ́БИ** *кому і без додатка.* **1.** Відвертати увагу кого-небудь від чогось, переводити розмову на щось інше. *Дядько Янко, щоб заспокоїти родичок, напевно, щось розказує,* ***заговорює зуби*** (М. Ю. Тарновський); *Ідеаліст нещасний.* ***Заговорив зуби,*** *а я знову збився* (І. Микитенко). **ЗАБАЛА́КУВАТИ ЗУ́БИ.** — *Ти мені* ***зуби не забалакуй,*** *я без твого Аристофана коників чула* (О. Гончар).
2. Вводити в оману, дурити когось. — *У нас її* [філоксери] *нема! Старі люди скільки живуть, а такого не бачили. Не вірте, це він* ***зуби*** *нам* ***замовляє!*** *Це брехня* (М. Коцюбинський); — *Умієш ти* [цигане] ***замовити зуби,*** *та щоб після цього в печінці не кололо* (М. Стельмах).

ЗАМОРИТИ

115. **ЗАМОРИ́ТИ ЧЕРВ'ЯКА́.** Вгамувати голод, перекусити. ***Заморивши черв'яка,*** *козацтво запалило люльки і повело розмову* (О. Стороженко); *Тимко стояв осторонь за дверима. В нього зовсім не було чим* ***заморити черв'яка.*** *А їсти так хотілося* (І. Цюпа). **ЗАМОРИ́ТИ ЧЕРВ'ЯЧКА́ (гробачка́).** [Суржик:] *А як у них, щоб перекусити черв'ячка?* [Нептуневич:] ***Заморить черв'ячка*** (А. Крижанівський); [Дорош:] *Сідай лиш отут поруч, поговоримо та* ***гробачка заморимо,*** *та й рушимо далі* (М. Кропивницький).

ЗАМОРОЖУВАТИ

116. **ЗАМОРО́ЖУВАТИ / ЗАМОРО́ЗИТИ КРОВ [У ЖИ́ЛАХ]** *у кого, кому.* Викликати почуття жаху. *Все більше і більше впевнялася* [Параскіца], *що люди не помиляються, що вона відьма — і ця свідомість* ***заморожувала кров у неї*** (М. Коцюбинський); *Мертва душа гляне в очі марою,* ***в жилах*** *мені* ***заморозить*** *всю* ***кров*** (Леся Українка).

ЗАМУЛЮВАТИ

117. **ЗАМУ́ЛЮВАТИ / ЗАМУ́ЛИТИ О́ЧІ** *кому.* **1.** Вводити в оману, дурити кого-небудь. [Варка:] *Погнав* [чоловік] *у ярмарок телицю.., продав за вісімнадцять карбованців і всі гроші пропив...* [Харько:] *Що ж ти* ***очі*** *людям* ***замулюєш?*** *А очіпка хіба я тобі не купив?* (М. Кропивницький).
2. Непокоїти когось, викликати заздрість. — ***Замулила їм очі*** *та щербата копійка, що лежить в кишені бідного чоловіка... Заздро стало, що в рибалки в кошику тріпається деколи жива осятрина* [осетрина] *або стерлядь...* (Панас Мирний).

ЗАМУТИТИ

118. **ЗАМУТИ́ТИ ГО́ЛОВУ (ро́зум)** *чию (чий), кому.* Позбавити кого-небудь здатності логічно мислити, тверезо сприймати та оцінювати дійсність. ***Замутили*** *любощі та ревнощі йому* ***голову,*** *запив-загуляв воїн і забув, по якій землі ходить* (І. Волошин); — *Прости, Рустеме, за ті необачні слова, що я досі писала й говорила. Шайтан* ***замутив*** *тоді мій* ***розум*** (М. Коцюбинський).

119. **ЗАМУТИ́ТИ СЕ́РЦЕ (ду́шу)** *чиє (чию).* Вивести когось зі стану рівноваги, дуже збентежити. *Воєнна буря закрутила, Латинське* ***серце замутила,*** *Завзятість всякого бере* (І. Котляревський).

ЗАМУТИТЬ

120. **І ВОДИ́ НЕ ЗАМУТИ́ТЬ,** *перев. зі словосп.* такий, що. Дуже лагідний, скромний, сумирний. *Вона* [жінка] *в нього така тиха, що* ***і води не замутить*** (М. Стельмах).

ЗАНЕПАДАТИ

121. **ЗАНЕПАДА́ТИ (па́дати) / ЗАНЕПА́СТИ (упа́сти) ДУ́ХОМ.** Зневірятися в чомусь, втрачати надію. — *На помилках часом учимося, і нема чого тобі злитися чи* ***занепадати духом*** (О. Донченко); *Нічого, Антоне Герасимовичу,* ***духом не падайте,*** *— сказав Комишанець,— все ж таки за вами друге місце!* (О. Гончар); *Вже дехто встиг з утоми огризнутись, А інші* ***духом занепали*** *вкрай* (Л. Костенко).

ЗАОРАТИ

122. **ЗАОРА́ТИ (зари́ти) НО́СОМ,** *фам.* Упасти обличчям куди-небудь, у щось; перекинутися. *Шарко прудко подався вперед, а Василькові крамарчук підставив ніжку, і він* ***заорав носом*** *у землю* (П. Панч); *Так осліп, нещасний* [Михайлик], *від тої отрути кохання, що й рівчака перед собою не вздрів і так* ***заорав*** *туди* ***носом,*** *аж кров пішла* (О. Ільченко); *Вийшов з дрюком дід Улас: — Ну, то як тобі у нас? — За коротким цим опросом* [запитанням] *Аж* ***зарила*** *біда* ***носом*** (С. Воскрекасенко); *Навмання кинувся Петрик*

до Дашковців. Прожогом вскочив у двері і ***зарив носом:*** *за кущем порічок переможно скалив зуби Олесь* (Є. Куртяк). **ЗАПОРО́ТИ НО́СОМ.** *Підвівшись з задньої лави, як завжди, з-між молодиць, щоб іти наперед, він* [Проць] *чомусь плямисто почервонів, що рідко траплялось, а зустрівшись поглядом з Ловачем, не до добра спіткнувся, мало не* ***запоров носом*** (В. Бабляк). **ЗУБА́МИ ЗАОРА́ТИ.** *— Стій! ні з місця! — крикнув той* [панич] *і шпорнув* [шпурнув] *першого з рундука так, що аж той* ***зубами заорав*** (Панас Мирний).

ЗАПАДАТИ

123. **ЗАПАДА́ТИ / ЗАПА́СТИ В ГО́ЛОВУ** *кому і без додатка* **1.** З'являтися, виникати у кого-небудь у свідомості (про думки, мрії і т. ін.). *Якщо Вам* ***западала у голову*** *така думка, то ген женіть її від себе* (Панас Мирний); *Так і лежала* [Оленка], *заплющивши очі,— різні присмні згадки* ***западали в голову*** (К. Гордієнко).
2. Надовго запам'ятовуватися, зберігатися в пам'яті. *Комендант говорив фразами, які* ***запали йому в голову*** *ще з часів навчання в університеті* (Ю. Бедзик).

124. **ЗАПАДА́ТИ / ЗАПА́СТИ В [САМУ́] ДУ́ШУ (в се́рце)** *чию (чиє), кому і без додатка* **1.** Глибоко вражати когось, надовго лишаючись у пам'яті. *— Запам'яталось мені слово вашого маршала, розумне слово,—* ***в саму душу запало...*** (О. Гончар); *— Ну що ж, рости, вчись та до мене в театр, будеш актором. Ця випадково сказана фраза глибоко* ***запала в моє серце*** (Минуле укр. театру); *Його обступили роєм усі, хто* ***запав йому в душу*** *й жив у ній життям безсмертних* (І. Багряний).
2. Дуже подобатися комусь, запам'ятовуватися. *Ольга Річинська, яка так неждано ..* ***запала йому в серце,*** *дійсно була для нього нічим більше, як фата-морганою* (Ірина Вільде).

ЗАПАЛЮВАТИ

125. **ЗАПА́ЛЮВАТИ / ЗАПАЛИ́ТИ ДУ́ШУ (се́рце)** *чию (чиє), кому і без додатка.* Збуджувати в когось сильні почуття або захоплювати кого-небудь. *Помолившись, і я б заснув . Так думи прокляті Рвуться* ***душу запалити,*** *серце розірвати* (Т. Шевченко); *Чорні брови, чорні вуса* [Миколи] ***запалили серце*** *молодої дівчини* (І. Нечуй-Левицький); *Якась шалена злість засвітила їй очі і* ***запалила серце*** (М. Коцюбинський).

ЗАПАМОРОЧИТИ

126. **ЗАПА́МОРОЧИТИ ГО́ЛОВУ** *кому, перев зі сл.* у́спіх. **1.** Призвести до переоцінювання своїх чи чужих досягнень, можливостей і т. ін. *Успіх цей не* ***запаморочив*** *юнакові* ***голови.*** *Надто добре знав: перша робота ще не дає йому права пишатися своїм хистом* (Ю. Шовкопляс); *Синові успіхи* ***запаморочили голову*** *Лукерці Василівні* (І. Сенченко).
2. Ви́кликати в когось почуття любові, закохати в себе, позбавивши здатності тверезо сприймати та оцінювати дійсність. *— Що з тобою сталося, Тетяно? .. Бачу, що Сагайдак тобі остаточно* ***запаморочив голову*** (С. Добровольський).

ЗАПАСТИ

127. **ЗАПА́СТИ В О́КО** *кому.* Дуже сподобатися. [Текля (*до Степана*):] *Знаю я, що й тобі Оксана* ***запала в око,*** *через те ти тепер і заступаєшся за неї* (М. Кропивницький); ***Запала*** *тоді мені* ***в око*** *Настя Походив я до неї весну й літо, а після Покрови і весілля* (М. Олійник).

ЗАПИСАТИ

128. **ЗАПИСА́ТИ НА СВІЙ РАХУ́НОК** *що.* Вважати своїм здобутком, досягненням що-небудь. *— Ось так, товаришу комісаре, можеш* ***записати на свій рахунок*** *перший похід,— обернувсь до мене Олександр Васильович* (В. Логвиненко).

129. **ЗАПИСА́ТИ СОБІ́ НА ЛО́БІ** *що, зневажл.* Дуже добре, надовго запам'ятати щось. *— Скажи: "Я їй цього не забуду!" Хай вона це* ***запише собі на лобі!..*** (Панас Мирний).

ЗАПЛИВАТИ

130. **ЗАПЛИВА́ТИ / ЗАПЛИВТИ́ ЖИ́РОМ,** *зневажл.* Ставати гладким, повніти. *— У тому місті не всі .. такі худі, як ти Багато з них* ***запливло жиром,*** *бо майже нічого .. не роблять* (О. Іваненко); // Здаватися маленькими, ледь помітними на розповнілому обличчі (про очі). *— Шия в нього — хоч обіддя гни, пика — як не лусне, очі* ***жиром запливають,*** *сам у шкуру не втопиться! — кажуть про нього дворові* (Панас Мирний). **ПОЗАПЛИВА́ТИ ЖИ́РОМ.** *Так уївся, чортів хлопець, що й очиці, круглі, жовті,* ***позапливали жиром*** (Ю. Збанацький).

ЗАПЛУТУВАТИ

131. **ЗАПЛУ́ТУВАТИ / ЗАПЛУ́ТАТИ У [СВОЇ́] ТЕНЕ́ТА** *кого* Хитрощами, підступністю підпорядковувати кого-небудь своєму впливові, підкоряти своїй волі. *— Так, так, сидите, значить, дівчатка А ваша подружка вас завела сюди,* ***заплутала в тенета,*** *та й навіть забулася про своїх спільниць* (Ю. Збанацький); *— .. Без освіти років за двадцять-тридцять від вас лишиться один спогад та, мабуть, руїни кількох хуторів. Все захоплять ненажери-пани, все* ***заплутають у свої тенета*** *вчені та хитрі отці-єзуїти* (З. Тулуб).

ЗАПЛЮЩУВАТИ

132. **ЗАПЛЮ́ЩУВАТИ** (*рідше* **закрива́ти, замика́ти** *і т. ін.*) / **ЗАПЛЮ́ЩИТИ** (*рідше* **закри́ти, замкну́ти** *і т. ін.*) **О́ЧІ.** 1. *на що.* Навмисне не помічати чого-небудь, не звертати уваги на щось. *Отож люди жили в основному із власних городів, що зеленіли при кожній хатині, на що герой наш, совіслива людина, поки що* ***заплющував очі*** (А. Дімаров); *Багато на що* ***заплющували очі,*** *і діяв "закон" загальної амністії* (З газети); *Гадають, певно, що він* ***заплющив очі*** *на те шкідництво або навіть й потурав йому* (М. Ю. Тарновський).
2. *перев. зі сл.* закри́ти, замкну́ти. Умерти. — *Хіба ж ти не бачиш, яка я стара? Мені в домовину лягати пора Як* ***очі закрию,*** *що буде з тобою?* (Є. Гребінка); — *Я все більше та більше ослабаю .. і що з тебе буде, як я* ***замкну очі?..*** (О. Кобилянська).

ЗАПОРОШИТИ

133. **НІ́ЧИМ** (**нема́ чим**) **О́КА ЗАПОРОШИ́ТИ.** Немає чого їсти. — *Обріс ними* [боргами], *ну як ото, повірите, синій камінь мохом .. Як не роблю гірко, а зимою, дивись, ізнов* ***нічим ока запорошити.*** *Ні в мішку, ні в горшку* (М. Олійник).

ЗАПРЯГТИ

134. **ЗАПРЯГТИ́ / ЗАПРЯГА́ТИ В [ТЯЖКЕ́] ЯРМО́** *кого.* Поневолити, примусити працювати на себе. *Триклятття королю, полигачеві дуків, Що нас* ***запріг*** *облудою* ***в ярмо*** (П. Грабовський); [Дяк:] *Горить душа помститись на ляхах за наш скривджений народ:* ***запрягли в тяжке ярмо*** *нашого козака, одібрали усе, а тепереньки відбирають і дідівську віру* (М. Лазорський); *Чи вже собі ми ради не дамо, що й Вишневецький, виродок Ярема, свій власний кат,* ***запріг тебе*** [Україну] ***в ярмо?!*** (Л. Костенко); *Людей* ***запрягають В тяжкі ярма,*** *Орють лихо, лихом засівають, А що вродить, побачите, Які будуть жнива!* (Т. Шевченко).

ЗАПУСКАТИ

135. **ЗАПУСКА́ТИ / ЗАПУСТИ́ТИ РУ́КУ** (**ла́пу**) *в що* Посягати на чию-небудь власність, привласнювати щось чуже. — *Ну от не можу спокійно дивитися, коли якась бісова душа хвостом починає крутить, носа од роботи верне чи* ***запускає руку*** *в народне добро* (В. Кучер); — *Все гаразд, минуло лихо,— Дума так цей молодець,* ***Запустивши лапу*** *тихо у державний гаманець* (С. Воскрекасенко).

ЗАРАЗ

136. **ЯК ЗА́РАЗ,** *зі сл.* пам'ята́ти, ба́чити *і под.* Дуже добре, чітко, виразно. *Сиджу в медсанчастині.* ***Як зараз*** *пам'ятаю: блок як на долоні. Поруч, просто перед нами* (Ю. Щербак).

ЗАРІЗ

137. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **НА ЗАРІ́З,** *зі сл.* годува́ти. Дуже ситно, щедро. *Найме йому кухаря, щоб годувати Славка* ***як на заріз*** (Л. Мартович).

ЗАРІЗУ

138. **ДО ЗАРІ́ЗУ,** *зі сл* потрі́бний, тре́ба *і т. ін.* Дуже, конче. — *О, гранати!.. Потрібні* ***до зарізу.*** *Ми вже п'ять контратак відбили!..* (О. Гончар); *Полковникові був потрібен "язик". Як кажуть —* ***до зарізу*** (І. Гребенюк); — *Нам його зараз на заводі просто* ***до зарізу*** *треба,— Зоя ніби не почула слів Малахової. — Він і спеціаліст хороший* (В. Собко).

ЗАРОБИТИ

139. **ЗАРОБИ́ТИ НА ГОРІ́ХИ.** Провинившись у чомусь, бути покараним. — *Рубін, здається,* ***заробив на горіхи,*** *спокутує* (І. Сенченко); *Як будеш погано поводитись, то* ***заробиш*** *у мене* ***на горіхи!*** (З усн. мови).

ЗАРУБАТИ

140. **ЗАРУБА́ТИ [СОБІ́] НА НО́СІ.** Добре, надовго запам'ятати. — *Передусім ти от що* ***зарубай на носі,*** *Сергію: всяка щаслива в шлюбі жінка активно зичить такого ж щастя усім своїм подругам та чоловіковим друзям* (Ю. Шовкопляс); — *Дивіться всі на їхні муки — і* ***зарубайте собі на носі:*** *така смерть жде кожного* (В. Малик); // Укріпитися в певному намірі. *"Не я буду, а панування добуду!" —* ***зарубала*** [Параска] ***на носі*** *і ніколи не викидала з голови* (Панас Мирний).

ЗАСВАТАНИЙ

141. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **ЗАСВА́ТАНИЙ.** Несміливий, сором'язливий, нерішучий або такий, що трохи пишається. — *І вже до Калинки, який все ще стояв, голий до пояса· — Чого стоїш* ***як засватаний?*** *Гарячку ще хочеш схопити?* (А. Дімаров).

ЗАСЛІПЛЮВАТИ

142. **ЗАСЛІ́ПЛЮВАТИ / ЗАСЛІПИ́ТИ О́ЧІ** *чиї, кому.* Позбавляти кого-небудь здатності чітко мислити, правильно сприймати і оцінювати дійсність. *Що затьмарює їм душу, що* ***засліплює очі?*** *Те саме, що й до війни. Якийсь дефект виховання і стилю нашого життя. Холод формалізму* (О. Довженко); *Але Роман не зрозумів* [Петра]. *Гнів*

очі хлопця засліпив, гірку, важку образу відчув він. Холод у душі ліг каменем зневіри (П. Дорошко).

ЗАСПІВАТИ

143. **ІНШОЇ (не тієї) ЗАСПІВАТИ.** Думати, поводитися, говорити за певних обставин не так, як раніше. — *Одружитесь, Іване Олександровичу, розживетесь на діток — **іншої заспіваєте,** бо в роти треба щось кидати. А поки що зривайте квіти кохання!* (М. Стельмах); — *Хіба б мені руки повсихали, щоб я не витягла тебе* [Настю] *за коси прилюдно з моєї хати! Тоді ти **не тієї заспіваєш,** голубко! — думала Олександра* (М. Коцюбинський).

144. **ЯКОЇ (що) ЗАСПІВАТИ?** Як поводитися, що робити за певних обставин. *Настане заповітна хвилина, я помахаю Терехівці рукою з автобусного вікна, **якої ви заспіваєте?*** (В. Дрозд); [Храпко:] *Учились вони* [діти] *добре, до науки придалися; а ось, як вивчаться, то **що заспівають?*** (Панас Мирний).

ЗАСТАВКИ

145. **НА ВСІ ЗАСТАВКИ.** Скільки є сили (дуже голосно, гучно, швидко і т. ін.). *А Соловей аж горло надриває І **на всі заставки** співає* (Л. Глібов); *Він* [сусіда] *мені магнітофон знову крутить, я йому приймач зверху вмикаю **на всі заставки*** (А. Крижанівський); *Хлопчик мчав **на всі заставки,** його широкі шаровари з хуркотом тремтіли від бігу* (Олесь Досвітній); // *зі сл.* їсти, уплітати *і т. ін.* Жадібно, з апетитом. *Голодні бурлаки уплітали свіжу щуку, осетрину й білугу **на всі заставки*** (І. Нечуй-Левицький).

ЗАСТУПИТИ

146. **ЗАСТУПИТИ СВІТ** *кому і без додатка.* **1.** Повністю захопити кого-небудь, оволодіти кимсь. — *Отак я жив. Отаким був. Діляцтво живий **світ було заступило** .., людей не помічав, себе не бачив* (О. Гончар); // Заволодіти чиїмись почуттями (про кого-небудь). *Маруся ще не придбала собі знайомих у Слободзеї, але вона зараз і не потребувала їх. Степан **заступив** їй увесь **світ*** (С. Добровольський); — *Знаю, тобі весь **світ заступив** цей Лепаж* (М. Слабошпицький).
2. *чим і без додатка.* Внаслідок тяжких переживань, втрат і т. ін. стати безрадісним, немилим (про життя). — *Як тобі? — Тяжко, Зіно.— Знаю, серденько. Знаю. Мені теж чорнотою **світ заступило.** Тепер ми обоє вдовиці* (Я. Баш); *Ярина вийшла з хати На світ Божий глянуть, — Ледве вийшла... А лютеє лихо .. В самім серці повернулось І **світ заступило*** (Т. Шевченко).

ЗАТАЇТИ

147. **ЗАТАЇТИ** (*рідше* **притаїти**) **ДУХ** (**дихання**). Принишкнути, завмерти. *Христя аж **дух затаїла,** щоб не пропустити і слова, що про неї будуть казати* (Панас Мирний); *Теодосій переминався з ноги на ногу, **затаїв дихання,** тихо ковтав повітря* (А. Хижняк); *Увійшов Прокіп. Микола й **дух притаїв.** Сів і то почервоніє, то побіліє* (А. Тесленко); *Всі попадали на землю, **притаїли дух*** (Григорій Тютюнник).

ЗАТЕМНЮВАТИ

148. **ЗАТЕМНЮВАТИ / ЗАТЕМНИТИ СВІДОМІСТЬ (розум)** *чию (чий), кому і без додатка.* Позбавляти кого-небудь здатності реально сприймати дійсність. — *Не дивувався б я, якби ця гадюча краса **затемнила свідомість** вісімнадцятилітньому отрокові* (Юліан Опільський); *Жах скував всі інші її почуття, **затемнив розум*** (В. Собко).

ЗАТИКАТИ

149. **ЗАТИКАТИ / ЗАТКНУТИ ВУХА [ВАТОЮ].** Не реагувати, не звертати уваги на кого-, що-небудь. *Чіпка не чув нічого такого, а Мотря, хоч і чула, та **затикала вуха*** (Панас Мирний); *Може, і не треба тривожити наш спокій, може краще жити, **заткнувши вуха ватою,** одягнувши рожеві окуляри?* (З газети).

150. **ЗАТИКАТИ / ЗАТКНУТИ ЗА ПОЯС** *кого.* Перевершувати кого-небудь у чомусь. — *Кулеметник був,— батька **за пояс затикав*** (М. Рудь); — *Ти молодець! — обняв Тарас товариша.— Професор .. **Заткни** усіх **за пояс,** щоб знали наших* (Василь Шевчук); *Вже тепер, хоч який молодий, він* [Ґава] *чув у собі доволі сили, щоб **заткнути за пояс** свого наставника* (І. Франко).

151. **ЗАТИКАТИ (затуляти) / ЗАТКНУТИ (затулити) ДІРКИ (дірку). 1.** *чим.* Наспіх, частково заповнювати нестачу в чому-небудь. *А проте є, кажу, у мене обрисків зо два .., може, Ви ними **заткнете дірку** замість другої частини "Повії"* (Панас Мирний); *Важко було **заткнути** всі **дірки** в бюджеті мізерною зарплатою оркестранта* (Л. Дмитерко).
2. *ким.* Використовувати кого-небудь з корисливою метою там, де виявляється на те потреба. — *Подивися хоч раз навколо себе і побачиш, чого ти вартий. Адже тобою завжди **дірки затикають,** а ти — задоволений, радий!* (М. Ю. Тарновський); — *Не ставай за пасічника в Грицая! Чуєш? Він кепкуватиме з тебе .. **Затуляє** мною **дірку** на один місяць, а на ціле літо не просить до себе за пасічника* (І. Нечуй-Левицький).

ЗАТИСНУТИ

152. **ЗАТИ́СНУТИ В КУЛА́К** *кого.* Позбавити когось прав, волі, поставити в залежне становище, утвердити свою владу над кимось. *Гузир — людина зажерлива .. **В кулак затиснув** і дітей* (С. Чорнобривець).

ЗАТОПЛЮВАТИ

153. **ЗАТО́ПЛЮВАТИ / ЗАТОПИ́ТИ ЛИ́ХО (ро́зум, го́ре, біду́** *і т. ін.*) **В ЧА́РЦІ (в горі́лці).** Тамувати, приглушувати важкі почуття, думки, притупляти свідомість, надмірно вживаючи алкогольні напої. — *Що ж робив він в ті скривджені дні? Може, **в чарці затоплював лихо?*** (П. Воронько); *І гарний сей чоловік, .. зате як загуляє, — роботу .. кинув та й **розум затопе*** [затопить] ***в горілці!*** (Панас Мирний). **У ЧА́РЦІ ГО́РЕНЬКО ТОПИ́ТИ.** *Роби на других дні та ночі. На хвилю праці не засни; А візьме сум, заплачуть очі — **У чарці горенько топи...*** (П. Грабовський). **ТОПИ́ТИ ГО́РЕ** *в чому. Пива він не любив і **топив своє горе** в абстрактних розмовах про беззахисність людського кохання* (Л. Первомайський).

ЗАТУЛЯТИ

154. **ЗАТУЛЯ́ТИ (закрива́ти, замика́ти, затика́ти** *і т. ін.*) **/ ЗАТУЛИ́ТИ (закри́ти, замкну́ти, заткну́ти** *і т. ін.*) **РОТ (ро́та, уста́,** *грубо* **пе́льку** *і т. ін.*). **1.** Замовкати, мовчати. *Не зітхай, моя дівчино, Скорбних **уст не замикай**, Рук не складуй безнадійно, Від життя не утікай* (П. Грабовський); [Демко:] *Приказую тобі: **затули рота!*** (М. Кропивницький); — *Ану **закрий пельку!** — густим басом просив із темряви Микифор* (Григорій Тютюнник); [Аврелія:] *І ти б хотів, щоб я **вуста замкнула**, а тільки серцем Богові молилась?* (Леся Українка). **ЗАЦІ́ПИТИ ПІ́СОК.** *Нічого іншого* [Мотрі] *не лишилося, як "**заціпити писок**" і, шморгаючи носом, тихо хлипати собі в кулак* (У. Самчук).
2. *кому і без додатка.* Примушувати кого-небудь замовкати, не давати змоги висловлювати свою думку. *Не можна **затулити уста** народові* (М. Рильський); *Хто міг **замкнути уста** Шевченкові навіть під рекрутським ранцем і капральським буком?* (І. Франко); *Здавалося б, почуй, збагни, одумайся,— ні, затуляють вуха й велять **заткнути рота, замкнути вуста** безстрашні, що мовлять слово правди* (Василь Шевчук). **РОТИ́ ПОЗАТУЛЯ́ТИ (позакрива́ти, позама́зувати)** (про всіх або багатьох). [Галя (*до дівчат*):] *То що се ви до мене причепились? Я вам **роти позатуляю** зараз* (В. Самійленко); *Знову реготнули, та враз стихли, мовби хтось разом усім **роти позакривав*** (Р. Іваничук); *Хай собі довгі язики що хочуть говорять: **ротів** людям **не позамазуєш** і слухати — не переслухаєш* (Панас Мирний).
3. Задобрювати кого-небудь з метою застереження від розголошення якоїсь справи, таємниці і т. ін. — *Тільки ось що,— зам'явся Головатий,— нам потрібні гроші на дорожні витрати, часом, може, й на те, щоб **заткнути пельку** якомусь не в міру запопадливому справникові чи бургомістрові* (С. Добровольський). **ЗАПХНУ́ТИ ПЕ́ЛЬКУ.** — *Пошлеш титарям два вози горшків: сунеш благочинному в зуби горшка, а благочинній макітру, то **запхнеш пельку** й благочинному, й благочинній!* (І. Нечуй-Левицький).

ЗАТУМАНЮВАТИ

155. **ЗАТУМА́НЮВАТИ / ЗАТУМА́НИТИ ГО́ЛОВУ (ро́зум,** *рідше* **о́чі)** *кому і без додатка.* **1.** Позбавляти кого-небудь ясності мислення, затьмарювати комусь свідомість. *Злість усе не минала, затоплювала всі груди, **затуманювала голову*** (В. Кучер); *Страх **затуманює очі**, і горобець лякає заляканого зайця* (М. Трублаїні); // Запаморочувати різким, п'янким запахом. *У відкрите вікно війнули пахощі прив'ялого листя, дурманом **затуманили голову** гауптманові* (Ю. Бедзик). **НЕНА́ЧЕ ЗАТУМА́НИЛО В ГОЛОВІ́ РО́ЗУМ,** *безос. Як Стефан заколотився був їхати світ за очі, то Євстафієві **неначе затуманило в голові розум*** (С. Чорнобривець). **ЗАТУМА́НИЛОСЯ В ГОЛОВІ́,** *безос. **Затуманилося** Остапові **в голові.** Не миле ніщо йому* (К. Гордієнко).
2. Вводити в оману, дурити кого-небудь. *І чого йому було з тими бандитами зв'язуватись? Що він, багач, дука? Підбили, **голову затуманили** чоловікові, пішов і сам не радий, і їй світ зав'язав* (І. Цюпа); *Намагався бай заплямувати нове будівництво, брехнею **затуманити** бідноті **очі*** (О. Донченко).

ЗАТЯВСЯ

156. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ЗАТЯ́ВСЯ.** **1.** Уперто відмовлятися щось робити; стійко, непохитно наполягати на своєму. *Сказав* [Павло] ***як затявся**, що більше і зустрічатися не бажає...* (В. Кучер); — *Ще тільки на полудень сонце зверне, а вони вже сапи на плечі і гайда додому. Прошу їх, молю, ну ще три рядки пройдемо, а вони **як затялися*** (А. Хижняк). **МОВ ЗАТЯ́ТИЙ.** *Тривожно в материній душі, ой, як тривожно! А Настя **мов затята** — мовчить. І не плаче, а тільки зітхає та нудить світом* (В. Речмедін).
2. Тривати довгий час, безперервно. *Дощі — **як затялися**: щодня та й щодня...* (Панас Мирний).

ЗАТЯГАТИ

157. **ЗАТЯГА́ТИ (затя́гувати) / ЗАТЯГТИ́ (затягну́ти) ПЕТЛЮ́ (за́шморг) [НА ШИ́Ї].**

Ставити кого-, що-небудь у безвихідне становище; вдаватися до утисків, обмежень і т. ін. *Знову народ у панській неволі опинився. Я думаю, що воно так: якщо відразу смикнути, то воно чуть, а якщо потрошку* ***затягати петлю,*** *то його мало й помітно* (Б. Грінченко); *Знала вже глитайську вдачу жінка — чим привітніший Кочубей, тим міцніше* ***затягає петлю на шиї*** (О. Донченко); *Хитрий Гилак* ***затягував зашморг на*** *Дорощуковій* ***шиї*** *і переконував, що польський панок робив би те значно гірше* (М. Ю. Тарновський). **ЗАТЯ́ГУЄТЬСЯ ПЕТЛЯ́ (за́шморг).** — *Значить,* ***затягується петля,*** *— говорив Аркадій Павлович, думаючи зараз про своїх заклятих ворогів* (А. Шиян).

158. **ЗАТЯГА́ТИ (затя́гувати) / ЗАТЯГТИ́ (затягну́ти) СВОЄ́Ї (своє́).** Настирливо повторювати те саме. — *Так що ж ми будемо робити з цими... як їх? з мозаїками? — знову* ***затяг своєї*** *власник кабінету* (П. Загребельний); *Схаменіться, доки не пізно. Схаменіться, коли не бажаєте, щоб Баржак у петлю вас завів,— знову* ***затягнув своє*** *Хлопєшка. Ще вихід є!* (О. Гончар).

ЗАТЯГНЕШ

159. **НЕ ЗАТЯ́ГНЕШ ВО́ЛОКОМ (налига́чем, на моту́зці** *і т. ін.*) *кого і без додатка.* Хто-небудь неподатливий на умовляння бувати десь; дуже сором'язливий; упертий і т. ін. — *От кому щастить!* — *підморгнув* [Юхим]. — *Самі дівчата в хату приїздять! А тут і* ***волоком не затягнеш...*** (М. Зарудний).

ЗАХОВАТИ

160. **ЗАХОВА́ТИ В ГОЛОВІ́ (у па́м'яті)** *що.* Запам'ятати. *Спасибі, дідусю, що ти* ***заховав в голові*** *столітній ту славу козачу: Я її онукам тепер розказав* (Т. Шевченко); *Він бачив і Відень, і Венецію, і Колошвар, і Арад, і Прагу, та не одно з гарнізонового життя* ***заховав у пам'яті*** *та вмів цікаво оповісти* (І. Франко). **ЗАХОВА́ТИ ПА́М'ЯТЬ** *про кого. Про Дибка* ***заховала*** [жінка] ***пам'ять*** *і до сьогодні. Нагадувала собі його завсіди* [завжди] (Л. Мартович).

ЗАХОДИТИ

161. **ЗАХО́ДИТИ / ЗАЙТИ́ В ГЛУХИ́Й КУТ (за́куток). 1.** Опинятися в складному, безвихідному становищі. *Його стосунки з Варварою Олексіївною* ***зайшли в глухий закуток,*** *а Васса щодень ставала непримиренніша* (Г. Епік). **ЗАХО́ДИТИ В КУТ.** *Чим більше я розмірковувала про своє становище, тим більше* ***заходила в кут,*** *не знаходячи виходу* (П. Колесник).

2. Припиняти свій розвиток, не мати логічного продовження. [Життя] ***зайшло в глухий кут,*** *зупинилося, а це гірше за смерть* (П. Загребельний); *Аби не художній керівник, якому Віктор сподобався, стосунки між молодим режисером і трупою взагалі* ***зайшли б у глухий кут*** (В. Гужва).

162. **ЗАХО́ДИТИ / ЗАЙТИ́ В ГО́ЛОВУ. 1.** *кому.* З'являтися, виникати (про думки, запитання і т. ін.). *Маланці* ***заходило в голову,*** *що сталося з Гафійкою? Наврочив хто? Налякав?* (М. Коцюбинський); *Нічого там не горить То місяць .. Що це тобі* ***в голову зайшло?*** *Спи!* (С. Васильченко).

2. Втрачати здатність чітко мислити, розумно діяти; божеволіти. — *Василю! ти з великого розуму та* ***в голову заходиш!*** *Ті філософські книжки не доведуть тебе до пуття* (І. Нечуй-Левицький); [Килина:] *Пробі, чоловіче, чи ти вже* ***в голову зайшов,*** *чи що?* (Леся Українка).

3. Напружено думати над чим-небудь, шукаючи виходу; згадувати щось. *Що робити з біди? Тра* [треба] ***в голову заходити*** (М. Номис); *Семен* ***заходив у голову,*** *з якого села може бути цей молодий чоловік* (Л. Мартович).

163. **ЗАХО́ДИТИ / ЗАЙТИ́ В ДУ́ШУ (в се́рце).** Глибоко хвилювати, викликати відгук у кого-небудь. *Всі, перехиливши голови і затаївши дух, слухають... Кожне слово, наче гвіздок у стіну,* ***заходить у душу*** (Панас Мирний).

164. **ЗАХО́ДИТИ / ЗАЙТИ́ ДАЛЕ́КО.** Виходити за межі допустимого, звичного, прийнятного і т. ін. *Не будьте похмурим. Частіше посміхайтеся, будьте привітним, але не* ***заходьте надто далеко:*** *вам важко відштовхнути людей* (З журналу); *Знов упертість моя* ***зайшла так далеко,*** *що мене довелося провчити* (Моє життя в мист.). **ЗАЇ́ХАТИ ДАЛЕ́КО.** [Гофман:] — *Е... ви* ***заїхали дуже далеко.*** *Так можна й того... з партії* (М. Хвильовий).

165. **ЗАХО́ДИТИ / ЗАЙТИ́ ЗБО́КУ.** Говорити про суть справи натяками, репліками. [Храпко:] *А чого ж ти ждеш від моїх ворогів лихих?.. До мене прямо не знають, як підступити, та* ***збоку заходять...*** (Панас Мирний).

ЗАХОДОМ

166. **ЗА ОДНИ́М ЗАХО́ДОМ.** Одночасно з чим-небудь. *От замісив він діжу і став разом на ступу пшоно товкти; а щоб* ***за одним заходом*** *сколотити і масло, прив'язав до пояса горщик з сметаною* (Україна сміється); *На берег ставка вилізла гладка баба-жаба... — Ква-ква! А кажучи це, язик вона викинула, і вже* ***за одним заходом*** *ковтнула і якогось комарика на сніданок* (О. Іваненко); *Він* [Павло] *налив Олексію і* ***"за одним заходом"*** *усім гостям, не забув і за себе* (М. Лазорський).

ЗАХОПИШ

167. **У ДВІ ПРИ́ГОРЩІ НЕ ЗАХО́ПИШ,** *жарт.* Дуже багато чого-небудь. [Карпо:] *Цокотуха! Достометна* [достеменна] *сорока-білобока: наскрекотала, наскрекотала, що й **в дві пригорщі не захопиш*** (М. Кропивницький).

ЗАХОПЛЮЄ

168. **АЖ (про́сто) ДУХ ЗАХО́ПЛЮЄ,** *безос.* Уживається для вираження надміру почуттів, вражень людини (перев. приємних). *А коли станеш за Маріїнським палацом* [у м. Києві] *на високому правому березі, то відкривається такий краєвид на величавий Дніпро, що **аж дух захоплює*** (З журналу); *— А таке з'явище, як контраст?.. Наприклад, цинізм і святість, поруч одно з одним. Тут **просто дух захоплює*** (В. Винниченко).

ЗАЦІПИЛО

169. **ЯК** (**мов, ніби** *і т. ін.*) **ЗАЦІ́ПИЛО [РОТ]** *кому, безос., зневажл.* Хто-небудь раптово замовк, утратив здатність говорити. *Як натякнув я за гроші, зараз моїй Берчисі **як рот заціпило.** Вже й не гримає, й не сердиться!* (І. Нечуй-Левицький). **ЗАЦІ́ПИЛО ЯЗИ́К.** ***Заціпило йому язик*** (М. Номис).

ЗАЧЕПИТИ

170. **НІ ЗА ЩО** (**ні за віщо**) **РУ́КИ** (**рук**) **ЗАЧЕПИ́ТИ.** Нема ніякої бази, основи для дальшої роботи, діяльності тощо. ***Ні за віщо і рук зачепити,** щоб було як жити* (Укр.. присл..). **ОБ ВІ́ЩО РУ́КИ ЗАЧЕПИ́ТИ?** — *Поганенький ґрунт можна купити, так до ґрунту ще багато треба. Де ти, **об віщо руки зачепиш?..*** (Панас Мирний).

ЗАЧЕПИТЬ

171. **[НА́ВІТЬ] МУ́ХИ НЕ ЗАЧЕ́ПИТЬ [МІЗИ́НЦЕМ].** Не завдасть нікому ні найменшої шкоди, неприємності, образи. *За свій вік я **навіть мухи не зачепив мізинцем*** (В. Логвиненко); *Чудова людина. Роботу веде, як по нотах. Акуратист. А тихий — **мухи не зачепить*** (А. Крижанівський).

ЗАЧИНЯТИ

172. **ЗАЧИНЯ́ТИ / ЗАЧИНИ́ТИ ДВЕ́РІ** *перед ким.* Позбавляти когось змоги користуватися, займатися чим-небудь. *Неприступний, гордий університет вдруге **зачинив** перед Сергієм свої високі **двері*** (О. Гуреїв). **ДВЕ́РІ ЗАЧИ́НЕНІ.** *Колись .. він мріяв про гімназію, але **двері** школи перед ним були наглухо **зачинені*** (С. Чорнобривець).

ЗАЧІПАТИ

173. **ЗАЧІПА́ТИ / ЗАЧЕПИ́ТИ ЗА ЖИВЕ́** *кого.* **1.** Дошкульно ображати, вражати когось. *Холодний голос співрозмовника **зачепив** його **за живе,** змусив задуматись, насторожитись* (І. Рябокляч); *Часто в цих — поперва х безневинних — забавах вона* [Марія] *втрачає міру і вже **зачіпає** Лепажа **за живе*** (М. Слабошпицький).
2. Дуже хвилювати, тривожити. *Полонені зацікавлено дослухалися до .. розмови. Видно, вона їх **зачепила за живе,** розворушила душу* (Ю. Збанацький); *Емоційні виступи **зачепили,** як кажуть, **за живе** кожного* (З газети).

174. **ЗАЧІПА́ТИ / ЗАЧЕПИ́ТИ ЗА [САМУ́] ДУ́ШУ** (**за се́рце**) *кого і без додатка.* **1.** Глибоко вражати, розчулювати, зворушувати. *Ласкавий голос* [Миколи] *зачепив Нимидору **за саму душу*** (І. Нечуй-Левицький).
2. Виклика́ти у кого-небудь якісь почуття, відгук на щось. *В Оксани з'явилося спокусливе бажання посперечатися з Гнатом, **зачепити за душу*** (С. Чорнобривець); *Він* [Холод] *говорив і бачив, що слова його пролітають повз сина, **не зачіпають за душу, за серце*** (Ю. Мушкетик). **ЗАЧЕПИ́ТИ СЕ́РЦЕ.** *Раніше не міг пройти* [Сеспель] *спокійно, коли чув ту пісню .. Тепер вона якось пролетіла повз його вуха, **не зачепила серця*** (Ю. Збанацький).

ЗБАВЛЯТИ

175. **ЗБАВЛЯ́ТИ / ЗБА́ВИТИ ВІ́КУ** (**життя́**). **1.** Убивати, губити кого-небудь. — *Мій латаний талане! Чому мене не сховаєш Отут серед лану? Чому мене не задавиш, У землю не вдавиш? Чому мені злої долі Чом **віку не збавиш?*** (Т. Шевченко); *Піде* [ведмідь], *було, по лісі і душить та роздирає все, що здибле: одно з'їсть, а десятеро й так покине, тільки дарма **життя збавить*** (І. Франко).
2. Нівечити, робити безрадісним і коротким чиєсь існування. *І прожили ми з жінкою. І, дякувати, живемо й понині. А ось ти... Ти **збавиш** Сянці **віку*** (Г. Колісник); *Даремну кинь турботу і прийми се горе, якого розум твій ні воля не поборе, — бо дарма тільки той **життя збавляє,** хто побивається, де ради більш немає* (Уляна Кравченко).

ЗБЕРЕШ

176. **НЕ ЗБЕРЕ́Ш ДОКУ́ПИ.** Немає зв'язку, логіки, порядку в чомусь. [Захарко:] *Якась чудна у тебе сьогодні балачка: з одного на друге перескакуєш, тільки **докупи не збереш!*** (М. Кропивницький).

ЗБИВАТИ

177. **ЗБИВА́ТИ / ЗБИ́ТИ З ПАНТЕЛИ́КУ** *кого.* **1.** Дезорієнтувати, заплутувати кого-небудь. *Зайчиха як почала петляти по лісі туди-сюди, — і зовсім **збила** їх **з пантелику.** Цього разу мисливці нікого не вбили* (О. Іваненко); *Турки знали, що умовним сигналом до штурму в росіян має бути*

*червона ракета. Але, щоб **збити їх з пантелику,** Суворов наказав пускати ракети щоночі* (С. Добровольський).

2. Виклика́ти розгубленість, збентеження, подив у когось, спонука́ючи до зміни поведінки. *Тут багато вмудрованих досвідом мовчальників, .. Дехто з них знає про Ірину те, що й він* [Майдан], *і це **збиває їх з пантелику*** (Ю. Мушкетик); *Мої господині так звикли до моєї появи в суботні вечори, що прихід у середу **збив їх з пантелику*** (М. Ю. Тарновський); — *Може, якимсь питанням **збити її з пантелику,** не дати першій заговорити...* (М. Стельмах). **ЗБИ́ТИЙ З ПАНТЕЛИ́КУ.** — *Ну, добре, — мимрить **збитий з пантелику** Валя, — хай буде так* (С. Васильченко). **ЗБИ́ТО З ПАНТЕЛИ́КУ.** *Матвій скоса позирнув на Дорину і по очах побачив, що її трохи **збито з пантелику*** (І. Микитенко).

3. Морально псувати, підбурювати на негідні вчинки. — *Мокрино! Йди додому. Твій батько буде сердитись на тебе й на мене, скаже, що я тебе зводжу з розуму, **збиваю з пантелику*** (І. Нечуй-Левицький); — *То непутяща людина: добра він тобі не принесе, а тільки **зіб'є з пантелику*** (Панас Мирний).

178. **ЗБИВА́ТИ / ЗБИ́ТИ З РО́ЗУМУ** (**з глу́зду**) *кого.* Зваблювати, спокушати, підштовхувати на нерозумні дії. *Хто ж, як не він, отой дука прославлений, Сю сироту загубив? Хто, як не він, стиду, честі позбавлений, дівчину **з розуму збив?*** (П. Грабовський); [Наталя:] *То спитайте його: чи я йому що роблю?* [Шкандибиха:] *Буде й того... Обпоїла чимсь, **з глузду збила,** та ще мало?* (Панас Мирний).

179. **ЗБИВА́ТИ / ЗБИ́ТИ З ШЛЯ́ХУ́** (**з доро́ги, з ку́рсу** *і т. ін.*) *кого.* Впливаючи якимсь чином, змушувати кого-небудь відходити від власних переконань, намірів, дій. *Людину, котра вірить у правоту своєї справи, **збити з** обраного **шляху** неможливо* (З журналу); *В обох нас вітрами засмалені лиця. Ніщо нас **із курсу** в труді не **зіб'є*** (С. Олійник).

180. **ЗБИВА́ТИ / ЗБИ́ТИ КОПІ́ЙКУ.** Відкладаючи, заощаджувати гроші. [Петро:] *Скитався на чужині і зароблену **копійку збивав** докупи, щоб розбагатіть і назвать Наталку своєю вічно!* (І. Котляревський). **ЗБИ́ТИ КОПІ́ЙЧИНУ.** *Він **зіб'є** якусь **копійчину** бувало Й чотири сеанси просидить в кіно* (Л. Первомайський).

181. **ЗБИВА́ТИ / ЗБИ́ТИ ОСКО́МУ** (**оско́мину**). **1.** *тільки док.* Втратити інтерес, потяг до чого-небудь, охолонути. — *Знаєш, Зінко, ми тебе в бригаді все чекаємо. Коли повернешся? **Збила** вже **оскому?** Пора! Скільки ж разом працювали* (Г. Коцюба).

2. *кому.* Позбавляти бажання робити щось. [Микита:] *Ач, який митець! Мабуть, не вспів перезутись, та швидш* [швидше] *до Одарки?.. Гляди, щоб я тебе не підперезав, що й дух з тебе випре! Я тобі **оскомину зіб'ю...*** (М. Кропивницький).

182. **ЗБИВА́ТИ / ЗБИ́ТИ ПИХУ́** *кому, з кого.* Позбавляти кого-небудь зарозумілості, чванливості, погордливості і т. ін. *Й самовпевненому ляху дісталося козацького перцю. Не один раз братчики **збивали пиху** шляхетному панству* (З журналу); — *Ще моя дочка не багато хліба переїла, сидячи дома, — одказав Лоза старостам. Це трохи **збило пиху** Грицькові* (Панас Мирний); *Він не від того, щоб Опанас не тільки **збив пиху,** а й витряс душу цьому гордовитому чубарику* (Я. Гримайло). **ПИХУ́ ЗБИ́ТИ.** *Мо* [може], *хоч трохи **пиху** з нього **зіб'є,** бо вже такий, трясця його мамі, гордовитий* (Л. Письменна).

183. **ЗБИВА́ТИ** (**зво́дити**) **/ ЗБИ́ТИ** (**звести́**) **З ПУТТЯ́** *кого.* Морально псувати, підбурювати на негідні вчинки. *Може, справді, чиїсь солодкі уста **збили з пуття** отого вбивцю, для якого вбивство вже навіть не ремество* [ремесло], *а звичка?* (Л. Первомайський); — *Я трохи винен перед вами, бо Пасикевич увесь час **збивав з пуття.** Але більше не **зіб'є*** (М. Стельмах).

ЗБИВАТИСЯ

184. **ЗБИВА́ТИСЯ / ЗБИ́ТИСЯ З ДОРО́ГИ** (**з путі́, з шляху́** *і т. ін.*). Втрачати правильний напрямок у діяльності, поведінці; збочувати. *Та не сама я на шляху тяжкому, Я не сама мандрую в світ широкий. Самій не довго **збитися з путі,** Та трудно з неї збитись у гурті* (Леся Українка). **ЗБИВА́ТИСЯ З ДОРІ́ЖКИ.** — *Мене, Соломоновичу, от що пече: здається, **з прямої доріжки** ми **збиватися** стали* (А. Дімаров).

185. **ЗБИВА́ТИСЯ / ЗБИ́ТИСЯ З НІГ.** **1.** *тільки док.* Дуже втомитися, набігавшись, находившись або від різних клопотів. *Вона* [Марія], *звичайно, тепер нітрохи не шкодує, що .. вистоювала біля мольберта тоді, коли її родина **з ніг збивалася,** аби встигнути* [на прийом] *від однієї графині до другої* (М. Слабошпицький); — *Хоч би ти, Софійко, помогла мамі справлятись, а то вона зовсім **з ніг збилась** сьогодні,— каже пан старшій дочці* (Леся Українка); *Ішла спішна евакуація, ішла чітка перестрілка, і я остаточно **збився з ніг!*** (М. Хвильовий).

2. Знесилюватися в пошуках кого-, чого-небудь. *Данило й Григорій **з ніг збилися,** розшукуючи старшого, а потім поплентались назад, бо ж повинен Левко нарешті з'явитися до воза* (М. Стельмах); *Салашистські шпики **збилися з ніг,** шукаючи цього*

невідомого патріота, що, ризикуючи життям, мужньо звертався до народу з ефіру (О. Гончар).

186. **ЗБИВА́ТИСЯ (схо́дити) / ЗБИ́ТИСЯ (зійти́) НА МАНІВЦІ́.** Втрачати правильний напрямок у поведінці, діяльності; збочувати. *Хто придивлявся до життя, той не раз бачив, як сягають вершин сильні і як **збиваються на манівці** слабодухі* (З журналу); *— Та що з тобою сталося, Петре? — Зі мною нічого, а от ти, бачу, зовсім уже .. **на манівці зійшов*** (М. Ю. Тарновський).

ЗБИРАЙ

187. **ХОЧ ГО́ЛКИ́ ЗБИРА́Й,** *зі сл.* видно, ясно. Дуже, надзвичайно. *Ніч яка, Господи! місячна, зоряна: Ясно, **хоч голки збирай*** (М. Старицький); *Вони сіли вечеряти на призьбі. Місяць уже високо підбився вгору, і було ясно, **хоч голки збирай*** (Б. Грінченко); // Ясний, світлий. *Ніч місячна, **хоч голки збирай*** (Нар. опов.). **ХОЧ ГОЛКИ́ ВИБИРА́Й.** *А ніч, як день, **хоч голки вибирай,** ані шелесне ніщо, собаки й ті замовкли, поснули* (Дніпрова Чайка).

ЗБИРАТИ

188. **ЗБИРА́ТИ ВЕРШКИ́ [НА МОЛОЦІ́].** Брати собі все найкраще, першим користуватися чиїмись здобутками. *— Я бачу, що ви любите **вершки на молоці збирати,**— кинув напівжартома Майстренко* (І. Цюпа). **ЗБИРА́ТИ / ЗІБРА́ТИ СМЕТА́НКУ.** ***Збирають*** [бездарні автори] ***сметанку** з усіх спеціальних праць, дають по правді тілько* [тільки] *якусь бовтанку, препаровану для їх власного смаку* (І. Франко); *— Я своїм товаром не набиваюсь — він сам за себе говорить. Але глядіть, скажу вам, щоб потім не каялись: хтось **сметанку збере,** а вам і сироватки не дістанеться* (М. Стельмах).

ЗБИРАТИСЯ

189. **ЗБИРА́ТИСЯ (склада́тися) / ЗІБРА́ТИСЯ (скла́стися) В [ОДИ́Н] КУЛА́К.** Напружувати, концентрувати всі сили, волю, витримку; згуртовуватися. *Іноді Чернишеві здавалося, що ворогові зараз видно все, до зірки на його пілотці .. А переборовши химеру, зачувши поблизу знайоме сопіння, знову **збирався весь у напружений кулак** і повз далі* (О. Гончар); *У наше життя ввійшла якась свіжа хвиля, розрізнений колектив почав **складатися в один кулак*** (Ю. Збанацький).

ЗБИТИЙ

190. **МІ́ЦНО ЗБИ́ТИЙ.** Здоровий на вигляд; дебелий, кремезний. ***Міцно збитий** русявий солдат стояв і бив об землю м'ячем* (Валер'ян Поліщук); *Він* [парубок] *мав рацію бажати зустрічі лицем до лиця: плечі широкі, важкі, шия жилава, сам кремезний, **міцно збитий,** весь як з чавуну* (В. Винниченко). **НА́ЧЕ ЗБИ́ТИЙ.** *— Хіба не сподівалася? — запитала Пріська, зазіхаючи на здорову, **наче збиту** дівку* (Л. Яновська). **МІ́ЦНО ЗБУДО́ВАНИЙ.** *Зросту Матвій великого... Постать його потужна, **міцно збудована,** "яких сьогодні вже немає"* (У. Самчук).

ЗБИТИСЯ

191. **ЗБИ́ТИСЯ З ПАНТЕЛИ́КУ. 1.** Заплутатися, розгубитися. *Що ж я розказувала?.. Забула.. Що за напасть така!.. Почну, почну та й теє... **і зіб'юсь з пантелику...*** (О. Стороженко); *— Хочете — в суд дамо справу, а хочете,— хай громада в селі скаже вам про своє слово... Кавун так **збився з пантелику,** що не знав уже, що й сказати на це* (П. Козланюк).
2. Втратити здоровий глузд, повести себе нерозумно, нерозсудливо. *— Тепер час нам направити молодого раджу на пряму й добру путь, бо через ту свою селянку він зовсім **збився з пантелику,**— сказала цариця* (І. Нечуй-Левицький); [Роман:] *.. Наважався спершу все їй* [Хведосці] *розказати, а зустрівся з батьком її, не вмовчав і виявив серце! Чи я ошалів, чи **з пантелику збився?*** (М. Кропивницький).

192. **ЗБИ́ТИСЯ З ПУТТЯ́ (з шля́ху́).** Стати розбещеним, морально нестійким, здатним на погані вчинки; розпуститися. *— Тобі так легко **збитися з puття** в твоїх літах,— говорила стара Михальчевська на прощанні з Василиною* (І. Нечуй-Левицький); *Всі ж вони для неї, як рідні сини, а якщо котрий **збився з путтям,** то за такого серце болить ще більше* (О. Гончар); [Іван:] *Я **збився з шляху,** я потеряв* [втратив] *смак до чистого життя* (І. Карпенко-Карий).

ЗБІГЛО

193. **ЗБІ́ГЛО (набі́гло) НА ДУ́МКУ** *кому і без додатка, безос.* Хто-небудь раптово про щось подумав, відчув якесь бажання і т. ін. ***Збігло мені на думку,** чи не лісовничку я вгледів* (Марко Вовчок); *"Шикарний мужчина", **збігло на думку** Синявіна, і тінь усмішки сковзнула по вустах* (Іван Ле); *— Та я, бач, тільки спитала, — так **набігло на думку:** чи наймити гній вивозитимуть, чи повезуть мливо до млина* (І. Нечуй-Левицький).

ЗБОЧУВАТИ

194. **ЗБО́ЧУВАТИ / ЗБО́ЧИТИ З ШЛЯ́ХУ́.** Відхилятися від правильного напрямку в діяльності, поведінці, поглядах. *Вона* [Регіна] *домагається зміни напрямку* [газети]... *Та ні! Було б підло **збочити з вибраного шляху*** (І. Франко); *Система гріхів створює також своєрідну "огорожу", що оберігає віруючого від небезпеки **збочити з оптимального шляху** самовдосконалення* (З журналу).

ЗБУВАТИ

195. **ЗБУВА́ТИ (спуска́ти) / ЗБУ́ТИ (спусти́ти) З РУК** *кого, що і без додатка.* Позбуватися кого-, чого-небудь або продавати щось. [Гнат:] *Так от, учора їздив я в місто на ярмарок: треба було **збути з рук** одну шкапину* (М. Стельмах); *Він залюбки **збув би** його* [панський одяг] ***з рук**, але що як спитає пан: "А чого це, Корнюшо, не бачу на тобі своїх брюк?"* (М. Стельмах); — *Не пропив я* [добро], *не прогайнував... усе **спустив з рук**, аби тільки як-небудь прикрити ваші злидні* (П. Куліш).

ЗВАЛИТИСЯ

196. **ЗВАЛИ́ТИСЯ / ЗВА́ЛЮВАТИСЯ НА ГО́ЛОВУ (ру́ки, плечі)** *чию (чиї).* **1.** Несподівано стати для кого-небудь об'єктом турбот, клопоту і т. ін. *Тепер знову звідкись **звалився*** [Іван] ***на їхню голову*** (О. Гончар); [Назар:] *Стільки роботи **звалилось на твої руки.*** [Катерина:] *Мені не звикати* (М. Зарудний); ***На його плечі**, крім тещі, **мали звалитись** ще чотири дорослих дівиці, яким у свою чергу треба буде дати посаг і повидавати заміж* (Ірина Вільде).
2. Зненацька початися, наступити (про явища, події і т. ін.). *Війна **звалилася на голову** зовсім неждано* (В. Козаченко); *Надто вже вони ваговиті* ["подарунки" — лібералізація цін, приватизація], *щоб отак просто **звалюватися на наші голови*** (З газети).

ЗВАРИШ

197. **КА́ШІ (пива) НЕ ЗВА́РИШ (не нава́риш)** *з ким.* Не домовишся, не дійдеш згоди, взаєморозуміння з кимсь. — *Ні, з вами **каші не звариш!** — промовив голосно панич, закриваючи книжку* (Панас Мирний); — *Він, — каже* [Гриць до Івана], — *гордий. З ним **не звариш каші*** (Л. Костенко); *З дурнем **пива не звариш*** (Укр.. присл..); [Копач:] *З вами **каші не навариш.** Піду краще до криниці* (І. Карпенко-Карий). **ЗВАРИ́ТИ КА́ШУ.** *Безбородько відчув, що з Марком сьогодні можна буде **зварити кашу*** (М. Стельмах).

ЗВЕРНУТИ

198. **ЗВЕРНУ́ТИ (збігти) НА СВОЮ́ (на ту ж,** *діал.* **на ту́ю ж) СТЕ́ЖКУ. 1.** Вертатися до попередніх роздумів, думок. — *Чому се так, що пан має необмежені ґрунта* [ґрунти], *а мені не дав Бог і клаптика землі? — непомітно для себе **звернув** Семен **на тую ж стежку*** (М. Коцюбинський).
2. Знову починати діяти в певному, властивому для себе напрямку. — *От дурів-дурів* [Чіпка], *та таки й **збіг на свою стежку!..** — Так казали люди* (Панас Мирний).

ЗВЕРТАТИ

199. **ЗВЕРТА́ТИ / ЗВЕРНУ́ТИ З ДОРО́ГИ (з шляху́).** Відходити від своїх переконань, поглядів, принципів, змінювати їх. *З раз обраної на поетичній і на життєвій ниві **дороги** Шевченко вже ніколи **не звертав*** (Слово про Кобзаря); *Ти* [В. Сосюра] *теплу ніжність до людини Узяв, як хліб, у творчу путь. Хто шлях обрав собі єдиний, Тому із нього* [**з шляху**] ***не звернуть*** (М. Рильський).

ЗВЕСТИ

200. **ЗВЕСТИ́ ДУХ.** Трохи перепочити. — *Слухай лишень, що я тобі скажу, а ви дайте мені **дух звести,**— чого насупились усі разом? Сідайте ж бо кружка та й слухайте* (Марко Вовчок); *Запорожці палили, **не зводячи духу.** Задні заряджали рушниці переднім* (О. Довженко).

ЗВИТИ

201. **ЗВИ́ТИ / ЗВИВА́ТИ (ви́ти) ГНІЗДО́ (кубло́). 1.** *тільки* **гніздо́.** Влаштувати особисте життя, створити сім'ю. *Думав я — зійдемось із Орисею, **зів'єм своє гніздо**, а виходить як у тій пісні: "Ой ти, дівчино, моє ти зерня, дорога наша — колюче терня..."* (Григорій Тютюнник); *Не знати тобі, Свириде, того щастя, не мати тобі ніколи свого добра, не **вити свого гнізда** тобі* (Панас Мирний). **ЗВИ́ТИ ГНІЗДЕ́ЧКО.** [Кембль:] *Річард молодий... Одружиться колись, **зів'є гніздечко**, то й іграшки забуде* (Леся Українка). **ЗВИ́ТИ / ЗВИВА́ТИ КУБЕ́ЛЬЦЕ.** ***Звила*** [Катря] *собі затишне домашнє **кубельце**, народила дитину, та, проте, не могла всидіти дома* (Л. Дмитерко); *Їй* [Марусі], *як і кожній молоденькій жіночці, хотілося **звити** власне **кубельце.** Щоб і хата своя була, і двір, і город* (А. Дімаров); *У хлопця .. турбот вистачає: незабаром весілля, своє **кубельце звивати*** (І. Муратов).
2. Зосередитися, утвердитися (про щось негативне). — *Од пана до пана... з гуральні в сахарню... з кубла в кубло* [йшли палити селяни]. *Скрізь, де людська кривда **гніздо собі звила*** (М. Коцюбинський); *Прощання перейде колись у картини мої, розлука **зів'є собі гніздо** в моєму серці* (О. Довженко); *В людських душах **звивали кубла** темного царства сили: лиха заздрість, глуха віра та безнадійність довічна* (Панас Мирний).
3. *зневажл.* Організуватися в групу, що займається антигромадською злочинною діяльністю; укоренитися де-небудь. — *Справа, брат, серйозна. Вони ж там таке **гніздо** в "Тракторзбуті" були **звили...** Думав — серйозні люди, чисті і на совість, і на руки, а вони — пройди* (Ю. Збанацький); *Ставили цей мур графи Браніцькі, щоб **звити** торговельне **кубло** для своїх улюблених крамарів та ходячих банкірів* (І. Нечуй-Левицький).

ЗВОДИТИ

202. **ЗВО́ДИТИ (збива́ти) / ЗВЕСТИ́ (зби́ти) НА МАНІВЦІ́.** 1. *кого.* Викликати замішання; бентежити. *Безсоння і розпачливі думки гнітили його і **збивали на манівці*** (Н. Рибак).
2. *що.* Навмисне заплутувати щось, дезорієнтуючи кого-, що-небудь. *Сам він не раз .. помагав заплутувати найпростіші справи, .. щоб цісарське правосуддя **зводити на манівці*** (І. Франко); *— З'ясую стисло свідкам звинувачення, щоб не **збивали суд на манівці*** (Л. Костенко).

203. **ЗВО́ДИТИ / ЗВЕСТИ́ В МОГИ́ЛУ** (в труну́) *кого.* Доводити до загибелі, до смерті. [Тамара:] *Господи! Ця анатомія **зведе мене в могилу*** (І. Кочерга); — *Не плач, Анно, нічого не вдієш, стара людина князь Мстислав, хвороба його **в могилу звела*** (А. Хижняк); *У тій церковці кам'яній .. Пом'яну і попелом розвіяного батька... і матір, що **звела я у труну*** (Л. Костенко).

204. **ЗВО́ДИТИ / ЗВЕСТИ́ ДО СПІ́ЛЬНОГО (до одного́) ЗНАМЕ́ННИКА** *що.* Прирівнювати кого-, що-небудь одне до одного; уподібнювати. *Треба було "вживатися" в життя підприємства, звикати, "притиратися" і **зводити до одного знаменника** колишні уявлення з дійсністю* (В. Козаченко). **ПРИВО́ДИТИ ДО СПІ́ЛЬНОГО ЗНАМЕ́ННИКА.** — *Тільки чотири типчики виявились "проти". Та ми **приведемо** і їх **до спільного знаменника*** (В. Речмедін).

205. **ЗВО́ДИТИ / ЗВЕСТИ́ З РО́ЗУМУ** (з ума́) *кого.* 1. Негативно впливаючи на психіку, викликати в когось почуття роздратування, гніву і т. ін.; доводити кого-небудь до божевілля. *Племінничок **звів з ума** сестру,— сестра божевільна* (Панас Мирний); [Софія:] *Іди, іди з очей моїх, чарівниця лукава! Іди! Не пали мене своїм поглядом єхидним — ти гірше сатани, ти мене **з ума звела**, ти одбила у мене чоловіка* (І. Карпенко-Карий).
2. Бути причиною невиважених, нерозумних вчинків. *Голод **зводив з розуму**, солдати раді були іти на фронт, щоб тільки одержати нову, кращу одежу і похідний пайок* (В. Гжицький); [Яцько:] *Казав тобі раз, Казав тобі два, Ой, не пий ти горілочку, Бо **зведе з ума!*** (М. Кропивницький).
3. Захоплювати, полонити кого-небудь; виклика́ти почуття великого кохання. — *Якась така підвернеться, що **з розуму зведе**, забаламутить* [сина], *і де вже йому тоді про інститут, про науку...* (О. Гончар); *Анничка своїм дзвінким і бентежливим сміхом та умінням літати на танцях метеликом від парубка до парубка **звела з розуму** багатьох* (М. Івасюк); // Виклика́ти почуття захоплення, схвильованості, неспокою і т. ін. *О зорі, зорі, кого ви не **зводили з ума!** Навіть Матвій Прибиймуха не може заснути такої .. ночі!* (І. Цюпа); // Спокушати. [Лицар:] *Спізнаються по волі молодята і вже присяги прагнуть — знов неволі...* [Служебка:] *А ти би як хотів? **Звести з ума**, та й кинути? Ти мудрий "без присяги", це кожний захотів би!* (Леся Українка). **ПОЗВО́ДИТИ З УМА́** (про багатьох). *Ми тут **позводили з ума** усіх наших хуторянок* (І. Нечуй-Левицький).

206. **ЗВО́ДИТИ / ЗВЕСТИ́ КІНЦІ́ З КІНЦЯ́МИ.** 1. Ледве справлятися з матеріальними труднощами, нестатками. *Сім'я ледь-ледь **зводила кінці з кінцями**, тягнучи напівголодне животіння* (З глибин душі); *Усіх людей ділив* [Григорій] *на багачів, злидарів і тих, що сяк-так крутяться на землі, **зводячи кінці з кінцями*** (М. Стельмах). **КІНЦІ́ ДОКУ́ПИ ЗВЕСТИ́.** *І справді,— думав я,— що чоловік заробив — то його вистача тільки на те, щоб сяк-так прохарчуватися та **кінці докупи звести**...* (Панас Мирний).
2. Узгоджувати сторони якоїсь справи; справлятися з труднощами у чому-небудь. [Бондар:] *У мене є ваші зведення, товаришу Скарбун. Чому ви не червонієте, дивлячись на них? Ви ж самі не можете **звести кінці з кінцями** у цих папірцях* (М. Зарудний); — *Нам треба помовчувати. **Зводити кінці з кінцями**, не ображаючи й нічим не принижуючи одне одного* (М. Рудь). **КІНЦІ́ З КІНЦЯ́МИ ПОЗВО́ДИТИ.** *Однаково тяжко буде, я вже себе пізнав трохи, а тільки ж оце надумав **кінці з кінцями позводити**, щоб совість не так гнітила* (Є. Гуцало). **НЕ ЗІЙШЛИ́СЯ КІНЦІ́ З КІНЦЯ́МИ.** — *Комору в порядку передав? — Та трохи **не зійшлися кінці з кінцями**. Нестачу завтра ж донесу* (М. Стельмах).

207. **ЗВО́ДИТИ / ЗВЕСТИ́ РАХУ́НКИ** *з ким і без додатка.* Мстити кому-небудь, караючи його, розправляючись з ним за що-небудь. *Наймити, біднота **зводили рахунки** з своїми господарями, а потім ішли у військо до Наливайка* (Іван Ле); *В думці він уже торжествував: "Іди, іди, товаришу Яремчук, одержуй директиви. Та назад ти не повертайся: тут тобі й лежати на дорозі з діркою в черепі. **Зведемо** старі **рахунки** до кінця..."* (І. Цюпа). **ПОЗВО́ДИТИ РАХУ́НКИ** (з багатьма). *І тепер він прийшов. У всякому разі треба **позводити рахунки*** (Б. Грінченко).

208. **ЗВО́ДИТИ** (зганя́ти) **/ ЗВЕСТИ́** (зігна́ти) **ЗІ СВІ́ТУ** *кого.* Доводити кого-небудь до загибелі, до смерті. [Ярина:] *Мамо! Тату! За віщо ж ви мене **зганяєте зі світу?*** (І. Карпенко-Карий); — *Хіба ж таке забудем? — голос Демида затремтів.— Бачиш, яка доля наша однакова, твого батька і мого шляхта **з світу звела*** (Н. Рибак); *Бо всі оті нероби й базіки, забачивши такого*

чоловіка, ганятимуться за ним, аж поки ***зведуть зі світу*** (П. Загребельний); — *Коли видужила і стала здорова, взнала сама, що він* [чоловік] *добре робив. Згадую тепер, як підозрівала його, ніби хоче* ***з світу звести*** (В. Барка); *Нехай їй біс. Тій гаспидській горілці! Вона мене* ***з світу зжене*** (П. Гулак-Артемовський).

209. **НЕ ЗВО́ДИТИ ПО́ГЛЯДУ** *з кого—чого.* Пильно дивитися на кого-, що-небудь; стежити, спостерігати за кимсь, чимсь. [Роман] ***не зводить погляду*** *з картини, де з ніжних відтінків фарб прямо відслоюються* [відшаровуються] *береза і забутий стіжок сіна, ніби говорять, що вони теж живі* (М. Стельмах); *А красуня, кругловида і рум'яна,* ***не зводила погляду*** *з свого коханого* (М. Чабанівський).

ЗВУК

210. **ПУСТИ́Й (поро́жній) ЗВУК.** Нічого не вартий. — *В цій кривавій боротьбі, Папо, з поступом наук, Ти* ***пустий*** *сьогодні* ***звук!*** (І. Франко); *Він зрозумів, що .. всі переконливі мотиви для цієї людини —* ***порожній звук*** (Я. Баш).

ЗВУКУ

211. **НІ ЗВУ́КУ. 1.** Абсолютна тиша, мовчання. *На кораблях — ні поруху,* ***ні звуку.*** *Матроси стоять на юті, мов статуї* (В. Кучер).
2. Мовчати, не відповідати на що-небудь. — *Будем їсти, говори?..— Муж на те* ***ні звуку.*** *А по звичці, догори Піднімає руку* (С. Олійник).

ЗВ'ЯЗАТИ

212. **НЕ [ВМІ́ТИ (могти́** *і т. ін.***)] ЗВ'ЯЗА́ТИ ДВОХ СЛІВ (два сло́ва) [ДОКУ́ПИ].** Бути неспроможним чітко, логічно, зв'язно висловлювати свої думки. *Каландріно, виснажений .. втратив, як йому здавалось, своє щастя,* ***негоден був і двох слів докупи зв'язати,*** *щоб дати якусь відповідь товаришам* (Переклад М. Лукаша); *Сахно .. довго* ***не могла*** *опанувати свого хвилювання й* ***зв'язати два слова*** *для відповіді* (Ю. Смолич).

ЗВ'ЯЗУВАТИ

213. **ЗВ'Я́ЗУВАТИ / ЗВ'ЯЗА́ТИ РУ́КИ** *кому, чиї і без додатка.* **1.** Одружувати; вінчати. — *О-ох сину, сину!.. Кожна дівка, поки не вийшла заміж, то й добра; а як* ***зв'язали руки,*** *то зараз і почне витребенькувати* (Панас Мирний); *Аби вірно кохались, а там, чи* ***зв'язав*** *піп* ***руки,*** *чи не зв'язав — однаково* (М. Коцюбинський).
2. Позбавляти кого-небудь можливості вільно діяти. *Але вона нічим помогти не була в силі. Навпаки: перешкоджала самою вже своєю присутністю,* ***зв'язуючи*** *опришкам* ***руки.*** *І на неї дивилися вороже, навіть з ненавистю* (Г. Хоткевич); *Давно б я утік з того міста, .. так Владек мені* ***руки зв'язав:*** *зовсім хлопця скрутила хвороба* (І. Муратов). **ЗВ'ЯЗАНІ РУ́КИ.** *А поміч подати — даремна турбота: розв'язаний розум — так* ***зв'язані руки*** (М. Коцюбинський); *Багато ми маємо прав, тільки, на жаль, багато з них лише декларація.* ***Руки,*** *як і раніше,* ***зв'язані*** (З журналу).

214. **ЗВ'Я́ЗУВАТИ / ЗВ'ЯЗА́ТИ РУ́КИ Й НО́ГИ** *кому.* Не давати змоги вільно діяти, заважати комусь. — *Дівчина тобі* ***руки й ноги зв'яже*** (Марко Вовчок); — *Хто більше любить волю, хто* ***не зв'язав*** *собі* ***руки й ноги*** *жінкою та дітьми — той тікає на Січ або в Дике Поле* (З. Тулуб). **СПУ́ТАТИ РУ́КИ Й НО́ГИ.** *Вдова лежить недужа: тяжка слабість* ***спутала руки й ноги,*** *прикувала до постелі* (М. Коцюбинський). **СПЕЛЕНА́ТИ ПО РУКА́Х І НОГА́Х** *кого.* ***По руках і ногах,*** *немов немовля,* ***спеленало*** *колектив таке держзамовлення* (З газети).

215. **ЗВ'Я́ЗУВАТИ / ЗВ'ЯЗА́ТИ СВОЄ ЖИТТЯ́ (себе́, свою́ до́лю)** *з ким.* Вступати до шлюбу, одружуватися з ким-небудь. *Чи кохала його, йдучи до шлюбу,* ***зв'язуючи*** *з ним* ***своє життя,*** *чи знала тоді це почуття? Мабуть, що ні* (Г. Коцюба); *Відтоді, як вона* ***зв'язала себе*** *з тим пияком, вигляд у неї стає дедалі згорьованіший, змучений* (О. Гончар); *Не вдалося* [Уляні] *колись з ним* ***зв'язати своєї долі,*** *то хоч зараз посидить коло нього* (Д. Бедзик).

ЗГАНЯТИ

216. **ЗГАНЯ́ТИ (зго́нити) / ЗІГНА́ТИ ЗЛІСТЬ (зло, доса́ду, се́рце** *і т. ін.***)** *на кому.* Мститися не тому, хто викликав роздратування, невдоволення, гнів, а кому-небудь іншому. — *Оце було її діти пустують, вона на них сердиться, а на мені* ***згонить злість*** (І. Нечуй-Левицький); *Її, як дівку, відкілясь здалека взяту, поїдом їли, .. били і всяку* ***досаду*** *на їй* ***зганяли*** (Грицько Григоренко); [Катерина:] *Пан сотник дуже свариться, як углядить твої сльози, і на нас ..* ***зганя*** *своє* ***серце*** (О. Стороженко); *Сьогодні в Тимка був такий настрій, що йому хотілося придиратися за дрібниці, і він вирішив зачепити Сергія, щоб* ***зігнати*** *на ньому* ***своє зло*** (Григорій Тютюнник).

217. **ЗГАНЯ́ТИ (зго́нити) / ЗІГНА́ТИ ОСКО́МУ (оско́мину)** *на кому—чому.* Переносити гнів, роздратування за щось на кого-, що-небудь. [Бурятинський:] *З батьком, видно, знов за щось посварився, а на організації* ***оскому*** *прийшов* ***зганяти*** (О. Гончар); — *Ти, мамо, зла чогось сьогодні. На батька маєш гнів, а на мені* ***оскому зганяєш*** (І. Цюпа); — *Лежу й не встаю. Так усе болить. А тут ще батько сердиться, що ти в тюрмі, я нездужаю.* ***Згонить оскому*** *на мені, лає мене*

(А. Тесленко); // Мститися кому-небудь за щось. *Хотілося б **зогнать оскому** На коронованих главах, На тих помазаниках Божих* (Т. Шевченко).

ЗГОРТАТИ

218. **ЗГОРТА́ТИ (склада́ти) / ЗГОРНУ́ТИ (скла́сти) РУ́КИ. 1.** Переставати щось робити, ставати пасивним. *Старість білим волосом припорошила його голову, але він не **згортав рук,** не кидав праці* (М. Коцюбинський); *Зінька взяла кухоль і, обхлюпуючи руки над цеберкою, сказала через плече: — Бачите — не сиджу, не **згорнула ж руки*** (А. Головко).
2. *тільки док.* Умерти. — *Боже мій! Як же він житиме?.. Ще таки хоч поки я* [мати] *це вочаюсь* [пораюсь], *біля печі хоч, а **згорну я руки?*** (А. Тесленко). **ЗГОРНУ́ТИ РУ́ЧЕНЬКИ.** *Ой, як я прийду, Тебе не застану, **Згорну я рученьки,** Згорну я біленькі Та й нежив я стану* (Пісні та романси..). **СКЛА́СТИ РУ́КИ НА ГРУ́ДЯХ.** *Як **складу на грудях руки,** За тюрмою на шпилі, Під хрестом (ознака муки) Поховайте у гіллі* (П. Грабовський).

ЗГОРЯТИ

219. **ЗГОРЯ́ТИ (згора́ти) / ЗГОРІ́ТИ (спопелі́ти) ВІД (з) СО́РОМУ.** Дуже бентежитися, ніяковіти, червоніти. [Іван:] *Не ждав я, щоб і мені, старому, прийшлось **згорати від сорому** перед добрими людьми за тебе!* (С. Васильченко); *Коропов стояв, **згоряючи з сорому,** кліпав очима й ладен був іти геть* (В. Земляк); — *Я думала **спопелію від сорому,** коли мені сказали* (Ірина Вільде).

ЗГУБИТИ

220. **ЗГУБИ́ТИ З СВІ́ТУ (з сві́та)** *кого.* Довести до загибелі, смерті. *Дуже хотіла мачуха **згубити з світу** невістку, але ніяк це не вдавалось їй* (Укр.. казки); *Будеш знати, козаченьку, Як русалка любить,— Скоро ж тебе те кохання **З сього світа згубить*** (Леся Українка).

221. **ЗГУБИ́ТИ О́ЧІ. 1.** Втратити зір, осліпнути. — *А може, це я **згубив очі** на греблі? Нічогісінько не бачу! Їй-богу, нічогісінько!.. — говорив Кайдаш сам до себе* (І. Нечуй-Левицький); *Мені відчинив сліпий дідок, що колись **згубив очі** на музичній фабриці* (Олесь Досвітній).
2. Дуже засоромитися, зніяковіти. — *Як твої справи? — сказав мені Олекса.— Тезиси* [тези] *готові? Я, **згубивши очі,** почав нишпорити по кишенях, шукаючи міфічні тезиси* (Л. Первомайський).

ЗГУЩУВАТИ

222. **ЗГУ́ЩУВАТИ (згуща́ти) / ЗГУСТИ́ТИ ФА́РБИ (ба́рви).** Надмірно перебільшувати що-небудь. [Канцлер:] *Я **фарби згущую?** Так ні ж! Картина в нас іще чорніш* (Переклад М. Лукаша); *Хлопець розповідав друзям про своє життя, не **згущуючи барв*** (М. Зарудний); — *Я навмисне **згустив фарби,** щоб акцентувати на головній небезпеці* (І. Муратов). **ЗГУ́ЩЕНО ФА́РБИ.** *Тритузний, відчувши, що переборщив, спробував згладити враження: — Може, в чому й **згущено фарби,** але ж диму без вогню не буває. Чи такі вже ми святенькі?* (О. Гончар).

ЗДАВАТИ

223. **ЗДАВА́ТИ / ЗДА́ТИ В АРХІ́В (до архі́ву). 1.** *кого.* Визнавати кого-небудь непридатним для чогось. [Орест:] *Коли пропало, то вже не поправиш...* [Острожин:] *Як ви можете так спокійно? Се ж значить **здати** себе **в архів?*** (Леся Українка).
2. *що.* Відкидати, забувати що-небудь як застаріле, непотрібне. [Божко:] *Е, Гришо, рано ви **здаєте до архіву** свій скальпель. Поки що операція — радикальна допомога* (С. Голованівський); *Щоб дідько взяв злобу й ненависть, А люто і заздрість **здав в архів*** (С. Караванський). **ЗДАВА́ТИ НА СКЛАД.** *Тяжко було розставатися із мрією стільки літ.., **здавати на склад** усю свою діяльність* (Г. Хоткевич).

224. **ЗДАВА́ТИ / ЗДА́ТИ ПОЗИ́ЦІЇ.** Поступатися перед ким-, чим-небудь, не бути наполегливим у чомусь, відступати. *Будівельники не думали **здавати** свої **позиції** ні на день, ні навіть на годину* (М. Ю. Тарновський); ***Здає позиції** стара гвардія... А треба рухатися вперед* (В. Гужва).

225. **ЗДАВА́ТИ / ЗДА́ТИ СОБІ́ СПРА́ВУ** *в чому і без додатка.* Усвідомлювати що-небудь, здогадуватися про щось, розбиратися в чомусь. *Він не **здавав собі справи,** він не пам'ятав себе, клекотів і тіпався весь, як божевільний, спостерігаючи, як Великін намагався звестись і не міг, оглушений, з розбитим об плінтус обличчям* (І. Багряний); *"Так, так...",— шепотіла вона, не **здаючи собі справи** в тому, що десь уже сходилась публіка на її концерт, що на вулиці чекало на неї авто...* (Л. Смілянський); *Вона чогось мусила згадувати про Дарку, не раз навіть плакала при тому — чи за лялькою, чи за Даркою, вона якось сама не могла **собі здати справи** в тому* (Леся Українка).

ЗДАВАТИСЯ

226. **ЗДАВА́ТИСЯ / ЗДА́ТИСЯ НА СЛО́ВО** *чиє, яке.* Погоджуватися з чимсь, слухати чиєї-небудь поради, піддаватися на що-небудь. — *Отсе зять, а то дочка... Розсудіть їх, як ваша ласка, по правді... Я вже **здаюся на ваше слово,** як розсудите, так і буде...* (М. Коцюбинський); [Маруся (*падає перед гуменею*):] *Матушко! простіть мене! грішна я, грішна... **Здалася на слово** улесливе, **здалася** на речі лукаві...* (Панас Мирний).

ЗДЕРЕ

227. **ЗДЕРÉ [З ЖИВÓГО] Й З МÉРТВОГО,** *зі словоспол.* такий, що. Дуже спритний у хабарництві. [Панас:] *Бідові у нас були чиновники· там такі були, що **й з мертвого здеруть!*** (М. Кропивницький); — *Дай цьому дерилюду синеньку, бо він такий, що **здере з живого й мертвого*** (М. Стельмах).

ЗДИРАТИ

228. **ЗДИРÁТИ (знімáти, здіймáти, лупити *і т ін*) / ЗІДРÁТИ (зняти, здійняти, злупити *і т ін*) ШКУ́РУ (по три шкýри, сім шкур *і т. ін.*)** *з кого і без додатка.* **1.** Оббирати кого-небудь; визискувати, експлуатувати. *Вони* [поміщики] ***здирали по три шкури** з українського селянина* (І. Цюпа); — *Вони* [багачі] *на людей капкани ставлять, як на вовка. Спіймавсь,— **здеруть** із тебе **шкуру,** оббілують дочиста, а те, що їм непотрібне, викинуть в гній* (М. Коцюбинський); — *Прийдуть до нього* [багатія] *селяни зерна позичать, меду на кутю дасть, а прийдеться до віддачі — **десяту шкуру здере*** (Григорій Тютюнник); *Все думав: "Та й жартівливий же який наш пан, пошли йому, Боже, здоров'я — жартуючи й **шкуру здійме!**"* (Панас Мирний); // Брати високу плату за щось. *Князь був на торговиці, скаржились-бо йому новгородці, що купці захожі **луплять по три шкури** за все* (П. Загребельний); — *Яка ваша ціна? — **Шкури не здеру**. Християнин же я. Думаю, що вам не першина чути, які ціни на такі куски* [землі] (У. Самчук).
2. Нещадно бити, карати когось. *Скільки знали Протасія, він усе робив не так, як люди... Ще малим **здирав** із нього **шкуру** батько за оту віслячу упертість* (А. Дімаров); [Ївга:] *Приходь, Мусієчку, голубчику, любий!* [Мусій:] *Та я б на крилах радий летіти, дак коли ж Мартин сказав, що й **шкуру здере*** (Б. Грінченко); *Закипіло в мене серце — **сім шкур би** з них **зідрав** за таку шкоду* (Григорій Тютюнник).

ЗДІЙМАТИ

229. **ЗДІЙМÁТИ / ЗДІЙНЯ́ТИ (зняти) [ВАЖКИЙ] КÁМІНЬ (тягáр) З СÉРЦЯ (з душі).** Звільняти від того, що гнітить, мучить когонебудь. *Злість душила його за горло, а прокльони, які посилав він усяким законам, що не дають бідним людям спокійно жити, не **здіймали важкого каменя з серця,** не зменшали злості* (М. Коцюбинський); *Христі наче хто **камінь зняв з душі:** зразу стало і вільно, і легко* (Панас Мирний).

ЗДУЛО

230. **ЯК (мов, нáче *і т. ін.*) ВІТРОМ ЗДУ́ЛО (змелó)** *кого, що, безос.* Хтось або щось несподівано або безслідно зник чи зникло. *Мене з печі **як вітром здуло*** (М. Стельмах); — *Усмішку з Толиного обличчя **наче вітром здуло*** (С. Журахович); *Комісар пожвавішав: його поганий настрій **немов вітром здуло*** (Ю. Бедзик); *Касирша зникла, **наче її вітром змело*** (В. Винниченко).

ЗЕМЛЕЮ

231. **[І (хоч)] ПІД ЗЕМЛÉЮ,** *зі сл* знайти́, відшукáти *і под.* Де завгодно, скрізь, всюди; будь-якими засобами. [Ївга:] *Та я б його, бісового сина, **і під землею** знайшла! Я б з його оті гроші видрала разом з його ненажерливими очима* (Панас Мирний); [Виночерпець:] *Немає кубка з яшми!* [Хуса (*грізно*):] *Як нема? Хіба хто вкрав? Я злодія знайду **хоч під землею!*** (Леся Українка); — *Ну, я їм цього не подарую! Я їх **під землею** знайду* (Григорій Тютюнник).

ЗЕМЛІ

232. **ЯК (мов, нáче *і т ін*) З-ПІД ЗЕМЛІ́.** **1.** *зі сл.* з'яви́тися, ви́гулькнути *і т. ін.* Раптово, несподівано. *Ідуть вони* [дядьки], *балакають.., коли це **як з-під землі** перед ними з'явився сам пан полковник* (Нар.. опов.); *Всі три хлопці з'явилися, **як би з-під землі** виринули* (Л. Мартович); *Попереду **наче з-під землі** вигулькнуло щось сіре, чим далі воно збільшувалось, росло — вітряк* (З журналу).
2. *зі сл.* гóлос. Дуже глухий, далекий. — *Еге! Та ви он як — спати?! — доноситься до вас голос Якимів, **мов з-під землі*** (Панас Мирний).

ЗЕМЛЯ

233. **ЗЕМЛЯ́ ГОРИ́ТЬ ПІД НОГÁМИ.** **1.** *чиїми, в кого.* Для кого-небудь становище стає критичним, безвихідним. *Наші війська розгромили фашистів під Москвою і пруть їх далі. Вся **земля горить під їх ногами*** (Григорій Тютюнник); — *Ви закінчуєте свою роботу, захистите кандидатську, .. хіба у вас **горить земля під ногами?*** (Н. Рибак); *Положення* [становище] *жахливе, **земля горить під ногами*** (Б. Лепкий); *Народні дружинники борються за зміцнення правопорядку, і там, де вони діють активно, **земля горить під ногами** у злочинців* (З газети). **ГОРИ́ТЬ ЗЕМЛЯ́** *під ким. Треба, щоб під окупантами **горіла земля*** (О. Гончар).
2. *перев. зі словоспол.* такий, що. Хто-небудь спритний, вправний, здатний перев. на погані вчинки. — *У мене два дружки працюють на заводі. Такі хлопці — **земля під ногами горить**. Я їх підмогоричу. Вони підуть у ліс, зустрінуть правдошукача і дадуть йому такої духопелки, той про все на світі забуде* (В. Сологуб). **ЗЕМЛЯ́ ГОРИ́ТЬ** *під ким. Тато тихцем розповідав, що Заволока*

був до революції таким конокрадом, що й ***земля*** *під ним* ***горіла*** (А. Дімаров).

234. **ЗЕМЛЯ́ НЕ ПРИЙМА́Є** *кого і без додатка.* **1.** Хто-небудь не може бути похованим через велику кількість загиблих. — *Нас тут триста, як скло, товариства лягло! І* ***земля не приймає*** (Т. Шевченко).
2. Хто-небудь не може бути похованим через великі гріхи, злочини. *А ворогам народу, тим, що обдурюють його в газетах і оббивають пороги німецьких гестапо,— живодерам передай, що краще було б їм на світ не родитись, ... що їх* ***не прийме земля*** *наша* (О. Довженко).

235. **ЗЕМЛЯ́ ОБІТОВА́НА. 1.** Благодатний край, де панує повний достаток. *Велична Асканія Нова, як* ***обітована земля,*** *а навколо неї степ, одноманітний сірий простір* (Н. Рибак); *Брели* [заробітчани], *зігнувшись під клунками, виснажені, худі, почорнілі від гарячих супротивних вітрів, пробиваючись на Каховку, як у* ***землю обітовану*** (О. Гончар).
2. Місце заповітної мрії, пристанище; сподівана мета. *Невже приходить край його мандрам? Боже праведний, доведи його на* ***обітовану землю*** (Ю. Яновський); *Все своє життя йшов він крутими стежками науки до храму всезнання, наче пілігрим до* ***землі обітованої*** (З журналу).

236. **ЗЕМЛЯ́ ТІКА́Є З-ПІД НІГ** *у кого і без додатка.* **1.** Хто-небудь втрачає рівновагу, падає. ***Земля тікала з-під ніг,*** *і Хмельницький упав горілиць, уп'явшись в чорні сволоки з стелі .. розплющеними очима* (Н. Рибак).
2. Хтось втрачає свої позиції, зазнає краху в чому-небудь. *Міцно стояв на землі Степан Куреня, і раптом —* ***земля тікає з-під ніг!*** *Караул, рятуйте, кревне однімають, рубають під корінь* (В. Дрозд).

237. **[ХАЙ, НЕХА́Й] ЗЕМЛЯ́ [БУ́ДЕ] ПУ́ХОМ (перо́м)** *кому.* **1.** Усталена формула прощання з покійним при похованні. — *Ну, що ж, доню! — промовив дядько з сльозою в голосі.—* ***Земля йому пухом.*** *Тата не повернеш* (В. Речмедін). **НЕХА́Й ЗЕМЛЯ́ [БУ́ДЕ] ПУХКЕ́НЬКОЮ (ле́гка)** *кому. Поминальники .. хутенько потягнулися до чарок.—* ***Нехай же йому земля пухкенькою буде,*** *— сказала котрась молодиця і скорботно зітхнула* (Григорій Тютюнник); ***Нехай йому земля легка!*** (Укр.. присл..).
2. Уживається як добра згадка про небіжчика. — *В покійника вашого батька, князя Михайла,* ***нехай буде земля йому пером,*** *була мені служба дуже важка* (І. Нечуй-Левицький); *Що за людина був цей Павло Васильович!* ***Хай пухом йому земля.*** *Ну, як дитина, добрий та чулий* (О. Сизоненко); *Вони з братом (****земля йому*** *соловецька* ***пером!)*** *забрели туди, з полювання йдучи* (І. Багряний).

ЗЕРНИНИ

238. **НІ ЗЕРНИ́НИ НІ ПИЛИ́НИ** *у кого.* Хто-небудь абсолютно нічого не має (про запаси продуктів, зерна і т. ін.). — *Гей, Антоне, Антоне, мій невдалий господарю?! Весна прийшла, а в нас* ***ні зернини ні пилини*** (С. Чорнобривець).

ЗЕРНО

239. **НА МА́КОВЕ ЗЕ́РНО́ (зе́рнятко). 1.** *зі сл.* хоч. Дуже мало, хоч трохи; скільки-небудь. — *Ба, коли б то прожив, а то проблукав по всіх усюдах і ніде не залишив сліду: хоч би тобі* ***на макове зерно*** *що зробив з того, що замолоду мізкував* (О. Кониський); [Настя:] *Хоч* ***на макове зерно*** *оддячу за горе України! (Прожогом вириває ключі з Марусиних рук). Одчиняйтесь, тюрми! вилітайте, орли, на волю!* (І. Нечуй-Левицький); *Що я зробив поганого — або хоч* ***на макове зернятко*** *— для своєї користі* (Р. Іваничук).
2. *зі сл.* і, н і. Зовсім, ніскільки. *Михайло і* ***на макове зерно*** *не боявся панів, бо знав: на ньому не знайдуть і крихти провини* (І. Чендей); *Був* [Карпо] *чоловік чесний дуже, правдивий, ніколи нікого й* ***на макове зернятко*** *не одурив, сам .. робив по правді, а тепер он що вигадав!* (Б. Грінченко); *Я тим судовим лікарям і* ***на макове зернятко*** *не вірю,— зауважив чоловік інтелігентного вигляду* (Переклад С. Масляка).

240. **РАЦІОНА́ЛЬНЕ ЗЕРНО́.** Щось суттєве, доцільне, конструктивне. *Іван читав Хабланів нарис. .. А прочитавши, подумав, що* ***раціональне зерно*** *в матеріалі є* (В. Дрозд).

241. **ЯК МА́КОВЕ ЗЕ́РНО́ (зе́рня).** Зовсім малий. *Одна маленька вигода, друга — теж невеличка, з пучку, третя —* ***як макове зерно*** (Є. Гуцало). **З МА́КОВЕ ЗЕ́РНО́.**— *Бачу, орач з тебе вийшов у світовому масштабі. А моя садиба —* ***з макове зерно.*** *Тобі тут і розійтися ніде* (М. Рудь).

ЗЖИВАТИ

242. **ЗЖИВА́ТИ / ЗЖИ́ТИ ЗІ СВІ́ТУ (зі сві́та)** *кого.* **1.** Створювати кому-небудь нестерпні умови для існування. [Тиміш:] *Зате Хороську чоловік не б'є.* [Софія:] *Її свекруха скоро* ***з світу зживе*** (М. Кропивницький); *Поїде* [Віктор] *звідси на радість тим, хто хотів би* ***зжити*** *його* ***зі світу*** (П. Автомонов).
2. Доводити до загибелі, до смерті. *Батька твого за землю* ***з світа зжив*** *Когут* (І. Цюпа); — *Все одно,— буркнула Катря.— І сама втоплюся, але й ту шльондру* ***ізживу із світу*** (В. Кучер).

243. **ЗЖИВА́ТИ / ЗЖИ́ТИ СЕБЕ́.** Вичерпуватися, ставати непотрібним. *В новій обстановці і*

*керівники держав почали розуміти, що "холодна війна" **зжила себе**, що потрібна нова, більш розумна і реалістична політика* (З газети).

ЗІГНУТИ

244. **ЗІГНУ́ТИ (скрути́ти) В БАРА́НЯЧИЙ РІГ** *кого.* Примусити бути сумирним, слухняним, покірним.— *А що може вдіяти Нехльода, коли ми всі згуртуємось? —Доки згуртуємось, то він тебе **в баранячий ріг зігне*** (А. Шиян); [Бобочка:] *Дама з таким характером в одну мить **скрутить вас у баранячий ріг*** (В. Собко).

ЗІГРАТИ

245. **ЗІГРА́ТИ В Я́ЩИК,** *зневажл.* Померти. — *А-а! Пригадую, пригадую. Був колись такий тип у Сміянах. Та вже давно, як кажуть сучасні дотепники, **зіграв у ящик.** Помер, царство йому небесне* (О. Бердник).

ЗІГРІТИ

246. **ЗІГРІ́ТИ СЕ́РЦЕ (ду́шу)** *кому і без додатка.* Порадувати, звеселити кого-небудь чимсь. *Купила пучечок схололих квітів.., та вони не **зігріли їй серця,** чомусь не розчулили своєю красою* (З газети); *Хочеться **зігріти душу** гарною музикою* (З усн. мови).

ЗІЙТИ

247. **ЗІЙТИ́ (звести́ся, перевести́ся** *і т. ін.*) **/ СХО́ДИТИ (зво́дитися, перево́дитися) НІНА́ЩО (нінаві́що). 1.** Утратити все, розоритися. *Довелося телицю спродати і новий кожух. **Звівся*** [Карпо] ***нінащо,** а довгів* [боргів] *не сплатив...* (М. Коцюбинський); *Був собі хазяїн заможненький, була й скотина, було і усяке господарство, а тепер **звівся** чоловік **нінавіщо!*** (Г. Квітка-Основ'яненко).
2. Втратити свої якості, властивості, характерні риси. *Тепер душа, тепер серце **звелися нінащо:** "Буде добре, аби гроші, Хоть* [хоч] *ти і ледащо"* (Укр. поети-романтики..); *Журиться й жінка його роботяща: **Перевелись** огороди **нінащо*** (І. Манжура).

248. **ЗІЙТИ́ ЗІ СЦЕ́НИ (з аре́ни).** Припинити якусь діяльність, перестати чимсь займатись. — *Коли так, то нам зосталося тільки **зійти з сцени,**— сказав Фесенко і з тими словами театрально оступився й сів на лавці трохи оддалік од панів* (І. Нечуй-Левицький); *Поразки безслідно не проходять. Особливо політичні. Сильних вони загартовують .. Слабких примушують рано чи пізно **зійти з арени*** (З газети).

249. **ЗІЙТИ́ З РІ́ВНОЇ (прямо́ї) ДОРО́ГИ.** Відхилитися від правильного напрямку в поведінці, діяльності, поглядах і т. ін. *Він уболівав тепер за своїх, ковалівських, щоб не дати їм знову **зійти з рівної дороги*** (В. Кучер).

250. **ЗІЙТИ́ (зсли́зну́ти) / СХО́ДИТИ З ОЧЕ́Й.** Перестати з'являтися де-небудь, перед кимсь; зникнути. [Служебка:] *Невже ти не подякуєш мені? Невже забудеш?* [Лицар:] *Ох, забути трудно... Скажу тобі по правді, не забуду і все віддам, аби **зійшла з очей*** (Леся Українка); *Вона була рада, що панночка десь **зслизла з її очей*** (І. Нечуй-Левицький).

251. **ЗІЙТИ́ (перевести́ся) НА ПСИ. 1.** Поступово втратити свою силу, значення. *Тепер наш Борислав зовсім **на псп зійшов!*** (І. Франко); *Без церкви усяке благе діло **зійде на пси*** (Василь Шевчук).
2. Втратити свої риси, характерні якості; занепасти. — *Хіба то дівка? То ж таки ледащо, Усе б співала. Боже успаси! Ми вже й без неї з'їхали нінащо. А з нею геть вже **зійдемо на пси*** (Л. Костенко); — *Знаю, знаю,— нетерпляче постукав ногою Хмельницький,— **перевівся на пси** ти, Лавріне, шептухами почав цікавитись* (Н. Рибак).

252. **ЗІЙТИ́ / СХО́ДИТИ В МОГИ́ЛУ (в зе́млю).** Умерти. *Із славнозвісних іудейських законовчителів своєї доби Ісус, очевидно, не знався ні з ким. Гіллель і Шаммая уже **зійшли в могилу*** (З журналу); [Андромаха:] *Задля мене було б вже кориснiш **В землю зійти,** як тебе* [Гектора] *я утрачу, бо вже ніякої втіхи для мене не буде, як ти свою долю настигнеш, Тільки журба...* (Ант. літ.); *Один за одним **сходять у могилу** Ті, з ким топтали ми житейську путь* (Л. Дмитерко).

253. **ЗІЙТИ́ / СХО́ДИТИ З УМА́ (з ро́зуму, з глу́зду). 1.** Стати психічно хворим, збожеволіти. *Час давно б зрозуміти жандармським чинам, що коли б він і був симулянтом насправді, то в лікарні давно вже **зійшов би з ума*** (О. Левада); *Ти дала мені тільки розхитані нерви,— і от тепер я чую, що **зійду з глузду...*** (Г. Хоткевич); // Поводитися безглуздо, нерозумно. —*Де криниця, а де я..? Чи я **з ума зійшла,** чи що?..* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *От, видите, бігме, я вже забула, так мені баки забили. **З розуму сходжу*** (Л. Мартович).
2. *за ким, рідше по чому.* Виявляти надмірне захоплення, полонившись ким-, чим-небудь; упадати за кимсь. *Панянки **з ума сходили** по його красі, по його норову веселому-сміхотворному* (Панас Мирний); *Славка... якраз в ту пору буквально **з розуму сходила** за тим гульвісою* (Ірина Вільде).

ЗІЛЛЯ

254. **ЧО́РТОВЕ ЗІ́ЛЛЯ,** *несхв.* **1.** Міцне куриво; тютюн. *Край міста зупинився чоловік, затуманеним, скошеним поглядом зміряв далину і за звичкою поліз до кишені за люлькою **Чортове зілля** і.. дим трохи втихомирили старого* (М. Стельмах).

2. Міцний алкогольний напій; горілка. *І знаєш, товаришу, оті сто грамів прийшлися якраз впору. Розв'язали вони мені язика. Якби я не хильнув того **чортового зілля**, то ніколи не розказав би секретареві про свої ходіння по муках* (В. Логвиненко).

ЗІНИЦЮ

255. **ЯК ЗІНИ́ЦЮ О́КА,** *зі сл.* берегти́, хова́ти *і под.* Дуже пильно. *Ще більше будемо .. берегти **як зіницю ока**, берегти й вивчати безцінну спадщину нашу прекрасну* (П. Тичина); *Сам не знаю, як те сталося, а загадав я собі: "Якщо не загублю сопілку, то живий буду!" І беріг її **як зіницю ока*** (І. Цюпа); *Люба мамочко! .. Розписка у мене єсть — ховаю, **"як зіницю ока"*** (Леся Українка).

ЗІР

256. **ДО ЗІР.** Дуже високо. *Вставав завод з руїн. Високі труби сягали хмар, підводились **до зір*** (Я. Шпорта).

257. **ЗІР (по́гляд) ТО́НЕ** *в чому і без додатка.* Відкривається щось безмежне, неосяжне, дуже віддалене. *Вільний степ передо мною. **Тоне зір** — не осягти..* (Б. Грінченко); *Над ним* [полем] *синім шатром розіп'ялось небо — ні плямочки, ні хмарочки, чисте, прозоре — **погляд так і тоне...*** (Панас Мирний). **О́ЧІ ТО́НУТЬ.** *Там далеко під горами смужкою блищить Дніпро. А за Дніпром **очі тонуть** в безкраїй далечі, вкритій лісами* (І. Нечуй-Левицький).

ЗІРВАВСЯ

258. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **З ЛАНЦЮГА́ (з це́пу, з нали́гача) ЗІРВА́ВСЯ. 1.** Хто-небудь не володіє собою (про поведінку, дії, рухи і т. ін.). *Салагатова не було — той останнім часом **ніби з ланцюга зірвався** .. То він у морі, мов нерпа, годинами брьохався, то йшов у місто* (Ю. Збанацький). **ЯК З ГІЛЛІ́ ЗІРВА́ВСЬ.** *Дознався* [дізнався] *ж* [пан], *що Оксана вже звінчана. Побіг до отця Андрія, **як з гіллі зірвавсь*** (Марко Вовчок).

2. Дуже швидко побігти; зникнути, втекти. ***Як з цепу зірвався** Максим, так помчався додому* (Панас Мирний); — *Що за диво? — Що за крик? — Був жених. — І раптом — зник! Погуляв. Натанцювався. **Й мов з налигача зірвався*** (В. Іванович).

ЗІРОК

259. **ЯК ЗІРО́К НА НЕ́БІ.** Дуже багато, велика кількість. — *В мене буде дівчат, **як зірок на небі;** в мене буде хлопців, як макового цвіту на городі* (І. Нечуй-Левицький).

З'ЇВ

260. **ВОЛА́ Б З'ЇВ.** Дуже голодний. *Здається, **вола б з'їв...** і черствий хліб здавався смачним!* (Панас Мирний).

261. **МА́ЛО КА́ШІ З'ЇВ.** Дуже молодий, недосвідчений.— *А я в бригаду вашу!..— Ще **мало з'їла каші**, іще рости, рости, Оленко, Бо зовсім ти маленька!* (М. Стельмах); — *Назару Івановичу ще рано таку відповідальність на себе брати, молодий ще, зелений, як кажуть, **мало каші з'їв*** (Ю. Збанацький). **МА́ЛО КВА́СУ ВИ́ПИВ.** — *Добрим наждаком треба тебе терти, хлопче... Чуба на лоба начесав, перстень носиш, а що з тебе в житті? **Мало** ще ти **нашого квасу випив...*** (О. Гончар).

262. **МОВ КИСЛИ́ЦЮ З'ЇВ,** *зі сл.* поди́витися, гля́нути *і под.* Скоса, неприязно. *Подивився **мов кислицю з'їв*** (Укр.. присл..).

З'ЇСТИ

263. **ДУ́ЛЮ З'ЇСТИ,** *вульг.* Нічого не одержати, не дістати. [Герцель:] *Зробиш діло — візьмеш сто червінців, не зробиш — **з'їси дулю*** (І. Карпенко-Карий); [Галя:] *Ще і не дума він* [Василь] *про мене, а ви вже...* — [Настя:] *Ого! Не думав би! Полатати свої дірки нашим добром заміря... тільки **дулю з'їсть:** у мене єсть тобі кращий жених* (М. Старицький); — *Ну, то вже **дулю з'їв би!** — гордо блиснула очима Мотря.— То вже чорта пухлого!* (В. Винниченко).

264. **ДУ́ТЕЛЯ З'ЇСТИ,** *заст., зневажл.* Умерти. *Паллант Евандрович наскоком Якраз Гібсона і насів, Шмигнув в висок над правим оком. Гібсон і **дутеля із'їв*** (І. Котляревський); [Микита:] *Я вгадав: а з чаду я можу так зробить, що Семен і **дутеля з'їсть*** (М. Кропивницький).

265. **З'ЇСТИ СОБА́КУ (во́вка, му́ху)** *на чому, в чому.* Набути великого досвіду в якійсь справі; ґрунтовно, до тонкощів вивчити що-небудь. *Хіба ж Ласієві позичати того досвіду? Та за стільки років головування він **собаку** на роботі **з'їв*** (Ю. Збанацький); — *І це я знаю, — поблажливо промовив він, мовляв: молодий ти ще, а ми на цім ділі **собаку з'їли*** (П. Загребельний); *Михайло Степанович таки поганенький рибалка. А ви в цій справі вже **з'їли вовка*** (З журналу); *У всіх тих штуках Гершко Гольдкремер здавна, як то кажуть, **з'їв муху*** (І. Франко).

266. **З'ЇСТИ ХЛІ́БА** *чийого.* Пожити на чиєму-небудь утриманні.— *Мені, старій, довелося **його хліба з'їсти*** (Панас Мирний).

267. **ЗУ́БИ З'ЇСТИ (проїсти)** *на чому.* Мати великий досвід у чомусь; ґрунтовно вивчити що-небудь. *Мій тато **зуби з'їв** на паламарстві, а на долю не нарікає* (А. Свидницький); [Бригадир:] *Я зернини не висію по культивації. Я **зуби** на гречці **з'їв*** (М. Рудь); — *Я, хлопче, на цьому ділі, сказати б, **зуби з'їв*** (М. Олійник); *Молодий агроном не*

*цурався старих людей, які **зуби проїли** на тій землі, все випитував їхній досвід* (Ю. Яновський).

268. **МА́ЛО НЕ З'Ї́СТИ** *кого.* Бути дуже лютим, розгніваним; накинутись на когось з лайкою, криком і т. ін. — *Я її* [Дарку] *кликала, як добру, а вона мене **мало не з'їла!*** (Леся Українка).

269. **[НЕ ОДИ́Н (до́брий)] ПУД СО́ЛІ З'Ї́СТИ** *з ким.* Довго жити з ким-небудь, зазнати чималих випробувань у спільних діях, пізнати, вивчити когось і т. ін. *Мораль: раніш, як братися за роман, треба **з'їсти** з сучасними героями **ще не один пуд солі*** (М. Хвильовий); *Йому шкода стало старого узбека, з яким він **із'їв** уже **не один пуд солі*** (С. Голованівський); *Хлопець ходив сам не свій Цього, може, й не помітив би Багрич, але майор Єфимов спостеріг відразу. Він таки **з'їв** з цими хлоп'ятами **добрий пуд солі*** (Л. Дмитерко); — *Буду наново малювати. А для цього, мабуть, доведеться пожити в селі та **з'їсти** з людьми **пуд солі**, та зробити чимало етюдів* (І. Цюпа).

270. **У БО́ГА ТЕЛЯ́ З'Ї́СТИ,** *жарт.* Провинитися у чомусь; бути гіршим за інших. *Позвали* [покликали] *Лисицю, Ведмідь і каже: — Лисичко, треба тобі йти до Лева побалакати з ним .. — А що ж, я хіба **у Бога теля з'їла,** чи що? Хай хто-небудь інший піде* (Укр. дит. фолькл.); [Аблакат:] *Що ж то я **у Бога теля з'їв,** чи як, що мені гріх за труди взять?* (І. Карпенко-Карий); *В один із своїх виходів Спартак, загледівши .. Духновича, був щиро цим здивований: — І ти тут? — А що ж, як я: **в Бога теля з'їв?*** (О. Гончар); — *Дай,— думаю,— і я поїду на стадіон. Що я гірший за інших чи **в Бога теля з'їв?*** (І. Сочивець).

З'ЇХАТИ

271. **З ГЛУ́ЗДУ (з ро́зуму) З'Ї́ХАТИ (зсу́нутися, спа́сти** *і т. ін.).* Збожеволіти, стати психічно хворим, несамовитим. — *Ти що, **з глузду з'їхав?** — лається жінка* [з чоловіком] (Нар. опов.); — *Хіба я таки сказився чи **з глузду з'їхав,** щоб одрізувать землю,— сказав Карпо* (І. Нечуй-Левицький); — *Схаменися, Миколо! Ти ж статечна людина: Ніколи не водилось такого за тобою, хлопець розсудливий, а зараз мов би **з глузду з'їхав*** (М. Лазорський); — *Та я бачу, що ви вже зовсім **з'їхали з розуму,** а не тільки трохи, як мені казали...* (Ірина Вільде); — *Немає в мене більше дочки, як Явдоха! А вона ще не **зсунулася з глузду,** щоб проти батька іти!* (Панас Мирний); *Ні, наші козаки ще **з розуму не спали,** Щоб Вовка од біди сховали!* (Л. Глібов); [Рябина:] *Чи ти, старий, одурів, чи **з розуму сплив?** Та за що дерево путаєш?* (І. Франко).

ЗЛАЗИТИ

272. **ЗЛА́ЗИТИ (злiза́ти) / ЗЛІ́ЗТИ З ШИЇ** *чиєї.* Переставати бути на чиємусь утриманні. *Треба було б йому, скінчивши школу, **злазити з батькової шиї*** (Панас Мирний).

273. **ЗЛА́ЗИТИ З СВОГО́ КО́НИКА.** Залишати розмову на улюблену тему; не наполягати на чому-небудь (на своїх поглядах, переконаннях і т. ін.).— *Е-е, ні! — не хотів **злазити зі свого коника** Донат Озерний.— Коли вже почали, то давайте й далі говорити відверто* (Є. Гуцало).

ЗЛАМАЄШ

274. **[І] ЯЗИКА́ (язи́к) ЗЛАМА́ЄШ.** Дуже важко вимовити (слово, фразу тощо). — *Дре-дре-древ... Дрепер! — аж скрикнув становий, читаючи далі, і сплюнув.— Ну й прізвище?! **І язика зламаєш*** (Панас Мирний).

ЗЛАМАТИ

275. **ЗЛАМА́ТИ (зломи́ти) ЗУ́БИ** *на чому і без додатка* Зазнати поразки, невдачі у чому-небудь. *Під Москвою **зломив*** [фашист] ***зуби,*** *в Ленінград не йде без шуби! В Сталінграді все покинув, До Харкова дер без впину* (Укр.. думи..); — *Нас підтримають київські міщани й ремісники. А коли корона **зламає зуби** на такому дружному опорі,— підемо на Буг* (Іван Ле); // Затративши чимало праці, зусиль, не справитися з чим-небудь. *Невже він може повірити, що ця дівчина, практикантка, розв'язала проблему, на якій **зламали зуби** видатні інженери? Смішно навіть про це думати* (В. Собко).

276. **ЗЛАМА́ТИ [СОБІ́] ШИ́Ю.** Зазнати поразки, невдачі в чому-небудь або загинути в боротьбі. *Доживу віка, докалічію. Допоки жили не зірву чи не **зламаю шиї*** (В. Стус).

ЗЛИЗАЛО

277. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ЯЗИКО́М ЗЛИЗА́ЛО** *кого, що, жарт.* Хтось або щось швидко, непомітно чи безслідно зник (зникло). *Рік, другий — і хатку, повітку, бичків та кобилу **як язиком злизало*** (Л. Яновська); *Баба обійшла всі чотири кімнати, заглянула навіть у комору, але піч **мов язиком злизало*** (В. Бабляк).

ЗЛІПЛЕНИЙ

278. **З ОДНІЄ́Ї ГЛИ́НИ ЗЛІ́ПЛЕНИЙ.** Однаковий з ким-, чим-небудь; подібний, схожий, такий же.— *Не минеш ти цього .. Бо й ти **з однієї глини зліплена,** що й усі* (В. Винниченко).

279. **ЯК (мов, немо́в** *і т. ін*) **З ВО́СКУ ЗЛІ́ПЛЕНИЙ.** Дуже виснажений, блідий, змарнілий. *Він* [батько] *такий був замучений, жовтий, **як з воску зліплений*** (Нар. опов.); *На нього чекала Іринчина*

мати, мов з воску зліплена Доротея Адамівна Ковальська (М. Ю. Тарновський); [Тіпка:] *Перш які були з себе показні, тілесні* [бариня], *а тепер немов з воску зліплені..* (М. Кропивницький).

ЗЛО

280. **ЯК (мов, наче *і т. ін.*) НА ЗЛО (на злість).** Наче навмисно; недоречно. *Він побіг через двір, щоб вискочити в інший квартал, але, як на зло, в темряві об щось спіткнувся і упав* (І. Цюпа); *Я почав латати дірки. Та їх, наче на зло, було безліч* (Ю. Яновський); *Погода тут, як на злість, бридка — іде сніг і зараз розтає, вітер противний* (Леся Українка).

ЗЛОБУ

281. **НА ЗЛОБУ ДНЯ,** *перев. зі сл.* писати, відгукуватися *і т. ін.* На важливі, актуальні теми. *Ось, брате, справжній тобі випадок по свіжих слідах. Спробуй зробити з нього яку-небудь драматургічну сценку на злобу дня* (Ю. Яновський); *Лесь Мартович сміливо брався за висвітлення гострих проблем, він любив писати на злобу дня* (З журналу).

ЗЛОЖИТИ

282. **ЗЛОЖИТИ (покласти) ГОЛОВУ** *за що і без додатка.* Загинути в боротьбі. *Та нерівні сили були. Не один славний легінь голову за волю зложив* (Легенди..); *Недарма голови зложили брати мої серед полів* (І. Гончаренко); *Було полковник так Лубенський Колись к Полтаві полк веде, Під земляні Полтавські вали (Де шведи голови поклали)* (І. Котляревський); *Рідне мені все, що українське, і я готовий покласти голову за свій народ, за його звичаї* (Р. Іваничук).

283. **ЗЛОЖИТИ (покласти) ЖИТТЯ** *за кого—що і без додатка.* Загинути, борючись за кого-, що-небудь, захищаючи когось, щось. *Я непокриту голову свою схиляю низько.— Спіть, мої герої, ви полягли в кривавому бою, зложили ви життя своє недаром* (І. Гончаренко); [Ряженко:] *За наше всенародне життя вони своє життя поклали* (І. Микитенко).

284. **КІСТКИ ЗЛОЖИТИ.** Померти, загинути. *Тепер, мабуть, у наймах прийдеться і кістки зложити* (Панас Мирний).

ЗМЕСТИ

285. **ЗМЕСТИ (стерти) З ЛИЦЯ ЗЕМЛІ** *кого, що.* Знищити, розгромити. — *Вони б мали й один одного в ложці води втопити, з лиця землі змести!..* (Панас Мирний); — *Боже милосердний .. не дай розпалитися пожежі .. змети з лиця землі схизматицьку нечисть .. Утверди нашу святу віру* (Я. Стецюк); — *А як зітруть з лиця землі? — Народ не можна стерти. Царя, панів не стане, а люди будуть вічно!* (Василь Шевчук). **ЗМЕСТИ З ЗЕМЛІ.** — *Вона буде моя, повинна бути моєю, хоч би мені довелося змести з землі й її хату, і її оселю, і тітку Мавру, і брата..,— думав Єремія, стискаючи кулаки* (І. Нечуй-Левицький).

ЗМИКАТИ

286. **ЗМИКАТИ / ЗІМКНУТИ ЛАВИ (ряди).** Тісно згуртовуватися, об'єднуватися для здійснення якоїсь мети; досягати одностайності у рішеннях, діях. *Дедалі щільніше змикають свої лави демократичні сили* (З газети).

287. **НЕ ЗМИКАТИ (не стуляти) / НЕ ЗІМКНУТИ (не стулити) ОЧЕЙ (повік).** Зовсім не спати. *Цієї ночі він не змикав повік і до самісінького ранку писав* (Н. Рибак); *Гафія до других півнів не зімкнула очей* (В. Бабляк); *В довгу, темную нічку невидну Не стулю ні на хвильку очей* (Леся Українка).

ЗМИТИ

288. **ЗМИТИ КРОВ'Ю** *що.* Власним життям або тяжким пораненням спокутувати щось. *Він мусить змити кров'ю свій пекучий сором* (М. Коцюбинський); *Він кров'ю повинен змити ту ганьбу, яку збагнув лише перед лицем смерті* (Л. Дмитерко).

ЗМІЙ

289. **ЗЕЛЕНИЙ ЗМІЙ,** *жарт.* Спиртні напої. — *Ну як там наш Петро Федорович? Воює з зеленим змієм? Чи, може, задумав стати святим?* (Василь Шевчук); *Півсотні мужиків записані до чорної книги ганьби. Потонули в горілці. Жертви зеленого змія* (В. Захарченко); *В організмі практично немає органів і систем, які б "зелений змій" не руйнував* (З журналу).

ЗМІРЯТИ

290. **ЗМІРЯТИ (зміритн) / ЗМІРЮВАТИ (зміряти) ОЧИМА (оком, поглядом)** *кого, що.* Пильно, уважно оглянути кого-, що-небудь. *Голубенко постояв трохи, повернувся і зміряв очима безконечну порожню палубу другого та першого класу* (Г. Епік); — *Жінку маєш? — цікавився старий, зміривши оком Василя, ніби намагаючись сам вгадати.— Парубкую,— відповів Василь неохоче, піднімаючи склянку з вином* (М. Томчаній); *Становий здивованим поглядом змірив Семена від голови до п'ят, наче не сподівався такої упертості* (М. Коцюбинський); — *Але ми ще стрінемось, пане сотнику! — не вдячними, а непримиренними очима змірює* [Погиба] *Підіпригору.— Ще зійдуться наші дороги* (М. Стельмах).

291. **НІ ЗМІРЯТИ, НІ ЗЛІЧИТИ** *чого.* Дуже багато. —*Добро б, коли б добра того ні зміряти, ні злічити,— а то хата хилиться та тільки*

що не холодні й не голодні самі сидимо (Панас Мирний).

ЗМІШАТИ

292. **ЗМІША́ТИ З ЗЕМЛЕ́Ю (з боло́том)** *кого.* 1. Жорстоко розправитися з ким-небудь, знищити когось. *Дьяконов, навалюючись на нього* [на Фальцфейна] *конем, з усього розмаху оперіщив його арапником .. Затоптав би конем, **змішав би з землею,** якби не стали на заваді* (О. Гончар). **ПЕРЕМІША́ТИ З ЗЕМЛЕ́Ю.** — *То чого ж їх не б'єте? — Бо ти перешкоджаєш. Коли б не ти, Володю, я б їх **із землею перемішав.** Скалічив би. Та осиротити тебе не хочу* (М. Понеділок). 2. Принизити, зганьбити кого-небудь, заплямувати чиюсь гідність. *Він знав наперед, що пан мусить чоловіка **з болотом змішати,** що мусить посміятися* (В. Стефаник).

ЗМІЯ

293. **ДО ЗЕЛЕ́НОГО (блаки́тного) ЗМІ́Я,** *зі сл.* допи́тися, упи́тися *і под.* Надміру, до нестями. — *Та що це ти, в білій гарячці, допився **до зеленого змія?*** (М. Понеділок); *Раз попилися опришки **до блакитного змія*** (Г. Хоткевич).

ЗМОТУВАТИ

294. **ЗМО́ТУВАТИ / ЗМОТА́ТИ ВУ́ДКИ (ву́дочки).** Швидко іти геть, тікати.— *Ну, **змотуй вудки,**— сказав Штукаренко телефоністу.— А ти, Петренко, станеш внизу біля входу і всіх направлятимеш на берег* (С. Голованівський); — *Отак кожного разу. Вигепаєш* [викопаєш] *окоп по шию, цілу ніч сорочка не просихає, а вранці команда: "Відступати". **Змотуй,** значить, **вудочки*** (Григорій Тютюнник); — ***Змотуєш вудочки?*** — *прискалив він* [Кривцун] *око. — А хто називав мене обивателем, цікаво б знати? А тепер обиватель зостається вколювати, а передова частина дає драла* (П. Загребельний).

ЗНАЙ

295. **ЗНАЙ НА́ШИХ!** Уживається для вираження почуття вдоволення, гордості за себе і за своїх прихильників. *Ярошенко тикнув у руку Євгена Панасовича сіруватий лист паперу, в якому вгадувалася газета — На всю республіку розписав* [Мусій]. ***Знай наших!*** (В. Речмедін); // *ірон.* Уживається як вираження осуду чиїх-небудь дій. — *В Сибіру холодно, тату, тут тепліше, а коли й змерзне хто, то канчуком підігрівають — **знай наших!*** (Р. Чумак).

ЗНАЙТИ

296. **[ВДЕНЬ] З ВОГНЕ́М (зі сві́чкою, зі свічка́ми) НЕ ЗНАЙТИ́** *кого, чого.* 1. Важко чи неможливо щось відшукати. — *Ой, не знаєте ви отця Софронія! — крутив головою Ярошенко.— Побачите, половину скарбів запахторить так, що **і з свічками не знайдеш*** (В. Речмедін). 2. Що-небудь дуже рідкісне, виняткове. *Цієї книжки сьогодні **вдень з вогнем не знайти*** (З усн. мови). **ХОЧ УДЕ́НЬ ІЗ СВІ́ЧКОЮ ШУКА́Й — НЕ ЗНА́ЙДЕШ.** — *Я й справді робітник, яких **хоч удень зі свічкою шукай — не знайдеш*** (Є. Гуцало).

297. **ЗНАЙТИ́ КІНЕ́ЦЬ (моги́лу, ві́чний спочи́нок).** Загинути, померти. *Він чекав, що зараз розступиться земля й поглине зухвалого Сеп-тара або грішник **знайде** собі **могилу** під руїнами башти* (М. Коцюбинський); *Лежи, Олечко! Лежи на своїй смертній постелі. **Знайшла** ти **вічний спочинок** далеко від рідної матері* (А. Хижняк); // Скінчити життя самогубством.— *То ж він завтра із другою Піде під вінець .. А я собі під водою **Знайду** вже **кінець!*** (Леся Українка).

298. **ЗНАЙТИ́ СЕБЕ́.** Визначити своє покликання, проявити себе в чому-небудь. *І. Драч весь час прагне **знайти себе** у мистецтві: свою тематику, образи, поетику, стиль* (З журналу); *Творча доля художника* [І. П. Похитонова] *була складною і не зовсім звичайною. Довго він не міг **знайти себе,** свого справжнього покликання* (З журналу).

299. **ЗНАЙТИ́ СУД** *на кого.* Приборкати кого-небудь, використовуючи певні засоби впливу.— *Та я не подивлюсь тобі у вічі, сякий-не-такий сину! Я на тебе **знайду суд,** я тобі покажу, як підмовляти жінок на гріх!..* (М. Коцюбинський).

ЗНАЙШОВ

300. **ЗНАЙШО́В ДУ́РНЯ,** *ірон.* Уживається для вираження незгоди, небажання діяти, виконувати що-небудь. — *Ти думаєш, я стану тягтись та скаредничати* [скупитися] *так, як другі там скаредничають! Як же? **Знайшли дурня*** (Панас Мирний); — ***Знайшов дурнів!*** *Так оце живцем і дамося йому в руки,— обізвався один бурлака* (І. Нечуй-Левицький).

ЗНАКОМ

301. **ПІД ЗНА́КОМ ЗАПИТА́ННЯ** *що.* Що-небудь залишається невідомим, нез'ясованим, нерозв'язаним. *Що ж до Семена Івановича Пальохи, то все стояло **під знаком запитання*** (Б. Антоненко-Давидович); // Доля чого-небудь залишається невирішеною. — *Рано радіти, собор той і сьогодні залишається ще **під** великим **знаком запитання*** (О. Гончар).

ЗНАМЕННЯ

302. **ЗНАМЕ́ННЯ ЧА́СУ,** *книжн.* Щось типове, символічне; основна подія, що провіщає

великі зміни. *З'явився .. герой, який став* ***знаменням часу,*** *але якого література тільки почала відкривати* (Б. Буряк); ***Знамення часу*** *— тісний творчий союз науки з виробництвом* (З газети).

ЗНАТИ

303. **[АЖ] ПА́ЛЬЦІ ЗНА́ТИ.** Що-небудь невправно, невміло зроблене, невдало приховане; відчутно, помітно. *Бреше,* ***аж пальці знати*** (Укр.. присл..); *Пархім орав. У плуг молодичків він здумав попитати: Пішли Бички вихрить —* ***аж пальці знати*** (Л. Боровиковський); *Він "білий вірш" писав, А читачі сказали: — Щось дуже* ***пальці знать...*** *І як це друкували?* (О. Ющенко).

304. **АЖ РЕ́БРА ЗНА́ТИ** *на кому.* Хто-небудь дуже худий. — *Чого ви колись були сухі,* ***аж ребра*** *на вас було* ***знать,*** *а тепер от ситі, трохи не луснете? — питає кішечка в собак* (І. Нечуй-Левицький).

305. **ЗНА́ТИ, ДЕ РА́КИ ЗИМУ́ЮТЬ.** Маючи неабиякий досвід, вміти добре розбиратися в ситуації; бути хитрим, спритним. *Мабуть, всі чорти — бурлаки, Та ще й розум мають,* ***Знають, де зимують раки,*** *— Од жінок втікають* (П. Гулак-Артемовський); *А се такі два гайдамаки, Яких і в світі не було: Сі* ***знають, де зимують раки,*** *І компонують тільки зло* (П. Куліш); *Журналіста Хому Бідного весь світ знає. Але й хитрий, куди примостився!* ***Знає, де раки зимують!*** (Є. Кротевич); — *Ти був би не малярoм, а — пробач за вираз — дешевим фуріозо! Так-то, брате! Пора вже* ***знати, де раки зимують*** (М. Хвильовий). **ПОЧУ́ТИ, ДЕ РА́КИ ЗИМУ́ЮТЬ.** *Голова* [волості] *зараз* ***почув, де раки зимують,*** *і почав з писарем потроху обкрадати громадський скарб* (І. Нечуй-Левицький).

306. **ЗНА́ТИ МІ́РУ.** Дотримуватися певних норм, меж у чому-небудь. — *Ви вже, Іване, жартуйте там собі з дівчатками, але не зо всіма: жартуйте, але й* ***міру знайте!*** *— гордо обізвався Клим* (І. Нечуй-Левицький); *Хоч і полюбляв Михей чарку, але* ***знав міру*** (М. Зарудний).

307. **ЗНА́ТИ СВОЄ́ МІ́СЦЕ.** Поводитися, діяти згідно зі своїм становищем.— *Вона* [Катря] *їй так розмалює нігтями писка, що довго в свою школу не покажеться. Хай* ***знає своє місце*** (В. Кучер).

308. **ЗНА́ТИ СОБІ́ ЦІНУ́.** Мати гідність, самоповагу. *На обличчі її не було розгубленості, воно мало той вираз збудженої розбишацької веселості, властивої для жінок, що* ***знають собі ціну*** *і звикли покоряти* (Григорій Тютюнник); *У товаристві Наталя поводилася просто. Дружила однаково зі всіма .. дівчатами, не цуралася хлопців, але* ***ціну собі знала,*** *уміла кожного поставити в належні рамки* (Ю. Збанацький).

309. **ЗНА́ТИ [ТІ́ЛЬКИ] З МИ́СКИ (з но́са) ТА В РОТ.** Нічого не вміти робити, бути дармоїдом. *Ти тільки* ***знаєш,*** *що* ***з миски та в рот*** (М. Номис); [Павло:] *Та він знає в книжці, а коло землі* ***знає з носа та в рот*** *і приїхав нас учити* (І. Карпенко-Карий).

310. **ЗНА́ТИ ЦІНУ́** *кому, чому.* **1.** Визнавати, цінувати кого-, що-небудь. [3-й вартовий *(від храму)*:] *Не стало Гектора, не стало й глузду. О, той не марнував би часу нам, Не збиткувався б над підвладним людом,— Сам був герой, та й іншим* ***ціну знав,*** *а сі...* (Леся Українка).
2. Дорожити чим-небудь, берегти щось. *Максим тепер уже* ***знав ціну*** *життю, не кидався так, як замолоду, в саме, мовляв, пекло* (Панас Мирний); *Любий дядьку! Та от бачу, що і я не* ***знала ціни*** *часові та марнувала його без пуття, а тепер мені все здається, що він від мене втікає, і не знаю, як би його затримати* (Леся Українка); *Трудовій він* ***знав ціну*** *хвилині: у всі дні — як на передовій...* (П. Дорошко).

311. **НЕ ЗНА́ТИ, ДЕ ПОСАДИ́ТИ (посадови́ти)** *кого і без додатка.* Шануючи, поважаючи, дуже люб'язно, прихильно приймати кого-небудь. *Що вже раді були йому* [Давидові] *всі —* ***не знали, де посадити,*** *з чого почати розпитувати та з чого про свої новини розповідати* (А. Головко); *Пакришень* ***не знав, де посадовити*** *гостя, які знайти для нього найласкавіші слова, чим частувати* (Ю. Збанацький).

312. **НЕ ЗНА́ТИ, КУДИ́ ДІВА́ТИ / ПОДІ́ТИ (ді́ти) О́ЧІ [ВІД СО́РОМУ].** Дуже соромитися, перебувати в незручному становищі перед ким-небудь у зв'язку з провиною, осудом і т. ін. *Жартам і сміху не було кінця. Центром їх, розуміється, була Маруся; вона, бідна, буквально* ***не знала, куди очі дівати*** (Г. Хоткевич); *Він і* ***не знав, куди йому очі діти:*** *заморгав, поблід та швидше меж* [між] *народ...* (Г. Квітка-Основ'яненко).

313. **НЕ ЗНА́ТИ, НА ЯКИ́Й СТІЛЕ́ЦЬ СІ́СТИ.** Бути нерішучим, розгубленим, відчувати сором. *Харкевич був певен: Рудь через те й* ***не знає, на який стілець сісти,*** *що вважає себе неправим, але не має мужності визнати цього* (С. Голованівський).

ЗНАТЬ

314. **НЕ ЗНАТЬ І СЛІ́ДУ** *кого, чого.* Немає кого-, чого-небудь, не можна знайти когось, щось. *Кругом бори та болота, Туман, туман і пустота. Людей не чуть,* ***не знать і сліду*** *Людської страшної ноги* (Т. Шевченко); *Свіклiцький засміявся дрібним щиросердним сміхом. Білі рівні зуби блиснули з-під вусів, в веселих очах* ***не було знать і сліду*** *журби* (І. Нечуй-Левицький).

ЗНАХОДИТИ

315. **ЗНАХО́ДИТИ / ЗНАЙТИ́ СОКИ́РУ (соки́рку) ПІД (за) ЛА́ВКОЮ,** *ірон.* Відкривати для себе те, що для інших (для більшості людей) давно відоме. — *Знайшли? — скептично глянув на дітей бакенщик.— **Сокиру під лавкою!** Та про цей будинок я вже стільки років знаю! Бачив, як його й будувати починали!* (Ю. Мокрієв).

316. **ЗНАХО́ДИТИ / ЗНАЙТИ́ СПІ́ЛЬНУ МО́ВУ** *з ким.* Досягати взаємного розуміння, згоди і т. ін. *Яка вона була щаслива, коли між двома сварками, хоч на хвилину, їй вдавалось **знайти спільну** з Антоном **мову!*** (М. Коцюбинський); *Зневажену й самотню Гільду з розкішних хоромів воєводи тягне на убогий і обшарпаний Поділ, де в темряві живуть київські трударі та її земляки — ремісники З ними вона **знаходить спільну мову,** серед них відчуває людяність, щирість* (З журналу); *З першого знайомства вони **знайшли спільну мову.** Ткачук "не підводив начальства", а начальство не давало на поталу Ткачука* (Ю. Збанацький).

317. **НЕ ЗНАХО́ДИТИ / НЕ ЗНАЙТИ́ ПО́ПАРУ,** *заст.* Не мати спокою, перепочинку; уживається також для вираження інтенсивності якоїсь дії. *В цій тиші Григорко виразно чув биття свого серця, що **попару не знаходило** в грудях, наче хлопцеві снився кошмар...* (Ю. Яновський); [Риндичка:] *Та за мною парубки, було, так мордуються, що аж **попару не знайдуть,** аж тини тріщать* (М. Кропивницький).

318. **НЕ ЗНАХО́ДИТИ / НЕ ЗНАЙТИ́ [СОБІ́] МІ́СЦЯ. 1.** Бути дуже схвильованим, втрачати душевну рівновагу, самовладання, спокій. *Дорогий пане Володимире* [Гнатюк]! *Ваша звістка зовсім прибила мене, ходжу сам не свій, **не знайду місця собі*** (М. Коцюбинський); *Заборона "України в огні" сильно пригнобила мене. Ходжу засмучений і **місця собі не знаходжу*** (О. Довженко).
2. *без чого.* Нудьгувати, ходити без діла. *Кожного місяця листоноша приносив Кучугурі додому пенсійні гроші. Чого ще треба? Але... Без роботи, до якої звик за багато років, ні вдома, ні між людьми **не знаходив собі місця*** (С. Чорнобривець). **НЕ ПРИБРА́ТИ СОБІ́ МІ́СЦЯ.** *Івашко нудиться, **місця собі,** сердешний, **не прибере*** (О. Стороженко).
3. Фізично страждати від чого-небудь, тяжко переносити щось (спеку, біль і т. ін.). ***Хлопці не знаходили собі місця.** Навіть в холодку не вдавалось сховатись від сонця, воно всюди дошкуляло, парило неймовірно* (Ю. Збанацький); *До города дорога й недалека, Не забариться б перейти. Та як на те така стояла спека, Що **місця не знайти*** (Л. Глібов); *Як тільки циганка сотворила тее ворожбитство, в баби лице почорніло, з рота виступила піна і стало її так трясти, що **місця собі не знайде*** (Григорій Тютюнник).

ЗНАЮ

319. **ЗНА́Ю (зна́ємо) [Я (ми)] ВАС (його́, тебе́, їх** *і т. ін.*), *ірон.* Уживається для вираження недовіри, сумніву у правдивості слів чи вчинків співрозмовника. — *Ти тільки не лови ґав. А то я **тебе знаю.** Перед німцями орлом був, а перед дівчиною ягням зробишся* (Григорій Тютюнник); — *Куди розігналась? — До сестри! — Ха-ха! До сестри! **Знаєм вас!** Від Шляхового, мабуть, підіслана? На розвідини прийшла?* (О. Гончар).

ЗНИКНУТИ

320. **ЗНИ́КНУТИ (що́знути) З ГОРИЗО́НТУ** *якого.* Перестати з'являтися десь. — *Так ти якось ні з сього ні з того **щез із нашого горизонту,** так безслідно пропав...* (І. Франко); *Ім'я юної чемпіонки надовго **зникло з спортивного горизонту*** (В ім'я Вітч.).

ЗНІМАТИ

321. **ЗНІМА́ТИ / ЗНЯ́ТИ ГО́ЛОВУ** *кому.* Суворо карати кого-небудь. *Чого то вже вони на Бруса не наговорили? Хоч **голову** йому зараз **знімай*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *За цю газету тобі **голову знімуть*** (П. Панч).

322. **ЗНІМА́ТИ / ЗНЯ́ТИ ПОЛУ́ДУ (бі́льма) З ОЧЕ́Й** *чиїх, у кого і без додатка* Роз'яснювати кому-небудь справжню сутність чогось, повідомляти правду. *А він* [Тарас] *писав, .. вперто **знімав з очей полуду** в тих, хто прагнув бачити народ і край свій істинно, а не в тумані казки й замилування його історією* (Василь Шевчук); *Це вже мені десь так Бог дав, **зняти більма з очей,** щоб я других, розумніших та сильніших за себе, навів на стежку* (М. Коцюбинський).

323. **ЗНІМА́ТИ / ЗНЯ́ТИ СТРУ́ЖКУ** *з кого* Суворо докоряти, лаяти, пробирати кого-небудь за щось. *Послано механіка з наказом: знайти Гаркавенка, передати, що начальство **зніме** з нього залізну **стружку,** й привести за всяку ціну на господарство* (Є. Гуцало); *Був оце в голови... Годину **стружку** з мене **знімав*** (З журналу).

324. **ЗНІМА́ТИ (стяга́ти) / ЗНЯ́ТИ (стягти́) ОСТА́ННЮ СОРО́ЧКУ** *з кого.* Доводити кого-небудь до крайнього зубожіння, залишати без засобів існування. *Хоч з бідного багатий **останню сорочку зніме,** ніхто не посміє заступитись* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Щоб і нога в школі!.. Старцюго, щоб і нога не була!.. Школа **останню сорочку стягне** з тебе* (А. Тесленко). **ОСТАВЛЯ́ТИ / ОСТА́ВИТИ БЕЗ СОРО́ЧКИ.** *Дочки **оставляють без сорочки*** (М. Номис).

ЗНОСИТИ

325. **НЕ ЗНОСИ́ТИ / НЕ ЗНЕСТИ́ ГОЛОВИ́** *кому*. Бути жорстоко покараним чи убитим. *— Підв'яжи язика, жінко, бо **не зносити тобі голови**,— кинув Панас, підводячись з лави* (З. Тулуб); *— Іди,— каже* [княгиня],*— .. до Івана зараз же, і приведи його.., бо інакше* [інакше] *й **тобі голови не знести*** (Легенди..).

ЗНЯЛО

326. **ЯК** (**мов, немо́в** *і т. ін.*) **РУКО́Ю ЗНЯЛО́** *що, безос*. Дуже швидко, раптово минуло, зникло щось.*— На, вражий сину, приложи оце листя, так завтра **мов рукою зніме*** (П. Куліш); *З Одарки весь хміль **мов рукою зняло*** (В. Міняйло); *Із Яся сон **немов зняло рукою*** (Василь Шевчук).

ЗНЯТИЙ

327. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **З ХРЕСТА́ ЗНЯ́ТИЙ.** Дуже блідий, змучений, з хворобливим виглядом. *Тільки я в хату — суне Карпо до нас, а сам схуд, зчорнів, **як з хреста знятий*** (М. Коцюбинський); *— Та ти ж **як з хреста знята.** Чи тебе мати не годує?* (А. Хижняк); // Хто-небудь дуже переживає, переляканий чим-небудь. *Походив він* [інспектор] *так важно по школі, посидів на уроках. А ми, мов мишенята,— нічичирк. Учителі наші, **мов з хреста зняті** — авторитет* (Ю. Збанацький).

ЗОБИДИТЬ

328. **МУ́ХИ НЕ ЗОБИ́ДИТЬ** (**не скри́вдить**). Хто-небудь дуже добрий, сумирний, лагідний. *Передерій зроду-віку **мухи не зобидив*** (З журналу); *Тато був добряк-добряк (**мухи не скривдить**, ніколи голосу не підвищував, тільки на скрипці грав)* (В. Нестайко). **МУ́ХУ ЗОБИ́ДИТЬ БИ НЕ ЗМІГ.** [Валерій:] *Василько щастя людям хотів зробить. Він **муху — й ту зобидить би не зміг*** (Є. Кротевич).

ЗОГЛЯНЕШСЯ

329. **НЕ ЗОГЛЯ́НЕШСЯ** (**не згля́нешся**), **ЯК** [І]... Дуже швидко, непомітно (настане, відбудеться, почнеться щось). *— Оце й **не зоглянешся**, Дмитре, як орати почнемо...* (М. Стельмах); *— Сухо, тепло, — умовляє далі водій, — чого ще треба? Дощ перейде, дорога протряхне, **не зглянемось, як і** доїдемо* (Ю. Яновський).

ЗОЛОТИТИ

330. **ЗОЛОТИ́ТИ / ПОЗОЛОТИ́ТИ ПІЛЮ́ЛЮ.** Зм'якшувати, згладжувати заподіяну комусь небудь прикрість, образу. *Гетьман хитро **позолотив пілюлю** і, нібито вгадуючи архімандритові заперечення, додав: — Та й братство у нас буде трохи відмінне від Львівського* (З. Тулуб).

ЗОНДУВАТИ

331. **ЗОНДУВА́ТИ / ПРОЗОНДУВА́ТИ ҐРУНТ.** Попередньо розвідувати, з'ясовувати що-небудь. *Він почав **зондувати ґрунт**, щоб пробратися до Києва* (П. Колесник); *І все ж, Катричу почало здаватися, що їхні стосунки вийшли за межі дружби й вступили в ту фазу, коли можна **прозондувати ґрунт*** (В. Попов).

ЗОРІ́

332. **ВІД ЗОРІ́ ДО ЗОРІ́. 1.** З раннього ранку до пізнього вечора; цілий день. *Рішив Василь найнятися у робітники .. Це означало роботу **від зорі до зорі**, але цього не боявся Василь* (Г. Хоткевич). **2.** Постійно, весь час. *За милих виплакали очі Дружини, матері; Скрізь ллються слізоньки жіночі **Від зорі до зорі*** (П. Грабовський).

333. **ВІД** (**од**) [**СА́МОЇ**] **ЗОРІ́.** Від самого ранку, зрання. *Уже ж, бач, думав він* [Рябко], *не дурно це в дворі **Од самої** тобі **зорі** Всі панькаються коло мене* (П. Гулак-Артемовський).

334. **ДО** [**СА́МОЇ**] **ЗОРІ́. 1.** До пізнього вечора, до ночі. *Хотілося .. **до самої зорі** тесати, стругати дзвінке дерево* (М. Стельмах). **ДО ЗІРО́К.** *У смугастих тільниках джмелі Чорнобривцям голови морочать, А замурзані бешкетники малі **До зірок** додому йти не хочуть* (Г. Гайворонська). **2.** До ранку. *Цілу ніч **до зорі** я не спала, Прислухалась, як море шуміло* (Леся Українка); *Одне одному світ як зав'язали, в осокорах стояли **до зорі*** (Л. Костенко).

335. **НА ЗОРІ́.** Дуже рано, на світанку. *Та врода, як саронська рожа,— розквітне **на зорі**, а вже в полудні осиплеться ..* (Леся Українка); *Нарівні з досвідченими криничанськими сівачами Яресько вийшов **на зорі** засівати материну ниву* (О. Гончар).

ЗО́РІ

336. **НА Я́СНІ ЗО́РІ, НА ТИ́ХІ ВО́ДИ,** *фольк.* В Україну; додому, в рідні краї. *Не сьогодні завтра прибуде Селім, і ми помандруємо **на тихі води, на ясні зорі**, у край веселий та мир хрещений. Я теж уже так скучив за Україною, що далі терпіти не можу* (В. Кулаковський).

ЗОРЯ

337. **ПРОВІДНА́ ЗОРЯ́** (**зі́рка**). Хтось або щось, що визначає напрям у житті, скеровує чиюсь діяльність. *Багато дала ти* [музо] *мені підмоги на сьому широкому світі — В моїм непривітнім житті ти була **провідною зорею*** (Панас Мирний); *Все своє творче життя Марія Костянтинівна* [Заньковецька] *була зразком і **провідною зорею** для молодого покоління акторів* (Минуле укр. театру); *У роки дитинства я розкривав перед дітьми яскраві образи людей, імена яких стали*

для багатьох поколінь ***провідною*** *зіркою* (В. Сухомлинський).

ЗРИВАТИ

338. **БОКИ́ ЗРИВА́ТИ.** Нестримно, безугавно сміятися, реготати; надриватися від реготу. *Ми, бувало,* ***боки зриваємо,*** *регочучись із тих Опанасових вигадок* (І. Франко); *Поліз і Прутик під стіл, шпортає щось руками коло писаря, а люди, слухаючи, як Ван бідкається, сміються по кутках,* ***боки зривають*** (С. Ковалів).

339. **ЗРИВА́ТИ / ЗІРВА́ТИ ЗЛІСТЬ (зло, се́рце)** *на кому.* Спрямовувати на кого-небудь свій гнів, роздратування, невдоволення і т. ін. *Вона цілий день од роботи не одірветься, а Василь — одно знає: блукає по вгороді та свище, побіжить на улицю з хлопцями битись, а додому прийде — на Галі усе* ***зло зриває*** (Панас Мирний); *Ірина втомилася хатньою роботою, а втомлена, завжди намагалася на комусь* ***зірвати злість*** (Ю. Мушкетик); *І мати* ***зривала серце*** *на дочці: — Викохала таку корову та на свою шию!* (М. Грушевський).

340. **ЗРИВА́ТИ / ЗІРВА́ТИ МА́СКУ (машкару́)** *з кого—чого і без додатка.* Викривати кого-небудь, показуючи його справжню сутність, істинні наміри і т. ін. *Мирний по-щедрінському* ***зриває маску*** *з українських дерунових і разуваєвих* (З журналу); *Князь* [в поемі Шевченка "Княжна"] *вважається в поміщицьких колах лібералом, але поет* ***зриває цю машкару*** (З газети). **ЗРИВА́ТИ МА́СКУ І ПЕРУ́КУ.** *Біда навчить, кому подати руку І від кого прийняти сіль і хліб. З брехні* ***зривати маску і перуку*** (Д. Павличко).

341. **ЗРИВА́ТИ О́ЧІ. 1.** *собі.* Захоплено дивитися на когось, щось. *Поїхав і купив три корови. Таких не було на все місто. Як ішли на пашу, люди* ***очі собі зривали,*** *лице викривляло їм із заздрості* (А. Крушельницький); // *з кого—чого.* Постійно дивитися на кого-, що-небудь. *З колиски матуся* ***очей не зривала;*** *Колишучи журно, пісеньку співала* (П. Грабовський).
2. *кому і без додатка.* Привертати чиюсь увагу, приваблювати. *— Ти,— каже він,— молодичко,* ***зриваєш мені очі,*** *ріжеш моє серце. У чім,— каже,— красна квітко, та личко своє іскупала, що воно мене з розуму ізводить?* (Марко Черемшина); *Поруч з бананами та ананасами* ***зривали очі*** *різні солодкі принади в барвистих обгортках* (С. Майданська).

ЗРИВАТИСЯ

342. **ЗРИВА́ТИСЯ / ЗІРВА́ТИСЯ З ГО́ЛОСУ.** Втрачати голос, замовкати від надмірного крику або хвилювання. *Безхатько* ***зірвався з голосу*** *і, пополотнівши, ніби заморожений, застиг посеред хати з роззявленим ротом* (Л. Юхвід); *Бояри загомоніли. Судислав, намагаючись перекричати їх,* ***зірвався з голосу*** (А. Хижняк).

343. **ЗРИВА́ТИСЯ / ЗІРВА́ТИСЯ (ско́чити) З ЯЗИКА́ (з вуст). 1.** Швидко, спонтанно промовлятися (про слова). *Але Балабуха заговорився, й од старого, академічного звичаю з його* ***язика*** *почали* ***зриватись*** *латинські слова* (І. Нечуй-Левицький); *Але голос йому не зрадив, і слова все так само впевнено* ***зривалися з уст*** (Іван Ле).
2. Раптово, мимоволі з'являтися, звучати (про думки, пропозиції і т. ін.). *Пропозиція моя виникла якось несподівано для мене самого і* ***зірвалася з язика,*** *наче з власної своєї ініціативи* (Л. Яновська).

ЗРІВНЯТИ

344. **ЗРІВНЯ́ТИ З ЗЕМЛЕ́Ю** *що.* Зруйнувати повністю, знищити вщент. *Ні, коли хочеш робити, то роби так, щоб він* [пан] *не мав охоти вертати, щоб йому пустка смерділа. Викури димом і вогнем...* ***Зрівняй усе з землею,*** *щоб було голе, наче долоня...* (М. Коцюбинський); *Перед атакою потрібно* ***зрівняти з землею*** *всі, без винятку, вузли оборони противника* (Іван Ле і О. Левада); *Вологі вітри океану зруйнували цю фортецю, перетворили на руїни, ..* ***зрівняли з землею*** *могили тих, хто володів цією фортецею, цим світом, і все зникло...* (Ю. Мушкетик).

ЗРІСТ

345. **НА ВЕСЬ (по́вен, по́вний) ЗРІСТ. 1.** *зі сл.* с т а́ т и, п і д в е с т и́ с я *і т. ін.* Випроставшись, не згинаючись. *Піхота, що лежала по берегах, підвелася* ***на весь зріст,*** *оповита хмарами диму* (О. Гончар); *Іди, синку. Не гнися.* ***На повен зріст*** *іди* (А. Крижанівський).
2. *зі сл.* з м а л ю в а́ т и, в і д т в о р и́ т и, з о б р а́ з и т и *і под.* У всій повноті, повністю; дуже чітко, виразно. *Уважно вивчають* [письменники] *економічні, соціальні, культурні проблеми життя суспільства, щоб* ***на повен зріст*** *змалювати людину нашого часу* (З журналу).

ЗРОБИТИ

346. **ЗРОБИ́ТИ ВИ́ШКВАРКИ** *з кого* Суворо покарати кого-небудь. *От князь і розлютувавсь: — Ти,— каже,— усіх вилічував, а моєї дочки не хочеш? От тобі строку одні сутки* [одна доба]. *Як не виженеш чорта, то я з тебе* ***зроблю вишкварки*** (О. Стороженко).

347. **ЗРОБИ́ТИ З ЛЕМЕША́ ШВА́ЙКУ (пшик).** Досягти мізерних результатів при великих можливостях, затратах. [Старшина перший:] *Ох, старі голови та розумні; химерять-химерять, та й* ***зроблять з лемеша швайку*** (Т. Шевченко); ***Зробив з лемеша пшик*** (Укр.. присл..).

348. **ЗРОБИ́ТИ ЛЮДИ́НУ** *з кого.* Допомогти кому-небудь зайняти певне становище в суспільстві, навчити чомусь, виховати когось. *Йону-бессарабця Хаєцький взяв до себе в їздові, пообіцявши "**зробити з нього людину**"* (О. Гончар); *Аби він був одружений на одній з його дочок — навчився б усьому любісінько. О, доньки його хоч з кого **зроблять людину*** (М. Стельмах).

349. **ЗРОБИ́ТИ Ю́ШКУ** *з кого.* Жорстоко розправитися з кимось, знищити когось. *І тепер Левко, більше, ніж будь-коли, крутився на людях, дослухався до всяких чуток про землю, обростав гуртком своїх однодумців і похмуро твердив своє: — **Зробимо** з панів **юшку*** (М. Стельмах).

ЗРОШУВАТИ

350. **ЗРО́ШУВАТИ / ЗРОСИ́ТИ [СВОЇ́М] ПО́ТОМ ЗЕ́МЛЮ.** Важко працювати, затрачувати чимало зусиль, праці, обробляючи землю. *Виріс* [Оленчук] *на цій землі, **зросив** її **своїм потом** і вважає себе законним господарем цього краю* (О. Гончар).

351. **ЗРО́ШУВАТИ / ЗРОСИ́ТИ (скропи́ти) [ВЛА́СНОЮ (своє́ю)] КРО́В'Ю ЗЕ́МЛЮ (шлях).** Бути пораненим або вбитим у боротьбі з ким-, чим-небудь. *Хоч химерні були ті юнацькі мрії, а тепер двадцятишестирічному Максиму, котрий сьорбнув і лиха, і кривди, **власною кров'ю зросив** рідну **землю,** вони видалися звабними* (Н. Рибак); *Ми йшли по кинутих полях і вперто з боєм виступали, **скропили кров'ю** зимний **шлях,** але чужинця не благали* (М. Упеник).

352. **ЗРУ́ШИТИ З МІ́СЦЯ. 1.** *що.* Вплинути на щось, зробити що-небудь для здійснення якоїсь справи. *Може, тоді хто й збагнув, що Михайло Качан своїм бунтом похитав і **зрушив з місця** дикунські порядки, що вкорінились в отих непомітних хуторах* (І. Микитенко); *Отже, підряд **зрушив з місця** все в господарстві. Де був застій, повіяв свіжий вітерець змін* (З газети).
2. *кого.* Спонукати, заохотити кого-небудь до якихось дій. *Всюди тільки й розмови — здешевити продукцію, а Осадчий ніби затявся, стоїть на своєму, не **зрушиш** його **з місця*** (М. Чабанівський).

353. **ЗРУ́ШИТИ (ру́шити) З МЕ́РТВОЇ ТО́ЧКИ.** Почати розглядатися, розв'язуватися, виконуватися. *Денисович був радий, що справа, нарешті, **зрушила з мертвої точки*** (М. Білкун); [Харчук:] *Я думаю, діло з будівництвом повинно **рушити з мертвої точки*** (В. Кучер).

ЗРУШИТИСЯ

354. **ЗРУ́ШИТИСЯ З МІЛИНИ́.** Вийти зі скрутного становища. *В душі Сергія радість. О, тепер їхній колгосп **зрушиться з мілини!*** (Ю. Мушкетик).

ЗСАДИТИ

355. **ЗСАДИ́ТИ З ХМАР НА ЗЕ́МЛЮ** *кого.* Повернути до дійсності, реальності; отверезити кого-небудь. *Я вирішив **зсадити** її* [Сану] ***з хмар на землю** та зштовхнути лицем до лиця з справжньою дійсністю* (Ю. Збанацький).

ЗУБ

356. **ЗУБ ЗА ЗУБ.** Відплата, помста образою за образу. *Він рад був, що може відплатити Рифці **зуб за зуб*** (І. Франко); *— Колись я був добрий, а вони мене зробили злим. Що ж? Нехай так і буде. Я їм свого не подарую. Око за око, **зуб за зуб*** (Григорій Тютюнник); *— А що ж, вони наших рубатимуть, на рожни підійматимуть, а ми з ними цяцькатись? — говорили бійці загону.— Ні, **зуб за зуб!** Кров за кров!* (О. Гончар).

357. **ЗУБ НА ЗУБ НЕ ПОПАДА́Є (не потрапля́є).** Хто-небудь дуже тремтить від великого холоду або з переляку. *— Вовки в лісі з'явилися. Не чув? Думаєш, мені тепер не страшно на хутір іти? **Зуб на зуб не попадає!*** (М. Стельмах); *Дячок хвилювався. Робилось зимно і трясло: **зуб на зуб не попадав*** (М. Хвильовий); *Тепер на горішніх поверхах вікна доводиться відчиняти — так спекотно, а ось на нижніх — **зуб на зуб не потрапляє*** (З газети).

358. **НА ОДИ́Н ЗУБ; НА ОДНО́ГО ЗУ́БА.** Дуже мало (про їжу). — *Боюся поїсти, бо тоді з голоду загину: се мені лиш **на одного зуба*** (Три золоті сл..).

359. **НІ (ані́) В ЗУБ [НОГО́Ю],** *перев. зі сл.* не зна́ти, не розумі́ти *і т. ін.*. Анітрохи, аніскільки, зовсім. *Він математики **ні в зуб** не знає* (Леся Українка); *Все те був мій план, якого ти **ні в зуб** не розумієш* (І. Франко); *З людиною буває часто так, що, добре знаючи колишнього події, Вона сучасності **ні в зуб** не розуміє* (М. Рильський); [Дудар:] *Не з того кінця береш. Не розумієш української культури.* [Книш:] *Я? Не розумію?* [Дудар:] ***Ані в зуб*** (І. Микитенко); // Зовсім не розумітися на чомусь. *Я в латині — **ні в зуб ногою*** (З газети).

ЗУБАХ

360. **НЕ ПО ЗУБА́Х** *кому, чиїх.* Не під силу кому-небудь; надмірно важкий для когось. — *А ти як думав? Кажу, буду слухати, значить буду. — Та вона ж* [лекція] *для тебе непідходяща, **не по** твоїх, як то кажуть, **зубах,**— говорив глузливим тоном парубок* (Г. Коцюба); *Тільки без дурощів: не хапати здобич, що **не по зубах*** (М. Стельмах). **ПО ЗУБА́Х.** — *Гарний горішок, тільки шкода — не наш,— кивнув Потьомкін на острів...— Думаю,*

*що Антонові Андрійовичу з його козаками цей горішок буде цілком **по зубах*** (С. Добровольський).

ЗУБИ

361. **В ЗУ́БИ** *кому, фам.* Безпосередньо, особисто комусь (давати, тицяти, совати що-небудь). — *Пошлеш титарям два вози горшків: сунеш благочинному **в зуби** горшка, а благочинній макітру* (І. Нечуй-Левицький); *Мені **в зуби** — диплом і розподілення в незабутній край босоногого дитинства* (А. Крижанівський).

362. **ЗУ́БИ ПРОРІ́ЖУТЬСЯ** *у кого.* Хто-небудь набереться сили, стане владним, грізним. [Гаркуша:] ***Проріжуться** і в нас **зуби**, зачекай* [Насте] *...Не завжди нам по чужих прикажчикувати ..* (О. Гончар).

363. **ЗУ́БИ СКРИПЛЯ́ТЬ** *у кого і без додатка.* Хтось дуже розлючений, сповнений гніву, ненависті. [Варка:] *Оце ж у свахи Кондашихи аж **зуби скрипітимуть** від заздрості* (М. Кропивницький).

364. **КРІЗЬ ЗУ́БИ.** Неохоче, невиразно, ледве розтуляючи рота; з незадоволенням. *Воно, власне, було помітне вже й в останні дні перед моїм від'їздом, уже тоді у мами був неприємно холодний вираз в його присутності, одвертання очей, відповіді **крізь зуби*** (Леся Українка).

365. **НА ЗУ́БИ (на зу́ба),** *зі сл.* м а́ т и, д а в а́ т и *і т. ін.* Поїсти, перекусити. [Сліпий:] *Гей, ти, де ти, балагуло, маєш ти там що **на зуби?** Горбатий провідник, почувши таку бесіду, навпростець шморгнув рукою в торби сліпого, вийняв добрий хліб, сіль і .. фляжку горілки* (І. Франко); *— Ну, добре,— сказав Павло.— Давайте-но щось там **на зуба,** та треба бігти до машини* (В. Кучер).

ЗУБІВ

366. **ДО ЗУБІ́В,** *зі сл.* о з б р о́ є н и й, о з б р о́ ї в ш и с ь *і под.* Дуже добре, у достатній мірі. *Перед ганком попового будинку Сафрона зупинив озброєний **до зубів** вартовий* (М. Стельмах); *Уночі Карапетян і Гаркавий, озброївшись **до зубів,** виповзли з траншеї і зникли у підземеллі* (В. Собко).

ЗУБОК

367. **НА ЗУБО́К,** *зі сл.* в и́ в ч и т и, з н а́ т и *і т. ін.* Дуже добре, ґрунтовно. *Твір побудувати можна правильно лише тоді, якщо той, хто пише та добре знає, добре вивчив, **на зубок** простудіював техніку писання* (П. Тичина); *Технічна вправність, вивчені **на зубок** слова — все це допомагає акторові триматись в "чужій шкурі", ні разу не схибивши з неї* (Думки про театр).

ЗУПИНЯТИСЯ

368. **ЗУПИНЯ́ТИСЯ (спиня́тися) / ЗУПИНИ́ТИСЯ (спини́тися) НА ПІВДОРО́ЗІ.** Не доводити до завершення, не закінчувати розпочату справу. *Певне, його* [Фільчин] *намір розгадано, але Філька, тепер уже не міг **зупинитися на півдорозі*** (А. Шиян); *Ні, ви мене знаєте, Іване Семеновичу, я **на півдорозі** не **спинюсь*** (Ю. Яновський).

ЗУСТРІЧАТИСЯ

369. **ЗУСТРІЧА́ТИСЯ / ЗУСТРІ́ТИСЯ З ОЧИ́МА (з по́глядом)** *чиїми (чиїм).* Дивитися один одному в очі, переймати, перехоплювати чий-небудь погляд. *Пархоменко звісив голову й **зустрівся з** колючими **очима** молодого чоловіка з тонкими губами* (П. Панч); ***Зустрівшись** несподівано **з** настороженим **поглядом** Федора Івановича, він так знітився, що відразу не догадався і сірник загасити* (А. Головко).

ЗЦІПИВШИ

370. **ЗЦІ́ПИВШИ ЗУ́БИ.** Стримуючи свої почуття, бажання; напруживши всі сили. [Юда:] *Учитель мав улюбленців між нами, — ми, **зуби зціпивши,** їм догоджали* (Леся Українка); *Ольга, **зціпивши зуби,** тамувала гнів* (Я. Качура); *Він* [Олаф] *сам дрижав і працював з несамовитістю, **зціпивши** уперто **зуби** й майже не спочиваючи* (В. Винниченко).

З'ЯВИТИСЯ

371. **З'ЯВИ́ТИСЯ (появи́тися) НА ГОРИЗО́НТІ.** Стати відомим, помітним де-небудь (у певному середовищі, серед певного кола людей і т. ін.). *Вони* [мамонтовські спектаклі] *зацікавили талановитих художників, і з цього часу **на горизонті появилися** справжні живописці* (Моє життя в мист.); *Це була маленька на зріст, підстрижена по-хлоп'ячому дівчинка, яка лише минулого літа **з'явилася на горизонті*** (В. Земляк).

І

ІГРАШКИ

1. **НЕ ÍГРАШКИ.** Нелегко, дуже складно, тяжко. ***Не іграшки***, *не жарт — В зубах собачих побувати* (Л. Глібов).

ІГРАШКУ

2. **ЗА ÍГРАШКУ** *кому, що*. **1.** *зі сл.* д а́ т и с я. Дуже легко. *Йосипові і грамота **за іграшку** далася*... (Панас Мирний).
2. *зі сл.* б у́ т и. Як розвага. *Став ходити* [Івась] *біля волів, додивлятися до плуга, до борони. Спершу й це все було хлопцеві **за іграшку**, а далі увійшло в його щоденні звичаї* (Панас Мирний).

3. **НЕ В ÍГРАШКУ.** Цілком серйозно, насправді. [Сербин:] *А вона, здається, **не в іграшку** закохалась у мене* (С. Васильченко).

ІДЕТЬСЯ

4. **ІДÉТЬСЯ В РУ́КУ** *кому*. Кому-небудь щастить, таланить у чомусь. *Так усе тепера* [тепер] *чогось Хведорові **в руку йшлося**: урожай був добрий, щепи поприймались чисто всі, два ловких стригуни вигодувались* (Б. Грінченко).

ІДИ

5. **ІДИ́ [СОБІ́] ДО ЧÓРТА** (**до біса, до дíдька, під три чорти́** *і т. ін.*), *лайл.* Уживається для вираження злості, обурення, незадоволення чим-небудь, роздратування з приводу чогось, небажання бачити кого-небудь. — ***Іди ти під три чорти!*** *— обурюється Роман. — Найшов чим хвалитися — безстидством* (М. Стельмах); — ***Та іди ти під три чорти!*** *— Славчук замахнувся, готовий ударити Рудя* (С. Голованівський). **ІДÍТЬ СОБІ́ ДО ЛИ́ХА.** — *Тут не можна пасти коні... Примар звелів, щоб... — **А йдіть ви собі до лиха** з вашим хабарником примарем та з докторами! — вибухнув Замфір* (М. Коцюбинський).

6. **ІДИ́ [СОБІ́] З БÓГОМ.** Форма прощання з побажанням благополуччя, успіху, щастя і т. ін. — *Ну, то **йдіть собі з Богом**... — Ходім,— торкнув Соцький Семена, відчиняючи двері* (М. Коцюбинський); // Уживається для вираження бажання позбутися чиєїсь присутності. [Храпко (*до молодиці*):] *Ну, ото розшукуй його* [чоловіка] *та й прав з його* [нього]. *А до мене чого ти прийшла? Що я тобі допоможу? У мене свої діти... **Йди собі з Богом!*** (Панас Мирний); *Як тільки він* [Михей] *переступав поріг чиєїсь хати, чоловік або жінка зразу: — О, добре, що зайшли, Михею, може, чарочку? — хай, мовляв, краще вип'є **та йде з Богом**, ніж на язика колись візьме*... (М. Зарудний).

7. **ІДИ́ [СОБІ́] К БІ́СОВОМУ БÁТЬКОВІ** (**к нечи́стій мáтері**), *лайл.* Уживається для вираження почуття гніву на кого-небудь, незадоволення кимось, обурення з приводу чогось, бажання позбутися когось. — *По копі з шагом...більше не можна дати* [за хліб]... — ***Іди ти к бісовому батькові***, *— одрубав Чіпка та й пішов сам до хати* (Панас Мирний); — *Тілько* [тільки] *наш чернечий устав кращий од монастирського. У нас скоро чоловіка спантеличить мирська суєта, то в куну* [в'язницю] *або до кози не саджають, а зараз — **іди собі к нечистій матері*** (П. Куліш).

8. **ІДИ́ [СОБІ́] НА ВСІ ЧОТИ́РИ ВІ́ТРИ** (**на чоти́ри бóки**), *лайл.* Уживається для вираження злості, обурення, незадоволення, роздратування з приводу чогось, небажання бачити кого-небудь. [Карпо:] *Що Домаха! Домаха — пустяк!* [Мар'я:] *Еге! Добрий пустяк — стілько* [стільки] *літ у його жила! Мало чого не буває! Звичайне, в кавалерійськім стані*... [Карпо:] *Так що з того, що жила! А оженився — на чорта ж вона йому? **Іди**, голубонько, **на всі чотири вітри!*** (Олена Пчілка); *Старшина пильно глянув на них* [Гната та Олександру]. *— **А йдіть ви собі на всі чотири вітри**, бо, їй же богу, битиму! — крикнув він* (М. Коцюбинський).

9. **ІДИ́ ТА ЗНАЙ.** Наперед невідомо, що буде. *Мати занедужала і тепер жалкує, що дочку з дому пустила. **Іди та знай**, де спіткнешся* (В. Кучер).

ІМЕНІ

10. **ВІД ÍМЕНІ** *кого, чого*. За чиїм-небудь дорученням, проханням. *Я, **від імені** нашого "літературного комітету", звертаюся до Вас з великим проханням прислати до того альманаха яке-небудь оповідання своє* (М. Коцюбинський).

ІМ'Я

11. **ІМ'Я́ [—] ЛЕГІÓН** *чиє, кому, книжн.* Кого-небудь надзвичайно багато, величезна кількість. *Ісус .. спитав його: "яке ім'я твоє?" А той відповів: "**Легіон ім'я** моє"* (З Біблії).

ІНДИК

12. **ЯК** (**мов, нíби** *і т. ін.*) **ІНДИ́К,** *зі сл.* н а п р и́ н д и т и с я, н а д у́ т и с я *і т. ін.* Сильно, дуже. *Управитель сидить, наприндивсь **як індик*** (П. Панч); *А Карпо й собі надувся **мов індик*** (М. Коцюбинський).

ІНЕРЦІЄЮ

13. **ЗА ІНЕ́РЦІЄЮ.** Несвідомо, машинально; за звичкою. *Огей механічно, **за інерцією** хутко вдягається* (Олесь Досвітній); *Цигарку* [капітан] ***за інерцію** по-нічному ховав у долоні, а пальцями другої руки ненастанно м'яв заросле підборіддя* (Н. Тихий).

ІРЖА

14. **ЯК ІРЖА́ ЗАЛІ́ЗО,** *зі сл.* ї́сти, гри́зти, точи́ти *і т. ін.* Дуже сильно; весь час. — *Не злюбила вона нас .. Було так і їсть **як іржа залізо*** (Марко Вовчок); — *Кавун чоловік добрий, та зате Кавуниха дуже лиха: гризе мене **як іржа залізо*** (І. Нечуй-Левицький); — *Нічого — добрі люди. Коли б не стара,.. всіх **як іржа залізо** точить...* (Панас Мирний).

ІРОНІЯ

15. **ІРО́НІЯ ДО́ЛІ,** *книжн.* Безглуздий, непередбачений, часто небажаний збіг обставин. *Хіба ж не **іронія долі:** в той час, коли маєш досвід, знання, жадання діяльності.., опинитися раптом тут, в тихій заводі* (О. Гончар).

ІСКОРКИ

16. **[АЖ] І́СКОРКИ В ОЧА́Х ЗАМИГОТІ́ЛИ** *у кого, чиїх.* Хто-небудь раптом став веселим, життєрадісним і т. ін. *Мар'я кинулась у горниці за дзеркалом.— Дивися! — сказала, підносячи. Марина присвітила. У Христі **аж іскорки в очах замиготіли*** (Панас Мирний); *Вперше за весь час* [бесіди] *академік усміхнувся. **В очах** його **замиготіли** веселі ясні **іскорки*** (В. Собко).

ІСКРА

17. **І́СКРА БО́ЖА. 1.** Талант, видатні здібності, природне обдарування. *Панночка була (і єсть) гарна.., має душу живу, і навіть **іскру Божу*** (Леся Українка); *Бувала коло заповітного каменю й Меланочка.., з душею, що горіла гаряче від тієї **Божої іскри,** яку тільки й зоставила їй у спадщину нещасна мати* (Ю. Яновський).
2. Почуття благородного поривання; високі прагнення. *Який би я був щасливий, якби міг віддати тобі свій вогонь, свою **«іскру Божу»*** (Леся Українка); *Чого їй бракувало — це **іскри Божої,** що запалює людину на великі діла* (С. Добровольський).

ІСКРИ

18. **[АЖ] І́СКРИ З ОЧЕ́Й СИ́ПЛЮТЬСЯ (летя́ть, ска́чуть** *і т. ін.*) **/ ПОСИ́ПАЛИСЬ (полеті́ли, поскака́ли** *і т. ін.*). **1.** Дуже сильно. *Шість чоловік беремось і «бараном» таранимо, б'ємо, б'ємо, **аж іскри з очей сиплються,** доки лом сталевий заганяємо, щоб льотку проломити* (О. Гончар); *Іде* [Гаврило] *вулицею поміж тинами — голова то визирне, то заховається; собаки брешуть, **аж з очей іскри сиплються*** (Григорій Тютюнник); *Злий* [Антосьо] *іде, **аж іскри з очей скачуть*** (А. Свидницький); *Гуцул так розгнівався, що **аж іскри з очей поскакали*** (Казки Буковини..).
2. Уживається для підкреслення чийогось гніву, обурення, злості і т. ін. [4-й повстанець:] *Чудний той Степан. Як говорить, то **аж іскри з очей сиплються*** (Мирослав Ірчан); *А пані як гляне на його* [пана], — ***аж іскри з очей скакнули,** на місці міниться* (Марко Вовчок); *І мовила* [Марія].. — *Йому я стану за дитину.— І кинула кругом очима, **Аж іскри сипнули з очей*** (Т. Шевченко).
3. Відчувати запаморочення від гострого фізичного болю, від напливу сильних непередбачених почуттів і т. ін. *І вухо моє покрутив* [дід Григорій] *раз, та тільки хіба ж він уміє так, як отець Олександр? Щоб **аж іскри з очей посипались*** (І. Микитенко); *Розсердився* [Ентел] *і роз'ярився .. В висок Дареса затопив: **З очей аж іскри полетіли*** (І. Котляревський). **ІСКОРКИ ПОСИ́ПАЛИСЯ З ОЧЕ́Й.** *Пилипко .. затих, наче заснув. Що се таке? Він почув, наче що стрільнуло..; голова ходором заходила, **посипались іскорки з очей*** (Панас Мирний).

19. **АЖ І́СКРИ ЛЕТЯ́ТЬ.** Дуже енергійно, завзято, запально, докладаючи всіх зусиль. [Бабуся:] *Ну, вже коли й заведуться за що, то **аж іскри летять*** (І. Микитенко) **ІСКРИ З РУК ЛЕТЯ́ТЬ.** *Не може не бути* [медалі "Золота зірка"], *бо і Катя-ланкова, і вся її ланка працюють так, що **"іскри з рук летять"*** (Остап Вишня).

ІСТИНА

20. **ПРОПИСНА́ (а́збучна) І́СТИНА.** Загальновідома, загальнозрозуміла, елементарна річ. — *Нема чого надто гарячитися,— знизав плечима Черкашин і почав довгу розмову про надлімітні і нижчелімітні асигнування.— Невже такі **прописні істини** не відомі начальнику шахти?* (І. Волошин); *Людина мусить уміти застосовувати свої знання до конкретного діла. Це — **прописна істина*** (З журналу); *В хімічній лабораторії повинна бути чистота — це ж **азбучна істина*** (Ю. Шовкопляс).

ІТИ

21. **ДАЛЕ́КО ІТИ́ (йти) / ПІТИ́.** Добиватися, досягати великих успіхів у чому-небудь; ставати відомим. *Докотилася чутка до Нечуйвітра, ніби син його скоро має піти на підвищення. Буває, що такі **далеко йдуть*** (О. Гончар); *Декотрі з твоїх* [Лободи] *ровесників зуміли вище сягнути, але ж і ти .. Не догматик який-небудь, ще можеш **далеко піти...*** (О. Гончар).

22. **З ЛІТ ІТЙ.** Старіти. — *Та дай же роздивитися на тебе... Сідай де-небудь! Голос молодий І очі теж, а чуб таки посивів... І ти вже* ***з літ ідеш*** (І. Вирган).

23. **ІТЙ БО́ЄМ** *проти кого.* Рішуче виступати проти кого-небудь, відстоювати певну думку. *При одній лише думці про те, що донька могла б не пройти по конкурсу, що якісь там інститутські книгогризи могли б завалити її при вступі, майора кидало в лють, і він готовий був хоч зараз* ***іти боєм*** *проти кривдників* (О. Гончар).

24. **ІТЙ (бу́ти, ходи́ти** *і т. ін.***) НА ПОВОДКУ́ (на по́воді, на припо́ні, на при́в'язі** *і т. ін.***)** *у кого, чого, рідше за ким, чиєму.* Діяти за чиєю-небудь вказівкою, сліпо підкоряючись чиїйсь волі; бути залежним у своїх вчинках від кого-, чого-небудь. *Я знаю: не можна* ***йти на припоні*** *враження читача. Читач не завжди правий* (Ю. Смолич); *Палко засуджуючи в присутності Маринки гризотівський спосіб життя, нечесне обивательське животіння своїх батьків, ти* [Дмитро Гризота] *продовжував* ***іти в них на прив'язі*** (В. Речмедін); — *Ти мій авторитет підриваєш!* ***На поводку в Гайворона ходиш!*** (М. Зарудний); — *Я теж винен у цьому, товариші, коли хочете знати. Так, винен, бо* ***ходив*** *за Перегудою* ***на поводку,*** *потурав йому всі ці роки* (В. Кучер). **ІТЙ НА ПОВОРО́ЗЦІ.** — *Про Данилка не йде мова,— перебив секретар — Можливо, він* ***іде на поворозці*** *в когось іншого, який прикривається маскою нейтральності* (Р. Іваничук).

25. **ІТЙ В ДАЛЕ́КУ ДОРО́ГУ (путь).** Умирати. — *Я вже, братику,— обернувсь Кирило Тур ізнов до Петра,— покидав зовсім сей світ, уже був і ногу поставив на поріг, щоб* ***іти в далеку дорогу,*** *та що ж? Учепились за мене добрі люди і таки вернули назад* (П. Куліш); — *Ні, дочко,— промовив задумливо.— Не лагідний твій батько. І не хоче бути таким. Не до цього нам тепер. Залишимо лагідність старим бабусям, що зібралися* ***іти в далеку путь*** (М. Стельмах).

26. **ІТЙ В НО́ГУ** *з ким—чим.* **1.** Погоджувати з ким-, чим-небудь свої дії, погляди і т. ін. *Азбукою стало, що письменники повинні вивчити життя,* ***іти в ногу*** *з життям, брати участь у житті і т. ін.* (М. Рильський); *З тобою вийшов я в дорогу, о краю мій, за тебе б'юсь!* ***Іти*** *завжди з братами* ***в ногу*** *в цей день народові клянусь* (В. Сосюра); *Критика і теорія повинні були б* ***іти в ногу*** *з художньою творчістю, ініціативно втручаючись у її процес* (З журналу).
2. Рівнятися на кого-, що-небудь, не відставати від когось, чогось. *Коли вже став* [Іван] *до роботи в цеху, то так і* ***йтиме*** *з усіма* ***в ногу,*** *не зіб'ється* (В. Кучер); *І все-таки любити цей занедбаний завод можна! Ну, він занехаяний, але ж це зовсім не означає, що не здатний* ***іти в ногу*** *з усією країною* (Ю. Шовкопляс); *Лікар, якщо він хоче* ***йти в ногу*** *з життям, повинен користуватись послугами бібліотеки* (З газети).

27. **ІТЙ В ОДНІЙ УПРЯ́ЖЦІ** *перев. кому.* Спільно діяти, докладаючи певних зусиль у досягненні чого-небудь. — *Як там не є, а нам* ***іти в одній упряжці,*** *Олексію Гнатовичу* (І. Цюпа); *Що ж, братенику, видно, нам удвох* ***в одній упряжці не йти*** — *доведеться ділитися* (М. Стельмах).

28. **ІТЙ ВРО́ЗРІЗ** *з чим.* Суперечити чому-небудь, не погоджуватися з чимсь. *У поодиноких випадках він не може цілком згодитися з усталеною думкою і висловлює свої міркування, що* ***йдуть*** *з нею дещо* ***врозріз*** (З журналу).

29. **ІТЙ (зника́ти) / ПІТЙ (зни́кнути, відійти́) В НЕПА́М'ЯТЬ.** Забуватися, не згадуватися. [Співець:] *Ісаїї пророцтво не справдилось,— мир не настав, Месія не з'явився, пісні його нехай* ***ідуть в непам'ять,*** *нехай не дражнять нас...* (Леся Українка); *Він спинявся проти розчиненого вікна в сад, і все, про що думав,* ***зникало у непам'ять*** (П. Колесник); *Слова ті давно* ***пішли в непам'ять*** (І. Микитенко); *Про тую жалобу за продану Денисові землю ніхто тепер і не згадував,— вона вже* ***пішла в непам'ять*** (Б. Грінченко); *Здається, недавно все це було, і вже немає його, розвіялося за вітром. Все забувається,* ***відходить в непам'ять...*** (П. Гуріненко).

30. **ІТЙ (летіти) / ПІТЙ (полетіти) ДО ЧО́РТА (к чо́рту, під три чорти́, к бі́су** *і т. ін.***),** *грубо.* Зазнавати цілковитого провалу, краху; пропадати, гинути. *Такий маю здоровий вигляд (хоч, знаєш, не завжди, один день, одна тривога — і все* ***летить до чорта)*** — *а в дорозі загублю все* (М. Коцюбинський); *Я тільки жду програми галицької газети, щоб фінал до німецької статті написати на тему: ось зерно нової партії слов'янськоєвропейської. Коли це бац! При помочі двох Ваших же делегатів* ***летить к бісу*** *прогресивна газета* (М. Драгоманов); *Коли жінки де замішались і їм ворочати* [керувати] *дадуть; .. Прощайсь навік тоді* [тоді] *з порядком,* ***Пішло*** *все* ***к чорту*** *неоглядком* (І. Котляревський).

31. **ІТЙ (лі́зти) / ПІТЙ (полі́зти) ПРОБО́ЄМ (на пробі́й). 1.** Силою проникати або намагатися проникнути куди-небудь. [Свинельд:] *Нарешті місто загорілося, і тоді знали ми, що все пропало. Тому повернули коні і* ***пішли пробоєм*** *туди* (Ю. Опільський); *Старшину Векленка було вбито саме в ті хвилини, коли німці* ***полізли на пробій*** (Ю. Яновський).
2. Добиватися, досягати настійливо чого-небудь, долаючи будь-які перешкоди, докладаючи великих

зусиль. — *Таке життя, тату, що треба в нього* ***пробоєм іти,*** *живохватом! Тільки тоді чогось досягнеш ..* (О. Гончар); *В умінні* ***йти*** *до наміченої мети* ***пробоєм*** *Ользі з Олею не зрівнятися* (Ю. Шовкопляс).

32. **ІТИ́ (лягáти) / ПІТИ́ (лягти́) В [СИРУ́] ЗÉМЛЮ.** Умирати. — ***Іди*** *собі, мале дитя,* ***у сиру землю,*** *поки не зазнало лиха, іди малим — і краще, і легше* (Панас Мирний); [Наум:] *Не остав мене, Господи .. Цілий вік ти мене милував, а на старості, як мені треба було* ***у землю лягати,*** *послав ти мені таке горенько!..* (Г. Квітка-Основ'яненко); [Олексій:] *Через моє страждання, через людські попрьоки* [докори], *через непорядки у господарстві .. і не оглянемося, як* ***ляже*** *вона* [Галочка], *моя голубочка,* ***у сиру землю*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

33. **ІТИ́ НА ВИ,** *заст.* Виступати війною проти кого-небудь. *Благородний і простосердий слов'янин, він* [князь Святослав] *завжди попереджав про свій похід: "хочу* ***йти на ви****"* (О. Довженко); *Тисячі років тому, коли воїни на своїх бенкетах черпали вино черепами своїх противників, навіть тоді перед нападом попереджували ворога чесно й відкрито:* ***іду на ви!*** (О. Гончар).

34. **ІТИ́ НАВПО́МАЦКИ.** Вирішувати, робити що-небудь, не маючи точних знань, не знаючи твердо чого-небудь. — *Без широкої освіти в житті доводиться* ***йти навпомацки*** (С. Добровольський).

35. **ІТИ́ НА ВСЕ.** Не рахуватися ні з чим, не зважати ні на які перешкоди. *Свідомо* ***йдемо на все..*** *І може, тому вона, Батьківщина, для нас стає тим дорожча, тим прекрасніша* (О. Гончар); *Двічі вигравши у македонок, .. олімпійська команда українок* [з гандболу] *вийшла на амбітних росіянок, які* ***йшли на все,*** *аби перемогти у поєдинку* (З газети).

36. **ІТИ́ НАЗУ́СТРІЧ СМЕ́РТІ.** Бути готовим померти за когось, щось. — *Не тут твоє місце, а з ними, що* ***смерті назустріч ідуть*** (І. Франко).

37. **ІТИ́ (перехóдити) / ПІТИ́ (перейти́) НА ТОЙ СВІТ.** Умирати. [Служебка (*виймає з клунка якесь шмаття*):] *От шмаття перебратись вам* [в'язню] *за старця, все ж буде ліпше .. хто побачить — не пізнає.. Але краще, якби ніхто ніде вас не побачив.* [В'язень (*одягаючись, спинився*):] *Ніхто, ніде? Хіба я* ***йду на той світ?*** (Леся Українка); *Подай же нам, всещедрий Боже! Отак цвісти, отак рости, Так одружитися і йти, Не сварячись в тяжкій дорозі,* ***На той світ*** *тихий* ***перейти*** (Т. Шевченко).

38. **ІТИ́ / ПІТИ́ ВА-БА́НК.** Діяти, ризикуючи всім. *Із ста шансів на перемогу у нього не більше одного. Один! Але він вірив у цей свій один і тому* ***йшов ва-банк*** (О. Гончар); *Він* [отаман] *розумів небезпеку надуманої операції, але, як невдаха-картяр, мабуть, вирішив уже* ***іти ва-банк!*** (П. Панч).

39. **ІТИ́ / ПІТИ́ ВГО́РУ. 1.** Добиватися вищого становища, положення в суспільстві. *"Тепер козаки побиті,— думав Єремія, їдучи до Варшави .. Час мені ставати до свого діла. Час мені* ***йти вгору,*** *підніматися високо, як тільки мога* [тільки можна]*!.."* (І. Нечуй-Левицький); *Інший би гордився твоїми успіхами, становищем, тим, що* ***йдеш угору,*** *а цей? Рідний батько при людях наклеп на тебе зводить, ГЕСи якісь приліпив, затоплення Скарбного* (О. Гончар). **ІТИ́ УГО́РУ ВСЕ ТА ВГО́РУ.** *Вишняк* ***ішов угору все та вгору.*** *Вишнячка йшла ушир усе та вшир* (Л. Костенко).
2. Успішно розвиватися, поліпшуватися і т. ін. *На базі сучасної техніки швидко* ***йдуть вгору*** *галузі легкої й харчової промисловості* (З журналу); *В кінці 50-х років садівництво в Донбасі швидко* ***йде вгору*** (З журналу); *Діла бідняків швидко* ***пішли вгору*** (Г. Григор'єв).
3. Підвищуватися в ціні; дорожчати. *Віск земний не мав конкуренції. Віск* ***пішов угору*** (І. Франко).

40. **ІТИ́ / ПІТИ́ В ДІ́ЛО.** Знаходити застосування; використовуватися, не пропадати. *Відходи лісопилки* ***ідуть в діло*** (З газети).

41. **ІТИ́ / ПІТИ́ В ЗАКЛА́Д.** Сперечатися на гроші, на яку-небудь річ і т. ін. — *Може, води в рот понабираємо, Маріє? Понабираємо і* ***в заклад підемо,*** *хто більше вимовчить* (В. Кучер); *"Я як свисну, дак ще не так,— Остап почав мовить,— Ніхто в світі,* ***в заклад пійду*** [піду], *На ногах не встоїть!"* (Укр. поети-романтики..).

42. **ІТИ́ / ПІТИ́ ВІЙНО́Ю** *на кого.* Гаряче, запально сперечатися з ким-небудь. *О. Василь боронив свої права і* ***йшов війною*** *на Раїсу, обертаючись раптом з слуги Божого в слугу Марса* (М. Коцюбинський).

43. **ІТИ́ / ПІТИ́ В НАРО́Д,** *іст.* Вести просвітницьку діяльність. *Коли Жука звільнили з школи за читання нелегальної літератури, він* ***пішов у народ;*** *вів трудове життя* (Укр. літ.).

44. **ІТИ́ / ПІТИ́ В ХІД.** Використовуватися, застосовуватися. *Залітали комарі й до палат.. Світилося світло, і починалася запекла війна,* ***йшли в хід*** *рушники, сорочки, простирадла* (Ю. Збанацький); *Люто сперечаються солдати. Тут уже все* ***пішло в хід:*** *крики, гамір, погрози, лайка* (О. Довженко).

45. **ІТИ́ / ПІТИ́ ДА́ЛІ.** Не зупинятися на чому-небудь, не обмежуватися чим-небудь. *І син, і мати догоджали синові багатого дуки: один ждав через його одібрати тепле місце, друга —* ***далі ішла*** *— хотіла поріднитися* (Панас Мирний); — *Тут би варто школу зробити,— говорив Прокіп.*

Але Гуща ***йшов далі.*** *— Школу маємо вже, зробім краще народний університет* (М. Коцюбинський).

46. **ІТИ́ / ПІТИ́ ДО ВІНЦЯ́.** Одружуватися. *Так спали довгими ночами по хатах і клунях старші степові дівчата з хлопцями на досвітках. Аж поки не* ***йшли до вінця*** (Т. Масенко); *Після Великодня .. і* ***до вінця підемо*** (М. Стельмах).

47. **ІТИ́ / ПІТИ́ ДО РУК (у ру́ки,** *рідко* **у ру́ку)** *кому.* Легко діставатися, здійснюватися і т. ін. *— На лови він їздив удень і вночі, риба йому* ***йшла до рук,*** *як приворожена. Так він проживав — цей сліпий дід* (Ю. Яновський); [Нечипоренко:] *Фортунить вам, Маріє Кирилівно, просто інший раз аж не віриться. Кожна справа ніби сама* ***в руки*** *вам* ***іде*** (О. Левада); *— А! Який той Терешко щасливий! Йому все йдеться! Все йому* ***йде в руку!*** *І сливи швидко ростуть!* (І. Нечуй-Левицький); *Наука в Остапа Тура Гнатові Яворському* ***пішла в руку*** (С. Чорнобривець).

48. **ІТИ́ / ПІТИ́ ЗА ВОДО́Ю.** Безслідно зникати, пропадати. *З чорними бровами іду за дровами, а з рудою бородою* ***іди за водою*** (Укр.. пісні).

49. **ІТИ́ / ПІТИ́ З ДИ́МОМ.** Горіти, пропадати. *Не один вельможний магнат хапався за голову, бачачи, як* ***іде з димом*** *його добро* (М. Пригара); *Стара батьківська хата ще в війну* ***з димом пішла*** (М. Олійник); *Увесь кількатисячний маєток, нагарбаний за кілька літ,* ***пішов з димом*** (І. Франко).

50. **ІТИ́ / ПІТИ́ З [ЦЬОГО́] СВІ́ТУ.** Умирати. *Прощай, ряба кобило! Через тебе з* ***світу іду*** (Укр.. присл..). **ПІТИ́ З СЬО́ГО СВІ́ТА.** *Поставили громадою Хрест над сиротою Й розійшлися... Як билина, Як лист за водою,* ***Пішов козак з сього світа*** (Т. Шевченко).

51. **ІТИ́ / ПІТИ́ КО́ЛЕСОМ.** Різко і швидко змінюватися. *— Ще батько мій .. перекочував із села в Пітер, поступив на цей завод; так і* ***пішло*** *потім —* ***колесом:*** *чотирнадцяти років я вже працював на заводі* (А. Головко); [Риндя:] *А я не знаю, Антоне Тимофійовичу, як без вас на світі жити буду.* [Кряж:] *Так, як і жив ..* [Риндя:] *Не до сміху мені. Вся моя біографія може зараз* ***колесом піти...*** (М. Зарудний).

52. **ІТИ́ / ПІТИ́ КУ́РСОМ** *яким.* Бути послідовником кого-небудь, відстоювати, пропагувати чиїсь ідеї. *Він був щасливий, що і йому несподівано випала місія* ***йти*** *тим же* ***курсом,*** *нести правду до далеких берегів чужого світу* (Л. Дмитерко).

53. **ІТИ́ / ПІТИ́ НАВПРОСТЕ́ЦЬ (навпрошки́).** Говорити, діяти прямо, відверто. *— А що ж Сомко? Хоть він і розумом, і славою узяв над усіма, да й йому не дають гетьманувати. — Як же се так?.. — А Сомко, бачте,* ***навпростець іде,*** *не хоче нікому придіте поклонімося* (П. Куліш); *Кроква спитав: — Чому вас так цікавить Леонід Потапович? Данило вирішив* ***іти навпростець:*** *— Я поважаю людей щирих* (Л. Дмитерко); *На .. зборах він* ***пішов навпрошки,*** *бо підготувався й був упевнений у перемозі* (Ю. Мушкетик).

54. **ІТИ́ / ПІТИ́ НАЗУ́СТРІЧ. 1.** *кому і без додатка.* Виявляти увагу до кого-небудь, задовольняти чиєсь бажання. *Наші індійські друзі завжди* ***йшли нам назустріч.*** *Хочете подивитися фабрику? Будь ласка. Хочете заїхати в село? Просимо* (В. Минко); *У нашому господарстві* ***йдуть назустріч*** *тим випускникам шкіл, які прагнуть продовжувати навчання* (З журналу).
2. *чому.* Не зупинятися, не відступати перед чим-небудь. *Завдання, які сьогодні стоять перед нами, вимагають не відступати перед труднощами, невдачами, а сміливо* ***йти назустріч*** *їм для того, щоб перемагати їх* (З газети).

55. **ІТИ́ / ПІТИ́ НА НЕ́БО.** Умирати. [Семпроній:] *Про віру я перечитись не буду, але ж гадаю, що не всі готові* ***на небо йти...*** (Леся Українка).

56. **ІТИ́ / ПІТИ́ НАПРОЛО́М.** Переборюючи всі перешкоди, діяти рішуче, всупереч кому-, чому-небудь. *Коли Катерина щось вирішувала — ніщо вже не могло її зупинити. Вона не визнавала ніяких перешкод,* ***йшла напролом*** *і добивалася свого* (Л. Первомайський).

57. **ІТИ́ / ПІТИ́ НА ПРОПА́ЩЕ.** Діяти відчайдушно, не задумуючись про наслідки. [Кай Летіцій:] *От сам ти* [Руфін] *бачиш — даремне проти цезарства змагатись. Чи друг йому, чи ні, — миритись мусиш, — ти ж не одважишся* ***йти на пропаще,*** *то краще йти на щирий мир, як я, та вже й служить республіці чим можеш* (Леся Українка).

58. **ІТИ́ / ПІТИ́ НА ПРЮ** *з ким—чим, уроч.* Вступати у боротьбу, в бій з ким-, чим-небудь. ***На прю йдемо*** *Ми з ворогом проклятим* (М. Рильський). **ВИ́СТУПИТИ НА ПРЮ.** *Впустить в Полтаву військо його мосці? Е, ні, даруйте, тут нема дурних. Якщо їм зараз в руки не дамося, то згодом звідси й вдаримо на них .. Але ж полковник не веде і вухом. Невже ж так і не* ***виступим на прю?*** (Л. Костенко); // Суперечити. *— Та хіба ж це качки? .. Одно воображеніє* [уявлення].. *Умаляв свій гріх Дмитрик Хекало, племінник .. тих самих, що з ними рідко хто в Козачому Валу* ***ішов на прю*** (М. Рудь).

59. **ІТИ́ / ПІТИ́ НА РУ́КУ** *кому.* Бути корисним, вигідним для когось, підтримувати когось, допомагати кому-небудь у чомусь. *Та громадська рада була в цілім повіті найтвердша та й при жадних* [жодних] *виборах не* ***йшла*** *старості* ***на руку*** (Л. Мартович); *— Рвався мій середущий у*

трактористи? Що ж, колгосп і тут мені ***пішов на руку*** (П. Козланюк).

60. **ІТЙ / ПІТЙ НА СМЕ́РТЬ.** Не боятися загинути, бути готовим на самовідданий вчинок заради кого-, чого-небудь. — ***На смерть ішов,*** *ну, а такого ще не бачив. І що його робити, то вбийте мене — не скажу* (І. Микитенко); *Я вас* [батьків] *люблю великою любов'ю. Бо добре знаю вашу міць і твердь, бо знаю, що за правду ви готові Самі* ***піти на муки і на смерть*** (Д. Павличко); // Бути приреченим до страти. — *Знімати шапку?! Себто перед ким? Перед цією.., що отруїла власною рукою? Та щоб над нею обвалилась твердь! — Побійся Бога, вона* ***йде на смерть*** (Л. Костенко).

61. **ІТЙ / ПІТЙ СВОЄ́Ю ДОРО́ГОЮ.** Діяти самостійно, незалежно, не піддаючись чужому впливові. — *Не хочу наслідувати своїх батьків,* ***піду своєю дорогою*** (З журналу).

62. **ІТЙ / ПІТЙ СЛІ́ДОМ** *за ким* (по слідá*х чиїх*). Діяти, робити що-небудь так, як хтось інший, наслідувати кого-небудь. *Не хочу* ***йти слідом*** *за своїм двоюрідним братом* (М. Стельмах).

63. **ІТЙ / ПІТЙ У ВІДКРИ́ТУ.** Нічого не таїти, не приховувати від когось. *Якби не вона, він* ***пішов би у відкриту,*** *ну тоді — чи пан, чи пропав* (З газети).

64. **ІТЙ / ПІТЙ ШКЕРЕ́БЕ́РТЬ. 1.** Складатися не так як треба, різко змінюватися; відбуватися всупереч узвичаєному порядку. *На станції в цей день панувала повна анархія, все* ***йшло шкереберть*** (О. Гончар); *Неприємно Катерині Петрівні, що через неї бухгалтерія* ***шкереберть іде*** (Остап Вишня); ***Пішло*** *життя* ***шкереберть*** (Панас Мирний).

2. Не здійснюватися, порушуватися, руйнуватися. *При зустрічі всі докори якось вилетіли їй з голови. Все заготоване* ***пішло шкереберть*** (О. Гончар); *Кохалася з Ясенем .. Либонь, і на весілля заносилося. І раптом все* ***пішло*** *у них* ***шкереберть*** (Ю. Бедзик); *І всі його* [Дорощука] *помисли* ***підуть шкереберть*** (М. Ю. Тарновський).

65. **ІТЙ ПО ВИСХІДНІЙ.** Добиватися вищого становища в суспільстві, зайняти значне місце у певній сфері діяльності. *Цінять тебе* [Володько] *й за твої особисті заслуги. Шлюб тобі не зашкодить, навіть Єлька не приспить у тобі жадобу* ***іти по висхідній,*** *брати штурмом Ельбруси життя* (О. Гончар).

66. **ІТЙ ПО ГАРЯ́ЧИХ СЛІДА́Х.** Реагувати, відгукуватися на що-небудь, не гаючи часу, відразу після того, як щось відбулося, сталося. *Щоб не відстати від вимог часу, письменники повинні були* ***йти по гарячих слідах*** *життєвих подій* (З журналу).

67. **ІТЙ ПОПЕ́РЕДУ. 1.** *чого і без додатка.* Бути першим, випереджати когось. *В турнірній таблиці футболісти "Динамо"* ***йшли попереду*** (З газети).

2. *у чому.* Бути передовим у чому-небудь. *Досвідчені майстри повинні* ***йти попереду*** *в виробничому житті* (З газети).

68. **ІТЙ (поступáтися) НАЗА́Д.** Повертатися до старого, віджилого; регресувати. *Хто не йде вперед, той* ***поступається назад!*** (Панас Мирний).

69. **ІТЙ (похóдити) З ГЛИБИНЙ ДУШІ́ (сéрця).** Відзначатися щирістю, відвертістю, проникливістю і т. ін. *Татаєв вдивлявся в ці знайомі риси суворих, зморшкуватих облич, він знав, що слова промовців* ***йдуть з глибини серця,*** *знав, що додержать залізничники своєї обіцянки* (О. Донченко); *Я* [Нестор] *осторожний* [обережний] *і не люблю на не підготований відповідно ґрунт класти те, що мені дороге й цінне й* ***походить з глибини душі*** (О. Кобилянська).

70. **ІТЙ (розлітáтися) / ПІТЙ (розлетíтися) ПРА́ХОМ. 1.** Пропадати, руйнуватися, зникати і т. ін. [Ганжа:] *Оскуділа земля, усохло вим'я для нас, недостойних... бо загалом усе* ***йде прахом*** (І. Волошин); [Кобзар:] *Була в мене своя сім'я, худоба,— та все те* ***прахом пішло!*** (Панас Мирний); *Нема добра.* ***Прахом пішло.*** *Стоять одні кам'яні черева* (Григорій Тютюнник).

2. Не здійснюватися, не збуватися (про мрії, сподівання і т. ін.). ***Прахом пішли*** *сподівання Борулі стати дворянином* (Ю. Мартич); — *Як побралися ми з своєю старою, хороше було. Ех, скільки ми тоді перемріяли. І ось воно все* ***пішло прахом*** (П. Колесник); — *Мріяла Надійка, малювала майбутнє, красиве життя — і раптом чорний вибух... Все* ***розлетілося прахом*** (З газети).

71. **ІТЙ (ходúти) / ПІТЙ ВТОРО́ВАНИМИ (протóптаними) СТЕЖКА́МИ.** Діяти так, як хтось раніше діяв; наслідувати, повторювати дії, вчинки, погляди і т. ін. своїх попередників. *Леся Українка не намагається* ***йти второваними стежками,*** *вона шукає нових шляхів і власне тому не використовує вже готових перекладів* (З журналу); *Сьогодні четвертий дослід. Або друга фракція буде без шкідливих домішок.., або йому, Розенбергу, доведеться* ***ходити*** *слідом за Русевичем тими ж* ***утораваними стежками*** (Ю. Шовкопляс). **ПІТЙ ПРОТЕ́РТОЮ СТЕ́ЖКОЮ.** — *Мабуть, як і дід, прадід та батько, покрутишся, поки молодий, а там — і собі* ***протертою*** *ними* ***стежкою підеш...*** (Панас Мирний).

72. **ІТЙ (ходúти) / ПІТЙ З ТОРБА́МИ (з тóрбою).** Жебрати, просити милостиню. *Бодай пани панували, бодай пани жили, Бодай вони межи люди з* ***торбами ходили*** (Україна сміється);

— *Не дав вдовиці утопиться, Не дам же й з* ***торбою ходить,*** *— Сказав Максим* (Т. Шевченко); *Все доконечно треба знати і наперед з кождим* [кожним] *крейцаром обчислитися, коли тато не хочуть* ***піти з торбами*** (І. Франко). **З ТО́РБОЮ ПІТИ́ ПО ХАТА́Х.** *Текля .. сама залишилася з дитиною на руках, і коли б не такі сусіди, як родина Крикливця, то давно б уже з* ***торбою пішла по хатах*** (І. Муратов).

73. **ІТИ́ (ходи́ти) / ПІТИ́ ОДНІЄ́Ю (ціє́ю ж) СТЕ́ЖКОЮ** *з ким і без додатка.* Займатися тією ж справою, що й хто-небудь інший, наслідувати когось. *Її батько не раз і не двічі нахиляв* [схиляв] *зятя, щоб той* ***ішов з їм*** [ним] ***однією стежкою*** (Б. Грінченко); *Мій брат був літературним працівником, я теж, напевне,* ***піду цією ж стежкою...*** (І. Волошин).

74. **ІТИ́ (ходи́ти) / ПІТИ́ ПІД РУ́КУ** *чию* **(під руко́ю** *чиєю***).** Слухатися кого-небудь; рахуватися з чиєюсь думкою; коритися комусь. *Та й не лише панни, а й кавалери радо* ***йдуть під мою руку:*** *"Як панна Маня скаже, так і буде"* (І. Франко); *Доки жив старий Швайка, сини* ***ходили під його рукою,*** *як воли в плузі* (П. Панч).

75. **ІТИ́ ШЛЯ́ХОМ (по лі́нії, лі́нією) НАЙМЕ́НШОГО О́ПОРУ.** Діяти, уникаючи будь-яких труднощів, перешкод. *Деякі хореографи* ***йдуть шляхом найменшого опору,*** *ігнорують специфічні умовності балету, механічно зображають у ньому життєві ситуації* (З журналу); *Мислити і відчувати сьогодні так само, як і вчора, по-старому, — найлегше, бо це означає* ***йти шляхом найменшого опору*** (З газети).

Ї

ЇВ

1. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***) ТРИ ДНІ (ти́ждень) [ХЛІ́БА] НЕ ЇВ. 1.** Дуже повільно, мляво. *Чвала,* ***як три дні не їв*** (Укр.. присл..); — *Працює ця наволоч,* ***наче не їли тиждень!*** *— промовив раптом оберст, рукою кинувши на яр* (П. Автомонов).
2. Тихо, неголосно. *Говорить так,* ***як три дні хліба не їв*** (М. Номис).

ЇВШИ

2. **НЕ ЇВШИ, НЕ ПИ́ВШИ.** Голодний. — *Куди це так рано?* ***Не ївши, не пивши*** (Ю. Мушкетик).

ЇДЕН

3. **ЇДЕН ДУХ** *з ким, діал.* Одне, єдине ціле (про сильне кохання). — *Якщо загинеш, буду я вдовою. Чи й ти, не знаю, любиш так мене. А я вже, Грицю,* ***їден дух*** *з тобою, хай ми вже й тілом будемо одне* (Л. Костенко).

ЇДЯТЬ

4. **З ЧИМ ЙОГО́ (її) ЇДЯ́ТЬ.** Не знати, що це таке. — *Візьміть мене. За Миколи я й не чув про газету, не знав,* ***з чим її їдять,*** *а тепер от — читаю* (В. Речмедін).

ЇЖ

5. **ХОЧ ЗЕ́МЛЮ ЇЖ.** Що не роби, незважаючи ні на що, не переконати когось. — *Паспорт — це, Єлько, сключається* [виключається], — *категорично сказав* [бухгалтер] .. *Безпачпортною* [безпаспортною], *дівчино, не далеко зайдеш .. аніяк.* ***Хоч землю отут їж.*** *І не видав* (О. Гончар); — *А ти знаєш мою Ганну: сказала, як одрубала!* ***Хоч землю їж*** *— все одно не вступить! Характер у неї...* (П. Резніков).

ЇЖАКОМ

6. **ЇЖАКО́М УСЕ́.** Недовірливо, підозріливо, вороже і т. ін. ставитися до кого-небудь; виражати недовіру до когось. — *Давно не бачив тебе, Миколо. Ну а твої димовловлювачі? Де вони? — Під сукном. — У кого? — У вашого брата. — Бач, ти який.* ***Їжаком усе.*** *А я ж тебе ще на шиї катав* (О. Гончар).

ЇЗДИТИ

7. **ЇЗДИТИ (ката́тися) НА ГОРБІ́** *чиєму.* Піддавати експлуатації когось, повністю підкоряти кого-небудь своїй волі, владі. *Ледачий він* [кінничий] *був, усе* ***на моїм горбі їздив*** (І. Муратов); *Відчитав* [Хома Варю] *за Луценка, дав здачі й за Кузьму. Доки шуряк* ***їздитиме на його горбі?*** *Ні! Так не буде!* (Я. Гримайло). **ВЕ́РХИ ЇЗДИТИ** *на кому. Вони на нас скоро* ***верхи їздитимуть!*** *.. Не можна їм попускати!..* (Б. Грінченко).

ЇСТИ

8. **ЗА СІМ ВЕРСТ КИСЕЛЮ́ ЇСТИ.** Витрачати багато зусиль на незначну справу, яка того не варта, не має суттєвого значення, не приносить бажаного результату. *Виступити на семінарі не*

довелось, тому і вийшло ***за сім верст киселю їсти*** (З газети).

9. **ЇСТИ БІДУ́.** Жити в нужді, в неволі; терпіти нестатки, утиски. *Вашими б, д. Франко, устами та мед пити! Але ми дивимось на стан речей сумніше і думаєм, що нам ще не рік, не два* ***їсти біду,*** *поки здобудемо .. політичну волю...* (Леся Українка).

10. **ЇСТИ / З'ЇСТИ ЖИВЦЕ́М** *кого і без додатка.* Прискіпуватись до когось постійними доріканнями, лайкою допікати когось. — ***Живцем*** *мене* ***їсть*** *свекруха* (З усн. мови); // Не давати кому-небудь спокою, настирливо домагаючись чогось. — *В кінці вересня маю платити до банку. Як не заплачу, то* ***з'їдять*** *мене* ***живцем!*** (М. Коцюбинський).

11. **ЇСТИ КАЗЕ́ННИЙ ХЛІБ.** Жити за рахунок держави. *Довелося їй на старість* ***казенний хліб їсти*** (М. Коцюбинський).

12. **ЇСТИ (лови́ти, хапа́ти) ДРИЖАКИ́ / НАЇСТИСЯ (налови́тися, нахапа́тися) ДРИЖАКІ́В.** Тремтіти від холоду, страху. *А Пархім ходить та голодний* ***дрижаки їсть*** *по холодній зорі, не маючи у віщо і одягтись* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *На дорогу не дала* [жінка] *мені теплої одежі, так і випхнула в одній сорочці, а тепер* ***хапай дрижаки*** (І. Нечуй-Левицький); *Перебрів* [Тарас Демидович] *усе озеро — води всього по шию. Виліз, одягався,* ***ловлячи дрижаків*** (Ю. Збанацький); — *А ти замерз, либонь? — плескав по плечі Заруба.—* ***Наївся дрижаків*** *у кабінеті?* (В. Кучер). **ЛОВИ́ТИ ДРИЖАКА́.** *Лежу, не дихаю і не сплю —* ***дрижака ловлю*** (О. Ковінька).

13. **ЇСТИ МОРДАЧІ́ (духопе́ли)** *від кого і без додатка.* Діставати стусани від кого-небудь. *Люди почали умоляти старосту, щоб змилостивився над чоловіком. Але начальство вперлося на своєму, бо йому не хочеться* ***їсти мордачі*** *від станового* (М. Стельмах); — *От побачиш, що й далі* ***духопели*** *від нас* ***їстимуть,*** *та таки й не дамо нам у кашу наплювати* (Б. Грінченко).

14. **ЇСТИ О́БЛИЗНІ.** Заздрісно дивитися на що-небудь принадне, але недоступне. [Юда:] *Я дбав про харч, про хату для гурту цілого і про старців, що меткою за нами волочились, а сам голодний, збіганий, як пес,* ***їв облизні*** *та думкою, як дурень, мав багатіти...* (Леся Українка).

15. **ЇСТИ (поїда́ти, же́рти, пожира́ти** *і т. ін.***) ОЧИ́МА (о́ком). 1.** *кого.* Невідривно, пильно дивитися на кого-небудь, виявляючи при цьому певні почуття (любові, неприязні, ненависті і т. ін.). *Парубки мовчки одійшли.., стали один проти одного, схрестили похмурі погляди.— Кажи, що маєш,— Дзвонар* ***їсть очима*** *Щербину і мимоволі стискає кулаки* (М. Стельмах); *І знайшли царю дівчину з іорданських берегів, Прехорошу, мов картину, Цар її* ***очима їв*** (С. Чорнобривець); — *Уже всі помітили, як заспіваєш, він стає сам не свій.* ***Очима*** *тебе* ***їсть*** (В. Речмедін); — *Стань, Олесю! Вона раптово зупинилася, дивуючись з його забаганки, а він* ***поїдав*** *її* ***очима*** (М. Ю. Тарновський); — *Він мене буде .. брати за руки,— думала Балабушиха,* ***жеручи*** *Гануша* ***очима*** (І. Нечуй-Левицький).

2. *кого—що.* Дуже уважно, з великим інтересом, відданістю розглядати кого-, що-небудь, стежити за ким-небудь. *Емене так і* ***їла очима*** *провідника. А він, круто упершись рукою в бік, випинав золотом шиті груди* (М. Коцюбинський); *Урядник порівнявся, придержав коня, пригнувся до людей. — Ви нічого не знаходили сьогодні? —* ***їсть очима*** *і Мар'яна, і Матвія* (М. Стельмах); *Захекані від бігу, ми спинились поодаль, зачудованими* ***очима*** *буквально* ***їли*** *і небачену машину, і панів* (В. Минко); *Комісар не зводив з Уляни водяних очей, Грабовський шепотів на вухо йому переклад і так само* ***жер*** *її* ***очима*** (О. Довженко); *Виявилося, що він* [фельдфебель] *уміє хвацько стукати закаблуками, в одну мить ховати свою люльку в кишеню шинелі, викидати вперед руку,* ***пожирати очима*** *начальство* (П. Загребельний).

16. **ЇСТИ СУХИ́Й ХЛІБ.** Жити у нестатках, у бідності, нужді. *Люди зі своєї роботи щось мають, а ти весь вік* ***сухий хліб їси*** (Григорій Тютюнник).

17. **ЇСТИ ХЛІБ. 1.** Мати все необхідне для життя. *Я торгую яблуками і з того* ***хліб їм*** (М. Старицький).

2. *чий.* Бути на чиємусь утриманні, забезпеченні. — *Я краще кози доїтиму.., а не буду* ***їсти*** *його* ***хліба!*** (М. Коцюбинський); *Він аж плечі розправив від гордощів за сина.., його син .. недаром* ***їсть хліб*** *народний* (О. Гончар).

18. **ЇСТИ ЧУЖИ́Й ХЛІБ.** Бути на чиємусь утриманні. *Незвичним було для нього* ***їсти чужий хліб*** (З газети).

19. **НА ПРИ́ПІЧКУ КА́ШУ ЇСТИ.** Бути в дитячому віці. — *Я ще* ***на припічку кашу їла*** *та гусенята пасла, а вона* [Параска] *вже ганяла по вулицях та по досвітках за хлопцями* (І. Нечуй-Левицький); *Про одруження ніколи й мови не заводив* [Грицько] *.. А якщо дівчина сама, бувало, підведе його до цієї теми, признавався одверто: "Моя молода ще* ***на припічку кашу їсть!****"* (А. Головко).

20. **ПО́ЇДОМ (їдьма́, їдо́м) ЇСТИ** *кого і без додатка.* **1.** Не давати кому-небудь спокою нестримними доріканнями, лайкою; допікати. *Марина ця була взаміжжю у великій та лихій сім'ї, де її, як дівку, відкілясь здалеку взяту,* ***поїдом їли*** (Грицько Григоренко); *Що вже боялася*

[Зінька] *після тієї ночі: думала, прожене Матюха. Коли ж ні. Тільки* ***поїдом їсть,*** *слова не скаже без образи* (А. Головко); *Невістка* ***їдьма їсть*** *бабу та діда* (Ганна Барвінок); // Висловлювати незадоволення ким-небудь. *Деякі з моїх личних* [особистих] *приятелів-суперечників українофілів почали* ***поїдом їсти*** *мене, нащо я, будучи космополітом, берусь до такого щиро національного діла, як виховання народних учителів* (М. Драгоманов).
2. Завдавати моральних страждань, мучити (про думки, почуття і т. ін.). ***Поїдом їла*** *нудьга, бо відчував* [Микоша] *у собі якісь сили й не знав, до чого їх докласти* (О. Полторацький).
3. Дуже дошкуляти, подразнюючи. *Нам остогидли переднівки .. в невимолочених скиртах, де весь день над самим вухом шарудять, трублять зерно миші і від того не можна заснути, а потім ще кілька днів* ***поїдом їдять*** *остюки* (В. Земляк).

21. **СЕ́РЦЕ ЇСТИ.** Переживати, журитися, каратися, мучитися і т. ін. — *Я сама на себе гніваюсь...— Ото вже й не варт,— вихопилась Соломія.— Нащо тобі* ***серце їсти*** (В. Кучер).

ЇХАТИ

22. **ЇХАТИ (поверта́ти) З Я́РМАРКУ (з то́ргу).** Ставати немолодим; старіти. *Безнадійні думки, що не на ярмарок він* ***їде, а з ярмарку*** *— отже, ні на що більше сподіватися, бо все найкраще, всі творчі вершини лишилися десь далеко позаду...* (Ю. Шовкопляс); [Марина:] *Але ж года твої такі, що не на ярмарок їдеш, Прокопе, а вже порядно, як* ***з ярмарку повертаєш*** (О. Корнійчук).

23. **ЇХАТИ ПО НАУ́КУ** *до кого—чого, фам.* Запозичувати, переймати досвід у когось. *Аж не віриться, що тепер Новоселиця до Ковалівки* ***по науку їздить.*** *Диво та й годі* (В. Кучер).

Й

ЙДЕ

1. **ЙДЕ В РУ́КИ.** Що-небудь дістається дуже легко, без будь-яких зусиль. *Тепер твої всі Гальки й всі Маруськи, бо хлопець ти, нівроку, показний .. Як хочеш, сину, Маєш розум теж. Але ж подумай, щастя* ***йде у руки.*** *Невже від себе щастя одіпхнеш?* (Л. Костенко).

2. **НЕ ЙДЕ В ГО́ЛОВУ** *кому.* Хто-небудь не засвоює, не сприймає, не запам'ятовує що-небудь. [Галя:] *Не всякому, папочко* [таточку], *та наука дається. Інший, Бог знає, як трудиться, а воно не йде та й* ***не йде в голову*** (Панас Мирний).

3. **НЕ ЙДЕ З ДУ́МКИ (з голови́, з ума́)** *кому і без додатка.* Хто-небудь не може забути, постійно думає, згадує про когось, щось. *Веселим, з гостинцями, з жартівливими приспівками — таким зараз пригадався Данько і, пригадавшись, все чомусь* ***не йшов з думки*** (О. Гончар); *Дівчина* ***з ума не йде.*** *Перебув день Кармель з своїми думками важко і солодко; перебув другий день — ще важче, ще солодше; перебув третій день — зовсім вже несила* (Марко Вовчок).

4. **НЕ ЙДЕ НА (в) ДУ́ШУ** *кому і без додатка.* Хто-небудь не має бажання до чогось; комусь не хочеться чого-небудь, не подобається щось. [Кобзар:] *Та воно коли* ***на душу не йде,*** *то ти й не силуй.* [Герасим:] *А що тобі жалко* [горілки]? (Панас Мирний); — *Чогось не їсться мені, брате...— А ти все-таки їж...—* ***Не йде на душу...*** (М. Рудь); *Сів сотник Костомара обідати, да й страва йому* ***в душу не йде*** (П. Куліш). **ЙДЕ НА ДУ́ШУ.** *Тихій та смирній дівчині* ***йшла на душу*** *пісня* (І. Нечуй-Левицький).

5. **НЕ ЙДЕ НА ДУ́МКУ** *кому.* Хто-небудь не думає, не хоче думати, згадувати про кого-, що-небудь. *Рано звечора погасили світло син з матір'ю. Рано звечора вони полягали спати, натомлені денними пригодами. Отже сон* ***не йшов*** *обом їм* ***на думку*** (Панас Мирний); *Дівчатка поснули, чекаючи вечері: старі сумували, і їжа* ***не йшла*** *їм* ***на думку*** (М. Коцюбинський). **ЙДЕ НА ДУ́МКУ.** *Він милувався зеленим зіллям та квітками, і разом з тим йому* ***на думку йшла*** *молитва, бо він був дуже богомільний, як і його мати* (І. Нечуй-Левицький).

ЙНЯТИ

6. **НЕ ЙНЯ́ТИ / НЕ ПОЙНЯ́ТИ ВІ́РИ** *кому, чому і без додатка.* Піддавати сумніву чиї-небудь слова, не вірити кому-, чому-небудь. — *А ти не дуже* ***йми віри*** *людям. Я страшний тільки для ворогів* (І. Нечуй-Левицький); *Почав я пояснять бабам, по що я приїхав і що то за машина, але де там!* ***Не ймуть віри,*** *все своє плещуть* (М. Коцюбинський). **ВІ́РОНЬКИ НЕ ЙНЯ́ТИ.** *У ворота хтось возом уїжджає. Глянула, та й очам своїм* ***віроньки не йму.*** *Се ж мій братічок рідненький!*

(Марко Вовчок). **ЙНЯТИ / ПОЙНЯТИ ВІРИ.** — *Хі! Та я Грицькові йму віри більше, ніж собі! Коли мені віріте, то йому й поготів! — одказав він* (Б. Грінченко); *Василь пригадав слова Кабанцеві і* ***пойняв йому віри*** (Панас Мирний).

ЙОГО

7. **НЕ ПО ЙОГÓ (її).** Не так, як хто-небудь бажає, хоче, планує і т. ін.; не подобається комусь. — *А що, дідусю,— перервав я мовчанку.— .. А чи не траплялося вам, у лісі живучи, зі справжніми злодіями стяватися* [стрічатися], *з такими, що не пожалує й ножаку в спину встромити, як діло* ***не по його?*** (Г. Хоткевич); *Наталя стиха скаржилася, що їй жити важко у княгині, скучно. Ніяк вона тій княгині не догодить, ніяк не втрапить зробити* ***по її*** (С. Васильченко). **НЕ ПО ЙОМУ́.** *Еней похнюпивсь, дослухався, Сивіла що йому верзла, Стояв, за голову узявся,* ***Не по йому*** *ся річ була* (І. Котляревський).

8. **НУ ЙОГÓ.** Уживається для вираження осуду чиїх-небудь дій, вчинків, незадоволення кимось. *До кошового підбіг запорожець, облитий окропом, з запорошеними очима. —* ***Ну його*** *з такою війною! Поливають гарячими помиями та піском, начебто не козаки ми, а шершні, прости Господи!* (О. Довженко).

ЙОМУ

9. **ХАЙ (нехáй) ЙОМУ́ (їй, тобі́, вам** *і т. ін.***).** Уживається для вираження осуду чиїх-небудь дій, вчинків, незадоволення кимось, чимось. *У Карпа заболіли руки від щирого вибивання* [в двері]. *А кругом тихо, як у могилі. —* ***Хай йому!*** *Тільки руки поб'єш,— сказав він і сів коло порога* (Панас Мирний); *Жінка тягне з переділки нитку тонку й безкраю, самотня в непередумних удовиних думах. Хіба що тінь на стіні .. хитається тихо, а спитати поради, тільки журу розведе.* ***Хай їй!*** *Уже краще самій* (А. Головко); — ***Хай вам,*** *як ви мене залякали: я думав, що це ваша, Настуню, мати* (С. Васильченко).

ЙОТУ

10. **І (ні, áні) НА ЙÓТУ.** Ніскільки, нітрохи, зовсім. *А казав, що* ***і на йоту*** *не відступить від Святого Письма, хоч би його на рожні пекли, хоч би його тюрмували* (І. Чендей); *Стогнав він* [двір] *під напасницьким бичем, .. від різновірних мучився примар, на міліон* [мільйон] *часток він поділився і все ж він* ***ні на йоту*** *не змінився* (Леся Українка); *В успіхові .. Дерміцель не сумнівався* ***ні на йоту*** (П. Гуріненко); *Вишукувані слова чи терміни, якими б принадливими вони не були,* ***ані на йоту*** *не змінюють суті* (З журналу).

ЙТИ

11. **НЕ ЙТИ / НЕ ПІТИ́ ДÁЛІ ВУХ** *чиїх.* Не ставати відомим багатьом, не поширюватися серед багатьох. *Глядіть же, братчики, що я казатиму зараз, дак* [так] *щоб воно* ***не йшло далі вух*** *ваших,— промовив згодом Карпо* (Б. Грінченко).

12. **У ГÓПКИ ЙТИ.** Танцювати. *Тут циган якийсь ув'язався, набивається нам зі своєю шкапою, старою, злиденною.— Купуй, брате! — Але ж вона крива...— А що, вона має тобі* ***в гопки йти?*** (О. Гончар).

13. **ХОЧ КРІЗЬ (скрізь) ЗЕ́МЛЮ ЙТИ.** Безвихідне становище. *Тепер нашій Ївзі прийшло* ***хоч скрізь землю йти!*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

14. **ЯК (мов, нíби** *і т. ін.***) ЗА ВОДÓЮ ЙТИ.** Поступово занепадати, розорятися, зникати. *Як умер батько, зараз почав Микола пити, покинув коло хазяйства впадати .. І пішло пиятво, ледарство,— батьківщина* ***як за водою йшла*** (Б. Грінченко).

15. **ЯК (мов, нíби** *і т. ін.***) З ВОДИ́ ЙТИ,** *перев. зі сл.* р о с т и́. Дуже швидко. *А Трьомсин собі росте* ***Мов,*** *як кажуть,* ***з води йде*** (І. Манжура); *Зоглянулася св. П'ятниця на слізні благання матері, й ось двоє червоновидих діток ростуть —* ***як із води йдуть*** (Л. Яновська).

К

КАДИЛО

1. **ЯК (мов, нíби** *і т. ін.***) МЕ́РТВОМУ КАДИ́ЛО,** *зі сл.* д о п о м а г á т и, п о м а г á т и *і под.* Уживається для вираження повного заперечення змісту слова; зовсім не (допомагати). *Піп відправив кілька молебнів во здравіє болящого раба Божого Єфремія, але .. йому те допомогло* ***як мертвому кадило...*** (В. Речмедін). **ЯК УМЕ́РЛОМУ КАДИ́ЛО.** *Так помагає* ***як умерлому кадило*** (Укр.. присл..).

КАДИТИ

2. **КАДИ́ТИ (пали́ти, кури́ти** *і т. ін.*) **ФІМІА́М** *кому, перед ким.* Дуже вихваляти когонебудь, лестити комусь. *Щоб запобігти в неї ласки, треба було безперестану* ***кадить*** *перед нею* ***фіміами*** *лестощів* (І. Нечуй-Левицький); *Раби і підніжки всякої влади* ***палять фіміам*** *навіть земським начальникам* (М. Коцюбинський); *Вони всіма силами* ***курили*** *йому* [М. К. Садовському] ***фіміам*** (Минуле укр. театру).

КАЖИ

3. **НЕ КАЖИ́ "ГОП".** Не будь завчасно впевненим у здійсненні чого-небудь раніше наміченого. — *Мине кілька днів і ви перестанете радіти. Я вам це гарантую...* — ***Не кажіть "гоп"****, товаришу Каргат* (Ю. Шовкопляс); [Голос із мегафона:] *Товариші! Шановні громадяни! В нас історичний похорон сьогодні. Від нас іде Сокирочка Іван. І ми його затримувать не будем...* [Голос з юрби:] *Іще хай піде.* ***Не кажіть-бо "гоп"*** (О. Підсуха).

4. **ЩО (як) [ТАМ] НЕ КАЖИ́ (не говори́).** Уживається для вираження запевнення, переконання когось у чому-небудь; безперечно, звичайно. — ***Що не кажи*** *— дівка! — напіврозтуляються товсті уста парубка* (М. Стельмах); *Ми щасливі, що* ***там не кажи*** (П. Дорошко); — ***Як не кажи****, а він — Антонович — теж чесно протоптав свою тисячу кілометрів, щоби визволити оцю Грінаву...* (О. Гончар); — *А Пашина мати,* ***як там не кажи****, а сестрою рідною йому доводилася* (Г. Хоткевич).

КАЗАНКОВІ

5. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **МІ́ДНОМУ КАЗАНКО́ВІ (казанку́),** *ірон. перев. зі сл.* служи́ти, працюва́ти *і под.* Дуже довго. — *Але я, напевне, залишусь в армії.— Звісно, тобі ще,* ***як мідному казанкові****. Треба ж буде комусь на кордоні стояти* (О. Гончар).

КАЗАНОК

6. **КАЗАНО́К (баня́к, макі́тра) ВА́РИТЬ** *у кого, чий (чия), фам.* Хто-небудь розумний, кмітливий і т. ін., добре орієнтується в чомусь. — ***Казанок твій варить****, інших критикувати вже вмієш, а ось як ти сам житимеш?* (О. Гончар); *І в них* [дорослих] *теж чогось .. губились ключі від розуму,* ***не варив баняк****, у голові літали джмелі* (М. Стельмах).

КАЗАТИ

7. **ЩО Й КАЗА́ТИ.** Уживається для підтвердження певної думки, висловлення відсутності сумніву в чому-небудь; не можна заперечувати. *Свободолюби —* ***що й казать****, Свободу бідну захищать Приїхали з-за океану* (Д. Павличко); *Обід тягнувся, як здавалося Надійці, дуже довго. І,* ***що й казати****, досить нудно* (В. Козаченко).

КАЗИТИСЯ

8. **КАЗИ́ТИСЯ З ЖИ́РУ.** Вередувати, каверзувати, дуріти з розкошів. [Тетяна:] *І що вигадали: вари їм косарський куліш та ще неодмінно в саду!* [Галька:] ***З жиру казяться!*** (Я. Мамонтов); — ***Із жиру*** *вони в тебе* ***казяться****... Ах, лобурі! Майор лаявся, проте злості не чулося в його словах* (О. Гончар).

КАЗКА

9. **КА́ЗКА ПРО БІ́ЛОГО (соло́м'яного, рябо́го) БИЧКА́.** Що-небудь вигадане, надумане, нереальне. *Артем надавав великої ваги в розвитку всесвітньої революції технічному винаходові. ..Чмир називав це* ***казкою про білого бичка*** (О. Слісаренко); *Скільки можна отак зустріти ерудитів, краснословів, дотепників, тонких натур, вільнодумців! Але з переважної більшості добра того стачає лиш на один раз. Це мовби вивіска, за якою нічого нема.* ***Казка про солом'яного бичка*** (П. Загребельний).

КАЛАМУТИТИ

10. **КАЛАМУ́ТИТИ / СКАЛАМУ́ТИТИ ВО́ДУ** *кому і без додатка.* Вносити розлад, неспокій у що-небудь. — *Та я ж тебе до хати покликав! .. Думав, зрозумієш, не будеш* ***воду каламутити*** (Є. Гуцало). **НЕ ЗАКАЛАМУ́ТИТИ ВОДИ́.** *Мій батько не довго пожиє* [поживе], *а хоч і поживе, то .. нікому* ***води не закаламутить*** (І. Франко); // Підбурювати, підмовляти кого-небудь до якихось протиправних, незаконних дій. [Галина (*до Шпиці*):] *Ви ж раніше самі обіцяли клуб збудувати!..* [Шпиця:] *Зараз не збори. Негайно всі в поле! (до Сокола) — А ти* ***води не каламуть*** (М. Зарудний); — *Не раз доводилося показувати їм дорогу з нашої фабрики. Вони вже й тут* ***воду каламутять****. Отаманщину відстоюють, Червону Армію готові б поділити* (О. Гончар).

КАЛАТАТИ

11. **ВІК КАЛАТА́ТИ / СКАЛАТА́ТИ.** Жити в біді, без любові, миру і злагоди; горювати. — *Ні, мамо, Галя буде жінка якраз по мені..— Я не бороняю. Не жалкуй тільки, дитино моя, на матір, як — не приведи, Господи — прийдеться* ***вік калатати..*** (Панас Мирний); // Проживати поневіряючись. — *Чудна ся Марія — думалося їй .. Кинула чоловіка, кинула господарство, щоб у наймах* ***вік свій скалатати*** (Панас Мирний).

КАЛЕНД

12. **ДО ГРЕ́ЦЬКИХ КАЛЕ́НД,** *книжн., ірон., зі сл.* відкладáти. На невизначений термін, надовго. *І знову дискусії, говоріння, а вирішення справ відкладається* ***до грецьких календ*** (З газети).

КАЛІКИ

13. **ПІВТОРИ́ КАЛІ́КИ** *кого і без додатка, ірон.* Дуже мало. — *Через десять хвилин дзвінок, а дітей — самі бачите,—* ***півтори каліки*** (Ю. Збанацький).

КАМЕНЕМ

14. **З КА́МЕНЕМ ЗА ПА́ЗУХОЮ.** Хто-небудь вороже настроєний проти когось, нещирий, лицемірний, з лихими намірами. *Тих, хто живе* ***з каменем за пазухою,*** *не висувають, не посилають до науково-дослідних закладів на стажування* (Ю. Шовкопляс).

15. **З КА́МЕНЕМ НА ДУШІ́ (в гру́дях).** У гнітючому, поганому настрої. ***З каменем на душі*** *працює* [Пріся] *на курятнику, день у день вичищає гній* (О. Гончар). **З КАМЕНЮ́КОЮ В ГРУ́ДЯХ.** *За вікном сірів похмурий ранок. Але Гриша не міг усидіти в хаті* ***з важкою каменюкою в грудях*** (В. Большак).

КАМІННЯ

16. **ПІДВО́ДНЕ КАМІ́ННЯ.** Прихована небезпека, перешкода при досягненні мети. *Непокоїть мене те, що є сила-силенна небезпек і* ***підводного каміння,*** *серед якого треба пролавірувати* (В. Еллан-Блакитний); *Чує Хо, як сільський учитель обіцяє хитро-мудро керувати поміж* ***підводними каміннями*** *сучасних порядків, а таки доплисти куди треба* (М. Коцюбинський).

17. **ХАЙ (хоч) КАМІ́ННЯ З НЕ́БА [ПА́ДАЄ].** За будь-яких умов, обставин, незважаючи ні на що. *Макар Онисимович* [Посмітний] *спокійно сказав: —* ***Хай каміння з неба падає,*** *а в колгоспі врожай буде!* (Остап Вишня); *На неділю,* ***хоч каміння з неба,*** *а хлопці його мусять бути в Гуляйполі* (О. Гончар).

КАМІНЬ

18. **[ВАЖКИ́Й] КА́МІНЬ ДА́ВИТЬ ДУ́ШУ (се́рце)** *кому.* Хтось перебуває в гнітючому настрої, дуже страждає, переживає і т. ін.; комунебудь дуже важко. *Вона нічого і не спитала у доньки.* ***Важкий камінь давив їй душу*** (Я. Баш). **КА́МІНЬ НА СЕ́РЦЕ ДА́ВИТЬ.** ***Камінь на серце давить,*** *вночі тривожні сни* (І. Гончаренко).

19. **КА́МІНЬ ЗА ПА́ЗУХОЮ [ЛЕЖИ́ТЬ]** *у кого.* Хто-небудь вороже настроєний проти когось, нещирий, лицемірний, з лихими, недобрими намірами. — *Були друзі щирі і нерозлучні, вірні до гроба, але були й недруги, у яких тільки* ***камінь за пазухою*** (В. Москалець). **КАМЕНЮ́КА ЗА ПА́ЗУХОЮ ЛЕЖИ́ТЬ.** [Приблуда (*до Горпини*):] *Як тільки хто передо мною почне лисичити, то мені здається, що у того чоловіка* ***лежить каменюка за пазухою*** (М. Кропивницький).

20. **КА́МІНЬ НА ШИ́Ї (на шию)** *кому, для кого.* Тягар, зайві, обтяжливі турботи, проблеми. — *Вам* [Семену Івановичу] *і скучно.., явились би меж* [між] *людей: так бо я вам* ***камінь на шиї...*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Досі вважав Порфир, що він для матері тільки сама досада, тягар,* ***камінь на шию*** (О. Гончар).

21. **КА́МІНЬ СПОТИКА́ННЯ.** Велика перешкода, перепона, зайвий тягар для когось. [Валент:] *Ми в тебе в домі тільки бути смієм, а жити нам не можна, щоб не стати для тебе* ***каменем спотикання*** *на трудному шляху* (Леся Українка).

22. **КА́МІНЬ У ГОРО́Д** *чий.* Недоброзичливий натяк кому-небудь; що-небудь стосується когось. — *Мене ж не вчили колись, як декого, на казенний рахунок. Це вже* ***камінь у мій город*** *— я вчився у школі за рахунок держави* (Ю. Збанацький). **КАМІНЕ́ЦЬ У ГОРО́Д.** *Дівчина .. глянула на стареньку і, нітрохи не змішавшися, голосно промовила: — Це вже* ***в мій город камінець!*** (Г. Хоткевич); *Всіх розсмішило це його "мілейший", бо знають,* ***в чий город камінець,*** *одна Ліна, ображена за батька, глянула на Штереверю гостро, серйозно* (О. Гончар). **КАМІ́НЧИК У ГОРО́Д.** *І Василина знає,* ***в чий це город камінчик*** (Г. Хоткевич).

23. **НАРІ́ЖНИЙ КА́МІНЬ** *чого, книжн.* Основа, найсуттєвіша частина чого-небудь. ***Наріжним каменем*** *дослідження сільськогосподарської науки є комплексна розробка шляхів підвищення родючості земель* (З журналу); *Постановка спектаклю .. стала* ***наріжним каменем*** *нової системи роботи в будинку культури Вистава по-справжньому захопила глядача вдалою режисерською трактовкою* (З журналу).

24. **ПРО́БНИЙ КА́МІНЬ** *чого.* Сутність, основа чого-небудь. *Любов і пошана до мови — це* ***пробний камінь*** *інтелектуальної високості кожної культури* (З газети).

25. **ТЯЖКИ́Й КА́МІНЬ ЛІГ НА ГРУ́ДИ (на ду́шу, на се́рце)** *кому, кого, чиї (чию, чиє) і без додатка.* Кого-небудь спіткало нещастя, горе, випробування і т. ін. ***Тяжкий камінь ліг на груди*** *дітей. Мало того, що вони не вчилися,— їм довелося ставати до торгівлі* (Ю. Яновський). **ЗВАЛИ́ВСЯ КА́МІНЬ ТЯЖКИ́Й НА ГРУ́ДИ.** *З тої години щастя уплило, І слід недоля замела,* ***Звалився***

камінь тяжкий на груди. *На серце туга залягла* (С. Руданський).

26. **[ЯК (мов, на́че *і т. ін.*)] КА́МІНЬ З ДУШІ́ (з груде́й) СПАВ (звали́вся, упа́в *і т. ін.*)** *кому, в кого і без додатка.* Кому-небудь стало легко, спокійно; хто-небудь відчуває душевну полегкість, заспокоївся. *Йонові* ***наче камінь з грудей спав.*** *Легше якось зробилося на серці* (М. Коцюбинський); *Почувся зумер — дзвонив майор Терещенко. Він доповів, .. що вибух стався не на греблі.. Шумаков коротко буркнув "дякую" і поклав трубку.* ***Камінь звалився з душі*** (С. Голованівський); — *Нічого, налагодилося усе, — мати втомлено відкинула з чола мокрого волосся і пішла в хату. В Сергія* ***наче камінь скотився з душі*** (Ю. Мушкетик).

27. **ЯК (мов, ні́би *і т. ін.*) КА́МІНЬ ЛІГ НА ДУ́ШУ (на се́рце)** *кому і без додатка.* Кому-небудь дуже важко; хтось перебуває в гнітючому настрої, страждає, переживає і т. ін. *Як виходила з хати* [Христя], *спіткнулась на порозі, і з того часу* ***як камінь ліг їй на душу*** (П. Панч). **НА СЕ́РЦЕ КА́МІНЬ ЛЯ́ЖЕ.** *А згадає* [Лукія] *мужа Василя Чупера —* ***на серце камінь ляже*** (С. Чорнобривець).

28. **ЯК (мов, ні́би *і т. ін.*) КА́МІНЬ У ВО́ДУ,** *перев. зі сл.* пропа́сти, зни́кнути *і т. ін.* **1.** Безслідно. *Ніхто, ніхто не знатиме, як він* [Василь] *тут загине. Напишуть додому, що безвісти пропав! Безвісти,* ***як камінь у воду...*** (П. Автомонов).
2. Нічого не відомо. — *Ще як забрали, бідолашного* [чоловіка], *австрійці, так відтоді* ***мов камінь у воду*** (Д. Бедзик).

КАНУТИ

29. **КА́НУТИ В ЛЕ́ТУ.** Зникнути безслідно. *І знову ім'я талановитого публіциста Василя Чеч'янського ..* ***кануло в Лету*** (З журналу).

30. **КА́НУТИ У БЕ́ЗВІСТЬ (у небуття́, у ві́чність).** Зникнути назавжди, безповоротно. *Радісно розуміти, що книжки Юрія Шовкопляса* ***в безвість не канули*** (З газети); *Довкола панувала могильна тиша, немов земля вся* ***канула в небуття*** (В. Гжицький).

КАПАЄ

31. **ЗА КО́МІР НЕ КА́ПАЄ** *кому і без додатка.* **1.** Добре, безтурботно живеться кому-небудь; хто-небудь не має неприємностей, нужди і т. ін. — *Найшов, Терешку, з ким радитись! Кухтам і при Дарієвому старостуванні* ***за комір не капало*** (А. Іщук).
2. Нема чого поспішати комусь із чим-небудь. [Хома (*ніби до баронеси*):] *Пардон, мадама! Можете підождать:* ***за комір не капа*** (Я. Мамонтов). **НЕ КА́ПАЄ** *над ким. Я маю можливість чекати. Наді мною, як говориться,* ***не капає...*** (Ф. Бурлака).

КАПЕЛЬКИ

32. **АНІ́ (ні) КА́ПЕЛЬКИ (кра́пельки).** Ніскільки, анітрохи. — *І вам не шкода було кидати свого добра? — спитала Христя. —* ***Ані капельки,*** *— одказала Марія спокійно* (Панас Мирний); *А жалості в нього* [Грицька] — ***ні капельки*** (Панас Мирний).

КАПІТАЛ

33. **МЕ́РТВИЙ КАПІТА́Л,** *книжн.* Цінність, яка не використовується ким-небудь, не знаходить застосування. *Сотні тонн риби, так потрібні країні, лежатимуть* ***мертвим капіталом*** *на березі* (І. Багмут); *Життєвий досвід і освіта можуть бути* ***мертвим капіталом*** (З журналу).

КАПУСТУ

34. **НА КАПУ́СТУ (сі́чку),** *зі сл.* би́ти, зсікти́ *і под.* **1.** Дуже, надзвичайно. — *Геть .. додому, бо як візьму отсю* [цю] *качалку, то поб'ю тебе* ***на капусту*** (М. Коцюбинський).
2. Нещадно, вщент. — *Вони* [міномети] *страшні? — Січуть німців* ***на січку*** (О. Гончар); *Він* [Бжеський] *бачив, що .. півсотні дужих козаків порубають його з почтом* ***на капусту*** (З. Тулуб).

КАРА

35. **КА́РА БО́ЖА (Госпо́дня).** Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь або здивування. ***Кара Божа*** *з тими листами та й годі!* (Леся Українка); — *А от і не покину* [співати],— *розсердився Терентій.— Що за* ***кара Господня.*** *Не ходи, не грюкай, не дихай, не співай, не випивай!* (О. Довженко). **ЧИ́СТА КА́РА БО́ЖА.** — *Бачу, що справді ліпше вже тобі все розказати, а то ж се* ***чиста кара Божа!*** (Леся Українка).

КАРАСЬ

36. **ЯК (мов, ні́би *і т. ін.*) КАРА́СЬ У ВЕ́РШУ,** *зі сл.* су́нутися, лі́зти *і т. ін.* Необачно, необережно. — *Придумає казна-що і сунеться* ***як карась у вершу*** (І. Рябокляч).

КАРБОВАНЕЦЬ

37. **ДО́ВГИЙ КАРБО́ВАНЕЦЬ.** Великий і легкий заробіток. — *У своїх, значить, набридло, до чужих повієтесь? В татарщину* ***за довгим карбованцем?*** (О. Гончар); *І язик не повертається звинувачувати всіх у тому, що женуться* ***за довгим карбованцем*** (З газети).

38. **СЛИЗЬКИ́Й КАРБО́ВАНЕЦЬ.** Нечесно здобуті гроші. *Біда твоя навіть не в цьому, а в тому, що руки у тебе липкі од цього* ***слизького карбованця*** (М. Стельмах).

КАРБОВАНЦІ

39. **КАРБО́ВАНЦІ БРЯЖЧА́ТЬ** *у кого, чиї.* Хто-небудь має гроші. *Поки **бряжчали** ще тітчині **карбованці*** [у Карпа], *було й за холодну воду не візьметься* (М. Коцюбинський).

КАРБУВАТИ

40. **КАРБУВА́ТИ В ПА́М'ЯТІ.** Добре, міцно запам'ятовувати. *Це були очі людини, якій треба і яка вміє все бачити й помічати, все **карбувати в своїй пам'яті,** очі розвідниці* (С. Журахович).

КАРБУВАТИСЯ

41. **КАРБУВА́ТИСЯ НА ДУШІ́ (на се́рці).** Назавжди чи надовго залишатися в пам'яті, в свідомості. *А діти все прощалися й не могли розлучитися... І Прісине серце солодко щемить, перший біль розставання **карбується на душі*** (Ю. Яновський).

КАРКАЙ

42. **НЕ КА́РКАЙ.** Уживається в розмові як застереження від чогось небажаного. — *Ой, погосподарює він* [пан] *лозою по наших спинах.* — ***Не каркай!*** — *Минулось панське царство* (М. Стельмах); — *Тут усі мокрі, пане поручику, а як наб'ють морду, то ще мокріші будуть.* — *А ти **не каркай*** (П. Панч).

КАРТА

43. **КА́РТА (ста́вка) БИ́ТА / ПОБИ́ТА** *чия.* Хто-небудь зазнав повної поразки в чомусь. *Не єрепеньтесь, молодий чоловіче, не накидайтесь на добрих людей. Ваша **карта бита!*** (М. Стельмах); *Гестапівська **карта** була **бита,** як і вся стратегія і тактика Гітлера* (І. Цюпа).

44. **ОСТА́ННЯ КА́РТА.** Єдина, вирішальна можливість для досягнення поставленої мети, бажаного результату. — *Кажу вам* [о. Несторові] *ясно і виразно, що вважаю ті гроші, всі, кільки їх є, за власність вашого і мойого* [мого] *сина .. Се була її* [пані Олімпії] ***остання карта** в тій смілій грі* (І. Франко); — *Ми повинні за всяку ціну наздогнати сучасних богів золота. Мій батько при гостях, жартуючи, напував шампанським своїх рисаків, а я таким трунком частую не кожного гостя. Це не скаредність, а наша **остання карта*** (М. Стельмах).

КАРТИ

45. **[І] КА́РТИ В РУ́КИ** *кому.* Хто-небудь має чи отримує всі можливості для здійснення чогось (про досвідчену, обізнану в чомусь людину). — *Ти ж влада,— солопів рибінспектор.— Тобі й **карти в руки**...* (О. Гончар); — *Ви фізики, вам **карти в руки*** (Н. Рибак); *Ну що ж, Ілля Гавриловичу .. В цій операції ви головна особа. Вам **і карти в руки*** (П. Автомонов).

46. **КА́РТИ НА СТІЛ.** Уживається для заохочення кого-небудь бути відвертим, виявити свої приховані наміри, справжню суть справи. [Слідчий:] *Признаюся одверто: партнер ви достойний .. Тож зіграєм без хитрощів: **карти на стіл*** (О. Левада).

КАРТИНА

47. **ЯК КАРТИ́НА.** Дуже гарний, вродливий.— *Як зараз чую голос коваля Спиридона.— Он у тебе дочка **як картина:** не дасть в образу! Викупить перед паном* (Панас Мирний).

КАТ

48. **КАТ ЗНА ЩО (як, куди́** *і т. ін.***),** *зневажл.* Не те, що треба; не таке як треба; не так як треба; те, що викликає осуд, подив і т. ін. — *Ти **кат зна що** верзеш,— сказала Олеся* (І. Нечуй-Левицький); *Гнат не хотів, щоб **кат зна що** варнякали про нього. Тому вирішив усе нишком владнати* [висватати Марту] (М. Стельмах); *Ану, думаю, зв'яжу я його* [півня] *краще, бо та Варка .. **кат зна як** зв'язала* (Марко Вовчок).

49. **КАТ ІЗ НИМ (ни́ми).** Уживається для вираження примирення, вимушеної згоди з чим-небудь, невдоволення чимсь, утрати інтересу до чого-небудь; нехай буде так, як є. ***Кат із ним.** Що буде, те й буде* (В. Кучер); —*Діло й на тебе є.* —*А **кат із ним,** із тим ділом,— відмахнувся Дорошенко* (О. Гончар); *З кошика потроху вилітали й розбивалися яєчка, і до нього веселими очима сміялися жовтки. Ну, й **кат із ними.** Кузьма вже не заздрий на таку закуску* (М. Стельмах).

50. **КАТ ЙОГО́ (її, їх** *і т. ін.***) [БА́ТЬКА (го́лову)] ЗНА́Є,** *зневажл.* Невідомо, незрозуміло. *Почне щось снуватися в голові — снується та й снується, а на який кінець, то й **кат його голову знає**...* (С. Васильченко); ***Кат їх батька зна,** над чим таким важким Дихтовні животи вони понадривали?* (П. Гулак-Артемовський); — *Де брусок?* — *Ну, мантачка...* — *А **кат тебе знає,** де ти все діваєш* (Григорій Тютюнник).

51. **КАТ ЙОГО́ (її) [МА́МУ] БЕРИ́ (забира́й) / ВЗЯВ (побра́в, забра́в). 1.** *лайл.* Уживається для вираження досади з приводу чогось, незадоволення ким-, чим-небудь. — *Ага! От чого мені шкода, **кат би його взяв,**— піджака загубив* (О. Довженко); — *Такий вовчисько, **кат би його побрав.** Жаль, що немає рушниці* (Ю. Збанацький). **2.** Уживається для вираження зневажливого ставлення до кого-, чого-небудь, незадоволення ким-, чим-небудь. *"Хазяї, **кат його маму бери**",— сам не знає на кого сердиться* [Левко], *різко б'є віжками по конях* (М. Стельмах). **КАТ ЙОГО́ ВІЗЬМЕ.**

Знають [Івана], ***кат його не візьме,*** *допік він їм, майстрам, ще будучи фабзайцем* (О. Гончар).
3. Уживається для вираження примирення, вимушеної згоди з чимось; нехай буде так, як є. *Теличка залишається вдома. Заберуть* [німці], ***кат її бери,*** *не доїться. А корову відвести на Василів кут, до далекої рідні* (Григорій Тютюнник).

52. **КАТ КА́ТОМ; КАТ З КАТІ́В.** Дуже жорстокий, немилосердний (про людину). — *Різні є люди: пан теж себе людиною вважає. А Пігловський навіть вище людей.., а сам* ***кат катом*** (М. Стельмах); *Допиту справжнього ще не було, бо комендант вечеряє! А* ***кат з катів*** *був! Що він виробляв з людьми!* (А. Головко).

53. **КАТ МА́Є** *чого.* Немає. [Пріська:] *Думають, що мати робити не хоче, .. ледача мати, прикидається недужою... Не бачать, що тут здоровля* [здоров'я] *того давно* ***кат має*** (С. Васильченко); *Зітхає Дзвонар,— зима, а рукавиць* ***кат має*** (М. Стельмах).

54. **НЕ ВЗЯВ ЙОГО́ (її́, їх** *і т. ін.*) **КАТ.** Уживається для вираження захоплення кимсь, чимсь, здивування з якого-небудь приводу або незадоволення кимсь, чимсь. *Та й сам Гава —* ***не взяв його кат*** *— догадливий удався* (І. Франко); *Вона,* ***кат її не взяв,*** *препишна молодиця* (Марко Вовчок).

КАТА

55. **ДО КА́ТА.** Дуже багато. *В складку хлопці та дівчата Назнесуть курчат* ***до ката*** (І. Манжура); [Явдоха:] *Вона дівка-козир.., а худоби і грошей* ***до ката*** (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Я їх* [дрова] *уже й смалю добре, а про те ще* ***до ката*** *в сараї* (Л. Яновська).

56. **У КА́ТА,** *згруб.* Уживається при вираженні незадоволення чим-небудь. *Де ти* ***в ката*** *забарилась з своїми лучами?* (Т. Шевченко); [Тиберій:] *Та куди ж він* ***у ката*** *щез той шлях?* (М. Кропивницький).

КАТОРЖНИЙ

57. **ЯК КА́ТОРЖНИЙ,** *зі сл.* працюва́ти, турбува́тися *і т. ін.* Дуже, надмірно, надто багато. [Храпко:] *Я вже старий.., а я* ***як той каторжний*** *день у день турбуюся та клопочуся* (Панас Мирний); *Нікуди я не поспішаю, ніхто мене не викликає на фабрику телефоном, я працюю,* ***як каторжний*** (Ю. Яновський).

КАЧАН

58. **НА КАЧА́Н,** *зі сл.* зме́рзнути, задуб́іти *і под.* Дуже, сильно. *Бігала по селу, змокла,* ***на качан*** *змерзла, поки не випрохала десь паляниці* (М. Коцюбинський).

КАЧКА

59. **ЩОБ ТЕБЕ́ (її́, його́** *і т. ін.*) **КА́ЧКА [НІ́ЖКОЮ] БРИ́КНУЛА (ко́пнула),** *жарт.* Уживається для вираження незадоволення кимсь, чим-небудь, несхвалення чогось і т. ін. *Обізвався голос Величка: — А сучого сина перелякав уже як!* ***Щоб тебе качка брикнула*** (М. Стельмах); — *Віршує на вухо всю ніч,* ***щоб її качка ніжкою копнула!*** (В. Бабляк).

КАША

60. **БЕРЕ́ЗОВА КА́ША (припа́рка),** *жарт.* Різки для покарання. *Як буде добре вчитись, то я їй і намисто, і серги, і перстень привезу, а як же ні, то привезу* ***березової каші*** (Т. Шевченко).

61. **ЗАВАРИ́ЛАСЯ КА́ША. 1.** Почалася якась складна і клопітна, переважно неприємна справа. *Дивно, що й Кузьма Власович сполошився. Під вечір оце зайшов — пригнічений, винуватий якийсь.— Неприємна* ***заварилася каша*** (Н. Тихий).
2. Зчинилася сварка, бійка, сталося цілковите безладдя. — *Одного разу в Пауздорфі ..* ***заварилася каша.*** *Ми зразу ж тарах пляшкою у висячу лампу* (Переклад С. Масляка); — *Така* ***каша заварилася*** *на полі бою* (Ю. Яновський).

62. **КА́ША СКИ́СЛА** *кому.* Кому-небудь не вдалося успішно здійснити свій план, свої наміри, задуми і т. ін. — *Ми йтимемо .. через усю .. Україну, і після кожного селища нас ставатиме більше.. — Тепер* [нашим ворогам] .. ***каша скисла*** (Ю. Смолич).

КВАДРАТІ

63. **У КВАДРА́ТІ.** Подвійно. *Справді можна почувати себе якось* ***в квадраті*** *одиноким.., коли навколо всі давні друзі позамуровуються в своїх родинних твердинях* (Леся Українка); // Значно більший, подвійний. *Формалізм — велике зло.. Але це — зло* ***в квадраті,*** *якщо йдеться про роботу з молоддю* (З газети).

КВАСИТИ

64. **КВА́СИТИ ГУ́БИ,** *зневажл.* Виявляти незадоволення, засмучуватися, плакати від чого-небудь. *Не* ***квасить*** *Добрість* ***губ,*** *бо із її очей Палає ласка до людей* (П. Гулак-Артемовський); *Жінкам та дітям можна* ***квасить губи,*** *А не такому гайдуку, як ти* (М. Костомаров).

КВАЦАТИ

65. **КВА́ЦАТИ (ква́цяти) ДЬО́ГТЕМ** *кого, що, згруб.* Ганьбити, обмовляти і т. ін. *Колись він умів гнути чи пригинати добрих майстрів.., а тепер доводилося задовольнятися тим, що їхню славу* ***кваціяв дьогтем...*** (М. Стельмах).

КВАЧ

66. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **КВАЧ,** *зі сл.* п'я́ний. Дуже, надто. *Коли це опівночі з'являється* [Валер'ян]... *П'яний як квач!..* (Є. Кравченко).

КВИТ

67. **І (та й) КВИТ.** І все; та й годі. *Хоч як утішали діда, хоч як умовляли його,— він затявся на своєму: буду помирати і* ***квит*** (А. Дімаров); *Фамільярним тоном обірвав його присадкуватий офіцер і рубонув у повітрі рукою.— Стояти й* ***квит*** (Ю. Бедзик); *— Таке й скажеш! — одмахується од Гнатових слів Христя.— Будь як дома* ***та й квит!*** (І. Вирган).

68. **КВИТ ЗА КВИТ.** Еквівалентно, рівноцінно (про обмін). [Тиміш:] *Ти як же це — піший?* [Микита:] *Отут і ввесь!* [Тиміш:] *Стій, будем кінними! Ти мені — пістоля, я тобі — коня,—* ***квит за квит!*** (М. Кропивницький).

КВІТОЧКА

69. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **[ТА] КВІ́ТОЧКА (кві́тка).** Дуже гарна. *У хаті в неї, як у віночку: хліб випечений, як сонце; сама сидить* ***як квіточка*** (П. Куліш); *А дівчинка, справді* ***як та квіточка*** (Марко Вовчок).

КВОЛИЙ

70. **НА РО́ЗУМ КВО́ЛИЙ.** Розумово обмежений, недоумкуватий. *Царський* [син] *серцем був, як звір.. Незугарний, низькочолий* ***І на розум вельми кволий*** (Л. Первомайський).

КВОЧКА

71. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **КВО́ЧКА В ОБИЧА́ЙЦІ,** *зі сл.* сиді́ти. Самотньо, ізольовано від інших. *— Йди до світлиці та побалакай з нами,— почала говорити Соломія,— зачиниться, замкнеться отут в хатині та й сидить* ***мов квочка в обичайці*** (І. Нечуй-Левицький).

72. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **КВО́ЧКА НА Я́ЙЦЯХ,** *зі сл.* сиді́ти. Невідступно, старанно, дбайливо. — *Ну, годі скиглити, стара, — сказав Бульба. — Козак не на те, щоб возитися з бабами, Ти б сховала їх* [синів] *собі під спідницю та й сиділа на них* ***як квочка на яйцях!*** (О. Довженко).

КЕБЕТА

73. **В ГОЛОВІ́ КЕБЕ́ТА ДОГОРІ́ ДРИ́ҐОМ СТА́ЛА** *у кого.* Хто-небудь збожеволів, утратив здатність чітко мислити. *Одного разу серед ночі.. він будить тих, що поснули, і наказує хутко вдягатись. Коли б він не підморгнув до кожного, можна було б подумати, що в нього* ***в голові кебета догори дриґом стала*** (Олесь Досвітній).

КЕРМА

74. **БЕЗ КЕРМА́ І БЕЗ ВІТРИ́Л.** Не маючи певного спрямування, визначеної мети. *Молодий Кримський йшов в українську літературу з чистими намірами патріотично настроєного неофіта, але, як кажуть,* ***без керма і без вітрил*** (З журналу).

75. **НІ КЕРМА́, НІ ВІТРИ́Л** *у кого.* Хто-небудь не контролює своїх дій, учинків, зовсім не керує ними. *Розумний, здібний з нього хлопець. От тільки витримки завжди було малувато. А тепер і зовсім розгубив її — наче* ***ні керма*** *в нього,* ***ні вітрил*** (Ю. Шовкопляс).

КИВАТИ

76. **КИВА́ТИ ГОЛОВО́Ю** *на кого.* Засуджувати чию-небудь поведінку, не схвалювати чиїхось вчинків. *І громада тебе* [нечесну] *осудила, Підняла, мов ледащо, на сміх. І регочеться, пальцями тиче,* ***Головою*** *на тебе* ***кива*** (І. Манжура). **ПОКИВА́ТИ ГОЛОВО́Ю** (про багатьох). *Ох, якби те сталось, щоб ви* [недолюди] *не вертались, Щоб там і здихали, де ви поросли! І люди б не знали, що ви за орли, і не* ***покивали б*** *на вас* ***головою*** (Т. Шевченко).

77. **КИВА́ТИ ПА́ЛЬЦЕМ У ЧО́БОТІ.** Нишком, крадькома погрожувати кому-небудь; гудити когось, не виявляючи відкрито свого невдоволення. *Останнім часом постійно критикували нашого агронома на правлінні, а він слухав і* ***кивав пальцем у чоботі*** (З усн. мови).

КИВНУТИ

78. **[І (на́віть)] ПА́ЛЬЦЕМ НЕ КИВНУ́ТИ (не ворухну́ти, не поворуши́ти** *і т. ін.*). Зовсім нічого не зробити для здійснення чого-небудь. *В коридорі її ждали Петрусеві батьки. — Що? Що нам робити?.. Їх же виключать зі школи..— Робіть, що знаєте,— вона прискорила ходу.— А я —* ***пальцем не кивну*** (П. Дорошко); *Удача привалила до рук Гайдукові. Сама привалила —* ***не ворухнув навіть пальцем*** (А. Дімаров); [Поет:] *Ти мусиш помагати!* [Муза (*байдужо*):] *Нічого не мушу і* ***пальцем,*** *знай,* ***не рушу.*** *Не я тобі служу, а ти мій раб* (Леся Українка). **Й ПА́ЛЬЦЕМ ВОРУХНУ́ТИ.** *Йому доручено порятувати цінні папери, але ніхто* ***й пальцем ворухнути*** *не хоче* (Ю. Бедзик). **ХОЧ (на́віть) ПА́ЛЬЦЕМ КИВНУ́ТИ (поворухну́ти).** *Оглянувся я й на власне життя. Чи мав я хоч одну чисту радість, .. хоч* ***пальцем,*** *наприклад,* ***кивнув*** *для того, аби в тій темній безодні .. хоч трохи розвиднілось?* (М. Коцюбинський); *Чумак полінувався* ***навіть пальцем поворухнути.*** *А ще й господарем величають його* (М. Стельмах).

КИДАЄ

79. **КИ́ДАЄ / КИ́НУЛО В ЖАР (в пал)** *кого, безос.* **1.** Хто-небудь червоніє від ніяковості, сором'язливості і т. ін. *Підходили* [дівчата] *до Черниша і Брянського, .. ласкаво поляпували юнаків-офіцерів по щоках. Йов! Усі приязно сміялись, старі і молоді, не осуджуючи дівчат за їх вільність, від якої обох офіцерів* ***кидало в жар*** (О. Гончар).
2. Хто-небудь неприємно вражений, дуже хвилюється, переживає, вболіває і т. ін. *Розпухле вухо Тимка, на якому засохла кров,* ***кинуло*** *Орисю* ***в жар*** (Григорій Тютюнник); *Те, що Оленка на власні очі побачить його самого за штурвалом,* ***кинуло*** *його просто* ***в жар*** (Д. Бедзик); // Кого-небудь охоплює жах, комусь стає страшно. *Тут* [в шинку] *в одну ніч .. минались такі гроші, що хлібороба* ***в жар кинуло б*** *при одному їх називанні* (Г. Хоткевич).
3. У кого-небудь піднялась температура. *Мабуть, прохопило* [Максима] *в поїздці, бо на ранок* ***у жар кинуло****, руками-ногами не ворушить, а язик і зовсім одняло* (Є. Гуцало).

80. **КИ́ДАЄ / КИ́НУЛО В КРА́СКУ** *кого, безос.* Хто-небудь червоніє від хвилювання, збудження, сорому і т. ін. *Галя глянула на хлопця,* ***В краску кинуло*** *її, Й затулила, мов від сонця, Очі дівчина свої* (С. Воскрекасенко).

81. **КИ́ДАЄ / КИ́НУЛО ТО В ЖАР, ТО В ХО́ЛОД** *кого, безос.* Хто-небудь раптово відчуває сильне хвилювання, велике нервове напруження, збудження і т. ін. *Серце її бралося невгамовними ревнощами, розпалювався розум, малювалися в уяві такі подробиці, від яких Віру* ***кидало то в жар, то в холод*** (А. Шиян). **КИ́НУТИ В ЖАР І ХО́ЛОД.** *В обителі ця звістка* [приїзд Саїда] *просто* ***в жар і холод кинула*** *ішанів* (Іван Ле).

КИДАТИ

82. **[АЖ] У ПІТ КИ́ДАТИ (вдаря́ти) / КИ́НУТИ (вда́рити). 1.** Викликати у кого-небудь сильне хвилювання, стан великого нервового напруження. — *Єсть номери на п'ять, на три, на два карбованці .. Панові слова* ***аж у піт кинули*** *сіромашного Дейнеку* (С. Добровольський).
2. *кого, безос.* Хто-небудь починає дуже хвилюватися, внутрішньо напружуватися. [Казибрід:] *Громада все знає, Прокопе. І війтівства зараз зречися. А то по хвилі Божій може вже бути запізно.* [Рябина:] *Так ось воно як!* ***Аж в піт*** *мене* ***вдарило*** (І. Франко).

83. **КИ́ДАТИ / КИ́НУТИ БОЛО́ТОМ (боло́то, гря́ззю** *і т. ін.***)** *у кого—що, на кого—що.* Ганьбити,гудити, гостро картати кого-, що-небудь. [Горнов (*до Воронова*):] *Ви* ***кидаєте болотом*** *у моє чесне діло* (М. Кропивницький); — *Батьку, оцей недоносок* ***грязззю кидає*** *на героя. У нас Петлюра — це все одно, що в Італії Гарібальді* (М. Стельмах).

84. **КИ́ДАТИ / КИ́НУТИ В ДРОЖ (в тря́сцю)** *кого.* Виклика́ти в кого-небудь стан нервового збудження, надмірного хвилювання, страху і т. ін. *Глухе голосіння, що доходило, немов із могили, навіть мене, людину, яка побувала в самому пеклі,* ***кинуло в дрож*** (Ю. Збанацький); — *Братику .. Проклятий прочухан зачинає* ***кидати*** *мене* ***в трясцю*** (П. Куліш).

85. **КИ́ДАТИ / КИ́НУТИ В О́ЧІ (в обли́ччя)** *кому.* Говорити відкрито, відверто, сміливо. *Підмайстри виступали один за одним. Одні сміливо* ***кидали*** *майстрам* ***у вічі*** *свої обвинувачення* (З. Тулуб).

86. **КИ́ДАТИ / КИ́НУТИ ҐЕ́ДЗЯ (ґе́дза). 1.** *кому і без додатка.* Говорити кому-небудь щось обурливе, неприємне. — *Розбери нас: хто з нас правий, хто винуватий? Хто кого займав? Хто кому перший* ***ґедза кинув?*** (Панас Мирний). **ВКИ́НУТИ ҐЕ́ДЗИКА.** *Лушня виправляється, й тут же, між тихим словом, дивись, і* ***вкине*** *якого* ***ґедзика*** (Панас Мирний).
2. *на кого.* Грайливо дивитися на кого-небудь. — *У вас, справді, пальчики — чудо! .. Пані* ***кинула*** *на нього* ***ґедзя*** *і ще утішніше усміхнулася* (Панас Мирний).

87. **КИ́ДАТИ / КИ́НУТИ ЖАРИ́НУ В СЕ́РЦЕ (в гру́ди)** *кому і без додатка.* Викликати в кого-небудь хвилювання; тривожити когось. [Лучицька:] *Як ви вмієте людину збентежити ..* ***жарину кинути в серце*** (М. Старицький); — *Чи не забагато* [хлопців], *дівко? — знову так говорить мати, що в душі Христини починають ворушитися різні здогадки .. А мати хоч би тобі що:* ***кинула****, неначе ненароком,* ***жарину в груди*** *й порається біля мисника* (М. Стельмах).

88. **КИ́ДАТИ / КИ́НУТИ КА́МІНЬ (ка́менем, ка́меня)** *на кого, в кого.* Звинувачувати, ганити, ганьбити і т. ін. кого-небудь. — *Чи осмілишся* ***кинути каменем*** *на мене за те, що я покинула тебе?* (І. Франко); [Теофіл:] *Ти, Люцію, даремно сам розпочинаєш ту розмову. Встрявати в неї не хотів я досі, бо* ***каменя*** *на ближнього свого я* ***кидать*** *не люблю, хоч і за діло* (Леся Українка).

89. **КИ́ДАТИ / КИ́НУТИ НА ЧА́ШКУ ТЕРЕЗІ́В.** Робити все можливе, докладати всіх зусиль, щоб добитися успіху, виграшного становища і т. ін. *Ще раз пригадав* [командир] *особіста й подивувався щиро, як можуть люди в оцій ситуації* [війни], *коли все* ***кинуто на чашу терезів****, займатися нікчемною справою* (А. Дімаров).

90. **КИ́ДАТИ / КИ́НУТИ НЕДО́БРИМ О́КОМ** *на кого—що.* Поглядом виражати осуд кого-небудь за певні вчинки, дії, поведінку і т. ін. *Старі й правовірні **кидали на неї*** [молодь] ***недобрим оком*** (М. Коцюбинський).

91. **КИ́ДАТИ / КИ́НУТИ О́КОМ (очи́ма, по́гляд, зір** *і т. ін.*) *на кого—що.* **1.** Час від часу дивитися, поглядати на кого-, що-небудь. ***Кидав*** [Вініус] *усе **оком** на господиню* (Н. Рибак); *Він* [Денис] *зрідка **кидає** на маєток пильний **погляд,** немов сподіваючись побачити там брата* (О. Гончар); // *перев. док.* Швидко, мимохідь оглянути кого-, що-небудь. *Він* [Дименко] *обійшов машину, бігцем **кинув оком,** чи чогось не пошкодили, і підійшов до Химочки* (Г. Епік); *— Це ж куди ви? — хтось звернувся й на поклажу **кинув зір*** (С. Олійник). **ДОКИ́НУТИ ОЧИ́МА.** *До маленьких, низеньких* [квіток] *Сама нахилюсь, До високих **очима докину*** (Леся Українка).

2. Оглядати, роздивлятися навколо, кругом себе і т. ін. *От підійшов* [сотник] *до ставка, **кинув оком** сюди-туди та й крикнув грізно: — А що?* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Роман, не гаючись, рішучим стрибком вискочив з окопу, **кинув оком** туди-сюди й одразу ж наткнувся на свого командира* (О. Гончар).

3. *на кого.* Звертати увагу на кого-небудь, цікавитися кимсь, залицятися до когось. *Якось, повернувшись з ярмарку, батько застав у хаті далекого материного родича — Мирона Вихристюка, який нібито колись **кидав оком** на Ганну* (В. Речмедін); *Батько і каже мені: — Іване, поїдемо вдвох на храм. Ти ще ж і між людьми не був. Побачиш дядьків... І може, яка дівка на тебе **оком кине** чи ти на неї* (Є. Кравченко); *За Славком хотіла* [Пазя] *лиш часом пожартувати, а як довідалася, що й Варвара **кинула оком** на нього, то була б їй очі видерла, якби так сила* (Л. Мартович).

4. *тільки док., рідко.* Постерегти що-небудь. *Просить* [Василь] *Матвія: — Матвію, ви **киньте оком** на мою скриньку, доки я вернуся... Бо всякий народ їде* (Мирослав Ірчан).

92. **КИ́ДАТИ / КИ́НУТИ ОСТА́ННЬОГО КО́ЗИРЯ.** Звертатися до крайніх засобів для здійснення чого-небудь. *— Хай цікавляться,— уперто буркнула непокірна. Тоді* [я] ***кинув останнього козиря.*** *— Що ж, Парасю. Видно, тобі вчитись заважає вишивання. Доведеться сказати Ярині Іванівні, щоб виключила з свого гуртка* (Ю. Збанацький).

93. **КИ́ДАТИ / КИ́НУТИ ПЛЯ́МУ** *на кого—що.* Ганьбити, неславити кого-, що-небудь. *— І отак діє ворог,— сказав він .. **Кинути пляму** на газетяра-партійця, викликати підозру до нього — ось чого вони хочуть* (С. Журахович).

94. **КИ́ДАТИ / КИ́НУТИ РУКАВИ́ЧКУ (рукави́цю)** *кому, чому.* Вступати в боротьбу з ким-, чим-небудь; викликати когось на поєдинок. *Коли журбі не піддалась душа, ні серце в грудях не закаменіло, ні впав ти п'яний у безпутнє діло, ні думка не понизилась твоя; ні світові не **кинув рукавиці,** щоб стати в бій з ним.., а тільки духом линеш до зірниці по силу й світло.., тоді єси великий справді ти* (У. Кравченко).

95. **КИ́ДАТИ / КИ́НУТИ СВІ́ТЛО** *на що.* Розкривати, з'ясовувати, робити ясним, зрозумілим що-небудь. *Його* [Драгоманова] *критичні статті .. **кидали** нове **світло** на нашу минувшину* (М. Коцюбинський); *Може, ці спогади з минулого вірних друзів **кинуть світло** на дорогу йому постать батька* (З газети).

96. **КИ́ДАТИ / КИ́НУТИ Я́КІР (я́коря).** Знаходити собі притулок, місце для проживання. *Де ж кінець цим вічним мандрам? Де той порт, в якому **кине** він свій важкий життєвий **якір,** де знайде він свою сім'ю, жінку, діток?* (З. Тулуб). **КИ́НУТО Я́КІР.** *Не знає мати всього, тяжко й самому думати про це. **Кинуто якір,** і, здається, надовго* (О. Гончар); // Зупинятися тимчасово, розташовуватися де-небудь. *Купимо все в гастрономі і в Сімферополі на вокзалі **якоря кинемо,**— пояснював Павло* (В. Кучер); *— Розумієте, все якось так вийшло .. Хайдар не дасть збрехати: перед боєм я ж у його гнізді **якір кинув.** Після підриву мосту ми мали вдвох ударити есесам у спину* (І. Головченко і О. Мусієнко).

97. **КИ́ДАТИ (кла́сти) / КИ́НУТИ (покла́сти) НА ЗУБ (на зу́би).** Їсти, з'їдати. *— От матінку маю,— скаржився Денис, мотузуючи торбу.— Де що в хазяйстві найласіше — зараз же **кида** собі **на зуби*** (Григорій Тютюнник).

98. **КИ́ДАТИ (накида́ти, кла́сти) / КИ́НУТИ (наки́нути, накла́сти) ТІНЬ** *на кого—що.* **1.** Поширювати погану славу про кого-, що-небудь, наговорювати на когось, щось; ганьбити. *Справжнім ліриком сьогодні я схвильовано кажу: — Хто посмів його пустити Разом з вами на Парнас? Верхогляд той діловитий — **Тінь** лиш **кидає** на вас!* (С. Олійник); *— На панському харчі святі не виростають .. Чи так, до слова, сказав це Корнюша, чи навмисне **кинув тінь** на Любу, яка й досі працювала покоївкою в пані...* (М. Стельмах); *Він не хотів і припускати, що за всім цим стоять люди, які навмисне, з брудною метою, воліють **накинути** на його ім'я зловісну **тінь*** (Н. Рибак).

2. Негативно позначатися, відбиватися на кому-, чому-небудь, впливати на когось, щось і т. ін.

Коли ж що у моїх літературних виступах могло Вам не подобатись, то се не повинно ***кидати тіні*** *на наші відносини* (Леся Українка); *У нас тепер погано жити, бо дядькове здоров'я значно погіршало, а се* ***кладе тінь*** *на всіх і на все* (Леся Українка).

99. **КИ́ДАТИ (пуска́ти, розкида́ти) / КИ́НУТИ (пусти́ти, розки́нути) НА ВІ́ТЕР,** *зі сл.* гро́ші. Даремно, марно, необдумано витрачати. — *Берегти треба кожну копійку, а ми тисячі карбованців* ***на вітер кидаємо*** (З газети); [Герміона:] *Немає за що ганити тебе, хіба за те, що ти свій заробіток* ***пускаєш*** *так* ***на вітер*** (Леся Українка); — *Дорош за нашу артіль дбає, не хоче* ***розкидати на вітер*** *трудодні* (К. Гордієнко).

100. **КИ́ДАТИ (шпурля́ти, жбурля́ти** *і т. ін.*) **/ КИ́НУТИ (шпурну́ти, жбурну́ти** *і т. ін.*) **КАМІНЦІ́ (камінця́, гру́дкою** *і т. ін.*) **В ГОРО́Д** *кого, чий.* Зачіпати кого-небудь словами, розмовами, натякаючи на щось. — *Оце жінка. Вогонь!* — *підморгували, пересміювались у гурті, не зле* ***кидаючи камінці у город*** *чоловіка* (Я. Баш); *Олеся догадалась, що Онися* ***шпурляла грудкою*** *просто таки* ***в їх город,*** *схопилась з стільця і почала ходити по світлиці* (І. Нечуй-Левицький); — *Це він* [Сохацький] ***жбурнув камінця в мій город!*** — *сміючись, пояснила його дружина* (Л. Дмитерко). **КА́МІНЬ КИ́НУТО В ОГОРО́Д.** *Він добре втямив, що* ***камінь кинуто в його огород,*** *одначе стерпів і вдержав гнів* (І. Нечуй-Левицький).

101. **НЕ КИ́ДАТИ СЛІВ НА ВІ́ТЕР.** Не говорити що-небудь безпідставно, безвідповідально, необгрунтовано; бути обов'язковим. [Кембель (*до Джонатана*):] *Не бійсь, я* ***слів не кидаю на вітер*** (Леся Українка); *Глухов добре знав секретаря обкому. Він* ***слів на вітер не кидає*** (І. Рябокляч). **ВИПУСКА́ТИ СЛОВА́ НА ВІ́ТЕР.** *Відомо всім, що Пронька не звик* ***випускати слова на вітер*** (О. Донченко).

102. **ЩО (як) ГОРО́ХОМ ОБ СТІ́НКУ (о стіну́) КИ́ДАТИ,** *перев. зі сл.* говори́ти, каза́ти *і под.* Дарма, безрезультатно. — *Я не раз говорила Михайлові, але до нього говорити,* — *однаково,* ***що горохом об стіну кидати*** (Ірина Вільде). **ГОРО́ХОМ О СТІНУ́ КИДА́ТИ.** — *Ет, з тобою говорити, то однако* ***горохом о стіну кидати,*** — *буркнув Мошко* (І. Франко).

103. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **ЗА СЕ́БЕ КИ́ДАТИ / КИ́НУТИ,** *зі сл.* ї́сти. Жадібно, з апетитом, дуже швидко й енергійно. *Ще ніколи не бачила мати Мишка таким збудженим і щасливим. Він їв так,* ***наче кидав за себе*** (Ю. Збанацький).

КИДАТИСЯ

104. **КИ́ДАТИСЯ / КИ́НУТИСЯ В БЕЗО́ДНЮ.** Доводити себе до загибелі, гинути. *З того дня ходила* [Маруся], *мов затроєна* [затруєна]. *Чула, що вже не має волі, що вже мусить іти,* ***кидатися в якусь безодню*** *з закритими очима* (Г. Хоткевич).

105. **КИДА́ТИСЯ / КИ́НУТИСЯ СТОРЧ ГОЛОВО́Ю.** Діяти, робити що-небудь необдумано, нерозсудливо і т. ін. *А тут оці щиглики, трясця їхній тітці,* ***сторч головою,*** *мов дурні пуголовки,* ***кидаються*** *в політику* (М. Стельмах).

106. **КИ́ДАТИСЯ НА ВСІ БО́КИ.** Діяти непослідовно, роблячи одночасно кілька справ і не завершуючи жодної. *Він* [Романчук] *щиро бажає добра своєму краю, але не знає за що ухопитись і на яку ступить, через те* ***кидається на всі боки*** (Леся Українка).

107. **КИ́ДАТИСЯ СЛОВА́МИ (сло́вом, фра́зами** *і т. ін.*). Говорити, обіцяти що-небудь безвідповідально, несерйозно, необдумано. *Ніяка поважаюча себе людина, до якої прийшли на раду, не буде поспішати й* ***кидатись*** *нерозважним* ***словом*** (Ю. Яновський).

КИЄМ

108. **НЕ КИ́ЄМ (не кийко́м), ТО ПА́ЛИЦЕЮ.** Все одно, все-таки; однаково. *Як буду женитьcя, то покличу дивиться і віддячу* ***не кийком, то палицею*** (Укр.. присл..).

КИНЕШ

109. **СКІ́ЛЬКИ О́КОМ КИ́НЕШ (кинь, доки́неш, захо́пиш** *і т. ін.*). На просторі, який можна побачити; скрізь до самого обрію. *Навколо них* [переселенців], ***скільки оком кинеш,*** *підіймаються засніжені поля* (М. Стельмах); *Геть-чисто вся ріка,* ***скільки оком кинь,*** *праворуч і ліворуч, рясніла бійцями* (О. Довженко); *Округи,* ***скільки оком докинеш,*** *рівний, білий степ* (Л. Яновська); *Справа і зліва,* ***скільки оком захопиш,*** *чорніли свіжою ріллею зорані на зяблю гори* (М. Коцюбинський); ***Скільки оком скинеш*** — *леліє Дніпро* (М. Коцюбинський); *І дивись: скинув* [Мирон] *рушницю на плече та й потяг подовж поля,* ***скільки оком зглянеш*** (Панас Мирний). **СКІ́ЛЬКИ [МО́ЖНА БУЛО́] СКИ́НУТИ (засягти́, осягти́** *і т. ін.*) **О́КОМ.** *Кругом,* ***скілько*** [скільки] ***оком скинути,*** *гоготіла пожежа* (Панас Мирний); *Польський табір розташувався над річкою понад берегами та по невисоких горбах,* ***скільки можна було засягти оком*** (І. Нечуй-Левицький); *Понад потоком зеленіли густі очерети,* ***скільки можна було осягти оком*** (І. Нечуй-Левицький).

КИНУТИ

110. **КИ́НУТИ У НЕБУТТЯ́.** Забути що-небудь. *А **кинеш у небуття** батьківське, сину, то й власне життя безплідно впаде* (О. Гончар).

111. **ПА́ЛИЦЕЮ (па́лкою) КИ́НУТИ.** Близько, зовсім недалеко. *Недалеко вже й до базару — **палицею кинути.** Уже й вози видно* (Панас Мирний); *— Чого нам, Христю, гибіти отак на вітрі, під завірюхою? Тікаймо в затишок! — А де? — Та ось же. **Палицею кинути** — ожеред* (А. Головко); *До хутора зовсім **палкою кинути.** Гонів з п'ять, мабуть, буде* (І. Цюпа).

112. **ЩУ́КУ КИ́НУТИ У РІ́ЧКУ.** Замість покарання створити для кого-, чого-небудь кращі умови, ніж були. *Зараз повсюди створюється безліч комісій, підкомісій, комітетів тощо. Отже, так проводиться боротьба з економічним розвалом. **Щуку кинули у річку!*** (З газети).

113. **ЯК (мов, ні́би *і т. ін.*) ЧО́РТОВІ В ЗУ́БИ КИ́НУТИ** *кого, що.* Невідомо куди подіти кого-, що-небудь. *Саранчук помовчав хвилинку, ще зітхнув і додав затим: — Краще б, мабуть, було й зовсім туди не вириватися. А то й чоловіка одвезли — **як чортові в зуби кинули*** (А. Головко).

КИНУТИСЯ

114. **КИ́НУТИСЯ В ГО́ЛОВУ** *кому.* Хто-небудь несподівано, раптово пригадав щось. *Товариська зрада, докора — разом **кинулись йому в голову,** схопили за серце...* (Панас Мирний).

КИНУТО

115. **ЖЕРЕБО́К (же́реб) КИ́НУТО,** *книжн.* Остаточне рішення прийнято, вирішальний крок у якій-небудь справі, в якомусь заході і т. ін. зроблено. [Ральф:] *Справа ясна, і **жеребок кинуто.** Ходімо, Гібсон* (В. Собко); [Інгігерда:] *Так... **жереб кинуто...** Що обіцяє він?* (І. Кочерга).

КИНЬ

116. **КУДИ́ НЕ КИНЬ (не глянь).** У всіх відношеннях, з усіх боків, у всьому. *І війська мав свого чимало, І грошиків таки бряжчало, **Куди не кинь** був Турн царьок* (І. Котляревський); *— Городок наш — так собі городок, нічого. Мій батько казав, що колись по ньому проходили полковники та сотники,— так **куди не глянь,** славне військо, як той мак червоний* (Марко Вовчок).

117. **КУДИ́ НЕ КИНЬ / НЕ СКИНЬ (не гля́неш, не оки́неш *і т. ін.*) О́КОМ.** Кругом, скрізь, усюди, де тільки видно. ***Куди не кинь оком** — степ, голий, дзвінкий і вітряний* (М. Чабанівський); *— Оце й Московщина починається,— сказав хтось.— Оце?! Та й невесела ж яка вона!.. все ліси та бори, **куди оком не скинь*** (Панас Мирний); *І **куди не глянеш оком,** біло все кругом* (В. Сосюра); *Веселяться гори, аж лунають від співаночок, аж мліються, **куди оком не окинеш,** маковим цвітом — запасками, фустками* [хустками] *жінок та дівчат, білими сорочками косарів* (Г. Хоткевич).

КИНЬСЯ

118. **КУДИ́ НЕ КИ́НЬСЯ.** У кожному місці, всюди. *До самого вечора бігала Марія в клопотах. **Куди не кинься** — скрізь треба просити, позичати, благати* (І. Цюпа).

КИПИТЬ

119. **АЖ КИПИ́ТЬ.** Відбувається, здійснюється і т. ін. дуже жваво, на повну силу. *Ярмарок **аж кипів.** Вироюються і гомонять люди* (Марко Вовчок); *Скрізь **аж кипить** торгівля й купівля* (І. Нечуй-Левицький).

120. **КИПИ́ТЬ ЯК (мов, ні́би *і т. ін.*) У КАЗАНІ́.** Відбувається сварка, велика суперечка і т. ін. *Квасюк проганяв старих* [наймичок] *так саме, як вона* [дружина] *молодих. І через те в їх у хаті завсігди* [завжди] ***кипіло як у казані*** (Б. Грінченко).

121. **НА СЕ́РЦІ КИПИ́ТЬ** *чиїм, у кого.* Хто-небудь хвилюється, переживає і т. ін. *Я умію більше мовчати, у собі гнітити, ніж розказувати перед людьми. Що їм до того, — що **на моїм серці кипить?*** (Панас Мирний).

122. **ЯК (мов, ні́би *і т. ін.*) В ОКРО́ПІ КИПИ́ТЬ.** Інтенсивно, жваво, енергійно виконується яка-небудь робота, здійснюється якась справа і т. ін. *День у день тобі **як в окропі кипить.** Полагодив* [Чіпка] *хату, давай погріб обчищати* (Панас Мирний).

КИПІТИ

123. **КИПІ́ТИ В РУКА́Х** *перев. чиїх.* Хто-небудь вправно, швидко і т. ін. виконує, здійснює щось. *Баби мастили стіни, Семен пошивав покрівлю, — робота **кипіла,** горіла **в руках*** (М. Коцюбинський); *У неспокійного діда завжди знайдеться якась робота, усе він знає, усе **кипить в його руках*** (М. Стельмах).

124. **КИ́ПНЕМ (ки́пенем) КИПІ́ТИ.**
1. Здійснюватися, відбуватися дуже енергійно, з великою силою, інтенсивністю. *А на безмежних ланах колгоспу-мільйонера "Нове життя" насправді **кипнем киплять** не вщухаючи найрізноманітніші роботи* (Є. Кротович).
2. Вирувати, клекотіти. *Вік короткий, треба жить! Хай гуде земля під нами й Січа **кипенем кипить*** (Я. Щоголів).

КИРПА

125. **КИ́РПА ВГО́РУ** *у кого і без додатка.* Хто-небудь тримається з погордою, зарозуміло, зверхньо дивиться на кого-небудь. *Тепер, бачиш,*

у багачі він лізе, ***кирпа вгору*** *й вітатися не хоче* (З усн. мови). **КИ́РПОНЬКА ВГО́РУ.** *Приходжу. Кум дома — рад, вітає.. Вітає і кумова жінка — вітає, а* ***кирпонька вгору*** (Марко Вовчок).

КИСНУТИ

126. **В ГОРІ́ЛЦІ КИ́СНУТИ,** *несхв.* Постійно пиячити. *По панських дворах вони* [дворові] ***позвикали в горілці киснути*** (Панас Мирний).

КИШЕНІ

127. **НЕ ПО КИШЕ́НІ. 1.** *кому.* Дуже дорогий, невідповідний заробіткам, прибуткам. [Реджі:] *Ти втрачаєш посаду. Такий секретар тепер мені* ***не по кишені*** (І. Кочерга); *Артилеристам буфет був* ***не по кишені*** (А. Головко).
2. *зі сл.* ж и́ т и, *ірон.* Невідповідно до своїх можливостей, достатків. *Пан Г. дуже багато програє грошей в карти і взагалі живе* ***не по кишені...*** (М. Кропивницький).

КИШЕНЯ

128. **КИШЕ́НЯ НЕ СХО́ДИТЬСЯ,** *зі сл.* г р о ш е́ й. Дуже багато. *Грошей — і* ***кишеня не сходиться*** (Укр.. присл..).

129. **НЕ ВИ́ДЕРЖИТЬ (не ви́тримає) КИШЕ́НЯ.** Мало коштів для чого-небудь. *Дуже б нам цікаво дістати од Вас оповідання про артистів, це якраз підходить до нашого збірника, та 12 аркушів трохи страшно,* ***не видержить кишеня*** (М. Коцюбинський).

130. **ПО́ВНА (непоро́жня, наби́та** *і т. ін.***) КИШЕ́НЯ (калі́тка)** *у кого і без додатка.* Багато грошей. *У Панька завжди* ***повна кишеня*** (З газети); *І дає ж Бог таке щастя людям! Хоч не панського роду, зате* ***непорожня кишеня*** (Панас Мирний).

131. **ПОРО́ЖНЯ (пуста́) КИШЕ́НЯ (калі́тка)** *у кого і без додатка.* Хто-небудь бідний, не має грошей. *В молодого господаря* ***порожня кишеня*** (І. Нечуй-Левицький); *Золото, золото, вславлене по світу! Все продаси ти, все купиш без розпиту. Добре тому, хто гребе тебе жменею; важко без тебе —* ***з пустою кишенею*** (П. Грабовський).

КИШИТЬ

132. **АЖ (так і) КИШИ́ТЬ** *кого, чого.* Дуже багато. — *Ну, не кендюх! Сидить собі у хаті. А там баришень* ***аж кишить.*** *Збирайсь та ходімо* (Панас Мирний); — *На галявині попід дубами безліч слуг,* ***аж кишить*** (І. Нечуй-Левицький).

КИШКА

133. **КИ́ШКА ТОНКА́ (коро́тка, слабка́** *і т. ін.***)** *у кого і без додатка.* Не вистачає сил, здібностей, уміння, рішучості і т. ін. для виконання, здійснення чогось. *Вийшов* [Герасим] *назустріч прибулим* [партизанам], *запитав, що сталось, та у відповідь почув багатоголосе і грізне: — Хочеш, командире, п'ятами накивати? — Що,* ***кишка тонка?!*** (А. Іщук); — *У тебе був один наказ: стояти на смерть! Так і стій! А ти ворота ворогові навстіж і гайда! Навоювався!* ***Кишка коротка!..*** (І. Цюпа); — *Гехне раз молотом, а півгодини на долоні студить. А вже десь під обід як зареве. Еге,— кажу,* ***тонка кишка*** *в тебе до науки, сину* (Ю. Збанацький).

КИШКИ

134. **АЖ КИШКИ́ БОЛЯ́ТЬ,** *перев. з дієсл.* Надзвичайно, дуже. *Того вечора я сміялася багато,* ***аж кишки боліли*** (З усн. мови). **АЖ КИ́ШКА БОЛИ́ТЬ.** — *Давайте краще повечеряєм, бо їсти хочеться,* ***аж кишка болить*** (І. Микитенко).

135. **КИШКИ́ ГРА́ЮТЬ / ЗАГРА́ЮТЬ [МАРШ]** *у кого.* Хто-небудь дуже голодний. *Блукання по тайзі, коли* ***кишки марш грають,*** *життя в тайзі серед бродяг, не здавалися для мене страшними та поганими* (З журналу). **КИШКИ́ ГРА́ЮТЬ.** *А поки що в Корнія* ***кишки грають*** *і настрій у нього явно підупадає* (О. Гончар).

КІВШ

136. **ПОЧО́МУ (почі́м) КІВШ (фунт, коре́ць** *і т. ін.***) ЛИ́ХА,** *зі сл.* з н а́ т и, у з н а́ т и *і под.* Багато горя, біди, неприємностей і т. ін. — *Доведеться вам тут узнати,* ***почому ківш лиха,*** — *ніби про щось звичайне й необхідне ліниво говорив Шухновський* (Ю. Збанацький); *Я ще тоді не знав,* ***почому фунт лиха,*** *мені було двадцять років* (М. Чабанівський); *Молодий, енергійний гірник* [Юрій Мегер] *не один рік працював у забої, знав, як то кажуть,* ***почому корець лиха*** (П. Інгульський); [Коваль:] *Зробимо, мабуть, так, що нехай років зо два по світу* [син] *погуля, спізна,* ***почім ківш лиха*** (М. Кропивницький); *Убити б того ненависного управителя..— Та й графиню отак, як вона тебе за коси та по підлозі, хай знала б,* ***почім фунт лиха*** (Н. Рибак).

КІЛКА

137. **ДО ОСИ́КОВОГО КІЛКА́.** До кінця життя, до смерті. *Їхня-бо* [панських слуг] *батьківщина — то лакейські передпокої в панських палацах! Там вони житимуть аж* ***до осикового кілка*** (Остап Вишня).

138. **З ПЕ́РШОГО КІЛКА́,** *зі сл.* п о ч и н а́ т и. З самого початку, з нічого. *Великої промисловості в Білорусії до революції не було, все доводилось починати, як кажуть,* ***з першого кілка*** (З газети).

139. **НІ КІЛКА́, НІ ДРЮЧКА́,** *перев. зі сл.* м а́ т и. Нічого. — *Я з колишньої шляхти, що не має **ні кілка, ні дрючка*** (З. Тулуб).

КІЛКУ

140. **ЯК** (**мов, нена́че** *і т. ін.*) **НА КІЛКУ́,** *зі сл.* т е л і п а́ т и с я, в и с і́ т и *і под.* Дуже вільно (лежати на кому-небудь — про одяг). — *А на кого ж вони там міряти* [костюм] *будуть, коли шитимуть? — На кого-небудь! — Що значить — на кого-небудь? Ну пошиють, а ти одягнеш, і висітиме він **як на кілку**!* (С. Олійник); *"Але ж талія моя не кругла — сукня пообвисала й теліпається **неначе на кілку**",— подумала Балабушиха, й вона вийшла з зали* (І. Нечуй-Левицький).

141. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **КІЛО́К У ТИН,** *зі сл.* у п е́ р т и с я. Дуже, надто. — *Інші всюди заробляють, а ти всюди пророблясш,— підвищує голос Марійка.— Бо уперся **мов кілок у тин** і навіть за медом не нагнешся.— Хе,— знаю твій мед,— підсміюється Іван* (М. Стельмах).

КІЛОЧКА

142. **ЯК З КІЛО́ЧКА.** Несподівано, раптово, швидко. — *Авжеж,— **як з кілочка** випалила Оксана* (В. Логвиненко); *Ще в під'їзді чекає на нас .. бабця і відразу **як з кілочка**: .. — Це я вас викликала* [швидку допомогу]. *До сусіда...* (М. Білкун).

КІЛОЧКАХ

143. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **НА КІЛО́ЧКАХ.** Дуже занепокоєний, украй схвильований, збуджений і т. ін. *Устя сиділа **як на кілочках**, чужа й непотрібна* (М. Коцюбинський).

КІНДРАТИКОМ

144. **З КІНДРА́ТИКОМ У ГОЛОВІ́.** Недоумкуватий, психічно хворий. — *Грамотний чоловік і на глитая шию гне. А може, він теє... **з кіндратиком у голові*** (В. Речмедін).

КІНЕЦЬ

145. **КІНЕ́ЦЬ КІНЦЕ́М.** Після всього, нарешті, зрештою. *Після неминучих в таких випадках вагань та церемоній учасники вечора **кінець кінцем** розсідаються* (О. Гончар).

146. **НА ЯКИЙ КІНЕ́ЦЬ.** Для чого, навіщо. — *Ах, я сама не знаю, **на який кінець** я люблю його! Чи любить то він мене?* (Олена Пчілка).

КІНЦІ

147. **В ОБИ́ДВА КІНЦІ́.** Туди й назад. — *Скільки ж це буде верстов? — запитав Григорія наш дід Семен..— А хто їх там лічив,— стримано відповів мандрівник..— Кажуть, двадцять тисяч **в обидва кінці**?* (О. Довженко).

148. **І КІНЦІ́ В ВО́ДУ. 1.** Не залишати ніяких слідів злочину, негідного вчинку і т. ін. [Хома:] *Отрута подіє не зразу — **й кінці в воду**!* (М. Старицький); — *Давида й де-небудь підстерегти можна. А чи й просто в хаті* [вбити] — *завжди читає кінець стола проти вікна,— **і кінці у воду**. Хто? А ясно хто: в кого жінку одбив: з ревнощів* (А. Головко).
2. Усе вирішено. [Наталка:] *Не довго з ним розв'яжаться: не хочу, не піду* [заміж], *та **й конці*** [кінці] ***в воду**!* (І. Котляревський).

149. **КІНЦІ́ [З КІНЦЯ́МИ] НЕ СХО́ДЯТЬСЯ / НЕ ЗІЙШЛИ́СЯ.** Важко справлятися з труднощами, нестатками, не вистачає коштів. *Мене дуже тягне на Різдво поїхати на Русь, та якось **не сходяться кінці*** (В. Стефаник).

150. **КІНЦІ́ З КІНЦЯ́МИ СХО́ДЯТЬСЯ / ЗІЙШЛИ́СЯ.** Наявна відповідність між різними частинами чого-небудь, немає розбіжності у чомусь. — *Ти ж Василю Тримайводі комору в порядку передав? — Та трохи не **зійшлися кінці з кінцями**. Нестачу я завтра ж донесу* (М. Стельмах).

151. **НА** (**у**) **ВСІ** (**рі́зні**) **КІНЦІ́,** *з дієсл.* Скрізь, усюди, в кожному напрямі. *У нас зійшло вже сонце, його вогні ми шлем **на всі кінці**...* (В. Сосюра); *В повіті вже, видно, щось прочули, раз дозори оце порозсилали **в усі кінці*** (О. Гончар); *Вершники на момент круто збили коней і потім з .. криком кинулись **у різні кінці*** (П. Панч).

152. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **НА КІНЦІ́ СВІ́ТУ** (**сві́та**). Дуже далеко. — *На кого ж ти нас покидаєш? Та як і сам таку даль пройдеш? Се мов **на кінці світа*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

КІНЦІВ

153. **З РІ́ЗНИХ** (**з усі́х**) **КІНЦІ́В,** *з дієсл.* Звідусіль. *Дзвін загудів. По дворі почали мигтіти ченці молоді, як мухи, **зо всіх кінців*** (Марко Вовчок).

КІНЦЯ

154. **БЕЗ КІНЦЯ́,** *з дієсл.* Весь час, безперервно. *Курив* [Яшко] ***без кінця*** (А. Головко); *Шляхом перекопським **без кінця** рухаються червоні війська — ті сюди, ті туди* (О. Гончар); // Постійно. *Пишуть хлопці і дівчата, Просять досвід передати, Хвалять жінку **без кінця*** (С. Олійник).

155. **БЕЗ КІНЦЯ́ І [БЕЗ] КРА́Ю; БЕЗ КІНЦЯ́-КРА́Ю,** *з дієсл.* **1.** Безмежно, безконечно. *По обидва боки шляху **без кінця і краю** колосилися пшениці* (П. Панч); *Дівчина була як у гарячці. П'яти її немов прикипали до землі; серце кололо, в голові була одна думка, одне бажання, щоб ця дорога розтяглася **без кінця-краю**...* (М. Коцюбинський).

2. Дуже довго. *Йому здавалося, що їхатимуть цілу вічність* ***без кінця і краю*** (Олесь Досвітній); // Безупинно, весь час. *Її так і підмиває говорити. Балакала б* [Христя], *здається,* ***без кінця і без краю*** (Панас Мирний); *Без тачки йти було легше, та Анрі-Жаку більш хотілося лежати, ніж ото* ***без кінця-краю*** *переставляти ноги* (Ю. Яновський). **БЕЗ КРА́Ю І КІНЦЯ́.** *Я писав би тобі* ***без краю і кінця,*** *та вже пізно* (М. Коцюбинський).
3. Дуже багато. *А в небі летіли гуси з далекого краю.., а нижче летіли і крутились чорногузи, качки і багато різного дрібного птаства* ***без кінця й краю*** (О. Довженко).

156. **ДО КІНЦЯ́,** *з дієсл.* Зовсім, повністю. *Щоб вас* [В. М. Гнатюка] ***до кінця*** *розсердити, то попрохаю ще вислати 1 пр. "Кобзаря" Шевченка* (М. Коцюбинський); *Сильний вірш* [Л. Дмитерка] *"Круті шляхи буремної пори" .. про тих, хто* ***до кінця*** *віддав себе боротьбі за кращу долю рідного народу* (З газети).

157. **З КІНЦЯ́ В КІНЕ́ЦЬ; ВІД КІНЦЯ́ ДО КІНЦЯ́,** *з дієсл.* У різні боки. *Шатнулась-мотнулась* [Оксана] ***із кінця в кінець,*** *веде низку дівчат і приговорює: "Та чого ви будете сидіти по хатах?"* (Г. Квітка-Основ'яненко); *З гір, із далеких лісів ринуть в долину вітри, шарпаються* ***з кінця в кінець*** (П. Колесник); // Повністю, весь; по всьому простору. *Він ще раз проходить його* [двір] ***од кінця до кінця,*** *самотній і безпомічний* (М. Коцюбинський).

158. **КІНЧА́ТИ / КІНЧИ́ТИ [ЖИТТЯ́] НА ШИ́БЕНИЦІ.** Бути покараним на смерть через повішення. *Вона весь час була впевнена, що Гриша неодмінно, обов'язково* ***кінчить на шибениці*** (А. Головко).

159. **НЕ З ТОГО́ КІНЦЯ́,** *зі сл.* бра́ти, почина́ти *і т. ін.* Не так як слід, як потрібно. [Дудар:] ***Не з того кінця*** *береш. Не розумієш української культури.* [Книш:] *Я? Не розумію?* [Дудар:] *Ані в зуб* (І. Микитенко); — *Ти думаєш, син Стадницького буде кращим від батька?* ***Не з того кінця,*** *хлопче, берешся, не з того.— З якого не берусь, а панові уже не жити* (М. Стельмах).

160. **НІ КІНЦЯ́ НІ КРА́Ю** *чому.* Що-небудь безмежне, безконечне. *Людство... Людство... Яке слово широке!* ***Ні кінця йому, ні краю*** (І. Муратов). **НІ КРА́Ю НІ КІНЦЯ́.** *Світ який — мереживо казкове! Світ який —* ***ні краю ні кінця!*** *Зорі й трави, мрево світанкове, Магія коханого лиця* (В. Симоненко).

КІНЬ

161. **ЗАЛІ́ЗНИЙ (стале́вий) КІНЬ.** Трактор. *Їде Олеся Кулик на тракторі, а за нею жінки правують* ***залізними кіньми,*** *вся ланка гуркотить* (О. Ковінька).

КІСТКА

162. **СВОЯ́ КІ́СТКА.** Кровно рідний; рідня. *Надивовижу всім дворовим, винесла та течія і панську горничну Катрю з двору на волю!.. Сказано:* ***своя кістка*** (Панас Мирний).

163. **ЧУЖА́ КІ́СТКА.** Кровно нерідний. *Ой прийшла я та до брата, а брат мені рад, рад, А невістка —* ***чужа кістка,*** *а я відти назад* (Коломийки); *Катерина не та свекруха, котрій невістка —* ***чужа кістка*** (С. Чорнобривець).

КІСТКАХ

164. **НА (по) КІСТКА́Х** *чиїх.* Ціною життя або великих жертв. *Але я певен .. Що щастя всіх —* ***по ваших аж кістках*** *— На землю ступить вільною ногою* (М. Рильський).

КІСТКИ

165. **АЖ КІСТКИ́ (ко́сті) ТРІЩА́ТЬ (луща́ть) / ЗАТРІЩА́ЛИ (залуща́ли),** *зі сл.* стиска́ти, обійма́ти *і т. ін.* 1. Дуже сильно, міцно. *Вони обіймали Анрі-Жака,* ***аж кістки йому лущали*** (Ю. Яновський); *Худий, злий Брун стиснув пальці,* ***аж кістки затріщали*** (А. Хижняк).
2. Дуже завзято. *Боролися* [опришки], *що* ***аж кості тріщали*** (Г. Хоткевич).

166. **АЖ КІСТКИ́ ТОРОХТЯ́ТЬ,** *зі сл.* худи́й. Надто, дуже. — *Худюща* [невістка], ***аж кістки торохтять,*** *— журилася мати* (М. Стельмах); // *з дієсл.* Дуже швидко.— *Чеше, втікаючи,* ***аж кістки торохтять*** (О. Гончар).

167. **КІСТКИ́ ТРАВО́Ю ПОРОСТУ́ТЬ** *чиї.* Хтось помре і мине багато часу. [Кармелюк:] *Не чекайте ж, люди, добра од них* [панів], *бо й* ***кістки ваші травою поростуть,*** *а ви його не діждетесь* (С. Васильченко).

168. **[САМІ́ (ті́льки)] КІСТКИ́ ТА ШКІ́РА (шку́ра).** Дуже, надто худий. — *Не здужають* [підпанки]*! Сухі, як хорти:* ***самі кістки та шкура*** (З. Тулуб); *З тим Павлом їй ще буде клопоту. Геть занехаяв себе,* ***кістки самі та шкіра*** (Ю. Бедзик). **[САМА́] ШКУ́РА (шкі́ра) ТА КО́СТІ.** *От назбиралися прохані гості, Бліді, намучені —* ***шкура та кості*** (П. Грабовський); *Були вони* [партизани] *—* ***сама шкіра та кості*** (О. Гончар). **ОДНІ́ КО́СТІ, ШКІ́РОЮ ОБШИ́ТІ.** — *Та його ж вітром занесе аж у Сумську область.* ***Одні ж кості, шкірою обшиті*** (Григорій Тютюнник).

КІСТКУ

169. **НА КІ́СТКУ (кість),** *зі сл.* зме́рзнути, заме́рзнути *і под.* Дуже сильно. — *Бувало, збудишся ранком, заговориш до товариша, він*

*лежить, мов довбня. Замерз **на кість*** (Юліан Опільський).

КІСТОК

170. **ДО [СА́МИХ] КІСТО́К,** *зі сл.* промо́кнути, пройма́ти *і т. ін.* Дуже сильно, наскрізь, повністю. *Дівчата промокли **до кісток*** (Ю. Збанацький); *Вітер пронизував тіло, проймав **до кісток*** (С. Чорнобривець); *Додому пішов* [Боровий], *коли вже **до самих кісток** пробрало його холодом та вологістю* (Я. Гримайло).
2. Усім єством (бути кимось); справжній. *Афіноген Максимович педагог, як кажуть, **до самих кісток:** найулюбленішою його справою є математика* (Ю. Мельничук).

171. **[ТРО́ХИ НЕ] ПО КІСТОЧКИ́. 1.** *чого.* Дуже багато. *В хаті було сміття **трохи не по кісточки*** (І. Нечуй-Левицький).
2. Дуже мілко. — *Та де ж глибоко, коли тут **по кісточки?*** (Остап Вишня).

КІСТЬ

172. **БІЛА КІСТЬ,** *зневажл.* Люди знатного походження, привілейованого стану. *Ось і розбіглися всі по степу, і Оверко переміг. Його чорний шлик віявся по плечах. "Рубай, брати, **білу кість!**"* (Ю. Яновський); *О, то все **біла кість** наїздить над Збруч!* (Д. Косарик).

173. **КІСТЬ ВІД КО́СТІ** *кого, чого.* Дитя; те, що породжене кимсь. *Олексій Штепа, молодий козак, **кість від кості** козацького племені* (Л. Первомайський).

КІТ

174. **І (ще й) КІТ НЕ ВАЛЯ́ВСЯ** *у кого.* Хто-небудь ще нічого не робив. *Он люди вже городи копають та орють, а в нас **ще й кіт не валявся**...— бубоніла стара Кухтиха* (А. Іщук).

175. **ЯК КІТ ТАБА́КУ,** *ірон., зі сл.* любити. Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (любити). *Дід знав, що смерть його за плечима, і думав своєю смертю спасти від смерті міщан. Вишневецького він ненавидів, а польську панщину любив, .. **як кіт табаку*** (І. Нечуй-Левицький).

176. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **КІТ ДО МИ́ШІ,** *зі сл.* ки́датися. Жадібно, пристрасно. *Кинувся він до Солохи, **як кіт до миші**, обняв, пригорнув до себе* (Панас Мирний); — *Я глип назад себе, аж коло мене парубок молодий. Весело позираючи, кинувся до мене **як кіт до миші*** (Панас Мирний).

177. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **КІТ ДО СА́ЛА,** *зі сл.* допа́стися, наки́нутися *і под.* Жадібно, дуже енергійно. *Допавсь, **як кіт до сала*** (Укр.. присл..).

178. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **КІТ** (**кішка**) **З СОБА́КОЮ,** *зі сл.* жи́ти. Без злагоди, постійно ворогуючи, сварячись і т. ін. *Живуть **як кішка з собакою*** (Укр.. присл..); — *Ви тільки, бува, нічого не скажіть Давиду Онопрійовичу, бо ми й так живемо з ним, **як кішка з собакою*** (С. Добровольський).

179. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **КІТ НАПЛА́КАВ.** Дуже мало. *Там і цукерок тих, **як кіт наплакав*** (В. Кучер); *В самих, правда, їжі тієї — **мов кіт наплакав*** (Є. Гуцало). **КІТ НАПЛА́КАВ.** *В Мотрі й трудоднів тих — **кіт наплакав*** (М. Рудь); // Дуже незначний, невеликий. — *Така земля! А які нині врожаї дає? **Ніби кіт наплакав*** (І. Цюпа).

180. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **КІТ НА СА́ЛО,** *зі сл.* погляда́ти, позира́ти *і т. ін.* Ласо, пожадливо, заздрісно. *Коли хто в простенькій одежі, то він на тих і не дивиться, а все поглядає **як кіт на сало** тільки на жупанних* (Г. Квітка-Основ'яненко); *У політику бавиться* [підсудний] *та все на тоті* [ті] *панські ґрунти **як кіт на сало** позирає* (Д. Бедзик).

КІШКА

181. **ЧИЯ́ КІ́ШКА СА́ЛО З'Ї́ЛА,** *зі сл.* зна́ти. Хто винен. *Поспіхом переписував* [управитель] *конторські книги набіло, та, знаючи добре, **чия кішка сало з'їла**, заздалегідь збирався тікати* (Дніпрова Чайка).

182. **[ЧО́РНА] КІ́ШКА ПРОБІ́ГЛА; [ЧО́РНИЙ] КІТ ПРОБІ́Г** *між (поміж) ким.* Хто-небудь посварився з кимсь, між ким-небудь виникла незгода, склалися напружені стосунки. *Побачивши Колу, він повернув у хвіртку,— давно між ними **чорна кішка пробігла*** (О. Кундзич); — *Скажіть, Євгене Панасовичу,.. чому Настя мене цурається?.. Який це **кіт пробіг** поміж нами?* (В. Речмедін); [Семен (*тихим голосом*):] *Між мною і вами, учителю, **пробіг чорний кіт*** (Я. Галан).

КЛАДЕ

183. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **У РОТ КЛАДЕ́,** *зі сл.* говори́ти, пояснювати *і под.* Дуже чітко, зрозуміло. *Говорить **як у рот кладе!*** (Укр.. присл..); *Ніколи не ображався батько, все, було, розказує. А говорить **як у рот кладе*** (З газети).

КЛАДИ

184. **ПА́ЛЬЦЯ В РОТ НЕ КЛАДИ́** *кому і без додатка.* **1.** Хто-небудь кмітливий, дотепний, тямущий: такий, з яким слід бути обережним, бо може скористатися помилкою, промахом іншого. *Гострий розум у Кузьми Харитоновича: **пальця в рот не клади.** Не кожний отак швидко зметикує,*

що й до чого (Я. Гримайло). **НЕ КЛАДИ́ ПА́ЛЬЦЯ НА ЗУ́БИ.** *Піп у мене — я думав перше — так собі пришелепуватий чоловічок, коли, здається, я помилився — **не клади йому пальця на зуби*** (С. Васильченко).
2. Хто-небудь уміє обстоювати свою думку, позицію, свій погляд, захистити свої інтереси і т. ін. *"Зубата тітка,— подумав* [Сагайдак],— *цій **пальця в рот не клади**"* (С. Добровольський); [Заболотний:] *Де ж це Ярошенко?* [Віктор:] *Заява на нього надійшла. Серйозні справи викриваються.* [Заболотний:] *Он воно що!.. І все ж ти йому **пальця в рот не клади.** Він брат,— ого! Я його знаю...* (О. Левада).

185. **ХОЧ ДО РА́НИ (до боля́чки, до зубі́в** *і т. ін.*) **КЛАДИ́ (приклада́й, притуля́й** *і т. ін.*) **/ ПРИКЛАДИ́ (притули́). 1.** Надзвичайно дуже, занадто. [Лицар:] *Поки мене сюди не заманила, була ти добра, **хоч клади до рани*** (Леся Українка); *Дивитися* [Латка] *такий добрий, улесливий, **хоч до болячки клади** його* (С. Васильченко); *Такий любий отой Василь, **хоч до рани приклади** його* (Мирослав Ірчан).
2. *зі сл.* такий. Добрий, лагідний, податливий і т. ін. *Мати у неї така, **хоч до рани прикладай*** (З усн. мови); *Іван Семенович Підкова Такий, **хоч до зубів клади**... Насупроти нікому й слова, Лише підтакує завжди* (С. Воскрекасенко).

186. **ХОЧ ЗА РА́МУ КЛАДИ́.** Дуже гарний, вродливий. *А тут ще й жінка (ви ж знаєте, як деякі жінки хорошіють після перших родів), розцвіла, мов польова рожечка, **хоч живу за раму клади*** (Ірина Вільде).

КЛАЛОСЯ

187. **І В ГО́ЛОВУ НЕ КЛА́ЛОСЯ** *кому.* Хто-небудь не передбачає, не сподівається чогось. ***І в голову йому не клалось,** Щоб з ним так бачитись мельком* (І. Котляревський).

КЛАСТИ

188. **І В ГО́ЛОВУ (в го́лови, в ду́мці, в думка́х) [СОБІ́] НЕ КЛА́СТИ (не поклада́ти)** *що.* Не передбачати, не сподіватися і т. ін. чогонебудь, не здогадуватися про щось. *Сите та п'яне лицарство спало покотом, ніхто **й у голову не клав**, що на кінцях мужицьких кіс тихим, котячим ходом вривається поміж них смерть* (Юліан Опільський); *А гайдамаки мовчки ждали, Поки поганці ляжуть спать. Лягли, **і в голови не клали**, Що вже їм завтра не вставать* (Т. Шевченко); *Він, ясна річ, **не міг і в думці класти собі**, що перед ним той самий хлоп'як, який колись врізав його сирицею по мармизі* (П. Загребельний); — *Винуватий, товаришу комісар. Дозвольте доповісти,— ми **собі й у голови не покладали**, що ви почуєте* (Ю. Яновський); *Коли товариш, Здавалося, що спав, та міг щохвилини Прокинутись,— "дід" зняв бекешу з нього, Щоб навіть той **в думках не покладав**, Що дбає "дід" про нього* (М. Рильський).

189. **КЛА́СТИ (вклада́ти) / ПОКЛА́СТИ (вкла́сти) В ДОМОВИ́НУ (у моги́лу** *і т. ін.*) *кого.* Ховати, хоронити (померлого). *Жаль і батька, жаль і матір, І вірну дружину, Молодую, веселую, **класти в домовину*** (Т. Шевченко); // Призводити кого-небудь до смерті. *Голод та холод, та ще важкі хвороби безсердечно **клали** людей **у могилу*** (Ю. Збанацький); — *Коли ти .. ще покладеш мені дитя в нецьки, то я тебе **в домовину вкладу!*** (М. Стельмах); — *Приятелю мій, Кондрате Івановичу! Роби, що знаєш, тільки не погуби мого дитяти! не **положи** мене живого **у яму!*** (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Ти хочеш, щоб рана й тебе **в гроб положила?*** — *сердито сказав Потреба* (І. Микитенко). **ПХА́ТИ В ДОМОВИ́НУ.** *Трагедія Харитини виникла на соціальному ґрунті. Ми бачимо невидиму руку Цокуля, яка **пхає** наймичку **в домовину*** (Життя І. Карпенка-Карого).

190. **КЛА́СТИ НА УМ.** Запам'ятовувати, усвідомлювати що-небудь з певною метою. *Хто величається і других зневажає, Нехай про Дуба казочку читає, **На ум собі кладе:** Наука в ліс не заведе* (Л. Глібов).

191. **КЛА́СТИ / ПОКЛА́СТИ ГО́ЛОВУ (ду́шу)** *за кого—що і без додатка.* Гинути, вмирати в боротьбі, на війні і т. ін. *Горіли ті прапорщики в пеклі війни тисячами, горіли, як солома, разом зі своїми взводами, самі не знаючи толком за віщо довелося їм **покласти свої голови*** (О. Левада); — *Боронь Боже, затягнеться ця бійка* [війна], *то ще й нашим дітям доведеться **класти голови**...— журно мовила Уляна Григорівна* (С. Добровольський); *Я тільки прагну швидше могили. А колись... Боже... Невже минуло? Бажав **покласти за других душу**...* (П. Грабовський).

192. **КЛА́СТИ / ПОКЛА́СТИ ГО́ЛОВУ [НА ПЛА́ХУ]. 1.** З повною відповідальністю ручатися за кого-, що-небудь, запевняючи когось, стверджувати щось. — *Такого батальйону, як наш, ніде нема. **Кладу голову на плаху**, що нема...* (В. Кучер); *При мені привезено було в Львів 8 т*[исяч] *рублів .. Але я **голову кладу**, коли Львівська типографія, котру мені показано в 1876 р., варта й 1/2 тих грошей* (М. Драгоманов).
2. Нести відповідальність за кого-, що-небудь. — *Можете тепер сказати точно: син!..— А якщо — дочка?..— Тоді .. вину складете на мене .. Я вгадував, мені й **голову на плаху класти*** (І. Рябокляч).

193. **КЛА́СТИ / ПОКЛА́СТИ ЖИТТЯ́ (живі́т).** Гинути, вмирати, захищаючи, відстоюючи кого-, що-небудь. *Грізний баритонний голос його набирав сили,— Тоді ще й про таких, як ми, згадаєте. Що* ***життя клали*** (О. Гончар); [Ряженко:] *Погиб мій близький сусіда, Гнат Чорнобривець, погибли й ваші сусіди, люди добрі. За наше всенародне життя вони своє* ***життя поклали*** (І. Микитенко); *Боярин Семен Олуєвич підніс руку з мечем, і галас ущух.— Клянуся* ***живіт покласти*** *за князя Данила* (А. Хижняк).

194. **КЛА́СТИ / ПОКЛА́СТИ ЗУ́БИ НА ПОЛИ́ЦЮ (на ми́сник).** Голодувати. *Там* [у степу], *коли зародить, то возами ту пшеницю возять, але вже коли й недорід ущелепкається* [трапиться] .. *отоді вже, чоловіче добрий,* ***клади зуби на полицю*** (Ю. Збанацький); *Що те панське жалування: сьогодні воно сяк-так годує тебе, а завтра, схоче пан, і* ***покладеш зуби на полицю...*** (М. Стельмах). **ХОЧ ЗУ́БИ КЛАДИ́ НА ПОЛИ́ЦЮ.** *Іще раз вона спече коржі, а тоді* ***хоч зуби клади на полицю*** (С. Чорнобривець). **ЗУ́БИ НА КЛИНО́К.** *Козу зарізав, .. м'ясо з'їмо, а тоді* ***зуби на клинок*** (Р. Іваничук).

195. **КЛА́СТИ / ПОКЛА́СТИ КРАЙ** *чому.* Припиняти що-небудь. *Нескінченній балаканині ..* ***кладе край*** *командир* (П. Панч); — *Так далі не можна,— вголос сказав Василь.— Треба цьому* ***покласти край*** (О. Донченко).

196. **КЛА́СТИ / ПОКЛА́СТИ НА ПАПІ́Р.**
1. Писати, записувати що-небудь. — *Правду мовиш, кум мій нічого сам* ***на папір не клав;*** *але були добрі люди, що, вислухавши було його казання або співання, записували* (Укр. поети-романтики..); *Ти можеш душу вилити в рядках, Жагучу мрію* ***на папір покласти*** (Л. Дмитерко).
2. *тільки док.* **покла́сти на папі́р.** Нанести на папір зображення чого-небудь; намалювати щось. *Мені хочеться* ***покласти*** *сю картину* ***на папір*** *і знов придивитись до неї ближче* (Леся Українка).

197. **КЛА́СТИ / ПОКЛА́СТИ ПІД СОКИ́РУ.** Рубати, вирубувати що-небудь. *Лежить він* [ліс] *на межі трьох сіл, і жодне з них не милує його:* ***кладе під сокиру*** (М. Стельмах).

198. **КЛА́СТИ / ПОКЛА́СТИ ПІД СУКНО́.** Відкладати розв'язання якої-небудь справи на невизначений термін. [Галушка:] *Писав я вже про це в район, але там* ***поклали під сукно*** *в канцелярії* (О. Корнійчук).

199. **КЛА́СТИ / ПОКЛА́СТИ (положи́ти, розкла́сти) НА МУ́ЗИКУ (на но́ти).** Писати музичний твір на який-небудь текст. —*Я, голубчику, вчений, бачиш, усякі пісні записую,* ***на ноти,*** *значить,* ***кладу*** (М. Стельмах); *Дещо з своїх вражень вона пробувала навіть* ***покласти на музику*** (М. Олійник); *Були ці пісні у пам'яті, поки пощастило стрінути пана Е. Мертке, що оце тепер* ***положив їх на ноти*** (Марко Вовчок); *Та й купер'яни ніби вже живуть лише у пісні, що* ***розклав на ноти*** *Лисенко* (М. Рильський). **ПОЛО́ЖЕНО НА ГО́ЛОС.** *Ліричні вірші Франка просяться часто в музику. Деякі з них справді* ***положено на голос*** *Лисенком* (М. Коцюбинський).

200. **КЛА́СТИ / ПОКЛА́СТИ ТРУ́ПОМ** *кого і без додатка.* Убивати, нищити. *Тільки воля в них міцна Десь напасти,* ***трупом класти,*** *Грабувати, мордувати* (І. Франко); *Умить вибігло двоє других з двох ворожих таборів і обох на місці* ***трупом поклали*** (Н. Кобринська); *Курінний лежав тепер у снігу непорушно і здалеку гукав жандармам, підриваючи їх до атаки. Жандарми не наважувалися. Мабуть, добре розуміли, що поки добіжать, прикордонник* ***покладе їх трупом*** (П. Загребельний).

201. **ЯК ЛОПА́ТОЮ КЛА́СТИ.** Пояснювати, розповідати і т. ін. щось повільно, не поспішаючи. *Йому треба так,* ***як лопатою класти*** *(не хутко розбирає діло)* (М. Номис).

КЛАЦАТИ

202. **КЛА́ЦАТИ ЗУБА́МИ. 1.** Дуже мерзнути. —*Як ти себе вночі почуваєш... Зубами здорово* ***клацаєш?*** — *Що ти!.. Буває навіть жарко* (О. Гончар).
2. *на кого, грубо.* Вороже, недоброзичливо і т. ін. ставитися до кого-небудь. *Не живуть* [люди], *а по-вовчому бродять по світу і* ***клацають*** *один на одного* ***зубами...*** (О. Гончар).
3. *фам.* Прагнути домогтися, досягти і т. ін. чого-небудь. [Острожин:] *Такий молодий, в такий короткий час ви завоювали собі таке становище в літературі .. Та змилуйтесь! Чи один же цілий вік* ***клацав зубами*** *даремно, ви одразу такий шматок урвали...* (Леся Українка).

КЛЕЇТИ

203. **КЛЕ́ЇТИ (ко́рчити, стро́їти) ДУ́РНЯ.**
1. Робити дурниці, безглузді вчинки. *Петрусь сів. Просто на вогкий, холодний гравій.— Хлопчики, викидайте мене разом з добром.— Кинь* ***дурня клеїти!*** — *розсердився, аж викрикнув Валет* (П. Дорошко); — *Тільки от що, Маріє,— затримав її Давид,— хай Тихін* ***дурня не строїть,*** *нехай лікується* (А. Головко).
2. Прикидатися таким, що нічого не розуміє, не знає. — *А ти,— звернувся він* [пристав] *до Шевченка,— зарубай собі на носі: зашмагаю, коли будеш* ***клеїти дурня*** (З. Тулуб); *Ясно, що ця руда баба* ***клеїть дурня*** (І. Багряний).
3. Нічого не робити, байдикувати. — *Іди до печей* [на завод]. *Там* ***дурня не будеш клеїти*** (М. Рудь).

КЛЕПАНИЙ

204. **КЛЕ́ПАНИЙ НА ЯЗИ́К.** Здатний дотепно і влучно говорити. *Була у них дочка-одиначка, дівчина-підліток, та така* ***клепана на язик*** (Укр.. казки); *Дарма, що малий, а* ***на язик клепаний*** (З газети).

КЛЕПАТИ

205. **КЛЕПА́ТИ ЯЗИКО́М.** Вести пусті, несерйозні, беззмістовні розмови; говорити все, про що думається. ***Язиком*** *що хоч* ***клепай,*** *а руки при собі тримай* (М. Номис); — *Мене тутечки в Києві усякі старосвітські лисини .. вже обсудили, оббрехали, бо ти сам знаєш добре, що їм в Києві нема ж про що* ***язиком*** *в салонах* ***клепать*** (І. Нечуй-Левицький); *Чимало жінок з дітьми посідало тут* [коло волості] *таки поблизу, лузали насіння та* ***клепали язиками*** (Б. Грінченко).

КЛЕПКИ

206. **БЕЗ [ТРЕ́ТЬОЇ (сьо́мої)] КЛЕ́ПКИ [В ГОЛОВІ́ (у ті́м'ї)]; БЕЗ КЛЕ́ПОК [У ГОЛОВІ́ (у ті́м'ї)],** *зневажл.* Хто-небудь дурний, розумово обмежений, недоумкуватий. — *Він став якийсь, мов* ***без сьомої клепки у тім'ї,*** *змарнів геть* (П. Козланюк); — *Хто б подумав: Гриня і в академію! — кинула одна з конторниць, а чабан Бунтій .. мовив неголосно: — Нема таких академій, щоб набирали* ***без клепок,*** *а випускали з усіма клепками* (О. Гончар).

207. **РОЗСО́ХЛИСЯ КЛЕ́ПКИ** *у кого, зневажл.* Хтось поводить себе нерозумно, видається розумово обмеженим. [Прокіп:] *У Ярини дійсно трошки* ***клепки розсохлись.*** *Обруч треба зробити і воно зразу пройде* (О. Корнійчук).

КЛІПАТИ

208. **КЛІ́ПАТИ (бли́мати) ОЧИ́МА. 1.** *перед ким.* Почувати себе ніяково перед ким-небудь, відчувати сором, провину і т. ін. перед кимсь. *Мені старому не годиться перед районним секретарем* ***очима кліпати*** (В. Козаченко); — *Та й що ж оце, з-за нього* [батька] *нам перед людьми* ***очима блимати?*** (Григорій Тютюнник). **ПОПОКЛІ́ПАТИ ОЧИ́МА** (тривалий час). *Добре, що я ще грошей од книжника не взяв.* ***Попокліпав би очима,*** *процындривши чужі гроші* (Т. Шевченко).
2. Мовчати, нічого не розуміючи або не знаючи, що відповісти. *Зміркувавши, що Юрко тільки* ***кліпає очима,*** *Луць пояснив йому справу* (П. Козланюк); — *Ну, Левонтію Кириловичу, ти* ***очима не блимай,*** *а поясню́й, як і що* (О. Донченко).

КЛОПІТ

209. **НЕ ТВІЙ (не його́, не ваш** *і т. ін.*) **КЛО́ПІТ.** Не стосується кого-небудь, не повинно турбувати когось. — *Бачу я, що кортить вам їх* [сорочки] *пропити, дурні все* [завжди] *нещасні.. — Це вже* ***не твій клопіт*** (З. Тулуб).

КЛОПОТАТИ

210. **КЛОПОТА́ТИ ГО́ЛОВУ** *кому, чию.* Турбувати, хвилювати кого-небудь. *Вийшли* [заробітчани] *з міста в поле на битий шлях. Тут уже інші речі* ***клопочуть*** *Грицькову* ***голову*** (Панас Мирний); — *Як зробив, так хай і одвічає* [відповідає], *а ти* [мати] *начальникам* ***голови не клопочи*** (Б. Грінченко).

211. **КЛОПОТА́ТИ СОБІ́ (свою́) ГО́ЛОВУ** *чим.* Думати про що-небудь, обтяжуючи себе. *Чортзна-чим ти* ***клопочеш свою голову,*** *Карпе!* (М. Коцюбинський); *Марусяк, раз рішивши собі усю оту справу, більше не* ***клопотав собі*** *нею* ***голови*** (Г. Хоткевич). **КЛОПОТА́ТИ СВОЮ́ ГОЛІ́ВОНЬКУ.** — *А що ж ми завтра будемо їсти!.. "Боже мій, у такі літа та чим* ***свою голівоньку*** *він* ***клопоче?!"*** — *подумала вона* (Панас Мирний).

КЛОПОТИ

212. **ОБСІДА́ЮТЬ / ОБСІ́ЛИ КЛО́ПОТИ** *кого.* Хто-небудь дуже зайнятий, обтяжений різними справами, турботами. — *Вдень мене* ***обсідали клопоти*** — *доводилось сперечатися з дипломованими фахівцями* (Я. Баш).

КЛОЧЧЯ

213. **НА КЛО́ЧЧЯ,** *зі сл.* рва́ти, рва́тися *і под.* Вщент або на шматки. *Минали дні і ночі, все ближче грім гармат, все ближче йшла війна, що* ***рвала*** *армії денікінців* ***на клоччя...*** (В. Сосюра); [Лучицька:] *Я почуваю, що .. моя воля* ***рветься на клоччя*** (М. Старицький).

214. **НЕ З КЛО́ЧЧЯ.** Який має сильну волю і вміє відстоювати щось; наполегливий, заповзятий (про риси характеру). *Старшина розсердився. Вони затялися — і він* ***не з клоччя.*** *Най же копають окопи, коли охота, та ночують у "холодній"* (М. Коцюбинський).

КЛУБОК

215. **КЛУБО́К ПІДКО́ЧУЄТЬСЯ (підступа́є) / ПІДКОТИ́ВСЯ (підступи́в) ДО ГО́РЛА** *кому.* Кому-небудь спазми стискають горло від сильного хвилювання, переживання і т. ін. *Бронкові* ***підкотився клубок до горла.*** *Адже це він запалив їх* [селян] *словом,.. а сам так ганебно потрапив до рук отим шпикам* (Ірина Вільде); *Гіркий* ***клубок підкотився*** *Платонові* ***до горла,*** *й він тихо вийшов на подвір'я* (М. Зарудний).

КЛЮВАТИ

216. **КЛЮВА́ТИ НО́СОМ.** Дрімати, засинати сидячи, час від часу опускаючи на мить

голову. *В кабіні біля шофера сидів якийсь неголений, худий інтендант і* ***клював носом*** *від довгого недосипання* (В. Кучер); *Відбило північ. Треба подивитися, що робиться в коридорі. Правда, ще рано але .. вартовий дуже любить подрімати. Може, він уже* ***клює носом?*** (Д. Бузько). **ПОКЛЬÓВУВАТИ НÓСОМ** (час від часу). *Микола підпер важку голову руками,* ***поклъовує носом*** (В. Кучер).

КЛЮНУТИ

217. **[Й] КУ́РЦІ НІ́ДЕ КЛЮ́НУТИ. 1.** Дуже тісно, мало місця. *Весь стіл завалений,* ***ніде курці клюнути,*** *ще не переглянутими .. книжками* (Леся Українка); // Немає вільного або чистого місця. — *Панічко.., не женіть тільки Мар'ї з двору..— Та що ж там з нею? — Збита вся —* ***курці ніде клюнути!*** (Панас Мирний).
2. Дуже багато. — *Приходимо в Зіньків, а там війська —* ***курці ніде клюнути!*** (Григорій Тютюнник); *Диких качок було стільки, що* ***ніде курці клюнути*** (З газети).
3. Дуже мало. *По землі ходив* [селянин] *і землі не мав. Або мав, що й* ***курці ніде*** *було* ***клюнути*** (П. Резніков).

218. **КЛЮ́НУТИ НА ПРИМА́НКУ.** Піддатися на обман, навмисне підготовлений ким-небудь з підступними (недобрими) намірами. *При самій думці, що "пугачі"* ***клюнуть на приманку*** *й сміливий задум може здійснитися, Ксьондза починала тіпати пропасниця* (І. Головченко і О. Мусієнко).

219. **КЛЮ́НУТИ НО́СОМ** *у що.* Упасти обличчям вниз. *Як пихоне його руками своїми, так Чіпка й* ***клюнув носом*** *у зелену траву* (Панас Мирний); — *Прицілився я — бабах! З одного пострілу поклав усіх п'ятьох.* ***Клюнули*** *фашисти у сніг* ***носом*** *усі підряд* (Ю. Мокрієв).

КНИШ

220. **НЕ ТОГО́ ТІ́СТА КНИШ.** Не такий, як хтось, не схожий на інших. *Знав я і таких, що в живії очі тобі бреше, як шовком шиє — хоч би моргнув, вражий син! Та Свирид Костомаха* ***не того тіста книш*** (Марко Вовчок).

КОВАНИЙ

221. **КО́ВАНИЙ НА ВСІ ЧОТИ́РИ НОГИ́ (копи́та).** Дуже досвідчений, бувалий. — *Мені поперед усього треба людей розумних, енергічних* [енергійних], *сміливих,* ***кованих на всі чотири ноги*** (І. Франко); *Був* [шеф] *чоловік мудрий, бувалий ..* ***кований*** *остро* ***на всі чотири копита*** (І. Франко). **КО́ВАНИЙ НА ВСІ НО́ГИ.** *Давнього Густава, заведіяки* [заводія] .. *скандалів, вже не було на світі, а був холодний,* ***на всі ноги кований*** *політик і адміністратор* (І. Франко). **КО́ВАНИЙ НА ОБИ́ДВІ.** *Еге! Ся* ***на обидві кована*** (Укр.. присл..).

КОВЗАТИ

222. **КО́ВЗАТИ / КОВЗНУ́ТИ ПО́ГЛЯДОМ (очи́ма)** *по кому—чому.* Дивитися, поглядати на кого-, що-небудь. *"Одначе обжився ти тут",— подумав Микита,* ***ковзаючи поглядом*** *по цілих горах награбованого майна* (Григорій Тютюнник); *Матрос і капрал* ***ковзнули*** *по ній* ***поглядами*** *і говорили далі* (Ю. Смолич); *Підвів* [завідуючий] *голову і наче спросоння* ***ковзнув очима*** *по обличчю прибулого* (В. Речмедін).

КОВІНЬКА

223. **МА́ТЕРІ (бісові) ЙОГО́ (їх, її** *і т. ін.*) **КОВІ́НЬКА (ко́рінь). 1.** *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, обурення, досади і т. ін. з приводу чого-небудь. — *Так не годиться голові* [співати].— *Овва! Люде почують, будуть тюкати. Ви ж голова,— здержував Чабанця десяцький. —* ***А матері їх ковінька!*** *А що мені до того?* (І. Нечуй-Левицький); — *Що, дядьку? — Орчики роблю* ***мат-тері його ковінька!*** *Я, Никодим Динька, роблю орчики* (М. Зарудний).
2. Уживається для вираження захоплення з якого-небудь приводу. [Марко:] *От я й був парубком повного калібру,* ***бісові його ковінька.*** *Ге, та що там згадувати!* (З. Мороз).

КОВПАКОМ

224. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ПІД [СКЛЯНИ́М] КОВПАКО́М,** *зі сл.* жити. Відірвано, ізольовано від реального життя. — *Що ви можете знати про це, коли все життя прожили* ***наче під скляним ковпаком?*** (Ірина Вільде).

КОВТАТИ

225. **КОВТА́ТИ ПІЛЮ́ЛІ.** Мовчки терпіти образу, вислуховувати щось неприємне. *Часто по почерку я пізнавав авторів* [анонімних записок], *але мусив* ***ковтать пілюлі*** (М. Кропивницький); *"Дай такому волю, то він назавтра тобі колгосп організує* [в Словаччині], *— думав Воронцов про подоляна. — А ти мав в дивізії за нього* ***пилюлі ковтати..."*** (О. Гончар).

226. **КОВТА́ТИ СЛИ́НУ (сли́нку). 1.** Заздрісно, пожадливо, дивитися на кого-, що-небудь. — *Закрутила* [Ганна] *Максимові голову. Сидить козак біля неї, як цуцик на ланцюгу, та* ***слину ковтає*** (З. Тулуб).
2. Заздрити кому-небудь у чомусь. *А ти шепни Олені й Варці, Що я од жінки вкрав калганної по чарці .. Заберемося собі в куток, Згадаємо свою родину Та й гукнемо, вони ж нехай* ***ковтають слину!*** (П. Гулак-Артемовський); *Гиготів* [Дусик] *з кабінки* [автомашини] *до стрічних молодиць,*

заманював дівчат — "Сідай, підвезу", однією рукою крутив руля, а другою норовив до недозволеного .. Хлопці тільки ***слину ковтали,*** *спостерігаючи за вихватками свого шофера* (П. Загребельний). **КОВТА́ТИ СЛИ́НКИ.** [Іван Степанович:] *Збігаєм до тебе .. та такий задамо банкет, що аж у Полтаві всі судейські* ***ковтатимуть слинки!..*** (М. Кропивницький).

3. З жадобою дивитися на щось їстівне, дуже бажаючи його з'їсти. *Яблука й груші, справді, були такі манливі, що .. хлопці сиділи в кущах неподалеку від саду та* ***ковтали слину*** (Ю. Збанацький).

227. **КОВТА́ТИ СЛОВА́.** Нерозбірливо, нечітко, скоромовкою говорити, читати і т. ін. — *Як ти читаєш? Чому ти* ***ковтаєш слова?*** (Ю. Збанацький); *Він заговорив уривчасто,* ***ковтаючи слова,*** *кваплячись, щоб звільнити серце від того гарячого потоку, який бив через край...* (С. Журахович); *Й Килина,* ***ковтаючи слова,*** *розказала, як то воно все було насправді* (Є. Гуцало).

228. **КОВТА́ТИ СЛЬО́ЗИ.** Стримувати, тамувати плач. — *Будьте здорові, мамо,— тихо прощався він,* ***ковтаючи сльози*** (Д. Бедзик); // Потай плакати. *Він навіть не уявляв собі, як це можна скривдити дівчину, щоб потім гіркі* ***сльози ковтала,*** *дорікаючи за обман та наругу* (А. Головко); *Вона* [смерть] *в роз'їзді батька пострічала Клиновим свистом збила на ріллю, і мати* ***сльози*** *уночі* ***ковтала*** *Та все просила: лю-лі, спи, лю-лю...* (М. Гірник).

КОВТНУВ

229. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **ҐА́ВУ КОВТНУ́В.** Хто-небудь дуже мовчазний, сумний. — *Нам весело, а тобі сумно? — тихо спитала Наталія Миколаївна, підскочивши до нього* [Проценка].— *Бач, який він гарний! — додала уголос, кинувши очима на Довбню.— Веселий, балакучий. Уже не тебе —* ***мов ґаву ковтнув!*** (Панас Мирний).

230. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **МИ́ЛА КОВТНУ́В** (**з'їв**). У поганому настрої. *Почувши відповідь, пішов і пішов,—* ***мов мила ковтнув*** (З усн. мови); — *Чого це ти, Чіпко,* ***як мила з'їв?*** — *питає* [Лушня].— *Чого ти журишся?* (Панас Мирний).

КОЗАК

231. **ВІ́ЛЬНИЙ КОЗА́К.** Парубок, неодружений чоловік. *Григорій майже з презирством дивиться на кожну дівчину. Він уважає себе* ***вільним козаком*** (М. Стельмах).

КОЗЕЛ

232. **КОЗЕ́Л ВІДПУ́ЩЕННЯ** (*рідше* **офі́рний**). Той, на кого звалюють чужу провину, відповідальність за інших. — *То що ж, Корнію Кириловичу, я, виходить, за* ***козла відпущення?*** (Ю. Збанацький); — *Я бачу, що мені хочуть відвести роль* ***козла офірного,***— *намагаючись стримувати голос, сказав він* (П. Загребельний).

КОЗИ

233. **І КО́ЗИ СИ́ТІ, І СІ́НО ЦІ́ЛЕ.** Ніхто не зазнав збитків, шкоди. *Його натура була слаба: він хотів, як кажуть, щоб упасти і не забитися; щоб* ***і кози були ситі, і сіно ціле*** (Панас Мирний).

234. **УСІ́ КО́ЗИ В ЗО́ЛОТІ** *кому.* Все здається, сприймається кращим, ніж є насправді. *П'яному —* ***всі кози в золоті*** (В. Речмедін). **І КО́ЗИ В ЗО́ЛОТІ ХО́ДЯТЬ.** — *Еге ж, там* [в Америці] ***і кози в золоті ходять,***— *безневинно каже Лесь Якубенко, і дядьки починають реготати* (М. Стельмах).

КОЗИР

235. **БИ́ТИЙ КО́ЗИР.** Бувала, з великим життєвим досвідом людина. *Батуллі гаразд обміркував свою розмову з* [Молоканом]. *Він* ***битий козир*** *і на слові не промахнеться* (Іван Ле).

236. **КО́ЗИР** (**усі́ ко́зирі**) **У РУ́КИ** (**до рук**) *кому, кого і без додатка.* **1.** У кого-небудь є можливість показати свої знання, уміння, здібності і т. ін. — *Ви хоч би шаховий* [гурток] *узяли на себе. У вас же, здається, третя категорія, Леоніде Артемовичу? .. Вам* ***усі козирі до рук*** (Ю. Мушкетик).

2. Перевага у чому-небудь. *Дочасне виготовлення днища* [при будуванні Дніпрельстану] *дає деякий* ***козир у руки*** (Г. Коцюба). **КО́ЗИР У РУКА́Х.** *Швидкісний режим роботи, на який перейшли майже всі ткалі,— ось* ***козир у руках*** *шовковиків для підвищення продуктивності праці* (З газети).

КОЗУ

237. **ЯК СИ́ДОРОВУ КОЗУ́,** *зі сл.* б и т и, л у п ц ю в а́ т и, ч и х в о́ с т и т и *і под.* Дуже сильно, нещадно. [Митька:] *І били ж мене батько за се, драли* ***як сидорову козу!..*** (М. Кропивницький); — *Так мене мій покійний чоловіченько лупцював* ***як сидорову козу*** (П. Резніков); *Їдуть* [дегустатори] *звідси, їдуть звідти, ведеш їх у підвали, пригощаєш, а декотрий ще й каністру підмостить — наточи й додому! А тоді на всіх активах ще тебе ж і чихвостять* ***як сидорову козу*** (О. Гончар).

КОЛА

238. **ДО КОЛА́.** Абсолютно все, повністю. — *Хм! — гірко мукнув дід і помовчав. — Ні, вже не ждати добра від Якова. Отак і пусте* [пустить] *усю худобу — коли не казати, то .. німці розтаскають усе* ***до кола*** (Панас Мирний).

239. **НІ КОЛА́, НІ ДВОРА́** *в кого і без додатка.* **1.** Хто-небудь дуже бідний, злиденний. *То ледар, волоцюга. Йому* [Василеві] *теряти* [втрачати]

*нічого, у його **ні кола, ні двора**, а в мене — он город,.. вибудував хату* (Панас Мирний); // Ніякого господарства, нічого. ***Ні кола, ні двора**, ні рогатого вола* (Укр.. присл..); — *Як ми з тобою побралися: не було в нас **ні кола, ні двора*** (Г. Квітка-Основ'яненко).
2. Хто-небудь самотній, одинокий. — *Я же міг посезонно* [батракувати], *бо я... безродний. **Ні кола, ні двора*** (О. Гончар); *Що ж ти рвалася з дула, Що ж мене ти минула, куле ллята, розпроклята, ти розводнице стара! В друга — ненька старенька! В нього жінка молоденька. А що в мене молодого — **ні кола, ні двора*** (А. Малишко).

КОЛЕ

240. **У НІС КО́ЛЕ.** Не подобається кому-небудь, не задовольняє когось. *Чуєте, йому* [Якову] *моя страва **у ніс коле?*** (Панас Мирний); *Попідростали* [діти] — *в голові туманіє. Тому чоботи, тому крамні штани, тому картуза .. Одежа домашньої роботи вже, бач, **у ніс коле...*** (А. Іщук).

КОЛЕСАХ

241. **НА КОЛЕ́САХ. 1.** *зі сл.* бу́ти, перебува́ти, жи́ти *і т. ін.* У дорозі, в переїздах з одного місця на інше. *Полк Самієва .. робив по півсотні й більше кілометрів на добу,— жоден боєць не відставав. Всі підрозділи були **на колесах*** (О. Гончар); *Микола Козловський* [фотокореспондент] *майже постійно перебуває "**на колесах**"* (З газети).
2. Який характеризується постійними переїздами з одного місця мешкання на інше; мандрівний. — *Звикла вже, Василинко, до життя **на колесах*** (О. Гончар).

КОЛЕСО

242. **ЗАКРУТИ́ЛОСЯ КО́ЛЕСО.** Розпочалося що-небудь (про справу, діяльність і т. ін.). — *Іди у кам'яницю і нехай сюди зараз же прийде Катря, а Охрім у корчму нехай піде. Сурина підвівся. Капуста простягнув йому руку і теж встав.— **Закрутилося колесо**,— тихо мовив він* (Н. Рибак).

243. **ПОВЕРНУ́ЛОСЯ КО́ЛЕСО ІСТО́РІЇ,** *книжн.* Сталися зміни в чому-небудь. [Назар Петрович:] *Що зробиш? **Повернулося колесо історії.** Так що тобі, хлопче, мабуть, доведеться схопити гарбуза.* [Сергій:] *Хай так. Я хочу почути це від неї самої* (Л. Дмитерко).

244. **П'Я́ТЕ КО́ЛЕСО ДО ВО́ЗА (у во́зі, бі́ля во́за** *і т. ін.*), *ірон.* Зайвий, непотрібний. *Герман увесь віддався тій погоні за багатством; Рифка тепер стала для нього **п'ятим колесом до воза*** (І. Франко); *З кожним днем все більше і більше переконував себе, що він у МТС — **п'яте колесо у возі*** (Ю. Збанацький); — *Та я **п'яте колесо біля воза!** — страждаючи, мовив механік* (Є. Гуцало).

245. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **КО́ЛЕСО БЕЗ БУ́КШІ,** *діал., з дієсл.* Безупинно, безперервно. — *От ґава стара* [жінка] *розмололась **мов колесо без букші*** (М. Стельмах).

246. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **П'Я́ТЕ КО́ЛЕСО ДО ВО́ЗА (у во́зі),** *ірон., зі сл.* потрі́бний, *перев. зі сл.* так. Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного слова потрібний; зовсім не (потрібний). — *Потрібний він мені **як п'яте колесо до воза*** (М. Стельмах); *Він говорить скрипучим незадоволеним голосом: — Тобі фізика так потрібна, **як п'яте колесо до воза*** (О. Іваненко); — *А може буду так потрібна **як п'яте колесо в возі*** (І. Нечуй-Левицький).

КОЛИСКИ

247. **З КОЛИ́СКИ.** З дитячих років, з ранніх літ. *Прощай, дівчинонько вірненька, **З колиски** подруга моя* (І. Манжура); — *Виходить, чумаче, в ранню дорогу зібрався?.. — Атож..— понуро відповів Чайченко.— Нам **з колиски** уготована і рання робота, і рання дорога ..* (М. Стельмах).

КОЛИСЦІ

248. **У КОЛИ́СЦІ. 1.** Ще зовсім дитина, малолітній. — *Може, десь і виглядає тебе твоя яворина, а, може, ще тільки росте. Сказано: хлопець на коні, а дівка **в колисці*** (М. Стельмах).
2. На початковій стадії заснування, організації, підготовки і т. ін. чого-небудь. *Устим .. глянув у синові очі, тихо сказав: — Болить, синку. Скрізь болить. Щоб її, ту війну, **в колисці** задушило!* (В. Кучер).

КОЛІНА

249. **ВЕЛИ́КОГО (висо́кого) КОЛІ́НА.** Знатного роду. *У жіночій громаді не йшла в лад ота княгиня, жона Гвинтовчина, .. пані **великого коліна*** (П. Куліш).

250. **ДО СЬО́МОГО (деся́того, тре́тього** *і т. ін.*) **КОЛІ́НА. 1.** *зі сл.* кара́ти, кля́сти́ *і т. ін.* Дуже гостро, нестримно, жорстоко. *Обріза я не боюсь! — блиснули завзяттям батькові очі.— Опасаюсь* [побоююсь] *рідні, яка почне тебе клясти **до сьомого коліна*** (М. Стельмах); *Фальшива присяга, кажуть, аж **до третього коліна** карає* (Ірина Вільде).
2. *зі сл.* не забува́ти. Тривалий час, дуже довго. ***До десятого коліна** в селі не забували крадіжки Хай дід твій колись прокрався, але й ти, онук, мусив на собі нести ганебну печать злодійського роду* (Ю. Збанацький).

251. **ПО КОЛІ́НА; В КОЛІ́НО.** **1.** *чого.* Багато. *У хаті райно-багно, сміття **по коліна*** (Панас Мирний); *Снігу насипало **в коліно*** (І. Франко); *Люттю налітає на його* [ліс] *вітер, рве його, смиче з усіх боків. По ровах, по ярках **в коліно** лежить того кольорового шматття* (С. Васильченко). **2.** Глибоко. — *Місце те, де стояли* [економії], ***в коліно** зоремо. Щоб не зосталося й пам'яті...* (А. Головко).

252. **[СТАРІ́Й] ЖА́БІ** (горобце́ві, горобцю́) **ПО КОЛІ́НА.** Неглибоко, зовсім мало. — *В Семигорах нема де і втопиться, бо в ставках **старій жабі по коліна**,— сказав Карпо* (І. Нечуй-Левицький); —*Далі не заходь, .. ось тут і хлюпочись на мілкому, де **горобцю по коліна**...* (О. Гончар); — *Коли приїхав* [Вовченко] *до мене, то кепкував над тобою, казав, що в тому ставку **горобцеві по коліна** буде* (М. Чабанівський).

КОЛІНІ

253. **В ДЕСЯ́ТОМУ КОЛІ́НІ,** *перев. зі сл.* р о́ д и ч, н а щ а́ д о к *і под.* Який перебуває в дуже далеких родинних зв'язках. [Гострохвостий:] *Для Вас, Єфросино Сидорівно, я готовий познакомитись* [познайомитись] *з вашими родичами, хоч би **й в десятому коліні*** (І. Нечуй-Левицький). **НЕ З ДЕСЯ́ТОГО КОЛІ́НА.** — *А як розколупають, що ми зовсім **не з десятого коліна** нащадки?* (Григорій Тютюнник).

КОЛІНО

254. **КОЛІ́НО В КОЛІ́НО.** Поряд, дуже близько (про вершників). *З кілометр їхали мовчки, **коліно в коліно.** І навіть це суворе мовчання зближувало їх* (О. Гончар).

КОЛО

255. **ЗАЧАРО́ВАНЕ КО́ЛО.** Скрутне, безвихідне становище. *Він менше пив з випадковими знайомими по буфетах .. Але згодом знову взявся за своє .. Створилося **зачароване коло,** з якого він з своєю слабою волею не міг вийти* (Д. Ткач); *Працювати вона хоче за фахом, а щоб одержати фах, професію, треба раніш здобути вищу освіту. **Зачароване коло!*** (Л. Дмитерко).

КОЛОДА

256. **ЯК** (мов, ні́би *і т. ін.*) **КОЛО́ДА.** **1.** *зі сл.* л е ж а́ т и. Нерухомо (перев. про недомагання, лінощі тощо). *Голова болить, ходором ходить, не можна мені ні піднятися, ні підвестися .. Лежу **як колода*** (Панас Мирний).
2. Дуже опухлий. *Хоч Кузьма після того таки перехворів, температуру йому нагнало, і нога була **як колода,** але, бач, вижив* (О. Гончар). **ЯК КОЛО́ДКА.** *Далі скинув чобіт. Підвівся я на лікоть, глянув... нога **як колодка*** (А. Тесленко).

257. **ЯК** (мов, ні́би *і т. ін.*) **КОЛО́ДА** (сту́па), *зі сл.* д у р н и́ й. Дуже, надто. —*Де ви мене в лісі бачили? Де? — з викликом глянув на полісовщика.— Дурний ти **мов колода**...* (М. Стельмах); *І не приведи Господи, подумають про неї: "Дурна вона **як ступа!**" Соромно ж буде* (З усн. мови).

КОЛОНА

258. **П'Я́ТА КОЛО́НА,** *книжн.* Люди, які займаються підривною, антидержавною діяльністю в країні. ***П'ятою колоною** було названо агентуру генерала Франко* (З газети).

КОЛОТИ

259. **КОЛО́ТИ** (випіка́ти) **О́ЧІ** *кому.* **1.** В'їдливо дорікати, докоряти кому-небудь чимсь, кимсь. *Хотілося стати, вивернути свої долоні всьому майданові напоказ — гляньте: в мозолях, порепані, чорні, як шкуратки! Наймичку тримає? Ще будуть нею **очі** йому **колоти*** (О. Гончар); — *Чого ж цьому не бути? — розгублено запитав* [Дмитро] *Мар'яну.— Ти мені не рівня. Я не хочу, щоб тобі мною хтось **колов очі*** (М. Стельмах); ***Випікають** йому **очі,** що син його ледащо* (З усн. мови).
2. Дратувати когось, не давати комусь спокою. *Нам тільки сакля **очі коле;** Чого вона стоїть у вас, Не нами дана* (Т. Шевченко); *Не доглянута хата **коле** всім **очі,** кожне думає: а чому ця господа обдертими стінами чорніє* (Є. Гуцало).

260. **КОЛО́ТИ ОЧИ́МА** *кого, що.* Уважно розглядати (перев. підозріло, недоброзичливо і т. ін.). *Врешті Лазар з'явився. Його обступили, питали, **кололи очима*** (М. Коцюбинський); *На цареві був важкий коштовний одяг; .. його **кололи очима** явні і приховані змовники* (Л. Дмитерко).

КОЛОТИСЯ

261. **КОЛО́ТИСЯ З ЛИ́ХОМ.** Жити в нестатках; злидарювати, постійно стикатися з бідою. *Прийшлося* [Орищці] *нужду терпіти, прийшлося **з лихом колотися*** (Панас Мирний).

КОЛОТИТИ

262. **КОЛОТИ́ТИ ДУ́ШУ** *чию.* Викликати неспокій, роздратування, обурення тощо. — *Господар над господарем .. ще може інколи позбиткуватися, але щоб наймит комизував і **колотив** мою **душу** — це вже погибеллю пахне* (М. Стельмах).

КОЛУПАЙ

263. **ХОЧ ПА́ЛЬЦЯМИ КОЛУПА́Й.** Густий, крутий (перев. про їжу). — *Сметани чверть гладущика.., а кисляк такий, .. **хоч пальцями колупай*** (М. Стельмах).

КОЛУПАТИ

264. **КОЛУПÁТИ ДУ́ШУ (сéрце)** *кому.* Викликати у кого-небудь душевний біль, страждання, переживання. [Іван:] *Правда, веселих* [пісень] *мало зосталось у голові, а ті, що йдуть до самого серця, то раз у раз так і* ***колупають тобі душу...*** (М. Кропивницький).

КОЛУПНУТИ

265. **КОЛУПНУ́ТИ В КА́РТОЧКУ,** *вульг.* Ударити по обличчю. — *Ух, ти ж. Пусти, я його* ***колупну в карточку*** (І. Микитенко).

КОЛЬКИ

266. **[АЖ] КО́ЛЬКИ КО́ЛЮТЬ (спирáють); [АЖ] КО́ЛЬКА КО́ЛЕ (спирáє)** *кого.* Хто-небудь страждає від заздрощів. *Та я тебе поцілую із правого боку, Най ворогів* ***кольки колють*** *хоть півтора року!* (Коломийки). **АЖ КО́ЛЬКА СПЕ́РЛА.** *В мене жінка дуже красна .. Не одного* ***аж колька сперла,*** *що його жінка та не така* (Л. Мартович).

КОМАНДІ

267. **ЯК (мов, нáче** *і т. ін.***) ПО КОМА́НДІ (за комáндою, на комáнду).** Разом, водночас, дружно. *Денис несподівано рвонув "соб".. Хропіння на возі затихло. Хлопці* ***як по команді*** *кинулися навдьори* [навтікача] (Григорій Тютюнник); *В цю мить* ***мов за командою*** *вздовж цілої валки затрохтіли постріли* (Олесь Досвітній); *Хвилю сиділи, як остовпілі, і тільки* [тільки] *опісля* ***мов на команду*** *обі жінки заридали вголос* (І. Франко); *Ченці* ***наче по команді*** *підвелися, перехрестилися до образів* (І. Нечуй-Левицький).

КОМАР

268. **[І] КОМА́Р НО́СА НЕ ПІДТО́ЧИТЬ.** Не буде до чого причепитися, прискіпатися. — *Я з своїм активом зроблю все так, що* ***комар носа не підточить*** (В. Речмедін); — *Не в тім питання, що з ним* [Давидом] *зробити, а як зробити? Щоб* ***і комар носа не підточив*** (А. Головко); *Документи різні підготуйте, щоб* ***і комар носа не підточив*** (М. Стельмах).

КОМАШКИ

269. **ЯК (мов, нíби** *і т. ін.***) КОМА́ШКИ ПОЛІ́ЗЛИ (поповзлú) ПО СПИ́НІ** *у кого.* Хто-небудь відчув страх, сильне збентеження і т. ін. *Крик Соломії пронизав його .. В Романа* ***ніби полізли по спині комашки*** (І. Нечуй-Левицький); *Мати тихо застогнала, розплющила очі, ледь чутно вимовила: — Сирітки мої... У Гриші* ***немов комашки холодні поповзли по спині*** (В. Большак). **КОМА́ШКИ ЗАБІ́ГАЛИ ПІД ШКІ́РОЮ.** *Нараз він відчув на своїй спині чийсь пильний погляд. Неприємні холодні* ***комашки забігали під шкірою.*** *Але Джавадов не поворухнувся* (О. Донченко).

КОМБІНАЦІЯ

270. **КОМБІНА́ЦІЯ З ТРЬОХ ПА́ЛЬЦІВ,** *жарт.* Дуля. *Анарх .. ледве стримав себе, щоб не сказати: "А чи не хочете ви* ***комбінації з трьох пальців?***" (М. Хвильовий).

КОМІТЬ

271. **КОМІ́ТЬ ГОЛОВО́Ю,** *зі сл.* пáдати, провалúтися, летíти *і под.* Сторч, у стоячому положенні. *Ось-ось впаде* [Панталаха] *вниз* ***комітъ головою*** (І. Франко); *Чимало-таки поганих* [печенігів] *повалилося* ***коміть головою*** *у траву* (Юліан Опільський).

КОМПАНІЮ

272. **ЗА КОМПА́НІЮ.** Разом, заодно з іншими; тільки тому, що інші роблять те саме. — *Цього гривастого,— кивнув він на Василя,— краще зв'яжіть, безпечніше... Ну, а хлопчик хай біжить* ***за компанію!*** (Д. Косарик); ***За компанію*** *пішли б з вами, але зараз маємо їхати в панський ліс* (М. Стельмах).

КОМПАНІЯ

273. **ТЕ́ПЛА КОМПА́НІЯ,** *ірон.* Група знайомих людей, які разом пиячать, гуляють, розважаються і т. ін. *Перегуда все ходив та ходив, поки й приткнувся біля якоїсь* ***теплої компанії*** (В. Кучер); *А ввечері таки зібралася* ***тепла компанія,*** *сиділи майже до ранку* (З усн. мови).

КОНДАЧКА

274. **З КОНДАЧКА́,** *фам* Не подумавши, без підготовки, зненацька. *До вченого прийшла покійного дочка: — Скажіть на панахиді двоє слів про тата.— Без підготовки? — Вчений здивувався.—* ***З кондачка?*** (С. Воскрекасенко).

КОНІ

275. **НА КОНІ́,** *зі сл.* бу́ти, почувáти себé *і т. ін.* У виграшному становищі. *Сьогодні Жог не без підстав почував себе* ***на коні*** (Я. Баш); *Влучивши в зайця, мисливець почував себе* ***на коні*** (З газети).

КОНЦЕРТ

276. **КОТЯ́ЧИЙ КОНЦЕ́РТ.** Безладні співи, музика. *У вуличних збіговищах .. та* ***котячих концертах*** [Калинович] *участі не брав* (І. Франко).

КОНЯ

277. **НА КОНЯ́,** *зі сл.* пúти. За благополучну, щасливу дорогу. — ***На коня,*** *Сенько, питимемо на станції* (О. Сизоненко); — *Тоді, вважай, про все й умовились. Ну, а тепер, як кажуть,* ***на***

коня,— і Артем наповнив чарки (І. Головченко і О. Мусієнко).

КОПАТИ

278. **КОПА́ТИ Я́МУ (моги́лу)** *кому, на кого, під кого.* Підступно, таємно готувати кому-небудь неприємність, шкодити. *З молодим агрономом Семен ніяк не міг порозумітися і потайки почав йому* ***копати яму*** (М. Стельмах); *По службі ти високо підеш. Хороше жити будеш. Вороги на тебе* ***копають яму,*** *та самі туди впадуть* (Григорій Тютюнник); [Яремчук:] *Поки Рогуля домагався високої посади, під .. директора* ***яму копав,*** *то скрізь доводив, що .. реконструкція до зарізу потрібна* (І. Муратов).

КОПИЛ

279. **НА ОДИ́Н КОПИ́Л.** **1.** *зі сл.* робити, кроїти *і т. ін.* За одним зразком, однаково. *В Січі .. курені побудовані всі* ***на один копил*** (П. Панч). **2.** *ірон.* Однакові між собою. [Конопліцький:] *Оченята ніби хотять повистрибувати — всі вони* [дівчата] ***на один копил*** (О. Коломієць).

КОПИЛИТИ

280. **КОПИ́ЛИТИ / ЗАКОПИ́ЛИТИ (скопилити) ГУ́БУ (гу́би, но́са, ніс** *і т. ін.***). 1.** Пишатися, зазнаватися. — *Підростає дітвора, ще материне молоко на губах не обсохло, а воно вже* ***губу копилить*** (І. Цюпа); *Декому здавалося, що молодий інженер* ***почав копилити губи.*** *Але ж хіба на всіх догодиш?* (І. Сенченко); *І зразу видно, що людина має освіту, бо не* ***копилить носа*** *перед іншими і душевна простота в ньому є* (С. Чорнобривець).
2. Ображатися, сердитися. *Один Охрім сновигав, понурий і сердитий, розшукуючи барок, який хлопці навмисне десь заховали.., всі сміялися, тільки Охрім світив очима і презирливо* ***копилив губи*** (Григорій Тютюнник); *Хай же* ***носа не копилить*** *Любий мій читець, коли він В Атта Тролевій печері Не згада арабських спецій* (Леся Українка).

КОПИТА

281. **З КОПИ́ТА (з копи́т). 1.** Без підготовки, відразу робити що-небудь (рушати, їхати, бігти і т. ін.). *Вийшли на двір. Сіли в бричку .. Проць верескнув. Кобили хвости — вгору, і* ***з копита*** *— в провулок!..* (В. Бабляк); *Пувичка здвигнув ліктем, зачепивши Альошу по голові.— Ну... Починай... Пускай слину. Почекайте, він так* ***із копита*** *не може. Йому треба подумати* (І. Микитенко).
2. *тільки мн.* **з копит.** П'яніючи, ставати безсилим. — *Мене важко споїти. Це ваші солдатики вип'ють ковток-два — і вже* ***з копит*** (П. Автомонов).

КОПИТО

282. **НА СВОЄ́ КОПИ́ТО,** *зневажл.* На свій лад, по-своєму. *Агент прийнявся оброблювати Шеффеля* ***на своє копито*** (І. Франко); *Виховала мати дочку* ***на своє копито*** (З усн. мови).

КОПІЙКА

283. **КОПІ́ЙКА В КИШЕ́НЮ ПЛИВЕ́.** Є гроші, прибуток від чогось. — *Таксі,— повторив Кость,— то, дядьку Миколо, живе діло. Колесо крутиться —* ***копійка в кишеню пливе..*** (М. Рудь).

284. **СВІ́ЖА (жива́) КОПІ́ЙКА.** Дрібний грошовий прибуток з продажу чого-небудь. *Любить* [тьотя Фрося] ***свіжу копійку,*** *все перепродує в містечку на ярмарку і складає гроші в панчоху* (В. Земляк); — *Чим я віддячу вам за молоко? От ніяк не дочекаємося своєї годувальниці, тоді б ви вже перестали носити... Продали б та* ***свіжу копійку*** *мали за це молоко* (Є. Гуцало).

285. **ЩЕРБА́ТА КОПІ́ЙКА; ЩЕРБА́ТІ КОПІ́ЙКИ́.** Дуже малі, мізерні гроші. — *Замулила їм очі та* ***щербата копійка,*** *що лежить в кишені бідного чоловіка* (Панас Мирний); *Митець на свої* ***щербаті копійки*** *та на кошти друзів побував у Києві й на Чернечій горі* (З газети).

286. **ЯК НОВА́ КОПІ́ЙКА.** Чепурний, охайно одягнений, чистий. *Він був увесь* ***як нова копійка*** (Л. Первомайський); *На радощах Семен Федорович купив собі нового костюма, зайшов до перукарні і вийшов звідти* ***як нова копійка*** (М. Зарудний).

КОПІЙКИ

287. **БЕЗ КОПІ́ЙКИ.** Не маючи зовсім грошей. [Жанна:] *Ну, ваш милий Петрусь дуже швидко повернеться до вас, як блудний син,* ***без копійки*** (О. Корнійчук); *Досить було тільки виповісти проникливу легенду про те, як їхали вони зі своїм ремісничим училищем десь на екскурсію та ненароком відстали, відбилися від своїх* ***без копійки в кишені*** (О. Гончар).

288. **ДО КОПІ́ЙКИ (копі́єчки).** Повністю, все, нічого не залишаючи (про гроші). *Посилав* [Багіров дружині] *усе,* ***до копійки,*** *що платила йому армія* (О. Гончар); — *Ні, я звідси не піду, поки мені* ***до копієчки*** *не буде заплачено* (Панас Мирний). **ДО ЩЕРБА́ТОЇ КОПІ́ЙКИ.** *Він вивернув усі шістнадцять кишень.., виклав усе,* ***до щербатої копійки*** (В. Бабляк).

289. **НІ КОПІ́ЙКИ (ні копі́єчки,** *фам.* **ні коп'я́).** Зовсім нічого (про гроші). *Прикажчик вилаяв його на всі боки і при рощоті* [розрахунку] *не дав* ***ні копійки*** (С. Васильченко); [Химка:] *Він,— Бог його знає! — де свої заробітки діває, додому* ***ні копієчки*** *не приносе* [приносить]... (Панас

Мирний); [Дудар:] *Моя пропозиція така: записати до протоколу, щоб не брати від них* ***ні коп'я*** (І. Микитенко).

290. **ЩЕРБА́ТОЇ (зла́маної, ла́маної** *і т ін.*) **КОПІ́ЙКИ,** *зі сл.* не да́ти, не заплати́ти, нема́, не ма́ти *і т. ін.* Зовсім нічого (про гроші). — *Заплатіть мені,— каже наймит — Заплатити? Та я тобі, злодію,* ***щербатої копійки*** *не дам!* (Марко Вовчок); *Годі тепер вчитись! Буде... і так розуму набрався* [син]. ***Копійки щербатої*** *не дам* (Панас Мирний).

КОПІЙКУ

291. **НА КОПІ́ЙКУ,** *із дієсл.* Зовсім мало, трохи. ***На копійку*** *вип'є, а прийде додому — усе догори дном переверне...* (Панас Мирний).

292. **НІ ЗА КОПІ́ЙКУ,** *зі сл* пропада́ти, зги́нути *і т. ін.* Даремно, марно, ні за що. *Пропадеш* ***ні за копійку*** (Укр.. присл..); — *Лячно стало. Не хотілося саме зараз* [в кінці війни] *згинути* ***ні за копійку*** (З усн. мови).

293. **НІ (і) НА КОПІ́ЙКУ,** *перев. із запереч.* Зовсім, абсолютно. — *Фашистам* ***і на копійку*** *вірити не треба,— промовив Віктор* (П. Автомонов); — *Ех, Денисе, Денисе! Нема в тебе розуму* ***і на копійку*** (Григорій Тютюнник); // Зовсім немає. *В нього* ***ні на копійку*** *авторитету* (Д. Бедзик).

КОПТИТИ

294. **НЕ́БО КОПТИ́ТИ,** *зневажл.* Жити без певної мети, без користі для людей, для суспільства. *Без діла жить — тільки* ***небо коптить*** (Укр.. присл..); — *Князь Куракін, думаєте, чого кулю собі в лоб пустив?.. вийшов порох увесь, чого йому було* ***небо коптити?!*** (А. Головко); — *Для чого ти сам* ***небо коптиш?*** *— О, це питання складне, над ним я саме роздумую в ці дні* (О. Гончар).

КОРАБЛЯ

295. **З КОРАБЛЯ́ [ТА] НА БАЛ.** Відразу, без затримки, не зволікаючи. — *Вчора приїхав та й знову у дорогу? А хто буде сталь катать? — Підмінимо.— Отаке!* ***З корабля та на бал,*** *— бурчав Радивон* (В. Кучер); *Я приїхав до Куп'янська 9 травня .. Справа іще в тому, що я прибув, як то мовлять, прямо* ***з корабля на бал*** (Т. Масенко).

КОРЕНІ

296. **В КО́РЕНІ.** У самій основі, суті. *Такі думки і погляди* ***в корені*** *чужі мені* (З усн. мови).

КОРЕНЮ

297. **НА КО́РЕНЮ.** На самому початку, на першій стадії розвитку. *В Європі таланти не гинуть* ***на корені,*** *а ростуть, особливо вже коли раз стануть видними* (І. Драч).

КОРЕНЯ

298. **ДО КО́РЕНЯ,** *зі сл.* зни́щити. Повністю, остаточно. *Всі були згодні, що її* [банду] *якнайшвидше треба* ***до кореня*** *знищити* (І. Головченко і О. Мусієнко).

КОРИТА

299. **КО́ЛО РОЗБИ́ТОГО КОРИ́ТА,** *зі сл.* зоста́тися, залиши́тися *і т. ін.* Без того, на що розраховував, на що сподівався; ні з чим. — *Ну, тоді хай вона одбиває в тебе Павла, хай тішиться, а ти .. зостанешся,* ***коло розбитого корита,*** *— з серцем кинула Соломія* (В. Кучер).

КОРОВА

300. **ДІ́ЙНА КОРО́ВА,** *ірон.* Джерело прибутку. *Часто батьки дітям стають* ***дійною коровою*** (З усн. мови).

301. **ЯК (мов, нена́че** *і т. ін.*) **КОРО́ВА ЯЗИКО́М ЗЛИЗА́ЛА** *кого, що.* Хто- або що-небудь безслідно зник (зникло), пропав (пропало) і т. ін. *Покарали в тресті Сагуру карбованцем. Місячну зарплату* ***як корова язиком злизала*** (І. Цюпа); *Коли вщухла радісна буря зустрічі з давнім другом, Ярошенко обернувся, щоб далі наступати на ворога, але отця Софронія* ***мов корова язиком злизала*** (В. Речмедін); *"Я погорів; Уся худібонька пропала,* ***Неначе язиком корова ізлизала...*** *"* (Л. Глібов).

КОРОТАТИ

302. **КОРОТА́ТИ ВІК (літа́).** Жити в журбі, безрадісно, без інтересу до життя і т. ін. *Лучче* [краще] *ж мені, мати, тяжкий камінь зняти, Ніж за нелюбом та* ***вік коротати*** (Укр. лір. пісні); *Та не дай, Господи, нікому, Як мені тепер, старому, У неволі пропадати, Марне* ***літа коротати*** (Т. Шевченко).

КОРЧИТИ

303. **КО́РЧИТИ [З СЕ́БЕ] ДУ́РНЯ (ду́рника, бла́зня** *і т. ін*). Робити вигляд, що нічого не розумієш, не знаєш. *Хлопчина дивиться в небо, усміхається й не поспішає... "Та що ти* ***дурника з себе корчиш?*** *До сховища!" — гукає йому під саме вухо редактор* (Т. Масенко); — *Це тип хитрий і підступний .. Він і раніше на весіллях, на хрестинах* ***блазня з себе корчив*** (П. Автомонов).

КОСИ

304. **ДО СИ́ВОЇ КОСИ́.** До старості. — *Я ждатиму Йвана хоч* ***до сивої коси*** (Леся Українка). **ДО СІДО́Ї КОСИ́.** — *Тепер ти* [Марусе] *людей цурасшся, а там стануть і тебе люди цуратись, і досидишся* ***до сідої коси*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

КОТИ [1]

305. **КОТИ́ ШКРЕБУ́ТЬ НА СЕ́РЦІ** *в кого і без додатка.* Хто-небудь хвилюється, перебуває в стані тривоги, неспокою. *Ніби все правда і все правильно, а десь **на серці коти шкребуть*** (В. Собко); *Як то було слухати Марусякові? На лиці застигла усмішка — жарти, мовляв, жартуєте — а **на серці коти скребли*** (Г. Хоткевич).

КОТИ [2]

306. **ХОЧ ГАРМА́ТИ КОТИ́,** *зі сл.* спа́ти, *а також зі словоспол.* такий, що. Дуже міцно. *Вже підпилий як засне, То **хоч коти гармати*** (Т. Шевченко); *Заснула* [Варвара] *на полі таким твердим сном, що **хоч гармати коти*** (Л. Мартович); // Дуже міцний. *Лід кріпкий, **хоч гармати коти*** (М. Номис).

КОТИСЯ

307. **КОТИ́СЯ КОВБАСО́Ю (ковба́скою),** *грубо.* **1.** Уживається для вираження незадоволення, обурення ким-небудь і побажання позбутися його. *— Херсонський катюга, англійської королеви холуй, .. — відчалюй, поки не пізно! — неслись веселі погрози на море.— **Котись ковбасою** за горизонт!* (О. Гончар).
2. Поспішати кудись, не затримуючись. [Дудка (*до Хапчука*):] *Сенька! А ти йди за ним* [машиністом] *та дивись, щоб він там часу не гаяв. Ну, марш!* [Хапчук:] ***Кочуся ковбаскою!*** (І. Микитенко).

308. **ХОЧ КОТИ́СЯ. 1.** Пусто. *Зайдеш Часом до хатини — **Хоч котись,** не знайдеш Ані стебелини* (П. Грабовський).
2. Рівний, гладенький. *Тепер дорога гарна, **хоч котися*** (Панас Мирний).

КОТИТИ

309. **КОТИ́ТИ / ПОКОТИ́ТИ БО́ЧКУ** *на кого.* Наговорювати щось на кого-небудь, безпідставно звинувачувати когось у чомусь. *Начальник управління **котив** на нього, Грека, **бочку.** Це спочатку здивувало Василя Федоровича, а далі обурило* (Ю. Мушкетик); *Стосенко вдачі був доброї, товариської: коли ти з ним ладком, то й він на тебе не **покотить бочку*** (Є. Гуцало).

КОТИТИСЯ

310. **КОТИ́ТИСЯ / ПОКОТИ́ТИСЯ УНИ́З.** Втрачати авторитет, визнання і т. ін. *— Мене прорвало, що якийсь Вовчик робить нову погоду на всю "Розсипну", а я **покотився униз*** (М. Рудь).

КОТУШКУ

311. **НА ВСЮ (на по́вну) КОТУ́ШКУ,** *з дієсл.* **1.** По-справжньому, зі всією вимогливістю, строгістю і т. ін. *Щоранку майор Швечик виводив свою групу на берег затоки .. і муштрував **на повну котушку*** (Ю. Збанацький).
2. Найбільше з можливого, дуже суворо. *— Мав відбувати двадцять п'ять літ, відміряли мені тоді **на всю катушку*** [котушку] (М. Ю. Тарновський).

КОЦЮБИ

312. **НА ДВІ КОЦЮБИ́.** Досить високо. *Поки Іван дігнав худобу з села до ліса* [лісу], *вже сонічко* [сонечко] *на небі підійшло **на дві коцюби*** (І. Франко).

КРАЄМ

313. **КРА́ЄМ (краєчком) ВУ́ХА. 1.** *зі сл.* чу́ти, почу́ти *і под.* Трохи, не повністю. *Збігалися* [люди] *до того місця, де маячіли вершники, щоб хоч **краєм вуха** почути слова, що провіщали волю козацькому роду* (С. Добровольський); *Ґазди топталися один одному по ногах, аби йти ближче до нового попа та хоч **краєм вуха** чути, що там він таке говорить* (Г. Хоткевич); *Хлопці .. скрадливо шастали попід вікнами з надією хоч **краєм вуха** почути, які-то вісті приніс із країв брянських Мудрак* (І. Головченко і О. Мусієнко).
2. *зі сл.* чу́ти, почу́ти *і под.* Мимохідь або випадково. *Коли хлопчик **краєм вуха** почув, що командування училища має намір присвоїти Маслюку звання віце-сержанта, Ігор щиро зрадів* (І. Багмут); *Він якось навіть чув слова (**краєчком вуха** — це бува), що він Тамарі пара* (П. Дорошко).
3. *зі сл.* слу́хати. Неуважно, незосереджено. *Русевич слухав лише **краєм вуха*** (Ю. Шовкопляс).

314. **КРА́ЄМ (краєчком) О́КА. 1.** *зі сл.* поміча́ти. Між іншим, мимохідь. *Ставлячи вечерю на стіл, мати помітила **краєм ока,** як загорілись у нього очі на гарячу страву* (О. Гончар); ***Краєчком ока** помічаю, що в моєї Віти, як і в мене, вже визирнули сивини з волосся* (З газети).
2. *зі сл.* ба́чити, поміча́ти *і под.* Не повертаючи голови до об'єкта, що знаходиться збоку. *Глухенький дивився в поле, проте бачив Марину **краєм ока*** (О. Гончар); *Марія шанобливо, але з гідністю здоровкається з Терентієм і **краєчком ока** помічає, що в другій кімнаті сидить над книгами Яків* (М. Стельмах).
3. *зі сл.* гля́нути, позира́ти *і под.* Непомітно для інших, крадькома. *Німкеня .. **краєчком ока** глянула в дзеркальце і, не виявляючи ніяких ознак неспокою, повільно потягла до себе дверцята* (П. Загребельний); *Ольга ніби непритомна, а сама **краєчком ока** позирає, а серденько трохи з грудей не вискочить* (Григорій Тютюнник); // Хоч трохи. *От би Крайнюкові чаїні крила хоч на день! Полинув би він у Севастополь **краєм ока** глянути, що там діється на полях битви* (В. Кучер).

КРАЇ

315. **НА ПЕРЕ́ДНЬОМУ КРА́Ї.** Серед найактивніших учасників чого-небудь; попереду. *Недавній волжанин був завжди* ***на передньому краї,*** *вів за собою перші ударні бригади* (П. Інгульський); *Леся Українка до останнього подиху була* ***на передньому краї*** *битви ідей свого часу* (З журналу).

КРАЙ

316. **[АЖ (хоч, геть)] НА КРАЙ СВІ́ТУ (світа),** *зі сл.* заслáти, піти́, заї́хати *і т. ін.* 1. Дуже далеко. *Невже ніхто не відгукнеться? Маковей раптом відчув себе закинутим* ***геть на край світу*** (О. Гончар); — *Ти, Гризельдо, не думай, що ми оце заїхали* ***аж на край світа*** (І. Нечуй-Левицький); [Максим:] *А я піду* ***на край світа:*** *на чужій сторонці Знайду долю або згину, Як той лист на сонці!* (М. Кропивницький).
2. *зі сл.* далéко *та словоспол.* як мóжна дáлі. Дуже, надзвичайно (далеко). *Вона й подумати б не могла про те, щоб запалювати в печі вогонь. Вже ніч, то це було б видно ген-ген далеко,* ***аж на край світу!*** (Є. Гуцало); *Їм* [бурлакам] *так допекли пани, що вони були ладні втекти од їх як можна далі,* ***хоч на край світу*** (І. Нечуй-Левицький).
3. *з ким, за ким, зі сл.* піти́, іти́ *і под.* Будь-куди, куди завгодно. [Світлана:] *Він* [батько] *хороший... Я з ним і* ***на край світу*** *піду...* (М. Зарудний); — *Благослови мене, матусю, іти за ним* ***на край світа*** (П. Куліш). **НА КРАЙ ЗЕМЛІ́.** *Боже милий, ніхто ще в житті ні разу не поцілував її в руку.., і тільки за цю велику жалість вона могла б піти за Свиридом* ***на край землі*** (М. Стельмах).

317. **І (та й) КРАЙ,** *з дієсл.* Більше нічого, і все. *Тямущий, чортяка, а от не хоче вчитися. Казав йому, казав: як горохом об стіну. Ірже, як жеребець,* ***та й край*** (В. Логвиненко); *Дід усе вповняв Гаїнку, а вона все не зважувалася. Якби це вона хвора була, то зараз би хильнула* ***та й край,*** *— і не думала б!* (Б. Грінченко).

318. **НЕПОЧА́ТИЙ КРАЙ** *чого.* Дуже багато. *В одному Кам'яному Броді* ***непочатий край*** *роботи* (В. Земляк); *Матеріалу для критичного дослідження, для теоретичних узагальнень* ***непочатий край*** (З журналу).

319. **ПРИХО́ДИТЬ (настає) / ПРИЙШО́В (настáв) КРАЙ (кінéць). 1.** *чому.* Що-небудь закінчується. *Роби і роби, а що заробила?.. Та не вічна ж вона йому полонянка, коли-небудь мусить таки* ***прийти цьому край!*** (О. Гончар); *Невже усім моїм материнським стражданням* ***настав край?*** (В. Логвиненко).
2. *кому.* Хто-небудь помирає. *Вже не раз важка хвороба валила комісара в ліжко. Іноді злі язики плескали, що це вже* ***прийшов йому кінець*** (Ю. Збанацький); — *Тоді певний був, що мені* ***настав край,*** *бо машина моя вся взялася вогнем* (Ю. Яновський).
3. *кому.* Хто-небудь опиняється в скрутному або безвихідному становищі. — *Час мені, мамо,.. подаватись десь із Вітрової Балки. На завод чи на шахту.* — *.. Думаєш, туди люди йдуть щастя шукати? Ідуть, як уже* ***край прийде*** (А. Головко).

320. **ЧЕ́РЕЗ КРАЙ.** Понад міру, дуже багато. *Горілки не вживав* [Кузьма Трохимович] *так, щоб* ***через край*** (Г. Квітка-Основ'яненко); [Виборний:] *Не стидно, хоть на сватанні і* ***через край*** *смикнув окаянної варенухи* (І. Котляревський); *Співай* [поете], *та тільки щоб несумно, Бо в вік наш поступу журитись* ***через край*** *І непрактично, й нерозумно* (В. Самійленко).

КРАПКА

321. **НА ЦЬО́МУ КРА́ПКА.** Все, кінець. *В той липневий ранок 1945 року, коли всі радіостанції світу все ще вели мову про капітуляцію Німеччини, старший лейтенант Максим Нерчин спокійно виключив приймача. Досить!* ***На цьому крапка*** (Н. Рибак).

КРАПКИ

322. **ДО ОСТА́ННЬОЇ КРА́ПКИ.** Абсолютно, зовсім. — *Цей тиждень я багато їздила по околицях Мілана .. з одним італійцем, красивим і дурним* ***до останньої крапки*** (Ю. Яновський).

КРАПЛИНКУ

323. **НА КРАПЛИ́НКУ.** Трохи, зовсім мало. *Мати гаряче молилася, щоб хоч* ***на краплинку*** *радості й щастя послала доля її дорогим, далеким від неї, синам* (З журналу).

КРАПЛИНУ

324. **НІ НА КРАПЛИ́НУ.** Зовсім, нітрохи. [Шевченко:] *Караюсь, мучусь я, але не каюсь. І не змінивсь* ***ні на краплину*** (П. Тичина).

КРАПЛІ

325. **ДО ОСТА́ННЬОЇ КРА́ПЛІ [КА́ПЛІ] КРО́ВІ,** *зі сл.* би́тися, борóтися, захищáтися *і т. ін.* До кінця життя, поки живий. — *Висловлюємо повну готовність стояти* ***до останньої краплі крові*** *за Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів* (М. Стельмах); *Були готові* [троянці] ***до останньої каплі крові*** *свою свободу боронить І нову Трою захищати* (І. Котляревський).

326. **ДО [ОСТА́ННЬОЇ] КРА́ПЛІ (краплúни).** Повністю. *Кавун заплакав, але в його вже сліз не було: його сльози висохли, бо вже його живоття висохло до решти,* ***до останньої краплі*** (І. Нечуй-Левицький); *Олекса розумів тракториста.*

Не раз йому самому доводилося відчувати, що таке сон. Це тоді, коли солдатом сидів у шанцях, коли безперервні атаки ворога виснажували ***до краплі*** *всю силу* (С. Добровольський); *І любов, і надію, і ніжність, Ірено, переллю* ***до краплини*** *в серденько твоє* (М. Упеник).

327. **НІ КРА́ПЛІ (краплі́ни)** *чого і без додатка.* Анітрохи, ніскільки, зовсім. *Вони все-таки мають людські ідеї, добрі заміри і* ***ні краплі*** *крутійства* (Леся Українка); [Княж:] *Думаєш, я шкодую, що мене не обрали головою?* ***Ні краплини*** (М. Зарудний). **АНІ́ КРА́ПЕЛЬКИ.** — *Мене мати жде: в нас же нема в діжці води* ***ані крапельки*** (І. Нечуй-Левицький). **НІ КРАПЛИ́НОЧКИ.** — *А якщо вона* [народиться] — *так само любитиму.* ***Ні краплиночки*** *не менше* (П. Дорошко).

328. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ДВІ КРА́ПЛІ (ка́плі) ВОДИ́; ЯК КРА́ПЛЯ (ка́пля) ВОДИ́.** **1.** *зі сл.* схо́жий. Дуже, зовсім, абсолютно. *Тюремний* [фашистський] *ескулап .. був* ***як дві краплі води*** *схожий на нашого Хлипала* (Ю. Збанацький); [Березня:] *Ти молодим* ***як крапля води*** *на нього схожий був* (Є. Кротович). **ЯК ТРИ КРА́ПЛІ ВОДИ́.** *З фотокарток дивилося троє* ***як три краплі води*** *схожих між собою Настиних синів* (Я. Качура). **ЯК ДВІ КРАПЛИ́НИ.** *Степка,—* ***як дві краплини*** *схожа з обличчя на свою безпутну матір* (М. Зарудний).
2. Такий же, як хтось інший; копія когось. *Та таке* [дитинча], *кажуть, чорнюще, волосате, точнісінько* ***мов дві краплі води*** *заїжджий фотограф* (І. Головченко і О. Мусієнко); *Та вже ж і синок у Василя Семеновича..— батько* ***як дві краплі води*** (Панас Мирний).

КРАПЛЯ

329. **КРА́ПЛЯ В КРА́ПЛЮ; КА́ПЛЯ В КА́ПЛЮ,** *зі сл.* схо́жий *на кого, до кого;* пі́ти, вда́тися *у кого.* Повністю, дуже. *Ні його сила, ні його прості риси обличчя не передалися дітям — обоє,* ***крапля у краплю,*** *пішли в матір* (М. Стельмах); *У Василя три сини,— парубки, що маків цвіт. Здорові...* ***капля в каплю*** *у вітця вдалися* (І. Франко). **КРАПЛИ́НА В КРАПЛИ́НУ.** *Якби йому ще зняти зо три десятки років,— став би він* ***краплина в краплину*** *схожий на Боба* (Є. Гуцало). **КРА́ПЕЛЬКА В КРА́ПЕЛЬКУ.** *Одного разу він наснився мені* ***крапелька в крапельку*** *схожим на дядька Ничипора* (Н. Тихий).

330. **КРА́ПЛЯ (ка́пля) В МО́РІ.** Дуже мізерна, незначна частина чогось великого, цілого. *Усе те* [культурна робота в народі] ***крапля в морі,*** *та все ж, може, і ся крапля камінь точить* (Леся Українка); *Величезні сьогодні вигоди від приручення ..* [женьшення] *видаються* ***краплею в морі*** (З журналу). **КРАПЛИ́НА В МО́РІ.** *Останніми роками вийшли невеличкі за форматом.. збірки коломийок.. Ці видання —* ***краплина в морі*** *пісенної поезії Закарпаття* (З журналу); — *Десь п'ятсот-шістсот примірників* [листівок] *друкуємо щоразу. Але це —* ***краплина в морі*** (І. Головченко і О. Мусієнко).

331. **КРА́ПЛЯ ПО КРА́ПЛІ.** Потроху. *У грудях, на самому дні, зерно по зерні,* ***крапля по краплі,*** *збирається сила* (М. Коцюбинський).

КРА́Ю

332. **БЕЗ КРА́Ю. 1.** Дуже, надзвичайно. *Тодозя вгадала, що її краса втратила силу, втратила чари, котрими вона колись ..* ***без краю*** *так чарувала князя* (І. Нечуй-Левицький); *Ну, бувайте здорові* [Драгоманов], *а то я розбазікалась* ***без краю*** (Леся Українка); *Панно Анельо... Скажу відразу: я вас кохаю... кохаю щиро,* ***без краю,*** *цілим серцем кохаю...* (М. Коцюбинський).
2. Суцільний, безконечний. *І ти, білолиций. По синьому небу вийдеш погулять — .. і будеш сіять, Як над Вавилоном, над його садами І над тим, що буде з нашими синами. Ти вічний* ***без краю!..*** (Т. Шевченко); *Нудьга* ***без краю,*** *серце гасне* (П. Грабовський); *Найкрасномовніший із Ромулових чад .. Мій Марку Туллію! Хвала тобі* ***без краю*** (М. Зеров).
3. Безперестанку, безперервно. *З неба темного невпинно ллється дощ* ***без краю*** (Леся Українка).
4. Який не має видимих меж (у просторі); безмежний. *Синь і синь над полями,* ***без краю*** (В. Сосюра).

333. **ВІД КРА́Ю [І] ДО КРА́Ю. 1.** *з дієсл.* По всій території, на всьому просторі; скрізь. *Богдан пройшов по тій землі* ***від краю і до краю*** (Леся Українка); *І дивлюсь я округ себе* ***Од краю до краю*** (Я. Щоголів); // Звідусіль, з усіх місць. *Кругом,* ***од краю і до краю*** *ідуть полки богатирів* (В. Сосюра).
2. Повністю весь (вся, все). *Загвалтувало село* ***від краю до краю*** (Панас Мирний); *Плацдарм закипів на десятки кілометрів, забульбився* ***від краю до краю*** *вибухами* (О. Гончар); *Та вперто я тебе* [медсестру] *шукаю й шукатиму ще безліч літ, Пройду* ***від краю і до краю*** *Усю Москву і цілий світ* (Л. Дмитерко); // Абсолютно, без винятку. ***Від краю до краю*** *усім добра бажаю* (Укр.. присл..).

334. **ДО КРА́Ю. 1.** Зовсім, повністю, остаточно. *Перший грім, цей весняний будило, після нього земля розмерзається* ***до краю*** (Ю. Яновський); — *Та й не* ***до краю*** *я певен, що ми утекли від загину* (М. Зеров).
2. Дуже сильно, надзвичайно. *В цей ранок тривога в старовірському селі зросла* ***до краю.*** *Багато хто не склепив очей у цю ніч* (О. Довженко); *Нерви*

напружені ***до краю,*** *рука міцна, погляд ясний* (О. Гончар); *Я був стомлений* ***до краю*** (Ю. Яновський); // Обов'язково, конче. *Йому* ***до краю*** *треба було сходити до Марини* (П. Рєзніков).
3. *зі сл.* поговори́ти, порозмовля́ти *і под.* Остаточно. *Вже над світом .. повернула Гашіца додому, твердо поклавши побачитись конче з Йоном та розмовитись з ним по щирості,* ***до краю...*** (М. Коцюбинський).
4. Скільки стане сил. *Він беззбройний! Вона те знала. Ну, а коли прийдуть до них? Що ж, коли прийдуть, захищатись* ***до краю*** (М. Коцюбинський).

335. **ІЗ КРА́ЮВ КРАЙ.** По всій території, на всьому просторі; скрізь. *Вкраїну* ***з краю в край*** *проходили з боями, Червоно танув сніг в пожежах барикад* (В. Сосюра); *З цього, лівого, високого берега річки видно було ген навкруги, на цілу широчінь річної низини, навіть неозброєним оком,* ***з краю в край*** (Ю. Смолич); *— Всі на Сиваш! Море гатити! — лунало* ***з краю в край*** *села по нічних вулицях, по дворах* (О. Гончар). **З КРА́Ю І ДО КРА́Ю.** *Пішли простори* ***з краю і до краю,*** *Дороги довгі, гони не прості...* (М. Бажан).

336. **[ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***)] З ГОЛО́ДНОГО КРА́Ю.** Дуже голодний. *Для мене, здається, готувався .. справжній бенкет, так* ***наче*** *я .. приїхав* ***з голодного краю*** (М. Коцюбинський).

КРАЮ́

337. **[І] НА КРАЮ́ СВІ́ТУ. 1.** У дуже віддаленому, глухому, необжитому місці. *Коли б у нього скінчились патрони, він сконав би тут* [у горах] *страшною повільною смертю .. Кому спало б на думку шукати живу людину тут,* ***на краю світу?*** (О. Гончар).
2. Де завгодно, всюди, скрізь. — *Є в одній державі золотоволоса дівка. Мені ту дівку приведеш, то я тобі одпущу вину, не приведеш, то я тебе знайду і* ***на краю світу*** (Казки Буковини..).

338. **НА КРАЮ́ МОГИ́ЛИ.** Перед смертю, близько до смерті. *І не бачив він* [сліпець] *нічого особливого в тому, що, будучи сам* ***на краю могили,*** *почав рятувати чужу якусь людину* (Г. Хоткевич); *Стародуб мимоволі, сам не бажаючи цього, носив у душі якесь дивне почуття невисловленого жалю. Надто довго він писав цей твір, початий ще в дні юних мрій і закінчений вже* ***на краю могили*** (Л. Дмитерко).

339. **НА КРАЮ́ ПРІ́РВИ.** Під загрозою загибелі, краху. *Він, хоч і сильна людина, але злою іронією долі його викинуто з життя, і він раптом опинився* ***на краю прірви*** (З газети).

КРАЯТИ

340. **КРА́ЯТИ РЕ́МЕНІ ЗІ ШКІ́РИ.** Нещадно, жорстоко карати. *І сам він* [отаман] *якось опустився. Вислухав мовчки такі речі, такі слова, за одного з котрих давніше* ***ремені би зі шкіри краяв*** (Г. Хоткевич).

341. **КРА́ЯТИ (рі́зати) / РОЗКРА́ЯТИ (розрі́зати) СЕ́РЦЕ (ду́шу)** *кому, чиє, чию і без додатка.* Завдавати кому-небудь страждання, муки, душевного болю. — *От краще помиріться з Олександрою та живіть, як люди, у згоді! Не* ***крайте*** *мого* ***серця*** *на старість* (М. Коцюбинський); — *Не говори так, Андрійку, не* ***ріж*** *мого* ***серця*** (Л. Мартович); *Часом, буває, давні втрати і болі* ***ріжуть душу*** *солдатську невблаганно* (Д. Луценко). **КРА́ЯТИ НА ШМАТКИ́ СЕ́РЦЕ.** *Кімнату огортала зловісна тиша, туга безжально* ***краяла на шматки серце*** (А. Хижняк). **КРА́ЯТИ НОЖЕ́М ПО СЕ́РЦІ.** *Вітер починає грати на далекім воруннi .. Невгавуче, безперестанку. Висотує жили і* ***крає ножем по серці*** (М. Коцюбинський). **РОЗКРА́ЯТИ І СЕ́РЦЕ, І ДУ́ШУ.** *А втім, може, й справді се якась невідома сила* ***розкраяла*** *мені* ***і серце, і душу*** *надвоє* (Леся Українка). **РІЗОНУ́ТИ ПО СЕ́РЦЮ** *кого і без додатка, безос. Як подумаю, що виїжджати треба, так* ***по серцю*** *й* ***різоне*** (Григорій Тютюнник).

342. **КРА́ЯТИ СОБІ́ МО́ЗОК.** Думати, детально розмірковуючи над чимось. *Я довго* ***краяв собі мозок:*** *ну, а звідки ж цей хамелеон* [Хома Леонтійович] *міг перейняти риси мого рідного брата?* (І. Волошин).

КРЕСАТИ

343. **КРЕСА́ТИ / КРЕСОНУ́ТИ ОЧИ́МА.** Гнівно, сердито дивитися, поглядати. *Павло* ***кресонув очима*** *на Чумачиху, стиснув кулаки під столом* (В. Кучер); *А на сходці в селі Він піднявся, похмурий і грізний.* ***Кресонувши очима,*** *.. хрипло сказав: — Отака моя, хлопці, пісня: Признавайтесь, де хліб* (Б. Олійник).

344. **КРЕСА́ТИ ПІДКО́ВАМИ (підкі́вками, чобітьми́** *і т. ін.***). 1.** Танцювати з запалом, з натхненням. *Танцювали вже із добру годину, а Чайченко усе сидів собі та тільки дививсь, як другі* ***підківками крешуть*** (Марко Вовчок).
2. Енергійно, бадьоро йти. *Всі найтяжчі хлоп'ячі речі — на возі; за возом —* ***креше чобітьми*** *сільська ватага* (С. Васильченко).

345. **КРЕСА́ТИ СЛОВА́МИ** *на кого, кому.* Лаяти кого-небудь, гримати на когось. — *Щось, чути, на наймичку головач* ***креше словами*** (П. Козланюк).

КРЕШЕ

346. **АЖ ВОГНЮ́ КРЕ́ШЕ.** Дуже, надто сердиться. *Жінка була така лиха, що часом* ***аж вогню креше,*** *як не по ній* (М. Коцюбинський).

КРИВИТИ

347. **КРИВЙТИ / ПОКРИВЙТИ ДУШЕ́Ю.** Бути нещирим; лицемірити. *Дівчина, не звикнувши* ***кривити душею,*** *нічого не відповіла настирливому залицяльникові* (С. Добровольський); *Ніколи я уріднім слові Не* ***кривив душею*** *у житті* (А. Малишко); *Вони* [батьки] ***не покривлять душею,*** *а скажуть чесно свою думку про все* (В. Кучер). **СКРИВЙТИ ДУШЕ́Ю.** *В цей час вона не могла* ***скривити душею*** *і розповіла усе про своє прохання* (М. Стельмах).

348. **КРИВЙТИ РОТ (гу́би, уста́)** *на кого—що.* Ставитися до кого-, чого-небудь зневажливо, зверхньо і т. ін. *Вона ходила змалку на завод І на хліб свій чорний не* ***кривила рот*** (Д. Павличко).

КРИГА

349. **КРЙГА СКРЕ́СЛА (зру́шила).** Почалася якась робота, діяльність; є певні зрушення в якійсь давній справі, роботі і т. ін. *Ухвалено створити .. довідник, який включатиме всі назви населених пунктів* [України] *.. Це свідчить про те, що нарешті* ***крига скресла*** (З газети); ***Крига,*** *як мовиться,* ***зрушила,*** *старе й мале повсюдно ладне стати на смертний двобій із ворогом* (І. Головченко і О. Мусієнко).

КРИЙ

350. **КРИЙ БО́ЖЕ (Го́споди, Ма́тір Бо́жа, Ма́ти Бо́жа** *і т. ін.***).** Уживається для вираження застереження від чого-небудь лихого, поганого, небажаного. *Замфір сидів і думав .. про жінку слабу, про діток дрібних, що,* ***крий Боже,*** *посиротіють ще...* (М. Коцюбинський); *Мати бачила, що з сином щось коїться незвичайне, і допитувалася, чи не вкрав він чого,* ***крий Боже*** (Григорій Тютюнник); *У Петра Степановича — сини, у Василя Семеновича — дочки... Та ба! Така ворожнеча піднялася...* ***крий Господи!*** (Панас Мирний).

КРИК

351. **КРИК (ле́мент) ДУШІ́.** Крайній вияв тривоги, душевного болю і т. ін. *Кляла вона* [Мотря] *свою долю; проклинала людей .. То був болісний* ***лемент душі,*** *глибока враза серця* (Панас Мирний).

352. **[ОСТА́ННІЙ] КРИК МО́ДИ.** Новинка в одязі, у взутті і т. ін., що привертає до себе увагу. *Дівчина своїм платтям гордовито демонструвала* ***останній крик моди*** (З усн. мови).

КРИКУ

353. **ДО КРЙКУ.** Дуже сильно, боляче. *Стиснулось серце* ***до крику...*** (В. Сосюра); *А мені* ***до крику*** *хочеться додому* (З усн. мови).

КРИЛА

354. **РОСТУ́ТЬ / ВЙРОСЛИ КРЙЛА** *в кого.* Хто-небудь перебуває у стані піднесення, відчуває прилив сили, енергії, натхнення і т. ін. *Тремтячими руками він почав відмикати замок, відчуваючи, що його істота перероджується, що в нього* ***ростуть крила*** (Олесь Досвітній); *Вдруге ти на світ народилась, на широкий, ясний світ. Не ті в йому смутки, не ті й радощі, що знала ти змалку.* ***Виростають*** *у тебе щодня* ***крила,*** *більшають, ширшають, дужчають* (П. Куліш); [Куниця:] *Яка схвильованість, щирість,— ти, мабуть, і сам не знаєш, що в тебе* ***крила виросли*** (І. Кочерга). **НІБИ КРЙЛА ВЙРОСЛИ.** *Він почував себе заговореним від смерті.. Тоді командири могли посилати його на які завгодно завдання. В нього ніби* ***крила виростали*** (О. Довженко).

КРИЛАХ

355. **[ЯК (мов, немо́в** *і т. ін.***)] НА КРЙЛАХ. 1.** *зі сл.* летіти, спускатися *і под.* Дуже швидко. *Час летів* ***немов на крилах*** (Леся Українка); *Не чуючи сходів під ногами він* ***наче на крилах*** *спустився на тротуар* (А. Головко).
2. У доброму настрої, у стані піднесення. *З міськкому Максим вертався* ***на крилах.*** *Слова Гречаного: "Підемо тобі назустріч" лунали у вухах* (Н. Рибак); *Під шал оплесків сходила Вутанька — сяюча, розпашіла — з трибуни .. Легко* ***мов на крилах*** *ішла поміж рядами* (О. Гончар).

КРИЛО

356. **ПІД СВОЄ́ КРИЛО́,** *зі сл.* бра́ти, збира́ти *і под.* **1.** Під командування, керівництво. *Тоді він зібрав* ***під своє крило*** *розпорошену піхоту, зайняв кругову оборону біля гармат і вів цілу ніч і цілий день нерівний бій з німцями* (В. Кучер).
2. Для захисту, опікування. *— Не повинні б союзники їх* [фашистів] ***під своє крило*** *приймати. Якне-як союзники* (О. Гончар).

КРИЛОМ

357. **ПІД КРИЛО́М** *чиїм, кого.* Під опікою, під захистом кого-небудь. *Путя .. виросла* ***під крилом*** *гувернанток* (Леся Українка); *Молодий тоді Когут навчався* ***під крилом*** *батька бути хижаком* (І. Цюпа). **ПІД КРЙЛЬЦЯМИ.** *Він боявся, що буденність, невлаштованість сільського життя пригнічуватимуть Наталку, яка всі роки прожила* ***під материними крильцями*** (М. Зарудний).

КРИТИ

358. **НІ́ЧИМ (нема́ чим) КРЙТИ.** Нема чого сказати у відповідь; немає аргументів. *Шум знявся в залі, почулися вигуки: ..— Чого ж ти*

мовчиш, Гудзію? ***Нічим крити?*** (А. Головко); *Розмова пішла так, що Чумакові* ***нічим*** *було* ***крити*** (В. Речмедін); *Павло Михайлович нахилився до Заруби, щось йому шепнув, але той глухо сказав: — Правда. І* ***нема чим крить...*** (В. Кучер).

КРИХТИ

359. **ДО [ОСТА́ННЬОЇ] КРИ́ХТИ. 1.** Повністю, геть усе. [Сестра Мархва:] *Уже, либонь, своїй матері усе розказала,* ***до крихти*** *відкрила* (Панас Мирний); *І все* ***до крихти*** *розказала* [княжна], *Мені і Ксенії сестрі* (Т. Шевченко). **ДО КРИ́ХТОНЬКИ.** *— Розкажу я все* ***до крихтоньки*** *Завтра матері твоїй...* (Олександр Олесь); // Усі, до одного. *Тепер тільки розумний та хитрий здолає жити, а дурні мусять геть* ***до крихти*** *вигинути...* (М. Коцюбинський).
2. Дуже, надзвичайно. *— Чув, як ганьбив мене цей празник* [чоловік] *на людях? — Бо чесний він* ***до останньої крихти*** (М. Стельмах).

360. **НІ (ані́, і) КРИ́ХТИ (кри́шки),** *із запереч.* н е. Анітрохи, нітрохи, нітрохи, зовсім. *Не міг* ***ні крихти*** *задрімать* (І. Котляревський); *— І тобі не жаль* [коси] *Соломіє? —* ***Ані крихти*** *.. Ріж!* (М. Коцюбинський); *За дітей своїх я* ***й крихти*** *не боюсь* (І. Франко); *Щодо панни Анелі, то я певний, що вона плаче десь по кутках. А мені її* ***ані кришки*** *не жалко* (М. Коцюбинський). **АНІ́ КРИХІ́ТОЧКИ.** [Ада (*підходить і дивиться йому в вічі*):] *Невже у вас нема* ***ані крихіточки*** *прихильності до мене?* (Мирослав Ірчан). **АНІ́ КРИ́ХТОЧКИ.** *Марта не була на їх* [батьків] *схожа ..* ***ані крихточки*** (Грицько Григоренко). **АНІ́ КРИ́ШЕЧКИ.** *Одні утрати та утрати виводила перед нею* [Марією] *її споминка, а щастя та втіхи —* ***ані кришечки*** (Панас Мирний).

КРИХТУ

361. **НА КРИ́ХТУ.** Трохи, незначною мірою. *Один Чіпка не спить .. Йому ввижається Галя. Така ж весела, хороша, хоч би* ***на крихту*** *змінилася* (Панас Мирний).

362. **НІ (і) НА КРИ́ХТУ** *із запереч.* н е. Зовсім, нітрохи, анітрохи. *В його чесності та порядності вона* ***ні на крихту*** *не сумнівалася* (Григорій Тютюнник). **І НА КРИ́ХІТКУ.** *Барометр уперто показував "дощ".. Старий, непотрібний струмент* [інструмент], *він* ***і на крихітку*** *не хоче посунутись на сухеньке* (М. Коцюбинський).

КРИЧАТИ

363. **КРИЧА́ТИ (гука́ти) / КРИ́КНУТИ (гукну́ти) [НА] ПРО́БІ.** Кликати на допомогу. *Став пан Уласович не своїм голосом* ***пробі кричати*** *та за боки хвататись...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *— Мовчки, заложивши руки, сидіти не годиться. Треба* ***пробі гукати*** (Панас Мирний); *Якби хто* ***крикнув на пробі,*** *.. люди вибігли б з хат та кинулись осліп одні на одних* (М. Коцюбинський).

КРИЧИ

364. **ХОЧ ҐВАЛТ (про́бі) КРИЧИ́.** Уживається для вираження надзвичайно скрутного або безвихідного становища, відчаю і т. ін. *Часу не вистачає* ***хоч ґвалт кричи*** (З усн. мови); [Бабуся:] *Так її ж тепер до завтра не добудишся,* ***хоч пробі кричи*** (І. Кочерга); *Залишився під кінець самотнім,* ***хоч пробі кричи*** (І. Сочивець). **МА́ЛО НЕ ПРО́БІ КРИЧИ́.** *Маланка* ***мало не пробі кричала,*** *щоб швидше ділили землю* (М. Коцюбинський).

365. **ХОЧ КРИ́КОМ КРИЧИ́.** Уживається для вираження надзвичайного або безвихідного становища, відчаю і т. ін. *Стіна була гола і гладенька .. Зачепитись не було за що,* ***хоч кричи криком*** (С. Голованівський); *А тут, як назло,* ***хоч криком кричи,*** *усі рани занили, запекли, ніякого терпіння* (В. Логвиненко); *Одне лише у нас* [у клубі] *не ладиться — з танцями. Нема кому навчити молодь,* ***хоч криком кричи!*** (С. Кравченко). **ХОЧ КРИЧИ́.** *Зима, морози, а в його топить нічим... Ну,* ***хоч кричи*** *— нічим* (А. Тесленко).

КРОВ

366. **[АЖ] КРОВ КИ́НУЛАСЯ ДО ОБЛИ́ЧЧЯ** (в obли́ччя, в лице́ *і т. ін.*) *кому.* Хтонебудь раптово почервонів. *Софія знала добре той дзвінок, він вразив її,* ***аж кров кинулась їй до обличчя*** (Леся Українка); *Настя зірвалася з лави.* ***Кров кинулась їй в лице,*** *залила його аж до хустки* (М. Коцюбинський).

367. **КРОВ ВІД КРО́ВІ.** Рідна дитина. *Синова лайка горіла у ньому .. "Хуліган... оселедець..." І хто? Кістка од його кості і* ***кров од крові*** (М. Коцюбинський).

368. **КРОВ ГРА́Є / КРОВ ЗАГРА́ЛА** *у кому, у кого і без додатка.* **1.** Хто-небудь відчуває приплив сили, енергії і т. ін. *— Часом так погано, що й на світ не дивився б, а часом чую, як* ***кров у мені грає*** (М. Коцюбинський); [Храпко (*сам*):] *Так* ***кров грає,*** *у голову б'є... І дума чоловік: от-от щастя запопаду, он де воно криється* (Панас Мирний); *Билося серце і* ***грала кров*** *од передчуття чогось в житті радісного, могучого* (С. Васильченко).
2. *чия.* У кого-небудь виявляються натура, характер, звички, погляди і т. ін. (перев. батьків чи інших кровних родичів). [Баба Олена (*перехрестилася*):] *Свят, свят, свят! Ага!.. Ось воно! Ось воно!* ***Заграла й у тобі*** *Петричева* ***кров*** (Я. Галан).

369. **КРОВ ЗАГОВОРИ́ЛА (обізва́лася)** *чия.* У кого-небудь виявляються натура, звички, характер, погляди і т. ін., притаманні комусь.

*Аркадій Петрович уже сміявся над собою: Ха-ха! **Заговорила дворянська кров...*** (М. Коцюбинський); *А наймолодший* [син] *— мій вогник, .. як він востаннє спалахнув! вся **батьківська кров обізвалась!*** (Леся Українка).

370. **КРОВ ЗА КРОВ.** Відплата, помста вбивством за вбивство. *"Уб'єм брата! спалим хату!" — Сказали, і сталось. Все б, здається, ні, на кару Сироти остались. В сльозах росли, та й виросли; Замучені руки Розв'язались — **і кров за кров*** (Т. Шевченко); *— А що ж, вони наших рубатимуть, на рожни підніматимуть, а ми з ними цяцькатись? — говорили бійці загону.— Ні, зуб за зуб! **Кров за кров!*** (О. Гончар); *Девізом нескорених було: **"Кров за кров!"*** (З газети).

371. **КРОВ ЗАЛИВА́Є / ЗАЛИЛА́ ОБЛИ́ЧЧЯ (лице́)** *кому.* Хто-небудь червоніє від чогось. *Богдан відчув, як жарка **кров вогнем заливає йому обличчя** .. Ти син репресованого, син людини, яку названо ворогом народу* (О. Гончар); *Зачує кроки Юхимові до клуні. Тоді кинеться враз, **лице її заливає кров*** (А. Головко).

372. **КРОВ З МОЛОКО́М.** Здоровий, рожевовидий, рум'яний (про людину та її обличчя). *Гриць .. був хлопець незвичайної вроди, **кров з молоком*** (І. Франко); *— Якраз мені одна підвернулась.., продавцем у крамниці працювала, **кров з молоком*** (Ю. Збанацький).

373. **КРОВ І ПЛОТЬ. 1.** Рідна дитина. *Їм так і не дали виплакатися як .. належить матерям, коли виряджають діточок на самостійне життя .. Без молитви, без хреста благословляли вони **кров і плоть** свою у страждену життєву путь...* (Ю. Смолич).
2. Єство, сутність. *Неси в щільник свій мозок, **кров і плоть.** Таких, як ти, кипучі міліони* [мільйони] (М. Рильський); *І вперше він синам сказав: — Товариші, Товариші мої, мої великі діти, Моя **і кров і плоть,** сподіванка моя!* (М. Бажан). **ПЛОТЬ І КРОВ.** *Особистий досвід, пережиті роки разом з рідним народом .. дають поетові той життєвий матеріал, що робить його поезію конкретною і правдивою у своїй **плоті і крові*** (З газети).

374. **КРОВ КИПИ́ТЬ (закипа́є, виру́є** *і т. ін.*) **/ ЗАКИПІ́ЛА (завирува́ла) [У ЖИ́ЛАХ (у скро́нях)]** *у кому, у кого і без додатка.* Хто-небудь перебуває в стані сильного збентеження, гніву, обурення і т. ін. *Темної ночі припадали вони до синовніх могил.., **кров закипала** в благородних бідняцьких **жилах*** (О. Довженко); *Козак скажено крикнув* [на мене] *і підкинув нагай. Вся **кров закипіла в мені*** (Ю. Яновський); *Темними ночами, туманними болотами та ярами пробиралися вони до Щорса .. Розповісти всю правду про придушені повстання кращих синів України, та так розповісти, щоб **кров завирувала** в нього* [солдата] *у скронях* (О. Довженко).

375. **КРОВ [РІ́КАМИ] ЛЛЕ́ТЬСЯ (тече́) / ПОЛИЛА́СЯ (потекла́)** *чия і без додатка.* Гинуть люди. *— На фронті **кров ріками ллється.** Самі подумайте, Варваро Гнатівно...* (В. Кучер); *Для чого **ллється** словацька **кров** тут, на Поліссі, в горах Кавказу чи на берегах Волги?* (І. Головченко і О. Мусієнко); *Горить Корсунь, горить Канів .. чорним шляхом запалало, І **кров полилася*** (Т. Шевченко); *Настане — вірю я — година: Загине розбрат на землі... Воскреснуть правда і любов, зберуть докупи всі народи, Не **потече** вже більше **кров*** (П. Грабовський).

376. **КРОВ УДА́РИЛА В ЛИЦЕ́ (в обли́ччя, до лиця́** *і т. ін.*) *кому і без додатка.* Хто-небудь перебуває в стані сильного хвилювання, збудження і т. ін. *Серце* [Сеспеля] *переповнилось радістю, **в лице вдарила** гаряча **кров,** очі засяяли* (Ю. Збанацький); *Остапові **вдарила кров до лиця.** Несила йому слухати синові речі* (К. Гордієнко); *Марії **в обличчя вдарила кров,** зіниці стали великі, як дві чорні пасьонини* (А. Головко).

377. **КРОВ УДАРЯ́Є (бу́хає) / УДА́РИЛА (забу́хала) В ГО́ЛОВУ (до голови́)** *кому і без додатка.* Хто-небудь перебуває в стані сильного хвилювання, збудження і т. ін. ***Кров бухала** йому **до голови,** як морська хвиля* (М. Коцюбинський); *Петро Федорович устав; **кров ударила в голову;** потемніло в очах* (Панас Мирний); *Отемнений кінь, спотикаючись, ніс його далі та й далі. І **кров** уже **вдарила в голову*** (О. Ільченко).

378. **КРОВ ХОЛО́НЕ (крижані́є, застига́є) / ЗАХОЛО́ЛА (засти́гла) У ЖИ́ЛАХ.** Кому-небудь дуже страшно, моторошно, тривожно і т. ін. *Не переказати тобі, товаришу, усіх нещасть .. Як згадаю — **кров у жилах холоне*** (В. Логвиненко); *Юсуп якусь хвилину стояв, немов закляклий. Батуллі, виходить, сам "домовляється" в ДПУ! .. **Кров крижаніла в жилах*** (Іван Ле); *Модель здригнулась у повітрі й клюнула. Серце мов обірвалось, **застигла** на мить **кров у жилах*** (О. Донченко).

379. **ТЕЧЕ́ ДВОРЯ́НСЬКА (голуба́, блаки́тна** *і т. ін.*) **КРОВ У ЖИ́ЛАХ** *чиїх, кого.* Хто-небудь має аристократичне, родовите походження. *— Іване Юхимовичу, ви ж благородний; у ваших **жилах тече дворянська кров*** (Панас Мирний); *Прийнявши рапорт, Врангель обернувся до юнкерів, .. вони довірливо вручають нині свою долю йому, обрусілому шведові, **в жилах** якого **тече голуба кров** вікінгів* (О. Гончар).

380. **[ХОЧ] КРОВ З НО́СА.** Незважаючи ні на що, ні на які обставини, за будь-яких умов і т. ін. *— **Кров з носа,** а водокачка буде* (А. Головко);

— *Треба нам,* ***кров з носа,*** *командира — в сільраду* (І. Микитенко); *До сходу сонця ми* ***кров з носа*** *повинні бути в таборі* (І. Головченко і О. Мусієнко); [Халява:] *Коли б ми оце були на Подолі, вже б хоч* ***кров з носа,*** *а добули б хоч по невеликій чарчині* (М. Кропивницький).

КРОВИНКИ

381. **БЕЗ [ЖО́ДНОЇ] КРОВИ́НКИ.** Дуже блідий (перев. про обличчя, губи і т. ін.). *Його смагляве обличчя* ***без жодної кровинки*** (Ю. Збанацький).

КРОВ'Ю

382. **КРО́В'Ю Й (та) ПО́ТОМ,** *зі сл.* здобува́ти, заробля́ти *і т. ін.* Важкими зусиллями, непосильною працею; тяжко. [Кіндрат Антонович:] *То цебто я мушу віддати те, що* ***кров'ю та потом*** *увесь вік здобував?* (М. Кропивницький); [Тірца:] *Чи се ж не та земля, що здобували для нас батьки своєю* ***крів'ю*** [кров'ю] ***й потом?*** (Леся Українка).

383. **КРО́В'Ю СЕ́РЦЯ,** *зі сл.* пи́саний. Щиро, з глибокою проникливістю. *Знаю я: потрібні читачеві* ***Кров'ю серця*** *писані рядки* (Л. Дмитерко); // *зі сл.* про́йнятий. Щирістю, глибокою проникливістю. *Як спорожніла б наша музична спадщина, коли б не було в ній Шопена, його творчості, пройнятої* ***кров'ю серця*** *багатостраждального польського народу* (З журналу).

КРОК

384. **КРОК ЗА КРО́КОМ. 1.** Дуже повільно, помалу. *Гарячковим поглядом стежить він за "противником", що* ***крок за кроком*** *підповзає до лінії оборони* (І. Багмут); *Витягав* [Данько] *якесь баговиння..,* ***крок за кроком*** *посуваючись далі: потоплених ніде не було* (О. Гончар); // Поступово, у певній послідовності. *Марта почала розповідати* ***Крок за кроком,*** *слово за словом, нічого не приховуючи* (В. Собко).

385. **КРОК НАЗА́Д.** Відхід, відступ від досягнутого. *Сьогодні ж доведе* [головний інженер], *що міняти проект недоцільно. Навіщо йому мучитися, ризикувати, підставляти свою чесну голову під небезпеку, коли простіше зробити* ***крок назад*** *і мати спокій* (М. Ю. Тарновський).

386. **КРОК У КРОК** *за ким, зі сл.* іти́, ступа́ти *і т. ін.* Невідступно, на близькій відстані. *Жандарм .. ішов за мною* ***крок у крок*** (І. Франко).

387. **КРОК УПЕРЕ́Д,** *перев. у чому.* Певний поступ, успіх у чому-небудь. *Не поминув своєю увагою Франко і п'єси Котляревського. Дослідник розглядав їх як* ***великий крок вперед*** *у розвитку української драматургії* (З журналу). **СТРИБО́К УПЕРЕ́Д.** *Це мусив бути блискучий успіх, справжній* ***стрибок уперед*** (О. Донченко).

388. **НА КРОК** *від чого, зі сл.* бу́ти, опиня́тися *і т. ін.* Дуже близько. *Вона була* ***на крок*** *від смерті* (З усн. мови).

389. **НІ НА [ОДИ́Н] КРОК. 1.** Нітрохи, ніскільки, зовсім. *Справа поки що не посувалася* ***ні на крок*** (Л. Дмитерко); *Вистояли сталінградці хоробро й мужньо, не похитнувшись, не відступивши* ***ні на крок*** (І. Цюпа); *Тінь від старого лежала білувата і* ***ні на один крок*** *не подавалася ні назад, ні вперед* (Панас Мирний).
2. Нікуди. *Слуги її* ***ні на крок*** *не відпускають* (Григорій Тютюнник); *Він* ***ні на крок*** *не відходив од свого визволителя* (І. Головченко і О. Мусієнко).

390. **ОДИ́Н КРОК** *від чого до чого.* Зовсім мало, щоб перейти межу чого небудь. — *Звідки я знаю, що ти в калганівку отрути не підсипав..— Що за розмови, Александр?! — Від безпринципності в політиці до цього —* ***один крок*** (А. Головко); *Ліма, як і все Перу, — місто контрастів. Від неймовірного багатства до неймовірної бідності тут* ***один крок*** (З журналу).

391. **ЩО НІ КРОК.** Всюди, скрізь. *І справді це було, що в далях Антарктиди, Де* ***що ні крок*** *— людей стрічають біди* (В. Бичко).

КРОКИ

392. **ЗА ДВА КРО́КИ; ЗА ДЕ́СЯТЬ КРО́КІВ.** Зовсім близько, на невеликій відстані. — *Темно зробилося, як під кобеняком,* ***за два кроки*** *поперед себе нічого не видно* (Григорій Тютюнник); *Кінь його .. не пішов до стайні, даром що вона* ***за десять кроків*** (Л. Первомайський).

393. **ПЕ́РШІ КРО́КИ.** Самий початок, початковий період чого-небудь. *Землі 38 десятин. Є де розмахнутися. Дві пари волів. Троє коней. От флігель другий на зиму одремонтують. Як хліба вродить. А життя — спереду все, це —* ***перші кроки*** (А. Головко); // Ранній стан творчої, трудової і т. ін. діяльності кого-небудь. *У любительському театрі починалися* ***перші кроки*** *Кропивницького* (З журналу).

КРОКІВ

394. **З ПЕ́РШИХ КРО́КІВ; З ПЕ́РШОГО КРО́КУ.** З самого початку. *Важливо й те, щоб старший письменник, який взяв "шефство" над молодим талантом* ***з перших кроків,*** *продовжив його і надалі* (З газети); ***З першого ж кроку*** *Київ вразив їх своєю метушнею* (А. Головко).

КРОКУ

395. **НІ (ані́) КРО́КУ. 1.** *чого.* Зовсім, нітрохи. *Пані їх* [кріпаків] *держала у якихсь приятелів*

*своїх, бо в неї, окрім свого двору, не було ні садиби, **ані кроку землі своєї*** (Марко Вовчок).
2. *зі сл.* назáд. Не поступатися ні в чому, не відступати. *Ми для того й вийшли на цю путь широку. Щоб іти вперед нам — і назад **ні кроку*** (П. Тичина).

КРОЦІ

396. **НА КÓЖНОМУ КРÓЦІ. 1.** Скрізь, усюди. *Треба, звичайно, пам'ятати, що небезпека нас підстерігає **на кожному кроці*** (З газети).
2. Весь час, постійно. — *Велике покликання матері народити людину, але найвеличніше — народити й виховати не вовка, а друга, не хижака, а брата. Хто, як не ми, спізнали це, справджуючи свій історичний похід і бачачи **на кожному кроці,** як жорстоко кривдила війна радянську матір* (О. Довженко); — *Ти його просто мало знаєш,— заперечив Сагайда.— Він лише на вигляд теоретик, а насправді задушевний хлопець. А що любить **на кожному кроці** світові проблеми вирішувати, то це вже в людини такий характер* (О. Гончар).

КРУГИ

397. **КРУГИ́ ЛІТА́ЮТЬ (ідýть) / ЗАЛІТА́ЛИ (пішли́) ПЕ́РЕД ОЧИ́МА (в очáх)** *у кого і без додатка.* Хто-небудь перебуває у стані запаморочення від чогось (болю, втоми і т. ін.). *Змерз* [Іван] *одразу, безсило опустив бартку і посунувся далі.. Червоні **круги літали перед** його **очима*** (М. Коцюбинський); — *Чую вже, що й руки мліють, **і в очах круги пішли*** (Г. Хоткевич).

КРУТИ

398. **КРУТИ́, ГАВРИ́ЛО,** *фам.* Уживається для спонукання, заохочення і т. ін. до дії. *А поїзд мчить на всіх парах прямісінько на Київ. З уклону пішов поїзд* [лопнули гальма], *тільки ніхто поки що про це не знає,— ні в ешелоні, ні на паровозі.— **Крути, Гаврило!*** (О. Довженко).

399. **ХОЧ МОТУЗКИ́ (мотýззя) КРУТИ́** *з кого.* Хто-небудь дуже, надто податливий, розчулений; піддається будь-якому впливу, будь-яким вимогам. *І почала Хівря Наталцю розважати й голубити. Розумна дитина зараз розібрала, що тепер з матері **хоч мотузки крути*** (Грицько Григоренко); — *Та поїдемо, діду, бо я спішу.. Губи її витягувалися в шворочку.. і така вона була свята та божа, що **хоч мотуззя з неї крути*** (Є. Гуцало).

400. **ЯК НЕ КРУТИ́ [ЯК НЕ ВЕРТИ́].** Що не роби, нічого не можна вдіяти. [Коваль:] *А з Степана буде козак завзятий, чує моє серце, що буде! Не раз подякує Січ-мати старому Ковалеві, що вигодував такого молодця... **як не крути, як не верти,** а не вдержиш дома* (М. Кропивницький); ***Як не крути,** а головою муру не проб'єш* (В. Козаченко). **КРУТИ́ НЕ ВЕРТИ́.** *Крути не верти, та треба вмерти* (Укр.. присл..).

КРУТИСЯ

401. **ЯК НЕ КРУТИ́СЯ.** Що не роби, нічого не вдієш. — *Що ж, братику рідненький, **як не крутися,** а видно, нам удвох в одній упряжці не йти — доведеться ділитися* [спадщиною] (М. Стельмах).

КРУТИТИ

402. **ВОЛА́М (бикáм) ХВОСТИ́ КРУТИ́ТИ,** *зневажл.* Виконувати примітивну, часто брудну, непрестижну роботу. — *Думав хоч тебе вивести в люди. Ну, раз не хочеш* [вчитися] — *іди **волам хвости крутити*** (П. Панч); *"Оце до весни повчиться* [Гришко] *та й все. Та й буде тоді **волам хвости крутити**"* (А. Головко); *Не розуміючи того, що це втома і що ця втома ослабила пам'ять, він .. закидав книжки, брав у руки вила і обіцяв сам собі, що краще буде **крутити бикам хвости,** чим поїде .. поступати* [вчитися] (Григорій Тютюнник).

403. **КРУТИ́ТИ (вертíти) НА ВСІ БÓКИ.** Довго роздумувати, міркувати над чим-небудь, змінюючи щось. *Довго роздумував Антон, **крутив на всі боки,** поки прилаштував деталь на місце* (З усн. мови). **КРУТИ́ТИ, ВЕРТІ́ТИ НА ВСІ БÓКИ.** *Увесь вечір складав розклад лекцій, **крутив, вертів на всі боки** — нічого не виходе* [виходить] (С. Васильченко).

404. **КРУТИ́ТИ (вертíти) ХВОСТÓМ.** **1.** Хитрувати, лукавити, лицемірити. *Любить* [Оксен] ***хвостом крутити.** І перед районною владою хоче бути хороший, і перед людьми* (Григорій Тютюнник).
2. Говорити неправду, ухиляючись від прямої відповіді і т. ін., уникаючи чогось. — *Не **крутіть хвостом,** дядьку! — загорлав Гречка.— Раз ви власть — давайте мені відповідь* (Ю. Смолич); — *А ти **хвостом не крути..,**— засвітив на нього оком Латочка.— Як Оксена не було — до гурту підпрягався* [підтримував розмову], *а побачив — зараз тобі язик у петлю скрутило* (Григорій Тютюнник).
3. Поводити себе легковажно. [Платон Гаврилович:] *Дівчина вона гарненька, гудить не буду. Тільки .. **хвостом** дуже **крутить*** (С. Васильченко); — *Ото приходимо ми в один чималий дім та й дзвонимо. Вибігає якась вертка горнична, **крутить хвостом,** показала нам квартири в домі* (І. Нечуй-Левицький); // *від кого.* Бути невірним у подружньому житті. — *В нашому роду такого не було, щоб чоловік **крутив хвостом** од жінки. І не буде, чуєш, сину?* (В. Кучер).

405. **КРУТИ́ТИ В НО́СІ** *кому і без додатка.* Кому-небудь дуже не подобається щось, надовго запам'ятовується комусь або що-небудь неприємно вражає когось. *Годувалася вона* [Оришка] *тим, що у місяць видавали .. Спершу все те* ***крутило у носі..,*** *а як не стало чого збувати, .. почала і не таке їсти* (Панас Мирний); *Всім колективом скажемо .. таке слово, від якого б їм до самого скону* ***в носі крутило*** (М. Ю. Тарновський).

406. **КРУТИ́ТИ / ЗАКРУТИ́ТИ ВЕРЕМІ́Ю (веремі́я).** Здіймати колотнечу, спричиняти неспокій; галасувати, вередувати, навмисне шукати причину для сварки, скандалу і т. ін. — *Сагайдакові що? Йому шаляй-валяй,* ***крути веремію,*** *— хіба він за щось відповідає?..* (С. Добровольський); *Марта Кирилівна просто* ***крутила веремія:*** *вона не хотіла розлучатись з дочкою* (І. Нечуй-Левицький); — *Учепився він: дайте та дайте* [жому] *.. Не дай — це ж Мамій!.. Таку* ***веремію закрутить,*** *що хоч з хати тікай* (С. Добровольський).

407. **КРУТИ́ТИ / ЗАКРУТИ́ТИ ГО́ЛОВУ** *кому.* **1.** Закохувати в себе. *Їй одне задоволення —* ***крутити голови хлопцям*** (О. Гончар). **ПОКРУТИ́ТИ ГО́ЛОВУ** (тривалий час). — *Ти такий, що тобі все одно,— образилася Орися .. —* ***Покрутиш*** *одній дівчині* ***голову,*** *а тоді іншій бісики пускаєш* (Григорій Тютюнник). **ПОКРУТИ́ТИ ГО́ЛОВИ** (про всіх або багатьох). [Пшеменський (*підходить до неї*):] *Я гадаю, що пані зовсім* ***покрутила голови*** *всім ніжинським паничам* (І. Кочерга).
2. Поводити себе нечесно відносно кого-небудь; дурити, обдурювати. *Адже правда, що він уже чимало часу* ***крутить голову*** *дівчині, все село знає про це, але весілля він не влаштовує* (М. Чабанівський); *Треба поговорити з Христею, щоб не дозволяла всякому* ***крутити*** *собі* ***голову*** (М. Ю. Тарновський).

408. **КРУТИ́ТИ МІ́ЗКИ** *кому і без додатка.* Морочити, дурити кого-небудь чимсь. *Думав* [Остап], *що це завжди так: коли збираються піднести гарбуза і не мають сміливості зробити це відверто..— тоді шукають якусь приключку,* ***крутять мізки*** *всякими вигадками* (М. Ю. Тарновський).

409. **КРУТИ́ТИ / ПОКРУТИ́ТИ МІ́ЗКАМИ (мо́зком, голово́ю, ро́зумом** *і т. ін.*). Думати, мислити, міркувати. *Виходить, ще краще треба* ***крутити мізками,*** *щоб когось перехитрити* (М. Стельмах); — *Тут треба багато міркування, треба добре* ***головою крутить!*** (І. Нечуй-Левицький).

410. **КРУТИ́ТИ / ПОКРУТИ́ТИ НО́СОМ.** Виражати незадоволення ким-, чим-небудь, відмовлятися від когось, чогось; вередувати. — *Так от, сину .. Ліпшої дівки, як у Тупала, тобі не знайти. Завтра їдьте, і не думай* ***крутити носом*** (Є. Кравченко); *Тадик схопився на ноги і пішов до поліцаїв. — Щось староста* ***носом крутить.*** *Може, ми службу погано несемо? — засумнівався Гошка* (Григорій Тютюнник). **ПОПОКРУТИ́ТИ НО́СОМ** (якийсь час). — *Так розсердилась, що вже ж, думаю, і обзиваться не буду. Так він* ***попокрутив носом*** *днів зо два* (А. Тесленко).

411. **КРУТИ́ТИ РОМА́Н** *з ким.* Перебувати в інтимних стосунках з ким-небудь або фліртувати з кимсь. — *В полтавській гімназії вчилася* [Нонна], *з офіцерами* ***романи крутила*** (О. Гончар).

412. **КРУТИ́ТИ СЛОВА́МИ.** Говорити неправду, не те, що треба, ухилятися від прямої відповіді. — *Ей, дівчино, щось ти* ***крутиш словами,*** *— гірко заговорив Корній* (Леся Українка).

413. **КРУТИ́ТИ (сука́ти) МОТУЗКИ́ (моту́ззя)** *з кого.* Повністю підпорядковувати когонебудь своїй волі, змушувати виконувати все відповідно до своїх бажань. *Гнат Сторожук не з тих покірних і хлипких людей, з яких можна* ***мотуззя сукати*** (П. Колесник).

КРУТИТИСЯ

414. **КРУТИ́ТИСЯ / ПОКРУТИ́ТИСЯ НА СЛИЗЬКО́МУ.** Перебувати в скрутному становищі, зазнавати труднощів. — *Торгових людей татарських за Перекоп не пускати. Нехай* ***покрутяться на слизькому,*** *гаспиди* (Н. Рибак).

415. **КРУТИ́ТИСЯ ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **БІ́ЛКА В КО́ЛЕСІ.** Бути весь час заклопотаним; мати багато роботи, турбот і т. ін. — *Лемех* ***крутиться наче білка в колесі,*** *незважаючи на погане здоров'я* (В. Москалець).

КРУТНУТИ

416. **КРУТНУ́ТИ ХВОСТО́М.** Втекти, уникнути небезпеки. *Дуже хитра* [лисиця], *любить красти курей, вміє вчасно* ***крутнути хвостом*** (З журналу).

КРУТЬ

417. **КУДИ́ КРУТЬ, КУДИ́ Й ВЕРТЬ.** Дуже непослідовний, нестійкий. *Реалізм .. автора* ***куди круть, куди й верть,*** *та й заїхав назад до старого ідеалізму* (І. Франко).

418. **ТО КРУТЬ, ТО ВЕРТЬ.** Хитруючи, уникати праці, ледарювати. *Спекулюючи званням* [шахтаря], *Вимагає він повсюди, Щоб йому годили люди. Ну, а сам —* ***то круть, то верть*** *— людям робить .. лиш на чверть* (С. Олійник).

КУВАТИ

419. **[АЖ] ВУХНАЛІ́ КУВА́ТИ ЗУБА́МИ,** *жарт.* Дуже тремтіти (від холоду, переляку і т. ін.). *Тільки змерз чомусь, хоч і була ніч тепла,—* ***аж вухналі кував зубами*** *ковалисько* (О. Ільченко);

Загорнувся він у перетку [у сіть], *сидить, ухналі зубами кує* (Україна сміється).

420. **НІ (не) КУВА́ТИ, НІ (не) МОЛО́ТИ.** Нічого не робити, не вживати ніяких заходів. — *А ти знаєш, що твій чоловік і досі не додав мені за вінчання три рублі .. А ось восьме літо йде, а він ні кує, ні меле* (Панас Мирний); — *Звечора домовилися: удосвіта за карасями. На світ благословилося, давай я свою рибалку будити. Еге, куди там! Не кує, не меле. Муркоче собі щось під ніс, а вставати й не думає* (В. Москалець).

КУДИ

421. **КУДИ́ Ж ПАК.** Уживається як категоричне заперечення висловленого. — *Чого ти скубешся? — з плачем вимовив Чіпка.— Постій, я бабусі скажу — вона тобі дасть! — Боюсь я твоєї бабусі,— куди ж пак!* (Панас Мирний); — *Змалечку не вчились, бо не до наук було, а виросли, уже б і вчитись — так куди ж пак* (Ю. Збанацький).

422. **КУДИ́ [Ж] ТОБІ́,** *ірон.* Уживається для вираження подиву, захоплення або роздратування і т. ін. — *Шкода з тобою розмовляти, Даремно час терять,— Ти — Жук, а я — Бджола, Прощай! — і загула. "Куди тобі! Яке казання вдрала,— Промовив Жук: — розумна дуже стала!"* (Л. Глібов).

423. **КУДИ́ ТАМ.** Уживається для вираження захоплення ким-, чим-небудь. — *Ну, Харитоне Макаровичу, як наші дошки? Пригодилися? — Ого, ще й як! Такі двері поробили! Куди там!* (Ю. Мокрієв); // Уживається для вираження незрівнянності, високої оцінки кого-, чого-небудь. *Та сама прикарпатська погода, яка вельми багата на різні сюрпризи, а що вже норовлива — куди там найхимернішій жінці* (М. Ю. Тарновський).

424. **ХОЧ КУДИ́.** Гарний, чудовий, прекрасний. *Івась парубок — хоч куди!* (Панас Мирний); *Однак дійшла* [Бондариха] *до думки, що вона ще молодиця хоч куди* (М. Стельмах).

КУКУ

425. **КУ́КУ В РУ́КУ,** *фам., зі сл.* дáти, піднóсити, ти́кати *і т. ін.* Хабар. *Бакшиш треба дати... ви не знаєте, що то бакшиш? Куку в руку... хабар... як не дамо, одвезуть раба Божого* [Остапа] *у Рені* (М. Коцюбинський).

КУЛАК

426. **В КУЛА́К,** *зі сл.* хли́пати, смія́тися *і т. ін.* Нишком, крадькома, потай. *І Ганна що їй не робила, Ніякої ради не дала. Сама з царицею горювала, І сльози рукавом втирала, І хлипала собі в кулак* (І. Котляревський); *Михайло сміявся в кулак, одвернувшись назад* (Олесь Досвітній).

427. **В [ОДИ́Н] КУЛА́К,** *зі сл.* збирáти. Докупи, разом. *Петлюра зібрав свої кращі сили в один кулак і сам повів їх на Бердичів* (О. Довженко); — *За Батьківщину! Вперед! Ніколи, ні до, ні після цього, Черниш не чув цієї фрази так. З якоюсь особливою силою й значимістю прозвучала вона їм тут, збираючи всіх в кулак* (О. Гончар). **У КРИ́ЦЕВИЙ КУЛА́К.** *Єдине, що лишилося для них нерозв'язаною проблемою, це як проникнути за колючі дроти в середовище полонених, аби згуртувати там найнадійніших бранців у крицевий кулак і при першій же нагоді вдарити ним по ворогові із середини* (І. Головченко і О. Мусієнко).

КУЛЮ

428. **ХОЧ КУ́ЛЮ В ЛОБ.** Уживається для вираження скрутного або безвихідного становища, відчаю і т. ін. — *Нічого мені тепер не соромно,— з серцем мовила Ганна,— ..Погуляла, а на похмілля тепер хоч і кулю в лоб!* (О. Гончар).

КУМ

429. **КУМ КОРОЛЮ́,** *зі сл.* бýти. У виграшному становищі. — *Це ж сім десятин. Тоді я кум королю,— вголос міркує Євдоким Юренко* (М. Стельмах).

КУПА

430. **КУ́ПА (ку́пою) НА КУ́ПІ.** У великій кількості. *Не сумуйте, що купа на купі Всі поляжем за діло святе* (П. Грабовський); *Скрізь по селах шибениці; Навішано трупу — Тільки старших, а так шляхта — Купою на купі* (Т. Шевченко).

КУПАЙСЯ

431. **ХОЧ КУПА́ЙСЯ.** Досхочу, доволі чого-небудь (про напої). *Цілий тиждень музики грали,..варена та запікана річкою лилася, а що вже простої, то хоч купайся...* (Панас Мирний).

КУПАНИЙ

432. **КУ́ПАНИЙ В ОКРО́ПІ.** Дуже запальний, невитриманий. *Хіба він не знає тих шибайголів, купаних в окропі!..* (М. Коцюбинський).

КУПАТИСЯ

433. **КУПА́ТИСЯ В ЗО́ЛОТІ (в розкóшах, в рóзкоші).** Жити в багатстві, щасливо, мати всього вдосталь. *Купались далі в золоті князі, А закуті і смерди, як до того, В землі греблись* (Д. Павличко); *Явдоха* [в офіцера] *з півроку .. в розкошах купалася* (Панас Мирний); // Бути добре доглянутим. *Минає рік. Росте Марко — І дійна корова у розкоші купається* (Т. Шевченко).

434. **КУПА́ТИСЯ ЯК СИР У МА́СЛІ.** Жити у достатках, у розкошах, безтурботно. — *Чого їй* [Христі] *недостає? — думав він, бродячи*

*одинокий по саду.— **Як сир у маслі купається,** а ще й плаче* (Панас Мирний).

КУПИЛО

435. **КУПИЛО ПРИТУПИЛО.** Немає грошей. *Купив би, та **купило притупило*** (М. Номис); [Полікарп Іванович:] *Купи .. пиріжків, тільки парочка й зосталась.* [Єфрем:] ***Купило притупило*** (М. Кропивницький).

КУПИТЬ

436. **КУПИТЬ І ПРОДАСТЬ,** *зі словоспол.* такий, що. Підступний, ненадійний, лицемірний. *Лушня такий чоловік, що **купить і продасть*** (Панас Мирний).

КУПУВАТИ

437. **ВИТРІШКИ КУПУВАТИ,** *зневажл.* Роздивлятися на щось без мети, нічого не роблячи. *Іде на ярмарок **витрішки купувати*** (Укр.. присл..); — *Навіщо нам туди йти? **Витрішки купувати** я не хочу. Іди сам* (В. Кучер). **ВИТРІШКІВ КУПУВАТИ.** — *А за ділом же вони* [дівчата] *й вийшли? — А як же? **Витрішків купувати,** та щоб чи не пожартують парубки з ними* (Г. Квітка-Основ'яненко).

438. **КУПУВАТИ / КУПИТИ КОТА В МІШКУ.** Діставати у власність невідомо що, не бачачи й не знаючи його суті, властивостей. [Шрамек:] *Кожний, хто чує її гру.., каже: панно Шрамек, ви своєю скрипкою королів покорите .. Ходив я до імпресаріїв, але ця наволоч тільки посміхається... Ми не дурні **кота в мішку купувати,**— відповіли мені* (Я. Галан); *Майже в усіх анотаціях можна прочитати приблизно такі слова: "Книжка яскраво оформлена, з гарними ілюстраціями". А коли магазини її одержують, то виявляється, що вона оформлена без смаку .. От і виходить: **купили,** як то кажуть, **кота в мішку*** (З газети).

КУРИ

439. [І] **КУРИ ЗАГРЕБУТЬ (заклюють)** *кого.* Хто-небудь може пропасти, безслідно загинути або опинитися в скрутному становищі. — *А як ти дивишся, Саїд Алі, на те, щоб Мацієвського, Карімбая і ще кількох чоловік прийняти .. Мухтаров пожвавішав: — О, така розмова мені подобається! Бо нас тут **і кури загребуть** з тобою* (Іван Ле); *Комірник Гнат вболіває душею, взиває до людей: — Без Радивона **кури загребуть** нас!* (К. Гордієнко); *"Мене тут **і кури заклюють**",— подумав Балабуха* (І. Нечуй-Левицький). **КУРКА ЛАПОЮ ЗАГРЕБЕ,** *без додатка. А чи не високо ти, Андрію, літаєш? Бо можна сісти низько-низько, що й **курка лапою загребе*** (М. Стельмах).

440. [І] **КУРИ НЕ КЛЮЮТЬ** *у кого, зі сл.* грошей, а також *зі словоспол.* так, що. Дуже багато, велика кількість. *В нього грошей **кури не клюють*** (М. Стельмах); *У нього оце тепер — несподівано й тимчасово — так багато грошей, що їх **і кури не клюють...*** (Т. Масенко).

441. **КУРИ ЗАСМІЮТЬ** *кого.* Хто-небудь своїми діями, вчинками і т. ін. викликає засудження, обурення, зневагу тощо. — *Треба відступати геть ..— Та краще втопитися в Дністрі, ніж відступати з такою "перемогою"... Нас же **кури засміють*** (С. Добровольський). **КУРИ БУДУТЬ СМІЯТИСЯ.** — *Соромно, баде Петру, потурати брехням. Не раджу — **кури будуть сміятися*** (М. Чабанівський); — *Чого це ти вирядилась, як .. на Великодню неділю? — запитав. — Бо вирядилась, — відказала Василинка.. — Та можна... Тільки ж **і кури сміятимуться,** що з доброго дива* (Є. Гуцало).

КУРИТЬ

442. **АЖ КУРИТЬ. 1.** Бути в розпалі, в стані найвищого напруження. *Вітром майнула* [Катерина] *до гурту, де **аж куріла** гульня* (С. Васильченко). **2.** Дуже завзято, уперто. *Ото вискакує з води проклятий ірод, і що розженеться проти Кожум'яки, то він його булавою луп та луп, аж луна йде. Бились-бились — **аж курить*** (Укр.. казки).

КУРКА

443. **СЛІПА КУРКА.** Людина, яка погано бачить. ***Сліпою куркою** не прикидайся, а читай уважно* (З газети).

444. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **КУРКА ЛАПОЮ,** *перев. зі сл.* писати. Недбало, неохайно, неакуратно і т. ін. *Оце я так пишу — дивіться? гарно? **Як курка лапою*** (Ю. Яновський).

445. **[ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*)**] МОКРА КУРКА.** Безвольна, нерішуча, жалюгідна на вигляд людина. [Катерина:] *Така дівчина була* [Джульєтта], *а ти **мокра курка*** (О. Корнійчук). **ЯК ЗМОКЛІ КУРИ.** [Веселовський:] *Товариші, ви пробачте мені, але сьогодні всі ви, **як змоклі кури.** Що наступила тяжка хвиля, це так, але що саме тепер треба доказати витривалість, це тричі так* (Мирослав Ірчан).

КУРСІ

446. **В КУРСІ** *чого.* Добре обізнаний з чим-небудь, поінформований про щось і т. ін. *Келембет знову став такий, як і був, припинивши цим співчутливі балачки й порадувавши тих, які не були **в курсі** справи* (Ю. Яновський); *Медсестра **в курсі** складного родинного життя головного хірурга* (Л. Дмитерко).

КУРЯВА

447. **АЖ КУ́РЯВА ВСТАЄ́,** *з дієсл.* Дуже, надто. [Копистка (*до Ганни, до Васі*):] *От же брешуть* [черниці], ***аж курява встає*** (М. Куліш).

КУСАТИ

448. **КУСА́ТИ ГУ́БИ.** Виявляти почуття досади, заздрощів і т. ін. [Пузир:] *Восени поїдемо .. в земський банк — нехай всі ті, що сміялися з мого кожуха,* ***губи кусають!*** (І. Карпенко-Карий); *Піти ще по двору проходитись, хай дивляться та* ***губи кусають!*** (М. Старицький).

449. **КУСА́ТИ ЗА П'Я́ТИ** *кого і без додатка.* Таємно чинити зло, робити комусь підлість і т. ін. *Пан обозний — псяюха з тих псяюх, які в ноги не тільки панам і гетьманам, а й простому людові кланяються, щоб* ***кусати за п'яти...*** (О. Ільченко).

450. **КУСА́ТИ ЛІ́КТІ.** Виявляти велику досаду, шкодуючи з якого-небудь приводу; жалкувати. *Багатії вже й* ***лікті кусають****, що мене обрали* [головою сільради], *та пізно* (Ю. Збанацький); *— Ех, Зіньку, Зіньку,— зітхнув сторож. — Допарубкуєтесь ви, що проґавите Тетяну. Будете* ***кусати лікті*** (С. Добровольський); *Катря йому законна дружина, все старе давно минулося й більше не повернеться. Хай шаленіє Соломія та* ***кусає*** *собі* ***лікті*** (В. Кучер).

КУТ

451. **КУТ ЗО́РУ.** Певний погляд на ті чи інші явища, певне розуміння чогось, певна позиція в чомусь. *У кращих творах першої збірки В. Симоненка вже є вагома поетична думка, певна позиція, свій* ***кут зору*** *на описуване* (З журналу). **ПІД КУТО́М ЗО́РУ** *яким, чого. Світову філософію художник засвоює для того, щоб розглядати явища дійсності* ***під*** *іншим* ***кутом зору*** (З журналу).

452. **НІ В КУТ НІ В ДВЕ́РІ** *кому.* Хто-небудь опинився у безвихідному становищі. *Послухав цар Лев тої мови* [звірів].., *то й каже: — Що ж, мої вірні піддані, правда ваша! Сам бачу, що вам* ***ні в кут ні в двері****, коли кождий* [кожний] *Вовк і кождий Шуліка схоче над вами збиткуватися* (І. Франко).

КУТКА

453. **ІЗ КУТКА́ В КУТО́К; ІЗ КУТА́ В КУТ,** *зі сл.* тинятися, ходити, бігати *і т. ін.* **1.** У різних напрямках. *Кремезний та рвучкий юнак то сідав на табурет, то бігав* ***з кутка в куток*** (О. Ільченко); *Він ходив по кімнаті* ***із кута в кут****, про щось пильно думаючи* (В. Гжицький). **ОД КУТКА́ ДО КУТКА́.** *Він почав ходити по світлиці ..* ***од кутка до кутка*** (І. Нечуй-Левицький).
2. Усюди, скрізь. *То був мовчущий, сердитий чоловік, якийсь невдачник, котрого доля весь вік гонила* ***з кута в кут*** (І. Франко).

КУЦОМУ

454. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **КУ́ЦОМУ ДО ЗА́ЙЦЯ.** Дуже далеко, зовсім недоступно. *Здатні* [економи] *й дітей вчити в гімназії. А нам далеко тепер до гімназії* ***як куцому до зайця*** (І. Нечуй-Левицький).

КУЩІ

455. **В КУЩІ́; ПО КУЩА́Х.** Подалі від відповідальності, безпосередньої участі у справі. *— Хто, як не ти, перед районом .. розпинався, що Троянівська сільрада виконає й перевиконає* [заготівлю зерна]*? Тепер сам* ***у кущі****, а на мені хочеш виїхати?* (Григорій Тютюнник); *— Цілий рік трубили про ту кукурудзу, а як до діла прийшлося, то всі* ***по кущах!..*** (В. Кучер).

КШТАЛТ

456. **НА КШТАЛТ** *чого.* Подібний до чогонебудь, схожий на щось; за зразком. *Щілина між грубою і стіною, коли з боків завісити ряднами, являла собою щось* ***на кшталт*** *кімнатки* (Думки про театр).

457. **НА ОДИ́Н КШТАЛТ,** *перев. з дієсл.* За тим самим зразком; однаково. *Пан розглядає* ***на один кшталт*** *змайстрованих близнят, його темне обличчя веселіє* (М. Стельмах).

458. **НА СВІЙ КШТАЛТ,** *перев. з дієсл.* По-своєму. *Марію він полюбив теж* ***на свій кшталт****. Жадібним оком назирив її, як бездоглядний самородок, по-гендлярському визначив йому справжню ціну* (І. Волошин).

Л

ЛАБЕТАХ

1. **У ЛАБЕ́ТАХ,** *зі сл.* опини́тися, бу́ти *і т. ін.* **1.** У скрутному, безвихідному становищі; в небезпеці. *Всяка ж забара дасть Богуну змогу стягти потуги, скріпитися силою; тоді ми опинимося в* ***лабетах*** (М. Старицький).
2. *чиїх, у кого, чого.* Під владою, під гнітом, під впливом і т. ін. кого-, чого-небудь. *Так він опинився* ***в лабетах*** *у сусіда* (З газети); *Мої любі читачі!.. Ви* ***в лабетах*** *просвітянської літератури* (М. Хвильовий); *Його серце впало і причаїлось* ***в лабетах*** *лихого передчуття* (О. Гуреїв).

ЛАБЕТИ

2. **У ЛАБЕ́ТИ,** *зі сл.* потра́пити, попа́стися, ки́нути *і т. ін.* **1.** У скрутне, безвихідне становище; в небезпеку. *Потрапив* [партизан] ***в лабети*** *— мусить умерти мовчки* (Ю. Збанацький); *Вколо рук моїх гадюками метався Густо-зелений ліс водорослин і трав — І врешті у такі* ***лабети*** *я попався, Що далі ні пливти, ні вирватись ніяк* (М. Рильський); *Було виснажена душа — кинемо її знову* ***в лабети****... Ша!.. Серце моє, де ти?* (М. Хвильовий).
2. *чиї, кому, до кого, чого.* Під владу, під гніт, під вплив і т. ін. кого-, чого-небудь; до когось, у щось. *— Живи на здоров'я... Та більше не попадайся людоловам* ***у лабети!..*** (О. Гончар); *Швидше до гурту, за труд ... Не даймося більше* ***в лабети*** *облуд* (П. Грабовський).

ЛАВАХ

3. **У ПЕ́РШИХ ЛА́ВАХ (ряда́х)** *кого, чого і без додатка, зі сл.* бу́ти, іти́ *і т. ін.* Серед найкращих, найактивніших; попереду. *— Зрозуміло. Хочеш бути, Романе,* ***в перших лавах*** *оборонців країни* (Є. Кротевич); *Як і на фронті, в навчанні* ***У перших лавах*** *буду* (І. Воскрекасенко). **У ПЕ́РШІЙ ЛА́ВІ.** *Бажаю Вам здоров'я, сили та віку довгого, щоб ми ще довго бачили Вас на роботі* ***в першій лаві*** *працьовників* [працівників] *наших* (Леся Українка). **В ПЕ́РШІМ РЯДУ́.** *— Ми повинні знати, де наше місце в поході і в нічному бою. Наше місце —* ***в першім ряду*** (О. Гончар).

ЛАВІ

4. **НА ЛА́ВІ.** Померлий, але ще не похований; небіжчик. *Щоб застати нам рідненьку Не* ***на лаві****, а живеньку...* (І. Манжура).

ЛАВКОЮ

5. **ЯК ПІД ЛА́ВКОЮ,** *зі сл.* співа́ти, говори́ти *і т. ін., ірон.* Неголосно, невиразно, негарно тощо. *Співає,* ***як під лавкою*** (Укр.. присл..).

ЛАВРИ

6. **ЛА́ВРИ ГЕРОСТРА́ТА; ГЕРОСТРА́ТОВІ ЛА́ВРИ,** *книжн.* Слава, пов'язана із злочином; ганебна, сумна слава.

7. **ЛА́ВРИ НЕ ДАЮ́ТЬ СПА́ТИ (спо́ко́ю, поко́ю** *і т.ін.***)** *кому і без додатка, жарт.* **1.** Хтось дуже пишається своєю славою, досягнутими успіхами. *В навчанні виявляв великі успіхи і радів, коли його хвалили. Зі шкільної парти* ***лаври не давали спати*** (З журналу).
2. Хтось наполегливо трудиться, не заспокоюється на досягнутому, весь час у роботі, прагне до чогось. ***Лаври не давали спати,*** *хотілось досягти більшого* (З газети); // *чого.* Хтось захоплюється чим-небудь, перебуває під впливом чого-небудь. *Маруся каже: "Раніш досить порядні вірші писав. А тепер* ***лаври*** *імажинізму* ***не дають покою****... Пороть треба"* (М. Хвильовий).
3. *чиї, чого.* Хтось заздрить чужим успіхам, чиїйсь славі. *Писав він* [князь] *і на старості літ значно краще, ніж Валуєв, якому* ***не давали спокою лаври*** *романіста* (В. Канівець); *Корабелам і судновласникам* ***не дають спокою лаври*** *"Шин Айтоку-Мару"* (З журналу).

ЛАД

8. **НА І́НШИЙ ЛАД,** *зі сл.* піти́, перевести́ *і т. ін.* Змінивши що-небудь; інакше, по-іншому. *Дід .. з тривогою розмову Перевів* ***на інший лад*** (А. Малишко); *Тепер уже всім було видно, що справа пішла* ***на інший лад*** (З газети).

9. **НА ЛАД. 1.** *зі сл.* іти́, склада́тися *і т. ін.* Так як треба; добре, успішно і т. ін. *Зразу* [хлопці] *якось почули, що діло* ***на лад*** *йде, що в них щось вийде* (С. Васильченко); *— Учора діло пішло було* ***на лад,*** *да* [та] *й розв'язалось із твоєї ласки* (П. Куліш); *Гармаш помітив, що сьогодні не все іде* ***на лад*** *у Василя Пилиповича* (О. Донченко); *Складалося усе у них* ***на лад*** (З газети).
2. *чий, зі сл.* бу́ти, вихо́дити *і т. ін.* Так, як хтось хоче; за чиїмсь бажанням, уподобанням. *Характер у неї* [Катрі] *непоступливий, крутий, вічно хоче, щоб* ***на її лад*** *виходило* (Ю. Бедзик).

10. **НА ОДИ́Н ЛАД. 1.** За тим самим зразком, без відмінностей; однаково. *Наші літературні*

*редактори .. іноді надмірно захоплюються "причісуванням" мови **на один лад*** (М. Рильський). **В ОДИН ЛАД.** — *Та ви вже хоч дражніть **в один лад,**— звернувся до них* [дівчат] *возій* (С. Добровольський).
2. Дуже схожі між собою; подібні, однакові. *Уздовж вулиці вишикувались хати, усі **на один лад** були* (З газети).

11. **НА СВІЙ ЛАД.** За власним уподобанням; по-своєму. *А хто годує нас і поїть, Той нам навік передає Обличчя світлеє своє І **на свій лад** серця нам строїть* (В. Бичко); *Згадаймо, як за часів німої кінематографії глядачі читали у фільмах написи.. Глядачі читали титри кожен **на свій лад,** кожен із своїми інтонаціями* (О. Довженко).

12. **НЕ В ЛАД. 1.** Погано, невдало, невправно і т. ін. *Хвастун і дурень од природи, що ні робив, то все **не в лад*** (І. Котляревський); *І літом їм було **не в лад,** як ніч надійде.— "Страшно",— кажуть* (Леся Українка); *Та що ж кохання? Лялечка, яку Знічев'я панькають і пестять, зване Порізному — і все **не в лад*** (О. Мисик).
2. *зі сл.* співа́ти, вико́нувати *і т. ін.* Незлагоджено, фальшиво і т. ін. [1-й вартовий (*співає грубим голосом і **не в лад***):] *Понад берегом Кокіта ходять смутнії герої* (Леся Українка).
3. *зі сл.* говори́ти, повто́рювати *і т. ін.* Недоречно, невпопад тощо. — *А, всі ви скептики,— відмахнулась Вірунька Івановою примовкою, яку вона часто повторює — і в лад і **не в лад*** (О. Гончар).
4. *чому.* Не відповідно до чогось, усупереч чомусь і т. ін. *Дорош, горблячись у сідлі і гуцаючи тілом **не в лад** конячій ступі, проїхав мимо Оксена* (Григорій Тютюнник); *І він, як лис на виноград, залізши у сусідський сад, сказав думкам своїм **не в лад:** Зелене, скажем прямо* (П. Дорошко).
5. *що, кому і без додатка.* Не годиться; поганий, недоладний і т. ін. (про що-небудь). *Коли наше **не в лад,** то ми з своїм назад* (Укр.. присл..); [Служебка:] *Не доки ж панькатись мені з тобою! І се тобі **не в лад,** і те **не в лад*** (Леся Українка).

13. **У ЛАД. 1.** Так як треба; добре, успішно і т. ін. *Розмова не йшла **в лад*** (І. Франко).
2. *зі сл.* співа́ти, вико́нувати *і т. ін.* Гарно, злагоджено, співзвучно і т. ін. *В термах оргія... Дівчата Трохи не голії стоять Перед Кіпрідою **і в лад** Співають гімн* (Т. Шевченко).
3. Тоді, коли треба, або там, де треба; доречно. *Вона* [це] *часто повторює — **і в лад** і не в лад* (О. Гончар).
4. *чому.* Згідно з чим-небудь, відповідно до чогось. *Коло важко притупувало **в лад** музиці* (Леся Українка); *Варвара похитувалася **в лад** своїм думкам* (Л. Первомайський).
5. Такий як треба; гармонійний, відповідний і т. ін. (про голоси, музику тощо). *Голоси не геть то й **у лад,** зате голосні аж занадто* (А. Головко); // Доречний, потрібний і т. ін. *Дурень багатий, та й слово його **в лад*** (М. Номис).

ЛАДАХ

14. **НЕ В ЛАДА́Х** *з ким—чим і без додатка, зі сл.* бу́ти, жи́ти *і т. ін.* У поганих стосунках, не в злагоді і т. ін. — *Чи ти думаєш, що я хочу бути **не в ладах** з тобов* [з тобою]... — *засміялася й додала тихо: — І з твоїми дітьми... і з цілим нашим краєм?..* (О. Кундзич); *Та існує свій закон тяжіння І в страшному царстві зла: З небесами **не в ладах** пороки, Пекло ж люблять злі діла* (Переклад М. Лукаша).

ЛАДИ

15. **НА ВСІ** (**ВСЯ́КІ, РІ́ЗНІ** *і т. ін.*) **ЛАДИ́. 1.** По-різному, всіляко і т. ін. *Ходив Грицько.., марив **на всякі лади,** пригадуючи колись перечитані романи* (С. Васильченко); *Коли хто помилявся в читанню, .. підхоплював* [о. Телесницький] *помилку, повторював її **на різні лади*** (І. Франко); // *зі сл.* обмірко́вувати, обгово́рювати *і под.* З усіх сторін, всебічно. *Він* [головком] *зовсім не почував утоми, і його голова **на всі лади** варіювала план загального наступу і кривавої атаки* (Ю. Яновський); *За столом тривало пожвавлення, відгадка була справді дотепною, і її обмірковували **на всі лади*** (Л. Дмитерко).
2. *зі сл.* хвали́ти, проси́ти *і т. ін.* Дуже, сильно. *Вони, бач, кесаря хвалили **На всі лади*** (Т. Шевченко); *Скочив Заєць на ослін, "Що робить?" — міркує він.. Просить* [Рись] ***на усі лади*** — *Йди Ведмедя розбуди!* (Д. Павличко). **НА ВСЯ́КИЙ ЛАД.** *Нам привіз його* [керівника] *й нарадив Навесні "районний сват".. Вихваляв **на всякий лад:** Це вам клад* (С. Олійник).
3. *зі сл.* розповіда́ти, говори́ти *і т. ін.* Із захопленням, багато, жваво і т. ін. *Ревна громадянка, вона потім до самої грязелікарні **на всі лади** розповідатиме, як перша помітила цього малого злочинця* (О. Гончар); ***На усякі лади** про це балакали* (Марко Вовчок).
4. *зі сл.* густи́, співа́ти *і т. ін.* Видаючи різноманітні звуки; різноголосо. *На околицях міста **на всі лади** загули фабрики й заводи* (П. Панч); *Немовби там* [у музичному інструменті] .. *сиділо щонайменше з півсотні солов'їв та з десяток жайворонків, і виспівували вони **на всі лади*** (І. Цюпа); *В степу .. стрекотали коники, співали **на різні лади** пташки* (П. Панч).

5. Різноголосий, всілякий і т. ін. (перев. про звуки). *Писар .. нероздягнений спить щасливим сном із присвистами **на всі лади*** (Ф. Малицький).

ЛАДНИЙ

16. **ЛА́ДНИЙ (ла́ден, гото́вий** *і т. ін*) **[ТРИ́ЧІ] ПРОВАЛИ́ТИСЯ КРІЗЬ ЗЕ́МЛЮ.** Виникає бажання у когось якомога швидше звідкись зникнути (через сором, ніяковість і т. ін.); дуже незручно, неприємно комусь. *Я стояв біля неї спантеличений і розгублений, **ладний провалитися крізь землю*** (М. Чабанівський); *Ми стояли червоні, мов два помідори. Ми **ладні були крізь землю провалитися*** (В. Нестайко); *Йому було так соромно, що він **ладен був тричі провалитись крізь землю*** (О. Довженко); *Браві* [сержанти] *такі, що куди там Віталієві з ними тягатись, він одразу відчув своє жалюгіддя, **готовий був крізь землю провалитись*** (О. Гончар).

ЛАДУ

17. **БЕЗ [БУДЬ-ЯКО́ГО (уся́кого,** *рідше* **ніякого** *і т ін.*)**] ЛА́ДУ. 1.** Нескладно, погано, безсистемно і т. ін. *Хто каже до ладу, то вуха наставляй, а хто і **без ладу**, то теж не затикай* (Укр.. присл..); *Спершу вона нікого, нічого не бачила навкруги себе, і власні думки снувались **без ладу** в голові* (Леся Українка).
2. *зі сл.* тіка́ти, маха́ти *і т. ін.* В усі боки, безладно, неорганізовано, хаотично і т. ін. *Тікали* [турки] ***без ладу**, куди попало, аби тільки чим скоріше добратися до свого табору або в ліс* (О. Маковей); *Бездумним поглядом обвів о. Ананій .. обличчя парафіян і **без будь-якого ладу** замахав кадилом* (П. Панч); *Руки .. знову метлялися сюди і туди **без усякого ладу*** (Ю. Смолич).
3. Необдумано, нерозумно і т. ін. *Вбовтнувся в річ **без ладу*** (М. Номис); ***Без ладу** живе* (Сл. Б. Грінченка).

18. **БЕЗ ЛА́ДУ І СКЛА́ДУ. 1.** *зі сл.* говори́ти, каза́ти *і под.* Нескладно, плутано і т. ін. *Говорили довго, **без ладу і складу*** (З журналу).
2. Негарний, непоказний, непривабливий і т. ін. *Хоч ти* [кобила] *крива, **без ладу й складу**, Хоч я на тебе вже чи й сяду, Але тоді . Ти йшла, лишаючи позаду Усіх сусід* (Переклад О. Мисика).

19. **ДО ЛА́ДУ. 1.** Так як треба; добре. *Іти хіба до вас в найми? чи **до ладу** буде?* (Т. Шевченко); *— Яка з тебе хазяйка буде, що ні ступити, ні зробити **до ладу** не годна?* (М. Коцюбинський); *Вона дуже клопоталася про сьогоднішній вечір — треба ж, щоб усе було **до ладу*** (В. Підмогильний); // Гарно, красиво, чудово і т. ін. *— Мені б якраз бути модисткою,.. ось дивіться, як я вам **до ладу** поправила* (Леся Українка); *Струнка, вродлива жінка. Завжди акуратно причесана, **до ладу** одягнена* (З журналу); // *зі сл.* скінчи́тися, закінчи́тися, обі́йти́ся *і под.* Благополучно. *Семен радий був, що все скінчилось **до ладу*** (М. Коцюбинський); // Вправно. *Робота в його руках якось ішла сама собою, швидко й **до ладу*** (О. Гончар).
2. *зі сл.* говори́ти, писа́ти, поя́снювати *і под.* Переконливо, зрозуміло, ясно і т. ін. *Закипів же й я тоді: — Да ти,— кажу,— Якове, говори **до ладу!*** (Марко Вовчок); *— Та й не знаю, чи зможу **до ладу** розповісти?* (М. Стельмах); *Оскільки сам він їй **до ладу** написати не вміє, то писаря собі знайшов* (О. Гончар); *Язик мій заплітався, я нічого не міг **до ладу** пояснити їй і вже сердився сам на себе* (Є. Гуцало).
3. *перев. зі сл.* зна́ти. Точно, достеменно. *Довгенько розшукував художню школу. Кого не питав — ніхто **до ладу** не знав, де міститься та школа* (Ю. Збанацький); *Їв, не знаючи **до ладу**, що він їсть* (А. Дімаров).
4. Тоді, коли треба, або там, де треба; доречно. *— Вводити співи треба **до ладу**, щоб вони випливали з ходу п'єси* (В. Самійленко); // Нормально. [Поет:] *Та ні, читати не потрібно, Воно написано так дрібно, а тут і світло гасне... Все **до ладу*** (Леся Українка).
5. Такий як треба; гарний, добрий і т. ін. *Хоч рябе на виду, так маслаки **до ладу*** (Укр.. присл..); // Потрібний, доречний. *Василь Парфенович .. може ще не таке встругнути, коли побачить: його думка — до шмиги, його слово — **до ладу*** (В. Большак).

20. **НЕ ДО ЛА́ДУ. 1.** Погано, невправно, невдало і т. ін. *Йти не хочу і зоставатись дома не хочу, і все **не до ладу**, і нічого мені не треба* (Марко Вовчок); *Був собі батько та й мати, та був у них син. Тільки що не зробить,— то все, по-їхньому, **не до ладу*** (П. Тичина); *Парубок ударив кресалом по кремню, .. а губка не жевріє. Чи зволожіла, чи вим'ята **не до ладу*** (Д. Косарик).
2. *зі сл.* говори́ти, сказа́ти *і под.* Не те, що треба; недоречно, невпопад і т. ін. *Говорила небіжка до самої смерті, а все **не до ладу*** (М. Номис); [Прісцілла (*стискає руку*):] *Вибачай! Я справді щось **не до ладу** сказала* (Леся Українка); *На людях молодий вчений був неуважний, відповідав **не до ладу*** (О. Іваненко); *Буду їй говорить **не до ладу**, що її так не любить ніхто...* (В. Сосюра); *На уроках він завжди про щось своє думає, а як спитають, завжди скаже не до речі, **не до ладу**,— як Пилип з конопель вистрибне* (О. Іваненко). **НЕ ДО СКЛА́ДУ — НЕ ДО ЛА́ДУ.** *Може, я й помилюсь або й поязичусь, **не до складу — не до ладу..** — дарма!* (Марко Вовчок).

3. Уживається для вираження незадоволення чимось; не таке як треба. — *О бодай вас!.. Що то літа? Ні, вже не до ладу... Минулося* (Т. Шевченко).

21. **НІ ДО ЛА́ДУ́ НІ ДО ПРИ́КЛАДУ. 1.** Не здатний ні до чого; недотепа, нікчемний, незугарний і т. ін. *Керівник він поганенький. Як кажуть, **ні до ладу ні до прикладу*** (З газети).
2. Недоречно, невпопад і т. ін. *В цьому балеті був **ні до ладу ні до прикладу** вставлений номер танків* (Моє життя в мист.).

22. **НІ ЛА́ДУ́ НІ СКЛА́ДУ. 1.** Безладдя, безпорядки і т. ін. [Пан Зефірин:] *Ви* [слуги] *тут навалили, накопичили, **ні ладу ні складу*** (І. Франко); [Микита:] *Там отак-то на гетьманщині все переплуталось та заборсалось, як волосінь у повсті: **ні ладу ні складу*** (М. Кропивницький).
2. *зі сл.* н е м а́, н е б у л о́ *і т. ін.* Ніякого порядку, зв'язку і т. ін. *Не було в тих її намаганнях, як то кажуть, **ні ладу ні складу*** (З журналу). **НІ ЛА́ДУ́ НІ ПОЛА́ДУ (переладу).** ***Ні ладу ні поладу** нема* (М. Номис); *Понаписували .. такеє, що книжка б то товста, та немає в ній **ні ладу ні переладу*** (Г. Квітка-Основ'яненко).
3. Негарний, непоказний, непривабливий і т. ін. *Господарство — **ні ладу ні складу*** (З усн. мови). **НІ СКЛА́ДУ НІ ЛА́ДУ́.** *Вона* [Марта] *й зроду така. Як то кажуть: **ні складу ні ладу*** (І. Рябокляч).

23. **ТОНКО́ГО ЛА́ДУ́. 1.** Високоосвічений, вихований, культурний, з хорошими манерами і т. ін. ***Тонкого ладу** жінка, Леся Українка і героїнь своїх виводила надзвичайно жіночними, привабливими, з активним розумом, діями* (З журналу).
2. Витончений, вишуканий, досконалий і т. ін. *То була **тонкого ладу** робота* (З журналу).

24. **У ЛА́ДУ́. 1.** Так, як і повинно бути; добре, успішно і т. ін. *Все твоє буде **в ладу**, як у меду* (Укр.. присл..).
2. *з ким і без додатка, зі сл.* ж и́ т и, п о ж и́ т и, п р о ж и́ т и *і под.* У добрих стосунках, мирно, дружно і т. ін. *І пану Халявському з його жінкою не минулося; не пожили **у ладу*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Цілу зиму й весну Кайдашенки прожили **в ладу*** (І. Нечуй-Левицький); *Живіть, дітки, **в ладу** та не забувайте батька!* (М. Полторацький).

ЛАЗИТИ

25. **РА́ЧКИ ЛА́ЗИТИ. 1.** Бути малою дитиною. *З Дем'яном Тимофій народився мало не в один день, разом **рачки лазив**, разом гуси пас* (Ю. Смолич).
2. Дуже сміятися. *Коли ж свої витівки показував клоун, усі так сміялися, **рачки лазили*** (З газети). **АЖ РА́КА ЛА́ЗИТИ.** *Кілька разів так дурили хлопці Йойну, а самі сміються, **аж рака лазять*** (І. Франко).

26. **У НОГА́Х ЛА́ЗИТИ (по́взати, валя́тися** *і т. ін.*) *у кого, чиїх, перед ким і без додатка, зневажл.* Дуже принижуватися перед ким-небудь, просячи щось або дякуючи за щось. —*Допоможи він* [батько] *мені крихту, каплю... і я б тепер багач на всю губу був. І не приходилося б у чужих людей **в ногах лазити**, чужих прохати...* (Панас Мирний); [Зінька:] *Перед ким я скорилася, жебрала, **у ногах лазила?** — Перед катом своїм...* (М. Кропивницький); *Він ось.. повинен **у ногах лазити** та дякувати, що подушне все до копієчки заплатив* (Панас Мирний); [Степан:] *Не жінка то, котра **в ногах повза** без провини, не подружжя вона* (М. Кропивницький); *Смерті він боявся, Еней **у ногах валявся.** Просив живцем в неволю взять* (І. Котляревський).

27. **У [ЧУЖІ́] КИШЕ́НІ ЛА́ЗИТИ.** Красти гроші; бути кишеньковим злодієм. — *То, може, **в кишені чужі лазили...*** (Панас Мирний). **ЛА́ЗИТИ ПО КИШЕ́НЯХ.** — *Здається, довгий час ти мав справу з кишеньковими злодіями.., але ж сам **по кишенях лазити** не навчивсь?* (О. Гончар).

ЛАМАТИ

28. **КАРК ЛАМА́ТИ / ЗЛАМА́ТИ (скрути́ти). 1.** Ризикувати життям; гинути. — *Що ти не надіявся, то ще не рація, щоб я кидався, **карк ламав**, аби рятувати інших* (І. Франко).
2. *на чому.* Не діставати бажаного результату, зазнавати невдачі, поразки і т. ін. [Омелян:] *Але на таких речах він може **карк скрутити*** (І. Франко).

29. **ЛАМА́ТИ (зала́мувати, ломи́ти) / ЗАЛАМА́ТИ (заломи́ти) РУ́КИ.** Жестами, виглядом виражати переживання, страждання, хвилювання і т. ін.; побиватися, плакати. *Я ніби бачив, як старий батько ходить по садку й **ламає** з горя **руки*** (І. Нечуй-Левицький); *Жужмом лежить на позаливаній землі всяке добро, **ламає руки** дружина, як смерть ходить мати...* (М. Коцюбинський); *І заставляло* [життя] ***заламувати руки** і битись, битись об землю, в дикому бажанні згинути, зникнути з сього світа* [світу], *де щастя і горе так божевільно сплелись...* (Леся Українка); *Глухі його слова приводять дружину до розпуки. Вона **ломить руки**, вибухає шаленим плачем* (А. Крушельницький); — *Любить... любить,— вимовляє Віра в безсильній злобі своїй, **заламуючи руки*** (А. Шиян); *Матері в печалі-горі скорбно **руки заломили*** (О. Гуреїв); *Десь за піччю мовчки **заломила руки** мати, а Мусій затиснув муку зімкнутими до скреготу зубами і крізь якийсь туман дивився на каганець* (В. Речмедін). **БІЛІ РУ́КИ**

(ру́чки) ЛАМА́ТИ (ломи́ти) *по кому і без додатка. Катря аж* ***білі руки ламле*** [ламає] (Марко Вовчок); ***Білих ручок не ламай,*** *Карих очей не стирай* (І. Кропивницький); *Ходить дівка по бережку,* ***білі руки ломле*** [ломить] (Сл. Б. Грінченка); *Рибалочка по бережку та рибоньку ловить, А милая по милому* ***білі ручки ломить*** (Коломийки). **РУ́ЧЕНЬКИ ЛАМА́ТИ (ломи́ти).** *Ти, дівчино засмучена, Скажи, що думаєш: Щодня нудиш білим світом,* ***Рученьки ламаєш?*** (М. Кропивницький); *По садочку ходила,* ***рученьки ломила*** (Укр.. пісні).

30. **ЛАМА́ТИ / ЗЛАМА́ТИ (перелама́ти, полама́ти** *і т. ін.***) ХРЕБЕ́Т** *кому.* **1.** Бити кого-небудь або нахвалятися, погрожувати розправитися з кимсь. *Він таки* ***хребет поламає*** *тому, хто так ставиться до всенародної власності* (З журналу).
2. Долати, знешкоджувати, перемагати, знищувати когось. ***Ламати хребет*** *звірю* [ворогу] *в його власній барлозі доводиться з труднощами* (З газети); *Багато проллється крові, але ми повинні зламати і* ***зламаємо хребет*** *фашистам* (О. Довженко). **ПЕРЕЛАМА́ТИ ХРЕБТА́.** — *Настає рік "великого перелому".. Мабуть,* ***переламають нам хребта,*** *як ото переламали декому* (І. Цюпа); // Примушувати когось коритися; позбавляти сили, енергії, волі і т. ін. *Страх* ***ламає хребет*** *людині й полишає їй єдине почуття — самозбереження* (З журналу); *Сказав батькові із скрутою: — Понівечили ви мені життя.* ***Хребет переламали*** (В. Большак).

31. **ЛАМА́ТИ / ЗЛАМА́ТИ (полама́ти, облама́ти** *і т. ін.***) ЗУ́БИ** *на кому—чому, об кого—що і без додатка.* Не одержувати бажаного результату; зазнавати невдачі, поразки і т. ін. *Невже він може повірити, що ця дівчина, практикантка, розв'язала проблему, на якій* ***зламали зуби*** *видатні інженери?* (В. Собко); — *Нас підтримують київські міщани й ремісники. А коли корона* ***зламає зуби*** *на такому дружному опорі,— підемо на Буг* (Іван Ле). **ПОПОЛАМА́ТИ СОБІ ЗУ́БИ** (багато разів, тривалий час). [Сотник:] *Пішли на ґвалт, та з'їли гарбуза. Об нас* ***собі пополамали зуби!*** (М. Старицький).

32. **ЛАМА́ТИ / ПОЛАМА́ТИ (злама́ти, розлама́ти** *і т. ін.***) ПУ́ТА.** Звільнятися від того, що обмежує, сковує, гнітить і т. ін. кого-, що-небудь. *Земле, моя всеплодющая мати,.. Силу рукам дай, щоб* ***пута ламати*** (І. Франко); *Якби знав я чари, що спиняють хмари.. Що* ***ламають пута,*** *де душа закута* (І. Франко).

33. **ЛАМА́ТИ / ПОЛАМА́ТИ [СОБІ́] ЯЗИ́К (язика́). 1.** З труднощами вимовляти незрозумілі або нерозбірливо написані слова, фрази. *Тямлю, як я не раз цілими вечорами* ***ламав собі язик,*** *вивчуючи ті фрази* (І. Франко); *Невже не можна краще писати?.. поки вимовиш — то й* ***язика поламаєш!*** (Панас Мирний).
2. Навмисне неправильно вимовляти слова. *Часом юнаки і юнки штучно* ***ламають язика*** *і вигадливо, але недоречно починають гаркавити* (О. Ковінька).
3. *чим і без додатка, ірон.* Вивчати іноземну мову; говорити іноземною мовою. *Нащо б, здавалося, тріпати мозок,* ***ламати язик*** *такою маловідомою в світі мовою? А ось, бач* (Іван Ле).

34. **ЛАМА́ТИ (пору́шувати) / ЗЛАМА́ТИ (полама́ти, пору́шити) [СВОЄ́] СЛО́ВО.** Відмовлятися від раніше сказаного, відступатися від обіцяного; не виконувати обіцянки. *Хто* ***ламає слово,*** *той віру ламає* (М. Номис); — *Воно, звісно, дурне діло заклад, але ж не* ***ламати слова*** (М. Стельмах); *Сахно не хотіла ні* ***порушувати свого слова,*** *ні рискувати* [ризикувати] *своєю персоною* (Ю. Смолич); — *Царю Латине неправдивий! Ти* ***слово*** *царськеє* ***зламав*** (І. Котляревський); — *Кажуть, що вже пообіцяв він видати свою дочку Інгігерду за норвезького короля Олафа Товстого. Але хай* ***поламає своє слово,*** *раз до нього засилає послів руський князь* (П. Загребельний); *Вона, Ївга, мусить* ***порушити слово,*** *яке дала подрузі* (О. Донченко). **НЕ ПЕРЕЛАМА́ТИ СЛО́ВА.** [Панас:] *Я вже поблагословив, то* ***слова не переламаю,*** *бо то гріх!* (М. Кропивницький); // *кому і без додатка.* Зраджувати. — *Тримайся мене, Анно,.. я тобі також* ***слова не зломлю*** [не зламаю]! *Скоро поверну, зробимо весілля!* (О. Кобилянська); *"Як* ***слово зламає*** [коханий], *нехай покарає Його Твоя сила святая!"* (П. Куліш).

35. **ЛАМА́ТИ РА́МКИ** *чого.* Виходити за межі чого-небудь; розповсюджуватися, набувати поширення. *Сувенір усе більше* ***ламає рамки*** *родинного, особистого побутування* (З журналу).

36. **ЛАМА́ТИ (прола́мувати, розбива́ти** *і т. ін.***) / ЗЛАМА́ТИ (пролама́ти, розби́ти** *і т. ін.***) ЛІД (кри́гу). 1.** *перев. зі сл.* перший. Мати успішний початок, досягати успіху в чому-небудь. [Омелян:] *Тут би я,* ***проламавши перший лід,*** *здобувши собі довір'я людей, міг би був зробити чимало доброго* (І. Франко).
2. Долаючи великі перешкоди, значні труднощі, досягати вирішальних змін у чому-небудь. ***Лід*** *треба* ***ламати.*** *Треба Гната прикрутити так, щоб він визнав свої помилки і припинив чинити неподобства! Хлопець він, здається, непоганий* (Григорій Тютюнник); *Щоб великі труднощі, то й ні. Просто непорозуміння з комунальним господарством міста. Доведеться ще* ***ламати кригу*** (Іван Ле).
3. *перев. чого.* Боротися проти чого-небудь небажаного, неприємного в людських стосунках.

*Разом з усіма миролюбними людьми народи обох країн будуть .. **розбивати лід** недовір'я і скептицизму, наполегливо йти вперед до загального миру й дружби між народами* (З газети).

37. **ЛАМА́ТИ** (*рідко* **ломи́ти**) **[СОБІ́] ГО́ЛОВУ** *над чим, рідше про що і без додатка.* **1.** Напружено думати, намагаючись зрозуміти щось, розібратися в чомусь. *Сам **собі ламав голову** над тим — що ж таки трапилось?* (А. Головко); *Хлопець часом починав вірити в ті пророкування, відчував себе "науковцем", марно **ламаючи голову** над з'ясуванням суті такої наукової професії* (Іван Ле); *Василь .. **ламав собі голову**, чому не сподобалися Петрові такі мудрування про любов* (О. Маркуш); *Про це* [з'ясування] *нічого й **голову ламати*** (І. Нечуй-Левицький); // Розмірковувати над чимсь, гадати про що-небудь. *Дід ще довго стояв серед хати, **ламаючи голову**, який саме з двадцяти запечатаних млинів порушив заборону, але так і не дійшов якогось певного висновку* (І. Кириленко); *— А я **ламаю** дурно **голову**. Десь бачив ніби, а де...* (Василь Шевчук); *Вона **ломила собі голову** над іншою загадкою: — Мені лише цікаво, яку штуку втне нам тітка Клавда* (Ірина Вільде). **ЛАМА́ТИ [В ГАДКА́Х] ГО́ЛОВИ** (про всіх або багатьох). *В дебатах приймає участь і Варвара.. — А я так скажу оце: недостойні мужики, щоб над ними **голови** стільки **ламали**. Не розуміє свого інтересу — цур йому пек* (М. Хвильовий); *Дядьки гомоніли собі та **ламали голови**, куди то їм випаде їхати* (Григорій Тютюнник); *Дивувались пастухи, **ламали в гадках голови**: —Хто він? Був, мабуть, важною птицею* (О. Гончар); // Перейматися турботами, переживати, шукаючи розв'язання якогось питання, здійснення чого-небудь. *Мелашка з матір'ю перешіптувалися, **ламали голову**, як вшанувати дорогого гостя* (К. Гордієнко); *Не день, не два .. **ламав** він **собі голову**, роздумуючи над тим, як мені викараскатися* [вибратися] *з того скрутного становища* (Я. Гримайло); *— А зараз **ламайте голову** над тим, як узяти ці висоти хитрістю, розумом* (П. Гуріненко).

2. Напружено працювати над розв'язанням якогось складного питання; робити щось. *А Шавкун **ламав** уже **голову**, нишпорив по товстелезних томах законів* (Панас Мирний); *Вчені **ламають голову** над тим, як людям епохи НТР найдоцільніше використовувати дозвілля* (П. Загребельний); *Став би я заради грошей **голову ламати!*** (Ю. Яновський); *Цілий колектив досвідчених інженерів **ламав голову** над проблемою дамби!* (Я. Баш). **ПОПОЛАМА́ТИ ГО́ЛОВУ** (тривалий час). *Господи, скільки я **голову пополамав**, поки дошпортався, в чім діло...* (І. Нечуй-Левицький).

38. **ЛАМА́ТИ СПИСИ́. 1.** *за що, навколо чого, у чому і без додатка.* Гаряче сперечатися за що-небудь, відстоювати щось, боротися за щось. *Сагайдак пішов подивитись на колоди. Може, вони й не варті того, щоб за них **ламати списи*** (С. Добровольський); *Почали виступати по одному. Головним чином **ламали списи** навколо конкретних кандидатур* (І. Микитенко); *Ще довго довелося Наливайкові та присутнім **ламати списи** у запальних розмовах з Камулеєм* (Іван Ле). **БАГА́ТО СПИСІ́В ПОЛАМА́ТИ.** *Тоді питання це .. стояло дуже гостро. **Багато списів поламали** прихильники однієї і другої групи* (Ю. Яновський). **ЛАМА́ЛИСЯ СПИСИ́.** *Він устав .. і, не мовивши й слова, ніби, окрім нього, нікого тут не було, наче щойно і не **ламалися списи** через його неслухняність і непоступливість, пішов до своєї кімнати* (М. Олійник); // *над чим.* Пристрасно обговорювати що-небудь, шукати правильного розв'язання якоїсь справи. *І доки на педагогічних радах в дискусіях **ламають списи** над тим, який шлях доцільніший: через працю — до знань чи через знання — до праці? — Кульбака дає по півтори, а то й по дві норми щодня* (О. Гончар).

2. *у чому, іст.* Битися з ворогами. **ПОЛАМА́ТИ СПИ́СА.** *Ігор жадає Дону, ліпше йому загинути, ніж повернути коней, не **поламавши списа** у битві з половцями!..* (Василь Шевчук).

39. **ЛАМА́ТИ / НАЛАМА́ТИ ХРЕБТА́.** Важко працювати, надриватися на роботі. *— Послала до нього* [до багача] *сина. **Ламав** там **хребта*** (О. Гончар); *— Любить цивілізацію,— подумав Гуменний,— то хай же хоч раз **наламає хребта** заради неї. Хіба мішок з снарядами такий уже важкий ради цієї високої мети* (О. Гончар).

40. **ЛАМА́ТИ ЦІНУ́** *за що, яку.* Оцінювати що-небудь дуже дорого або просити за щось набагато більше його вартості. *Зараз він .. скаже, що я шкуродер, бо **ламаю** таку безбожну **ціну** за пустякову роботу* (М. Чабанівський).

41. **ЛАМА́ТИ** (*рідко* **ломи́ти**) **ША́ПКУ** *перед ким і без додатка.* **1.** Вітаючись, запобігливо, улесливо вклонятися комусь (перев. знявши головний убір); підлещуватися до когось. — *Їде значний козак улицею, ніхто й **шапки** не **ламає*** (П. Куліш); *А бакалярів розігнали За те, що **шапки** не **ламали** У Острій брамі* (Т. Шевченко); *Ні перед ким не **ламав шапки** Кифір Авдюк* (В. Бабляк); *Жоден із них не **ламав шапки** перед паном* (А. Дімаров). **М'Я́ТИ ША́ПКУ.** [Сокіл:] *Діду Терешко, хіба ж так можна розмовляти?..* [Терешко:] *Я ж дипломатично... Не буду ж я перед ним **шапку м'яти*** (М. Зарудний). **ЛАМА́ТИ БРИЛЬ.** *Всяк **бриль лама** перед старим* [владикою] (П. Грабовський).

2. Принижуючись, просити когось про що-небудь. *Перед ним **ламай шапку** так, що аж у крижах болить. Може, змилується Шемека, борг відстрочить* (Н. Рибак); *Уже другий день він тягне чарку, закушує.. і ні перед ким **не ломить шапки*** (М. Стельмах).

42. **МУР ЛАМА́ТИ / ЗЛАМА́ТИ** *чого і без додатка.* **1.** Долаючи перешкоди, прагнути до чогось, досягати чого-небудь. *Треба було знаходити спільну мову з дітьми і перш за все **зламати мур** недовір'я* (З газети).
2. *зі сл.* гро́ші, зо́лото *і т. ін.* Сприяти в досягненні чого-небудь. — *Іду зараз і виручу* [Оксану]: *Гроші **мур ламають*** (Т. Шевченко); *Сказано: золото **мур ламає!*** (Панас Мирний).

43. **НА ПНІ ЛАМА́ТИ** *кого, що.* Докорінно змінювати когось, щось або руйнувати що-небудь. *Докіль* [доки] *життя тяжким нас давить валом, **На пні ламає** силою страшною... Ох, загніздись на дні душі моєї, Важкая думо!* (І. Франко).

ЛАМАТИСЯ

44. **ЛАМА́ТИСЯ, ЯК** (мов, ні́би *і т. ін.*) **ГРЕЧА́НИЙ БУ́БЛИК.** Неспішно реагувати на чиєсь прохання, чиюсь пропозицію і т. ін.; навмисне вагатися, упиратися, зволікати. — *Ти не чуєш, що тебе старші питають?.. — Чую, Левку, не оглухла,— з серцем напівобернулась до нього.. — То чого тоді **ламаєшся, мов гречаний бублик?** — ще більше похмурнів Левко.— Ціни собі не можеш скласти?* (М. Стельмах).

45. **ЛАМА́ТИСЯ, ЯК** (мов, ні́би *і т. ін.*) **ДІ́ВКА НА ВИДАННІ́.** Прикидатися, упираючись, відмовляючись від чогось, приховуючи свої бажання. *А він не хоче. **Ламається, як дівка на виданні...*** (А. Крижанівський).

ЛАМПОЧКИ

46. **ДО ЛА́МПОЧКИ** *що, кому і без додатка, фам.* Щось для когось не потрібне або не має значення; байдуже комусь до кого-, чого-небудь. — *Те, що ти пролетар — то **до лампочки*** (І. Багряний); *Всі твої лекції **до лампочки** мені* (М. Стельмах); *Ігор штовхнув Махова ліктем і сказав: — Слухай, кінчай цю волинку. **До лампочки** тепер* (Ю. Щербак); — *Слухай, ти не чув, хто спалив Карфаген? — **До лампочки** мені ваш Карфаген* (А. Крижанівський).

ЛАНКА

47. **СПОЛУ́ЧНА** (зв'я́зуюча, жива́ *і т. ін.*) **ЛА́НКА** *між чим, чого.* Те, що об'єднує, з'єднує кого-, що-небудь з кимсь, з чимсь; місток. *Одне слово, в християнськім віровченні Ісус відвів Іоанну роль **сполучної ланки між** Ветхим* [Старим] *Завітом та новим Царством, що гряде* (З журналу); *Важливою **зв'язуючою ланкою між** героями п'єси та їх односельчанами є гуцульський характер інтонацій* (З газети); *Ми міцно тримаємося за руки, наче **жива ланка** поколінь, і, здається, ніяка сила не зможе розірвати і розокремити нас* (Ю. Щербак).

ЛАНТУХ

48. **ЛА́НТУХ** (мішо́к) **ІЗ КІСТКА́МИ** (з маслака́ми), *ірон.* Дуже худа, виснажена людина. *Черевний тиф, туберкульоз і жовтуха перетворили її дужого, вродливого сина на чорний **лантух з маслаками,** в якому ледве тліла іскра життя* (Л. Первомайський).

ЛАНЦЮГ

49. **ЛАНЦЮ́Г** (ланцюги́, пу́та) **ГІМЕНЕ́Я,** *книжн., жарт.* Подружні стосунки; шлюб. *Тут і ті диваки, котрі зопалу, здуру порвали **ланцюг Гіменея,** покинули дружин своїх* (М. Рудь); *Носив* [Йон] *на пальці мідяну каблучку від неї — це перше з **пут.. Гіменея*** (М. Коцюбинський).

ЛАПАХ

50. **У ЛА́ПАХ** *чиїх, у кого.* У повній залежності від когось; під владою, під гнітом і т. ін. кого-небудь. *Вони побували **в лапах** ворога і ледве вирвались звідти, з фашистського рабства* (З газети).

51. **У ЛА́ПИ** *чиї, кому, до кого, зі сл.* попа́стися, потра́пити, ки́нути *і т. ін.* У залежність від когось; під гніт, під вплив і т. ін. кого-небудь. *І впіймали* [Григорія], *бузувіри* [вороги]. *Сам попався **їм у лапи*** (Є. Кравченко); *Проданий і кинутий в 1939 р. потворному **Гітлеру в лапи,** він* [польський народ] *опинився на краю повної загибелі* (П. Козланюк); *Солод потрапив **у лапи** Колобродова* (М. Руденко).

ЛА́ПКАХ

52. **НА ЗА́ДНІХ ЛА́ПКАХ,** *перев. зі сл.* ходи́ти, повзти́, лі́зти *і т. ін., зневажл.* Улесливо, запопадливо, принижуючись і т. ін. — *Подивіться хоч би на всіх тих, що тікали за кордон і звідтіля паплюжили республіку. З якою солоденькою усмішкою повзуть вони сюди **на задніх лапках.** Де їхнє почуття своєї людської гідності? Це ж кошмар!* (М. Хвильовий).

ЛАПКА́Х

53. **У ЛАПКА́Х.** Не в прямому розумінні слова, а іронічно, з насмішкою (про написане, рідше — сказане щось). — *Ще й теорійку, **в лапках,** пустили: не за нас воно стало, не за нас і перестане* (В. Кучер).

ЛАПУ

54. **НА (у) ЛА́ПУ** *кому, зі сл.* д а́ т и, п о к л а́ с т и *і под., фам.* Плата за які-небудь послуги або винагорода за щось; хабар. *Спершу — дай йому **на лапу**... Не даси, то походи* (С. Олійник).

ЛАСКА

55. **БУДЬ ЛА́СКА. 1.** Усталена форма чемного звертання при проханні, запрошенні, пропозиції і т. ін; прошу́. — *Скажіть, **будь ласка**, де знаходиться воєнком? — зупинив її Підіпригора* (М. Стельмах); — *Купуйте квіти! Ну, купіть, **будь ласка!** — І вже букетик у моїх руках* (Л. Дмитерко); — *Ластівка своїх малят .. доглядає, поки крила їм відростуть, а коли крила є, тоді, **будь ласка:** дарую вам небо, дарую вам простір* (О. Гончар); — *Якщо ви хочете йти зі мною,— **будь ласка*** (Григорій Тютюнник).
2. Усталена форма вираження згоди, чемної відповіді на слова вдячності і т. ін.; про́шу. [Співбесідник (*до Карташова*):] *Киньмо цю розмову.* [Карташов:] ***Будь ласка*** (О. Довженко); — *Трусити, так усіх трусити, підряд.— О, **будь ласка!*** (А. Головко); — *Облиште ваші жарти.— **Будь ласка*** (Василь Шевчук).

56. **ЩО ЛА́СКА** *чия.* **1.** Те, що можна; що-небудь. — *Подайте, ясновельможний князю, **що ваша ласка**, бідному каліці за спасення своєї душі, за Рай пресвітлий... — тяг далі Кривоніс старечим дрижачим голосом* (І. Нечуй-Левицький).
2. Все, що завгодно, що хочеться. — *Вибирайте, **що ваша ласка**,— лагідно запрошував продавець, показуючи товари* (З газети).

ЛАСКАВИЙ

57. **БУДЬ ЛАСКА́ВИЙ** (*рідше* **ласка́в**). Усталена форма чемного звертання при проханні, запрошенні, пропозиції і т. ін.; прошу. *Він до друга Рогози: — **Будь ласкавий**, підвези!* (С. Олійник); *Ой ти, милий, чорнобривий, та **будь же ти ласкав:** Та не стреляй* [стріляй] *моїх утят, як полетять на став* (П. Чубинський); — *То встань, **будь ласкав**, пане свату* (І. Котляревський); —*Допишеш, пришли мені, **ласкав будь*** (Василь Шевчук); — *Скажіть Василині, **будьте ласкаві**, нехай вона вертається додому* (І. Нечуй-Левицький); — *Пустіть, **будьте ласкаві*** (Т. Шевченко).

ЛАСТІВКА

58. **ПЕ́РША ЛА́СТІВКА** *чого і без додатка.* Початок у появі, становленні чого-небудь. — *Так от вже створено з південних і далекосхідного тайгового північний виноград. От, погляньте: **перша ластівка*** (О. Довженко); — *Ну, Федю, вітаю! **Перша ластівка** і така прекрасна! — захоплено вигукнув Ляшенко, дивлячись на відбиток відтиснутої на ротаторі листівки, яку він тримав у витягнутій руці* (І. Головченко і О. Мусієнко); *Нарешті маємо **першу ластівку** повернення — книжку, на обкладинці якої знову стоїть ім'я автора — Валер'ян Підмогильний* (З газети).

ЛАТАТИ

59. **ЛАТА́ТИ (зала́тувати) / ЗАЛАТА́ТИ (полата́ти) ДІРКИ́ (ді́ри)** *чиї, чим, у чому і без додатка.* Частково задовольняти потреби в чомусь украй необхідному. *Коли то він уже позбудеться цих боргів, щоб міг працювати на себе, не на те, щоб **латати дірки!..*** (А. Крушельницький); *Якщо ми не ліквідуємо дефіцит бюджету, не перейдемо на нові методи управління, ми постійно **лататимемо дірки** і ніколи не пошиємо костюма, гідного такої великої країни* (З газети); *Гітлерівці змушені все частіше **залатувати дірки** на східному фронті, перекидаючи дивізії з Франції, Голландії, Бельгії* (І. Цюпа); *Орали, сіяли, сподівалися, що літо **полатає ті дірки**, яких набрала довга, голодна і холодна зима* (О. Кониський); —*Хіба ти забула, що я своїми крейцарами **полатав твої діри?*** (І. Франко). **ЗАЛАТА́ТИ [ХОЧ ОДНУ́] ДІ́РКУ (діру́).** — *Завдаток же взяв у економії?.. — Яку тільки **дірку** ним **залатати?** — зітхає Василина* (М. Стельмах); *Гроші — невеликі, правда, але все-таки можна **залатати** ними **хоч одну діру** в господарській потребі...* (М. Коцюбинський). **ЛАТА́ННЯ (зала́тування) ДІР (діро́к).** *В його голові дозріла геніальна думка: ..повернути готові гроші хлопської каси на **латання дір** вічно голодної "великої власності"* (І. Франко); *Чому в наших фільмах і досі дикторський текст існує для **залатування дірок?*** (О. Довженко).

ЛАТКА

60. **ЛА́ТКА НА ЛА́ТЦІ (ла́та на ла́ті). 1.** Дуже старий, зношений, позашиваний у багатьох місцях (перев. про одяг, взуття і т. ін.); полатаний. *Одежа — **латка на латці** в кожного, чоботи — носки так і позадиралися* (А. Тесленко); [Чоловік:] *А у тебе плахта Витерта, подерта.. **Латка скрізь на латці...*** (Олександр Олесь); *Цей невеличкий сухенький дідок у свитці — **латка на латці..** — був жвавий і непосидючий* (Я. Баш); *Сорочки на блідих дітях та на Грицькові були чорні, повмазувані, а Грицькова жилетка — **лата на латі*** (Б. Грінченко). **В ЛАТКА́Х.** *Свитина вся була **в латках*** (І. Котляревський).
2. Дуже бідний хтось. *Може, дівчина не любить За те, що убогий? І дівчина його любить, Хоч **лата на латі*** (Т. Шевченко).

ЛЕГЕНДА

61. **ЖИВÁ ЛЕГÉНДА.** Людина, яка зробила щось особливе, надзвичайне, а також героїчний вчинок, подвиг, нерідко пов'язаний із смертельною небезпекою і т. ін. *І слово, і діло героїв — нетлінні — **легендою стали живою*** (М. Упеник).

ЛЕГКИЙ

62. **ЛЕГКИ́Й НА ГРÓШІ. 1.** Той, кому гроші дістаються без затрати великих зусиль. — *Вчені, вони теж, бачиш, різні. Одні вчені **на гроші легкі**, інші — на мозолі* (О. Довженко).
2. Недорогий, порівняно дешевий. *Сірий хліб, твердила мати, корисний для здоров'я та й **на гроші легкий*** (М. Рудь).

63. **ЛЕГКИ́Й НА РУ́КУ.** Той, хто досягає успіху в якомусь починанні, в усякій справі, за яку береться; той, кому щастить. *Веселий на вдачу, **легкий на руку**, рівно став перед командиром, поблискуючи розумними сірими очима* (М. Стельмах); — *Невезучий я... Програвся.. Один ти оце, мабуть, щасливий об'явився на всю Каховку... Двічі підряд* [виграв].. — *Я **на руку легкий**,— упевнено пояснив Данько* (О. Гончар); // Той, хто охоче допомагає іншим. — ***Ілько легкий на руку.*** — *Правильно, Ілько поміг,— підхопив Петро.— Він взагалі парубок справний* (А. Хорунжий).

64. **ЛЕГКИ́Й НА СЛÓВО,** *жарт.* Який любить поговорити; говіркий, дотепний і т. ін. ***Легкий на слово**, веселий, він любить, зібравши гурт цікавих, брехонути їм з свого вояцького ж минулого що-небудь приголомшливе, розгонисто-неймовірне* (О. Гончар).

65. **ЛЕГКИ́Й НА СПÓМИН (на спóмині).** Який з'являється або дає звістку про себе тоді, коли його згадують. — *Осюди б Дмитра Косарика.. Я ще не закінчив думки, як нас обігнала машина.. — Косарик! Слово честі, Косарик! — От уже дійсно **легкий на спомин!*** (П. Панч); *Виття повторилось.— Ти диви,— пробурмотів дід Жарнокльов,— про вовка промовка, а вовк **легкий на спомині...*** (Ю. Збанацький).

ЛЕГКО

66. **ЛÉГКО (лю́бо, вéсело** *і т. ін.*) **НА ДУШІ́ (на сéрці)** *кому, у кого і без додатка.* Приємно, спокійно, радісно комусь. *Софії так **легко**, так **весело на душі...*** (Леся Українка); *Чого воно **любо** так стає **на душі, легко на серці**, як побачиш з-під снігу зелену травицю?* (Панас Мирний); [Ганна Андріївна:] *Ні, сину, мені **легко на серці**. Я спокійно відходжу в небуття, бо знаю кінець... Перемогу нашу бачу над ворогом* (Ю. Мокрієв); *Маковейчикові радісно і **легко на серці**, бо сонця так багато, що небо аж побіліло від нього* (О. Гончар); *Йому стало **легше на душі*** (І. Нечуй-Левицький); *Йонові неначе камінь з грудей спав. **Легше** якось зробилось **на серці*** (М. Коцюбинський).

ЛЕГШЕ

67. **ЛÉГШЕ НА ГÓЛОВУ** *кому і без додатка.* Менше у когось турбот, переживань і т. ін.; спокійніше, приємніше комусь. — *Нехай там кажуться! Нехай трохи побрикаються, то **на голову буде легше**,— шепотіла Настуся* (І. Нечуй-Левицький).

68. **ЛÉГШЕ НА ПОВОРÓТАХ.** Уживається як застереження, погроза, попередження або порада поводити себе по-іншому, краще, не говорити зайвого і т. ін. — *Може б, ви **легше на поворотах**, товаришу Кульчицький,— скипів Мірошниченко.— Ця дрібнобуржуазна стихія вас хлібом годує і кров'ю своє зерно захищає* (М. Стельмах); — *Ти гляди мені! Бо я теж гарячий... Ти **легше на поворотах!*** (А. Головко). **ПОЛÉГШЕ НА ПОВОРÓТАХ.** — *Може, ти й стрельнув тоді навмисне коло моєї хати. — Ну-ну! **Полегше на поворотах**,— чмихнув Кукса* (В. Кучер).

ЛЕДАЩО

69. **ЛЕДА́ЩО НÓСИТЬ** *кого, фам.* Уживається для вираження незадоволення тим, хто невчасно або довго десь ходить, їздить, перебуває. [Мар'яна:] *Де вас **ледащо носить?** Уже і гулять нема коли: скоро буде північ!* (С. Васильченко).

70. **НЕХА́Й (хай, бода́й** *і т. ін.*) **ЛЕДА́ЩО** *кому, чому, лайл.* Уживається для вираження незадоволення кимсь, чимсь, несхвалення чого-небудь. ***Нехай тобі ледащо!*** (Укр.. присл..).

ЛЕЖАТИ

71. **ДАЛÉКО ЛЕЖА́ТИ** *від чого, жарт.* Відрізнятися від чогось. — *Ото придумали машину — ручну кукурудзосаджалку! — продовжувала молода сільниця.— Чи **далеко** вона **від** сапи **лежала?*** (П. Автомонов).

72. **ЛЕЖА́ТИ В ЗЕМЛІ́ (в моги́лі).** Бути мертвим, похованим; покоїтися. *Перед її очима в круговороті виринали рідні обличчя, і поруч з живими воскресали й ті, що вже давно **лежали в землі*** (М. Стельмах); *У **могилі.. Лежить** мій друг, що вмер за Ленінград* (М. Рильський).

73. **ЛЕЖА́ТИ В НЕДУ́ЗІ.** Бути неспроможним ходити через хворобу; хворіти. *Де ж то він, Голубчик мій? Серед чужих долин **Лежить в недузі**, може, плаче?* (Л. Глібов); *Трістан **у недузі лежить**, ослаб, мов дитина* (Леся Українка).

74. **ЛЕЖА́ТИ В РУЇ́НАХ.** Бути зруйнованим, ущент розбитим (про будівлі, населені пункти, місцевість і т. ін.). *Січ **лежить у руїнах**, неначе давня Троя* (І. Нечуй-Левицький); *Він полишив*

у себе за плечима Європу, яка ще ***лежала в руїнах*** (П. Загребельний); *А тридцятилітня війна у Європі, вона ж тільки щойно закінчилась, коли почалася наша національно-визвольна під проводом Богдана Хмельницького. Європа* ***лежала в руїнах,*** *собаки вили на попелищах* (Л. Костенко).

75. **ЛЕЖА́ТИ ЛО́СКОМ. 1.** Бути неприбраним, невпорядкованим і т. ін. [Степан:] *У Трохима* ***лежить все лоском*** *у полі, так я оце йду прохати допомоги у добрих хазяїнів* (М. Кропивницький).
2. Нічого не робити, байдикувати якийсь час. [Хівря:] *Всі* ***лоском лежали*** *аж до другого півдня* (Г. Квітка-Основ'яненко).

76. **ЛЕЖА́ТИ НА ДУШІ́ (на се́рці). 1.** *у кого і без додатка.* Бути предметом постійних роздумів, переживань, страждань і т. ін.; турбувати, гнітити когось. *Я знаю, що в сього Кирила Тура щось* ***на душі*** *важке* ***лежить*** (П. Куліш); ***На серці*** *ж у Надії* ***лежала*** *печаль. ..Юрій від одинокого пострілу недобитого фашиста назавжди залишився у чужій землі* (С. Чорнобривець). **ВАЖКИ́М КА́МЕНЕМ (тягаре́м) ЛЕЖА́ТИ НА СЕ́РЦІ.** *Першою найболючішою втратою для нього була смерть Юрія Брянського.* ***Важким,*** *фізично відчутним* ***каменем*** *вона тепер* ***лежала на серці...*** (О. Гончар); *Він умів не просто слухати, а викликати у свого співрозмовника бажання висловити все, що* ***важким тягарем лежало на серці*** (З. Тулуб).
2. *кому.* Викликати чиюсь прихильність, подобатися комусь і т. ін.; схвалювати щось. *Грабунок, як такий, ніколи не* ***лежав*** *йому* [Довбушу] ***на серці,*** *і тепер та обставина, що він виступав лише яко* [як] *месник, .. се окрилювало* (Г. Хоткевич).

77. **ЛЕЖА́ТИ НА ПЕРИ́НАХ (на печі́, на подушка́х** *і т. ін.*), *ірон.* Нічого не робити, не перетруджуватися; ледарювати. *— Хіба б і ми не* ***лежали на перинах*** *так само, як вони, коли б у нас такі достатки?..* (Панас Мирний).

78. **ЛЕЖА́ТИ НА ПЛЕ́ЧА́Х** *чиїх, кого.* **1.** Бути чиїм-небудь обов'язком. ***На його плечах лежало*** *забезпечення безквартирних житлом* (Ю. Збанацький); *Скільки важливих справ* ***лежить*** *зараз* ***на його плечах*** (В. Дрозд).
2. Бути предметом чиїх-небудь турбот, піклувань і т. ін. *Він почав молоти щось про тягар відповідальності, який* ***лежить на його плечах*** (Ю. Яновський).

79. **ЛЕЖА́ТИ НА ПОВЕ́РХНІ.** Бути легким, доступним для розуміння, пізнання і т. ін.; бути очевидним. *Сприймання картин завдяки відсутності глибоких і тонких підтекстів та багатоплановості вичерпується незвичайно швидко, як і все, що* ***лежить на поверхні*** (О. Довженко); *А розгадка всього* ***лежала на поверхні,*** *тільки її ніхто не помічав* (З журналу); *Нелегко відповідати на ці запитання, хоч істина тут, як кажуть,* ***лежить на поверхні*** (З журналу).

80. **ЛЕЖА́ТИ НА СМЕ́РТНОМУ (сме́ртнім) ЛО́ЖІ (одрі́),** *книжн., уроч.* **1.** Бути безнадійно хворим; помирати. [Йоганна:] *То ж він мене зцілив, як я* ***лежала на смертнім ложі!*** (Леся Українка).
2. Померти, бути покійником. ***На ложі смертному лежить*** [покійний] (Ю. Яновський).

81. **ЛЕЖА́ТИ ПІД СПУ́ДОМ.** Залишатися тривалий час без уваги; бути забутим. *Повісті* [Т. Г. Шевченка, написані російською мовою на засланні] ***лежали під спудом*** *аж до 1888 року і лише потім були надруковані* (Від давнини..); // Не використовуватися. *Довгий час* ***лежали під спудом*** *великі запаси руди поблизу села* (З газети).

82. **ЛЕЖА́ТИ ПІД СУКНО́М.** Залишатися без уваги, бути відкладеним, навмисно затриманим (перев. про те, що потребує термінового розгляду, використання і т. ін.); не розглядатися. *Справа, що потребувала негайного вирішення,* ***лежала під сукном*** (З газети).

83. **ЛЕЖА́ТИ ПЛАСТО́М.** Тяжко хворіти, не підніматися через слабість; не вставати. *Дід Омелько так заслаб від побоїв, що* ***лежав пластом*** (З. Тулуб); ***Лежить*** *хлопець* ***пластом,*** *тільки губами спраглими ворушить, тільки дише важко* (Ю. Збанацький).

84. **ЛЕЖА́ТИ ТРУ́ПОМ. 1.** Погано себе почуваючи, відпочивати після великої втоми, виснажливої роботи, хвороби тощо. ***Лежали трупом*** *цілий день, братися за роботу було несила* (З газети).
2. Тривалий час не використовуватися, бути розкиданим або ставати непридатним (про речі). *Серпи, коси, вози, збруя — все* ***трупом лежить*** *коло хат* (С. Васильченко).

85. **ЛІ́ГМА (ле́жнем, ле́жма** *і т. ін.*) **ЛЕЖА́ТИ.** Нічого не робити; ледарювати, байдикувати. *День і ніч трудились То на полі, то в городі,* ***лігма не лежали,*** *Зароблене туго, цупко про запас держали* (Укр. поети-романтики..); // Не діяти, не включатися в активне життя; бути пасивним. *Час такий, що нікому* ***лежнем лежати*** *не годиться!..* (П. Панч).

86. **НА ЛА́ВІ ЛЕЖА́ТИ.** Померти, бути покійником. [Сава:] *"Не дочекаєш ти того..— пищала вона* [мати]*.— Скорше буду* ***на лаві лежати!*** *Ти заженеш мене в сиру землю..!" та й з тим луснула мене в лице...* (О. Кобилянська); *Прадід наказував зірвати його* [ряст] *швиденько і топтати.., а хто не встигне — тому на той рік рясту не топтати,* ***на лаві лежати*** (Ю. Яновський). **НА ЛА́ВЦІ ЛЕЖА́ТИ.** *І жив — не любила, і вмер — не*

*тужила, і **на лавці лежить** — і не буду любить* (Укр.. присл..).

87. **НЕДАЛЕ́КО ЛЕЖА́ТИ** *від чого, жарт.* Бути чимось схожим на щось інше, але трохи поступатися своїми якостями, властивостями і т. ін. *Серп від коси, як кажуть, **недалеко лежав.** Тепер і для серпа є діло* (З газети).

ЛЕЖИТЬ

88. **ЛЕ́ГКО (пога́но, недо́бре** *і т. ін.*) **ЛЕЖИ́ТЬ.** Не дуже оберігається, не охороняється; можна вкрасти. — *Усе, каже, крадь, де тільки **легко лежить**...* (Панас Мирний); — *От скажіть, тату, а коли ми не брали того, що **погано лежало?*** (М. Стельмах); *Іноді просто прибирав, де **погано лежало,** а то й крав* (П. Загребельний); *Він змалку такий . Що **погано лежить,** так і липне до його рук* (В. Дрозд); *Тітка ж Ялосовета ніколи не зазіхала і не посягала на те, що **погано лежить*** (П. Загребельний).

ЛЕЛЕ

89. **ОЙ, ЛЕ́ЛЕ.** Уживається для вираження здивування, захоплення, страху, жалю і т. ін.; ох. *Зазирнув* [Макар Іванович] *у передпокій .. і охолов. **Ой, леле!** Офіцер...* (М. Коцюбинський); ***Ой, леле,** Христя вже пішла, а я ще сиджу* (С. Васильченко); **О (і) ЛЕ́ЛЕ.** *І раптом він — **о леле!** — у стіні Побачив двері ще якісь чудні* (М. Бажан); *Читаю. **І леле!** Від збірки оповідань тільки мокре місце лишилося* (З газети). **ОЙ, ЛЕ́ЛЕ-ЛЕ́ЛЕ.** ***Ой, леле-леле,** чого тільки не чували ми тут* (Остап Вишня).

ЛЕЛЕНЬКО

90. **ЛЕ́ЛЕНЬКО МОЯ́.** Уживається для вираження здивування, захоплення, страху, жалю і т. ін.; ох. *Дивилась на Сеспеля і не впізнавала його. **Леленько моя,** як то висушила людину хвороба, як знудила!* (Ю. Збанацький).

ЛЕПЕТЛИВИЙ

91. **ЛЕПЕТЛИ́ВИЙ НА ЯЗИ́К.** Той, який любить багато говорити; балакучий, язикатий. — *Зануда **на язик лепетливий,** а ми люди убогі: боїмося поговору* (І. Нечуй-Левицький); // Який може почуте переказати іншим, розголосити таємницю. — *А Палладій **лепетливий на язик,** скаже ще комусь, а хтось довідається* (І. Нечуй-Левицький).

ЛЕПТА

92. **ЛЕ́ПТА ВДОВИ́ЦІ.** Порівняно невеликий, посильний вклад у що-небудь спільне. *Це б то, бачиш, **лепта удовиці*** (М. Номис); *Будь ти й мені за ознаку надії, Що не потоне народ наш без сліду в народностях інших, Що до скарбниці, до вічного поступу інших народів Він хоч убогую **лепту вдовиці** успіє вложити* (В. Самійленко).

ЛЕПТУ

93. **НІ НА ЛЕ́ПТУ.** Анітрохи, зовсім, ніскільки, ніяк. *Такий, що **ні на лепту** не поступиться, **ні на лепту*** (З газети).

ЛЕТІТИ

94. **ЛЕТІ́ТИ (іти́) / ПОЛЕТІ́ТИ (піти́) ДОГОРИ́ ДНОМ (дри́ґом, нога́ми** *і т ін.*). Зазнавати краху, втрачати будь-яке значення, силу і т. ін.; рушитися. *Усі плани **летіли догори дном*** (З газети); — *Коли б і зовсім всі наші наміри не **полетіли догори дриґом*** (А. Головко); — *А приїхав оцей заводський* [Заруба], *і все **пішло догори дном*** (В. Кучер).

95. **ЛЕТІ́ТИ / НАЛЕТІ́ТИ, ЯК МУ́ХИ НА МЕД.** Охоче поспішати кудись з намірами одержати задоволення, насолоду і т. ін. ***Летять, як мухи на мед*** (Укр.. присл..); *Курити хочеться. Кращої принади не вигадаєш. **Налетять, як мухи на мед*** (З газети).

96. **ЛЕТІ́ТИ / ПОЛЕТІ́ТИ ВІ́ТРОМ (як ві́тер)** *перев. куди.* Дуже швидко бігти, їхати, йти (перев. нічого навкруги не помічаючи); мчати, поспішати. [Михайло:] *Куди ж ти, мов вітер?.. Іванко справді **вітром летів** в оселище* (А. Хижняк); — *Я, як зачула, то й **полетіла вітром,** не тямлячись, тільки одна молитва у серці стояла — тебе застати, тебе рятувати* (М. Старицький).

97. **ЛЕТІ́ТИ / ПОЛЕТІ́ТИ ДО ДІ́ДЬКА (до біса, к бі́су** *і т. ін.*). Зазнавати краху, переставати існувати, діяти; рушитися. *Ці настанови мають силу лише до певних меж, досить створитись у дорозі гострій ситуації, як одразу всі вони **летять до дідька*** (О. Гончар); *При помочі* [за допомогою] *двох Ваших же делегатів **летить к бісу** прогресивна газета* (М. Драгоманов).

98. **ЛЕТІ́ТИ / ПОЛЕТІ́ТИ СТОРЧАКА́ (сторч, сторч голово́ю** *і т. ін.*), *ірон.* **1.** *до кого—чого, куди.* Дуже швидко бігти, йти (перев. нічого навкруги не помічаючи); мчати, поспішати. ***Сторчака летів** додому* (П. Куліш); ***Сторч головою лечу** до хатини.. і, розпашілий, зупиняюсь на порозі* (М. Стельмах). **ВЛІТА́ТИ СТОРЧ ГОЛОВО́Ю.** *Беру листа і вже **сторч головою.. влітаю** в хату* (М. Стельмах).

2. Падати. — *Геть мені з очей, бо матимеш таку виправу, що через поріг **сторчака летітимеш*** (М. Стельмах); *Він перекидався, орав носом сніг, **летів сторч*** (І. Сенченко); *Наткнувся* [чоловік] *на Івася,.. поточився і **сторчака полетів** через хлопця* (Панас Мирний); *Хуліган не дав Любчику відповісти, шарпонув його і так штовхнув, що той **полетів сторчака*** (А. Хижняк).

99. **ЛЕТІ́ТИ / ПОЛЕТІ́ТИ СТРІЛО́Ю (як стріла́).** Дуже швидко бігти, їхати (перев. прямо, нікуди не звертаючи). *Тоненьким голоском він понукає собаку, і той **летить стрілою*** (В. Гжицький); *Кінь **летить стрілою** з-за гори в село* (С. Голованівський); *Собаки аж за п'яти хапають, а Кирило Іванович **як стріла летить*** (Панас Мирний).

100. **ЛЕТІ́ТИ / ПОЛЕТІ́ТИ У ПРІ́РВУ.** Зазнавати повного краху, невдачі; рушитися. [Терлецький:] *Ні, Ірино! Не можу я, щоб всі мої надії, Майбутнє наше через цей обрубок Дірявої якоїсь каменюки **Летіли в прірву*** (Л. Дмитерко).

101. **ЛЕТІ́ТИ / ПОЛЕТІ́ТИ ШКЕРЕ́БЕ́РТЬ.** Зазнавати краху; рушитися, пропадати і т. ін. — *Все **летіло шкереберть**, все на очах мінялося, і тільки твоя любов ні?* (О. Гончар); *Думалось, ось вона прийшла пора, і раптом **полетіло все шкереберть**...* (І. Цюпа); — *Це ж твої плани **полетять шкереберть?*** (П. Автомонов); // Не давати результату; не виходити. — *Отак здається, наче все знаю і вмію, а почну щось робити — **шкереберть летить*** (М. Тарновський).

102. **ЯК (мов, немо́в *і т. ін.*) НА КРИ́ЛАХ ЛЕТІ́ТИ.** Швидко, легко йти, бігти (перев. у стані збудження). *Люда **немов на крилах летіла** по сходах* (М. Зарудний). **НА КРИ́ЛАХ ЛЕТІ́ТИ.** *Не йшла Оленка — **на крилах летіла*** (П. Куліш). **НІБИ НА КРИ́ЛАХ ЛІТА́ТИ.** *Дівчина як вогонь палахкотливий — усе в неї в руках горить, і сама вона **ніби на крилах літає*** (П. Гуріненко); // *до кого, куди.* З радістю поспішати. — *Хоч круть-верть, хоч верть-круть, а кореспонденти до нас **як на крилах летять*** (В. Большак); *І Настя **летіла** до своєї крихітки **як на крилах*** (З газети).

ЛЕТУ́

103. **НА ЛЕТУ́ (на льоту́),** *з дієсл.* **1.** Дуже швидко, відразу, тут же. *Лиш відійдеш від них — гримне тобі услід вибух реготу. То, певно, вже щось підмітили в тобі і влучним, вразливим дотепом схарактеризували **на лету*** (Г. Хоткевич).
2. Поспішаючи, мимохідь, побіжно і т. ін. *Син,.. щось **на лету** гукнув батькові, але за гулом, за тупотом Оленчук нічого не розібрав* (О. Гончар).

ЛИГИ

104. **І (та й) ЛИ́ГИ́,** *фам.* Швидко направитися куди-небудь або залишити якесь місце; піти. *Ломаку під руку **та й лиги!*** (Укр.. присл..).

ЛИЗАТИ

105. **ЛИЗА́ТИ ГУ́БИ (гу́бки). 1.** Бажати чого-небудь приємного, перев. без можливості його дістати, мати. *"Що за удаль, що за сила!" — парубки казали, і дівчата тишкувались* [шепталися] ***і губки лизали*** (Сл. Б. Грінченка).
2. *кому, рідше до кого.* Виявляти свої почуття, прихильність. *Не тоді мені **лижи губи,** як солодкі, тоді мені **лижи*** [губи], *як гіркі* (М. Номис); ***Лизав** до молодої **губки,** буркотав, як голуб до голубки* (Сл. Б. Грінченка).

106. **ЛИЗА́ТИ П'Я́ТИ (п'я́тки)** *кому, зневажл.* **1.** Підлабузнюватися до когось, принижуючи власну гідність; підлещуватися. *Нестор Довговух, що його так немилосердно товк Геллерфорт,.. і після побоїв знов **лизав** йому **п'яти,** ніби нічого й не сталося* (А. Хижняк).
2. Служити комусь, працювати на чиюсь користь. *Галицькі бояри чужинцям **п'яти лижуть,** продають рідну землю* (А. Хижняк); *Є і такі, що впали ниць І **лижуть п'яти** ворогам...* (М. Гірник); // Вислужуватися перед кимсь. — *Відомо, кому поталанить.. Хто Степану **п'ятки лиже...*** (В. Дрозд).

107. **ЛИЗА́ТИ РУ́КИ** *кому, рідше у кого і без додатка.* **1.** *ірон.* Занадто виявляти прихильність, велику увагу до когось. *Їй було досадно. Бач, дома готовий **руки лизати,** а на вулиці стріне — одвертається* (Панас Мирний); [Крамарюк:] *Тобі треба мати при собі блазня, над яким ти будеш сміятись, кепкувать,.. а він **лизатиме** у тебе **руки*** (І. Карпенко-Карий). **ЛИЗА́ТИ ПО РУКА́Х.** *Все корилось перед ним, шанувало, поважало і **лизало по руках*** (І. Франко).
2. *зневажл.* Підлабузнюватися до когось, принижуючи власну гідність; підлещуватися. — *Засіяла лани свої? Багато тобі наміряли? Де ж ті пани, що ти їм **руки лизала?*** (М. Коцюбинський); [Герасим:] *Ах ти ж погань! Мужва репана! Давно **лизала** панам **руки,** за верству шапки скидала* (І. Карпенко-Карий); *Перед панами любив у три погибелі згинатися та **руки** їм **лизати*** (Л. Дем'ян). **ЛИЗА́ТИ РУ́КУ.** — *Сидіть,.. голодуйте, **лижіть руку,** що випадково кине вам кістку, і за всі ваші муки й рани не смійте просити скибки хліба чи сорочки* (З. Тулуб).

108. **ЛИЗА́ТИ ХАЛЯ́ВУ (чо́боти, череви́ки *і т. ін.*)** *кому, у кого, зневажл.* Підлабузнюватися до когось, догоджати комусь, принижуючи власну гідність; підлещуватися. *Стояли ліктори, а цар.. Самодержавний государ! **Лизав** у ліктора **халяву,** Щоб той йому на те, на се... Хоч півдинарія позичив* (Т. Шевченко); — *Завжди так: поки їм треба, вклоняються, **чоботи лижуть,** а потім за собаку мають* (З. Тулуб); — *Ще будеш мені в ноги падати, будеш **чоботи лизати*** (М. Стельмах); — *Ех... Таких, як він, дуже й дуже мало на світі. Ти сьогодні побачила. Вечірко **черевики** йому **лизав*** (Ю. Мушкетик); — *Свої пани ще*

гірші! Брат поневолив брата, козак такого ж козака і, щоб не втратити цих привілеїв, ***патинки лиже кожному,*** *хто дав йому те право!..* (Василь Шевчук).

109. **ЛИЗА́ТИ [ЯЗИКО́М] ДВА БОКИ́,** *ірон., зневажл.* Служити одночасно двом протилежним сторонам, групам, ворогуючим особам і т. ін.; підтримувати протилежні погляди. — *А-а,— ревів на нього Інокентій.— Смиренний.* ***Язиком два боки лижеш?*** *І ти пощезнеш! Пощезнеш!* (Григорій Тютюнник).

ЛИЗЕНЬ

110. **НЕХА́Й (хай) ЛИ́ЗЕНЬ (лиз,** *рідше* **лизь** *і т. ін.*) **ЗЛИ́ЖЕ (лизне́)** *кого, що, лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, зневаги до когось, недоброго побажання комусь. ***Нехай тебе лизень злиже!*** (М. Номис); ***Нехай тебе лизень лизне*** (Сл. Б. Грінченка).

111. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ЛИ́ЗЕНЬ (лиз,** *рідше* **лизь** *і т. ін.*) **ЗЛИЗА́В,** *жарт.* **1.** *кого.* Хтось швидко, непомітно, безслідно зник. *Немовби й не було його тут.* ***Як лизень злизав*** *Козака* (О. Ільченко); *Почали у Вужачому пропадати вівці, телята, кози. Відіб'ється якесь од гурту, і* ***як лиз його злизав*** (Л. Юхвід); *До Стьопки,—* ***як його лизь злизав.*** *Що вже було Петрові та Йванові, що випустили Стьопку* (Панас Мирний); *Шукали, шукали Феньки —* ***як лизь злизав!*** (Панас Мирний). **ЛИ́ЗЕНЬ ЛИЗНУ́В.** *А землевпорядників* ***лизень лизнув!*** (Ю. Яновський). **ЛИ́ЗЯ ЗЛИЗА́ЛА.** — *Нема* [телиці], ***лизя злизала*** (Є. Гуцало); // Хтось згинув, пропав, щез. **ЯК ЛИ́ЗОМ ЗЛИ́ЖЕ,** *безос.* — *З них аж пір'я полетить! Всю цю прокляту гітлерню* ***як лизом злиже...*** (О. Гончар). **2.** *що.* Щось безслідно зникло, перестало існувати і т. ін. *Ні цурочки, ні цеглинки малої... Все* ***мов лизень злизав*** (Олена Пчілка); [Лікар:] *Я зварю тобі такого декокту* [відвару з лікарських рослин], *доброго на смак: поп'єш його три дні і все* ***мов лизень злиже,*** *будеш ізнов здоровий як бик* (Переклад М. Лукаша). **ЛИ́ЗЕНЬ ЗЛИЗА́В.** *Контрольно-слідову смугу давно* ***лизень злизав*** (П. Загребельний).

ЛИЗНУТИ

112. **ЛИЗНУ́ТИ СКЛЯНО́ГО БО́ГА,** *ірон., заст.* Випити хмільного, напитися, бути п'яним. — *А що,* ***лизнула скляного бога?*** — *питався він, нахиляючись над її лице, заглядаючи у закриті очі.— Дурочка!* (Панас Мирний).

ЛИЙ

113. **ХОЧ НА СОБА́КУ (на хвіст соба́ці) ЛИЙ (ви́лий),** *вульг.* Дуже несмачний (про рідкі страви та напої). — *Це,— каже, — не борщ, а кисла юшка,* ***хоч на хвіст лий собаці!*** (П. Козланюк); *Бульйон такий подали, такий,* ***хоч на собаку вилий*** (З газети).

ЛИКО

114. **ЯК З ГРЕ́ЧКИ ЛИ́КО,** *жарт.* Поганий, нікчемний, нікудишній і т. ін. (перев. про кого-небудь). — *Що ж робити?— звернувся Дорощук до виконроба.* — *Орієнтуйтесь, ви бригадир,— кинув той.. "..З мене такий бригадир,* ***як з гречки лико"*** (М. Ю. Тарновський).

ЛИМОН

115. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ВИ́ЧАВЛЕНИЙ ЛИМО́Н.** Людина, яка має поганий вигляд через хворобу, переживання, втому тощо; змучений, знесилений, худий і т. ін. *Після хвороби тепер був* ***як вичавлений лимон,*** *важко було впізнати* [чоловіка] (З газети).

ЛИН

116. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ЛИН МУ́ЛУ,** *зі сл.* наї́стися, набра́тися *і т. ін., ірон.* Досхочу, вволю, багато. *Набрався,* ***як лин мулу!*** (Укр.. присл..).

117. **ЯК (мов, ні́би** *і т.ін.*) **ЛИН ПО ДНУ,** *перев. зі сл.* ходи́ти. Спокійно, вільно, безпечно і т. ін. *Ходить,* ***як лин по дну*** (М. Номис).

ЛИНВІ

118. **ЯК (мов, немо́в** *і т. ін.*) **ПО ЛИ́НВІ,** *перев. зі сл.* ходи́ти. Відчуваючи постійну небезпеку, тривогу, повсякчас ризикуючи; дуже обережно. *О, скільки прикрощів завдав йому Рубан! Сергій увесь час ходив перед ним,* ***немов по линві,*** *кожну мить почувався насторожі* (Ю. Мушкетик).

ЛИНУЛИ

119. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **ЛИНУ́ЛИ (хто лину́в) КИП'ЯТКО́М (кип'ятку́)** *на кого.* **1.** Хтось почервонів або скрикнув тощо від почутого, побаченого і т. ін. — *Може, москаль який зайде.. — Чого ж вони сюди зайдуть? — дивується Христя.— А може, до тебе! На Христю* ***наче хто кип'ятку линув!*** (Панас Мирний). **2.** *зі сл.* кри́кнути, зо́йкнути *і т. ін.* Дуже голосно, сильно, різко і т. ін. *Кайдашиха крикнула так,* ***неначе на неї хто линув кип'ятком*** (І. Нечуй-Левицький).

120. **ЯК (мов, нена́че** *і т. ін.*) **ЛИНУ́ЛИ (хто лину́в) ХОЛО́ДНОЮ ВОДО́Ю (водо́ю з льо́дом)** *на кого.* Хтось дуже вражений, приголомшений чимось, раптом став смутним, мовчазним і т. ін. — *Адже ж ото моя мати!.. А ондечки й моя свекруха... На Мелашку* ***неначе хто линув***

водою з льодом. Вона одхилилась за ворота (І. Нечуй-Левицький).

ЛИНУТИ

121. **ДУ́МКОЮ (мрі́ями, се́рцем** *і т. ін.*) **ЛИ́НУТИ (леті́ти)** *до кого—чого, куди.* Пориватися, прагнути до кого-, чого-небудь, кудись. *Добру хвилину стояли вони мовчазні .. і* ***линули думкою*** *в майбутнє* (О. Довженко); *Хоч де б він був, чи з цього, чи з протилежного боку земної кулі, він і звідти* ***линув думками*** *сюди* (О. Гончар); ***Думкою лине*** *до сина* (М. Стельмах); *Галя звернула до хутора.* ***Думкою летіла*** *поперед себе. Нарешті вона довідається, де її рідні* (Ю. Збанацький); *Кожне дитя* ***Мріями лине*** *в широке життя!* (С. Олійник); *А я дивлюся... і* ***серцем лину*** *В темний садочок на Україну* (Т. Шевченко). **ВСІМА́ ДУ́МАМИ ЛЕТІ́ТИ.** *Він солодко вкладається на ліжко,* ***всіма думами летячи*** *до Уляни* (М. Стельмах). **В ДУ́МЦІ ЛИ́НУТИ.** *Летіть, хмари, в край південний, Там у мене рідна хата; ..Сам туди я* ***в думці лину,*** *Хоч мене там і забули* (П. Грабовський).

ЛИПКУ

122. **ЯК ЛИ́ПКУ,** *перев. зі сл.* о б і б р а́ т и. Не залишивши нічого; дочиста, повністю, безсовісно і т. ін. — *Злигались удвох* [пан і прикажчик], *доки воля вийде, обібрати нас,* ***як липку*** (Панас Мирний); *Багато хто глибоко переконаний, що.. їх оббирають,* ***як липку,*** *рідні конторські крючкотвори, вступаючи у кричущу невідповідність із кримінальним кодексом* (З журналу).

ЛИПНУТИ

123. **ЛИ́ПНУТИ ДО ЖІНО́ЧИХ СПІДНИ́ЦЬ,** *жарт.* Любити жінок, часто залицятися. *Слова від них зайвого не почуєш, на чуже навіть оком не поведуть,* ***до жіночих спідниць не липнуть*** (І. Головченко і О. Мусієнко).

124. **ЛИ́ПНУТИ (прилипа́ти) / ПРИЛИ́ПНУТИ ДО РУК** *чиїх, яких, кому.* Незаконно привласнюватися ким-небудь. *Що погано лежить, так і* ***липне до його рук*** (В. Дрозд); *Міцно* ***липнуть*** *вони* [дукати] ***до посольських і сенаторських рук*** (З. Тулуб); — *Саливон з Гнатом заправляють хазяйством, в їх руках зерно, мука, мед.. — все* ***прилипає їм до рук,*** *вже давно по них плаче тюрма* (К. Гордієнко). **ПРИЛИ́ПНУТИ ДО РУКИ́.** *І чого Кобзарка, Серідко заповзялися так проти нього? Що там щось* ***до його руки прилипло?*** (Ю. Мушкетик).

125. **ЛИ́ПНУТИ, ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **БДЖО́ЛИ (му́хи) ДО МЕ́ДУ** *до кого—чого.* Виявляти свою приязнь до когось або великий інтерес до кого-, чого-небудь; намагатися бути біля об'єкта своєї уваги. *Дівчата* ***липли до його*** [нього], ***як бджоли до меду*** (І. Нечуй-Левицький); *Цікаві панночки посаг розглядають.. Так вони і* ***липнуть до того, як мухи до меду!*** (Марко Вовчок); *На вечорниці почала ходити* [Оленка]. *Парубки* ***липли до неї, як мухи до меду*** (Р. Іваничук).

126. **ЛИ́ПНУТИ, ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **СМОЛА́ [ДО ПІДІ́СКА]** *до кого, несхв.* Нав'язливо виявляти свою прихильність, набридливо звертатися до когось у яких-небудь справах; приставати до когось. [Дранко:] *Відчепіться ви від мене! Раз по раз* ***липнете до мене, мов смола до підіска*** (М. Кропивницький); *До гетьмана,* ***як смола, липли*** *старшини* (Іван Ле).

127. **ЛИ́ПНУТИ, ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **[ТОЙ] РЕП'Я́Х** *до кого і без додатка, жарт.* Набридливо виявляти свою приязнь, нав'язувати кому-небудь своє товариство; чіплятися до когось. [Павло:] *Друга б, здається, бачивши, що я від неї, і собі б від мене, і чудово б було; так ні,* ***липне, як той реп'ях!*** (М. Кропивницький); — *Знаєш, Альберт, не* ***липни до мене, як реп'ях.*** *Що ти від мене хочеш?* (П. Автомонов).

ЛИС

128. **СТАРИ́Й ЛИС; СТАРА́ ЛИСИ́ЦЯ.** **1.** *жарт.* Бувала, досвідчена людина. — *У вас, молодий чоловіче, мудрість мужа, а хитрість зміяіскусителя* [спокусника]. *Мене* [декана], ***старого лиса,*** *кругом пальця обкрутити* (П. Колесник); *Генрі бере дочитувати мої мемуари, а я, хитрий* ***старий лис,*** *виходжу на балкон* (Ю. Яновський). **2.** *зневажл.* Лукава, нещира, хитра і т. ін. людина. *Завідуючий був* ***старий лис,*** *з медом на устах* (С. Васильченко); *В сусідах живе його суперник,* ***старий лис.*** *Що тільки може — гарбає до себе* (О. Маркуш); *В серці її все аж кипіло від гніву. В таку мить цей* ***старий лис*** *.. тікає від роботи* (В. Собко); *Юнона, козир-молодиця, Юпітеру не піддалась, Бо знала, що* ***стара лисиця*** *На всякі штуки удалась* (І. Котляревський); — ***Стара лисиця*** *той Турковський! А я? де мої очі були?!* (Леся Українка); // Літній чоловік, який залицяється до дівчат, молодих жінок; спокусник. [Гнат:] *Дурив тебе,* ***старий лис!*** *Ой, та я йому ноги поламаю, аби знав, як лисим чолом перед молодими дівчатами світити* (І. Франко).

ЛИСТ

129. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **ЛИСТ ЗА ВОДО́Ю,** *зі сл.* п і т и́, с п л и в т и́ *і т. ін.* Безслідно, безповоротно, назавжди. *Знов пливуть дні, пливуть ночі — царицин же гнів не спливає за днями,* ***як лист за водою*** (Дніпрова Чайка); — *Пішла моя краса марно,* ***наче лист за водою,*** *— сказала Василина* (І. Нечуй-Левицький).

ЛИСТОК

130. **ФІГОВИЙ ЛИСТО́К** *чого і без додатка, книжн.* Те, чим прикривають, маскують що-небудь (перев. щось нечесне, ганебне і т. ін.); лицемірне маскування. *Треба так прямо й говорити, а не прикриватися **фіговим листком*** (З газети); *Тему творчості, тему призначення митця розвиває в комедії* ["Золота рама" Л. Дмитерка] *й образ Тимофія, який прикриває своє внутрішнє убозтво та нікчемність **фіговим листком** неоніцшеанства* (З газети); — *Він, даруйте, не прикриваючись на**шими фіговими листками,** сказав своїм сучасникам і нащадкам, що жага наживи, жага власності — не гріх, а необхідність* (М. Стельмах).

ЛИСТУ

131. **ЯК ЛИ́СТУ НА ДЕ́РЕВІ** *кого, чого.* Велика, незліченна кількість кого-, чого-небудь; дуже багато. — *То вже й нема гайдамаків у вас там? — Чому нема? Ого!.. Нас **як листу на дереві*** (Г. Хоткевич).

ЛИТИ

132. **ЛИ́ТИ ВО́ДУ,** *ірон.* Говорити або писати неконкретно, беззмістовно, нецікаво і т. ін.; вести розмови замість того, щоб робити щось. *Сподіваюся, що в новому році письменники будуть менше **"лити воду"**, а більше писати* (З газети). **ЛИ́ТИ ВОДИ́ЦЮ.** *Досить уже **лити водицю,** слід переходити від слів до діла* (З газети).

133. **ЛИ́ТИ ВО́ДУ НА МЛИН** *чий, кого, кому.* Діяти на чию-небудь користь, допомагати комусь. — *Бачимо, **на чий ти млин воду ллєш*** (А. Головко); *В гіршому* [випадку] *означає, що ми всі **ллємо воду** не **на** той **млин...*** (Н. Рибак); *Навіщо ж **лити воду на млин** всіляких .. переродженців?* (В. Дрозд); — *Бачите, як часом можна несвідомо **лити воду на млин** нашим ворогам. Добре, що Канушевич вчасно опам'ятався* (Г. Коцюба).

134. **ЛИ́ТИ КРОКОДИ́ЛЯЧІ СЛЬО́ЗИ,** *ірон.* Нещиро уболівати за кого-, що-небудь; лицемірити. *Клаус Менерт очолив усю підступну систему ідеологічних диверсій.. Тепер Менерт **ллє крокодилячі сльози*** (З газети). **ЛИ́ТИ РЯСНІ́ КРОКОДИ́ЛЯЧІ СЛЬО́ЗИ.** *Органи масової дезінформації .. виступають на захист грибка-маслюка, **ллючи рясні крокодилячі сльози*** (Є. Гуцало).

135. **ЛИ́ТИ** (**ли́тися**) **ЛИВЦЕ́М.** Іти (про великий, сильний дощ). — *Оце недавно **лили ливцем** місяцями страшні наглі дощі* (І. Нечуй-Левицький); *Дощ **ливцем лив** усю ніч* (З газети). **ЛИНУ́ТИ** (**поли́тися**) **ЛИВЦЕ́М.** *Заберіть собі оцю сіль. Та забирайте до дрібочки, бо як часом **лине ливцем** тучний дощ, то щезне уся риба в Сулі* (І. Нечуй-Левицький); *Наступає хмара.., з неї **ливцем поллється** наглий тучний дощ* (І. Нечуй-Левицький).

136. **ЛИ́ТИ МЕДО́ВІ РЕ́ЧІ.** Говорити облесливо, нещиро і т. ін.; підлещуватися до когось. *Ліз людям у душу, лукавив, просив дати в борг грошей, без упину **лив медові речі*** (З журналу).

137. **ЛИ́ТИ** (**пролива́ти**) / **ПРОЛИ́ТИ** [**КРИВА́ВИЙ** (**соло́ний, сьо́мий** *і т. ін.*)] **ПІТ.** Виконувати важку, складну роботу, докладаючи великих зусиль; надриватися, перевтомлюватися. *Бідний **піт ллє**, а багатий його кров п'є* (Укр.. присл..); *Все віддай на вжиток люду, Що, **ллючи кривавий піт,** Не жалів для тебе труду* (П. Грабовський); *Вранці вийшли на роботу .. І не стидались **лити поту** На лоні братньої землі* (Олександр Олесь); ***Піт солоний пролива*** [перекладач] — *Ну й попалися слова! Аж розпухла голова...* (О. Ющенко); *Груша росте собі.., а на виноградниках людині треба **пролити сьомий піт*** (М. Томчаній); // *у що.* Вкладати в щось свою працю. *Честь тому, хто в землю чорну В спеку, в холод **піт свій ллє!*** (П. Грабовський).

138. **ЛИ́ТИ** (**пролива́ти**) / **ПРОЛИ́ТИ СЛЬО́ЗИ. 1.** Плакати. — *А що ж маю робити? Хіба сяду та буду **сльози лити?** — сказала байдужим тоном Онися* (І. Нечуй-Левицький); *Довелось на чужині Тілько* [тільки] ***сльози лити*** (Т. Шевченко); [Анна:] *Якби я кожен раз, відкошадаючи, **лила ще сльози,** то в мене б очі вилиняли досі!* (Леся Українка); *Марися сумувала, Мліла, **сльози проливала*** (Л. Первомайський); *Скільки **сліз пролила*** [мати] *потаємці ночами, коли Втанька повернулася з Таврії ні дівчиною, ні вдовою* (О. Гончар). **СЛЬО́ЗИ ГРА́ДОМ ЛЛЮТЬ З ОЧЕ́Й.** *Івась зціпив зуби; **сльози з очей градом лили,** він мовчав* (Панас Мирний); // Бідувати, страждати і т. ін. *Сиротою жити — **сльози лити*** (Укр.. присл..). **ЛИ́ТИ СЛІ́ЗКИ.** *Ранні пташки росу п'ють, а пізні **слізки ллють*** (Укр.. присл..).
2. *чиї, які.* Завдавати комусь страждань, горя. **РОЗЛИВА́ТИ СЛЬО́ЗИ.** *Один у неволі скніє, а другий п'є, **розливає сльози** людські* (Панас Мирний).

139. **ЛИ́ТИ ХОЛО́ДНУ ВО́ДУ** [**ЗА КО́МІР**] *кому, на кого.* Приголомшувати, лякати і т. ін. когось чимось сказаним. *Командуючий фронтом гмикнув у трубку і сердито сказав: — Ти мені, Рагузін, не **лий холодну воду за комір.** Скажи краще, що будете робити?* (П. Гуріненко). **ЛИНУ́ТИ ХОЛО́ДНОЮ ВОДО́Ю,** *зі сл.* з г а́ д к и, с л о в а́ і т. ін. *Згадки **линули** на нього **холодною водою** і скували вільність рухів* (М. Коцюбинський).

ЛИТИСЯ

140. **ЛИ́ТИСЯ / ПОЛИ́ТИСЯ РІ́ЧКОЮ (річка́ми, ріко́ю** *і т. ін.*), *зі сл.* горілка, винó *і т. ін.* Затрачатися, використовуватися і т. ін. у великій кількості. *Весілля було пишне та бучне..; горілка* ***річкою лилася***... (Панас Мирний); *Забахкали затички,* ***полилось рікою*** *дороге вино* (І. Нечуй-Левицький); // *зі сл.* хліб, зернó *і т. ін.* Надходити у великій кількості. *І* ***полився рікою*** *хліб на станцію* (В. Минко).

ЛИХА

141. **ДО ЛИ́ХА. 1.** *чого.* Велика кількість; багато, чимало. [Лев:] *Та вже тих сопілок* ***до лиха*** *маєш!* (Леся Українка); — *Ходженою стежкою людина іде й не озирається, хоч і вибоїн під ногами* ***до лиха*** (І. Муратов); — *В мене було* ***до лиха*** *бажань і замало конкретності* (В. Дрозд).
2. *перев. з дієсл.* Уживається для підсилення висловлюваної думки; неодмінно, обов'язково. — *Про неї — нехай або вб'є її, або вона сама покине його* ***до лиха!*** (М. Коцюбинський)
3. *з прикм.* Дуже, надзвичайно. *Саме такою виплекав у своїй уяві майбутню дружину. Гарною,* ***до лиха*** *гарною, щоб її красою обпікалися всі* (Ю. Мушкетик).

142. **КОЛИ́ Б (якби́) ТІ́ЛЬКИ Й ЛИ́ХА (го́ря, біди́** *і т. ін***).** Уживається для заспокоєння когось; не варто переживати, перейматися чимсь; пусте, дрібниці. — *Якось воно буде. Обійдеться.* — *Не турбуйтесь,* ***якби тільки й лиха*** (З газети); *Все це* [переживання] *здалося занадто перебільшеним.*— ***Коли б тільки й горя,*** — *кинув хтось з гурту* (В. Козаченко).

143. **ТУДИ́ ДО ЛИ́ХА!**, *несхв.* Уживається для вираження незадоволення, розчарування, здивування, обурення з приводу чогось неприємного, несподіваного і т. ін.; погано. [Хуса:] *Швидше йди вдягайся..* [Йоганна:] *А маю тільки сю одежу.* [Хуса:] ***Туди до лиха!*** (Леся Українка).

ЛИХВОЮ

144. **З ЛИХВО́Ю.** Сповна, сторицею і т. ін. — *Ще діждуть свого. Пригадаємо їм борг...* — ***З лихвою*** (З. Тулуб); *Заплатять* [гітлерівці] ***з лихвою*** *по грізному рахунку нашої кари* (О. Левада); *Він добре знав, що йти бригаді ще дуже далеко, але ці витрачені на купання двадцять хвилин* ***з лихвою*** *окупляться вночі, коли доведеться йти* (В. Собко); *Довелося спостерігати такі драматичні й жорстокі події, яких* ***з лихвою*** *вистачило б на життя* (З газети); *Безумовно, зрошення потребує додаткових затрат, але вони* ***з лихвою*** *окупаються врожаями* (З журналу).

ЛИХИЙ

145. **БОДА́Й (щоб) ЛИХИ́Й УЗЯ́В (злиза́в, побра́в** *і т. ін.*) *кого, що, лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось. — ***Щоб*** *їх* [запорожців] ***лихий злизав*** *із їх юродством!— каже Шрам.— Їм усе смішки! Не раз і самому Хмельницькому підносили вони гіркої* (П. Куліш).

146. **ЛИХИ́Й ЗНА́Є** *кого, що.* **1.** Уживається для вираження необізнаності, невпевненості в чомусь і т. ін.; невідомо, незрозуміло. ***Лихий їх знає,*** *Чого вони з тим поганим Льохом поспішають* (Т. Шевченко); — *Ховай, бабо, ховай* [п'ятизлотник]*! Заховаєш* ***лихий знає*** *кому!..* (М. Коцюбинський); ***Лихий їх зна,*** *що там робили,— Було не видно з-за могили* (І. Котляревський).
2. Уживається для вираження незадоволення кимсь, осуду когось і т. ін. *Забандюрилось старому Самому в дурнях побувать* [одружитися з дівчиною]. ..*А жіночки...* ***лихий їх знає!*** *Уже сміялися над ним! Вони цю справу носом чують* (Т. Шевченко).

147. **ЛИХИ́Й НА Ї́ЖУ.** Той, хто любить добре і багато їсти, хто швидко їсть. ***Лихий на їжу.*** *Коли б до роботи такий прудкий* (О. Копиленко).

148. **ЛИХИ́Й НА ЯЗИ́К,** *несхв.* Який дошкульно висловлюється, говорить неприємні, непристойні речі і т. ін. *Такий був* ***лихий на язик*** *чоловік, що з ним краще не вести розмови* (З газети).

149. **ЛИХИ́Й НЕ ВІ́ЗЬМЕ** *кого, жарт.* Нічого поганого не станеться з ким-небудь. — *От, дурів, дурів, та таки й збіг на свою стежку! Тепер його* [Чіпку] ***лихий не візьме!*** *піде собі жити...* (Панас Мирний). **ЯКИ́Й ЛИХИ́Й ВІ́ЗЬМЕ?** — *Живий-здоровий?* — *А* ***який*** *мене* ***лихий візьме,*** *товаришу генерал?* (Ю. Бедзик).

150. **ЛИХИ́Й НЕСЕ́ / ПРИНІ́С (поні́с)** *кого, що, зневажл.* Уживається для вираження незадоволення з приводу небажаної появи кого-, чого-небудь або небажаного руху кудись; іде хтось. *Аж ось* ***лихий*** *царя* ***несе*** *З законами, з мечем, з катами* (Т. Шевченко); [Марися:] *Хотіла вчора увечері вийти до Миколи, аж тут* ***лихий приніс*** *письмоводителя* (І. Карпенко-Карий).

151. **ЛИХИ́Й** (*рідше* **нечи́стий, ді́дько** *і т.ін.*) **ПОПУ́ТАВ** *кого і без додатка.* Хто-небудь зробив щось погане, допустив помилку, не передбачивши небажаного результату; піддався спокусі. *Гуменя того монастиря, де я була, казала: зробила ти гріх тяжкий .. То тебе, каже,* ***лихий попутав*** (Панас Мирний); — *Може, й справді звір який хлопця доп'яв або* ***лихий попутав*** (П. Колесник); — *Не прикидайся, Левку, овечкою. Хто мої ліси обкрадає? Левко похнюпився:* — *Був гріх, милостивий пане, в минулому році,* ***попутав***

нечистий (М. Стельмах); — *А вже найбільша моя провина — що* ***дідько попутав*** *мене, нараяв чи напоумив мене одружитися* (Т. Масенко); // *з інфін.* Хтось необдумано вирішив щось зробити, зважився, спокусився на щось. *Та* ***лихий його попутав*** *провідати* [дізнатися] *про Хруща* (Панас Мирний); *І* ***попутав*** *же* ***його*** [чоловіка] ***нечистий*** *зв'язатися з тими пасажирами* (В. Собко). **ЛИХИЙ ПОПЛУТАВ.** *Цього гріха Артем і сам собі не міг дарувати.— **Лихий поплутав,** — говорив він, виправдуючись* (В. Гжицький).

152. **[НЕ] ВЗЯВ БИ ЛИХИЙ** *кого, що.* **1.** *лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось. ***Лихий узяв би*** *таку ситуацію* (З газети); ***А не взяв би лихий*** *оті рекомендації та поради, які ні до чого доброго не привели* (З журналу).
2. *жарт.* Уживається для вираження задоволення, захоплення ким-, чим-небудь і т. ін.; хороший. —*Ой, добра ж оця настоєчка,* ***взяв би її лихий!*** (І. Нечуй-Левицький); —*Такий розумник,* ***не взяв би його лихий*** (З журналу).

153. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **ЛИХИЙ** (*рідше* **нечистий, біс** *і т. ін.*) **ПОПУТАВ** *кого і без додатка.* Сталося з ким-небудь щось неприємне, небажане; не пощастило комусь. *Думалось, хоч дочка не буде такою. Аж воно, бач,* ***мов лихий попутав.*** *І вона Богдановою дорогою пішла* (І. Цюпа).

ЛИХО

154. **АБИ ЛИХО ТИХО. 1.** Ні в що не втручаючись, виявляючи до всього байдужість; байдуже комусь. *Хто мовчить, "****аби лихо тихо****", той хоч ні до чого доброго не домовиться, та зате сам буде цілий* (Леся Українка); // Тільки б усе було гаразд, благополучно. *На Хом'яка нагнав таке він лихо, Що той і приказку у норку заховав,* ***Аби, як кажуть, лихо тихо*** (Л. Глібов); — *Знов кручуся, як муха в окропі,* ***аби,*** *гадаю,* ***лихо тихо*** (М. Олійник).

155. **ЛИХО [ЙОГО] ЗНАЄ** *що.* Уживається для вираження необізнаності, невпевненості в чомусь і т. ін.; невідомо, незрозуміло (перев. про неприємну, небажану ситуацію). [Павлусь:] *Я сів і почав дожидати хазяїна.* ***Лихо його знає,*** *куди він подівся* (Леся Українка); ***Лихо його знає,*** *може, скрізь швендяють польські шпики, і коли вони нас побачать..,— то ми хутко вскочимо в біду* (Олесь Досвітній).

156. **ЛИХО НЕСЕ / ПРИНЕСЛО** *кого, що, зневажл.* Уживається для вираження незадоволення з приводу небажаної появи кого-, чого-небудь або небажаного руху кудись; іде хтось. —***Лихо несе*** *їх. Уже близько. Всім залишатись на своїх місцях. І ні звуку!* (З журналу). **ЛИХО НАДНОСИТЬ.** *Аж тут* ***лихо надносить*** *комісара. Панотець його знає* (Л. Мартович).

157. **ЛИХО ТА Й ГОДІ.** Уживається для вираження досади, жалю, незадоволення тощо; погано, неприємно і т. ін. *Ніяк не розбере, що йому товкуєш* [пояснюєш] ***Лихо та й годі!*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Мені не спалося;* ***лихо та й годі*** *дожидатись було!* (Марко Вовчок).

158. **НА ЛИХО.** Уживається для вираження шкодування, жалю з якогось приводу; шкода. *Парубок гарний, чепурний, та* ***на лихо*** *хазяйства в нього зовсім не було* (Б. Грінченко); ***На лихо,*** *світив тоді повний місяць* (В. Самійленко); // *кому, перев. зі сл.* с о б і. Уживається для вираження незадоволення чим-небудь, співчуття комусь і т. ін. ***На лихо собі*** *був* [Нечипір] *такий невеличкий* (Г. Квітка-Основ'яненко); [Юда:] *Я пішов шукать того промовця. Та я знайшов його* ***собі на лихо*** (Леся Українка).

159. **НА ЯКЕСЬ ЛИХО,** *зі сл.* з д а т и с я, з г о д и т и с я *і т. ін., фам.* Для чого-небудь, навіщось. —*Боржій, боржій, жінко!.. Докажи, що твоя висока порада* ***на якесь*** *таки* ***лихо*** *здалася. Давай нам якої-небудь настоянки чи запіканки, тільки такої, щоб і старе помолодшало* (П. Куліш).

160. **ОХ (ой), [МЕНІ] ЛИХО!** Уживається для вираження хвилювання, заклопотаності, страху, відчаю, досади, здивування і т. ін. (перев. в неприємних, небажаних ситуаціях). — ***Ох, мені лихо!*** *— аж крикнула Оксана, оглядівшись,— куди ж я оце йду?* (Г. Квітка-Основ'яненко). **ОЙ (ох), ЛИШЕНЬКО (лишечко) [МЕНІ (моє)]!** — ***Ой, лишенько!*** *— забідкалась мати* (А. Головко); [Шельменко:] ***Ой, лишечко!*** *пропав я на світі!* (Г. Квітка-Основ'яненко); — ***Ох, мені лишенько!*** *— жахнулась Олександра* (М. Коцюбинський); —*Дивись, не здумай любов закрутити! —* ***Ой, лишенько моє!*** *Почав учити* (П. Автомонов).

161. **[ЩО] АЖ ЛИХО.** Уживається для підсилення характеристики кого-, чого-небудь; дуже добрий, хороший або дуже поганий; дуже добре або дуже погано. — *Так говорить* [пан], ***що аж лихо!*** *Що мужиків треба й наукам учити, і жалувати, і невідь-що! Десь його мудро дуже навчено!* (Марко Вовчок).

162. **ЯК (мов, ніби** *і т.ін.*) **НА ЛИХО.** Уживається для вираження незадоволення чим-небудь небажаним, непотрібним і т.ін.; недоречно. *Треба практикуватися, а тут,* ***як на лихо,*** *приїхав Мишанецький.. Заважає* (М. Коцюбинський).

ЛИХОМ

163. **ЛИХОМ ОБ ЗЕМЛЮ,** *жарт.* Немає ніяких турбот; байдуже. — *Чого мовчиш?* —

штовхнула вона Макара — Замислився, наче на місяць задумав летіти. — Тобі що, подоїла своїх корів та ***лихом об землю*** (С. Добровольський).

ЛИХОМАНКА

164. **[ЯК (мов, ні́би** *і т.ін.*)**] ЛИХОМА́НКА Б'Є** *кого.* **1.** Хтось тремтить, здригається і т. ін. *Крик, лемент заходив по двору, і кого минула та лиха година — стояв як з хреста знятий, дрижаки їв,* ***лихоманка його била,*** *і хто там побував — то як рак червоний стояв, заплаканий* (Панас Мирний). **АЖ ЛИХОРА́ДКА Б'Є** *ким. Ним аж теліпало щось,* ***аж била лихорадка*** *з великої нетерплячки* (І. Франко).
2. *зі сл.* трусе́тися, тремті́ти *і т ін.* Дуже погано комусь. *Ускочила* [Оксана] *у хату... блідна* [бліда], *труситься,* ***мов лихоманка її б'є...*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

165. **[ЯК (мов, ні́би** *і т ін.*)**] ЛИХОМА́НКА СТРЕПЕНУ́ЛА (взяла́** *і т. ін.*) *кого.* Хтось відчув озноб, здригнувся, затремтів; комусь раптом стало моторошно, страшно і т. ін. ***Мов лихоманка стрепенула*** *Василя; поблід, як полотно, та аж руками схопивсь за коляску* (Г. Квітка-Основ'яненко). **МОВ ЛИХОРА́ДКА ТАК ІЗ-ЗА ПЛЕЧЕ́Й І ВІ́ЗЬМЕ.** *Як один на одного разом зглянуть, так Марусю* ***мов лихорадка так із-за плечей і озьме*** [візьме], *і все б вона плакала* (Г. Квітка-Основ'яненко).

ЛИХОМАНЦІ

166. **ЯК (мов, нена́че** *і т ін.*) **У ЛИХОМА́НЦІ. 1.** Хто-небудь тремтить, здригається і т. ін. *Сама* ***як у лихоманці,*** *так і труситься* (Г. Квітка-Основ'яненко).
2. *зі сл.* трусе́тися, тремті́ти *і т. ін.* (перев. у препозиції). Дуже, сильно. *Вона забилась у самий куток печі; трусилася* ***як в лихоманці*** (Панас Мирний); *А далі як затруситься* [Халявський] ***неначе у лихоманці*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Староста тіпався* ***як у лихоманці*** (Я. Баш).
3. *зі сл.* жи́ти, бу́ти *і т. ін.* У постійній тривозі; неспокійно. *Жили,* ***як у лихоманці*** (З газети).

ЛИЦАР

167. **ЛИ́ЦАР БЕЗ СТРА́ХУ І ДОГА́НИ,** *книжн.* Людина великої сили волі і високих моральних якостей. [Орест:] *Я знаю, що ви* ***лицар без страху і догани*** (Леся Українка). **ЛИ́ЦАР БЕЗ ДОГА́НИ Й СТРА́ХУ.** *Ми* ***лицарі*** *всі* ***без догани й страху,*** *Ми в серці ховали не марну пиху, а цноти, що зрощує слава* (Леся Українка).

168. **ЛИ́ЦАР ПЕЧА́ЛЬНОГО (сумно́го) О́БРАЗУ,** *книжн.* Наївна людина, пустий мрійник, що нагадує відомого літературного персонажа. — *Ти й сама у нас, як Дон Кіхот! Що він мав на увазі? Що довга вона та худа, як* ***лицар печального образу?*** *Чи вважає, що самостійне життя своє вона починає боротьбою з вітряками?* (О. Гончар).

169. **ЛИ́ЦАР СЕ́РЦЯ** *чийого, жарт.* Об'єкт кохання; коханий чоловік. [Семен:] *І, може, Надійка знайшла вже* ***лицаря свого серця?*** (З. Мороз).

ЛИЦЕ

170. **ЛИЦЕ́ (обли́ччя) ГОРИ́ТЬ ([аж] паши́ть)** *чиє, у кого, від чого і без додатка.* Хтось почервонів, дуже червоний з якоїсь причини. *У Галі* ***лице горіло..*** *Василь, прижмурившись, прикро подивився.— Де це ти так розпалилася?* (Панас Мирний); *Хоч* ***лице її горіло*** *від сорому, серце радісно тріпало в грудях* (М. Коцюбинський); *Зачує кроки Юхимові ., тоді кинеться враз, лице її заливає кров —* ***аж пашить лице*** (А. Головко); // *чим.* Чийсь вигляд виражає якісь почуття, переживання тощо. ***Лице її горітиме*** *іншими хвилюваннями: тут! Все сталося тут* (О. Гончар); *То говорив Грицько... Очі в нього грали,* ***лице*** *радістю* ***пашіло*** (Панас Мирний); *Від співу дівчина зашарілася,* ***обличчя її пашіло*** *пристрастю, вогнем* (В. Минко).

171. **НА ОДНЕ́ ЛИЦЕ́.** Такі, що майже нічим не відрізняються; дуже схожі, однакові. *Поміж істинними поетами не існує різниць вікових і рангових, існує лише одвічна різниця між поетами хорошими й різними, і між віршарями сірими й* ***на одне лице*** (З газети).

172. **У ЛИЦЕ́ (в обли́ччя). 1.** *зі сл.* говори́ти, сказа́ти *і под.* Прямо, безпосередньо комусь, відверто і т. ін. — *Зрадник! Хай йому скажуть се* ***у лице!*** *Тоді побачать...* (М. Коцюбинський); *Коли їй* ***у лице*** *говорять образливі речі, то лиш сміється* (Г. Хоткевич); *Хотів* [Отто] *кинути Таубенфельдові* ***в лице*** *якесь їдке слово* (Ю. Бедзик).
2. *перев. зі сл.* зна́ти. Зовні, за зовнішнім виглядом. *Декотрих з них* [бійців] *Блаженко знав* ***у обличчя,*** *більшість була незнайома* (О. Гончар).

ЛИЦЕМ

173. **З КАМ'ЯНИ́М ЛИЦЕ́М,** *з дієсл* Дуже серйозно, суворо і т. ін. — *Я прошу не перебивати мене, панове,— з незмінним* ***кам'яним лицем*** *продовжував генерал* (Ю. Бедзик).

174. **З ЯКИ́М ЛИЦЕ́М,** *з дієсл.* Уживається для вираження почуття сорому, незручності, ніяковості і т. ін.; як. [Жірондист:] ***З яким лицем*** *я буду завтра їхать на гільйотину? Сором всій Жіронді .. буде* (Леся Українка).

175. **ЛИЦЕ́М В ЛИЦЕ́ (до лиця́),** *перев. з дієсл.* Дуже близько, впритул, віч-на-віч і т. ін. *Черниш ніколи й не думав, що він так спокійно сприйме першу зустріч з ворогом* ***лицем в лице***

(О. Гончар); *Сана була дуже обурена підступністю шпигуна. І я вирішив зсадити її з хмар на землю та зштовхнути* ***лицем до лиця*** *з справжньою дійсністю* (Ю. Збанацький); *Він мав рацію бажати зустрічі* ***лицем до лиця*** (В. Винниченко). **ЛИЦЕ́ В ЛИЦЕ́.** *Я .. йду просто на нього,* ***лице в лице*** (М. Коцюбинський); *Вони стояли на подвір'ї тісним збратаним колом,* ***лице в лице*** (З газети).

176. **ПЕ́РЕД ЛИЦЕ́М. 1.** *кого, чого.* У присутності когось, безпосередньо перед ким-, чимнебудь; при комусь. — *Коли хто хоче зробити яку-небудь заяву, .. виходь ось тут на лінійці і* ***перед лицем*** *товариства відкрито говори* (О. Гончар). **2.** *чого.* Перед настанням чого-небудь; при загрозі чогось. *Прокидається вона* [міць людини] *лише* ***перед лицем*** *смертельної небезпеки* (О. Гончар); — *Яке це має значення* ***перед лицем*** *смерті? — простогнав лікар* (П. Загребельний); — *Зараз,* ***перед лицем*** *нових грізних випробувань, щоб ваш полк був іще міцнішим* (О. Гончар). **3.** *чого.* Керуючись чим-небудь, діючи відповідно до чогось. — ***Перед лицем*** *закону .. ми, Іван Дмитрович Орлюк і Уляна Василівна Рясна, виявляємо свою волю на спільне життя...* (О. Довженко).

ЛИЦЯ

177. **ДО ЛИЦЯ́** *кому.* **1.** *що.* Личить, пасує що-небудь комусь (про одяг, предмети туалету і т. ін.); гарно в чомусь, із чимсь. *Та Парасці великі срібні сережки і* ***до лиця*** *були* (Нар. опов.); *Улька наділа на Гриця бриля і зазначила, що він хлопцеві* ***до лиця*** (С. Добровольський); *Зачіска і хустка. Щоб усе їм* [жінкам] — ***до лиця*** (С. Олійник); // *без додатка.* Красивий, підходить для когось. *Марина в платті* ***до лиця.*** *Плаття коротке з корсажем, білий хвартух, пов'язана платком, колір* ***до лиця*** (І. Карпенко-Карий); // Додає щось до зовнішнього вигляду кого-небудь, несподівано прикрашаючи його. [Тетяна:] *І той рубець у другого* [іншого] *б був ґанджею, у нього ж він красою служить і* ***до лиця,*** *як лицарю, йому!..* (І. Карпенко-Карий); *Вона поглянула з суворістю знавця (суворість її була так само* ***до лиця****)* (М. Рильський); // Відповідає чиємусь характерові, становищу і т. ін.; підходить. — *Не вдавайте з себе поета! Се вам дуже не* ***до лиця*** (І. Франко); *Та нам не* ***до лиця*** *забобони!* (Ю. Яновський). **2.** *хто.* Хтось підходить на вигляд комусь. *Молодий нареченій* ***до лиця,*** *такий же гарний* (З газети). **ПІД ЛИЦЕ́.** [Степан:] *Що не говори, а Роман Хведосці* ***під лице!*** (І. Кропивницький); // *з ким.* Гарно кому-небудь із кимсь. *Сам бачить — Ганні* ***до лиця*** *все ж з парубком високим* (П. Дорошко). **3.** *перев. з інфін.* Варто, слід, годиться. *Вони докоряли йому, говорили, що йому не* ***до лиця*** *губитися перед труднощами* (Григорій Тютюнник); *Плакати було пізно та й не* ***до лиця*** *такій, як він, людині* (Л. Первомайський); *То що вже говорити про купця? Йому сидіти геть не* ***до лиця*** (Л. Костенко).

178. **З ЛИЦЯ́ ЗЕМЛІ́,** *зі сл.* з н и к а́ т и, щє́з н у т и *і под.* Назавжди, зовсім, безслідно, повністю. *Без мови немає народу. Він зникає* ***з лиця землі,*** *як древні ацтеки* (П. Загребельний); *Чума, віспа, холера.. Від їхніх ударів гинули цивілізації, розвалювалися імперії, зникали* ***з лиця землі*** *цілі народи* (З журналу); *За расовою теорією нацистів, як відомо, слов'янство в майбутньому взагалі повинне зникнути* ***з лиця землі*** (І. Головченко і О. Мусієнко).

179. **НІ З ЛИЦЯ́, НІ З РО́СТУ,** *жарт.* Такий, що зовні нічим не відзначається; непримітний, звичайний і т. ін. (про людину). [Текля (*одна*):] *Певно, що вона* [Оксана] *відьомського кодла і що вона панича якимсь зіллям причарувала. Бо що в неї хорошого.* ***Ні з лиця, ні з росту*** (М. Кропивницький).

ЛИЧИНА

180. **ЛИХА́ (бі́сова, вра́жа** *і т. ін.*) **ЛИЧИ́НА. 1.** *лайл.* Недобра, підступна і т. ін. людина або інша істота. [Личак:] *А я, розумієш, так думаю: Загуба чи не Загуба, а якась* ***лиха личина*** *в нашій окрузі завелася.., хтось комору запалив* (Я. Мамонтов); — *Ач, меле,* ***бісова личина!*** — *аж хмуриться дехто. Та Невкипілий уже подибав до іншого гурту* (А. Головко); [Настуся:] *Та пропадай,* ***вража личина!*** *Коли б вже й давно щез!* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Ну покинь хлипати, нехай краще та* ***вража личина*** *хлипає, котра тебе зобидила* (Л. Письменна); *Скріпивсь* [хлопчина], *стоїть, як твердий дуб, І жде, яка то* ***зла личина*** *Йому пом'яти хоче чуб* (І. Котляревський); *Поки пташка літає і корму добуває, зозуленя повикидає усіх маленьких пташенят з гнізда.. Отаку катавасію в чужому гнізді* ***окаянна личина*** *робить* (А. Хижняк); *Хитра лукава* ***личина.*** *Ой, хитрюща!* (О. Ковінька); // *грубо.* Уживається для вираження незадоволення ким-небудь, досади, обурення з якогось приводу; погань. [Сагайдак (*зриваючи п'явки*):] *Десять років не був у вас. Тоді чи не було їх, чи не помічав.* ***Бісові личини...*** (Л. Дмитерко). **БІ́СОВА ЛИЧИ́НКА.** — *Та, йди-бо,* ***бісова личинко!*** *Бандите клятий!* (М. Хвильовий). **2.** *жарт.* Уживається для вираження задоволення, захоплення ким-, чим-небудь і т. ін. — *Люблю й я смажене сало. Держиш його на вогні, а воно,* ***лиха личина,*** *шкварчить, та на паляницю тільки кап, кап* (Остап Вишня); — *Марто... — Ще не забувся, як мене звати? — дивується дівчина.—*

Ну й бісова ти личина, — похитує головою (М. Стельмах).

ЛИЧИТЬ

181. **ЯК ЛИ́ЧИТЬ.** Відповідно до звичаю, певного становища і т. ін.; достойно, добре. *Від ранку й до ранку — стук, грюк.. Треба **як личить** стрінути дорогих гостей!* (Панас Мирний).

ЛИШАЄТЬСЯ

182. **НІЧО́ГО [БІ́ЛЬШЕ] НЕ ЛИША́ЄТЬСЯ (не залиша́ється,** *рідше* **не остає́ться** *і т. ін.*) **/ НЕ ЛИШИ́ЛОСЯ (не залиши́лося,** *рідше* **не оста́лося** *і т. ін.*) **[, ЯК]** *кому, перев. з інфін.* Немає іншого виходу; треба, слід. *Павлові **нічого більше не лишалось, як** потиснути руку дівчині, вклонитись господині й піти* (А. Головко); *Їм **нічого не лишалося, як** тільки погодитися* (І. Головченко і О. Мусієнко); *І **нічого** тобі **не лишається, як** іти отак одиноко вулицею* (О. Гончар); *Таки він піде. **Нічого більше не лишається*** (З газети); *Наполеон розумів, що.. Барклаєві **нічого не залишиться, як** одмовитись від подальшої боротьби* (П. Кочура).

ЛИШАТИ

183. **ЛИША́ТИ (залиша́ти, оставля́ти** *і т. ін.*) **/ ЛИШИ́ТИ (залиши́ти, оста́вити** *і т. ін.*) **ГЛИБО́КИЙ СЛІД У ДУШІ́** *перев. чиїй.* Дуже вражати когось, впливати на когось, надовго запам'ятовуватися. *Відвідини цвинтаря і.. одверті бесіди з солдатами-гробарями **лишали глибокий слід у душі,** надовго закарбовувались у моїй пам'яті* (Д. Бедзик).

184. **ЛИША́ТИ (залиша́ти, полиша́ти** *і т. ін.*) **/ ЛИШИ́ТИ (залиши́ти, полиши́ти** *і т. ін.*) **[ЗА СОБО́Ю] СЛІД.** Робити значний внесок у якусь справу. — *Як по-вашому? Що **залишає слід?**.. — Найперше робота отака, як ваша, **лишає слід,**— мовив розважно професор* (О. Гончар); // Запам'ятовуватися якимись вчинками, справами. *Там, де .. кипіло життя та радість, там буде гола, дика пустеля без тіні, без билинки... Чи не такий **слід лишав за собою** Аттіла?* (М. Коцюбинський).

185. **ЛИША́ТИ / ЛИШИ́ТИ [ЗА СОБО́Ю] НИ́ТОЧКУ.** Давати можливість продовжити щось, налагодити зв'язок з чимсь, розібратися в чомусь і т. ін. *Ясне діло, хтось із янковичан пристав до них* [партизанів], *повинен був пристати. Ну, а значить, і **ниточку за собою лишити*** (І. Головченко і О. Мусієнко). **НЕ ЛИША́ТИ БОДА́Й НАЙТО́НШОЇ НИ́ТОЧКИ.** *Він так і пішов, не зрозумівши нічого. ..Що ж, це, може, й краще. Рвати так рвати одразу, **не лишаючи бодай найтоншої ниточки*** (А. Дімаров).

186. **ЛИША́ТИ / ЛИШИ́ТИ З НО́СОМ** *кого, жарт.* Обдурювати, перехитровувати когось. *Інколи дядя Живак брав її в розвідку, удаючи себе за сліпого, а Зою — за поводиря. **Лишав "з носом"** зайд-карателів* (В. Земляк); — *Страх не люблю, коли мене **лишають з носом**...* (Василь Шевчук); — *Ні, не дурні були ви з Еппелкросом, Що не дали себе **лишити з носом** Отим обшарпанцям!* (Переклад М. Лукаша і О. Мисика).

ЛИШАТИСЯ

187. **НЕ ЛИША́ТИСЯ (не залиша́тися,** *рідше* **не остава́тися** *і т. ін.*) **/ НЕ ЛИШИ́ТИСЯ (не залиши́тися, не оста́тися** *і т. ін.*) **В БОРГУ́.** 1. Не поступатися кому-небудь у чомусь; вести себе так, як хтось інший. *Задирався Валет, що відчував Юркову незалежність, гордовитість і навіть перевагу в знаннях. Юрко **в боргу не лишався*** (П. Дорошко); *І один поперед одним **Не лишалися в боргу*** (І. Воскрекасенко).
2. Відповідати добром або злом кому-небудь за щось; віддячувати. — *Виручь, **у боргу не лишусь!*** (І. Головченко і О. Мусієнко); — *Я теж **у боргу не лишився;** гостей вам повну хату накликав!* (А. Головко); *Якщо люди зарадять Андрієві, то він **не залишиться у боргу,** відробить* (С. Чорнобривець).

ЛИШЕНЬКО

188. **ЛИ́ШЕНЬКО НАПА́ЛО** *на кого і без додатка, нар.-поет.* Хтось перебуває у скрутному становищі, у когось неприємності, нещастя і т. ін. [Жаби:] *Ой, Доле, змилуйся в пригоді! **Напало лишенько** та й годі: Король просвітку не дає. Клює нас та й клює!* (Л. Глібов).

ЛИШИЛОСЯ

189. **І СЛІ́ДУ НЕ ЛИШИ́ЛОСЯ (не залиши́лося, не зоста́лося** *і т. ін.*). 1. *чого, від чого.* Щось безслідно зникло, назавжди забулося і т. ін. *За один день викопали нові котловани, а від старих **і сліду не лишилося*** (Іван Ле); *В золотому труді віддамо ми Вітчизні всі сили, щоб **і сліду** руїн **не лишилось** на нашій землі* (В. Сосюра); — *З хатою нашою — зараз від неї **й сліду не лишилось** — пов'язаний у мене перший спогад про Григорія Тютюнника* (Григір Тютюнник); *Усі гілля* [дерева] *стерло і зм'яло, так що **і сліду** їх **не зосталось*** (Г. Квітка-Основ'яненко).
2. *від кого.* Хтось безслідно зник, загинув, пропав. *Ось самотня хата. Чи повернеться до неї син або онук? ..Чи розлетяться прахом на грізних мінах **і сліду** від них **не лишиться?*** (О. Довженко); *Не піду, доки в дворі **не лишиться й сліду** від шептух* (Іван Ле); *Здавалось, ось-ось налетить на нього ота кучугура криги, зітре, зімне, **й сліду не зостанеться** од комашинки-хлопчика* (В. Винниченко).

190. **КА́МЕНЯ НА КА́МЕНІ НЕ ЛИШИ́ЛОСЯ (не залиши́лося, не зоста́лося** *і т. ін.*) *від чого і без додатка.* Щось зникло зовсім, повністю загинуло, зруйноване, вщент знищене і т. ін. *Все місто в руїнах. **Каменя на камені не лишилося*** (В. Вільний); *Фортеця була зруйнована, **не лишилось**, як кажуть, **каменя на камені*** (З журналу); *Від неї* [теорії] ***не лишилося каменя на камені*** (З газети); *— Я сюди ще прийду. Тоді не буде вам пощади, **каменя на камені не зостанеться*** (Легенди..).

191. **ЛИШИ́ЛОСЯ НЕДО́ВГО РЯСТ ТОПТА́ТИ** *кому.* Хтось скоро помре, загине. *Ну, та **недовго йому лишилося топтати ряст.** Піде, як миленький, дорогою Підіпригори* [буде вбитий] (М. Стельмах).

ЛИШИТИ

192. **І ДУ́МКУ ЛИШИ́ТИ (обли́шити)** *про кого—що.* Перестати згадувати кого-, що-небудь; забути. *А Ганна? Ганна, що ж — дівча.. Про неї **й думку** він **лишив*** (П. Дорошко).

193. **КА́МЕНЯ НА КА́МЕНІ НЕ ЛИШИ́ТИ (не залиши́ти, не оста́вити** *і т. ін.*) / **НЕ ЛИША́ТИ (не залиша́ти, не оставля́ти** *і т. ін.*) *від чого.* **1.** Розбити щось ущент, перетворити в руїни; знищити. *Фашистські орди буквально **не залишили** від міста* [Варшави] ***каменя на камені*** (З журналу).
2. Гостро, нещадно критикувати що-небудь. *— Звичайно,— Микола Ілліч хитро посміхнувся,— в цьому дискусійному клубі ми **каменя на камені не лишаємо** від програм* [інших партій] (Ю. Смолич); *Він* [оратор] ***каменя на камені не залишив** від .. теорій, що заперечують вирішальну роль народу в історії* (З журналу).

194. **МО́КРЕ МІ́СЦЕ ЛИШИ́ТИ** *від чого.* Зруйнувати, знищити що-небудь дощенту. *— Грізна зброя артилерія.. Ви вкажіть нам ціль за п'ять, за три версти — **мокре місце** від неї **лишимо*** (А. Головко).

195. **НЕ ЛИШИ́ТИ (не залиши́ти, не оста́вити** *і т. ін.*) **ЖИВО́ГО МІ́СЦЯ** *на кому.* Дуже побити кого-небудь. *А мати Федькова так і спалахнула: .. Та батько ж з тебе три шкури здере, та він же на тобі **живого місця не оставить*** (В. Винниченко); // Завдати непоправної шкоди чиємусь здоров'ю. — *Частіше дають знати про себе фронтові рани. Адже війна **не лишила** на мені **живого місця*** (З газети); // Завдати комусь душевного болю, горя, великих неприємностей і т. ін. *Вона* [панна Анеля]! *вона! моя іржа — а я залізо. Вона мене всього сточила. **Не лишила живого місця*** (М. Коцюбинський).

196. **НЕ ЛИШИ́ТИ (не залиши́ти, не оста́вити** *і т. ін.*) / **НЕ ЛИША́ТИ (не залиша́ти, не оставля́ти** *і т. ін.*) **[І] НА НАСІ́ННЯ.** Знищити всіх повністю. *Хома має завжди готову одповідь: — Як що робити? Бити. **Не лишити і на насіння*** (М. Коцюбинський); *— Що ж, ми так і дамо їм втекти? — вигукнув Яресько.. — По конях! Доженемо! **Не зоставимо на насіння!*** (О. Гончар).

ЛИШИТИСЯ

197. **ЛИШИ́ТИСЯ (залиши́тися, зоста́тися** *і т. ін.*) **В ДУ́РНЯХ.** Дати себе ошукати, бути ошуканим, одуреним. [Демид:] *Ще кілька хвилин, і я б **зоставсь в дурнях!*** (І. Карпенко-Карий).

198. **ЛИШИ́ТИСЯ (залиши́тися, зоста́тися** *і т. ін.*) **ПРИ ПІ́КОВОМУ ІНТЕРЕ́СІ,** *жарт.* Зазнати невдачі, поразки і т. ін., утративши кого-, що-небудь. *Тільки тепер вони збагнули — **лишилися при піковому інтересі*** (В. Большак). **ЗАЛИШИ́ТИСЯ ПРИ ПІ́КОВИХ ІНТЕРЕ́САХ.** *Чумак звернув увагу не на Ріту, а на її подругу Катерину. Через якийсь час вони одружились, а Ріта **залишилась .. при пікових інтересах*** (Ю. Збанацький).

199. **ЛИШИ́ТИСЯ (залиши́тися, оста́тися** *і т. ін.*) **З НО́СОМ,** *жарт.* Зазнати невдачі, неприємності і т. ін. *Він підійшов до Мухи і звично недбалим рухом запросив до танцю. Він ждав, що Муха легко спурхне з стільця.. А Володя **лишиться з носом.** Але сталося трохи не так* (Д. Ткач); *— Будинок не аварійний, зноситимуть його в наступній п'ятирічці.— З цим зносом,— сказав Вадик,— ми **залишилися з носом*** (В. Добровольський).

ЛИШИТЬСЯ

200. **І НАСІ́ННЯ НЕ ЛИ́ШИТЬСЯ (не зали́шиться, не оста́неться** *і т. ін.*) *від кого.* Хтось повністю зникне, пропаде, згине. [Коритний:] *Гей, люди, чи ви подуріли? Як невинного чоловіка бити, то не боялися, а того гниддя боїтеся! Та ж ми всі як візьмемося, то й **насіння не лишиться** від них...* (М. Тарновський).

ЛІБРЕТО

201. **З І́НШОГО ЛІБРЕ́ТО,** *книжн., жарт.* Те, що безпосередньо не стосується справи, теми, розмови і т. ін. *"До батьків укоханої дочки такого листа не пишуть..." Все це слова **з іншого лібрето,** аніж ми гадаємо* (Іван Ле).

ЛІГ

202. **ХОЧ (хоча́) БИ ТРУ́ПОМ ЛІГ.** За будь-яких обставин (намагатися досягти чого-небудь); будь-якою ціною, будь-що. *Він такий, що доб'ється свого, **хоч би,** як говориться, **трупом ліг,** хоч і дорогою ціною* (З журналу). **ХОЧА́ БИ ТРУ́ПОМ ВСІ ЛЯГЛИ́.** *Таку побачивши утрату,*

*Аркадці галас підняли, Клялися учинить одплату, **Хоча би трупом всі лягли*** (І. Котляревський).

ЛІД

203. **ЛІД РУ́ШИВ.** З'явилися перші досягнення, наслідки в якійсь справі; подолано якусь перешкоду. ***Лід рушив**, знайомість зав'язалася* (М. Коцюбинський).

204. **ЛІД ТА́НЕ** *між ким і без додатка.* Налагоджуються добрі, теплі стосунки. *Поступово **лід** між ними **тане**, у поглядах і голосі вже звучить доброзичливість* (З газети). **ЛІД ПОЧА́В ТА́НУТИ.** *— Наш,— відповіла вчителька і помітила, що Толя вже не зводить з неї великих голубих очей. **Лід почав танути**, і Наталя Василівна говорила далі* (В. Кучер).

205. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **ЛІД.** Дуже холодний. *Руки й ноги були в мене **як лід*** (Панас Мирний).

ЛІЗЕ

206. **[АЖ] ІЗ ГО́РЛА ЛІ́ЗЕ** (*грубо* **пре́ться**) *у кого, зневажл., перев. безос.* **1.** Хтось дуже багатий. *Отож якраз він такий злидар.. Не бійсь, в нього **з горла лізе...*** (Ю. Збанацький).
2. У когось дуже багато чого-небудь. *У нас з бабою молока немає, а в них **аж із горла преться*** (Ю. Збанацький).

207. **НЕ ЛІ́ЗЕ (не йде) В РОТ (у го́рло,** *грубо* **в пе́льку)** *кому і без додатка.* **1.** У когось зовсім немає апетиту, хтось не хоче їсти, кому-небудь не хочеться їсти, не їсться. [Микола:] *Ходи й ти обідати. Мені якось самому страва **в рот не лізе*** (І. Франко); *Принесли їй і хліба, і паляниці, і якої то страви не понаносили! Так нічого їй і **в рот не йде!*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Винесла нехитру вечерю, заходилася спроквола їсти. А воно чомусь і надворі їй **не лізло в горло*** (Є. Гуцало); *Маруся .. мовчки вертала кулешу Юрчикові.. — Не можу, голубчику. **В горло не йде*** (Г. Хоткевич); *Чим я тебе маю годувати, коли тобі навіть мій рис **не лізе в пельку?*** (Ю. Збанацький); *Черствий хліб **не йшов** йому **в пельку*** (І. Нечуй-Левицький). **НЕ ЙДЕ ДО ГО́РЛА.** *Обід **не йде*** [Іванові] ***до горла*** (М. Коцюбинський). **НЕ ПОЛІ́ЗЕ В ГО́РЛО.** *І сон не прийде, і хліба шматок **не полізе в горло**, коли чекаєш, що ось-ось на тебе впаде град куль і свинцю* (Ю. Збанацький).
2. У когось дуже багато чого-небудь. *Такий багатир, що й свої* [гроші] ***в пельку** йому **не лізуть*** (В. Самійленко).

208. **НЕ ЛІ́ЗЕ (не йде) З ГОЛОВИ́** *кому і без додатка.* Хто-небудь весь час думає, згадує про когось, щось; постійно згадується, не забувається хто-, що-небудь. [Семен:] *Одна думка **не лізе** мені **з голови:** якось чудно* [Одарка] *спитала: "А чи ж будемо ми щасливі?"* (М. Кропивницький); ***Не йшла з голови** та остання зустріч* (З газети).

209. **НЕ ЛІ́ЗЕ / НЕ ПОЛІ́ЗЕ В ГО́ЛОВУ** *кому і без додатка.* Хтось не може засвоїти, запам'ятати і т. ін. чого-небудь; не сприймається, не запам'ятовується і т. ін. щось. *Місце, де їх* [курсантів] *кинув Гладун, було відкрите, спека палила нестерпно, і ніщо **не лізло в голову*** (О. Гончар); *Такий настрій.. Сьогодні ніщо **не полізе в голову*** (З журналу).

210. **НІ В Я́КІ ВОРО́ТА (две́рі) НЕ ЛІ́ЗЕ.** Зовсім безглузде, нелогічне, непристойне і т. ін. що-небудь. *Розмова дістала інший напрямок .. Курат почав патякати таке, що аж **ні в які ворота не лізло*** (Переклад С. Масляка); // Не годиться; негарно, неприємно, непристойно і т. ін. *Ти ще й смієшся?.. Ні, ти жартуєш! Це **ні в які двері не лізе*** (М. Стельмах).

ЛІЗТИ

211. **ЖИВИ́М ДО БО́ГА (на не́бо) ЛІ́ЗТИ / ПОЛІ́ЗТИ. 1.** Часто згадувати Бога (і навіть прикриваючи так свої недобрі наміри або вчинки). *Агресор, їй-бо,— чистої води християнська душа. **Живим до Бога лізе** та все клятви дає* (О. Ковінька).
2. Дуже погано себе почувати, страждаючи від болю, втрачаючи будь-яке терпіння; ледве витримувати, ледь не вмирати. *— Ніколи в мене не боліли зуби, а тут на тобі..— Зробіть щось,— прошу* [лікаря], *— а то **живим на небо полізу*** (Ф. Маківчук).

212. **ЗА СЛО́ВОМ ДО КИШЕ́НІ (у кише́ню) НЕ ЛІ́ЗТИ (не ла́зити, не полі́зти).** Бути дотепним і метким у розмові. *— А ви, дядьку, бачу, із тих, що **за словом у кишеню не лізуть*** (Григір Тютюнник); *Був .. Гнат із таких, Що **не лізуть в кишеню за словом*** (С. Олійник); *Та й сам дідусь був не промах: **за словом у кишеню не лазив*** (О. Ковінька); *Всякому відріже, **за словом до кишені не полізе*** (Укр.. присл..); *Вогонь — не дівка. **За словом до кишені не полізе*** (М. Руденко); *О, той **за словом у кишеню не полізе*** (С. Журахович). **ПО СЛО́ВО ДО КИШЕ́НІ НЕ ЛІ́ЗТИ.** *— Язик маєш гострий, **по слово до кишені не лізеш*** (І. Муратов); // Уміти підтримувати розмову; любити поговорити. *— Побачила я його, так ніби нічого чоловік, **за словом до кишені не лізе**, правда, перекошений трохи на війні, але всі форми є... І пішла за нього* (М. Зарудний). **ЗА СЛОВА́МИ НЕ ЛА́ЗИТИ ДО КИШЕ́НІ.** *Він .. над усе любив веселі теревені. І **за словами** сам **не лазив до кишені*** (М. Рильський). **НЕ ПОЛІ́ЗТИ ЗА СЛО́ВОМ В КАРМА́Н.** *— Та ти **за словом в карман не полізеш**,— весело промовила Ольга Семенівна.. — Побачи-*

мо.— Ну, й побачимо (Г. Хоткевич). **НЕ ПОЛІ́ЗТИ ЗА СЛО́ВОМ У ПА́ЗУХУ.** [Марко:] *Та й ти не полізеш у пазуху за словом* (З. Мороз).

213. **ІЗ ШКУ́РИ ЛІ́ЗТИ** (*рідше* **вила́зити**). **1.** Докладати великих, надмірних зусиль для досягнення чого-небудь; дуже важко працювати, дуже старатися і т. ін. *Сокіл не любив відставати. Побачивши поперед себе коня,* ***із шкури ліз,*** *аби порівнятися, випередити, іти тільки першим* (Д. Міщенко); *Він справді* ***зі шкури ліз*** *та старався... І до сходу сонця приправив таки своїх пасажирів до табору* (І. Головченко і О. Мусієнко); *Він уже свого доскочив. Чого ж йому* ***з шкури вилазити*** (Панас Мирний); *Той* ***із шкури лізе,*** *та голодний сидить, а той і пальцем не кивне, та кабаком діло живе* (А. Тесленко); — *Чи не уявляєте ви мене одним з тих йолопів, що .. з головою навантажуються працею,* ***лізуть із шкури,*** *щоб висунутись, заробити грошей, одне слово — досягти становища й заможності, як тепер кажуть?* (В. Підмогильний). **ЛІ́ЗТИ ІЗ ШКІ́РИ.** — *Батьки, будучи самі малописьменними,* ***з шкіри лізли,*** *щоб дати нам, дітям, якесь ремесло в руки... Шматок хліба...* (П. Інгульський). **ВИЛА́ЗИТИ З ШКІ́РИ.** *Всі рвуться,* ***вилазять з шкіри,*** *аби скінчити роботу до 1-го* (М. Коцюбинський).
2. Запопадливо вислужуватися перед ким-небудь, догоджати комусь. *Посилав своїх лакуз, і ті* ***з шкури вилазили,*** *щоб виправдати і возвеличити образ свого брістольського господаря* (М. Стельмах). **ЛІ́ЗТИ З ШКІ́РИ.** *І хай не* ***лізуть*** *братовбивці* ***з шкіри*** *— ..Не вийде з ката й холуя поет!* (Д. Павличко).

214. **ЛІ́ЗТИ В ГО́ЛОВУ** *кому і без додатка.* Настирливо з'являтися у свідомості; ставати предметом думки. *Чого тільки у ту ніч не передумаєш, чого не перегадаєш? Та все якесь таке* ***у голову лізе*** *неподобне* (Панас Мирний); *Одганяючи нехорошу, страшну, божевільну догадку, що настирливо* ***лізла в голову,*** *постукав* [Олег] *втретє* (І. Рябокляч); *Відгонить од себе такі крамольні думки — дивись, що* ***лізе в голову*** (М. Чабанівський); *Ще вчора на ковзанці він був їй не кращим і не гіршим від інших, а це так і* ***лізе в голову*** (М. Стельмах); — *Хмуришся... — Та-а, всяке* ***лізе в голову...*** (Василь Шевчук). **ЛІ́ЗТИ ДО ГОЛОВИ́.** *Чи не скучає.. Все це мимохіть* ***лізе до голови*** (М. Коцюбинський). **ЛІ́ЗТИ В ПА́МОРОКИ.** [Марфа Варфоломеївна:] *Це все від байдиків* ***лізе*** *тобі таке* ***в паморо́ки*** (М. Кропивницький); // Згадуватися. *А потім звертався до онука: — Яка буква?.. випалював* [Гриць] *те, що першим* ***лізло в голову:*** *Добро...* (Ю. Збанацький).

215. **ЛІ́ЗТИ В О́ЧІ. 1.** Настирливо поставати в уяві; ввижатися. *Тільки що очі заплющу, вареник так, так тобі і* ***лізе в очі,*** *перехрестишся, заплющишся, а він знову* (Т. Шевченко); *Цілісіньку ніч трясця його била, а кобила усе* ***в вічі лізла*** (Г. Квітка-Основ'яненко). **ЛІ́ЗТИ ПЕ́РЕД О́ЧІ.** *Полягали старі спати, та не спалося; окраєць хліба з полиці* ***ліз перед очі*** (М. Коцюбинський).
2. *кому, до кого і без додатка, фам.* Набридати комусь чим-небудь; приставати, чіплятися. *Як сльота* ***у очі лізе*** (М. Номис); — *Варняка,* ***лізе тобі у вічі...*** *Тьфу! так з душі й верне* (Панас Мирний); [Данило:] *То це я мушу на ґвалт гукати, чи що, щоб тебе здихатись? Чого* ***лізеш в вічі?*** (М. Кропивницький). **ЛІ́ЗТИ МЕ́ЖИ О́ЧІ.** — *Отак завжди. Вип'є та й* ***лізе межи очі!*** (Панас Мирний); *Без тебе, мовляв, гірко, а тут ще ти* ***межи очі лізеш!*** (О. Гончар). **ЛІ́ЗТИ ОСО́Ю В О́ЧІ.** — *Ну й люди — газети не дадуть почитати. Рік газети не читав — тільки взяв до рук, а вони* [сусіди] ***осою в очі лізуть*** (Ю. Збанацький); [Пріська:] ***Не лізьте,*** *бабо,* ***осою в вічі,*** *бо при людях вилаю* (М. Кропивницький); // Набридливо вимагати чогось. [Цокуль:] *Не піду я* [в шинок]. *Там набереться усякої голоти та й* ***лізуть у вічі,*** *щоб поставив горілки* (І. Карпенко-Карий); // *також з ким, з чим.* Турбувати когось, створювати комусь незручності. [Старшина:] *Та що ти мені з Параскою* ***лізеш у вічі?*** (І. Карпенко-Карий); *Щойно людина приїхала до села, незнайома, чужа, а її відразу ж* ***лізуть у очі*** *з своїми болячками* (Ю. Збанацький); *Віконниці, бачите, позакривані: ні сонце* ***у вічі не лізе,*** *ні мухи не кусають* (О. Стороженко). **ЛІ́ЗТИ ДО ОЧЕ́Й.** *Оце! наче жаба* ***до очей лізе*** (М. Номис).
3. Привертати до себе увагу, виділятися серед чогось. **ПОЛІ́ЗТИ В О́ЧІ.** ***У очі полізло*** *різне зілля: копитник і ракова шийка, материнка і чорнобіл* (М. Стельмах). **ПЕ́РТИ В О́ЧІ** *чим. Хіба .. будинок Плачинди не* ***пре в очі*** *ситим достатком і силою?* (М. Стельмах).

216. **ЛІ́ЗТИ В ПАНИ́,** *зневажл.* Намагатися будь-що розбагатіти, посісти видне місце в суспільстві. *І про Колісника пішла по городу недобра чутка: накрав земських грошей, .. Он тепер хто посяде добро панське, хто* ***у пани лізе*** (Панас Мирний); // Ставати експлуататором. — *По-моєму,* ***не лізь у пани,*** *не висисай з народу крові* (Панас Мирний).

217. **ЛІ́ЗТИ В ПА́ЩУ (в па́зурі, в пе́льку** *і т. ін*) [до] *кого,* [до] *чого, кому, чому і без додатка.* Наражати себе на велику неприємність, смертельну небезпеку. —*Я не проти поїздки.., але* ***лізти в пащу, в пазурі*** *Третього відділення... Даруй, не бачу ніякого глузду* (М. Олійник); — *На біса було* ***лізти в пельку?!*** *Нехай би собі тікали* [шведи], *скільки влізе* (Ю. Яновський).

218. **ЛІЗТИ В ПЕЧІНКИ́** *кому і без додатка, грубо.* Завдавати комусь прикростей. — *Аж, нічогісінько,— одмовив Пищимуха* [становому], *похнюпившись. — І чого б їм* [виборам] ***у ті печінки лізти?*** (Панас Мирний).

219. **ЛІЗТИ В ЧУЖИ́Й ГОРО́Х,** *жарт.* Втручатися в чиї-небудь особисті справи. [Баби:] *От так йому, от так йому треба! Най* [нехай] ***не лізе в чужий горох!*** (І. Франко).

220. **ЛІЗТИ ДО НЕ́БА.** Звертатися з проханням до Бога; молитися. *В нудьзі притьмом не **лізь до неба!** Людей питай, свій розум май!* (П. Гулак-Артемовський); ***До неба лíземо** в задумі* (М. Хвильовий).

221. **ЛІЗТИ (забіга́ти, спіши́ти *і т. ін.*) ПОПЕРЕ́Д БА́ТЬКА В ПЕ́КЛО,** *жарт.* **1.** Випереджати інших у чому-небудь; вириватися, вискакувати наперед. *Сердито запитав її: — Чого **поперед батька лізеш у пекло?*** (М. Стельмах); *З сили-силенної порад і настанов* [материних] *Валентинові запам'яталась одна, мабуть, найголовніша: не **лізти поперед батька в пекло*** (П. Інгульський); [Микола:] *Не треба ніколи **забігати поперед батька в пекло*** (І. Франко); — *Не **спіши поперед батька в пекло,**— сказав він.— Я сам тобі скажу, коли це треба зробити* (Л. Смілянський). **ВИХО́ПЛЮВАТИСЯ ПОПЕРЕ́Д БА́ТЬКА** *з чим. — Навряд чи той, хто **поперед батька вихоплюється** з цими графіками, сіяв колись хліб* (М. Стельмах); // Виявляти нетерплячість у розмові, перебивати, не дослуховувати до кінця співрозмовника. — *Ти й дурити вмієш? — Не **лізь поперед батька в пекло*** (Панас Мирний); — *Це той — у шкіряному кашкеті? — А хоч би й у шкіряному? Не **поспішай поперед батька в пекло** — познайомишся, то й узнаєш* (Ю. Збанацький).
2. Не розібравшись у чомусь, діяти необережно, зопалу, необачно. — *Не треба **поперед батька в пекло лізти.** Почекаємо, побачимо, що і як* (З. Тулуб); *Мирон .. хоче застерегти молодшого* [брата], *що тепер треба обережніше жити між людьми. Буря дуби на цурпалки трощить, а травичку тільки нагинає. Тому й не **спіши,** Олександре, **поперед батька в пекло*** (М. Стельмах); [Макар:] *Може, треба зараз іти.* [Ряженко:] *Не **поспішай поперед батька в пекло*** (І. Микитенко). **ЗАБІГА́ТИ ПОПЕРЕ́Д БА́ТЬКА.** — *Ні, ні, не **забігайте поперед батька...**— перечив агроном.— Я за конвеєр* (С. Добровольський).

222. **ЛІЗТИ (*рідше* зала́зити) / ЗАЛІ́ЗТИ В ДУ́ШУ** *кому, чию, до кого і без додатка.* **1.** Виявляючи удавану люб'язність, приязнь до когось, добиватися його довір'я, прихильності. *П. Ольга ідеальна товаришка, з тих, що не **лізуть** силоміць **в душу*** (Леся Українка); ***В душі** господарям **лізуть,** щоб потім самим панувати* (М. Зеров); *Спритний, чіпкий, він* [Тимошка] *розпустив жаднющі щупальці .. Кожному **заліз у душу** непомітно* (П. Рєзніков). **ЛІЗТИ ЗМІЄ́Ю В ДУ́ШУ.** — *Прикидається сердечним другом, **лізе змією в душу!..*** (Василь Шевчук); // Всіляко намагатися сподобатися комусь; закохувати когось в себе. [Андрій:] *Не **залазь** ти **їй в душу,** чуєш, не залазь. Не для тебе вона!* (З. Мороз); [Гнат (*один*):] *А очі, очі як горіли в неї!.. Бач, як **залізла** знов **у душу!*** (І. Карпенко-Карий).
2. Спонукати когось до відвертості всупереч його бажанню. — *К чорту всі ваші сподіванки,— ввічливо прогарчав Анрі-Жак,— з якої речі ви **лізете** до мене **в душу?*** (Ю. Яновський); *Буває, **лізуть** до тебе **в душу** з хамловитими допитками* (О. Гончар); *Розпитувати так і не наважився — бо то ж **лізти** людині **в душу*** (З газети); *Пан прокурор **залазив у душу** обвинувачуваних* (І. Франко).
3. Втручатися в чиїсь особисті справи. — *Та чи я в твою **душу лізу?** — сказала тітка Майорчик. — Може, воно й справді все не так* (Є. Гуцало); *А хай не намагається до неї **в душу залізти!** Вона цього нікому не дозволить* (В. Собко); // Намагатися зрозуміти когось, дізнатися про його наміри, думки, бажання і т. ін. *Як він пильно приглядається, як хитро **залазить у душу*** (Ю. Бедзик); *Декого вже розкусила Марія і її порадники, та всім не **залізеш у душу*** (А. Хижняк); — *Хто ж його знає. Хіба до чужого **залізеш у душу?*** (Григорій Тютюнник).
4. Турбувати, дошкуляти і т. ін. (про що-небудь). *Облесний бабин голосок **залазив** Насті **в душу*** (Я. Качура). **ЗАЛІ́ЗТИ В СА́МУ ДУ́ШУ.** *Як той ірод, **залізло*** [лихо] ***в саму душу*** (Панас Мирний).

223. **ЛІЗТИ (*рідше* зала́зити) З ЧОБІТЬМИ́ В ДУ́ШУ** *чию, кому і без додатка.* Грубо, безцеремонно втручатися в чиїсь справи, в особисте життя. *Число співчуваючих .. Виросло до незрозумілих розмірів, і все то* [те] *приїздило, **лізло з чобітьми в душу,** задавало нескромні питання* (Г. Хоткевич); *І кинулись цілою сворою по всіх усюдах, .. одні одним **з чобітьми в душу залазять*** (І. Франко).

224. **ЛІЗТИ / ЗАЛІЗТИ (полі́зти) В ПЕТЛЮ́.** **1.** Наражати себе на смертельну небезпеку, свідомо ризикувати своїм життям. — *Нащо самим **у петлю лізти?** .. Пропадем, усі пропадем* (О. Гончар); *Хуторянину думалось одне: розсипав він свої дні, як темну росу, і **заліз у петлю*** (М. Стельмах).
2. Гинути, потрапивши у безвихідне становище. — *Тобі, з твоїм характером, треба стати на одному. А то заробиш чахотку. Чи й... — обірвала, прикусила язика. Ірина сама доказала в думці: **"Полізеш у петлю"*** (Ю. Мушкетик).

3. *до кого.* Потрапляти в залежність до когось. *На такому наділі не розженешся, хіба що **в петлю** до панів та глитаїв **залізеш*** (І. Цюпа).

225. **ЛІ́ЗТИ НА ДУ́МКУ** *кому і без додатка.* Згадуватися, бути предметом роздумів. *І господиня, мов сова, лізе в очі... Проклята! — думаю я,— і чого ти **лізеш на думку** з своїм хижим поглядом?..* (Панас Мирний).

226. **ЛІ́ЗТИ НА О́ЧІ** *кому і без додатка.* Часто з'являтися перед ким-небудь, набридливо перебувати біля когось; бути на видноті. — *Обійдеться,— заспокоював її* [Ксеню] *Гнат.— Головне, не **лізти на очі*** (С. Голованівський).

227. **ЛІ́ЗТИ НЕ В СВОЄ́ ДІ́ЛО.** Втручатися в що-небудь, не будучи компетентним або викликаючи чиєсь незадоволення. [Черепань (*Лисенку*):] ***Не лізь не в своє діло!*** *На таких метких у нас теж вуздечка знайдеться* (Ю. Мокрієв). **ЛІЗТИ НЕ В СВОЄ.** *Той же чабанський гонор не дозволяв йому бути причепливим, **лізти не в своє*** (О. Гончар).

228. **ЛІ́ЗТИ** (*грубо* **пе́рти, пе́ртися** *і т. ін.*) / **ПОЛІ́ЗТИ НА РОЖЕ́Н (про́ти рожна́). 1.** Наражатися на небезпеку, бути необережним у своїх діях; ризикувати. — *Інші поміщики, навпаки, тікають тепер із своїх маєтків, шкуру свою рятуючи. А він сам **на рожен лізе*** (А. Головко); — *За праве діло і вмерти не страшно.— Воно-то так, але навіщо **на рожен лізти?*** (І. Цюпа); — *Тут жарти кепські. Нема дурних **на рожен перти*** (М. Олійник); *Великі втрати. А могло ж їх і не бути... — Видно, **на рожен полізли...*** (В. Кучер); // Вдаватися до крайніх заходів, діяти, не задумуючись про наслідки. — *Ти вбив* [Левчину], *гадюко?.. — Нехай не **лізе на рожен*** (О. Довженко); *Він, забуваючи про всяку обережність, міг сліпма **полізти на рожен*** (О. Гончар); // Наражати себе на неприємність. — *Скажи, Бовдюг, що ти про мене думаєш? — тихо запитав Оксен, згортаючи цигарку.— А ти не розгніваєшся? — За що? Адже сам **на рожен лізу*** (Григорій Тютюнник); — *Ну, чого йому треба було **на той рожен лізти?** От і напоровсь!* (А. Головко); — *Не треба **на рожен лізти,** краще хитрістю. Досі вона мені часто ставала в пригоді* (Я. Стецюк). **ЛІЗТИ НА РО́ГИ.** *Марко сам нав'язується на біду. З дурного запалу сам **на роги лізе.** І звідки в нього той бадьор узявся?* (К. Гордієнко).

2. Діяти наперекір кому-небудь; чинити щось усупереч комусь. — ***Не лізь на рожен.*** *Дивись крізь пальці на її можливі художества* (А. Головко); [Андрій:] *Не твого носа це діло.* [Семен:] *Ну от, я до тебе з душею, а ти **на рожен лізеш*** (З. Мороз); — ***На рожен пертись*** *не слід.. — Скрізь треба з толком та з розумом...* (Є. Гуцало); *Так, все життя він **лізтиме проти рожна,** буде обстоювати те, у що вірить* (І. Муратов); ***Проти рожна перти,*** *Проти хвиль плисти, Сміло аж до смерті Хрест важкий нести!* (І. Франко).

229. **ЛІ́ЗТИ ПІД НО́ГИ** *кому.* Ходити, бігати і т. ін. біля когось; заважати. *Тут летить .. тяжкий батьківський кулак і з сердитим криком опускається на спину дитини: — Чого **під ноги лізеш..?!*** (М. Коцюбинський); — *Як будеш дурним, будеш їм усе **лізти під ноги..,** то певно будуть тебе лякати* (О. Кобилянська).

230. **ЛІ́ЗТИ / ПОЛІ́ЗТИ РА́ЧКИ. 1.** Ледве йти (через сп'яніння, погане самопочуття і т. ін.). *А вже Охрім, На глум усім, П'яненький **лізе рачки!*** (П. Гулак-Артемовський); — *Так нахлюпався, що додому **рачки ліз*** (Ю. Збанацький); *Виходь же завтра навкулачки, Відтіль **полізеш,** мабуть, **рачки*** (І. Котляревський).

2. *до кого.* Принижуватися перед ким-небудь; плазувати. **ЛІЗТИ РА́КОМ.** *Так **лізьте** ж до Енея **раком,** Плазуйте перед сим трояком* (І. Котляревський).

3. Докладати всіх зусиль, щоб домогтися чогось. *Та вже хоч і **рачки ліз,** а свого доконав!* (Укр.. присл..).

231. **ЛІ́ЗТИ / ПОЛІ́ЗТИ У ПЛЯ́ШКУ,** *жарт.* Сердитися, гніватися (нерідко без достатніх на те підстав). *Сагайда не дав розгулятися своєму самолюбству .. Зрештою, сам собі винен, і нічого тепер **лізти в пляшку*** (О. Гончар); — *Скоїлось те, що **в пляшку поліз** чоловік. І сказати б .. так ні, статечний, розумний чоловік, а так, наче вожжина йому під хвіст попала* (А. Головко); // Виявляти незадоволення у зв'язку з чим-небудь. — *О, вже й **у пляшку поліз!** Чого з весілля тікаєш? Ну, любиш Наталку, то й люби* (Є. Гуцало); — *Не пори єрунди* [дурниць], *Женю,— несподівано м'яко заговорив Федір.— Не треба **лізти в пляшку*** (Р. Іваничук).

232. **ЛІ́ЗТИ ПО ТРУ́ПАХ,** *зневажл.* Не зважаючи ні на що, не рахуючись ні з ким, намагатися досягти своєї корисливої мети, робити все для власної вигоди. *Якби хотів,— чув би крик тої боротьби, і .. тих, що програли, і тих, що **лізуть по трупах*** (Г. Хоткевич).

233. **ЛІ́ЗТИ У ВО́ДУ, НЕ ЗНА́ЮЧИ БРО́ДУ.** Робити щось без попереднього обмірковування, зважування; бути необачним. [Ніна:] *Хіба ж таки можна **лізти в воду, не знаючи броду?** Під снігом валуни...* (І. Гребенюк).

234. **ЛІ́ЗТИ У ЗА́ШМОРГ (в ярмо́)** *до кого і без додатка.* Потрапляти в економічну залежність до когось. *Мав пристойну хатину, двадцять соток орного поля, а найголовніше — коня, яким міг ґрунт обробити, не **лізучи у зашморг** до глитаїв* (І. Муратов); — *Так, людоньки, так. **Лізьте в***

ярмо, *жніть за тринадцятий сніп. Послужіть панові* (М. Коцюбинський). **ВЛА́ЗИТИ В ЯРМО́.** — *Не хочеться взимку в наймитське* **ярмо влазити.** *Страх як не хочеться* (М. Стельмах).

235. **ЛІ́ЗТИ ЧО́РТОВІ НА РО́ГИ (в зу́би),** *фам.* Наражатися на небезпеку; ризикувати потрапити у складну ситуацію. — *Завжди сам* **лізеш чортові на роги!** (О. Гончар); *Льотчик провів друга на дорогу, сказав на прощання: — То гляди ж, Найдо, не* **лізь чортові в зуби.** *Будь обережний!* (В. Минко). **ЛІ́ЗТИ (наско́чити) САМО́МУ ЧО́РТОВІ НА РО́ГИ.** — *Якби для того, щоб урятувати товариша, треба було не те що на вила, а й* **самому чортові на роги лізти,** *то й тоді ми не повинні задумуватися! — гнівно крикнув Кармелюк* (М. Старицький); *Бігти в ліс — значить* **наскочити самому чортові на роги!** *Будемо тут! — вирішив командир* (П. Автомонов).

236. **НА ГО́ЛОВУ ЛІ́ЗТИ** *кому і без додатка, грубо.* Безцеремонно, без належної поваги поводитися з ким-небудь, використовувати когось, підкоряти своїй волі і т. ін. — *Тьху! — удавано плюнув Копистка,— ..Планета нині така, що вся погань* **на голову** *мені* **лізе.** *Бригадир Кононенко суворо зауважив: — Відкоша отаким не даєш* (Я. Гримайло).

237. **НАЗА́Д ЛІ́ЗТИ.** Відмовлятися, відступати від рішення, прийнятого раніше, від слова, даного комусь, і т. ін. — *Тепер якось ніяково* **назад лізти...** *А їхати не можу... І не поїду, нізащо не поїду...* (М. Коцюбинський).

238. **НА СТІНУ́ (на сті́ни, на сті́нку** *і т. ін.***) ЛІ́ЗТИ / ПОЛІ́ЗТИ.** 1. Бути дуже збудженим, неспокійно себе поводити, наполягаючи на чомусь. [Одарка:] *Так і я не хотіла за свого Прокопа,* **на стіну лізла** (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Місяць тому ти* **ліз на стінку,** *вимагаючи миру.., а тепер співаєш щось зовсім іншої* (З. Тулуб). 2. Доходити до стану одуріння, бути у відчаї; шаленіти. — *Чи не напоїли ви нас таким, що, може, й* **на стіни полíземо?** (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Нагодувати його солоним, а тоді не давати води. ..***на стіну полізе,** *сказиться!* (М. Старицький).

ТРО́ХИ НЕ ЛІ́ЗТИ НА СТІ́НИ. *Єремія репетував, кричав не своїм голосом. Голос його дійшов до найвищих нот. Він бігав по світлиці,* **трохи не ліз на стіни** (І. Нечуй-Левицький).

239. **У [СА́МЕ] ПЕ́КЛО ЛІ́ЗТИ / ПОЛІ́ЗТИ .** 1. Намагатися бути там, де найважче, де найбільша небезпека; ризикувати життям. *І треба ж було в* **саме пекло лізти.** *От і наслідки* (З газети). 2. Заради кого-, чого-небудь бути готовим на будь-які випробування; робити неможливе. — *Аби молодиця слово сказала,* **в пекло полізе** (М. Коцюбинський); — *Я так вас люблю, що, як скажете ви, Я* **в пекло полізу** *без слова* (В. Самійленко); — *За десятини не тільки в ярмо,— а й* **у пекло** *можна* **полізти,**— *повчаючи, сказав Гнат* (М. Стельмах).

ЛІЗЬ

240. **ХОЧ ЖИВИ́М (живце́м, живо́му** *і т. ін.***) У ЗЕ́МЛЮ (у моги́лу, у гроб** *і т. ін.***) ЛІЗЬ.** Уживається для вираження відчаю у дуже скрутному, безвихідному становищі; безвихідь. — *А тут, Омеляне, така біда, що* **хоч живим у землю лізь** (М. Стельмах); — *Тут* **живому хоч у могилу лізь** (П. Колесник). **ХОЧ БЕРІ́ ТА ЛІЗЬ ЖИВЦЕ́М У ЗЕ́МЛЮ.** — *Так мені остогидла хата-пустка, .. що* **хоч** *бери, старий діду,* **та лізь живцем у землю...** (М. Коцюбинський). **ХОЧ ЖИВИ́М ДО БО́ГА ЛІЗЬ.** *Що було грошенят з дому, з'їли, а тепер* **хоч живим до Бога лізь** (В. Винниченко).

241. **ХОЧ У ПЕТЛЮ́ (у за́шморг) ЛІЗЬ.** Уживається для вираження відчаю у дуже скрутному, безвихідному становищі; немає виходу. *Потрапив у таку халепу, що* **хоч у петлю лізь** (З журналу); — *Я мислю собі так, же* [що] *як доскочать сюди гайдамаки, ото ж буде... Місіонери, можні колегіанти розбіжаться хто куди, а мені* **хоч у зашморг лізь** (М. Сиротюк).

ЛІЙ

242. **Є ЛІЙ У ГОЛОВІ́** *чиїй, у кого і без додатка, жарт.* Хтось розумний, здібний, кмітливий і т. ін. — *Були нагнали його з школи, так він подав начальству трактат. І так написав, що архімандрит змінив свою постанову.* **Є лій в голові** *хлопця* (М. Стельмах). **НЕ БУЛО́ ЛО́Ю ПІД ЧУПРИ́НОЮ.** *І в них* [дорослих] *теж чогось вискакували клепки, розсихались обручі, ..* **не було лою під чуприною** (М. Стельмах).

ЛІКОТЬ

243. **ЛІ́КОТЬ У ЛІ́КОТЬ.** Один біля одного; поруч. *Твердохліб зрадів, знайшовши у натовпі Сміливця. Тепер вони трималися* **лікоть в лікоть,** *щоб не загубитися* (А. Хижняк).

ЛІКУ

244. **БЕЗ ЛІ́КУ** (*рідше* **лічби́**) *кого, чого і без додатка.* Дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь. *А людей, людей!* **без ліку,** *та все чужі — минають і не глянуть на тебе* (Марко Вовчок); *Гуркочуть льотчики, змітаючи з лиця землі ворогів* **без ліку** (О. Довженко); *Тут землі щедрі, Тут річок* **без ліку** (Л. Костенко); *І так уже нашого брата-козака* **без лічби** *помучено* (П. Панч). **НЕ ЛІЧБО́Ю.** *Дам ті* [тобі] *злота* **не лічбою** (Сл. Б. Грінченка).

ЛІНЬ

245. **КОМУ́ [ТІ́ЛЬКИ] НЕ ЛІНЬ** (*рідше* **ліньки**), *перев. зі сл.* у с і́, у с я́ к и й *і т. ін.* Хто хоче, хто може; будь-хто, кожен. *Нехай не грабують його* [мужика] *всі,* ***кому не лінь*** (М. Стельмах); *Обивателя смикав усякий,* ***кому не лінь.*** *Смикали.. більше без потреби, щоб вселити повагу до себе, а то й просто, щоб одвести душу* (О. Слісаренко); — *Зібралися усі* ***кому не ліньки.*** — *Весело було? — Ні, трохи сумно* (З газети).

ЛІПИ

246. **ХОЧ КО́НИКИ ЛІПИ́** *з чого і без додатка, ірон.* Погано спечений, глевкий, сирий (про хліб). — *Але й хліб спекла,* ***хоч коники ліпи!*** — *сказала сердито Кайдашиха* (І. Нечуй-Левицький); *Часто нас ганяли, муштрували, били та голодом морили.., а з хліба* ***хоч коники ліпи*** (Нар. опов.).

247. **ХОЧ СВІЧКИ́ ЛІПИ́** *з кого і без додатка* М'який, не дуже принциповий, слабохарактерний і т. ін. (про людину). *Було видно: не характер в Антоніни Никонівни — віск. З неї* ***хоч свічки ліпи*** (Ю. Збанацький).

ЛІС

248. **ТЕ́МНИЙ ЛІС. 1.** Щось незрозуміле, невідоме, заплутане і т. ін. *Справді, надруковані в різні часи і різними мовами — німецькою, угорською, румунською,— ті карти являли собою* ***темний ліс*** (О. Гончар); *Далі й* ***темний ліс*** *для Богдана, бо, мабуть, тільки вузький спеціаліст розжує, розшолопає .. оте "виготовлення набивної монолітної футеровки.."* (В. Большак).

2. *зі сл.* д у ш а́, л ю д и́ н а *і т. ін.* Такий, якого не можна або дуже важко зрозуміти; скритний, потайний, незрозумілий. *Чужі люди —* ***темний ліс*** (Укр.. присл..); *Чужа душа —* ***темний ліс,*** *каже прислів'я. Але ні, є душі прозорі, як кришталь* (Л. Первомайський).

ЛІ́ТА

249. **[НА] МНО́ГІЇ (многая) ЛІ́ТА,** *уроч.* **1.** *перев. кому, рідше чому і без додатка.* Уживається для вираження побажання довгого віку, довголіття. ***Многая літа*** *Вам і Вашій музі, і пам'ятайте сказане мить тому: слово працює* (З газети). **МНО́ГІ, МНО́ГІ ЛІ́ТА.** *Щастя дай, Боже, народу,* ***І многі, многі літа*** (З журналу).

2. *перев. зі сл.* ж и т и, т р у д и́ т и с я *і под.* Протягом тривалого часу; довго. — *Будь здоров* ***на многії літа!*** (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Тепер треба людей грамотних.. Так що приймай діла і головуй* ***на многая літа.*** *Отак і став головою троянівської артілі Оксен Гамалія* (Григорій Тютюнник).

ЛІТА́

250. **ЛІТА́ (ро́ки) ВИХО́ДЯТЬ / ВИ́ЙШЛИ** *кому і без додатка.* Хтось досягає певного віку (про повноліття, зрілість тощо). — *Я б тебе, каже, і сватав, коли б ти не крива.. Так і крас мені серце.. А тут* ***літа виходять*** (Ганна Барвінок); *А* ***літа,*** *хто ж їх відає, чи вони* ***вийшли,*** *чи вони не* ***вийшли?*** *Про те піп знає* (Леся Українка); — *Їй, певно, й* ***роки не вийшли?*** — *Почекаю. І чекав її .. восени збирались побратися* (М. Стельмах).

251. **НА ЛІТА́.** За кількістю прожитих років; віком. *В старости беруть двох родичів молодого,* ***на літа*** *не молодих* (Сл. Б. Грінченка).

ЛІТАТИ

252. **ВИ́СОКО ЛІТА́ТИ,** *ірон.* **1.** Займати значну посаду, помітне становище в суспільстві. [Сторчак:] *Страшний він був учора на бюро. Ще не бачив таким.* [Качан:] ***Високо літав,*** *та низько сів...* (М. Зарудний).

2. Перебільшувати свої здібності, можливості і т. ін.; зазнаватися, чванитися. *Хто* ***високо літає,*** *той низько сяде* (М. Номис); — *А чи не* ***високо ти,*** *Андрію,* ***літаєш?*** *Бо можна сісти низько-низько, що й курка лапою загребе* (М. Стельмах).

3. Мріяти про щось нереальне, нездійсненне і т. ін. *Молоде подружжя часом* ***високо літало,*** *думаючи про майбутнє своєї сім'ї* (З журналу).

253. **ДУМКА́МИ (гадка́ми, ду́мкою** *і т. ін.*) **ЛІТА́ТИ,** *нар.-поет.* **1.** *за ким.* Часто згадувати кого-небудь, думати про когось. — *Я тільки* ***думками літатиму*** *за тобою по твоїх слідочках. Ото моє усе щастя* (І. Нечуй-Левицький).

2. *де.* Мріяти про щось. *Тимчиха забула гроші рахувати, розгадуючи Тримала їх у жмені і далеко* ***гадками літала*** (В. Стефаник); ***І мислю*** *хто зна де* ***літая*** [літаючи], *Під носом бачить* [Еней] *коровод* [хоровод] (І. Котляревський). **ЗАЛІТА́ТИ В ДУМКА́Х.** ***Залітала в думках*** *далеченько і Явдоха, поспішаючи за синовою долею* (О. Ільченко). **МИ́СЛІ ВИТА́ЮТЬ ДАЛЕ́КО** *чиї. Мстислав сидів мовчазний, ..* ***мислі*** *його* ***витали далеко*** (А. Хижняк).

254. **МУ́ХОЮ (му́шкою, бджі́лкою** *і т. ін*) **ЛІТА́ТИ,** *жарт.* Швидко ходити, бути проворним. *Вона* [Христя] ***мухою літала,*** *щоб усюди поспіти* (Панас Мирний); ***Бджілкою літала*** *мала поштарка, щоб якомога швидше принести радість у кожен двір* (З газети).

ЛІТАХ

255. **НЕ ПО ЛІТА́Х** *перев. чиїх, кому.* Не відповідно до чийогось віку. *Олег жив у тривозі, в шуканні, в тяжких,* ***не по літах*** *йому думах* (Д. Бедзик). **ПО ЛІТА́Х.** *Добре Чіпці у діда підпа-*

*сичем. Робота .. **по його літах*** (Панас Мирний); // *без додатка.* Уживається для підсилення характеристики кого-небудь; надто, дуже. *Йому сподобалась дівчина — отака **не по літах** серйозненька* (А. Головко); — *Головної проблеми передо мною вже нема. Я її не розв'язав. Не вистачило життя. Я розмахнувся **не по літах.** Але залишилась мрія...* (О. Довженко).

256. **У ЛІТА́Х.** Немолодий, похилого віку. *Марко Лукич тоді був уже людиною **в літах,** у трупі його дуже шанували й прозивали "батьком"* (Збірник про М. Кропивницького); — *Е-е, Хомо, хоч і **в літах** з тобою, та такі слабкі, як мотуз учетверо* (Є. Гуцало); *А Ба́тій, звісно, вже чоловік **у літах,** не хотів тинятись по світу* (Легенди..). **ПІД ЛІТА́МИ.** [Андрій:] *Знаєте ви його усі: він чоловік **і під літами,** і розумний, і хоробрий* (М. Костомаров); *Баба Оксана була **під літами,** та ще кріпка собі жінка* (Б. Грінченко).

ЛІТЕРИ

257. **З ВЕЛИ́КОЇ ЛІ́ТЕРИ.** Такий, що прославився добрими справами і гідний високої поваги (про людину). *Є речі, яких не забудеш. Наприклад, почуття гордощів за наших .. людей. За Людей **з великої літери*** (Л. Дмитерко); *Учитель **з великої літери*** (З усн. мови); // Щось, усіма шановане, дороге кожному. *Український степ є Степом **з великої літери** з погляду неповторності його витворення. ..Згадаймо тут, з яким захватом описував Степ у повісті "Тарас Бульба" Микола Гоголь. Нічого в природі не могло бути кращого, зауважує письменник* (З журналу).

ЛІТО

258. **БА́БИНЕ ЛІ́ТО. 1.** Теплі, сонячні дні восени. ***Бабине літо** до Петра тілько* [тільки] (Укр.. присл..); *День був ясний, сонячний та теплий. Починалось **бабине літо*** (Іван Ле).
2. Павутиння, що літає в повітрі в теплі осінні дні. ***"Бабине літо"** висіло по віттях, як прядиво* (Леся Українка); *В'яже* [вдова Марта] *свої думки, мов осіннє сонце **бабине літо** по стерні* (Д. Косарик); *Прозорі мережива **бабиного літа** летіли на табір* (Д. Бедзик). **БА́БИНІ ЛІТА́.** *Задумалась верба, мов по вінці дівчина, І **літа бабині** летять кудись, летять...* (В. Поліщук).

ЛІЧЕНО

259. **НЕ ЛІ́ЧЕНО (не злі́чено)** *кого, чого, нар.-поет.* Дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь. [Чабан:] *А ти ж звідки знаєш, що я сірома? А може, в мене лану не міряно, добра **не лічено?*** (С. Васильченко); *Добре тому Башкиреві, на весь повіт добре! Земель у нього — не міряно, слуг у нього — **не злічено*** (Панас Мирний). **НЕ ЛІЧИ́ТИ (не злічи́ти).** *Розказували, що багато народу померзло; того вже й **не лічити,** хто ногу або руку, або ніс одморозив...* (Панас Мирний); ***Не злічити,** як багато нарубав вугілля тато* (М. Упеник).

ЛІЧИТИ

260. **ВОРО́Н (га́лки́, га́ло́к** *і т. ін.*) **ЛІЧИ́ТИ,** *зневажл.* Нічого не робити, не працювати, ледарювати. — *Матері можна й .. **галки лічити,** бо вона стара та підтоптана, а дочка повинна працювати. Роби, бо ти ще молода* (І. Нечуй-Левицький).

261. **КУРЧА́Т ЛІЧИ́ТИ,** *жарт.* Підводити підсумки, оцінювати результати. *Що й казати, не скупилися новояричівські керівники на обіцянки. А от коли пробив час, як кажуть, **курчат лічити,** виявилося — куди не кинь, всюди клин* (З газети).

ЛЛЄ

262. **ЗА ШИ́Ю (за спи́ну, за ко́мір** *і т. ін.*) **НЕ ЛЛЄ** *кому і без додатка.* Нема потреби поспішати щось робити; ніщо не турбує, не хвилює і т. ін. когось. *Починається балачка з приводу прочитаного, балачка нехаплива, спокійна, що ведеться тоді, коли, кажуть, **за шию не ллє*** (С. Васильченко); — *Ну, та нічого — **за спину не ллє,** починай* [грати] *знову* (С. Васильченко).

ЛЛЄТЬСЯ

263. **ВУ́ХАМИ ЛЛЄ́ТЬСЯ** *кому, безос.* Дуже набридло комусь, дратує когось (про що-небудь). [Хоростіль:] *І мені се вчительство давно вже **вухами ллється!*** (І. Франко).

264. **ЗА КО́МІР (за ши́ю, за спи́ну** *і т. ін.*) **ЛЛЄ́ТЬСЯ** *кому і без додатка.* Треба негайно робити щось, поспішати з чимсь. ***Уже за комір ллється,** треба, щоб робота була зроблена якісно* (З газети); // Терміново потрібен хтось, потрібне щось. — *Де ж ти її зловиш, коли вже ось **за комір ллється!*** (Є. Гуцало).

ЛОБ

265. **В ЛОБ. 1.** *зі сл.* **говори́ти, сказа́ти** *і т. ін.* Прямо, без натяків; відкрито, відверто. — *Що сказати? Що ставиться з любов'ю, з пошаною? Надто **в лоб.** А як висловиш це інакше?* (Л. Дмитерко); *Те, що він викладає думки трохи по-газетному, **"в лоб"**, не заперечує їх безсумнівної щирості* (І. Муратов); [Кружило:] *Так ми ж не прямо **в лоб.** Скажемо, що сигаретний дим забруднює атмосферу* (З журналу).
2. *зі сл.* **іти́, піти́** *і под.* Не вдаючись до обхідного маневру; безпосередньо, назустріч. — *Ліва сторона в обхід! Підтягнути батальйон! Риссю! — Нещадименко! Підеш **в лоб*** (О. Довженко); *Ось*

*його знову випередили кілька дружинників і пішли на нього **в лоб*** (А. Хижняк).

3. *перев. зі сл.* взяти. З передньої частини чого-небудь; спереду. *Про те, щоб взяти перевал **в лоб**, не могло бути й мови* (О. Гончар); *Через те, що **в лоб** "тигра" не могла взяти його рушниця, він* [боєць] *стріляв по тих танках, що йшли боком до нього* (Л. Первомайський).

266. **ЗОЛОТИЙ ЛОБ** *у кого і без додатка.* Хтось дуже розумний, мудрий, здібний і т. ін. *Мудрують* [люди].. *Ми, бачте, сила, ми — стовби* [стовпи]. *У нас, мов, **золоті лоби*** (Б. Грінченко).

267. **ЛОБ (лóбом) У ЛОБ,** *перев. з дієсл.* **1.** Дуже близько один біля одного; віч-на-віч. *Зустрілися **лоб у лоб**, та не впізнав батько сина* (З газети). **ЛОБ ДО ЛÓБА.** *Вмить опинився **лоб до лоба** Із фріцом дужим, молодим* (І. Воскрекасенко).

2. Безпосередньо, впритул і т. ін. ***Лоб у лоб** стикаються поїзди. Одна за другою вибухають шахти* (Б. Олійник); *Колосальний виграш в енергії дають так звані колайдери, або прискорювачі на зустрічних пучках, в яких частинки стикаються, як то кажуть, **лоб у лоб*** (З журналу); *По фронту в тридцять кілометрів йшли лісом танк на танк, **лобом в лоб**, і — горіли* (О. Гончар).

268. **МІ́ДНИЙ ЛОБ** *у кого і без додатка, ірон.* Хтось не дуже розумний; упертий, нерозсудливий і т. ін. — ***Мідний лоб** у нього, як говориться, не золотий. Що з нього візьмеш?* (З газети); // *чий.* Нерозсудливість. *Розламано навпіл напасників **мідні лоби**, застиглим очам вже не видяться слава й паради* (С. Голованівський).

269. **НЕ В ЛОБ, ТАК ПО ЛÓБІ (по лóбу),** *жарт.* Нема ніякої різниці; все одно, однаково. — *Не з релігією кепсько, а з боротьбою проти релігійного впливу... — поправив Михайло.— **Не в лоб, так по лобі...*** (П. Автомонов).

270. **ПÓВНИЙ ЛОБ** *у кого, жарт.* Хтось розумний, тямущий, здібний і т. ін. *Ні, не забуть цього до гроба, коли побив мене йолоп за те, що в мене **повний лоб**, а в нього порожньо у лобі* (В. Сосюра).

271. **ПУСТИ́Й ЛОБ** *у кого, зневажл.* Хтось нерозумний, нетямущий і т. ін. *Живіт товстий, а **лоб пустий*** (М. Номис).

ЛОБА

272. **З-ПІД ЛÓБА,** *зі сл.* поглядáти, дивитися *і т. ін.* Непривітно, недружелюбно, недовірливо, сердито і т. ін. — *Чого ти мовчиш та тільки поглядаєш **з-під лоба** на мене? — спитав Єремія* (І. Нечуй-Левицький); — *Ця маленька, семи років, дівчинка й разу не глянула на неї* [мачуху] *по-людському, а все **з-під лоба*** (Б. Грінченко); *Андрій **з-під лоба** дивився на начальника штабу* (Ю. Бедзик).

ЛОВИСЬ

273. **ОТАКÁ (от такá) ЛОВИ́СЬ!** Уживається для вираження здивування, радості, захоплення і т. ін. — ***Отака ловись!** — каже голова.— Був Чіпка, а став Никихвор Іванович... Що то значить гроші!* (Панас Мирний); *Глянули на мене сірі очі .. Тільки очі — **от така ловись!** — Очі не хлопчачі, а дівочі* (І. Вирган). **ОТТАКÁ ЛОВИ́СЯ!** *За правду б'ють, за брехню віри не дають. **Оттака ловися!*** (Сл. Б. Грінченка).

ЛОВИТИ

274. **ВИ́ТРІШКИ ЛОВИ́ТИ** *перев. де, жарт, зневажл.* Блукаючи, гуляючи, розглядати все навкруги; байдикувати. — *Казав, що зараз прийду, а сам зачепився за пень та стояв увесь день, **витрішки ловлячи*** (Б. Грінченко); *В третій* [чверті] — майже й на уроки не ходив, Бо на вулиці він ***витрішки ловив*** (Д. Білоус); // Дивитися, намагаючись розгледіти когось, щось, побачити когось. — *Я сьогодні бігла на роботу немов ошпарена і за кожною фіранкою **витрішки ловила*** (В. Дрозд).

275. **ҐАВ (ґáви) ЛОВИ́ТИ,** *фам.* **1.** Марно витрачати час, нічим не займатися; нічого не робити, байдикувати. *Сама працювала не розгинаючись і других підганяла, щоб **ґав не ловили**, не байдикували* (В. Кучер); — *Спасибі вам за гостину! — Дасть Бог, віддячиш тим же... Якщо не будеш **ловити ґав...*** (Василь Шевчук); *Цілу чверть **ловив** наш Петя в класі **ґав*** (Д. Білоус); — *Вона* [дочка] *в тебе увесь день Божий сидить та **ґави ловить**, і за холодну воду не візьметься* (Марко Вовчок). **ГРАКИ́ (ворóн) ЛОВИ́ТИ.** — *Наймичка й небога тут рвуться, а він стоїть, да* [та] .. ***граки ловить*** (Ганна Барвінок); [Халява:] *Одначе чого це я **ворон ловлю?*** (М. Кропивницький); // Тинятися без діла, перебувати де-небудь без потреби. — *Слухайте, Павле,— ..мабуть, нічого тут усім **ґав ловити*** (І. Головченко і О. Мусієнко).

2. Розглядати все навколо з зайвою цікавістю. [Виборний:] *Та що його питати: він по городу **ґав ловив** та витрішки продавав* (І. Котляревський); *Ще ж до того звичайний був* [Ігнат] *і богобоязливий, справді йшов до церкви молитись, а не **ґави** поміж людьми **ловити*** (П. Куліш); *Захопилась* [мати] *повчати, щоб я у церкві не лобурясничав, не шморгав, не крутився дзиґою, не **ловив ґав*** (М. Стельмах).

3. Виявляти неуважність, бути неуважним. — *Ей, Піню, чого **ґав ловиш?** Миску давай* (В. Винниченко); — *Та чого ж ото **ґав ловиш**, коли людина тобі думки свої звіряє?* (М. Чабанівський); — *Та сюди дивись, чого ти **ґав ловиш**. Про що ти*

думаєш? (А. Хижняк); *Вони, вперэдзорці,.. Не* ***ловили ґав,*** *зірко стояли на чатах* (О. Гончар).
4. Не використовувати якоїсь можливості, упускати слушну нагоду. *І це я з моїм розумом* ***ловив ґави,*** *коли таке, .. ціпов'яз, з зубів видер мені ниву!..* (М. Коцюбинський); *Мати кидається до печі, щоб чимсь почастувати гостя. Я теж не* ***ловлю ґав:*** *підходжу до припічка і благально дивлюся в подобрілі материні очі* (М. Стельмах); *Сестра* ***ґав не ловила,*** *доки я терся-м'явся, за суботу та неділю випхала Ориську заміж* (М. Рудь); *— А в клубі як діла? — А там таки не пусто, Бо* ***не ловив я ґав,*** *У клуб заклав капусту І гарбузи заклав* (А. Крижанівський). **ҐÁВУ ПІЙМÁТИ.** *— Я вкрав у них чавунчика на дріб до рогатки. ..Сам і* ***ґаву піймав:*** *треба було зразу ж його й потрощити...* (Григір Тютюнник); // Допускати помилки, бути нерозторопним. *Але чи Явдошка та Софійка* ***ловили ґав,*** *чи то в нетяг жевріла мрія про волю, проте недовго затримувались парубки в Повчанського* (З. Тулуб); // Не вникати в що-небудь; не займатися вчасно чимсь потрібним. — *Схоже, що під носом у нас орудує група, а ми* ***ґав ловимо,*** *— кинув Степан* (М. Олійник); — *Молодець,* ***ґав не ловиш.*** *Була б моя воля, я б у нашій області створив експериментальну або дослідновиробничу базу пшеничної станції* (В. Большак).

276. **ДУРНИ́Х У РÉШЕТО ЛОВИ́ТИ,** *фам.* Нічого не робити; байдикувати. [Максим:] *Е, ні! Коли їхать, то всім разом. Що я там без вас робитиму?* ***Дурних у решето ловитиму,*** *чи що?* (Я. Мамонтов).

277. **ЗІВÁК ЛОВИ́ТИ,** *зневажл.* **1.** Бути неуважним, роззявкуватим і т. ін. *Траплялось, що й* ***зівак дехто ловив,*** *коли вчитель пояснював новий матеріал. А потім (хоч і малі) шкодували* (З журналу).
2. Блукаючи, розглядати все навколо. *На базар ходила та* ***зівак ловила*** (Укр.. присл..).

278. **ЛОВИ́ТИ ВІТРІ́В,** *жарт.* Розглядати все навколо, оглядатися, повертатися в різні боки. *Коли Наум приходив до церкви молитись, то вже справді молився, а* ***не ловив вітрів,*** *не розглядав туди і сюди* (Г. Квітка-Основ'яненко).

279. **ЛОВИ́ТИ ЗА ПÓЛИ** *кого, ірон.* Переслідувати кого-небудь; намагатися привернути до себе чиюсь увагу. [Домаха (*сама*):] *Так де ж тут не* ***ловити женихів за поли,*** *та ще багатирів!.. Ну, вже ж хоч гола, так зате ж, бачиш, красавиця* [красуня] (Олена Пчілка).

280. **ЛОВИ́ТИ / ЗЛОВИ́ТИ (піймáти, спіймáти, взя́ти** *і т. ін.*) **НА ГАЧÓК** *кого.* **1.** Намагатися ошукати, перехитрити, ввести в оману когось. — *Знаємо вас.* ***Ловите*** *довірливих дурників* ***на гачок*** (І. Цюпа); *Макар Іванович осміхнувся. Нема дурнів! На сей* ***гачок*** *його* ***не зловиш!*** (М. Коцюбинський); — *За весь час* [агент] ***піймав на гачок*** *лише одного* (Переклад С. Масляка); — *Дай слово, що нікому не скажеш! — Та на цей* ***гачок спіймати*** *Костю було важко* (І. Багмут). **ВЗЯ́ТИ НА КРЮКÁ.** *Богачеві на одній з господарських нарад закинули: — Агроном. І беручкий... Коли б не* ***взяв*** *тебе самого* ***на крюка!*** (П. Оровецький).
2. Дуже захоплювати, полонити чим-небудь (про якісь заняття, інтереси і т. ін.). *О, медицина! Жаль до неї Сидить, як в дереві сучок, Коли ж непрошені хореї Мене* ***впіймали на гачок*** (А. Малишко).

281. **ЛОВИ́ТИ / ЗЛОВИ́ТИ СЕБÉ** *на чому.* Пересвідчуватися в чому-небудь, усвідомлювати щось. *Я часто* ***ловив себе на тому,*** *що мені до всього байдуже* (Ю. Яновський); *Він .. частіше* ***ловив себе на тому,*** *що думає про неї* (Д. Ткач); *На одному лише* ***ловив себе,*** *що вже постарів* (А. Хорунжий); *Він все ж таки* ***ловив себе на тому,*** *що такий-то розділ знає гірше, ніж інший* (Григорій Тютюнник); *Я* ***зловила себе на тому,*** *що зовсім не слухаю* [перекладача] (Ю. Яновський); *Рогов* ***зловив себе на тому,*** *що радий за похвалу* (І. Волошин).

282. **ЛОВИ́ТИ / ЗЛОВИ́ТИ** (*рідше* **упіймáти, піймáти** *і под.*) **СЕБÉ НА ДУ́МЦІ** *якій.* Усвідомлювати, розуміти щось. ***Ловила себе на думці,*** *що пишається сином. Але на те вона й мати* (І. Цюпа); *Дивні діла! То він* [Бачура] *поспішає в Білоцерківку, то* ***ловить себе на думці,*** *що весь час думає про Бабаї* (М. Чабанівський); *І Степан, .. чи не вперше, сидячи з Юлькою,* ***зловив себе на думці,*** *що і йому вже пора обзавестися сім'єю і дітьми* (М. Стельмах); // Робити несподіваний висновок щодо чого-небудь. *Не раз* ***ловиш себе на думці,*** *що вік Миколи Миколайовича виявився закоротким для повного завершення справи* (З газети); *"Ой, щось занадто мені усе красиве!" —* ***зловила себе на думці*** *Надія* (Я. Баш); *Він* ***упіймав себе на цій думці*** *— світла! Щоб кожну рису, кожний злом і лінію його твору було освітлено* (О. Донченко).

283. **ЛОВИ́ТИ КÓЖНЕ СЛÓВО** *перев. чиє.* Дуже уважно, з цікавістю слухати когось. *Од неї не одступали паничі, бігали просили на танці,* ***ловили кожне її слово,*** *слідкували очима за нею* (І. Нечуй-Левицький); *Марія Антонівна не спускала з племінника очей,* ***ловила кожне його слово*** (А. Дімаров); *Жінка після щойно пережитого .. в жадібній надії* ***ловила кожне слово*** *вчительки* (О. Гончар); *Він жадібно* ***ловить кожне*** *Михайлове* ***слово*** *і не може второпати* (А. Хижняк). **ЛОВИ́ТИ У́ХОМ КÓЖНЕ СЛÓВО.** *Білий, як крейда, стає Гнат за ґратками, .. уважно* ***ловить ухом кожне слово*** (М. Коцюбинський).

284. **ЛОВИ́ТИ КО́ЖНУ ХВИЛИ́НУ (мить).** Раціонально використовувати час; дорожити часом. *Чи до хати тут, .. коли сніг такий по-весняному ласкавий, а сонце по-літньому сміється з неба .. Тут треба* ***ловити кожну хвилину*** (Ю. Збанацький).

285. **ЛОВИ́ТИ МОМЕ́НТ (мент).** Використовувати слушну нагоду; не упускати якоїсь можливості. *Я* ***ловлю момент*** *і вирізую з картини цілу сцену на декілька метрів. Режисер злякано на мене зиркає, але я не чую заперечень* (Ю. Яновський); *Мусив* [Алі] ***ловити мент,*** *коли човен опускався врівень з його плечем, щоб зручно було прийняти важкий мішок* (М. Коцюбинський).

286. **ЛОВИ́ТИ МУХ,** *жарт., ірон.* Марно витрачати час; байдикувати, гуляти. — *Ти не п'єш* [чаю], *значить? — чернець до його* [до нього].— *Ні...— Ну, то вбирайсь. ..Убирайсь, тобі сказано! У нас даром не* ***ловлять мух!*** *— гукнув пузатий* (А. Тесленко).

287. **ЛОВИ́ТИ НА ХОДУ́** *що.* Відразу сприймати, засвоювати щось. *Пігловський* ***на ходу ловить*** *панську думку і одразу ж приноровляється до неї: — Може бути, ясновельможний пане* (М. Стельмах).

288. **ЛОВИ́ТИ [НО́СОМ] ОКУНІ́В (окуні́),** *жарт.* Дрімати, куняти, схиливши голову вниз. *Стоять* [люди] *з позасвічуваними свічками, хто слуха, а хто й* ***окунів ловить,*** *слухаючи* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Пилип-з-конопель уже* ***носом ловив окунів,*** *хоч досі й умів начебто випити чарку горілки* (О. Ільченко). **ЛОВИ́ТИ НО́СОМ ОКУНЦІ́В.** *Звикла в селі лягати разом з курми, прокидатися з першими півнями, вона сиділа в кухні і* ***ловила носом "окунців"*** (З газети).

289. **ЛОВИ́ТИ / ПІЙМА́ТИ (впійма́ти, злови́ти** *і т. ін.*) **В СІ́ТІ** *кого.* Намагатися заплутати когось у розмові, дізнатися про кого-, що-небудь, вивідати якісь відомості, свідчення і т. ін. *Вони* [слідчі] *й мене* ***ловили в сіті*** (Т. Масенко).

290. **ЛОВИ́ТИ / ПІЙМА́ТИ (впійма́ти, злови́ти** *і т. ін.*) **НА СЛО́ВІ** *кого, якому.* Виявляти суперечності в чиїх-небудь висловлюваннях. — *Ти ж сам говорив сьогодні про ходячі шлунки... —* ***Не лови мене на слові*** (О. Гончар); [Мічурін:] *Слухайте,* ***не ловіть мене на слові.*** *Не забувайте, що, крім гніву, існує ще священна непримиренність* (О. Довженко); *Денис і сюди, і туди, і відбріхуватись би то, так справник* ***на усякому слові*** *так його і* ***пійма*** (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Е, Романе!.. — сказав Хома, маючи, певно, на думці* ***впіймати*** *його* ***на якомусь слові*** (О. Довженко).
2. Скориставшись ненароком сказаним ким-небудь (намірами, обіцянками і т. ін.), домагатися його здійснення. *І Мамайчук,* ***впіймавши*** *його* ***на слові,*** *заявив, що не голитиметься доти, доки перукарня не буде-таки відкрита* (О. Гончар).

291. **ЛОВИ́ТИ / ПІЙМА́ТИ (спійма́ти, злови́ти** *і т. ін.*) **ПО́ГЛЯД** (*рідше* **о́чі**) *чий (чиї), який (які).* **1.** Дивитися на когось, намагаючись привернути до себе його увагу. *Біжить назустріч дівча .. і* ***ловить мій погляд*** *з таким запалом, з таким відданням, на які здатні лиш ті, що стрілись на мить, а розстались навіки* (М. Коцюбинський); — *Кожна* ***ловила його погляд,*** *намагаючись привернути увагу до себе* (О. Гуреїв); *Марина Хомівна* ***піймала*** *Тамарин* ***погляд*** (А. Хижняк); *А я* ***піймав*** *Ольошчин* ***погляд*** *і мовчки запитав у нього: невже правда, що вони чекають другої дитини?* (Є. Гуцало); *Чорні Данилові очі глибоко запали, й важко було* ***спіймати*** *його* ***погляд*** (А. Хижняк).
2. *перев. зі сл.* на собі. Помічати, відчувати, що хтось дивиться на нього, розглядає його. *Він часто* ***ловив на собі погляд*** *Марти* (В. Собко); *Іноді тільки* ***ловив*** *несподівано* ***на собі*** *її* ***очі*** *— глибокі, пильні* (С. Васильченко); *Кузнецов,* ***спіймавши*** *на собі її* ***погляд,*** *поспішив сказати: — У мене, товариші, є пропозиція зробити перерву* (А. Головко); *Омелько,* ***зловивши*** *на собі уважний* ***погляд*** *Гуляй-Дня, спитав: ..Скучив, мабуть, небоже Іване* (Н. Рибак). **ЛОВИ́ТИ ПО́ГЛЯДИ.** *Люда інколи* ***ловила*** *на собі запитливі* ***погляди*** *Раєнкових знайомих і червоніла* (М. Зарудний); *Марися раз у раз* ***ловила*** *на собі* ***погляди*** *відвідувачки і сама уважно розглядала її* (О. Гончар).

292. **ЛОВИ́ТИ РИ́БКУ** *в чому, ірон* Мати користь, вигоду з чого-небудь; наживатися. *У військовому складі на Погоржельці за вироком військового суду було повішено шість кицьок . Уявляю собі, як лукаво посміхалися тоді собі у вус усі ті, хто* ***ловив рибку*** *у тому військовому складі* (Переклад С. Масляка). **ЛОВИ́ТИ ЗОЛОТУ́ РИ́БКУ.** *Не в гордій самотності* ***ловила*** *Красникова свою* ***"золоту рибку"*** (З газети).

293. **ЛОВИ́ТИ РИ́БУ (ри́бку) В КАЛАМУ́ТНІЙ** (*рідше* **мутні́й**) **ВОДІ́,** *ірон.* Використовувати будь-які обставини, всіляко хитрувати для власної вигоди, намагаючись приховати свої дії. [Ярчук:] *Абстрактного добра і зла не існує. Все на світі відносне.* [Наталя:] *Це називається —* ***в каламутній воді ловити рибу*** (І. Микитенко); *Може статись, що деякі елементи спробують зводити наклеп на чесних колгоспників,* ***ловити рибу в каламутній воді*** (О. Гуреїв); *Експедиторський нахил у Жори виявився неабиякий. Підхід рибальський — хвацько* ***ловив рибку в каламутній воді*** (О. Ковінька); ***У каламутній воді рибу ловить,*** *а хоче з води вийти сухим* (Є. Гуцало); ***В мутній воді рибу ловить*** (Укр.. присл..).

294. **ЛОВИ́ТИ СЛОВА́ [ІЗ РО́ТА]** *чиї, рідше кому.* Уважно, з цікавістю слухати кого-небудь. *Прокіп вмовляє: Держіться. Як будемо разом стояти, наш буде верх. Йому* ***ловлять слова із рота*** (М. Коцюбинський).

295. **ЛОВИ́ТИ (хапа́ти, схо́плювати** *і т. ін.*) **НА ЛЬОТУ́ (на лету́)** *що.* Дуже швидко, легко сприймати, засвоювати і т. ін. що-небудь. *Валя кожну мою пораду* ***ловила*** *якось* ***на льоту,*** *вміла її реалізувати* (Ю. Збанацький); *Кожне слово його аудиторія* ***хапає на льоту*** (О. Гончар); *Те, за що рядовий студент платив наполегливим щоденним студіюванням, безсонними ночами перед екзаменами, Федь Шостенко* ***схоплював на льоту*** (Ю. Шовкопляс); *Парубок зразу прив'язався до лейтенанта і кожне його слово* ***перехоплював на льоту*** (М. Стельмах); *Недаремно думка силувалася* ***ловити на лету*** *сей або той образ, .. прослідити його зв'язок з іншими* (І. Франко); *Грицько не читав, а жер ті книжки;* ***хапав на лету*** *все, що розносилося .. течією друкованого слова* (Панас Мирний).

296. **[НІ́БИ] ЛОВИ́ТИ ОЧИ́МА (по́глядом, зо́ром** *і т. ін.*) *кого, що.* Пильно дивитися на кого-, що-небудь. *Роман зістався* [зостався] *далеко позаду і тільки ..* ***ніби ловив очима*** *кінці червоних стрічок на Соломіїних плечах* (І. Нечуй-Левицький).

297. **РЕ́ШЕТОМ У ВОДІ́ ЗІРКИ́ ЛОВИ́ТИ,** *жарт.* Марно витрачати час; байдикувати. *Він дуже розумний:* ***решетом у воді зірки ловить*** (Укр.. присл..); [Баба Денисиха:] *Та ти, правда, замолоду сонько. Замолоду* ***решетом у воді зірки ловив...*** (В. Большак); *Навіщо* ***решетом у воді зірки ловити,*** *коли треба телицю шукати...* (Є. Гуцало).

298. **РО́ТОМ МУХ ЛОВИ́ТИ,** *зневажл.* Бути неуважним, роззявкуватим і т. ін. *Він* ***ротом мух ловить*** (Укр.. присл..).

ЛОВИТИСЯ

299. **ЛОВИ́ТИСЯ (попада́ти, потрапля́ти** *і т. ін.*) **/ УПІЙМА́ТИСЯ (пійма́тися, попа́сти** *і т. ін.*) **НА ГАЧО́К** *чий, який і без означення.* Давати, дозволяти себе ошукати, обдурити (перев. довірливо ставлячись до кого-, чого-небудь). *Сташка наче ненароком натякала облюбованій нею "жертві", що вона "щось знає" про нього. При цьому Стаха робила таку таємничу міну, що навіть серйозний хлопець* ***ловився на*** *цей* ***гачок*** (Ірина Вільде); *Богдан уловлює* [все] *., а Хворостенко зразу ж* ***ловиться на гачок*** (М. Стельмах); *Пані Шульжевич тільки тепер зрозуміла, що вона проговорилась, сама* ***впіймалась на гачок*** (Ю. Збанацький); ***Не піймався на гачок*** [полковник Богун], *а сам винищив аж два полки* (П. Панч); *Обережна, розумна людина не* ***піймається на гачок*** *пройдисвіта чи підлабузника* (З газети); *Він жив удома, допомагав справжнім французам, але не вберігся,* ***попав на гачок*** (Ю. Яновський). **ПОПА́СТИСЯ НА ВУ́ДОЧКУ.** ***На цю вудочку попався*** *Красін* (Ф. Бурлака).

ЛОЖЕ

300. **ПРОКРУ́СТОВЕ ЛО́ЖЕ,** *книжн.* Те, що виступає мірилом, під яке штучно, насильно підганяють що-небудь, пристосовуючи до нього. *Історичний підхід до вияснення причин і всіх можливих граней того чи того конфлікту не* ***прокрустове ложе,*** *не порятунковий рівень всіх і вся* (З газети); *Удачі автора йдуть за рахунок подолання штампів, що перетворилися в* ***прокрустове ложе*** *для письменника* (З журналу); // Надто серйозні, суворі вимоги, правила чого-небудь. — *А душі людей, загиблих, замучених .. їхні страждання не вкладаються в* ***прокрустове ложе*** *законів контрапункту, їхні стогони дужчі за ураганu над материками й морями* (П. Загребельний); // Вузькі рамки, які щось обмежують. *Велич Довженка не втиснути ні в яке групове* ***прокрустове ложе,*** *він належить всьому нашому мистецтву, всій літературі* (О. Левада); *Дехто навіть нарікає на жанрову умовність, називаючи її* ***"прокрустовим ложем"*** (З журналу); *Чому ж наші фільми втискують у* ***прокрустове ложе*** *демонстраційного часу?* (З газети).

301. **СМЕ́РТНЕ ЛО́ЖЕ,** *уроч.* Місце, на якому людина помирає або лежить мертва. *Заметався сержант на своєму* ***смертному ложі.*** *Не помирати хотілось Орлюкові — жити!* (О. Довженко).

302. **ЦВИ́НТАРНЕ ЛО́ЖЕ,** *уроч.* Могила. *Пісеньку зложу.. І братчику мому* [моєму] ***на цвинтарнім ложу*** [ложі] *На струнах шовкових заграю* (Пісні та романси..).

ЛОЖІ

303. **НА СМЕ́РТНОМУ (сме́ртнім) ЛО́ЖІ (одрі́),** *уроч.* **1.** Перед самою смертю, при смерті; помираючи. *Кнут Гамсун теж казав, що все про себе міг би розповісти хіба тільки* ***на смертному ложі*** (С. Васильченко).
2. Той, який помирає, або померлий, мертвий. *Художник протисся в натовпі до його дому і нищечком, причаївшись поміж людьми, змалював поета* ***на смертнім одрі*** (О. Ільченко).

ЛОЖКА

304. **ЛО́ЖКА ДЬО́ГТЮ [В БО́ЧЦІ МЕ́ДУ].** Те невелике, що псує якусь справу, вигляд чого-небудь і т. ін. *Отой огріх дійсно виявився* ***ложкою дьогтю,*** *бо прокинулась вона наступного*

дня з думкою про латку з бур'янів і докір Ніки (З газети).

ЛОМАКА

305. **ЛОМА́КА ПОХО́ДИТЬ** *по кому, фам.* Хто-небудь буде побитий, покараний, дістанеться комусь. *Верзе* [пан] *притьмом: .. Що буцім ти, Рябко, так гавкав,— як собака, Що буцім по тобі* ***походить ще й ломака*** (П. Гулак-Артемовський).

ЛОМИТИСЯ

306. **ЛОМИ́ТИСЯ У ВІДЧИ́НЕНІ ДВЕ́РІ,** *ірон.* Твердити, доводити загальновідоме, те, чого ніхто не заперечує. *Доводити, що останнім часом зросла громадянська активність киян, означає* ***ломитись у відчинені двері*** (З газети); *Доводити, що наша інтелігенція в абсолютній більшості — плоть від плоті народної, значить* ***ломитися у відчинені двері*** (З журналу). **ЛОМИ́ТИСЯ У ВІДКРИ́ТІ ДВЕ́РІ.** — *Ти, Нерчин, просто* ***ломився у відкриті двері.*** *Спочатку ти заївся з Куцевичем* (Н. Рибак); // Вникати у щось загальновідоме, прагнучи краще розібратися в ньому, зрозуміти його. *Мені не соромно* ***ломитись у відчинені двері!*** *Є певна кількість дверей, в які .. кожен мусить вломитися сам. І я ломлюся! Я хочу знати, що скажуть людям ті відзвучалі імена* [полеглих у бою] (Н. Тихий).

ЛОПАТИСЯ

307. **ЛО́ПАТИСЯ / ЛО́ПНУТИ, ЯК** (**мов, ніби** *і т. ін.*) **МИ́ЛЬНА БУ́ЛЬКА** (**бу́льбашка, ба́нька** *і т. ін.*), *жарт.* Зазнавати невдачі, краху, руйнування і т. ін. *Міф про те місто ..* ***лопається, як мильна булька*** (З газети); *Винаходжуючи різні заходи та ремесла, він, правда, часто терпів аварії, і будова валилася .. або* ***лопалась, мов мильні бульбашки,*** *бо споруди ці швець фундаментував на піску* (В. Бабляк); *А сьогодні ці уявлення* ***лопнули, як мильна банька,*** *ще раз зіткнувшись з дійсністю* (Р. Іваничук). **ТРІ́СНУТИ, ЯК БУ́ЛЬКА З МИ́ЛА.** *А Пилип йому й каже: — .. і вся твоя кар'єра* ***трісне, як булька з мила*** (В. Кучер); // Раптом зникнути, пропасти. **ЛО́ПНУТИ, ЯК БУ́ЛЬКА НА ВОДІ́.** *Сіверянщині не тільки печеніги-хозари погрожують походом ратним. І стриманість* ***лопнула, як булька на воді*** (Д. Міщенко).

ЛОПАТІ

308. **ЯК НА ЛОПА́ТІ,** *зі сл.* в и к л а с т и, п о д а́ т и *і под.* Повністю, до кінця і т. ін. *Дати йому очну ставку з Донцем. І там він викладе їм все, як* ***на лопаті*** (І. Багряний).

ЛОПАТКИ

309. **НА ВСІ ЛОПА́ТКИ,** *зі сл.* б і г т и, м ч а́ т и *і под., жарт.* Дуже швидко. — *Питання є? — Нема! — Тоді шуруй додому —* ***на всі лопатки!*** (В. Москалець).

ЛОПНУТИ

310. **ЛО́ПНУТИ, ЯК ОБРУ́Ч НА ДІ́ЖЦІ,** *жарт.* Виявитися ненадійним, нетривким, сумнівним; зазнати краху, невдачі і т. ін. *Але комірник навіть не підозрював, що його план* ***лопне, як обруч на діжці*** (В. Логвиненко).

311. **МА́ЛО** (**ледь, ле́две** *і т. ін.*) **НЕ ЛО́ПНУТИ** (**не покоти́тися** [**по́котом**], **не па́дати** *і т. ін.*) **ВІД** (**зі**) **СМІ́ХУ** (**від ре́готу**). Дуже сміятися; реготати. *Весь базар* ***мало не покотився покотом зі сміху*** (О. Довженко); — *І сам* ***мало не падаю від реготу*** (П. Колесник). **МА́ЛО НЕ ПОЛО́ПАТИ ЗО СМІ́ХУ** (про всіх або багатьох). *З дядька Дем'яна в танці злетіла спідниця —* ***мало не полопали зо сміху*** (Є. Кравченко).

ЛОПОТІТИ

312. **ЛОПОТІ́ТИ ЯЗИКО́М,** *зневажл.* Багато і безцільно говорити, говорити зайве; базікати. [Іван Андрійович (*до Анни Петрівни*):] *Тільки ж я вас прошу ..* ***не лопотіть язиком*** *багато, бо спортите* [зіпсуєте] *діло* (М. Старицький).

ЛОПУЦЬКА

313. **НЕ З ЛОПУ́ЦЬКА.** Здатний до чогось серйозного, вартий уваги і т. ін. *Сказано: кожна душа* ***не з лопуцька,*** *того ж хоче, що й людська* (Марко Вовчок); — *Ну та ми теж* ***не з лопуцька*** (Ю. Мушкетик); *Тільки дядьки теж* ***не з лопуцька,*** *дядьки теж навчилися дечому.. Навчилися, не забули* (А. Дімаров).

ЛОСКОТАТИ

314. **ЛОСКОТА́ТИ НЕ́РВИ** (*рідше* **ду́шу, се́рце** *і т. ін.*) *кому, чим.* Впливати, діяти на кого-небудь; бентежити, хвилювати і т. ін. когось. *Мода — це умовна, дуже умовна красивість — чи потворність, яка* ***лоскоче нерви*** *тим, кому такого лоскоту хочеться* (М. Рильський); *Хрести на кладовищі видовжувалися аж до пасмурних хмар на обрії і* ***лоскотали душу*** *страшком* (В. Дрозд); *Ті привітні дівочі голоси* ***лоскотали її серце*** (Панас Мирний). **ПОЛОСКОТА́ТИ НЕ́РВИ** (якийсь час). *Є ще такі книжки, є.* ***Полоскоче*** *письменник читачеві* ***нерви,*** *а в кінці твору — всі одужують, одружуються, вселяються в нові квартири* (Ю. Мушкетик).

315. **ЛОСКОТА́ТИ О́ЧІ** *чиї, кому, які.* Привертати до себе увагу; дивувати або дратувати своїм виглядом. *Страшне й прокляте* [Чіпчине дворище], *стало воно тепер навдивовижу всім людям,* ***лоскотало*** *їх* ***заздрі очі*** (Панас Мирний).

316. **ЛОСКОТА́ТИ П'Я́ТИ** *кому, чим.* Задобрювати, улещувати когось. *Він звик, щоб ..*

п'яти йому ***лоскотали*** *віршиками, щоб бавили йому ніжний зір тихими линялими фарбочками?* (В. Винниченко).

ЛОСКОЧЕ

317. **АЖ У НО́ГИ ЛОСКО́ЧЕ,** *перев. зі сл.* х о́ ч е т ь с я, к о р т и́ т ь *і т. ін.* Уживається для підсилення зазначених слів; дуже, надзвичайно. *— Знаєш, так якось кортить побачити людей у щастю* [у щасті], *що й сказати не вмію. Слово честі, не вмію. Ну, кортить,* ***аж у ноги лоскоче*** (П. Козланюк).

ЛУБА

318. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **З ЛУ́БА,** *зі сл.* л и́ т и. Дуже сильно (про дощ). *Дощ ллє* ***як з луба*** (М. Номис); *Часом дощ ллє* ***як з луба,*** *а Кметик лазить по квітнику і визбирує щось по стежках* (С. Ковалів); *Насунули такі хмари, що лило* ***як з луба*** (В. Логвиненко).

ЛУБ'Я

319. **СТАРЕ́ ЛУ́Б'Я,** *жарт., рідше зневажл.* Людина похилого віку. *— Жило б,* ***старе луб'я,*** *коли зодягнене, не голодне й не холодне... Так ні! Ще й кирпу гне...* (Панас Мирний); *Ще* ***старе луб'я*** *й на вулицю піде вкупі з парубками* (І. Нечуй-Левицький); [Савка:] *Шкода вже нам молодіти, старенька моя!.. (Жартома обгортає жінку).* [Василина (*сміється*):] *Ось геть! Дивись, що вигадав,* ***старе луб'я*** (С. Васильченко); *—* ***Старе луб'я,*** *куди йому дівку приспати* (Є. Гуцало).

ЛУДА

320. **ЛУ́ДА** (**полу́да**) **РОЗПАДА́ЄТЬСЯ / РОЗПАДЕ́ТЬСЯ НА ОЧА́Х** *чиїх, яких.* Хто-небудь починає розуміти, усвідомлювати щось. ***Розпадеться луда На очах*** *ваших неситих, Побачите славу, Живу славу дідів своїх І батьків лукавих* (Т. Шевченко).

ЛУДИТИ

321. **ЛУДИ́ТИ О́ЧІ** *кому, чиї.* Дурити, обманювати кого-небудь, приховувати правду від когось. *Слухають одного з тих, що цілими десятиріччями .. обдурювали їх, залякували,* ***лудили їхні очі*** (Остап Вишня).

ЛУЗАТИ

322. **ЯК** (**мов, що, ні́би** *і т. ін.*) **НАСІ́ННЯ ЛУЗА́ТИ** (*рідше* **лу́скати**), *перев з дієсл.* Легко, просто (виконувати що-небудь, досягати чогось). *Він змалку такий відчайдух. Це для нього* ***ніби насіння лузати*** *— красти. Що погано лежить, так і липне до його рук* (В. Дрозд).

ЛУКА

323. **ЯК З ЛУ́КА,** *зі сл.* л е т і́ т и, і т и́ *і т. ін.* Дуже швидко, легко. [Ярош:] *Чудово, Любо! Чудово!* [Шумейко:] *Дивись, Андрію Васильовичу.* ***Як з лука*** *пішла* [машина] (І. Микитенко); *Рудик шльогав* [шмагав] *коні лозиною і гукав: — Лети мені, кров чортова,* ***як з лука!*** (Григорій Косинка).

ЛУКАВИЙ

324. **ЛУКА́ВИЙ ПІДКУСИ́В** (**напути́в, підби́в** *і т. ін.*) *кого і без додатка.* Хтось зробив хибний, необдуманий або небажаний для когось вчинок. *Череваниха .. боялась, щоб* ***лукавий не підкусив*** *паливод на яку пакость* (П. Куліш); [Степанида і Оксана:] *Що ж таке трапилось?* [Панас:] *Хоч і не питайте! (Зітхає).* ***Лукавий напутив...*** [Степанида:] *Ця горілка ніколи до пуття не доведе* (М. Кропивницький).

ЛУКАВОГО

325. **ВІД ЛУКА́ВОГО,** *ірон.* Те, що суперечить певним нормам, канонам і т. ін.; щось не таке як прийнято, як треба. *— Не люблю, як ти з книжок почнеш верзти всячину. То все* ***від лукавого*** (Б. Грінченко); *— Політика в нього, може, й* ***від лукавого,*** *але ж яка Божа іскра сяє в багатьох його творах!* (М. Стельмах); *Коваль — його професія, решта —* ***від лукавого,*** *як кажуть* (З газети); *— Під оселедець* [випити]. *А кава, лимон.. — то* ***від лукавого,*** *від заграничної* [закордонної] *темноти* (А. Крижанівський).

ЛУНА

326. **АЖ ЛУНА́ ЙДЕ** (**розляга́ється,** *рідше* **гоготи́ть** *і т. ін.*) **/ ПІШЛА́** (**розлягла́ся,** *рідше* **загоготі́ла** *і т. ін.*), *перев. зі сл.* г у к а́ т и, с п і в а́ т и *і т. ін.* Так, що далеко чути; дуже голосно, сильно. *Щебечуть солов'ї,* ***аж луна розлягається*** (П. Куліш); *І справді, молодиці жартували, сміялись, співали пісень,* ***аж луна розлягалась*** *по полю* (М. Коцюбинський); *Вона — то била гопака..,* ***аж луна кругом гоготіла,*** *то тиркала, то висвистувала* (Панас Мирний); *— І ще одне, друзі... — гукнув Жук,* ***аж луна пішла*** *лісом* (П. Козланюк). **ТІ́ЛЬКИ ЛУНА́ ЙДЕ.** *Як заспівають "Реве та стогне...", то* ***тільки луна йде*** (Нар. опов.).

ЛУНЬ

327. **ЛУНЬ УХОПИ́В** (*рідше* **ухопи́ла**) *кого, фам.* Хтось помер. ***Лунь його вхопив*** (Сл. Б. Грінченка); *Як піднесуть із оцтом фиги, То зараз* ***вхопить тебе лунь*** (І. Котляревський); *— Щоб тебе* ***лунь ухопила!*** (Укр.. присл..).

328. **ЯК ЛУНЬ,** *зі сл.* с и́ в и й, б і́ л и й *і т. ін.* Уживається для підсилення супровідних слів; дуже,

зовсім. — *Та буде вам! — Годі! — гукав чоловік з чорними усами, а з сивою, **як лунь,** головою.— Знайшли коли реготатися!* (Панас Мирний); *Марія Бучачка, сива, **як лунь,** вижовкла з лиця* (Г. Колісник); *Дзвонить старий попик, білий, **як лунь*** (О. Довженко); *Вкине слово* [Денис] *та таке, що й десять стариків, сідих* [сивих], ***як лунь,** .. так не видумають* (Г. Квітка-Основ'яненко).

ЛУПАТИ

329. **ЛУПАТИ ОЧИМА** *на кого—що і без додатка.* **1.** Кліпаючи, мовчки дивитися, поглядати на кого-, що-небудь, не відповідати. *А все не важиться він бабусю налаяти; **лупа очима** та кашляє, та ходить,— не знає, що вже йому й робити* (Марко Вовчок); — *А дівчата, якби ви бачили, які тоді були!.. гляне на тебе, то неначе по коліна в землю вгонить; стоїш, як телепень, та тільки **очима лупаєш*** (О. Стороженко); *Гидкий отой корчмар усе **лупає** на неї гострими **очима*** (М. Чабанівський). **ЛУПАТИ БАНЬКАМИ,** *вульг. Мій супутник сидить, тільки **баньками лупає*** (Ю. Збанацький).

2. Виявляти поглядом зацікавленість, дивуватися. *Стоїть* [зайча] *і **лупає очима:** — Та що ж це сталося вночі!* (Н. Забіла); // Передавати поглядом якусь інформацію. — *Панич тут ззаду їх **лупа** на мене **очима:** нічого, мов, нічого, тільки не признавайся* (Панас Мирний).

3. *перед ким і без додатка.* Переживати почуття неприємності, сорому і т. ін. *Батько помовчав трохи, далі промовив: — Ну, що ж, спасибі, сину: дуже приємно було батькові **лупати очима*** (А. Головко); —*Перед ким провинився, перед тим й **лупай** тепер **очима*** (А. Хорунжий); — *Чорти б їх побрали,— невідомо кого лаяв Коляда,— а тепер мені **лупай очима*** (М. Зарудний); *Нехай розбираються, перевіряють.. Навчився красти, нехай уміє й **очима лупати*** (З газети).

4. Марно витрачати час; сидіти без діла. [Голос:] *А ми тим часом що робити маєм?* [Голос (*іронічно*):] ***Очима лупати!*** (Леся Українка); — *Хоч би зенітку дали,— знову порушив мовчання Таранець.— Сидимо, як кроти в норі, та **очима лупаємо*** (Д. Ткач); — *То що ж нам, братику, сидіти й **лупати очима,** мов барани? Хай гине все?* (Василь Шевчук).

5. *рідко.* Не мати чого їсти; голодувати; бути голодним. *Приробили хлібця — їмо, а ні, то **очима лупаємо*** (Укр.. присл..).

ЛУПИТИ

330. **ЛУПИТИ / ПОЛУПИТИ ЗУБИ.** **1.** *грубо.* Сміятися, реготати. — *Нічого **зуби лупить.** Я, може, смерть перед собою бачив* (Григорій Тютюнник).

2. *з ким і без додатка, жарт.* Проводити час у веселих розмовах з ким-небудь; розмовляти. *Не швидко прибіг лакей на генеральшин крик. Не де ж він був, як не **лупив зуби** з Уляною* (Панас Мирний); *Можна й біля танку **зуби полупити*** (Ю. Збанацький).

331. **ЛУПИТИ [СВОЇ] ОЧІ,** *фам.* **1.** *на (рідше в) кого—що і без додатка.* Пильно дивитися на кого-, що-небудь, вдивлятися в кого-, що-небудь, розглядати когось, щось. ***Луплю очі** на книжку: ..що воно за книжка!* (С. Васильченко); *І **лупить** Чіпка **свої очі** в темну темноту* (Панас Мирний). **ЛУПИТИ БАЛУХИ,** *вульг. Вона* [Варя] *аж цвіте, коли на неї хтось з чоловіків **балухи лупить*** (Я. Гримайло).

2. Марно витрачати час; байдикувати. **ЛУПИТИ БАНЬКИ,** *вульг.* — *А ви чого **баньки** тут **лупите?** — визвірився на стетерілих хлопців Дришпак* (І. Головченко і О. Мусієнко).

ЛУПНУТИ

332. **ЛУПНУТИ ОЧИМА.** **1.** *куди, на кого—що і без додатка.* Глянути, зиркнути на кого-, що-небудь. ***Лупнеш очима** вгору — над тобою, між темним гіллям... висять спілі груші* (Сл. Б. Грінченка); *Він сів, **лупнув очима** на світло* (Панас Мирний); *Левко тільки **лупнув очима** на Юрка* (М. Стельмах). **ЛИПНУТИ ОЧИМА,** *діал. Роман **липнув** на його* [нього] ***очима** і знов втирив* [утупив] *очі у вікно* (І. Нечуй-Левицький).

2. Прокинутися або опритомніти, розтуливши повіки. ***Лупнув очима*** [Максим], *підвів із постелі голову, прислухається* (С. Васильченко); *"Матіночко! рідненька... Чи се ж ти?.." Стара **лупнула очима,** бистро подивилась на Оксану* (Г. Квітка-Основ'яненко).

ЛУСКАТИ

333. **ЛУСКАТИ / ЛУСНУТИ ВІД (зі) СМІХУ.** Дуже сміятися, реготати. *Там, де інші дівчата **лускали зо сміху,** .. вона соромилася до сліз* (О. Кобилянська); ***Лускали*** [дівчата] ***зо сміху,** штовхаючи одна одну ліктем* (О. Кобилянська); — *Мадам Трюше в Ментоні **лусне од сміху,** як прочитає про цей наш .. вчинок у газетах* (І. Нечуй-Левицький).

334. **ЯК (мов, що, ніби *і т. ін.*) ГОРІХИ ЛУСКАТИ (лущити),** *перев. з дієсл.* Легко, просто (виконувати що-небудь, досягати чогось). *Йому ж невдивовижу дівчат цілувати, **мов горіхи лускати*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Вечори просиджує над замітками, які інші **лускають, мов горіхи*** (В. Дрозд); — *Подумаєш,— запально відповідає Вітя,— ці задачки мені — **що горіхи лущити*** (О. Іваненко). **МОВ ГОРІШКИ ЛУЩИТИ.** — *А задачі рішає, **мов горішки лущить.** От аби їй*

повчитись років з п'ять або шість. Їй-бо, на вчительку вивчилась би (М. Стельмах).

ЛУСКИ

335. **НІ ЛУСКЙ НІ ЗЯБРИ** (*рідше* **хвостá**), *жарт.* Уживається як побажання удачі, успіху (перев. у риболовлі). — *Ні пуху ні пера! — сказав .. заядлий мисливець.— **Ні луски ні зябри!** — відгукнувся і старий рибалка Петро Васильович Птаха* (Ю. Смолич); — *Вперед на отакенну рибу, котра завжди чомусь у нас зривається! **Ні луски ні хвоста!*** (Ф. Маківчук).

ЛУСНЕ

336. **ЯК НЕ ЛУ́СНЕ,** *зневажл.* Гладкий, товстий і т. ін. — *Поглянь на нього, чорнобородого — **як не лусне!*** (О. Донченко); // *зі сл.* мóрда, пи́ка *і т. ін.* Сита, гладка, велика і т. ін. *Морда **як не лусне*** (Укр.. присл..); *"Шия в нього — хоч обіддя гни, пика — **як не лусне..!**" — кажуть про нього* [Федора] *дворові* (Панас Мирний).

ЛУСНИ

337. **ХОЧ [ТИ] ЛУ́СНИ. 1.** За будь-яких обставин, умов; неодмінно, обов'язково. — *Як же поляже кармазин, тоді дочку нам подавай, **хоч лусни!** Не сховаєшся од нас* (П. Куліш); *Було так: як оце прийдуть жнива, то всіх жінок повигонять на степ жати. І ото як вигонять, .. то .. **хоч лусни,** а до вечора щоб вижав* (Нар. опов.).
2. *із запереч. дієсл.* Незважаючи ні на які старання, зусилля; ні за яких умов, обставин; нізащо. — *Ніяка собака до помочі не стала, **хоч ти лусни*** (Дніпрова Чайка); — *Не пущу! **Хоч ти тут лусни!*** (Я. Мамонтов); — *Більше того, що дають наші прилади, вони не дадуть, **хоч лусни*** (Ю. Шовкопляс).

ЛУСНУЛИ

338. **ЯК** (**мов, нáче** *і т. ін.*) **ОБУ́ХОМ ЛУ́СНУЛИ** (**хто лу́снув,** *вульг.* **хто лигну́в** *і т. ін.*) **ПО ГОЛОВІ́** *кого і без додатка.* Хтось дуже вражений, приголомшений чим-небудь. — *Приїхав я вчора .. ні живий ні мертвий, а тут нове лихо. **Наче хто обухом по голові луснув*** (В. Кучер); *Чіпка, як почув про діло, **мов хто його обухом лигнув по голові*** (Панас Мирний).

ЛУСНУТИ

339. **ЛУ́СНУТИ ЗІ ЗЛÓСТІ** (**з сéрця**). Дуже розсердитися. — *Нехай тоді Олекса узнає, що я йому родич: сказиться, **лусне з серця!..*** (С. Васильченко).

ЛЬОДУ

340. **ЯК** (**мов, нíби** *і т. ін.*) **НА ЛЬОДУ́.** Дуже непевно. *Почували себе **як на льоду,** але трималисъ* (З журналу); *Навчаючись в інституті, ми не раз відбували педагогічну практику.., а ось почався справжній перший урок, і я почуваю себе непевно, **мов на льоду*** (О. Гуреїв).

ЛЬОТУ

341. **ВИСÓКОГО** (**вели́кого**) **ЛЬÓТУ** (**лéту**), *зі сл.* люди́на, дія́ч *і т. ін.* Який займає значне становище в суспільстві; визначний, відомий і т. ін. *Людина **високого льоту** відповідно проявляє себе, здебільшого, вже в молоді роки* (З газети); *В. І. Вернадський — учений **великого лету*** (З журналу).

342. **З ЛЬÓТУ,** *перев. з дієсл.* Не роздумуючи; швидко, відразу і т. ін. — *Ти чого? — спитав її, коли вже мовчати далі було б негречно.— А нічого,— відповіла вона **з льоту*** (П. Загребельний).

343. **НИЗЬКÓГО** (**невисóкого, дрібнóго** *і т. ін.*) **ЛЬÓТУ** (**лéту**), *зі сл.* люди́на, праці́вни́к *і т. ін* Який займає незначне становище в суспільстві. *Був той хлопець такого ж **дрібного льоту,** як і вона,— розносив од свого хазяїна-ткача вовну прялям* (Переклад М. Лукаша).

ЛЮБОВІ

344. **ДО ЛЮБÓВІ** *кому і без додатка* Дуже подобається, любий хтось кому-небудь. *Мені Бог уже послав такого, що й **до любові,** й до пари* (Марко Вовчок); *Батько мій закохався в моїй матері і взяв її, як казав не раз: "в одній льолі та **до любові**"* (Збірник про М. Кропивницького); — *Я з нею не можу жити... вона мені **не до любові...*** (М. Коцюбинський); *Оженила мати сина. **Не до любові** невістку взяла* (Легенди..).

ЛЮДЕЙ

345. **НЕ З ЛЮДÉЙ. 1.** Не такий, як усі; особливий. — *Якийсь він у вас **не з людей** трохи* (З газети).
2. *кому.* Не так, як іншим; погано (перев. у чиїйнебудь присутності). — *Чи тобі, молодице, **не з людей,** що ти все мовчиш і до мене, старої, й словом не обізвешся?* (Григорій Тютюнник).

346. **ЯК У ЛЮДÉЙ. 1.** Такий як треба; звичайний. *І сорочка на ньому — не **як у людей;** замість білої, як закон повеліва, вона в нього або червона, або синя* (Г. Квітка-Основ'яненко); // Пристойний, хороший, кращий. [Килина:] *Та я б і цілий ліс продати рада, .. Був би ґрунт **як у людей,** не ся чортівська пуща* (Леся Українка).
2. Як звичайно має бути; так як треба, добре. — *У нас ніколи так, **як у людей*** (Панас Мирний); — *Якось посеред літа вирішили ми всім сімейством прибудувати до хати веранду — "щоб було, **як у людей**"* (Григір Тютюнник).

ЛЮДИ

347. **БУ́ДУТЬ** (**ви́йдуть**) **ЛЮ́ДИ** *з кого.* Хтось виросте порядним, гідним і т. ін., досягне

певного становища в суспільстві. *З нього вже не* ***будуть люди*** (Укр.. присл..); — *Може, з нас щось вийде, може, з нас* ***люди будуть,*** *давайте учитись* (С. Васильченко); — *Та нічого, обітреться —* ***люди з нього будуть*** (О. Сизоненко); —*Дивись, із тебе ще й* ***люди вийдуть*** (П. Панч); — *Ну, вже гаразд... Може, з мене й справді* ***вийдуть люди...*** (П. Загребельний); — *Дружба, брате, велике діло... А як же інакше? Вся рота хоче, щоб із тебе* ***люди були*** (О. Гончар). **ВИЙДЕ ЛЮДИНА.** *З його* ***вийде людина*** (Сл. Б. Грінченка); — *Треба ж, голубко,— каже стара,— її на розум навчити. Я скажу те, а ти що друге* [інше], *то й* ***вийде*** *з неї* ***людина*** (Марко Вовчок). **ЛЮДИ БУВАЮТЬ.** — *З цього* ***будуть люди.*** *З таких завжди* ***люди бувають*** (І. Сенченко).

348. **ЛЮДИ НІЧ [ПО ШМАТКАХ] РОЗІБРАЛИ.** Настав ранок; розвиднілося. — *І де це ти, чоловіче, чапиш ото до такої пори? — незлобливо, більше з співчуттям, запитала вона.— Вже* ***люди ніч розібрали,*** *а ти ніяк з тою збornею не розпрощаєшся...* (А. Іщук); *Коли місяць перепли через середину неба, Юрій Дзвонар .. вклонився гулянню: — Чуєте, добрі* ***люди*** *вже* ***ніч по шматках розібрали,*** *а півні нагогошуються, щоб ранок проспівати. То не час вам, сякі не такі, додому летіти?* (М. Стельмах).

349. **НА ЛЮДИ. 1.** *зі сл.* піти, вийти, тягне *і т. ін.* В людське середовище; до когось. *Хочеш піти скоріше* ***на люди,*** *де багато народу, але почуваєш себе ще більш самотньо* (Ю. Яновський); *Не сиділося зараз у штабі, тягнуло* ***на люди*** (П. Кочура); *Був натурою, одкритою навстіж. Його завжди тягло* ***на люди*** (З журналу); *Хіба .. історія знає хоч один приклад, щоб бюрократ вийшов* ***на люди*** *і розкаявся в тому, що він — бюрократ?* (З газети).
2. *зі сл.* з'явитися, показатися *і т. ін.* Щоб бачили, знали інші; серед когось. *Сам хазяїн з'явився* ***на люди*** *в якомусь арештантському сіряку.., а наймичку вирядив у чобітки та в білу пухову хустку* (О. Гончар); — *А жінка дома сидить: дохазяйнувались, що і* ***на люди*** *вже нема в чім показатись* (П. Панч); — *Така вже доля наша... — А може, ми такі, як наша доля? Слабких ніхто не любить, не поважає. А ми ще й тішимося своєю слабкістю та м'якотілістю, пускаємо її* ***на люди,*** *на посміховисько* (Василь Шевчук).

350. **У ЛЮДИ. 1.** *зі сл.* іти, віддати *і т. ін.* На заробітки, для навчання чому-небудь і т. ін.; навчатися, працювати. *Наче маю рушити з батькового волинського горба, з хутора —* ***в люди.*** *В науку. До світла...* (І. Колісник); *Як підростала дитина, віддавали її* ***в люди*** (З журналу).
2. *зі сл.* вийти, піти *і под.* В оточення інших, сторонніх осіб; до когось. [Жінка:] *Та що отсе* [оце] *ти вигадав? А у чім же я або дівчата на празник* [свято] *вийдемо* ***у люди*** (Г. Квітка-Основ'яненко).
3. *зі сл.* нести, понести *і т. ін.* Для ознайомлення багатьох, використання багатьма; до всіх. *Пісня та йому прошила серце Райдужно-солодкою стрілою; І поніс її хлопчина* ***в люди*** (М. Рильський).

ЛЮДИНА

351. **БОЖА ЛЮДИНА.** Угодний Богу (про кобзарів, лірників, співців і т. ін.). *У народі кобзарів називали* ***Божими людьми,*** *вони були у великій пошані* (Наука і культура..); *Біля воріт спинився старий кобзар... Ні, лірник... Та все ж* ***людина Божа,*** *бродячий бард!* (Василь Шевчук).

352. **НАША (своя) ЛЮДИНА.** Той, хто чимсь підходить комусь; близький, схожий, потрібний і т. ін. *Якби хтось пильнував за молодиком, відразу здогадався б — не* ***наша людина*** (А. Крижанівський); *Встряне* [агент] *в компанію, скрізь він* ***своя людина*** (М. Коцюбинський); *Ефект* ***"своєї людини"*** *посилюється також за рахунок будь-якої іншої схожості: біографічних подробиць, обставин життя, вживаної лексики, стилю поведінки, навіть одягу* (З журналу); *Товканець мав на кожному селі* ***своїх людей.*** *Єдним* [одним] *давав гроші, других гостив* (Нар. опов.).

353. **ХОЧ БИ ТОБІ [ОДНА] ЖИВА ЛЮДИНА [ПОКАЗАЛАСЯ].** Нікого ніде не видно; абсолютно нікого немає. *Через півгодини* ***хоч би тобі жива людина показалася*** *на вулиці* (Панас Мирний).

ЛЮДЯХ

354. **НА ЛЮДЯХ.** У присутності кого-небудь; при комусь. *Почуваю себе так собі.., але* ***на людях*** *забуваю свої слабості* (М. Коцюбинський); ***На людях*** *Богуна всі бачили спокійним і щасливим* (Я. Качура); *Не міг* [Кузьмін] *зараз бути* ***на людях,*** *пішов до моря* (Ю. Збанацький); *Ну, що вони йому зроблять?* ***На людях*** *не займуть* (А. Головко); *Не тільки* ***на людях,*** *а й поміж собою вони увесь вік були делікатні, уважні, привітні* (М. Стельмах); *Вони* [Черниш і Ясногорська] *теж поцілувалися — довго і міцно, видно — вперше,* ***на людях,*** *при всіх* (О. Гончар); *Лишившись* ***на людях*** *тим самим славним і лагідним хлопцем, він наодинці щораз глибше поринав у самоспоглядання* (В. Підмогильний). **В ЛЮДЯХ.** *Шануй одежу в дворі, вона тебе —* ***в людях*** (М. Номис).

ЛЯГАЙ

355. **ХОЧ [ЖИВЦЕМ (живим)] У ДОМОВИНУ (у яму, у могилу *і т. ін.*) ЛЯГАЙ.** Уживається для вираження відчаю у дуже скрутному,

безвихідному становищі; надто тяжко. — *Ні шага за душею нема: **хоч в домовину лягай**,— дрібошів дід Грицай* (І. Нечуй-Левицький); *Ні з ким порадитись, ні з ким словом перекинутися,— таке, що **хоч живцем лягай у домовину*** (Д. Бедзик); — *На цього* [коня] *вже як і трудно стягалися, не дай Бог, заведуть, **хоч тоді у яму лягай*** (А. Головко); *Про одне тільки мова — про своє убозтво, свою нужду, що їсти дома нічого, що з дітьми **хоч у могилу лягай*** (І. Цюпа). **ХОЧ У ЯМУ.** — ***Хоч в яму**, гірше не буде.— Народ зголоднів, а ніхто не подбає, їсти ніхто не дасть* (М. Коцюбинський).

356. **ХОЧ ЛЯГА́Й ТА [Й] ПОМИРА́Й (вмира́й).** Уживається для вираження відчаю у дуже скрутному, безвихідному становищі; надто тяжко. — *Голі й босі, **хоч лягай та помирай*** (Григорій Тютюнник). **ХОЧ ЛЯГА́Й ТА ВМИРА́Й І "ПРО́БІ" НЕ КРИЧИ́.** — *Поля в іншого скибка, а в іншого й нічого, випасу нема, ліс дорогий!.. Тоді **хоч лягай та вмирай і "пробі" не кричи*** (М. Коцюбинський). **ХОЧ ЛЯЖ ТА Й ВМИРА́Й.** — ***Хоч ляж та й вмирай!** — каже ця молодиця, як вони узялися полоти.— .. Ні, ні! — каже Галя,— ви не горюйте!* (Марко Вовчок); // Немає сил терпіти, витримувати щось; дуже боляче. *Коли міняється погода, то крутить усе тіло Нечипорове, ниють рани. Як застануть бригадира оці болі на полях — **хоч лягай та помирай*** (М. Зарудний); — *Ріже мене і пече попід боками.. Так мене мучить, голубчику, що **хоч лягай та помирай*** (Григорій Тютюнник).

ЛЯГАТИ

357. **[АЖ] ЛЯГА́ТИ [ПО́КОТОМ] (па́дати) ВІД СМІ́ХУ (зі смі́ху, з ре́готу *і т. ін.*).** Дуже сміятися, реготати. *Молодиці **аж лягали від сміху*** (М. Коцюбинський); *Іван присів, засичав, а далі давай ревти так удатно та химерно, що всі **аж лягали од сміху*** (І. Нечуй-Левицький); *Протаз .. витворяв такі кумедні штукенції, що всі до одного **лягали покотом од сміху*** (Олесь Досвітній); *Він почервонів, аж посинів. Червоніє, червоніє та дметься, як той індик. А хлопці **лягають зо сміху*** (І. Микитенко); *А всі **падали зі сміху*** (Н. Кобринська); *Спекулянтка запуталася у ситі, репетувала, сипала прокльони, а юрба **лягала з реготу*** (І. Микитенко); *Бреде дядько, а молодиці **лягають з реготу**. Піддурили дядька, бо глибше, як по кісточки, нема в тім місці* (Остап Вишня). **МА́ЛО НЕ ЛЯГТИ́ ЗО СМІ́ХУ.** *Весь базар **мало не ліг зо сміху*** (О. Довженко). **ПОЛЯГТИ́ ОД РЕ́ГОТУ.** *Компанія **аж полягла од реготу*** (Дніпрова Чайка).

358. **ЖИВИ́М У Я́МУ (в домови́ну, в моги́лу, в зе́млю *і т. ін.*) ЛЯГА́ТИ.** Не маючи виходу із якогось становища, бути у відчаї; помирати, гинути. ***Живим у яму лягати** не хочеться, а не придумають нічого, що робити, щоб пропитатись* [прохарчуватися] (Г. Квітка-Основ'яненко); *Коли мені їхати звідсіля, то краще **живою в домовину лягати*** (С. Васильченко). **ЖИВА́ Б У ЗЕ́МЛЮ ПІШЛА́.** — *Як згадаю про матіночку мою, **жива б у землю пішла**...* (Г. Квітка-Основ'яненко).

359. **ЛО́СКОМ ЛЯГА́ТИ.** Дуже сміятися. *Крик реготу знявся кругом неї і розкотився по всіх хатах. Люди — **лоском лягають**, аж за животи беруться* (Панас Мирний).

360. **ЛЯГА́ТИ / ЛЯГТИ́ [ВАЖКИ́М (усі́м, непоси́льним *і т. ін.*)] ТЯГАРЕ́М НА ПЛЕ́ЧІ** *чиї, кому.* Ставати предметом чиїх-небудь великих турбот, переживань і т. ін.; постійно непокоїти когось. *І велика, досі незнана відповідальність — чує — **лягає йому на плечі нещадним тягарем*** (О. Гончар); *Гіркота втрати **важким тягарем лягла на плечі** молодого командира* (З газети); *Панщина ж, своє господарство і діти **усім тягарем лягли на** одні материні **плечі*** (М. Стельмах).

361. **ЛЯГА́ТИ / ЛЯГТИ́ ДО НІГ (під но́ги, в но́ги *і т. ін.*)** *чиїх (чиї), кому, кого і без додатка.* 1. Скорятися кому-, чому-небудь. *Складні ворожі укріплення **лягали до ніг*** [нашим бійцям] (О. Гончар).
2. Виявляти шану до когось, вшановувати когось. *Як упав же він з коня та й на білий сніг.— Слава! Слава! — докотилось і **лягло до ніг*** (П. Тичина).

362. **ЛЯГА́ТИ / ЛЯГТИ́ НА КУРС (ку́рсом).** 1. Рухатися вперед у певному напрямку (про судна, літаки і т. ін.). *Вертоліт стрімко піднявся в біле небо, описав над нами коло й **ліг на курс** понад сталево-мертвою гладінню озера* (Р. Іваничук); *Він злетів у найкращому настрої, швидко досяг висоти двадцяти тисяч метрів, **ліг на свій курс*** (В. Собко); *Повітряний лайнер злітає в голубу височінь і **лягає курсом** на Москву* (З газети).
2. Ґрунтовно займатися якоюсь справою; домагатися успіхів у чомусь. *Одержуючи з рук завгоспа лабораторний халат.., почув* [Максим] *від нього напутні слова: — Ну і ну! **Лягайте на курс*** (Н. Рибак).

363. **ЛЯГА́ТИ / ЛЯГТИ́ НА ПЛЕ́ЧІ** *кого, кому, чиї і без додатка.* Ставати предметом чиїх-небудь обов'язків, клопотів, переживань і т. ін.; *Старість **лягає на плечі**, а років йому ніяк не зупинити* (М. Томчаній); — *Велика відповідальність **лягає на плечі** саперів,— сказав Волинський* (П. Гуріненко); *Відповідальність, **лігши йому на плечі**, мовби напнула всі його мускули й нерви і залишила їх надовго в такому стані* (О. Гончар); // *чиї, кого, чого.* Виконуватися, здійснюватися ким-, чим-небудь (про роботу, робочі процеси, обов'язки і т. ін.). *Експедицію було закінчено, але сила роботи **лягла на плечі** її учасників* (З. Тулуб).

364. **МА́ЛО НЕ ТРУ́ПОМ ЛЯГА́ТИ.** Дуже погано себе почувати; бути ледве живим. — *Декому на морі від хитання зле робиться. Навіть дивувався: як то люди здорові й ситі **мало не трупом лягають*** (І. Муратов).

ЛЯГАЮЧИ

365. **І ЛЯГА́ЮЧИ, І УСТАЮЧИ́.** Весь час, постійно, завжди. *Хвали .. Бога **і лягаючи, і устаючи**, а їх* [рідних] *шануй і кохай* (Г. Квітка-Основ'яненко).

ЛЯГТИ

366. **КА́МЕНЕМ ЛЯГТИ́ НА ДНО (на дні).** Потонути. *Корабель **каменем ліг на дно**, але людей пощастило врятувати* (З журналу). **КА́МЕНЕМ ЛЯГТИ́ ПО ДНУ** (про всіх або багатьох). *І всі шубовсть у воду! Да* [та] *й ні один не переплив, усі **каменем лягли по дну*** (П. Куліш).

367. **КА́МЕНЕМ ЛЯГТИ́ НА СЕ́РЦЕ (на се́рці)** *кому і без додатка.* Негативно вплинути на когось, тяжко приголомшити, пригнітити когось. *Перша образа **каменем лягла** мені **на серце*** (П. Панч); *За все своє життя ніколи він не оповідав того, що **каменем лягло на серці*** (Ю. Збанацький).

368. **ЛЯГТИ́ ВЗДОВЖ ЛА́ВИ (на ла́ву).** Померти. *З такої страви **ляжеш вздовж лави!*** (Укр.. присл..); *Того з мене пріч не візьмуть, тим посповідаюсь і **на лаву ляжу*** (Ю. Яновський).

369. **ЛЯГТИ́ В МОГИ́ЛУ (в домови́ну, в гріб, в я́му** *і т. ін.*). Померти, загинути. *Грабовський .. залишився до кінця незламним, хоча й передчасно **ліг у могилу!*** (З журналу); *Ніяк не збагну, що воно за людина. Коли отак про себе турбуватиметься та дбатиме — **ляже в домовину...*** (Ю. Збанацький); *Чи я знайду спочинок за життя, А чи тоді, як **ляжу в домовину..?*** (М. Вороний); — *Уб'ють тебе, вона* [мати] ***в гріб ляже;** живи для неї, я прошу* (І. Котляревський); *Недалеко моя яма, Та я **в яму** ще **не ліг*** (С. Руданський); — ***Як ляжу у ямі,** тоді вже згадають,— я знаю,— Й мене словом теплим та щирим!* (М. Старицький); *Нехай ще раз усміхнеться Серце на чужині, Поки **ляже в чужу землю.** В чужій домовині* (Т. Шевченко). **ЛЯГА́ТИ В ТРУНУ́.** ***Лягала** молодь **у труну** .. з одважним усміхом, немов байдужа* (Леся Українка); // Бути знищеним, розгромленим (перев. про ворогів). ***В могилу ляже** проклята звірота. І смерть її — нам золоті ворота* (П. Тичина).

370. **ЛЯГТИ́ ГОЛОВО́Ю,** *уроч.* Загинути в бою, в боротьбі, відстоюючи, захищаючи кого-, що-небудь. *В далекій дорозі Найду або долю, або за Дніпром **Ляжу головою*** (Т. Шевченко); [Муза:] *Співаймо поважно Про те, як одважно Герой умира на війні. Він рад серед бою **Лягти головою,** Аби не впустить корогви* (Леся Українка); *Там мужність зламано, там щонайкращі лави, Наш щонайкращий цвіт там **головою ліг*** (М. Зеров). **ЛЯГТИ́ ГО́ЛОВА́МИ** (про багатьох). [Воєслав:] *У битві з печенігами **лягла головами** мало не вся дружина князя, але ворогів розбив князь вщент* (Юліан Опільський).

371. **ЛЯГТИ́ КІСТЬМИ́.** Загинути, відстоюючи, захищаючи кого-, що-небудь, домагаючись чогось і т. ін. *Лучче* [краще] *на своїй стороні **кістьми лягти,** ніж на чужині слави натягти* (Укр.. присл..); — *Хто повернеться* [з війни], *а хто й **кістьми ляже*** (Григорій Тютюнник); *Ми втратимо себе як нація, за яку **лягли кістьми** цілі покоління кращих із кращих синів України* (Б. Олійник). **ЛЯГТИ́ КОСТЬМИ́ (кістка́ми).** ***Лягло костьми** людей муштрованих чимало* (Т. Шевченко); — ***Кістками ляжемо,** а прокладемо шлях на Київ* (Л. Дмитерко). **ПОЛЯГТИ́ КІСТЬМИ́.** — *Воїни, не посоромимо землі Руської, **поляжемо** тут **кістьми.** Мертві сорому не ймуть* (О. Довженко). **КІСТЬМИ́ ЛЯГА́ТИ.** *І не знати, чим скінчиться пир сей кривавий, кому з них судилося сватів пригощати, а .. кому **кістьми лягати*** (Д. Міщенко); // Бути знищеним, розгромленим (перев. про ворогів). *І хто нам неспокій цей творчий, великий порушить — На нашім порозі той **ляже кістьми!*** (М. Гірник); ***Лягли кістьми** незвані гості В той день гарячий...* (Л. Забашта).

372. **ЛЯГТИ́ / ЛЯГА́ТИ НА ДУ́ШУ** *чию, кому і без додатка.* **1.** Тяжко вразити, негативно вплинути на кого-небудь; приголомшити, пригнітити когось. *Мотря чула, що **на її душу лягло** щось важке, але ні одна сльоза не виступила на її очах* (І. Нечуй-Левицький); *Єлька йде, не вириваючись, бо весь час почуває тягар провини, що важко **на душу ліг*** (О. Гончар).
2. Бути до вподоби, сподобатися комусь. *Декому заходи Морозова теж не **лягли на душу*** (Я. Баш); [Квітка до Шевченка:] *Я його* ["Кобзар"] *притулив до серця, бо дуже шаную Вас і ваші думки кріпко **лягають на душу*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

373. **ЛЯГТИ́ НА СО́ВІСТЬ** *чию, кого і без додатка.* Викликати почуття провини, сорому, ніяковості і т. ін. за що-небудь. *Цей квітчастий шовк не оповив голову, а глибоким докором **ліг на совість.** Галя ніяково заховала хустину* (М. Стельмах).

374. **НІ ЛЯГТИ́, НІ СІ́СТИ. 1.** Дуже тісно де-небудь. *У кімнаті **ні лягти, ні сісти.** А повітря? Хоч ковток би, чистого, цілющого* (З журналу).
2. *перев. зі сл.* тіснота́. Уживається для підсилення висловлення; дуже велика, страшенна і т. ін. *Попойшов* [етапом] *щось місяців коло двох в тісноті, що **ні лягти, ні сісти*** (А. Тесленко).

3. Дуже болить (щось або все у когось); боляче комусь. *Узяли його лакеї на стайню, та так оджарили, що* ***ні лягти, ні сісти*** (Панас Мирний).

375. **ТРУ́ПОМ ЛЯГТИ́.** 1. Загинути, померти. *Йон став коло дверей, готовий краще* ***трупом лягти,*** *ніж випустити дочку з хати* (М. Коцюбинський); *Видно, хотіли, сердешну, зганьбити, Та не давалася —* ***трупом лягла...*** (Д. Павличко). **ПОЛЯГТИ́ ТРУ́ПОМ** (про всіх або багатьох). *Ідуть, щоб побідить* [перемогти] *успішно, Або щоб* ***трупом полягти*** (І. Котляревський); // Зникнути, пропасти (про що-небудь). *Хай по всіх світах розверзеться земля, .. хай у тих проваллях* ***трупом ляже*** *людське нещастя* (Є. Гуцало).
2. Докласти всіх зусиль для досягнення чого-небудь; все зробити. [2-й запорожець:] *Веди нас, Тарасе, куди хочеш, ми* ***трупом ляжем!*** (І. Карпенко-Карий); — *Ні, не віддам,* ***трупом ляжу,*** *а не віддам* (В. Собко).

ЛЯД

376. **НА ЯКИ́Й ЛЯД,** *фам.* Навіщо, для чого. — *Як же це, справді, щоб отак-от шість танків* [знищити]? .. *Та* ***на який ляд*** *тоді кувати їх, залізо переводити, коли отак!* (О. Довженко).

ЛЯЛЕЧКА

377. **ХОЧ БИ ТОБІ́ ЛЯ́ЛЕЧКА,** *жарт.* Абсолютно нікого немає, жодної людини. *А на вулиці* ***хоч би тобі лялечка*** (З газети). **ХОЧ БИ ТОБІ́ ЛЯ́ЛЕЧКА ОЗВА́ЛАСЯ.** — *Оце раз як обпали бджоли.., гукав-гукав — анітелень!* ***Хоч би лялечка тобі озвалася!*** (Дніпрова Чайка).

378. **ЯК** (**мов, на́че** *і т. ін.*) **ЛЯ́ЛЕЧКА.** 1. Дуже гарний, вродливий (про людину). [Павло:] *Ну, й дівчинка ж,* ***як лялечка*** (М. Кропивницький); — *А донечка,* ***як лялечка*** (М. Зарудний); — *Я займуся твоїм гардеробом, Ти у мене ходитимеш,* ***як лялечка*** (П. Гуріненко).
2. Дуже гарне, красиве, привабливе і т. ін. що-небудь. *Столяр із нього душевний, можна сказати, вже коли зладнає річ —* ***мов лялечка!*** (Є. Гуцало).
3. *зі сл.* прибра́ти, повбира́ти, впорядкува́ти *і под.* Гарно, красиво і т. ін. *Прибрали сад,* ***як лялечку*** (Ю. Яновський). **ЯК ЛЯ́ЛЬКА.** *Матері повбирали своїх дочок,* ***як ляльок*** (І. Нечуй-Левицький); *Острівок у парку,* ***як ляльку,*** *впорядковано* (Іван Ле).

ЛЯЛЕЧКИ

379. **НІ (ані́) ЛЯ́ЛЕЧКИ.** Немає жодної людини; абсолютно нікого. *Густе, в гарячих прошвах марево приколисує спраглу потріскану землю. Навколо* ***ні лялечки,*** *всі жниводють в полі* (М. Стельмах); *Село спустіло.* ***Ані лялечки*** (Є. Куртяк); ***Ані лялечки*** *не видно!* (Укр.. присл..); *Степу, сонця кругом повнісінько. Вітерець лоскоче ковил-траву, колошкає полини, щоб вони дужче пахли. І ніде* ***ані лялечки*** (Григір Тютюнник); *А по дорозі, що йде до села,* ***ані лялечки*** (В. Винниченко).

ЛЯПАТИ

380. **ЛЯ́ПАТИ ГРЯЗЮ́КОЮ** (**гря́ззю, боло́том** *і т. ін.*) *на кого.* Несправедливо звинувачувати, ганьбити, бруднити і т. ін. кого-небудь. — *Для чого ви так, пане підполковнику? — з докором промовив сотник. — А чого ж розпустив язика, мов халяву? Не знає, а* ***ляпає грязюкою*** *на нас* (М. Стельмах).

381. **ЛЯ́ПАТИ** (**ля́скати, маха́ти** *і т. ін.*) **ЯЗИКО́М** *що і без додатка, зневажл.* Говорити (перев. що-небудь нерозумне, недоречне, нецікаве і т. ін.); базікати. ***Не ляпай язиком!*** (Сл. Б. Грінченка); *Їм що не* ***ляпать язиком,*** *аби ляпать. Та ще й іржуть собі! І що там вони знайшли такого смішного?* (С. Васильченко); [Ліна:] *Ти мені, задрипанко, дивися: перед паничами зуби не скаль і* ***язиком не ляскай!*** (Я. Мамонтов); *Як собака з утіхи відчуває непереможну потребу махати хвостом, так він відчував потребу* ***махати язиком*** (Л. Мартович); // Витрачати час для зайвих, непотрібних розмов; займатися пустослів'ям. — *Працювати треба, а не* ***ляпати язиком*** (М. Зарудний); *Вони тільки* ***язиком ляскають*** (Сл. Б. Грінченка); — *А... йди від гріха... Чого так* ***язиком ляскати?*** (М. Хвильовий).

382. **ЛЯ́ПАТИ** (**хля́пати**) **ВУ́ХАМИ,** *зневажл.* Бути неуважним, незібраним, не зважати на що-небудь і т. ін. — *Тільки ж ви глядіть тут, не* ***вухами ляпати*** *прийшли. Голосуватимемо чи що, глядіть же й ви!* (А. Головко); *Вона вже прикидає собі.. А поки що каже будівельникам: — Поправлятимем. Тільки ви теж* ***вухами не хляпайте.*** *Разом з вами будемо поправляти* (О. Гончар).

383. **ТІ́ЛЬКИ ВУ́ХАМИ ЛЯ́ПНУТИ,** *несхв.* Зазнати непередбачених неприємностей. — *Сурйозний* [серйозний] *чоловік той Давид.. Може таку свиню підкласти, що* ***тільки вухами ляпнемо*** (А. Головко).

ЛЯСНЕ

384. **ТІ́ЛЬКИ ЛЯ́СНЕ.** Зникне, безслідно пропаде щось; перестане існувати. — *Як не сьогодні, то завтра ковтне* [річка] *вашу хавіру* [хатину], ***тільки лясне.*** *Перебиралися б до дітей* (Є. Гуцало).

ЛЯСНУВ

385. **ЯК [БИ] БАТОГО́М ЛЯ́СНУВ** (**лу́снув**), *перев. з дієсл.* Дуже швидко. *Три роки,* ***як батогом ляснув,*** *пішли на школу* (Г. Хоткевич); *Отак літа спливли... Прожив,* ***як батогом ляснув***

(М. Зарудний); — *Минули роки, як би батогом луснув! — погоджується Михайло* (І. Чендей).

ЛЯЩИТЬ

386. **АЖ ЗА** (**поза**) **ВУХАМИ** (*рідше* **ушами**) **ЛЯЩИТЬ,** *зі сл.* їсти, *рідше* уминати, убирати *і под., жарт.* Жадібно, з великим апетитом; швидко. — *Кинулись на гуску, як вовки на вівцю. Тереблять* ***аж за вухами лящить*** (І. Нечуй-Левицький); [Явдоха:] *Думаєш, не знаю, що ти щовечора запихаєшся солодким,* ***аж за вухами лящить*** (М. Кропивницький); *Він .. уминав яєшню,* ***аж за вухами лящало*** (Панас Мирний); *Хлопці уминали* [рибу], ***аж за вухами лящало*** (В. Поліщук); — *Буде юшка. І їстимемо її —* ***аж за вухами лящатиме*** (П. Автомонов); — *Своє сало в торбі тримає, а моїх курей їдять,* ***аж за вухами лящить*** (Григорій Тютюнник); *Зліз пан Коцький на стіл та й почав їсти,* ***аж за ушами лящить*** (Укр. дит. фольк.); *Тепер тільки справжнє свято і наступило: .. той п'є, той убирає,* ***аж за вухами лящить,*** *довго дожидали, зате ж і діждалися* (Панас Мирний); *З яким смаком трощиться їстівне!* ***Аж за ушами лящить...*** (М. Коцюбинський); *Все військо добре убирало,* ***Аж поза вухами лящало,*** *Один перед другим хватав* (І. Котляревський); *Оце їсть!* ***аж поза ухами лящить*** (М. Номис). **АЖ ЗА ВУХАМИ ТРІЩИТЬ.** *Їв Іван,* ***аж за вухами тріщало*** (І. Франко). **ТАК.., ЩО АЖ ЗА ВУХАМИ ЛЯЩАЛО.** *Варивон* ***так*** *уминав пиріжки,* ***що аж за вухами лящало*** (М. Стельмах).

387. **АЖ У ВУХАХ ЛЯЩИТЬ. 1.** Який сильно діє на слух; дуже голосний, гучний і т. ін. *З парубками йдуть і дівчата. Вони теж співають, і пісня* ***аж лящить у вухах,*** *луною відбивається в левадках* (П. Панч).

2. *зі сл.* шуміти, вигукувати *і т. ін.* Дуже голосно, гучно, сильно і т. ін. *Як заговорять разом усі ув один голос, так нічого і не второпаєш: мов на лотоках вода шумить,* ***аж у вухах лящить!*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Малий хлопчик, Матвійко, .. жирує на подушках та вигукує,* ***аж у вухах лящить*** (С. Васильченко). **ТАК, ЩО [АЖ] У ВУХАХ ЛЯЩИТЬ.** *Веселий барабанщик* ***так*** *брязкотів мідними тарілками,* ***що аж у вухах лящало*** (Д. Ткач); *Заливався* [песик] ***так, що у вухах лящало*** (Ю. Збанацький).

3. *у кого, від чого.* Когось дратують якісь голосні, гучні, різкі і т. ін. звуки, комусь стає неприємно від почутого. — *Та годі вже верещать! В мене вже* ***аж в вухах лящить*** *од твоїх пісень* (І. Нечуй-Левицький); *У Лукії* ***аж у вухах лящало*** *від цього стоголосого хору. Вона потрапила в невідому жаб'ячу країну* (О. Донченко).

М

МАГ

1. **МАГ І ЧАРОДІЙ** (**чарівник,** *заст.* **чудодій**), *жарт.* Людина, яка робить щось дуже легко, вправно, спритно, красиво і т. ін. *Карцев, не поспішаючи, вправа за вправою, день за днем учив обох Ольг, і робота давала наслідки.. Одного разу .. зустрів їх біля трибуни* [підполковник] *і задоволено сказав: — Ваш Карцев —* ***маг і чародій*** (В. Собко). **МАГ, ЧАРІВНИК.** *Коли ж наступала пора полювання на дичину, ніхто не міг зрівнятися з Ніколає. —* ***Маг, чарівник!*** *— говорили люди, коли юнак ніс на плечах десяток добрих качок* (М. Чабанівський).

МАЄШ

2. **ОТ** (*рідше* **ось**) **ТОБІ [Й] МАЄШ.** Уживається для вираження подиву, незадоволення і т. ін. з приводу чогось несподіваного, неприємного тощо; отак. — ***От тобі й маєш!*** *— покликнула Софія.— А як же буде сьогодні? Гості теж будуть мерзнути, чи що?* (Леся Українка); *Роман позивав Семена за позичені гроші. Семен так і вдарився руками об поли. —* ***От тобі маєш!*** *— Що ж це за диво?..* (М. Коцюбинський); — *А може, той... може, таки, Мар'янко, підемо до кого?.. До Порфирія... —* ***От тобі й маєш,*** *— посміхається Мар'яна* (І. Вирган). **ОТ МАЄШ.** *Графік плавання витримувано, команда сподівалась на успіх, і* ***от маєш*** *— надзвичайна подія* (А. Хорунжий).

3. **ЩО МАЄШ** (**має, мав** *і т. ін.*) **СИЛИ** (**сил, духу**), *з дієсл.* З усією енергією, з максимальним напруженням, завзяттям; дуже сильно. *Бий тільки об камінь* [мурену] ***що маєш сили,*** *бо вкусить, наче собака* (М. Коцюбинський); *А ти пляшки, Грицьку, й чарки Трощи,* ***що маєш духу!*** (П. Гулак-Артемовський).

4. **ЯК СЯ МАЄШ** (**маєте, має** *і т. ін.*). Усталена форма запитування про здоров'я, життя (при зустрічі, вітанні з кимсь). [Виборний:] *Помагай-бі, Наталко!* ***Як ся маєш,*** *як поживаєш?*

(І. Котляревський); — *А-а-а, чумаченько винозорий,— мертво проскрипів Гарматій.* ***Як ся маєш?*** *— Хвалити Бога. — ..Молодець, молодець! Козарлюга з тебе хоч куди, справжня чумацька кров* (М. Стельмах); *Іван підійшов до старого гуцула і голосно привітався: — Здоровенькі були, діду Лукіяне!* ***Як ся маєте?*** (І. Муратов); [Орленко:] ***Як ся має*** *твоя небога — як її? Еге, Настя!* (І. Кочерга).

МАЗАНІ

5. **ОДНИ́М МИ́РОМ МА́ЗАНІ** (*рідше* **пома́зані**), *ірон.* Дуже схожі між собою в чомусь (перев. негативному); з однаковим ставленням до кого-, чого-небудь, з однаковими рисами; однакові (про людей). [Параска:] *Що стражник, що становий — всі вони одного поля ягода,* ***одним миром мазані!*** (Панас Мирний); *І не подумав ковач* [коваль], *що бояри скрізь* ***одним миром мазані,*** *скрізь на смердів однаково дивляться* (А. Хижняк); — *Всі ви, баби,* ***одним миром мазані,*** *— безнадійно махнув рукою чоловік.— Це ж треба з-за дурних ревнощів глупої ночі прителющитись у степ* (М. Стельмах); *Були великі приятельки й, як кажуть,* ***помазані одним миром;*** *вони читали ті самі наукові книжки* (І.Нечуй-Левицький). **ОДНИ́М МИ́РОМ МА́ЗАНА.** — *А я тільки хотів сказати, що Матвійова компанія — то вона* ***одним миром мазана*** *і одним духом дихає* (І. Микитенко).

МАЗАТИ

6. **МА́ЗАТИ (масти́ти, нама́зувати** *і т. ін.***) / НАМА́ЗАТИ (намасти́ти, помасти́ти** *і т. ін.***) СА́ЛОМ П'Я́ТИ** (*рідше* **п'я́тки**). **1.** Готуватися до втечі або втікати звідки-небудь. *І держава не вдержалася і "помазанник" мусив* ***п'яти салом мазати*** *та втікати з України* (В. Еллан-Блакитний); [Хома (*до Даші*):] *Сьогодні наші пани щось невесело газети читали. Мабуть, доведеться* ***салом п'яти мазать...*** (Я. Мамонтов); — *А чого нам боятися окупантів! Ми дома, нехай вони бояться, бо не сьогодні-завтра, а доведеться* ***п'яти салом намазувати*** (П. Панч); — *Я не з тих, хто, потрапивши в оточення чи ще в якусь скруту,* ***намазують п'ятки салом*** *і кидають своїх* (П. Автомонов); // Поспішати. **МАСТИ́ТИ (підма́зувати) П'Я́ТИ.** — *Не фортунить. Видко, треба* ***мастити п'яти,*** *— підповз до нього Северин.— Почекаємо ще трохи* (М. Стельмах); *Вже останні* [фашисти], *котрі найдужче* ***п'яти підмазували,*** *— заскочили в хату* (Ю. Бедзик); // Непомітно зникати звідки-небудь. — *Що ж нам робити? ..* ***намастити п'яти салом,*** *поки не заскочив наш шановний професор?* (Ю. Смолич); // *жарт.* Від'їжджати звідки-небудь. [Долгін:] *Здав ти* [Максим] *трохи. Змарнів. Ото і кажу, захищай свій диплом* ***і намазуй п'яти салом*** (Н. Рибак); // *куди.* Повертатися кудись. **МА́ЗАТИ П'Я́ТИ.** *Отак помороочиться-поморочиться дехто — та й* ***маже п'яти*** *у ту ж Городнявку або Шепетівку, чи ще куди далі. І вже його назад ніяким калачем не заманиш* (З журналу).

2. *рідше.* Відступатися від чогось задуманого, організованого і т. ін.; боятися. **МА́ЗАТИ П'Я́ТИ.** — *Аркадій Павлович сказав... Налякати треба.— Єсть. Ходімо. Куди? — Без мене,— твердо вимовив Василь.—* ***П'яти мажеш?*** *— дихнув на нього горілчаним перегаром Женька* (А. Хижняк). **МАСТИ́ТИ СМА́ЛЬЦЕМ П'Я́ТИ.** — *А я, батьку, не збираюсь* ***мастити смальцем п'яти.*** *Хай* [інші].. *мастять* (М. Стельмах).

7. **МА́ЗАТИ МЕ́ДОМ ПО ГУБА́Х** *кого.* **1.** Говорити комусь що-небудь приємне (перев. з корисливою метою). *Краще говорити людині гірку правду, ніж* ***мазати медом по губах*** (З газети). **МАЗНУ́ТИ МЕ́ДОМ ПО ГУБІ́.** — *Життя солодкого бажаю Я всім так саме, як собі, І через те вас поспішаю* ***Мазнути медом по губі*** (В. Самійленко). **2.** Викликати в кого-небудь почуття задоволення, радості, втіхи (перев. похвалою, лестощами і т. ін.); бути приємним комусь. **МЕ́ДОМ МА́ЗАТИ.** *Він осаджує біля мене лошат і киває на них бровами й вусищами.— Ну, як?! — Змії! — кажу лише одне слово. Моя відповідь* ***медом маже*** *дядька Миколу* (М. Стельмах).

8. **МА́ЗАТИ МЕ́ДОМ РЕ́ЧІ (слова́),** *зневажл.* Говорити облесливо, нещиро; підлещуватися до когось. *Там пан-гаман по сто рублів дає Пройдисвіту, що* ***речі медом маже*** (Л. Глібов).

9. **МА́ЗАТИ ПИРОГО́М (пирога́ми) ЗВЕ́РХУ** *кого.* Балувати, розпещувати кого-небудь. — *Цить, блазню! Ти, видно, не був ні в кого в руках, видно, не держано тебе як слід...* ***Мазали тебе зверху пирогом...*** (Панас Мирний).

МАЗІ

10. **НА МАЗІ́,** *перев. зі сл.* д і́ л о, с п р а́ в а *і т. ін.* Відбувається, проходить добре; так, як треба, у порядку і т. ін. — *От воно тепер, панове, се діло й* ***на мазі*** (Д. Мордовець); *І діло в нього —* ***на мазі!*** *У кандидати, в храм наук Пробрався Жук* (С. Олійник); *Справа зовсім була вже* ***на мазі*** (О. Кундзич); // Майже підготовлений. — *Страйк* ***на мазі,*** *тільки ж потрібна твоя допомога* (Ю. Смолич).

МАЗНИЦЯ

11. **ЯК МАЗНИ́ЦЯ (мазни́чка). 1.** *несхв.* Хтось брудний, неохайний; що-небудь брудне. *Спідниця на ній* [жінці] ***як мазниця*** *і дитина коло неї; простягнуті руки тремтять* (З газети).

2. *зі сл.* чепурне́нький, чи́стий *і т. ін., ірон.* Уживається для вираження заперечення зазначених слів; зовсім не (чепурненький, чистий і т. ін.). *Чепурненький, **як мазничка*** (Укр.. присл..); — *Чого ж ти такий веселий? Та й чепурненький сьогодні, **як мазничка*** (О. Ільченко).

МАЗНУЛИ

12. **ЯК** (**мов, на́че** *і т. ін.*) **МЕ́ДОМ ПО ГУБА́Х МАЗНУ́ЛИ** *кого.* Від почутого у когось виникає почуття надії, задоволення, радості і т. ін.; приємно комусь. — *Знайте, що жінки не терплять неуваги до себе. Кіндрата **наче медом по губах мазнули*** (А. Іщук).

МАЙНУЛО

13. **МАЙНУ́ЛО** (**мелькну́ло, мигну́ло** *і т. ін.*) **В ГОЛОВІ́** *чиїй, кого, у кого, рідше кому, безос.* Хтось раптом подумав про що-небудь. *"Значить, висота наша!" — **майнуло в голові** Черниша* (О. Гончар); *"Ану ж би туда* [туди] *зайти",— **мелькнуло** Панькові **в голові*** (Л. Мартович); *"А чи знаєш,— **мигнуло в** Захаровій **голові**,— може, й при ротному він на свій розсуд розставляв бійців, керував обороною мосту"* (Іван Ле).

МАЙНУТИ

14. **МАЙНУ́ТИ ДУ́МКОЮ** *куди, в що.* Подумати про що-небудь, згадати щось, уявити себе десь. *Потім* [Косинський] ***думкою майнув** на вал фортеці, згадався посланець у ворожий табір* (Іван Ле); ***Майнула думкою** в дитинство, в юність. Як прекрасно було, як все добре складалося* (З газети).

МАЙСТЕР

15. **МА́ЙСТЕР** (**маста́к**) **НА ВСІ РУ́КИ.** **1.** Людина, яка все вміє робити, вправна, тямуща у будь-якій справі. *Лаврін був розумака і **майстер на всі руки** — і косити, і молотити, і навіть сам шив чоботи* (О. Донченко); — *Панас Юхимович **на всі руки майстер.** Як кажуть: і швець, і жнець, і на дуду грець* (Ю. Збанацький); *Батько її Сила Гаврилович — **майстер на всі руки:** і швець, і столяр, і скляр* (О. Гончар); *І **мастак на всі руки,** та часу на все не вистачає* (З журналу). **МА́ЙСТЕР НА ВСЕ.** *І-і хлопець же був!.. Куди б ти його не повернув,— **на все майстер.** Чи на співи, чи на іграшки, чи на вигадки* (Г. Хоткевич); // *перен., жарт.* Машина, пристрій і т. ін., що може виконувати різні види роботи. *Цей велет* [КрАЗ-260] — ***на всі руки майстер.** Він годиться для перевезення вантажів і людей, монтажу обладнання і спеціальної техніки, буксирування різноманітних причіпних систем на будь-яких дорогах* (З журналу).

2. *ірон.* Людина, яка за все береться, але робить невправно, неякісно і т. ін. ***Мастак на всі руки.** Одна лиш біда — Сіромі ніколи ніщо не вдається* (С. Воскрекасенко).

16. **МА́ЙСТЕР** (**маста́к**) **НА ВСЯ́КІ** (**всі**) **ШТУ́КИ.** **1.** Дотепна, вигадлива і т. ін. людина. *Який це чудесний і симпатичний хлопець! Веселий, жартівливий і **на всі штуки майстер*** (О. Ковінька).
2. *зневажл.* Той, хто здатний на погані, підступні, нечесні і т. ін. учинки. *Напівшепотом Джо відкрив таємницю: ..Цей тип хвостом повіявся з фашистами з Києва, коли вони тікали, і **мастак на всякі штуки*** (А. Хижняк).

17. **МА́ЙСТЕР СВОЄ́Ї СПРА́ВИ** (**свого́ ді́ла**). Людина, що досягла високої майстерності, досконалості в чому-небудь; кваліфікований фахівець, виконавець, професіонал і т. ін. *Нести культуру в побут на високому професіональному рівні можуть лише **майстри своєї справи*** (З журналу); *Чудовий **майстер своєї справи.** Він досконало оволодів технікою, знав всі "секрети" виробництва* (З газети); *А секретар знову заговорив про батька, .. про те, який це був **майстер свого діла*** (О. Гончар); *На весіллях як танцюристи, так і музиканти були **майстрами свого діла*** (Весілля).

МАК

18. **ЩЕ МАК** [**РОСТЕ́** (**цвіте́, схо́дить** *і т. ін.*)] **У ГОЛОВІ́** *у кого.* Хтось молодий, недосвідчений, нерозумний і т. ін. *Ну, що йому скажеш, коли в нього **в голові ще мак росте?*** (Ю. Бедзик).

19. **ЯК МАК ЦВІТЕ́** (**процвіта́є, розцвіта́є** *і т. ін.*). Гарний, вродливий, здоровий (про людину, людей). *Такий зробивсь несміливий, мовчазний, аж жаль бере: чолов'яга, як мур, **як мак цвіте**, ще краще, ніж парубком був, а якийсь приголомшений* (Дніпрова Чайка); *На розпутті кобзар сидить Та на кобзі грає; Кругом хлопці та дівчата — **Як мак процвітає*** (Т. Шевченко).

20. **ЯК** [**ТОЙ**] **МАК НАЧЕ́ТВЕРО,** *перев. зі сл.* бі́дний. Уживається для підсилення зазначеного слова; дуже, надзвичайно (бідний). [Настя:] *Ой бідний ти, кумочку, бідний!* [Микола:] *Ой бідний, кумочко, бідний, **як той мак начетверо!*** (І. Франко); *Гивині батьки дуже хотіли бути багатими, але так, щоб усім людям здавалося, що вони бідні, **як мак начетверо*** (М. Стельмах); *Такий багатий, **як той мак начетверо*** (З усн. мови).

МАКАР

21. [**ТАМ** (**туди́, в ті місця́** *і т. ін.*)], **ДЕ МАКА́Р ТЕЛЯ́Т ПАСЕ́,** *ірон.* Там або туди, де важкі умови життя, куди потрапляють, як правило, не з власного бажання; дуже далеко. *Скільки-то*

люду .. пішло на казенні хліба, а дехто попхався аж ***туди, де Макар телят пасе*** (Панас Мирний). **ДЕ МАКА́Р ТЕЛЯ́Т НЕ ПАС.** *Опинились в грізний час,* ***Де Макар телят не пас*** (В. Іванович).

22. **[ТАМ (туди́, в ті місця́** *і т. ін.*)**,] КУДИ́ МАКА́Р ТЕЛЯ́Т НЕ ГАНЯ́В** (*рідше* **не ганя́є, не го́нить** *і т. ін.*), *ірон.* Туди або там, де важкі умови життя, куди потрапляють, як правило, не з власного бажання; далеко. *Підеш* ***туди, куди Макар телят не ганяв*** (Укр.. присл..); [Синявін:] *Зрадить він вас, зажене* ***туди, куди Макар телят не ганяв****, клянусь, зажене* (Іван Ле); *Стражник продовжував уперто дивитися на Лук'яна, а губи мало не казали: "Малописьменні! Мене не проведеш. Уже не одного такого спровадив,* ***куди Макар телят не гонить!****"* (П. Панч); *— Все платформи та програми шукають.., за яку, трясця їхній тітці,* ***туди йдуть, куди Макар телят не гнав*** (М. Стельмах).

МАКІВКИ

23. **ВІД МА́КІВКИ ДО П'ЯТ. 1.** Увесь, повністю. *Прибігли діти, мокрі* ***від маківок до п'ят****, щебечуть* (З журналу).
2. *зі сл.* п о ч е р в о н і́ т и, *словосп.* с т а́ т и ч е р в о́ н и м *і под.* Уживається для підсилення зазначеного слова; дуже. *Андрій .. відчув, як кров прилинула йому до обличчя, як він ввесь почервонів* ***від маківки до п'ят****, а губи затремтіли й на пальцях рук виступив піт* (І. Багряний).

24. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ПІ́СЛЯ МА́КІВКИ (ма́ківок, ма́ку),** *перев. зі сл.* с п а́ т и, з а с н у́ т и *і т. ін.* Міцно, непробудно, дуже добре. *Він* [Перегуда] *наряд на роботу дає звечора, а вранці, коли той наряд починають виконувати на господарстві і зчиняється лайка, Перегуда спить,* ***як після маківки*** (В. Кучер); *— Вночі спала? —* ***Мов після маківки.****— То все буде гаразд* (М. Стельмах); *Кажуть, що в дощову ніч спиться,* ***мов після маківки*** (Ю. Збанацький); *Спав,* ***як після маківок*** (З газети); *Переживши наліт, всі .. заснули,* ***як після маку*** (І. Муратов). **ЯК ДИТИ́НА ПІ́СЛЯ МА́КІВКИ.** *Там Коваленко простелив газету, підклав під голову чемодан і заснув міцно й безтурботно,* ***як дитина після маківки*** (П. Загребельний).

МАКІВКУ

25. **ПО МА́КІВКУ. 1.** *у чому.* У великій мірі, увесь, повністю. *Київ немолодий, і вік його по пояс у землі та* ***по маківку*** *у спогадах, — він увесь — у сплаві часів* (З газети).
2. *чого, жарт.* Дуже багато (справ, клопотів, турбот і т. ін.). *Роботи в школах, як говориться,* ***по маківку****, а вже скоро дзвінок покличе дітей у класи* (З журналу).

МАКІТРА

26. **МАКІ́ТРА ЗВАРИ́ЛА** *у кого і без додатка, жарт.* Хтось правильно вирішив, учинив, додумався до чогось; кмітливий. *— А він таки й справді витяг* [на дзвіницю дзвона], *тільки не на плечах, а підоймою.* ***Зварила макітра...*** (Ю. Збанацький).

27. **МАКІ́ТРА РО́ЗУМУ** *в кого, жарт.* Хтось розумний, розсудливий, кмітливий і т. ін. *— Ловко зметикував* [бригадир].., ***в нього макітра розуму!*** (Ю. Яновський). **ДО́БРА МАКІ́ТРА РО́ЗУМУ.** *— Давайте поради! В вас же* ***розуму добра макітра*** (І. Нечуй-Левицький).

МАКІТРИТЬСЯ

28. **У ГОЛОВІ́ МАКІ́ТРИТЬСЯ / ЗАМАКІ́ТРИЛОСЯ,** *безос.* Виникає стан запаморочення, стає недобре комусь. ***В голові макітриться****, стогну я на печі* (Ю. Яновський); ***В голові макітриться****, перед очима все танцює і крутиться. Але я йду* (Ю. Збанацький); // *від чого і без додатка.* Втрачається здатність нормально сприймати що-небудь (перев. від сильної дії, впливу чогось). *Від його* [вина] *найменшої крапельки* ***макітрилося в голові*** (О. Ільченко); [Катря:] *Професор таке говорить, що* ***в голові макітриться****, нічого не розумієш* (І. Микитенко); *А пташки співають так весело, що аж* ***макітриться в голові*** (М. Сиротюк); ***У голові замакітрилося****, в очах потемніло, землі під ногами не стало* (З журналу).

МАКОГІН

29. **ЯК МАКОГІ́Н НА НО́ЧВИ,** *перев. зі сл.* с х о́ ж и й, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (схожий). *Авжеж, схожий,* ***як макогін на ночви****, як свиня на коня* (З журналу).

МАКОМ

30. **З МА́КОМ І З ТА́КОМ,** *перев. зі сл.* б у́ т и, т р а п л я́ т и с я *і т. ін.* І краще, і гірше; всіляко, по-різному. *—* ***Було з маком, було й з таком!*** *Та ніколи не було без віри в перемогу, без любові* (Остап Вишня).

31. **НЕ З МА́КОМ** *кому і без додатка, перев. зі сл.* б у́ т и, с т а́ т и. Тяжко, погано, сутужно і т. ін. *Вони* [люди] *так і кажуть: — Ну що, пане капітане,* ***не з маком було?*** (І. Микитенко).

МАКУ

32. **ЯК МА́КУ** *кого, чого, жарт.* Дуже багато. *Він мав дітей* ***як маку*** *і ані клаптика поля* (М. Коцюбинський); *Здоровенькі були, люди! Та тут вас* ***як маку*** (Олександр Олесь); *На вулиці дітвори —* ***як маку...*** (Остап Вишня); *Родимих цяточок на ній було* ***як маку*** (З газети).

МАКУХУ

33. **НА МАКУ́ХУ,** *зі сл.* забúти, побúти *і т. ін.* Ущент, цілком, нещадно. *Які не повтікали ляхи, то всіх забили **на макуху*** (О. Стороженко).

МАЛЕ

34. **[І] МАЛЕ́ Й ВЕЛИ́КЕ (старе́).** Усі люди незалежно від віку; діти й дорослі; всі. — *Його **мале й велике** знає.. По всіх усюдах він буває* (Л. Глібов). **[І] СТАРЕ́ Й МАЛЕ́.** *Оповістив батюшка.., щоб **і старе і мале,** щоб усі зібралися до церкви* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Усі, **старе й мале,** виходили зустрічати князя* (Г. Хоткевич); — *Хазяїн там є, — **і старе й мале** так говорить про Степана Петровича довкола* (В. Большак). **[І] СТАРІ́ Й МАЛІ́.** — *А в селі, як побачили наше авто, так **і старі й малі,** й гусята й поросята.. — все геть-чисто повискакувало на вулицю* (Остап Вишня); *Під високим тином коло сільради ніде яблуку впасти. Збіглися **старі й малі** з усього кутка* (В. Кучер).

МАЛЕЧКУ

35. **З (від) СА́МОГО МА́ЛЕЧКУ (ма́лку).** З раннього віку, з дитинства; змалку, завжди. ***З самого малечку** хлопець звик бути в центрі уваги* (А. Головко); *Все, що було Миронове, те й було Оксанине,— це Оксана знала **від самого малечку*** (Грицько Григоренко); *У хліборобів діти **з самого малку** призвичаюються до важкої роботи* (Панас Мирний); *Скривджене **з самого малку** її сирітське серце догадалося, що Чіпка не такий* (Панас Мирний); // *із заперечними дієсл.* Нікóли. ***З самого малечку** не знав він* [Іван] *ні догляду, ні материнської ласки* (С. Чорнобривець).

МАЛО

36. **[І] ГО́РЯ (нужди́) МА́ЛО** *кому і без додатка.* 1. Хто-небудь не дуже переживає з приводу чогось, задоволений усім; добре комусь. — *Зженеш нахабу* [муху] *з носа, а їй **і горя мало** — перейде на лоба* (О. Ковінька); *Десь притуливсь на припічку* [цвіркун], *пригрівся — **й горя мало*** (О. Мисик); *Чи будуть дощі іти, чи ні, йому* [сотнику] ***нужди мало:** не стане свого хліба, йому принесуть* (Г. Квітка-Основ'яненко).
2. Хтось не звертає ні на що уваги; байдуже кому-небудь до чогось. — *Усяка б дівка побоялась прийти сюди ніччю одна, а мені **і горя мало!..*** (С. Васильченко); *Що ж стоять, не скаржаться, мов **горя мало!*** (Леся Українка); *Щира любов не приглядається, чи карі, чи чорні очі, .. чи біла шия, чи довга коса: їй до сього **нужди мало*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

37. **МА́ЛО [ЩО] НЕ...** Майже, майже повністю. *Гнуться **мало що не** до землі стрункі, білі берези* (І. Франко); *Краде* [мужик], *та ще як краде! **Мало що не** все село панським лісом опалюється* (М. Коцюбинський); — *Я прожив тут **мало не** двадцять років — всю свою молодість* (О. Сліcаренко); // Можливо, навіть. *Хоч Тритузний і підозрює в Порфирові **мало що не** спільника браконьєрів.., але щодо Кульбаки, то все це тільки випадки та припущення* (О. Гончар).

МАЛОГО

38. **ВІД МАЛО́ГО ДО СТАРО́ГО.** Усі люди незалежно від віку; діти й дорослі; всі. *Весь аул **від малого до старого** збігся до саней* (З. Тулуб); *Сонячний осінній день... Коло клубу — **від малого до старого*** (З журналу). **ВІД СТАРО́ГО ДО МАЛО́ГО.** *Іван Оленчук.. підняв усіх жителів свого кутка — **від старого до малого** — рятувати броди* (О. Гончар).

МАЛЮЙ

39. **ХОЧ КАРТИ́НУ МАЛЮ́Й** *з кого і без додатка.* Хтось дуже гарний, вродливий і т. ін. *Молодий* [хлопець]. *А гарний — **хоч картину малюй*** (І. Сочивець); *Йому подобається і їхня* [близнят] *ніяковість, і їхня упертість, і молода сила, що проглядає навіть крізь незграбну одежу. "Одягни їх по-людськи — **і хоч картину малюй**"* (М. Стельмах). **ХОЧ ІКО́НУ МАЛЮ́Й ТА В ЦЕ́РКВУ НЕ́СИ.** *От і почав свою скриню перебирати, і таким вийшов, **хоч ікону малюй та в церкву неси*** (М. Стельмах).

40. **ХОЧ МАЛЮ́Й** *кого і без додатка.* Хтось дуже гарний, вродливий і т. ін. *Ну й дитина. **Хоч малюй.** Дивишся і не надивишся* (З журналу). **ХОЧ НА КА́РТУ МАЛЮ́Й.** *Які діти в людей бувають! **Хоч на карту** його **малюй*** (О. Кундзич). **ХОЧ МАЛЮ́Й, ХОЧ ЦІЛУ́Й,** *жарт. У гніву, зопалу не завважила* [молодиця], *що коло дверей стоїть такий галанець* [елегантний хлопець] *— **хоч малюй, хоч цілуй*** (Марко Вовчок).

МАНИТИ

41. **МАНИ́ТИ [ДО СЕ́БЕ] О́ЧІ** *чиї, кого, чим і без додатка.* 1. Приваблювати своїм виглядом, красою, свіжістю і т. ін. *Узькі глибокі щілини темніли внизу, вкриті тінню, **і манили до себе очі** своєю чарівничою свіжиною та прохолодою* (І. Нечуй-Левицький).
2. Викликати інтерес; цікавити. *А поета манить не лише минуле .. Його **очі манить** світлий завтрашній день* (З журналу).

МАНІВЦІВ

42. **БЕЗ МАНІВЦІ́В,** *зі сл.* сказáти, спитáти *і т. ін.* Не вдаючись до натяків; прямо. — *Ти помітив, що Юрія Олександровича не було в нас уже місяць? — сухо і **без манівців** спитала Марія*

Миколаївна (В. Підмогильний); *Підняти руку на старшого — це смертний гріх! — промовив Кошиць прямо, **без манівців*** (Василь Шевчук).

МАНІР

43. **НА МАНІ́Р. 1.** *чого.* Подібно до чого-небудь; так, як щось, як у чомусь. *Перед репродуктором стоїть кумова мама (сімдесят три їй), підібгала спідничку **на манір** трусиків, держиться за стільця і підскакує: — Раз-два-три* (Остап Вишня); *— Узяв та й помер! **На манір** тої пісні: Ой мій милий умер, умер, А в коморі дуду запер...* (Остап Вишня).
2. *кого, чий.* За певним зразком або наслідуючи кого-небудь; так, як хтось. *Сам він* [учитель] *прямий, як дошка, був і підстригав свою борідку **на манір** Ісуса* (П. Тичина); *Мартин засвистів **на манір** маленької пташки волосянки* (П. Панч); *Зачіску вона носила майже **на хлоп'ячий манір*** (О. Гуреїв).

44. **НА ОДИ́Н МАНІ́Р. 1.** *перев. з дієсл.* За тим самим зразком; однаково. *Форменний одяг шили **на один манір*** (З журналу).
2. Дуже схожі між собою; однакові. *Будинки світлі, багатоповерхові, хоча всі, як близнюки, **на один манір*** (О. Гончар).

45. **НА СВІЙ МАНІ́Р,** *з дієсл.* Відповідно до своїх уподобань; по-своєму. *— Гарні в тебе коси, Нонно. Та ще ти їх якось заплітаєш **на свій**, на особливий **манір*** (О. Гончар).

46. **НА ТАКИ́Й МАНІ́Р,** *з дієсл.* Таким способом; так. *— Дай мені, батю, в зуби. Це він **на такий манір** просить у батька закурити* (О. Гончар).

МАННА

47. **МА́ННА З НЕ́БА (з небе́с) ПА́ДАЄ,** *перев. з запереч., жарт.* Що-небудь дістається дуже легко, без особливих зусиль. *— Ви повинні нам допомагати: тепер **манна з неба не падає*** (Є. Куртяк). **НЕ ПА́ДАЄ З НЕБЕ́С СОЛО́ДКА МА́ННА.** *Не **падала з небес солодка манна.**— Я подолав десятки тисяч миль в розбурханих морях і океанах* (Д. Луценко).

48. **МА́ННА НЕБЕ́СНА (з не́ба, з небе́с),** *жарт.* Те, що легко дістається; щось бажане, приємне і т. ін. *— Не дивуйтеся, що вони вам так дякують. Ваше щире подаяння для них як **манна небесна*** (В. Канівець); *Успіхи передовиків — не **манна небесна,** вони з надхмарних висот не падають* (З газети); *— А поки що, дорогі брати й сестри, не сидіть склавши руки, не очікуйте **манни з неба*** (Д. Бедзик); *— То ви .. розбагатіти надумали?.. Чекаєте **манни з неба?** — поспитав оторопілий Тиміш Пірнач. — Ждете, коли звалиться просто на голову* (Є. Гуцало); ***Манни з небес** не буде, багатство товарів треба створювати самим* (З газети).

МАННИ

49. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **МА́ННИ НЕБЕ́СНОЇ (з не́ба, з небе́с),** *зі сл.* чека́ти, жда́ти *і под.* Дуже сильно, з нетерпінням, з надією і т. ін. *Літа чекав, **як манни небесної:** дома хоч хліба та риби можна було досхочу наїстися* (В. Канівець); *Він сік нас по литках пугою, коли заставав у колгоспному горосі, а часи переживалися голодні, і ми чекали того гороху, **як манни небесної*** (В. Дрозд); *На дні* [моря] *завжди є живі істоти, які живляться органічними залишками, чекають їх, **як "манни небесної"**, і розкошують там, де її випадає більше* (Наука і культура..). **НА́ЧЕ МА́ННИ.** *Бравого молодика Жадає* [дівчина], ***наче манни*** (О. Мисик).

МАРА

50. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **[ТА] МАРА́.**
1. Уживається для вираження неприязні до когось. *Дмитренко, **як мара та,** сидів над його* [Чіпчиною] *душею, чигав, як шуліка, коли Чіпка пристане на його раду* (Панас Мирний).
2. Хто-небудь дуже брудний, неохайний і т. ін. *Після гри він був **як мара.** Швидше б під душ. Відпочити* (З газети).

51. **ЯКО́Ї МАРИ́,** *фам.* Уживається для вираження незадоволення чиїмись діями, намірами і т. ін.; чому, навіщо, з якої причини. *— До коваля? Серед ночі? **Якої мари?** — здивувався Юрко* (П. Козланюк); [Микола (*до Штефана*):] *Де Варвара?* [Штефан:] *Як і щоранку, не знати **якої мари** в ліс на коні повіялася!* (Я. Галан).

МАРКИ

52. **ВИСО́КОЇ (найкра́щої, пе́ршої** *і т. ін.*) **МА́РКИ. 1.** Досвідчений, висококваліфікований, прекрасний і т. ін. [Преображенський:] *— Ви от, спеціаліст **високої марки,** спокійнісінько працюєте в цій дірі, хоч могли б працювати й у значно пристойніших умовах* (Іван Ле).
2. Дуже добрий, високоякісний і т. ін. *Це коньяк **найкращої марки,** і його мали використати для цукрової глазурі* (Переклад С. Масляка).

МАРКО

53. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **МА́РКО́ З ПАСЛЬО́НУ,** *зі сл.* виска́кувати, виліта́ти *і т. ін., жарт.* Раптово, несподівано, недоречно і т. ін. *Відчиняються з гуркотом двері, з яких пробкою вилітає Круть. ..**Мов Марко з пасльону...*** (О. Підсуха).

54. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **МА́РКО́ (Хома́, отой́** *і т. ін.*) **НА ВО́ВНІ,** *зі сл.* заробити, підробити *і т. ін., жарт.* Абсолютно нічого (не

заробити). *Коли потяг разів зо два цигарку, сплюнув і сказав невідомо до кого: — Заробив, як* ***Марко на вовні...*** (Д. Косарик).

55. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **[ТОЙ] МА́РКО́** (*рідше* **Сивко́) У ПЕ́КЛІ (по пе́клу,** *рідше* **по пе́клі),** *зі сл.* товкти́ся, гаса́ти *і т. ін., ірон.* Невпинно, безугавно, без потреби і т. ін. *А вночі парубок не заснув жодної хвилини. Він товкся на своєму твердому ложі,* ***як Марко в пеклі,*** *виходив надвір, тинявся* (С. Добровольський); *Товчеться,* ***як Сивко у пеклі*** (Укр.. присл..); *А сама* [пані] *товчеться,* ***як Марко по пеклу*** (Марко Вовчок); *Говорили поміж себе люди, що дід зовсім розум втратив, .. гасає,* ***як той Марко по пеклу*** (Ю. Яновський); *Вона вставала, будила наймичок та наймитів і товклася в пекарні,* ***як Марко по пеклі*** (І.Нечуй-Левицький); ***Мов Марко по пеклі,*** *товкся бідний канцелярист по нескінченних, темних ратушевих коридорах* (І. Франко).

МАРКОЮ

56. **ПІД МА́РКОЮ** *чого.* Маскуючись під що-небудь; у вигляді чогось. *Використовуючи всі її* [мови] *надбані віками скарби, треба очищати її від архаїзмів, провінціалізмів і того хвацького словесного "новаторства", яке* ***під маркою*** *побутових словечок засмічує нашу мову* (О. Довженко).

МАРНОТА

57. **МАРНОТА́ МАРНО́Т.** Те, що не має ніякого значення, цінності; щось неважливе, другорядне, непотрібне, дріб'язкове і т. ін. *Усе то* ***марнота марнот,*** *а час іде, і немає сподіваних результатів* (З газети).

МАРНУВАТИ

58. **МАРНУВА́ТИ МО́ВУ (слова́).** Говорити безпредметно, без потреби і т. ін. [Деїфоб:] *Я, сестрице, не звик даремне* ***марнувати мову*** (Леся Українка).

МАРТИН

59. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін*) **МАРТИ́Н (дурни́й, ду́рень** *і т. ін.*) **МИ́ЛА,** *зі сл.* набра́тися, на́їстися, налига́тися *і т. ін., зневажл.* Без почуття міри; дуже багато, більше, ніж треба. *Налигався,* ***як Мартин мила*** (Укр.. присл..); *Розсердивсь я, плюнув і пішов до торби з харчами — не міг більше терпіти. ..Наївся* ***як дурень мила*** (В. Нестайко). **ЯК МАРТИ́Н МИ́ЛО,** *зі сл.* лига́є *і под. Отже, все поїсть: там і пелька, мов прірва... Бач, лигає,* ***як Мартин мило...*** (М. Старицький). **МОВ ТОЙ ДУРНИ́Й МАРТИ́Н, ЩО МИ́ЛА ОБ'І́ВСЯ.** [Марко:] *Бігає, метушиться,* ***мов той дурний Мартин, що мила об'ївся*** (З. Мороз).

60. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **МАРТИ́Н (дурни́й, ото́й** *і т. ін.*) **ДО МИ́ЛА,** *зі сл.* допа́стися, припа́сти *і т. ін., зневажл.* Без почуття міри; жадібно. *До смачного борщу допався,* ***як Мартин до мила*** (С. Чорнобривець); *Припав пастух до приватної власності,* ***як дурний до мила*** (В. Бабляк).

МАСЛОМ

61. **ЯК З МА́СЛОМ,** *перев. зі сл.* іти́, піти́ *і т. ін.* Легко, успішно, чітко, без перешкод і т. ін.; дуже добре. *Богу дякувати, все нам* ***як з маслом*** *іде! За півгодини і зложили* [січкарню] (І. Франко).

62. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **МА́СЛОМ ПО ДУШІ́** *кому і без додатка.* Уживається для передачі відчуття великого задоволення; приємно комусь, а також приємне що-небудь комусь. ***Як по душі маслом*** (Укр.. присл..); *Такі слова були їй* ***як маслом по душі.*** *Хотілося зробити більше і краще* (З газети).

МАСЛУ

63. **ЯК ПО МА́СЛУ** (*рідше* **по ма́слі),** *перев. зі сл.* іти́, піти́ *і т. ін.* Легко, успішно, чітко, без перешкод і т. ін.; дуже добре. *Якщо знайдеш сюжет, далі все йде* ***як по маслу*** (О. Донченко); [Цокуль:] *О, я знаю, що коли ти візьмешся за діло, то воно піде* ***як по маслу*** (І. Карпенко-Карий); *Здавалося, що все буде йти,* ***як по маслі:*** *там він позичить, там оддасть, там купить* (Грицько Григоренко). **ПО МА́СЛУ.** *Все йде* ***по маслу*** (Укр.. присл..).

МАСНИЦЯ

64. **НЕ ВСЕ (не за́вжди́, мину́ла** *і т. ін.*) **КОТУ́ (кото́ві) МА́СНИЦЯ,** *жарт.* Закінчилось для когось безтурботне життя; не завжди комусь щастить. *Не щодня бридня,* ***не все коту масниця!*** (О. Стороженко); *— Так їх, Вовче...* ***Не все котові масниця,*** *— з-за плеча тонкобрового гукнув Ховрах* (І. Муратов); ***Не завжди коту масниця*** (Укр.. присл..); *— Це тобі не за Перегуди, злодюго.* ***Минула коту масниця*** (В. Кучер). **НЕ ВСЕ Ж КОТО́ВІ МА́СНИЦІ.** *— Треба і Варці скуштувати хоч трохи гіркого,* ***не все ж котові масниці*** (І. Муратов). **ЗАКІНЧИ́ЛАСЬ КОТУ́ МА́СЛЯНА.** *Кесар — от дивак — на курси кранових пішов, крутить тепер стрілу в небі...* ***Закінчилась коту масляна*** (Ю. Збанацький).

МАСТЕЙ

65. **УСІ́Х (уся́ких, всіля́ких** *і т. ін.*) **МАСТЕ́Й,** *зневажл.* Різні за напрямами, поглядами, переконаннями і т. ін. (про людей). *Нещадній критиці було піддано шахраїв* ***усіх мастей*** (З газети); *— Видно й так уже, що за хлюст.. Бачив їх на своєму віку* ***всяких мастей*** (А. Головко); *Мафія* ***всіляких мастей*** *значно краще забезпечена матеріально-технічними засобами, ніж міліція, її охоронці одержують платню в десятки разів*

більшу, ніж наші "люди в сірих шинелях" (З журналу). **РІЗНОЇ МАСТІ.** *Дорога до Винників іде через ліси, а в лісах вештаються в цей переломний час **різної масті** підозрілі людці* (Ірина Вільде).

МАСТИ

66. **ХОЧ МЕ́ДОМ МАСТИ́** *кого.* Як не догоджай комусь, усе безрезультатно; не задобрити. ***Масти** хлопа **хоч медом**, він вкусить, наче гадюка* (М. Коцюбинський); *— Покривав декого, думав покаються, та мужика **хоч медом масти,** а він вкусить* (М. Стельмах).

МАСТИТИ

67. **МАСТИ́ТИ СЛОВА́МИ.** Говорити (перев. нещиро) приємні речі; улещувати. *Як стали говорити, **словами мастити,** мусив же я з коня встати, горілки купити* (Сл. Б. Грінченка).

68. **ЯК (мов, нена́че** *і т. ін.***) МЕ́ДОМ (са́лом) ПО ГУБА́Х МАСТИ́ТИ (ма́зати)** *перев. чиїх.* **1.** Говорити з кимсь улесливо, нещиро і т. ін. *— Чи дозволите? — і далі **неначе салом по** моїх **губах мастить*** (Є. Гуцало).
2. *зі сл.* казáти, говори́ти *і т. ін.* Улесливо, догідливо, нещиро. *Гарно, хитро баба каже, **По губах мов медом маже*** (Л. Глібов). **ЯК МЕ́ДОМ МАСТИ́ТИ.** *Говорить Одарка, **як медом мастить,** що не слово — то медяник* (Є. Гуцало).

МАСТІ

69. **ОДНО́Ї (одніє́ї) МА́СТІ.** Дуже схожі між собою в чому-небудь (перев. негативному); однакові (про людей). [Андрій:] *Не звертай уваги на бабські примхи. Всі вони* [баби] ***одної масті...*** (З. Мороз).

МАСТЬ

70. **ПІД МАСТЬ** (*рідше* **до ма́сті). 1.** *перев. кому.* Підходить кому-небудь. *— А все-таки шкода, що мені нема пари за столом.. Один гетьман Потоцький був мені **під масть*** (І. Нечуй-Левицький); [Демко:] *Це ти чи не про Марину знов?.. Я тобі раз сказав, що вона тобі тепер не **під масть,** то й годі про це* (М. Кропивницький); *Це йому, здається, не подобається, не **до масті*** (З газети).
2. *кому, чому і без додатка.* Схожий на когось, щось, однаковий з кимсь, з чимсь або подібний до когось, чогось за певними ознаками. ***Під масть** прозі "Зорі" вийшла й її наука, котра репрезентується "Історією літератури руської" з Огоновського* (М. Драгоманов); *Почав підкидати дітей... Дівчат до дівчат кидати, хлопців до хлопців: —**До масті!** — кричить...* (Остап Вишня).

МАТЕРІ

71. **ДО БІ́СОВОЇ (лихо́ї, чо́ртової** *і т. ін.***) МА́ТЕРІ; К БІ́СОВІЙ (лихі́й, чо́ртовій** *і т. ін***)** **МА́ТЕРІ** *кого, що і без додатка, лайл.* **1.** Уживається для вираження незадоволення ким-, чимнебудь, обурення, гніву і т. ін. з якогось приводу. *— О, я знаю, ти од цього* [вчинку] *відмовишся й під петлею. Але це правда. І **до бісової матері** всі теорії. Я практик. Знаєш, скільки вже на моєму рахунку...* (Ю. Мушкетик); *З хати димом, з двору вітром **к чортовій матері*** (Укр.. присл..); *Невкипілий сказав гаряче: — Правильно каже Юхим. І **к чортовій матері!** Сидиш у кругу, так кругову й пий! А хитрувати нічого.* (А. Головко). **НУ К ЛИХІ́Й (нечи́стій) МА́ТЕРІ** *кого.* [Копистка:] *Випий, зіронько!.. Та випий, **ну тебе к лихій матері!*** [Параска:] *От сатана, таки спокусив* (М. Куліш); *— Та **ну тебе к нечистій матері!**— скрикнув Лушня, як увірвав його по плечу Чіпка* (Панас Мирний).
2. *з дієсл.* Уживається для підсилення висловлюваного; дотла, нанівець, неодмінно і т. ін. *Ти дома тільки спала та вилежувалася... У тебе обіду не діждешся; у тебе і хліб глевкий, і з хати **к бісовій матері** тепло випустиш* (Панас Мирний); // Без сліду, геть. *Через мить вода вирвала **к нечистій матері** у нього* [Йоньки] *люльку з зубів і змила з голови бриля.— Переймай! — загорланив він, вигрібаючись із води* (Григорій Тютюнник). **К БІ́СОВІЙ (лихі́й) МА́МІ.** *— От взяв би — р-раз, р-раз, розвалив би* [гуральню] ***к бісовій мамі,** зрівняв би з землею, щоб і пам'ять пропала на віки вішні* [вічні] (М. Коцюбинський); *Мати розповіла, що складав старий стіжок соломи за хлівом і вже вершити почав, як прийшло йому в голову чогось у хату сходити. Тільки він туди зайшов, бачить у вікно: зірвало вихором вершняк, закрутило понад садом і понесло **к лихій мамі*** (Григорій Тютюнник); *— Е, синок,— мовив старий, не зводячи на нього очей,— якби я за кожним словом у кишеню ліз, то вже б давно кишені пообдирав **к лихій мамі...*** (Григір Тютюнник).
3. *перев. зі сл.* забира́тися, йти, гна́ти *і т. ін.* Уживається для вираження небажання терпіти чиюсь присутність; геть, подалі звідси і т. ін. *— А як не хоче* [Ярина], *то забирайтесь собі всі **к чортовій матері,** я знайду інших!* (Леся Українка); *— Цить, підла,— крикнув на неї* [Уляну] *пан.— Не реви, а не то убирайся **к бісовій матері*** (Панас Мирний); *— Та ж би там, у столиці, побачивши таке диво, зараз би нагнали і **к лихій матері:** "Ачу, невмиване, на село до ціпа!.."* (М. Коцюбинський); [Івга:] *Коли б ви, паниченьку, зділали* [зробили] *милось* [милість] *та швидше допросили мого Левка! — Якого там Левка? Піди собі **к нечистій матері** з ним!..* (Г. Квітка-Основ'яненко); *— Гетьте **к нечистій матері!** — Крикне жорстокий запорожець.— Якого біса лазите передо*

мною? (П. Куліш); [Гайда (*по телефону до Крикуна*):] *Негайно забирайтеся звідси* ***до чортової матері*** (О. Корнійчук); — *Інспекція з штабу армії! — Доповів черговий.— Жени їх* ***до чортової матері!*** *— Розсердився Боженко.— Мені не інспекція потрібна, а люди!* (О. Довженко).

4. *тільки* **до бісової матері** *кого, чого, фам.* Дуже багато кого-, чого-небудь. *Розвелось їх* ["зірок", "зірочок"] ***до бісової матері,*** *та все нояскраві* (З газети).

72. **ЯКОЇ БІСОВОЇ (вражої, лихої** *і т. ін.*) **МАТЕРІ,** *фам., лайл.* Уживається для вираження обурення, незадоволення діями, намірами когонебудь і т. ін.; чого, що. — ***Якої бісової матері їм*** *треба? Чого вони так себе поводять? Заспокойте. Розберіться* (З газети); // *з дієсл.* Чому, через що, з якої причини. — ***Якої вражої ти матері*** *сумуєш?* (П. Гулак-Артемовський).

МАТЕРІЇ

73. **ВИСОКІ МАТЕРІЇ.** Складні для розуміння поняття. — *Та що ж це з вами сталось таке, Лука Семеновичу? То ви б наввипередки бігали, то вам об* ***високих матеріях*** *балакати хочеться?* (Панас Мирний); — *Ти говориш так, ніби справді розумієшся на хімії .. Тобі ще рано судити про такі* ***високі матерії*** (В. Собко); // Незвичайні, небуденні теми розмов. *Тільки вони* [Явдоха] *трохи прості. Якби вони були учені ші, щоб часом з ними можна і об* ***високих матеріях*** *побалакати* (Панас Мирний); *Став і почав розвивати* ***високі матерії*** *про те, яким можна було б проектувати цей вузол...* (М. Білкун)

МАТИ[1]

74. **ВРАЖА (лиха, хрінова** *і т. ін.*) **МАТИ,** *лайл.* **1.** Уживається для вираження незадоволення чим-небудь, діями когось. — ***От вража мати,*** *знову дощ почався! — почулося з-за вікна* (З газети).

2. *з дієсл.* Якісь небажані, незвичайні обставини, щось незрозуміле. *Чи я ж тобі* [Енеєві] *та не годила? Хіба ріжна ти захотів? Десь* ***вража мати*** *підкусила, Щоб хирний тут ти не сидів* (І. Котляревський); ***Нечиста мати*** *понаносила до нас тих панів, та й стали вони захоплювати наші землі* (О. Стороженко); // *зі сл.* бодай, щоб *і т. ін.* Уживається як побажання чого-небудь недоброго, неприємного. — *Я, бачте, такий чоловік — м'якушка.. Отже ж і пожалував, бодай його* ***хрінова мати*** *жалувала!* (Марко Вовчок).

75. **І [РІДНА] МАТИ НЕ ВПІЗНАЄ (не пізнає) / НЕ ВПІЗНАЄ (не пізнає)** *кого і без додатка.* Хтось дуже змінився на вигляд, зовні. *В нас і таке бува: поїде дівка з села, потиняється рікдва, а потім повертається такою, що й* ***рідна мати*** *її* ***не пізнає.*** *Моди всякої повигадує... Та обріже косу, накрутить на голові таку фурделю, кури лякаються* (Ю. Мокрієв).

76. **ЛИХА (врагова, вража** *і т. ін*) **МАТИ** (*рідше* **матір) ЗНАЄ** *кого, що, фам.* **1.** Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь. ***Врагова його мати зна!*** (Укр.. присл..); ***Лиха мати*** *знає ті правила і чим воно все закінчиться* (З газети).

2. Уживається для вираження невпевненості, необізнаності в чомусь; невідомо, незрозуміло. — *І чого йому* [Сербинові] *треба тут? —* ***Лиха*** *його* ***матір знає;*** *ходить по садах, ярах, левадах, дітей лякає* (С. Васильченко); ***Вража мати*** *його* ***знає,*** *нащо він моргає* (Укр.. пісні).

77. **МАТИ БОЖА.** Уживається для вираження позитивних або негативних емоцій: радості, здивування, захоплення, переляку і т. ін. *Вона була здалека взята, і така-то вже хороша, чорноброва, а горда та пишна —* ***Мати Божа!*** (Марко Вовчок); — *Ой,* ***Мати Божа!*** *І розказувати боязно!* (Марко Вовчок); *Рано, на сході сонця вийдуть хазяйки з сіней умиватись, глянуть на розквітлі соняшники й маки, яких не торкнула ще перша бджола, і вигукнуть протяжно в зачудованні: —* ***Мати Божа,*** *що сталося в городі за ніч!* (О. Довженко). **МАТИ БОЖА МИЛОСТИВА.** *Братова на мене й накинулась. Як почала, як почала докоряти...* ***Мати Божа милостива!*** *Я тільки слізьми вмиваюсь...* (Марко Вовчок).

78. **ХАЙ (нехай) МАТИ БОЖА МИЛУЄ (прощає, боронить, помилує** *і т. ін.*) *кого.* Уживається для вираження побажання кому-небудь добра, безпеки, благополуччя і т. ін.; щоб було все добре. *Може, справді се йому мої сльози одливаються.* ***Нехай*** *же* ***Мати Божа прощає*** *мене, грішну, що я... рідному братику лихо наплакала* (Марко Вовчок); — *Ну,* ***хай*** *тебе* ***боронить*** *і хова од лиха* ***Мати Божа...*** *Прощавай!* (М. Коцюбинський); *Мати обняла дітей, надівши їм невеличкі образки на шию. —* ***Хай боронить*** *вас...* ***Мати Божа...*** *Не забувайте, синки* (О. Довженко); *Старий схопив її за голову: — Катре, дочко моя нещаслива!* ***Нехай*** *тебе* ***Мати Божа помилує!*** (Марко Вовчок).

79. **ЩО ЗА ВРАЖА (лиха** *і т. ін.*) **МАТИ,** *фам.* Уживається для вираження здивування, досади, незадоволення і т. ін. — ***Що за вража мати!*** *— каже тоді Шрам, протираючи очі. — Да се ж ти, бачу, сам і отаман!* (П. Куліш); — *Чи не видко ще сухого дуба? — Ні, — каже* [хлопець], *— ще не видко.* ***Що за вража мати?*** *Наче вже давненько й ідемо, а дуба того нема та й нема* (Г. Хоткевич); *З ума не сходить моя дівчина: .. що* ***за нечиста мати?*** *— думаю. — От тобі й напився води!* (Панас Мирний).

80. **ЯК (у чо́му, у чім** *і т. ін.*) **МА́ТИ [НА СВІТ] НАРОДИ́ЛА (породи́ла).** Зовсім голий, без одягу. *Краще б я гола,* ***як мати народила,*** *по полю носилася, ніж мені в цій тюрмі мучитися* (Панас Мирний); *Перед людьми явився Плачинда* ***в чому на світ мати породила...*** (М. Стельмах); — *Там* [у лазні] — *кам'яний ослін, і сиди,* ***в чому мати народила*** (Б. Харчук); *Голі —* ***як мати родила*** *— бійці милися на сонці, стриглися* (О. Гончар). **У ЧІМ МА́МА НАРОДИ́ЛА.** *Поки Софія діставала шмаття, він уже стояв по той бік коня* ***у чім мама народила*** (В. Бабляк). **ЯК МА́МА ВРОДИ́ЛА.** *Хомі й самому було трохи незвично стояти отак, не маскуючись, немов з'явився на людях голий-голісінький,* ***як мама вродила*** (О. Гончар).

МАТИ²

81. **І В ГА́ДЦІ (в ду́мці, на ду́мці** *і т. ін.*) **[СОБІ́] НЕ МА́ТИ. 1.** *чого.* Зовсім, ніколи не думати про що-небудь. *Ні,* ***і в гадці не мав собі,*** *що коли-небудь переступлю цю страшну браму* [тюрми]. *Вона ж тільки для злочинців, для людей нечесних* (Ю. Збанацький); *То тепер тільки стали городи обгороджувати, а тоді — ніхто цього* ***й на думці не мав*** (Панас Мирний); *Він* ***і на думці не мав,*** *що Жакліна — поетеса* (І. Муратов); *Не кажіть мені про те, не люблю.* ***Я й в мислі не мав*** *такого* (М. Коцюбинський). **НА́ВІТЬ У ГА́ДЦІ НЕ МА́ТИ.** *Самусь розкошував, нахабнів і возносився в гордині,* ***навіть у гадці не маючи,*** *що ця ласкава й гостинна циганочка може завдати йому такого удару в спину, якого ще не завдавав ніхто* (П. Загребельний).
2. *чого, рідше про що.* Зовсім не знати чогось, не здогадуватися про що-небудь. *Цей Спартак, цей ультрапильний факультетський діяч, мабуть,* ***і в гадці не має,*** *якої глибокої кровоточивої рани в серці Богдановім торкнувся* (О. Гончар); *Йому закортіло щось сказати таке, про що* ***й у гадці не мали*** *ні князі, ні сам глибокомудрий Дуліб!* (П. Загребельний); *В той день Ерік* ***і на думці не мав,*** *що незабаром Олесь стане найближчим його другом* (П. Панч).
3. *перев. з інфін.* Не виявляти наміру, бажання, не збиратися щось робити. *Але ж Отава* ***і в гадці не мав*** *утікати чи рятуватися* (П. Загребельний); *Він* ***і в думці не мав*** *її сватати* (І.Нечуй-Левицький); // Не чекати чогось, не сподіватися на щось. *Вона ніколи* ***і в думці не мала*** *почути таке від сина. Тепер вона радніша б смерті, ніж такому* (Панас Мирний).

82. **[І] ГА́ДКИ НЕ МА́ТИ. 1.** Бути усім задоволеним, ні про що не турбуватися; не журитися, не переживати. [Трохим:] *Діточок приодягну; на зиму дровець роздобуду і усього придбаю, і будемо жити,* ***гадки не маючи*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Антосьо нічого не знав, що дома діється, жив собі у Волоської* ***і гадки не мав*** (А. Свидницький); *Зумів збити собі копійчину.., не то, що ми, дурні; тепер* ***і гадки не має...*** (С. Васильченко). **Й ГА́ДКИ НЕ МА́ТИ НІ ПРО ЩО.** — *Нам, панам, треба збільшувати своє двірське військо. Тоді король нас боятиметься.. Тоді ми, усі пани,* ***й гадки не матимемо ні про що!*** *Будемо королями* (І. Нечуй-Левицький); — *Поки в мене в таборі козаки да* [та] *гармати, я* ***ні про що й гадки не маю*** (П. Куліш). **І ГА́ДКИ-ГА́ДОНЬКИ НЕ МА́ТИ.** ***І гадки-гадоньки не має*** [чабан], *Пасе, і доїть, і стриже Свою худобу та співає* (Т. Шевченко). **ДУ́МКИ-ГА́ДКИ (ду́мки-га́доньки) НЕ МА́ТИ.** *Повбирані, заквічані* [заквітчані] *Та з таланом заручені,* ***Думки-гадки не мають*** (Т. Шевченко); *А калина з ялиною..* ***Думки-гадоньки не мають,*** *В'ються-гнуться та співають* (Т. Шевченко). **НЕ МА́ТИ СОБІ НІЯ́КОЇ ГА́ДКИ.** — *Прокурор викликає Гузиря до Дрогобича, а він, мов кавалер, ходить по вулиці та* ***й не має собі ніякої гадки*** (С. Чорнобривець).
2. *про кого—що.* Зовсім, ніколи не думати про кого-, що-небудь. — *Князю! Що вийде з нашого кохання? Ви, князі, про це* ***й гадки не маєте*** (І.Нечуй-Левицький); ***І гадки не мала*** [Тоня] *про якогось там Віталика* (О. Гончар). **Й ГА́ДКИ НІЯ́КОЇ НЕ МА́ТИ.** *Про такі ж речі, як доля або недоля, щастя або безталання, вона* ***й гадки ніякої не мала*** (Панас Мирний). **І ГА́ДКИ Й ДУ́МКИ НЕ МА́ТИ.** *І старий запорожець,* ***і гадки й думки не маючи*** *про свою неминучу смерть, зареготався щирим реготом* (І.Нечуй-Левицький); // Не задумуватися над чим-небудь, не здогадуватись про щось. *Куліш був певний, що робить велику честь Тарасові, запрошуючи його бути боярином на своєму весіллі, а Тарас про це* ***й гадки не мав!*** (О. Іваненко); *Вони* [молоді референтки] ***й гадки не мали,*** *що за краснобайством залицяльника ховалася дрібна душа* (В. Большак); // Не сподіватися на що-небудь. *Ніколи* ***й гадки не мала,*** *що їй доведеться працювати разом з ним* (О. Донченко); // Не уявляти, не могти уявити чогось. *Чимало прочитала такого в газетах, але чомусь* ***і гадки не мала,*** *що воно може стосуватися й її* (С. Голованівський); *Ніхто навіть* ***і гадки не мав,*** *що командир вагається або хвилюється* (Ю. Яновський); // Забути про щось. ***І гадки не має,*** *що до хати треба принести води* (М. Стельмах).
3. *про що.* Нічого не знати про щось. *Андрій від несподіванки розкрив рота. Про санбат він* ***гадки не мав*** (Ю. Бедзик); *Теперішні молоді женяться та віддаються, а як то заведено —* ***і гадки не мають.*** *Хіба колись дівка ішла заміж і не знала, як то весілля грати?* (Є. Гуцало); *Він, малий Меркурій*

[хлопчик], *ще й **гадки не мав** про політику, що так схожа на людоїдку* (М. Стельмах); *Циклотрон значно розширив можливості експерименту і дав змогу вивчати фізичні ефекти, про які досі науковці **й гадки не мали*** (З журналу).
4. *перев. з інфін* Не виявляти наміру, бажання, не збиратися щось робити. *Пани постерегли* [зрозуміли], *що вони пошились в дурні, що Богдан **і гадки не має** миритись* (І. Нечуй-Левицький); *Сумні почуття* [Сохацького] *підігрівалися натяками й докорами матері та, зрештою, й повсякденною поведінкою дружини, яка **й гадки не мала** міняти свої звички та уподобання* (Л. Дмитерко). **І ДУ́МКИ НЕ МА́ТИ.** — *Я **й думки не маю** тікати од тебе, коли я сама сюди прийшла* (І. Нечуй-Левицький); *Щоб **не мав і думки** вбивця потай навіть порадіти з свого ганебного злочину, ..прошу вас: коли вже загинув мій Василь за нове життя, поховайте його теж по-новому* (О. Довженко).

83. **[І (ні, жо́дної)] РІ́СКИ (рі́сочки, ма́кової краплі́ни** *і т. ін.*) **В РО́ТІ НЕ МА́ТИ,** *перев. відколи, скільки часу.* Нічого не їсти, не пити; бути голодним. *Старий бідкався, що вона* [інженерка] *зрання **ріски в роті не мала*** (В. Минко); ***Й ріски в роті не мав** від самого ранку* (Василь Шевчук); *З учорашнього дня **не мав у роті ні ріски*** (П. Гуріненко); *Уже два дні **не мае** він **у роті жодної ріски*** (О. Донченко); — *З самого ранку **рісочки в роті не мали**...* (О. Сизоненко); *Він був дуже голодний, бо звечора **в роті не мав і рісочки*** (Є. Гуцало); — *Вже обідня пора, а ти ще ж **ні рісочки в роті не мав** сьогодні* (М. Тарновський); — *З учорашнього дня **і макової краплини в роті не мав*** (Є. Гуцало); ***Рісоньки ж у роті не мав** від самого ранку* (З. Мороз); — *Другий день **росинки в роті не мали,**— додав найстаріший і несміливо простяг руки* (П. Панч).

84. **МА́ТИ БО́ГА В СЕ́РЦІ (в душі́, в животі́** *і т. ін.*). Бути милосердним, добрим, совісним, справедливим і т. ін. — *Не хочу я краденого добра. Я **Бога маю в серці*** (І. Нечуй-Левицький); — *Але ж, пане.., **майте Бога в серці!** Що я вам винен?* (І. Франко); — ***Майте Бога в животі:** поможіть рибу виловити* (М. Стельмах); — *Людина ти чи не людина? **Бога за пазухою маєш?!*** (В. Дрозд). **МА́ТИ БО́ГА.** — *Понімаєш* [розумієш]: *не худоба* [ми], *а люди. О!.. А чого? Бо ти **ще Бога маєш*** (В. Винниченко).

85. **МА́ТИ [ВЕЛИ́КИЙ] ХИСТ** *до чого.* Уміти вправно, гарно, майстерно зробити щонебудь. *І здатна вона була до всякого діла, до всякої роботи, **мала великий хист** до всього* (Панас Мирний); [Настя:] *На кого не гляну, то всі дурні, **хисту не мають** ні до чого.* [Хома:] *Еге... Поки, знаєш, розчовпають, що воно і як...* (І. Карпенко-Карий).

86. **МА́ТИ ВЕРХ** *над ким — чим, рідше в чому.* Бути головним у чомусь; керувати. *Щоб на Крутогорі хтось **верх мав** над ними або хтось прогнав їх звідси,— та ви що, з кого смієтесь?* (М. Ю. Тарновський). **МА́ТИ СВІЙ ВЕРХ.** *Невістка уміє цілковито задобрити воркотливу свекруху, бажаючи **мати** у всім і все **свій верх** у хаті* (І. Франко).

87. **МА́ТИ ВІ́ЛЬНІ РУ́КИ.** Бути не зайнятим, не обтяженим роботою, якими-небудь обов'язками і т. ін. *Нарешті вона **мала вільні руки** і могла зайнятися улюбленою справою.* **МА́ТИ БІ́ЛЬШ ВІ́ЛЬНУ РУ́КУ.** *З державної служби перейшов на приватну адвокатуру, обманюючи себе тим, що, мовляв, на цьому полі **матиме більш вільну руку*** (Ірина Вільде).

88. **МА́ТИ [ВСІ] КЛЕ́ПКИ В ГОЛОВІ́,** *жарт.* Бути розумним, розсудливим і т. ін. [Перший старий ткач (*увіходить*):] *От кручені! Де тут розум?.. Хто ще **має всі клепки в голові,** зроду з вами* [ткачами] *не піде* (Леся Українка). **МА́ТИ КЛЕ́ПКУ В ГОЛОВІ́.** — *Правда, дуже розумним я ніколи не був, але **клепку в голові мав*** (М. Полторацький).

89. **МА́ТИ В ТЯ́МЦІ** *що.* Знати, пам'ятати щось. — *Але ти ще собі тото* [те] ***май у тямці,** що ти найліпша ґаздиня в селі* (Л. Мартович).

90. **МА́ТИ ГО́ЛОВУ НА ПЛЕ́ЧА́Х (на в'я́зах, на ка́рку** *і т. ін.*). Розважливо, розсудливо міркувати і діяти; бути розумним, кмітливим. — *Маю клапоть батьківської землі, маю освіту, **маю голову на плечах,** і якось проживемо з Марусею на світі,— сказав Ломицький* (І. Нечуй-Левицький); — *Перемогти — для цього треба **мати голову на плечах,**— уїдливо каже Кость* (І. Багмут); *Якщо Бракватіста намагається вислизнути із капкана, то й він, комісар Олів'єро, **має голову на в'язах*** (Ю. Бедзик); [Ланкова:] *Він за все наше господарство дбає... Тут **добру** треба **голову мати на в'язах*** (В. Большак); *Колись-то Василь сказав, що вона* [Зоня] ***має голову на карку*** (Ірина Вільде). **МА́ТИ ГО́ЛОВУ.** — *Ти, небого, не складайся на мене, сама **голову маєш*** (Леся Українка). **МА́ТИ ДО́БРУ ГО́ЛОВУ НА ПЛЕ́ЧА́Х (на в'я́зах).** — *А все-таки, мабуть, **добру голову на плечах має*** [Перегуда], — *міркував уголос Сагайдак* (В. Кучер). **МА́ТИ ГО́ЛОВИ НА ПЛЕ́ЧА́Х** (про багатьох). *Люди, яких він послав сюди, **мають голови на плечах** і здатні самі розібратися, що і як* (П. Автомонов).

91. **МА́ТИ ГО́СТРЕ О́КО (го́стрі о́чі).** Бути спостережливим, дуже уважним, пильним і т. ін. ***Око.. мав*** [Дмитро] ***гостре*** (М. Стельмах);

Прикордонник повинен ***мати гостре око*** (З газети); *Невесело зустрів його Арсенал. Начальник заводу — полковник —* ***має гострі очі.*** *Він пильний, безсердечний* (О. Довженко); *Максим* ***мав очі дуже гострі,*** *а головне — він мав величезний досвід нічних мандрів, набутий у постійних .. походеньках* (І. Багряний).

92. **МА́ТИ ДО́БРОГО ЯЗИКА́ (до́брий язи́к),** *жарт.* Уміти доладно, влучно, переконливо, дотепно висловлюватися або багато говорити. *— Або ми з тобою в голодний край, а не поміж людей йдемо? — не втрачав надії Прокопчук.— Говоріть. Гаразд, що* ***язика маєте доброго*** (Григорій Тютюнник); *— Намолов сім мішків...— пробурчав нарешті кооператор.—* ***Язика доброго має,*** *— сказав Дмитро* (В. Підмогильний).

93. **МА́ТИ ДО́ВГІ ВУ́ХА,** *жарт.* Уміти дізнаватися, довідуватися про що-небудь маловідоме, приховуване, таємне і т. ін. [Другий голос:] *Що ж ти там почуєш?* [Третій голос:] *Він* ***має довгі вуха,*** *не журіться* (Леся Українка).

94. **МА́ТИ ДО́ВГІ РУ́КИ.** Привласнювати, брати чуже, зазіхати на чуже. ***Мав довгі руки,*** *а тому й попав на лаву підсудних* (З газети).

95. **МА́ТИ ДО́ВГОГО ЯЗИКА́ (до́вгий язи́к),** *зневажл.* Не стримуватися у розмовах, говорити багато зайвого, розголошувати таємниці. [Золотницький:] *Ти скажи спершу, чи* ***довгого язика маєш?*** [Яким:] *Як до чого. До таємниць — короткого* (Б. Грінченко); *— Вона ж лепетлива і сама ж таки рознесе по сусідах недобру славу про мене.. Нехай лепече язиком, коли* ***довгий язик має*** (І.Нечуй-Левицький).

96. **МА́ТИ ДУ́ЛЮ ([лиху́] тря́сцю, ді́рку від бу́блика** *і т. ін.***),** *зневажл.* Нічого не досягти, не одержати, нічим не володіти і т. ін. *— Де голова добрий, там і посіється, і вироститься. А поганий, то скільки не кажи —* ***дулю матимеш*** (З журналу); *За таким чоловіком* ***лиху трясцю матимеш,*** *а не черевики* (М. Стельмах).

97. **МА́ТИ ДУ́МКУ (га́дку). 1.** *яку, перев. з інфін.* Виявляти намір, бажання що-небудь зробити. *— Не думайте, Антоне Дем'яновичу, що я зовсім не* ***мала думки*** *видати за вас Марусю. Борони Боже!* (І.Нечуй-Левицький); *— А не говорили вам, що мужики* ***мають думку*** *подушно ділити панську землю? — Ні, цього я не чув* (М. Стельмах).
2. *про кого—що, яку.* Плекати які-небудь мрії, виношувати якісь плани, розмірковувати над чимсь і т. ін.; думати про когось, щось. *Олександра Браніцька* ***мала думку*** *про народні школи й про банки для селян* (І.Нечуй-Левицький); *По синьому морю Лебідь поринає; Не простацьку Голка* ***Думку*** *собі* ***має...*** (П. Куліш); *— Робіть так, аби моїм дітям кривди не було, бо я* ***маю*** *таку* ***гадку,*** *що відси* [звідси] *я вже не годен вийти* (В. Стефаник); *А тут ніхто, навіть мої хлопці не знають, що я за* ***гадку маю*** (І. Франко).

98. **МА́ТИ ДУ́ШУ.** Бути чуйним, доброзичливим, сердечним і т. ін. *— Не гони,— кричить,— машину.* ***Май же душу,*** *не тряси! Не лети* (С. Олійник).

99. **МА́ТИ ЗА ДУ́РНЯ (за ду́рника)** *кого.* Не зважати на когось, не рахуватися з кимсь; вважати когось нерозумним. *Роман як Роман, а в класі Романа всі* ***за дурня мають.*** *Догадується він, що є тут якась кривда, а яка саме— не зрозуміє, тільки на вчительку серце має* (С. Васильченко); *— Зібрався курс, хоче допомогти йому, а він ніби* ***має*** *нас усіх* ***за дурників*** (Є. Гуцало).

100. **МА́ТИ ЗА ДУШЕ́Ю** *що.* **1.** Володіти чимсь, якимсь багатством. *—* ***Чи має*** *що* ***за душею*** *її* [Мелашки] *батько? — А чом же? Балаш, здається, людина з достатками* (І. Нечуй-Левицький).
2. Думати, говорити, знати і т. ін. що-небудь. *— Ви йому про це сказали? Так, я йому все виклав, що* ***мав за душею*** (М. Ю. Тарновський); *— Називаєш плетухою... Ну, називай, коли кращих слів* ***за душею не маєш*** *для мене* (Є. Гуцало).

101. **МА́ТИ ЗА ПЛЕЧИ́МА (за спи́ною)** *що.* **1.** *із сл.* р о к и́, л і т а́, д е с я т и л і́ т т я *і под.* Прожити якусь частину життя. *В цей час* [1903 р.] *Марія Костянтинівна вже* ***мала за плечима*** *понад 40 років, але на сцені здавалася ще зовсім юною* (Минуле укр. театру).
2. *перев. зі сл.* д о́ с в і д. Набути, здобути і т. ін. *Молоді наводчики Бойко і Шестаков уже* ***мали за плечима*** *досвід форсування Дунаю* (О. Гончар); *Тритузний, мабуть, теж* ***мав за спиною*** *неабиякий досвід цієї складної ходьби, бо почувався аж надто впевнено* (О. Гончар).

102. **МА́ТИ ЗА ЩОСЬ** *кого.* Поважати, цінувати когось. *Дуже йому було прикро, що люди його* ***мають за щось,*** *коли він у своїй думці не варт був нічого* (Л. Мартович). **МА́ТИ ЗА НІЩО́.** *Часом* ***мають за ніщо,*** *принижують і ображають саме кращих ті, що нічим самі не є, але дуже схильні до знущань над іншими* (З газети).

103. **МА́ТИ ЗУБ (зу́ба)** *на кого.* Сердитися, гніватися на кого-небудь. *Гнат і, мабуть, деякі з присутніх, може, отой композитор або отой поет.. — всі вони* ***мали*** *на мене* ***зуб*** *за Вероніку* (П. Загребельний); *Пан Андрій* ***мав зуба*** *на Кишивольського за його завжди зухвалі і ґвалтовні виступи* (Г. Хоткевич); [Андрій:] *Бєлін* ***мав*** *на неї* ***зуба:*** *він женихався, і — не вийшло* (Я. Галан). **МА́ТИ ВЕЛИ́КИЙ ЗУБ.** *Особливо* ***великий зуб*** *на нього* [Ярошенка] ***має*** *Пилип Варивода* (В. Речмедін). **МА́ТИ ЗУ́БИ.** *Та-ак... Хм... От тобі*

й Маринка... І вона ***зуби має...*** (В. Винниченко); // *проти кого.* Бути незадоволеним, затаїти злість проти когось. *Вже першого дня помітили козаки, що турки передусім* ***мають зуб проти них*** (О. Маковей); [Смола:] *Брехня. Ти просто* ***маєш*** *проти мене* ***зуб*** (І. Микитенко); *— Здрастуйте, — Данило й Харитон відповіли стримано, як і належить делегатам, та й* ***мали*** *вони* ***проти*** *цієї дівчини ..* ***зуб*** (Ю. Смолич); *Тільки* ***проти*** *Назарка* ***зуб мав...*** *А вийшло...* (П. Загребельний).

104. **МА́ТИ КАМ'ЯНЕ́ (камі́нне) СЕ́РЦЕ.** Бути нечуйним, жорстоким, бездушним і т. ін. ***Камінне серце має*** *чоловік — рідного батька за копійку продав би* (М. Стельмах).

105. **МА́ТИ КЕБЕ́ТУ,** *жарт.* **1.** Бути розумним, здібним, кмітливим і т. ін. *Чи так, батьку-отамане? Чи гарно співаю? Ех, якби то!.. Та що й казать?* ***Кебети не маю*** (Т. Шевченко); *Нічого не скажеш.* ***Мав кебету*** (З журналу). **МА́ТИ КЕБЕ́ТУ НА ПЛЕ́ЧА́Х.** *— Вона* [Маруся] *його ідноліткa* [однолітка], *панове. Пора* ***кебету мати на плечах*** (Л. Костенко).
2. *перев. до чого (заст. к чому).* Уміти добре робити щось, розумітися на чомусь. *Козак Мамай, сам до малювання* ***маючи кебету,*** *встиг визначити руку якогось великого й своєрідного живописця...* (О. Ільченко); *Хто* ***мав к чому яку кебету,*** *Такого той шукав бенкету, Всі веремію підняли* (І. Котляревський); *Якщо вдасться мені добре ця проба, то писатиму більш, якщо ні, то значить — "****кебети не маю!****"* (Леся Українка); *— Тепер він працює зоотехніком... Що ж, так тому й бути, коли* ***має до того кебету*** (В. Вільний).

106. **МА́ТИ КО́НТРИ** *з ким.* Бути з ким-небудь у поганих стосунках. *В консисторії був тоді Лев Кордасевич, який ще з давніших літ* ***мав*** *якісь* ***контри*** *з о. Квінтіліаном* (І. Франко).

107. **МА́ТИ КОРО́ТКУ (ку́цу) ПА́М'ЯТЬ.** Швидко забувати про кого-, що-небудь. [Юлія:] *Так? То таку* ***коротку пам'ять маєте?*** (І. Франко); *Бракує вам міцного духу, пане Гармаш,— тихо заговорив шляхтич,— та й* ***пам'ять маєте коротку...*** (Н. Рибак); *Наївно було б нашим недругам гадати, що український народ* ***має*** *настільки вже* ***куцу пам'ять*** (З газети).

108. **МА́ТИ ЛЕДА́ЧУ ПА́М'ЯТЬ,** *ірон.* Не запам'ятовувати чого-небудь, не виявляти здатності згадати когось, щось. *В якійсь далекій стороні... В Німеччині... В Туреччині... Та ні! Таку* ***ледачу пам'ять маю,*** *Що й не згадаю* (Л. Глібов).

109. **МА́ТИ МІ́СЦЕ.** Бути, траплятися і т. ін. *— Мені з достовірних джерел відомо, з якою гідністю відстояли ви свою любов проти натиску декотрих ..чорнильних душ, які ще подекуди* ***мають місце*** (О. Гончар); *Це було здорово, хоч і* ***мала місце*** *окрема граматична помилка* (А. Крижанівський); *Знищення старих дерев, лісостанів, які не мають господарського значення, але дорогі нам як пам'ятники природи, історії і культури, не повинно* ***мати місця*** (З журналу).

110. **МА́ТИ МІЦНИ́Й (терди́й, до́брий** *і т. ін.*) **ҐРУНТ ПІД НОГА́МИ.** Почувати себе твердо, впевнено, незалежно і т. ін. *Може, на той рік пощастить мені зібрати більше матеріалу і тоді* ***матиму міцніший ґрунт під ногами*** (М. Коцюбинський); *Хоч навчаються у вузах і* ***мають під ногами твердий ґрунт,*** *упевненості в завтрашньому дні* [молоді люди] *здебільшого не* ***мають*** (З газети).

111. **МА́ТИ МУ́ХИ (му́ху) В НО́СІ,** *жарт* Бути неврівноваженим, вередливим і т.ін. *Мама її трохи дженджурилася: емігрант, мовляв, бабій... Її мама взагалі* ***мала мухи в носі*** (В. Бабляк).

112. **МА́ТИ М'ЯКЕ́ СЕ́РЦЕ.** Бути добрим, поступливим, лагідним і т. ін. *Їм здавалося, що сором'язливість почуттів найкраще прикрити від чужого ока шкаралупиною насмішки чи й масним словом, щоб ніхто не подумав, що парубок* ***має м'яке серце*** (М. Стельмах).

113. **МА́ТИ НА ГОРІ́ХИ (на ри́бу)** *від кого і без додатка.* Зазнавати неприємностей, кривди і т. ін. *Незважаючи на статки, на високі показники, недавно заморозили найвищу нагороду* [Богданові]. *Тепер* ***маєш на горіхи,*** *не послухав молоду та зелену головиху, хотів і тут пальму першості...* (В. Большак); // Бути вилаяним, покараним. *Мама стоять біля печі зажурені й зустрічають мене такими-о словами: — Довчився?* ***Матимеш*** *тепер від батька* ***на рибу.*** *Ой шибенику ти неслухняний* (І. Микитенко).

114. **МА́ТИ НА ДУ́МЦІ** (*рідше* **на га́дці, на ми́слі, у ду́мці** *і т. ін*). **1.** *кого, що.* Думати про кого-, що-небудь. *З ранку до вечора залюбки розповідав би їй про все, що* ***мав на думці*** (І. Муратов); *Скажи мені, серце моє, що* ***маєш на гадці*** (П. Чубинський); *Він ще тоді добре втямив, .. що небезпечно говорити те, що думає чоловік, що* ***має на мислі...*** (І.Нечуй-Левицький); // *кого.* Сподіватися на одруження з кимсь; кохати когось. *— Сватає тебе князь Єремія. Чи підеш ти за його* [нього] *заміж, чи, може,* ***маєш на думці*** *кого іншого?* (І.Нечуй-Левицький); // *що.* Задумувати, замишляти що-небудь. *— А може,.. знов* ***має на думці*** *недобрий замір, — тихо обізвалась Тодозя* (І. Нечуй-Левицький); *Може, щось інше* ***має на думці?*** *Може, .. вирішила звести з нею отут свої останні рахунки?* (О. Гончар). **МА́ЄТЬСЯ НА ДУ́МЦІ.** ***Малося на думці,*** *що всі озброєні захисники фортеці* [Бастилії] *повинні перейти у розпорядження повсталого міста* (З журналу).

2. *кого, що.* Бути впевненим у чомусь, розуміти, усвідомлювати щось. *Бурлаки стояли ні живі ні мертві.., і кожний* ***мав на думці,*** *що їх хитро дурять* (І. Нечуй-Левицький).

3. *з інфін.* Виявляти намір, бажання що-небудь робити, зробити. *Соломія потихеньку сказала матері, що Роман* ***має на думці*** *її сватати* (І.Нечуй-Левицький); *— Значить, стріляти в полоненого ви не збиралися? — спитав* [Андрій] *уже примирливішим тоном.— На думці не мав!* (Ю. Бедзик); *Король* [тривожився].., *чи не* ***має*** *він* [Єремія] *часом* ***на думці*** *одбити його рід од польської корони і його самого скинути з престолу* (І. Нечуй-Левицький).

115. **МА́ТИ НА О́ЦІ** (*рідше* **на очáх**). **1.** *кого, що.* Спостерігати, стежити за ким-, чим-небудь; постійно бачити когось, щось, зважати на когось, що-небудь. [Савич:] *Нам би варто* ***на оці мати*** *парубка цього* (С. Голованівський); *Залиштесь, будь ласка, коло палати.. Я весь час* ***матиму*** *вас* ***на оці*** (Ю. Шовкопляс); *— Домагаймось, щоб на хутір сюди виселитись, до землі ближче. Хоч у землянках жили б, та завжди б її під руками* ***на очах мали*** (А. Головко).

2. *кого, що.* Думати про кого-, що-небудь перед висловлюванням. *— Про нього, про агронома, про кого ж іще,— тепер уже відкрито сказала, кого* ***мала на оці*** (Є. Гуцало); *Бажавши, щоб поезії Руданського увійшли в друк, я* ***мав на оці*** *інтереси етнографів, фольклористів* (А. Кримський). **МА́ЄТЬСЯ НА О́ЦІ.** *Подібних пам'яток немало, а проте бодай згадаймо серед них ще одну.* ***Мається на оці*** *дев'ятикупольний Троїцький собор у м. Новомосковську Дніпропетровської області* (З журналу).

3. *кого, що.* Виявляти інтерес, приглядатися до кого-, чого-небудь. *Я його давно* ***маю на оці,*** *най* [нехай] *і то* [те] *знає* (І. Франко); [Чопорій:] *Я завжди вашу Ольгу* ***мав на своїм оці,*** *вона буде добра невістка* (М. Кропивницький). **Є НА О́ЦІ.** *—Вже, певно,* ***є на оці*** *якась чорнявка?* (Василь Шевчук).

4. *що.* Пам'ятати, не забувати, знати. *Цю характеристику Шевченкового правопису треба завжди* ***мати на оці*** *кожному, хто хоче досліджувати Шевченкову мову* (І. Огієнко).

5. *що і без додатка.* Надіятися, сподіватися на щось, чекати чого-небудь, враховувати щось і т. ін. *— Любка надійде, — я* ***маю на оці*** *й місце лишаю на правому боці* (А. Кримський).

6. *з інфін.* Виявляти намір, збиратися зробити, здійснити щось. ***Мав на оці*** *побувати в інституті, дізнатися про іспити* (Г. Коцюба).

116. **МА́ТИ НА УВА́ЗІ. 1.** *кого, що.* Думати, знати про кого-, що-небудь, не називаючи, не згадуючи у висловленні. *— Чи* ***мав на увазі*** *Котляревський яке-небудь село, писавши "Наталку Полтавку",— трудно сказати* (Панас Мирний); *"Закохана",— каже він про неї. Певне,* ***має на увазі*** *її прогулянки із Степашком* (О. Гончар); *— Що ж там було? — запитав я,* ***маючи на увазі*** *міліцію.— Все з'ясували?* (Є. Гуцало).

2. *що.* Говорити, намагаючись уточнити що-небудь. *— Я* ***маю на увазі*** *створення запланованих спадкових змін* (О. Довженко); // Натякати на щось. *— Ти й сама у нас, як Дон Кіхот! Що він* ***мав на увазі?*** *Що довга вона та худа..?* (О. Гончар).

3. Зважати на що-небудь, враховувати щось. [Парвус:] ***Май на увазі:*** *відступникам немає воріття* (Леся Українка); *Тут хочеться сказати кілька слів про редагування класиків.. Передусім треба* ***мати на увазі*** *тип видання* (М. Рильський); *—* ***Майте на увазі,*** *товариші, що на плацдармі нам не минути зустрічі з танком* (О. Гончар). **МА́ЄТЬСЯ НА УВА́ЗІ.** *Педагогічне чуття — родич музичного слуху. В його основі завжди* ***мається на увазі*** *талант, покликання* (З газети).

4. *з інфін.* Виявляти намір, збиратися зробити, здійснити що-небудь. *— Можливо, інженер Синявін* ***має на увазі*** *скористатися деякими заощадженнями на дільницях* (Іван Ле).

117. **МА́ТИ НЕ́РУШ У РУКА́Х,** *діал., жарт.* Брати, привласнювати чуже, виявляти потяг до крадіжки. *— Як говориться,* ***"мав неруш у руках",*** *любив потягнути все, що лежало без догляду* (І. Франко).

118. **МА́ТИ НЮХ,** *жарт.* Добре орієнтуватися в будь-якій ситуації, в різних обставинах. *— О-о! та він* ***нюх має:*** *зна, що кому треба; догодить всякому зможе* (Панас Мирний).

119. **МА́ТИ О́КО** *перев. на що, до чого, рідше на кого.* **1.** Приглядатися до чого-небудь, зацікавлюватися чимсь. *Особливо на дві речі* ***мали*** *вони* ***око*** (І. Франко).

2. Бути здатним до чого-небудь, уміти робити щось. *— Та я що... Я до всякої роботи* ***маю око...*** *— скромно сказав Марко Крутояр* (А. Шиян).

3. Наглядати, стежити за ким-небудь, за чиїмись учинками. *До міста доніс пан, що має на селі такого чоловіка, що громаду бунтує, та просив, щоби на нього жандарми* ***мали око*** (Б. Лепкий).

120. **МА́ТИ ОЛІ́Ю** (**лій,** *рідше* **смáлець** *і т. ін.*) **В ГОЛОВІ́,** *жарт.* Бути розумним, кмітливим, розсудливим і т. ін. *От як може чоловік жити, коли* ***має олію в голові!*** (М. Стельмах); *Батько похвалив свого нащадка, що він* ***має олію в голові,*** *хоч син і не був у тому певен* (В. Большак); *Це ж треба* ***мати в голові олію,*** *щоб після цього вірити в святе* (Л. Костенко); *— Що ж там робиться? — хотів допитатись Мар'ян.— Коли* ***маєш лій в голові,*** *сам розчовпаєш,— відповів*

Лесь.— Іди, чоловіче (М. Стельмах). **МАТИ ОЛІЇ НЕ ТРОХИ В ГОЛОВІ.** *Був він чоловік сердечний, у голові **мав олії не трохи** та й питущим не був* (Є. Гуцало). **МАТИ ЛІЙ ПІД ЧУБОМ.** — *Не вчи ученого! — спогорда відповів Черноволенко.— Самі **під чубом лій маємо*** (М. Стельмах). **МАТИ БАГАТО СМАЛЬЦЮ В ГОЛОВІ.** *Таке тоді* [в революцію] *в наших краях каламутилось, що **багато смальцю в голові** треба було **мати**, щоб щось розібрати* (Л. Гроха). **НЕ МАТИ ОЛІЮ В ГОЛОВІ АНІ КРИХІТКИ.** — *Ви такий старий чоловік, а в голові, бігме ж то, ну, **ані крихітки олію не маєте*** (І. Франко).

121. **МАТИ ПАМ'ЯТКЕ ОКО.** Бути спостережливим, надовго запам'ятовувати побачене. ***Око .. мав*** [Дмитро] *гостре і **пам'ятке**. Кине думкою на якийсь шматок землі — і вже він спливає перед ним зі своїми неповторними обрисами* (М. Стельмах).

122. **МАТИ ПІД СОБОЮ ҐРУНТ.** Бути зумовленим, виправданим чим-небудь; пояснюватися чимсь. *Задерикуватість та зухвалість багатомаєтних галицьких бояр **мали під собою ґрунт*** (А. Хижняк); [Джаліл:] *Якщо скосити люцерну, то сарана сяде на бавовник... Розпорядження директора **не має під собою ґрунту*** (Л. Первомайський).

123. **МАТИ ПЛЕЧІ,** *перев. де.* Бути під чиїмсь захистом, протекцією, спиратися у житті, в своїх діях на чиюсь підтримку. *Мошко **має** всюди **плечі*** (І. Франко); *На жаль, **не мала** вона в родині дужих **плечей**, які були б і опорою, і надією, і розрадою* (З журналу).

124. **МАТИ ПОРОЖНЮ МАКІТРУ НА ПЛЕЧАХ,** *зневажл.* Бути нерозумним, нерозсудливим і т. ін. — *Як **маєш порожню макітру на плечах**, стріляй! — бунтувався професор.— На твоєму* [бандитовому] *боці сила, на моєму — правда. Сила розвіється, а правда — ніколи!* (О. Гончар).

125. **МАТИ ПРИСТРІЛЯНЕ ОКО.** Розбиратися в чомусь, бути досвідченим, обізнаним. *Незнайомець розглядає Шаміля. **Має**, видно, **око пристріляне**,— такого не обдуриш* (О. Гончар).

126. **МАТИ РАХУНКИ** *з ким, які.* Бути в поганих стосунках, у неладах і т. ін. з ким-небудь. *Мундзьо.. говорив до Шарлоти довго, а притім бив кулаком об кулак, буцім грозив її бійкою. Певне, **мав** з нею якісь домашні **рахунки*** (Л. Мартович).

127. **МАТИ РАЦІЮ (сенс). 1.** Правильно, слушно вважати, думати, говорити. — *Ви абсолютно **маєте рацію**. Наша Батьківщина повинна ж колись перетворитись на .. сад* (О. Довженко); — *У суперечці народжується істина.— Знов ти **маєш рацію**,— згодився Васюта* (Ю. Шовкопляс); — *Шевченко **має рацію**,— сказав Гулак.— Найбільше зло — кріпаччина, і бити треба в неї* (Василь Шевчук); — ***Маєш рацію**, дитино. Але ніхто з вас не винен, бо **має рацію** й учитель,— він навчає за шкільною граматикою, і не він винен, що та шкутильгає на всі чотири* (Рідна мова); — *Літератор **має сенс**, але це суть не його справи,— подумав і ще раз підкреслив* (Н. Рибак).
2. Виявлятися слушним, правильним; бути обґрунтованим, переконливим (про думку, слова і т. ін.). *Ваша догадка **має рацію**, і я раджу вам піти шляхом, відзначеним мною на карті* (Н. Рибак). **МАТИ ЦІЛКОВИТУ РАЦІЮ.** *Ціолковський **мав цілковиту рацію**, коли висловив думку про майбутнє підкорення людиною навколосонячного простору* (З журналу); *Її міркування **мали цілковиту рацію**. Вона так щиро і з таким чуттям лаяла Діденка.., що я не міг їй не повірити* (Ю. Яновський).

128. **МАТИ РОЗУМ [У ГОЛОВІ].** Бути кмітливим, розумним, розважливим і т. ін. *Коли ти маєш Перли, То й **розум май** І перед Свинями не розсипай* (Л. Глібов); — *Я не сказав би, — кохати не забороним... Але ж батьки повинні **мати розум у голові** — то річ інша* (Ю. Яновський); // Не робити необдуманих вчинків. *Дорога кепська: чи саньми, чи возом — не розбереш. Подекуди й човном Не вадило б... Розумні — **майте розум**, Сидіть удома* (М. Рильський).

129. **МАТИ РУКУ,** *перев. де.* Користуватися чиєюсь підтримкою, допомогою, протекцією і т. ін. (перев. впливової, знаної людини). [Дід:] *Він скрізь **руку має**, а ми що?* (І. Карпенко-Карий); *В райцентрі він свій чоловік, **руку має**...* (К. Гордієнко); *Не такого вона роду, щоб її вислали. Вона скрізь **руку має*** (І. Микитенко); *Але прикинув* [Варчук], *що **мати** в губернії таку **руку** — велике діло* (М. Стельмах). — *Важко правди добитися, коли не **маєш** там **руки*** (О. Гончар). **МАТИ ДОСИТЬ СИЛЬНУ РУКУ.** *Він **мав** там **досить сильну руку** в особі одного свого колишнього товариша по службі* (Олена Пчілка). **МАТИ СВОЮ РУКУ.** *Та все-таки він* [князь] *підозрівав, що Іван сяк чи так **мав** у тім "случаю"* [випадку] ***свою руку*** (І. Франко).

130. **МАТИ СВЕРБЛЯЧІ (липкі) РУКИ,** *жарт.* Виявляти потяг до крадіжки; брати, привласнювати чуже. *Не **май рук сверблячих*** (Укр.. присл..); *Надто **липкі руки мали** деякі можновладці, от і обікрали державу* (З газети).

131. **МАТИ СВІЙ РОЗУМ [У ГОЛОВІ].**
1. Діяти по-своєму, на власний розсуд, незалежно від інших. *Людей питай, а **свій розум май*** (М. Номис); [Робітник:] *Ти гадаєш, небоже, що то мала робота — сімсот овець! Адже то живе, адже то кожде* [кожне] ***свій розум має*** (І. Франко).

2. *для чого і без додатка.* Приймати самостійно рішення, вважаючи їх правильними. *Волосний сказав, що Мелашка не маленька, а коли зосталась у Києві, то вона **мала свій розум у голові** для того* (І.Нечуй-Левицький).

132. **МА́ТИ СВОЄ́ ОБЛИ́ЧЧЯ (лице́).** Відрізнятися від інших людей, подібних предметів, явищ і т. ін.; бути оригінальним. *Сувенір, присвячений українському селу та сільській місцевості, **має своє обличчя*** (З газети).

133. **МА́ТИ СВОЄ́ О́КО** *перев. де.* Бути обізнаним з чимсь, поінформованим про щось, постійно дістаючи відомості від кого-небудь. *Всюди **мали*** [молоді] ***своє око** й критикували, не зважаючи на чини й посади* (В. Собко).

134. **МА́ТИ СЕБЕ́ (ма́тися) НА БА́ЧНОСТІ (на оба́чності, на обере́жності** *і т. ін.***).** Бути обачним, насторожі; остерігатися, пильнувати. *Воно* [нещастя] *приходить і відходить, а коли не **маєш себе на бачності..**, то відтак приходять другі і кажуть тобі, що ти є.., і ти є пропащий* (О. Кобилянська); *Максим шепнув .. деяким із своїх товаришів, щоб **малися на бачності*** (І. Франко); *Зрадлива дівчина, очевидячки, тільки й чатувала, аби стягти хустину з шиї. Та Йон **мавсь на обережності*** (М. Коцюбинський).

135. **МА́ТИ СЕ́РЦЕ. 1.** Бути чуйним, добрим, доброзичливим, порядним і т. ін. *Я винен в тім лише, що серце, **серце мав*** (М. Зеров). **МА́ТИ ХОЧ ТРО́ХИ СЕ́РЦЯ.** *Коли б, коли б ви **мали**, голуби, **хоч трохи серця** — ви б його на крила взяли до себе і перенесли на Україну* (В. Стус).
2. *на кого—що.* Бути незадоволеним ким-, чим-небудь. *Козаки давно вже **серце** на султана **мали** за татар: скільки того ясиру перетягали бусурмани* (П. Панч); // Ображатися, гніватися, сердитися на кого-небудь. — *Оце, сусідо, **маю на вас серце**,— скаржиться жартом Петриха моїй матері* (С. Васильченко); — *Я б на того приймака не **мала серця**, якби ж то людина. Ніколи тверезий не приходить* (Є. Гуцало); — *Ти **не май серця** на матір.. Вона має право гримати на тебе, вона тебе виховала* (Є. Куртяк); *Хоч бувало й обзивав мене.., а я на нього **серця не мав*** (І. Муратов).

136. **МА́ТИ СЕ́РЦЕ З ПЕ́РЦЕМ.** Бути запальним, гострим, дотепним і т. ін. — *Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб **мала серце з перцем**,— сказав Карпо* (І.Нечуй-Левицький).

137. **МА́ТИ СИ́ЛУ. 1.** *перев. де.* Бути відомим, впливовим і т. ін. (про людину). ***Мав силу** в колективі, до нього прислухалися, у нього вчилися* (З журналу). **МА́ТИ ВЕЛИ́КУ СИ́ЛУ.** [Хуса:] *Публій сам не так мені потрібен, як горда Марція, його жона,— вона з родини цезаря і **має велику силу** там, у Палатині* (Леся Українка).
2. *перев. де.* Бути вагомим, значним, авторитетним (про слово, виступ, статтю і т. ін.). — *А там, у районі, голос його* [сількора] ***силу має*** (О. Гончар).
3. *над ким—чим.* Впливати на кого-, що-небудь, керувати чиїмись діями. *Слава й ганьба не повинні Над Гафізом **мати силу*** (А. Кримський); ***Не мав** директор **сили** над колективом* (З журналу). **МА́ТИ НАСТІ́ЛЬКИ СИ́ЛИ.** *Що з того, що батько і мати хоч і відпустили дочку.., але дорого дали б, щоби не відпускати, щоби **мати настільки сили** над нею?* (Г. Хоткевич).
4. *з інфін.* Могти, бути спроможним зробити щось. — *Коли Ви **маєте силу** до осені підождати, то зашліть — у жовтні або в листопаді* (Панас Мирний); — *Почула, що автомобіль поїхав, і я довго не **мала сили** подзвонити біля дверей* (Ю. Яновський).
5. Бути дійсним, чинним. — *Завітрюжить, видно, завтра,— каже Корній.— А ось для нас ці прикмети вже не дійсні,— зауважує льотчик трохи сумовито.—..Лише до цього обрію, доки око вхопить, ці прикмети **мають силу*** (О. Гончар); *В керівництві університету появилась нова особа.. на правах першого проректора, без санкції якого накази ректора **не мали сили*** (Ф. Бурлака).

138. **МА́ТИ СИНИ́ЦЮ В ЖМЕ́НІ,** *жарт.* Задовольнятися тим, що є; не претендувати на щось більше. *За синіми птахами ніхто не гнався,— гадаєте, лише я волів **синицю в жмені мати?*** (В. Дрозд).

139. **МА́ТИ СЛА́БІСТЬ (слаби́нку, сла́бкість** *і т. ін.*) *до кого—чого, жарт.* Захоплюватися ким-, чим-небудь, не бути байдужим до когось, до чогось; любити когось, щось. *У кожного свої пристрасті, свої дивацтва: один збирає марки, другий монети, третій колекціонує листівки. Твердохліб же **мав слабість** до снопів* (І. Цюпа); ***Мав слабинку*** [чоловік] *до різних красивих і чимось незвичайних речей, здебільшого дрібничок* (П. Козланюк); ***Мав слабкість** до представниць жіночої статі. Таки мав* (З журналу).

140. **МА́ТИ СЛА́ВУ. 1.** Бути широковідомим, популярним. [Руфін:] *Видно, любий тестю, що ти давно вже в Римі не бував, а то ти б знав, хто **має славу** в Римі* (Леся Українка).
2. *кого, яку.* Вважатися ким-небудь. ***Мав*** [Владко] ***славу** дуже забавного* [дотепного] *оповідача* (І. Франко); *Цей молодик **має славу** талановитого науковця. Але слава та — скоростигла і роздута* (Ю. Шовкопляс).

141. **МА́ТИ [СОБІ́] НА ПРИКМЕ́ТІ (на приміті). 1.** *кого.* Виявляти інтерес, придивлятися до когось, виділяючи його серед інших. — *Нехай Улас та Іван до тебе не чіпляються, бо для тебе **маємо на прикметі** когось кращого од тих двох лобурів* (І.Нечуй-Левицький); — *З нього був би*

неабиякий наводчик. Я ***мав*** *його* ***на прикметі*** (О. Гончар); *— Не хочу я сватать Варки,— сказав Микола,— бо* ***маю собі*** *дівчину* ***на приміті*** (І.Нечуй-Левицький).
2. *кого.* Спостерігати, стежити за ким-небудь, постійно пам'ятати про когось. *Од того часу пан* ***мав на прикметі*** *Миколу й звав його бунтарем* (І.Нечуй-Левицький); // Запідозрювати когось у чому-небудь. *Кожний легінь, котрий кемкував* [розумів], *що його* ***мають на приміті,*** *— уже був насторожі* (Г. Хоткевич); *Килина так говорила, ніби когось* ***і на приміті мала.*** *Бо що там не плещи, а стіну ж таки повалив хтось* (Є. Гуцало).
3. *що.* Не розголошуючи, думати про що-небудь, намічати щось. — *Сидір* ***собі мав на приміті*** *ще один план* (А. Хорунжий).

142. **МА́ТИ [СОБІ́] НА УМІ́** *що і без додатка.* **1.** Думати про щось, розмірковувати над чимсь, не виявляючи своїх думок, намірів. *"І якτаки за такого ланця* [Чіпку] *та вийшла така багачка, як Галя?" Старі діди та баби все те* ***собі на умі мали*** (Панас Мирний); *"Мовчання — золото,—* ***мав*** *Григор* ***на умі.*** *— Тому й мовчать усі глухонімі..."* (В. Симоненко).
2. Збиратися щось робити, замишляти що-небудь. *"Мати зумисне втекла з гостинної.. Вона* ***має*** *щось* ***на умі.*** *Це неспроста. Що це за знак?.."* (І.Нечуй-Левицький).
МА́ТИ СВОЄ́ НА УМІ́. — *Ти не про нас думай, ти* ***своє май на умі*** (Ю. Бедзик); — *Е-е, ні! Це тип хитрий і підступний. Скоріше він прикидається дурником. Він і раніше на весіллях, на хрестинах блазня з себе корчив, а нишком* ***мав своє на умі*** (П. Автомонов).

143. **МА́ТИ СПИ́ЧКУ В НО́СІ,** *жарт.* Бути тямущим, кмітливим, розсудливим. — *Еге, Дмитре, видать, що мати тебе в голову не била,* ***маєш спичку в носі*** (Є. Гуцало).

144. **МА́ТИ СПРА́ВУ (ді́ло). 1.** *з ким—чим.* Вступати в якісь стосунки з ким-небудь, підтримувати зв'язки з кимсь, з чимсь. — *Я з Оленкою буду* ***справу мати.*** *Ми вже з нею якось порозуміємося,— хитро підморгнув Гнат* (В. Кучер); *Ватаг був з нього перший на всі гори, приймав на увагу* [він] *не людей, з котрими буде* ***мати діло,*** *а полонину* (Г. Хоткевич); *Кожний вам скаже, що то хата Ілька Чубатого, .. з яким* ***мають діло*** *тільки його приятелі* (В. Винниченко); — *От ще новина: я вже не* ***маю*** *ніякого* ***діла*** *з "Дзвінком"* (Леся Українка); // *з ким.* Зустрічатися, стикатися з ким-небудь. *Він зрозумів, з ким* ***має справу.*** *Знітився, зів'яв під твердим поглядом дівчини* (Д. Ткач); — *Ти знаєш, з ким нам доведеться* ***мати справу*** *на цьому плацдармі* (О. Гончар); *Гиря остаточно переконався, з ким* ***має діло.*** *Він глянув на Миколу спідлоба* (В. Гжицький); *Бач, уявив, поганець, що* ***має діло*** *з тетерваком, якого легко можна накрить сільцем підступності* (Василь Шевчук).
2. *з чим, рідше з ким.* Займатися чим-, ким-небудь. — *Чиє? — ..голосно запитав Хома, хоч добре знав, з чиїми речами* ***має справу*** (О. Гончар); — *Я з мисливськими* [собаками] *мало* ***справ мав...*** *У війську я два роки порався біля вівчарок* (В. Дрозд); *В літературній практиці завжди* ***маємо справу*** *з певним романом — історичним, філософським, родинно-побутовим і т. д.* (З журналу); // Користуватися чимсь. *Ми тепер не* ***маєм діла*** *з тими каганцями: світло яснеє палає сонечком над нами* (Коломийки).

145. **МА́ТИ СТРАХ [НА ДУШІ́].** Відчувати тривогу, неспокій; хвилюватися, переживати. — *Люди добрі! Питав тут Дмитро, хто* ***має страх на душі.*** ***Я маю страх на душі.*** *Ну, куди я з оцією гирлигою та проти їхніх дредноутів?* (О. Гончар); // *перед ким—чим.* Боятися, побоюватися кого-, чого-небудь. *Пестив жінку, а зрідка й дітей, щоб не розбалувались та* ***мали страх*** *перед батьком* (М. Стельмах).

146. **МА́ТИ ТЯ́МУ (тя́мку) [В ГОЛОВІ́]. 1.** Бути розумним, здібним, розсудливим. — *Хто* ***має тямку в голові,*** *той пристане на це. А як ні, то нам нема про що й балачку точити,— крикнув Єремія й вхопив у руки шапку* (І. Нечуй-Левицький).
2. *до чого.* Розумітися на чому-небудь, розбиратися в чомусь. ***Має тяму*** *до римарства* (Сл. Б. Грінченка).

147. **МА́ТИ У РУКА́Х** *що.* **1.** *перев. зі сл.* р е м е с л о́, с п е ц і а́ л ь н і с т ь *і т. ін.* Бути фахівцем у чомусь. *Не один хотів би* ***мати у руках*** *таке ремесло, як я тепер маю* (Л. Мартович).
2. Розпоряджатися, володіти, керувати чим-небудь. ***Мав у руках*** *великі капітали, та вкласти їх нікуди не встиг* (З журналу). **МА́ТИ В РУЦІ́.** *За величної оди Король сам співцям видавав нагороди, Він долю їх* ***мав у руці*** (Леся Українка).

148. **МА́ТИ ХА́ЛЕ́ПУ.** Зазнати неприємностей. — *Не послухав ти мене, от і* ***маєш халепу*** (А. Хорунжий); *Далі чумак каже погоничеві: "Вимий казан. Та гляди, не вишкрібай решток з казана на дні, бо* ***матимеш халепу****"* (І. Цюпа).

149. **МА́ТИ ХРАП,** *фам.* **1.** *на кого.* Сердитися, злоститися на когось. *Каже, же* [що] *на нього отаман* ***має храп*** (Сл. Б. Грінченка); *Тільки краєм ока я його* [майстра] *бачив, а одразу ж зненавидів так, що, мабуть, і сам мій батько не* ***мав*** *на нього* ***такий храп,*** *як я тоді* (Б. Антоненко-Давидович).
2. *на кого—що.* Зазіхати на кого-, що-небудь, намагатися заволодіти чимсь. *Він* ***мав храп*** *на той лісок* (З журналу).

150. **МА́ТИ ХРИСТА́ В ДУШІ́ (в се́рці).** Бути справедливим, милосердним, порядним, доброзичливим і т. ін. — *Коли ваша ласка, обминули б, може,— болісно вговоряла стара.— **Христа в душі не маєте?** — знову допитувалася* (Іван Ле); *Від хати до хати пішов поголос: полковник людина добра, **має Христа в серці.** Другий би по світу з торбою пустив, а він, гляди, гроші ще дав, землю повернув* (Н. Рибак).

151. **МА́ТИ ЧЕСТЬ (ща́стя),** *з інфін.* Уживається для вираження гордості за щось, задоволення від чогось; бути удостоєним чого-небудь, із задоволенням здійснювати щось. — *Я **вже мав честь** бути в вашому домі..— почав Ломицький* (І.Нечуй-Левицький); *"Товаришу листоноша,— сказав тоді й артист.— Тоді дозвольте мені **мати честь** — бути вашим добрим знайомим"* (Ю. Яновський); *Я **мав щастя** бути учнем дорогої Ганни Антонівни...* (Ю. Яновський). **МА́ТИ ЗА ЧЕСТЬ.** — ***Мав за честь** бути присутнім на тому засіданні* (З газети).

152. **МА́ТИ (чу́ти) ЖАЛЬ** *до кого, заст.* Відчувати незадоволення ким-небудь; нарікати, ображатися, сердитися на когось. *Схудла* [дівка], *мовчить і до батька **жаль має**. А він чим винен?* (М. Коцюбинський); — ***Я чув жаль** до себе, до вас, до матері* (О. Кобилянська); *Марта **чула жаль** до Антона: він її обдурив. Затаїв скарб, цінне щось, на що мала і вона право* (М. Коцюбинський).

153. **МА́ТИ ШМАТО́К (ку́сень, кусо́к** *і т. ін.*) **ХЛІ́БА. 1.** Добувати засоби до існування, заробляти на прожиття. *Схопивсь Мірошник, да* [та] *пізненько, Що поки йшла вода маленька, Щодня він **хліба мав шматок*** (Є. Гребінка); — *Я б раділа, коли б мені трапилось таке місце, як у вас. Та, що казати, я дякую Богові, що **маю** собі певний **шматок хліба*** (Леся Українка).
2. Жити, не відчуваючи значних нестатків. *Вона бралась за будь-яку роботу, щоб хоч постійно **кусень хліба мати*** (З газети).

154. **НЕ МА́ТИ БО́ГА В ДУШІ́ (в се́рці, в животі́).** Бути жорстоким, бездушним, несправедливим і т. ін. — *Ну, де це так видано, Супруне?.. Хіба ми **Бога в душі**, а дітей в хаті **не маємо?*** (М. Стельмах); *Такі ж, як і він, злодії: .. весь той люд, що **не має в душі Бога** й не боїться ні тучі, ні грому* (В. Винниченко); *Тато його* [діда] *дуже не любив, називав босяком та волоцюгою і, що найстрашніше, казав, що він **Бога не має в серці*** (А. Дімаров); — ***Бога в животі не мають,** серця не мають* [пани]! *Дитина недужа, вмирає, а ти, мати, на роботу іди?!* (Панас Мирний). **НЕ МА́ТИ БО́ГА Й СЕ́РЦЯ В ЖИВОТІ́.** — *Та й чув я, що в таборі одчайдушні люципери, **не мають Бога й серця в животі*** (Ю. Яновський).

155. **НЕ МА́ТИ ВІДБО́Ю** *від кого—чого.* Часто, багато разів бути, ставати об'єктом яких-небудь дій, домагань і т. ін. *Йон **не мав одбою** од настирливих людей: вони .. вкладали йому всі поголоски, що котилися по кутку про його дочку* (М. Коцюбинський); *Не дивно, що Катря **не мала одбою** од улесливих речей та здивованих очей* (Панас Мирний); *Від женихів* [молоді лаборантки] ***не мали відбою*** (З журналу).

156. **НЕ МА́ТИ ГАРА́ЗДУ В ГОЛОВІ́.** Робити невиправдані вчинки; бути нерозумними, несерйозними. *Тому занесли до хати, а юрба вийшла за ворота і почала судити по-своєму.* — *Басараби знов зачинають вішатися, **не мають гаразду в голові*** (В. Стефаник).

157. **НЕ МА́ТИ ДЕ ГО́ЛОВУ (голови́) ПРИХИЛИ́ТИ.** Бути самотнім, залишитися без рідних і близьких. *Тепер, на старість, **не має де голову прихилити*** (М. Томчаній); *Тітка Мотря оповідала, як їй було добре за покійником третім чоловіком і як вона тепер бідує, **не маючи де голови прихилити** на старості літ...* (М. Коцюбинський). **НЕ МА́ТИ КУДИ́ (до ко́го) ПРИХИЛИ́ТИСЯ (го́лову прихили́ти).** *На старості **не мала до кого голову прихилити, куди прихилитися*** (З газети).

158. **НЕ МА́ТИ ДУШІ́.** Бути непорядним, недоброзичливим, жорстоким і т. ін. *Гей, а хто в кохання грає, Той приносить людям зло, Той **душі,** мабуть, **не має*** (С. Воскрекасенко). **НІЧО́ГО НЕ МА́ТИ ЗА ДУШЕ́Ю.** *Байдужий чиновник, холодна й пуста істота, яка **нічого не має за душею*** (О. Полторацький).

159. **НЕ МА́ТИ ЖИТТЯ́. 1.** *від кого, через кого—що і без додатка.* Жити неспокійно, нервувати, зазнаючи великих неприємностей від когось, від чогось; не бути спокійним. *На Щуку хтось бомагу* [бумагу] *в суд подав, Що буцімби вона такеє виробляла, Що у ставу ніхто **життя не мав*** (Л. Глібов).
2. *без кого—чого.* Тяжко переживати відсутність кого-, чого-небудь. ***Не мали** вони **життя** без дітей, без щоденних батьківських клопотів* (З газети).

160. **НЕ МА́ТИ [І] ЗА БО́ЖЕ ПОШИТТЯ́** *кого, зневажл.* Вважати когось ні на що не здатним; зневажати. *Його ображає згадка про те, що молодший брат, которого* [якого] *він **не мав і за Боже пошиття,** знищив усі його заміри* (М. Коцюбинський); *Спогорда дивився на оточення, декого **не мав і за Боже пошиття,** як мовиться* (З газети).

161. **НЕ МА́ТИ [Й (на́віть, жо́дного** *і т. ін.*)] **ПОНЯ́ТТЯ (уя́влення)** *про кого—що і без додатка.* Зовсім нічого не знати про кого-, що-небудь. *Ви **не маєте поняття,** яка тут страшенна*

спекота (Леся Українка); *Ставало трохи страшно, коли зачинала* [Маруся] *ближче гадати про втечу. Куди йти, скільки часу,— **не мала поняття*** (Г. Хоткевич); ***Не мав** Бородавка **жодного уявлення** про тактику і стратегію* (З. Тулуб); *Багато його товаришів бачили .. тисячі речей, про які Гриша **й уявлення не мав*** (В. Собко); // Не бути обізнаним з чимсь. *Навчити хоч би й "Господи помилуй" хлоп'ят, що **не мають жодного поняття** ні про ноти, ні про гуртовий спів, річ не легка* (Леся Українка).

162. **НЕ МА́ТИ [Й] КОПІ́ЙКИ (гроша́, нічо́го** *і т. ін.*) **ЗА ДУШЕ́Ю.** Бути бідним, без грошей, без засобів до існування. *Ця компанія нагадала ті дні, коли він, **не маючи копійки за душею,** плавав з Казані до Астрахані на вакації* (В. Канівець); *Помітивши до себе увагу, старий скупо посміхнувся: — То **й гроша не мав за душею,** а тепер — двадцятьп'ятьтисячником* [двадцятип'ятитисячником] *став. Чув про таких?* (П. Панч); *— Ви знали, що я учитель, а не землевласник чи фабрикант, у мене тільки й всього, що ота нужденна місячна платня та борги, за **душею гроша не маю** про чорний день* (О. Ткачук). **НЕ МА́ТИ ГРОША́ ЩЕРБА́ТОГО В КИШЕ́НІ.** *— Він трошки випив...— догадується з гурту хтось.— За що? **Гроша щербатого в кишені не має!*** (В. Бабляк).

163. **НЕ МА́ТИ КОЛИ́ [Й] УГО́РУ (на не́бо, на сте́лю** *і т. ін.*) **ГЛЯ́НУТИ.** Бути дуже зайнятим, заклопотаним. *— Я так і казав, що не там нечисту руку шукають,— знову обізвався тато якимось провинним, вибачливим голосом.— Та вони: "Ми **не маємо коли й на стелю глянути,** зовсім запарилися з тим комплексом, он просимо студентів на поміч"* (З газети).

164. **НЕ МА́ТИ (не зна́ти) ПРОСВІ́ТКУ.** 1. *перев. за ким—чим.* Бути постійно зайнятим чим-, ким-небудь, заклопотаним. *Варвара **не мала просвітку** за дітьми, сім'я зав'язала їй світ* (К. Гордієнко); *То він — Гнат — нероба, він, що так тяжко працював у своїм житті, що за роботою **не знав просвітку!*** (М. Коцюбинський).
2. Бути позбавленим спокійного життя, душевного спокою; переживати, страждати. *Все життя **не мали*** [горяни] ***просвітку.** Думалось: ось-ось стане спокійніше і легше. Та де там* (З газети).

165. **НЕ МА́ТИ (не зна́ти) УПИ́НУ.** Бути нестримним у вияві чого-небудь, в якихось діях; не можна зупинити когось, чогось. *Розходившися, Олдрідж, як дитина, вже **не мав упину*** (О. Ільченко); *Людська радість сильніша за повідь. Вона **не знає упину*** (С. Чорнобривець).

166. **НЕ МА́ТИ [НІ (ані́)] НАЙМЕ́НШОГО РОЗУМІ́ННЯ** *про що.* Зовсім не розбиратися в чому-небудь; не бути обізнаним з чимсь. Нічого не знати про щось. [Енн:] *Ви **не маєте найменшого розуміння** про хороший тон і ввічливість* (В. Собко).

167. **НЕ МА́ТИ НІ КІНЦЯ́ НІ КРА́Ю (кінця́-кра́ю).** Бути довгим, великим, тривалим, безконечним і т. ін. *Карнавал **не мав ні кінця ні краю.** Радість не визнає часу. Вона сміливо і щедро витрачає його, бо знає, що час — найдешевша річ на світі, дається зовсім даром* (П. Загребельний); *Вузенька стежка, що вела до сусіднього села, пролягала між високим житом, вилася понад обміжками й, здавалося, **кінця-краю не мала*** (Л. Яновська); *— Я степовик, і моя стихія — вільний рух по відстані, що **не має кінця-краю*** (Т. Масенко).

168. **НЕ МА́ТИ НІЧО́ГО ПРО́ТИ** *кого, чого і без додатка.* Бути згодним з ким-, чим-небудь; не заперечувати чогось. *Я **не маю і не матиму нічого проти** Вашого заміру пустити в люди "Серед степів".. в збірникові* (Панас Мирний); *— То ви ж не проти? — Зрозумійте, я **не маю нічого проти** наших суперсучасних рок-груп, чи то пак "гуртів". Кожному своє* (З газети).

169. **НЕ МА́ТИ [НІЯ́КОГО] ВИ́ХОДУ.** Бути в дуже скрутному становищі. ***Не маючи ніякого виходу,** жінка звернулась до незнайомих людей із проханням допомогти їй* (З журналу).

170. **НЕ МА́ТИ [НІЯ́КОГО] ДІ́ЛА** *до кого—чого.* Не цікавитися ким-, чим-небудь. *Часом батьки **не мають ніякого діла** до того, чим займаються у вільний час їхні діти* (З газети).

171. **НЕ МА́ТИ [ОДНІЄ́Ї (тре́тьої, дев'я́тої** *і т. ін.*)] **КЛЕ́ПКИ [В ГОЛОВІ́],** *жарт., зневажл.* Бути нерозумним, діяти нерозсудливо, несерйозно і т. ін. *Еге! та хоч наш пан сотник, Микита Уласович, **і не мав дев'ятої клепки,** та ще таки стільки глузду стало, щоб розібрати, що коли, каже, не піп, то й не микайся в ризи* (Г. Квітка-Основ'яненко).

172. **НЕ МА́ТИ [СВОЄ́Ї] ВО́ЛІ (си́ли во́лі).** Легко піддаватися різним впливам; бути нестійким, нерішучим, безвольним. *Отже-таки вкінці послухав* [Славко] *просьби. **Не мав своєї волі.** Перед котрим чоловіком почував пошану, то не міг опертись його намові* (Л. Мартович). **МА́ТИ ВЕЛИ́КУ СИ́ЛУ ДУ́ХА.** [Матушка гуменя:] *Треба, кажу, дуже берегтися, **велику силу духа мати,** щоб від його* [лукавого] *захиститися* (Панас Мирний).

173. **НЕ МА́ТИ СЕ́РЦЯ.** 1. Бути жорстоким, непорядним і т. ін. *— **Серця не мають*** [пани]! *Дитина недужа, вмирає, а ти, мати, на роботу іди?!* (Панас Мирний).
2. *до кого—чого.* Не ображатися на когось; бути байдужим до когось, до чогось. *Хоч бувало й*

обзивав мене пан Казимир "дурним бидлом", а я на нього **серця не мав** (І. Муратов); *Вона* [Кобринська], *певно, сердиться на мене за те, що я ухилялася від бібліотеки сеї* [цієї], *але щось я* **не маю серця** *до сього видання, і така се вже вузенька річечка, сі жіночі видання* (Леся Українка).

174. **НЕ МА́ТИ СОБІ́ РІ́ВНОГО (рі́вних, поді́бних),** *перев. де.* Виділятися за якимись показниками; бути найкращим, найбільшим і т. ін. з-поміж усіх інших. [Гелен:] *Я* **рівного собі не маю** *тут з-поміж усіх владарів і героїв* (Леся Українка); *Слухаючи Хому, можна було подумати, що цей гвардійський стрілецький полк ..* **не має собі** *взагалі ніде* **рівного.** *Виходило так, що складається він всуціль з виняткових людей, з добірних героїв-богатирів* (О. Гончар); *За кількістю видань і тиражами Біблія* **не має собі рівних** *у світі* (З журналу); *А ось щодо верб, що ними уквітчане Бабине, то вони* **не мають собі подібних** *ніде в світі* (П. Інгульський).

175. **НЕ МА́ТИ СПО́КО́Ю** *від кого—чого і без додатка.* Постійно перебувати в стані тривоги, напруження і т. ін.; переживати. *Маланка* **не мала спокою.** *Чутки про землю ожили з весною, наче посходили з зіллям, укупі з ним розростались* (М. Коцюбинський).

176. **НЕ МА́ТИ УСІ́Х ДО́МА,** *жарт.* Нерозумно себе поводити, бути дурнуватим. *У однієї жінки був чоловік, та такий собі вахлакуватий та неповороткий, та ще і* **не мав усіх дома** (Україна сміється).

177. **НЕ МА́ТИ ЦАРЯ́ В ГОЛОВІ́,** *жарт., зневажл.* Допускати невиправдані вчинки; діяти нерозумно, несерйозно і т. ін. **Царя в голові,** *як мовиться,* **не мають,** *а туди ж, керувати* (З газети). **НЕ МА́ТИ БО́ГА В ЖИВОТІ́, А ЦАРЯ́ В ГОЛОВІ́.** — *Хай тільки* [пан] *одбере... Я йому такого пущу півня!..— грізно каже Чіпка. Дід аж не стямився.— Що це ти кажеш, сину? Чи ти* **не маєш Бога в животі, а царя в голові?** (Панас Мирний).

178. **НЕ МА́ТИ ЦІНИ́.** 1. Бути позбавленим будь-якої вартості, значення і т. ін.; вважатися нічого не вартим. *Він* [шейх] *подумав: "Ся жінка* **ціни** *в нашім краю* **не має,** *Але безумнії джаври заплатять безумнії гроші"* (Леся Українка); *Такий робітник, що невесело дивиться, може собі робити й найліпше, але для господаря його робота* **не має ціни:** *сам його вид, його ліниві рухи та його бурчання роблять йому більше шкоди, бо зневохочують других, заражають їх лінивством, бунтують їх* (І. Франко); [Диякон:] *З нас кожен певен, що* **ціни не має** *в твоїх* [єпископа] *очах життя наземне, марне, що дух твій поривається на волю в горішні високості* (Леся Українка).

2. Бути важливим, дуже цінним, потрібним, значним, дорогим і т. ін. *Лікарські сили, зосереджені навколо Свиридова, все нарощувались і нарощувались, немов життя цього веснянкуватого учня ремісничого училища* **не мало ціни** (Ю. Яновський); *Дружня допомога у скрутний час* **не має ціни** (З газети).

179. **НЕ МА́ТИ ЧИМ ХРЕБТА́ (хребе́т, ті́ло** *і т. ін.*) **ПРИКРИ́ТИ.** Бути дуже бідним, погано одягненим; обноситися. *Я* **не маю хребта чим прикрити** (І. Франко); **Не мають чим тіло прикрити,** *шматка хліба не мають — страшно, що й таким є в декого життя* (З газети).

180. **НІЧО́ГО І В ДУ́МЦІ НЕ МА́ТИ** *до кого і без додатка.* Добре, нормально ставитися до кого-небудь, не висувати ніяких претензій. *Ні до кого* **нічого і в думці не мати** (З газети); // Не виявляти серйозних намірів щодо когось, не збиратися одружуватися з ким-небудь. *Ще в Криничках вони якось тяглися одне до одного, хоч* **нічого,** *крім жартів,* **і в думці** *до неї* **не мав** *Данько* (О. Гончар).

МАТИСЯ

181. **МА́ТИСЯ (ма́ти се́бе) ГАРА́ЗД.** Добре себе почувати, бути здоровим і щасливим. — **Майтеся гаразд,** *дітки.* **Майтеся гаразд,** *люди добрі* (М. Стельмах).

МАТІНКО

182. **[ОЙ (ох)] МА́ТІНКО [Ж] МОЯ́ [РІ́ДНА]!** Уживається для вираження захоплення, здивування, радості, незадоволення і т. ін. — *Через три-чотири місяці завернеш в цей же колгосп. Ідеш прямо на ферму. Думаєш, що тут усе перемінилося за цей час. В корівник — а там,* **матінко моя!** *Все залишилось, як і було* (А. Хорунжий); *Півнівська Галька пальцем колупала вже стіну біля вікна, так цілий шмат глини й обпав. Кричала до дівчат: —* **Ой, матінко ж моя!** *Та ви подивіться!* (А. Головко). **ОЙ, МА́ТІНКО.** — *Ганну сьогодні били, учора Параску, а завтра, мабуть, уже моя черга.* **Ой, матінко,** *коли б там не огледілись іще за мене!* (Марко Вовчок). **МА́ТІНКО ТИ МОЯ́.** *Товстопикий був* [Карпо], *товстоногий. І рудий —* **матінко ти моя..** *Як стара солома* (Григір Тютюнник).

МАХАТИ

183. **НЕ ЦІ́ПОМ МАХА́ТИ.** Треба вміти, непросто (робити, виконувати щось). — *Ото, яка наука страшна, то* **не ціпом махати** (В. Стефаник); // *жарт.* Легко, просто, нескладно. — *Іване, а ти мастак брехати? — несподівано запитав я Кульбабенка.— Умію,— збентежився він, а потім, подумавши, що це треба в розвідницьких*

справах, веселіше відповів: — Брехати — ***не ціпом махати*** (М. Стельмах).

МАХНУТИ

184. **МАХНУ́ТИ** / *рідше* **МАХА́ТИ РУКО́Ю. 1.** *на кого—що і без додатка.* Перестати займатися ким-, чим-небудь, турбуватися про когось, щось, збайдужіти до когось, чогось. *За її поняттями, до лікарні іде той, хто вже* ***махнув*** *на себе* ***рукою*** *або кому робити нічого* (М. Ю. Тарновський); *Але ні разу й думки не майнуло* ***махнути*** *на батька* ***рукою;*** *ну, що, мовляв, я можу..?* (Ю. Шовкопляс); *Скільки часу ведуться пошуки цієї сировини для виробництва алюмінію — все марно. Інший би* ***махнув рукою:*** *значить, нема, коли ніхто не знайшов. Та не така людина Бас* (З газети); // Перестати говорити про щось, обірвати розмову. *— Не гнівіть, кумо, Бога,— почала було говорити сусідка, та потім* ***махнула рукою,*** *— досить їй було й свого* (Леся Українка); // Залишити, покинути когось, щось. — ***Махнути*** *б на неї* [тару] ***рукою,*** *та тільки й діла! Однак Хома непохитно стояв на своєму. — Як-то* ***махнути рукою?*** *Як-то — війна спише? Проти такої безгосподарності волало все його нутро* (О. Гончар). **МАХНУ́ТИ РУКА́МИ.** *Зося вже* ***махнула*** *на його* [нього] ***руками*** (І. Нечуй-Левицький).

2. *на кого.* Не турбувати, не чіпати когось. *Зустрів* [Рубін] *лише Женю Індиченка, але Женя був по вуха закоханий, ходив незрозумілий, дивний і все зітхав. ..Рубін* ***махнув рукою*** *на Індиченка* (І. Сенченко); *Мартинюк не скористався з запрошення .. й на нараду не пішов. На нього* ***махнули рукою*** (Л. Дмитерко); // Відмовитися від кого-, чого-небудь. *Втративши надію..,* ***махнув рукою*** *на свої плани й оповів свою біду Борецькому* (М. Грушевський); *Активно використовуються відходи виробництва, на які колись* ***махнули рукою*** (З журналу); *Був із цим звернувся до повіткому, а там тільки* ***рукою махнули*** (М. Стельмах).

3. *на що і без додатка.* Перестати сподіватися на щось, чекати чогось. *Пробував упіймати таксі. Нічого не вийшло.* ***Махнув*** *на все* ***рукою*** *і подався додому пішки* (Я. Гримайло); // Втратити віру; зневіритися. — *Довго я спав? — питаю я* [діда]. *— Спали! Місяць уже... Між життям і смертю. Вчора доктор уже* ***рукою махнув...*** (І. Франко); // Примиритися з чимсь; заспокоїтися. *Прокіп Кирпа мав п'ятеро дітей — і всі, як одне, дівчата. Спочатку, було, навіть сумував, а з часом* ***рукою махнув:*** *зяті — теж народ непоганий* (В. Сологуб); *Раз по раз наштовхуючись на монолітні бюрократичні перепони, талант врешті-решт* ***махне рукою,*** "*заспокоїться*" *надовго, якщо не назавжди. А така ситуація згубна і для таланту, і для прогресу* (З журналу).

МАХОМ

185. **ЗА ОДНИ́М МА́ХОМ,** *перев. з дієсл.* **1.** Відразу, тут же і т. ін. *А я вийму горілочки.. А він* [Петро] *возьме* [візьме], *браття, покуштує, Та* ***за одним махом*** *аж до дна!* (Пісні та романси..); *В дворі нікого не було, тільки собака вискочила з-під хати і кинулась, загарчавши, просто на Яроша* [коновода]. *Він убив її* ***за одним махом,*** *розбивши їй голову шворнем* (Б. Грінченко).

2. За короткий час, дуже швидко. ***За одним махом*** *зробив* [Панталаха] *порядок* (І. Франко); *Потрібен був форсований рецепт, щоб* ***за одним махом*** *убити прокляту заразу* (В. Минко). **ЗА ОДИ́Н МАХ.** *— А це ножі, хоч на ведмедя з ними, хоч на тура йди — ребра розпахують, голову відбатовують* ***за один мах!*** (П. Загребельний).

3. *з інфін.* У той же самий час; разом, одночасно з чимось. *Я маю написати тепер теж Дорі й Оксані, тільки з інтервалами, а не* ***за одним махом*** (Леся Українка); // Принагідно. *Василь захотів* ***за одним махом*** *залагодити ще одну справу* (П. Інгульський).

186. **ОДНИ́М МА́ХОМ,** *перев. з дієсл.* **1.** Відразу, тут же і т. ін. *Хома* ***одним махом*** *замазав картину. Він вхопив кіл, замахнувсь і спустив на рояль. А-ах!* (М. Коцюбинський); *— Знай, дочко, що я міг би* ***одним махом*** *всю твою хитрість розбити* (Ф. Бурлака); *Коники так і бризкають з-під ніг. Йому* [хлопчикові] *хотілося всіх їх* ***одним махом*** *спіймати* (В. Канівець).

2. За короткий час, дуже швидко. [Лука:] *До району кіньми, а там пішки ..* ***Одним махом*** *обернуся!* (І. Кулик); *— Як на мене, я оці хутори* ***одним махом*** *із лиця землі стер би!.. Саме по таких хуторах оті вовкулаки розводяться* (А. Головко); *До зими недалеко. А по льоду — річ ясна —* ***одним махом*** *вискочимо на гору* (Ю. Бедзик). **ЄДИ́НИМ МА́ХОМ.** *А буває ж: прийде хтось — І* ***єдиним махом*** *Опоганить ту красу* (П. Глазовий).

3. *з інфін.* Не зволікаючи, негайно і т. ін. *Коцюбинський вирішив розрубати вузол* ***одним махом*** (Л. Смілянський); *Вона хотіла виїхати таємно від нього* [Кузьміна], *порвати все* ***одним махом*** (Ю. Збанацький).

МАХУ

187. **З ОДНОГО́ МА́ХУ,** *перев. з дієсл.* **1.** Відразу, тут же і т. ін. [Глоба:] *Тиміш .. завдав нам сорому:* ***з одного маху*** *опинився під борцем, як кошеня!* (М. Кропивницький); *Тітка цапнула її* [Ольгу] *в свої шорсткі долоні й кинула* ***(з одного маху)*** *на нове, холодне крижмо* (Я. Качура); // Одним ударом. *Поганяв* [дід] *лівою* [рукою], *бо праву*

*ще колись, у чотирнадцятому, **з одного маху** відтяв йому козак під Перемишлем* (Д. Бедзик). **З МÁХУ.** *Хрін з квасом, редьку, буряки; Рябка, тетерю, саламаху — Як не було: поїли **з маху** І всі строщили сухарі* (І. Котляревський).
2. Несподівано, рішуче і т. ін. *Тут Федько **з одного маху** З нього* [цапа] *стриб і хлів закрив!* (С. Олійник); *Он з тої гілочки, згори, стрибне **з одного маху** і в тебе хижі пазури запустить росомаха* (І. Гончаренко); *Не завжди можливий шлях найбільш простий і радикальний — **з одного маху** відкинути все старе і поставити на його місце нове* (З газети). **ВІД ОДНОГÓ МÁХУ.** *А "Русалка Дністровая" якраз ударила **від одного маху** на всі три точки. Вона поставила і обговорювала предмети зовсім світські* (І. Франко).

188. **З УСЬÓГО МÁХУ. 1.** *зі сл.* у д á р и т и, н а т к н ý т и с я *і т. ін.* Дуже сильно, щосили. *Василь.., розпалившись, **з усього маху** ударив сестру* (Панас Мирний); *Макар ухопив з комина дощечку, що Титарчиха коле на тріски, і ляснув **зо всього маху** Піхтіра ззаду* (С. Васильченко). **З УСЬÓГО МÁХУ-РОЗГÓНУ.** *Раптом **з усього маху-розгону** Паршецький наткнувся на кам'яну стіну. Набив гулю і спинився* (М. Ю. Тарновський).
2. Дуже швидко. *Вовк покинув костомаху — Й до коня **зі всього маху**. Мчить і виє по долині — Буде кінь в моїй торбині!* (М. Стельмах).

МАШИНА

189. **ЗАВЕРТÍЛАСЯ (закрутúлася, пішлá вертíтися** *і т. ін.*) **МАШИ́НА.** Почалось щось (якась робота, справа і т. ін.). *Домовляться, бувало, удвох чи втрьох у керівній верхівці, і **пішла вертітись машина:** по ланцюжку, по ланцюжку,.. і, гляди, вже за годину-півтори вся міська організація на ногах* (Ю. Збанацький).

МАЮ

190. **МÁЮ ЧЕСТЬ,** *уроч.* **1.** *з інфін.* Уживається як шаноблива форма при звертанні до когось, у розмові з кимсь; удостоєний, уповноважений, бажаю і т. ін. — *Вибачте, будьте ласкаві! Професор Карташов з Петербурга. **Маю честь** освідчитись, — сказав прибулий* (О. Довженко).
2. Уживається як шаноблива форма прощання з ким-небудь. [Вадим:] *Дозвольте йти.* [Ярослав:] *Прощайте.* [Вадим:] ***Маю честь*** (Іван Ле).

МАЯТИСЯ

191. **МÁЯТИСЯ ПО СВÍТУ (на світі).** Жити нещасливо, неспокійно, зазнаючи всіляких труднощів, злигоднів і т. ін. *Тиміш не довго **маявся по світу:** нудьга його з'їла* (Марко Вовчок); *І батько мій... там же в Нових Кодаках жив і **маявся на світі** сто і п'ятнадцять літ* (О. Стороженко).

МАЯЧИТИ

192. **МАЯ́ЧИ́ТИ У ВÍЧІ (пéред очúма)** *кому і без додатка.* **1.** Перебувати на видному місці; бути помітним, привертати увагу. [Одарка:] *Чи се ж тобі, дівко, звичайно середу* [серед] *дня з парубком на вулиці стояти? — **маяче*** [маячить] ***усім у вічі,** як та верства!* (Г. Квітка-Основ'яненко).
2. Поставати в уяві; ввижатися, згадуватися. *Хоч би маленький шматочок м'яса! Явдоха відчуває — м'ясо відживило б її. Воно **маячить перед очима** — рум'яне, піджарене...* (О. Донченко).

МЕБЛІВ

193. **ЗÁДЛЯ (для) МÉБЛІВ,** *ірон.* **1.** *перев. зі сл.* с и д í т и, *рідше* п е р е б у в á т и *і т. ін.* Без будь-якої потреби, даремно, просто так і т. ін. — *Це ви розпорядилися продовжувати роботи? — А я хіба тут **задля меблів** сиджу?* (Д. Ткач); — *Вони* [делегати], *виходить, тут не **для меблів** сиділи* (З газети).
2. Нічого не вартий; непотрібний, зайвий. *Він там як **для меблів*** (З газети).

МЕД

194. **НЕ МЕД. 1.** Тяжкий, суворий і т. ін. — *Служба в сина **не мед**. Та й часи пішли **не мед*** (З газети).
2. *кому і без додатка.* Тяжко, погано і т. ін. комусь. *Озлобилась шляхта, бачить, що **не мед**, офіцеру в п'ятки проситься душа* (А. Малишко); *Ось і цієї весни. Усім **не мед**, але ж не всі надголодь* (В. Дрозд).

195. **НІ МЕД НІ КУТЯ́** *кому і без додатка.* Тяжко, погано і т. ін. комусь. — *Дядька під корінь війна підрубала. А коли підрубала, значить, селянське господарство, то тут тобі й робочому **ні мед ні кутя**, і тим, що пишуть ото та на рахівницях клацають* (Ю. Збанацький).

196. **ЯК (колú) МЕД, ТО Й ЛÓЖКОЮ.** Уживається для вираження надмірного прагнення до чогось, як вияв надмірності в чому-небудь; занадто. — *Не все разом. На перший раз буде й цього. **Як мед, то й ложкою**,— промовив отець Харитін* (І. Нечуй-Левицький); *Що се виходить, **"коли мед, то й ложкою"**, але я не маю до кого вдатись і сподіваюсь, що ви мені вибачите мою напасність* (Леся Українка).

МЕДОМ

197. **[АЖ] З МÉДОМ ТА [З] МÁКОМ,** *зі сл.* п р о м ó в и т и, с к а з á т и *і т. ін.* Облесливо, нещиро, удавано доброзичливо і т. ін. — *І чого б пак нам гніватись? Я оце стояла в церкві, та все про те думала. Правда моя, Парасю? — промовила вона **аж з медом та маком*** (І. Нечуй-Левицький).

198. **З МЕ́ДОМ НА ВУСТА́Х.** Який нещиро говорить приємні речі; облесливий, нещирий. *Завідуючий був старий лис, з* ***медом на вустах,*** *якого, проте, радили мені стерегтися* (С. Васильченко).

199. **НЕ З МЕ́ДОМ. 1.** *кому і без додатка.* Нелегко, погано і т. ін. живеться комусь. *Поневіряється* [Марія] *десь бідна, у наймах, і їй* ***не з медом***... (М. Коцюбинський); — *Погано там?* — ***Не з медом*** (М. Стельмах); — *Ой, видно, там їй* [Варці] ***не з медом*** *у того Манжоса, та хіба признається тепер?* (Є. Гуцало); — *Йому* ***не з медом,*** *але й нам — це правда — дорога не килимами була вистелена* (О. Гончар); — *Чесній людині скрізь* ***не з медом*** (Василь Шевчук).
2. *з дієсл.* живе́ться, дово́диться *і т. ін.* Скрутно, тяжко і т. ін. [Ларивон:] *Скрізь, виходить, бідноті* ***не з медом*** *живеться?* (М. Кропивницький); — *Синові* ***не з медом*** *доводиться, оно й сюди не гуляти приїхав* (Дніпрова Чайка); — *Прогнали мене, старий став.* ***Не з медом*** *було мені* (А. Хижняк); — *Нащо вже дідові Йосьці було* ***не з медом*** *і під дев'ятий десяток підбиралося, а не хотів із цього світу іти, ой, не хотів!* (В. Дрозд).
3. Щось неприємне, погане і т. ін. *Не забувайте, що життя — найкращий вчитель. Якби вам щось трапилося* ***не з медом,*** *не бійтеся і не падайте духом* (Р. Іваничук).

200. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **МЕ́ДОМ ПО ГУБА́Х** *кому.* Дуже подобається, приємне що-небудь комусь. — *Розплановано дуже добре. Мені такий варіант просто* ***як медом по губах*** (С. Добровольський); — *Яке ж тут кепкування? Хіба я неправду говорив? Тим більше, що Якиму Івановичу все це* ***мов медом по губах.*** *Для чого ж позбавляти людину того, що її так тішить?* (Ю. Збанацький).

МЕДУ

201. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **У МЕДУ́,** *перев. зі сл.* бу́ти, жи́ти. У достатках, у розкошах. *Ой, багато злота в Царгороді! Козаки були там,* ***мов в меду***... (В. Сосюра).

МЕЖА

202. **ОСТА́ННЯ МЕЖА́.** Кінець, край, крах і т. ін. чого-небудь *То вже було в її* [актриси] *злеті* ***останньою межею,*** *після чого почався неминучий спад, а потім — творчий занепад. Відчайдушні намагання повернути втрачене, на жаль, не мали сили. В'янули врода, майстерність і талант* (З газети).

МЕЖІ

203. **НА** [**ТІЙ**] **ОСТА́ННІЙ МЕЖІ́.** Перед смертю. *Молодий мрійник розлучився з життям під гуркіт і шал нашого протесту, хотів би я знати — яку музику сприйму я* ***на тій останній межі?*** (Ю. Яновський).

МЕЛЬКНУТИ

204. **ТІ́ЛЬКИ ХВОСТО́М МЕЛЬКНУ́ТИ,** *ірон.* Дуже швидко піти, поїхати, побігти, втекти, зникнути і т. ін. звідкись. — *Весною, як натиснуть наші невичерпні резерви,— німець* ***тільки хвостом мелькне*** (А. Хорунжий). **ТІ́ЛЬКИ ХВО́СТИКОМ МЕЛЬКНУ́ТИ.** — *Прибор чаю... живо!* — *скомандував Проценко. Прислужник* ***тільки хвостиком мелькнув*** *і зразу скрився* (Панас Мирний); — *Дурне мишеня,* — *сказала Тоня і так перелякала її цим, що та* ***тільки хвостиком мелькнула*** (Г. Епік).

МЕНЕ

205. **ПРО МЕ́НЕ.** Байдуже з погляду і переконання того, хто говорить. *Бери собі, синку,* ***про мене,*** *хоч свинку: тобі буде жінка, мені — невістка* (Укр.. присл..); — *Я, правду кажучи, від жіночого роду далекий.* ***Про мене,*** *хоч би їх зовсім не було* (Панас Мирний); *Вона, невидна в темряві, всміхнулась, а мовила, удавано жахнувшись:* — *Ой, та цур вам, напосіли на матір. Та* ***про мене,*** *робіть, як собі знаєте* (А. Головко); ***Про мене,*** *хоч би її й зовсім не було!* (Ю. Яновський); // Не зважає на що-небудь той, хто говорить. — ***Про мене,*** *й топіться, й вішайтесь, а я за князя Заславського зроду-віку не піду* (І. Нечуй-Левицький).

206. **ЯК** (*рідше* **якби́**) **НА МЕ́НЕ.** На думку, розсуд і т. ін. того, хто говорить. [Аквіла:] *Ет, хоч куди подайся — вмерти треба, як не тепер, то згодом.* [Ремісник:] ***Як на мене,*** *то вже краще згодом* (Леся Українка); — ***Як на мене,*** *я оці хутори одним махом із лиця землі стер би!.. Саме по таких хуторах оті вовкулаки розводяться* (А. Головко); — ***Якби на мене,*** *я б його* [весілля] *справляв тільки один день — в неділю* (І. Нечуй-Левицький). **НА МЕ́НЕ.** — *А* ***на мене,*** — *говорю,* — *то я б із малою дитиною розмовляла* (Марко Вовчок).

МЕНІ

207. **ТЕЖ МЕНІ́,** *ірон.* Уживається для вираження іронії, скептичного ставлення до кого-, чого-небудь; оце так. — *Навіть "на добраніч" не сказав.* ***Теж мені*** *парубок* (М. Стельмах); — *Задурманиш памороки горілкою, от воно вже якось легше, не думається про горе.*— ***Теж мені*** *радощі*... (Є. Гуцало).

МЕРЕХТИТЬ

208. [**АЖ**] **В ОЧА́Х МЕРЕХТИ́ТЬ** (**мигти́ть, миготи́ть** *і т. ін.*) *кому, у кого і без додатка, безос.* У когось деякі неприємні зорові відчуття від швидкої зміни об'єктів сприймання, їх яскравості і т. ін. *Від.. яскравих кольорів, посмішок,*

потисків рук багатьох незнайомих людей ***мерехтить в очах*** *і паморочиться голова* (П. Козланюк); *Орися не спускає очей з покосу, інколи* ***аж мерехтить*** *їй* ***в очах*** *від одноманітної пшеничної стежки* (Д. Бедзик); ***В очах миготить,*** *а в голові свистить* (Укр.. присл..); *А всякого зілля, квіток! .. **Аж в очах миготить!..*** (Марко Вовчок); *Люди метушаться,— ті сюди, ті туди,* ***аж в очах миготить!*** (Леся Українка); *У Христі* ***аж в очах миготіло,*** *голова кругом ходила, дивлячись, як швидко пані мідяним прутиком хапала нитку, в'язала петелечку* (Панас Мирний).

МЕРЗЛОГО

209. **МЕ́РЗЛОГО В ПЕТРІ́ВКУ** *кому, зі сл.* хо́четься, корти́ть *і т. ін.* Чогось неможливого, нездійсненного, нереального. — *Знайшли квітки! Та то бур'ян, а не квітки! Захотілось вам* ***в Петрівку мерзлого*** (І.Нечуй-Левицький); [Ганна:] *Люди он гроші заробляють, а тобі кортить* ***мерзлого в Петрівку*** (М. Ю. Тарновський); — *Кожен душу свою рятує, як може. — Питай* ***мерзлого в Петрівку,*** *а як і була в тебе душа — за три гривеники продав* (В. Дрозд). **НЕНА́ЧЕ В ПЕТРІ́ВКУ МЕ́РЗЛОГО.** — *Не знати, що оце заманулось тій князівні,* ***неначе в Петрівку мерзлого!*** — *обізвався Улас* (І. Нечуй-Левицький).

МЕРТВИЙ

210. **[І] МЕ́РТВИЙ УСТА́В БИ З ДОМОВИ́НИ (прокі́нувся б, просну́вся б** *і т. ін.***).** **1.** *перев. зі словоспол.* таки́й, що, *жарт.* Уживається для підкреслення позитивних якостей чого-небудь; дуже хороший, приємний, надзвичайний і т. ін. — *Се, братці* [братці], — *каже,— така в мене настойка, що* ***мертвий устав би з домовини,*** *якби випив добру чарку* (П. Куліш).
2. *перев. із словоспол.* так, що. Дуже сильно, гучно і т. ін. *Закалатав у четверте вікно так, що* ***й мертвий проснувся б*** (Є. Гуцало).

211. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) МЕ́РТВИЙ.** **1.** Дуже стомлений, млявий і т. ін. *Після змагань всі були* ***як мертві*** (З журналу); ***Як мертвий*** *повертався додому він майже ні з чим* (З газети).
2. Блідий, нерухомий і т. ін. *Галя вже водою підвела її* [Параску] *знову на ноги, а то* ***як мертва*** *лежала та тілько* [тільки] *зубами цокотіла* (Панас Мирний); // Чимось приголомшений, стурбований і т. ін. *Після пережитого вона ходила* ***як мертва*** (З усн. мови).
3. *зі сл.* спа́ти. Міцно, непробудно. *Вже й будить їх, а вони* [діти] *сплять,* ***як мертві...*** (М. Коцюбинський); [Річард:] *Я сам про себе забував не раз: вдень працював, вночі,* ***як мертвий,*** *спав* (Леся Українка); *Два сусіди по камері сплять,* ***мов мертві.*** *Вони лежать скорчившись* (П. Колесник).

МЕРТВОМУ

212. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***) ПО МЕ́РТВОМУ (по вме́рлому, по ме́рлому** *і т. ін.***),** *зі сл.* голоси́ти, заво́дити *і т. ін.* Дуже сильно, голосно, нестримно і т. ін. *Ігната під руки до розправи.., а мати ж то, бідна мати, за ним* ***наче по мертвому*** *голосить!* (П. Куліш); *Аж стіни ревнули плачем. Баби заводили,* ***як по мерлому*** (Г. Хоткевич). **ЯК НАД МЕРЦЕ́М.** *Вітер осінній заводить над ними* [травами], ***як над мерцем*** (М. Коцюбинський).

МЕСТИ

213. **МЕСТИ́ ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) ПОМЕЛО́М (мітло́ю)** *що і без додатка.* Брати, забирати, знищувати і т. ін. все підряд; нічого не залишати. *Наїзниця скакала І військо немале вела, Собою всіх людей лякала І все,* ***мов помелом, мела*** (І. Котляревський).

МЕТАЛ

214. **ПРЕЗРЕ́ННИЙ (пого́рджений) МЕТА́Л,** *зневажл.* Гроші. — *В поті чола мушу добувати свій хліб, щоденно мушу виборювати той* ***презренний метал,*** *якого мені, братці, часто бракує...* (О. Гончар); [Сімон:] *Він і досі не хоче сказати, відки* [звідки] *черпав той* ***погорджений метал...*** (І. Франко).

МЕТАТИ

215. **МЕТА́ТИ ГРОМИ́ І (та) БЛИ́СКАВКИ** *на кого—що, проти кого—чого і без додатка.* **1.** Гнівно, роздратовано говорити, писати про кого-, що-небудь; критикувати, лаяти когось. *Преса* ***метала громи і блискавки*** *на "недоварених студентів", що посміли зняти руку на громадський спокій* (П. Колесник); *І Панас Максимович знову почав* ***метати громи й блискавки*** *на непокірного сина...* (В. Минко); *Отець Хрисантій і досі* ***метав громи та блискавки*** *на клятвовідступника Поцілуйка* (М. Стельмах). **БЛИ́СКАВКИ МЕТА́ТИ.** *Він* ***блискавки метав,*** *Повчав мене сердито* (В. Іванович). **МЕТА́ТИ ГРІМ І БЛИ́СКАВКУ.** *Губернатор* ***метав грім і блискавку.*** *Таким Обух ще не знав його* (Я. Стецюк); *Чи варто було* ***метати грім і блискавку*** *проти... всього вчення про гормони рослин у цілому..?* (Вибр. праці М. Г. Холодного).
2. Поглядом виражати гнів, обурення, незадоволення; сердито дивитися. *Закидайло войовниче поблискував хворобливими оченятами,* ***метав громи й блискавки*** (Ю. Збанацький). **МЕТА́ТИ ГРОМИ́ З ОЧЕ́Й.** *Чув* [Юра] *у грудях силу,* ***метав громи з очей,*** *здіймав руки угору і закликав хмару* (М. Коцюбинський). **МЕТА́ТИ БЛИ́СКАВКИ [З ОЧЕ́Й].** *Як ворожбит, він* ***блискавки метав*** *І мав суворий аскетичний профіль* (Б. Олійник); *Хаджі-Бекірове серце*

*спахнуло гнівом праведним, і, **мечучи блискавки з очей,** він гримнув на Сентара* (М. Коцюбинський).

216. **МЕТА́ТИ ОЧИ́МА (з очéй) І́СКРИ** *на кого—що і без додатка.* Сердито, зі злістю дивитися.— *Мовчите, значить, правду мовлю: негодні ми супроти .. князів Шуйських? — знову запитав Болотніков, уже **метаючи очима іскри*** (Іван Ле). **МЕТНУ́ТИ ЛЮ́ТІ І́СКРИ З ОЧЕ́Й.** *Сашко тільки **метнув люті іскри з очей*** (С. Журахович). **МЕТА́ТИ І́СКРИ.** *Чорноволосий студент з очима і постаттю бунтаря тримав у руці затиснутий камінь і, розмахуючи ним, **метав іскри** на терасу і своїх супутників* (М. Стельмах).

217. **МЕТА́ТИ (розкида́ти, розсипа́ти** *і т. ін.*) **БІ́СЕР (пéрли) СВИ́НЯМ (пéред свиня́ми).** Марно говорити, доводити щось тому, хто не може збагнути, не здатний або не хоче зрозуміти того, що йому кажуть. *Я не раз попід хмари літав I сідав, як ламалися крила. Я не раз **свиням бісер метав,** Та нічого життя не навчило* (С. Пушик); [Ярослав:] *Ти правду кажеш — писано бо єсть, Щоб **бісеру свиням не розкидали*** (І. Кочерга); *Коли ти маєш **Перли,** То й розум май **I перед Свинями не розсипай...*** (Л. Глібов). **МЕТА́ТИ БІ́СЕР.** *Видимо, він задовольнився з розмови, вирішивши, що його бесідник дурень і нема чого **"метати бісер",** а краще спати* (О. Слісаренко).

МЕТЕЛИКИ

218. **В ОЧА́Х ЗАМИГТІ́ЛИ (замиготі́ли) [БІ́ЛІ (весéлі, грайли́ві** *і т. ін.*)**] МЕТЕ́ЛИКИ** *у кого і без додатка.* Хтось тимчасово втратив здатність звичайного зорового сприйняття через слабкість, сп'яніння, втому тощо. *Вихилив повний корячок сирівцю. Огняне питво збудоражило хлопця, дивно заграв світ, пішла обертом земля, **в очах замигтіли веселі метелики*** (К. Гордієнко); *В нього почала крутитися голова, а **в очах замиготіли білі метелики*** (М. Чернявський).

МЕТИ

219. **ХОЧ ВІ́НИКОМ МЕТИ́.** Нема нікого, нічого, зовсім порожньо десь. *Пусто було і на Ринковій площі, **хоч мети віником*** (П. Козланюк).

МЕТКИЙ

220. **МЕТКИ́Й НА ВИ́ГАДКИ (на ви́тівки).** Вигадливий, кмітливий і т.ін. ***Меткі на вигадки** дівчата заводили пісень, що мутили душу Нестерові* (К. Гордієнко); *Кирило **меткий на витівки*** (О. Копиленко).

221. **МЕТКИ́Й НА О́КО.** Такий, що все помічає; спостережливий, зіркий і т. ін. *Слідом за вчителем виступав Юзеф П'єнтак — рудуватий селянин середніх років — жвавий, балакучий і **меткий на око*** (С. Журахович).

222. **МЕТКИ́Й НА СЛО́ВО (до сло́ва).** Який любить поговорити, уміє влучно сказати, відповісти і т. ін.; дотепний. *Бистра в руках, **метка на слово,** Тетяна, як світлий промінь, влітала в двір* (О. Копиленко); *Ідуть з кіно призовники-бійці, Рожевощокі і **меткі до слова*** (А. Малишко). **МЕТКИ́Й НА СЛОВА́.** *Потраплять ці сторінки до рук **меткого на слова** критика.., тоді не обберешся біди, особливо по службовій лінії* (В. Дрозд).

МЕТНУВ

223. **КУДИ́ МЕТНУ́В!** Уживається для вираження здивування, сумніву щодо здійснення якихось намірів, досягнення успіху і т. ін. [Староста:] *Всіх чортів зібрать,.. щоб помогли мені причарувати до себе Бондарівну!* [Герцель:] *Ой, ой, ой! **Куди метнув!*** (І. Карпенко-Карий); // Уживається для вираження захоплення чиїминебудь намірами або вчинками. *Таку посаду посів! Чи бач **куди метнув!*** (З газети).

МЕТНУТИ

224. **МЕТНУ́ТИ ОЧИ́МА (о́ком)** *на кого—що, куди.* Швидко глянути на кого-, що-небудь, кудись. *Од несподіванки й крику люди здригнулись в тривозі і **метнули очима** угору* (М. Коцюбинський); *Вихор **метнув оком** на чепурний садок* (В. Кучер). **МЕТНУ́ТИ КОЛЮ́ЧІ О́ЧІ.** ***Метнув*** [Левко] *на Карпа **колючі очі*** (І. Цюпа); // *по чому.* Швидко оглянути щось. *Він зразу схопився, **метнув очима** по хаті* (Панас Мирний).

МЕЧ

225. **ДАМО́КЛІВ МЕЧ (***рідше* **меч Дамо́кла),** *книжн.* Небезпека або неприємність, що постійно загрожує комусь. *Чому в їхньому домі з'явився саме Гаркуша, а не хтось інший. Це не доля, не фатум, не збіг обставин. Це — **дамоклів меч!*** (Л. Дмитерко); *Не знайдуть спільної мови, залишиться над Катериною висіти, мов клятий **дамоклів меч,** важка підозра, і... життя в них не буде* (Ю. Збанацький); ***Дамокловим мечем** нависає брак кваліфікованих кадрів* (З журналу); *Має ходити* [Гонта] ***під дамокловим мечем,** кожної миті сподіваючись смертельного удару* (Я. Стецюк); *Під постійним питанням, як **під дамокловим мечем,** саме існування національної мови* (З газети); *Над Україною завис **меч Дамокла** — Чорнобиль* (З журналу).

МЕШКАННЯ

226. **ДАРМОВЕ́ МЕ́ШКАННЯ,** *ірон., заст.* В'язниця, тюрма. *Утвердився вислів: оселитись на **дармовім мешканні,** тобто потрапити до в'язниці* (З журналу); *Перебувати в **дармовому мешканні*** (З усн. мови).

МИГ

227. **В ОДИН МИГ (мент),** *перев. з дієсл.* Дуже швидко, миттю. *Її жаль перекинувся* ***в один миг*** *у велику радість* (Л. Мартович); ***В один мент*** *відчув він усі кривди й знущання, які зазнав у покинутому краї* (М. Коцюбинський); *Кореспондент.. покрутив чорного ґудзика у фотоапараті.— Тепер присядьте .. Я вас* ***в один мент*** *візьму на приціл* (Ю. Мушкетик). **В ОДИН МЕТ.** *Кармель* ***в один мет,*** *як її забачив, скочив з воза і опинився коло дівчини* (Марко Вовчок).

228. **У МИГ (мить) ОКА,** *перев. з дієсл.* Дуже швидко, миттєво. *Відбулося все* ***у миг ока*** (З газети); *Марійка метнулася до потайного ходу, владно потягла за собою Івана...* ***В мить ока*** *вони опинилися за стодолою* (Г. Колісник). **В ОДИН МИГ ОКА.** *Вони почали стиха підгарчувати один на одного і* ***в один миг ока*** *розлютувались* (І. Нечуй-Левицький).

МИГАХ

229. **НА МИГАХ,** *зі сл.* говорити, розмовляти, пояснювати, показувати *і т. ін.* За допомогою жестів, міміки і т. ін. *Він зачав уже* ***на мигах*** *З нею говорити* (С. Руданський); *Дівчата щось поясняли старій* ***на мигах,*** *.. але все надаремне: стара не розуміла* (М. Коцюбинський); *Золотаренко показав писареві* ***на мигах,*** *що не треба турбувати гетьмана* (П. Панч); *— Мови не розуміють.. Проте, може б, хоч* ***на мигах*** *якось порозумілися* (А. Головко); *Батько перемовляється з ними* ***на мигах:*** *помахає шапкою, — донька Надія подає краном металеві вузли братам Вікторові та Іванові* (З газети).

МИГНУТИ

230. **І [ОКОМ] НЕ МИГНУТИ.** Дивитися на кого-, що-небудь дуже уважно, пильно, не відриваючись. *Тесляр на наймичку свою, Неначе на свою дитину, дивиться; і час мине, А він* ***і оком не мигне*** (Т. Шевченко); *Застигла Ганна* ***й не мигне*** (П. Дорошко).

231. **МИГНУТИ (мелькнути) П'ЯТАМИ,** *жарт.* Швидко побігти. *Половина пластунів* ***мигнула п'ятами*** *й понеслась за тракторами* (М. Трублаїні).

МИЙ

232. **ХОЧ ГОЛОВУ МИЙ.** Дуже рідкий, пісний, несмачний і т. ін. (про страву). *Борщ, як кажуть,* ***хоч голову мий*** (З усн. мови).

МИКАТИ

233. **ГОРЕ [СВОЄ] МИКАТИ,** *нар.-поет.* Бідувати, поневірятися і т. ін. — *Батько його з матір'ю рано померли, і залишився він сиротою* ***микати своє горе*** *на білому світі* (Укр.. казки).

МИЛЕНЬКИЙ

234. **ЯК МИЛЕНЬКИЙ,** *з дієсл., жарт.* Обов'язково, неодмінно, без сумніву і т. ін. *Коли б оце Мірошниченкові самому довелось поносити дитя, не задавав би їй дурного питання, а різав би норму* [землі], ***як миленький,*** *ще й на гак не поскупився б* (М. Стельмах); *— Оце сядемо з тобою, дещо доробимо — і піде вона* [робота] ***як миленька...*** (З журналу).

МИЛИТИ

235. **МИЛИТИ ШИЮ (чуба, холку** *і т. ін.***)** *кому, зневажл.* Робити зауваження, дорікати кому-небудь за щось; лаяти, картати когось. — *Та ти ж поет! — вигукує Корольок, а Павлик спокійно зауважує: — Це він тут поетом став, а в нас йому, пригадуєте, скільки разів* ***шию милили*** *за грубості в повітрі...* (О. Гончар); *Тужить, журиться Петро, нудиться і ниє: —* ***Будуть милить шию...*** (З журналу); *— Я знаю, що ти* ***будеш милити*** *мені* ***холку,*** *— додав Логвин.— Адже ж будеш?* (Г. Епік).

МИЛІСТЬ

236. **ВАША (їх) МИЛІСТЬ (милость),** *уроч., заст.* **1.** Шанобливе називання кого-небудь; ви, вони. — *З Богом, — кажу, — завтра рушаймо до панії, а потім і до* ***вашої милості*** *за рушниками* (Марко Вовчок); *— У Варшаві тільки й мови, що про* ***вашу милість,*** *князю* (І. Нечуй-Левицький); *— Дуже приємно мені . пересвідчитись, що* ***ваша милість*** *правильно молоточка в руках тримає* (О. Донченко); *Пішла вона* [Миша] *звичайненько прохати, Щоб Лев в дуплі дозволив їй, Самотній та старій, Хазяйство завести маленьке Біля* ***їх милості*** *близенько* (Л. Глібов); // *ірон.* Уживається для вираження незадоволення кимсь, несхвалення чиїх-небудь дій, учинків, поведінки і т. ін. — *Насилу діждалися* ***вашої милості!..*** *— неласкаво привітав він її* (Панас Мирний).

2. *тільки* **ваша милість (милость).** Шанобливе звертання до поважної особи, до людини, що займає високе становище в суспільстві; високошановний. — *Вже як хочете,* ***ваша милость,*** *а без вас, князю, ми не розпочнемо битви з козаками* (І. Нечуй-Левицький); *Патронеса спитала по черзі в кількох вихованок: — Ти сирота? І за кожну матушка Раїса відповідала: — Сирота,* ***ваша милость*** (О. Донченко).

237. **НА МИЛІСТЬ (милость) [БОЖУ (Господню, Бога** *і т. ін.***)],** *перев. у сполученні зі* скажи [мені], скажіть [мені]. Уживається при шанобливому запитуванні; прошу, будь ласка.

— *Скажи мені **на милость,** Ригорович,— питав Микита Уласович,— хто се нам таку пакость укрутив?* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Люди добрі! Скажіть **на милость,** чого він* [Олекса] *від мене хоче?* (С. Васильченко); — *І скажи ти, **на милость Божу!** І нащо ти граєш в карти .? — спитала вона* (І. Нечуй-Левицький); — *Як вона, скажіть мені **на милость Господню,** придбала його* [дитя]? — *допитується дядина* (Панас Мирний); [Олімпіада Іванівна:] *Що се тут таке? (Побачивши дітей) Ну, скажіть **на милість Бога!** Ви сюди як влізли?* (Леся Українка).

МИЛО

238. **[АЖ] МИ́ЛО ПА́ДАЄ ([клубка́ми] ко́титься, лети́ть** *і т. ін.) з кого.* Хтось дуже стомився, заморився від важкої роботи, великого напруження і т. ін. — *Куди така робота годиться? Поглянь: з тебе он уже **мило падає.** Ні, хлопці, так далі не піде* (Д. Ткач); [Кирило:] *Як почну хвайдою маніжити* [відьму], ***аж мило з неї клубками котиться!..*** (М. Кропивницький). **АЖ МИ́ЛО ВСТА́ЛО** *на кому. Він одно поганяв свого Гнідка, на котрому **аж мило устало*** (Панас Мирний).

МИЛУВАТИ

239. **МИЛУВА́ТИ О́КО (о́чі, зір)** *чим і без додатка.* **1.** Викликати відчуття радості, задоволення, захоплення і т. ін. *Рухи її легкі і плавні, крізь дитячу незграбність їх вже пробивається та чаруюча грація, яка так і **милує око*** (П. Колесник); *Після душного, тісного города найбільш захоплювала ця широта краєвиду; після пороху й диму особливо **милували око** зелені хліба та шпориш, що поріс край дороги* (В. Винниченко); *Природа може **милувати око,** але пам'ятки культури навертають думку до людини, що їх створила* (З журналу).
2. Привертати увагу, приваблювати своїм виглядом. *Будинки дерев'яні, рублені, з різьбленими наличниками на вікнах. Колись вони, мабуть, **милували око,** але з роками — постаріли, посіріли, скособочились* (П. Панч); *Троїце-Сергієва лавра **милувала око** чистотою й доглянутістю, пишністю архітектури, мальовничістю храмів* (З журналу); *Віддавали чолом* [люди] *тим чудовим горам, вкритим лісами, що від дитинства **милували їхні очі*** (В. Гжицький); *Прекрасну вазу.. створила художниця Криворукова. **Милувала зір** м'яка, ніжна гама її барв* (І. Волошин); *Поле завжди **милує зір** буйним колосом* (З газети).

МИЛЮ

240. **ЗА МИ́ЛЮ,** *перев. зі сл.* ч у т и, ч у т н о *і под.* На значній відстані; далеко, здаля. — *Та ж від неї* [жінки] ***за милю** чути стухлим димом!* (Леся Українка).

МИНЕТЬСЯ

241. **[ТАК] НЕ МИНЕ́ТЬСЯ** *кому, що і без додатка.* Не уникнути чогось (перев. небажаного); дістанеться комусь. *Що у людях ведеться, то й нам **не минеться*** (М. Номис); *Це їм **так не минеться*** (З усн. мови).

МИНУТИ

242. **НЕ МИНУ́ТИ ГРІХА́.** Вчинити щось недозволене, що має погані наслідки. *Мабуть, якби попалося що хлопцеві під руку, то й **гріха не минути,** все міг би зробити за таку тяжку образу...* (О. Гончар).

243. **НЕ МИНУ́ТИ ЛИ́ХА (біди́).** Потрапити в скрутне, безвихідне становище. ***Не минули** тоді **лиха** птахи, які не встигли відлетіти в теплі краї* (З газети); // Загинути. ***Не минув лиха** і Гуска. Підлетіли до нього четверо ляхів і підняли його на списи* (О. Довженко); // Зазнати неприємностей. ***Не минув лиха** автор статті* (З газети).

244. **НЕ МИНУ́ТИ РУК** *чиїх, кого.* **1.** Бути схопленим ким-небудь, не уникнути когось, попастися комусь. *Він* [Роман] *зовсім не сподівався, що Левантина буде така вперта .. Але хай не брикає! Його **рук не мине*** (Б. Грінченко); — *Ми вже розшукуємо його ..А коли він штучка, наших **рук не мине*** (М. Стельмах); // Бути побитим кимсь. — *Ну, щастя твоє, але ще наших **рук не минеш!** — посварився* [Левко] *кулаком на Юрка* (М. Стельмах); *Хоч так, бабо, сядь, хоч так,.. а моїх, мовляв, **рук не минеш...*** (В. Винниченко).
2. Потрапити до кого-небудь (про предмети). ***Не минула рук** пристава й книжка* (М. Стельмах). **НЕ МИНА́ТИ РУК.** — *Жодна путяща залізяка, що потрапила в село, **не минала** його **рук*** (М. Стельмах).

МИР

245. **І́НШИЙ МИР,** *уроч., заст.* Загробне, потойбічне життя. *Наче навішано гирі, Вся зайнялась голова... Думка об **іншому мирі*** [про інший світ] *Тільки осталась жива!* (П. Грабовський).

246. **МИР ДУШІ́** *чиїй, уроч.* Уживається як усталена форма прощання з померлим та для вираження прихильного ставлення до покійного при згадуванні його. ***Мир душі** твоїй, Богдане!* (Т. Шевченко); ***Мир душі** його, хай спить спокійно* (З усн. мови).

МИРОМ

247. **З МИ́РОМ. 1.** *зі сл.* і т и́, п р и й т и́ *і под.* З добрими намірами; по-доброму. *Гей ти, степ угорський, пушта зелена! Чи ти бачила грізне руське військо, що до тебе **з миром** прийшло?* (А. Хижняк).

2. *перев. зі сл.* відпусти́ти. Не караючи, не чинячи перешкод; мирно. *Повстанці виділили їм* [грецьким матросам] *старий рибальський баркас на веслах і, побажавши вдруге не попадатись, з* ***миром*** *відпустили в море, до своїх* (О. Гончар).
3. *зі сл.* іди́ (іді́ть), зостава́йся (зостава́йтеся) *і т. ін.* Уживається для вираження доброго побажання (перев. при прощанні, розставанні); щасливо. [Годвінсон (*береться за шапку*):] *Зостаньте* [зоставайтеся] ***з миром!*** (Леся Українка).

248. **УСІ́М МИ́РОМ.** Гуртом, спільно, разом. ***Усім миром*** *ідуть на страшну війну, на ворога лютого* (Григорій Тютюнник); ***Усім миром*** *пололи,* ***усім миром*** *збирали врожай* (З газети).

МИ́РУ

249. **З МИ́РУ ПО НИ́ТЦІ,** *зі сл.* збира́ти, допомогти́, ви́йти *і т. ін.* Завдяки багатьом людям; потроху, помалу. *Воно годило б ся* [годилося б] *запомогти, бо ситий голодному не вірить, як кажуть,* ***з миру по нитці*** (М. Коцюбинський); *Книжечка вийшла за принципом* ***"з миру по нитці"*** (В. Большак); ***З миру по нитці*** *збирали Семеренко і Кошель лабораторію* (З газети).

250. **НЕ ВІД МИ́РУ СЬОГО́,** *заст.* Не такий, як усі; особливий, незвичайний, дивний і т. ін. — *Людей і питайте, а я чоловік* ***не от мира*** [не від миру] ***сього!*** (О. Кониський); *У моїй юній селянській уяві письменник поставав* ***не від миру сього.*** *Малювався в образі не менше двокрилого ангела небесного* (С. Ковалів).

МИРУ́

251. **НА МИРУ́.** У присутності людей; серед людей, при людях. — *Бачу, він один залишатись боїться. Недарма ще старі люди казали:* ***на миру*** *і смерть красна* (Ю. Збанацький); *У кутках тиснуть руку небагатьом, що відважились кинути виклик темній раті, а* ***на миру*** *тремтячими голосками підспівують її вовчому виттю* (Б. Олійник).

252. **У МИРУ́.** У світському житті (про духовну особу). *Усталеною є думка, що саме Брюс і був найпершим астрономом у Росії. Та насправді він мав попередника — архієпископа Холмогорського Афанасія,* ***у миру*** *— Олексій Артемійович Любимов!* (З журналу); *Ми обіцяли репрезентувати читачеві особу владики Мстислава (****в миру*** *Степана Івановича Скрипника), обраного патріархом Київським і всієї України* (З журналу).

МИСЛІ

253. **БЕЗ ЗА́ДНЬОЇ МИ́СЛІ.** Не маючи ніяких поганих намірів; ненавмисне. *Весь час поривався випередити Ваню, але Ваня* ***без усякої задньої мислі*** *заступав йому дорогу* [на стежці] (Л. Первомайський).

254. **НЕ ДО МИ́СЛІ** *кому і без додатка, заст.* Не подобається комусь хто-, що-небудь. *Було б не рубати Зеленої вишні. Було б не сватати, Коли* ***не до мислі*** (Укр.. пісні); *Бач... їм така невістка* ***не до мислі...*** (Леся Українка); [Парубок:] *Ну й що, що висватав? А як її* ***не до мислі?*** (О. Мисик). **ДО МИ́СЛІ.** *"Тепер я стала тобі рідною духом і ніколи од тебе не одступлюсь: ти мені* ***до мислі,*** *ти мені й до серця",— подумала Саня* (І. Нечуй-Левицький); [Гапка:] *Сватай її. Степанида найбільш мені* ***до мислі*** (М. Кропивницький).

МИТИ

255. **МИ́ТИ СЛЬОЗА́МИ ЛИЦЕ́** (**обли́ччя, бо́роду** *і т. ін.*). Плакати. *Як крається батькове серце.. Він схуд і щодня* ***мис сльозами бороду*** (М. Коцюбинський); *Вона* [Маланка] *б'ється головою об стіл, голосить і* ***миє сльозами*** *тоді вже чорні* ***руки*** (М. Коцюбинський). **ГАРЯ́ЧИМИ СЛЬОЗА́МИ ЛИ́ЧКО МИ́ТИ.** *Збирала його в далеку дорогу молода дружина,* ***гарячими сльозами личко мила*** (Григорій Тютюнник).

256. **НО́ГИ МИ́ТИ** *кому, жарт.* З радістю виконувати чиюсь волю, бути відданим комусь; прислужуватися, годити. — *Вона молода в мене ще.. Їй ще тільки сорок дев'ять і два місяці, а мені оце восени п'ятдесят сім буде.. Ну, як на іншу, то вона б мені хоч і лисий там, і все —* ***ноги мила б*** (Григір Тютюнник).

МИТІ

257. **ТІЄ́Ї Ж МИ́ТІ,** *перев. з дієсл.* Відразу ж, зараз же; одночасно з чимсь. *Несподівано виділився дівочий голос.* ***Тієї ж миті*** *він побачив Ясногорську* (О. Гончар).

МИТЬ

258. **В ОДНУ́ МИТЬ,** *перев. з дієсл.* Дуже швидко, миттєво; враз. *Василь напряг усі сили і* ***в одну мить,*** *то зігнувшись, то вигнувшись, штовхнув по спині Габелка* (Панас Мирний); *За димом палахнуло полум'я й обхопило клуню* ***в одну мить*** (І. Нечуй-Левицький); *Вихор* ***в одну мить*** *зсунувся на дно чагарника і швидко побіг проваллям до містка* (В. Кучер). **В ЄДИ́НУ МИТЬ.** ***В єдину мить*** *відійшло вбік усе, про що мріялось* (О. Гончар); // За дуже короткий час. *Вона поприбирала, повимивала, повичищала все чисто в хаті* ***в одну мить*** (І. Нечуй-Левицький); *Кожне серйозне рішення в бізнесі може* ***в одну мить*** *призвести до процвітання чи зробити банкрутом, як уже пощастить* (З газети).

259. **ЗА [ЯКУ́СЬ (одну́, коро́тку** *і т. ін.*)] **МИТЬ,** *перев. з дієсл.* 1. Протягом короткого

відрізку часу; дуже швидко. *Скочив на сноповий віз Щербини, та й* ***за якусь мить*** *рання курява покрила і віз, і хлопця* (М. Стельмах); *— Так цей дядя Коля велосипед* ***за одну мить*** *зробить* (С. Тельнюк); *Грозова хмара вихлюпнула зливу* ***За мить одну*** (П. Воронько).
2. Через короткий відрізок часу, відразу після чого-небудь; тут же. *Зразу він наче не розчовпав, про що річ, але* ***за мить*** *страшна думка блиснула йому в голові* (М. Коцюбинський).
3. Безпосередньо перед чим-небудь; тільки що, щойно. *Ось підійшла вона — і зір у зорі тоне. А перед цим,* ***за мить,*** *я кляв її за муки* (В. Сосюра).

260. **НА [ЯКУ́СЬ** (одну́, невели́ку *і т. ін.*)**] МИТЬ,** *перев. з дієсл.* На короткий час; ненадовго. *Дайте повітря* ***на мить!*** *Раз до цілющої хвилі З ліжка мене підніміть* (П. Грабовський); *Ось і зупинка — всього лиш* ***на мить*** (Д. Павличко); ***На якусь мить*** *Глухов розгубився* (І. Рябокляч); ***На одну мить*** *майнула думка: а може, піти в садок, на вулицю* (О. Донченко); [Жирондист:] *Я часом тут оживав* ***на невелику мить,*** *і серце билось так, мов у живого* (Леся Українка).

261. **НІ НА МИТЬ,** *перев. з дієсл.* Зовсім, ніяк. *Затлівся присок дрібними зірками, та вогник не спалахнув* ***ні на мить*** (Леся Українка); *Він не спускав автомата* ***ні на мить*** (В. Собко); // Ніко́ли. *Забути я не зможу Тебе до смерті* ***ні на мить*** (Л. Забашта); *Не досягти... І не здолати свою розпуку* ***ні на мить*** (Грицько Григоренко).

262. **У ТУ Ж МИТЬ,** *перев. з дієсл.* Відразу ж, зараз же; одночасно з чимсь. *Як тільки вихилив Панько голову понад браму,* ***в ту ж мить*** *пустився руками й зіскочив на землю, як кіт* (Л. Мартович). **ТУ Ж МИТЬ.** *Враз музика увірвалась. Коло зробило ще по інерції рух, але* ***ту ж мить*** *розірвалось* (М. Коцюбинський).

МИЧ

263. **ХОЧ МИ́ЧКИ МИЧ** *з кого, жарт.* Хтось добрий, покірний, слабохарактерний, безвольний і т. ін. *Такий,* ***хоч мички з нього мич*** (З усн. мови).

МИША

264. **[І] МИ́ША НЕ ПРОЛІ́ЗЕ** (не проско́чить, не пробіжи́ть *і т. ін.*) *перев. де.* Ніхто не пройде; надійно (оберігається щось). *— Одначе за Арабатську Стрілку ми теж спокійні..— Там* ***і миша не пролізе,*** *— прохрипів полковник Уолш* (О. Гончар); *— В мене тут* ***миша не проскочить,*** *— ображено відповів капітан.— А втім, можете обстежити* (О. Гончар); *Коли він стоїть на варті,* ***миша не пробіжить...*** (І. Цюпа). **МИ́ШІ НЕ ПРОЛІ́ЗТИ.** *Замкнули браму, .. подвоїли вартових і ще кінних послали в роз'їзди... Ну, одно слово,—* ***миші не пролізти*** (М. Старицький).

265. **ЯК** (мов, ні́би *і т. ін.*) **МИ́ША В ПА́СТЦІ. 1.** *зі сл.* бу́ти, опини́тися *і т. ін.* У безвихідному становищі; в небезпеці. *Оточений з усіх сторін бандит був* ***як миша у пастці*** (З газети). **НА́ЧЕ В ПА́СТКУ [БІ́ДНА] МИШ,** *зі сл.* попа́стися, попа́сти *і т. ін. Тож, коли вже раз попався,* ***наче в пастку бідна миш,*** *то сиди, немов нанявся* [найнявся], *не рушай, мовчи та диш!* (Леся Українка).
2. *зі сл.* метуши́тися, крути́тися *і т. ін.* Безладно, розгублено, панічно і т. ін. *Стара метушиться в темряві,* ***як миша в пастці*** (Григорій Тютюнник); *— Опинишся вночі між яром і посадкою і крутишся,* ***як миша в пастці...*** (А. Хорунжий); *Маланка товчеться у пітьмі,* ***як миша у пастці,*** *а що хотіла зробити — не знає* (М. Коцюбинський); *Шастає,* ***мов миша у пастці*** (Укр.. присл..).

266. **ЯК** (мов, ні́би *і т. ін.*) **РУДА́ МИ́ША [ЗИМО́Ю]. 1.** *зі сл.* заги́нути, пропа́сти *і т. ін.* Напевне, неодмінно, обов'язково і т. ін. *— Кажи,— наймаєш Гафійку? Ні? Волієш з голоду згинути,* ***як руда миша зимою?*** (М. Коцюбинський); // Без сліду. *Загинув,* ***як руда миша*** (Укр.. присл..); *— Коли з тобою щось трапиться, то всі менші пропадуть,* ***як руді миші*** (Ф. Бурлака). **ЯК РУДА́ МИШ.** *Пропав,* ***як руда миш*** (Укр.. присл..); *Згинеш,* ***як руда миш*** (М. Номис).
2. *зі сл.* лиши́тися, зоста́тися *і т. ін.* У скрутному становищі, без ніяких запасів, речей і т. ін.; без нічого. *— Добре, що хоч кожушка та чоботи напоумило вдягти! У вузлик ще дещо захопила. А то лишилась би на зиму,* ***як руда миша*** (Ю. Збанацький).

267. **ЯК** (мов, ні́би *і т. ін.*) **ЦЕРКО́ВНА МИ́ША,** *перев. зі сл.* бі́дний, *жарт.* Уживається для підсилення зазначеного слова; дуже бідний. *Журився чоловік, що йому робити з діточками, бо був такий бідний,* ***як церковна миша*** (Три золоті сл..); *— І нащо він тобі здався? Він же бідний,* ***мов церковна миша*** (М. Стельмах). **ЯК МИ́ША.** *Була* [жінка] *бідна,* ***як миша,*** *.. але зате була гарненька* (Г. Хоткевич).

МИШІ

268. **А́НІ** (ні) **РУДО́Ї МИ́ШІ. 1.** Нікого немає; зовсім безлюдно, порожньо. *Навкруги —* ***ані рудої миші*** (З усн. мови).
2. *зі сл.* нема́, не було́ *і т. ін.* Абсолютно нікого. *—* ***Ані рудої миші*** *там немає,— привітно відповіла стара* (В. Собко).

269. **НА СЕ́РЦІ [НА́ЧЕ] МИ́ШІ ШКРЕБУ́ТЬ** (шкря́бають, скребу́ть *і т. ін.*) **/ ЗАШКРЕБЛИ́** (зашкря́бали, заскреблú *і т. ін.*) *у*

кого і без додатка. У когось поганий, гнітючий і т. ін. настрій; комусь тривожно, неспокійно. *Воно якось не пристало .. вірити в сни, як вірить у них темна, неосвічена баба на селі... А проте* ***на серці наче миші шкрябають*** (М. Коцюбинський); *В голові в мене забриніло вже, а* ***на серці заскребли такі миші*** (Марко Вовчок).

270. **ЯК** (**мов, ніби** *і т. ін.*) **МИШІ В НОРІ,** *перев. зі сл.* сидіти. Ніяким чином не виявляючи себе; тихо. *Не можна ж сидіти* ***як миші в норі*** (З усн. мови). **ЯК МИШКА В НІРЦІ.** *Стисни кулак міцніше, щоб аж пальці побіліли — сидітиме твоя совість,* ***як мишка в нірці*** (В. Дрозд).

МІЗИНЕЦЬ

271. **І (ні) НА МІЗИНЕЦЬ,** *із заперечними дієсл.* Дуже мало, трохи. — *Інший сотню років проживе, а й* ***на мізинець*** *мого не побаче* [не побачить] (О. Левада). **НІ НА МІЗИНЧИК.** ***Ні на мізинчик*** *не збреше* (З усн. мови).

МІЗИНЦЕМ

272. **ОДНИМ МІЗИНЦЕМ,** *з дієсл., жарт.* Без затрати зусиль, дуже легко. *Вона ж розсипає тюрми, сказати б,—* ***одним мізинцем,*** *І сіє червоні квіти на чорних губах неволь* (А. Малишко).

МІЗИНЧИК

273. **МАМИН МІЗИНЧИК,** *жарт.* Наймолодша в сім'ї дитина. *Дитину називали* ***маминим мізинчиком*** (З усн. мови); // Малий на зріст. *Я на брата схожий і з обличчя, тільки звуся досі* ***"мамин мізинчик"****, бо я ніяк не росту* (Ю. Яновський).

МІНА

274. **ДОБРА МІНА ПРИ ПОГАНІЙ ГРІ.** Приховування за зовнішнім спокоєм, веселим настроєм незадоволення, страху і т. ін.; маскування. *То вже була* ***добра міна при поганій грі.*** *І приховувала вона реальний страх перед реальною силою* (З журналу); *То вже було не що інше, як* ***добра міна при поганій грі*** (З газети).

275. **КИСЛА МІНА,** *перев. зі сл.* на обличчі, на лиці, на фізіономії *і т. ін.* Невеселий, незадоволений і т. ін. вигляд, вираз (обличчя). *Аркадій жваво аплодує.* ***З кислою міною*** *на лиці починає аплодувати і Круть* (О. Підсуха); *Помічник начальника пристані виразив на своїй фізіономії .. цілком* ***кислу міну*** (Ю. Смолич); *— Який же ти після цього друг? — докірливо спитав Лукащук, зробивши при цьому* ***кислу міну*** (О. Гуреїв); *Віталій і не підозрював, що зараз сидять у клубі сержанти з досить-таки* ***кислими мінами,*** *бо те місце, де мусила б сидіти між ними Тоня, безнадійно гуляє* (О. Гончар).

МІНИТИСЯ

276. **[АЖ] МІНИТИСЯ / ПЕРЕМІНИТИСЯ В ЛИЦІ** (**на лиці, на обличчі** *і т. ін.*). Набувати незадоволеного, часом нездорового і т. ін. виразу (обличчя) у зв'язку з чим-небудь; переживати, нервувати, червоніти, бліднути і т. ін. [Любка:] *Він її* [Хведоску] *очима пече, а вона* ***аж міниться в лиці*** (М. Кропивницький); *А як* [Гелена] ***мінилася в лиці,*** *коли сорочка перкалева згоріла в мене у руці!* (Л. Костенко); *Махиня явно глузував з панка, допікаючи кожним словом, а той* ***аж мінився на лиці,*** *але не подавав виду* (Олена Пчілка); *Роман стояв оддалік і* ***мінився на обличчі.*** *Він якось чудно усміхався під вусом, слухаючи палку бесіду Семенову* (М. Коцюбинський); *Шестірний* ***перемінився в лиці*** *— поблід, задрижав і, одвернувшись від Жука, почав тихо сьорбати борщ* (Панас Мирний).

МІНИТЬСЯ

277. **АЖ В ОЧАХ МІНИТЬСЯ,** *безос.* У когось неприємні зорові відчуття від чого-небудь дуже яскравого, від швидкої зміни об'єктів і т. ін. *Таке синє поле,* ***аж в очах міниться...*** (Д. Косарик).

МІНІАТЮРІ

278. **У МІНІАТЮРІ.** Малий за розміром, у зменшеному вигляді; невеличкий. *А у донечки в руках — лялька, неначе портретик її* ***в мініатюрі*** (О. Довженко); *Грязьові вулкани — імітація* ***в мініатюрі*** *справжніх вулканів* (Незвич. і грізне..); *Насипав гору* ***в мініатюрі*** *і почав садити на ній цінні лікарські рослини* (З газети).

МІНЯТИ

279. **МІНЯТИ ЛИЧИНУ** (**шкіру**), *зневажл.* Інакше себе поводити й набувати іншого вигляду; маскуватися, пристосовуватися. — ***Міняють*** [недруги] ***личини,*** *братовбивчу ворожнечу між нами посіяти хочуть...* (О. Гончар); *Нітрохи не збентежився* [Ясь], *коли Василь став на порозі. Сміх ще не зійшов з його товстих губ, тільки малі очі часто забігали. "Вміє гусінь* ***міняти личину****",— подумав Василь і привітався* (Р. Іванчук); *Фашизм не так-то просто здає позиції.* ***Міняє шкіру,*** *заповзає в нори* (О. Гончар). **МІНЯТИ ШКІРУ, ЯК ОДЕЖУ.** *Лютість така в серці була .. на всіх тих людців, які* ***шкіру міняють, як одежу.*** *І нашим і вашим* (З газети).

280. **МІНЯТИ / ПОМІНЯТИ** (**проміняти, вíміняти** *і т. ін.*) **ШИЛО НА ШВАЙКУ** (**на мило, на мотовило**), *жарт.* Замість того, що було, одержувати майже таке саме, не краще або ще гірше; прогадувати, програвати. — *Куди переводитесь? До іншої сільської школи? Це все одно, що*

міняти шило на швайку (О. Гуреїв); — *Не на те втекли ми від пана Бжеського, щоб* ***шило на швайку міняти.*** *Проживемо й без панів* (З. Тулуб); *І платять пани непогано, і годують терпимо. Нічого* ***міняти шило на мило*** (М. Слабошпицький); *Обиратимуть комітет . треба буде дивитись обома. Щоб не* ***поміняли шило на швайку*** (А. Головко); ***Проміняв шило на мило*** (М. Номис); ***Проміняв шило на мотовило*** (Укр.. присл..); [Марфуша:] *Довідаюсь, чи правда ж тому, що вона покохала якогось простого парубка? Ну, якщо тому правда, то..* ***виміняла шило на швайку*** (М. Кропивницький).

281. **МІНЯ́ТИ, ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **РУКАВИ́ЧКИ (рукави́ці)** *кого, що, жарт.* Легко розставатися з ким-, чим-небудь, натомість маючи когось іншого, щось інше; бути дуже непостійним. [Лицар:] *А, ти зрадлива! Женихів* ***міняєш, мов рукавички!*** *Був король, був лицар, раніше, певне, був пастух чи конюх, — тепер хто?* (Леся Українка); // Час від часу призначати когось іншого замість попереднього. *Їх* ***міняли*** *тут,* ***як рукавиці.*** *Що не рік, то й новий голова* (З газети).

МІРИ

282. **БЕЗ МІ́РИ. 1.** *перев. чого.* Дуже багато, велика кількість чого-небудь. — *Багато сонця,* ***без міри*** *чистого повітря, навкруги добро — і чоловік добрішає* (М. Коцюбинський); *Чудна ваша природа, земляки, лісу* ***без міри,*** *народ простий та довірливий* . (Ю. Яновський); // *зі сл.* ї́ с т и, п и́ т и *і т ін.* Велику кількість; надмір. *У них —..і їдять, і п'ють* ***без міри*** (А. Хижняк); // Повністю, до кінця. *Вона* [Леся] *без краю і* ***без міри*** *Талан і серце віддала, І ні хвилиночки в розваги, І ні краплиночки собі* (П. Воронько).

2. *перев. з дієсл. або з прикм.* Уживається для підсилення висловлення; дуже, дуже сильно. *І тільки що човни уздріли* [аркадяни], *То всі злякалися* ***без міри*** (І. Котляревський); [Іван (*один*):] *Чудний парубок: дівка* ***без міри*** *його любить, а його бере туга!..* (М. Кропивницький); *Вірили ми свято, Вірили* ***без міри:*** *І любові-ласці, І бабиній казці* (П. Грабовський); *І в мудрість книг людських залюблений* ***без міри,*** *Навік затаврував він животіння сіре* (М. Рильський). **БЕЗ МІР.** *Повів карателів у бір, Два дні гуло побоїще. І всяк радів уже* ***без мір*** — *Хоч згине це потворище* (П. Воронько); // Надзвичайно. *Батько* ***без міри*** *гордився обдарованим сином* (І. Волошин); *Її* [дівчини] *обличчя було* ***без міри*** *радісне та схвильоване* (Ю. Яновський); *А зараз* ***без міри*** *рада, сиджу в авдиторній тиші, І слово вкраїнське, рідне, професор на дошці пише* (Л. Забашта); // Незрівнянно, набагато і т. ін. *Надивившись на усякі дива в Європі,* ***без міри*** *вищої в усьому і за Польщу, і за Україну, Єремія вернувся 1632 року додому* (І. Нечуй-Левицький); *Луснути або перетравити горе.., то вже почесніше, хоч і тяжче* ***без міри,*** *власне перетравити, не лускаючи* (Леся Українка).

3. Що-небудь велике, безмежне, неосяжне і т. ін. *Ти* [серце] *щастя прагнуло,* ***без міри*** *щастя, Чи туги, — теж* ***без міри*** (Леся Українка); *Всю душу землі цій віддати щасливій, Бо топчуть її твої ніжки, єдина! За щастя* ***без міри,*** *за муку* ***без міри,*** *За те, що ти, може,— лиш вицвіт уяви!* (М. Рильський).

283. **ДО ПЕ́ВНОЇ (якоїсь, де́якої** *і т ін*) **МІ́РИ.** Частково, трохи, все-таки і т. ін.— *Ну, ви, прапорщику, теж,* ***до певної міри,*** *військова людина* (А. Головко); *Відай парадокс: "чим гірше, тим ліпше" має* ***до певної міри*** *свою рацію* (Леся Українка); — *Можливо,* ***до певної міри,*** *Володько, ти й маєш рацію! — погодився Брянський* (О. Гончар); *Він* [літератор] *береже "спадщину" не як "архіваріус": для нього в ній цінні ті риси, які* ***до певної міри*** *зв'язують її з новим часом, з нашою епохою* (З журналу).

МІРІ

284. **НІ В ЯКІЙ МІ́РІ,** *перев. із заперечними дієсл.* Уживається для підсилення при запереченні; нізащо, аж ніяк, зовсім, ніколи і т. ін. *Лети ж, моя поезія, вперед і звуків рій навій моїй ти лірі, Щоб був він, як живий,— не силует, не повторитись щоб* ***ні в якій мірі*** (В. Сосюра); *Орієнтація науковців на посилення роботи в галузі конкретних досліджень* ***ні в якій мірі*** *не повинна вести до послаблення розробки кардинальних проблем історичного розвитку* (З газети); *Зосереджує* [автор] *увагу на тому, що* ***ні в якій мірі*** *не перегукується з сучасністю* (З журналу).

285. **У ВЕЛИ́КІЙ (значні́й, бі́льшій** *і т ін*) **МІ́РІ .** Переважно, здебільшого тощо. *Тут* [у гірських умовах] *загальний успіх* ***у великій мірі*** *залежав від ініціативи, винахідливості, бойового настрою кожного окремого бійця* (О. Гончар); *Заробляючи, аби тільки не вмерти з голоду, Франко за цей період* ***в значній мірі*** *одірваний був од української літератури* (М. Коцюбинський); *Не вийде з неї* [людини] *генія — це вже* ***в більшій мірі*** *її власна справа...* (Є. Гуцало).

286. **У ВИ́ЩІЙ МІ́РІ,** *перев. з прикм.* Уживається для підсилення певного ступеня вияву чого-небудь; дуже, надзвичайно. *Лице його було таким мокрим від поту і таким* ***у вищій мірі*** *напруженим, що викладач без жалю не могла дивитися на нього* (Григорій Тютюнник).

287. **У ПО́ВНІЙ МІ́РІ.** Цілком, повністю. — *Ви відмінно знищили греблю.. і поновили в пов-*

ній мірі висушене колись болото, зробивши непрохідною для фашистських танків цю ділянку (Ю. Яновський).

288. **У ТІЙ ЧИ ІНШІЙ (де́якій, пе́вній** *і т. ін.*) **МІРІ.** Частково, трохи, все-таки тощо. *Записував . все, що йому було відомо про тих людей, яких він в **тій чи іншій мірі** вважав підозрілими* (Григорій Тютюнник); *Писалося ж це в ім'я доброго звичаю і з поваги до свого роду, а **в деякій мірі** на пораду артистам* (О. Довженко); — *Ну... служили **в певній мірі**... — Он як! — відповів Щорс* (О. Довженко); *Із багатьох українських говорів за основу літературної мови ліг говір головно південнокиївський .. і тільки **в малій мірі** — полтавський* (І. Огієнко).

МІРОЮ

289. **ВЕЛИ́КОЮ (значно́ю, бі́льшою** *і т. ін.*) **МІ́РОЮ.** Переважно, здебільшого тощо. *О. В. Капніст з дитинства перебував в оточенні, яке **великою мірою** сприяло формуванню волелюбних поглядів* (З журналу); *Ефективність розвитку народногосподарського комплексу .. **значною мірою** зумовлюється раціональною системою розселення трудящих* (Вісник АН України); *Фундаментальним* [дослідженням] ***найбільшою мірою** притаманна наукова невизначеність, тобто відсутність однозначного зв'язку між затратами і результатами* (Вісник НАН).

290. **ВИ́ЩОЮ МІ́РОЮ,** *перев. з прикм.* Уживається для підсилення певного ступеня вияву чого-небудь; дуже, надзвичайно. *Картини Марії Овксентіївни Примаченко та рушники Ганни Іванівни Верес удостоювались **вищою мірою** захоплених вигуків і приємних епітетів найвибагливішої публіки в Києві та Москві, в Парижі та Лондоні* (З газети).

291. **ЖО́ДНОЮ МІ́РОЮ,** *перев. із запереч.* Уживається для підсилення висловлення; ніяк, нізащо, зовсім і т. ін. — *Бачте, як наші бурсаки-спудеї біжать за ворота? **Жодною мірою** не вдержиш їх, як зачують запорожців* (П. Куліш); — *Попали мене у свої руки прощальники, сиплють срібло-золото, не одпускають од себе **жодною мірою*** (П. Куліш).

292. **ПЕ́ВНОЮ (якóюсь, тíєю чи і́ншою** *і т. ін.*) **МІ́РОЮ.** Частково, трохи, все-таки і т. ін. *І не гадай, що кольори, якими оздоблено речі, **Певною мірою** відповідають забарвленню власних Первопочатків, з яких утворилась матерія їхня* (М. Зеров); *Це **певною мірою** породило благодушні настрої як у місцевих органів влади, так і в населення* (З газети); *Велич наростаючих подій і усвідомлення того, що ці неймовірні події **якоюсь мірою** залежать від нього безпосередньо, сповнювало Хому новою, не звіданою досі гордістю* (О. Гончар); *Майже в кожному нормативному словнику сучасної мови відображені **більшою чи меншою мірою** діалектизми або обласні слова* (Рідне сл.).

293. **ПО́ВНОЮ МІ́РОЮ. 1.** Цілком, повністю. *Поліпшення якісних показників економіки пов'язане з пошуком нових рішень, які б дали змогу **повною мірою** використати досягнення науки і техніки* (З газети); *Слід підкреслити, що проблема забруднення довкілля набула планетарного характеру і не може бути **повною мірою** розв'язана ні в межах окремого регіону, ні навіть в межах окремої країни* (Вісник НАН).
2. Сповна. *Але за ваші шакалячі зрадницькі кусання ми відміримо **повною мірою*** (В. Еллан-Блакитний).

МІРУ

294. **В МІ́РУ. 1.** Стільки, скільки треба; достатньо. *"Читаєш, Романе, багато"? — "Ні, **в міру**"* (А. Головко); *Легка колонада* [ресторану] *підтримувала покрівлю, відкрите повітря, блакитно-білі фарби, як хмарки. **В міру** скла, і всюди квіти!* (Іван Ле); *Він* [Нерчин] *був **в міру** ввічливий* (Н. Рибак).
2. Так як треба; нормально, добре, гаразд. *У кишені були гроші. Небагато, але це якраз і добре, все буде **в міру**...* (П. Дорошко). **В СА́МУ МІ́РУ.** *То як часом майстер напився **в саму міру**, ні замало, ні забагато, то розказував одну подію зі свого життя* (В. Стефаник).
3. *чого.* Відповідно до чого-небудь, залежно від чогось. — *Зімкнеться новий цикл людського життя — і благородне трудове виховання дитини, і відрадне, трудове **в міру** сил, буття старості* (О. Довженко); *Кожен художник творить **у міру** свого таланту, розуміння дійсності, характеру зв'язків зі своєю епохою* (З журналу).

295. **НАД (по́над, че́рез, не в) МІ́РУ.** Більше, ніж треба; багато, забагато. *Їй начальник грізний роботи дав **над міру*** (В. Сосюра); *Щоби він коли засміявся, чи переступив корчемний поріг, або у людей випив **понад міру** — сього* [цього] *ніхто ніколи не бачив* (Г. Хоткевич); ***Через міру** і свиня не з'їсть* (Укр.. присл..); — *У мене так завжди буває, коли я покручуся **не в міру*** (Панас Мирний); // Дуже, занадто і т. ін. [Антоніо:] *Се* [це] *ж критика, а критика звичайно ускіплива часами то й **над міру**...* (Леся Українка); — *Ось, слава тобі, Господи! Хоч одного земляка бачу!..— **над міру** гучно пролунало по чайхані* (Б. Антоненко-Давидович); *Всі роз'ярились **через міру*** (І. Котляревський); *Все це з першого погляду здалося йому **через міру** надзвичайним* (М. Хвильовий); *Одні **не в міру** хвалили, другі **не в міру** ганили* (Леся

Українка); *На подвір'ї управитель саме сідлає жереба і незлобно пересварюється зі своєю **не в міру** ревнивою дружиною* (М. Стельмах).

296. **У МІРУ СИЛ** *перев. чиїх.* Як хтось може, міг і т. ін.; наскільки можливо, по змозі. *Всю ніч чесно, **в міру своїх сил,** виконував він* [дід] *з молоддю свої вироки, розбиваючи німецькі каски березовим прикладом* (О. Довженко).

МІРЯНО

297. **НЕ МІРЯНО** *чого.* Щось дуже велике, багато чого-небудь. — *А ти ж звідки знаєш, що я сірома? А може, в мене лану **не міряно,** добра не лічено?* (С. Васильченко); *Там землі **не міряно,** а людей жменя. А де людей мало, там земля дешевша від грибів* (М. Стельмах).

МІРЯТИ

298. **МІРЯТИ ВЕЛИКОЮ МІРОЮ** *що.* Дуже відповідально ставитися до чогось. — *Перед ними* [солдатами] *Київ. Скажіть їм, що сьогодні в усьому світі нема людей ні прекрасніших, ні чистіших, ніж вони. Міряйте життя й смерть **великою мірою*** (О. Довженко).

299. **МІРЯТИ КРОКАМИ** *що.* Іти, ходити по чомусь. *Командир Рубан.. **міряв** велике місто **кроками,** а хтось у передмісті.. терзав свою гітару* (Ю. Яновський); *Опізо **міряє кроками** світлицю з одного кутка в інший* (А. Хижняк); ***Міряючи кроками** з кутка в куток спорожнілу кімнату, Обушний думав про партизана Мотору* (І. Кириленко). **МІРЯТИ КРОКИ.** *Біля воріт **міряє кроки** вартовий* (А. Хижняк). **МІРЯТИ ДОРОГУ** *куди.* — *Знайомих нікого, доведеться самому в село **дорогу міряти*** (Л. Дем'ян).

300. **МІРЯТИ МІРКАМИ (міркою, ковшем) ГРОШІ.** Бути дуже багатим, мати великий капітал. — *Звідки ж ти, безтолоч, знаєш, що дядечко **гроші мірками міряє?*** (М. Стельмах); — *Чи ти де бачив таких панів, щоб їм гроші були не милі?..— Е-е, дядечку! вона* [пані], *мабуть, чи не **ковшем** їх* [гроші] ***міряє!*** (Марко Вовчок).

301. **МІРЯТИ НА СВІЙ АРШИН (своєю міркою, на свою мірку** *і т. ін.)* *кого, що і без додатка* Оцінювати, характеризувати і т. ін. кого-, що-небудь із свого погляду, за власними критеріями, суб'єктивно. *Як він, цей брудний, підлий Боровик, сміє **міряти** всіх людей **на свій аршин?*** (В. Собко); — *Що тут замішаний мужик — для мене це факт безперечний. — **На свій аршин** не **міряй*** (А. Головко); *Петро Петрович .. з посмішкою сказав: — Левицький, не **міряй на свій аршин.** У тебе всі корисні думки вилітають у дірку в капелюсі* (П. Панч); — *Він отак скоса глянув на ваші ніжки... ото знаєте, коли ви на стільця стаєте папери з шафи діставати. Я теж, каюсь, грішу іноді. — Ви все **міряєте на свій аршин*** (В. Підмогильний); *Вона всіх людей **міряла своєю міркою** і, сама нездатна на підлість, не допускала її і в інших людях* (В. Собко). **ЗМІРИТИ СВОЇМ ЛІКТЕМ.** *Один мій вчинок **своїм ліктем зміряв** І мовиш: "Всякий це розчовпа"* (І. Франко). **МІРЯТИ НА СВОЮ КУЦУ МІРКУ.** — *От не люблю, коли баби починають усе **на свою куцу мірку міряти*** (М. Стельмах).

302. **МІРЯТИ ОДНІЄЮ МІРКОЮ (на одну мірку, на один аршин** *і т. ін.)* *кого, рідше що* Оцінювати, характеризувати і т. ін. кого-, що-небудь однаково, без урахування індивідуальних особливостей; вважати однаковими. *Він **міряв** усіх **однією міркою,** усіх вважав споживацькими, несвідомими елементами* (Ю. Збанацький); — *Отакого старого чоловіка — і то не пожалів... всіх **на одну мірку міряєш*** (Григорій Тютюнник). **ВИМІРЯТИСЯ ОДНІЄЮ МІРКОЮ.** *І чесність теж повинна **вимірятись однією міркою*** (С. Сартаков).

303. **МІРЯТИ ОЧИМА (оком, поглядом)** *кого, що.* **1.** Оглядати кого-, що-небудь, вдивляючись або оцінюючи. — *Не пізнаєш мене? — **міряючи очима,** спитався Улас.— Господь тебе знає, хто ти* (Панас Мирний); — *Але погане ваше діло: не проїдете ярком. Парубок безпорадно **міряє очима** принадну далечінь, що хвилясто простяглась за гнилою долиною* (М. Стельмах); *Старі жартують шахтарі, Новеньких **оком міряючи:** — От ще нам три богатирі!* (П. Дорошко); *Партизани **міряли** малого **поглядом** і співчутливо радили підрости* (Ю. Яновський); *Маковей **міряв поглядом** шлях, стиха усміхався йому* (О. Гончар). **МІРЯТИ ОЧИМА З НІГ ДО ГОЛОВИ** *кого. Селезньов спідлоба дивився на нього, **міряв з ніг до голови очима*** (Панас Мирний).
2. *якими (яким).* Дивитися на кого-, що-небудь, виражаючи певні емоції (перев. негативні). *Тоді вона* [Антоніна] ***міряла** його злими **очима.**— Осел! Ви нічого не розумієте...* (М. Коцюбинський); *Сповненим ненависті **поглядом міряє*** [Плачинда] *парубка і всю лють свого тіла виштовхує в короткі шипіння: — Вишкребок! Злидень із битого шляху!* (М. Стельмах); *Мати повертається Вона **міряє** доньку довгим, нищівним **поглядом*** (З газети).

304. **МІРЯТИ ПО СОБІ** *що і без додатка.* Оцінювати, характеризувати і т. ін. кого-, що-небудь із свого погляду, за своїми критеріями, суб'єктивно. *Друзі **міряли по собі:** хіба б вони соромилися ото співати, коли б мали сякий-такий слух?* (Ю. Яновський); *В тому, що Таня відразу ж поїде з ним, Федько не сумнівався й хвилини **Міряв** усе **по собі*** (А. Дімаров); — *Чого спекулянткою обзиває, чого **по собі міряє?*** (Є. Гуцало).

МІРЯТИСЯ

305. **МІ́РЯТИСЯ / ПОМІ́РЯТИСЯ СИ́ЛОЮ (си́лами)** *перев. з ким.* Змагатися в чомусь з ким-небудь. *Яснозорівська* [футбольна] *команда в останні роки була чемпіоном у районі і навіть їздила* ***мірятись силами*** *у Черкаси* (В. Минко); [Лотоцький:] *Я хотів чесно* ***мірятись*** *з тобою* ***силами*** (І. Микитенко); *На батьківщині Шекспіра ще не з'явилося драматургів, які могли б* ***помірятися силою*** *з великим предком і учителем* (З журналу); [Норма:] *Я готова* ***помірятися силами*** *з вашими шпигунами, містер Петерсон* (Я. Галан); // Боротися, битися з ким-небудь. *І не раз* ***мірявся*** [Антоша] ***силою*** *з наймiцнішими парубками* (М. Коцюбинський); *Він пригадував найтяжчі бої, в яких йому доводилось* ***мірятися силами*** *з ворогом* (С. Добровольський); *Ці думки не лякали Козакова, а тільки заохочували, під'юджували швидше видертися туди* [на висоту] *і* ***помірятися силами*** *з ворогом* (О. Гончар); // *без додатка.* Перевіряти свою спроможність у чомусь порівняно з іншими; випробовувати себе. *Вони, оці* [двопудові] *гирі, лежали на площі, і кожної неділі парубки ходили сюди* ***мірятися силою*** (М. Чабанівський); *Нерідко на майдан .. сходилася молодь — випробувати себе,* ***помірятися силами*** (З журналу). **МІ́РЯТИ СИ́ЛИ.** *Інші* [юнаки] *потому в борінні виснажливім* ***міряли сили,*** *— В ньому найкращих борців переміг Евріал нездоланний* (Переклад Бориса Тена).

306. **МІ́РЯТИСЯ / ПОМІ́РЯТИСЯ ЧУБА́МИ,** *жарт.* Битися, не завдаючи противнику тілесних ушкоджень; боротися, чубитися. *Надворі хлопці* ***мірялися чубами*** *— хто кого переможе* (З усн. мови).

МІСИТИ

307. **КРУ́ТО ЗАМІ́С МІСИ́ТИ.** Суворо, жорстоко діяти; вживати рішучих заходів. — *Я змушений буду про його попередні вчинки сьогодні ж повідомити Наливайка. — Ох, пане... Як* ***круто заміс місите.*** *Викликали-сте на рівну розмову, а погрожуєте підступами?* (Іван Ле).

308. **МІСИ́ТИ БОЛО́ТО (багно́, багню́ку** *і т. ін.***).** Йти, їхати, ходити по розмитій дорозі, по бездоріжжю. *Підводи, за наказом фельдфебеля, перемістилися у хвіст колони і тепер поволеньки* ***місили болото*** *позаду* (П. Козланюк); *Хай знає, що всю зиму ці чоботи* ***міситимуть*** *тут* ***багнюку*** (О. Гончар). **МІСИ́ТИ НОГА́МИ БАГНЮ́КУ.** *Після відпочинку люди побадьорішали, дружно* ***місили ногами багнюку*** (Григорій Тютюнник).

309. **МІСИ́ТИ В ГРЯЗЮ́ЦІ (в грязі́, в боло́ті** *і т. ін.***)** *кого.* Несправедливо звинувачувати кого-небудь у чомусь, зводити наклепи на когось; обмовляти, ганьбити і т. ін. *Ось і почнуть дурні язики до небес піднімати Марка, а його* ***місити в грязюці*** (М. Стельмах). **МІША́ТИ З ГРЯЗЮ́КОЮ.** *А коли якийсь горе-керівник* ***мішає з грязюкою*** *підлеглих.., цього іноді просто не помічають* (Є. Дудар).

МІСТОК

310. **ПРОЛІ́Г МІСТО́К** *перев. чого, який, між ким—чим.* Склалися, налагодилися якісь стосунки між ким-, чим-небудь. *По-різному складалося життя у цих двох таких несхожих зовні людей, і характером вони були наче несхожі, та чомусь* ***проліг*** *між ними* ***місток*** *взаємної довіри і симпатії* (Ю. Бедзик).

МІСЦЕ

311. **БОЛЮ́ЧЕ (живе́, найболю́чіше** *і т. ін.***) МІ́СЦЕ** *чиє, у кого і без додатка.* Те, що найбільше турбує когось, що є причиною чиїх-небудь переживань, неприємностей і т. ін. *Ксьондз старався повернути бесіду на інше поле, бо йому неприємно було чути нарікання на члена корпорації, але гуцули попали на своє* ***болюче місце*** (Г. Хоткевич); — *Не дай Боже з хлопа пана! — примівка муляра вразила його в саме* ***болюче місце:*** *він був з хлопського роду і тепер, ставши "паном підмайстром", дуже стидався свого походження* (І. Франко); *Збори гудуть, як схвильований вулик: попала молодичка на* ***болюче місце*** (В. Бабляк); —*Ага, бачиш, що мої слова попали тобі в* ***живе місце!*** — *кричав він, сміючись* (І. Франко); *Земля була ..* ***дошкульним місцем*** *старого Плачинди* (М. Стельмах).

312. **ВУЗЬКЕ́ МІ́СЦЕ** *перев. чого, в чому, на чому.* Найбільш слабка, відстала ділянка в чомусь, що потребує зусиль, посиленої уваги і т. ін. *Дмитро знав добре роботу — на фрезерних верстатах, знав і* ***вузькі місця*** *цієї професії* (П. Автомонов); *Насінництво багаторічних трав є* ***вузьким місцем*** *розвитку кормової бази* (З газети); *Незважаючи на деякі вдосконалення, підземний транспорт на багатьох шахтах все ще залишається* ***вузьким місцем*** (З газети); *Почали надходити замовлення в основному на вдосконалення існуючої техніки і технології, на розшивання* ***"вузьких місць"*** (З журналу).

313. **[І] МІ́СЦЕ ЗАСТИ́ГЛО** *за ким—чим, по кому—чому.* Хтось безслідно зник, щось зникло. — *Кумо, чогось ваш півень сьогодні не піяв* [не співав], *чи не захворів? — Не піяв і вже не запіє, голубонько. Встаю рано, а за ним і за курми* ***місце застигло*** (Ю. Мельничук); *Вернули діти на селище, а по зозулі й* ***місце застигло*** (С. Ковалів).

314. **МІ́СЦЕ ПІД СО́НЦЕМ.** Певне становище в житті, в суспільстві і т. ін. — *Як же так?* —

вражено допитувався Денисович.— А отак: раз син попа, так немає тобі ***місця під сонцем!*** (А. Дімаров); *Очевидно, саме цим* [возвеличенням військових діянь Бонапарта] *пояснюється секрет блискавичного вивищення Мейсоньє, те, як легко йому вдалося зайняти* ***місце під сонцем*** (М. Слабошпицький); *Поезія Янки Купали змальовувала величний образ працелюбного білоруського народу, який усвідомив свою роль в історичному процесі, своє право на* ***місце під сонцем*** (З газети); ***Місце під сонцем,*** *яке вони посідають, їх поки що влаштовує* (З журналу); *Чим ближче фініш чемпіонату з футболу, тим цікавішою стає боротьба за* ***"місце під сонцем"*** (З газети).

315. **НАСИ́ДЖЕНЕ МІ́СЦЕ. 1.** Будинок, квартира, населений пункт і т. ін., де хтось живе протягом тривалого часу. *Іван Кіндратович давно міг переселитися... Та все якось жаль було розставатися з* ***насидженим місцем*** (Д. Ткач); *—Доживемо тут* [на хуторі], *Андрію,— радить Килина,— чого міняти* ***насиджене місце?*** (М. Олійник); *Активізується й відчуває наближення весни в'язь: не кваплячись, та все ж залишає* ***"насиджені" місця.*** *В цей час його можна, хоч і не без труднощів, піймати на закидачку з берега* (З газети).
2. *жарт.* Робота, на якій давно працюють, посада, яку тривалий час займають, і т. ін. *Зрозуміти нове можна, лише змінюючи звичні позиції, точки зору. Але для цього необхідно знайти в собі сили й бажання полишити* ***насиджене місце,*** *з якого все, що відбувається довкруг, оцінюється в раз і назавжди утверджених масштабах* (З журналу). **НАСИ́ДЖЕНЕ МІСТЕ́ЧКО.** *Іванові неохота кидати* ***насиджене містечко,*** *де перепадає фураж або жива копійка!* (М. Рудь).

316. **НЕ МІ́СЦЕ. 1.** *кому.* Хто-небудь не повинен перебувати десь, серед когось. *Йому тут* ***не місце*** (З усн. мови).
2. *для чого, чому.* Не годиться, не можна (говорити, робити щось, перебувати десь і т. ін.) [Саня:] *Гаразд, гаразд, тут* ***не місце*** *для таких розмов...* (Леся Українка).

317. **ПОРО́ЖНЄ (пусте́) МІ́СЦЕ,** *зневажл* Той, від кого мало користі в роботі, з ким не рахуються і т. ін. *Та він у колективі —* ***порожнє місце*** (З усн. мови).

318. **СЛАБКЕ́ (слабе́, вразли́ве** *і т. ін.*) **МІ́СЦЕ** *чиє, кого, у кого і без додатка.* Вада, слабкість. *Цей мерзотник доти провокував Загайчика, ..поки не нацупав* ***слабкого місця*** (Ірина Вільде); *Важко намацати у нього* ***вразливе місце:*** *хабарів не бере,.. закони та накази виконує* (З. Тулуб); *Не ідеал, є в нього свої* ***вразливі місця.*** *Але тим і приваблює цей герой, що він мовби вихоплений із життя* (З газети); *Він намацував* ***хибкі місця*** *партнерки, та ось вона зробила непередбачений хід і разом зайшлася переможним сміхом. — Шах!* (Г. Коцюба); // *у чому, чого* Якийсь недолік у чомусь; брак. *Батареї сміливіше пристрілюються до гусениць* [танка], *..шукають* ***слабого місця*** *в броні* (Ю. Яновський); *До замку сховалося кілька тисяч передміщан зі спалених передмість, але комендант замку з огляду на недостачу харчів вигнав їх. .. Вони дали знати облягаючим про* ***слабі місця*** *замку* (І. Крип'якевич).

319. **ТЕ́ПЛЕ МІ́СЦЕ,** *ірон.* Порівняно легка або вигідна робота. *Тепер кожен шукав собі* ***теплого місця,*** *з великими грішми* (Панас Мирний); *Вже другий рік десь їздить* [Варка], ***теплого місця*** *шукає* (Є. Кравченко); *— Не можу ж я . стати їхнім ворогом, або ж у мене є і* ***тепле місце,*** *і старі батьки* (М. Стельмах); [Терешко:] *А Грибок знайшов* ***тепле місце*** *— продавцем у кооперації влаштувався* (М. Зарудний); [Дід Влас:] *Байдазайда. Сьогодні, Петре, він тут, а завтра повіявся шукати собі* ***теплішого місця*** (Д. Бедзик). **ТЕПЛЕ́НЬКЕ МІ́СЦЕ.** *Подбала* [Лукія] *про свого синочка: при конторі влаштовує. Хіба ж не* ***тепленьке місце?*** (О. Гончар); // Вигідна посада. **ТЕ́ПЛЕ МІСТЕ́ЧКО.** *Знять хотіли Зайця З* ***теплого містечка*** (В. Іванович).

320. **[ТІ́ЛЬКИ] МО́КРЕ МІ́СЦЕ ЛИШИ́ЛОСЯ (залиши́лося, зоста́лося** *і т. ін.*). **1.** *від чого, рідше з чого.* Що-небудь зникло, перестало існувати. *— Загинеш ні за цапову душу, пришиє якийсь шваб багнетом до землі, та й* ***тільки мокре місце залишиться*** *від твого "патріотизму"* (Ю. Збанацький); // Щось втратило цінність, вигляд і т. ін., зазнавши згубної дії кого-, чого-небудь. *Ледь торкнулась* [праскою] *мереживної оздоби,— від неї* ***лишилося мокре місце*** (З газети); *Від збірки оповідань* ***тільки мокре місце лишилося.*** *Бомбить її рецензент і зліва, і справа* (З газети); *З їхньої схованки* ***тільки мокре місце лишилося*** (З усн. мови).
2. *від кого.* Хто-небудь зазнав поразки або загинув; перепало комусь. *— А продовжуватиме баламутити людей, то викличемо з заводу робітників, і від вас* ***тільки мокре місце залишиться*** (П. Кочура); *— Згинь, маро, — стиснув зуби Однокonь. — Відійди, бо як повторю, то* ***мокре місце од тебе зостанеться*** (М. Олійник). **МО́КРОГО МІ́СЦЯ НЕ ЗАЛИ́ШИТЬСЯ.** *— Як шваркону з автомата —* ***мокрого місця не залишиться!*** (П. Загребельний).

321. **ТІ́ЛЬКИ ТЕ́ПЛЕ МІ́СЦЕ ЛИШИ́ЛОСЯ** *від кого—чого, жарт.* Хтось несподівано, безслідно зник, щось зникло. *Від зайця* ***тільки тепле місце лишилося.*** *В чоловіка одразу затерпла душа* (М. Стельмах); *Чужі руки хазяйнували в*

батьківському домі. ***Тільки місце тепле лишилось*** *від коштовних скульптур* (Ю. Збанацький). **ТІЛЬКИ МІСЦЕ ТЕ́ПЛЕ** *чиє. Яків спав у другій хаті, а Йосипа...* ***тільки місце його тепле!*** (Панас Мирний).

МІСЦІ

322. **НА МІ́СЦІ. 1.** Там, де постійно, звичайно перебуває, знаходиться або має бути хто-, щонебудь; там, де треба. *Дарка збирала малину панам, ну, то вже, певне, й собі брала якийсь відсоток натурою* ***на місці*** (Леся Українка); *Всі були* ***на місці*** (З усн. мови). **НА СВОЄ́МУ МІ́СЦІ.** *Ефективність мовлення багато в чому залежить від доречно,* ***на своєму місці*** *вжитого слова* (Культура сл.).
2. *зі сл.* з а г и́ н у т и, о к о л і́ т и *і т. ін.* Відразу, там же. — *А молодиця як була, так і околіла* ***на місці*** (Панас Мирний); *І раптом Маковейчик як біг, так і вкляк* ***на місці*** (О. Гончар).
3. *чиєму.* У чиємусь становищі. — *А я б* ***на твоєму місці*** *уже б мовчала,— обізвалась Надя* (Леся Українка); *Я б* ***на твоєму місці*** *добру скибку житняка вмолов з гарячою стравою...* (О. Гончар); *Пігловський* ***на*** *його* [Матвія] ***місці*** *за милу душу пригостив би* [недруга] *свинцевою начинкою, а Матвій чогось пожалів* (М. Стельмах).

323. **НА ПОРО́ЖНЬОМУ (пусто́му, го́лому) МІ́СЦІ,** *перев. з дієсл.* Не маючи бази, основи і т. ін. під собою; з нічого. *Автор історичного роману творить не* ***на порожньому місці,*** *— він залежить від свого матеріалу, реального ходу історичних подій* (З журналу); *Як і інші галузі економіки, електроенергетику більшості афроазіатських країн доводиться створювати* ***на пустому місці*** (З газети); *Тут все треба починати спочатку,* ***на голому місці*** (Ю. Збанацький); — *Не переживай, Артеме,.. Ми з Клавою теж починали* ***на голому місці,*** *не було в нас, як кажуть, ні кола ні двора, а тепер нівроку* (П. Гуріненко); *Хірокітійська культура з'являється на острові* [на Кіпрі] *розвинутою. Немає жодних ознак її еволюції.* ***"На голому місці"*** *одразу ж виникають великі поселення на багато тисяч чоловік* (З журналу).

324. **НА РІ́ВНОМУ МІ́СЦІ.** Без якихось видимих причин; безпідставно. *Буквально* ***"на рівному місці"*** *важкий сухогруз в лоб, за нормальної видимості, таранить теплохід "Нахімов". Гинуть сотні людей* (Б. Олійник); *Та що вже там говорити про високі конституційні норми, коли діючий закон змушує спотикатись, здавалося б, і* ***на*** *зовсім* ***рівному місці*** (З журналу); // Без труднощів; легко. ***На рівному місці*** *нагрів державу на 276 карбованців* (З журналу).

325. **НА СВОЄ́МУ МІ́СЦІ.** Хтось займається справою, відповідною його знанням, діловим якостям; розбирається в чомусь. *Всі вони* ***на своєму місці,*** *всі знають своє діло* (О. Гончар); — *А може, ви не* ***на своєму місці?*** *Ольга відчула, що блідне. Це було жорстоко. Несправедливо. Образливо* (П. Дорошко); — *Але й Рябокляч не* ***на своєму місці,*** *.. нанівець зійшов чоловік* (А. Головко).

МІСЦЯ

326. **З МІ́СЦЯ В КАР'Є́Р.** Не роздумуючи, не готуючись; відразу ж, негайно. *Іван,* ***з місця в кар'єр,*** *почав заповзято доводити Королевичу, що соціал-демократія це є партія* (Ю. Смолич); — *Звідси і почну — сказав собі Танюшкін.— Прямо* ***з місця в кар'єр*** (Ф. Бурлака); — *Що вам подобається? — не зрозумів мене Кук.— А от те, що ви* ***з місця в кар'єр*** *приступили до діла.—* ***З місця в кар'єр?*** *Гм... Цю справу, як той казав, треба розжувати* (М. Хвильовий); *Невеличкі новонароджені червоні клітини із кісткового мозку одразу ж потрапляють у центр судини і звідси* ***з місця в кар'єр*** *починають свій швидкий обертальний рух* (З журналу).

327. **НЕ ДО МІ́СЦЯ. 1.** Не годиться, не підходить що-небудь; недоречний. *З твоїх листів я бачу, що ти тепло до мене ставишся. Мені здається, хоч слово — тепло — тут* ***не до місця*** (Ю. Яновський).
2. *з дієсл.* Недоречно. — *Вас не дивує, що я напросилась у супутниці? —* ***не до місця*** *веселим голосом спитала вона* (Н. Тихий); *На дверях було намальовано якимсь "братухою" похабне обличчя ., це було* ***не до місця*** *й різало очі* (М. Хвильовий).

328. **НІ З МІ́СЦЯ. 1.** Нерухомий, переляканий і т. ін. *Стала* [Оксана] *як укопана, як приросла до землі,* ***ні з місця*** (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Ліворуч! Праворуч! А вони* [учні] ***ні з місця,*** *стоять наче вкопані, а потім враз вибухають реготом* (О. Гончар); // Уживається як наказ не рухатись; стояти! — ***Ні з місця,*** *кажу,— крикнув чоловік* (Панас Мирний); — ***Ні з місця,*** *гад! — кричить Рева* (Григорій Тютюнник).
2. Щось лишається в тому ж стані, що й раніше; не посувається ніяк. *Впряглися Лебідь, Рак і Щука Та й тягнуть воза хто куди. А віз —* ***ні з місця,*** *звісна штука, Даремні їхні всі труди* (А. Гарматюк); *Одне слово, ще рік, як день, пролетів, а справа* ***ні з місця*** (З газети).
3. *кого і без додатка.* Неможливо примусити, умовити кого-небудь робити щось. — *Упертий він,* ***ні з місця*** *його, тільки головою крутить і знай одне мимрить: ні та й ні* (І. Цюпа).

МІСЯЦЬ

329. **МЕДÓВИЙ МÍСЯЦЬ. 1.** *перев. у кого, чий* Початок подружнього життя. *Сказано: **медовий місяць** — солодше від усього на світі, — пояснив Пацюк* (Панас Мирний); — ***Медовий місяць** нашого щасливого подружнього життя, і я .. в такому настрої* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Пан Купа з Роксоланою побралися недавно,— тривав іще .. **медовий місяць*** (О. Ільченко); — *Як не кажіть, а **місяць** у вас* [Катрі та Павла] ***медовий**...* (В. Кучер); // Приємний, радісний і т. ін. період у житті кого-небудь. — *Ти дуже радів, .. що життя твоє родинне — суцільний **медовий місяць*** (П. Колесник); *Настав тоді Нокентієві **медовий місяць**. Як вечір, так він і в хату* [до вдови] (Ю. Збанацький).
2. *чого.* Найкраща пора чого-небудь; період розквіту. — *Маємо **медовий місяць** українства, панно Софіє, га?* (Ю. Смолич); *Газет і журналів у **медові місяці** гетьманського захоплення владою було, мабуть, не менш, ніж у столиці світу — Парижі* (Грицько Григоренко); *Веселиться Гуляйполе, справляє **медовий місяць** своєї свободи* (О. Гончар).

330. **ЯК МÍСЯЦЬ У НÉБІ,** *зі сл.* оди́н. Уживається для підсилення зазначеного слова; зовсім один, самітний. — *Ми — це я, один, **як місяць у небі*** (М. Стельмах).

МІТЛУ

331. **[ЯК] ПІД МІТЛУ́,** *зі сл.* забира́ти, підбира́ти *і т. ін.* Нічого не залишаючи, акуратно, все підряд. *І справді, машина безвідмовно корилася людській волі, ..**як під мітлу,** забирала руду* (С. Чорнобривець); *Підбиралося з городів усе, **як під мітлу*** (З усн. мови); *В 1932 році хліб вивезли **під мітлу**. ..В 1933-му .. почався масовий мор людей* (З газети).

МІХ

332. **ЯК (мов, нáче** *і т. ін.*) **КОВÁЛЬСЬКИЙ МІХ,** *зі сл.* сопі́ти, ди́хати *і т ін.* Дуже шумно, важко і т. ін. *Він сопів, **як ковальський міх,** і ледве поспішав за Маланкою* (М. Коцюбинський); [Лейтенант:] *Ви промахнетесь, бо ви дихаєте, **як ковальський міх*** (І. Багмут); *Аж ось і підмайстер надійшов, фукаючи чогось, **як ковальський міх*** (І. Франко). — *Та й Сусана Уласівна не легенька. Чиста ступа! Йде по хаті, то аж поміст двигтить, а перейде через хату, то аж сопе, **мов ковальський міх,**— обізвалась писарша* (І. Нечуй-Левицький); *Перебіжить греблю* [Гадючиха] — *вже й сопе, **наче ковальський міх!*** (О. Кониський); *Як говорить* [дячиха], *то сопе, **наче ковальський міх*** (І. Нечуй-Левицький). **ЯК ТРИ МІХИ́.** *Гонить Аниця сліпу кобилу, кобила сопе, **як три міхи*** (Л. Мартович).

МІШКА

333. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **З МІШКÁ (з лáнтуха),** *зі сл.* си́пати, си́патися. Невпинно, безперервно, щедро і т. ін.; у великій кількості. [Канупір:] *Слухаєш-слухаєш його, ..а він сипе* [сипле] *та й сипе* [слова], ***як з мішка*** (М. Кропивницький); *У той день вони* [рекорди] *сипалися, **як із мішка*** (В. Собко); *А питання так і сиплються, **мов з мішка,** і не всяк їм дасть раду* (І. Цюпа); *Де-не-де тротуар чистили від снігу, хоч згори, **мов з мішка,** сипався новий* (М. Томчаній); —*Доведе він тебе цими віршами, сипле, **як із лантуха*** (З газети). **НІБИ ГОРÓХ З МІШКÁ.** *Ідеї сипалися з Бориса Павловича, **ніби горох з мішка*** (В. Дрозд).

МІШКИ

334. **ТРИ МІШКИ́ ГРЕЧÁНОЇ ВÓВНИ [І (та) ВСІ НЕПÓВНІ]. 1.** *зі сл.* наговори́ти, наказа́ти *і т. ін., жарт.* Багато зайвого, несерйозного, несуттєвого і т. ін.; небилиці. — *Оцей панич наговорить **три мішки гречаної вовни!*** (І. Нечуй-Левицький); [Проня:] *Що ви мене соромите? Що ви тут наказали,— **три мішки гречаної вовни?*** (М. Старицький); — *Ну, годі вже мені пащекувати: наговорив **гречаної** я **вовни** аж **три мішки**...* (М. Драй-Хмара); *Хай нічого путнього не сказано, хай наверзли вони один одному по **три мішки гречаної вовни,** то хіба ж Федір Іполитович не побадьорішав од цього?* (Ю. Шовкопляс); — *Та не слухайте гемонську бабу! Вона вам наговорить **три мішки гречаної вовни і всі неповні!** — гримнув на жінку Іван Бондар* (М. Стельмах). **ТРИ МІШКИ́ УСЯ́ЧИНИ.** — *Наговорили, набалакали вам **три мішки усячини** про мене?* (М. Стельмах). **АЖ СТО МІШКÍВ ТІЄ́Ї ВÓВНИ.** *Ввірвався, наговорив **аж сто мішків тієї вовни**...* (Василь Шевчук).
2. *зі сл.* добра́, бага́тства *і под., зневажл.* Зовсім небагато. *Багатства там — **три мішки гречаної вовни*** (І. Микитенко). **ТРИ МІШКИ́ ГРЕЧÁНОЇ ВÓВНИ, ТА ВСІ ТРИ ТЕПÉР НЕПÓВНІ.** — *Він же злидар. А в мене — всякого добра...— Ото-то... **Три мішки гречаної вовни, та всі три тепер неповні*** (І. Микитенко).

МІШОК

335. **ГРОШОВИ́Й (золоти́й) МІШÓК.** Капітал, багатство. *Пишна галерея прихильників і служок **грошового мішка,** .. фанатиків збагачення вийшли з-під пера Тобілевича* (М. Рильський); *Поет-демократ славить вільні взаємини між людьми, не залежні .. від **грошового мішка*** (Життя і тв. Т. Г. Шевченка); — *За їхніми*

спинами стоять господарі золотих мішків (В. Большак).

336. **МІШО́К МІШКО́М,** *жарт.* **1.** *ірон.* Огрядна, неповоротка і т. ін. постать людини. *Ну й фігура, **мішок мішком** іде* (З усн. мови).
2. Завеликий одяг, що не прилягає до тіла і робить постать незграбною. *Не сукня, а **мішок мішком*** (З усн. мови); *Пальто — **мішок мішком*** (З усн. мови).
3. *зі сл.* ши́ти, поши́тий *і т. ін.* Незугарно, погано, досить просто і т. ін. — *Ось подивіться!.. матерія гарна, а пошита* [блузка] — ***мішок мішком*** (Леся Українка).

337. **ЯК** (**мов, немо́в** *і т. ін.*) **МІШО́К РОЗВ'ЯЗА́ВСЯ** *перев. з чим, жарт.* Дуже багато чого-небудь. ***Мов розв'язався мішок** із гамором: крик, зик, пискотня...* (С. Васильченко); ***Немов мішок розв'язавсь** з усякими виговорами і іншими прикростями, що так і сипалися* (І. Франко).

МЛИН

338. **ЯК МЛИН МЕ́ЛЕ,** *зі сл.* говори́ти, таратóрити *і под., зневажл.* Не думаючи, не розбираючись, швидко, беззмістовно і т. ін. — *Скоріше Тересва попливе назад, аніж якась інша партія, крім аграрної, вам* [селянам] *допоможе..— Говорить, **як млин меле!** — звідкись почув Яків. Пронісся сміх* (І. Чендей).

МЛІТИ

339. **МЛІ́ТИ ДУШЕ́Ю** (**се́рцем**). **1.** *за кого—що і без додатка.* Уболівати за кого-, що-небудь; переживати. — *Сюди, туди — аж воли мої в гречці.. І, лихо!.. що ж це буде! — **млію душею*** (А. Тесленко); *Вночі не спить* [Катря], *його* [дитя] *доглядає, вдень **серцем** за його* [нього] ***мліє**, коли робота одірве від його на яку хвилину* (Панас Мирний). **ПОМЛІ́ТИ (попомлі́ти) ДУШЕ́Ю** (тривалий час). *Скільки наплакалась* [Надія], *потім набідувалась, скільки **душею помліла*** (Я. Баш); ***Попомлів** же він тоді за них* [пісні] ***душею*** (Панас Мирний).
2. Відчувати страх; боятися. *Мала пацієнтка **мліла душею** перед дверима лікаря* (З усн. мови); **ПОПОМЛІ́ТИ ДУШЕ́Ю ВІД СТРА́ХУ** (тривалий час). *Хай трохи **попомліє*** [Пилипко] ***душею від страху**, а як засне, переспить* (Панас Мирний).

МОВА

340. **ЕЗО́ПІВСЬКА МО́ВА,** *книжн.* Замаскований спосіб висловлення думок з натяками і недомовками. *Побіг* [Крайнюк] *дзвонити до Горпищенка. Ледве знайшов його і **езопівською мовою**, натяками домігся згоди, що полковник вислухає наодинці обох своїх розвідників і прихильно поставиться до їхнього прохання* (В. Кучер); — *Здається, вчорашній запис треба більше прикрити **езопівською мовою*** (М. Стельмах); *Здавлений цензурними лещатами, Чернишевський змушений був вдаватися до **езопівської мови*** (Життя і тв. Т. Г. Шевченка); *Прийоми **езопівської мови** в підцензурних творах класиків дуже різноманітні і гнучкі* (З журналу). **ЕЗО́ПОВА МО́ВА.** *У наш час, звичайно, відпала потреба в **езоповій мові**. Але в байці зберігаються вироблені народною творчістю гнучкі алегоричні засоби* (З газети).

341. **ЗАХО́ДИТЬ / ЗАЙШЛА́ МО́ВА** *про кого—що.* Починають говорити про кого-, що-небудь. *Як де **заходила мова** про віру, то він не ховав своїх думок* (Леся Українка); *Між братами ще ніколи серйозно не **заходила мова** про дівчат* (М. Стельмах); *Сперечався* [Артем] *з Павлом, про що б не **зайшла мова*** (А. Головко); ***Зайшла мова** про неї, про Вутаньку.— Красовита молодиця,— почав худорбастий .. інженер з електростанції* (О. Гончар).

342. **І́НША МО́ВА.** Уживається для вираження схвалення чогось; зовсім не те, що було; не так, як було, а краще. — *Гаразд, на завтра вивчу. — Оце **інша мова**. Це слово мужчини* (О. Гончар). **ІНШИЙ МАКА́Р,** *жарт.* — *А скажеш, де золото? — Скажу! — Оце **інший Макар!** — зрадів високий* (А. Дімаров).

343. **МО́ВА** (**розмо́ва**) **КОРО́ТКА** *перев. у кого, з ким.* Хтось рішуче діє в певних обставинах; не церемониться, не рахується з ким-небудь. — *У нас, знаєте, **мова коротка**,— креснув офіцера поглядом Баржак.— Хто не схиля голову перед працею — тому нахилимо* (О. Гончар); —*Треба, щоб так боялись нас всі оті спекулянти та пройди різні, щоб аж дух із них геть. З спекулянтами **розмова коротка*** (Ю. Збанацький).

344. [**НА́ЧЕ** (**нена́че, ні́би** *і т. ін.*)] **ВІДНЯ́ЛАСЯ МО́ВА** *у кого.* Хтось від хвилювання, радості і т. ін. не може говорити; мовчить, замовк. *Якийсь час він мовчав, **наче в нього віднялася мова*** (Д. Бедзик).

345. **СПІ́ЛЬНА МО́ВА.** Взаєморозуміння між ким-небудь. *Між ними не було **спільної мови*** (З усн. мови); // Те, що зближує, з'єднує людей. [Черниця:] *У всіх людей одна є **спільна мова** — Братерськая любов* (Леся Українка).

МОВИ

346. **ТІ́ЛЬКИ Й МО́ВИ** *перев. у кого, про кого—що, за кого—що.* Хто-небудь говорить виключно про когось або про щось. —*Дам тебе* [панночку] *за князя чи за графа. Та **тільки в них і мови** було, що князі та пани вельможнії* (Марко Вовчок); ***Тільки й мови** було, що про ту кралю мальовану* (Переклад М. Лукаша). **ТІЛЬКИ Й**

РОЗМОВИ. *У селі .. тепер — **тільки й було розмови,** що за церкви, за монастирі* (І. Нечуй-Левицький).

МОВИТИ

347. **ДО СЛОВА МОВИТИ.** Уживається для вираження наміру принагідно щось сказати; варто зазначити. ***До слова мовити,** як не прикро, але сучасні драматурги, за невеликим виключенням* [винятком], *ще не створили в своїх п'єсах образів, рівних творінням наших класиків за силою соціального викриття й художньої виразності* (З глибини душі).

348. **НІЧОГО МОВИТИ.** Уживається для вираження незадоволення, обурення, захоплення і т. ін. з приводу чого-небудь; безперечно. — *Від самого рання нічого не їв, а тепер чекай на спеці, поки тебе пустять у хату! **Нічого мовити** — миле життя* (М. Коцюбинський).

349. **ПРАВДУ МОВИТИ (мовлячи).** Уживається для підкреслення істинності того, про що йдеться, правдивості висловлювання; насправді. — *Та й сам я — **мовити правду** — не хотів би більш підійматись на ноги. Бог знає, чи трапиться вдруге так гарно вкластись спати* (П. Куліш); — ***Правду мовити,** я не від того, щоб показати вам дещо* (Ю. Смолич); *Він, **правду мовлячи,** не почував ніякої охоти вчитися гри на фортеп'яні* [фортепіано] (І. Франко).

МОВЧАНКА

350. **ГРОБОВА (могильна, мертва) МОВЧАНКА.** Відсутність звуків людської мови; абсолютна тиша. *Кілька хвиль стояла в залі **гробова мовчанка*** (І. Франко); — *Восьма камера зустрічає нас* [в'язнів] ***могильною мовчанкою.** Вона порожня* (Ю. Збанацький); ***Мертва мовчанка** залягла над усім товариством після тої пісні* (І. Франко).

МОВЧИ

351. **МОВЧИ ТА ДИШ,** *жарт.* Уживається як порада кому-небудь вести себе спокійно, нічим не виявляти себе; сиди тихо. — *Викинь лиш дур з голови; удар лихом об землю,— **мовчи та диш!*** (І. Котляревський); — *Ні, козаче, викинь із голови, щоб відсіля втекти **Мовчи та диш,** а то щоб й тебе на локшину не покришили* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Пішла між рибами про неї* [Щуку] *всюди слава, Сміються всі, карасики найбільш: "Догралася! Тепер **мовчи та диш,** Безхвостая проява!"* (Л. Глібов). **ЦИТЬ ТА ДИШ.** *Є ситуація, коли краще тінню усмішки прикритись, прикусити язика, або, як дехто каже з камишанських: **цить та диш*** (О. Гончар).

МОГИЛА

352. **[СИРА] МОГИЛА УЗЯЛА (прийняла, забрала** *і т. ін*) *кого.* Когось нема вже серед живих; хтось помер. *Гей, однолітки, чи й вам так болить часом серце? Та де! — Тих **узяла могила,** а решта замкнулася в баштах поважної старості* (Ю. Яновський); *Дуже мучилась Маруся, Бо вірно любила, **Прийняла,** сердешну, скоро **Сирая могила*** (Укр. поети-романтики..).

353. **ХІБА ЩО (тільки) МОГИЛА ВИПРАВИТЬ** *кого.* Хтось залишиться таким, як є, не стане кращим; ніщо не змінить когось. *Михайло спохмурнів. "Ні, таки цього Івана, мабуть, **хіба що могила виправить**"* (Ю. Збанацький); — *Ні, його, мабуть, **тільки могила виправить,**— зітхнув Цигай* (Я. Баш). **ГОРБАТОГО [ЛИШЕ] МОГИЛА ВИПРАВИТЬ (справить, випростає).** *Люди дивились на таке життя* [Чіпки] *та хитали головами.— Ні вже: не буде добра з такого! **Горбатого могила виправить...*** (Панас Мирний); *Ну ж і пришпарили йому.. Але боюсь, що **горбатого могила справить*** (В. Речмедін); *Ігор заходився визволяти зашкарублу батькову душу з прірви старечого песимізму. ..Ні разу й думки не майнуло махнути на батька рукою: ну, що, мовляв, я можу, коли **горбатого лише могила випростає?*** (Ю. Шовкопляс). **[ГОРБАТОГО] І МОГИЛА НЕ ВИПРАВИТЬ (не справить).** *Негідника, мабуть, **і могила не виправить*** (З усн. мови); — ***Горбатого і могила не виправить,**— похитала головою Кульбачиха* (О. Іваненко); [Нечипір:] — ***Горбатого і могила не справить.** ..Дівчача натура усюди однаковісінька* (Г. Квітка-Основ'яненко).

354. **ЯК МОГИЛА,** *зі сл.* мовчати. Уживається для підсилення зазначеного слова; стійко. [Адам:] *Жадного* [жодного] *слова не можуть видобути з нього. Мовчить, **як могила*** (Мирослав Ірчан); — *Женю, ти нас знаєш: раз мовчати, то будемо, **як могила,** ге? — відповів за всіх Тарас* (Ю. Мокрієв).

МОГИЛИ

355. **[АЖ] ДО [САМОЇ] МОГИЛИ.** Протягом усього життя, до кінця свого життя; завжди. — *Я Омеляну Овсійовичу завдячуватиму **до могили,**— бив себе кулаком у груди Федір* (В. Логвиненко); *За юних літ Нам видиться видимий світ Так свіжо, як його б хотіли Ми бачити **аж до могили*** (М. Рильський); // *із запереч.* Ніколи. — *Взяла ти, Мар'яно, моє серце, і не буде йому покою **до самої могили*** (С. Васильченко); *Дитина навчається книжної мови з свого журналу, помалу звикає до цієї мови, вона потроху стає йому "його мовою", і ця мова не забувається **аж до могили*** (Рідна мова).

МОГИЛІ

356. **ОБОМА́ НОГА́МИ ВЖЕ В МОГИ́ЛІ.** Такий, що скоро помре; безнадійно хворий, немічний. [Мати:] *Петро он* ***обома ногами вже в могилі,*** *а й той перед ними* [фашистами] *шапки не зняв, не схилив голови* (Ю. Збанацький).

357. **ЯК (мов, нена́че** *і т. ін.* **) У МОГИ́ЛІ.** 1. Тихо, сумно і т. ін. *Сиділи мовчки, у хаті було* ***як у могилі*** (З газети).
2. *зі сл.* тихо. Уживається для підсилення зазначеного слова; дуже, надзвичайно тихо. *У Карпа заболіли руки від щирого вибивання* [у двері]... *А кругом тихо,* ***як у могилі*** (Панас Мирний); *На якусь мить стало тихо,* ***як у могилі*** (О. Гончар); *Ось він* [співець] *руку здійняв, в ту ж хвилину Стало тихо,* ***неначе в могилі*** (Леся Українка).

МОГТИ

358. **НЕ МОГТИ́ ВІДІРВА́ТИ ОЧЕ́Й** *від кого—чого.* Пильно, з інтересом дивитися на кого-, що-небудь; милуватися кимсь, чимсь. *І доки дівчина розмовляла з Герасимом, Ярема* ***не міг відірвати від неї очей*** (П. Кочура); ***Не могла*** [Варвара] ***одірвати очей*** *від гамірливої вулиці* (В. Кучер).

359. **НЕ МОГТИ́ [Й] ХА́ТИ ПЕРЕЙТИ́.** Бути дуже слабим, хворим, немічним. *Годі, я* ***не можу й хати перейти*** (Олександр Олесь).

МОДА

360. **ЩО [ЦЕ] ЗА МО́ДА [ПІШЛА́].** Уживається для вираження несхвалення чогось, незадоволення ким-, чим-небудь. ***І що це за мода пішла:*** *не встигнеш босоніж вискочити з хати, як одразу сварять, а то й духопелять тебе* (М. Стельмах).

МОДІ

361. **У МО́ДІ.** Має загальне визнання хто-, що-небудь; популярний, поширений. *Видно, справді, у вас в Галичині "жіноче питання" дуже* ***в моді*** *тепер* (Леся Українка); *У нас тепер* ***в моді*** *"Пісня капітанів"* (Ю. Яновський). **У ВЕЛИ́КІЙ МО́ДІ.** *Гончарівка через своїх дівчат* ***у великій моді*** (Г. Квітка-Основ'яненко); // Цінується щось. — *Це колись, коли людям робити не було часу, кохання* ***в моді*** *було... Лицарі там одне одного списами за дам штрикали, а тепер якби хто за дівчину побився — сама дурнем назвала б! Не та доба* (В. Підмогильний).

МОЖЕ

362. **МІ́СЦЯ СОБІ́ ЗІГРІ́ТИ НЕ МО́ЖЕ,** *жарт.* Не затримується довго десь, на чомусь, у чомусь (про кого-небудь). *З'ясуємо, що таке "невстояний" автор. Це такий автор, що в жодному жанрі* ***місця собі зігріти не може*** (З газети).

363. **МО́ЖЕ ВОЛО́ВІ (волу́) РО́ГИ СКРУТИ́ТИ,** *фам.* Дужий, сильний і т. ін. (про людину). *Наталка глянула на свої худі, тоненькі руки і зітхнула. Справді, їй не рівнятися з дужою і відчайдушною Параскою, що* ***може волові роги скрутити*** (С. Добровольський).

364. **НЕ МО́ЖЕ БУ́ТИ [Й] МО́ВИ** *про що.* Уживається для вираження неможливості здійснити, досягти і т. ін. чогось; не варто говорити і навіть думати про щось. — *Про марш до первопрестольної* [першопрестольної] *поки що* ***не може бути й мови.*** *Ждіть* (О. Гончар); *Про те, щоб взяти перевал в лоб,* ***не могло бути й мови*** (О. Гончар); *Здіймали* [комарі] *такий дзвін, .. що ні про який сон* ***не могло бути й мови*** (Ю. Збанацький).

МОЗОК

365. **КУ́РЯЧИЙ МО́ЗОК** *у кого, ірон.* Хтось нерозумний, нетямущий і т. ін. — *А ви й не розібрали? Бодай же вас, який у вас* ***курячий мозок!*** (Б. Грінченко); — ***Курячий*** *же в тебе, пане Петре,* ***мозок:*** *не зовсім ти пішов по батькові* (П. Куліш).

МОЗОЛИТИ

366. **МОЗО́ЛИТИ О́ЧІ** *кому.* 1. Постійно або часто перебувати десь; набридати кому-небудь своєю присутністю. *Навіть і очей вам своєю персоною не* ***буду мозолити!*** *..Прощавайте, Настасіє Андріївно!* (Олена Пчілка); ***Мозолить*** *там* ***очі*** *усім, набрида* (С. Олійник); [Боб (*спалахнув*):] *Я* ***не мозолитиму*** *вам більше* ***очей,*** *прекрасна леді!* (Я. Галан); [Мокрина:] *Хтось заколе ворога вилами або пришибне* [приб'є] *колом. А на тобі все скропиться* [позначиться], *коли* ***будеш мозолити їм очі*** *в селі* (П. Козланюк); // З'являтися де-небудь, зустрічатися з кимсь. *Він, як видно, не має наміру* ***мозолити*** *людям* ***очі.*** *Сидить дома* (А. Головко); *Головне ж, не часто з людьми зустрічався, не* ***мозолив*** *без потреби* ***їм очі*** (І. Гончаренко).
2. Набридати своїм виглядом, заважати (про речі). *Стільці так* ***мозолять*** *йому* [діду] ***очі,*** *що він кричить до Оксани* (І. Драч).

367. **МОЗО́ЛИТИ РУ́КИ,** *зневажл.* Займатися фізичною працею; працювати. **ПОМОЗО́ЛИТИ СВОЇ́ НІ́ЖНІ РУ́ЧКИ.** — *Чули? ..Наш зоотехнік сам доглядає і доїть корову.— Нехай* ***помозолить свої ніжні ручки,*** *— кепкувала Химка* (С. Добровольський).

368. **МОЗО́ЛИТИ [СВІЙ (свого́)] ЯЗИ́К (язика́),** *зневажл.* Говорити багато зайвого, несуттєвого; базікати. *Даремно* ***язик свій мозолив*** *оратор* (З газети); *Як би там не* ***мозолили свої язики,*** *але політика .. і далі йтиме* (Ю. Мельничук).

МОЗОЛЯМИ

369. **КРИВА́ВИМИ МОЗО́ЛЯ́МИ,** *зі сл.* з а р о б л я́ т и, з в о́ д и т и *і т. ін.* Важкою, наполегливою, виснажливою працею; тяжко. [Кряж:] *На що плюнув? На що? На те, що **кривавими мозолями,** серцем зводили на своїй землі?* (М. Зарудний).

МОКРЕ

370. **ЯК** (**на́че, ні́би** *і т. ін.*) **МО́КРЕ** (*рідше* **ме́рзле**) **ГОРИ́ТЬ,** *перев. з дієсл.* **1.** Дуже повільно, мляво, не поспішаючи і т. ін. (робити що-небудь). *"Катре! — кажу їй,— так ти діло робиш, голубко, **як мокре горить!**"* (Марко Вовчок); *І на полі .. жне — **як мокре горить:** вже й я, жінка, а понажинаю більше* (А. Кримський); *Працювали вони, **як мокре горить,** а вільний від роботи час витрачали на якісь комбінації* (С. Тельнюк); *В тому ж темпі, **як мерзле горить,**— взялися завдруге лагодити риштовання* (О. Гончар).
2. Без бажання, неохоче, абияк, погано (робити щось). *Вчилась* [Настуся], ***як мокре горить;** вчилась коли сама хотіла* (І.Нечуй-Левицький); *Заповзятий та ретельний колись, тепер він домашню роботу .. робить, **як мокре горить*** (А. Іщук); *На лісозаводі Станіслава Крапивницького нічна зміна працювала, **як мерзле горить*** (С. Чорнобривець). **ЯК МО́КРЕ ГОРІ́ЛО.** *Почав свою трудову біографію Карпов не блискуче. Працював, **як мокре горіло*** (З газети).
3. Повільно, погано і т. ін. (щось відбувається, проходить, робиться тощо). *Чогось у нас робота йде мляво, **як мокре горить*** (І.Нечуй-Левицький); *— Щось у вас робота йде, **як мокре горить,**— зауважив він* (Г. Коцюба); *— І не гоїться? — Потроху, **як мокре горить*** (С. Добровольський); *Справи .. ідуть так, **як мокре горить*** (Ю. Збанацький).
4. *перев. зі сл.* р о б о́ т а. Без затрати належних зусиль; повільний, недбалий і т. ін. *Юнак уже почав роботу, вже щось фрезерував, але хіба то була робота: **ніби мокре горить*** (З газети).

МОЛИТИ

371. **СЛЬОЗА́МИ** (**слі́зьми́, слі́зно**) **МОЛИ́ТИ** *кого і без додатка.* Дуже просити кого-небудь про щось. *Він радніший би був просити.., **сльозами молити,** аби тільки забути те, що було* (Панас Мирний).

МОЛИТИСЯ

372. **МОЛИ́ТИСЯ СКЛЯНО́МУ БО́ГОВІ** (**бо́гу**), *жарт.* Випивати, пиячити. *Підріс* [бурсак] *— давай **молитися скляному богові...*** (Панас Мирний).

373. **ЯК БО́ГУ** (**Бо́гові**) **МОЛИ́ТИСЯ / ПОМОЛИ́ТИСЯ.** Приємно, радісно, легко і т. ін. (щось робити). *Та це їй **як Богові молитися*** (З журналу).

МОЛОДИЙ

374. **МОЛОДИ́Й ТА ЗЕЛЕ́НИЙ,** *жарт.* Який не набув ще життєвого досвіду; недосвідчений, юний і т. ін. *Секретар зміряв його* [Чіпку] *з голови до ніг своїм мишачим поглядом, котрий, здавалось, казав: "Ой, який же ти **молодий та зелений!**"* (Панас Мирний); *— Ви ж іще молодиця хоч куди! — Та вже ж! **Молода та зелена!*** (Дніпрова Чайка); *Недавно заморозили найвищу нагороду. ..не послухав* [Богдан] ***молоду та зелену** головиху* (В. Большак). **МОЛОДИ́Й** [**ЩЕ**], **ЗЕЛЕ́НИЙ.** [Горнов:] *Ти скрізь бачиш одні квіточки та ясне сонечко. Сказано: **молоде, зелене!*** (М. Кропивницький); *— Назару Івановичу ще рано таку відповідальність на себе брати, **молодий ще, зелений*** (Ю. Збанацький).

375. **МОЛОДИ́Й, ТА РА́ННІЙ.** Не за віком досвідчений, знаючий, здібний і т. ін. *— Файні хлопці,— зауважує один, дивлячись услід офіцерам — Замолоді тільки.— **Молоді, та ранні*** (О. Гончар); *— Гайворон у вас **молодий, та ранній.** За словом у кишеню не лізе,— сказав Бунчук* (М. Зарудний).

МОЛОДІСТЬ

376. **ДРУ́ГА МО́ЛОДІСТЬ. 1.** Приплив нових сил, творче піднесення у людини поважного віку. *То були щасливі дні її **другої молодості*** (З газети).
2. *перен.* Новий період розквіту чого-небудь. *Стародавня наука — хімія зараз переживає **другу молодість,** яка вже ознаменувалася каскадом справді фантастичних відкриттів* (З журналу); *З пуском швидкісної лінії до патріарха електричного транспорту* [трамвая] *ніби прийде **друга молодість*** (З газети); // Оновлення чогось. *Обробка різними хімічними сумішами в спеціальних автоматах, як чарівна паличка, приносить речам **"другу молодість"*** (З газети).

377. **МО́ЛОДІСТЬ ГРА́Є** *у кого і без додатка, жарт.* Хтось дуже енергійний, непосидячий, нерозсудливий і т. ін. *Його* [чоловіка] *ніколи ніщо не задовольняло. Спершу думала — **молодість грає,** з часом усе вляжеться. Еге ж! Он уже за сорок п'ятий перевалило, а він аніскілечки не змінився* (М. Ю. Тарновський).

МОЛОДОСТІ

378. **НЕ ПЕ́РШОЇ МО́ЛОДОСТІ,** *жарт.* Не дуже молодий. *Ця Парася Георгіївна — особа **не першої молодості,** мріє про шлюб, якого досі чомусь так і не звідала.., сидить, як мишка, у тім відгородженім благенькою ширмою закутку,*

поклацує на рахівниці... (О. Гончар); *Вона була вже не **першої молодості*** (З усн. мови).

МОЛОКО

379. **АЖ МОЛОКÓ КИ́СНЕ,** *перев. зі сл.* глянути, дивитися *і т. ін.* Стає неприємно, моторошно. *Гляне, **аж молоко кисне*** (Укр.. присл..); *— Яка вона гарна! — закинула молодичка.— Поможеться, що гарна! — гукнув Назар,— коли дивиться так, що **аж молоко кисне!*** (Марко Вовчок); *Ну, та й погань, Боже крий!.. Глянеш — **молоко аж кисне...*** (І. Франко); *— О, дивиться жалібно, **аж молоко кисне*** (Є. Гуцало). **МОЛОКÓ КИ́СНЕ ВІД ОЧЕ́Й** *чиїх. — В мене свекруха люта змія... як гляне, то **од її очей молоко кисне*** (І. Нечуй-Левицький).

380. **ПО МОЛОКÓ,** *перев. зі сл.* іти́, піти́ *і под.* Мимо цілі. [Маша:] *Промазала?* [Валя (*коло мішені, махнула прапорцем*):] ***По молоко!*** (І. Микитенко); [Комаренко:] *— Ну, хто стане зараз заздрити Ковалю? Три ракети пішли **по молоко*** (В. Собко); *Ще сантиметр ліворуч — і куля пішла б **"по молоко"*** (І. Багмут); *Гатила куля за кулею в чисте небо, **"по молоко"*** (Ю. Смолич).

381. **ПТАШИ́НЕ** (*рідше* **пташа́че**) **МОЛОКÓ,** *жарт.* **1.** Щось найсмачніше, найприємніше, найбільш бажане. *На його весіллі, розповідали гостроязикі, навіть **пташине молоко** було* (М. Стельмах); // *зі сл.* діста́ти, добу́ти *і т. ін.* Все, що завгодно; будь-що. *Все їй дістане* [батько], *все добуде, хоч **пташиного молока*** (О. Гончар); *— У вас такі друзі, що й **пташиного молока** дістануть* (В. Речмедін).
2. *з дієсл.* забажа́ти, захоті́ти *і т. ін.* Те, чого й на світі немає; щось зовсім неможливе. [Андрійко (*до Анички*):] *А я тобі подам усе.., аби ти й **пташачого молока** забажала* (Л. Мартович).

382. **[ЩЕ] [МА́ТЕРИНЕ] МОЛОКÓ НА ГУБА́Х НЕ ОБСÓХЛО** (*рідше* **не ви́сохло**) *у кого, рідко кому і без додатка, зневажл. або жарт.* Хтось дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений і т. ін. ***Ще молоко на губах не обсохло,** а він женитися задумав!* (Укр.. присл..); *В іншого **материне молоко на губах не обсохло,** а воно верзе: "Пекла нема.."* (О. Кониський); [Харлампій:] ***Ще** у вас, панно, **молоко на губах не обсохло,** щоб на мене лаяти* (М. Старицький); *— **Молоко ще у вас на губах не обсохло,** а збираєтесь учити мене!* (О. Донченко); *Почала з того, що Залужний, мовляв, молодий.., що в нього **ще молоко на губах не обсохло,** а він вигадує якусь свою "педагогіку" та "методику"* (Ю. Збанацький); *— Не хочемо Кукубенка. Рано йому ще! — **Молоко ще на губах не висохло*** (О. Довженко); *— Теж мені хазяїн! **Ще материне молоко на губах не висохло,** а вже й собі свого носа сунеш* (П. Рєзніков). **[ЩЕ] [МА́ТЕРИНЕ (ма́тернє)] МОЛОКÓ НЕ ОБСÓХЛО КÓЛО ГУБІ́В.** *Мирон, аби згадали про невістку, каже: **"Ще молоко не обсохло коло губів"*** (Панас Мирний); ***Молоко материне коло губів ще не обсохло,** а вона* [Наталя] *вже й з паничами* (Панас Мирний); [Павук:] ***Матернє молоко коло губів не обсохло,** блазнем блазень, а базіка* (Панас Мирний). **ПІД ВУ́САМИ НЕ ОБСÓХЛО МОЛОКÓ.** *А в самого **під вусами не обсохло молоко*** (В. Бичко). **[ЩЕ] [МА́ТЕРИНЕ] МОЛОКÓ НА ГУБА́Х.** *Хто його послухає? Як у нього **материне молоко на губах*** (І. Микитенко); *Жених! **Молоко на губах*** (Л. Дмитерко); *— Прийде, бувало, з курсів — **ще молоко на губах,** і роби з нього людину, спеціаліста* (Б. Олійник). **[ЩЕ] З МОЛОКÓМ НА ГУБА́Х.** *Йосель не тільки студентика **з молоком на губах** міг поставити руба в питаннях філософії* (Г. Хоткевич); *— Ти що, лайдаку такий, **ще з молоком на губах** і вже граєшся з вогнем?* (П. Козланюк).

383. **ЯК МОЛОКÓ ТА КРОВ.** Здоровий, з рум'янцем на щоках (про людину). *Я рад сердечно, Що бачу пана, **як молоко та кров,** Глянь, як погладшали...* (Д. Білоус).

МОЛОКОМ

384. **З МОЛОКÓМ МА́ТЕРІ,** *з дієсл.* Від народження, з перших днів життя. *Пісня входить в духовне єство **з молоком матері*** (А. Малишко); *Я — українець. **З молоком своєї матері,** з колиски Я мову взяв* (І. Нехода); *Набагато ціліснішими, яснішими бачаться М. Славинському етичні начала молодої прози, бо те, що передається **з молоком матері,** виховується з дитинства* (З газети). **З МОЛОКÓМ.** *Що мати **з молоком** .. передає нам, те й понесемо ми в світ* (Рідна мова).

МОЛОТИ

385. **МОЛÓТИ ЯЗИКÓМ,** *зневажл.* **1.** Говорити, висловлюватися, розбалакувати. *А Лушня за те, що добре вміє **язиком молоти,** частує товариство, примовляючи: "Щоб пани здорові були, щоб нам худібки придбали!"* (Панас Мирний); ***Язиком** уміє, мабуть, той телепень **молоти*** (В. Большак); *— Та що тут розповідати,— змахує рукою дід.— Самі пусті слова. Даремно тільки **молоти язиком*** (Ю. Збанацький). **ЗАМОЛÓТИ ЯЗИКÓМ.** *— Я вже так дбаю, так дбаю про ваше добро, що й Господи! — **замолов язиком** Юруш* (І.Нечуй-Левицький); // Багато, довго говорити. *І ляскають, доки язик не стане колом. І не тільки жінки — у них, кажуть, звичка **молоти язиком** природжена, — а й чоловіки* (М. Рудь); [Одарка (*підвела очі*):] *Та хоч ти собі що хочеш вигадуй, **мели** собі **язиком,** скільки влізе, а мені аж нічогісінько!..* (М. Кропивницький). **НАМОЛÓТИ ЯЗИКÓМ.**

***Намоловши язиком** досхочу, він, нарешті, пішов нагору до канцелярії, де знайшов поручника Лукаша* (Переклад С. Масляка). **ПОМОЛОТИ ЯЗИКОМ.** *Обидві вони, і Люда й Аниська, люблять **помолоти язиком**...* (Л. Первомайський).

2. Вести несерйозні розмови, займатися пустими балачками; базікати. *В житті потрібно щось уміти, А не **молоти язиком*** (С. Воскрекасенко); *— Знаю, що ти не з добра **мелеш язиком,** не хочеш згадувати про дот* (З газети). **МОЛОТИ ЯЗИКОМ НЕБИЛИЦІ.** *— Він уже другий день **меле язиком небилиці** у хаті* (П. Козланюк). **МОЛОТИ, ЩО НА ЯЗИК НАВЕРНЕТЬСЯ.** *Не перевелись ще люди, у котрих слово українське не на те тільки, щоб **молоти** ні в дрова, ні в тріски, **що на язик навернеться*** (І. Франко).

3. Говорити швидко, безупинно і т. ін. *Шарлота .. голосно **молола язиком*** [по-французьки], *розкидала руками, вигиналася* (Л. Мартович). **МОЛОТИ ЯЗИКОМ, НІБИ МЛИН.** *Вальчиха розгортала стрічки, **молола язиком, ніби млин,** та вихвалювала свій крам* (І. Нечуй-Левицький).

МОЛОТИТИ

386. **МОЛОТИТИ ЗУБАМИ** (**язиком**), *зневажл.* Говорити непотрібне. *— Її за тоту* [ту] *політику вигнали з гімназії, а вона .. **молотить** і далі **язиком*** (Д. Бедзик). **ЗУБОМ МОЛОТИТИ.** *— Раз робити, так робити, а не **зубом молотити**... Кидай свою сигару та берімося за пилку...* (В. Кучер). **МОЛОТИТИ ЯЗИКОМ, ЯК ЦІПОМ.** *Вона, як **ціпом, молотить** і далі **язиком*** (Д. Бедзик).

МОЛОТКА

387. **З МОЛОТКА,** *зі сл.* піти, продати *і т. ін.* Прилюдним, публічним торгом, з аукціону і т. ін. *Все пішло **з молотка** за несплачені данини й податки* (П. Козланюк); *Художник* [Рембрандт] *(як і всі великі митці), бідуючи й поневіряючись, коли всі його картини спродали **з молотка,** безслідно канув десь* (О. Ільченко); *Окремі підприємства продаються **з молотка*** (З газети).

МОЛОТНИК

388. **МОЛОТНИК ІЗ МИСКИ,** *ірон.* Той, хто їсть з великим апетитом, жадібно, і з кого мало користі в роботі. *Не працівник, а **молотник із миски*** (З усн. мови).

МОЛОТОЧКА

389. **[ЯК] З МОЛОТОЧКА,** *жарт.* Новий або оновлений, чистий, гарний і т. ін. (перев. про взуття). *Черевички **як з молоточка*** (З усн. мови).

МОНЕТУ

390. **ЗА ЧИСТУ МОНЕТУ,** *зі сл.* приймати, сприймати *і т. ін.* Як істину, як щиру правду, всерйоз і т. ін. *— Мій глупенький Савонаролочко! — усміхалась Майя, нарочито **приймаючи за чисту монету** його слова.— ..Їй-богу, ти доісторичний екземпляр!* (М. Хвильовий); *Музичко тричі виконував свій твір.. Люди **прийняли** те **за чисту монету,** радо вітали появу нового світила* (М. Ю. Тарновський); *— Надто він, як би сказати... тупуватий і однобічний, а намагається вийти в герої. Ну, й **приймає** все **за чисту монету*** (Г. Коцюба); *А високі слова, якими Ромео прикрашають свої вельми непоказні вчинки, .. часто **сприймають за чисту монету*** (З журналу).

МОРГНЕШ

391. **[І] ОКОМ** (**вусом**) **НЕ МОРГНЕШ.** Дуже швидко, миттю. *Ніч у Севастополі коротка, пролетить, **і оком не моргнеш*** (В. Кучер); *— Я повернусь — **оком не моргнеш!*** (Ю. Шовкопляс); *— Попомни* [запам'ятай] *моє слово — **і вусом не моргнеш,** як Микита всіх обжене* (Ю. Збанацький).

МОРГНУВ

392. **ХОЧ БИ [ТОБІ] БРОВОЮ** (**вусом**) **МОРГНУВ.** Не звертає уваги хто-небудь, ніяк не реагує на щось; байдужий, спокійний. *— Дівчина закохана в нього, а він **хоч би бровою моргнув*** (С. Добровольський); [Горпина:] *Я таки, щоб запевнити себе, чи й справді заснув батько, взяла соломинку та й полоскотала його по щоці, а він **хоч би тобі вусом моргнув,**— хропе...* (М. Кропивницький).

МОРГНУВШИ

393. **НЕ МОРГНУВШИ** (*рідше* **не зморгнувши**) **[ОКОМ** (**бровою**)**]**, *з дієсл.* **1.** Дуже швидко, відразу, не вагаючись, не задумуючись і т. ін. *— Чого це тебе так радує? — підозріло спитала Антоніна Павлівна.— Бо буде весело,— **не моргнувши оком,** відповів Володимир* (В. Собко); *— Брехні повірила! — **не моргнувши оком,** заперечив, щоправда не дуже упевнено, Грицько* (А. Головко).

2. Не бентежачись, не ніяковіючи, не соромлячись; упевнено. *— Та мені це все легше було зробити, ніж зайця на ходу підкувати,— **не моргнувши оком,** продовжував Харитон Макарович* (Ю. Мокрієв); *А він* [Хома Хаєцький], ***бровою не зморгнувши,** поважно обходив шеренгу і, нівроку його, знав, з чого почати* (О. Гончар); // Без почуття страху; спокійно, рішуче і т. ін. *Дай же, Боже, так спокійно І мені в труну зійти... Знавши втіхи, знавши втрати,— Горе й радість заодно,— **Не моргнувши** споглядати На могильне полотно* (П. Грабовський); *— Прибити, чи що хочеш? — не*

*рухаючись з місця, **не зморгнувши оком,** питала вона* (Переклад С. Ковганюка та ін.).

МОРГНУТИ

394. **І** (*рідше* **ані, навіть**) **ÓКОМ НЕ МОРГНЎТИ. 1.** Відразу зробити щось; не роздумувати, не вагатися. — *Ти б допоміг? — Звичайно. **І оком не моргнув би*** (З усн. мови).
2. Не звертати (не звернути) ніякої уваги на що-небудь; не (з)реагувати. *Це й був той третій, .. що незадоволено скривився, коли їм не подали пива, в той час як інші **й оком не моргнули*** (Л. Первомайський); *Сухі хімічні формули, повз які звичайна людина пройде, **навіть оком не моргнувши,** у сталеварів викликали бурю найгостріших почуттів* (В. Собко).
3. Впевнено вести, повести себе, приховуючи що-небудь. *Певне, тільки тепер розшолопав, як по-дурному повівся. Мусив би **й оком не моргнути,** нічого, ніякої Лізи не знає й не відає* (Я. Гримайло); — *Так чуєш же, Маринко? Завтра **ані оком не моргни,** коли знайдуть у Андрія* (В. Винниченко); *Брехати треба буде для цього,— брехатиме. **І оком не моргне*** (А. Головко); // Не відчувати ніяковості, не бентежитися. *А він **і оком не моргне,** наче йому не первина сусіду з біди рятувати* (І. Муратов).
4. Не поворухнутися, завмерти. *А хитрая мишва так іноді морочить, Що треба буть мудрованим котом, Щоб висидіть, неначе неживому, **І оком не моргнуть*** (Л. Глібов).

395. **І** (*рідше* **ні, навіть**) **ВЎСОМ** (**бровóю**) **НЕ МОРГНЎТИ.** Не звертати (не звернути) ніякої уваги на що-небудь; не (з)реагувати. *Приговорює* [Охрім]: *"Кабака гарна, терла жінка Ганна!.." Солдат нічичирк! **і усом не моргне*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Гей ти, проклятий стариганю! На землю з неба не зиркнеш, Не чуєш, як тебе я ганю, Зевес! — **ні усом не моргнеш...*** (І. Котляревський); *Щохвилі ціле зібрання перeривало його оповідання грімким реготом, але бесідник **навіть вусом не моргнув*** (І. Франко); *Юрко **й бровою не моргнув*** (Л. Мартович). **І ЎСОМ НЕ МОРГÁТИ.** *"Цу-цу, Рябко!.. — тут всі, повибігавши з хат: — Цу-цу, Рябко... на-на!.." — гукнули, як на ґвалт. А наш Рябко тобі **і вусом не моргає*** (П. Гулак-Артемовський).

396. **ЯК** (*рідше* **тільки**) **ÓКОМ МОРГНЎТИ** (**мигнýти, клíпнути** *і т. ін.*). Дуже швидко, миттєво. *Огненна стріла прорізала усе небо і, **як оком моргнути,** вдарила у те саме дерево, під котрим попереду стояв Денис* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Отаман Голий раптом вихопив свої обидва кольти, **як моргнути оком,** висадив у короб генеральського авта* [автомобіля] *всі свої двадцять куль...* (Я. Качура); *Як сполохнута перепілка, вона* [дівчина] *відскочила від його* [Чіпки] *і, **тільки оком моргнути,** майнула подовж жита* (Панас Мирний); *І Наумиха, **як оком мигнути,** вхопила граматику та вкинула її в піч* (М. Коцюбинський); ***Як оком кліпнути,** вихопив* [Грицько] *лук і вмить зіскочив на землю* (Юліан Опільський).

МОРЕ

397. **ЖИТÉЙСЬКЕ МÓРЕ,** *уроч.* Життя з його турботами, неспокоєм і т. ін. [Іван:] *Скрізь хвилює **"море житейське"**, а мій човен без весел і без стерна: куди і як мені пливти і чим мені гребти, та й до якого берега причалити?* (І. Карпенко-Карий); *Дивиться мати вслід* [Уласові], *плаче: чи вистачить у нього сили вигребтися..? Чи піднесе вона* [хвиля життя] *його та й полине він з нею до невідомого щастя, чи замота **в житейському морі,** як мотає не одного на цьому білому світі* (Григорій Тютюнник).

398. **[І] МÓРЕ ПО КОЛÍНА** (*рідше* **по колíно**) *кому.* **1.** Хтось нічого не боїться, ніщо не лякає кого-небудь; не страшно комусь. *Сміливому **й море по коліна*** (Укр.. присл..); *Нічого не страшно* [Потапові] ***і по коліна море*** (М. Коцюбинський); — *Коли ти з конем — тобі **й море по коліна!** Можна з ким завгодно балакати* (М. Рудь); *Отакий може й полетіти. Їм що, жевжикам. Їм і в космос — **море по коліна*** (Ю. Мокрієв); *Їм, як кажуть, **море по коліна,** зовсім незнане почуття страху* (З газети).
2. Усе видається комусь легким, доступним, простим і т. ін. — *Що ж це ти, дорогий синок? Думаєш, інститут закінчив, то вже **й море по коліна?*** (С. Журахович); — *Що ж, мрійникам **море по коліна...*** (В. Підмогильний); // Все можна, все дозволено комусь. *Дурневі ж, якийсь казав, **море по коліна*** (Л. Мартович); *Перші вдалі запровадження в механічному цеху запаморочили йому голову, і він гадає, що тепер йому **море по коліна*** (П. Автомонов); *Теперішні дівки нічого не бояться, **море їм по коліна,** а потім на старість каятимуться, та пізно буде* (Є. Гуцало). **УСÉ МÓРЕ ПО КОЛÍНО.** — *А я хіба що кажу. Тільки дивіться, хлопці, вам **усе море по коліно*** (П. Панч). **Й МÓРЕ ПО ПЎПА.** — *З такими гренадерами тобі **й море по пупа*** (О. Гончар).
3. Ніщо не бентежить, не турбує когось; усе байдуже комусь. — *Йому що? Гульня, **море по коліна,** а вам біда, вам горе, вам смерть!* (М. Старицький); *Їм немає діла до Олечки. І нікому нема. Всі гуляють, веселяться, кожному **море по коліна*** (В. Кучер); — *Мені воно чомусь було байдуже,— зізнався Андрій.— Бо молодий, що тобі? **Море по коліна*** (М. Олійник); *Деякі остерігаються, а*

*деяким — **море по коліно*** (І. Муратов); // Ніщо не стримує кого-небудь, не контролює хтось себе. *П'яному **і море по коліна*** (Укр.. присл..); *Допомагають своїй міліції — гамувати і тамувати отих, кому **море по коліна*** (О. Ковінька).

МОРЕМ

399. **[І] ЗА СИ́НІМ МО́РЕМ,** *нар.-поет.* **1.** У далеких краях; дуже далеко. *Якби то далися орлинії крила, **За синім** би **морем** милого знайшла* (Т. Шевченко). **І ЗА МО́РЕМ.** [Галочка:] *Я знатиму, що **і за морем** ви за мною скучатимете* (Г. Квітка-Основ'яненко).
2. Де завгодно; скрізь. *Вона така, що й **за синім морем** правду шукатиме* (З газети). **ЗА СИ́НЄ МО́РЕ.** — *Миколо, коли ти мене любиш, то я піду за тобою **за синє море*** (І. Нечуй-Левицький).

МОРИТЬ

400. **МО́РИТЬ НА СОН** *кого, безос.* Хочеться спати, дрімається комусь. *Днинка була сьогодні ясна й тепла, то старого трохи **морило на сон*** (О. Маковей).

МОРКВА

401. **ХА́ТНЯ МО́РКВА,** *ірон.* Сварка між подружжям, у сім'ї; лайка. — *А там* [на базарі] *купами капуста, буряки, морква городня,— а **хатньої*** [**моркви**] *наші жінки не продають, держать про нужду, на нашу голову!* (Г. Квітка-Основ'яненко).

МОРОЗ

402. **[АЖ] МОРО́З ДЕРЕ́ (подира́є, пробира́є** *і т. ін.*) **/ ПОДЕ́Р (подра́в, пробра́в** *і т. ін.*) **ПО СПИ́НІ (по шкі́рі, за пле́чі** *і т. ін.*) *кого, у кого і без додатка.* **1.** Хтось відчуває озноб, здригається, тремтить від холоду, хвилювання, впливу чого-небудь на органи чуття і т. ін. — *Я пам'ятаю ті люті муки! Ще досі волосся догори стає та **мороз по шкурі подирає*** (М. Коцюбинський); *Калинович перший раз почув у оцій канцелярії, як **мороз подер** його **за плечі*** (І. Франко); *У Чіпки **аж мороз подрав по спині:** він ніколи не чув такого дідового голосу...* (Панас Мирний); ***Мороз подрав** Христю **поза спиною,** серце так трудно заколотилося...* (Панас Мирний). **МОРО́ЗЕ́ЦЬ ДЕРЕ́ ПО́МІЖ ЛОПА́ТКАМИ.** *Виїхав у поле — і війнуло на мене духом землі, .. й раптом весь я набубнявів свіжою радістю, такою прохолодною втіхою, од якої **морозець дер поміж лопатками*** (Є. Гуцало).
2. Комусь стає неприємно, моторошно, страшно і т. ін. від чогось. *Що се за страхіття балакаєш? У мене **аж мороз По шкурі дре*** [дере]! (І. Франко); *У неї **мороз поза спиною драв** від тих злиднів та убожества, яке вона тут стріла* (Панас Мирний); ***Подирає мороз поза шкурою** веселих гуляк, як глянуть вони на хрест, що геть-геть здалека чорніє над Ромоданом* (Панас Мирний); *Одійшов я подалі від мерців, від жаху **мороз по шкірі** пробирає, швидше б утекти звідсіль* (В. Собко). **МО́РО́ЗЕ́ЦЬ ДЕРЕ́ ПО СПИ́НІ.** *Дивишся на Музичука, ..й **морозець дере** тебе **по спині,** бо жартує не хто-небудь, а дядько, що звідав смерть* (Є. Гуцало). **АЖ ХОЛОДО́К ДЕРЕ́ ЗА ШКІ́РУ.** ***Аж холодок дере за шкіру,** коли подумає, що доведеться завтра сказати Атанасу* (М. Стельмах). **АЖ ХОЛОДО́К ПОДРА́В ПО СПИ́НІ.** *Соломію **аж холодок подрав по спині** від того погляду* (В. Кучер).

403. **[АЖ] МОРО́З ІДЕ́ (прохо́дить, пробіга́є** *і т. ін.*) **/ ПІШО́В (пройшо́в, пробі́г** *і т. ін.*) **ПО́ЗА ШКІ́РОЮ (по́за спи́ною, по спи́ні** *і т. ін.*) *кому, у кого, від чого і без додатка.* **1.** Хтось відчуває озноб, здригається, тремтить від холоду, хвилювання, раптового впливу чого-небудь на органи чуття і т. ін. *Холодно було, **і мороз йшов поза шкуру,** коли вилітали перші свистячі звуки* (М. Коцюбинський); — *Співав про князя Ігоря,— **мороз ішов по спині.** — Чарівна пісня* (Василь Шевчук); *І хоч **мороз проходив по спині,** Сергій Коляда стримував тремтіння і стояв непорушно* (І. Багмут); *Скрикнув таким диким голосом, що мені **мороз пішов поза шкірою*** (О. Досвітній); — *Де вона там тепла? **Аж мороз поза шкурою пішов,** як черкнувся ногою! — каже Яким і якось неймовірно поглядає на воду* (Панас Мирний); *Роздягли братчики Кирила Тура, а в Петра **аж мороз пішов поза шкурою,** як побачив він білу його сорочку.. в крові* (П. Куліш); *Гнатові **аж мороз пішов поза спину.** А й справді стало холодніше в повітрі* (М. Коцюбинський); — *А він як глянув на мене, так **аж мороз пішов поза плечима*** (М. Ю. Тарновський); *Від того сміху* [дівчат] .. ***аж мороз поза шкурою пройшов** у пана Роздобудька* (О. Ільченко); — *Я як подумаю, що мою Галю знівечить який пан, то **аж мороз пройде поза спиною...*** (С. Васильченко); [Назаренко:] *Знаєш, Василю, коли вчора Сокіл сказав своє слово до демобілізованих, у мене **аж мороз по спині пройшов*** (М. Зарудний); *У Христі **мороз пробіг поза спиною** від того реготу* (Панас Мирний); *Чи то від сонячної спеки, чи від вогкості в хаті — йому **пробіг мороз поза плечима*** (І. Франко); *Буває, сотник зненацька зловить на собі погляд, та такий, що й **мороз пробіжить поза шкірою*** (З газети). **ХОЛОДО́К ПЕРЕБІ́Г ПО́ЗА ШКІ́РОЮ.** *З хвилювання в мене **поза шкірою перебіг холодок*** (Н. Тихий). **МОРО́З ПРОЙШО́В ВІД ГОЛОВИ́ ДО П'ЯТ.** *Передні раптом пристанули і задеревіли. А за ними всі. І гаряч облила все тіло, **і мороз пройшов від голови до п'ят*** (Мирослав Ірчан).
2. Комусь стає дуже неприємно, моторошно, страшно і т. ін. *З острахом поглядав я на неї, і мороз*

ішов поза шкірою (Ю. Збанацький); *А тії окаянні... хваляться такими добрими вчинками, що* ***аж мороз іде поза спиною*** (П. Куліш); *Хіба забудеш рядки Шевченка, пройняті таким гострим почуттям самоти, що аж серце стискується і* ***мороз іде по шкірі*** (С. Крижанівський); *Від такого сміху* ***мороз проходив поза шкірою*** (М. Полторацький); *Оповідання й повісті Івана Франка з селянського та робітничого побуту — це ж такі, мовляв автор, "образки з життя робочого люду", від яких* ***мороз пробігає по шкірі*** (М. Рильський); *І знову Панько. Аж* ***мороз пробігає поза плечима.*** *Та що воно за напасть така — оцей Панько? Все життя він ніби невмолима кара, ніби пугало якесь стоїть над матір'ю* (Ю. Збанацький); *У Петра од таких речей* ***аж мороз пішов поза шкурою*** (П. Куліш); *Посидівши трохи й не зводячи очей з Остапа, він* [вовк] *раптом витяг шию, подавсь наперед і так жалібно завив, що Остапові* ***аж мороз пішов поза шкуру*** (М. Коцюбинський); *Погляд якийсь собачий — як гляне, то* ***аж мороз по кожі*** [шкірі] ***піде*** (С. Васильченко); *Коли це зразу — щось загуло коло двору і стихло.* ***Поза спиною*** *у Петра Федоровича* ***пробіг мороз*** (Панас Мирний). **МОРО́ЗЕ́ЦЬ ПРОБІГ ПО СПИ́НІ (по́за шкі́рою).** *Він стріляв по таких машинах в повітрі,.. не раз чув, як поряд рвалися снаряди, випущені з їхніх гармат.* ***Морозець пробіг по спині*** (А. Хорунжий); *— Я хоч і не страхополох, але й у мене* ***морозець поза шкірою пробіг,*** *коли вибухнула вода* (О. Донченко). **ХО́ЛОД ПРОБІ́Г ПО СПИ́НІ.** *Якийсь неприємний* ***холод пробіг по спині,*** *у голову закралась підозра.— Куди ви мене завели? — спитав інженер* (В. Гжицький). **АЖ ХОЛОДО́К ПРОЙШО́В ПО́ЗА СПИ́НОЮ.** *Він подивився на мене важким поглядом, од якого* ***аж холодок пройшов мені поза спиною*** (П. Панч).

404. **МОРО́З ІЗ-ЗА ПЛЕЧЕ́Й БЕРЕ́** *кого і без додатка.* **1.** Комусь стає холодно, хтось починає мерзнути. ***Мороз брав з-за плечей,*** *і мерзли ноги* (З усн. мови).
2. Комусь стає неприємно, моторошно, страшно і т. ін. *Було й слухати, як ваш батько-покійничок розказує, то* ***мороз з-за плечей бере*** (Марко Вовчок); *— Так нащо ж ви мені проти ночі таке говорите? Мене вже* ***мороз з-за плечей бере*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

405. **МОРО́З ПО́ЗА (за) СПИ́НОЮ (за плечи́ма, по́за шкі́рою** *і т. ін.*) **ХО́ДИТЬ (бі́гає** *і т. ін.*) *у кого і без додатка.* **1.** Комусь холодно, хтось мерзне. *Христя задумалась.* ***Поза спиною*** *у неї* ***мороз ходе*** [ходить] (Панас Мирний); ***За плечима бігає мороз.*** *І втома чеше волос посивілий* (М. Рильський); // Хтось відчуває озноб, когось трясе від збудження, хвилювання і т. ін. *Грицько замовк; у Івася* ***мороз ходив поза спиною,*** *і він боязко струшувався* (Панас Мирний). **АЖ ХОЛОДО́К ХО́ДИТЬ ПІД СОРО́ЧКОЮ.** *Там під сорочкою* ***аж холодок ходив,*** *а Хома гріб руками землю і, обламуючи нігті, шепотів: — Пронеси!* (О. Гончар).
2. Комусь стає неприємно, моторошно, страшно і т. ін. *Як .. стануть вони розкривати один одному свої думки та виявляти темні свої діла —* ***мороз ходе*** [ходить] ***за спиною*** (С. Васильченко); *— Як згадаю оті кулачні бої парубоцькі, то й тепер* ***мороз поза шкірою ходить*** (З газети); *Навколо якісь кущі, хащі і холод могильний, аж* ***мороз поза шкурою ходить*** (Григорій Тютюнник). **МОРО́З ПО́ЗА ШКІ́РОЮ.** *І от пройшла війна. Страшна. Грізна. Згадати, і то* ***мороз поза шкірою...*** (В. Собко).

406. **МОРО́З ПРОБІГА́Є / ПРОБІ́Г** *по кому—чому.* **1.** Комусь раптом стає холодно, когось охоплює озноб. *Ось перший сумний, мінорний акорд. Якийсь* ***мороз пробіг по всій істоті*** *Миколи, він здригнувся навіть...* (Г. Хоткевич).
2. Хтось завмирає, ціпеніє від несподіванки, страху, хвилювання і т. ін. *Рвонули коні! Каміння, болото бризнули з-під копит. По товпі* [юрбі] ***мороз пробіг*** (Г. Хоткевич).

407. **МОРО́З ХАПА́Є / ВХОПИ́В ЗА ПЛЕ́ЧІ** *кого і без додатка.* **1.** Комусь стає холодно, хтось починає мерзнути. *Надворі* ***мороз хапав за плечі*** (З усн. мови).
2. Комусь стає неприємно, моторошно, страшно і т. ін. ***Мороз хапав його за плечі*** *од одної думки, що його рідна донька — відьма* (М. Коцюбинський); *— Витріщила на мене очі, аж* ***мене мороз вхопив за плечі*** (М. Коцюбинський).

408. **МОРО́З (хо́лод) ПРОБИРА́ЄТЬСЯ / ПРОБРА́ВСЯ ДО ТІ́ЛА (до [са́мих] кісто́к, за пле́чі** *і т. ін.*) *кому і без додатка.* Комусь стає холодно, хтось мерзне. ***Мороз пробирався.. до тіла*** (В. Кучер); ***Холод пробирався за плечі,*** *руки швидко буряковіли* (Ю. Збанацький); ***Холод,*** *здається,* ***пробрався вже до самих кісток*** (І. Багмут).

МОРОКА

409. **БОДА́Й (неха́й, хай** *і т. ін.*) **МОРО́КА** *кому, лайл.* Уживається для вираження незадоволення, досади з приводу чого-небудь, несхвалення чогось і т. ін. *— А бабка бурчить, викладаючи факти: — Все пишуть і пишуть,* ***бодай їм морока,*** *А ти по конторах літай, як сорока!* (С. Олійник).

410. **МОРО́КА [ЙОГО́] ЗНА́Є** *що, несхв.* Уживається для вираження невпевненості, необізнаності в чомусь; незрозуміло, невідомо і т. ін. *Таки й справді* ***морока його знає,*** *що воно за молодиця* (С. Васильченко); // Уживається для вираження захоплення, подиву з приводу чого-небудь. *Був собі колись-то якийсь-то маляр...*

*Там **морока** його **зна**, як то гарно малював!* (Г. Квітка-Основ'яненко).

411. **МОРО́КА НЕСЕ́** *кого, зневажл.* Уживається для вираження незадоволення у зв'язку з небажаною появою кого-небудь або недоречністю чиїхось намірів іти, їхати, збиратися кудись. — *Куди тебе **морока несе** опівночі? — Ятери хочу потрусити* (Григорій Тютюнник).

412. **ХАЙ (нехáй) ПОБ'Є́ МОРО́КА** *кого, що, лайл* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, недоброго побажання комусь. ***Хай поб'є морока** тих, хто чинить зло* (З усн. мови). **ПОБИ́ЛА Б МОРО́КА.** ***Побила б** їх **морока!*** (Укр.. присл..).

МОРОЧИТИ

413. **МОРО́ЧИТИ ГО́ЛОВУ. 1.** *чим, над чим і без додатка, часто зі сл.* с о б і, с в о ю. Розмірковувати, роздумувати над чим-небудь, намагаючись розібратися в чомусь, з'ясувати, зрозуміти щось. — *Розлігся проклятий пес і всю ниву прикрив, а ти ходи, **мороч голову** та шукай її* (Україна сміється); — *Хто ж то молодого Гризоту порятує? — **морочу** собі **голову**.— Не вікувати ж йому в стилягах, у паразитах* (В. Речмедін); *Я не став **морочити** собі **голову** цією явною маячнею чи недотепним жартом* (І. Кулик). **МОРО́ЧИТИ ПА́МОРОКИ.** [Марфа Варфоломеївна:] *А ти б замість того, щоб **морочити памороки** такими загадками — від чого та через що — краще б майнула оце хутенько та й допомогла їй прати сорочок* (М. Кропивницький). **ПОМОРО́ЧИТИ ГО́ЛОВУ** (тривалий час). — *Тут усяка тобі задача — немов загадка: **поморочиш голову**, поки ладу доберещ* (С. Васильченко).

2. *чим, над чим і без додатка, часто зі сл.* с о б і, с в о ю. Займатися якоюсь копіткою, клопітливою справою; робити щось. — *Нащо ти, дочко, над тим свою **голову морочиш** та очі збавляєш? Помережала б як-небудь та й годі!* (Панас Мирний); // Обтяжувати себе чим-небудь. *Волосся стригла коротко, не **морочила** собі **голови** зачісуванням, і тому бувала* [Марина] *переважно розпатлана — з чубчиком на лобі* (Ю. Смолич); — *Коли б однаково, то ніхто не **морочив** би й **голови**, щоб учити солдата стріляти* (І. Багмут). **ПОМОРО́ЧИТИ ГО́ЛОВУ.** — *Та що вам клопіт* [вести справу]? — ..*А **поморочь голову**, поки й в уставі знайдеш; та ще попотверди, щоб запам'ятати й не помилитися* (Панас Мирний).

3. *часто зі сл.* с о б і, с в о ю.Перейматися якимись турботами; переживати. — *Наробили якихось перегородок, помежували людей та й душаться у тих тісних суточках; **морочать** свою **голову**, нівечать серце* (Панас Мирний); — *А що, тут і залишитесь?.. Перебиралися б до дітей і **голови** собі не **морочили** б* (Є. Гуцало).

4. *перев. кому, чию, чим.* Завдавати кому-небудь клопотів, турбот; заважати, набридати. *Я посилав сей лист і дивувався, як можна комусь так **голову морочити**, як Вам* (В. Стефаник); *У неділі вечорами.. — ні душі. Ніхто не відриває тебе від праці, не **морочить голови*** (Ю. Шовкопляс); — ***І не мороч** мені **голову!** І людей з пантелику не збивай!* (Л. Дмитерко); // *із сл.* д у́ м а, к л о́ п і т *і т. ін.* Непокоїти, турбувати. *А що ж то за дума **морочила** генеральшину **голову**, щоб надбати аж трьом генеральським дочкам?* (Панас Мирний); *Усякий клопіт **голову морочить**, А руки відпочить ніяк не хочуть*... (М. Рильський); // Заводити непотрібні розмови. *Причвалає щовечора й **морочить голову**... Патякає щось таке, що воно мені зовсім не потрібно!* (С. Васильченко); — *Та що ви, діду, нам **голову морочите!** Ковбаса без часнику! Нате ось самі пересвідчитесь!* (Остап Вишня); — *Що це означає? З чого ця метушня? Прошу говорити відверто й не **морочити** мені **голови*** (О. Слісаренко); // Зволікати з чимсь. — ***Не морочте** мені, Хомо, **голови** — кажіть зараз — буде фабрика?* (М. Коцюбинський); *В земстві довго **морочили голову**, поки жалування ваше видали, бо спізнився був трохи* (С. Васильченко); — *Що ж там таке? Кажи вже, не **мороч** моєї **голови!*** (Панас Мирний).

5. *кому і без додатка.* Дурити, обманювати когось; хитрувати. [Сміхотвор (*кланяється*):] *Я штуками людей звеселяю і тим собі хліб заробляю; нісенітниці торочу і розумним **голови морочу*** (М. Кропивницький); [Дудка:] *Тягніть сюди машиніста! Ми йому, сучому синові, покажемо, як нам **голови морочити*** (Я. Мамонтов); *Нам один **морочив голову** цілий рік, доки розкусили, що він і в коногони не годиться* (П. Панч); *Часом здавалось, той просто **морочить голову**. Розповідає, а в самого лукаві очі так і бігають* (Ю. Збанацький).

6. *кому, жарт.* Несерйозно, легковажно ставитися до когось, приваблювати до себе, закохувати в себе. *Ну, зрозуміло, що молодій, цікавій жінці приємно **морочити голови** дженджикуватим панкам* (З. Тулуб); — *А нащо ж **морочиш голову** отому кучерявому? — Нікому я не **морочу голови**,— тихо каже Ольга* (В. Кучер).

МОРОЧИТИСЯ

414. **[АЖ] У ГОЛОВІ́ МОРО́ЧИТЬСЯ** *від чого і без додатка.* Виникає стан запаморочення у когось (перев. від сильної дії, впливу чого-небудь). *Хто ж видав, насадити таку силу сих лелій, та ще й білих! А пахнуть як, **аж в голові***

морочиться, жадної делікатності нема в тих квітках (Леся Українка); *Аж у голові морочилось від утоми* (З усн. мови).

МОРЩИТИ

415. **МОРЩИТИ ІЗ СЕБЕ СИРОТУ,** *зневажл.* Видавати себе за бідного, нещасного; прибіднятися. *Особливо ж смішна була величезна, могуча* [могутня] *стать Вовкуна, коли він кулився, і кривився, і* ***морщив із себе сироту*** (І. Франко).

МОРЯ

416. **З-ЗА МОРЯ,** *жарт.* З далеких країн; здалека. — *Се ми таке для любезних* [люб'язних] *сватів* ***з-за моря*** *придбали,— каже Наум* (Г. Квітка-Основ'яненко).

МОРЯМИ

417. **НЕ ЗА МОРЯМИ.** Недалеко, близько. *Леонід насторожився.—Де це Шишаки? —* ***Не за морями,*** *— продовжував Сорока* (О. Гончар). **ЗА МОРЯМИ.** *Той блукає* ***за морями,*** *Світ перепливає, Шука долі* (Т. Шевченко); *Кузьмі здавалося, що Донбас* ***за морями*** *десь* (Григір Тютюнник).

МОСТУ

418. **ХОЧ З МОСТУ ТА В ВОДУ** *кому і без додатка.* У когось дуже скрутне, безвихідне становище; хтось у відчаї, комусь дуже тяжко. *Сироті* ***хоч з мосту та в воду!*** (Укр.. присл..); — *А що я робитиму, як ти вмреш, а я зостанусь удовою, та ще з дітьми?..* ***Хоч з мосту та в воду*** (І. Нечуй-Левицький); *Зі служби господар прогнав, домівку забрали...* ***хоч з мосту мені та у воду*** (М. Олійник). **КРАЩЕ (все одно, що) З МОСТУ ТА В ВОДУ.** *Як такого ходу, то* ***лучче*** [краще] ***з мосту та в воду*** (Укр.. присл..); *Мені* ***краще з мосту та в воду,*** *ніж годинку побалакати серйозно* (Г. Хоткевич); — *Ой, лишенько, пропала ж я тепер... Тепер же мені* ***все одно, що з мосту та в воду!*** (Панас Мирний). **ХОЧ З ГОРИ ТА В ВОДУ.** *Тяжко, важко в світі жити Сироті без роду: Нема куди прихилиться,—* ***Хоч з гори та в воду!*** (Т. Шевченко). **ХОЧ У ДНІПРО З МОСТУ.** *Опинився Шавкун серед великого города з одною бідою — "вовчим білетом" в кишені. Сказано:* ***хоч у Дніпро з мосту*** (Панас Мирний); // Важко зарадити чому-небудь, неможливо досягти чогось і т. ін. *Пішов поголос про нього й Маланку.* ***Хоч з мосту та у воду,*** *бо людям роти не позатикаєш* (М. Зарудний); — *Для чого тільки я вас зустріла? — питає сама в себе крізь сльози.— Вчилась би, жила б... А тепер* ***хоч з мосту та в воду*** (Ю. Збанацький).

МОТАТИ

419. **МОТАТИ** (*рідше* **намотувати**) / **НАМОТАТИ [СОБІ] НА ВУС** (**на вуса**) *що і без додатка.* **1.** Придивлятися, прислухатися до чого-небудь; помічати. — *Так що ти, Кириле,* ***мотай на вус*** *та вчися, як з підлеглими поводити себе, може, пригодиться* (Ю. Збанацький); — *Я людина військова, все* ***мотаю на вус*** (С. Голованівський); *Ти все* ***на вус мотай*** *собі годяще й непутяще* (С. Воскрекасенко); *Він не міг очей відвести, хоч розумів, що цим нашкодить Феодосії: в селі все бачать, усе* ***на вус намотують...*** (Василь Шевчук); // Запам'ятовувати, брати до уваги що-небудь. *Хто що говорить добреє, а ти* ***на ус мотай*** (М. Номис); *Увесь вечір хазяйка усе розказувала, як поводиться в панів, а Ївга все, як там кажуть,* ***на ус мотала*** (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Вчиться тобі треба, багато вчитися та придивлятися, та* ***мотати на вус*** (Ю. Збанацький); *Уляна Григорівна точно інформувала гостя про свої достатки, а обачливий ротмістр все* ***мотав на вуса*** (С. Добровольський); *Радивон усе примічає, .. все* ***намотує на вуса,*** *хмарніє, кида неприязні погляди* (К. Гордієнко); — *У погребі в нього* [багача] *скриня стоїть, залізним цепом до стовпа прикована. ..Парубок* ***намотав на ус*** (Укр.. казки). **НАМОТАТИ СОБІ.** — *Ну, щастя твоє, що ти не знаєш! І* ***намотай собі*** *— знайдеш листок який, не тич свою морду, а хазяїнам оддай!.. І щоб ні гу-гу нікому! Чув?* (А. Головко).
2. Робити висновки з чого-небудь; враховувати. [Хома:] *О, друзі, братіє! Міркуйте та* ***на вус мотайте*** (М. Кропивницький); *І між людьми такі ж бувають, Як і на яворі, Шелестуни; Нехай же баєчку вони* ***На вус собі мотають*** (Л. Глібов); — *Найперше робота отака, як ваша, лишає слід,— мовив розважно професор.—* ***Мотай на вус,*** *Кузьмо,— підморгнув до хлопця Левко Іванович* (О. Гончар); — *Староста дав Радивонові виговоритися, хоч дещо і* ***намотав на вус*** (К. Гордієнко); *Розповідав йому якось про тебе, сміється, каже: "Отаких нам і треба, енергійних, завзятих". Ти, Павлушо,* ***намотай собі це на вус!*** (А. Головко). **ЗАКРУТИТИ НА УС.** [Филимон (дворецький):] *Знаю панову думку: він подума тільки, а я вже й зробив. От він тільки спитав та й годі, а я зараз і* ***на ус закрутив,*** *треба услужить* (І. Карпенко-Карий). **НАМОТАТИ НА СВОЇ ВУСА.** *Вони, бач, уже* ***намотали на свої*** *завжди наставлені в бік вищих інстанцій* ***вуса,*** *уже роблять відповідні висновки* (А. Дімаров).
3. Розбиратися в чомусь, з'ясовувати що-небудь. *Вся інформація в книгах, бери, вичитуй,* ***мотай на вус*** (Ю. Збанацький); *На все вважай і* ***на ус собі мотай*** (М. Номис); *Ласточкін таки щось* ***намотав на вус,*** *і в очах його блимнули іскорки* (Ю. Смолич); // Розмірковувати над чимсь, прикидати, обдумувати що-небудь. *Дідона зараз одгадала, Чого*

*сумує пан Еней, І все **на ус собі мотала*** (І. Котляревський); *Він кому підтакує, кого підбадьорює, а то все прислухається і **на вус мотає*** (Д. Прилюк); — *Земство прислало дуже вченого чоловіка, пана Тугаєвича. Послухайте його і **на вус намотайте**, що воно, як, чому і до чого* (М. Стельмах).

МОТОВИЛО

420. **ЯК МОТОВИ́ЛО,** *жарт.* **1.** Дуже жвавий, неспокійний, енергійний, метушливий і т. ін. *Хлопчик і хвилини не сидів на місці, **як мотовило*** (З усн. мови).
2. *зі сл.* мота́тися, крути́тися *і т. ін.* Неспокійно, метушливо, швидко і т. ін. *Я все ходив по хаті з кутка в куток, мотався, **як мотовило**, та все думав, усе міркував своє...* (Олена Пчілка).

МОХ

421. **УЖЕ́ Й МОХ ПОРІ́С** *на кому.* Хтось дуже постарів, комусь недовго залишилось жити. ***Вже на ньому й мох поріс*** (Укр.. присл..).

МОЧІ

422. **З УСІЄ́Ї (що є, скі́льки [є]** *і т. ін.*) **МО́ЧІ,** *з дієсл.* Наскільки можливо; дуже сильно. *Параска так вихваляє його і **з усієї мочі** тягнеться стати нарівні з сином багатого одкупщика* (Панас Мирний); *Одбиває й мене хвиля І **зо всеї*** [з усієї] ***мочі*** (Пісні та романси..); — *Та деріть дужче! — крикнув **що є мочі** сам пан сотник конотопський* (Г. Квітка-Основ'яненко); // *тільки* **скі́льки мо́чі.** Дуже багато. *Випивали **скілько*** [скільки] ***мочі** Аж до самої півночі...* (І. Манжура).

МОЩІ

423. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **МО́ЩІ. 1.** Хтось дуже худий, виснажений і т. ін. **НА́ЧЕ ЖИВІ́ МО́ЩІ.** — *Підходжу я до цього сухого, як тараня* [чоловіка], *.. ну, **наче живі мощі** тобі, аж дивитися незручно* (М. Стельмах).
2. *зі сл.* худи́й, сху́днути *і т. ін.* Уживається для підсилення зазначених слів; дуже. *Вихудла, **як мощі*** (Ганна Барвінок).

МРЕЦЬ

424. **ХОДЯ́ЧИЙ (живи́й) МРЕЦЬ (мертве́ць). 1.** Дуже худа, виснажена, немічна і т. ін. людина. *У мене перед очима стоять привиди — київські звільнені з неволі громадяни, **живі мерці*** (О. Довженко).
2. Людина, що втратила інтерес до життя, байдужа до всього. *Не було вже, мабуть, нічого на світі, що могло би вразити бідного Хаїма. Це був **ходячий мертвець*** (Г. Хоткевич).

МУДРЕЦЬ

425. **МУДРЕ́ЦЬ ЗА ЧУЖО́Ю СПИ́НОЮ,** *жарт., ірон.* Той, хто вважає себе розумнішим за інших, повчає всіх. — *Посіяли на піщаниках пшеницю, вона там зроду не родила. Посадили б кавунів..— Ви, я бачу, також **мудрець за чужою спиною*** (Григорій Тютюнник).

МУДРИЙ

426. **МУ́ДРИЙ ПО ШКО́ДІ,** *жарт.* Той, хто, зазнавши втрат, збитків, невдач, став дуже обачним і далекоглядним; той, хто пізно став розумним. ***Мудрий шляхтич по шкоді**, як коня вкрали, то стайню замкнув* (Укр.. присл..); *Виявився він **мудрим по шкоді**, як кажуть. Стільки помилок допущено* (З газети).

МУЗИКА

427. **ЯК (мов,ні́би** *і т. ін.*) **ГЛУХО́МУ МУ́ЗИКА,** *зі сл.* тре́ба, потрі́бно *і т. ін*, *жарт.* Уживається для вираження заперечення зазначених слів; зовсім не треба, не потрібно і т. ін.; аж ніяк. *Теє му* [йому] *так потрібно, **як лисому гребінь, сліпому дзеркало, глухому музика*** (Укр.. присл..).

МУКИ

428. **МУ́КИ ТАНТА́ЛА; ТАНТА́ЛОВІ МУ́КИ,** *книжн.* Страждання, спричинені великим прагненням до чого-небудь і неможливістю його здійснення. *Замість любові знайшов погорду, .. замість щастя — **муки Тантала!*** (І. Франко); *Коли вона* [мати] *буде їх* [дітей] *обділяти, якби-то скоріш, **Муки Тантала**, здасться, не згірш* (І. Манжура).

МУЛЬКО

429. **МУ́ЛЬКО НА СЕ́РЦІ.** Неспокійно, бентежно, невесело і т. ін. *Надвечір Дмитрик помічає, що йому чогось **мулько на серці*** (М. Коцюбинський).

МУЛЯТИ

430. **МУ́ЛЯТИ НА СЕ́РЦІ (на душі́)** *кому, у кого і без додатка.* Непокоїти, бентежити, хвилювати кого-небудь (про думки, переживання і т. ін.). *Видно було, що **на серці** йому щось **муляє*** (О. Гончар); — *Йому таки важко було, йому таки й зараз **муляло на душі*** (Є. Гуцало). **МУ́ЛИТИ НА СЕ́РЦІ (се́рце).** *Щось **мулило на серці**. Надаремно намагався я розважити себе в гостях* (М. Коцюбинський); *Ця думка **мулила** йому **серце**, йшла за ним усюди, як тінь* (М. Коцюбинський).

431. **МУ́ЛЯТИ О́ЧІ** *чиї, кому і без додатка.* **1.** Перебувати в такому місці, щоб бути видимим; привертати до себе чиюсь увагу (про когось). *Якби не **муляти** людям **очей**, сів у пшениці, поклавши рушницю напохваті* (Є. Гуцало); *Аби даром не їсти чужого хліба та не **муляти** чиїхось **очей**, Павло зранку брав косу, ішов на далекі мочарі*

(М. Олійник); // *чим.* Демонструвати що-небудь перед кимсь. *Не будемо їм* [людям] ***очі муляти*** *своїм коханням* (Василь Шевчук).
2. Набридати своєю присутністю, заважати (про людей, тварин). *Тиша, ніхто не турчить про свої клопоти, ніхто не* ***муляє очей,*** *і Санько подумав, що добре було б вивчитися десь на лісника та в лісі й жити* (Григір Тютюнник); *До вечора він то так, то сяк опинявся біля дівчини, але, видно, не* ***муляв їй очі*** (М. Стельмах); *Грицька марно було переконувати, і Василь відходив, кидаючи роздратовано: "Хоч* ***очей не муляй...****"* (Я. Стецюк); // Викликати незадоволення, дратувати і т. ін. — *Корову я заберу, якщо вона так уже вам* ***очі муляє*** (С. Добровольський); — *Поки ми в Польщі жили, тен* [цей] *панський звичай нам* ***очі не муляв*** (З. Тулуб). **НАМУ́ЛЯТИ О́ЧІ.** — *Ой, шануйся, Левку, бо дуже вже і пан, і полісовщики в'їлися на тебе,* ***намуляв їм очі*** (М. Стельмах).
3. *перев. без додатка.* Бути на видному місці; виднітися (про що-небудь). *Їдем, їдем, а він усе є. Відсунути б його* [собор] *куди-небудь з горизонту, щоб* ***очі не муляв...*** (О. Гончар); // Бути особливо помітним; недоречно виділятися серед чогось (про речі, предмети). *Серед усіх будівель один він* [сарай] *стояв на замку й* ***муляв очі*** (А. Головко); *То місячне сяйво одягає його* [село] *у святешний одяг, кудись ховає все убожество, лахміття, що* ***муляє очі*** *вдень* (М. Стельмах). **МУ́ЛЯТИ О́КО.** *А там, де має бути шкільний сад, ще* ***муляють око*** *купи битої цегли, піску, трісок та різного сміття* (Ю. Збанацький); *На фасадах нових споруд не повинні з'являтися малохудожні твори: кераміка — матеріал довговічний, і кожна помилка* ***мулятиме око*** *впродовж багатьох років* (З журналу).
4. Бути предметом чиїх-небудь зазіхань, заздрощів. *Земля, що її з давніх-давен запосів український народ, була надзвичайно родючою, ..вона завше* ***муляла очі*** *ворогам нашим і вабила їх до себе* (З журналу).

МУНДИРАХ

432. **У МУНДИ́РАХ,** *жарт.* Нечищений, із шкіркою (про варену або печену картоплю). *Картопля* ***в мундирах*** *лежала на столі, у череп'яній мисці* (В. Кучер).

МУРАШВИ

433. **ЯК МУРАШВИ́,** *зневажл.* Дуже багато кого-небудь. — *Там покупців —* ***як мурашви.*** *Туди-сюди кидаються, а брати не поспішають, бо за все треба дати справну копійчину* (Є. Гуцало).

МУРАШКИ

434. **[АЖ] МУРА́ШКИ БІ́ГАЮТЬ** (**пробіга́ють, лі́зуть** *і т. ін.*) **/ ПОБІ́ГЛИ** (**пробігли, забігали, поли́зли** *і т. ін.*) **ПО СПИ́НІ** (**по ті́лу, за плечи́ма** *і т. ін.*) *чиїй (чиєму, чиїми), у кого, кому і без додатка.* **1.** Хтось тремтить, здригається від холоду, хвилювання, радості, впливу чого-небудь на органи чуття і т. ін. *Слухаєш — і трепетливі* ***мурашки по спині бігають*** (О. Ковінька); *Єлька і слів його не чула, їй* ***аж мурашки бігали по тілу*** *від його фальшивих нот, все боялась, що він таки на півня зірветься* (О. Гончар); *Вовк* [пес] *одійшов убік, але не втих,— він жалібно й тривожно повискував,* ***аж мурашки*** *в людей* ***нишпорили по спинах*** (Є. Гуцало); *Іван .. ще раз проказав ці рядки з таким жаром, з таким піднесенням, що* ***по спині*** *його* ***пробігли мурашки*** (П. Колесник); ***Аж мурашки забігали по*** *Даниловій* ***спині.*** *Він не міг усидіти спокійно в сідлі від обурення* (А. Хижняк); *Гриць побачив вперті в нього гадючі очі генерала і знову почув, як* ***мурашки забігали*** *у нього* ***за плечима*** (І. Франко); *В Жежері* ***поза плечі забігали мурашки.*** *Ще не вистачало, щоб за наймита був вішальник!* (В. Речмедін); *Синявін .. від тих мажорних, сильних акордів здригнувся, відчув, як* ***мурашки полізли по тілу*** (Іван Ле); — *Я пишу, а він* [Ауер] *підходить і зеленими очима дивиться, дивиться,* ***аж мурашки по спині поповзли*** (А. Хижняк); *Вони співали так гарно, що у Терезки* ***мурашки пішли спиною*** (М. Томчаній).
2. Комусь стає моторошно, страшно, неспокійно і т. ін. ***Мурашки бігали по спині,*** *але цікавість перемогла страх* (В. Гжицький); *При одній думці про те, що на його шиї може зненацька затягнутися зашморг,* ***по спині*** *Паршецького* ***пробігають мурашки*** (М. Ю. Тарновський); *Надворі щораз темніше, Михась добачає тут і там ніби зайців, ніби якихось страхопудів —* ***аж мурашки йдуть*** *йому* ***поза плечі*** (О. Маковей); *Темінь дихнула глибоко, безнадійно. Порожнеча стисла серце,* ***аж мурашки побігли по спині*** (Ю. Мушкетик); *Коли ці сталеві громади* [танки] *з'явились зі степу перед лінією укріплень, не одному з бійців* ***мурашки пробігли по тілу*** (О. Гончар); *Глянув з високості вниз, і голова йому пішла обертом, а* ***по тілу пробігли мурашки.*** *Він схопився за граніт* (П. Панч); *Коли Маруся підходила до цього місця, їй стало моторошно,* ***по тілу забігали мурашки*** (Ф. Бурлака); — *Ні, Сашко, мені здалося, що хтось тихенько, нишком пройшов на горищі недалеко від нас. В мене знову* ***по спині сипнули мурашки*** (Л. Смілянський). **МУРАШВА́ ПОБІ́ГЛА СПИ́НОЮ.** *Юрко глянув на сестру такими очима, що в неї* ***мурашва побігла спиною*** (М. Томчаній). **ЗА ПЛЕЧИ́МА — МУРА́ХИ.** *Андрієві очі лізуть на лоб, а* ***за плечима — мурахи.*** *Хома божевільний... Що він говорить?* (М. Коцюбинський); // *зі сл.* страшно, моторошно *і т. ін.* Уживається

для підсилення зазначених слів; дуже, надзвичайно. **АЖ ХОЛО́ДНІ МУРА́ШКИ ЛА́ЗИЛИ ПО СПИ́НАХ.** *Навкруги було темно, моторошно, **аж холодні мурашки лазили** хлопцям **по спинах*** (П. Козланюк).

МУР-МУР

435. **НІ** (*рідше* **ані**) **МУР-МУ́Р. 1.** Нічого не говорити, мовчати. *Петя при цих словах червонів і **ні мур-мур*** (О. Ковінька); *Раптом стало тихо, тихо. Всі **ні мур-мур!*** (Д. Бузько); // Нічим себе не виявляти. — *Ванько, племінничок.. Приїхав на Донбас..— **і ні мур-мур.** Висидів, вивчивсь, а тоді вже здумав про дядька* (М. Рудь); // Ніяк не реагувати на що-небудь. — *Мене зло розібрало — упрохувати її. Ти, кажу, по золоту ходитимеш, а вона **ні мур-мур*** (Є. Гуцало); *На вулиці всі хатки було вимазано.. в рожеве, а сонечко сиділо собі за горбком **і ні мур-мур!** — Ніби й не його це робота* (Д. Бузько).
2. *у чому і без додатка.* Не розбиратися в чомусь, не знати зовсім, не вміти чогось. [Куць:] *А ти читав?* [Маруда:] *Та дещо...* [Куць:] *А я ж — **ані мур-мур!*** (Я. Мамонтов); *Та вони в цьому питанні **ні мур-мур*** (З усн. мови).

МУСІ

436. **ЯК МУ́СІ В МЕДУ́** *кому, жарт.* Дуже добре комусь. *От їй, голубочці, **як мусі в меду!*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

МУТИТИ

437. **МУТИ́ТИ ГО́ЛОВУ** (**ду́шу**) *кому, чию.* Завдавати комусь переживань; хвилювати, бентежити когось. *"Він* [Чіпка], *мабуть, мене не любить, що не їде..." Такі думки **мутили її голову,** ображали серце, і Галя сумувала...* (Панас Мирний); *Меткі на вигадки дівчата заводили пісень, що **мутили душу** Несторові* (К. Гордієнко).

МУХА

438. **І МУ́ХА КРИЛО́М УБ'Є́** *кого, ірон.* Когось легко здолати; хтось фізично слабкий, безсилий. *Його **й муха крилом вб'є*** (Укр.. присл..); *Там такий, **що й муха крилом уб'є,** як мовиться, зовсім слабий* (З газети).

439. **ЩОБ** (**бода́й, хай би** *і т. ін.*) **МУ́ХА ВБРИКНУ́ЛА** *кого, жарт.* Уживається для вираження удаваного незадоволення кимсь, несхвалення чого-небудь. — *А **щоб** же **тебе муха вбрикнула,** що ти вигадала! — повеселішав Остап* (М. Коцюбинський); ***Хай би тебе муха вбрикнула!*** (Укр.. присл..).

440. **[ЯКА́СЬ] МУ́ХА ВКУСИ́ЛА** *кого, ірон.* Що-небудь спричинило комусь поганий настрій, хтось дивно себе поводить, розсердився, нервує і т. ін.; сердитий. [Бабуся (*входить*):] *Буря, а не чоловік. Це вже, мабуть, **якась муха вкусила*** (І. Микитенко); *Почав* [Павлик] *свої теревені? Чи він забув, до кого прийшов, чи його знов **якась муха вкусила*** (В. Кучер); — *Чи ви чули таке? Ще мене **й муха вкусила.** Сам щоденно тягає дитину в море, морить голодом, виснажує, а мене ще **й муха вкусила*** (Ю. Збанацький). **ЯКА́ МУ́ХА ВКУСИ́ЛА?** [Лизя:] *Диви, який сердитий! — **Яка це муха тебе вкусила?*** (І. Кулик); — *Ну, **яка вас муха сьогодні вкусила,** що ви такий неможливий?* (А. Іщук); ***Яка це вас муха вкусила?** — посварився Товкач. — Прошу уваги. Ша!* (О. Бердник).

441. **ЯК** (**мов, на́че** *і т. ін.*) **МУ́ХА** (*рідше* **му́хи**) **В ОКРО́ПІ,** *жарт.* **1.** Хтось постійно зайнятий роботою, перебуває весь час у турботах; проворний, швидкий і т. ін. *Від ранку до ночі **як муха в окропі*** (З усн. мови).
2. *зі сл.* п р о в о́ р н и й, ш в и д к и́ й *і т. ін.* Уживається для підсилення зазначених слів; дуже, надто, надзвичайно (проворний, швидкий і т. ін). *Добрі родичі за нею* [жінкою] *— усі на мене. А я проворний, **як муха в окропі:** хоч не вискочу, та кручусь* (Марко Вовчок).
3. *з дієсл. на позначення руху.* Проворно, швидко, невтомно. *Дочка Лавися — чепуруха.. Вертілась, **як в окропі муха,** В верцадло очі все п'яла* (І. Котляревський); ***Як муха в окропі,** бувало, вертишся цілий день* (Панас Мирний); *Невістка вешталась, **наче муха в окропі,** скрізь встигала* (І. Нечуй-Левицький); // Неспокійно, нервово і т. ін. *На великому шляху панство заметушилося, **як мухи в окропі*** (С. Чорнобривець).

442. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **МУ́ХА В СМЕТА́НІ,** *зі сл.* д и́ б а т и, і т и́ *і под., ірон.* Повільно, незграбно і т. ін. — *Я швидко, ваше преосвященство,— відповів отець Зосим.— Диба, **як муха в сметані,**— сердито буркнув Глек* (О. Ільченко).

443. **ЯК** (**мов, ніби** *і т. ін.*) **МУ́ХА ДО МЕ́ДУ,** *зі сл.* п р и п а́ с т и, п р и л и́ п н у т и *і под.* Без почуття міри; жадібно. *Припав до води, **як муха до меду*** (Укр.. присл..).

444. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін*) **МУ́ХА КРИЛО́М ЗАЧЕПИ́ЛА,** *зі сл.* у д а́ р и т и, с т у́ к н у т и *і т. ін , жарт.* Ледве відчутно, злегенька. *Ударив, **як муха крилом зачепила*** (Укр.. присл..).

445. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **МУ́ХА** (**му́хи**) **У СПА́СІВКУ; ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін*) **СПА́СІВСЬКА** (**спасівча́на**) **МУ́ХА,** *жарт.* **1.** Хтось злий, сердитий, уїдливий і т. ін. ***Мов спасівська муха,** усім очі виїдає* (Укр.. присл..).
2. *зі сл.* з л и й, с е р д и́ т и й, к у с л и́ в и й *і т. ін.* Уживається для підсилення зазначених слів; дуже, надто, надзвичайно. *На тому місці, де щойно стояла ота мордяка, зла, **як муха у Спасівку,** вже нічогісінько не стояло, а тільки валявся*

велетенський ремінь (Є. Гуцало); — *То ти, бачу, не біла голубка? Ти .. ще й куслива, **як мухи в Спасівку.** А я вважав на тебе, як на голубку* (І. Нечуй-Левицький).

3. *зі сл.* дiйма́ти, дратува́ти, дзижча́ти *і т. ін.* Набридливо, невідступно, уїдливо і т. ін. *Ох, ці настирливі думки діймають, **як мухи в Спасівку,** і нічим не відженеш їх* (М. Старицький); *І сьогодні з голови Терентія майже цілий день не виходила циганська скрипка. Вона дратувала його, **мов спасівчана муха,** вона ж і грала йому, наче на весіллі* (М. Стельмах). **ЯК ҐЕ́ДЗІ В СПА́СІВКУ.** *Старий фортеп'ян* [старе фортепіано] *швидко зрадив Олесі: через рік нитки порозмотувались, молоточки поодскакували, струни почали рватись і дзижчали, **як ґедзі в Спасівку*** (І. Нечуй-Левицький).

446. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **СОБА́ЦІ МУ́ХА,** *фам.* Дуже мало, недостатньо (перев. про їжу). *Це йому **як собаці муха*** (З усн. мови).

447. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **СО́ННА МУ́ХА,** *ірон.* Млявий, інертний, байдужий і т. ін. *На дворі лазять, **мов сонні мухи,** ченці* (М. Коцюбинський).

МУХИ

448. **БІ́ЛІ МУ́ХИ,** *жарт.* Сніг, сніжинки. *Без крил, без ніг **білі мухи** літають* (Загадка); *З лісу вийшов дід Данило — **Білих мух** літає рій!* (А. Малишко).

449. **ЇДЯ́ТЬ [ЙОГО́] МУ́ХИ [З КОМА́РАМИ]** *кого, що.* 1. *лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, роздратування, досади і т. ін. *А, **їдять вас мухи!*** (Укр.. присл..); *А та грамота, **їдять її мухи,** не подається колишньому панському пастухові, хоч голову об стінку!..* (В. Бабляк); — *Без мене ви тут, хлопці, нічого не зробите, **їдять його мухи з комарами*** (М. Зарудний). **ЇЛИ Б МУ́ХИ.** — *Самі винуваті, **їли б нас мухи!*** (Є. Гуцало). **НЕ ЇДЯ́ТЬ ЙОГО́ МУ́ХИ.** *Він .. скоріше почув, ніж побачив у сірій імлі, як орачі погейкували на своїх пругах. — Та **не їдять його мухи,**— ображено ляпнув він по штанях і ще більше напосів на трактористів: — Дітки, дітки, рушайте в добру годину!* (П. Панч).

2. *жарт.* Уживається для вираження захоплення чим-небудь. — *Рахубиста товаряка* [верблюд],— *засміявся Кузь.— Їсть і п'є раз на місяць. Отаку б, **їдять його мухи,** до нас у артіль!* (Григорій Тютюнник); *Мої думи заклопотаними горобцями, — за сніжинками, за летючими... Ех, **їдять його мухи з комарями!..*** (В. Сосюра).

450. **МУ́ХИ В НО́СІ ГРА́ЮТЬ** *у кого, жарт.* Хтось гордовитий, пихатий, задерикуватий і т. ін. *Сит Бассім — то хлоп не швайка! Гордий трохи, та се байка — **Грають мухи в носі,** бач* (І. Франко).

451. **ЯК МУ́ХИ.** 1. *зі сл.* ги́нути, ме́рти *і т. ін.* У великій кількості; багато. *І справді, хлопи гинули, **як мухи*** (З. Тулуб); *Мре малеча, **як мухи*** (Леся Українка); // Безневинно, ні за що, швидко і т. ін. — *Тікайте на піч, бо вигинете, **як мухи!*** — *гукнув на дітвору Іван Побиваний* (І. Чендей).

2. *зі сл.* лі́зти. Настирливо, набридливо, безперервно і т. ін. [Бабуся:] *А про сватів уже — що й казати? Лізли, **як мухи,** до нашої хати!* (Я. Щоголів).

МУХОЮ

452. **ПІД МУ́ХОЮ,** *жарт.* У нетверезому стані; напідпитку. — *Дивуюсь — з якого це часу.. з'являються на роботу **під мухою?*** (Ю. Збанацький); *Йому сподобалося, що голова **під мухою:** значить, свій чоловік — негордий* (Григір Тютюнник); *Можна б і ці одноманітні коробки* [будинки] *чимось оживити, а то вночі, як добре **під мухою** чоловік, то й додому не потрапить* (О. Гончар); *І вчора **під доброю мухою** був...* (Н. Кащук).

МУХУ

453. **НА МУ́ХУ З ОБУ́ХОМ,** *жарт.* Затрата великих зусиль на що-небудь незначне, не варте уваги; ціною невиправданих зусиль, затрат; нерозумно. *Витрачати значні кошти на сумнівної користі справи — це ж **на муху з обухом*** (З газети).

МУЧИТИ

454. **МУ́ЧИТИ (терза́ти, рва́ти** *і т. ін.*) **СЕ́РЦЕ (ду́шу)** *чиє (чию).* Завдавати комусь горя, страждань, прикрощів і т. ін.; спричиняти переживання. — *Що се* [це] *я? що се я? ...Геть, геть від мене... **Не муч мого серця*** (Панас Мирний); — ***Не муч, не терзай мого серця...*** *Я люблю тебе* (А. Шиян).

МУШКА

455. **[НІ (і)] МУ́ШКА** (*рідше* му́ха) **НЕ ЗАБРИНИ́ТЬ** *де.* 1. Нема ніяких звуків, дуже тихо; тиша. *В хаті **ні мушка не забринить*** (О. Кобилянська); *Тихо-тихо. Ніде **й мушка не забринить*** (З газети).

2. *зі сл.* ти́ша, тишина́ *і под.* Уживається для підсилення зазначеного слова; абсолютна, повна тиша. *В хаті тишина, **мушка не забринить*** (О. Кобилянська).

М'ЯКИЙ

456. **М'ЯКИ́Й СЕ́РЦЕМ.** Добрий, доброзичливий, лагідний, довірливий і т. ін. *Типово український склад обличчя, рівне високе чоло, а найбільше — то довгі сиві вуса... завжди вводили в*

*обман **м'якого серцем** любителя української старовини* (Г. Хоткевич).

М'ЯСО

457. **ГАРМА́ТНЕ М'Я́СО.** Той, ті, кого посилають на несправедливу, загарбницьку війну, на очевидну загибель. *А раб безмовний — не людина, **Гарматне м'ясо** тільки він... І жруть його гармата й міна* (М. Чернявський); *Злидарі усіх країн не хочуть буть **гарматним м'ясом,** але мети свідомим класом* (В. Сосюра); // *ірон.* Солдат. *— Ми не дамо своїх дітей на **гарматне м'ясо!** — лунає з уст матерів усього світу* (Остап Вишня); *— Я хоч і хворий на ноги, проте чим я не **гарматне м'ясо?** А в таку пору.. кожний каліка повинен бути на своєму посту* (Переклад С. Масляка). **ВО́ЄННЕ М'Я́СО.** *— З нього* [селянина] *добре тільки **воєнне м'ясо!** — в прозелені очей Стадницького блиснула злоба* (М. Стельмах).

М'ЯСОМ

458. **З М'Я́СОМ,** *із сл.* в і д р и в а́ т и, в и д и р а́ т и *і т. ін.* Разом із тканиною, шкірою і т. ін., до якої було щось пришите, прикріплене; неакуратно. *Два хрести було за хоробрість. Одірвав **з м'ясом** від гімнастерки* (А. Головко); *Скільки смислу можна вкласти в отакий от собі відірваний **з м'ясом** ґудзик!* (І. Багряний); *Помітив* [Хома] *у неї на рукаві жовту нашивку з коротким словом на ньому. Вхопив нашивку, видер її **з м'ясом** і люто кинув під ноги* (О. Гончар); // *перен.* Насильно, не церемонячись і т. ін. *— Якби ти не дав* [характеристики], *я б **з м'ясом** видрав її* (М. Стельмах).

М'ЯТИ

459. **НЕ М'Я́ТИ ТРАВИ́** *кому.* Уже не довго жити комусь, хтось помирає, скоро помре. *Навколо зеленню одягнуті гаї; Виспівують дзвінкі, чудові солов'ї; Мені ж **не м'ять трави,** не бачить вас, лани. О, як не хочеться так рано до труни!* (П. Грабовський).

460. **ХАНЬКИ́ М'Я́ТИ,** *жарт.* **1.** Нічого не робити; гуляти, ледарювати. *— Треба діло робити, а не **ханьки мняти*** [м'яти] (Г. Квітка-Основ'яненко); *Хома Прищепа, лукаво стрельнувши очима, сказав: — Та що це я **ханьки мну,** так наче діла немає?* (Є. Гуцало); // Відпочивати. *Йому б тільки на лавці **ханьки м'яти*** (Сл. Б. Грінченка); *— Нехай відпочине після такої бані. Нехай тепер **ханьки мне,** ми ще доберемося до неї* (Г. Квітка-Основ'яненко).
2. Гаяти час, зволікати з чимсь; не квапитися. *— Молода з дружками давно жде, а вони тут **ханьки мнуть*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Сидять .. на Чортомлику та з нудьги **ханьки мнуть*** (Д. Мордовець). **М'Я́ТИ БАГА́ТО ХА́НЬКИ.** *— Не хочу я, батечку, ні пана, ні попа. — А кого ж? — запитав старий грізно. Дівчина почервоніла. — Не **мни багато ханьки,** а скажи, що хочеш Василя Зарічука, та й годі!* (А. Федькович).
3. *біля кого—чого, де.* Перебувати біля кого-, чого-небудь, десь. *— Та й тобі, Олексію, чого тут **ханьки м'яти?** Вже вона* [Уляна] *мов просватана; відрізана скиба. Шукай собі другу...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Коло Галиної хвіртки щось двоє **ханьки мне,** рукавами затуляється* (С. Васильченко); // Домагатися чиєїсь прихильності. *Софрон, дивіться, почав **ханьки м'яти** біля якихось есерів* (Ю. Смолич).
4. *за ким.* Виявляти особливу увагу, приязнь, залицятися до когось; упадати за кимось. [Хівря:] *Там ще у нас новина. Кажуть, що нібито Павло за Варкою Гупаленковою почав **ханьки мняти*** [м'яти]?.. (М. Кропивницький); [Полковник:] *За дочкою полковника почав **ханьки мняти*** [м'яти]?.. (М. Кропивницький).

Н

НАБИВАТИ

1. **НАБИВА́ТИ / НАБИ́ТИ ГО́ЛОВУ** *кому, чим.* Примушувати себе чи кого-небудь сприймати, запам'ятовувати якусь інформацію, перев. непотрібну, зайву. *Він умисно хотів **набити** собі **голову** цифрами та рахунками, щоби прогнати другі, погані думки* (І. Франко). **НАБИВА́ТИ / НАБИ́ТИ В ГО́ЛОВУ** *кому що. — Все ти їй **набивала в голову:** у миру немає щастя, у миру немає долі* (Панас Мирний); *Не те діло поета, щоб багато всякої науки **набити** собі **в голову*** (І. Франко). **НАБИВА́ТИ ГО́ЛОВУ КЛО́ЧЧЯМ.** *— Ось прийде літо, попросиш яблучка, то я тебе до твого язикатого Семена Семеновича пошлю! Щоб він **клоччям голови** вам не **набивав*** (В. Дрозд).

2. **НАБИВА́ТИ / НАБИ́ТИ ЦІ́НУ** *кому.* Підносити себе (рідше когось) в очах інших; перебільшувати свої заслуги. *Ще більше **набивав** собі*

ціну, видаючи себе мало чи не рятівником (А. Хижняк); — *То чого ж маєш бити чоботи на наш куток? Тільки жениха мого, коли трапиться, відіб'єш? — А може, я тобі **наб'ю** більшу **ціну?*** (М. Стельмах).

3. **НАБИВА́ТИ (напиха́ти) / НАБИ́ТИ (напха́ти) ПЕ́ЛЬКУ (ке́ндюх, че́рево** *і т. ін.*), *вульг.* 1. *чим і без додатка.* Їсти що-небудь; наїдатися. *Той борщ був такий смачний, що вербівські бурлаки .. через велику силу **набивали** ним **пельку*** (І. Нечуй-Левицький); — *Ти тільки їж, **набивай кендюх...*** (О. Гончар); *Поки він та у панській їдальні **набивав** собі **черево** румунським "гратаром", ми на стайні готували коней напоказ* (І. Муратов). **НАПХА́ТИ КИ́ШКУ.** — *Я, пане обер-лейтенант, не вибагливий, мені аби чимось **кишку напхати,** щоб не кавкала* (Переклад С. Масляка).
2. *чию.* Працювати на когось; своєю працею створювати матеріальні блага для інших. — *Таке собаче життя маємо. Таж то висотали з мене всі жили .. Цілий вік свій **напихав** я чужу **пельку*** (М. Коцюбинський).

4. **НАБИВА́ТИ (напиха́ти) / НАБИ́ТИ (напха́ти) [СОБІ́] КИШЕ́НІ** *чим і без додатка, зневажл.* Багатіти, наживатися (перев. нечесним шляхом). *Писар писав усім бумаги та **набивав кишені*** (І. Нечуй-Левицький); — *Чужою працею, товариші, не штука **набивати собі кишені*** (Д. Бедзик); *Занедбали сини рідну мовоньку. Не туди бо вони гнуть головоньку, На пожитки густі позіхаючи, Та **кишені** товсті **Напихаючи*** (П. Грабовський). **ПОНАБИВА́ТИ КИШЕ́НІ** (про багатьох) *чиї, кого. По багатьох школах вчителі .. пояснювали школярам усю нікчемність сищицьких пригод, вигаданих, щоб **понабивати кишені** хитрих, пожадливих видавців та ремісників-авторів* (Грицько Григоренко).

НАБИРАТИ

5. **НАБИРА́ТИ / НАБРА́ТИ ВОДИ́ В РОТ.** Уперто мовчати; нічого не говорити. *Вже я й мовчу, вже я й **набираю води в рот** — все одно .. він виведе тебе з останнього терпіння* (Ю. Збанацький); *Писали Насті, аякже, тільки чи листи не доходять, чи **води в рот набрала*** (Є. Гуцало); *І твій тато злякався, заховав листа в шухляду, **набрав води в рот*** (О. Мінковський).

НАБИРАТИСЯ

6. **НАБИРА́ТИСЯ / НАБРА́ТИСЯ ГРІХА́.** Робити те, що заборонене нормами християнської моралі. *До таких непутящих, як оцей бусурман (вона ткнула пальцем на чоловіка), я не придивляюся, **гріха не набираюся*** (Л. Яновська); *З отцем, з ненькою полаюсь, **Гріха наберуся*** (Укр.. пісні).

7. **НАБИРА́ТИСЯ / НАБРА́ТИСЯ ДУ́ХУ.** 1. Переборюючи страх, сором'язливість і т. ін., ставати рішучим, сміливим. — *Тамара **набирається духу** і сміливо відбиває удар: — Я не сиділа за спиною... Я помагала мамі...* (А. Хижняк); [Горніг:] *Там, майстре, неабиякі новинки. Оце Петеревальдці **набрались духу** та й вигнали фабриканта* (Леся Українка).
2. Відпочиваючи, відновлювати сили, міцніти. — *А поки що **набирайся духу** після походу* (О. Гончар).
3. *якого.* Перейматися певними поглядами, думками, ідеями і т. ін.; набувати певних властивостей. — *Се ти, ходивши по всіх усюдах, **набрався** такого **духу*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Хлопці були ще в таких літах, коли вони ще не огрубіли, не постовбуріли, не **набралися духу** чоловічої самостійності* (Грицько Григоренко).

8. **НАБИРА́ТИСЯ / НАБРА́ТИСЯ РО́ЗУМУ (ума́, уму́-ро́зуму).** Поповнювати свої знання, набувати життєвого досвіду. — *Це наша школа, .. де наша дітвора навчається всьому та **набирається розуму*** (Панас Мирний); *Як віз ламається, чумак **ума набирається*** (Укр.. присл..); — *Нам треба хати-читальні, щоб .. **уму-розуму набиратися*** (В. Речмедін); *З розумним **розуму наберешся,** а з дурнем і останній згубиш* (Укр.. присл..); — *Що вже розумний, то розумний, бо **набрався розуму** од розумних людей* (І. Нечуй-Левицький).

9. **НАБИРА́ТИ[СЯ] НА СИ́ЛІ.** 1. Міцніти, розвиватися. *Деякі зони заповідника* [Поліського] *є місцями осінніх скупчень журавлів: тут вони **набирають на силі** перед відльотом у вирій* (З журналу).
2. Набувати більшого вияву, зростати; ставати досконалішим. *"Атомна артилерія" УФТІ **набиралася на силі,** народжувалась плеяда потужних атомних машин* (З журналу); *Північний вітер **набирав на силі*** (З журналу).

НАБИТИ

10. **НАБИ́ТИ / НАБИВА́ТИ ОСКО́МУ.** 1. *перев. зі сл.* с о б і. Пересичуватися чим-небудь; втрачати інтерес до чогось. — *Я сам колись там служив,— мовив Степан.— Та й **оскому набив?** — засміялась Пріська* (Л. Яновська); *Миронець хихикнув у кулак, сказав з єхидним смішком: — Баба з воза — кобилі легше. Хай забавляються діти, поки **оскоми не наб'ють** собі* (Д. Бедзик).
2. Ставати буденним, нецікавим; приїдатися, набридати, викликати роздратування. *Поезія не **набиває оскоми** — приїдається одноманітність творчості письменника* (З газети). **НАБИ́ТИ ОСКО́МИНУ.** *Штучне обмеження заробітку, "стеля",*

що вже ***набила оскомину,*** *— серйозне гальмо на шляху підвищення продуктивності праці* (З газети).

3. *зі сл* тільки, лише *і под.* Досягати дуже незначних результатів у здійсненні чогось; вимушено задовольнятися чим-небудь малим, незначним. *Своїми словами: "Ви мусите щось написати про гуцулів" забили Ви мені клин у голову, вони не дають мені спокою, тільки що я зробить годен за 10 днів. Тільки* ***оскому наб'ю*** (М. Коцюбинський); [Горков:] *А терпкою я здався їй кислицею: вже вона пробувала кусати мене з усіх боків, та тільки* ***оскому набила*** (М. Кропивницький).

11. **НАБИ́ТИ / НАБИВА́ТИ [СОБІ́] РУ́КУ** *на (в) чому і без додатка.* Набути досвіду, уміння, вправності, майстерності і т. ін. в чому-небудь. *Кріпкі дід були,* ***руку*** *на житті* ***набили*** (Остап Вишня); *Є загроза, що після війни з'явиться .. багато письменників, ..що* ***наб'ють собі руку*** *на нарисах* (О. Довженко); *Він* [поет], *як кваліфікований ремісник,* ***"набив собі руку"*** *і пише зразу, швидко* (Деякі пит. поет. майстерн.); — ***Руку набив,*** *можна сказати, на ремонті машин, а хотілося більшого — щоб не підправляти, а обновляти машини* (З журналу). **НАЛАМА́ТИ РУ́КИ.** *По очах Марко знав, чому скотина нудиться, доглядав, годив,* ***наламав руки,*** *вміло роздоював* (К. Гордієнко). **НАБИ́ТА РУКА́** *у кого. Оте кіно у нас буває щонеділі, З району приїздить. Ну, я при цьому ділі Допомагаю їм: у мене.. На всяке майстерство* ***набита,*** *бач,* ***рука*** (М. Рильський).

НАБИТИЙ

12. **БИТКО́М НАБИ́ТИЙ** *ким і без додатка.* Переповнений. *Була Грицева стодола* ***битком набита.*** *Зійшлися майже цілі Тунівці* (Л. Мартович); *До початку вечора ще лишалося години півтори, а червоний куток уже* ***набитий битком*** (О. Гуреїв). **БИТКО́М НАБИ́ТО.** *А народу набралося..— всюди повно,* ***битком набито*** (Панас Мирний).

НАБРАТИ

13. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.***) ВОДИ́ В РОТ НАБРА́ТИ,** *перев зі сл.* замо́вкнути, мовча́ти *і под.* Втративши здатність або бажання говорити; мовчати. *Замовк,* ***як води в рот набрав*** (Л. Мартович); [Ганна:] *Відтоді замовкла я,* ***мов в рот води набрала!*** (М. Кропивницький); // Мовчки. *І вони довго сиділи,* ***ніби набравши в рот води.*** *Мовчала переможно і Марія, задоволена тим, що так їм дошкулила* (М. Слабошпицький); *Макар не був мовчуном, але тепер сидів,* ***неначе в рот води набрав*** (С. Добровольський).

НАБРАТИСЯ

14. **НАБРА́ТИСЯ Ю́ШКИ (юхи́)** *від кого, чиєї, зневажл.* Перейнятися чиїми-небудь поглядами, думками, настроями і т. ін.; засвоїти чиїсь манери, звичаї і т. ін. — *Все одно не послухається. Все по-своєму зробить. А це вже і Ярина від нього* ***юшки набралась,*** *кирпу гне* (І. Цюпа); *Школярської* ***юхи набрався*** (М. Номис).

НАВАРИТИ

15. **НАВАРИ́ТИ КА́ШІ (пи́ва, гірко́ї** *і т. ін.***)** *кому і без додатка.* Зробити щось небажане, неприємне і т. ін.; наробити лиха, завдати клопоту. *Одні лише співчували йому пошепки .. Другі уникали розмови з ним. Мовляв, сам* ***наварив каші,*** *сам і їж* (Д. Ткач); — *Дай спокій, заступило мені, що я не бачив його перший.* ***Наварив*** *я собі* ***пива*** (Ірина Вільде); *Такий-то був той гадюка, що* ***наварив*** *нам* ***гіркої*** *на довгі роки!* (П. Куліш).

НАВЕРТАТИ

16. **І НО́СА (очéй) НЕ НАВЕРТА́ТИ / НЕ НАВЕРНУ́ТИ. 1.** Не з'являтися десь, не приходити куди-небудь. [Грива:] *Сюди ніхто* ***і носа не наверне!*** *Одно — далеко від двора,.. а друге — пустка* (І. Карпенко-Карий); — *Мотора встановили, а механік* ***і носа не навернув,*** *— бурчав Никанор Павлович* (О. Сизоненко).
2. *до чого.* Не братися за щось, не приступати до якої-небудь роботи. — *Зовсім відбилась від рук моя Сова. Певно, вже ви з неї виучите вчительку, бо все читає та й читає. А то раніше до книги* ***й носа,*** *бувало,* ***не навертала*** (Ю. Збанацький).

17. **НАВЕРТА́ТИ / НАВЕРНУ́ТИ СЕ́РЦЕ** *чиє до кого.* Пробуджувати в кого-небудь почуття кохання, дружби до когось. — *Може, один Бог* ***наверне*** *її* ***серце*** *до мого Романа* (І. Нечуй-Левицький).

НАВЕРТАТИСЯ

18. **НАВЕРТА́ТИСЯ / НАВЕРНУ́ТИСЯ НА ЯЗИ́К** *кому і без додатка.* **1.** Мимохіть вимовлятися. *Слова* ***навертались на язик*** *безвартні і жалюгідні* (Н. Рибак); — *Чого тобі це слово перше* ***навернулось на язик?*** (І. Нечуй-Левицький); *Може, якби не випила, то й не* ***навернулось*** *таке* ***на язик*** (Є. Гуцало).
2. Хто-небудь хоче сказати щось перев. неприємне для співрозмовника або те, що раптово пригадалось, прийшло на думку. *Князеві так і* ***навертáлось на язик*** *нагадати, що Костянтин теж недалеко відійшов од простого люду* (П. Загребельний); *Дає йому раду — першу-ліпшу, яка їй* ***навернулася на язик*** (І. Франко).

НАВИСНУТИ

19. **НАВИ́СНУТИ / НАВИСА́ТИ НА О́ЧІ** *кому.* Привернути чию-небудь увагу, зацікавити когось. [Горпина:] *Як ти почнеш балакати про те, як ти мене любиш, то мені здається, що тобі*

нависло на очі моє хазяйство та худоба... (М. Кропивницький); // Зустрітися, сподобатися кому-небудь. [Виборний:] *Так чом же ви не одружитеся? .. Чи ще, може, сужена* ***на очі не нависла?*** (І. Котляревський); — *Це вже хтось тобі* ***навис на очі.*** *Щось таке та є! — обізвався Роман.— Ніхто мені не* ***навис на очі.*** *Я тебе полюбила і більше нікого в світі не буду любити* (І. Нечуй-Левицький).

НАВОДИТИ

20. **НАВО́ДИТИ (наверта́ти) / НАВЕСТИ́ (наверну́ти) НА РО́ЗУМ (на ум)** *кого і без додатка.* Навчати когось не робити безглуздих вчинків, діяти розважливо, обдумано; наставляти. — *Це дяка така матері, що тебе* ***на розум наводила?*** (Панас Мирний); *Хто спішить, той людей смішить, а хто тихо ходить, той* ***на ум наводить*** (Укр.. присл..); *Піп Наум бабу* ***навів на ум:*** *вона порося продала, а гроші попові віддала* (Укр.. присл..); [Дрейсігер:] *Нехай вже тепер хто прийде та* ***наверне*** *його* ***на розум*** (Леся Українка); *Чому не видно ніде євшан-зілля, яке* ***навертає*** *людину* ***на розум..?*** (М. Чабанівський).

21. **НАВО́ДИТИ (наверта́ти, наштóвхувати) / НАВЕСТИ́ (наверну́ти, наштовхну́ти) НА ДУ́МКУ** *кого і без додатка.* Спонукати кого-небудь думати певним чином про когось або про щось; переконувати кого-небудь у чомусь. — *Я вже в листах своїх* ***навертав*** *її* ***на таку думку*** *про себе* (П. Колесник); *Вивчення розподілу яскравості світла по диску планети* [Венери] ***наштовхує на думку,*** *що поверхня її має різко виражені дзеркальні властивості* (З журналу); — *Отже ж ти, Тодозю,* ***навела*** *мене* ***на думку,*** *що тепер в садку краще обідати, ніж в хаті* (І. Нечуй-Левицький). **НАВО́ДИТИ ДУ́МКУ** *на кого. Романові ясні, тихі очі чогось* ***наводили*** *на неї* ***думку*** *про ясний місяць, про тихий вечір* (І. Нечуй-Левицький).

22. **НАВО́ДИТИ / НАВЕСТИ́ НА ГРІХ** *кого і без додатка.* Спонукати кого-небудь до аморальних вчинків. ***Навели на гріх*** *та й покинули на сміх* (Укр.. присл..).

23. **НАВО́ДИТИ / НАВЕСТИ́ НА СЛІД** *кого, чий і без додатка.* Підказувати розгадку якої-небудь таємниці, давати можливість виявити щось. — *До райкому раджу поки що не звертатися, щоб не* ***навести*** *шукачів* ***на слід*** (Ю. Яновський); — *Двох здохляків, що підчепив він їх у Києві.., зоставляти не можна, дуже метиковані та гострооокі —* ***наведуть на*** *наш* ***слід...*** (П. Загребельний).

24. **НАВО́ДИТИ / НАВЕСТИ́ О́ЧІ (о́ко, о́ком)** *на кого—що і без додатка.* Пильно дивитися, поглядати на кого-, що-небудь. *Тимко щільніше тулиться до стіни і* ***наводить очі*** *на двері* (Григорій Тютюнник); *Стрибає, наче дурне теля, і скоса* ***наводить*** *червоне* ***око*** (М. Коцюбинський); *Як тільки* ***оком наведу,*** *То і вгадаю, де співака* (П. Грабовський).

25. **НАВО́ДИТИ / НАВЕСТИ́ ПОЛУ́ДУ (більмó) НА О́ЧІ** *кому і без додатка.* Заважати правильному розумінню, сприйманню чого-небудь. *Щось страшне стуманило мій розум,* ***навело полуду на очі*** (І. Нечуй-Левицький); // Затуманювати чиюсь свідомість. [Річард:] *Нехай не вабить грішная краса твоїх очей. Ох, Джонатане! І хто* ***більмо*** *тобі* ***навів на очі?*** (Леся Українка).

26. **НАВО́ДИТИ / НАВЕСТИ́ ТУМА́Н** *на кого.* Позбавляти можливості правильно сприймати дійсність, навколишній світ. *Земляче! Бог з тобою! На тебе десь* ***туман*** *у Литві* ***навели*** (Є. Гребінка).

НАВПРИСЯДКИ

27. **ЧЕ́РЕЗ ДОРО́ГУ (ву́лицю, тин) НАВПРИ́СЯДКИ,** *зі сл.* р о́ д и ч, р і д н я́ *і под., ірон.* Дуже далекий або зовсім ніякий. — *Погукали й мене на весілля, спасибі. Хоч я їм і родичка яка:* ***навприсядки через дорогу*** (О. Ковінька); — *А звати мене Микола Єгипта, хоч з єгиптянами я родич такий ..* ***через вулицю навприсядки!*** (О. Гончар); — *Ну ж і рідня ми з Вами —* ***через тин навприсядки*** (В. Земляк).

НАВЧАТИ

28. **НАВЧА́ТИ (вчи́ти) / НАВЧИ́ТИ РО́ЗУМУ ([до́брому] ро́зумові, уму́-ро́зуму)** *кого.* Виховувати когось відповідно до усталених норм, правил, звичаїв і т. ін. *І книжки читатимеш, скільки захочеться, і людських дітей* ***розуму*** *будеш* ***навчати*** (М. Стельмах); *Хіба ж я її не гляділа, хіба не ростила,* ***доброму розумові*** *не* ***навчала?*** (Панас Мирний); — *Хівря з серця почала Наталю бити —* ***уму-розуму вчити*** (Грицько Григоренко); *Подумав, подумав* [горобчик] *та й почав просити курку: —* ***Навчіть*** *мене* ***розуму,*** *пані матусю!* (Леся Українка). **НАВЧИ́ТИ НА ДО́БРИЙ РО́ЗУМ.** — *А дитина наша,— каже,— ще молоденька, нехай ми ще самі її покохаємо та* ***навчимо на розум добрий*** (Марко Вовчок). **НАВЧА́ТИ ДОБРУ́ І РО́ЗУМУ.** *Доглядала ж* [мати] *сама його, сама й* ***навчала Добру і розуму*** (Т. Шевченко).

НАГАНЯТИ

29. **НАГАНЯ́ТИ (нагóнити) / НАГНА́ТИ ХО́ЛОДУ** *кому, на кого.* Виклика́ти страх, переляк, занепокоєння і т. ін. у когось з певною метою. *Такого бідному хлоп'яті* ***холоду нагнав,*** *що тільки*

ще Трохим погляне на нього грізно, так він уже й труситься (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Ви на мене* ***нагнали холоду,*** *Андрію. Я вже просто боюся... Ви щось знаєте, і це мене лякає...* (О. Слісаренко).

30. **НАГАНЯ́ТИ (нагóнити) / НАГНА́ТИ ЧÓРНУ ХМА́РУ** *на кого.* Псувати настрій комунебудь; засмучувати когось. *Було видно, що старий Коваль не в настрої.., оцей виїзд молодих* ***нагнав*** *на нього* ***чорну хмару*** (В. Кучер).

НАГНАТИ

31. **НАГНА́ТИ ДРИЖАКІ́В (тру́су)** *на кого, кому.* Дуже налякати когось. *Такий .. тихенький горбатий дідусь на нічній галявині міг би* ***нагнати дрижаків*** *і на хороброго* (О. Донченко); *Такого* ***трусу нагнали*** *йому* (Сл. Б. Грінченка).

НАГОДУВАТИ

32. **НАГОДУВА́ТИ ДРИЖАКА́МИ** *кого і без додатка.* Дуже налякати когось. *Присниться ж таке, змордує,* ***нагодує дрижаками*** (М. Коцюбинський).

33. **НАГОДУВА́ТИ ЦИБУ́ЛЬКОЮ** *кого, жарт.* Побити кого-небудь. *Подивіться ж, яка з неї молодиця, що вона виробляє з бідолашним чоловіком! І моркву скромадить, і кирпу гне.., і* ***цибулькою нагодує*** (О. Стороженко).

НАГОТІ

34. **У ВСІЙ [СВОЇЙ, ЇЇ** *і т. ін.*] **НАГОТІ́.** Без прикрас, у справжньому вигляді; таким, як є. *Факт бунту* [селян] .. *став перед уявою слухачів* ***у всій наготі*** (І. Франко); *Художник стикається з дійсністю* ***у всій її наготі*** (Деякі пит. поет. майстерн.).

НАГРІВАТИ

35. **НАГРІВА́ТИ / НАГРІ́ТИ** (*рідше* **зігрі́ти) [СОБІ] МІ́СЦЕ.** Звикати жити, працювати і т. ін. якийсь час на одному місці; приживатися, освоюватися десь. — *Взяв каганець, пішов дивитись у клас .. Думаю: знову починати, знову привикать,* ***нагрівати собі місце*** *в цьому сумному закутку?..* (С. Васильченко); [Домаха:] *Ходім, дитино моя, з таткової хати. Не* ***нагріли*** *ми тут* ***місця,*** *пошукаємо деінде...* (М. Кропивницький); *За останній рік він і вулиці мостив,.. і мурував печі .. І ніде* ***місця*** *не* ***зігрів*** (М. Ю. Тарновський).

НАГРІТИ

36. **НАГРІ́ТИ БОКИ́** *кому, зневажл.* Побити когось. — *Сьому вже треба так* ***боки нагріти,*** *щоб не діждав більш ряст у топтати!* (П. Куліш).

НАДРИВАТИ

37. **НАДРИВА́ТИ / НАДІРВА́ТИ ПУ́ПА (пуп),** *фам.* Перевтомлюватися, знесилюватися від надмірного фізичного напруження, тяжкої роботи. — *Але в колгоспі люди не* ***надривають пупа,*** *— говорив Антон, крокуючи за Багатирем.— За людей працює моторова сила* (С. Чорнобривець).

38. **НАДРИВА́ТИ / НАДІРВА́ТИ СÉРЦЕ (ду́шу)** *кому і без додатка.* Викликати в когось душевні страждання, муки, переживання і т. ін. *Туга і горе Глібовому синові* ***серце надриває*** (Панас Мирний); *Пісня* ***надриває душу*** (З журналу).

НАДУВАТИ

39. **НАДУВА́ТИ (надима́ти) / НАДУ́ТИ ГУ́БИ,** *фам.* **1.** Гніваючись, ображаючись і т. ін., надавати обличчю незадоволеного вигляду. *Він морщить лоба,* ***надимає губи,*** *поглядає скоса на княжого двірського* (А. Хижняк); *Галина Потапівна* ***надула губи,*** *бо на педраді дали їй останній підписать протокол* (М. Рильський). **НАДУ́ТИ ГУ́БКИ (губеня́та).** *Женя* ***надула губки*** *й пестливо насупилась* (С. Васильченко); — *А що за преліниві дівчата,— дума собі* [Галя], ***надувши губенята*** *з серця* (Г. Квітка-Основ'яненко).
2. Виражати зверхність, поважність; пишатися, зазнаватися. *Вийшов судящий, на всіх позирнув, Ретязь начеплює,* ***губи надув*** (Я. Щоголів); *Відчувши небувалу увагу, він* ***надув губи*** *й мовчки стежив за дідом* (Д. Косарик).

НАДУРИТИ

40. **НАДУРИ́ТИ ГÓЛОВУ** *кому і без додатка.* Позбавити кого-небудь здатності розсудливо, спокійно міркувати; втомити постійними клопотами. *За цілий день* ***надурять*** *діти* ***голову*** (Сл. Б. Грінченка).

НАДЯГАТИ

41. **НАДЯГА́ТИ (наді́вати, натяга́ти** *і т. ін.*) **/ НАДЯГНУ́ТИ (наді́ти, надягти́, натягти́** *і т. ін.*) **ОВÉЧУ ШКУ́РУ.** Лицемірно приховувати під виглядом доброзичливості свої підступні наміри, дії. *Вмів* [дипломат] *точити кігті гострі й хижі, Вмів* ***овечу шкуру надягать,*** *П'ять років підряд брехав в Парижі, Він, мовляв, за мир і благодать* (А. Малишко); *Сірі вовчики* ***наділи овечу шкуру*** *та такі тихі стали...* (Панас Мирний). **ВЛІЗТИ В ОВÉЧУ ШКУ́РУ.** — *Коли б були* [докази], *ми трусонули б так ті губернії, що тільки пух!..— розкрився лише на мить і знову* ***вліз в овечу шкуру*** *слідчий* (Василь Шевчук).

НАЖЕНЕШ

42. **[І] ЦІ́ПОМ (дрючкóм) НЕ НАЖЕНÉШ** *кого, куди.* Хто-небудь ні за яких умов не буде жити десь. — *Тебе в село і* ***ціпом не наженеш.*** *Ти будеш тертися біля вчених, де-небудь у великому місті* (Григорій Тютюнник).

НАЗВА

43. **САМА́ [ТІ́ЛЬКИ] НА́ЗВА,** *ірон.* Щось або хто-небудь не відповідає тому, що має бути насправді. — *Хіба це реферат?* ***Сама тільки назва.*** *Недоладний набір цитат* (З журналу). **ОДНЕ́ НА́ЗВИСЬКО.** *Глянеш на той капелюх — сміх і горе.* ***Одне назвисько.*** *Засмальцьований від поту, облізлий, одним словом — ганчірка* (І. Цюпа).

НАЗДОГАД

44. **НАЗДОГА́Д** (**навдога́д,** *рідко* **надо́гад**) **БУРЯКІ́В [ЩОБ ДАЛИ́ КАПУ́СТИ],** *перев. зі сл.* говори́ти, сказа́ти *і т. ін.* Говорячи про одне, натякати на щось інше. — *Одно знаю, хоч не з'їм солодко і напрацююся гіркенько, так ніхто мене не налає..,— говорила Мотря* ***наздогад буряків,*** *поглядаючи на Семена* (М. Коцюбинський); — *Багато, чоловіче, не прошу, але поверни мені з казенної хоч пучку солі, яку вдома взяв. Іван хекнув, засміявся, обернувся міцною спокійною поставою до Степана: — Це сказала* ***наздогад буряків, щоб дали капусти*** (М. Стельмах); [Горпина:] *Котрий любий, той не свата, а од нелюбих не вспієш зачиняти хату.* [Приблуда:] *Цебто і мені* ***навдогад буряків?*** [Горпина:] *Та ні, не про вас річ, добродію* (М. Кропивницький); — *Стій, я його зачеплю розмовою. А ти піддержуй. Може, що випитаємо. Я буду закидати* ***надогад буряків,*** *а ти помічай* (Панас Мирний); [Возний:] *Ох, ох, ох!.. Стара не страшна, так молода кирпу гне. Я уже їй говорив, як то кажуть,* ***надогад*** [на догад] ***буряків..*** *— так де! — ні приступу!* (І. Котляревський). **НАЗДОГА́Д БУРЯКІ́В, КОЛИ́ МО́РКВИ ТРЕ́БА.** — *Мені якось ніяково... і трудно це зробити... Але іншого жадного* [жодного] *способу нема,— говорив Ломицький, як то кажуть,* ***наздогад буряків, коли моркви треба*** (І. Нечуй-Левицький).

НАЗИВАЄТЬСЯ

45. **ЩО (як) НАЗИВА́ЄТЬСЯ.** Дійсно, по-справжньому. *Етажерка, здавалося, от-от має тріснути від книг, вона була,* ***що називається,*** *набита ними* (О. Сизоненко); // Як потрібно, як належить. *Марина .. дала мені виговоритись, а потім спокійно і логічно,* ***як називається,*** *виклала свої думки переді мною* (Ирина Вільде).

НАЗИВАТИ

46. **НАЗИВА́ТИ / НАЗВА́ТИ РЕ́ЧІ ЇХ** (**сво́їми, вла́сними, спра́вжніми** *і т. ін.*) **ІМЕНА́МИ.** Говорити про кого-, що-небудь прямо, відверто, недвозначно і т. ін., не добираючи делікатних слів чи виразів. *Він саме оповідав тепер подробиці любовних своїх авантюр,* ***називаючи речі їх іменами*** (Г. Хоткевич); — *Ви ображаєте мене, молодий чоловіче! — Зовсім ні. Я* ***називаю речі своїми іменами*** (В. Речмедін).

НАЇВНІСТЬ

47. **СВЯТА́ НАЇ́ВНІСТЬ (простота́).** Надто довірлива, щира, прямодушна і т. ін. людина. — *Не вдавайте, отче, з себе* ***святу наївність.*** *Все ви добре знаєте* (М. Стельмах); — *Яка краса! Який вечір! — вдаючи* ***святу наївність,*** *захоплювався Сидір Сидорович* (Л. Дмитерко); — *О,* ***свята простота!*** *..Ти й досі, мов дитина, наївний* (Ю. Шовкопляс).

НАЇДАТИ

48. **НАЇДА́ТИ / НАЇ́СТИ ЧЕ́РЕВО (пу́зо, пи́ку, мо́рду),** *грубо.* Ставати гладким від безтурботного і ситого життя за рахунок інших. — *Мій чоловік за вас кров проливав, а ви тут* ***пики наїдаєте*** (Ю. Мушкетик); — ***Наїв черево*** *на чужому горі, ще й співає* (М. Стельмах); *Благально склав* [чоловік] *руки: — Я бідний хлоп! — Брешеш, таке* ***пузо наїв!*** (П. Панч); *Розчинилися двері, і до нашої камери не зайшов, а влетів якийсь чоловік. — Наволоч!* ***Наїв морду!*** (Ю. Збанацький).

НАЇСТИСЯ

49. **[КРА́ЩЕ (тре́ба)] НАЇ́СТИСЯ ГОРО́ХУ,** *зневажл., грубо.* Уживається для вираження неможливості переконати кого-небудь у чомусь, довести щось; не можна. *З вами говорити —* ***гороху наїстись!*** (М. Старицький); *З тобою говорить, то треба б, бачу,* ***Наїстися гороху!*** (І. Франко).

НАЙНЯВСЯ

50. **ЯК (мов, нена́че** *і т. ін.*) **НАЙНЯ́ВСЯ.** Дуже інтенсивно; сильно. *А дощ періщить,* ***як найнявся*** (В. Кучер); *Що ти кричиш,* ***як найнявся*** (Укр.. присл..); *Рубав* [дрова] *до самого вечора,* ***мов найнявся*** (Леся Українка); *Сонце* ***неначе найнялось,*** *так немилосердно пече* (А. Хижняк).

НАКАЗАТИ

51. **НАКАЗА́ТИ ДО́ВГО ЖИ́ТИ. 1.** Умерти. — *А чи знєш, брате, ось що? Брат Павлусь* ***наказав .. довго жити*** (Г. Квітка-Основ'яненко). **2.** *ірон.* Перестати існувати, вийти з ужитку (про щось). — *Боже ж мій, Корній Іванович? А борода, а вуси?.. — Е! Тю-тю, можна сказать, борідка.* ***Наказала довго жить*** (В. Чечвянський); *А ще кажуть, що "контактна комісія"* ***наказала довго жити.*** *Зовсім ні, панове! Двовладдя залишилось* (З газети); *Чоботи* ***наказали довго жити*** (З усн. мови).

НАКИВАТИ

52. **НАКИВА́ТИ** (*рідше* **закива́ти**) **/ КИВА́ТИ П'Я́ТАМИ. 1.** *куди і без додатка.* Утекти, швидко виїхати куди-небудь, залишивши місце

проживання. *Зніметься оце чоловік, майне на вільні степи Катеринославські або Херсонські .. Багато тоді* ***накивало п'ятами*** *й одиноких і цілими сім'ями...* (Панас Мирний); *— Доповідайте, як ви там у млині порядкували..— Мусив! Бо власник того млина в Австрію* ***п'ятами накивав,*** *а в людей мливо кінчилось...* (О. Гончар); *Марнуємо час, батьку .. Коли б не довелося* ***накивати п'ятами*** *на ці капосні Бендери* (С. Добровольський); // Швидко кинутися навтіки. *Дехто вже позадкував, ховаючись за спини передніх, щоб, коли треба буде, вчасно* ***накивати п'ятами*** (А. Іщук); *Нічого старостам робити, мерщій за шапки та .. з хати!* ***Закивали п'ятами,*** *скільки видно!* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Їх оборонці збили всіх до ноги, а хто встиг,* ***кивав п'ятами*** (О. Ільченко).

2. *звідки, від кого.* Залишити місце роботи, навчання, вийти із складу чогось і т. ін. *Одне слово, з медичного інституту Геннадій теж* ***накивав п'ятами*** (І. Волошин); *А коли граф відповів, що .. вже* ***накивав*** *від неї* [Державної думи] ***п'ятами,*** *то кореспондент .. мало не заподіяв собі смерті з великого горя* (В. Самійленко).

НАКИДАТИ

53. НАКИДА́ТИ / НАКИ́НУТИ О́КОМ. **1.** *на кого—що* Уважно дивитися, поглядати на кого-, що-небудь або приглядатися до когось, чогось. *Софія* ***накидала оком*** *на кожну пані.— Ото вирядилась! Видно, що слаба! А ся!.. І чого таким їздити на води?* (Леся Українка); *Лише скоса ще раз* ***накинув*** [водій] ***оком*** *на гестапівця, розкваšеного на сидінні в солодкій дрімоті* (Іван Ле); *Згаяв майор Яцуба тут часу чимало. Однак за роботою не забував раз у раз* ***накинути оком*** *і на дочку* (О. Гончар).

2. *на кого—що.* Звертати увагу на кого-, що-небудь з певною метою, розраховуючи на когось, щось. *Вона давненько* ***накидала*** *на Ярину* ***оком*** (М. Стельмах); *Від революції, звичайно, і він почав* ***накидати оком*** *на поміщицькі розлогі ґрунти* (Ю. Смолич); *— Коли б ти знав, як тяжко було мені його дістати. Два місяці морозива не їла — гроші приберігала. Я на цього ножа давно вже* ***оком накидала.*** *Дивися, який він гарний, як лялечка* (М. Понеділок).

3. *на кого, рідко кого.* Цікавитись кимсь, подобатися кому-небудь, залицятися до когось. *Коли помітиш, що парубок* ***оком*** *на тебе* ***накидає,*** *не липни до його* [нього] *зразу* (С. Васильченко); *— ..Та ясно,— сміялася Настя,— ти більше* ***оком накидаєш*** *на інших дівчаток — трохи більшеньких* (О. Бердник); *— Та він тебе, раз уже* ***оком накинув,*** *під землею знайде* (А. Головко); *Ішла дівка понад током,* ***Накинула*** *хлопця* ***оком.*** *Там-то хлопець, там-то гарний, Іще, к тому, кучерявий* (Укр.. пісні).

54. НАКИДА́ТИ (накладáти, надівáти *і т. ін.*) **/ НАКИ́НУТИ (наклáсти, надíти** *і т ін.*) **ЯРМО́ (петлю́) [НА [СВОЮ́] ШИ́Ю (на карк, на сéбе)]** *кому і без додатка.* **1.** Ставити когось у залежність, підкоряти своїй владі; поневолювати. *Чув він, яке* ***ярмо накладає*** *йому Ґава* ***на шию,*** *але не бачив змоги обминути його і, недовго думавши, згодився на те, що виложив йому Ґава* (І. Франко); *— А це ж усе люди, яких власть на ноги землею поставила, то що за інтерес їм* ***накидати петлю?*** (М. Стельмах); *Люди дурні. Дали* ***на себе ярмо накинути,*** *а скинути нема кебети* (Панас Мирний); *Життя* ***наложило ярмо на карк*** *і казало орати* (Б. Лепкий).

2. Братися за важку роботу, за виконання обтяжливих обов'язків і т. ін. *Горпина з молодих літ була не гуляка, не хотілось їй і тепер сорому: одне те, що чоловіка боялась,.. а друге те, що не хотілось* ***і ярма на свою шию накладати*** (Грицько Григоренко); *Куди ж іти? В попи?* ***Накласти на себе*** *вічне* ***ярмо,*** *що його ні скинути, ні послабити?* (Г. Хоткевич); *— Чом же мені не вийти заміж? — сказала Маруся.— І не думай.* ***Надінеш ярмо на шию,*** *то й будеш каятись цілий вік* (І. Нечуй-Левицький).

НАКИПІТИ

55. НАКИПІ́ТИ / НАКИПА́ТИ НА ДУШІ́ (у душі́, на се́рці, у се́рці) *у кого і без додатка.* Хвилювати, непокоїти (про неприємні почуття, переживання і т. ін.), нагромаджуючись до критичної межі. *Йому треба було висловити те, що* ***накипіло на душі*** (С. Журахович); *Що про се говорити, коли все одно не поможеться, та так уже* ***на серці накипіло,*** *що невидержка!* (Леся Українка); // Поступово відкладатися, збиратися (про злість, ненависть і т. ін.). *Злість, що* ***накипала*** *останніми часами* ***в його душі,*** *шукала виходу* (П. Колесник); ***В серці*** *у Гната* ***накипала*** *ненависть до нелюбої жінки* (М. Коцюбинський).

НАКЛАДАТИ

56. НАКЛАДА́ТИ (клáсти) / НАКЛА́СТИ (поклáсти) ТАВРО́ (клеймó, печáть, знак, відби́ток) *на кого—що і без додатка.* Впливати, діяти на кого-, що-небудь, позначатися на комусь, чомусь. *Казенна обмеженість науки та крайній клерикалізм* ***кладуть*** *видиме* ***клеймо*** *на молодих людей* (Леся Українка); *Звичайно ж, тінь десятків літ боротьби* ***наклала*** *своє* ***тавро*** *і на вдачу, і на зовнішність* (Іван Ле); *Роки в тюрмах та колоніях* ***наклали*** *свою* ***печать*** *на Кесаря уже, мабуть, незмивну* (З газети); *Все знову нагадало про*

себе: і холодна клуня, і вартовий за дверима, і смерть, що вже ***наклала свій знак*** *на пожовтіле обличчя льотчика* (Ю. Бедзик); *Дитинство* ***наклало відбиток*** *на всю творчість О. Довженка* (З журналу); *На вигляд їй років за тридцять. І час* ***поклав*** *уже* ***своє тавро:*** *втома в очах і ледве помітні зморшки в куточках різко окресленого рота* (Д. Головко).

57. **НАКЛАДА́ТИ / НАКЛА́СТИ В ПОТИ́ЛИЦЮ** *кому і без додатка.* Дуже бити кого-небудь (перев. по голові). *Демонстранти змішались і тікали. Їх наздоганяли,* ***накладали в потилицю,*** *накручували вуха* (Ю. Смолич).

58. **НАКЛАДА́ТИ / НАКЛА́СТИ** (**наложи́ти**) **ГОЛОВО́Ю.** Гинути в боротьбі, в бою і т. ін. *Щодня, щогодини наш брат* ***накладає головою*** *у війні з ворогом* (П. Колесник); *Колись у цьому монастирі жила й тут таки померла .. черниця Марія, в мирі Мотрона Кочубей, донька того Кочубея, генерального судді, що* ***наклав головою*** *на пласі в Борщагівці* (М. Лазорський); *І за це вони...* ***наклали головою*** *ось в цих мурах* (І. Багряний); *Порозмітала їх козацька сила. Багато шляхти* ***наложило головою*** (Я. Качура). **ЖИТТЯ́М НАЛОЖИ́ТИ.** *Та й громадянином, певно, не був, щоби думку подавши, Твердо устояти в ній і за правду* ***життям наложити*** (М. Зеров).

59. **НАКЛАДА́ТИ / НАКЛА́СТИ** (**наложи́ти**) **НА СЕ́БЕ РУ́КИ.** Заподіювати собі смерть. [Антон:] *Нехай* ***накладають на себе руки*** *ті, за котрими є кому жалкувати* (М. Кропивницький); *Не* ***накладати*** *ж* ***на себе руки,*** *не лягати ж заживо в землю* (І. Цюпа); *А другого дня вся камера піднялася на ноги: отой чоловік* ***наклав на себе руки*** (А. Дімаров); — *Від різок, діду, і в печі не сховаєшся! Вже коли їх присуджено, так і доведеться або прийняти, або* ***руки на себе наложити*** (О. Кониський).

60. **НАКЛАДА́ТИ / НАКЛА́СТИ** (**наложи́ти**) **РУ́КУ** (*грубо* **ла́пу**) *на що.* Привласнювати щось, заволодівати чим-небудь. *Я починав виразніше бачити обличчя режиму, що так не по-людському жорстоко* ***накладає руку*** *на найсвітліше почуття людини — бажання знати* (Г. Хоткевич); *А на решту* [грошей] *вона* ***наклала руку*** (С. Чорнобривець); — *Наші опікуни .. хочуть тепер* ***наложити руку*** *на ті ваші гроші* (І. Франко); *Яким правом безбожна влада* ***"наклала лапу"*** *на святі храми, де віруючі спілкуються з Творцем неба і землі?* (З журналу).

НАКЛАСТИ

61. **НАКЛА́СТИ РУ́КИ** *на кого.* Ударити, вбити кого-небудь або посягнути на когось. — *Батько мій не скривдить тебе, не* ***накладе на тебе свої руки*** (І. Нечуй-Левицький); — *Я з Денисенком* ***накладу руки*** *на Горицвіта* (М. Стельмах).

НАКОЛОТИТИ

62. **НАКОЛОТИ́ТИ ГОРО́ХУ З КАПУ́СТОЮ.** Змішати все докупи, наплутати. [Петро:] *Сю штуку написав москаль по-нашому і дуже попеnecертав слова.* [Виборний:] *Москаль? Нічого ж і говорити! Мабуть, вельми нашкодив і* ***наколотив гороху з капустою*** (І. Котляревський).

НАКРИТИ

63. **НАКРИ́ТИ** (**вкри́ти, напа́сти, напну́ти, обпа́сти** *і т. ін*) **МО́КРИМ РЯДНО́М** *кого.* **1.** Вилаяти когось (звичайно раптово, зненацька) або різко висловити своє незадоволення, сказати щось неприємне. *Батько знов* ***накрив її мокрим рядном.*** — *І де ти в іродового батька волочишся!* (І. Нечуй-Левицький); — *Повертайте, хлопці, сьогоднішній виторг! — одразу ж* ***накрив мокрим рядном*** *своїх вірних помічників* (М. Стельмах); *Не доведи Боже Галі що лишнє сказати, лишній раз устати, по хаті пройти — так мати і* ***вкриє мокрим рядном*** (Панас Мирний); *Друкарю! Не дрімай: де треба, точку* [крапку] *став, Щоб* ***мокрим*** *нас* ***рядном*** *злий критик не* ***напав*** (Л. Боровиковський); *Стара* ***напнула*** *її* [Настю] ***мокрим рядном.*** *Най вона виб'є собі з голови і Гната, і любощі, бо то дурниця!* (М. Коцюбинський); ***Обпала*** [дружина] ***мокрим рядном*** *свого чоловіка за його нехтування приписами лікарів* (Ю. Яновський). **МОВ РЯДНО́М НАКРИ́ТИ.** *Гордо* [Настя] *глянула!.. І знов,* ***мов рядном накрила.*** — *Хто з нас чорний, говоріть?* (С. Олійник).

2. Піймати, захопити зненацька. — *Ага, піймалась! ..* ***накрили вас мокрим рядном*** (Д. Бедзик); — *Ще два-три тижні — і буде пізно. А тепер ще можна* ***накрити*** *Каффу* ***мокрим рядном.*** *Війська там катма* (З. Тулуб); *Проштовхуючись до виходу, я гарячково мізкував, як* ***накрити мокрим рядном*** *брехуна-сусіду* (А. Крижанівський); — *Ти, дурню, не шукай собі хвороби. Не накликай нещастя. Воно ось-ось із-за горба само присуне й* ***мокрим рядном*** *тебе* ***накриє*** (М. Понеділок).

НАКРУЧУВАТИ

64. **НАКРУ́ЧУВАТИ / НАКРУТИ́ТИ** (**налама́ти**) **ХВОСТА́** *кому.* Картати, лаяти когось за щось. *Бухгалтерії* ***накручував хвоста*** *в широкому масштабі, щоб не грали в робочий час у шахи* (Є. Кравченко); — *Давай, давай, а то прийде дядько Прокіп, він нам за таку оранку* ***наламає хвоста*** (Григорій Тютюнник); — *За скиртування соломи .. їм* ***хвоста наламали*** (О. Сизоненко).

НАКУПИТИСЯ

65. **ЯК (мов, ніби *і т. ін.*) НАКУПИ́ТИСЯ.** Дуже активно, настирливо робити щось (перев. негативне), діяти певним чином. *А воно* [серце], ***як накупилося,*** *голосно й часто калатало в грудях, стискувалося до болю* (В. Кучер); *Отой Панько.., **мов накупився,** .. знущатися над моєю матір'ю* (Ю. Збанацький).

НАЛАМАТИ

66. **НАЛАМА́ТИ (наруба́ти) ДРОВ / ЛАМА́ТИ ДРО́ВА.** Повестися необдумано, допустити багато помилок, завдати шкоди. — *Вони дійсно там **наламали дров,** .. Силою дітей заганяли до школи* (Ю. Збанацький); — ***Нарубав*** *ти* ***дров,*** *Мостовий, у цих питаннях* (М. Зарудний); — *Що ти там **дров нарубав?** Дуже мені приємно одержувати з редакції листи про твою поведінку* (Григорій Тютюнник); — *А коли розумієш, так навіщо ж **ламаєш дрова?** Навіщо штучно розпалюєш незадоволення?!* (П. Резніков).

67. **НАЛАМА́ТИ ЯЗИКА́.** Навчитися добре говорити. — *Думаю, коли відкалатаєте в армії стільки, скільки я, то й ви не гірше **язика наламаєте*** (Переклад С. Масляка).

НАЛИВАТИСЯ

68. **НАЛИВА́ТИСЯ / НАЛИ́ТИСЯ ЖА́РОМ (фа́рбою).** Червоніти від сорому, збудження і т. ін. *Оторопіло помітив* [Лісовський], *як мінився, **наливаючись жаром,** тонкий вид молодиці* (М. Стельмах); — *Я думала, ти хотів мені щось сказати .— І скажу,— **наливається фарбою** Омелько* (І. Цюпа).

69. **НАЛИВА́ТИСЯ / НАЛИ́ТИСЯ КРО́В'Ю.** Червоніти від злості, напруження і т. ін. *Обличчя товстого Оникія **наливається кров'ю*** (І. Багмут); *Стадницький **налився кров'ю,** та сказати нічого не міг* (М. Стельмах); — *Н-н-о!!* — *прошипів він* [Трохим], *дрижачи весь і **наливаючись кров'ю*** (В. Винниченко).

НАЛІЗЕ

70. **І НА ГО́ЛОВУ (на ву́ха) НЕ НАЛІ́ЗЕ,** *зі сл.* говори́ти, роби́ти *і т. ін.* Що-небудь нерозумне, несерйозне, недоречне або зовсім безглузде. — *Верзе таке, що **й на голову не налізе,**— сказала вона збентежено* (П. Панч); — *Дурноверхий Вітя витіва таке, що **й на голову не налізе:** вимагає завтра піти записатись у загсі* (С. Васильченко); [Кость:] *Стара якась не при умі: плела таке, що **й на вуха не налізе*** (З. Мороз).

НАЛЬОТУ

71. **З НАЛЬО́ТУ. 1.** Не зупиняючись, на повному ходу, з розгону. ***З нальоту*** *пішли топтатися* [білогвардійці] *кіньми по живих тілах, хвацько дорубуючи з сідел тяжкопоранених, не здатних навіть звестися бійців* (О. Гончар).
2. Дуже швидко, легко, без труднощів, без великих зусиль. — *А вона, дружба, не народжується **з нальоту*** (О. Донченко); *Щоб пізнати село, треба б довше пожити в селянській гущі, а так, **з нальоту,** нічого не вийде* (В. Гжицький).

НАЛЯГАТИ

72. **НАЛЯГА́ТИ / НАЛЯГТИ́ НА НО́ГИ.** Прискорювати ходу, швидше йти. — *От якби-то так сталося!* — *забігає вперед думкою Пилипко та знай **налягає на ноги,** поспішаючи до лісу* (Панас Мирний); *І Максим поспішав, одчайдушно **налягаючи на ноги*** (І. Багряний); *Коли наближалися до села, дитина почала кричати. Грицько і Катерина **налягли на ноги*** (Д. Косарик).

НАМАЛЬОВАНИЙ

73. **ЯК (мов, на́че *і т. ін*) НАМАЛЬО́ВАНИЙ. 1.** Дуже вродливий, гарний. *А з виду* [Василь] ***як намальований:*** *очі йому як зірочки* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Вона* [дівчина] *стояла навпроти парубка **як намальована*** (Панас Мирний).
2. Дуже яскраво, чітко. *Перед очима, **мов намальовані,** встають і обриси хати, і дерев'яний віз* (М. Стельмах); ***Наче намальовані,*** *встають передо мною всі картини, всі місця* (І. Нечуй-Левицький).

НАМИЛИТИ

74. **НАМИ́ЛИТИ ШИ́Ю (го́лову, в'я́зи)** *кому і без додатка* **1.** Покарати кого-небудь за якусь провину. — *Погано!* — *зітхнув Бракватіста.*— *Якщо дізнається генерал, тобі **намилять шию*** (Ю. Бедзик); — *Обіцяю вам, що мій допис в десятках примірників буде розісланий по всіх газетах, і будьте певні, що до нього прислухаються, зроблять .. висновки і **намилять** вам **шию*** (Григорій Тютюнник).
2. Виразивши незадоволення, добре вилаяти кого-небудь. *Піде* [дівчина] *до хати сама або й покличуть її, а там ще й **голову намилять:** чого сидиш, посидільнице?* (А. Свидницький); *Вихід першого номера "Землі і Волі" викликав оскаженіння в офіційних колах. Розповідали, що цар, коли йому про це доповіли, побагровів, затрясся від злоби, викликав Дрентельна і Зурова і добре **намилив їм голови*** (М. Олійник).
3. Побити кого-небудь за щось. [Шклянка (*до Тихона*):] *Ти чого сюди приперся? От же я тобі сьогодня* [сьогодні] *таки **шию намилю!*** (М. Кропивницький); — *Ну-ну, не займай, а то **намилимо в'язи!*** — *Це слобідські свого захищають* (А. Шиян).

НАМИНАТИ

75. **НАМИНА́ТИ / НАМ'Я́ТИ ПА́РШІ** *кому, грубо.* Бити, карати кого-небудь. *У них хто хитрий, то і старший, І знай всім **наминає парші**, Чуприну всякому скубе* (І. Котляревський).

НАМОЗОЛИТИ

76. **НАМОЗО́ЛИТИ (наму́лити, наму́ляти) О́ЧІ** *кому і без додатка.* Набриднути своєю присутністю, виглядом або неодноразовим нагадуванням про що-небудь. [Горніг:] *Нехай би вони до мене прийшли, ті панки з уряду, коли вони не вірять, що тут голод. Я б їм дещицю показав. Я б їм **очі намозолив** отими всіма голодними пустками* (Леся Українка); *Дурно Маланка збирала насіння, дурно плекала надії. Вузлики з зерном так довго висіли під образами в хаті, аж **намулили очі**. Нарешті зняла та винесла в хижу* (М. Коцюбинський); // Привертати до себе увагу, нагадувати про щось. *Дмитро входить засніжений, з недобрим поглядом, міцно стуленими вустами.— Знову хутір **очі намуляв**, нагадав усю кривду! — зітхає* [мати] (М. Стельмах). **НАМОЗО́ЛЮВАТИ О́ЧІ,** *із запереч. Не слід **намозолювати очей** людям* (М. Руденко).

НАМОЧЕНИЙ

77. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **У ВОДІ́ (у во́ду) НАМО́ЧЕНИЙ.** Незадоволений, сумний, зажурений, злий і т. ін. *Мирон був сердитий сам на себе: цілий тиждень ходив **як у воді намочений;** він і в шинку, як зять його та громаду частував, сидів сумний та пив мовчки* (Грицько Григоренко); [Домка:] *Що це ти сьогодні якась **мов у воду намочена?*** (М. Кропивницький).

НАМ'ЯТИ

78. **НАМ'Я́ТИ** (*фам.* **наклепа́ти) / НАМИНА́ТИ ШИ́Ю (поти́лицю)** *кому.* Побити кого-небудь за щось. ***Намну** я тобі **шию**, коли зустрінемося* (Ю. Яновський); [Горпина:] *Якби моя дочка Оленка так коверзувала, то я б їй .. так **наклепала потилицю** отим кошиком, що вона пам'ятала б до нових віників* (І. Нечуй-Левицький).

79. **НАМ'Я́ТИ (накрути́ти, наскубти́** *і т. ін.*) **/ НАМИНА́ТИ (накру́чувати, скубти́** *і т. ін.*) **ВУ́ХА** *кому і без додатка.* Покарати, побити кого-небудь за якусь провину. [Поліна Карпівна:] *От коли твій Льонька ще раз покаже сюди свій товстий ніс.., я йому **намну вуха**, будь певна* (І. Кочерга); *— Треба **накрутити** мені **вуха** за те, що ви досі не в ліжку* (Ю. Шовкопляс); *Демонстранти змішались і тікали. Їх наздоганяли, накладали в потилицю, **накручували вуха*** (Ю. Смолич).

80. **НАМ'Я́ТИ / НАМИНА́ТИ БО́КИ** *кому.* **1.** Побити, покарати кого-небудь за щось. — *Чекай! Я Вікторові розкажу, як ти воркуєш отут біля дівчини. Він тобі **намне боки*** (П. Автомонов); — *Мабуть, така вже доля філософів, бо й Сократова жінка не раз **наминала** йому **боки*** (І. Нечуй-Левицький).
2. Завдати поразки кому-небудь, перемагати ворога в бою, на війні. — *Старієте, Антоне Андрійовичу,— зауважила Уляна Григорівна,.. — Нічого не вдієш, матінко; вважай, за половину шостого десятка перевалило. Але ми ще повоюємо, матінко. Ще **намнемо** туркові **боки*** (С. Добровольський).

81. **НАМ'Я́ТИ (наскубти́) / НАМИНА́ТИ (скубти́) ЧУБ (чу́ба, чупри́ну)** *кому і без додатка.* **1.** Побити, покарати (перев. тягаючи за волосся) кого-небудь за провину. *Паллант, любесенький хлопчина, Скріпивсь, стоїть, як твердий дуб, І жде, яка то зла личина Йому **нам'яти** хоче **чуб*** (І. Котляревський); *Дивлюсь — до мене суне Гася... Ну, **чуба**, думаю, **намне!**.. І відкіля вона взялася? Неначе стерегла мене* (Л. Глібов); *Оце було зачеплю її* [сестру] *або штовхну так, що вона й ноги задере, то вона зараз біжить до матері жалітися; а мати мені .. було добре **намне чуба** або наскубе вуха* (І. Нечуй-Левицький); — *А скоро вже біда прийшла. То обороннику од нас бува ще й лихо: Всі лихословити почнуть, І якщо **чуба** не **намнуть**, То ще й тихо!* (М. Старицький); *За Катерину та й **нам'яли чуприну*** (Укр.. присл..); *Микита ледве стримував себе, щоб не бурчати. Кілька разів таки підіймав бучу, погрожував спіймати Сапуна і **наскубти чуприну*** (І. Рябокляч).
2. Дуже вилаяти, покритикувати кого-небудь за яку-небудь провину, невиконання чогось і т. ін. *— То вам ніколи, то вас .. немає... То,— з неприхованою іронією додав він,— хтось інший **чуба намне** і вже не хочеться за другою порцією ходити* (С. Журахович); *У них хто хитрий, то і старший, І знай всім наминає парші, **Чуприну** всякому **скубе*** (І. Котляревський).

НАПАВ

82. **НЕ НА ТАКО́ГО (то́го) НАПА́В (натра́пив,** *грубо* **нарва́вся).** Хто-небудь не такий наївний, некмітливий, нерозумний і т. ін., як це здається. [Гиря:] *Ну, йди, доню, до нього... Та гляди лишень, щоб не обдурив!..* [Лизя:] *Пхи! Ще що вигадаєте! **Не на таку напав...*** (М. Куліш); — *Сеньйор Помідор кинувся хапати порушника, та **не на такого натрапив**, щоб дався в руки* (О. Гончар); — *Мовчить? — усміхнувся Сагайдак.— А ви хочете, щоб він одразу свої карти виклав на столі? Дзуськи! **Не на такого нарвалися*** (В. Кучер).

НАПАСЕШСЯ

83. **НЕ НАПАСЕ́ШСЯ** *на кого, розм.* Не можна настачити кого-небудь чимсь, задовольнити

чиї-небудь потреби в чомусь. — *Не знаю, як емаль, а штани ти стер .. На тебе **не напасешся!*** (А. Крижанівський).

НАПАСТИ

84. **НАПА́СТИ (натра́пити, попа́сти** *і т. ін.*) / *рідше* **НАПАДА́ТИ (натрапля́ти, попада́ти** *і т. ін.*) **НА СЛІД (сліди́)** *перев. чий (чиї).* Знайти, виявити ознаки чийогось злочину або перебування чи переміщення кого-небудь. *Ой то не сороки скрекотали: То Гза та Кончак **на слід** Ігорів **напали*** (Панас Мирний); *Я не буду, як інші, висолопивши язика, гасати вночі по селу,— вирішив Колозуб.— Головне **напасти на слід*** (І. Сочивець); *Соломія ладна була за що-небудь учепитися, аби **напасти на** Остапові **сліди*** (М. Коцюбинський); *На третій день повернулися* [міліціонери] *в район і доповіли начальству, що цигани нагло загубилися серед лісостепу і що **на** їхні **сліди натрапити** не вдалося* (Григорій Тютюнник); *Як заходила небезпека, що поліція **попадала на слід** злодіїв, то вони передавали йому речі на сховок* (Л. Мартович).

НАПЕРСТОК

85. **З НАПЕ́РСТОК. 1.** Дуже малий на зріст або величиною, розміром і т. ін. *Євпташка був завбільшки **з наперсток,** хоч йому йшов сімнадцятий рік* (І. Микитенко). **ЯК НАПЕ́РСТОК.** *Коли б же добра чарка, не така, **як наперсток,**— подумав Балабуха, поглядаючи на малесеньку чарку* (І. Нечуй-Левицький).
2. Дуже мало, трохи. *Всього* [м'яса] *не доїдай, а трішки залиш на тарілці .. Ну хоч **з наперсток*** (І. Багмут).

НАПИЙСЯ

86. **ХОЧ З ЛИЦЯ́ ВОДИ́ НАПИ́ЙСЯ (во́ду пий).** Дуже гарний, вродливий. ***Хоч води з лиця напийся,** така пристойна молодиця!* (Ганна Барвінок); [Пузир:] *Та ти ж його* [жениха] *ще не бачила, подивися перше: **з лиця хоч воду пий,** Бова королевич!* (І. Карпенко-Карий); — *Коли б у того чоловіка та жінка була якась нетіпаха, то вже Бог з ним А то ж писана краля, **хоч з лиця воду пий*** (В. Кучер); // *зі сл.* гáрний, вродли́вий *і под.* Дуже, надзвичайно. **ХОЧ ВОДИ́ НАПИ́ЙСЯ.** — *От Петро — багатир, хазяйська дитина, не тинявся по наймах... Ще до того веселий, моторний і з лиця гарний, **хоч води напийся*** (М. Коцюбинський). **ХОЧ З ЛИЦЯ́ ВО́ДУ ПИ́ТИ.** *Парубок на все село: гарний, **хоч з лиця воду пити,** жвавий, веселий і роботящий* (Марко Вовчок).

НАПИСАНО

87. **НА ЛО́БІ (на чолі́) НАПИ́САНО** *у кого.* Відразу видно, помітно що-небудь із зовнішнього вигляду когось. — *І тут уже я не міг стерпіти Адже в Боба й **на лобі написано** було, що то його батько, то чого ж це він привселюдно називає його "оцим чоловіком", чому не зізнається, що він син Мусіїв?* (Є. Гуцало); *Хоч **на лобі** в неї **не написано** було, що вона старша, але Порфир одразу це вловив із самого її милостивого тону розмови, з підкресленої чемності* (О. Гончар); *Заходимо, а там сидить .. товариш інженер. Ну, хто він такий, **на чолі** в нього **не написано*** (М. Ю. Тарновський).

88. **НА РОДУ́** (*рідше* **на віку́**) **НАПИ́САНО** *кому і без додатка.* Кому-небудь судилося щось заздалегідь або від народження. [Наталка:] *Так йому **на роду написано,** щоб жити багатим до старості, а умерти бідним* (І. Котляревський); *Так що ж воно таке — покликання? Схоже ніби на те, що кожній людині **на роду написано,** як говориться в народі, ким бути* (В. Сухомлинський); — *Оце поїдемо до превражого сина Гвинтовки та вкрадемо ще раз Череванівну. Мабуть, їй **на віку написано** моїх рук не минути* (П. Куліш). **НА РОДУ́ НАПИ́САНИЙ.** — *Ой сестриці! І Ясь мені сподобавсь, а бідність, здається, вже **на роду** мені **написана** — і дома не зазнала я розкоші* (І. Нечуй-Левицький); *Малювати, творити прекрасне — це, він вважав, **написане йому на роду,** заповідане від матері* (О. Гончар).

89. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **НА ДОЛО́НІ НАПИ́САНО** *кому.* Відразу зрозуміло, помітно. — *Доживе! — глибоко переконаним голосом завіря Козолуп.— ..Це ж, брат, **як на долоні** тобі **написано*** (В. Винниченко).

НАПРАВО

90. **НАПРА́ВО Й НАЛІ́ВО.** Не розбираючись, не вибираючи; усім підряд; на всі боки. *Овсій Колодій .. у чашках і в пляшках святу воду, **направо і наліво,** хвацько за грошики роздавав* (О. Ковінька); // Усіх підряд. *Павло Гречаний, у подертій сорочці і з розбитою бровою, гатив розкуркулених **направо й наліво,** косився буряковим оком на здоровенного Гошку, що маячив, як скеля вгорі* (Григорій Тютюнник). **НАПРА́ВО, НАЛІ́ВО.** *Чи не те ж саме в сфері нашої психіки? Хіба не так само сліпо й завзято, всякими способами, сіємо "я", шпурляємо **направо, наліво,** де тільки можна, готові до всього вчепити* (М. Коцюбинський). **НАЛІ́ВО Й НАПРА́ВО.** *Крокуючи вулицею, подоляк метав жартами **наліво й направо,** а словаки, весело юрмлячись довкола, на ходу зазирали йому в рота* (О. Гончар).

НАПУСКАТИ

91. **НАПУСКА́ТИ / НАПУСТИ́ТИ ДУРМАНУ́.** Змушувати вірити в що-небудь нереальне; обманювати. [Петя:] *Стривайте. Ніби хрест*

поворухнувся. [Коваль:] *Облиш.* ***Дурману напускаєш*** (І. Микитенко); *Тамара Микитівна з качалкою в руках безцеремонно смикнула його* [Гайсина] *за рукав і погрозливо сказала: — Гляньте, який знайшовся.* ***Напустив дурману,*** *та й уже. Ні, голубе, любив кататися, люби і саночки возити!* (П. Панч).

92. **НАПУСКА́ТИ / НАПУСТИ́ТИ ТУМА́НУ** *на кого і без додатка.* **1.** Робити що-небудь незрозумілим, заплутаним і т. ін. *Чому ж автори раптом* ***"напускають туману"****?* (З журналу); *Щось багато цей молодий колега* ***напустив туману*** (М. Стельмах).
2. *на кого.* Обманювати, зваблювати когось. *При світлі такого вогника* [гордості] *важко* ***"напустити туману"*** *на дівчину пошляку, гульвісі, любителеві скороминущих насолод* (З газети).

НАРІЗАТИ

93. **НАРІ́ЗАТИ (утя́ти) СІ́ЧКИ.** Зробити щось недоречне, безглузде; допустити грубі помилки при здійсненні чогось. *Дорош .. шепнув Оксенові на вухо: — Чує моє серце —* ***наріже він січки.*** *Наглядай там за ним* (Григорій Тютюнник); *Ну, вже* ***утяв*** *ти нам* ***січки:*** *Є чим пом'янути!* (П. Гулак-Артемовський).

НАРОБИТИ

94. **НАРОБИ́ТИ ШУ́МУ.** Привернути до себе загальну увагу, стати предметом обговорення, дискусій і т. ін. *Уже перша збірка "Лірики", видана ще в Славгороді,* ***наробила шуму,*** *принесла йому і славу, й гроші* (А. Головко).

НАРОДИВСЯ

95. **НАРОДИ́ВСЯ В СОРО́ЧЦІ.** Везучий, удачливий, щасливий. *Він* ***народився в сорочці.*** *Він досяг усього, чого тільки може побажати собі найвигадливіший честолюбець. Так гадають усі* (Ю. Шовкопляс); *Василь* ***народився в сорочці.*** *Інакше, як пояснити, що з першого й до останнього дня війни провоював у піхоті й відбувся лише легкою контузією?* (О. Підсуха); *Я, мабуть, унікум,* ***народився в сорочці.*** *І ви знаєте, я абсолютно певний, що доживу до глибокої старості* (Ю. Смолич). **В СОРО́ЧЦІ ВРОДИ́ВСЯ.** *Вони саме ставили підписи під актом, коли до кімнати вбігла молоденька сестра, сповістила дзвінко: все пройшло добре!.. Просто-таки* ***в сорочці вродився!*** (О. Гончар). **НАРОДИ́ВСЯ БЕЗ СОРО́ЧКИ** (нещасливий). *Не для мене був той пишний цвіт* [любов], *Обсипались на інших пелюсточки... Але не скаржусь, що на білий світ Я* ***народивсь,*** *як кажуть,* ***без сорочки*** (Д. Павличко).

96. **НАРОДИ́ВСЯ (роди́вся) ПІД ЩАСЛИ́ВОЮ ЗІ́РКОЮ (зоре́ю).** Щасливий, везучий, удачливий і т. ін. *Недаремно сусіди й родичі завжди заздрили моїй удачі.. Ти — казали вони,—* ***народився*** *хоч і без сорочки, але* ***під щасливою зіркою*** (О. Чорногуз); *— І вип'ю, бо годиться невелику чарочку солодкої за солодке життя всіх Розумів: вони ж бо всі* ***народилися під щасливою зіркою*** (М. Лазорський); *Про удачливих кажуть:* ***народився під щасливою зіркою*** (З газети); *На прощання сказав пораненому Василеві старший лейтенант: —* ***Під щасливою зорею ти родився...*** (К. Гордієнко).

97. **ЯК** (**мов, немо́в** *і т. ін.*) **[УДРУ́ГЕ (зно́ву)] НА СВІТ НАРОДИ́ВСЯ.** Хто-небудь відчуває душевний спокій чи має добре самопочуття після страждань, переживань, фізичних мук і т. ін. *Вчора зробив собі операцію — вирвав зуба — почуваю себе добре,* ***мов на світ народився*** (М. Коцюбинський); *На тебе я, мов на святу, дивився, Твоїм умом і серцем просвітився,* ***Немов на світ удруге народився*** (П. Куліш); *Обмінили хліб, а в неділю й весілля заграли. Як уступила Мотря в свою хату, то* ***немов знову на світ народилася*** (Панас Мирний); [Кряж:] *Хороше тут!* ***Наче на світ народився.*** *Душею і тілом спочиваю, Омельку* (М. Зарудний).

НАСИПАТИ

98. **НАСИ́ПАТИ СО́ЛІ НА ХВІСТ** *кому, грубо.* **1.** Не мати змоги заподіяти кому-небудь щось неприємне у відповідь на його дії. *— Що він тобі зможе зробити?* ***На хвіст,*** *значить,* ***солі насипати?..*** (М. Стельмах); *— Зроблю! Вже я йому зроблю! — вимахував руками Шугалія. — А він мені хай* ***солі на хвіст насипле*** (В. Кучер); *— Тепер всіх крию без жалю —* ***Насиплять солі*** *хай* ***на хвіст!*** (З журналу).
2. Надто досадити комусь, завдати неприємностей і т. ін. *Начальник розвідки сказав жартома: "Тепер треба* ***насипати*** *їм* ***солі на хвіст****"* (П. Панч); *— А що він вам, Устиме Григоровичу,* ***на хвіст солі насипав?*** *— сміявся Грибов* (М. Олійник).

НАСІДАТИ

99. **НАСІДА́ТИ НА П'Я́ТИ (на ши́ю)** *кому.* Наздоганяти кого-небудь, бути дуже близько від когось. *В куточку серця .. щось тихенько занило, але на мить, бо не пора було роздумувати,— ворог* ***насідав на п'яти*** (В. Гжицький); *Вони* ***насідали на шию*** *коноводам, ось-ось наздоганяли їх* (Б. Грінченко).

НАСТАВЛЯЙ

100. **НАСТАВЛЯ́Й КИШЕ́НЮ (обі́дві жме́ні),** *ірон.* Не розраховуй на щось, не сподівайся чогось. [Антон:] *Поїде вона з тобою в глухі ліси, на річку .. слухати жаб'ячі концерти? На-*

ставляй кишеню! (Л. Дмитерко); *— Підводи? — знову обізвався низенький, в пілотці.— Це будуть підвозити тих, що приставатимуть. Високий, з сердитими очима сіпнувся від обурення: — **Наставляй обидві жмені!*** (В. Козаченко).

НАСТАВЛЯТИ

101. **НАСТАВЛЯ́ТИ (направля́ти, напу́чувати** *і т. ін.*) **/ НАСТА́ВИТИ (напра́вити, напути́ти** *і т. ін.*) **НА [ДО́БРУ (пра́ведну)] ПУТЬ (доро́гу, сте́жку)** *кого і без додатка.* Корисними порадами, доброзичливими настановами скеровувати чиї-небудь дії в правильному напрямку; грати позитивну роль у професійному чи моральному становленні когось. *Показуємо став... виногради... Вчимо, **наставляєм на путь.** Записують гості поради* (С. Олійник); *— Бачу, ти молодець,— усміхнувся Андрій до Коровая.— Уже й сестру **наставляєш на добру путь*** (М. Колесников); *Тітки та дядини силкувались **направляти** її* [Настусю] ***на добру путь*** (І. Нечуй-Левицький); *Батько — велике слово, велика річ! Він тебе годував, ростив... **на добру путь напучував...*** (Панас Мирний); *Не набув її батько ні майна, ні грошей про запас, хоч як роздирався в роботі .. Зате .. **на добру дорогу наставив** синів* (І. Муратов); *Вернувся Чіпка додому радий, що довелося **направити** громаду **на добру стежку*** (Панас Мирний); *Сошенко залучив Тараса до малярської школи й **напутив** його **на добру путь*** (І. Нечуй-Левицький); *Сьогодні він прийшов, щоб **спрямувати** свого колегу .. **на праведну путь** і настановити його на добрий розум* (Переклад С. Масляка). **НАПРАВЛЯ́ТИ НА ПУТЬ І́СТИНИ.** *— От лаяв мене* [панотець], *їй-бо, славно, все **направляв на путь істини** і, головне, злості не таїв* (М. Стельмах). **НАПРА́ВИТИ НА ДО́БРИЙ ШЛЯХ.** *От мати Річардова — чесна жінка, богобоязна, чей* [може] ***направить** сина **на добрий шлях*** (Леся Українка). **СПРЯМУВА́ТИ НА ЧИ́СТУ ЛЮДСЬКУ́ ДОРО́ГУ.** *Судитимуть її, що не зуміла бути йому наступником і порадником, не **спрямувала** його **на чисту людську дорогу*** (П. Дорошко). **НАСТА́ВИТИ НА ПУТТЯ́.** [Чирва:] *Усіх хазяїв, усе село, кожну хату ми повинні врозумити, **наставити на путтяˮ*** (І. Микитенко).

102. **НАСТАВЛЯ́ТИ (направля́ти) / НАСТА́ВИТИ (напра́вити) НА [ДО́БРИЙ] РО́ЗУМ** *кого.* Навчати кого-небудь дотримуватися певних норм, традицій у поведінці, діях та вчинках; скеровувати в правильному напрямку. *Тихий був Василько, розсудливий.— Хто його **на розум наставляв,** Господь його знає* (Марко Вовчок); *Вони* [дочки] *ходили на роботу в колгосп, а мати поралася дома й **на добрий розум** їх **наставляла*** (І. Вирган); *Хто собою керувать не вміє, той і другого **на розум не наставить*** (Укр.. присл..); *Падала Мотря перед пречистою на коліна й молила її тихим гарячим словом, щоб вона берегла її дитину од лихої години, щоб **направила** його **на добрий розум*** (Панас Мирний).

103. **НАСТАВЛЯ́ТИ / НАСТА́ВИТИ РО́ГИ** *кому.* **1.** Зраджувати свого чоловіка. *— Янечку, ти — золото,— захоплювався пан Бжельський — Спритний, як чорт, і рахубний, як краківський лихвар. Певно, твоя мама **наставляла роги** померлому Адаму Свєнцицькому з якимось Шмульком чи то Янкелем* (З. Тулуб); *Хто вона? Примхлива донька якогось солідного таточка? А може, з тих, що вискакують заміж за старенських академіків, а потім **наставляють** їм **роги?*** (М. Зарудний).
2. Стати коханцем чиєїсь дружини. [Харько:] *Невже ви хочете, щоб я радий був до послуги чоловікові, котрий хоче мені **роги наставить?*** (М. Кропивницький).

104. **НАСТАВЛЯ́ТИ (нащу́лювати, нащу́рювати) / НАСТА́ВИТИ (нащу́лити, нащу́рити) ВУ́ХА (ву́хо). 1.** Напружено, уважно прислухатися до чогось. *Я скрізь лазив, на все очима назирав, як піп, до всього **уха наставляв*** (Марко Вовчок); *Батько підходить до дверей спальні, **наставляє** туди **вуха,** наслухається* (Д. Бедзик); *Заплющувавсь* [хлопець] *і сторожко **наставляв ухо.** Тиша. Тоді взявся за гриву й став ногою коневі на коліно. Мить — верхи вже* (А. Головко); // З напруженою увагою, з великим інтересом готуватися до слухання чого-небудь. *Гайдамацький старшина окремої чоти допитливо **нащулив вуха*** (Я. Качура); *— Слухайте,— сказав він .. Парубки **нащурили вуха*** (Н. Кобринська).
2. Звертати увагу, зважати на що-небудь, враховувати щось, звертатись до чогось. *Хто каже до ладу, то **вуха наставляй,** а хто і без ладу, то теж не затикай* (Укр.. присл..); *— От сівозміну загальну громадську заведемо. До агрономії **вуха наставити** треба. Заводити гуртовий обробіток землі* (А. Головко).

105. **НАСТАВЛЯ́ТИ (розкида́ти, розставля́ти, плести́** *і т. ін.*) **/ НАСТА́ВИТИ (розки́нути, розста́вити** *і т. ін.*) **[СВОЇ́] ТЕНЕ́ТА (сі́ті, пастки́, си́льця** *і т. ін.*) *на кого і без додатка, із спол.* щоб. Підступними діями, хитрощами, лестощами і т. ін. намагатися підкорити собі кого-небудь, заволодіти кимсь, домогтися свого. [Кай Летіцій:] *Друже, ми не знаєм, які та секта **наставляє тенета** на неофітів* (Леся Українка); *Помовчав трохи і знову **плете** хитро **тенета,** щоб спіймати довірливу жінку* (І. Цюпа); *Дряпіжники, сутяжники, всякі військові товариші **розкинули** свої **тенета*** (Панас Мирний); *Він роз-*

*кинув свої **сіті** так широко, що щастя, коли не тут, то там мусило попастися в них* (І. Франко); *Можливо, поліція так діяла з якимось наміром, хитро **розставляючи пастки**, щоб вислідити його* [Дорошенка] *на волі і напасти на слід* (І. Цюпа); *Василь втямив, звідки гроза насувається. Виходить, знову ксьондз якісь **сильця розставляє*** (І. Головченко і О. Мусієнко).

НАСТОРОЖУВАТИ

106. **НАСТОРÓЖУВАТИ (нагóстрювати, нашорóшувати** *і т. ін.*) **/ НАСТОРÓЖИТИ (нагострúти, нашорóшити** *і т. ін.*) **ВÝХА.** Напружено, уважно прислухатися до чогось. *Простягають* [селяни] *шиї, вирячують очі і **насторожують вуха,** щоб хоч трохи почути з того, що говориться в коршмі* [корчмі] (І. Франко); *Він* [парубок] *притаїв дух; **насторожив уха,** слуха...* (Панас Мирний); *Хто балака, Хто кобзаря слуха. А Залізняк попереду **Нашорошив уха*** (Т. Шевченко); *При цих словах Бичковський **насторочив вуха** і покрутив вуса.* (І. Нечуй-Левицький); // З напруженою увагою, з великим інтересом готуватися до слухання чогось. *Воловик **насторожив уші,** увесь потонув в увазі, в чеканні, що скаже Марина* (Г. Епік); — *Молодице, **нашорошуйте вуха,** бо новина буде* (Б. Грінченко).

НАСТУПАТИ

107. **НАСТУПÁТИ / НАСТУПИ́ТИ НА ГÓРЛО** (*розм.* **на горля́нку**) *кому і без додатка.* Настирливо вимагати від когось чого-небудь або спонукати, примушувати до чогось. [Нартал:] *Га, мовчиш, мовчиш? Ага, я **наступав тобі на горло?*** (Леся Українка); *Славка **наступала** батькові **на горло** — кинь торгівлю* (С. Чорнобривець); *Цей несподіваний обшук врятує його від сварки з отим чужим гуртоправом і чабаном, що просто **наступає на горлянку*** (В. Кучер); [Варка:] *А скільки нам винні?..* [Демко:] *Ну що ж як винні? **На горлянку** кожному не **наступиш** — віддадуть...* (М. Кропивницький).

108. **НАСТУПÁТИ / НАСТУПИ́ТИ НА МОЗÓЛЮ (на мозóль, на мозóлі)** *кому і без додатка.* Торкатися в розмові того, що кого-небудь найбільш непокоїть, турбує. — *Мислимо, такі втрати! Конструкторів варто викликати, хай подивилися б.— Та знають вони! — глухо гриміла трубка.— Не одні ми **на мозолі** їм **наступаємо*** (З газети); [Палажка:] *Та що це ти, Іване, такий злий сьогодні?* [Хвенька (*регоче*):] ***На мозолю наступили!*** (Панас Мирний); *Яворському стало незручно слухати роздратованого Сашка. Він вибачився й пішов на греблю, Колодуб відверто запитав у товариша: — Хто тобі сьогодні **на мозоль наступив?** Зізнайся!* (Ю. Бедзик).

109. **НАСТУПÁТИ / НАСТУПИ́ТИ НА ПÁЛЬЦІ** *кому.* Кривдити когось, не рахуватись з ким-небудь. — *Ви не ніяковійте, будьте задиракою, тримайтеся зухваліше,— повчав він* [Самієв] *Черниша,— а то вам будуть **наступати на пальці*** (О. Гончар); [Панько:] *В життю, як на ярмарку, не можна без того, щоб один одному **на пальці не наступив*** (І. Франко).

110. **НАСТУПÁТИ** / *рідше* **НАСТУПИ́ТИ НА ХВОСТÁ (на п'яти)** *кому і без додатка.* **1.** *тільки недок.* Наздоганяючи, переслідуючи, йти, рухатися і т. ін. дуже близько від кого-небудь. *Ой, що коїлось у Закриниччі, як німцеві вже почали **на хвоста наступати,** як його почали викурювати, мов лиса з нори!* (Є. Гуцало); — *За мною, трохи не **наступаючи** мені **на п'яти,** жандар* [жандарм] *цокає своїми острогами* (Панас Мирний).

2. Досягати таких же успіхів, як хто-небудь інший. — *Ми й на змагання викличемо одна одну.— Давайте дівчатка, щоб аж дим пішов! — Фігурняк потряс кулаком.— А я завтра своїх підніму. Ще, може, вам і **на хвоста наступлю*** (О. Сизоненко).

НАТИРАТИ

111. **НАТИРÁТИ (НАБИВÁТИ) МОЗÓЛІ.** Багато й наполегливо працювати. *Важко людям обробляти свої городи.. Але треба працювати; може хоч якась картоплина буде. **Набивати мозолі** до полудня* (В. Лисенко). **НАТÉРТИ НЕ ÓДНОГО МОЗОЛЯ́.** — *Такого таланту, як у Павла, ще не було в нашім роду. Проте нехай він не задається. Йому ще **натерти не одного мозоля,** доки видряпається на ту свою поетичну гору* (Ю. Мушкетик).

112. **НАТИРÁТИ / НАТÉРТИ ПÉРЦЮ В НІС** *кому, жарт.* Карати кого-небудь; досадити кому-небудь. *Писали* [солдати] *депутатам у Відень, щоб оступилися за них, а ті вже почали **натирати перцю в ніс,** кому треба* (Переклад С. Масляка); ***Натер йому перцю в ніс*** (М. Номис).

НАТИСКАТИ

113. **НАТИСКÁТИ / НАТИ́СНУТИ КНÓПКУ.** Віддавати необхідні розпорядження. *Вона* [держава] *контролює все суспільство: досить **натиснути кнопку** — і могутні державні важелі зразу ж починають діяти, захоплюючи і підкоряючи своїй механічній волі будь-які частини соціального тіла* (Вісник НАН).

114. **НАТИСКÁТИ / НАТИ́СНУТИ НА ВСІ ПЕДÁЛІ.** Докладати всіх зусиль для швидкого досягнення, здійснення чого-небудь; поспішати. — *Ми тут без вас часу не марнували. **На всі педалі натиснули,** щоб розконсервувати будівництво* (Ю. Шовкопляс); — *А може, там* [у

Празі] *уже союзники? — висловив припущення наймолодший з розвідників..— Можуть, звісно, і вони вдертися, як* ***натиснуть на всі педалі,****— погодився в'язистий єфрейтор Павлюга* (О. Гончар).

НАТРАПИТЬ

115. **ЩО ТІ́ЛЬКИ ЯЗИКО́М НАТРА́ПИТЬ,** *зі сл.* говори́ти, моло́ти *і под.* Будь-що, не задумуючись, не обдумуючи. *І починає Щур молоти,* ***що тільки язиком натрапить*** (С. Васильченко).

НАТУРКАТИ

116. **НАТУ́РКАТИ (натурча́ти) У ВУ́ХА (у го́лову)** *кому.* Наговорити комусь щось погане про кого-, що-небудь. *— Гаріфуліна отруїли лікарі... Аж очима сердито блиснув Меджінов.— Уже й тобі встиг Ходжієв* ***у вуха натуркати?*** (О. Донченко); *— Ну, скажіть мені, будьте ласкаві,— обернувся до нього Євгеній,— що се за дурниці* ***натуркав*** *вам хтось* ***у голову?*** (І. Франко); *— Це ти про Голуба? — різко повернувся до Кайдашенка Бачура.— Так і знав, що тобі* ***натурчали у вуха*** *про нього* (М. Чабанівський).

НАТУРКУВАТИ

117. **НАТУ́РКУВАТИ / НАТУ́РКАТИ ГО́ЛОВУ** *кому.* Стомлювати кого-небудь розмовами. *— І ти питаєш себе: чого вона хоче?.. І чи довіку думає* ***натуркувати*** *мені* ***голову*** *своїми..: чи тямиш? чи знаєш?* (І. Франко); *— Іди собі додому: оттаку мені* ***голову натуркала!..*** *Йди, йди собі; ми і самі розберемо, що треба робити* (Г. Квітка-Основ'яненко).

НАУКУ

118. **У (на) НАУ́КУ** *кому.* Для застереження від прикрих помилок у майбутньому або щоб провчити когось. *— Не гавкав ти, Рябко! За те ми, бач,* ***в науку,*** *Із ласки, з милості панів, Влiпили сотеньок із п'five тобі київ* (П. Гулак-Артемовський); *Сестри ходили Що день божий вранці-рано Плакать над Іваном, Поки самі потруїлись Тим зіллям поганим. А Бог людям* ***на науку*** *поставив їх в полі На могилі тополями* (Т. Шевченко). **ДЛЯ НАУ́КИ.** *— Все село гомонить про тебе, а ти сам* [про сватання] *ні пари з уст.. — Про нас завжди щось таки говорять... Я таки вже комусь* ***для науки*** *поставлю язика навсторч рота!* (М. Стельмах).

НАША

119. **НА́ША [ВЕРХ] БЕРЕ́ / ВЗЯЛА́.** Ми перемагаємо. *До війська обернувся* [Еней] *.. І річ таку їм уджигнув: "Козацтво! Рицарі! Трояни! Храбруйте!* ***Наша,*** *бач,* ***бере*** (І. Котляревський); *— То що? Фронт тримаємо міцно?* ***Наша бере?*** *— Не зовсім,— відповів похмуро Ваденін* (Г. Коцюба); [Герцог:] *О, наче впала з пліч у нас гора! Ха-ха! Так, значить,* ***наша верх взяла!*** (Є. Кротевич).

НАШЕ

120. **ДЕ НА́ШЕ (ва́ше, його́** *і т. ін.*) **НЕ ПРОПАДА́ЛО (не пропада́є).** Уживається для вираження чиєсь готовності зазнати збитків, утрат і т. ін. *—* ***Де його не пропадало!*** *Він подарує борг і Карпцю, і Підіпригорі, аби лише вони відмовились від його землі* (М. Стельмах); *— Сими днями сподіваюся бочку* [риби] *розпродати; а там коли з півбочки й пропаде — невелика утрата,* ***де наше не пропадає*** (Панас Мирний).

НАШИМ

121. **І НА́ШИМ І ВА́ШИМ. 1.** Одночасно одним та іншим, різним за поглядами сторонам, особам (догоджати, прислужувати); усім. *— Боягузи..— гарячився Невкипілий.— Жаток поякалися! Жатка — що? Вона* ***і нашим і вашим:*** *скаже пан жни — жатиме, мужик тпрукне, теж послухає — стане!* (А. Головко). **І ВА́ШИМ І НА́ШИМ.** *Достанеться* ***і вашим і нашим*** (Укр.. присл..); *Як він* [злодій] *пішов, господар каже: отакий Потап! —* ***і вашим і нашим,*** *прийшов замок обдивлятись* (В. Барка).

2. Безвідмовний, безпринципний; догідливий, хитрий. *Полозенко щось хитрує. Хоче бути добреньким —* ***і нашим і вашим*** (І. Цюпа).

122. **НІ ВА́ШИМ, НІ НА́ШИМ.** Ні одним, ні іншим, різним за поглядами сторонам, особам; нікому. *Єсть такі в нас, і досі нікому не служили:* ***ні вашим, ні нашим.*** *І не хитрі — фортуна, кажуть* (М. Хвильовий).

НЕБА

123. **ПРО́СТО НЕ́БА [НА ЗЕМЛІ́].** Не в приміщенні, надворі, без усякої покрівлі. *— Сідай, чоловіче, коло багаття та грійся, коли хочеш. Ми й самі думаємо ночувати отутечки* ***просто неба на землі*** (І. Нечуй-Левицький); *На галяві лежу я* ***просто неба*** *В кущах зіноваті, в щасливій тишині Шляхетних зел* (М. Орест); *Один з таких музеїв* ***просто неба*** *знаходиться в Денвері, штат Колорадо* (З журналу). **ПРО́СТО ГО́ЛОГО НЕ́БА.** *Мітинг відбувався у заводському дворищі,* ***просто голого неба*** (Ю. Смолич).

НЕБІ

124. **НА СЬО́МОМУ НЕ́БІ,** *перев. зі сл.* бу́ти, відчува́ти себе́ *і т. ін.* Дуже задоволений, радісний, безмежно щасливий; у стані небувалого піднесення. *Олег уже двічі балотувався в депутати і завжди обирався одноголосно. Никодим Динька* [батько] *був* ***на сьомому небі*** (М. Зарудний);

*Коли Маркевич заграв з скрипачем Стером концерт Ліпінського, Тарас відчув себе **на сьомому небі*** (О. Іваненко); *По всьому видно було, що він зараз перебував **на сьомому небі.** Аж вилиці на змарнілому, обтягнутому шкірою обличчі заясніли* (В. Речмедін).

НЕБО

125. **НЕ́БО В КЛІТИ́НКУ** *кому, ірон.* Хто-небудь перебуває в ув'язненні, в тюрмі. *Дуже нині кусається дармовиця, довго буде **небо тобі в клітинку*** (В. Дрозд).

126. **ЯК** (**мов, ніби** *і т. ін.*) **НЕ́БО ВІД ЗЕМЛІ́. 1.** *зі сл.* далéкий, віддáлений *і под.* Дуже. *Цілі цих партій далекі, **як небо від землі*** (З газети). **2.** Дуже велика різниця; цілковита протилежність. — *Та куди ж нам до вас рівнятися? **Як небо від землі*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

НЕБОМ

127. **ПІД ГО́ЛИМ НЕ́БОМ.** Не в приміщенні, надворі, без усякої покрівлі. *Посеред табору в одній хвилі виставлено шатри для старшин,— решта війська мала ночувати **під голим небом*** (І. Франко); // Без житла. *Родина Зайченків, втративши через німців житло й опинившися цілою великою громадою **під голим небом,** сподівалася дістати дозвіл правління на хату* (Ю. Яновський).

НЕДОРІЗАНИЙ

128. **ЯК** (**мов, ніби** *і т. ін.*) **НЕДОРІ́ЗАНИЙ,** *зі сл.* кричáти, верещáти, галасувáти *і т. ін.* Дуже сильно, пронизливо і т. ін. *Вражений запорозькою тактикою, французький інженер Боплан верещав **як недорізаний,** намагаючись налагодити артилерійський вогонь* (О. Довженко); *Офіцер скочив на дорогу й став галасувати **мов недорізаний*** (Ю. Яновський).

НЕДОСИПАТИ

129. **НЕДОСИПА́ТИ** (**недосипля́ти**) / **НЕДОСПА́ТИ** [**НОЧЕ́Й**], [**І** (**та**)] **НЕДОЇДА́ТИ** / **НЕДОЇ́СТИ** [**ХЛІ́БА** (**шматкá хлíба**)]. Довго і тяжко працювати, відмовляючи собі в найнеобхіднішому. [Кіндрат Антонович:] *Хіба то безсовісно, що я **недосипав ночей, недоїдав шматка хліба** та все працював, щоб себе і сім'ю свою зарятувати від злиднів* (М. Кропивницький); *День і ніч Антон і Катерина **недосипаючи та недоїдаючи,** мов пекельні, товклися на своєму шматку поля* (С. Чорнобривець); — *Для кого ж я побиваюся?.. **Хліба недоїдаю, ночей недосипляю?..** все ж для вас... для сім'ї* (Панас Мирний).

НЕЖИВИЙ

130. **ЯК** (**мов, ненáче** *і т. ін.*) **НЕЖИВИ́Й. 1.** *зі сл.* ходи́ти, йти *і под.* Дуже повільно, мляво без жвавості, без бадьорості. — *Ну, хвалить Бога, що Настя знайшла собі роботу! — думала баба Зінька, поглядаючи на дочку,— а то ходе* [ходить] ***як нежива,** робе* [робить] *діло, мов сонна* (І. Нечуй-Левицький).
2. Позбавлений життєвої енергії, бадьорості, дуже слабкий фізично. *Прийшли жнива, ходить жінка **як нежива;** а як прийшла Покрова, то й жінка здорова* (Укр.. присл..); *І де ті в Господа взялися Усякі штучнії їства? Сама ж* [жінка] ***неначе нежива** На плечі пада... Напоїла, І нагодувала, І спать його, веселого, В коморі поклала!..* (Т. Шевченко).
3. Нерухомо, без зміни положення. *А хитрая мишва так іноді морочить, Що треба буть мудрованим котом, Щоб висидіть, **неначе неживому,** І оком не моргнуть* (Л. Глібов); // Нерухомий, блідий і т. ін. *Я теж плакав, особливо коли труну опускали в яму, а мати спочатку щось кричала й ридала, а потім зробилась **як нежива,** і на неї бризкали водою* (Л. Смілянський).
4. Приголомшений чимсь, дуже наляканий, вражений, заціпенілий. *В палаті світлій ліжко біле, на нього Зою положили. І я стояв **мов неживий...*** (В. Сосюра); *Юрко сам прийшов до хати, і дівчина **мов нежива** застигла біля столу, не знаючи що сказати йому* (М. Стельмах).

НЕМА

131. **І ГА́ДКИ** (**ду́мки**) **НЕМА́** (**немáє, не булó**) *у кого, рідше кому і без додатка.* Хто-небудь і не думає про когось, про щось, не має намірів, не збирається щось робити. — *В інших радгоспах чабанам уже газові плити збираються ставити, а нашому начальству про це **й гадки нема*** (О. Гончар); *Про те, щоб пускатись в дорогу у таку пітьму в невідомій стороні, **не було й гадки.** Треба було дочекатися світу* (М. Коцюбинський); *І Гризельда, і усі двірські панки ходили, як неприкаяні. **Ні в кого й думки не було** сісти за роботу* (І. Нечуй-Левицький).

132. **І ГО́РЯ** (**нужди́**) **НЕМА́** (**немáє**) *кому.* Хто-небудь нічим не турбується, нічого не боїться; комусь байдуже до всього. *А вони* [наймички] — *неначе **їм і горя ніякого немає** — гугнявим охриплим голосом перегукуються, жартують, усміхаються...* (Панас Мирний); *Ввійшли у велику хату.. Шинкар не виходить, а **Юдуну і нужди нема*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

133. **І ДУ́ХУ НЕМА́** (**немáє, не булó, не чу́ти** *і т. ін.*) *кого, чого.* Хто-небудь зник (що-небудь зникло) або його й зовсім не було. *Почав* [хазяїн] *кликати Дениса, а **Дениса й духу нема*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Ведуть* [некрутів] *снідати каші з салом, а того сала — **і духу нема*** (Панас

Мирний); *І хоч зачіплянських і близько нікого не було, **не було й духу** того дошкульника Баглаєнка, але виразно вчулося.., продзвеніло в повітрі: "Батькопродавець"* (О. Гончар); *Тим часом Бурко прибіг до липи, шукає, нюхає, порпає — нема ані каменя, ані глини, а ковбаси **й духу не чути*** (І. Франко).

134. **[І] КОТО́ВІ НА СЛЬО́ЗИ НЕМА́ (немає, не ві́стачить** *і т ін.).* Дуже мало. — *В них там орної землі **і котові на сльози нема,** єдиний заробіток біля колії* (І. Муратов).

135. **[І (ні, ані́)] КОПІ́ЙКИ [ЗЛА́МАНОЇ (мі́дної, щербáтої)] (ше́ляга) НЕМА́ (немає, не було́) ЗА ДУШЕ́Ю** *у кого і без додатка.* Хто-небудь не має грошей, дуже бідний. — *Куди я піду, коли в мене **копійки нема за душею,**— сказала Василина* (І. Нечуй-Левицький); — *Та що ж ви візьмете, коли в мене **й копійки зламаної нема за душею!*** (М. Коцюбинський); — *Віддай хоч попереду те, що винні зосталися.— **Копійки мідної за душею немає,** батюшка* (Панас Мирний); *Навіть у 1921 році, коли в нас люди орудували мільйонами, в дядька Володимира, як він казав, **не було за душею і щербатої копійки*** (М. Стельмах); — *Не клясти я тебе прийшла, я за своїм прийшла. Зглянься ти на Бога... Празник святий іде... Ти ж будеш і їсти, і пити, а тут **за душею шеляга немає*** (Панас Мирний).

136. **[І] ЦІНИ́ НЕМА́ (немає, не було́)** *кому, чому.* Хто-небудь (або що-небудь) має дуже високу вартість за своїми якостями, властивостями, особливостями. *Вся* [Маруся] *в золоті, в шовках. Там одна плахта .. пар двох волів чумацьких стояла* [коштувала], *а коралям **і ціни нема*** (П. Куліш); *Хоч мало коштує хлібина, Насправді ж їй **ціни нема!*** (М. Гірник); *В тебе, Луко, голова — то й **ціни їй немає!*** (Панас Мирний); *Коли б .. коню не лисинка, **і ціни б йому не було*** (Укр.. присл..).

137. **ЛИЦЯ́ НЕМА́ (немає, не зна́ти, не було́) / НЕ СТА́ЛО** *на кому.* Хто-небудь змінюється на виду, стає дуже блідим від раптового сильного хвилювання, приступу хвороби і т. ін. *Глянула мати на сина — жахнулася! Глянув батько — розгубився! — Що сталося, сину? На тобі **лиця нема!*** (З газети); *Одімкнула скриню Марія. Яків порився в ній і .. щось на ходу сказав Марії. А на ній **лиця немає,** як із воску виліплене* (А. Головко); *Уляна стояла по один бік хати,.. **лиця на ній не знати!*** (Панас Мирний); *На скуйовдженому завгоспові **лиця не було:** — Біжіть до медпункту! Там...* (В. Бабляк); *Як почула таке Мотря, то **й лиця на її не стало:** поблідла, як крейда, затряслась, як лист на осині* (Панас Мирний).

138. **МІ́СЦЯ ЖИВО́ГО НЕМА́ (немає, не було́** *і т ін* **)** *на кому, в чому.* Хто-небудь весь побитий, поранений. — *Аж сусіди позбігались на мій вереск... геть мене потовк, **місця живого нема,**— скрізь синяки... гляньте...* (М. Коцюбинський); *Коли листоношу роздягли — на ньому **не було живого місця,** і п'явки купами поприсмоктувалися до тіла* (Ю. Яновський); // Хто-небудь принижений, ображений. — *А хто ж лічив, скільки панських стріл попало в серце діда Дуная? Надійсь, в тому серці **живого місця нема*** (М. Стельмах); // *де.* Що-небудь вщерть заповнене. *В камері стало трохи видніше, і, оглянувшись, я побачив, що тут **місця не було живого** — вся підлога, попритрушена перетертою чорною соломою, покрита людськими тілами* (Ю. Збанацький).

139. **[НЕМА́ (не було́)] АНІ́ (ні, і) КРОВИ́НКИ** *в чому.* Що-небудь дуже бліде (перев. про обличчя, губи і т. ін.). *В губах **не було ані кровинки,** і вони тремтіли* (І. Франко); *Виснажлива хвороба зробила його якимось крихким, тендітним — **в обличчі ні кровинки*** (О. Гончар); *Двір наповнився дітьми з блідими лицями, в яких **не було й кровинки*** (С. Чорнобривець). **НІ КРОВИ́НОЧКИ.** *Голівка спущена додолу, у лиці **ні кровиночки,** замість уст лиш чорна смужечка якась* (Г. Хоткевич).

140. **НЕМА́ (немає, браку́є, не ста́ло) КЕБЕ́ТИ** *кому і без додатка.* У кого-небудь не вистачає розумових здібностей. *Де ж пак! Такі очевидні речі, а витлумачити людям **нема кебети*** (А. Головко); [Тірца:] *Справді, коли **бракує** ватагам **кебети,** хай встане жінка, як нова Девора, і скрикне: "Встань, Ізраїлю, повстань!"* (Леся Українка); [Маруся:] *І на се, мабуть, **кебети не стало!** І самі не знають, чого прийшли* (М. Костомаров).

141. **НЕМА́ (немає) ДУРНИ́Х.** Уживається для вираження відмови, незгоди кого-небудь щось робити; хто-небудь не такий наївний, некмітливий і т. ін., як можна було б сподіватися. *Артилеристи випускали приділену норму снарядів, але піхота — **нема дурних!** — тепер вже не виходила з шанців* (Ю. Смолич); — *Хто ж признається? Це ж треба, щоб людина сама на себе донесла. Тепер **дурних,** Килино, **нема!*** (Є. Гуцало); *Впустить в Полтаву військо його мосці? Е, ні, даруйте, тут **нема дурних*** (Л. Костенко). **НЕМА́ ДУ́РНІВ.** *Макар Іванович осміхнувся **Нема дурнів!** На сей гачок його не зловиш!* (М. Коцюбинський).

142. **НЕМА́ (немає) Й ЧУ́ТКИ** *про кого.* Хто-небудь зник, пропав безслідно; нічого не відомо про кого-небудь. *Бабуся живе, терпить, а про Назара **нема й чутки*** (Марко Вовчок); [Семен (*до Микити*):] *Як пішов ти з села, то либонь через місяць .. Маруся збожеволіла й .. підпалила вашу хату, а сама десь помандрувала та **й чутки** про неї **нема*** (М. Кропивницький).

143. **НЕМА́ (нема́є) ЛІ́КУ (числа́)** *кому, чому.* Кого-, чого-небудь дуже багато. *Летять* [павучки] *бездумно, мовчазливо, Самі не знаючи доріг, і начіпляються квапливо На все, що зустрічає їх. Над синім холодом Дніпровим* ***Нема їм ліку і кінця*** (М. Рильський); *— Вишневецькі роду княжого. Їх землям, селам, містам та грошам* ***і ліку нема,****— сказала Гризельда* (І. Нечуй-Левицький); *З мороку минулого проступають обличчя, жевріють очі, розмикаються уста, бажаючи сказати щось... Як багато їх ..* ***Нема їм числа*** (Є. Гуцало). **НЕСТЬ ЧИСЛА́,** *книжн., заст. У роки хрущовської "відлиги", коли перед свідомим громадянином постала картина страшної руйнації нашої культури, болем відізвалася відсутність у ній першорядних імен (Грушевський, Лепкий, Винниченко, Хвильовий, Курбас, Бойчук, Маланюк, Гірняк —* ***несть їм числа!****)* (З газети).

144. **НЕМА́ (нема́є, не було́) ВІДБО́Ю** *від кого.* **1.** Надто багато тих, хто чимсь цікавиться, чогось домагається. *— Хорошіємо, Таню? Від наречених, мабуть, вже й* ***одбою немає?*** (А. Дімаров); *Старші* [школярі], *ті стояли осторонь, а від малюків* ***не було відбою.*** *Вони, як бджоли, обліплювали автогенний апарат, почервонілими очима дивилися на сліпучі спалахи електрозварки* (М. Зарудний); *— Ми не можемо його* [вино] *тут держати. Он, бачите, вже ходять, посвистують. Коли в підвалах стояло, то й тоді* ***відбою*** *від них* [матросів] ***не було.*** *А тепер і поготів* (В. Кучер).
2. Не можна позбутися кого-небудь. *— Ти бачив у нас дівку Марину?.. І — лиха її година знає: — підвернулася, брат, п'яному під руку..— А тепер* ***одбою немає...*** (Панас Мирний); *— Сам заїду послухати, як співає товариш Горобець. — Та й заїжджав? —* ***Одбою не було.*** *Приїдуть із старшиною, принесуть ящичок розморожених яєць, щоб я, значить, із голосу не звихнувся* (Григорій Тютюнник).

145. **НЕМА́ (нема́є, не було́) ЗНО́СУ** *чому.* Що-небудь довго не рветься, не псується, не ламається і т. ін. *Хай усі знають, що у нього тепер є такий добрий кожух, що йому й* ***зносу не буде!*** (М. Чабанівський); *Витираючи руки, Максим казав: — Машину любити треба! Обходься з нею, як з конем, їй* ***зносу не буде*** (П. Автомонов).

146. **НЕМА́ (нема́є, не було́) ЗУПИ́НУ (упи́ну, спи́ну** *і т. ін* **)** *кому, чому і без додатка.* Не можна спинити, стримати, угамувати і т. ін. кого-, що-небудь у діях, вчинках, вияві чогось. *Біжать воркуючи струмки До повноводної ріки І там збивають жовту піну, — З гори струмкам* ***нема зупину*** (М. Шпак); ***Нема впину*** *вдовиному сину* (М. Номис); *Усі знали, що Єремії* ***нема впину,*** *нема закону.., коли він розлютується* (І. Нечуй-Левицький); [Мар'яна:] *Козаки не так люблять! Козак коли побачить, то* ***нема йому спину*** *на світі, на все готов для тієї, котору* [котру] *покохав* (С. Васильченко); *Летять огні у чорну путь,* ***немає*** *тим огням* ***упину*** (В. Сосюра).

147. **НЕМА́ (нема́є, не було́) [І] ПРО́СВІ́ТКУ (просві́тлої годи́ни)** *кому.* **1.** Хто-небудь дуже зайнятий чимсь, у когось зовсім мало вільного часу. *Левантині* ***просвітку не було*** *за роботою, за лайкою та за штурханцями* (Б. Грінченко); *Молодий господар будівництво гути й винокурні заходився на весну почати, то тепер і взимку* ***не буде*** *людям* ***просвітку*** (П. Кочура).
2. Хто-небудь позбавлений спокійного життя, душевного спокою, перебуває в нестерпних умовах. *Жінка напада, так що бідному Тихонові* ***і просвітку нема*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Баба свою дочку жалує, а ту дівчину зненавиділа так, що* ***й просвітку*** *їй* ***нема*** (О. Іваненко); [Параска:] *Нехай же тільки* [тільки] *Роман жениться на Пузирівні —* ***не буде*** *їй* ***просвітлої години:*** *я її заїм* (І. Карпенко-Карий).
3. *без додатка.* Хто-небудь потрапив у скрутне, безвихідне становище. [Молодший лікар:] *Гнила, каламутна задуха підступає до горла.* ***Просвітку нема...*** (О. Левада); *Думка її билася, ніби спійманий птах, і годі було знайти вихід, і здавалося, що* ***просвітку немає*** (В. Собко).

148. **НЕМА́ (нема́є, не було́, не ви́дно) [І] КІНЦЯ́-КРА́Ю (ні кінця́ ні кра́ю, кінця́, кра́ю)** *чому.* **1.** Щось простягнулося дуже далеко або високо. *Весна застелила степ зеленим несходимим килимом.* ***Нема йому кінця-краю*** (Я. Качура); *Він давно вже вскочив у його* [ліс] *і повинний би був перейти, а от йому* ***кінця-краю немає*** (Панас Мирний); *Золотисті лани пшениць такі, що їм* ***кінця-краю не видно*** (В. Гжицький); *Чорна буря йде, валує, і все небо від неї чорне, і здається,* ***кінця немає*** *у височінь цій куряві* (О. Гончар).
2. Щось дуже довго триває, існує, не закінчується. *Це якась ідіотська проблема, і їй* ***нема ні кінця ні краю*** (М. Хвильовий); *— Ніколи мені,— зітхнула Кульжан.— Стрижу, стрижу і* ***кінця-краю не видно...*** *Руки геть у мозолях* (З. Тулуб); *— Іване Семеновичу, припиняйте позачергові дебати, бо їм* ***не буде ні кінця ні краю*** (М. Чабанівський); *Злидні невсипущі: були вони і вчора, є й сьогодні, і завтра будуть, і* ***нема*** *їм* ***краю*** (Леся Українка). **І КРА́Ю НЕМА́Є.** *Все йде, все минає —* ***і краю немає*** (Т. Шевченко).
3. Чого-небудь є дуже багато або щось виявляється великою мірою. *У вдови два норови, а у вдівця* ***нема й кінця*** (Укр.. присл..); *Був у нас чоловік Петро і такий веселий та на вигадки здатний, що* ***й краю нема*** (Україна сміється); *—* ***Немає краю***

моєму гніву! Немає сили знести муки серця! (І. Нечуй-Левицький); *Варвара Сухорада клопочеться в хаті, у хліві, у городі, бо все просить її рук.. Шиє, пере, мете, копає, пече, смажить,— **і краю не видно** роботі* (Є. Гуцало).

149. **НЕМА́ (нема́є, не було́, не ви́дно, не ста́ло** *і т. ін.*) **І СЛІ́ДУ. 1.** *від кого—чого, рідше з кого—чого і без додатка.* Хтось (щось) перестав (перестало) існувати, зник (зникло), пропав (пропало). ***І сліду** вже **нема** з тої столярні на бориславськім тракті в Дрогобичі, де мені довелось пробути перші три роки .. міського життя* (І. Франко); *На другий день рано діти кинулись до пиріжків...— пиріжків **і сліду немає...*** (М. Коцюбинський); *Під горою стояла ще друга хата, але вона була засипана глиною тоді, як обвалився бік гори. Тепер **не видно і сліду** того провалля* (І. Нечуй-Левицький); *Оглянувся — Галайди немає...— Де Галайда? — Максим кличе. **І сліду не стало...*** (Т. Шевченко).
2. *кого, чого.* Хтось (щось) абсолютно відсутній (відсутнє). *В тих віршах **нема й сліду** поезії* (І. Франко); *Вже в душі зростає до нього* [батька] *недобре почуття, а вдячності **нема й сліду*** (Моє життя в мист.); *Пес виполохував лише із трави птахів і зайців, але людей ніде **не було й сліду*** (О. Маковей).

150. **НЕМА́ (нема́є, не було́, не вистача́є, браку́є** *і т. ін.*) **[ОДНІЄ́Ї (тре́тьої, деся́тої** *і т. ін.*)**] КЛЕ́ПКИ У ГОЛОВІ́** *у кого, кому, зневажл.* Хто-небудь розумово обмежений, ненормальний. *Він і справді трохи якийсь чудний, неначе в його* [нього] ***нема однієї клепки в голові*** (І. Нечуй-Левицький); *— Я ходив скаржитись на Лисицю, а сказали, що в мене **нема клепки в голові*** (З газети); ***Немає третьої клепки в голові*** (Укр.. присл..). **ДЕСЯ́ТОЇ КЛЕ́ПКИ НЕ ВИСТАЧА́Є.** — *Як на що інше, так у нього **десятої клепки не вистачає**, а на це вистачило* (О. Гончар).

151. **НЕМА́ (нема́є, не було́, не залиши́лося** *і т. ін.*) **[НІ (і)] НИ́ТКИ СУХО́Ї (рубця́ сухо́го)** *на кому.* Хто-небудь наскрізь промок. *Лихо та й годі нашій Марусі! **Нитки сухої** на ній **нема**, а нігде* [ніде] *обсушитись* (Г. Квітка-Основ'яненко); *На ньому вже **не було сухої нитки**,.. ниючі плечі опали, розкисла шапка припала до чола й затуляла очі* (А. Хорунжий); *Поки Антон переніс через ріку свою дружину, на ній **не залишилося й сухого рубця*** (С. Чорнобривець).

152. **НЕМА́ (нема́є, не було́, не ста́ло** *і т. ін.*) **ЖИТТЯ́** *перев. кому.* **1.** *через кого, від кого.* Хто-небудь дуже докучає, завдає великих неприємностей комусь, заважає нормальному плину життя. — *Собаки й вівчарі твої, Усі ви — вороги мої, Од вас мені **життя немає*** (Л. Глібов); *Він сердито жалівся: і так од голоти **життя не стало**, а тут ще Гущу пустили* (М. Коцюбинський).
2. *перев. без кого—чого.* Хто-небудь позбавлений душевного спокою; комусь дуже погано. *А тепер я ходжу, світом нуджу, **нема** мені **життя** без Насті... Як не буду з нею жити, то буду в сирій землі гнити* (М. Коцюбинський); *— Так-так,— підхопили двораки,— без землі що?.. Без землі **життя нема!*** (Панас Мирний); *— Дотягну до осені, а там подамся на шахти або на заводи. Все рівно дома **життя не буде*** (Григір Тютюнник).

153. **НЕМА́ (нема́є, не було́) РА́ДИ** *на що і без додатка.* Відсутня будь-яка можливість виправити становище. *З переляку Вмерла Катерина. А Максим на пожарище, Та на попелище Подивився. **Нема ради!** Тільки вітер свище. У димарі та в комині. Що на світі діять?* (Т. Шевченко); *До життя треба ідеалів, інакше чоловік худобіє. На те **нема ради*** (Б. Лепкий).

154. **НЕМА́ (нема́є, не було́) РІ́ВНОГО** *кому.* Хто-небудь найкращий своїми якостями, властивостями і т. ін. *Кожен козак обертався в .. думах на лицаря, визволителя бідних невільників, ставав героєм, якому **нема рівного** в світі* (З. Тулуб); *Серед однолітків **не було** йому **рівного** в силі, спритності і відвазі, а найперше — в розумі* (З журналу).

155. **НЕМА́ (нема́є) ПРОМИ́ТОЇ ВОДИ́** *кому.* Хто-небудь зазнає багато неприємностей, переслідувань, докорів і т. ін. від когось. *То було батько тихий, тихий, а тепер мені **промитої води нема** ні від матері, ні від батька* (Ганна Барвінок); *Вже тепер і ступити мені не дасть; уже **нема** мені **промитої води**: то те недобре, то це негаразд* (Марко Вовчок).

156. **НІЧО́ГО НЕМА́ ЗА ДУШЕ́Ю** *у кого.*
1. Хто-небудь дуже бідний. *Така біднота — нічого за душею нема* (З усн. мови).
2. Хто-небудь духовно обмежений, негуманний і т. ін. *Вона не раз докоряла собі: як могла захопитися легковажним молодиком, у котрого **нема** абсолютно **нічого за душею?*** (М. Слабошпицький).

157. **ТІ́ЛЬКИ (хіба́, лиш) ПТАШИ́НОГО МОЛОКА́ НЕМА́ (не вистача́є, браку́є** *і т. ін.*) *кому, у кого і без додатка.* Хто-небудь має абсолютно все (про повний достаток, заможне життя). *В одній* [кімнаті] *золота було стільки, що лиш посередині зосталася вузька доріжка, в другій — одежі, у третій — хліба, муки — всього, що треба. **Лиш пташиного молока нема*** (Казки Буковини..); *Дехто в цей час на порядний костюм не може стягтися, а тобі **тільки пташиного молока не вистачає*** (Д. Ткач); *Живу я в дуже милої, дуже доброї старшої челядничики, керівнички*

майстерні панни Місі, де мені хіба ***пташиного молока бракує*** (Ірина Вільде).

НЕПРИКАЯНИЙ

158. **ЯК (мов, ніби** *і т ін.*) **НЕПРИКА́ЯНИЙ,** *перев. зі сл.* ходи́ти, ве́штатись *і т. ін.* Не знаходячи собі місця, не знаючи, чим зайнятися. *І Гризельда, і усі двірські ходили,* ***як неприкаяні.*** *Ні в кого й думки не було сісти за роботу* (І. Нечуй-Левицький); — *Лізь у погрібник! Чого вештаєшся,* ***як неприкаяний?*** — *командував старий Кухта, заганяючи до сховища дітей* (А. Іщук); *До відходу поїзда було ще досить часу, і Антон,* ***як неприкаяний,*** *тинявся по станції* (С. Чорнобривець); // У стані душевного розладу. *Явдоха,* ***як неприкаяна,*** *йде на роботу, покинувши своїх малят напризволяще вдома* (Д. Бедзик).

НЕРВИ

159. **НЕ́РВИ ЗДАЮ́ТЬ / ЗДАЛИ́** *чиї, у кого.* Хто-небудь втрачає спокій, рівновагу, хвилюється, непокоїться. *Оця несподівана підтримка незнайомої людини, довіра комісара .. так вразили Колосовського, що він відчув, як* ***нерви його здають,*** *і він тільки крайнім зусиллям волі стримав себе, щоб не розридатися* (О. Гончар); *Вперше за багато днів* ***нерви здали у*** *.. Марка Грицишина* (Н. Рибак).

НЕСАМОВИТИЙ

160. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **НЕСАМОВИ́ТИЙ.** У такому стані, що не здатний контролювати свої вчинки, дії. *Увійшли* [люди] *у хату, засвітили каганець, чоловік стоїть,* ***як несамовитий*** (О. Стороженко); *В кедрових палатах,* ***мов несамовитий,*** *Давид похожає* [походжає] (Т. Шевченко).

НЕСПОВНА

161. **НЕСПО́ВНА́ РО́ЗУМУ.** Розумово обмежений, ненормальний і т. ін.; дурнуватий. — *Нічого не можу збагнути, ти або хворий, або* ***несповна розуму,*** *або просто граєш чергову комедію,— вже гнівалась Ганка* (В. Собко); *Вона була — немов* ***несповна розуму.*** *Накручувала на руку косу, дивилася осклянілими очима в куток* (Ю. Мушкетик); — *Еге, згадають!.. — неусміщлива Григорівна пробує всміхнутися. — Скажуть: "От баба,* ***несповна розуму,*** *задурно хату віддала"* (С. Журахович).

НЕСТИ

162. **ВИ́СОКО НЕСТИ́ (трима́ти) ГО́ЛОВУ.** Поводити себе гордо, впевнено, з почуттям власної гідності. *Біля воріт фабрики товчуться люди .. Вони лагідно зазирають у вічі всім, хто впевнено ходить, хто твердо ставить ногу і* ***високо несе голову:*** *то, мабуть, хазяї, службовці* (Ю. Яновський); — *Адже ти..— великий чоловік! На тебе світ очима пряде, стежить, як ти сів, як устав, як рушив, як пішов!.. Все це мусиш собі назавжди взяти втямки та й* ***тримати голову високо*** (О. Гончар).

163. **ЛЕ́ДВЕ (наси́лу) НО́ГИ НЕСТИ́ (носи́ти).** Не мати змоги нормально йти (від старості, втоми, переживань і т. ін.). *А так утомилась... Ледве,* ***ледве несу ноги!*** (Т. Шевченко); — *Ху! — зітхнув Іван і поплентався до попаді,* ***ледве ноги несе*** (Україна сміється).

164. **НЕСТИ́ (верну́ти, гони́ти** *і т. ін.*) **АХІНЕ́Ю,** *фам.* Говорити нісенітниці, висловлювати нерозумне, беззмістовне і т. ін. — *А все-таки про кого це він* ***ахінею ніс?*** — *Та розхвалював твою нову повість* (Ф. Маківчук); ***Верне всяку ахінею,*** *Аж шипить чорнильний гад...* (Д. Білоус); *А то сидить в брилі, в кереї, З товстою книжкою в руках, І всім, бач,* ***гонить ахінею*** *І спорить о своїх правах!* (І. Котляревський).

165. **НЕСТИ́ (кла́сти, ки́дати** *і т. ін.*) **/ ПРИНЕСТИ́ (покла́сти, ки́нути** *і т. ін*) *що* **НА ВІВТА́Р** *чого, уроч.* Жертвувати чим-небудь, самовіддано працювати в ім'я чогось. *Сорок літ, все життя, тіло й душу свою* ***несла..*** [артистка] ***на вівтар*** *того, що "так безмежно любила"* (Остап Вишня); *Звання присвоєне промисловцеві Гаврошу Клумакі, який* ***поклав*** *так багато сил* ***на вівтар*** *Вітчизни* (С. Скляренко); *У серці народнім не стихають біль і туга за синами й дочками, що* ***поклали*** *своє життя* ***на вівтар*** *Вітчизни в ім'я великої Перемоги* (З газети).

166. **НЕСТИ́ СВІЙ (важки́й, тяжки́й) ХРЕСТ.** Терпляче зносити труднощі, все, що судилось і стало неминучим у чиємусь житті; виконувати свій обов'язок до кінця. *Йому навіть приємно було уявляти себе убогим, забутим, стертим великим процесом. Він мученик і добровільно* ***несе свій хрест*** (М. Коцюбинський); — *Кожному дано* ***нести свій хрест*** — *терпіння і надію* (Б. Харчук); *Проти рожна перти, Проти хвиль плисти, Сміло аж до смерті* ***Хрест важкий нести*** (І. Франко); ***Тяжкий свій хрест*** *мовчки* ***несло*** *жіноцтво у війну* (М. Стельмах).

167. **НЕСТИ́ [СВОЄ́] ЯРМО́.** Покірно й терпляче витримувати життєві незгоди, випробування і т. ін. *І коли що полегшує мені* ***нести це ярмо,*** *так це те, що бачу, як руський народ, хоч він гноблений.., все-таки поволі підноситься, відчуває .. жадобу світла, правди та справедливості* (І. Франко); *Після цього Павло сказав Явдосі: "Хай ти скажишся, більше і пальцем не торкну". І справді, більше не чіпав і покірно, без ремства* ***ніс своє ярмо*** (Григорій Тютюнник).

168. **НЕСТИ́ ТЯГА́Р НА СВОЇ́Х ПЛЕ́ЧАХ (на собі́).** Мати обтяжливі обов'язки, виконувати важку, велику за обсягом роботу, здійснювати якусь дуже складну справу. — *Я оце щойно прийшов з роботи і трохи втомлений...— О, розумію, .. розумію... Такий* ***тягар нести на своїх плечах,*** *такий тягар...* (М. Ю. Тарновський); *Бабця сама несла весь* ***тягар на собі,*** *не допускаючи Марусю навіть до дрібниць* (Г. Хоткевич).

НЕСТИСЯ

169. **ВИ́СОКО НЕСТИ́СЯ.** Поводитись зарозуміло, погордливо, зверхньо, зневажливо ставлячись до інших. *Юрущ, сміючись, простяг свою пухку білу долоню. .. Циганка подивилась та й каже: "Ти* ***високо несешся,*** *але швидко низько впадеш, бо живеш неправдою"* (І. Нечуй-Левицький); *Він* [Іван Федорович] *собі не* ***нісся високо*** *і коли прийшов час одружитися, то вибрав собі дружину не з панського або попівського роду, а з простого козачого* (Панас Мирний).

НЕСТЯМИ

170. **ДО НЕСТЯ́МИ.** Дуже, надзвичайно сильно. *Закохався я в вас* ***до нестями...*** *Як се сталось? — Ви знати бажали* (П. Грабовський); ***До нестями*** *хотілося побути на самоті* (З. Тулуб); *Не б'ють зенітки в синь громами у Ботанічному саду... І я, щасливий* ***до нестями,*** *по бруку рідному іду* (В. Сосюра); *Він* [пан Юзеф] ***до нестями*** *захоплювався полюванням на дичину, збирав опудала всіляких птахів* (С. Чорнобривець).

НЕТЕЧА

171. **НЕТЕ́ЧА НЕСЕ́** *кого, зневажл.* Уживається для вираження незадоволення з приводу небажаної появи кого-, чого-небудь. [Катря:] *Тьфу! До людей саме сватів засилають, а до нас* ***нетеча*** *Зілю* ***несе*** (С. Васильченко).

НЕТЕЧІ

172. **ЯКО́Ї НЕТЕ́ЧІ?** Уживається для вираження незадоволення чим-небудь; чому, чого, навіщо. *Чого мені журитися?* ***Якої нетечі?*** *Що не чув я ізмалечку Ласкавої речі?* (І. Манжура).

НЕЧИСТИЙ

173. **НЕЧИ́СТИЙ НА РУ́КУ.** Схильний до злодійства, шахрайства, хабарництва і т. ін. — *Шануйтеся, хлопці. Знаю: всі ви* ***нечисті на руку.*** *Спіймаю, позбудетеся останньої сорочки* (М. Стельмах); *Ніла, що саме крутилася на своєму подвір'ї, порадила постояльцям остерігатися цього відвідувача, бо він* ***на руку нечистий*** (Є. Гуцало); *Нагляд за Тессьє показав, що він вельми* ***нечистий на руку,*** *а застави від своїх клієнтів бере в підвалі* (З журналу). **ХАПКИ́Й НА РУ́КУ.** [Олімпіада:] *Наглядай за нею, щоб часом чого не вкрала з комори. Щось вона мені здається* ***хапкою на руку*** (М. Кропивницький).

НЕШИРОКИЙ

174. **ЛО́БОМ НЕШИРО́КИЙ.** Не здатний добре мислити; нерозумний. *В багряниці довгополій ходив по храмині, ходив, Аж поки,* ***лобом неширокий,*** *В своїм гаремі одинокий, Саул сердега одурів* (Т. Шевченко).

НИЗАТИ

175. **НИЗА́ТИ ОЧИ́МА. 1.** *кого.* Пильно, уважно обдивлятися кого-небудь. *Дівчата принишкли і тремтіли. А хлопці оступили Гаврила й* ***низали*** *його* ***очима*** (І. Микитенко).
2. *що.* Читати. *Сидить* [Андрій Маркович] *над книжкою, як муровина, непорушний, мовчки* ***ниже*** *рядки* ***очима*** (С. Васильченко).

НИТКА

176. **АРІА́ДНИНА (провідна́) НИ́ТКА,** *книжн.* Те, що дає правильний напрямок, допомагає знайти правильний вихід з якоїсь ситуації. *Система — це* ***аріаднина нитка*** *ботаніки, без якої ботанічна наука перетворюється на хаос* (Наука і культура..); *Я вже трохи стратила* ***провідну нитку*** *серед лабіринту різних "консолідацій" і не знаю, що мені про них думати* (Леся Українка); *Що ж тут найголовніше, де* ***провідна нитка*** *виховання людяності? Головне, на мій погляд,— в культурі людських бажань* (В. Сухомлинський).

177. **НИ́ТКА УВІРВА́ЛАСЯ (урва́лася, обірва́лася)** *чия, кому і без додатка.* Настав кінець чому-небудь; нема того, що було. *Вічно терпіти... та всьому є край; Не дігнати літ, як пташиних зграй; Не вернуть надій, хоч кладись — вмирай...* ***Нитка*** *прядена* ***увірвалася*** (П. Грабовський). **НИ́ТОЧКА ОБІРВА́ЛАСЯ.** *Карпо Джмелик із Северином зсаджували на гарбу віялку.— Що ж ти робиш? — підійшов до нього Тетеря.— Це колгоспне майно, а не твоє.— Тепер усе наше .. Твоя вже* ***ниточка обірвалася*** (Григорій Тютюнник).

178. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **НИ́ТКА ЗА ГО́ЛКОЮ.** Невідступно. — *Ти давно тут? — Та кажу ж: услід за тобою.* ***Як нитка за голкою.*** *Нудно мені стало в Криничках, як ви пішли* (О. Гончар); *Кожен вважав би за щастя мати таку дружину, як вона. Ні, потяглася ж, нерозумна,* ***як нитка за голкою,*** *услід за своїм Батожчуком* (Ю. Збанацький); *І снувала вона за ним від станції до станції, від міста до міста,* ***як нитка за голкою*** (З журналу).

НИТКИ

179. **ДО [ОСТА́ННЬОЇ] НИ́ТКИ. 1.** *зі сл* промо́кнути; мо́крий, промо́клий *і т. ін.*

Наскрізь, повністю, зовсім. *Там така сльота, що годі добитися до станції на простім возі, промокнеш **до нитки*** (Л. Мартович); *Джмелик, весь мокрий **до нитки,** шмигнув під воза* (Григорій Тютюнник); *— По обіді, коли ми вже встигли накататися на човнах.., намокнути **до останньої нитки** під раптовим дощем, почали з'їжджатися гості* (П. Панч). **ДО ОСТÁННЬОЇ НИ́ТОЧКИ.** *Заскреготавши буферами, відійшов поїзд, а жінки все гибіли під дощем, промокли **до останньої ниточки*** (А. Хижняк).
2. *перев. зі сл.* о б і б р á т и, о б д é р т и, п р о п и́ т и *і т. ін* Повністю все, до останнього. *— Ти — приятель? Май якесь лице, боярине? Ти ж обдирав нас **до нитки.** Бреши, але знай міру* (М. Івасюк); *Пишнотіла Катерина .. оббирала клієнтів **до нитки,** зваблива при цьому всміхаючись* (М. Слабошпицький); *Мадюдя цього разу грав* [у доміно] *неуважно: як генерал не смикав бровами, програлись **до нитки*** (А. Дімаров); *Напівзруйновану й пограбовану **до нитки** церкву перетворили на клуб* (З журналу); // Цілком, абсолютно, остаточно. *Його* [Іванова] *танкістська форма на той час зносилася **до нитки*** (Ю. Мушкетик); *— А тепер роздягайтеся **до нитки!*** (М. Ю. Тарновський). **ДО НИ́ТОЧКИ.** *— Здибав мене у лісі Кармелюк, пограбував **до ниточки,** тільки що пустив з душею* (С. Васильченко).

НИТКУ

180. **НА ЖИВУ́ НИ́ТКУ. 1.** *зі сл.* з ш и́ т и, з м е т á т и, с т я г н у́ т и *і под.* Як-небудь, аби було з'єднане докупи, щоб не розпалося. *— Сукня пообвисала й теліпається, неначе на кілку,— подумала Балабушиха, й вона вийшла з зали, вбігла в кабінет, розпорола підпійку в сукні, підмостила вати, **зашила на живу нитку** й знов наділа* (І. Нечуй-Левицький); *А при тім .. виникають ріжні* [різні] *проекти про те, щоб зовсім розібрати сю велику, але слабосилу, **на живу нитку** зшиту державу* [Польщу] (М. Грушевський).
2. Нашвидку; приблизно, неточно. *Ось давайте грубо, **на живу нитку,** прикинемо, що нам дасть гектар баклажанів* (М. Стельмах); *— Тільки ж врахуйте, Павле Івановичу, в мене все **на живу нитку,** планшетів не буде — самі робочі начерки і розрахунки — як зміг* (В. Гужва).

НИТОЧЦІ

181. **ПО НИ́ТОЧЦІ,** *перев. зі сл.* з б и р á т и. Невеличкими порціями, частками; старанно, скрупульозно. *Раніше я тебе* [чоловіка] *шанувала, музей твій **по ниточці** збираючи, а тепер ти сам себе величаєш* (Є. Гуцало).

НІГ

182. **БЕЗ ЗÁДНІХ НІГ,** *перев. зі сл.* с п á т и. Дуже міцно. *Потім* [після роботи], *наче мертвий, падаєш на покіс і до самого ранку спиш **без задніх ніг,** навіть на вечерю не дивишся* (М. Стельмах); *Невже Мартоха забула, який ниньки* [нині] *день святковий, невже спить **без задніх ніг** чи по сусідах повіялась?* (Є. Гуцало). **БЕЗ НІГ.** *Репортер .. "з горя" напився і лежав в Бергмановому саду, як то кажуть, **без ніг*** (М. Хвильовий).

183. **З УСІ́Х НІГ.** Дуже швидко; спрожогу. *Перелякана Зоя кинулася **з усіх ніг** тікати на набережну, але Гайсин і не думав гнатись* (П. Панч); *Вона крутнулась і, шелестячи спідницею, **зі всіх ніг** летить у темряву* (М. Стельмах); // Стрімголов. *— Я — смик! — А волосінь — дзень! А я в воду **з усіх ніг** — лясь! І — по шию!* (Остап Вишня).

НІГОТЬ

184. **[І] НА НІ́ГОТЬ.** Ніскільки, нітрохи, зовсім. *Він стискував зуби — Волоцюги, п'яниці, а не люди! У них доброго **на ніготь** не було* (Панас Мирний); *Він нікому й **на ніготь** не заподіяв лиха, не завдав гіркоти* (Є. Гуцало). **І НА НІ́ГТИК.** *Челядників, челядок держав, свої плугатарі були, а нам і **на нігтик** нічого не зоставив* (Сл. Б. Грінченка).

НІГТЯ

185. **ДО НІ́ГТЯ. 1.** Знищити, ліквідувати, притиснути і т. ін. *— Треба тільки за діло дружно братись, урожай виростити, голод перемогти, спекулянтів — **до нігтя*** (Ю. Збанацький); *— А я примусив би їх* [хазяїв крамниць] *халяндри скакати... **До нігтя...** всіх до одного...— люто блиснув очима Ярошенко* (В. Речмедін). **ПІД НІ́ГОТЬ.** *— Ти дивись мені, командуй як слід! — Добре, добре,— відповів Щорс. — Щоб порядок був, чуєш? Коли хто не так — **під ніготь*** (О. Довженко).
2. Повністю, цілком, до кінця. *Все тут було до його. **До нігтя*** (З усн. мови). **ДО НІ́ГТІВ.** *Очі в неї блакитні ., на півобличчя очі. Отут природа потрудилася. **До нігтів.** Хоч би якась вада ..* (З газети). **ДО ОСТÁННЬОГО НІ́ГТИКА.** *Тато весь належить тобі, весь, **до останнього нігтика:** ні з ким не було Васькові так цікаво, як із татом* (А. Дімаров).

НІГТЯМИ

186. **ЯК ЗА НІ́ГТЯМИ,** *зі сл.* з е м л í. Дуже мало, незначна кількість. *Будувати було ні на чому — в селі про Дудашів казали: стільки землі мають, **як за нігтями*** (В. Поліщук).

НІЖ

187. **НІЖ У СПИ́НУ.** Зрадницька підступна поведінка щодо кого-, чого-небудь. *У тому світі, де вона живе, людина може розраховувати тіль-*

ки на саму себе, а від інших має чекати лиш підступності, отрути, ***ножа в спину*** (З газети).

188. **ПІД НІЖ. 1.** На заріз, на забій, на смерть. *Аж тут хазяїн шасть у хлів І, взявши за роги, Вола* ***під ніж*** *повів* (Є. Гребінка); *Але робиться це все по звичці, і, здається, заревуть зараз усі, як бики, що їх женуть — женуть* ***під ніж*** (Ю. Яновський).
2. *перев. зі сл.* лягáти. На операцію. *— Коли лягаєте* ***під ніж,*** *то не можна бути певним за завтра* (Ю. Смолич), *Дивуюсь іще, як вистарчило* [вистачило] *мені сил дорогу цю витримати! Але про неї занотую докладніше згодом, після операції. Так от — завтра* ***під ніж.*** *Поможи, Боже!* (А. Любченко).

189. **[ЯК (мов, нíби** *і т. ін.***)] НІЖ ГÓСТРИЙ У СÉРЦЕ** *перев. кому, для кого.* Що-небудь дуже неприємне, дуже вражає, спричиняє душевний біль або взагалі викликає негативні емоції у когось. *— Прощавайте! — промовила дівчина. А Кармелю з нею прощаватися усе одно, що* ***ніж гострий у серце*** (Марко Вовчок); *— Хіба ти... зовсім відцуралася мене? Вона мовчала. Це мовчання було для хлопця,* ***як гострий ніж у серце*** (О. Донченко).

НІЖКА

190. **КОЗЯ́ЧА (козúна) НІ́ЖКА.** Велика цигарка-самокрутка, загнута грубим кінцем догори. *Коли генерал під'їхав ближче, він побачив шофера в засмальцьованому кожушку, що розкурював* ***козячу ніжку*** (Григорій Тютюнник); *Маруну підходить ближче, подає свого кисета сусідові, закручує* ***козячу ніжку*** (М. Чабанівський); *Борис скрутив* ***козину ніжку,*** *насипав у неї махорку* (В. Земляк).

НІЖЦІ

191. **НА КУРЯ́ЧІЙ НІ́ЖЦІ,** *зі сл.* хáтка, хатúна *і т. ін.* Маленька, вбога, стара. *Він вернеться, як уже його хата буде в воді. Аби вода була добра, то її зовсім розваляє, бо то хатка* ***на курячій ніжці*** (Б. Грінченко); *Безрідні — і вона, і Прокіп Усе й горе од того. А була б у них хоч* ***на курячій ніжці*** *хатина — о, жили б!* (А. Головко). **НА КУРЯ́ЧИХ НІ́ЖКАХ.** *Кілька голубих ракет похмуро освітили частину гірської дороги, безлюдне узлісся, лісникову хату* ***на курячих ніжках*** (О. Гончар).

НІЗАЩО

192. **НІЗÁЩО В (на) СВІ́ТІ.** Ні за яких обставин, ніколи. [Данило:] *За торішню ціну я* ***нізащо на світі*** [не працюватиму] (М. Кропивницький); *Нам ніколи юними не бути... І того, що втрачено колись, Вже* ***нізащо в світі*** *не вернути* (Л. Дмитерко).

НІКÓЛИ

193. **НІКÓЛИ В СВІ́ТІ (в житті́).** Ні в який час, ні за яких обставин; зовсім. *Маруся маленька,.. має надію, що як собі затулити хоч одне очко (обох вона* ***ніколи в світі*** *не затулить,— хоче усе бачити) —..то й не знайде ніхто* (Марко Вовчок); *Ви вже, дорослі, поясніть, що це воно таке — син одиначки? Що це, коли батька ні разу й у вічі не бачив. І слова* ***ніколи в житті*** *не чув! Як це буде по-вашому?* (О. Гончар).

НІ́КУДИ

194. **ДÁЛІ (бíльше) [Й (вже)] НІ́КУДИ.** Уживається для вираження найбільшої міри вияву чого-небудь. *Так він коло його впадає, так йому догоджає, що вже* ***далі й нікуди*** (Б. Грінченко); *Тихо й нудно і спека пекельна...* ***Нікуди вже далі*** *— ось-ось має щось трапитись* (С. Васильченко); *— Одне слово, забила* [дочка шевця] *мені баки —* ***далі нікуди.*** *Та й оженила таки ж на собі* (Ю. Збанацький); *На старість зробився Хорошун скупий* ***далі нікуди:*** *струхла дошка в паркані — нової не вставить, хоч дощок має досить, навіть дубових* (Григір Тютюнник); *Дивуватися мені було* ***більше нікуди.*** *Я розгублено, ошарашений такою кількістю книжок, подивився на Професора* (Ю. Яновський).

195. **ПО СÁМЕ (до) НІ́КУДИ. 1.** Дуже сильно, надзвичайно, найвищою мірою. *— Ну, а ти ж як? — Як бачиш...— показав Шмалько на свою подрану сорочку, на засмальцьовані* ***до нікуди*** *штани* (С. Добровольський); *Вагон натоптаний пасажирами* ***до нікуди*** (І. Багряний); *Вона стріла недалеко від села у вибалку три підводи.., навантажені* ***по саме нікуди*** *хатніми речами* (Ю. Яновський); *— В нас тут, крім Сутули, час від часу з'являються ще й інші дописувачі. Серед них* ***по саме нікуди*** *набрид нам одноокий занудько із Сулиминих хуторів, якого Микола чомусь прозвав Лжедимитрієм* (О. Гончар).
2. Дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь. *— Ти кого шукаєш? Венеру, ха-ха-ха?! Нащо ти Венері здався, в неї других зальотників* ***по саме нікуди!*** (Є. Гуцало).
3. Уживається для вираження крайньої межі в чому-небудь; до кінця, до краю. *— І справді, хіба ж можна* ***по саме нікуди*** *орати узбіччя, розорювати схили на балках? Дощі підуть — все розмиють* (І. Цюпа); *— Не вчіть жити, ситий навчанням* ***по саме нікуди*** (О. Гончар).

НІС

196. **В НІС,** *зі сл.* говорúти, балáкати *і т. ін.* З носовим відтінком, гугняво. *Якщо пана гетьмана долав з остуди нежить і Однокрил*

ставав на час гугнявим, починали балакати в ***ніс і*** *полизачі* (О. Ільченко).

197. **НА КОМАРИ́НИЙ НІС.** Дуже мало, незначною мірою. *Минало красне літо, а до мети наблизилися, вважай, лише* ***на комариний ніс*** (Василь Шевчук).

198. **НІС ПІД СЕ́БЕ.** Засоромитися, злякатися. *Наче й чоловік щирий, а як прийдеться до діла, то й* ***ніс під себе*** (Сл. Б. Грінченка).

199. **НІС У НІС (до но́са).** Впритул; дуже близько один до одного. *Ще раз по вулиці пройшла Вона в задумі і зненацька зіткнулася майже* ***ніс у ніс*** *Із хлопцем* (М. Рильський); *Неквапливо повернув* [Дмитро] *назад, ступив з десяток кроків і* ***ніс до носа*** *зштовхнувся з Голоблею* (Ю. Збанацький).

200. **ПІД НІС,** *зі сл.* г о в о р и́ т и, б у р м о т і́ т и *і под* Тихо, нерозбірливо, невиразно. — *Здорові, тітко! — веселенько привіталася Христя.— Здорова,—* ***під ніс*** *охриплим голосом мовила Мар'я* (Панас Мирний); *Зараз він важко дихав і щось бурмотів собі* ***під ніс*** (Ю. Бедзик); *По дереві фуганок майже співає. Власне, підспівує. Бо співає щось собі* ***під ніс*** *той, хто працює* (Ю. Яновський).

201. **СИ́НІЙ НІС,** *жарт.* П'яниця. *Веде пару сіреньких, невеличких бичків .. дядечко.. з таким носом, що здавалося, .. ще змалечку не цурався чарочки. — Що за бички,* ***"синій ніс"****!* (В. Винниченко).

НІЧ

202. **ВАЛЬПУ́РГІЄВА НІЧ,** *книжн.* Гучна, весела гулянка. — *Доброго ранку, Сашо! Як спалось? —Дякую, друже! Ніяк не спалось. А ти хіба спав? — Куди там спав! Сьогодні ж у нас* ***вальпургієва ніч!*** (О. Гончар).

203. **ВАРФОЛОМІЇВСЬКА НІЧ,** *книжн.* Жорстока розправа, масове підступне винищення політичних противників; кровопролиття. *Тактика* ***варфоломіївських ночей*** *була властива гітлерівцям* (В. Коптілов).

204. **ГЛУ́ПА НІЧ (північ).** Пізній час ночі. *Кажуть, що в* ***глупу ніч*** *буває така година, коли засипає все на світі* (І. Нечуй-Левицький); *Хай не святенниця, недоторка,— а так шалатися в* ***глупу ніч!*** (Л. Костенко); *Стужа осінньої* ***глупої півночі*** *Просто ступить не дає* (П. Грабовський).

205. **НА НІЧ.** Для використання вночі. — *Повіриш, беру* ***на ніч*** *повний кисет і не вистачає,— поскаржився він, згортаючи цигарку завтовшки в гвинтівочний патрон* (Григорій Тютюнник).

206. **ЯК НІЧ. 1.** Смутний, насуплений, похмурий. *Хома ходив,* ***як ніч****, нічого й не говорив до Хими* (М. Коцюбинський).

2. *зі сл.* п' я н и й. Дуже, надзвичайно. *По обіді Хома з церковним регентом ішов селом п'яний* ***як ніч*** *і, притопуючи лакованим чоботом, горлав на всю вулицю* (О. Довженко). **ЯК ОСІННЯ НІЧ.** *Шляхтичі, п'яні* ***як осіння ніч****, насилу доплентались до повітки і попадали* (І. Нечуй-Левицький).

НІЧОГО

207. **НІЧО́ГО ПОДІ́БНОГО.** Уживається для вираження незгоди з ким-, чим-небудь або заперечення чогось. — *Чи думаєш, що я справді такий уже відсталий, отак загруз у пережитках?* ***Нічого подібного*** (А. Головко).

208. **НІЧО́ГО СОБІ́. 1.** Непоганий, пристойний, досить добрий; такий як треба. *Тітка, ласкаво дивлячись на неї* [молодичку], *сказала* — ***Нічого собі,*** *дорідна ягода...* (Є. Гуцало).
2. *з дієсл.* Непогано, пристойно, досить добре. *Я перше училась грать і вже* ***нічого собі*** *грала, але тепер через руку перестала* (Леся Українка); — *Я хоч і знаю, що мій Хаїм учиться...* ***нічого собі,*** *а все ж просто серце в мене упало при ваших словах* (Г. Хоткевич).

НОГА

209. **[НОГА́] В НО́ГУ. 1.** Одночасно, в такт з іншими. *І хоч солдати були стомлені великим переходом, але йшли бадьоро,* ***нога в ногу*** (С. Чорнобривець); *Горять веселі оченята, не* ***в ногу*** *ще й під барабан на площі, прямо до міськради, за пацаном іде пацан* (В. Сосюра); // Один за одним. *Рівною лавою, неначе по шнуру витягненою, піднімаються москалі на гору,* ***нога в ногу*** *ступаючи* (Панас Мирний);
2. *з ким—чим, перен.* Нарівні з ким-небудь, злагоджено в діях та поглядах, відповідно до чогось. *Юність проходить із піснею* ***в ногу. В ногу*** *із часом,* ***у ногу*** *з життям* (П. Воронько); *Сунули* ***в ногу*** *з віком: міні-чоботи плюс дідівські кожушки, кастровані до пан'європейського рівня; техаські джинси одеського пошиву плюс максі-окуляри "очі, як ночі"* (А. Крижанівський).

210. **НОГА́ ЗА НОГО́Ю.** Повільно, неквапливо, ледве-ледве. *Ішов захожий тихо,* ***нога за ногою,*** *й роздивлявся на всі боки* (Панас Мирний); *Хлопці поверталися назад понад шляхом поволеньки,* ***нога за ногою*** (В. Козаченко); *Ідуть повільно,* ***нога за ногою*** *плетуться* (Р. Чумак).

211. **НОГА́ ЛЮДСЬКА́ НЕ СТУПА́ЛА** *перев. де.* Ніхто ніколи не ходив, не бував, не жив і т. ін. десь, нікого не було де-небудь. — *Смішно говорити — це біла пляма! — Еге ж,* ***нога людська не ступала,*** *— загув громоподібним басом високий геолог* (О. Донченко); *Здається, що від того часу, коли весною на косогорах і видолинках від-*

*гуркотіли трактори й сівалки, тут більше й **нога людська не ступала*** (Ю. Збанацький).

212. **НОГА́ [НІКО́ЛИ (більше)] НЕ СТУ́ПИТЬ (не бу́де)** *чия.* Хто-небудь більше не прийде до когось або кудись (уживається перев. при погрозі). — *Весною житиму без вікон і дверей, а до того шкуродера **нога моя не ступить*** (М. Стельмах); *Віддавши ті гроші, що старий зоставив Йосипові, заклявся* [Яків], *що його **нога ніколи не буде** у невістчиному дворі!* (Панас Мирний); *Він того* [насмішок] *не дозволить, він зараз же забере своє манаття, і **нога його більше не буде** між отих насмішкуватих людей* (Ю. Збанацький).

213. **ОДНА́ НОГА́ ТУТ, А ДРУ́ГА ТАМ.** Уживається для вираження наказу, прохання або обіцянки дуже швидко сходити, збігати і т. ін. куди-небудь. *Кукса незадоволено чмихнув, кинув дідові в спину: — **Одна нога тут, а друга там!** Ясно?..— Ясно! — гукнув дід за порогом* (В. Кучер); *До кабінету зайшов вайлуватий парубійко.— Оце! — подав Діденко йому листа.— І щоб **одна нога тут, а друга там*** (А. Головко).

214. **ЯК СОБА́ЦІ П'Я́ТА НОГА́,** *перев. зі сл.* потрі́бний, *грубо* Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (потрібний). *На свій пост Сидір вже ніколи не повернеться, .. те чинування Сидорові було потрібне, **як собаці п'ята нога*** (М. Рудь); — *А в'юни їсть* [пан], *як простий,— додав Григорій.— Чи ж знає він, як з них толокно робити? — Потрібне воно йому, **як собаці п'ята нога,**— хмикнув Левко* (М. Стельмах).

НОГАХ

215. **НА НОГА́Х,** *перев. зі сл.* спа́ти, засипа́ти *і т. ін.* **1.** Не лягаючи. *Всього натерпілося хлоп'я* [в лакейчуках]. *Іноді довго стоячи, **на ногах** засипало, падало додолу* (Панас Мирний).
2. *перев. зі сл.* переходи́ти, перено́сити *і т. ін.* Не лежачи в ліжку, без постільного режиму. *Дехто **на ногах** переносить грип* (З журналу).
3. Здоровий. *Затримавшись поглядом на Яреськові, блідому, схудлому, раптом вигукнув* [Андріяка] *з жалем: — Ех, брате! Був би ти оце **на ногах,** запрягли б ми тебе з першого дня!* (О. Гончар); *Поки ще хоч трохи **на ногах,** буде* [Меланія] *у своїй хаті* (З газети).
4. *перев. зі сл.* бу́ти. Піднятися з ліжка, не спати. *Ще поїзд ішов повним ходом, а вже всі були **на ногах,** стояли біля дверей* (Іван Ле); *Звістка, що йдуть козаки, розійшлася блискавкою поміж військом і, ще сонце не зійшло, як цілий табір був уже **на ногах*** (О. Маковей).
5. Не лягати спати, займатися якимись справами, бути в турботах. *Вже день скінчився, засвітилася ніч, а я ще **на ногах*** (М. Коцюбинський); *Скоро звик* [Артем] *і до овець, і до степу, де пасли, і до діда-чабана. Трудно було з досвітку до смерку все **на ногах:** на вигорілій толоці вівці голодні,— тільки присів, а вони вже й у шкоді* (А. Головко).

НО́ГИ

216. **КУДИ́ НО́ГИ НЕСУ́ТЬ / ПОНЕСУ́ТЬ,** *перев. зі сл.* піти́, втіка́ти *і т. ін.* У будь-якому напрямку, куди-небудь, не вибираючи дороги. *Я був битий і словами і своїми власними думками! Отож утікав від цих побоїв, **куди ноги несли*** (Л. Мартович); *Ледве дочекавшись зміни, Надійка вибігла на вулицю і пішла тротуаром так, без мети, просто **куди ноги несли*** (В. Козаченко); *Кожний тільки й думав, щоб вихопитися з оцього жахливого крутіжа й втекти, **куди його ноги понесуть*** (Б. Лепкий).

217. **ЛЕ́ДВЕ (наси́лу) НО́ГИ НЕСУ́ТЬ (но́сять)** *кого і без додатка* Хто-небудь дуже втомлений, виснажений від роботи, старості, переживань і т. ін. *Іде* [козак] *смутний, невеселий, **Ледве несуть ноги*** (Т. Шевченко); *Старий батько з усієї сили З молодицями танцює Та двір вимітає .. Знай бігає, а самого **Ледве ноги носять*** (Т. Шевченко); *Настала Петрівка Нимидора насилу одговілась, вже її **насилу носили ноги*** (І. Нечуй-Левицький)

218. **НО́ГИ НА ПЛЕ́ЧІ.** Уживається для вираження чиєї-небудь готовності йти кудись. — *Мабуть, уже час мені, мамо, **ноги на плечі** та й подаватись десь із Вітрової Балки На завод чи на шахту* (А. Головко); — *Як куди швидко треба термінового або телеграму, так я **ноги на плечі** і прудкіше за машину доставлю* (О. Іваненко); // Почати швидко йти, бігти. *А товариство — Пацюк, Лушня та Матня,— як побачило, що за баталія піднімається в Пісках, та мерщій **ноги на плечі,** та поза хатами, та поза огородами аж у Крутий Яр, та й засіло в шинку* (Панас Мирний).

219. **НО́ГИ НЕ СЛУ́ХАЮТЬ (не слу́хаються)** *кого і без додатка.* Хто-небудь втрачає здатність нормально рухатися або стояти через утому, виснаження, старість, переживання і т. ін. *За столом тупо пропиває свою данину з куркулів Кузьма Василенко. Він теж дивується, побачивши Супруна, хоче підвестися, щось розумне сказати, але вже ні язик, ні **ноги не слухають** його* (М. Стельмах); *Йшли під дощем, по роз'їждженій, грузькій дорозі, а все ж було краще, ніж у тих клятих вагонах. Хоч і **не слухалися ноги,** але вільно можна дихати* (А. Хижняк).

220. **НО́ГИ (п'я́ти) СВЕРБЛЯ́ТЬ** *у кого, кому і без додатка.* Кому-небудь дуже хочеться йти, тікати і т. ін. кудись чи від когось, чогось. — *Давай утікати,— сказав Лучук Сивооку.—*

Давно вже **свербля̀ть** *мені* **ноги** *дати драла від цього кендюха* [купця] (П. Загребельний); — *Що ж, в кого* **свербля̀ть п'яти,** *може йти й до біскупа, але я знаю, що з того нічого не буде* (І. Франко).

221. **НО́ГИ (п'я́ти, сту́пні) ПРИКИПА́ЮТЬ (приростáють) / ПРИКИПІ́ЛИ (прирослй)** *перев. чиї до чого.* Хто-небудь не може зрушити з якогось місця, йти далі або уповільнює ходу. — *А про рідний край ти мені не нагадуй. Мимо дому проходив —* **ноги до землі прикипали,** *трохи було на Троянівку не звернув* (Григорій Тютюнник); *Вона* [Мелашка] *хоче кинуться у воду, рятувать його, а її* **ноги приросли** *до каменя, ніби пустили вербове коріння* (І. Нечуй-Левицький).

222. **ПО́КИ (до́ки) НО́СЯТЬ (слу́жать) НО́ГИ** *кого і без додатка.* До того часу, поки є сила рухатися, працювати і т. ін. *Щороку приїздять* [сини] *і вмовляють, щоб їхала з котримсь. Мати послухає-послухає, зітхне й скаже: — Спасибі, синочки, що запрошуєте, але не можу поїхати.* **Поки носять ноги,** *буду вас тут приймати* (З газети); *На селі почався переполох. Знаючи це, Онохрій Литка поклявся не кинути Багви,* **доки** *його* **носитимуть ноги** (Г. Епік); *Гей, чого ти засмутився, Став серед дороги? Тягни, друже, поки тягнеш,* **поки служать ноги!** (П. Грабовський).

223. **САМІ́ НО́ГИ НЕСУ́ТЬ (но́сять) / ПОНЕСЛИ́** *кого, куди і без додатка.* **1.** Хто-небудь рухається в якомусь напрямку, не контролюючи себе. — *Тягне було мене .. на той шлях, кудою понесли її на кладовище. Вийду на шлях, а* **самі ноги несуть** *мене на ту гору, де кладовище* (І. Нечуй-Левицький); *Він* [Семен] *чус, що* **ноги самі,** *без його волі,* **носять** *його по подвір'ю, руки самохіть підіймають усяке манаття* (М. Коцюбинський); **Ноги самі понесли** [Сеспеля] *нерівним, ковзким тротуаром до вокзалу* (Ю. Збанацький).
2. Хто-небудь іде, рухається надзвичайно легко, залюбки, з бажанням. — *То, сину, так завжди: до рідного дому* **ноги** *людину* **самі несуть...** (О. Гончар); *Як заграє у дуду — лист танцює на дубу, батько й мати "годі" — просять,* **самі ноги** *так і* **носять** (П. Тичина).

224. **У НО́ГИ. 1.** Швидко тікати, втекти звідкись, від кого-, чого-небудь. *Ми збирали ягоди, нараз заревіло щось за нами, я* **в ноги** (І. Франко); *Мігайчук Василь, другий депутат, бачачи, яка депутатам шана й від пана, й від громади, не чекав, поки його зачеплять, і собі* **в ноги** (Г. Хоткевич).
2. *зі сл.* п о к л о н и́ т и с я, к л а́ н я т и с я *і под.* Дуже низько, до землі, шанобливо. *Хочу .. поїхати до того діда, поклонитися йому* **в ноги** *за науку* (О. Довженко).

НОГИ́

225. **ДО НОГИ́,** *перев. зі сл.* п о б и́ т и, п о т р о щ и́ т и, з н и́ щ и т и *і т. ін.* Повністю, остаточно, вщент, до кінця. *Проти військ княжих ми сміло, просто йдемо, Тверді певні, що вас* **до ноги** *поб'ємо...* (П. Грабовський); *Руїни скрізь чорніють навкруги: всі хатинки, всі будинки потрощило* **до ноги** (Н. Забіла); *Після короткої кривавої сутички замок був узятий, а польський гарнізон — знищений* **до ноги** (Легенди ..).

НОГОЮ

226. **НІ НОГО́Ю** *куди, звідки.* Зовсім не ходити куди-небудь, не виходити звідкись, не бувати, не з'являтися десь. *Гукнув* [Микола] *до своїх ремісників: — Грицю, Лаврін, сюди! Слухайте, щоб у школу* **ні ногою** (П. Панч); — *Адже інші ходять, не обминають весіль, бо це ж так цікаво, радісно. А ви з хати* **ні ногою,** *самі й самі* (Є. Гуцало).

НОГУ

227. **НА ШИРО́КУ НО́ГУ. 1.** *перев. зі сл.* ж и́ т и. **1.** Розкішно, багато, без будь-яких обмежень. *Юрій дослужиться до полковника, вийде у відставку з пенсіоном, одружиться на Огієвській і житиме* **на широку ногу** (П. Кочура); *Батько живе справді* **на широку ногу.** *Найсучасніші меблі, бронза, севрська і саксонська порцеляна* (М. Слабошпицький).
2. *перев. зі сл.* п о с т а́ в и т и. На найвищий рівень. *Терешко Тягнирядноносебе .. горілчане виробництво поставив* **на досить широку ногу** (О. Ковінька); *І незабаром Сідалковський справді поставив розповсюдження лотерей* **на широку ногу** (О. Чорногуз); *Виявляється, діло було поставлено* **на широку ногу** (З газети).

НОЖАХ

228. **[ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***)] НА НОЖА́Х. 1.** У ворожих стосунках. — *Три годи* [роки] *не пив з багачами за одним столом, три годи з родом не гуляв,* **як на ножах** *був, а сьогодні, виходить, поїду колядувати?.. Не годиться наче так* (Д. Косарик); — *Як же воно так випадає, що ми ніяк не можемо з ним вжитися? З першого дня* **на ножах...** (О. Гончар).
2. У напруженому стані; охоплений хвилюванням, тривогою. — *Почин хороший,— каже Наум, а сам і видно, що* **як на ножах** *сидить* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Лодку* [човен] *раптово нахилить,— очі у тебе — на жах... Милі тримаю долоні, серце моє* **на ножах...** (В. Сосюра).

НОЗІ

229. **НА КОРО́ТКІЙ (на дру́жній) НОЗІ́** *з ким, перев. зі сл.* б у́ т и. У приятельських, това-

риських стосунках. *Він був **на короткій нозі** з усіма працівниками фабрики, міг усіх, без винятку, пробрати на зборах* (М. Ю. Тарновський); *— Буде Оладько на стадіоні Його інколи й з роботи забирають Та й з дівчатами він **на дружній нозі**, ті теж можуть запросити його в парк* (П. Автомонов).

230 **НА РІВНІЙ НОЗІ** *з ким, перев. зі сл.* тримáтися. Як рівний з рівним. *Мама з донькою були добрі приятелі й трималися цілком **на рівній нозі*** (Ю. Яновський); *Діденка він мав за молокососа і вискочку, але разом з тим і трохи побоювався . Тим-то тримався з ним **на рівній нозі*** (А. Головко).

НОМЕР

231. **НÓМЕР ОДÍН.** Головний, найбільший. *Після твого повернення для нас проблемою **номер один** буде твоє здоров'я* (Л. Дмитерко); *Протягом багатьох десятиліть "старий світ ' з його традиціями розглядався офіційною політикою як ворог **номер один**. Він заслуговує тільки одного — бути знищеним, бути зруйнованим "до основанья"* (Вісник НАН); // Найвизначніший. *Критиком **номер один** за минулий рік вважаю І. Дзюбу* (З газети).

232. **ПУСТИЙ НÓМЕР.** Марна, безнадійна справа. *Потрапити на виставу, на концерт, не маючи заздалегідь купленого квитка, — **пустий номер*** (З газети).

233. **[ЦЕЙ] НÓМЕР НЕ ПРÓЙДЕ** (не вийде) *у кого, кому і без додатка.* Так не буде, не вдасться що-небудь; цього не станеться. *Ні, брат **Цей номер** вам* [ледарям] ***не пройде*** (В. Кучер), *— А ми не віддамо* [хлопчика]*! — рішуче заявив кашовар — Ні, ні, **цей номер не пройде!*** (Є Кравченко), *— Вважайте, **номер не вийшов**. У нас пильність, як на кордоні!* (З журналу).

НОМЕРОМ

234. **ОДИНÁДЦЯТИМ НÓМЕРОМ** (на одинáдцятому нóмері), *жарт.* Пішки. *— Тут мені щоразу доводилося гріти чуба. Вставай, бувало, з веломашини і пхай на гору **одинадцятим номером*** (О. Гончар); *За день, як набігаєшся по полю, то ноги хоч поодрубуй Та й не встигнеш, як кажуть мої хлопці, на **одинадцятому номері** всюди* (З журналу).

НОСА

235. **З НÓСА,** *жарт.* Від кожної людини. *— Коштуватиме це три карбованці **з носа**, ого лошує він далі* (В Собко); *Плата за вхід скромненька — троячка **з носа*** (О Ковінька).

236 **З-ПІД** (з-пéред) **[CÁМОГО] НÓСА** *у кого, кого.* **1.** З дуже близької відстані від кого-небудь. *Олена **з-під носа** чоловіка вихоплює миску.., а потім завзято вихлюпує в помийницю всю справу* (М. Стельмах); *У перекупки **з-перед самого носа** хтось із безпритульних потяг картопляника* (Ю. Збанацький).

2. *перен.* Безпосередньо, у когось. *А Навроцький вихопив у нього ініціативу **з-під носа*** (І. Микитенко); *— Таку красуню **з-під носа** поцупив, забути не можу* (А. Крижанівський). **З-ПІД САМІСІНЬКОГО НÓСА.** *— Ти навіть цю Марту проґавиш .., її **з-під самісінького носа** у тебе, тюхтія, вихопить Коваль* (В Собко).

НОСИТИ

237 **ЗА ПЛЕЧИ́МА** (за спи́ною) **НЕ НОСИ́ТИ** *чого, що і без додатка* Згодиться в житті, не буде зайвим. *Що знати, те **за плечима не носити**,— казав старий* [батько] (Панас Мирний); *Де ви це слово* [бізнес] *перейняли? — Воно давно при мені.. Науку **за плечима не носити**... Тільки й досі не дуже второпаю, що воно має визначати?* (О. Гончар); *— Механізація — то знання, а його, як відомо, **за спиною не носять*** (З газети). **НЕ ЗА СОБÓЮ НОСИ́ТИ.** *Ремесло **не за собою носити*** (М. Номис).

238. **НОСИ́ТИ В** (на) **СÉРЦІ** *кого, що* Завжди зберігати в пам'яті когось, щось. *Те, що я створив собі культ моєї дружини і **ношу** його **в серці**, може видасться тобі нудним і нецікавим* (М. Коцюбинський); *Треба тільки* [тільки] *її* [правду] *мати в душі, **носити в серці** своєму* (Панас Мирний). **НОСИ́ТИ В СÉРДЕНЬКУ** *чиєму. Прийде той, чий образ я **носила** з піснями вкупі **в серденьку** свому* [своєму] (Леся Українка).

239. **НОСИ́ТИ МÁСКУ** (личи́ну). **1.** Приховувати свої справжні думки, наміри, свою справжню сутність *Рік служби у почтах Потоцького навчив його **носити личину*** (З. Тулуб); *Завше **носити маску**, завше себе загнуздувати — та хіба ж то мислиме?* (Г. Хоткевич).

2. *чого, яку* Виступати в певній ролі. *Конфлікт ускладнюється тим, що Маркові вдається тривалий час **носити маску** 'добропорядної" людини* (З журналу).

240. **НОСИ́ТИ** (мíряти) **ВÓДУ РÉШЕТОМ,** *ірон.* Даремно, безрезультатно робити щось, марно витрачати час на що-небудь. *Богуна ловити, що **воду решетом носити*** (Я. Качура). **МІРЯТИ ВÓДУ.** *Щасливий, хто вірить! А я таки думаю, що ми просто **воду міряємо**...* (М. Коцюбинський)

241. **НОСИ́ТИ НА РУКÁХ** *кого.* Дуже добре ставитися, виявляти велику прихильність, увагу до кого-небудь; потурати комусь у його бажаннях і примхах *Коли б тебе, Полінашко, Як я, знали люди, коли б знали хист і сили Розуму й*

серденька, ***На руках тебе б носили*** (П. Гулак-Артемовський); — *Може, краще майнути до Надійки, яку* ***на руках носить*** *чоловік?* (М. Стельмах). **ТРО́ХИ (ма́ло) НА РУКА́Х НЕ НОСИ́ТИ.** *Кабанцевого Івася всі* ***трохи на руках не носять*** (Панас Мирний); — *Коли б воно так було, як тоді до весілля, коли Княжевичі* ***мало на руках її не носили*** (В. Кучер).

242. **НОСИ́ТИ (нести́) НА СОБІ́ СЛІДИ́** *чого.* Мати, зберігати ознаки, вплив чого-небудь. *Хто б що не робив і як його не робив на користь народові — все то буде* ***носити на собі сліди*** *всесвітнього поступу та розвою* (Панас Мирний); *Українська поезія середини XIX ст. (50–70 рр.)* ***несла на собі сліди*** *могутнього впливу Тараса Шевченка, і навіть саме її існування певною мірою пов'язано з його іменем, з гучною славою "Кобзаря"* (З журналу).

243. **НОСИ́ТИ СМІТТЯ́ ПІД ЧУЖУ́ ХА́ТУ.** Піддавати розголосові непорозуміння, суперечки в родині, в колективі і т. ін. ***Не носи сміття під чужу хату*** (Укр.. присл..).

НОСИТИСЯ

244. **НОСИ́ТИСЯ В ПОВІ́ТРІ.** Набувати поширення, відчуватися (про виникнення, появу якоїсь ідеї, про якусь подію тощо). *Ідея подібних структур належить до тих, що буквально* ***"носяться в повітрі"*** (З журналу); *Ідея відродження малих сіл почала* ***носитися в повітрі*** (З журналу); *Історична тематика цих творів, імпульсована українським народним епосом і раннім Шевченком,* ***"носилася в повітрі"*** (З журналу).

245. **НОСИ́ТИСЯ / РОЗНОСИ́ТИСЯ ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ДУ́РЕНЬ ІЗ СТУ́ПОЮ** *з ким—чим.* Приділяти надмірну увагу тому, хто не вартий, що не варте її. *Безпальчиха аж розсердилась:* ***носиться*** [Наталя] *з своїм отцем Симоном* ***як дурень із ступою*** (А. Головко); — *Що ви з своїм Михайлом Васильовичем* ***розносилися як дурень із ступою!*** — *кричав він* (Д. Ткач); **НОСИ́ТИСЯ ЯК БА́БА ЗІ СТУ́ПОЮ.** — *Ото не носися зі своєю славою,* ***як баба зі ступою,*** *а бережи* (Є. Гуцало).

246. **НОСИ́ТИСЯ / РОЗНОСИ́ТИСЯ ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **[ДУ́РЕНЬ (ци́ган, ста́рець)] З ПИ́САНОЮ ТО́РБОЮ** *з ким—чим.* Приділяти велику або більшу, ніж треба, увагу тому, хто її не вартий, що її не варте, не заслуговує. — *Від такого приятеля поли вріж та тікай, а ви з його приятельством* ***носитесь як циган з писаною торбою*** (Панас Мирний); — *Чваниться раз у раз своїм розумом та* ***носиться*** *з тою наукою* ***як старець з писаною торбою*** (І. Нечуй-Левицький); ***Носився*** *я з тими листами* ***як із писаною торбою,*** *щиро пишався ними, перечитував* (М. Ю. Тарновський).

247. **НОСИ́ТИСЯ ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **КУ́РКА З ЯЙЦЕ́М** *з чим.* Виявляти надмірну турботу про щось, приділяти надто багато уваги чомусь (перев. незначному). *Моя баба* ***носиться*** *тижнів два з тою проскуркою* ***як курка з яйцем*** (Г. Хоткевич); — *Прости мені, Григорію. Це ж не злість, а мій біль вихлюпнувся наверх. Кому він тільки потрібний?* ***Носишся з ним наче курка з яйцем*** (М. Стельмах).

248. **НОСИ́ТИСЯ ЯК (мов, ні́би** *і т. ін* **) З ПИ́САНКОЮ** *з ким—чим.* Приділяти надмірну увагу комусь, чомусь. — *І ти, хлопче, з тою Оленою* ***носишся як з писанкою!*** (М. Томчаній).

249. **НОСИ́ТИСЯ ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ЧОРТ ІЗ ГРІ́ШНОЮ ДУШЕ́Ю** *перев. з ким.* Приділяти надмірну увагу чомусь незначному. *Василинка вислухала, як ластівка потрапила до твоїх рук, і поспитала: — А чого ти* ***носишся*** *з нею* ***як чорт із грішною душею?*** (Є. Гуцало).

НОСІ

250. **НА НО́СІ.** Скоро, незабаром. *Он свято* ***на носі:*** *багата кутя, Різдво* (Панас Мирний); — *Даю вам відпустку на тиждень. Тим більше, що іспити у вас* ***на носі*** (Н. Рибак).

НОСОМ

251. **НЕ З НА́ШИМ НО́СОМ.** Неможливо через відсутність відповідних засобів, коштів, здібностей і т. ін. — *Учителя,— сказав батько,— з тебе не вийде. Це* ***не з нашим носом*** (Є. Кравченко).

252. **ПІД (пе́ред) [СА́МИМ] НО́СОМ.** 1. Поруч з ким-небудь, дуже близько від когось. *Чуже бачимо під лісом, а свого не бачимо* ***під носом*** (Укр.. присл..); *Шукають життя, а воно у них* ***перед носом*** (В. Винниченко); — *Знову листівки! .. Це вже занадто, справді* ***під самим носом*** *хтось .. діє* (І. Цюпа). **ПІД САМІ́СІНЬКИМ НО́СОМ.** *Не помітив того, що робилося в нього* ***під самісіньким носом*** (М. Ю. Тарновський).
2. *тільки* **під но́сом,** *зі сл* говори́ти, ми́мрити *і под.* Тихо, нерозбірливо. *Ставав на дорозі, щось мимрив* ***під носом,*** *щось міркував...* (М. Коцюбинський); *Гапка й собі бурчала щось* ***під носом*** (І. Франко); *Стояв Петро такий високий , крутив головою на всі боки та й щось мимрив* ***під носом*** (Л. Мартович).

НОТА

253. **ФАЛЬШИ́ВА НО́ТА.** Що-небудь нещире, неправдиве, лицемірне. [Ярчук:] *Прошу перебивати мене лише в тому разі, коли почуєте якусь* ***фальшиву ноту*** [у сказаному] (І. Микитенко).

НОТАХ

254. **НА ВИСО́КИХ НО́ТАХ.** Підвищеним голосом від обурення, незадоволення, радості і т. ін. — *Кинь ти його, Валька,— відповів інший голос **на високих нотах*** (О. Гончар); — *Увага! Кухня першого батальйону на горизонті! Взвод загудів **на високих нотах,** наче великий рій* (І. Багмут). **НА НАЙВИ́ЩІЙ НО́ТІ.** *Коли людям неясно, що саме вони збираються сказати, вони не замовкають. Навпаки, вони висловлюють свої почуття **на найвищій ноті,** тобто — кричать* (Вісник НАН).

255. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **ПО НО́ТАХ.** Легко, без ускладнень, як слід; ніби за наперед продуманою схемою. *Все добре йшло. Сказать не гріх, як в пісні, **як по нотах*** (П. Дорошко); *У головах над труною схилилась Легейдиха .. і тужно, **наче по нотах,** виводить одвічну жалобу* (А. Головко); — *Ач, як співає!.. **Як по нотах!*** (В. Винниченко).

НОТІ

256. **НА ОДНІ́Й НО́ТІ.** Одноманітно, монотонно. *Вранці мрячило й тоскно гудів над головою телефонний дріт **на одній ноті*** (А. Головко).

НОЧУВАВ

257. **І НЕ НОЧУВА́В.** Зовсім немає і не було кого-, чого-небудь. [Ільченко:] *Про культуру питаєте? **І не ночувала.** Культура, мабуть, теж не дура — любить жити там, де достатки є* (М. Куліш); — *Кундель! — А мені казали — сетер! — Значить, сеперкундель! — кидає дядя. — А як із ним далі?.. — Повісьте на простій шворці. Ні в його папи, ні в його мами сетер у крові **й не ночував!** Кундель!* (Остап Вишня); *Учений А. Хрдличка довів, що в Америці людиноподібна мавпа **і не ночувала*** (З журналу).

НУДИТИ

258. **НУ́ДИ́ТИ / ЗАНУ́ДИ́ТИ [БІ́ЛИМ] СВІ́ТОМ. 1.** Перебувати в стані апатії, знемагати від бездіяльності; нудьгувати. *Сидиш **та світом нудиш*** (Укр.. присл..); — *Що робити? Як бути? **Нуджу світом.** То в цей куток загляну, то в той* (А. Тесленко); — *Князь Домінік, певно, **занудив світом** без молодої компанії* (І. Нечуй-Левицький); *Засумував же тяжко наш Осауленко після сього, **занудив світом** несказанно* (П. Куліш). **НУДІ́ТИ СЕРДЕ́НЬКОМ.** — *Чого вночі блудиш і **серденьком нудиш?*** (П. Куліш).
2. *по кому, за ким, без кого—чого і без додатка.* Перебувати в стані тривоги, неспокою, втомлюватися від журби, туги за ким-, чим-небудь, без когось, чогось. [Чумак:] *Зірко моя, серце моє. Я ж по тобі **світом нуджу*** (С. Руданський); [Маруся:] *Ох, Микито,.. **Нудиш світом** за Одаркою, а вона й дивитись не хоче на тебе!..* (М. Кропивницький); — *Та й він мене так само любив та й отак **світом нудив** без мене. А ти цього не знаєш* (Л. Мартович); *Не співає чорнобрива, .. **Білим світом нудить.** Без милого батько, мати — як чужії люде* (Т. Шевченко).
3. Жити в тяжких умовах, не відчуваючи сенсу життя; животіти. *В час, як ти* [про Т. Г. Шевченка] *в неволі **нудив світом** На чужині, В твоїй душі все квітли пишним цвітом Твої пісні* (В. Самійленко); — *Як **світом нудити,** то краще й не жити!* (М. Вороний).
4. Бути незадоволеним життям, відчувати нехіть до життя. *Вона мала шматок хліба, теплу хату,..чого ж сумувати їй, чого **нудити світом?*** (Л. Яновська). **НУДИ́ТИСЯ СВІ́ТОМ.** *Він журився, вибухаючи кашлюком під комином, та **нудився світом,** думаючи, що без долі пропаде* (Д. Косарик).

НУДОТИ

259. **ДО НУДО́ТИ.** Дуже, надзвичайно, великою мірою (про те, що набридло, приїлось, викликає роздратування). *Щодня було те саме. Ноги, немов непотрібні, .. і очі, теж наче зайві, байдужно приймали все **до нудоти** знайоме* (М. Коцюбинський); ***До нудоти** одноманітно повторювалась та ж сама сцена* (Ю. Шовкопляс).

НУЛЬ

260. **АБСОЛЮ́ТНИЙ НУЛЬ.** Нікчемна і непотрібна людина. *Пояснив* [Лаврін Тесля]· — *Я — ніщо. Розумієте, **абсолютний нуль.** Навіть не перекотиполе* (Л. Дмитерко).

261. **НУЛЬ БЕЗ ПА́ЛИЧКИ.** Нічого не вартий, не має ніякої ваги, ніякого значення; ніщо. — *Преображенський мені зараз **нуль без палички,** є значно серйозніші герої дня* (Іван Ле); *А проти гурту навіть Кваша — **нуль без палички*** (П. Резников); *Без документа й людина не людина. **Нуль без палички** — ось вона хто!* (А. Дімаров); — *Нашій домовленості ціна — **нуль без палички!*** (Д. Ткач). **ЯК НУЛЬ БЕЗ ПА́ЛИЧКИ.** — *Батожчук усе переживе. Наказ той для нього, **як нуль без палички*** (Ю. Збанацький).

НУЛЯ

262. **ДО НУЛЯ́,** *зі сл.* з в е́ с т и с я. Зовсім, абсолютно, цілком. *Інтерес до сенсацій звівся **до нуля*** (З газети).

263. **З НУЛЯ́.** З нічого, без попередньої основи; від самого початку. *Подружнє життя починали **з нуля,** якщо не рахувати .. кількох золотих монет* (П. Гуріненко); — *Невже знову доведеться починати **з нуля?** Невже не піднімуться, захиріють рослини і праця* (М. Олійник); — *Потроху*

*працюю. А робота цікава. Все з **нуля**, місто молоде. А **з нуля** — завжди цікаво* (Ю. Мушкетик); *Доведеться все починати **з нуля**, оскільки промисловості, що випускала парові котли, більше не існує* (З журналу).

НУТРО

264. **ЗАГОВОРИ́ЛО НУТРО́** *чиє, яке.* Ставати відчутним, виявлятися у кого-небудь (про сутність, звички і т. ін.). ***Заговорило**, значить, біляцьке **нутро**! Своїх зустрічати зостався* (О. Гончар). **НУТРО́ НАВЕ́РХ ВИ́ЛІЗЛО** *чиє.* — *Ну, голуб'ята,— думаю,— **вилізло ваше нутро наверх**. Прикро, але я вас возвеличив, я вас повинен і на землю опустити* (З газети).

НУТРУ

265. **ПО НУТРУ́** *кому.* Подобатися, відповідати чиїм-небудь бажанням, смакам і т. ін. *Отара ж попаски попхалась навмання. Орлу се **по нутру*** (Є. Гребінка); — *А більш,— каже* [кобзар],— *мені не **по нутру** ота мізерна пиха, що розвелась усюди по Гетьманщині. Почали значні козаки жити на лядський кшталт із великої розкоші* (П. Куліш); *Не **по нутру** виявився новий закон лише відрубщикам-хуторянам* (О. Гончар).

НЮХ

266. **СОБА́ЧИЙ НЮХ** *у кого.* Хто-небудь має здатність легко схоплювати, підмічати, розуміти, знаходити і т. ін. щось приховане, таємне. [Циганка (*вибігла на ґанок, озираючись*):] *І сьогодні Герцик увесь день зорить за мною .. О, у нього **собачий нюх**!..* (М. Кропивницький).

НЮХАТИ

267. **[І] НЕ НЮ́ХАТИ / НЕ ПОНЮ́ХАТИ ПО́РОХУ. 1.** Не бути на війні, не брати участі у воєнних діях. — *Ваші жовніри, князю, вже вимуштровані, а наші ще **й пороху не нюхали*** (І. Нечуй-Левицький); — *Ха! Знайшов, де шукати наші війська! Змоталися всі. Нами дірку заткнули,— сердито сплюнув напарник.— Ти, я бачу, **й пороху не нюхав**?* (А. Дімаров); *Війна вже скінчилася: хто їхав у відпустку побачитися з кревними, хто зовсім повертався додому, так **і не понюхавши пороху*** (Ю. Мокрієв); *Старші* [сини] *порубані та постріляні з-під Конотопу вернулися, тільки наймолодший ще **пороху не нюхав**, хіба що на ловах* (Б. Лепкий).
2. Не мати досвіду в чому-небудь. — *Юнь, юнь! Завзята, беручка, але куди з ними — **пороху** ще ніхто з них **не нюхав*** (О. Гончар); — *Згодьтесь, що молодому спеціалістові, який, так би мовити, ще **не нюхав пороху**, але відчуває свою заборгованість перед народом за науку, так само незручно йти на все готове, як бідному женихові у прийми до багатої нареченої* (С. Добровольський); — *Ну й наробив Самійло руху! А він же ж **пороху й не нюхав**. Микиті закрутило в носі: життєвого не мав ще досвіду* (С. Караванський).

О

ОБАГРИТИ

1. **ОБАГРИ́ТИ / ОБАГРЯ́ТИ [СВОЇ] РУ́КИ КРО́В'Ю** *перев. чиєю, якою.* Учинити вбивство; стати вбивцею. *На Кальварію йде велика громада різунів.., що в лютім* [місяці] ***обагрили свої руки кров'ю*** (І. Франко); *Сплять мертвецьким сном .. ті, хто сьогодні ще й дитячою **кров'ю руки свої обагрив*** (О. Гончар); ***Обагряли свої руки** людською **кров'ю** поліцаї, що служили .. гітлерівським катам. Та не вдалося їм уникнути розплати* (З газети).

ОБАГРИТИСЯ

2. **ОБАГРИ́ТИСЯ / ОБАГРЯ́ТИСЯ КРО́В'Ю.** Мати багато жертв, зазнати втрат від убивств, війни; постраждати. *Не вправі* [не можемо] *ми забувати і того, що .. то одна, то інша країна, а іноді й цілі райони світу **обагрялися кров'ю**, ставали ареною воєнних дій, які забирали життя мільйонів людей* (З газети).

ОББЕРЕШСЯ

3. **НЕ ОББЕРЕ́ШСЯ (не обере́шся, не обібра́тися** *і т. ін.*) **ЛИ́ХА (біди́, кло́поту** *і т. ін*) *з ким—чим і без додатка* Будеш мати багато турбот, неприємностей через когось, щось. — *Ну що його робить? — Сказала Ведмедиха.— Пусти свиню за стіл, **Не обберешся лиха*** (В. Іванович); *Знали ж, кого покликати.. Тепер **не обберешся лиха** з ним* (М. Стельмах); *Потраплять ці сторінки до рук меткого на слова критика.., тоді **не обберешся біди*** (В. Дрозд); *Тільки пальцем торкни, **біди не оберешся*** (Н. Рибак); — *І нащо він пустив його в сад?.. Тепер **клопоту не оберешся*** (В. Кучер). **НЕ ОБЖЕНЕ́ШСЯ БІДИ́.** — *Будь обережний,*

бо не обженешся біди,— пошепки порадила Гафійка (Л. Юхвід).

ОББИВАТИ

4. **ОББИВÁТИ КАБЛУКÍ,** *жарт.* Енергійно, темпераментно, багато танцювати. *Музика . Однолітки весело **оббивали каблуки** на дискотеці. А їй було сумно* (З газети). **ПООББИВÁТИ КАБЛУКÍ** (про багатьох). — *Заходьте, не цурайтеся, . скоро дружки в вінках на весілля вас покличуть ..— **Пооббиваємо каблуки** на весіллі* (В. Большак).

5. **ОББИВÁТИ ПОРÓГИ. 1.** *перев у кого, чого, кому, чиї, де.* Постійно ходити, багато разів приходити до кого-небудь, кудись; часто бувати у когось, десь. [Олена:] *Не часто ви нам **пороги оббиваєте*** (І. Франко); — *Я вашого сина не силувала мене брати, я до вас з хлібом з сіллю не ходила, **порогів ваших не оббивала*** (І. Нечуй-Левицький); *Розрахунок був дуже простий: набридне людині **пороги оббивати** — поїде геть. Так воно й сталося* (В. Канівець). **ОБЧÓВГУВАТИ ПОРÓГИ,** *фам. А що сама вона любила **обчовгувати** чужі **пороги,** то скоро вся вулиця, далі куток, потім і село знали* (Є. Гуцало); // Настирливо з'являтися десь, турбувати когось. — *Що це таке повелося: кожен тобі лізе в квартиру. На роботі не відіб'єшся від них, та ще й тут **пороги оббивають***... (Іван Ле). **ОББÍТИ ПОРÓГИ.** *Так Аткінс **оббив пороги,** аж клерки всі в гамі й гомі: Цей безпритульний Томмі — Дуже настирний Томмі; Голову всім морочить* (М. Бажан); // Перебувати подовгу десь. — *Доки будемо **оббивати** тут чужі **пороги,** коли рідна земля чекає нас, своїх господарів!* (Іван Ле).
2. *кого, чого, кому, біля чого і без додатка, чиї, де.* Багато разів звертатися до когось, кудись у якій-небудь справі, домагаючись її вирішення; просити когось, доводити щось. — *То так і ходитимеш, чужі **пороги оббиватимеш.** Воно ж тобі нічого — тільки чоботи топчеш, а другим — час гаси* (Панас Мирний); — *Ми щодня **оббивали пороги** у військкоматі. Настирливо, доки не набридло. І нас записали* (Л. Дмитерко); — *Важко було дістати дозвіл на виставу. Понад місяць **оббивали пороги** панам цензорам* (Я. Гримайло); *Ходити, клянчити, **оббивати пороги** не в характері Максима* (І. Цюпа); *Так, поки дехто **оббивав** високі **пороги,** виходжуючи собі премії, Ліна Костенко взагалі мовчала, і це мовчання її було громадянськи значимішим за сотні декларативно-уславлювальних книжок* (З газети). **ОББИВÁТИ ПОРÍГ.** *Іван обурився. — Хай найкращі місця захоплюють мамині смоктунчики. Оце порадуєш їх і їхню рідню, що вже давно **оббиває** ректорський **поріг*** (М. Стельмах).

ОББИВÁННЯ ПОРÓГІВ. *Се справжній наш хрест оте **оббивання чужих порогів*** (Леся Українка); *На прийом до владики* [митрополита А. Шептицького] *було дуже просто потрапити, це не вимагало багатоденних **оббивань порогів** та годинних очікувань у приймальні* (З журналу); *Вони* [глядачі] *немовби звільняли автора* [В. Висоцького].. *від укладення договорів, від **оббивання порогів** редакцій — вони самі тиражували й розповсюджували пісні* (З газети); Три роки [минуло] *намарного **оббивання порогів** найрізноманітніших інстанцій* (З журналу).

ОББИТИ

6. **ОББÍТИ / ОББИВÁТИ ПÍР'Я** *з кого, кому, на кому і без додатка, зневажл.* Покарати когось, примушуючи дотримуватися порядку, бути покірним і т. ін.; приборкати, побити когось. — *Не тинялись з транзисторами по парках до півночі! Бо одне й друге знало: не прийде вчасно додому, то дістане по м'якишу,— все **пір'я** з нього **обіб'ю!.**. А цього, бач, пальцем не торкни!* (О. Гончар).

7. **ОББÍТИ / ОББИВÁТИ ШКÝРУ** *на кому і без додатка, зневажл.* Дуже побити когось або погрожувати фізичною розправою. *Коли Мина оперіщив її* [кобилу], *вона у відповідь давай кидати задки .. Забризканий весь, шмагає* [тварину] *та лається: — Звірюга, сто бісів тобі в ребра!.. **Шкуру обіб'ю!*** (О. Гончар).

ОББІГТИ

8. **ОББІГТИ / ОББІГÁТИ ОЧИ́МА (óком, пóглядом). 1.** *кого, що.* Швидко оглянути кого-, що-небудь. *Хутко **очима оббіг** натовп* (А. Головко); *Він швидко **оббіг очима** велосипед* (А. Хоружий); *Вдова **оббігла** все **оком,** .. усміхнулась* (В. Бабляк); *Дівчина зніяковіла і ще прикріше почервоніла. Вона **оббігла поглядом** кімнату, розшукуючи свої речі* (Ю. Яновський); *Він **оббігав поглядом** своїх дивно сивих очей тісний форум, різонуло його по самому серцю буйністю барв на святкових шатах* (П. Загребельний).
2. *що.* Швидко прочитати, проглянути щось написане. *Ориська **оббігла** записку **очима** й перелякана зімняла* [зім'яла] *її, мало що не проковтнула* (Ірина Вільде).

ОБВЕСТИ

9. **ОБВЕСТИ́ / ОБВÓДИТИ ЗА НІС** *кого* Перехитрити, обманути когось. *Не міг просто повірити, що отой гонивітер .. здатен перехитрити, **обвести за ніс** вимуштруваного гестапівського вовкулаку* (І. Головченко і О. Мусієнко); — *Нащо гарячкувати? Може, й справді нас **за ніс обвели,** то треба послухати людей. Люди завжди*

правду кажуть (Ю. Бедзик); *Їх, малих* [дітей], *не раз **обводили за ніс**, добре, що вони цього ще не розуміли* (З газети).

10. **ОБВЕСТИ́ (обкрути́ти, оберну́ти** *і т. ін.*) / *рідше* **ОБВО́ДИТИ (обкру́чувати, оберта́ти** *і т. ін.*) **КРУГ (навко́ло, довко́ла** *і т. ін.*) **ПА́ЛЬЦЯ** *кого*. **1.** Спритно перехитрити, обдурити когось. — *Так їх, Тимофію! — задоволено вигукнув Бондар.. — Думали нас **круг пальця обвести!*** (М. Стельмах); — *Стою собі та й думаю: а дулі, щоб ви мене **круг пальця обвели*** (Л. Костенко); — *Отже, вас, Алевтино, ошукали, як кажуть, **обвели навколо пальця*** (П. Гуріненко); *Розповідав* [Гнат] *своїй Ганні — як він обскакав, **обвів навколо пальця** навіть бессарабця Манойла* (М. Стельмах); *Лютило те, що він, цар, дав **обвести себе навколо пальця,** як хлопчика* (Ю. Мушкетик); *Ви ж подумайте, яка ото хитра лисиця, а він і цю звіряку **довкола пальця обвів*** (О. Ковінька); — *Ніколи собі цього не прощу! Отак подурному дали себе **круг пальця обкрутити*** (А. Головко); *Мене, старого лиса, **кругом пальця обкрутити,** ще й висміяти!* (П. Колесник); *Всім соромно було визнавати, що їх, мов малих дітей, **обкрутив навколо пальця** отой довготелесий рідкочубий істерик* (П. Загребельний); [Микита (*набік*):] *І не собака ж наш кошовий, яке коліно викинув, усіх як **кругом пальця обмотав?*** (М. Кропивницький); ***Обводячи** іншого **навколо пальця,** не заблукай сам* (З журналу). **ОБЕРНУ́ТИ КРУГО́М ПУ́ЧКИ.** — *Та я всіх **кругом пучки оберну,** ось що* (Б. Грінченко).
2. Кмітливістю, хитрощами і т. ін. викликати до себе прихильність, приязнь (перев. про жінок); закохати в себе. — *Вийшло так, що нікому не потрібна. Був же хтось у тебе? А був! То чого не обдурила, чого **круг пальця не обвела?*** (Є. Гуцало); *Тоді постала в ньому прихована злість на Рифку: чому не може подарувати йому сина? Чому не має стільки сили в собі, щоб **обкрутити** його **довкола** свого **пальця?** Чому не має стільки чар..?* (Ірина Вільде); *Йому подобалося велике суперництво, .. подобалася ще більше гра, яку вела його Котя з ними обома і з ним самим. Він бачив, як Котя **обкручує довкола пальця** обох хлопців* (П. Загребельний).

ОБВОДИТИ

11. **ОБВО́ДИТИ / ОБВЕСТИ́ ОЧИ́МА (по́глядом, зо́ром** *і т. ін.*) *кого, що, де*. Оглядати кого-, що-небудь, дивитися на когось, на щось; роздивлятися. *Настя **обводить очима** шкільні стінки. В очах — сльози. Прощається* (С. Васильченко); — *Чи не завадив я вам? Так неждано і негадано потрапив,— **обводить очима** і людей, і стіни кімнатки* (М. Стельмах); *Вона **обводить поглядом** усіх присутніх* (Д. Ткач); *Іноді він відривається від книжки, **обводить поглядом** величезну кімнату* (І. Багмут); — *Скажіть мені, що це? Правда? — Правда,— сказав Щорс і повільно **обвів очима** всіх.— Раз у тисячу років куля не повинна брати людину. Це безсмертя* (О. Довженко); *Привітавшись з матір'ю, він **обвів очима** рідну хату* (А. Шиян); *Стулила* [Тоня] *злісно губи, **обвела** навкруги тоскним **поглядом*** (С. Васильченко); *Збігла* [дівчина] *по східцях униз, **обвела поглядом** зал і завмерла* (Л. Дмитерко); *Данило **обвів поглядом** навколо* (А. Хижняк); *Рустем .. **обвів** слухачів **оком*** (М. Коцюбинський); *Сльоза, лишившись внизу, ще раз **обвів оком** навколо* (П. Панч); — *Алі... Алі... тут десь...— він **обвів зором** порожні лавки* (М. Коцюбинський). **ОБВО́ДИТИ ВЕЛИ́КИМИ ОЧИ́МА.** ***Великими** .. **очима** Рубанюк **обводить** усіх, ніби запрошуючи тісніше збитись до гурту* (І. Цюпа). **ОГОРТА́ТИ ЗО́РОМ.** *Андрій підходить. Він хвилину Стоїть, всіх **зором огортає*** (М. Ю. Тарновський).

ОБГОЛИТИ

12. **ОБГОЛИ́ТИ ЛО́БА** *кому, іст.* Забрати в солдати когось. *Вона безперестанку розказувала.., як її коханого Петра взяли в москалі, як **обголили лоба*** (І. Нечуй-Левицький); — *Пан хоче нас оддать в москалі, як він нам **обголить лоби,** то ми тоді пропащі навіки; а тим часом ми втечемо на сахарні, перебудемо цей важкий час* (І. Нечуй-Левицький).

ОБГОРНУЛО

13. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ПО́ЛУМ'ЯМ ОБГОРНУ́ЛО / ОБГОРТА́Є** *кого, безос.* Хтось дуже вражений чимсь, раптом відчув сильне збентеження, хвилювання і т. ін. *Мене **мов полум'ям обгорнуло,** і я витріщив очі. Чи я був справді такий короткозорий, що не бачив відразу того, за чим так тужливо визирав і дожидав?* (О. Кобилянська).

ОБГОРТАТИ

14. **ОБГОРТА́ТИ (огорта́ти) / ОБГОРНУ́ТИ (огорну́ти) ДУ́ШУ (се́рце) ТУ́ГОЮ (сму́тком, су́мом** *і т. ін.*). Викликати переживання, душевні страждання, неспокій і т. ін. *Не несли вони* [дні] *у моє серце ніякої одради, нічого доброго, а **обгортали душу тугою** .. Топтали мою єдину надію* (Панас Мирний); *Вдруге осиротів Левко. Того, першого, ганебного сирітства він не знав. А друге **огорнуло серце** важким **смутком*** (З газети).

ОБДАВАТИ

15. **ОБДАВА́ТИ / ОБДА́ТИ ЖА́РОМ (моро́зом, хо́лодом** *і т. ін.*) *кого*. Викликати у когось

стан сильного хвилювання, збентеження, переляку і т. ін. *Настя вдячно глянула на хлопця, і Омелько знітився від погляду темно-карих очей, що* ***обдали його жаром*** (І. Цюпа); *Мене острах бере,* ***морозом обдає*** (Ганна Барвінок); *На редуті зробилося тихо. І ця зловісна тиша* ***холодом обдала*** *Назара* (П. Кочура). **ОБДАВА́ТИ МОРО́ЗОМ СПІ́НИ (все ті́ло)** *чиї (чиє). І тільки думка про те, що знайдуть їх* [утікачів] *і силоміць повернуть до колишніх панів,* ***обдавала морозом*** *їх* ***спини*** (З. Тулуб); *І ця посмішка* ***морозом обдає все тіло*** *Марії* (М. Стельмах).

16. **ОБДАВА́ТИ / ОБДА́ТИ ОЧИ́МА (по́глядом)** *кого, перев. якими (яким).* Промовисто дивитися на когось, передаючи певні почуття. *Він усміхнувся їй з вітанням, а вона ясно* ***обдала очима*** *парубка* (А. Головко); *Пувичка .. підійшов ще ближче до Альоші,* ***обдаючи*** *його нахабним, зневажливим* ***поглядом*** (І. Микитенко).

ОБДАЛО

17. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***) ЖА́РОМ (кип'ятко́м, при́ском** *і т. ін.***) ОБДАЛО́** *кого, безос.* Хтось дуже вражений чимсь, раптом відчув збентеження, хвилювання, переляк і т. ін. *Слова батькові сплили їй на думку, і* ***наче*** *її* ***кип'ятком обдало...*** (Панас Мирний); *Ваш лист нагадав мені, що сьогодні уже і той день, котрий Ви виставили у нашій умові.* ***Як приском*** *мене* ***обдало*** (Панас Мирний); *— Він не повернеться? Мене* ***як окропом обдало*** (З журналу). **ТАК ЖА́РОМ І ОБДАЛО́.** *При згадці .. усього* ***так жаром і обдало*** (А. Дімаров). **ОБДАЛО́ ХО́ЛОДОМ (жа́ром і хо́лодом).** *Македониху* ***обдало холодом,*** *стисло від ущімливого болю серце* (А. Шиян); *Помітив своє прізвище. Мене враз* ***обдало жаром і холодом.*** *Побачив фатальне слово — звільнити* (Ю. Збанацький). **НЕНА́ЧЕ ХТО ЖА́РОМ ОБДА́В.** *— А се що за вечірня пташка? — пита він* [панич], *уставивши очі на Христю. Христю* ***неначе хто жаром обдав...*** (Панас Мирний).

ОБДАРОВУВАТИ

18. **ОБДАРО́ВУВАТИ / ОБДАРУВА́ТИ ПО́ГЛЯДОМ (у́смішкою, по́смішкою** *і т. ін.***)** *кого, перев. яким (якою).* Дивитися на кого-небудь, виражаючи певні почуття. *Текля .. ясною* ***усмішкою обдаровувала*** *запорошеного Сеня* [тракториста] (К. Гордієнко); *Журба посміхнувся,* ***обдарував*** *офіцера не дуже люб'язним* ***поглядом*** (Г. Епік); *Меккінець підвів голову і* ***обдарував*** *Ремо приємною* ***усмішкою*** (Олесь Досвітній).

ОБДАТИ

19. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***) ХОЛО́ДНОЮ ВОДО́Ю ОБДА́ТИ (облі́ти)** *кого і без додатка.* 1. Раптово викликати у когось сильне збентеження, хвилювання і т. ін.; приголомшити кого-небудь. *— І не подумай* [народити]*! — каже..— Як же се так? — питаю.— Де ж мені його діти? — Де хоч ..— Повіриш, як сказав він мені те, то* ***наче холодною водою обдав*** *мене!..* (Панас Мирний); *Василинка й справді збентежилась. Якийсь страх напав на неї,* ***неначе облив*** *її* ***холодною водою*** (І. Нечуй-Левицький). **НА́ЧЕ ХОЛО́ДНИМ ДУ́ШЕМ ОБДА́ТИ.** *— Сталося це саме тоді, коли вийшов декрет.., який отих цвиндриків, що звикли щотижня жінок міняти,* ***наче холодним душем обдав*** (Ю. Мокрієв); // Відразу вплинути, подіяти на кого-небудь. *Господи, як тяжко розлучатися з солодким ранішнім сном! Та суворе батькове слово* ***мов водою холодною обіллє*** *і прожене сон...* (М. Коцюбинський).

2. *зі сл.* прийня́ти, гля́нути *і т ін.* Сердито, неприязно, непривітно і т. ін. *Часом і Яків гримне — де швендяє. Часом і невістка прийме,* ***мов холодною водою обдасть,*** *— дарма* (Панас Мирний).

3. *зі сл.* по́гляд, ви́гляд *і под* Сердитий, неприязний, непривітний і т. ін. *Зарічний окинув майстра таким поглядом,* ***мовби облив*** *його з ніг до голови* ***холодною водою*** (М. Ю. Тарновський).

ОБДЕРТИ

20. **ОБДЕ́РТИ (обідра́ти) / ОБДИРА́ТИ ДО НИ́ТКИ (до ни́точки)** *кого і без додатка.* Позбавити майна, засобів існування тощо; обібрати, пограбувати когось. *— Ви, захисник народу, ..* ***обдерли*** *народ* ***до нитки,*** *кинули на голодну смерть* (Л. Смілянський). **ОБДЕ́РТИ ДО НИ́ТКИ, ДО ША́ГА.** [Юда:] *А я ж* ***обдерти*** *дався* ***до нитки, до шага*** *— і що ж я мав?..* (Леся Українка).

21. **ОБДЕ́РТИ (обідра́ти, облупи́ти** *і т. ін.***) / ОБДИРА́ТИ (облу́плювати** *і т. ін.***), ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***) [ТУ, МОЛОДЕ́НЬКУ** *і т. ін.***] ЛИ́ПКУ** *кого, що.* Забрати у когось гроші, майно, коштовності і т. ін., довівши до цілковитого зубожіння; обібрати, обікрасти, пограбувати кого-, що-небудь. *Наша пані журилась..: —* ***Обдеруть*** *мене тепереньки* [тепер], ***як тую липку!*** *Моє око всього не догледить* (Марко Вовчок); *Просто на вулиці грають у карти шулери ., заманюють до гри простачка, щоб* ***обдерти*** *його,* ***як липку*** (З газети); *— Добре! — провадять усі в один голос.—* ***Як липку облупимо*** [голову] *... та й писаря завряд* [заодно] (Панас Мирний); *Покотилася чутка про Гайдука, що організував банду та й став грабувати і багатих, і бідних:* ***обдирав*** *усіх підряд,* ***наче липку*** (А. Дімаров); *Не від сьогодні ходить чутка, що Володко з Гриньком та* ***обдирають*** *нашу касу,* ***як молоденьку липку*** (Л. Мартович); *Не*

раз подорожніх багатих панів, ***Як липку сиру, обдирали*** (Л. Боровиковський). **ОБІ́ДРАНИЙ (обде́ртий), ЯК ЛИ́ПКА.** *Горішня частина села вже* ***обідрана*** [фашистами], ***як липка.*** *І Йонька замету́шився: треба рятувати добро* (Григорій Тютюнник); *Бідний і так* ***обдертий, як липка*** (Укр.. присл..); // Змусити когось витратити багато грошей. *Дуже важко збудувати колодязь, бо ніде практично придбати залізобетонні кільця, нікому копати. Якщо й найдуться якісь шабашники, то* ***обдеруть*** *замовника,* ***як липку*** (З журналу).

ОБЕРНЕШСЯ

22. **ДЕ (куди́) НЕ ОБЕ́РНЕШСЯ (не оберну́сь, не оберни́сь** *і т. ін.***).** Скрізь, усюди. ***Де не обернешся*** *— все на тебе незнакомі* [незнайомі] *очі блискотять...* (Марко Вовчок); *— Як змінився світ. Вже куди не гляну,* ***куди не обернусь,*** *чую: все міняється* (О. Довженко).

ОБЕРНУТИ

23. **ОБЕРНУ́ТИ / ОБЕРТА́ТИ НА ПРАХ (на пил)** *перев. що.* Повністю знищити, розбити що-небудь (рідко кого-небудь), спричинити зникнення чогось, когось. *Життя і кров, а не сюжет і тему Він* [Коцюбинський] *залишив на білих сторінках — І слів його не* ***обернуть на прах*** (М. Рильський); *Скільки турбот.., любові батьківської може потрощити,* ***обернути на пил,*** *змішати з багном один недобрий син!* (І. Волошин). **ОБЕРНУ́ТИ У ПО́ПІЛ.** *— Краще б зарево пожежі світнуло на їх* [на них]; *краще б воно обняло їх в огненному вихрові світа,* ***обернуло у попіл*** (Панас Мирний).

ОБЕРНУТИСЯ

24. **ОБЕРНУ́ТИСЯ В НІЩО́.** Безслідно зникнути, зовсім перестати існувати; пропасти. *Із нічого .. ніщо виникати не може: Що ж народилось, не може так само* ***в ніщо обернутись*** (М. Зеров).

25. **ОБЕРНУ́ТИСЯ НАНІВЕ́ЦЬ (вніве́ць).** Втратити значення, силу, виявитися марним, перестати існувати, пропасти і т. ін. *Недавня надія знову* ***обернулася нанівець,*** *страх зігнав радість* (Панас Мирний); *Нежатії ниви* ***Внівець обернулись:*** *Тяжке лихо тим судилось, Що з войни* [війни] *вернулись!* (П. Куліш).

26. **ОБЕРНУ́ТИСЯ / ОБЕРТА́ТИСЯ ДРУ́ГИМ (і́ншим, те́мним** *і т. ін.***) БО́КОМ** *до кого.* Різко змінитися (перев. на гірше), стати тяжким, нестерпним і т. ін. ***Обернулось*** *життя до неї* ***другим, темним,*** *неприбраним, буденним* ***боком*** (І. Нечуй-Левицький). **ОБЕРНУ́ТИСЯ СВОЇ́М СТРАШНИ́М БО́КОМ.** *Багатство — сила. Бідність — слабкість. Ми виховували слабкість. І вона* ***обернулась*** *до нас* ***своїм страшним боком*** (О. Довженко).

27. **ОБЕРНУ́ТИСЯ / ОБЕРТА́ТИСЯ ЛИЦЕ́М (обли́ччям)** *до кого—чого.* **1.** Приділити кому-, чому-небудь належну увагу. *Сам Петровський говорив, що до села треба* ***обернутися .. обличчям*** (М. Стельмах).
2. Розпочати якусь справу, взятися за щось. *— Хай вам Господь помагає де тільки* ***лицем обернетесь...*** (М. Коцюбинський); // Принести користь, послужити комусь. *Поки ботанічний сад* [Гришка] *іще здатен* ***обернутися лицем*** *до свого творця, годиться .. дбати про те, щоб пам'ятник ботанікові не заростав кропивою* (З газети).

28. **ОБЕРНУ́ТИСЯ / ОБЕРТА́ТИСЯ НА (в) СЛУХ,** *перев. зі сл.* у в е́ с ь, в с е *і под.* Почати уважно слухати, прислуха́тися до чого-небудь. *Величезна казарма солдатів вся* ***обернулась на слух,*** *не ворухнеться. Один тільки солдат весь час піднімає руку. Підніме і опустить* (О. Довженко); *В камері 49-й все* ***обернулося в слух*** (І. Багряний).

29. **ОБЕРНУ́ТИСЯ / ОБЕРТА́ТИСЯ НА (в) УВА́ГУ,** *перев. зі сл.* у в е́ с ь. Стати уважним, зосередитися на чомусь. *Микола Петрович пояснив: — ..Якщо зрозумієте — буду радий. — Василь увесь* ***обернувся на увагу*** (В. Владко); *Спинивши дух у грудях, Гнат увесь* ***обертався в увагу...*** (М. Коцюбинський).

ОБЕРТАЄТЬСЯ

30. **АЖ У СЕРЕ́ДИНІ [ВСЕ] ОБЕРТА́ЄТЬСЯ** *у кого і без додатка.* Стає сумно, важко, неприємно і т. ін. комусь. [Шміт:] *Та ще й співи заводять: такі, що* ***аж все в середині обертається,*** *просто хоч гинь* (Леся Українка).

ОБЕРТАТИ

31. **ОБЕРТА́ТИ / ОБЕРНУ́ТИ НА СВІЙ ЛАД (стрій)** *що.* Робити так, як хочеться, зручно, вигідно; змінювати по-своєму або для власної вигоди. *— Моя мати не така, як твоя. Вони все* ***на свій стрій обертають*** (Леся Українка).

32. **ОБЕРТА́ТИ / ОБЕРНУ́ТИ [СВОЇ́] О́ЧІ (по́гляд, зо́ри** *і т. ін.***)** *до кого—чого, на кого—що, куди.* **1.** Дивитися на кого-, що-небудь або в якомусь напрямку. *Вони все-таки дожидали, що вернуться* [брати], *та й* ***обертали очі*** *.. у всі боки* (Марко Вовчок); *Глухо зітхнув Панас Петрович і* ***обернув очі*** *до дверей* (Г. Епік).
2. Покладатися на когось, сподіватися на щось. *Був один... Він все до неба* ***Свої зори обертав,*** *.. Але голод своє діяв, Спиняв мрії запальні* (П. Грабовський).

ОБЕРТАТИСЯ

33. **ОБЕРТА́ТИСЯ / ОБЕРНУ́ТИСЯ СПИ́НОЮ** *до кого—чого.* **1.** Зневажливо, зверхньо ставитися до когось, ігнорувати когось, щось; не зважати на кого-, що-небудь. — *Саво! Не* ***обертайся спиною*** *до людей! — вслід гукнув Гура* (С. Чорнобривець).
2. *перен.* Переставати сприяти, не допомагати кому-небудь у чомусь; відвертатися від когось, від чогось. *Військове щастя* ***обернулося спиною*** *до німців· через Люботин проходять на захід обози, лазарети, .. комендатури покинутих міст* (Д. Бедзик).

ОБЗИВАТИСЯ

34. [I] **СЛО́ВОМ НЕ ОБЗИВА́ТИСЯ** (**не озива́тися**) / **НЕ ОБІЗВА́ТИСЯ** (**не озва́тися**) *до кого і без додатка.* Не розмовляти, не говорити з ким-небудь; мовчати. *За цілий день або вечір ні до кого й* ***словом не обзивався*** (Панас Мирний); — *Чого се ти усе думаєш? .. Він* [Павло] ***і словом не озветься,*** *а наче од сну прокинеться* (Марко Вовчок).

35. **ОБЗИВА́ТИСЯ** (**озива́тися**) / **ОБІЗВА́ТИСЯ** (**озва́тися**) **СЛО́ВОМ** *до кого і без додатка.* Вступати в розмову, говорити з кимсь. *Ніхто не смів* ***обізватися*** *до нього* ***словом*** *у тій страшній хвилі* (І. Франко); *Софія не зважилась, а може, й не схотіла* ***озватися*** *до баронеси* ***словом*** (Леся Українка); *Старий Супрун весело зустрів удову,* ***обізвався*** *привітним* ***словом*** (О. Донченко); // Вступати в якісь стосунки з кимсь, бути чиїмсь однодумцем, побратимом і т. ін. *Ти* [Україна] *ішла на пана, на магната, І з татранських синіх полонин* ***Озивавсь*** *до тебе* ***словом*** *брата Непокірний польський селянин* (М. Рильський).

ОБИНЯКІВ

36. **БЕЗ ОБИНЯ́КІВ,** *заст.* **1.** *зі сл.* говори́ти, сказа́ти *і т ін.* Не вдаючись до натяків, недомовок і т. ін.; прямо, відкрито. *Говорили щиро,* ***без обиняків*** (З газети).
2. *зі сл.* роби́ти, вико́нувати *і под.* Беззастережно, без будь-яких вагань і т. ін. *Вона без всякого обману І щиро* ***без обиняків*** *Робила грішним добру шану, Ремнями драла, мов биків* (І. Котляревський).

ОБИХІДКУ

37. **НА ВСЮ** (**свою́**) **ОБИХІ́ДКУ,** *зі сл* бреха́ти, верзти́ *і т. ін, зневажл.* Без будь-яких обмежень; надмірно, дуже, нахабно. — *Мабуть, бреше* ***на всю обихідку,*** *— промовив один дід* (І. Нечуй-Левицький); — *Верзи, верзи* ***на свою обихідку!*** *Може, на душі полегшає, — сказав Оникій* (І. Нечуй-Левицький).

ОБІДРАТИ

38. **ОБІДРА́ТИ ДО ГО́ЛОЇ КО́СТІ** *перев. кого* Забрати в кого-небудь геть усе, довести до цілковитого зубожіння; повністю пограбувати когось. ***Обідрали*** [чоловіка] ***до голої кості*** (Укр присл..).

39. **ОБІДРА́ТИ / ОБДИРА́ТИ ШКУ́РУ** *з кого, зневажл* Забрати усе в кого-небудь; обібрати когось. — *Куди вигідніше заманити їх у двір, у пастку, та й* ***обідрати з них шкуру:*** *обеззброїти, коней забрати. А самих — межи плечі — на всі чотири сторони* (А. Головко).

40. **ОБІДРА́ТИ** (**обчи́стити, оббілува́ти** *і т ін.*), **ЯК** (**мов, ні́би** *і т ін.*) **БІ́ЛОЧКУ** (**бі́лку**) *кого.* Забрати в кого-небудь якесь майно, багатство, гроші; відібрати все у когось. *Покрала вона срібло та золото в офіцера .. Прогнав її офіцер,* ***обідравши, як білочку*** (Панас Мирний); // Привласнити чуже, збагатитися за чийсь рахунок. ***Обчистить*** *вона пана,* ***як білочку,*** *хай тільки очі закриє, всі гроші перейдуть до її рук* (Панас Мирний); // Змусити кого-небудь дуже витратитися; розорити когось. *То ж не бачити Чуплакові своєї рябої корови. Вилікує вона* [лікар] *його чи ні, а* ***оббілує, як білку*** (С. Чорнобривець).

ОБІЙМАМИ

41. **З РОЗКРИ́ТИМИ** (**розпросте́ртими,** *рідше* **відкри́тими** *і т. ін.*) **ОБІ́ЙМАМИ,** *зі сл.* зустріча́ти, прийма́ти *і т. ін.* Дуже привітно, гостинно, з радістю. — *Я цілком серйозно запитую: ви що, усіх тут* ***із розкритими обіймами*** *зустрічаєте й проводжаєте?* (І. Головченко і О. Мусієнко); *Головний отаман зустрів його* ***з розкритими обіймами*** (М. Стельмах); *Дійшло до нього, мабуть, що приймають його тут не* ***з розкритими обіймами,*** *і враз набрав пиховитого вигляду* (Ю. Шовкопляс); *Чужина зустріла білогвардійців не* ***з розпростертими обіймами*** *і не так, як батько стрічає блудного сина, вона війнула в душу кожного мертвим холодом* (П. Гуріненко); *Зоя зустріла її* ***з розпростертими обіймами*** (Н. Рибак). **З ШИ́РОКО ВІДКРИ́ТИМИ ОБІ́ЙМАМИ.** *Тут її* ***з широко відкритими обіймами*** *прийняли на посаду завідувача повітової бібліотеки* (Ю. Збанацький).

ОБІЙМАТИ

42. **ОБІЙМА́ТИ** (**обніма́ти**) / **ОБІЙНЯ́ТИ** (**обня́ти**) **ПО́ГЛЯДОМ** (**о́ком, очи́ма** *і т. ін*) *кого, рідше що, перев. яким (якими).* **1.** Оглядати кого-, що-небудь, дивитися на когось, на щось, виявляючи почуття симпатії, любові, ніжності і т. ін. *І кожного* [бійця] ***обіймає*** [Воронцов] ***теплим поглядом,*** *і кожним гордиться* (О. Гончар); *Прокіп*

обіймав оком Гафійку (М. Коцюбинський); *Тепер, коли йому, хай навіть жартома, було заборонено дивитись на неї* [Марію], *він просто* ***обняв її поглядом*** (Ю. Бедзик); *І* ***обняла щасливим оком*** *сіру фігурку сина* (М. Коцюбинський).
2. Оглядаючи або згадуючи щось, одночасно бачити його на широкому просторі. *Ліна й зараз звідси, зі степу, мовби* ***обіймає поглядом*** *всю ту недавню подорож, де все повите чарами* (О. Гончар).

ОБІРВАТИ

43. **ОБІРВА́ТИ ЖИТТЯ́** *чиє.* Призвести до смерті, до загибелі; згубити, убити когось. *Фашистська бомба в перший день віроломного нападу гітлерівської Німеччини.. — 22 червня 1941 року —* ***обірвала життя*** *письменника-патріота* [С. Тудора] (Іст. укр. літ.); *Невблаганна смерть* ***обірвала життя*** *майстра. Але продовжують жити його твори* (З газети); *Тяжка хвороба* ***обірвала життя*** *людини. І все* (З журналу).

ОБ'ЇВСЯ

44. **ЯК (мов, ні́би, нена́че** *і т. ін.*) **БЛЕКОТИ́ ОБ'Ї́ВСЯ (наївся),** *зневажл.* **1.** Хто-небудь дивно, безглуздо поводить себе; нерозумний. *Що діється, що твориться! Село* ***ніби блекоти об'їлося:*** *галасує, метушиться, тішиться чогось* (Д. Прилюк); *— Він у нас трохи теє...* ***ніби як блекоти об'ївся*** (Григорій Тютюнник); *— Вона .. й слухати нічого не хоче,* ***неначе блекоти наїлась*** (І. Нечуй-Левицький). **НЕНА́ЧЕ СОБА́ЧОЇ БЛЕКОТИ́ НАЇ́ЛАСЯ.** *— Цур тобі, пек тобі! Ти* ***неначе собачої блекоти наїлася*** (І. Нечуй-Левицький). **БЛЕКОТИ́ НАЇ́ЛАСЬ.** [Світлана:] *Я... за нього заміж вийду!* [Кряж:] *Ти що,* ***блекоти наїлась?*** (М. Зарудний).
2. *зі сл.* говори́ти, висло́влюватися *і под.* Так, що нічого не можна зрозуміти; беззмістовно, нерозбірливо і т. ін. *Говорить,* ***мов блекоти об'ївся!*** (Укр. присл..).

ОБ'ЇДЕШ

45. **[І] КОНЕ́М (на коні́) НЕ ОБ'Ї́ДЕШ** *кого, чого.* **1.** Не обминеш, не уникнеш кого-, чогонебудь. *— От несподіванка! Видно, справді-таки судженої* ***конем не об'їдеш!*** (А. Головко); *Долі* ***й конем не об'їдеш*** (Укр. присл..); *— Доля химерна, мої панове! Її* ***й конем не об'їдеш*** (Б. Лепкий); *Долі* ***й на коні не об'їдеш,*** *не знаєш, звідки й що впаде на тебе* (Є. Гуцало).
2. *жарт.* Дуже товстий, огрядний і т. ін. (перев. про людину). *Зловили сома великого та товстого,* ***і конем не об'їдеш*** (З газети). **ТАКИ́Й, ЩО Й КОНЕ́М ЗА ДЕНЬ НЕ ОБ'Ї́ДЕШ.** *— Сам* [батько], *як гачок, слабосилий, сухенький. А бабу собі роздобув — років сорока, огрядну,* ***таку, що й конем за день не об'їдеш*** (Ю. Збанацький); // Великий (перев. про щось). **ВО́ЗОМ НЕ ОБ'Ї́ДЕШ.** *Пика —* ***возом не об'їдеш.*** *Солодка така й нахабна водночас* (А. Крижанівський).

ОБ'ЇСТИ

46. **ОБ'Ї́СТИ ВУ́ХА** *кому і без додатка, жарт.* Спожити, використати багато чиїхсь харчових запасів, з'їсти все у когось. *— Візьми, панотче, та одвези оцих циганок до їх родича, бо вони нам* ***вуха об'їдять...*** (І. Нечуй-Левицький); [Іван Степанович:] *Знайдеться чим ушанувати дорогих гостей...* ***не об'їсте вух*** (М. Кропивницький); [Настя:] *А лопає бісова дітвора так, що й харчів на них не настачиш, скоро й* ***вуха об'їдять*** (І. Карпенко-Карий).
47. **ОБ'Ї́СТИ ГО́ЛОВУ** *кому, фам.* Дуже набриднути кому-небудь якимись розмовами (перев. вимогами, нагадуванням і т. ін.). *Не маю часу переглянути його* [оповідання] *і одіслати, хоч мені вже редакція* ***голову об'їла,*** *що не присилаю* (М. Коцюбинський).

ОБКИДАЄШСЯ

48. **НЕ ОБКИ́ДАЄШСЯ** *чого, зі сл.* ді́ло, кло́піт *і т. ін.* Дуже багато. *— У мене, може, свого діла* ***не обкидаєшся:*** *щодня за вас, чортів, у волость тягають* (Панас Мирний).

ОБКИПІТИ

49. **ОБКИПІ́ТИ / ОБКИПА́ТИ КРО́В'Ю.** Дістатися тяжкою працею, великими зусиллями, стражданням і т. ін. *Служу, наймаюся, зробляю. Що наша копійка?* ***Кров'ю обкипіла!*** (Марко Вовчок); *Воно* [добро] *в нас* ***кров'ю обкипіло*** (Марко Вовчок); *І скаже суд: — Чи у твоїм доробку хоч одна Сторінка є, що* ***кров'ю обкипіла?*** (М. Рильський); *Хоч би він* [Василько] *виріс на своїй землі, хоч би йому не* ***обкипав кров'ю*** *тугий, мов з каменю випечений, наймитський хліб...* (М. Стельмах).

ОБКРУТИТИ

50. **ОБКРУТИ́ТИ ДОВКО́ЛА НО́СА** *кого.* Перехитрити, спритно обдурити когось. *— Ну, Крумке просто молодець. Отак* ***обкрутив довкола носа*** *англійців* (Ю. Бедзик).
51. **ОБКРУТИ́ТИ (обла́годити, обробити** *і т. ін.*) **ДІ́ЛЬЦЕ́** (*рідше* ді́ло, спра́ву). Вигідно здійснити, уладнати що-небудь; спритно, вміло досягти успіху в чомусь. *Вийшовши з хати Ониси, Корній Корито, занепокоєний, зупинився на вулиці. Ну, здається,* ***обкрутив він дільце.*** *Не випорсне вона з його рук* (І. Цюпа); *І він* [Федір] *відчув, що заздрить Максимові. Бач, як* ***облагодив дільце!*** *Тут справжні трагедії відбуваються, а він*

тим часом робить своє (Д. Ткач); *Можна впрохати тітку Мотрю, вона це* ***діло облагодить*** (М. Коцюбинський); *В цій же Карпилівці Боровець* ***обробив таке дільце,*** *що прославився як аферист вищої гільдії* (Ю. Мельничук). **ОБТЯПАТИ СПРАВУ,** *зневажл. Потьомкін самовдоволено прошкрьобав своїми масивними штиблетами по світлиці, як ліверант, що добре* ***обтяпав справу*** *і сподівається гарних баришів* (С. Добровольський).

ОБЛАМАТИ

52. **ОБЛАМАТИ / ОБЛАМУВАТИ КИЙ (палицю, віник** *i т ін.***)** *на кому, об кого* Побити кого-небудь (уживається переважно як погроза). *Хоч* ***кий на ньому обламають,*** *проте нічого в них не вийде .. Нічого він не скаже. Нічого* (З журналу); *— От побіжи-но мені ще раз до ліса* [до лісу] *з панною, то я об тебе* ***віника обламаю!*** (Леся Українка); ***Палицю на бідній тварині обламують,*** *та вона вже не реагує* (З газети).

53. **ОБЛАМАТИ / ОБЛАМУВАТИ РЕБРА (боки)** *кому.* **1.** *чим і без додатка.* Дуже побити, покалічити кого-небудь чимсь. **ОБЛОМИТИ РЕБРА.** *— От вишлемо завтра наймитів, а дядьки їм дрючками* ***обломлять ребра.*** *Тоді не буде жнив ні у вас, ні у нас* (М. Стельмах).
2. Змусити когось припинити свою діяльність, мовчати; покарати, приборкати когось. *— Нахваляються* [мужики], *ласкавий пане,— що ніяк на ваше не вийде, кажуть, до сенату і самого царя будуть добиватися, і таки будуть, коли декому не* ***обламати ребра*** (М. Стельмах).
3. Завдати комусь неприємностей. *Як же спокійному бути? У Галичі тепер буря схватиться, нам* ***боки обламає*** (А. Хижняк).

54. **ОБЛАМАТИ / ОБЛАМУВАТИ РОГИ** *кому, зневажл.* Примусити кого-небудь підкоритися; приборкати, здолати когось. *— І доки ми будемо панський гніт і наругу терпіти? — Прийде час, Харитоненкові* ***роги обламаємо!*** *— твердить Сильвестр* (К. Гордієнко); *Оксюта дивився, як околицею села віддаляється Кирик. .. Але краще з ним не стикатись, тут не вгадаєш, хто кому* ***роги обламає*** (Є. Гуцало); *— Ти занадто самовпевнений, козаче,.. Але ми й не таким* ***роги обламували*** (В. Малик); *І не таким* ***роги обламували,*** *та на цей раз, здається, нічого не вийде* (З газети).

55. **ОБЛАМАТИ / ОБЛАМУВАТИ РУКИ** *кому.* Припинити чиї-небудь дії, вчинки (перев. небажані); домогтися послуху. *— Гляди, щоб за баламутство і розбій не забряжчав іржавими кайданами до самого Сибіру. Ще й не таким розумникам* ***обламували руки*** (М. Стельмах).

56. **ОБЛАМАТИ (обтяти, обрізати** *і т. ін.***) / ОБЛАМУВАТИ (ламати, обтинати** *і т. ін.***) КРИЛА** *кому і без додатка.* Позбавити кого-небудь високих прагнень, поривань, мрій, змусивши скоритися; приборкати когось. *—* ***Обламали крила,*** *ще й мусив дякувати за науку,— стояв* [Корнюша] *перед Романом широкий і незграбний* (М. Стельмах); *Вони мріяли* ***обламати крила*** *кріпацькому поету, приручити його, зробити своїм* (П. Колесник); *— І пам'ятай: усякій людині, при охоті, можна* ***обламати крила*** (М. Стельмах); *Людська заздрість* ***обтяла крила*** *не одному соколу, який міг би ширяти у вищих сферах...* (А. Крижанівський); *Хто зна, до якого б високого ступеня загальнолюдських ідей добра людського і поступу розвивався б Шевченків талант і в які б високохудожницькі форми він виливався б, коли б не* ***обтяла йому крила*** *рука "III отделения"* (О. Кониський). **ОБЛАМАНІ КРИЛА.** *Вісім років думав Гулька про цю землю, вісім років бачив її уві сні, і вісім років .. накопичувалася в серці гіркота за свою долю, за* ***обламані крила*** (М. Ю. Тарновський).

ОБЛАТАТИ

57. **ОБЛАТАТИ БОКИ** *кому, зневажл.* **1.** *чим і без додатка.* Побити когось. *Мене виганяють, кисм* ***боки облатають*** (Сл. Б. Грінченка).
2. Суворими заходами перешкодити кому-небудь робити щось, припинити чиї-небудь дії, вчинки; дати відсіч комусь. *Сидоров мовив твердо: — Любителям веселенького життя треба одразу* ***облатати боки*** (З газети).

ОБЛЕЖУВАТИ

58. **ОБЛЕЖУВАТИ БОКИ,** *зневажл.* Нічого не робити, ледарювати. [Тетяна:] *Де вже воно буде робити, коли в нього тільки й думки, щоб їсти-пити та* ***боки облежувати!*** (Я. Мамонтов).

ОБЛИВАТИ

59. **ОБЛИВАТИ (обкидати, поливати** *і т. ін.***) / ОБЛИТИ (обкидати, полити** *і т. ін.***) БРУДОМ (болотом, грязюкою** *і т. ін.***)** *кого.* Несправедливо звинувачувати когось у чомусь; обмовляти, неславити, ганьбити. *Майже в кожному номері .. газетки* ***обливає*** [запроданець] ***брудом*** *українську землю* (Ю. Збанацький); *— Адресок пришли хоч, де ти будеш...— Буду там, де ніхто мене не падлючитиме! Не* ***обливатимуть брудом*** *такі, як ваша ротата супружниця!* (О. Гончар); [Юрко:] *Ну, це вже нахабство! Дівчина в запалі образила його, і він ладен зараз же* ***обкидати її брудом*** (Я. Мамонтов); *Відбувалися збори, оба* [обидва] *кандидати* ***обкидали болотом*** *один одного* (І. Франко); *Поцілуйко зводить розмову на інше. Та господар сам навертає її на своїх недругів, озлоблюючись,* ***обкидає грязюю*** *Безсмертного і Задніпровського* (М. Стельмах);

Бригадирова проходу не давала [Єльці]. *До клубу не показуйсь — викляне, **обкидає багном** привселюдно.— Байстрючка! Оце вас такого в школі вчили? Як чоловіків чужих відбивати?* (О. Гончар); *Крім неписьменного базікання про поезію, він* [Фотій] *намагався **облити брудом** весь мій рід* (Т. Масенко); *Як все просто виходить у цієї людини! Схотіла — **облила брудом** матір і дітей, зробила їх наклепниками і скандалістами; відчула, що запахло паленим,— зажадала лист назад* (З газети); *— Неможливо собі уявити, щоб він* [обвинувач] *перший, ні сіло ні впало, узяв та й **облив грязюкою** ні в чім не винну людину* (І. Муратов); *— Ти ще відповіси за такі слова і за те, що дівчину **облив помиями*** (В. Вільний) **ОБЛИ́ТИЙ БРУ́ДОМ.** *Вже в нашій літературі немає більш-менш помітної постаті, яка б не була **облита брудом*** (Л. Костенко). **ПОЛИВА́ННЯ БРУ́ДОМ.** *Він уже мало звертав уваги на те, що говорять про нього. А почалося **поливання брудом** давно. Скільки воно забрало сил і здоров'я* (З газети).

60. **ОБЛИВА́ТИ / ОБЛИ́ТИ СОЛО́ДКИМ МЕ́ДОМ** *кого.* Говорити щось дуже приємне комусь-небудь; улещувати когось. *Мелашка прийшла додому, і свекруха справдила своє слово: од того часу вона знов **облила** Мелашку **солодким медом,** а полин неначе сховала десь у комору для Мотрі* (І. Нечуй-Левицький).

61. **ОБЛИВА́ТИ** (*рідше* **обмива́ти**) **/ ОБЛИ́ТИ** (*рідше* **обми́ти**) **[ГІРКИ́МИ (гаря́чими, рясни́ми** *і т. ін.*)**] СЛІ́ЗЬМИ́ (сльоза́ми)** *що, рідше кого.* Плакати над ким-, чим-небудь; через щось. *— Припала я до ніг того пана, цілую їх та **обливаю слізьми.**— Годі,— каже він,— годі!* (Панас Мирний); *"Буду в руки златоглави, Китайки хапати, І знаки твої криваві **Слізьми обливати...**"* (П. Куліш); *Татко ручку доні цілував і **гіркими сльозами обливав*** (Леся Українка); *Раптом убіг до кімнати Поет Тарас Григорович Шевченко, Стискає Олдріджа в міцних обіймах, **Гарячими сльозами обливає*** (М. Рильський). **ОБЛИВА́ТИ РЯСНИ́МИ СЛІЗЬМИ́ [НЕ ТІ́ЛЬКИ] ЛИЦЕ́.** *Живий жаль брав дівчину за серце, **рясними слізьми обливала** вона **не тільки лице*** (М. Коцюбинський). **ОБЛИ́ТИ СВОЮ́ ДУ́ШУ СЛІ́ЗЬМИ́.** *— Я ж **облила свою душу слізьми..,** тебе шукаючи! Я ж виплакала очі, тебе виглядаючи!* (І. Нечуй-Левицький). **ОБМИ́ТИ СЛІ́ЗОНЬКАМИ.** *Хотіла — не хотіла Мелася, а відпустила братика, **обмивши слізоньками*** (Г. Квітка-Основ'яненко). **ОБЛИ́ТИЙ ГАРЯ́ЧИМИ СЛІ́ЗЬМИ́.** *То лист від милої, **облитий** Колись **гарячими слізьми*** (Я. Щоголів).

ОБЛИВАТИСЯ

62. **ОБЛИВА́ТИСЯ** (*рідше* **залива́тися, обсипа́тися** *і т. ін.*) **/ ОБЛИ́ТИСЯ** (*рідше* **зали́тися, обси́патися** *і т ін.*) **[ГІРКИ́МИ (гаря́чими, бу́йними** *і т. ін.*)**] СЛІ́ЗЬМИ́ (сльоза́ми).** Гірко, невтішно плакати. *Вона* [мати] *плаче, теж **слізьми обливається** над своїм дитям* (Олена Пчілка); *— Хіба ж не сама я,— казала далі дівчина, вже **обливаючись слізьми,**— не сама одвадила од себе всіх хлопців?..* (С. Васильченко); *"Чужі... чужі... Що їм? у них болить?.. їм шкода* [мого сина]*?.."— думала вона* [Мотря], ***обливаючись гіркими слізьми*** (Панас Мирний); *Та брехня пекла її, скорпала її за серце нестерпучими болями, яких Параскіца не могла втишити, б'ючись головою об землю та **обливаючись гарячими слізьми*** (М. Коцюбинський); *Веде Олександра діток, **обливаючись сльозами,** та все тільки благословляє їх* (Марко Вовчок); *Вона посадовила його на покуті, як дорогого гостя, а тоді, **обливаючись буйними сльозами,** почала розпитувати* (І. Багряний); *— Порятуй мене, таточку, голубчику! — аж закричала Галочка, **заливаючися сльозами*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Мелашка стояла коло печі й **заливалась слізьми*** (І. Нечуй-Левицький); *А сама* [Настя] ***слізьми обсипається,** наче й горює, і радіє чогось разом* (Марко Вовчок); *Мася і призналась одній товаришці і **облилась слізьми.**— Порадимо,— каже тая,— не сумуй* (А. Свидницький); *Було побачить мене мати і **обіллється гіркими сльозами*** (О. Стороженко); *Застогне Мотря, **обіллється гарячими сльозами** та й замовкне* (Панас Мирний); *Стара мама **обсипалася слізьми*** (В. Стефаник). **ОБЛИВА́ТИСЯ (обли́тися) СЛІ́ЗОНЬКАМИ.** *Та від таких думок аж з ніг звалилася, прилягла на ліжку, **слізоньками обливаючись...*** (Г. Квітка-Основ'яненко); [Коновалиха:] *Подивлюся я на людське проживання та й **обіллюся слізоньками...*** (М. Кропивницький). **ЗАЛИ́ТИСЯ ГІРКИ́МИ.** *Довідавшись, в чім річ, вона спершу хапалась за віник, потім за рогача .. далі **залилася гіркими*** (С. Васильченко). **МИ́ТИСЯ СЛЬОЗО́Ю.** *Як калина при долині Вранці під росою, Так Ганнуся червоніла, **Милася сльозою*** (Т. Шевченко).

63. **ОБЛИВА́ТИСЯ КРО́В'Ю. 1.** *над чим і без додатка.* Мучитися, страждати, виконуючи тяжку, непосильну роботу. *Бачив я, .. Як сірома попідтинню Згорблена тулялась; Над роботою за скибку **Кров'ю обливалась*** (Я. Щоголів).
2. Бути місцем кривавих сутичок, жорстоких боїв і т. ін. *— Київ **кров'ю обливається...** А війська в нас малувато...* (О. Левада).

64. **ОБЛИВА́ТИСЯ / ОБЛИ́ТИСЯ ХОЛО́ДНИМ ПО́ТОМ.** Дуже хвилюватися, переживати (від почуття страху, несподіваного переляку, у передчутті чогось невідомого, неприємного і т. ін.) *Холодним потом обливалась Маланка, вся терпла і гострим оком вдивлялась у пітьму, наче питала· як буде?* (М. Коцюбинський); *Калинович стояв,* ***обливаючися холодним потом,*** *і ждав, що буде далі* (І. Франко); *Тут завченим рухом* [крамар] *виймає з божниці кольорову пачку перев'язаних розписок.., милується своїм дрібним письмом Від цього письма не раз* ***холодним потом обливалися*** *нахмурені триаршинні дядьки* (М. Стельмах); *Осатанів* [Турн] *і затрусився,* ***Холодним потом ввесь облився,*** *Од гніву сумно застогнав* (І. Котляревський). **ОБЛИВА́ТИСЯ ПО́ТОМ.** [Сухарик:] *Книги!.. .. Ви* ***обливаєтесь потом,*** *коли який-небудь невіглас мусолить брудними пальцями вашого "Фауста"* (І. Кочерга). **ОБЛИ́ТИЙ ХОЛО́ДНИМ ПО́ТОМ.** *Спав тривожно. Від жахливих кошмарів, загадкових снів він раптом прокидався, весь* ***облитий холодним потом*** (Ю. Збанацький); *"Катерино!" — каже він з жалем, весь* ***облитий холодним потом*** (І. Багряний).

65. **ОБЛИВА́ТИСЯ** (*рідше* **умива́тися, обмива́тися** *і т. ін.*) **/ ОБЛИ́ТИСЯ** (**вми́тися, обми́тися** *і т. ін*) **[КРИВА́ВИМ** (**гірки́м, сьо́мим** *і т. ін*)**] ПО́ТОМ.** Дуже важко працювати, дуже втомлюватися працюючи. *Наймити та невільники* ***обливались потом,*** *аж стогнали од важкої роботи* (І. Нечуй-Левицький); *—Двадцять п'ять років отут* ***обливаюся потом,*** *і в очах лиш полин* (Мирослав Ірчан); *Їхньою волею, їхньою силою здійснюється нарешті те, про що не раз,* ***обливаючись гірким*** *вантажницьким* ***потом,*** *мріяли вони потаємки в роки своєї молодості* (О. Гончар); ***Вмивався*** [Явтух] ***потом,*** *усіх навколо себе трусив, як чорт грушу* (Ю. Яновський); *Вийшов коваль з новенької кузні Не* ***миються потом*** *у ній ковальчуки, не хукає прокіптявленою утробою ковальський міх* (Ю. Мушкетик); [Ганна:] *Попогнула б спину на спеці та* ***вмилася б кривавим потом,*** *— не зажирувала б* (М. Кропивницький); *Ще сонце не купалося у водах яруги, а Василь вже* ***обмився сьомим потом*** (І. Чендей); // Тяжко, з великим напруженням виконувати, витримувати що-небудь. *Батальйон* ***обливався потом*** [у поході], *.. все гнітило, важчало з кожним кілометром* (О. Гончар).

ОБЛИЖЕ

66. **ХІБА́ (тільки) ПА́ЛЬЦІ ОБЛИ́ЖЕ,** *ірон.* Нічого не дістанеться або дуже мало дістанеться чого-небудь комусь. *— Нехай буде шість відер* [горілки], *бо як лиш три, то багачі вперед розхапають, а бідний* ***хіба пальці оближе*** (Л. Мартович).

ОБЛИЖЕШ

67. **[ТІ́ЛЬКИ] ПА́ЛЬЧИКИ** (*рідше* **па́льці**) **ОБЛИ́ЖЕШ,** *жарт.* **1.** Що-небудь дуже смачне. *— Там як що зготує* [кухар], *то* ***тільки пальчики оближеш,*** *— говорив він, уплітаючи печену курку після поросятини* (І. Нечуй-Левицький); *— Коропів таких, як тут, ніде не знайдеш. За день відра два наловити можна Така юшка буде —* ***пальці оближеш*** (З. Тулуб).
2. Хтось дуже гарний, вродливий. *А на них* [арф'янок] *глянеш —* ***пальчики оближеш*** (Панас Мирний).
3. Гарно, цікаво і т. ін. *— Про нас, господарів, пишеться. Та як пишеться —* ***пальці оближеш,*** *сказав гордовито, розминаючи .. плечі* (М. Стельмах).

ОБЛИЗАВ

68. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **М'Я́ЛО (макого́на) ОБЛИЗА́В,** *ірон.* Хтось у поганому настрої, невеселий після якоїсь невдачі. *Сердитий,* ***наче м'яло облизав,*** *як кажуть люди* (З журналу).

ОБЛИЗАТИ

69. **ОБЛИЗА́ТИ МАКОГО́НА (макогі́н, м'яло),** *ірон.* Зазнати невдачі. ***Облизавши макогона,*** *як кажуть, він повернувся ні з чим додому* (З усн. мови); // Мовчки знести образу, глузування. *— Тебе дурять! З тебе глузують! А ти?* ***Облизав макогона!*** (О. Ільченко).

ОБЛИЗУВАТИ

70. **[АЖ] ГУ́БИ ОБЛИ́ЗУВАТИ / ОБЛИЗА́ТИ.** Бути дуже задоволеним чим-небудь. *— А буде за це могорич? А вже я вам цю справу так вироблю, що* ***аж губи оближете*** (І. Нечуй-Левицький).

71. **ОБЛИ́ЗУВАТИ ПЕРЕДКИ́** *кому, ірон* Догоджати кому-небудь, плазувати перед кимсь. *— Ви бачите, що робить цей розгнузданий елемент. Раніше він* ***облизував*** *царському стражникові* ***передки,*** *а тепер .. чинить просто повстання* (Г. Епік).

72. **ПА́ЛЬЧИКИ ОБЛИ́ЗУВАТИ / ОБЛИЗА́ТИ,** *жарт.* **1.** Бути дуже задоволеним чим-небудь (перев. їжею, питвом). *— А що? Я і є кок! У флоті на "Святому Владимирові" плавав,— хвалився дід Карась.— Всі* ***пальчики облизували*** (В. Вільний); *— Я там таких карасів наловив — тільки їж та* ***пальчики облизуй*** (В. Минко).
2. Бути в захопленні від кого-, чого-небудь. *— Висватаю тобі таку молоду. З освітою, ніяк не нижчою гімназичної.* ***Пальчики оближеш*** (А. Головко); // Заздрити комусь. *Такий гарний, такий гарний* [жених], *.. аж Росолинщанки* ***пальчики облизуватимуть*** (А. Свидницький).

ОБЛИТИ

73. **ОБЛИ́ТИ / ОБЛИВА́ТИ [СВОЄ́] СЕ́РЦЕ КРО́В'Ю.** Багато витерпіти горя; натерпітися, настраждатися. — *Я ж .. **облила серце кров'ю,** тебе шукаючи! Я ж виплакала очі, тебе виглядаючи!* (І. Нечуй-Левицький). **ОБЛИ́ТЕ КРО́В'Ю СЕ́РЦЕ.** — *З таким, **кров'ю облитим серцем,** зумій стати вище всіх кривд і образ!* (О. Гончар).

ОБЛИТИЙ

74. **ЯК** (**мов, на́че** *і т. ін.*) **[ХОЛО́ДНОЮ] ВОДО́Ю ОБЛИ́ТИЙ.** Розгублений, пригнічений, приголомшений і т. ін. *Денис стояв покірливий, **як водою облитий,** і тільки холодний погляд очей говорив про те, що він не збирається когось слухати* (М. Ю. Тарновський); *Вона повернулась додому **наче водою облита*** (Я. Баш). **МОВ ОБЛИ́ТИЙ ЗИ́МНОЮ ВОДО́Ю.** *Петрусь стояв перед нею, **мов облитий зимною водою*** (І. Франко).

ОБЛУПИТИ

75. **ЖИВЦЕ́М ОБЛУПИ́ТИ** *кого і без додатка.* Безжалісно розорити кого-небудь, завдати величезних збитків комусь; обібрати. — *Добрий ти чоловік, Йосипе, тільки не попадайся тобі в руки,— **живцем облупиш!** Та допомагав мені... Доки не скрутив мене, мов налигачем, твоєю позикою!..* (М. Кропивницький).

76. **ОБЛУПИ́ТИ ШКУ́РУ** *на кому, кому і без додатка, фам.* Покарати, провчити кого-небудь; розправитися з кимсь. *А він* [десятник] *як крикне: "Мужицюга! Мерщій тікай!.. До самого Поліцеймейстера доставлю! **Облупе*** [облупить] ***шкуру на тобі!"*** (Панас Мирний); *Такий **шкуру облупить** кожному, хто посміє говорити про його темні діла* (З газети).

ОБЛУПЛЕНОГО

77. **ЯК ОБЛУ́ПЛЕНОГО,** *зі сл.* з н а́ т и, *зневажл.* Дуже добре, до найменших дрібниць. *Його всякий знає **як облупленого*** (Укр. присл..); — *Ви мене знаєте.— **Як облупленого,**— вставила бабуня* (П. Панч); *Ворона знала кожного з нас **як облупленого,** бачила — хто чим дише і чого хоче* (О. Довженко); *Він знає* [Варку] ***"як облуплену"..,** мідного п'ятака не варта* (М. Хвильовий); — *Я їх мушу знати **як облуплених...*** (П. Автомонов). **ЯК ОБЛУ́ПЛЕНУ ОВЕ́ЧКУ.** — *Ми його* [чиновника] *знаємо, **як облуплену овечку...*** (Панас Мирний).

ОБЛЯГТИ

78. **ОБЛЯГТИ́** (**бу́ти, лежа́ти** *і т. ін.*) **НА СМЕ́РТНІЙ ПОСТЕ́ЛІ,** *заст.* Тяжко захворіти без надії на одужання; помирати. *У панському дворі було неблагополучно! Маленький, 5 років, паничик Вітюньо **обліг на смертній постелі*** (Дніпрова Чайка).

ОБМАЦУВАТИ

79. **ОБМА́ЦУВАТИ** (**ма́цати**) **/ ОБМА́ЦАТИ** (**пома́цати**) **ОЧИ́МА** (**по́глядом, зо́ром** *і т. ін*) *кого, що, якими (яким).* Пильно, уважно, з неприхованим інтересом оглядати кого-, що-небудь. *Люди зупиняються й **обмацують** мене **очима,** немов дефіцитний крам* (Я. Качура); *На ганку вже стояв Антон Кужель і допитливо **обмацував очима** прибулих* (П. Панч); — *Не стояти ж мені на зруйнованому тротуарі, де тебе кожен **обмацує** цікавими **очима*** (П. Колесник); *Купці в суконних чумарках і чоботях пляшками **обмацували поглядом** в'юки* (З. Тулуб); *Пройшов річковик у білому кітелі. І так само нахабно **обмацав очима** Іринину статуру* (Ю. Мушкетик); *Володимир Вікторович глянув Олексієві у вічі, **обмацав** усього хлопця одним **поглядом*** (В. Логвиненко); *Пряхін потис руку Багричу, **помацавши** його настороженими **очима*** (Л. Дмитерко).

ОБМИНАТИ

80. **ОБМИНА́ТИ ГО́СТРІ КУТИ́. 1.** Уникати суперечок, проблемних питань, принципового вирішення чого-небудь; нічого не чинити всупереч комусь. — *Ти цупко тримаєшся за рятівне коло, на якому начертано: "Не псувати стосунки, дотримуватись зі всіма згоди.. **обминати гострі кути...**"* (Н. Рибак); *Юнак, чия непокладливість здатна викликати роздратування в людей недалекоглядних, схильних **обминати гострі кути,** він усією силою прямої і чесної натури повстає проти несправедливості* (З журналу).
2. Бути далеким від істини (про що-небудь). *Напівправда, яка соромливо **обминає гострі кути,** .. заважає нашому рухові вперед* (З газети).

81. **ОБМИНА́ТИ** (**обхо́дити, оббіга́ти** *і т. ін.*) **/ ОБМИНУ́ТИ** (**обі́йти, оббі́гти** *і т. ін.*) **ДЕСЯ́ТОЮ ДОРО́ГОЮ** (**ву́лицею**). **1.** *кого.* Уникати зустрічі з ким-небудь. *Воно* [обличчя] *стало недобре, лихе, наче жінка побачила перед собою найзапеклішого ворога, якого збиралась **обминати десятою дорогою*** (Є. Гуцало); *Про те, що він лакуза, знали всі, а тому гидували з ним стрічатися і завжди **обминали десятою дорогою*** (В. Нестайко); — *Чого ти мене **десятою дорогою обходиш?** — запитав Тимко* (Григорій Тютюнник); — ***Обходь** лишень ти Уласа **десятою вулицею** й не говори до його* [до нього] (І. Нечуй-Левицький); // Уникати будь-яких контактів з кимсь. — *Бридке дівча, ота Харитя.. **Обминайте** її **десятою дорогою*** (М. Чабанівський); — *Батюшка Софроній?! Тато ж його не любили, **десятою дорогою обходили*** (В. Речмедін); — *Кожний*

вам скаже, що то хата .. злодія, якого сам батько одцурався, а добрі люди ***десятою вулицею обминають*** (В. Винниченко); — *Коли б же то знаття!* ***Десятою дорогою обминула*** *б тебе, .. знівечив усе моє життя* (І. Цюпа); // *що.* Всіляко уникати чого-небудь. *Він радить, які книжки читати, а які* ***обминати десятою дорогою*** (Є. Гуцало); *Коли б знав чоловік, що доля готує йому через якийсь проміжок часу, тоді б* ***десятою дорогою обминав*** *непевні стежки* (М. Стельмах); *Вони жили мирно, в конфлікти не дуже встрявали, всілякі жаховиська* ***обходили десятою дорогою*** (В. Большак).

2. *що.* Не бувати десь, не заходити, не заїжджати кудись. *З того часу ресторани* ***обминав десятою дорогою*** (Я. Гримайло); *Джеря* ***обходив*** *панський двір* ***десятою вулицею*** (І. Нечуй-Левицький); *Якби не безвихідь, то* ***обминув би*** *сестрину лісничівку* ***десятою дорогою*** (П. Загребельний); // Навмисно проходити, проїжджати іншим шляхом, далеко від чогось. *Уже з місяць Семен Федорович Коляда* ***десятою дорогою обходив*** *Маланчину хату* (М. Зарудний); *Я* ***обійшов*** *свій рідний завод* ***десятою вулицею*** (Ю. Яновський); // *перен.* Не відновлюватися, не повертатися. *Спорожніла, прищухла Семенютина хата, проте сон і спокій* ***обминали*** *її* ***десятою дорогою*** (І. Головченко і О. Мусієнко).

3. *кого, що.* Боятися, побоюватися когось, чогось. *Думав* [Микола] *над одним — як виявити отого мерзотника та провчити так, щоб до нових вініків пам'ятав та* ***десятою дорогою обходив*** (Ю. Збанацький); — *Установу нашу* ***обходять десятою дорогою*** *лише люди нечесні* (П. Кочура).

ОБМИРАТИ

82. **ОБМИРА́ТИ / ОБМЕ́РТИ ЗІ СТРА́ХУ́.** Дуже лякатися, боятися; ціпеніти. *Горпина, слухаючи прокльони дідові,* ***обмирала з страху*** (Панас Мирний).

ОБМІНЮВАТИСЯ

83. **ОБМІ́НЮВАТИСЯ / ОБМІНЯ́ТИСЯ** (*рідше* **обміни́тися**) **ДУМКА́МИ** (**сло́вом, слова́ми** *і т. ін.*) *з ким про що і без додатка.* Говорити з кимсь про що-небудь; обговорювати, висловлювати щось. *Присутні,* ***обмінюючись думками*** *про фільм* ["Повість полум'яних літ"], *одностайно казали, що подібного яскравістю і глибиною твору про Другу світову війну наше мистецтво ще не бачило* (М. Рильський); *Не було нікого При нім, щоб з ним хоч* ***словом обмінився*** (І. Франко). **О́БМІН ДУМКА́МИ.** *Що ж таке письмо? Це додатковий до звукової мови засіб* ***обміну думками*** (Укр. мова).

ОБМІНЯТИ

84. **ОБМІНЯ́ТИ** (**обміни́ти**) **ХЛІБ** [**СВЯТИ́Й**], *етн.* Дати або дістати згоду на шлюб; домовитися про одруження. *А Терешко з Мотрею Запотічною* ***хліб святий*** *уже* ***обміняли,*** *й мало бути весілля* (М. Грушевський); ***Обмінили хліб,*** *а в неділю й весілля заграли* (Панас Мирний); *Євмен Скоряк дочки не віддав. Хвалились старости, що навіть був й похвалив молодого Остапа.., а* ***хліба*** *таки й не* ***обмінив*** (А. Головко).

ОБМІРЮВАТИ

85. **ОБМІ́РЮВАТИ** (**обміря́ти**) **/ ОБМІ́РЯТИ ОЧИ́МА** (**о́ком, по́глядом**) *кого, що* Уважно, пильно розглядати кого-, що-небудь; оглядати. *Двоє військових сидять на лавці в сквері. Мій друг сідає коло них,* ***обмірюючи очима*** *храм* (Ю. Яновський); *Там береза висока Зводить голову тихо, Ліс* ***обмірює оком*** *Сизокрила дроздиха* (А. Малишко); *Проценко сидів сумний, мовчазний; він тільки коли-не-коли* ***обміряв*** *Христю якимсь жалісливим* ***поглядом*** (Панас Мирний); *Тимко* ***обміряв очима*** *сухеньку постать старого* (Григорій Тютюнник). **ОБМІ́РЯТИ ОЧИ́МА З НІГ ДО ГОЛОВИ́.** *Гнат підозріло глянув на Дорошеві окуляри,* ***обміряв його очима з ніг до голови*** (Григорій Тютюнник).

ОБМОВИТИСЯ

86. **І** (**ні, жо́дним** *і т. ін.*) **СЛО́ВОМ НЕ ОБМО́ВИТИСЯ. 1.** *без додатка.* Зовсім нічого не говорити, не сказати; мовчати. *Закам'яніла на стільці Франка Данилівна, сидить, зітхає* ***і словом не обмовиться*** (А. Хижняк); — *Ти чого мою доньку габзуєш* [неславиш]? — *скипів Окунь .— Більше* ***ні словом не обмовлюся,*** *то я спересердя* (М. Стельмах). **СЛО́ВОМ НЕ ОБМО́ВИТИСЯ.** *Не без хитрощів хлопець знає, де як повестися, зайвим* ***словом не обмовиться*** (В. Дрозд).

2. *до кого, з ким.* Не розмовляти, не заговорити з кимсь. *Павло чув, що жінка говорить нікчемне, тому більше* ***не обмовився*** *з нею* ***й словом*** (Григорій Тютюнник); *До Сергія так* ***і не обмовилися*** [хлопці] ***ні словом,*** *наче забули про його присутність* (О. Гуреєв).

3. *про кого—що.* Нічого не сказати, не спитати і т. ін. про кого-, що-небудь. *Про свій "сон" хлопець* ***не обмовився й словом*** (І. Волошин); *Потім Іван про все питав, тільки про Ярину* ***й словом не обмовився*** (М. Зарудний); *Коли Ніна підійшла до вогнища, ніхто* ***й словом не обмовився,*** *що вона відстала від усіх...* (О. Донченко); *Ковальчук .. лишився таким же простим і скромним, як і був, і тому* ***ні словом не обмовився*** *про свої успіхи* (О. Гуреєв); *Вона цікавилась всіма подіями в Кленах, але* ***жодним словом не обмовилась*** *про Василя Герберу* (С. Скляренко); *Видання .. УРЕ, подаючи загальну характеристику жуйних ссавців з родини бичачих,* ***жодним словом не обмовилося,*** *що є*

вони і в нашій республіці (Наука і культура..). **СЛОВЕ́ЧКОМ НЕ ОБМО́ВИТИСЯ.** *Сімейне життя не дуже витанцювалося, матері це видно аж надто ясно, та син навіть* ***словечком не обмовиться*** *про теє* (О. Бердник).

ОБМОВЛЯТИСЯ

87. **ОБМОВЛЯ́ТИСЯ / ОБМО́ВИТИСЯ ДВОМА́-ТРЬОМА́ СЛОВА́МИ** *з ким і без додатка.* Недовго говорити, коротко перемовлятися з ким-небудь. ***Обмовлявся двома-трьома словами*** *і, похмурий, неговіркий, ішов на свій перелаз* (Григорій Тютюнник). **ОБМО́ВИТИСЯ ХОЧ СЛО́ВОМ.** *Він так і не дав Іванові Кириловичу* ***обмовитися хоч словом,*** *у трубці затутукало* (В. Дрозд).

ОБОЄ

88. **ОБО́Є РЯБО́Є,** *зневажл.* Схожі між собою якимись рисами характеру, поведінкою і т. ін.; однакові в чомусь. [Шило:] *Та цур йому згадувати:* ***обоє рябоє*** (М. Старицький); *Про це скупе подружжя кажуть, що вони* ***обоє рябоє*** (М. Стельмах); — *А Христина його ждала?* — *Де вже. Як повіялася в ту евакуацію, так вернула, переказували, з іншим.* ***Обоє рябоє*** (П. Дорошко); ***Обоє рябоє*** — *і населення, і ми. Всі однаково з убогенькими душевними габаритами. Міщанин на міщанині* (О. Довженко); // *жарт.* Зайняті однією справою. — *Я нічого не хочу, але чого ти принишся? Ми тепер* ***обоє рябоє.*** *Я колгоспник, і ти тракторист* (Б. Харчук).

ОБПАЛИТИ

89. **ОБПАЛИ́ТИ / ОБПА́ЛЮВАТИ [СОБІ́ (свої́)] КРИ́ЛА.** Зазнати невдачі; не досягти чогось бажаного. *В житті вона бачила трагедії багатьох сердець, які кидалися на перший обманливий спалах і* ***обпалювали собі крила*** *на довгі роки* (М. Ю. Тарновський); // Загинути. *Скільки ж їх по селах-містах наших, цих праведниць-великомучениць... У полум'ї війни* ***обпалили крила*** *їхні суджені, залишивши самих вік вікувати* (З газети).

ОБПАРЕНО

90. **ЯК** (мов, нена́че *і т. ін.*) **КИП'ЯЧЕ́М ОБПА́РЕНО** *кого, безос.* Хтось раптом став смутний, мовчазний, приголомшений і т. ін. *Дівчина ковтала сльози.* ***Як кип'ячем*** *її* ***обпарено*** *на цій очікуваній зустрічі* (З журналу); — *Да що на тебе найшло, Якове? Вийшов і здоровий, і веселий.., а тут разом* ***неначе*** *тебе* ***кип'ячем обпарено.*** *Грошей не погубив?* (Марко Вовчок).

ОБПІКАТИ

91. **ОБПІКА́ТИ** (обпа́лювати, опіка́ти *і т. ін.*) **/ ОБПЕКТИ́** (обпали́ти, опекти́ *і т. ін.*) **[СВОЇ́М] ПО́ГЛЯДОМ** (очи́ма, зо́ром) *яким (якими), кого, рідше що.* Пильно дивитися на когось, на щось, виражаючи своє ставлення (перев. негативне). *Його обминали з острахом,* ***обпікали*** *недружелюбними* ***поглядами*** (Ю. Збанацький); *Степан постояв ще трохи на порозі,* ***обпікаючи*** *їх гарячими* ***очима*** (В. Кучер); *Козаки знов зиркнули на Бжеського,* ***опалюючи*** *його важким від зненависті* ***поглядом*** (З. Тулуб); *Вони* [полонені вороги] *ідуть понуро, звісивши голови додолу, відчувають, що десятки очей* ***опікають*** *їх* ***своїм*** *грізним* ***зором*** (П. Воронько); *Підійшла до нього* [чоловіка] *впритул, поставила чемоданчик на дорогу, мовчки* ***обпекла*** *його* ***поглядом*** (П. Загребельний); — *Крадена* [хустка]? — *спитав дядько.* — *Піди ти тепер украдь!* — ***обпекла*** *його злим* ***поглядом*** *циганка й пішла геть* (Григір Тютюнник); *Опустив* [сержант] *голову і,* ***обпаливши*** *через плече лютим* ***поглядом*** *свого товариша, незграбно пересмикнув плечима* (Ю. Бедзик); *Обернувшись до Йона,* ***опекла*** *його* [дівчина] *палким* ***поглядом*** *чорних очей* (М. Коцюбинський).

ОБПЛЬОВАНИЙ

92. **ЯК** (мов, ні́би *і т. ін.*) **ОБПЛЬО́ВАНИЙ** (опльо́ваний). Несправедливо принижений, ображений, зганьблений і т. ін. *Посипав тости, .. і з моєю училкою* [вчителькою] *встиг перемовитись тиць-а-тиць* [тет-а-тет]. *А я сиджу,* ***як обпльований*** (А. Крижанівський); *Встане,* ***мов обпльований,*** *на людей не гляне, зараз за шапку і .. мерщій з хати* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Галя так і залишилася стояти серед вулиці,* ***ніби обпльована*** (В. Козаченко); *Я,* ***немов обпльований,*** *затиснувся в свою кімнатку* (Ю. Збанацький); — *Та кого вона назвала?* — *допитувався Рубець у Проценка, що після того* [невдалого залицяння], ***наче опльований,*** *ходив по садку* (Панас Мирний).

ОБРАТИ

93. **ОБРА́ТИ / ОБИРА́ТИ [СВОЮ́] СТЕ́ЖКУ** (стежи́ну, доро́гу *і т. ін.*) *яку, чого і без додатка.* Визначити, вирішити, чим займатися, як жити. *Так і здавалося, що доки він справді* ***обере*** *свою* ***стежку*** *життя, черкаські події наздоженуть його, в дорозі застануть* (Іван Ле); *Може, надаремне відсахнувся тоді брата.., може, брат вірнішу* ***дорогу обрав?*** *Як далеко розійшлися відтоді їхні дороги* (О. Гончар).

ОБРИВАТИ

94. **ОБРИВА́ТИ / ОБІРВА́ТИ З ПУПОВИ́НОЮ** *що.* Рішуче, безповоротно відмовлятися від чогось, припиняти щось, поривати з чимось. *Невже він такий боягуз, невже його душа із лопуцька? Ні, сьогодні ж треба* ***обривати*** *все* ***з пуповиною*** (М. Стельмах).

95. **ОБРИВА́ТИ / ОБІРВА́ТИ (пообрива́ти) РУ́КИ. 1.** *кому і без додатка.* Переобтяжувати, дуже стомлювати кого-небудь (про фізичну працю або важку ношу). *За день труд* ***руки обірвав,*** *Не міг здрімнути я до рана* (П. Грабовський); *Дівчатка зовсім* ***обірвали її руки,*** *вона стомилась, її ноги стали важкі* (Ю. Збанацький).
2. Виконувати важку фізичну роботу, носити важке; дуже стомлюватися від фізичної праці або важкої ноші; надриватися. *Ще нерідко наші жінки* ***обривають руки*** *на важких, нежіночих роботах* (З газети); — ***Руки пообриваєш,*** *носячи! Нема того, щоб хурку найняти; як на того коня валять — носи!* (Панас Мирний).

ОБРІЗ

96. **В ОБРІ́З** *чого, рідше кого.* Ледве вистачає, дуже мало чогось, когось. — *Людей не вистачає, тракторів мало, насіння* ***в обріз*** (В. Кучер); — *Часу* ***в обріз...*** — *Батальйонний комісар, чути, через силу долає одишку* [задишку] (Н. Тихий); — *Грошей* ***в обріз.*** *Вся надія на буряки* (М. Руденко); *І грошей саме* ***в обріз,*** *і квартира .. тісненька* (Н. Рибак); *Води на території республіки* ***в обріз*** (З газети); — *Їхати йому далеко,— продовжував Умган,— а оленів у нього* ***в обріз*** (І. Багмут).

ОБРІЗАЛО

97. **ЯК ОБРІ́ЗАЛО,** *безос.* Припинилося, не діє, не відбувається і т. ін. щось. — *Що вона, може, знову до тебе підсипалась? .. — .. Присягаюсь, Тетянко, що з того врем'я* [часу] ***як обрізало!*** (В. Підмогильний).

ОБРІЗУВАТИ

98. **ОБРІ́ЗУВАТИ (обрізá́ти) / ОБРІ́ЗАТИ ШЛЯХ (шляхи́)** *кому, до чого.* Не давати комусь можливості для здійснення його намірів; не допускати когось до чого-небудь. *Гітлерівських посіпак викривали й* ***обрізали їм шляхи*** *до потаємного життя міста* (Ю. Яновський).

ОБРІК

99. **ОБРІ́К ГРА́Є** *в кому, жарт.* Хтось занадто веселий, бадьорий, життєрадісний і т. ін. — *Робота в тебе, як в огні горить, тільки найми ти чогось з тіла спали.— Ото й добре!..— Не буде в них* ***обрік грати,*** *будуть слухняніші та смирніші* (І. Нечуй-Левицький).

ОБРОСТАТИ

100. **ОБРОСТА́ТИ / ОБРОСТИ́ ЖИ́РОМ** (*рідше* **са́лом**), *несхв.* Ставати інертним, байдужим і т. ін. до всього. *Сказано: своя кістка, своя кров* [дитина]! *Не* ***обросте*** *вона* ***жиром*** *у розкошах* (Панас Мирний). **ОБРОСТИ́ ЖИРКО́М,** *жарт. Оженишся — тебе обсядуть діти, ти* ***обростеш жирком*** *і в тридцять літ плюнеш на всі свої юнацькі мрії-ідеали* (П. Колесник).

101. **ОБРОСТА́ТИ / ОБРОСТИ́ ПІР'ЯМ,** *жарт.* Набувати сили, впевненості в собі; мужніти, міцніти і т. ін. *Юрко швидко відчув під собою деякий грунт, набирав громадської ваги і починав* ***обростати пір'ям*** (С. Чорнобривець).

ОБРОСТИ

102. **ОБРОСТИ́ МО́ХОМ,** *жарт.* Постаріти, зістаритися, ставши байдужим до всього (перев. про неодружених). *Арсен Іванович .. порадив, що пора б уже Андрієві й за розум братися і не чекати, коли він* ***обросте .. мохом...*** (Д. Бедзик).

ОБРУЧІ

103. **ОБРУЧІ́ РОЗСИХА́ЮТЬСЯ / РОЗСО́ХЛИСЯ** *у кого, зневажл.* Хто-небудь втрачає здатність розбиратися в чомусь, діяти розумно, розсудливо. *І в них* [дорослих] *теж чогось вискакували клепки,* ***розсихались обручі,*** *.. не родило в черепку, не було лою під чуприною* (М. Стельмах).

ОБСИПАЄ

104. **ОБСИПА́Є (осипа́є) / ОБСИ́ПАЛО (оси́пало) ЖА́РОМ ([гаря́чим] при́ском)** *кого, безос.* **1.** *перев. недок.* Хтось відчуває значне підвищення температури тіла; когось палить (у зв'язку з хворобою). *Лікар спитав: — Морозить? — То морозить, то* ***обсипає жаром.*** *Серце ніби зупиняється,— скаржився Григорій* (П. Автомонов); *Настунею тіпала пропасниця, її то* ***жаром обсипало,*** *то проймало холодом, а чому, вона й сама не знала* (Ю. Збанацький).
2. *перев. док.* Хтось раптово відчуває сильне хвилювання, збентеження і т. ін. від чогось. *В її очах світилися сині вогники, і коли він уловлював їх, його* ***обсипало жаром*** (Ю. Мушкетик); *Від цих думок враз* ***обсипало*** [Данила] ***жаром*** (Ю. Смолич); — *Мамо, а хто мій тато? — ..ждала цього запитання. Ждала, й боялась, ..застало воно її зненацька,* ***жаром обсипало*** *всю* (О. Гончар); *Марту аж* ***прискoм осипало:*** *невже-таки прийшов за її приданим?* (М. Стельмах). **ЖА́РОМ ТАК І ОБСИ́ПАЛО.** *Нахилилась* [Тоня] *до Віталика і в темряві раптом хап його за руку.* ***Жаром*** *його* ***так і обсипало!*** *І фільму вже не бачив, і не чув нічого...* (О. Гончар).

105. **ОБСИПА́Є (осипа́є, си́пле) / ОБСИ́ПАЛО (оси́пало) МОРО́ЗОМ (дрижака́ми)** *кого, рідше що, по чому, перев. безос.* **1.** Когось проймає дрож (перев. від хвороби). *То* ***морозом*** *її* ***осипає,*** *вона біліє, то у жар укине* (Панас Мирний); *Чи не напосіла на мене ота пропасниця, що голову приском пече, а по тілу* ***морозом сипле,*** *аж зуби цокотять* (Панас Мирний).

2. Хтось відчуває озноб від хвилювання, несподіванки і т. ін.; хтось хвилюється, дуже вражений чимсь.— *Примарилося, наче хтось у вікно стукає... Мене* ***морозом*** *усю* ***обсипало*** *— думаю, батько* (Є. Гуцало); — *Знаєш: як розказала мені твоя мати, яку ви нужду, яке лишенько замолоду терпіли, то мене то в огонь укине, то* ***морозом обсипле*** (Панас Мирний); *Остовпіла* [Катря] *й завмерла від несподіванки, злякано притулившись до чийогось тину. Так і* ***обсипало*** *всю* ***дрижаками*** (В. Кучер). **АЖ МОРО́ЗЦЕМ ОБСЙПАЛО.** *Чоловіка* ***аж морозцем обсипало*** *від наглої радості* (Є. Гуцало). **МОРО́ЗОМ ОБСЙПАЛО ВСЮ СПЙНУ** *чию, кому. Друзеві* [лікарю] ***всю спину морозом обсипало:*** *так одверто визирала з очей хворого раптова віра в його всемогутність* (Ю. Шовкопляс). **ПО ПЛЕЧА́Х ТАК І СЙПЛЕ МОРО́ЗОМ.** *Добре співав! Як було заспіває Нечая ..* ***По плечах так і сипле морозом*** (Марко Вовчок).

ОБСЙПАТИ

106. **ЯК** (**мов, на́че** *і т. ін.*) **ПРЙСКОМ** (**жа́ром**) **ОБСЙПАТИ** (**осйпати**) / **ОБСИПА́ТИ** (**осипа́ти**) *кого.* **1.** Викликати відчуття жару у кого-небудь. *Опівдня* [опівдні] *сонячний промінь гарячий перекине через хату ясну стягу трепечущу* [тремтливу]... ***наче мене жаром обсипле.*** *Душно мені, дрімота, а сну немає* (Марко Вовчок). **АЖ НА́ЧЕ ЖА́РОМ СИПОНУ́ЛО ПО СПЙНІ,** *безос. Повірте,* ***аж наче жаром сипонуло*** *по спині* (О. Довженко).
2. Раптово вразити, схвилювати, засоромити, розсердити і т. ін. кого-небудь. ***Мов приском*** *старостів та молодого вража дівка* ***обсипала,*** *стало їм і соромно, і сердито на гаспидську дівку за таку одповідь* (Укр.. казки); *Соломія підвела голову, вдруге блиснула очима на Романа .. Той блиск гарячих очей* ***неначе обсипав його жаром*** (І. Нечуй-Левицький); *Мене тривожить рокіт літаків. Він серце* ***наче обсипає приском*** (О. Коломієць). **НІ́БИ ХТО ЖА́РОМ ОБСЙПАВ.** *І раптом Платона* ***ніби хто жаром обсипав*** (З газети). **НА́ЧЕ ЖА́РОМ ВСЙПАЛО,** *безос. Мене* ***наче жаром всипало*** (Марко Вовчок). **МОВ ОБСЙПАНИЙ ПРЙСКОМ.** *Я весь тремтів, стояв,* ***мов обсипаний приском*** (І. Франко).

ОБСИПА́ТИ

107. **ОБСИПА́ТИ** (**осипа́ти**) / **ОБСЙПАТИ** (**осйпати**) **ПО́ГЛЯДОМ** *перев. яким, кого.* Пильно, уважно дивитися на когось, виражаючи певні почуття. *Василько крутився біля .. хат з переможним виглядом,* ***обсипав*** *усіх вогнистим* ***поглядом*** (А. Турчинська); *Кинулась панна Соня до Антоніни Павлівни, хапаючи її за руки та заглядаючи в вічі. Та враз одняла свої руки, а її зненацька* ***обсипала*** *таким* ***поглядом,*** *що в бідної дівчини пропала всяка охота до сміху* (Дніпрова Чайка); *І вже як хто їй потрібен, то так і осяйне! Так і* ***осипле поглядом*** (Дніпрова Чайка).

ОБСНОВУВАТИ

108. **ОБСНО́ВУВАТИ** (**обплітáти, оплітáти** *і т. ін.*) / **ОБСНУВА́ТИ** (**обплестú, оплестú** *і т. ін.*), **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **ПАВУ́К** *кого.* Позбавляти кого-небудь свободи дій; поступово підкоряти когось, ставлячи у скрутне або безвихідне становище. *Вже вона не даремно так довгі літа до мене прилещувалась,* ***обсновувала*** *мене,* ***мов павук*** (І. Франко); ***Ти обснуєш*** *чоловіка,* ***як павук,*** *та й висисаєш із нього кров* (Л. Мартович). **ОПЛЕСТИ́, МОВ МУ́ХУ ПАВУТИ́НОЮ.** [Василь:] ***Оплели*** *мене,* ***мов муху павутиною!*** *Коли я тепер відвернусь від Домахи, коли я зречуся мого єдиного сина, то нехай мене Господь покара* (М. Кропивницький). **ОБСНУВА́ТИ ПАВУТИ́НКОЮ.** ***Обснували*** *тебе* ***Павутинкою,*** *Отруїли тебе Міщанинкою* (М. Гірник).

ОБСТРІЛОМ

109. **ПІД О́БСТРІЛОМ.** У становищі людини, яку за щось критикують, лають, яка зазнає різних нападок. *Панас Мирний завжди був* ***під обстрілом,*** *і тільки .. літературознавству під силу було по-справжньому і вірно поцінувати його* (В. Козаченко).

ОБСУШИТИ

110. **ОБСУШИ́ТИ** (**обтéрти, осушúти** *і т. ін.*) [**ГІРКІ́** (**гарячі**)] **СЛЬО́ЗИ** (*рідше* **óчі**) *чиї, кому і без додатка.* Заспокоїти, втішити кого-небудь; повернути комусь радість. *Як йому хотілося утішити її, хотілося* ***обсушити гіркі сльози*** (Панас Мирний); — *Те бажання — братам помогти і їх* ***сльози обтерти*** (І. Франко); *Була хвилина, що він так і хотів кинутись до неї,* ***обітерти, осушити гарячі сльози,*** *та якось здержався* (Панас Мирний); *А може, ще вернеться син із боїв і* ***очі*** [матері] ***обітре,*** *і жито посіє* (М. Стельмах).

ОБСЯЗІ

111. **У ПО́ВНОМУ О́БСЯЗІ.** Нічого не виключаючи; цілком, повністю. *Життя постійно вимагає, щоб проблеми наукової організації праці розв'язувались на кожному підприємстві* ***і в повному обсязі*** (З журналу).

ОБТИРАТИ

112. **ОБТИРА́ТИ НО́СА** *кому, фам.* Ростити, виховувати когось. — *Ви мені* ***носа не обтирали,*** *а на мою бесіду можете так потакувати .. Сварка починала вже ставати бійкою* (В. Стефаник).

113. **ОБТИРА́ТИ (отира́ти, витира́ти** *і т. ін.*) **КУТКИ́** *де, у кого, біля кого, чиї, зневажл.*
1. Жити, перебувати де-небудь, у когось (перев. нічого не роблячи). *А чого ж справді ви **отираєте кутки?** Тепер мужчини не повинні сидіти вдома!* (С. Васильченко); *А що можна сказати про волоцюг і пройдисвітів, які .. ніде не можуть нагріти місця, **витирають** чужі **кутки?*** (П. Загребельний). **ОБТИРА́ТИ (ПОТИРА́ТИ) ВУГЛИ́,** *діал. Заходив якийсь тип, що вже двадцять років **обтирає вугли** в Нью-Йорку* (А. Хижняк); *Чого мені журитися? ..Що я вік свій **потираю Вугли** в чужих хатах?* (І. Манжура).
2. Часто або подовгу бувати десь, у когось, біля кого-небудь. *Тоді були вони з нею приятелями й разом **обтирали кутки** в батюшчиних кімнатах* (С. Васильченко); *Він хоч уже і не такий собі великий панище, але служебник, коло панів **кутки обтирає*** (І. Чендей).

114. **ОБТИРА́ТИ / ПООБТИРА́ТИ СПИ́НОЮ СТІ́НИ (кре́йду, гли́ну** *і т. ін.*), *несхв.* Стояти або сидіти без діла у приміщенні чи біля нього; гуляти. *Хлопці й дівчата **обтирають** у фойє **спинами крейду,** плюхають насіння* (Ю. Мушкетик); *Старші жінки сидять на призьбі, **обтираючи спинами глину*** (З журналу); *Ще трохи — і всі рушать до клубу .. **пообтирають спинами стіни** і розбредуться* (Ю. Мушкетик).

ОБУХ

115. **ЯК ОБУ́Х НАД ГОЛОВО́Ю,** *перев. зі сл.* в и́ с і т и. Постійна загроза життю, безпеці, спокою і т. ін. — *Оті півмільйона, **як обух над головою,** висять,— каже Чорногуз* (М. Руденко).

ОБУХОМ

116. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **ОБУ́ХОМ (обу́х) ПО ГОЛОВІ́,** *зі сл.* у д а́ р и т и, с т у́ к н у т и *і под.* Уживається для підсилення висловлювання (про враження, яке справили на когось чиїсь слова); сильно, дуже. *Василя **наче по голові** хто **обухом** ударив від тих слів* (Панас Мирний); — *Ну та й телепнув же ти, Лащу, **неначе обухом по голові!*** — *сказав князь Домінік* (І. Нечуй-Левицький); — *Своєю жахливою новиною ти мене **ніби обухом по голові** вдарив. Не знаю, що й робити* (М. Старицький). **НА́ЧЕ (нена́че) ОБУ́ХОМ (обу́х).** ***Наче обухом** ударила ця звістка Грицька* (А. Головко); — *Ці слова, **неначе обух,** приголомшили матір* (М. Стельмах).

ОБХОДИТИ

117. **ОБХО́ДИТИ (обділя́ти) / ОБІЙТИ́ (обділи́ти) [СВОЄ́Ю] ЛА́СКОЮ** *кого.* Ставитися неприхильно, недоброзичливо, з суворістю і т. ін. до кого-небудь. *Порадонице наша! Зглянься на нас, горопашних, не **обійди** нас **своєю ласкою*** (Панас Мирний); *Ми певні, що Ваша завжди прихильна до слави рідного краю душа не **обділе*** [не обділить] ***нас своєю ласкою*** (Панас Мирний).

118. **ОБХО́ДИТИ / ОБІЙТИ́ МОВЧА́ННЯМ** *кого, що.* Не згадувати, не говорити, не писати і т. ін. про кого-, що-небудь. *Журнал* ["Літературно-науковий вісник"] ***обходив мовчанням** російських декадентів і популяризував реалістів кінця XIX — початку XX ст.* (З журналу).

119. **ОБХО́ДИТИ (обмина́ти) / ОБІЙТИ́ (обмину́ти) СТОРОНО́Ю** *кого, що.* **1.** Залишати кого-, що-небудь поза увагою; не зачіпати когось, чогось. *Художник слова бачить зародки нового і допомагає його розвитку, але він не **обходить стороною** і залишки старого* (А. Малишко).
2. Не виявлятися, не відчуватися. *Велика й щедра любов давно **обійшла** його **стороною*** (О. Сизоненко); *Дітей Миронових любитиме* [Христя], *як його самого, материнські почуття не сьогодні, то завтра народяться, не **обминуть стороною*** (Є. Гуцало).

ОБЧЕРКНУТИЙ

120. **ЯК (мов, немо́в** *і т. ін.*) **КУ́РЯЧИМ ЗУ́БОМ ОБЧЕ́РКНУТИЙ,** *жарт.* Такий, до якого не можна підступитися, спіймати на чому-небудь, звинуватити в чомусь і т. ін. *Де який ярмарок, базар, яка оказія — там вже й єсть її, тільки стережи краму .. От і всі знають, а **немов курячим зубом обчеркнута:** не доступляйсь до неї, не впіймаєш* (Дніпрова Чайка).

ОВОЧ

121. **ЗАКА́ЗАНИЙ О́ВОЧ.** Щось привабливе, але недозволене, чуже, недосяжне і т. ін. *З майором Кларком усе заповідалося на гру. Трохи легковажності, трохи кокетства, трохи недозволеного (**заказаний овоч** завжди солодкий)* (П. Загребельний).

ОГЛЯДАТИСЯ

122. **ОГЛЯДА́ТИСЯ (оберта́тися) / ОГЛЯ́НУТИСЯ (оберну́тися) НА ЗА́ДНІ КОЛЕ́СА,** *перев. жарт.* **1.** Повертатися в думках до минулого, зважати на те, що було раніше. *Старші* [учні], *яким скоро випуск, змушені час від часу **оглядатись на задні колеса*** (О. Гончар); — *Дадуть мені перцю. Ох і дадуть! Бо в Храпчука все-таки справи кращі, ніж у мене... Отак їдеш і **на задні колеса оглядаєшся...*** (С. Журахович); // Дивитися на себе збоку. — *Ти диви на нього — от опудало!* — *А ти! **Обернись на задні колеса!** На себе глянь!* (В. Нестайко).
2. Діяти обережно, обдумано, розумно; роздумувати над чим-небудь, враховувати все. [Русалов-

ський:] *Так, отже, я й **оглядаюся на задні її колеса.** Яка радість синові моєму брать тепер у голого Хоми дочку?* (І. Карпенко-Карий). **ОГЛЯДА́ТИСЯ І НА ПЕРЕ́ДНІ Й НА ЗА́ДНІ.** — *Він **оглядався і на передні й на задні,** та й проґавив час* (М. Грушевський).

123. **ОГЛЯДА́ТИСЯ / ОГЛЯ́НУТИСЯ НАЗА́Д.** Пригадувати минуле, прожите, оцінюючи його з погляду сучасності. *Сей день* [роковини] *завжди якось неприємний, бо мимоволі **оглядаюсь назад*** (Леся Українка).

ОГЛЯДИ

124. **ЗА ТРИ О́ГЛЯДИ,** *зі сл.* придба́ти, роздобу́тися, купи́ти *і т. ін., несхв.* Шляхом крадіжки; укравши. *І придбала циганка ту курку **за три,** як кажуть, **огляди*** (З усн. мови). **ЗА О́ГЛЯДИ ТРИ ХОРО́ШІ.** *На кобилу роздобувся .. не за гроші, **За огляди три хороші*** (І. Манжура).

ОГЛЯДИНИ

125. **НА ОГЛЯ́ДИНИ (на обзо́рини, на розгля́дини),** *зі сл.* поїхати, відпра́витися *і т. ін., етн.* Подивитися, як живе родина дівчини, що має стати невісткою. [Тетяна:] *То ти ж її* [молоду] *привезеш до нас, покажеш? Може б, ми з старим поїхали **на оглядини:** так годиться* (І. Карпенко-Карий); *Існував звичай перед сватанням дівчини йти до неї **на "обзорини"*** (Гуцульщина); // Подивитися, як живе хтось, який вигляд чого-небудь і т. ін. *Ходив я туди* [до ґаздів] *не **на обзорини,** ані з якогось ніби патріотичного обов'язку, а просто тому, що мені там було добре, бо пригадувалися якісь давні щасливі часи, бо там не було облуди* (Б. Лепкий); — *Якщо ви приїхали **на розглядини,** то дивіться самі і судіть, як велить совість,— і Марина повела гостя по своєму господарстві* (С. Чорнобривець).

ОГЛЯДКИ

126. **БЕЗ ОГЛЯ́ДКИ,** *перев. зі сл.* мча́тися, бі́гти, тіка́ти *і т. ін.* **1.** Дуже швидко, поспішно і т. ін. *Мужик оторопів .. Він мерщій вернувсь додому і всю дорогу мчався **без оглядки*** (Укр.. казки..); — *Зчинилася справжня паніка .. Загін тікав у гори **без оглядки*** (П. Панч). **БЕЗ ОГЛЯ́ДКУ,** *діал.* — *Ой, покинув Петро хатку і жінку небогу, Помандрував **без оглядку** в Полтаву-дорогу* (П. Гулак-Артемовський).

2. Без будь-яких вагань, не роздумуючи і т. ін. — *Я хочу розділити його долю цілком, ущерть і **без оглядки*** (О. Довженко); *І хоч знала, що шлюбний він, **без оглядки** пішла за його вродою* (О. Гончар). **БЕЗ ОГЛЯ́ДОК.** *Як на Єльчину вдачу, то коли вже любов — так щоб з вогнем, **без оглядок*** (О. Гончар).

ОГЛЯДКОЮ

127. **З ОГЛЯ́ДКОЮ,** *перев. з дієсл.* Обережно, обачно і т. ін. *Говорила* [Наталка] ***з оглядкою,** зважуючи кожне слово, боячись, як би не сказати чогось зайвого* (С. Добровольський); *Потрапляла* [газета] *до них через десяті руки, **з такою оглядкою..,** наче оця похмура в'язниця була суверенною державою* (А. Дімаров); *Поки що боязко, **з оглядкою** використовується право контролю* (З газети). **З О́ГЛЯДОМ.** [Марина:] *Як бачиш, не зуміла покохати **з оглядом,** не знаю, в кого така вдалась* (М. Кропивницький); // *на кого—що.* Остерігаючись кого-, чого-небудь, зважаючи на когось, на щось. *З'явилися тут у Марії і три амури .. Всі троє фліртують обережно, **з оглядкою** на Степана Бабаніна, свого начальника* (М. Слабошпицький).

ОГЛЯДОМ

128. **НІ ПІД Я́КИМ О́ГЛЯДОМ,** *із запереч.* Ні за яких умов, обставин; ніколи, нізащо. ***Ні під яким оглядом** не відступатися від наміченого. Чи завжди спрацьовує це правило?* (З газети).

ОГЛЯДУ

129. **БЕЗ О́ГЛЯДУ. 1.** *на кого—що.* Не звертаючи уваги, не зважаючи на кого-, що-небудь. ***Без огляду** на себе, сміло І щиро .. Стояв ти за громадське діло* (І. Франко); *Цей старець .. і хотів насильно здійснити свої бажання, **без огляду** на щастя власної дитини* (Юліан Опільський).

2. *зі сл.* піти́, пода́тися *і под.* Не роздумуючи, необачно, зопалу і т. ін. *Пам'ятаєш мудру раду — Не пускатись в згубний мир? Ти ж подався **без огляду** і налучив просто в вир* (П. Грабовський); [Мелашка:] *Хоч би й про себе скажу. Віддалась* [пішла заміж] *я **без огляду,** похапком, ніби здуріла на той момент... Звісно, молода була — дурна...* (М. Кропивницький).

ОГЛЯНУСЯ

130. **І НЕ ОГЛЯ́НУСЯ (не огле́дишся, не огле́димося** *і т. ін.***).** Мине небагато часу; дуже швидко. *Так мені якось час збігає по-дурному, що **й не оглянуся,** коли день минеться* (М. Коцюбинський); — *Се добрий тобі десь сон приснився,— каже свекруха.— Треба визирати Данила **І не огледимось,** як притягнуть* (Марко Вовчок).

ОДВАЖИТИ

131. **ОДВА́ЖИТИ СО́ЛІ** *кому.* Поставити когось у незручне становище, відповісти комусь уїдливо, грубо, зробити неприємність тощо. — *Здається, Сомко налаяв Іванця свинею чи що? — Не свинею, а собакою.. — Га-га-га! — засміявся Черевань. — **Одважив солі** добре* (П. Куліш).

ОДВІТУ

132. **НІ ОДВІ́ТУ, НІ ПРИВІ́ТУ,** *перев. зі сл.* неmá, не мáти *і т. ін., жарт.* Ніякої відповіді, жодної реакції з боку когось на що-небудь; нічо́го. *Просила я ще літом одного його університетського товариша прислати мені які спомини, але досі не маю* ***"ні одвіту, ні привіту"*** (Леся Українка); *Кілька місяців тому редакція надіслала .. лист* ***Ні одвіту, ні привіту*** (З газети).

ОДИН

133. **НЕ ОДИ́Н [І НЕ ДВА (не два)]** *кого, чого.* Значна кількість кого-, чого-небудь; багато. *Старезний самотній прадуб, що шумів віттям* ***не один*** *вік, похилився над Дніпром вже майже без гілля* (О. Довженко); *Ярослав Галан став героєм нашого народу, а його послідовників нині* ***не один і не два*** (Ю. Мельничук).

134. **ОДИ́Н БЕЗ О́ДНОГО ДИХНУ́ТИ НЕ МО́ЖУТЬ (не мо́же),** *жарт.* Багато часу проводять разом; нерозлучні. *А вже школа, навчання так зблизили хлопців, що стали вони, як то кажуть, нерозлийводою,* ***дихнути один без одного не могли*** (І. Власенко).

135. **ОДИ́Н ВІД О́ДНОГО НЕДАЛЕ́КО ВІДБІ́ГЛИ (відско́чили, відбі́г** *і т. ін.*), *ірон.* Невелика різниця між ким-небудь у чомусь; схожі чимсь, однакові. *Вони* ***один від одного недалеко відбігли*** (З усн. мови).

136. **ОДИ́Н В ОДИ́Н. 1.** Чимось дуже схожі між собою, хороші зовні, характеризуються позитивними якостями, рисами; дуже гарні, показні і т. ін. *Як затихло, то новий цар .. звелів нову* [гвардію] *набирати. Та щоб був* ***один у один:*** *високий, .. показний* (Панас Мирний); *Зуби в нього* [Івана] ***один в один,*** *як намисто* (Ю. Смолич); *— Гляньте-но, скільки в'юнів наловили. Та все* ***один в один*** (М. Стельмах); *Рівними рядочками вишикувались ще недобудовані і вже, видно, зовсім готові, навіть заселені, ніби брати-близнюки,* ***один в один,*** *новісінькі, мов перемиті, будинки* (Ю. Збанацький); *— Ось крашанки.* ***Одна в одну.*** *Карбованець за десяток* (Григір Тютюнник); *— Боже мій! Яке зерно,* ***одне в одне*** (М. Чабанівський). **ОДИ́Н У О́ДНОГО.** *І вродилися ті дев'ять синів, як дев'ять соколів,* ***один у одного:*** *голос у голос, волос у волос* (Марко Вовчок).
2. Усі без винятку. *Двадцять два зали* [в палаці Терещенка] *йшли анфіладою — коли б відчинити двері, їх видно було б* ***один в один*** (Ю. Смолич); *Дівчата в неї завжди такі чисті, та вбрані, та гарні —* ***одна в одну*** (Нар. опов.).
3. *зі сл.* стоя́ти, йти *і т. ін.* Поряд, впритул. *Плоти стояли* ***один в один*** *до самої затоки* (О. Десняк).

137. **ОДИ́Н НА ОДИ́Н** *з ким і без додатка.* Удвох з ким-небудь, наодинці з кимсь; віч-на-віч. *Зваживши, що поки він* ***один на один,*** *жахатися нічого, Остап зупинився, очікуючи й вдивляючись у подорожнього* (М. Коцюбинський); *Ото як зчепляться з Павлом.* ***Один на один.*** *З присутніх навмисне ніхто не встряє* (А. Головко); // *з чим.* Сам з чим-небудь. *Так піду я в поля неозорі із піснями* ***один на один*** (А. Малишко).

138. **ОДИ́Н НА О́ДНОМУ СИДЯ́ТЬ (сиди́ть),** *жарт.* Багато когось, чогось; дуже тісно, густо. *За ложі ми вже нічого не кажемо: там, як ото говорять,* ***один на одному сидять*** (З журналу).

139. **ОДИ́Н (одне́) З-ПЕ́РЕД (пе́ред, попере́д) О́ДНОГО.** Не дотримуючись порядку, черговості; навперебій. *Усі були збуджені, рухливі і* ***один з-перед одного*** *викладали почуті новини* (П. Панч); *Люди, що товпилися біля віконця, .. почали пхатися* ***один з-перед одного,*** *і той, що опинився першим, .. прогув: — Мені, батьку, он той шмат* (Григір Тютюнник); *Ті* [люди] *сунули з хати,* ***один перед одного,*** *аж штовхаються в дверях* (Панас Мирний); ***Одне поперед одного*** *хотіли* [діти] *чимось прислужитись офіцерам* (О. Гончар). **ОДНА́ ПЕ́РЕД ДРУ́ГОЮ.** *Жаби в очереті* ***одна перед другою*** *поспішались виявити, що й вони дотепні заспівати назустріч золотому сонечкові* (С. Черкасенко).

140. **ОДИ́Н О́ДНОГО ВА́РТІ (ва́ртий).** У чомусь схожі, однакові. [Верба:] *А я питав Вакуленка, і він її* [Ганну] *так хвалив...* [Ковшик:] *А ви коло неї Вакуленка намалюйте,* ***один одного варті*** (О. Корнійчук).

141. **ОДИ́Н О́ДНОМУ [ПРЯ́МО] НА ГО́ЛОВУ ЛІ́ЗУТЬ (лі́зе),** *зневажл.* Велика кількість кого-небудь; багато. *— Людство до біса розплодилось, аж страх бере.* ***Один одному прямо на голову лізе*** (Переклад С. Масляка).

142. **ОДНИ́М ОДИ́Н. 1.** Зовсім без нікого; одинокий, самотній, сам. *Трохи боязка дівчина тільки тепер зогляділась, що вона* ***одним одна*** *в глупу ніч блукає між скелями над морем* (І. Нечуй-Левицький); ***Одним одна*** *на старості літ зосталася* (Панас Мирний). **ОДНИ́М ОДНІ́СІНЬКЕ.** ***Одним однісіньке*** [хлоп'я] *під тином Сидить собі в старій рядняні* (Т. Шевченко).
2. Лише один, єдиний. *Над Трахтемировим високо стоїть* ***одним одна*** *хатчина...* (Т. Шевченко); *— В нас* ***одним одна*** *дочка, єдиниця* (І. Нечуй-Левицький). **ОДНИ́М ОДНІ́СІНЬКА.** ***Одним однісінька*** *пухка хмарина* (Ю. Яновський). **ОДИ́Н ОДИНЦЕ́М.** *Може, в окопах уже ні душі, може, Маковей залишився вже* ***один одинцем*** *на всю дамбу?* (О. Гончар).

143. **ЩО ЗА ОДИ́Н.** Хто такий. — *Що ти за один? — питаю закостенілого товариша* (І. Франко); *Тут* [на ярмарку] *затопчуть, навіть не помітивши, **що ти за один*** (О. Гончар); *Ці люди сподобались Данилкові, хоч він і не став їх розпитувати, **що вони за одні*** (П. Панч); // Які погляди, інтереси і т. ін. у когось; яка людина. ***Що** воно **за один** той Віллі, визначити, звичайно, важко* (В. Козаченко).

144. **ЯК ОДИ́Н. 1.** *перев. з дієсл.* Одностайно, дружно. — *Тисяча солдатів, **як один,** зірвали гвинтівки з плеч і приставили їх до ноги* (Ю. Смолич); ***Як один,** всією громадою постановили Піски не пустити козаків у село* (А. Головко); *І б'ють гармати **як один!*** (Ю. Яновський). **ЯК ОДИ́Н ЧОЛОВІ́К.** *Ще хвилина — і враз, **як один чоловік,** ринула* [купка чумаків] *на розбишак* (М. Коцюбинський).
2. Без винятку, всі. *Всі полягли **як один,** тільки зброя та диски лишились* (Леся Українка); *Русалки, вбрані мов на свято, Постали — гожі **як одна*** (П. Грабовський); *Разом усміхнулися всі одинадцять співробітниць, усі **як одна...*** (В. Логвиненко); *Ці* [бійці] *— **як один** — в новому обмундируванні* (О. Гончар). **ЯК ОДИ́Н ЧОЛОВІ́К.** *Козаки заступились і за народ, і за свою віру .. І козаки піднялись **як один** чоловік* (І. Нечуй-Левицький).
3. Чимсь схожі між собою (перев. позитивними якостями, рисами); однакові. *Усе парубоцтво — **як один.** Усіх знаємо, усі чесні, усі добрі* (Г. Квітка-Основ'яненко).

ОДКОТИЛИ

145. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін*) **КА́МІНЬ З ДУШІ́ ОДКОТИ́ЛИ** (**зняли́**) *перев. чиєї.* Хтось допоміг кому-небудь у неприємному, скрутному і т. ін. становищі, врятував від чогось небажаного. [Солдат:] *Це ж виходить, що вдруге на світ народився і тепер тільки сонце побачив ясне! **Ніби камінь з душі одкотили** ці люди* (О. Левада).

ОДНЕ

146. **ОДНЕ́** (**одно́**) **ДО О́ДНОГО.** Уживається при вказуванні на поступове наростання, нагромадження чого-небудь, перев. неприємного, небажаного. *Народжуються ж люди: усе **одне до одного** — і постать типового невдахи, і прізвище — знахідка для гумориста* (В. Дрозд); ***Одно до одного** — й журба Хрістина ширшала, вищала, глибшала...* (Панас Мирний).

ОДНО

147. **В ОДНО́** (**в одне́**). **1.** *зі сл.* з а п е в н я́ т и, п е р е к о́ н у в а т и. Одностайно, дружно і т. ін. *Вітали її, руки стискували і всі **в одно** впевняли, що у неї — талант...* (С. Васильченко).
2. *зі сл.* с к и́ г л и т и, т в е́ р д и т и *і т. ін.* Настирливо, вперто і т. ін. — *Додому,— скиглили* [якути] ***в одно,** але втікати — не посміли* (Леся Українка); — *Я її не люблю,— твердив він **в одно*** (М. Коцюбинський); — *Е-е! Слухайте теревені!.. Намоглася **в одне** та й годі: ірод, ірод* (Ю. Бедзик).
3. *зі сл.* г о в о р и́ т и, б р е х а́ т и *і под.* Так само, однаково або однакове. *Не **в одно** бреше* (М. Номис); *З кожної сім'ї усяк **ув одно** говорить: "Знать не знаємо! Бачили усі, що я дома не був"* (Г. Квітка-Основ'яненко).

ОДНОГО

148. **ДО О́ДНОГО,** *перев. зі сл.* в с і. Без винятку, абсолютно всі. *Пани **до одного** спеклись. Неначе добрі поросята* (Т. Шевченко); *І всі козаки **до одного** піднесли й випили вино за славу* (О. Довженко); *Темної ночі невідомий звір чи двоногий зловісник забрався на пасіку і всі **до одного** вулики поперекидав* (О. Гончар); — *Що, багато зайців вбив? — ..Я їх так нажахав, що всі **до одного** геть з лісу повтікали...* (Укр. анекдот).

ОДУР

149. **О́ДУР БЕРЕ́** (**хапа́є**) **/ ВЗЯВ** (**ухопи́в**) *кого, грубо.* **1.** Хтось не знає, не може вирішити, що йому робити, як діяти. — *Отсе* [оце] *шукаю вже півгодини і не можу в сьому числі знайти нічого .. Адже ж тут **одур хапає** чоловіка!* (І. Франко).
2. Хтось втрачає свідомість, комусь стає погано. *Не бачивши ж Рутульців, Турна, Вся кров скипілася зашкурна, І вмиг царицю **одур взяв*** (І. Котляревський).

ОЗИРКАМИ

150. **З О́ЗИРКАМИ. 1.** Поглядаючи кругом; оглядаючись. *Помітивши Семка,.. дівчина **з озирками** поспішає до нього* (О. Гончар).
2. *зі сл.* р о з к а́ з у в а т и, к и в н у́ т и, з в е р н у́ т и с я *і т. ін.* Так, щоб ніхто не бачив і не чув; обережно, обачно. *Ледь помітно, **з озирками** вона кивнула на знак згоди* (З газети); **З ТРИВО́ЖНИМИ О́ЗИРКАМИ.** *Слуги наші шепотом та **з тривожними озирками** розказували мені страшні повісті про його* [вуйка] *лютість* (І. Франко).

ОЗУТИ

151. **ОЗУ́ТИ** (**взу́ти, обу́ти** *і т. ін.*) **В ПОСТОЛИ́** (**в ла́пті**) *кого, заст., зневажл.* Довести когось до злиднів, залишити без майна, позбавити багатства; розорити. — *Народ зголоднів, а ніхто не подбає, їсти ніхто не дасть.. — Один розкошує, а другий..— **Озуть** пана **у постоли*** (М. Коцюбинський); *Горілка і гулі не одного **в постоли взули*** (Укр.. присл..); *Минуло днів і вечорів немало З тих пір, ..як, **в постоли обувши** свого пана,*

Спалили дві гуральні спозарана (А. Малишко); *Гулі не одного **в лапті обули*** (М. Номис).

ОКА

152. **З [ЛИХО́ГО] О́КА; З [ЛИХИ́Х] ОЧЕ́Й,** *зі сл.* тра́питися, ста́тися *і т. ін., перев. із запереч.* Від погляду недоброзичливої людини; наврочення. *Остерігалися, щоб чогось не трапилося коням чи волам **“з ока”*** (М. Стельмах); *— Їхали в місто на нараду, можна сказати, справжнім героєм, а повернулись в такому стані. — Чи не **з лихого ока?** — пробувала жартувати лікарка* (І. Цюпа); *Явдоха узяла води, .. збризнула його* [сотника] *тою водою, далі злизала язиком хрестнахрест через вид, щоб **з очей** чого не **сталось*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

153. **НА ЧОТИ́РИ О́КА,** *зі сл.* говори́ти, сказа́ти, опини́тися *і т. ін.* Удвох з ким-небудь, наодинці з кимсь; віч-на-віч. *— Чую, мої хлопці за дверима шепочуться. “Ану, думаю, відсунусь у тінь, цікаво, про віщо брати між собою **на чотири ока** говорять?”* (І. Муратов). **У ЧОТИ́РИ О́ЧІ,** *діал. — Один способець я знаю,— мовив Каркайло,— але сей можу сказати тільки тобі самому **в чотири очі*** (І. Франко); *Славко мусив довго бити ногами, заки спинився з Потурайчином **у чотири очі*** (Л. Мартович); *— Я би хотів так, **в чотири очі** поговорити,— зам'явся Порадюк* (І. Чендей).

154. **У [ВСІ СВОЇ́] ЧОТИ́РИ О́КА; В ЧЕ́ТВЕРО ОЧЕ́Й,** *зі сл.* диви́тися, сте́жити *і т. ін.* **1.** Дуже пильно, уважно; постійно, невідступно. *Тепер уже для Марусі ясно було, що треба.. тікати. Але й Марусякові се було ясно, і він стежив за своєю попадею **в чотири ока*** (Г. Хоткевич); *За роботою він стежив **у всі свої чотири ока:** коли в кого траплялась помилка чи затримка, він одразу підходив...* (Ю. Шовкопляс).
2. Удвох, обоє. *Коли хтось бере в руки макітру чи горщика* [на базарі], *то чоловік із жінкою затихають, **в четверо очей** дивляться на покупця та свій товар у його руках* (Є. Гуцало).

155. **ЯК** (*рідше* **мов, ніби** *і т. ін*) **О́КА В ЛО́БІ (в голові́),** *зі сл.* берегти́, гляді́ти, пильнува́ти *і под.* Дуже старанно, пильно і т. ін. *Бережи, **як ока в лобі*** (Укр.. присл..); *Перше чумаки кременя дуже гляділи, **як ока в лобі,** бо без вогню не можна прожити* (Нар. опов.); *— Повдавались* [дочки] *в матір: усі чепурні, шанують одежу, усі глядять одежину, **як ока в лобі*** (І. Нечуй-Левицький); *Які старі зв'язки були, то тих я бережу, **як ока в голові*** (В. Стефаник); *— Перемога залежить від проходів крізь Балкани. Тому пильнуй їх, **як ока в голові*** (Юліан Опільський). **БІЛЬШ, НІЖ О́КА В ЛО́БІ.** *Матір* [парубок] *поважав, а стара гляділа й пильнувала його **більш, ніж ока в лобі*** (Марко Вовчок). **ЯК О́КА.** *— Хазяйського добра гляжу **як ока*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

156. **ЯК** (*рідше* **мов, на́че** *і т. ін.*) **[СВОГО́] О́КА,** *зі сл.* берегти́, догляда́ти *і под.* Дуже старанно, дбайливо і т. ін. *— Буду,— каже* [Василь],*— тебе, моя зозуленько, **як ока** берегти* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Вмер горобчик милої моєї. Вмер горобчик, що вона любила І **як свого ока** доглядала* (М. Зеров); *— Дайте* [воза], *дядьку, на степ з'їздить, Не бійтеся обиди, Бо **як ока** берегтиму, В сохрані доставлю* (І. Манжура); *— А вже що за вірний лісник був з нього, так і не сказати; лісу доглядав, **наче свого ока*** (О. Кониський).

ОКИДАТИ

157. **ОКИДА́ТИ / ОКИ́НУТИ ДУ́МКОЮ.** Роздумувати над чимсь, обдумувати, обмірковувати щось. *Спокійно **окинув думкою:** — Ні, тепер уже ніщо не стане на заваді...* (С. Васильченко).

158. **ОКИДА́ТИ / ОКИ́НУТИ О́КОМ** (**очі́ма, по́глядом** *і т. ін.*) *кого, що, де.* Швидко, побіжно оглядати, розглядати кого-, що-небудь або обдивлятися навкруги. *Через плече товариша **окидаю оком** нову камеру* (Ю. Збанацький); *Хлопці вийшли з зали, **окидаючи** її скоса **очима*** (І. Нечуй-Левицький); *Підозріливо* [староста] ***окидає очима** Гната* (М. Стельмах); *Він* [Тимофій] ***окидає поглядом** подвір'я і вулицю, але ніде нікого* (М. Стельмах); *Вишневецький **окинув оком** усю ту пишну околицю* (І. Нечуй-Левицький); *Глянув* [Синявін] *назад, **окинув оком** навкруги, і раптом якась догадка блиснула в очах* (Іван Ле); ***Окину**, бувало, **оком** оте поле — здавалось би: що в ньому за зміна?.. не панська вона* [земля] *тепер, а наша, народна* (І. Муратов); *Яресько **окинув очима** степи: яка земля!* (О. Гончар); ***Окинула зором** все своє тіло, од грудей до пальців ніг. “Хіба я стара?”* (М. Коцюбинський); *Майор **окинув зором** місцевість. Міношукачі тут не допоможуть* (Л. Дмитерко). **ОБКИДА́ТИ О́КОМ (по́глядом).** *— Се наша Тухольщина, наш рай! — сказав Максим, **обкидаючи оком** долину, і гори, і водопад* (І. Франко); *— Карту! — гукнув Колісник,.. **обкидаючи .. поглядом** усю вокзалію* [увесь вокзал] (Панас Мирний).

ОКО

159. **АЖ О́КО В'Я́НЕ** *від чого і без додатка.* Стає страшно, моторошно і т. ін. від чого-небудь. *Вовки витягали соло, **аж око в'януло*** (І. Франко).

160. **БИ́ТЕ О́КО** *у кого.* Хтось досвідчений, все відразу помічає, добре орієнтується в чомусь. *У нього **око бите,** не помилиться* (З усн. мови); // Здатність швидко все помічати, оцінювати і т. ін.

*Катя Шубіна багато чого перебачила в цій закордонній стороні, бачила біженців, полонених, невільників, у неї виробилось **бите око** й вірна реакція на все* (Ю. Яновський).

161. **ВІ́РНЕ (пе́вне) О́КО [В ЛО́БІ]** *у кого.* Хто-небудь добре орієнтується на місцевості, вміє правильно оцінювати, визначати щось. — *У мене **в лобі око вірне.** Я будь-яку ділянку прикину вздовж та поперек на око і скажу, скільки якої породи буде в ній* (М. Стельмах); ***Око** в нього було **певне,** серце міцне. Долав він шляхи невтомно* (Л. Первомайський).

162. **ВСЕВИДЮ́ЩЕ (всеви́дяче, видю́че** *і т. ін.*) **О́КО. 1.** *чиє.* Здатність все помічати, бачити, про все швидко дізнаватися, знати. ***Всевидюще око** двадцятирічного командира слідкувало за всіма розрахунками* (М. Стельмах); ***Всевидяче око** його вже проникало в глибину шеренг, когось невтомно шукало* (О. Гончар); *Тут його* [Франка] *рятує від смерті один з його товаришів і забирає з собою на село. Але й там **видюче око** адміністрації постерегло небезпечного злочинця* (М. Коцюбинський).

2. *уроч., заст.* Всевишній. *А ти, **Всевидящеє око!** Чи ти дивилося звисока.. ? Та цур їм, тим царям поганим! Нехай верзуться їм кайдани* (Т. Шевченко).

163. **ГО́СТРЕ О́КО** *у кого.* Хтось добре бачить; спостережливий, кмітливий, пильний і т. ін. *Від адмірала заслужив окремої подяки старшина сигнальників Разуєв. **Око** у хлопця **гостре*** (В. Логвиненко).

164. **КУДИ́** (*рідше* **де**) **О́КО (зір) СЯГА́Є (дістає́, сягне́** *і т. ін.*). На всьому видимому просторі, скрізь, до самого обрію. *Широкою панорамою — **куди око сягає** — сади. Кілька сот гектарів* (А. Головко); *Оглянувся навколо. В полі, **куди й око сягало,** лежали глибокі сніги* (Ю. Збанацький); *Навколо, **куди сягає зір,**— все степ і степ, рівний, далекий, неосяжний* (З газети); // Скільки можна побачити, розгледіти; далеко. *І видно: аж-аж-аж ген до того ліска, **куди око дістає,** дорогою вози потяглися...* (Остап Вишня); *Перед нею наче сизіла якась далечінь, **де око сягає** без краю* (І. Нечуй-Левицький). **ЯК ДАЛЕ́КО О́КО СЯГА́Є.** ***Як далеко око сягало,** стрічало найбільше спустошення, а .. нагота вершин будила жаль у серці* (О. Кобилянська). **КУДИ́ О́КО НЕ СЯГНЕ́.** *Десь далі там, **куди око звідси не сягне,** на всіх напрямах ця суперпробка з кожною хвилиною тільки росте й росте* (О. Гончар).

165. **КУДИ́ [ТІ́ЛЬКИ (лиш)] [НЕ] ГЛЯ́НЕ О́КО.** Скрізь, усюди. *Про великий трагічний відхід наших армій з України буде написано багато томів історичних книг. Як горіло жито, **куди око гляне,** і толочилося людьми, машинами і мільйонами бездомних коней і корів* (О. Довженко); *Довелося* [опришкам] *лежати на чистій полонині, де **куди око лиш гляне** — все трава, трава, Ні горбочка, ні корчика* (Г. Хоткевич); *Розбила щука лід у ріках, і крига пливла в море. Все, **куди тільки не гляне око,** рухалось, пливло, летіло* (О. Довженко).

166. **ЛИХЕ́ (пога́не, зле** *і т. ін.*) **О́КО. 1.** Той, хто здатний зробити неприємність, вчинити зло; недобра, недоброзичлива людина. *Старий зітхнув і тихіше додав: ..— До мене тихцем, щоб **лихе око** не бачило, приходь* (М. Стельмах); *Предовга валка клекотливо посувалася в безмовні ліси, геть від людських осель, від **лихого ока*** (П. Загребельний); — *Ну, ти цього не кажи. Сміливий* [Омелян]! *А коли до мене приїжджає, то ніяке **погане око** не побачить* (М. Стельмах); *На дерев'яній обшивці* [вітряків] *іноді викарбовувалися й магічні знаки, які начебто оберігали від **"дурного ока"*** (З журналу).

2. *у кого і без додатка.* Погляд людини, з яким пов'язують неприємність, нещастя і т. ін. *Їх* [грона винограду] *стережуть від **лихого ока** та всяких пригод начеплені на кілки овечі, коров'ячі та кінські черепи* (М. Коцюбинський); *Він на пасіці як у дозорі: здатен-бо ж оберегти бджолу від **злого ока*** (О. Гончар); *Старші люди, які вміють "шептати на добро", замовляють на Кузьму й Дем'яна пристріт — наврочування **недобрим оком,** заздрістю, надмірним здивуванням тощо* (З журналу). **ЛИХІ́ О́ЧІ.** — *Не витріщайсь на дитину.. — Хіба в мене такі вже **лихі очі?** — знічено каже Христолобенко та й відходить од коляски* (Є. Гуцало).

167. **НА О́КО. 1.** *перев. зі сл.* в и з н а ч а́ т и, п р и к и д а́ т и, р а х у в а́ т и *і т. ін.* Без точного підрахунку, обчислення, вимірювання і т. ін.; приблизно. *Старший лейтенант заборонив і собі, і своїм підлеглим визначати дистанції **на око*** (О. Гончар); — *Можна не раз і при тім ошукатися: торгуєш **на око,** худобина показна, а прийде до ваги, а вона легка* (І. Франко); *Чепіга прикинув **на око** яничарську орду, що вийшла з фортеці, і прийшов до висновку, що в її лавах не менше двох тисяч бійців* (С. Добровольський); *Визначив **на око,** скільки могло бути там води. Три-чотири відра, не більше* (В. Поліщук); — *Тепер ти поки останній ківш набереш, з першого вже аналіз маєш, а тоді все **на око, на око*** (О. Гончар); *Агрохімія не терпить мірки **"на око"**, "приблизно". Це досить складна наука. Вона дає користь лише тому, хто оволодіє нею* (З газети).

2. Не пов'язаний з точними розрахунками; не такий як треба. *Були зібрані і узагальнені куховарські рецептури в єдині "Збірники розкладок", вони давали можливість перейти від роботи **на око***

до точного дозування продуктів (Технол. пригот. їжі).
3. За зовнішнім виглядом. *Добре, просто "**на око**" вміють вибирати спілі кавуни і тато Терешка, і дядько Оврам Остапенко* (Т. Масенко); *Одяг на них* [дітях] *незугарний, мішкуватий — .. **на око,** з дорослих* (В. Яворівський); *Отак і йшло життя — в тоненькій якійсь гармонії... Все було, мов порцеляна, доокола: **на око** приємне, а опертися не вільно* (Г. Хоткевич); *Ватяний килим* [хмари], *горбистий і м'який **на око,** здавався безкінечним, як сніжна пустеля* (Ю. Бедзик); *Неможливо **на око** визначити вік цієї приємної літньої людини* (О. Бердник).

168. **НА ПЕ́РШЕ О́КО.** При поверховому ознайомленні з ким-, чим-небудь; спочатку. *На колгоспному подвір'ї, попри надто ранній час, селянського люду було стільки, що зборище це **на перше око** можна було взяти за звичайний сільський ярмарок* (Г. Епік).

169. **НА СВІ́ЖЕ О́КО,** *зі сл.* помі́тити, поба́чити *і т. ін.* Не бачивши кого-, чого-небудь ніколи або тривалий час. *Коли Павло Заброда приїхав весною прощатися з Сухою Калиною* [селом], *то й не впізнав її, так вона змінилася.. Павло **на свіже око** одразу те все помітив* (В. Кучер).

170. **НЕ ВИ́ДНЕ О́КО** *кому і без додатка.* Не годиться, не можна. *Казав же мені отой солдат з трудармії, що обмотки подарував: "Ти, синок, за фронтом іди..." Правильно казав! Так що вертати назад мені **не видне око*** (Григір Тютюнник); *Пробували обійняти її за плечі, а то й за стан, знаючи, що Палажечка нічия й тому гоноритися їй **не видне око*** (Григір Тютюнник).

171. **НЕДРЕ́МНЕ О́КО** *чиє.* Постійний нагляд, спостереження з боку кого-небудь. *Значні заслуги також має Грабовський як перекладач, публіцист, літературний критик. Цей різноманітний і значний доробок поета з'явився за якихось півтора десятка років — на степах, під **недремним оком** тюремного наглядача* (З журналу); *Для них обох, засланців, які постійно перебували під **недремним оком** жандармських лакиз, було небезпечно* (З газети); // Той, хто вірно служить комусь, надто пильний; наглядач. *— Думаю я, що не треба заходити* [до хати] *цілими роями, а по одному, по двоє. Для чого привертати увагу **недремного** жандармського **ока?*** (М. Сиротюк); *А-а, вартових міняють! Жандармам теж не спиться **Недремне око** його величності государя!..* (Василь Шевчук).

172. **О́КО В О́КО. 1.** Дуже схожий на когось; такий самий, як хтось інший. ***Око в око** наш брат Хвалько, як небитий вертається з служби та тішиться з себе* (Марко Вовчок); // *зі сл.* схо́жий, скида́ється *і т. ін.* Дуже, надзвичайно. *Магаферіда породила не хлопчика, а дівчинку, що **око в око** скидалась на Іреджа* (А. Кримський).
2. *перев. зі словоспол.* таки́й са́мий, все те *і под.* Нічим не відрізняється від іншого; точно, абсолютно, повністю і т. ін. *Кожний рік **око в око** такий самий, як попередній* (І. Франко); *— Побачив у ній* [статті] *майже **око в око** все те, що ми колись-то балакали про літературні "принципи" і "ідеали"* (І. Франко).
3. *перев. з ким, зі сл.* зустріча́тися, говори́ти *і т. ін.* Наодинці з кимсь, без інших людей; віч-на-віч. *В додатку ще й те важке почуття, яке огортає нас, коли станемо **око в око** з кимсь, що не хоче говорити з нами, а нам треба сказати щось* (І. Франко); *Старий не любив сходитися з Ковалевським, стріватися з ним **око в око** уникав* (Леся Українка); *Йому теж іноді хотілося знайти боярина й поговорити з ним **око в око*** (П. Загребельний); // *зі сл.* стоя́ти, залиша́тися *і т. ін.* У безпосередній близькості. *Стояли **око в око,** як колись під верандою під час тризни по Аркадію Річинськім* (Ірина Вільде); *Сцена — велика трибуна, і автор п'єси залишається на ній **око в око** з глядачем...* (О. Корнійчук).
4. *зі сл.* ста́ти, ви́ступити *і т. ін.* Відкрито, чесно і т. ін. *Хоч **око в око** ви не сміли стати, Не сміли своєї правди нам сказати, Ви підступом побили м'я* [мене] *без бою!* (І. Франко).

173. **О́КО ВПА́ЛО** *чиє, на кого, на що.* Хтось глянув, звернув увагу на когось, на щось. *— Цей нечестивий князь куди йде, то лихо веде за собою. **Впало** його **око** на тебе, і ти тонеш в сльозах* (І. Нечуй-Левицький); *На що б **око не впало,** що б не сталось на світі: чи пропала овечка, полюбив легінь, зрадила дівка, заслабла корова, зашуміла смерека — все виливалось у пісню* (М. Коцюбинський); *Андрієве **око впало** на папір розкритої течки, й серце йому тьохнуло* (І. Багряний).

174. **О́КО ЗА О́КО [, ЗУБ ЗА ЗУБ].** Уживається для вираження прагнення помститися за вчинене зло, несправедливість, образу і т. ін.; відплата тим самим. *"Так,— думав він* [Тимко] *тепер, лежачи під кущем терну.—.. Що ж? Нехай так і буде. Я їм свого не подарую. **Око за око, зуб за зуб**"* (Григорій Тютюнник); *За мораллю й за законами кримінальних за все мусить бути тяжка відплата. **Око за око*** (І. Багряний). **О́КО ЗА ОКО́ І ЗУБ ЗА ЗУ́БА.** *Ви чули, що сказано: "**Око за око і зуб за зуба**". А я вам кажу не противитись злому* (Біблія).

175. **О́КО НА О́КО,** *зі сл.* зустрі́тися, опини́тися, поговори́ти, зігля́нутися *і т. ін.* Один з одним; удвох, віч-на-віч. *З граком ми*

зіглянулись ***око на око*** (Л. Боровиковський). **З ОКА НА ОКО.** *Запорожець виходив, щоб погомоніти з* ***ока на око.*** *— Каїк, ти не переживай. Рік пролетить швидко* (Г. Колісник).

176. **ОКО НЕ ДРІМАЄ (не спить)** *чиє, у кого і без додатка.* Хтось уважний, дбайливий, спостережливий і т. ін. *Кожна з гектарниць без нагадувань знає, коли й що і як її робити, бо шкілка на те й шкілка, щоб* ***око*** *тут* ***не дрімало,*** *найніжніший сорт повинен у цих пісках прийнятися, вкоренитись* (О. Гончар).

177. **ОКО СПИНЯЄТЬСЯ / СПИНИЛОСЯ** *на кому—чому, чиє, кого.* Хтось починає уважно дивитися, звертати увагу на кого-, що-небудь. ***Око*** *відвідувачів виставки* ***спиняється*** *на сенсаційному експонаті* (З журналу); // Хто-небудь помічає, оцінює і т. ін. когось, щось з-поміж інших. *На перших кроках молодого підмайстра уважно* ***спинилось*** *любовне* ***око*** *досвідченого майстра* (М. Рильський).

178. **ПРАВЕ ОКО** *чиє, жарт.* Найближча комусь, найнадійніша для когось людина у справі, що вимагає пильності, спостережливості, обачності і т. ін. *То його* ***праве око*** (Укр.. присл..); *Він* [син] *був його* ***правим оком,*** *помічником у всьому і завжди* (З газети).

179. **ПРО ЛЮДСЬКЕ** (*рідше* **чуже**) **ОКО; ДЛЯ ЛЮДСЬКОГО ОКА. 1.** Відповідно до норм поведінки, моралі; заради пристойності, для порядку. *І, як це не дивно, ніхто, навіть* ***про людське око,*** *в силу звичаю, не ойкав, не плакав, не виказував співчуття Даріям* (А. Іщук); *Оксен батькове женихання не заперечував. Але старий не вірив у те і вважав, що син схвалює женихання тільки* ***про людське око,*** *а в душі ненавидить і осуджує його* (Григорій Тютюнник); *— Ну, начувайся! —.. Шаблій погрожував для годиться,* ***про людське око*** (Д. Бедзик); *— Прийшов* [батько]*...* ***про людське око.*** *Він усе робить* ***про людське око*** *.. Аби люди думали, що наша сім'я не розпалась, що в нас усе добре* (Є. Гуцало); *Михайлові так здавалося: тільки-но помер Франко, як австрійський уряд цілком перестав, хоча б* ***для людського ока,*** *рахуватися з українцями* (Р. Іваничук). **ПРО ОКО.** *Він* ***про око*** *також сидів при гостях, забившися у куток на своїм кріслі* (І. Франко).
2. Для створення, підтримання певного враження, думки про кого-, що-небудь; удавано, напоказ. [Свояк:] *Та се ж* ***про людське око*** *тільки буде, не справді ж ти зламаєш віру* (Леся Українка); *— Лисячий він хвіст, а не людина. Сам за старшину тягне, а* ***про людське око*** *з голотою приятелює* (З. Тулуб); *Відбуде своє такий тип, повернувшись, влаштується десь на роботу* ***про людське око,*** *а насправді нічним життям живе* (О. Гончар); *— Що вона* [дружина]*, не зможе без тебе трохи пожити? .. Зроби* ***про людське око*** *із нею розлучення, кудись відішли* (А. Дімаров); *Тим часом Максим Кривоніс ..* ***про чуже око*** *одягся в свиту, зайшов до хати* (П. Панч). **ПРО ОКО.** *Він рад був удавати* ***про око*** *вільнодумного чоловіка, але в глибині серця .. був забобонний* (І. Франко); *Сагайдачний гартував козацьке військо в боях та походах, але* ***про око*** *залишався вірний підданець короля Зігмунда* (З. Тулуб). **ПРО ЛЮДСЬКІ ОЧІ.** *І вже знов весела* ***(про людські очі),*** *а про себе — ні-ні та й гляне на Давида, задумана* (А. Головко); // З метою притупити чию-небудь пильність, приховати щось. ***Про людське око*** [бандити] *одразу ж заарештували старосту і поліцаїв. Насправді разом пили* (В. Поліщук); *Мар'ян, лише* ***для людського ока,*** *промацує руками перший мішок. З нього вибиваються важкі форми полумисків, глечиків, горнят* (М. Стельмах). **ДЛЯ ОКА.** *Гюлле* ***для ока*** *й надалі була замкнута у своїй кімнаті* (Олесь Досвітній); *Він* ***для ока*** *постачив січку мукою, а клунок кинув на віз у солому. .. І не знатиме* [Галька], *що в Марушки для нього уже запасено* (В. Дрозд). **ПРО ЛЮДСЬКІ ОЧІ.** *"А може, і не тиф зовсім? Може, це тільки* ***про людські очі,*** *а насправді..." Він аж скрипнув зубами і таки не дав прорватися в свідомості отій жахливій думці* (А. Головко).
3. Удаваний, несправжній і т. ін. *Якима Демченка в лісі знайдено з розтятою головою... а всі подумали, що це татарва справила... а не той, хто був йому* ***про людське око*** *приятелем...* (Б. Грінченко); *Ліс стояв безкраїй і мовчазний. Але та мовчанка була лише* ***про людське око.*** *Лісом ішла весна, тепла, ніжна* (Ю. Збанацький).

180. **СВІЖЕ ОКО.** Той, хто бачить когось, щось уперше. *Певне, дуже вже страшними були ми* [військовополонені] *для* ***свіжого ока*** (В. Козаченко); // Сприймання ким-небудь того, чого він не бачив раніше. *У* ***свіже око*** *все тіньове впадає швидко* (З газети); *І часто думка товариша —* ***"свіже око"*** *— буває вирішальною* (З газети).

181. **СВІТЛЕ ОКО** *у кого.* Хтось порядний, чесний, безкомпромісний, справедливий і т. ін. *— Правда, що вклали ми в землю Всі сили й уміння,* ***Світле*** *в нас* ***око*** *за себе І чисте сумління* (І. Вирган).

182. **СКІЛЬКИ СЯГАЄ (бачить, обхоплює, захопить** *і т. ін.***) ОКО.** На всьому видимому просторі; скрізь, до самого обрію. *За садком в бережині слалися зелені луки, блищали плеса мочарів, зеленіла осока та високі очерети,* ***скільки сягало око*** (І. Нечуй-Левицький); *Хліб!* ***Скільки сягає око,*** *хвилями перекочується, гойдається важке*

колосся (Д. Ткач); *Внизу, **скільки бачить око,** виднілися освітлені сонцем просторі луги* (Ю. Мокрієв); ***Скільки око обхоплювало** — всюди рівний, трохи вже припечений сонцем жовтий простір* (Г. Хоткевич); *Перед нами, **скільки брало око,** простирався* [простягався] *степ* (Н. Тихий); ***Скільки око сягне,** розкинулось біле безмежжя донецького степу* (З газети); *Земля лежить, **скільки око сягне,** розмерзла й чорна* (В. Козаченко); ***Скільки око осягне** — біліє Гречка переливом сніговим* (О. Мисик); *Ці похилі спадисті гори, **скільки захопить око,** нижчі од Бріярки і через це вони засіяні житом, ячменем, вівсом* (І. Нечуй-Левицький). **СКІЛЬКИ О́КО МОЄ́ СЯГА́ЛО.** *Далеко внизу був берег, а далі — **скільки око моє сягало** — вилискувало синє море* (Ю. Яновський). **СКІЛЬКИ МО́ЖНА БУЛО́ ОСЯГТИ́ О́КОМ.** *Понад потоком зеленіли густі очерети, **скільки можна було осягти оком*** (І. Нечуй-Левицький); **СКІЛЬКИ ЗІР СЯГНЕ́.** *Ковилі, ковилі, ковилі... За сонцем сталево-тьмяні, а там, під сонцем,— **скільки зір сягне,**— сяючі, молочні, як шумовиння* (О. Гончар). **ДО́КИ О́КО ВХО́ПИТЬ.** *Хіба вже не віриш* [у прикмети]? *— Не в тім річ. Лише до цього обрію, **доки око вхопить,** ці прикмети мають силу* (О. Гончар). **СКІЛЬКИ Й О́КУ.** *— Ото, **скільки й оку,** усе-усе ваше! Допоки рів* (В. Дрозд). **СКІЛЬКИ О́КА.** ***Скільки ока** — Дніпро перед нами лелів і байдуже котив свої хвилі* (М. Старицький).

183. **СТОРО́ННЄ (лю́дське́) О́КО.** Чужа людина, чужі люди. *Телеграма була .. заплутана і для **стороннього ока** зовсім не зрозуміла* (О. Іваненко); *З усім криється від **стороннього ока*** (Є. Гуцало); *На вузлових станціях його* [санітарний поїзд] *заганяли на далекі запасні колії, про нього, як могло здатися **сторонньому окові,** забували* (Д. Бедзик); *Дві ночі мчались , ховаючись від **людського ока*** (М. Коцюбинський); **СТОРО́ННІ (лю́дські́) О́ЧІ.** *Оксень, почувши цокіт брички, присів у житі, щоб сховатися від **сторонніх очей*** (І. Цюпа); *— Чом я не зосталась у матері? Мене б мати сховала од **людських очей*** (І. Нечуй-Левицький).

184. **ХАЗЯ́ЙСЬКЕ О́КО.** Господарський, дбайливий нагляд, догляд. *Пропадало добро без **хазяйського ока*** (М. Коцюбинський).

185. **ЯК** (**мов, ніби** *і т. ін.*) **РИ́Б'ЯЧЕ О́КО.** **1.** Чистий, вимитий і т. ін. *Підлога **як риб'яче око,** ніде ні порошинки, все як вилизане* (З журналу). **2.** *перев. зі сл* чи́стий. Уживається для підсилення зазначеного слова; дуже, надзвичайно. *Чиста, **як риб'яче око*** (Укр.. присл..).

186. **ЯК [СВОЄ́] О́КО; ЯК [СВОЇ́] О́ЧІ,** *зі сл* берегти́, стерегти́ *і т. ін.* Так, як ніщо інше; ретельно, пильно і т. ін. ***Як очі свої** стереже вона синів, та хіба встережеш від такого, як Наливайко?* (Іван Ле); // *зі сл.* догляда́ти, пильнува́ти, хова́ти *і т. ін.* Дуже старанно, дбайливо і т. ін. *Хима відчинила скриню, вийняла ганчірку з п'ятизлотником, розгорнула її, оглянула свій скарб, що тридцять літ ховала, **як око,** і знов загорнула* (М. Коцюбинський); *Цілий гай молодих дарувань, що виростають з року в рік, тішить наш погляд, і ми, старші письменники, **як око своє,** повинні пильнувати, берегти й доглядати цей гай* (М. Рильський).

ОКОМ

187. **ВО́ВЧИМ О́КОМ,** *зі сл.* диви́тися, слідкува́ти *і т. ін.* Жадібно, хтиво і т. ін. *Тимко слідкував за нею **вовчим оком** і снував по двору, щоб застукати її де-небудь один на один та хоч обняти по-парубоцькому* (Григорій Тютюнник).

188. **ЗИ́ЗИМ О́КОМ,** *зі сл.* диви́тися, огляда́ти *і т ін.* Виявляючи незадоволення; недоброзичливо, сердито і т. ін. *День у день наїздять* [паничі] *до нас, одно одного попереджаючи та **зизим оком** накриваючи* (Марко Вовчок).

189. **КРИТИ́ЧНИМ О́КОМ,** *зі сл.* огляда́ти, диви́тися *і т. ін.* Вимогливо, прискіпливо, дуже уважно (перев. з метою виявити вади, хиби). *Іноли він* [завідувач кав'ярні] *проходив по довжелезній веранді, **критичним оком** оглядаючи підлогу, стільці й білі скатерки на столах* (В. Собко).

190. **ЛА́СИМ О́КОМ,** *зі сл.* погляда́ти, диви́тися *і т. ін.* З корисливими намірами, хтиво. ***Ласим оком** поглядав на молоденьких кріпачок* (Легенди..); *Віддавна вже поглядав на неї* [кухарку] ***ласим оком.** Отже, не міг зважитися навіть на ніякий натяк* (Л. Мартович).

191. **ЛИХИ́М (злим) О́КОМ,** *зі сл* погляда́ти, диви́тися *і т. ін.* Сердито, з неприязню, зі злістю і т. ін. *А тим часом Роман, орючи свою нивку, скоса поглядає на брата **лихим оком*** (М. Коцюбинський); *Гості з-поза столиків не вгавають іззиратися **лихим оком** на мене, винуватця!* (Л. Мартович); *Гайдук засопів, порипів ліжком, блимнув **лихим оком:** — Ти що, мо, продавать мене зібрався?* (А. Дімаров); *Перш ніж на батька оглянутися, хлопчик відчув,— той різонув **лихим оком.** Крадькома оглянувся...* (Г. Колісник); *Батько все-таки на його* [на нього] ***злим оком** дивиться* (Сл. Б. Грінченка).

192. **НЕВЕСЕ́ЛИМ (сумови́тим, сумни́м** *і т ін.*) **О́КОМ,** *зі сл.* диви́тися, погляда́ти *і т. ін.* Безрадісно, з сумом, журячись і т. ін. ***Невеселим оком** дивилася й її стара мати на ту оселю, на лихий той захист...* (Панас Мирний); *До Христини підійшов лелека — тихо, нечутно по-*

терся головою об її коліно, поглянув ***сумовитим оком*** *знизу вгору* (О. Бердник).

193. **НЕОЗБРО́ЄНИМ О́КОМ,** *зі сл.* ви́дно, мо́жна поба́чити *і т. ін.* Легко, просто, відразу і т. ін. *Навіть* ***неозброєним оком*** *видно все безглуздя 99 відсотків "справ" цих усіх "ворогів народу"* (І. Багряний); *Вже* ***неозброєним оком*** *можна було розрізнити людей у шлюпці* (М. Трублаїні); *Як існує, безперечно, якесь біополе особистості, так існує й аура цілої нації, хоч* ***неозброєним оком*** *її й не видно* (Л. Костенко); *Інтереси Заходу видно* ***неозброєним оком:*** *країну хочуть бачити скоріш сировинним придатком* (З газети).

194. **НЕСИ́ТИМ О́КОМ,** *зі сл.* загляда́ти, диви́тися *і т. ін.* Жадібно, заздрісно, невдоволено і т. ін. *Той мурує, той руйнує, Той* ***неситим оком*** *За край світа* [світу] *зазирає* (Т. Шевченко); *Григорій Сковорода співав про те саме, про що писав свої філософські твори. Пізнавай себе, не дивися* ***неситим оком*** *на край світу і на свого сусіда* (З журналу).

195. **ОДНИ́М О́КОМ,** *зі сл.* погляда́ти, диви́тися, гля́нути, загля́нути *і т. ін.* **1.** Трохи, побіжно, між іншим і т. ін. *Я ж святі слова кажу,— прогрес вимагає* ***одним оком*** *і на Захід позирати* (О. Ковінька); *Якщо я тільки рік повчився ., якщо тільки* ***одним оком*** *зміг заглянути в інший світ — то й цього досить, щоб я назавжди залишився сформованою людиною* (Р. Іваничук); *Максим виглянув* ***одним оком.*** *Перед ним було двоє військових.. Один кінний, а другий піший* (І. Багряний).
2. Без поваги; зверхньо, непривітно і т. ін. *Вийшов пан. Він був гарний на лиці, ставний такий і дуже гордовитий. Коли й гляне на тебе, то все* ***одним оком,*** *через плече* (Марко Вовчок).

196. **СВІ́ЖИМ О́КОМ,** *зі сл.* гля́нути, погля́нути *і т. ін.* Не так, як раніше, як інші; по-новому. *Висловила* [Надійка] *думки та міркування людини, яка поглянула на виробництво* ***свіжим оком*** (В. Козаченко).

197. **ХАЗЯ́ЙСЬКИМ О́КОМ,** *перев. зі сл.* огля́нути. Дбайливо, уважно, по-господарськи і т. ін. ***Хазяйським оком*** *Віктор оглянув кімнату, придивляючись, чи все на місці, потім звернувся до братів* (П. Автомонов).

198. **ХОЧ ОДНИ́М О́КОМ,** *зі сл.* подиви́тися, гля́нути, погля́нути, поба́чити *і т. ін.* Протягом короткого часу; побіжно, мимохідь. *Хотілося б мені хоч на одну хвилину у своє село,* ***хоч одним оком*** *подивитися на його* [на нього] (Панас Мирний); *Ми, тоді ще зовсім маленькі, з хвилюванням проходили повз садиби Короленка, щоб* ***хоч одним оком*** *глянути на усіма нами шанованого письменника-правдолюбця* (О. Ковінька); *Хочеться мені* ***хоч одним оком*** *поглянути ще на Італію* (М. Коцюбинський); — *Так оце кортить сватів побачити* ***хоч одним оком*** (Григір Тютюнник).

199. **ЯК ЗА СВОЇ́М О́КОМ,** *зі сл.* догляда́ти, диви́тися *і под.* Дуже старанно, дбайливо, постійно і т. ін. *Дуже хотіла мачуха згубити з світу невістку, але ніяк це не вдавалось їй, бо царський син дуже кохав жінку і доглядав за нею,* ***як за своїм оком*** (Укр.. казки).

ОПАНОВУВАТИ

200. **ОПАНО́ВУВАТИ / ОПАНУВА́ТИ СЕБЕ́** (*рідко* **собо́ю).** Долати вияв почуттів, емоційне піднесення, переживання і т. ін.; заспокоюватися. [Евфрозіна:] *Та що ти кажеш?! (На хвилину німіє з дива та обурення, потім* ***опановує собою)*** (Леся Українка); — *Так сидіти і не тікати...— Постояв якусь мить,* ***опанував себе*** *й повернувся на своє місце* (І. Багряний); *Катерина повагом сіла, сердита на саму себе, що відразу не* ***опанувала себе*** (С. Журахович).

ОПЕРИ

201. **З І́НШОЇ (з дру́гої, не з ті́єї** *і т. ін.***) О́ПЕРИ,** *жарт.* Те, що безпосередньо не стосується справи, теми розмови і т. ін. *Дуже мене цікавлять — се вже* ***з другої опери*** *— Ваші українські оповідання* (М. Коцюбинський); — *Сподіваюсь, зрозуміло? — Та це ж уже* ***не з тої опери*** (З журналу).

ОПЕЧЕНИЙ

202. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.***) ОПЕ́ЧЕНИЙ** (*рідше* **обпе́чений). 1.** Дуже збуджений, сердитий, переляканий і т. ін. *Сагайдачний,* ***як опечений,*** *забігав по кімнаті* (З. Тулуб); *В цій контратаці бійці мали славну перемогу... Німці бігли од них* ***як опечені*** (О. Довженко).
2. *зі сл.* схопи́тися, ско́чити *і т. ін.* Швидко, різко, несподівано, відразу і т. ін. *Мірошник,* ***як опечений,*** *скочив з канапи* (І. Нечуй-Левицький); *Прокидаюсь од чийогось доброго штурхана.* ***Як опечений,*** *схоплююсь і спочатку нічого не розумію* (П. Колесник); *Він перший і побачив* [коваля] *у вікно. Схопився,* ***як опечений,*** *.. боязко подався лавою поза столом* (А. Головко); *Друцький,* ***як опечений,*** *схопився на ноги. Перед ним стояло якесь страховисько* (А. Кащенко); *Раїса,* ***мов опечена,*** *скочила з постелі й застукала в вікно* (М. Коцюбинський); *Він схопивсь,* ***ніби опечений,*** *протер очі, позіхнув і пішов вмиватись* (І. Нечуй-Левицький); *Графиня шарпнулась,* ***наче опечена.*** *Вона ще не розуміла, в чому річ* (О. Донченко); *Його жінка,* ***як обпечена,*** *схопилася з місця* (Па-

нас Мирний). **МОВ КРОПИВÓЮ ПОПЕЧЕ́НИЙ.** *Гава, під впливом тих слів,* ***мов кропивою попечений,*** *і собі ж схопився на рівні ноги* (І. Франко).

ОПИНИТИСЯ

203. **ОПИНИ́ТИСЯ / ОПИНЯ́ТИСЯ В ДУРНИ́Х (у ду́рнях).** Виявитися в становищі одуреного, ошуканого і т. ін.; допустити помилки, промахи. *Швидко біг: боявсь спізнитись, Щоб* ***в дурних не опинитись*** (Олександр Олесь); *На жаль, не раз доводилось йому* ***опинятися в дурнях.*** *Але минав час, і знову брався за своє* (З газети).

204. **ОПИНИ́ТИСЯ / ОПИНЯ́ТИСЯ НА БО́ЖІЙ ПОСТЕ́ЛІ.** Померти. *Помічено, що, коли черговий віконт Горманстон* ***опиняється на божій постелі,*** *довкруги замку з'являються лиси, аби вшанувати пам'ять того, хто був для них "своїм" поміж людей* (З журналу).

205. **ОПИНИ́ТИСЯ / ОПИНЯ́ТИСЯ НАД ПРІ́РВОЮ.** Потрапити в безвихідне становище, бути на краю загибелі. *Це, очевидно, .. сильна людина, але її викинуто з життя, вона раптом* ***опинилася над прірвою*** *в незрозумілих обставинах* (Ю. Яновський).

206. **ОПИНИ́ТИСЯ / ОПИНЯ́ТИСЯ НА СЛИЗЬКО́МУ.** Вести нечесний, протиправний спосіб життя; потрапити в скрутне, неприємне становище і т. ін. *Рідкодуб .. мовчки сидів, зрідка зиркаючи на замислене обличчя парубка, що* ***опинився на слизькому*** (І. Кириленко); *Не вчаться, не працюють, невідомо чим займаються,* ***опинившись на слизькому*** (З газети).

ОПОЛОНКУ

207. **ХОЧ В ОПОЛО́НКУ.** Немає ніякого виходу, дуже погано; безвихідь. *Кого було Василь Семенович "подарує" ласкою — той немов виросте... А на кого Василь Семенович гнів положить,— прямо* ***хоч в ополонку...*** (Панас Мирний). **КРА́ЩЕ В ОПОЛО́НКУ ГОЛОВО́Ю.** [Василь:] *Без Горпини мені* ***краще в ополонку головою!..*** (М. Кропивницький).

ОПУСТИТИ

208. **ОПУСТИ́ТИ / ОПУСКА́ТИ ВУ́ХА.** Впасти у відчай, засмутитися, зневіритися і т. ін. *— Так і сказав.., неначе вистрелив .. Я й* ***вуха опустив,*** *— сказав Добриловський* (І. Нечуй-Левицький); *— Погомони ще з моїм старим.. Наполохали, смирним став,* ***опустив вуха,*** *як лопух на дощ* (Я. Стецюк).
2. Зів'янути через брак вологи (про рослини). *Дощу нема, все* ***вуха опустило*** (З газети).

209. **ОПУСТИ́ТИ / ОПУСКА́ТИ ГО́ЛОВУ.** Втратити радість, добрий настрій; зажуритися. *Він* [Микола] *пішов додому, не промовивши ні одного слова, ходив цілий день,* ***опустивши голову*** (І. Нечуй-Левицький).

210. **ОПУСТИ́ТИ / ОПУСКА́ТИ КРИ́ЛА.** Втратити впевненість у собі, засумніватися, примиритися з чимсь або стати пасивним, бездіяльним, зневірившись у своїх силах. *— А ти був* ***крила опустив:*** *не журися, козаче, отаманом будеш* (Ю. Збанацький); *Синіє день, як пізні капусти. Приходив дощ, а потім було зимно. Бідненький мій ліс! — він* ***крила опустив.*** *Нема грибів, хоч би який мізинок* (Л. Костенко).

211. **ОПУСТИ́ТИ / ОПУСКА́ТИ О́ЧІ [В ЗЕ́МЛЮ, ДОДО́ЛУ].** Відчуваючи незручність, сором, збентеження і т. ін., дивитися вниз; засоромитися, знітитися. *Умовила хвора, і черниця тихо Сиділа,* ***очі в землю опустивши...*** (Леся Українка); *Гашіца..,* ***опустивши очі додолу,*** *червоніла* (М. Коцюбинський); *Підберезов хотів щось сказати, але тільки ворухнув язиком і розгублено* ***опустив очі*** (З газети). **ОПУСТИ́ТИ ЗІР.** *— Сьогодні до одної* [дівчини] *ходять, а завтра до другої.— Я до одної ходжу,— сказав я й* ***опустив зір*** (Є. Гуцало). **ОПУСТИ́ТИ ОЧИ́ЦІ В ЗЕ́МЛЮ.** *Тільки добіга* [дівчина] *до якої кучі, де вже зна, що на неї пильніш усіх дивляться, тут вона* ***очиці опустить в землю*** (Г. Квітка-Основ'яненко). **СПУСКА́ТИ О́ЧІ ДОДО́ЛУ.** *Дівчата соромливо* ***спускали очі додолу*** (І. Нечуй-Левицький).

212. **ОПУСТИ́ТИ / ОПУСКА́ТИ РУ́КИ.** Стати бездіяльним, байдужим до всього; збайдужіти. *З натури нечепурна, неохайна, Олександра зовсім* ***опустила руки*** (М. Коцюбинський); *Молода вдова лишилась сама з двома дрібними дітьми. Та не* ***опустила рук*** *вона* (І. Франко); *Глянути правді у вічі, сказати самим собі хай навіть і гостре слово правди не означає* ***опустити руки*** (В. Козаченко); *Не з тих був* [чоловік], *що, зазнавши поразки,* ***опускали руки*** (А. Головко). **ОПУСТИ́ТИ ЛА́ПКИ.** *— Ти гадаєш, що гетьман уже й* ***лапки опустив?*** (П. Панч); // Розгубитися. *От як оддали* [сина в москалі], *то я вже зовсім і* ***руки опустила,*** *не знаю, що робить і що почать* (Нар. опов.); *Вона .. вмовляє себе не* ***опускати руки,*** *не панікувати...* (М. Слабошпицький); // Втратити інтерес до чого-небудь, віру в щось; засмутитися, зневіритися. *— Виходить, моя дисертація не годиться? — О, вже й* ***руки опустив.*** *Заспокойся. Нічим вона не гірша за інші* (З журналу).

ОПУЩЕНИЙ

213. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***) У ВО́ДУ ОПУ́ЩЕНИЙ.** Дуже похмурий, зажурений, сумний і т. ін. хто-небудь; приголомшений, засмучений. [Перун:] *Пане начальнику, чого ж ви стали,* ***як у воду опущений?*** (І. Франко); *Мама цілий день*

ходить ***як у воду опущена.*** *Плакати, щоправда, не плаче, .. а все ж дуже засмучена* (А. Дімаров); *Останнім часом Чохов ходив* ***як у воду опущений.*** *Над головою сяяло весняне сонце, ...а він нічого не бачив, не помічав* (П. Гуріненко); — *Чого ти, доню, така невесела,* ***мов у воду опущена?*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Василь,* ***мов у воду опущений,*** *ходить коло матері* (Панас Мирний); *У хаті зосталися Власов і Галя. Галя сумна,* ***наче у воду опущена*** (Панас Мирний); *Стояв* ***наче в воду опущений*** *і Канчер, похнюпивши свій тонкий довгий ніс* (В. Канівець).

ОРАТИ

214. **МІЛКО ОРАТИ,** *зневажл.* Поверхово виконувати, розуміти і т. ін. що-небудь. *Тому горе, хто* ***мілко оре*** (Укр.. присл..); *Серед них* [книжок] *немало таких, що їх до друку не варто було рекомендувати: занадто вже* ***мілко орють*** *наші ратаї та й про дріб'язкове пишуть* (З газети).

215. **ОРАТИ НОСОМ,** *жарт.* **1.** Бути невеселим; журитися, сумувати. — *А чого, козачко,* ***ореш носом?*** *Мо, вдома що сталося?* — *допитувався дід* (Я. Качура).
2. *що і без додатка.* Падати обличчям вниз у щонебудь, на щось. *Він перекидався,* ***орав носом*** *сніг, летів сторч* (І. Сенченко).

ОРГІЯ

216. **КРИВАВА ОРГІЯ,** *книжн.* Битва, побоїще і т. ін. [Неофіт-раб:] *Так чи не ліпше залишити мрії про вічне і піти .. на* ***оргію криваву?*** (Леся Українка); *Простою випадковістю можна пояснити те, що Герцен лишився в живих після* ***кривавої оргії,*** *яку вчинила .. французька буржуазія* (З журналу).

ОСА

217. **ЯК** (**мов, наче** *і т. ін.*) **ОСА. 1.** Сердитий, роздратований і т. ін. *Чогось вона сьогодні,* ***як оса.*** *Не підступитися* (З газети).
2. *зі сл.* лізти, вчепитися, роїтися *і т. ін.* В'їдливо, невідступно (переслідувати, дошкуляти, набридати і т. ін. кому-небудь). — *Що ж бо ви, мамо, мене* [до мене] *нині вчепилися,* ***як оса?*** — *відрекла вона, зібравшись якось на відвагу* (І. Франко); *Лізе у вічі,* ***мов оса*** (Укр.. присл..); *В голові* ***мов оси,*** *зароїлись тривожні думки* (І. Цюпа); *Причепилась,* ***наче оса.*** *Аж неприємно* (З журналу).

ОСЕЛЕДЦІВ

218. **ЯК ОСЕЛЕДЦІВ У БОЧЦІ.** Дуже багато когось, тісно десь (про велику кількість людей у якомусь приміщенні). *Набилось їх там* ***як оселедців у бочці.*** *Ніде стати, нічого не чути* (З газети). **ЯК ОСЕЛЕДЦІВ.** — *Погано у нас, Тамаро.* ***Як оселедців,*** *напхали. Тут для шістьох місця мало, а нас тут шістнадцять* (А. Хижняк).

ОСИКА

219. **ЯК** (**мов, ніби** *і т. ін.*) **ОСИКА НА ВІТРІ,** *зі сл.* тремтіти, затремтіти *і под.* Дуже сильно. *Вона боялась подумати, що тоді буде, і лише тремтіла,* ***як осика на вітру*** [на вітрі] (М. Коцюбинський); *Гнат затремтів увесь,* ***як осика на вітрі*** (М. Коцюбинський).

ОСІБ

220. **ЧЕРЕЗ ТРЕТІХ ОСІБ,** *зі сл.* брати, давати, дізнаватися *і т. ін* За чиїмсь посередництвом. *Хабарі беруть тонко, обачно,* ***через третіх осіб,*** — *про таких він читав у газетах і чув не раз* (О. Гончар).

ОСІДЛАТИ

221. **ОСІДЛАТИ ПЕГАСА,** *книжн., жарт.* Навчитися писати поетичні твори, стати поетом. *Думається мені: коли такий наш* [поетів] *фатум неминучий, то даремне й тікати від нього, а хто не хоче коритись, нехай* ***осідлає .. Пегаса*** (Леся Українка).

ОСКОМА

222. **[АЖ] ОСКОМА БЕРЕ / УЗЯЛА** *кого, жарт.* Хтось заздрісно, хтиво або із злістю, сердито і т. ін. поглядає на кого-небудь. *Як вздрів* [сотник] *Пазьку, що прийшла на весілля дивитися, так ..* ***аж оскома його узяла...*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

223. **ОСКОМА НА ЗУБАХ** *від чого, перев. у кого.* У когось виникає відраза до чого-небудь; неприємно, бридко від чогось. — *Ох, які ми сьогодні благородні,* — *зітхнув Христолобенко,* — *аж нудно, аж* ***оскома на зубах*** *од благородних слів* (Є. Гуцало).

224. **ОСКОМА СПАДАЄ / СПАДЕ** *у кого.* У когось зникає бажання чинити неприємність, зло і т. ін. кому-небудь. *Про що вони там? Ясно, що про нього .. Попав їм Заруба на гострі зуби. Тепер не скоро* ***оскома спаде*** (В. Кучер).

ОСЛИЦЯ

225. **ВАЛААМОВА ОСЛИЦЯ,** *книжн.* Покірлива, мовчазна людина, що несподівано висловлює протест, чинить опір. — *Добре вам говорити про* ***Валаамову ослицю,*** *але коли кожен .. почне вчити свого хазяїна і керувати людськими вчинками, ми самі перетворимось на .. табун* (З. Тулуб).

ОСТАВАЙСЯ

226. **ОСТАВАЙСЯ ЗДОРОВ.** Уживається як усталена форма прощання з ким-, чим-небудь. *Знову затуркотав барабан .* — *Прощавайте!..* — ***Оставайтесь здорові!..*** (Панас Мирний); [Насту-

ся:] ***Оставайтеся здорові,*** *мої високії тополі і хрещатий мій барвіночку* (Т. Шевченко).

ОСТАВИТИ

227. **[І] КІСТКИ ЖИВОЇ (цілої) НЕ ОСТАВИТИ (не зоставити, не лишити** *і т. ін.*). **1.** *зі сл.* побити, понівечити *і т. ін.* Дуже сильно, надмірно, жорстоко і т. ін. — *Мабуть, тебе, сину, там так понівечили, що* ***кістки цілої не оставили?..*** *— сказала вона, з жалем дивлячись на його блідий вид* (Панас Мирний).

2. *зі сл.* обмовити, обсудити *і под.* До найменших дрібниць; повністю. *З ніг до голови обсудили: сказано,* ***й кістки живої не оставили*** (М. Номис).

228. **НЕ ОСТАВИТИ ЛАСКОЮ** *кого, перев. чиєю, заст.* Виявити піклування про когось, прихильність до когось, підтримку комусь. *Випив Кирило Тур горілки й каже: — Уже ж, пане вельмишановний,* ***не остав твоєю ласкою*** *і мого побратима* (П. Куліш); *Кланяюсь, прошу: —* ***Не оставте ласкою вашою,*** *добродію, і моїх синів!* (Марко Вовчок).

ОСТАНКУ

229. **БЕЗ ОСТАНКУ. 1.** Цілком, повністю, до кінця. [Прісцілла:] *Не вимагає віра сеї* [цієї] *жертви, але душа моя забороняє мені сей шлюб, поки твоя душа не може злитися з моєю* ***без останку*** (Леся Українка); *Любіть і боріться за щастя безкрає, згоріть* ***без останку*** *за край дорогий* (В. Сосюра); *Рідні гаї і кручі, Рідні весняні ранки! — В праці, в житті кипучім Ваш я весь,* ***без останку*** (М. Гірник). **БЕЗ ОСТАТКУ,** *заст. Сулії, тикви, баклажки, Все висушили* ***без остатку,*** *Посуду потовкли в шматки* (І. Котляревський).

2. *зі сл.* зникати, пропадати *і т. ін.* Нічого не лишаючи після себе; безслідно. *Не пропадає ніщо* ***без останку:*** *всі речі, розпавшись, Тільки вертаються знов до запасів матерії вічних* (М. Зеров).

230. **ДО ОСТАНКУ. 1.** *зі сл.* знищити, згоріти, спалити *і т. ін.* Повністю, цілком, дощенту. *Повстанці попалили палаци й оселі польських магнатів і знищили* ***до останку*** *все їх добро* (І. Нечуй-Левицький); *День* ***до останку*** *згорів і лишилася нічка бліда* (Леся Українка). **ДО ОСТАТКУ,** *заст. Чи не справді се татари Людей позаймали, Все спаливши* ***до остатку,*** *У полон погнали* (П. Куліш); // *зі сл.* засоромитися, знітитися *і под.* Остаточно, зовсім. *Якось збоку лукаво подивилась* [Явдоха] *на мене, перевернула сіль, кинулась її збирати й,* ***до останку*** *засоромившись, притьмом вибігла з кімнати* (М. Коцюбинський).

2. *зі сл.* битися, захищати *і т. ін.* До останньої можливості, скільки стане зусиль, витримки і т. ін.; до кінця. *В ланцюгах неволі Гинучи заранку, Жваво проти долі Бийся* ***до останку!*** (П. Грабовський); *А на фронті Весь пал, усе кипіння серця, все завзяття Вона людським стражданням оддавала, Ім'я сестра виправдуючи чесно І* ***до останку*** (М. Рильський); [Орлик:] *Прийшов наказ, щоб наш підрозділ .. аж* ***до останку*** *захищав село* (О. Левада).

3. *перев. зі сл.* бути, йти *і т. ін.* До кінця життя, до смерті. *Не було добра змалку, не буде й* ***до останку*** (Укр.. присл..); *Поруч йти до прохідних воріт І так усе життя, аж* ***до останку*** (Л. Забашта).

231. **НА ОСТАНКУ.** У кінці, під кінець, на завершення і т. ін. *Достав* [дістав] *з полиці горщик, налляв у нього води з коновки, накришив бурячків та зеленої закришки на смак та й кинув туди гриби* ***на останку*** (П. Козланюк); *— Що ж це буде далі? — гримів він* ***на останку,*** *— нас кривдять, нас б'ють поодинці* (С. Васильченко). **НА ОСТАТКУ,** *заст. — Бевзні! Нікчемники!.. пеньки головаті!! — закричить* ***на остатку*** *Мирін та й затихне...* (Панас Мирний). **НА ОСТАНОК.** ***На останок*** *зазначу цікавий факт* (Леся Українка); *Прокіп Журба залишав бій у ворожих окопах* ***на останок*** (В. Кучер).

ОСТАННЬОГО

232. **ДО ОСТАННЬОГО. 1.** *зі сл.* битися, одбиватися, боротися, захищати *і т. ін.* Скільки стане зусиль, витримки і т. ін.; до кінця. *Розповідав про Піски .. та про їхню постанову —* ***до останнього*** *одбиватися од козаків* (А. Головко); *Ну, і приходилось тоді Кармалюковим хлопцям круто. Окружать їх зо всіх боків. Ті відстрілюються, як можуть,* ***до останнього*** (Легенди..); *— А ви не належите до тих, хто буде боротися* ***до останнього.*** *Душа у вас м'якувата* (М. Стельмах); *Бійці потиснули один одному руки. Це була мовчазна взаємоприсяга, взаємонадія на те, що вони битимуться* ***до останнього*** (О. Гончар); *Завдання було просте і ясне. Захищати дамбу* ***до останнього,*** *поки екскаватор не проб'є канал* (Г. Коцюба).

2. *зі сл.* оббирати, забрати, витратити *і т. ін.* Нічого не лишаючи; повністю, цілком. *Війна завжди одних збагачує і робить щасливими, а других оббирає* ***до останнього*** (П. Кочура).

ОСТАТИСЯ

233. **ОСТАТИСЯ (лишитися, бути** *і т. ін.*) **З ГАРБУЗОМ,** *жарт.* Дістати відмову під час сватання. *Не один слав їй старостів, Та* ***з гарбузом остався*** (П. Грабовський).

234. **ОСТАТИСЯ (лишитися, опинитися** *і т. ін.*) **НІ В СИХ, НІ В ТИХ.** Потрапити в незручне, неприємне і т. ін. становище. *А Гвинтовка ос-*

тавсь тепер перед Шрамом ***ні в сих, ні в тих.*** *Бачить, що вже Шрам розкусив його* (П. Куліш).

ОСТРАХ

235. **О́СТРАХ БЕРЕ́ (обіймає, охо́плює** *і т. ін.*) **/ УЗЯ́В (обійня́в, охопи́в** *і т. ін.*) *кого.* Стає неспокійно, страшно і т. ін. комусь. — *Поки Сомко був Сомком, я ставав на його* [на нього] *сміливо, а тепер мене якийсь* ***острах бере...*** (П. Куліш); *Михайлик так і занімів.* ***Острах обняв*** *його такий, що він і слова не міг вимовити* (Б. Грінченко); [Харько:] *Сумно в хаті ..* ***Острах обійняв*** *мене, і я швидш* [швидше] *з хати драла* (М. Кропивницький).

ОТО

236. **ОТО́ (оце́, от** *і т. ін.*) **ЩЕ,** *несхв.* Уживається для вираження осуду чиїх-небудь дій, учинків, докору комусь. [Клієнт:] *А що? Він присягнув?* [Римлянин у далматиці:] *Ні, відступився і руки заложив.* ***Ото ще*** *дурість!* (Леся Українка); *Чи захоче Тоня із ним дружити?.. Адже їй одне задоволення — крутити голови хлопцям, про неї навіть самі дівчата кажуть:* ***Оце ще*** *наш вихор!* (О. Гончар); — *Ну, сину, як маєш охоту, то я тебе в школу віддам...— Ні, не хочу...— О,* ***се ще...*** *ціпов'яз!* (М. Коцюбинський).

ОТУДИ

237. **ОТУДИ́ К ЛИХІ́Й ГОДИ́НІ! (до бі́са!** *і т. ін.*), *лайл.* Уживається при висловленні здивування, невдоволення, досади і т. ін. — *Галя... — знову* [Христя] *перехрестилася: — повісилась... —* ***Отуди к лихій годині!*** *— витрорпивши очі, сказав Грицько та й замовк* (Панас Мирний); *Ви не маєте вже ліса* [лісу]? ***Отуди до біса!*** (Леся Українка); — *Паровоз негодящий.—* ***Отуди к бісу!*** *— прогудів у тиші густий бас* (А. Головко).

ОХОЛОДИТИ

238. **ОХОЛОДИ́ТИ (остуди́ти) СЕ́РЦЕ (го́лову, ду́шу** *і т. ін.*) *чим.* Збавити силу вияву почуттів, вгамувати запал. *Дивився з страхом і надією, бо почував і якусь свою провину, ніби й неіснуючу, але яка могла зараз пригасити оцей його порив, ..* ***охолодити серце*** (Ю. Мушкетик).

ОХОПИТИ

239. **ОХОПИ́ТИ (обхопи́ти, осягну́ти** *і т. ін*) **О́КОМ (по́глядом** *і т. ін.*) *що.* Оглянути, побачити перед собою що-небудь повністю, на всю широчінь. *Берег щодалі більше можна* ***охопити оком.*** *Чим далі вони в море, тим ширше відкривається їм надбережжя* (О. Гончар); *Була смужка вузька — Не було де ступити, А тепер — важко* ***оком*** *Поля* ***охопити!*** (Ю. Гойда); *Гори і гори навколо, не* ***охопити*** *їх* ***зором*** (М. Шеремет); *Ліси й ліси .. Скільки їх! Ні* ***поглядом осягнути,*** *ні перейти* (М. Олійник); *Іноді .. заклььовувались у голові невеличкі ростки якихся* [якихось] *таємних гадок, чогось такого, що не давалося ні думкою обхопити, ні* ***очима осягнути*** (Панас Мирний). **ОБХОПИ́ТИ БИ́СТРИМ О́КОМ.** ***Бистрим оком обхопив*** *Замфір страшну картину* (М. Коцюбинський).

ОХОТА

240. **ОХО́ТА БЕРЕ́** *кого і без додатка* У кого-небудь з'являється, виникає якесь бажання, прагнення і т. ін., комусь хочеться щось здійснити. *Якось не завжди навіть маю час і охоту читати, та й до листів щось не дуже* ***охота бере*** (Леся Українка). **ПРИПА́ЛА ОХО́ТА** *кому. Соломії чогось* ***припала охота*** *співати пісню про місяця-місяченька* (І. Нечуй-Левицький).

ОХОТУ

241. **В ОХО́ТУ,** *з дієсл.* Із задоволенням, добре і т. ін. *Як попоробиш до поту, то їстимеш* ***в охоту*** (Сл. Б. Грінченка); ***В охоту*** *попрацювали,* ***в охоту*** *й відпочили* (З газети).

ОЧАХ

242. **В ОЧА́Х. 1.** *чиїх, рідше кого, чого.* Як вважає хтось, за чиїм-небудь переконанням, враженням і т. ін. [Мохаммед:] ***В моїх очах*** *вона ні гарною, ні молодою ніколи не здавалась* (Леся Українка); *Акції молодого батюшки* ***в очах*** *отця Миколая одразу пішли вгору* (М. Стельмах); *Особливо дратує декого, що Шевченко* ***в очах*** *українців — пророк* (Л. Костенко); *Ми вже держава. Тож чи не час замислитись, хто ми* ***в очах*** *світу і яку маємо ауру, а якщо не маємо, то чому?* (Л. Костенко).
2. *з дієсл.* На вигляд, помітно і т. ін. *Всі кажуть, що хтось* ***в очах*** *поправився за сей тиждень, та хтось навіть сам се почуває,— став сильніший* (Леся Українка); *— І все мені починає подобатися тут: дівчина, і теща, і скриня, навіть волики* ***в очах*** *здалися більшими* (М. Стельмах).

243. **НА ОЧА́Х. 1.** *перев. зі сл.* б у т и, *у кого, кого і без додатка.* Відкритий, доступний для огляду, спостереження, контролю і т. ін.; видний, видно комусь. *Він жив подвійним життям. Одне було у всіх* ***на очах.*** *Але було у нього ще інше, таємне й глибоке життя* (З. Тулуб); *При такому освітленні кожен був* ***на очах,*** *і це мимоволі змушувало триматися гідно й поважно* (В. Кучер); *Шукаю очима якнайвигіднішого місця, звідки б усіх можна було спостерігати, а самому не бути* ***на очах*** *інших* (П. Колесник); *І я, і моя невелика праця перед вами. Усе* ***на очах!*** (М. Стельмах).
2. *з дієсл.* Дуже швидко, помітно і т. ін. *Ряба корова* ***на очах*** *худла і все менше та менше давала*

подою [надою] (М. Коцюбинський); *Рішучість, відвага та все інше тікали й зникали просто* ***на очах*** (Ю. Смолич); *І відновлюєш села, будуєш міста, І столиця твоя* ***на очах*** *вироста* (М. Рильський); *Усе росло та доспівало* ***на очах!*** (Б. Лепкий); *Мати натішитись не могла:* ***на очах*** *оживає син!* (О. Гончар); // Відразу. *Очі заблищали гарячково — як стій та бач,* ***на очах*** *захворів чоловік!* (Ю. Збанацький); *Не дочекавшись від нас жодного слова у відповідь,* [юнак] *раптом* ***на очах*** *змінився — посмутнів* (В. Козаченко).
3. *перев. у кого, кого, чиїх.* У чиїйсь присутності, при комусь. — *Він зріс* ***на наших очах;*** *ми його добре знаємо* (І. Нечуй-Левицький); *Він відчув: ось-ось засне посеред дороги* ***на очах*** *у молочарниць* (І. Головченко і О. Мусієнко); *Поцілував у щоку. Вона злякалася, тому що це робилося* ***на очах*** *усіх парубків і дівчат* (Григорій Тютюнник); *Кульжан вже лежала осторонь, а Жайсек робив їй штучне дихання, так, як* ***на його очах*** *колись робили його яїцькі козаки утопленому* (З. Тулуб); *Потонули партизани* ***на очах,*** *.. а її схопили поліцаї-хижаки* (О. Довженко).
4. *чиїх, кого.* За життя, за час діяльності кого-небудь. *Але з часом,* ***на очах*** *Франка, відбувається важкий соціальний процес. Процес росту капіталізму* (В. Речмедін); ***На очах*** *поета відбулися великі події* (А. Хорунжий).

ОЧЕЙ

244. **З ДРУ́ГИХ ОЧЕ́Й,** *перев. зі сл.* дізна́тися, поба́чити *і т. ін.* Не із власного спостереження, а за чиїмсь свідченням; від людей, через когось. — *Поїдьте в Ковалівку і все самі побачите, а не* ***з других очей...*** (В. Кучер).

245. **З (з-пе́ред) ОЧЕ́Й. 1.** *зі сл.* іти́, гна́ти, проганя́ти *і т. ін.* Геть, від себе. *І між людей Отак подеколи буває: Хоч корисніша річ, а як ціни не знає Її неук — то й жене* ***з очей!*** (М. Старицький); *Ховрах допитує куму. А та йому: "Наставили мене суддею до курей,.. Ні з кого по цей день не брала я й пір'їнки. А що ж за те кумі твоїй?* ***З очей прогнали!!*** *Боже мій!"* (Л. Глібов).
2. *перев. зі сл.* зника́ти. Перестаючи бути видним; зовсім. *Лукія Назарівна сідає з бульдозеристом поруч під тент, і бульдозер одразу ж із скреготом зникає* ***з очей*** *в куряві, в бушовинні розритої траси* (О. Гончар).

246. **З ПЕ́РШИХ ОЧЕ́Й.** За власними враженнями, спостереженнями. *Картини трудових буднів села він малює, так би мовити,* ***з перших очей.*** *В цьому його сила, запорука невичерпаності тих вражень, які ще не раз прислужаться авторові* (З газети).

247. **З П'Я́НИХ ОЧЕ́Й.** У стані сп'яніння; напідпитку, п'яний. *Як підпили вже, то той заспівав* ***з п'яних очей,*** *той бідкався* (Панас Мирний); ***З п'яних очей*** *він уявляв себе графом, великим начальником* (М. Коцюбинський); ***З п'яних очей*** *повінчався, а коли оглядівся — поруч сиділа підстаркувата Хмелівна — хазяйська донька* (В. Речмедін); — *Денисе, ти чув останню новину? — Яку? — Що наш головний отаман утікає до Угорщини? — Та що ти?* ***З п'яних очей?*** *— отоРопів Бараболя* (М. Стельмах); — ***З п'яних очей*** *жениха через паркан перекинули. Ледь у кропиві не спікся* (А. Крижанівський).

248. **З СО́ННИХ ОЧЕ́Й.** Недоспавши, щойно прокинувшись, не розібравшись; спросоння. — *Сам Бог нас тішить,— промовили декотрі надуті й легкодухі пани: вони й справді* ***з сонних очей*** *пойняли віри* (І. Нечуй-Левицький).

ОЧИМА

249. **ІЗ ЗАВ'Я́ЗАНИМИ ОЧИ́МА. 1.** Такий, що погано орієнтується в життєвих ситуаціях; неосвічений, необізнаний, недосвідчений і т. ін. *Треба було жорстоко відплатити за ті смерті, відплатити тому класу, що виховав мене* ***із зав'язаними очима*** *й зробив мене спільником ганебного діла* (О. Слісаренко); [Марко:] *Ну, й подумав: куди краще, як не в свої краї, де мене ще, може, знають, та й я буду не* ***з зав'язаними очима*** (М. Куліш); *В Андрія було таке відчуття, немов це говорить з ним не Артем Григорович, а рідний батько, який зичить йому добра і хоче послати його в люди не* ***з зав'язаними очима*** (О. Гуреїв).
2. *зі сл.* знайти́, відшука́ти, поба́чити *і т. ін.* За будь-яких умов, обставин; обов'язково, неодмінно і т. ін. — *Земля наша міряна, перемірювати її вдруге нам не треба; межу ми* ***з зав'язаними очима*** *знайдемо* (О. Кониський).

250. **НІ ПЕ́РЕД ОЧИ́МА, НІ ЗА ПЛЕЧИ́МА,** *зі сл.* нема́, не було́ *і т. ін.* Ні в якому місці; ніде. — *Своя земля, наче дитина, здасться найкращою, .. як не було поля* ***ні перед очима, ні за плечима,*** *не було з чого й радості взятися* (М. Стельмах).

251. **НОВИ́МИ (і́ншими) ОЧИ́МА,** *зі сл.* диви́тися, чита́ти *і т. ін.* Не так, як раніше; по-іншому. *Брів* [Кирило] *серед жита і дивився* ***новими очима..,*** *як скипало молоде жито синім шумовинням колосся, як било хвилями у чорний ліс* (М. Коцюбинський); *Тичину щоразу читаєш* ***новими очима,*** *і в цьому, власне, один із секретів довговічності усіх справді мистецьких творів* (З журналу); *Грицько тепер зовсім* ***іншими очима*** *дивився на людей: до багачів горнувся* (Панас Мирний). **ІНШИМ ОКОМ.** *Кілька розмов .. приму-*

сили й людей глянути на його [на нього] ***іншим оком*** (Б. Грінченко).

252. **ПÉРЕД ОЧИ́МА** *перев. чиїми.* 1. Зовсім близько від когось, поряд. *Теперішній час може вживатися замість минулого часу, коли треба показати, що дії ніби відбуваються* ***перед очима*** *читача або слухача* (Укр. мова); ***Перед очима*** *виднівся ліс* (З газети).
2. Наяву, в дійсності. *Яків з перепою зліг. Чи такого Горпина коли на себе ждала? А тепер воно* ***перед очима,*** *єсе серце, гнітить душу* (Панас Мирний).
3. *у кого і без додатка.* Уявляється, згадується щось кому-небудь. *Ті події весь час* ***перед очима,*** *їх неможливо забути, викинути з пам'яті* (З газети).

253. **ПÓЗА ОЧИ́МА,** *перев. зі сл.* говори́ти, патя́кати *і под.* За умов відсутності того, про кого йдеться. — *Я до челяді піду..— Ще чого бракувало! Побачить хто з гостей, то й патякатиме* ***поза очима!*** (М. Стельмах).

254. **СВОЇ́МИ (влá́сними) ОЧИ́МА,** *зі сл.* ба́чити, поба́чити *і т. ін.* Безпосередньо, особисто, в дійсності; сам. — *Хто казав? Відки* [звідки] *знаєте?..— Сам бачу* ***своїми очима*** (І. Франко); — *Я сама,* ***своїми очима*** *бачила, як твій кум прехороший, отой Цимбаленко витрішкуватий, ту ніч тюрив* [ніс] *щось на плечах* (Л. Яновська). **ВЛÁСНИМ ÓКОМ.** *О, якби ж ми побачить могли* ***власним оком*** *хоч раз того Бога* (Леся Українка).

255. **СОБÁЧИМИ ОЧИ́МА,** *зі сл.* диви́тися, погляда́ти *і т. ін.* Віддано, покірно і т. ін. *Ситник дивився на князя ясними* ***собачими очима*** (П. Загребельний).

256. **ЯК** (мов, ні́би *і т. ін.*) **ІЗ ЗАВ'ЯЗАНИМИ ОЧИ́МА,** *зі сл.* ходи́ти, блука́ти *і т. ін.* Не розбираючись, не орієнтуючись у чомусь, не маючи потрібних знань, потрібного досвіду; навмання. — *Припам'ятайте собі: скільки ви ночей не доспали, скільки праці згубили через те, що ходите, здається, і вдень, а* ***мов з зав'язаними очима*** *— во тьмі?!* (М. Коцюбинський); *То бувало* ***ніби з зав'язаними очима*** *блукали, танцювали на одному місці, за своїм горем і світу ясного не бачили* (І. Цюпа).

ОЧІ

257. **[АЖ (і)] ÓЧІ НА ЛОБ** (на лóба, *рідше* догорú *і т. ін.*) **ЛІЗУТЬ / ПОЛІ́ЗЛИ** *у кого, кому, чиї.* 1. Хтось виявляє велике здивування, дуже вражений чимсь. *Дід руку до вуха наставляє, так, ніби він недочува. А тоді хап рукою за бороду, хап за шапку — в Оксена* ***аж очі на лоб полізли*** (Григорій Тютюнник); *Мій попутник слухав, роззявивши рота, зеленкуваті недовірливі* ***очі аж на лоб полізли*** (З газети); *У Чорного* ***й очі полізли на лоба.*** *Ушам своїм не йняв віри. Що це, випадковість..?* (Д. Міщенко); — *А ось йому! — весело викрикнув Йонька і вихопив з-під соломи маленький кавалерійський карабін.* ***Очі у Гаврила полізли догори*** (Григорій Тютюнник); *Меметові* ***очі полізли наверх*** (М. Коцюбинський). **ÓЧІ МÁЛО НЕ ВИ́ЛІЗЛИ НА ЛОБ.** *Від здивування Іванові* ***очі мало не вилізли на лоб.*** *Зрозуміти, чому стала такою люб'язною баба Анастасія, він не міг* (В. Собко).
2. Хтось дуже напружується, важко працює, стомлюється. — *Бувало, роби хоч перервись,* ***очі на лоба лізуть*** (А. Головко). **ÓЧІ НА ЛÓБА ВИЛÁЗЯТЬ.** — *Поки дійдеш* [на поле], *то* ***очі на лоба вилазять,*** *а робити ж як і коли?* (В. Кучер); // *перев. від чого.* Щось таке, від чого комусь стає погано, неприємно, боляче і т. ін. — *Сів він* [солдат] *оце вчора на лаві, закурив тої махорки, що від неї* ***аж очі на лоба лізуть,*** *і ні з цього, ні з того каже: "Бідно живете"* (В. Гжицький).
3. Хтось відчуває страх, переляк і т. ін.; стає страшно комусь. *Андрієві* ***очі лізуть на лоб,*** *а за плечима мурахи... Хома божевільний... Що він говорить?* (М. Коцюбинський); *Морозив* [директор] *публіку такою тонкою політикою, що всім* ***аж очі лізли на лоб*** (М. Коцюбинський).

258. **[АЖ] ÓЧІ З ЛÓБА** (з головú) **ВИЛÁЗЯТЬ** (лізуть) *кому, у кого і без додатка, фам.* 1. Хтось надмірно натужується, через силу робить що-небудь, надривається і т. ін.; дуже важко комусь. — *Цей як візьме* [заміж], *то на весь вік, до іншої не перекинеться. В машині їздитимеш на базар і з базару, клунків не тягатимеш, що* ***аж очі з лоба вилазять!..*** (О. Гончар); *Тягар на його* [Івана] *хребті був страшенний.* ***Очі вилазили йому з голови,*** *кров у пульсах товклася так сильно, що, бачилось, ось-ось потріскають жили* (І. Франко); [Бабич:] *Ґарував чоловік, весь вік робив,* ***аж очі з голови лізли,*** *мучився, терпів* (І. Франко).
2. Комусь стає погано, неприємно і т. ін. від чогось. *Від свіжого хріну* ***аж очі з лоба лізли*** (З усн. мови). **АЖ ÓЧІ ВИЛÁЗЯТЬ.** *Борщ був голий, а такий квасний, що* ***аж очі вилазили*** (Н. Кобринська). **ÓЧІ З ЛÓБА РÓГОМ ВИ́ЛІЗУТЬ.** — *Міцненька* [горілка]? — *Така міцна, що, думав,* ***очі з лоба рогом вилізуть.*** — *І я кажу — добра* (Д. Мордовець).

259. **[АЖ] ÓЧІ ОБАРАНІ́ЛИ** *чиї, у кого і без додатка.* Хтось має вигляд утомленої, неуважної, нетямущої й т. ін. людини. — *То оце так ти учиш історію? — обурився на його* [на нього] *Макар.— Бач, як начитався,* ***аж очі обараніли!..*** (С. Васильченко).

260. **[АЖ] ÓЧІ РÓГОМ** *кому і без додатка.* У когось дуже незадоволений, насуплений, сердитий вигляд. — *Хіба цей "Мручко" не сидів того року у сватовій хаті? Бігме, сидів. І людей не лякався... Такого плів, **аж йому очі рогом*** (Ю. Яновський); — *А трохи перегодя наливає знов. І **очі рогом:** пий!* (Ю. Мушкетик). **ÓЧІ ДРАКÓНОМ.** *Товариш Жучок **очі драконом:** — ..І вам не соромно?* (М. Хвильовий).

261. **[АЖ] ÓЧІ РÓГОМ ЛÍЗУТЬ / ПОЛÍЗЛИ** *перев у кого, кому, чиї.* **1.** Хтось виявляє здивування, дуже вражений чим-небудь. *У дядька Барака **очі лізуть рогом.**— Молодих коней на м'ясо? Та вони що, почманіли?* (Ю. Збанацький); *Очі її **полізли рогом** від здивування: "Куди ти, молодице? Що ти надумала?"* (О. Гончар); *В мене **аж очі рогом полізли** від несподіванки, аж дух перехопило, коли я вдихнув незрівнянний запах лісових полуниць* (Ю. Збанацький). **Й ÓЧІ РÓГОМ СТÁЛИ.** — *У розпал веселощів дістає томик Гегеля.., примощується в кутку, читає. У мене **й очі рогом стали*** (В. Дрозд); // Комусь дуже подобається хто-, що-небудь. *Як глянув на неї* [дівчину] *дід, **аж очі йому рогом лізуть** — така гарна* (О. Стороженко); *Тут, братця, такого треба на тую виставку приставити, щоб у всіх **очі рогом полізли*** (Остап Вишня).
2. Хтось надмірно натужується, через силу робить що-небудь; дуже важко комусь. *Дерево ломиться, все, що йде-їде дорогою, стає осторонь: то значить Харук з Якіб'юком женуть! Але як!.. **Очі рогом** у коней **лізуть*** (Г. Хоткевич); *Грабарювали, **аж очі рогом лізли,** возили землю, за три роки й завод виріс* (А. Хижняк); — *Кермо кріпше! "Кріпше"!? Коли воно* [море] *вириває, вибиває, висмикує?! Держу, **аж очі рогом лізуть!*** (Остап Вишня).
3. Стає погано, неприємно, моторошно і т. ін. комусь. *Вона так наїдалася того незносного чаду, що **очі рогом лізли.** Але зате, як привчилася трохи, дивувала усіх своїми писанками* (Г. Хоткевич); — *А сльози так і заливають! **Аж очі рогом лізуть!..** Ох, лишенько!..* (Г. Квітка-Основ'яненко). **ÓЧІ ПОЧИНÁЮТЬ ЛÍЗТИ РÓГОМ.** — *Тільки-но розмова з нею наблизиться до висновків,— і своїм, і стороннім **очі починають лізти рогом*** (Ю. Шовкопляс).

262. **В ЖИВÍ ÓЧІ. 1.** *зі сл.* о б б и р á т и, о к р а д á т и *і т. ін.* Явно, відкрито, вочевидь. [Пані Трацька:] ***В живі очі** окрадають... а він* [пан] *нічого собі!* (І. Франко).
2. *зі сл.* г о в о р и́ т и, б р е х á т и *і т. ін.* Безсоромно, безсовісно. *Знав я таких, що **в живі очі** тобі бреше, як шовком шиє — хоч би моргнув, вражий син!* (Марко Вовчок).

263. **ВІДКРИ́ЛИСЯ / ВІДКРИВÁЮТЬСЯ ÓЧІ** *кому, на кого—що.* Хтось позбувся помилкової думки про кого-, що-небудь, хибного сприймання чогось; стало зрозумілим щось. [Курінний:] *Я радився з Рипнюком...* [Мирон:] *Ви б з людьми більше радились,.. вам би **очі відкрились...*** (М. Зарудний); *По-справжньому **відкрились** Ганні **очі** на них* [бандитів] *під час наскоку* (О. Гончар); *Тепер .. **відкривались** йому **очі,** починав бачити і розуміти* (І. Франко). **НÁЧЕ ÓЧІ ВІДКРИ́ЛИСЯ.** *Шевченко на власні очі побачив таке страшне пригноблення трудящих, що він ніби прозрів, **наче очі** йому **відкрилися** на сувору дійсність* (П. Колесник); — *Слухай,— мовив я, бо мені раптом **наче відкрились очі** на те, що я досі бачив* (Є. Гуцало). **ÓЧІ РОЗКРИ́ЛИСЯ** *у кого. Тільки що відправив* [молебень Божої Матері], *а у мене **очі** й **розкрились.** Воно, бачиться, молитва й одоліла диявolову силу* (М. Костомаров).

264. **В ÓЧІ. 1.** У присутності того, про кого йдеться. *Прозвали мене Мудрагелем; Павло Мудрагель та й годі! Звичайно, не **в очі.** Але мені байдуже!* (Л. Мартович); // При безпосередньому спілкуванні. — ***В очі** добра — поза очі відьма!* (Григорій Тютюнник); ***В очі** вчитель їдкий, мов товчений перець, поваги до сану й на щербатий гріш не покаже, а зате який позаочі!* (М. Стельмах).
2. *зі сл.* г о в о р и́ т и, с к а з á т и *і под.* Прямо, відверто і т. ін. *Я прилюдно і **в очі** назвав учинки тих добродіїв некультурністю, чим викликав на себе великий гнів* (М. Коцюбинський); — *Таке безстидство **в очі** говорить і ні крапельки не соромиться* (М. Стельмах); [Назар:] *Тільки я нашіптувати не буду, я все **в очі** скажу* (М. Зарудний); ***В очі** жадне* [жодне] *ані слово не писне, бо боїться* (Б. Лепкий).
3. *перев. зі сл.* н е б á ч и т и. Уживається для підсилення зазначеного слова; зовсім, ніколи. *В Одесі думаю ще й нове що-небудь почать... Там уже й Гейне знов буду писать, а то я тут його і **в очі** не бачу* (Леся Українка).

265. **ЗА КРАСИ́ВІ (прекрáсні, прегáрні** *і т. ін.*) **ÓЧІ.** Заради симпатії, особистої приязні до когось; задарма, ні за що. *Є такі добрі люди, що чини **за красиві очі** роздають,— підморгнув до Чепіги Головатий* (С. Добровольський); — *Танки теж, знаєш, народне добро і за так не даються, **за красиві очі*** (І. Малишевський).

266. **ЗА ÓЧІ,** *перев. зі сл.* г о в о р и́ т и, с м і я́ т и с я, о б з и в á т и *і т. ін.* У відсутність того, про кого йдеться. [Олексій:] *У вічі будуть шанувати, а **за очі** проклинати* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Чого, брате, іноді не кажеться? Аби **за очі,** а не в вічі! Кажеться, брат, одно, а робиться друге...* (Панас Мирний).

267. [I] **КУДИ́ О́ЧІ ДИВИ́ЛИСЯ** *чиї, ірон.* Уживається для вираження незадоволення, досади з приводу допущеної помилки; як могло статися. — *Покуту несу.. І куди мої* ***очі дивилися*** *на той час, що не бачили, куди рука лізе, а нога ступає?* (Григорій Тютюнник).

268. [I] **О́ЧІ ПОВИЛА́ЗЯТЬ (ви́лізуть)** *кому і без додатка, зневажл.* Хтось помре, загине. *Коли по справедливості розберуться — випустять* [з тюрми], *коли не доберуться до правди — сидітимеш, поки й* ***очі повилазять*** (Ю. Збанацький); — *Добре знаю, що треба жити по правді. Але знаю і друге: роби по правді —* ***очі вилізуть.*** *Того й бредеш поміж двома берегами, рятуючи тіло і топлячи душу* (М. Стельмах).

269. **КУДИ́ О́ЧІ [БА́ЧАТЬ (ди́вляться, спа́ли** *і т. ін.*)], *зі сл.* і т и́, б і́ г т и, т і к а́ т и *і т. ін.* Не вибираючи шляху, в будь-якому напрямку; будь-куди, навмання. *Я був за селом, ішов* ***куди очі,*** *як у тумані* (Олена Пчілка); *Надворі мороз лютів; Хлопчик плентав* ***куди очі,*** *Весь посинів та тремтів* (П. Грабовський); *Він* [Еней], *швидко поробивши човни, На синє море попускав, Троянців насаджавши повні, І* ***куди очі*** *почухрав* (І. Котляревський); — *Я проведу тебе додому,— сказав Микола.— Не хочу додому. Ходімо,* ***куди очі бачать,***— *відповіла Софійка* (В. Москалець); *З диким гиком ударився* [Марко] *тікать,* ***куди бачили очі*** (С. Васильченко); *Він правильно вирішив: треба збирати лахи і тікати, не оглядаючись,* ***куди очі бачать*** (В. Дрозд); [Килина:] *Я крадькома вийшла з кімнати і пішла* ***куди очі дивились...*** (М. Кропивницький); *Іноді після роботи я не йшла додому, я йшла* ***куди очі дивляться.*** *Тоді городяни здивовано оглядали мене* (М. Хвильовий); *Як побачила вона, що вже на волю пускають,— бігти кинулася,* ***куди очі спали,***— *насилу її зловили* (Марко Вовчок); *В важкі хвилини скорбі* [скорботи] *та недуг Я тихо йшов,* ***куди гляділи очі*** (А. Кримський); *Я, не довго думавши, зараз навтіки,* ***куди очі зирнули,*** *а ноги понесли* (Марко Вовчок).

270. **КУДИ́ О́ЧІ ПОВЕДУ́ТЬ (пока́жуть)** *кого (кому) і без додатка, перев. зі сл.* і т и́, п і т и́ *і под.* У будь-якому напрямі, не вибираючи шляху; навмання, будь-куди. — *Іду я собі геть,* ***куди мене очі поведуть*** (Казки Буковини..); *Закликав його* [батько] *і сказав: — Більше тебе не хочу і видіти* [бачити]. *Йди,* ***куди очі поведуть...*** *І прогнав сина* (Три золоті сл.); [Микита:] *Ну, Марусе, коли й ти вже не ймеш мені віри, то піду я,* ***куди очі поведуть...*** (М. Кропивницький); *Так попростуйте і ви,* ***куди очі покажуть*** (М. Зеров).

271. **НА ВЛА́СНІ (свої́) О́ЧІ,** *зі сл.* б а́ ч и т и, п о б а́ ч и т и *і под.* Безпосередньо, особисто, в дійсності; сам. — *Хіба ти з нами не був? — Я? Борони Боже! Я сидів вдома.— От так. Я ж тебе бачив* ***на власні очі*** (М. Коцюбинський); *Із морських тварин, що я їх бачив* ***на власні очі,*** *зазначу таких-о: дельфін, султанка, камбала* (Остап Вишня); — *Я* ***на свої очі*** *бачила, як воно* [полоз] *плазувало в бур'яні* (І. Нечуй-Левицький); *Не вевнюсь, поки не побачу дива* ***на свої очі*** (П. Куліш).

272. **НА ПО́ВНІ О́ЧІ** *чого.* Дуже багато, вдосталь (чого-небудь цікавого, дивовижного і т. ін.). *І саме близько Чумакового хутора під старими вербами, на шляху біля .. колодязя, привал бувало роблять. Отут уже хлопцям дива* ***на повні очі*** (А. Головко).

273. **НЕХА́Й (хай) ПОВИЛА́ЗЯТЬ О́ЧІ** *кому, лайл., перев. жарт.* Уживається для висловлення незадоволення кимсь, недоброго побажання комусь. ***Нехай*** *вашим ворогам* ***очі повилазять,*** *а наші рачки лазять* (Укр.. присл..). **НЕХ ПОВИЛА́ЗЯТЬ О́ЧІ,** *діал. І Дмитро чує, як старий з серцем шепоче: — Сіль та печина з поганими очима. Хто уроче —* ***нех йому повилазять очі*** (М. Стельмах).

274. **О́ЧІ [АЖ] ЗЛИПА́ЮТЬСЯ** *у кого і без додатка.* Комусь дуже хочеться спати, відпочити. *Марія жде доньку на воротах. — Ну, як там було? — питає вона.— Сапали,— втомлено каже Ксеня, бо* ***очі аж злипаються*** (В. Бабляк).

275. **О́ЧІ БІ́ГАЮТЬ / ЗАБІ́ГАЛИ** *чиї, у кого і без додатка.* **1.** Хто-небудь, швидко змінюючи об'єкт спостереження, оглядає відразу багато чого-небудь. ***Очі*** *його* [панича], *як миші,* ***бігали,*** *шукаючи куточка, де б заховатися, або вільного проходу, куди б можна б було драла дати* (Панас Мирний); // Швидко читати. *Обома руками тримає перед очима книгу, і* ***очі*** *його шпарко* ***бігали*** *з рядка на рядок* (Ю. Смолич).
2. Хтось виявляє неспокій, схвильованість, роздратування, провину і т. ін. *Тільки випещене лице начальника було, як і завжди, сухе, дерев'яне, а в'їдливі* ***очі*** *неспокійно* ***бігали*** (С. Васильченко); — *Багачики галасують, а в самих* ***очі бігають,*** *в голові тривога і хвости попідгинали, як ото цуцики* (В. Большак); *Збентежено* ***забігали очі*** *в старої .. Проштрикнула вона недовірливим поглядом Марію* (Р. Іваничук). **О́ЧІ ЗАБІ́ГАЛИ, ЯК У СІ́РКА.** — *Що ж я там нашкодив, ану скажіть? — Ага! Бач —* ***забігали очі, як у сірка*** (С. Васильченко).

276. **О́ЧІ БЛИ́СНУЛИ [ГНІ́ВОМ]** *чиї.* Хтось глянув дуже сердито, суворо, зі злістю і т. ін. *Голос Щорса задзвенів, як метал,* ***очі блиснули гнівом*** (О. Довженко).

277. **О́ЧІ БЛУКА́ЮТЬ (лі́зуть, ла́зять** *і т. ін.*) *чиї, по кому—чому, рідко поза кого.* Хтось повільно, прискіпливо, уважно і т. ін. оглядає кого-, що-небудь. *Я бачив, як той добродій кілька*

*раз проходив через вагон і кожен раз його неспокійні **очі блукали** по мені та по моїх речах* (М. Коцюбинський); *Стискаємо руки й схиляємо голови, але я чую, як його* [хазяїна] ***очі лізуть** десь поза мене* (М. Коцюбинський).

278. **ÓЧІ ВЕЛИ́КІ** *в кого.* Хтось занадто цікавий (перев. до чужих справ); безцеремонний. *У кожного **очі великі**: всякому до мене діло, всяк хоче покопирсатися у чужому серці* (М. Старицький).

279. **ÓЧІ ВИЛА́ЗЯТЬ** *у кого, кому, від чого.* Комусь неприємно, незручно, совісно і т. ін. *Давно вже в мене **очі вилазять** од того сорому за шляхетне панство* (С. Васильченко).

280. **ÓЧІ ВПА́ЛИ** *чиї, на кого—що.* Хто-небудь помітив когось, щось, зупинив погляд на комусь, на чомусь, звернув увагу на когось, на щось. *Він зирнув через одчинені двері в кімнату і його **очі впали** на Тодозю* (І. Нечуй-Левицький); *Яків ще раз обвів хату. **Очі** його **упали** на бабу Оришку* (Панас Мирний); *А тут мур розвалений од саду. На латку подзьобану **очі впали**, отут розстрілювали* (А. Головко).

281. **ÓЧІ ВП'ЯЛИ́СЯ** *чиї, в кого—що.* Хтось дуже пильно, невідривно дивиться на кого-, що-небудь. *Всі **очі вп'ялися** в нього, а він* [Прокіп] *спокійно все наближався* (М. Коцюбинський); ***Очі вп'ялися** в знакомі* [знайомі] *шкілярські сторінки* (С. Васильченко); ***Очі** його **вп'ялися** в постать механіка, що кинувся на видиму, невблаганну, жорстоку смерть* (А. Шиян); ***Очі** Романа Петровича **вп'ялися** в обличчя дівчини* (В. Козаченко).

282. **ÓЧІ ГОРЯ́ТЬ (пала́ють)** *чиї, у кого, рідше кому.* 1. Чий-небудь вигляд виражає хворобливий стан, погане самопочуття. ***Очі** її дико **палали**, бліде обличчя було скривлене від болю* (М. Коцюбинський). **ÓЧІ ГОРЯ́ТЬ ОГНÉМ.** *Біле лице її* [Горпини] *як крейда стало, **очі горіли огнем**, уста тремтіли* (Панас Мирний).
2. *чим і без додатка.* Чий-небудь погляд, вигляд виражає якісь почуття, емоції (збудження, гнів, радість і т. ін.). ***Очі*** [Галі] ***горіли** коханням, одрадою, вид осіяв, як сонячний ранок весняного дня* (Панас Мирний); *Борис зірвався з місця. **Очі** йому **горіли**, кулаки затискалися* (Б. Лепкий).

283. **ÓЧІ ГРА́ЮТЬ / ЗАГРА́ЛИ** *у кого, чиї, рідко кому, які.* Хтось перебуває у радісному настрої, збудженому стані і т. ін.; веселий. *Вернувся Тимофій уже другим чоловіком: вирівнявся-випрямився, **очі грають*** (Панас Мирний); *І що ж? Юнак як юнак, але справжній Стенька: **очі** йому, як невиїжджeному коникові, **грають**...* (М. Хвильовий); *В Дарки щоки спалахнули й **очі заграли*** (Леся Українка). **ÓЧІ ЯК ГРА́ЮТЬ.** — *Чого се ти так розшарілася? І **очі як грають**, щоки аж пашать* (Панас Мирний). **ОЧИ́ЦІ ТАК І ГРА́ЮТЬ.** *То закриє* [татарочка] *личко, то відкриє,— А **очиці** .. **Так і грають** з-попід брівок темних!* (Леся Українка). **ОЧИ́ЦІ ЗАГРА́ЛИ.** — *Ти вже встав, проснувся? — спитала вона таким любим голосом, що у хлопчика **очиці заграли*** (Панас Мирний).
2. Чий-небудь погляд, вигляд виражає хороший настрій, доброзичливе ставлення до когось і т. ін. *Дитячі **очі грали** радістю і щастям* (З газети). **ÓЧІ ГРА́ЮТЬ ДÓБРИМ БЛИ́СКОМ.** *Він виходить з гурту і зустрічається з Олександром Палійчуком.— Чого, Євдокиме, зажурився? — посміхаються смаглі уста, а .. **очі грають добрим блиском*** (М. Стельмах).

284. **ÓЧІ ЗАВИДЮ́ЩІ.** 1. *у кого, чиї.* Хтось дуже заздрісний, жадібний, ненаситний і т. ін. — *Панські **очі завидющі**, а руки загребущі* (Б. Грінченко); *Здавна вже відомо, що панські **очі завидющі*** (А. Шиян).
2. *зі сл.* д и в и́ т и с я, п о г л я д а́ т и *і т. ін.* Заздро, жадібно і т. ін. *Маріора **завидющими очима** поглядала на золото* (Г. Коцюба).

285. **ÓЧІ ЗАГОРІ́ЛИСЯ** *чиї, у кого, кому і без додатка.* 1. Чий-небудь погляд, вигляд став виражати якесь бажання або почуття (радість, схвильованість і т. ін.); збуджений хтось. — *Брат ти мій! — скрикнув Грицько.— Що, коли б я там був? — І його **очі загорілися*** (Панас Мирний); ***Очі** Ласточкіна **загорілися**. Страйк! Все своє життя він вірив у страйк, як в один з кращих способів гуртування сил* (Ю. Смолич); *За мить він став невпізнанним.. **очі** його **загорілися**, рухи стали гарячкові, мова уривчаста* (Ю. Збанацький). **ÓЧІ ЗАІСКРИ́ЛИСЯ.** ***Очі** його **заіскрились**.— Знаєш що, Дашо, їдьмо разом. Ти така хороша* (С. Журахович).
2. *на що.* Кому-небудь дуже хочеться, захотілося чогось. *Ставлячи вечерю на стіл, мати помітила краєм ока, як **загорілись** у нього **очі** на гарячу страву* (О. Гончар); *Запалали князівські усобиці **Загорілися очі** на Галич і у чернігівських князів, і у київського князя Рюрика* (А. Хижняк).

286. **ÓЧІ ЗАЙШЛИ́ (закипі́ли) СЛІ́ЗЬМИ́ (сльоза́ми)** *чиї, у кого і без додатка.* Хтось ледве стримує плач або почав плакати, плаче. — *Чого ви, Марусю, так задумались? Ваші **очі зайшли сльозами**. От-от заплачете! — спитала Христина* (І. Нечуй-Левицький); — *Брехня! Ти оце наважилась од мене втекти.— Що ви говорите? — сказала Маруся, і в неї **очі зайшли сльозами*** (І. Нечуй-Левицький); *У цю хвилину на стару жінку, сиве волосся якої вибилось з-під чорної хустки, а **очі закипіли слізьми**, страшно було дивитись* (С. Скляренко).

287. **ÓЧІ ЗАПАЛА́ЛИ** *чиї, у кого, кому.* Чий-небудь погляд, вигляд виражає якісь почуття (гнів, рішучість і т. ін.); хтось обурений, сердитий і т. ін.

Енея ***очі запалали,..*** *Ввесь зашарівсь, мов жар в печі* (І. Котляревський); — *За що ти мене в'яжеш? — визвірився на голову Чіпка. Соцькі з вірьовкою до Чіпки.* ***Запалали*** *в його* [у нього] ***очі*** (Панас Мирний); *Йому* ***запалали очі,*** *він нервово притиснув рушницю, поціляючи в табунець...* (Олесь Досвітній). **ÓЧІ МОВ ЗАПАЛÁЛИ.** *Бачить, що се Трохим, як заскрегоче зубами, а* ***очі мов запалали*** (Г. Квітка-Основ'яненко). **ÓЧІ ЗАПАЛÁЛИ [ГАРЯ́ЧИМ] ВОГНЕ́М.** — *Ба, не пущу! — й собі крикнула Олександра;* ***очі її запалали вогнем,*** *як у голодної вовчиці* (М. Коцюбинський); — *Я українець! — При тім слові його гарні* ***очі запалали гарячим вогнем.*** — *Заінтернаціоналізований українець, котрому були всі краї родичами* (О. Кобилянська).

288. **ÓЧІ ЗАСВІТИ́ЛИ (заіскри́ли, засвіти́лися** *і т. ін.*) *чиї, у кого і без додатка.* Чийнебудь погляд, вигляд виражає якісь почуття (радість, задоволення і т. ін.). *Трохи не застрибало хлоп'я з радощів,* ***очі засвітили, заіскрили*** (Панас Мирний); ***Очі*** *в Галі* ***засвітилися*** *якоюсь рішучістю* (С. Васильченко).

289. **ÓЧІ МÁЛО (як) НЕ ВИ́СКОЧАТЬ (не виска́кують) З ГОЛОВИ́ (з орбі́т, з ло́ба** *і т. ін.*) *у кого, кому і без додатка.* Хтось дуже пильно, напружено, збуджено і т. ін. дивиться на кого-, що-небудь. — *У мене* ***очі мало з голови не вискочать,*** *так призираюся, щоб вицілити йому* [ведмедеві] *просто під ліву лопатку* (І. Франко); — *Солдат!..— рявкає, схоплюючись, лейтенант, і* ***очі мало не вискакують*** *йому* ***з орбіт*** (П. Колесник).

290. **ÓЧІ МЕТÁЮТЬ І́СКРИ** *перев. чиї, куди, на кого і без додатка.* Хтось дивиться, поглядає сердито, гнівно, люто і т. ін. ***Очі*** *її гнівно* ***метали іскри*** *в бік Паляниччи, який, очевидно, чимось насолив ланковій* (М. Чабанівський); *Голос його тремтів і зривався на високі ноти. Жести ставали різкими,* ***очі метали іскри*** (І. Кириленко). **ÓЧІ МЕ́ЧУТЬ І́СКРИ.** *Хомчині* ***очі*** *теж* ***мечуть іскри*** (М. Коцюбинський).

291. **ÓЧІ НА МÓКРОМУ МІ́СЦІ** *у кого.* Хтось плаксивий, часто плаче. *Марко не полюбляв жінок, у яких* ***очі*** *були* ***на мокрому місці*** (С. Чорнобривець); — *А в мене* ***очі*** *від природи* ***на мокрому місці,*** — *відповідає він і сміється.— Бувало, мама ще не встигне заміритись на мене рукою, а я як заголошу, то вся вулиця збігається* (М. Стельмах). **ÓЧІ НА СОЛОНЦІ́.** *Хіба ж вам невідомо, що в нашої шановної добродійки* ***очі завше на солонці:*** *аби потягло туманом — вже й одвологли* (Дніпрова Чайка); // Хтось заплаканий або плаче. — *Я не плачу,— одмовив батько,— то у мене* ***очі на мокрому місці*** (М. Кропивницький); — *А ти чого плачеш? Скільки радості навколо на світі, а в тебе* ***очі на мокрому місці.*** *Ну і дівчина...* (С. Масляк).

292. **ÓЧІ НЕ ВИСИХÁЮТЬ (не просихáють) [ВІД СЛІЗ]** *чиї, у кого, рідко кому.* Хтось часто, постійно плаче. ***Очі*** *її* [Юзі] *днів три* ***не висихали від сліз*** *перед Зониним від'їздом* (Леся Українка); — *На війні до всього звикнеш. Нашого брата стільки перемолотило, що якби за кожним плакав —* ***очі б не просихали*** (Григорій Тютюнник). **ÓЧІ НЕ ЗАВЖДИ́ БУВÁЮТЬ СУХИ́МИ.** *Відвертався, щоб не бачила Докія, що і в нього* [у старого] ***очі не завжди бувають сухими...*** (М. Стельмах).

293. **ÓЧІ ОББІ́ГЛИ / ОББІГÁЮТЬ** *чиї, кого, що.* Хтось швидко оглянув кого-, що-небудь. *Його* ***очі*** *живо* ***оббігли*** *кімнату — чистеньку, веселу світличку* (І. Франко).

294. **ÓЧІ ПОВИЛÁЗИЛИ** *у кого, кому, чиї, грубо.* Хтось не бачить, не помічає або не хоче бачити, помічати кого-, чого-небудь. — *У тебе що,* ***очі повилазили?*** *Не бачиш, куди їдеш! — почулося гнівне* (З журналу). **БАНЬКИ́ ПОВИЛÁЗИЛИ,** *вульг. Мабуть, тільки* [тільки] *Парасці* ***повилазили баньки,*** *прибігла і почала брехати тому пихатому битливому панові* (І. Нечуй-Левицький).

295. **ÓЧІ ПРИПÁЛИ (прикипі́ли)** *до кого—чого, перев. чиї, які.* Хтось невідривно, пильно, довго і т. ін. дивиться на кого-, що-небудь. *Костя знову сміється, а* ***очі*** *несамохіть так і* ***припали до*** *Христі* (А. Головко); *На якусь хвилину всі скам'яніли, і тільки* ***очі,*** *сповнені жаху,* ***прикипіли*** *до вікон* (А. Шиян).

296. **ÓЧІ ПРОПІКÁЮТЬ [НÁСКРІЗЬ (до кісто́к)]** *кого.* Хто-небудь дивиться на когось дуже пильно, прискіпливо і т. ін. "*Оце,— думаю,— так. Оце справжній гіпноз*". ***Очі,*** *знаєте,* ***наскрізь*** *тебе* ***пропікають.*** *Стою, як поторочa, ні пари з уст* (І. Муратов).

297. **ÓЧІ ПРОСÓХЛИ** *у кого.* Хтось перестав плакати, у когось настало краще життя. *А тим часом* ***Просохли очі*** *у вдови. Неначе в Бога за дверима, У зятя та в сина Стара собі спочиває* (Т. Шевченко).

298. **ÓЧІ РОЗБІГÁЮТЬСЯ / РОЗБІ́ГЛИСЯ** *чиї, у кого, кому і без додатка.* 1. Хтось не може зосередити увагу на чомусь одному, дивиться то на одне, то на інше. *Вийдеш на вулицю — повно всюди, народ як плав пливе... та всі в дорогих празникових святкових уборах ..* ***Очі розбігаються,*** *дивлячись!* (Панас Мирний); *У юнаків* ***розбігаються очі...*** *Ще не прочитано й третини об'яв* [оголошень] *московських інститутів та технікумів, а вони вже губляться від розбіжності бажань...* (П. Панч); — *Ходім зі мною до бібліотеки. Глянеш на ті полиці —* ***очі розбігаються***

(С. Журахович); *Марія окинула зал.* ***Очі розбігались,*** *і тільки згодом вона помітила серед багатьох обранців народу якихось жінок, зодягнених у національну одіж* (І. Цюпа); *Тут* [на ярмарку] *раз у раз надбігають жваві та веселі дівчата, вже гроші у них у руці наготовлені платить крамарю, та* ***очі розбіглись*** *— що його в бога купити* (Марко Вовчок); *— У нас аж* ***очі розбіглися.*** *Он віз чумацький справжній... А он карета золота, у якій митрополитів київських возили* (В. Нестайко).
2. *по чому, поміж чого.* Хто-небудь швидко, блискавично, без певної послідовності оглядає щось. *Слуги нічого не казали, тільки їх* ***очі*** *жадібно* ***розбігалися*** *по наставлених на столі наїдках і напитках* (І. Франко); ***Очі*** *в неї* [Соломії] ***розбігались*** *поміж довгими рядами яток і рундуків із купами різної одежі* (М. Коцюбинський); *І враз їх* ***очі розбіглися*** *по стінах кімнати, шукаючи здобичі* (Л. Первомайський); *Відвідувач з солідним виглядом пройшов у кабінет лікаря, але відразу* ***очі*** *в нього* ***розбіглися*** *по всіх стінах і кутках кабінету* (О. Іваненко).
3. Чийсь погляд, вигляд передає задоволення від чогось побаченого; хтось приємно вражений чимось побаченим. *Дивиться мій Яків на село, аж йому* ***очі розбігаються*** (Марко Вовчок); *Мар'я стояла, дивилася* [на Христю] *— і* ***очі*** *її* ***розбігалися.****— От бач! От що значить — до лиця* (Панас Мирний); *І люди з цікавістю поглядали на ці гарненькі, доладно збудовані приміщення Особливо* ***розбігалися очі*** *Канушевича* (Г. Коцюба); *Він натикався на багато дивовижних чудових речей, яких ніколи не бачив раніше і від яких у нього тепер* ***розбігалися очі*** (О. Гончар); *Коли Антон побачив коней, вгодованих, як лини, в нього* ***розбіглися очі*** (С. Чорнобривець).

299. **ÓЧІ РОЗГОРЯ́ЮТЬСЯ / РОЗГОРІ́ЛИСЯ** *у кого.* **1.** Чий-небудь погляд, вигляд виражає почуття задоволення, захоплення і т. ін.; хтось радіє або стає збудженим. *Треба бачити, як* ***розгоряються*** *у Костя* ***очі,*** *коли зайде мова про голубів!* (О. Донченко); *У Марії* ***розгорілись*** *..* ***очі.*** *Вона бігала кругом Василини і не могла надивитись на ту хустку* (І. Нечуй-Левицький).
2. *на кого—що.* Хтось з інтересом розглядає кого, що-небудь. *— Тільки що зупинились на ярмарку, у мене* ***розгорілись очі*** *на коней* (Збірник про М. Кропивницького).

300. **ÓЧІ СЛЬОЗА́МИ (слі́зьми́) СХÓДЯТЬ** *чиї, кому.* Хтось часто плаче. *Сирітські* ***очі*** *не раз* ***сльозами сходили.*** *Де шукати порятунок, захист? Нема відповіді* (З газети). **ОЧИ́ЦІ СЛІЗОНЬКАМИ ІЗІХÓДЯТЬ.** *Зна вже, .. кому під вишнею рай, а кому під другою* ***очиці слізоньками ізіходять*** (Марко Вовчок).

301. **ÓЧІ СТРІЛЯ́ЮТЬ** *чиї, у кого, в що, куди.* Хтось періодично швидко поглядає на кого-, що-небудь, кудись. *— Що це у вас таке веселе? — питає ніби знехочу, а в самого* ***очі*** *так і* ***стріляють*** *— то в мене, то в Тетяну* (С. Васильченко); *Та не туди* ***стріляли*** *його* ***очі*** *.. не на непочатий моріжок польових квіток, а на підпушену грядочку огородних лілій* (Панас Мирний); *Іде* [Юрко] *прямо по стежці, .. косить десь ліворуч та ліворуч — туди* ***очі стріляють,*** *туди увага скерована...* (І. Рябокляч).

302. **ÓЧІ [ТАК І] СВІ́ТЯТЬСЯ** *у кого, чиї.* Чийсь погляд, вигляд передає радість, задоволення тощо; хтось веселий, радісний, збуджений і т. ін. *Вона* [Параска] *підвелась, усміхнулася і прикро-прикро подивилась на Власова, у котрого* ***очі так і світились*** (Панас Мирний).

303. **ÓЧІ ТУМА́НОМ ЗАХÓДЯТЬ** *перев чиї* Хтось стає зажуреним, смутним. *Семенові* ***очі туманом заходять*** (Леся Українка).

304. **ÓЧІ ТУМА́НЯТЬСЯ СЛІ́ЗЬМИ́ (сльоза́ми)** *чиї, які.* Хтось готовий заплакати, починає плакати. *Орися зіскакує з лави,* ***очі*** *її* ***туманяться слізьми.*** *Вона швидко підходить до Тимка* (Григорій Тютюнник); *Старі козацькі* ***очі*** *не раз* ***туманились сльозами*** (С. Васильченко).

305. **ÓЧІ ХАПА́ЮТЬ** *що, перев. чиї.* Хтось швидко, блискавично помічає що-небудь. *Несподівано мої* ***очі хапають*** *казенний пакет на столі* (С. Васильченко); // Хтось раз у раз дивиться, поглядає на що-небудь. *Дипкур'єр умирає. Його* ***очі хапають*** *стіни* (Ю. Яновський).

306. **ПО ÓЧІ,** *зі сл.* р о б ó т и, т у р б ó т *і т. ін.* Дуже багато. *— Роботи було* ***по очі,*** *що тут згадувати. Головне, з якою любов'ю ти до неї стаєш* (З газети).

307. **РОЗВИ́ДНИЛИСЯ ÓЧІ** *перев. чиї, які, у кого.* Хто-небудь став розуміти, зрозумів щось. *— От недавно втекла* [Василинка] *до вас — і* ***очі*** *всі* ***розвиднились.*** *Ви до неї добром-ладком, вона й побігла...* (Є. Гуцало).

308. **ТІ́ЛЬКИ ÓЧІ РОСТУ́ТЬ** *у кого і без додатка.* Хтось дуже худий, схуд або худне. *Схудла, спала з лиця* [Тамара], ***тільки очі ростуть*** (О. Гончар).

309. **ЩОБ [І] ÓЧІ НЕ БА́ЧИЛИ** *кого, чого і без додатка, несхв , перев. зі сл.* м о ї́. Уживається для вираження незадоволення кимсь, з приводу чогось; геть. *Викинула ту річ,* ***щоб і очі не бачили,*** *щоб і згадки не було* (З газети). **АБИ́ Й ÓЧІ НЕ ВИ́ДІЛИ,** *діал.* *— А йди ти від мене,* ***аби*** *тє* [тебе] ***й очі*** *мої* ***не виділи*** (Г. Хоткевич).

310. **ЩОБ ÓЧІ НЕ ЗАПАДÁЛИ,** *перев. зі сл.* пити, *жарт.* Уживається перев. як побажання здоров'я при вживанні міцних напоїв та порада не залишати недопитого; на здоров'я. *Мотрона гостинно припрошувала Остапа їсти, пити, причім пити до дна, **щоб очі не западали*** (К. Гордієнко); *З великої сулії чоловікам налили повні склянки, а жінкам — повні чари, **"щоб не западали очі"*** (С. Чорнобривець).

311. **ЩОБ ÓЧІ ПОВИЛÁЗИЛИ.** 1. *кому, чиї, лайл., перев. жарт.* Уживається для висловлення незадоволення кимнебудь, як недобре побажання комусь. ***Щоб*** *старі вороги рачки лазили, а молодим **очі повилазили*** (Укр.. присл..); — *І **щоб** тому й **очі повилазили,** хто їх* [малі чарки] *купує,— відповідає зять* (Укр. анекдот). **ПОВИЛÁЗИЛИ Б ÓЧІ.** *Та **повилазили б** йому **очі,** хто це побачити може* (Остап Вишня).
2. *зі сл.* мені. Уживається для запевнення у правдивості того, про що йдеться. — ***Щоб** мені **очі повилазили,** коли, каже, не зроблю так* (Г. Квітка-Основ'яненко). **АБИ ÓЧІ ПОВИЛÁЗИЛИ.** — *Правду вам кажу.., **аби** мені **очі повилазили..,** як брешу* (Л. Мартович).

ОЧКУР

312. **ЯК ОЧКЎР НА ШИЮ,** *зі сл.* потрібний, трéба *і т. ін., iрон., жарт.* Уживається для вираження заперечення змісту зазначених слів; зовсім не (потрібний, треба). *Воно, те підслухування, правду кажучи, йому потрібне, **як очкур на шию*** (М. Сиротюк).

ОШПАРЕНИЙ

313. **ЯК** (**мов, нáче** *і т. ін.*) **ОШПÁРЕНИЙ** (**обпáрений, опáрений** *і т. ін.*) [**ОКРÓПОМ**]. **1.** Дуже збуджений, знервований, розгніваний і т. ін. *Стрілець, **мов ошпарений,** ускочив у світлицю* (А. Хижняк); *І як тільки підполковник Онопрієнко й ад'ютант вискочили з кабінету **наче ошпарені,** Потапов знеможено впав у крісло* (В. Канівець); *Юлька відійшла, **наче ошпарена окропом*** (М. Томчаній); *Довгошия, білява дівчина вибігла, **як опарена,** їй назустріч* (Панас Мирний); ***Мов опарений,** кидався він сюди і туди, не знаючи, що діяти* (І. Франко).
2. *зі сл.* зіскóчити, схопи́тися *і т. ін.* Дуже швидко, несподівано, рвучко і т. ін. *Омелян, **мов ошпарений,** зіскочив з стільця* (М. Стельмах); *Іван Матвійович скинувсь, **мов ошпарений,** слово "горить" на нього діяло магічно, рефлекс умовний на нього виробився* (Ю. Збанацький); *Я сьогодні бігла на роботу, **немов ошпарена*** (В. Дрозд); ***Мов обпарена,** вона схопилась на ноги і .. кинулась бігти додому* (Ю. Збанацький).

ОШПАРИЛО

314. **ЯК** (**мов, нáче** *і т. ін.*) **ОКРÓПОМ ОШПÁРИЛО** *кого, перев. від чого, безос.* Хтось раптово відчув сильне збентеження, хвилювання, сором і т. ін.; дуже вражений чимсь (перев. несподіваним, небажаним), почервонів. *Дівчину **наче окропом ошпарило** від сорому та образи* (В. Речмедін). **НЕМÓВБИ ХТО ОБІЛЛЯ́В ОКРÓПОМ.** *Те питання страшенно перепудило мене, **немовби хто обілляв** мене **окропом*** (І. Франко).

П

ПАВА

1. **НІ ПÁВА [Й] НІ ҐÁВА** (**ні ворóна**). Який нічим не виділяється; посередній, ніякий (про людину). — *Вона **ні пава й ні ґава,** ні до села й ні до міста, ні до ліса й ні до біса, то хай тепер сама спробує покалантирити на цьому світі* (Є. Гуцало); *Наш герой — такий собі сіруватий тип "середньої людини", про яку можна передусім сказати, що вона — ні се ні те, **ні пава ні ворона** в моральному розумінні* (З журналу).

2. **ЯК** (**мов, ніби** *і т. ін.*) **ПÁВА. 1.** У яскравому, барвистому або багатому вбранні. *Кричить і собі ж червоний від біганини, рослий .. **та як пава** вбраний парубок* (І. Франко); *Багато живе Станіслав Кропивницький. Людмила вичепурена, вся в шовках **як пава*** (С. Чорнобривець); — *Вирядив* [чоловік] *дівку **як паву,** син гоголем ходить, жінка у хустці такій, що всі баби очі рвуть од заздрощів, а в самого чоботи з рипом* (А. Дімаров).
2. З надмірним почуттям власної гідності; гордовито, поважно. *Походжає **як пава*** (Укр.. присл..); // Гордий, поважний. — *Хведора йшла до церкви. Найменшого несла на руках. Виступала попереду, огрядна, червонощока, **як пава*** (А. Дімаров).

ПАДАТИ

3. **ПÁДАТИ / ВПÁСТИ В БЕЗÓДНЮ. 1.** Безслідно минати, щезати. ***В безодню Падали,** як олово, віки* (В. Сосюра).

2. Потрапляти в дуже скрутне, безвихідне становище. *Ігор щохвилі глибше розумів, у яку безодню* ***падає.*** *Та вороття не було. Треба врятувати Тамілу, будь-що врятувати* (Л. Дмитерко).

4. **ПА́ДАТИ / ВПА́СТИ В ОЧА́Х** *кого, чиїх.* Втрачати авторитет і повагу до себе з боку інших або потрапляти у становище, яке заслуговує осуду. *Чим нижче* ***падав в очах*** *військ Денікін, тим вище підносився він, Врангель, в своєму ореолі вигнанця* (О. Гончар).

5. **ПА́ДАТИ / ВПА́СТИ З НЕ́БА,** *перев. із запереч.* Діставатися кому-небудь дуже легко, без зусиль, труднощів і т. ін. *Нове не* ***падає з неба*** *в готовому вигляді. Воно завойовує свої права поступово* (Л. Дмитерко); *Наші перемоги не* ***падали*** *нам* ***з неба,*** *а здобувалися у важкій боротьбі з ворожим оточенням* (В. Козаченко); *У нас поки що так: хто робить, той і має.* ***З неба не падає*** *нікому* (В. Дрозд).

6. **ПА́ДАТИ / ВПА́СТИ З П'ЄДЕСТА́ЛУ.** Втрачати авторитет, повагу, високе громадське становище і т. ін. *Не ідеалізуйте мене, я насправжки скажу, що я сьогодні боюся, я вже раз* ***падала з п'єдесталу,*** *.. удруге сього не хотіла б* (Леся Українка).

7. **ПА́ДАТИ / ВПА́СТИ НА ГО́ЛОВУ** *кого, кому, чию і без додатка.* Несподівано з'являтися, виникати у кого-небудь внаслідок важких обставин (про труднощі, випробування і т. ін.). *Та не скоро ще ця виснажлива праця принесла радість своїм трудівникам. Важкі випробування* ***падали на їх голови*** *одне за одним* (О. Довженко); *Лихо, що несподівано* ***впало їй на голову,*** *зламало, придавило бідну жінку* (Б. Грінченко). **СПАДА́ТИ НА ГО́ЛОВУ.** *— Іноді величезне горе, що* ***спадає на голову,*** *менше вражає, як дрібничкова неприємність* (Олесь Досвітній).

8. **ПА́ДАТИ / ВПА́СТИ НА КОЛІ́НА (навко́лішки, ниць)** *перед ким і без додатка.* **1.** Виявляти кому-небудь велику шану. *Гірко, принизливо було Ганні відчути себе відстороненою. Чи давно ще* ***падали перед нею ниць,*** *пісень про неї співали* (О. Гончар).
2. Підкорятися чиїй-небудь волі, чиємусь впливу і т. ін.; скорятися. *Вдихну у груди пломінь блискавиць,— Щоб перед ворогом не* ***падать ниць,*** *Щоб дихати в його лице вогнем!* (Д. Павличко).
3. Принижуючись, просити у кого-небудь про щось. *— Курило не з тих, що* ***падають на коліна.*** *Степан Курило — герой!* (Д. Бедзик). **ПА́ДАТИ НА ВСІ ЧОТИ́РИ.** *— У нас і кращі* ***падають на всі чотири*** *й лижуть Орлову чоботи! — зловтішно мовив слідчий* (Валерій Шевчук).
4. Виявляти до кого-небудь почуття великої вдячності. *— Ти ще після всього повинен* ***впасти на коліна,*** *що з тобою так привітно обходяться, що не гордують тобою* (З газети).

9. **ПА́ДАТИ (ки́датися) / УПА́СТИ (ки́нутися) В НО́ГИ (під но́ги, до ніг** *і т. ін.***)** *кому, кого, до кого і без додатка.* **1.** Усіляко принижуючись, просити пощади, помилування і т. ін., перев. стаючи на коліна. *Закусив* [Гервасій] *нижню губу, рвонув угору арапник, але .. одразу ж опустив його на гриву коня, загигикав: — Ще будеш мені* ***в ноги падати,*** *будеш чоботи лизати, щоб найняв у економію* (М. Стельмах); *— А нуте, провчіть її, щоб знала — як барину обдурю...— Панійко! голубонько! — не дала договорити Уляна і* ***кинулась у ноги*** (Панас Мирний); // Звертатися до кого-небудь з уклінним проханням. *Починаючи з середини тижня, ходили по вулицях молодиці з розпущеними косами і* ***падали в ноги,*** *прохаючи на весілля* (М. Коцюбинський).
2. Виявляти до кого-небудь почуття великої вдячності. *— Та ти мені* ***в ноги падай*** *за те, що я твого вишкребка весь вік годую* (Григорій Тютюнник). **ПА́ДАТИ ДО НІ́ЖОК.** [Служебка:] *Цілую руці, пане, і* ***падаю до ніжок,*** *красна дяка, що пан дозволили мені, служебці підлій, витягнути пана з гнилої ями за шляхетні вушка* (Леся Українка).
3. Підкорятися чиїй-небудь волі, чиємусь впливові і т. ін.; скорятися. *Київ. Тут з особливою жорстокістю лютує ворог. Та столиця України не* ***падає до ніг*** *хижих завойовників* (Д. Бедзик).
4. Виявляти кому-небудь велику шану. *— Не чули про Роксолану? Таж вона стала турецькою султаншею! Була дружина Сулеймана Пишного. Уся Європа їй* ***до ніг падала*** (П. Загребельний).

ПАДІЛ

10. **ЗЕМНИ́Й ПАДІ́Л,** *книжн., поет.* Земля як місце перебування людини з її турботами, стражданнями і т. ін. *Я блукав колись по рідніи краю Раю. І шукав на сім* ***земнім падолі*** *Долі* (Леся Українка); *В горах — не слід забувати* ***падолу земного!*** *Серед каміння, між скель — пам'ятай про людину!* (М. Рильський).

ПАДЬ

11. **ПАДЬ ПА́ЛА (напа́ла),** *заст.* **1.** Випали у великій кількості (перев. опади). ***Падь пала*** *(шкодлива* [шкідлива] *на хліб роса)* (М. Номис).
2. *на кого.* У кого-небудь з'явилося бажання вчинити щось безглузде, осудливе. *У всіх дружечок плетена коса, а на мене така* ***падь пала,*** *що я свою косу розчесала* (Сл. Б. Грінченка); *Як паде на нього* [панича] ***падь,*** *то зроду по-доброму ні в кого не візьме* [їжу], *а все з кулаками кидається* (Переклад М. Лукаша).

ПАЙКА

12. **ЛЕ́ВОВА ПА́ЙКА (ча́стка)** *чого.* Дуже багато або велика частина. *За великих швидкостей на подолання хвильового опору витрачається до третини або й більше суднових потужностей. Отож* ***левова пайка*** *пального згоряє сьогодні у машинах лише задля того, щоб "розхитати" океан* (З журналу); *Виправляти помилки інших — значить брати на себе* ***левову пайку*** *труднощів* (З газети); *Ага, інтелегент.* ***Левову частку*** *премії згріб. Разом з вами* (А. Крижанівський).

ПАК

13. **ЧИ [ТО] ПАК. 1.** Уживається для вираження уточнення або виправлення сказаного; точніше. [Річард:] *Простіть, панове... час мені до школи...* ***Чи пак*** *до церкви... Я піду... прощавайте* (Леся Українка); *Та от — до старості дійшов,* ***Чи то пак...*** *до її порогу...* (М. Рильський).
2. Уживається для іронічного або в'їдливого уточнення; тобто. *Порфир вишурхнув з-під руки Боцмана —* ***чи то пак*** *— Бориса Савовича — вихователя, і, мов очманілий, кинувся до вікна* (О. Гончар).

14. **ЩЕ (іще́) Б ПАК. 1.** Уживається для підтвердження чого-небудь; звичайно. *Він ходив зосереджений, задуманий і, здавалось, приборканий.* ***Ще б пак!*** *Стільки перетерпіти, висіти на волосині від смерті!* (В. Козаченко); *— Що? Таки не витримав?* ***Ще б пак.*** *Само добро в руки тече, а ти відвертаєшся* (Григорій Тютюнник); *Щоб холодно не було, накрилися* [п'яні велотуристи] *своїми велосипедами. Невдовзі один каже: — Щось мені холодно. —* ***Ще б пак,*** *— одказує другий,— у тебе ж на задньому колесі трьох спиць немає* (Укр. анекдот); [2-й з прохачів:] *Якби ж то визволить* [з темниці]*! Ти б їх скрушив, тих вражих монтанівців, стер би на порох!* [3-й з прохачів:] ***Іще б пак!*** *Сказано, живеє слово не те, що листи!* (Леся Українка).
2. *із запереч.* Не підлягає сумніву; інакше й бути не може, так, авжеж. *— Чи ти пак, Тодозю, вмієш килими ткати? — спитала в Тодозі Гризельда. — Атож!* ***Ще б пак*** *не вміла,— сказала Тодозя* (І. Нечуй-Левицький); *— Мені однаково,— промовила Жабі.—* ***Ще б пак*** *не однаково,— іронічно, але ласкаво промовив Михайло.— Вам зовсім не потрібно сушити собі голови, бо про все турбуватиметься Люся* (Олесь Досвітній).

ПАЛЕЦЬ

15. **[Й] НА ПА́ЛЕЦЬ. 1.** Зовсім, нітрохи. *Вона* ***й на*** *мізинний* ***палець*** *не вважа на їхнє благородство і не потребує їхнього товариства* (В. Винниченко).
2. *чого.* Мало, небагато. *— Лягай, синку, там гасу* ***на палець,*** *а не сьогодні-завтра корова розтелиться, треба буде світло* (В. Дрозд).

16. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) ПА́ЛЕЦЬ (перст). 1.** *зі сл.* о д и н о́ к и й, о д и́ н *і под.* Без сім'ї, без рідних, без близьких і т. ін. *Назбирав він і грошей, і одежі... Навіщо? Хоч би сім'я,— тоді інша річ! А то сам* ***як палець*** (Панас Мирний); *Жив він* [дід Устим] *у напівроззваленій халупі, не мав ні жінки, ні дітей, був один* ***як перст*** (Л. Первомайський); *— Та нема* [жінки], *нема,— затинався Павло .. Самісінький,* ***мов перст*** (Є. Гуцало); // Сам, наодинці, самотою; без нікого. *Вона вже хотіла сказати дочці: йди, дочко, за того, кого вірно любиш, і будеш щаслива. Але вона згадала, що зістанеться в хаті одним одна,* ***як палець,*** *і її серце знов стало каменем* (І. Нечуй-Левицький); *— Встаєш уранці — самотою, обідаєш — так само; лягаєш спати — знов. Сам раз у раз,* ***як палець*** (В. Винниченко); *Там, де здимає хвилі сині Серед простору тихий Дін,* ***Мов перст*** *повинен в самотині Я побиватися один* (І. Манжура); // Зовсім одинока, бездомна людина. *— Нема в мене... дому...— Як нема? —* ***Як палець*** *я... У наймах родивсь, у наймах ріс, у наймах ... батько й мати померли* (А. Тесленко).
2. *рідко.* Уживається для вираження підсилення якоїсь негативної ознаки, якості і т. ін.; зовсім. *Голий,* ***як палець*** (М. Номис).

ПАЛИТИ

17. **ПАЛИ́ТИ ВОГНЕ́М. 1.** Викликати жар, значне підвищення температури тіла (про хворобу). *Пропасниця тіпала ним, гарячка* ***палила вогнем,*** *а в грудях так кололо, що він на превелику силу діставав собі воду* (М. Коцюбинський).
2. Завдавати моральних страждань; дуже мучити. *Я думаю про те, що я навік нещасна: поки живе кохання, воно* ***палить вогнем*** (Леся Українка).

18. **ПАЛИ́ТИ ДУ́ШУ.** Дуже хвилювати, непокоїти, завдавати болю, муки і т. ін. *Ох, сльози палкі — вони* ***душу палили,*** *сліди полишили огнисті навіки* (Леся Українка).

ПАЛИТИСЯ

19. **ПАЛИ́ТИСЯ ВОГНЕ́М. 1.** *чого.* Дуже непокоїтися, страждати від чогось. *Пішов блукать по світу молодик І* ***паливсь огнем*** *розлуки цілий вік* (А. Кримський).
2. Виражати сильні почуття (про очі, погляд і т. ін.). *Тадик рветься до батька, кричить, очі його* ***паляться*** *вовчим* ***вогнем*** (Григорій Тютюнник).

ПАЛИЦІ

20. **З-ПІД ПА́ЛИЦІ (па́лки, батога́).** Проти власного бажання, з примусу. *Запорізькі козаки наганяли такий жах на турецьких моряків, що на*

галери, котрі вирушали проти козаків, вони йшли буквально ***з-під палиці*** (З журналу); *Його* [чеха] *знайшли і хотіли знов забрати, певне, щоб він їхнім дамам* ***з-під батога*** *грав на скрипці* (Іван Ле).

ПАЛИЦЯ

21. **ПА́ЛИЦЯ (па́лка) З ДВОМА́ КІНЦЯ́МИ (на два кінці).** Те, що може мати одночасно як позитивні, так і негативні наслідки. — *Я тільки показав, що ваша достославна "вербовка" — .. це* ***палка на два кінці*** (І. Багряний).

22. **ПА́ЛИЦЯ ПЛА́ЧЕ** *за ким.* Хто-небудь заслуговує покарання, когось треба побити. — *Це найбільший шибеник на нашій вулиці, за ним* ***палиця*** *давно вже* ***плаче*** (З усн. мови).

ПАЛИЧКА

23. **ЯК ЧАРІ́ВНА (чарівни́ча, чароді́йна** *і т. ін.*) **ПА́ЛИЧКА.** Дуже легко, просто, швидко і т. ін. *Обробка різними хімічними сумішами в спеціальних автоматах* ***як чарівна паличка*** *приносить речам "другу молодість"* (З газети).

ПАЛІТУРКИ

24. **ВІД ПАЛІТУ́РКИ ДО ПАЛІТУ́РКИ,** *зі сл* п р о ч и т а́ т и. Повністю, від початку до кінця, нічого не пропускаючи. — *Ото сідай на велосипед і гайда, бо, як захочу, — ще й прочитаю тебе всього,* ***від палітурки до палітурки,*** *побачу, що там у твоїй душі написано* (Є. Гуцало).

ПАЛЬМА

25. **ПА́ЛЬМА ПЕ́РШОСТІ.** Перше місце або перемога як наслідок переваги кого-, чого-небудь над іншими у чомусь. *Найгірші його* [Сохацького] *передчуття справдилися. Харківський завод вирвав у нього* ***пальму першості*** (Л. Дмитерко); *Генетичною обдарованістю зумовлена й феноменальна витривалість мисливців первісних племен,* ***пальма першості*** *серед яких безумовно належить зулусам та бушменам* (З журналу). **ПА́ЛЬМА ПЕ́РШЕНСТВА,** *рідко.* — *Потоцький зрозумів, що час заговорити, бо Кособудський вирве в нього* ***пальму першенства*** (З. Тулуб).

ПАЛЬЦЯХ

26. **НА ПА́ЛЬЦЯХ,** *зі сл* і т и́, п і т и́ *і под.* Дуже тихо, обережно, щоб не створювати шуму. *Вийшов* [Микола] *з кухні до сіней і пішов* ***на пальцях*** *через першу кімнату* (Л. Мартович); *Товариші по роботі приймали мою коротку задуму за хвилини натхнення, ходили тоді* ***на пальцях*** *і притишували голоси* (Ю. Яновський).

ПАМОРОЧИТИ

27. **ПА́МОРОЧИТИ / ЗАПА́МОРОЧИТИ ГО́ЛОВУ (ро́зум, свідо́мість** *і т. ін.*). **1.** Позбавляти кого-небудь здатності чітко мислити або заважати тверезо і реально сприймати щось. *Хатня задуха* ***паморочить голову,*** *руки мимохіть простягаються до вікна* (Дніпрова Чайка). *Вулиця здавалася тісною, а тиша, глибока й тривожна, бентежила серця,* ***паморочила розум*** (С. Воскрекасенко); // Виклика́ти стан, схожий на сп'яніння; п'янити. *Їй* [весні] *додають сили й краси не самі солов'їні співи, але й пахощі, що забивають дух, тамують биття серця і* ***паморочать свідомість*** (Ю. Смолич).

2. *кому.* Зваблювати кого-небудь, закохувати у себе. — *Що з тобою сталося Тетяно?.. Бачу, що Сагайдак тобі остаточно* ***запаморочив голову*** (С. Добровольський).

3. *чим.* Зацікавлюючи кого-небудь чимсь, ошукувати, обманювати, розраховуючи на наївність, довірливість і т. ін. — *Так ось що,— Ковалів підійшов до Батури впритул,— не обіцяйте їм золотих гір. Не* ***паморочіть голови*** *великими надіями, .. не кожну річку можна відновити* (М. Чабанівський).

ПАМ'ЯТІ

28. **БЕЗ ПА́М'ЯТІ. 1.** Дуже, сильно, надзвичайно. *Хворий лежить та* ***без пам'яті*** *хліб їсть* (Укр.. присл..); *Баба Яличка хвалиться: жере* [піп] ***без пам'яті*** (М. Коцюбинський); *Місцевий куркуль, у котрого Іван батрачив, тулив йому за дружину свою придуркувату доньку, яка закохалася в наймита* ***без пам'яті*** (Ю. Яновський); // *зі сл.* с п а́ т и. Міцно. — *Я повертався з роботи... натомлений і голодний... Лягав долі і* ***спав без пам'яті*** (Ю. Яновський).

2. *зі сл* б і́ г т и, м ч а́ т и *і под.* Дуже швидко, стрімко, ні на що не звертаючи уваги. *От дурна псина. Очі заплющила, голову вбік .. і* ***без пам'яті*** *мчиться наосліп* (М. Коцюбинський).

3. Не розуміючи нічого; не усвідомлюючи. *Настя іде до човна і веде за руку Марусю. Маруся* ***без пам'яті*** *йде за нею і сідає у човен* (І. Нечуй-Левицький); *Сонми хмар скотилися, тисячею гармат ударив грім, блискавиця весь світ осліпила, і, крикнувши* ***без пам'яті:*** *"Мамо!! Мамо!!" — впала нещасна женщина* [жінка] *на землю* (Г. Хоткевич).

4. *зі сл.* б у́ т и, п е р е б у в а́ т и *і под.* У непритомному стані. *Чайченка тоді гарячка палила;* ***без пам'яті*** *сливе був він* (Марко Вовчок); *Я бачу образ матері моєї... Так на землі* ***без пам'яті*** *лежала, Як вирвано дитину з рук у неї* (П. Куліш).

5. *від кого—чого.* У великому захопленні. — *Соню, за що він вас так любить, цей ваш Заболотний? Чим ви його заполонили?.. Чому після стількох літ він ще й досі* ***без пам'яті*** *від вас?* (О. Гончар).

29. **ЗА ПА́М'ЯТІ** *чиєї, кого.* У період чийого-небудь життя, коли він був свідком чогось. — *Колись-то давно, не за нашої* ***пам'яті,*** *— ма-*

буть, ще й батьків і дідів наших не було на світі, жив собі убогий чоловік з жінкою, а у них був одним один син, та й той не такий, як треба... (Укр.. казки); *За його **пам'яті** вже двічі коло їх хати трембітала трембіта* (М. Коцюбинський); *Ще за моєї **пам'яті** сайгаки, тарпани у степах водились, а зараз де вони?..* (О. Гончар).

30. **НЕ ПРИ ПА́М'ЯТІ (па́м'ятку),** *зі сл.* бу́ти, перебува́ти *і под.* Непритомний. — *Киньте його, одійдіть усі геть, бо він не при собі, він **не при пам'ятку*** (Панас Мирний).

31. **ПО (з) ПА́М'ЯТІ,** *зі сл.* чита́ти, малюва́ти *і т. ін.* Так, як запам'яталося; не звертаючись до тексту, до оригіналу чи до іншого джерела. *Прочитавши "Сонячні кларнети" і "Плуг"* [збірки П. Г. Тичини], *вони потім **по пам'яті** читали всі вірші, від рядка до рядка* (Т. Масенко); *Якось прийшов* [Янек] *до пана .. і, озброївшись гусячим пером та папером, **з пам'яті** склав повний реманент володінь пана Бжеського* (З. Тулуб); *Не давали* [в тюрмах] *книг і газет і взагалі суворо забороняли будь-що читати, і .. люди насичували духовний голод **"з пам'яті"*** (І. Багряний); // Не дослівно, не з оригіналу, а передаючи лише зміст або не читаючи тексту. *Коли бесідник вичитав усе з того паперу, що в руках тримав, говорив далі **з пам'яті,** сварив і картав людей, що вони самі* [у] *тій кривді винні* (Л. Мартович).

32. **ПО СТАРІ́Й (да́вній) ПА́М'ЯТІ.** Під впливом колишніх звичок; за звичкою. *Постійні відвідувачі **по старій пам'яті** продовжували відвідувати знайомі місця і тут, за чаркою, говорили про життєві переміни* (М. Ю. Тарновський); *Людям всього радгоспу, всіх відділків (що вона їх **по давній пам'яті** ще зве хуторами) доводиться вічно жити під цим бентежливим гуркотом* [літаків] (О. Гончар).

33. **СУМНО́Ї (лихо́ї, недо́брої *і т. ін.*) ПА́М'ЯТІ.** Уживається для вираження негативних емоцій при згадці про кого-, що-небудь, при оцінці когось, чогось. *Церква Богородиці Пирогощої зникла **в сумної пам'яті** тридцяті роки* (З газети); *Шкідливу, руїнницьку роботу провадили в нашій мові **лихої пам'яті** футуристи* (М. Рильський); *Людяне ставлення до засланого поета* [Т. Г. Шевченка] *дорого коштувало Бутакову. Він попав під нагляд **чорної пам'яті** III відділу* (З газети).

ПАМ'ЯТКУ

34. **У ПА́М'ЯТКУ** *кому, прост.* Хто-небудь добре щось запам'ятав. *Дуже мені **в пам'ятку** одна дальша мандрівка моя того ж літа з Михайлом* (Олена Пчілка); — *Більше всього **в пам'ятку** мені, як уже піп приїхав ховати* (Сл. Б. Грінченка).

ПАМ'ЯТЬ

35. **В ПА́М'ЯТЬ** *кого, про кого, чию.* На честь кого-небудь. *Під фрескою мозаїка, що зображає цілу плетеницю містерій **в пам'ять** Адоніса* (Леся Українка); *Мистецькі твори треба складати **в пам'ять** мертвих і в ім'я ненароджених. Тільки таким чином ми замикатимем життєве коло, беручи участь у тім, що було, є і буде* (О. Довженко)

36. **КОРО́ТКА (закоро́тка, ку́ряча) ПА́М'ЯТЬ** *у кого і без додатка.* Хто-небудь швидко щось забуває. ***Пам'ять коротка** у ворогів, грають з вогнем... Та не вдається їм обдурити народ, погнати його на нову війну* (І. Цюпа); — *Свирид стояв на своєму: золота у них не було і немає... — Не було, кажеш? — перепитав високий і посміхнувся недобре. — У тебе, хазяїне, **закоротка пам'ять,** прийдеться поворушити її...* (А. Дімаров); *І все-таки Женя ніяк не могла пригадати. От уже **куряча пам'ять** — бачити людину і не згадати, де й коли...* (Л. Смілянський).

37. **НА ПА́М'ЯТЬ (на па́м'ятку). 1.** Для того, щоб пам'ятати, не забувати про кого-, що-небудь; на згадку. *Якось Хома виявив бажання, щоб Ференц змалював його **на пам'ять** нащадкам.. Художник охоче згодився і за кілька хвилин увічнив Хому на аркуші цупкого паперу* (О. Гончар); *Ой зніму ж я срібний перстень З мізинного пальця,— Буду носить **на пам'ятку** Василя-коханця* (Нар. пісня..); *Покійний гетьман подарував мені його* [перстень] ***на пам'ятку*** (П. Куліш).
2. *кому і без додатка.* На честь того, хто вже помер. *Громадою при долині Його поховали І долину і криницю **На пам'ять** назвали Москалевою* (Т. Шевченко); *Прилучаю до сього й "Декілька пісень про Гайявату", що поміщено у збірникові **на пам'ять** Котляревському* (Панас Мирний).

38. **ПА́М'ЯТЬ ЗРА́ДЖУЄ** *кому.* Хто-небудь забуває, не може пригадати щось. — *Подумайте ще й скажіть правду і про себе, і про Палилюльку. — Я ні разу не бачив його! — А, може, вам **зраджує пам'ять?** — рівно допитувався слідчий* (М. Стельмах).

39. **ПА́М'ЯТЬ СЕ́РЦЯ.** Спогади про щось дороге, близьке, незабутнє. *Не почує тиша ця глибока Голосу твойого* [твого], *друже мій... **Пам'ять серця,**— о, вона жорстока, Та без неї тяжче, як при ній!* (М. Рильський).

40. **СВІ́ТЛА (до́бра) ПА́М'ЯТЬ.** Уживається для вираження позитивного ставлення до померлого (при згадці про нього). ***З світлою пам'яттю** про чарівний образ Мате Залка прийшов тепер Юрко до мене* (Ю. Смолич); *Доброму **добра й пам'ять*** (М. Номис).

ПАН

41. **[АБО́ (чи, хоч)] ПАН АБО́ (чи, хоч) ПРОПА́В.** Ризикуючи, домогтися усього бажаного або все втратити. *Було козацтво в ту війну на те, що **або пан, або пропав**, то не кожен писався власним прізвищем* (П. Куліш); *— Чи добудемо волі, чи ні, а гіршого пекла, як у нас дома, і на тому світі не зазнаємо! .. — Істинно: голий дощу боїться! **Пан чи пропав**, нам вибирати нема з чого,— провадив уже різко фурман* (М. Старицький); *— А-а, ризикну. **Пан чи пропав**, а підпишуся так, як того деякі альтернативники бажають* (З журналу); *— Візьмемо коси на плечі і в саму Таврію чи в Молдову. Там **хоч пан, хоч пропав*** (М. Стельмах).

42. **ВЕЛИ́КИЙ ПАН; ВЕЛИ́КА ПА́НІ,** *перев. ірон.* Поважна особа, яка має великий вплив і з якою треба рахуватися. *Дума* [Василева мати], *як з ратієвської дворні, так і **велика пані*** (Панас Мирний); *— Не мети до порога, бо мені треба через поріг ходити! — ляснула Мотря.— Авжеж, **велика пані**. Покаляєш, княгине, золоті підківки,— сказала Мелашка* (І. Нечуй-Левицький).

43. **НЕВЕЛИ́КИЙ ПАН; НЕВЕЛИ́КА ПА́НІ,** *перев. ірон.* Незначна особа, яка не має впливу і з якою можна не рахуватися. *Черевиків таки вона не діждеться, **невелика пані**,— пообіцяв Мирон* (М. Стельмах); *— Секретарка розводить руками,— немає міністра.— То ми взавтра прийдемо. **Невеликі пани**.— Та хоч би й великі були... У відпустці міністр* (В. Большак).

44. **ПАН НАД (між) ПАНА́МИ.** Який має велику силу, дуже могутній або дуже щасливий. *Може, найдеться дівоче Серце, карі очі, Що заплачуть на сі думи.— Я більше не хочу. Одну сльозу з очей карих — І... **пан над панами**!..* (Т. Шевченко); *— Сядем укупі ми тут під калиною — І **над панами я пан**... Глянь, моя рибонько,— срібною хвилею Стелеться полем туман* (М. Старицький); *Хоч сила всім страшна твоя, Хоч **пан** ти,— каже,— **між панами**, Та хто зна, що ще буде з нами* (Л. Глібов).

ПАНТЕЛИКУ

45. **З ПАНТЕЛИ́КУ.** Несподіваний, раптовий. *Тільки прибадьорився старий, ввійшов у форму — і раптом така смерть **з пантелику*** (І. Драч).

ПАНЧОХА

46. **СИ́НЯ ПАНЧО́ХА,** *зневажл.* Незаміжня жінка, позбавлена жіночності, чарівності і цілком віддана виробничим і под. інтересам, певній діяльності тощо. *Не любить Ліночка **"синіх панчіх"**, хоч і самій, між нами кажучи, трьох десятків доходить* (Я. Мамонтов).

ПАПЕРІ

47. **НА ПАПЕ́РІ.** Лише по написаному, а не насправді, не в дійсності. *Ох, тії поети мудріші **на папері**, як у житті* (Леся Українка); *Однак намічене, схоже, поки що залишається тільки **на папері*** (З газети).

ПАПІР

48. **ЛА́КМУСОВИЙ ПАПІ́Р (папіре́ць),** *чого.* Те, що визначає що-небудь або є показником чогось. *Нині трансплантація органів і тканини — **лакмусовий папір** і ахіллесова п'ята медичної науки наших днів* (З журналу); ***Лакмусовим папірцем** "м'язового тонусу" виявилося емоційне самовідчуття* (З журналу); *Загалом же доробок М. Д. Леонтовича став своєрідним **лакмусовим папірцем** для кожного учасника конкурсу хорових колективів* (З газети).

ПАРА

49. **НЕ ПА́РА** *кому.* Не підходить, неоднаковий. *— Е, добродію мій! — каже, зачервонівшись з сорому, Гвинтовка. Запорожець запорожцеві **не пара*** (П. Куліш); *Коло них* [Соломії та Уляни] *худа і довготелеса Текля Барилова, вимахує руками, щось своє доказує .. Одразу видно, що вона їм **не пара*** (В. Кучер).

50. **ПА́РА П'ЯТА́К.** Схожі між собою якимись, перев. негативними рисами, ознаками і т. ін.; варті один одного. *Значить, ми з вами — **пара п'ятак**?* (І. Муратов). **П'ЯТА́К ПА́РА.** *Та й то сказати: **п'ятак пара**! либонь мають спільних секретів чимало!* (Леся Українка).

ПАРАГРАФ

51. **ПАРА́ГРАФ БЕЗСЛОВЕ́СНИЙ,** *зневажл.* Службова особа, яка виконує свої обов'язки формально, на шкоду справі; бюрократ. *Часом хотілося заволати по-армійському: "Встать!" Крикнути у заклопотану і вгодовану пику: "Пацюк ти канцелярський, **параграф безсловесний**, чорнильна душа!"* (В. Большак).

ПАРАДІ

52. **У [ПО́ВНОМУ] ПАРА́ДІ.** В ошатному, святковому або офіційному одязі, вбранні. *Латин, як цар, в своїм наряді Ішов в кругу своїх вельмож, которі* [котрі] *всі були **в параді*** (І. Котляревський); *Комбайнер із емтеесу — молодий сидить на лаві, А навколо трактористи, хлопці **в повному параді*** (Л. Первомайський).

ПАРАФІЇ

53. **НЕ [З] НА́ШОЇ ПАРА́ФІЇ.** Який відрізняється від якого-небудь кола людей світоглядом, переконаннями і т. ін. *Я чомусь відразу відчула,*

*що це людина **не з нашої парафії**, як ото кажуть* (Ірина Вільде).

ПАРАХ

54. **НА ВСІХ (пóвних) ПАРÁХ,** *зі сл.* бігти, мчáти *і под.* Дуже швидко. *Побігли **на всіх парах** голова з агрономом, а дід Левко, вичекавши, поки стихнуть їхні голоси, обережно підходить до вікна контори* (І. Драч); *Окрилений успіхом, він мчав **на всіх парах*** (Ф. Бурлака); *Насправді літо, наче його хтось підганяє, летить **на всіх парах**. Від того йому й жарко, що доводиться гнати щодуху* (Н. Тихий); *А поїзд мчить **на всіх парах** прямісінько на Київ* (О. Довженко); *Помчав поїзд **на повних парах**... Загуло, загриміло* (Ю. Мокрієв); // Дуже інтенсивно. *Сповіщаю Вас, що робота по набору іде **на всіх парах**: уже 18 сторон* [сторінок] *зовсім надруковано* (Панас Мирний).

ПАРИ[1]

55. **БÍСОВОЇ ПÁРИ.** 1. *грубо.* Уживається як лайка для вираження незадоволення кимсь, чим-небудь. [Платон Гаврилович:] *Нащо ж ти брешеш, **бісової пари** вилупок* (С. Васильченко).
2. Уживається для вираження фамільярності у ставленні до кого-, чого-небудь або захоплення кимсь, чимсь і т. ін. [Цокуль:] *Ну й **бісової пари** молодиця! Раз у раз на перешкоді мені стає* (І. Карпенко-Карий); *А що вже за парубок був — то на всю станицю. Не одне дівоче серце, **бісової пари**, тремтіло, коли танцював* (В. Логвиненко).

56. **ДО ПÁРИ,** *зі сл.* бýти, жúти *і т. ін.* 1. Разом або подружжям. *Чорт сім пар чобіт стоптав, поки **до пари** зібрав* (Укр.. присл..); *Не судилось нам, серденько, Бути **до пари*** (А. Кримський).
2. *кому і без додатка.* Який підходить, годиться кому-небудь у подружжя. *Не поможуть і чари, як хто кому не **до пари*** (Укр.. присл..); [Євдокія Корніївна:] *Час* [дочці] *заміж, та все якісь недоладні .. трапляються: то негарні, то без грошей, хоч і гарні, то не дуже розумні. Зовсім не **до пари** моїй Єфросині* (І. Нечуй-Левицький); — *Знайшов собі ти дівчину **до пари**, а я ускочив під дурного греблю* (Л. Костенко).
3. *кому, чому.* Схожий на кого-небудь іншого або на щось інше. *Там же їв я і garbanzos* [галушки]. *Тверді й тяжкі, наче кулі .. Ліжко теж було **до пари** Кухні тій. Блощиць в нім сила* (Леся Українка); *В усьому вона була йому **до пари**, не дорікала, коли випадали нестатки, і не пишалася, коли в хаті заводилась якась зайва копійчина* (Б. Антоненко-Давидович); [Калина:] — *Хто у вас командир полку?* — *Полковник Осипов. Може, чули? **До пари** Козюшевському. Такий же держиморда та егоїст* (Д. Бедзик); // *чому.* Який є доповненням до чого-небудь. *Давав* [абажур] *світло тільки на стіл і вузьку просторінь коло нього .. Довгий годинник червоного дерева з величезним вагадлом м'яко цокав **до пари** застиглому світлу над столом* (В. Підмогильний).
4. Кількість, яка становить парне число. *Смакує горілку Шкапонд, потім прополіскує нею рот і вже згодом вихиляє ..* — ***До пари, до пари** треба, господарю* (М. Стельмах).

ПАРИ[2]

57. **[Й] НІ ПÁРИ.** Зовсім нема. *Вибігає* [маляр], *кругом глип,* — *Мужика **й ні пари!*** (С. Руданський).

ПАРИТИ

58. **ПÁРИТИ ПАРКÁ.** Діяти з надзвичайною поспішністю, гарячково, нервуючи. — *Скажений! **Парка парить**, швендяє, аж попару не знайде, чогось товчеться, ще й ображає шляхту докорами,* — *додав Осінський...* (І. Нечуй-Левицький); *Хлопці бігали, шукали* [Настю], ***парили парка** — як у воду впала. Ні її, ні Соні* (С. Васильченко).

59. **ПÁРИТИ ЧУБА.** Посилено, напружено працювати, виконувати що-небудь. — *А найпаче добре співає отрок Олексій,* — *вів своє пан дяк.* — *А хто **парив чуба** з ним, хто грюкав та галасував, як брати "фа" та "соль"... га? Дяк Саватій, он хто* (М. Лазорський).

ПАРІ

60. **НА ПÁРІ [ВЛÁСНИХ].** Не користуючись транспортом; пішки. — *Не будеш тут ходить **на парі**, А зараз підеш чотирма* (І. Котляревський); [Юрко:] *Виряджаємось у подорож, на села та на хутори!* .. [Савка:] *А яким же способом: на велосипедах, поїздом, чи, може, аеропланом?* [Юрко:] ***На парі власних!*** [Савка:] *Значить — пішки* (Я. Мамонтов). **НА [СВОЇХ] ВЛÁСНИХ.** *Починали боліти ноги. Власне, це вперше в житті Юра робив таку довгу прогулянку **на своїх власних*** (Ю. Смолич).

61. **У ПÁРІ.** 1. *зі сл.* бýти, жúти *і т. ін.* Подружжям, разом. — *О дівчино!* — *каже Тиміш.* — *Мушу сповістити твою лиху годину: не бути нам **у парі*** (Марко Вовчок); *Як би то й назвати теє щастя, щоб жити з нею **в парі*** (П. Куліш); — *Сімсот овець дам з кошари, аби з ляшком була **в парі*** (Сл. Б. Грінченка); // Одружений. — *Плакала* [Олена] *коло криниці від злості, що ми вже законно **в парі*** (В. Кучер).
2. Удвох з ким-небудь. — *Вип'єм, Гонто, брате! Вип'єм, друже, погуляєм Укупочці, **в парі*** (Т. Шевченко); // Один поряд з іншим. *Сядьмо, старий, **у парі**, щоб гречка родила* (Укр.. присл..).

ПАРТИ

62. **ЗІ ШКІЛЬНОЇ ПАРТИ.** З часів навчання в школі; з дитячих або юнацьких років. — *Здається, тепер йому* [Данилові] *спішити додому, як на пожежу, та, либонь, сьогодні в якісь інші ноги впрігся, ніж завжди, бо схарапудились норовливими кіньми — й самі занесли в двір до Степана Химочки, друга-приятеля* ***зі шкільної парти...*** (Є. Гуцало).

ПАРУ

63. **НА ПАРУ.** Разом, удвох з ким-небудь. *На симпатичну ногу живемо* [з товаришем]. ***На пару*** *ходимо в кіно, у клуб* (С. Ковалів); — *Може, це я вже останній окоп рию, для історії залишу! — Давай* ***на пару*** (О. Гончар).

64. **НА ПАРУ СЛІВ.** Для короткої розмови, повідомлення тощо. — *Тебе* ***на пару слів*** *можна? — Нема у мене ні найменшого бажання з тобою говорити,— різко відрізала Оксана і відійшла від гурту дівчат* (З журналу); — *Маю справу до царевича .. Дозволь, мій пане,* ***на пару слів*** (Переклад М. Лукаша).

65. **ПАРУ СЛІВ (фраз),** *зі сл.* н а п и с а́ т и, с к а з а́ т и *і т. ін.* **1.** Трохи, зовсім мало. *Дуже був би Вам вдячний, коли б написали хоч* ***пару слів*** *про себе* (М. Коцюбинський); // Дещо. — *Слід би було вже й сход зібрати, поговорити по душах із селянством .. Я* ***пару слів*** *сказав би* (В. Речмедін); *Як скінчу життя страждение, .. щоб не чути більш образ,— Киньте часом і про мене* ***Пару щирих, теплих фраз*** (П. Грабовський).

66. **ПІД ПАРУ. 1.** *кому.* Який годиться, підходить кому-небудь у подружжя. [Наталка:] *Ви пан, а я сирота; Ви багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду; та й по всьому я вам не* ***під пару*** (І. Котляревський).
2. *кому, чому.* Схожий на когось іншого або на що-небудь інше; подібний до кого-, чого-небудь або такий, як хтось інший чи щось інше. — *Ба ні, голова в нас тямущий, хоч би й вам* [Явтуху] ***під пару!*** — *сміється жінка на возі* (Ю. Яновський).

ПАРУСАХ

67. **НА ПОВНИХ (на всіх) ПАРУСАХ,** *зі сл.* м ч а́ т и. Дуже швидко, на всю потужність (про водний транспорт). *Фрегат* ***на повних парусах*** *заїхав у свій же бриг, п'ять мачт* [щогл] *з вітрилами упали, мов зрізані* (Ю. Яновський); *По синіх валах океану, Лиш зорі зійдуть в небесах, Летить корабель одинокий, Летить він* ***на всіх парусах*** (Переклад М. Рильського); *Танкер "Горький", як то кажуть,* ***на всіх парусах*** *прямував з Японії до рідного порту* (З журналу).

ПАСКИ

68. **[І] ДО КИТАЙСЬКОЇ ПАСКИ,** *ірон.* Ніколи. — *З цією роботою їм удвох не справитися* ***і до китайської Паски*** (Сл. Ужченків).

69. **[І] ПАСКИ НЕ ПОСВЯТЯТЬСЯ** *без кого.* Ніщо не обійдеться без когось. [Голос:] *І сюди вскочила* [Парасковія]! [Другий:] *Аякже! Без неї й* ***паски не посвятяться*** (М. Куліш).

ПАСТИ

70. **ПАСТИ ЗАДНІХ.** Відставати від когось або поступатися перед кимсь у чому-небудь. [Пріська:] *Що захоче Никодим, то так і буде, навіть і Пилип Дорофейович при них вже став* ***задніх пасти*** (І. Карпенко-Карий); — *Та й ти ж на педпрактиці* ***не пас задніх*** (М. Стельмах); *А я? Хвалитися не звик, але теж не* ***пас задніх*** (А. Крижанівський). **ПАСТИ ЗАДНІ.** — *То отже слухай, Христино батьківно,— жартує панич.— Будь однині моєю слугою і дай мені, будь ласка, умитися... Шабаш тепер, Маріє Іванівно!* ***Пасіть задні*** (Панас Мирний).

71. **ПАСТИ ЛАСТІВ'ЯТ (пташок).** Бездумно вдивлятися у кого-, що-небудь, думаючи про щось інше. — *Не можу терпіти людей, що з ідіотською усмішкою* ***пасуть ластів'ят,*** *в той час коли йдеться про такі речі* (О. Гончар).

72. **ПАСТИ ОЧИМА (оком, зором, поглядом)** *кого, що, на кого—що, за ким—чим, в що і без додатка.* Дуже пильно стежити за ким-, чимнебудь або здійснювати контроль, нагляд за кимсь. *Все нишпорить* [в'язень] *очима по стінах загорожі. Так і* ***паси його очима,*** *бо незчуєшся, як не стане* (В. Винниченко); *Після першої спроби більше не приставав* [слідчий], *лише* ***пас очима*** *оддалік та дослухався до розмов одним вухом* (І. Багряний); *Полю просо за током, а він мене* ***пасе оком*** (Укр.. присл..); *Хоч оба* [обидва] *ми з братом Митродором І день і ніч довкола* ***пасли зором,*** *В монастирі ще панував спокій* (І. Франко); *Він би й пішов звідси з великою охотою, та як підеш, коли, здається, кожне так і дивиться на тебе, не спускає очей, а найперше — Пистина Майорчик* ***пасе поглядом*** (Є. Гуцало); // Дивитися на що-небудь, розглядати. *Держачи руки під кожухом,* ***очима пасу*** *на всі боки* (І. Франко); *Ступаючи з ломакою попереду, він зухвало* ***пас очима*** *в глитайські двори* (О. Гончар); *Вадим вродливий надзвичайно, дівчата так і* ***пасуть*** *його* ***очима*** (Ю. Мушкетик). **ПОПАСАТИ ОЧИМА** (час від часу). *Я часто вже крізь тин* ***очима попасав.*** *Який чудовий плід там .. скрізь понависав* (І. Франко).

73. **ПАСТИ ОЧІ** *перев. на чому.* **1.** Пильно дивитися. *Сльоза, похнюпившись, потайки спідлоба* ***пас очі*** *на Катриних колінах* (П. Панч); *Варто*

йому [учителю] *відвернутися — і вже Конопельський* ***пасе очі*** *під партою* (Ю. Збанацький).
2. *на що.* Зазіхати на що-небудь, прагнути заволодіти чимсь. — *А ти, Микито, грунтика не продавай, бо вже отой Петренко* ***пасе*** *на його* [нього] ***очі*** (С. Васильченко).

74. **ПА́СТИ СВИ́НІ** *з ким, перев. із запереч.* Бути з ким-небудь у товариських, приятельських, фамільярних стосунках. — *Чого ти кричиш на мене! Ну, я з тобою* ***свиней не пас!*** *Ну, коли хочеш в мене служить, то не тикай на мене, бо я тут пан*,— *промовив вже сердито Бродовський* (І. Нечуй-Левицький); — *От, скажемо для блізиру, посади тебе за фісгармонію. Бачив фісгармонію?* — *Я з вами* ***свиней не пас,*** — *раптом несподівано, з хмурою зневагою кидає Кавун* (В. Винниченко); *Ганна виговорювала чоловікові: — Стидався би, Тимофію! Як ти до дядька Оксентія кажеш? Що ти з ним .. разом* ***свині пас?*** (Ю. Смолич).

ПАХНЕ

75. **[І] [БЛИ́ЗЬКО] НЕ ПА́ХНЕ** *ким, чим.* Кого-, чого-небудь зовсім нема. *От і виходить — на-гора півнорми і не більше. А він десяток-півтора тих вагонеток тягне. От і виходить — на-гора рекордом* ***і не пахне*** (П. Дорошко); *Відпочиваючих* [на дачі] *не було. Санінспекторами* ***і близько не пахло.*** *І тому всі три пси, вільно розтягнувшись на піску, .. мирно і солодко дрімали на сонці* (В. Козаченко); — *Я й кажу, — духи дорогі, культурні, а культурою, вибачаюсь,* ***не пахне*** (А. Крижанівський).

76. **ПА́ХНЕ СМА́ЛЕНИМ (сма́женим, гірчи́цею, тютюно́м).** Наближається або передбачається якась небезпека чи неприємність. *Зачувши войовничі вигуки Одарки, лікар здогадався, що* ***пахне смаленим.*** *Не гаючись, замкнувся у своїй кімнаті* (Ю. Збанацький); [Залєський:] *Справа у мене до тебе є.* [Ганна:] *Справа?* [Залєський:] *Ого, як стрепенулася. Видно, добре чуєш, де* ***смаженим пахне*** (В. Собко); *Переляк добре витвережує хмільні голови. Більшість бандитів, зрозумівши, що тут* ***пахне гірчицею,*** *рачки поповзли назад* (В. Вільний). **ПА́ХНЕ СМА́ЛЕНИМ ВО́ВКОМ.** *Боровець брав за камінь не тільки гроші, але й натуроплату .. Потім приїхала дружина Боровця і, відчувши, що тут* ***пахне смаленим вовком,*** *позбавила паню секвестраторку можливості трудитися разом з Боровцем* (Ю. Мельничук). **В ПОВІ́ТРІ ПА́ХНЕ СМА́ЛЕНИМ.** *Вихопивши із ярма занозу, відскакує* [Тимко] *вбік, чекає, коли Прокіп зробить до нього перший крок. Але той, мабуть, розуміє, що* ***в повітрі пахне смаленим,*** *стоїть, не рухаючись, тяжко сапає* (Григорій Тютюнник).

77. **ПА́ХНЕ (смерди́ть) ЗЕМЛЕ́Ю** *від кого.* Хто-небудь близький до смерті. *Од неї* ***пахне*** *вже* ***землею,*** *Уже й мене не пізнає!* (Т. Шевченко); *Чи вам же пристало балакати про кохання?.. Від вас же* ***землею смердить!*** (М. Кропивницький).

78. **ЧИМ (яки́м ду́хом) ПА́ХНЕ.** Що буде, яка ситуація або що загрожує і т. ін. (перев. про щось неприємне). *Волосний писар, що вже двадцять і один рік писарює, пройшов крізь сито й решето і знає добре, де* ***чим пахне*** (Б. Грінченко); *Ціла родина знає дуже добре,* ***чим пахне,*** *коли збудити у батькові, їх могутньому, .. великоголовому батькові, його звірячий гнів* (У. Самчук); — *Ага! — розсміявся Василенко. Відразу почули,* ***яким духом пахне.*** *То добре, що бояться* (Ю. Збанацький).

ПАЧЕ

79. **ПА́ЧЕ О́КА,** *заст., зі сл.* б е р е г т и́, с т е р е г т и́ *і под.* Дуже пильно, дуже старанно. *Не перший рік лісок цей пану Я* ***паче ока*** *стережу* (І. Манжура); — *Важко тобі, коханий? .. Нічого, звикнеш. Лишаю тобі, замість себе, Люсю. Пильнуй її* ***паче ока*** *й прости свою вільнолюбиву Ніну* (С. Черкасенко).

80. **ПА́ЧЕ ЧА́ЯННЯ,** *заст.* Понад сподівання, всупереч сподіванням. — *Ти про життя думай. І в першу чергу — про своє завдання. Повинно б удатися. Все за це. Ну, а коли зірветься,* ***паче чаяння,*** *не лізьте згарячу. Бережи хлопців і себе* (А. Головко).

ПАШІТИ

81. **[АЖ] ПАШІ́ТИ ВОГНЕ́М (по́лум'ям).** Бути дуже розгарячілим, рум'яним і т. ін. через сильне збудження, хвилювання тощо. *Сьогодні бачив я в церкві три дами, — почав Леонід Семенович, — вони усі три чогось були червоні,* ***аж пашіли огнем*** (І. Нечуй-Левицький); *Припухлі гарячі губи, дотик яких ще кілька хвилин тому Юрко відчував на своїх щоках,* ***пашіли вогнем,*** *чутливі ніздрі нервово здригались, а в глибоких темних очах — і радість якась, і туга* (І. Цюпа); *Схилився* [Чіпка] *біля неї трохи на лікоть та скоса поглядав на її личко, що від такої несподіваної тривоги зашарілось .. —* ***пашіло полум'ям*** (Панас Мирний).

ПЕКЛО

82. **ХОЧ [ДО БІ́СА] У ПЕ́КЛО,** *грубо.* Куди завгодно, у найнебезпечніше місце. *Останній фотокореспондент, якого бачив генерал, був молодим, привабливим хлопцем у розкішній кубанці, його можна було послати* ***хоч до біса в пекло*** (Л. Первомайський).

ПЕКТИ

83. **ПЕКТИ́ [АЖ] ДО ЖИВО́ГО [СЕ́РЦЯ]** *кого і без додатка.* Дуже дорікати кому-небудь, лаяти когось. [Юда:] *І все такі слова вразливі, гострі, що краще б він уже налаяв просто, ніж так* ***пекти аж до живого серця*** (Леся Українка); *Скоро Гопченко втратив всяку владу над нею. Він підозрівав, що винен у всьому Коропов,* ***пік її до живого*** (В. Земляк).

84. **ПЕКТИ́ В СА́МІ ПЕЧІНКИ́** *кого.* Дуже дошкуляти комусь чим-небудь надзвичайно вразливим. — *Набрехала Параска, що в мене* [Палажки] *голова лиса. Це ж вона* ***пече*** *мене* ***в самі печінки*** (І. Нечуй-Левицький).

85. **ПЕКТИ́ ДУ́ШУ (се́рце)** *кому і без додатка.* Завдавати кому-небудь великих моральних страждань; мучити, непокоїти. *Я в тюрмі. І не сором* ***пече мені душу,*** *а — жаль* (Ю. Збанацький); *Аж скорчилася від болю — так той лист* ***пік її душу*** (В. Речмедін); *Він не міг витримати, що всі так вітають Сашка. Заздрощі* ***пекли серце*** (О. Донченко).

86. **ПЕКТИ́ П'Я́ТИ** *кому.* Настигати, наздоганяти кого-небудь (при косінні). *Відпочивши, знову зайняли ручки. Тепер уже Оксен вів перед, а Василева коса* ***пекла йому п'яти*** (А. Дімаров).

87. **ПЕКТИ́ РУ́КУ (ру́ки).** Викликати докори сумління, почуття сорому, переживання і т. ін. *Жебраний хліб, кажуть,* ***руку пече,*** *але жебране слово кохання — душу морозить* (Леся Українка).

88. **ПЕКТИ́ / СПЕКТИ́ РА́КІВ (ра́ки, ра́ка).** Червоніти перев. від сорому, ніяковіти і т. ін. *Червоній, Колодо,* ***печи раків,*** *коли не послухав старших, як картоплю кагатував* (В. Кучер); *Куропатенко почервонів, .. звичайно, заслужено* ***спік раків*** *— законів конспірації треба суворо додержувати і між собою* (Ю. Смолич); *— Ти бачила, Оленко, як Сава* ***раки пік?*** *Не знав, куди очі діти* (О. Копиленко); *Чорнокнижний неуважно, за звичкою, перехрестився на розкішний, з червоного дерева кіот, потер лівою рукою щоку, оту, яка й досі* ***пекла рака,*** *та й почав потихеньку вкладати в торбину клинці своєї бороди* (М. Стельмах); *Государ всія Русі* ***спік рака,*** *обличчя хутко спаленіло плямами* (О. Ільченко).

ПЕКТИСЯ

89. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***) ЖИВЦЕ́М ПЕКТИ́СЯ НА РОЖНІ́.** Хвилюватися, переживати, почувати себе дуже ніяково, тривожно від сорому, ганьби і т. ін. — *Еге, хай постоїть собі з краденою довбнею,— почулося звідусіль .. Кавун слухав і* ***наче живцем пікся на рожні.*** *Він люто зиркав спідлоба на людей і не знав, що з ним діється* (П. Козланюк).

ПЕЛЬКУ

90. **НА ВСЮ ПЕ́ЛЬКУ,** *вульг.* **1.** *зі сл.* к р и ч а́ т и, р е п е т у в а́ т и *і под.* Дуже голосно, щосили. *Вдома вона кричала й репетувала* ***на всю пельку:*** *там вона забувала, що вона свята та божа...* (І. Нечуй-Левицький); *З полум'я... несподівано схопився вихор, неначе клуня роззявила рота, позіхнула й засопла* ***на всю пельку*** (І. Нечуй-Левицький).
2. *зі сл.* п и́ т и. Дуже багато. *Медосолодким вином одурманений ти. Воно шкодить Кожному, хто його п'є* ***на всю пельку,*** *не знаючи міри* (Переклад Бориса Тена).

ПЕЛЮШОК

91. **З ПЕЛЮШО́К.** З раннього дитинства; змалку. [Кнур:] *Чого ж ти хотіла, шоб те щастя змалечку за нею ходило,* ***з пелюшок*** *її стерегло. Вона тільки* [тільки] *що на ноги знялася ., світа ще не бачила* (Панас Мирний); *Вродилась* [Віра] *ніби королівна, так само, як і її сини —* ***з пелюшок*** *великі паненята* (М. Лазорський); *То скіки* [скільки] *ж мовчати? Доки всіх пересадять та по тюрмах погноять?.. От за дітей уже взялися. Це що, уже й діти ворогами народу стали? Скоро й* ***з пелюшок*** *хапати почнемо* (А. Дімаров). **ВІД ПЕЛЮШО́К.** — *І рай і пекло — все в тобі, людино* ***Від пелюшок*** *— до смерті, до загину* (Л. Скирда).

ПЕНЬ

92. **ЧЕ́РЕЗ ПЕНЬ-КОЛО́ДУ.** Абияк, не так як треба. — *Відмінники дивилися на свого вчорашнього побратима співчутливо, а ті, хто вчився* ***через пень-колоду,*** *з радістю чекали на те, що їхнього полку прибуде* (Григір Тютюнник); — *Чоловік тоді правильний, коли своє місце знаходить на Землі. Дивись, інший і не дурний, і учений, а все у нього* ***через пень-колоду*** *виходить, бо свого не найшов* (М. Стельмах); *Адже намагаюся робити все найкраще, весь напружуюся.., а виходить* ***через пень-колоду*** (М. Ю. Тарновський). **ЧЕ́РЕЗ ПЕНЬ У КОЛО́ДУ.** *Парубок був той як парубок: усіх веселив, умів сказати й приказати, робота горіла в руках. А зараз ходить, як чорная хмара: не говіркий, робить* ***через пень у колоду*** (М. Лазорський).

93. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) ПЕНЬ. 1.** Уживається для підсилення, підкреслення якої-небудь ознаки, дії, якогось стану і т. ін.; дуже. *Даремно прислухається* [дуб]. *Однаково нічого не почує, бо вже глухий* ***як пень*** (Ю. Збанацький); // Зовсім. — *Сидиш, Катюшо, і ласишся — запросив у гості, а сам, старий чорт, мовчить* ***як пень*** (В. Собко); *Зажурився дяк, немає порадників, сидить на призьбі сам* ***як пень*** (М. Лазорський).

2. *зі сл.* стоя́ти, сиді́ти *і т. ін.* Бездумно, бездіяльно, нічого не розуміючи. *Рибалка труситься, стоїть як* ***пень.*** *Не розшолопає — чи ніч, чи день* (Л. Глібов); *Гнат не пручався — він стояв, як покірна дитина, або, краще,* ***як пень,*** *з котрим можна все зробити* (М. Коцюбинський).
ЯК ПЕНЬО́К. *— А я чогось не вмію плакати,— довірливо признався вчитель.— Ще малим, коли мене били, мовчав* ***як пеньок*** (М. Стельмах); *— О, та у вас тут і помічники є!.. Тільки чого це він сидить* ***як пеньок?*** (Григорій Тютюнник).

ПЕНЬОК

94. **ПЕНЬО́К (пень) З ОЧИ́МА,** *грубо, фам.* Нетямущий, безтолковий, дурнуватий. — *Що ж ти, старий* ***пеньок з очима,*** *і далі мене не зрозумів. Репетував багато, а що й до чого — ніяк не збагнеш* (З журналу).

95. **ЧО́РТІВ ПЕНЬО́К,** *лайл.* Уживається для вираження незадоволення кимнебудь. — *Ти що? — витягнув шию Плачинда. — Ти як,* ***чортів пеньок,*** *говориш з господарем!* (М. Стельмах).

ПЕРЕБИВАТИ

96. **ПЕРЕБИВА́ТИ / ПЕРЕБИ́ТИ ДОРО́ГУ** *кому.* Перешкоджати кому-небудь здійснити якийсь намір, переважно випереджаючи кого-небудь у чомусь. — *Уже як пани зуби нагострили на ту* [хлопську] *касу, то її з'їдять.., а ми* ***перебиймо їм дорогу*** (І. Франко).

ПЕРЕБИВАТИСЯ

97. **ПЕРЕБИВА́ТИСЯ З КОПІ́ЙКИ НА КОПІ́ЙКУ.** Жити дуже бідно, терпіти нестатки. — *Так .. заробітки нікчемні.* ***Перебиваєшся,*** *як Аллахові угодно, —* ***з копійки на копійку*** (Іван Ле).

98. **ПЕРЕБИВА́ТИСЯ З ХЛІ́БА (з юшки) НА ВО́ДУ (на сіль, на квас).** Бідувати, терпіти нестатки. *Коли батько так-таки і не розбагатів... Та, ну хіба воно збережешся, коли* ***з хліба на воду перебиваєшся*** (Нар. опов.); *Так і жили Гулущуки —* ***з хліба на воду перебиваючись*** (С. Чорнобривець); *Мусіла* [мусила], *значить, його дружина* ***перебиватися з хліба на сіль*** *та жити в неможливих злиднях* (М. Хвильовий); *Жив я в часи мого студентства, як водиться, на краю міста і, як і більшість моїх товаришів,* ***перебивався з хліба на квас*** (Г. Хоткевич); *Не вірилося, що тут жили споконвічні наймити і бідарі,* ***перебиваючись з юшки на воду*** (В. Кучер). **ПЕРЕБИВА́ТИСЯ НА ЧО́РНОМУ ХЛІ́БІ.** *Він неохоче брав з собою дружину, бо знав, що вона розкидає всю свою і його платню на всілякі непотрібні речі та ще й боргів наробить, а потім півроку треба буде* ***перебиватись на чорному хлібі*** *і сплачувати крамарям за їхні залежані, браковані товари* (О. Ткачук).

ПЕРЕБИРАТИ

99. **ПЕРЕБИРА́ТИ / ПЕРЕБРА́ТИ У ПА́М'ЯТІ (в голові́, у ду́мці)** *кого, що.* Обдумувати щось, пригадуючи або уявляючи у точній послідовності. *Навколо була тиша. Дівчина* ***перебирала в пам'яті*** *своє життя* (Л. Дмитерко); *Катруся почала* ***в голові перебирати*** *тих парубків, які могли б її посватати* (Н. Кобринська); *Андрій тривожно й швидко* ***перебрав у пам'яті*** *все, що будь-коли й будь-кому писав на теми політичні* (І. Багряний); *Він* ***перебрав у думці*** *усі діла, які траплялись в волості за останні часи* (І. Нечуй-Левицький); **ПЕРЕГОРНУ́ТИ У ПА́М'ЯТІ.** *Я* ***перегорнув у пам'яті*** *всі дрібниці нашого приїзду, перебування у Варшаві — і холодний піт виступив мені на чолі* (Олесь Досвітній). **ПЕРЕТРУ́ШУВАТИ У ПА́М'ЯТІ.** *Поки вона спокійно їде селом, ще й ще* ***перетрушує в пам'яті*** *всі оповідання, принесені людьми з скитка* (М. Стельмах).

100. **ПЕРЕБИРА́ТИ (перетира́ти) / ПЕРЕБРА́ТИ (перетéрти) ЯЗИКО́М (язика́ми)** *кого, що, несхв.* Детально обговорювати, всебічно оцінювати кого-, що-небудь або обмовляти когось. *Молодиці* ***перебрали язиком*** *усіх дівчат на селі, пересудили і багатих, і бідних* (І. Нечуй-Левицький); — *От ви, баби,— без злості говорить Нечипір,— кого хочеш* ***перетруть язиками.*** *Дівчина як дівчина* (М. Зарудний).

101. **ПЕРЕБИРА́ТИ (розбира́ти) / ПЕРЕБРА́ТИ (розібра́ти) ПО КІСТОЧКА́Х ([усі́] кісточки́, [усі́] жи́лочки)** *кого, що, зневажл.* **1.** До дрібниць характеризувати, оцінювати кого-, що-небудь, займаючись пересудами. *"Та замовчіть ви, язикаті!" — жбурляє цигарку Петро і береться за лопату.— "Звикли всіх* ***по кісточках перебирати****"* (М. Чабанівський); — ***Перебирають*** *один одного* ***по кісточках*** *— то із заздрощів, то з власної неприязні* (І. Цюпа); *Наперед уже уявляв їхню зустріч ..* ***Перебравши кісточки*** *однокурсників, перейдуть до викладачів, згадуватимуть їхні дивацтва* (Є. Гуцало); *Безжалісні дівчатка почали* ***по кісточках розбирати*** *нового вчителя* (О. Іваненко); // Дуже лаяти, ганьбити кого-небудь. *І не було того дня, щоб не було суду над Яковом; вона ..* ***перебирала усі жилочки*** *його,— так не ворогують чужі, так не гризуться запеклі вороги* (Панас Мирний). **РОЗБИРА́ЛОСЯ ПО КІСТОЧКА́Х,** *безос. І далі вже* ***розбиралося по кісточках*** *Уласа. Наприкінці із усіма подробицями описувалося, як і при яких обставинах Улас підривав авторитет Гната і які слова говорив при цьому* (Григорій Тютюнник).

2. Глибоко обдумуючи, детально аналізувати що-небудь. *Скільки раз за ці два місяці* ***перебрав***

по кісточках ***Іван Федорович своє життя*** (З газети); — *Перш ніж почати працювати із цим приладдям, мусимо оцю роботу — показав Петро Михайлович малюнок на папері —* ***розібрати по кісточках*** (С. Васильченко).

ПЕРЕБІГАТИ

102. **ПЕРЕБІГА́ТИ / ПЕРЕБІ́ГТИ ОЧИ́МА (по́глядом).** Нашвидку перечитувати, проглядати якийсь текст. *Михайло шелестів газетними аркушами,* ***перебігав поглядом*** *по заголовках* (П. Загребельний); *Я хутко* ***перебіг очима*** *усі об'яви й незабаром знайшов .. ту, що була мені потрібна* (Олесь Досвітній).

ПЕРЕБОЛІТИ

103. **ПЕРЕБОЛІ́ТИ ДУШЕ́Ю (се́рцем)** *за кого і без додатка.* Пережити велику тривогу, зазнати страждань. *От тільки* ***переболів душею*** *за тебе, голубочко моя* (М. Коцюбинський); [Параска:] *Зніметься* [Мар'яна], *піде та гляди — аж до півночі нема .., а тут ждеш, ждеш, передумаєш,* ***переболієш серцем,*** *поки прийде* (С. Васильченко).

ПЕРЕБРАТИ

104. **ПЕРЕБРА́ТИ / ПЕРЕБИРА́ТИ ЧЕ́РЕЗ МІ́РУ (че́рез край). 1.** Перевищити усталену норму, прийняті правила чого-небудь; перебільшити що-небудь. *Коли питали про білок або горностаїв чи лисиць,— у Міке була одна відповідь: — Мало, мало стало звіра. Спитав* [хлопець] *Міке.., чи вистачає води в Охотському морі. Міке .. відповів: Мало, мало стало води. Регіт орочів з рибальської артілі, які чули цю розмову, ясно показав Міке, що він* ***перебрав через край*** (І. Багмут). **ПЕРЕБРА́ТИ МІ́РУ (мі́рку).** *Коли найстарший син Ростислав склав атестат зрілості, Орест Білинський схаменувся, що* ***перебрав міру,*** *націливши синів на надто однобічні інтереси* (Ірина Вільде); — *Дорога моя, зважайте — публіка на вас розгнівана: ви* ***перебрали міру,*** *примусивши її стільки чекати* (Л. Смілянський); *Гердлічиха стоїть на порозі, сопе й тягне: — Та вдар ти його, ради Бога .. Але Гердлічка .. пам'ятав, що зв'язаного гуцула бити не вільно. Чув, що і так уже* ***перебрав якусь мірку,*** *пора було уже відступати* (Г. Хоткевич); *Базьо і сам побачив, що трохи* ***перебрав мірку*** (В. Стефаник).
2. Випити зайву кількість хмільного. *Раз тільки,* ***перебравши через міру,*** *.. завів* [піп] *про те* [легковажність попаді] *розмову з нею, прохав, аж плакав, кинути таке життя* (Панас Мирний); *Дехто з шляхетства, що бенкетували, порозходились, а другі,* ***перебравши через край,*** *поснули під лавками* (О. Стороженко).

ПЕРЕВЕРНУТИ

105. **ПЕРЕВЕРНУ́ТИ (зру́шити) / ВЕРНУ́ТИ ГО́РИ.** Виконати велику, навіть неможливу роботу; зробити дуже багато. [Трохим:] *Рівні і парні* [воли], *як соколи: чи в плузі, чи в возі — ідуть, як вода, тільки покеруй ними, то й* ***гори перевернеш*** (М. Кропивницький); — *Думав, білоручки тільки до писання здатні. А вони, дивись,* ***гори перевернули*** (В. Речмедін); — *Закваска в неї* [вчительки] *крута, робоча. Уся в батька .. Отаких би їм учителів, то б Кочубей з ними ще* ***гори вернув*** (В. Кучер).

106. **ПЕРЕВЕРНУ́ТИ [УВЕ́СЬ] СВІТ.** Змінити все, зробивши щось неможливе, незвичайне, важкоздійсненне. [1-й гість:] *Ви, сваток, така голова.* [Гості:] *Золота голова!* ***Світ перевернемо*** *з такою головою!* (І. Микитенко); — *Ось твій Петро хоче сам* ***весь світ перевернути.*** *Не переверне. Спробує гіркого — порозумнішає* (С. Журахович).

ПЕРЕВЕРТАЄТЬСЯ

107. **ПЕРЕВЕРТА́ЄТЬСЯ / ПЕРЕВЕРНУ́ЛОСЯ В ДУШІ́** *у кого, кому.* Кого-небудь дуже вражає щось; хтось дуже хвилюється, страждає і т. ін. *Глянув* [Данько] *у її широко відкриті, такі довірливі очі,* ***і в душі все йому перевернулося*** *од болю* (О. Гончар).

ПЕРЕВЕРТАТИ

108. **ПЕРЕВЕРТА́ТИ / ПЕРЕВЕРНУ́ТИ ГОЛОВО́Ю (го́ловами) ВНИЗ.** Різко змінювати що-небудь, робити зовсім іншим, не таким, як було. *Десь проявились якісь нігілісти — Кажуть, що се людоїди, Хотять .. Все* ***перевернуть униз головами:*** *Учні професора будуть навчать, А як азбуки не вміє — різками, Як він їх нині, будуть його прать* (І. Франко).

109. **ПЕРЕВЕРТА́ТИ / ПЕРЕВЕРНУ́ТИ ДОГОРИ́ ДНОМ (нога́ми, ко́ренем)** *кого, що.*
1. Учиняти безладдя, хаос, розгардіяш. *З Катею вони завжди регочуть,* ***перевертаючи*** *у хаті все* ***догори дном*** (В. Козаченко); *На копійку вип'є, а прийде додому — усе* ***догори дном переверне*** (Панас Мирний).
2. Дуже старанно, ретельно перешукати десь що-небудь. *У царському палаці рано шукають молоду — ходять, бігають.* ***Перевернули догори ногами*** *всі світлиці, а дівчини нема* (Три золоті сл.).
3. Різко змінювати що-небудь, робити зовсім іншим, не таким, як було. *Партецькому зараз дуже потрібні вірні люди. Здавалось, коли б він мав десяток вірних людей, то* ***перевернув би догори ногами*** *весь Галичин* (М. Ю. Тарновський); *Ота шепелява .. тютя якимсь чином перетворилась в силу, яка спроможна* ***перевернути догори коренем***

все Зонине життя (Ірина Вільде). **ПЕРЕВЕРТÁТИ УГÓРУ НОГÁМИ.** *Але щоб не здавалось, що ми якось парадоксально* ***перевертаємо угору ногами*** *усе питання про літературні відносини між Галичиною і Росією, ми мусимо обернутися до позитивного перебору питання: що таке, справді, література російська, великоруська і малоруська у Росії* (М. Драгоманов). **ПЕРЕВЕРТÁТИ ВВЕРХ ДНОМ.** *Був він хлопцем, то збирався до Америки тікати. Став студентом — намагався Світ* ***вверх дном перевертати*** (С. Чорнобривець); **ОБЕРНÝТИ ДОГОРÍ НОГÁМИ.** *Чи старий, чи новий режим так налякав тебе, діду? Але нащо ж ти, діду, мої поняття благородно-демократичні* ***догори ногами обернув?*** (Г. Хоткевич). **ПЕРЕВЕРНÝТИ ДОГОРÍ.** *— Що? Може, думаєш, ваша візьме? — крикнув .. його батько Пугач. — Чортового батька візьме!..* ***Перевернемо ми догори*** *усю вашу старшину!* (П. Куліш).

110. **ПЕРЕВЕРТÁТИ / ПЕРЕВЕРНÝТИ [ВСЮ] ДÝШУ (сéрце)** *кому і без додатка.* Викликáти в кого-небудь якесь сильне почуття (тривоги, хвилювання, захоплення і т. ін.). *Вночі йому сниться сон, який* ***перевертає душу:*** *з темного кутка дивляться на нього батькові очі, а під стелею гримить голос: "Ти зробив те, що я тобі заповідав?"* (Григорій Тютюнник); *І ось раптом, через якийсь проміжок часу, тобі* ***перевернули душу*** *давно почута п'єса чи пісня* (М. Стельмах); *Одповіда* [Дмитрик] *лиш "так" і "ні". Зате як усміхнеться —* ***серце переверне*** (М. Рильський).

111. **ПЕРЕВЕРТÁТИ / ПЕРЕВЕРНÝТИ З НІГ НА ГÓЛОВУ (з головú на нóги).** Різко змінювати, робити що-небудь зовсім іншим, навіть протилежним. *Я не міг заснути. З маніакальною впертістю* ***перевертав з ніг на голову і знову з голови на ноги*** *одну думку. Ні, любов моя, думав я, ніколи по справжньому радісною не буде* (Я. Гримайло).

ПЕРЕВІРЯТИ

112. **ПЕРЕВІРЯ́ТИ / ПЕРЕВÍРИТИ КИШÉНІ** *кому.* Красти щось у кого-небудь. *— Пляжним роззявам, мабуть, не раз* ***кишені перевіряв...*** *— І це брехня! — злісно викрикнув хлопець .. — Як не бачили, не кажіть!* (О. Гончар).

ПЕРЕВІШАЄШ

113. **ЗА ДЕНЬ НЕ ПЕРЕВÍШАЄШ** *кого, чого* Кого-, чого-небудь дуже багато, велика кількість. *— Там їх, зальотників, біля неї такого, що* ***за день не перевішаєш*** (Марко Вовчок).

ПЕРЕВІЮВАТИ

114. **ПЕРЕВÍЮВАТИ ПОЛÓВУ.** Без потреби повторювати те саме. *Навіщо* ***перевіювати полову?*** *Хіба не ясно й так, чиє воно — чоловікове* (О. Гуреїв).

ПЕРЕВОДИТИ

115. **[ДÝРНО (дарéмно, мáрно** *і т. ін.*)] **ХЛІБ (харч) ПЕРЕВÓДИТИ (їсти).** Не приносити ніякої користі. *Батько й мати журяться: — Що нам з тобою, сину, робить, що ти ні до чого не дотепний? Чужі діти своїм батькам у поміч стають, а ти тільки* ***дурно хліб переводиш!*** (Укр.. казки); *— А збирайся лишень, Чіпко, на завтра в найми,— каже .. Мотря.— Годі вдома сидіти та* ***хліб переводити,*** *— пора й самому заробляти* (Панас Мирний); *— Нічого не робиш, ледащо!* ***Дурно мій хліб їси!*** (Марко Вовчок); *— Бійці .. стали спиняти жартами своїх артилеристів.* ***Даром,*** *мовляв,* ***хліб їсте*** (О. Гончар).

116. **ЛÉДВЕ (насúлу) ПЕРЕВÓДИТИ / ПЕРЕВЕСТИ́ ДУХ (пóдих).** Дуже важко дихати. *Залитий пóтом,* ***ледве переводячи дух,*** *метався* [Юра] *в нестямі* (М. Кропивницький); *Двома словами він пояснив, хапаючись,* ***ледве переводячи дух,*** *яке нещастя трапилося з Черняєвою* (О. Донченко); *Від бігу дівчина* ***ледве переводила подих*** (С. Чорнобривець); *Макар Іванович* ***ледве перевів дух.*** *Тремтячий, блідий, він привітався до доктора, попросив його сісти* (М. Коцюбинський); *Так бігли* [хлопці], *що аж* ***ледве дух перевели*** (Грицько Григоренко). **ЛÉДВЕ ПЕРЕВÓДИТИ ДÝХА,** *діал.* [Явдоха *(****ледве переводячи духа****)*:] *А я ж так і казала, що в пасіці його шукаймо... біля діда* (Панас Мирний).

117. **ПЕРЕВÓДИТИ / ПЕРЕВЕСТИ́ ÓЧІ (пóгляд)** *на кого—що.* Поглядати, почати дивитися на кого-небудь іншого, на щось інше. *Дівчата винувато і злякано* ***переводили очі*** *з одного* [чоловіка] *на другого* (С. Васильченко); *Уляна крадькома* ***переводила*** *свій боязливий* ***погляд*** *з дитини на* [Федора].., *і серце її замирало* (Панас Мирний); *Матушка* ***перевела очі*** [на Гавриїла], *оглядівши з ніг до голови, стала питати: — Як звуть?* (І. Микитенко); *Антін* ***перевів погляд*** *на ліжко, де старше дівча з усієї сили теліпало колиску з малям* (С. Чорнобривець).

118. **ПЕРЕВÓДИТИ / ПЕРЕВЕСТИ́ ПÓДИХ (дух, вíддих).** Робити коротку перерву, короткий перепочинок в чому-небудь. *Глущуки .. тягли .. воза з гноєм .. Катерина підкладала під колесо камінь, щоб не котився він донизу, перепочивали,* ***переводили подих*** *і знову тягли на гору* (С. Чорнобривець); *Хлопці мовчки поспішали за своїм командиром. З годину ще кушпелили, не* ***переводячи,*** *вважай,* ***подиху*** (І. Головченко і О. Мусієнко); *Про свою рушницю я забув одразу, бо ми дременули далі.* ***Подих перевели*** *аж біля озера*

(З журналу); *Вони разом із Шарком побігли на гору і зупинилися, щоб* ***перевести дух*** (П. Панч); *Він дійшов до зобидженої Тетяниної могили,* ***перевів віддих*** *і сторожко оглянув .. світ* (М. Стельмах). **ВІДВЕСТИ́ ДУХ.** *Вже як стала в лісі, то аж тоді* ***дух одвела*** (Леся Українка).

119. **ПЕРЕВО́ДИТИ / ПЕРЕВЕСТИ́ РОЗМО́ВУ (мо́ву)** *на що.* Починати говорити про що-небудь інше, спрямувавши увагу в інший бік. *Він почав ..* ***переводити її*** [розмову] *на другі речі* (Панас Мирний); *— Ну, а як справи, хлопці? — помітивши Іванову збентеженість,* ***перевів*** [Петро Федорович] ***на інше мову*** (А. Головко).

120. **ПЕРЕВО́ДИТИ (ста́вити) / ПЕРЕВЕСТИ́ (поста́вити) НА РЕ́ЙКИ** *які, чого.* Надавати чому-небудь певного спрямування; організовувати, спрямовувати, перетворювати і т. ін. що-небудь певним чином. *Ми з Адаменком дві ночі сиділи в соляній шахті, радилися, сперечалися й вираховували, .. план того бою цілком постав у його голові, я лише коригував і* ***переводив на практичні рейки*** (Ю. Яновський); *— Це кустарщина, а не сад,— сказав Рябов.— Що? — Ви не іритуйте. Це кустарщина. Це треба* ***ставити на державні рейки*** (О. Довженко).

ПЕРЕВОДИТИСЯ

121. **НЕ ПЕРЕВО́ДИТИСЯ / НЕ ПЕРЕВЕСТИ́СЯ.** Бути завжди, ніколи не зникати. *З того часу, як Єремія осадивсь на життя в Вишневеччині, гості ні на часинку* ***не переводились*** (О. Стороженко); *Ось уже видно журавель над тією криницею, де ніколи* ***не переводилась*** *вода* (М. Стельмах); *Ще, бачте, в нас інквізитори* ***не перевелись!*** (Леся Українка).

122. **ПЕРЕВО́ДИТИСЯ / ПЕРЕВЕСТИ́СЯ НІНА́ЩО (на нішо́). 1.** Втрачати попереднє значення, вагу і т. ін. [Іван:] *Отакі тепер козаки на світі...* ***Нінащо переведеться*** *Запорожжя. Де ж пак — там похід задумали, а він по селі байдики б'є* (С. Васильченко); **ПЕРЕВЕСТИ́СЯ НІНАВІ́ЩО.** *— Багато вашого брата туди* [на Амур] *пішло; були люди із достатками, та й ті знищились,* ***перевелись нінавіщо*** (Панас Мирний). **ПЕРЕВЕСТИ́СЯ НІ НА СЕ, НІ НА ТЕ.** *Не буде .. з таких хазяїнів добра;* ***переведуться ні на се, ні на те*** (Г. Квітка-Основ'яненко).
2. Ставати набагато гіршим. *Мартин і справді став сторонитися людей і нікого не зачіпав, а сам* ***перевівся нінащо*** (Нар. опов.); *Сам* [Кирик] *на себе став не схожий, і цю переміну помітили люди: якась гризота гризе Кирика, бач,* ***перевівся чоловік на нішо*** (Є. Гуцало); // Ставати непридатним. *Журиться й жінка його роботяща:* ***Перевелись*** *огороди* ***нінащо*** (І. Манжура).

ПЕРЕВОДЯЧИ

123. **НЕ ПЕРЕВО́ДЯЧИ / НЕ ПЕРЕВІ́ВШИ ДУ́ХУ (дух, по́диху, по́дих),** *зі сл.* в и п и в а́ т и. Відразу, за один прийом; залпом. *Григорію, що запізнився на гулянку, запропонували склянку горілки. Той,* ***не переводячи духу,*** *випив її до дна* (З усн. мови).

ПЕРЕВЧИТИСЯ

124. **ПЕРЕВЧИ́ТИСЯ НА ОДИ́Н БІК.** Здобувши освіту, стати зарозумілим, пихатим і т. ін. або, незважаючи на освіту, не мати належного культурного рівня. *Вона часто нарікала матері на Грицька, казала, що він* ***перевчився на один бік,*** *так що навіть не хоче їй вклонятися* (С. Васильченко); *Заморочений і спантеличений батько писав: "Чи ти там* ***на один бік перевчився,*** *чи що з тобою? Зараз же напиши толком, бо мама плаче!.."* (С. Олійник).

ПЕРЕГАНЯТИ

125. **ПЕРЕГАНЯ́ТИ / ПЕРЕГНА́ТИ НА ГРЕ́ЧКУ.** Виражаючи своє незадоволення або лаючи кого-небудь, примушувати робити щось, як належить. *Ніхто нічим не вгодить Олексієві Івановичу: і те не так, і друге навиворот* [навиворіт]! .. *Перешиває Олексій Іванович дівчат —* ***на гречку,*** *як кажуть,* ***переганяє*** (Панас Мирний) **ПЕРЕГНА́ТИ ЧЕ́РЕЗ ГРЕ́ЧКУ.** *— Я не буду вважати, що він пан писар, а* ***через таку його гречку перегоню*** [пережену], *що своїх двох ніг не дорахується* (І. Франко).

ПЕРЕГИНАТИ

126. **ПЕРЕГИНА́ТИ / ПЕРЕГНУ́ТИ ЛІ́НІЮ** *яку, чию і без додатка.* Будучи занадто ретельним, діяти неправильно, виявляючи надмірність, крайність у діях, вчинках і т. ін. *— Треба вести себе так мудро, щоб .. не* ***перегнути*** *бригадирської* ***лінії.*** *Таку вести лінію, щоб і бригадир залишився хорошим і людям було добре* (С. Чорнобривець); *Воронцов .. серйозно попередив, щоб надалі Хома не брався розподіляти землю, яка йому не належить. Хома запевнив, що..* ***лінії не перегне*** (О. Гончар).

127. **ПЕРЕГИНА́ТИ / ПЕРЕГНУ́ТИ ПА́ЛИЦЮ (па́лку).** Допускати надмірну крайність у вчинках, діях, поведінці і т. ін. *— Це глибока думка,— обережно сказав Іван Павлович .. Ніколи не треба* ***перегинати палицю,*** *узагальнювати. Що дуже добре в одному випадку, принесе шкоду в іншому* (В. Собко); *— А Маслюк! Хіба він не називав мене боягузом! — А ще хто? Хто ще? — Ігор зрозумів, що* ***перегнув палицю.*** *Справді, ніхто, крім Маслюка, його не ображав цим словом* (І. Багмут). *Гулька перехопив його погляд, збагнув, що*

перегнув палку, посміхнувся: — Горілка починає водити язиком. Давай на цьому поставимо крапку (М. Ю. Тарновський); *— Будемо самокритичні, Муравйов, ми* ***перегнули*** *трохи* ***палку*** (І. Цюпа).

ПЕРЕГНЕТЬСЯ

128. [І] **ЧЕРЕЗ ТИН НЕ ПЕРЕГНЕ́ТЬСЯ.** Дуже ледачий. *— Та він такий, що й* ***через тин не перегнеться*** (Сл. В. Ужченка); *Батько і* ***через тин не перегнеться,*** *зовсім не дбає про заробітки для своєї багатодітної сім'ї, яка невідомо, як існує і з чого живе* (З журналу).

ПЕРЕГРИЗАТИ

129. **ПЕРЕГРИЗА́ТИ / ПЕРЕГРИ́ЗТИ ГО́РЛО (горля́нку)** *кому і без додатка.* **1.** Непримиренно сваритися між собою або жорстоко розправлятися з ким-небудь, перев. у стані гніву, озлоблення і т. ін. *— Ой, що тепер роблять люди...* ***Горло*** *один одному* ***перегризають*** *за шматок хліба...* (З. Тулуб); *Він також уже знав про втечу опришка і чекав .. Ой чекав! Як звір у клітці, бігав по хаті — мало!.. Вибіг надвір, крутився .. поміж смереками. Попадися йому тепер хто під руки —* ***горло перегриз би*** (Г. Хоткевич); *Годину тому він готовий був* ***перегризти горло*** *кожному, хто б сказав, що оунівці насміляться сунутися на Круту гору* (М. Ю. Тарновський); *А ти ж гадав, він за бідноту вболіватиме? Та це такий вовк, що всім би нам* ***горлянку перегриз*** (А. Шиян). **ПОПЕРЕГРИЗА́ТИ ГОРЛЯ́НКИ** (про всіх або багатьох). *І Карлатові твоєму, і тобі разом з ним* ***горлянки поперегризаю,*** *якщо в Лори хоч одна сльозинка впаде через нього* (Ю. Шовкопляс); *— Вони сподіваються, що ми на Україні* ***поперегризаємо*** *самі собі* ***горлянки,*** *щоб голими руками тоді нас патрати* (Іван Ле). **ПЕРЕРВА́ТИ ГОРЛЯ́НКУ.** *Санька любила брата з ревністю ведмедиці. Кожному, хто смів його ображати, вона ладна була* ***перервати горлянку*** (Григорій Тютюнник).
2. Настирливо, наполегливо, часто не гребуючи будь-якими засобами, домагатися свого. *Я буду крутий за правду і за інтереси нашого колгоспу, коли треба,* ***горло перегризу,*** *а спуску не дам* (В. Кучер); *Багрич вірив Алієву. Так, цей справді доведе, переконає, доб'ється правди. Він* ***перегризе горло,*** *відстоюючи — не своє особисте, а інтереси народу, держави* (Л. Дмитерко); *Ех, коли б вернути час розподілу, він би вже не ховався за спини, очікуючи, коли його покличуть та скажуть: "Ось що лишилося, вибирайте!.." Він би розштовхав їх ліктями,* ***горло перегриз...*** (В. Дрозд).

ПЕРЕДАВАТИ

130. **ПЕРЕДАВА́ТИ / ПЕРЕДА́ТИ ЕСТАФЕ́ТУ** *кому.* Доручати кому-небудь продовжити розпочату справу. *Іштван-пролетар підвів до старшини літню змарнілу жінку в рогових окулярах. — Моя сестра...* ***Естафету*** [проведення бійців через підземний хід] ***передаю їй...*** (О. Гончар); *— Кукуріку! ..— Луна котиться порожніми вулицями— Кукуріку! — відлунюється на іншій вулиці. І пішло — далі й далі півні* ***передають естафету*** (А. Камінчук).

131. **ПЕРЕДАВА́ТИ / ПЕРЕДА́ТИ КУТІ́ МЕ́ДУ.** Перевищувати норму, міру в чому-небудь або перебільшувати що-небудь. *Кожен* [козак] *говорив відверто, як дужий владар, сміявся щиросердечно, залицявся і підморгував на очах всього .. панства, але ж ніколи не* ***передаючи куті меду,*** *ставлячи самому собі межу, за яку годі переступати* (М. Лазорський); *Лукавий бісик під'юджує мене на пошуки нових важелів піднесення боєготовності особового складу, але я рішуче відганяю його далі, щоб не* ***передати куті меду*** (М. Ю. Тарновський); *Узяв* [Микита Павлович] *у руки шматки пружини і почав розглядати блискучу на зламах сталь. Гартом не догодили,* ***передали куті меду.*** *Пружина має бути трохи м'якшою* (П. Інгульський); *Віктор згадав пророцтво інститутського професора. В дечому має рацію Яків Степанович, хоча, звичайно,* ***передав*** *тоді* ***куті меду*** (В. Гужва).

ПЕРЕЖИТИ

132. **ПЕРЕЖИ́ТИ СЕБЕ́ (свій вік).** **1.** Зберегти своє значення після смерті. *Хто цілком на послугу народу Віддає своє життя слабе В боротьбі за щастя, за свободу — Тільки той* ***переживе себе!*** (М. Старицький).
2. Втратити своє значення; ставати непотрібним, зайвим, застарілим. *Багато чого у промисловості трималося на традиціях, які давно* ***пережили себе,*** *а не на здоровому глузді* (З газети); [Криштоф:] *Упадають останки середньовіччини* [середньовіччя], *дрібна продукція* ***пережила свій вік*** *— капітал концентрується* (І. Франко).

ПЕРЕЇДАТИ

133. **ПЕРЕЇДА́ТИ / ПЕРЕЇ́СТИ СЕ́РЦЕ** *з ким.* Зазнавати прикрощів від кого-небудь, мучитися з кимсь. *— З усяким наймитом треба* ***переїдати серце,*** *але строкаря з економії від хазяйського за версту по духу почуєш. Хліб з тобою почне жувати і господаря очима жертиме* (М. Стельмах). **РОЗ'ЇСТИ СЕ́РЦЕ.** *— Роз'їм серце з тими новобранцями, бо не беруться науки* (Л. Мартович).

134. **ПЕРЕЇДА́ТИ / ПЕРЕЇ́СТИ ХЛІБ** *чий.* Занадто довго бути на чиємусь утриманні. *Пожитки взяла* [Василинка] *з собою,— гойднула рогатим вузликом,— а більше мені від матері нічого*

не треба. Ви не думайте, що я ваш хліб ***переїдатиму*** *чи без роботи сидітиму. Кину школу й піду в ланку або до худоби* (Є. Гуцало).

ПЕРЕЇДЬ

135. **ХОЧ ВО́ЗОМ ПЕРЕЇ́ДЬ** *кого і без додатка.* Неможливо переконати кого-небудь в чомусь. [Кряж:] *Не здавалось тобі ніколи, що ти надто почав учащати сюди?* [Роман:] *Ні, а хіба що?* [Кряж:] *А мені здавалось.* [Роман:] *Оце й моєму батькові часом як здається, то* ***хоч возом переїдь*** (М. Зарудний).

ПЕРЕЙТИ

136. **НІ ПЕРЕЙТИ́ НІ ПЕРЕЛЕТІ́ТИ** *чого.* Що-небудь дуже велике (перев. про простір, обсяг якоїсь перешкоди, що стоїть на шляху кого-, чого-небудь). *Небо сходило зорями. Темрява, глибока й студена, розлилася над світом, і, здавалося,* ***ні перейти її ні перелетіти*** (О. Гончар).

137. **ПЕРЕЙТИ́ СВІТ.** Побувати у багатьох місцях, дуже багато побачити. *Хоть* [хоч] *би я* ***світ перейшов,*** *то такого приятеля я собі не найду* (Марко Черемшина).

ПЕРЕКИДАТИСЯ

138. **ПЕРЕКИДА́ТИСЯ / ПЕРЕКИ́НУТИСЯ ДУ́МКОЮ (думка́ми, уя́вою** *і т. ін.*) *до кого—чого, на кого—що, у що.* Починати думати про кого-, що-небудь, уявляти когось, щось. *А Гриня невдовзі після цього вже* ***перекинувся думкою*** *на ті, ніколи не бачені ним, архіпелаги, де буцімто й нині люди живуть за первісними законами* (О. Гончар); *Коли ж Оксана* ***перекинулася думками*** *від далекого і неосяжного до справ знаних і близьких, то .. чомусь і Савку згадала* (Я. Гримайло); *В одну мить* ***перекинувся*** [Кузьмін] ***уявою*** *до минулих днів, повернувся до тих часів, коли він .. довідався про Жовтневу революцію* (Ю. Збанацький).

139. **ПЕРЕКИДА́ТИСЯ / ПЕРЕКИ́НУТИСЯ СЛОВА́МИ (сло́вом).** Вести коротку розмову; час від часу говорити, повідомляти що-небудь один одному. *Сиділи* [горничні] *кругом столу й грали в короля. Кругом густою лавою обступили їх хлопці і* ***перекидалися*** *жартівливими* ***словами*** (Панас Мирний); *З правого боку жінки голосно трощили насіння, часто* ***перекидалися словами,*** *з їхніх реплік Микола Чубук зробив висновок, що сьогодні на зборах буде жара* (Г. Епік); *Семен Омельянович любив* ***перекинутись словом*** *і про те, що не стосувалося агрономії* (Д. Бедзик). **ПЕРЕКИ́НУТИСЯ КІЛЬКОМА́ СЛОВА́МИ.** *Щоразу .. встигав* [Хома Хаєцький] ***перекинутися*** *з чехами бодай* ***кількома словами*** (О. Гончар).

ПЕРЕКИНУЛОСЬ

140. **У ГОЛОВІ́ ПЕРЕКИ́НУЛОСЬ** *у кого, кому.* Хто-небудь став розумово обмеженим, недоумкуватим. [Голоси старих ткачів:] *Он там . есть один такий, що цілий день сидить над водою та й полощеться, голісінький, як мати породила Йому вже зовсім* ***в голові перекинулось*** (Леся Українка).

ПЕРЕКИНУТИСЯ

141. **І СЛО́ВОМ НЕ ПЕРЕКИ́НУТИСЯ.** Зовсім не розмовляти, не говорити з ким-небудь; мовчати. *Часом мине цілий тиждень, а вони й* ***словом не перекинуться,*** *як німі* (М. Коцюбинський); *Чому так неприязно відповів шофер, з яким він ще* ***не перекинувся й словом?*** (А. Хорунжий); *Тимофій аж тремтів за Свиридом, але ніде й ніколи, навіть за доброю чаркою,* ***не перекинувся й словом*** *про це зі своїм другом* (М. Стельмах).

ПЕРЕКЛАДАТИ

142. **ПЕРЕКЛАДА́ТИ / ПЕРЕКЛА́СТИ НА ЧУЖІ́ (на чи́сь) ПЛЕ́ЧІ (ру́ки).** Змушувати когось іншого виконувати свою роботу, свої обов'язки. [Дремлюга:] *Ех, Пилипе, Пилипе... Інколи і мені здається, чи не краще жити, як інші:* ***перекладай на чужі плечі*** *роботу і живи на свою втіху .. Не такого я гарту!* (О. Корнійчук); *Своєму коханому синочкові* [Оксана] *раду дати так і не змогла, змушена була його виховання* ***перекласти на чиїсь руки*** (О. Гончар).

ПЕРЕКОВУВАТИ

143. **ПЕРЕКО́ВУВАТИ / ПЕРЕКУВА́ТИ МЕЧІ́ НА ОРА́ЛА,** *книжн.* Перетворювати воєнні засоби, ресурси і т. ін. у мирні. *Не в ті часи ми живемо, щоб* ***мечі на орала перековувати*** *.. Бо ніхто землі нам просто так не віддасть. Без боротьби* (А. Головко); *Ми завжди готові* ***перекувати мечі на орала*** (З газети).

ПЕРЕЛАЗИ

144. **АЖ ПЕРЕЛА́ЗИ ТРІЩА́ЛИ,** *зі сл.* бі́гти, вибіга́ти *і под.* Уживається для вираження інтенсивності дії. *Вона знала, що всі дівчата водили очима слідком за Миколою, а як він йшов вулицею, то вибігали дивитись на його,* ***аж перелази тріщали*** (І. Нечуй-Левицький).

ПЕРЕЛАЗИТИ

145. **ЧЕ́РЕЗ ПОРІ́Г НЕ ПЕРЕЛА́ЗИТИ.** Перебувати в дитячому віці; бути малим. *Ой, летять же літа! Чи давно це й* ***через поріг не перелазив*** [син], *а тепер он який* (А. Головко).

ПЕРЕЛАМУВАТИ

146. **ПЕРЕЛА́МУВАТИ / ПЕРЕЛАМА́ТИ ХАРА́КТЕР** *чий, кого.* Примушувати кого-небудь стати іншим, змінити звички, вдачу. *Єдиного комісара він терпів біля себе — Данила. І цьому доводилось день по дню* ***переламувати*** *Шведів* ***характер,*** *щодня наражатися на опір командира* (Ю. Яновський).

147. **ПЕРЕЛА́МУВАТИ (перело́млювати) / ПЕРЕЛАМА́ТИ (переломи́ти) [САМО́ГО] СЕБЕ́.** Виявляти стійкість, непохитність всупереч своїм бажанням, прагненням, звичкам і т. ін. *Коли вже Євген не може* ***переламати себе,*** *коли це для нього "перша й остання"... Коли й вона його щиро серцем обрала... То тут потрібен інший підхід* (О. Гончар); *І все-таки він дуже змінився за ці роки. Адже вистачило в нього витримки не потрапляти на очі Любі,* ***переламати себе*** (В. Собко).

ПЕРЕЛЕЖИТЬ

148. **ХА́ТИ (мі́сця) НЕ ПЕРЕЛЕ́ЖИТЬ (не переси́дить).** Уживається на знак згоди на чиє-небудь перебування у когось або десь. — *Що там думати,— м'яко втрутилася Меланія.— Коли вже до мене приїхали, то хай у мене зупиняються.* ***Хати не перележать!*** (О. Гончар).

ПЕРЕЛЕТІТИ

149. **ПЕРЕЛЕТІ́ТИ НА КРИ́ЛАХ.** Дуже швидко перейти що-небудь або подолати якусь відстань. *Штурмом захопили радгосп, поле* ***перелетіли на крилах.*** — *"Оце,— гукає .. Ярославцев, глянувши на карту,— уже Україна!"* (О. Гончар).

ПЕРЕЛИВАТИ

150. **ПЕРЕЛИВА́ТИ З ПУСТО́ГО [ТА] В ПОРО́ЖНЄ. 1.** Повторювати те саме, ведучи непотрібні або малозмістовні розмови. *Фрази лились, зчіплювались, і він* ***переливав з пустого та в порожнє,*** *говорячи те ж саме, тільки іншими словами* (І. Нечуй-Левицький); — *Кажуть, що жінки люблять поговорити. А ви, мужчини,* ***переливаєте з пустого в порожнє*** *ось уже чималий час* (Ю. Яновський). **СИ́ПАТИ З ПОРО́ЖНЬОГО В ПУСТЕ́.** ***Сип, сип, із порожнього в пусте!*** (Укр.. присл..).
2. Займатися непотрібною, марною справою, звичайно багато говорячи. — *У гостях тільки* [тільки] *б марно стратили день,* ***переливаючи з пустого в порожнє,*** *а дома сидячи, я сьогодні "Кобзаря" дочитаю* (Панас Мирний); — *Я, звичайно, мало розумію в твоїх справах .. Але чомусь хочеться вірити в Снігура.* ***З пустого в порожнє*** *він* ***переливати*** *не стане, не такий він* (П. Автомонов); — *Ти ж обіцяла.— Іди геть! Чого присікалась. Подумай — обіцяла... — Ти ж... слово честі. — Слухай, не* ***переливай з пустого в порожнє.*** *Не галдикай, не поможе* (М. Понеділок). **ПЕРЕЛИВА́ТИ З ПОРО́ЖНЬОГО В НЕПО́ВНЕ.** *Ідім, куме, з сього пекла, най собі тут* ***переливають*** [пани] ***з порожнього в неповне!*** — *напівпошепки, напівголосно мовив Петро Дорунда до Михайла Савули* (І. Чендей).

151. **ПЕРЕЛИВА́ТИ / ПЕРЕЛИ́ЙТИ [ЧА́ШУ] ЧЕ́РЕЗ КРАЙ (че́рез ві́нця** *і т. ін.***). 1.** Позбавляти кого-небудь сил, можливості терпіти, переносити щось. *На прю! Без ляку і зневіри — За правду, волю, за наш край!* ***Перелили*** *вже бузувіри Скорботи* ***чашу через край*** (М. Старицький).
2. Досягати найвищого рівня, найбільшої міри. *І мовив Щорс: — Народу гнів* ***Переливає через вінця,*** *бо вже до краю придушив Той чобіт кований чужинця* (М. Шеремет). **ПЕРЕЛИВА́ТИСЯ / ПЕРЕЛИ́ЙТИСЯ ЧЕ́РЕЗ КРАЙ (че́рез ві́нця).** *У кімнаті стихло, тільки годинник настирливо цокав, доливав смутку до того, що* ***переливалося вже через вінця*** (В. Гжицький); *Всі газети переповнено описанням таких жорстоких фактів.., що надлюдське горе уже давно* ***перелилося через край*** *в кожній людській душі* (О. Довженко).

ПЕРЕЛІТАТИ

152. **ПЕРЕЛІТА́ТИ (заліта́ти) / ПЕРЕЛЕТІ́ТИ (залеті́ти) ДУ́МКОЮ (в ду́мці, в думка́х).** Уявляти або згадувати що-небудь. ***Залітала в думках*** *далеченько і Явдоха, поспішаючи за синовою долею* (О. Ільченко); *Вона глянула на верби, на вишні, на огороди, й* ***перелетіла думкою*** *у батьків садок* (І. Нечуй-Левицький); *І, взявши карту, щоб на її Писать споминник дорогий, Я* ***в думці*** *враз* ***перелетів*** *Ряди похованих годів* (Я. Щоголів).

ПЕРЕЛІЧИТИ

153. **НА (по) ПА́ЛЬЦЯХ [МО́ЖНА (ле́гко)] ПЕРЕЛІЧИ́ТИ (порахува́ти)** *кого, що.* Кого-, чого-небудь дуже мала кількість. *Вони* [кращі люди] *.. замінили свій хатній халат на службовий каптан. То, правда, були ще тільки стовпи, одинокі рядчики, що їх* ***по пальцях перелічиш*** (Панас Мирний). **ЛЕ́ГКО ПЕРЕЛІЧИ́ТИ НА ПА́ЛЬЦЯХ ОДНІЄ́Ї РУКИ́.** *Богдан Любомирович добре знав, що фахівців, котрі розуміються на цій проблемі,* ***легко перелічити на пальцях однієї руки*** (З газети).

154. **НЕ [МО́ЖНА] ПЕРЕЛІЧИ́ТИ** *чого.* Дуже велика кількість; багато. *Привіз Онисько молоду жінку у свій зимовник, тутечки у його* [нього] *була рублена хата на дві половини, усякої худоби* ***не перелічити*** *і наймитів, і наймичок* (О. Стороженко).

155. **ПЕРЕЛІЧИ́ТИ (полічи́ти) ЗУ́БИ** *кому і без додатка.* Побити, ударити кого-небудь, перев. по зубах. — *Встане не на ту ногу пан управитель —*

і зуби перелічить, і служби позбавить (М. Стельмах); — *Чом ти йому зубів не полічив? — загомоніли кругом* (Панас Мирний).

ПЕРЕЛОГИ

156. **ПЕРЕЛО́ГИ НАПА́ЛИ** *на кого.* Хто-небудь перебуває у стані депресії, має поганий настрій. *На Остапа **напали перелоги,** ні до чого у нього не здіймаються руки, тільки мовчки никає по хаті* (З журналу); — *Знову на тебе **перелоги напали,** никаєш туди-сюди по хаті* (Сл. В. Ужченка).

ПЕРЕМАГАТИ

157. **ПЕРЕМАГА́ТИ / ПЕРЕМОГТИ́ СЕБЕ́ (своє́ се́рце).** Тамувати в собі які-небудь почуття, емоції і т. ін., боротися з якимсь станом. *Борис, **перемагаючи себе,** дивлячись не на друга, а на вулицю, на тіні, на одиноких перехожих, сказав: — Ти пам'ятаєш, я тобі колись говорив, що збираюсь одружитися* (В. Собко); *Вона **перемогла себе** й почала казати далі: — Я... сама підпалила хату* (Б. Грінченко); *Став шинкар свою жінку зневажати.., а Чайченко не **переміг свого серця,** уступився* [заступився] (Марко Вовчок).

ПЕРЕМИВАТИ

158. **ПЕРЕМИВА́ТИ (ми́ти) / ПЕРЕМИ́ТИ [УСІ́] КІСТОЧКИ́ (кістки́)** *кому, кого, чиї і без додатка.* Займатися пересудами, обмовляти кого-небудь. *Проте жінки якось одразу облишили **перемивати кісточки** дружині колгоспного бухгалтера* (М. Колесников); *Від одного того, що з ним сиджу на очах у всіх, не по собі робиться, всі дивляться, хоч провались з сорому, будуть **кісточки** потім **перемивати*** (А. Хижняк); *Федір пішов на квартиру.., люди **мили та перемивали** всім Покришням **кістки,** а він не звертав на те уваги* (Ю. Збанацький); *Вже вони встигли **перемити кісточки** коханці якогось дивізійного начальника* (О. Гончар); — *От візьми подивись, якими наші баби стали. То раніше зберуться — **усі кісточки** одна одній **перемиють,** усі брехні в одне рядно стягнуть, за яйце одна одній очі видряпає* (М. Стельмах); — *Баба поки не **перемиє кісточки** всій Тернівці, не одпустить* (І. Григурко). **ПЕРЕМИВА́ННЯ КІСТОЧО́К.** *Здається мені, користі мало з .. **перемивання кісточок** померлих поетів* (Леся Українка). **ПЕРЕМЕ́ЛЮВАТИ КІСТОЧКИ́.** — ***Перемелюєте мої кісточки?*** — *сказав* [шеф-кухар] *незлобивим баском і опромінив хлопців таким добрим, батьківським усміхом, що їм від сорому позаціплювало* (Ю. Бедзик). **ПЕРЕТИРА́ТИ [УСІ́] КІСТОЧКИ́.** *І не було того дня, щоб не було суду над Яковом; вона **перетирала усі кісточки** .. його, — так не ворогують чужі, так не гризуться запеклі вороги між собою!* (Панас Мирний).

ПЕРЕМИНАТИСЯ

159. **ПЕРЕМИНА́ТИСЯ (переступа́ти) / ПЕРЕСТУПИ́ТИ З НОГИ́ НА НО́ГУ.** Тупцюючи, виявляти свою ніяковість, нерішучість, збентеження, розгубленість і т. ін. — *Мадяри деякий час стояли мовчки... Покашлювали, **переминалися з ноги на ногу** і мовчали* (О. Гончар); *З кожним його словом дівчина все більше дивувалася і вже розгублено **переминалася з ноги на ногу*** (П. Панч); *Усміхається Марина, і звичайно хороше і неспокійно стає хлопцеві. **Переминається з ноги на ногу,** вила то на плече перекладе, то зубцями в землю зажене* (М. Стельмах); *Панас Гичка **переступає з ноги на ногу,** наставляє старого батька, що слухає сина, сумно похнюпивши голову* (Григорій Тютюнник). **ПЕРЕСТУПА́ТИ З ОДНІЄ́Ї НОГИ́ НА ДРУ́ГУ.** *Джериха розказувала десятий раз, як її син цієї неділі перший раз читав апостола в церкві, як розгортав книжку, .. і як став, і як **переступав з однієї ноги на другу,** як засоромився й почервонів* (І. Нечуй-Левицький).

ПЕРЕМИТИЙ

160. **ЯК (мов, немо́в** *і т. ін.*) **ПЕРЕМИ́ТИЙ.** Дуже гарний. *А на нашій та вулиці Насипано жита, Ой як вийде челядь гулять — Так **як перемита*** (Укр.. пісні); *Дівчата там **як перемиті,** прості, ніяких примх не знають* (С. Васильченко); *Металурги наші гордовиті, Гарні, дужі, всі **як перемиті*** (Ю. Яновський); — *Гарнеє житце, помнож його, Боже! Колос **немов перемитий,** Щіткою густо ізвився пригоже, Божою ласкою ввитий* (І. Манжура).

ПЕРЕМІНИТИ

161. **ПЕРЕМІНИ́ТИ (зміни́ти) ГНІВ НА МИ́ЛІСТЬ (на ла́ску).** Перестати гніватися, сердитися. *Городиський гордо кивне головою на знак, що **перемінив гнів на милість*** (І. Франко); *Лідія Овдіївна **змінила гнів на милість.**— Ану тебе, Конопельський. Тобі в цирк піти або на сцену .. Завжди він насмішить до сліз* (Ю. Збанацький); *Гінзбург ще деякий час насторожено й холодно ставився до Ляндера. Та згодом **змінив гнів на ласку:** забув про сутичку* (А. Дімаров). **ПОВЕРНУ́ТИ ГНІВ НА МИ́ЛІСТЬ.** — *Та вже і **гнів** свій до вас **на милість поверну** — попоїм трохи,— додав* [Пищимуха], *беручись за ложку* (Панас Мирний).

ПЕРЕНЕСЛО

162. **ЯК (мов, немо́в** *і т. ін.*) **ВІ́ТРОМ ПЕРЕНЕСЛО́** *кого.* Хто-небудь дуже швидко прибув (прийшов, приїхав, прибіг і т. ін.) кудись. [Суховій:] *Либонь ще й четверті півні не співали, а я вже і в Конотопі .. **Немов вітром** мене **перенесло*** (М. Кропивницький).

ПЕРЕОРАТИ

163. **ПЕРЕОРÁТИ МЕЖЎ** *кому.* Перешкодити кому-небудь у його справах. *Чи я йому межу **переорав!*** (Укр.. присл..); *Тішиться з себе* [хвалько], *який то він здатний в Бога вродився: і пану догодив, і собі **межі не переорав*** (Марко Вовчок).

ПЕРЕОЦІНЮВАТИ

164. **ПЕРЕОЦІ́НЮВАТИ / ПЕРЕОЦІНИ́ТИ [ВСІ] ЦІ́ННОСТІ.** Серйозно переосмислювати і змінювати погляди, уявлення і т. ін. — *Зараз усі ми опинилися в однаковому, дуже важкому стані,— говорив цей погляд,— доводиться **переоцінювати цінності**, а це процес дуже болючий, нагадує перев'язку спеченого тіла, коли тобі повільно віддирають присохлі бинти* (В. Собко). **ПЕРЕОЦІ́НКА ЦІ́ННОСТЕЙ.** [Терень:] *А з Сльозкіним у нього давно порвано. **Переоцінка цінностей*** (І. Микитенко).

ПЕРЕПАДАТИ

165. **ПЕРЕПАДÁТИ / ПЕРЕПÁСТИ НА ГОРÍХИ (на гости́нці)** *кому і без додатка, безос.* Попадати, діставатися від когось за якусь провину. *Звісно, найбільше при тих переговорах* [сина і дружини] ***перепадало на горіхи** старому Трацькому* (І. Франко); *Іноді мені обридала служба, і я кидав все і завіювався куди-небудь в повіт тижнів на два і більше; часом сходило це мені з рук, а часом **перепадало на горіхи*** (Збірник про М. Кропивницького); *Сашко подумав, що Гені таки справді **перепаде на горіхи**. Йому стало навіть жаль цього товстого хлопця...* (Д. Ткач); *Вітька час від часу позирає на зачинені двері. Стукати він боїться, бо якщо дома лишилась Юркова сестра Настя, то Вітьці **перепаде на горіхи**: Настя сердита* (О. Сизоненко). **ПЕРЕПÁСТИ НА ГАЛУШКИ́ (на бу́блики** *і т. ін.***).** — *Та що це ви, Прокопе... А то дійсно заробите від мене,— виправдувалась Віра.— О-о, я ж казав тобі, Ілюша, що од цієї ланкової легко може **перепасти й на галушки*** (А. Хоружний); — *Ой гляди, дівчино, **перепаде тобі на бублики** .. Ти ж знаєш вдачу нашої попаді: все шкварчить, наче яєчня на сковороді* (М. Стельмах).

166. **ПЕРЕПАДÁТИ / ПЕРЕПÁСТИ НА ХЛІБ** *кому і без додатка, безос.* Мати мізерний заробіток. — *Піду до кого або хто покличе* [поправити] — *може, хоч **на хліб перепаде*** (Панас Мирний).

167. **ПЕРЕПАДÁТИ / ПЕРЕПÁСТИ У КИШÉНЮ** *кому і без додатка.* Мати грошовий прибуток. — *Радий, бач, що взяли* [на роботу], — *каже один.— Еге,— каже другий,— показний, бач .. Та це й прохарчиться він, **і в кишеню перепаде*** (А. Тесленко).

ПЕРЕПАСТИСЯ

168. **ПЕРЕПÁСТИСЯ НА СМИК (на сухáр).** Дуже схуднути, охлянути, виснажитися. — *Що з тобою? Де ти зник? Чого **перепався на смик?*** (М. Стельмах); *Уздрівши чоловіка, Олена обривала спів і починала докоряти, що він, Марко, і не обідав, і забувся за жінку, і сам **перепався на смик*** (М. Стельмах); *Третій тиждень і на ногу не стає* [кобила]. ***Перепалась — ну на сухар*** (А. Головко).

ПЕРЕПЛУТУВАТИ

169. **ПЕРЕПЛЎТУВАТИ (плýтати) / ПЕРЕПЛЎТАТИ (сплýтати) ГРÍШНЕ З ПРÁВЕДНИМ.** Змішувати все хороше і погане; неправильно розуміти що-небудь. *Це, шановний Анатолію Филимоновичу, ви **сплутали грішне з праведним**. З "Мальмьо" грає чехословацький "Спартак" на Кубок чемпіонів* (М. Білкун). **ПЕРЕПЛЎТАТИ ПРÁВЕДНЕ З ГРÍШНИМ.** *Сказився .. старий, **переплутав праведне з грішним**. Замість дробовиком бекасів по болоті ганяти, почав угодників глушити в хаті* (О. Ковінька).

ПЕРЕПОВНЮВАТИ

170. **ПЕРЕПÓВНЮВАТИ / ПЕРЕПÓВНИТИ ЧÁШУ ТЕРПÍННЯ** *кого, чию.* Позбавляти когось сил, можливостей терпіти, зносити що-небудь. *Посипалися з моєї пазухи* [яйця] *на Глафірину голову... Це були останні краплі, що **переповнили чашу її терпіння*** (І. Микитенко).

ПЕРЕПУСКАТИ

171. **ПЕРЕПУСКÁТИ / ПЕРЕПУСТИ́ТИ ЧÉРЕЗ СВОЇ РЎКИ.** Самому збувати, продавати щось або бути причетним до чого-небудь. — *Сорок років зимогорю,— зітхає старий.— Стільки золота **перепустив через свої руки**, що тобі і не присниться... І все прогуляв* (О. Донченко).

ПЕРЕРВЕТЬСЯ

172. **ЯК НЕ ПЕРЕРВÉТЬСЯ.** Дуже сильно, активно. *Жайворонки **як не перервуться** щебечуть* (Панас Мирний); // Дуже швидко. *Діставши облизня, фашист тікає **як не перерветься*** (Ю. Яновський).

ПЕРЕРИВАТИ

173. **ПЕРЕРИВÁТИ / ПЕРЕРИ́ТИ МИ́ШАЧІ НÓРИ.** Дуже ретельно переглядати все, заглядати в найпотаємніші закутки в пошуках кого-, чого-небудь. — *Вони* [чоловіки] *й вас уб'ють. Давайте краще обидві сховаємось.— Що ти кажеш таке? То вони тоді всі **мишачі нори перериють*** (Г. Хоткевич).

ПЕРЕРИВАТИСЯ

174. **ПЕРЕРИВА́ТИСЯ / ПЕРЕРВА́ТИСЯ НА́ДВОЄ** (**напопола́м**). Виконувати надмірну роботу або виявляти надмірні зусилля. ***Напополам перервусь****, а таки доб'юся свого* (А. Головко).

ПЕРЕРІЗАТИ

175. **ПЕРЕРІ́ЗАТИ ХЛІБ,** *етн.* Дати згоду на одруження. — *Наталка не гуляє. Вже* ***хліб перерізали*** *— ще на тому тижні* (Сл. В. Ужченка).

ПЕРЕСАДКИ

176. **БЕЗ ПЕРЕСА́ДКИ** Прямо, не зупиняючись або не затримуючись. *Було сядеш на саночки на розі Шулявської й Тарасівської, відштовхнешся ногою та й їдеш* ***без пересадки*** *аж до Жилянської вулиці* (В. Самійленко); *Він допоміг нам хутенько знайти в Корчуватому справжню гідру фашизму із списком наших людей, складених для царства небесного, куди й потрапив* ***без пересадки*** *сам той писар за нашою допомогою* (Ю. Яновський); *Як іноді буває? Набив порушник колективові оскому — і його позбуваються. А він* ***без пересадки*** *в інший цех* (З газети).

ПЕРЕСМИКУВАТИ

177. **ПЕРЕСМИ́КУВАТИ** (**пересмика́ти**) / **ПЕРЕСМИ́КАТИ КА́РТИ.** Намагаючись перехитрити, обдурити кого-небудь, представляти щось спотворено, перекручено; вводити в оману когось. [Чирва:] *Я пропоную: підтримати* [владу] *добровільно ..* [Небаба:] *Він хоче перечирвити сходку.* ***Пересмикує карти*** (І. Микитенко).

ПЕРЕСТАВИТИСЯ

178. **ПЕРЕСТА́ВИТИСЯ** (**переступи́ти**) **НА ТОЙ СВІТ,** *заст.* Померти. *На ранок він* [Улас] *затих, а об обідній годині й* ***на той світ переставився*** (Панас Мирний); *Отак вони любилися! На той світ хотіли Обнявшися* ***переступить*** (Т. Шевченко).

ПЕРЕСТАВЛЯТИ

179. **ЛЕ́ДВЕ** (**ледь, наси́лу**) **ПЕРЕСТАВЛЯ́ТИ НО́ГИ. 1.** Іти дуже повільно (від втоми, хвороби, старості і т. ін.). *Сердешний Наум* ***ледве ноги переставля*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Обливаючись потом, Іван* ***ледве переставляв ноги*** (П. Колесник).
2. *зі сл.* і т и́, п л е́ н т а т и с я *і под.* Дуже повільно. *Дошкульний дощ .. січе і січе стомлених і голодних січовиків, що плетуться,* ***ледь переставляючи ноги*** (І. Цюпа).
ЛЕ́ДВЕ (**ледь, наси́лу**) **ПЕРЕСТУПА́ТИ НОГА́МИ.** *Ми помітили, що вона* ***ледве переступала ногами*** *з виснаження й розпачу* (Л. Смілянський); *Галочка увійшла до батька,* ***насилу ногами переступа*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

ПЕРЕСТУПАТИ

180. [**І**] **ПОРО́ГА** (**порі́г**) **НЕ ПЕРЕСТУПА́ТИ / НЕ ПЕРЕСТУПИ́ТИ** *чого, чийого.* Зовсім не бути, не бувати де-небудь, у когось і т. ін. *Не наважувалася сказати вголос, що про себе вже вирішила ніколи* ***не переступати порога*** *цього дому* (А. Дімаров); — *Останній раз нога моя в твоїй хаті,— промовила Ганна.—* ***Не переступлю*** *я, Марино, твого* ***порога!*** (І. Нечуй-Левицький); *Познаходилися й такі, які начебто бачили, як я вчащав до Христі, хоча, правду кажучи, я раніше ніколи* ***й порога її хати не переступив*** (Є. Гуцало).

181. **ПЕРЕСТУПА́ТИ / ПЕРЕСТУПИ́ТИ** [**ЧЕ́РЕЗ**] **ПОРІ́Г. 1.** Заходити до якого-небудь приміщення. *Шевченко нерішуче зупинився, не* ***переступаючи порога,*** *і мимоволі відсахнувся від смороду, який війнув йому в обличчя* (З. Тулуб); *Що це було саме її місце, я зрозумів із того, як швидко воно звільнилося, ледве Леночка* ***переступила поріг*** (Ю. Яновський).
2. Виходити з якого-небудь приміщення, вирушати. *Так хотілося* ***переступити через поріг*** *у витку метелицю* (М. Стельмах); // Вибувати звідки-небудь. *Я цілком одужав. Ще кілька днів, і я* ***переступлю поріг*** *лікувальної установи* (Ю. Яновський). **ПЕРЕСТУПА́ТИ ПОРО́ГИ.** *А в світлиці вже лаштувались* [їхати до столиці]. *Панотець Сильвестр правив молебень, кропив святою водою і давав цілувати хреста. Пан сотник глянув на ясновельможну: — Здається, пора* ***переступати пороги*** (М. Лазорський).
3. *чого, у що.* Потрапляти куди-небудь. *Діти, що народилися тої незабутньої осені.., сьогодні ..* ***переступають поріг*** *Львівського університету* (І. Цюпа); *Зроду-звіку не тинялась я по шинках, я швидше ладна вмерти, ніж* ***переступлю поріг*** *у той ваш рай,— сказала Галецька* (І. Нечуй-Левицький); *Він диктував свої умови, ще тільки* ***переступивши поріг,*** *але найдивніше, що його слухали* (П. Загребельний).

ПЕРЕТВОРЮВАТИ

182. **ПЕРЕТВО́РЮВАТИ** (**оберта́ти**) **/ ПЕРЕТВОРИ́ТИ** (**оберну́ти**) **У** (**на**) **ПО́ПІЛ.** Повністю спалити або знищити що-небудь. [Кривоніс:] *Армаду кораблів султана, що розбивала великий флот венеціанців, ми скільки разів* ***на попіл перетворювали*** (О. Корнійчук); *Краще б зарево пожежі світнуло на їх* [них]; *краще б воно обняло їх* [жителів] *в огненному вихрові світа,* ***обернуло у попіл*** (Панас Мирний).

ПЕРЕТИРАТИ

183. **ПЕРЕТИРА́ТИ (перебира́ти, переминáти** *і т. ін.*) / **ПЕРЕТЕ́РТИ (перебрáти, перем'я́ти** *і т. ін.*) **НА ЗУБА́Х** *кого.* Пліткувати, лихословити про кого-небудь. *А в гостинній панійки скрекотять, як ті сороки: без сорома* [сорому] *кожного* ***на зубах перетирають*** (Панас Мирний); *Кожного з своїх* ***перебирали та перетирали*** *пани* ***на зубах*** *і всякий раз верталися вони до тієї проклятої волі, котра гострим ножем стала впоперек їх горла* (Панас Мирний); *Знову почав Грицько гукати на всю хату,* ***перетираючи та переминаючи на зубах*** *не тільки Пріську з Христею, а й увесь рід їх* (Панас Мирний).

ПЕРЕТЛІТИ

184. **ПЕРЕТЛІ́ТИ ДУШЕ́Ю (се́рцем).** Тяжко пережити, перестраждати від тривоги, страху, туги і т. ін. *Невже .. загинув Любчик? Не віриться. Скільки* ***перетлів душею*** *Юрій за ці години* (А. Хижняк); *Ще більше* ***перетліла серцем*** *за Данька, доки він там десь з ворогом рубався* (О. Гончар).

185. **ПЕРЕТЛІ́ТИ НА ВУ́ГІЛЬ (на по́піл).**
1. Дуже намучитися, знемогтися від тяжких думок, неспокою, хвилювань, страху і т. ін. — *Нічого, нічого, не схуднеш, — поплескав її по плечу Микола.— Іди скоріше, бо Максим* ***перетліє на попіл*** (А. Хижняк).
2. Пройти, зникнути (про почуття). [Кряж:] *Отут (б'є себе в груди) все* ***на вугіль перетліло*** (М. Зарудний).

ПЕРЕТЯГАТИ

186. **ПЕРЕТЯГА́ТИ (перетя́гувати) / ПЕРЕТЯГТИ́ (перетягну́ти) НА СТО́РОНУ (на бік)** *кого, чию (чий).* Робити кого-небудь чиїмсь прибічником, прихильником і т. ін. *Погляди на книжки, фільми — це пусте! Ні, й це не пусте... Тут вона поволі* ***перетягувала його на свій бік,*** *аж поки не перетягнула зовсім* (Ю. Мушкетик); *Жила у діда .. Я надіюсь* ***перетягти*** *знов* ***на його сторону*** *дядину* (Леся Українка); — *Затягати по судах він* [пан] *зможе. Зуміє дістати брехливих свідків, суддів* ***перетягнути на свій бік*** (М. Стельмах). **ПЕРЕВА́ЖИТИ НА БІК.** *У моїй школі вони* [учні] *були чотири години, а дома цілих двадцять. І я не всіх міг* ***переважити на свій бік*** (В. Кучер).

187. **ПЕРЕТЯГА́ТИ (перетя́гувати) / ПЕРЕТЯГТИ́ (перетягну́ти) СТРУНУ́.** Вдаватися до крайніх заходів. [Петерсон:] *Макаров! Я вам не раджу* ***перетягати струну*** *.. Я вас ще раз питаю: де список?* (Я. Галан); ***Перетяг струну*** *опришок. Рвонув сорочку на грудях — і, мов ужалена змією, скочила Маруся на ноги* (Г. Хоткевич).

ПЕРЕХВАЛЮВАТИ

188. **ПЕРЕХВА́ЛЮВАТИ / ПЕРЕХВАЛИ́ТИ НА ОДИ́Н БІК.** Псувати кого-небудь надмірною похвалою. *Усі тітки, дядини .. пестили Настусю, мазали її та хвалили, аж* ***перехвалювали на один бік*** (І. Нечуй-Левицький); [Іван:] *Та ну-бо вже, не хваліть, а то* ***перехвалите на один бік!*** (М. Кропивницький).

ПЕРЕХИЛЯТИ

189. **ПЕРЕХИЛЯ́ТИ (перекида́ти) / ПЕРЕХИЛИ́ТИ (переки́нути) ЧА́РКУ (по ча́рці),** *фам.* Пити алкогольні напої. *На Смика він прицілився. Що любить Смик?* ***Перехиляє чарку*** *чи ні?* (М. Руденко); *Перепочити коням слід було, А мандрівцям* ***перехилить по чарці*** *і закусити щукою* (М. Рильський). **ПЕРЕКИ́НУТИ (хильну́ти) ЧАРЧИ́НУ.** [Галушка:] *Галю, винось-бо щось перекусити — чоловік з дороги .. та й нам не завадить* ***чарчину перекинути*** (О. Корнійчук); — *Вип'ю,— кивнув Омелян, бо таки й справді йому скортіло* ***хильнути чарчину*** (О. Ільченко).

190. **ПЕРЕХИЛЯ́ТИ / ПЕРЕХИЛИ́ТИ [АЖ] ДО ДНА.** Випивати все повністю. *Український чоловік ніколи не квапиться випити. Він перед тим, як це зробити, любить сказати щось таке жартівливе, приємне, а вже потім* ***перехилить аж до дна,*** *не залишить ні краплі* (І. Шаповал).

ПЕРЕХИТРИТИ

191. **ПЕРЕХИТРИ́ТИ САМО́ГО СЕБЕ́.** Хитруючи, виявити свої наміри або помилитися в розрахунках. — *Так, тату! Ти дуже хитрий, такий хитрий, що аж* ***самого себе перехитрив*** (І. Франко).

ПЕРЕХОДИТИ

192. **ПЕРЕХО́ДИТИ / ПЕРЕЙТИ́ ДОРО́ГУ УПО́ВНІ.** Приносити удачу, успіх, щастя. — *Ти задивилась з порога І посміхнулась мені; Певно, на щастя* ***дорогу*** *Дощ* ***перейшов уповні*** (П. Сингаївський).

193. **ПЕРЕХО́ДИТИ / ПЕРЕЙТИ́ МЕЖУ́ (мі́ру, че́рез край** *і т. ін.*). **1.** Не відповідати допустимій нормі чого-небудь дозволеного. *Його жарти й штукарство часом* ***переходили через край*** *і були трохи грубуваті й навіть вульгарні* (І. Нечуй-Левицький).
2. Виявляти надмірність, втрачати почуття міри у чомусь. *Офіцер збагнув, що* ***перейшов межу*** *потрібного такту в допиті* (Г. Епік). **ПЕРЕХОПИ́ТИ ЧЕ́РЕЗ КРАЙ.** *Янек надто пізно зрозумів, що справді* ***перехопив через край*** (З. Тулуб).
3. Виявлятися найвищою мірою; досягати найбільшої інтенсивності. *Безсильна* [шаманова] *лють* ***перейшла всякі межі.*** *Він шмагав коня, щоб хоть*

[хоч] *трохи вилити її з переповнених грудей* (В Гжицький).

194. **ПЕРЕХО́ДИТИ (переступа́ти) / ПЕРЕЙТИ́ (переступи́ти) РУБІКО́Н,** *книжн.* Робити рішучий крок, приймаючи остаточне рішення, яке має важливе значення і впливає на подальші події. — *Нацькований і підбадьорений Англією та Францією, султан* ***перейшов рубікон,*** *не бувши підготовленнй до війни...* (С. Добровольський).

195. **ПЕРЕХО́ДИТИ (перетина́ти, перепиня́ти** *і т. ін.*) **/ ПЕРЕЙТИ́ (перетя́ти, перетну́ти, перепини́ти** *і т. ін.*) **ДОРО́ГУ (шлях, сте́жку** *і т. ін.*) *кому, чому.* **1.** Ставати перешкодою у здійсненні, розв'язанні чого-небудь. — *Де не сунеш — скрізь ці лайдаки* ***перетинають нам шлях.*** *Повезеш збіжжя на ярмарок, .. старшини навезуть удвоє і так збивають ціну, що хоч повертай валку додому* (З. Тулуб); *Було б негідним з мого боку* ***переступати шлях*** *достойному з найдостойніших, нашому високоповажаному Захару Олексійовичу* (С. Добровольський); — *Не бійся, я тобі більше не* ***перейду дороги,*** *не докучу тобі ані не докорю* (І. Франко); *Тиміш — людина дуже високої душі, адже за весь цей час не* ***перейшов*** *нікому* ***дороги,*** *не поламав життя ні навіть настрою* (Ю. Мушкетик); *Він став на шляху тобі й таким, як ти,* ***перетяв вам стежку*** (В. Собко); *"Жаль мені тебе, золота голово, хоть* [хоч] *ти й* ***перепинив мені дорогу!"*** *Так думав Шраменко, стоячи позад Гвинтовки* (П. Куліш).
2. *тільки док.* **перейти́ доро́гу (шлях).** Спричинити кому-небудь нещастя, принести горе і т. ін. — *Нашому малому хтось* ***дорогу перейшов!..*** (Ю. Яновський).

196. **ПЕРЕХО́ДИТИ (става́ти) / ПЕРЕЙТИ́ (ста́ти) НА РЕ́ЙКИ** *які, чого.* Змінювати певний спосіб життя, напрям діяльності і т. ін. — *Як там у вас діла на фермі? —* ***На нові рейки переходимо,*** *діду* (С. Добровольський); *Країна* ***перейшла на*** *мирні* ***рейки*** *будівництва нового життя* (Вісник НАНУ); *Ви заявляєте, що хочете* ***стати на рейки*** *трудового життя? Хочете працювати на користь державі? Прекрасно* (І. Микитенко).
ПЕРЕХІД НА РЕ́ЙКИ. *Усім .. треба пам'ятати, що від зусиль кожного залежатиме надійність фундаменту, на якому зараз відбувається* ***перехід*** *всього народного господарства країни* ***на*** *інтенсивні* ***рейки*** (З журналу).

ПЕРЕХОПЛЮЄ

197. **ПЕРЕХО́ПЛЮЄ / ПЕРЕХОПИ́ЛО ДУХ** *кому, у кого.* Когось охоплює сильне почуття хвилювання, захоплення і т. ін. *Радісний дріж пробігає по тілу,* ***дух*** *тобі* ***перехоплює...*** *Так і є: дядько Роман .. шугає рукою в загадковий свій вузол .. і нарешті з'являється з вузла... яблуко, та яке!* (О. Гончар).

ПЕРЕХРЕСТЯХ

198. **НА ВСІХ ПЕРЕХРЕ́СТЯХ,** *зі сл.* кри ча́ти, говори́ти *і под.* Скрізь, повсюди. *Нехай впаде він безсилий на великій дорозі життя, нехай підуть потоптом по ньому ті, кого він збудить...— він кричатиме проти байдужих* ***на всіх перехрестях*** (П. Колесник).

ПЕРЕЦЬ

199. **ДЕ [ВЖЕ] І ПЕ́РЕЦЬ НЕ РОСТЕ́.** Дуже далеко, у складні, важкі умови життя. *Якби моя воля, то я б сього пана не то з партії вигнала, а загнала б там,* ***де вже й перець не росте*** (Леся Українка).

ПЕРСОНОЮ

200. **ВЛА́СНОЮ ПЕРСО́НОЮ.** Сам, особисто. *З'явився на порозі* ***власною персоною*** *Костя Степашко .. підтягнутий, сухолиций, в доброму гуморі* (О. Гончар); *А той перший зліва — не хто інший, як мій батько* ***власною персоною*** (З газети).

ПЕРТИ

201. **ПЕ́РТИ ПЛУ́ГА,** *розм.* Наполегливо працювати. *Репліка з аудиторії: Вміла жінка готувати, та не вміла подавати! (Сміх). Єва: Одне діло гавкати, інше —* ***плуга перти!*** *(Тривалі оплески)* (А. Крижанівський).

ПЕРЦЕМ

202. **З ПЕ́РЦЕМ.** Дуже запальний, гарячий або гострий на язик. — *Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала серце* ***з перцем,*** *— сказав Карпо* (І. Нечуй-Левицький); [Дівчина:] *Ану, ущипни ще раз, то так ляпаса і дам!* [Хома:] *Ого,* ***з перцем!*** (М. Кропивницький); *Краще жінка з вогнем,* ***перцем*** *і жадобою, аніж якась покірна розмазня* (М. Стельмах).

ПЕС

203. **НІ ПЕС НІ БАРА́Н.** Не здатний ні на що. — *А як я не вмію зиску злупити зі своєї слави, то, може, я справді ні врізать ні доточить,* ***ні пес ні баран,*** *ні взад ні вперед — лишаюся посеред* (Є. Гуцало).

204. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ПЕС ПІСЛЯ МАКОГО́НА,** *зневажл* Усвідомлюючи свою провину; зніяковіло, винувато. *Спідлоба глянула* [жінка] *на чоловіка й метнулася до кабінету. А той,* ***мов пес після макогона*** *плівся позаду* (З газети).

205. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ПЕС САНДЖАРІ́ВСЬКИЙ,** *зі сл.* з л и й, л ю́ т н и й *і под.* Дуже, надзвичайно. *Учора з Глухова примчав кошовий.*

Лютий, як ***пес санджарівський,*** *і не підступи* (М. Лазорський).

ПЕСТУН

206. **ПЕСТУ́Н (пестій) ДО́ЛІ (форту́ни).** Той, кого дбайливо доглядають, якому потурають у бажаннях і примхах або кому таланить у житті. *Мати всім керувала, старші сини заробляли, а менешенький був* ***пестуном долі*** *й надією сім'ї* (Л. Дмитерко); *Не приходила ніколи панотцеві думка про смерть. Як же? Він —* ***"пестій долі"*** *— та мав би вмирати?!* (Л. Мартович). **ПЕСТУ́НЧИК ФОРТУ́НИ.** *Кость за обідом не мав вигляду* ***пестунчика фортуни,*** *навпаки, він був далеко блідшим* [блідніший], *ніж завжди* (Л. Яновська).

ПЕТЛЮ

207. **ПЕТЛЮ́ НА ШИ́Ю.** Повіситися через безвихідне становище. *Нелегко без грошей. Саме легше* ***петлю на шию*** *або з мосту та в воду* (А. Тесленко).

208. **ХОЧ ПЕТЛЮ́ НА ШИ́Ю** *кому і без додатка.* Хто-небудь у відчаї, у безвихідному становищі, комусь дуже тяжко. — *Думка така була: пораджуся з матір'ю, та ноги на плечі — і світ за очі. Десь та пристану до людей, а тут мені невмоготу: прямо —* ***хоч петлю на шию*** (О. Кониський).

ПЕТЛЯ

209. **ЗАТЯ́ГУЄТЬСЯ ПЕТЛЯ́ (за́шморг).** Стає дедалі гірше, тяжче, безвихідніше (про становище). — *Значить,* ***затягується петля,*** *— говорив Аркадій Павлович, думаючи зараз про своїх заклятих ворогів* (А. Шиян).

ПЕТРА

210. **НЕ ДО ПЕТРА́, А ДО РІЗДВА́** *кому.* Хто-небудь немолодий, похилого віку. *І ми з вами, Сергію Петровичу, не молодшаєм! Вже й нам, як то кажуть,* ***не до Петра, а до Різдва!*** (Леся Українка).

ПЕЧАТКАМИ

211. **ЗА СІМОМА́ ПЕЧА́ТКАМИ (печа́тями).** Недоступний для розуміння; незрозумілий, прихований. *Виробничий процес "свого" цеху, а відтак і цілої фабрики .. не був для неї якоюсь новиною, ні загадкою* ***за сімома печатками*** (В. Козаченко); — *Ці хлопці, — зауважила вона в бік юнаків, — для мене* ***за сімома печатями,*** *емоції приглушені, загнані вглиб* (О. Гончар). **[МОВ] КНИ́ГА ЗА СІМОМА́ ПЕЧА́ТЯМИ.** — *Підходила Артемова черга, а він поки що не вирішив, який* [напій] *вибрати. Всі вони були для нього* ***мов книга за сімома печатями*** (П. Гуріненко).

ПЕЧАТЬ

212. **КА́ЇНОВА ПЕЧА́ТЬ.** Тавро зради, злочину. *Звістка про пійманого перекинчика швидко облетіла всі човни, і козаки один поперед одного лізли, щоб зазирнути на того, хто навік затаврував себе* ***каїновою печаттю*** (С. Добровольський).

ПЕЧЕ

213. **[АЖ] ПІД П'Я́ТИ ПЕЧЕ́** *кого, кому і без додатка.* Хто-небудь не може встояти на місці від нетерпіння; комусь не терпиться. *Підкрались під нову хату. Гриць свиснув; переждав трохи, свиснув удруге... утерте... Все нічого не чути. А мене* ***аж під п'яти пече*** (Марко Вовчок); [Кулішевич:] *То що з нею станеться? Прийде — надивитесь... А коли* ***під п'яти пече,*** *то біжіть і провідайте...* (М. Старицький).

214. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **ВОГНЕ́М ПЕЧЕ́** *кого.* Хто-небудь дуже страждає морально; хтось занепокоєний чимсь. — *Розкажи ж нам, Одарочко, усі пригоди свої, любко, — кажу їй. — Та розкажи ж бо, розкажи! Нехай послухають! — каже брат та й вийшов з хати,* ***мов його огнем пекло*** (Марко Вовчок).

ПЕЧЕНЕ

215. **[І] ПЕЧЕ́НЕ Й ВАРЕ́НЕ. 1.** *зі сл.* к и́ д а т и, п о к и́ н у т и *і под.* Все або взагалі будь-яка робота. *Обидві сестри, тільки-но брат переступав поріг, кидали* ***печене і варене*** *і заклопотано квапились подати йому то свіжої води напитись та вмитись, то рушника* (Б. Антоненко-Давидович); *Як тільки покажеться орда, зараз віха і повернеться у той бік, куди орда йде — зараз усі тікають у ліс, кидають* ***і печене і варене*** (Легенди..); *То нападе на неї таке, що вона всю хату переверне, прибираючи та чепуривши її .. А то знов загуляє, заведе, покине все* ***печене й варене*** *і грає, як метелик* (Грицько Григоренко); *Покидали люди* ***печене й варене,*** *поспішили на похорон* (В. Чумак). **2.** Всілякі страви. *Заходжу сьогодні до нього. А в нього, голубчики, — рай... На столі* ***печене й варене,*** *а грамофон все божественне виспівує* (В. Чечвянський). **[І] ВАРЕ́НЕ І ПЕЧЕ́НЕ.** *Гей до мене! Є у мене* ***і варене і печене:*** *Буде людям, буде й вам* (Л. Глібов).

ПЕЧЕРИЦЯ

216. **ЯК ПЕЧЕРИ́ЦЯ.** Нерухомо. — *То все, голубонько, дурниці: Нам літечко святе Судилось не на те, Щоб у гнізді сидіть* ***як печериці*** (Л. Глібов).

ПЕЧИ

217. **ХОЧ НА ВОГНІ́ (вогне́м) ПЕЧИ́** *кого.* Що не роби кому-небудь. *Такий уже чоловік був*

*той Назар: усе йому жарти. Здається, **хоч** його **на огні печи,** він жартуватиме* (Марко Вовчок); — *І годі! Ні слова не скажу більш, **Хоч** ти мене **вогнем печи*** (А. Головко).

ПЕЧІНКИ

218. **ЯК (мов, наче** *і т. ін.*) **НА ПЕЧІНКИ́,** *зі сл.* кричáти. Дуже сильно. *Кричить **наче на печінки*** (Укр.. присл..).

П'ЄТЬСЯ

219. **НЕ ДО ТÉБЕ (не до ньóго, не до неї** *і т. ін.*) **П'ЄТЬСЯ (п'ють).** Це не стосується присутнього при розмові або того, до кого звертаються. — *Чого ж ти мовчиш, неначе **не до тебе п'ється?** — говорила Навроцька до мужа.— Бо таки не до мене... — обізвався Навроцький* (І. Нечуй-Левицький); [Пилип:] *А тобі що? — Ні волика, ні корівки!.. Що ти за пашею бідкався, чи як?..* [Денис:] ***Не до тебе п'ють!*** (М. Кропивницький).

ПИЛ

220. **АЖ ПИЛ (пилю́ка) КУРИ́ТЬ.** Дуже інтенсивно, напружено, сильно. — *А Ласій таки курник будує.— Будує? — **Аж пил курить*** (Ю. Збанацький); *За віком* [Конопельський] — *теж не жовторотий підліток. Можна було вже й у вечірній* [школі] *вчитись І працювати так, щоб **аж пилюка куріла*** (Ю. Збанацький). **АЖ КУРИ́ТЬ.** *Бились-бились — **аж курить,** аж іскри скачуть* (Укр.. казки).

221. **АЖ (тíльки) ПИЛ [ІДÉ (клубóчиться)] ХМÁРОЮ** *за ким і без додатка.* Дуже швидко. *Явдоха посадила її* [Солоху] *верхи на палички, .. палички чкурнули скільки духу, **аж пил** за ними **хмарою*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Івась побіг до хати.— **Тільки пил пішов*** (П. Воронько).

ПИЛИНИ

222. **НІ (ані́) ПИЛИ́НИ.** Зовсім, абсолютно нічого немає. *За чумаком добре жити, .. є що їсти, є що й пити .. Нічим борщу посолити, На оборі ні шерстини, .. А в коморі **ні пилини*** (Укр. лір. пісні).

ПИНДЮЧИТИ

223. **ПИНДЮ́ЧИТИ НІС** (*вульг.* **мóрду**), *зневажл.* Поводитися чванливо, бундючно. ***Пиндючить ніс** Остапова Горпина І, знай, все мацає на шиї свій дукач* (П. Гулак-Артемовський); [Герасим:] *Ах ти ж погань! Мужва репана! Давно лизала панам руки, за верству шапки скидала, а тепер розжилася, кумпанію* [компанію] *з панами водить і зараз **морду пиндючить** перед своїм братом!* (І. Карпенко-Карий).

ПИРОГИ

224. **НА ПИРОГИ́.** У гості. *Часом влітку заїжджає у колгосп **на пироги** Син бажаний, дорогий* (М. Шпак).

ПИСАНКА

225. **ЯК (мов, нáче** *і т. ін.*) **ПИ́САНКА.** **1.** Який вражає надзвичайною гармонією барв, ліній і т. ін.; дуже гарний. ***Як писанка** лани* (В. Сосюра); — *Коли на такий крик мчить зачарований селезень...— прекрасний, як казка, в своєму весняному вбранні, **як писанка,** всіма кольорами розмальований,— я завмираю* (Остап Вишня); *Який чудовий хвартух! Їй-богу, **наче писанка*** (І. Нечуй-Левицький); *Село на нашій Україні — **неначе писанка** село, Зеленим гаєм поросло* (Т. Шевченко); // Дуже гарно. — *Маєте ще тиждень строку: щоб за цей час замок мені був розмальований **як писанка*** (Легенди..).
2. Гарний на вроду; дуже вродливий (перев. про жінку, дівчину). — *Гарна* [молодиця] ***як писанка,** дідько б її взяв,— промовив Єремія* (І. Нечуй-Левицький); *Приходь, найду тобі дівчину **як писанку*** (М. Стельмах).

ПИСАНО

226. **ВИ́ЛАМИ ПО ВОДІ́ ПИ́САНО.** Невідомо, як буде. *І цей про Олексу... Ніби йому самому не видно, на кого зазіхає зазнайкуватий бригадир. Але це ще **вилами по воді писано...** У Тетяни вередлива вдача* (С. Добровольський); — *Квартиру вам однаково дали б,— завважив Байдачний ..— Е, це ще **вилами по воді писано...*** (О. Лук'яненко). **ВИ́ЛАМИ ПИ́САНО.** *Чи не приїдемо до вас ось такими силами: я, Садовський, Левицький .. Але це ще **вилами писано*** (Збірник про М. Кропивницького). **ВИ́ЛАМИ ПО ВОДІ́.** — *Слухайте, діти, що я вам раджу,— встряла в розмову Бондариха,— те все, що ви кажете, може, воно удасться вам, а може, й ні, а більше того, що **вилами по воді*** (С. Васильченко); // Сумнівний щодо здійснення. **ВИ́ЛАМИ ПИ́САНИЙ.** *А щоб я пішла за тебе, то навряд .. наше сватання ще **вилами писане*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

ПИСАНОМУ

227. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **ПО ПИ́САНОМУ. 1.** *зі сл.* говори́ти, відповіда́ти *і под.* Дуже чітко, не збиваючись. *Бригадири відповідали **як по писаному.** Один лише Сидір Підпара . переплутав усі цифри* (М. Зарудний); *Не роби з верховинців великих промовців, що говорять **як по писаному*** (В. Поліщук); — *А ти добре завчив усі скарги нобілітованих* [титулованих]. ***Як по писаному** шпариш* (Іван Ле).

2. Легко, безпомилково. *За вісімнадцять літ свого подружнього життя Марія навчилася читати найдрібніші факти **як по писаному*** (Ірина Вільде);— *Що мені там кожна стежечка, кожний кущик знайомісінькі, дивлюсь туди, та дітство* [дитинство] *й дівування своє розкішне, і замужжя щасливе, й вдівство гірке — **все мов по писаному** вичитую* (Марко Вовчок).
3. Ніби за наперед продуманим планом або схемою. *Пообіцяла тьотя! Ну, значить: "Обіцянка-цяцянка, а дурневі радість!" Усе значить, як слід. **Як по писаному**...* (Остап Вишня); *Одімкнув* [заступник коменданта] *хвіртку в огорожі корівника. За цим, **як по писаному**, рудий Цункер відчинив, нарешті, двері "салону смерті"* [концтабору] (В. Козаченко).

ПИСАТИ

228. **ПИСА́ТИ (випи́сувати) МИСЛІ́ТЕ,** *жарт.* Іти нетвердою ходою, хитаючись, плутаючи ногами (про п'яного). *Піп, поспішаючи за кимсь, **писав мисліте** і щось розмовляв сам з собою* (Панас Мирний).

ПИСК

229. **У СВИНЯ́ЧИЙ ПИСК,** *зневажл., фам.* Дуже п'яний. — *Марино, як твій чоловік? — Та прийшов учора весь **у свинячий писк*** (Сл. В. Ужченка).

ПИСКОМ

230. **НЕ З НА́ШИМ ПИ́СКОМ,** *фам.* Недостойний братися за що-небудь, виконувати щось або робити що-небудь нижче чиєїсь гідності. — ***Не з нашим писком!** — гордо одказав Василь.— Як йому прохати ..— і так як-небудь переб'ємося* (Панас Мирний). **З НЕВМИ́ТИМ ПИ́СКОМ.** —*Хочеш на гілляку за такі слова?.. То це недовга річ. Ви тільки гляньте на нього. **З невмитим писком**, а й собі до політики пнеться* (С. Журахович).

ПИСНУВ

231. **ЩОБ І НЕ ПИ́СНУВ,** *з дієсл.* Надзвичайно суворо. — *Наустив вражий дід піхоту да хотів так придавити у Батурині старшину, **щоб і не писнула*** (П. Куліш); — *Ти візьми їх до рук, .. так візьми, **щоб і не писнули*** (Ю. Яновський).

ПИСНУТИ

232. **І (ані) СЛО́ВА (сло́вом) НЕ ПИ́СНУТИ** *кому і без додатка* Не видати якої-небудь таємниці, зовсім нічого не розповісти про щось. *Усі .. замовкли. Про архієреїв ніхто вже **й слова не писнув*** (І. Нечуй-Левицький); *І я побожу* [побожуся] *й жінка моя, й діти мої, що я Борухові за ґрунт **ані словом не писнув*** (Л. Мартович).
2. Зовсім нічого не сказати, не промовити; промовчати. *Кулаки посипались на його* [муляра] *плечі .. Інші робітники, що бачили цілу ту справу, мовчки працювали, похилені над цеглою і закусуючи зуби. Ніхто з них **не писнув ані слова*** (І. Франко).

233. **СЛО́ВО ПИ́СНУТИ** *кому і без додатка.* Розказати кому-небудь щось. — *Тільки **слово писнеш** кому, стара... Задушу, спалю й душу чортові на виграшки віддам! Чула? — кинув* [Андрій] *і побіг* (Іван Ле).

ПИСЬМЕНСТВО

234. **КРА́СНЕ ПИСЬМЕ́НСТВО,** *уроч.* Художня література. *З отаких хлопців, що приходять до **красного письменства** не крізь літературні амбіції, а крізь працю, .. буває толк* (В. Коротич); *В "Енеїді" і в "Наталці Полтавці" виразно можна було побачити, як починає формуватися українське **красне письменство*** (Культура сл.).

ПИТАЙ

235. **[І] НЕ ПИТА́Й (не пита́йте),** *розм.* **1.** *чого, про що.* Поготів, тим більше. *Озиме увосени через засуху не сходило .. Видно.., що коли не помилує Господь милосердний, то не буде з нього пуття. А яровини **й не питай!*** (Г. Квітка-Основ'яненко).
2. Уживається для підтвердження, підсилення сказаного (перев. при відповіді). —***І не питайте**, пане, біда: від полісовщиків тікаємо,— прогугнів Левко* (М. Стельмах).

ПИТАННЯ

236. **БОЛЮ́ЧЕ (го́стре) ПИТА́ННЯ.** Назріла, складна для розв'язання проблема. *Мені щеміло серце за Жабі .. "Що з нею?" Одного дня це **болюче питання** було розв'язане: з контори тюрми сповістили, що мені дозволено побачитися з нею* (Олесь Досвітній); *Тепер ніхто вже не знімав **гострих**, пекучих **питань**, як першого дня, коли Кирило приїхав на дачу* (М. Коцюбинський).

237. **ЩО ЗА ПИТА́ННЯ!** Уживається для вираження беззаперечного ствердження чого-небудь (перев. при непотрібному чи недоречному запитанні). *Чи правда, що простий селянин .. може .. стати депутатом парламенту? **Що за питання!** Звичайно, правда!* (О. Гончар).

ПИТАТИ

238. **ПИТА́ТИ РО́ЗУМУ** *в кого.* Сподіватися на розумні дії кого-небудь, на чиюсь розважливість і т. ін. *Одважилось* [щеня] *вхопить Шматок м'ясця, щоб не кортіло. Лев бачить, що воно зробило, Та змилосердився — мовчить, Бо у щеняти **якого розуму питати?..*** (Л. Глібов).

239. **ПИТА́ТИ / СПИТА́ТИ БРО́ДУ.** Дізнаватися про кого-, що-небудь перед тим, як починати щось робити, певним чином діяти. — *Про мене, мамо, **спитайте броду,**— не будете жалкувати на Нимидору: вона дівчина здорова, робоча* (І. Нечуй-Левицький).

ПИТАТИСЯ

240. **ПИТА́ТИСЯ ЧУЖО́ГО РО́ЗУМУ.** Звертатися до кого-небудь за настановою, порадою. *Щоб часом дарма не блудить, **чужого розуму питайся*** (Укр.. присл..).

ПИТИ

241. **ПИ́ТИ (запива́ти) / ВИ́ПИТИ (запи́ти) МИРОВУ́ (зми́рщину).** Миритися, уживаючи спиртне з цього приводу. — *Зчинилася бійка! .. Крик... ґвалт... Насилу розборонили люди* [супротивників], *та й ведуть знову в шинок **"мирову пити"*** (Панас Мирний); *Простила мені теща, та й **змирщину пили:** по чарці, по другій* (Укр.. казки, легенди..); *Вони скоро помирились, але на весілля так і не пішли — вдома **випили мирову*** (В. Земляк); *Устим приніс четверть самогону, **запив мирову** і наказав усім парубкам Оксена не зобижати* (Григорій Тютюнник).

242. **ПИ́ТИ (смокта́ти, сса́ти** *і т. ін.*) **КРОВ** *з кого, чию.* **1.** Тяжко визискувати, експлуатувати кого-небудь. *У селі управа колишня: поміщик панствус, **п'є кров з бідняків*** (Нар. опов.); *Як **ссав*** [панич Льольо] *народну **кров,** так буде і далі ссати* (М. Коцюбинський). **ПОПИ́ТИ КРО́ВІ (по́ту)** *з кого, чиєї, чийого* (тривалий час). — *Що ж, напанувались, **попили** .. людської **крові,** пора й честь знати. Під ці слова в усіх закапелках вагона дрібно подзвонювали збиті заробітчанські коси, що тупились у чужих .. степах* (М. Стельмах); *Минулося з снопа восьмого чи десятого, **попили*** [багатії] *нашого **поту** — годі!* (А. Головко).
2. Знущатися з кого-небудь, кривдити, мучити когось. *Мучилася* [Горпина], *а далі й схаменулася: "Чи я їм справді на глум далася? Один кат **кров мою п'є,** а та глуха поторочa — горілку"* (Л. Яновська).

243. **ЯК МЕД ПИ́ТИ,** *зі сл.* жи́ти. Дуже добре, в достатках, заможно. *Землю оре* [Іван], *добро складає. Мотря порядкує з свекрухою в хаті. **Живуть, як мед п'ють*** (Панас Мирний).

ПИШИ

244. **ПИШИ́ [ВСЕ] ПРОПА́ЛО.** Буде неминуча невдача, втрата і т. ін.; нічого не вийде, на успіх нічого сподіватися. *Якщо під час похорону прилюдно візьме* [доктор Безбородько] *її під руку і поведе за катафалком, то цим признає себе нареченим, якщо ні,— то — **пиши пропало!*** (Ірина Вільде); — *Земля від морозу тріскає, корінь у пшениці рве. А порвало корінь, **пиши пропало.** Пересівай* (В. Кучер); *Все намагаюсь не відстати від вас, молодих. Бо як відстану — **пиши пропало!*** (В. Речмедін); — *Це ще якийсь чорт перехопить Данила з оружієм* [зброєю] *на дорозі, а тоді, **пиши все пропало*** (М. Стельмах).

ПИЩАТИ

245. **АЖ ПИЩА́ТИ. 1.** Перебувати у дуже скрутному становищі. *Він* [народ] *під гнітом тяжким **аж пищить*** (В. Самійленко).
2. Здійснюватися, робитися і т. ін. дуже швидко, інтенсивно. *Вона звивалась, як муха на окропі; робота **аж пищала** в її руках* (М. Коцюбинський).
3. Дуже хотіти. — *Вона заміж — **аж пищить!** — понизивши голос, таємниче повідомив Василь Сидорович* (Ю. Збанацький).

ПИЩИКИ

246. **У ЖИВОТІ́ [АЖ] ПИ́ЩИКИ ГРА́ЮТЬ** *у кого і без додатка.* Кому-небудь дуже хочеться їсти. *Та й їсти ж таки! **В животі аж пищики грають*** (А. Тесленко).

ПІВЕНЬ

247. **ПІ́ВЕНЬ УБРІ́Д ПЕРЕХО́ДИТЬ.** Дуже мілко. *Там, куди раніше можна було загнати цілий табун коней, тепер у липневу спеку **півень переходив убрід*** (М. Руденко).

248. **ЧЕРВО́НИЙ ПІ́ВЕНЬ.** Пожежа. — *Чи не Левко .. Подарував пану **червоного півня?** — розгадували деякі дядьки.— Може, й Левко. Пан почастував його свинцем, а він віддячує вогнем* (М. Стельмах); *Сигналом для захоплення влади має бути **червоний півень** над панським палацом* (Д. Бедзик); — ***Червоні півні** тоді здіймалися не тільки над панськими маєтками, але й до хуторів залітали* (А. Шиян). **ВОГНЯ́НИЙ ПІ́ВЕНЬ.** *Ріс, грізним ставав гнів каховців, танцювали **вогняні півні** над білими панськими маєтками* (З газети).

249. **ЯК ПІ́ВЕНЬ РОЗМАЛЬО́ВАНИЙ.** Погано, без смаку, строкато вдягнений. — *Чого це ти сьогодні вирядився **як півень розмальований*** (З усн. мови); *Ішов по вулиці хлопець. **Як півень розмальований*** (Сл. В. Ужченка).

ПІВМІЗИНЦЯ

250. **[АНІ́] НА ПІВМІЗИ́НЦЯ,** *перев. із запереч.* Зовсім, абсолютно. *Я, добродію, артист, перш усього артист, і не схибив я перед українським театром **ані на півмізинця...*** (Збірник про М. Кропивницького).

ПІВНІВ

251. **ДО ДРУ́ГИХ ПІ́ВНІВ.** За північ, до середини ночі. *Розтривожена звечора Гафія **до других півнів** не зімкнула очей* (В. Бабляк); *Просиділи*

до других півнів. Діти давно вже спали покотом (Василь Шевчук).

252. **ДО [ПЕ́РШИХ] ПІ́ВНІВ.** Близько до півночі. *Перший раз засиділись хлопці* ***до півнів*** (С. Васильченко); *Докія прокидається* ***до перших півнів*** (М. Стельмах); *Він міг завести старого, що так зганьбив його, чорта, у твань і протримати* ***до перших півнів,*** *щоб скрутило його в клубок, міг би наслати на нього безум* (В. Дрозд); *Може, тому, що стояла хата над шляхом, чи тому, що в дворі був колодязь, єдиний на весь куток Гасанівку.., вона стала найзручнішим місцем для посиденьок, — "закурацій", а отже й для балачки часом аж* ***до перших півнів*** (Григір Тютюнник).

253. **ДО ТРЕ́ТІХ ПІ́ВНІВ.** До ранку, до світанку. *За вечерею ми* [члени делегації] *засідлися, як то кажуть,* ***до третіх півнів,*** *потім усім товариством поїхали в аеропорт і в літак сіли, не спавши* (П. Козланюк); *Пізніми вечорами хлопець сідав за книги ., і він* ***до третіх півнів*** *просиджував над такими книгами* (М. Стельмах); *Якщо ж, бувало, засиджувались* [дівчата й хлопці] *аж* ***до третіх півнів,*** *то це були досвітки* (О. Воропай).

254. **ПІ́СЛЯ ДРУ́ГИХ ПІ́ВНІВ.** Перед світанком. *Кухти не спали, будучи стурбованими раптовим зникненням напівродича. Христя вже кілька разів до хвіртки виходила ..* ***Після других півнів*** *— знову до хвіртки прийшла* (А. Іщук).

255. **ПІ́СЛЯ ТРЕ́ТІХ ПІ́ВНІВ.** На світанку. *Не міг заснути Гнат.* ***Після третіх півнів,*** *скрадаючись, він бережно відчинив хатні й сінешні двері, вийшов з хати* (М. Стельмах).

ПІВНЯМИ

256. **З [ПЕ́РШИМИ] ПІ́ВНЯМИ.** Надзвичайно рано, відразу після півночі. *Що Божий день ми встаємо* ***з півнями;*** *Ще світяться по мосту ліхтарі* (П. Грабовський); *— Тільки в чорні ночі злі Я встаю так само; як і в нашому селі —* ***з першими півнями*** (Г. Гайворонська).

257. **З ТРЕ́ТІМИ ПІ́ВНЯМИ; У ТРЕ́ТІ ПІ́ВНІ.** Надзвичайно рано, вдосвіта. *Схоплювався* [Тимко] *разом* ***з третіми півнями,*** *приходив до матері, що топила піч,.. скаржився, що йому марилося вночі* (Григорій Тютюнник); *Стукне гость* [гість] ***в перші чи в треті півні,*** *— Встанемо, кинемо сон і роботу, Встанем, відчинимо гостю ворота* (Укр. поети-романтики..). **ТРЕ́ТІ ПІ́ВНІ НЕ СПІВА́ЛИ,** *нар.-поет. Ще* ***треті півні не співали,*** *Ніхто ніде не гомонів. Сичі в гаю перекликались, Та ясен раз у раз скрипів* (Т. Шевченко).

ПІВПАЛЬЦЯ

258. **НА ПІВПА́ЛЬЦЯ.** Зовсім мало, трохи. *Хоч ти* ***на півпальця*** *збрешеш, а лиха наробиш на весь вік* (Г. Квітка-Основ'яненко).

ПІВСЛОВА

259. **З ПІВСЛО́ВА,** *зі сл.* розумі́ти. Відразу, без довгих пояснень. *І зав'язалась та переривчаста розмова, коли розумієш одне одного* ***з півслова*** (М. Стельмах); *З ним легко говорити, і він завжди* ***з півслова*** *розуміє* (Н. Рибак).

260. **НІ ПІВСЛО́ВА,** *зі сл.* не говори́ти, не сказа́ти *і под.* Зовсім нічого. *— Невже ти не підеш за мене? — одразу жахається Левко і тільки тепер згадує, що він же перед цим* ***ні півслова*** *не говорив Христині* (М. Стельмах). **НІ СЛО́ВА, НІ ПІВСЛО́ВА.** *— Та ні! Звичайно ж, ні! І я нічого йому не скажу,* ***ні слова, ні півслова.*** *Хай думає, що я ні про що не догадуюсь* (В. Нестайко).

ПІВСЛОВІ

261. **НА ПІВСЛО́ВІ** (*рідко* **на сло́ві**), *перев. зі сл* обрива́ти, замовка́ти, залиша́ти, осікти́ся *і т. ін.* Раптово, несподівано зупинитися, припиняючи розмову, яку-небудь дію. *Він* ***на півслові*** *урива пісню* (М. Коцюбинський); *Він* [Ісус] *уривав їх* [людей] ***на півслові,*** *кажучи, що його релігія без добрих справ — ніщо* (З журналу); *Яцуба ненароком стрівся очима з донькою і враз* ***на півслові*** *осікся* (О. Гончар); *Нема в Рабів облич, лишень тіла .. — Чому ж творець* [Мікеланджело] *покинув* ***на півслові*** *Свій труд .. Невже забракло генію тепла, Щоб оживити очі мармурові?* (Д. Павличко).

ПІВТОРА

262. **ПІВТОРА́ ЛЮ́ДСЬКО́ГО,** *зі сл.* сказа́ти, наговори́ти *і т. ін.* Що-небудь нерозумне; дурниця. *Що скаже, то* ***півтора людського*** (М. Номис); *Наговорив* [Зінько] *сім мішків гречаної вовни, а все* ***півтора людського,*** *що й купи не держиться!* (Б. Грінченко).

ПІДБИВАТИ

263. **ПІДБИВА́ТИ / ПІДБИ́ТИ КЛИНЦІ́** (**кли́на, колодочки́** *і т. ін.*). **1.** *до кого і без додатка.* Упадати біля кого-небудь, виявляти знаки уваги; залицятися. *Ванько чув від робітників, .. що .. головний інженер* ***підбиває клинці*** *до хімічки Ольги* (П. Автомонов); *— Може, він просто не байдужий до вас? — Та пробував* ***підбивати клина,*** *поганець* (О. Гончар).

2. *під кого, кому.* Здійснювати інтриги проти кого-небудь. *— Цей підлеглий не* ***підбивав*** *під мене* ***клинці,*** *не говорив, що в нього все гурчало б дні й ночі, аби він став директором МТС?* (М. Стельмах); *— Ну, як же так! Приїжджає польська делегація .. Ждемо, ждемо, а вони в тебе... Знову ти мені, Степане Антоновичу,* ***колодочки підбиваєш*** (С. Журахович).

264. **ПІДБИВА́ТИ / ПІДБИ́ТИ НА СВОЮ РУ́КУ (руч)** *кого, що.* Робити кого-небудь своїм прибічником у переконаннях, вчинках, діях і т. ін. *З усіх усюд неслися чутки, що й скрізь отак — не жнуть панського хліба, домагаються більшої ціни .. То й легко вже було "забастовщикам" усе село **на свою руч підбити*** (А. Головко).

265. **ПІДБИВА́ТИ / ПІДБИ́ТИ ПІД СВОЮ РУ́КУ** *кого, що.* Змушувати кого-небудь коритися чиїйсь волі, владі; підкоряти кого-небудь. *Загордився купецький Новгород, сам хотів жити, а його хотіли **підбити під свою руку** владимиро-суздальські князі* (А. Хижняк).

ПІДБИРАТИ

266. **ПІДБИРА́ТИ (добира́ти) / ПІДІБРА́ТИ (добра́ти) КЛЮЧ ДО ДУШІ́ (до се́рця)** *чиєї (чийого), кого.* Знаходити підхід до кого-небудь, входити в довір'я до когось. *Гори педагогічної літератури написано .. про те, як **підбирати ключі до** їхніх* [дитячих] *розхристаних **душ,** а постане ось такий Кульбака перед тобою, і раптом бачиш, що ніякий стандартний ключик до нього не підходить* (О. Гончар).

267. **ПІДБИРА́ТИ (знахо́дити) / ПІДІБРА́ТИ (знайти́) КЛЮЧ (ключа́)** *до кого—чого.* Знаходити певний спосіб розгадування, розв'язання і т. ін. чогось. *Учених, котрі десятиріччями б'ються над загадками нерозшифрованих написів, не полишає віра, що вони врешті таки **підберуть** до них **ключа*** (Н. Тихий). **ПІДБИРА́ТИ КЛЮ́ЧИКА.** *Мені випало "провозити" французів навчальним ЯКом. До кожного з них доводилося **підбирати ключик*** (А. Хорунжий).

268. **ПІДБИРА́ТИ / ПІДІБРА́ТИ ВІ́ЖКИ.** Посилити вимоги до кого-небудь, бути суворішим у ставленні до когось. *Мало, що сам* [Павло Антонович] *від рук одбивається, ще й Кужеля за собою тягне. Ні, треба, мабуть, трохи **підібрати віжки*** (С. Добровольський).

ПІДБИТИЙ

269. **ПІДБИ́ТИЙ (підши́тий) ВІ́ТРОМ.** Старий, виношений, благенький (про одяг). *Зодягнуті червоногвардійці були хто як. В кого стріпана солдатська шинеля, в кого — **вітром підбите** пальтишко* (Ю. Смолич); *О, скільки гіркоти в псевдонімі* [Кузьма Бездомний] *отім, Редакторе з бензинної колонки, Коли на вулиці сьогодні в тебе дім, **Підшитий вітром** макінтошик тонкий* (Р. Братунь).

270. **РИ́Б'ЯЧИМ ПУ́ХОМ ПІДБИ́ТИЙ,** *ірон.* Який не тримає тепла, погано гріє; старий, виношений (про одяг). *Де ті кожухи? Усі в шинельках, **риб'ячим пухом підбитих*** (А. Хорунжий).

ПІДБІР

271. **[ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*)] **НА ПІДБІ́Р.** Найкращий (за якимись позитивними ознаками, рисами і т. ін.). *Мій батальйон **на підбір:** це юні фанатики комуни* (М. Хвильовий); *Матроси, **На підбір** — красиві, молоді,— З берега Дівчата русокосі Їм бажають щастя у труді* (М. Гірник); *Вулицею міста йдуть хлопці. Ставні, дужі, ну, **як на підбір!*** (З газети).

ПІДВЕЗТИ

272. **ПІДВЕЗТИ́ ВІЗКА́** *кому.* Нишком зробити прикрість, неприємність кому-небудь. *Вчителька вона хороша, лагідна.., а я їй **підвіз такого візка*** (Л. Смілянський).

ПІДВЕЛО

273. **ПІДВЕЛО́ ЖИВІ́Т (живота́, животи́)** *кому і без додатка.* Хочеться їсти. *От аби у добру пору Закотилась Грушка в нору, Мав би кріт Собі обід. А тим часом Чус кріт — **Підвело** йому **живіт*** (М. Стельмах); *— Пора, братику* [їсти]. ***Животи підвело,*** *— мовив він, скривившись* (Панас Мирний).

ПІДВЕРНУТИ

274. **ПІДВЕРНУ́ТИ ПІД КОРИ́ТО** *кого.* 1. Вийти заміж раніше, ніж старша сестра. — *Хороші твої дочки, Стехо! Тільки, Стехо, **підверне** Катруся **під корито** твою Ганнусю* (Ганна Барвінок). 2. Позбавити кого-небудь привілеїв, влади і т. ін. *— **Підвернемо** тепер ми **під корито** ваших полковників та гетьманів; заведемо на Вкраїні інший порядок; не буде в нас ні пана, ні мужика, ні багатого, ні вбогого* (П. Куліш).

275. **ПІДВЕРНУ́ТИ ПІД СПІД** *кого.* Оволодіти насильно ким-, чим-небудь, підкоряючи своїй волі, владі; завойовувати. *Всім світом буде управляти* [Еней], *По всіх усюдах воювати, **Підверне** всіх собі **під спід*** (І. Котляревський).

ПІДВЕРТАТИСЯ

276. **ПІДВЕРТА́ТИСЯ (попада́ти, попада́тися, потрапля́ти** *і т. ін.*) **/ ПІДВЕРНУ́ТИСЯ (попа́сти, попа́стися, потра́пити** *і т. ін.*) **ПІД РУ́КУ (в ру́ки).** Випадково опинятися поблизу, поруч кого-, чого-небудь або так, що можна легко взяти, дістати, використати і т. ін. *Частував* [Чіпка] *кожного, хто **підвертався під руку*** (Панас Мирний); *Їли жадібно, їли все, що кому **попадало під руку*** (Ю. Збанацький); *Він* [Франко] *читав усе, що **попадало в руки*** (М. Коцюбинський); *Громадяни хапають, де тільки **під руку попадеться,** все належне до скульптури: ескізи, бюсти і т. ін.* (Леся Українка); *Ганяв* [Роман Васильович] *усіх, хто **потрапляв під руку,** як сидорових кіз*

(Ю. Збанацький); *Взяла* [Софія] *й собі газету, яка* ***попалась під руку,*** *і почала читати її* (Леся Українка); *Коли починався бій, тоді тримайся .. Біда якомусь вайлові, якщо він* ***потрапить*** *Багірову* ***під руку*** *в таку мить!* (О. Гончар).

ПІДВЕСТИ

277. **[І] ГОЛОВИ́ НЕ ПІДВЕСТИ́.** Стати фізично знесиленим, нездоровим, кволим і т. ін. *Я захирів так, що* ***й голови не підведу*** (П. Гулак-Артемовський).

278. **ПІДВЕСТИ́ / ПІДВО́ДИТИ ПІД ДУРНО́ГО ХА́ТУ** *кого.* Ввести кого-небудь в оману діями чи словами; ошукати когось. *Поліцаї бігцем рушили в напрямі до райцентру. Дідові очі молодо сміялись. Другого дня поліція повернулась у село.., всі знали, що то дід Макар* ***підвів їх під дурного хату*** (Ю. Збанацький).

279. **ПІДВЕСТИ́ / ПІДВО́ДИТИ ПІД МОНАСТИ́Р** *кого і без додатка.* Діями, словами чи обманом поставити кого-небудь в скрутне або незручне становище; одурити. — *Вони — хитрі жінки, і мати і дочка, вони вам наговорять такого меду, що обіруч не піднести, а нишком* ***підведуть під монастир*** *— такі вони* (Марко Вовчок); *Різні думки клопотали її голову. Що як він* [панич] *не прийде? Скаже:* ***під монастир підвести*** *хочете* (Панас Мирний).

ПІДВОДИТИ

280. **ЛЕ́ДВЕ ГО́ЛОВУ ПІДВО́ДИТИ / ПІДВЕСТИ́.** Бути фізично знесиленим, нездоровим. [Жінка:] *Моє найменше* [дитя] *лежить в пропасниці, а я сама над ранок* ***ледве голову підвожу*** [підводжу] (Леся Українка).

281. **ПІДВО́ДИТИ (підбива́ти) / ПІДВЕСТИ́ (підби́ти) НА ГРІХ** *кого.* **1.** Спонукати кого-небудь до якогось поганого, непорядного вчинку. *Щоки терли* [жінки] *манією* [суриком], *А блейвасом* [білилами] *і ніс, І лоб, Щоб краскою, хоч не своєю. Причарувать к собі кого б; Із ріпи підставляли зуби, Ялозили все смальцем губи, Щоб* ***підвести на гріх*** *людей* (І. Котляревський); — *То запасне сідло! .. Святкове! Не викидай, Хомо! ..— Не* ***підбивай*** *мене, Маковею,* ***на гріх*** (О. Гончар).
2. Схиляти до інтимних стосунків, взаємин. *А зводницям* [у пеклі] *таке робили, Що цур йому вже і казать,* ***На гріх*** *дівок що* ***підводили*** *і сим учились промишлять* (І. Котляревський); *Зводив собі на думку* [відлюдник], *яка вона гарна та молода дівчина, та почав уже й способу прибирати, як би її* ***на гріх підвести*** (Переклад М. Лукаша).

282. **ПІДВО́ДИТИ / ПІДВЕСТИ́ ПІД ОДНУ́ ГРАФУ́** *кого, що.* Прирівнювати кого-, що-небудь у чомусь, не враховуючи різниці між ними. — *Рідний син — і то якось після чарки давай шпиняти: а ви, тату, тоді таки дров наламали, кого слід і кого не слід —* ***під одну графу підвели*** (О. Гончар).

283. **ПІДВО́ДИТИ / ПІДВЕ́СТИ ПІ́ДСТУП** *під кого.* Зловмисно готувати неприємність, прикрість кому-небудь. — *Це Коцюбенко* ***підвів під мене підступ!*** *— сказав о. Артемій і постановив виселити Коцюбенка з села* (І. Нечуй-Левицький).

284. **ПІДВО́ДИТИ / ПІДВЕСТИ́ ПІД ХА́ЛЕПУ** *кого* Завдавати клопоту, неприємностей, несподіваної біди кому-небудь. — *Якова не слухайте. Баламут він. Собі погано зробить і вас* ***під халепу підведе...*** (Ю. Смолич).

285. **ПІДВО́ДИТИ / ПІДВЕСТИ́ РИ́СКУ.** Закінчувати, припиняти що-небудь (перев. при обговоренні). — *Як, товариші?* ***Підведемо риску,*** *чи хай ще виступлять бажаючі?* (О. Ковінька); *Увечері* ***підвів*** *своїм митарствам* ***риску*** (З усн. мови).

ПІДГОРТАТИ

286. **ПІДГОРТА́ТИ / ПІДГОРНУ́ТИ ПІД ЧО́БІТ** *кого.* Ставити кого-небудь у повну залежність, підлеглість. *Завзята, енергійна жінка може будь-якого чоловіка* ***підгорнути під чобіт*** (З газети). **ПІДГОРНУ́ТИ ПІД ЧОБІТО́К.** — *Оце сердешний Охрім ускочив! Так, виходе* [виходить] *вона його добре* ***під чобіток підгорнула?*** *— озвалася пані* (Дніпрова Чайка).

ПІДДАВАТИ

287. **ПІДДАВА́ТИ / ПІДДА́ТИ ЖА́РУ (вогню́, ду́ху** *і т. ін.***)** *кому і без додатка.* Спонукати кого-небудь до інтенсивнішої дії, виклика́ти, посилювати запал у когось і т. ін. *Бідкалися тільки жінки, а чоловіки навіть* ***піддавали жару:*** *— Нехай горить. Отак би всіх панів за димом пустить* (П. Панч); *У нашім повіті надто люди запалюються до кожної спільної роботи, але як нема кому далі* ***піддавати вогню,*** *то ціла робота поволі затихає* (В. Стефаник); *Поспішають* [прочани], *щоб до клечальної суботи прибуть на прощу. Тарасик налягає на ноги і* ***духу піддає*** *усім* (Д. Косарик); *А тут ще* ***піддала жару*** *й Педоря; з грюкотом відчинивши двері, вона .. кинулась до самовару* [самовара] (Панас Мирний).

288. **ПІДДАВА́ТИ / ПІДДА́ТИ ЖА́РУ У ВОГО́НЬ.** Підсилювати, розпалювати, збуджувати чимсь певне почуття, суперечку, ворожнечу і т. ін. — *Володимире, я прошу тебе! — морщилась шокована тітка Ніна і цим тільки* ***піддавала жару в вогонь*** (А. Дімаров).

ПІДДАВАТИСЯ

289. **ПІДДАВА́ТИСЯ / ПІДДА́ТИСЯ НА ВУ́ДКУ (на ву́дочку)** *кого, чию і без додатка.* Дозволяти себе перехитрити, ошукати, обдурити. — *Ти, братіку* [братику], *не ображайся, бо і я колись був не розумніший, та вже тепер не* ***піддамся на вудку*** (З. Тулуб).

ПІДЖИМАТИ

290. **ПІДЖИМА́ТИ (підгорта́ти, підгина́ти** *і т. ін.*) **/ ПІДЖА́ТИ (підгорну́ти, підігну́ти, підібга́ти** *і т. ін.*) **ХВІСТ (хвоста́). 1.** Втрачати упевненість, пиху, злякавшись чи засоромившись наслідків своїх дій, вчинків або відчуваючи свою провину. *Почував себе* [Гнида] *не зовсім добре, винувато* ***підгортав хвоста*** *й віддано лащився до Онохрія Литки* (Г. Епік); — *Скоро ми, Василю, такого перцю фашистам всиплемо, що вони* ***хвости підіжмуть*** *і аж до самого Берліна тікатимуть без оглядки* (І. Цюпа); *В сірому тумані тепер усі бачили, як гайдамаки,* ***підібгавши хвости,*** *давали тягу до своєї казарми* (П. Панч).
2. Угамовувати свій запал, затятість і т. ін. в чому-небудь; утихомирюватися, заспокоюватися. *У Бачури підупав настрій. Дивна ця людина — Ковалів. То він рветься у бій, то* ***підгинає хвоста*** (М. Чабанівський); [Пріська:] *Ви плюньте йому межи очі, чого він чіпляється?* [Марина:] *О, у мене недовго! Такого дам одкоша, що зараз* ***хвоста підгорне*** (І. Карпенко-Карий).

ПІД'ЇДЕШ

291. **НА КОНІ́ (на козі́) НЕ ПІД'ЇДЕШ** *до кого.* Хто-небудь дуже гордовитий, пихатий; до кого-небудь неможливо знайти підхід. *Прочита вона, що її похвалили, .. уже до неї* ***і на коні не під'їдеш*** (М. Старицький); [Красовська:] *Поки ти у мене не будеш як слід пристроєна, не буде моя душа спокійна! .. Люди знайшлись би, звісно, коли б не пішла чутка про твою гордість, що до тебе* ***і на козі не під'їдеш!*** (Олена Пчілка).

ПІД'ЇЖДЖАТИ

292. **НЕ НА ТІЙ КОЗІ́ ПІД'ЇЖДЖА́ТИ / ПІД'ЇХАТИ** *до кого.* Не знаходити належного, потрібного підходу до кого-небудь. *Хан винувато пошкріб за вухом.— Виховував* [водія]. *А от, виходить,* ***не на тій козі під'їжджав*** *до нього* (В. Дарда).

ПІДКИДАЄ

293. **ТАК І ПІДКИДА́Є** *кого, з дієсл.* Кому-небудь дуже хочеться, кортить зробити щось. *Оленку* ***так і підкидало*** *побігти до них* [дівчат], *взятись за руки й самій заспівати разом з ними* (В. Кучер).

ПІДКИДАТИ

294. **ПІДКИДА́ТИ (підсипа́ти) / ПІДКИ́НУТИ (підси́пати) ЖА́РУ. 1.** Викликати, посилювати запал у кого-небудь, спонукати когось до інтенсивнішої дії. *Коли скрипка починала* ***підсипати жару*** *й лоскотати танцюристці жили, молодиця не витримувала .. і кидалась в танець* (М. Коцюбинський); *Кривий мій дибає Пегас. А як* ***підкинуть жару,*** *Сюди-туди сіпне — і враз Підскочить аж під хмару!* (Переклад М. Лукаша і В. Мисика).
2. Говорити про кого-, що-небудь з іронією, глумом, осудом і т. ін. аби ускладнювати стосунки з кимсь, сприяти посиленню неприємних емоцій. *Довгенько мовчали по тому. Іронічний Василь Сіромаха немов не хотів* ***підкидати жару.*** *А воно само собою склалося* (В. Большак).

ПІДКЛАДАТИ

295. **ПІДКЛАДА́ТИ / ПІДКЛА́СТИ ВОГНЮ́ (хми́зу, дров** *і т. ін.*). Підсилювати, розпалювати, збуджувати чимсь певне почуття, переживання, суперечку і т. ін. — *Злодіїв, розкрадачів .. хочеш узяти під захист! —* ***підкладає хмизу*** *Степан Оксентійович* (Ю. Мушкетик).

296. **ПІДКЛАДА́ТИ / ПІДКЛА́СТИ (підложи́ти) РУ́КИ** *кому, під кого і без додатка.* Допомагати кому-небудь; робити все можливе для когось. *Треба* ***руки підкладати,*** *а не дарма ґелготати* (Укр.. присл..); — *Мені дитина помирає, розумієте? — крикнула пані* [до управителя]. — *А мені що?* ***Руки під неї підкласти?*** (Дніпрова Чайка); — *Та я б* ***руки під нього підложила,*** *щоб видужав, та вік би весь не спала, за ним би дивилась, аби прочуняв* (Ю. Збанацький).

297. **ПІДКЛАДА́ТИ (підсува́ти, підставля́ти** *і т. ін.*) **/ ПІДКЛА́СТИ (підсу́нути, підста́вити** *і т. ін.*) **СВИНЮ́** *кому.* Навмисне чи ненароком завдавати кому-небудь прикрощів, чинити підлість або діяти підступно проти когось. *Була* [вихователька] *сувора, ображена.— Що ж це, хлопчики, виходить? Я до вас якнайкраще, я вас всюди відстоюю, хвалю, а ви мені* ***свиню підкладаєте*** (Ю. Збанацький); *Як хотілося Маценкові зараз вилаяти Снігура, щоб не* ***підставляв*** *він* ***"свиню"*** *своєму старому другові* (П. Автомонов); *Конопельський зів'яв: — Та бачу ж — Курила висунув. Ну нічого, поживемо — побачимо. Але* ***свиню*** *ти мені* ***підсунув*** *добру* (Ю. Збанацький).

298. **ПІДКЛАДА́ТИ (приклада́ти) / ПІДКЛА́СТИ (прикла́сти) ВОГНЮ́ ДО ПЕЧЕ́НОГО.** Погіршувати становище, ускладнювати що-небудь чимсь. — *Казала ж тобі: не вір, не йди .. А таки поліз. Хома невірний!* ***До печеного та ще огню підкладаєш!*** (Панас Мирний); *До*

*лиха — та ще лихо; **до печеного — та ще вогню прикладають**...* (Панас Мирний).

ПІДКОВУВАТИ

299. **ПІДКО́ВУВАТИ / ПІДКУВА́ТИ НА ВСІ ЧОТИ́РИ** *кого.* 1. Добре навчати кого-небудь, даючи глибокі знання. ***Підкував на всі чотири** дядька, **підкуєш** і татка* (Укр.. присл..). 2. Карати за які-небудь вчинки. — *Гляди мені, гляди,— в тон йому сказав Артем.— Підведи тільки нас! Я тебе **підкую! На всі чотири!*** (А. Головко).

ПІДКОВУВАТИСЯ

300. **ПІДКО́ВУВАТИСЯ / ПІДКУВА́ТИСЯ НА ВСІ ЧОТИ́РИ.** Добре навчатися чогось, набувати глибоких знань. [Вітровий:] *Там у мене в курені ціла бібліотека, читаю, вчусь, веду бесіди в ланках як агітатор .. Одним словом, **підковуюсь на всі чотири*** (О. Корнійчук).

ПІДКРУЧУВАТИ

301. **ПІДКРУ́ЧУВАТИ (закру́чувати, підгви́нчувати** *і т. ін.*) **/ ПІДКРУТИ́ТИ (закрути́ти, підгвинти́ти** *і т. ін.*) **ГА́ЙКУ (га́йки)** *кому.* 1. Посилювати вимоги до кого-небудь, підтягувати в роботі когось, вдаючись до суворих заходів. *Раз він **підкручував усім гайку,** то не міг же обминути Барила* (В. Кучер); *Я буду крутий за правду і за інтереси нашого колгоспу, коли треба, горло перегризу, а спуску не дам. І прошу не ображатися, коли комусь і **закручу гайку*** (В. Кучер). 2. Напружуючи сили, підтягуватися в роботі. — *Не турбуйтесь! Ось намацаємо слабкі місця, **підкрутимо** з вашою допомогою **гайки** і візьмемо темпи* (Г. Коцюба); [Майстер:] *Книш, **підгвинти гайку** і покріпись. Дивись на мене: я вже старий чорт, а не здихаю* (І. Микитенко).

ПІДКУРЮВАТИ

302. **ПІДКУ́РЮВАТИ / ПІДКУРИ́ТИ ЛА́ДАНОМ** *кого.* Надмірно вихваляючи, підлещуватися до кого-небудь. — *Я його* [Романа] *зненавиділа. Годі вже йому **підкурювати** мене **ладаном*** (І. Нечуй-Левицький).

ПІДЛАТАТИ

303. **ПІДЛАТА́ТИ НІС** *кому.* Побити кого-небудь, пошкодивши обличчя. — *Гляньте-бо, хлопці, як ляшки-панки сковзаються! — сміявся сотник ..— Посковзайтесь трішечки ще, а ми вам **носи підлатаємо*** (М. Старицький).

ПІДЛИВАТИ

304. **ПІДЛИВА́ТИ (долива́ти) / ПІДЛИ́ТИ (доли́ти) МА́СЛА (олі́ї,** *заст.* **оли́ви, ло́ю** *і т. ін.*) **У ВОГО́НЬ (до вогню́).** Підсилювати, розпалювати, збуджувати чимсь певне почуття, переживання, суперечку і т. ін. — *Товаришу Грак. Я вас попереджую,— суворо глянув на нього Палагутенко.— Не буду більше... Не буду **масла в огонь підливати*** (А. Хижняк); — *Поява тут Калашника для нас надто небажана,— зумисне **підливав олії в огонь** ксьондз* (І. Головченко і О. Мусієнко); *Сидять* [спекулянти] *зараз у нашій хаті за столом та **підливають лою у вогонь** твоїй рідній матері* (В. Кучер); *Цей оклик вояків **долив оливи до огню.** Обличчя ключника набігло кров'ю, зуби заскреготали* (І. Франко); // Посварити між собою кого-небудь. — *А як же Дмитро з Полею? Якщо ти їх не помириш, то не приходь і додому. Ти ж **підлив масла у вогонь*** (П. Автомонов).

ПІДМОЧУВАТИ

305. **ПІДМО́ЧУВАТИ (хита́ти) / ПІДМОЧИ́ТИ (розхита́ти) РЕПУТА́ЦІЮ (авторите́т).** Певними вчинками, діями і т. ін. створювати негативну думку про кого-небудь, заплямовувати когось. *Народжена дитина не захотіла **підмочувати** чисту **репутацію** святого отця і вирішила стати янголятком — умерти* (Ф. Малицький); *Треба, щоб це було недозволеною річчю — **хитати репутації** тих, чиєю творчістю ми хочемо збагатити нашу духовну скарбницю* (О. Кундзич); *Історія з капустою сильно **підмочила репутацію** Миколи Проця* (В. Бабляк); *Знову п'ятірня* [Авксентія Веремійовича] *повзає по лисині .. — **Підмочив** Василь свій **авторитет.** Оте чаркування...* (В. Большак). **ПІДМО́ЧЕНА РЕПУТА́ЦІЯ.** — ***Репутація** в мене **підмочена,** Дмитре Івановичу,— згодом озвався Бубон .. Всі вважають мене якимсь... баламутом* (Ю. Збанацький).

ПІДНЕСТИ

306. **ОБІРУ́Ч НЕ ПІДНЕСТИ́.** Дуже багато, велика кількість чогось. *Вони хитрі жінки, і мати, і дочка, вони вам наговорять такого меду, що **обіруч не піднести*** (Марко Вовчок). **Й НЕ ПІДНЕСЕ́Ш.** — *Дурний би я був виступати .. Відразу пришиють тобі стільки гріхів, що **й не піднесеш!..*** (О. Копиленко).

ПІДНІМАТИ

307. **ПІДНІМА́ТИ (бра́ти) / ПІДНЯ́ТИ (взя́ти) ЩО ЛЕ́ГКО ЛЕЖИ́ТЬ.** Привласнювати чуже; красти. *Як же випадав коли такий нещасний день, що ні роботи, ні в шинку нікого, а в самого ні крихти хліба, .. не гріх тоді й **підняти що легко лежить!..*** (Панас Мирний).

308. **ПІДНІМА́ТИ (ора́ти, зо́рювати** *і т. ін.*) **ЦІЛИНУ́.** Працюючи над чим-небудь, прокладати нові шляхи, виробляти нові підходи до чого-небудь. *Звичайний критик .. мусить сам вироблювати перспективу, вгадувати значення, вияснювати*

*прикмети даного автора, мусить .. **орати цілину*** (І. Франко).

309. **ПІДНІМА́ТИ (підійма́ти, зво́дити** *і т. ін.*) **/ ПІДНЯ́ТИ (підійня́ти, звести́** *і т. ін.*) **НА НО́ГИ** *кого, що.* **1.** Мобілізовувати, організовувати, примушувати кого-небудь активно діяти. *Уривчасті дзвінки внутрішньої сигналізації вмить **піднімають** усіх* [підводників] ***на ноги*** (В. Логвиненко); *Варчук ще подивився на хід мироносиць .. Треба ж якось **підіймати** чудом **на ноги** грішне село* (М. Стельмах); *На правах помічника комбайнера* [Орися] ***підняла на ноги** всю бригаду* (Д. Бедзик). **ПОПІДНІМА́ТИ НА НО́ГИ** (усіх або багатьох). *І пішла та звістка по всьому селу від хати до хати, **попіднімала** людей **на ноги*** (Панас Мирний).
2. Будити, розбуджувати від сну. *Розпучливий брязкіт чавунних затулок, дух житньої соломи .. **підняли на ноги** сім'ю. Навіть найменший хлопчик виринув десь з-під материної ковдри* (М. Коцюбинський); *Мало не опівночі **підняв на ноги*** [бригадир] *Ліду і Марину, посадив у сани і повіз показати, якого перегною роздобув* (Я. Гримайло).
3. Сприяти одужанню, виліковувати кого-небудь. *Ледве дійшла я додому. Лягла і довго хворіла. Ну, потім тиха наша обстановка, тихе життя **підняли** мене **на ноги*** (Г. Хоткевич).
4. *що.* Зміцнювати; укріплювати. *Гарно послужив людям Степан Кучер, теж шахтар. І землю розділив по справедливості, і владу **підняв на ноги,** щоб твердо стояла* (Д. Прилюк).

310. **ПІДНІМА́ТИ (підійма́ти, підво́дити, зво́дити** *і т. ін*) **/ ПІДНЯ́ТИ (підійняти, підвести́, звести́** *і т. ін*) **З РУЇН (з по́пелу, із зга́рищ** *і т. ін.*) *що.* Відбудовувати, відновлювати що-небудь зруйноване. *Міста **з руїн підводимо,** Сади саджаєм людям* (І. Нехода); *Оту емтеес власними руками будував* [Микола] *— цеглинку до цеглинки. А після війни **з руїн** її **зводив...*** (С. Жураховим); *Шахтар каже: — Ми самі були й будівельниками, **підняли** шахту **з руїн*** (Ю. Яновський); *Я словом, міцнішим сталі, Буду свій дім захищати, Живу я в новім кварталі, Що **з попелу** встиг **підняти*** (З газети). **ПІДНЯ́ТИ З ПО́ПЕЛУ І РУЇН.** *Здавалося, потрібно буде багато десятиріч, щоб **підняти** країну **з попелу і руїн,** загоїти тяжкі рани* (З газети).

311. **ПІДНІМА́ТИ (підійма́ти, підво́дити, знiма́ти** *і т. ін*) **/ ПІДНЯ́ТИ (підійняти, підвести́, зняти** *і т. ін.*) **РУ́КУ (ру́ки)** *на кого.* **1.** Бити кого-небудь. *Старий пригадав, як Тимко увірвав його по боку за Ташанню ..— А бодай би тебе так уперіщили, щоб ти й до рідного порога не доліз, аби знав, як на старого чоловіка **руку піднімати*** (Григорій Тютюнник); *Невже він і досі не міг розкусити цієї сумирної християнської вдачі, цього робочого вола, який і на дитину ніколи не **підіймає** ні голосу, ні **рукú*** (М. Стельмах); *Юнак, що поважає себе, ніколи, ні за яких обставин не **підніме руку** на жінку, не образить її* (З журналу).
2. *зі сл.* на се́бе. Кінчати життя самогубством. *Сама б на себе **руки підняла,** слухаючи, до якої біди довела вона матір* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Де мені подітись з лютою нудьгою, Чим мені розбити злую тугу-муку? Ох, давно я **зняв би** вже на себе **руку,** Та жаль груди давить, серце, за тобою* (М. Старицький).
3. Чинити замах на кого-небудь, намагатися убити когось. *Пальці* [Трохима Івановича] *намацали відточений ніж .. Але в цю останню хвилину .. з'явилася думка: "Зупинися, безумцю! На кого **руку підіймаєш?**"* (А. Шиян); *Дивилися мовчки на нас козаки, та ось несподівано й дзвінко один з них звернувсь до пониклих бійців: — Брати! Що ми робим? На кого ми **руки підносим?*** (В. Сосюра).
4. Вступати в боротьбу з ким-, чим-небудь, засуджувати, ганьбити і т. ін. когось за щось. *А інші кричали: — Сором! .. Хам підвів голову! Неслухняний раб збунтувався! **Підніс руку** на свого пана! О сором! .. Місто* [на ранок] *було в руках бунтарів* (Мирослав Ірчан).

312. **ПІДНІМА́ТИ (підійма́ти, підно́сити, підво́дити** *і т. ін.*) **/ ПІДНЯ́ТИ (підійняти, піднести́, підвести́** *і т. ін.*) **ГО́ЛОВУ.** Починати активно, упевнено діяти. *Гордий і сміливий* [Микола Джеря] *представник нового молодого покоління селян, що вже не мириться з кривдою, **піднімає голову** проти гнобителів* (З журналу); *— Знову, значить, **підіймають*** [пильщики та матроси] ***голову,**— нахмурився Гаркуша* (О. Гончар); *Вся Таврія в цей час була вже в тривозі .. **Підводила голову** контрреволюція по містах, нахабніло в степах куркульство* (О. Гончар).

313. **ПІДНІМА́ТИ (підійма́ти, підно́сити** *і т. ін.*) **/ ПІДНЯ́ТИ (підійняти, піднести́** *і т. ін.*) **ГО́ЛОС. 1.** Починати говорити, висловлювати свої думки. [Сестра Серахвима (***піднімає голос** до людей*):] *Чого ви зібрались?* (Панас Мирний); *— Наберетесь чимало клопоту, поки добудете свою царівну з зачарованого замку... — Чому так? — **підняв голос** Ломицький* (І. Нечуй-Левицький); *Ми помітили, що Поля хоче говорити .. проте **піднести** свій **голос** не наважувалась. Сев її підбадьорив, і вона розповіла свою коротку історію* (Ю. Яновський); *— А що, коли б узятися за затоплену Карапатівську рудню? — тихо, несміливо **підніс голос** худий високий дідок* (Олесь Досвітній).
2. Говорити голосніше, підвищувати тон, перев. сердячись; сварити кого-небудь, дорікати комусь.

— Цить мені, анахтем! — ***підіймає голос*** *Дорохтей* (М. Стельмах); *— Але заспокойтесь,— кінчаю я,— я не хочу* ***підносити*** *свого* ***голосу,*** *я сваритися не буду* (Ю. Яновський); *— А на кого ж ці руки від віку робили, гей! .. І баба* ***піднесла голос.*** *В ній закипіло довго стримуване ремство* (В. Бабляк); // Заявляти про себе, про свої права. *— Не диво, що рідний брат гарчить, мов собака з-під ворітні, але щоб наймит* ***підняв голос!*** (М. Стельмах).
3. Виступати, закликаючи до певних дій, відстоювати кого-, що-небудь. *Мені доводиться* ***підносити голос*** *на захист балету, як видовища здорового й потрібного* (Ю. Яновський); *Мільйони, мільйони, мільйони* ***Підносять голос:*** *За мир!* (П. Дорошко).

314. **ПІДНІМА́ТИ (підійма́ти, підно́сити** *і т. ін.*) **/ ПІДНЯ́ТИ (підійня́ти, піднести́** *і т. ін.*) **[ДОГОРИ́] НО́СА (ніс).** Гордовито, самовпевнено триматися, ставитися до інших зневажливо. *Від таких розмов батька з матір'ю Кирилко .. ще дужче* ***носа піднімав*** (Панас Мирний); [Варка:] *Бундючилися супроти нас люде* [люди], *і тепер і ми* ***підіймемо догори носа*** (М. Кропивницький).

315. **ПІДНІМА́ТИ (підійма́ти, підно́сити** *і т. ін.*) **/ ПІДНЯ́ТИ (підійня́ти, піднести́** *і т. ін.*) **ДУХ** *кому і без додатка.* Надихати, підбадьорювати кого-небудь. [Хрипун:] *Яка це достойна річ приголубити людину. Людське ставлення* ***підіймає дух*** *і дає силу рукам* (Ю. Яновський); *Висока гордість* ***дух підносить*** *нам На згадку про новітній Севастополь, Що білими грудьми протистояв Фашистській ненажерливій навалі...* (М. Рильський). **ПІДНЯ́ТИ ДУХ УГО́РУ.** *Ой чи в нас же в рідній хаті Нічого згадати, Нічим тугу розігнати.* ***Вгору дух підняти?*** (П. Куліш).

316. **ПІДНІМА́ТИ (підійма́ти, підно́сити** *і т. ін.*) **/ ПІДНЯ́ТИ (підійня́ти, підне́сти** *і т. ін.*) **ЗБРО́Ю (меч, соки́ру** *і т. ін.*) *проти кого, за кого—що і без додатка.* Воювати з ким-небудь, намірятися вбити когось. *Поклялися Бела і Данило не* ***піднімати зброї*** *один проти одного* (А. Хижняк); *Щасливий воїн, що в ім'я миру Свою* ***підносить*** *бойову* ***сокиру,*** *Во ім'я правди кривду тне з плеча* (М. Рильський); *Хто* ***меч підійме,*** *від меча загине* (Леся Українка).

317. **ПІДНІМА́ТИ (підійма́ти, підно́сити** *і т. ін.*) **/ ПІДНЯ́ТИ (піднести́, підійня́ти** *і т. ін.*) **НА ЩИТ [СЛА́ВИ]** *кого, що.* **1.** Звеличувати, вихваляти кого-, що-небудь. *Ми повинні* ***піднімати на щит*** *всенародної* ***слави*** *людину праці* (З газети); *Ливарний цех і весь наш завод чекають від вас чогось... Щоб можна було* ***підняти на щит...*** (І. Муратов); *Важко стало працювати в газеті! І все ж він напише, обґрунтує свій задум —* ***піднести на щит*** *Цідибрагу* [голову колгоспу] (П. Автомонов).
2. *що.* Наголошувати на чому-небудь, звертати увагу на що-небудь. ***Підносячи на щит*** *слабші сторони Достоєвського, москвофіли замовчували викривальну силу його художніх творів* (З газети).

318. **ПІДНІМА́ТИ (підійма́ти, підно́сити** *і т. ін.*) **/ ПІДНЯ́ТИ (підійня́ти, піднести́** *і т. ін.*) **ПРА́ПОР (стяг, знаме́но** *і т. ін.*) *чого.* Вести боротьбу за що-небудь, в ім'я чогось; виступати з якоюсь ідеєю, відстоювати її. *Поневолені народи* ***підносили прапор*** *боротьби за свою свободу* (З газети); *Тарас Шевченко високо* ***підняв прапор*** *боротьби усіх пригноблених народів* (З журналу).

319. **ПІДНІМА́ТИ (підійма́ти) / ПІДНЯ́ТИ (підійня́ти) ВУ́ХА. 1.** Наважуватися, намагатися протидіяти кому-небудь. *— Правильно Данюша каже: "Коли це в мене було, щоб проти голосував хто?" А то аж сім!* ***Підняли вуха*** (А. Головко).
2. Активізуватися в рості (про рослини). *Найвища ефективність боронування — знищується близько 90—95 процентів сходів бур'янів.., коли вони ще не вкорінилися і тільки-но ..* ***піднімають вуха*** (З журналу).

320. **ПІДНІМА́ТИ (підійма́ти) / ПІДНЯ́ТИ (підійня́ти) ЗАВІ́СУ (край заві́си).** Розкривати що-небудь приховане. *Еней спинивсь, як вийшов з лісу. На сонці скулився, мов кріт,— Неначе хто* ***підняв завісу*** *В безмежний, невідомий світ* (С. Воскрекасенко); // Передбачати що-небудь. *— Нас і не дивує, що класний керівник* ***підійняв край завіси*** *над ближчим майбутнім однієї з своїх учениць* (О. Донченко).

321. **ПІДНІМА́ТИ (підійма́ти) / ПІДНЯ́ТИ (підійня́ти) ЧОЛО́,** *уроч.* Відроджуватися. *Степи квітчасті Сонце залило, Син землі у сонці-щасті* ***Підніма чоло*** (Т. Масенко).

ПІДНІМАТИСЯ

322. **ПІДНІМА́ТИСЯ (підійма́тися, підво́дитися** *і т. ін.*) **/ ПІДНЯ́ТИСЯ (підійня́тися, підвести́ся** *і т. ін.*) **З РУЇ́Н (з по́пелу, із зга́рищ** *і т. ін.*). Відбудовуватися, відроджуватися. *Один за одним* ***піднімалися з руїн*** *заводи, шахти, залізниці* (З газети). **ПІДНЯ́ТИСЯ З РУЇ́Н І ПО́ПЕЛУ.** *Сплюндрований колись фашистами,* ***піднявся з руїн і попелу*** *Київ — квітуче місто над Дніпром-Славутичем* (З газети).

323. **ПІДНІМА́ТИСЯ (підійма́тися, підно́ситися** *і т. ін.*) **/ ПІДНЯ́ТИСЯ (підійня́тися, піднести́ся** *і т. ін.*) **НА ГО́ЛОВУ (на бага́то голі́в) [ВИ́ЩЕ]** *кого, від кого, над ким.* Ставати набагато кращим від кого-небудь, значно перевершувати кого-небудь у чомусь. *Талант молодої вчительки* ***на голову вище підіймався*** *від усіх просвітян волості* (С. Васильченко); *Агроном у своїх доводах і твердженнях* ***на голову вище піднявся*** *від усіх*

тих, хто йому давав поради (З журналу); *Тільки щасливим поколінням судилося **піднестися на багато голів** вище своїх предків, а може й правнуків* (О. Довженко).

324. **ПІДНІМА́ТИСЯ (підійма́тися, підно́ситися** *і т. ін.*) **/ ПІДНЯ́ТИСЯ (підійня́тися, піднести́ся** *і т. ін.*) **НА РІ́ВЕНЬ (до рі́вня)** *кого, чого.* Ставати таким, як хтось інший у чому-небудь. *Розширюється оптова торгівля, підвищується роль прямих зв'язків, посилюється вплив споживача на виробника продукції. Тому й надалі треба намагатися **піднятися до рівня** кращих якостей продукції* (З журналу).

ПІДНОСИТИ

325. **ПІДНО́СИТИ / ПІДНЕСТИ́ В ОЧА́Х** (*рідше* **пе́ред очи́ма**) *кого, чиїх.* Поліпшувати чиюсь думку про кого-небудь. *Проміння тої слави осявали й її... Це її **підносило у власних очах*** (М. Коцюбинський); *Меланія залишалась однаковою, тією некрасивою, скованою, незграбною, яку він зустрів сьогодні в конторі. Даремно тепер силкувався Іван Федорович якось поправити становище і знову **піднести** свою колгоспницю **в очах** скульптора* (О. Гончар).

326. **ПІДНО́СИТИ / ПІДНЕСТИ́ ПІЛЮ́ЛЮ** *кому.* Робити або говорити кому-небудь щось неприємне, прикре, образливе і т. ін. — *Каргат, видно, **підніс** Валентинові Модестовичу якусь нову **пілюлю*** (Ю. Шовкопляс).

327. **ПІДНО́СИТИ / ПІДНЕСТИ́ [ТЕ́РТОГО] ХРІ́НУ (хро́ну, пе́рцю)** *кому.* Робити або говорити кому-небудь щось неприємне, прикре, образливе і т. ін. *Мартоха частує свою супротивницю залізним бобом, а Дармограїха своїй суперниці від щирої душі **підносить тертого хрону*** (Є. Гуцало);— *А що, Карпе,— казав Васюта, ідучи з громади,— от же бачиш, що не все вони* [багатирі] *нам, а й ми їм можемо вкрутити хвоста. З землею облизня вже піймали, а й тепер знову **тертого хрону піднесли** їм такого, що довго в носі крутитиме* (Б. Грінченко); // Лаяти, критикуючи кого-небудь. *Явтух візьме вас за петельки й вимагатиме, щоб розповіли колгоспникам про новітні течії в мистецтві .. Які художники, хто що малює, кого по голівці гладять, а кому **перцю підносять*** (Ю. Яновський).

328. **ПІДНО́СИТИ (підніма́ти, підійма́ти** *і т. ін.*) **/ ПІДНЕСТИ́ (підня́ти, підійня́ти** *і т. ін.*) **ДО НЕБЕ́С** *кого.* Надмірно вихваляти кого-небудь. *Зоя одразу атакувала Катрю десятками запитань, .. скаржачись водночас на головного режисера, що "затирає" молодь, і **підносячи** його **до небес** за те, що краще нього ніхто в театрі не розуміє реалістичної манери відтворення образу* (Н. Рибак); *Через кілька тижнів після перших вистав мене, як організатора й режисера, згідні були **піднести до небес*** (С. Васильченко).

329. **ПІДНО́СИТИ (підніма́ти, підійма́ти** *і т. ін*) **/ ПІДНЕСТИ́ (підня́ти, підійня́ти** *і т. ін*) **НА [ЩЕ ОДИ́Н] ВИ́ЩИЙ (нови́й) СТУ́ПІНЬ (щабе́ль)** *що.* Поліпшувати, удосконалювати що-небудь порівняно з попереднім станом. *Справжня автоматизація вносить корінний перелом у виробництво, **підіймаючи** його **на новий, вищий ступінь*** (З газети); *Велика Вітчизняна війна з її . небувалим масовим героїзмом, дорогою ціною здобутою, але ж такою всесвітньозначимою перемогою **піднесла на вищий щабель** рівень історичного самоусвідомлення нашого народу і людини* (З журналу).

330. **ПІДНО́СИТИ (подава́ти) / ПІДНЕСТИ́ (пода́ти) НА БЛЮ́ДЕЧКУ (на тарі́лочці).** Давати можливість кому-небудь мати, одержувати щось без будь-яких затрат, зусиль. *Всяка робота вимагає старанності й уміння і до всього треба рук прикласти. Бо ніхто не **піднесе** нам готового **на тарілочці*** (З журналу); — *То що ж, може, партійна організація **на блюдечку подасть** цьому нерозгаданому сфінксові* [Преображенському] *свою згоду* (Іван Ле). **ПІДНО́СИТИ (піднести́) НА БЛЮ́ДІ.** — *Хіба мало ще серед нас отаких, що ждуть, сподіваються: десь хтось за нас і цю революцію зробить. **На блюді піднесе*** (А. Головко).

ПІДНОСИТИСЯ

331. **ПІДНО́СИТИСЯ / ПІДНЕСТИ́СЯ ДУ́ХОМ.** Відчувати в собі силу, упевненість, віру в свої можливості; ставати веселішим, бадьорішим, енергійнішим. *Одним душевним тільки рухом* [Н. М. Ужвій] *примусиш їх* [людей] ***піднестись духом**, змістовним стати у житті* (П. Тичина), *Коли з'ясувалося, що йому* [управителю] *не загрожує ніяка небезпека, заспокоївся і **піднісся духом*** (С. Добровольський).

ПІДНЯТИ

332. **ПІДНЯ́ТИ НА КОТУ́РНИ.** Безпідставно, невиправдано звеличувати кого-, що-небудь. *Виявилося, що деяких вчених незаслужено **підняли на котурни*** (З усн. мови). **ПІ́ДНЯТИЙ НА КОТУ́РНИ.** *Художні засоби* [М. Рильського] *природно-емоційні, а не штучно **підняті на котурни*** (А. Малишко); *Зі сторінок наших книг майже зовсім зник **піднятий на котурни** герой, така собі ходяча "ідеальна схема", герой-надлюдина* (З газети).

ПІДПИРАТИ

333. **ПІДПИРА́ТИ [ПЛЕЧИ́МА (голово́ю)] СТЕ́ЛЮ.** Мати дуже високий зріст. *Увійшов*

[Назар] *і стоїть перед нами,* ***стелю підпираючи*** (Марко Вовчок).

334. **ПІДПИРА́ТИ [СПИ́НОЮ (плечи́ма)] СТІ́НИ (стовпи́, одві́рок** *і т. ін.***).** Не мати певного заняття; стояти, намагаючись не заважати комусь, не привертати чиєсь уваги, перев. з певною метою. — *Слухай, хлопче,— звернувся він* [Мусій] *до Данилка,— надінь шапку та погуляй біля землянки. Може, там хто* ***стовпи підпиратиме,*** *увійдеш, скажеш* (П. Панч).

ПІДПИСУВАТИСЯ

335. **ПІДПИ́СУВАТИСЯ (розпи́суватися) / ПІДПИСА́ТИСЯ (розписа́тися) ОБОМА́ РУКА́МИ** *під чим.* Охоче і повністю погоджуватися з чим-небудь, виявляти свою повну згоду. *Я з задоволенням прочитав дисертацію і* ***обома руками підписуюсь*** *під її науковими висновками* (З усн. мови).

ПІДРІЗАТИ

336. **ПІДРІ́ЗАТИ (підтя́ти, підітну́ти, притя́ти, злама́ти** *і т. ін.***) / ПІДРІ́ЗУВАТИ (підріза́ти, підтина́ти, зла́мувати** *і т. ін.***) КРИ́ЛА** *кому.* Позбавити кого-небудь можливості здійснювати щось; підірвати міць, знесилити когось або обмежити поле його діяльності. *Усіх нас єднала свята любов до революції і люта ненависть до контрреволюції. Кожен з нас мріяв учитися, а Денікін* ***підрізав крила*** (В. Минко); [Овлур:] *Ось бояр приборкав він* [князь], *се правда! Всім воєводам, дукам* ***крил*** [крила] ***притяв*** (І. Франко); — *Навіщо ж Валентинові Модестовичу* ***підрізувати*** *вам* ***крила*** *зараз, коли ви самі чимдуж мчите до своєї загибелі?* (Ю. Шовкопляс); *І знов у Кульчицького прокидається несамовита самовпевненість і образа: керувати б йому щонайменше округою, але нечуй-вітри щоразу* ***підрізають крила*** (М. Стельмах). **ПІДРІЗА́ТИ КРИ́ЛЬЦЯ.** *Залишати його* [паровий млин] *й надалі Шумейкові теж не можна. Наживається він, багатіє. Пора вже йому* ***підрізати крильця*** (А. Шиян).

ПІДРОСТАТИ

337. **АЖ [НІ́БИ] ПІДРОСТА́ТИ.** Ставати задоволеним, гордим, побачивши, почувши, спостерігши чи сказавши що-небудь приємне. — *У мене ж нема того приданого, яке потрібно тобі,— дивується і непокоїться дівчина.— Дарма, наживемо якось,—* ***аж підростає*** *Левко в своїй щедрості* (М. Стельмах); *Неважко вгадати серед натовпу того, чиє саме прізвище в цю мить оголошується:* ***аж ніби підростає*** *одразу, світлішає обличчя* (О. Гончар).

ПІДРУБУВАТИ

338. **ПІДРУ́БУВАТИ (підрі́зувати, підріза́ти, підко́шувати** *і т. ін.***) / ПІДРУБА́ТИ (підрі́зати, підкоси́ти** *і т. ін.***) НА ПНІ** *кого.* Створювати кому-небудь великі перешкоди для здійснення чогось; підривати чиєсь економічне становище. — *Тепер на самому хлібі землевласник не проживе: американська пшениця і високе німецьке мито на хліб* ***підрубали нас на пні*** (М. Стельмах).

ПІДСИПАТИ

339. **ПІДСИПА́ТИ / ПІДСИ́ПАТИ ПЕ́РЦЮ.** Сприяти посиленню неприємних почуттів, настроїв і т. ін, говорячи про кого-, що-небудь з іронією, з глумом; ускладнювати стосунки з кимсь. — *Іди та й лайся, про мене, хоч до самого вечора ..* ***Підсипай, підсипай перцю,*** *— насмішкувато сказав Карпо* (І. Нечуй-Левицький); // Гостро критикувати кого-, що-небудь. — *Поляк цей — молодець!* ***Підсипав перцю*** *під кінець..,— говорить в першому ряду інспектор Гак Свирид, сміючись в бороду руду.— Що й говорить, як слід за зябра взяв доктрину ту,— відказує в одвіт Омелько, сторож-дід* (І. Гончаренко).

ПІДСТАВЛЯТИ

340. **ПІДСТАВЛЯ́ТИ (дава́ти) / ПІДСТА́ВИТИ (да́ти) ШИ́Ю [В ЯРМО́ (під ярмо́)].**
1. Брати на себе чиїсь обов'язки, обтяжуючи себе. — *Уже тепер годі за вас* ***підставляти шию,*** *годі!* (Марко Вовчок); *З керівними кадрами треба постійно працювати, що називається, возитися. Коли треба, допомагати їм,* ***підставляти шию,*** *створюючи надійні резерви* (З газети).
2. Ставити себе у цілковиту залежність від кого-небудь. *А генерал .. не дожидає, поки піщанська громада самохіть* ***підставить під ярмо шию*** (Панас Мирний).

341. **ПІДСТАВЛЯ́ТИ / ПІДСТА́ВИТИ ГО́ЛОВУ (лоб, ло́ба** *і т. ін.***) ПІД КУ́ЛЮ.** Ставити себе під загрозу, ризикувати бути вбитим; наражатися на небезпеку. *Ніколи й* ***голови*** *за віру й батьківщину* ***під кулю*** *ти не* ***підставляв*** (Я. Щоголів); *Та і навіщо тобі* ***лоба під кулю підставляти?*** *Краще проберись до наших і передай* (І. Головченко і О. Мусієнко). **ПІДСТАВЛЯ́ТИ СЕБЕ́ ПІД СОКИ́РУ.** *Запекло пробивалися рицарі, вони ..* ***підставляли себе під сокири*** (А. Хижняк).

342. **ПІДСТАВЛЯ́ТИ / ПІДСТА́ВИТИ НО́ГУ (ні́жку)** *кому і без додатка.* Перешкоджати кому-небудь у чомусь, завдаючи неприємності. *Кожному* [старшому] *бажалося вискочити перед начальством, .. через те кожен на кожного клепав, наговорював, всяк* ***підставляв ногу*** *другому* (Панас Мирний); *Все йшло б гаразд, якби ..*

колеги .. не ***підставляли*** *Вікторові* ***ніжку*** (П. Автомонов); *Не схильний* [індивідуаліст] *радіти успіху товариша, а часто навіть прагне* ***підставити товаришеві ногу*** (З журналу). **ПІДСТАВЛЯ́ТИ КОЛІНЦЯ.** *Мало не всі, за винятком корифеїв, почали завидувать моєму поспіху, почали, як кажуть,* ***підставляти колінця*** (Збірник про М. Кропивницького).

343. **ПІДСТАВЛЯ́ТИ / ПІДСТА́ВИТИ ПЛЕЧЕ́** *кому.* Допомагати кому-небудь, підтримувати когось. *В найскрутніших ситуаціях мені неодмінно хтось простягував руку допомоги,* ***підставляв плече*** (І. Головченко і О. Мусієнко).

344. **ПІДСТАВЛЯ́ТИ / ПІДСТА́ВИТИ [СВОЮ́] ГО́ЛОВУ [ПІД ОБУ́Х].** Ризикуючи, наражатися на небезпеку. — *Бувай здоровий, щасливо тобі залишатися. Бережись і даром* ***голови не підставляй*** (Григорій Тютюнник); — *Що ж, боїтесь* ***голову підставляти,*** *хай хтось інший жар вигрібає?!* (Л. Дмитерко); *Опришків цей аргумент .. не переконував, і* ***підставляти свою голову під обух*** *ради того* [вчинку] *нікому не хотілося* (Г. Хоткевич).

345. **ПІДСТАВЛЯ́ТИ / ПІДСТА́ВИТИ СТІЛЕ́ЦЬ (стільця́)** *кому, рідко.* Робити кому-небудь неприємність, підлість, перешкоджати в чомусь. — ***Підставлять*** *вони* [пани] ***стільця*** *тому, хто не годить їм!* (І. Нечуй-Левицький). **ПІДСТА́ВИТИ СТІ́ЛЬЧИКА.** — *От тепереньки протопоп* ***підставить*** *мені* ***стільчика,*** *— говорив отець Харитин, бідкаючись* (І. Нечуй-Левицький).

ПІДСТУПАЙ

346. **БЕЗ ПА́ЛИЦІ (без бу́ка) І НЕ ПІДСТУПА́Й** (*заст.* **ані́ при́ступ**) *до кого і без додатка.* Хто-небудь дуже гордовитий, пихатий, сердитий і т. ін. — *А до Одарки так* ***без палиці і не підступай..,*** *нарядиться, напиндючиться, он яка пані!* (Панас Мирний); — *Е, до неї тепер* ***без бука і не підступай,*** *— додав ґазда. Спаніла так, що годі* (М. Яцків); *І чого се, бабо, усі сердиті такі сьогодні? Сказано,* ***без палиці ані приступ,*** *— обізвавсь він до баби* (Панас Мирний).

ПІДСУВАТИ

347. **ПІДСУВА́ТИ (підсо́вувати) / ПІДСУ́НУТИ ХАЛЕ́ПУ** *кому.* Завдавати кому-небудь неприємностей, клопоту і т. ін. — *Хитра ти людина, Семене,— каже старий комісарові,— ніколи не знаєш, яку ти мені* ***халепу підсунеш*** (Ю. Яновський).

ПІДСУНУТИ

348. **ПІДСУ́НУТИ ГО́ЛОВУ ПІД КО́ЛЕСО.** Завдавати собі якогось лиха, нещастя. [Бебех:] *Не бійсь: Гаркуша не який-небудь дурень —* ***голову під колесо не підсуне*** (О. Стороженко).

ПІДТОЧИШ

349. **[І] ГО́ЛКИ НЕ ПІДТО́ЧИШ,** *зі сл.* з р о б и́ т и. Дуже якісно, так, щоб не було претензій. *Мінери — народ спритний та меткий, зроблять —* ***голки не підточиш*** (С. Голованівський).

ПІДТРИМУВАТИ

350. **ПІДТРИ́МУВАТИ / ПІДТРИ́МАТИ КОМПА́НІЮ.** Брати участь в тому, що задумали чи роблять інші. — *Як же се? — запротестувала вона, затримуючи мою руку,— а я думала, що ви* ***підтримаєте*** *мені* ***компанію*** *в саду* (Леся Українка); *Він вибачився, що* ***підтримати компанію*** [піти з товаришами до театру] *не може* (Н. Рибак).

ПІДТЯГАТИ

351. **ПІДТЯГА́ТИ (підтя́гувати) / ПІДТЯГТИ́ (підтягну́ти) ЖИВІ́Т.** Бути напівголодним, обмежувати себе в їжі; недоїдати. *Там кухонь польових немає. В тилу владає інших світ. Згубив картки свої в трамваї,— Сиди і* ***підтягай живіт*** (А. Малишко); *От тільки з харчами та з водою у нас тугувато. Що ж, уріжемо пайок, іншого виходу немає.* ***Підтягнемо животи*** (Д. Ткач).

ПІДТЯГУВАТИ

352. **ПІДТЯ́ГУВАТИ (стя́гувати, затя́гувати** *і т. ін.*) **/ ПІДТЯГТИ́ (стягти́, затягти́** *і т. ін.*) **ПА́СКИ (па́сок, ремінці́, очкурі́, пояски́** *і т. ін.*). Бути напівголодним; недоїдати. *Ти в армії був на всьому готовому, а ми* ***паски підтягували*** (С. Чорнобривець); — *Люди довго* ***підтягували ремінці,*** *на картках перебивалися, і якщо вони витворюють зараз собі .. культ .. шлунка,— то невже ти їх станеш осуждати* [осуджувати] *за це?* (О. Гончар); *Гітлер нікому не давав вільно дихати. Він усе підпорядковував війні .. Німці тільки й знали, що* ***затягували пояски*** *дедалі тугіше* (П. Загребельний).

ПІДХОДИТИ

353. **ПІДХО́ДИТИ / ПІДІЙТИ́ ПІД ПЛЕЧЕ́** *кому.* Бути рівнею кому-небудь. [Козубська:] *Ніколи хам панові* ***під плече не підійде!*** (М. Кропивницький).

ПІЙМА

354. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ПІ́ЙМА ПОЙНЯЛА́** *кого, заст.* Хто-небудь безслідно зник, когось ніде немає. *Ми ще було по весіллях, а Чайченка — як* ***пійма пойняла*** *— нема, ніде не буває* (Марко Вовчок).

ПІЙМАТИ

355. **[І] З СОБА́КАМИ НЕ ПІЙМА́ТИ (не спійма́ти)** *кого і без додатка.* Надійно сховатися. *— Ну, по сій же мові та будьмо здорові! — каже Назар ..— Тепер я вільний хоч на півроку: **з собаками не піймають*** (Марко Вовчок).

356. **ПІЙМА́ТИ / ЛОВИ́ТИ НА СЛИЗЬКО́МУ** *кого.* Викрити кого-небудь, підстерігши його на місці злочину або на чомусь осудливому, протизаконному і т. ін. *Розмова* [з Кайтом] *мене вкрай збентежила .. Я не можу без сорому дивитися Кайтові в очі. Він буквально **піймав мене на слизькому*** (П. Колесник).

357. **ПІЙМА́ТИ НИ́ТКУ (нитки́)** *чого.* Встановити зв'язок, послідовність, виявити основне в чому-небудь. *Перекинув* [Чижик] *одно* [діло], *перевернув друге, заглянув у третє, в п'яте, в десяте — натрапив слід, **піймав нитку*** (Панас Мирний).

358. **ПІЙМА́ТИ (спійма́ти) СИНИ́ЦЮ В РУ́КУ.** Досягти чогось важливого, бажаного. *Енею глуздівно сказав* [Турн]: *"Я ставлю річ твою в дурницю, Ти в руку не **піймав синицю**, Не тебе, далебі, боюсь"* (І. Котляревський).

ПІЙМАТИСЯ

359. **ПІЙМА́ТИСЯ (спійма́тися) У ЛАБЕ́ТИ (у ла́пи)** *кому.* Потрапити в залежність до кого-небудь. *— Одного ірода здихалася, другому* [жандармові] ***в лабети піймалася!*** (Панас Мирний); [2-й чоловік:] *Мартин .. горілки не вживав, а як **піймався у лапи** глитаєві, розпився і звівся ні на що!* (М. Кропивницький).

ПІЛОЧКИ

360. **ДО ПІ́ЛОЧКИ,** *зі сл.* обби́ра́ти. Повністю, не залишаючи нічого. *Робітниць оббирав* [хазяїн] ***до пілочки*** (А. Малишко).

ПІНА

361. **АЖ ПІ́НА З РО́ТА (на губа́х) СКА́ЧЕ (лети́ть, виступа́є** *і т. ін.***).** Дуже сильно, у великій мірі. *Кортіло .. Овксентових синів упіймати. Так кортіло, що **аж піна на губах виступала*** (С. Ковалів).

ПІНОЮ

362. **З ПІ́НОЮ В РО́ТІ (бі́ля ро́та, на губа́х),** *зневажл.* Гаряче, з великим запалом. *Галчан поривався першим увійти в хату, але молодиці не пускали його .. Це доводило Йона до лютості, ображало, як автора ідеї, і він **з піною в роті**, лаючись та розштовхуючи всіх, перся до дверей* (М. Коцюбинський); *Коли я мав сумнівну приємність бачити тебе востаннє, ти **з піною на губах** стверджував, немов саме з моєї вини всі в інституті почали тупцювати на місці* (Ю. Шовкопляс).

ПІП

363. **ЯК ПІП НА РИ́ЗИ,** *зі сл.* диви́тися. Гордо, з гідністю. *На свою .. латану свитину він* [старець] *дивився, **як піп на ризи**, й ставив себе коли не нижче дяка, то ніяк не нижче диякона* (І. Нечуй-Левицький).

ПІР'Ю

364. **ПО СВОЄ́МУ ПІ́Р'Ю.** Відповідно до власних уподобань, можливостей або потреб. *Кожний вишукував товариша **по своєму пір'ю*** (Панас Мирний); *— Коли тобі так* [захотілося] .. *женитись — візьми дружину **по своєму пір'ю*** (Ю. Збанацький).

ПІР'Я

365. **АЖ (що й, ті́льки** *і т. ін.***) ПІ́Р'Я ЛЕТИ́ТЬ (розліта́ється, си́плеться** *і т. ін.***) / ПОЛЕТИ́ТЬ (розси́плеться, поси́плеться** *і т. ін.***).** Дуже сильно, завзято. *Б'ють козаки панську челядь, **аж пір'я летить*** (С. Васильченко); [Хмельницький:] *Сьогодні ми переможемо... Дивись, козаки почали рубати крилатих* [гусар]. *Ох, і дають, **аж пір'я сиплеться*** (О. Корнійчук); *— От в Росії та на східній Україні, так там багатіїв скубнули, **що й пір'я полетіло*** (С. Чорнобривець).

ПІСЕНЬКА

366. **ПРОСПІ́ВАНА (доспі́вана, скі́нчена) ПІ́СЕНЬКА (***рідше* **пі́сня)** *чия.* Настав кінець кому-, чому-небудь, чиясь діяльність закінчилась. *— Ну, .. Корнію, **проспівана** твоя **пісенька**. Хоч би вже смерть, та не така паскудна* (Ю. Збанацький); *Отаман нахмурив брови ..— Зануримося в глухі кутки, а повесні, як сніг на голову...— Ні, пане отаман, наша **пісенька** вже **доспівана!*** (П. Панч); *Очі* [Симона та Оксани] *наповнилися радістю, жалем і смутою: їхня **пісня** вже **проспівана**, і ніколи ніхто з них вже не розкуйовдить одне одному зачіску так, як це зробили Левко і Еля* (М. Рудь).

ПІСНЯ

367. **ДО́ВГА ПІ́СНЯ.** Те, що вимагає багато часу для завершення, здійснення, розповіді і т. ін. *— Ага, що це у вас тут з Ганною скоїлося? — дивлячись на сестру, запитав Данько. — **Довга пісня**,— жваво заговорила Вутанька* (О. Гончар); *Коли він напише її* [дисертацію], *коли захистить. Кандидатський мінімум, аспірантура... **Довга**, дуже **довга пісня!*** (М. Рудь).

368. **ЛЕБЕДИ́НА ПІ́СНЯ; ЛЕБЕДИ́НИЙ СПІВ** *чия, чий, кого.* Останній (перев. найзначніший) твір, вияв таланту або здібностей кого-

небудь. [Світловидов:] *Я всю душу вклав у цей проект!.. Він мені навіть уві сні ввижається: чи тому, що старість, чи, може, це вже моя лебедина пісня?..* (Я. Баш).

369. **СТАРА́ ПІ́СНЯ.** Що-небудь давно всім відоме. — *Весь зал раптом завирував: — Годі! Чули! Геть! — неслося з усіх кінців.— **Старі пісні!*** (О. Гончар).

ПІТ

370. **[АЖ] ПІТ О́ЧІ ЗАЛИВА́Є,** *перев. зі сл.* працюва́ти, труди́тися *і т. ін.* Дуже важко, з великим напруженням. *Лише по хвилі Тихін подав із підземелля нетвердий голос: — Кого зобачиш зі склепу, як працюєш, **аж піт очі заливає?*** (З газети).

371. **ЦИГА́НСЬКИЙ (холо́дний) ПІТ ПРОЙМА́Є (охо́плює, пробира́є** *і т. ін*) / **ПРОЙНЯ́В (охопи́в, пробра́в** *і т. ін.*) *кого і без додатка.* Хто-небудь дрижить від нервового збудження, страху, холоду і т. ін.; когось лихоманить. — *Зосю, **циганський піт не проймає** тебе? — гукають подруги* (М. Стельмах); ***Холодний піт** його **пройма,** Затіпавсь весь плечима, Що хоче пити... сил нема... Мана перед очима* (П. Грабовський); *Танцює без чобіт* [Роман], *умився так умився! Оце **пробрав циганський піт,** оце протверезився!* (П. Дорошко).

ПІТИ

372. **ВИ́СОКО ПІТИ́ [ВГО́РУ].** Зайняти визначне становище в суспільстві, в певній сфері діяльності. — *По службі ти **високо підеш,** хороше жити будеш* (Григорій Тютюнник); — *Подякуй за це від мене Шестірному, скажи йому, що він не забариться **високо піти вгору*** (Панас Мирний).

373. **ДАЛЕ́КО ПІТИ́.** Добитися, досягти великих успіхів, слави. *В захопленні дивився на нього Дорош, милуючись його військовою виправкою. Такий **піде далеко*** (Григорій Тютюнник).

374. **ПІТИ́ В МОГИ́ЛУ (з життя́, від нас, до Бо́га** *і т. ін.*). **1.** Померти. *При мені вже тоді з діток Марушка четверта **в могилу пішла*** (А. Тесленко); *Молодий і запальний поет Ярослав Шпорта .. був поранений і молодим **пішов із життя*** (Т. Масенко); *Де вони поділи побратима? Чи живий він, чи **пішов до Бога?*** (Леся Українка).

2. *тільки док.* **піти́ в моги́лу.** Залишитися невідомим, таємним. — *Ніхто й слова не почує про тебе. Що було між нами — **в могилу піде!*** (М. Стельмах).

375. **ПІТИ́ (збі́гти) ЗА ВІ́ТРОМ (по ві́тру, за водо́ю). 1.** Пропасти марно, перев. нераціонально кимсь витрачаючись, використовуючись і т. ін. *Якби все купляти, що нам треба, то ґаздівство швидко **пішло би за вітром*** (М. Томчаній); *Тато гніваються: це ж два з половиною карбованці **пішли за водою*** (М. Стельмах); // Зникнути безслідно. — *Бачиш, Олександро, твій чоловік, а моя жінка **пішли десь за водою...*** (М. Коцюбинський).

2. Минути, пройти без вороття. *Так якраз і є: .. добра слава — усе **пішло за вітром*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Нехай **піде за вітром** моє лихо!* (І. Нечуй-Левицький); *Минає день, тиждень, місяць, і півроку **збігло за водою*** (Марко Вовчок).

376. **ПІТИ́ З ГАРБУЗО́М (з гарбуза́ми).** Дістати відмову при сватанні. — *Ну що? Будемо сватами, чи **з гарбузами** додому **підеш?*** (М. Стельмах).

377. **ПІТИ́ / ІТИ́ СТЕ́ЖКОЮ** *кого, якою, чиєю.* Зайнятися тією самою справою, як і хтось інший; наслідувати когось. — *Мій брат був літературним працівником, я теж, напевне, **піду** цією ж **стежкою...*** (І. Волошин); *Її батько не раз та й не двічі нахиляв зятя, щоб той **ішов** з їм* [ним] *однією **стежкою*** (Б. Грінченко).

378. **ПІТИ́ [НА ДНО] РА́КІВ (ра́ки) ЛОВИ́ТИ.** Утопитися. *Фашист думав Дніпро проплить — **пішов на дно раків ловить*** (Укр.. присл..); *Чом би з такого дива не поприходили й інші .. ті, що вчора чи позавчора дуба дали, кого вода змила, хто **пішов на дно раків ловити*** (Є. Гуцало).

379. **ПІТИ́ НАНІВЕ́ЦЬ (вніве́ць). 1.** Виявитися марним, даремним; закінчуватися безрезультатно. *Невже **пішло** все **нанівець:** бесіди, розмови, читання, робота в гуртках, піонерські збори?* (О. Донченко); *Хвилина розгубленості надто дорого обійшлася козацькій старшині! Адже ж все **пішло нанівець...*** (З. Тулуб); // Пропасти марно. [Рябина:] *Не дайте **внівець піти** моїй праці і господарству* (І. Франко).

2. Стати непридатним для чого-небудь; зруйнуватися. *Невже через мене оцей палац, оця пишна садиба, оця уся пишнота, оце усе добро стане руїною, **піде внівець?*** (І. Нечуй-Левицький).

380. **ПІТИ́ НАПЕРЕКІ́Р** *кому, чому.* Не погодитися з ким-, чим-небудь, виступити проти когось—чогось. — *Е, буде тяганина! .. — мовив Півненко понуро. — А що ти хотів, Тихоне, як така сила **наперекір пішла*** (А. Головко).

381. **ПІТИ́ НА ПСИ.** Пропасти марно, безрезультатно. *Васюта стояв перед Ганною Матвіївною ні в сих, ні в тих. Тринадцять років женихання — і все, здається, **пішло на пси*** (О. Полторацький).

382. **ПІТИ́ ПОПІДВІКО́ННЮ.** Стати жебраком. *Жінка, одно те, що не мала нічого, а друге, не вміла робити, **пішла попідвіконню*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

383. **ПІТИ́ У ВІ́ЧНІСТЬ.** Зникнути, минути безповоротно. *Віра в безвір'я, Золото й грязюка...,*

Сила і немічність,— Все тут [на кладовищі] *улягглося, Все* ***пішло у вічність*** (Я. Щоголів).

384. **ПІТИ́ У ВО́ДУ.** Зникнути безслідно. *Та ще, чуєш, не хреститися, Бо все* ***піде в воду...*** (Т. Шевченко).

385. **ПІТИ́ / ХОДИ́ТИ ПО НИ́ШПОРКАХ.** Ретельно, старанно вишукувати що-небудь. *Блаженко сам* ***пішов по нишпорках.*** *Він натикався на багато дивовижних чудових речей* (О. Гончар); *Гнат все ходить і* ***ходить по нишпоркам,*** *шукає чогось* (З усн. мови).

386. **ПІТИ́ ХО́ДОРОМ.** Дуже захитатися, задвигтіти, задрижати. *Зашумів такий вітер, що* ***пішла ходором*** *хата* (С. Васильченко).

ПІШКИ

387. **ДО ТО́ГО (до цьо́го) ТО́РГУ І ПІ́ШКИ.** Дуже радий тому, що є, із задоволенням погоджується з цим. [Химка:] *Гості ж, певно, не обманять — прийдуть.* [Палажка:] *О-о, вони* ***до того торгу і пішки!*** (Панас Мирний); — *От і добре братіку* [братику],— *сказав Кочубей,— як оддаси чолом ясновельможному панові гетьманові .. та зараз приходь до мене з товариством .. У нас хрестини ..— Спасибі, братіку* [братику] *Василю, я* ***до сього торгу й пішки,*** *як ото кажуть,— осміхнувся Палій* (Д. Мордовець).

ПІШЛО

388. **БОДА́Й ПРО́ПАДОМ ПІШЛО́.** Уживається для вираження крайнього незадоволення, великого обурення чим-небудь. *Чумаки нове вигадали. Катрі в районі захотілося пожить. А* ***бодай воно пропадом пішло*** (В. Кучер).

389. **КОЛИ́ (як, раз, якщо́) [ВЖЕ] НА ТЕ ПІШЛО́ / ІДЕ́ТЬСЯ.** За таких, цих умов, коли так склалося. — *Не осуди, жінко, не осуди, любко! Пускаю твої вишивані соловейки на високі гори! Летіть,* ***коли вже на те пішло!..*** (О. Гончар); *А* ***вже як на те пішло,*** *щоб умирати, то нікому з них не доведеться так умирати!* (О. Довженко); — *Твої збитки,* ***раз на те пішло,*** *на себе беру,— розщедрився Плачинда* (М. Стельмах); ***Якщо вже на те пішло,*** *то я згоден відповідальність за прапор взяти на себе* (О. Гончар); — *А як уже воювати, так воювати — хай же і я, старий, щось до добра причинюся,* ***коли на те йдеться*** (П. Козланюк). **КОЛИ́ ВЖЕ ТАК ПІШЛО́СЯ.** ***Коли вже так пішлося,*** *що придбав собі верещуху, що проти тебе не мовчить, то навчи, щоб мовчала* (Марко Вовчок).

390. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ЗГОРИ́ ПІШЛО́** *кому.* Перестало щастити кому-небудь; не везе. ***Мов згори пішло*** *Марусякові з того часу, як утекла попадя. Ну, от наче відрізала, неначе все щастя, всю удачу з собою забрала* (Г. Хоткевич).

ПЛАВАТИ

391. **ПЛА́ВАТИ МІ́ЛКО (на мілко́му).** Не мати достатніх здібностей, знань, сил, досвіду і т. ін. для якої-небудь справи. — *В агротехніці ти* ***плаваєш мілко.*** *А без агрономічних знань бригадир рільничої бригади не бригадир* (В. Логвиненко); *Все робив як треба, як має бути, а "нагортав" купу браку. Лише після обіду вже трохи пішло, як у Вілі. Гаврюшка теж* ***плаває на мілкому*** (З газети).

ПЛАНІ

392. **НА ПЕ́РШОМУ ПЛА́НІ.** Найголовніший, найважливіший; найголовніше, найважливіше. ***На першому плані*** *у Довженка, крім справ людини,— її духовний світ, широта її ідейного кругозору, її здатність "відкриватися" всенародному і вселюдському* (Л. Новиченко).

ПЛАТИТИ

393. **ПЛАТИ́ТИ / ВІДПЛАТИ́ТИ ТАКО́Ю (ті́єю,** *рідко* **то́ю) СА́МОЮ МОНЕ́ТОЮ** *кому.* Відповідати кому-небудь на щось подібним вчинком, ставленням і т. ін. *Йойна завистливим оком дивився на Нуту, щодня бажав, щоб його ями позавалювалися .. Здається, що й Нута* ***платив*** *Йойні* ***такою самою монетою*** (І. Франко); *Легіник ображався і* ***платив тою ж самою монетою,*** *негречно вдаючися в подробиці, чіпаючи навіть таку делікатну матерію, як питання літ* (Г. Хоткевич).

ПЛАХУ

394. **НА ПЛА́ХУ,** *зі сл.* засуди́ти, посла́ти *і т. ін.* До страти. [Шевченко:] *Та як простить вельможним тим катам, Що вас було* ***на плаху*** *засудили і все життя згубили!* (І. Кочерга).

ПЛАЧ

395. **ХОЧ ПЛАЧ, ХОЧ СКАЧ. 1.** Уживається для вираження марності чиїхось зусиль, неможливості, безсилля зробити, вдіяти що-небудь; що не роби. *Як стане було той Гопченко гопки, то вже не зіб'єш його нічим,—* ***хоч плач, хоч скач,*** *а зробить, як сказав* (Ю. Яновський).
2. Уживається для вираження скрутного або безвихідного становища, коли не можна щось змінити, переінакшити. *Машину цю створили винахідники .. Склали договір на роботу, а тепер* ***хоч плач, хоч скач!*** (П. Автомонов).

396. **ХОЧ [СЯДЬ ТА Й (ти)] ПЛАЧ.** Уживається для вираження скрутного або безвихідного становища, відчаю, досади і т. ін. *Поривається бігти Катря, а ноги мов самі прикипіли до землі. Ніяк не несуть,* ***хоч плач*** (В. Кучер); [Федір:] *Тепер з одною конячкою ніхто в супрягу не*

*приймає — **хоч сядь та й плач*** (І. Карпенко-Карий); *Знову .. дощ. **Хоч ти плач*** (В. Мисик).

ПЛЕМ'Я

397. **ЮДИНЕ (іудине) ПЛЕМ'Я (поріддя, коріння** *і т. ін.***),** *зневажл., лайл* Зрадник. *І все'дно* [всеодно] ***іудиному корінню** недовго звиватися* (М. Стельмах).

ПЛЕСКАТИ

398. **ПЛЕСКАТИ (патякати, плести) ЯЗИКОМ (язиками). 1.** Багато говорити про щось неістотне, пусте; базікати, теревенити. — *Перестаньте **плескати язиком!** Мужчина називається! — з презирством кинула Оксана* (П. Автомонов); — *Перестань! — прикрикнув на Даню Льошка — Треба працювати, а не **язиком патякати*** (Ю. Мокрієв); *Його підтримали й інші. Нема чого, мовляв, даремно **плести язиком*** (Ю. Збанацький). **ПОПЛЕСКАТИ ЯЗИКОМ** (певний час). *Вона подумала, що син **поплеще язиком** про поле та насіння і замовкне, як було досі* (С. Чорнобривець). **2.** Говорити, поширювати плітки, вигадувати таке, чого немає і не було. *Подумала* [Зоя], *що в містечку завтра про неї **плескатимуть язиками** бознащо, але це враз і забулося* (А. Хорунжий); — *Верзеш ти щось, хлопче. Де ти був, що бачив — нас то не стосується: наше діло теляче .. Його* [Михайла Івановича] *підтримали й інші. Нема чого, мовляв, даремно **плести язиком*** (Ю. Збанацький). **ПОПЛЕСКАТИ ЯЗИКАМИ** (певний час). *Тижнів два тому Віктор і Люда повернулися з відпустки і минулої неділі справили своє весілля. В селищі з цього приводу трохи **поплескали язиками** і замовкли* (Є. Журахович).

ПЛЕСТИ

399. **ПЛЕСТИ БАНЕЛЮКИ (плетеники),** *зневажл.* Говорити щось пусте, неістотне. *Що ти мені **банелюки плетеш?*** (Гал.-руські.. приповідки); *І ледарем обізвали, і безсовісним охрестили .. Усе мужньо я стерпів. **Плетіть,** думаю, **свої плетеники*** (З газети).

400. **ПЛЕСТИ ІНТРИГИ.** Діяти підступно, прагнучи досягти певної мети. *Стільки безглуздих **інтриг плели** кумоньки довкола його особи* (Ірина Вільде).

401. **ПЛЕСТИ ЛИКО.** Говорити нескладно, безладно, плутано. — *Послухайте, що завів п'яний Андрон. Нализався й **лико плете*** (В. Земляк).

402. **ПЛЕСТИ МАНДРОНИ,** *діал.* Говорити нісенітниці, дурниці. *А Михайло коло кварти У шинку сидів і сміявся, строїв жарти Та **мандрони плів*** (І. Франко).

403. **ПЛЕСТИ (писати, виписувати** *і т. ін.***) КРЕНДЕЛІ НОГАМИ,** *жарт.* **1.** Іти нетвердою ходою, хитаючись, плутаючи ногами (про п'яного). *Дві постаті, обнявшись, **плели кренделі** по грязюці **ногами*** (А. Головко). **2.** Танцюючи, робити незвичні па. **ВИПИСАТИ НОГАМИ КРЕНДЕЛЯ.** *Танцював весь клас .. Він саме збирався **виписати ногами** якогось **кренделя*** (Є. Кравченко).

404. **ПЛЕСТИ (правити) СУХОГО (смаленого) ДУБА.** Говорити дурниці, нісенітниці, обдурюючи кого-небудь. — *Вона вірить сьому шарлатанові, а він їй **плете сухого дуба*** (І. Франко); *Вона якогось **дуба смаленого править** та обіцяє груші на вербі* (Леся Українка).

405. **ПЛЕСТИ (снувати, сплітати** *і т ін*) **ПАВУТИННЯ (павутину).** Підступними, хитрими діями примушувати підкорятися своєму впливові. *Неофіційні дипломати **плетуть** тонке **павутиння** закулісних змов* (Н. Рибак); *Майже всі вони були байськими боржниками, залежали від нього, а бай хитро **плів** навколо них свою **павутину*** (О. Донченко); *Та обоє вони не знали й не відали, як уже почав **снувати** своє чорне **павутиння** Матюша Жигай* (А. Шиян). **МОТАТИ ПАВУТИНУ.** *Глитай **павутину мотав,** та сам від того сконав* (Укр.. присл..). **ЗАВОДИТИ ПАВУТИНУ.** *Він .. знав кожного вдачу, душу й **заводив** свою .. **павутину** на цілу околицю* (І. Нечуй-Левицький).

ПЛЕЧА

406. **З ПЛЕЧА. 1.** *зі сл.* ударяти, бити *і т. ін.* Уклавши всю силу, з розмаху; навідліг. *Замахнувши **з плеча,** пустила* [дівчина склянку] *дзвінко в голову сержанта* (С. Тудор); *Це — ми, колишня дітвора, .. рубали ворога **з плеча** по завойованих містах...* (В. Сосюра). **2.** *зі сл* говорити, вирішувати *і т. ін* Не подумавши, відразу. — *Як ти все швидко і **з плеча** вирішуєш, — поморщився Дончак* (М. Стельмах); — *Дуже ви нестримана людина. Усе **з плеча,** усе **з плеча*** (Ю. Мушкетик).

407. **З ЧУЖОГО ПЛЕЧА.** Невідповідний за розміром або вже ношений ким-небудь іншим (про одяг). *Похиливши голову, брат ішов мені назустріч. На ньому був одяг **з чужого плеча*** (З усн. мови).

ПЛЕЧАХ

408. **НА ПЛЕЧАХ** *чиїх, у кого, зі сл.* лежати, бути *і т. ін.* **1.** На чийсь-небудь відповідальності. ***На** його* [Кузьміна] ***плечах** лежало забезпечення безквартирних житлом* (Ю. Збанацький); *У чоловіка стільки клопоту, весь район **на** його **плечах,** жнива на носі, а вона надумалась* (М. Олійник). **2.** *зі сл.* увійти, вступити *і т. ін.* Безпосередньо за ким-небудь (тим, хто відступає). *Пам'ятайте,*

що треба, що б там не було, ***на плечах*** *противника ввійти в Крим* (О. Гончар); *Німці біжать з усіх сил.. Добре було б* ***на їхніх плечах*** *ускочити в ті окопи, що за старим бліндажем, і знову закріпитися в них* (Н. Тихий).

ПЛЕЧЕ

409. **ПЛЕЧЕ́ В ПЛЕЧЕ́ (до плеча́, з плече́м). 1.** Поруч, близько, впритул один до одного. *Романов сидів* [на санях] *зліва,* ***плече в плече*** *з Дмитром Івановичем* (О. Сизоненко); *Вони* [Качалов і Саксаганський] *йдуть повільно,* ***плече до плеча*** (Ю. Мартич); *Всі збились укупу, ходили одно біля одного,* ***плече з плечем,*** *а проте кожний вишукував товариша по своєму пір'ю* (Панас Мирний).
2. Дружно, одностайно, в тісному єднанні. *За правду* [доведеться] *твердо стати Хлоп в хлопа і* ***плече в плече*** (І. Франко).
3. *тільки* **плече́ в плече́.** Однакові (перев. за певними позитивними якостями, ознаками і т. ін.). *Зібралися хлопці: лице у лице,* ***плече у плече,*** *дужі, відважні та гарні* (Дніпрова Чайка); — *Боже мій! А парубки* ***плече в плече,*** *засмаглі, кароокі!* (З журналу).

ПЛЕЧЕЙ

410. **НІ З ПЛЕЧЕ́Й, НІ З ОЧЕ́Й.** Зовні непривабливий, непоказний (про людину). *Хоч хлопець і був* ***ні з плечей, ні з очей,*** *але всі його любили за лагідну вдачу* (З усн. мови).

ПЛЕЧЕМ

411. **ПЛЕЧЕ́М ДО ПЛЕЧА́ (повз плече́). 1.** Поруч, впритул один до одного. *Ми просувалися* ***плечем до плеча*** (М. Коцюбинський); *Сомкова старшина бачить, що лихо, ску́пилась тісно,* ***плечем повз плече,*** *да назад до намету* (П. Куліш).
2. Дружно, одностайно, в тісному єднанні. *Україна почула слова, Щоб стали народи* ***плечем до плеча*** (М. Рильський).

ПЛЕЧИМА

412. **ЗА ПЛЕЧИ́МА. 1.** *у кого, за чиїми і без додатка.* У доробку, маючи досвід. *У літературу* [А. І. Шиян] *прийшов не з порожніми руками.* ***За плечима*** *у юнака уже був чималий життєвий і трудовий досвід* (В. Козаченко); *У більшості монтажників досвіду і вміння вистачає.* ***За їхніми плечима*** *вже не одна .. електростанція* (З газети); // У минулому. *Всі знали, що за його* [парторга] ***плечима*** *довгі роки царської каторги, рани громадянської війни* (В. Собко); *Хоч сивина й припорошила скроні. Хоч* ***за плечима*** *вже півсотні літ, — Ми й досі комсомольці! Не холоне Вогонь сердець. Душі не в'яне цвіт* (І. Нехода).
2. Зовсім близько, поруч. *Смерть* ***за плечима,*** *а біді весілля* (Укр.. присл..); *Закручено руки в ремені, і ноги в колодки забиті, Червона китайка прим'ята, біда* ***за плечима*** *стоїть* (А. Малишко).

413. **ЗА ПЛЕЧИ́МА ТА ЗА ОЧИ́МА.** Далеко позаду. — *Тільки що була Вербівка, а тут уже Grünerberg! .. Еге ж, маєте собі так! Вербівка давно зосталася* ***за плечима та за очима*** (Олена Пчілка).

ПЛЕЧІ

414. **РОЗПРАВЛЯ́ЮТЬСЯ / РОЗПРА́ВЛЯТЬСЯ ПЛЕ́ЧІ** *у кого і без додатка.* Хто-небудь почуває себе впевнено, діє сміливо, рішуче. ***Розправляються плечі,*** *в грудях росте високе почуття гордості* (Д. Ткач).

ПЛИВТИ

415. **ПЛА́ВОМ ПЛИВТИ́ (плисти́, ли́нути** *і т. ін.*) **/ ПОПЛИВТИ́ (поплисти́, поли́нути** *і т. ін.*). **1.** Рухатися безперервним потоком (про людей). *Все більшало людей на вулицях.* ***Плавом пливла*** *колона. Вона все зростала* (Ю. Збанацький); // Прибувати у великій кількості кудись або відбувати звідкись. [Яким:] *Народ так* ***плавом і пливе*** *до Хмельницького* (Б. Грінченко); *Пізньої осені та з першими сніговіями з Харкова на Полтавщину* ***плавом попливли*** *голодуючі* (О. Гончар); ***Плавом поплив*** *людський натовп з шкільного подвір'я* (Ю. Збанацький). **ЯК ПЛАВ ПЛИВЕ́.** *Народ* ***як плав пливе;*** *його* [Тихона] *сини і батраки знай відважують, а він тільки роздає* (Г. Квітка-Основ'яненко).
2. Безперервно збільшуватися, надходячи у великій кількості. *Багатство садів, безмежного по́ля, лісів* ***плавом пливло*** *до княжих .. сусіків* (С. Скляренко); *Війна принесла великі прибутки, і до Макарової кишені* ***плавом пливли*** *гроші* (І. Кочерга).

416. **ПЛИВТИ́ (іти́, текти́** *і т. ін.*) **/ ПРИПЛИВТИ́ (прийти́, притекти́** *і т. ін.*) **ДО РУК (у ру́ки),** *перев. зі сл.* сам, сама́, само́. Легко, без труднощів діставатися кому-небудь. *Матеріал для стінгазети сам* ***плив до рук*** (О. Гуреїв); *Він таки ж господар, і гріх йому .. не брати того добра, що само* ***в руки пливе*** (Григорій Тютюнник); *На лови він їздив удень і вночі, риба йому* ***йшла до рук,*** *як приворожена* (Ю. Яновський); — *Що?! Таки не витримав? Ще б пак. Само добро* ***в руки тече,*** *а ти відвертаєшся* (Григорій Тютюнник); *Він, помовчавши, спитав, чи не зустрічала того чолов'ягу із запорозькою люлькою Тож, відповідаючи на запитання, підкреслила* [Флора], *що він має цими днями зайти до них.— Я ж казав, що люлька таки* ***припливе до моїх рук*** (Г. Коцюба).

417. **ПЛИВТИ́ (плисти́, іти́** *і т. ін.*) **/ ПОПЛИВТИ́ (поплисти́, піти́** *і т. ін.*) **ЗА ТЕЧІ́ЄЮ (по течії).** Пасивно підкорятися обставинам,

нічого не роблячи, щоб змінити їх; не протидіяти. *Сидір Сидорович тим часом уже втягнувся* [у крадіжку], *зав'язав сумнівні знайомства, заплутався .. і **поплив за течією*** (В. Козаченко); [Олеся:] *Я закохана в свою думку, і якщо і ця думка не спевниться* [сповниться], *тоді опущу руки і **попливу по течії*** (М. Кропивницький). **ПЛИВТИ́, КУДИ́ ВОДА́ НЕСЕ́.** — *Ні порадою, ні силою не переможеш нашого товариства. Лучче* [краще] ***пливи, куди вода несе*** (П. Куліш).

418. **ПЛИВТИ́ (плисти́, іти́ *і т. ін.*) / ПОПЛИВТИ́ (поплисти́, піти́ *і т ін.*) ПРО́ТИ ТЕЧІЇ́ (про́ти води́).** Діяти всупереч усталеним поглядам, зразкам і традиціям. *Я два роки після інституту ..* [працював] *чесно. Ну, якось заступився за одного... **пішов проти течії.** Й одразу — чотири анонімки* (Ю. Мушкетик).

ПЛИГАТИ

419. **ПЛИГА́ТИ У ВІ́ЧІ.** Не стримуючись, говорити кому-небудь грубі, дошкульні слова. *Не зовсім дарма нападалася* [свекруха] *на Оксану, бо та таки мало що в хазяйстві уміла, та тільки чого ж вона так і кипіла, так і **плигала в вічі,** так страшно лаялась замість того, щоб показати або розказати* (Грицько Григоренко).

ПЛІТ

420. **НА́ШОМУ ТИ́НОВІ ДВОЮ́РІДНИЙ ПЛІТ.** Далекий родич. *Одного прекрасного вечора приходить у гості до Скоробагатьків якась далека їх родичка, того ступеня родичання, що називається .. — **нашому тинові двоюрідний пліт*** (Г. Хоткевич).

ПЛОТЬ

421. **ОДНА́ (єди́на) ПЛОТЬ.** Нерозривне ціле. *Мені здається, що ми — одне ціле: одна думка, **одна плоть.** І вже не лише у неї болить вивихнута нога, а біль і жаль пронизує всього мене* (Ю. Збанацький); *Його* [В. Маяковського] *рядки, немов бичі свистючі, Пекли й разили, щоб навік збороть, Проти ворожої ставав він тучі, Бо знав, що Клас і він — **єдина плоть*** (М. Рильський).

422. **ПЛОТЬ ВІД ПЛО́ТІ** *кого, чого.* 1. Рідна дитина. *Геннадій відтворив статую Лаокоона з удавом. Права рука .. здирає гада з шиї; ліва — одриває його від стегна.. А все в цілому явилося перед очі батька уже не сином,— **плоть від плоті,**— а пластичним образом скам'янілої молодості і трагічно скованої сили* (І. Волошин).
2. Невід'ємна, органічна частина чого-небудь. *Наші письменники, наші митці — діти трудового народу, **плоть од плоті** його* (М. Рильський).

ПЛУТАТИ

423. **ПЛУ́ТАТИ (заплу́тувати, сплу́тувати) / ЗАПЛУ́ТАТИ (сплу́тати) [СВОЇ́] СЛІДИ́.** 1. Неодноразово змінювати напрям руху, дезорієнтуючи кого-небудь. *Глухими вулицями втікали вони, **плутаючи сліди*** (І. Цюпа); *На Поліцейській вулиці він побіг через наскрізний двір і **заплутав свої сліди*** (П. Панч).
2. Хитрувати, намагаючись відвести підозру. ***Плутати свої сліди** й говорити безглузді речі — в цьому Самійло Овсійович був великим майстром* (Ю. Шовкопляс); — *Щоб **сплутати сліди** на випадок провокації, я й прийшов сюди раніше призначеного часу* (І. Цюпа).

424. **ПЛУ́ТАТИ НОГА́МИ.** Іти повільно, важко, через силу, ледве рухаючись. ***Плутав** Федір **ногами,** мов не своїми, а тут ззаду Марина ще хлипа* (Панас Мирний); *Іде вона, тая людина старша, йде вулицею, **ногами плутаючи,** на ціпок спираючись* (Остап Вишня).

425. **ПЛУ́ТАТИ (переплу́тувати) / СПЛУ́ТАТИ (переплу́тати) [ВСІ] КА́РТИ** *чиї, кому і без додатка* Розладнувати чиї-небудь плани, наміри, розрахунки, сподівання. *Дроздовський полк тим часом мацав місцевість, до них ходила різна тамошня наволоч, з усіх кутків збиралися відомості, і наші люди ходили до них виказувати й **плутати карти*** (Ю. Яновський); *Козацька тактика **переплутувала** йому **всі карти*** (З. Тулуб). **ВСІ КА́РТИ ПЕРЕПЛУ́ТАНО.** *Він ледве стримувався від злості за те, що пришелепуватий Кукса своїм дурним пострілом так несподівано зірвав усю операцію. Тепер **всі карти переплутано*** (В. Кучер).

ПЛУТАТИСЯ

426. **ПЛУ́ТАТИСЯ (верті́тися) ПІД НОГА́МИ** *в кого і без додатка.* Заважати, набридати кому-небудь своєю присутністю, своїми діями. *З насолодою посідали* [Іван з Максимом] *на призьбі перепочити та щоб не **плутатись під ногами** в жіноцтва* (Ю. Смолич); // Не спати, бути в русі. — *Вже скоро треті півні заспівають, а ти ще **вертишся під ногами.** Чи не час би спати без задніх ніг?* (М. Стельмах).

ПЛЮВАТИ

427. **ПЛЮВА́ТИ ДІ́ЛО.** Дуже проста, легка справа. — *Я тепер за отрока при їх благословенні. Так що тепер мені і в вівтар зайти — **плювать діло*** (І. Микитенко).

428. **ПЛЮВА́ТИ МЕНІ́ (йому́, їм *і т. ін.*)** *на кого—що, безос.* Хто-небудь нехтує кимсь. — ***Плювати мені** на тебе та на твого преосвященного.*

Як жила, так і житиму! — відказала вона (Панас Мирний).

429. **ПЛЮВА́ТИ НА ВСЕ (на всіх) І ВСЯ,** *рідко.* Нехтувати ким-, чим-небудь, не зважати ні на кого, ні на що. *Ця ж, остання* [жінка], *продає на бульварі бублики (мухи загадили) або гнилі вишні: на фунт півфунта хвостиків, і* ***плює на все і вся*** (М. Хвильовий); *І на трибуні — як в бою. Буває, чую в залі свист, Та я* ***на всіх і вся плюю!*** *Я — плюраліст!* (З журналу).

430. **ПЛЮВА́ТИ / НАПЛЮВА́ТИ З ВИСО́КОГО ДЕ́РЕВА.** Не варто зважати на що-небудь. *— Це лукаве дівчисько не може нічого цікавого знати про нього, а якщо й знає, то напевно якісь бабські плітки, на які йому* ***плювати з високого дерева*** (Ірина Вільде).

431. **ПЛЮВА́ТИ / ПЛЮ́НУТИ (наплюва́ти) В БОРЩ (в ка́шу)** *кому.* Робити комусь щось неприємне, прикре і т. ін., чинити кривду, ображати. *— Ти чого, відьмо недошмаляна* [недосмалена], *язика, мов халяву, розпустила? Що, тобі Пігловський* ***в борщ плюнув!?*** (М. Стельмах).

432. **ПЛЮВА́ТИ / ПЛЮ́НУТИ (наплюва́ти) В ВІ́ЧІ (в о́чі, межи́ о́чі** *і т. ін.*) *кому.* Виражати зневагу, презирство до кого-небудь; ображати. [Явдоха (*до Грицька*):] *Що ж мені* ***плювати тобі у вічі,*** *коли ні ти мені, ні я тобі не заподіяли нічого лихого?* (Панас Мирний); *Всі ми плекали тебе, хотіли в люди вивести. А ти* ***плюнув нам у вічі*** (М. Ю. Тарновський); *— Коли ж пан сотник до тебе підійде, щоб шлюб приньмати* [приймати], *то тут і відкинься.— Отсе справді, що так,— каже Олена,— таки тут йому* ***межи очі і плюну*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *А нехай мине така лиха година, коли .. б діти їм* ***у вічі наплювали*** (Ю. Яновський).

433. **ПЛЮВА́ТИ / ПЛЮ́НУТИ (наплюва́ти) В ДУ́ШУ** *кому.* Кого-небудь ображати, торкаючись найдорожчого, заповітного. *Погрожував* [вчитель], *що так цього не залишить, не дозволить собі* ***в душу плювати*** (О. Гончар); *— Покажіть того, хто на старість* ***плюнув мені в душу!*** *Хто зробив з мене злодія?!* (М. Зарудний); *— Так, але за що він мені* ***наплював у душу?*** *— пригадав він розмову з Кузем* (Григорій Тютюнник).

434. **ПЛЮВА́ТИ / ПЛЮ́НУТИ (наплюва́ти) В КРИНИ́ЦЮ** *кому, чию.* Виявляти неповагу до кого-небудь. *Потім деякі Стадницькі почали писатися Стадніковими, .. бо для чого згадувати того хлопа, шляхетність якого починалася з козацьких київ... І ось тепер далекий нащадок простого стадника* ***плює в криницю*** *своїх пращурів* (М. Стельмах).

435. **ПЛЮВА́ТИ / ПЛЮ́НУТИ (наплюва́ти) В ОБЛИ́ЧЧЯ (в лице́, в пи́ку** *і т. ін.*) *кому.* Зневажати, ображати, принижувати когось. *— Це не критика, а наклеп,— сказав Максим.— Мені* ***плюють в обличчя,*** *а я повинен усміхатися!* (М. Зарудний); *— Німці* ***в пику плюють,*** *а я витрусь рукавом і знову зуби скалю* (І. Цюпа).

ПЛЮВОК

436. **ПЛЮВО́К У ДУ́ШУ.** Образа, зневага, що зачіпає найдорожче. *Криві посмішки одного, другого, косий погляд головного агронома — це було для нього, як* ***плювок у душу*** (Є. Журахович).

ПЛЮНЕ

437. **[І] ЧЕ́РЕЗ ГУБУ́ НЕ ПЛЮ́НЕ.** Хто-небудь дуже гордовитий, пишний, зарозумілий. *Він думав, що сей пройдисвіт ізробивсь тепер таким паном, що й* ***через губу не плюне*** (П. Куліш); *Із палати гордо суне* [цар], ***через губу вже не плюне.*** *Руки в пах вгородив* (І. Франко).

ПЛЮНУТИ

438. **ПЛЮ́НУТИ НА ВСЕ,** *грубо.* Відмовитися від чого-небудь суттєвого, залишити щось у такому стані, як є. *Видно було Корнієві, що не мед-таки Павлові на дачі і в досить-таки міцних висловах товариша свого і "розпікав", і розважав трохи, а кінець-кінцем, радив* ***плюнути на все*** *та приїздити додому* (А. Головко); *— А панунця хай гамуються і не викрикують тут на мене, бо як мені того буде забагато, то візьму й* ***плюну на все*** (Ірина Вільде).

439. **ПЛЮ́НУТИ (наплюва́ти) І РОЗТЕ́РТИ,** *грубо.* Не звертати уваги на що-небудь. *— Люди добрі, на цю хитрість Варчука і Денисенка треба* ***наплювати і розтерти!*** (М. Стельмах).

440. **ПЛЮ́НУТИ ЧЕ́РЕЗ ПОРІ́Г.** Дуже мало побути де-небудь, погостювати у когось. [Аделаїда:] *П'єр! Їдем!* [Тетяна:] *Що це ти, невісточко моя золота?* ***Плюнула через поріг*** *та й з хати?* (І. Карпенко-Карий).

441. **ЯК (раз) ПЛЮ́НУТИ.** Дуже просто, легко, швидко. *Тепер такий час, такі умови, що* ***як плюнути*** *— підпасти під категорію українофілів* (М. Коцюбинський); *Розсердити його —* ***як раз плюнути*** (О. Іваненко). *— Шкода, що тато зараз у командировці* [відрядженні], *а то можна було б його попросити винайти* [машину], *це б йому, напевне,* ***раз плюнути*** (Панас Мирний). **ЯК ПЛЮ́НУТИ НА ВО́ДУ.** *І* ***як плюнути на воду*** *— Він душі лишився!* (С. Руданський).

ПЛЯМА

442. **БІ́ЛА ПЛЯ́МА. 1.** Непізнаний, невивчений район, край, необжита місцевість і т. ін. *Охоплює висока гордість.., Коли згадаєш чесних і відважних Російських відкривателів земель, Що в парусниках випливали у небезпечну*

далечінь шумливу І ***плями білі*** *на всесвітній карті Веселчастими барвами вкривали* (М. Рильський); *Майже до кінця XIX століття кряж* [Овруцько-Словечанський] *залишався* ***білою плямою*** *на карті України* (З газети).
2. Недосліджене, маловивчене питання. *Сьогодні повернувся до глядача відреставрований фільм "Вечір напередодні Івана Купала", поставлений Ю Іллєнком двадцять років тому. Зникла ще одна* ***біла пляма*** *в українському кіно* (З журналу); *Історики літератури розкрили частину* ***білих плям*** *у біографії письменника* [Леся Мартовича]. *Проте, ще й досі їх лишається немало* (З газети).

443. **ТЕ́МНА (чо́рна) ПЛЯ́МА.** Що-небудь негативне, яке ганьбить кого-, що-небудь. *Пригода, який був досі* ***темною плямою*** *на совісті бригади, так раптово зробив крутий поворот і, мовби нічого не трапилось, став поряд з усіма, як рівний з рівним* (М. Ю. Тарновський).

ПНІ

444. **НА ПНІ. 1.** У нескошеному, незрізаному вигляді (про хліб, траву, дерево і т. ін.). *План же у Бердника був такий: пробравшися на верховину, купити* ***на пні*** *за дешеву ціну в знайомих гуцулів лісу на хату* (І. Муратов); *Вболівав* [Твердохліб] *серцем, коли не було дощу і нещадний суховій палив* ***на пні*** *пшеницю під час наливу зерна* (І. Цюпа); // Незірваний, незібраний і т. ін. (про овочі, плоди і под.). *Коли плоди доспівали, їх продавали* ***на пні*** *крамарям* (В. Кучер); *Виноград було зібрано лише частково. Решта пріла* ***на пні*** (О. Гончар).
2. *перен., зі сл.* посиві́ти, залиши́тися *і т. ін.* Незайманий. — *Я стою на тім, щоб усі панни не йшли заміж. Нехай лучче* [краще] *посивіють* ***на пні,*** *як мають терпіти од деспотизму мужчин* (І. Нечуй-Левицький).

ПНЯ

445. **ДО ПНЯ.** Зовсім, повністю, дощенту. [Ярослав:] *Встає полків залізная стіна, щоб нашу Русь од хижаків південних Оборонить і знищить їх* ***до пня*** (І. Кочерга); *Зайнялась і згоріла* ***до пня*** *хата* (З журналу). **ДО ПЕНЬКА́.** *Хома послав Луку в свій ліс надрати лика; А мій Лука за ликом увесь ліс очистив,* ***до пенька!*** (Л. Боровиковський).

ПОБАЧИТИ

446. **ПОБА́ЧИТИ ВІ́КУ.** Бути дуже старим, давнім. *В тітки Секлети Воропай коло криниці росла тополя. Хата в тітки уже похилилась, видно,* ***побачила віку*** (Є. Гуцало).

447. **ПОБА́ЧИТИ НА [СВОЇ́ (вла́сні)] О́ЧІ.** Переконатися, упевнитися особисто в чому-небудь. [Аецій Панса:] *Щось там гомоніли немовби розлуку мали брати Тепер я бачу: брешуть. Найкраще так,* ***побачити на очі,*** *тоді ніяким брехням не повіриш* (Леся Українка); *Мені, може, що й трапиться... Дещо* ***побачу на свої очі...*** (Марко Вовчок). **ПОБА́ЧИТИ СВОЇ́МИ ОЧИ́МА.** *Як доля коли-небудь понесе Вас до Полтави, то* ***своїми очима побачите,*** *чи здатна та "Лимерівна" на що-небудь* (Панас Мирний).

448. **ПОБА́ЧИТИ (повида́ти) СВІ́ТА (сві́ту, світ).** Побувати в багатьох місцях, в різних країнах, багато чого пізнати. [Голуб:] *"Я хочу, братіку* [братику], *летіть,* ***побачить світа;*** *у нас іще багато буде літа"* (Л. Глібов); — *Хіба вже тебе ніхто не посвата, що ти за такого мандра підеш. Найдуться люде* [люди]! .. — *А я хоч із ним* ***світа побачу*** (Грицько Григоренко); ***Світу*** *Солонько* ***побачити*** *вже трохи встиг* (П. Автомонов); *Вона була попереду наньмичкою* [наймичкою], .. *так знала усякі порядки і* ***світу повидала*** (Г. Квітка-Основ'яненко). **НАБА́ЧИТИСЯ СВІ́ТУ.** — *Попитався б ти у Лискотуна: той чого вже не зна? усе зна. Та й* ***світу*** *таки* ***набачився*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

449. **ПОБА́ЧИТИ (помі́тити, постерегти́** *і т. ін.*) **ЛОПА́ТКИ́ В ГОРО́СІ.** Зазнати прикрощів, виявити, відчути щось неприємне, прикре, звичайно приховуване. *Ага,* ***побачила лопатки в горосі*** (Укр.. присл..); *Слава рознеслася по всьому повіту .. Секретар* ***постеріг лопатки в горосі.*** *Він тільки шморгонув носом і нічого нікому не сказав* (Панас Мирний).

450. **ПОБА́ЧИТИ СВІТ. 1.** Народитися. *Там, в тих суворих тундрових просторах, в ночах табірного тяжкого існування* ***побачили світ*** *його крихітні доньки* (О. Гончар); *Він* [Т. Г. Шевченко] ***побачив світ*** *9 березня 1814 року в селі Моринцях* (Слово про Кобзаря).
2. *перен.* Бути опублікованим, надрукованим. *Хотілося б, щоб Ваша прегарна "Битва"* ***побачила світ*** *іменно* [саме] *у тому збірнику* (М. Коцюбинський); *Нещодавно* ***побачила світ*** *хронобіографія О. П. Довженка* (З журналу); *У видавництві "Дніпро"..* ***побачив світ*** *роман В. Кучера "Голод"* (З газети).

451. **ЩОБ СВІ́ТУ БО́ЖОГО (своі́х діточо́к** *і т. ін.*) **НЕ ПОБА́ЧИТИ.** Уживається для вираження запевнення в правдивості чого-небудь. — *Добродію! — каже до його циган .. —* ***Щоб світу Божого не побачив,*** *коли я знаю де я* (П. Куліш); — *Душа ніжна, як вода в Дунаї, серце добре, хоч до рани прикладай: добро робить, образу забуває, правду кажу,* ***щоб своїх діточок не побачила*** (Григорій Тютюнник).

ПОБИВАТИ

452. **ПОБИВА́ТИ КАМІ́ННЯМ** *кого.* Засуджувати кого-небудь. *Коли приходить у світ митець, що промовляє тільки для людей із певним нахилом смаку та мислення, то чи треба за це **побивати його камінням?*** (М. Рильський).

ПОБИТИ

453. **ПОБИ́ТИ РЕКО́РД.** Зайняти перше місце, перемогти в чому-небудь. *Уперта боротьба за першість розгорілась на гарбузах. **Рекорд побив** здоровенний дядько Ананій* (Є. Кравченко).

ПОБИТОМ

454. **НІЯ́КИМ ПО́БИТОМ,** *розм.* **1.** Ніяк. *Вже Василь **ніяким побитом** і не відчепиться від неї* (Г. Квітка-Основ'яненко); *А вернутись без горілки **ніяким побитом** не можна...* (М. Коцюбинський); *— Ану ступай сюди, шибенику! І вже по тому "ступай" я розумію, що кари не запобігти **ніяким побитом...*** (Григір Тютюнник). **2.** Не можна, зовсім неможливо. *Кинулась ранком Пріська вийти з хати — **ніяким побитом** дверей відчинити!* (Панас Мирний).

455. **ЯКИ́М ПО́БИТОМ?** Як потрапив (хто-небудь) сюди, опинився тут? *— Здорові були, свате! — Здорові будьте й ви! **Яким це побитом?** — здивувався Хома* (М. Коцюбинський).

ПОБИТУ

456. **З ЯКО́ГО ПО́БИТУ?,** *розм.* Чому? З якої причини? [Ганна:] *Та що з тобою сталося, Трохиме? **З якого це побиту** ти зволікаєшся і людей багатих відсуваєш від своєї дочки?* (М. Кропивницький).

ПОБІГТИ

457. **ПОБІ́ГТИ ОЧИ́МА (по́глядом).** Швидко оглянути що-небудь. *Василина **побігла очима** схилом, до Бистрої* (І. Чендей).

ПОБУВАТИ

458. **ПОБУВА́ТИ В ДУ́РНЯХ.** Опинитися у ненормальному, смішному становищі. *— Не сина з нею* [дівчиною] *посднать, А забандюрилось старому Самому **в дурнях побувать*** (Т. Шевченко).

459. **ПОБУВА́ТИ В РУКА́Х** *чиїх.* **1.** Бути відремонтованим. *Я розгвинчував електропатрони, знімав гнізда для пробок запобіжника. **В моїх руках побували** м'ясорубка, знятий з дверей замок* (П. Автомонов). **2.** Бути побитим. *Видно **у добрих руках побував** Грицько — весь у синцях* (З усн. мови).

ПОВАРИТИСЯ

460. **ПОВАРИ́ТИСЯ / ВАРИ́ТИСЯ В КОТЛІ́** Побути тривалий час у якому-небудь складному становищі, зазнаючи його впливу. *— **Повариться** він в заводському **котлі** з півроку,— прийде до тебе, а то й до мене, рекомендацію просити* (Ю. Шовкопляс).

ПОВЕРГАТИ

461. **ПОВЕРГА́ТИ / ПОВЕ́РГНУТИ В ПРАХ (у по́рох)** *кого, що.* Розбивати, знищувати кого-, що-небудь. *Він сп'янілий від люті, все трощив і **повергав у прах** на своєму шляху* (С. Добровольський); *Хіба не ми в боях під Сталінградом, **Повергли в прах** нападників орду!* (І. Гончаренко); *Він чув за плечем рівне дихання сина і писав захоплено, переможно, немов ведучи важкий бій і **повергаючи в порох** сильного й запеклого ворога* (В. Собко).

ПОВЕРНЕШ

462. **[ЩО І] ШИ́ЛОМ НЕ ПОВЕ́РНЕШ.** Дуже багато, велика кількість кого-, чого-небудь. *— Там людей біля клубу, **що й шилом не повернеш*** (З газети).

ПОВЕРНУТИ

463. **ПОВЕРНУ́ТИ (верну́ти, привести́) ДО ТЯ́МИ.** Змусити кого-небудь свідомо мислити, нормально сприймати дійсність. *Видно, так її розморило, що ні поштовхи сина, ні лайка такелажника не могли **повернути до тями*** (Я. Баш); // *кого.* Опам'ятовуватися, опритомнювати. *Рип возів, притишені балачки **привели його до тями*** (П. Панч). **ПОВЕРНУ́ТИ ДО СТЯ́МУ.** *Міцний, твердий Гризельдин голос, незляканий, сміливий погляд очей зразу **повернув його до стяму*** (І. Нечуй-Левицький).

464. **ПОВЕРНУ́ТИ НО́СА В ТОЙ (цей, інший) БІК.** Різко змінити попередні погляди, переконання і т. ін. *Одразу **носи повернули в той бік.** Взимку за Радянську владу розпиналися, а насправді, видно, тільки й ждали, доки ліси листям вкриються* (О. Гончар).

465. **ПОВЕРНУ́ТИ /** *рідко* **ПОВЕРТА́ТИ НА ПУТЬ ПРА́ВЕДНИХ,** *заст.* Почати жити відповідно до прийнятих норм поведінки, моралі і т. ін. *Яків почав з сином гратися і все думав: що б це воно значило? Що поробилося з невісткою? Чи не хоче **повернути на путь праведних,** чи не спокутує свої гріхи?* (Панас Мирний).

466. **ПОВЕРНУ́ТИ / ПОВЕРТА́ТИ НА СВОЄ́.** Наполегливо намагатися спрямувати розмову або яку-небудь дію у потрібному для себе напрямі. *— От мені дивно, що ви її не пам'ятаєте? — знову вона **повернула на своє.** — А вона вас добре знає* (Панас Мирний).

ПОВЕРНУТИСЯ

467. **ДЕ (куди) НЕ ПОВЕРНУ́ТИСЯ.** Скрізь, усюди. *Де не повернеться* [козак заможний Клим], *вона* [доля] *усюди з ним* (Л. Глібов); *Ті пишні великі очі так і сяють передо мною, як вечірня зоря,* ***куди не повернуся*** (І. Нечуй-Левицький); *Вже ворог оточив дороги,* ***куди не повернись...*** (В. Сосюра).

468. **НІ́ДЕ (ніяк) [БУЛО́] ПОВЕРНУ́ТИСЯ. 1.** Дуже тісно. *Коли вперше з Петром Здором зайшов* [Тиміш] *до гуртожитку в призначену для них кімнату, Шпак накинувся на новачків: — Самим* ***повернутися ніде*** (М. Колесник); *За ними прийшли ще люди, так що в хаті* ***ніде було повернутися*** (Григорій Тютюнник).
2. Дуже багато. *Кругом їх набилося народу —* ***повернутися ніяк*** (Панас Мирний).

469. **ПОВЕРНУ́ТИСЯ** / *рідко* **ПОВЕРТА́ТИСЯ СПИ́НОЮ (спи́нами, плечи́ма** *і т. ін.*) *до кого—чого.* Виявити байдужість, зневагу і т. ін. до кого-, чого-небудь, знехтувати ким-, чим-небудь. *Раніше, щоб не допустити втрат урожаю, залучали шефів. З переходом на самофінансування і самоокупність шефи* ***повернулися*** *до нас* ***спиною*** (З газети); *— Люди* ***повернулися*** *до них* ***спинами***.. *А оті запроданці нічого не бачать із своїх нір і гадають, що вони мають на людей вплив...* (М. Ю. Тарновський).

ПОВЕРТАТИ

470. **ПОВЕРТА́ТИ НА КИ́СЛЕ.** Розладнуватися, розпадатися, не удаватися. *Перша половина вечірки ..* ***повертала*** *зовсім* ***на кисле*** (Ю. Мушкетик).

471. **ПОВЕРТА́ТИ / ПОВЕРНУ́ТИ ГО́ЛОБЛІ (оглоблі) [НАЗА́Д]. 1.** Змінювати напрямок руху, рухатися в зворотному напрямку; вертатися. *Піди ти до свого генерала,— сказав робітник в окулярах,— і скажи йому, що робітники вимагають, щоб начальство сюди прийшло .. Ну,* ***повертай голоблі!*** (П. Панч); *— А я, знаєте, ледве втримався, щоб назад додому не* ***повернути голоблі*** (Н. Рибак); *Уже хотіли назад* ***оглоблі повернути,*** *аж із крайнього котеджа чолов'яга вибігає* (З газети); // Іти звідкись геть, покидати, залишати кого-, що-небудь. *Варчук скривився, махнув їм рукою: — Нічого, баби, не вийде!* ***Повертайте голоблі!*** (М. Стельмах).
2. Діяти в певному напрямі. *Коли б то знаття, яка власть установиться, тоді б Мирон знав, куди і як* ***повернути голоблі...*** (М. Стельмах).

472. **ПОВЕРТА́ТИ / ПОВЕРНУ́ТИ ДО ЖИТТЯ́. 1.** Відновлювати кому-небудь сили, бадьорість після душевного занепаду, переживань і т. ін. *То гусла кров, то, повна дзвона* [дзвону] *й гула* [гулу], *у жилах клекотіла і текла... І* ***до життя*** *мене ти* ***повернула*** *любов'ю, що в душі твоїй жила* (В. Сосюра); // Наповнювати життям, оживляти (про ґрунти, землі і т. ін.). *— Оце людина! Мертві піски* ***повертає до життя*** *кучугурні наші. Каракуми виноградниками вкрила* (О. Гончар).
2. Виліковувати важкохвору людину. *— Мене підібрали санітари, відвезли до шпиталю, а там хірурги зшили, .. і, як бачите,* ***повернули до життя*** (В. Гжицький).

473. **ПОВЕРТА́ТИ / ПОВЕРНУ́ТИ ДУ́ШУ.** Глибоко тривожити, хвилювати. *Як болізно* [болісно] *роздавалася шепелява вимова Берка, як вона доходила до самого її серця,* ***повертала душу!*** (Панас Мирний).

474. **ПОВЕРТА́ТИ / ПОВЕРНУ́ТИ О́ЧІ. 1.** Дивитися на кого-, що-небудь. *Захекані дівчата здивовано під одним кутом* ***повертають очі*** *на отця Вікентія* (М. Стельмах).
2. Звертати увагу на що-небудь. *— От і ви в Києві живете, і людьми освіченими зоветесь! Здається б, повинні* ***повернути очі*** *на громадські справи* (Панас Мирний).

475. **ПОВЕРТА́ТИ / ПОВЕРНУ́ТИ [СВОЇ́М] РО́ЗУМОМ (мо́зком).** Думати, мізкувати, міркувати. *Він мусив тепер* ***повертати своїм розумом:*** *взяв у одного дуже багатого польського графа в посесію село Журавку і став посесором* (І. Нечуй-Левицький); *В стороні від людей, од життя, не знавши ні нужди, ні клопоту.., привикла* [Галя] *сама* ***повертати своїм розумом*** (Панас Мирний).

476. **ПОВЕРТА́ТИ / ПОВЕРНУ́ТИ СЛО́ВО [НАЗА́Д]** *кому, етн.* Відмовлятися від погодженого раніше, перев. від обіцянки одружитися з ким-небудь. *— Коли твій нелюб до тебе такий ласкавий, щоб уважив твоє прохання, то й я* ***повертаю*** *тобі* ***назад*** *твоє* ***слово*** (О. Стороженко); *— Ярино,— він враз упав на коліна,— єдина моя, невже ти не бачиш, що я тебе покохав, кохаю безмірно. Ще не пізно,* ***поверни*** *Максимові* ***слово,*** *стань зі мною під вінець* (П. Панч).

477. **ПОВЕРТА́ТИ / ПОВЕРНУ́ТИ ХЛІБ** *кому, етн.* Відмовляти тому, хто сватається. *Невдоволено хмуриться мати, гнівно докоряє батько доньці, але дівчина без вагань* ***повертає*** *старостам* ***хліб*** (З усн. мови).

478. **ПОВЕРТА́ТИ / ПОВЕРНУ́ТИ ЯЗИКО́М (язика́).** Бути спроможним говорити; примушувати себе сказати що-небудь. *Сникнули гості* [горілки] *таки добре, але так, що спромоглись ще* ***повертати язиком*** (І. Нечуй-Левицький); *Від Аркадія Павловича тхнуло міцним горілчаним перегаром. Він ледве* ***повертав язиком*** (А. Шиян); *Найгірший був йому посел* [посол] *з Юрка, а проте*

*мусив **повернути язика,** прощаючись* (П. Куліш); *Мусить* [Нечипір] *щось-то і сказати, так і .. **язика не поверне*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

ПОВЕРТАТИСЯ

480. **ПОВЕРТА́ТИСЯ (оберта́тися, става́ти) / ПОВЕРНУ́ТИСЯ (оберну́тися, ста́ти) ОБЛИ́ЧЧЯМ (лице́м)** *до кого—чого.* Спрямовувати свою увагу на кого-, що-небудь. *Тим відрадніше пам'ятати, що скрізь у світі є .. люди, подібні Луї Арагону, що відійшов від сюрреалізму і **повернувся обличчям** до живого життя* (М. Рильський); *Сам Петровський говорив, що до села треба **обернутися обличчям*** (М. Стельмах).

479. **ПОВЕРТА́ТИСЯ / ПОВЕРНУ́ТИСЯ ДО ЖИТТЯ́.** Ставати знову здоровим. *Він дихав якось переривчасто, з натугою, і лице його відсвічувало незбавну радість людини, що **повертається до життя*** (Григорій Тютюнник).

ПОВЕСТИ

481. **ХОЧ БИ [ТОБІ́ (собі́, вам)] ВУ́СОМ (у́сом, ву́хом, брово́ю** *і т. ін.*) **ПОВЕСТИ́.** Не зважати ні на що, не реагувати на кого-, що-небудь. — *Та я ж,— каже* [Омелько], — *скільки разів і сам довідувався, і Параску засилав. Разом гукали на вас: "Пане! пора вставати!" А ви **хоч би собі усом повели*** (Панас Мирний).

ПОВЗАТИ

482. **ПО́ВЗАТИ (ла́зити) НА КОЛІ́НАХ** *перед ким—чим, рідко у кого і без додатка, зневажл.* Принижуватися перед ким-небудь, просячи щось. *Все село бачило, як **повзала** вона перед доччиною тачанкою **на колінах..,** щоб та не веліла палити святий хліб* (О. Гончар); *Той, хто злетів раз до сонця, хто відчув силу своїх крил і радість польоту, той не буде **повзати на колінах*** (І. Цюпа); [Колісник:] *Тепер ви тихі, як піймалися мені до рук. Тепер ви от **на колінах** у мене **лазите,** а тоді?..* (Панас Мирний).

ПОВИВАЧА

483. **З ПОВИ́ВАЧА.** З раннього дитинства, з наймолодшого віку. *Клим, як усі барачні діти, порпавсь у попелі і копав свою шахту ще **з повивача*** (В. Логвиненко).

ПОВИЛАЗИЛО

484. **ХІБА́ [Ж] (чи) [ТОБІ́ (йому́, їй** *і т. ін.*)**] ПОВИЛА́ЗИЛО.** Уживається для вираження незадоволення ким-небудь, злості з приводу чогось; осліп (осліпла і т. ін.) чи що? [Дід Юхим (*до Ганни*):] *А сонечко вже за сніданок! Чи нема у тебе там?..* [Ганна:] *Їсти? Учора ж і послідки вишкребла — **хіба повилазило?*** (М. Куліш); — *Гей, гей, товаришу Пихтур,— кричав ще здалеку дід Олексій,— **хіба ж тобі повилазило,** що ти не бачиш нашого вимпела?* (М. Чабанівський); — *А хто ж цей шофер? Як же це так? **Хіба йому повилазило,** не бачив, що на людину їде,— бідкалася мати* (А. Хижняк).

ПОВИННОЮ

485. **З ПОВИ́ННОЮ,** *зі сл.* іти́, прихо́дити *і т. ін.* Каятися перед ким-небудь у чомусь. *Мені довелось бачити, як з лісів виходили дорослі, патлаті люди, щоб іти **з повинною** до органів радянської влади* (М. Рильський); — *Тим, хто прийде **з повинною,**— буде зменшено кару* (І. Муратов).

ПОВИСАТИ

486. **ПОВИСА́ТИ / ПОВИ́СНУТИ НА ШИ́Ї (на ши́ю)** *у кого, кому.* Радо, га́ряче обіймати кого-небудь. *Василько схоплюється з свого ліжечка, гарячими ручками тягнеться до мами, і **повиса на шиї...*** (І. Рябокляч); *Хотілося* [Марусі] .. ***повиснути** старій їмості* [дружині священника] ***на шиї,** пеститися* (Г. Хоткевич).

ПОВИСНУТИ

487. **ПОВИ́СНУТИ НА ГІЛЛЯ́ЦІ (на вербі́). 1.** Заподіяти собі смерть; повіситися. [Домаха:] *Коли б одна була, може б у річку кинулася або **повисла на гілляці;** а тепер мушу жити, хоч важко..!* (М. Кропивницький); *Коли б **повиснув на вербі** котрийсь з Мартинчуків чи Загайчиків, то й дитина вказала б пальцем на Аркадія як морального призвідцю злочину* (Ірина Вільде).
2. Бути страченим через повішення. — *А ти забула, що я давно на смерть вирокований* [приречений], *що коли б упіймали зараз, то вже завтра, може, **повис би на гілляці*** (В. Гжицький).

ПОВИТИ

488. **СТИДО́М ПОВИ́ТИ / ПОВИВА́ТИ ГО́ЛОВУ** *чию.* Осоромити, зганьбити кого-небудь. — *І мати твоя, і бабка твої були чесного роду, а ти **стидом повила** мою голову сиву! Геть додому! — кричала вона до Насті* (М. Коцюбинський).

ПОВИТОЧКУ

489. **З ПОВИТО́ЧКУ.** З раннього дитинства, з наймолодшого віку. *Як цілком правдива душа, **з повиточку** зучена до правди, вона не знала тепер, як їй перебути цю першу кривду?* (Л. Яновська).

ПОВІНЧАТИСЯ

490. **ІЗ СИРО́Ю ЗЕМЛЕ́Ю ПОВІНЧА́ТИСЯ.** Померти. *Саливон сповістив урочисту новину, що вже деякі дівчата в Німеччині насправляли повні скрині одежі, повиходили заміж...— **Із сирою землею повінчалися!..**— гнівними голосами вигукували дівчата* (К. Гордієнко).

ПОВІРЯТИ

491. **СВОЮ́ ДУ́ШУ ПОВІРЯ́ТИ** *кому.* Розповідати, довіряти кому-небудь щось потаємне, інтимне. [Тетяна:] *Як Тарас поїхав, .. здається — год минає! .. Другому б я цього і не сказала, а вас не соромлюсь; так вже привикла вам* ***свою я душу повірять*** (І. Карпенко-Карий).

ПОВІТРЯ

492. **ЯК ПОВІ́ТРЯ,** *зі сл* потрі́бний. Дуже, надзвичайно. *Через сваволю і честолюбство Потьомкіна лишився без діла один із найталановитіших полководців Росії* [Суворов] — *саме тоді, коли він їй був потрібний* ***як повітря*** (С. Добровольський).

ПОВІЯЛО

493. **І́НШИМ (не тим) ВІ́ТРОМ ПОВІ́ЯЛО.** Відчутно змінилися обставини, настрої, погляди і т. ін. *Всі* [в Кухтиній сім'ї] *повірили, що* ***іншим вітром повіяло*** *і що жде їх щось нове, цікаве, нечуване досі* (А. Іщук); — *А ви ж торік казали, що Заруба такий, як всі...— Всі казали, а тепер бачу, що не* ***тим вітром повіяло*** (В. Кучер).

494. **СВІ́ЖИМ ВІ́ТРОМ ПОВІ́ЯЛО.** Змінилися обставини, настрої і т. ін. на краще. *Від її щирого голосу* ***повіяло*** *на Миколу* ***свіжим вітром*** (В. Кучер); *Торік з двома подругами прийшла вона на ферму і тут відразу* ***повіяло свіжим вітром*** *.. Приміщення побілили, причепурили* (Я. Гримайло).

495. **ХОЛО́ДНИМ ВІ́ТРОМ ПОВІ́ЯЛО.** Змінилися обставини, настрої і т. ін. на гірше. *Минули літа молодії, **Холодним вітром** од надії Уже **повіяло*** (Т. Шевченко); *То йому привиджується удача: земля знову його, він такий радий .. Аж ось* ***повіяло холодним вітром*** *з другого боку... Нема землі!..* (Панас Мирний).

496. **ХО́ЛОДОМ ПОВІ́ЯЛО. 1.** *від кого.* Хто-небудь дуже стримано повівся з кимсь, неприязно поставився і т. ін. до кого-небудь. [Оксана:] *Він попрікає мене тобою. Зразу, коли приїхав, зустрів мене ласкаво, а коли взнав, що ти тут, так* ***холодом*** *од нього* ***і повіяло*** (З. Мороз). **2.** *від чого.* Хто-небудь неприємно вражений чим-небудь. *Микола задумався.* ***Холодом повіяло*** *на нього від тої думки, але виходу не було* (І. Франко).

ПОВНИЙ

497. **ПО́ВНИЙ ВПЕРЕ́Д,** *перев. зі сл.* да́ти. **1.** Дуже велика, максимальна швидкість. *Механік-водій давав* ***повний вперед,*** *збиваючи полум'я зустрічним вітром і надіючись випорснути з вогняного мішка* (О. Гончар). **2.** Рухатися швидко, поспішно. — *В одну мить знімаємося і* ***повний вперед:*** *на колесах же* (О. Сизоненко).

ПОВНО

498. **АЖ ГО́ЛОМУ ПО́ЗА ПА́ЗУХОЮ ПО́ВНО.** Уживається для повного заперечення змісту зазначеного речення; нічого. *Набрав, що* ***аж голому поза пазухою повно*** (Укр.. присл..).

499. **НЕ ПО́ВНО РО́ЗУМУ (ума́)** *у кого* Хто-небудь розумово обмежений, не може правильно мислити, діяти, оцінювати щось. — *Хіба ти не помітив по ній, що вона й здавну навіжена була?..— І справді,— вхопився пан за те слово,—* ***не повно в неї ума*** *було!* (Марко Вовчок).

ПОВО́ДИТИ

500. **ПОВО́ДИТИ / ПОВОДИ́ТИ (повести́) ОЧИ́МА (о́ком, по́глядом** *і т. ін.***). 1.** *по кому—чому, на кого—що і без додатка* Дивитися, спрямовувати зір на кого-, що-небудь. *Парубки розгостилися, позасідали коло дівок, сміються, жартують, а на Марину ні один й* ***оком не поведе*** (Н. Кобринська); *Вже він вважав грекиню удовою, волосся стало стовбула — цариця з гострою бровою на нього* ***оком повела*** (Л. Костенко); // *по кому—чому.* Оглядати когось, щось. *Ось він* [лейтенант] *зупиняється на відстані десяти кроків, мовчки* ***поводить*** *по солдатському гурті байдужим* ***поглядом*** (П. Колесник); // *тільки док.* **пове́сти о́ком.** Подивитися на когось, щось. ***Повів*** [Філіпчук] ***оком*** *по цеху, по людях, по косах, по машині: все це було його* (Ірина Вільде). **2.** *за ким—чим.* Спостерігати за ким-, чим-небудь. *Тухольські громадяни, видячи її, .. з уподобою* ***поводили*** *за нею* ***очима*** (І. Франко).

ПОВОЛОКА

501. **[МРІ́ЙНА] ПОВОЛО́КА СПА́ЛА З ОЧЕ́Й.** Хто-небудь правильно зрозумів те, що раніше усвідомлювалось по-іншому. *Приємне марево раптом розвіялось,* ***мрійна поволока спала*** *з* ***очей*** *— дівоче серце розкрилося іншому,— прийшла твереза думка, хлопець охляв, осунувся* (К. Гордієнко).

ПОВОЛОКТИ

502. **ПОВОЛОКТИ́ КАЙДА́НИ,** *заст.* Піти на каторгу. *Його не довго мордували В тюрмі, в суді, а в добрий час .. Переголили про запас; .. І* ***поволік*** *Петрусь* ***кайдани*** *Аж у Сибір* (Т. Шевченко).

ПОВОЛОЧИТИ

503. **ПОВОЛОЧИ́ТИ ПО ТЮ́РМАХ.** Тримати довгий час в ув'язненні, переводячи з однієї тюрми до іншої. — *Вже скільки* ***по тюрмах***

***поволочили,** то він і лік тому згубив* (М. Коцюбинський).

ПОВОРОТИ

504. **КРУТІ ПОВОРО́ТИ.** Різкі зміни в суспільстві, в житті, в поведінці кого-небудь і т. ін. *Мінялися влади. **Круті повороти** робило життя* (О. Гончар); *— Я-то вийму* [руки з галіфе], *а от подивимося, що з тебе вийде. **На крутих поворотах** люди носи розбивають* (Григорій Тютюнник).

ПОВОРУШИТИ

505. **ПОВОРУШИ́ТИ ПА́М'ЯТТЮ.** Подумати, поміркувати. *Містер Ейбл трохи **поворушив** своєю **пам'яттю** й примусив себе згадати, що ж іще знає він про ці .. країни* (Ю. Смолич).

ПОГАНИЙ

506. **ПОГА́НИЙ (лихи́й) НА О́КО (на о́чі),** *етн.* За народними прикметами, людина, що поглядом може зурочити, завдати шкоди. *Моя сусіда **погана на око,** на що не гляне — все призводить до втрати* (З усн. мови).

ПОГАНИТИ

507. **РУК (ру́ки) НЕ ПОГА́НИТИ** *об кого—що.* Не зачіпати когось, не встрявати у неприємну історію. *— **Не погань руки** об те падло. Слиззю гадючою забруднишся* (М. Стельмах).

ПОГАНЯТИ

508. **ПОГАНЯ́ТИ ДО Я́МИ.** Помирати. *Як принести води та мочить сухарі, то лучче* [краще] ***поганяй до ями*** (Укр.. присл..); *Колись за Франца Йосифа та польського панства бідак все життя пнувся на свою хатинку, витягав з себе соки й з нової хати **поганяв до ями...*** (С. Чорнобривець); // Чекати смерті. *Думка одна вже в мене тепер: **поганяй до ями!*** (А.Тесленко).

ПОГИБАЙ

509. **ХОЧ НА МІ́СЦІ ПОГИБА́Й.** Уживається для вираження досади, незадоволення з приводу дуже тяжкого чи безвихідного становища. *—Але оте "молоде покоління" — Господи, се вже такі собаки, такі дзявкуни, що **хоч на місці погибай!*** (І. Франко).

ПОГИБЕЛІ

510. **В ТРИ ПОГИ́БЕЛІ,** *зі сл.* з і г н у́ т и с я, з г о́ р б и т и с я, с к о́ р ч и т и с я, с к р у т и́ т и с я *і т. ін.* **1.** Дуже сильно; низько. *Відкатні штреки* [в шахті] *низенькі, і коногон згинається **в три погибелі,** посвистуючи на коника, який тягне вагонетки* (Ю. Яновський); *Глущуки, згинаючись **в три погибелі,** тягли шляхом на гору воза з гноєм* (С. Чорнобривець); *Навіть коли вгледіли згорбленого **в три погибелі** чоловіка на сосновому окоренку біля входу до землянки, не відчули біди* (І. Головченко і О. Мусієнко).
2. Догідливо, улесливо, шанобливо. *Слуга .. вийшов до послів і, зігнувшись **у три погибелі,** мовчки показав обома руками на двері* (О. Іваненко); *Янкель і Тарас підійшли до дверей, Янкель скорчився **в три погибелі** і майже боком підкотився до гайдука* (О. Довженко).

ПОГЛИНАТИ

511. **ПОГЛИНА́ТИ ОЧИ́МА (по́глядом, зо́ром** *і т. ін.***)** *кого, що.* Жадібно, з напруженою увагою дивитися на кого-, що-небудь. *Кузь аж ахнув, побачивши таку розкіш* [тютюн]. ***Поглинав** багатство **очима** та все промовляв: — Божже ж мій, які добрі люди є на світі!* (Григорій Тютюнник).

ПОГЛЯД

512. **ЗАТРИ́МУЄТЬСЯ / ЗАТРИ́МАЄТЬСЯ ПО́ГЛЯД** *чий, кого.* Хто-небудь задивляється на кого-, що-небудь. *Ганні тепер лише тридцять і на ній завжди **затримуються погляди** зустрічних* (Ю. Шовкопляс).

513. **КРИВИ́Й ПО́ГЛЯД.** Підозра, неприязнь. *На **криві погляди** він волів не зважати* (С. Журахович).

514. **НА ПЕ́РШИЙ ПО́ГЛЯД (пози́р).** На основі поверхового ознайомлення з чимсь, не вникаючи в суть. *Ішов справді парубок. **На перший погляд,** йому, може, літ до двадцятка добиралося* (Панас Мирний); *Всі ці люди* [члени приймальної комісії] *здавалися спокійними тільки **на перший погляд** і лише тому, що вміли себе тримати* (Григорій Тютюнник); *Перша увійшла Зоня, а за нею він. Змінився **на перший позір** не дуже* (О. Кобилянська).

515. **НА ПО́ГЛЯД. 1.** *кого, чий.* Відповідно до чиєї-небудь думки, чийогось переконання. ***На її погляд,** він був гарний* (М. Коцюбинський); *Нічого аморального в його одруженні з Жанною, **на погляд** Сидора Сидоровича, не було* (Л. Дмитерко).
2. На основі першого враження, поверхового ознайомлення. *Була* [Орися] *навіть трохи старша **на погляд** од своїх літ* (Б. Грінченко).

516. **ПО́ГЛЯД (зір) ПРИКИПА́Є / ПРИКИПІ́В** *чий, до кого—чого.* Хто-небудь невідступно, пильно дивиться на кого-, що-небудь. *Ганна Іванівна злісно закусила губу. **Її погляд прикипів** до .. Лариних очей* (Ю. Шовкопляс).

ПОГЛЯДАТИ

517. **ПОГЛЯДА́ТИ СКО́СА (зи́зом, скри́ва** *і т. ін.***)** *на кого—що.* Ставитися недоброзичливо

або з підозрою до кого-небудь, виявляти своє незадоволення кимось. — *Старий Навроцький — людина проста, чесна, він одразу полюбив мене, а мачуха й досі* ***скоса поглядає*** *на мене* (І. Нечуй-Левицький); *Гаряча пора на полі давно перейшла, і хазяїн* ***скоса поглядав*** *на своїх наймитів, ніби шукаючи нагоди потурити з двору* (І. Муратов); — *Не до смаку це припало Мамаєві. Бачу,* ***зизом поглядає*** *на самого князя* (О. Ільченко); *Ой піду до брата... Брат мене приймає, А братова жінка* ***Скрива поглядає*** (Нар. пісня..).

ПОГУБИВ

518. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **КУРЧА́Т (усі́ шляхи́) ПОГУБИ́В.** Хто-небудь розгублений, має розпачливий вигляд і т. ін. *Коли дощ або робота пильна не дасть нам побачитись, то журби не обберешся; ходиш,* ***як курчат погубила*** (Панас Мирний); *Він сумно дивився, вона ж наче* ***усі шляхи погубила****, тільки усе до його ближче горнулася* (Марко Вовчок).

ПОГУБИТИ

519. **ПОГУБИ́ТИ ДУМКИ́ (мо́ву, слова́** *і т. ін.*). **1.** Втратити на якийсь час здатність логічно мислити, говорити. — *Та ви справді мене зведете на постіль!.. — І присів* [генерал], ***погубивши всю мову*** (Б. Грінченко).
2. Обдумавши що-небудь з усіх боків, не прийти ні до якого висновку. — *Та й забарився ж ти! Де ти блукав так довго? Я вже й* ***думки погубила...*** (Л. Яновська).

520. **ПОГУБИ́ТИ ДУ́ШУ [З ТІ́ЛОМ (і ті́ло)],** *заст.* **1.** Померти, загинути. *Я так люблю мою Україну убогу, Що проклену* [прокляну] *святого Бога, За неї* ***душу погублю!*** (Т. Шевченко); *Із дерева сього зломити ти мусиш гілку хоть* [хоч] *одну; Без неї бо ні підступити Не можна перед сатану; Без гілки і назад не будеш І* ***душу з тілом*** *ти* ***погубиш,*** *Плутон тебе закабалить* (І. Котляревський).
2. *чию, кого.* Призвести до смерті кого-небудь. *Добро той вдіє, хто .. у тюрму не посадове* [посадовить мужика], *Щоб* ***душу погубить*** (Панас Мирний).

521. **ПОГУБИ́ТИ КІНЦІ́ (кіне́ць).** Забути те, про що йшлося, чулося, що здійснювалося і т. ін. раніше. *Отець Харитін знов починав читати, але Онисія Степанівна вже давно* ***погубила кінці*** *й нічого не розуміла* (І. Нечуй-Левицький).

ПОДАВАЙ

522. **ТІЛЬКИ [ТАК (і)] ПОДАВА́Й / ПОДА́Й.** Уживається для підкреслення чиєї-небудь можливості, потреби, чийогось бажання робити щось. — *Це хлопці навмисно придумали вам для буксира танка послати. А Єгипті цього* ***тільки подавай...*** (О. Гончар).

ПОДАВАТИ

523. **НЕ ПОДАВА́ТИ (не пока́зувати) / НЕ ПОДА́ТИ (не показа́ти) ВИ́ГЛЯДУ (ви́ду).** Не виявляти своїх почуттів, думок, ставлення до чогось і т. ін. *Вони хотіли б мати отаку проворну невістку .. Знає це й Дмитро, але, звісно, й* ***вигляду не подає*** (М. Стельмах); — *Натерпілася* [Вутанька] *від багачів.* ***Виду не подавала,*** *а скільки тих сліз потаємці ночами виплакала,— одна лиш подушка знає* (О. Гончар); *Він був злий і нарочито мовчав. Павло помітив це зразу, як тільки в хату зайшов, але* ***не показував виду*** (В. Кучер); ***Виду не подала*** *Тамара, що приємно їй було це почути* (А. Хижняк).

524. **ПОДАВА́ТИ (дава́ти, простяга́ти** *і под.*) **/ ПОДА́ТИ (да́ти, простягти́** *і под.*) **[БРА́ТНЮ, ПОМІЧНУ́** *і т. ін.*] **РУ́КУ [ДОПОМО́ГИ]** *кому і без додатка.* Підтримувати когось, допомагати кому-небудь у скрутний для нього час. *Не знаєш ти* [чехословацький вчений] *мене, і я тебе не знаю, Та* ***руку*** *мій народ твоєму* ***подавав*** (Д. Павличко); *Тратять наші громади свої права, свої ґрунти, свої ліси і тратитимуть до останку, якщо ніхто не* ***подасть*** *їм* ***помічної руки*** (І. Франко).

525. **ПОДАВА́ТИ / ПОДА́ТИ [СВІЙ] ГО́ЛОС. 1.** Видавати певні звуки, обзиватися. *Наливайка пекли у мідному бику: уся Варшава збіглася послухати, як зареве бик, та нічого не почули — істлів, сердешний, а* ***голосу не подав*** (О. Стороженко); — *Ви! Жовтороті! — несподівано* ***подав голос*** *Левченко. — Та як ви так смієте про неї?* (О. Гончар); — *А чому на Різдво активізується нечиста сила? —* ***подала голос*** *.. красива сусідка справа* (А. Крижанівський).
2. *за кого—що.* Висловлюватися на захист кого-, чого-небудь, на чиюсь користь. ***Подаю*** *свій авторський* ***голос*** *за участь Лілі і Оксани Ст.* [Стешенко] *в моїй драмі* (Леся Українка); *Я* ***голос подаю*** *за людськість і людину, За міста цвіт гінкий, за красний зріст села* (М. Рильський).

ПОДАЙСЯ

526. **КУДИ́ НЕ ПОДА́ЙСЯ.** Скрізь, з усіх боків. — *І чеберяв би далі, та,* ***куди не подайся*** *— усюди стіни заважають* [на печі]! (М. Стельмах).

ПОДАРУВАТИ

527. **ПОДАРУВА́ТИ ЖИТТЯ́** (*рідше* **життя́м**) *кому.* Залишати живим, помилувати кого-небудь. *Лев прокинувся, зловив її* [Мишу] *і хотів з'їсти. Але Миша стала благати його відпустити її і навіть обіцяла віддячити йому, якщо він*

подарує їй життя (Переклад М. Лукаша); *Пройшли літа. Мужніє ліра. А все в уяві зір жовніра над змовклим боєм, шумом трав і над похмурою рікою, коли я твердою рукою йому* ***життя подарував*** (В. Сосюра); *Ткачі здебільшого стоять, мов на суді, наче ждуть, чи їх на смерть засудять, чи* ***життям подарують*** (Леся Українка).

ПОДАТИ

528. **ПОДА́ТИ / *рідко* ПОДАВА́ТИ ДУ́МКУ.** Запропонувати що-небудь, висловити пропозицію. ***Думку тоді подала*** *ясноока богиня Афіна Мудрій Ікарія доньці .. Лук женихам принести для змагань в Одіссеєвім домі...* (Переклад Б. Тена); *Підійшло ще кілька селищанських, оглядали пляму — слід від зниклої таблиці. Семко Дейнека* ***подав думку,*** *що треба б і міліціонера покликати* (О. Гончар).

529. **ПОДА́ТИ / ПОДАВА́ТИ ПРАВИ́ЦЮ.** Духовно поєднатися, побрататися з ким-небудь. *Однокровному народу Наш народ* ***подав правицю*** *На єднання, на помогу* (М. Рильський).

530. **РУКО́Ю ПОДА́ТИ.** Зовсім близько, недалеко. *Від Солоних Хуторів уже* ***рукою подати*** *до містечка* (О. Донченко); *Від Сімферополя до Євпаторії* ***рукою подати*** (Ю. Збанацький).

ПОДИХОВІ

531. **НА ОДНО́МУ ПО́ДИХОВІ (по́диху).** Легко, швидко, без труднощів. *Не така вже й близька відстань од Семенютиного подвір'я до Змієвого валу, але Масюта здолав її, як мовиться,* ***на одному подихові*** (І. Головченко і О. Мусієнко); *Повість захоплює гострим сюжетом, барвистістю одмін* [частин дії], *вона читається* ***на одному подиху*** (З газети).

ПОДИХОМ

532. **ОДНИ́М ПО́ДИХОМ. 1.** Дуже швидко, миттю, блискавично. *Чутка про те, що побито іскрівців і що командир "Іскри" не хто інший, як колишній голова троянівської артілі Оксен, облетіла район* ***одним подихом*** (Григорій Тютюнник).

2. Дружно, злагоджено. — *Хороше було б, коли б уся Руська земля* ***одним подихом*** *жила* (А. Хижняк).

ПОДИХУ

533. **ДО ОСТА́ННЬОГО ПО́ДИХУ (зітха́ння).** До кінця життя, до смерті. — *Він* ***до останнього подиху*** *зберіг вірність присязі, вірність прапорові, вірність своїй Батьківщині,— говорив гвардії майор* (О. Гончар); *Мов книга ти, моє кохання, але на книзі цій печать. Я* ***до останнього зітхання*** *її не зможу прочитать* (В. Сосюра).

ПОДІЛИЛИ

534. **НЕ ПОДІЛИ́ЛИ** *чого.* Не дійшли згоди; посварилися. *Дві молодички гарненько цокотять, а тут дітвора змагається — чогось* ***не поділили*** (Марко Вовчок); — *Чого ви такий злий на всіх, Мино Омельковичу? — раптом звертається вона* [Надька] *до нього. — Разом з нашим татом колись по заробітках ходили, а тепер... Ну що ви з ним* ***не поділили?*** (Марко Вовчок).

ПОДІЯТИ

535. **ПОДІ́ЯТИ З СОБО́Ю ЩО-НЕ́БУДЬ.** Покінчити життя самогубством. — *Василю .. Одумайся лиш краще. Пожалій і себе, і її* [Мотрю]. *Вона всю ніч тільки про тебе і балакала. Тебе візьмуть — вона* ***з собою що-небудь подіє*** (Панас Мирний).

ПОДЛУБАТИ

536. **В ГОЛОВІ́ ПОДЛУ́БАТИ,** *жарт.* Розміркувати, обдумати. [Нечипір:] *Легко сказати, Тяжко зробити: Перш треба подумать,* ***в голові подлубать!*** (М. Кропивницький).

ПОДРАЛО

537. **МОРО́ЗОМ ПОДРА́ЛО ПО ШКУ́РІ** *кого, у кого.* Кого-небудь охопило неприємне відчуття холоду від сильного переляку, переживання і т. ін. *Усіх* [панів] ***морозом подрало по шкурі*** *від тієї речі і всі, глибоко зітхнувши, замолились: "Одверни і спаси нас, святий Владико!"* (Панас Мирний). **АЖ ПО́ЗА ШКУ́РОЮ ПОДРА́ЛО.** — *"Дурні! — крикнув гайдамака.— Ви б зробили так, як наші роблять,— вирізали та й годі".— Як сказав це, то в мене* ***аж поза шкурою подрало*** (Панас Мирний).

ПОДРОБИЦЬ

538. **ДО НАЙМЕ́НШИХ ПОДРО́БИЦЬ.**
1. *зі сл.* з н а́ т и. Досконально, ґрунтовно. — *Він .. знав кожен цех* ***до найменших подробиць,*** *наче свій дім* (В. Кучер).
2. Дуже чітко, виразно, детально. *Тиждень цілий перемучилася Маруся, .. не йшла до потоку. Уявляла собі* ***до найменших подробиць,*** *як сидить тепер Дмитрик* (Г. Хоткевич).

ПОДУМАТИ

539. **МО́ЖНА ПОДУ́МАТИ.** Уживається для вираження сумніву в правдоподібності чого-небудь. ***Можна подумати,*** *що ці виродки народу не читали Шевченкового "Щоденника"* (М. Рильський).

ПОДУМАЮ

540. **І НЕ ПОДУ́МАЮ (не поду́мали).** Не вважати за потрібне зробити щось. — *Ти приходь*

*до нас на свято. Баранину будемо їсти.— **І не подумаю,**— жартував Шевченко* (З. Тулуб); [Невідомий:] *Звичайно, ви арештованої не випустили?* [Пані Люба:] ***І не подумали!*** (С. Васильченко).

ПОДУШКИ

541. **ДО ПОДУ́ШКИ (до подушо́к).** У постіль, на відпочинок, спати. *Не поцурайтесь хліба-солі, Годуйтесь, кушайте доволі, А там з труда **до подушок*** (І. Котляревський).

ПОДУШНЕ

542. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ЗА ПОДУ́ШНЕ.** Невідступно, настирливо. *Настане ніч,— думки **як за подушне** оступлять...* (Панас Мирний); ***Мов за подушне** оступили Оце мене на чужині Нудьга і осінь* (Т. Шевченко).

ПОЖЕЖІ

543. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ІЗ ПОЖЕ́ЖІ (з пожа́ру),** *зі сл.* ускочити, влетіти *і т. ін.* Дуже швидко, зненацька і т. ін. *Уже він* [Йонька] *і коси помантачив, уже й попробував, чи добре косять, уже дві люльки викурив, а в хаті й не думали прокидатися. Тоді він ускочив у хатину, **як із пожежі:** — Ти йтимеш сьогодні корову доїти чи ні?* (Григорій Тютюнник).

544. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **НА ПОЖЕ́ЖІ (на пожа́рі),** *зі сл* бі́гати. В усі боки, в різних напрямках. — *Здурів! здурів! Їй-богу, здурів...— кричала Маланка, бігаючи по хаті, **як на пожежі*** (М. Коцюбинський).

545. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін*) **ПІСЛЯ ПОЖЕ́ЖІ (пі́сля пожа́ру).** Зруйнований, занедбаний. [Семен Мельниченко:] *Я покинув тебе* [країну] *ранньою весною; тоді ти була якась сумна, невесела, **мов після пожежі*** (М. Кропивницький).

ПОЖЕЖУ

546. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **НА ПОЖЕ́ЖУ (на пожа́р),** *зі сл.* поспіша́ти, бі́гти, пробі́гти *і т. ін.* **1.** Дуже швидко. *Початок тропаря він добре знав, що ж до кінця, то був трохи невпевнений, що скаже вірно, тому й поспішав **мов на пожежу,** щоб не дати очуматись законовчителю* (О. Добровольський); — *Голуб жінку б'є! — дзвоне* [дзвонить] *чутка від хати до хати, і люди біжать **немов на пожежу*** (Панас Мирний); *Замполіт послав ординарця покликати сюди Сперанського. Ад'ютант пробіг **як на пожар,** важко брязкаючи блискучими трофейними шпорами* (О. Гончар).
2. *зі сл.* крича́ти, склика́ти, ударя́ти *і т. ін.* Дуже голосно. *Обертався* [Мемет] *на всі сторони і скликав **як на пожежу:** — Усеїн! .. Местафа-а-а!..* (М. Коцюбинський); *Ось стоїть він* [Петро Синичка] *напідпитку На порозі гуртожитку І кричить **мов на пожар:** "Я вибійник! Я шахтар!"* (С. Олійник).

ПОЖИВОК

547. **НА ПОЖИ́ВОК.** Для їжі, споживання. —*Нащо вам, мамо, ключі? Я буду видавати харч до пекарні **на поживок** для всіх!* (І. Нечуй-Левицький).

ПОЖИВУ

548. **НА (у) ПОЖИ́ВУ.** Для харчування, споживання. *Орав* [Іван] *поле, сіяв, косив, жав, молотив, складав зерно те на посів, те **на поживу*** (Панас Мирний); — *Люди чужії велять **у поживу** собі приганяти нашу худобу* (Переклад Б. Тена).

ПОЖИНАТИ

549. **ПОЖИНА́ТИ / ПОЖА́ТИ ЛА́ВРИ.** Користуватися наслідками успіхів, досягнень і т. ін. *Хай книжка лежить собі, а ми, братко, давай **пожинати лаври*** (С. Васильченко); *Кров залила професорове обличчя. Здогадався: операція на випадок успіху — відкриття в науці. Городенко не хоче **пожинати лаври** сама* (Л. Дмитерко); *Завдяки збігові обставин Коротун уперше **пожав чужі лаври*** (З газети).

550. **ПОЖИНА́ТИ / ПОЖА́ТИ ПЛОДИ́** *чого.* Користуватися наслідками праці, діяльності і т. ін. *Микола часто запізнювався, іноді не відвідував занять, прийшла пора екзаменів — **пожинай плоди*** (З усн. мови). **ПОЖИНА́ТИ ПЛОДИ́ ПЕ́РШОСТІ.** *Козакова розбирали піхотинські ревнощі .. А танкісти, **пожинаючи** десь поблизу **плоди першості,** стрімко йдучи вперед, залишали.. свіжі сліди своєї роботи* (О. Гончар).

ПОЗАКЛАДАЛО

551. **ПОЗАКЛАДА́ЛО ВУ́ХА** *кому, безос., згруб.* Хто-небудь утратив слух, не чує. *Кричить, мов скажений, наче нам **позакладало вуха*** (І. Нечуй-Левицький); — *Та вже ж чую: не **позакладало** мені **вух,**— обізвалась Мокрина* (І. Нечуй-Левицький).

ПОЗБАВЛЯТИ

552. **ПОЗБАВЛЯ́ТИ / ПОЗБА́ВИТИ ЖИТТЯ́ (ві́ку).** Умертвляти, убивати кого-небудь. *Удвох із .. дружиною залишились одного разу без обіду, бо шкода було **позбавляти життя** коропа, який плавав у них у відрі...* (Ю. Яновський); *Через якусь дурну вигадку, якусь нісенітну легенду він ладен був розбити мені дорогий апарат, скалічити або й **позбавити** мене **життя*** (М. Коцюбинський); — *Мав би я силу, то враз і душі б тебе, й **віку позбавив** І відіслав би в оселю Аїда* (Переклад Б. Тена).

553. **ПОЗБАВЛЯ́ТИ / ПОЗБА́ВИТИ [ПРА́ВА] ГО́ЛОСУ** *кого.* Забороняти кому-небудь брати

участь у голосуванні. [Коваль:] *Я пропоную конфіскувати майно. Заарештувати Чирву та ще кількох.* ***Позбавити їх голосу*** (І. Микитенко).

ПОЗБИРАТИ

554. **І ЗУБІВ НЕ ПОЗБИРА́ТИ,** *зі сл.* уда́рити. Дуже сильно. — *В Черешні* [корови] *вдача норовлива, хвицнути може ратицею так, що* ***й зубів не позбираєш*** (Є. Гуцало).

555. **І КІСТО́К [СВОЇ́Х] НЕ ПОЗБИРА́ТИ. 1.** Уживається як погроза і виражає побажання жорстоко розправитися з ким-небудь, вчинити помсту. — *Зась, пани, до нашої землі! Зась, бо* ***й кісток своїх не позбираєте!*** — *підіймає* [Гончар] *кулака* (М. Стельмах). **Й КІСТОЧО́К НЕ ПОЗБИРА́ТИ.** [Орина:] *А як зловлять ..* [Петро:] *Хай ловлять, нас таких уже сотня в лісі є. Так зустрінемо, що* ***й кісточок не позбирають*** (В. Собко).
2. Загинути. — *Хіба ж оця яма від бомби врятує?.. Як торохне, то* ***й кісток не позбираємо.*** *Справжня домовина!* (Д. Ткач). **КІСТО́К НЕ ПОЗБИРА́ТИ.** *Вже скоро фашисти* ***не позбирають кісток!*** (К. Гордієнко).

ПОЗБУВАТИ

556. **ПОЗБУВА́ТИ / ПОЗБУ́ТИ ЖИР (жи́ру).** Худнути. [Храпко:] *Їй-Богу пострижу* [Дуню]! *Хай лиш там* ***свого жиру позбуде*** (Панас Мирний).

ПОЗБУТИСЯ

557. **ПОЗБУ́ТИСЯ ВІНКА́.** Втратити дівочу честь. — *Що хочеш дам. Найкращу хустку привезу.— За вашу хустку не одна дівчина* ***вінка позбулася*** (М. Стельмах).

558. **ПОЗБУ́ТИСЯ ГОЛОВИ́.** Загинути. *Черниш думав про це. Справді, що понесло його в ті ворота, де він — дуже ймовірно — міг* ***позбутися голови?*** (О. Гончар).

559. **ПОЗБУ́ТИСЯ ЖИТТЯ́.** Померти, загинути. — *Коли хочеш* ***позбутися життя,*** *то вийди з хати,— понуро перший відказав і змовк* (Леся Українка).

560. **ПОЗБУ́ТИСЯ КЛЕ́ПКИ.** Втратити розсудливість, стати нерозумним, дурним. *Щось тільки скажеш чи зробиш не так, зараз і соромлять: "Такий великий, а що витворяє. Чи ти сорому і* ***клепки заодно позбувся?"*** (М. Стельмах).

ПОЗДОРОВ

561. **ПОЗДОРО́В БО́ЖЕ,** *заст.* **1.** *кого.* Уживається для вираження побажання здоров'я, добра, благополуччя. — *Та як ваша рука,* ***поздоров Боже,*** *Олексію Івановичу, то й з тисячами вправиться!* — *казали панки* (Панас Мирний).
2. *кого, кому.* Уживається для вираження подяки з побажанням всього доброго. *Я тепер* (***поздоров Боже*** *вас) хоч і багатий на папір, а все-таки на клаптику пишу, бо, сказано, пустиня, де я візьму, як потрачу* (Т. Шевченко); — *Це* ***поздоров Боже*** *Насті,— сказав старий, коли що хвалила Параска ..— Це все вона у нас мастикує* (Панас Мирний).
3. *з кого.* Уживається як відповідь на вітання. [Зарудний:] *Здрастуйте, діду.* [Ярослав:] ***Поздоров вас Боже...*** (Ю. Мокрієв).

ПОЗИРКОМ

562. **ЗА ПЕ́РШИМ ПО́ЗИРКОМ,** *діал.* Одразу. *Пізнав* [Зам'ятальський] *мене* ***за першим позирком*** *і простягнув мені руку* (І. Франко).

ПОЗИЧАТИ

563. **НЕ ПОЗИЧА́ТИ** *чого.* Є щось у когонебудь. — *Не в їх тільки робота, і в других є, а мені* ***рук не позичати*** (Панас Мирний); *Нашому народові* ***не позичати*** *талантів* (З журналу).

564. **ОЧЕ́Й У СІРКА́ (Рябка́, во́вка) ПОЗИЧА́ТИ / ПОЗИ́ЧИТИ.** Втратити почуття сорому, власної гідності. *Такії* ***очей у вовка Позичать*** *не стануть: Вони сорому ізроду Не мали й не мають* (Укр. поети-романтики..); — *І Павло пішов* [до Заруби], ***очей у Сірка позичивши?*** *Де ж твоя совість, чоловіче?* (В. Кучер); // Постійно відчувати сором, негідність свого вчинку. [Бичок:] *І кращі від твоєї дочки живуть без шлюбу та ще й як живуть! ..* [Стеха:] *Живуть та цілісінький вік у* ***Сірка очей позичають!*** (М. Кропивницький).

565. **РО́ЗУМУ НЕ ПОЗИЧА́ТИ** *кому.* Хтонебудь дуже розумний, тямущий. *Ще рік і вона закінчить текстильний інститут, буде працювати на фабриці. Видно й тепер дочці* ***не позичати розуму*** (П. Автомонов).

ПОЗІР

566. **НА ПОЗІ́Р,** *рідко.* **1.** На основі першого враження, поверхового ознайомлення і т. ін. *До розбудження гордості в його душі причинилося богато* [багато] *малих і* ***на позір*** *невинних обстоятельств* [обставин] (І. Франко); *Думитрашко за тогочасними звичаями був* ***на позір*** *побожною людиною* (З журналу).
2. *зі сл.* нема́є. Зовсім, абсолютно. *І* ***на позір*** *немає кавунів, а сіяв густо* (Сл. Б. Грінченка).
3. Напоказ. *З відчинених дверей на подвір'я падало світло, і ми вчотирьох стояли, наче навмисне,* ***на позір*** *людям, які — хто злякано, а хто здивовано — видивлялись на нас* (І. Муратов).

ПОЗОЛОТИТИ

567. **ПОЗОЛОТИ́ТИ РУ́КУ (ру́чку).** Дати гроші за ворожіння або просто подати милостиню. *Мені циганка ворожити хоче, Лиш просить* ***руку їй позолотить*** (Д. Павличко); *Веселий натовп*

громадян .. оточив обідраних, схожих на бісенят циганчуків, які витанцьовують перед ними, простягаючи складені в ложечки долоні: "Красивий, багатий, ***позолоти ручку!*** *"* (А. Дімаров); *Від нас "цигани" не йшли без пригощення .. І того разу* ***"позолотив ручку"****, хоч на весіллі ні в молодої, ні в молодого не був* (В. Дрозд).

ПОЗОРУ

568. **ДЛЯ ПОЗÓРУ,** *діал.* Для створення певного враження, потрібної думки про кого-, що-небудь. *Поцілував старий Марусяк сина, благословив і пішов на Косів: купити що* ***для позору,*** *.. аби не будити підозрінь* (Г. Хоткевич).

ПОЇДЕШ

569. **ДАЛÉКО НЕ ПОЇДЕШ (заїдеш)** *на кому, на чому.* Не досягнеш потрібного успіху в чому-небудь. *Більше простору для нововведень, для різних обрядів сучасних... На самих вікторинах* ***далеко не поїдеш*** (О. Гончар); *Побачимо, як ти порядкуватимеш. На старих дідах* ***далеко не поїдеш,*** *а молодь на шахти беруть та на заводи* (Григорій Тютюнник). **ДАЛÉКО НЕ ЗАЇХАТИ.** *Павлуша розумів, що на одному вірші, та й то чужому,* ***далеко не заїхати,*** *треба все нові та нові* (А. Головко).

ПОЇСТИ

570. **ВСІ РÓЗУМИ ПОЇСТИ.** Стати дуже розумним. [Рябина:] *Ще молоко на губах не обсохло, а воно гадає, що* ***всі розуми поїло*** (І. Франко).

571. **ЖДÁНИКИ (ждáнки) ПОЇСТИ (розгубúти).** Втратити надію на можливість дочекатися кого-, чого-небудь. — *Добрий вечір, — привітався Шамрай.— Добрий,— відгукнулася Мар'яна.— Я вже й* ***жданики поїла,*** *а тебе все немає* (В. Собко); *Ми ждали, ждали твоєї помочі, та й* ***жданики поїли!*** (Є. Гуцало); *Ждали, ждали, та й* ***жданки розгубили*** (М. Номис).

572. **ЛÓЖКОЮ НЕ ПОЇСТИ.** Дуже багато, велика кількість чого-небудь. — *То він справді стільки грошви приніс, що* ***ложкою не поїсть,*** *доки жити буде? — поцікавився Жменяк* (М. Томчаній).

573. **ЯК (мов, нáче** *і т. ін.*) **ВСІ РÓЗУМИ ПОЇСТИ.** Уживається для підсилення ознаки; дуже, надто, занадто. *Мудрий,* ***як би всі розуми поїв*** (М. Номис); *Наші — такі всі розумні,* ***наче всі розуми поїли*** (Марко Вовчок).

ПОКАЗАТИ

574. **ПОКАЗÁТИ, ДЕ КÓЗАМ РÓГИ ПРÁВЛЯТЬ.** Провчити кого-небудь, завдаючи йому неприємностей, прикрощів і т. ін. *Терентій сердито сплюнув .. Шкода, що немає Бабака. Він би* ***показав, де козам роги правлять!*** (М. Рудь).

575. **ПОКАЗÁТИ, ДЕ РÁКИ ЗИМÝЮТЬ.** Провчити кого-небудь, завдаючи йому неприємностей, прикрощів і т. ін. — *Брешеш, вражий сину... Ось коли б тільки мені до тебе добратися, я б тобі* ***показав, де раки зимують*** (Панас Мирний); — *Ось нехай він* [німець] *у наступ перейде на землі, а не під хмарами. Отут ми йому й* ***покажемо, де раки зимують*** (В. Кучер). — *Немає на тебе, товаришу Чубарю, Бабака в обласному центрі! Він би тобі* ***показав, де раки зимують!*** (М. Рудь).

576. **ПОКАЗÁТИ ДÝЛЮ (фíгу),** *вульг.* Відмовити кому-небудь у чомусь, нічого не дати, не допомогти і т. ін. — *В базарі він нам* ***покаже дулю*** *та й тим одбуде: хай зараз дає* [гроші] (С. Васильченко); — *А що? — сказав* [Латин], — *чи поживились? От з Діомидом ви носились, А він вам* ***фігу показав*** (І. Котляревський).

577. **ПОКАЗÁТИ КЛАС** *чого і без додатка.* Зробити, виконати що-небудь з великою майстерністю, з великим успіхом. *Лягла зима! На лижах би! Та часу в нас нема, А то б могла я* ***клас*** *тут* ***показати*** (М. Рильський); — *Ти пласт не силою бери, а вмінням та підходом. — І все. Так ніби й не було це жодною подією, Та серце дідове цвіло, пишалося надією: мовляв, Захар* ***покаже клас*** (П. Дорошко); *Снігур давно б уже переобладнав верстати по-своєму і* ***показав би справжній клас*** *роботи* (П. Автомонов).

578. **ПОКАЗÁТИ, НА ЧÓМУ ГОРÍХИ РОСТÝТЬ.** Довести свою здатність, спроможність і т. ін. у чому-небудь. — *Ми, Саво, ще* ***покажемо*** *панству,* ***на чому горіхи ростуть!*** (С. Чорнобривець).

579. **ПОКАЗÁТИ** / *рідко* **ПОКÁЗУВАТИ [СВОЇ] ЗÝБИ (рóги, пáзурі).** Виявити свою злостиву вдачу, свій характер, злі наміри і т. ін. — *Хіба ти сама змалку не вивірила? Не дався він тобі ще узнаки? Підожди трохи, він* ***покаже свої зуби*** *ще гостріші, ніж колись...* (Панас Мирний); *Тепер* [після пожежі] *настала для них гірка година. Батько до нестями марнувався, мати їла себе, свого чоловіка і дітей. Тоді й батько* ***показав роги...*** (А. Крушельницький); *Влещуючи однією рукою поспільство, пан Бжеський незабаром* ***показав свої пазурі*** (З. Тулуб); — *Ось же написано чорним по білому — неблагонадійний! .. Це значить, що новий лад не може на вас покластися, що ви в любий момент можете* ***показати свої пазурі*** (Ю. Збанацький).

580. **ПОКАЗÁТИ / ПОКÁЗУВАТИ СЕБÉ НА ДÍЛІ.** Виявити діяльністю свої здібності, можливості, позитивні якості і т. ін. [Галя:] *Ні! Ти спочатку вивчи та* ***покажи себе на ділі,*** *а тоді*

вже й давай декламацію (І. Микитенко); *З нальоту кожен, сто чортів, до праці взявсь завзято, бо кожен сам* ***себе*** *хотів* ***на ділі показати*** (П. Дорошко).

581. **ПОКАЗА́ТИ, ПОЧО́МУ ЛІ́КОТЬ КВА́ШІ.** Довести свою здатність, спроможність і т. ін. у чому-небудь. — *Бачиш, виграли страйк...* ***Показали*** *Гельці,* ***почому лікоть кваші...*** (І. Муратов).

582. **ПОКАЗА́ТИ СВОЄ́.** Виявити свої здібності, можливості і т. ін. — *Мене ніщо не лякає,— говорила Катерина.— От станемо в колгоспі на ноги, і моя ланка* ***покаже своє*** (С. Журахович); // Виявити, підтвердити і т. ін. що-небудь. *На півмісяця він їде до Каховки, а час і тривалі, спокійні роздуми* ***своє покажуть*** (І. Волошин).

583. **ПОКАЗА́ТИ СЕБЕ́. 1.** Виявити свої здібності, можливості, позитивні якості і т. ін. —*Григорію Петровичу, будемо говорити прямо. Ви наробили багато дурниць — і на роботі, і в особистому житті .. Тепер вам дають змогу* ***показати себе*** (Д. Ткач); — *Не знаєш Юрка? Він же в нас ні се, ні те... Вайлуватий, нерішучий!.. Не вміє* ***показати себе...*** (І. Рябокляч). **2.** Видати себе за людину з високими якостями моралі, працездатності. *Не жили старші в миру й між собою: кожному бажалося вискочити перед начальством,* ***показати себе*** *за найкращого* (Панас Мирний); *Мені хочеться..* ***показати себе*** *веселим і цікавим, і... красивим* (Ю. Яновський); *Кожна полонянка старається* ***показати себе*** *здоровою, ні на що не скаржиться* (А. Хижняк).

584. **ПОКАЗА́ТИ ТОВА́Р (крам) ЛИЦЕ́М.** Представити що-небудь з кращого боку, в найкращій якості. *Нікого не цікавить, що було у Вас на душі або дома, коли ви робили фільм. Ви мусите* ***показати товар лицем*** (О. Довженко).

ПОКАЗУВАТИ

585. **ДУ́ШУ ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗА́ТИ.** Щиро, з прихильністю ставитися до кого-небудь. — *Він сирота, — хто без мене його привітає? Хто про долю, про недолю, Як я, розпитає? Хто обійме, як я, його? Хто* ***душу покаже?*** (Т. Шевченко).

586. **ЗУ́БИ ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗА́ТИ,** *ірон.* Посміхатися до кого-небудь. *Мій Омелько й собі .. до неї* [дячихи] *через тин: гі, гі, гі! і собі* ***показує зуби*** (І. Нечуй-Левицький); *А вулицею іде дядько Микола й питає: чи я сплю на пні, чи дрімаю? Я йому* ***показую зуби*** *й кажу: не сплю і не дрімаю* (М. Стельмах).

587. **НЕ ПОКА́ЗУВАТИ НА СВІТ** *кого.* Ховати кого-, що-небудь від сторонніх. *На зиму в степ перевів* [Улас Марину], *у землянці цілу зиму держав,* ***на світ не показував,*** *поки в неї коси не одросли* (Панас Мирний).

588. **НЕ ПОКА́ЗУВАТИ / НЕ ПОКАЗА́ТИ НОГИ́.** Не приходити, не повертатися кудись, до кого-небудь. *Вийшов* [Василь] *з подвір'я рішучо, з твердим бажанням ніколи сюди* ***не показувати ноги*** (І. Чендей).

589. **НЕ ПОКА́ЗУВАТИ (не явля́ти, не потика́ти** *і т. ін.*) **/ НЕ ПОКАЗА́ТИ (не яви́ти, не поткну́ти** *і т. ін.*) **НО́СА.** Не приходити, не з'являтися і т. ін. куди-небудь, до когось. — *А Клава Бережкова* ***носа не показувала?*** — *намагаючись надати своєму голосу цілковитої байдужості, запитав Андрій* (В. Собко); — *Не розумію я тебе, що ти за людина. Рая за тобою сохне, а ти й* ***носа не показуєш*** (П. Кочура); [Мальванов:] *Де ж мій Спичаковський? Давно пора одвезти на станцію ці ящики, а він пропав і третій день* ***носа не являє*** (І. Кочерга).

590. **ОЧЕ́Й НЕ ПОКА́ЗУВАТИ / НЕ ПОКАЗА́ТИ.** Не приходити, не з'являтися і т. ін. куди-небудь, до когось. *Часом цілі дні й тижні Єремія* ***не показував очей*** *в своїй господі, їздячи по своїх мастностях* (І. Нечуй-Левицький); [Пріська:] *Ну й сусідочки кругом обсіли. Тут такі тобі .. обсудливі, що хоч у свій двір* ***очей не показуй*** (С. Васильченко); *Не можна Мотрі нікуди* ***очей показати,*** *щоб на неї пальцями не тикали* (Панас Мирний).

591. **ПОКА́ЗУВАТИ (відкрива́ти) / ПОКАЗА́ТИ (відкри́ти) СВОЄ́ СПРА́ВЖНЄ (ді́йсне) ОБЛИ́ЧЧЯ.** Розкривати свої справжні погляди, наміри, риси характеру і т. ін. — *Годі!* — *прошепотів я крізь зуби.— Кричиш? Ось ти й* ***показав своє справжнє обличчя!*** — *мало не плачучи, мовила Настка* (П. Автомонов); *Я порішив чекати доказів своєї правоти .. Ждати довелося недовго. Ванновський скоро* ***показав своє дійсне обличчя*** (Г. Хоткевич).

592. **ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗА́ТИ ДОРО́ГУ [ДА́ЛІ]** *кому.* Відмовляти, не задовольняти прохання кого-небудь; проганяти. *На що вже Нестір був майстер проситися, але і йому раз у раз* ***показували дорогу далі*** (О. Гончар).

593. **ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗА́ТИ КУЛА́К. 1.** Погрожувати кому-небудь. *Охоплений нових надій тремтінням — А смерть уже на чоло клала знак, — Він небу, гордий,* ***показав кулак*** (М. Рильський). **2.** Бути невдячним, платити за зроблене добро поганими вчинками. *Ти його борони від собак, а він тобі* ***покаже кулак*** (Укр.. присл..).

594. **ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗА́ТИ НА ДВЕ́РІ** *кому.* Проганяти кого-небудь. *Друга б на її*

місці давно йому [чоловікові] ***на двері показала**, раз він такий...* (В. Кучер).

595. **ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗА́ТИ ПОРІ́Г (доро́гу, одві́рок, одві́рка, шлях** *і т. ін.*). Виганяти кого-небудь. — *Ага, покосили, помолотили, то зараз мені **дорогу показуєте?** Виганяєте, як пса коростявого?!* (М. Томчаній); [Руфін:] *Не можу я їм **показать порога,** коли їх сам в хату кликав* (Леся Українка); [Степанида:] *Коли вам, добродію, честю сказали, щоб ви минали нашу хату, так хіба хочете, щоб вам **одвірка показали?*** (М. Кропивницький); *Я був певний, що на понеділок Семен знайде іншого наймита, а Степанові **покаже широкий шлях*** (Д. Бузько); // Відмовляти кому-небудь у чомусь. — *Роксана казала, що ви надумали віддати її* [заміж] *у Коломию, боявся я, прийдемо до вас, а ви нам **поріг покажете*** (А. Хижняк).

596. **ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗА́ТИ П'Я́ТИ.** Швидко йти геть, тікати. [Славко (грізно):] *Чого стовбичиш під чужим вікном? Підслухуєш? Ану **показуй п'яти!*** (О. Підсуха). **ПОКА́ЗУВАТИ П'Я́ТКИ.** *Гнат узяв у здорову руку олівець.— Давайте розберемо, хто в нас є такий на прикметі, щоб накрити, доки він сам **п'яток не показав*** (Григорій Тютюнник).

597. **ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗА́ТИ [СВОЇ́] РЕ́БРА.** Бути худим, виснаженим. *Огорожа погана, у дворі мало будівлі, ще менше живого: тільки коняка **показувала** там **свої ребра*** (Б. Грінченко).

598. **ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗА́ТИ СПИ́НУ (поти́лицю)** *кому.* **1.** Відступати, тікати, виявляючи своє боягузтво. *Мав* [Савка] *святе правило — ніколи не **показувати** ворогові **спини*** (Д. Бедзик); *Князь Ігор був мудрий і сміливий. Княгиня Ольга пригадує, як рішуче і безжально судив він дружину свою, коли хто перед ворогом **показував спину*** (С. Скляренко); *Суворов знав генерала Река як людину, що не звикла **показувати потилиці** ворогові* (С. Добровольський).
2. Відвертатися або іти геть, виявляючи зневагу до кого-небудь. — *От народжує типів епоха,— сказав Баглай до архітектора і з неприхованою, якоюсь навіть бридливою зневагою відвернувся від Лободи. І військкоменко теж одразу **спину показав** на знак презирства* (О. Гончар).

599. **ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗА́ТИ ХАРА́КТЕР.** Виявляти впертість, стійкість і т. ін. у чому-небудь. — *Тимофію! — начальницьким голосом гукнув старшина. — Ти перед людьми свого **характеру не показуй!** Іди проспись!* (Ю. Смолич); *Та .. злагода, що жила колись у дідовій оселі, далеко відійшла від спадкоємців. Найбільше **показувала характер** братова* (М. Стельмах); *Викликали його один раз на допит — мовчить, викликали другий — знову мовчить, **показує характер*** (М. Ю. Тарновський).

600. **ПОКА́ЗУВАТИ / ПОКАЗА́ТИ ХВІСТ (хвоста́)** *кому.* Тікати від кого-небудь. *Гурт хлопчаків грізно обступив нашого Климка, але, побачивши його батька, який ніс воду, хлопці швидко **показали хвіст*** (З журналу)

ПОКАЗУВАТИСЯ

601. **ПОКА́ЗУВАТИСЯ / ПОКАЗА́ТИСЯ НА О́ЧІ.** **1.** З'являтися, приходити до кого-небудь, кудись. *Левенець не був винятком Його світлоярівська дружина Сашка викрила обман і негайно вигнала землеміра, заборонивши будь-коли **показуватися на очі*** (П. Загребельний); *Потім раптово Юрко .. місяців зо два не **показувався на очі**, і їй стало неспокійно на душі* (М. Стельмах); *Ганна, як на зло, так і не **показувалася на очі**. Відкрито ж розшукувати її не наважувався* (В. Козаченко).
2. *кому і без додатка.* Зустрічатися з ким-небудь. *Тільки непокоїла його та думка, як він **покажеться** дома родичам **на очі?*** (Л. Мартович); — *А не приходила* [жінка]? — *Ні, — сказав Тихін і поклав ложку, — не приходила, і сам ходив до неї, то не **показалась і на очі*** (А. Головко).

ПОКИДАТИ

602. **ПОКИДА́ТИ / ПОКИ́НУТИ БІ́ЛИЙ (цей) СВІТ.** Помирати. — *Я вже, братику,— обернувсь Кирило Тур ізнов до Петра,— **покидаю** зовсім **сей світ*** (П. Куліш); *Запровадь мене додому Меж мою родину: Там без жалю і без скарги **Білий світ покину*** (С. Руданський); — *Так ще мати робила, коли дівувала. І в тітки такі ж — з прошвою. Давно вони з матір'ю **покинули цей світ**, а рушники на згадку їй — Гальці* (З газети).

603. **ПОКИДА́ТИ / ПОКИ́НУТИ ГРІ́ШНУ ЗЕ́МЛЮ.** Помирати. *Напускає* [отець Миколай] *на своє досить земне обличчя святість і так підіймає руки, наче збирається **покидати грішну землю*** (М. Стельмах).

ПОКИДАТИ

604. **ПОКИ́ДАТИ ЧУБИ́,** *заст., рідко.* Стати солдатами. *Хлопці **покидали чуби** та пішли в рекрути* (З усн. мови).

ПОКІНЧИТИ

605. **ПОКІНЧИ́ТИ З СОБО́Ю.** Позбавити себе життя, вчинити самогубство. *І саме тому, що — на випадок катастрофи — у нього було тепер чим **покінчити з собою**, він почував себе майже в цілковитій безпеці* (О. Гончар).

ПОКЛАДАТИ

606. **НЕ ПОКЛАДА́ТИ РУК. 1.** *зі сл.* **би́ти, працюва́ти** *і т. ін.* Дуже важко, завзято. *Було у неї одно добро, задля котрого вона* [Пріська] *робила-працювала,* ***рук не покладала*** (Панас Мирний); // Дуже старанно. *Юруш розказував, як то він піклується та пáдкує коло князівського добра, ..* ***рук не покладає*** (І. Нечуй-Левицький). **2.** Працювати, трудитися. *Ніхто її не побачить нігде* [ніде] *і ні з ким, усе за роботою по господарству, цілий день* ***рук не поклада*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

607. **ПОКЛАДА́ТИ ГРІХ** *на кого.* Звинувачувати кого-небудь у чомусь. *Я ні на кого не* ***покладаю гріха,*** *як на Петра* (Сл. Б. Грінченка).

ПОКЛАДАЮЧИ

608. **НЕ ПОКЛАДА́ЮЧИ РУК,** *зі сл.* **працюва́ти.** Невтомно, з великим ентузіазмом. *Робітники, інженери, вчені, академіки, майстри мистецтва і майстри плавок, забоїв, верстатів — всі працюють* ***не покладаючи рук*** (О. Довженко); *Євген Вікторович,* ***не покладаючи рук,*** *працює над великою науковою працею по хірургії* (Іван Ле); ***Не покладаючи рук,*** *трудяться* [металурги] *над здійсненням своїх планів* (З журналу).

ПОКЛАДУТЬ

609. **ЯК (колú) ПОКЛАДУ́ТЬ НА ЛА́ВУ.** Як помре хто-небудь. [Майстер:] *Що ж тепер? Лежатимеш?..* [Дудар:] *Га? Я лежатиму? (Підводиться).* [Голос:] *Мабуть,* ***як на лаву покладуть,*** *аж тоді...* (І. Микитенко).

ПОКЛАСТИ

610. **І ЛА́ПКИ ПОКЛА́СТИ.** Утратити пильність, необачно довіритися кому-небудь. *Держав* [Шовкун] *тепер цілий повіт у своїх руках, заправляючи ним по своїй хіті, замість недалекого й ледачого "предводительського синка". Той* ***і лапки поклав:*** *роби, мов, що хоч, що знаєш!* (Панас Мирний); [Василина:] *Не роби так, як, буває, інші, що тільки парубок моргне їй, вона вже* ***й лапки покладе*** (С. Васильченко).

611. **[І] НА ЗУБ НІ́ЧОГО ПОКЛА́СТИ** *кому, у кого.* Хто-небудь зовсім не має чого їсти. *Заробітчани довго мовчали. Лук'ян, худий, сірий, злий, сказав: — Ви собі дома, може, хоч який сухар маєте, а нам* ***і на зуб нічого покласти*** (П. Панч).

612. **ПОКЛА́СТИ В СЕ́РЦІ (до се́рця).** Запам'ятати що-небудь. *Ті малі кияни, які гасають на роликових самокатах київськими вулицями, нехай замисляться і* ***покладуть до серця*** *імена двох своїх товаришів, яким було разом не більше, ніж півтора десятка років* (Ю. Яновський).

613. **ПОКЛА́СТИ КРАЙ.** Покінчити з чимось, дійти до якого-небудь висновку; вирішити. *Андрій вирішив рятувати свою душу, що не знала спокою, й якось з тим Донцем* ***покласти край*** (І. Багряний).

614. **ПОКЛА́СТИ НА [ОБИ́ДВІ] ЛОПА́ТКИ** *кого.* Перемогти в дискусії, полеміці, суперечці кого-небудь. *Після натяку Башкуєва він просто не знав, що говорити, почуваючи, що його* ***поклали на обидві лопатки*** (С. Добровольський).

615. **ПОКЛА́СТИ О́КО** *на кого.* Виявити свою увагу, симпатії до кого-небудь. *Та й Фанас раніше за інших ..* ***поклав око*** *на Бурлаївну, підбивав клинці, вторував свою стежку до грушки над балкою* (М. Рудь); *Бо де ж є такий чоловік у Яблунівці, щоб на вродливу жінку, та не* ***поклав свого ока*** (Є. Гуцало); // Намагатися привласнити що-небудь. *Губернатор* ***поклав око*** *на чуже зерно* (З газети).

616. **ПОКЛА́СТИ ОСНО́ВУ** *чому, книжн.* Створити те, що є вихідним, початковим, основним для чого-небудь. *Саме І. І. Срезневський* ***поклав основу*** *історичному вивченню російської мови в її зв'язку з іншими слов'янськими мовами, насамперед з українською і білоруською* (З журналу).

617. **ПОКЛА́СТИ ПОЧА́ТОК** *чому, у чому.* Виявитися, стати зачинателем у чому-небудь; розпочинати щось. *Політ Юрія Гагаріна у квітні 1961 року* ***поклав початок*** *практичному освоєнню людиною космічного простору* (З газети); *Зводячи стіни першого добротного будинку на центральній вулиці, Свирид Карпович* ***поклав початок*** *у відбудові рідного села, поруйнованого фашистами* (З газети).

618. **ПОКЛА́СТИ РУ́КУ НА СЕ́РЦЕ.** Щиро, відверто. ***Поклавши руку на серце,*** *давайте відразу скажемо, що виступ цей мав у собі від Дмитра Череди хіба що темперамент і стрімливість у читанні* (П. Загребельний).

ПОКЛИКОМ

619. **ЗА ПО́КЛИКОМ СЕ́РЦЯ.** Відповідно до своїх прагнень, бажань, почуттів і т. ін. *Серед робітників* [80-х років XX ст.] *народився чудовий рух — наставництво. Кадрові виробничники з власної волі,* ***за покликом серця*** *навчають молодь працелюбності, майстерності* (З газети).

ПОКОПАТИСЯ

620. **ПОКОПА́ТИСЯ В СВОЇ́Й ГОЛОВІ́.** Подумати, обміркувавши все, зважити на що-небудь. *Сама* ***у своїй голові покопайся,*** *у своїй душі порийся та й спитай себе: чи винувата ти, чи ні?* (Панас Мирний).

621. **ПОКОПА́ТИСЯ В СВОЇ́Й ПА́М'ЯТІ.** Змусити себе згадати що-небудь. *Він глянув на*

Таню здивовано, мить ***покопався у своїй пам'яті,*** *нічого там не знайшов* (В. Собко).

ПОКОПИРСАТИСЯ

622. **ПОКОПИРСА́ТИСЯ В ДУШІ́** *чиїй* **(у се́рці** *чиєму***).** Виявивши надмірний інтерес до кого-, чого-небудь, намагатися дізнатися про щось інтимне, потаємне і т. ін. *Він покликав цього хлопчину, щоб трохи* ***покопирсатися в його душі*** *наодинці* (П. Колесник); [Лучицька (*ніяково*):] *Всякому до мене діло, всяк хоче* ***покопирсатися в чужому серці...*** (М. Старицький).

ПОКОРЯТИ

623. **ПОКОРЯ́ТИ / ПОКОРИ́ТИ СЕ́РЦЕ** *чиє.* Викликати у кого-небудь пошану, любов до себе. *Ви, пані,— ангел, Ви* ***покорили моє серце*** (І. Франко).

ПОКОТИ

624. **ХОЧ ПОКОТИ́,** *зі сл.* н е м а́. Абсолютно, зовсім. — *Спробуй .. купити в нашому районі соснову або дубову дошку! Нема ніде,* ***хоч покоти*** (П. Автомонов).

ПОКОТИСЯ

625. **ХОЧ ПОКОТИ́СЯ.** Дуже чисто, начисто. *"Ви вже, татусю, своє одробили, годі вам поратись". Та й попорає* [Василь], *і повичищає всюди, двір вичистить, вимете,* ***хоч покотись*** (Ганна Барвінок).

ПОКОТИТИ

626. **І ГО́РИ ПОКОТИ́ТИ.** Справитися з найважчою роботою, з найскладнішими завданнями. *Коли б то Йван схаменувся Та з Дону вернувся! Я б ні о чім не тужила* ***Й гори б покотила!*** (Укр. поети-романтики..).

ПОКРИВАЛОМ

627. **ПІД ПОКРИВА́ЛОМ** *чого.* Маскуючи чимсь що-небудь, використовуючи щось як прикриття, як захист і т. ін. *Отакий чоловік мій зять!* ***Під покривалом*** *віри хова всі свої безсовісні діла* (Панас Мирний); *Геть брехню* ***під покривалом*** *прав!* (М. Рильський).

ПОКРИВАТИ

628. **ПОКРИВА́ТИ / ПОКРИ́ТИ ГО́ЛОВУ (голі́воньку, ко́су),** *етн., заст.* **1.** Одружуватися (про дівчину). — *Свята Покрівонько,* ***покрий мені голівоньку*** (М. Номис).
2. Стати покриткою. — *Ховайся, ховайся, дівчино! Час тобі скидати квітки та* ***покривати голову*** *хусткою! — крикнув Василь* (І. Нечуй-Левицький). **ПОКРИ́ТА КОСА́.** *Прийшли вісті недобрії — В похід затрубили. Пішов москаль в Туреччину; Катрусю накрили. Незчулася та й байдуже, Що* ***коса покрита:*** *За милого, як співати, Любо й потужити* (Т. Шевченко).

ПОКРИЙ

629. **ПОКРИ́Й СИРА́ ЗЕМЛЯ́** *кого.* Уживається для вираження побажання смерті кому-небудь. *Обернулась* [Оксана] *до землі, заплакала навзрид і каже: "****Покрий*** *мене,* ***сира земля,*** *нехай я не бачу!.."* (Г. Квітка-Основ'яненко).

ПОКРИТИСЯ

630. **ПОКРИ́ТИСЯ ЗЕМЛЕ́Ю.** Померти. *Легше, мої любі,* ***покриться землею,*** *Ніж бач*[ить], *як другий, багатий, старий, Цілує за гроші, вінчається з нею...* (Т. Шевченко).

ПОКРИШКУ

631. **ПІД ПО́КРИ́ШКУ,** *зі сл.* с т р и́ г т и, с т р и́ г т и с я, о б ч и к р и́ ж и т и *і т. ін., жарт.* Суцільною рівною лінією на лобі й на потилиці, навкруг. *Тато, обчикриживши його "****під покришку****", та надивившись на той череп'яний комір, казав: "Знімай, Марку, сорочину, хай баби виперуть, а мою надінеш"* (Григір Тютюнник).

ПОКРОПИТИ

632. **ПОКРОПИ́ТИ КРО́В'Ю (по́том, слізьми́** *і т. ін.***).** Здобути великими зусиллями, тяжкою працею і т. ін. *Город над Дунаєм, де кожен камінь* ***покроплений кров'ю,*** *мусив ще раз рятувати людей від смерті* (С. Скляренко). **ПОКРО́ПЛЕНИЙ КРО́В'Ю [Й ПО́ТОМ].** [Мамай:] *Ось яка вона, значить, наша земля...* ***кров'ю й потом покроплена*** (Ю. Яновський).

ПОЛАМАНИЙ

633. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***) ПОЛА́МАНИЙ.**
1. *зі сл.* т а к и́ й. Болісно змучений; розбитий. *Він від хвороби був такий,* ***як поламаний*** (О. Кобилянська).
2. *що.* Дуже. *Все тіло ниє,* ***наче поламане*** (І. Багмут).

ПОЛАМАТИ

634. **ПОЛАМА́ТИ (переломи́ти)** / *рідко* **ЛАМА́ТИ РЕ́БРА (кістки́).** Сильно побити кого-небудь. *Всі обурювались вчинком невідомого, шофери нахвалялись* ***ребра поламати*** (О. Гончар); *Всі з його сміються, діти дражнять, а він* [Хомка] *їм свариться* ***кістки переломити*** (Панас Мирний); *Ще й досі топче землю Інокентій Гамалія, на старість бороду викохав, як просяний віник, а замолоду парубкам* ***ребра ламав*** (Григорій Тютюнник).

ПОЛАТАТИ

635. **ПОЛАТА́ТИ ЗЛИ́ДНІ (убо́гість, убо́жество** *і т. ін.***).** Налагодити чиї-небудь фінансові

справи. *Що генеральша придбала, те й уплило за дочками. Треба, значить, знову складати, своє* ***убожество полатати*** (Панас Мирний).

636. **ПОЛАТА́ТИ / ЛАТА́ТИ БО́КИ** (*рідко* **ре́бра**). **1.** Сильно побити кого-небудь. — *Козацтво тепер стоятиме усі в одно;* ***полатають нам боки,*** *та з тим і додому вернемось* (П. Куліш); — *Як побачу тебе ще раз коло Василини, то так* ***полатаю тобі ребра*** *оцими кулаками, що ти й додому не дійдеш* (І. Нечуй-Левицький).
2. *перен.* Карати когось. *Тепер мені погуляти, заки мені споки. Та й заки мі лиха доля не* ***латає боки*** (Коломийки).

637. **ПОЛАТА́ТИ ЛИ́ТКИ** *кому, жарт.* Покусати (про собак). [Прокіп Свиридович:] *Піймай, Химко, собаку та прив'яжи на ланцюг, щоб часом не кинулась на кого та не* ***полатала литок*** (М. Старицький); [Старшина:] *А клятий рябий пес трохи* ***литок*** *не* ***полатав*** *начальникові* (М. Кропивницький).

638. **ПОЛАТА́ТИ ШТАНИ́** (**жупа́н, капта́н** *і т. ін.*) *кому.* **1.** Сильно побити кого-небудь. — *Чуєш, корчмарю, опришки чекають. Як маєш гроші, то давай сюди, бо відберуть та ще й* ***каптан*** *тобі* ***полатають*** (Казки Буковини..).
2. Покусати кого-небудь (про собак). *Повертався парубок від дівки пізно, собаки напали і* ***штани полатали*** (З усн. мови).

ПОЛЕ

639. **ПО́ЛЕ ЗО́РУ. 1.** Простір, який можна охопити поглядом; видимість. *Дуб зникає з* ***поля зору*** (І. Багмут); *Я з цікавістю розглядав птаха. Та він змахнув дужими крильми і впав до землі. Я відразу загубив його з* ***поля зору*** (А. Хорунжий).
2. Коло інтересів, предмет діяльності. *Чому в цій ліриці таке звужене* ***поле зору*** *автора..?* (Л. Новиченко). **У ПО́ЛІ ЗО́РУ.** *Справа навчання працюючої молоді завжди має бути* ***в полі зору*** *держави* (З газети); *Питання пропаганди передового досвіду завжди* ***в полі зору*** *працівників міністерства* (З журналу).

ПОЛЕТІТИ

640. **ПОЛЕТІ́ТИ В ПОВІ́ТРЯ. 1.** Розлетітися на шматки від вибуху; вибухнути. *Пароплав, на якому він мав повезти міни,* ***полетів у повітря*** *біля турецьких берегів* (Ю. Яновський).
2. Даремно пропасти. *Художник* [Ференц] *непокоївся, що будинок зірвуть, і вся праця його* ***полетить у повітря*** (О. Гончар).

641. **[ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*)**] ПОЛЕТІ́ТИ ЗА** (**із**) **ВІ́ТРОМ. 1.** Набути розголосу, поширитися. ***За вітром*** *слава* ***полетіла.*** *По всіх усюдах і кутках* (Л. Глібов).
2. Безслідно зникнути, пропасти. *Її честь, яку здобула собі довгою службою у своєї пані, тепер розвіялася, немов* ***із вітром полетіла*** (О. Кобилянська).

ПОЛИ

642. **З-ПІД ПОЛИ́. 1.** *зі сл.* к у п у в а́ т и, п р о д а в а́ т и *і т. ін.* Таємно, крадькома, незаконно. — *Нічого ані купить, ані тобі продати,— хіба* ***з-під поли,*** *крадькома* (В. Блакитний); — *Тихцем* ***з-під поли*** *продавав* [Марченко] *чоботи на базарі* (М. Стельмах).
2. Нелегально, таємно. *Водився* [Яресько Матвій] *з кременчуцькими бунтарями і читав* ***з-під поли*** *селянам протицарські афішки* (О. Гончар); — *Чому вашу працю студенти читають* ***з-під поли?*** *Сам бачив — засмальцьовану, потріпану* (Р. Іваничук).

643. **ІЗ ПОЛИ́ В ПОЛУ́,** *зі сл.* в і д д а́ т и, п е р е д а́ т и *і т. ін.* Безпосередньо від одного до іншого. *Не довго торгувались .. і стригун* [кінь] ***із поли в полу*** *перейшов до мене* (Збірник про М. Кропивницького).

ПОЛИВАТИ

644. **ПОЛИВА́ТИ / ПОЛИ́ТИ ПО́ТОМ,** *зі сл.* з е́ м л ю, п о́ л е *і т. ін.* Важко працювати, трудитися, обробляючи землю. *Сидить смерд на землі, та не він господар; оре землю,* ***поливає*** *її своїм* ***потом,*** *та бояринові і князеві кращу частку врожаю мусить давати* (А. Хижняк); *Перебивався* [Гордіїв рід] *тим, що абияк орав, скородив, засівав,* ***поливав потом*** *запорізькі волелюбні степи* (Л. Дмитерко). **ПОЛИ́ТИЙ ПО́ТОМ.** — *Вся земля наша, одвіку, бо кожна грудка, кожен упруг* ***политі потом*** (М. Коцюбинський).

645. **ПОЛИВА́ТИ / ПОЛИ́ТИ СЛЬОЗА́МИ** (**слізьми́, сльозо́ю** *і т. ін.*) *що.* Плакати невтішно; плакати, страждаючи. *Не сон-трава на могилі Вночі процвітає, То дівчина заручена Калину сажає, І* ***сльозами поливає,*** *І Господа просить* (Т. Шевченко); *Він* [Т. Г. Шевченко] *писав і не знав, що тисячі жінок* ***поливатимуть сльозами*** *його щирі, його гнівні рядки, його "Катерину"* (О. Іваненко); *Він читав його* ["Кобзар"], *коли на душі було важко, читав і* ***поливав сльозою*** *читане* (Ю. Збанацький). **ПОЛИВА́ТИ ГІРКИ́МИ СЛІЗЬМИ́.** *Гомоніли одрадяни про несподіване Федорове щастя .. Коли б ще не довелося Федорові* ***гіркими слізьми поливати*** *те покумання...* (Панас Мирний). **ПОЛИ́ТИЙ СЛЬОЗА́МИ** (**слізьми́**). [Мамай:] *Ось яка вона, значить, наша земля...* ***Слізьми полита*** (Ю. Яновський).

ПОЛИНУТИ

646. **ПОЛИ́НУТИ ДУ́МКОЮ** (**думка́ми, мрі́ями**) *куди, поет.* Уявляти себе де-небудь в

іншому місці. *Правда нам світитиме крізь хмари, Ми ж далеко думкою* ***полинем*** (Леся Українка); *Михайло мимоволі* ***полинув думками*** *в Каховку* (М. Зарудний); *Онук, закинувши руки за потилицю,* ***полинув мріями*** *своїми знову до Індії...* (І. Волошин).

ПОЛИТИЙ

647. **ПОЛИ́ТИЙ КРО́В'Ю.** **1.** Який зазнав багато горя, страждань; згорьований. *І постане на згарищах, на руїнах, на кладовищах, на* ***политій кров'ю*** *благородній землі нова наша Україна ще прекрасніша, ще дорожча на радість усьому світові* (О. Довженко); ***Кров'ю*** *галицька земля* ***полита****, Вся — неначе згарище одно* (Д. Павличко); *Рясно* ***полита кров'ю*** *земля Європи за роки двох світових воєн* (З газети).
2. *кого.* Відвойований, здобутий важкою боротьбою. *Порослі травою окопи не дають забути, що земля ця* ***полита кров'ю*** *наших солдатів, які стояли на смерть* (З журналу).

ПОЛІЗТИ

648. **ПОЛІ́ЗТИ ДО ЧО́РТА НА РО́ГИ.** Перебороти будь-які перешкоди, труднощі і т. ін. для досягнення своєї мети. *Він за бабою й* ***на роги до чорта полізе*** (Укр.. присл..); *Так любив* [Кирило] *молодиць та удовиць, що не побоявся б* ***полізти й до чорта на роги*** (Є. Гуцало).

649. **ПОЛІ́ЗТИ** (*рідко* **лі́зти**) **ЖИВЦЕ́М** (**живи́м**) **У МОГИ́ЛУ** (**в я́му**). Заподіяти собі смерть; позбавити себе життя, померти. *Молоде, одважне, В бою як буде необачне, То може згинуть неборак; Тогді* [тоді] *не буду жить чрез* [через] *силу,* ***Живцем полізу я в могилу****, Ізгину* (І. Котляревський); — *Лишалось одне — або* ***живцем у могилу лізти****, або протестувати, битись за життя* (З журналу). **ЖИВИ́Й У Я́МУ (у моги́лу) ПОЛІ́ЗЕШ.** *Було б здоров'я, а то вийшов од пана й од вітру хилюсь. Блідий, очі запали: нічого не зробиш, не* ***полізеш у яму живий*** (А.Тесленко); *Якби не Яковець, то, може, сама б,* ***жива****, за ним* [Петрусем] ***у могилу полізла*** (Грицько Григоренко).

650. **ПОЛІ́ЗТИ ЧО́РТОВІ В ЗУ́БИ.** Перебороти будь-які перешкоди, труднощі і т. ін. для досягнення своєї мети. *Василь був сміливцем, відчайдушно-хоробрим хлопцем, який би самому* ***чортові в зуби поліз*** (Ю. Бедзик).

651. **РО́ГОМ ПОЛІ́ЗТИ.** Збільшитися, посилитися. *Увесь день були замуровані вікна, і к вечору мороз* ***рогом поліз*** (С. Васильченко).

ПОЛІЧИТИ

652. **ПОЛІЧИ́ТИ (порахува́ти, полоскота́ти, потовкти́** *і т. ін.*) **РЕ́БРА** *кому.* **1.** Дуже сильно побити кого-небудь. — *Ми йому, сучому синові, зараз* ***полічимо ребра,*** — *підвелося вгору кілька важких кулаків* (М. Стельмах); *Скакав* [Псякревський] *з воза на віз, .. поки не перебив усі горшки на ярмарку. Торговці у відповідь* ***порахували*** *йому* ***ребра*** (Казки Буковини..); — *Ти що, парубче, може, товчеників захотів? — нарешті вирвалося у Левка.— А то нам втрьох не довго* ***ребра полоскотати*** (М. Стельмах).
2. *перен.* Розгромити, перемогти в бою кого-небудь. *Сповістив подругу, що Червона Армія під Москвою* ***потовкла*** *фашистам* ***ребра*** (К. Гордієнко).

ПОЛОВИНА

653. **ПРЕКРА́СНА ПОЛОВИ́НА** (**стать**) [**РО́ДУ ЛЮДСЬКО́ГО**]. Жінки. — *Отож нічого не відказала* [хазяйка], *а тільки плюнула, так-таки й плюнула на вічний сором* ***прекрасній половині роду людського...*** (М. Коцюбинський).

ПОЛОЖИТИ

654. **ПОЛОЖИ́ТИ ГРІХ НА ДУ́ШУ.** Зробити який-небудь непорядний вчинок або злочин. *Душе моя! .. Таки зросла зо мною нерозривно, Чи* ***гріх****, чи два* ***на душу я положу,*** — *Ну що ж, коли не можу та й не можу Тебе віддерти* (І. Франко).

655. **ПОЛОЖИ́ТИ ЗАРІ́К.** Поклястися, взяти на себе який-небудь обов'язок. *Настя* ***положила зарік*** *якнайчастіше навідуватися до хрещениці* (Панас Мирний).

656. **ПОЛОЖИ́ТИ НА ЛА́ВІ** (**на ла́ву, на ла́вку**) *кого.* Справляти обряд поховання; ховати, хоронити кого-небудь. *Чоловіче Миколаю. І жив — не любила, і умер — не тужила, тільки трошки потужила, як* ***на лаві положила*** (Укр.. присл..); *Ой женися, мій зрадливий, та бери білявку, чей тебе ще до весілля* ***положать на лавку*** (У. Кравченко).

ПОЛОН

657. **ЄГИ́ПЕТСЬКИЙ ПОЛО́Н; ЄГИ́ПЕТСЬКА НЕВО́ЛЯ,** *книжн.* Важке, нужденне, підневільне життя. *І знов настав* ***єгипетський полон****, та не в чужій землі, а в нашій власній* (Леся Українка); — *Роз'єднаність і хатокрайство тримають нас, Іване, в* ***єгипетському полоні*** *шляхти та єзуїтів* (Валерій Шевчук).

ПОЛОНИК

658. **ЯК ПОЛО́НИК МІЖ ЛО́ЖКАМИ,** *зі сл.* з а м і ш а́ т и с я, п о т р а п л я́ т и *і т. ін.* Не в своє середовище, між чужих. *Замішався,* ***як полоник між ложками*** (Укр.. присл..).

ПОЛОНИТИ

659. **ПОЛОНИ́ТИ СЕ́РЦЕ** *чиє, кого.* Дуже сподобатися кому-небудь. *Ось молодий Ацамаз і побачив красуню.* ***Серце*** *юнацьке одразу вона*

полонила (Л. Первомайський); *Багатотисячна аудиторія з нетерпінням чекала початку концерту. Адже співак встиг* ***полонити серця*** *слухачів* (З журналу).

ПОЛОСКАТИ

660. **ПОЛОСКА́ТИ ПОВИ́ВАЧ,** *етн.* Пити спиртне після хрестин. *Того ж таки дня Карпа й Мотрю покликав їх кум у шинок* ***полоскати повивач*** *після похрестин* (І. Нечуй-Левицький).

ПОЛОСКАТИСЯ

661. **ПОЛОСКА́ТИСЯ В ГОРІ́ЛЦІ (у вині).** Надмірно пити спиртне. — *Учора наїхала до пана погибель наша — мирові посередники. До третіх півнів* ***полоскались у горілці*** *і винах* (М. Стельмах).

ПОЛОСНУТИ

662. **ПОЛОСНУ́ТИ ПО́ГЛЯДОМ** *кого.* Пронизливо подивитися на кого-, що-небудь. *Дівчина кинулася,* ***полоснула*** *непроханого свідка гнівним гострим* ***поглядом*** *заплаканих очей* (В. Козаченко).

663. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***) НОЖЕ́М ПО СЕ́РЦЮ ПОЛОСНУ́ТИ.** Глибоко вразити кого-небудь, завдати болю, страждання і т. ін. ***Мов ножем по серцю полоснули*** [Сеспеля] *оті слова... Поховали чужі люди В чужій домовині...* (Ю. Збанацький); ***Наче ножем по серцю полоснув*** *батька божевільний крик його дитини* (С. Воскрекасенко).

ПОЛОХЛИВИХ

664. **НЕ З ПОЛОХЛИ́ВИХ (полохких).** Сміливий, небоязкий. *Парубок був* ***не з полохливих.*** *— Та що це таке .. Бить будете мене? — сміливо казав він* (С. Васильченко); *—* ***Не з полохких*** *я, пане мій, Ниць чолом не хилюсь...* (П. Грабовський).

ПОЛОЮ

665. **ПІД ПОЛО́Ю.** Потай від інших, крадькома, таємно. — *Хоч Дорош і городянин, а, бач, поділився хлібом-сіллю, а ми, селюки,* ***під полою*** *зжували* (Григорій Тютюнник); *Та горе тим, хто зброю потайну Ховаючи, як злодій,* ***під полою,*** *Дерзне ступити на мости священні* (М. Рильський).

ПОЛУДА

666. **ПОЛУ́ДА НА О́ЧІ ВПА́ЛА** *кому.* Хто-небудь неправильно розуміє, сприймає, усвідомлює певні явища дійсності. *Вона нічого не чула, не розуміла,* ***полуда впала*** *їй* ***на очі*** (З усн. мови).

667. **[ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***)] ПОЛУ́ДА (***рідше* **лу́да) З ОЧЕ́Й СПА́ЛА (опа́ла, спливла́** *і т. ін.***)** *у кого, кому і без додатка.* Хтось правильно зрозумів, усвідомив що-небудь; прозрів. *Всім міністрам і слугам царським відразу* ***мов полуда з очей спала.*** *Та ж се Лис!* (І. Франко); *За один день та за ніч важких роздумів у багатьох вітробалчан* ***наче полуда з очей спала*** (А. Головко); *Мені зараз* ***мов луда з очей спала*** (І. Франко); *Мені* ***наче опала полуда з очей:*** *я з сірого побачила раптом світ кольоровим* (Ірина Вільде); *Але настали дні!* ***Сплилва з очей полуда,*** *і ми побачили, де ворог і де брат* (В. Сосюра). **ПОЛУ́ДА З ОЧЕ́Й СПАДА́Є.** *В людей* ***спадає з очей полуда*** *і прокидаються ті здорові думки, які дрімали в голові* (С. Васильченко).

ПОМАЗАТИСЯ

668. **ПОМА́ЗАТИСЯ В ПАНИ́ (па́ном),** *iрон.* Вести себе так, як люди привілейованого класу. — *Колись сільські дівчата обминали того, хто* ***в пани помазався*** (Ю. Збанацький); [Микола:] *Він живе тілько* [тільки] *тут, бач, возний — так і бундючиться, що* ***помазався паном*** (І. Котляревський).

ПОМЕНШАЄ

669. **НЕ ПОМЕ́НШАЄ** *кого, жарт.* Не трапиться нічого поганого з кимсь, не зазнає втрат хтось. *Чому його називають Мишунею? Та тому, що ніяке інше ім'я до нього не пасувало — ні Михайло, ні Мишко, ні Михась. Лише — Мишуня. Гаразд, нехай звуть, як хочуть, його од цього* ***не поменшає*** (Ю. Яновський).

ПОМИЛИТИСЯ

670. **ПОМИЛИ́ТИСЯ / ПОМИЛЯ́ТИСЯ АДРЕ́СОЮ.** Звернутися не до того, до кого слід. — *Ви бачите, що...— він на мить замовк, підшукуючи потрібні слова,— що ви трохи* ***помилились адресою*** (О. Донченко).

ПОМИНАЙ

671. **ПОМИНА́Й ЯК ЗВА́ЛИ** *кого і без додатка, жарт.* Хто-небудь швидко або безслідно зник. *Накинув* [Чіпка] *на плече сірячину і хутко вийшов з хати.— Куди ти, сину? — питає його навздогін Мотря. Та сина —* ***поминай як звали!*** (Панас Мирний); [Націєвський:] *Давай Бог ноги від такого шлюбу. Піду наче у проходку — і —* ***поминай як звали!*** (І. Карпенко-Карий); — ***Настю поминай як звали.*** *На другий рік по Коліївщині татари як погнали її в ясир, так і слід захолов* (С. Добровольський).

ПОМИНАТИ

672. **НЕ ПОМИНА́ТИ ЛИ́ХОМ** (*рідше* **лихи́м сло́вом)** *кого і без додатка.* Згадуючи когось, не говорити про нього нічого поганого. — *Жінко моя кохана!* ***не поминай лихом*** *мене, безщасного* (Марко Вовчок); — *Матір побачиш — кланяйся Хай* ***не поминає лихом*** *дочку свою непутящу* (О. Гончар).

673. **ПОМИНА́ТИ / ПОМ'ЯНУ́ТИ ДО́БРИМ (незли́м, ти́хим** *і т. ін.*) **СЛО́ВОМ** *кого.* Говорити про когось з повагою, шанобливо згадувати когось. *Хто вік по-божому прожив, Ніколи зла і кривди не чинив, Того до смерті будуть поважати І **добрим словом поминати*** (Л. Глібов); *Щоб там* [на могилах загиблих воїнів] *і клумби були, і квіти були, і лавочки, щоб можна було посидіти та **добрим словом** героїв **пом'янути*** (Остап Вишня); *І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій, Не забудьте **пом'янути незлим, тихим словом*** (Т. Шевченко).

ПОМИНІ

674. **І В ПОМИ́НІ,** *зі сл.* нема́, не було́ *і т. ін.* Зовсім, абсолютно, ніколи. *Хата, звісно, ніколи не замикалася, а що в печі давно не топилось і взимку тепла в хаті не було **і в помині,** то двері розчинялись навстіж — так, як залишав їх Юз* (Є. Гуцало).

ПОМІНЯТИСЯ

675. **ПОМІНЯ́ТИСЯ / МІНЯ́ТИСЯ РО́ЛЯМИ.** Заступити один одного в чомусь. — *Ну, їй-богу,— не переставала Віра Павлівна,— збоку можна подумати, що ми **помінялися ролями,** що тепер ви — дама, а я — ваш кавалер* (Г. Хоткевич).

ПОМІРЯТИСЯ

676. **ПОМІ́РЯТИСЯ / МІ́РЯТИСЯ З ПЛЕЧЕ́М** *чиїм.* Перевірити свої сили, свою спроможність у боротьбі, змаганні і т. ін. з кимсь; позмагатися з ким-небудь. — *Нехай хоть* [хоч] *стане він Бовою, Не наляка мене собою, **Поміряюсь з його плечем*** (І. Котляревський). **ПОРІВНЯ́ТИ ПЛЕЧА́** *з ким.* — *Нехай лиш Тури, що верховодить І всіх панів за кирпи водить, з Енеєм **порівня плеча*** (І. Котляревський).

ПОМІШАТИ

677. **ПОМІША́ТИ (зміша́ти, переміша́ти** *і т. ін.*) / **МІША́ТИ [ВСІ] КА́РТИ** *кому і без додатка.* Перешкодити здійсненню чого-небудь; не дати змоги зробити щось. *Діла сьогодні у Кузьми йшли по-божому, але знову ж нечистий **помішав усі карти*** (М. Стельмах).

ПОМОГТИ

678. **ПОМОГТИ́ (допомогти́, зара́дити** *і т. ін.*) **БІДІ́ (го́рю, ли́ху** *і т. ін.*), *перев. чиїй (чиєму).* Посприяти комусь позбутися неприємностей, труднощів і т. ін.; виручити когось. *Він до повстанців вибігає, туди, де блискають ножі... Але спізнивсь. Уже несила, уже **біді не помогти...*** (В. Сосюра).

ПОМОЖИ

679. **БО́ЖЕ ПОМОЖИ́ (помага́й)** *кому і без додатка.* Уживається як побажання успіхів у роботі або в якійсь справі. — *Я, мамо,— каже Чіпка, — піду .. на ярмарок: — чи не куплю коняки. — **Боже** тобі **поможи,** сину!* (Панас Мирний); *Жінки .. здалеку гукають Яреськам: — **Боже поможи!*** (О. Гончар); *Паничам низенько поклонилась* [Ївга] *і сказала: — **Боже** вам **помагай*** (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Коли чую: — **Боже помагай,** і день вам добрий! — Дивлюсь — се наша сусіда* (Марко Вовчок). **ПОМАГА́Й БІГ.** — ***Помагай Біг!*** — *гукнув вищий* [чоловік] *з пронизливими очима. — А може б самі помогли! — відказав Саливон* (П. Панч); *Антон стояв біля будинку .. і гукав: — **Помагай Біг,** куме!* (С. Чорнобривець).

ПОМУТИЛОСЯ

680. **У ГОЛОВІ́ ПОМУТИ́ЛОСЯ** *у кого і без додатка, перев. безос.* Хто-небудь перебуває в стані запаморочення, близькому до непритомності; недобре комусь. ***У голові** в Уляни зовсім **помутилося,**— вона не знає, що робить, забуває, чого виходила в сіни* (Панас Мирний); *Щось несподіване трапилось з Іваном: **у голові помутилося,** зачервоніло у віччю* [в очах] (Л. Яновська). **ПОМУТИ́ЛОСЯ В ОЧА́Х** *чиїх. Все **помутилося в очах** Віри, здійнявши в душі її страшенну бурю* (А. Шиян).

ПОМУТНІЛО

681. **ПОМУТНІ́ЛО / МУТНІ́Є В ОЧА́Х** *у кого, кому і без додатка, безос.* Хтось перебуває в стані запаморочення, близькому до непритомності; недобре комусь. *Коли побачив* [Кузьма], *що Василька нема вже в балці й попереду вже не видно, у нього **помутніло в очах*** (П. Панч); *Тетяна Павлівна зблідла. **В очах помутніло*** (І. Цюпа). **ПОМУТНІ́ЛО В ГОЛОВІ́.** *Остапові **помутніло в голові,** корчі зводили руки, забило дух* (К. Гордієнко).

ПОМ'ЯТИ

682. **ПОМ'Я́ТИ / М'Я́ТИ БОКИ́ (ре́бра)** *кому.* **1.** Завдати комусь ударів; побити когось. [Бурлака (*за лаштунками співає*):] *"Ой не йди туди, преврражий сину, Де голота п'є!" Еге, іменно — не йди! Мабуть, старшина догадався, що не прийшов на весілля, бо **пом'яв би*** [Бурлака йому] ***боки*** (І. Карпенко-Карий); — *Може, ти мене заведеш у такий двір, що й коляки скуштую.— Та в такий же то й думка завести,— жартує Чіпка, — бо однак ніхто тобі **боків не мне...*** (Панас Мирний). **ПОПОМ'Я́ТИ БОКИ́** (тривалий час). — *Та постійте, постійте трохи. Буде й вам* [піщанам] *те, що ведмедівцям! **Попомнуть** і вам **боки,** як подільцям!..* (Панас Мирний).

2. Перемогти противника в бою, в боротьбі, у змаганні і т. ін.; завдати поразки комусь. *Мов із гранітних глибин козацької Хортиці, виходить на безголов'я ворогам богатир Влас Харитонович* [герой роману Я. Баша], *що самому Піддубному колись **м'яв ребра*** (З газети).

ПОНЕСЛО

683. **ЯК** (мов, ні́би *і т. ін.*) **НА КРИ́ЛАХ ПОНЕСЛО́** *кого і без додатка, безос.* Хто-небудь дуже швидко пішов, побіг і т. ін.; поспішив кудись. [Коваль:] *Молода вже у фаті, а молодий баняки носить. Іди, Семене, бо дружки в хату не пустять.* [Хима Стратонівна:] *Ото ж бо. (Семен вийшов). **Як на крилах понесло.** Сказано, любов* (М. Зарудний).

ПОНЕСТИ

684. **БАЛЯНДРА́СИ ПОНЕСТИ́ / НЕСТИ́,** *жарт.* Почати розповідати, говорити про щось несерйозне, неважливе і т. ін. *І молодиці-цокотухи Тут **баляндраси понесли*** (І. Котляревський).

685. **ПОНЕСТИ́ / НЕСТИ́ НА СВОЇ́Х ПЛЕЧА́Х** *що.* Пережити, витерпіти багато неприємностей, лиха, клопотів тощо. *Багато горя бачила Гнила Липа на своєму віку, багато поту, крові і сліз українців **понесла** вона **на своїх плечах*** (З журналу).

686. **ПОНЕСТИ́ / НЕСТИ́ НА ЯЗИКА́Х** (на язику́) *кого, що.* Поширювати якісь відомості (перев. негативні) про когось—щось; осудити, обмовити кого-, що-небудь. *Вже зранку старого Кавуна **понесли** баби **на язиках**,— скрізь розливалася повіддю масна новина: "Старого Кавуна приловили на крадіжці"* (П. Козланюк).

ПОНЮХАВ

687. **ЯК** (мов, нена́че *і т. ін.*) **ЧЕМЕРИ́ЦІ** (те́ртого хрі́ну *і т. ін.*) **ПОНЮ́ХАВ.** Хто-небудь неприємно вражений чимсь, приголомшений, очманілий і т. ін. *Заграв, заспівав, як мов до своєї* [дівчини]. *А вона мені як відспівала у вікно, то я **мов чемериці понюхав*** (Укр. поети-романтики..); *Та й закрутив же носом наш Кузьма Трохимович, **неначе тертого хріну понюхав*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *— Передайте свою колекцію в музей, це буде краще грамоти. Купець закрутив носом, **неначе тертого хріну понюхав*** (І. Шаповал).

ПОНЮШКУ

688. **НА ОДНУ́ ПОНЮ́ШКУ** *чого, рідко кого, жарт.* Небагато, трохи або зовсім мало. *Ніколи не тужив за втраченим добром Ганжа. Може, тому, що й добра завжди було в нього **на одну**, як-то кажуть, **понюшку*** (А. Дімаров); *За солдатів ручався Хоменко, як за себе, що не підуть вони проти своїх. А самих козаків на всі села й по п'ятеро не хватить. "**На одну понюшку!**" — сміявся Хоменко* (А. Головко).

689. **НІ ЗА ПОНЮ́ШКУ** (за по́нюх, за нюх) **ТАБА́КИ** (*рідше* тютюну́), *зі сл.* пропа́сти, зги́нути *і т. ін.* Ні за що, даремно. *Обсмалили б, як кабана, .. пропала б душа християнська **ні за понюшку табаки...*** (М. Коцюбинський); *— Занівечили людину **ні за понюх табаки*** (О. Кониський); [Бичок:] *А хіба я мало передавав старій грошима та хлібом? Та щоб так моє добро і пропало **ні за понюх табаки?*** (М. Кропивницький); *Після балачки з зоотехніком подався я полуднувати, й так на душі чувся, наче пропала моя доля **ні за нюх табаки*** (Є. Гуцало); // *зі словоспол.* пішо́в час, пішло́ все *і т. ін.* Не зрозуміло як; марно. *А що, як і Пилип прогайнує, пробайдикує найкращі літа свої так, як і він, Микита. Ні пшениці не намолов, ні чавуну не натопив... І пішов час **ні за понюшку табаки*** (М. Рудь).

ПОПАДИСЬ

690. **ПОПАДИ́СЬ** (попади́) **ПІД РУ́КУ.** Уживається для вираження застереження або погрози. *— Ну, негіднику,— пригрозив, розтираючи око.— **Попадись** ти мені **під руку** в наступному кварталі* (З газети).

ПОПАЛО

691. **ДЕ ПОПА́ЛО.** У різних місцях; всюди, скрізь. *Поки молода — вона .. віється **де попало,** з ким попало* (Панас Мирний).

692. **КОЛИ́ ПОПА́ЛО.** У невизначений час; будь-коли. *Газета була "Селянською біднотою" не тільки в заголовку, а й справді такою біднотою .. Папір давали, розуміється, який попало і кольором, і розміром і **коли попало*** (З журналу).

693. **КУДИ́ ПОПА́ЛО.** Не обираючи місця; будь-куди. *Мемет колов **куди попало**, з нестямою смертельно ображеного і з байдужістю різника* (М. Коцюбинський); *Вони не раз падали долілиць **куди попало**, рятуючись від авіації* (О. Довженко); *Заверещить* [Кость] *тоненько-тоненько, зажмуриться і біжить **куди попало.** А все-таки не плаче!* (В. Винниченко); // У всі боки; врізнобіч. *Вершники вже бігли там і там, **куди попало*** (А. Хоружний).

694. **ЯКИ́Й ПОПА́ЛО.** Спеціально не вибраний, не дібраний і т. ін.; будь-який. [Поет:] *Та гарні тії мрії .. (Не стямився, як узяв до рук перо і став писати на **яких попало** клаптиках, шпарко, ретельно, з радісним блиском в очах)* (Леся Українка).

695. **ЯК ПОПА́ЛО.** Без ніякого порядку, без певної системи і т. ін.; будь-як. *— Які ж ліки підуть на користь, коли їх пити **як попало?*** (Леся

Українка); *Туристи випадкові й кумедні, зібрані* ***як попало*** (Т. Масенко); *Навколо трибуни маса дітвори, вдягненої* ***як попало*** (О. Довженко).

ПОПАСТИ

696. **НЕ В ТІ ДВЕ́РІ ПОПА́СТИ (попа́стися, втра́пити** *і т. ін.*), *жарт.* Не те зробити, сказати і т. ін. *Лагідніший тон намісника знов збудив деяку надію. Та бідолаха* [Калинович] *знов* ***не в ті двері попався*** (І. Франко).

697. **ПОПА́СТИ (наско́чити, потра́пити** *і т. ін.*) **/ ПОПАДА́ТИ (наска́кувати, потрапля́ти** *і т. ін.*) **НА СЛИЗЬКЕ́.** Опинитися у скрутному становищі. — *А мені здалось, що ти, Андроне Потаповичу,* ***попав на слизьке,*** *а признатися не хотів,— засміявся Броварник* (М. Стельмах);— *Треба довідатися, куди ті гроші йдуть. Старшина побачив, що* ***наскочив на слизьке,*** *і зараз звернув убік: — Гроші всі цілі* (Б. Грінченко); *Товстоніг почервонів, зрозумівши, що* ***потрапив на слизьке,*** *і почав виправдовуватись: — Це ви мене неправильно зрозуміли* (В. Вільний); *Приснилось дещо тільки вранці, Та й то непевне та страшне: .. Що я боюся вийти з хати, Щоб не* ***загнатись на слизьке*** (В. Самійленко). **ПОПА́СТИ НА СЛИЗЬКУ́.** *Агу! Троянці схаменулись, Та всі до Турна і сунулись; Пан Турн тут* ***на слизьку попав!*** (І. Котляревський).

698. **ПОПА́СТИ ПА́ЛЬЦЕМ У НЕ́БО,** *жарт.* Сказати або зробити що-небудь невлад, недоречно, помилитися у поясненні або визначенні чогось. [Любов:] *От уже* ***попали,*** *вибачайте,* ***пальцем в небо*** (Леся Українка); [Усі:] *Ха-ха-ха!* ***Попав*** [Гнат] ***пальцем в небо!*** *Тю!* (М. Старицький); *Як дійшла* [Катря] *до того, що Дорошенко про заробітчан казав, крекнув* [Коваль] *і перепинив мову. — Еге ж, якраз* ***попав пальцем у небо!*** *— аж сплюнув Юхим* (А. Головко).

699. **ПОПА́СТИ / ПОПАДА́ТИ В ЖИВЕ́ МІ́СЦЕ** *кому.* Дошкулити комусь словами або діями; вразити когось. — *Ага, бачиш, що мої слова* ***попали тобі в живе місце!*** *— кричав він* [Вовкун], *сміючись* (І. Франко).

700. **ПОПА́СТИ / ПОПАДА́ТИ В НЕЛА́СКУ** (*рідше* **в опа́лу**). Втратити чию-небудь прихильність, відчувати недоброзичливе до себе ставлення і т. ін. — *Але через свою прихильність до тебе* [царя Сов], *через свою раду я* ***попав у неласку*** (І. Франко); *Скульптор створив погруддя деспота й* ***попав у неласку*** *.. Його вислали до кінця життя в безлюдні гори* (Наука і культура); — *У нас же так: досить один раз* ***попасти в опалу,*** *як ходитимеш у неблагонадійних усе життя* (В. Канівець); *Буває, правда, що й такого масштабу працівники* ***попадають у неласку,*** *летять ізгори шкереберть* (О. Гончар).

701. **ПОПА́СТИ / ПОПАДА́ТИ В ТОН** *чий, кому і без додатка.* Догідливо підтримати сказане кимсь. *Він не любив панів, мабуть, то за то* [за те], *що сам не вмів* ***в їх тон попасти*** (І. Франко); *Лише той, кого Таня назвала Левицьким, стояв у куточку, замислений, і не пробував* ***попасти в тон*** *іншим* (П. Панч); — *В наш час, ваше превосходительство, все можливо-с...— намагаючись* ***попасти в тон,*** *мовив письмоводитель. — Не хочуть сини йти стопами своїх батьків. В цьому їх і трагедія-с...* (В. Канівець).

702. **ПОПА́СТИ (попа́стися, потра́пити** *і т ін.*) **/ ПОПАДА́ТИ (попада́тися, потрапля́ти** *і т. ін.*) **В ТЕНЕ́ТА (у па́стку, в хому́т, у сильце́, в капка́н, у павути́ну** *і т. ін.*), *перев. чиї (чию, чий, чиє), які (яку, який, яке).* Опинитися у скрутному становищі, в несприятливих умовах. *Не втечеш неминучої долі! Й я не втекла її: пісні співала, а у* ***тенета,*** *як сарна,* ***попала*** (Я. Щоголів); *За свій труд* ***попав у хомут*** (Укр.. присл..); *Ой, хлопче, хлопче, — докірливо каже Роман, — не грайся з вогнем. І незчуєшся, як десь* ***в капкан попадеш*** (О. Гончар); *Після Вільшани фашисти відкотились до сусіднього села Шендерівки і* ***попали в мішок*** (Нар. опов.); *Ви* [каменоломи] *стали іграшкою в їх руках,* ***попалися в їхні сильця*** (Г. Коцюба); *Василина* ***попалась у ту павутину*** *несподівано* (І. Нечуй-Левицький); *На квартирі .. поліція влаштувала засаду, і ..* [він] ***потрапив у пастку*** (В. Канівець).

703. **ПОПА́СТИ (попа́стися, потра́пити** *і т ін.*) **/ ПОПАДА́ТИ (попада́тися, потрапля́ти** *і т. ін.*) **ЧО́РТУ В ЗУ́БИ,** *грубо.* Опинитися у скрутному становищі, бути в біді. *Пройшовши мідні труби,* ***попав чорту в зуби*** (Укр.. присл..); — *Уже вертавсь у Паволоч, думав, що ти* ***попавсь*** *навіки* ***чорту в зуби,*** *так їхав рятувати* (П. Куліш). **ПОПА́СТИСЯ В ЗУ́БИ БІДІ́.** *Моєму поможи Енею, Щоб він з ватагою своєю Щасливо їздив по воді; Уже і так пополякали, Насилу баби одшептали,* ***Попався в зуби був біді*** (І. Котляревський).

ПОПАСТИСЯ

704. **ПОПА́СТИСЯ (попа́сти, потра́пити) / ПОПАДА́ТИСЯ (попада́ти, потрапля́ти** *і т. ін.*) **В ЛЕ́ЩА́ТА,** *перев. чиї, чого.* Опинитися у скрутному, безвихідному становищі, в залежності від когось. [2-й чоловік (*до 1-го чоловіка*):] *Хто раз* ***попався у його*** [Бичка] ***лещата,*** *годі вже пручатись!* (М. Кропивницький). **ПОПА́СТИ В ЗАЛІ́ЗНІ ЛЕ́ЩА́ТА.** *Світлим ніжним юнаком я* ***попав у залізні лещата*** *фронту* (П. Колесник).

705. **ПОПА́СТИСЯ** (**попа́сти, пійма́тися** *і т. ін.*) / **ПОПАДА́ТИСЯ** (**попада́ти, потрапля́ти** *і т. ін.*) **В РУ́КИ** (**до рук**) *кому, чиї (чиїх), до кого.* **1.** Бути схопленим, спійманим кимсь, позбавленим волі і т. ін. *Татари саме посідали в лісі полуднувати, далеко спереду поставили варту. От той парубок і* ***попався їм у руки*** (Легенди..); *— А чи він би тебе пожалів, коли б ти йому тоді в* ***руки попався?*** (О. Гончар); *Він більш за все потерпає, аби не* ***попасти в руки*** *своїх колишніх поплічників* (І. Головченко і О. Мусієнко); *За кожного спійманого прибережні козаки діставали плату. Сотки* [сотні], *тисячі нещасних* [втікачів] ***попадалися до рук козакам*** (М. Коцюбинський).
2. Опинитися в чиємусь розпорядженні, в залежності від когось. *Стефко бачив, як брати* ***попалися в руки*** *господаря* (І. Франко); [Анна:] *Я знаю! ви надіялись на те, .. що ганьбою підбита, я з одчаю* ***до рук вам попаду,*** *як легка здобич?* (Леся Українка).
3. Бути в чиємусь користуванні, у когось. *Наша книжка як* ***попадеться у їх руки,*** *то вони аж репетують та хвалять те, що найпоганше* (Т. Шевченко); *У* ***Ваші руки попалися*** *перші мої роботи* (М. Коцюбинський). **ПОПА́СТИ У ВІ́РНІ РУ́КИ.** *Він накрив рукавом листівку, потягнув її до себе і шаснув рукою в кишеню. "Значить,* ***у вірні руки попала*** *листівка", раділа Тамара* (А. Хижняк).

706. **ПОПА́СТИСЯ** (**попа́сти, пійма́тися** *і т. ін.*) / **ПОПАДА́ТИСЯ** (**попада́ти, лови́тися** *і т. ін.*) **НА МУ́ШКУ.** Стати об'єктом особливої уваги, контролю, нагляду і т. ін. — *Я думаю, що такі, як ти, ніколи не* ***попадаються на мушку.*** *Що ж там у тебе, Федоре?* (В. Кучер).

ПОПЕРХНУТИСЯ

707. **ПОПЕРХНУ́ТИСЯ СЛО́ВОМ** *яким і без означення.* Раптово замовкнути, не закінчивши якоїсь думки; не договорити. *А бандит питає: — Який там плужок? Він не стріляє часом? Чую:* ***поперхнувся*** *тато* ***словом*** *— мабуть, хотів удати посмішку* (О. Донченко); *Панна Ярина аж* ***поперхнулась*** *тим сердитим і зневажливим* ***словом,*** *котрим хотіла була дати одкоша молоденькому нахабі* (О. Ільченко).

ПОПИРАТИ

708. **ПОПИРА́ТИ ВСЕ СВЯТЕ́.** Бути незадоволеним усім, лаяти всіх і все, що є дорогим для кого-небудь, шанованим кимсь і т. ін. — *Що ти кажеш? Боже мій! Ти* ***попираєш усе святе:*** *ми так жили два роки... Ах, Боже мій! Зою, мені темніє в очах* (М. Хвильовий).

ПОПИТАТИ

709. **ПОПИТА́ТИ ДО́ЛІ** (**щА́стя**). Спробувати зробити що-небудь нове, розраховуючи на успіх; відважитися, ризикнути. — *Завтра рушаймо до панії, а потім і до вашої милості за рушниками.— З Богом,— каже старий,—* ***попитайте долі*** (Марко Вовчок). **ПОПИТА́ТИ ЩА́СТЯ-ДО́ЛІ.** *Поїхав .. Хоче ще раз* ***попитати щастя-долі*** (З газети).

ПОПИТИ

710. **ОБМОЛО́ТИНИ ПОПИ́ТИ,** *етн.* Святково відзначити закінчення молотьби; обмолотитися. *Всі* ***обмолотини попили,*** *а вдова ще й не починала молотити* (Ганна Барвінок); — *Саме* ***обмолотини попили...*** *Коли це — щось у хату. Прибився парубок хтозна й звідки* (Ю. Яновський).

ПОПЛАТИТИСЯ

711. **ПОПЛАТИ́ТИСЯ ЖИТТЯ́М** (**голово́ю**) *за що і без додатка.* Загинути, вмерти за щось скоєне, допущену помилку і т. ін. [Молодший лікар:] *Несила мені... розв'язати це зразу. Адже ж за невдачу доведеться* ***життям поплатитись*** *обом...* (О. Левада); *Вона .. вийшла на партизанів і за це* ***поплатилася життям*** (І. Головченко і О. Мусієнко). **ПОПЛАТИ́ТИСЯ ВЛА́СНОЮ ГОЛОВО́Ю.** *За свій промах йому довелось би* ***поплатитися*** *першому, може, навіть* ***власною головою*** (О. Гончар).

ПОПЛИВТИ

712. **ПОПЛИВТИ́ / ПЛИВТИ́ ІЗ РУК** *чиїх.* Швидко витрачатися, втрачатися, зменшуватися (про кошти, майно, маєтки і т. ін.). *Він і достатками давніше володів, та за бенкетами ..* ***поплив із щедрих рук*** *його маєток* (Переклад М. Рильського).

713. **ПОПЛИВТИ́ / ПЛИВТИ́ У КИШЕ́НЮ** (**до кише́ні, у ру́ки** *і т. ін.*) *чию (чиєї, чиї), кому.* Легко, без труднощів діставатися, потрапити комусь (про гроші, майно і т. ін.). *Він тепер заживе так, як ніколи ще не жив. Вибудує завод і гроші самі* ***попливуть у його кишеню*** (Панас Мирний); — *Здається, і наші коні та воли* ***попливуть*** *панам* ***у кишені*** (М. Стельмах); — *Відрізали* [землю].— *Скільки я на ту землю старався. Тягнувся до того достатку, і* ***попливло*** *моє щастя старцям* ***у руки*** (М. Стельмах).

ПОПОЛАМ

714. **З ГО́РЕМ** (**з ли́хом**) **ПОПОЛА́М.** З великими труднощами; ледве, насилу. *В минулому тижні* ***з горем пополам*** *засіяв Василь свою нивку* (І. Цюпа); *З новим бульдозером Кузьма освоївся*

*ще не зовсім, владарює над ним **з горем пополам*** (О. Гончар); *Змерзла ж* [Маруся] *то так, що зуб з зубом не зведе .. **З лихом пополам** прибігла додому* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Бравий гусар Йоганн Шмідт, **з лихом пополам** відвоювавши на італійському фронті, .. втік із кавалерійського полку* (З газети).

715. **З ГРІХО́М ПОПОЛА́М.** Не зовсім добре, не зовсім так, як годилось би, не без помилок. *— **З гріхом пополам** закінчив церковнопарафіяльну школу* (С. Ковалів); *Софія Карлівна і тут* [у зоосаду] *сама давала пояснення, хоча це й виходило в неї **з гріхом пополоам*** (О. Гончар); *— Город засадили? — Засадили **з гріхом пополам*** (В. Гжицький).

ПОПОЛОСКАТИ

716. **ПОПОЛОСКА́ТИ / ПОЛОСКА́ТИ В РО́ТІ (зу́би, го́рло** *і т. ін.*) *чим і без додатка, жарт.* Випити незначну кількість алкогольного напою; трохи випити. *Та й де їм* [молодим], *вишкваркам, горілку ту круглять* [пити] *.. Не вспіють квартою **в ротах пополоскать,**— Вже й по-індичому в шинку заґерґотали!* (П. Гулак-Артемовський); [Денис:] *Ото либонь Гарасим кладе стіжок, чи нема в нього хоч капелини* [горілки], *щоб хоч **зуби пополоскать?*** (М. Кропивницький).

ПОПУСКАТИ

717. **НЕ ПОПУСКА́ТИ / НЕ ПОПУСТИ́ТИ СВОГО́.** Домагатися здійснення якогось задуму, рішення і т. ін.; не поступатися. *Марко хоче грати молодого й Терешко хоче, той **свого не попускає,** і другий не попускає...* (С. Васильченко); *— А ви, пане, вважайте, аби-сте голос* [при голосуванні] *не вкрали, бо як кара, то кара, як кримінал, то кримінал, а я **свого не попущу!*** (Л. Мартович).

718. **ПОПУСКА́ТИ / ПОПУСТИ́ТИ ВІ́ЖКИ (поводи́, узде́чку** *і т. ін.*) *кому і без додатка.* **1.** Послаблювати гніт, визискування когось, змінивши умови праці і т. ін. *Піщанам спершу начебто й **поводи попустили.** Пан навіть на новім хазяйстві подарував на сім'ю по дню поля* (Панас Мирний); *— Не можна терпіти, щоб князь довше точив зуби на опришків, плював на їх вимоги **попустити узду** селянам* (В. Гжицький).
2. Послаблювати вимоги до когось, нагляд за кимсь, керівництво ким-небудь. *Мати все переказала синові й радила, щоб він таки держав Олесю в руках і **не попускав віжок*** (І. Нечуй-Левицький); *Передерій розгнівався: "Я,— каже,— начальник територіального виробничого управління. Я за весь район .. відповідаю. А ви раді, що вам **віжки попустили**"* (І. Цюпа).

ПОРА

719. **ПОРА́ І ЧЕСТЬ ЗНА́ТИ** *кому і без додатка.* Настав час залишити когось, іти звідкись, закінчити, припинити щось. [Марина:] *Третій день гостюють, **пора б вже й честь знати*** (М. Кропивницький); *Хтось кинув з гостей: — Чи не **пора вже нам і честь знати?** Старицький підтакнув: — Авжеж, авжеж! — І перший підвівся з-за столу* (М. Олійник). **ПОРА Й СО́ВІСТЬ ЗНА́ТИ.** *Ну, годі вже мені пащекувати .. **Пора вже й совість знати.** Прощай, моє ластовенятко любе!* (М. Драй-Хмара).

ПОРАХ

720. **НА ПЕ́РШИХ ПОРА́Х (поча́тках).** У період виникнення чогось, задуму створення чого-небудь; на самому початку, спочатку. [Загуба:] *Тут же свої люди ще лишилися. Допоможуть **на перших порах...*** (Я. Мамонтов); *Буде трудно, правда. А надто **на перших початках** — ну, то що?* (Г. Хоткевич).

ПОРИВІ

721. **У ПОРИ́ВІ** *чого і без додатка.* У стані сильного збудження, піднесення і т. ін. ***У пориві** безстрашшя, з гранатами в руках кидались з окопів бійці на громихаючі на залізних гусеницях танки* (О. Гончар); // Пристрастно, схвильовано і т. ін. *І, **в пориві,** підняла Маруся руки назустріч сонцю, обіллялась першим золотим його потоком, мов піднялася над землею,— і заспівала...* (Г. Хоткевич); *Хлопець **в пориві** припадає до її красиво викреслених вогкуватих губ* (М. Стельмах). **З ПОРИ́ВОМ.** [Деві (*з **поривом***):] *Се я зробив! Зовсім не дядько Річард!* (Леся Українка).

ПОРИНАТИ

722. **ПОРИ́НУ́ТИ (пірну́ти) / ПОРИНА́ТИ (пірна́ти) З ГОЛОВО́Ю** *в що.* Повністю, цілком віддатися чому-небудь, захопитися чимсь. *Я **поринув з головою** в театр, вбираючи в себе все багатство народних мелодій* (Минуле укр. театру); *Він кинувся до сейфа, витяг креслення, розстелив їх на столі, замкнув двері кабінету, сів у крісло й **з головою поринув** у роботу* (В. Собко); *Отупілий, **з головою поринувши** в муку, .. просидів Калинка не годину чи дві, а, як йому здавалося, вічність* (А. Дімаров); *Змушений жити в місті, далеко од народу, я часом **з головою пірнаю** в етнографічні записи* (М. Коцюбинський).

ПОРІ

723. **НА ПОРІ́. 1.** У розквіті молодості, сил (про юнаків і дівчат, яким час створювати власну родину). *Дівка **на порі** — женихи у дворі* (Укр.. присл..); *За столом чотири сини, — Разом з'їхались*

в гостину; Всі змужнілі, ***на порі,*** *Як один — богатирі!* (М. Шпак).
2. *з дієсл.* Настав час (робити, зробити щось). *Давно* ***на порі*** *створити посібник словесної майстерності публіциста* (З газети).

ПОРІВНЯТИ

724. **ПОРІВНЯ́ТИ ПЛЕЧА́** *з ким.* Перевірити свої сили, свою спроможність у боротьбі, у змаганні і т. ін. з кимсь. — *Нехай лиш Тур, що верховодить І всіх панів за кирпи водить, з Енеєм* ***порівня плеча*** (І. Котляревський).

ПОРОГИ

725. **ВИСО́КІ ПОРО́ГИ** *чиї, в кого, для кого.* Неприступний хто-небудь для когось за своїм високим суспільним становищем; досить заможний, багатий і т. ін. — *Молодий, білявий, високий, тонкий і говорить дуже несміливо та тихо,— шепотіла Онися матері під самісіньким вухом,— але чорта з два: за дяка не піду; в нас* ***високі пороги*** *для дяків* (І. Нечуй-Левицький).

ПОРОЖНЬО

726. **ПО́РОЖНЬО В ГОЛОВІ́** (**у ло́бі**) *в кого і без додатка.* **1.** Хто-небудь не може думати про щось, зосередитися на чомусь, згадати щось (від перевтоми, душевного спустошення і т. ін.). [Олена (*здавлює голову руками*):] *Що таке? Де я? Мозок висох!..* ***Порожньо в голові!*** *Давить мене, стискає кліщами залізними!* (М. Кропивницький). **ПОРОЖНЕ́ЧА В ГОЛОВІ́.** *Від втрати крові він страшенно ослаб. Дивна* ***порожнеча*** *була* ***в голові:*** *ані думок, ані почувань* (З. Тулуб).
2. Хтось нерозумний, нетямущий і т. ін. *Побив мене йолоп за те, що в мене повний лоб, а в нього* ***порожньо у лобі*** (В. Сосюра).

727. **ПО́РОЖНЬО В СЕ́РЦІ** (**на душі́, в душі́** *і т. ін.*), *перев. чиєму (чиїй).* Відчувається байдужість до всього; байдуже комусь. [Кнур:] *Давно вже* ***порожньо в моєму серці,*** *як серед тії* [тієї] *пустки* (Панас Мирний); *Прощально киваю головою товаришам по камері. А* ***на душі — порожньо,*** *в голові гуляють важкі молоти: от і все* (Ю. Збанацький).

ПОРОЗІ

728. **НА КРА́ЙНІМ** (**кра́йньому**) **ПОРО́ЗІ ЖИТТЯ́.** Перед смертю. ***На крайнім порозі життя*** *оддав старий своє, літами та негодами побите, серце малій дитині!* (Панас Мирний).

729. **НА ПОРО́ЗІ** *чого.* Безпосередньо перед приходом, настанням чого-небудь. *Приємно було лягти на лавці на спокійний спочинок* ***на порозі*** *нових гадок і інтересів, що принесе новий день* (М. Грушевський); *Здавалось би,* ***на порозі*** *кожного нового століття, погортавши сторінки історії, людство мало б відповідно .. готуватись до подібних потрясінь, коригуючи, згідно з попереднім досвідом, і свої дії, і політику* (Б. Олійник); ***На порозі*** *третього тисячоліття природоохоронна робота стає якісно іншою. Нині чи не головне завдання — навчитися підтримувати рівновагу в екосистемах* (З журналу).

ПОРОСТИ

730. **ПОРОСТИ́ МО́ХОМ. 1.** Давно минути, забутися, зникнути і т. ін. *Що було, те* ***мохом поросло*** (Укр.. присл..).
2. Зістарітися, постаріти (про людину). *Одна на другу* [ворони] *позирали; Неначе три сестри старі, Що дівували, дівували, Аж поки* ***мохом поросли*** (Т. Шевченко).
3. Стати бездушним, черствим і т. ін. *Коли б могли Вони збудить луну і розтриюдить рани В серцях людей, що* ***мохом поросли*** *.. Тоді б замовкли вже самі собою Кайданів брязкіт і такі слова...* (Леся Українка).

731. **ПОРОСТИ́ ТРАВО́Ю** (**те́рном, би́ллям** *і т. ін.*). Давно перестати існувати; щезнути навіки, забутися. *Багато хто із цих панів соромиться свого становища, .. шукають навіть виходу — хто в "мочемордії", хто у збиранні та виданні народних старих пісень (як Лукашевич!), хто у журбі за тим, що вже минуло і* ***поросло травою...*** (Василь Шевчук); *Було та минуло — вже й порохом припало й* ***терном поросло,***— *думав Ломицький,— небагато часу минуло, а вже мені обридло життя, монотонне та безцвітне...* (І. Нечуй-Левицький); *Повставай із могил, що було та* ***биллям поросло*** (Л. Первомайський); // *тільки* **порости́ траво́ю.** Давно умерти, загинути. — *Нема Кирдяги.— А Прокопович? — І Прокоповича, і Череватого, і Нареченого, і Демида ..—* ***Поросли травою*** (О. Довженко).

ПОРОСЯ

732. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **ПОРОСЯ́ НА О́РЧИКУ,** *зі сл.* запиша́тися, велича́тися *і т. ін., жарт.* Дуже, надто і т. ін. — *Чого ж ти запишалась* ***як порося на орчику?*** — *підштовхнув її трьома пальцями Карпо* (М. Стельмах).

ПОРОТИ

733. **ПОРО́ТИ ГАРЯ́ЧКУ.** Діяти поспіхом, необдумано, нестримано і т. ін.; гарячкувати. — *Тут* ***гарячки,*** *товариство,* ***пороти*** *нічого. Треба з усіх боків обміркувати* (А. Головко); *А через тиждень знов почав* ***гарячку пороти*** *наш сусіда. День і ніч бігає, як навіжений* (Є. Кравченко).

ПОРОХ

734. **Є ЩЕ ПО́РОХ У ПОРОХІВНИ́ЦЯХ.** Ще не витрачено енергію, сили, творчі можливості

і т. ін. *Квасолею годують, а м'язи ще грають, значить, не так просто висмоктати з мене силу мою, є ще, думаю,* ***порох у порохівницях*** (І. Муратов); *Куліш примовк, нахмурився. Його щось гризло, мучило, й Тарас прийшов на поміч: — Ну, як тут, брате,* ***є ще порох в порохівницях?*** (Василь Шевчук); *— За господарську лінію я не боюся,— вів далі батько.— Хоч мені вже й шістдесят, а* ***є ще порох у порохівницях*** (В. Минко).

735. **НА ПО́РОХ** *кого.* Розправитися з кимось, знищити когось. *— Як ти сказав? Образили? — раптом вдався в амбіцію Дрюпін.— Це мене, представника влади? Та знаєш що? Я .. Я кожного з вас* ***на порох...*** (В. Канівець).

736. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **ПО́РОХ В О́ЦІ.**
1. *кому і без додатка.* Те, що (рідше той, хто) заважає комусь, завдає прикрощів і т. ін.; непотрібний, небажаний. *Ці неприємності їм вже* ***як порох в оці*** (З газети).
2. *перев. зі сл.* любити. Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (любити). *Так любить,* ***як порох в оці*** (Укр.. присл..).

ПОРОХНЯ

737. **ПОРОХНЯ́** (*рідше* **по́рох, порохно́** *і т. ін.*) **СИ́ПЛЕТЬСЯ** *з кого, перев. жарт.* Хтось дуже старий. *— А ще і піп у вас —* ***порохня з нього сиплеться,*** *— кинув Безпалько, переглядаючи грамофонні пластинки* (А. Головко); [Дідок:] *Може, ти й підтопталась, а я ще потанцював би.* [Баба:] *Ну, подумайте! Та з тебе ж* ***порох сиплеться!*** (Я. Мамонтов); *А з нього, кажуть люди, вже* ***сипався пісок*** (М. Вороний); // *зі сл.* стари́й, підто́птаний *і под.* Уживається для підсилення зазначеного слова; дуже, зовсім. *— Він був низький, присадкуватий, як печериця, старий, аж* ***порохня з його*** [з нього] ***сипалась*** (І. Нечуй-Левицький); *— Він уже підтоптаний, вже* ***порохно з нього сиплеться,*** *— не звертав уваги на .. запитання рудий — Він тільки те й робить, що троянди вирощує* (Є. Гуцало).

ПОРОШИНА

738. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **[ТА] ПОРОШИ́НА (пороши́нка) В О́ЦІ,** *перев. зі сл.* оди́н. Уживається для підсилення зазначеного слова; зовсім, абсолютно. *— Він у мене один,* ***як порошина в оці!*** (Панас Мирний); [Оксана:] *Я ж знаю, що і я в тебе одна,* ***як та порошинка ув оці*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *— Як вона* [Уляна] *мучиться бідна, як боліє нещасна! Одна ж,* ***як та порошинка у оці*** (Панас Мирний).

ПОРОШИНКИ

739. **ДО [найме́ншої] ПОРОШИ́НКИ,** *перев. зі сл.* прибира́ти, при́брано *і под.* Уживається для підсилення супровідного слова; якнайакуратніше. *Прибрано* ***до порошинки.*** *Скрізь чисто, красиво, затишно* (З газети); *Хіба не почував він іноді солодкої приємності лягти спати, покинувши на столі гамузом папери й книжки, а вранці йти з хати, лишивши позад себе неприбрану постіль? І тим суворіша була його радість, коли він .. ретельно прибирав по собі все* ***до найменшої порошинки*** (В. Підмогильний).

ПОРУКА

740. **КРУГОВА́ ПОРУ́КА. 1.** Взаємна відповідальність у певному соціальному середовищі, колективі, групі людей за кого-, що-небудь. *Селяни були зв'язані* ***круговою порукою,*** *тобто відповідали один за одного своїм майном за сплату податків* (З навчальної літератури).
2. Взаємна домовленість про утримання від чесного зізнання, про приховування чогось і т. ін. (перев. з корисливою метою). [Возний:] *Всі грішні, та іще й як! І один другого так обманюють, як того треба, і як не верти, а виходить* ***кругова порука*** (І. Котляревський); *Сатиричному зображенню* ***кругової поруки*** *нижчих і вищих інстанцій бюрократично-чиновницького апарату присвячено байку* [Гребінки] *"Рибалка"* (Іст. укр. літ.).

ПОРЯДКУ

741. **ДЛЯ ПОРЯ́ДКУ,** *зі сл.* сказа́ти, запита́ти *і т. ін.* Так, як вимагають обставини, відповідно до ситуації. *На подвір'я неквапом в'їхав вершник. Невидимий серед підвід, вартовий окликнув його суворим голосом: — Хто їде? Вершник, знаючи, видно, що вартовий уже впізнав його і запитує більше* ***для порядку,*** *відгукнувся хмуро, неохоче: — Свої* (О. Гончар).

742. **ПО́ВНИЙ ПОРЯ́ДОК** *де, у кого і без додатка.* Усе як слід, без порушень, цілком безпечно і т. ін. *— Я ляжу спати, Стецьку,— сказав, вмощуючись у своєму логові, Когут,— а ти вартуй, та гляди мені, щоб був* ***повний порядок*** (І. Цюпа).

743. **У ПОЖЕ́ЖНОМУ (поже́жнім) ПОРЯ́ДКУ.** Дуже швидко, поспішно, терміново. *—* ***В пожежному порядку*** *вже організовано кілька ватаг* (А. Головко).

744. **У ПОРЯ́ДКУ.** В доброму стані, вигляді і т. ін. *Збруя на ньому вже була* ***в порядку,*** *сідло — на місці* (О. Гончар); // *зі сл.* усе́. Так, як слід, належним чином, добре, правильно і т. ін. *Вівчарки нюхають вітер і одним оком скоса поглядають*

на вівці, чи все ***в порядку*** (М. Коцюбинський); — *Здорово, комбриг! Як справи? Все* ***в порядку?*** (О. Довженко).

ПОСАДИТИ

745. **ПОСАДЙТИ В КАЛÓШУ** *кого.* Поставити когось у незручне становище, перевершивши своїми успіхами, результатами тощо. *Аж нетерпеливився* [Павлусь] — *в класі ще хлопцям розповісти і в дворі теж. От* ***посадить*** *Славку* ***в калошу,*** *задаваку* (А. Головко); — *Ну, до вас, бачу, треба підступати у всеозброєнні, а то, чого доброго,* ***в галошу*** [калошу] ***посадите,*** — *пожартував комісар дивізіону* (М. Ю. Тарновський).

746. **ПОСАДЙТИ НА ЛІД** *кого.* Поставити когось у скрутне становище. — *Приймімось, човни попалім, Тогді* [тоді] *і мусять тут остаться* [чоловіки] *I нехотя до нас прижаться; Ось так* ***на лід*** *їх* ***посадім*** (І. Котляревський); *Коли б ти кождим* [кожним] *був стручечком подавився! .. Коли б що тріснув був од його* [од нього] *живіт, ніж мав оце мене та* ***посадить на лід!*** (П. Гулак-Артемовський).

ПОСВІТЛІШАЛО

747. **[НÁЧЕ] ПОСВІТЛÍШАЛО В ГОЛОВÍ** *у кого, кому і без додатка.* Хто-небудь став краще розуміти, сприймати щось. — *Внизу під скелею був один Хома, а піднявся на скелю, то це вже зовсім інший Хома! I бачить далі, і чує далі. I* ***в голові наче посвітлішало*** (О. Гончар).

748. **ПОСВІТЛÍШАЛО НА ДУШÍ** (**на сéрці**) *в кого, кому, перев. від чого.* Стало комусь приємно, легко, спокійно і т. ін. *В Новонікуліно приїхали завидна. Ілля Миколайович уже здалеку побачив новий будинок школи, і* ***на душі*** *в нього* ***посвітлішало*** (В. Канівець); *Закрутилась, плин свій стишила Хмарина, як гора. Та від неї* ***посвітлішало на серці*** *в трударя* (П. Дорошко). **ПОСВІТЛÍШАЛО, ПОЛÉГШАЛО НА ДУШÍ.** *Парубкові* ***посвітлішало, полегшало на душі*** *і від свого рішення, і від своєї несподіваної великодушності* (М. Стельмах).

ПОСВЯТИТИ

749. **ПОСВЯТЙТИ ЛОЗЙНОЮ** *кого, жарт.* Побити когось різкою. [Мати:] *Він сьогодні таки доспівається, поки я* ***посвячу*** *його* ***лозиною*** (С. Васильченко).

ПОСИЛАТИ

750. **ПОСИЛÁТИ БÍСИКИ** *кому.* Грайливо дивитися на когось. *Меркурій Юхримович непомітно* ***посилав і посилав*** *їй* ***бісики*** *і все пив і пив за красунечку, що справді мала гарний вигин брів* (М. Стельмах).

751. **ПОСИЛÁТИ [ВСІ] ГРОМЙ І БЛЙСКАВКИ** *на кого—що.* Із роздратуванням, гнівом говорити про кого-, що-небудь; лаяти когось, щось. **ПОСИЛÁТИ ВСІ ГРÓМИ І БЛЙСКАВКИ НА ГÓЛОВУ** *чию, кому. Марія у своїй кімнаті* ***посилає всі громи і блискавки на голову*** *П'єтро Антонеллі. .. Негідник! Дурень! .. I де були її очі, коли слухала цього пустомолота* (М. Слабошпицький).

752. **ПОСИЛÁТИ / ПОСЛÁТИ ДО БÍСОВОГО БÁТЬКА (до всіх чортíв)** *кого, лайл.* Висловлювати в різкій формі своє незадоволення кимсь, небажання спілкуватися з ким-небудь; лаяти когось. — *Ти ніколи путнього слова не скажеш! До тебе з ласкою, а ти — з серцем! Тебе просиш, а ти* ***до бісового батька посилаєш!*** (Панас Мирний); *Олександра з злістю шпурляла що було в руках, хрьопала дверима та* ***посилала всіх до всіх чортів*** (М. Коцюбинський).

753. **[ТÍЛЬКИ] ПО СМЕРТЬ ПОСИЛÁТИ Б** *кого, жарт.* Дуже довго хто-небудь виконує певне доручення, прохання і т. ін.; непроворний, повільний, млявий хтось. *Коли ось і Демчиха з оковитою...* — *Ой, жінко,* — *стріча Демко,* — *тебе* ***б по смерть посилать,*** *то б нажився чоловік* (Марко Вовчок); *Ті ж і Горпина з галушками у двох мисках.* [Всі:] *Чого так довго там барилась? Тебе* ***б тільки по смерть посилати*** (М. Кропивницький).

ПОСИПАТИ

754. **ПОСИПÁТИ (присипáти) / ПОСЙПАТИ (присйпати) ГÓЛОВУ ПÓПЕЛОМ,** *книжн.* Вдаватися в тугу, в розпач, втрачати мужність, надію; картати себе, журитися і т. ін. *Надягнувши траур і волосяниці,* ***посипáли голову попелом*** *бідні батьки і голосно кричали* (П. Загребельний); *Нині, стоячи на руїні з жебрацькою торбою,* ***посипаємо голову попелом,*** *волаючи: нас обдурили — плану перебудови не було! Та в тому ж і сіль, що був він! Тільки не той* (Б. Олійник); — *Ну, друзі? — кивнув бадьоро вусами* [Жук]. — *Не казав я вам, що немає чого* ***попелом голови присипати?..*** *Не говорив, що справа не загине на Затишній?* (П. Козланюк).

ПОСІДАТИ

755. **ПОСІДÁТИ / ПОСÍСТИ ЧÍЛЬНЕ (почéсне, провіднé** *і т. ін.***) МÍСЦЕ** *в чому.* Бути досить важливим, передовим серед чогось і т. ін.; мати велике значення. *В житті і духовному розвитку сучасної людини відіграють величезну роль різні ідеологічні фактори. Серед них* ***чільне місце посідають*** *мистецтво і література* (З журналу); *Україна прагне* ***посісти чільне місце*** *у загальноєвропейському процесі, підтримувати з усіма, перш за все, сусідніми, державами відносини*

взаємоповаги, дружби і ділового співробітництва (З газети); *З початку свого існування Києво-братська школа **посіла провідне місце** на Україні і набула значення вищого учбового закладу* (З журналу).

ПОСІСТИ

756. **ПОСІСТИ / ПОСІДАТИ СВОЄ (якéсь, належне** *і т. ін.*) **МІСЦЕ** *в чому.* Досягти певного становища. — *Мова йде про те, як допомогти учениці знову **посісти своє місце** в колективі* (О. Донченко); *Чи не мудріше було б спершу **якесь місце** в житті **посісти**, а вже потім брати на себе відповідальність за сім'ю?* (М. Ю. Тарновський).

ПОСКУПИТИСЯ

757. **НЕ ПОСКУПИТИСЯ / НЕ СКУПИТИСЯ НА ФАРБИ,** *книжн.* Висвітлювати, зображувати кого-, що-небудь дуже виразно (перев. з перебільшенням). *Ще тільки вчора Роман читав у газеті про нього захоплюючий нарис. Автор нарису **не поскупився на фарби**, використав усю свою палітру* (В. Минко).

ПОСЛАТИ

758. **ПОСЛАТИ ДО БІСА (до чорта),** *лайл.* **1.** *кого.* Вилаяти або прогнати геть когось. *Звичайно, всіх можна **послати до біса**, а з ким же тоді залишатися?* (З журналу).
2. *що.* Відкинути якусь пропозицію; відмовитися від чогось. — *Що ви можете сказати, крім жалюгідних "так судилося" і "так вийшло"? Але "так судилося" разом з призначенням, фатумом та іншим .. на зразок вроджених ідей, здібностей, характеру,— я вже **послав до чорта*** (В. Підмогильний).

759. **ПОСЛАТИ ПОДАЛІ (геть, під три чорти** *і т. ін.*) *кого, лайл.* Нечемно, сердито сказати, відповісти комусь. — *А як ішов у гості, то дорогою справив малу нужду .. у скверику за рогом, і **послав** міліціонера **подалі*** (З журналу); *Дельфіни контактують з людьми На вимогу науковця Акульчика дістати червінця до получки дельфін Аванс **послав** його **під три чорти** азбукою Морзе* (А. Крижанівський); *Вербуна .. він зустрів надто холодно і гуляти відмовився, за що той **послав** його **під три чорти** і вилив на нього всю свою зневагу* (В. Підмогильний).

ПОСТАВИЛО

760. **[ЯК (мов, нíби** *і т. ін.*)**] У ПРАВЕЦЬ (прямцéм, правцéм** *і т. ін.*) **ПОСТАВИЛО (хто постáвив)** *кого, безос.* Хтось заціпенів на місці; остовпів. *Пищимуху так **прямцем** і **поставило**, наче хто шпигонув гострим ножем у серце* (Панас Мирний); *Христю **мов хто у правець поставив** від такого питання, вона аж скорчилася* (Панас Мирний).

ПОСТАВИТИ

761. **ПОСТАВИТИ НА КАРБ** *кому, що.* Звинуватити кого-небудь у чомусь або вважати винним у чомусь. *Дошукувався* [Павло] *своєї вини на роботі і не знаходив. Йому .. **поставили на карб** і масло, і округлення цифр, і закупівлю корів у колгоспників* (Ю. Мушкетик).

762. **ПОСТАВИТИ НА МІСЦЕ** *кого.* Певними діями, зауваженнями змусити когось опам'ятатися від зарозумілості, нескромності і т. ін. *Чумакова мова починала тішити Обухова. Він розумів, що в кожну хвилину може **поставити** цього зарозумілого юнака **на місце*** (Ю. Збанацький).

763. **ПОСТАВИТИ НА НОГИ. 1.** *кого* Виростити, виховати і т. ін. когось. — *Я круглий сирота: ні роду, ні плоду, ви мене **на ноги поставили**, ви мене до розуму довели* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Каленик Романович і Ганна Сильвестрівна усиновили спочатку трьох хлопців-братів, потім ще двох, а разом з рідними синами **поставили на ноги** сім чоловік* (І. Сенченко); // Допомогти кому-небудь утвердитися, підтримати когось. **ПОСТАВИТИ НА РІВНІ НОГИ.** *На флоті Павло був веселий, кмітливий і швидкий, як чайка в польоті. Це з ним тут щось сталося. Треба його **поставити на рівні ноги**, розбудити, щоб прокинувся назавжди* (В. Кучер).
2. *кого.* Вúходити після хвороби, вилікувати когось. *Дбайливі лікарі **поставили її на ноги** після перенесеного жахливого голодування, після запалення легенів* (А. Хижняк); // Допомагати чиємусь одужанню, оздоровити когось. — *Ні, мамо, ви вистудились, не гляділи себе... І тільки сильні ліки зможуть вас **поставити на ноги**...* (З газети).
3. *що.* Закласти основу для розвитку чого-небудь; відбудувати щось. *Все господарство* [молоді] ***на ноги поставили**, і люди зажили* (З газети).
4. *кого, перев. зі сл.* в с і х. Спонукати до якоїсь діяльності, викликати зацікавлення чимсь і т. ін. *Чутка про скликання загальних зборів горохом розкотилася по селу ще зрання і враз **поставила всіх на ноги*** (Г. Епік); ***Всіх поставить*** [Яцуба] ***на ноги**, щоб тільки захистити дочку і викрити злочинне кубло, якщо воно там, в інституті, завелося* (О. Гончар).

764. **ПОСТАВИТИ НА ПЛЮС** *кому, що, книжн.* Вважати щось зроблене хорошою справою; позитивно оцінити чийсь учинок. — *Все-таки образливо, що цього маленького геройства ніколи й ніхто не помітить і не **поставить** тобі **на плюс*** (М. Хвильовий).

765. **ПОСТА́ВИТИ ПО́ЗА ЗАКО́НОМ** *кого.* Позбавити когось прав громадянства, заступництва з боку державних органів. *Куди діватися? Власті нас не признають,* ***поставили поза законом*** (І. Цюпа); [Адмірал:] *Хто піде проти наказу, хто не виконає ультиматуму, той* ***поставить*** *себе* ***поза законом*** (О. Корнійчук).

766. **ПОСТА́ВИТИ / СТА́ВИТИ КРА́ПКУ (всі крапки́) НАД "І".** **1.** З'ясовувати все остаточно, до кінця. *Поговорити було про що. І то негайно, зараз, щоб* ***поставити всі крапки над "і"*** (В. Кучер).
2. Завершувати, закінчувати що-небудь; остаточно вирішувати щось. ***Поставити крапку над "і"*** *— то неабияке мистецтво у житті* (Н. Рибак). **РОЗСТА́ВИТИ КРАПКИ́ І ЗНА́КИ О́КЛИКУ.** *Данило розповідав про агрегат, а Василь Васильович думав своє. Несподівано для себе скрізь швидко і точно* ***розставив крапки і знаки оклику*** (Ю. Мушкетик).

767. **ПОСТА́ВИТИ / СТА́ВИТИ ДОГОРИ́ НОГА́МИ** *що.* **1.** Докорінно змінити що-небудь, зробити зовсім не таким, як було. [Зуб:] *Винахід на винахід не скидається, вельмишановна Варваро Павлівно. Зараз мова йде про справу, яка всю нашу техніку взагалі* ***догори ногами поставити*** *може* (В. Собко).
2. По-іншому розтлумачити, висвітлити щось, надати чому-небудь нового (часом протилежного) змісту, значення. *Нова інформація, що надійшла, все* ***поставила догори ногами*** (З газети).

768. **ПОСТА́ВИТИ / СТА́ВИТИ НА СЛУ́ЖБУ** *що, кому, чому.* Використати, застосувати що-небудь в інтересах когось, чогось; змусити служити кому-, чому-небудь. *Треба* ***поставити на службу*** [людям] *всю силу народної мудрості, весь життєвий досвід* (О. Гончар); *Справа честі — повністю відмобілізувати і* ***поставити на службу*** *науково-технічному прогресу великий науковий потенціал* (З газети).

ПОСТАВИТЬ

769. **ПРАВЦЕ́М ПОСТА́ВИТЬ** *кого, безос., зневажл.* Помре хтось. *Був би він рядовим — давно б лежав на операційному столі. А велике начальство само командує. Козириться, поки його* ***правцем поставить*** (С. Голованівський).

ПОСТРІЛ

770. **[І] НА ГАРМА́ТНИЙ ПО́СТРІЛ,** *зі сл.* не допуска́ти, не пуска́ти *і под.* Ні за яких обставин, ні в якому разі; нізащо. *Людей, які займаються господарством поверхово, без знання справи, ..* ***і на гарматний постріл*** *не можна допускати до керівництва* (З газети).

ПОТАЛУ

771. **НА ПОТА́ЛУ.** **1.** *кому і без додатка, перев. зі сл.* ки́нути, відда́ти *і т. ін.* Для знущання комусь, на приниження кимсь і т. ін. *Хоч кинуто нас* ***на поталу,*** *Роздерто нас безбожно на шматки, Ми вернемось к єдиності началу* [до єдності початку], *Не пратимем* [не будемо чинити] *природі навпаки* (П. Куліш); *Що ж до білого коня, .. не може віддати* [приват-доцент] *його* ***на поталу*** *якомусь неграмотному кулеметникові* (Ю. Щербак); *Був цей гетьман хитрий, криводушний і сам грабив* [грабував] *народ, і продавав його* ***на поталу*** *панам* (Легенди..).
2. *чому, перев. зі сл.* да́ти[ся], відда́ти[ся] *і т. ін.* Для недоброго впливу, знищення, випробування і т. ін. *Коли твоя любов зазнає руйнації, не дайся, людино,* ***на поталу*** *відчаю* (З газети); *Він демонстративно віддав своє унікальне дітище* [очеретяне судно] ***на поталу*** *вогню* (З журналу); *Воїстину треба було мати мужнє серце і непохитну волю, щоб, як безстрашні вікінги, віддатися* ***на поталу*** *сліпій океанській стихії* (З журналу).

ПОТАНЦЮВАТИ

772. **ПОТАНЦЮВА́ТИ ЦИГА́НСЬКОЇ ХАЛЯ́НДРИ,** *зневажл.* Зазнати неприємностей. *— Їй-богу, сину, не гай часу, їдь до Києва! Нехай тоді Ониська* ***потанцює*** *з своєю чехонею* ***циганської халяндри*** (І. Нечуй-Левицький). **ПОТАНЦЮВА́ТИ І ПОСКАКА́ТИ ЦИГА́НСЬКОЇ ХАЛЯ́НДРИ.** *"Тепер ти, голубчику, ..* ***потанцюєш і поскачеш*** *у мене* ***циганської халяндри****",— звертався* [Плачинда] *в думках до Романа* (М. Стельмах).

ПОТЕПЛІШАЛО

773. **ПОТЕПЛІ́ШАЛО НА СЕ́РЦІ (на душі́)** *чиєму (чиїй), у кого, безос.* З'явилися приємні відчуття, стало легше комусь. ***Потеплішало*** *трохи* ***на серці*** *Тараса Григоровича при думці, що скрізь є добрі люди* (З. Тулуб); ***На душі*** [у Надії] ***потеплішало,*** *і все довкола набрало вже призабутої товариської святковості* (Я. Баш).

ПОТИ

774. **У ТРИ ПОТИ́,** *зі сл.* роби́ти, труди́тися *і т. ін.* Докладаючи великих зусиль; надмірно, тяжко. *Прийшов управитель. Спершу був криком напустився на них, але вгамували його одразу. Самі на нього напали. "Доки знущання терпіти отаке:* ***в три поти*** *робили, а червою годуєш!"* (А. Головко).

ПОТИКАТИ

775. **НЕ ПОТИКА́ТИ НО́СА,** *перев. куди, жарт.* Не з'являтися, не бувати де-небудь; не заходити кудись. *— А там ще зима: сніг, морози. І*

*знову сиди в хаті, **не потикай носа*** (Панас Мирний); *— Хіба я влада? Так, заложник якийсь. Іще за дня сяк-так. А вночі й **носа не потикай.** От і доводиться хитрувати* (П. Колесник). **ПОТКНЎТИ НОСА.** — *Полізли жевжики у таку страшну печеру, що я, старий, побоявся б у неї **носа поткнути,**— пояснив учительці Харитон Макарович* (Ю. Мокрієв).

ПОТИКАТИСЯ

776. **НЕ ПОТИКАТИСЯ НА ОЧІ** *кому.* Уникати зустрічі, не зустрічатися з кимсь, не з'являтися до когось, де-небудь. *Я цілісінький день не їла і нікому **на очі не потикалась*** (Ганна Барвінок); *Може, вона ще стільки ж **не потикалася їй на очі,** коли б не трапилась щаслива нагода* (Л. Юхвід); **ПОТКНЎТИСЯ НА ОЧІ.** ***Поткнешся** панові **на очі:** — Хто сінокіс ізгарцював?* (І. Манжура).

ПОТИЛИЦЮ

777. **У ПОТИЛИЦЮ,** *зі сл.* гна́ти, ви́гнати *і под.* Дуже грубо, з лайкою або з бійкою. *"Та ви б його, сучого сина, **у потилицю** гнали!.. Доженіть його, сучого сина, та дайте йому..!"* (Нар. опов.); *Пістряка лаяв-лаяв* [сотник] *на всі боки та **в потилицю** і вигнав його з хати* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Жени його **в потилицю** з свого обійстя, бо й тобі вкине за пазуху таку жарину, що душа спопеліє* (М. Стельмах).

ПОТІ

778. **У ПОТІ ЧОЛА.** Докладаючи великих зусиль; напружено, самовіддано і т. ін. *Цілісіньку ніч носили й носили **в поті чола** землю й насипали гору* (Легенди..); *Франко оддає своє серце і всі свої симпатії тим, хто **"в поті чола"** добуває хліб* (М. Коцюбинський); *Микола з Андрієм трудилися **в поті чола*** (Ю. Збанацький). **У ПОТІ ЧОЛА СВОГО.** *Величезна кількість же малих людей, отих, що здобували **у поті чола свого** хліб, .. позбавлена зараз перспективи і жодної надії* (О. Довженко); *Буде живою душа — зможемо і хліб виростити на своїй землі, хоч **і в поті свого чола!*** (З журналу). **В ПОТЎ ЛИЦЯ.** *Як праотець Адам, ходжу я тут за плугом, **В поту лиця** свій хліб насущний їм* (П. Куліш).

ПОТОВКТИ

779. **ПОТОВКТИ НА ПШОНО** *що.* Розбити вщент. *А тут ще ліс почали німці* [фашисти] *прострілювати. Намацають нас, як забаримось. **Потовчуть** стоячий танк **на пшоно*** (Ю. Яновський).

ПОТОМ

780. **[КРИВАВИМ] ПОТОМ І МОЗОЛЯМИ,** *перев. зі сл.* здобува́ти, добу́тий *і под.* Важкою, непосильною працею; тяжко. *Вчені вважають, що біля добутого селянським **потом і мозолями** пирога годується орда чиновників чисельністю у три мільйони чоловік* (З газети); ***Кривавим потом і мозолями** заробляв чоловік на життя* (З усн. мови).

ПОТОП

781. **ПІСЛЯ НАС (а там) ХОЧ ПОТОП.** Байдуже, що буде потім, майбутнє не цікавить когось. *Яничарність — це ідеологія й настрої тимчасовців, безрідного перекотиполя: **після нас — хоч потоп!*** (З газети); — *Вона, мені здається, далі свого носа не бачить. Аби їй було добре та тепло, **а там хоч потоп*** (В. Кучер).

ПОТОПАЮЧИЙ

782. **ЯК (мов, нібн *і т. ін.*) ПОТОПАЮЧИЙ ЗА СОЛОМИНКУ,** *зі сл.* схопи́тися, хапа́тися *і под.* З останньою надією. — *Дозвольте вас супроводжувати, — схопився* [Тарас], ***як потопаючий за соломинку.**— Прошу! Ми будемо вам дуже вдячні* (Василь Шевчук). **МОВ ПОТОПАЮЧИЙ ЗА ДОШКУ.** *Тепер Мирон зрозумів, що вона говорить. Схопився за її руки, **мов потопаючий за дошку:** він усвідомив, що означають Вірині слова* (Р. Іваничук).

ПОТОПУ

783. **ВІД ПОТОПУ.** З сивої давнини, з давніх-давен. *У джунглях Бразилії плодилися* [гадюки] ***від потопу*** (І. Муратов).

784. **[І] ДО ПОТОПУ,** *жарт.* **1.** Дуже довго. — *Уже люди й додому поїхали, а тут, мабуть, **до .. потопу** сидітимем* (Григорій Тютюнник). **2.** *із запереч.* Ніколи. ***І до потопу** не закінчити роботи* (З усн. мови); *Не розібратися нам з законами життя **до потопу*** (З журналу).

ПОТРАПИТИ

785. **ПОТРАПИТИ (попа́сти, наверну́тися *і т. ін.*) / ПОТРАПЛЯТИ (попада́ти, наверта́тися *і т. ін.*) НА ОЧІ. 1.** *чиї, кому.* З'явитися перед ким-небудь, зустрітися з кимсь. *В казармі Яресько, як і сподівався, одразу **потрапив на очі** командирові загону Шляховому* (О. Гончар); *А дитина після пригоди з Січкарем не дуже охоче **попадала** батькові **на очі,** бо він таки нагримав на неї* (М. Стельмах); *Розмови з ним не шукала* [Маруся], ***не наверталася** йому **на очі** — хто б пізнав, що кохає його!* (Марко Вовчок); // *перев. док.* Випадково зустрітися комусь. [Сперанський] *за будь-здоров вибанітував свого ординарця, який перший **попався** йому **на очі*** (О. Гончар).
2. *перев. без додатка.* Бути помітним, на видноті; привертати увагу. *А Чіпка одно гуляє, з шинку до шинку сновигає, та знай тягне з господи все, що*

*тільки **на очі навернеться*** (Панас Мирний); *Нічого він* [горобець] *не тямив, ані гніздечка звити, ані зерна доброго найти,— де сяде, там і засне; що **на очі навернеться,** те і з'їсть* (Леся Українка); *Був у неї і собака з міді кований, і зайчик череп'яний, мережані ушка. Все те ні до чого, а вкупі воно блищить і **на очі навертається,** і рябіє — аж б'є* (Марко Вовчок).

786. **ПОТРА́ПИТИ (попа́сти, попа́стися** *і т. ін.*) **НА [ГО́СТРІ (голо́дні)] ЗУ́БИ** *кому і без додатка.* Стати об'єктом лихослів'я, пліток і т. ін. *Уся сім'я Глущуків **потрапила на голодні зуби,** і хто тільки не хотів, той і не перемивав її кісток* (С. Чорнобривець); ***Попав їм*** [сусідам] *Заруба **на гострі зуби*** (В. Кучер). **ПОПА́СТИСЯ (попа́сти) НА ЗУБО́К.** [Іван:] *Вже він мені **попадеться на зубок:** я йому допечу, коли не кулаком, то язиком* (М. Кропивницький); *— Ну, бережись, Миколо, **попав** Тарасу **на зубок!** — сказав Гулак господареві* (Василь Шевчук).

787. **ПОТРА́ПИТИ (попа́сти, попа́стися** *і т. ін.*) **НА ЯЗИ́К** *кому.* Стати об'єктом розмов, пересудів, дотепів, жартів і т. ін. — *Вам вже й **потрап на язик,** Ярино Іванівно,— посміхнувся я* (Ю. Збанацький); ***Потрапила їм** сьогодні **на язик** незлобива тітка Иваниха, що ніколи й ні про кого не сказала лихого слова* (З газети); *Тільки **попади** їй **на язик.** На весь куток іде слава* (О. Копиленко); *Жінкам тільки **попади на язик,** засічуть, мов ті оси!* (К. Гордієнко).

788. **ПОТРА́ПИТИ (попа́сти, улу́чити** *і т. ін.*) **В ЦІЛЬ (у [са́му] то́чку). 1.** Сказати, зробити саме те, що треба. — *Вони* [селяни] *мене бояться ..— З якої речі? — У мене таке враження. — О-о,— зрадів Сергій.— **Потрапили у саму точку*** (Григорій Тютюнник).
2. Виявитися, бути доречним у певній ситуації. *Натяк її* [Ольги] *одразу **потрапив у ціль,** породивши в ньому страх* (А. Шиян).

ПОТРАПЛЯТИ

789. **ПОТРАПЛЯ́ТИ (втрапля́ти) / ПОТРА́ПИТИ (утра́пити) В РИТМ** *чого, який.* Діяти так, як інші, за певними правилами, канонами, стилем, порядком і т. ін. *Захар мужнів духом, .. **потрапляючи в** дужий **ритм** великої перебудови країни* (Іван Ле). **ПОТРА́ПИТИ В ТОН.** *Леночка розповідала, вживаючи книжних зворотів мови, вона все хотіла **потрапити в** газетний **тон*** (Ю. Яновський).

ПОТРУСИТИ

790. **ПОТРУСИ́ТИ КАЛИ́ТКУ (калиткою, кише́ні** *і т. ін.*) *чию (чиєю, чиї), у кого, яку (якою, які).* Примусити когось витратитися або насильно забрати в кого-небудь гроші. — *Ходімо,— згодився Довбня.— **Потрусимо** трохи попівську **калитку...*** (Панас Мирний); *Найшли* [козаки] *льохи, скарб забрали. У ляхів **кишені потрусили*** (Т. Шевченко); *Довбуш завжди радився* [з опришком] *перед кожним походом на доли, чи то мав карати пана за збиткування над кріпаками, чи **потрусити кишені** орендаря-кровопивці або сільського дуки* (В. Гжицький).

ПОТРУХАМИ

791. **З ПОТРУХА́МИ (з по́трухом),** *зневажл.* З усім, що є; цілком, повністю. — *Та я тебе **з потрухами** продам* (І. Цюпа); — *А ви, що Евруся згубили, Щоб ваш пропав собачий рід! Щоб ваші ж діти вас побили. Щоб **з потрухом** погиб* [загинув] *ваш плід!* (І. Котляревський).

ПОТУ

792. **ДО СЬО́МОГО (десятого, крива́вого** *і т. ін.*) **ПО́ТУ,** *зі сл.* працюва́ти, труди́тися *і т. ін.* Дуже виснажливо, понад силу; тяжко. *Гармаші капітана Заруби працюють **до сьомого поту,** установлюючи гаубиці в .. котлованах, відбитих у противника ще вночі* (П. Автомонов); *Хаблак трудиться **до сьомого поту,** вечори просиджує над замітками* (В. Дрозд); *Порався найзаповзятливіше, **до сьомого поту,** до самозабуття* (З журналу); *— Я ще на панських плантаціях **до десятого поту** прополювала буряки, кров'ю руки сходили — знаю ціну отим клятим зайвим росткам* (З журналу); *Хіба закон працював на тих виноградниках **до поту кривавого?..*** (М. Коцюбинський).

ПОТУПИТИ

793. **ПОТУ́ПИТИ О́ЧІ [В ЗЕ́МЛЮ].** Дивитися вниз від сорому, ніяковості і т. ін.; засоромитися, зніяковіти. *Він замовк, **потупив очі в землю*** (Панас Мирний); *Стояв* [Андрій], ***потупивши очі в землю*** (О. Довженко).

ПОТУРАТИ

794. **ПОТУРА́ТИ СЕ́РЦЮ (се́рцеві).** Діяти за власним бажанням, довірятися тільки своїм почуттям. *Святе Писаніє читай, Читай, читай та слухай дзвона, А **серцеві** не **потурай*** (Т. Шевченко); *Хай і моєму серцю тяжко Сказать тобі: навік прощай! Нехай і так, нехай і важко, А **серцеві не потурай!*** (Олена Пчілка). **ПОТУРА́ТИ СОБІ.** *Правда, нині рано служби не маю, ну, але **потурати собі** не треба* (І. Франко).

ПОТЬМАРИТИ

795. **ПОТЬМА́РИТИ РО́ЗУМ (ум, мо́зок** *і т. ін.*) *чий, кому і без додатка.* Позбавити кого-небудь чіткості сприйняття, розуміння і т. ін.; запаморочити когось. [Лицар:] *Мені темниця очі*

заслiпила, менi неволя розум ***потьмарила*** (Леся Українка); *Хвилювання* ***потьмарило мозок,*** *він* [Харкевич] *мало не зiрвався i ледве встиг перехопитися за iнший гак* [на стiнi] *закляклою рукою* (С. Голованівський).

ПОТЯГЛО

796. **ПОТЯГЛÓ (потягнýло, похилúло** *i т. ін.*) **НА СОН (до сну)** *кого, безос.* Комусь захотілося спати. [Дід Саливон:] *Чуєш, а мене* ***потягнуло на сон*** (М. Стельмах); *Запашний дух розпуклої верби, берези .. зламав дитяче завзяття, Марфу* ***потягло до сну*** (К. Гордієнко); *Очi посоловiли, вiн розігрiвся бiля вогню, i його* ***похилило на сон*** (Григорій Тютюнник).

ПОТЯГНЕ

797. **НЕДÓВГО ПОТЯ́ГНЕ (протя́гне).** Мало залишилося жити комусь; скоро помре. *Снилося менi таке страшне-страшне: серце вiщує, що вже* ***недовго*** [Гриць] ***потягне*** (Л. Мартович).

ПОТЯГНУТИ

798. **НЕ ПОТЯГНУ́ТИ НІГ,** *перев. звідки.* Не зрушити з місця; не вийти. — *А бий тебе лиха година,— думаю,— зараз я покажу тобi дорогу, що й* ***ніг не потягнеш*** *з мого двору* (Д. Ткач).

799. **ПОТЯГНУ́ТИ НÓГИ (чóботи)** *куди.* Повільно, ледве переступаючи, піти. *Хто таки й* ***потягне ноги*** *до хати чи в клуню на ночiвлю, а хто .. тут на землю бiля призьби повалиться у втомi* (А. Головко). **ПОТЯГНУ́ТИ СВОЇ́ ВАЖКÍ ЧÓБОТИ.** *Андрiй Перекат мить постояв, потiм повiльно, вже вiдчуваючи втому,* ***потягнув*** *додому* ***своï важкi чоботи*** (В. Собко).

ПОХОВАТИ

800. **ПОХОВА́ТИ ЖИВЦÉМ (живúм)** *кого.* **1.** Позбавити радощів життя, чогось важливого, необхідного і т. ін.; довести когось до смерті. — *Ти чого до мене прийшов? — закричав, багровiючи вiд лютi, Шумейко.— Вчити, як моïм добром розпоряджатись, кому що пiдписувати? Чи ти хочеш мене* ***живцем поховати?*** (А. Шиян). **НА́ЧЕ ПОХÓВАНА ЖИВЦÉМ.** *Найважче було те, що не було .. з ким перекинутися звичайнiсiньким словом. У Сифара хоч бранки-козачки. А тут лежи, мовчи,* ***наче похована живцем*** (З. Тулуб). **2.** *зі сл.* с е б é. Відмовитися від звичайного способу життя, вести позбавлене радощів життя. *Треба в широкий свiт, там, може, знов у люди вийду. А нi, то хоч знатиму, що не заснидiла я у Ведмежому Кутi (от iще назва!), не* ***поховала себе живою*** (Леся Українка).

ПОХОЛОЛО

801. **[І (аж)] В (на) ДУШÍ (на сéрці, у грýдях, у п'ятах** *і т. ін.*) **ПОХОЛÓЛО (похолóнуло)** *у кого, кому, безос.* Стало комусь страшно, моторошно від сильного хвилювання, раптового переляку тощо. *Як сказала вона це —* ***в мене в душi похололо*** (І. Нечуй-Левицький); *А в мого сiромахи* ***i на душi похололо.*** *"Пропав",— дума собi, а далi опам'ятався та й мiркує* (Легенди..); *Далекий шлях, пани-брати, Знаю його, знаю!* ***Аж на серцi похолоне,*** *Як його згадаю* (Т. Шевченко); ***У грудях*** *Зiньки* ***похололо.*** *Їй здалось, що збитий з нiг чоловiк уже мертвий* (А. Шиян); *Макаровi Івановичу аж у очах потемнiло,* ***аж у п'ятах похололо...*** *От i справдилося його передчуття. От i нещастя...* (М. Коцюбинський); *У Христi* ***аж у душi похолонуло*** *вiд того реготу. Вона зразу догадалася, що Оришка тiльки замина правду* (Панас Мирний); *Тут Денис так глянув на Трохима, що у того жижки задрижали,* ***i у душi похолонуло*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Як уздрiв його Трохим, так i руки i ноги опустилися,* ***i у животi похолонуло*** (Г. Квітка-Основ'яненко); [Герасим:] *Думав, що довiдалась за грошi,* ***аж всерединi похолонуло*** (І. Карпенко-Карий).

ПОЦІЛУВАТИ

802. **ПОЦІЛУВА́ТИ ЗАМÓК,** *жарт.* Побачити замкнені двері; нікого не застати десь. *У 120-му кабiнетi, де юрмилося багато людей, порадили звернутись до 32-го .. Пошкандибав до 32-го, але й там* ***поцiлував замок*** (З журналу). **ПОЦІЛУВА́ТИ У ЛОМА́КУ.** — *Приходимо до Христi — аж у неï i хата закручена.* ***Поцiлувала*** *Химка* ***у ломаку,*** *та й назад вернулася* (Панас Мирний).

ПОЧАТОК

803. **ПОЧА́ТОК І КІНÉЦЬ** *чого.* Суть, основа чого-небудь; усе. [Єпископ:] *Те слово — Бог. Вiн альфа i омега,* ***початок i кiнець*** (Леся Українка).

ПОЧЕСАТИ

804. **ПОЧЕСА́ТИ БЕРÉЗОВИМ ВÍНИКОМ** *кого.* Побити, відшмагати кого-небудь різками. — *Он учора нахвалялись* [пані], *що як ще раз ви будете отак зачiсанi, то мене на конюшню одiшлють. — А то ж задля чого? — зацiкавившись, допитуюся я.— Щоб конюх Тришка* ***березовим вiником почесав*** (Панас Мирний).

805. **ПОЧЕСА́ТИ СПИ́НУ (рéбра, плéчі** *і т. ін.*) *кому, яку (які).* Побити когось, завдати ударів комусь. *Життя вам дарують, за вашу ж вину* ***Почешуть*** *лиш гречно подлячу* ***спину*** (М. Старицький); *Коли сверблять iз вас у кого Чи спина, ребра, чи боки, Нащо просити вам чужого?*

*Мої великі кулаки **Почешуть ребра вам і спину*** (І. Котляревський).

ПОЧИНАТИ

806. **ПОЧИНА́ТИ / ПОЧА́ТИ ЗДА́ЛЕКА (здаля́).** Не розкривати одразу своїх думок, намірів; говорити натяками. — *Да* [так], *кожного з нас щось жде у житті,— **здалека** і загадково **починає** Терентій і цим одразу насторожує допитливі очі Омеляна* (М. Стельмах); *Михайло Гнатович хотів **почати здаля,** спочатку вивідати, чи не запропонував хто якогось кращого способу* (В. Собко).

ПОЧУВАТИ

807. **ПОЧУВА́ТИ СЕБЕ́ БО́ГОМ.** Бути впевненим у своїх діях, маючи добру підготовку, міцні знання тощо. — *Хоч ти, Єгипто, й механізатор широкого профілю, на всіх машинах **богом почуваєш себе,** але шануйся: ще один лівак — і вилетиш аж за космос!* (О. Гончар).

ПОЧУЄШ

808. **ЗА ВЕРСТУ́ ПОЧУ́ЄШ (чу́ти, мо́жна почу́ти)** *кого, що.* Відразу можна розпізнати, відрізнити від інших кого-, що-небудь. — *Строкаря з економії від хазяйського **за версту** по духу **почуєш*** (М. Стельмах).

809. **[І] СЛО́ВА НЕ ПОЧУ́ЄШ (не почу́єте, не чу́ють** *і т. ін.*) *від кого.* Хто-небудь мовчазний, сором'язливий, неговіркий і т. ін. [Гебрей:] *Я мушу знать, що я тут раб рабів, що він мені чужий, сей край неволі, що тут мені товаришів нема. Більш ти від мене **й слова не почуєш!*** (Леся Українка).

ПОЧУХАТИСЯ

810. **ПОЧУ́ХАТИСЯ (почу́хати), ДЕ [Й] НЕ СВЕРБИ́ТЬ,** *жарт.* Пережити несподівану невдачу, прикрість, неприємність і т. ін. ***Почухався*** [чоловік], ***де й не свербить*** (М. Номис).

ПОШИТИ

811. **ПОШИ́ТИ В ДУ́РНІ** *кого, грубо.* Поставити когось у незручне, комічне становище; обдурити когось. *Став* [Писар] *її пильно прохати, щоб як би того пана Микиту зовсім **у дурні пошити*** (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Тепер він буде мститися за те, що ви його **пошили в дурні*** (Василь Шевчук). **У ДУ́РНІ ОБУ́ТИ.** ***У дурні** німчики **обули** Великомудрого гетьмана* (Т. Шевченко). **В ДУ́РНІ ШИ́ТИ.** *Вчора йому на ковзанці... Левку, миленький... співала, а сьогодні вже **в дурні шиє*** (М. Стельмах); // *чим.* Одурити за допомогою чого-небудь. — *Ви мене вважатимете за простачка, якого можна **пошити в дурні** баєчкою* (Василь Шевчук); // Продемонструвати свою перевагу, показати себе розумнішим від інших. *Тарас приліг. Стомив його цей "дружній" диспут. Кожен себе вважає мудрим, прагне **пошити в дурні** іншого...* (Василь Шевчук).

ПОШИТИСЯ

812. **ПОШИ́ТИСЯ В ДУ́РНІ,** *несхв.* Дати себе обманути; бути ошуканим. *Аж тепер зрозуміли всі, що **пошилися у дурні,** але було вже пізно* (Нар. опов.); [Кукса:] ***Пошилися в дурні** обоє, треба вже мовчать* (М. Кропивницький); —*Дозвольте, дозвольте, — заспішив Фрей, почервонівши .. від того, що так **пошився в дурні*** (І. Багряний); *І хоча справді щось святешне обізвалося в ньому, одначе насторожився, щоб не **пошитися у дурні*** (М. Стельмах); *Розум — це уміння не **пошитися в дурні*** (З журналу). **ЗАПИСА́ТИСЯ У ДУ́РНІ.** *Може, інший сподобався, Той тобі любішим став? Я ж **у дурні записався,** Що тебе одну бажав!* (Пісні та романси..).

813. **ПОШИ́ТИСЯ В СОБА́ЧУ ШКУ́РУ,** *грубо.* Стати злим, недоброзичливим, несправедливим і т. ін. ***Пошився*** [чоловік] ***в собачу шкуру*** (Укр.. присл..).

ПОШУКАТИ

814. **ПОШУКА́ТИ ТАКО́ГО** *кого, чого.* Немає подібного до кого-, чого-небудь; хтось незвичайний, щось рідкісне. *Я сказав лиш, що в тебе краса Чарівна, **пошукати такої*** (І. Франко); *Та нехай би там хоч і сто невісток було, а я Дарки не дам, бо я без неї як без рук. **Пошукай-но ще такої** дівки* (Леся Українка). **ТАКО́Ї ПОШУКА́ТИ ТРЕ́БА.** ***Такої** сливи, як у нас, **пошукати треба*** (С. Журахович). **ТАКИ́Й, ЩО ПОШУКА́ТИ,** *перев. де.* — *А той Василь Коваленко, каже* [Пріська], ***такий** гарний, **що** по всьому світу **пошукати...** Як картина...* (Панас Мирний); *Скажу тобі, Демиде, **такий** кожух, **що** по всій Таврії **пошукати*** (О. Гончар).

815. **ТАКИ́Х УДЕ́НЬ З ВОГНЕ́М (та ще зі сві́тлом, при со́нці** *і т. ін.*) **ПОШУКА́ТИ,** *жарт.* Немає подібного до кого-небудь; хтось особливий, надзвичайний. *Торохтів Шаблистий, розливаючи портвейн.— Із Закриниччя хлопець, **таких** у районі **удень з огнем пошукати*** (Є. Гуцало); *Такий був син, що **пошукати таких удень, та ще з світлом*** (М. Коцюбинський). **ТАКО́ГО ПОШУКА́ТИ УДЕ́НЬ, ПРИ Я́СНОМУ СО́НЦЕВІ ТА ЩЕ ІЗ СВІЧЕ́Ю.** *Смільчака **такого .. пошукати удень, при ясному сонцеві та ще із свічею*** (Марко Вовчок).

ПОЯВИТИ

816. **О́ЧІ ПОЯВИ́ТИ (показа́ти)** *де, куди, до кого.* З'явитися десь, навідатися кудись, до когось. *Тепер стидно в селі і **очі появити:** довіку*

будуть дражнити чорною радою! (П. Куліш); *Такий мені сором, що вже швидко не можна буде далі мені між люди і **очей появить*** (І. Нечуй-Левицький); [Храпко:] *А двісті рублів узяв* [Тихоненко], *як одну копієчку взяв, та три роки ні кує, ні меле. Хоч би **очі** коли **появив*** (Панас Мирний).

ПОЯСОК

817. **ПО МАРУ́СИНІ ПОЯСО́К,** *жарт.* До смужки на келихові, чарці, склянці і т. ін; трохи неповний. *Випий **по Марусин поясок*** (Укр.. присл..).

ПРАВАХ

818. **НА ПТАШИ́НИХ ПРАВА́Х,** *зі сл.* бу́ти, жи́ти *і т. ін.* Не маючи законних підстав, надійного становища і т. ін. *Ця людина без батьківщини знайшла притулок у Римі без дозволу італійських властей і живе **на пташиних правах*** (З газети).

ПРАВДА

819. **ПРА́ВДА О́ЧІ КО́ЛЕ** *кому і без додатка.* Неприємно комусь визнавати себе винним, слухати істину; соромно комусь. *Він просто говорив усюди правду... А **правда .. очі коле*** (І. Цюпа). **ГІРКА́ ПРА́ВДА КО́ЛЕ О́ЧІ.** *Шакун на лайку мовчав як у рот йому води налито. **Гірка правда**, мабуть, дуже **колола** йому **очі*** (Панас Мирний).

ПРАВДАМИ

820. **[УСЯ́КИМИ] ПРА́ВДАМИ Й НЕПРА́ВДАМИ.** Різними засобами, навіть порушуючи певні норми, етикет і т. ін.; будь-що. *Не ждав, поки міністерство пришле йому гарних працівників: він сам їх .. шукав і **правдами й неправдами** перетягав на свій завод* (П. Загребельний); *Дехто з підліщан **усякими правдами й неправдами** видряпувавсь із злиднів* (Є. Кротевич).

ПРАВДІ

821. **ПО ПРА́ВДІ. 1.** *з дієсл.* Дотримуючись справедливості, не відступаючи від істини; дійсно, справді. *Йшли* [чумаки] ***по правді**, і про це всі знали й вірили чумакам, бо він як скаже, так воно й є* (Нар. опов.); *Я ворожбу такую знаю, Хто що, **по правді** одгадаю, і вже ніколи не збрешу* (І. Котляревський); *Та й жив ти не в трояндовім вінку, Лаврового **по правді** заслуживши* (М. Рильський). **2.** *зі сл.* говори́ти, жи́ти *і т. ін.* Чесно, справедливо і т. ін. — *Говори ж, сукин син, **по правді**: служив?* (В. Винниченко); *Завжди він говорив їм: "Живіть з правдою і **по правді**"* (М. Стельмах). **ПО ЧИ́СТІЙ ПРА́ВДІ.** — *Дурень Терень, от що я тобі скажу **по чистій правді*** (В. Винниченко).

ПРАВЕЦЬ

822. **ПРАВЕ́ЦЬ УДА́РИВ (ви́правив)** *кого.* Хтось помер; не стало когось. — *Чудесний прейскурант! Почив на лаврах дід Василь Хуряк. Гукає в небо Шабанов. Проповідника **правець ударив*** (О. Довженко); *Взнав, що крокодила дітки Луплятьcя з яєць: — Їх під квочку — і сусідку **Виправить правець!*** (А. Крижанівський).

ПРАВИЙ

823. **ПРА́ВИЙ І ВИНУВА́ТИЙ.** Усі без винятку (про кого-небудь); кожен. — *Куля лукава: кладе **правого й виноватого*** [винуватого] (П. Куліш); *Тимашов ловить **правого й винуватого*** (В. Собко).

ПРАВИЛАХ

824. **НЕ В ПРА́ВИЛАХ** *чиїх, що.* Що-небудь не властиве комусь, не характерне для когось. [Андрій:] *Доносити на вас я, звичайно, не збираюсь. Це **не в моїх правилах*** (З. Мороз).

ПРАВИЛО

825. **ЗАЛІ́ЗНЕ ПРА́ВИЛО** *перев. мн.* Те, що обов'язково хтось постійно виконує, чого завжди дотримується (про усталені звички, принципи і т. ін.). *Дарина дуже добре знала **залізні** Комаренкові **правила**,— все, що він говорив, завжди було перевірене до найменшої рисочки* (В. Собко).

826. **ЗОЛОТЕ́ ПРА́ВИЛО** *яке, зі сл.* прийма́тися, дотри́муватися *і под.* Випробуваний спосіб здійснення чого-небудь, досягнення кращих результатів тощо. *Сава Петрович .. в'яло відповів, що, звичайно, і в цьому треба триматися **золотого правила** — "краще як краще"* (А. Головко); *У своїй журналістській практиці Іщук дотримувався **золотого правила**: ще перед відрядженням, заздалегідь вивчав матеріал* (В. Поліщук).

827. **ЯК ПРА́ВИЛО,** *перев. з дієсл.* Здебільшого, неодмінно, завжди і т. ін. *Грейпфрути подають, **як правило**, розрізаними впоперек надвоє. Ми спочатку присмачуємо їх поданим цукровим піском, пудрою, медом чи варенням і їмо ложкою* (З журналу); *Займенники, **як правило**, змінюються за відмінками* (З навчальної літератури); *Нова техніка, **як правило**, дуже складна* (З журналу).

ПРАВИТИ

828. **ВІДСЕБЕ́НЬКИ ПРА́ВИТИ,** *фам.* Самовільно чинити щось, поводитися на власний розсуд, доводити щось своє, особливе. — *Що ви там **одсебеньки правите**? — весело прощебетала Жабі до Михайла.— Це не відсебеньки, а життя,— відповів він і спроквола пішов стежкою в напрямку села* (Олесь Досвітній).

829. **ПАНАХИ́ДУ (заупокі́йну) ПРА́ВИТИ** *по кому—чому і без додатка.* Не сподіватися на щасливий кінець чого-небудь, повернення когось і т. ін. *— Гей! А що додому переказати? — гукають слідом останні. — Коли **панахиди правити?** — По своєму батькові прав! — озиваються задні з мартинівців* (В. Винниченко); *— Хоч ви, мамо, **заупокійної не правте.** Вистачає й без вас* (В. Яворівський).

830. **ПРА́ВИТИ БАЛ.** Керувати, господарювати, владарювати і т. ін. *Коли трудомісткість **править бал,** непевно почувається і виробничник, і покупець* (З газети); *У період, який зараз називають застійним, тоді, коли, "**вал правив бал**", .. модним був лозунг "Давай! Давай! Давай!"* (З газети).

831. **ПРА́ВИТИ СВОЄ́ (своє́ї).** Відстоювати свій погляд, настійливо дотримуватися власної думки, наполягати на чомусь і т. ін. *Хоч як Платон умовляв її, малюючи звабливі картини міського життя, Галина **правила своє*** (М. Зарудний); *— Одне діло робити, приміром, у затишку, у котловані, інше діло мерзнути під вітром,— **правив своєї** Тугай* (Г. Коцюба); *— Нешліфованим?! — знову підкинуло дідуся. — А так! — **правлю своє.** .. Є дещо гірше — штампи антиштампів: молоді чомусь із залисинами, а старші люди — патлаті* (А. Крижанівський).

832. **ТЕРЕВЕ́НІ ПРА́ВИТИ** (*рідше* **розво́дити, розпуска́ти** *і т. ін.*) **/ РОЗВЕСТИ́ (розпусти́ти),** *зневажл.* 1. Говорити дурниці, нісенітниці; базікати. *Почав **теревені правити** і до людей скаржитись: — Ото, знаєте, Ратушнюк та оженився на Присяжнюк, та вже мені й не хочуть коритися* (Нар. опов.); *Причім тут зяб? — нахмурилася Марина: — А ні причім. Ніколи мені **теревені правити*** (А. Крижанівський); *Нестор дивився на неї поблажливими, спокійними очима, як на дитину, що **городить теревені*** (Ірина Вільде); *— Пішла! Бач, **теревені розпустила!** Тікай, поки ще ціла!* (Л. Глібов).
2. *про що і без додатка.* Розмовляти про щось незначне, дріб'язкове і т. ін., марнуючи час; займатися балаканиною. *Їм* [жінкам] *хоч цілий день, зібравшись у кучу, **теревені правити,** а що мужики їх та діти без обіду, так то їм і дарма* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Всі вони* [художники] *молоді, цілеспрямовані. Їм ніколи **правити теревені** чи вдаватися в якісь сантименти. Вони приїхали завойовувати Париж* (М. Слабошпицький); *Пасажири **точили теревені** про цю станцію, про потяг, про ціни на борошно й залізничні квитки* (Олесь Досвітній); *Дівчата .. то співають, то гризуться, то як **розведуть теревені,** так не зупинити, ні переслухати* (Ю. Збанацький); // Багато, довго говорити (здебільшого про те саме). *Тут треба щось робити, а не **теревені правити*** (М. Коцюбинський); *Отакі **теревені** високим, піднесеним голосом **правив** Іван Іванович хвилин з двадцять* (В. Дрозд); // *про що.* Говорити, поширювати чутки і т. ін. про що-небудь, згадувати щось. *Він був відомий і як гангстер-хуліган, та ніхто про це **теревені не правив,** щоб не наблизити свій неминучий енд (кінець)* (А. Крижанівський); *Мітинг тягся недовго. Новий комісар багато не балакав. Партизани теж не любили **теревені розводити*** (Ю. Яновський).

ПРАВЛЯТЬ

833. **[ТАМ (туди́, зві́дти** *і т. ін.*)**], ДЕ КО́ЗАМ РО́ГИ ПРА́ВЛЯТЬ.** Там, де важкі умови життя, де перебувають, куди потрапляють перев. не з власного бажання; далеко. *Збирається* [Ївга] *на весілля, а жених **там, де козам роги правлять!*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Як то кажуть, протрубив від дзвінка до дзвінка **там, де козам роги правлять,** і разом з дружиною .. повернувся на Україну* (З газети); *— Досталося ж Денисові Лискотуну за усі його діла... .. і спроваджено .. до товариства, **туди, де козам роги правлять*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *— Комашко заведе твою Саню **туди, де козам роги правлять*** (І. Нечуй-Левицький); *— Рубонеш одного, а вони селом наваляться на тебе, дадуть, скільки влізе духу, а потім відправлять **туди, де козам роги правлять*** (М. Стельмах); [Гужій:] *Здоров, Романе! Відкіля це з'явився?* [Лановий:] ***Відтіля, де козам роги правлять*** (Я. Мамонтов). **ТАМ, ДЕ СИ́ДІР КО́ЗАМ РО́ГИ ПРА́ВИТЬ.** *— Я думаю так: попадись ти оце кому-небудь з такими думками, то й тобі буде на горіхи... Гулятимеш **там, де Сидір козам роги править!*** (Панас Мирний).

ПРАВОМ

834. **[ЗА] ЯКИ́М ПРА́ВОМ?** За чиєю вимогою, чиїм наказом і т. ін.; на яких підставах; чому? ***Яким правом** ти будеш мене розуму вчити?* (І. Франко); *Він хоче спитати бургомістра, **за яким правом** у магістраті знову засіли нацисти?* (П. Загребельний). **ПО ЯКО́МУ ПРА́ВУ?** [Панна:] *Ну, то кажи, **по якому праву** не даєш проїзду чесним людям?* (С. Васильченко).

835. **З ПО́ВНИМ ПРА́ВОМ.** На цілком законних підставах; правильно, справедливо. *Новелу "Сміх"* [М. Коцюбинського] *можна **з повним правом** зарахувати до зразків революційної сатири* (З журналу); *Павло Тичина **з повним правом** свого часу сказав: "Не той тепер Миргород, Хорол-річка не та"* (М. Рильський); *Донбас **з повним правом** називають індустріальною перлиною України* (З журналу).

ПРАВУ

836. **ПО ПРА́ВУ,** *з дієсл.* Дійсно, насправді, безперечно, справедливо і т. ін. *Гейне сказав, **і по праву** сказав, ще й другі слова, яких я не важуся сказати* (Леся Українка); *Життя минає, кращі роки і кращі сили пішли .. на боротьбу з мерзотою і справжніми ворогами українського народу і його паразитами, словом, на все те, про що я **по праву** міг би й не думати зовсім* (О. Довженко).

ПРАЗНУВАТИ

837. **ЛЕ́ДАРЯ ПРА́ЗНУВАТИ,** *жарт.* Нічого не робити; байдикувати, гуляти. — *Посиділи з Олькою-сторожихою, пограли в мовчаники, і подалася собі під кожухом **ледаря празнувати...*** (А. Крижанівський).

838. **ТРУ́СА ПРА́ЗНУВАТИ,** *жарт.* Відчувати страх; лякатися, боятися. — *Тільки я ніколи не їздив по морю на вітрилах... Чи не заколихає часом? А буває, що перекидаються? — Що, вже **труса празнуєш?*** (Остап Вишня).

ПРАХ

839. **НА ПРАХ (у прах),** *зі сл.* розбива́ти, розсипа́тися *і т. ін.* Дощенту, зовсім. *Йому здавалося, що удари важкого обуха **на прах** розбивають ті алтарі, перед котрими він довгі літа молився* (І. Франко); *Чернець нахмурив брови й пробурмотів: — Коли б, не приведи Господь, були лише такі стовпи, не то друкарня, вся Лавра вже давно б розсипалася **на прах...*** (Василь Шевчук); *А коли Тимоха здуру ще й кришталь розбив **у прах,** Я на цього мацапуру Розізлилась; просто жах* (З журналу); *Гітлерівський фашизм — це породження чорних сил .. концентрований вияв варварства і злочинів проти людства — був розгромлений **в прах*** (З газети).

ПРАЦЯ

840. **СІЗІ́ФОВА ПРА́ЦЯ (робо́та),** *книжн.* Надзвичайні зусилля, спрямовані на досягнення чогось, які не дають бажаних результатів; непосильне щось. *Ріка то затихала, то знов шуміла, сповняючи* [виконуючи] ***сізіфову працю*** (Г. Хоткевич); *Унікальні явища природи, довго не знаходячи пояснення, нерідко так обростають легендами, що згодом виколупати з них зернятко істини коштує багатьох років майже **сізіфової праці*** (З журналу); — *Та будь ласка! Робіть собі на здоров'я. Коли вам до смаку **сізіфова робота!** — спохмурнів трохи Макар Іванович* (А. Головко).

ПРЕ

841. **[АЖ] З ДУШІ́ ПРЕ** *у кого і без додатка, безос., грубо.* **1.** Комусь стає неприємно, гидко і т. ін. *Як не бачу — душа мре, а побачу — **з душі пре*** (Укр.. присл..).
2. *зі сл.* наї́стися, поЇ́сти *і под.* Вволю, досита, занадто багато і т. ін. — *Накуплю усього, що побачу, та й наїмся, щоб **аж з душі перло!..*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

842. **З ГО́РЛА ПРЕ** *у кого і без додатка, безос., грубо.* Усього вистачає у когось, хтось дуже багатий. *Тепер не проживеш, як не вкрадеш. .. Подумаєш, на якийсь там маторжаник украде. На зуба покласти. Так не від того, що **з горла пре,** а голод диктує* (В. Дрозд); — *Наче крохмаль картопля. Біла-біла всередині. Казала Уляна, що на сушню виміняє. У кого **з горла пре,** тому і Бог дає* (В. Дрозд).

ПРЕДМЕТ

843. **НА ПРЕДМЕ́Т** *чого, книжн.* Стосовно чого-небудь, з якоюсь метою і т. ін. — *Обійди зараз хутір і скажи од мого імені, щоб усі збиралися на майдан. Мітинг буде. Дядько поправив шапку і недовірливо перехнябив плечима: — Якщо **на предмет** хлібозакупки або про м'ясо, то трудно. Не зійдуться* (Григорій Тютюнник); *Зайшов* [комірник] *до голови в кімнату **на предмет** роз'яснення деяких питань* (Остап Вишня).

ПРИБИЛО

844. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **ГРО́МОМ ПРИБИ́ЛО** *кого, безос.* Дуже вразило, приголомшило когось що-небудь (несподіване, непередбачене і т. ін.). ***Як громом прибило** Масю, так цими словами: їй не жаль було за о. Гервасієм, як за батьком* (А. Свидницький).

ПРИБИРАТИ

845. **ПРИБИРА́ТИ / ПРИБРА́ТИ ДО [СВОЇ́Х] РУК. 1.** *кого.* Ставити когось у залежність від себе, примушувати слухатися, підкорятися і т. ін. *Ощадлива Векла почала потроху **прибирати** його **до рук.** Нашила десяток кофтин і послала Василя торгувати на базар* (М. Чабанівський); [Старицький:] *Майбутній мільйонер* [Черепань]. [Андрій:] *Все **прибирає до рук:** і дворян, і цих голодних людей* (Ю. Мокрієв); *Нічого. Ми їх усіх **приберемо до рук,** усіх, — мовив Павук* (Панас Мирний); *Вона знала, що батько не від того, щоб поріднитися з Конашевичем, але старий часто бурчав про гетьмана: "Так і лізе на вогонь, як метелик... Треба його **прибрати до рук** і до пуття наставити"* (З. Тулуб); *Дівчина у рожевому кімоно належала чорному токійському магу. А того, у свою чергу, **прибрав до рук** Тривушний, теж маг і чарівник* (А. Крижанівський).
2. *що.* Захоплювати, забирати щось, заволодівати чим-небудь. — *Карпо програє останній спадко-*

ємний хутір, стоїть значно вище людини, котра розумно ***прибирає*** *цей хутір* ***до своїх рук*** (М. Стельмах); *За зовнішнім демократичним антуражем він не зміг побачити, як поступово владу* ***до рук прибирає*** *адміністрація* (З журналу); *Та ще коли б Єдиний хліб Вони бажали мати, То ще б нехай, А то весь край Хотять* [хочуть] ***до рук прибрати*** (В. Самійленко). **ПРИБРА́ТИ ДО СВОЇ́Х ЛАП.** *Як квочка курчат збирає під крила, так Василь Семенович* ***прибрав до своїх лап*** *цілий повіт* (Панас Мирний).

846. **ПРИБИРА́ТИ / ПРИБРА́ТИ ІЗ ШЛЯ́ХУ** *що.* Усувати які-небудь перешкоди, створюючи необхідні умови для розвитку, функціонування і т. ін. чого-небудь. *Сюжет — це струмочок. Йдеш за течією цього струмочка і копітко* ***прибираєш із шляху*** *все, що заважає його швидкому й вільному рухові* (О. Донченко).

ПРИБИТИ

847. **ЯК ГВІЗДКО́М (цвя́хом) ПРИБИ́ТИ,** *зі сл.* с к а з а́ т и, д о д а́ т и *і т. ін.* Чітко, категорично, твердо, переконливо і т. ін. *Сказав,* ***як гвіздком прибив*** (Укр.. присл..); — *Ні! нема добра... немає — додасть* [Мирон], ***як гвіздком приб'є,*** *та й замовкне* (Панас Мирний).

ПРИБИТИЙ

848. **ПРИБИ́ТИЙ [ЩЕ] НА ЦВІТУ́.** Розумово обмежений, психічно нездоровий; дурнуватий, недоумкуватий. *Се був чоловік* ***прибитий ще на цвіту,*** *плохий, похилий* (Марко Вовчок); // *несхв.* Такий, що робить невиправдані вчинки. — *Ви на неї не зважайте. Вона ж* ***на цвіту прибита.*** *Раніше Василеві Прокоповичу жить не давала. Віру Андріївну гризла* (Ю. Мушкетик).

849. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **ГРО́МОМ ПРИБИ́ТИЙ** (*рідше* **приглу́шений).** Приголомшений якоюсь звісткою, дуже вражений чим-небудь; остовпілий (від якоїсь події, переляку і т. ін.). —*Дякую тобі за пиво, а до роботи в понеділок не маєш чого приходити, я вже приняв* [прийняв] *другого. Нещасливий муляр став* ***мов громом прибитий*** *на ті слова* (І. Франко); *Отець Харитін приїхав додому,* ***мов прибитий громом*** (І. Нечуй-Левицький); *Пріська, що досі стояла коло печі,* ***наче громом прибита,*** *при тім слові Грицьковім уся затіпалася* (Панас Мирний); *Вийшли з палацу,* ***неначе громом прибиті.*** *Йшли до графа дідичами, а вийшли од його* [од нього] *старцями: хоч бери торбу та йди на жебри* (І. Нечуй-Левицький); *Вона стоїть серед хати, мов заворожена,* ***мов громом приглушена*** (Ю. Збанацький); *Дівчинка стояла* ***наче приглушена громом*** (О. Донченко).

850. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **ДО ЗЕМЛІ́ ПРИБИ́ТИЙ.** Невеселий, зажурений, мовчазний, з похиленою головою тощо. *З-під насуплених брів засвітив гострий погляд, то окидав він* [Чіпка] *ним станового, то позирав на людей, що стояли мовчки,* ***як до землі прибиті*** (Панас Мирний).

851. **[ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*)**] З-ЗА РО́ГУ (вугла́) [МІШКО́М] ПРИБИ́ТИЙ.** Дуже вражений, приголомшений чим-небудь, схожий на причинного, недоумкуватого; нерозумний. — *Я — дурень, ідіот, .. пришелепкуватий, прицюцькуватий,* ***з-за рогу мішком прибитий*** (З журналу); — *Все ходить та сумує,* ***мов з-за угла прибитий.*** *Шкода сина, шкода й себе!* (І. Нечуй-Левицький); *На Христю — як найшло що: безпам'ятна,* ***наче з-за угла прибита,*** *вона вешталася поміж людьми* (Панас Мирний); [Коваль:] *Чого ти такий,* ***мов із-за вугла мішком прибитий?..*** *Хворий, чи що?..* (М. Кропивницький); // З дивацтвами. — *А я вам скажу, друзі: не спішіть кепкувати! Хай я трохи* ***з-за рогу мішком прибитий,*** *шукаю вітра в полі, а люди?* (Д. Прилюк). **НА́ЧЕ НАМА́ХАНИЙ ІЗ-ЗА РО́ГУ МІШКО́М.** — *Чого він такий? —* ***Наче намаханий із-за рогу мішком*** (П. Панч).

ПРИБОРКАТИ

852. **ПРИБО́РКАТИ / ПРИБО́РКУВАТИ КРИ́ЛА,** *перев. кому, чиї, які.* **1.** Вплинути на кого-небудь своєю силою, авторитетом тощо; угамувати когось. [Чоловік 3-й:] *Он Бурлака іде і люди з ним.* [Петро:] *Може, хоч трохи* ***приборкає крила*** *нашому Михайлові Михайловичу* (І. Карпенко-Карий).
2. Позбавити когось віри в себе, у свої сили, можливості. *Гей, куди ж подівались так швидко вони, Палкі пориви, мрії юнацькі..? Що* ***приборкало крила*** *козацькі?* (П. Грабовський); *І синів ти* [Україна] *відважних ростила не для горя, тортур і ярма. Од крові і од сліз ошаліла, твоїх* ***крил*** *не* ***приборкає*** *тьма* (В. Сосюра); // Позбавити когонебудь волі, свободи. *Воля в житті найдорожча, Але мені ти миліш: Сам я* ***приборкав би крила,*** *Тінню твоєю б я став* (Олександр Олесь).

ПРИБРАТИ

853. **МІ́СЦЯ [СОБІ́] НЕ ПРИБРА́ТИ.** Втратити душевну рівновагу, спокій, самовладання; переживати. *Івашко нудиться,* ***місця собі,*** *сердешний,* ***не прибере*** (О. Стороженко).

854. **НЕ ПРИБРА́ТИ ГЛУ́ЗДУ (ро́зуму, ума́** *і т. ін.*) *щодо чого.* Не знайти якогось певного рішення; не збагнути чогось. — *Тепер* ***не приберу*** *більш* ***глузду,*** *Як тут сих поселить прочан* (І. Котляревський); [Дзюба:] *Коли б ти знала, Лесечко, яке мене лихо спіткало.* ***Розуму не приберу,*** *що й робити* (І. Кочерга); [Кіндрат Антонович:] *Я вже й* ***ума не приберу,*** *як на це діло дивитись* (М. Кропивницький).

855. **ПРИБРА́ТИ СЕБЕ́ ДО РУК.** Зусиллям волі заспокоїтися, повернутися до стану нормального сприйняття навколишнього світу. *Відсутність рівноваги захопила його на одну мить: Марченко вже знову встиг **прибрати себе до рук*** (М. Хвильовий); *Нічого не чув* [Андрій], *що говорила сестра, так гуділа йому голова. Але він **прибрав себе до рук*** (І. Багряний).

ПРИБУЛО

856. **ПО́ЛКУ ПРИБУЛО́** *чийого, кого.* Збільшилася, зросла кількість людей (у якомусь колективі, групі, родині тощо з приходом, появою інших); побільшало когось. *— І я з вами. А як же! Воювали разом, тепер працюватимемо разом. — Значить, нашого **полку прибуло**,— весело сказав Сидорчук* (С. Журахович); *Юхим відклав баяна, обнявся з Гайвороном: — Нашого **полку прибуло!*** (М. Зарудний); *Кількість передплатників "Вечірки" зросла .. Отже, **полку** наших читачів **прибуло*** (З газети); // З'явився на світ, народився хто-небудь. *— Онук? — Парубок,— відповів батько. Старий весело мигнув сивими бровами: — Нашого **полку прибуло*** (Г. Коцюба).

ПРИВЕЗЕНИЙ

857. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **СЬОГО́ДНІ** (**учо́ра, щойно** *і т. ін.*) **ПРИВЕ́ЗЕНИЙ,** *несхв.* **1.** *з дієсл.* Відчужено, осторонь, ніяковіючи і т. ін. *— Чого ти стоїш, **ніби сьогодні привезена?** Он зосталось тіста на руках на цілий хліб. Пообшкрябуй ножем тісто в діжу та порайся коло печі* (І. Нечуй-Левицький).
2. Як чужий, пасивний і т. ін. *Він звернувся хмурий до наймички, .. гримнув на неї: — Ти **наче вчора привезена:** приїхали, значить, випрягти треба!* (А. Головко).

ПРИВЕРНУТИ

858. **ПРИВЕРНУ́ТИ СЕ́РЦЕ** *чиє, до кого, перев. зі словоспол.* до се́бе. Викликати у когось прихильність, почуття любові, симпатії і т. ін. *На мою журбу й зітхання Я відповіді не маю. Чим я маю **привернути Серце** милої, — не знаю!* (Леся Українка); *Роман став ласкавіший і вважливіший* [уважніший] *до Соломії, але не **привернув** до себе її **серце*** (І. Нечуй-Левицький); *Голда бачила, що батько робив усе, щоб **привернути** до себе її **серце*** (Д. Ткач).

ПРИВЕСТИ

859. **ПРИВЕСТИ́ / ПРИВО́ДИТИ ДО ЛА́ДУ** (**до поря́дку, до путтю́** *і т. ін.*). **1.** *кого.* Подбати про свій або чийсь пристойний вигляд. *Тарас швидко переодягся, **привів себе до ладу,** спустився вниз і вийшов у парк* (О. Іваненко).
2. *що.* Надати належного вигляду чому-небудь. *Славко не тільки **привів** своє волосся **до порядку** й підстриг вуса, але навіть купив собі пляшину* [пляшку] *з водою для волосся* (Л. Мартович); *Після .. весілля цілісінький тиждень поралася дякова сім'я, **приводячи до путтю** хату й подвір'я* (А. Дімаров).

ПРИВОДИТИ

860. **ПРИВО́ДИТИ / ПРИВЕСТИ́ ДО ПА́М'ЯТІ** (**до тя́ми, до прито́мності** *і т. ін.*) *кого.* **1.** Виводити із стану непритомності. *Сташка і стара .. почали **приводити** зомлілу **до пам'яті*** (Ірина Вільде); *Коли його **привели до пам'яті,** він був блідий, мов труп* (І. Франко).
2. Допомагати комусь повернутися до реальності, схаменутися, опам'ятатися і т. ін. *Данило сидів і думав: "Отак і слід з боярами, щоб круте слово, мов вода холодна, **до пам'яті приводило**"* (А. Хижняк); *Параска намагалася **привести** чоловіка **до пам'яті** — верзе не знати що, хай отямиться* (К. Гордієнко); *Він був заклопотаний якимись думками і не звертав уваги, що час спливає. Рип возів, притишені балачки **привели** його **до тями*** (П. Панч); *Лункий наказ "по домівках" **привів** мене **до притомності*** (Олесь Досвітній).

861. **ПРИВО́ДИТИ / ПРИВЕСТИ́ НА СВІТ** [**БО́ЖИЙ**] *кого.* Давати життя комусь; народжувати дитину. *Пані .. віддалася вчасно і від того часу жила буквально на те, щоб **приводити** дітей **на світ** і плекати їх* (О. Кобилянська); *А дівчина гине... Якби сама, ще б нічого, А то й стара мати, Що **привела на світ Божий,** Мусить погибати* [гинути] (Т. Шевченко); *Іванова мати **привела на світ** дванадцятеро дітей* (М. Томчаній); // *що.* Бути причиною появи чого-небудь; породжувати. *Земля, натомившись до краю, Тільки дрібноту **приводить на світ,** земля, що раніше Творам своїм надавати могла велетенського зросту* (М. Зеров).

ПРИВ'ЯЗАНИЙ

862. **ЯК** (**мов, немо́в** *і т. ін.*) **ПРИВ'Я́ЗАНИЙ. 1.** Нерухомий, заціпенілий і т. ін. *Петро хотів їхати поруч із верховим, да* [та] *й сам не знав, як оставсь коло ридвана, **мов прив'язаний*** (П. Куліш); *Позираю на сонце, а воно, **як прив'язане,** на місці стоїть, не хоче на захід схилятися* (І. Муратов).
2. *зі сл.* іти́, бу́ти *і т. ін* На невеликій відстані від когось; близько, поруч. *Андрій, не стишуючи кроку, наближався до дідуся, а Микола йшов за ним, **немов прив'язаний*** (Ю. Збанацький).
3. *до кого—чого.* Близький до кого-, чого-небудь. [Олімпіада Іванівна:] *Се ж не тільки я, а й чужі люди бачать, що Орест **мов прив'язаний** до нашого дому* (Леся Українка).

ПРИГНУТИ

863. **ПРИГНУ́ТИ / ПРИГИНА́ТИ ДО ЗЕМЛІ́** *кого, що.* Примусити кого-небудь коритися, зробити когось, щось безсилим, податливим і т. ін. [Храпко:] *Зять — мировим! га? Тоді держіться у мене всі лиходії, що на мене брехню точите, проти мене зле замишляєте! Я вас — до* ***землі пригну!*** (Панас Мирний); [Коваль:] *Вони хотять* [хочуть], *щоб страх і чорна туга* ***пригнули*** *наші душі* ***до землі***... *Та не тужити я прийшов, а мститись, і помста наша громом пролуна!* (О. Левада).

ПРИГОСТИТИ

864. **ПРИГОСТИ́ТИ / ПРИГОЩА́ТИ БЕРЕ́ЗОВОЮ КА́ШЕЮ** *кого, жарт.* Відшмагати різкою, лозиною когось. *З березових гілочок в'язуються добрячі мітли, а також гнучкі віники, з котрих легко можна висмикнути лозину, щоб* ***пригостити*** *неслухняних дітей* ***березовою кашею*** (О. Левада).

ПРИГРІТИ

865. **ПРИГРІ́ТИ ГАДЮ́КУ (га́дину, га́да** *і т. ін.***) НА ГРУ́ДЯХ (у па́зусі, за па́зухою** *і т. ін.***),** *грубо.* Виявити турботу, піклування про того, хто потім віддячує злом; помилитися в комусь. *Оленчук, що стояв осторонь, піймав на собі гострий Килигеїв погляд: "Так оце воно таке, твоє благородіє?* ***Пригрів на грудях гадюку?****"* (О. Гончар); [Андрій:] *Не оступавсь би за його* [за нього]. *А то, бач,* ***пригрів гадюку у пазусі,*** *вона й укусила* (М. Костомаров); *Вихор сплюнув і гірко вилаявся: —* ***Пригріли гада за пазухою!*** (В. Кучер). **ПРИГРІ́ТИ ГА́ДИНУ.** *Це гадина, котру ми* ***пригріли,*** *— мовив, зітхнувши, кооператор* (В. Підмогильний).

ПРИДАВИТИ

866. **ПРИДАВИ́ТИ КОМАРА́ (кома́рика),** *жарт.* Відпочити лежачи, задрімати, заснути. *Дід Козак з поміччю своїх онуків-парубчаків стежив, щоб ми часом не чкурнули десь у комору на примістку чи* ***придавили комара*** *і на возі з сіном, посеред двору* (М. Рудь); *— Коли ти ненароком* ***придавиш комарика,*** *звалишся снопом на дорогу, .. не заб'єшся!..* (М. Рудь); *— Трохи* ***комарика придавив***... *Зараз подамся на скиртовище. Мо'* [може], *корові насмичу* (В. Дрозд).

ПРИДЕРЖАТИ

867. **ПРИДЕ́РЖАТИ / ПРИДЕ́РЖУВАТИ ЯЗИ́К ([свого́] язика́) [ЗА ЗУБА́МИ].** Утриматися від висловлення; змовчати. *Але на цей раз я таки* ***придержав свого язика*** *і не розповів нічого* (Л. Смілянський); *— І ти, Павле Григоровичу,* ***придержав язика за зубами*** (П. Панч).

ПРИЗВОДИТИ

868. **ПРИЗВО́ДИТИ / ПРИЗВЕСТИ́ ДО ГРІХА́** *кого.* Штовхати кого-небудь на якийсь поганий учинок, спонукати до чогось недоброго. *Раз і каже батько: — Як ти такий, що нас, старих,* ***до гріха призводиш*** *— іди собі, а ми вже якось самі* (П. Тичина); *Вона так вжахнулася, немов то хотіли її* ***призвести до страшного гріха,*** *до вічного сорому* (Л. Яновська).

ПРИЗМУ

869. **КРІЗЬ (че́рез) ПРИ́ЗМУ,** *перев. чого, чию, книжн.* **1.** *зі сл.* давáти, подавáти, дивúтися *і т. ін.* З певного погляду. *Оцінку значення класичної поеми* ["Енеїди" І. Котляревського] *Шевченко дає* ***крізь призму*** *усної народної творчості, сприймання твору народом* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка); *Найбільш новаторські театри раз у раз вертаються до Софокла, Евріпіда, Шекспіра, Лопе де Вега. При цьому вони, звісно, подають глядачам цих геніальних драматургів у новому трактуванні,* ***крізь призму*** *сучасності* (М. Рильський); *Та ще такий тепер час настав, що кожен .. може все розглядати* ***крізь*** *свою* ***призму*** (Л. Костенко).
2. *перев. зі сл.* сприймáти. Під впливом чого-небудь, у зв'язку з чимсь. *В моїй уяві* ***крізь призму*** *довгих літ і трагічної смерті того хлопчика його постать виросла понад свій дійсний розмір* (І. Франко); *Душа моя вщерть виповнена тим коханням, і тому світ і людей, ба навіть природу, сприймаю* ***через призму*** *свого кохання* (Ірина Вільде).

ПРИЗОВУ

870. **ПЕ́РШОГО ПРИ́ЗОВУ** *якого і без означення.* Один із перших учасників чого-небудь, а також зачинатель, фундатор чогось. *В Українському республіканському будинку літераторів зібралися письменники, науковці, студентська молодь, щоб вшанувати пам'ять одного з поетів* ***першого призову*** *— Володимира Сосюри* (З журналу).

ПРИЙДЕТЬСЯ

871. **ЯК ПРИЙДЕ́ТЬСЯ.** Відповідно до обставин; абияк, сяк-так. *Дівчата, було, подоять то пізно, то рано, а увечері* ***як прийдеться.*** *Молоді! Вони спішать погуляти* (Нар. опов.)

ПРИЙМАТИ

872. **ПРИЙМА́ТИ / ПРИЙНЯ́ТИ БІЙ.** Вступати в гарячу суперечку, в полеміку з кимсь; сперечатися, боротися і т. ін. [Ольга Антонівна:] *Я скажу, що тебе нема, що ти хворий.* [Лисенко:] *Ні, не треба... Я* ***прийму бій.*** *Все одно з ними треба колись схрестити мечі* (Ю. Мокрієв).

873. **ПРИЙМА́ТИ / ПРИЙНЯ́ТИ ВСЕРЙО́З** *кого, що.* Надавати значення чому-небудь, вважати щось вартим уваги, цінувати когось і т. ін. *Чого-чого, але наскоку звідси адмірал Янікоста зовсім не сподівався... Чи можна було* ***приймати всерйоз*** *отой напівлегендарний загін таврійської вольниці? Що вони могли значити проти нього?* (О. Гончар).

874. **ПРИЙМА́ТИ / ПРИЙНЯ́ТИ НА СЕ́БЕ** *що.* **1.** Зазнавати якогось впливу, перев. чого-небудь неприємного. *Весь шквал обурення за простій* ***приймає на себе*** *виконроб товариш Красуля* (О. Гончар); *Завили й загавкали спущені з цепу собаки. Їхню злобну навалу* ***прийняв на себе*** *парубок, який відступав останнім...* (О. Донченко).
2. Розділяти чиїсь переживання, переймаючись його болями, бідами і т. ін. *Часто згадую ті легенди, де одна людина* ***приймає на себе*** *чужу біду і слабість, і жаль мені, що се можливо тільки в казці!* (Леся Українка); *Сам нахилявся над крихітним тільцем, що змагалося за життя, і мовчки* ***приймав на себе*** *той біль, той крик, той вибираючий душу доньчин плач* (О. Гончар).
3. Вважати щось таким, що стосується особисто когось. *Моя байка — Ні бійка, ні лайка: Нехай ніхто* ***на себе не приймає,*** *А всяк на вус собі мотає* (Л. Боровиковський).

875. **ПРИЙМА́ТИ / ПРИЙНЯ́ТИ СЕ́РЦЕМ (до се́рця)** *що.* Глибоко відчувати, розуміти, усвідомлювати що-небудь. *Що гарячіше* ***прийматимемо до серця*** *чужі страждання, то частіше звертатимемося до вічності, до зірок* (З журналу); *Тож не цурайтесь видом бідним, нескладним гомоном її* [пісні], ***А серцем .. Прийміть*** *і полюбіть її* (І. Франко); *Летіли вдаль думки, немов осіннє листя, і* ***серцем прийняла*** *Оксана жах війни* (В. Сосюра). **ЩИ́РИМ СЕРДЕ́НЬКОМ ПРИЙНЯ́ТИ.** *Я віру* ***Щирим серденьком прийняв*** (Леся Українка).

ПРИЙНЯТИ

876. **ПРИЙНЯ́ТИ В СЕ́РЦЕ (в ду́шу).** **1.** *кого.* Прихильно, з любов'ю зустріти когось, поставитися до когось. *За час майже шестирічної розлуки до невпізнання змінило його життя, змінило для інших, але не для неї, не для матері!* ***Прийняла*** *його* ***в серце,*** *яким є, здається, таким і ждала* (О. Гончар).
2. *що.* Лагідно сприйняти щось, погодитися з чим-небудь. [Руфін:] *Прісцілло, .. ти вимовила слово, якого я не смів промовить перший, бо думав,— ти його не* ***приймеш в душу*** (Леся Українка).

877. **ПРИЙНЯ́ТИ [НА СЕ́БЕ] УДА́Р** (*рідше* **вого́нь**). Прикрити, уберегти кого-небудь від небезпеки, неприємностей, ганьби і т. ін.; заступитися за когось. [Богушова:] *Певно, Марійка* ***прийняла на себе удар,*** *який мав упасти на Ганю* (В. Собко); *Артем залишився один,* ***прийнявши на себе вогонь,*** *щоб дати можливість Миколі вислизнути з пастки і донести до своїх карту* (М. Ю. Тарновський); *Довелося йому* ***прийняти на себе вогонь*** *критики* (З газети).

878. **ПРИЙНЯ́ТИ / ПРИЙМА́ТИ ЕСТАФЕ́ТУ** *чого, від кого, книжн.* Продовжити чиїсь починання, традиції і т. ін. *Письменник повинен бути гідним своїх великих попередників, з рук яких він* ***прийняв естафету*** *боротьби за людину, людину нової епохи* (Ю. Смолич). **ПЕРЕЙНЯ́ТИ ЕСТАФЕ́ТУ.** *Від таких майстрів, як Ф. Юхименко та Я. Халабудний,* ***перейняли естафету*** *творчості різьбярі молодшого покоління* (З журналу).

879. **ПРИЙНЯ́ТИ СМЕРТЬ.** Загинути, померти. — *Я ладна* ***прийняти смерть*** *у твоєму вогні за твою ласку, за один поцілунок* (І. Нечуй-Левицький). **ПРИЙМА́ТИ СМЕРТЬ.** *Коли Тимко, мокрий, посинілий, ляскаючи зубами, виліз на берег, Джмелик повеселів очима: — А ти, видать, хлопець кріпкий.* ***Смерть*** *мовчки* ***приймав*** (Григорій Тютюнник).

880. **ПРИЙНЯ́ТИ СТАРОСТІ́В** *від кого і без додатка, етн.* Погодитися видати заміж дочку за того, хто сватається. [Марися:] *Чом батько від Миколи* ***старостів не прийняли?*** *Я ж вам давно казала, що люблю його* (І. Карпенко-Карий).

ПРИЙТИ

881. **ПРИЙТИ́ / ПРИХО́ДИТИ В ГО́ЛОВУ (на ро́зум, на ум** *і т. ін.*) *кому, що.* **1.** *перев. безос.* Задумати, вирішити щось зробити (про плани, дії і т. ін.). *Йому чогось* ***прийшло в голову:*** *треба переховати халявки, щоб дяк не вкрав часом* (С. Васильченко); *Складав старий стіжок соломи за хлівом, цілий день старався і вже вершити почав, як* ***прийшло йому в голову*** *чогось у хату сходити* (Григорій Тютюнник).
2. З'явитися, виникнути (про думки, здогади і т. ін.). *О зміні* [про зміну] *годин і о їх порядку* [про їх порядок] *не мав* [Тимофій] *найменшого поняття, тому ляпнув мені першу-ліпшу цифру, котра* ***прийшла йому на розум*** (Г. Хоткевич); *Раптом Соломія зупинилась і мало не зомліла од страшної думки. Її* ***прийшло до голови,*** *що вона може не знайти Остапа, бо нічим не значила своєї дороги* (М. Коцюбинський); // Згадатися, пригадатися. *Як-то часто* ***приходять мені на ум*** *молоді літа: де що було, як...* (Марко Вовчок).

882. **ПРИЙТИ́ / ПРИХО́ДИТИ В СЕ́БЕ.** **1.** Повернутися до свідомості після непритомності, наркозу і т. ін. *Останнє вприскування прийшлось дуже тяжко, я насилу* ***прийшла в себе*** *і вже*

більш не дам робить експериментів (Леся Українка); *Після операції хвора **прийшла в себе** через кілька годин* (З журналу).
2. Опам'ятатися, заспокоїтися, отямитися (після страху, хвилювання і т. ін.). *Усі кинулись, поторопіли. Поки **прийшли в себе,** до їх* [до них] *убігає Пріська* (Панас Мирний); // Повернутися до звичайного, спокійного життя. **ПРИХО́ДИТИ ДО СЕ́БЕ.** — *Від тої ночі я почав **приходити до себе*** (І. Франко).

883. **ПРИЙТИ́ / ПРИХО́ДИТИ ДО ПА́М'ЯТІ (до тя́ми, до тя́мку** *і т. ін.*). **1.** *тільки док.* Опам'ятатися, заспокоїтися (після збентеження, хвилювання і т. ін.). *Пригорнув Іван до серця Олесю востаннє та й побіг. Тоді Олеся, як **до пам'яті прийшла,** схопилась — уже нема, далеко, тільки пил слідом клубочиться* (Марко Вовчок); *Стара так перелякалася, що й досі не могла **прийти до пам'яті*** (П. Автомонов); *На якусь мить навіть непритомнієш у польоті, приладів не бачиш, а тоді **прийдеш до тями** — глядь: є швидкість!* (О. Гончар); *Машина рушила, а Андрій все ще ніяк не міг **прийти до тямку,** і все здавалося йому, ніби він чує жартівливий голос: "Гаряча голова..."* (Ю. Бедзик).
2. Усвідомивши хибність своєї поведінки, повернутися до нормального способу життя; отямитися. —*Дякувати добрим людям, на правильну стежку стає. **Прийшов до пам'яті.** Ні світ ні зоря, а він уже на ногах, на роботу поспішає* (І. Цюпа).

884. **ПРИЙТИ́ / ПРИХО́ДИТИ НА (у) СВІТ (в життя́).** Народитися. *Відколи Гапка **прийшла на світ,** Мартоха злагодніла* [злагідніла] *до чоловіка* (Леся Українка); *Сам Амор Діонин, кажуть, серед нив **прийшов у світ*** (М. Зеров); *Батько новонародженого був просто на сьомому небі, що в **життя приходить** ще один Мамайчук* (О. Гончар).

ПРИЙТИСЯ

885. **ПРИЙТИ́СЯ ДО ДУШІ́ (до смаку́)** *кому.* Відповідати чиїмсь нахилам, природним здібностям, інтересам і т. ін.; сподобатися комусь (перев. про що-небудь). *Якщо робота **прийшлася до душі,** людина .. віддається їй уся, вболіває за доручену справу* (П. Оровецький); *Потім їй попалась в руки історія і так само не **прийшлася** їй **до смаку*** (І. Нечуй-Левицький). **ПРИХО́ДИТИСЯ ДО СМАКУ́.** *Життя* [міське] *ще менше **приходилось** йому **до смаку*** (І. Франко). **ПРИЙТИ́ ДО ДУШІ́.** *Чи так вона всім **до душі прийшла,** чи не було їм тоді чого іншого розважитись, тільки так комахою й налазять* [паничі] *і налазять* (Марко Вовчок). **ПРИЙТИ́СЯ ПО ДУШІ́.** *Випили* [гості] *й варенухи. Посмакували. **По душі** прийшлась* (Д. Мордовець).

886. **ПРИЙТИ́СЯ ДО ПА́РИ.** Сподобатися одне одному; покохатися. — *Будемо ж добре та й добре гуляти на весіллі! Нехай Господь парує, коли собі **прийшлись до пари!*** (П. Куліш).

887. **ПРИЙТИ́СЯ ДО СЕ́РЦЯ** (*рідше* **по но́рову**) *кому.* Дуже сподобатися (про кого-небудь). *І Чайці, і Соколову майор Савченко відразу ж **прийшовся до серця*** (В. Собко); *Поїхали у Дубинівку свататься: там, бачите, хлопцю дівчина **прийшлась по норову.** Батько і не перечив* (Нар. опов.).

ПРИЙШЛОСЯ

888. **ДО СЛО́ВА ПРИЙШЛО́СЯ,** *безос.* Випала нагода сказати щось, додати що-небудь до сказаного. *За вечерею розмови точилися всякі, а далі якось **до слова прийшлося** — похвалився Андрійко, які ковзани в подарунок на свято прислав Павлущі вчителевому дядько його з міста* (А. Головко); — *Та я хіба що? — заїкуючись, виправдувався знічений Харитон. — Хіба ж я проти? То тільки **до слова прийшлося.** Язик не туди повернувся, казавши...* (Ю. Смолич).

ПРИКИДАТИ

889. **ПРИКИДА́ТИ / ПРИКИ́НУТИ В ГОЛОВІ́ (в думка́х, ду́мкою** *і т. ін.*) *що.* **1.** Уявляти план якоїсь дії, розмірковувати над чимсь. *Дзелендзік **прикидав собі в голові,** як краще замінувати ту дорогу, щоб не пропустити жодного фашиста* (Ю. Збанацький); *Вигрівались* [селяни] *на нежаркому осонні і **прикидали в думках,** до чого братися тепер, з якого діла розпочинати своє трудне життя на великому згарищі війни* (Ю. Бедзик); *Прочитавши половину книжки, вона **думкою прикидала,** хто кого зрадить, хто з ким побереться, і рідко коли помилялась!* (В. Підмогильний); *В саду Мічуріна він угледів великий бізнес і вже навіть **прикинув у думках** усі можливості цього сміливого починання* (О. Довженко).
2. Визначати приблизну кількість чого-небудь без точного підрахунку. *Омелян мимоволі **прикидає в голові,** скільки є грошей в калитці, і відсовує її до Терентія* (М. Стельмах); // Визначати якісь можливості чого-небудь. *Вона мимохідь зазирнула всередину їхнього вагончика, на їхні кубла холостяцькі. Видно, полічила ліжка і **прикинула в умі,** що далеко не на всіх вистачає навіть цих спартанських ліжок* (О. Гончар).

ПРИКИНУТИ

890. **ПРИКИ́НУТИ / ПРИКИДА́ТИ О́КОМ** *на кого—що.* Оглянути когось, щось з метою визначення обсягу, розміру, кількості і т. ін. *Коли закінчили вичитувати і я **прикинув оком** на тих, кого викликали, то побачив, що мало хто залишився в тій конурі* (Ю. Збанацький).

ПРИКИПАТИ

891. **ПРИКИПАТИ / ПРИКИПІТИ ОЧИМА (пóглядом, зóром)** *до кого—чого.* Пильно, уважно дивитися на кого-, що-небудь. *Настя швидко присіла на траву, обережно взяла фото, поклала його на долоню і* **прикипіла поглядом** *до Наталиного обличчя* (В. Собко); *Роксолана, обернувшись до порога, зразу зрозуміла, до кого* **зором прикипів** *цей велетень. Бо ж дивились на Ярину Подолянку всі* (О. Ільченко); // *тільки до чого.* Зосереджено читати щось. *Інколи він відривається від книжки, обводить поглядом величезну кімнату спальні і знову* **прикипає очима** *до сторінки* (І. Багмут); *Беручи до рук газету, він одразу ж* **прикипав очима** *не до того широкого розділу, де писалось про міжнародні події. Його, мов магнітом, тягли відомості під заголовком "Боротьба з голодом"* (Ю. Збанацький). **ПРИКИПІТИ ЯНГОЛЬСЬКИМИ ОЧИМА.** *Всі втупилися поглядами у цю маленьку блискучу кульку, навіть престарий Лаврін Червінка* **прикипів** *до неї ..* **янгольськими очима** (Ю. Щербак).

ПРИКИПІВ

892. **ЯК (мов, нáче** *і т. ін.*) **ПРИКИПІВ.** **1.** *до чого.* Залишився хтось у тій самій позі, на тому ж місці. *Степан .. поліз на піч спати, а Пріська* **немов прикипіла** *до лави й не рушила з неї до світанку* (Л. Яновська); // Щільно притулився до чогось. *Пріська, хитаючись, підвелася, та як припала до кухля —* **неначе** *її уста до нього* **прикипіли** (Панас Мирний).
2. *до кого.* Закріпився за кимсь, пристав до когось (про прізвисько, кличку і т. ін.). *Виріс, парубком став, одружився* [Пилип], *а прізвище Клешня так і залишилось,* **мов прикипіло** *до нього* (І. Цюпа); *Пуп'янок і Пуп'янок! Відтоді прізвисько це, не зовсім сказати б яке розумне і поважне,* **наче прикипіло** *до хлопця* (І. Волошин).

ПРИКИПІТИ

893. **ПРИКИПІТИ ДО ЗЕМЛІ.** Завмерти, вклякнути на місці від чогось несподівано почутого, побаченого, подуманого і т. ін. — *Марії нема. Може, пішла до дівчат... А може... я так і* **прикипів до землі,** *жахнувшись несподіваної думки* (М. Коцюбинський). **ЯК ПРИКИПАТИ ДО ЗЕМЛІ.** *Спускаючись, ми вже майже не балакали, чуйно слухаючи й до болю в очах придивляючись до кожної тіні. Часом, злякана нами, з дерева з шарком спурхувала птиця. Ми тоді* **як прикипали до землі** (В. Винниченко).

894. **ПРИКИПІТИ ДО СÉРЦЯ** *кому і без додатка.* Полюбитися, дуже сподобатися. — *Еге, навчив мене чернечий дід пісням та думкам, і які ж гарні були ті пісні й думки! Так* **до серця** *і* **прикипіли** (О. Стороженко).

895. **ПРИКИПІТИ НА МÍСЦІ (до мíсця).** Стати нерухомим; завмерти, остовпіти і т. ін. *Як засвітив, глянув, так і* **прикипів на місці.** *Стоїть серед хати Горпина, аж почорніла і страшно дивиться, а на руках у неї мертва дитина* (Марко Вовчок); *У старої серце похолонуло; як сиділа — так і* **прикипіла на місці** (Панас Мирний); *Коли раптом щось — лусь! Стрельнув хтось з рушниці Так по селу і покотилось. Сестра* **прикипіла до місця,** *тільки руками вхопилась за груди* (М. Коцюбинський); // Різко зупинитися. *Тільки встиг Максим дійти до середини річки, як раптом: — Гальт! — і клац-клац зброєю. Максим* **прикипів на місці** (І. Багряний). **ПРИКИПАТИ ДО МÍСЦЯ.** *З-за хати вискакує німецький патруль і* **прикипає до місця,** *як .. по команді "струнко"* (Ю. Яновський).

896. **ПРИКИПІТИ СÉРЦЕМ (душéю). 1.** *до кого.* Відчути велику прихильність, щиро прив'язатися до когось. *Отакий був наш Гриша. Він усім подобався, навіть Слюсаренко* **прикипів** *до нього* **серцем** (М. Чабанівський); *Вони якось відразу* **прикипіли серцем** *до нової вихователькі, побачили в ній не тільки учительку, але й матір, людину близьку і рідну* (Ю. Збанацький); // Покохати когось. *От і тепер* **прикипіла** *Горпина вже* **душею** *до Петруся, бо вже ніхто в цілім світі не був для неї ріднішим, ніж він* (Грицько Григоренко).
2. *до чого.* Захопитися чимсь, полюбити щось. *Подруга Марійка тільки рік проробила, пішла з трактора. А Докія* **прикипіла серцем** *до справи* (З журналу); *Хто, як кажуть,* **прикипів душею** *до поля, той не зраджував йому* (З журналу).

ПРИКЛАДАТИ

897. **ПРИКЛАДÁТИ / ПРИКЛÁСТИ ВОГНІЮ ДО ЖÁРУ,** *перев. чим.* Дошкуляти чим-небудь комусь, посилювати біль, переживання тощо. *Якби Василь знав, що в ці роки коїлося в серці Лукії, то співанкою не* **прикладав би до жару вогню** (С. Чорнобривець).

ПРИКЛАСТИ

898. **ГОЛОВИ́ (рóзуму, умá** *і т. ін.*) **НЕ ПРИКЛÁСТИ.** Не можна зрозуміти, збагнути, знайти причину чого-небудь, розв'язати, вирішити щось. — *Ніяк* **голови не прикладу,** *де ти міг сало дістати?* (М. Стельмах); *Кривоніс думав і* **не міг прикласти розуму,** *де б дістав її* [Ярину] *Єремія в поході?* (П. Панч); — *І чого ви полізли до нас,* **ума не прикладу?** *У вас же своя ланка, свої буряки* (В. Кучер). **РÓЗУМУ (умá) НЕ ПРИЛОЖИ́ТИ.** *Стояв-стояв пан Уласович довгенько і* **розуму не приложить,** *що йому теперечки на світі робити*

(Г. Квітка-Основ'яненко); [Олекса:] *Я ума не приложу, що тут коїлось?* (І. Карпенко-Карий).

ПРИКОВАНИЙ

899. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **прикóваний (прикýтий) [ДО МÍСЦЯ]**, *зі сл.* стоя́ти, сиді́ти, зупини́тися *і т. ін.* Нерухомий. *З переполошеним видом, блідий і **ніби прикований** .. стояв* [Стоколоса] *на розі вулиці* (І. Франко); *Вона сиділа, **мов прикована до місця,** і великими гарячими очима дивилася перед собою* (П. Колесник); *І враз він знову зупинився, **наче прикутий до місця*** (О. Донченко).

ПРИКОВУВАТИ

900. **ПРИКÓВУВАТИ / ПРИКУВА́ТИ [ДО СÉБЕ] ÓЧІ (зір)** *чиї (чий).* Привертати чиюсь увагу, приваблюючи своїм виглядом. *Простягся кучерявий гай вербовий і стоїть на сторожі поміж річкою та шпичастими горами, що блакитними тінями лягли на блакитному небі і **приковують до себе очі*** (М. Коцюбинський); *Дивився* [Пасюга], *як вона йде поміж високих старих осокорів. Щось було в її поставі таке, що подобалось, що приваблювало, що **приковувало його зір**...* (Є. Гуцало).

ПРИКРУЧУВАТИ

901. **ПРИКРУ́ЧУВАТИ / ПРИКРУТИ́ТИ ГА́ЙКИ** *кому і без додатка.* Не бути поблажливим до когось, посилити вимоги тощо. *Більшість працівників ринку, яким свого часу директор **"прикрутив" гайки**, згадали усі "кривди" і .. проголосували за його звільнення* (З журналу).

ПРИКУВАТИ

902. **ПРИКУВА́ТИ / ПРИКÓВУВАТИ ДО ЛІ́ЖКА** *кого.* Позбавити когось можливості рухатися, ходити (перев. про хворобу). *Ще в дитинстві Леся Українка тяжко захворіла на туберкульоз, який **прикував** її на довгі місяці **до ліжка*** (З журналу); *Палія хвороба надовго **прикувала до ліжка.** Пив горілку з порохом — не помагало* (Ю. Мушкетик); *Трохи не все місто висипає на вулицю. Тільки ті, кого лиха хвороба **приковує до ліжка,** зостаються у хатах* (Панас Мирний); // Приписати постільний режим комусь (перев. про лікарів). *Мене **прикували до ліжка** і не кажуть, коли дозволять навіть сидіти* (М. Коцюбинський). **ПРИКÓВАНИЙ ДО ЛІ́ЖКА.** *Наум Харитонович, хоч і хворів останній час і часто лежав, **прикований до ліжка,** цікавився громадськими справами, як і раніш* (А. Головко).

ПРИКУПИВШИ

903. **ЛИ́ХА ПРИКУПИ́ВШИ,** *зі сл.* жи́ти, зібра́ти *і т. ін.* З труднощами, зазнаючи важких випробувань; нелегко. *Жили тепер, **лиха прикупивши,**— доїдали останні крихти* (Л. Юхвід); *Перший раз ледве зібрав* [Іван] *людей. Та все ж, **лиха прикупивши,** зібрав якось кілька чоловік* (Д. Ткач).

ПРИКУСИТИ

904. **ПРИКУСИ́ТИ ЯЗИКА́,** *жарт.* Утриматися від висловлювань; замовкнути. *А що хочеш збрехать, **язика прикуси*** (М. Номис); *Вона догадалась, що вже наговорила сім мішків гречаної вовни, й **прикусила язика*** (І. Нечуй-Левицький); *Хвала альтруїстам, меценатам, шейлокам і гобсекам! — волала трійця, окуповуючи затишний столик. І **прикусила язика,** засліплена чародійною посмішкою феї* (А. Крижанівський). **ПРИКУ́ШУВАТИ ЯЗИКА́.** *Олена завжди вміла гостро відповісти Михасеві, і йому часто доводилось **прикушувати язика*** (О. Донченко). **ПРИКУСИ́ТИ ЯЗИЧКИ́** (про багатьох). *— Язички там!.. А далі не сказала, щоб **прикусили язички.** Дівчата одразу примовкли* (В. Кучер).

ПРИЛИПНУТИ

905. **ПРИЛИ́ПНУТИ [ВСІМ] СÉРЦЕМ ([всіє́ю] душе́ю)** *до кого—чого.* Зріднитися з кимсь, полюбити когось, щось. ***Серцем** Микола вже **прилип** до свого острова* (Ю. Збанацький); ***Усім серцем і всією душею прилип** був* [Опанас] *до своєї батьківщини, жив у ній думками і жив нею* (І. Франко).

906. **ПРИЛИ́ПНУТИ ОЧИ́МА. 1.** *до кого—чого.* Пильно дивитися на кого-, що-небудь; вдивлятися в щось. [Бентлі:] *Більше жодних коштовностей у вас там не було?* [Фрау Мільх (*розгублено мовчить*). Бєлін (***прилип** до неї **очима** і ледве помітним рухом голови підказує їй відповідь*)] (Я. Галан).
2. *до чого.* Уважно читати; вчитуватися в щось. *Сопливе книжки перегортає і, Боже, Боже, **прилипло очима** — читає!* (О. Ковінька).

ПРИМІРИТИСЯ

907. **ПРИМІ́РИТИСЯ / ПРИМІРЯ́ТИСЯ ÓКОМ (очи́ма)** *до чого і без додатка.* Ретельно оглянути щось, намагаючись визначити розмір, обсяг і т. ін. чого-небудь. *— Вікна будуть великі, їй би такі теж згодилися, **приміралася оком** Катерина* (Л. Первомайський); *Дідусь замислено почухав борідку, помахуючи мотузкою, що тримав у руках, **приміряючись очима** до речей, як їх краще взяти* (О. Копиленко). **ПРИМІ́РЯТИ ÓКОМ.** *Окинувши поглядом місцевість, він .. ще раз **приміряв оком,** ніби пересвідчуючись у своєму висновку. — Так,— сказав він комусь уголос.— Отут найкраще місце...* (С. Журахович).

ПРИНЕСТИ

908. **ПРИНЕСТИ́ В ПЕЛЕНІ́ (у приполі)** *кого, несхв.* Народити позашлюбну дитину. *Багачі своїми поглумками проходу не давали: — Дождалась? Ждала мати червінців таврійських, а дочка натомість байстря* ***в пелені принесла!*** (О. Гончар); *Офіцерик потім кудись завіявся.., а бідна попівна* ***принесла*** *оцього студента* ***в приполі*** (Ю. Збанацький).

ПРИНОСИТИ

909. **ПРИНО́СИТИ (складáти) / ПРИНЕСТИ́ (склáсти) НА ВІ́ВТАР (на олтáр)** *чого, чий, що, уроч.* Віддавати, не шкодуючи, найдорожче в ім'я великої мети, суспільних ідеалів тощо. *У передсмертній записці вони* [герої-панфіловці] *писали: "Ми* ***приносимо*** *своє життя* ***на олтар*** *Вітчизни"* (З газети); *Тобі* [Україні] *несу я сили всі, що маю; І працю тиху, і мої пісні* ***На вівтар*** *твій побожно я* ***складаю*** (В. Самійленко).

ПРИПАДАТИ

910. **ПИ́ЛОМ (пилю́кою, по́рохом** *і т ін.***) ПРИПАДА́ТИ / ПРИПА́СТИ. 1.** Залишатися без ужитку, не використовуватися. *Боже, він не слуха! Його робітня* ***пилом припада.*** *Флоренції загрожує розруха, а він на карнавалах пропада!* (Л. Костенко); *Результати нелегкої праці геологів* ***припадають пилюкою*** *на полицях* (З газети); // Бути забутим, далеким і т. ін. *Принесла мені весна Те, що* ***пилом*** *вже* ***припало.*** *Знов земля мені тісна, Знов повітря мені мало* (Олександр Олесь). **ПИЛКО́М ПРИПА́СТИ.** *І десь за тропою за голубою Дитинство і юність* ***пилком припаде*** (А. Малишко).
2. Перестати існувати; щезнути, забутися. *Було та минуло — вже й* ***порохом припало..,*** *— думав Ломицький, — небагато часу минуло, а вже обридло життя* (І. Нечуй-Левицький).
3. Старіючи, ставати кволим, безсилим. *Живу... Дивлюсь, як хата валиться; чую, що й сама я* ***пилом припадаю*** *— якось дурнішаю, якось туманію, наче жива у землю входжу...* (Марко Вовчок).

911. **ПРИПАДА́ТИ ДО ГОРІ́ЛКИ (до ча́рки, до пля́шки** *і т. ін.***).** Виявляти пристрасть до алкогольних напоїв; пиячити. *І почав був Андрійстоляр* ***до горілки припадати*** *— заливав нею свої образи* (Є. Кротевич); *— Він .. не дуже* ***припадає до чарки.*** *Він буде судити не за могоричі, а буде судити по правді* (І. Нечуй-Левицький).

912. **ПРИПАДА́ТИ ДО СЛІ́ДУ** *чийого.* Постійно ждати, виглядати кого-небудь, бажаючи швидкого повернення. *Що то вона робить тепер, чи дума про нього? Ой, певно, сумує за молодим козаком, певно,* ***припадає до*** *його* ***сліду...*** (М. Коцюбинський).

ПРИПАСТИ

913. **ПРИПА́СТИ ГУБА́МИ. 1.** *перев зі сл.* в о д á, с к л я́ н к а *і т. ін.* Спрагло пити щось. *Ухопившу давню мідну кварту, що стояла на лаві, Ілля зачерпнув води й жадібно* ***припав губами*** (І. Сочивець).
2. *до кого—чого.* Цілувати кого-, що-небудь. *Іполит поклав дорогу пелюстку на долоню й* ***припав*** *до неї* ***губами*** (В. Канівець).

914. **ПРИПА́СТИ ДО МИ́СЛІ** *кому.* Зацікавити кого-небудь; сподобатися комусь. [Тетяна:] *Помічаю я, що ти йому неабияк* ***до мислі припала*** (М. Кропивницький); [Маруся (*до Галі*):] *Щаслива ти, що ти така весела. А з ким же більш ти любиш танцювати? Хто більш усіх* ***припав*** *тобі* ***до мислі?*** (В. Самійленко).

915. **ПРИПА́СТИ ОЧИ́МА (зо́ром, по́глядом)** *до кого—чого.* Задивитися на когось—щось, замилуватися ким-, чим-небудь. *Жінка підійшла до великої карти на стіні і* ***зором припала*** *до ясної зірки* (В. Кучер); *Перевів* [Сахновський] *на Наталку погляд.— Трохи литка виглядає в ажурній панчішці,—* ***припав до неї поглядом*** (А. Головко).

916. **ПРИПА́СТИ / ПРИПАДА́ТИ ДО СЕ́РЦЯ (до душі́)** *кому.* **1.** Викликати у когось симпатію, почуття кохання, сподобатися кому-небудь. *Чоловіка її було вбито десь у бойовиську. І ніхто їй більше не* ***припав до серця.*** *Так і вікувала сама* (Легенди..); *Настя якось зразу* ***припала*** *йому* ***до серця*** (М. Коцюбинський); *Уболіває за нього так, неначе рідна мати або дружина... Чим він* ***припав до серця*** *цій мудрій чистій дівчині?..* (Василь Шевчук); *— Кажуть, тобі дуже* ***припала до душі*** *моя половина і ти наче б хочеш відбити її в мене?* (З газети); *А дівчата шукали свого щастя перебірливо, ніхто із місцевих парубків не* ***припадав*** *їм* ***до серця*** (Легенди..).
2. Зворушити кого-небудь, сподобатися комусь (про художні твори, музику і т. ін.). *Лісту була знайома і* ***припала до серця*** *українська народна музика; про це свідчать дві фортепіанні п'єси.., для яких тематичним матеріалом послужили популярні народні пісні "Віють вітри" та "Ой не ходи, Грицю"* (З журналу); *— Раз чув, як ти комусь читала вголос мою повість...— так можна читати тільки те, що* ***до душі припадає*** (Леся Українка); // Видатися комусь приємним, бажаним, відповідати чиїмсь думкам, сподіванням, нахилам, здібностям і т. ін.; імпонувати комусь. *Висловлена Бовдюгом премудрість* ***припала до серця*** *всім запорожцям* (О. Довженко); *Правда, з містечком Вадим ще не встиг ознайомитись, але*

робота йому **припала до душі** (П. Кочура). **ПРИПА́СТИ ДО СЕ́РДЕ́НЬКА.** *Чим я маю привернути Серце милої — не знаю! Може б, краще її* **припали до серденька** *серенади?..* (Леся Українка); **ПРИСТА́ТИ ДО ДУШІ́.** *Мені це дуже* **пристало до душі** (Нар. опов.). **ПРИЛЯГТИ́ ДО СЕ́РЦЯ.** *Гулянки на вулиці не* **прилягли йому до серця,** *бо дикі, п'яні витівки були противні його тихій вдачі* (Дніпрова Чайка).

917. **ПРИПА́СТИ / ПРИПАДА́ТИ ДО СМАКУ́** *кому.* **1.** Виявитися співзвучним чиїмсь думкам, роздумам, сподіванням і т. ін.; зацікавити когось (про що-небудь). *Олеся знала з романів про того Купідона та Амура, й ті слова дуже* **припали їй до смаку** (І. Нечуй-Левицький); — *Розмова* **припадає** *мені* **до смаку** (І. Нечуй-Левицький).
2. Захопити кого-небудь, сподобатися комусь. — *Шукаю відповіді на запитання: чому ви* **припали до смаку** *отій Катерині?* (Н. Рибак).

918. **ПРИПА́СТИ СЕ́РЦЕМ** *до чого.* Дуже захопитися чим-небудь, віддаючи свої сили, здібності, талант і т. ін.; полюбити щось. *Дмитрова наречена залишилась у селі, ланковою призначили, до роботи* **серцем припала** (П. Інгульський); // Виявити велику шану, щиру відданість чому-небудь. *Краю мій зелений, вічная дорога, ..* **Припаду я серцем** *до твого порога, Як твоя кровинка, як твоя сльоза* (М. Стельмах).

919. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **ЗЕМЛЕ́Ю** (**пи́лом**) **ПРИПА́СТИ / ПРИПАДА́ТИ,** *перев. зі сл.* л и ц е́, о б л и́ ч ч я. Потемніти, набути сірого кольору; змарніти. *Ніс йому загострився, обличчя* **мов пилом припало,** *сам трясеться, худий* (Леся Українка); *Пролежав він* [старий Джеря] *тиждень, навіть не стогнав, а лице в нього стало* **ніби припадати землею** (І. Нечуй-Левицький).

ПРИПЕКТИ

920. **ПРИПЕКТИ́ ДО ЖИВО́ГО.** Ви́кликати у когось страждання, глибоку образу (несправедливими докорами, репліками і т. ін.). *Ті зауваження вивели її з терпіння, бо* **припекли до живого.** *Не зреагувати було вже несила* (З газети); // Дуже набриднути. — *Так бути вилазці чи ні?* — *спитав по хвилі Горностай, якого безділля у замку* **припекло до живого** (Юліан Опільський).

ПРИПЛИВТИ

921. **ПРИПЛИВТИ́ ДО ГОЛОВИ́** *кому.* З'явитися в уяві (про думки, задуми і т. ін.). [Казибрід:] *Тобі що* **до голови приплило?** *Іди геть! Не дурій!* (І. Франко).

ПРИП'ЯТИ

922. **ПРИП'Я́ТИ** (**прип'ясти́, прикува́ти** *і т. ін*) **ДО ГАНЕ́БНОГО СТОВПА́** *кого.* Осудити, затаврувати, викрити і т. ін. кого-небудь. *Історично важливо об'єднати всі миролюбні сили,* **прип'яти до ганебного стовпа** *тих, хто загрожував людству атомною бомбою* (Н. Рибак); *Своїм яскравим памфлетом* [автор] **прикував до ганебного стовпа** .. *усіх недоброзичливих* (З газети).

ПРИП'ЯТИЙ

923. **ЯК ПРИП'Я́ТИЙ** *до чого, зі сл.* с и д і́ т и, с т о я́ т и *і т. ін.* Непорушно, тихо і т. ін. *Андрій лишився один. Він сидів,* **як прип'ятий,** *навіть не здатний відірвати щоки від молодої топольки* (О. Гуреїв).

ПРИРІС

924. **ЯК** (**мов, нена́че** *і т. ін.*) **ПРИРІ́С ДО ЗЕМЛІ́.** Хтось не може зрушити, зійти з місця; остовпів, нерухомий. *А у Оксани і руки, і ноги затрусились, стала, як укопана,* **як приросла до землі,** *ні з місця, ні пари з уст...* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Тодозя оступилась од князя й почувала, що в неї не стає сили рушити з місця: вона од жалю та горя* **неначе приросла до землі** (І. Нечуй-Левицький).

ПРИРОСТИ

925. **ПРИРОСТИ́ ДО СЕ́РЦЯ** *кому, чийого.* **1.** Стати близьким, дорогим, рідним комусь. *Баба відвернулася — їй самій серце краялось, а ся дитина чужа, "панська" дитина, за одинадцять літ успіла* **прирости їй до серця** (І. Франко); — *Сава вже не Михайло! І він мій син! Адіть, Докійко, тут* **приріс мені до серця** *змалку, як грудка* (О. Кобилянська).
2. Оволодіти кимсь, захопити, полонити когось (про думки, спогади, мрії). [Сотник:] *Ні, трохи треба підождать. Воно б то так! та от що, брате: літа не ждуть! літа летять, А думка проклята марою* **до серця** *так і* **приросла...** (Т. Шевченко).

926. **СЕ́РЦЕМ** (**душе́ю**) **ПРИРОСТИ́** *до кого.* Відчути прихильність, прив'язатися до когось; полюбити когось, зріднитися з кимсь. *Лагідна зовиця з першого ж дня* **серцем приросла** *до своєї молоденької невісточки* (А. Дімаров); *У рідну хату повела дівчина бійця,* **душею приросла** *до нього, рада поєднати свою долю з ним* (К. Гордієнко).

ПРИСИПЛЯТИ

927. **ПРИСИПЛЯ́ТИ / ПРИСПА́ТИ ПИ́ЛЬНІСТЬ** *чию.* Хитрощами не давати змоги комусь розібратися в чомусь; перехитрувати, обманювати когось. *Там вони* [Параска і Северин] *вже й вечеряли смачненько, і милувалися гарненько, і сміялися досхочу, що так просто* **присипляли пильність** *сусідів* (І. Сочивець).

ПРИСІДОМ

928. **ЗА ОДНИ́М ПРИ́СІДОМ.** 1. Одночасно, разом. ***За одним присідом*** *вечеря з обідом* (Укр.. присл..).
2. Дуже швидко, відразу, тут же і т. ін. *Пішов* [В. Стефаник] *прямо до редакції, сказав дати паперу і* ***за одним присідом*** *написав свій "Підпис"* (Л. Письменна).

ПРИСНИТЬСЯ

929. **І [УВІ́ (у) СНІ] НЕ ПРИСНИ́ТЬСЯ (не присни́лось)** *кому, що.* Щось дуже дивне, незвичайне, таке, чого не можна й уявити. — *А що, панове, вам* ***і не присниться*** *там бути, де я побував* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Моя душа сміє і зможе таке, що іншому* ***й не присниться...*** (П. Куліш); — *Заходьте до мене. Я щось таке надумав, що вам* ***і не приснилось!*** (П. Панч).

ПРИСОХНЕ

930. **ПРИСО́ХНЕ, ЯК НА СОБА́ЦІ** *на кому і без додатка, грубо.* 1. *перев. безос.* Загоїться, зникне (про виразки, хвороби і т. ін.); одужає хтось. — *А що, Варко, полегшало тобі? — Та* ***присохне, як на собаці*** (Панас Мирний); — *Лягайте завтра в військовий лазарет,— зрадів Лазаревський .. — Ні,— відрубав Шевченко.— Якось викручуватись — це не для мене. Потрусить трохи і минеться,* ***присохне, як на собаці*** (З. Тулуб).
2. Не набуде розголосу, забудеться (про щось неприємне). *Сумна повернула додому Маланка й нікому не похвалилась, що бачила й чула. Нехай вже воно* ***присохне на ній, як на собаці*** (М. Коцюбинський); *Він подумав, що ніхто не бачив, ніхто не знає і все* ***присохне, як на собаці*** (С. Чорнобривець).

ПРИСОХНУТИ

931. **ПРИСО́ХНУТИ НА ЯЗИЦІ́.** Залишитися невисловленим (про слова, думки і т. ін.). *Міг би сказати Порфир, як матір не слухався, з двійок не вилазив, як тинявся цілими днями по пристанях, що аж у порт його занесло... Міг би, міг, одначе відповідь чомусь так і* ***присохла на язиці*** (О. Гончар).

ПРИСТАВАТИ

932. **ПРИСТАВА́ТИ / ПРИСТА́ТИ ДО ЛИЦЯ́** *кому.* Личити, пасувати комусь. *Ясно-синій колір дуже* ***приставав їй до лиця*** (І. Нечуй-Левицький); *Чорний здоровий платок, котрим була її голова і плечі аж до пояса прикриті, так* ***пристав їй до лиця*** (Панас Мирний).

933. **ПРИСТАВА́ТИ / ПРИСТА́ТИ ДО [ЯКО́ГОСЬ] БЕ́РЕГА.** Знаходити, визначати свій життєвий шлях, своє місце в житті, покликання і т. ін. *Дорогою він запитав у Савки: — Що ж ти, брат, на одному місці не тримаєшся? Електрозварником тобі не подобається, муляром — теж.* ***Приставай до якогось берега*** (Д. Ткач); — *Час тобі, дитино, вже* ***приставати до якогось берега,***— *говорила* [мати] *доньці спокійно та розважливо,— бо закрутить тебе хвиля, закаламутить голову і пропадеш* (М. Ю. Тарновський); *Пора й тобі* ***пристати десь до берега.*** *Не молодий. Це ж котрий* [рік] *тобі пішов?* (Василь Шевчук). **ДО ЯКО́ГО БЕ́РЕГА ПРИСТА́ТИ?** [Коваль:] *То* ***до якого ж берега пристанемо?*** [Цар:] *Зараз нічого не скажу вам... На роздоріжжі я... Все думаю...* (М. Зарудний).

934. **ПРИСТАВА́ТИ / ПРИСТА́ТИ РЕП'ЯХО́М (смоло́ю, як [ше́вська] смола́** *і т. ін.*) *до кого і без додатка.* Настирливо вимагати чого-небудь від когось. — *Що ти від мене хочеш? —Дивись який! Сам* ***смолою пристає,*** *а потім ще й запитує* (П. Автомонов); —*Жарти жартами, а я оце поїду в Бендери та причепою причеплюсь,* ***реп'яхом пристану*** *до Бичковського, — обізвалася Христина. —Я вже знаю, з якого боку приступити* (І. Нечуй-Левицький); ***Як шевська смола пристав*** *був. Аж мусила з дому тікати через нього* (А. Головко); *Уступи та й уступи* [мундир], *каже, я заплачу тобі добре ..* ***Пристав як смола*** (Я. Баш); [Голос Кряжа:] *Та відчепись ти,* ***пристала як муха*** *у Спасівку!* (М. Зарудний).

ПРИСТАВИТИ

935. **ПРИСТА́ВИТИ (приліпи́ти, прилата́ти** *і т. ін.*) **ЛА́ТКУ** *кому і без додатка.* Сказати комусь щось дошкульне або дотепне, смішне. — *О, щоб тебе з Денисом! Вже хоч що, а* ***латку й приставить*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *На кождого* [кожного] *знайде, що сказать, кождому* [кожному] ***приліпить латку*** (І. Франко).

ПРИСТАНОВИЩЕ

936. **ОСТА́ННЄ ПРИСТАНО́ВИЩЕ** *чиє, кого.* 1. Місце, де хто-небудь похований, де знаходяться чиїсь останки. *Він думав про Люду, і жаль стискав йому серце... Хоч би знати, де саме її* ***останнє пристановище*** (М. Трублаїні); // Місце, де загинуло щось. ***Останнє пристановище*** *легендарного корвета* ["Витязь"] — *морські глибини біля східного узбережжя Корейського півострова* (З журналу).
2. Те, що є місцем перебування, якоюсь опорою і т. ін. для когось. [Шервуд:] *Як бачите, життя знову насміялося з мене. Ідея спокути через власне страждання була моїм* ***останнім пристановищем*** (О. Левада); *Так, на Підляшші її* ["бороду" — недожате колосся] *називають перепілка, а*

*на Поліссі "перепелиця" — це ніби **останнє пристановище** для цього птаха* (Звичаї нашого нар.).

ПРИСТАНЬ

937. **ВІ́ЧНА ПРИ́СТАНЬ** *чия, уроч.* Місце, де хтось похований, де покоїться чийсь прах; могила. *За два кілометри, біля Карлюжини,— цвинтар, **вічна пристань** видатного драматурга* [І. Карпенка-Карого] (З газети).

ПРИСТАТИ

938. **ПРИСТА́ТИ / ПРИСТАВА́ТИ З НОЖЕ́М ДО ГО́РЛА.** Настирливо вимагати чого-небудь від когось. — *Дід собі в комірчині овес видає, а баба в хатині ніяк від циганок не відчепиться: **пристали з ножем до горла**, де золоті дукачі заховані* (Григорій Тютюнник). **ПРИСТУПИ́ТИ З ГО́СТРИМ НОЖЕ́М ДО ГО́РЛА.** — *А от як ці брати **приступлять з гострим ножем до горла**, то тоді й пізнають, що воно за брати* (Панас Мирний).

ПРИСТРАСТІ

939. **ПРИ́СТРАСТІ ВГАМО́ВУЮТЬСЯ (влягáються, вщухáють** *і т. ін.*) **/ ВГАМУВА́ЛИСЯ (уляглúся, ущýхли** *і т. ін.*). Зникає, спадає збудження, піднесення, захоплення чимсь і т. ін. *Зникають денні сварки, **вгамовуються пристрасті**, всі стають ближчі між собою, одвертіші, мирніші, тихіші* (О. Гончар); ***Пристрасті** в нас **уляглись**, скороспілки ілюзій обпали. З ран, що життя завдало, ще хіба шрами болять* (І. Франко); *Побоювались, що й ця нарада проходитиме неспокійно. Доба надто короткий строк, щоб **прохолонули** розбурхані вчора **пристрасті*** (Ю. Шовкопляс).

940. **ПРИ́СТРАСТІ СПАЛА́ХУЮТЬ (розпáлюються, киплять** *і т. ін.*) *навколо чого і без додатка.* Збудження, піднесення, захоплення чимсь і т. ін. зростає, може досягти великого напруження. *Сенько був із тих людей, у яких **пристрасті спалахували** скоро* (І. Франко); *Хома бачив, що **розпалюються пристрасті**, і не знав, як угамувати їх* (З. Тулуб); *Майже протягом року **кипіли пристрасті** навколо проблеми, яку порушив "Вечірній Київ",— привілеї для номенклатурних працівників* (З газети).

ПРИСТУПАЙСЯ

941. **І НЕ ПРИСТУПА́ЙСЯ (не приступáй, не підхóдь** *і т. ін.*). **1.** *до кого і без додатка.* Дуже гордий, сердитий і т. ін. *Мотря думала теж про Галю. "Може, там така, що **й не приступайся**"* (Панас Мирний); *Гарна була дівка. А горда та пишна, що **й не приступай*** (М. Коцюбинський). **АНІ́ ПРИСТУПИ́ТИ.** *Дивиться* [Варка], *наче зараз тебе з'їсть, не соливши, словами і січе, і руба, **ані приступити**...* (Марко Вовчок).

2. *до чого.* Занедбаний, захаращений, майже непридатний. **ХОЧ І НЕ ПРИСТУПА́ЙСЯ.** *Колись новісінькі дощані ноші, тепер уквітчані недбайливими латками та наліпленими шарами цементу, лякали, **хоч і не приступайся** до них* (Іван Ле).

ПРИСТУПНИЙ

942. **НА ВСІ БОКИ́ ПРИСТУ́ПНИЙ,** *жарт.* Такий, що всього доб'ється; спритний меткий і т. ін. *Жвавий, **на всі боки приступний**, він надумався поширити свої комерційні справи виданням... книжок* (С. Васильченко).

ПРИСТУПУ

943. **НІ (ані́) ПРИ́СТУПУ** *до кого.* **1.** Хтось не може бути подоланий, захоплений і т. ін.; надійно захищений. — *Вже двічі набігали козаки, а нічого не вдіють: обіклалися боронами та засіками озеряни, **і ні приступу** до них* (А. Головко).
2. Не можна побачити когось, зустрітися з кимсь; загордився хтось. — *Оце вже Роман так замурується в своїй хатині з книжками, що до його* [до нього] ***ані приступу**! — говорила Соломія до матері* (І. Нечуй-Левицький).

ПРИТЕРТИ

944. **ПРИТЕ́РТИ / ПРИТИРА́ТИ РО́ГИ** *кому.* Зробити когось покірним, примусити підкорятися комусь; приборкати. *Вже ми їм* [хлопам] ***притремо роги**!* (І. Франко); — *От ми тут трохи **і притрем їм*** [сусідам] ***роги*** (Л. Костенко).

ПРИТИСКАТИ

945. **ПРИТИСКА́ТИ (припирáти) / ПРИТИ́СНУТИ (припéрти) ДО СТІНИ́ (до сті́нки)** *кого.* Ставити когось у безвихідне становище, домагаючись зізнання, здійснення чого-небудь і т. ін. — *Бог з вами, не **притискатиму вас до стіни**...* (Леся Українка); *Все перемішалося в старому, як перемішується лише в тому, кого вперше в житті **припирають до стінки*** (Ю. Шовкопляс); [Арсен:] *Мені якби ще отого шахрая, Геннадія, **до стінки притиснути**!* (З. Мороз); *Вона тут же вирішила рішуче "**приперти до стіни**" свого супротивника* (М. Хвильовий); — *Що ж воно оце робиться, га? — **приперли** вони нас **до стінки** сердитими запитаннями* (З журналу). **ПРИПЕ́РТИЙ ДО СТІНИ́.** ***Припертий до стіни**., чи не щодень до сповіді стаю, та жодної нема мені покути* (В. Стус).

ПРИТИСКОМ

946. **З ПРИ́ТИСКОМ,** *зі сл.* с к а з á т и, м ó в и т и *і под.* Твердо, категорично, суворо, незадоволено і т. ін. — *Мамо, присунь мені цукор,— **з притиском** сказала Ірен* (В. Підмогильний); — *Хай собі п'ють,— **з притиском** сказав бать-*

ко,— а ми не будемо! Не забувай, що я дав собі слово: в рот не брати цієї гидоти (П. Гуріненко); *Сидоров підскочив чортом .. і мовив хмуро, з* ***притиском:*** *— Вперед!* (Василь Шевчук); *— Ти для чого ж це силоміць витягнув з хати горіхівську красуню і завіз її аж у темний гай? — з* ***притиском*** *запитала дружина* (І. Сочивець).

ПРИТКНУТИ

947. **ПРИТКНУ́ТИ ГО́ЛОВУ (себе́). 1.** *де.* Знайти якийсь притулок, пристановище; зупинитися десь. *— Я бажаю собі гніздо звести, щоб було, де* ***голову приткнути*** (Панас Мирний); *Хіба мало таких, як я? Хіба трохи тиняється по світу, де б свою голову прихилити, де б* ***себе приткнути?!..*** (Панас Мирний).
2. *перев. куди.* Використати здібності, знання, нахили і т. ін. у певній галузі діяльності. *Вона* [старша] *стільки ж знає, як і всі — куди їх везуть, де сплять їхні долі, куди* ***приткнуть*** *дівочі* ***голови*** (Іван Ле).

ПРИТУЛЯТИ

948. **ПРИТУЛЯ́ТИ / ПРИТУЛИ́ТИ ГОРБА́ТОГО ДО СТІНИ́,** *жарт.* Говорити щось недоречне, нелогічне і т. ін. або робити щось не те, що треба. [Маруся:] *Ти вже почнеш чорт батька зна що вигадувать та* ***притулять горбатого до стіни!*** (М. Кропивницький).

ПРИТЧА

949. **ПРИ́ТЧА ВО ЯЗИ́ЦЕХ** *чия, кого і без додатка, перев. зі сл.* с т á т и, б ý т и, *книжн.* Те (рідше той), про що (про кого) всі говорять; предмет розмов. *Довелось самому розкидати* [добро] .. *І* ***притчею во язицех*** *стати Добрим людям* (Т. Шевченко); *У розпал веселощів дістає томик Гегеля, який уже став* ***притчею во язицех*** *терехівчан, примощується в кутку, читає* (В. Дрозд); *Зростає кількість протиправних дій .. Ну, а рекет став мало не* ***притчею во язицех*** (З журналу).

ПРИТЯГАТИ

950. **ПРИТЯГА́ТИ (притя́гувати) [ДО СЕ́БЕ] О́ЧІ (по́гляд, зір** *і т. ін.***)** *чиї (чий), які (який), кого і без додатка.* Привертати чиюсь увагу, вабити. *Оселедець, бринза* ***притягували*** *голодні* ***очі*** *косарів* (К. Гордієнко); *Любов Прохорівна* ***притягала до себе*** *заздрі* ***погляди*** (Іван Ле); *Ненароком зелене вікно* ***притягає зір*** (Н. Рибак).

951. **ПРИТЯГА́ТИ (притя́гувати) / ПРИТЯГТИ́ (притягну́ти) ЗА ВОЛО́ССЯ (за ву́ха)** *що.* Невиправдано, безпідставно виставляти, показувати що-небудь. *Мене люди зовсім не за самий вірш лають, а за те, що я мало ідейна, чи то пак — мало тенденційна, але мені здається, що коли я буду тенденцію* ***за волосся притягати,*** *то всім буде чутно, як її волос тріщатиме нещасний* (Леся Українка).

ПРИТЯГУЄ

952. **ПРИТЯ́ГУЄ / ПРИТЯГЛО́ ЖИВІ́Т (живота́) ДО СПИ́НИ** *в кого, кому і без додатка, безос.* Дуже хочеться їсти комусь; хтось зголоднів. *Хтось помішує ложечкою в склянці чай. Скло дзвенить тонко, знайомо, і від того ще більше* ***притягує живіт до спини*** (Ю. Збанацький); *Хіба ж і не щастя після пісної дороги, після сухарів та цибулі, від яких йому вже* ***до спини притягло живота,*** *натьопатись нарешті смачного гарячого борщу* (О. Гончар).

ПРИХИЛИТИ

953. **ГО́ЛОВУ [СВОЮ́] ПРИХИЛИ́ТИ** *де.* Знайти якийсь притулок, пристановище; влаштуватися десь. *Прийдеш над сю гору,— пустиня, спалена сонцем, ні прутика, ні гіллячки, щоб хоч де* ***голову прихилить*** *від палу...* (Панас Мирний); *— Доки живу — земля моя, я господар на ній. Гичак поділив, а тепер, на старість, не має де* ***голову прихилити*** (М. Томчаній); *— Куди ж нам, Денисе, найкраще податися, де* ***голову прихилити..?*** (М. Стельмах); *Хіба мало таких .. тиняється по світу, де б* ***свою голову прихилити..?*** (Панас Мирний).

954. **ПРИХИЛИ́ТИ НЕ́БА (со́нце,** світ *і т. ін.***)** *для кого, кому, зі сл.* р á д и й, з д á т н и й *і т. ін.* Зробити для когось усе, навіть неможливе. *Гірко було Маланці. От, зростила дитину, берегла, доглядала, рада була* ***неба*** *їй* ***прихилити*** *та зорями вкрити, а тепер оддай між люди на поневіряння* (М. Коцюбинський); [Косяк:] *Оленько, кохана моя. Та я радий для тебе* ***сонце прихилити*** (М. Зарудний); *Шаблистий розмахував не руками, а голоблями — здатними, здається,* ***прихилити весь світ*** *для Павла Жабокрика* (Є. Гуцало).

ПРИХИЛЯТИ

955. **ПРИХИЛЯ́ТИ / ПРИХИЛИ́ТИ ДО СЕ́БЕ СЕ́РЦЕ (серця́)** *чиє (чиї), кого і без додатка.* Викликати до себе чиюсь приязнь, чиїсь симпатії. *Маленька, кругловиденька, з терновими мрійними очима, вона зразу* ***прихиляла до себе серце*** *всякої людини* (С. Васильченко); *Там, на чужині, вони зуміли* ***прихилить до себе серця.*** *Народи увінчували лаврами, підносили на Парнас їх, видатних співаків України* (З журналу).

ПРИХИЛЯТИСЯ

956. **ПРИХИЛЯ́ТИСЯ / ПРИХИЛИ́ТИСЯ СЕ́РЦЕМ (душе́ю)** *до кого.* Приятелювати з кимсь, симпатизувати комусь, любити когось. *Олег все більше звикав і* ***прихилявся серцем*** *до Люди, а Люда сміялася, пустувала й хто зна, що було у неї на*

думці (Л. Дмитерко); *Не хотіла* [татарочка] *підсобляти в будь-якім підступі супроти Подолянки, до котрої татарочка, в неволі зів'явши, чомусь* ***прихилилась душею*** (О. Ільченко).

ПРИХОДИТИ

957. **ПРИХО́ДИТИ / ПРИЙТИ́ ДО РО́ЗУМУ.** Ставати розумним, кмітливим, розважливим і т. ін. *От і почав наш горобчик до* ***розуму приходити,*** *— годі сваритися!* (Леся Українка); // Ставати старшим, дорослішим, досягати певного віку. *Кожній дитині він* [батько] *справляв примірник Біблії, коли та* [дитина] ***приходила до розуму*** (М. Грушевський).

958. **ПРИХО́ДИТИ / ПРИЙТИ́ НА ПА́М'ЯТЬ (на ду́мку)** *кому і без додатка.* Поставати в уяві; пригадуватися, згадуватися. *Хочеться що-небудь доброго зробити... і покійний тато, Царство їм небесне,* ***приходять на пам'ять...*** (М. Коцюбинський); *Ти його речі до одного слова згадуєш; і вві сні вони тобі сняться, і прокинешся ранком — перше всього вони тобі* ***на пам'ять приходять*** (П. Куліш); *А він* [Дмитро] ***і приходить на думку,*** *точнісінько таким, як з Варивоном приходив* (М. Стельмах).

ПРИХОДИТЬ

959. **[І] В ГО́ЛОВУ (в ду́мку) НЕ ПРИХО́ДИТЬ / НЕ ПРИ́ЙДЕ** *кому і без додатка, що.* Зовсім не думається, не гадається (про щось перев. неймовірне). *Про те, що я можу програти усі свої три копійки, мені* ***і в голову не приходило*** (П. Панч); *Гризельда навіть не заздрівала, щоб Тодозя кохала князя, й поважний суворий князь кохав Тодозю: це їй* ***і в думку не приходило*** (І. Нечуй-Левицький); *Покрили мертве збите поле, немовби чорна сарана! Чорна сарана... Більш красномовний образ* ***і в голову не прийде*** (І. Волошин).

ПРИХОДИТЬСЯ

960. **СО́ЛОНО ПРИХО́ДИТЬСЯ / ПРИЙШЛО́СЯ** *кому, безос.* Хтось перебуває у важких умовах, у скрутному становищі; нелегко комусь. *У Галичині років з п'ятсот тому назад ..* ***солоно приходилось*** *руському народові, котрий звали вони* [князі та бояри] *смердами* (М. Драгоманов); *Вийшли* [солдати] *до ротного, сміються, дякують Максимові, що, коли б не він, дуже б* ***солоно прийшлося...*** (Панас Мирний).

961. **ЯК (колú) ПРИХО́ДИТЬСЯ / ПРИЙШЛО́СЯ ДО ЧО́ГО (до ді́ла),** *безос.* За умови, що треба діяти, робити щось; при потребі, при можливості. *Треба, щоб і ми любили один одного ..* ***коли до чого приходиться,*** *один за одного страждали і біду терпіли* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Спитаєшся пня й колоди,* ***як прийдеться до чого*** (М. Номис); *От наші критики не такі лицарі* ***і коли приходиться до діла,*** *то ставлять в одну лінію і поетів і поетес* (Леся Українка); *— Цілий рік трубили про ту кукурудзу, а* ***як до діла прийшлося,*** *то всі по кущах!..* (В. Кучер).

ПРИЦІЛЮВАТИСЯ

962. **ПРИЦІ́ЛЮВАТИСЯ / ПРИЦІ́ЛИТИСЯ О́КОМ. 1.** Оглядаючи щось, міркувати про його місце, розмір, вагу і т. ін. *Розставляла* [Устина] *пляшки з вином, ставила блюдечка з паюсною ікрою та дорогі рибні консерви,* ***прицілювалась оком,*** *де б краще поставити власного виготовлення салат* (Д. Бедзик).
2. *на кого—що.* Спрямовувати погляд на кого-, що-небудь, при цьому зважуючи, оцінюючи щось. *— А тобі не спиться, Маріє? — спитав Жменяк, примруживши одне око, а другим* **[оком]** ***прицілившись*** *на молоду ще вдовицю* (М. Томчаній).

ПРИШЕСТЯ

963. **ДО ДРУ́ГОГО ПРИШЕ́СТЯ,** *перев. із запереч.* н е. Дуже довго або ніколи, взагалі, зовсім і т. ін. *— Куди ти тютюн ламаєш .. А бодай ти не виліз з того тютюну* ***до другого пришестя!*** (О. Довженко).

ПРИШИВАТИ

964. **ПРИШИВА́ТИ (пришпи́лювати) КВІТКИ́ / ПРИШИ́ТИ (пришпили́ти) КВІ́ТКУ** *кому, яку.* Ображати когось в'їдливими репліками, дошкульними словами; обзивати когось, давати призвіська, насміхатися над кимсь. *З кожного насміхається* [Печериця], *кожному* ***квітки пришиває,*** *а сам же то? Якби глянув у воду на свою вроду* (Панас Мирний); *Ятрівка таку* ***квітку пришпилить,*** *що і через тиждень сорому не збудешся* (Г. Квітка-Основ'яненко). **ПРИШПИ́ЛЮВАТИ ЛАТКИ́.** *— Усякий думає: "****Пришпилюють мені латки,*** *давай буду й я пришпилювати іншим!"* (І. Франко).

ПРИШИЙ

965. **ПРИШИ́Й КОБИ́ЛІ ХВІСТ,** *несхв., жарт.* Зайвий, непотрібний. *Була й новинка Карпенкова — "Суєта". Перші три акти добрі, а четвертий —* ***приший кобилі хвіст*** (Панас Мирний); *— Хто я в "Сугаклії"? Голова чи, може,* ***приший кобилі хвіст?*** (С. Добровольський); // Не вартий уваги. [Максим:] *Цілісінький день ви собі удвох балакаєте, а за вами слідком човгає щось таке, ніби теж скидається на людину, а ви його вважаєте чи за* ***приший хвіст кобилі,*** *чи за німого?..* (М. Кропивницький).

ПРИШИТИ

966. **НІ ПРИШИ́ТИ, НІ ПРИЛАТА́ТИ,** *зі сл.* сказа́ти, говори́ти *і под.* Недоладно, недоречно, дурниці і т. ін. *Дивний чоловік, то мій товариш на правім боці .. Все думає, а Бог знає над чим, а часом якщо скаже, то **ні пришити, ні прилатати*** (І. Франко).

967. **ПРИШИ́ТИ [СВОЮ́] ПРИ́ШВУ (при́шви). 1.** *до чого.* Не досить тактовно доповнити сказане кимсь, втрутитися в чужу розмову. *А молоденькі панночки раді, що й їм вільно **пришити свою пришву** до розмови, навперейми почали згадувати та декламувати уривочки з декадентських віршів* (Дніпрова Чайка).
2. *кому, рідко.* Дати комусь прізвисько, поглузувати з когось. *О! Що то вже за дівка!.. Вона не вміла, як кому **пришви пришити?** Ну, ну! І проворна, і жартовлива* [жартівлива] *була* (Г. Квітка-Основ'яненко).

968. **ПРИШИ́ТИ СПРА́ВУ** *кому.* Несправедливо, безпідставно звинуватити когось у чомусь. *Твою Анничку, ті от... засудили. Якусь там **справу** дівчині **пришили,** Вона в тюрмі згоріла, як свіча* (Л. Забашта).

ПРИШИТИЙ

969. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) ПРИШИ́ТИЙ** *на кому—чому і без додатка.* **1.** Добре, міцно тримається на чомусь; вправний, красивий і т. ін. (про кого-небудь). *Але він вже на коні — на коні **як пришитий**...* (Д. Мордовець).
2. *зі сл.* сиді́ти, ходи́ти *і т. ін.* Не відступаючи від когось, не виходячи звідкись; постійно. [Дранко (*кричить у себе на дворі*):] *І слухати не хочу! Знаю, які печериці підеш збирати! Сиди мені у хаті, **як пришита!*** (М. Кропивницький); *Поївши, Софія заходилася прибирати в кімнаті. Микола ходив за нею, **як пришитий*** (А. Дімаров); *Їй не страшно було, коло неї, **мов пришитий...** провожатий, що не один чи два вечори знай проводив її до самої хати* (Панас Мирний).

ПРИЩЕМИТИ

970. **ПРИЩЕМИ́ТИ ХВІСТ (хвоста́)** *кому, несхв* Обмежити чиїсь дії, поставити когось у невигідне, скрутне становище. *Він давно мені хоче **прищемити хвіст*** (М. Стельмах); *Поставили на місце* [хапугу], ***прищемили,** як говориться, **хвоста,** щоб не був таким розумним* (З журналу).

ПРИЩИКНУТИ

971. **ПРИЩИКНУ́ТИ ЯЗИКА́** *кому і без додатка.* Змусити когось перестати говорити про кого-, що-небудь; обірвати на слові. ***Прищикнула,** як то кажуть, **язика** та й замовкла* (З усн. мови); **ПРИЩИКНУ́ТИ ЯЗИЧКА́.** *Посдинок цей продовжувався в затаєних намірах, що їх викохував про себе Гнат, настирливо шукаючи такого випадку, щоб **прищикнути Уласові язичка*** (Григорій Тютюнник).

ПРОБА

972. **ПРО́БА (***рідше* **спро́ба) ПЕРА́.** Перший твір, перша наукова праця і т. ін. *Пригадую собі таке перше оповідання — "Страшний свідок", чистої води **пробу пера,** на цілком пусту романтичну тему* (М. Грушевський); *У Ваші руки попалися перші мої роботи, **спроба пера*** (М. Коцюбинський).

ПРОБИ

973. **ВИСО́КОЇ ПРО́БИ. 1.** Що-небудь досконале, майстерно зроблене, якісне і т. ін. *Проза Петра Панча — література **високої проби*** (З газети).
2. *перен.* Обдарований, талановитий у чомусь. *Франко — лірик **високої проби,** і його ліричні вірші просяться часто в музику* (М. Коцюбинський); *Це були люди **високої проби.** Богдан почував, що таким людям можна в усьому довіритись* (О. Гончар); *Радіоелектроніка. Хто і що може подвигнути її? **Високої проби** професіонали...* (З журналу).

974. **НИЗЬКО́Ї (невисо́кої) ПРО́БИ. 1.** Щось недосконале, недовершене, примітивне і т. ін. *Не завжди щастить журналам приходити на зустріч з читачем з повноцінним "багажем", трапляються .. і твори **невисокої проби*** (З журналу).
2. *перен.* Некультурний, має погану вдачу і т. ін. *Він переконався, що молодий граф Едвін — чоловік дуже **низької проби,** картяр і розпусник* (І. Франко).

ПРОБИВАТИ

975. **ПРОБИВА́ТИ / ПРОБИ́ТИ СОБІ́ ДОРО́ГУ.** Утверджуватися (про що-небудь). — *Ну, це вступ. А далі — самокритика. Весела, щира, непідробна. Можети використати для часопису, якщо ідея самосміху **проб'є дорогу*** (О. Бердник); *І все ж нові засади насилу **пробивають собі дорогу.** Заважає насамперед — консерватизм мислення* (З газети).

ПРОБИРАТИ

976. **ПРОБИРА́ТИ / ПРОБРА́ТИ [АЖ] ДО КІСТО́К** *кого і без додатка.* Викликати у когось відчуття сильного холоду. *Вночі знову йшов дощ, дув пронизливий сирий вітер, **пробирав до кісток*** (О. Сизоненко); *Міцний мороз **пробирав аж до кісток*** (Я. Качура); *Осіння вже пора по-вовчи закрадалась. І холод **до кісток** рибалок **пробирав*** (М. Рильський). **ПРОБИРА́ТИ ДО КОСТЕ́Й,** *діал. Дощ перестав, стало ніби ясніше, але вітер **пробирав до костей** і ліс голосніше шумів, шепотів*

(Мирослав Ірчан). **ПРОБРА́ЛО ДО СА́МИХ КІСТО́К** *чим, безос. **До самих кісток пробрало** його холодом та вологістю* (Я. Гримайло).

977. **ПРОБИРА́ТИ / ПРОБРА́ТИ [АЖ] ДО СЛІЗ** *кого і без додатка.* Справляти велике враження на когось; розчулювати. *Приспів **пробирає аж до сліз*** (П. Тичина).

978. **ПРОБИРА́ТИ / ПРОБРА́ТИ ДО ПЕЧІНО́К** *кого і без додатка.* Сильно впливати, діяти на кого-небудь. *Добрий тютюнець — **до печінок пробирає...*** (Ю. Збанацький).

ПРОБИТИ

979. **ПРОБИ́ТИ [ГРУДЬМИ́] ДОРО́ГУ** *кому.* Ціною великих зусиль домогтися чого-небудь або допомогти комусь у досягненні якоїсь мети. *Любити своє дитя — це ще не все, ти зумій **грудьми пробити йому дорогу*** (О. Гончар).

980. **ПРОБИ́ТИ СТІНУ́** *чого, яку.* Ціною великих зусиль здолати опір, добиваючись чогось. *Саме представники .. неформальних об'єднань провели величезну роботу, аби .. **пробити стіну** бюрократичного перестрахувальництва й байдужості* (З журналу); *І першою наважилася **пробити цю стіну** газета "Молода гвардія". Ця стаття мала наслідки вибуху бомби* (З журналу).

ПРОБІГАТИ

981. **ПРОБІГА́ТИ / ПРОБІ́ГТИ ОЧИ́МА** *що, по чому і без додатка.* Швидко читати або оглядати що-небудь. *Мазепа почав читати лист, по тому, як **пробігав очима** все далі, його обличчя мінялося* (Ю. Мушкетик).

ПРОБЛЕМ

982. **НІЯ́КИХ (жо́дних, без** *і т. ін.*) **ПРОБЛЕ́М** *у кого, з чим і без додатка.* Усе добре, прекрасно, спокійно і т. ін.; все вирішилось — .. *Тепер, здається, не тільки у вас, а й у решти членів київської делегації з виступами **ніяких проблем?*** (З газети).

ПРОБЛЕМА

983. **ПРОБЛЕ́МА НО́МЕР ОДИ́Н** *для кого, чого і без додатка.* Завдання, що має першочергове значення для кого-небудь; головне, найважливіше. *Розвідувачі надр проникають у найглухіші і найпустельніші місця, де **проблемою номер один** стає добування води* (З газети); *Після твого повернення для нас **проблемою номер один** буде твоє здоров'я* (Л. Дмитерко); ***Проблема номер один** сьогоднішнього господарювання — комплексна механізація* (З журналу).

ПРОБУВАТИ

984. **ПРО́БУВАТИ / ПОПРО́БУВАТИ КИСЛИ́ЦЬ** *від кого і без додатка.* Зазнавати покарання, докорів, тиску і т. ін.; терпіти. *Через неї* [сестру] *мені часто доводилось од матері **пробувать кислиць:** оце було зачеплю її або штовхну, .. то вона зараз біжить до матері жалітися, а мати мені зараз .. було добре намне чуба або наскубе вуха* (І. Нечуй-Левицький).

985. **ПРО́БУВАТИ [СВОЄ́] ПЕРО́** *в чому.* Починати писати художні твори, замітки і т. ін. *Не поодинокі в літературі випадки, коли поет звертається до прози чи **пробує своє перо** в якомусь іншому, новому для нього жанрі* (З газети).

986. **ПРО́БУВАТИ [СВОЇ́] СИ́ЛИ** (*рідше* **себе́**) *в чому.* Починати займатися чимсь, перевіряти свої здібності, можливості, талант у чомусь. *Зовсім самостійною моєю роботою, де я **пробував свої сили** як сценарист, режисер і актор одночасно, був фільм "За стіною"* (А. Бучма); *Наші молоді прозаїки **пробують свої сили** і в надзвичайно важливому жанрі — в літературі для дітей* (Ю. Смолич); *Під впливом свого приятеля Федькович і сам почав **пробувати сили** в літературі* (Леся Українка); *Крім поезій ліричних і гумористичних **пробував себе*** [поет] *й у драматичному роді* (В. Самійленко).

ПРОВАЛИВСЯ

987. **МА́ЛО КРІЗЬ ЗЕ́МЛЮ НЕ ПРОВАЛИ́ВСЯ.** Хтось відчув великий сором, незручність у зв'язку з чимсь. ***Мало крізь землю не провалився** хлопець, зиркнув на свої давно не миті, геть покраплені незаживаючими подряпинами ноги, постояв якусь мить остовпіло, а тоді враз чкурнув з сусідського городу* (Ю. Збанацький). **МА́ЛО КРІЗЬ ЗЕ́МЛЮ ПРОВАЛИ́ТИСЯ.** [Галина:] *Відчепись! Говорила я тобі. Бачиш, як незручно вийшло. **Мало крізь землю провалитися*** (В. Собко).

988. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **КРІЗЬ ЗЕ́МЛЮ ПРОВАЛИ́ВСЯ.** Раптово, безслідно і т. ін. зник хтось, зникло що-небудь. *І зник* [чоловік] *так само несподівано, як і появився. Я .. все хотів побачити його знову, щоб розпитати добре про тих богатирів, але він **як крізь землю провалився*** (Легенди..); — *Люданський тільки що був тут і десь дівся, **мов крізь землю провалився*** (М. Кропивницький); — *Авторучка випала, мацав-мацав, **наче крізь землю провалилась*** (В. Дрозд); *Кума десь ділась, **наче крізь землю провалилась*** (І. Нечуй-Левицький); *Цілий день шукав дід ту ниву, а вона **ніби крізь землю провалилася*** (З журналу). **ЯК КРІЗЬ ЗЕ́МЛЮ ПІШЛИ́.** — *І коней не знайшли? — Ні, **як крізь землю пішли** всі семеро* (А. Головко). **НА́ЧЕ КРІЗЬ ЗЕ́МЛЮ ПРОПА́ЛИ.** *Треба вам сказати, що як тільки прокотив возик з писарем, то усі **наче крізь землю пропали*** (Марко Вовчок).

ПРОВАЛИСЯ

989. **ХОЧ ПРОВАЛИ́СЯ.** 1. *з ким—чим і без додатка.* Уживається на означення невміння, невправності в чому-небудь, безпорадності і т. ін. *А от худобі ніяк ради не вміла дати,* ***хоч провались*** *з нею* (А. Головко).
2. Уживається для вираження бажання зникнути звідкись. *Неприємно,* ***хоч провались*** (З усн. мови).

ПРОВАЛИТИСЯ

990. **ЩОБ [КРІЗЬ ЗЕ́МЛЮ] ПРОВАЛИ́ТИСЯ.** 1. Уживається для вираження запевнення у правдивості сказаного. — ***Щоб мені крізь землю провалитись,*** *щоб я з місця того не зійшла, як тому правда, що Хівря набрехала* (Грицько Григоренко).

2. *лайл.* Уживається для вираження незадоволення кимсь, як недобре побажання комусь. — *Щоб тебе перша куля не минула! Гидкий! Осоружний!* ***Щоб тобі провалиться,*** *проклятому!* (С. Васильченко).

ПРОВАЛЮЙСЯ

991. **ХОЧ КРІЗЬ ЗЕ́МЛЮ ПРОВА́ЛЮЙСЯ (провали́ся).** Дуже неприємно, незручно, соромно і т. ін. комусь. *Йому так неприємна була вся ця історія. .. Складається таке неприємне враження, що прямо* ***хоч крізь землю провалюйсь*** (М. Хвильовий); *А як щось поламається? Та ще й на Віриній ділянці! Тоді* ***хоч крізь землю провалися*** (А. Хорунжий); [Любов:] *Коли б ви знали, як мені часом буває сором при спогадах, просто* ***хоч крізь землю провалитись!..*** (Леся Українка).

ПРОВОДЖАТИ

992. **ПРОВОДЖА́ТИ (прово́дити) / ПРОВЕСТИ́ В ОСТА́ННЮ ПУТЬ (доро́гу)** *кого.* Ховати кого-небудь. *Вранці небіжчика перенесли на козацький байдак, і вся флотилія вирушила до Кінбурна,* ***проводжаючи*** *бойового отамана* ***в останню путь*** (П. Дорошко); *Спершу везли Тарасову домовину чоловіки, однак за давнім звичаєм неодруженого чоловіка повинні* ***проводити в останню дорогу*** *дівчата* (З газети).

ПРОВОДИТИ

993. **ПРОВО́ДИТИ / ПРОВЕ́СТИ В ЖИТТЯ́** *що.* Здійснювати, втілювати на практиці що-небудь. *Директори пробували* ***проводити в життя*** *нові реформи* (З газети); [Огнєв:] *Чекаю на запитання.* [Горлов:] *А чого чекати? Розкажи, чому оперативний план* ***не провів у життя?*** (О. Корнійчук).

994. **ПРОВО́ДИТИ / ПРОВЕ́СТИ ЛІ́НІЮ** *чию.* Діяти відповідно до чого-небудь, згідно з чимсь. *Письменники України готові* ***проводити лінію*** *Верховної Ради республіки на розбудову суверенної України* (З газети).

995. **ПРОВО́ДИТИ / ПРОВЕ́СТИ МЕЖУ́** *між ким—чим.* Відокремлювати, розглядати як не рівноцінне, не рівнозначне за сутністю, значенням і т. ін. *Я і сам знаю, що не можна* ***провести межу*** *між живим і мертвим; що не тільки живуть, а на життя мають таке саме право рослини і навіть камінь...* (М. Коцюбинський).

996. **ПРОВО́ДИТИ / ПРОВЕ́СТИ ОЧИ́МА (по́глядом)** *кого.* Довго, не відриваючись, дивитися на кого-небудь, услід комусь. *Горпина стоїть на хатньому порозі біла, як хустка, і* ***проводить*** *того москаля* ***очима*** (Марко Вовчок); *Учнів молодших класів Мартин Іванович* ***проводить поглядом*** *до самої роздягальні* (О. Копиленко).

997. **ПРОВО́ДИТИ (роби́ти, наводи́ти) / ПРОВЕ́СТИ (зроби́ти, наве́сти) ПАРАЛЕ́ЛЬ.** Порівнювати, зіставляти (однакові або однорідні) явища. [Майстер:] ***Зробімо паралель:*** *вам дорогий ваш хист, мені — наука* (Леся Українка).

ПРОВОРНИЙ

998. **ПРОВО́РНИЙ (швидки́й) НА ЯЗИ́К.** Говіркий, балакучий. *Хай же друга невістка, що була тільки* ***на язик проворна,*** *кида їх разом з своєю коровою* (Грицько Григоренко); *І гарна б жінка була Хвеська, усім гарна, та тільки* ***на язик швидка*** (З журналу).

ПРОГЛЕДІТИ

999. **ПРОГЛЕ́ДІТИ (проглядíти, продиви́тися) [ВСІ] О́ЧІ.** Втомитися від виглядання, очікування кого-небудь звідкись. *В той день Оксана* ***прогледіла*** *на дорогу* ***всі очі*** (П. Панч); *Впала ніч... шакали виють... Вітер... Мов зима! Я* ***всі очі прогляділа,***— *Милого нема* (А. Кримський).

ПРОГЛЯНУТИ

1000. **І О́КОМ НЕ ПРОГЛЯ́НУТИ** *чого, куди.* Дуже густий, темний, високий (про хащі, зарості і т. ін.). *А он і гуси: їм колись у нас Жилося нічогенько. В таких пищали комишах Їх виводки, що й* ***оком не проглянуть*** (М. Рильський).

ПРОГРАВАТИСЬ

1001. **ПРОГРАВА́ТИСЬ / ПРОГРА́ТИСЬ ДО НИ́ТКИ.** Втрачати повністю що-небудь, зазнаючи поразки в азартних іграх. *Мадюдя цього разу грав неуважно: як генерал не смикав бровами,* ***програлись до нитки.*** *Генерал і кричав на Мадюдю, і жбурляв на стіл доміно — того наче обмарило* (А. Дімаров).

ПРОДАВАТИ

1002. **ПРОДАВА́ТИ ВИ́ТРІШКИ,** *зневажл.* Блукаючи без діла, бездумно роздивлятися на кого-,

що-небудь. — *А я більше не піду до їх сидіти в кутку та* ***витрішки продавати,*** *— сказала писарша* (І. Нечуй-Левицький); — *Ти чого сюди прийшов?* ***Витрішки продавати?*** (В. Большак).

1003. **ПРОДАВА́ТИ ЗУ́БИ,** *зневажл.* Сміятися, реготати (перев. без причини). *Між людьми чесними* ***зубів не продавай*** (Укр.. присл..); *Але одного дня таки не витримав: він сказав їй, що взяв її не на те, щоб вона* ***продавала зуби*** *та реготалась з парубками* (М. Коцюбинський); — *Ой!* — *зареготала вона* [дівчина]. — *А чого так?* — *Щоб менше* ***зуби продавала...*** (В. Винниченко); — *О, гляньте! Це наш мельник вийшов на гатку та* ***продає зуби!*** (М. Стельмах).

1004. **ПРОДАВА́ТИ / ПРОДА́ТИ ДУ́ШУ** *кому.* Втрачати свою гідність, даючи згоду служити комусь; зраджувати. — *Мені злодій давав півсотні карбованців, щоб я нікому не казав, а я йому: і за сто не* ***продам душі своєї!*** (М. Рильський); *Для науки я і до чорта пішов би, як один німецький учений, тільки так, щоб* ***душі не продати*** (М. Стельмах); *І напевне ж таки, не зачеплять вони* [гасла й заклики "Пияцтву — бій"] *і тих, хто вже* ***продав свою душу*** *зеленому змієві* (З журналу). **ПРОДАВА́ТИ ДУ́ШУ ДИЯ́ВОЛУ.** *Диваки, вбивають себе над рукописом, фарбами,* ***продають душу дияволу*** *за какофонію звуків.., пнуться до безсмертя.., а воно, безсмертя, поруч* (В. Дрозд).

ПРОДАСТЬ

1005. **РІ́ДНОГО БА́ТЬКА ПРОДА́СТЬ.** Хто-небудь непорядний, здатний зрадити, вчинити підлість. — *Знаємо ми таких приятелів* [станового]. *Вони вам за медалю* ***рідного батька продадуть!*** — *тикаючи пальцем, гукав Пищимуха* (Панас Мирний).

ПРОДАТИ

1006. **ПРОДА́ТИ О́ЧІ ПСО́ВІ.** Втратити гідність задля якоїсь вигоди, користі. — *Розспівався. Найшов час!..— Не чіпайте його, хлопці,— подалі від лиха.— Усе скупив, бо* ***псові очі продав!..*** — *Наїв черево на чужому горі* (М. Стельмах).

ПРОДЗВОНИТИ

1007. **ПРОДЗВОНИ́ТИ ПО ДУШІ́,** *церк.* Оповістити про чиюсь смерть ударами у дзвони. *Пособорували генеральшу в обідню годину, а на ранок і* ***по душі продзвонили...*** (Панас Мирний).

ПРОДИВЛЯТИ

1008. **ПРОДИВЛЯ́ТИ / ПРОДИВИ́ТИ О́ЧІ.** Напружено виглядати, чекати кого-небудь. *Як голуб сивенький не верне до ночі, За ним друг миленький* ***продивляє очі*** (Пісні та романси..); *Прислухалась наша мати Біля спаленої хати, Де чорніє яворина, Прислухалася три днини, Видивлялася три ночі,* ***Продивляла*** *мати* ***очі*** (М. Стельмах).

ПРОДИРАЄ

1009. **МОРО́З ПО ШКІ́РІ ПРОДИРА́Є.** Хтось відчуває неприємний холод від несподіваного сильного переляку, збудження і т. ін. *Чи вистачить вам сміливості взяти в руки живу двометрову кобру? У більшості людей, вихованих в європейських традиціях, від самої думки про це* ***мороз по шкірі продирає*** (З журналу).

1010. **ПРОДИРА́ТИ / ПРОДЕ́РТИ О́ЧІ.** 1. Прокидатися. *Перевертався з боку на бік й Ілько. Звечора начебто задрімав, а потім* ***продер очі,*** *і вже ніяк сон його не брав* (І. Чендей).
2. Прозрівати, розуміти що-небудь. *Промайнула воля, Задурманений неволею люд почав* ***продирати очі...*** (Панас Мирний).

ПРОДИХНУТИ

1011. **НЕ ПРОДИХНУ́ТИ,** *перев. зі сл.* р о б о т а. Дуже багато. *Степці тепер роботи було —* ***не продихнеш.*** *Прала бинти, чергувала ночами* (Ю. Бедзик).

ПРОДИХУ

1012. **БЕЗ ПРО́ДИХУ.** Не зупиняючись, невідступно. — *Знаєте, як ми там наступали!.. Не до писання було!.. День і ніч* ***без продиху!..*** *Кілометрами, а не ярдами!..* (О. Гончар).

ПРОЇХАТИСЯ

1013. **ПРОЇ́ХАТИСЯ НА ВОРОНИ́Х.** Бути забалотованим на виборах. — *Як доходить діло до звітно-виборних зборів, то не їсть і не п'є Кіндрат Дорофійович. Не хоче, як кажуть,* ***проїхатися на вороних*** (В. Логвиненко).

ПРОЙМАЄ

1014. **МОРО́ЗОМ (дро́жем, дро́жжю) ПРОЙМА́Є / ПРОЙНЯЛО́** *кого.* Хто-небудь відчув холод, судомне тремтіння від великого хвилювання, несподіванки, переляку і т. ін. *Мене* ***морозом пройняло.*** *Чи знаєш, Галю, що відтоді я не можу чути пісні з сими словами* (Леся Українка).

1015. **ПРОЙМА́ТИ ДО ЖИВЦЯ́.** Дуже хвилювати, турбувати, дошкуляти. *До самого* ***живця*** *тими словами* ***проймає*** (Панас Мирний).

1016. **ПРОЙМА́ТИ / ПРОЙНЯ́ТИ О́КОМ (очима, зо́ром, по́глядом)** *кого.* Суворо, різко дивитися на кого-небудь. ***Очима проймає!..*** *Коли б міг, то очима лизнув* (Укр.. присл..); *Там ангел помсти злий, суворий дух темниці,* ***Проймав*** *мене знов* ***зором*** *огневим* (Леся Українка); *Іван підсунув під лавку кошик, і машиністу нема куди ноги*

*поставити. Але він лише подивився на Івана, **пройняв його оком** наскрізь* (С. Чорнобривець).

1017. **ПРОЙМА́ТИ / ПРОЙНЯ́ТИ СЕ́РЦЕ (ду́шу). 1.** Глибоко зворушувати, розчулювати кого-небудь. *Огненне слово його* [Т. Шевченка] *наскрізь **проймало серце*** (Панас Мирний); *Сосна шуміла, шуміла. І здавалося хлопцеві, що то ридає його рідна мати, і плач цей **проймав йому серце*** (С. Воскрекасенко). **ПРОЙМА́ТИ Й ДУ́ШУ Й СЕ́РЦЕ.** *Мені пані уже як напише лист до мого сина, дак уже теє слово пророчисте **пройме й душу й серце*** (Ганна Барвінок).
2. Виклика́ти сильні, перев. неприємні відчуття. *Зголоднілі заробітчани запалими очима суворо поглядали на панські сади, городи. Мстиве почуття **проймало душу*** (К. Гордієнко); *Хай би серце вразила стріла, Аніж покора **серце пройняла*** (М. Бажан).

1018. **ПРОЙМА́ТИ СЛЬОЗО́Ю** *кого*. Глибоко вражати, розчулювати кого-небудь, доводячи до плачу. — *Проповіді так говорить* [батюшка], *неначе Златоуст. Не то що бабів, а й черствий чоловічий рід **сльозою** доброти і каяття **проймає*** (М. Стельмах).

ПРОЙНЯТИ

1019. **ПРОЙНЯ́ТИ АЖ ДО [СА́МОГО] СЕ́РЦЯ (до [са́мої] душі́).** Глибоко вразити кого-небудь. *Несамовита печія, жалюча ураза **пройняла*** [Чіпку] ***аж до серця*** (Панас Мирний).

ПРОЙТИ

1020. **НІ (ані́) ПРОЙТИ́ НІ (ані́) ПРОЇ́ХАТИ. 1.** Не можна дістатися куди-небудь (перев. через розгрузлість ґрунтової дороги в дощі). *Чи коли вщухне сльота-мряка? Земля роз'юшилась у непрохідне драговиння. **Ані пройти ані проїхати*** (М. Понеділок).
2. Про велику кількість кого-, чого-небудь. — *Такого вовка розплодилося, що **ні проїхати** лісом, **ні пройти*** (Остап Вишня).

1021. **ПРОЙТИ́ [І] КРИМ І РИМ [І МІ́ДНІ ТРУ́БИ],** *ірон.* Побувати всюди, надивитися всього, зазнати всіляких випробувань (перев. стосується осіб з поганою репутацією, низькою культурою поведінки). — *Беремо ж сюди* [в спецшколу] *найтрудніших, тих, що вже **пройшли Крим і Рим**,— інший і дорослий не бачив такого, що воно вже встигло пережити* (О. Гончар); *Я ж* [мав справу] *з однією, зате із справжньою бестією, яка **пройшла Крим і Рим і всі мідні труби**. Так що невідомо, кому із нас було важче* (А. Дімаров).

1022. **ПРОЙТИ́ [КРІЗЬ] ВОГО́НЬ І ВО́ДУ [І МІ́ДНІ ТРУ́БИ].** Зазнати всіляких випробувань, виявитися дуже спритним, мужнім, витривалим. [Кость:] *Страх не люблю отих "глибокорозумних", надто спритних, що **пройшли вогонь і воду*** (З. Мороз); *Навіть він, Пушкарьов, що **пройшов**, як говориться, **крізь вогонь, воду і мідні труби**, не зміг би заробити собі на прожиток* (Ф. Бурлака). **ОГО́НЬ І ВО́ДУ ПРОЙТИ́.** *А візьміть ось Корнелюка, начальника нашого, спитайте, де тільки не буває чоловік. **Огонь і воду пройшов!*** (М. Олійник).

1023. **ПРОЙТИ́ [КРІЗЬ] ЧИСТИ́ЛИЩЕ.** Зазнаючи великих випробувань, позбутися багатьох вад, недоліків. *Як хотіла б вона стати іншою... Але яким зіллям їй змити з себе ганьбу, які **чистилища пройти**, щоб виринути перед ним оновленою, гідною його кохання* (О. Гончар).

1024. **ПРОЙТИ́ (перейти́) КРІЗЬ СИ́ТО І РЕ́ШЕТО.** Зазнати всіляких випробувань, набути чималого досвіду у чомусь. *Волосний писар, що вже двадцять і один рік писарює, **пройшов крізь сито і решето** і знає добре, де чим пахне* (Б. Грінченко); *Він знав, що статечні господарі суворо осуджують оту "відьомську бабу", котра на своєму віку **перейшла крізь сито й решето*** (В. Речмедін).

1025. **ПРОЙТИ́ (перейти́) / ПРОХО́ДИТИ (перехо́дити) ЧЕ́РЕЗ РУ́КИ** *чиї, кого.* Опинитися на певний час у чиємусь розпорядженні, користуванні, побувати під чиїмсь впливом, зазнати чийогось втручання, дії і т. ін. ***Через руки** Марка Вовчка **пройшла** не одна кореспонденція, надіслана за кордон Герцену для опублікування в "Колоколе"* (З газети); *Виявилось, які порядки заведено в земстві, скільки **перейшло через** Колісникові **руки** грошей* (Панас Мирний); ***Через руки** словникарів **проходить** великий фактичний матеріал* (З журналу).

1026. **ПРОЙТИ́ / ПРОХО́ДИТИ ПЕ́РЕД ОЧИ́МА (зо́ром).** Зримо поставати в уяві, детально уявлятися (про образи, пережиті події й т. ін.). *Йому пригадалися давні літа . **Перед очима пройшло** власне життя — в огні, в тривогах, .. в нестатках* (І. Микитенко).

1027. **ПРОЙТИ́ / ПРОХО́ДИТИ ШКО́ЛУ [ЖИТТЯ́].** Набути досвіду, змужніти, загартуватися в чомусь. *Десятки українських літераторів добру **школу життя проходили** на будівництві Дніпрогесу, де кожен працював не місяць, не два, влітку і взимку* (З газети).

1028. **ЯК ДУХ КРІЗЬ ПА́ЛЬЦІ ПРОЙТИ́.** Бути непомітним, невловимим для когось. *Перш усього, він* [Хома Прядка] *був невловимий. Десять літ його ловила поліція — не могла піймати. Військо кликали, засідки робили,— **як дух крізь пальці пройде**, і нема* (В. Винниченко).

ПРОКВАСИТИ

1029. **ПРОКВА́СИТИ ДУ́ШУ.** З'їсти, випити чого-небудь кислого, гострого. — *Оце вам м'яка паляниця, а це і ягідок привезла,— може, схочете* ***проквасити душу*** (Панас Мирний).

ПРОКЛАДАТИ

1030. **ПРОКЛАДА́ТИ (пробива́ти) / ПРОКЛА́СТИ (пробити) ДОРО́ГУ (шлях, сте́жку** *і т. ін.*) **ДО СЕ́РЦЯ** *чийого.* Домагатися розуміння, прихильності, любові в кого-небудь. *Мені хочеться так підібрати акторів, дати їм такі ролі, щоб їм найменше довелося* ***пробивати дорогу до.. серця*** [глядача] (О. Довженко).

1031. **ПРОКЛАДА́ТИ (пробива́ти) / ПРОКЛА́СТИ (пробити) ШЛЯХ (шляхи́, доро́гу, сте́жку, путь)** *в чому і без додатка.* 1. Бути зачинателем, провідником чого-небудь. *Олександр Петрович Довженко завжди був серед тих, хто* ***прокладав нові шляхи в мистецтві*** (З журналу); *Життя таке коротке, що неможливо віддаватися всім земним утіхам і водночас* ***прокладати нові шляхи,*** *скажімо, в науці* (В. Канівець).
2. зі сл. с о б і. Здобувати визнання; поширюватися. *Нове* ***прокладає собі шлях,*** *чимраз більше входить у практику* (З журналу); // Добиватися певних успіхів у житті, утверджуватися. *Воздвиженський не любив науки, не поважав її, мав її тільки за спосіб* ***прокласти собі стежку*** *в житті* (І. Нечуй-Левицький). **ПРОКЛАДА́ТИ КО́ЛІЮ.** *Життя не проходить повз нього, Микола Біденко сам його крутить, підштовхує,* ***прокладає*** *свою* ***колію*** *мужності* (З журналу).

ПРОКЛЯТИЙ

1032. **ЯК ПРО́КЛЯТИЙ.** 1. *зі сл.* р о б и́ т и, п р а ц ю в а́ т и. Самовіддано, самозречено. *Коли вона спала, я майже не бачив. З рання і до вечора ганяла своїх наймитів і сама працювала,* ***як проклята*** (В. Минко).
2. Який втратив самовладання, не усвідомлює своїх вчинків, дій і т. ін. *Вернулась додому — місця собі не знаходила.* ***Як проклята*** *— Остапка ні за що вибила. Сама плакала потім* (А. Головко).
3. *зі сл.* м о т а́ т и, т р я с т и́ *і т. ін.* Дуже сильно. *До гатки хлопці добралися благополучно. Стали спускатися до Ташані; Дениса мотало в голоблях,* ***як проклятого.*** *— Держіть, хлопці, бо напира,— просив він, з трудом стримуючи воза* (Григорій Тютюнник).

ПРОКОВТНУВ

1033. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **АРШИ́Н (па́лицю, багне́та) ПРОКОВТНУ́В.** 1. Неприродно прямо, дуже виструнчено. *Олексій ішов, випроставшись так, як Юрко,* ***мов проковтнув палицю*** (П. Куліш); *Волосся було старанно зачесане. Обличчя начебто застигло. А тримався він так,* ***ніби аршин проковтнув*** (Ю. Шовкопляс).
2. Дуже виструнчений, стрункий. *В попереку був прямий,* ***як багнета проковтнув*** (Є. Гуцало).

ПРОКОВТНУТИ

1034. **ПРОКОВТНУ́ТИ БЕЗ СО́ЛІ** *кого, що і без додатка.* Знищити, погубити когось. *Козацтво гукало:.. — Не подаруємо ляхам кривди! — Москаль обсаджує нас фортецями,— кричав Явтух, наче той, що зістарився у січовиках.— Поки заселимо своїми хуторами паланки, поки виростуть на тих хуторах молоді козаки,— москаль* ***проковтне нас без солі!*** *— Потерпимо трохи! — кричали й старі* (М. Лазорський).

1035. **ПРОКОВТНУ́ТИ (затягти́, затягну́ти) ЯЗИКА́ (язи́к).** Зробитися мовчазним, замовкнути. *Вчений музика тут-таки пожалував, що не* ***проковтнув язика,*** *а язик тим часом зовсім розперезався і наплів сім мішків вовни щодо експансії глухих музикантів, яких породив і розбестив мікрофон* (А. Крижанівський); *Ярина злякано глянула на нього* [міліціонера], *примкнула сполохані вії, притулилась до коня. — Ви, громадяночко, може* ***проковтнули язик?*** (М. Стельмах); *Хоч би слово сказав, а то* ***затягнув язик*** *і мовчить* (І. Цюпа). **ПРОКОВТНУ́ТИ ЯЗИКИ́.** — *Цить-бо,— урвав пісню бандит.— Сказав же:* ***проковтніть язики*** (І. Муратов). **ЗАТЯГНУ́ЛО ЯЗИКА́** *кому, безос. Затихли тости і промови, Всім* ***затягнуло язика*** (С. Воскрекасенко).

1036. **ЩО [Й] [МО́ЖНА] ЯЗИ́К (язика́) ПРОКОВТНУ́ТИ.** Дуже смачне що-небудь. [Явдоким:] *Мабуть, смачна* [горілка], ***що й язика*** *з нею* ***проковтнеш,*** *як покуштуєш?..* (М. Кропивницький); *А тут грибне місце, назбираю боровичків своїй жінці. Вона їх так смажить на сметані,* ***що можна і язика проковтнути*** (М. Стельмах). **ЯЗИКА́ ПРОКОВТНУ́В БИ** *хто. Якби мені хоч одну ложку теї щирби, яку я тоді їв з галушками, здається, що аж поздоровшав би. То ж я вам кажу, така була щирба, що* ***язика проковтнув би*** (Нар. опов.).

ПРОКОТИТИ

1037. **ПРОКОТИ́ТИ (проката́ти) НА ВОРОНИ́Х (з вітерце́м)** *кого.* Не проголосувати за когось, не обрати кого-небудь кудись. *Люди почали говорити про те, щоб на наступних зборах* ***прокотити*** *Гризоту* ***на вороних,*** *а замість нього поставити мого тата* (В. Речмедін); *Колгоспники з нетерпінням чекали на звітно-виборчі збори і готували для голови "вороних". Хапунця* ***прокотили з вітерцем*** (Остап Вишня); *На звітно-виборчих зборах* ***прокатали*** *його* ***на вороних,*** *біль-*

ше йому не довелося висувати свою кандидатуру (З газети).

ПРОКРИЧАТИ

1038. **ПРОКРИЧА́ТИ (прогуді́ти) ВУ́ХА** *кому, про кого—що.* Надокучити, набриднути комусь постійними розмовами, настирливими вимогами і т. ін. про щось одне й те саме. *Сідаючи до столу, Федір ще раз засоромив Настусю.— Ну, от і повернувся наш Михайло, а то вже вона мені тут* ***вуха прогуділа*** *— коли повернеться, та коли повернеться. Як молодого ждала...* (Ю. Збанацький).

ПРОЛАЗИТИ

1039. **ПРОЛА́ЗИТИ / ПРОЛІ́ЗТИ В ШПА́РКУ.** Хитрощами, улесливістю і т. ін. поступово, непомітно домагатися чого-небудь, проникати куди-небудь. *Справжній митець увіходить у мистецтво не потихеньку, не* ***пролазить у шпарку,*** *прикриваючись вигаданим прізвиськом, а йде сміливо, відверто, через головний вхід* (П. Загребельний).

ПРОЛИВАТИ

1040. **ПРОЛИВА́ТИ / ПРОЛИ́ЙТИ КРОВ.** **1.** *за кого—що і без додатка.* Гинути, вмирати або мужньо воювати, боротися, відстоюючи щось, захищаючи кого-, що-небудь. *Не раз, Україно, в жорстокім бою Ти* ***кров проливала*** *священну свою* (М. Рильський); *Задумались одчайдушні козацькі голови. І зашуміли полковники. — За що гинули,* ***проливали кров*** *наші смільчаки?* (Легенди..); *Я боротись за правду готов, Рад за волю* ***пролить свою кров*** (І. Франко).
2. *кого, чию.* Вбивати когось, воювати з кимсь. [Жірондист:] ***Кров Цезаря проливши,*** *Брут обмив усе болото цезарських тріумфів* (Леся Українка). **РОЗЛИВА́ТИ КРОВ.** *Ти знов благословиш* ***розливати кров*** *твого народу! Слухай, віддай мені моїх синів...* (М. Коцюбинський).

1041. **ПРОЛИВА́ТИ / ПРОЛИ́ЙТИ СВІ́ТЛО** *на що.* Прояснювати, робити щось зрозумілим, умотивованим. *Фольклорно-етнографічні записи Гоголя* ***проливають світло*** *на ті перші джерела, з яких письменник черпав натхнення у своїй творчості* (І. Волошин); *Однак зіставлення окремих символів і елементів обрядовості все-таки* ***проливають світло*** *на основні світогляди і тенденції пращурів* (З журналу); *Вивчення властивостей античастинок та їх взаємодії з речовиною може* ***пролити світло*** *на гіпотези, що висуваються тепер для з'ясування деяких явищ, спостережуваних у всесвіті* (З журналу); *Тур Хейєрдал зумів* ***пролити світло*** *на питання про першовідкриття американського континенту* (З журналу).

ПРОЛІЗТИ

1042. **ПРОЛІ́ЗТИ (пройти́) КРІЗЬ ВУ́ШКО ГО́ЛКИ.** Зробити щось неймовірне, винятково складне. *Наш Іван, коли хочеш знати, і* ***крізь вушко голки пролізе*** (Д. Бедзик).

ПРОМАЗАТИ

1043. **ПРОМА́ЗАТИ СПРА́ВУ,** *фам.* Зазнати невдачі, втратити щось. *По-моєму, не гаразд відкладати твою "Світову річ" на Великдень,— тепер кращий сезон, а тоді дехто роз'їдеться, дехто з любителів замотається, то ще й знов* ***промажуть справу*** (Леся Українка).

ПРОМАХ

1044. **НЕ ПРО́МАХ.** Кмітливий, спритний. [Виборний:] *Наталка* ***не промах!..*** *О, розумна і догадлива дівка!* (І. Котляревський); *Сам дідусь був* ***не промах:*** *за словом у кишеню не лазив* (О. Ковінька); *— А ти, видно, хлопче,—* ***не промах.*** *— Це як коли,— відповів я так, як воно в мене виходило, а піп посміхнувся* (М. Стельмах).

ПРОМАХУ

1045. **БЕЗ ПРО́МАХУ (без прома́шки).** **1.** Влучно, в ціль (стріляти, кидати і т. ін.). *— Не здумай тікати,— суворо сказав Андрій і поплескав рукою по чорному стволу гвинтівки. Німецька, б'є* ***без промаху*** (Григорій Тютюнник); *Комісар висуне перископа, гляне,— і знову смалить* ***без промашки*** (Ю. Яновський).
2. Точно, безпомилково. *Я не знаю села Горбачів, так щоб* ***без промаху.*** *Не знаю, чи зможе воно дати стільки, як тут ухвалили* (І. Микитенко).

ПРОМАЦУВАТИ

1046. **ПРОМА́ЦУВАТИ / ПРОМА́ЦАТИ ОЧИ́МА (по́глядом)** *кого, що.* Вдивляючись, вивчати кого-, що-небудь. *Данило помітив, як його* ***промацував очима*** *здоровий дядько* (М. Стельмах); *Редактор довго* ***промацував*** *Ярослава* ***поглядом*** (Ю. Мушкетик); *Лукан обома руками розгладив кущики вицвілого волосся, .. рудими* ***очима промацав*** *клас* (Ю. Збанацький).

ПРОМИСЕЛ

1047. **ПРО́МИСЕЛ БО́ЖИЙ.** Заступництво, дії Божої сили, Бога. *Стріляв у царя якийсь Соловйов. — Кажуть, п'ять куль випустив,— говорив Арсен Федорович.— І воістину лише* ***промисел Божий*** *врятував государя* (В. Канівець); *— Хоч ми і щиро віруючі, та в цих ділах керуємося не* ***Божим промислом,*** *а тільки власним розумом та волею государя,— прорік Попов сердито* (Василь Шевчук).

ПРОМИТИ

1048. **ПРОМИ́ТИ О́ЧІ** *кому.* Допомогти кому-небудь зрозуміти, усвідомити реальні факти; розкрити перед кимось сутність явищ, подій тощо. *На душі його почало робитися легше .. при самій думці, що його капітал не .. піде в руки неробів, котрі швидко зуміють* ***промити йому очі*** (І. Франко).

ПРОМІРЯТИ

1049. **ПРОМІ́РЯТИ [СВІЙ] ШЛЯХ,** *уроч.* Прожити життя. *От уже* ***шлях свій промірявши,*** *батько помер мій спокійно; Дев'ять десятків прожив він на своєму віку* (М. Зеров).

ПРОМОЧИТИ

1050. **ПРОМОЧИ́ТИ / ПРОМО́ЧУВАТИ ГО́РЛО (горта́нь).** Випити (перев. про алкогольні напої). *Навіть під час богослужіння вмів* [піп] *викроїти невеличкий "антракт", вийти в ризницю і* ***промочити горло*** (Ю. Мельничук); *Пісня зміняла пісню, аж доки всі стомилися і хтось сказав, що треба вже* ***промочити горло.*** *Випили, а потім враз загомоніли про давнину,.. про запорожців* (Василь Шевчук); *— Постривай, пане гетьмане, розкажу все, дай перше* ***промочити гортань*** (П. Куліш); *Зійдуться в шинок людці розважитись, візьмуть півкварти, кварту, щоб було чим* ***горло промочувати*** (Панас Мирний).

ПРОНЕСТИ

1051. **ПРОНЕ́СТИ В СЕ́РЦІ** *кого, що.* Зберегти пам'ять про кого-, що-небудь; незмінно любити когось, плекаючи надії на майбутнє. *Через фронти* ***в серці*** *Людмилу, як мрію,* ***проніс,*** *а тепер біля самого, сказать би, порога — в першійліпшій спідниці заплутатись?* (А. Головко).

ПРОНИЗУВАТИ

1052. **ПРОНИ́ЗУВАТИ (прошива́ти) / ПРОНИЗА́ТИ (прoши́ти) ОЧИ́МА (по́глядом)** *кого.* Суворо, пильно оглядати кого-небудь. *— Драстуйте... Спокійно й поважно відповідає Корній,* ***пронизуючи*** *його своїми маленькими* ***очима*** (В. Винниченко); *— Чи не кур'єр? — спитала вона* [Марфа Галактіонівна], ***пронизуючи поглядом*** *дальню фігуру, що самотньо сиділа на останньому ряду* (М. Хвильовий); *Довбуш мовчки* ***прошивав*** *його* [Блоху] ***очима,*** *поки той не опустив своїх* (В. Гжицький); ***Пронизала*** [Галина] *сірими сердитими* ***очима*** *хлопця і пішла не оглядаючись* (М. Чабанівський).

ПРОНИКАТИ

1053. **ПРОНИКА́ТИ / ПРОНИ́КНУТИ В [САМУ́] ДУ́ШУ (в се́рце, до се́рця)** *кого, кому і без додатка.* **1.** Доходити до розуміння стану, почуттів, думок кого-небудь. *Верхня губа її, вкрита золотистим пушком, ледь помітно дрижала, а очі, здавалося,* ***проникали*** *Прохорові* ***в саму душу*** (А. Шиян); *Не здатні* [примітивні твори] ***проникнути в серце*** *читача, торкнутися живих струн його душі* (З газети).
2. Виклика́ти хвилювання, зворушувати. *Козак Гаркуша у М. Л. Кропивницького був сповнений шляхетності, чарівності у поведінці і духовної краси. Голос його* ***проникав у душу*** (Минуле укр. театру); *Піднявся страшний крик попечених, що* ***проникав до серця*** *тих людей, котрі дивились на ту страшну смерть* (І. Нечуй-Левицький).

ПРОПАДАТИ

1054. **ПРОПАДА́ТИ (пропа́сти) З ОЧЕ́Й.** Переставати бути видимим, ідучи звідкись, непомітно залишаючи яке-небудь місце. *Нараз* [Яків Сова] *завернув за ріг й* ***пропав з очей*** (М. Лазорський).

1055. **ПРОПАДА́ТИ (пропа́сти) ПРО́ПАДОМ.** Терпіти страшні нестатки, злидні; жити тяжко, нужденно. *— Плакала я, плакала, гірко горювала, п'ять літ* ***пропадом пропадала*** (Грицько Григоренко).

ПРОПАДИ

1056. **ПРОПАДИ́ /** *рідше* **ПРОПАДА́Й ТИ (ви, він, вона́** *і т. ін.***) ПРО́ПАДОМ (***рідше* **пра́хом).** Уживається для вираження крайнього незадоволення, великого обурення ким-, чим-небудь; згинь, хай згине. *— Іди он до свого верстата й працюй.—* ***А пропади ти пропадом!*** *— махнув рукою Максим* (Д. Ткач); *— Х-хох! — зітхнув диякон і погасив недогарок. —* ***А пропади ти пропадом!*** *Отак і вдома, хоч цілий вечір рота не роззявляй... Ох-хо-хох...* (Василь Шевчук); *..Кому черево наросте аж вище носа, а тобі жили тягтиме,* ***пропади воно прахом*** (М. Коцюбинський).

ПРОПАСНИЦІ

1057. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***) У ПРОПА́СНИЦІ,** *зі сл.* тремті́ти, труси́тися *і т. ін.* Дуже сильно. *Жінка стоїть з заціпленими устами і від того все тіло тремтить,* ***як у пропасниці*** (А. Головко); *Жорна м'яко шамотіли по зерну: кіш трясся,* ***як у пропасниці*** (М. Коцюбинський); *В його руки трусились,* ***наче в пропасниці*** (І. Нечуй-Левицький).

ПРОПАСТИ

1058. **ПРОПА́СТИ НА ПНІ.** Не зібрати (про врожай). *Пішли дощі і морква вся* ***пропала на пні*** (З усн. мови). **ПРОПА́ЛО НА ПНІ,** *безос. Сяк-так, з горем пополам, а порою з бідою, посіяли ми. А як прийшлось врожай збирати (а вродив він у нас*

добрий!) — хоч плач! Не йдуть робить і край! Так ***і пропало на пні*** (Нар. опов.).

ПРОПІКАТИ

1059. **ПРОПІКА́ТИ / ПРОПЕКТИ́ ДО ЖИВО́ГО** *кого і без додатка.* Глибоко вражати, зачіпати кого-небудь чимсь; дошкуляти кому-небудь (перев. про слова). *У мене весь час було таке відчуття, наче мене б'ють по щоках... Що ж тоді казати про юні душі, до рук яких попаде страшний оцей рукопис, коли й мене, смаленого вовка,* ***пропекло до живого!*** (А. Дімаров).

1060. **ПРОПІКА́ТИ / ПРОПЕКТИ́ ДО СЕ́РЦЯ.** Глибоко вражати, зворушувати і т. ін. *Це все було, не може бути й мови!.. І вогких уст сердите надування, І усміх, що* ***до серця пропікав,*** *І досить легкодумне розставання* (М. Рильський).

1061. **ПРОПІКА́ТИ / ПРОПЕКТИ́ ОЧИ́МА (по́глядом)** *кого.* Дивитися на кого-небудь гостро, проникливо, з осудом і т. ін. *Переді мною Борис Стоян з рудим їжачкуватим чубом.— Ти чому не був на першій парі? —* ***пропікає*** *він мене своїми гострими* ***очима*** (Ю. Бедзик); *Роман спересердя* ***пропік*** *сестру* ***поглядом,*** *чортихнувся* (М. Стельмах).

ПРОПОЛОСКАТИ

1062. **ПРОПОЛОСКА́ТИ / ПРОПОЛІ́СКУВАТИ ГО́РЛО** *чим* (перев. про алкогольні напої). Випити. [Степан Демидович:] *Гапко! Не забудь положити.. в повозку сальця й ковбаску. Та принеси нам чого-небудь* ***горло прополоскати*** (В. Самійленко); *Іван* ***прополіскував горло*** *горілкою і знов, як та качка, жбурляв вареники в пельку та глитав похапцем* (І. Нечуй-Левицький).

ПРОПУСКАТИ

1063. **НЕ ПРОПУСКА́ТИ / НЕ ПРОПУСТИ́ТИ СВОГО́.** Уміти скористатися з чого-небудь у власних інтересах. *Павло з Катрею запросили Барила й Домну на весілля, посадовили на воза до музики. — От клятий Бариляка! І тут* ***свого не пропустить.*** *Таки напросився* (В. Кучер).

1064. **ПРОПУСКА́ТИ / ПРОПУСТИ́ТИ КРІЗЬ ГО́РЛО** *що.* Витрачати гроші, майно на алкогольні напої. *— Радше все* ***крізь горло пропущу*** *— і худобу, і господарство, і землю!* (І. Франко).

1065. **ПРОПУСКА́ТИ (пуска́ти) / ПРОПУСТИ́ТИ (пусти́ти) ПОВЗ ВУ́ХА (ми́мо вух, повз слух** *і т. ін.*) *що.* Не реагувати на те, що говорять. *Петро* ***пропускав повз вуха*** *медоточиві слова. Йому огидний цей невисокий, з невеличким черевцем, білоголовий чоловік* (Д. Бедзик); *Смерть! .. Вона байдуже* ***пропускала*** *його* [слово "смерть"] ***повз свій слух*** (Г. Коцюба); *Марусяк нібито* ***пускав*** *усе те* ***мимо вух..,*** *але всередині у нього все кипіло й варилося* (Г. Хоткевич); *Корях* ***пропустив мимо вух*** *вигук опонента, вів далі* (Р. Іваничук); *— Загоряєш, Петя? Шофер* ***пропустив мимо уваги*** *цей стертий вираз, відчинив гараж* (М. Ю. Тарновський).

ПРОПХАТИСЯ

1066. **[І] ПЕРЕПЕЛИ́ЦІ НІКУДИ ПРОПХА́ТИСЯ,** *зі сл.* густи́й, бу́йний. У великій мірі, дуже. *Біля нього простирався жовтий і синій лубин* [люпин],.. *боками буйний та густий, що* ***й перепилиці нікуди пропхатися*** (Л. Мартович).

ПРОРВАЛО

1067. **ЯК ПРОРВА́ЛО,** *безос.* Хто-небудь несподівано почав висловлюватися, говорити (звичайно після тривалої мовчанки). *Як він* [Микола Петрович] *міг розпустити свого язика! Мовчав, мовчав,* ***і як прорвало*** (А. Дімаров).

ПРОРИВ

1068. **НА ПРОРИ́В. 1.** У наступ з метою вийти з ворожого оточення (ламаючи опір противника). *Йшов партизанський загін* ***на прорив.*** *У чорнім гранатнім диму* (І. Муратов).
2. На допомогу. *— Чи надовго до нас приїхав товариш із заводу? Чи тільки* ***на прорив,*** *як то кажуть?* (В. Кучер).

ПРОРІЗАТИ

1069. **БЛИ́СКАВКОЮ ПРОРІЗА́ТИ МО́ЗОК** *що.* Швидко промайнути в свідомості (про думку, здогад і т. ін.). *"Снігова людина"! —* ***блискавкою прорізала мозок*** *Дуги страшна догадка і дибом підняла волосся на голові* (І. Сочивець).

ПРОРУБАТИ

1070. **ПРОРУБА́ТИ ВІКНО́ В ЄВРО́ПУ.** Успішно зайнятися якоюсь діяльністю за кордоном. *Юрій Глеба, очоливши лабораторію, вже попрацював за кордоном.. Втім, я погрішив би проти істини, сказавши, що* ***вікно в*** *наукову* ***Європу*** *Юрій силкувався* ***прорубати*** *сам. Йому допомагав академік Ситник* (З журналу). **ПРОРУБА́ТИ У СКІ́ФІЮ ВІКНО́.** *У цих краях торгуючи давно, грек* ***прорубав у Скіфію вікно*** (Л. Костенко).

ПРОСВІТИЛО

1071. **ПРОСВІТИ́ЛО В ГОЛОВІ́** *кому, у кого, безос.* У кого-небудь раптом виникла якась думка або здогад про щось. *Мені нараз, мов блискавкою,* ***просвітило в голові*** *й обняло холодом. Ось що, вона, очевидно, знаходилася під впливом.. моєї матері* (О. Кобилянська).

ПРОСВІТКУ

1072. **БЕЗ ПРО́СВІТКУ. 1.** Не припиняючись і не подаючи ознак закінчення. *Війна* ***без просвітку***

йде (Марко Вовчок); *Потечуть каламутні дні, **без просвітку**, сірі, одноманітні* (Д. Бедзик).
2. Без радості, душевного спокою. *Не **без просвітку**, оновлений, заглиблений Захар вертався додому* (К. Гордієнко).

ПРОСВІТЛІЛО

1073. **ПРОСВІТЛІЛО НА ДУШІ** *у кого, безос.* Кому-небудь стало легше, радісніше, веселіше. *Від приємної звістки у дівчини **просвітліло на душі*** (З газети).

ПРОСИПУ

1074. **БЕЗ ПРОСИПУ,** *перев. зі сл.* пити. Постійно, безперервно, не протверезжуючись. — *Кирило Іванович.. тікав чимдужче у свою хату, запираючи її на крючок, і пив там **без просипу** днів три — п'ять, тиждень* (Панас Мирний); *Він виявився п'яницею, та таким, що п'є **без просипу*** (О. Гончар).

ПРОСИТИ

1075. **ПРОСИТИ РУКИ** *в кого, кого, чиєї.* Звертатися до дівчини (жінки) або до її батьків з проханням дати згоду на шлюб. — *Приходив Іщенко, колишній жених Саші, докоряв дівчині нестійкістю, освідчувався в любові і **просив руки*** (В. Гжицький); *Нарешті вирішив* [Гарецький] *поїхати до Огієвських освідчитись Любі і **просити** в батьків її **руки*** (П. Кочура).

ПРОСИТИСЯ

1076. **ПРОСИТИСЯ (прохатися) НА ПАПІР.** Заслуговувати на те, щоб бути записаним, описаним. *До людського горювання Скрізь я прислухався,— Сумний голос безталання **На папір прохався*** (П. Грабовський).

ПРОСИТЬ

1077. **ЇСТИ НЕ ПРОСИТЬ.** Що-небудь комусь не заважає, не завдає турбот. *Нехай лежить: воно **їсти не просить*** (М. Номис); *Ліда слухала докори .. і відказувала: — Чого викидатиму, коли та макітра ціла? Хай стоїть, **їсти не просить.** А тільки борщ у горщику смачніший, ніж у каструлі* (Є. Гуцало); *Всі речі, що* [діду Марку] *вірно служили, або акуратно на гвіздках розвішані, або складені на полицях. Он і хомут від коня .. приберіг ("Хай висить, **їсти не просить**")* (А. Дімаров).

1078. **КАШІ (їсти) ПРОСИТЬ,** *жарт.* Подертий і потребує лагодження (про взуття та одяг). *Він дав Дикунові свою стару кирею і майже нові чоботи, бо козакове взуття вже давно **просило каші*** (С. Добровольський); *І чоботи в мене роти порozзявляли, **їсти просять*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

ПРОСИТЬСЯ

1079. **АЖ ПРОСИТЬСЯ. 1.** Дуже хочеться зробити щось. *Піднявся* [заєць] *на задніх лапах і стеріг вухами. Саме **аж просилося** гримнути в нього...* (О. Кобилянська).
2. Є велика потреба в чому-небудь. *Критика Словника 1948 р., широке його обговорення поможуть усунути недоліки і належно поповнити для нового видання. А це нове видання, як то кажуть, **аж проситься*** (М. Рильський).

1080. **ПРОСИТЬСЯ НА ЯЗИК.** Дуже хочеться сказати щось. — *Будеш тут контролювати слово, коли прокльони **на язик просяться*** (Іван Ле).

1081. **ТАК І ПРОСИТЬСЯ В РОТ (на губу).** Дуже смачний, такий, що хочеться з'їсти. *Без мене коровая не спечуть.. Уже як спечу, то так і сяє, як сонце. Як пух, як дух. **Так і проситься на губу*** (Григорій Тютюнник).

ПРОСКОЧИТИ

1082. **СОБАЦІ НЕ ПРОСКОЧИТИ.** Такі перепони, що нікому не пройти, не пробратися куди-небудь. *Цілі села оточували москалями, **собаці не можна проскочить,** а Хома Прядка переодягнеться собі за пана, розляжеться в кареті й гайда.. Пропустять* (В. Винниченко).

ПРОСПАТИ

1083. **НЕ ПРОСПАТИ ГРУШКИ В ПОПЕЛІ.** Не пропустити чого-небудь, використати для себе все, що тільки можна. — *Я .. не дуже приязно поглядаю на хитреньку й задерикувату тіточку, яка ніколи **не проспить** ні чужої, ні своєї **грушки в попелі*** (М. Стельмах).

1084. **ПРОСПАТИ [УСЕ] ЦАРСТВО НЕБЕСНЕ,** *жарт.* Утратити, проґавити щось важливе, потрібне, не скористатися якоюсь можливістю. — *Бачите, **проспали царство небесне,**— сміється чоловік з рушницею.— І сотню свою проспали, і вістових, і коні* (В. Гжицький); *Гайворона розбудив високий зчіплювач вагонів з ліхтарем у руках: — **Проспиш усе царство небесне.** Зараз ось автобус на Косопілля піде* (М. Зарудний).

ПРОСТРОМИТИ

1085. **КУРЦІ НІДЕ (немає де) ГОЛОВИ ПРОСТРОМИТИ.** Стає дуже тісно де-небудь. — *Он у Гордія Кошари, ото сім'я. Як сядуть навколо столу обідати — **курці немає де голови простромити*** (Григір Тютюнник).

1086. **ПРОСТРОМИТИ ПОГЛЯДОМ (очима)** *кого.* Подивитися на кого-небудь дуже неприязно, вороже. *Горбоносий Галабурда.. **простромив** гострим роз'ятреним **поглядом** кошового* (С. Добровольський); *Гаврило не скоро спитав:*

— Це ти, блазню, промовив? Кажи! Га? От саме тоді один одного ***простромили*** *вони ненависними* ***очима*** (І. Микитенко).

ПРОСТЯГАТИ

1087. **ПРОСТЯГА́ТИ / ПРОСТЯГТИ́ (простягну́ти) КА́МІНЬ** *кому.* Бути нещадним, суворим у ставленні до кого-небудь; замість розуміння виявляти ворожість до когось. *Не хліба, якого я просив у передмові, а* ***камінь простягли*** *мені, не пораду знайшов я у нього* [М. С.], *а суворий нещадний вирок* (О. Довженко).

1088. **ПРОСТЯГА́ТИ / ПРОСТЯГТИ́ (простягну́ти) РУ́КУ (ру́ки)** *до чого, на що.* **1.** Намагатися заволодіти чим-небудь, захопити, привласнити щось. *Хай би вже поміщицьку* [землю] *ділили* [селяни], *а то до хазяйської* ***руку простягають*** (М. Стельмах); *Зі сходу — татари, та й тут, із заходу, ворогів вистачить. Угорський король* ***руки простягає.*** *Не жити нам спокійно, Дмитрію* (А. Хижняк); *Рубали* [люди] *ліси, робили землянки, а земля була добра, багата. Потому пани і сюди стали* ***руки простягати,*** *хотіли і тут всім заволодіти* (Легенди..).
2. Жебракувати, просити милостиню. — *Знов старцювати?..— Ні, не буду, не хочу бачити того Гаврилка, що навчив мене* ***руку простягати*** (М. Коцюбинський).

1089. **ПРОСТЯГА́ТИ / ПРОСТЯГТИ́ ПА́ЗУРІ** *до кого—чого, рідко на кого—що.* Намагатися підкорити собі, своєму впливові кого-, що-небудь, завдаючи болю, страждань. — *Сину, бачу, ти Знов сумніву гадюці піддаєшся! Знов* ***пазурі*** *на ум твій* ***простяга*** *Той темний дух!* (І. Франко); *Її чиста душа не могла примиритися з мерзотністю тіуна. До неї він* ***простяг*** *свої паскудні* ***пазурі,*** *хотів збезчестити* (А. Хижняк).

ПРОТИРАТИ

1090. **ПРОТИРА́ТИ (просі́джувати) / ПРОТЕ́РТИ (просиді́ти) ШТАНИ́,** *зневажл.* Довго перебувати де-небудь (перев. про навчання в школі або про сидячу роботу). *Ми* ***протирали штани*** *на шкільній парті* (І. Микитенко); *Всю війну я провів у Казахстані.., мамаша мала втіху, що я з бронею в кишені* ***просиджую штани*** *в заводській лабораторії* (Н. Рибак).

1091. **ПРОТИРА́ТИ / ПРОТЕ́РТИ З ПІСО́ЧКОМ** *кого.* Суворо критикувати, лаяти кого-небудь. *На конференції треба буде* ***протерти з пісочком*** [викладача математики],*— зігнувся над столом Будяк* (Ю. Збанацький).

1092. **ПРОТИРА́ТИ / ПРОТЕ́РТИ О́ЧІ.** Прокидатися, вставати після сну. *—Даю тобі слово, Тимоше,— озвався він по якійсь хвилі,— що завтра ви ще й* ***очей не протрете,*** *як я вже упораюсь з своїм* [трактором] (Д. Бедзик).

ПРОТИСНУТИ

1093. **Й ДОЛО́НЮ ПРОТИ́СНУТИ НЕ МО́ЖНА.** Дуже тісно. *Й одразу ж пролунало вимогливе: — Ваш білет!.. Ваш білет!.. Ага, ревізори. Як завжди, заходилися ловити "зайців" саме тоді, коли* ***й долоню протиснути не можна.*** *Вгвинчуються в натовп, огризаються* (А. Дімаров).

ПРОТКНУТИ

1094. **ПА́ЛЬЦЕМ (ки́єм) НЕ ПРОТКНУ́ТИ; ПРОТКНУ́ТИ ПА́ЛЬЦЕМ НЕ МО́ЖНА.**
1. Дуже тісно. *Кругом народу —* ***проткнути пальцем не можна*** (Панас Мирний).
2. *зі словоспол.* т а к и́ й, щ о. Уживається для підкреслення високого ступеня ознаки або вияву чогось; дуже великий. *Тут* [на грядках] *і жито, і картопля, і квасоля — така тіснота, що й* ***києм не проткнеш*** (І. Муратов).

ПРОТОПТАТИ

1095. **ПРОТОПТА́ТИ ДОРІ́ЖКУ ДО СЕ́РЦЯ** *чийого.* Завоювати чиюсь любов, довіру, симпатію. *Сестер вона не любила.., один лише тато зумів колись* ***протоптати доріжку до*** *її маленького* ***серця*** (А. Дімаров).

ПРОТОЧИТИ

1096. **ПРОТОЧИ́ТИ** / *рідко* **ПРОТО́ЧУВАТИ ГО́ЛОВУ** *кому.* Набриднути кому-небудь, настирливо вимагаючи чогось. *Він* ***проточив*** *мені* ***голову:*** *єднайте та єднайте Оленку* (Ганна Барвінок).

ПРОТРУБИТИ

1097. **ПРОТРУБИ́ТИ (протуркоті́ти, протуркота́ти, протурча́ти, проту́ркати) [ВСІ] ВУ́ХА** *кому.* Дуже надокучити кому-небудь постійними розмовами про одне і те саме. — *Та вже бачу,— зітхнула Ольга Павлівна.— Жінки* ***всі вуха*** *мені на буряках* ***протрубили*** (В. Кучер); — *Іван вже мені про вас* ***вуха протуркотів*** (В. Собко); *Не треба його дратувати. І так* ***протурчали*** *йому* ***вуха*** *всякими вигадками* (А. Головко); *— І вже ти* ***протуркала*** *мені* ***уші*** [вуха] *тим Максимом! — сказав він* (І. Франко).

ПРОХОДИТИ

1098. **ПРОХО́ДИТИ ЧЕРВО́НОЮ НИ́ТКОЮ (стрі́чкою),** *книжн.* Бути основним, провідним у чому-небудь, наскрізь пронизувати щось. ***Червоною ниткою*** *через усю книгу* ***проходить*** *заклик до збереження нашої планети від екологічної кризи* (З журналу); ***Червоною ниткою*** *на засіданні* ***проходила*** *думка: достаток на прилавках, .. якісне і швидке побутове обслуговування —*

питання політичне (З газети); *Тема Батьківщини* ***червоною стрічкою проходить*** *крізь усі твори* [художньої виставки] (З газети). **ВИСТУПА́ТИ ЧЕРВО́НОЮ НИ́ТКОЮ.** *Часом у неї* [О. Кобилянської] *тенденція надто* ***виступає червоною ниткою*** *і разить очі, мов дисгармонія барв* (Леся Українка).

ПРОХОПИТИСЯ

1099. **І СЛО́ВОМ НЕ ПРОХОПИ́ТИСЯ.** Не видати якої-небудь таємниці, утаїти, не сказати чогось. *Сьогодні він* ***і словом не прохопиться*** *про те, що приїхав додому лише на кілька днів, що в кишені його гімнастерки лежить суворий припис до першого квітня прибути на місце подальшої служби* (Б. Гуріненко).

ПРОЩАТИСЯ

1100. **ПРОЩА́ТИСЯ / РОЗПРОЩА́ТИСЯ (попроща́тися) З ЖИТТЯ́М (з [бі́лим] сві́том).** Умирати, гинути. *І не думайте втікати: кругом драгуни! — Хто не вийде —* ***прощайся з життям!*** *— По списках будуть викликати!* (М. Стельмах); *То була стріла в слину гадячу обмочена.. І запекло Івана під серцем, і чує він, що* ***з світом прощається*** (Легенди..); *Скрипаленчиха вже давно б* ***із життям розпрощалась****, коли б не трималася поки що душа в тілі надією на побачення з сином* (Ю. Збанацький); *Всіх барон від того часу вільними зробив, На розп'ятті в тім поклявся Та й* ***зо світом розпрощався*** (П. Грабовський).

ПРОЩУПАТИ

1101. **ПРОЩУ́ПАТИ (прома́цати) ҐРУНТ.** З'ясувати, перевірити, вивідати що-небудь; дізнатися про щось. *Бронко зразу зміркував, що через цю дівчину можна було б* ***прощупати ґрунт*** *на фабриці Гольдштрома* (Ирина Вільде); *Мамій вирішив ретельно* ***промацати ґрунт*** *щодо можливості одруження з Тетяною* (С. Добровольський).

ПРУЖИНАХ

1102. **ЯК (мов, ніби *і т. ін.*) НА ПРУЖИ́НАХ (на пружи́ні). 1.** Легко, швидко. *Самієв, підскочивши,* ***як на пружинах****, енергійно махнув кулачком офіцерам-артилеристам: давай* (О. Гончар); *Ще раз крутнувшись перед дзеркалом, він,* ***мов на пружинах****, вийшов з хати* (М. Стельмах).
2. Стати високим, надривним (про голос). *Голос пані Бровко підскочив угору,* ***як на пружині*** (Ирина Вільде).

ПРУЗІ

1103. **НА ВЕЧІ́РНЬОМУ ПРУ́ЗІ.** На заході сонця. *— Другого дня стояли вже* ***на вечірньому прузі****, коли Мотря з Софією увіходили в Семенів двір* (М. Коцюбинський).

ПРЯСТИ

1104. **НА ОСТА́ННЮ ПРЯ́СТИ.** Бути близьким до смерті, вмирати. *Дивиться* [Губрій], *аж його дочка поблідла, мов рутонька в'яла: зомліла, мов* ***на останню пряде*** (Ганна Барвінок); *Хто на ліженьку конає,* ***На останню вже пряде****, В Бозі й той надію має, До Благого в руці йде* (П. Куліш).

1105. **ПРЯ́СТИ НА ТОНКУ́ (на тонке́). 1.** Бути тяжко хворим; бути при смерті. *Не забув* [Клим] *про хвору Соломію. Вже ні за що не береться,* ***на тонке пряде*** (М. Рудь).
2. Ставати непридатним для використання. *— У тебе вже кофта* ***на тонку пряде****, а у Василя сорочка розлізлася* (З журналу).

1106. **ПРЯ́СТИ НИ́ТКУ.** Одноманітно, надокучливо говорити про одне і те ж. *— Розв'язували в класі задачку,— вперто* ***пряла свою нитку*** *математичка.— ..Безумовно, вдома ніхто не розв'язав, почали морочитися з нею в класі* (Ю. Збанацький).

1107. **ПРЯ́СТИ ОЧИ́МА.** Швидко оглядати кого-, що-небудь або раз у раз поглядати на кого-, що-небудь, швидко переводячи погляд. *А інспектор підходить до неї та* ***очима так і пряде*** *по ній* (С. Васильченко); *Поздоровкався* [бандит], *правда, а* ***очима*** *на всі боки* ***пряде*** (Л. Гроха); *Помічник став у дверях і швидко* ***пряв очима*** *по вишикуваних шерегах на рівні рук, пильно слідкуючи за тими руками* (І. Багряний)

1108. **ТО́НКО ПРЯ́СТИ.** Робити що-небудь не так, як слід, нерозумно, необдумано. *—* ***Тонко ж ти прядеш****, голубе, коли на позичені гроші такі коні купуєш* (М. Коцюбинський).

ПСІВ

1109. **ЯК ПСІВ (соба́к).** Дуже багато. *Панів* ***як псів*** (М. Номис).

ПСУВАТИ

1110. **ПСУВА́ТИ / ПОПСУВА́ТИ (зіпсува́ти) КРОВ** *кому.* **1.** *зі сл.* с о б і. Нервувати, дратуватися. *Всі ці причепки редактора я передбачив, але мені від того не легше і мушу* ***псувати*** *собі* ***кров*** (М. Коцюбинський); [Кіттельгавс:] *Щоб не* ***псувати*** *собі* ***крові*** *ще більше, то чи не доладніше було б, пане начальнику, попробувати якось миром влагодити?* (Леся Українка); *Там* [у степах] *нема хапливості. Там кожний знає, що скільки не хапайся, а все тобі буде небо, та степ, та могили. І тому чоловік собі їде, не* ***псуючи крові*** *хапливістю, і, нарешті, приїжджає туди, куди йому треба* (В. Винниченко).
2. *кому.* Завдавати кому-небудь багато неприємностей, клопоту; примушувати нервувати, дратувати когось. *Характером своїм свавільна Орина*

немало **попсувала крові** *батькам* (М. Стельмах); *Був у нас в ті роки такий собі шашіль житомирський, клоп грушевий, скільки він мені* **крові зіпсував...** *та цур йому!* (О. Гончар).

1111. **ПСУВА́ТИ / ЗІПСУВА́ТИ ОБІ́ДНЮ** *кому і без додатка.* Заважати, шкодити кому-небудь у якійсь справі. *Тадей Станіславович торкнувся рукою плеча Левченка: —* **Зіпсував обідню** *старий доносчик. І чарки по-людськи не допив* (М. Стельмах).

1112. **ПСУВА́ТИ (ша́рпати) НЕ́РВИ. 1.** *кому, чиї і без додатка.* Дратувати, непокоїти, виводити із спокійного, урівноваженого стану кого-небудь. *Люба мамочко!.. Хоч літературна робота, каже він* [п. Дережанов], **і псує нерви,** *та не настільки, як шарваркове життя в великому місті* (Леся Українка).
2. *зі сл.* с о б і. Хвилюватися, роздратовуватися, збуджуватися. *Маму поцілуй за її поцілунок і попроси, щоб не застуджувалась та не* **псувала собі нервів** (М. Коцюбинський); *Чи варто* **псувати** *собі через нього* **нерви?** (О. Донченко).

ПТАХ

1113. **ВАЖЛИ́ВИЙ** (*рідше* **ва́жний, вели́кий) ПТАХ; ВАЖЛИ́ВА** (*рідше* **ва́жна, вели́ка, не проста́) ПТИ́ЦЯ.** Людина, яка займає високе становище в суспільстві й має владу, вагу, великий вплив. *Якщо і вам трапляється десь на шосе "хорх", знищуйте його, не цікавлячись тим, хто в ньому їде. В ста випадках зі ста ви знищите якого-небудь надзвичайно* **важливого** *фашистського* **птаха** (П. Загребельний); *Люди знають, який то* **важний птах** *був землемір* (С. Чорнобривець); *Колись він* [голова] *був унтером і забрав у голову, що він дуже* **великий птах** (П. Куліш); *Язик* [полонений], *що привів він разом з товаришами, виявився* **важливою птицею** (Н. Рибак); *— Де ж, ми великий пан — кадильницю за попом треба нести, а ми — не робітниця, не наймичка, ми —* **важна птиця** *— паламарка!* (Панас Мирний); *Йонька зрозумів, що бородань* **не проста птиця** *і що від нього тепер залежить, відпустять Йоньку чи ні* (Григорій Тютюнник).

1114. **ВІ́ЛЬНИЙ ПТАХ; ВІ́ЛЬНА ПТА́ХА (пта́шка, пти́ця).** Людина, незалежна у своїх вчинках, поведінці. *Мені нічого боятися. Я* **вільна птаха** (З газети); // Людина, не зв'язана шлюбом. *— Нема в мене чоловіка... І не було!.. Я — дівчина..* **Вільна птаха** (І. Рябокляч); [Варка:] *Ха-ха-ха! Який сердитий! У тебе жінка є, а я* **вільна пташка,** *поки Степан не вернеться: що захочу, те й зроблю* (І. Карпенко-Карий); *В чарах кохання моє дівування,* **вільною пташкою** *хотіла б прожить* (З романсу); *— Ти одружений? Діти в тебе є? — Я* **вільна птиця.** *А що?* (Л. Первомайський).

1115. **НЕ НА́ШОГО ПЕРА́ (пі́р'я) ПТАХ (пта́шка).** Людина іншого кола, іншої суспільної ваги. *У дверях будинку показалась господиня. Ще була молода і хороша, тільки* [тільки] *бліднолика пані. Зараз було видно, що се* **не нашого пера пташка.** *Не та в неї хода, .. не та й постать, да й українська одежа якось їй не припадала* (П. Куліш); *— Забив: як ведмедя жолудь! — засокотів Кудлатий. — Зразу видно:* **не нашого пір'я птах!** (О. Ільченко).

1116. **ПЕРЕЛІ́ТНИЙ ПТАХ; ПЕРЕЛІ́ТНА ПТА́ХА (пти́ця).** Людина, яка не затримується довго на одному місці. *— Така* **"перелітна птаха",** *якою я була і мусила бути по умовах нашої сцени, могла заробляти тільки "перельотами"* (Леся Українка); *— Ну, а я, що я,— продовжував Марко.—* **Птиця перелітна,** *яка шукає пристановища і хоч якої-небудь поживи, щоб не здохнути* (І. Цюпа).

1117. **ПІ́ЗНІЙ ПТАХ; ПІ́ЗНЯ ПТИ́ЦЯ.** Людина, яка пізно прибуває куди-небудь або пізно розпочинає якусь роботу. *До оселі заходить невідомий чолов'яга, високий, кривоносий, і одразу розтягує в посмішці повні уста... — До вас можна* **пізньому птаху?** (М. Стельмах).

1118. **ПТАХ (пти́ця) ВИСО́КОГО ПОЛЬО́ТУ.** Людина, яка займає значне становище в суспільстві і має владу, вагу, великий вплив у якомусь колективі. *— Там серед послів сьогодні якийсь* **птах високого польоту** *завітав до нас у коло,— згадав Шаула, виходячи на майдан* (Іван Ле).

1119. **ПТАХ (пти́ця) НЕ НА́ШОГО ПОЛЬО́ТУ.** Той, хто не належить до певного кола. *І тут же раду давав Павлові щодо Людмили — плюнути й ногою розітерти. "Раз те, що* **не нашого польоту птиця,** *та й нарешті — не в цьому щастя"* (А. Головко).

1120. **РА́ННІЙ ПТАХ; РА́ННЯ ПТИ́ЦЯ (пта́шка). 1.** Людина, яка рано прибуває куди-небудь або рано розпочинає працювати. *— Не думала я, що ви такий* **ранній птах,** *— сказала Густя* (І. Франко); *— Ну, та й* **рання ж птиця** *оця молода матушка .. будить нас до півночі,— не дала вволю виспатись* (І. Нечуй-Левицький); *Іван Максимович* [Сошенко] *у нас із* **ранніх пташок** (Василь Шевчук).
2. Невитримана, нетерпляча людина, дії якої не завжди продумані. *— І не гарячкуй, Іване Артемовичу, бо опечешся. Ти* **ранній птах,** *а я стріляна птиця* (М. Стельмах).

1121. **СИ́НІЙ ПТАХ; СИ́НЯ ПТИ́ЦЯ** *чого.* Символ щастя, ідеалу; те, що втілює для кого-

небудь найзаповітніші мрії, прагнення. — *Вам не здається,— обізвалася сусідка,— що тепер море як* ***синій птах*** *щастя* (М. Коцюбинський); — *Ти надто близько, щоб мені насниться, Ти надто поруч, щоб в мій сон прийти. І нашого кохання* ***синя птиця*** *Збентежено співає з висоти* (В. Малишко); *На літературних ловах, в полюванні за* ***синьою птицею*** *істини, перед судом історії і читача, Остап Вишня лишився невмирущим* (З газети).

1122. **СТРІ́ЛЯНИЙ (обстрі́ляний) ПТАХ; СТРІ́ЛЯНА ПТИ́ЦЯ.** Досвідчена, бувала людина, яка багато дечого бачила, зазнала. *Герус був* ***стріляною птицею,*** *його вже раз судив революційний трибунал, але все якось при допомозі друзів обійшлося* (М. Стельмах); — *Не всі ж "чительники"* [читачі] *такі* ***"обстріляні птахи"*** *в літературі всякої школи, як я, то може, іншому й книжка випадає з рук* (Леся Українка); — *І не гарячкуй, Іване Абрамовичу, бо опечешся. Ти ранній птах, а я* ***стріляна птиця*** (М. Стельмах).

ПТАШЕНЯ

1123. **ЖОВТОРО́ТЕ ПТАШЕНЯ́ (пташа́).** Молода, недосвідчена людина. *Полюбуйся на цього майбутнього доктора наук, котрому забракло сил впоратися з* ***жовторотим пташеням*** (Ю. Бедзик); *Марічка відчувала себе* ***жовторотим пташеням*** (В. Вакуленко); *Не могла зрозуміти, як отакі* ***жовтороті пташенята*** *наважуються суперечити самому Ковалеві, не рахуючись з його славою й авторитетом* (В. Собко); *Призначають у середню школу* ***пташа жовтороте,*** *а потім беруться за голови,— бурмотів він сам до себе, походжаючи по кабінету* (Ю. Збанацький).

ПТАШКА

1124. **БО́ЖА ПТА́ШКА.** Той, хто не відчуває труднощів життя, вільний від них; безтурботна людина. *Такою зросла ця, так би мовити,* ***божа пташка*** *під .. батьківськими крилами* (Іван Ле).

1125. **ДРІБНА́ ПТА́ШКА.** Той, хто не займає значного становища в суспільстві. *Пивовар.. окидає гостя досвідченим оком, яке його ніколи не зраджувало.—* ***Дрібна пташка*** (З журналу).

1126. **ЯК ВІ́ЛЬНА ПТА́ШКА,** *зі сл.* ж и т и. Незалежно, самостійно, безтурботно. *Не маючи дітей, вона згодом .. продала землю, поклала гроші в банк і жила собі* ***як вільна пташка*** (І. Нечуй-Левицький).

ПТИЦІ

1127. **ОДНОГО́ ГНІЗДЕ́ЧКА ПТИ́ЦІ.** Однакові у чому-небудь. *Поміщик та піп були* ***одного гніздечка птиці*** (Укр.. присл..).

ПТИЦЯ

1128. **ЗАЛІ́ТНА** (*рідше* **зальо́тна**) **ПТИ́ЦЯ (пта́шка).** Нетутешня, прибула звідкись людина. — *Кого ж свататимемо? — Варку Линівну.. — Еге, це заїжджа,* ***пташка залітна!*** (Марко Вовчок).

1129. **ЗАЛЬО́ТНА ПТИ́ЦЯ,** *рідко.* Людина, яка любить зальоти, залицяння, кокетування. *Дочка була* ***зальотна птиця*** *І ззаду, спереду — кругом* (І. Котляревський).

1130. **ЗНА́ТНА ПТИ́ЦЯ,** *зневажл.* Заможна людина, поважна особа. *З усіх боків дівчата так і пострілювали поглядами на цю* ***знатну,*** *в картатому костюмі,* ***птицю,*** *що не вміла навіть сидіти до ладу на траві* (О. Гончар).

1131. **НЕВЕЛИ́КА ПТИ́ЦЯ.** Особа, яка не має значного становища, нічим не визначна, не дуже важлива за своїм значенням. — *Сиділа у печі хороша Паляниця; На господиню стала гомоніть: — А щоб їй так і сяк! І доківь тут сидіть? У очі вилаю, бо* ***невелика птиця!..*** (Л. Глібов); — *Як ви насмілились вийти з табору?!..— Не галасуйте, пане майстре,* ***невелика птиця!*** (Ю. Яновський).

1132. **РІДКА́ ПТИ́ЦЯ.** Той, хто зустрічається, трапляється і т. ін. нечасто. *Ворожили Ядзі старе дівоцтво, бо в теперішніх часах шляхтич з яким-таким маєтком,— то* ***рідка птиця*** *і, певне, не схотів би брати панничку з невеличким і непевним маєтком* (Н. Кобринська).

1133. **ЩО ЗА ПТИ́ЦЯ? 1.** Хто такий; яка людина. [Гнат:] — *Якийсь новий* [прокурор] *і, кажуть, молодий... У Ковалівці не бував... Хто його знає,* ***що за птиця?*** (В. Кучер).
2. Уживається для вираження зневаги, приниження і т. ін. кого-небудь. — *Цить, капосне! Либонь не знає... Ще й огризається, щеня!* ***Що ти за птиця!?*** *Ти — Ягня!* (Л. Глібов).

ПУЗА

1134. **ВІД (од) ПУ́ЗА,** *зі сл.* ї́ с т и, г о д у в а́ т и, н а г у л я́ т и с я *і т. ін.* Досхочу. — *На фронт би швидше. Там хоч годуватимуть* ***від пуза,***— *висловлював він* [Денис] *заповітну думку* (Григорій Тютюнник); — *Ну чого ж це ти такий сумний? Дружок твій жениться, нагулявся ти на весіллі* ***від пуза*** (Є. Гуцало); — *От понаїдались кавунів! Що називається,* ***од пуза.*** *Далі їсти вже нема змоги — нікуди* (В. Нестайко); *Іван старався* [рубати дрова й допомагати поварові] *з усіх сил, тим більше, що годували* ***од пуза:*** *скільки живе, не їв Іван стільки м'яса та сала* (А. Дімаров).

ПУП

1135. **ПУП ЗЕМЛІ́,** *ірон.* Центр, основа всього. *Чимало цікавого є у Вашингтоні. Загалом*

столиця вражає надмірною бундючністю. Це місто державних чиновників, які твердо переконані, що саме тут ***пуп землі,*** *що саме вони вершать сучасне й майбутнє людства* (Л. Дмитерко); // Людина, що вважає себе найважливішою серед усіх інших. — *Та тільки вдумайся, що він меле! Це ж якесь марення. Я... я* ***пуп землі!..*** (С. Добровольський); *Увірував Єгор, що він якщо й не* ***пуп землі,*** *то принаймні щось подібне* (К. Світличний).

1136. **ПУП РОЗВ'ЯЖЕТЬСЯ** *кому, у кого і без додатка.* **1.** Хто-небудь надірветься від важкої праці. — *Змахни піт, Іоне, а то очі виїсть... — Без звички не те, що очі виїсть, а й* ***пуп може розв'язатися*** (М. Чабанівський).
2. Уживається як погроза кому-небудь. *Тут тобі й* ***пуп розв'яжеться*** (М. Номис).

1137. **ПУП ТРІЩИТЬ** *у кого.* Хто-небудь дуже напружується, надривається. *Несе таку валізу, що аж* ***пуп тріщить*** (З газети); // Хто-небудь переживає складний період, великі труднощі. *Вимагала держава хліба — йшов хліб, м'ясо було потрібне — і м'ясо давали олбинці...* ***Тріщали пупи*** *в багатеньких, їм Прокоша ніякого спуску не давав* (Ю. Збанацький).

1138. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **НА ПУП,** *зі сл.* кричáти, репетувáти. Дуже голосно, надривно. *Все море зараз спузирило, Водою мов в ключі забило, Еней тут крикнув* ***як на пуп*** (І. Котляревський); *Хлопець ріс крикливий .. Як приходив час годування — кричав* ***як на пуп*** (Григорій Тютюнник); — *Суперечка була така пекуча, що Ривка навіть не зважала на своє укохане "дитю"* [дитя], *що кричало* ***мов на пуп,*** *і намагалося їй вилізти на коліна...* (М. Старицький); *Аж ось поромщик їх, проноза, На Землю впав, як міх із воза, І* ***мов на пуп*** *репетовав* [репетував] (І. Котляревський).

1139. **ЯК ПУП (бýбон, буз),** *зі сл.* си́ній, посині́лий *і т. ін.* Дуже. *Заглянула* [Горпина] *в світлицю, де,* ***як пуп*** *синій, лежав Яків і спав мертвим сном, і повернула в кухню* (Панас Мирний); — *Тепер я* [робітник] *бачу теж: добра від вас не ждати. Не дивно, що й продукція у вас така. Не можна ж, бач, критикувати Вже навіть синього* ***як пуп*** *той гусака!* (А. Косматенко); *Тряслась* [Сивилла], *кректала, побивалась,* ***Як бубон*** *синя стала вся* (І. Котляревський).

ПУП'ЯНКА

1140. **[І] З ПÚП'ЯНКА (з пýп'янку).** Від народження. *І я ж, і я в Аркадії вродився, Природою й мені* ***Із пуп'янка*** *веселий вік судився* (Переклад М. Лукаша). **З ПÚП'ЯНОЧКА.** ***З пуп'яночка*** *сирота, Захарко поневірявся по наймах* (А. Кримський).

ПУСКАЄ

1141. **[АЖ] СЛИ́НУ ПУСКÁЄ / ПÝСТИТЬ.** Хто-небудь має сильне бажання придбати щось, оволодіти чим-небудь і т. ін. *Браконьєри з мосту* ***аж слину пускають,*** *що стільки під ними пропливає весняного живого добра, а вихапувати не маєш права* (О. Гончар); *Тоді пан усміхнувся лукаво і показав попові торбу грошей. Піп* ***аж слину пустив,*** *угледівши стільки грошей* (Україна сміється).

ПУСКАТИ

1142. **БÝЛЬКИ ПУСКÁТИ / ПУСТИ́ТИ.** **1.** Тонути. — *Вже й очі вирячив бідаха наш Максим, Уже й* ***бульки пуска*** (М. Рильський); // Гинути. — *Він* [кіт] *такий мій, як і твій! — відповів Павло.— Але твій уже* ***бульки*** *з моря* ***пускає,*** *а мій ще бігає...* (В. Кучер).
2. Хто-небудь втрачає всі сили, надії, можливості; наближається чиєсь знищення, загибель, руйнація. *Вже так довоювались* [супротивники], *що останні* ***бульки пускають*** (М. Стельмах).

1143. **І НА ÓЧІ НЕ ПУСКÁТИ / НЕ ПУСТИ́ТИ** *кого.* Не хотіти бачити когось, категорично відмовляючись спілкуватися з ким-небудь. *Пішли — коваль, Цигуля, Невкипілий і ще душ кілька. Але князь* ***і на очі*** *до себе* ***не пустив*** (А. Головко).

1144. **І НА ПОРІ́Г НЕ ПУСКÁТИ / НЕ ПУСТИ́ТИ** *кого.* Забороняти кому-небудь приходити кудись, не хотіти бачити когось. — *Я б* ***і на поріг*** *її* [Марину] ***не пустив*** (Панас Мирний); — *Колись нас сюди й* ***на поріг не пустили б,*** *а тепер тут, бачу, й закурити можна* (О. Гончар).

1145. **ПУСКÁТИ (лови́ти) / ПУСТИ́ТИ (злови́ти) ПІ́ВНЯ.** Видавати фальшиві звуки під час співу чи декламації. *Один соліст у хорі торгівців зірвався і* ***пустив "півня"*** (М. Ю. Тарновський).

1146. **ПУСКÁТИ / ПУСТИ́ТИ БІ́СИКИ (ґéдзики) [ОЧИ́МА (óком)]** *кому, на кого.* Кокетувати, загравати з ким-небудь. *А то сама* [Тонька] *присіла на колесі біля нього,* ***бісики очима пускала*** (О. Гончар); *Як стрінеться де-небудь з Мариною, то знай* ***пуска*** *їй* ***бісики очима*** (Панас Мирний); *Сиджу я під образами.. очима на Тетяну спідлоба* ***ґедзики пускаю.*** *А вона червоніє і не знає, чи сміятися, чи ніяковіти* (М. Стельмах); // Привертаючи до себе увагу, поглядати на когось. *Не виглядають у .. вікна вигодовані обличчя горничних, не* ***пускають ґедзиків*** *прохожим* ***очима*** (Панас Мирний).

1147. **ПУСКÁТИ / ПУСТИ́ТИ В ÓБІГ** *що.* Віддавати для загального користування. *Я взяв папку, і вона здалася мені такою важкою, наче там був не папір, а чавун. — Гаразд. А як на*

*а кафедрі дізнаються, що я **пустив** цю крамолу **в обіг**?.. Студентам же роти не зав'яжеш...* (А. Дімаров).

1148. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ В О́ЧІ ДИМ (пилю́ку)** *кому.* Вводити в оману кого-небудь. *— Кому ви **дим пускаєте в очі**? Хіба в цьому — в благополучній загальній цифрі — і є всі найзаповітніші інтереси району?* (І. Рябокляч); *До чого ж ми обросли корою байдужості до рідного коріння, звикли видавати бажане за дійсне, **пускати пилюку в очі!*** (З газети).

1149. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ В РОЗХІ́Д (в розхо́д)** *кого.* Розстрілювати, знищувати кого-небудь. *— Не заривайся. А коли візьмеш* [Жмеринку] *— менше **пускай в розхід*** [полонених]. *Це не завжди досягає мети* (О. Довженко); *— Будете чинити опір — **пустимо в розход!*** (А. Шиян).

1150. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ В СВІТ (в лю́ди).** Публікувати, видавати. *Іконописець вкладав у роботу всю свою душу, досвід, уміння і **пускав у світ**, не відаючи його* [твору] *майбутнього* (З журналу); *А вже ж коли **пускати у люди** "Повію", то треба, щоб вона була не згірше тих перших двох частин, що вже побачили світа* (Панас Мирний); *— Франко ж казав, що се* [повість "Жаль"] *найкраща моя річ і що гріх було б не **пустити її в світ*** (Леся Українка).

1151. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ В СТАРЦІ́** *кого.* Доводити до зубожіння, злиднів. *— Вороги хотять* [хочуть] *зіпхнути тебе з гетьманства, а нас усіх, твою рідню, твоїх дітей **пустити в старці*** (М. Лазорський).

1152. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ В ХІД.** Застосовувати, використовувати що-небудь. *Протягом години мінометникам кілька разів доводилося **пускати в хід** гранати, іти врукопаш* (О. Гончар); *Кілька ударів ножем розпушили землю. Рубін вигорнув її на себе і знову **пустив у хід** ніж* (І. Сенченко).

1153. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ ҐРУНТ З-ПІД НІГ,** *рідко.* Переставати бути впевненим у собі, в своїх силах, позбуватися того, на чому тримається становище, світогляд і т. ін. *Промінь згас над рідним краєм; А ми, скільки кожен зміг, У провалля себе пхаєм. **Ґрунт пускаємо з-під ніг*** (П. Грабовський).

1154. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ ДУ́ШУ НА ПОКУ́ТУ.** Залишати кого-небудь живим; помилувати кого-небудь. [Ігнат:] *Ой простіть мене, батечки!.. Не буду! Простіть!...* [Павло:] *Чорт!* [Ігнат:] *Ой **пустіть душу на покуту!..*** (М. Костомаров).

1155. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ З ДУШЕ́Ю** *кого.* **1.** Залишати живим кого-небудь; не вбивати, відпускати. [Пан Душечка:] *Так і так, розказує, здибав мене в лісі Кармелюк, пограбував до ниточки, тільки що **пустив із душею*** (С. Васильченко). **2.** Залишати кого-небудь без будь-яких засобів існування. *— В рік волі, коли одним землю ланцюгами наділяли, а інших **з душею на волю пускали**, побував у нас один старий благочестивий батюшка* (М. Стельмах).

1156. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ МАНУ́ [В ВІ́ЧІ].** Обдурювати, змушувати вірити в що-небудь нереальне. *— Ходімо разом,— гукають перші.— Куди? — Та до пана ж. Волі правити. — Ідіть, коли його* [пана] *самого вже правцем поставило,— хтось одказав. Душ з п'ять зареготало.— Та то **ману** тільки **пускають**. Знаємо ми,— твердили перші* (Панас Мирний); *— Привезли якогось свого слідувателя* [слідчого] *з Мойсинець і хочуть слідство наводити на те вбивство. **Ману пускають*** (Іван Ле); **НАПУСТИ́ТИ ОМА́НУ.** *— Та хтось зумисне покопирсав ломакою, щоб **напустити** на нас **оману**,— сказала Гризельда, придивляючись до слідів* (І. Нечуй-Левицький).

1157. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ НА ВІ́ТЕР.** **1.** *зі сл.* г р о́ ш і, м а й н о́ *і т. ін.* Легковажно, марно витрачати. *Як тільки свято — в нього* [Більграйфа] *повно гостей, оперету розігрують, як у Відні, де він, бувши молодим, гроші **на вітер пускав*** (І. Муратов); *— Це ж треба уже зовсім розуму позбутися, щоб узяти та власною рукою **пустити на вітер** усе своє добро, загорьоване довгою, тяжкою працею...* (Д. Бузько); [Герміона:] *Ти свій заробіток **пускаєш** так **на вітер*** (Леся Українка). **2.** *зі сл.* с л о в а́. Обіцяти щось нереальне; даремно говорити про щось. *Хлопець не любив **пускати** слова **на вітер*** (З газети). **3.** *зі сл.* с л а́ в а. Не берегти, не примножувати, не оцінювати належним чином. *Ярославову славу **на вітер пускає*** [Всеслав] (Панас Мирний).

1158. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ НА ВО́ЛЮ БО́ЖУ** *кого.* Не затримувати кого-небудь, відпускати. *Вася Багіров ніколи не вдавався до ганебної для гвардійця втечі, а бився хоч один проти десятьох, поки його не скидали з коня і **пускали на волю Божу*** (О. Гончар).

1159. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ НА ПОРІ́Г** *кого.* Дозволяти приходити кому-небудь кудись. *— Хіба що постоїш на порозі палацу, та й то чи то **пустять на поріг*** (М. Лазорський).

1160. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ О́КО (по́гляд)** *перев. на кого—що.* Задивлятися на кого-, що-небудь, кудись, виявляючи зацікавленість, інтерес. *Робиш що, а **очі.. пускаєш** в далечінь тривожну* (А. Головко); *Він любощів співець. Овідій ніжний, він **пускає погляди** по обрію врозгін* (Г. Кочур).

1161. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ ПО КО́ЛУ (по кру́гу)** *що.* **1.** Частувати присутніх по черзі

чим-небудь (перев. алкогольними напоями). *Сілецьких, Варчиних родаків, привіз Стратон Дордюк, який одразу ж засадив гостей за стіл і* ***пустив по колу*** *першу чарку* (З газети).
2. Робити надбанням громадськості, віддавати (наприклад, читати) що-небудь усім без винятку, вибору. *Де гарантія, що переляканий студент не однесе його* [рукопис] *в деканат, замість того, щоб* ***пустити*** *читати* ***по колу*** (А. Дімаров).

1162. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ ПО СВІ́ТУ (по ми́ру)** *кого.* **1.** *перев. ким.* Завдаючи кому-небудь страждань, горя, змушувати його ставати кимсь, вести певний спосіб життя (перев. про дівчат, жінок). *А що тих бідних покриток* ***Пустив по світу*** *з байстрюками! Отже й нічого! — А жонатий І має двоє діточок, Як ангеляточок* (Т. Шевченко); *Ти мене знівечив, прогнав з своєї хати, з рідного краю,* ***пустив по світу*** *волоцюгою* (І. Нечуй-Левицький).
2. Доводити до зубожіння, злиднів. [Молодиця:] *Голова, бодай вона йому* [чоловікові] *луснула, як наробила мені отакого клопоту! Сам без вісті забіг, а мене з малими діточками* ***по миру пускає*** (Панас Мирний); *Йому байдуже, що .. і хазяйство пограбують, і старцями* ***по світу пустять*** (Григорій Тютюнник).

1163. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ СЛЬОЗУ́ (сльо́зи).** **1.** Плакати. *Компаньйонка баронеси підпирала сидячого Швейка і також* ***пускала сльози*** (Переклад С. Масляка); *От хай хтось хоч найменше словечко похвали викаже на його* [Потопальського] *адресу, одразу ж, як віск, розтопиться його душа, і вже він готовий* ***сльозу пустити,*** *готовий цілувати того, хто сказав те добре слово* (Ю. Збанацький).
2. Жалітися кому-небудь, викликаючи до себе співчуття. *Та* ***сльозу пустив*** *Невмій: — Я не вмію працювати, Це говорить навіть тато* (М. Стельмах); *— Про що це тобі Яцуба там наливав? За дочку все? Мабуть, і* ***сльозу пустив?*** (О. Гончар).

1164. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ ТУМА́Н (тума́ну) [У ВІ́ЧІ]** *кому.* Навмисне заплутувати, перебільшувати, перебріхувати що-небудь. *Андрій знав, що вони лише ради нього* ***пускають туману,*** *до начальства ж вони про цей випадок не донесуть* (І. Багряний);*— Не доберу я толку в твоїх речах,— каже Петро,— Що за охота тобі мене морочити? То заговоривши буцім щиро, то знов* ***туман у вічі пустиш*** (П. Куліш); *— Тут щось таки добре наплутано. Видно, він* ***пустив туману*** *не тільки мені, а й вам* (М. Стельмах). **ПЕ́РТИ ТУМАНА́ В О́ЧІ.** *— Ну, не* ***пріть*** *же мені* ***тумана в очі,*** *а говоріть по правді,— сказав Густав* (І. Франко).

1165. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ ШПИЛЬКИ́ (шпи́льку, стрі́ли)** *кому і без додатка.* Говорити щось дошкульне, неприємне або робити ущипливе зауваження кому-небудь. *Інколи.. його просто ґедз нападав — і тоді він ставав нестерпучим,* ***пускав*** *Раїсі* ***шпильки,*** *глузував з її екзальтації* (М. Коцюбинський); *Тритузному тільки й лишається, що час від часу* ***пускати.. стріли*** *своїх сарказмів* (О. Гончар); *Христина* ***пустила шпильку*** *Бородавкіній. Бородавкіна втямила це. Її брови насупились, і між ними мигнули легенькі зморшки* (І. Нечуй-Левицький); *Їй так і кортіло* ***пустить*** *якусь чергову* ***шпильку*** *на адресу Лебедя* (Я. Баш). **ПІДПУСТИ́ТИ ШПИЛЬКИ́.** *Вона перемогла себе, щоб не* ***підпустити шпильки*** *о. Нестерові* (І. Франко).

1166. **ПУСКА́ТИ / ПУСТИ́ТИ Я́СУ.** Поширювати неправдоподібні відомості про кого-, що-небудь. *Хтось* ***пустив ясу,*** *що десь тут серед есесівських недобитків гасають, маскуючись під рядових, відомі воєнні злочинці* (О. Гончар).

ПУСКАТИСЯ

1167. **ПУСКА́ТИСЯ / ПУСТИ́ТИСЯ БЕ́РЕГА.** **1.** Занедбуючи себе, порушувати загальноприйнятні норми моралі, суспільної поведінки. *Володю не цікавлять події в інтернаті й труднощі Ліди. Йому видно одне: вона мало буває вдома. Він розбещується,* ***пускається берега*** (З газети); *Чіпка — наче таке собі діло вигадав — кожнісінький день гуля та гуля... Зовсім* ***пустився берега...*** (Панас Мирний); ***Пустивсь,*** *як кажуть, Богорський* ***берега,*** *запив, зненавидів усе і вся, що прагне знань і тягнеться до науки* (Василь Шевчук).
2. Втрачати спокій, холоднокровність, рівновагу від хвилювання, страху, сорому і т. ін. *Шалений струс серця, удар крові в обличчя, знову шум у скронях і... Вже вона* [Надійка] *була внизу, стояла, не здаючи собі справи, остаточно* ***пустившись берега,*** *перед Сидором Сидоровичем* (В. Козаченко); *Люди* ***пустились берега*** *й у нестямі раптом осміліли, в одчайдушних запитаннях намагалися розгорнути всю свою безмежну трагедію* (І. Багряний).
3. Робити що-небудь по-своєму, відповідно до власного бажання, розуміння, уподобання. *Ми спробували його спочатку натяками вговорити Але він уже* ***пустився берега*** *і нікого не слухав* (В. Козаченко).

ПУСТИТИ

1168. **ПУСТИ́ТИ ЖУКА́** *кому, про що і без додатка.* Зробити або сказати щось неприємне. *— Він може нам нашкодити,— міркую голосно. — Не зможе. Я йому такого* ***жука пущу,*** *що враз заціпить* (Я. Качура); *Коли Краснояружський пус-*

тив жука про биття, Георгіані .. ладен був учинити над доцентом власноручну розправу за наклепи й поругання органів ревзаконності (І. Багряний).

1169. **ПУСТИ́ТИ [З] ДИ́МОМ ([з] вогне́м, з вітром і ди́мом).** Знищити вогнем; спалити. [Стась:] *Він* [Кармелюк] *ще, кажуть, нахвалявся перепороть різками всю комісію і* ***димом пустити*** *всі їх папери* (С. Васильченко); ***Пустили з димом*** *вони* [повстанці] *панські маєтки* (Нар. опов.); *Проклятий фашист все село під небо* ***з вогнем пустив*** (О. Копиленко); *Дорош обкульгав згарище .. і зняв кашкет. "Невже самі люди, що це творили,* ***пустили з вітром і димом?"*** (Григорій Тютюнник). **ДИ́МОМ ЗА ВІ́ТРОМ ПУСТИ́ТИ.** — *Та йому* [панові] *й ногою на нашу землю не дати ступити. Кубло* ***димом за вітром пустити!*** (А. Головко).

1170. **ПУСТИ́ТИ (з то́рбою) З ТОРБА́МИ [ПО СВІ́ТУ]** *кого і без додатка.* Залишити без майна, довести до зубожіння, злиднів. *То була хлопська п'явка — не дай Господи! Кілько людей той чоловік* ***з торбами пустив!..*** (І. Франко); *Ярина лячно глянула на Олексу.— В печінках сидять різні податки, — єритувався* [Олекса],— *подимне, попасне, ралець, або індукта, евекта, скоро* ***пустять з торбами по світу.*** *Я мушу якось тікати від податків, від набору* [в російські війська] (М. Лазорський); *Коли госпрозрахунок запанує повсюдно, завзяті клієнти .. можуть* ***пустити*** *деякі наші підприємства* ***по світу з торбою*** (З журналу).

1171. **ПУСТИ́ТИ** / *рідше* **ПУСКА́ТИ КОРІ́ННЯ (ко́рінь)** *в що, в чому.* **1.** Прижитися, закріпитися, обжитися де-небудь. *Уявіть тих, хто залишив своє чисте, молоде, чудове місто, яким пишався, у якому вже* ***пустив коріння,*** *народжував дітей* (Ю. Щербак); *Пристав до вдовиці у прийми: двоє дітей, батько старий, хазяйство не яке, зате млин оце. Якщо як, то, може, й зовсім* ***коріння пущу*** *отут* (А. Головко); *Там ви* ***пустили корінь,*** *бо там ваша Василина .. до колиски клала та й співала вашим дітям* (І. Чендей).
2. Стати постійним; надійно, міцно утвердитися. *Розлад у Сніжковій сім'ї все глибше* ***пускав коріння*** *своє* (К. Гордієнко); *Ідея не задовольняється тим, що існує зараз, ні, вона прагне* ***пустити коріння*** *глибше, переконати вас, що вона вічна* (В. Підмогильний). **ПУСКА́ТИ КОРІНЦІ́.** *Писар почув, що в йому запалюється злість, що вона* ***пускає*** *в його душі* ***корінці*** (І. Нечуй-Левицький).

1172. **ПУСТИ́ТИ ПІД УКІ́С** *що.* Довести до занепаду. — *Ось куди Мусій Завірюха із Павлюком гнуть! Хоче перевести добро!* ***Пустити*** *артіль* ***під укіс!*** (К. Гордієнко); *Розшарпали колгосп,* ***пустили під укіс*** (З газети).

1173. **ПУСТИ́ТИ / ПУСКА́ТИ В ДІ́ЛО (в рух).** Застосувати, використати що-небудь. *Марина .. казала: — Бач, якби не я, то ви б і не догадалися горіле* [борошно] ***в діло пустити!*** *А тепер як літа діждемо, назад добрим вернемо* (Панас Мирний); *Слідчий* ***пустив у діло*** *свої кулаки...* (І. Багряний); *Андрій зразу* ***пустив у рух*** *свій винахід з галошами, й цей винахід .. миттю прищепився* (І. Багряний).

1174. **ПУСТИ́ТИ (розві́яти) ЗА ВІ́ТРОМ.** **1.** *зі сл.* г р о́ ш і, ц і́ н н о с т і *і т. ін.* Марно витратити (перев. легковажно). *Одержали* [хлопці] *першу зарплату і .. за три дні гроші* ***пустили за вітром*** (З газети); *Павлюк із Завірюхою.. воліли б ті здобутки* ***розвіяти за вітром*** (К. Гордієнко).
2. Не доглянути, не зберегти кого-, що-небудь. — *Хвалився* [старий] *якось: "Ось привезуть курчат, збережеш усіх, поки не виростуть, баян тобі восени забезпечений. А* ***пустиш за вітром,*** *начувайся..."* (С. Добровольський).
3. Знищити вогнем; спалити. *Андрій нахилився старому до вуха, спитав таємниче: — А що якби і їх* [уланів] *отак? Щоб і їхні фільварки* ***пустити за вітром?*** (Д. Бедзик).

1175. **ПУСТИ́ТИ СОБІ́ КУ́ЛЮ В ЛОБ (в ло́ба, в го́лову, в скро́ню).** Застрелитися. *В бурхливому каятті він ладен був* ***пустити собі кулю в лоб*** (Ю. Бедзик); — *Да, коли б от немов сталося — всі діти вимерли за одну ніч на всій землі, .. я б, мабуть, на ранок* ***пустив би собі кулю в голову*** (А. Головко); *Я, поки й віку, не збагну, як Ничипір Безхлібний міг у тридцять шостому році* ***пустити собі кулю в скроню!*** (Н. Тихий).

1176. **ПУСТИ́ТИ (спусти́ти)** / *рідше* **ПУСКА́ТИ (спуска́ти) Ю́ШКУ (кров, ма́зку) [З НО́СА]** *кому, рідко з кого.* Дуже побити кого-небудь, звичайно до крові, ран, або вбити когось. *"Насамперед треба йому пару разів затопити в пику,— думав поручик,— потім* ***пущу йому юшку з носа,*** *відірву вуха, а далі — побачимо"* (Переклад С. Масляка); — *Як тебе, Левку, скалічили.— Не плач..* ***Пустили*** *пани* ***з мене юшку,*** *ну та ще будем з них робити м'ясо* (М. Стельмах); — *Що,— каже,— пожив по-людському, одмінив кров? От нехай* ***пущу йому кров з носа,*** *тоді побачу, яка вона в нього тепер* (М. Коцюбинський); — *Покиньмо* ***кров*** *врагам* ***пускати.*** *Пора нам відсіль уплітати,— Низ Евріалові сказав* (І. Котляревський); — *Я йому* ***спустив*** *кулаками чимало* ***мазки*** (І. Нечуй-Левицький).

1177. **ПУСТИ́ТИ / ПУСКА́ТИ ЧЕРВО́НОГО ПІ́ВНЯ** *кому.* Підпалити що-небудь, викликати пожежу з метою розплати, помсти. — *Хай-но тільки зачепить* [пан], *ми йому покажемо, що таке Дике Поле та сіверські козаки!* —

Червоного півня пустимо (З. Тулуб); *Я згадав наш вираз по селах — "**пустити червоного півня**". Смуги страшенно були похожі на хвіст червоного півня, тільки вітром розкуйовджений* (В. Винниченко); *Сокало мотався по селах, пильнуючи, щоб не лишилося в полях і клаптика хліба неспаленого.. "Німців ждете? Для ворога запасаєтесь?!" — кричав, скаженіючи, .. і **пускав червоного півня** під стріхи гамазеїв та стаєнь* (А. Дімаров).

ПУСТИТИСЯ

1178. **ПУСТИ́ТИСЯ В ЛЕДА́ЩО.** Почати робити вчинки, що викликають загальний осуд; уникати праці, вести себе безпутно, легковажно. *Батьки, які синів не вчили, .. Кипіли в нефті* [нафті] *в казанах; Що через їх синки **в ледащо Пустилися**, пішли в нінащо* (І. Котляревський).

1179. **ПУСТИ́ТИСЯ** / *рідше* **ПУСКА́ТИСЯ В ЗАБРІ́Д,** *ірон.* Не стриматися у виявленні своїх почуттів, настрою і т. ін. *Там* [в гаремі] *зроду жевріє любов, І як порою запалає, То з толку хоч кого збиває, Се і Знеможенко дознав: Ет, як мудривсь, стерігся, штився, А все-таки **в забрід пустився*** (Укр. поети-романтики..).

1180. **ПУСТИ́ТИСЯ / ПУСКА́ТИСЯ НА СВОЇ́ КРИ́ЛА.** Почати самостійно жити, турбуватися про себе. *Сів на могилу* [син] *й думає, що тепер робити? Чи йти до школи й далі, чи **пуститися** уже **на свої крила**?* (Три золоті сл..).

ПУТІВКА

1181. **ПУТІ́ВКА В ЖИТТЯ́.** Те, що відкриває кому-, чому-небудь дорогу до чогось, дає можливість зайняти певне становище у суспільстві. *Я вас завжди любитиму, бо ви мені дали **путівку в** шахтарське **життя*** (Ю. Яновський); *Буковинський ансамбль дає **путівку в життя** пісням сучасних композиторів* (З журналу); *Уже сьогодні дістає **путівку в життя** великовантажний самоскидний автопоїзд у складі тягача і причепа загальною вантажопідйомністю двадцять шість тони* (З журналу).

ПУТТЯ

1182. **ДО ПУТТЯ́.** Добре, як слід, достеменно. *Молодиця не вміла **до пуття** спекти хліб та паляниці* (І. Нечуй-Левицький); *— Чого з язика не зірветься, коли не вмієш **до путтяя** говорити* (М. Стельмах); *— Мені вже машини й не кортить — нехай їй абищо. А от якось не **до путтяя*** (Григір Тютюнник).

ПУХ

1183. **В ПУХ І ПРАХ.** 1. *зі сл.* р о з б и в а́ т и, р о з б и́ т и. Вщент, остаточно, зовсім. *Ми ворога-ворона на кожній території знищимо — розіб'ємо **в пух і прах*** (К. Герасименко).
2. *зі сл.* р о з н о́ с и т и, р о з н е с т и́. Дуже, у великій мірі. *Розчервонівшись, немилосердно кублячи вже не дуже й пишну кучму, "головний" когось розносив **у пух і прах** по телефону* (Ю. Збанацький); *— Рознесуть нас, Тарасе Демидовичу, на зимовій конференції,— шкріб гостре підборіддя Шухновський.— Рознесуть **в пух і прах*** (Ю. Збанацький).

1184. **ТІ́ЛЬКИ ПУХ ПОЛЕТИ́ТЬ.** Безжалісно, немилосердно. *Діставши прочухана від Гриценка, він* [Іван] *крикнув йому: "Обшарпанець ти, і батько в тебе тільки Крути-Гаврило, а мій начальник, кишне твого старого чорта з роботи, **тільки пух полетить**"* (І. Сенченко).

ПУХУ

1185. **НЕ З ЗА́ЯЧОГО ПУ́ХУ.** Небоязкий, хоробрий, сміливий. *— Ну, от що. Ти мене не лякай. Я **не з заячого пуху*** (Григорій Тютюнник).

1186. **НІ ПУ́ХУ НІ ПЕРА́.** Усталена форма побажання удачі, успіху в якійсь справі. *Берестовський поліз у кабіну.— **Ні пуху** вам, **ні пера**,— побажала йому Варвара* (Л. Первомайський); *Ольга Карпівна побажала їй традиційного **ні пуху ні пера**, ласкавими очима провела дівчину, вказала дорогу до контори* (Ю. Збанацький); *— Їду захищати диплом..— ..Їдьте, рідненький, **ні пуху** вам, **ні пера!*** (А. Крижанівський).

ПУЧОК

1187. **З ПУ́ЧОК ТА З РУ́ЧОК.** Власною тяжкою працею. ***Із пучок та з ручок** живе* (М. Номис); *Батько розгнівався: "Я господарство теє **з ручок та з пучок** збирав, а ти будеш його руйнувати"* (С. Чорнобривець). **З ПУ́ЧОК.** *Ми хоч бідні, але чесні. Хоч живемо **з пучок**, проте і для нас є місце в церкві* (М. Коцюбинський).

П'ЯВКИ

1188. **П'ЯВКИ́ (п'я́вка) ССУТЬ (ссе) ЗА СЕ́РЦЕ (під се́рцем)** *кого.* Хтось тривожиться, страждає. *— І знов знайомий холодок поплазував спиною гордовитого пана. І знов **зассала п'явка під серцем*** (З. Тулуб).

1189. **ЯК (мов) П'ЯВКИ́ ЗА СЕ́РЦЕ ССУТЬ** *кого.* Кому-небудь дуже погано. *За серце — **мов п'явки ссуть**, у грудях глухо і сухо, та жарко* (Панас Мирний).

П'ЯДЬ

1190. **НІ НА П'ЯДЬ,** *зі сл.* н е в і д с т у п а́ т и, н е в і д х о́ д и т и *і т. ін.* **1.** Нітрохи, ніскільки. *Тут кожен п'ять разів загине, А не відступить **ні на п'ядь*** (Д. Павличко).

2. Нікýди. *Від матері* ***ні на п'ядь*** *і ні з ким вже нігде не водилась* [Оксана] *і не зналась* (Г. Квітка-Основ'яненко).

П'ЯНИЙ

1191. **ЯК (мов) П'ЯНИЙ. 1.** Хто-небудь перебуває у стані напівсвідомості, запаморочення. [Маруся:] *Чи ти знаєш, Марто, що я сеї ночі й очей не закривала? З самого досвітку ходжу та плутаюсь,* ***як п'яна*** (С. Васильченко); *Мчить Андрій,* ***мов п'яний,*** *у посвисті куль, у шабельному блиску* (О. Довженко).
2. *зі сл.* іти́, хили́тися *і т. ін.* У різні боки, сторони. *Ідуть колонами, хитаючись,* ***як п'яні,*** *німецькі загони* (О. Довженко); *Писав* [Йосип] *— куди краще від самого дяка, у того літери,* ***мов п'яні,*** *то сюди, то туди порозхилялися* (Панас Мирний).

П'ЯТА

1192. **АХІЛЛÉСОВА П'ЯТÁ** *кого, чого, чия і без додатка, книжн.* Найвразливіше, найслабкіше місце у когось. *— Уміння виховувати словом було і — поки ще, на жаль, — залишається* ***ахіллесовою п'ятою*** *теорії і практики нашого виховання* (В. Сухомлинський); *Нині трансплантація органів і тканин — лакмусовий папір і* ***ахіллесова п'ята*** *медичної науки наших днів* (З журналу); *І берилій має* ***"ахіллесову п'яту".*** *За високих температур стає ламким і кришиться* (З журналу).

П'ЯТАК

1193. **ЗА П'ЯТÁК (за п'ятакá). 1.** *зі сл.* продава́ти, продава́тися *і под., зневажл.* Не вагаючись, з готовністю. *Вчинків його славних люди не зазнали. Драгів* [друзів] *мав, що раді б* ***за п'ятак*** *продати* (П. Грабовський).
2. Даром, марно. *Одні невмиті, .. босі й голі на смерть ідуть* ***за п'ятака*** (В. Сосюра). **ЗА ЗЛÁМАНИЙ П'ЯТÁК.** *Так усе майбутнє і минуле Пропаде* ***за зламаний п'ятак*** (Л. Первомайський).

1194. **НА П'ЯТÁК.** Зовсім мало, небагато. *Придививсь пічник-мастак: Тяга йде не дуже,— Діла цього —* ***на п'ятак,*** *Любий ти наш друже...* (А. Малишко).

П'ЯТЕ

1195. **П'ЯТЕ [ХОЧ] ЧÉРЕЗ ДЕСЯ́ТЕ. 1.** Не все підряд, дещо; поверхово, вибірково. *І знов .. силкувався Якимко постерегти тяму тієї чудної для українця мови, і знов він постерегав тільки* ***п'яте через десяте!*** (І. Нечуй-Левицький); [Максим:] *Коли б.. ви по-нашому, по-простому балакали, то, може б, і я розумів там що* ***п'яте, хоч через десяте*** (М. Кропивницький).
2. Не повністю, плутано. *Касій* ***п'яте через десяте*** *розповів йому правду* (І. Микитенко); *— Нечистий, коли подумаю, підвів,— і Левко, тремтячи й косуючи то на братів, то на хлібину, розповів* ***п'яте через десяте*** *про все* (М. Стельмах).
3. Зовсім мало, трохи. *Почав* [Плужник] *розпитувати: давно з колгоспу?.. Що там?.. Аж засмутився, що студент знає тільки* ***п'яте через десяте,*** *і то з листів* (Я. Гримайло).
4. Поспіхом, похапцем. *Поснідавши* ***п'яте через десяте,*** *Микола одягнувся, вхопив ранець з книжками і вибіг з хати* (В. Гжицький).

П'ЯТИ

1196. **[АЖ] ПО [СÁМІ] П'Я́ТИ; [АЖ] ДО [СÁМИХ] П'ЯТ.** Дуже довгий. *— Дозволь мені, мати, Дівчину узяти, Що у неї русі коси* ***Аж по самі п'яти*** (Л. Дмитерко); *У двері просовується якась дивовижна фігура. Щось цибате, в довгій,* ***аж до п'ят,*** *свитині невиразного якогось кольору* (Г. Хоткевич).

П'ЯТОЮ

1197. **ПІД П'ЯТÓЮ** *у кого, чиєю, зі сл.* бу́ти, сиді́ти, перебува́ти *і т. ін.* **1.** У залежності від кого-небудь. *Був же* [Степан] *такий тихий та боязкий, вічно* ***під п'ятою*** *у своєї Соломії сидів, а це бач як вирвався наперед* (В. Кучер); *Православний клерикалізм .. перебував* ***під п'ятою*** *російського самодержавства* (З журналу).
2. Під гнітом, утиском кого-небудь. *Листи.., хоч і з великим запізненням, але все ж одержували їх, а от ті, чий край був* ***під п'ятою*** *окупантів, гірко зітхали* (В. Кучер); *Разом з холодною зимою 1878 року сплила інша зима — зима майже п'ятивікового перебування* [болгарського народу] *в турецькій неволі,* ***під п'ятою*** *султанів, пашів* (З журналу).

П'ЯТЬ

1198. **НІ В П'ЯТЬ НІ В ДÉВ'ЯТЬ (дéсять),** *зі сл.* ста́ти, стоя́ти *і под.* Знітившись, розгубитися. *Доктор стояв, як то кажуть,* ***ні в п'ять і ні в дев'ять*** (І. Франко); *Пани регочуть, мужики поставали,* ***ні в п'ять, ні в десять.*** *Вони поспускали голови і не знають, що діяти* (В. Стефаник).

1199. **ЯК СВОЇ́ (своїх) П'ЯТЬ ПÁЛЬЦІВ,** *зі сл.* зна́ти, ви́вчити *і под.* Дуже добре, досконало. *Знаю я вже їх* [селян], ***як свої п'ять пальців*** (В. Винниченко); *Він знав місто і прилеглі райони,* ***як свої п'ять пальців*** (А. Хижняк); *Санаторці — хитрющий народ, не довго тут жили, а норов кожного,* ***як свої п'ять пальців,*** *вивчили* (Ю. Збанацький).

Р

РАДА

1. **РА́ДА В РА́ДУ.** Спільно обговоривши які-небудь питання. — *Треба нам* [птахам] *вислати на звідини до ворожого табору, щоб ми знали, хто у них генерал.. **Рада в раду,** вислали Комаря, бо сей найменший і найхитріший* (І. Франко); ***Рада в раду,** та й порішили їхати* (Переклад М. Лукаша).

РАДІСТЬ

2. **СОБА́ЧА РА́ДІСТЬ,** *жарт.* Дешева ковбаса низької якості. *Через нестатки часто доводилось обідати бутербродами з **собачою радістю*** (З газети).

РАДОСТІ

3. **З ЯКО́Ї РА́ДОСТІ?** Чому, через що, для чого. — *Хочете, щоб і мені піднесли печеного чи сирого гарбуза. Батько засміявся: — Дурний, тобі не піднесе.— І чого це та **з якої радості?** Може, я багатший за тих, що сватались до неї?* (М. Стельмах). **НА ЯКИ́Х ЦЕ РА́ДОЩАХ?** *Аж перед світом приплівся Чіпка додому.. Як глянула Мотря на його, та й перелякалася. — Що це, сину?.. **на яких це радощах?*** (Панас Мирний).

РАДУВАТИ

4. **РА́ДУВАТИ О́КО.** Приємно хвилювати, вабити кого-небудь своїм виглядом. *Дивився Григорій на гостю, і серце кров'ю обливалося: невже це та Рута, що колись подобалася йому, **радувала око** й душу* (В. Дрозд); *Тече Псьол... Тече, на сонці вилискує, землю поїть, ліси годує і **око радує**..* (Остап Вишня).

РАЗ

5. **В (за) ОДИ́Н РАЗ. 1.** Раптово, за короткий час. *Хіба в земстві не ті люди, що й були?.. Хіба вони **в один раз** перемінилися?..* (Панас Мирний). **2.** Відразу, за один прийом. *Довго крутив Йонька той шматочок сала з усіх боків та прицмокував і вирішив з'їсти **за один раз*** (Григорій Тютюнник).

6. **В СА́МИЙ РАЗ. 1.** Так, як потрібно, добре; саме так. *Як подивлюсь на твоє господарство, все в тебе виходить **в самий раз:** ти машинерію любиш, а жінка землі дає лад не гірше за якогось господаря* (М. Стельмах); *Коли б у нього була зайва сорочка або, скажімо, валянці — вони довго не втримались би в хаті, адже мав чимало друзів, яким би та сорочка чи взуття прийшлося **в самий раз*** (Ю. Збанацький). **2.** Якраз, вчасно. *Мати його обох чоловіків пережила, а ще здавалась наче молодою, ще б заміж **в самий раз** іти* (Грицько Григоренко).

7. **В СТО (в ти́сячу) РАЗ (разі́в).** Набагато, значно. *Душу неначе обвіяло якимись райськими пахощами, **в сто раз** приємнішими й солодшими за троянди та фіалки* (І. Нечуй-Левицький); *Все святкувало, все стало прекраснішим **в тисячу разів*** (Г. Хоткевич).

8. **І НА ЦЕЙ РАЗ.** Знову. ***І на сей раз** Мартоха через Гапку передала свій головний хатній обов'язок Дарці* (Леся Українка).

9. **І́НШИЙ РАЗ.** Іноді, часом. *На віку, як на довгій нитці: **інший раз** шиєш, шиєш — і нічого, а як коли, то одразу починають вузли в'язатись* (Укр.. присл..); *Мірошник той Хомою звався, І був він чоловік такий, Що негаразд за діло брався; А **інший раз** Буває дорогий і час* (Л. Глібов).

10. **КО́ЖНИЙ (ко́жен, вся́кий** *і т. ін.*) **РАЗ.** Завжди, постійно, повсякчас. *І **кожний раз** на голос того співу Із мого серця квіти виростають* (Леся Українка); ***Кожен раз,** як Іван прокидавсь по обіді з припухлими трохи очима, блідим обличчям..— Кирило корчивсь якось та тікав з хати, щоб того не бачить...* (М. Коцюбинський); *Паромщик їх щонайглавніший З Енеєм їздив **всякий раз,** Йому слуга був найвірніший — По-нашому він звавсь Тарас* (І. Котляревський).

11. **НА ПЕ́РШИЙ РАЗ.** Для початку. *Всьому знає* [Галя] *лад дати. А що вона має лишнє там, то то ще краще. Буде об віщо **на перший раз** руки зачепити* (Панас Мирний).

12. **НА ЦЕЙ РАЗ.** Зараз, тепер, у даний час, момент. *Простіть за короткий та безладний лист. **На цей раз** не можу і думок зібрати докупи* (М. Коцюбинський).

13. **НЕ РАЗ [І НЕ ДВА].** Часто, багатократно, протягом тривалого часу. ***Не раз і не два** марила Хима над цією думкою та звикла до неї* (М. Коцюбинський); — *Пам'ятаєш, я **не раз** казав тобі перед війною про свою жадобу до життя?* (О. Довженко); — *Оповідаючи подумки **не раз і не два** цю химерну казочку малому Хомкові Хомовичу, я не втримувався від реготу, який гойдав моїм тілом, мов бадилиною, — на вулиці гойдав, на фермі* (Є. Гуцало). **НЕ РАЗ, НЕ ДВА.** — *Я в пекло стежку протоптала, Я там **не раз, не два** бувала* (І. Котляревський).

14. **ОТ ТОБІ́ Й РАЗ!** Уживається для вираження здивування, занепокоєння, незадоволення

з приводу чогось небажаного, несподіваного, непередбаченого і т. ін. — *А за що продав* [хліб], *Чіпко? — Ні за що .. подарував..— **От тобі й раз!** от і прогуляємо... чортового батька!..— чухаючи потилицю, блеє Матня* (Панас Мирний); — *А хто ж тобі давав розпорядження там пасти? — **От тобі й раз!** .. Хіба ж ви забули, як ми їхали степом і ви казали, що там сільрадівська толока і щоб я тамечки пас* (Григорій Тютюнник); — ***От тобі й раз!** Справді, співи сьогодні... — розгубився Данило. — Що ж його робити?* (Ю. Смолич).

15. **РАЗ, ДВА І В ДÁМКАХ,** *фам.* Уживається для підкреслення швидкості виконання чого-небудь; швидко, блискавично. — *Познайомтесь,— сказав, заникуючись, завземвідділом.— Товариш Тхір Методій Іванович.— Вам, Петре Петровичу, може, й товариш,— відказав Тхір.— Але не тим, хто гадає — **раз, два і в дамках!*** (П. Панч).

16. **РАЗ-ДВА — І ГОТÓВО (і кінéць).** Уживається для підкреслення швидкості дії. *А як же воно із свобідного та усе зробилося князевим? — Та як?.. Воно легко робиться: **раз-два — й готово*** (Г. Хоткевич); — *Чуєш, зараз мені погодись з жінкою,— обернувсь старшина до Гната,— щоб мені не було межи вами незгоди! В мене нема довго! **Раз-два — і кінець*** (М. Коцюбинський). **РАЗ-ДВА І ПОЇХАЛИ.** *Ні, щось тут у вас надто швидко вирішується. **Раз-два і поїхали.** Дивіться, щоб потім на такій же швидкості повертатись не довелося* (В. Собко). **РАЗ-ДВА.** *Отже, негайно до Хоми. **Раз-два*** (В. Винниченко).

17. **РАЗ ЗА РÁЗОМ. 1.** Ритмічно, послідовно, повторюючись. Він косив повагом, ***раз за разом** махаючи косою і майже не відчуваючи її в руках, така вона була легка* (Григорій Тютюнник); *Снаряди прогули при самій землі. Гармати гатили **раз за разом** по тому ж самому місці* (О. Гончар).
2. Один за одним. *Папа* [тато] *враз .. підбіг до вікна .. і **раз за разом** вистрілив* (Ю. Смолич). **ЗА РÁЗОМ РАЗ.** *В пилу і гуркоті обози летять на схід **за разом раз,** і колобками по дорозі буханки котяться повз нас* (В. Сосюра).

18. **РАЗ [І] НАЗÁВЖДИ. 1.** До кінця, остаточно. *Сидів* [Платон] *у тяжкій задумі. Треба вирішувати, **раз і назавжди** покласти край оцим сумнівам, що ятрили його душу* (М. Зарудний); *І єдине, що хоч трохи мене виправдовувало у власних очах, це те, що з Надією було **раз і назавжди** покінчено* (А. Дімаров); *Суспільно-історичні погляди Костомарова не були **раз назавжди** визначеними; вони змінювались, еволюціонували* (З журналу).
2. На весь час, навічно. *В яких би він відносинах не був до тебе, для мене він уже **раз назавжди** брат* (Леся Українка); [Горецький:] — *От що, Славку, запам'ятай собі **раз і назавжди:** я за все своє життя не зробив нікому жодної підлості навмисне* (М. Ю. Тарновський); — *Або процес іде своїм ходом, або кінець твоєму адвокатству. **Раз і назавжди.** Ми це вміємо* (Б. Харчук).

19. **РАЗ НА ВІКÝ.** Дуже рідко. *Геть-чисто всі поприбігали, бо таке ж тільки **раз на віку** трапляється* (Є. Гуцало).

20. **РАЗ ОД РÁЗУ.** Через певні проміжки часу; іноді. *Присушений паперами і чужою горілкою, писар .. щось вичитував з паперів і **раз од разу** питально поглядав на старшину* (М. Стельмах).

21. **РАЗ ТА ГАРÁЗД.** Хоч рідко, зате добре. *Любий Михайлику!.. не гнівайся, що так рідко пишу, але ж бачиш, — **раз та гаразд*** (Леся Українка).

22. **РАЗ У РАЗ. 1.** Через певні проміжки часу; періодично. *Ще треті півні не співали, Ніхто ніде не гомонів, Сичі в гаю перекликались, Та ясен **раз у раз** скрипів* (Т. Шевченко); *Аксинья **раз у раз** вибігала на вулицю подивитися, чи не йде Тарас Григорович, і бідкалася, що перестоїть печеня* (З. Тулуб). **РАЗ ПÓ РАЗ.** *Пораючись у хаті, Ганна **раз по раз** поглядає на них* [паляниці] *і радіє, що хліб удався* (М. Зарудний).
2. Весь час, постійно; щоразу, завжди. *Роботяща, тиха дівка* [Параскіца] .. *Чом вона хати не держиться? Чого **раз у раз** ховається десь од людей?* (М. Коцюбинський); *Я знов у Трускавці. Якась хороша згадка Мене сюди манила **раз у раз*** (П. Воронько).
3. В той же час, водночас. *Відомо, що хороші біологи й фенологи **раз у раз** і пристрасні мисливці. Але й хороші мисливці **раз у раз** вдумливі й ненаситно цікаві біологи та фенологи .. Допомога їх науці — неоціненна* (М. Рильський).
4. Через певну відстань; у деяких місцях. *Шосе .. проведено так нерозумно, що воно **раз у раз** лізе вгору* (М. Коцюбинський); ***Раз у раз** дорогу загороджував бурелом. Бійці, як білки, вправно перескакували по столітніх повалених деревах* (О. Гончар).

23. **ЯК РАЗ ТА ДВА.** Дуже швидко; вмить, миттю. — *Так і держи все під запором, а то **як раз та два** рознесуть* [кріпаки]! (Панас Мирний).

РАЗІ

24. **В РÁЗІ** *чого.* З настанням, з виникненням, з появою і т. ін. чого-небудь. ***В разі** потреби кожний співробітник має обняти репортерську службу, щоб обслужити газету* (І. Франко); *Промінь лазера допомагає **в разі** відшарування сітківки, при пухлинах всередині ока і деяких судинних захворюваннях органів зору* (З газети).

25. **В УСЯ́КОМУ (в уся́кім) РА́ЗІ.** У будь-якому випадку; принаймні. *Значна частина поетичної спадщини Шевченка написана силабічними, **в усякому разі** не силаботонічними в уживаному розумінні слова розмірами* (М. Рильський); ***У всякому разі,** була вже така пора, коли ніхто нікого на робочих пунктах не наймає і робітники лежать там сердиті та понурі, як мухи восени* (В. Винниченко).

26. **НІ В Я́КОМУ (ні в я́кім) РА́ЗІ.** В жодному випадку; ні за яких умов, ні за яких обставин; нізащо. ***Ні в якому разі** не треба брати дерев весняної рубки* (Ю. Яновський); [Йоганна:] *Може б, ти дозволив мені до них* [гостей] *сьогодні не виходить?* [Хуса (*владно*):] ***Ні в якім разі!** Маєш їх вітати якнайґречніше* (Леся Українка).

27. **У КО́ЖНОМУ (у ко́жнім) РА́ЗІ.** У будь-якому випадку; принаймні. ***В кожному разі** ти будеш знати* [коли приїду], *з дороги писатиму тобі, хоч не листи, то одкритки* [листівки] (М. Коцюбинський); ***В кожному разі,** дід був дуже подібний до козака-чаклуна й характерника з "Страшної помсти" Гоголя* (І. Багряний); *Так і жив він, і збільшався* [збільшувався] *На вазі і на повазі, І кінця життю такому Не чекав **у кожнім разі*** (В. Самійленко).

28. **У КРА́ЙНЬОМУ (у кра́йнім) РА́ЗІ.** 1. Якщо буде велика потреба, при відсутності іншого виходу. — *Ось тобі мій пістолет. Але стріляти не поспішай. Це вже **в крайньому разі*** (З журналу).
2. Хоч би, принаймні, щонайменше. *Була така неймовірна спека, що я вирішив спочатку попити холодного молока чи квасу, чи, **в крайньому разі,** звичайної води* (З журналу).

29. **У ПРОТИ́ВНІМ РА́ЗІ,** *рідко.* В іншому випадку; інакше. — *Ану, розтлумачте слова того Кушнірика.., бо **в противнім разі** ваші голови покотяться землею* (Казки Буковини..); — *Майбуття я собі уявляю не інакше як прекрасним запашним садом, що в нім буде хазяїном сам чоловік. **В противнім разі** в житті, як в житті, нема ніякого сенсу* (М. Хвильовий).

30. **У ТАКО́МУ РА́ЗІ.** За цих обставин, умов; тоді. — *Вам права старшини відомі?..* — *Відомі.* — *То чому ж ви **в такому разі** своїх підлеглих повкладали спати, а самі стоїте над ними в ролі няньки?* (О. Гончар); — *Нам треба домогтися окремого клаптя землі для осідку війська.. Тільки **в такому разі** ми зможемо захистити козацтво від усяких напасників і врятувати козацькі вільності* (С. Добровольський).

РАЗОМ

31. **ЗА ОДНИ́М РА́ЗОМ.** Відразу, тут же; без перерви, не роблячи повторної спроби. *І летить* [колода] *із цілою своєю великою силою й повагою, виміряє, щоб **за одним разом** вибити геть аж на вільне море. Ударив!..* (Г. Хоткевич); *Коли б мені літ двадцять назад, .. то оцей стакан **за одним разом** до дна осушив, а тепер то невеличкими ковтками треба випивати* (Панас Мирний).

32. **І́НШИМ (дру́гим) РА́ЗОМ [КРА́ЩИМ ЧА́СОМ].** 1. Згодом, пізніше, колись. *Христя зам'ялася.— Багато, бабусю, казати.— А багато, то хай **іншим разом — кращим часом*** (Панас Мирний); ***Другим разом** напишу тобі більше, а тепер бувай здоров* (Т. Шевченко). **ІНШИМ ЧА́СОМ.** *Все бачила і чула... докладно описувати не буду, а то дуже довго вийде, нехай **іншим часом** напишу* (Леся Українка); [Галя:] *Проказуй* [пісню] *далі. Слухайте, дівчата.* [Маруся:] *Хай **іншим часом.** Далі не зложила* (В. Самійленко).
2. Іноді, часом. *Він усіх вважав за ленінградців **Іншим разом** починав: — Знаєш, друже... Ермітаж відбудували Саша добре знав, що це не так* (О. Гончар).

РАЗУ

33. **З ПЕ́РШОГО РА́ЗУ (при́ступу).** Відразу, з самого початку. — *Федоре, панів куме! Іди подивися, до якого шлюбу твою дочку наряджають! — гукала на весь садок прикажчикова жінка, що **з першого разу** зненавиділа Федора* (Панас Мирний); *В той день все вдалося Залізнякові **з першого приступу:** деталі наче самі припасовувалися одна до одної без жодного перекосу* (В. Собко).

РАК

34. **БОДА́Й РАК УРА́ЧИВ** *кого, жарт.* Уживається для вираження недоброго побажання кому-небудь. ***Бодай** тебе курка вбрикнула або **рак урачив*** (Укр.. присл..); ***А бодай** мене **рак урачив,** ніж я діждався такої таємниці довідатися...* (Є. Гуцало).

35. **НІ РАК НІ ЖА́БА,** *жарт.* Дуже п'яний. *Той Жураковський, якого* [Петро] *Апостол згадував з сумом, що приліз з Московії — **ні рак ні жаба*** (М. Лазорський); *Прийшов уночі — **ні рак ні жаба*** (Сл. В. Ужченка).

36. **ЯК (колú, дóки, пóки** *і т. ін.*) **РАК СВИ́СНЕ,** *ірон.* 1. Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного виразу; ніколи. *Це тоді буде, **як рак свисне*** (Укр.. присл..); [Денис:] *Коли ж настане той час?* [Палажка:] ***Коли рак свисне*** (М. Старицький); *Безбородько тоді ожениться з найстаршою з Річинських, **коли рак***

свисне (Ірина Вільде). **ЯК РАК ЗАСВИЩЕ.** — *Коли ж то ти збираєшся розкошувати? — Хіба що аж тоді, **як рак засвище.** З такою каліччю добра мені не знати* (М. Понеділок).
2. Невідомо скільки, невідомо коли; дуже довго. [Варка (*з дверей*):] *Віддав гроші?* [Демко:] *Не всі.* [Варка:] *Тепер і дожидайся.., **доки рак свисне,** аж тоді Конаш віддасть останні* (М. Кропивницький).

37. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **[ПЕЧЕ́НИЙ (варе́ний)] РАК.** Дуже червоний (перев. від сорому). *Коли б видніше було, Власов побачив би, як Василь **наче рак** став від тих слів його* (Панас Мирний); *Вуха стали **як печені раки*** (З усн. мови).

38. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **РАК НА МІЛКО́МУ (на мілі́, на мілині́),** *зі сл.* лиши́тися, зоста́тися *і т. ін.* Без засобів існування, без підтримки, без грошей. *У тюрмі просидів він недовго, але вийшов з неї, лишившися буквально, **як рак на мілкому,** без будь-яких перспектив у майбутньому* (З журналу); *І зостались ми, 22 чоловіки, **як рак на мілі*** (М. Кропивницький); *Лишившись **наче рак на мілині,** він відправився в те село, де його батько був кілька років управителем* (Минуле укр. театру).

39. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **РАК У ТО́РБІ,** *зі сл.* шепта́ти. Дуже тихо, невиразно, нечітко. *Хто ж не знає, що Мар'ян не тямив ні бе, ні кукуріку, а це заглядає в книгу ще й шепоче щось, **мов рак у торбі*** (М. Стельмах).

РАКИ

40. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **РА́КИ З МІШКА́.** У різні боки (розходитися, розтягатися і т. ін.). — *І горілка, й пиріжки, й усякі витребеньки,— гульня йде, і спинити їх* [Тодоську й Охріма] *нікому. А хазяйствечко, **як раки з мішка*** (Дніпрова Чайка).

РАНЖИР

41. **ПІД ОДИ́Н РАНЖИ́Р,** *перев. зі сл.* рівня́ти. Нехтуючи індивідуальними рисами; однаково. *Люди — різні, їх не можна рівняти **під один ранжир*** (З журналу).

РАНЖИРОМ

42. **ЗА РАНЖИ́РОМ;** *заст.* **ПО РАНЖИ́РУ.** **1.** За ступенем значущості, важливості і т. ін. *Гості **за суворим ранжиром** посідали до пишного іменинного столу* (О. Полторацький).
2. За встановленою формою. *Одежа у всіх запорожців була **по ранжиру** однакова і одного кольору* (О. Стороженко).

РАНИТИ

43. **РА́НИТИ ДУ́ШУ (се́рце)** *кому, чию (чиє) і без додатка.* Завдавати кому-небудь душевного болю, страждань. *Він любив її щиро, і кажда* [кожна] *звістка про неї, зла чи добра, **ранила його душу*** (І. Франко); *Ті суди-пересуди, ясна річ, долинали й до слуху Івана і гострими скалками болісно **ранили йому душу*** (І. Головченко і О. Мусієнко); *Раїса чула в серці гостру й холодну крицю. Та криця різала її, **ранила серце,** доводила до розпуки* (М. Коцюбинський).

РАНКУ

44. **ВІД (з) РА́НКУ [Й (та)] ДО РА́НКУ.** Протягом тривалого часу; весь час; цілодобово. ***Від ранку й до ранку** — стук, грюк, хлюпанина* (Панас Мирний); *А як **з ранку та до ранку** стали люди обридать, Ох зробив собі землянку, Оха більше не видать* (Леся Українка). **ДО РА́ННЯ.** *Скільки правди в горлі, скільки мук — не переповісти й **до рання*** (В. Стус).

45. **З (від) РА́НКУ (ра́ння) ДО [СА́МОГО] ВЕ́ЧОРА (до сме́рку, до смерка́ння, дотемна́, до но́чі).** Весь день; цілими днями, протягом довгого часу. *Трудно буде в кузні день у день **з ранку до вечора*** (А. Головко); *Наче й мотаєшся по району **з ранку до смерку,** а все ж таки не косиш, не молотиш* (І. Цюпа); [Шинкарка:] *Крячуть, крячуть чорні галки **з рання до смеркання;** Брешуть, брешуть вражі хлопці, що є в них кохання* (С. Руданський); *Цілими днями сіялись крізь сіре сито осінні дощі, а коли їх не було, то над полем **від ранку до самого вечора** бродили тумани* (О. Гончар); *Під вогнем бійці на переправі, і на тій — на правій стороні теж вогонь **від ранку до смеркання*** (І. Гончаренко); *Ну, а нам з весною стільки діла! Ми в труді **від ранку дотемна,** Щоб, як ліс, озимина шуміла, Щоб, як військо, встала ярина* (П. Дорошко); *Білка сумочку свою Розстебнула у гаю І **від рання до смеркання** В сумку зносить харчування* (М. Стельмах); ***З ранку до ночі** бачу твої очі* (Пісня). **З РА́ННЬОГО РА́НКУ ДО ПІЗНЬОЇ НІЧЕНЬКИ.** *Рученьки терпнуть, злипаються віченьки... Боже, чи довго тягти? **З раннього ранку до пізньої ніченьки** Голкою денно верти* (П. Грабовський).

РАНО

46. **РА́НО ЧИ ПІ́ЗНО.** Неодмінно, у будь-якому випадку (про те, що має обов'язково відбутися, здійснитися і т. ін.). *Все жде його, все вірить, що **рано чи пізно** повернеться він і визволить її з Гаркушиного полону* (О. Гончар); *Серце Прохорове наливалося безсильною злістю на тих людей, які **рано чи пізно,** а, мабуть, спробують посягнути на його добро* (А. Шиян); *Тарас Шевченко передчував, знав і розумів, що, **рано чи пізно,** йому не минути сутички з царатом* (З газети). **РАНІШЕ ЧИ ПІЗНІШЕ.** *Варвара розуміла, що .. її зустріч з Лажечниковим була*

неминучою; ***раніше чи пізніше*** *вона мала його зустріти* (Л. Первомайський).

РАХУБА

47. **РАХУ́БА Б УЗЯЛА́** *кого, що.* Уживається для вираження великого незадоволення кимось або з приводу чогось. — *Сідайте, підвеземо! — Та я вже якось дійду і пішки.* ***Рахуба б узяла*** *ті автобуси: дві години...— Ну, то сідайте!* (П. Панч); ***Рахуба б тебе узяла*** *з твоїми витівками* (З усн. мови).

РАХУНКУ

48. **НА РАХУ́НКУ** *у кого.* Хто-небудь має трудові, бойові та ін. здобутки. ***На рахунку*** *в Яшка був не один вправно змонтований шлюз* (Л. Дмитерко).

РАХУНОК

49. **В РАХУ́НОК** *чого.* **1.** Відповідно до чого-небудь (про джерело або призначення грошей, ресурсів і т. ін.). [Флорентієць:] *Я не чекав, коли дадуть завдаток, і не* ***в рахунок*** *зарібку свого, Я навіть спродав материнський спадок, щоб оплатити бронзу і литво* (Л. Костенко); ***В рахунок*** *цього зобов'язання вже надійшло на заготівельні пункти 656 тисяч тонн молока* (З газети).
2. За планами, зобов'язаннями якого-небудь періоду, часу. *Машинобудівники випускають продукцію* ***в рахунок*** *грудня* (З газети).

50. **ЗА РАХУ́НОК. 1.** *кого, чого.* Внаслідок використання кого-, чого-небудь з певною метою. *Підвищується родючість ґрунтів* ***за рахунок*** *збільшення виробництва і внесення органічних добрив* (З журналу); *У країнах з тоталітарним режимом розцвітає спорудження палаців, пам'ятників..— і завжди* ***за рахунок*** *зниження рівня життя народу* (З газети); *Так, до самофінансування й самоокупності треба прагнути, але не* ***за рахунок*** *споживача, тобто нас із вами* (З газети).
2. *чого, який, чий.* На чиї-небудь кошти. *Багато клубних будинків споруджується* ***за рахунок*** *місцевих фінансових джерел і коштів колгоспів* (З журналу).

51. **НА РАХУ́НОК** *кого, чого, чий.* За чиї-небудь кошти. *А в коло в чорнім хороводі Сплелися всі, хто кат свободі, Кому вино солодить шлунок, Хто хоче* ***на чужий рахунок*** *Ходити в злоті, у шовках* (В. Сосюра); *Сміялись також, наприклад, з того, що Піня* ***на рахунок*** *комуни завів собі гребінець і дзеркальце, перед яким щоранку ретельно зачісував своє іржаве волосся* (В. Винниченко).

РАЮ

52. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) У РАЮ́,** *зі сл.* ж и́ т и. **1.** Безтурботно, спокійно, добре. *Приїхавши, я три дні жила* ***як у раю*** (Леся Українка); *Ховрах .. допитує куму. А та йому: .. Наставили мене суддею до курей, Я їх кохала, як дітей; .. Всі добрість бачили мою, Бо всі жили* ***мов у раю*** (Л. Глібов).
2. У злагоді. *Живуть* [хто щиро любить] ***як у раю:*** *не тільки сварки і лайки межи ними нема, та й думки противної одно проти другого не зна* (Г. Квітка-Основ'яненко).

РВАТИ

53. **[АЖ] РВА́ТИ БОКИ́ (животи́)** *з чого, від чого і без додатка.* **1.** Дуже сміятися, реготати. *Та й заведе якої-небудь такої чудної казки, що діти* ***аж боки рвуть,*** *регочуться* (Дніпрова Чайка); *Тепер сміялися всі: ..качалися,* ***рвали боки,*** *душилися* (П. Загребельний); *Люди* ***рвали животи*** *з потіхи, насідали з усіх боків, щоб подивитись на Петра* (А. Хорунжий).
2. *зі сл.* с м і ю ч и́ с ь, р е г о́ ч у ч и с ь *і под.* Знемагати, знесилюватися. *Як скаже, як втне* [Дунай] — ***боки рвеш сміючись*** (І. Муратов).

54. **[АЖ] РВА́ТИ (де́рти, ску́бти** *і т. ін.***) НА СОБІ́ (на голові́) ВОЛО́ССЯ (чу́ба).** Впадати у великий відчай, розпач; дуже переживати, побиватися. *А він виковзне, мов в'юн, й під носом властей позволяє собі такі авантюри, що панове мандатори* [власники мандатів] ***волосся на собі рвуть*** (Г. Хоткевич); *Якого ти бісового батька качаєшся та* ***рвеш на голові волосся?*** (Панас Мирний); *Він* ***аж дер на собі волосся*** (А. Кримський); *А принц* ***аж волосся на собі скубе,*** *чому випустив дівчину й не спитав, де живе* (Три золоті сл.); *Стоїть "Кейс" ані руш. Уже й іржею почав братися. А пан* ***чуба рве на собі:*** *великі гроші відвалив за ту машину* (В. Речмедін). **МА́ЛО НЕ РВА́ТИ НА СОБІ́ ВОЛО́ССЯ.** *Сеспель* ***мало не рвав на собі волосся,*** *адже він експлуатував товарища, безсовісно користувався безмежною добротою друга* (Ю. Збанацький).

55. **[АЖ] РВА́ТИ [НОГА́МИ (копи́тами)] ЗЕ́МЛЮ. 1.** Дуже швидко йти, бігти. *Антін не йде, а* ***рве ногами землю*** (С. Чорнобривець); *— Ждіть з перемогою! — крикнув він і оперіщив жеребця нагаєм. Той виніс його на шлях і полетів,* ***рвучи копитами землю*** (Григорій Тютюнник).
2. *зі словоспол.* т а к и́ й, щ о. Швидкий, баский (перев. про коней). — *Їздять вони* [пани] *у таких колясках, що хитає, як у колисці, возять їх такі коні, що* ***аж землю рвуть*** (Марко Вовчок).

56. **НА ХОДУ́ ПІДМЕ́ТКИ РВА́ТИ (зрива́ти).** Сміливо, рішуче, відчайдушно діяти; вміло, вправно робити що-небудь. — *Тільки не спи, Жоржику, бо тут вештаються такі художники, що* ***на ходу підметки рвуть*** (В. Міняйло); — *Я .. знав чимало таких, що в тилу, як то кажуть,* ***на ходу***

***підметки зривали**, а тут, перед лицем смерті, ставали жалюгідними боягузами* (О. Гончар).

57. **РВА́ТИ ВУДИ́ЛА.** Бути дуже злим, роздратованим кимсь, чимсь. *І зараз він* [Заболотний] *уже **рве вудила**, нервується, його діяльну натуру дратує всіма визнаний припис триматись осторонь* (О. Гончар).

58. **РВА́ТИ ГО́РЛО (горля́нку).** Дуже кричати, галасувати. *Справник з фаетона захрипів .. до громади зірваним голосом: видко, тепер кожного дня доводиться **рвати горло*** (М. Стельмах).

59. **РВА́ТИ Й МЕТА́ТИ.** Бурхливо виявляти своє незадоволення, роздратування (перев. перед підлеглими). *Армія окупантів не виконувала наказу свого командування.. Генерал Д'Апсельм — командуючий окупаційною армією — мав підстави **рвати й метати*** (Ю. Смолич).

60. **РВА́ТИ О́ЧІ. 1.** Різко виділятися чим-небудь. *Любив* [Зігфрід] *красивий, елегантний, але такий, що не **рвав очей**, одяг* (В. Козаченко).
2. *на кого.* Задивлятися на кого-небудь. *— Не **рви очей** на чужих дружин, Васю,— повчально промовив він.— Окрім того, ніколи не пробуй закохуватися на весіллях і взагалі на святах* (П. Загребельний).
3. *кому.* Привертати чию-небудь увагу; приваблювати кого-небудь. *Смаглявий красень в генеральських лампасах, **рвав очі** він чулим до краси селищанським молодицям...* (О. Гончар).

61. **РВА́ТИ ПОВІ́ТРЯ (ти́шу)** *чим і без додатка.* **1.** Гучно лунати (про звуки). *Від часу до часу музику переривали громовісні вигуки тисячі голосів, що, зливаючись з нею на мить, **рвали повітря** переможним зойком* (Олесь Досвітній).
2. Голосно говорити, кричати. *Маркушевський не дає йому опам'ятатись і **рве тишу** знервованим лихим голосом: — Ви вдалися до непотрібних експериментів...* (Ю. Бедзик).

62. **РВА́ТИ / ПОРВА́ТИ ДУ́ШУ (се́рце)** *чию (чиє), кому і без додатка.* Викликати страждання, душевний біль; завдавати мук. *Спомини минулого коротенького щастя **рвали душу*** (Г. Хоткевич); *Зника північний гість, та погляд той і мова Лишають в серці слід кривавий і страшний, І вдень мені в очах стоїть той гість дивний, А **душу рве** й гнітить нескінчена розмова* (Леся Українка); *— Води! — попрохав ранений. **Серце** Соломії **рвала** та просьба Остапова* (М. Коцюбинський); [Лицар:] *Той порив **порвав** мені востаннє ржаву **душу**, її неволя ржею так посіла, а що порвало — героїзм чи розпач, сама ти зваж* (Леся Українка). **СЕ́РЦЕ НА ШМАТКИ́ РВА́ТИ.** *Бодай не діждати своє **серце на шматки рвати*** (Укр.. присл..).

63. **РВА́ТИ / ПОРВА́ТИ ЖИ́ЛИ (ру́ки, си́лу).** Дуже важко, багато, з надмірним напруженням, над силу працювати. *Це вони* [нинішні пенсіонери], *живучи, по суті, в нужді, **рвали жили** заради "світлого майбутнього", що й не маячило на горизонті* (З газети); *Блукати по наймах — це добре знає кожен із них: гірко! **Рвати руки** на чужій праці, ламати спину, губити здоров'я* (А. Головко); ***Рве*** [хлопець] ***силу**, аби догодить господареві* (К. Гордієнко); *— Ти звідки .. знаєш, що таке земля і чи дорожча вона за кров!? Зароби її перше, **порви** спершу свої **жили** на ній* (М. Стельмах). **РВА́ТИ НА СОБІ́ ЖИ́ЛИ.** *Добру годину **рвали на собі жили**, пересаджуючи через ручиці важкі колоди* (Григорій Тютюнник).

64. **РВА́ТИ / ПОРВА́ТИ КИШКИ́ [ЗО (від) СМІ́ХУ (від ре́готу)].** Дуже, до знемоги, до знесилення сміятися. *А старший боярин, пан Бістряк, **рве кишки зо сміху** та біга по селу, та збира свій поїзд, щоб швидше на посаг молодих садовити* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Раз... (О! сміху було! Хлопці аж **кишки порвали від реготу**) змалював він таки нашого отця Микити кобилу, та як же живо вчистив — так навдивовижу!* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Хлоп'ята одповідають: "Ох, комік цей Цюпа, просто **кишки** можна **порвати!**"* (Ю. Яновський).

65. **РВА́ТИ (розрива́ти) / ПОРВА́ТИ КАЙДА́НИ (пу́та, ланцюги́). 1.** Визволятися від гніту. ***Рве** Африка одвічнії **кайдани*** (В. Сосюра); *Сини Міцкевича, Словацького, Шопена, Сини Коперника, заковані сини! **Рвіть ланцюги** тяжкі!* (М. Рильський); *Поховайте та вставайте, **Кайдани порвіте** І вражою злою кров'ю Волю окропіте* (Т. Шевченко); *Отож порви, **порви всі пута**, скинь ярмо, Що так тебе намучило; Насміљся буть щасливим, геть покинь усе, що до землі пригнічує* (М. Зеров); [Неофіт-раб:] *Утомлені своїм довічним рабством, вони гадають **розірвати пута** і скинути ярмо з своєї шиї* (Леся Українка).
2. *чого і без додатка.* Звільнятися від того, що заважає вільно діяти, мислити і т. ін. *Щоб жить — ні в кого права не питаюсь. Щоб жить — я всі **кайдани розірву**. Я стверджуюсь, я утверждаюсь, бо я живу* (П. Тичина); *"А справді, чи здатен він що-небудь зрозуміти з того, що сталося? — думав Дорошенко, дивлячись на примовклого, понуреного Яцубу.— Чи знайде в собі силу **порвати пута** минулого, розкуватись, випростатись?"* (О. Гончар).

66. **РВА́ТИ СЛОВА́.** Говорити уривчасто, запинаючись. *— Чого ж ти стоїш, Хведоре? — спитала Пріська. — Сідай! Що скажеш доброго? — Та я се до вас... — **рвучи слова**, несміливо почав він* (Панас Мирний).

67. **РВА́ТИ СЛУХ (ву́ха).** Викликати неприємні відчуття, вражати (про звуки). *Вереск і гармидер, п'яні співи і завзяті "торги" **рвали слух*** (І. Франко); *Плач і стогін **рвали вуха*** (П. Панч).

РВИ

68. **ХОЧ ЗУ́БИ РВИ** *кому, зі сл.* п'яний. Дуже, у великій мірі. *Дідич такий п'яний, що **хоч йому зуби рви**, ліг тут же на лавочці й одразу захропів* (Казки Буковини..).

РЕБЕРЦЕ

69. **АДА́МОВЕ РЕБЕ́РЦЕ,** *жарт.* Жінка. *Місцеві "батюшечки" дуже слабкі щодо **"адамових реберців"** і мало не щотижня за ту слабкість платять власними святими ребрами* (Остап Вишня).

РЕБРА

70. **[АЖ] РЕ́БРА СВІ́ТЯТЬСЯ** *в кого.* 1. Хто-небудь дуже худий. *При батькові і при матері є що їсти й пити, а **ребра** в дитини **світяться** проти сонця* (З газети). **АЖ РЕ́БРА ЗНА́ТИ** *на кому.* — *Чого ви колись були сухі, **аж ребра на вас було знати**, а тепер от ситі, трохи не луснете? — питає кішечка в собаки* (І. Нечуй-Левицький).
2. *зі сл.* худи́й. Дуже, у великій мірі. *Худий, **аж ребра світяться*** (М. Номис).
3. *зі сл.* го́лий. Абсолютно, зовсім. *Голий, **аж ребра світяться*** (Укр.. присл..).

РЕВИ

71. **РЕ́ВИ НАСІ́ЛИ** *кого, зневажл.* Хто-небудь голосно плаче. [Зіля:] *Обидили її, покривдили, то її й **реви насіли*** (С. Васильченко).

РЕГОТИ

72. **[АЖ] РЕ́ГОТИ БЕРУ́ТЬ** *кого і без додатка.* Кому-небудь дуже хочеться сміятися; хтось дуже сміється. — *Ану глянь у дзеркало, козак Китиця...— Ой, гарно, **аж реготи беруть**,— хихикнула Домка* (В. Кучер). **РЕ́ГІТ РОЗБИРА́Є.** — *Смійтеся, смійтеся! — каже Пищимуха.— Вас **регіт розбирає**, а мені не до смішки* (Панас Мирний).

РЕДЬКА

73. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ГІРКА́ (па́рена) РЕ́ДЬКА,** *зі сл.* набри́днути, надоку́чити, обри́днути *і т. ін.* Дуже, сильно, надзвичайно. *Сидять, розмовляють, таки все про свої шкільні справи. Така вже звичка у вчителів! От, здається, повинно б те все обриднути, **як гірка редька**. Ні, дивись, як зійдуться, зараз таки про своє* (Олена Пчілка); *За ці дні надокучив йому балакучий начальник **як парена редька*** (М. Стельмах). **ЯК СОБА́ЦІ РЕ́ДЬКА.** *Обрид **як собаці редька*** (Укр.. присл..).

РЕПЕРТУАРІ

74. **У СВОЄ́МУ РЕПЕРТУА́РІ.** Зі своїми звичками, вчинками, рисами характеру, поведінки; як завжди. — *Гаразд,— погодився* [Кроква], *щоб закінчити розмову.— Добре, Леоніде Потаповичу. Не зважайте на мої підозри .. я, як завжди, **в своєму репертуарі*** (Л. Дмитерко); *Тепер я дивився з кутка, з канапи і думав: "Такого, безперечно, треба було визволяти". Хтось вигукнув: "Майк **у своєму репертуарі**". Я струсив із себе спогади* (П. Панч).

РЕП'ЯХ

75. **ЯК (мов, на́че,** *і т. ін.*) **[ТОЙ] РЕП'Я́Х [ДО КОЖУ́ХА (до штанів, у соба́чий хвіст** *і т. ін.*)], *зі сл.* пристава́ти, чіпля́тися, ли́пнути *і т. ін., жарт.* Настирливо, уїдливо, настійно. *Гмиря аж скипів.— І чого ти до мене причепивсь **як реп'ях!*** (А. Головко); — *Друга б, здається, бачивши, що я від неї, і собі б від мене, і чудово б було; так ні, липне **як той реп'ях*** (М. Кропивницький); *Роями цілими вони глотилися* [товпилися] *по селу, швендяли по полю, по хатах. До каждого* [кожного] *ґазди приставали **мов реп'яхи до кожуха*** (І. Франко); *Пізніше, правда, вже не покрикував* [інженер], *зате чіплявся, **як реп'ях до штанів*** (М. Ю. Тарновський); *От, думай собі, причепився* [Квасоля] ***як реп'ях** дурноголовий* (О. Донченко); — *Не кажи так, Федю... Який він мені жених? Чіпляється, **мов реп'ях**. Доброго слова не слухає, а плюнути межи очі не насмію* (С. Добровольський); — *Ет,— втомлено махнув рукою Терентій.— Вчепився в дурне слово, **наче реп'ях у собачий хвіст*** (М. Стельмах). **МОВ РЕП'Я́Х КОЖУ́ХА.** [Дід Семко:] *Для тебе зняв би і сорочку з себе, Аби ото послухався. Так ні! Тримався місця, **мов реп'ях кожуха*** (О. Підсуха).

РЕП'ЯХАХ

76. **ЯК У РЕП'ЯХА́Х,** *зі словоспол.* у борга́х, *жарт.* Уживається для підкреслення великої кількості чого-небудь. *Панок це був задрипаний — в боргах **як у реп'яхах**, але пихатий, шкідливий і мстивий* (Б. Антоненко-Давидович).

РЕТЯЗЬ

77. **УВІРВА́ВСЯ РЕ́ТЯЗЬ.** Вичерпалось терпіння. [Анна:] *Я тому замкнулася в твердиню неприступну, щоб не посмів ніхто сказать: "Ба, звісно, зраділа вдівонька,— **ввірвався ретязь!**"* (Леся Українка).

РЕЧІ[1]

78. **ДО РЕ́ЧІ. 1.** У потрібний момент, вчасно. — *А чиї це коні, Тимоше? Не ваші часом? — А то ж чиї? — Що ти кажеш! — якось по-хлоп'ячому зрадів Артем. — І як же це* ***до речі:*** *саме цих саней мені не вистачає* (А. Головко); // Потрібно, слід. *Був собі одважний лицар, Нам його згадать* ***до речі,*** *Він робив походи довгі,— Від порога та до печі* (Леся Українка); — *Максиме, влігся сніговій, спочити б нам було* ***до речі*** (М. Нагнибіда).
2. Потрібний, своєчасний. — *А чого ж, це ідея, юні помічники були б нам якраз* ***до речі*** (О. Гончар).
3. *зі сл.* в і д п о в і да́ т и, г о в о р и́ т и *і т. ін., перев. із запереч.* Так як треба. *Він мало їв і на питання давав не* ***до речі*** *відповідь* (М. Коцюбинський); *Маруся зрозуміла, що сказала щось не* ***до речі*** (Г. Хоткевич).
4. Принагідно, побіжно, між іншим. *Хочу себе потішити, що літом буде нам краще і ще заспіваємо з Вами разом у Криворівні.* ***До речі:*** *коли Ви збираєтеся туди?* (М. Коцюбинський); — ***До речі,*** *де ви живете? — Біля деревообробного заводу* (Є. Кравченко).

79. **З ЯКО́Ї РЕ́ЧІ?** На якій підставі; чому, з якої причини? [Молодиця:] ***З якої*** *ж я* ***речі*** *своїм добром буду постачати?* [Храпко (*сердито*):] *З такої речі, що ти його жінка! Муж та жона — одна сатана* (Панас Мирний); [Писар:] *Нехай старшина* [напився] *на радощах.., а вже я* ***з якої речі*** *пив — сам не знаю* (І. Карпенко-Карий); *Вони* [селяни] *мене бояться — спохмурнів Дорош. Сергій .. спідлоба глянув на Дороша веселим оком:* — ***З якої речі?*** (Григорій Тютюнник).

РЕЧІ[2]

80. **МЕДО́ВІ РЕ́ЧІ.** Улеслива розмова, обіцяння. [Полковник:] ***Медові*** *твої* ***речі,*** *та, мабуть, не нашим губам ними ласуватись...* (М. Кропивницький); [Чалий:] *Ти солодко говориш так, що вірить хочеться тобі, і боязко стає, щоб ти* ***медовими речами*** *не отруїв душі* (І. Карпенко-Карий).

РЕШТА

81. **ТА Й БУ́ДЕ РЕ́ШТА!** Уживається на означення остаточного розв'язання якоїсь справи. *Як мати лежать у пов'язках та пектись гарячим залізом, то краще поїхать, куди там вже виберем, та зробить операцію* ***та й буде решта!*** (Леся Українка).

РЕШТИ

82. **ДО РЕ́ШТИ. 1.** Дощенту, до кінця, остаточно. *Один загін захопив Самійла Лаща в його селі, куди він втік. Козаки вбили його й зруйнували його палац* ***до решти*** (І. Нечуй-Левицький); *Поїхав* [Стадницький] *відпочивати на чужинські цілющі води та й там вдруге одружився на чарівній панночці, батько якої з широким аристократичним умінням розтринькував* ***до решти*** *статки своїх дідів* (М. Стельмах).
2. Повністю, зовсім. *Вже міг би бути лист в відповідь на мій з Цюриха.. Коли не отримаю нічого.., то пропаде* ***до решти*** *той веселий настрій, з яким я їхала до Неаполя* (Леся Українка); *Одяг Мстислава подерся* ***до решти*** *і замазався скальною олією* (Ю. Опільський); *Сивий волос почав укидатися. Дотліває душа* ***до решти.*** *А куди ж від себе податися?* (Л. Костенко). **ДО РЕ́ШТКИ.** — *Хіба ж, мамо, у цій лахманині можна виходити на вулицю?..— Вже навіть лиштва посіклася* ***до рештки,*** *— тереблячи, піднімає вгору подолок спіднички* (М. Стельмах).

РИБА

83. **ВЕЛИ́КА РИ́БА.** Поважна особа, впливова людина. *Отець її — дуже* ***велика риба,*** *один з перших багачів в Бориславі і Дрогобичі* (І. Франко).

84. **НІ РИ́БА НІ М'Я́СО. 1.** Безвольна, безхарактерна людина; ніякий. *На світі .. страх багато тих людей, що мовляли Ви,* ***ні риба ні м'ясо,*** *а треба ж і їм десь подітись* (Леся Українка); — *Цей Безкоровайний* ***ні риба ні м'ясо,*** *а нам він пригодиться* (А. Хижняк); *Коли б я був через міру шанобливою людиною (зовсім без шанолюбства —* ***ні риба ні м'ясо****), я міг би використати своє становище* (М. Хвильовий).
2. Щось невизначене, неясне, невиразне. ***Ні риба ні м'ясо*** *— і в раки не годиться* (Укр.. присл..); — *Прізвище в землячка змінене, не розбереш, якої він національності:* ***ні риба ні м'ясо...*** (Л. Богуславець); — ***Ні риба ні м'ясо,*** *а щось наче гриб маслючок! — нагадую* (Є. Гуцало).

85. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **РИ́БА З ВОДО́Ю. 1.** *зі сл.* ж и́ т и. Дружно, мирно, у злагоді. *Ой як вірно мене любиш, Будем жить з тобою Цілий вік, моє серденько,* ***Як риба з водою*** (Укр. поети-романтики..); *Одружившись, Кармель був зовсім поправився: суму того не було й віди, жінка в його пишнілась, як пишна рожа, й жили вони з нею,* ***як риба з водою*** (Марко Вовчок).
2. Нерозлучний з ким-, чим-небудь. — *Ви з книжками,* ***як риба з водою,*** *— сказав Фесенко* (І. Нечуй-Левицький); [Гусак:] *Вже дійсно ми з тобою,* ***як риба з водою*** (О. Довженко); — *Відтепер ми з тобою,* ***як риба з водою*** (Є. Гуцало).

86. **ЯК РИ́БА,** *зі сл.* м о в ча́ т и. Нічого не говорити. [Журавель:] *Та що ж тепер казати? Я мовчу,* ***як риба*** (І. Микитенко). **ЯК РИ́БА ПІД**

МО́СТО́М. *Я похитував головою і мовчав,* ***як риба під мостом*** (Р. Федорів).

87. **ЯК РИ́БА У ВОДІ́. 1.** *перев. зі словоспол.* почува́ти себе́. Вільно, невимушено, добре. *А от економгеографія та фінансові всякі справи мені ніяк не давалися, і я заздрив дівчатам і студентам, що в цих питаннях почували себе* ***як риба у воді*** (В. Сосюра); *Князь Трубецький .. почував себе* ***як риба у воді*** *в позалаштункових дипломатичних комбінаціях* (Ю. Смолич); *Тут, біля креслень, вона почувала себе* ***як риба в воді*** (В. Собко).
2. Бути впевненим, обізнаним. *Давно минув той час, коли вона, щойно ставши дружиною дипломата, перед кожним прийомом хвилювалась.. Ні, тепер вона тут* ***як риба у воді*** (О. Гончар); *Тепер у нас кожен школяр в електроніці —* ***як риба у воді!*** (П. Загребельний).

РИБІ

88. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) РИ́БІ ПАРАСО́ЛЬКА,** *перев. зі сл.* потрі́бний, необхі́дний *і под.* Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не потрібен. *— В мене ж дружина! — Нічого тій жабі не станеться. Їй так потрібен чоловік,* ***як рибі парасолька.*** *Проживе і без тебе* (А. Дімаров).

РИЗ

89. **ДО САМІ́СІНЬКИХ РИЗ,** *зі сл.* напи́тися, набра́тися *і под.* Дуже сильно, до непритомності. *Хіба ж він знав, що вчитель такий благородний чоловік? Сьогодні ж, сьогодні піде з ним на мирову і нап'ється* ***до самісіньких риз*** (М. Стельмах).

РИЛЬЦЕ

90. **РИ́ЛЬЦЕ В ПУШКУ́** *у кого, чиє.* Хтонебудь причетний до чогось ганебного, осудливого, злочинного. *Згадавши, що в одного з її* [трійки] *членів теж було в минулому* ***рильце в пушку,*** *Толик намагається пом'якшити оргвисновки* (О. Довженко); *Авантюрист, дурисвіт!.. Ого, чим тільки не називали його тоді люди,* ***рильця яких були в пушку*** (Я. Гримайло); *Їхали якусь часину мовчки. Тарас був прикро вражений пригодою в нічних Прилуках, а в Олександра* ***рильце було в пушку*** (Василь Шевчук). **РИ́ЛО В ПУ́ХОВІ.** *— Мовчи, мовчи, — забігалася Параска. — Обоє мовчіть. Який там у дідька суд, коли у всіх* ***рила в пухові*** (І. Сочивець).

РИПОМ

91. **ЗА ОДНИ́М РИ́ПОМ.** Одночасно з ким-, чим-небудь; заразом, відразу. ***За одним рипом*** *з Остапом і Мусій вийшов з хати* (А. Головко); *В клубі неодмінно побувайте. Та* ***за одним рипом*** *провідайте й нашу дослідницьку станцію* (О. Ковінька). **ОДНИ́М РИ́ПОМ.** *Місцеві законодавці сподіваються на інше: пияки при вживанні алкоголю будуть обачнішими і стриманішими. Адже* ***одним рипом*** *втрачаєш геть усю компенсацію* (З газети).

РІВНІ

92. **НА РІ́ВНІ. 1.** Як слід, як належить, як і повинно бути. [Радіон (*подивився на його годинник*):] *Точно! Ідіть, Антоне Лукичу. Щоб все було* ***на рівні...*** (О. Корнійчук).
2. *чого.* У повній відповідності з чим-небудь. *Вміти творити — це означає бути .. мислителем своєї епохи, свого часу, бути* ***на рівні*** *передових ідей свого часу, бути виразником інтересів свого суспільства* (О. Довженко).

РІЖ

93. **ХОЧ НОЖЕ́М РІЖ. 1.** Дуже густий. *— Сметани чверть гладущика баба збирає, а кисляк такий,* ***хоч ножем ріж*** (М. Стельмах).
2. *що, зі сл.* густи́й. Дуже, у великій мірі. *Сметана густа,* ***хоч ножем її ріж*** (З усн. мови). **НОЖЕ́М МО́ЖНА РІ́ЗАТИ** *що, перен. Густа,* ***ножем її можна різати,*** *ніч налягала на окільні ліси і на Городища* (В. Яворівський).

94. **ХОЧ РІЖ (рі́жте)** *кого.* Уживається для вираження впертості, непоступливості чи стійкості кого-небудь. *— Не встає* [верблюд]? *— Спитав* [чоловік]. *—* ***Хоч ріж*** *його, проклятого!..* (С. Олійник); *— Не дам, каже, розписок,* ***хоч ріжте,*** *а то ще й на суді покажу, що нікому нічого не позичав* (М. Старицький). **ХОЧ БИ РІ́ЗАЛИ.** *— От мовчав би! — озвався Корній до Семена тремтячим здавленим голосом, — і чого ти заводиш, як тая баба?* ***Хоч би мене різали,*** *я б не плакав* (Леся Українка). **ХОЧ РІЖ І ПЕЧИ́ НА ВОГНІ́.** *Кожен уповноважений у Веселоярську тепер заявляв, що не старший за тридцять років,* ***хоч ти його ріж і печи на вогні*** (П. Загребельний).

РІЗАТИ

95. **БЕЗ НОЖА́ РІ́ЗАТИ** *кого і без додатка.* Ставити кого-небудь у скрутне, безвихідне становище; завдавати кому-небудь великих неприємностей. *— Бійся Бога, май серце, Борух! Чого мене* ***ріжеш без ножа?*** (Ю. Мартович); *— Ну, що тут у вас сьогодні? — спитав Левченко. Кадук без ентузіазму, похмуро глянув з-під насуплених брів.— Те, що й учора,— буркнув він неохоче.— Шаблій* ***без ножа нас ріже*** (Д. Бедзик); *— Он ба який. Нас, можна сказати,* ***ріжуть без ножа,*** *а тут іще й кричати не велено. Оце слобода* [свобода] (І. Цюпа); // Завдавати кому-небудь душевних страждань, мук, болю. *— От би-с мовчав та не* ***різав мене без ножа!*** *— скрикнув чоловік і, знов*

похиливши голову, захлипав, мов дитина (І. Франко).

96. **РІ́ЗАТИ ВУ́ХО (ву́ха, слух)** *кому, чим і без додатка.* **1.** Неприємно вражати слух своїм грубим, різким або невправним звучанням. *На розхряпаних вікнах сиділи хлопці й співали. А їхні голоси високі, неодностайні,* ***різали вухо*** *дзвінким і гострим склом* (І. Микитенко); ***Різали вуха*** *незвичні слова власників отих рундуків і крамничок: — Мадам, тільки для вас, справжнє "Коті"...* (Н. Рибак); // Викликати негативні враження, дратувати своєю недосконалістю. *Я не вбачаю ні одного виразу* [в сонетах Грінченка], *щоб* ***різав ухо*** *та потребував зміни* (В. Самійленко); *Поема до друку не годилася, а серед віршів були цікаві. Бруньkasті і важкі, вони трохи* ***різали слух,*** *але й будили думку* (Ю. Мушкетик). **РІЗОНУ́ТИ (різну́ти) ВУ́ХО (ву́ха)** *кому, що. — Мухо, ти? — запитав* [Федір] *розгублено. На це прізвисько Муся раніше покірно і навіть охоче озивалася. Тепер воно* ***різонуло їй вухо,*** *прозвучало образливо і принизливо* (Д. Ткач); *— Від телефону відривається жвава дівчина в голубій косинці. — Ви до кого, бабусю? —* ***різнуло вуха*** *прикре слово. — До секретаря...* (А. Хижняк).
2. *без додатка.* Виділятися серед чого-небудь, знижуючи його якість. *У маленькому творі кожна зайвина і неточність одразу впадає в око,* ***ріже слух,*** *калічить художню тканину* (З газети).

97. **РІ́ЗАТИ НОЖЕ́М** *кого.* Завдавати комусь душевних мук, переживань; неприємно вражати, ображати кого-небудь. *Йдіть уже, тітко Ярино, йдіть!.. Хіба сліпі, що в неї* [матері] *душа болить, серце крається, що ви її ..* ***ножем ріжете?*** (Є. Гуцало). **НОЖЕ́М РІЗОНУ́ТИ** *кого. — Ти що, молодичко, всіх п'яних з рову витягаєш? І чоловік не боронить? Га? Ха-ха-ха!* ***Ножем різонув*** *Ганну той сміх* (Є. Куртяк). **РІЗОНУ́ТИ ДУ́ШУ** *кому. Очам стало боляче дивитись на залляті сонцем будинки, а зневіра* ***різонула йому душу,*** *як батіг по голому тілу* (В. Підмогильний). **РІЗОНУ́ТИ ПО ЖИВО́МУ ТІ́ЛІ.** *— Краще хай буде гірше одному, а не всім,— промовив розсудливо і лише опісля помітив, що* ***різонув брата по живому тілі*** (М. Стельмах).

98. **РІ́ЗАТИ О́КО (о́чі). 1.** Бути дуже примітним, різко виділятися серед чогось чим-небудь незвичайним або недоречним. *Здалеку ця мішанина стилів* ***різала око,*** *псувала архітектурний ансамбль. Але зблизька ті будинки виростали в усій величі й красі* (В. Кучер); *На дверях було намальовано .. нахабне обличчя буржуа з відповідним текстом під ним. Але й це було не до місця й* ***різало очі*** (М. Хвильовий).
2. Викликати болючі відчуття в очах своєю яскравістю або неестетичним поєднанням (перев. про кольори). *Білим сніговим килимом вкрита земля, і блиск цей* ***ріже очі*** (А. Хижняк); *При розміщенні рослин у паркових насадженнях треба враховувати колір квітів, листя, стовбурів, плодів, не допускаючи сполучень, які* ***ріжуть око*** (З журналу).
3. *кому.* Викликати неприємні відчуття (тривогу, хвилювання), нервувати, бентежити кого-небудь. *— А тобі* ***ріже око,*** *що я чужу людину в хату прийняв* (Григорій Тютюнник).

99. **РІ́ЗАТИ ПРА́ВДУ [В О́ЧІ (у ві́чі)]** *кому і без додатка.* Говорити про все кому-небудь прямо, відкрито; відверто критикувати кого-небудь. *Як перед більшим менший чоловік До правди повернуть язик Одважиться, по стародавній мові, Що хлібець їж, А* ***правду ріж,*** *Того й гляди — утнуть, як Комарові* (Л. Глібов); *— Мій приятель.. Роботящий і чесний чолов'яга.. У попереднього керівництва в немилості був. За критику і одвертість недолюбляли.* ***Правду в вічі різав*** (З газети). **РІ́ЗАТИ ПРА́ВДУ-МА́ТІНКУ.** *Видає себе* [Вечірко] *за правдолюба —* ***ріже правду-матінку*** (Ю. Мушкетик). **РІ́ЗАТИ ПРА́ВДУ-МА́ТКУ.** *Я підводжуся й* ***ріжу правду-матку.*** *— Вибачте,— кажу,— пропустив титри, та, мабуть, воно на краще. Бо як молодий режисер, робимо скидку: "Все попереду..."* (А. Крижанівський). **РІ́ЗАТИ У ВІ́ЧІ** *що. Таких* [як Куцокінь] *ніде не люблять начальники, а самі вони в начальники не пнуться.. Не люблять неволі, напівправди.., крутійства. Що думають, те й* ***ріжуть у вічі*** (З журналу).

100. **РІ́ЗАТИ / РОЗРІ́ЗАТИ ПОВІ́ТРЯ (ти́шу). 1.** Різко, голосно лунати (про звуки). *Фю-ї-ї! Фю-ї!... знову* ***різало повітря*** *якесь гостре свистіння* (Б. Грінченко); ***Розрізав*** *густе* ***повітря*** *постріл рушниці* (М. Коцюбинський).
2. Порушувати тишу різкими звуками. *Ранішній кашель не давав йому спокою. Він бухикав, гавкав, вив, ричав, як цілий звіринець, і гострими звуками* ***різав*** *вранішню* ***тишу*** (М. Коцюбинський).

РІЗКИЙ

101. **РІЗКИ́Й НА ЯЗИ́К.** Здатний говорити грубо, з образливою прямотою. ***Різкий на язик,*** *грубуватий, як усі сини півдня, Селаброс часом грубо різав правду в вічі* (І. Нечуй-Левицький).

РІЗНИЦЯ

102. **ВЕЛИ́КА РІЗНИ́ЦЯ.** Зовсім інша справа. *— Яка тобі, Іване, різниця: сьогодні чи завтра* [їхати]? *Тепер день дорожчий року. —* ***Велика різниця.*** *Завтра я їду в тюрму. Ніяка тінь не впаде на мене* (М. Стельмах).

103. **ЯКА́ РІЗНИ́ЦЯ?** Уживається для підкреслення відсутності розмежування, розрізнення

чого-небудь; абсолютно все одно. — *Ну, хай я після певних видозмін стану якою-небудь іншою молекулою, хай уже не буду Григорієм Мамайчуком, а буду, скажімо, кавуном або динею... — Або будяком, — пирскає одна з дівчат. — Або й будяком,* ***яка різниця?*** (О. Гончар).

РІК

104. **НЕ ПЕРШИЙ РІК.** Давно, протягом тривалого часу. [Ткаля:] ***Не перший рік*** *живе вона* [принцеса] *між нами* (Леся Українка); — *Чуєш, Омеляне,* ***не перший рік*** *ми знаємо один одного* (М. Стельмах).

105. **НЕ РІК, НЕ ДВА.** Тривалий відрізок часу, довго. *Ми дивимось на стан речей сумніше і думаєм, що нам ще* ***не рік, не два*** *їсти біду, поки здобудемо яку-небудь, куди не ідеальну політичну волю* (Леся Українка).

106. **РІК У РІК.** Постійно; протягом тривалого часу. *І, зрештою, не можна* ***рік у рік*** *по-санаторськи бездіяльно жити, а треба навчатись "бути здоровою в умовах нормальних", себто в умовах не лежня, а людини* (Леся Українка). **З РÓКУ В РІК.** ***З року в рік*** *безконечними валками рухались сюди зі степових економій рипучі чумацькі мажари, навантажені відбірним експортним зерном та тюками тонкорунної вовни* (О. Гончар); *Сняться сни мені воєнні* ***з року в рік, з року в рік*** (М. Сом). **РІК ЗА РÓКОМ.** *Пригадуючи Юрія Васильовича Шумського, я занотував деякі зустрічі з ним,* ***рік за роком*** (З журналу).

107. **ЯК** (**мов, нíби** *і т. ін.*) **РІК,** *зі сл.* день, дні *і под.* Дуже довгий, тривалий. [Одарка:] *А день сьогодні* ***як рік*** *для мене* (М. Зарудний); *Дні —* ***як рік*** (В. Сосюра).

РІКИ

108. **МЕДÓВІ ТА МОЛÓЧНІ РÍКИ,** *нар.-поет.* Повний достаток, благополуччя, добробут. *Україна — це тихії води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці,* ***медовії та молочнії ріки*** (С. Васильченко).

109. **МОЛÓЧНІ РÍКИ І КИСЕЛÉВІ** (**мáсляні**) **БЕРЕГИ́.** Заможне, повне достатку, безтурботне життя. — *Хай тобі сняться* ***молочні ріки і масляні береги*** (С. Добровольський).

РІПИЦЮ

110. **[АЖ] ПО СÁМУ РÍПИЦЮ.** Уживається для вираження крайньої межі в чому-небудь; повною мірою, повністю, до решти. — *Іди, вони* [німці] *тобі приріжуть* [землі]. *Як одхватять, то* ***аж по саму ріпицю*** (Григорій Тютюнник).

РІЧ

111. **ВІДÓМА** (**пéвна, прирóдна, звíсна**) **РІЧ.** Зрозуміло; без сумніву. ***Відома річ,*** *кого огнем пече, тому скрізь вода мріється* (Марко Вовчок); [Круста:] *Та* ***певна річ!*** *Римлянин же порядний не пристане до секти бузувірної, що богом собі осла назвала?* (Леся Українка); *І от саме.. в першу хвилину зустрічі,* ***природна річ,*** *в усіх них послабла пильність* (А. Головко); ***Звісна річ,*** *усім тяжка розлука з тим, що називається: життя* (М. Рильський); *Святополк — язичник, зненависник християн, отже,* ***звісна річ,*** *вбивця* (З журналу).

112. **РІЧ У СОБІ,** *книжн.* Нерозкритий, непізнаний. — *Найгірше, коли ніхто не чує, який у тебе голос, ніхто не бачить, яке у тебе серце...— сказала раптом журно.— Ти є, а ніби тебе немає...* ***Річ у собі*** (Василь Шевчук); *Надзвичайно важливо, щоб усі відкриття науки не залишалися* ***річчю в собі,*** *а якомога швидше застосовувалися на практиці* (З журналу); *Серцевину матеріальних ресурсів становить промисловий потенціал. Сьогодні це* ***"річ у собі",*** *клубок багатьох суперечностей* (З журналу).

113. **ЯСНÁ** (**ви́дима**) **РІЧ.** Очевидно, безумовно, без сумніву, зрозуміло. *Смолярчук підійде до клуні крадькома, тихо, мов той кіт...* ***Ясна річ,*** *він хоче застукати злодіїв на гарячому* (Г. Косинка); ***Ясна річ,*** *що Шевченко серйозно ставився до своєї поетичної творчості, коли так точно датував свої рукописи* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка); ***Ясна річ*** *— голова в мене працювала неабияк, і я допомагав багатьом дисертантам, не раз виручаючи колишніх колег* (О. Бердник); *Ідемо ми так, ледве ноги витягаємо.* ***Видима річ,*** *що заблудилися* (Г. Хоткевич); ***Видима річ,*** *наш організм пристосований не до мислення, а до м'язевої роботи* (В. Підмогильний).

РІШИТИСЯ

114. **РІШИ́ТИСЯ** (**позбýтися**) **РÓЗУМУ** (**умá, глýзду**). Втратити здатність нормально мислити, діяти і т. ін.; збожеволіти. *Всі так ізвикли* [звикли] *бачити його без подружжя, що надзвичайно здивувалися, почувшися* [почувши], *що він має одружитися.. — От, на старість* ***розуму рішився!*** (Б. Грінченко); — *Цей Павло* ***ума рішився:*** *от сам на себе і зводить лихо — чуєте?* (Марко Вовчок); — *Уже ж або обпоїла, або підкурила чимсь. А тільки він з її волі ніяк не вийде: мов тая дитина, за спідницю держиться, зовсім свого* ***глузду рішився!*** (Дніпрова Чайка); *От вернувся* [художник], *відчинив лиш двері І — остовпів!.. На полотні якісь химери, Строкаті кола, плями... Наче хто топтавсь* [по картині] .. *Художник* ***глузду не позбувся*** *трохи* (А. Косматенко).

РОБИТИ

115. **ВІД (з) НІ́ЧОГО РОБИ́ТИ.** Через бездіяльність, маючи вільний час, знічев'я. *Пейсатий корчмар сидить на порозі своєї корчми і **від нічого робити** перебирає пальцями* (Г. Хоткевич); *Перебирали* [актори] ***від нічого робити** в пам'яті днів минулих анекдоти, спочатку напівголосно, потім, забувшись, голосніше* (О. Полторацький); ***Од нічого робити** швейцарка куняє в просидженому старому кріслі* (М. Колесников).

116. **НІ́ЧОГО РОБИ́ТИ.** Треба примиритися з тим, що є. *Прибіг знов прикажчик. — Ставайте на косовицю за плату! — Не хочемо за гроші. З копи давай!.. **Нічого** німцям **робити**, прийшлося віддати з копи* (Панас Мирний); *Купці підводять Січкариху до дверей, вона мац рукою до клямки, а кругом ворушиться одна вовна, ворушиться, сопе і регоче. Перелякалася баба, та **нічого робити*** (М. Стельмах). **НЕМА́ ЩО РОБИ́ТИ.** *Прикро мені дуже, що прийдеться нидіти по тих клініках,— се варто пекла! — але вже **нема що робити*** (Леся Українка).

117. **РОБИ́ТИ ДО́БРУ МІ́НУ ПРИ ПОГА́НІЙ (недо́брій) ГРІ.** За зовнішнім спокоєм, веселістю приховувати тривогу, незадоволення, неприємності, прикрощі і т. ін. *Не вішати носи, коли в серці кішки скребуться, **робити добру міну при** зовсім **недобрій грі**,— на таке здатний не всякий* (Ю. Шовкопляс). **РОБИ́ТИ ДО́БРІ МІ́НИ.** *Усі* [в сім'ї] *намагались **робити добрі міни**, а кожен про себе думав: чи доведеться ще зійтись усім хоч раз у житті?* (В. Гжицький).

118. **РОБИ́ТИ З ГУБИ́ (з пи́ска) ХАЛЯ́ВУ.** Не виконувати своєї обіцянки; обдурювати. — *Не годиться **халяву з губи робити*** (М. Номис); — *Коли хтось **робить із губи халяву**, тобто розминається з правдою, собачка мій завше гавкає* (О. Ільченко); // Перебільшувати. — *Чого ти чванишся? Старці, злидні, животи з голоду присохли до спини, а воно приндиться. Кажу, наймай* [Гафійку], *каятимешся потім.— Е, я такого не люблю. Нащо **робити з писка халяву?*** (М. Коцюбинський).

119. **РОБИ́ТИ / ЗРОБИ́ТИ ВЕЛИ́КІ О́ЧІ.** Виявляти подив, здивування. *Оце так таємниці мадридського двору! Чи таємниці? А можливо, та реальність, якої ми .. намагалися "не помічати". І не треба зараз **робити великі очі*** (З газети); — *А ти б не розкидала свої куделі по всіх кутках... Сусанна **зробила великі очі*** (М. Коцюбинський).

120. **РОБИ́ТИ / ЗРОБИ́ТИ ВИ́ГЛЯД.** Удавати що-небудь, прикидатися. *У халаті голубому дамочка сиділа: То загляне у газету, То поп'є із фляги. **Робить вигляд**, що на Петю не зверта уваги* (С. Олійник); *Богдан стояв осторонь і **робив вигляд**, ніби його зовсім не стосується вся гра* (Ю. Яновський); *Сербин **зробив вигляд**, що в нього щось випало з рук, і хутко нахилився* (Ю. Смолич).

121. **РОБИ́ТИ / ЗРОБИ́ТИ ДУ́РНИКА (ду́рня)** *з кого.* Ставити кого-небудь у принизливе, смішне становище. *Редактор пізнав жіночку, котра містифікувала його на полі, і розсердився. — І вам не совісно? Жарти жартами, а навіщо з людей **дурників робити?*** (О. Бердник); — *Що ти глузуєш? Що ти з мене **дурника робиш?*** (З усн. мови).

122. **РОБИ́ТИ / ЗРОБИ́ТИ З МУ́ХИ СЛОНА́ (вола́, бугая́).** Дуже перебільшувати що-небудь, надавати великого значення чомусь незначному. [Граф:] *Я не дивуюся нічому, бо вспів* [встиг] *переконатись, що люди часто **з мухи слона роблять*** (І. Карпенко-Карий.); — *І раджу тобі... візьми на всяк випадок зброю. — Ой, Єгоре, ти **з мухи слона робиш!** Я ж знаю: Матюша боягуз, яких мало* (А. Шиян); — *Навіщо ці збори, Борисе? — тихо спитав Данилюк. — Я не бачу потреби **робити з мухи вола*** (Р. Іваничук); *Поступово буря в ньому вщухла, і він остаточно вирішив, що Рита **зробила з мухи слона*** (Ю. Збанацький); *Вони б усюди брехні рознесли, **Зробили б бугая із мухи...*** (Л. Глібов).

123. **РОБИ́ТИ / ЗРОБИ́ТИ ПОГО́ДУ.** Вирішально впливати на що-небудь, бути визначальним. *Вдалі вирішення, найкращі проробки, навіть окремі машини одного конструктора нині **погоди** в авіації **не роблять*** (З журналу); *І хоч не перевелися ще .. прогульники, все-таки не вони **роблять погоду*** (З газети); — *Яким би не був голова колгоспу, без вас, люди, без ваших рук, душевності і великодушності він **погоди** не **зробить*** (М. Стельмах).

124. **РОБИ́ТИ / ЗРОБИ́ТИ СВОЄ́ [ДІ́ЛО].** Виконувати те, що належить, що потрібно, необхідно. *Старости **робили своє діло**: вони умовляли .. Сикліту Британову віддавати дочку за Василя Мітлу* (Грицько Григоренко); // Давати відповідні наслідки. *Зусилля наших шістьох рук, щира робота Тайах і наша, горілка в роті й шлункові — **зробили своє діло**. Незнайомий остаточно прокинувся* (Ю. Яновський).

125. **РОБИ́ТИ / ЗРОБИ́ТИ ТРАГЕ́ДІЮ** *з чого.* Уявляти собі щось надто важким і безнадійним; безпідставно драматизувати щось. *Десятки тисяч наших дівчат воюють, і не тільки в медсанбатах, а й на передовій, і не **роблять** з того **трагедії*** (Л. Первомайський).

126. **РОБИ́ТИ / ЗРОБИ́ТИ ЧЕСТЬ. 1.** *чому.* Бути окрасою, гордістю чого-небудь. *Видавались з маси співу такі чисті та дужі голоси, котрі **зробили б честь** сцені у великих театрах*

(І. Нечуй-Левицький); *У нашому інституті вторік* [торік] *одкрили картинну галерею.. Навіть не підозрювали, яке багатство там лежить. Такі твори **зроблять честь** і столичному музеєві* (Є. Гуцало).
2. *кому.* Позитивно характеризувати кого-небудь. — *Такий погляд на виховання дітей **робить** вам **честь**,— сказав Ломицький* (І. Нечуй-Левицький); *Надзвичайна сумлінність у творчій роботі, напрочуд велика працьовитість, довіра до режисера **робили честь** талановитому російському акторові Бєлову* (О. Довженко).
3. *кому, чому.* Виявляти повагу, пошану до кого-, чого-небудь. *Уважав себе* [співак] *за найрозумнішого патріота.. Для того* [тому], *думав, що **робить** велику **честь** зборам своєю особою* (Л. Мартович); *Тепер же я маю тільки подякувати за **честь**, яку **зробили** мені Ви* [І. Франко] *і Ваша .. редакція, запрошуючи мене до роботи* (Леся Українка).

127. РОБИ́ТИ З СЕ́БЕ ДУ́РНЯ (ду́рника). Прикидатися таким, що нічого не розуміє, не знає. — *Не **робіть із себе дурня**, Йойно! Адже при вас учора Нута возив кип'ячку* [нафту] — *свою, не вашу. Ще якраз під парканом одна бочка трісла. Ви самі бачили, самі сміялися!* (І. Франко).

128. РОБИ́ТИ НА́ГОЛОС *на чому.* Зосереджувати увагу на чому-небудь, виділяти щось як головне серед інших, другорядних ознак; надавати перевагу чомусь. *Отже, навчання з шести років.. На цьому етапі розвитку дитини не варто **робити наголос** на формуванні суто спеціальних вмінь і навичок, таких як, наприклад, читання, писання, рахунок* (З журналу). **НА́ГОЛОС (акце́нт) РО́БИТЬСЯ.** ***Акцент** почав **робитися** на підвищенні ефективності природоохоронних заходів, виборі найбільш економічних варіантів розв'язання екологічних проблем* (Вісник НАН).

129. РОБИ́ТИ ПА́РТІЮ, *заст.* Одружуватися. *Молодша* [Фесенківна] *саме.. **робила** блискучу **партію** — і в той момент старий Фесенко вмер, лишивши маєток* (М. Грушевський).

130. РОБИ́ТИ СКИ́ДКУ *кому і без додатка.* Ставитися до кого-небудь поблажливо, з меншою вимогливістю. *Молодому працівникові, очевидно, можна **робити** якусь **скидку** на його недосвідченість, виховувати старанність і сумлінність* (З журналу).

131. РОБИ́ТИ СТА́ВКУ *на кого—що.* Покладати великі надії на кого-небудь; розраховувати на щось. *Дорош вирішив не йти ні на прохання, ні на приниження, а вибрав інше: сидіти і терпеливо чекати, що буде далі; тобто, він **робив** усю **ставку** на витримку* (Григорій Тютюнник); *Чимало тренерів **роблять ставку** на чужих, кимось підготовлених гравців. А добре б кожному мати своїх доморослих!* (З газети).

132. РОБИ́ТИ СЦЕ́НУ *кому.* Сваритися з ким-небудь, висловлювати своє незадоволення. *Коли він не приносив одповіді або приносив коротку і бліду, вона **робила** йому **сцену**, називала його нездарою, міщанським убожеством* (М. Коцюбинський).

133. ЩО [Ж (тут)] РОБИ́ТИ? Доводиться миритися з тим, що є. — *Що мої гроші! .. Чи можна ж на них піднятись!* — *Та на перший час буде й сих. **Що ж робити**, коли нема більш?* (Г. Квітка-Основ'яненко); ***Що тут робити?** Мусили ми чекати три години другого поїзда* (М. Коцюбинський).

РОБИТЬСЯ

134. ЩО [ТІ́ЛЬКИ] РО́БИТЬСЯ! Уживається для вираження здивування, захоплення, обурення і т. ін. чим-небудь. — *Господи! **що тільки робиться** на вигоні!* — *вскочивши в хату, замість привіту прокричала сусіда* (Панас Мирний).

РОБІНЗОН

135. РОБІНЗО́Н НА БЕЗЛЮ́ДНОМУ О́СТРОВІ, *книжн.* Самотній, відірваний від інших людей, ізольований від світу. *Почуватися серед людей **Робінзоном на безлюдному острові** — так, це дуже прикро, болісно* (М. Слабошпицький).

РОГА

136. ЯК (мов, ні́би *і т. ін.***) З РО́ГА ДОСТА́ТКУ (Амальте́ї),** *книжн.* У великій кількості, щедро, рясно. *Розгорнувши блокнот, Зоня шпурнула цифрами, **як з рога достатку*** (Ірина Вільде); — *Для мого попередника союзники не шкодували нічого, — вів далі Врангель, — все на нього сипалось, **як із рога достатку**, а я за кожен патрон, за кожен снаряд мушу кланятись* (О. Гончар); *Осінній холодок над спраглою землею Шатро гаптоване широке розіп'яв. І з рук його падуть, **як з рога Амальтеї**, Плоди, налиті вщерть, і довгі пасма трав* (М. Рильський).

РОГУ

137. З-ЗА РО́ГУ. Нишком, крадучись, таємно. *Чоловік .. стріляв **з-за рогу**, підло, по-злодійському* (Л. Смілянський); *Відкрито не виходять, **із-за рогу** б'ють, і це ж тільки початок, .. а скільки їх ще буде, скільки ще куль **із-за рогу** просвистить, поки все ввійде в береги і життя потече, як широка течія Дніпрова* (О. Гончар).

РОДИТЬ

138. НЕ РО́ДИТЬ У ЧЕРЕПКУ́ *в кого, зневажл.* Хто-небудь розумово відсталий, недостатньо кмітливий. *І в них* [у дорослих] *теж чогось вискакували клепки, .. не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не*

родило в черепку, *не було лою під чуприною* (М. Стельмах).

РОДИЧ

139. **БІ́ДНИЙ РО́ДИЧ.** Нещасний, невлаштований. — *Та що казать, коли ви усе це самі знаєте, тільки прикидаєтеся* ***бідним родичем,*** *я мусила б покликати вас до себе в кабінет, викласти всі папери* (В. Дрозд).

РОДУ

140. **БЕЗ РО́ДУ Й ПЛЕ́МЕНІ.** Абсолютно одинокий, сам-один. *Кинув він усе та й утік до Києва, ізгоєм став, неприкаяною людиною,* ***без роду й племені*** (А. Хижняк); *Чи думав .. Федоровський, парубок, як кажуть,* ***без роду й племені,*** *що йому може всміхнутися таке щастя?* (Б. Антоненко-Давидович); // Той, хто забув свої витоки, походження, історію. *Ростуть манкурти* ***без роду й племені*** (З газети). **БЕЗ РО́ДУ Й ПРАРО́ДУ.** *"Сама я, дитино моя",— каже баба. .. — "Дев'ятьох дітей поховала, онуки в землю полягли, правнуки не задержалися, а ти, бабо, доживай віку* ***без роду й прароду..***" (Ю. Яновський). **НІ РО́ДУ НІ ПЛЕ́МЕНІ** *у кого.* [Петро:] *Не убивайте мого сина! ..Бачите, у мене нема* ***ні роду ні племені,*** *він у мене один-одним* (М. Костомаров).

141. **ВІД РО́ДУ ДО РО́ДУ.** Завжди, постійно, від покоління до покоління. *В глибині між вербицями дім* [Рильського]. *Нині вірші народилися в нім. Ті, що будуть* ***від роду до роду*** *Йти по збуджених душах народу* (П. Воронько). **З РО́ДУ В РІД.** — *Слухайте і розкажіть про цю дружбу, хто живий зостанеться, дітям і онукам,— долітали слова Тараса.— Хай перейде її слава* ***з роду в рід*** (О. Довженко).

142. **НІ РО́ДУ НІ ПЛО́ДУ (ні припло́ду)** *у кого і без додатка.* Хто-небудь зовсім одинокий, не має родичів. — *Я круглий сирота:* ***ні роду ні плоду,*** *ви мене на ноги поставили, ви мене до розуму довели* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Куди вона тепер подінеться, сліпа, хто її прийме назад до панського двору? У неї ж* ***ні роду ні плоду*** (В. Кучер); *Щось своє, щось рідне почула я в йому* [ньому]; *може, і в його* [нього], *як у мене,* ***ні роду ні приплоду,*** *та ніхто ні пригорне, ні привітає...* (Панас Мирний).

143. **ОДНОГО́ РО́ДУ, ОДНОГО́ ПЛО́ДУ.** Дуже схожі між собою звичками, манерами, зовнішністю і т. ін. *І той* [Йосип], *і цей* [Яків] — *одного поля ягода;* ***одного роду, одного плоду...*** (Панас Мирний).

РОЗБЕРЕШ

144. **БЕЗ ПІВЛІ́ТРИ (без півлі́тра) НЕ РОЗБЕРЕ́Ш (не розбере́шся),** *жарт.* Дуже важко що-небудь зрозуміти. — *Діла, брат. Такі діла, що* ***без півлітри не розбереш*** (Ю. Збанацький); — *Хто ж винен?..— дивувався Петрюк.— Дідько його знає...— Кифір чорним пальцем розгладжував брови, тер бороду, пропогоджувавсь.— Тут* ***без півлітра не розберешся...*** (В. Бабляк).

РОЗБИВАТИ

145. **ЛО́БОМ ГОРІ́ХИ РОЗБИВА́ТИ.** Марно витрачати зусилля, час, займаючись справою, не вартою уваги. — *А кажуть, що комендант до вас кожну ніч ходить. — Ну, досить* ***лобом горіхи розбивати*** (Григорій Тютюнник).

146. **РОЗБИВА́ТИ / РОЗБИ́ТИ КАЙДА́НИ (пу́та).** Звільнятися від насильства, рабства; ставати вільним. *Не насмілюються* [люди] *звести очі на Хо, глянути страхові в вічі... Хо знає, що тільки одиниці зважуються на це, а зважившись, знаходять силу* ***розбити кайдани*** (М. Коцюбинський); *Там, де змагається Захід, Там, де проясніє Схід,— Треба, товаришу, брате,* ***Пута порвати, розбить!*** (П. Усенко).

147. **РОЗБИВА́ТИ / РОЗБИ́ТИ ЛОБ (ло́ба). 1.** *перед ким—чим, зневажл.* Схилятися перед ким-, чим-небудь; поклонятися комусь, чомусь. — *Створили собі ідола і давай перед ним* ***розбивати лоби...*** (О. Гончар).
2. *кому.* Докладати максимум зусиль для здійснення чого-небудь. — *Ех,— зітхнув Миня,— добре було б по чарочці.. Скажи він це трохи раніше, Люда* ***лоба собі розбила б,*** *а чарочка стояла б на столі* (Л. Первомайський).

148. **РОЗБИВА́ТИ / РОЗБИ́ТИ НІС (но́са).** Зазнавати поразки, невдач, неприємностей, намагаючись зробити що-небудь. *От подивимося, що з тебе вийде. На крутих поворотах люди* ***носи розбивають*** (Григорій Тютюнник).

149. **РОЗБИВА́ТИ / РОЗБИ́ТИ СЕ́РЦЕ (ду́шу)** *чиє (чию), кому і без додатка.* Завдавати кому-небудь душевного болю, страждань і т. ін. *Свічки рясні ї в церкві тій палали, куривсь кадила запахущий дим, плачливі співи* ***серце розбивали*** (І. Франко); *За оцим рогом підстеріг її* [Оксану Сергіївну] *знехтуваний поклонник і сказав, що вона* ***розбила його серце*** (Ю. Яновський); *Чи то недоля та неволя, чи то літа ті летячи* ***Розбили душу*** (Т. Шевченко). **РОЗБИ́ТЕЄ СЕ́РЦЕ.** *І тепер я* ***розбитеє Серце*** *ядом гою...* (Т. Шевченко); *В* ***розбитім серці*** *не шукай снаги* (П. Грабовський).

РОЗБИТИ

150. **РОЗБИ́ТИ (поби́ти) ГЛЕК (гле́ка, го́рщик, го́рщика, макі́тру** *і т. ін.*) *з ким, рідше між ким і без додатка.* **1.** Розірвати, порушити дружні стосунки; посваритися. *Чи вона сміється, чи просто знущається? Припровадила його сюди,*

*щоб морочити цим глеком. А, може, натяк? Мовляв, нічого не вийде з твоїх залицянь, **розіб'ємо глека?*** (П. Загребельний); *Зі своєю свахою Марія Дмитрівна не стрічається: **розбила глека** під час першого ж знайомства* (З журналу); *Дівер з невісткою **Розбив горщик** з леміщкою* (П. Чубинський); [Старшина:] *За віщо там у вас взялося? З якого побиту **горщика розбили?*** (М. Кропивницький); *А це вже надвечір мама питає: "Що це за знак, що ні одна і в хату не наплює, чи не **побили,** бува, **глеків?**"* (Панас Мирний); *Вість, що голова колгоспу і директор школи **розбили макітру** між собою, безумовно, просочилася .. у маси* (В. Бабляк). **2.** Розірвати шлюбні зв'язки; розлучитися. *Я, може, за день-другий і розпишуся з Христею, бо зі своєю бабою **глека побив** на друзки* (Є. Гуцало). **РОЗБИ́ТИ ГЛЕ́ЧИК.** [Дід:] *Наша головиха.. Вона таки голова! Одна тільки біда — чоловік їй підходящий не знаходиться. Років, мабуть, з вісім уже, як **розбила глечик** з своїм Іваном, та так і досі сама* (О. Левада). **РОЗІ́Б'ЄТЬСЯ ГЛЕК** *який*. ***Розіб'ється** сімейний **глек**, а потім нічим не склеїш* (Є. Гуцало).

РОЗБІР

151. **НА РО́ЗБІР ША́ПОК,** *зі сл.* п р и б у́ т и, з ' я в и́ т и с я *і т. ін.* Під кінець, запізнившись, на завершення чого-небудь. — *Спокійно, князю, поки що все йде, як треба, а деякі неполадки... Де їх не буває? — співчутливо говорив Олесь, потай радіючи, що до Різні "пугачі" прибудуть, як мовиться, **на розбір шапок*** (І. Головченко і О. Мусієнко). **ПЕ́РЕД РО́ЗБО́РОМ ША́ПОК.** *Турецька армія, яка так і не воювала, вступивши в світову війну, за турецьким звичаєм, **перед самісіньким розбором шапок,** досі не демобілізується й існує в розмірі воєнного часу* (Ю. Смолич).

РОЗБУДЖУВАТИ

152. **РОЗБУ́ДЖУВАТИ / РОЗБУДИ́ТИ ЗВІ́РА** *в кому.* Сприяти прояву первісних, грубих, жорстоких, хижацьких інстинктів. *Запах свіжої крові подіяв на худобу зовсім разюче, **розбудив** у сумирних волах диких, роз'ярених **звірів*** (О. Гончар).

РОЗВАРЕНИЙ

153. **ЯК** (**мов, на́че** *і т. ін.*) **РОЗВА́РЕНИЙ.** Який перебуває у розслабленому стані; розморений, незібраний, втомлений. *Біганина по різних районних установах та організаціях добре натомила Зарубу й Кавуна, і вони сиділи за столом **наче розварені*** (В. Кучер); [М. Драч:] *Сплю по вісім-дванадцять, по чотирнадцять годин — і не висипляюсь. І став якийсь лінивий, **наче розварений*** (Ю. Щербак).

РОЗВЕРНУТИСЯ

154. **Є ДЕ РОЗВЕРНУ́ТИСЯ.** Вільно, просторо, розлого. *Будинок вийшов красивий, добротний. Дві кімнати, веранда, кухня, **є де розвернутися*** (З журналу).

РОЗВЕСЕЛИТИ

155. **І МЕ́РТВОГО** (**і ме́ртвих**) **РОЗВЕСЕ-ЛИ́ТИ.** Бути дуже дотепним, сміхотливим, жартівливим. *В будь-яке товариство тебе приймуть, всюди ти бажаний, бо знають, який ти компанійський, вмієш **і мертвих розвеселити!*** (О. Гончар).

РОЗВИДНІТИСЯ

156. **РОЗВИ́ДНІТИСЯ** (**розви́днитися**) **В ГОЛОВІ́** (**в оча́х**) *у кого, кому.* Хто-небудь став правильно, краще розуміти, усвідомлювати що-небудь. ***В голові** у Соломії **розвиднілось.** Жах її щез без сліду. Вона знала, що робити* (М. Коцюбинський); *Тепер і решта косарів зрозуміла, до чого вів слово суворий запорожець, і вони загомоніли всі разом. **Розвиднілося** трохи і Веризі **в голові*** (П. Панч); *Так от, щоб нам хоч трохи **розвиднилось в очах,** земство прислало дуже вченого чоловіка, пана Тугаєвича. Послухайте його і на вус намотайте, що воно, як, чому і до чого* (М. Стельмах).

РОЗВИДНЯЙСЬ

157. **А ТАМ ХОЧ** [**І**] **НЕ РОЗВИДНЯ́ЙСЬ!** Уживається для вираження повної байдужості до висловленого, здійсненого і т. ін. *Його підняли на сміх: — Фальшивомонетчик! В кутузку його. — Ну, як хочете,— образився Кулик, під загальний регіт сходячи з ґанку.— Моє таке: прокукурікав, **а там хоч не розвидняйсь!*** (О. Гончар).

РОЗВІШУВАТИ

158. **РОЗВІ́ШУВАТИ / РОЗВІ́ШАТИ** (**розві́сити**) **ВУ́ХА** (**у́ха**). **1.** *перев. зі сл.* с л у́ х а т и, *ірон.* З непідробною цікавістю, з великим захопленням (хоч розповідь, інформація не варта уваги). *Іноді почне* [Грицько] *верзти таке, як той москаль, що вернувся в рідне село по білету. Хлопці слухають, **уха розвішавши,** роти пороззявлявши* (Панас Мирний); *— Бабоньки, чого **розвісили вуха,** баламутство слухаючи?* (М. Стельмах). **2.** Виявляти великий інтерес до чогось. *Я знов **розвішував вуха,** слухаючи їх оповідань, жартів, вигадок* (І. Франко). **3.** *несхв.* Заслухавшись, захопившись чиєюсь розповіддю, розмовою з ким-небудь, забувати про все інше. *— І тобі отсе* [оце], *запорожцеві, отшельникові* [самітникові], *не сором признатись? — каже Шрам, бо й він, старий, **розвішав уші,** як поніс той свої балянраси* (П. Куліш); *Кидає*

[Терентій] *шапку на лаву і одразу ж ошпарює Уляну невилитою злобою: — А ти чого вуха, мов лопухи на смітнику, **розвісила**? Чом і досі не бачу сніданку на столі?* (М. Стельмах).
4. *перев. док., зневажл.* Довірливо слухаючи, повірити в почуте. [Юда:] *"Я заспокою вас... Я вас потішу..." Аякже, сподівайся! Він* [Месія] *здалека спокоєм і потіхою манив, а скоро хто було **розвісить вуха** і справді піде з ним, як я дурний, тому таке ярмо він клав на шию, що аж додолу гнуло* (Леся Українка); *Набрехав їм* [Масло], *а вони й **вуха розвісили*** (А. Хижняк); *— Йому тут наплескали деякі, а він **розвісить вуха**, як лопухи, і слухає,— не здавалась Щуренко* (А. М'ястківський).

РОЗВІЯЛО

159. **ЯК (мов, немов** *і т. ін.*) **ВІТРОМ РОЗВІЯЛО** *що, безос.* Зникнути безслідно. *Восени були два добрих прикладки* [стіжки сіна], *а потім **як вітром розвіяло**. Зосталися самі з'їдини* (Григорій Тютюнник); *Кураторове обличчя розтяглось у широчезну посмішку. Та раптом страшна думка забилася в голові. Його веселість **немов вітром розвіяло**: що буде, коли та баба заговорить* (О. Маркуш).

РОЗВІЯТИСЯ

160. **РОЗВІЯТИСЯ ПО СВІТУ (по світі).** **1.** Зникнути, загубитися. *Щоб не **розвіялось по світу** те, як кажуть, фантастичне оповідання дідугана, я списав його для моїх земляків* (О. Стороженко).
2. Опинитися в різних місцях, далеко один від одного. *Засіяно поля жорстоких війн, **Розвіялись по світі** ветерани* (Ю. Яновський).

РОЗВОДИТИ

161. **РОЗВОДИТИ АНТИМОНІЇ (антимонію),** *несхв.* Займатися пустою балаканиною, непотрібним пишномовством. *Виступи робітників були короткими. Аматорам поговорити просто не давали **розводити антимоній*** (Ю. Шовкопляс); *— Не думати, а діяти треба, товаришу сержант! Діяти відповідно до вимог статутів, не **розводити антимонію*** (М. Ю. Тарновський); *— Батьку! Та що ми з ним **антимонію розводимо**? — колихнувся натовп* (О. Гончар).

162. **РОЗВОДИТИ БОБИ (на бобах),** *несхв.* Вести зайві, непотрібні розмови. [Хведір:] *Іван!.. Што* [що] *нам тут **боби розводити**?* (Панас Мирний); [Рябина:] *Ех, буду я з тобою тут **на бобах розводити**.., ваша читальня розв'язана та й годі!* (І. Франко).

163. **РОЗВОДИТИ ДИПЛОМАТІЮ.** Діяти обережно, приховувати свої справжні наміри. [Мотря:] *Піду-таки до них додому та у старої Заморенчихи розпитаю. І справді, чого ж тут **дипломатію розводити**?* (З. Мороз).

164. **РОЗВОДИТИ / РОЗВЕСТИ ДЕМАГОГІЮ.** Тонко, цілеспрямовано грати на почуттях людей. *— А **демагогію тут розводити** тобі теж не слід,— уже гостріше відказав моторний* (Іван Ле).

165. **РОЗВОДИТИ / РОЗВЕСТИ ПАРИ (пару).** **1.** Бути готовим у першу-ліпшу хвилину вирушити в дорогу. *Там же стояв, **розводячи пари**, другий пароход* [пароплав] *з вуглем* [вугіллям] (Леся Українка); *У депо блискучий, чистий паровоз **розвів пари*** (Н. Забіла).
2. *нак. сп.* Уживається як спонукання до якоїсь дії. *Жан пробасив раптом: — Ну, міноносце, **розведи пару*** (М. Коцюбинський); [Сашко:] *Ну, **розводь пари**, ось тобі дзвінок* [свиснув], *ось свисток, а ось* [показує на хвіртку] *зелена вулиця* (М. Зарудний).

166. **РОЗВОДИТИ / РОЗВЕСТИ РОЗВОДИ** *з ким.* Бути надто несміливим, делікатним, не виявляти належної рішучості, наполегливості в чому-небудь. *— Ну як так можна! — казала я товаришці,— і чого ти **розводи розводиш** з тим попом? Яке він має право видавати тобі твої заслужені гроші по п'ятаку.. ?* (Леся Українка).

167. **РОЗВОДИТИ / РОЗВЕСТИ РУКАМИ.** **1.** Виражати здивування, захоплення, розгубленість і т. ін. *І досі ще Федір Іполитович **руками розводить**, пригадуючи, чим же, зрештою, заполонило те замурзане створіння переповненого самоповагою хірурга* (Ю. Шовкопляс); *Іноді ми ніби забуваємо, що в людей є й особисті .. інтереси, які не завжди збігаються з громадськими. А потім лише **руками розводимо**: звідки конфлікт, через що зчинилася буча?* (З газети); [Писар:] *От тільки статистика мені в печінках сидить — та нічого, не ударим в грязь лицем: таку статистику підведем, що тільки **руками** становий **розведе*** (І.Карпенко-Карий); *Побачивши Марусю, один з бородатих **розвів руками** й голосно сказав: — Ай да дівчина!* (Грицько Григоренко).
2. Виявляти свою неспроможність щось зробити, у чомусь розібратися і т. ін. *Одного разу десь загубилася теличка Любка.. Де шукати? Спитала* [Оляна] *одного пастуха, другого. Всі **розводять руками**: — Не бачили, не знаємо...* (І. Шаповал); *— Я певен, що тут* [складаючи радіоприймач] *навіть академік який-небудь **розвів би руками*** (О. Гончар); *Керівництво облагропрому при цьому теж широко **розводить руками**: нічого, мовляв, удіяти не можемо — така структура* (З газети).
3. Відмовлятися від участі в якій-небудь справі, виражати свою непричетність до чогось. *Оксен*

знав, що люди, яким він вказав на неполадки, замість того, щоб виправити їх, .. будуть виправдовуватися і присягатися, що вони в тому не винні, і ***розводитимуть руками*** (Григорій Тютюнник); — *Чи визнаєте ви, що вкрали у сусіда півмішка картоплі,— питають у суді чоловіка.— Та не крав я,—* ***розводить руками*** *він,— тим більш не півмішка, а чверть, бо ж там кожна друга була гнила* (Укр. анекдот).

168. **РОЗВО́ДИТИ / РОЗВЕСТИ́ СЕНТИМЕ́НТИ.** Виявляти надмірну чутливість, делікатність; церемонитися з ким-небудь. — *Ось вона сидить тут і думає про нас. Не* ***розводьте*** *драм і* ***сентиментів*** (Ю. Яновський); *Він справді знав, як Підіпригорі допоміг Нечуйвітер, і не раз насміхався над ним: "Найшов з ким* ***сантименти*** [сентименти] ***розводити!****"* (М. Стельмах).

169. **РОЗВО́ДИТИ / РОЗВЕСТИ́ ТЕО́РІЮ (філосо́фію),** *ірон.* У своїх розмовах, міркуваннях бути дуже далеким від реальності; мудрувати. — *Хто ж буде їсти варить, наколи* [коли] *жінка стане до уряду ходити? Хто буде порядкувати, прати, шити? Невже ж мужчина? Ха-ха-ха! Чи же се не чиста дурниця* ***розводити*** *такі* ***теорії*** (Н. Кобринська).

170. **РОЗВО́ДИТИ / РОЗВЕСТИ́ ШУ́РИ-МУ́РИ** *з ким і без додатка, жарт.* Фліртувати з ким-небудь. [Фенька:] *Вони* [бузанівські міністри] *об'явили його* [Андрія Дудку] *народним президентом! А він* ***розводить шури-мури*** *з Люською!* (Я. Мамонтов); — *Багато ти своєму недоліткові дозволяєш! Любовні* ***шури-мури*** *в ефірі* ***розводить!*** *Засмічувати ефір нікому не дозволимо* (О. Гончар).

171. **РОЗВО́ДИТИ (розсипа́ти) / РОЗВЕСТИ́ (розсі́пати) КИСЛИ́ЦІ.** Скаржитись, плакати, піддаватися відчаю. — *У твої роки я на заводі працював по десять годин. А ти? Не* ***розводь кислиці!*** — *Віктор тер очі, схлипував* (П. Автомонов); — *Яка ж у тебе любов, коли ти покохав гоноровиту панну, а зразу й* ***кислиці розсипав,*** *тільки дістав одкоша!* (О. Ільченко). **КВА́СИТИ КИСЛИ́ЦІ.** — *На кригу? — жахається Миколка.— Еге ж — Не треба, Володимире,— кривиться Миколка й забуває, що він молодець.— О, ти ще зараз почни* ***квасити кислиці,****— набурмосився старшенький на меншенького і рвучко відвернувся від нього* (М. Стельмах).

172. **РОЗВО́ДИТИ ХИ́МИНІ КУ́РИ,** *зневажл.* Говорити про що-небудь пусте, не варте уваги. — *Ти мені, Бреус, не кажи,— вигукнув тоненьким голоском Тягнирядно — ..Йому правду кажуть, а він* ***химині кури розводить*** (С. Добровольський).

РОЗВ'ЯЗАТИ

173. **РОЗВ'ЯЗА́ТИ ГУБУ́,** *згруб.* Почати говорити (перев. щось в'їдливе, дошкульне). — *Ти вже й* ***розв'язала губу,****— заговорила мати.— Або ж не правду кажу? — озвалась Мася* (А. Свидницький).

174. **РОЗВ'ЯЗА́ТИ ДУ́ШУ** *кому, чию.* Позбавити кого-небудь мук, переживань, полегшити його душевний стан. [Галочка:] *Як я любила його, ти знаєш, Олено. Скажи йому се, що і вмерти хочу швидше, щоб* ***розв'язати*** *його* ***душу*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

175. **РОЗВ'ЯЗА́ТИ / РОЗВ'Я́ЗУВАТИ РУ́КИ** *кому, чиї.* **1.** Звільняти від родинних обов'язків. *І порадила тоді подруга моя .. віддати його* [хлопчика] *до неї в дитячий будинок. Не знала я, що інше замислено: аби* ***розв'язати*** *мої дівочі* ***руки*** (В. Логвиненко). **РОЗВ'Я́ЗАНІ РУ́КИ** *у кого. В Лапшевича* ***руки розв'язані:*** *ні свата, ні брата* (П. Панч).
2. Звільняти від обмежень, проблем і т. ін.; давати можливість діяти вільно, на власний розсуд. *Сміливо відривайся від берега, заглиблюйся в ліс, виходь на оцю дамбу.. Тоді ти одразу відчуєш себе вільніше,* ***розв'яжеш*** *собі* ***руки*** *для маневру* (О. Гончар); *Обручов боявся відступити від букви закону. — Ну, гаразд. Пишіть резолюцію: "На розгляд бригадного генерала Федяєва". Цим самим ви знімете з себе будь-яку відповідальність, а мені* ***розв'яжете руки,****— сказав, нарешті, Федяєв* (З. Тулуб). **РУ́КИ РОЗВ'Я́ЗАНІ** *у кого і без додатка. Як не є, Параска рада була — тепер вона вільніша,* ***руки розв'язані,*** *на хазяйстві невістка* (К. Гордієнко).

176. **РОЗВ'ЯЗА́ТИ / РОЗВ'Я́ЗУВАТИ ЯЗИ́К (язика́, ро́та, мо́ву** *і т. ін.***). 1.** Почати говорити після мовчання. *Я уперто мовчав і не хотів ні співати, ні казати вірші. Всі присутні ласкаво заохочували мене* ***розв'язати язика*** (Думки про театр); *Насилу* ***розв'язав*** [Василь] ***рота!*** *Не велика розмова та велика втіха* (М. Кропивницький).
2. Почати давати якісь свідчення, зізнаватися в чомусь, розголошувати таємниці. — *Умова така: я розв'яжу тобі руки, а ти — свого* ***язика розв'яжеш*** (В. Поліщук); — *Я знала, що моє тіло, моя ласка* ***розв'яже вам язик,*** *і .. до осені ви будете сидіти у підвалі* (М. Хвильовий); *Так гомонить* [отаман]. *Думаю — от коли* ***язика*** *старому* ***розв'язало.*** *Ну, прийшов нам край. Потім почоломкався він з сусідом, і ми за ним* (М. Грушевський).
3. Спонукати до невимушеної розмови, бесіди. *Гульня* ***розв'язала язики,*** *розбуркала зомлілі, пригнічені душі* (Панас Мирний); *Перерва, на якій учасники засідань звичайно відпочивають від часу*

*суперечок, на цей раз ще більше **розв'язала язики*** (С. Добровольський); *Нічна пізня доба, чарка горілки — розгортують душу, **розв'язують мову*** (І. Нечуй-Левицький). **ПОРОЗВ'ЯЗУВАТИ ЯЗИКИ́** (про всіх або багатьох). *Горілка **порозв'язувала язики.** Той журиться вголос.. Той розказує про зрадливу дівчину* (Панас Мирний).
4. Багато, без міри говорити. *Що тільки не говорив йому той пронира!.. Мабуть, сп'яна **розв'язав свій язик*** (І. Цюпа); *Ах ноче! Вибач, що так охоче Я **розв'язав свого язика!** Це вже звичка в мене така — Поговорити!* (Є. Плужник). **ПОРОЗВ'ЯЗУВАТИ ЯЗИКИ́** (про всіх або багатьох). *Дисципліна в усьому була!.. А зараз **порозв'язували язики!** Мелють таке, за що раніш давно б уже на соловецьких випасах білих ведмедів пасли* (О. Гончар).
5. *кому.* Дати можливість кому-небудь вільно висловлювати свою думку. — *Ми, інтелігенти, повинні вказати народові законні форми, **розв'язати йому язик** і старатися пізнати його потреби* (І. Франко).

177. **РОЗВ'ЯЗА́ТИ СВІТ** *кому.* **1.** Звільнити від шлюбних обов'язків. — *Забудьте усе і не споминайте... я вам **розв'язала світ...** Ви знайдете своє щастя... а я...* (Г. Квітка-Основ'яненко); [Параска:] *А коли я вже тебе здихаюсь, руда сатана! Коли вже ти мені **світ розв'яжеш!*** (М. Куліш).
2. *зі сл.* с о б і. Позбутися душевних мук, переживань, стати щасливим. — *Он, кажуть, помилування уже оголосили для тих, хто добровільно вийде з лісів.— Ох, не для мене то, Вусте. Багато на душу взяла.— Не все ще пропало, Ганно. Ще не пізно **світ собі розв'язати*** (О. Гончар).
3. Визволити з неволі. [Оля:] *Але перш ніж його* [Т. Г. Шевченка] *вчити, треба було **розв'язати йому світ.** Треба було викупити його од пана на волю* (С. Васильченко).

РОЗВ'ЯЗУВАТИ

178. **РОЗВ'Я́ЗУВАТИ / РОЗВ'ЯЗА́ТИ ВУ́ЗОЛ.** Остаточно вирішувати складне, заплутане питання, проблему. *Вона хотіла виїхати таємно від нього, порвати все одним махом, в одну мить **розв'язати** той тугий .. **вузол*** (Ю. Збанацький). **РОЗВ'ЯЗА́ТИ ВУ́ЗЛИКИ.** — *Не знаю... Може, ти й правильно робиш.— Напевне правильно.— ..Тільки щось надто швидко. Ніби в кіно, коли до кінця лишилося хвилини три і всі **вузлики розв'язати** треба* (В. Собко).

179. **РОЗВ'Я́ЗУВАТИ / РОЗВ'ЯЗА́ТИ КАПШУ́К.** Щедро платити, не скупитися на гроші; заплатити. *Син у неї — мов той панич, чистий да митий, мов огірок. І хата, кажуть, у неї, як віночок. То й певен був окружний, що вона зараз **капшук розв'яже*** (П. Куліш).

РОЗГИНАТИ

180. **НЕ РОЗГИНА́ТИ СПИ́НИ,** *перев. зі сл.* п р а ц ю в а́ т и, р о б и́ т и *і т. ін.* Дуже важко, багато, без перепочинку. *Від ночі до ночі чарував* [Данило] *на господарстві багача. **Спини не розгинав*** (Казки Буковини..); — *Може, погуляєш з Ганнусею? Бо вона цілий день примочки всілякі мені робила, то й натомилася.. **Спини не розгинала*** (З газети); *Приведено її малою до дядька Максима та дядини Софії і з того часу працює вона, не спочиваючи, **не розгинаючи спини*** (Л. Яновська); *Завжди було важко дивитися* [Тарасові], *як від зорі до зорі, **не розгинаючи спини,** працюють люди на ланах* (О. Іваненко). **НЕ РОЗГИНА́ЮЧИСЬ.** *Сама* [жінка] *працювала **не розгинаючись** і других підганяла, щоб ґав не ловили, не байдикували* (В. Кучер).

РОЗГОНІ

181. **У РОЗГО́НІ (у розго́нах).** Посланий, відряджений куди-небудь. *Жаль, що ви не застали "Волги", розмальованої акуратними шашечками: таксі — **в розгоні!*** (М. Зарудний); *Батько зараз забіг на хвилинку додому і справді єсть, а не гасає **в своїх вічних розгонах*** (О. Гончар).

РОЗГОНУ

182. **З РОЗГО́НУ. 1.** На повній швидкості. *Вовк лежав і чигав. Теля надбігло та **з розгону** скочило на вовка* (М. Коцюбинський); *Здається, за якийсь кілометр дорога скінчиться, ось-ось машини **з розгону** налетять одна за одною на скелю і розсиплються вщент* (О. Гончар); *Матруньо дубонів маленькими ніжками прямо до отвору в плоті. Пес за ним. Матруньо спотикнувся й впав, а пес **із розгону** перескочив його* (Л. Мартович).
2. Щосили. *Він почоломкався з Климом, високо піднявши долоню і плеснувши нею **з розгону** по Климовій долоні* (І. Нечуй-Левицький); — *Ой мамочко! — ожила Христина, метнулась до скрині, **з розгону** підвела важке віко, перегнулася, вихопила з прискринка тоненький разочок намиста* (М. Стельмах).
3. *зі сл.* з у п и н и́ т и с я. Раптово, різко. *Спинилися* [два хлопчики] ***з розгону** на горі* (М. Бажан); *Мар'ян уже наближався до лісу .. Перед ним **з розгону** зупинилися сани* (М. Стельмах).

РОЗГОРНУТИСЯ

183. **Є ДЕ РОЗГОРНУ́ТИСЯ.** Наявні відповідні умови для якої-небудь діяльності. *Клуб абиякий, зате **є де розгорнутися*** (В. Логвиненко). **НІ́ДЕ РОЗГОРНУ́ТИСЯ.** — *Тісно нам стало в ланках. **Ніде розгорнутися** на тій землі, що для ланки відміряно* (В. Кучер).

РОЗГОРТАТИ

184. **РОЗГОРТА́ТИ / РОЗГОРНУ́ТИ ПА́РУС.** Виходити в плавання. — *А ви, значить, знову в рейс? Знов* ***розгортаєте парус?*** *— зверталися рибалки до капітана* (О. Гончар).

РОЗГУБИТИ

185. **РОЗГУБИ́ТИ ОБРУЧІ́ ВІД МАКІ́ТРИ,** *жарт.* Втратити здатність правильно думати, діяти. — *А що ж плакати? — скинув картуза син.— Краще б заплакав, дурноверхий, коли* ***розгубив обручі від макітри*** (М. Стельмах).

186. **РОЗГУБИ́ТИ РО́ЛИКИ,** *згруб.* Втратити здатність правильно думати, діяти. *Женька цитькнув на них: "Ви що, ідіоти, зовсім* ***ролики розгубили?*** *Пізнають!"* (А. Хижняк).

187. **ЯК (мов, нена́че** *і т. ін.*) **РО́ЗУМ РОЗГУБИ́ТИ.** Втратити здатність діяти обдумано, помірковано. *На те лихо* ***неначе розум розгубив*** *він на порозі при зустрічі з графинею* (Іван Ле).

РОЗГУБЛЮВАТИ

188. **РОЗГУ́БЛЮВАТИ / РОЗГУБИ́ТИ СЛОВА́.** Втрачати здатність говорити; забувати про те, що хотілося сказати. — *А чого ж ти тут, біля хвіртки? — до решти* ***розгублює*** [Роман] ***ті слова,*** *якими не раз думалось зустріти дівчину* (М. Стельмах). **РОЗГУ́БЛЕНІ СЛОВА́.** *Зараз її тривожили скороминущі образи, летючий спогад,* ***розгублені,*** *невимовлені* ***слова*** (О. Донченко).

РОЗГУЛЯТИСЯ

189. **НІ́ДЕ РОЗГУЛЯ́ТИСЯ О́КУ.** Де-небудь немає можливості подивитися вдалину (про обмежений якимись перешкодами простір). *На вулиці* ***ніде*** *було* ***розгулятися оку.*** *Погляд упирався в протилежні будинки, такі самі, як і той, що в ньому мешкав Кукулик* (П. Загребельний).

РОЗДАВИТИ

190. **РОЗДАВИ́ТИ (роздуши́ти) ПІВЛІ́ТРУ (чве́ртку, пля́шку** *і т. ін.*), *фам.* Розпити спиртне. *Шпилька підвівсь і мовить: — Може, почекаємо? Скоро Палажка на обід прийде.* ***Півлітру роздавимо...*** (Є. Кравченко); — *А пошукай-но, жінко, чи не знайдеться в тебе погрітися нам чим-небудь після дороги? — сказав Матвій, скидаючи кожуха — Ми з Іванком не відмовимось* ***чвертку роздушити*** (В. Москалець).

191. **ЯК МУ́ХУ (мух) РОЗДАВИ́ТИ (задави́ти)** *кого.* Нещадно, не докладаючи зусиль, знищити; уживається також як погроза фізичної розправи. — *Бережись,— кричить Чіпка,— укладу!* ***Як муху роздавлю*** (Панас Мирний); — *Шпак ти, а не командир! Вершників своїх, жменьку нещасну, в тил нам поставив. Щастя твоє, що ми догадалися:* ***як мух би роздавили!*** (О. Левада); — *Та я тобі за сюю шкоду Ти знаєш, що зроблю?..* ***Як муху задавлю*** (Л. Глібов).

РОЗДИРАТИ

192. **РОЗДИРА́ТИ / РОЗДЕ́РТИ СЕ́РЦЕ (ду́шу) [НА ШМАТКИ́ (по шматка́х)],** *перев. чиє (чию), кому і без додатка.* Глибоко засмучувати, хвилювати, бентежити. *Залізняк попереду.. А за ним німий Ярема .. Тяжко йому, Тяжко, а не плаче, Ні, не плаче: змія люта..* ***Серце роздирає*** (Т. Шевченко); *Степці той спів* ***роздирав душу,*** *навіював щось болісне, тугу наганяв на неї* (Ю. Бедзик); *Думки* ***по шматках роздирали*** *сьогодні парубочу* ***душу*** (М. Стельмах).

РОЗДІЛЯТИ

193. **РОЗДІЛЯ́ТИ (діли́ти) / РОЗДІЛИ́ТИ ЛО́ЖЕ (по́стіль)** *з ким і без додатка.* Бути з ким-небудь в інтимних стосунках. [Кассандра:] *Троянки у неволі — і живі! Обходять кросна,* ***розділяють ложе,*** *дітей годують еллінам на втіху...* (Леся Українка); *Параска-Роксолана, бач, саме й мріяла про те, щоб* ***розділити свою постіль*** *— не з осоружним Демидом, а з молоденьким сотником, з якого вона мала намір випестувати вправного коханця* (О. Ільченко).

РОЗДМУХУВАТИ

194. **РОЗДМУ́ХУВАТИ (роздува́ти) / РОЗДМУ́ХАТИ (розду́ти) КАДИ́ЛО. 1.** *зневажл.* Знімати навколо чогось галас, балачки і т. ін. *Пан радник таки хоче* ***роздмухати кадило?*** *Ну, що ж! Тим гірше для нього* (І. Кулик).
2. Розширювати яке-небудь починання, справу. *Богобоязливий Кіндрат .. господарське* ***кадило*** *почав* ***роздувати*** *з маленького* (О. Ковінька); — *Новий цех організовуватиму.. Спершу це не цех буде, а так — невеличка установка. А там подивимось. Проте мені вже видно: таке* ***кадило роздмухаємо...*** (Ю. Шовкопляс); *Депутати мусять всім поклонитись, щоб виманити царицю до Києва. Не треба лякати петиціями, встигнете зробити усе те дома і в слушну годину; дома* ***роздуємо кадило*** (М. Лазорський).

РОЗДОРІЖЖІ

195. **НА РОЗДОРІ́ЖЖІ (на розпу́тті),** *перев. зі сл.* б у т и, с т о я́ т и. У стані нерішучості, важких роздумів, вагань. *Після важкої розмови про батька почув* [Рустем] *себе краще. ..Чув, що стояв досі* ***на роздоріжжі*** *і врешті вибрав шлях* (М. Коцюбинський); [Коваль:] *То до якого ж берега пристанемо?* [Цар:] *Зараз нічого не скажу вам...* ***На роздоріжжі*** *я... Все думаю* (М. Зарудний); *Він сам був* ***на роздоріжжі.*** *Куди він віз її?*

Нащо йому було рятувати цю туземку? (Ю. Бедзик).

РОЗЖЕНЕШСЯ

196. **НЕ РОЗЖЕНЕ́ШСЯ** *перев. на чому.* Неможливо що-небудь зробити, вдіяти за наявних обставин, умов. *На такому наділі* ***не розженешся,*** *хіба що в петлю до панів та глитаїв залізеш, і зашморгнуть вони тебе, що й землиці тій не рад* (І. Цюпа).

РОЗЖОВУВАТИ

197. **РОЗЖО́ВУВАТИ / РОЗЖУВА́ТИ І В РОТ (до ро́та, в ро́та) КЛА́СТИ / ПОКЛА́СТИ (положи́ти)** *кому.* Дуже докладно, до найдрібніших деталей пояснювати, допомагати осмислити що-небудь. *— Воно й так зрозуміло,— образився Сафат, якому здалося, що йому* ***розжовують і до рота кладуть*** (Ю. Яновський); [Дранко:] *Я ні, я зовсім не догадливий!* [Кукса:] *А мені* ***розжуйте і в рот положіть,*** *то я й тоді не догадаюсь* (М. Кропивницький); *Так ото я Кириловому сину й кажу: "А тоді, хлопче, бери цабе, цабе... Збоку будуть вербички. За вербами левада..." Словом, хлопцеві* ***розжував і в рота поклав.*** *Збилося хлоп'я з дороги* (О. Ковінька). **РОЗЖУВА́ТИ ІСТИНУ.** *Як гіркувату ягідку грудневої калини,* ***розжувавши цю істину,*** *сядьмо, товаришу читачу, рядком, поговорімо ладком* (О. Ільченко).

РОЗЗЯВИТИ

198. **АЖ РО́ТА РОЗЗЯ́ВИТИ.** Виявити сильне здивування, захоплення або великий інтерес до чогось. *Взяли слуги Іванка й одягли в царську одіж. Коли його повели на полуденок, то і сам цар* ***аж рота роззявив*** *— ледве його впізнав* (Три золоті сл..); *"Кланяйся,— шепче мати,— це твій хазяїн". Я* ***аж рота роззявив.*** *Оце хазяїн? Та він же на дурного Ілька схожий* (Григорій Тютюнник). **АЖ РОТИ́ ПОРОЗЗЯВЛЯ́ЛИ** (про всіх або багатьох). *В хаті всі притихли. Чути було ззаду голоси: — Не вставай!.. Вухами слухайте! Дітвора біля стола —* ***аж роти порозззявляли,*** *зацікавлені* (А. Головко).

199. **РОЗЗЯВЛЯ́ТИ / РОЗЗЯ́ВИТИ ПАЩЕ́КУ (пе́льку)** *на кого і без додатка, вульг.* Кричати, лаючи кого-небудь, скаржачись на когось і т. ін. [Русаловський:] *Чого ти так* ***пащеку роззявив?*** *Та нехай тобі заціпить!* (І. Карпенко-Карий). **ПОРОЗЗЯВЛЯ́ЛИ ПЕ́ЛЬКИ** (про всіх або багатьох). *— Коли б я не ходив у походи і не бачив турків.., ніколи не був би я гетьманом, і наша січова сіромашня тоді на мене* ***пельки порозззявляла б,*** *вимагаючи, щоб мою землю залічили до земель, які щороку розподіляють* (З. Тулуб).

РОЗЗЯВЛЯТИ

200. **РОЗЗЯВЛЯ́ТИ (розкрива́ти) / РОЗЗЯ́ВИТИ (розкри́ти) РОТ (ро́та).** **1.** Починати говорити, висловлювати якесь бажання. *Добре йому* [дуці] *у палатах під кришею* [дахом] *Вина-горілочку пить. ..**Рота*** *як слід він не вспіє* ***роззявити,*** *— Зараз готове усе* (П. Грабовський). **РОЗТУЛИ́ТИ РО́ТА.** *Чубенко даром* ***рота не розтулить,*** *.. він зараз кричатиме про Донбас, про мету, про революцію* (Ю. Яновський).

2. *на кого і без додатка, грубо.* Починати лаяти кого-небудь, кричати на когось. *Іду я по ризі* [землі] *та шкутильгаю. А Солов'їха вже й* ***рота роззявила:*** *"Покарав тебе Господь! Бодай була й другу ногу зломила!"* (І. Нечуй-Левицький).

3. Виявляти велике зацікавлення, захоплення чи здивування, слухаючи когось або розглядаючи щось. [Сторож:] *Тож як почне розказувать, де він тільки не бував і чого він не видав, так тільки* ***рота роззявиш*** (М. Кропивницький); *У хаті слухали,* ***роззявивши роти,*** *намагаючись не пропустити жодного слова* (Я. Качура); *Але вона нас конче дивувала, вона іноді вживала таких слів, вела такі промови, що ми лише* ***роти роззявляли*** (М. Хвильовий); *—* ***Чого роззявив рота?*** *— спитав двірник, наблизившись. — Чи приміряєшся, кудою легше влізти?* (Василь Шевчук); Чоловік повертає голову і з подиву ***розкриває рота,*** *а сокира сама вислизає з руки: вулицею, погойдуючись, .. пливли його воли* (М. Стельмах); *Андрій від несподіванки* ***розкрив рота.*** *Про санбат він гадки не мав. ..Виявляється, тут, в цих крайніх хатах розмістилася вся Гречкунова медицина* (Ю. Бедзик). **ПОРОЗЗЯВЛЯ́ТИ РОТИ́** (про всіх або багатьох). *Наймити йшли слідом і* ***порозззявляли роти,*** *дивлячись на ту церемонію* (І. Нечуй-Левицький).

4. Бути неуважним, неквапливим. *Ну, чого ж ти* ***рот роззявила?*** *Мерщій!* (Т. Шевченко); *Матрос кричав на Пувичку: — Подай! Чого* ***роззявив рота?*** (І. Микитенко); *— Ну, гони биків, чого* ***рота роззявив?*** (Григорій Тютюнник).

5. *на що і без додатка.* Посягати, зазіхати на що-небудь чуже. *А вертаючись додому* [шляхтичі], *осідались на батьківських ґрунтах і* ***роззявляли роти...*** (Панас Мирний); *— Отже, капосна дитина — в голубник полізла... На чуже добро ще змалку* ***рота роззявляє*** (С. Голованівський); *— Ну, чого ж, і ти був хазяїном. П'ять моргів землі чужої мав. Широко* ***розкривав рота*** *на чуже добро* (І. Цюпа).

6. Просити їсти, голодувати. **ПОРОЗЗЯВЛЯ́ТИ РОТИ́** (про всіх або багатьох). *Яка земля, такі й*

*люди Вона сита, й вони ситі; вона голодна, й вони **роти пороззявляли**...* (Панас Мирний).
7. Рватися, зношуватися (про взуття), *жарт. Свити в мене катма!.. або ось і чоботи в мене **роти пороззявляли**, їсти просять* (Г. Квітка-Основ'яненко).

РОЗІПНИ

201. **РОЗІПНИ́ (розпни́) ЙОГО́ (ї́)!** *книжн.* Уживається для вираження несправедливої вимоги розправитися над невинною людиною. *Круг мене дика п'яна зграя, Запінившися від слини, Готовить хрест, реве, горлає: **Розпни його!** Розпни, розпни!* (П. Карманський); *І знов горбатіла Голгота, Там, де всміхалися лани, Вилазив ворог на ворота, Кричав: **розпни її**, розпни!* (М. Драй-Хмара).

РОЗІРВАТИСЯ

202. **ЯК НЕ РОЗІРВА́ТИСЯ.** **1.** Дуже голосно кричати, співати і т. ін. *Дуже закумкали жаби в болоті, засвистали черепахи у сазі, а солов'ї — **як не розірвуться*** (Панас Мирний).
2. *зі сл.* кричáти, співáти *і т. ін.* Дуже голосно. *Курка в курнику кричить **як не розірветься**: мабуть, яйце знесла* (З усн. мови). **ЯК НЕ ПОРОЗРИВА́ЮТЬСЯ** (про всіх або багатьох). *За сонцем усе живло прокинулось. Там коники кричали та сюрчали, **як не порозриваються**; там перепели хававкали* (Панас Мирний).

РОЗІРВИСЯ

203. **ХОЧ (на́двóє) РОЗІРВИ́СЯ (перерви́ся).** **1.** Забагато роботи, клопоту і т. ін. для однієї людини. [Килина:] *Ой, тітко, вдовиці — **хоч надвоє розірвися**!..* (Леся Українка); *— Максиме, як же ти двері навішуєш? — То покажіть,— просить Максим — Мені ж треба йти ліжечка робити, **хоч розірвись**...* (М. Зарудний); *— А техніка ламається, а запчастин катма, а людей пучка, так що доводиться парити лоби, не скоро до хати приплентає. — Так, так,— підтакувала.— І Христя каже, що **хоч розірвись*** (Є. Гуцало). **ХОЧ РУ́КИ РОЗІРВИ́.** ***Хоч руки розірви!** Тільки те й знай: тому їсти дай, того напувай* (О. Ковінька).
2. Що не роби, все марно, безрезультатно. *Так повелося на вічі — не захотіли слухати, **хоч розірвися**, не дадуть і рота роззявити* (А. Хижняк).

РОЗКВАСИТИ

204. **РОЗКВА́СИТИ ГУ́БИ.** **1.** Розплакатися. *— О, синочку мій! — аж руки бабуся ламає.— Ну, чого **розквасила губи**? — обзивається чернець з прихожої.— Молиться йди* (А. Тесленко); *Маруся ж **розквасила губи**, і з очей її покотилися на червоні щоки великі, як дощові краплини, сльози* (Л. Юхвід).
2. Задаватися, чванитися. [Маруся:] ***Розквасить губи*** [Одарка] *та й дума, що ось-то яка я красуня!.. Хороша, як курка задрипана!* (М. Кропивницький).

РОЗКИДАТИ

205. **РОЗКИДА́ТИ / РОЗКИ́НУТИ КА́РТАМИ (ка́рти, на ка́ртах).** Займатися ворожінням, намагаючись передбачити майбутнє. *Сяде* [пані] *та все **картами розкидає**: се вже у неї перша була забавка* (Марко Вовчок). **КИ́НУТИ НА КА́РТИ.** *— ..Адже ти **кинув на карти**, що я зостануся жива й здорова, і мій Павло гітлерівця поб'є й повернеться додому з перемогою* (Ю. Яновський).

206. **РОЗКИДА́ТИ / РОЗКИ́НУТИ РО́ЗУМОМ (умóм, мі́зками, головóю *і т. ін.*).** **1.** Напружено, зосереджено думати, шукаючи виходу із якогось становища. *Чого він тільки не робив, як не **розкидав своїм розумом**..— ніщо не помагало!* (Панас Мирний); *— Невже ти не можеш нічого зробити?.. Ану ж бо **розкинь розумом**, ти ж міцний хлопець* (М. Ю. Тарновський); *Присіли го* [його] *довги* [борги], *так нема що казати... **Розкидав тепер головою** на всі боки* (Г. Хоткевич).
2. Думати, розмірковувати над чимось. *Ми з моїм приятелем-італійцем довго вчились механіки, довго **розкидали розумом** та роздивлялись, як зроблені дзигарі на баштах, і .. самі наважились зробити такий годинник, тільки маленький* (М. Коцюбинський); *Хто вона така* [Марта], *щоб я нею милувалася? Артистка? Хазяйка? Та у неї і хвоста в хліві нема, не те що корови. ..Тепер візьміть і **розкиньте умом**: чи варто ж їй справляти іменини? Та ще такі .. на все село?..* (І. Рябокляч); *Ми ліниві думкою і не хочемо **розкинути мізками**, чому такий популярний двотомний роман В. Малика "Таємний посол"* (З газети).

РОЗКИДАТИСЯ

207. **РОЗКИДА́ТИСЯ СЛОВА́МИ.** Бути необачним у висловлюваннях. *Батька не на жарт стривожила ця мова дочки, бо він знав, що в неї не було звички **розкидатися сильними словами*** (А. Головко). **РОЗКИДА́ТИ СЛОВА́МИ.** [Теофіл:] *Сивизна ж то мені не дозволяє **словами розкидати** необачно, я тільки те скажу, чого я певен* (Леся Українка).

РОЗКИНУТИ

208. **РОЗКИ́НУТИ НА ПА́ЛЬЦЯХ.** Добре обміркувавши, визначити приблизну кількість чого-небудь. *Почухав Тугокопилий поперек, перевернувся на правий бік і акуратненько **розкинув на пальцях** — копійок хватить! Одна каса в коморі під бочкою зарита, друга — під грушею* (О. Ковінька).

РОЗКЛАСТИ

209. **РОЗКЛА́СТИ / РОЗКЛАДА́ТИ ПО ПОЛИ́ЧКАХ** *що, рідко кого.* Розібрати все до дрібниць, встановлюючи певну систему, логічну послідовність. *Любить чоловік* [Кирик] *дивитися за порядком не тільки на своєму обійсті, а й на чужому, і в сусідську душу прагне зазирнути, щоб **розкласти** все там **по поличках*** (Є. Гуцало).

РОЗКРИВАТИ

210. **[I] РО́ТА НЕ РОЗКРИВА́ТИ** (не роззявля́ти) **/ НЕ РОЗКРИ́ТИ** (не роззя́вити). Мовчати, нічого не говорити. *Після цього баба вже й **рота не роззявляла*** (Грицько Григоренко); *— Стояли, кажуть, всі — як один, зціпивши зуби, І навіть **рота** ніхто **не розкрив*** (О. Гончар); *— Хоч голову скрути, Про мене!.. Я тепер і **не роззявлю рота*** (П. Гулак-Артемовський).

211. **РОЗКРИВА́ТИ / РОЗКРИ́ТИ КА́РТИ** *перед ким, кому і без додатка.* Переставати приховувати свої (або чиїсь) плани, наміри тощо; починати діяти відкрито. *За вечерею Семен Федорович розмовляв з дружиною. І тоді Фросина **розкрила** перед ним усі **карти** Макара Підігрітого: — Хоче стати на твоє місце* (М. Зарудний); *Що ж він робитиме при німцях? **Розкривши карти** минувшини, зможе знову кинутись у політичний крутіж, але політика має відносну стабільність лише в англійців* (М. Стельмах). **РОЗКРИВА́ТИ ЧАСТИ́НУ КАРТ** *чиїх. Сідлав коня і лаявся* [Дмитро]: *перспектива бічи* [бігти] *дорогою цілком не усміхалася йому, бо се значило **розкривати частину своїх карт**. Але з огляду на Марусю — годі було інакше* (Г. Хоткевич).

212. **РОЗКРИВА́ТИ / РОЗКРИ́ТИ ОБІ́ЙМИ.** Тепло, приязно, гостинно зустрічати, приймати когось. *Ти вернулась, прийшла, наче з дальніх країв, мов з холодного царства Валгали. І назустріч тобі я **обійми розкрив**,— в серці тихо і сонячно стало* (В. Сосюра).

213. **РОЗКРИВА́ТИ / РОЗКРИ́ТИ СЕБЕ́.** Виявляти, реалізувати свої здібності, можливості у чому-небудь. *М. Рильський **розкриває себе** як майстер філологічного аналізу творів Т. Шевченка, О. Пушкіна, М. Гоголя та ін.* (З газети).

РОЗКУСИТИ

214. **РОЗКУСИ́ТИ [МІЦНИ́Й** (тверди́й)**] ГОРІ́Х** (горі́шок). Розв'язати якесь складне питання; пізнати щось. [С-р:] *Як ковбаса та добра чарка,— На якийсь час минеться й сварка.* [С-д:] *А може, й справді перекусим: **Твердий оріх*** [горіх] *ми ще **розкусим*** (Олександр Олесь); *Так споконвіку було. Одні упиралися з ганчіркою в руці, а другі тяглися до стяга зорі і йшли за хвостами комет, **горіх розкусивши** буття* (М. Хвильовий); *Вночі хлопець **розкусив твердий "горішок"**: винайшов простісінький пристрій і обробив з товаришами всі деталі* (З газети).

РОЗЛИВАЙ

215. **ХОЧ ВОДО́Ю РОЗЛИВА́Й** *кого.* Не можна спинити кого-небудь у сварці, бійці, суперечці і т. ін. *Мовчки слухала Орина сварки батька та дочки. Зчинили бучу, **хоч водою** їх **розливай*** (С. Чорнобривець); *— Дід Інокенша з батьком Святе Письмо читають. Біда з ними. Читають, а тоді як заведуться, так **хоч водою розливай*** (Григорій Тютюнник).

РОЗЛИТИ

216. **[I] ВОДО́Ю НЕ РОЗЛИ́ТИ** (не розіллья́ти). **1.** *кого.* Неможливо розлучити, роз'єднати кого-небудь із кимсь. *Про Валю та діда Маркіяна люди казали: "Злигався старий з малим, що їх **і водою не розіллєш**: скрізь удвох"* (С. Васильченко); *Утрат нам не уникнути в житті, Буває серце тугою повите, — Та ми живемо в дружному чутті, І нас, мовляв, **водою не розлити*** (М. Рильський); *Сьогодні ж генетиків та хіміків **водою не розлити,** з їхнього творчого єднання народилася дивовижна наука — молекулярна біологія* (З журналу).
2. Нерозлучні, дружні. *І все ж таки диво-дивне. Отакі подруги були — **водою не розлити*** (А. Головко); *Останнім часом Тимко з Віктором стали такими друзями, що, як кажуть, **і водою не розіллєш*** (Ю. Збанацький).
3. Міцний, щирий, приязний (про стосунки, почуття). *— А чого ж він у ту Америку повіявся? — запитує Настя про панича. — Родичі там у нього чи, може, любовниці? — Вгадала, Насте,— посміхнувся Гаркуша.— У Фальцфейнів з Америкою давня любов. **Водою не розіллєш*** (О. Гончар); *— Пасічник береже для когось іншого дочку, тому й не поспішає віддати за Петра.— Та в них там така любов, що й **водою не розлити...*** (В. Сологуб).

РОЗЛІТАТИСЯ

217. **РОЗЛІТА́ТИСЯ** (розві́юватися) **/ РОЗЛЕТІ́ТИСЯ** (розві́ятися) **ПИ́ЛОМ** (в пил). Безслідно зникати. *Все старе **розлітається в пил*** (В. Сосюра); *Для чого ж були роки, наповнені солдатчиною..? Щоб **пилом розвіятися** всім твоїм ілюзіям* (О. Гончар).

РОЗЛУКА

218. **РОЗЛУ́КА З ДУШЕ́Ю.** Смерть. *— Якби не Максим, — каже, — була б тобі, вражий сину, **з душею розлука!*** (М. Пригара).

РОЗЛУЧИТИСЯ

219. **РОЗЛУЧЙТИСЯ ЗІ СВІ́ТОМ (з життя́м).** Умерти. [Таранець:] *Горе та лихо, лихо та горе, одно за одним іде.., напада на чоловіка, душить його, а він не хоче* ***розлучитись з світом*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Його повісили сірим світанком під жахливі крики цілої тюрми. Молодий мрійник* ***розлучився з життям*** *під гуркіт і шал нашого протесту* (Ю. Яновський).

РОЗМАХУВАТИ

220. **РОЗМА́ХУВАТИ КУЛАКА́МИ [ПІ́СЛЯ БІ́ЙКИ].** Доводити, говорити, відстоювати і т. ін. що-небудь, коли вже пізно. [Ольга:] *Тепер треба подумати про те, щоб підправити господарство, а* ***розмахувати кулаками після бійки*** *— чи варто?* (І. Микитенко); *Я не беру на себе роль судді чи обвинувачувача — тепер, через багато місяців після аварії* [на ЧАЕС], *легко* ***розмахувати кулаками*** (Ю. Щербак).

РОЗМИКАТИ

221. **РОЗМИКА́ТИ / РОЗІМКНУ́ТИ УСТА́.** Говорити, розмовляти. — *Де шукати* [скарб]? — *Та козак німував.— Чи, може, де в печері? Запорожець* ***уст не розмикав*** (О. Ільченко); — *У себе в кімнаті своїй обидві співають — нема вгаву, а в бесіді ..* ***уста не вміють розімкнути,*** *німіють* (Марко Вовчок); *Почувала* [Гаїнка], *що мусить щось сказати, відповісти на ці слова, та не могла* ***розімкнути уста*** (Б. Грінченко).

РОЗМИНАТИ

222. **РОЗМИНА́ТИ / РОЗІМ'Я́ТИ КО́СТІ (кістки́).** За допомогою рухів, зміни положення тіла позбуватися відчуття втоми, скованості, оніміння суглобів і т. ін. *Люд, що, певне, звик до різних пригод у дорозі, поводиться досить стримано, без нервувань: той гумку жує над кермом, той вийшов,* ***розминає кості*** (О. Гончар); *Дід Мусій зліз з свого воза. "****Розім'яти старечі кості*** *час",— подумав, пошукав очима Василя, попростував до нього* (Н. Рибак); — *Ти вирішив трохи* ***кістки розім'яти?*** *Як тут: усе спокійно?* (І. Головченко і О. Мусієнко). **РОЗІМ'Я́ТИ КІСТОЧКИ́.** *Після відбою козаки гомінким натовпом поверталися на своє місце. — Ну, трохи* ***розім'яли кісточки?*** *— допитувався генерал. — Не ремствуємо* (С. Добровольський).

РОЗМИНАТИСЯ

223. **НЕ РОЗМИНА́ТИСЯ / НЕ РОЗМИНУ́ТИСЯ З ЧА́РКОЮ,** *жарт.* Зловживати спиртними напоями; випивати, пиячити. *І справді, поки був* [Микола] *у селі, то не пив. А як бував у місті, то там* ***не розминався з чаркою,*** *та про те ніхто не знав — ні Параска, ні батько її* (Б. Грінченко).

РОЗМИНЕТЬСЯ

224. **НІ З ЧИМ НЕ РОЗМИНЕ́ТЬСЯ.** Вчасно скористається будь-якою слушною нагодою, нічого не упустить. *У Нечипора була уся батькова натура. Злодіяка такий, що* ***ні з чим не розминеться:*** *і цигана обдурить, і старця обікраде* (І. Квітка-Основ'яненко).

РОЗМИНУТИСЯ

225. **НЕ РОЗМИНУ́ТИСЯ З ГРІХО́М.** Допуститися помилок, непорядних вчинків і т. ін. *Ніякий чоловік* ***з гріхом не розминеться,*** *— І в селах так, і в городах* (Л. Глібов).

226. **НЕ РОЗМИНУ́ТИСЯ З ЛО́ЖКОЮ,** *жарт.* Прийняти запрошення до частування, погодитися щось з'їсти. [Василина:] *Годуйся ж, чим Бог дав!* [Яким:] *Та вже* ***з ложкою не розминуся,*** *бо таки виголодався* (Б. Грінченко).

227. **РОЗМИНУ́ТИСЯ З ПРА́ВДОЮ. 1.** Нечесно, несправедливо поводитися. *Громада сама почувала, що* ***розминулася з правдою,*** *продаючи Денисові землю* (Б. Грінченко).
2. Бути неправим, говорити неправду. *Та тільки чи правда те, що д. Чайченко каже, буцімто українці так-таки зовсім не читають галицьких поетичних виробів? "Насмілюємось" не тільки бути певними, але й сказати ясно, що д. Чайченко грубо* ***розминувся з правдою*** (І. Франко).

РОЗМІНЮВАТИ

228. **РОЗМІ́НЮВАТИ / РОЗМІНЯ́ТИ ЧЕСТЬ НА П'ЯТАКИ́** *що.* Бути дріб'язковим заради власної користі, вигоди. *Майор внутрішніх військ Яцуба не з тих, що по базарах свою* ***честь розмінюють на п'ятаки,*** *йому пенсії вистачає. Та ще ж і дружина вносить свій пай* (О. Гончар).

РОЗМІНЮВАТИСЯ

229. **РОЗМІ́НЮВАТИСЯ / РОЗМІНЯ́ТИСЯ НА ДРІБНИ́ЦІ (на дрібно́ту).** Витрачати свої сили, життя, енергію на щось малозначиме, другорядне, не варте уваги. *Іван лежав і думав. Треба братися за велике, а не* ***розмінюватися на дрібниці*** (П. Колесник); *І скаже суд: "Чи виконав достоту Призначення своє ти на землі, Чи, може,* ***розмінявся на дрібноту?"*** (М. Рильський).

РОЗНОСИТИСЯ

230. **РОЗНО́СИТИСЯ / РОЗНЕСТИ́СЯ ЗА ВІ́ТРОМ.** Щезати, пропадати, зникати і т. ін. *Та сум бере, що без життя, без плоду, На рій дурниць моє життя звелось, Гадав служити рідному народу, Та чисто все* ***за вітром рознеслось*** (П. Грабовський).

РОЗПИРАТИ

231. **РОЗПИРÁТИ ГРУ́ДИ (ду́шу, се́рце)** *чиї (чию, чиє), кому і без додатка.* Охоплювати, переповнювати кого-небудь (про певні почуття, переживання і т. ін.). *Вона живе в мені тепер якоюсь мрією, за котрою **розпирає** туга **груди*** (О. Кобилянська); *Радість **розпирала** хлопцеві **груди**, пронизувала, здавалось, кожну клітину його молодого тіла* (І. Кириленко); *Обурення і сміх разом **розпирають** дівочу **душу**, але вона .. насупилась, гримнула на парубка: "Безсовісний ти, Левку"* (М. Стельмах); *Глуха неприязнь уже не лише до господині, а й до господаря **розпирала серце*** (Ю. Збанацький).

РОЗПІКАТИ

232. **РОЗПІКÁТИ / РОЗПЕКТИ́ ДУ́ШУ (се́рце)** *чию (чиє), кому.* Викликати у кого-небудь почуття гніву, душевного болю, страждання і т. ін. [Маруся:] *Мамо! ти **розпекла** мою **душу**, запалила помстою моє серце. Я ненавиджу ворогів, що зруйнували наш рідний край* (І. Нечуй-Левицький).

РОЗПЛАЧУВАТИСЯ

233. **РОЗПЛÁЧУВАТИСЯ / РОЗПЛАТИ́ТИСЯ КРО́В'Ю** *за що.* Зазнавати великих страждань; бути вбитим або пораненим у боротьбі за що-небудь. — *А хто **кров'ю розплачуватиметься** за їхні вчинки? Жінки та діти?..* (І. Головченко і О. Мусієнко).

РОЗПЛИВАТИСЯ

234. **РОЗПЛИВÁТИСЯ / РОЗПЛИВТИ́СЯ ВІД ЖИ́РУ,** *несхв.* Ставати дуже товстим, гладким. *Вона не була поганою, коли б не **розпливалася від** отого **жиру**, що в молодому, свіжому організмі видавався як дегенерація* (Іван Ле).

РОЗПЛУТУВАТИ

235. **РОЗПЛУ́ТУВАТИ (розмо́тувати) / РОЗПЛУ́ТАТИ (розмотáти) КЛУБО́К (клубкá, клубки́)** *чого і без додатка.* Розкривати, з'ясовувати суть складної, вигадливої справи; намагатися щось зрозуміти. — *Бачите, що робиться? Без ножа ріжуть. Я хочу завтра поїхати до вас, щоб разом з Божком **розплутати** цей **клубок*** (С. Журахович); *Він певен, що натрапив на кінець ниточки, але як **розплутати клубка**, не знає. Перше, що треба,— це розшифрувати таємний зміст цидулки* (О. Слісаренко); *У Васильковi перебувають польські та російські судді, щоб **розплутувати клубки** прикордонних чвар, чимало товчеться купців, кипить торгівля, чути мову багатьох народів* (Р. Чумак); *Гандзюк уважав чомусь, що його будуть допитувати першого: старший же він, і з нього, виходить, треба **розмотувати клубка!*** (Д. Косарик); *Якщо спробувати **розмотати** весь **клубок** останніх подій, то, здається мені, все почалося саме з приїзду Зізі* (П. Загребельний). **НИ́ТОЧКУ РОЗПЛУ́ТАТИ.** *Сирота глумливо гмукнув. Добре, що одного злапав* [браконьєра], *це **ниточку розплутає*** (Є. Гуцало).

РОЗПРАВЛЯТИ

236. **РОЗПРАВЛЯ́ТИ (розгортáти) / РОЗПРА́ВИТИ (розгорну́ти) КРИ́ЛА. 1.** Повною мірою виявляти свої сили, здібності, можливості і т. ін. *Після себе залишили* [Дарина і Андрій Гайворони] *добро. Добро і дітей... Старший з них **розправляє крила**...* (М. Зарудний); *Якби тому хлопцеві дати можливість **розправити крила**! Якими талантами, якою глибиною мислі, яким дотепом, яким генієм у винахідництві, якою красою мови й пісні блиснув би він перед світом* (Ірина Вільде); *І якщо **розгорнути крила** Вам поможе цей кволий такт, Знать не дурно ти, серце, билось. І згоріло не просто так!* (С. Караванський); // Діяти рішуче, сміливо, енергійно. *Тут* [у партизанському загоні] *він **розправив крила**, і командир загону словак Ян Смрек сказав: — Ти став орлом, друже* (Н. Рибак).
2. Набирати сили, могутності, всебічно розвиватися. *Спи спокійно, поет! Україна твоя вже **розправила крила** орлині так, як мріяв колись ти в жагучих піснях, на засланні, в тяжкій самотині* (В. Сосюра); *Йому лише за тридцять, але за його плечима вже **розправляє крила** слава* (М. Слабошпицький); // Змінюватися, завойовуючи право на розквіт і т. ін. ***Розправляй** же, мій народе, свої дужі **крила*** (Коломийки); *Молоде підприємство почало впевнено **розправляти крила*** (З газети).

РОЗПУСКАТИ

237. **РОЗПУСКÁТИ / РОЗПУСТИ́ТИ ГО́ЛОС,** *несхв.* Не стримуючись, дуже голосно, на повну силу кричати, співати, лаятися і т. ін. *Ще тюпаючи до погреба, вона завела пісню, а як опинилася в його темній самотині, то так **розпустила** свій **голос** — аж луна знялася* (Панас Мирний); *Ілько Панасович рукам волі не давав, але **голос розпустив**.. — Та я тебе, вишкребку...* (А. Крижанівський).

238. **РОЗПУСКÁТИ / РОЗПУСТИ́ТИ ГУ́БИ,** *зневажл.* Не стримуватися в розмові, говорити багато неприємного. *"Та цить, невістко, та не **розпускай губи**, Як бачиш коцюбу, то позбираєш зуби". Я молоденька, уміла одвіт дати: "В коцюбі два кінці, будемо зуби міряти"* (Укр.. пісні); *Омелян думає: "Куди ж пак **губи розпустив*** [Олексій]: *«Сякі-такі, христопродавці...»",— думав, що в старости пролізе.., а воно люди з вухами* (П. Панч).

239. **РОЗПУСКА́ТИ / РОЗПУСТИ́ТИ ЗА ВІ́ТРОМ (по ві́тру)** *що.* **1.** Марно витрачати гроші, заробіток, спадщину і т. ін.; не бути ощадливим. *Служивши чесно, без пороку, З боргів покійник батько жив, Три бали він давав щороку І все* ***за вітром розпустив*** (Переклад М. Рильського). **2.** Знищувати, не залишаючи сліду. *Світ здається викінченим, як поема митця старого,— а буває часом, Коли хотілось би його зламати, Розвіяти,* ***по вітру розпустить*** (М. Рильський).

240. **РОЗПУСКА́ТИ / РОЗПУСТИ́ТИ ПІ́Р'Я (хвіст),** *жарт.* Пишатися, красуватися перед ким-небудь, намагаючись сподобатись комусь, привернути до себе увагу. *Та де ж пак —* ***пір'я розпустив,*** *розкокошився* (Ю. Шовкопляс).

241. **РОЗПУСКА́ТИ / РОЗПУСТИ́ТИ СЛИ́НИ (ню́ні, патьо́ки, рю́ми, рю́мси),** *зневажл.* **1.** Плакати. [Варка:] *Ти чого* ***слини розпустив,*** *як баба Горпина, що пасе панських гиндичат!* (І. Карпенко-Карий); [Василь:] *Верни її, братіку! Покаюся, перед усім миром покаюся!..* [Митрохван:] *Ач,* ***розпустив слини!*** (М. Кропивницький); *Він закрив долонями обличчя.. — Знайшов де рюмсати. Ач,* ***нюні розпустив!*** *Виходь!* (М. Понеділок); *І знову* ***розпустила*** [баба] ***патьоки*** *і заголосила на всю хату* (О. Стороженко); [Омелько:] *Ти ще тут* ***рюми розпустила...*** *Геть!* (М. Кропивницький); [Пані (*до Ярини*):] *А ти чого тут* ***рюмси розпустила?*** (С. Васильченко). **2.** Переставати стримувати себе у вияві почуттів, настрою і т. ін. *—..Ти говориш: "****слини розпустив****". Підожди, дай мені сказати! ..Другі мають щось десь, що і прийме їх, куди вони можуть прихилитися при лихій годині, де вони будуть почувати себе дома* (В. Винниченко); *Як Богданові хотілося обняти цю повненьку, пухленьку молодичку, сказати їй багато гарних слів, та не годилося* ***нюні розпускати*** (В. Большак); *Більше він ніколи не буде писати Наталці, досить, а то* ***розпустив нюні.*** *Любов, любов* (М. Зарудний); // Виявляти слабкість, пасувати перед труднощами. *— Я переконаний, що в так звані діри і треба посилати саме таких, як ми, бо ледаще там одразу* ***розпустить патьоки*** *й накиває п'ятами* (М. Стельмах).

242. **РОЗПУСКА́ТИ / РОЗПУСТИ́ТИ ЯЗИКА́,** *зневажл.* **1.** Не стримуватися у розмові; багато говорити. *Онилька вже й не рада була, що з дурного розуму* ***розпустила язика*** *— все Явдосі розказала про діло* (Грицько Григоренко); *Зрозуміли одне — не* ***розпускай язика*** *навіть у камері* (Ю. Збанацький); *— Ну то й знай своє діло: сторожи, а не* ***розпускай язика,*** *— обізвалася Варка. — Декому дуже неприємно слухати ваші речі* (Л. Яновська); *— Ти от що, куме, розтягни рота і* ***язика не розпускай.*** *— Послав би я тебе, своячок, але боюся, що не повернешся* (А. Крижанівський). **2.** Говорити багато взагалі; ставати говірким. *— Кума сіла проти мене та й* ***розпустила язика.*** *Та вже й вміє балакати!* (І. Нечуй-Левицький); *— Він* [Аква] *не знав, що я з вами .. знайомий, і* ***розпустив язика.*** *Бо хвалиться він, звичайно, полюбляє* (В. Дрозд). **РОЗПУСТИ́ТИ ЯЗИЧКИ́.** *Ніхто* [з дівчат] *за голосом спочатку й не помітив, що він* [учитель] *уже давненько стоїть у дверях. А вони так* ***розпустили язички,*** *що в порожньому залі луни ходили* (В. Речмедін).

243. **РОЗПУСКА́ТИ (розставля́ти) / РОЗПУСТИ́ТИ (розста́вити) ВУ́ХА (у́ха). 1.** *зі сл.* с л у́ х а т и. Уважно, з цікавістю, з великим захопленням, забуваючи про все. *Слухаю його,* ***вуха розпустила:*** *умів, умів мене Тарас заспокоювати* (І. Муратов); *Слухав той, слухав,* ***розпустивши вуха,*** *і відчував себе на десятому небі* (І. Цюпа); [Храпко:] *Дурепо! дурепо! Він каже, а ти віриш?* ***Розставила вуха,*** *слухаєш?* (Панас Мирний). **2.** Довірливо слухати. [Шельменко:] *Потурайте, Мотрюсю,— не знаю, як вас по батющі,— що ми, служиві, вам, будучи, говоримо! Тільки* ***розпустіть вуха,*** *то і забожимося, що і на вербі є груші* (Г. Квітка-Основ'яненко). **ПОРОЗСТАВЛЯ́ТИ ВУ́ХА** (про всіх або багатьох). *Незабаром запал його вичерпався, хотілося плюнути на самого себе і на слухачів, що* ***порозставляли вуха*** *на його балаканину* (М. Ю. Тарновський).

РОЗПУСТИТИ

244. **РОЗПУСТИ́ТИ ХАНЬКИ́,** *грубо.* Розбалакатися. *Як* ***розпустить свої ханьки,*** *так і за день не переслухаєш* (Словник Б. Грінченка).

РОЗРИВАТИ

245. **РОЗРИВА́ТИ (рва́ти) / РОЗІРВА́ТИ НА ШМАТКИ́** *кого і без додатка.* Нещадно розправлятися з ким-небудь, знищувати когось. *Він би хотів* ***на шматки розірвати*** *й тітку, й дядька, і дітей їх* (М. Коцюбинський). **РОЗІРВА́ТИ НА МАНЮ́СІНЬКІ КУСО́ЧКИ.** *— Гляди* [чоловіче], *щоб ти поділив його* [гостинець] *на частини, щоб кожному — достало — коли ж гаразд не поділиш — то тут тобі й амінь! Таки тут тебе і* ***розірвемо на манюсінькі кусочки*** (Панас Мирний).

246. **РОЗРИВА́ТИ / РОЗІРВА́ТИ ЗА́ШМОРГ** *який і без додатка.* Долати труднощі; прориватися з ворожого оточення, з полону і т. ін. *Сам хід подій підказував: треба діяти рішуче і негайно, аби* ***розірвати*** *отой* ***зашморг,*** *поки він ще не такий тугий. Але що саме треба робити? Як перехитрити гітлерівців?* (І. Головченко і О. Мусієнко).

247. **РОЗРИВА́ТИ СЕ́РЦЕ (ду́шу, гру́ди)** *перев. чиє (чию, чиї).* Примушувати страждати, переживати, мучитися. *В'ється вона* [туга] *коло серця,* ***серце розриває*** (С. Руданський); — *Скрізь бачу вбогих людей, бідаків роботящих. От що* ***мою душу розриває!*** *От що моє серце розшарпує!* (Марко Вовчок); *Розпач, відчай* ***розривали її груди,*** *хвилинами з'являвся такий жах, що ціпеніло серце* (О. Донченко).

РОЗРУБУВАТИ

248. **РОЗРУ́БУВАТИ / РОЗРУБА́ТИ ВУ́ЗОЛ (вузли́)** *чого і без додатка.* Рішуче й остаточно розв'язувати що-небудь складне, заплутане. *Зі сторінок наших книг майже зовсім зник герой-надлюдина, який з легкістю надзвичайною* ***розрубував усі вузли*** *найскладніших протиріч* (З газети); *Коцюбинський вирішив* ***розрубати вузол*** *одним махом* (Л. Смілянський).

249. **РОЗРУ́БУВАТИ / РОЗРУБА́ТИ ГО́РДІЇВ ВУ́ЗОЛ,** *книжн.* Швидко, рішуче й остаточно розв'язувати складну проблему. *Тільки одне, тільки прихід Аркадія міг нарешті* ***розрубати оцей гордіїв вузол,*** *та й після його приходу поведінка Валерії всім могла б видатися підозрілою* (В. Собко); *Мстислав зарікався більше не стрічатися з Настею, не морочити ні себе, ні її, раз і назавжди* ***розрубати*** *для них обох цей незручний* ***гордіїв вузол*** (В. Логвиненко).

РОЗРЯДИТИ

250. **РОЗРЯДИ́ТИ АТМОСФЕ́РУ.** Зняти або послабити напруження в певній ситуації; змінити становище на краще. *Сев зрозумів, що треба* ***розрядити атмосферу.*** *Він голосно засміявся, дістав з коробки два сірники, зломив у одного сірку і махнув рукою в повітрі. — Тепер тягніть,— звернувся він до Тайок* (Ю. Яновський); *Сварливу, затхлу* ***атмосферу*** *першою* ***розрядила*** *моя добренька рідненька матуся* (О. Ковінька).

РОЗСИПАТИСЯ

251. **РОЗСИ́ПАТИСЯ (розлеті́тися) НА ПО́РОХ (на прах, по́рохом, пра́хом).** Зникнути без сліду; перестати існувати, загинути. *Прекрасний Києве, на предковічних горах! ..За чорні всі діла Хай вороги твої* ***розсиплються на порох!*** (М. Рильський); — *Коли б, не приведи Господь, були такі стовпи* [як маляр Мазницький], *не то друкарня, вся Лавра вже давно б* ***розсипалася на прах*** (Василь Шевчук); *Жде* [Хо] *того сміливого, хто гляне йому у вічі, щоб самому навіки спочити,* ***порохом розсипатися*** (Панас Мирний); *Ось самотня хата. Чи повернеться до неї син або онук? Чи* ***розлетяться прахом*** *на грізних мінах і сліду від них не залишиться?* (О. Довженко).

РОЗСИПА́ТИСЯ

252. **РОЗСИПА́ТИСЯ / РОЗСИ́ПАТИСЯ ГОРО́ХОМ.** Уривчасто лунати (про звуки). *Хлопці збились тісно в отару й, спотикаючись та пхаючи один одного в спину, сунули гуртом кругом ялинки.* ***Горохом розсипались*** *голоси* (С. Васильченко).

РОЗСТАВЛЯТИ

253. **РОЗСТАВЛЯ́ТИ / РОЗСТА́ВИТИ ПО СВОЇ́Х МІСЦЯ́Х.** З'ясовувати, визначати суть чого-небудь, робити виразним щось. *Минуле раптом багато що* ***розставило по своїх місцях*** *у сучасному. Отак непомітно у творі* ["Сьоме небо" Р. Іваничука] *зростає важливість фактографії минулого* (Наука і культура..).

РОЗСУД

254. **НА РО́ЗСУД** *чий.* Згідно з рішенням, позицією, думкою кого-небудь. *Це вже, як* ***на його,*** *Яреми Дуги,* ***розсуд,*** *то кричуща безгосподарність* (І. Сочивець); — *Терміново треба хлопцям доручити розповсюдження* [листівок]. *Одну наклеїти на майдані. Одну —* ***на твій розсуд*** (Ю. Яновський); *Він тримався самовпевнено, все робив* ***на свій розсуд*** *і терпіти не міг ніякої критики* (В. Минко); *Переслідуючи здобич у норах, собаки керуються не командами мисливця, а діють* ***на власний розсуд*** (З журналу).

РОЗТИРАТИ

255. **РОЗТИРА́ТИ / РОЗТЕ́РТИ (зіте́рти, сте́рти) НА ПО́РОХ (у по́рох, на прах, у порошо́к)** *кого.* **1.** Знищувати, розбивати вщент. *Дошкульно тіло краяли вітри, пронизували грози ятаганні,— але мене хоч* ***в порох розітри*** *— я знов перемагатиму в змаганні* (Д. Луценко); *Гнів кипить в очах суворих,— Хай не лізе клятий ворог,—* ***Розітрем його на порох*** (І. Нехода); [2-й з прохачів:] *Ти б їх скрушив, тих вражих монтанівців,* ***стер би в порох!*** (Леся Українка); // Розправлятись з ким-небудь. [Анна:] *Ох, та й боюсь я його тепер! Боюсь, як найтяжчого ворога! І певно, що як він на нас завзявся, то* ***зітре на порох,*** *знищить, зруйнує* (І. Франко).

2. Нищівно викривати, критикувати кого-небудь. *Але в думці Горецький не мовчав Він нищив своїх противників, громив їх впень,* ***розтирав на порох,*** *але вони про це нічого не знали* (М. Ю. Тарновський); *Один хвалько шептав другому: — Ти ж тільки не кажи нікому, Як я піймав його на слові І трахнув у своїй промові! Я* ***в порошок розтер*** *його! — Кого? — Ну, та начальника ж свого* (С. Воскрекасенко).

РОЗТІКАТИСЯ

256. **РОЗТІКА́ТИСЯ МИ́СЛЯМИ (ми́слію, ми́слю) ПО ДРЕ́ВУ,** *книжн.* Бути багатослівним, розповідати про що-небудь дуже детально, докладно. *Не збираюся* ***розтікатись мислію по древу,*** *за влучним виразом древнього автора.. Що забулось — вибачайте* (В. Дрозд); *І не* ***розтікайтеся мислію по древу,*** *бо через кілька хвилин має початися обхід* (Ю. Шовкопляс); *Розуміючи те, що я далеко не геній і* ***розтікатися мислями по древу*** *мені нічого, я уперто думав над тим: що писати? Прозу чи п'єси?* (Ю. Збанацький); *Бо коли Боян, бувало, пісню у натхненні віщому складав,* ***розтікався він по древу мислю,*** *сірим вовком по землі шугав* (Н. Забіла).

РОЗТОПИТИ

257. **РОЗТОПИ́ТИ ЛІД.** Зняти взаємну відчуженість, недовіру тощо. *Марта лежала. Вона чекала. Може, він гляне на неї, заговорить,* ***розтопить лід*** (М. Коцюбинський); *Звідки взялася ця прірва між мною й ним? Невже нічим не повернути його, не* ***розтопити лід?*** (О. Гончар); *Публіка залишалась байдужою і холодною. Я не знав, що робити і як грати, щоб* ***розтопити цей лід*** (Думки про театр).

РОЗТРАВЛЮВАТИ

258. **РОЗТРА́ВЛЮВАТИ (розвере́джувати) / РОЗТРАВИ́ТИ (розвередити) ДУ́ШУ (се́рце)** *кому.* Викликати у кого-небудь тяжкі, болісні переживання, спогади. — ***Не розтравлюй мені душу*** *цим Яковом,— одразу хмурніє Терентій.— Відщепився від нашого роду, мов тріска від дерева, і вже не прикладеш, не притулиш її* (М. Стельмах); — *Галя Вишняківна .. була про все розпитана дискретно і лагідно, як молода особа, з уникненням подробиць, що змогли б ще більше її* ***розвередити душу*** (Л. Костенко).

РОЗТУЛИТИ

259. **[І] РО́ТА ([і] вуст) НЕ РОЗТУЛИ́ТИ.** Промовчати, нічого не сказати. — *А чому так? Чому хлопець вибирає* [дівчину], *га? — казала з запалом, наче я сперечався з нею, хоч я* ***й рота не розтулив.*** — *А чому дівчина не має права?* (Є. Гуцало); *І все в ній* [Роксолані] *кричали ці слова зневаги, але дружинонька* ***не розтулила й вуст*** (О. Ільченко). **РО́ТА РОЗТУЛИ́ТИ.** *І не встиг Калинка* ***рота розтулити,*** *як наглядач спритним ударом упхнув його до камери* (А. Дімаров).

РОЗУМ

260. **КУ́РЯЧИЙ (коро́ткий) РО́ЗУМ** *у кого і без додатка, зневажл.* Хто-небудь розумово обмежений, неспроможний тверезо мислити. — *Правду казавши, я мала його* [Лордена] *за розумнішого чоловіка, а тепер переконуюсь, що в нього* ***курячий розум*** (О. Кобилянська); — *Яка уже бісова натура! Недаром кажуть: "Волос довгий, та* ***розум короткий****"* (Панас Мирний).

261. **ТЬМА́РИТЬСЯ (тума́ніє, му́титься** *і т. ін.)* **/ ПОТЬМА́РИВСЯ (помути́вся) РО́ЗУМ** *кому, у кого, чий і без додатка.* Хто-небудь під впливом чогось втрачає ясність думки, мислення. *Сміх так вразив Свирида Яковлевича, що він, задихаючись, став біля воріт, не знаючи, чи не* ***тьмариться йому розум*** (М. Стельмах); *Страшні думки вставали в Зіньковій голові, вони пекли його, палили, що аж* ***розум його туманів*** (Б. Грінченко); — *Як я здумаю про те* [минуле], *то в мене* ***розум мутиться,*** *в очах плями замріють!..* (Панас Мирний); *Стис мені серце холод льодовий,* ***розум потьмарився,*** *І від тяжкого жаху я прокинувсь* (Леся Українка); — *Бий мене! Карай мене, Романе. Мій злочин. Я заслужив. Сам не знаю, що зі мною робилося... Мабуть,* ***розум помутивсь*** *у мене* (А. Шиян).

РОЗУМІ

262. **НЕ ПРИ СВОЄ́МУ (при свої́м) РО́ЗУМІ (умі́).** Розумово обмежений, не здатний правильно мислити, діяти, оцінювати щось. — *А що поробляєш, чоловіче? — повторив. І знову мовчання. "А, та це дурний Тодосик,— догадався дід.— Від народження* ***не при своєму розумі.*** *Ох горе"!* (О. Донченко); [Одарка:] *Та що це ти плещеш таке? Мов* ***не при своїм умі*** (Панас Мирний). **НЕ ПРИ УМІ́.** *Така вона* [Горпина] *стала якась* ***не при умі*** (Марко Вовчок).

263. **ЧИ ПРИ (не, в) [СВОЄ́МУ] РО́ЗУМІ (ро́зумові)** *хто.* Уживається для вираження здивування, застереження при необачних, необдуманих діях кого-небудь. [Матушка гуменя:] *Свят! Свят!* ***Чи ти при своєму розумові,*** *чоловіче?* (Панас Мирний); *Коли стурбована Христинка стала на порозі, він одразу пригорнув її до себе.—* ***Чи ти,*** *Левку,* ***не в своєму розумі?*** *— зашипіла дівчина, вислизнула з його рук* (М. Стельмах); [Мальванов:] *Та* ***чи ти при розумі?*** *Чого ти приїхала! Тобі ж не можна виходити, та ще в таку жахливу погоду!* (І. Кочерга). **ЧИ З РО́ЗУМОМ?** — ***Чи ти з розумом,*** *дівчино? Летить, женеться, наче її хто в спину штовха* (В. Винниченко).

РОЗУМОМ

264. **З РО́ЗУМОМ. 1.** *зі сл.* жи́ти, роби́ти *і т. ін.* Так, як належить, як потрібно; обдумано. *Апарат — велика річ. Апаратом, та ще й* ***з розумом,*** *все можна зробити. Це вже був одвертий цинізм, і він не міг не обурити товаришку Люсю* (М. Хвильовий); — *Мені здається,— відрубав Не-*

*світайло,— що й директиву треба виконувати з **розумом*** (В. Вільний).
2. Такий, як належить. — ***З розумом** фата* [дівчина]*! — тріумфував Йон і приступивсь ближче до дівчини* (М. Коцюбинський).
3. Тямущий, розумний. *Новопризначеному голові троянівці були раді: хлопець молодий, **з розумом,** такий діло поведе* (Григорій Тютюнник); [Отаман:] *Я ціную сміливість і відвагу їх батьків. Та й вони хлопці **з розумом,** нехай живуть* (Легенди..).

РОЗУМУ

265. **З ВЕЛИ́КОГО РО́ЗУМУ,** *ірон.* Необдумано, легковажно. *Всілякі чутки і всякі люди баламутять теперечки громаду... Один баламутить по дурості своїй, а другий **з великого розуму*** (М. Стельмах).

266. **З ДУРНО́ГО РО́ЗУМУ. 1.** Не усвідомлюючи чого-небудь через молодість, недосвідченість і т. ін. [Сиклета:] *..Своєї землі ні борозни, ні ступня! Вийшла я **з дурного розуму** за безземельного* (Грицько Григоренко); *— Авжеж, яка я для них мати? Сиротами позалишала **з дурного розуму,** то немає мені прощення, їхня правда* (Є. Гуцало).
2. Легковажно, не подумавши і т. ін. [Лизя:] *Хай краще Пантелеймон Петрович поможе в печі розпалити.* [Гиря:] *Ще що скажи **з дурного розуму!*** (М. Куліш); *Вона **з дурного розуму** вдарилася в лірику.. Владислав оцінить її натяки як чергове захоплення легковажної жінки* (Л. Дмитерко).

РОЗЧЕРКОМ

267. **[ОДНИ́М] РО́ЗЧЕРКОМ ПЕРА́.** Бездумним розпорядженням або ж рішуче, не вагаючись. *Можуть скинути з посади* [у Чернігові] ***одним розчерком пера,** скалічити нагайками або шаблями* (М. Коцюбинський); *Як легко й просто це, мій дорогий Андрію, Враз — **розчерком пера** — з історії змести Петрарки, Пушкіна, Міцкевича листи, У вічність — ковану в залізні ритми мрію!* (М. Рильський); *1946 року **одним розчерком пера** "вождь усіх народів" знищив українську греко-католицьку церкву* (З журналу).

РОЗЧИСТИТИ

268. **РОЗЧИ́СТИТИ ПІД ГОРІ́Х** *кого.* Дуже вилаяти, розкритикувати кого-небудь. *Він говорив відразу по двох телефонах, з кимсь лаявся, комусь дорікав і дивився на Василя з викликом, готовий щомиті спалахнути і **розчистити** інженера **під горіх*** (П. Загребельний).

269. **РОЗЧИ́СТИТИ ШЛЯХ** (**путь**) *кому.* Створити сприятливі умови для успіху кого-небудь. *Хабарів давати він не збирається,— за це судять, він зуміє інакше **розчистити путь** своїй медалістці, закутий в лати своїх заслуг, тараном піде вперед, залучить на підмогу впливові свої знайомства* (О. Гончар).

РОЇТИСЯ

270. **РО́ЄМ РОЇ́ТИСЯ.** Бути, водитися де-небудь у великій кількості (про живі істоти). *Колись, дуже давно, на землях, що розкинулися вздовж лісового берега Дніпра, буяли густі мішані ліси. В них **роєм роїлося** різноманітне птаство* (З журналу); // Постійно перебувати біля кого-небудь. *Школа була ще зачинена і дзвоник не дзвонив, а дітвора, проте, купчилася коло його* [вчителя], ***роєм роїлася*** (Дніпрова Чайка).

РОКАХ

271. **У РОКА́Х.** Немолодий, літній. *Так ось у цій пущі, далеко від людського житла, оселився якийсь чоловік — на невисокому пагорбі, на краю Сірчаного Мочара, на невеличкій галявині під древнім дубом. Це був чоловік **у роках.** Їв він усяку лісову поживу, рибу, яку ловив у болоті* (Легенди..).

РОКУ

272. **З РО́КУ ДО РО́КУ.** Поступово, з часом. *Не раз, Україно, в жорстокім бою Ти кров проливала священну свою, Ти **з року до року** все вище росла* (М. Рильський). **РІК ОД РО́КУ.** ***Рік од року** вертаючись із інституту, дуже запишна, гордовита стає панна Наталя* (С. Васильченко).

РОМАНІ

273. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **У РОМА́НІ,** *зі сл.* любити. Пристрасно, мрійливо, як рідко буває у реальному житті. *І справді, вона любила **як у романі...** Так, **як у романі!** Чи ж могла доля з неї гірше насміятися?* (В. Підмогильний).

РОСА

274. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **РОСА́ НА СО́НЦІ. 1.** *зі сл.* зникнути, згинути *і т. ін.* Швидко, безслідно, безповоротно. *Згинуть наші вороженьки, **як роса на сонці*** (П. Чубинський).
2. *зі сл.* швидко. Дуже, надзвичайно. *Закоханість у доньку статського радника Бабаніна зникла* [у Костянтина] *швидко, **як роса на сонці*** (М. Слабошпицький).

РОСИ

275. **З РОСИ́ ТА З ВОДИ́** *кому.* Уживається як побажання удачі, щастя, благополуччя. *Нехай же щастить нашому ювілярові! Нехай ніколи не цурається його творче натхнення! **З роси** йому **та з води!*** (З газети); ***З роси та з води** Вам, дорогий Володимире Кириловичу! Многая літа Вам і Вашій музі, і пам'ятайте сказане мить тому: слово працює* (З газети).

РОСИНУ

276. **І (ні, áні) НА МÁКОВУ РОСЙНУ.** Ніскільки, нітрохи; зовсім. *У нього **і на макову росину** не було почуття гумору* (І. Волошин); *— А ти ніскілечки й не журишся? — **Ані на макову росину*** (М. Стельмах).

РОТ

277. **ЗÁЙВИЙ РОТ.** Той, хто обтяжує кого-небудь (перев. родину) матеріально. *Вдома, у бідноті, у великій сім'ї, де не було місця **зайвому ротові,** жилось невесело* (М. Коцюбинський); *На життя в його роки вже належить дивитись по-філософськи: треба ж комусь і тут вчити дітвору, і це далеко ліпше, аніж з забороною на вчителювання **зайвим ротом** повертатися в родину сільського шевця, де дітей, мов роси* (М. Стельмах); *Не сподівався і простий лісоруб Василь Павличко, що його син Дмитро буде не **зайвим ротом** у хаті, а закінчить університет, стане відомим українським поетом* (З газети).

278. **НА ВЕСЬ РОТ. 1.** *зі сл.* г а л а с у в á т и, г у к á т и *і т. ін.* Дуже голосно. *Рябко всю Божу ніч не спав Та гавкав **на весь рот,** злодіїв одганяв* (П. Гулак-Артемовський); *Василь стоїть серед двору, приклав до рота рупором руку, гукає **на весь рот*** (С. Васильченко); // *зі сл.* п о з і х á т и. Широко, відкрито, голосно. *На санаторному подвір'ї — якийсь рух, тріск сухого морського піщаника. Хтось там по-ранковому хрипло відкашлюється, позіхає **на весь рот*** (Ю. Збанацький).
2. *зі сл.* ї с т и, г л и т á т и *і т. ін.* З великим апетитом, зі смаком, жадібно. *Вона сіла за стіл і, зачувши дух свіжих котлетів та горошку, зовсім забула про поезію і уплітала котлети **на весь рот*** (І. Нечуй-Левицький); *Тим часом убралась свиня в хату, звалила діжу з тістом, воно поплило по хаті, свиня глита його **на весь рот*** (Україна сміється).

279. **РОТ НА ЗАМÓК.** Уживається для вираження заборони говорити, розмовляти, про щось розповідати. *— З'явишся в Троянівку — **рот на замок*** (Григорій Тютюнник).

РОТОМ

280. **З РОЗКРЙТИМ РÓТОМ,** *зі сл.* с л ý х а т и. Дуже уважно, з цікавістю, з великим захопленням. ***З розкритим ротом** слухав він свого опального приятеля* (О. Гончар); *Я слухаю Колумба **з розкритим ротом*** (З журналу).

РУБАТИ

281. **РУБÁТИ ВПЕНЬ** *кого.* Повністю знищувати. *А козаки вже вихром летять за своїм улюбленим ватажком, ворогів шаблями **упень рубають*** (А. Кащенко).

282. **РУБÁТИ ГІЛКУ, НА ЯКІЙ СИДИМÓ (ПІД СОБÓЮ).** Підривати основи власного життя, добробуту, престижу тощо. *Невже у тих, хто псує нашу землю, немає дітей, онуків?.. Нехай приїдуть у Ковель, подивляться на водосховище .. з гнилою водою, на поля.., де нічого не родить. .. Досить **рубати гілку, на якій сидимо*** (З журналу); *По суті, однією рукою даємо селянинові, а другою забираємо. .. Отже, і далі **рубаємо гілку під собою.** Бо де бідне село, там і бідна країна* (З газети). **РУБÁТИ СУЧКÁ, НА ЯКÓМУ СИДИМÓ.** ***Рубати сучка, на якому сидимо,** ми вже вміємо з такою ретельністю, що аж нечиста сила нам заздрить* (І. Драч).

283. **РУБÁТИ КАНÁТИ.** Припиняти стосунки з ким-небудь, поривати з кимсь—чимсь. *— Я тут не зміг би працювати.. Або повна довіра, або... **рубати канати*** (Ю. Мушкетик).

284. **РУБÁТИ (рíзати) під КÓРІНЬ** *кого, що.* Підривати основу існування кого-, чого-небудь. — *Мене* [Задніпровський] ***ріже під корінь*** (М. Стельмах); *Міцно стояв на землі Степан Куреня. І раптом — земля з-під ніг! Караул, рятуйте, кревне однімають, **рубають під корінь*** (В. Дрозд). **РУБÁТИ ДÉРЕВО ПІД САМИЙ КÓРІНЬ.** *Ісус узявся до діла набагато рішучіше, заходившись **рубати дерево під самий корінь.** Щоправда, й він часом звертається до священного тексту, спростовуючи.. фарисейські приписи* (З журналу).

285. **РУБÁТИ / РУБОНУ́ТИ З ПЛЕЧÁ.** **1.** Говорити, діяти різко, категорично. — *Христе!..— Така була тиха та слухняна, і на тобі — наче представник який, вже **рубає з плеча*** (В. Кучер); ***Не рубайте** йому все **з плеча,** бо не з його, а з вашого плеча крівця потече* (М. Стельмах).
2. Робити що-небудь зопалу, не подумавши. *Ми значно ближче підійшли в ладу своєму життєвому До гармонійності — хоча не треба й тут **рубать з плеча:** Любов — це досить мудра штука* (М. Рильський); *Складний процес становлення керівника. Буває, він спочатку ніби не виправдовує надій. Та це не значить, що можна **рубати з плеча*** (З газети).

286. **ЯК (мов, нáче** *і т. ін.*) **СОКЙРОЮ РУБÁТИ,** *зі сл.* г о в о р й т и. Різко, категорично, не добираючи слів. *А Логінов зовсім був позбавлений почуття обережності. Він говорив, **наче сокирою рубав:** завжди те, що думав* (В. Канівець).

РУБЕЦЬ

287. **РУБÉЦЬ НА РУБЦÍ.** Латаний, дуже старий, зношений (про одяг). *Посадили мене зараз сорочки латати і духу перевести не дали. **Рубець на рубцю*** [на рубці], *латка на латці!* (Ганна Барвінок).

РУБЦЯ

288. **ДО РУБЦЯ́,** *зі сл.* змо́кнути, промо́кнути *і под.* Дуже сильно, повністю. *Якщо ж дощ захопив нас у степу, то, промоклі* ***до рубця,*** *ми в такий день маєм право гнати худобу додому раніше* (О. Гончар). **ДО РУ́БЧИКА.** *Шукач вільного абсолюту, обкислий під зливою* ***до рубчика,*** *він все ж нічим від себе не відштовхує* (О. Гончар).

РУК

289. **З ПЕ́РШИХ РУК.** Безпосередньо від кого-небудь. *Очевидно, Оберлендер щось пронюхав, хоче одержати інформацію* ***з перших рук*** (М. Далекий); *Там, де є цікавий досвід, найцінніше одержати його* ***з перших рук*** (З газети).

290. **З-ПІД РУК** *чиїх, у кого.* Спритно, з близької відстані від кого-небудь. ***З-під рук*** *у батька* *вхопила* [Тоня] *його чабанські ножиці і вже замахнулась ними обстригувати, вкорочувати свої вії* (О. Гончар).

291. **З РУК** *чиїх.* **1.** Від кого-небудь. — *Спасибі, дочко. І смачне, і* ***з рук*** *рідної дитини, та не за тим я прийшла* (Григорій Тютюнник).
2. *зі сл.* купува́ти, продава́ти *і под.* Не через торгову мережу, не в крамниці. *Купувати ковбасні вироби* ***з рук*** *небезпечно* (З усн. мови).

292. **З РУК У РУ́КИ (до рук). 1.** *зі сл.* переходити. Від одного до іншого. *Під час громадянської війни селище із разів двадцять переходило* ***з рук до рук*** (П. Панч); *Місто, яке лежало в степах України, стільки разів переходило* ***з рук в руки,*** *що там уже й брати не було чого .. однак і наші, й німці з такою затятою люттю чіплялися за руїни* (А. Дімаров).
2. *зі сл.* віддава́ти, передава́ти *і под.* Безпосередньо від когось комусь. [Юда:] *Так само продають їх* [людей], *як і все, як гуси, як худобу.. А потім* ***з рук в руки*** *віддають їх тому, хто купить* (Леся Українка).

293. **З ТРЕ́ТІХ РУК.** Через когось, не безпосередньо, з чиєюсь допомогою. *Вони товарняком дісталися серед ночі до Харкова.., а вдень* ***із третіх рук*** *здобували квитки* (С. Журахович); *Прийдешні покоління не* ***з третіх рук*** *мають знати, якою ціною здобувалася перемога над Гітлером!* (І. Головченко і О. Мусієнко). **ЧЕ́РЕЗ ДРУ́ГІ, ТРЕ́ТІ РУ́КИ.** *Основні збутники, діючи* ***через другі, треті руки,*** *використовуючи неповнолітніх, залишаються практично неушкодженими для закону* (З газети). **ЧЕ́РЕЗ ДЕСЯ́ТІ РУ́КИ.** *Своїм звичаєм, він не брався до діла просто, але колесив, крутився, нюхав, провідував* ***через десяті руки*** (І. Франко).

294. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.***) БЕЗ РУК** *без кого—чого.* **1.** Зовсім безпомічний, безпорадний і т. ін. *Я Дарки не дам, бо я без неї* ***як без рук*** (Леся Українка); *Сулейман дуже зрадів, діставши чотки — без них він був* ***як без рук*** (М. Коцюбинський); *Я без рушниці* ***як без рук.*** *Без неї я боюся й мух!* (Олександр Олесь).
2. Не можна обійтися без чого-небудь. — *А в хазяйстві все ж, як не є, відерце мусить бути.— А звісно, без відра,* ***як без рук,****— погоджується Дорошко* (І. Цюпа); *Ремонтували* [в кузні] *всяку всячину, без якої в господарстві —* ***як без рук*** (А. Іщук).

РУКА

295. **ВАЖКА́ РУКА́,** *у кого.* Хто-небудь може дуже боляче вдарити. *Так глипнула* [молодиця] *.. на чоловіка, що він аж зіщулився, бо — всі знали —* ***рука*** *в Корніїхи* ***важка*** (О. Гончар); — *Забудь сюди дорогу. Я тебе не знаю — ти не знаєш мене. Бо* ***рука*** *в мене* ***важка*** (Є. Гуцало).

296. **ЛЕГКА́ РУКА́** *у кого, чия і без додатка.* **1.** Хто-небудь приносить успіх іншим у будь-якій справі. *Справді, у попа* ***легка рука*** *була! За ті десять карбованців купив я дерева та й прийнявся з хлопцями за роботу. Діло просто горить у нас!* (О. Кониський); — *Не хвилюйся, юначе! — обняв його* [Дмитра Шостаковича] *за плечі Микола Малько.— У мене* ***легка рука.*** *Певен, відсьогодні розпочнуться твої гастролі як піаніста-віртуоза* (З журналу).
2. Вправність, умілість, висока професійна майстерність. *Горленко була знана в місті як відомий хірург. Про її* ***легку руку*** *ходили вже легенди, і хворі хотіли оперуватися тільки в неї* (П. Панч); *Ото уже як вродилась* [Палажка] ***із легкою рукою,*** *то й з попелу пасок напече* (А. Дімаров).

297. **НЕ ЗДРИГНЕ́ТЬСЯ РУКА́** *у кого і без додатка.* Хто-небудь не відступить перед кимсь—чимсь, не злякається, ні перед чим не зупиниться. *Бульдозеру на п'ять хвилин роботи було — кручу підрізать і прямий виїзд на полівку зробить. Ні, не додумались — через пшеничку* [дорогу зробили], ***і рука не здригнулась!*** (В. Дрозд).

298. **ПРА́ВА РУКА́** *чия.* Найнадійніший, найкращий помічник у кого-небудь. [Таранець:] *Микола в мене така дитина, .. розумний,* ***права рука*** *моя по усьому торгу* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Селяни з цікавістю дивилися на Нечипора .. Хотіли підійти й полапати його. Це ж таки була* ***права рука*** *Бурися. А Бурися хто не знає?* (М. Хвильовий); *Княгиню Ольгу здивувало, що ця визначна особа імперії..—* ***права рука*** *імператора, перший його боярин і воєвода, розмовляє з нею руською мовою так, ніби він довго жив на Русі* (С. Скляренко).

299. **РУКА́ В РУ́КУ,** *перев. зі сл.* іти́. **1.** Поряд, один біля одного. *Петро, налягаючи на косу, порівнявся з старим Буканом, що вирвався був*

*уперед. Тепер вони йдуть **рука в руку**, подзвонюючи косами* (М. Чабанівський); *Та зате цікаві ті листи для характеристики самого Драгоманова, його гострого логічного розуму, що пішов **рука в руку** з безоглядним егоїзмом у поводженні з людьми* (І. Франко); // Узявшись за руки, разом. *Від ранку до вечора на вільнім повітрі, **рука в руку**, в любих, тихих розмовах робили вони — зразу ближчі, а з часом щораз дальші прогулянки* (І. Франко).
2. *перев. зі сл.* п р а ц ю в а́ т и. Разом, спільно, у тісному єднанні. *Дуже різні були вони — генерал-майор Талеман і генерал-полковник фон Штейніц — і в той же час вигідно доповнювали один одного, працювали **рука в руку*** (П. Гуріненко); *З нинішнім контингентом читачів ми прожили нелегкий рік, пройшли його **рука в руку**, і ось прийшов час прощання* (З газети). **РУКА́ ОБ РУ́КУ.** *У давніх людей поезія і музика довго йшли **рука об руку**, поезія була піснею* (І. Франко); *Скепсис "Рівноваги"* [Плужника] *йде здебільшого **рука об руку** з трагізмом,— а це вже куди змістовніше й серйозніше..* (Л. Новиченко). **РУЧ ОБ РУЧ.** *Недарма осінь нас охотить До дії, руху, поривань. **Руч об руч** з нами вітер ходить, І спробуй хоч на хвильку стань!* (В. Бичко).

300. **РУКА́ В РУЦІ́. 1.** Узявшись за руки, разом, один біля одного. *Подруги за вікнами проходять З нареченими **рука в руці*** (Л. Дмитерко). **РУКА́ З РУКО́Ю.** *І у першу-таки неділю після цього вечора Галя у свіжому вінку, **рука із рукою** з козаком Нарадою, пішла до церкви рано-ранесенько, .. і повінчалися собі любесенько* (Марко Вовчок).
2. *перен.* Разом, дружно, в тісному єднанні. *Ми нині народ, що проголосив Декларацію незалежності, й маємо стояти **рука в руці*** (З журналу).

301. **РУКА́ НЕ ПІДНІМА́ЄТЬСЯ (не здійма́ється) / НЕ ПІДНІ́МЕТЬСЯ (не здійме́ться). 1.** *у кого і без додатка.* Не вистачає рішучості; сумління не дозволяє щось зробити. *Ви так полицарськи говорите про жінок-критиків, що після сього якось **рука не здіймається** писати щось критичного проти Вас* [Маковея] (Леся Українка); *Вчитель хай не побоюється доносів, молодий батюшка на нього не писатиме, на таке **рука не підніметься*** (М. Стельмах); *— А де ж її подіти? — розводив я руками, хоч шафу ту, казати відверто, якось і шкода було. ..Поламати? **Руки не піднімаються*** (З журналу).
2. *на кого—що і без додатка.* Не вистачає рішучості побити, покарати, убити когось. [Зінько:] *Давно вже кортить мені віддубасить тебе, та **рука не здіймається...*** (М. Кропивницький); *— Щоб ви знали, ні на яку іншу птицю, крім качок, у Тихона **не піднімалася рука*** (О. Довженко). **РУКА́ НЕ ПІДНЕСЛА́СЬ.** *Та весь час він, молячися, чув, як муха, мов дитя, сіпалась у павутині, і пищала, і квилила. Серце в старця тріпоталось, та **рука не піднеслась*** (І. Франко).
3. *до чого.* Не вистачає сил щось робити (від утоми, хвороби і т. ін.). *Сама не знаю, чого я тепер так втомилась... днів три навіть **рука до листів не здіймалась*** (Леся Українка).

302. **СВОЯ́ РУКА́** *у кого.* Підтримка, протекція. *Сава Герасимович здавна в селі має вплив і авторитет, .. всі його поважають, скрізь у нього **своя рука..*** (Ю. Бедзик); *А що ж місцева влада? А нічого, вона просто боїться зв'язуватися з відомствами, у яких **свої "руки"** і в Москві, і в Ленінграді* (З журналу).

303. **СИ́ЛЬНА (міцна́) РУКА́.** Хто-небудь впливовий. *— Полтава бореться, друзі!.. Чиясь **сильна рука** підтримує нас!* (О. Гончар).

304. **ТВЕРДА́ РУКА́. 1.** *у кого.* Хто-небудь має вольовий, сильний характер. *— Кошовим настановити Захара Олексійовича... Він добрий і простий, але **рука в нього тверда...** Таким має бути кошовий* (С. Добровольський).
2. Вольова, сильна людина. *А на давнім пожарищі Іскра братства тліла, Дотлівала, дожидала **Рук твердих** та смілих,— і дождалась* (Т. Шевченко); *— Мені потрібна **тверда рука**,— сказала вона Борисові, коли вони зустрілися вдруге* (П. Загребельний); // Владно, рішуче (про вплив і т. ін. вольової, сильної людини, людей). *Але ти директор, адміністратор. Ти повинен **твердою рукою**, коли бачиш неподобство, викорінювати його. І не тільки викорінювати, але й виправляти* (Ю. Збанацький). **ЗАЛІ́ЗНА РУКА́.** *Видать, що правду каже цей єзуїт: не вирватися йому* [Тарасові] *із їхніх **залізних рук!*** (Василь Шевчук); *Ще вдавалося **залізною рукою** у замшевій рукавиці приборкувати локальні смерчі типу "компетентність", "мікроклімат", "прогнозування" й тому подібні інтелігентські витребеньки* (А. Крижанівський).

РУКАВА

305. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) ІЗ РУКАВА́. 1.** *зі сл.* с и́ п а т и, с и́ п а т и с я *і под.* Дуже багато, у великій кількості. *Обід був веселий, гомінкий. Кирило сипав **як із рукава:** про "бариню", .. про порошки для апетиту* (С. Васильченко); *Був якось день, коли **мов з рукава** .. морем летіли і летіли журавлі* (М. Рильський).
2. Дуже великий, густий (про дощ, сніг). *Сніг **мов з рукава*** (Укр.. присл..).

РУКАВИЧКА

306. **ПЕ́РША РУКАВИ́ЧКА.** Чемпіон з боксу. *Дніпропетровець Віктор Савченко не приховував своїх намірів стати **першою рукавичкою** в*

світі (З газети); *Після вчорашніх боїв лишилося четверо претендентів на звання* ***першої рукавички*** (З газети).

РУКАВИЧКИ

307. **ЯК** (**мов, ніби** *і т. ін.*) **РУКАВИ́ЧКИ,** *зі сл.* міня́ти. Часто, нерозсудливо, легковажно. [Лицар:] *А, ти, зрадлива! ..Женихів міняєш,* ***мов рукавички!*** (Леся Українка).

РУКАМИ

308. **ВЛА́СНИМИ** (**свої́ми**) **РУКА́МИ.** Особисто, сам. *Того ж* [1846] *Божого року, написавши тобі лист і гарненько* ***власними руками*** *оддавши на почту* [пошту], *поїхав собі в престольний град Москву* (Т. Шевченко); *Якби можна було весь обман... усю підлість... по всьому світу позбирати, то я* ***власними руками*** *визбирала б і спалила б на великому вогні* (Є. Гуцало); *— Не гордий* [офіцер], *таки сам* ***своїми руками*** *узяв та й посадив мене край себе* (Г. Квітка-Основ'яненко).

309. **ГО́ЛИМИ РУКА́МИ. 1.** Без спеціального знаряддя, пристрою тощо. *На ній* [продухвині] *стоїть бовдур дерев'яний. Пробував його хитнути — де там! Що ж його робити? Якби кирпичина* [цеглина], *може, збив би. А* ***голими руками*** *нічого не вдієш* (Г. Хоткевич); *Без тягла.— як без рук. А земля далеко, за десять верст. Що ти на ній робитимеш* ***голими руками!*** (А. Головко); *—* ***Голими руками*** *впіймаєш в'юна?* (М. Стельмах).
2. Без достатнього озброєння, бойової техніки тощо. *В тяжкі ночі відступу, .. ледве не* ***голими руками*** *доводилось стримувати насідаючого противника* (О. Гончар).

310. **З ГО́ЛИМИ** (**з поро́жніми, з пусти́ми**) **РУКА́МИ. 1.** Без нічого, не маючи нічого при собі. *На вулиці Іван часто бачив, що дехто з членів артілі повертався додому не* ***з порожніми руками*** (С. Чорнобривець); *Сердюки .. вернулись захекані і не* ***з пустими руками:*** *принесли в полах яблук, сухих кінських кізяків — заздалегідь подбали про паливо на вечір* (О. Гончар); // Нічого не маючи на гостинець для когось. *— Стривайте, а як же їхати* ***з голими руками?*** *— раптом спитав Родивон.— Що там не говоріть, а ми ж таки шефи...* (В. Кучер); *— Ви вже не гнівайтесь, Горпино Карпівно, не знав же я.. Та от і з'явився* ***з пустими руками,*** *навіть подарунка не встиг купити* (Д. Ткач).
2. *зі сл.* поверну́тися, прийти́ *і под.* Без нічого, ні з чим; нічого не діставши, не придбавши. *Бог хліба на Дону те літо не вродив — Вернувсь Антін* ***із голими руками*** (Л. Боровиковський); *Комісари втямили, що їх тільки морочать, і вернулись до польського табору* ***з порожніми руками*** (І. Нечуй-Левицький); *У дорозі* [мисливець] *недоїдає й недосипляє, проходить пішки десятки кілометрів, ночує під кущем .. і звичайно повертається додому* ***з порожніми руками,*** *але щасливий* (В. Мисик).
3. Не маючи засобів для існування, необхідних знарядь господарювання і т. ін. *Настав той день, коли я все роздав убогим, голоті керіотській щонайгіршій, а сам пішов* ***з порожніми руками,*** *.. шукать учителя* (Леся Українка); *Першого ж року хліба вродило стільки, що Верига міг і себе забезпечити, і ще дати насіння сусідам, які прийшли на нові землі* ***з голими руками*** (П. Панч); // Дуже бідний. *Не прийшла й вона у чужу хату* ***з порожніми руками*** *— скриня була повна жіночого добра. Одного полотна мала дві колодки* (В. Поліщук).
4. *тільки з часткою* не. Маючи певний досвід, якісь знання, знаряддя і т. ін. *Почнімо з Ваших робіт. ..Ви, як видко, приступили до роботи не* ***з голими,*** *як-то кажуть,* ***руками,*** *бо трохи вчились гармонії* (Муз. праці); *— Не лякай! Ми лякані. Ми — фронтовики. І не забувай — не* ***з порожніми руками*** *додому вернулися* (Ю. Збанацький); *Він прийшов у село сформованою людиною, не* ***з порожніми руками*** *й душею прийшов, а приніс себе наповненого в село* (В. Дрозд).

311. **З РУКА́МИ Й** [**З**] **НОГА́МИ,** *зі сл.* забра́ти, взя́ти *і под.* Охоче, з великим бажанням, задоволенням. *А в Ходаках з університетською освітою він не пропаде, і просто вчителювати можна,* ***з руками, з ногами*** *заберуть, бо на селах не так багато педагогів з університетськими дипломами* (К. Басенко).

312. **ОБОМА́ РУКА́МИ. 1.** *зі сл.* голосува́ти, підтри́мувати *і под.* Повністю, цілком. *— Я* ***обома руками*** *голосую за них ..— Ми часто за узагальнення голосуємо* ***обома руками,*** *а від конкретного, буденного уміємо відмахнутись теж* ***обома руками*** (М. Стельмах); *— Візьми Мукузанського. Орел. .. Отож голосую за нього, як кажуть,* ***обома руками*** (А. Крижанівський).
2. Охоче, без вагань, без роздумів. *— Якби мені князь давав село, я б загарбала його* ***обома руками*** (І. Нечуй-Левицький); *Грицько .. глянув на Чумака. Ну й бідовий цей учитель! За все береться* ***обома руками*** (В. Речмедін); *Запропонуй їй* [Шпачисі] *на вибір — собор чи критий ринок?* ***Обома руками*** *буде за ринок. Що той собор для неї в житті?* (О. Гончар).

313. **РУКА́МИ Й НОГА́МИ** [**Й ЗУБА́МИ**]. **1.** Всіма силами. *Пручавсь* ***руками і ногами,*** *або, як вчить сучасна класика, чинили опір всіма засобами* (С. Караванський); Та тепер кожен за землю ***руками й ногами, й зубами*** *держиться!* (Б. Грінченко).

2. Категорично відмовлятися, виявляти повне небажання робити що-небудь, виконувати чийсь наказ, прохання і т. ін. — *Годі вдома сидіти та хліб переводити,— пора й самому заробляти! Чіпка — **руками й ногами!** Та вже Оришка — давай його умовляти* (Панас Мирний).

314. **ЧУЖИ́МИ РУКА́МИ.** Працею, зусиллями, енергією інших. *Багач .. любив робити **чужими руками*** (Казки Буковини..); *Усе то була ватага, вигодувана чужою працею, обута й зодягнена **чужими руками*** (Панас Мирний).

РУКАХ

315. **З ФА́КТАМИ В РУКА́Х.** Маючи переконливі докази; цілком вірогідно, точно. ***З фактами в руках** дослідники довели, що Леся Українка завжди була активним громадським діячем, ніколи не минала нагоди взяти особисту участь у практичній роботі прогресивних громадських організацій* (З журналу).

316. **НА РУКА́Х** *чиїх, у кого.* **1.** На чиємусь утриманні. *Відтак батько помер, і **на моїх руках** опинилася вся сім'я* (М. Коцюбинський); // Під чиїмось доглядом, опікою. *Так зріднилися з ним за ці кілька тижнів, що минули від того осіннього вечора, коли, зранений, обгорілий опинився **на їхніх руках*** (О. Гончар).

2. У чиємусь володінні, розпорядженні; у чиїй-небудь підпорядкованості. *Усі комори, усі інбари* [амбари] *і кладові — усе було в неї* [Меласі] ***на руках,** і від усього ключі у неї в руках* (Г. Квітка-Основ'яненко); ***На його руках** доволі скоту було* (Ганна Барвінок).

317. **ПО РУКА́Х.** Вирішено, домовлено. — *Серце в тебе добре, хай труднощі не підірвуть його, хай недалекі людці не озлоблять його. То **по руках?** — Що тільки тепер буде і голові, і рукам?* (М. Стельмах); *Отаман знову посміхнувся. — Не бійся, якщо й доведеться стріляти, то лише на цьому боці. А там — з оркестром нас зустрінуть. То що? **По руках?** — І Щур простягнув свою руку* (В. Поліщук).

318. **У НАДІ́ЙНИХ РУКА́Х. 1.** У повній безпеці, там, де ніщо не загрожує; у людей, які не підведуть. — *Листівки, говорите, **в надійних руках?** — В надійних* (М. Стельмах).

2. В оточенні, яке позитивно впливає на кого-, що-небудь, у сприятливих умовах. — *Міг би хлопець зовсім пропасти, збаламутитись, а зараз він **у надійних руках,**— запевнив Тритузний.— Тут* [у спецшколі] *до нього увага, тут за ним догляд і вдень і вночі* (О. Гончар).

319. **У РУКА́Х** *чиїх, у кого.* **1.** У залежності від кого-небудь; у чиїйсь владі. *Василь колись вертів цілим повітом!.. У Василя всі були **в руках** — і комісар, і суддя, і сам предводитель* (Панас Мирний); *Шкребтав старий Михайло в потилиці. Виходило ніби так, що він у сина **в руках*** (Г. Хоткевич); *Марта мало не вискочила з-за столу і, приховуючи радість, подала голос.. — **У ваших руках** моє щастя* (М. Стельмах); — *Що за тон, Оленчук?.. Не забувай, одначе, що я можу тебе, як комаху оту... І сучасне, й майбутнє твоє **в моїх руках!*** (О. Гончар).

2. У чиємусь розпорядженні, користуванні, володінні і т. ін. ***В твоїх руках** все на світі. Твоя свята воля! Нехай буде так, як буде,— Така моя доля!* (Т. Шевченко); — *То невже, коли власть **у твоїх руках,** ти не можеш на моє ненароджене викроїти якусь скибку землі?* (М. Стельмах); *Маючи його* [готель] ***в своїх руках,** батальйон, власне, мав би своєрідний зручний трамплін для того, щоб оволодіти новим кварталом* (О. Гончар); *Почорнілі на дощах скирти соломи ще вранці були **в руках** противника* (О. Гончар).

РУ́КИ

320. **[АЖ] РУ́КИ СВЕРБЛЯ́ТЬ / ЗАСВЕРБІ́ЛИ. 1.** *зі сл.* в д а́ р и т и. Дуже хочеться (вдарити, побити когось). *Якщо, каже, **руки сверблять** битися — бий краще мене: я здоровий, витерплю* (О. Гончар); ***Свербіли руки** вдарити пихатого осавула, але треба було мовчати, хитрувати, шукати виходу* (З. Тулуб); — ***Руки засвербіли** скрутити голову тут пану Енгельгардту* (Д. Косарик).

2. *перев. до чого.* Комусь дуже хочеться робити що-небудь, займатися чимось. *Земля протряхла, заіржавілі плуги вже лежали на возах, а селянські **руки сверbіли** до оранки* (Ю. Збанацький); *У хлібороба **аж сверbіли руки,** тягнулись до коси. Замахнувся на весь захват, заспівала коса, і впали стебла рівним покосом* (І. Цюпа); *Треба ще буде кінця додати, бо воно колись, як **сверbіли руки,** писалось* (Панас Мирний).

3. *до чого.* Комусь дуже хочеться привласнити, загарбати що-небудь. *Коваль звелів проорати по межах своєї землі глибокий рів і насипати високий вал, аби він на всі віки став суворою пересторогою для тих, кому **будуть сверbіти руки** до полянських просторів* (І. Головченко і О. Мусієнко).

321. **ДО́ВГІ РУ́КИ** *в кого.* Хто-небудь зазіхає на чуже, може вкрасти, привласнити що-небудь. — *Тобі вистачить місця в степу, Макзум, і мені досить. А генералам.., баям — мало. Ненажерливі вони, в них **руки довгі*** (О. Десняк); *Світ такий, що у рота пальця не клади. Нікому. Бо відкусить. А ти не чекай, вкуси перший. Хто перший кусає, тому легше прожити. У кого зуби. І руки. **Довгі руки*** (В. Дрозд).

322. **ЗОЛОТІ́ РУ́КИ.** 1. Той, хто бездоганно знає свою справу, професіонал; вправна, уміла, здібна людина. *І коло корови уміє* [Параска] *ходити.. І вишиває, і панчохи плете... **Золоті руки**, та й годі!* (Панас Мирний); *Биб склав у діжку татові інструменти, загорнувши їх по одному в промащені ганчірочки, й сказав: "..Струмент* [інструмент] *добрий, у **золотих руках** був.."* (Григорій Тютюнник).
2. *у кого.* Хто-небудь уміє зробити, змайструвати все, за що не візьметься; хтось кмітливий, спритний у роботі. — *Софронова наймичка Софія,— пізнає Дмитро.— Ич, сама горює на чужому полі. А жне — як вогонь. **Золоті руки** у дівчини* (М. Стельмах); *Кажуть, **руки** в мене **золоті**. Та й голова, повірте, не мідна. "Академічний розум!" — не раз відзначав мою скромну персону головінж* (А. Крижанівський).
3. *перев. зі сл.* м а́ т и. Бути вправним, умілим в усякій роботі, виявляти кмітливість у ремеслах, високу професійну майстерність. [Самопал:] *Жив тут .. муляр Гордій. **Золоті руки** мав. Палаци і хати, церкви і мости мурував для людей.. Слава про нього йшла в усі землі* (М. Зарудний); — *Наш перший коваль ні золота, ні доларів не мав.. У нього була тільки купа дітей і хвора жінка...— Зате мав **золоті руки**!* (І. Чендей).

323. **НА РУ́КИ** *чиї, кому.* Під чийсь догляд, чиюсь опіку. *Покинув їх зять **на дідові руки**, просив доглянути малих* (І. Микитенко).

324. **НЕ В ТІ РУ́КИ,** *зі сл.* п о т р а п л я́ т и, д а в а́ т и *і под.* Не за призначенням. *На засіданні суду відзначалось, що в Законі про вибори чітко не сформульоване положення про контроль видачі, одержання і погашення виборчих бюлетенів. Не секрет, що вони нерідко потрапляли **не в ті руки*** (З газети).

325. **РУ́КИ ЗАГРЕБУ́ЩІ** *у кого.* Хто-небудь дуже жадібний, ненаситний, прагне до наживи. *Така вже ото ненаситна натура* [у людини], ***руки загребущі**, очі завидющі* (Ю. Збанацький).

326. **РУ́КИ КОРО́ТКІ** *у кого і без додатка.*
1. Хто-небудь має обмежену владу, можливості; неспроможний щось зробити. — *Ти знаєш, що значить сваритися з начальством. Або ти його зіпхнеш, або воно тебе з'їсть. Зіпхнути Маркушевського тобі не вдасться. **Руки короткі*** (Ю. Бедзик); *Не вистачає сил добратися до глибини* [землі]. *Чує моє серце, що в девонах є газ, а **руки короткі**, от і шастаю по верхах* (І. Цюпа).
2. Уживається як застереження, перев. при бійці; нічого не вийде. [Денис:] *Ой, Кононе, гляди, щоб я тебе не взяв за чуба.* [Конон:] ***Короткі руки*** (М. Кропивницький); — *Уб'ю! — простогнав осказенілий від ревнощів та алкоголю хлопець. — **Руки короткі**,— гнівно відповіла дівчина* (Л. Дмитерко). **МАЛІ́ РУ́КИ.** *Може, битимеш? **Малі руки**, не виросли!* (Панас Мирний).

327. **РУ́КИ НЕ ДОХО́ДЯТЬ / НЕ ДІЙШЛИ́** *у кого і без додатка.* Хто-небудь не може займатися чимсь, робити щось, перев. через велику зайнятість, брак часу і т. ін. *Болгарська медична промисловість почала випускати домашню аптечку з 32 трав, які в різних сполученнях дають 140 рецептів від різних хвороб. Чому ж у нас **руки не доходять** до всього цього?* (З газети); *Олена Левківна .. подалась до ставу, бо вже чимало назбиралося в неї непраної білизни, за різними клопотами все **не доходили руки*** (Є. Гуцало); *До сніданку порався* [Приходько] *по хазяйству: відкидав сніг, чистив у корівнику, навісив нові двері, що їх змайстрував іще з осені, а повісити все **не доходили руки*** (А. Дімаров); *От ми все життя змінили, такі заводи, такі палаци збудували, а тут* [у духовній сфері] *нічого й не винайшли? Мабуть, тому, що не подумав про це ніхто, як то кажуть, **руки не дійшли**. А треба, щоб дійшли* (В. Собко).

328. **РУ́КИ НЕ ПІДІЙМА́ЮТЬСЯ (не піднíма́ються, не здійма́ються** *і т. ін.*). 1. *до чого і без додатка.* Кому-небудь не хочеться нічого робити (від поганого настрою, втоми і т. ін.). *Треба їй* [Олені] *поспішати, щоб вспіти, так щось **руки не підіймаються*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Їй* [Марії] *і не хочеться ні до чого прийматися; **руки не здіймаються*** (Панас Мирний); *Вечорами, коли* [Надія] *поверталася з роботи, в неї ні до чого **не знімалися руки*** (С. Чорнобривець).
2. Уживається для вираження безвихідного становища, безпорадності і т. ін. *Бився, бився він отак, а чим далі, лиш гірше. Таке безголів'я, що й **руки не піднімаються**. Взяв він та й женився удруге* (Г. Хоткевич).

329. **РУ́КИ НЕ СЛУ́ХАЮТЬСЯ** *у кого і без додатка.* Хто-небудь не в змозі щось зробити (від старості, кволості, втоми і т. ін.). [Кобзар:] *А поможи мені, синашу, кобзу пересунути, а то старий уже став, **руки не слухаються*** (Б. Грінченко). **НЕ СЛУ́ХАЮТЬ НІ РУ́КИ, НІ НО́ГИ.** *Як зачула я це,— і не знаю, що зо мною сталось. Ридати захотілося, вискочити до них усіх, кинутись..— і... не можу. **Не слухають ні руки, ні ноги**... і голосу немає...* (Г. Хоткевич).

330. **РУ́КИ НЕ ТУДИ́ СТОЯ́ТЬ** *у кого і без додатка.* Хто-небудь невправно щось робить, не вміє робити чогось і т. ін. [Надія:] *Куди ж його приткнуть? Нездатний ні до якої роботи. У нього й **руки не туди стоять*** (О. Підсуха); — *Баба, вона таки — баба! Тільки й почуєш — то те, то се, то **не туди руки стоять*** (О. Ковінька).

331. **РУ́КИ ОПУСКА́ЮТЬСЯ / ОПУСТИ́ЛИСЯ** *у кого.* Хто-небудь впадає в апатію, стає байдужим, пасивним, бездіяльним; не хоче робити чогось. *Оксані було тяжко признати, що інший раз свекруха її права, що вона* [Оксана] *справді не вміє робити, і* ***руки опускалися*** *в неї* (Грицько Григоренко); *Скарга робить своє діло. Один, другий такий випадок, і в критика* ***опускаються руки*** (З газети); *Насоси працювали без зупинки дні й ночі, .. але в рудничних траншеях рівень анітрохи не знижувався. У декого з будівників* ***опускалися руки,*** *мовляв, не можна ложкою вичерпати моря.* (П. Інгульський); *— Ой, Панасе, Панасе, як тепер будемо жити? — зовсім* ***опустилися руки*** *в матері* (М. Стельмах).

332. **РУ́КИ РОЗВ'ЯЗА́ЛИСЯ** *кому і без додатка.* Хто-небудь звільнився від чого-небудь (від роботи, обов'язків, проблем і т. ін.). *— А що, от і діждали волі,— казав він.— От і* ***розв'язались нам руки*** (Панас Мирний); *А тепер, коли самі собою* ***розв'язались руки*** *з телицею, я відчув .. відвагу в грудях, що навіть із мотикою не побоявся б на сонце кинутись* (Є. Гуцало).

333. **РУ́КИ ФЕ́РТОМ,** *заст.* Узявшись у боки (перев. про самовдоволених, чванливих, безцеремонних людей). ***Руки фертом,*** *вираз строгий, Широко розкрачив* [розкарячив] *ноги. Та й бурчить собі Бассім* (І. Франко).

334. **У ВЛА́СНІ РУ́КИ** *чиї, кого, зі сл.* в і д д а́ т и, п е р е д а́ т и *і т. ін.* Особисто кому-небудь. *Уклінно прохаю віддати його* [вірш] ***у власні руки*** *Марії Костянтинівні на спомин* (Панас Мирний).

335. **У ДО́БРІ РУ́КИ,** *зі сл.* д і с т а́ т и с я, п о т р а́ п и т и *і т. ін.* До надійної, дбайливої людини, до хазяїна. *Вони так зраділи, одібравши книжки.., і я ще більше запевнився, що книжки дістались* ***у добрі руки*** (М. Коцюбинський); *— Тепер руїни, а колись? Чого там тільки не було! Та й тепер ще попадись вона* [Ратієвщина] ***у добрі руки*** *— золото не місце* (Панас Мирний).

336. **УМІ́ЛІ РУ́КИ.** Працьовиті, вправні в роботі люди. *Неначе з сонця скована* ***Умілими руками*** *— Аж іскриться та блискає. Оце так справді школа!* (В. Бичко); // Ті, що розуміються на чомусь. *І все-таки Словник Уманця* ***в умілих руках*** *міг давати свого часу певну користь; буває іноді, що в стилістичних шуканнях доводиться заглядати в нього й сьогодні* (М. Рильський).

337. **У РУ́КИ (до рук)** *кого, до кого.* До кого-небудь; під контроль, володіння, владу когось. *Коли панські маєтки пустошилися, економії занепадали, переходили* ***в руки*** *купців, .. не більшало й не ширилося добро кріпацьке* (Панас Мирний); *Вся колона кавалеристів .. спинилась і завмерла.. Літак сам ішов* ***у руки*** *ворожим кавалеристам* (А. Хорунжий); *— Значить, просто йти на ліс? — А я* [аякже]. *Просто на ліс, жовнірам* ***у руки*** (В. Винниченко); *Шанці один за одним переходили* ***до рук*** *атакуючих* (С. Добровольський).

338. **У СВОЇ́ РУ́КИ,** *зі сл.* в з я́ т и. Стати власником чого-небудь. *Андрій поглядав на розвалені кам'яниці і радісно хитав головою.— Та! вже воно так довго не буде!.. вони ..* [німці, чехи] *як візьмуть* [фабрику] ***у свої руки,*** *то швидко пустять пару!* (М. Коцюбинський).

339. **ЧУЖІ́ РУ́КИ. 1.** Хто-небудь інший. *Хто уникає всякої "панської" охоти, де все для тебе роблять* ***чужі руки,*** *а ти маєш тільки стріляти готовеньке і потім рахувати, скільки "взяв",— справжній мисливець* (М. Рильський).
2. Вороги, люди протилежного стану, поглядів. *Старший брат завладав батьківщиною, а його подав, як то кажуть,* ***чужим рукам*** *на пожирання* (Ганна Барвінок); *Туман обдав нас подихом солоним, І стало темно, наче уночі. Тепер ти не фортеця, Альбіоне, В* ***чужих руках*** *від брам твоїх ключі* (Л. Дмитерко).

РУКИ́

340. **З ЛЕГКО́Ї РУКИ́** *чиєї.* За чиїмось вдалим починанням, добрим прикладом. *Пишалися мої друзі ще й своєю ініціативою, оскільки все від нас пішло,* ***з нашої легкої руки*** *змагання розгорнулося по всьому дивізіону* (М. Ю. Тарновський); *Чорнобильська катастрофа* ***з легкої руки*** *Юрія Щербака випустила в ужиток таке поняття, як Звізда Полин* (З газети); *Масив Крас (німецькою — карст) — дике кам'янисте нагір'я в Югославії.* ***З легкої руки*** *хорватських географів ця власна назва перетворилася на науковий термін* (З журналу).

341. **З РУКИ́. 1.** *кому.* Зручно, доцільно, неважко. *— Я Вам, Богдане, і змелю, і привезу. Це мені* ***з руки,*** *— сказав Саливон. — Ідіть собі в село* (М. Стельмах); *На пляжі дикий кемпінг Виник нині — Пливеш як не в мазуті, То в бензині, Тож запалити море Всім* ***з руки...*** *І відібрав* [Баклан] *в Синиці Сірники* (А. Крижанівський).
2. *кому.* Неважкий, нескладний, під силу кому-небудь. *Широкі плечі та стан стрункий, Та усмішка білозуба. Такому справи усі* ***з руки,*** *Робота найважча люба* (М. Петренко).
3. *чиєї.* Від кого-небудь, з боку чогось. [Годвінсон:] *Коли його безчельний* [безсоромний], *ниций вчинок не знайде осуду* ***з руки*** *громади, то я приймý собі се на ознаку, що час мені шукать деінде місця, де б голову труждену прихилити* (Леся Українка).

342. **НЕ З РУКИ́** *кому.* **1.** Незручно, невигідно, не можна. *— Ніде правди діти, висапуємо щодня по дві норми,— наважилась чорнобри*

*молодиця,— **не з руки** нам вас обманювати* (О. Сизоненко); ***Не з руки** йому було .. княгиню просити, навіщо принижувати себе* (А. Хижняк); *У нещасті й розумний подурніє, а нам, Хомо, дурнішати **не з руки**, накладно обійдеться* (Є. Гуцало). **НЕ РУКА́.** [Явдоха:] *Хіба нам тепер тут погано? Але через Женю нам якось ніби **не рука** тут зоставатись* (М. Кропивницький); *Воно, дійсно, письменникові **не рука б**, здавалось, пояснити* [пояснювати] *свою творчість, треба б його увільнити од цього, проте в деяких випадках це буває необхідне й потрібне* (С. Васильченко).
2. *перев. зі сл.* іти́, ї́хати *і под.* Не по дорозі. *Чапля щодня проходив повз Григорів двір, хоч йому було це й **не з руки*** (П. Панч); *Позаду заторохтіла підвода, на ній непорушно сидів Семен Маганик..— Сідайте, батюшко, підвезу! — ще здалека гукнув він. — Тобі ж **не з руки**. — То й що?* (М. Стельмах).

343. **ПЕ́РШОЇ РУКИ́.** Який має найвищі професійні якості, здібності. *Ніхто не куняв і не дрімав, ніхто не перебував у стані легкої сонливості чи прострації,— всі спали надійно й міцно, бо, видно, заїхав у Яблунівку справді гіпнотизер **першої руки*** (Є. Гуцало); *Був він ковалем **першої руки**, а це значить, що йому доручали найвідповідальніші роботи* (З газети).

344. **СЕРЕ́ДНЬОЇ РУКИ́.** Який нічим не вирізняється серед інших; звичайний або посередній. *"Колос" трохи вередує, хоча й має два барабани. А ось СК-4* [комбайн] *геть захекується, як ото **середньої руки** косар, котрому вже до обіду всередині ріже* (З газети).

345. **У ДВІ РУКИ́.** Паралельно двома особами, приладами тощо. *У звичайному обчислювальному центрі вихідні дані перфоруються на паперові стрічки чи перфокартки **"у дві руки"**. Потім обидва примірники порівнюються з допомогою спеціальних пристроїв контрольного зчитування* (З журналу).

346. **У ЧОТИ́РИ РУКИ́,** *перев. зі сл.* гра́ти. Грати удвох на одному музичному інструменті (перев. роялі, піаніно). *Вони грали увертюру з "Норми" **в чотири руки**; грали вправно, старанно, дотримували такту* (З газети); *В іншій квартирі нас зустріла музика. Павло Бєляєв та його дочка Ірина **в чотири руки** грали Бетховена* (З журналу).

347. **ЯК (мов, ні́би *і т. ін.*) З БО́ЖОЇ РУКИ́.** Легко, без докладання великих зусиль. *Зо триста років* [в Україні] *лилася кров, величезні жертви клали без успіху, і раптом, **як з Божої руки**, несподівано дано незалежність* (В. Барка).

РУКОЮ

348. **З ПРОСТЯ́ГНУТОЮ РУКО́Ю,** *зі сл.* ходи́ти, стоя́ти. Жебракуючи, просячи що-небудь. *Аспазія вийшла до столу з червоними очима, .. На Гайсина дивилася такими благальними очима, наче вона стояла під церквою **з простягнутою рукою*** (П. Панч); *Тисячі колгоспів і радгоспів по вуха позалазили в борги, звикли ходити **з простягнутою рукою** до банку* (З газети). **З ДО́ВГОЮ РУКО́Ю.** *Отже був я багатий, а тепер що? **З довгою рукою** ходжу, в людей прошу, а колись і я людям наділяв, колись і в мене засіки тріщали, та все загуло!..* (О. Кониський).

349. **ПІД РУКО́Ю; ПІД РУКА́МИ,** *зі сл.* бу́ти, ма́ти *і т. ін.* Близько, поблизу; напохваті, поруч. — *Коли трапиться наглий, нещасливий випадок, в селі є лікар зараз же на місці, **під рукою**, — то це велика справа* (Ірина Вільде); *Полюдському треба! І в цьому весь Остап Вишня. Гумор хай буде смішним, сатира хай буде гострою, але людяність, душевність, доброта і співчуття теж мають бути **під рукою**, напохваті* (З газети); // При собі, з собою. *Багато рядків з "Енеїди" Шевченко знав напам'ять і цитував у повістях, коли твору Котляревського в нього не було **під руками*** (З журналу); // У своєму розпорядженні. *Немає причин сумніватися, що в жерців були **під рукою** дуже стародавні народні перекази про патріархів може, навіть письмові джерела, і вони внесли їх до своєї компіляції майже без змін* (З журналу); // У наявності. *Нині узвар здебільшого називають компотом, готують його з тих фруктів, які є **під рукою*** (З журналу); *Завбазою нічого не хотів від життя: все було **під рукою*** (З журналу).
2. *чиєю (чиїми), в кого.* Під чиїм-небудь опікуванням, спираючись на підтримку кого-небудь. *Можна і тут виявити себе, не обов'язково .. ходити в аспірантах, **під рукою** в маститих професорів* (І. Цюпа); *Брати на себе ініціативу — це і незвично, і клопітно. Куди певніше та затишніше бути **під** чиєюсь **рукою*** (З газети).

350. **ЩЕ́ДРОЮ РУКО́Ю.** Не виявляючи скупості, не шкодуючи. *Житню **щедрою рукою** Ти з вівсяною мукою Пересиплеш та піску Нишком втрусиш до мішку* (Я. Щоголів); *Він всюди сіяв **щедрою рукою** колядку, діалог і студний кант* (М. Зеров); *Грається* [сонце]... *Воно горить срібно-золотим сяйвом і бризки гарячого золота кидає **щедрою рукою*** (Остап Вишня).

РУКУ

351. **НА РУ́КУ (*заст.* руч). 1.** *кому.* Вигідний, зручний для кого-небудь. *Пішла чутка, що до Межибожа .. має незабаром прибути хтось із*

*царської родини. Ця новина дуже була **на руку** Семенові* (М. Коцюбинський); *Люди не можуть жити кожен сам по собі, тремтячи й остерігаючись усіх і вся. Це дикии, тваринний стан, який **на руку** тільки тим, хто при владі* (Василь Шевчук).
2. *для кого, кому.* Вигідно, зручно кому-небудь. *Марко зрозумів, чому Левкові так хочеться кататися з ним у човні Але це було і йому **на руку*** (І. Цюпа). **НА СВОЮ́ РУ́КУ.** *Вони* [тюремники] *злодійкувато намагалися **на свою руку** якось полагодити цей свій 'злочин", виявляючи зразок "революційної пильності"* (І. Багряний).
3. *чию зі сл.* схиля́тися, перехо́дити *і т. ін.* На чийсь бік, на чию-небудь сторону. *Громада почала схилятися **на руч** Грицькову* (Панас Мирний); — *Тимохо, ти .. **на чию руч** говориш?* (Іван Ле).

352. **НА ШВИДКУ́ (ско́ру) РУ́КУ** (*заст.* **руч**). Поспіхом, квапливо. *О. Порфирій хапком вмився, причесав **на швидку руку** свої коси рідким металічним гребінцем* (І. Нечуй-Левицький); *На бригові є сліди ремонту **на швидку руку*** (Ю. Яновський); *Рогуля **на скору руку** бере ножиці і рівно .. стриже великі, як стріхи, хлопські чуби* (Ф. Малицький); *А там поставлять закусити **на скору руч** чого-небудь* (Сл. Б. Грінченка).

353. **ПІД ВЕСЕ́ЛУ РУ́КУ.** У момент радісного збудження, піднесення; жартома. *Разом з Марією Кошель в селі залишилися ще кілька знайомих селян. Побажав зостатись .. швець Микола Проць, прозваний **під веселу руку** на товариському обіді "американцем"* (В. Бабляк).

354. **ПІД ГАРЯ́ЧУ РУ́КУ** (*заст* **руч**). У момент великого збудження, роздратування, тимчасового гніву. *Домашні знали добре всі норови Кирила Івановича .. всі куди можна ховалися, щоб не стрітися з ним, не підбігти **під гарячу руку*** (Панас Мирний); *Тарас* [Шевченко] *утік аж на горище, забився у найдальший він куток, бо не хотілось попасти **під гарячу руку** своєму панові* (Д. Косарик); *Сказані колись **під гарячу руку**, ці слова Винниченка* [про історію України, яку нібито не можна читати без брому] *повторюються й тиражуються і заганяють співвітчизників у комплекс причетності до ексклюзивних жахіть нашої історії* (Л. Костенко); *Гляди, як підскочиш **під гарячу руч**, то щоб бува не попобив тебе добре* (Сл. Б. Грінченка).

355. **ПІД СВОЮ́ РУ́КУ,** *зі сл.* прийня́ти, бра́ти *і т. ін.* До себе під захист, під своє опікування. — *Прости нас, князю, що ми тебе зневажали і тебе не послухали: прийми нас **під свою руку*** (І. Нечуй-Левицький); — *А мені якраз і потрібні люди авантюрницької вдачі.— Що ж, коли такі потрібні, беріть колодяженців **під свою руку**. І, як кажуть, ні пуху, ні пера!* (І. Головченко і О. Мусієнко); *Дізнавшись про причину втечі Наталки, вона рішуче прийняла її **під свою руку*** (С. Добровольський).

356. **У РУ́КУ,** *зі сл* сон. Який справдився; віщий. *То ж кум Нечай ще їв рибу-щуку, а ще ж приснився і сон **у руку*** (Л. Костенко); *Кажу вам щиро — сон піде **в руку**: Олекса буде паном у московській столиці* (М. Лазорський); *Ігор терпляче ждав інших розмислів Делоне. І Борис, ніби вгадавши намір свого товариша, повів далі· — Сон, як кажуть, **у руку*** (З журналу).

357. **У РУ́КУ [ЙДЕ́ТЬСЯ]** *кому.* Що-небудь дається комусь легко, без особливих зусиль. — *Ну, а як йому грамота, пане дяче? — Грамота йому — **в руку**. Пам'ять добра* (С. Васильченко); *Так усе тепера* [тепер] *чогось Хведорові **в руку йшлося**: урожай був добрий, щепи приймались* (Грицько Григоренко).

РУЧАТИСЯ

358. **РУЧА́ТИСЯ (ручи́тися) ГОЛОВО́Ю** *за кого—що і без додатка* Гарантувати що-небудь, будучи впевненим, переконаним у чомусь—комусь. — *Так ви **ручаєтесь головою**, що в замку, крім вас, немає живої душі? — питав Ледяник.— Є ще стара бабуся-ключниця* (Мирослав Ірчан); — *Злодія ми знайдемо, за це я вам **головою ручуся**, бо він здалека не приїхав. Він ковалівський* (В. Кучер).

РУЧКИ

359. **ДО РУ́ЧКИ.** Уживається для вираження крайньої негативної межі, міри чого-небудь; далі вже нікуди. — *Доспівався ти, Йване, видно, **до ручки*** (Ю. Збанацький); *Поки він був відсутній, тут не тільки не подумали зняти питання як непідготовлене, а добалакалися **до ручки*** (П. Загребельний); *І ореоли, і зірки, і тихі сльози, й стерті пучки... І враз — мов нагаєм важким: чом дожилися ми **до ручки*** (Н. Поклад).

РУШ

360. **А́НІ РУШ.** **1.** Неможливо примусити кого-небудь вийти зі стану нерухомості. [Лев:] *Той клятий Водяник!.. Я, наловивши риби, .. хотів на той бік передатися — а він вчепився цупко лапою за днище, та й **ані руш!*** (Леся Українка); — *Дорогою він* [пес] *витинав мені різні фортелі Коли переходив трамвайну лінію, ліг на рейки і **ані руш*** (Переклад С. Масляка).
2. Не можна примусити кого-небудь щось зробити; стояти на своєму. *Різдво із хати, а старости в хату, та нічого з того не вийшло. Затялась дівка і **ані руш*** (М. Коцюбинський).

3. Зовсім, нітрохи. [Пан Пшестшельський:] *Ну, Оришко, а як же там твій чоловік? Здоров?* [Оришка:] *Ніби здоров і їсти хоче, а на ноги не зведеться* ***ані руш*** (І. Франко); *Жабі мовчки тримала вудку і все знизувала плечима. Врешті .. промовила: — Люсю, а чому ж у мене й досі* ***ані руш*** *не клює?* (Олесь Досвітній).

РУШИТИ

361. **З МІСЦЯ НЕ РУ́ШИТИ.** Перебувати в стані нерухомості, оціпеніння. *Очі витріщив* [Кажан], ***з місця не рушить*** *і так жалібно до дячка звернувся: — Що ти наробив, Нечипоре? Було б же зарання сховатись куди-небудь* (М. Хвильовий).

362. **І ВУ́СОМ НЕ РУ́ШИТИ.** Ніяк не реагувати; не звертати уваги на кого-, що-небудь. *Почнеться яка бесіда, а Марина .. зажартує, то дівки сміються, а парубок* ***і вусом не рушить*** (Н. Кобринська).

РЯБІЄ

363. **[АЖ] В ОЧА́Х РЯБІ́Є** *у кого, в чиїх і без додатка, безос.* **1.** Хто-небудь втрачає здатність нормально бачити щось через надмірність яскравих фарб, світла, строкатість і т. ін. *Всі були в своєму найновішому і найкращому вбранні.* ***В очах рябіло*** *від яскраво-зелених, жовтогарячих і червоних гарусових та шовкових хусток* (З. Тулуб); *А верби виблискують,* ***аж у очах рябіє*** (А. Тесленко); *Від різноманітності одягу* ***аж рябіло в очах*** (Ю. Смолич).
2. У кого-небудь наступає стан перенапруження, перевтоми і т. ін. *Не стукаючи, вскочив* [Саїд] *у кімнату й захитався.* ***В очах рябіло,*** *в грудях бушувала буря* (Іван Ле).

РЯД

364. **РЯД У РЯД.** Один біля одного; одне за одним. *Проте не все сяяло в цій* [Золотій] *палаті .. На стінах* ***ряд у ряд*** *тьмяно поблискували поїдені прозеленню шоломи, кольчуги, щити, списи* (С. Скляренко). **РЯД ПО РЯДО́ЧКУ.** *Маруся насіяла всячини, і усе проквітало.., сіяла усе окремніше,* ***ряд по рядочку,*** *а зійшла така мішанина* (Марко Вовчок).

РЯДИ

365. **У ТРИ РЯДИ́ (ручаї́).** Дуже сильно, у великій кількості, рясно литися (про піт, сльози і т. ін.). *Прибіг Меркурій засапавшись,* ***В три ряди*** *піт з його котив* (І. Котляревський); *Сльози* ***в три ручаї*** *ллються* (Панас Мирний).

РЯДКА

366. **ВІД РЯДКА́ ДО РЯДКА́.** Все повністю, від початку до кінця. *Чари поезії молодого Тичини були чаклунськими. Можу судити по харківських поетах, ровесниках і молодих: раз прочитавши "Сонячні кларнети" і "Плуг", вони потім по пам'яті читали всі вірші,* ***від рядка до рядка*** (Т. Масенко).

РЯДУ

367. **В РЯДУ́** *з ким, чого.* Разом, поряд з кимось—чимось; серед чого-небудь. — *Живу, як і всі. І моя нива* ***в ряду*** *з усіма* (А. Хорунжий); ***В ряду*** *культурних закладів школа по праву повинна займати почесне місце* (З газети).

РЯТУВАТИ

368. **РЯТУВА́ТИ [ГРІ́ШНУ] ДУ́ШУ** *перев. чию.* За християнським віровченням — допомагати позбуватися від гріхів, звільнятись від вічних мук після смерті. [Єпископ:] *Не всі слова однакові, мій брате, Слова Господні більш* ***рятують душу,*** *ніж людські всі діла* (Леся Українка).

369. **РЯТУ́ЙТЕ (рятуй) МОЮ́ ДУ́ШУ.** Уживається як заклик, прохання про допомогу, захист перед загрозою смертельної небезпеки. — *Онде вже їдуть! А,* ***рятуйте мою душу...*** *Справді, кілька машин під'їхало до хати. На порозі став Орлюк з бойовими товаришами* (О. Довженко); *Скупий титар, бачачи, що смерть заглянула йому в очі, благально протягнув: —* ***Рятуй мою душу,*** *Трохиме .. Сто карбованців дам* (М. Стельмах).

370. **РЯТУВА́ТИ СВОЮ́ ШКУ́РУ,** *зневажл.* Оберігати лише своє життя, дбати про власне благополуччя, уникаючи смерті, небезпеки, неприємностей, що загрожують багатьом. *Зрозумів візир, що треба* ***рятувати свою шкуру,*** *і кинувся нам навздогін, але знов йому не пощастило* (З. Тулуб); *—А де ж ти поділася? — винувато мовив старий, бо, тікаючи з майдану, чув, як гукала йому вслід Наталка. — А то ви не чули?* ***Свою шкуру мерщій рятувати,*** *мене там хай хоч і бомбою рознесе* (О. Гончар).

С

САДЖАТИ

1. **САДЖА́ТИ (сади́ти) / ПОСАДИ́ТИ (посадови́ти) НА СТІЛ** *кого, іст.* Надавати комусь князівську владу (в Давній Русі). *Володимира Мономаха* ***посадили на стіл*** *у Києві під час народного повстання 1113 р.* (З газети); // Наділяти кого-небудь владою. *А запорожці .. Іванця..* ***на стіл саджають*** *..— Гетьман, гетьман Іван Мартинович! — кричать на все горло* (П. Куліш).

САДИТИ

2. **САДИ́ТИ ЗАКАБЛУ́КАМИ.** Завзято, із запалом танцювати. *Садить Ванька закаблуками* (Остап Вишня).

3. **САДИ́ТИ (садови́ти) / ПОСАДИ́ТИ НА МІЛИНУ́** *кого, що.* Призводити до складних обставин, труднощів, спричинювати невдачі. *В тебе глобальні ідеї, обширні плани, а щоденна логіка життя* ***садить тебе на мілину*** (З газети); *— Незручно йому* [командиру корабля] *такого досвідченого боцмана* ***на мілину*** *перед командою* ***садовити*** (Д. Ткач); *Йому* [Тихонюку] *відразу здалось, що цей випадок* ***посадить на мілину*** *всю добру славу Кленівської школи* (Ю. Збанацький).

4. **САДИ́ТИ (садови́ти) / ПОСАДИ́ТИ НА ХЛІБ ТА (і) [НА] ВО́ДУ** *кого.* Карати кого-небудь голодом, обмежуючи найнеобхіднішим у їжі. *Поодинці він* [слідчий] ***садовив*** *їх* [революціонерів] ***на хліб та на воду*** (С. Чорнобривець); *Чи не* ***посадили*** *Вас ..* ***На хліб і воду,*** *на покуту за редакторські гріхи?* (М. Коцюбинський).

5. **САДИ́ТИ ЧОРТА́МИ.** Лаятися, згадуючи чорта. ***Садила*** [Маланка] ***чортами*** *так обережно, так делікатно, як тільки можна було в неділю, по службі Божій* (М. Коцюбинський).

САК

6. **ЯК САК,** *зі сл.* д у р н и й. Дуже, надзвичайно. — *Сирота* [Прокіп] *дурний* ***як сак*** (І. Франко); *Дзюнька й скаже .. і по селу ославить, що, мовляв, дурний* ***як сак*** (Є. Гуцало).

САКА

7. **НІ (ані) ДО СА́КА, НІ (ані) ДО БОВТА́.** Ні до чого не здатний. ***Ані до сака, ані до бовта:*** *дурень вічний* (Укр.. присл..).

САЛІ

8. **НА КОМАРИ́НОМУ СА́ЛІ,** *жарт.* Пісний, немащений. — *Яка тепер соломаха? Ти її в пельку, а вона назад.* ***На комариному салі*** (С. Добровольський).

САЛО

9. **ДУРНЕ́ СА́ЛО БЕЗ ХЛІ́БА,** *лайл.* Нерозумна, обмежена, ні до чого не здатна людина. — ***Дурне*** *ти* ***сало без хліба,*** *— говорить жінка в свитині,— погань отака* (М. Стельмах); *Кинувши трубку, він .. вилаявся цього разу по-домашньому: — Ех ти... халепа!* ***Дурне сало без хліба!*** (В. Козаченко).

10. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **НА СА́ЛО,** *зі сл.* г о д у в а́ т и. Досита, досхочу, надміру. *Дивлюсь, як сказилася моя баба .. Годує їх* [монахів], ***мов на сало,*** *а ті тому й раді* (Г. Хоткевич).

САЛОМ

11. **ЯК СА́ЛОМ ПО ГУБА́Х** *кому.* Комунебудь приємно, радісно. — *Що на майдані робиться? — Мітингують, пане отаман.— Тур заявив, що годі .. А гайдамакам* ***як салом по губах*** (П. Панч).

САМ

12. **ГОВО́РИТЬ САМ ЗА СЕ́БЕ.** Не потребує доказів, пояснень. — *Вільному воля,— знизав плечима агент.— Я своїм товаром не набиваюсь — він* ***сам за себе говорить*** (М. Стельмах); *Те, що кращі стрічки останніх років — це екранізації творів М. Коцюбинського, В. Стефаника та інших класиків красного письменства, — факт, який* ***говорить сам за себе*** (З журналу).

13. **ПЕРЕВЕ́РШИВ САМ СЕБЕ́.** Зробив що-небудь краще, ніж раніше; відзначився більше, ніж можна було чекати. *Стефан Потоцький часто влаштовував урочисті бенкети, .. але на цей раз він* ***перевершив сам себе*** (З. Тулуб).

14. **САМ ЗА СЕ́БЕ.** Тільки що-небудь одне. *В борщі була* ***сама за себе*** *бутвина* [ботвина] *та квас* (І. Нечуй-Левицький).

15. **САМ НА САМ. 1.** Один, без нікого. *Натішившись учтою, .. цар повертав у покої і в самому темному там замикався* ***сам на сам*** (Дніпрова Чайка).
2. Удвох з ким-небудь, без когось іншого. *Поки ще* ***сам на сам*** *був* [Йосип] *з нею* [Параскою] *— все більше змовчував, мирився з своєю долею,— сам здобув — сам і зноси на здоров'я* (Панас Мирний); *Так баглося дуже поговорити йому з нею* ***сам на сам*** (Ірина Вільде); *Крокують* [товариші] *кожен* ***сам на сам*** *із думою своєю. Що жде їх*

тут? Вірніше, там, у шахті, під землею? (П. Дорошко).
3. Своїми силами, без чиєї-небудь допомоги, підтримки; самостійно. *Вовка він раз* ***сам на сам*** *відігнав від овець...* (Панас Мирний); *Славен той, .. хто* ***сам на сам*** *лихо зборе...* (С. Чорнобривець); // Особисто. *Зараз лист послав* [Турн] *к Енею, Щоб вийшов битись* ***сам на сам*** (І. Котляревський).

16. **САМ НЕ ПРИ СОБІ. 1.** Хто-небудь перебуває в стані сильного душевного потрясіння; дуже схвильований чимсь. *Увійшла та й стою* ***сама не при собі.*** *Чую, що стара за мене одповіщає* [відповідає] (Марко Вовчок). **САМ ЯК НЕ ПРИ СОБІ.** *Люди прибігли, говорять, вмовляють. Вона мов і не чує, і не одірвуть од дитини. Чоловік ходить* ***сам як не при собі,*** *свекор аж занедужав* (Марко Вовчок). **НЕ ПРИ СОБІ.** *Вона на когось наштовхнулася, хтось сердито зиркнув на неї, але решта, бачачи, що жінка* ***не при собі,*** *відступилася з дороги* (В. Речмедін).
2. Не такий як завжди. — *А той бідолаха зовсім сторопів від такого доброго дива, і — додому приїхав* ***сам не при собі,*** *і привіз капшук грошей* (Марко Вовчок).

17. **САМ ОДИ́Н.** Без нікого. *Воло́дька всі привітали, дістав ще раз вечерю, а потім він спав на широкій лаві під вікном у світлиці,* ***сам один*** *на цілу світлицю* (У. Самчук).

18. **САМ ПО СОБІ́. 1.** Окремо. — *А як, Іване, лучче* [краще] *живеться: чи гуртом, чи кожен* ***сам по собі?*** (Ганна Барвінок); *Цей найдрібніший пилок, відокремлено взятий від інших, Зовсім нічого не важить, бо часткою інших Завжди буває — і* ***сам по собі*** *існувать неспроможний* (М. Зеров); *Ті, що йшли поруч, одразу підхоплювали і не давали втонути. А якби поодинці рушили, кожен* ***сам по собі,*** *то багато хто з нас накрився б* (О. Гончар).
2. Незалежно від чиєїсь волі; мимовільно. *На його плескатому обличчі* ***самі по собі*** *стиснулись заволохачені уста* (М. Стельмах); // Без будь-якого втручання. *В оселі, мов* ***сам по собі,*** *гасне каганчик, при місячному сяйві збільшуються, неначе виростають, пучки і снопики зілля, і густішає їхній настій* (М. Стельмах).
3. Власне; у власному розумінні цього слова. *Був це ліс високої ціни .. і* ***сам по собі,*** *деревиною, був величезним багатством — бук та граб* (Ю. Смолич); ***Саме по собі*** *імперське самозахоплення — явище досить відворотне для навколишнього світу, типологія його сумновідома, але воно живить амбіції затурканих громадян* (Л. Костенко).

19. **САМ СОБІ́ ПАН (голова́, хазя́їн** *і т. ін.***).** Незалежна, вільна у своїх діях, вчинках людина. *Остогидло писарювання мені, оселився дома. Голодний, обірваний, та* ***сам собі пан!..*** (А. Тесленко); *А тут я* ***сам собі пан:*** *схочу — до частини якоїсь пристану, чиститиму картоплю, митиму машини або годуватиму коні, то й мене прогодують; а схочу — поживу в бабусі якоїсь немічної,носитиму їй воду, дрова рубатиму* (Григір Тютюнник); *Знаходилися й товариші на втечу, і Марусяк на початках був зрадів, .. Але.., з другого боку, один —* ***сам собі голова*** (Г. Хоткевич); ***Сам собі хазяїн,*** *а добра усякого, хоч скотини, хоч поля, чимало* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Ніхто тепер до мене не мішайся... Я* ***сама собі голова*** (Панас Мирний). **САМ СВІЙ ПАН.** *Ось тут, у тім затишнім кабінеті, обставленім хоч і не багато, та по моїй уподобі, я* ***сам свій пан*** (І. Франко).

20. **САМ СОБО́Ю. 1.** Мимоволі; підсвідомо. *Очі* ***самі собою*** *упали на графин і залюбувалися тими непримітними голочками, якими грала біла горілка* (Панас Мирний).
2. Без стороннього втручання, спонукання, заохочування. *Полюбив* [Гордій] *хлопця, як рідного сина, навіть дозволив себе називати татусем .. Власне, .. так воно якось* ***само собою*** *вийшло* (Д. Бедзик).

21. **САМ У РОТ ЛІ́ЗЕ (про́ситься).** Такий, що хочеться з'їсти; апетитний. — *Може, ти в нас і пообідаєш? У мене вареники —* ***самі в рот лізуть*** (О. Ковінька).

22. **[ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***)] САМ НЕ СВІЙ.** Хто-небудь втратив душевний спокій, дуже схвильований, приголомшений чимсь. *Ваша звістка зовсім прибила мене, ходжу* ***сам не свій,*** *не знайду місця собі* (М. Коцюбинський); // Збентежений, засоромлений. *Стоїть* ***сам не свій*** *Павло, дивиться на юрбу веселих, привітних ковалівців* (В. Кучер); *За столом, при батькові, Андрій сидить тихий та смирний, зніяковілий,* ***ніби й сам не свій*** (О. Сизоненко).

САМО

23. **САМО́ СОБО́Ю.** Звичайно, безсумнівно. *Князь оповістив..: — Хто хоче добровольно* [добровільно] *переходити в моє підданство, нехай викине на воротях віху з сіна або соломи — Ну,* ***само собою,*** *усі повикидали* (Г. Хоткевич).

САПОЮ

24. **ТИ́ХОЮ СА́ПОЮ,** *зі сл.* ді́яти, чини́ти *і т. ін.* Приховано або таємно; спідтишка. — *Міняють* [глитаї] *тактику. Хочуть діяти* ***тихою сапою.*** *Не вийде, пане лиходію Ратушняк!* (І. Цюпа); *Вона* [опозиція] *не загрожує зброєю, не пред'являє ультиматумів. Ні! Вона діє* ***тихою сапою*** (З газети); *Зло вони* [Кучмієнки] *чинять не з войовничих позицій, а* ***тихою сапою:*** *проникаючи до справжніх творців, обплутують останніх*

своєю запопадливістю (З газети). **ТИ́ХОЮ БРИ́ТВОЮ,** *рідко. Як зіницю ока стерегла Франка свою іконописної краси доньку Владиславу .. А що вже моралі вичитувала своїй красуні, — та так ніжно, люблячи, усе* ***тихою бритвою*** *брала* (З газети).

САРАНА

25. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **САРАНА́. 1.** *зі сл.* лі́зти, су́нути *і т. ін.* Великою масою, навально. — *Ляхи запрягли нас у ярмо, живуть з нашої праці, а москвини,* ***як сарана,*** *лізуть до нас, заводять панщину* (М. Лазорський); — *Лізете,* ***мов сарана,*** *— сказав пан сотник.— А ви* [козаки] *не стійте на дорозі. Сунуть монголи чи татари на Європу, а на їхній дорозі — ви!* (О. Ільченко); *Зі всіх боків,* ***наче сарана,*** *сунули* [фашисти] (Н. Рибак). **2.** *зі сл.* ї́сти, об'їда́ти *і т. ін.* Дощенту, повністю. — *Твої родичі .. об'їдають нас,* ***мов сарана!*** *— ледве стримує себе він* (М. Стельмах); — *І де ти бачив доброго москаля! — вже гнівалася мати. — Гетьманщина ледь спекалася тих постоїв,* ***як сарана,*** *все поїли і в додаток наробили стільки шкоди, що не затамуєш того і за сотню літ, і все те робили прості жовніри* (М. Лазорський).

САРАНИ

26. **ЯК (мов) [ТІЄ́Ї] САРАНИ́.** Дуже багато, велика кількість. *Ось і табір. Глянув* [хлопчик] *— війська,* ***Як тієї сарани!*** (Олександр Олесь); [Семен:] — *Дітей ми не будемо мати, .. тепер і так тісно, поля обмаль, а людей —* ***як сарани*** (М. Коцюбинський); — *Вже й полковникують у нас, і судять, і в церкві Божій свій лад роблять: на Стародубщині порядкує якийсь Толстой, у Полтаві — Хитрово, в Пирятині — Теплов, там ще якийсь німець Вейсбах, на Прилуччині — Барятинський, в Гуджулах, під боком, Башкирцев, Огньов. Налізло з цієї Московії того панства,* ***мов сарани*** (М. Лазорський).

СВАТ

27. **НІ (ані́) СВАТ НІ (ані́) БРАТ.** Зовсім чужа людина. *Він не був їм* ***ані сват ані брат,*** *лишень сидів з ними через город. Баба Дмитриха все носила йому обідати* (В. Стефаник).

СВАХА

28. **[ЯК] ПЕРЕЇ́ЖДЖА СВА́ХА,** *зі сл.* гаса́ти, бі́гати, ї́здити *і т. ін.* Людина, що часто міняє місце свого перебування. *І став Максим жити на два двори: місяць поживе в дружини, місяць — у матері. Справжня* ***переїжджа сваха*** (З журналу); — *Не гасай по селу та по обійстях, як* ***переїнджа сваха,*** *не шибайся по хлівах, мов чорт по пеклу, бо голови позакручуєш нам* (Є. Гуцало).

СВАШКА

29. **КИРПА́ТА СВА́ШКА,** *жарт.* Смерть. *А там, козаче, зирк! ні відсіль, ні відтіль,—* ***Кирпата свашка*** *— гульк у хату* (П. Гулак-Артемовський).

СВЕКОР

30. **ЯК СВЕ́КОР ПЕЛЮШКИ́ (пелюшо́к) ПРА́ТИ,** *зі сл.* збира́тися, бра́ти *і т. ін.* З неохотою; повільно, дуже довго. [Галина:] *Та говори, а то збирається,* ***як свекор пелюшки прати*** (М. Зарудний); *Отак він діло в руки бере,* ***як свекор пелюшки пере*** (Укр.. присл..).

СВЕРБИТЬ

31. **І ЗА ВУ́ХОМ НЕ СВЕРБИ́ТЬ** *кому, у кого.* Кому-небудь байдуже, однаково, нема діла до чогось; хтось не турбується ні про що. *Мірошник спить та спить. Вода ж біжить... Хомі й* ***за вухом не свербить*** (Л. Глібов); — *Виходить, що цілісінька свиня зникла з свинарні серед білого дня, а нікому* ***й за вухом не свербить*** (С. Добровольський); *Стрункий, біло-рожевий юнак, якому* ***й за вухом не свербіло*** *від болісних роздумів батька, тим часом стояв з гребінцем у руці перед трюмо* (І. Волошин). **Й НЕ СВЕРБИ́ТЬ** — *А отже громада каже, що буде жаліться — ще лукавіше додав писар.— Нехай! Мені те* ***й не свербить*** (Б. Грінченко).

32. **СВЕРБИ́ТЬ НА КІНЦІ́ (на кі́нчику) ЯЗИКА́** *кому, у кого.* Кому-небудь дуже хочеться розповісти щось. *По розпалених обличчях молдуван* [молдаван] *видко було, що якась цікава новина* ***свербить*** *їм* ***на кінці язика*** (М. Коцюбинський).

СВЕРДЛИТИ

33. **СВЕРДЛИ́ТИ / ПОСВЕРДЛИ́ТИ ОЧИ́МА (по́глядом)** *кого, що.* Пильно, пронизливо дивитися на кого-, що-небудь. *Чарнецький наморщив лоба і* ***очима,*** *повними ненависті,* ***свердлив*** *козаків* (П. Панч); *За Юлькою стежить швець Раздорин, і, коли повертається вона до своєї кімнати,* ***свердлить очима*** *її струнку постать* (А. Шиян); *Дивиться* [Федір] *на Реву, а той* ***свердлить*** *його* ***поглядом*** (Ю. Мушкетик); ***Посвердливши*** *якусь хвилину Васька* ***очима,*** *я мовчки схилився над столом* (Ю. Збанацький).

СВИ́НІ

34. **ЯК СВИ́НІ З ЧЕРЕДИ́ ЙТИ́МУТЬ,** *зі сл.* бу́де, *ірон.* Уживається для повного заперечення змісту речення; ніколи. *Тоді це буде,* ***як свині з череди йтимуть*** (З усн. мови).

СВИНІ́

35. **ЯК СВИНІ́ НАРИ́ТНИКИ,** *зі сл.* прис-та́ло, *ірон.* Уживається для повного заперечення

зазначеного слова; зовсім не (пристало). *Їй ця сукня пристала, **як свині наритники*** (З усн. мови).

СВИНЯ

36. **ЯК СВИНЯ́ В БАРЛО́ЗІ,** *зі сл.* величатися, *ірон.* Дуже, у великій мірі. *Пан бундючиться, величається, **як свиня в барлозі*** (З усн. мови).

37. **ЯК СВИНЯ́ В ДОЩ,** *ірон.* **1.** *зі сл.* чепурний. Уживається для вираження повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (чепурний). [Охрім (*до Гордія*):] *Чепурний, **як свиня в дощ!*** (М. Кропивницький).
2. *зі сл.* величатися. Дуже, у великій мірі. *Вона чваниться, величається, **як свиня в дощ*** (З усн. мови).

38. **ЯК СВИНЯ́ В ХОМУТІ́,** *зі сл.* виглядати, *ірон.* Негарно, недоладно. *Весь секрет метаморфози в тому, що він* [Лубенець] *перший пошив собі форму .. і, одягшись у неї, прибіг похвалитися. Виглядає, **як свиня в хомуті*** (М. Коцюбинський).

39. **ЯК СВИНЯ́ НА КОНЯ́,** *зі сл.* схо́жий, *ірон.* Уживається для повного заперечення змісту речення; зовсім не (схожий). *Він так схожий на Гарібальді, **як свиня на коня*** (М. Стельмах).

СВИСТИТЬ

40. **[АЖ] СВИСТИ́ТЬ (гуде́, гуля́є** *і под.*) **У КИШЕ́НІ (у кише́нях)** *у кого.* У кого-небудь зовсім немає грошей. — *Я вже дійшов до того, що хочу десятину поля продати... — Та невже? — здивувався Матвій ..— А я собі міркую, що і вам варто над цим подумати... — Чув, знаєте, і думав. Але дума і є думою, коли **свистить у кишені.** Що, зрештою, мені та одна десятина поможе* (У. Самчук); *Нема і дома нічого* [у Хоми], ***і у кишені гуде*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Після гусарської зими в отця Балабухи **в кишенях аж свистіло*** (І. Нечуй-Левицький).

СВИТА

41. **СІ́РА СВИ́ТА,** *заст., зневажл.* Бідний селянин у дореволюційній Україні. — *Нам треба з цієї **сірої свити** готувати і культурного хазяїна, і справжнього вояку* (М. Стельмах).

СВИЩІ

42. **СВИЩІ́ В БОРЩІ́** *у кого.* Хто-небудь дуже бідний. *У Панаса **свищі в борщі*** (З усн. мови).

СВІЖОСТІ

43. **НЕ ПЕ́РШОЇ СВІ́ЖОСТІ.** **1.** Не дуже чистий, трохи заношений (про одяг). *На ньому була сорочка **не першої свіжості*** (З усн. мови).
2. Вже відомий, не новий (про новини, вісті і т. ін.). *Прийшли Юхим з Мухою. Але нових ніяких не принесли вістей. Ото, що Дудка Панас із Митром виїздили, та й вже... Власне, і це вже **не першої свіжості** — ранішні вісті* (А. Головко).

СВІЙ

44. **СВІЙ У ДО́ШКУ,** *фам.* Близький за переконаннями, поглядами, настроями і т. ін. — *Бойовий народ ваші кореспонденти... Я там у вас з одним познайомився, забув, як прізвище... **Свій у дошку,** дарма, що підполковник!* (Л. Первомайський); // Простий. — *Ось вам, будь ласка!* — *обернувся до глядачів Тимощак. — Такий собі з вигляду **свій в дошку,** а не признається!* (Н. Тихий).

СВІНУТИ

45. **СВІНУ́ТИ (свіркону́ти) ОЧИ́МА.** Раптово глянути на кого-небудь, виявляючи поглядом якісь почуття (радість, гнів і т. ін.). *Вона повела плечима, .. гордо **свінула очима*** (С. Васильченко); *Тільки **свірконула*** [жінка] ***очима** і замість зерняти розкусила лушпанину. І зо зла її виплюнула* (Панас Мирний).

СВІТ

46. **[АЖ** (*рідко* **білий)] СВІТ КРУ́ТИТЬСЯ (ве́рнеться, макі́триться, колиха́ється, іде́) / ЗАКРУТИ́ВСЯ (заверті́вся, замакі́трився, заколиха́вся, пішо́в) О́БЕРТОМ (пере́кидом, пере́кидьки, хо́дором** *і т. ін.*) **[В ОЧА́Х (пе́ред очи́ма)]** *кому, у кого і без додатка.* **1.** Хто-небудь відчуває головокружіння від утоми, хвороби, болю і т. ін.; комусь погано. ***Крутився світ в очах,** цілий день носила* [Оленка], *забавляла дітей, хоч би хто шматок хліба дав* (К. Гордієнко); *Лежить наша Тетяна, **вернеться їй світ*** (Ганна Барвінок); // Відчувати запаморочення. — *Як махоне він мене в один висок! а далі повернувся та в другий! .. — так мені **світ і закрутився...*** (Панас Мирний); *"Будеш зоставатися висіти рівно один місяць" — звідкілясь долинуло, і одразу **завертівся світ,** хутчіш і хутчіш, як суховій у степу, сліпучий блиск, сліпучий біль* (Ю. Яновський); *Небораковi відразу **світ замакітрився*** (І. Франко); *Пожовкло в Мотрі в очах, **заколихався світ, пішло все ходором*** (Панас Мирний); *Куля пробила ногу вище коліна, в очах почорніло, **світ пішов обертом*** (Іван Ле).
2. Хто-небудь втрачає здатність чітко мислити, правильно сприймати дійсність через сильне хвилювання, радісні чи сумні події. *Дух спирається в Галиних грудях від щастя; **світ крутиться перед очима*** (Панас Мирний); [Красовська:] *Тут своя оказія, просто **аж світ в очах макітриться,** а вона ще з якимись там спектаклями!* (Олена Пчілка); *Сидів близько, говорив пошептом* [пошепки], *а*

в Марусі **завертівся** *весь* **світ** *перед* **очима** (Г. Хоткевич); *Оженився — зажурився,* **аж світ замакітрився** (Укр.. присл..); *Розстрілювали чи й так штовхали* [людей фашисти] *з кручі в прірву. Володя відчув, як* **світ** *йому ..* **пішов обертом** (Іван Ле); *Синова відповідь приголомшила Лукерку Василівну.* **Аж білий світ пішов перекидьки перед очима** *у неї* (І. Сенченко); *У Галі* **світ в очах пішов ходором,** *і товстою дерев'яною ложкою увірвала вона з усієї сили Василя по гуластому носі* (Панас Мирний).
3. Хто-небудь сп'янів. [Вельцель:] *Йому досить одну чарочку випити, щоб уже й* **світ замакітрився** (Леся Українка); [Іван *(до Семена і Одарки):*] *А як трапиться у вас зайвий карбованець, ви й пришліть його мені, я зараз вип'ю, щоб* **світ** *мені* **замакітрився** (М. Кропивницький).
47. **[АЖ (нáче, ненáче** *і т. ін.*)**] СВІТ [ВГÓРУ] ПІДНЯ́ВСЯ** *кому.* У кого-небудь поліпшився настрій, самопочуття і т. ін. *Ясна річ,* **світ** *йому* **вгору піднявся,** *коли вздрів .. постаті козацтва* (О. Ільченко); *Ївзі* **неначе світ піднявся!** *Віддихнувши трошки після сліз, пішла за жандармом* (Г. Квітка-Основ'яненко); *— Бабусечко моя, матінко! Дякую вам з душі, з серця!* **Аж світ** *мені* **піднявся вгору!** *Одродили ви мене, рідна матінко!* (Марко Вовчок).
48. **БІЛИЙ (Бóжий) СВІТ. 1.** Життя у всіх його формах і виявах. *Товаришів моїх немає. Давно від голоду й біди у* **білий світ** *із цього гаю ми розійшлися, хто куди...* (В. Сосюра); *Залишилась вона сама в старій глиняній хаті, сама на* **білому світі** (Є. Гуцало); *Уточнив батько. — Зараз тобі й під* **білим світом** *кращої немає. Але мине час і все зміниться* (О. Сизоненко); Защебече [соловейко] *на калині — Ніхто не минає. Мов батько та мати, Розпитують, розмовляють,— Серце б'ється, любо...* **І світ Божий,** *як Великдень* (Т. Шевченко).
2. Все навколишнє. *Зранку сніжок потроху почав падати .. І к* [до] *обіду таке схопилось, що* **світу білого** *не видно* (Панас Мирний).
49. **ДО [БІЛОГО (Бóжого)] СВІ́ТА,** *нар.-поет.* До ранку, до світанку. *Ой, десь би то, дівчинонько, Ти з паперу звита, Що ти мене додержала* **До білого світа** (Укр.. пісні); *Чіпка знявся.., проходив по надвір'ю мало не* **до світа білого** (Панас Мирний); *Може, до хати зайдемо? — Е, ні, не буду колошкати твоїх — нехай сплять* **до світу Божого** (М. Стельмах).
50. **ДО СВІТ СÓНЦЯ.** Дуже рано, до ранку. *— Грай, музико!* **До світ сонця** *Все проп'ю, щоб люди знали!* (П. Грабовський).
51. **[І (аж, нáче)] СВІТ ПОШИ́РШАВ (роз'ясни́вся, попростóрішав)** *кому.* Хто-небудь відчув радість, полегкість через приємні події, обставини і т. ін. *Я така вбога і безталанна дівчина, .. а він — Боже! Яким поглядом мене охрестив! Мов королівну. Мені* **наче світ поширшав** (Ганна Барвінок); *— Мені* **аж світ роз'яснився,** *як я його* [Михайла] *побачила! — тягла вона* [мати] *дальше* (О. Кобилянська); [Домаха:] *Ось бач, жива зосталася й діждалася-таки, що й* **світ** *мені* **попросторішав** (Л. Яновська).
52. **[І (що)] СВІТ [НІКÓЛИ] НЕ БА́ЧИВ** (*діал.* **не видáв, не ви́дів**). **1.** Незвичайний; такий що дивує, вражає своєю рідкісністю. *— Мовчіть! .. Ми вам дамо таке,* **що світ не бачив** *— два червінці* (О. Довженко); // Який відрізняється від інших, особливий. *Хлопці шкварили на своїй території "Яблучко" з такими алюрами й кониками, яких* **світ ніколи не бачив** (І. Микитенко).
2. Ніколи не було, не траплялося. *Виймав з портфеля експонати І тут же всім під носа пхав, До хрипоти кричав, тлумачив, Що ліпших цяцьок* **світ не бачив!** (С. Олійник); *І тепера* [тепер] *здається тобі, що вже* **й світ не видав** *стільки муки, скільки ти від народу прийняв за свої великомудрі науки* (Леся Українка).
3. *зі словоспол.* т а к и́ й, я к и́ х (я к, щ о). Уживається для підкреслення вищої міри якості, властивості (перев. негативної). *Був* [перекладач] *такий проноза, яких* **світ не бачив** (Ю. Збанацький); *Ой, горе! Хто б говорив! Уже таких відьом, таких нехлюй, як ти,* **світ не видав!** (Леся Українка); [Батько] *її узяв другу жінку. Та не жінку, а відьму, .. що такої* **й світ не видів** [бачив] (Г. Хоткевич).
53. **НА БІ́ЛИЙ (Бóжий) СВІТ,** *зі сл.* в и х ó д и т и, в и в ó д и т и *тощо.* Надвір, назовні; на свіже повітря. *Він засів у своєму бліндажі і весь день не виходив* **на білий світ** (О. Гончар); *Катря впала коло тії кам'яної постелі на коліна, розливається слізьми. Ледве я її вивела з тії* [тієї] *печери* **на світ Божий** (Марко Вовчок).
54. **НА ВЕСЬ СВІТ. 1.** *зі сл* к р и ч á т и, в е р е щ á т и *і под.* Несамовито. *Вона кричала* **на весь світ** (З усн. мови).
2. *зі сл.* р о з н ó с и т и, р о з г о л ó ш у в а т и, р о з т р у б и́ т и *і т. ін.* Усім. *То не була ненароком пущена чутка* [про волю], *перехоплена лакеями від своїх панів і рознесена ..* **на увесь світ** (Панас Мирний); *Коли б мені така відповіла взаємністю, то я* **на весь світ** *розтрубив би... — А він удає з себе байдужого* (О. Гончар).
55. **НА ЧІМ (на чóму) [ТІ́ЛЬКИ] СВІТ СТОЇ́ТЬ. 1.** *зі сл.* л á я т и, к л я́ с т и́, п р о к л и н á т и *і т. ін.* Не стримуючись, не соромлячись у виразах; дуже. *Лає* [Олекса] *панів* **на чім світ стоїть.** *Так клене часом* (Г. Хоткевич); *Проклинаючи* **на чім світ стоїть** *і таку їзду, .. Мирон почав припасовувати домкрата* (Ю. Збанацький);

Дрібцює Марія .. й кляне ту війну осоружну ***на чім тільки світ стоїть*** (Є. Гуцало).
2. *зі сл.* обмáнювати, брехáти *і т. ін.* Безсоромно. *Джмелика тримали далі. На слідстві він брехав* ***на чім світ стоїть,*** *міняв показання, плутав, викручувався* (Григорій Тютюнник).
3. *зі сл.* кричáти, верещáти *і т. ін.* Несамовито. *В другім .. каравані Піджарьовали* [піджарювали], *як у бані, Що аж кричали* [грішники] ***на чім світ*** (І. Котляревський); *Безбоязно підбігала тоді вона до Кирила Івановича і кричала* ***на чім світ стоїть*** (Панас Мирний); *Баба верещала* ***на чім світ стоїть.*** *Пущена по екзекуції на свободу, кидала горшками, ножем* (Г. Хоткевич).

56. **НЕ БЛИЗЬКИЙ (далéкий, такий) СВІТ.** Дуже далеко. [Прочанин:] ***Світ не близький*** *мені додому йти. Я з Галілеї* (Леся Українка); — ***Не близький світ,*** *— озвалась Килина,— аж до столиці. Я питала панотця, каже: наказний гетьман Полуботок їхав берлиною аж чотири з половиною тижні. — Ото! — здивувався не на жарт пан Павло.— Далеченько... далі, як до Туреччини* (М. Лазорський); *— Баба Марійка усяк її* [Поночівну] *од тої мандрівки відговорювала: "Це ж* ***не близький світ,*** *не скраю живемо, а, вважай, через усе село пробиратися"* (В. Дрозд); *Небоже, їдь ти, мабуть, у Новосельці.* ***Далекий світ,*** *щоправда, але байдуже. Візьмеш моїх пару коней* (С. Добровольський); [Христина:] *А звідки ти, хлопчику?* [Хлопчик:] *Я з Головчинців.* [Христина:] *Бідне,* ***такий світ*** *перло проти ночі!* (С. Васильченко). **БЛИЗЕ́НЬКИЙ СВІТ.** *— Ох синочку ж, мій голубчику, чи* ***близенький*** *же* ***світ?*** *Аж півтораста верстов* (Г. Квітка-Основ'яненко); [Іван:] *Що ж, далеко був?* [Семен:] *Та занесло мене аж у Бассарабію* [Бессарабію]*!* [Іван:] *Еге,* ***близенький світ!*** (М. Кропивницький).

57. **НІ (чи) СВІТ НІ (чи) ЗОРЯ́.** Дуже рано. *На другий день ще* ***ні світ ні зоря,*** *як одрадяни кинулися до Марининої хати* (Панас Мирний); *—* ***Ні світ ні зоря,*** *а Харитон поспішає на рибальство* (Ю. Збанацький); ***Чи світ чи зоря,*** *вже й повставали* (Ганна Барвінок).

58. **НОВИЙ СВІТ.** Америка (на відміну від Старого світу — Європи, Азії, Африки). *У* ***Новому світі*** *були свої закони* (З газети).

59. **СВІТ [БІ́ЛИЙ] ЗАКРИ́ВСЯ (замкну́вся)** *кому, для кого і без додатка.* Хто-небудь помер, загинув. *Замахнувся він... Та раптом все навколо застогнало.* ***Світ закрився*** (О. Гуреїв); *Тільки раз хвостом майнула, Наздогнала, проковтнула Бідолаху* [Івана] *риба-кит, І йому* ***замкнувся світ*** (Л. Первомайський).
2. Хто-небудь втратив інтерес, став байдужим до життя. *— Тепер сказала* [Галочка],*— усе покончила* [покінчила]. ***Закрився*** *для мене* ***білий світ*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Тут їй тоді й* ***світ замкнувся.*** *В тітки тепер живе* (О. Гончар).

60. **СВІТ [В ОЧА́Х (пéред очи́ма)] ТЬМА́РИТЬСЯ (темніє, мéркне, му́титься) / ПОТЬМА́РИ́ВСЯ (потемнів, помéрк, помути́вся).** **1.** *кому і без додатка.* Хто-небудь перебуває в стані запаморочення, втрачає чіткість сприйняття дійсності (від удару, болю і т. ін.). ***В очах йому тьмариться світ.*** *Він бачить засніжену кров на соломі* (Л. Первомайський); *Пішов Юріштан.* ***Світ в очах мутився,*** *кров до горла підступала* (Г. Хоткевич); *Христю наче хто в груди пхнув, по голові вдарив,* ***світ перед очима потемнів*** (Панас Мирний).
2. Хто-небудь дуже страждає, тужить; комусь надзвичайно важко. *Довго сидів Опанас біля домовини забитого сина .. Увесь його нескладний* ***світ потьмарився*** *й потонув у скорботі* (О. Довженко); *Бігла полем, плакала.* ***Потьмарився світ в очах.*** *На сніп упала, вражена тяжкою звісткою* (К. Гордієнко); ***Світ потемнів*** *у її* [Горпини] ***очах,*** *.. на серці туга нерозважна, у душі сум темний* (Панас Мирний).

61. **СВІТ [ДОГОРИ́ НОГА́МИ] ПЕРЕВЕРТА́ЄТЬСЯ (перекидáється) / ПЕРЕВЕРНУ́ВСЯ (переки́нувся).** Усе змінюється на протилежне, стає іншим. *Дивна тітка! Тут* ***світ догори ногами перевертається,*** *а їй все це в "печінках" сидить...* (Олесь Досвітній); *— Кар-ра Божа! — хрестяться тепер побожні люди.—* ***Світ перекидається догори ногами*** (П. Козланюк); *Зовсім* ***світ перевернувся:*** *.. Кривда всюди на покуті, А Правди чортмало* (Укр. поети-романтики..); *— Ковалиха сплеснула руками: — Людоньки!* ***Світ перевернувся...*** *Не бабуся онука, а онук стару до хати заганяє* (С. Журахович); *З'явилася фаланга молодих здібних людей... З'явилися свіжі голоси, залунали нові мелодії... Чудесно! Хоч* ***світ*** *тим часом від цього й не* ***перевернувся,*** *як то здається деяким гарячим головам* (М. Рильський).

62. **СВІТ ЗАВ'Я́ЗУЄТЬСЯ / ЗАВ'ЯЗА́ВСЯ** *кому.* Хто-небудь стає нещасним (перев. у зв'язку з невдалим одруженням). *— Доню, Галочко! Коли так, іди за Миколу! — Добре, панотченьку,— разом сказала Галочка, а на серце мов кусок льоду впав, бачачи, що усе ближче, усе ближче* ***зав'язується*** *її* ***світ*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

63. **СВІТ ЗАМАЛИ́Й** *кому.* Комусь хочеться волі, простору, активного, діяльного життя. *— Я, Михайло Подолян, знову в подорож збираюся.— І коли вже ти вгомонишся? — Прискіпується стара.— Голова біла, а йому* ***світ замалий*** (С. Журахович).

64. **СВІТ ЗА́ ОЧІ,** *зі сл.* піти́, побрести́, побі́гти *і т. ін.* 1. Не вибираючи шляху, напряму, без певної мети і т. ін. *Шевченко .. пройшов на вулицю і побрів* ***світ за очі*** (З. Тулуб); *Обличчя поліцая пересмикнула посмішка, вірячи й не вірячи, він ступнув назад, потім скочив у кущі й, петляючи, побіг* ***світ за очі*** (М. Стельмах); *Горобчик миттю як схопиться, полетів* ***світ за очі,*** *десь у гущавину заховавсь* (Леся Українка).
2. Невідомо куди; у безвість. [Орися:] *Обридла мені та хата, де мене хочуть живою втопити! Піду* ***світ за очі*** (І. Франко); *Зігнали* [фашисти] *у вагони .. Повезли нашу Мариночку* ***світ за очі*** (О. Іваненко). **У СВІТ ЗА́ ОЧІ.** ***У світ за очі*** *прогнав мене батечко мій, Що тебе я кохала так палко* (П. Грабовський); *— Чи ти, бува, з глузду з'їхав? — сіпнулась Настя.— Чи ж би ми покинули наш край, та й поволоклися б кудись, мов цигани,* ***у світ за очі?*** (У. Самчук). **СВІТ ЗА ОЧИ́МА.** *— Улюбив Олену усім тілом і душею, і серцем, і усім животом, і бачу сам, що коли її не достану, то або утоплюсь, або удавлюсь, або* ***світ за очима*** *піду* (Г. Квітка-Основ'яненко).

65. **СВІТ ЗІВ'Я́В** *кому.* Хто-небудь втратив інтерес до життя, став байдужим до всього. *— А я тебе все .. чекала, ..* ***світ мені зів'яв*** (М. Коцюбинський).

66. **СВІТ НЕ МИ́ЛИЙ (не лю́бий)** *кому.* Хто-небудь зневірився, відчув байдужість, відразу до життя. *Одного часу став мені* ***світ не милий.*** *Так мені тяжко, так мені було важко, наче ота скеля лягла на мої груди* (І. Нечуй-Левицький); *Видно, Устим Сидорович за ним, за Степанком, сумує, от йому й* ***світ не милий*** (Ю. Збанацький); *І звідки батько завжди знав, чого тобі хочеться? Не питаючи, зробить саме те, без чого тобі* ***світ не милий*** *саме цієї миті* (О. Сизоненко); **СВІТ НЕ МИЛ.** *Тепер мені* ***світ не мил*** *без нього!..* (Г. Квітка-Основ'яненко). **ЖИТТЯ́ НЕ МІ́ЛЕ.** *Обізвався побратим ., промовляє,— мов ножами крає: "Що минуло, те вже не вернеться.. Вже мені тепер* ***життя не миле,*** *чи в темниці, чи на вільній волі"* (Леся Українка).

67. **СТАРИ́Й СВІТ.** Європа, Азія, Африка (на відміну від Нового світу — Америки, що була відкрита пізніше). [Річард:] .. *Чому ж се ти в Голландії "не всидів"? Зарібку* [заробітку] *не було?* [Джонатан:] *Та ні, не те, а я зневірився в* ***Старому світі*** (Леся Українка).

68. **ТОЙ СВІТ.** Потойбічне, загробне життя як протиставлення земному. *Чи не покинуть нам, небого, Моя сусідонько убога, Вірші нікчемні віршувать, Та заходиться риштувать Вози в далекую дорогу, На* ***той світ,*** *друже мій, до Бога, Почимчикуєм спочивать* (Т. Шевченко); *Якби хто глянув на нього в ту пору, то, певно, подумав і що то упир прийшов з* ***того світу*** *і от-от щез лише заспівають треті півні* (М. Коцюбинськи [Козак (*до Опанаса*):] *Вмираєш, полковнику Прощай, Опанасе, зустрінемось на* ***тому сві*** (О. Корнійчук); *— Я хочу так тебе любити, я травні сонце — первоцвіт. Щоб не змогли н розлучити Ні цей, ні* ***той,*** *ні інший* ***світ*** (О. Білаш

69. **У БІ́ЛИЙ СВІТ, ЯК У КОПІ́ЙКУ,** *зі* стріляти. Не туди, куди слід; навмання. *Во* [снаряди] *стали вибухати по улоговині і на її сх лах. Командуючий сказав, підморгнувши: —* ***білий світ, як у копійку:*** *нашої піхоти тут уж давно немає* (Григорій Тютюнник). **У БІ́ЛИЙ СВ ЯК У КОПІ́ЄЧКУ.** *Десь стріляли з пістолетів* [ф шисти], .. *стріляли навмання,* ***у білий світ, як копієчку*** (П. Загребельний).

70. **У [ДАЛЕ́КИЙ] СВІТ; У [ДАЛЕ́КІ** (да́л ні)**] СВІТИ́.** 1. Дуже далеко. *Лети ж, сойко,* ***в д лекий світ!*** (І. Франко); *Аза щодня сиділа на бер моря .., мабуть,* [виглядала] *свого судженого, як поплив* ***у далекі світи*** (Легенди..); *Досягши .. ніем ясної височини, Вітрами гнаний* ***в Даль світи,*** *Він* [Шопен] *серце заповів перенести Ук ну землю рідної вітчизни* (Л. Забашта).
2. В оточення чужих людей; у самостійне жит *— Ото мати зрадіє, що дочка знов буде коло н Де ж таки! Одиначку мають, та й відпустит* ***світи,*** *до чужих людей?* (В. Кучер); *Я зовсім р сердився: і* ***в світа*** [світи] *вже йти не хочу, і з ставатися дома не хочу* (Марко Вовчок).

71. **ЦЕЙ СВІТ.** Земне життя як протиста лення потойбічному, загробному. *Ще забила во* [Горпина] *собі в голову, що вже не побачить* ***цім світі*** *сина* (Грицько Григоренко); *Пішла вон до ворожки, Щоб поворожити: Чи довго їй на* ***с світі*** *Без милого жити?* (Т. Шевченко); *— С* ***світ,*** *як маків цвіт; як-то на тім буде! — каже б ло стара, похитуючи головою* (Марко Вовчок).

72. **ЧУТЬ (ледь, чим, як,** *рідше* **ско́р** *і т. ін.***) СВІТ.** Дуже рано, на світанку. *— На др гий день* ***чуть світ*** *пішов я до опікуна, сказав, и хочу викупитися на волю* (О. Кониський); *Н хлопці! Сонечко заходить, розходьтесь вечерят а завтра* ***чим світ*** *з косами косити мені* (Г. Кві ка-Основ'яненко); *А завтра ж* ***як світ*** *на ст іти. Та треба ж рано-раненько .. встати* (А. Г ловко); *На другий день,* ***скоро світ*** *зібралися зв до походу* (І. Франко).

73. **ЯК (відко́ли) СВІТ СВІ́ТОМ.** Споко віку, здавна. *— Цехи — то для міст, для ремісн ків, а у нас по селах,* ***як світ світом,*** *цехів нія не бувало та й не буде* (І. Франко); *—* ***Відколи сві світом,*** *.. ніхто не чув, щоб рубали та палили вин град* (М. Коцюбинський). **ЯК СВІТ-СВІ́ТОМ.** Нікол

У четвер раненько виїхали. Хату замкнули, все замкнули і залишили зовсім без догляду. Злодіїв тут, ***як світ-світом,*** *ніхто не чув, а тому нема чого боятись* (У. Самчук). **ВІД СВІТУ.** — ***Від світу*** *не було такого і не буде!* (З усн. мови).

74. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **СВІТ СВІНУ́В** *кому.* Хто-небудь відразу здогадався про щось. *Їй зразу* ***як світ свінув*** *— це ж вона і є, та золота грамота!* (С. Васильченко).

75. **ЯК СВІТ,** *зі сл.* стари́й, да́вній, дре́вній *і т. ін.* Дуже, надзвичайно. *Але Хо не сьогоднішній, він старий,* ***як світ,*** *його не зведеш. Ох, багато він бачив на віку сьому!* (М. Коцюбинський); [Мальованов:] *Ну, на добраніч.* [Хламушка:] *На добраніч. Старе,* ***як світ,*** *побажання* (І. Кочерга); *Він тихо іде, він повільно іде, У нього й чоло ще таке молоде! Хто скаже про нього: старий він,* ***як світ?*** *Він — Данте. Йому тільки тисяча літ* (Л. Костенко); — *Хто ви така? — знов спитав Бичковський.— Ваша давня,* ***як світ,*** *знайома* (І. Нечуй-Левицький).

СВІТАНКУ

76. **ВІД СВІТА́НКУ (світа́ння) ДО СМЕРКА́ННЯ (до смерку́).** З ранку до вечора; цілий день. ***Від світанку до смеркання*** *стригла вона ярок і баранів, які лежали перед нею зі зв'язаними ногами* (З. Тулуб); — *Коли з добрим напарником, то копійок тридцять п'ять — сорок випиляю, це* ***від світання до смерку*** (М. Стельмах); // Весь час. *Чоловік кинув роботу, і* ***від світання до смеркання*** *корили та лаяли його* (М. Коцюбинський).

СВІТАХ

77. **ПО (у) [ВСІХ (широ́ких, дале́ких)] СВІТА́Х.** Скрізь; у багатьох місцях. *Не вагалась пані: .. поїхала з дорогою дитиною* ***по світах*** (Дніпрова Чайка); *Дядьки оповідають — Володько слухає... Олійник — що був* ***"по світах",*** *у Києві, в Одесі, десь там на шахтах вугіль копав, а після у Києві у якихсь там панів "за дворника состояв"* (У. Самчук); *Зібравши всю волю, вміння прикидатись, набуте за довгі роки блукань* ***по світах,*** *він раптом випростався, .. заговоривши французькою мовою* (О. Довженко); — *Якби не та панщина, .. і я не тинявся б* ***у світах*** (І. Нечуй-Левицький); — *Я ж би тую Україну кругом облітала, я ж би свого миленького* ***в світах*** *пізнавала* (Б. Грінченко); *Хоч і не був Василько* ***по широких світах,*** *зате певний: ніде немає більшої краси за зелену Верховину* (І. Чендей); *Чомусь на вечорі було більше дівчат.. Чи то недавня тяжка війна порозкидала юнаків по краю і* ***по далеких світах,*** *чи то дівчата першими стали до нової роботи* (Т. Масенко). **ПО ВСЬО́МУ СВІ́ТУ.** [Оксана:] *Сяя повісилась на шию копитанові* [капітанові], *захотіла разом панею бути; таскалась з ним* ***по усьому світу*** *і дитину добула!* (Г. Квітка-Основ'яненко); // У незнані, невідомі місця; далеко. *Віщувало серце,— не втримати його* [сина] *в хаті, знову гайне* ***по світах*** (О. Гончар).

СВІТИ

78. **ХОЧ О́КОМ СВІТИ́,** *зі сл.* те́мно. Дуже. *Темно,* ***хоч оком світи,*** *вітер бризкав холодною порошею* (Ю. Смолич).

СВІТИТИ

79. **СВІТИ́ТИ ВОЛО́ССЯМ (во́лосом).** **1.** Ходити з непокритою головою, не зав'язуючи на голові хустки і т. ін. ***Волоссям світить,*** *простоволоса ходить, неначе дівка* (І. Нечуй-Левицький).
2. *заст.* Старитися, залишаючися неодруженою. *Краще б вона сивим* ***волосом світила,*** *ніж мала втопити свою долю, віддаючись за Гната!* (М. Коцюбинський).

80. **СВІТИ́ТИ В О́ЧІ.** Підлещуватися до кого-небудь. *Не знав неборак, що пан тільки* ***в очі світив,*** *що лучче* [краще] *було б, якби він гудив* (А. Свидницький).

81. **СВІТИ́ТИ [ГРІ́ШНИМ (го́лим)] ТІ́ЛОМ.** **1.** Бути дуже бідним. *Чим же невдоволені козаки! — спитав Чепіга... — Голі ходимо,* ***грішним тілом світимо,*** *— надривався чийсь голос.* (С. Добровольський).
2. Бути одягненим у зношений, полатаний або подертий одяг. *Сиділи нужденні дроворуби, хто* ***голим тілом світив,*** *хто в сірятині* (М. Драгоманов); *Його мати старалася за тринадцятий сніп заробити трохи хліба, щоб як-небудь прогодувати шестеро дітей, що, мов жорна, мололи всякий харч і* ***світили*** *чорним* ***тілом*** *по всіх вулицях села, басуючи на хворостинах* (М. Стельмах).

82. **СВІТИ́ТИ ДІРКА́МИ.** Бути дуже старим, не придатним для використання. *Із шести крил* [млина] *осталося тільки троє, та й ті* ***дірками світять*** (С. Васильченко); — *Бачила б ти цю посудину навесні... Не човен, а кістяк мертвий лежав у кучугурах,* ***дірками світив,*** *розсохся зовсім* (О. Гончар).

83. **СВІТИ́ТИ / ЗАСВІТИ́ТИ ОЧИ́МА (о́ком, білка́ми)** *на кого і без додатка.* **1.** Пильно дивитися, поглядати на кого-небудь. *Мій парубок* [Яків] *тільки* ***очима світить*** *та поза мною посувається* (Марко Вовчок); — *Які проворні,— дорікає він і* ***світить оком*** *на Охріма та Гараська* (Григорій Тютюнник); — *А ти хвостом не крути і за чужі спини не ховайся,—* ***засвітив*** *на нього* ***оком*** *Латочка* (Григорій Тютюнник).
2. Виявляти поглядом якесь почуття (перев. гніву, роздратування). *Свекруха* ***світила очима*** *на невістку ще й тоді, як чоловік був дома; а як його у*

військо взяли, то докорам кінця-краю не було (Панас Мирний); *Строганиха .. тепло **світила очима** і просила гостей сідати на садовій лаві* (А. М'ястківський); — *Принесіть березки! — сказала генеральша поважно, тихо, мов звеліла хустку або води подати, тільки* [тільки] ***засвітила очима** хижо* (Панас Мирний); — *Облиш! — завищала вона* [Маланка] *пронизуватим голосом і **засвітила** на нього* [Андрія] *зеленими, повними зловтішної втіхи, **очима**.— Не займай, скалічить* (М. Коцюбинський).
3. *тільки недок.* **світи́ти очи́ма,** *без додатка, перев. ірон.* Не мати чим освітлювати приміщення. *А ще* [їмость] *лютило те, що нафта вийде сьогодні-завтра, а тоді **світи очима*** (Л. Мартович); — *Оце ж, синку, ані сірників, ані гасу .. **Світять** люди **очима*** (Ю. Збанацький).

84. **СВІТИ́ТИ ЗУБА́МИ.** Широко посміхатися. *Незнаний хлопець стояв перед нею. Не крився, не таївся, хизувався чобітьми, .. **світив зубами*** (К. Гордієнко).

85. **СВІТИ́ТИ ЛАТКА́МИ. 1.** Бути надзвичайно бідним. *Батьки самі **світили латками**, тому не могли допомагати синові* (З усн. мови).
2. Бути зношеним, полатаним (про одяг). *Селяни подивились один на одного. Їхні подерті свитки **світили латками*** (Ю. Яновський).

86. **СВІТИ́ТИ / ПОСВІТИ́ТИ КОСО́Ю.** Дівувати, бути неодруженою. *Дуже мене молоденькою засватано, світ білий, як ото кажуть, зав'язано, не довелось мені як слід і подівувати, **косою посвітить*** (Д. Мордовець).

87. **СВІТИ́ТИ РЕ́БРАМИ.** Бути дуже худим, виснаженим. *Сивоусі дядьки скаржилися, що .. мало тяглової сили лишилось-бо після фрица* [фашистів], *кілька конячин та й ті **світили ребрами*** (Ю. Бедзик); *У сусідів корови в теплому приміщенні, ситі, аж вилискують, а в нас на холодному вітрі **ребрами світять*** (Остап Вишня); ***Ребрами світить** тяглова сила на конефермі* (О. Гончар).

88. **СВІТИ́ТИ СИВИНО́Ю [СИ́ВИМ ВО́ЛОСОМ].** Бути немолодим, старим; старитися. — *В гетьмани вибирають, бо полковники хотять! Знаю я тих непогамовних полковників: вже давно **сивиною світять**, а все не знають, чого їм треба* (М. Лазорський).

СВІТИТЬ

89. **НЕ СВІ́ТИТЬ** *кому.* У кого-небудь немає надії, підстав сподіватися, розраховувати на що-небудь. — *Після того, що ти наробив у коморі, тобі **не світить** у начальство вилізти* (В. Кучер); *Зневажливо осміхнувся* [Іванчик] *до мене, ніби сказав: "Бідолашний! І чого ти до неї пнешся? Адже тобі тут **не світить!**"* (Я. Баш).

СВІТИТЬСЯ

90. **АЖ СВІ́ТИТЬСЯ,** *зі сл.* дурни́й. Надзвичайно, дуже. — *І дурний же ти, Іване, ох дурний, **аж світишся**,— став він* [староста] *перед Щасним у позу* (Ю. Збанацький).

СВІТІ

91. **НА ТО́МУ (тім) СВІ́ТІ.** Померти. —*Друга зустріч — Ванька Вороного .. Думав, уже давно **на тому світі**, так ні ж,— живе, стара гвардія!..* (В. Речмедін); *Недавнечко ж синка поховав... Ех, це вже його шоста дитина **на тім світі*** (А. Тесленко).

СВІТЛІ

92. **У [І́НШОМУ, НОВО́МУ** *і под* **] СВІ́ТЛІ. 1.** *зі сл.* ба́чити, здава́тися *і т. ін.* У певному вигляді, певним чином, з певного боку. *Зараз же він бачив їх* [картини] *у зовсім **іншому світлі**, розумів інший зміст* (Григорій Тютюнник); *Все в **іншому світлі** здалось тоді нам: Мана розлетілась, кохання не стало* (М. Вороний); *Замислився Козаков. Може, вперше оце його власна роль на війні постала перед ним **у новому світлі**. Так гарно рятувати людей!* (О. Гончар). **НЕ В КРА́ЩОМУ СВІ́ТЛІ.** *Правда, **не в кращому світлі** постав перед нами і автор листа ..— колишній голова сільської Ради* (З газети).
2. *чого.* З певних позицій; виходячи з певного погляду на кого-, що-небудь. *Проходять живі люди* [зображені в "Бориславських оповіданнях" І. Франка] ***в світлі** тонкого психологічного аналізу* (М. Коцюбинський).

СВІТУ

93. **ВІД БІ́ЛОГО СВІ́ТУ ДО ТЕ́МНОЇ НО́ЧІ.** Від ранку до вечора; весь день. *По селах **від білого світу і до темної ночі** знай гупали неугавно ціпи* (Панас Мирний).

94. **НЕ ВІД СВІ́ТУ ЦЬО́ГО.** Той, хто має незвичайні властивості або своєю поведінкою і вчинками викликає здивування. *Кеша вирішив пробити собі шлях у велику науку, він зробив ставку на Розума. Той був трохи **не від світу цього*** (М. Ю. Тарновський); *А вона не боїться смерті — Душа її вже давно живе у квітах — Червоно, жовто, синьо, бузково, біло, солодко, дико — як **не від світу цього*** (Г. Тарасюк); *Усяких гіпнотизерів, телепатів, екстрасенсів, парапсихологів я завжди вважав людьми **не від світу цього*** (З журналу).

95. **ПО́КИ (до́ки) [Й] СВІ́ТУ** (*заст.* **сві́та**) **[Й (та)] СО́НЦЯ. 1.** *з дієсл. у заперечній формі.* Ніколи. *Дивувались на шотландську волю І сторонні, чужії люди, Всі казали: "**Поки світа сонця**, у ярмі шотландський люд не буде!"* (Леся

Українка); — *Щоб я тебе з Вихорами не бачив, доки* ***світу й сонця...*** (Григорій Тютюнник); [Степан:] *Не забуду тебе, моя зоре,* ***доки світ сонця!*** (М. Кропивницький).

2. Весь час; вічно. *Казала вона* [Марта] *мені: — Добре — довіку зостанеться добрим, житиме поміж людьми* ***поки й світу сонця!*** (Панас Мирний); *Щоб ти ходив,* ***поки світу та сонця!*** (М. Номис).

СВІЧКА

96. **НІ БО́ГУ (Бо́гові) СВІ́ЧКА, НІ ЧО́РТУ (чо́ртові) КОЧЕРГА́ (коцюба́, ла́дан, на́довбень, уга́рка, рогачи́лно** *і т. ін.*). **1.** Нічим не примітна, посередня людина. [Олеся:] *Я білоручка: ні панянка, ні мужичка,* ***ні Богові свічка, ні чортові кочерга*** (М. Кропивницький); *З нашого Захарка* ***ні Богу свічка, ні чортові угарка*** (Укр.. присл..); *І що з його* [дитини] *буде?* ***Ні Богові свічка, ні чортові куришка,*** *ні заміж, ні так, нікуди* (Панас Мирний).

2. Нема ніякої користі, толку з кого—чого. *Ми за поезію великих почуттів; ми лише проти тієї інтимної лірики, що нічого не стверджує, нічого не заперечує, .. де немає ні глибоких людських переживань, ні справжньої любові, а солоденько-сиропні віршики чи мініатюри, з яких, як кажуть,* ***ні Богу свічки, ні чорту кочерги*** (А. Малишко).

97. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **СВІ́ЧКА. 1.** *зі сл.* рі́вний, стрunки́й *і под.* Дуже. *Олександра стояла, спершись на сапу, рівна,* ***як свічка*** (М. Коцюбинський); *І я знову йшов серед рівних,* ***як свічка,*** *стовбурів, серед пишних кетягів хвої* (М. Грушевський); *Незабаром прибув дипломат. Сухорлявий і рівний,* ***як свічка*** (С. Олійник); **МОВ СВІ́ЧЕЧКА.** [2-а дівчина:] *Наталочка. Вона ж у нас струнка,* ***мов свічечка*** (І. Кочерга).

2. *зі сл.* горі́ти, пала́ти *і под.* Рівним, високим, яскравим полум'ям; яскраво. *Сторожка біля воріт горіла,* ***як свічка,*** *частина селян вбігла вже в будинок* (П. Панч).

СВІЧКИ

98. **СВІЧКИ́ В ОЧА́Х ЗАСВІ́ЧУЮТЬСЯ (стаю́ть) / ЗАСВІТИ́ЛИСЯ (ста́ли),** *перев. чиїх.* У кого-небудь від сильного удару або болю з'являється зорове відчуття мерехтіння, ряботіння. *В очах Андрія* ***засвічуються*** *блискучі жовті й червоні* ***свічки,*** *він чує якийсь гострий, неможливий біль у голові* (І. Микитенко); *— Ну й вперіщила, Фросинко, мене халявою!.. Єй-бо,* ***в очах свічки стали*** (В. Бабляк). **СТО СВІЧО́К В ОЧА́Х ЗАСВІТИ́ЛОСЬ.** *Тієї ж хвилини переразливо* [пронизливо] *свиснув дріт, і в Матвійових* ***очах сто свічок засвітилось*** (М. Ірчан).

СВОЄ

99. **ЗНО́ВУ ЗА СВОЄ́. 1.** Неодноразово повторюючи, наполягати на чому-небудь. — *Піду я в найми! — Маланка підняла руки.— Вона* ***знову за своє!*** (М. Коцюбинський). **ЗНОВ СВОЄ́!.** [Зет:] *Заспівав би краще ..* [Амфіон *(презирливо махнувши рукою)*:] ***Знов своєї!*** (Леся Українка).

2. Продовжувати робити те саме, що й раніше. *На той рік* ***знову за своє;*** *Пішов я з матір'ю просити* (Т. Шевченко); *Кличуть вчора до себе матушку Серафиму: "Ти, кажуть,* ***знов за своє?*** *ти знов проти мене бунтуєш сестер?"* (М. Коцюбинський); *До виступу свого він ставився якнайуважніше .. І як розвиднілося вже зовсім та погасили лампу, тільки повернувся й підсів до вікна і* ***знов за своє*** (А. Головко).

СВОЇХ

100. **НЕ ПРИ СВОЇ́Х.** Божевільний. *Він був* ***не при своїх.*** *Всі його жаліли* (З усн. мови). **ПРИ СВОЇ́Х.** *Катерина вже напустилась на Василя: — Чи ти, бува, не здурів зовсім, чи на тебе лиш памороки найшли? І чи ти* ***при своїх?*** *От мені втяв штуку! Соромся! Йди додому!* (У. Самчук).

СВОЯК

101. **СВОЯ́К З ЛІВОЇ ЩОКИ́,** *ірон.* Нерідна, чужа людина. [Маруся:] *Сват він мені чи брат, чи яка рідня?..* [Іван:] *Та так, ніби* ***свояк з лівої щоки...*** (М. Кропивницький).

СВЯТАЯ

102. **СВЯТА́Я (свята́, святе́) СВЯТИ́Х** *чого і без додатка, книжн.* **1.** Що-небудь найдорожче, найзаповітніше. *Історія — це* ***святая святих*** *народу, недоторканна для злодійських рук* (О. Довженко); *— Якщо так станеться, то нам нічого іншого не залишається, як обороняти свою землю — це* ***святая святих!*** (Р. Іваничук); *Влазили до* ***святого святих*** людини з брудом, злом, руїною... (У. Самчук).

2. Щось неприступне для непосвячених. ***Святая святих*** *людського організму — серце — стало підвладним мудрим рукам лікаря* (З журналу).

3. Місце, доступне, відкрите для небагатьох. *Був червень 1986 року, коли я прийшов сюди, у* ***свята святих*** *— пожежну частину Чорнобиля, яка стала центром усієї протипожежної роботи в Зоні* (Ю. Щербак); *Кілька років ганяєш вагонетку, і аж після того візьмуть тебе на горно, тобто до печі, до* ***святої святих*** (О. Гончар.); *У нього ключі від зерносховища, де* ***святе святих*** *— насінневий фонд* (З газети); *А от і знамените передвір'я до* ***святого святих*** *— приймальна зала пана президента Об'єднаного Банку* (В. Винниченко).

СВЯТИЙ

103. **СВЯТИЙ [ЙОГО] ЗНАЄ.** Невідомо; ніхто не знає. *Отаке-то на сім світі Роблять людям люде* [люди]*! Того в'яжуть, того ріжуть, Той сам себе губить... А за віщо?* ***Святий знає*** (Т. Шевченко); *Став і насеред церкви — стою. Постояв трохи — дрімається, далі все дужче та дужче.* ***Святий його знає,*** *чого воно так мені* (А. Тесленко).

104. **СВЯТИЙ ТА БОЖИЙ,** *ірон* Удавано тихий та добрий; нещирий, лукавий. — *Залічивши себе до бабів, Явдоха в свято або в неділю і за холодну воду не візьметься: така б то вона* ***свята та божа*** (О. Кониський); *Він переморгується із братом· морг — і знову хреститься... "Ах ти ж, — думаю,— гад, он який ти* ***святий та божий!"***.. (Григорій Тютюнник); *Дарма, що темпераменту їй* [Тетяні Ничипорівні] *бракувало, замах на родинне — родинне! — життя її оскаженив.— Ах, подлянка! — скрикнула вона.— А перед людьми яке* ***святе та боже!*** (В. Підмогильний).

СЕ

105. **НІ СЕ НІ ТЕ. 1.** Який нічим не виділяється, посередній (про людину). — *Не знаєш Юрка? Він же в нас* ***ні се ні те!*** .. *Не вміє показати себе...* (І. Рябокляч).
2. Що-небудь непевне, невиразне, непримітне. — *Сину! покинь читати оту книжку,— обізвалася стара,— це не божа книжка. Ет!..* ***Ні се ні те!*** (І. Нечуй-Левицький).
3. Непевно, невизначено. *Балаш одказував старостам* ***ні се ні те*** (І. Нечуй-Левицький).

106. **ТО СЕ, ТО ТЕ.** Що-небудь різне; будь-що. *Дикун .. робив* ***то се, то те*** *по господарству* (С. Добровольський); *Любив* [Пилип] *після вечері побалакати з батюшкою та проводив його до самого двору, розмовляючи* ***то про се, то про те*** (І. Нечуй-Левицький).

СЕБЕ

107. **ПРО СЕБЕ. 1.** *зі сл.* говорити, співати *і т ін.* Ледь чутно, пошепки. *Раб іде, мимрячи щось тихо* ***про себе*** (Леся Українка); *Був* [Ярошенко] *веселий і намугикував* ***про себе...*** (В. Речмедін).
2. *зі сл.* думати, читати. Не вимовляючи вголос. [В'язні] *ніби зважують у темряві кожний* ***про себе:*** *мене вб'ють чи когось іншого?* (Ю. Збанацький); *Мусив відзначити* ***про себе*** *Функе: новин багато буде на Украіні. Недарма шість років вів .. баталії з польською шляхтою Хмельницький* (Н. Рибак). **САМ ПРО СЕБЕ.** *Більше любив* [Роман] *читати .. любив читати* ***сам про себе,*** *щоб ніхто не перебаранчав йому* (І. Нечуй-Левицький).

108. **ЯК (мов, ніби *і т. ін.*) НЕ В СЕБЕ,** *зі сл* їсти, пити *і т. ін.* Дуже багато. *Гості пили і їли* ***як не в себе.*** *Особливо старався панок. Він допався до курятини, до ковбас* (В. Большак); *Єдине, що вмів Санько робити з успіхом, — це їсти. Їв він* ***мов не в себе*** (З усн. мови).

СЕЗАМ

109. **СЕЗАМ, ОДЧИНИСЬ,** *жарт* **1.** Приємна несподіванка. *Вся ця краса, несподівана й пишна, сміється щастям просто в лице. Ще за хвилину нічого не було видно — і от "****сезам, одчинись!****"* (М. Коцюбинський).
2. Уживається як жартівливе заклинання при якійсь незвичайній ситуації або як побажання розгадати якусь таємницю. — ***Сезам, одчинись!*** — *жартує дівчина, бо дуже хоче, щоб трапилось чудо* (З газети).

СЕЗОН

110. **БАРХАТНИЙ (оксамитовий) СЕЗОН.** Осінні місяці на півдні. [Надія:] *Якщо хочете, можете збиратися до моря .. Саме сезон ..* ***Бархатний сезон!*** (З. Мороз); [Сумцова:] *Найголовнішого я вам не сказала — на курорт їду! Жовтень!* ***Оксамитовий сезон*** (В. Собко).

111. **МЕРТВИЙ СЕЗОН** *де.* Застій, послаблення розвитку в чому-небудь (в торгівлі, промисловості і т. ін). ***Мертвий сезон*** *в країні означає нестачу товарів, застій у техниці, обмеження розвитку продуктивних сил суспільства* (З газети)

СЕКРЕТ

112. **СЕКРЕТ ПОЛІШИНЕЛЯ.** Таємниця, яка давно всім відома; уявна таємниця. *Про обставини, за яких у нього з'явилися гроші, він не розказував, але це був* ***секрет полішинеля*** *— усі знали цю історію* (З газети).

СЕКУНДУ

113. **В ОДНУ СЕКУНДУ.** Дуже швидко, миттєво. *Щось невиразне, але без краю прекрасне промайнуло перед ним* ***в одну секунду*** (О. Гончар).

СЕРЕДА

114. **ЯК (мов, ніби *і т. ін.*) СЕРЕДА НА П'ЯТНИЦЮ,** *зі сл.* кривитися, скривитися *і т ін , жарт.* Дуже. *Раз Олеся наготувала такого борщу, що Балабуха вхопив ложку в рот, скривився,* ***як середа на п'ятницю*** (І. Нечуй-Левицький); *Він .. намагався приховати перед товаришами свою огиду до горілки. — Не кривись,* ***як середа на п'ятницю!*** *— гукали товариші* (М. Ю. Тарновський); *— А тут я ще спіткнувся і ногу підвернув, аж скрикнув, так заболіло. Сів я на землю і скрививсь,* ***як середа на п'ятницю*** (В. Нестайко); *Побачивши в своєму обійсті незаможників,*

бундючний Жежеря скривився, ***мов середа на п'ятницю*** (В. Речмедін).

СЕРЕДИНА

115. **ЗОЛОТА́ СЕРЕ́ДИНА.** Найвигідніший, позбавлений крайнощів спосіб діяння, поведінки; поміркована позиція в чому-небудь. — *Не будь дуже солодкою, бо розлиже. І гіркою не будь, бо розплює. Вибирай* ***золоту середину*** *і скоро сама научишся, як чоловіка слід приборкувати* (В. Кучер); — *Помиляється той, хто шукає* ***золотої середини*** *між наукою й собою: той здрібнює й себе, не збагачуючи й науки* (В. Підмогильний); *Цибуля, справді, гострий харчовий продукт .. Але й тут, як, зрештою, взагалі у житті, є* ***золота середина*** *— дієтична цибуля-порей. Його зелене перо .. ніжне, слабогостре на смак, зберігає всі цілющі, бактерицидні та антицинготні властивості* (З журналу).

СЕРЦЕ

116. **[АЖ] КРА́ЄТЬСЯ СЕ́РЦЕ (душа́)** *чиє (чия), у кого, кому і без додатка.* Хто-небудь дуже переживає, страждає. *Коли їм удалося Бенедя протверезити, то так утішалася* [мати], *мов дитина: заскакує коло нього, і цілує, і плаче, і йойкає, так, що* ***аж серце крається*** чоловікові (І. Франко); — *Краю мій рідний, зневажений краю! Де ж те сподіване щастя твоє?* ***Крається серце*** *від болю, одчаю, Як тільки долю твою нагадає* (М. Вороний); *Ох, Боже, Боже... Боже милосердний, нехай іде... Від цього наше горе не буде більшим і наше* ***серце*** *не буде менше* ***краятись***... *Нехай іде...* (Т. Осьмачка); ***Краялося її серце,*** *коли бачила, як танки з чорними хрестами на бортах підминали під гусениці золотоколосу пшеницю* (З журналу); ***Краялись душі*** *хлоп'ятам від жалю* (О. Гончар).

117. **[АЖ] СЕ́РЦЕ (душа́) ТРЕМТИ́ТЬ (трепе́че, трепе́четься)** *чиє (чия), в кого і без додатка.* Хто-небудь дуже хвилюється з приводу чого-небудь. [Орися]: *Я коня напуваю, а сама боюсь і глянуть на його, а* ***серце так і тремтить***... (С. Васильченко); *Веселенько нам* [дівчатам],— ***аж серце трепече*** (Марко Вовчок); *Енея* ***серце трепетало,*** *Воно о сині віщувало* (І. Котляревський); *Перед скелею сріблиться течія .. Як тут гарно!..* ***Аж тремтить душа*** *моя!* (А. Кримський).

118. **[АЖ] ХОЛО́НЕ / ЗАХОЛО́ЛО (захоло́нуло, похоло́нуло) СЕ́РЦЕ (в се́рці); [АЖ] ХОЛО́НЕ / ЗАХОЛО́ЛА (захоло́нула, похоло́нула) ДУША́** *чиє (чия), у кого і без додатка.* 1. Хто-небудь дуже непокоїться, переживає. ***Холоне серце,*** *як згадаю, Що не в Україні поховають, Що не в Україні буду жить* (Т. Шевченко); *У мене й* ***серце похолонуло***: *.. оддають до чужих людей, у чужу сторону* (Марко Вовчок).
2. Кого-небудь охопило почуття страху, комусь дуже страшно, боязно. *Серце його* [Кирила Івановича] ***холоне*** *від страху* (Панас Мирний); *Серце Половчихи* ***захолонуло,*** *за шаландою щось волочилося по воді* (Ю. Яновський); *І от знову увижається мені страшна темнота .. Тихо... Глухо... страшно,* ***аж в серці холоне*** (Панас Мирний); — *А Клава он приїхала, таке розказус, що* ***душа холоне!*** *..— Вона стала розповідати, як бомбили їх у дорозі* (О. Гончар);

119. **ВЕЛИ́КЕ СЕ́РЦЕ** *у кого.* Хто-небудь дуже добрий, чуйний, здатний перейматися чиїмись переживаннями, горем. *Спитала* [Тамара] *несміливо.— Зара?! — Очі Божени засиніли теплими вогниками. Вона довго підбирала слова. — У неї* ***велике серце***... (А. Хижняк). **ВЕЛИ́КОГО СЕ́РЦЯ.** *Йому можуть зустрітись люди* ***великого серця,*** *твердого сумління* (О. Гончар).

120. **ВІДКРИ́ТЕ СЕ́РЦЕ** *у кого.* Хто-небудь прямий, щирий, відвертий у стосунках з людьми. *Він* [Сеспель] *вірив Пакришневі, знав, що той каже правду, бо упевнився, що у своєму житті не зустрічав сердечнішого друга, людини з таким щирим і* ***відкритим серцем*** (Ю. Збанацький).

121. **ВІЩУ́Є СЕ́РЦЕ** *що.* Хто-небудь відчуває наближення певних подій (перев. неприємних). *Чогось їй було сумно, чогось було журно. Наче* ***віщувало серце*** *якесь лихо несподіване* (М. Коцюбинський); — *Щось Олекса забарився,— зітхнула Ярина. ...— А може, хоче заробити велику купу червінців. От* ***серце віщує,*** *що скоро почуємо про нього,— казала веселенька сестра* (М. Лазорський).

122. **ГАРЯ́ЧЕ СЕ́РЦЕ** *у кого і без додатка.* Хто-небудь сповнений пристрасті, здатний на сильні почуття. *В той самий момент, коли одірвали Марусю од Василя, вона почула, яке то* ***гаряче*** *любляче* ***серце,*** *який він рідний* (Г. Хоткевич).

123. **ДО́БРЕ СЕ́РЦЕ** *у кого.* Лагідний, доброзичливий характер. *Подруги в Уляні душі не чули. Любили в Уляні щиру душу,* ***добре серце*** (Панас Мирний); — *Може, поїдемо назад у Хвощівку? Хай ви колись відцурались від дітей, але ж не такий Данило ірод, щоб від матері старої відцуратись! Я з ним побалакаю, а з Христею без балачки обійдемось, у неї* ***добре серце*** (Є. Гуцало).

124. **ЗАВОРУШИ́ЛОСЯ СЕ́РЦЕ** *чиє, у кого і без додатка.* У кого-небудь виникло почуття кохання, хто-небудь відчув потяг до когось. —*Душа вся стривожена.* ***Серце одразу заворушилось.*** *Яка краса в тих чорних кучерях та смуглявих рум'янцях!..— подумала Гризельда* (І. Нечуй-Левицький).

125. **ЗАГРА́ЛО СЕ́РЦЕ** *чиє, у кого.* Хто-небудь відчув радість, піднесення, задоволення і т. ін.

Ломницький .. згадав, що зараз побачиться з Марусею і його ***серце заграло*** (І. Нечуй-Левицький); ***Заграло серце*** *у вівчарів, заблеяли* [забекали] *вівці, учувши пашу...* (М. Коцюбинський).

126. **ЗАПАЛИ́ЛОСЯ СЕ́РЦЕ** *чиє, у кого і без додатка.* Кого-небудь охопило сильне почуття (кохання, ненависті і т. ін.). *Єремія не зводив очей з пишного личка гарної козачки .. **Запалилось серце** одразу, наче якимись чарами* (І. Нечуй-Левицький).

127. **ЗАПЕКЛО́СЯ (зачерстві́ло) СЕ́РЦЕ** *чиє, у кого і без додатка.* **1.** Хто-небудь від тривалих переживань став нечулим, байдужим до навколишнього світу. *Плакала б, так вже й сліз нема, так вже **серце запеклось*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Вбирали її, ховали, а я навіть сльози не пустив. .. **запеклося** моє **серце*** (І. Нечуй-Левицький); *Ціле життя не знають вони ні ласки, ні доброго слова; **зачерствіє** в них **серце,** і вже ніхто, навіть їх діти, не почує від них доброго, щирого слова* (М. Коцюбинський).
2. *чим.* Хто-небудь дуже перейнявся якимсь почуттям (жалю, туги і т. ін.). *І я згадав своє село. Кого я там коли покинув? І батько й мати в домовині... І жалем **серце запеклось,** Що нікому мене згадати!* (Т. Шевченко); *Посварилися друзі за межу колись. І ненавистю їхні **серця запеклись.** Один одному смерті швидкої хотів* (Д. Павличко).

128. **КАМ'ЯНЕ́ (камі́нне) СЕ́РЦЕ** *чиє, у кого.* Хто-небудь байдужий, нечулий. *Ширяєв скоса, .. поглянув на художника. Але чиє **кам'яне серце** не зворушать похвали і лестощі..?* (О. Іваненко).

129. **КРИВА́ВИТЬСЯ СЕ́РЦЕ (душа́)** *чиє (чия), у кого і без додатка* . Хто-небудь мучиться, страждає. *І **кривавиться серце,** читаючи повість вашу, гуцули, .. повість боротьби вашої* (Г. Хоткевич); *Її **душа кривавилася,** мов покалічена* (О. Кобилянська).

130. **ПЕРЕСТА́ЛО БИ́ТИСЯ СЕ́РЦЕ** *чиє, у кого і без додатка.* **1.** Хто-небудь помер. ***Перестало битися** чуле **серце** Віщого Бояна* [М. Лисенка], *що за свого віку так голосно відкликалося на все добре й лихе в своєму рідному краї!* (Панас Мирний).
2. Хто-небудь завмер, заціпенів від страху, переляку. *Мов вритий, став опришок... **серце перестало битися...** "Що се? ... Хто се?.."* (Г. Хоткевич).

131. **ПРОКИДА́ЄТЬСЯ / ПРОКИ́НУЛОСЯ СЕ́РЦЕ; ПРОКИ́НУЛАСЯ ДУША́** *у кого, чиє (чия).* Хто-небудь знову відчуває інтерес до життя. *В неї **прокинулось** ще раз **серце,** прокинулось кохання до Ястшембського* (І. Нечуй-Левицький); *І в золотій журбі про милого Твоя **прокинеться душа*** (Т. Масенко).

132. **РОЗБИ́ЛОСЯ СЕ́РЦЕ** *у кого, чиє і без додатка.* Хто-небудь став нещасним, зазнав краху, невдачі в чому-небудь. ***Розбилось серце,** знемилів світ. Зів'яв навіки надії цвіт. Пречиста Мати, прийми мене* (Переклад М. Лукаша). **РОЗБИ́ЛОСЯ СЕ́РДЕ́НЬКО.** *Щастя ж коли їй судилось, Хай їй в покір не стає, Що через неї **розбилось Серденько** щире моє* (І. Манжура). **РОЗБИ́ТЕ СЕ́РЦЕ.** *Так молодіж наша: зрости не успіє Та по-молодецьки на світі пожити, Дивись, а у нього волосся сивіє, Поглянь, вже у нього і **серце розбите*** (М. Коцюбинський).

133. **РОЗМ'Я́КЛО (пом'я́кшало) СЕ́РЦЕ** *у кого.* Хто-небудь розчулився, став добрим, лагідним. *Сіла сердешна мати кінець столу да* [та] *так же то гірко почала плакати, що й старе запорозьке **серце** трохи **пом'якшало*** (П. Куліш).

134. **СЕ́РЦЕ БЕРЕ́ / ВЗЯЛО́** *на кого.* Хто-небудь сердиться, гнівається на кого-небудь. *Іноді ні з того, ні з сього **візьме** його таке **серце** на Ясочку, що так взяв би та спідтишка й садонув би під "микитки"* (С. Васильченко).

135. **СЕ́РЦЕ Б'Є́ТЬСЯ. 1.** *чиє, у кого і без додатка.* Хто-небудь живе заради когось, відданий комусь. *Хіба **серце б'ється** не для неї?.. І чому вона не птиця? Чому в неї не виросли крила?* (Панас Мирний).
2. *чим.* Кого-небудь охоплює якесь почуття. *Гіркою образою **билося серце** у Галі* (Панас Мирний).

136. **СЕ́РЦЕ БОЛИ́ТЬ / ЗАБОЛІ́ЛО (зболі́ло, наболі́ло); ДУША́ БОЛИ́ТЬ (зболі́ла)** *чиє (чия), у кого і без додатка.* Хто-небудь тяжко переживає з якогось приводу, уболіває, тривожиться за кого-, що-небудь. *Дітки плачуть, а в матері **серце болить*** (М. Номис); ***Серце болить,** коли глянеш, як воно* [зерно] *гине все, перестоює* (В. Кучер); *— Я піду й на Сибір за правду. А вам не покорюсь. Ну, тільки ж **душа болить... Серце болить.** За що?* (В. Винниченко); *Ах, той Йон!.. У неї **серце** так **наболіло** через нього* (М. Коцюбинський); *— Панна Анельо, моя дорога ви, моя кохана .. Я змучивсь .. у мене **душа зболіла*** (М. Коцюбинський). **СЕ́РДЕ́НЬКО БОЛИ́ТЬ.** *Місяць в хмари закотився, Та й стало темненько. Чого ж Петро зажурився, І **болить серденько*** (П. Гулак-Артемовський).

137. **СЕ́РЦЕ В'Я́НЕ** *чиє, у кого, кому і без додатка.* **1.** Хто-небудь переживає, непокоїться. *Розсердився, розгнівався Мій милий на мене, А як гляне, **серце в'яне** І в нього і в мене* (Укр.. лір. пісні); *Що ж маю вашому братові казати? — Кажіть йому, що дуже мені жалко і його, і діток, і **серце** моє **в'яне,** .. а вже до його не вернусь!* (Марко Вовчок); *Хто їде, хто їде — на темницю*

гляне. Холодний погляд!.. Ох, як ***серце в'яне*** (Леся Українка).
2. Хто-небудь захоплюється кимсь. ***В'яне серце*** *моє од щасливих очей* (В. Сосюра); *Олег не шкодував грошей, і в Наталки* ***в'яло серце*** *— ото щедрий* (Є. Куртяк).

138. **СЕ́РЦЕ МРЕ (завмира́є, замира́) / ЗАВМЕ́РЛО (заме́рло)** *у кого, чиє і без додатка.* Хто-небудь дуже хвилюється, відчуває раптовий переляк, страх, тривогу і т. ін. *Впізнала* [Єлька] *його* [Миколу], ***і серце завмерло,*** *а він ішов понурий, задуманий, під ноги дививсь* (О. Гончар); *Ось нестямний ґвалт, регіт, плесканина в руки піднялися з другої хати. У Василя* ***серце замерло*** (Панас Мирний).

139. **СЕ́РЦЕ НИ́Є (млі́є, тлі́є** *і т. ін.***); ДУША́ НИ́Є (млі́є, тлі́є** *і т. ін.***)** *чиє (чия), у кого і без додатка.* Хто-небудь дуже переживає, страждає. *"Господи! Де ж се вона ділася!.." Ниє-омліває материне* ***серце*** (Панас Мирний); *Бридко йому було на душі,* ***серце ниле...*** *Та — нічого, казав собі, все минеться, вляжеться* (Є. Гуцало); *—Думати? Се ти думатимеш, коли в мене* ***серце тліє!*** (Марко Вовчок); *Коли їхали через знайоме місто..,* ***серце*** *його боляче* ***стискалось і німіло*** (П. Колесник); *— Мамочко, на ось краплі свої випий,— підійшла з чашечкою в руках Настя. — Може, тобі краще стане,— а в самої болем* ***нила душа*** (І. Цюпа). **СЕ́РДЕНЬКО МЛІ́Є.** *Моє* ***серденько мліє,*** *Мліє* (П. Чубинський); *Як хороше, як весело На білім світі жить!.. Чого ж у мене* ***серденько І мліє*** *і болить!* (Л. Глібов).

140. **СЕ́РЦЕ ОБКИПА́Є (закипа́є, облива́ється, схо́дить** *і т. ін.***) / ОБКИПІ́ЛО (закипі́ло, облило́ся, зійшло́** *і т. ін.***) КРО́В'Ю** *у кого, чиє і без додатка.* Хто-небудь відчуває неспокій, тяжко переживає. *У неї* ***серце обкипає кров'ю,*** *коли подума вона, яке горе, яку нужду та недостачу терпить її Йосип* (Панас Мирний); *Чубенко мовчав, сидячи на коні,* ***серце*** *його* ***закипало кров'ю,*** *перед очима стояла пелена* (Ю. Яновський); *— Глузуєш? Та хіба тобі зрозуміти батькове горе... А в мене* ***серце кров'ю обливається,*** *коли подумаю, що ми без коня* (П. Рєзніков); [Маруся:] *"Як згадаю свою Україну, то моє* ***серце кров'ю обіллється...*** *Я неначе бачу, над Россю, на горі батьківську хату у вишневому садочку"* (І. Нечуй-Левицький).

141. **СЕ́РЦЕ ОПИНИ́ЛОСЯ В П'Я́ТАХ** *перев. у кого.* Хтось дуже злякався. *— Ану, раб Божий, постав ослона й лягай! — сказав* [дяк] *спокійно, з притиском, так що в хлопців* ***серце*** *миттю* ***опинилося в п'ятах*** (Василь Шевчук).

142. **СЕ́РЦЕ ПА́ДАЄ (обрива́ється) / ВПА́ЛО (обі́рва́лося)** *у кого, чиє і без додатка.* Хто-небудь завмирає від раптового переляку, тривоги і т. ін. *Я прислухавсь. Найменший шелест або стук — і моє* ***серце падає*** (М. Коцюбинський); *Павло побачив.. пробоїну і* ***серце*** *його* ***впало*** (І. Багмут); *Він не пам'ятає, як відчинив двері.. Назустріч холодне, незнайоме обличчя чужої жінки. ..* ***Серце обірвалося*** (О. Донченко); *Тимкові почулося, ніби його хтось покликав. Оглянувся і побачив Солов'я.* ***Серце обірвалося:*** *"Ну, так і є — до командира!"* (Ю. Збанацький).

143. **СЕ́РЦЕ ПЕРЕБОЛІ́ЛО (перегорі́ло, перекипі́ло** *і т. ін.***); ДУША́ ПЕРЕБОЛІ́ЛА (перегорі́ла, перекипі́ла** *і т. ін.***)** *у кого, чиє (чия) і без додатка.* Хто-небудь настраждався, знемігся від почуття тривоги, страху, туги і т. ін. *А скільки сліз вилила за ним! А скільки* ***серце*** *в мене* ***переболіло,*** *як пішов він на чужину!* (І. Нечуй-Левицький); *Це її* [матері] *геть спрацьоване* ***серце .. переболіло*** *за їхні двійки й закохання* (І. Муратов); *— Так і не вдалося зазирнути в рідні краї. .. Раз* ***перекипіло серце*** *— і баста. Навіщо вдруге ятрити?* (Григорій Тютюнник); *— Мамо, мамо! Скажіть мені словечко, скажіть! Моя* ***душа переболіла...*** *моє серце схне* [сохне]! (Марко Вовчок).

144. **СЕ́РЦЕ ПОВЕРТА́ЄТЬСЯ / ПОВЕРНУ́ЛОСЯ. 1.** *чиє, до кого.* Хто-небудь починає прихильно ставитися, відчувати симпатію, любов до когось (перев. після якогось непорозуміння, незлагоди, сварки і т. ін.). *Ні, не таким було кохання його* [Данила] *до дівчини Її* ***серце*** *вже* ***поверталося*** *до Нечуйвітра, коли Данило побачив Галину* (М. Стельмах).
2. *тільки док.* **се́рце поверну́лося** *у кого.* Хто-небудь перейнявся співчуттям, жалем до когось. *Очі йому від знемоги закрилися, зуби зціплені, вид страшний, грізний. У матері аж* ***серце*** *боляче* ***повернулося*** *од того виду страшного* (Панас Мирний).

145. **СЕ́РЦЕ ПРИВЕРТА́ЄТЬСЯ (го́рнеться, пригорта́ється, хи́литься, схиля́ється, прилягá́є) / ПРИВЕРНУ́ЛОСЯ (пригорну́лося, схили́лося, прилягло́)** *кого, чиє до кого і без додатка.* Хто-небудь відчуває потяг, симпатію, любов до когось. ***Приверталось*** *її* ***серце*** *до Романа* (М. Стельмах); *— Мені байдуже, що вони молоді й хороші, коли моє* ***серце*** *не до них* ***горнеться*** (Марко Вовчок); [Мар'яна:] *Та воно якось і кохать простого парубка не пристало тепер, до козаків скорій* [скоріше] ***серце схиляється*** (С. Васильченко); ***Серце*** *ж моє не* ***пригорнеться*** *до тебе, Петрусю, очі не зглянуться* (Ганна Барвінок); *— Трапляється часом, що* [серце] *.. до іншого так зразу* ***приляже,*** *як до рідної мами* (Марко Вовчок).

146. **СЕ́РЦЕ РВЕ́ТЬСЯ (розрива́ється, надрива́ється) [НА ШМАТКИ́]** *чиє, у кого і без додатка.* Хто-небудь дуже переживає, страждає,

сумує. [Кассандра:] *Долон не винен. Винні сії очі, Не вмів їх погляд мовити "кохаю", Хоч від кохання* **серце розривалось** (Леся Українка); *Все я бачив; Од усього* **серце надривалось,**— *І тоді журливе слово На папір прохалось* (Я. Щоголів); *З ким поділить сумні думки? .. Як* **серце рветься на шматки!** (П. Грабовський); *Сердешному чоловікові не до спання:* **серце в його на шматки розривається** (О. Стороженко).

147. **СЕ́РЦЕ СО́ХНЕ** *чиє, у кого, за ким і без додатка.* Хто-небудь томиться, знемагає від кохання. *Та минали дні і ночі, минали місяці, а той, за ким* **сохло її серце,** *не з'являвся перед батьківський двір* (Д. Бедзик).

148. **СЕ́РЦЕ СТИ́ГНЕ (холо́не) / ПРОХОЛО́ЛО (охоло́ло)** *чиє, у кого і без додатка.* **1.** У кого-небудь зменшилася сила вияву якихось почуттів (кохання, ненависті і т. ін.). *Вона устала така веселенька, хоч і вчора її лаяно, та дитяче* **серце скоро стигне,** *образи швидко холонуть* (Панас Мирний); *Я почула, що моє* **серце вже прохололо,** *перестало ненавидіти його...* (Ганна Барвінок); *Перші, кажуть, любощі — дурниця .. А* **прохолоне серце,** *підуть докори та перекори* (Панас Мирний).
2. Кому-небудь дуже страшно, боязко. *Маруся похолола... Чула, як* **стигло серце.** *Незрозумілий, елементарний якийсь жах перетряс нею цілою* (Г. Хоткевич).

149. **СЕ́РЦЕ СТИСКА́ЄТЬСЯ (сти́скується) / СТИ́СЛОСЯ (сти́снулося)** *у кого, чиє, кому і без додатка.* Хто-небудь тривожиться, хвилюється, відчуває неспокій за когось. *Коли згадую про нього,* **стискається серце** (М. Коцюбинський); *Чує* [Роман], *як* **стискається в нього серце** *з жалю до матері* (М. Стельмах); *Борисові на цей вид* **серце стиснулося** *в грудях. Пригадав собі Марусю. Чи жива вона?* (Б. Лепкий); **Серце мені стиснулося:** *он вони — рідні Карпати!* (І. Муратов).

150. **СЕ́РЦЕ ТЕ́НЬКАЄ / ТЕ́НЬКНУЛО** *в кого, кому і без додатка.* Хто-небудь починає дуже хвилюватися, тривожитися з приводу чого-небудь. *Тітка Мокрина, хоч в самої* **тенькає серце,** *може заспокоювати та вговоряти* (Марко Вовчок); *"Господи, що ж він зробив" .. Левко зупинявся на дорозі, відчуваючи, як* **серце тенькало** (М. Стельмах); *Він навіть не пам'ятав, чи попрощалася Галка. Отямився, коли вона поминула третій поверх.* **Серце йому тенькнуло** (Ю. Мушкетик).

151. **СЕ́РЦЕ ЯК (ле́две, ма́ло, тро́хи** *і т. ін.*) **НЕ ВИ́СКОЧИТЬ [З ГРУДЕ́Й]** *у кого, чиє і без додатка.* Хто-небудь відчуває сильне серцебиття від хвилювання, страху і т. ін. *Лежать груші — тут, там, ждуть, а в кожного з нас* **серце як не вискочить.** *Господар, сам .. дає.., нікого .. не промине* (О. Гончар); *Хтось пройшов біля плоту, торкнувся рукою воріт, і* **серце** *Христини* **мало не вискочило з грудей:** *це ж він, Роман, повернув на її вулицю* (М. Стельмах); [Оленка:] *Ой, як ви мене злякали, що я й не стямилась!* **Серце** *моє* **трохи не вискочить з грудей** (І. Нечуй-Левицький). **СЕ́РДЕНЬКО ТРО́ХИ З ГРУДЕ́Й НЕ ВИ́СКОЧИТЬ.** *Яким .. давай рити. А Ольга непритомна, .. а* **серденько трохи з грудей не вискочить** (Григорій Тютюнник). **СЕ́РЦЕ ЛА́ДНЕ ВИ́СКОЧИТИ З ГРУДЕ́Й.** *Половчиха, вирядивши в море чоловіка, виглядала його шаланду, .. її* **серце ладне** *було* **вискочити з грудей,** *а з моря йшли холод та гуркіт* (Ю. Яновський).

152. **ТА́НЕ СЕ́РЦЕ** *чиє, у кого і без додатка.* Хто-небудь сповнюється приємними почуттями, піддаючись впливові когось, чогось приємного. *Олімпіада Никанорівна любила красивих людей, а Чумак виявився якраз таким парубком, перед якими в молодості* **тануло її серце** (Ю. Збанацький).

153. **ТЬО́ХКАЄ СЕ́РЦЕ** *чиє, у кого, рідше до кого і без додатка.* Хтось сповнений почуттям кохання. *І дівчата, і хлопці не йдуть разом, але то лише так для людського ока. У дійсності вони чують себе і душею, і серцем, вони одна цілість, особливо коли котрась чи котрийсь має отам в тому гурті когось, до кого* **тьохкає серце** (У. Самчук).

154. **У СА́МЕ СЕ́РЦЕ,** *зі сл.* в р а ж а́ т и, х в и л ю в а́ т и *і под.* Дуже сильно, надзвичайно. *В кожному його слові було стільки сили, .. що натовп, вражений* **в саме серце,** *застиг* (О. Довженко); *З одного червоноармійця сповзла шинель, і жовтий лоб, неприродно випуклий і кістлявий, вразив комбрига* **в саме серце** (Ю. Бедзик).

155. **ЩЕМИ́ТЬ / ЗАЩЕМІ́ЛО СЕ́РЦЕ** *чиє, у кого і без додатка.* **1.** Хто-небудь сумує, журиться. *Дивиться мати, а він озирнеться. І* **щемить їй серце,** *болить, як зранене* (Григорій Тютюнник); *Все ж у нього* **щеміло серце,** *коли згадав, як плакала Ярина* (М. Лазорський); **Серце** *Дороша* **защеміло,** *він скинув кашкета, став на коліна перед самітнім горбиком і довго стояв* (Григорій Тютюнник).
2. Хто-небудь відчуває піднесення, має добрий настрій. **Серце** *старого гірника співало, солодко* **щеміло** *від радісного передчуття* (Д. Ткач).

156. **Я́ТРИ́ТЬСЯ СЕ́РЦЕ (душа́)** *у кого, чиє (чия) і без додатка.* Хто-небудь дуже переживаючи, розтравляє, посилює відчуття чогось болісного, важкого. *Іван лежав збуджений, бентежний,* **серце йому ятрилось** (О. Гончар); [Джавоїра:] *Різні клопоти є. Від одних розцвіта, а від інших* **ятриться душа,** *ніби рана* (О. Левада).

СЕРЦЕМ

157. **ВСІМ СÉРЦЕМ; ВСІÉЮ ДУШÉЮ.** 1. *зі сл.* любити. Щиро, гаряче. *Любіть Україну **всім серцем** своїм і всіми своїми ділами!..* (В. Сосюра); — *Любиш думкою, любиш помислами своїми... ні, ти* [Марусю] *люби **всім серцем** своїм, **всею*** [всією] ***душею** своєю* (Панас Мирний).
2. *зі сл.* співчувáти, розумíти *і под.* Цілком, повністю, до кінця. *Він співчував їм **всім серцем** і сам радо пішов би в дружину, коли б не його немолоді вже літа* (О. Довженко); *Знала* [Марта], ***всім** дівочим **серцем** розуміла, що добре хлопцеві з нею* (М. Стельмах).

158. **З ВАЖКИ́М (нелегки́м) СÉРЦЕМ.** У гнітючому стані, в тривозі, у передчутті чогось неприємного. ***З важким серцем** ішов Максим Беркут посеред невеличкої ватаги* (І. Франко); *Так і не діждавшись Стахи, Бронко **з важким серцем** повернувся додому* (Ірина Вільде); ***З нелегким**, стривоженим **серцем** попрямував* [Роман] *до села* (М. Стельмах).

159. **З ЛЕГКИ́М СÉРЦЕМ; З ЛЕГКÓЮ ДУШÉЮ.** Без будь-якої тривоги, без жалю, вагань, переживань. *Ви не думайте, що я на легкім хлібу виросла і так собі, **з легким серцем** на легкий хліб пустилася!* (І. Франко); *Мусієві повезло. Він правив кіньми самого Жежері — баскими, вороними. .. Не **з легким серцем** дав її* [упряжку] *Жежеря* (В. Речмедін); *Вдовольнивши таким чином своє почуття порядку, Гашке вже, певне, **з легкою душею** пострілював з парабелума по "живих мішенях"* (В. Козаченко); — *Б'ють і лежачих **з легкою душею.** Ті, що кохаються в зраді та лжі, І на невинного гострять ножі* (С. Караванський); // З полегшенням. *Горіли плавні.— Ні, не до нас йде, а вбік, за вітром,— **з легким серцем** зітхнула врешті Соломія* (М. Коцюбинський).

160. **З СÉРЦЕМ,** *зі сл.* сказáти, зроби́ти *і т. ін.* Сердито, з гнівом, зі злістю.— *А як тато не прийме мене? — То нехай собі робить з тобою, що хоче! — **з серцем** промовила Василиха* (І. Франко); — *Як на зло, як шукаєш, так і немає... адже ж тут-о лежала?! — Вона **з серцем** висувала й засувала в столі шухляди одну за одною* (М. Старицький); *Григорчук **із серцем** сплюнув і засовався на лаві. Очі його загорілись, але рівновагу свою мужицьку і необхідну стриманість та діловитість розмови не тратив* (У. Самчук); ***З серцем** чортихнувся, рвонув його й почав зав'язувати* [галстук] *заново* (А. Головко). **З СÉРЦЯ.** *Шрам **з серця** аж ложку покинув* (П. Куліш); *Вона почула, що він поїхав свататься, та **з серця** і підпалила хату* (Нар. опов.).

161. **З ЩИ́РИМ СÉРЦЕМ.** З довірою. — *Я до вас **із щирим серцем**, а ви до мене з хитрощами.. Ну, що в вас на мислі?* (П. Куліш); — *А хитрющий та підступний який! Ви думаєте, він і про Артема ото застеріг **із щирим серцем?*** (А. Головко); // Тепло, гаряче. *Череваниха почала Петра обнімати; тільки вже тепер пригортала до себе **з щирим серцем*** (П. Куліш).

162. **ЧИ́СТИМ СÉРЦЕМ.** Щиро, з добрим наміром. ***Чистим серцем** Поблагословила* [Ганна] *Свого Марка... заплакала Й пішла за ворота* (Т. Шевченко).

163. **ЩИ́РИМ СÉРЦЕМ; ЩИ́РОЮ ДУШÉЮ.** Віддаючи всі сили, самовіддано. *Робить* [Андрійко] *і діло, **щирим серцем** робить, а годинку урве собі на гуляння парубоцьке* (Марко Вовчок); — *Послужив я козацтву **щирою душею**, а як-то мені козацтво послужить!* (П. Куліш).

СЕРЦЮ

164. **ПО СÉРЦЮ; ДО СÉРЦЯ** *кому.* Кому-небудь хтось або щось подобається, підходить. *Еней був тяжко не **по серцю** Юноні,— все її гнівив* (І. Котляревський); *Почував себе* [Дорош] *збудженим і трохи схвильованим від того, .. що немає вже військової служби, .. яка ніколи не була йому **до серця*** (Григорій Тютюнник).

СЕРЦЯ

165. **БЕЗ СÉРЦЯ.** 1. Жорстокий, безжалісний. *Ще треба буде одну ніч ночувати у того чоловіка **без серця*** (І. Франко).
2. Безжалісно, не шкодуючи нікого, нічого. ***Без серця** і без жалю, Без сльози гіркої Поспішає розбіяка До здобичі свої* [своєї] (С. Руданський); *Мерщій снігами, Казбеку, замети — молю — І порох мандрівний світами Розвій **без серця** і жалю* (М. Зеров).
3. Не гніваючись або без злості; пересердившись. — *Скажи, хлопе,— .. **без серця** звернулася вона до Івасикового батька,— ти навіщо паскудиш мій ліс?* (Д. Бедзик).

166. **ВІД (з) [УСЬОГÓ] СÉРЦЯ.** 1. Щиро. *Як добре, що існує Нароч, Як добре, що Дніпро дзвенить, Як слова милого "товариш" **З усього серця** не любить?* (М. Рильський).
2. Нестримно. *Співаючи пісню, **од серця** голосить* [дідусь] *і до плачу доводить* (П. Куліш); *Оксен .. уже давно забув той день, коли весело, **від усього серця** сміявся* (Григорій Тютюнник).
3. Дуже сумлінно, з надзвичайною старанністю. — *Добре підкували, **від серця**,— запевняв буковинець на прощання.— Хай не зітруться підкови, хай не підіб'ються ваші коні* (О. Гончар).

167. **ВІД ЩИ́РОГО СÉРЦЯ.** 1. *перев. зі сл.* цілувáти, вітáти *і под.* Палко, гаряче. *Кинулась до його, як дитина, обняла і пригорнулась, а Павло обняв і поцілував її **від щирого серця*** (П. Куліш);

*В таю **од щирого серця** панну Гризельду! — промовив князь Доминк* (І. Нечуй-Левицький).
2. *зі сл* казати. Відверто, чистосердечно, не приховуючи нічого, чесно. *Що ж їй тут казати? Вона **від щирого серця** тут і каже: "Як же вас ще по юбити?* (Г Квітка-Основ'яненко); ***Від щирого серця** кажу вам: ви — ідеальний батько* (Л. Яновська).
3. *зі сл.* плакати, ридати *і под.* Нестримно. *Водь о довго та хоробро змагався зі спазмами плачу . Довго стискав свої тремтячі уста і цпив зуби не втримався захлипав і заревів **від переповненого і щирого серця*** (У. Самчук).

168 **З ДО́БРОГО СЕ́РЦЯ.** По-доброму, без злого наміру. *— Я **з доброго серця** питаю,— чи то правда, що родичі хочуть паннунцю продати баронові* (І Франко).

СЕСТРА

169. **ВА́ША СЕСТРА́.** Всі жінки, жіноцтво. *Кіко* [скільки] *він **вашої сестри**, отаких-о мав — хо хо Так у него* [нього] *ув кожнім ув селі по любасці* (Г Хоткевич). **НА́ША СЕСТРА́.** [Катря:] ***Нашій сестрі** тільки й на думці, аби з хлопцями пожирувати* (С Васильченко).

СЕСТРАМ

170. **УСІ́М СЕ́СТРАМ ПО НАМИ́СТУ.** Усім порівну. *За принципом **"усім сестрам по намисту"** розподілялися й матеріально-сировинні ресурси* (З журналу).

СИВИНИ

171. **ДО ПЕ́РШОЇ СИВИНИ́.** До старості, до немолодих років. *Скажіть, як можуть влаштувати свій дім 20 мільйонів людей, котрі часто-густо **до першої сивини** живуть у гуртожитках[1]* (З журналу).

172 **З СИВИНИ́ ВІКІ́В (столі́ть).** З найдавніших часів, з минулого. [Придорожній:] *Правда, Іване, в ньому* [портреті] *неначе **з сивини віків** проглядає сила дика і войовнича* (О. Корнійчук); *— Скільки ж казок про нас перекажуть* [майбутні покоління], .. *сказав Щорс ..— І повстанемо **з сивини століть*** (О. Довженко).

СИВІТИ

173. **СИ́ВІ́ТИ (сиді́ти) / ПОСИ́ВІТИ (заси́ді́тися) В ДІВКА́Х (ді́вкою, в пере́ста́рках** *і т. ін.*). Довго не виходити заміж або зовсім не бути заміжньою. ***В дівках сиділа** — плакала, заміж виишла вити стала* (Укр.. присл..); *Свати раз на в ку приходять. І кожній матері радість, бо не хочеться ж, щоб дочка **в перестарках сиділа** і долю свою кляла* (М. Зарудний); [Горпина:] *Тисячі та сотні ніколи **в дівках не посивіють...** Повиходять швиденько* (І. Нечуй-Левицький); *— Її одна доля: у наймах. Думаєш — возьме* [візьме] *хто бідну? **Посивіє дівкою*** (М. Коцюбинський); *— І не говоріть мені, мамо, не хочу. Краще вже й **посивіти дівкою*** (П. Козланюк).

СИДІТИ

174. **НА ГОЛКА́Х СИДІ́ТИ.** Нервувати, нетерпеливитися, переживати за що-небудь. *Він пише, а я поряд **на голках сиджу**. Що ж це воно за доїння без теплої води?* (З газети).

175. **НА ТО́МУ СИДІ́ТИ.** Займатися саме тим, а не іншим або добре знатися на чомусь. *— Саме так, звідти, — киває неголений.— Цікаво, як ви здогадалися? — **На тому сидимо,**— вдоволено каже господар кабінету.— Отже, завітали до нас аж із самого Кавказу?* (З журналу).

176. **СИДІ́ТИ БОЛЯ́ЧКОЮ НА СЕ́РЦІ** *у кого і без додатка.* Невідступно, постійно непокоїти, тривожити кого-небудь. *Та земля Притичина не одну вже ніч не давала йому спати,— **болячкою на серці сиділа*** (Панас Мирний).

177. **СИДІ́ТИ В ДУШІ́** *у кого.* Невідступно, постійно непокоїти, тривожити кого-небудь. *— Чи ви знаєте оте гаспидське подружжя, Якова й Катерину, що **в душі** воно **в мене сидить?*** (О. Стороженко).

178. **СИДІ́ТИ В ЗА́ПІЧКУ (на печі́).**
1. Жити безтурботно. *Ростіть, ростіть, дівчаточка! Добре **сидіти в теплому запічку** за старими головами* (П. Куліш).
2. Не втручатися ні в які справи, перебувати осторонь чого-небудь. *Таку сказав* [Латин] *річ старшинам: — Мовчки **в запічках сидіте,** Розгадуйте, що їсть* [їсти] *і пить* (І. Котляревський).

179. **СИДІ́ТИ В КРОВІ́** *у кого, кому.* Бути притаманним кому-небудь від народження, становити невід'ємну особливість характеру, вдачі і т. ін. *Хома .. викликáв симпатію до себе своїм гумором .. що, здається, вже **сидів йому в крові*** (О. Гончар).

180. **СИДІ́ТИ В ПЕЧІНКА́Х** *кому.* Набридати, ставати неприємним, нестерпним. *— Ти піди он краще та подивись, що твоя доня робить на винограднику!.. — Отой виродок **у печінках мені сидить*** (М. Коцюбинський); *Та найбільше матері **сиділи в печінках** дрова. Як тільки починалася зима — мусила з вільшаника на плечах хмиз носити* (Ю. Збанацький); *Товариш усміхнувся: — Тебе дивує записка?.. От ти ще понюхаєш дискусію. **В печінках мені сидить** оця дискусія* (М. Хвильовий); *Ярина лячно глянула на Олексу. — **В печінках сидять** різні податки,— єритувався* [обурювався] *він,— подимне, попасне, ралець, або індукта, евекта, скоро пустять з*

торбами по світу! Я мушу якось тікати від податків, від набору (М. Лазорський).

181. **СИДІ́ТИ (засіда́ти) / ЗАСІ́СТИ У ПА́М'ЯТІ** *у кого, в чиїй і без додатка.* Не забуватися, запам'ятовуватися. *Весь час не йде, **сидить у пам'яті,** той виступ на зборах, де йому так гаряче аплодували* (З газети); *Останні сумні події надовго **засіли в його пам'яті** і не дають спокою* (З газети).

182. **СИДІ́ТИ, [І] НЕ РИ́ПАТИСЯ. 1.** Нікуди не виходити; перебувати де-небудь безвідлучно. *Хто забрався, .. у гори або яри, то вже **сидітиме** увечері тихо **і не рипатиметься*** (Леся Українка). **2.** Не втручатися в що-небудь, бути бездіяльним. *О, вона бачить його наскрізь, всі його думки і бажання, то нехай він **сидить, не рипається*** (М. Коцюбинський); *— **Сидіти — не рипатись** і краще працювати* (М. Стельмах). **І НЕ РИ́ПАТИСЯ, І НЕ СМИ́КАТИСЯ.** *Оце .. божевільне бажання: все і вся поставити "у фронт!" Підлеглі мають знати своє місце в посадовій обоймі — **і не рипатися, і не смикатися*** (З газети).

183. **СИДІ́ТИ КА́МЕНЕМ (пенько́м, кря́чкою** *і т ін.*). **1.** Перебувати в нерухомому положенні. *Увесь Єрусалим, старе й мале біжить, щоб на видовисько поглянуть, се тільки ти тут **каменем сидиш*** (Леся Українка).
2. Наполегливо займатися чим-небудь, заглиблюватися у якусь роботу, заняття і т. ін. *Лікарі кажуть покинути таку працю, більше гуляти, спочивати, а я мушу **каменем сидіти*** (М. Коцюбинський); *Ялинка... пиво... Преферанс... А ти — води. **Сиди пеньком.** Рахуй у книзі чийсь аванс...* (В. Еллан-Блакитний).
3. Перебувати де-небудь безвідлучно, нікуди не виходячи або не від'їжджаючи. *Дід .. незмінно відказує: — Не хочу **каменем сидіти** на місці, в поле закортіло. Як там у полі, га?* (Є. Гуцало); *— Ти хоч би пішла проходилася. А то **сидиш крячкою** у хаті, аж зажовкла* (Панас Мирний).

184. **СИДІ́ТИ НА ДВОХ СТІЛЬЦЯ́Х (між двома́ стільця́ми, між двох стільців).** Дотримуватися одночасно протилежних, несумісних поглядів, думок і т. ін. на що-небудь. *Хіба немає таких і зараз.., які прагнуть такої різносторонності і вважають, що найзручніше **сидіти на двох стільцях?*** (І. Карпенко-Карий).

185. **СИДІ́ТИ НА ПОРОХОВІ́Й БО́ЧЦІ (на пороховому по́гребі).** Перебувати під загрозою небезпеки, катастрофи і т. ін. *— Шкури! Кругом продажні шкури. **Сидять на пороховому погребі** й задоволені* (Ю. Збанацький).

186. **СИДІ́ТИ НА СВОЄ́МУ МІ́СЦІ.** Відповідати знаннями, покликанням тощо тій справі, якою зайнятий. *Він був обізнаним у своїй справі, знав усе достеменно. Про таких кажуть — **сидить на своєму місці*** (З газети).

187. **СИДІ́ТИ НА СУХО́МУ.** Потрапляти в несприятливе, скрутне становище. *Про рибу — то й казати нічого. Коли немає влову в Кухтія, так і знайте, що найвезучіший рибалка **сидить на сухому*** (З газети).

188. **СИДІ́ТИ НА ТЕЛЕФО́НІ.** Чекати на які-небудь повідомлення або передавати і приймати які-небудь відомості, не відходячи від телефону. *Вона цілий день **сиділа на телефоні,** маючи надію на те, що хтось подзвонить і запросить її на цю вечірку* (З газети).

189. **СИДІ́ТИ НА ТРО́НІ (на престо́лі).** Царювати, правити, бути монархом. *В 30-х роках XVIII ст., коли **на** царському **престолі сиділа** Анна Іванівна, фактична влада була в руках німецької партії* (Видатні вітч. географи..).

190. **СИДІ́ТИ НА ЧЕМОДА́НАХ. 1.** Зібравши і склавши в дорогу речі, чекати від'їзду. *Вони готувалися до евакуації і **сиділи на чемоданах*** (З газети).
2. Вважати тимчасовим місце своєї роботи, проживання і т. ін. *А в нашому районі секретар чомусь присланий. .. Тут треба корінь пустити, а не **сидіти на чемоданах*** (І. Цюпа).

191. **СИДІ́ТИ НА ЧУЖО́МУ ВО́ЗІ.** Бути позбавленим чого-небудь свого або бути залежним від когось. *Нема гірше, каже народна мудрість, як **сидіти на чужому возі*** (Л. Дмитерко).

192. **СИДІ́ТИ НА ШИ́Ї (на плеча́х)** *у кого, чиїй (чиїх) і без додатка.* Бути під чиєюсь опікою, на чиєму-небудь утриманні, матеріально обтяжуючи когось. *Батько хотів спекатися його* [Тимка] *чимшвидше з дому, вирядити геть з хати, щоб він не **сидів на шиї*** (Григорій Тютюнник); *Мусить же вона думати про себе, про своє майбутнє! Уже й війні, видно, кінець. Не **сидіти** ж їй **на** батьковій **шиї*** (М. Олійник).

193. **СИДІ́ТИ ПО ХУТОРА́Х,** *рідко.* Жити обмеженими інтересами, мати вузький світогляд. *Але ж якби ж то знаття! А то думаєш собі: "Свій чоловік, українець... Треба піддержувати національну справу. Годі **сидіти по хуторах..."*** (В. Винниченко).

194. **СИДІ́ТИ ТИ́ХО (тихе́нько).** Нічим себе не виявляти, намагатися бути непомітним. *Якісь дивні відносини були у властей з опришками. Наче умовилися: коли ви будете **сидіти тихо,** то й ми будемо сидіти тихо* (Г. Хоткевич); *Резидент замислився.— Невже січова старшина дозволяє козакам бешкетувати на землях чужої держави? — спитав він заклопотано.— О ні! Я знаю, кошові, скільки їх було, все давали накази січовикам **сидіти тихо** по паланках. Але вони не слухають,—*

всміхнувся гетьман (М. Лазорський); *Прикинеш дурною головонькою, то виходить, що тепер таке врем'ячко* [час], *що **сиди тихенько*** (Григорій Тютюнник).

195. **СИДІ́ТИ ЧЕ́РЕЗ ГОРО́Д.** Бути сусідами. *Він* [дяк Базьо] *не був їм ані сват ані брат, лишень **сидів з ними через город**. Баба Дмитриха все носила йому обідати і вечеряти* (М. Старицький).

СИЛ

196. **З ОСТА́ННІХ СИЛ.** З найбільшим, неймовірним напруженням. *З криком "ох, Боже мій!.. ох, Боже!.." вона шарпнулась **з останніх сил** і наосліп кинулась в очерет* (М. Коцюбинський).

СИЛА

197. **НЕДО́БРА СИ́ЛА.** Те, що приносить людям нещастя, горе. *Здається, вперш людська нога на мох оцей ступила, здається, скрізь підстеріга тебе **недобра сила*** (І. Гончаренко).

198. **РУШІ́ЙНА СИ́ЛА.** Те, що спонукає до чого-небудь, сприяє росту, розвиткові чогось. *Словом "душа" люди різних мов називають, по суті, одне й те саме — певну невидиму **рушійну силу**, яка щось здійснює, дає дихання й життя* (З журналу).

СИЛИ

199. **ВІД СИ́ЛИ.** Щонайбільше. *Побачив* [військовий] *невелику кам'яну чашу. Визначив на око, скільки могло бути там води. Три-чотири відра, не більше. Ну, **від сили** п'ять* (В. Поліщук); *Цим чоботям **од сили** три карбованці ціна* (Б. Грінченко); *Менш їх* [козаків] *було зараз: **од сили** з півсотні* (А. Головко).

СИЛЬНІ

200. **СИ́ЛЬНІ СВІ́ТУ [ЦЬОГО́],** *книжн.* Ті, які займають високе суспільне становище і від яких залежить доля інших (іноді *ірон.*). *Відреклись нас **сильні світу** — і князі, і воєводи* (І. Франко); *Нема нічого на світі такого, чого не було вже колись,— так тоді говорили **сильні світу*** (П. Загребельний); *Втім, обоє вони тепер були в позиції до **сильних світу цього*** (Д. Гуменко); *Інший живе, наче гриб у теплиці, і то пасує на кожнім кроці перед **сильними світу сього*** (В. Дрозд).

СИМВОЛ

201. **СИ́МВОЛ ВІ́РИ.** Переконання, світогляд, погляди. *Народ не може не хотіти миру, бо мир є основою його політичного **символу віри*** (З газети).

СИН

202. **БА́ТЬКІВ (оте́цький) СИН. 1.** Спадкоємець заможних батьків. *Не один **батьків син** і худобу б свою віддав, і у батраки пішов би, аби б його полюбила Тетяна!* (Г. Квітка-Основ'яненко); [Юда:] *Та я ж **отецький син**, ще й одинак!* (Леся Українка).
2. Син від законного шлюбу. *Ґалатан спитав: — А ти ж що, безбатченко? — Ні, **син я отецький**, тільки батько померли,— відказав Андріян* (Ф. Бурлака).

203. **БІ́СІВ (дия́волів, чо́ртів** *і т. ін.*) **СИН,** *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, обурення і т. ін. ким-небудь. *— Який там, кому і на кого позов написали? — Се він* [становий] *вам хвалився? — збентежився Пищимуха.— А хоч би й він.— відказую. — От **бісів син**!* (Панас Мирний); *— Та йди ж, **бісів сину**, людям поклонися за честь* (М. Стельмах); *— Прощайсь лишень, **дияволів сину**, з матір'ю та з сестрою, бо вже недовго ряст топтатимеш!* (П. Куліш); *Лайка й крики не дали кошовому далі говорити. — Клади булаву! Клади, **чортів сину**, зараз же булаву!* (О. Довженко); *В таку щасливую годину Еней чимдуж спис розмахав І Турну, **гадовому сину**, На вічний поминак послав* (І. Котляревський); *— Ідете, **чортові сини**,— сказав засмучений старий ткач Опанас Чиж* (О. Довженко).

204. **БЛУ́ДНИЙ СИН,** *книжн.* Той, хто повертається з каяттям, визнанням своїх провин. *Вона прийме його і його покуту.. І він .. Яким він вернеться? **Блудним сином**... Та на се ж треба вже нелюдського терпіння* (Г. Хоткевич); *— Розступіться, дайте **блудному синові** поцілувати сходинки рідного міста!.. **Блудний син** вернувся к отчому дому!* (Б. Нечереда); *Промовець був у даному разі не лише батьком молодого, але й представником тієї задніпровської Житомирщини, яка владно кликала до себе свого **блудного сина*** (Л. Дмитерко).

205. **ВРА́ЖИЙ СИН. 1.** *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, обурення ким-небудь. *Я кинулась до його* [чоловіка], *заступила йому двері, прошу, благаю та плачу: "Куди ти йдеш! Схаменися хоч на цей день, **вражий сину**, бо буде тобі якась напасть!"* (І. Нечуй-Левицький).
2. Уживається для вираження доброзичливого, позитивного ставлення до когось або захоплення кимсь. [Филимон:] *Проворний* [Гаврюшка], ***вражий син**! Скрізь пройде, підслухає — права рука. З нього колись буде гарний дворецький* (І. Карпенко-Карий); *Він передивився кожну зборку, кожну зшивку. Як вилив, **вражий син**! Думав він і тихо усміхався* (Панас Мирний).

206. **СТРАШКІ́В СИН,** *перев. ірон.* Боязка, ляклива людина. — [Анна:] *Не боюся я його.* — [Жандарм:] *Ну, я також не **страшків син*** (І. Франко).

207. **СЯКИ́Й-[НЕ]-ТАКИ́Й СИН. 1.** *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, обурення ким-небудь. *А люди його за мішок — сіп! — Нащо ти груші узяв?* ***Сякий-такий сину!*** (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Та я не подивлюсь тобі у вічі,* ***сякий-не-такий сину!*** *Я на тебе знайду суд, я тобі підкажу, як підмовляти жінок на гріх* (М. Коцюбинський).
2. *фам.* Уживається для констатації якогось факту (перев. небажаного). — *Ні, братіку, не піду і тебе не пущу, бо й я радісінький твого вареника хоч покуштувати. От скільки годів, як я вже вмер, а* ***сякий-такий син,*** *хто його і в вічі бачив* (Г. Квітка-Основ'яненко).

СИНА

208. **ДО СИ́НА,** *заст.* Дуже багато. *Нема того на світі, чого не було на тому ярмарку, і якби грошей* ***до сина,*** *то накупив би усього* (Г. Квітка-Основ'яненко).

209. **НА ЯКО́ГО (бі́сового) СИ́НА,** *лайл.* Навіщо, для чого. — *А* ***на якого сина*** *ще й допрос?* (Г. Квітка-Основ'яненко).

СИНІЙ

210. **АЖ СИ́НІЙ,** *зі сл.* б і́ д н и й. Дуже, надзвичайно. — *Он недавно в одного чоловіка з сусіднього села хату спалили. А він же такий бідний,* ***аж синій*** (М. Ю. Тарновський).

СИНОК

211. **МА́МИН СИНО́К.** Розпещений хлопчик або юнак. *Гайдамаки з* ***"маминих синків",*** *товпилися біля буфету, шелестячи в руках нерозрізаними аркушами "керенок", брали, що тільки в око впадало* (А. Головко); — *Прості хлопці всі залишаються* [на цілині],— *гомонів він* [провідник], *складаючи у стовпець простирала.— А кручені паничі,* ***мамині синки*** *та доньки, що цвітасто повдягалися на дорогу, швидко полиняють. Повтікають через місяць* (А. Хорунжий).

СИПАТИ

212. **[АЖ] СИ́ПАТИ ВОГНЕ́М.** Дуже сердито, гнівно розмовляти. *Відійшов* [Короп], *не зважаючи, що Михайло* ***аж вогнем сипав*** (Л. Мартович).

213. **СИ́ПАТИ ГРІ́ШМИ (гроши́ма, черві́нцями** *і т. ін.*). Бути необачним у витратах; надмірно, нерозсудливо витрачати кошти. *Всі ахнули. Хоч і бачили день в день, що Ежен* ***сипле грішми*** (І. Франко); *І* ***сипала грошима*** *Самойловичка по судах, щоб здійснити свою волю* (Є. Кротевич); *Один іде перед пана —* ***червінцями сипле,*** *Другий іде да* [та] *до пана — Білі листи пише* (Укр.. пісні); [Палажка:] *Он, кажуть, так* ***катеринками і сипле!*** [Химка:] *Якими катеринками?* (Панас Мирний).

214. **СИ́ПАТИ ДО́ТЕПАМИ (жа́ртами).** Часто вставляти в мову багато влучних, дотепних, жартівливих слів, фраз і т. ін. *Трактор "Інтер" розсунув туге коло колгоспників, що на різні лади* ***сипали дотепами,*** *і вийшов у поле* (П. Панч).

215. **СИ́ПАТИ ЗАЙЦЯ́М СО́ЛІ НА ХВІСТ. 1.** Марно погрожувати, обіцяти заподіяти кому-небудь щось неприємне. *Що ти* ***сиплеш зайцям солі на хвіст?*** *Я тебе не боюся* (З усн. мови).
2. Мріяти про щось нереальне. *Весь вільний час ви мрієте над водою про такенну-о щуку або* ***сиплете зайцям солі на хвіст*** (П. Козланюк).

216. **СИ́ПАТИ / СИПНУ́ТИ (сипону́ти) ЖА́РУ ЗА ХАЛЯ́ВИ (під хвіст)** *кому, жарт.* Дуже дошкуляти кому-небудь чимсь; провчати кого-небудь за щось. *Най* [нехай] *тобі* ***сиплють*** [опришки] ***жару за халяви*** (І. Франко); *Есесівців рубонули чорноморські матроси в Криму,* ***сипонули їм жару під хвіст*** *під Севастополем, під Москвою й Сталінградом* (О. Сизоненко).

217. **СИ́ПАТИ / СИПНУ́ТИ (сипону́ти) ІСКРАМИ (іскри) [З ОЧЕ́Й]** *на кого і без додатка.* Поглядом виявляти гнів. *Нарешті один не витримує: — То ж як, Петре, візьмемося? — Беріться,— повів плечем Дорощук.— Без тебе погано.— А мені що до того? — І Дорощук* ***сипонув іскрами*** *на товаришів* (М. Ю. Тарновський); *Докія* ***сипонула іскрами з очей,*** *ніби й справді невдоволена з того, що її перебили: — Та не заважайте ж читати!* (І. Цюпа).

218. **СИ́ПАТИ СЛОВА́МИ [, ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **ГОРО́ХОМ].** Говорити, не зупиняючись, дуже швидко і багато. *Пані так і* ***сипле словами,*** *хусточкою очі обітре, і руками сплесне* (Марко Вовчок); *Тверезий — він був тихіший води, нижчий трави, зате, як скинув чарку-другу, де те і завзяття візьметься: бадьориться, хвастається,* ***словами, як горохом, сипле*** (Панас Мирний); *Тим часом Вольчиха* ***сипала словами, наче горохом*** (І. Нечуй-Левицький). **СИ́ПАТИ, НА́ЧЕ ГОРО́ХОМ.** [Горлов (*взяв трубку*):] *Ти, браток, полегше б говорив.* ***Сиплеш, наче горохом,*** *біс не розбере* (О. Корнійчук).

219. **СИ́ПАТИ СО́ЛІ (сіль) НА РА́НУ** *кому і без додатка.* Виклика́ти тяжкі спомини, нагадуючи кому-небудь про те, що хвилює; завдавати душевного болю. *От лихо. Старий заледве оклигав після втрати доньки, а ти йому* ***сиплеш солі на рану*** (Ю. Яновський). **СОЛИ́ТИ РА́НИ ДУШІ́.** *Але Ернест з упертістю і монотонністю ідіота пхав його* [Начка] *щораз дальше, немилосердно* ***солячи рани його душі*** (І. Франко).

220. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ГОРО́ХОМ СИ́ПАТИ / ПОСИ́ПАТИ,** *зі сл.* г о в о р и́ т и, ч и т а́ т и *і т. ін.* Дуже швидко, багато, безперервно, не

зупиняючись. — *Кресало є? . є! .. А губка є? .. є! . Ну викрешемо... га! — торохтів він,* ***мов горохом сипав*** (М. Коцюбинський); — *Я і досі хрестиком розписуюсь, а вона читає,* ***мов горохом сипле,*** *— з любов'ю дивиться на доньку Мирон* (М. Стельмах); *Хаврусь був проворний, жвавий, говорив..,* ***інакше горохом сипав*** (І. Нечуй-Левицький); *Раптом зірвавшись з землі, він сів, лице його ожвилось, очі заблищали, мокрі ще від сліз, і він, прудко махаючи руками заговорив,* ***немов горохом посипав*** (І. Франко). **НІБИ ГОРÓХОМ СИПАТИ ОБ СТІНКУ.** *Голос у хлопця був трохи глухуватий . Адже буває· інший читає вірша,* ***ніби сипле горохом об стінку.*** *А цей укладає в кожне слово пристрасть душі* (З газети), // Даремно. **НІБИ ГОРÓХОМ ОБ СТІНУ.** *Кажеш, говориш, показуєш,* ***і ніби горохом об стіну.*** *Казав: гляди не пускай їх надвір... — Але знаєш, Матвію, діти не можуть і в хаті завжди сидіти* (У. Самчук).

СИПАТИСЯ

221 **СИПАТИСЯ З ЯЗИКÁ.** Вимовлятися швидко та у великій кількості (про слова, фрази і т. ін). *Бородавкін смішив усіх, розказував українські анекдоти, котрі так і* ***сипались з його язика*** (І Нечуй-Левицький)

СИПЛЕ

222 **[АЖ] СНІГОМ СИПЛЕ ЗА ШКУРУ,** *безос.* У кого-небудь з'являється неприємне відчуття холоду від страху, тривоги, хвороби і т. ін. *Так* ***аж снігом сипле за шкуру*** (М. Номис).

СИПНУЛО

223. **[АЖ] МОРÓЗОМ СИПНУЛО** (**сипонýло**) **[ЗА** (**пóза**) **СПИНОЮ** (**шкірою**), **ПО СПИНІ]** *в кого, безос.* У кого-небудь з'явилося неприємне відчуття холоду від страху, переляку. *У Грицька* ***морозом сипнуло*** *від того Христиного крику* (Панас Мирний); *Страшно Петрові стало... Він зупинився, став прислухатись.* ***За спиною аж морозом сипнуло*** (Б. Грінченко); *Недокус посміхався, а в мене* ***морозом сипнуло поза шкірою*** (Ю. Збанацький). **СИПНУЛО МОРÓЗЦЕМ ПО СПИНІ.** *І раптом почувся сплеск, наче скинулась велика риба, і в Журила* ***по спині морозцем сипнуло*** (Є. Гуцало).

СИР

224. **ЯК СИР У МÁСЛІ,** *зі сл.* жити. Дуже добре, у достатках, у розкошах. [Возний:] *До кого ж ласкава ся доля лукава, Такий живе,* ***як сир у маслі*** (І Котляревський).

СИРОТА

225. **КАЗÁНСЬКА СИРОТÁ,** *зневажл.* Той, хто вдає з себе скривдженого, ображеного, нещасного з метою викликати до себе жалість, співчуття. — *Ах ви ж,* ***казанські сироти!*** *Земство вас виховує, годує, зодягає, а ви все в ліс дивитесь?* (О. Гончар); [Галя:] *Бач, якою* ***казанською сиротою*** *прикинулася! Думаєш, так тобі й повірили?* [Олена:] *І справді Клавдіє Іванівно, такою ласкавою овечкою ми вас ніколи не бачили* (Т. Фесенко).

226. **КРУГЛА** (**круглий**) **СИРОТÁ.** Той, у кого нема батьків, рідних. *Надія довірливо сказала: — Яка славна дівчина, тільки* ***сирота кругла,*** *дитям під вікнами хліба просила* (М. Стельмах); *Хлопець був* ***круглий сирота*** *— ні батька, ні матері* (З усн. мови).

СИТИЙ

227. **СИТИЙ І ВКРИТИЙ.** Забезпечений усім необхідним для існування (їжею, одягом, житлом). *Увесь вік ходив* ***ситий і вкритий*** (Б. Грінченко).

СИТО

228. **ЯК З СОБÁЧОГО** (**телячого**) **ХВОСТÁ СИТО,** *зневажл.* Зовсім поганий, ніякий. — *Так,— грубо перебив його Філіпчук.— Ви, Пєрожек, прекрасний робітник, але оратор і організатор з вас, прошу я вас,* ***як з телячого хвоста сито*** (Ірина Вільде).

229. **ЯК** (**мов, немóв** *і т. ін*) **КРІЗЬ** (**чéрез**) **[ГУСТÉ] СИТО. 1.** *зі сл.* сіяти, сіятися *і т. ін* Густо, безперервно (про дощ, мряку). *Дощ не вгавав, а по-вчорашньому сіяв,* ***як крізь сито*** (Панас Мирний); *Тисячі ніг місили грязюку.., а зверху,* ***немов через густе сито,*** *сіявся дощ* (А. Хижняк). **2.** *зі сл.* видно, бачити *і т. ін.* Невиразно, нечітко, неокреслено. *Від вітру у Півня сльозилися очі, і він бачив козака на коні,* ***як крізь сито*** (П. Панч); *На вулицях видно було,* ***мов крізь сито*** (І. Франко).

СИХ

230. **НІ В СИХ НІ В ТИХ.** Зніяковіло, розгублено або відчуваючи незручність. *Мелашка знала, що не догодила свекрусі, і стояла* ***ні в сих ні в тих*** *серед хати* (І. Нечуй-Левицький); *Мовчить господар. Іншим разом назвав би Мину "свистуном": тобі, мовляв, що не дай, усе просвистиш, а зараз мовчить, поринув у задуму. І ми стоїмо знічені, почуваємось* ***ні в сих ні в тих*** (О. Гончар); // В нерішучості. — *Тітко! . не плачте, тітко... ось хліб... Семен стояв* ***ні в сих ні в тих,*** *тримаючи в руках торбинку, не знаючи, чи залишиться тут, чи тікати* (М. Коцюбинський); *Нерішуче озвався Андрій, стоячи* ***ні в сих ні в тих,*** *оскільки йому не було наказано йти* (Ю. Бедзик). **НІ В ТИХ НІ В СИХ.** *Піська стояла* ***ні в тих ні в сих*** (Л. Яновська);

Параска стояла ***ні в тих ні в сих,*** *не могла дібрати, що навколо діється* (К. Гордієнко).

СИЧ

231. **СТАРИЙ СИЧ,** *жарт., перев. лайл.* Про старого, з багатим життєвим досвідом, часто відлюдкуватого чоловіка. *— Бач, який батько? — пошепки сказав Остап Андрієві.— Все* ***старий сич*** *знає, а прикидається* (О. Довженко).

232. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **СИЧ,** *зі сл.* надутися, надутий *і т. ін.* **1.** Дуже, надзвичайно. *Увесь обід він* [папа] *був таким, мало що їв і,* ***як сич,*** *надувшись, сидів* (Панас Мирний); *Цар цвенькає; А диво-цариця, Мов та чапля меж* [між] *птахами, Скаче, бадьориться, Довгенько вдвох похожали* [походжали], ***Мов сичі надуті,*** *Та щось нишком розмовляли — Здалека не чути* (Т. Шевченко); *Сидів* [Середа] *у машині* ***надутий, мов сич,*** *і в думці робив "рознос" Хорошкові та Несвітайлу* (В. Вільний).
2. *зі сл.* ходити, бути *і т. ін.* Невеселий, похмурий. *Подобалась і вона Федорові, і узяла думка безжурну парубочу голову, ходить,* ***як сич,*** *повісивши носа* (Панас Мирний).

СІДАТИ

233. **СІДАТИ (вилазити) / СІСТИ (вилізти) НА ГОЛОВУ** *кому і без додатка.* Цілком підкоряти кого-небудь собі, своїй волі. [Михайло:] *Чи шкода, чи не шкода, а зайняли на своїм чужу скотину, нехай платить штрап* [штраф], *коли не глядить, бо тільки попусти їм, то й* ***на голову вилізуть!*** (І. Карпенко-Карий); *— Чекайте, — казав він сам до себе, і лють його швидко, мов буревій, минала. — Тепер я з вами поговорю інакше. Їм тільки попусти —* ***на голову вилізуть.*** *Чортове хам'я!* (У. Самчук).

234. **СІДАТИ НА ЛЕГКИЙ (на легший) ХЛІБ.** Переходити на нескладну роботу, одержувати легше завдання, яке можна виконувати без труднощів і клопоту. *З нового поповнення не дав* [командир роти] *мені жодного. "Ти, каже, повільно виховуєш, тобі з новими людьми важко,—* ***сідай на легший хліб..."*** (О. Гончар).

235. **СІДАТИ / СІСТИ ВЕРХИ** *на кого.* Підкорити кого-небудь своїй волі; примусити виконувати свої бажання, примхи тощо; командувати ким-небудь. *Те, що сказав професорів син, вкинуло його в таку глибоку прострацію, що зараз кожний, кому тільки наверзеться, може* ***сісти*** *на нього* ***верхи*** (Ю. Шовкопляс).

236. **СІДАТИ / СІСТИ ЗА ПАРТОЮ (за парту).** Здобувати освіту, починати навчатися. *— Ти, говорять, Хомо, вже академію соціалізму пройшов, а ми тільки* ***за парту сідаємо!*** (О. Гончар); *— Хочу закінчити хоч тепер гірничий інститут. Як ти на це дивишся? — Скажу щиро, не думала, що ти вирішиш* ***сісти за парту*** (О. Корнійчук). **УЧИТИСЯ ЗА ПАРТОЮ.** *Хай буде мир, щоб нам щодня* ***учитися за партою*** (І. Нехода).

237. **СІДАТИ / СІСТИ В КАЛЮЖУ.** Потрапляти в дуже незручне або смішне становище; зазнавати у чомусь невдачі. *І часто той, хто піддається .. наклепницьким абсурдам, потрапляє в смішне становище, або, як кажуть у нас,* ***сідає в калюжу*** (З газети).

238. **СІДАТИ / СІСТИ (влізти) НЕ В (на) СВОЇ (чужі) САНИ.** Братися не за свою справу; займати невідповідне місце на роботі, в суспільстві тощо. [Василь (*сумно*):] *Ех!* ***сіла*** *ти, Марусе,* ***на чужі сани,*** *ускочила, рибонько, в ятерину, б'єшся, тріпаєшся там — немає тобі виходу!* (Панас Мирний).

239. **СІДАТИ / СІСТИ ЗА СТІЛ ПЕРЕГОВОРІВ.** Починати обговорення чого-небудь, щоб прийти до згоди. *Уряд* [нашої країни] *не раз пропонував урядам західних держав* ***сісти за стіл переговорів*** *і домовитися про те, щоб назавжди .. знищити всі види озброєнь — до останньої бомби й останнього снаряда* (З газети).

240. **СІДАТИ / СІСТИ КАМЕНЕМ.** Починати виконувати якусь роботу наполегливо, без перерви. *Постановили: .. гонити без жалю весняні спокуси, ..* ***каменем*** *на все літо* ***сісти*** *за книжки* (С. Васильченко).

241. **СІДАТИ / СІСТИ НА СВОГО КОНИКА** (*рідко* **конька**). Починати розмову на улюблену тему або починати діяти власними випробуваними методами, прийомами. *— Я, безумовно, не нав'язую своїх думок... Я в порядку обговорення,—* ***сів*** *він* ***на свого*** *випробуваного* ***коника*** (Ю. Збанацький); *Відразу ж* [доярка Харитя] ***сіла на свого конька:*** *хто ж то такий розумний, що відмінив додаткову оплату дояркам?* (М. Чабанівський).

242. **СІДАТИ / СІСТИ НА ШИЮ (на плечі)** *кому.* **1.** Переходити на чиєсь утримання, під чиюсь опіку, матеріально обтяжуючи когось. [Хуса:] *Тоді згадала, що є ще тута* [тут] *десь твій чоловік, то час уже йому* ***на шию сісти,*** *проциндривши весь посаг свій?* (Леся Українка); *Людські діти самі на себе гроші заробляють, а цей* ***сів*** *мені верхи* ***на шию*** *і злізати не думає?!* (Григорій Тютюнник); *Та що ж це, справді, я каліка, Щоб друзям* ***та на шию сів?*** (С. Воскрекасенко).
2. Використовувати кого-небудь у своїх інтересах; вести паразитичне життя, визискуючи кого-небудь. *— А й справді, братця,— скрикнув Васюта,— не можна ж давати їм* [багатіям] ***собі на шию сідати!*** (Б. Грінченко); *— Ви їм* [поденщикам] *нічого не даруйте, а то вони й* ***на шию***

сядуть... (О. Кониський); *А ви, баї, захопили владу і знову* ***сіли*** [бідним] ***на плечі!..*** (О. Десняк).

СІДЛАТИ

243. **СІДЛА́ТИ / ОСІДЛА́ТИ СВОГО́ КОНЯ́ (ко́ника).** Починати розмову на улюблену тему або діяти власними випробуваними методами, прийомами і т. ін. *Нема тепер добра ні від сонця, ні від місяця,— **сідлає** дядечко **свого** незмінного **коня*** (М. Стельмах); *Рубан **осідлав свого коника.** Якщо він не полає "начальників" і "начальничків", то погано спатиме* (Ю. Мушкетик).

СІДЛО

244. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **КОРО́ВІ СІДЛО́,** *ірон.* **1.** *зі сл.* личить, приста́ло *і т. ін.* Уживається для вираження повного заперечення змісту зазначених слів; зовсім не (личить, пристало). [Охрім (*до Гордія*):] *Ай пристало* [вбрання] *тобі, **як корові сідло!*** (М. Кропивницький); [Гервасій:] *Я переконався, що нам дворянство .. личить, **як корові сідло*** (І. Карпенко-Карий).
2. Зовсім не підходить що-небудь. — *Для літньої жінки ці маки, пробачте, **як корові сідло*** (І. Муратов); — *Пристойний тон тобі однаково, що **корові сідло*** (В. Козаченко).

СІЙ

245. **ХОЧ МАК (ма́ком) СІЙ. 1.** *зі сл.* ти́ша. Надзвичайна, велика. *Тиша у лісі, **хоч мак сій*** (І. Муратов).
2. *зі сл.* ти́хо. Дуже. *У хаті стало так тихо, **хоч мак сій*** (Панас Мирний); *Тихо надворі, **хоч мак сій.** Не шелесне листочок, не схитнеться билиночка* (Ю. Мушкетик).

СІКНУТИ

246. **ЯК БАТОГО́М СІКНУ́ТИ (сікону́ти).** Сказати різко щось неприємне. *Управитель уже з докором звертається до Якубенка.— Лесю, хоч худобу пожалій.— А ви наших дітей, коли вони з голоду пухли, хоч раз пожаліли? — **Як батогом сікнув*** [словами] *Лесь* (М. Стельмах).

СІКТИ

247. **СІ́КТИ / ПОСІ́КТИ (поруба́ти) НА КАПУ́СТУ (на локшину, на сі́чку)** *кого.* Нещадно винищувати, шматуючи і т. ін. кого-небудь. *Печеніги попхалися в ворота, вони вскакували у вузький і тісний прохід по кільканадцятеро, і їх .. **сікли на локшину*** (П. Загребельний); — *Вони* [міномети] *страшні? — **Січуть** німців **на січку*** (О. Гончар); *Микола, .. як гримне... це б то на мене та на вельможну пані Наталю,— і вас **посічу на капусту.** А вона ж, моя перепеличка, стоїть біла, як полотно* (М. Лазорський); *А за яким лихом нам поспішати? — одповів Нечай.— Ще вспіємо **посікти** ворогів **на капусту!*** (А. Кащенко); *Пополотнів і Бжеський. Він бачив, що, коли справа дійде до його* [нього], *півсотні дужих козаків **порубають** його з почтом **на капусту*** (З. Тулуб).

СІЛО

248. **НІ СІ́ЛО НІ (ані́) ВПА́ЛО (па́ло),** *перев. у знач. вставн. словосп.* **1.** Без будь-якої причини; безпідставно; невідомо чому. — *Чи не здасться їм дуже дивним те, що я, **ні сіло ні впало,** берусь учити діти* [дітей] *дурно* (Б. Грінченко); — *Неможливо собі уявити, щоб він перший, **ні сіло ні впало,** узяв та й облив грязюкою ні в чім не винну людину* (І. Муратов); — *Може, це на вас, **ні сіло ні пало,** накидається Сагайдак? — звернувся Гавриленко до Коржа* (С. Добровольський).
2. Зовсім несподівано, раптово. — *Ти чогось шукаєш, Олю? — Ні, бабуню. Їду.— Куди? Що ти, моя дитино? Отак **ні сіло ні впало...*** (П. Дорошко); — *Не гнівайтесь на мене, стареньку, що я оце **ні сіло ні впало** увійшла, нікого не спитавши* (Д. Ткач); — *Враз **ні сіло ані впало** З брязком відчинились двері* (І. Франко); — *Ось, тату, **ні сіло ні пало,** маємо собі нового читальника, прошу любити і жалувати, — каже батькові син, і вони обоє починають сміятися* (М. Стельмах).

СІЛЬ

249. **АТТІ́ЧНА СІЛЬ.** Витончений дотеп. *Сергій Іванович, .. вмів, як ніхто, .. несподівано підсипати **аттічної солі** і цим змінювати настрій співбесідників* (Переклад О. Кундзича).

250. **СІЛЬ ЗЕМЛІ́,** *книжн.* Найкращі, найвидатніші представники народу; добірна частина певного товариства, суспільства, іноді ірон. *То ж **сіль землі,** то ж сила молода ішла на смерть, на згубу неминучу* (Леся Українка); — *Гірники, питаєш? — Гірники, як тобі сказати, **сіль землі...*** (М. Рудь); — *Це храм науки. Тут відвіку Справляє месу **сіль землі...*** (С. Караванський); *На хутори не кликали* [читати "Кобзар" Т. Г. Шевченка]. *На хуторах жила **"сіль землі"...** Патріархи...* (О. Ковінька).

251. **СІЛЬ ТОБІ В О́ЦІ (в о́чі),** *фольк.* Уживається як усталена форма застереження від зурочення. *Траплялось, що і Іван звертався до нього, але за кожним разом, стрічаючи погляд чорних пекучих очей мольфара, спльовував непомітно: **"сіль тобі в оці"*** (М. Коцюбинський); ***"Сіль тобі в очі",**— тричі повторював у думках, бо хоч і був учителем, але селянські забобони не відлетіли від нього* (М. Стельмах).

252. **СІЛЬ ТОБІ́ НА ЯЗИ́К [, ПЕЧИ́НА В ЗУ́БИ (у ві́чі)].** Уживається як прокляття і виражає побажання невдачі, лиха, всього недоброго. — *Щоб ти окаменіла, як Лотова жінка, за такі*

*речі! — крикнув з досади Шрам ..— **Сіль тобі на язик, печина в зуби!** — оддала потиху Ковалиха, бо була трохи п'яненька* (П. Куліш).

253. **ЯК (мов, нíби** *і т. ін.*) **СІЛЬ В ÓЦІ. 1.** *у кого, кому.* Бути неприємним, завдавати прикрощів кому-небудь; заважати комусь або дратувати когось. *Еге, десь Гафійка забарилась на музиках. Хай погулає дитина. Тільки її волі, поки в мами та в тата. Та й те людям, **мов сіль в оці*** (М. Коцюбинський). **СІЛЬ В ОЧÁХ.** *Заплакані очі* [Ivanихи] *палали нестримним гнівом: — Ти радий здихатися моєї дитини! Він тобі **сіль в очах!*** (Леся Українка). **СÍЛЛЮ В ÓКУ.** *Городове козацтво та Січ були москвинам **сіллю в оку:** озброєна Гетьманщина була небезпечною країною* (М. Лазорський).
2. *зі сл.* любúти, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (любити). *Так його любить, **як сіль в оці**, а тернину в боці* (Укр.. присл..); *Пішов русин найматися до графа, якого люди любили, **як сіль в оці*** (Казки Буковини..).

254. **ЯК СІЛЬ У ВОДÍ,** *зі сл.* пропáсти. Безслідно. — *Не сунь носа, куди не треба! Роби так, щоб були всі за нами! А то пропадеш, **як сіль у воді!*** (І. Чендей).

СІМ

255. **СІМ ВЕРСТВ ПÍШКИ ЗА ШМАТ КИ́ШКИ,** *зі сл.* бíгти. Докладаючи багато зусиль, але даремно. — *Пані Наталко! вас кличе панотець на якусь там розмову. Щоб зараз... як кажуть, кидайте печене-варене і біжить притьмом... **сім верств пішки за шмат кишки*** (М. Лазорський).

256. **СІМ МІШКÍВ ГРЕЧÁНОЇ ВÓВНИ [І (та) ВСІ НЕПÓВНІ],** *жарт., зі сл.* наговорúти, наплестú *і т. ін.* Багато зайвого, безглуздого. *Мельхиседек сердито глянув на свою жінку; вона догадалась, що вже наговорила **сім мішків гречаної вовни,** й прикусила язика* (І. Нечуй-Левицький); *— Та з цього й кінь би сміявся — наплели ось **сім мішків гречаної вовни** .. І ви в це віриме?* (П. Козланюк); *— Станеш потім питати, де чув, а він тобі **сім мішків гречаної вовни** нарозказує всякого, тільки слухай* (О. Гончар). **СІМ МІШКÍВ ГРЕЧÁНОЇ ВÓВНИ ТА ЧОТИ́РИ КОПИ́ ГРÉЧКИ.** *— Ваша жінка приїхала сюди й наговорила **сім мішків гречаної вовни та чотири копи гречки*** (І. Нечуй-Левицький). **СІМ МІШКÍВ ГРЕЧÁНОГО ГАВРИ́ЛА.** *Балакала-говорила **сім мішків гречаного Гаврила*** (Укр.. присл..). **СІМ МІХÍВ ГОРÍХІВ, ГРЕЧÁНОЇ ВÓВНИ ТА ВСІ НЕПÓВНІ.** *Наговорив **сім міхів горіхів, гречаної вовни та всі неповні*** (Укр.. присл..).

257. **СІМ П'Я́ТНИЦЬ (недíль) НА ТИ́ЖДЕНЬ** *у кого.* Хто-небудь дуже часто і легко змінює свої рішення, наміри, настрій і т. ін. — *Того дядька Панаса всі знають, бо в нього **сім п'ятниць на тиждень,** і він жне там, де не сіє* (Є. Гуцало); [Марта:] *У вас, тату, **сім п'ятниць на тиждень:** то хвалите Артема, то гудите* (М. Зарудний). **НА ТИ́ЖДЕНЬ СІМ П'Я́ТНИЦЬ.** — *В нього почали боліти зуби та стало судомить у ногах. Та й на вдачу він легковажний — в його було **на тиждень сім п'ятниць*** (І. Нечуй-Левицький).

258. **СІМ ФÚТІВ ПІД КÍЛЕМ.** Усталена форма побажання успіху, удачі. *Дівчина приємно посміхнулась і побажала моряку **сім футів під кілем,** тобто вдалого рейсу* (З газети).

259. **ЯК (мов, нíби** *і т. ін.*) **СІМ БАБ ПОШЕПТÁЛО.** Набагато кращий. — *Під час маневрів ставав* [полковник] *такий добрий, **немов сім баб .. пошептало*** (Переклад С. Масляка).

260. **ЯК СІМ ГÁЛОК,** *зі сл.* чóрний. Дуже, надзвичайно. *На моє щастя полковник їхав не сам. З ним була дочка — чорна, **як сім галок.** Їй було років шістнадцять* (Л. Яновська).

СІМ'Я

261. **КРОПИ́В'Я́НЕ СÍМ'Я,** *зневажл.* Чиновники, які беруть хабарі. *Ох же це **кропив'яне сім'я** — ці канцеляристи! Все їм дай і дай! Без хабарів не можуть жити* (З газети).

СІПАЄ

262. **АЖ [ЗА] ЖИ́ЖКИ СÍПАЄ** *кого, у кого, безос.* Хто-небудь має сильне бажання до чогось. *І пішли* [дід з Іваном] *прямо на пасіку, лісом. Мене, малого, **аж за жижки сіпа** побігти навзирці за ними* (Панас Мирний); *Смичок несамовито забігав по струнах. Струни аж клапають та цмокають, виводячи дрібушку. У Проценка **аж жижки під ногами сіпало*** (Панас Мирний).

СІРКА

263. **ЯК У СІРКÁ ІЗ ЗУБÍВ,** *зі сл.* не вúрвати. Зовсім, ніяк. — *Ой, сину, .. У добрих людей, у таких, щоб поділились, в самих нічого немає, а в тих, у кого є,— не вирвеш, **як у Сірка із зубів*** (Ю. Збанацький).

СІРКО

264. **ЯК СІРКÓ В (на) БАЗÁРІ,** *зі сл.* пропáсти, щéзнути *і под.* Безслідно. *Пропали! **Як Сірко в базарі!*** (І. Котляревський).

265. **ЯК СІРКÓ НА ПРИ́В'ЯЗІ. 1.** *зі сл.* набíгатися, намотáтися *і т. ін.* Дуже, надзвичайно. — *Обов'язково буду завтра, бо сьогодні намотався за день, **як Сірко на прив'язі,** кості старечі щось ломить* (Ю. Збанацький).
2. *зі сл.* нагуля́тися, *ірон.* Уживається для вираження повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (нагулятися). — *Ну, нагулявся?*

— *Та де там! Нагулявся, як* ***Сірко на прив'язі*** (З усн. мови).

266. **ЯК СІРКÓ ПÁСКОЮ,** *зі сл.* п о ж и в и т и с я. Уживається для вираження повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (поживитися). *Поживись,* ***як Сірко паскою*** (Укр.. присл.).

СІСТИ

267. **НИ́ЗЬКО СІ́СТИ.** Втратити колишнє високе становище, колишню впливовість (про того, хто поводився зарозуміло, хизувався перед іншими). *Ти з кого так смієшся і за що? З такого смійсь, що розганявсь до неба А* ***низько сів****, пошився сам в ніщо* (П. Грабовський).

268. **НІ (áні) СІ́СТИ НІ (áні) СТÁТИ** *де.* Скупчення кого-, чого-небудь; обмаль вільного місця, простору де-небудь. *А як випав сніг, школи не можна було впізнати. Навалило стільки дітвори, що* ***ані сісти ані стати****, ніби у церкві на велике свято* (У. Самчук).

269. **СІ́СТИ МÁКОМ.** Потрапити в скрутне, безвихідне становище, зазнати невдачі в чому-небудь. *Поки ми ще мали речі — вивозили їх у села і вимінювали у селян на борошно, картоплю й інші продукти, а як того добра не стало —* ***сіли маком*** (В. Гжицький); [Прядка (*вбігає схвильований*):] *Вороги .. чекали інтервенцію. Ну, й* ***сіли маком!*** (І. Микитенко); *Проценко сам дивується, як він міг так ловко* ***сісти маком****. Досі ж йому щастило в житті* (Д. Бедзик).

270. **СІ́СТИ НА МІЛИНУ́ (на мілизну́, на міль** *і т. ін.*). Потрапити в скрутне, безвихідне або незручне становище. [Костя Квач:] *Думав на Курильські брати курс — і на тобі!* ***Сів на мілину!*** (Ю. Мокрієв); [Любов:] *Це так якось вийшло, ми* ***сіли на мілизну*** (Леся Українка); *Треба ж переустаткувати механізми, інакше токарі в наступному зовсім* ***сядуть на міль*** (П. Автомонов).

271. **СІ́СТИ НА СТОЛІ́ (на стіл),** *іст.* Стати князем; здобути князівство, владу. *Поки Ярослав був на Півночі, Мстислав встиг захопити частину його земель і* ***сісти на столі*** *в Чернігові* (З журналу); *Що це за княжий муж, усі дізнались пізніше, коли .. вбили князя Ігоря, і коли* ***на столі*** *в Києві* ***сіла*** *Ольга* (С. Скляренко).

272. **СІ́СТИ, ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **РАК НА МІЛИНІ́ (на мілкóму).** Потрапити в скрутне, безвихідне або незручне становище. *Це так якось вийшло, що він* ***сів, як рак на мілині*** (З газети); — *А ніяк не йметься віри, що* ***сіли, мов рак на мілкому*** (Є. Гуцало).

СІЯТИ

273. **СІ́ЯТИ (навóдити) / ПОСІ́ЯТИ (навести́) ПÁНІКУ.** Мимоволі чи свідомо створювати стан тривоги, розгубленості; виклика́ти жах в оточуючих. *Це була стара й давно відома їх* [фашистів] *тактика —* ***сіяти паніку*** *в тилу, на всіх шляхах і стежках, що вели до фронту* (В. Кучер); *Появлявся* [отаман] *цілковито несподівано, .. починав пекельну стрілянину і* ***наводив паніку*** *на всіх: грабував, палив* (Г. Хоткевич).

СКАЖЕНИЙ

274. **ЯК (мов, нáче** *і т. ін.*) **СКАЖÉНИЙ.**
1. Втрачаючи самовладання, не стримуючись у гніві; несамовито, нестямно. — *Бач... який ти!* — *каже йому* [Чіпці] *Галя.— Бач, який?! .. Як я за такого піду?.. Прийде така година, що й жінку задавить... кинеться й на неї,* ***як скажений...*** (Панас Мирний); *Бонковський,* ***мов скажений****, повернув коня назад* (І. Нечуй-Левицький); *Хоч стріляй, хоч рубай, лізуть* [низовики], ***наче скажені*** (П. Куліш).
2. Дуже сильно, інтенсивно. *Мотор заревів,* ***як скажений****, машина рвонула з місця повним ходом* (Л. Первомайський); *Ріка шуміла під кладкою,* ***мов скажена*** (І. Франко).

СКАЖЕШ

275. **НІЧÓГО НЕ СКÁЖЕШ.** Уживається для підтвердження правдивості, правильності чогось, згоди; безперечно, справді. — *А з Данила парубок був хоч куди! Високий, ставний, тонкий в талії та широкий в плечах; ніс мав крутий, а погляд —* ***нічого не скажеш*** *— орлиний!* (Ю. Смолич); *Таки славну дівчину викохала Гордієнчиха,* ***нічого не скажеш*** (М. Стельмах); *Вдома .. після відставки сидіти* [Курінний] *не захотів, .. сам попросився в майстерню: я, каже, люблю токарювати... І таки любить,* ***нічого не скажеш*** (О. Гончар).

СКАЖИ

276. **СКАЖИ́ (скажі́ть) НА МИ́ЛІСТЬ [БÓЖУ (Бóга)].** Уживається для вираження подиву, незадоволення, розгубленості, сумніву і т. ін. — *Слухай, Демиде, ти знаєш, що я думаю?* — *Знаю.— Як знаєш? — здивувався Бульба? — Ти хочеш погуляти з запорожцями.— Ну,* ***скажи на милість****. Як це ти дізнався?* (О. Довженко); — *Ну, що тут довго: він тайний агент.— Ото!* ***Скажіть на милість!*** *Як же він робить свою роботу?* (М. Коцюбинський); *Ну, чого мене,* ***скажіть на милість****, понесло знов на київський пляж?* (Остап Вишня).

СКАЗ

277. **СКАЗ НАПАДÁЄ (находить) / НАПÁВ (найшóв)** *на кого, рідше кого.* Кого-небудь охоплює сильне почуття гніву, роздратування і т. ін. — *То молиться* [батько] *в кутку цілими вечорами,*

то нападає на нього такий сказ, що не тільки люди, а й боги в хаті не вдержаться... (Григорій Тютюнник).

СКАЗАТИ

278. **І СПАСИ́БІ НЕ СКАЗА́ТИ** *кому.* Виявити невдячність, зневаживши, образивши кого-небудь. *— Не буде нам ні слова, ні пам'яті; хто нас поховає, хто нас пом'яне? Розтратять, що ми зібрали, а нам і* ***спасибі не скажуть*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

279. **Й НЕ СКАЗА́ТИ [СЛОВА́МИ],** *перев. зі словоспол.* такий, що; так, що. Уживається для підкреслення високого ступеня ознаки або вияву чого-небудь. *Вже давненько панночки приїжджі переносили, що який-то вже там лікар полковий хороший: і брови йому чорні, й уста рум'яні, і станом високий,— така вже краса, що* ***й не сказати!*** (Марко Вовчок); *Максим Бобровник любив ліси —* ***і не сказати...*** (Ю. Збанацький). **[Й] СКАЗА́ТИ НЕ МО́ЖНА (не могти́) [СЛОВА́МИ].** *На душі така пала туга, така печаль, що* ***й сказати не можна!*** (П. Куліш); *Вся біда якраз у тім, що сили не маю робити щось поза службовою працею. І так мені гірко, що* ***й сказати не можу,*** *бо все ж життя моє в літературі* (М. Коцюбинський); *Нарешті вона могла сказати бабці, що ніби... ніби чує щось під серцем. Радості бабці* ***не можна словами сказати*** (Г. Хоткевич).

280. **НІ (ані́) В КА́ЗЦІ СКАЗА́ТИ (розказа́ти), НІ (ані́) ПЕРО́М ОПИСА́ТИ ([не] списа́ти),** *перев. зі словоспол.* такий, що; так, що, *фольк.* **1.** Надзвичайно гарний, вродливий; чудовий. *— Там є така чудесна дитяча кімната, що* ***ні в казці розказати, ні пером описати*** (Ф. Бурлака). **[І] НЕ (ні) СКАЗА́ТИ (розказа́ти),[І] НЕ (ні) СПИСА́ТИ (ні написа́ти).** *Козак Чайченко, та такий вже хороший, та такий вже гарний —* ***і не сказати, і не списати*** (Марко Вовчок).
2. Уживається для підкреслення високого ступеня вияву чого-небудь (перев. незвичайного). *Що вже Ганна Антонівна мороки з ним* [учнем] *колись мали —* ***ні в казці сказати, ні пером описати*** (Ю. Яновський); ***Ані в казці сказати, ні пером не списати,*** *.. яка там знялась буча, на тій раді* (О. Ільченко).

281. **НІ́ЧОГО СКАЗА́ТИ,** *перев. у знач. вставн. словоспол.* **1.** Уживається для вираження осуду, обурення, незадоволення з приводу чого-небудь. *— Ну,* ***нічого сказати,*** *панотче! — каже Череваниха Шрамові. — Швиденько ви добуваєте із своїм сином за́мки!* (П. Куліш); [Храпко:] *Та отакому вас навчають? Гарному —* ***нічого сказати..*** (Панас Мирний).
2. Уживається для підтвердження правдивості, правильності чогось, згоди з чим-небудь; безперечно, справді. [Запорожець:] *Оце то так! вчистив* [кобзар], ***нічого сказати:*** *і до ладу, і правда. Добре, далебі, добре!* (Т. Шевченко); *Гарна "фата"* [дівчина], ***нічого сказати!*** (М. Коцюбинський).

282. **СКАЗА́ТИ В ДО́БРИЙ ЧАС.** Уживається для запобігання зурочення кого-, чого-небудь. *— Не красувався б тут і явір цей високий.* ***Сказати в добрий час,*** *Такий рясний, хороший та широкий: І силу, і красу він має через нас* [коріння] (Л. Глібов).

283. **СКАЗА́ТИ НОВЕ́ СЛО́ВО** *в чому.* Зробити яке-небудь відкриття або домогтися значних досягнень у певній галузі науки, техніки, культури. *Симиренко* ***сказав нове слово*** *в розробці ефективних агротехнічних прийомів, що значно підвищило врожайність садів* (З газети).

284. **СКАЗА́ТИ СВОЄ́ [СЛО́ВО]** *в чому.* Виявити себе в якійсь справі; відіграти певну роль у чомусь. *Генетики* ***сказали своє слово*** *в науці і багато зробили для дальшого її розвитку* (З газети).

285. **СКАЗА́ТИ СПАСИ́БІ** *кому і без додатка.* Бути вдячним за що-небудь, задоволеним чимсь. *За дві-три ліричні поезії теж* ***сказали б велике спасибі*** [упорядники альманаху] (М. Коцюбинський); ***Скажіть спасибі*** *мені, що заступався за вас. Перед секретарем одстоював!* (М. Стельмах).

286. **СКАЗА́ТИ [ХОЧ] СЛО́ВО. 1.** *кому.* Обізватися, заговорити до кого-небудь. *Неначе тіні німі, мовчазні, ходили вони один біля одного, соромились одне на одного глянути, боялися один одному* ***слово сказати...*** (Панас Мирний).
2. Розказати, відкрити яку-небудь таємницю. *Хай же наважиться* [Олександра] ***сказати хоч слово,*** *тоді знатиме, почому в Тростянці гребінці* (М. Коцюбинський).

СКАКАТИ

287. **ГО́ПКИ СКАКА́ТИ.** Охоче бігти, іти куди-небудь. *Онопрій усе наставляв ухо на Саливона і своє гукнув: — Пісного борщу не годна зварить, а до церкви* ***гопки скаче!*** (В. Кучер).

288. **СКАКА́ТИ (вска́кувати) / СКО́ЧИТИ (вско́чити) В ГРЕ́ЧКУ.** Зраджувати дружині (чоловікові); мати нешлюбні зв'язки. [Зінька (*сама*):] *Ач, стара, вже й зуби погнили, а її зальоти на думці: заманулося на старість* ***у гречку скакати*** (М. Кропивницький); *Розумиха побожно перехрестилась: — Чого ж би вас бив Лелека?.. вдовою прожили чесно: все село знає .. Не сушіть голови задурно.— Дуже вже старий для мене.—* ***Не скакатиме в гречку,*** *дома сидітиме біля*

жінки (М. Лазорський); *Злі язики розпускали плітки, начебто його Жанночка* ***скаче в гречку*** *з Михайлом Чорногором* (Л. Дмитерко); *Як би він не жив, та жив, аби* ***в чужу гречку не вскакував*** (Укр.. присл..); — *Дивіться, ще оступимось...* ***Скочимо в гречку.*** — *А чого б не скочити?* (Ю. Мушкетик); *І за що ж мусить погибати хоч би й оцей безталанний Олекса Сенчило? А Олекса Сенчило стоїть посеред колеса* [присуджений до страти]. *За те, що трапилось, може, раз на віку,* ***вскочити в гречку!*** (П. Куліш); — *Чого це ти очі опускаєш, як на другий день після весілля? Може, десь* ***в гречку вскочила*** *та тепер глипаєш очима?* (Григорій Тютюнник). **СКАКА́ННЯ В ГРЕ́ЧКУ.** *Більшої вини й не було, здається, в запорожців над оте* ***скакання в гречку*** (П. Куліш).

289. **СКАКА́ТИ [І] У ВОГО́НЬ І В ВО́ДУ** *за кого.* Бути готовим на будь-який самовідданий учинок заради кого-небудь; робити будь-що для когось. *Всякий Прокопові сват, І всякий Прокопові брат, За Прокопа усякий рад* ***І в воду, і в огонь скакать*** (Л. Боровиковський).

290. **СКАКА́ТИ НА ЗА́ДНІХ ЛА́ПАХ (ла́пках)** *перед ким.* Прислуговувати кому-небудь, підлещуватися до когось, втрачаючи людську гідність. *Як виставимо свої драми, .. то будуть тоді наші "генії" перед нами* ***на задніх лапках скакати*** (Леся Українка).

291. **СКАКА́ТИ ПО ВЕРХА́Х.** Глибоко не вникати, не торкатися суті чого-небудь (у розмові, виступах і т. ін.). *І все то не* ***по верхах скаче*** [Проценко], *а розумним словом глибоко гвоздить* (Панас Мирний).

292. **СКАКА́ТИ ТАК, ЯК ЗАГРА́Є** *хто.* Підкорятися кому-небудь, діяти за чиєюсь вказівкою. — *Тепер ви будете* ***скакати так, як заграю!*** (І. Франко).

293. **СКАКА́ТИ ЦА́ПА.** Рішуче протидіяти чому-небудь, протестувати проти чогось, заперечувати щось. [Роман:] *Та хоч би батько* ***цапа скакав,*** *а я таки оженюсь на Мотрі* (І. Карпенко-Карий).

СКАЛАМУТИТИ

294. **СКАЛАМУ́ТИТИ [ВСЮ] ДУ́ШУ (нутро́)** *кому і без додатка.* Надзвичайно сильно, глибоко схвилювати когось, внести неспокій. *Вже якось до цього й прижилось горе, .. а це знову* ***скаламутило всю душу*** (М. Стельмах); — *Видно було, що й йому такий початок листа* ***скаламутив нутро*** (І. Микитенко).

СКАЛИТИ

295. **СКА́ЛИТИ ЗУ́БИ,** *зневажл.* **1.** Дуже сміятися, перев. без очевидної причини. *Писарці* ***скалили*** *жовті* ***зуби*** *та реготались, аж поки рудий писар не гримнув на них* (М. Коцюбинський); — *А ви, лежні, ланці, чого* ***зуби скалите?*** — *кинулась до їх* [них] *Параска* (Панас Мирний).
2. *з кого—чого, над ким—чим.* Недоброзичливо, зло висміювати кого-, що-небудь; насміхатися з кого-небудь. *Спочатку насміхалися* [люди]. *Першим озвався Грицько Тихолаз — панський чередник.— Чого, каже,* ***зуби скалите*** *над людською бідою!* (В. Речмедін).

СКАМ'ЯНІТИ

296. **[ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*]**) СКАМ'ЯНІ́ТИ (скамені́ти) [НА МІ́СЦІ]. 1.** Стати нерухомим, завмерти під впливом якогось сильного враження, переживання і т. ін.; заціпеніти. — *Біжи за мішками, а він —* ***як скам'янів*** *— і не рухнеться* (А. Головко); *Серце Харитi закалатало в грудях з переляку; потому наче спинилось, і Харитя* ***скаменіла на місці*** (М. Коцюбинський).
2. *зі сл.* с и д і́ т и, с т о я́ т и *і т. ін.* Без найменшого руху; нерухомо. *Галецька сиділа на тапчані,* ***неначе скам'яніла*** (І. Нечуй-Левицький); *Орися стояла за крок від матері,* ***мов скам'яніла,*** *лицем до розлючених баб* (Л. Юхвід). **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **СКАМ'ЯНІ́ЛИЙ (скамені́лий).** *Самсон стоїть,* ***мов скам'янілий,*** *Блідий, і мовчки вислухає* [вислуховує] *Оту зневагу* (Леся Українка); *Новина так приголомшила мене, що якийсь час я,* ***ніби скам'янілий,*** *не міг рушити з місця* (Д. Бедзик); *І став, зажурився, Аж весь похилився Козак* ***скам'янілий неначе*** (М. Вороний).

СКАНДЗЮБИТИ

297. **СКАНДЗЮ́БИТИ В СУК** *кого і без додатка.* Згорбити (про старість). *От старість... Схаменись! а ти собі байдуже! Ось, ось* ***скандзюбить в сук*** (П. Гулак-Артемовський).

СКАПАВ

298. **БОДА́Й (щоб) ТИ (він, вона́** *і т. ін.*) **СКА́ПАВ, ЯК ВІСК,** *лайл.* Уживається, як прокляття і виражає побажання лиха, всього недоброго. [Баба Олена:] *Знову цей сатана,* ***бодай ти скапав, як віск!*** *Знову уста мені замурує...* (Я. Галан).

СКАПУВАТИ

299. **СКА́ПУВАТИ КРО́В'Ю.** Дуже піклуватися про кого-небудь; переживати за когось, побиватися за кимсь. *Боявся наш батько панського хліба. Не так уже за себе, — за нас, за дітей,* ***кров'ю скапував*** (П. Козланюк).

300. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **СКА́ПУВАТИ СВІ́ЧКОЮ.** Худнути, марніти від переживань, хвороби. — *Ти вже й сам бачиш, як я знемогла в силі й з кожним днем* ***ніби скапую свічкою*** (П. Козланюк). **НЕМО́В СВІ́ЧКА СКА́ПУЄ.** *А той, хто дружби зрікся безоглядно І задивився на багатство власне, Над своїм "скарбом" нис*

*безпорадно,— **Немов та свічка скапує і гасне*** (М. Ю. Тарновський).

СКАРБИ

301. **НІ ЗА ЯКІ СКА́РБИ́ [В СВІ́ТІ].** Нізащо; ні в якому разі. *В часі тої розмови Євгеній ішов, похиливши лице і вдивляючися в тротуар. На лице дівчини, що йшла обік нього, не був би глянув **ні за які скарби в світі*** (І. Франко).

СКАЧИ

302. **ХОЧ ГО́ПКИ СКАЧИ́.** Уживається для вираження марності чиїхось зусиль, неможливості, безсилля зробити що-небудь; що не роби. *—Як будемо триматися купи, стовчемо панів і в ступі,— впевнено кидає Мар'ян.— Покрутяться вони, мов посолені в'юни, а без мужика, **хоч гопки скачи,** нічого не зроблять* (М. Стельмах); *— А от у мене шкідників не було. Вродило теж не дуже, зерно легке, присушене, але тут уже **хоч гопки скачи** — нічого не зробиш. Сила природи...* (І. Григурко).

303. **ХОЧ У ВО́ДУ СКАЧИ́ (стриба́й).** 1. Уживається для вираження готовності будь-що зробити для кого-небудь. *А як усміхнеться* [Марічка], *ще й з-під лоба гляне, "**хоч скачи у воду**"— кажуть парубки* (З пісні).
2. Уживається для вираження безвихідного становища. *Нічого не можу подіяти з тим бешкетником, **хоч у воду скачи*** (З усн. мови).

СКИБА

304. **ВІДРІ́ЗАНА СКИ́БА (ски́бка) [ВІД ХЛІ́БА].** 1. Людина, яка відділилася від родини, стала жити самостійно (перев. про дочку, що вийшла заміж). *— **Одрізана скиба од хліба** (вийшла заміж)* (М. Номис); *— Буде побиватися стара, та що?.. Я тепер **одрізана скиба од хліба!** А в село я не піду* (Панас Мирний); [Хивря:] *У мене вже ні за ким більше рушникувати. .. Векла вже **відрізана скибка від хліба*** (Укр. поети-романтики..); *В той же час відчула* [Харитина], *що син уже — **відрізана скибка*** (П. Рєзніков). **ОДРІ́ЗАНИЙ ШМАТО́К ХЛІ́БА.** *Заміжня дочка для батька — **одрізаний шматок хліба,** а вона чіпляється, як смола чобота! Є чоловік,— чого ж ще?* (Грицько Григоренко).
2. Людина, яка втратила зв'язок із своїм середовищем, з колективом, змінила рід діяльності. *Він пішов з відділу на іншу роботу і тепер для нас — **відрізана скиба*** (З журналу); *— Панас же почуває себе **одрізаною скибою** чи відламаною гілкою... Звісно, і в Гадячі не з медом працювалося, а все ж при домівці певніше* (М. Медуниця).

СКИДАТИ

305. **СКИДА́ТИ (здійма́ти) / СКИ́НУТИ (здійня́ти) ША́ПКУ (капелю́х, бриль** *і т. ін.*) *перед ким, рідше перед чим і без додатка.* Виявляти свою повагу до когось, цінувати когось, щось. *Записую школярів, а батьки їх утаюють від мене. Утають майбутніх професорів і вчених, перед якими колись, може, держави **скидатимуть шапки!*** (М. Стельмах); *Сам пан сотник, людина поважна й бундючна, перед яким **скидали шапки** всі, .. так от сам пан сотник підійшов до Розумихи, святочно облобизав її й поздоровив з таким гойним сином* (М. Лазорський); *Треба знайти для її* [краси] *вираження відповідні форми, і такі, що коли художник переносить її, розуміючи, відчуваючи життя, то щоб перед картиною люди **шапки скидали*** (О. Довженко); *І усміхнуться їм брати так тепло, радісно й знайомо на фоні гнівному заграв, стальні **здіймаючи шоломи** перед геройством тих, хто впав* (В. Сосюра).

306. **СКИДА́ТИ / СКИ́НУТИ З ПЛЕЧЕ́Й** *що.* Позбуватися чогось. *— В тім-то й біда, Степане, що немолодий уже. А коли б так років хоч двадцять **скинути з плечей** — полетів би, не те, що побіг* (М. Ю. Тарновський).

307. **СКИДА́ТИ / СКИ́НУТИ З ПЛЕЧЕ́Й (з груде́й, з душі́, з се́рця) ТЯГА́Р.** Звільнятися від чого-небудь гнітючого, позбуватися чогось небажаного, відчуваючи полегкість. *Цілі століття злигоднів викарбували на ньому* [роді] *свої сліди. Як важко було йому **скидати з плечей** цей **тягар*** (О. Довженко); *Єдина істота в світі спроможна погасить вогонь, що спалює його єство, **скинути з грудей тягар,** що не дає дихати* (В. Речмедін); *Сів* [Іван] *писати повість. Треба ж було **скинути з душі** страшний **тягар** баченого* (П. Колесник); *Я читаю в ваших втомлених очах жаль і бажання щирого каяття... ви прагнете через святу оповідь **скинути тягар з серця,** що стільки часу гнітить вас* (Ірина Вільде).

308. **СКИДА́ТИ / СКИ́НУТИ [З СЕ́БЕ] МА́СКУ.** Показувати, виявляти свою справжню сутність; переставати прикидатися ким-небудь або яким-небудь. *Обставини примусили його **скинути з себе маску,** і всі побачили його справжнє обличчя, яке він приховував довгі роки, прикидаючися добрим і благородним* (З газети).

309. **СКИДА́ТИ / СКИ́НУТИ О́КОМ (очи́ма, по́глядом, зо́ром** *і т. ін.*) *на кого—що і без додатка.* Дивитися, поглядати на кого-, що-небудь, не затримуючись довго. *Іван або Каленик **скидали оком** на його руки* (М. Коцюбинський); *Жінки мали велику цікавість до Єльки, але .. з хапливою крадливістю **скидали поглядами** на цю*

високошию .. обраницю (О. Гончар); — *Мушу зачинити вікно, бо роботи не буде. — Бекеш лукаво* ***скинув оком*** *на Ровдича* (Є. Куртяк); — *А скільки вас,— питає становий.— Та скільки ж? — обізвався передній, волосний писар,* ***скинувши очима*** *на купу товаришів-гласних* (Панас Мирний); — *Але де вона* [Маріора]? — ***скинув*** *Замфір* ***очима*** *по винограднику* (М. Коцюбинський); *Він з ненавистю* ***скинув*** *гострим* ***зором*** *усю світлицю* (М. Стельмах). **СКИ́НУТИ ОЧЕНЯ́ТАМИ.** *Дівчина сміливо* ***скинула*** *на нього* ***оченятами*** *і, вихопивши з води жердину, пустотливо простягла на берег: — Хапай, служивий, бо втону!* (О. Гончар). **СКИДА́ТИ / СКИ́НУТИ О́ЧІ (по́гляд).** *Він* ***скидає очі*** *на струнку дівочу постать* (Ю. Бедзик); *Уляна* ***скинула*** *на нього* [Прокопа] *сині здивовані* ***очі*** (І. Микитенко); *У дверях стала висока дівчина, .. вклонилася мені низько, а* ***очей*** *на мене не* ***скинула*** (Марко Вовчок); Христя ***скинула*** *на Горпину журливий* ***погляд*** *і задумалася* (Панас Мирний).

310. **СКИДА́ТИ / СКИ́НУТИ ПОЛУ́ДУ З ОЧЕ́Й.** Починати сприймати що-небудь таким, яким воно є насправді. *Ой,* ***скинь****-бо* ***з очей*** *ти колишню* ***полуду,*** *Та праведно глянь, необачний* (М. Старицький); *Варка мов стрепенулася: — Ти лікуєш німців? О Господи праведний!.. То ходи ж до нас у Севастополь та подивися, що вони, прокляті душі, роблять своїми бомбами. Прийди та подивися.* ***Скинь полуду з очей*** (В. Кучер).

311. **СКИДА́ТИ / СКИ́НУТИ ЯРМО́ (пу́та) [З СЕ́БЕ (з шиї, з пліч)].** Визволятися від залежності, здобувати волю. *Народи встають,* ***скидають ярмо*** *капіталу* (В. Сосюра); *Утомлені своїм довічним рабством, вони* [раби] *гадають розірвать пута і* ***скинути ярмо з своєї шиї*** (Леся Українка); *Далеко десь од станцій, З зірками на чолі, Живуть в горах повстанці, — й до них зібрався Лі, Щоб відплатить за тата, за себе і за всіх, Хто ще* ***ярмо*** *прокляте не* ***скинув з пліч*** *своїх* (В. Сосюра).

СКИНУТИ[1]

312. **І О́КОМ НЕ СКИ́НУТИ** *чого, що.* Надзвичайно багато чого-небудь; не осягнути. — *Поля багато, сінокосу* ***й оком не скинути,*** *сінокіс над самою Россю, ще й левада така здорова* (І. Нечуй-Левицький).

313. **ОДНИ́М О́КОМ СКИ́НУТИ.** Глянути на кого-, що-небудь мимохідь, ненароком. — *Хоч би собі хоч* ***одним оком скинути!*** *— скрикнув місяць і, наче дзига, на одному місці разів зо сто покрутився* (Панас Мирний).

314. **СКИ́НУТИ [СВОЄ́] О́КО** *на кого—що і без додатка.* Помітити кого-, що-небудь, звернути увагу на когось, щось; приглядатися до когось, чогось. *Що було там звіру та птиці усякої.. Ніхто не рушав їх таємного покою. Аж поки молодий Гамза не* ***скинув свого ока*** (Панас Мирний).

СКИНУТИ[2]

315. **ОСТА́ННЮ СОРО́ЧКУ СКИ́НУТИ І (та) ВІДДА́ТИ.** Поділитися з ким-небудь усім, що маєш. — *Любить* [жінка], *щоб про неї сказали: "Он як Андріїха-баба, так от богомільна..." І як хто взнав уже оцю її примху, то знай тільки грай отакої, так вона й* ***сорочку останню скине та віддасть*** (Г. Хоткевич). **ОСТА́ННЮ СОРО́ЧКУ ВІДДА́ТИ.** — *Я .. мужик, селянин,— ледве чутно пробурмотів полонений .— А батько твій окупантам ..* ***останню сорочку віддає!*** (О. Довженко).

316. **СКИ́НУТИ З НЕ́БА (з небе́с) НА ЗЕ́МЛЮ** *кого.* Допомогти комусь звільнитися від ілюзій, тверезо сприйняти навколишню дійсність. *Відповів* [гуцул] *таке, що зразу* ***скинуло*** *мене* ***з .. небес на землю*** (Г. Хоткевич).

317. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***) ПУД ВАГИ́ СКИ́НУТИ [З СЕ́БЕ].** Відчути велике полегшення. *Побанишся, попаришся, то* ***наче пуд ваги з себе скинеш,*** *наче на десять років помолодшаєш* (І. Багмут).

318. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) СКИ́НУТИ (звали́ти) ГО́РУ (тяга́р) З ПЛЕЧЕ́Й.** Відчути велике полегшення. *Висповідавшись, Кабанець* ***ніби гору скинув з плечей.*** *Ми з ним подружили по-справжньому* (Ю. Збанацький); *Після зборів у Гната відлягло на серці, а на душі стало легко,* ***ніби з плечей звалив гору*** (С. Чорнобривець); *Пан маршалок глубоко* [глибоко] *зітхає,* ***немов скинув з плечей*** *якийсь великий* ***тягар,*** *і звішує голову, мов підрізаний* (І. Франко).

СКІК

319. **ІЗ (на) ЗА́ЯЧИЙ (гороб'я́чий, горобі́ний, жа́б'ячий) СКІК.** Дуже мало. *На новий рік прибавилось дня* ***на заячий скік*** (Укр.. присл..); *Там того поля —* ***на заячий скік!*** (Укр.. присл..); *— Все прочитали, отче? — спитала щаслива мати... — Ще* ***на заячий скік,*** *— сказав дяк, ховаючи хустку до кишені* (М. Лазорський); *Зсунулася* [скеля] ***на гороб'ячий скік*** *— посунеться, на скільки схочемо...* (Л. Смілянський).

СКІЛЬКИ

320. **СКІ́ЛЬКИ ЛІТ, [І] СКІ́ЛЬКИ ЗИМ!** Уживається як привітання і вираження радості від зустрічі з тим, кого давно не бачили. — *Євмен?! Живий?! — Ні, мертвий! —* ***Скільки ж літ, скільки зим!*** (Остап Вишня); *В цей час без стуку зайшов Решетов, безцеремонно кинув на стіл шапку і подав Орловій руку. — Здоров, Нонна.* ***Скільки літ і скільки зим!*** (О. Сизоненко).

321. **СКІЛЬКИ ÓКА.** Як далеко можна побачити. ***Скільки ока** — Дніпро перед нами лелів І байдуже котив свої хвилі* (М. Старицький).

СКІНЧИТИ

322. **СКІНЧИ́ТИ ДНІ (життя́, шлях** *і т. ін.*). Померти. *Як **скінчу життя**, Щоб не чути більш образ,— Киньте часом і про мене Пару щирих, теплих фраз!* (П. Грабовський); *Чи до мети я певної дійду, Чи без пори **скінчу той шлях** тернистий* (Леся Українка).

323. **СКІНЧИ́ТИ СВОЮ́ ПІ́СНЮ.** Перестати займатися якою-небудь діяльністю через старість, хворобу і т. ін. *Усім він казав, що вже **скінчив свою пісню** — став старим, хворобливим, не має сил працювати* (З газети).

СКІПЕТРОМ

324. **ПІД СКІ́ПЕТРОМ** *чиїм, кого.* Під владою кого-небудь. *Офіційні представники російської монархії любили лицемірно базікати про "благоденство" народів, які були **під скіпетром** імператора* (Від давнини..); — *Я хочу одного,— сказав посол,— щоб моя країна була **під скіпетром** вашої королівської величності* (З газети).

СКІПКА

325. **ЯК (мов, нíби** *і т. ін.*) **СКІ́ПКА,** *зі сл.* сухи́й, худи́й *і под.* Дуже, надзвичайно. *Біля першої шкапи стоїть високий чоловік, сухий, **як скіпка*** (Панас Мирний); *Горбиться суха, **мов скіпка**, постать старого селянина* (М. Стельмах).

СКЛАВШИ

326. **СКЛА́ВШИ (згорну́вши, спусти́вши** *і т. ін.*) **РУ́КИ. 1.** Нічого не роблячи, не працюючи; без діла. — *Підучилася коло вас, тепер на самостійну роботу пора. Нічого сидіти, **склавши руки**...* (В. Кучер); *Зрозумів він дар науки Так, що можна вже, мовляв, "Ждати манни", **склавши руки**. З того приводу й гуляв, хімікати вихваляв!* (С. Олійник); *В одставку вийшов, А все-таки, **заложивши руки**, не хочеться сидіти* (Панас Мирний).
2. Не вживаючи ніяких заходів, бути осторонь чого-небудь. — *Невже вам ніколи не спадало на думку, що всі оці наші заходи, метушіння, все це робиться, аби тільки не сидіти, **склавши руки*** (Леся Українка); *Робочі бастують, покидають заводи .. Що ж їм сидіти, **згорнувши руки**, чекати, щоб за них хто подбав?* (М. Коцюбинський); — *Ви сидите собі, **спустивши руки**, та й граєте ідилію з селянами* (І. Франко).

СКЛАДАТИ

327. **СКЛАДА́ТИ / СКЛА́СТИ ВИНУ́** *на кого.* Несправедливо звинувачувати кого-небудь у чомусь. — *Бач, десь там двір злодії обікрали,— ніхто не міг на їх напасти слід, тож шандарі **вину на мене склали*** (І. Франко).

328. **СКЛАДА́ТИ / СКЛА́СТИ ДО НІГ** *кому.* Виявляти покору кому-небудь, залежність від кого-небудь. *Вірно **складаю до ніг** тобі дань дивування й покори* (М. Зеров).

329. **СКЛАДА́ТИ / СКЛА́СТИ ДУ́МКУ** *про кого—що.* Уявляти, думати що-небудь про когось, щось. *Борис Савович, той мовчун у морському кітелі, нарешті теж втрутився в розмову. — Ми не бюрократи,— сказав суворим тоном,— не з паперів **складаєм про тебе думку*** (О. Гончар).

330. **СКЛАДА́ТИ / СКЛА́СТИ** (*рідко* **зложи́ти) ЗБРÓЮ. 1.** Припиняти збройні дії, переставати воювати. *Курсанти з кулеметами вже оточували ніжинців.— Іменем Реввійськради Республіки наказую **скласти зброю*** (О. Довженко).
2. Відмовлятися від будь-яких дій, не опиратися, визнаючи перевагу когось, чогось над собою або відступати перед труднощами. *На його запитання Ліда реготала й кокетливо докоряла, що погано не довіряти своїй вірній кізоньці. Сохацький **складав зброю** і вірив їй. Вірив, бо хотів вірити* (Л. Дмитерко); *Сповнений енергії, рішучості й мужності, Зубін звик ніколи не **складати зброї*** (П. Загребельний); *Хто ж він, цей далекий учитель, який **зложив свою зброю** перед глухою стіною догматизму, начотництва, ідеологічного пристосуванства?* (М. Хвильовий).

СКЛАСТИ

331. **[І] ЦІНИ́ НЕ [МÓЖНА] СКЛА́СТИ (не складе́ш)** *кому, чому.* Хто-, що-небудь надзвичайно цінний, важливий (цінне, важливе) своїми особливостями, властивостями, якостями. — *На шиї в мене було намисто з таких здорових та дорогих діамантів, що їм **і ціни не скласти*** (І. Нечуй-Левицький); *Ця мандрівка для мене — втіха і багатство, якому **не скласти ціни!*** (Т. Масенко); — *Та ж він наш Левко, а не ваш! У нього руки, що за руки — **ціни їм не складеш!** І розбитний же він у нас — і до плуга, і до рала* (І. Драч); *Дівчина була така горда, що й **ціни не могла собі скласти*** (З усн. мови).

332. **СКЛА́СТИ ЛА́ПКИ (кри́льця).** Відмовлятися від будь-яких дій, не суперечити, не опиратися, з усім погоджуватися і т. ін.; скорятися. *Він і **лапки склав*** (Укр.. присл..); *Зачувши голос ненависного професора, Микоша найменше був подібний до жертви, що готова **скласти крильця** й потрапити в пащеку до собаки* (В. Полторацький).

333. **СКЛА́СТИ / СКЛАДА́ТИ ГÓЛОВИ (життя́, кістки́, кóсті).** Загинути, вмерти. *У львівській цитаделі* [за роки фашистської окупації]

склали голови багато поляків, чехів, французів (П. Інгульський); *І скінчиться його довічна мандрівка, і складе він .. свої старі натруджені кістки* (М. Коцюбинський); *За цю насмішку свої кості складеш* (М. Стельмах); *Кричали за святую Русь, а виявились просто ландскнехтами, найманим військом, що з чужою зброєю в руках, з чужими радниками при штабах складали свої голови в боях за чуже* (О. Гончар). **СКЛАСТИ ГОЛІВОНЬКУ.** [Цар:] *Ти вчинив по-молодецькому, Удалий босць та купецький син, Що сказав усе ти по совісті. Сам же йди по-молодецькому на високеє місце лобнес, Склади свою буйную голівоньку* (Переклад за ред. М. Рильського).

СКЛЕПИТИ

334. **СКЛЕПИТИ ОЧІ.** Заснути. *Не стелившись, полягали спати, але чи склепив хто очі на часинку?* (А. Головко); *Лише перед світанком склепила* [Марійка] *очі, але зараз же і прокинулась* (О. Донченко).

СКЛЕПЛЯТИ

335. **НЕ СКЛЕПЛЯТИ / НЕ СКЛЕПИТИ ОЧЕЙ (очі).** Не спати, не могти заснути. *Дрімала лише куховарка, а Докія й очей не склепляла* (В. Кучер); *Розтривожений, він до самого ранку не склепив очей* (П. Панч); *Знає напевне він, що до самого ранку не склепить очі в тривозі* (А. Головко).

СКЛО

336. **ЯК СКЛО.** Бездоганний у моральному відношенні. *Було п'є* [Нечипір] *ніч, гуляє, з парубками бурлакує, а удень як скло перед хазяїном* (Г. Квітка-Основ'яненко); [Данченко:] *І знов я тепер стою перед громадою чистий, як скло* (Б. Грінченко).

СКНІТИ

337. **СКНІТИ ДУШЕЮ.** 1. Страждати, мучитися. *Кажуть — смерть усіх рівняє; кажуть — на тім світі усе навпаки; тут ти скнів душею, там — радітимеш серцем* (Панас Мирний).
2. *за кого—що.* Турбуватися про кого-, що-небудь, тривожитися за когось. *Скніла* [Вірунька] *весь час душею за татка, дивлячись, як він невміло, хоча й старанно виконує ті вправи* (О. Гончар).

СКОВЗАТИ

338. **СКОВЗАТИ / СКОВЗНУТИ ОЧИМА (поглядом)** *по кому—чому.* Мимохідь дивитися на кого-, що-небудь. *Перехожі сковзять* [сковзають] *очима по нетоптаних травах, та сонце ходить довкола, пересуваючи тіні* (М. Коцюбинський); *Жінка сковзнула неприязним поглядом по Тамариній постаті* (А. Хижняк).

СКОВУВАТИ

339. **СКОВУВАТИ / СКУВАТИ РУКИ.** Позбавляти кого-небудь можливості вільно поводити себе, діяти. *За все своє життя я вперше опинився в панському маєтку. Мимохіть це сковувало руки* (П. Панч).

340. **СКОВУВАТИ / СКУВАТИ ЯЗИК (язика)** *кому і без додатка.* Позбавляти кого-небудь можливості вільно висловлювати свою думку. *Хвилювання сковувало мені язик, заважало правильно відповідати* (З газети).

СКОКИ

341. **У ТРИ СКОКИ.** Дуже швидко, моментально, умить. *Начальник поліції Федір Курбацький у три скоки опинився перед Шредером* (О. Довженко).

СКОКОМ

342. **СКОКОМ ЧИ БОКОМ; ТО СКОКОМ, ТО БОКОМ.** По-різному, різними способами. *Якось скоком чи боком до нашої творчості знову почала притулятись безконфліктність чи дрібноконфліктність* (З газети). **ТО БОКОМ, ТО СКОКОМ.** *— Як поживаєш? — А так собі — то боком, то скоком* (Укр.. присл..).

СКОЛИХНУТИ

343. **СКОЛИХНУТИ ДУШУ (серце)** *чию (чиє), кого.* Схвилювати, зворушити кого-небудь. *Важке було дитинство у Миколи Щорса, багато горя й муки замолоду скуштував він, події 1905 року глибоко сколихнули його душу й залишили в ній незабутній слід* (С. Скляренко); *Хор гучних голосів і передзвін близьких і дальніх монастирів та соборів сколихнув серця майже всіх присутніх* (О. Довженко).

СКОРЧИТИ

344. **СКОРЧИТИ ЛАЗАРЯ,** *книжн.* Прикинутися безталанним, нещасним. — *Чого ти здихаєш* [зітхаєш]*? — гримнув на неї голова. — У чоловіка навчилася?.. Той теж, як прийшов, то такого Лазаря скорчив* (Панас Мирний).

СКРЕБТИ

345. **СКРЕБТИ ГОЛОВУ** *кому.* Надокучати, набридати. *Свекруха тобі голову скребтиме, а свекор докорятиме, та нікому буде заступитися* (Панас Мирний).

346. **СКРЕБТИ (скубти, скромадити) / НАСКУБТИ (наскубати) МОРКВУ.** Дорікати кому-небудь або лаяти, сварити когось. *Чує стара, на службі йому щодня моркву скребуть, уже грозяться і вигнати* (Панас Мирний); *Гримає* [стара] *звісно — на невістку: то се не туди, то те не так, звичайно, як свекруха, що вже знайде, за*

*що **моркву скромадити*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Яцько Ходика вуса підкрутив. Он як шанується до нього Терновий. **Наскубли моркву,** то й поштивий став* (Н. Рибак); // Бити. *Січовики, підтримувані низовиками, кричали: — Гідний! Гідний! — Не комизись, а то **наскубемо моркву!** — Бути тобі кошовим!* (Н. Рибак).

СКРЕГОТАТИ

347. **СКРЕГОТА́ТИ (скреготі́ти, скри́гати, скрипі́ти** *і т. ін.*) / **ЗАСКРЕГОТА́ТИ (заскреготі́ти, скрегну́ти, скрегону́ти, скреготну́ти, скригну́ти, заскрипі́ти, скри́пнути** *і т. ін.*) **ЗУБА́МИ.** Виявляти гнів, роздратування, невдоволення і т. ін. *А сам аж **зубами скреготав*** [князь], *що міг так забутися* (І. Франко); *Не **скрипи зубами,** Не лютуй, вороже, Марні твої мрії — Нас не переможеш!* (Укр.. пісні); *Трохименко **скрегонув з люті зубами*** (Григорій Косинка); — *Сховай пістолет і забирайся геть! — **скрегонув зубами** Брайко* (П. Загребельний); *Ти **скрегнув зубами** і стис кулака: — А це що?* (А. Головко); *В пастуха надулись жили, і він **зубами заскрипів:** "Ну, стій. Розправлюсь я з тобою, проклятий пане! Буде бій!"* (В. Сосюра); *В нього зануртувалося всередині, він **скрипнув зубами** і стис щелепи, що його боляче шпигонуло в скроні* (Григорій Тютюнник).

СКРИВИТИ

348. **СКРИВИ́ТИ (склє́їти, зроби́ти** *і т. ін.*) **КИ́СЛУ МІ́НУ.** Виразити незадоволення. *Спитала я в неї вчора, чи не хочете піти в парк на музику,— вона **скривила кислу міну** і спитала: "Пощо?"* (Леся Українка); *Обернувшись до мене, містер Хо **склеїв** досить **кислу міну*** (Ю. Смолич); *Коли представили йому Павлину, то він, признатися щиро, .. **зробив кислу міну*** (Ірина Вільде).

СКРИНЬКА

349. **СКРИ́НЬКА З СЕКРЕ́ТОМ,** *книжн.* Те, що ще не пізнане, не вивчене; те, що приховує в собі щось невідоме. *Вода по перспективному вміщенню енергії незрівнянно цінніша від нафти. Проте, поки що вона — **скринька з секретом,** яку доведеться ще відкривати величезним напруженням думки тисяч вчених* (З журналу).

СКРИНЯ

350. **ПОРО́ЖНЯ СКРИ́НЯ** *в кого і без додатка.* Немає посагу. *У свої сімнадцять весен Вустя була вже красунею, співала в церковному хорі. Але що солов'їний Вустин голос, коли **скриня порожня*** (О. Гончар).

351. **СКРИ́НЯ ПАНДО́РИ,** *книжн.* Вмістилище зла, лиховісний дар. — *Той час іще настане, ще та хвилина прийде. Колись же вони щезнуть, всі **скрині** всіх **Пандор.** Танцюй, .. дитино!* (Л. Костенко).

СКРИПІТИ

352. **СКРИПІ́ТИ СЕ́РЦЕМ.** Робити що-небудь дуже неохоче, всупереч власному бажанню. *Дядько змушений нарешті взяти до себе племінницю, хоч і "**скрипів серцем**"* (Г. Хоткевич).

СКРИПКА

353. **ПЕ́РША СКРИ́ПКА.** Основна, найважливіша роль у чому-небудь. *Десь далеко забриніла **перша скрипка**-соловей* (Г. Чупринка); *Звичайно, **перша скрипка,** як завжди, належала ксьондзові. З допомогою місцевих іванківських патріотів він зібрав якнайдетальніші відомості про те будівництво* (І. Головченко і О. Мусієнко).

СКРИПОМ

354. **З СКРИ́ПОМ (з ри́пом).** З великими труднощами, нелегко. *Неспокійне життя Крутогори **зі скрипом,** непередбаченими зупинками, поволі, але неухильно ішло вперед* (М. Ю. Тарновський). **З СКРИ́ПОМ-РИ́ПОМ.** *Інші дівчата входили в життя майстерні **з скрипом-рипом,** часто з сльозами й наріканням* (І. Сенченко).

СКРІПИТИСЯ

355. **СКРІПИ́ТИСЯ ДУ́ХОМ.** Домогтися повного самовладання. *Серце його скиміло глибоко .. Але швидко він* [Захар] ***скріпився духом*** (І. Франко).

СКРІПЛЯТИ

356. **СКРІПЛЯ́ТИ / СКРІПИ́ТИ ДУХ (си́ли)** *чий (чиї), кому.* Робити кого-небудь морально стійким, непохитним. *Надійся лиш на себе і свій **дух Скріпляй,** зміцняй* (М. Старицький); [Степан:] *Дома щоденне пекло,— тільки тією мрією і жив, тільки вона мені **сили скріпляла...*** (М. Старицький); [Друга жінка (*Молодша. Так само схиляється перед Прісциллою*):] ***Скріпи мій дух,** він немічний, сестрице!* (Леся Українка).

СКРОЄНИЙ

357. **ГА́РНО СКРО́ЄНИЙ.** Хто-небудь має пропорційну, правильну будову тіла. *Захар Давидович довго дивився вслід **гарно скроєній,** міцній, повній певності в своїй силі постаті Горілого* (О. Десняк).

СКРУТИЛО

358. **ЯЗИ́К У ПЕТЛЮ́ СКРУТИ́ЛО** *кому, безос.* Хто-небудь втратив здатність говорити від хвилювання, злості і т. ін. — *А ти хвостом не крути. Як Оксена не було — до гурту підпрягався, а побачив — зараз тобі **язик у петлю скрутило*** (Григорій Тютюнник).

СКРУТИЛОСЯ

359. [I] **СКРУТИ́ЛОСЯ І (та) ЗМОЛО́ЛОСЯ.** **1.** Швидко сталося, відбулося що-небудь. — *Надто поспішно все вирішуєте, от де заковика. За одну мить* ***і скрутилося і змололося*** (В. Собко).
2. *кому.* Дісталося кому-небудь за якусь провину. — *Петре! — кажу я,— гляди лишень, щоби тобі не* ***скрутилось та*** *не* ***змололось*** *за цю кукурудзу* (І. Нечуй-Левицький).

СКРУТИТИ

360. **СКРУТИ́ТИ (*рідше* вкрути́ти) В'Я́ЗИ (ка́рка, карк).** **1.** *кому і без додатка.* Сильно побити, покалічити кого-небудь. *Терпить гуцул біль, як ніхто .. Кидається у бій і валить топірцем направо-наліво, аж поки не* ***скрутять в'язи,*** *не вдушать* (Г. Хоткевич); *Про людське око він трусонув Степана, дав йому запотиличника, а Данькові* ***скрутив карка*** (М. Стельмах); // Уживається як погроза. *Коли питали, де Микола, чоловік цей .. нахвалявся .. "****скрутити в'язи*** *тому, хто чіплятиметься до нього"* (М. Лазорський); [Печериця:] *Я підглядів, як він у руку їх цілував.* [Храпко:] *Він? блазень! Та я йому рота набік поверну! Я йому* ***в'язи вкручу,*** *бісовому синові* (Панас Мирний).
2. Покалічитися або загинути. — *Звісно, куди в таку тьму? — підтримав котрийсь із шоферів.— Десь у кюветі* ***в'язи скрутиш.*** *Або налетиш на міну. Краще до ранку* (О. Гончар).
3. Зазнати невдачі, поразки в чому-небудь. *При такому ставленні, як у вас, тут який завгодно директор* ***в'язи скрутить*** (Ю. Збанацький); [Омелян:] *Але на таких річах* [речах] *він може* ***карк скрутити*** (І. Франко);

361. **СКРУТИ́ТИ НА ГУЖА́** *кого.* Примусити кого-небудь бути слухняним, покірним, дисциплінованим. — *Коли ти кепський вояка, то він тебе* ***на гужа скрутить,*** *а коли чесно виконуєш свою місію, то від нього тобі шана і хвала* (О. Гончар).

362. **СКРУТИ́ТИ РО́ГИ САМО́МУ ЧО́РТОВІ (чо́рту).** Подолати, подужати будь-кого, будь-що. *Нехай вона скаже лиш одне слово, і він буде щасливий, і завтра* ***скрутить роги самому чортові*** (П. Автомонов); — *З усього видно: люди стоящі... Такі* ***самому чорту,*** *як раз плюнути,* ***роги скрутять*** (І. Головченко і О. Мусієнко).

363. **СКРУТИ́ТИ / СКРУ́ЧУВАТИ ГО́ЛОВУ.** **1.** *кому.* Убити, знищити кого-небудь. *Руки засвербіли* ***скрутити голову*** *тут пану Енгельгардту, а потім усім до Кармелюка спішити треба* (Д. Косарик); // Уживається як погроза. [Жандарм:] *Я кождому* [кожному] ***голову скручу,*** *хто би посмів з тебе сміятися* (І. Франко).
2. Загинути або покалічитися. — *Роби ти, що хоти* [хочеш]. *Хоч* ***голову скрути.*** *Про мене* (П. Гулак-Артемовський).

364. **СКРУТИ́ТИ / СКРУ́ЧУВАТИ СОБІ́ В'Я́ЗИ.** **1.** Покалічитися або вбитися; загинути. — *Не скакати ж мені з оцієї кручі в море!.. Але ж я* ***собі скручу в'язи!*** — *крикнув Ломицький* (І. Нечуй-Левицький).
2. Не справитися з чим-небудь. *Вони, ці молоді інженери, не можуть критично поставитися до себе. Тому часто* ***скручують собі в'язи*** (Ю. Шовкопляс).

СКРУТИТИСЯ

365. **СКРУТИ́ТИСЯ, ЯК МУ́ХА НА ОКРО́ПІ.** Заметушитися, дуже розхвилювавшись від чого-небудь. — *Оце, Манюню, що то значить молодий хлопець .. Як зобачила* [побачила] *дівчина, то* ***як муха на окропі скрутилася...*** *І сіль розсипала, і страву мало не вилляла* (М. Коцюбинський).

СКРУТИТЬ

366. **ВОЛО́ВІ ШИ́Ю (ро́ги) СКРУ́ТИТЬ.** Надзвичайно сильний, дужий. *Рахнівський сотник Діденко — козарлюга,* ***волові шию скрутить,*** *нежонатий* (Я. Качура).

СКУПАЛИ

367. **ЯК (мов, ні́би *і т. ін*) СКУПА́ЛИ В ОКРО́ПІ** *кого.* **1.** Хтось раптом відчув жар в усьому тілі від несподіваного здогаду, від сильних переживань, страху і т. ін. *І враз Гогіашвілі* ***мовби скупали в окропі!*** *На жалюгідних залишках слідової смуги він побачив довгасту ямку.., зовсім не схожу на слід людської ноги* (П. Загребельний).
2. Хтось дуже запальний, гнівний. *Хлопець дуже розлютився, його* ***ніби скупали в окропі*** (З усн. мови).

СКУПАНИЙ

368. **ЯК (мов, ні́би *і т. ін.*) СКУ́ПАНИЙ.** **1.** Дуже мокрий. — *Бач, всього змочив* [дощ],— *утираючи лице, сказав Івась. Грицько реготавсь Він і сам був* ***як скупаний*** (Панас Мирний); *Кінь засапався і весь* ***мов скупаний.*** *А Пилипкові забило дух* (А. Головко).
2. *зі сл.* чи́стий. Дуже, надзвичайно. *Ніщо сьогодні вже не загрожувало життю, і чистий,* ***як скупаний,*** *серпневий ранок лежав до ясних горизонтів* (О. Гончар).

369. **ЯК (мов, ні́би *і т. ін.*) СКУ́ПАНИЙ У МЕ́РТВІЙ ВОДІ́.** Пригнічений, сумний, невеселий. *Минув уже тиждень, як спорожнів хутір П'ятигори, а люди, що залишились, все ще ходили,* ***як скупані у мертвій воді*** (П. Панч).

370. **ЯК** (**мов, ніби** *і т. ін.*) **СКУ́ПАНИЙ У МОЛОЦІ́.** Гарний зовні; виплеканий, випещений. *Посадник Коснятин .. був завжди* ***мовби скупаний у молоці*** *— пещено-білий, червоногубий, а здоров'я в ньому так і двигтіло* (П. Загребельний).

СКУПАТИ

371. **СКУПА́ТИ РУ́КИ В КРОВІ́.** Убити кого-небудь або бути причетним до вбивства. *Здавалося йому, що якби знайшов ворога і відомстив,* ***скупав руки у ворожій крові,*** *— все минуло би ся* (Г. Хоткевич).

СКУПАТИСЯ

372. **СКУПА́ТИСЯ В КРОВІ́.** Вчинити багато вбивств або бути винним у вбивстві багатьох людей. [Голос покликача:] *Відпущеник Нартал сказав, що він не хоче знати Риму, що він би хотів* ***скупатись в римській крові,*** *за теє суд його позбавив слова* (Леся Українка).

СКУПИЙ

373. **СКУПИ́Й НА СЛОВА́ (на мо́ву).** **1.** Який не любить багато говорити; небагатослівний, небалакучий. *Вона була .. сухувата й* ***скупа на слова*** (Я. Баш); [Захарко:] *Щось ти сьогодня* [сьогодні] *дуже* ***скупий на мову,*** *кожне слово з тебе треба витягати!* (М. Кропивницький). **СКУПИ́Й НА СЛО́ВІ.** *На канапі сиділа пані полковникова Віра Дараган. Як і завжди, млява в розмовах і* ***скупа на слові*** (М. Лазорський).
2. *тільки* **скупи́й на слова́.** Стислий (про лист, звіт і т. ін.); лаконічний. *Звіт Марії Павлівни* ***скупий на слова*** (І. Волошин).

СКУШТУВАТИ

374. **СКУШТУВА́ТИ ГАРБУЗО́ВОЇ КА́ШІ,** *ірон.* Дістати відмову при сватанні, залицянні. — *Думаєш не знаю, скільки залицяльників біля неї* [Наталки] *кружляло, як мухи? А всі впіймали облизня,* ***гарбузової каші скуштували!*** (Є. Гуцало).

375. **СКУШТУВА́ТИ КА́ШІ** *якої.* Зазнати багато горя, лиха; набідуватися. *Ті, що* ***скуштували окупаційної каші,*** *либонь, добре розуміють, почім фунт солі, набралися лиха й рватимуться в бій, аби відомстити за все, що їм судилося пережити* (С. Голованівський).

376. **СКУШТУВА́ТИ МЕ́ДУ** *якого, ірон.* Зазнати чого-небудь (звичайно неприємного) на власному досвіді; відчути щось самому. — *По правді сказати, умирати я не вмирав .. Ну, та це пусте — спробувати можна.— Тим паче,— додав сивий дід,— що доведеться тільки раз на віку* ***скуштувати того меду!*** (М. Старицький).

377. **СКУШТУВА́ТИ (покуштува́ти) БЕ́РЕЗОВОЇ КА́ШІ,** *ірон.* Бути побитим. — *Давно* ***березової каші*** *хочеш* ***скуштувати!*** *Я тобі не дяк у школі. Мене не обдуриш!* (Д. Косарик); *Побачила вона Романового батька і сказала йому, що Роман у класі дуже пустує .. Романові дома довелося* ***покоштувати*** [покуштувати] ***березової каші*** (С. Васильченко).

378. **СКУШТУВА́ТИ (покуштува́ти) ВІ́НИКА (кия́, лози́ни, рі́зок, нагаї́в** *і т. ін.*). Бути побитим чим-небудь. *Хоч і горілкою мати витерли, і чаєм з липовим цвітом напоїли, та проте довелося і* ***віника скуштувати,*** *і в кутку постояти* (Остап Вишня); — *Може, ти мене заведеш у такий двір, що й* ***коляки скуштую...*** *— Та в такий же то й думка завести, — жартує Чіпка* (Панас Мирний); *А що* ***різок покуштують,*** *так усі — нехай уже будуть певні...* (А. Головко).

379. **СКУШТУВА́ТИ (покуштува́ти) ХЛІ́БА** *якого, чийого.* **1.** Побути в неприємному, важкому становищі або пожити певний час так, як хто-небудь інший. *Були між наших сусідів і такі, що в Парагваї* ***скуштували заморського хліба*** *та й подалися далі шукати щастя-долі* (І. Муратов).
2. Пізнати, як дістається певний заробіток. *Відтоді, як постояв він разом з дядьками простим молотобійцем біля ковадла і* ***покуштував їхнього хліба,*** *вже не покидало його відчуття того, що якоюсь часткою душі він мовби належить цим людям* (О. Гончар).

380. **СКУШТУВА́ТИ СТУСАНІ́В (духопе́ликів)** *яких, від кого і без додатка.* Бути побитим. — *Воно то — нічого гріха таїть — гульвіса .. Лупив німоту і драв, та .. Поки не* ***скуштував московських стусанів!*** (П. Гулак-Артемовський). **СКУШТУВА́ТИ СТУСАНА́ Й ДУХОПЕ́ЛИКА.** *Не на те примостила її* [Катрю] *доля там* [у панському дворі], *щоб на волі рости, .. а щоб* ***скуштувати стусана й духопелика*** *від кожного, в кого сверблять руки* (Панас Мирний).

СЛАБИЙ

381. **СЛАБИ́Й (слабки́й) НА УТО́РИ.** Невитриманий, неврівноважений. *Богині в гніві ..* ***на утори слабі.*** *З досади часом і брехнуть, І, як перекупки, горланять* (І. Котляревський); *Він був дуже неврівноваженою людиною, як кажуть,* ***слабкий на утори,*** *й тому односельці нічого відповідального йому не доручали* (З газети).

382. **СЛАБИ́Й ЯК УЧЕ́ТВЕРО МО́ТУЗ,** *ірон.* Вживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (слабий). *Він такий* ***слабий як учетверо мотуз*** (Сл. Б. Грінченка).

СЛАБІСТЬ

383. **СЛА́БІСТЬ НА ПРА́ВУ РУ́ЧКУ,** *ірон.* Хабарництво. *У народі зберігається чимало пісень, які висміюють зажерливість і* ***слабість на праву ручку*** *чиновництва та поліції* (З газети).

СЛАВА

384. **СЛА́ВА УВІ́НЧУЄ (укрива́є, покрива́є) / УВІНЧА́ЛА (укри́ла, покри́ла)** *кого, що.* Хто-, що-небудь стає відомим, славнозвісним. *Заслужена **слава увінчала** перші успіхи нового лікаря, і до нього почали приходити пацієнти* (Л. Дмитерко); *Був час — я думав, що військова **слава** У бої з ворогом мене **покрис*** (В. Самійленко).

СЛАВИ

385. **ТІ́ЛЬКИ [ТО] [Й] СЛА́ВИ (сла́ва),** *зі сл.* що. Уживається для вираження поганої якості, властивості і т. ін. або неякісного виконання, здійснення чого-небудь. *Звести, то я її* ["Повію"] *сяк-так звів докупи, довів й до краю та **тілько*** [тільки] ***що й слави,** що довів* (Панас Мирний); [Іван:] *Яка у мене стьожка? **Тільки слава,** що стьожка: мотузка, а не стьожка!* (М. Кропивницький); *Шосе (**тільки й слава,** що шосе) проведено так нерозумно, що воно раз у раз лізе вгору* (М. Коцюбинський).

СЛАТИ

386. **СЛА́ТИ (засила́ти, присила́ти, посила́ти) / ЗАСЛА́ТИ (присла́ти) СТАРОСТІ́В (людей) [ЗА РУШНИКА́МИ]** *до кого і без додатка, етногр.* Просити згоди на шлюб в обраної особи та її батьків; сватати. *Через те, що в них була тільки латка землі, ніхто довго не **слав старостів*** [до Марійки] (М. Стельмах); *Зачали парубки **засилати старостів** до дівчат* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Шепелява Марія зістарілась, посивіла, бо Гнат не **присилав старостів*** (Казки Буковини..); *— За півгодини Микита дістав згоду Прісиних батьків, щоб **прислати старостів*** (А. Кащенко). **ПОСИЛА́ТИ ЗА РУШНИКА́МИ.** *Я вже двічі **посилав** До дівчини **за рушниками*** (Т. Шевченко).

387. **СЛА́ТИ ЯЗИ́К ПІД НО́ГИ.** Підлещуватися до кого-небудь. *Цей плазував на череві І догоджати звик, Начальникові килимом **Під ноги слав язик*** (В. Симоненко).

СЛИМАК

388. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **[ТОЙ] СЛИМА́К,** *зі сл.* лі́зти, повзти́ *і т. ін., зневажл.* Дуже повільно. *"Ах, мій Боже! лізе, **як той слимак**" — думала Софія, ведучи свою пані. Їй було сором* (Леся Українка).

СЛИНА

389. **[АЖ] СЛИ́НА [З РО́ТА (по губа́х)] КО́ТИТЬСЯ (тече́, набіга́є** *і т. ін.*) **/ ПОКОТИ́ЛАСЯ (потекла́, набі́гла** *і т. ін.*) *кому, у кого і без додатка.* **1.** Кому-небудь дуже хочеться з'їсти, випити щось або хто-небудь передчуває насолоду від чогось смачного, апетитного. *— Якби можна... підстрелити, знаєте, зайця та спекти до бурячків у сметані.— Тьфу! Мовчіть-бо, бо **слина котиться*** (М. Коцюбинський); [Пузир:] *Зараз будемо обідать. Тільки вибачайте — у мене фрикасе нема, а по-хазяйськи: солонина до хріну, борщ..* [Золотницький:] *Чудово! **Аж слина котиться!*** (І. Карпенко-Карий); *Оповідав Іван про все те так смачно, що **аж слина текла по губах*** (Ю. Збанацький). **[АЖ] СЛИ́НКА КО́ТИТЬСЯ (тече́).** *Салат, редька густо зеленіють біля тину — в Гриця **аж слинка тече:** це б він тут поласував* (Ю. Збанацький).

2. Хто-небудь дуже хоче придбати щось, заволодіти чимсь принадним. *Цариця, цар, дочка Лавина Зглядалися проміж себе, **Із рота покотилась слина,** До себе всякий і гребе Які достались Їм подарки, Насилу обійшлось без сварки* (І. Котляревський). **СЛИ́НКА КОТИ́ЛАСЯ.** *Жалібніше про ясир треба писати. Щоб панові канцлеру **слинка котилася** від згадки про турчинок і невільників* (Іван Ле).

СЛИХАТИ

390. **АНІ́ (ні) СЛИ́ХОМ [НЕ] СЛИХА́ТИ, АНІ́ (ні) ВИ́ДОМ (у ві́чі) [НЕ] ВИДА́ТИ** *кого.* Хто-небудь зник безслідно; про кого-небудь зовсім невідомо нічого. *Зник чоловік десь безслідно, **ані слихом слихати, ані видом не видати*** (З газети). **НЕ СЛИХА́ТИ, ВИ́ДОМ НЕ ВИДА́ТИ.** *От година по годині Стала упливати, А Якима **не слихати, Видом не видати*** (С. Руданський). **НІ ВИ́ДОМ ВИДА́ТИ, НІ СЛИ́ХОМ СЛИХА́ТИ.** *Його ексцеленція приступив до стола з газетами .. Ов, а се що таке? Другого опозиційника, "Сінника Польського" **ні видом видати, ні слихом слихати!*** (І. Франко).

391. **СЛИ́ХОМ СЛИХА́ТИ, ВИ́ДОМ (у ві́чі) ВИДА́ТИ!,** *заст.* Усталена форма вітання переважно при зустрічі того, кого давно вже не бачили. [Назар:] *Га! **слихом слихати, видом видати!** Здорові були, дядьку!* (Марко Вовчок); *— Лука Федорович! **Слихом слихати, в вічі видати!** Скільки літ, скільки зим! Та ще й з скрипкою?.. Прошу до хати* (Панас Мирний). **ВИ́ДОМ ВИДА́ТИ, СЛИ́ХОМ СЛИХА́ТИ.** [Настуся:] *Тату! тату! Петро! Петро! Із Києва прийшов!* [Сотник:] *А, **видом видати, слихом слихати!*** (Т. Шевченко). **СЛИ́ХОМ СЛИХА́ТИ.** [Каленик:] *А, **слихом слихати!** Здрастуйте, Платоне Калістратовичу!* [Аблакат:] *Здоровенькі були! З неділею вас!* (І. Карпенко-Карий).

СЛІВ

392. **БЕЗ ЗА́ЙВИХ СЛІВ (розмо́в).** Не вдаючись у пояснення, не витрачаючи на них часу.

[Дон Жуан:] *Душа свої потреби має й звички, так само, як і тіло. Я хотів би, щоб ви* ***без зайвих слів*** *се зрозуміли* (Леся Українка); *Цар слова її обмислив, в думці все як слід обчислив І синів* ***без зайвих слів*** *Враз покликати звелів* (Л. Первомайський); *Од фундаментів до дахів добротно все.* ***Без зайвих слів*** *по всьому видно* (І. Гончаренко); *Розмовляв* [Корнієнко] *з кимось по телефону: — Ріж кабанів, курей, усе, що маєш, а бійців нагодуй і на дорогу забезпеч. Да... Не качай гарячки. Що там у хуторі? Ти що, бабів чи мене слухаєш?.. Ну, отож.* ***Давай без зайвих розмов...*** (Григорій Тютюнник).

393. **БЕЗ СЛІВ (сло́ва).** Мовчки, нічого не кажучи. *Оля все зрозуміла* ***без слів*** *і ясним своїм розуміючим поглядом провела подругу* (О. Копиленко).

СЛІВЦЕ

394. **КРА́СНЕ СЛІВЦЕ́,** *ірон.* Зауваження, розраховане на сильне враження, на створення ефекту. *— Дехто зібрався довшу цигарку прикурювати, знаючи, що Чубарів попередник Бабак полюбляв артистичну позу,* ***красне слівце,*** *"штовхав" промови, де треба й не треба, з прицілом на нагальну чи уповільнену дію* (М. Рудь).

395. **ТЕ́ПЛЕ СЛІВЦЕ́,** *ірон.* Груба, дошкульна лайка. *Гауптман з неприхованою досадою обвів поглядом гостей. Гаразд, він теж скаже їм* ***тепле слівце*** (Ю. Бедзик).

СЛІД

396. **БОДА́Й СЛІД ЗАПА́В** *чий, кого.* Уживається як прокляття і виражає побажання комунебудь зникнути, пропасти. *Він* [лікар] *на тих сусідочок важким духом дише:* ***бодай їх слід запав!*** (Марко Вовчок).

397. **В ПОРО́ЖНІЙ СЛІД,** *зі сл.* прийти́, прибі́гти *і под.* Не заставши кого-небудь на місці; запізнившись. *Чи набрехали опришкам вісники, чи купці, дізнавшися так або інак про засідку, об'їхали боком, чи самі опришки спізнилися та прийшли вже* ***в порожній слід,*** *— вже хто його там знає, як воно там було, але випад був цілковито даремний* (Г. Хоткевич).

398. **ГАРЯ́ЧИЙ СЛІД.** Ознаки, які залишилися після недавнього перебування кого-небудь десь. *Кожного разу, коли загін поспішав туди* [до місця перебування переслідуваних], *він заставав лише* ***гарячий слід*** (І. Цюпа).

399. **[І] СЛІД ЗАХОЛО́НУВ (захоло́в, засти́г, загу́в, прохоло́нув, прохоло́в, проча́х** *і т. ін.***)** *за ким, рідко по кому, кого, чий і без додатка.* Хто-небудь утік, безслідно зник. *Настю поминай, як звали. На другий рік по Коліївщині татари як погнали її в ясир, так* ***і слід захолов*** (С. Добровольський); *Зачали* [брати] *оглядатися за старою, но* [але] *надармо.* ***І слід застиг*** *по ній* (І. Франко); *А Андрійко йому своє: —І так сидіть нудно! Та знов югне з хати —* ***і слід загув!*** (Марко Вовчок); *За Муравйовим уже* ***й слід прохолонув.*** *— Утік, шкура! — загукали солдати.— Драпонув, як чорт від ладану!* (О. Левада); *Оглянулась на двері, що так і стояли відчинені, гукнути Павла, щоб допоміг, але його вже в сінях не було.* ***І слід*** *його вже* ***прохолов*** (А. Головко); *Проклекотів, віддаляючись, тупіт, десь завищав, зайшовся злим гавкотінням собака — за Федьком тільки* ***слід прохолов*** (А. Дімаров); *Поки ви дістанетеся туди, їхній* ***і слід*** *уже* ***прочахне.*** *Тут треба діяти оперативно і без промашки* (І. Головченко і О. Мусієнко).

400. **[І] СЛІД ПРОПА́В (запа́в) / ПРОПАДА́Є** *за ким, чий.* Хто-, що-небудь безслідно зник, зникло. *Певності дожидаємо-плачемо; .. сумуємо, що її* [Катрі] ***слід запав*** (Марко Вовчок); *А лукавих, нечестивих* ***і слід пропадає,*** *— Як той попіл, над землею Вітер розмахає* (Т. Шевченко); *—Давно копита відгучали, уже* ***пропав*** *за ними* ***й слід.*** *Уже дівчата докучали: чого чекаєш стільки літ?* (Л. Костенко).

СЛІДАХ

401. **ПО ГАРЯ́ЧИХ (по сві́жих, по живи́х) СЛІДА́Х.** Одразу за подією, не гаючи часу; негайно. *Навіть дома, коли мати* ***по гарячих слідах*** *зашивала йому* [Сергійкові] *.. сорочку або штанці, він проявляв нетерпіння й тривогу* (Григорій Тютюнник); *А всіма шляхами* ***по свіжих слідах*** *урагану, як чорні його яничари, вже неслися в напрямі на Каховку численні, по-ярмарковому одягнуті наймачі* (О. Гончар); *Народну творчість Шевченко вважає неписаною історією народу, що виникла* ***по живих слідах*** *подій і передавалася з уст в уста, з покоління в покоління* (З навчальної літератури). **ПО СВІ́ЖОМУ СЛІ́ДУ.** *— А ти б навідався до них на хутір та никнув би в клуню: може б,* ***по свіжому сліду*** *й знайшов порубане дерево* (О. Кониський).

СЛІПИЙ

402. **[І] СЛІПИ́Й ПОБА́ЧИТЬ (розгля́дить)** *що.* Очевидно, зрозуміло, ясно. *— Се* ***й сліпий розглядить,*** *що се патрет* [портрет], *а не живий чоловік* (Г. Квітка-Основ'яненко).

403. **ЯК СЛІПИ́Й ПЛО́ТА (ціпка́)** *зі сл.* трима́тися, держа́тися *і т. ін.* Дуже, надзвичайно міцно. *— А я вже вас держусь,* ***як сліпий плота,*** *— шепотів Іван до Соломії, йдучи за нею* (М. Коцюбинський); *Триматися канонів,* ***як сліпий ціпка,*** *теж не слід* (П. Загребельний).

СЛІПЦІ

404. **СЛІПЦІ́ СВА́ТАЮТЬ** *кого.* Хто-небудь хоче спати. *Діда **сліпці сватають,** він починає дрімати, притих у кутку біля грубки* (З газети).

СЛОВА

405. **[А́НІ] НІ СЛО́ВА.** Нічого не розказувати нікому, не промовляти нічого. *Потім зібгав мокру хусточку і загорнув її в газету. — Навіщо? Пошепки спитала Наталка. — А щоб дехто не бачив,— моргнув він і насварив пальцем.— Дивись мені, **ані слова*** (С. Журахович); *Хотілося їй* [мачусі] *криків болю, лайки, оправдання своїх знущань, а дівка, мов на злість,— **ні слова** ніколи* (Г. Хоткевич). **НІ СЛО́ВА, НІ ПІВСЛО́ВА.** *Уже Хома раз виніс, удруге, а Павло сидить курить **і ні слова, ні півслова*** (Григорій Тютюнник). **НІ СЛІВЦЯ́, НІ ПІВСЛІВЦЯ́.** — *Живе собі жінка тихо, нікому **ні слівця, ні півслівця*** (Григорій Тютюнник). **А́НІ СЛОВЕ́ЧКА.** — *Ну, добре. Ти знаєш, Сузя, мені не вільно про се говорити. Я тобі скажу, а ти — гляди мені — ша! **ані словечка** нікому* (М. Коцюбинський).

406. **БЕЗ СЛО́ВА.** Мовчки, нічого не говорячи. — *Він* [тато], *не кваплячись, пестить Клавину голівку. Опісля бере дочку за руку й **без слова** веде в хату* (М. Понеділок).

407. **[ВІД СЛО́ВА] ДО СЛО́ВА. 1.** Все підряд, нічого не пропускаючи, від початку до кінця. *Він вислухав цікаву ту промову й затямив собі **до слова,** бо був дуже пам'ятливий* (Л. Мартович); *Ніколи люди не чекали так газет, як тепер, вичитували **від слова до слова*** (Григорій Тютюнник).
2. Точно, дослівно, без змін. *Ломицькому здалось, що він десь чув цю фразу, таку саму **од слова до слова.** Він почав пригадувати і нагадав: цю фразу говорила недавно Маруся* (І. Нечуй-Левицький).

408. **ДЛЯ (за́для, ра́ди** *і т. ін.*) **КРА́СНОГО СЛО́ВА.** Щоб справити враження, викликати певний ефект. *Не **ради красного слова** вона тепер приводила в примір братової синів* (Панас Мирний). **ДЛЯ (за́для) КРА́СНОГО СЛІВЦЯ́.** *Тим часом автор цієї розповіді був між життям і смертю. Сказано це не **для красного слівця*** (П. Загребельний); *Тільки деяких не пустим. Обіцяльника отого, Що .. клянеться без кінця **Задля красного слівця!*** (С. Олійник).

409. **ЗОЛОТІ́ СЛОВА́.** Уживається для підкреслення слушності, вчасності, доречності висловленого. *Трощинський ловив кожне слово полковника, і коли той замовк, посміхаючись сказав: — Я схиляюсь перед **золотими словами** правди ясного пана. Але ж і я знаю, що саме тепер петиція була б недоречним жестом панів полковників* (М. Лазорський). **ЗОЛОТЕ́ СЛО́ВО.** ***Золоте** тоді промовив **слово** Святослав крізь сльози жалібні: — Ой, мої сини, мої братове, Всеволодове і Ігорю буйні! Половецьку землю ви зарано турбувать мечами почали* (Н. Забіла).

410. **З ПЕ́РШОГО СЛО́ВА.** Відразу, без довгих пояснень. *Люди ж усякі є в Ковалівці Один тебе й **з першого слова** розуміє, і мовчки йде до роботи, іншому треба все розтовкмачити* (В. Кучер).

411. **ПУСТІ́ (ма́рні) СЛОВА́ (фра́зи).** Непотрібні, беззмістовні, не варті уваги висловлювання; беззмістовне розумування. ***Пусті слова** про "право бідних"... Держава дбає не про нас. Нас мали за рабів негідних... Доволі кривди і образ!* (М. Вороний); *Без **марних слів** і компліментів ніжних його* [В. Маяковського] *поети вчителем зовуть* (М. Рильський). **МА́РНЕ СЛО́ВО.** *Коли я називаю його своїм братом, то се не жарт і не **марне слово*** (Леся Українка).

412. **СЛОВА́ ЗАСТРЯЮ́ТЬ (застига́ють) / ЗАСТРЯ́ЛИ (застря́гли, засти́гли) В ГО́РЛІ (у гру́дях)** *кого, кому і без додатка.* Хто-небудь втрачає здатність говорити через сильне хвилювання, переживання тощо. *Голос у нього переривався, глухо хрипів, **слова застрявали в** просохлому **горлі*** (Д. Ткач); ***Слова застряли** десь **у грудях,** і Густав не міг нічого сказати* (А. Хижняк); *Жменяк спалахнув гнівом, схопився на ноги і взяв Петричка за петельки так міцно, що всі **слова застигли** Петричкові **в горлі*** (М. Томчаній). **СЛО́ВО ЗАСТРЯ́ЛО (застря́гло) В ГО́РЛІ.** — *Поранено командира взводу,— додав він* [політрук] *по хвилі притишеним голосом.— Командира? — **слово застряло в горлі** Білогруда* (Ю. Бедзик); *Здавалось, всяке прощальне **слово** так і **застрягло** йому **в горлі*** (О. Кобилянська).

СЛОВАМИ

413. **КІЛЬКОМА́ (небагатьма́) СЛОВА́МИ.** Дуже коротко, стисло. *Я **кількома словами** розповів, як добирався сюди* (Л. Смілянський).

СЛОВАХ

414. **НА СЛОВА́Х. 1.** Усно. *Прибіг гінець* [гонець] *з письмом к Латину .. і **на словах** додав: — Царю Латине неправдивий! Ти слово царськеє зламав* (І. Котляревський); *Не буду тепера* [тепер] *писати "достотної рецензії", бо думаю, що краще вимовлю свою думку **на словах,** ніж на письмі!* (Леся Українка).
2. Тільки в розмові, а не на ділі. *Який мудрий знайшовся! **На словах,** як на цимбалах, а на ділі, як на балалайці...* (І. Муратов); — *Де маніяк, нездара і недоук, знай, **на словах** неправді крутять в'язи,*

Та дай-но їм убрати царську тогу, Як "правді" їхній сам тиран позаздрить (С. Караванський); *Я хоча й простий роботяга, але людям служу не* ***на словах****, а на ділі* (З газети).

415. **У ДВОХ (у коро́тких) СЛОВА́Х.** Дуже стисло. ***В двох словах*** *доповівши йому* [командирові], *що в чаплинських тилах все гаразд, Мефодій .. добув* [з шапки] *заяложену, складену вчетверо депешу* (О. Гончар); *Блаженко* ***в коротких словах*** *доповідає суть справи* (О. Гончар).

СЛОВІ

416. **НА ЧЕ́СНОМУ СЛО́ВІ,** *зі сл.* т р и м а́ т и с я, *жарт.* Ледве. *Ґудзик у нього на куртці тримається* ***на чесному слові*** (З усн. мови).

СЛОВО

417. **В ОДНО́ СЛО́ВО,** *зі сл.* с к а з а́ т и, с к р и́ к н у т и *і под.* Одночасно, разом. — *Запорожці зозвали* [скликали] *раду, да й бух Іванця кошовим.— Іванця! — аж скрикнули всі* ***в одно слово*** (П. Куліш).

418. **ГО́СТРЕ (заго́стре) СЛО́ВО (слівце́, слове́чко).** Висловлена ким-небудь образа; щось дуже неприємне. *Він любить сказати* ***гостре слово*** (В. Гжицький); *Запальна Варя Кочубей насурмилась, ладна вже була кольнути Сою якимсь* ***гострим слівцем*** (Д. Ткач); *Дідок повертається на другий бік, а баба не вгаває: — Що —* ***гостре словечко*** *коле сердечко?* (В. Большак).

419. **ЖИВЕ́ СЛО́ВО. 1.** Усне повідомлення безпосередньо кому-небудь. *Люба мамочко! .. Ліля і Оксана розкажуть тобі про все* ***живими словами****, то що ж описувати?* (Леся Українка). **2.** Висловлювання, яке виражає правдиві, цікаві, нові думки. *Нічого, жодного* ***живого слова****, крім пліток, які йшли від окупантів, у село не доходило* (В. Козаченко); *Їм* [хлопцям] *здавалося, що джура перекаже гетьманові всі їх розмови, але* ***живе*** *гаряче* ***слово*** *переконало й заспокоїло* (З. Тулуб).

420. **КРИВЕ́ СЛО́ВО.** Висловлена в грубій формі образа. [Маруся:] *Ні одного* ***кривого слова*** *я від нього не чула; за що ж би я мала на нього злобу?* (М. Старицький).

421. **ЛАСКА́ВЕ (те́пле) СЛО́ВО.** Доброзичливе, прихильне висловлювання з пестливими словами або приємна розмова. — *Уже років з п'ять він* [кінь] *йому служить і пильно, і вірно, не знаючи за оту працю розкоші, і хоч чував було* ***слово ласкаве та тепле, а тепле слово*** *— більше за ласощі варте* (М. Старицький).

422. **МІЦНЕ́ СЛО́ВО.** Груба лайка. — *Тільки, будь ласка, якнайменше* ***міцних слів****. Пам'ятай, що ти дипломат* (О. Довженко); *За коротку мить дід устиг спом'янути* ***міцним словом*** *усю нечисту силу* (О. Донченко).

423. **НА СЛО́ВО,** *перев. зі сл.* в і р и т и. Без будь-яких підтверджень фактами, діями, на основі лише чийогось запевнення, обіцяння. *На виплат відпускали тим, хто мав постійну платню і мав з чого сплачувати борги, а* ***на слово*** *не вірили* (В. Гжицький).

424. **НА ЧЕ́СНЕ СЛО́ВО.** На основі тільки чийогось запевнення, обіцяння; повіривши. *З рекомендаціями, як воно й годиться, В курник вмостилася Лисиця. Прийняв її* ***на чесне слово*** *в штати осел вухатий* (В. Іванович).

425. **НОВЕ́ СЛО́ВО** *чого, у чому.* Передове, прогресивне в чому-небудь (перев. в науці і техніці). *Це відкриття було* ***новим словом*** *у науці* (З газети).

426. **ОСТА́ННЄ СЛО́ВО. 1.** *перев. чиє.* Категоричне, остаточне рішення про кого-, що-небудь. — *Це моє* ***останнє слово****. Я не то що за вас не хочу видавати своєї дочки, я її ні за кого не видам,— сказала Каралаєва* (І. Нечуй-Левицький); *З контори люди виходять на вулицю .. Пан так і не сказав їм* ***останнього слова****. Норовито крутнувся на місці — і в двері* (М. Стельмах). **2.** *чого, у чому.* Прогресивне, нове в чому-небудь (перев. в науці, техніці). *Це був великий лікарський кабінет, обладнаний за* ***останнім словом*** *лікарської техніки* (Ю. Смолич).

427. **ПЕ́РШЕ СЛО́ВО. 1.** *чиє, за ким.* Початок, почин у якійсь справі, діяльності і т. ін. [Марія:] *Ми в цій справі будемо не самі: МТС допоможе. І машинами, і людьми. Але* ***перше слово*** *повинно бути наше* (О. Левада). **2.** Найголовніше, найсуттєвіше в чому-небудь. *Допомогти батькові в цій справі було для дітей* ***першим словом*** (З газети).

428. **ПОГА́НЕ СЛО́ВО.** Лайливий, образливий вираз. — *А .. казали, що в мене батька не було... байстрюк? — кажуть. — Не думай про це, то* ***погане слово!*** (Панас Мирний); *Доки Шура перебувала на вогневій, жодне* ***погане слово*** *не зривалося ні в кого з уст* (О. Гончар).

429. **СЛО́ВО В СЛО́ВО. 1.** Без будь-яких змін; точно, дослівно. *Франко .. намагався передавати пушкінські рядки з максимальною близькістю до першотвору, майже* ***слово в слово*** (М. Рильський); *Пана дома не застали.., за нього говорив його заступник — молодий, на диво тоненький і хирлявий панок хлюстоватого вигляду. Усе то було сказано, звичайно, по-російськи, "по-панськи". Панок інакше говорити не може .. Але мову його передали висланці народові* ***слово в слово*** (У. Самчук). **2.** Не пропускаючи нічого, від початку до кінця. *Прошу Вас, повторіть, будьте ласкаві, все, що вони вам казали, тільки, дуже вас прошу,* ***слово в***

слово, не змінюйте нічого і не додавайте нічого! (З газети).

430. **СЛО́ВО ЗА СЛО́ВОМ; СЛО́ВО ПО СЛО́ВУ.** Поступово, повільно розмовляючи, розговорившись або розпитуючи. ***Слово за словом,*** *і навіть за придане домовились* (М. Стельмах); ***Слово по слову*** *він так захопився спогадами, що ладен був на цю тему говорити до самого вечора* (С. Добровольський). **СЛО́ВО ЗА СЛО́ВО.** ***Слово за слово*** *і добалакались до того, як вони були становими в одному стані* (Україна сміється..).

431. **СЛО́ВО НЕ РОЗХО́ДИТЬСЯ З ДІ́ЛОМ** *у кого, чиє.* Хто-небудь завжди виконує обіцяне або діями підтверджує сказане. *У Бізона* ***слово ніколи не розходилося з ділом*** *і переінакшувати планів він не любив* (О. Слісаренко); *Хоробрий начальник донців .. Його* ***слова не розходилися з ділом*** (С. Добровольський). **СЛОВА́ РОЗХО́ДЯТЬСЯ З ДІ́ЛОМ.** *Де* ***слова з ділом розходяться,*** *там непорядки водяться* (Укр.. присл..).

432. **СЛО́ВО ЧЕ́СТІ. 1.** Уживається для запевнення істинності, правдивості сказаного, обіцяного. — *Дядю Миколо, а ви знаєте, Славко — поет. Він вірші пише.* ***Слово честі!*** (В. Козаченко); — *Стій! Може бути... — сказав Щорс.—* ***Слово честі*** *— це Боженко* (О. Довженко).
2. Словесне запевнення в правдивості чого-небудь. *Упевняв мене* [адвокат] ***словом честі,*** *що ще нині відошле контрат* [контракт] *до суду* (Л. Мартович).

433. **ЧЕ́СНЕ СЛО́ВО.** Уживається для запевнення в істинності, правдивості сказаного. *Ні,* ***чесне слово,*** *не жартую... Так, як Дорця вміла укласти букет... ніхто інший у Львові не потрапив...* (Ірина Вільде).

434. **ЧО́РНЕ СЛО́ВО.** Лайливий вираз. — *Чорти б тебе взяли! — вилаявся він* ***чорним словом*** (З усн. мови).

СЛОВОМ

435. **ОДНИ́М СЛО́ВОМ; ОДНО́ (одне́) СЛО́ВО.** Уживається для узагальнення раніше сказаного; коротко кажучи. *Де не взявся вітер, б'є снігом під ноги —* ***одно слово,*** *пішла заметільниця* (Г. Хоткевич); *Велика масштабна роль завжди приємна для актора. В ній багато відтінків, нюансів,* ***одне слово*** *— є що грати* (З журналу).

СЛУГА

436. **БО́ЖИЙ (Госпо́дній, Христо́вий) СЛУГА́,** *рел.* Представник духовенства. [Матушка гуменя:] *Жду я від неї вірної* ***Господньої слуги,*** *справної черниці* (Панас Мирний); [Єпископ:] *В такому стані взять його не можу* [до диякона]. *Беру тебе,* ***слуго Христовий*** (Леся Українка).

437. **ВАШ (твій) ПОКІ́РНИЙ СЛУГА́.** Усталена форма переважно ввічливого закінчення листа. *З пошаною зостаюсь* ***ваш покірний слуга*** (М. Драгоманов).

СЛУЖИТИ

438. **СЛУ́ЖБУ СЛУЖИ́ТИ. 1.** Робити що-небудь корисне, потрібне, необхідне. — *Скажи низовикам, що я, як і давніше було, шаную їх і милостю* [милістю] *своєю жалувати завжди стану, аби вони тільки краєві нашому рідному* ***службу служили*** *по справедливості, стояли за віру та волю* (Н. Рибак).
2. Мати певне значення, виконувати свою роль, своє призначення. *Там, де потребується піднесений, урочистий тон, .. архаїзми можуть вірно* ***служити свою службу*** (М. Рильський).

СЛУХ

439. **[І] СЛУХ ЗАПА́В (загу́в)** *про кого, за кого.* Не стало ніяких відомостей про когось. *Змандрував* [Жук] *кудись. На заробітки пішов — чи що; тільки як пішов — то й* ***слух за його запав...*** (Панас Мирний). **І СЛУ́ХИ ЗАГУЛИ́** *за ким. Минули жнива — за Довбанюком* ***і слухи загули*** (І. Франко).

440. **НА СЛУХ; ПО СЛУ́ХУ. 1.** *перев. зі сл* сприйма́ти, розпізнава́ти *і т. ін.* Лише слухаючи, прислухаючись. [Батура:] *Я вам вдвадцяте кажу,—* ***на слух*** *не сприймаю вірші* (О. Корнійчук); *Досвідчений і допитливий механізатор* ***на слух*** *розпізнає неполадки у двигуні* (З журналу); *Роман* ***по слуху*** *пішов до воріт і враз зупинився* (М. Стельмах).
2. *перев. зі сл.* співа́ти, гра́ти *і т. ін.* По пам'яті, без нот. [Олена:] *Ніяк не доберу, що в них* [нотах] *до чого. Стоять переді мною на папері, як пуголовки. Я більше* ***на слух*** *беру* (Ю. Мокрієв); *В нашому роді всі дуже полюбляли музику, дід і батько* ***по слуху*** *грали на скрипочці* (М. Стельмах).

СЛУХАТИ

441. **СЛУ́ХАТИ (вислухо́вувати) ЛЕ́КЦІЇ.** Сприймати чиїсь повчання, настанови. *Набридло йому* ***вислуховувати ці лекції*** *— все батько повчає* (З газети)

442. **СЛУ́ХАТИ ДЖМЕЛІ́В (чмелі́в),** *зневажл.* Відчувати гул, шум в голові (перев. від удару). *Дав йому лупня добре — довго буде* ***джмелів слухати*** (М. Номис).

СЛУХУ́

443. **НА СЛУХУ́** *перев. зі сл.* бу́ти. Відомий, знаменитий, не раз почутий. *Кожен може сказати, що зробили у науці І. Ньютон, Д. Менделєєв, М. Вавилов. А завдяки чому знамениті...*

Далі йшов перелік імен, які були, як-то кажуть, ***на слуху́*** (З журналу).

СЛУ́ХУ

444. **[А́НІ] НІ СЛУ́ХУ, [А́НІ] НІ ДУ́ХУ** *про кого—що, від кого—чого і без додатка.* Нічого невідомо про кого-, що-небудь. *Узяли її* [Парасчиного] *Федора та як погнали* [на війну], *то аж уже третій рік* ***ні слуху, ні духу!*** (Панас Мирний); *Не добувши відпустки, кинулись молоді офіцери до поїзда, і відтоді од них —* ***ні слуху, ні духу*** (О. Гончар); *Одержала від нього лист із Києва, а потім* ***ні слуху, ні духу*** (В. Минко); *Поїхав той... ще улітку — і* ***ні слуху, ні духу*** *до самого Різдва* (В. Дрозд); *В магазині Ставропігійської книгарні...* ***ані слуху, ані духу*** *про неї* [книжку віршів Глушкевича] (І. Франко); *І більше про спорт —* ***ані слуху, ні духу!..*** *Та ось діяча фізкультурного руху Зовуть звітувати в зал виконкому, Щоб дать йому перцю, сякому-такому!* (С. Олійник). **НІ СЛУ́ХУ, НІ ВІ́СТІ.** *Од тьоті Елі нема ще* ***ні слуху, ні вісті*** (Леся Українка). **НІ СЛУ́ХУ, НІ МО́ВИ.** *Вона зникла від нього... Гукнув* [Ярослав] *у безнадію пітьми.* ***Ні слуху, ні мови*** (П. Загребельний).

СЛЬОЗА

445. **АЖ СЛЬОЗА́ ПРОЙМЕ́** *кого.* Хтось зворушений чим-небудь так, що може заплакати. *Є чого послухати, як стануть розказувати .. Нашого братчика, неписьменного, слухаючи,* ***аж сльоза пройме!..*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

446. **ЯК СЛЬОЗА́,** *із сл.* чистий. **1.** Дуже, надзвичайно. *Проміння од свічок пронизувало пляшку з обох боків, вигравало в жовтій, чистій,* ***як сльоза,*** *горілці* (І. Нечуй-Левицький).
2. Істинний, справжній. *Левко щасливо засміявся: — Не верзу, а чисту,* ***як сльоза,*** *правду кажу, не комусь, а тобі приніс її* (М. Стельмах).
3. Який не мав статевих зносин; незайманий, цнотливий. — *На веранді сидить стара діва й плаче.— "Чого плачете?" — Тоді вона скаржиться, що вона, мовляв, до сорока літ була чиста,* ***мов сльоза,*** *а тепер її спокусив курортний лікар* (М. Хвильовий).

СЛЬОЗАХ

447. **У СЛЬОЗА́Х. 1.** Заплаканий. ***В сльозах*** *ніхто не бачить, а як пісні співаю,— так чують* (Укр.. присл..).
2. Бідуючи, в нестатках, злиднях. *На кару Сироти остались.* ***В сльозах*** *росли, та й виросли* (Т. Шевченко).

СЛЬОЗИ

448. **АДА́МОВІ СЛІ́ЗКИ,** *жарт.* Горілчані напої. *А я совітував би чарочку-другу* ***адамових слізок,*** *як казав було отець економ* (Т. Шевченко).

449. **ВІДІЛЛЮ́ТЬСЯ (відізву́ться) СЛЬО́ЗИ** *кому.* Хто-небудь буде покараний за заподіяне комусь зло. [Молодиця:] *Бог дасть — подавиться* [Храпко] *колись!.. Подавиться!* ***Віділлються*** *йому сирітські* ***сльози*** (Панас Мирний).

450. **КИПЛЯ́ТЬ СЛЬО́ЗИ В (на) ОЧА́Х** *перев. чиїх.* Хто-небудь готовий заплакати, близький до плачу. *Закричала вона, стиснувши руки в кулачки і кусаючи губи.* ***В очах*** *її* ***кипіли сльози*** (Григорій Тютюнник).

451. **КО́ТЯТЬСЯ / ПОКОТИ́ЛИСЯ ДРІБНІ́ (рясні́, пеку́чі** *і т. ін.*) **СЛЬО́ЗИ [ГРА́ДОМ]** *у кого і без додатка.* Хтось невтішно, не зупиняючись, плаче. ***Рясні сльози градом котяться*** *по дівочих щоках* (О. Гончар).

452. **КРІЗЬ СЛЬО́ЗИ,** *перев. зі сл.* промовля́ти, смія́тися *і т. ін.* Плачучи. — *А ти в мене не регочи, Федоре, я знаю, що ти* ***крізь сльози*** *регочеш. І ти, Горпино... А ти, — повернулася вона до Христі, — твоє ще тільки заснувалося* (Панас Мирний); *Крикнув осавула й ударив Нимидору нагайкою по спині.— В мене родилась дитина. Це ж сьогодні тільки третій день,— ледве промовила* ***крізь сльози*** (І. Нечуй-Левицький); — *Іваночку, то зовсім інше,— посміхнулась Уляна* ***крізь сльози.*** *— То війна, а це життя* (О.Довженко).

453. **КРОКОДИ́ЛЯЧІ СЛЬО́ЗИ.** Удаване, нещире співчуття хитрої, підступної людини. *Досі його й не чути було, і стріляв мовчки, і рубав мовчки, а тут раптом заговорив, заплакав над Ганною* ***крокодилячими слізьми*** (О. Гончар).

454. **СЛЬО́ЗИ В ГО́РЛІ ЗАСТРЯ́ГЛИ** *кому і без додатка.* Хто-небудь хотів би, але не може заплакати. *А коли впізнала* [мати сина] — *впала на груди, дивилась і надивитись не могла, плакала б, так* ***сльози в горлі застрягли*** (Ю. Збанацький).

455. **СЛЬО́ЗИ ДА́ВЛЯТЬ (ду́шать) / УДАВИ́ЛИ** *кого.* Хто-небудь ледь стримується від сильного плачу, приглушує плач. *Стара не змогла довго сидіти у їх* [Йосипа і Параски] — ***сльози давили*** *її, непривітність невістки гнала з хати* (Панас Мирний); *Враз Харитя почула, що* ***сльози душать*** *її* (М. Коцюбинський); ***Удавили сльози*** *Оленку, не знає, що вже й робити* (А. Тесленко).

456. **СЛЬО́ЗИ ЗАКИПІ́ЛИ (закрути́лися) / ЗАКИПА́ЮТЬ НА (в) ОЧА́Х** *у кого, кому і без додатка.* Хто-небудь почав плакати. *На її по-дівочому густих віях* ***закипіли сльози*** (М. Стельмах); *Матері, однак, не раз* ***закрутилися сльози в очах,*** *коли вона дивилася на поблідле лице дочки* (Н. Кобринська); *Старі козаки стояли нерухомо, і* ***сльози закипали*** *їм* ***на старечих очах*** (О. Довженко). **СЛЬОЗА́ ЗАКРУТИ́ЛАСЯ В О́ЦІ.** *Гнат узяв сина на руки ..* ***сльоза закрутилась*** *йому* ***в оці*** *та гарячою краплею впала на лице дитини* (М. Коцюбинський).

457. **СЛЬÓЗИ ЗАЛИВÁЮТЬ / ЗАЛИЛИ́ ÓЧІ (лицé).** Хтось дуже плаче, ридає. ***Сльози очі заливають,*** *Що й на світ не гляну...* (П. Чубинський).

458. **СЛЬÓЗИ СКИПІ́ЛИСЯ** *у кого і без додатка.* Хто-небудь уже втратив здатність плакати від горя, болю і т. ін. *Вона не плакала, бо* ***скипілися сльози*** (Панас Мирний).

459. **СЛЬÓЗИ ТЕЧУ́ТЬ РІЧКÁМИ** *у кого і без додатка.* Хтось невтішно плаче. — ***Сльози текли річками*** *з-під її рук і сипались дощем на білу сорочку, на намисто, на керсет* (І. Нечуй-Левицький).

460. **ТРЕМТЯ́ТЬ СЛЬÓЗИ НА ОЧÁХ** *у кого.* Хто-небудь готовий заплакати. *Дівчинка не хоче плакати, та вже* ***сльози тремтять*** *у неї* ***на очах*** (З газети).

СЛЬОТА

461. **ЯК СЛЬОТÁ.** Невідступно, надокучливо. *Вона* [біда] *й за ним ходила змалку,* ***як сльота,*** *поки не відкрився перед ним чарівний світ книжок, повний незнаних чудес* (П. Колесник).

СМАК

462. **НА (під) СМАК** *чий.* **1.** Відповідно до чиїхось поглядів, уподобань. — *Як вам подобаються наші періодичні видання: "Громадська думка", "Рідний край", "Шершень".* ***На мій смак*** *— все воно сіре, малоцікаве* (М. Коцюбинський).
2. Відповідний чиїмсь поглядам, уподобанням. *Я мусив мовчки признати, що такі подружжя не зовсім* ***під мій смак*** (Леся Українка).

463. **У СМАК. 1.** З апетитом, з насолодою. *Балабуха стукнув чарку до дна і* ***в смак*** *з'їв пирога, неначе після дуже важкої, але добре скінченої праці* (І. Нечуй-Левицький).
2. Досхочу, вволю. *Мати з попадею за плач мерщій, і добре,* ***у смак,*** *наплачуться собі* (Марко Вовчок); — *Та, може, спершу б треба в загс, та щоб, як слід, весілля.— Ото б ми випили вже* ***в смак!*** (П. Дорошко).

СМАКОМ

464. **ЗІ СМÁКОМ. 1.** З великим апетитом. — *Їсти — страх хочеться. З яким* ***смаком*** *троїщиться їстівне! Аж за ушами лящить...* (М. Коцюбинський).
2. Гарно, вишукано. *Їй подобалася ця затишна,* ***зі смаком*** *обставлена кімната* (М. Олійник).
3. Із задоволенням, з приємністю. *Сьогодні, після довгої перерви, він* [Данило] ***зі смаком*** *писав свої етнографічні замітки, вплітаючи в них пісні й прислів'я* (М. Стельмах).

СМАКУ

465. **ДО СМАКУ́. 1.** *кому і без додатка.* Подобається, імпонує кому-небудь. — *Зібралась компанія, зовсім мені не* ***до смаку,*** *— сказала Марта Кирилівна* (І. Нечуй-Левицький).
2. Гарно, вишукано. *Двері відчинила Аспазія. Глянула на струнку даму, одягнуту ніби й просто, але й* ***до смаку,*** *і сторопіла* (П. Панч).
3. *кому і без додатка.* Відповідно до чиїхось уподобань. *І що то вже вмів їм* ***до смаку*** *заграти! Чи заспівати, чи присвиснути або історію сказати* (П. Куліш).

466. **ПО СМАКУ́** *чиєму.* Відповідний чиїмсь поглядам, уподобанням. — *Служба по мені,* ***по моєму смаку*** *і вдачі* (І. Нечуй-Левицький).

СМАЛИТИ

467. **СМАЛИ́ТИ (присмáлювати) ЛИ́ТКИ́** *біля кого.* Залицятися до кого-небудь, загравати з ким-небудь. *Усім було помітно, як він* ***смалив*** *біля дівчини* ***литки*** (З усн. мови)

468. **СМАЛИ́ТИ ХАЛЯВКИ́** *до кого.* Залицятися до кого-небудь. — *Гарна "фата", нічого сказати! А яка рахманка, як вона йому у вічі дивилася, коли він* ***смалив*** *до неї* ***халявки!..*** (М. Коцюбинський).

СМЕРКЛО

469. **СМÉРКЛО В ГОЛОВІ́** *кому, у кого.* Хто-небудь відчув запаморочення (від удару, хвороби тощо). — *Ти чого мою доньку габзуєш?* — *скипів Окунь.— Ану гайда в свої ліси, поки тобі не* ***смеркло в голові*** (М. Стельмах).

СМЕРТІ

470. **ГІ́РШЕ [ВІД] [ЛЮ́ТОЇ] СМÉРТІ. 1.** Нестерпний, тяжкий. [Жірондист:] *Таке життя було б* ***од смерті гірше*** (Леся Українка).
2. Тяжко, нестерпно. *Піду, думаю, заміж! .. Станемо якось бути на світі — хоч не жити, дак бути. А так — се* ***гірше лютої смерті*** (Ганна Барвінок).

471. **ДО СМÉРТІ (до загúну). 1.** До кінця життя. *Чужий чоловік до часу, а свій* ***до смерті*** (Укр.. присл..); *Не плач, Катерино, не показуй людям сльози, Терпи* ***до загину!*** (Т. Шевченко); *Буде в серці отак* ***до загину:*** *Де б не був я, куди б не йшов — Материнське тепло Батьківщини І твоя неспокійна любов* (Л. Дмитерко).
2. *з дієсл.* Дуже, надзвичайно. *Угорці не на жарт переполошились. Вони й раніше були вже* ***до смерті*** *залякані пропагандою* (О. Гончар); *Артемові Степановичу мимоволі згадалися часи, коли його, корінного киянина,* ***до смерті*** *зацікавив міський транспорт — так звані конки* (Ю. Збанацький).

472. **ПРИ́ СМЕРТІ.** В дуже тяжкому, небезпечному для життя стані; близький до загибелі, кончини. — *Чи живий він, чи ні. В сорок першому я залишив його в оточенні майже* ***при смерті***

(Ю. Бедзик); *Ледве вблагала* [Анна], *щоб дочку взяти* [на жнива] *замість Оксеня. Куди йому — лежить* ***при смерті*** (І. Цюпа).

СМЕРТНИЙ

473. **ПРОСТИЙ СМЕ́РТНИЙ.** Звичайна людина. *Виходячи в розвідку, Козаков підіймався одразу над* ***простим смертним*** *і вже почував себе богом* (О. Гончар).

СМЕРТЬ

474. **ЗАБУ́ЛА СМЕРТЬ** *про кого.* Хтось дуже довго живе, не вмирає. — ***Забула*** *десь і тая* ***смерть*** *про мене.— Зітхнувши тяжко, він* [дідок] *озвавсь* (Л. Глібов).

475. **МОВ З КОСО́Ю ПРОЙШЛА́ СМЕРТЬ.** Багато померло, загинуло. *І того вже немає, і іншого. Цього на фронті, а того німці, коли в село вступали, застрілили.* ***Мов з косою пройшла смерть*** *по селу* (Ю. Збанацький).

476. **НА (у) СМЕРТЬ. 1.** Так, що наступила кончина, загибель. — *Акушерку Рашкевич, кажуть,* ***на смерть*** *забили. Поліції нема, щезла* (М. Коцюбинський); *Лейтенанта Чорноволенка накрило міною.* ***На смерть...*** (В. Козаченко); — *Забив.* ***У смерть*** *забив. Он гляньте! — і вона вказала на золотогривого півня, що лежав коло печі* (Панас Мирний); *Постріл! І... нема Василя. Упав він просто з танцю на дорогу —* ***в смерть*** (О. Довженко). **2.** Дуже, надто. — *Прошу не казати про цю пригоду моєму зятеві... Лихий у чоловіка язик, засміє* ***на смерть...*** (М. Чабанівський); *Остапійчиних дітей* ***на смерть*** *перелякав* [Чіпка]... *Біжить, кажуть, як скажена собака, через город...* (Панас Мирний); *Степка за ним* ***у смерть*** *побивається...* — *І я чула, кумо...* (М. Зарудний).

477. **СМЕРТЬ ЗАГЛЯДА́Є (ди́виться, зазира́є** *і т. ін.*) **/ ЗАГЛЯ́НУЛА (подиви́лась, зазирну́ла** *і т. ін.*) **В О́ЧІ** *кому.* Хто-небудь може померти, близький до кончини, загибелі. *Почалося тривожне підпільне життя .. Тричі за цей час ловили мене гестапівці й поліцаї. Тричі за цей час* ***заглядала*** *мені* ***у вічі смерть*** (Л. Дмитерко); — *Не бійся, тату! Не вперше мені на смерть іти. Десять років мені* ***смерть*** *щодня* ***в очі зазирала!*** (А. Кащенко); *Титар, бачачи, що* ***смерть заглянула йому в очі,*** *благально протягнув: — Рятуй* (М. Стельмах).

478. **СМЕРТЬ ЗАНЕСЛА́ [СВОЮ́] ГО́СТРУ КОСУ́ (ру́ку)** *над ким—чим.* Хто-небудь може померти, загинути. *Часом вона зупинялась. Потім схоплювалась і бігла знову. Бігла від* ***смерті,*** *що вже було* ***занесла над нею свою гостру косу*** (І. Цюпа); *Хіба б їй* [Марії] *легше було, коли б* ***смерть занесла свою руку*** *і над його* [Андрія] *чолом?* (Ю. Бедзик).

479. **СМЕРТЬ ЗА СМЕРТЬ!** Відплата, помста за вбивство вбивством. *У кривавій, грізній далині на лице Осьмухіна Володі вічності упали промені.* ***Смерть за смерть!..*** *Катюги у тривозі, метушаться, прокляті, руді...* (В. Сосюра); *Девізом нескорених було: "Кров за кров!* ***Смерть за смерть!"*** *І земля горіла під ногами окупантів* (З газети).

480. **СМЕРТЬ КО́СИТЬ / СКОСИ́ЛА** *кого.* Хто-небудь помирає, гине. *Не можна й підвести обличчя до кулеметного щита. У нім є проріз для прицілу,* ***смерть*** *крізь нього нас* ***косила*** (В. Сосюра).

481. **СМЕРТЬ [СТОЇ́ТЬ] [З КОСО́Ю] ЗА ПЛЕЧИ́МА.** Хто-небудь скоро помре, близький до кончини, загибелі. *Дожидали Катрі — Катрі не було.* ***Смерть*** *вже* ***за плечима.*** *Старий дожидав — як дожидав! І мертвів і оживав* (Марко Вовчок); — *То, мамо, ви думаєте за батька, то він вам і сниться.— Сказала Любка.— Ні, дочко, моя* ***смерть*** *вже* ***в мене за плечима*** (І. Нечуй-Левицький); — *Придбали хутір, став і млин, Садок у гаї розвели І пасіку чималу. Всього надбали. Та діточок у їх бігма, А* ***смерть з косою за плечима.*** *Хто ж їх старість привітає* (Т. Шевченко); *Коли чоловік постарів і відчув, що* ***смерть стоїть з косою за плечима,*** *покликав своїх хлопців* (Казки Буковини). **СМЕРТЬ ТРЯСЕ́ / ПОТРЯСЛА́ КОСО́Ю.** *Спасибі, зіронько! — минає Неясний день мій; вже смеркає, Над головою вже* ***трясе Косою смерть*** (Т. Шевченко); *Одчайний людський зойк в тумані дзвенить і падає:* ***смерть потрясла косою,*** *туманом пішла, як ладан* (Ю. Яновський).

482. **СМЕРТЬ УЗЯЛА́ (забра́ла, прибра́ла** *і т. ін.*) *кого.* Хто-небудь помер чи загинув. *Умерла баба.., не буде більше баби...* ***Смерть узяла*** *бабусю...* (Панас Мирний); *Він свідомо пішов на страту...* ***Смерть*** *однаково* ***прибрала б*** *його незабаром* (Л. Первомайський).

483. **ЯК СМЕРТЬ,** *зі сл.* б л і д и́ й, п о б і л і́ т и *і т. ін.* Дуже, надзвичайно. *Хима, що стояла досі німа та бліда,* ***як смерть,*** *почувши про п'ятизлотника, прожогом кинулась до скрині* (М. Коцюбинський); *Іноді він, спотикаючись на бігу, озирається, тоді видно його бліде,* ***як смерть,*** *обличчя* (О. Гончар).

СМЕРТЮ

484. **НЕ СВОЄ́Ю СМЕ́РТЮ,** *зі сл.* п о м и р а́ т и, г и́ н у т и *і т. ін.* Передчасно (від підступних дій, у бою, від нещасного випадку). *Нікому не хочеться помирати* ***не своєю смертю*** (З газети).

485. **СВОЄ́Ю СМЕ́РТЮ,** *зі сл.* п о м и р а́ т и. Від хвороби, від старості. — *Бог з ними, хай забирають* [землю], .. *аби життя залишили, щоб хоч*

*померти **своєю смертю*** (І. Микитенко); — ***Їй-бо**, цей рештант* [арештант] *не **помре своєю смертю*** (М. Стельмах).

486. **ЯК ЗА СМЕ́РТЮ,** *зі сл.* збира́тися. Дуже довго. — *Догралися,— пробурмотів Йонька і став збиратися в дорогу. Але збирався він, **як за смертю:** довго шукав рукавиці, батіг* (Григорій Тютюнник).

СМИК

487. **БА́БИН СМИК.** Парубок, який одружується зі старою багатою жінкою. *Один **бабин смик,** який заради маєтку одружився на старшій і слабій жінці, чекаючи її смерті, розставляв сіті на дівчат* (З газети).

СМИКАЛО

488. **СМИ́КАЛО / СМИКНУ́ЛО ЗА ЯЗИ́К (за язика́),** *безос.* **1.** *кого.* Невідомо, навіщо треба було говорити про щось (про каяття, досаду з нагоди власного або чийогось невдалого, недоречного висловлювання). — *Ну, брат, **і смикнуло** ж мене **за язик** рекомендувати тебе* (Ю. Збанацький). **2.** *кого і без додатка.* Комусь дуже хочеться щось сказати. *Матросові Марусику все хотілося сказати за свою гармошку, так **і смикало за язик,** та стримувався* (Є. Гуцало).

СМИКАТИ

489. **СМИ́КАТИ (сі́пати, тягти́) ЗА ПО́ЛИ** *кого і без додатка.* Настирливо, невідступно просити, вимагати у кого-небудь щось. *Смішні ті наші видавці: оце **смичуть за поли,**— давай щось нового!* (Леся Українка); [Коренєв:] *О, ви ще в інституті, На кафедрі, пояснювали нам Конструкції, немов читали вірші* [Панащенко:] *А ви, юначе, в ті часи мене **за поли сіпали*** (Л. Дмитерко).

СМИКНУТИ

490. **СІРКА́ СМИКНУ́ТИ,** *фам.* Випити горілки. *Одні примостилися під вокзалом чай пити; другі розтеклись по халабудках пивком прохолодитися; треті потягли у вокзал **сірка смикнути*** (Панас Мирний).

СМІТИ

491. **НЕ СМІ́ТИ (не могти́) ДИВИ́ТИСЯ В О́ЧІ** *кому.* Відчувати перед кимсь велику гризоту, сором за яку-небудь провину. *Перед панами мала* [Зоня] *упокорений вид, а тітці своїй **не сміла в очі дивитись*** (Леся Українка); *Його* [Дороша] *охопило почуття палючого сорому, і він довго **не міг дивитися в очі** людям* (Григорій Тютюнник).

СМІТТЯ

492. **ЯК СМІ́ТТЯ.** Дуже багато; безліч. — *Годинників у них, **як сміття..,**— зауважує Денис Блаженко* (О. Гончар); — *Певне, хлопці на роботі були. Роботящі вони Кілька груп карателів у дим розметали. Ну й на залізниці порядки наводять. Лежить там обгорілого залізяччя, **як сміття*** (М. Стельмах).

СМІХ

493. **[АЖ] СМІХ БЕРЕ́ (розбира́є) / УЗЯ́В (розібра́в)** *кого і без додатка.* Комусь хочеться сміятися, стає смішно. ***Аж сміх бере,** як подивлюся, Що перед ним* [Левом] *усяка твар тремтить* (Л. Глібов); *Засміявся* [піп] *тихим старечим сміхом. Його бесідницю, видно, **сміх не брав*** (Леся Українка); — *Ще більше **розбирає** мене **сміх*** (М. Стельмах); *Її **аж сміх узяв** від чудних комашачих викрутасів* (Панас Мирний).

494. **[І] СМІХ І ГО́РЕ (гріх, плач, сльо́зи, ли́хо** *і т. ін.***).** Одночасно смішно і сумно; трагікомічно. ***Сміх і горе** було дивитись на те, що зажали Маланка з Гафійкою* (М. Коцюбинський); — *Чого ж сама на збори не прийшла? — Куди вже там бабі ходити на збори: **і сміх і гріх*** (М. Стельмах); *Щоб голова колгоспу та був без грошей, а його дочка, молода вчителька, без чобіт! **І сміх і сльози*** (В. Кучер); — *От щоб тебе з твоїми вигадками! **І сміх і лихо** з дурнем* (Г. Квітка-Основ'яненко).

495. **[І] ХОЧ БИ (хоча́ б, коли́ б** *і т. ін.***) НА СМІХ.** Уживається для вираження вказівки на найменшу кількість чого-небудь або найменшу міру ознаки, виявлення і т. ін. чогось. — *Як кувала я* [Зозуля], *за мною волочились, Тепер **хоч би** один **на сміх*** (Л. Глібов); *Прохав, молив... **Хоча б** хто **на сміх** написав* (Б. Грінченко); ***Коли б** тобі **на сміх** було де видно свічку* (П. Гулак-Артемовський); // Просто так. *Де я прихилюся, навіки засну .. Ніхто не згадає, Не скаже **хоть*** [хоч] ***на сміх:** "Нехай спочиває, тілько* [тільки] *його й долі, що рано заснув"* (Т. Шевченко).

496. **КУ́РЯМ (ку́рці, лю́дям) НА СМІХ.** Щоб викликати глузування. *Як клином, ця звістка роздвоїла страйкарів .. почали, мовляв, так кінчаймо, доводьмо до ладу, а не **курям на сміх*** (А. Головко); // Для глузування. — *Затія твоя справді годиться **курям на сміх,**— огризнувся Кіндрат* (А. Іщук).

497. **СМІХ ЗАСТРЯ́В У ГО́РЛІ** *в кого, рідко кому.* Хто-небудь раптово перестав сміятися через щось. ***Сміх** чомусь **застряв** у Каргата **в горлі.** Все тіло.. напружилось* (Ю. Шовкопляс)

498. **СМІХ КРІЗЬ СЛЬО́ЗИ,** *книжн.* Стан, при якому під удаваною веселістю криються невдачі, переживання, терпіння, біль і т. ін. *Могла б про "**сміх крізь сльози**" Згадати я при сім, Але вже сяя тема Давно обридла всім* (Леся Українка).

499. **ЯК НА СМІХ.** Ніби навмисне. — ***Як на сміх,*** *на хуторі не лишилося кінського хвоста. А який же я поліцай без коня?* (О. Сизоненко).

СМІХУ

500. **НЕ ДО СМІ́ХУ** *кому і без додатка.* У кого-небудь скрутне становище. — *Було нам тоді* ***не до сміху.*** *Ніч підняла завісу — .. біла симфонія снігу пливла над щоглами лісу* (Л. Костенко).

СМІШИТИ

501. **СМІШИ́ТИ ЛЮДЕ́Й (горобці́в).** Бути об'єктом глузування, насмішки для кого-небудь. *Старий Кирпа підсів до Петра і при людях надоумлював: — Гляди, зятьок, роздивляйся добре на нашу доньку, щоб потім жити та й* ***людей не смішити*** (В. Сологуб).

СМІЯТИСЯ

502. **СМІЯ́ТИСЯ В ДУШІ́** *над ким.* Глузувати над ким-небудь, не виявляючи цього зовнішньо. — *Але я розскреготалась.., а ви .. мовчите. Певне,* ***смієтеся в душі*** *надо мною, що так безнастанно говорю!* (Л. Мартович).

503. **СМІЯ́ТИСЯ В [ЖИВІ́] О́ЧІ (ві́чі)** *кому, над ким.* Не приховувати свого глузування над кимнебудь у його присутності. *Палка молодіж у* ***живі очі сміється*** *старому, кепкує з його заходів, зве його порохном* (М. Коцюбинський); *Судові сміялися над Іваном Трохимовичем.* ***Сміялися у вічі,*** *сміялись за очі, малювали малюнки, як Яків Грицай ганявся по майдану* (Панас Мирний); [Михайло:] *Так, вона* [мати] *скупа, .. старомодна, але* ***сміятися їй у вічі*** *грішно* (В. Собко).

504. **СМІЯ́ТИСЯ / ЗАСМІЯ́ТИСЯ НА КУ́ТНІ.** Плакати. *Нехай тепер наші вороги* ***на кутні сміються*** (Укр.. присл..).

505. **СМІЯ́ТИСЯ [СОБІ́] ПІД НІС (з-під ву́са)** *з чого і без додатка.* Нишком утішатися, зловтішатися з приводу чого-небудь. — *Та й я не дополуднував, бо все* ***сміявся собі під ніс*** *з тих брехень,— обізвався Денис* (І. Нечуй-Левицький); *От ідуть вони удвох, Хвеська з Петром, він* ***собі сміється з-під вуса,*** *а вона й носа похнюпила, розчовпала, що вклепалась* (Україна сміється).

СМОКТАТИ

506. **СМОКТА́ТИ КО́ЛО (біля) СЕ́РЦЯ (за се́рце, під грудьми́)** *кого і без додатка.* Мучити, непокоїти кого-небудь, виклика́ти відчуття душевного болю від чогось неприємного. *Йонька ніби погодився, але ганьби забути не міг, вона вічно* ***смоктала його за серце*** (Григорій Тютюнник).

507. **СМОКТА́ТИ МА́МИНУ ЦИ́ЦЮ,** *ірон.* Бути дуже малим. — *А ти мене не вчи! — раптом скипів Оксен.— Ти ще* ***мамину цицю смоктав,*** *коли я ферму організовував* (Григорій Тютюнник).

СМОЛА

508. **ЯК СМОЛА́,** *зі сл.* чо́рний. Дуже, надзвичайно. *З десять скирт хліба палало, а од їх піднімався густий дим, то чорний* ***як смола,*** *то білий, як осінній туман* (І. Нечуй-Левицький).

509. **ЯК СМОЛА́ В СПЕ́КУ,** *зі сл.* чіпки́й. Дуже, надто. *Той чабан з орденом, чіпкий,* ***як смола в спеку,*** *Явтух Сторчак підняв цілий ґвалт, що його худоба стоїть у загороді, під відкритим небом* (В. Кучер).

510. **ЯК [ШЕ́ВСЬКА] СМОЛА́ [ДО ЧО́БОТА (до кожу́ха)],** *зі сл.* причепи́тися, пристава́ти, чіпля́тися *і т. ін.* 1. Дуже, надто. *Пан сотник поглядав на Розумиху і присмно всміхався...— Я чув, що вам прислали таку цінну робу* [сукню], *якої ще не мала й жінка пана Наришкіна: одягнете тую робу, а до неї зараз же причепиться,* ***як шевська смола,*** *і пиха, і бундючність* (М. Лазорський); — *Що ж він, переслідував тебе з своїми домаганнями? —* ***Як шевська смола*** *пристав був. Аж мусила з дому тікати через нього* (А. Головко); *Заміжня дочка для батька — одрізаний шматок хліба, а вона чіпляється,* ***як смола до чобота!*** *Є чоловік,— чого ж ще?* (Грицько Григоренко); [Храпко:] *А почім ти знаєш, що то він* [Передерій причепився]*?* [Тхориха:] *Ще б не знати, коли він причепився,* ***як шевська смола до кожуха!*** (Панас Мирний).
2. Невідривно, невідступно. *Вони* [есесівці], ***як шевська смола,*** *тягнуться за нами вдень і вночі, але вперто уникають рішучих дій* (І. Головченко і О. Мусієнко).

СМУТКУ

511. **ДО СМУ́ТКУ** *кого, чого.* Дуже багато. — *Ой доню, доню, в їх* ***до смутку*** *грошей. То ж Вишняки, то ж Галя, зрозумій* (Л. Костенко).

СНИТЬСЯ

512. **І [В СНІ] НЕ СНИ́ТЬСЯ (не присни́ться)** *кому і без додатка.* 1. Хто-небудь навіть уявити собі не може чогось. — *Контрасти бачив? — Та бачив. І наче ще хотів сказати: "Такі бачив контрасти, що тобі, брате, й* ***не снилось****". Але не сказав* (О. Гончар); *Нічого подібного мені* ***і ві сні не снилося,*** *як те, що довелося бачити за той рік* (І. Франко).
2. Хто-небудь зовсім не сподівається, не розраховує на щось. *Коли так по Семені, другого дня, і не сподівалась,* ***і не снилося*** *мені, та й посватався він* (Марко Вовчок).

СНІ

513. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***) У СНІ,** *зі сл.* іти́. 1. Не усвідомлюючи, підсвідомо. *Я по Сумській*

іду, в провулок ліворуч, ***немов у сні,*** *звертаю* (В. Сосюра).
2. У стані, близькому до непритомності. *Знесилившись від втрати крові, він ішов* ***наче в сні,*** *ледве переставляючи ноги* (Л. Первомайський).

СНІГ

514. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **СНІГ (дощ) НА ГО́ЛОВУ [З Я́СНО́ГО НЕ́БА],** *зі сл.* па́дати, упа́сти *і под.* Зовсім несподівано; раптово. *На світ неждано-негадано,* ***як сніг на голову,*** *упала біда* (М. Чабанівський); *Татари рухаються завжди в цілковитій таємничості, падають,* ***як сніг на голову,*** *вриваються, мов летючий вітер* (П. Загребельний); *Докійка здивовано глянула на подругу.— Що ти! Нащо таке кажеш? — Чую, сестро, що впаде на мене лихо,* ***як сніг на голову...*** *несподівано* (М. Лазорський); *Неждано-негадано,* ***мов сніг на начальникову голову,*** *звалилась ревізія* (Ю. Збанацький).

515. **ЯК СНІГ,** *зі сл.* бі́лий, побілі́ти *і под.* Дуже, надзвичайно. *Еней, пожар такий уздрівши, Злякався, побілів,* ***як сніг,*** *І бігти всім туди звелівши, Чимдуж до човнів сам побіг* (І. Котляревський); *— А я ото посивіла отак,— додала Ольга Семенівна, перебираючи пальцями прядку сивого,* ***як сніг,*** *волосся* (Г. Хоткевич).

516. **ЯК ТОРІ́ШНІЙ (поза́торішній) СНІГ,** *зі сл.* потрі́бен, впливати *і под., ірон.* Уживається для повного заперечення змісту зазначених слів; зовсім не (потрібен, впливати). — *Дайте спокій. Ваш гетьман так мені потрібен,* ***як торішній сніг!*** (П. Панч); — *Потрібна ти тому Лимареві,* ***як торішній сніг*** (І. Цюпа); — *Не бійтесь, діду, ви тим бандитам потрібні, як* ***торішній сніг*** (О. Слісаренко); *Сидів на гауптвахті, та все це так на нього впливало, як* ***торішній сніг*** (І. Микитенко). **ЯК ПОЗА́ТОРІШНІЙ СНІГ НА ЛІ́ТНЮ ПОГО́ДУ.** — *То що ж гадаєте? Вплинуло це на отця Нокентія?* ***Як позаторішній сніг на літню погоду*** (Ю. Збанацький).

СНІГУ

517. **ДО БІ́ЛОГО СНІ́ГУ.** Дуже довго, тривалий час. — *Я вам, дядьку Славко, як дам, то до* ***білого снігу*** *не забудете* (М. Зарудний).

518. **ДО ГЛИБО́КОГО СНІ́ГУ.** До справжньої зими; до морозів. — *Як напровесні випустиш свиноту з подвір'я, то вона без догляду аж до* ***глибокого снігу*** *нагулює жир* (М. Стельмах).

519. **ДО [ПЕ́РШОГО] СНІ́ГУ.** До початку зими. — *Ви, тату, не журіться,— підбадьорюю його.— Ви ж читати он як умієте! — Та навчився ж,— ходив у школу аж* ***до першого снігу*** (М. Стельмах).

520. **ЯК З ТОРІ́ШНЬОГО СНІ́ГУ,** *зі сл.* бу́де, *ірон.* Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (буде). — *Прийду та допоможу тобі, хоч і з мене, певно, буде користі,* ***як з торішнього снігу*** (І. Нечуй-Левицький).

521. **ЯК ТОРІ́ШНЬОГО СНІ́ГУ,** *зі сл.* боя́тися, *ірон.* Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (боятися). *Боюся я тебе,* ***як торішнього снігу*** (Укр.. присл..); — *Ну й язик у тебе, — тільки здивовано брови підвів Мірошниченко.— Гляди, Іванові скажу.— Боюсь я його,* ***як торішнього снігу,*** *— стрепенулась Марійка* (М. Стельмах).

СНІДАВ

522. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **НЕ СНІ́ДАВ.** Позбавлений жвавості, бадьорості. *Чого це він сьогодні такий млявий,* ***ніби не снідав?*** (З газети).

СНІП

523. **ЯК СНІП,** *зі сл.* повали́тися, звали́тися, впасти *і под.* Дуже важко, всім тілом. *Коп'є булатне... серце пробива,* ***Як сніп*** *на землю повалився* (І. Котляревський); *Виморений, мов після тяжкої роботи,* ***як сніп,*** *звалився він* [Петро] *на ліжко* (Панас Мирний); *В куточках губ набігли червоні бульки, безрукий божевільно глянув на натовп, сполотнів і,* ***як сніп,*** *впав з воза* (М. Лазорський).

СНОМ

524. **НІ (і) СНОМ, НІ (і) ДУ́ХОМ,** *зі сл.* не зна́ти, не ві́дати *і т. ін.* Зовсім. *Її ніхто не зможе впевнити, що я в переселенні її квартирантів* ***ні сном, ні духом*** *не винувата* (Леся Українка); — *Лобода* ***ні сном, ні духом*** *не відає про той злощасний лист* (Іван Ле); — *Гляди ж мені, сотничихо, щоб про моє кохання та женихання* ***ні сном, ні духом*** *не дознавсь через тебе ніхто в Лубнах* (І. Нечуй-Левицький); — *А для чого, Насте, ви й досі ховаєте зброю? — суворішає голос Мірошниченка.— Свят-свят! Яку зброю?* ***І сном, і духом*** *про неї не відаємо!* (М. Стельмах). **СНОМ І ДУ́ХОМ.** *Халяви — мов у воду впали. Сердитий, як вогонь, Кирило напав на домашніх. Божилися, клялися, що* ***сном і духом*** *нічого не знають* (А. Іщук).

525. **СНОМ ПРА́ВЕДНИКА (пра́ведників, пра́ведних** *і т. ін.*), *зі сл.* спа́ти. Спокійно, міцно, безтурботно. — *Значить,* ***сном праведника*** *спали? І не сподівалися на отаких дорогих гостей? — в очах пристава тремтить насмішка* (М. Стельмах).

СНОПІВ

526. **ЯК СНОПІ́В НА ВО́ЗІ.** Дуже багато. — *Один раз пройшов вагон від дверей до дверей,*

*потім ще раз — всюди напаковано людей, **як снопів на возі*** (М. Ю. Тарновський).

СНУВАТИ

527. **СНУВА́ТИ ДУМКИ́.** Обдумувати щось, думати над чим-небудь (перев. одночасно займаючись чимось). *Таубенфельд, погойдуючись на м'якому сидінні, **снував думки*** (Ю. Бедзик).

528. **СНУВА́ТИ [СВОЇ́] ХИМЕ́РИ.** Вигадувати що-небудь; фантазувати. *Чайка не слухає перемовлянь Миколи з старшиною. Він взагалі не здатен прислухатися до будь-кого. Він далі **снує свої химери*** (П. Загребельний).

СНУВАТИСЯ

529. **СНУВА́ТИСЯ В ГОЛОВІ́ (в думка́х).** Виникати в уяві, думатися. [Катря:] *Отак і зо мною, баришне: почне щось **снуватися в голові** — снується та й снується* (С. Васильченко); *А Степану мріялося, **снувалось у думках:** .. заживемо, забагатіємо* (В. Вільний)

СОБАКА

530. **БИ́ТИЙ (би́та) СОБА́КА.** Бувала, з досвідом людина. *Управитель пана, **бита собака,** послухав хлопцевої мови, подивився на нього та й промовив на Шевченкове прохання: "Не оддамо ми тебе маляру, бо нам самим таких треба"* (С. Васильченко).

531. **[І] СОБА́КА НЕ ГА́ВКНЕ (не зага́вкає). 1.** Ніхто зовсім не згадає або не помітить. — *Еге, поки гладкий схудне — худого на цвинтар понесуть, **і собака не гавкне*** (М. Стельмах); *Пропав — **і собаки не загавкали*** (Укр.. присл..).
2. Ніде нікого немає. — *Ферми одна на одну схожі... Глухо, пусто, **і собака не гавкне*** (О. Гончар).

532. **[І] СОБА́КА НЕ ПЕРЕСКО́ЧИТЬ,** *перев. зі словоспол.* т а к и́ й щ о. Великий за розмірами. *Павло з'їв паляницю хліба і такий горделей борщу, що **собака не перескочить,** поліз на піч відсипатися* (Григорій Тютюнник); // Дуже високий. *В який бік не розженись — мур тебе зустріне, мур такий, що його **й собака не перескочить*** (О. Гончар).

533. **МОВ СОБА́КА, ЯКИ́Й ЗІРВА́ВСЯ З ЦЕ́ПУ,** *зі сл.* р а д і́ т и. Дуже, нестримно. *Я вигукував на мітингах загальні фрази і радів, **мов собака, який зірвався з цепу,** щиро вірячи, що вже всі люди брати* (О. Довженко).

534. **НІЯ́КИЙ (нія́ка, ні одна́, жо́дна** *і т. ін.*) **СОБА́КА,** *зневажл.* Ніхто. — *Троє здержав, один утік: **ніяка собака** до помочі не стала* (Дніпрова Чайка); — *В обхід правим флангом! Зайняти з першим і третім батальйонами позицію біля мосту! Щоб **ні одна** жива **собака** не вислизнула на Київ!* (О. Довженко).

535. **[ОСЬ] ДЕ (в чо́му, тут** *і т. ін.*) **СОБА́КА ЗАРИ́ТИЙ (зари́та).** Саме в цьому справжня причина, суть чого-небудь. — *Чіткої системи поглядів у тебе ще нема. **Ось у чому собака заритий*** (А. Головко); — *Ти мені не мудруй, Панасовичу! **Тут** якась **собака зарита!** Нюхом чую!* (В. Речмедін).

536. **РІЗНИ́ЦЬКИЙ (різни́цька) СОБА́КА.** Уживається як лайка. *Тарас склав султанові таку відповідь на його грізне послання: "Ти — шайтан турецький, .. свиняча морда, **різницька собака**"* (О. Довженко).

537. **СКАЖЕ́НИЙ (скаже́на) СОБА́КА.** Уживається як лайка. [Самрось:] *А бодай ти не діждала, щоб я об тебе паскудив руки на перший день Великодня.* [Зінька:] *Харцизе, **скажена собако!*** (М. Кропивницький).

538. **УСЯ́КИЙ (уся́ка, ко́жний, ко́жна) СОБА́КА,** *зневажл.* Будь-хто, перший-ліпший. — *Мене тут **усяка собака** знає, адже я місцевий* (М. Чабанівський); — *А йти Стебнями, де **кожна собака** в очі Юрішкові дивиться,— та пощо ж того всього?* (Г. Хоткевич).

539. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **СОБА́КА НА ВИ́СІВКИ,** *зі сл.* д и в и́ т и с я, в и́ т р і щ и т и с я *і под., вульг.* Дуже, надто. — *Накрила баба фартухом відро* [з ковбасами]. — *Щезни, чого витріщився, **наче собака на висівки*** (Ю. Мушкетик).

540. **ЯК (мов) СОБА́КА НА ПО́СВИСТ,** *зі сл.* і т и́, б і́ г т и *і под.* Охоче; слухняно. *Довго й не збирався Святополк, бо вже через два літа стояв під Києвом з печенігами, які йшли до нього, **мов собака на посвист*** (П. Загребельний).

541. **ЯК (мов) СОБА́КА [НА Я́РМАРКУ],** *зі сл.* п р о п а д а́ т и, п р о п а́ с т и *і под.* Безслідно. — *Держись... — пригрозив він йому* [сину],— *а то пропадеш, **як собака на ярмарку!*** (П. Панч); *Вони* [шведи] *пропали б тут, **як на ярмарку собака.** А це ж товариші наші і союзники, годі їх лишати на поталу судьби* [долі] (Б. Лепкий); // Бідуючи; у великій скруті, в стражданнях. *А я пішов у гайдамаки, Та на Сибірі опинивсь. (Бо тут Сибір була колись). І пропадаю, **мов собака,** .. Помолись. За мене Богу, мій ти сину* (Т. Шевченко).

542. **ЯК (мов) СОБА́КА (пес, звір), СПУ́ЩЕНИЙ (спу́щена) З ПРИ́В'ЯЗІ (з ланцюга́, з припо́ну),** *зі сл.* б і́ г т и, н а с к о́ ч и т и *і под.* Дуже швидко, нестримно. ***Немов собака, спущена з припону,** Наскочила на землю пітьма чорна* (І. Франко); *Поліцаї бігли, **як панські пси, спущені з прив'язі*** (І. Цюпа).

543. **ЯК (мов) СОБА́КА (пес) У ПИЛИ́ПІВКУ,** *зі сл.* т р я с т и́ с я. Дуже. *Обернув* [дід] *свій гнів на онука: — .. Ану марш у хату, розхрис-*

*тався, наче посеред літа... Тут он у кожусі трясешся, **мов пес у Пилипівку*** (Ю. Збанацький).

544. **ЯК ПОБИТИЙ (побита) СОБАКА (пес).** Усвідомлюючи свою провину; винувато. *Виговський, **як побитий пес,** знітився, наче став менший на зріст, упав знесилено у фотель, опустив голову на руки* (Н. Рибак).

545. **ЯК ПОТАЙНИЙ (потайні) СОБАКА (пси).** Підступно, таємно. *Гетьман замислився: — Виходить, мене обсіли з усіх боків вороги..— мовив він з гіркотою. — Може, є й друзі.., а я твій друг і остерігаю тебе від усіх старшин: вони ще не вкусять, вони, **як ті потайні пси,** виглядатимуть слушної години* (М. Лазорський).

546. **ЯК СОБАКА,** *зі сл.* голодний, злий *і т. ін.* Дуже, надзвичайно. *Обмок — як вовк, обкис — як лис, голоден — **як собака*** (Укр.. присл..); *— Ну, то поклади мене у віз із рибою.— Ай! Риба! По всій Польщі люди голодні, **як собаки.** Рибу розкрадуть* (О. Довженко); *Каже жінка.— Він* [чоловік] *мене вб'є, як наздожене. Тут хоч дурний, та такий злий, **як собака*** (П. Куліш).

547. **ЯК СОБАКА В ЧОВНІ,** *зі сл.* бути, сидіти *і т. ін.* У незручному, непевному становищі. *"Знаю я тебе, пане, добре знаю! Се ти тепер величаєшся, а коли я до тебе приїздив ото недавно з козаками, то ти так збентежився, що був ні в сих ні в тих, **як собака в човні**"* (Д. Мордовець); [Маруся:] *Бачу, бачу, що пристало вам старостувати, **як собаці в човні** сидіти* (З усн. мови).

548. **ЯК СОБАКА ЗА ОБГРИЗЕНУ КІСТКУ,** *зі сл* триматися. Дуже міцно. *"А все ж таки трималася вона, **як собака за обгризену кістку,** за те життя!"* (Грицько Григоренко).

549. **ЯК СОБАКА З ОЖЕРЕДУ,** *зі сл.* пуститися. Швидко, остаточно. *Після того* [тюрми] *пустилася я, як там кажуть: **як собака з ожереду*** (Панас Мирний).

550. **ЯК СОБАКА НА ПРИВ'ЯЗІ,** *зі сл.* гуляти, *ірон.* Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (гуляти). *Парубки на вечорницях .. наробили пожежі. Згорів трохи не весь куток. От тепер гуляй, **як собака на прив'язі!*** (І. Нечуй-Левицький).

551. **ЯК СОБАКА ПАЛИЦЮ (рéдьку, цибýлю** *і т. ін.***),** *зі сл.* любити, *ірон.* Уживається для повного заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (любити). *Дід .. польську панщину любив, **як собака цибулю*** (І. Нечуй-Левицький).

552. **[ЯК] СОБАКА (пес) НА СІНІ.** Такий, що сам не користується чим-небудь й іншим не дає. [Старшина:] *Та ти* [Сидір] *мені не кажи, я його знаю добре,— збірщиком при ньому був,— **як собака на сіні:** сам не їсть і другому не дає, вредний ірод* (І. Карпенко-Карий); *Ось візьме* [Ткачук]... *та й виїде світ за очі .. Хай тоді Боровик пошукає собі дурнішого завідувача, хай дістане собі **собаку на сіні,** щоб коло меду ходив і пальців не облизав* (Ю. Збанацький).

СОБАКИ

553. **[І] СОБАКИ НЕ ЇДЯТЬ** *чого.* Дуже, надзвичайно багато. *Оратор винувато посміхнувся: — Землі у нас хіба що під нігтями... А тут ось у пана її **собаки не їдять*** (П. Панч).

554. **СОБАКИ ВИЮТЬ** *від чого.* Що-небудь дуже неприємно діє, викликає у когось відразу, огиду. [Романюк:] *Письменник приїхав сюди працювати, йому тиша потрібна, .. а від твоїх пісень **собаки виють*** (О. Корнійчук).

555. **ЯК (мов) СКАЖЕНОГО (скаженої) СОБАКИ,** *зі сл.* боятися. Дуже. *— О, дурненька Солошка співає! — кричали вони й мерщій тікали до хати, щоб не зустріла вона де їх, бо боялися її, **як скаженої собаки*** (Панас Мирний).

556. **ЯК (мов) СОБАКИ ОБГРИЗЛИ,** *зневажл.* Дуже короткий. *Мундир на ньому з отакенними ґудзиками, тільки куций, **мов собаки обгризли,** і наплічники з сукна* (О. Донченко).

СОБАКУ

557. **НІ ЗА СОБАКУ,** *зі сл.* пропасти. Зовсім даремно. [Федора:] *До ладу не з'їсте — все ті карбованці та червінці складаєте. А помрете, то якась* [жінка] *випорожнить кутки та й спасибі не скаже. Та **ні за собаку** і пропаде* (С. Васильченко).

СОБАЦІ

558. **ЯК (мов) НА СОБАЦІ,** *зі сл.* загоїтися, зажити *і т. ін., згруб.* Дуже швидко. *— Загоїлася твоя рука? — **Як на собаці...*** (В. Бабляк); *Я злякалася.— Не бійся, дівчино,— сказав,— заживе, **як на собаці*** (Б. Харчук); *Оце просте і грубувате.. "зажило, **як на собаці**", ніби рукою зняло тінь журби, що легеньким крилом війнуло було в хаті* (М. Чабанівський); *— Може, тебе до фельдшера повезти? — заплакала жінка... — До якого там фельдшера... Кажу: засохне, **мов на собаці*** (М. Стельмах).

559. **ЯК СОБАЦІ ДРУГИЙ ХВІСТ,** *зі сл.* потрібний, треба *і т. ін.* Уживається для повного заперечення змісту зазначених слів; зовсім не (потрібен, треба). *— Жартуй собі, молодий чоловіче, з дівчатами.., а нам вони — **як собаці другий хвіст,**— вже трохи м'якше зауважив Перегуда* (А. Іщук).

560. **ЯК СОБАЦІ (Сіркóві, Сіркý) НА ПЕРЕЛАЗІ.** Дуже поганий. *Життя, **як собаці на перелазі*** (М. Номис).

СОБІ

561. **НЕ ПО СОБІ́** *кому і без додатка.* **1.** Хто-небудь погано себе почуває; нездужається, нездоровиться комусь. *Була темна осіння ніч .. Під таку годину завжди важко дишеться, .. кожному чогось* ***не по собі*** (Панас Мирний); *Як стало тепер холодніше, то щось мені від часу до часу робиться* ***не по собі*** (Леся Українка).
2. Кому-небудь незручно, ніяково або неприємно. *Давидові одразу, від самої інтонації його голосу, стало якось* ***не по собі*** (А. Головко); *Був мир. Був перший день, коли Ми відомстить за друга не могли. І через те* ***не по собі*** *було* (О. Підсуха).

562. **НІ СОБІ́, НІ ЛЮ́ДЯМ.** Без користі. *Ти* [Лілiє] *знаєш, либонь, як неприємно буває, лягаючи спати, подумати собі: от і знов день минув даремнісінько,* ***ні собі, ні людям*** (Леся Українка).

563. **ПО СОБІ́.** Відповідно до своїх смаків, уподобань, можливостей. *Увесь час мучила його думка: знайти роботу* ***по собі*** (З усн. мови).

564. **[ЯК (мов, нена́че** *і т. ін.***)] НЕ ПРИ СОБІ́. 1.** У поганому настрої, у стані сильного душевного розладу. *По дорозі йшов сліпий Ілько — тихий, зажурений, чоловік* ***не при собі,*** *з медаллю "За відвагу" на сірому піджаці* (І. Драч); *Гаряча і задихана, бігла* [дівчина] *через усе подвір'я,* ***мов не при собі*** *була* (В. Конвісар); *Тітка Саша привіталася до лікарки, але стара не хотіла її нізащо пізнавати, бо зовсім була* ***неначе не при собі*** (Ю. Яновський).
2. Психічно хворий. *Беріть його попід руки і тягніть... Він* ***не при собі.*** *Треба відвезти в Київ* (Т. Осьмачка).

СОВАТИ

565. **ЛЕ́ДВЕ СО́ВАТИ НОГА́МИ (но́ги). 1.** Дуже повільно йти. *Балабуха,* ***ледве соваючи ногами,*** *посунув до хати* (І. Нечуй-Левицький).
2. Бути надзвичайно слабим, кволим від утоми, хвороби, старості і т. ін. *Горіли городи, зникали цілі села. Хоч хто й живий зоставсь, то* ***ледве совав ноги...*** (Леся Українка).

566. **СО́ВАТИ (ти́кати, пха́ти** *і т. ін.***) / ТКНУ́ТИ [СВОГО́] НО́СА** *куди, у що.* Самочинно втручатися в що-небудь (перев. у чужі справи). *З сили-силенної порад і настанов* [матері] *Валентинові запам'яталася одна, мабуть, найголовніша; не* ***совати носа*** *куди не слід* (О. Ільченко). **СО́ВАТИ НО́СА ДО НА́ШОГО ПРО́СА.** — *Потім, серденько,— зупинив дружину вчитель,— немає потреби Івану Семеновичу* ***совати носа до нашого проса*** (Ю. Яновський).

СОВИ

567. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) СО́ВИ НОЧУВА́ЛИ В ГОЛОВІ́** *у кого, чиїй.* Хто-небудь відчуває сильний головний біль від утоми, безсоння і т. ін. ***Немов сови ночували в моїй голові,*** *.. болить вона уся* (Панас Мирний).

568. **ЯК СО́ВИ,** *зі сл.* дивитися. Широко відкритими очима. *Москвини, вже сп'янілі, дивились на дяка,* ***як сови.*** *Один з них вже мацав лаву і мостився лягти. Гостям постелили в комірчині й відвели спочивати з далекої дороги* (М. Лазорський).

СОВІСТЬ

569. **ЗАГОВОРИ́ЛА (проки́нулася) СО́ВІСТЬ** *у кого, рідко у кому і без додатка.* Хто-небудь став чесним, справедливим; кому-небудь стає соромно за свої вчинки. *І тут, подейкують люди, чи перелякався тих оглядин Плачинда, чи, може,* ***совість заговорила*** *в нього, але він відмахнувся від купчої* (М. Стельмах); *Андрій стояв, спустивши голову й почервонівши. Перший раз в життю* [житті] *у ньому* ***прокинулась совість...*** (М. Коцюбинський).

570. **НА СО́ВІСТЬ,** *перев. зі сл.* працюва́ти, робити *і под.* Дуже добре, хо́роше, якісно. *Якось виступали у нашому цеху аси художньої інтелігенції. Здорово виступали! Одразу видно — працюють* ***на совість*** (А. Крижанівський); — *А ми, виходить, робимо ремонт не* ***на совість!*** — *кинув роздратовано директор* (І. Сочивець); *До Максима чомусь несуть поношене* [взуття], *щоб полагодив. Чи не тому, що все в нього* ***на совість*** *— каблучок поставить, підківку прицвяхує* (Є. Гуцало).

571. **СО́ВІСТЬ МУ́ЧИТЬ** *кого і без додатка.* Хто-небудь відчуває гризоту, сором за свою провину, несправедливість і т. ін. ***Совість*** *його* ***мучила,*** *що так товариша кинули* (Панас Мирний); *Нехай буде ще один захід, щоб не* ***мучила совість*** (О. Донченко).

572. **ХОДЯ́ЧА СО́ВІСТЬ (чесно́та).** Людина, основною рисою якої є чесність, порядність. *Учив він сумлінно, бо сам він був* ***ходяча совість*** *людська* (Остап Вишня); *Мудрий чоловік той Гриць Прутик. Працює на диво всім зразково, віддає кожному, що належиться, словом,* ***ходяча чеснота*** (О. Ковінька).

СОВІСТЮ

573. **З ЧИ́СТОЮ (спокі́йною) СО́ВІСТЮ; З ЧИ́СТИМ (спокі́йним) СУМЛІ́ННЯМ.** Будучи переконаним у своїй правоті; не відчуваючи гризоти, сорому і т. ін. *Піти б у школу та сказати: "Ось я вернувся й на минулому ставлю хрест!*

*Наше гасло: На свободу — **з чистою совістю!**"* (О. Гончар); *Посол Вєльовейський прилюдно заявляє, що любить русинів Ну, кого такі пани люблять, того я **з спокійним сумлінням** можу не любити* (І. Франко); // Чесно. *Жити* [треба] ***з чистою совістю**, як мама ото казала* (О. Гончар). **ПО [ЧИ́СТІЙ] СО́ВІСТІ.** — *Коли **по совісті*** [вибрали] — *нічого не скажу: мій синаш ніколи, Свириде, в Сірка очей не позичав* (М. Стельмах); *Ми **по чистій совісті** можемо сказати, що свої обов'язки перед львів'янами сповняємо* [виконуємо], *а взаємин не бачимо* (М. Драгоманов).

СОДОМ

574. **СОДО́М (содо́ма) І ГОМО́РРА,** *книжн.* Велике безладдя; метушня, шум. — *Вулиця їхня — **содом і гоморра:** трамваї, автомобілі...* (А. Головко); *На вокзалі — **содом і гоморра.** Все переплутано, перевернуто...* (М. Ю. Тарновський).

СОКІЛ

575. **ЯК (мов, нíби** *і т. ін.*) **ПІДСТРÉЛЕНИЙ СО́КІЛ (птах),** *зі сл.* впасти. Не володіючи собою, безсило, важко, опуститися на що-небудь. *Неридаймоямати .. з несамовитою силою вдарив кулаком у стовбур осики. Ноги підігнулись, і він не сів, а впав на траву, **мов підстрелений сокіл*** (М. Лазорський).

СОКУ

576. **В СА́МОМУ СОКУ́; СА́МЕ В СОКУ́.** У розквіті фізичних сил. *Хлопець я був якраз **в самому соку,** важкуватий, щось вісімдесят з зайвиною кілограмів...* (В. Логвиненко); — *А то таку панянку десь підхопив, що не йому, старому б, залицятися.— Молоду, гожу? — скрикнув Місяць.— **Саме в соку*** (Панас Мирний).

СОЛІ

577. **НЕ ДО СО́ЛІ** *кому і без додатка.* **1.** Кому-небудь байдуже до чогось, коли є інші, важливіші справи. *А вже мені **не до солі,** коли грають на басолі* (М. Номис).
2. Кому-небудь дуже скрутно. — *А чортові, **не до солі:** Хвостиком киває, Ніс скопилив, мов гринджоли, І дверей шукає* (П. Гулак-Артемовський); *Робота у мене часами .. йшла не шпарко, бо такі були справи, що було **"не до солі"*** (Леся Українка); — *Мені тепер, як кажуть,— **не до солі...** Що то робить моя Одарочка?* (О. Стороженко).

СОЛОВЕЙКО

578. **ЯК У СПА́СІВКУ СОЛОВЕ́ЙКО ЗАСПІВА́Є,** *ірон.* Уживається для повного заперечення змісту зазначеного речення; ніколи. [Марися:] *За вас я тоді вийду заміж, **як у Спасівку соловейко заспіває*** (І. Карпенко-Карий).

СОЛОДИТИ

579. **СОЛОДИ́ТИ [СВОЮ́] ДУ́ШУ.** Тішити, задовольняти себе. *Він* [Чіпка] *став **солодити свою душу** гульнею та горілкою* (Панас Мирний).

СОН

580. **НА СОН ГРЯДУ́ЩИЙ,** *книжн.* Перед тим, як лягати спати, заснути. — *Ще не начиталася,— настрожила від печі мати на Вустю.— Щовечора, замість молитви, **на сон грядущий:** ...Піди ночви внеси!* (О. Гончар); [Софія:] *Благословіть **на сон грядущий...*** (І. Микитенко).

581. **СОН (дрімо́та) ХИ́ЛИТЬ (кло́нить, зломи́в, поборо́в** *і т. ін.*) *кого, на кого* Хто-небудь засинає. *Мене мов **сон хилить,** та будять мене — хто плачем, хто риданням* (Марко Вовчок); *Говорить далі невиразно слова, по голосі чутно, що її **сон клонить*** (Леся Українка); *Вже князя і **сон зломив,** В очі мов насипав приску, Голова тяжить, неначе Від маківки* (І. Франко); — *А-а, це ви, товаришу голова? А ми держались-держались, та таки перед світом **поборов** нас **сон*** (Григорій Тютюнник); *Галя ледве переставляла ниючі ноги, **дрімота хилила** її до землі* (Ю. Збанацький).

582. **СОН НЕ БЕРЕ́ / НЕ ВЗЯВ** *кого і без додатка.* Кому-небудь не спиться. *"І спати хочеться, а і чогось мене **сон не бере**",— подумав Ломицький* (І. Нечуй-Левицький); *Вже панотцевого коня й немає: ще до світу махнув старий у нову дорогу: десь його й **сон не взяв*** (П. Куліш). **НЕ БЕРЕ́ТЬСЯ СОН.** *І **не береться сон** — ходжу, картаю себе думками, розважаю згадками* (С. Васильченко).

583. **СОН НЕ ЙДЕ НА О́ЧІ (в го́лову)** *кому і без додатка.* Хто-небудь не може заснути. *Покірно лягаю. Але **сон** уже **не йде на очі*** (Ю. Збанацький); *Син лежить на лаві. **Сон не йде** йому **в голову*** (Панас Мирний).

584. **СОН РЯБО́Ї КОБИ́ЛИ.** Нісенітниця, безглуздя, дурниця. — *Чи ти, чоловіче, **сон рябої кобили** розказуєш, чи дороги питаєш?* (М. Коцюбинський); *А спозаранку почав* [Гаманюк] *стукати в двері і вимагати, щоб його негайно повели до слідчого. Вартовий пожартував: — Розкажеш **сон рябої кобили?*** (М. Ю. Тарновський); — *А чому вона синаша свого в чабани не посилає?.. — А тому, що в нього нахил до радіотехніки. Здібності, ви це розумієте? — **Сон рябої кобили** все це, — каже він* (О. Гончар). **РЯБО́Ї КОБИ́ЛИ СОН.** *Ото ще говорить! **Рябої кобили сон** розказує* (Укр.. присл..); — *Справедливий устрій общини — це ваша фантазія! — вигукнув молодогромадівець.— **Рябої кобили сон!** — додав другий* (Ф. Бурлака).

585. **СОН У РУ́КУ.** Те, що наснилося, збудеться. *Кума зичливо всміхалася і замріяно говорила: — Це ж сон ваш, серце Наталю, дивний отой сон .. Кажу вам щиро .. Олекса буде паном у московській столиці.. — Може, і справді* ***сон в руку,****— якось мляво мовила Розумиха: клопоти сьогоднішні дуже втомили її* (М. Лазорський).

СОНЦЕ

586. **КОЗА́ЦЬКЕ (цига́нське) СО́НЦЕ.** Місяць. — *Поночі? — здивувався Данило. — Що для нас ніч, коли має зійти* ***козацьке сонце?*** *— заграв стрілами брів Сагайдак* (М. Стельмах); *Холодне* ***циганське сонце*** *світило тепер уже їм десь із-за потилиці* (О. Гончар); *Тетяна не знає, коли їй страшніше: чи в темряві, чи за* ***циганського сонця*** (А. Дімаров).

СОНЦЕМ

587. **ПІД СО́НЦЕМ.** У світі, на землі. *О племене, вас утомили війни. І навіть в сні не вийти вам із пут. Переділіться знову — супокійний Хай буде кожному* ***під сонцем*** *кут* (М. Зеров).

588. **[РА́ЗОМ] ІЗ СО́НЦЕМ.** Рано, удосвіта. *Встає Максим* ***з сонцем,*** *лягає з місяцем; у нього і пооране, і посіяне, скотинка нагодована й напоєна, усе у нього в догляді, і нас, спасибі йому, слухається і шанує* (О. Кониський); *Думка була виїхати* ***разом із сонцем,*** *бо не близька дорога* (О. Гончар).

СОРОКА

589. **СОРО́КА НА ХВОСТІ́ (на крилі́) ПРИНЕСЛА́** *що і без додатка.* Кому-небудь стало відомо про щось (вживається при небажанні повідомляти джерело інформації). — *Ви се як знаєте? — здивувалася Настя. —* ***Сорока на хвості принесла?*** *— Ні, не сорока, а Мошко; Мошко все знає* (О. Кониський); — *В вас, мамо, був Ломицький? — А тобі вже* ***сорока на хвості принесла*** *звістку? — сказала мати* (І. Нечуй-Левицький); — *Дядьку Себастіяне, у вас під шинелею стеєр? — А ти звідки знаєш? — дивується чоловік.—* ***Сорока на крилі принесла*** (М. Стельмах).

590. **[ЯК (мов)] СОРО́КА НА ХВОСТІ́ РОЗНО́СИТЬ / РОЗНЕСЛА́.** Дуже швидко поширюються якісь чутки. *По Веселій,* ***мов сорока на хвості розносить*** *щоразу, яка там цього вечора юшка заварювалась .. і які клались приправи* (О. Гончар); // Ставати відомим всім або багатьом. *Чи* ***рознесла сорока на хвості,*** *Що я уже директорша?* (О. Підсуха).

591. **ЯК СОРО́КА В (на го́лу) КІ́СТКУ,** *зі сл.* дивитися, заглядати *і т. ін.* Дуже уважно приглядаючись до чого-небудь. *Цілий вечір він просидів навпочіпки біля коритечка, раз по раз, перехнябивши .. голову, зазирав у нього,* ***як сорока в кістку,*** *чманів від курива* (Григорій Тютюнник); *Заглядає,* ***як сорока на голу кістку*** (М. Номис).

592. **ЯК СОРО́КА НА ТИНУ́ (на кілку́,** *рідко* **на терни́ні). 1.** *зі сл.* сидіти, примоститися *і т. ін.* Незручно, неприродно. — *Хитра яка! От побачить твоя мати... — примощується* [Левко] *на воротях,* ***як сорока на кілку*** (М. Стельмах).

2. *зі сл.* жити. Невлаштовано, непостійно. *Він живе,* ***як сорока на терниpermanent:*** *вітер повернувся — полетіла* (Укр.. присл..).

3. *зі сл.* вертітися, крутитися *і т. ін.* Неспокійно. *Вертиться,* ***як сорока на тину*** (Укр.. присл..).

593. **ЯК СОРО́КА НА ХВОСТІ́,** *зі сл.* рознести. Хто-небудь дуже швидко поширює якісь чутки (переважно ті, які хтось хоче утаїти). — *Тепер Борух,* ***як сорока на хвості,*** *рознесе по всіх усюдах про весілля!* (І. Нечуй-Левицький).

594. **ЯК СОРО́КА ПО ТИНУ́,** *перев. зі сл.* писати. Незграбно, неакуратно. *Він пише,* ***як сорока по тину*** (З усн. мови).

СОРОМ

595. **СО́РОМ ЇСТЬ (кри́є) О́ЧІ** *чиї, кому і без додатка.* Хтось мучиться, страждає від докорів совісті; кому-небудь дуже соромно. [Гнат:] *Одну хвилину мені жаль Софії і* ***сором їсть очі,*** *а другу... другу — вся душа, всі думки у Варки!* (І. Карпенко-Карий); *Як дізнаються, бува? Ото дівка? З паничем цілуватися?! Матінко!.. І Христя чує, як її обличчя горить-палає, як її* ***очі сором крис*** (Панас Мирний).

СОРОЧКИ

596. **ДО СОРО́ЧКИ,** *зі сл.* обібрати. Нічого не залишаючи. *Одного обібрали* ***до сорочки,*** *другому забрали муку з корита* (Л. Мартович).

СОРОЧОК

597. **ДО [СА́МИХ] СОРОЧО́К,** *зі сл.* змокнути. Наскрізь. *Становий з десяцькими дурнісінько блукали в очеретах та не знайшли бурлак і тільки змокли* ***до самих сорочок*** (І. Нечуй-Левицький).

СОРОЧЦІ

598. **[НЕ] В СВОЇ́Й СОРО́ЧЦІ (льолі),** *фам.* Психічно хворий. [Василина:] *Як ти сказала? Чи ти* ***в своїй льолі,*** *дівко!* (С. Васильченко).

СОРТ

599. **ПЕ́РШИЙ** (*розм.* **пе́рвий) СОРТ.** **1.** Найкращий, найвищої якості. — *Ось, Зою, матеріал* [до стіннівки] ***перший сорт.*** *Ану, намалюй їх так, щоб весь цех сміявся!* (В. Собко); — *Грали ми в одному городі* [у місті], *— задумливо й дивля-*

чись кудись у куток, заговорив він тихо і трагічно. — .. Я, знаєте, підібрав тоді трупку — ***первий сорт*** (В. Винниченко).
2. Дуже добре, якнайкраще. [Храпко:] *Чому не взятись? Оборудуєм це діло —* ***первий сорт!*** (Панас Мирний).

СОТАТИ

600. **СОТА́ТИ КИШКИ́ (жи́ли)** *з кого і без додатка.* Виснажувати, знесилювати кого-небудь непосильною роботою; експлуатувати. — *Оце ще недавнечко ці князі були нашими оборонцями, а теперечки вони ладні* ***кишки*** *з нас* ***сотати*** (І. Нечуй-Левицький); *Кожному стрічному Андрій тицяв скалічену руку.— Ось подивіться, що з мене зробили. Дванадцять літ* ***сотали жили*** (М. Коцюбинський).

СОТВОРІННЯ

601. **ВІД СОТВОРІ́ННЯ СВІ́ТУ,** *зі сл.* не ба́чити, не бу́ти *і т. ін.* Ніколи. — *Вже ж такого розору, вогню та нівечення* ***від сотворіння світу*** *не бачено* (О. Довженко).

СОУСОМ

602. **ПІД СО́УСОМ** *яким.* В тому чи іншому вигляді, трактуванні, висвітленні і т. ін. — *Не хотіли відпустити вас як художника. Не відпускали і як солдата. Відпустили як матроса. Але* ***під яким би соусом*** *не було,— важливо те, що відпустили* (З. Тулуб); *Проте тоді вже поганої хуртовини не було, а була прекрасна хуртовина* ***під соусом*** *дикого шовінізму та порнографії* (М. Хвильовий). **ПІД СО́УСАМИ.** *Та що ж робиться з нашим кінопрокатом? Очевидно, те саме, що й в інших сферах: негласне підвищення цін* ***під будь-якими соусами*** (З газети).

СОХНУТИ

603. **СО́ХНУТИ З НУДО́ТИ.** Дуже томитися, нудьгувати. — *Вернусь у прийомну... І* ***сохну з нудоти:*** *Ходжу або гріюся, ставши під грубку* (С. Олійник).

СПАДАТИ

604. **СПАДА́ТИ (прихо́дити, сплива́ти** *і т. ін.***) / СПА́СТИ (прийти́, спливти́** *і т. ін.***) НА ДУ́МКУ (на па́м'ять, в го́лову, на га́дку)** *кому і без додатка.* 1. Хто-небудь починає згадувати, думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь. ***Спадав на думку*** *і сам Гаркун-Задунайський, але думка цього образу якось не могла схопить виразно* (В. Винниченко); *Харкевич усе дужче й дужче хвилювався, йому* ***спадало на думку*** *неймовірне, від усіх тих здогадів почала боліти голова* (С. Голованівський); ***Спадали на пам'ять*** [Микиті] *усі ліки та знадіб'я, які вживають підвереджені* [з підірваним здоров'ям] *люди* (Л. Яновська); *Дорога ж бита поряд, і мало якому гаспиду* ***спаде на гадку*** *заглянути до мене на горище* (І. Головченко і О. Мусієнко). **НАВЕРТА́ЛОСЯ НА ДУ́МКУ,** *безос. Мимоволі* ***наверталось на думку:*** *що буде з нами? З людьми, заводами, соборами?* (О. Гончар); // Хто-небудь придумує щось, додумується до чогось. *Батьківщиною тюльпана є наші чорноморські степи! Але чи нашому русинові* ***сплило б у голову*** *робити ґешефти на тюльпанах?* (Ірина Вільде). **СПА́ЛОСЯ У ГО́ЛОВУ.** — *Що, мамо, як не зазеленіє? — запитався вдруге Івась. — .. Як-то не зазеленіє? Що тобі .. у* ***голову спалося*** (Ю. Яновський).
2. Згадуватися, пригадуватися. *Образ брата Петра та дружна компанія його друзів льотчиків, з якими він заїздив,* ***спливають на думку*** *Тоні* (О. Гончар); *Чудовий такий був вечір весняний, що сама веснянка* ***на думку наверталась*** (Марко Вовчок).

605. **СПАДА́ТИ / СПА́СТИ З ЛИЦЯ́ (на лиці́, на виду́).** Ставати блідим, змученим; марніти. — *Молодая дівчинонька, Чого* ***з лиця спала?*** (Укр.. думи..); — *Мабуть, тебе, сину, там так понівечили, що кістки цілої не оставили? Дивись, як* ***на виду спав...*** *поблід, позеленів* (Панас Мирний). **З ЛИ́ЧЕНЬКА СПА́СТИ.** *Дарма, що* ***з личенька спала,*** *а справдешня козачка!* (Марко Вовчок); *Три дні, тиждень ти криєшся... Вже в тебе всі питають, чого ти* ***з личенька спала*** (П. Куліш); *А ти ж би змерзла була, а ти ж би align="right"рознемоглася, з* ***личенька спала*** (Л. Костенко). **СПА́ЛИЙ З ЛИЦЯ́.** *Десь тільки згодом Єльчині очі побачать людей, до виснаги зморених,* ***спалих з лиця,*** *ніби вичавлених* (О. Гончар).

606. **СПАДА́ТИ / СПА́СТИ З ТІ́ЛА (в ті́лі, на ті́лі).** Худнути. *Стара попадя над дочками тремтіла Та посаг у скрині складала для них, Ниділа й сивіла,* ***спадаючи з тіла*** (Л. Первомайський); *Його* [кота] *завивання ставало дедалі одчайдушним. Сусід прив'язав страдника, щоб не бігав уночі й не* ***спадав на тілі*** (З. Мороз); *Роман спостився, змарнів, зблід,* ***спав з тіла*** (І. Нечуй-Левицький).

607. **СПАДА́ТИ / СПА́СТИ З ЦІНИ́ (у ці́ні).** Втрачати своє значення; ставати менш важливим. — *А пани — все пани — з* ***ціни не спадають!*** (С. Руданський).

СПАДІ

608. **НА СПА́ДІ. 1.** *чого.* Вкінці, близько до кінця. ***На спаді*** *дня Василь зачиняє крамницю* (З газети).
2. Закінчуватися. *Червнева ніч уже* ***на спаді*** (Л. Смілянський).

3. У стані, близькому до занепаду. *Рабовласницьке суспільство було вже* ***на спаді,*** *а йому на зміну йшов феодальний лад* (З журналу).

СПАЛИТИ

609. **СПАЛИ́ТИ [ЗА СОБО́Ю] МОСТИ́.** Рішуче порвати з ким-, чим-небудь; зробити неможливим повернення до когось, до чогось. *Уявивши себе між студентів, Денис скривився. Ні, назад не було вороття. Він сам* ***спалив мости*** *і не шкодує* (М. Ю. Тарновський); *А проте й у роки реакції Винниченко, як мовиться, не* ***спалив за собою мости*** (В. Винниченко). **СПАЛИ́ТИ МІСТО́К ЗА СОБО́Ю.** *Тварина — і та свою матір чує, а моя* [дочка] *як пішла з хати, то й* ***місток за собою спалила,*** *— журилася Одарка* (Григорій Тютюнник).

СПАСИБІ

610. **ЗА СПАСИ́БІ.** Даремно, без оплати, безкоштовно. *В пляшці була не горілка, а кислий оцет. Хоч оцту теж* ***за спасибі*** *не купиш, але Сивокіз образився* (П. Панч); *Багато громадян, здебільшого пенсійного віку, хворі, через свою неміч не здатні самостійно забезпечити себе паливом, викопати картоплю, зорати город тощо.* ***За "спасибі",*** *погодьтеся, такі послуги вже не роблять* (З журналу).

611. **НІ ЗА СПАСИ́БІ.** Без будь-якої вигоди; нічого не маючи за що-небудь. [Юда:] *Яку я втіху мав? За жебраками носити торбу, попихачем їм буть* ***ні за спасибі!*** (Леся Українка).

612. **СПАСИ́БІ ВА́ШІЙ ТЬО́ТІ (ва́шому ба́тькові),** *ірон.* Уживається для вираження незадоволення тим, з чим хто-небудь не може погодитися або чого не може прийняти. *— Ви могли б організувати якусь акцію на Сході.—* ***Спасибі вашій тьоті!*** *Лізьте самі в те пекло* (П. Загребельний).

СПАСТИ

613. **КА́МЕНЕМ (ка́мнем) З СЕ́РЦЯ СПА́СТИ.** Позбутися чого-небудь неприємного, важкого. *Коли б швидше .. Звіздочка засяяла, От тоді* [тоді] *б то болість злая* ***Камнем з серця спала*** (П. Гулак-Артемовський).

614. **СПА́СТИ НА ДУ́ШУ** *кому.* Сподобатися кому-небудь. *А той кум таки чимало* ***спав її*** [жінці] ***на душу,*** *вхибнув-таки жменьку куминої ласки* (Україна сміється).

615. **СПА́СТИ НА О́ЧІ** *кому.* Раптово стати поміченим ким-небудь. *Він тримав зброю напоготові і йшов не по самій стежці, а обабіч, щоб першому не* ***спасти на очі*** *ворогові* (О. Слісаренко).

616. **СПА́СТИ (сплисти́) З РО́ЗУМУ.** Збожеволіти. *Ні, наші козаки ще* ***з розуму не спали,*** *Щоб Вовка од біди сховали!* (Л. Глібов); [Рябина:] *Чи ти, старий, здурів, Чи* ***з розуму сплив?*** *Та за що дерево путаєш?* (І. Франко). **З РО́ЗУМУ СПА́СТИСЯ.** *З ледащим* [ледачим] *спознався —* ***з розуму спався*** (Укр.. присл..).

СПАТИ

617. **СПА́ТИ І В СНІ БА́ЧИТИ** *що.* Дуже бажати, хотіти чого-небудь, мріяти про здійснення чогось. *Антон аж труситься Пожитька з земельного комітету зіпхнути. Щоб — самому.* ***Спить і в сні бачить*** *себе на його місці* (А. Головко).

СПЕКТИ

618. **СПЕКТИ́ ЧО́РТА,** *лайл.* Нічого не дістати, не одержати, не добитися. *Максим дивувався... "Узяв би ти в нашій стороні! — думав він.— Мабуть би,* ***чорта спік****"* (Панас Мирний).

СПЕЧЕНИЙ

619. **ЩО́ЙНО (ті́льки що, ті́льки-но) СПЕ́ЧЕНИЙ,** *ірон.* Який недавно або щойно став ким-небудь, здобув якусь професію, призначений на яку-небудь посаду і т. ін. *Глибоко зітхнувши, далі заговорив* [Ковалишин] *тим твердим тоном, яким* ***щойно спечені*** *начальники звертаються до підлеглих* (Ю. Шовкопляс).

СПИНА

620. **СПИ́НА НЕ РОЗГИНА́ЄТЬСЯ** *у кого і без додатка.* Хто-небудь багато і без відпочинку працює. *По наших селах українських багато і таких господарів, .. котрі цілий вік свій у роботі та роботі, руки та ноги спочинку не мають,* ***спина не розгинається*** *ніколи* (Панас Мирний).

621. **ЧУЖА́ СПИ́НА.** Той, на кого можна перекласти свою роботу, обов'язок, відповідальність і т. ін. *— Бач,— докоряє батько,— як прийшло до діла, то він за* ***чужі спини!*** (Д. Прилюк); *— Ви, я бачу, також мудрець за* ***чужою спиною*** (Григорій Тютюнник).

СПИНИТИ

622. **СПИНИ́ТИ О́КО** *на чому—кому.* Звернути увагу на що-небудь, на кого-небудь. *У розмові про національні риси характеру мені хочеться* ***спинити око*** *на тих проявах цього характеру, які свідчать про внутрішнє багатство народу* (М. Рильський).

СПИНІ

623. **НА СВОЇ́Й СПИ́НІ,** *зі сл.* звідати, пізнати *і под.* Сам, на власному досвіді. *Та що мені Вам про це розказувати, як Ви самі добре знаєте,* ***на своїй спині*** *усе про це звідали* (Панас Мирний).

СПИНОЮ

624. **ЗА СПИ́НОЮ** *у кого, чиєю, кого і без додатка.* 1. Таємно від кого-небудь. *Шаную воро-*

*га свого І хитрого і злого. Остерігаюся його І жду всього від нього. Та забуваю в суєті, Що в мене за **спиною** Мені готують пастку ті, Хто їсть і п'є зі мною* (І. Низовий).
2. *зі сл.* жи́ти, бу́ти *і т. ін.* Під чиєю-небудь опікою, чиїмсь захистом; за підтримкою або на утриманні кого-небудь. *У великій родині Річинських жінки всіх поколінь жили виключно **за спинами** своїх чоловіків* (Ірина Вільде). **ЗА ШИРО́КОЮ СПИ́НОЮ.** *Дмитрові здавалося, Гайченко не на своєму місці, що він живе собі **за широкою спиною** Боровика, як у Бога за пазухою* (Ю. Збанацький).
3. У минулому. ***За спиною** в неї нелегке життя з своїми втратами, болями...* (О. Гончар).
4. Позаду кого-небудь. *Покойові їй проходу не дають: пройде вона — очима так і проводять, **за спиною** регочуть* (Панас Мирний); *Полк швидко просувався вперед, залишаючи **за спиною** окремі вогневі точки противника* (З журналу).

СПИРАЄ

625. **СПИРА́Є / СПЕ́РЛО ДУХ (ві́ддих, гру́ди** *і т. ін.*) *кому і без додатка, безос.* Кому-небудь важко дихати від надміру почуттів, сильних переживань і т. ін. *Чіпка почув, що в його якось страшно затіпалось серце, .. **спирало дух,** важко було дихати* (Панас Мирний); *Від хвилювання **спирало віддих,** туманіло в очах. Боявся* [Шевченко], *що знепритомніє* (О. Гуреїв); *Чернишеві **спирало груди.** Кожне Ференцове слово ранило його* (О. Гончар).

СПИРАТИСЯ

626. **СПИРА́ТИСЯ / СПЕ́РТИСЯ НА ПЛЕЧЕ́** *чиє, кого і без додатка.* Знаходити в кому-небудь підтримку, допомогу. *Вона вгадала в ньому надійного мужа й господаря, **на плече** якого з певністю можна **спертись*** (О. Гончар).

СПИСАНИЙ

627. **ЯК НА ПАПЕ́РІ СПИ́САНИЙ,** *зі сл.* став, з'яви́вся, вроди́вся *і т. ін.* Дуже швидко. [Самрось:] *От бачиш, який я справний? Хоч і додому тепер... В мент вродився, **як на папері списаний!** Поганяй!..* (М. Кропивницький).

СПИСАТИ

628. **[НІ] ПЕРО́М НЕ СПИСА́ТИ (описа́ти) [НІ СЛО́ВОМ НЕ СКАЗА́ТИ]** *чого, фольк.*
1. Хтось не може визначити, висловити надзвичайної вроди, краси кого-, чого-небудь. *А що ті зачіси на голові, то й **не списати пером** які* (Марко Вовчок); ***Ні пером не списати, ні словом не сказати** тії* [тієї] *несподіваної краси, якою до вас усміхнулася долина!* (Панас Мирний).
2. *який.* Надзвичайно гарний, вродливий; чудовий. *Дочка у неї була дуже вродлива — **ні пером не списати, ні словом не сказати*** (З усн. мови). **НІ ПЕРО́М СПИСА́ТЬ, НІ ЗМАЛЮВА́ТЬ.** *Ти в порі розквітлій, як картина, **Ні пером списать, ні змалювать*** (М. Шеремет). **НЕ МО́ЖНА СЛО́ВОМ РОЗКАЗА́ТИ, А́НІ ПЕРО́М ОПИСА́ТИ.** *Така була краса його* [отамана] *невиписанна ., що **не можна словом розказати, ані пером описати*** (Марко Вовчок).

629. **СПИСА́ТИ / СПИ́СУВАТИ СПИ́НУ (шку́ру, шкі́ру)** *кому, чию.* Шмагати, залишаючи сліди ударів. [Гордій:] *Прийшов, а хазяїн як почав мене ретязем катувать... Ось як **списав спину** (Підніма сорочку, показує)* (М. Кропивницький); — *Чи бач, як пан Рябка почастовав* [почастував]... *Що так з його юшить і пасока тече! Та тож-то так звелів всю **шкуру** скрізь **списати,** що тобі нема і курці де клювати* (П. Гулак-Артемовський); *Взяв гарапника, відшмагав Івана і пригрозив: — Як не будуть вилискувати* [коні], *мов люстерко, то я **спишу** тобі **шкіру,** що посинієш* (Казки Буковини). **СПИСА́ТИ ШКУ́РУ ВЗДОВЖ І ВПО́ПЕРЕК.** — *Але я колись таки **спишу** твою **шкуру вздовж і впоперек!** — у жовтих очах* [Терентія] *густішає злоба* (М. Стельмах).

СПИТИСЯ

630. **З КРУ́ГУ (з пуття́) СПИ́ТИСЯ.** Остаточно опуститися, втратити людську гідність через пияцтво. [Христя:] — *От, дивіться, коли не здурів парубок... **З кругу спився!*** (Панас Мирний); [Перун:] *Перепився* [старий] *та з розуму з'їхав.* [Казидорога:] *Сам **з кругу спився*** (І. Франко).

СПИТЬ

631. **СПИТЬ І БА́ЧИТЬ.** Постійно думати, мріяти про щось. *Дитина, як кажуть, **спить і бачить** свою улюблену працю* (В. Сухомлинський).

СПИЦЯ

632. **ДЕСЯ́ТА СПИ́ЦЯ В КО́ЛЕСІ.** Той, хто відіграє незначну роль у чомусь. — *Ти мусиш зараз же розповісти, хто він і звідки. Щоб я був спокійний за тебе, за Павла і за себе, хоч я тут, правда, **десята спиця в колесі*** (С. Добровольський).

633. **НЕ ОСТА́ННЯ СПИ́ЦЯ В КО́ЛЕСІ.** Той, хто відіграє певну роль у чомусь, займає певне становище. *Став він* [Шавкун] ***не остання спиця в колесі** ..Де взялася в людей шана і повага до його* [нього]*!* (Панас Мирний); *І Ліна та Василинка теж квапляться на свої місця, бо й вони **не останні спиці** в цьому величезному трудовому **колесі*** (О. Гончар); *Товкучка був **не останньою спицею в колесі:** усі справи йшли через його руки* (З журналу).

СПИЧКА

634. [Є] **СПИ́ЧКА В НО́СІ** *у кого.* Хто-небудь тямущий, кмітливий. *У хлопця цього є таки **спичка в носі*** (З усн. мови).

СПІВАТИ

635. **СПІВА́ТИ АЛІЛУ́Я** *кому, ірон.* Надмірно захвалювати кого-небудь. *Підлабузники **співали алілуя** своєму начальнику* (З усн. мови).

636. **СПІВА́ТИ (вести́) ТІЄ́Ї [Ж (са́мої, своє́ї)].** Повторювати сказане кимсь раніше. *Одно затялося, каже, що не буде вкупі жити, а друге й собі **тієї співає**...* (М. Коцюбинський); *— Мало знати. Серцем треба перевірити, — відповідала Катерина. — Глядіть, перевіряйте,— **співала своєї** Уляна.— Наше бабське діло таке: сьогодні краса, а завтра роса...* (М. Олійник); *— А хто ж це, хлопці, є там у вас у Борисівці? — Є... Моя наречена... Зайшла мовчанка. "Чи він справді, чи .. Ваньку валяє?" — **вела тієї ж самої** Максимова .. думка* (І. Багряний).

637. **СПІВА́ТИ (виво́дити, розлива́тися, залива́тися) СОЛОВЕ́ЙКОМ (солов'є́м),** *ірон.* З надмірним запалом, довго і пишномовно висловлюватися, говорити про що-небудь. *З полегшенням перейшов він* [промовець] *до козацьких справ. Тут можна **розливатися соловейком,** не накликаючи нічийого гніву* (З. Тулуб); *Кошовий **розливався соловейком**... Не помітив навіть того, так був захоплений своїми думками* (Н. Рибак).

638. **СПІВА́ТИ ВІДХІДНУ́** *кому, чому.* Вважати кого-, що-небудь приреченим на загибель, на знищення; прощатися з кимсь, чимсь назавжди. *Неабиякі, не прості то були похорони, то дворянство ховало свого предводителя, то панство **співало відхідну** своїм розкошам* (Панас Мирний).

639. **СПІВА́ТИ В ОДИ́Н ГО́ЛОС.** Говорити, твердити разом те саме. *Турбувався* [Лушня] *тільки про одно: коли б перше Чіпки побачитись з Петром та Якимом, та наструнчити їх, щоб уже **в один голос співали*** (Панас Мирний).

640. **СПІВА́ТИ ГІМН (гі́мна)** *кому, чому.* **1.** Славити, прославляти кого-, що-небудь. *Я **співаю гімна** тобі, моє велике місто!* (Ю. Яновський). **2.** *ірон.* Надмірно захвалювати кого-небудь, вихваляти щось. *Критики в один голос **співали гімн** автору* (З усн. мови).

641. **СПІВА́ТИ ДИФІРА́МБИ** *кому, чому.* Захвалювати кого-небудь, вихваляти щось. *— Твір завжди викликає запальні суперечки,— одні не згоджуються з автором, інші **співають йому дифірамби*** (П. Колесник).

642. **СПІВА́ТИ (заво́дити / завести́) ЛА́ЗАРЯ.** Прикидаючись нещасним, скаржитися на життя. *І з лиця не старі, і душею молоді! Годі вам **лазаря співати!** Ще й заміж підете,— говорила Христина* (І. Нечуй-Левицький); *— Ну, **завели лазаря,** тепер до вечора не замовкнуть* [жінки],*— мовила Соломія* (С. Добровольський).

643. **СПІВА́ТИ З ЧУЖО́ГО ГО́ЛОСУ.** Не маючи власної думки, сліпо повторювати чуже; діяти за чужими настановами. *— Ви **співаєте з чужого голосу,** мій недосвідчений друже,— недбало кинув розпорядник* (А. Крижанівський). **ГОРЛА́ТИ З ЧУЖО́ГО ГО́ЛОСУ.** *До нього вчепився такий самий молодий, кругловидий солдат-гайдамака. **Горлає з чужого голосу*** (О. Довженко). **СПІВА́ТИ З ГО́ЛОСУ** *чийого. Отаман Лизогуб наморщив чоло, заклав руку за борт френча.— З чийого ви **голосу співаєте,** пане сотник? Щось мені й Тур таке торочив* (П. Панч).

644. **СПІВА́ТИ ОДНІЄ́Ї Й ТІЄ́Ї [Ж].** Весь час повторювати те саме, ту саму думку. [Зінька:] *Ти, Ісайку, **однієї й тієї співаєш*** (Є. Гуцало).

645. **СПІВА́ТИ ПІ́СЕНЬКУ** (*рідше* пі́сню) *чию.* Не маючи власної думки, сліпо повторювати чуже; діяти за чужими настановами. [Секретар:] *А ти знаєш, чию **пісеньку співаєш?** — Може, бандерівську? — гірко усміхнувся Дубов* (М. Ю. Тарновський).

646. **СПІВА́ТИ СТАРУ́ ПІ́СНЮ.** Продовжувати говорити що-небудь давно відоме (переважно негативне). *— Все продовжуєте **співати стару пісню.** Вам уже ніхто не повірить!* (З журналу). **СПІВА́ТИ СТАРИ́Х ПІСЕНЬО́К.** *— Не **співайте старих пісеньок.** Всі зневірилися у ваших обіцянках!* (З газети).

СПІЙМАЄШ

647. **[І] В ЛО́ЖЦІ ВОДИ́ НЕ СПІЙМА́ЄШ (не пійма́єш)** *кого і без додатка.* Хто-небудь дуже хитрий, спритний. *Сестра її там така, що **і в ложці води не піймаєш*** (Ганна Барвінок).

СПІЙМАТИ

648. **СПІЙМА́ТИ (вхопи́ти, схопи́ти** *і т. ін.*) **/ ЛОВИ́ТИ (хапа́ти) О́БЛИЗНЯ. 1.** Лишитися без того, на що розраховував, сподівався; не отримати нічого; зазнати невдачі в чомусь. *Ледар літо спав, восени **облизня спіймав*** (Укр.. присл..); *Вже другий день Тарас никав селом в такому стані. .. Поткнувсь додому, та довелось тікати, **спіймавши облизня*** (Василь Шевчук); *— Віриш ти, що ця свердловина .. дасть нафту чи газ, чи отак, **спіймавши облизня,** ми підемо звідси?* (І. Цюпа); *Наставив вухо, щоб слухати, але його ходу почули, і він .. мусив **схопити облизня*** (Д. Бедзик); *— **Скуштував облизня!** А що не молодець Василь!* (Панас Мирний); *У цьому одвічно бентежному місті **ловлять облизня** і моторніші та спритніші за мене* (М. Рудь).

2. Одержати відмову при сватанні, залицянні. — *Мотря Коваленкова, що за нею усі парубки упадали та й **облизня спіймали**, сміялась, а проте подавала йому рушники* (Грицько Григоренко); *Роман заслав старостів до однієї дуже гарної дівчини, але **вхопив од неї облизня**, потім заслав старостів до другої і потяг гарбуза* (І. Нечуй-Левицький).

649. **СПІЙМА́ТИ ЖАР-ПТИ́ЦЮ (золоту́ ри́бку).** Стати везучим, досягти чогось значного. — *Вистоїш проти біди, не даси себе придавити, от уже й твоє зверху, а наберешся сили, випростаєшся,— дивись, і **спіймаєш свою жар-птицю*** (Л. Юхвід).

650. **СПІЙМА́ТИ ЛЯ́ПАСА.** Бути битим долонею по обличчю, потилиці і т. ін. ***Спіймав*** [Оврам] .. *такого **ляпаса** — аж пика йому почервоніла, а потім і зелена стала, бо ручка в Параски-Роксолани була нівроку замашненька* (О. Ільченко).

651. **СПІЙМА́ТИ НА ВУ́ДОЧКУ.** Вдаючися до хитрощів, обману і т. ін., примусити когонебудь зробити щось; перехитрити, ошукати кого-небудь. [Андрій:] *Якби я налякався їх, якби я дав себе **спіймати на вудочку** ваших петерсонів, вони б не сказали: "Макаров-зрадник"* (Я. Галан).

СПІК

652. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ОСТА́ННЄ СПІК,** *зі сл.* з і т х а́ т и. Дуже сумно, невесело, зажурено. — *Чого зітхаєш, **мов останнє спекла?** — знову допитується Олена .. — Хіба ж, мамо, у цій лахманині можна виходити на вулицю?* (М. Стельмах).

СПЛАТИТИ

653. **СПЛАТИ́ТИ БОРГ (борги́)** *кому.*
1. Віддячити кому-небудь за щось хороше або за добре ставлення до себе. *Ця операція була для нього особливою: доля надала йому можливість саме зараз сповна **сплатити борг** людині, яка колись вирвала його з пазурів смерті* (І. Головченко і О. Мусієнко).
2. Помститися кому-небудь за вчинене зло, неприємність. — *Головне, я тепер всім своїм колишнім партайгеносе сповна **сплачу борги**. Ну, начувайтеся ж!* (І. Головченко і О. Мусієнко).

СПЛАЧУВАТИ

654. **СПЛА́ЧУВАТИ / СПЛАТИ́ТИ ДАНЬ (дани́ну)** *кому, чому.* Високо, належним чином оцінювати кого-, що-небудь. — *Не картайте себе,— сказала Ірен.— Це просто **данина** молодості, яку ми всі так чи так **сплачуємо*** (В. Підмогильний); *Ну, от і добре. Музі **дань сплатив** я* (М. Рильський).

СПЛИВАТИ

655. **СПЛИВА́ТИ З РУК** *чиїх.* Безслідно зникати, пропадати і т. ін. для кого-небудь. *Масний подільський чорнозем .. **спливав з їхніх рук*** (М. Стельмах).

656. **СПЛИВА́ТИ (спада́ти) / СПЛИВТИ́ (спа́сти) НА ЯЗИ́К** *кому і без додатка.* Згадуючи, вимовляти вголос (слово, фразу і т. ін.). *Князь розумів, що треба щось сказати. .. Але спасенна думка утікала від нього, ніяк не хотіла **спливати на язик*** (Д. Міщенко); *Але суворий добродій так вже вичерпався, що **на язик** йому не **спадала** жодна соковита лайка* (Переклад С. Масляка).

657. **СПЛИВА́ТИ (спада́ти) / СПЛИСТИ́ (спа́сти, спливти́) НА УМ (на ро́зум)** *кому і без додатка.* Несподівано з'являтися, виникати у когo-небудь у думці, у думках (переважно про недобрі наміри, бажання і т. ін.). — [Брати] *не тільки те чинили, що шляхетним людям пристало, а й те витворяли, що їм **на молодечий ум спливало*** (Переклад М. Лукаша); *Лаврінові **спала на ум** думка, чи не покусала часом матері скажена собака* (І. Нечуй-Левицький); *От ідуть дівчата: Олена, як та сорока, скрегоче, що **на ум збреде**, а Маруся буцімто і слуха, та усе про своє гада...* (Г. Квітка-Основ'яненко).

658. **СПЛИВА́ТИ / СПЛИВТИ́ (сплисти́) В СПО́ГАДАХ.** Пригадуватися, з'являтися, виникати у думках. *Все їй пригадалося, все **спливло в спогадах*** (З газети).

659. **СПЛИВА́ТИ / СПЛИСТИ́ (спливти́) ПЕ́РЕД ОЧИ́МА (пе́ред о́чі).** Зримо уявлятися кому-небудь. *Німа карта всесвіту, з якої вчиться географії Юрин старший брат, **спливає** раптом **перед очі*** (Ю. Смолич).

СПЛИВТИ

660. **СПЛИВТИ́ (сплисти́, попливти́) [ЗА] ВОДО́Ю.** Минути, пройти без вороття. *Добрий десяток літ **спливло весняною водою** з того часу, як Олександра Василівна прийшла на свій перший урок* (О. Донченко); *Горе вже пройшло, **Спливло водою**,— молодість не зникла, не пройшла!* (М. Драй-Хмара).

СПЛІТАТИ

661. **СПЛІТА́ТИ / СПЛЕСТИ́ СИЛЬЦЕ́ (сільце́)** *на кого.* Користуючись чиєюсь необачністю, залучати кого-небудь до чогось, заманювати кудись. [Нартал:] *Ти знов на мене **сплів сильце**: ти навернув мене у християнство* (Леся Українка).

662. **СПЛІТА́ТИ / СПЛЕСТИ́ СІ́ТІ (сі́тку)** *навколо кого і без додатка.* Інтригуючи, намагатися скомпрометувати когось. *Науковий подвиг Улугбека був не до смаку фанатично настроєним*

прихильникам ісламу, які ***сплітали сіті*** *змов навколо великого вченого* (З журналу).

СПЛІТАТИСЯ

663. **СПЛІТÁТИСЯ / СПЛЕСТИ́СЯ В ОДИ́Н ВУ́ЗОЛ.** Утворюватися, виникати одночасно внаслідок випадкового поєднання якихось обставин. *Готування до Першого травня почалося безпосередньо після всіх цих подій і йшло кількома лініями, що* ***сплітались в один вузол*** (І. Микитенко).

СПОВИТКА

664. **З [СÁМОГО] СПОВИТКÁ (сповитóчка).** З ранніх років; з віку немовляти. — *Слухай, який у тебе стаж? По-моєму, ти редактор* ***із сповитка*** (О. Гончар); — *А ви змалечку рибалите, дідусю?* — ***З самого сповиточка,*** *як тільки ходити навчився* (Ю. Збанацький).

СПОВИТКУ

665. **У СПОВИТКУ́ (у сповитóчку).** У віці немовляти; немовлям. — *Тепер господарює в мене моя дочка-єдиниця, бо старших дочок Бог прибрав до себе, ще як були* ***в сповитку*** (І. Нечуй-Левицький); *Дітей, маленьких немовлят, Їх тільки шкода. Чи на те вродились, Аби* ***у сповитку*** *пізнати голод, спрагу?* (Леся Українка); *Я свого отцяненьки не знаю; я ще* ***в сповиточку*** *зосталася сиротою* (Марко Вовчок); *Мистецтво те було* ***не в сповиточку.*** *Грифони вже ту лань не заклюють. Два скіфи шиють золоту сорочку. Два скіфи з чаші золотої п'ють* (Л. Костенко).

СПОВІДІ

666. **ЯК (мов, нíби** *і т. ін.***) НА СПÓВІДІ,** *зі сл.* п р и з н á т и с я, р о з к а з á т и *і т. ін.* Відверто, нічого не приховуючи. *Нічого робити бідному чоловікові: взяв та й признався князеві,* ***як на сповіді*** (О. Стороженко); — *Хто йшов до баби Мокрини, то той уже їй усю правду повідав* — ***як на сповіді*** (Б. Грінченко); — *Ну, ти ось що, діду, не хлипай, а,* ***як на сповіді,*** *розкажи* (Григорій Тютюнник); *Питаю зустрічних, що тут сталося, а мені,* ***ніби на сповіді,*** *шепочуть у відповідь: щойно в нас хлопці Калашника-партизана гостювали...* (І. Головченко і О. Мусієнко).

СПОВНА

667. **НЕ СПÓВНÁ РÓЗУМУ.** Дурний. — *Кому вони* [військові заняття] *потрібні? — скипів полковник, ще думаючи, що новоприбулий або насміхається над ними, або* ***не сповна розуму*** (М. Стельмах).

668. **СПÓВНÁ РÓЗУМУ.** Уживається для вираження здивування, застереження, коли хтось діє необачно, необдумано. — *Опам'ятайсь, Карпе! Що ти вигадав: по-панському схотів жити, кров свою одмінити? Чи ти* ***сповна розуму..?*** (М. Коцюбинський).

СПОДІВАННЯ

669. **НАД (пóнад) [УСЯ́КЕ] СПОДІВÁННЯ.** Всупереч тому, на що можна було розраховувати; несподівано. *Товар пішов,* ***над сподівання,*** *добре, замовлень приходило чимраз більше* (І. Франко); *Зупинилася на хвилинку, ніби дожидаючи Славкового слова. Її очі* ***над усяке сподівання*** *заклiпали, а вона їх витирала хустинкою* (Л. Мартович).

СПОКІЙ

670. **ВÍЧНИЙ (віковíчний) СПÓКІЙ.** 1. Смерть. *І терпеливо душа старої, пориваючись до Бога, не просила чуда, не думала про Рай, а тільки ревно благала, щоб її діти не засівали землю слізьми, хай Він пошле їм просте селянське щастя, а їй хоч і зараз* ***вічний спокій*** (М. Стельмах). **2.** За релігійними уявленнями — спокійне життя в Раю після смерті. — *Через два тижні жди нас .. Та часом не зрадь нас. Тепер тікай та держи язик за зубами. Подайте милостинку Христа ради, за* ***вічний спокій*** *своїх родителів* [батьків] (І. Нечуй-Левицький); *Одарка .. радила брати всього ..— Мій покійний тато, царство їм небесне,* ***вічний спокій*** *душеньці, бувало часто їздили, пакувались добре й казали: "Їдеш на день — бери харчів на тиждень"* (М. Лазорський).

СПОКУТУВАТИ

671. **СПОКУ́ТУВАТИ / СПОКУ́ТАТИ [СВОЮ́] ВИНУ́ ([свою́] провúну, [свої́] гріхú).** Намагатися добрими ділами, доброю поведінкою заслужити прощення за що-небудь. — *О ні, прошу, я сам* ***спокутую свою провину!*** *Не турбуйтесь, я не нароблю вам безладу* (В. Підмогильний); *Серед інших вашому журналові особливо варто почати* ***спокутувати свої гріхи*** (З журналу).

СПОКУШАТИ

672. **СПОКУШÁТИ ДÓЛЮ.** Уживається для застереження не робити чого-небудь, пов'язаного із зайвим ризиком, небезпекою. [Острожин:] *Орест Михайлович, не* ***спокушайте долі:*** *вона не любить, коли нею нехтують її фаворити* (Леся Українка); *Хтось із чоловіків запропонував випити за майбутнього інфанта, але жінки зашипіли й замахали руками: боронь Боже, не* ***спокушаймо долю!*** (Л. Первомайський); — *Куди пливеш, не* ***спокушав би долі!*** *Хто зна, яке тут царство межове?* (Л. Костенко).

СПОЛОХ

673. **ЯК (мов) НА СПО́ЛОХ.** Дуже швидко. *Кузь не входив, а влітав у хату,* ***наче на сполох*** (Григорій Тютюнник).

СПОПЕЛІТИ

674. **СПОПЕЛІ́ТИ СЕ́РЦЕМ.** Дуже змучитися; стати душевно спустошеним, байдужим до всього через важкі страждання, випробування і т. ін. *Мати* ***спопеліла серцем*** *— єдиний син загинув на фронті* (З газети). **СПОПЕЛІ́ЛИЙ СЕ́РЦЕМ.** *Жила* [Лукина] *невесело і незатишно, доживала віку. Байдужа до всього на світі,* ***спопеліла серцем*** (І. Волошин).

СПОПЕЛЯТИ

675. **СПОПЕЛЯ́ТИ / СПОПЕЛИ́ТИ ОЧИ́МА (зо́ром)** *кого.* Дуже гнівно, презирливо дивитися на кого-небудь. *Підігріваючи себе своїми ж жалісливими й гнівними словами, він* ***спопеляв*** *бідного Костянтина Павловича помутнілими від обурення* ***очима*** (В. Козаченко); *— Як вас величати? — спитав винахідник Жора,* ***спопеляючи очима*** *Джо Дассена на кофтинці феї* (А. Крижанівський); *Чому ти .. не* ***спопелив*** *зрадливця своїм* ***зором?*** (М. Нагнибіда).

676. **СПОПЕЛЯ́ТИ / СПОПЕЛИ́ТИ СЕ́РЦЕ (серця́).** Завдавати кому-небудь великих душевних страждань, викликавши величезної сили почуття до себе. *І голос Бог мені подав: "Устань, пророк, і виждь, і внемли, Сповняйся волею Творця, І, крізь моря йдучи та землі, Глаголом* ***спопеляй серця!*** *"* (Переклад М. Рильського).

СПОТИКАТИСЯ

677. **АЖ СПОТИКА́ТИСЯ,** *зі сл.* бі́гти, мча́ти *і т. ін.* Дуже швидко. *Зайду іноді в ресторан — кельнери підбігають .. А я так поведу тільки рукою: "Шампанерії пляшку, та холодної! Живо!" Мчить,* ***аж спотикається,*** *а я сиджу за столом* (А. Шиян).

СПОЧИВАТИ

678. **СПОЧИВА́ТИ (спа́ти) / СПОЧИ́ТИ (засну́ти) НАВІ́КИ (ві́чним сном). 1.** Бути похованим, лежати у могилі. ***Вічним сном спочивають*** *там* [на кладовищі] *герої-гвардійці...* (Остап Вишня); *Він так мало просить. І цілком заслужив, щоб* ***спати вічним сном*** *під молодими дубами, які сам посадив у полі, — погодився Байрачний* (І. Цюпа); *Син його не повернувся з Балканських гір:* ***навіки спочив*** *.. у братській могилі аж у Болгарії* (М. Стельмах).
2. *тільки док.* **спочи́ти (засну́ти) наві́ки (ві́чним сном).** Умерти. *Поблагословив він сина й жінку, наказав не журитись, хороше поховати його, та* ***й спочив навіки*** (Марко Вовчок); *І знову плаче трембіта. Тепер вже на смерть...* ***Спочив*** *хтось* ***навіки*** *по тяжкій праці* (М. Коцюбинський); *Він здригнувся, легенько зітхнув, Усміхнувсь і* ***навіки заснув*** (П. Грабовський).

679. **СПОЧИВА́ТИ / СПОЧИ́ТИ В БО́ЗІ,** *книжн.* Бути похованим, лежати у могилі. *Ось каплиця на дорозі. Давно тут* ***спочивав у Бозі*** *якийсь-то князь, тепер святий, що месник вбив його лихий* (М. Драй-Хмара).

680. **СПОЧИВА́ТИ / СПОЧИ́ТИ НА ЛА́ВРАХ.** Заспокоюватися, задовольнятися досягнутими результатами, наслідками. *Нині вісімдесятилітній метр* ***спочиває на лаврах*** *і спостерігає за успіхами свого сина, який радує його дедалі більше* (М. Слабошпицький); *Як шкодять театру утриманські настрої, обивательська благодушність, прагнення* ***спочити на лаврах*** (А. Бучма).

СПРАВА

681. **ДЕСЯ́ТА СПРА́ВА** *для кого.* **1.** Не дуже важливо, зовсім неістотно. *— Те, що квартири не було півроку,—* ***справа*** *для нього* ***десята*** (С. Журахович).
2. Нескладно, дуже просто. *Розв'язувати задачі з шкільної програми —* ***десята справа*** *для справжнього математика* (З усн. мови).

682. **МО́КРА СПРА́ВА; МО́КРИЙ ВЧИ́НОК; МО́КРЕ ДІ́ЛО.** Злочин, пов'язаний з убивством або кровопролиттям. *— Еге,— сказав собі бургомістр,— цей хлопчик був коло* ***мокрих справ!*** (Ю. Яновський); *Мотя, прозваний Мокрим, десь, певне, за його* ***"мокрі" вчинки,*** *був цікавий, проте, не тільки хулігансько-злодійською славою* (Ю. Смолич). **МО́КРА І СУХА́ СПРА́ВА.** *Допиталися організаторів цього маскарадного загону. Це були .. найняті ватажки нальотчиків, спеціалісти* ***мокрої і сухої справи,*** *матроський цей загін мав зрадити при слушній нагоді* (Ю. Яновський).

683. **ПРОПА́ЩА СПРА́ВА; ПРОПА́ЩЕ ДІ́ЛО.** Що-небудь безнадійне, приречене на невдачу; даремна річ. *—Да, Юхиме, діла! Якщо і такі вже, як Євмен, пішли від нас,—* ***пропаща справа*** (А. Головко); *— Теплов був, мамо, у вас?..— Був, щоб намовила тебе подати цариці просьбу про родовий гетьманат; казав, що так буде краще: бо цариця побоїться полковників, і то буде* ***пропаща справа,*** *а от коли ти подаси сам, тобі, мовляв, вона повірить, бо всі Розумовські її родичі, вірні піддавці* (М. Лазорський); *— Їй же богу, я її не пускав! А вже де жінка вмішається, то й* ***пропаще діло*** (І. Нечуй-Левицький).

684. **СПРА́ВА ЖИТТЯ́** *чийого.* Щось надзвичайно важливе, серйозне для кого-небудь.

Маю робити й робити Те, що належить мені.., Те, про що ми говорим: — ***Справа мого життя*** (П. Дорошко).

685. **СПРА́ВА КОРО́ТКА** *у кого.* Хто-небудь рішучий, категоричний у прийнятті рішень. *Ну, Хома знав, що зробити* [з гуральнею]. *В нього* ***справа коротка:*** *— Спалити* (М. Коцюбинський).

686. **СПРА́ВА ЧЕ́СТІ.** Те, що визначає гідність особи, колективу і т. ін.; почесний обов'язок. *Поставив він собі за* ***справу честі*** *Найважчий камінь зразу перенести* (С. Крижанівський); *— Що вже сталося, те сталося. Але* ***справа нашої честі*** *— відвернути від вас біду* (І. Головченко і О. Мусієнко).

СПРАВИТИ

687. **СПРА́ВИТИ ПАРНЮ́.** Вилаяти, покарати, побити кого-небудь. *— Ходи, небоже, зараз я тобі* ***справлю парню!*** *— сказав Іван, ухопив Микиту за обшивку й таки виніс до сіней* (Л. Мартович).

СПРАВЛЯТИ

688. **[ПО] СІМ НЕДІ́ЛЬ НА ТИ́ЖДЕНЬ СПРАВЛЯ́ТИ (ма́ти).** Нічого не робити, уникати праці. *— Там, у го́роді* [місті], *розкіш їм, воля, страху немає... От воно і звикне без діла сидіти,* ***по сім неділь на тиждень справляти!*** (Панас Мирний).

689. **СПРАВЛЯ́ТИ БАЛА́ЧКУ.** Вести пусту розмову. *— Ми* [жінки] *цікавіші од вас* [чоловіків] *і не всі любимо* ***справляти балачку*** *про квітки та вишивання* (І. Нечуй-Левицький).

690. **СПРАВЛЯ́ТИ О́ХИ.** Скаржитися на своє безсилля, уникаючи роботи. *— Нам тепер, матінко, не* ***охи справляти,*** *а дбати про господарство. Від цього й державі користь, і нам зиск* (С. Добровольський).

691. **СПРАВЛЯ́ТИ ПОСИДЕ́НЬКИ** (*рідше* **си́дні**). Нічого не робити; бути нічим не зайнятим, уникати роботи. *Аристарх пробачився, що* ***справляти посиденьки*** *не має часу, й устав. Старий онука не затримував* (В. Логвиненко); *Електрика за все нам одробляє. І ми, звичайно,* ***сиднів не справляєм*** (І. Вирган). **ПОХОДЕ́НЬКИ ТА ПОСИДЕ́НЬКИ СПРАВЛЯ́ТИ.** *— Мати всю важку роботу скидає на Мотрю, а сама тільки* ***походеньки та посиденьки справляє*** (І. Нечуй-Левицький).

692. **СПРАВЛЯ́ТИ СМІ́ШКИ** *перев. з ким.* Безтурботно, у веселощах гаяти час. *Дука щасливий не спить: Добре йому у палатах під кришею Вина-горілочку пить. Любо йому в теплі вигріватися,* ***смішки справляти*** *з гістьми* (П. Грабовський). **СПРАВЛЯ́ТИ СМІ́ХИ (хи́хи) ТА РЕ́ГОТИ.** *Москалі .. лабузнились до Явдохи, а Явдоха* ***справляла*** *з ними* ***сміхи та реготи...*** (Панас Мирний); *Стояла* [Тоня] *в колі сержантів з полігона і* ***хихи та реготи*** *з ними* ***справляла*** (О. Гончар).

СПРОБА

693. **СПРО́БА (про́ба) ПЕРА́.** Перші ранні твори, праці письменника, вченого тощо. *У Ваші руки попалися перші мої роботи,* ***спроба пера*** (М. Коцюбинський); *Писати Агатангел Кримський почав ще в гімназії. З-під його пера з'являються вірші, оповідання, переклади. Та це були лише* ***проби пера*** (З газети).

СПРОБУВАТИ

694. **СПРО́БУВАТИ / ПРО́БУВАТИ ЩА́СТЯ (уда́чі).** Відважитися на щось, сподіваючись на успіх. *Будь-що-будь! Хома вирішив* ***спробувати щастя*** *в сусідів* (О. Гончар); *Розсипалися* [опришки] *по селах добирати леґінів; знайшли душ із десять таких, що хотіли* ***спробувати щастя*** (Г. Хоткевич); *— Я просто* ***пробував удачі,*** *а всяка ж проба може не вдатись* (Леся Українка).

СПРОВАДИТИ

695. **СПРОВА́ДИТИ ДО ПЕ́КЛА (на ши́беницю).** Заподіяти кому-небудь смерть. *Ой коби* [якби] *я була знала, яка моя свекра* [свекруха], *Я би її* ***спровадила*** *відтепер* ***до пекла*** (Коломийки); *Хвалився* [становий], *що кожному п'ятому "шкуру спустить", що кожного десятого* ***"на шибеницю спровадить"*** (А. Головко).

СПУСКАТИ

696. **НЕ СПУСКА́ТИ З ДУ́МКИ** *кого, що.* Весь час думати, не забувати про кого-, що-небудь. *Співаючи тих пісень, вони* ***не спускали з думки*** *тих молодих студентів, котрі так довго бігали слідком за ними* (І. Нечуй-Левицький).

697. **НЕ СПУСКА́ТИ / НЕ СПУСТИ́ТИ О́КА (оче́й)** *з кого—чого.* **1.** Постійно пильно дивитися на кого-, що-небудь. *Маруся їхала конем. Була змучена і фізично, і морально. Опришок* ***не спускав з неї ока*** (Г. Хоткевич).

2. Милуватися ким-, чим-небудь, задивлятися на когось. *За що вони* [люди] *тепер мене В палатах вітають, Царівною називають,* ***Очей не спускають*** *З мого цвіту?* (Т. Шевченко); *Маковей, сам того не помічаючи, весь час* ***не спускав очей*** *з Ясногорської* (О. Гончар). **ОЧЕ́Й НЕ СПУСТИ́ТИ.** ***Очей*** *з неї* [Галі] ***не спустить*** [офіцер], *і що розказував Олексієві, забуде, замовчить; а коли Олексій що розказує, то він і не чує нічого* (Г. Квітка-Основ'яненко).

3. Постійно наглядати, стежити, спостерігати за ким-, чим-небудь. *Боячись, як би під впливом лихих чуток і розмов покоївка чогось не накоїла, Уляна Григорівна наказала Христині* ***не спускати ока*** *з Наталки* (С. Добровольський); *Я сту-*

*паю крок убік, але **не спускаю ока** з мого переслідувача: він такий самий крок — до останнього вагона* (Р. Іваничук); — *Бачу, **не спускає з тебе очей**,— вела своє мати,— за кожним ступнем стежить. Мабуть, цариця наказала так робити, ніби не радник, а, прости Боже, зрадник,.. недобра то людина, чує моє серце* (М. Лазорський); — *З кузні треба **не спускати очей**, щоб наші плуги не останніми пленталися у зведеннях* (М. Стельмах). **НЕ СПУСКА́ТИ З ОЧЕ́Й** *кого, рідше що. Немає Мотрі спокою й у церкві: і там її **не спускають з очей*** (Панас Мирний); — *Додому втрапиш відтіль, Олексієчку? — зітхнула мати— Втраплю, мамо.— Чому не втрапити, втрапить,— прогув, як джміль, присадкуватий орач у доброму кожусі ..— Треба брати все по сонцю, а вночі **не спускати з очей** Чумацького Воза, тільки забирати все ліворуч* (М. Лазорський).
4. Приділяти постійну увагу чому-небудь. *Знаменно, що на всіх етапах свого творчого розвитку Рильський **не спускав з ока** питань краси і з неабиякою мужністю захищав свої погляди* (С. Крижанівський).

698. **СПУСКА́ТИСЯ** (**пуска́тися, йти** *і т. ін.*) **/ СПУСТИ́ТИСЯ** (**пусти́тися, піти́** *і т. ін.*) **НА ДНО. 1.** Зазнавати поразки, невдачі в чому-небудь, втративши будь-яку надію на поліпшення. *А ви й не пишете мені, .. чи має мене рятувати* [Спілка], *чи ні. Хай би вже знав, чи маю **пускатися на дно**, чи ще можу ногами дригати* (М. Коцюбинський); [Курінний:] *Записку віддай в руки самому Петрові Карповичу... Одним словом, хай рятує, бо можу **піти на дно*** (М. Зарудний); // Переставати чинити опір чому-небудь, змиритися з чимсь. *Не трать, куме, сили, **спускайся на дно*** (Укр.. присл..).
2. Морально спустошуватися, опускатися. *Шкода їй було колишнього чоловіка. Покалічений, безпорадний, він пропаде без належного догляду. Зіп'ється з горя і **піде на дно*** (М. Ю. Тарновський). **СПУ́ЩЕНИЙ НА ДНО.** *Вийшовши з тюрми зимою, я почув себе мов **спущеним на дно*** (І. Франко).

СПУСТИВШИ

699. **СПУСТИ́ВШИ РУКА́ВА** (**рукави́**). **1.** *зі сл.* п р а ц ю в а́ т и. Без охоти, без старання. — *Я, знаєте, не люблю працювати абияк, **спустивши рукава*** (Ю. Збанацький).
2. *зі сл.* ж и́ т и. Безтурботно, нічого не роблячи. *До кого ж ласкава ся доля лукава, Такий живе, як сир в маслі, **спустивши рукава*** (Пісні та романси..).

СПУСТИТИ

700. **СПУСТИ́ТИ ДУХ.** Умерти. *Іван як хватоне царя Ірода, .. так цар Ірод і **дух спустив*** (Укр.. казки); — *Ой, лишенько... умираю! — скрикнула Явдоха та й **дух спустила*** (Панас Мирний).

701. **СПУСТИ́ТИ З О́КА** (**з оче́й**) *кого* На якийсь час перестати стежити, наглядати за ким-небудь. *Ключар удає, ніби **спустив її з очей**, і звертається до інших* (Леся Українка); *А нуте, нуте, чого стали? — гукнула панська ключниця.— Оце така робота? Аби вас **з очей спустить**, то вже й шабаш?* (Олена Пчілка).

702. **СПУСТИ́ТИ ШКУ́РУ** (**шкі́ру, сім шкур** *і т. ін.*) *з кого і без додатка.* Нещадно побити, відшмагати або суворо покарати кого-небудь. — *Вилазь, собачий сину! **Шкуру спущу!** — чоботиська батька перед підпіччю незграбно затупали. Голос його з-поза заціплених зубів виривається. Шипучий якийсь* (У. Самчук); — *Гляди ж мені, Семене, коли програєш — **шкуру спущу!*** (А. Шиян); *А моя* [мама] *завжди обіцяла **спустити** з мене **сім шкур*** (В. Собко); — *У мене он брат: самопалом замалим очі не вибив! Тато із нього **сім шкур спустили**, а він знов за своє* (А. Дімаров). **ПОСПУСКА́ТИ ШКІ́РУ.** *Але третього дня ввечері уперше забалакав батько: — Понадувались. Образив. Немилосердний. Що ви там собі не думайте, але коли мені не шануватиметесь, то **шкіру** з вас **поспускаю*** (У. Самчук).

СП'ЯНІТИ

703. **СП'ЯНІ́ТИ ВІД У́СПІХУ** (**від у́спіхів**). Втратити здатність тверезо, самокритично оцінювати реальну дійсність під впливом досягнутого в якійсь справі; зазнатися. *І сталась з людиною зміна крута: **Сп'янівши від успіху** того, Директор заводу "Чавунна плита" Влюбився... у себе ж самого!* (С. Олійник).

СРІБНЯКИ

704. **Ю́ДИНІ** (**І́удині**) **СРІБНЯКИ́** (**срі́бники**). Винагорода за зраду. *Вони не знають, в купюрах якої країни одержуватимуть надалі свої **Іудині срібники*** (З газети).

ССАТИ

705. **ССА́ТИ СЕ́РЦЕ** (**ду́шу**) *кому і без додатка.* Дуже непокоїти, мучити, тривожити кого-небудь. *Тяжкий неспокій **ссав** Крайнюкові **серце*** (В. Кучер); *Коли скорбота **ссе душу**, .. то з тіла втікає сон* (М. Стельмах). **ССА́ТИ ЗА СЕ́РЦЕ.** *Думки все такі непривітні **ссали за серце** — і вона важко зітхала* (Панас Мирний).

ССЕ

706. **ССЕ** (**смо́кче**) **/ ЗАССА́ЛО** (**засмокта́ло**) **ПІД ЛО́ЖЕЧКОЮ** *у кого, безос.* Хто-небудь переживає, непокоїться через щось. — *Ой, скупий же ви народ — армійські інтенданти! .. У вас **під ложечкою ссе**, коли треба розкошелитись*

(М. Руденко); *Проганяючи всякі злі думки, Євген Вікторович відчув, як знов* ***засмоктало в нього під ложечкою*** (Іван Ле).

СТАВАТИ

707. **СТАВА́ТИ НА ДВОХ ЛА́ПКАХ.** Бути готовим виконати будь-які бажання, чиї-небудь прохання; прислужувати, підкорятись чиїйсь волі, владі; служити комусь. — *Цуцик ти, цуцик,— думає.—* ***На двох лапках стаєш.*** *До чого це воно? Хоч і начальство ж отець Полієвкт, а він же чоловік, як і ти...* (А. Тесленко).

708. **СТАВА́ТИ НА КОТУ́РНИ.** Вважати себе у чому-небудь вищим від інших, занадто підносити себе, поводитися гордовито, пихато; величатися. *Я ніколи не хотів* ***ставати на котурни,*** *ані щадити себе* (І. Франко).

709. **СТАВА́ТИ (перехóдити) НА СТÓРОНУ (на бік)** *кого, чого, на чию (на чий).* Поділяти чиїсь думки, одстоювати інтереси, підтримувати когось, бути чиїмсь прибічником. *Здавалося їй, що її прихильники відцурались від неї й* ***переходять на сторону*** *її мужа* (Л. Мартович); *У родинних суперечках син завжди* ***ставав на материн бік*** (З усн. мови).

710. **СТАВА́ТИ (становúтися) / СТА́ТИ РУ́БА.** Рішуче протестувати, не погоджуватися з ким-, чим-небудь. *Настала осінь. Почали загадувати до школи. Наум гадав віддати Семена, але Наумиха* ***стала руба*** *і затялась, що не пустить* (М. Коцюбинський).

711. **СТАВА́ТИ / СТА́ТИ В [ОДИ́Н] РЯД** *з ким—чим.* Досягати певного рівня, дорівнювати чомусь. *Творчість цього письменника* [Яна Костри] ***стає в ряд*** *з кращими досягненнями .. передової поезії* (З журналу); *Пимоненко ..****став в один ряд*** *з видатними майстрами, творчість яких визначала характер українського мистецтва другої половини XIX — початку XX ст.* (З журналу).

712. **СТАВА́ТИ / СТА́ТИ В ПÓЗУ (в позúцію).** Удавати з себе кого-небудь; приймати який-небудь вигляд, тон, щоб справити певне враження на когось. *Я не беру на себе роль судді чи обвинувачувача — тепер, через багато місяців після аварії* [на ЧАЕС], *легко розмахувати кулаками. Не хочу* ***ставати в позу*** *всевідаючого прокурора* (Ю. Щербак); *Вірші Василя Глотова — прості, задушевні, щирі... Читаючи їх, поет не* ***стає в позу*** (З газети); [Степан Демидович:] *Так вам прочитати* [вірші]? [Писар:] *Кажу ж вам, що горю.* ***Ставайте в позицію*** *та зразу й смаліть* (В. Самійленко); *Бунчук-Балаба розгнівався й* ***став у позу*** *ображеного генія* (Л. Дмитерко); *Йон крутнувсь по льохові, витяг з кутка мітлу з довгим держалом,* ***став у позицію,*** *підняв кумедно догори плечі, так що голова сховалась межи ними* (М. Коцюбинський).

713. **СТАВА́ТИ / СТА́ТИ ГРУДЬМИ́.** Самовіддано захищати, обороняти кого-, що-небудь; мужньо битися, заступатися за кого-, що-небудь. *Ховатись безглуздо, треба* ***ставати грудьми.*** *Роман ощадливо перелічує в кишенях патрони* (О. Гончар); *Розумів* [Сеспель] *— він напередодні відповідальних подій, знав — доведеться і йому* ***стати грудьми*** *проти ворога* (Ю. Збанацький); *А сурма до бою кличе, за край свій ми* ***станемо грудьми*** (В. Сосюра); *Син коханий, господар молоденький, між тими, що* ***грудьми стали*** *за матір Вітчизну* (Ірина Вільде).

714. **СТАВА́ТИ / СТА́ТИ ДО СТІ́НКИ.** Йти на розстріл, на страту. *Я* ***до стінки*** *знову* ***стану*** *— обличчя й груди під вогонь* (В. Сосюра).

715. **СТАВА́ТИ / СТА́ТИ ДУ́БА (ду́бом).** Підніматися догори, сторч. *Нам обом волосся* ***стало дуба*** (Леся Українка); *Воднораз за валами, ліворуч, гупнуло так, що вози в тому місці підскочили і* ***стали дуба*** (М. Лазорський); *А ось Іван .. має одну таку прикмету, що вам волос* ***дубом стане,*** *слухаючи про неї* (Л. Мартович).

715. **СТАВА́ТИ / СТА́ТИ ДУ́БАЛА.** Підніматися догори ногами; займати вертикальне положення. *Він перекинувся головою вниз, покотився в яр,* ***став*** *там* ***дубала,*** *подригав ногами* (С. Васильченко); *"Тормознув" той коник вороної масті Так, що аж оглоблі* ***стали дубала*** (С. Олійник).

717. **СТАВА́ТИ / СТА́ТИ МІЖ** *кимсь.* **1.** Заважати кому-небудь в чомусь. [Милевський:] *Я не раз пробував остерігати і вас, і Ореста Михайловича, але стрівав завжди таку різку відсіч ..* [Любов:] *Ідіть від мене краще, не* ***ставайте між*** *нами* (Леся Українка); [Сестра Мархва:] *Через його вона і в черниці захотіла. Там третя якась замішалася, що* ***стала між*** *ними* (Панас Мирний). **2.** Ускладнювати взаємини між ким-небудь, не допускаючи щирості, безпосередності, простоти і т. ін. *Дні минали безрадісно, в'яло і без того тепла, якого я так прагнув зазнати в родині. Щось* ***стало між*** *нами. Я не смів притулитись до материних грудей, обняти сестру* (М. Коцюбинський).

718. **СТАВА́ТИ / СТА́ТИ НА КОЛІ́НА** *перед ким.* **1.** Просити кого-небудь, принижуючись. [Марійка:] *А може, ти попросив би пана Шльому* [Василь:] *Я перед юхманом* ***ставати на коліна*** *не буду!* (І. Чендей). **2.** Підкорятися. *— Павло добре знає матір, і своїх односельчан. Вони не* ***стануть*** *перед ворогом* ***на коліна*** (В. Кучер); *Незважаючи на нестерпний соціальний і національний гніт, український народ не* ***став на коліна*** *перед поневолювачами і протя-*

гом віків вів героїчну боротьбу за своє визволення (З газети).

719. **СТАВА́ТИ / СТА́ТИ НА ПРЮ** *з ким, проти кого—чого і без додатка, книжн.* Вступати в боротьбу з ким-, чим-небудь. *Кров кипить... **Ставай на прю!** Хто відважний? Згинь же, вороже проклятий!* (М. Вороний); ***На прю стає** холодний ранок: ще схід дрімає в сизій млі, а голубий, як льон, серпанок затлівсь над скибами ріллі* (М. Драй-Хмара); ***На прю ми стали** проти царства тьми, Що оскверняє море й суходоли* (М. Рильський); *Чому тепер боюся смерті? Мабуть, тому, що вона невидима, що неможливо **стати** з нею віч-на-віч **на прю*** (Р. Іваничук). **УСТА́ТИ НА ПРЮ.** — *Колись, як Байрон гордий оповів, в такій же хаті Манфред відпочив. Щоб знов **на прю** із фатумом **устати*** (М. Рильський).

720. **СТАВА́ТИ / СТА́ТИ НА Я́КІР.** Зупинятися, розташовуватися де-небудь. *Тепер не було ні тієї кімнатки, ні хазяйки. А саме в неї й збирався тимчасово **стати на якір** його брат* (З газети).

721. **СТАВА́ТИ / СТА́ТИ СТОРЧАКА́ (ца́па).** Чинити опір, протидіяти чому-небудь; заперечувати проти чогось. [Нартал:] *Кубло гадюче! Перед ворогами під ноги стеляться, мов поздихали, а перед братом **сторчака стають** і раді закусати!* (Леся Українка).

722. **СТАВА́ТИ (ступа́ти) / СТА́ТИ (ступи́ти) НА СЛИЗЬКИ́Й ШЛЯХ (на слизьку́ доро́гу).** Втрачати правильний напрямок у житті, поведінці, діяльності. *Притиківна, закохавши панича, **ступає на слизький шлях*** (Панас Мирний); [Ярошенко:] *Ви **стали на слизький шлях,** товаришу Заболотний.* [Віктор:] *Я не знаю, чому ви надумались повчати мене* (О. Левада).

СТАВИТИ

723. **СТА́ВИТИ В (на) ОДНУ́ ЛІ́НІЮ** *кого, що.* Прирівнювати кого-, що-небудь до когось, чогось у певному відношенні. *От наші критики не такі лицарі, і коли приходиться до діла, то **ставлять в одну лінію** і поетів, і літератів* [літераторів], *і літераток* [літераторок] (Леся Українка).

724. **СТА́ВИТИ ДО ЛА́ДУ.** Налагоджувати, відновлювати що-небудь. *З колгоспної кузні лине дзвін молота. То старий Ївженко **ставить до ладу** вже п'яту лобогрійку* (І. Волошин).

725. **СТА́ВИТИ (кла́сти) НА КАРБ** *кому.* Зауважувати комусь, звинувачувати кого-небудь у чомусь. *Найперше самій собі **ставила на карб,** що хлопець напівсиротою росте, без батьківської ласки та догляду* (О. Гончар); — *А я не примирюсь! Не можу! — скрикнула Марія Миколаївна, згадавши синів, яких загибель вона призвичаїлась **ставити на карб** більшовизмові* (В. Підмогильний). **КЛА́СТИСЯ НА КАРБ,** *пас. Все, що трапилося в місті, **клалося** нам **на карб*** (Ю. Яновський).

726. **СТА́ВИТИ НА ПЕ́РШЕ МІ́СЦЕ (на пе́рший план)** *що.* Надавати чому-небудь особливо важливого значення, вважати щось основним. *Сам Довженко **на перший план ставив** письменницьку працю, вважав її своїм покликанням* (З газети).

727. **СТА́ВИТИ / ПОСТА́ВИТИ ЗНАК РІ́ВНОСТІ** *між ким—чим.* Визнавати кого-, що-небудь рівноцінним іншому; ототожнювати. *Франко дорікає Нечуєві-Левицькому за те, що він **ставить знак рівності** між передовою російською літературою і російською державою з її чиновниками і жандармами, які придушували всяку вільну думку* (З журналу); *Між ученим і письменником-фантастом не можна **поставити знак рівності.** Якщо вчений живе сумою позитивних доведених істин, то письменник-фантаст будує свої твори на науково обґрунтованій мрії* (З журналу).

728. **СТА́ВИТИ / ПОСТА́ВИТИ КРА́ПКУ.** 1. *на чому, в чому і без додатка.* Закінчувати, рішуче припиняти що-небудь. *Необхідні об'єктивні наукові дослідження документів. Тут ще **крапку ставити** рано* (З журналу); *З Марсом, справді, пов'язано чимало загадок. .. Все це свідчить, що в дослідженнях планети рано **ставити крапку*** (З журналу); *Гулька перехопив його погляд, збагнув, що перегнув палку, посміхнувся: .. — Давай на цьому **поставимо крапку*** (М. Ю. Тарновський). 2. *на кому.* Розчаруватися, зневіритися в комусь. *Колектив групи давно на цьому студентові **поставив крапку*** (З газети).

729. **СТА́ВИТИ / ПОСТА́ВИТИ НА КА́РТУ** *що.* Ризикувати чим-небудь заради певної мети, успіху. — *І я не розчарувавсь, генерале: край вартий того, щоб ради нього **ставити на карту** наш капітал* (О. Гончар); — *Я — що? Адже до замаху залишилося всього кілька днів. — І що ж? — Та ми ж все **ставимо на карту!*** (В. Канівець); *Тепер він горів бажанням будь-що врятувати вітчизну, **поставити все на карту,** але добути її волю* (М. Старицький). **СТА́ВИТИСЯ НА КА́РТУ,** *пас. Сьогодні **на карту ставилося** все. Або ми вийдемо цієї ночі, або нас схоплять* (Ю. Збанацький).

730. **СТА́ВИТИ / ПОСТА́ВИТИ НА КІН** *що.* Ризикувати чим-небудь. *Так було не раз: розчулений її сльозами, він беззастережно **ставив на кін** власні авторитет, ім'я, використовував знайомства, а потім розплачувався за те гірким каяттям* (М. Олійник); *Він **поставить на кін** усе. Воля або смерть...* (В. Козаченко).

731. **СТА́ВИТИ / ПОСТА́ВИТИ НА КОЛІ́НА** *кого.* Примушувати когось підкоритися. — *І таки треба **ставити** бісових панів **на коліна,***

щоб мужики панами ставали (М. Стельмах); ***Поставивши на коліна** мирних вербівчан, вони* [карателі] *безпечно заходили в двори* (А. Іщук).

732. **СТА́ВИТИ / ПОСТА́ВИТИ НА ОДНУ́ ДО́ШКУ** *кого, що, з ким—чим.* Прирівнювати кого-, що-небудь у певному відношенні до когось, чогось. *Галицькі народовольці **ставили на одну дошку** чесного великоруського хлопомана Ів. Аксакова з бюрократом п. Катковим, а то й з обскурантом п. Гаворським* (М. Драгоманов); *Їх* [секту самаритян] ***ставили на одну дошку** з язичниками, а ненавиділи ще більше* (З журналу); — *Турбая **на одну дошку** з Вишиваним **поставила**... А Турбай — то зовсім інша стаття!* (С. Рудько).

733. **СТА́ВИТИ / ПОСТА́ВИТИ ПЕ́РЕД ФА́КТОМ** *кого.* Повідомляти про те, що вже відбулося, сталося. — *Гай будемо садити. В Тихій долині .. Я **поставлю** товариша Грицюту... **перед фактом*** (В. Речмедін).

734. **СТА́ВИТИ / ПОСТА́ВИТИ ПИТА́ННЯ (спра́ву) РУ́БА (ребро́м).** Заявляти про щось відверто, прямо, принципово, категорично, з усією рішучістю. [Бережний:] *Я **ставлю питання руба:** хто має право цей авторитет відняти в мене?* (І. Микитенко); [Яків:] *I **став питання ребром.*** [Семен:] *Та я ж ребром. Матері вже сказав, що женитись хочу* (М. Зарудний); *Біля банку знов повно люду. Знов сварня, знов гармидер. А попа все нема. Аж пополудні прийшла вість, що "вже є". Народ заворушився. Ніщо їх тепер не стримає, всі **ставлять справу на руба** .. хоч ти їм кіл на голові теши* (У. Самчук). **СТОЯ́ТИ РУ́БА.** *Зокрема, після визволення Польщі від фашизму питання **стояло руба:** якою повинна бути ця держава?* (З газети).

735. **СТА́ВИТИ / ПОСТА́ВИТИ ПІД УДА́Р** *кого, що.* Доводити кого-, що-небудь до загрозливого, критичного становища; підводити когось або зривати щось. *Відсутність коштів **ставила під удар** усю їх роботу, всі їх надії на завершення її* (З газети).

736. **СТА́ВИТИ / ПОСТА́ВИТИ СЕБЕ́ НА МІ́СЦЕ** *чиє, кого.* Уявляти себе в тих обставинах, ситуації, в яких перебуває хто-небудь інший. *Балабушиха зачиталася і в думці все **ставила себе на місце** героїні романа* [роману] (І. Нечуй-Левицький).

737. **СТА́ВИТИ / ПОСТА́ВИТИ СТІНУ́** *між ким—чим.* Відчужуватися від кого-небудь, поривати близькі стосунки з ким-небудь; ізолювати кого-, що-небудь від кого-, чого-небудь. *В тюрмі один признається, що він не з простих, і цим зізнанням **ставить** між собою і товаришами **стіну*** (Ю. Яновський). **СТОЯ́ТИ СТІНО́Ю.** *Штатні функціонери впродовж десятиліть **стояли стіною** між читачем* (З газети).

738. **СТА́ВИТИ / ПОСТА́ВИТИ ХРЕСТ** *на кому—чому, рідко над ким—чим.* **1.** Переставати покладати надії на когось, щось; зневіритися у комусь, чомусь. *Бо знай: народ ніколи не умре. Іди туди, де люди творять світло I **ставлять хрест** на темне і старе* (В. Симоненко); — *I сей туди ж, докоряє! Я ж йому писала: **поставте** наді мною **хрест!** Чого ж йому ще треба?* (Леся Українка). **2.** Переставати займатися чим-небудь, робити щось. *Порфирові стало тоскно на душі. Піти б у школу та сказати: — Ось я вернувся й на минулому **ставлю хрест!*** (О. Гончар).

739. **СТА́ВИТИ (станови́ти) НА РУШНИ́К (на рушнику́)** *кого.* Одружувати. *Без любистку, заговорів — силою тільки власного язика вона не раз і не два зводила докупи роз'єднані серденька, **становила на рушнику** навіть дітей кровних ворогів* (Л. Яновська).

740. **СТА́ВИТИ (станови́ти) / ПОСТА́ВИТИ (приста́вити) ДО СТІ́НКИ** (*рідко* **до му́ру**). Вести на розстріл; розстрілювати. *Таких словом не діймеш, таких **до стінки ставити**...* (Ю. Збанацький); — *Так ти додому й дійдеш! Та тебе ж іще по дорозі гепеушники упіймають — відразу **до стінки приставлять*** (А. Дімаров); *Ми тим, хто нас гнобив віками .. Ми їх за днів минулих яд **До муру ставили** підряд, I залпи ночі протинали...* (В. Сосюра).

СТАВКА

741. **О́ЧНА СТА́ВКА.** Одночасний допит віч-на-віч двох або кількох осіб для перевірки попередніх суперечливих свідчень. *Пізно ввечері Максима, Володю й Галю кинули* [поліцаї] *до критої машини й повезли на **очну ставку*** (П. Козланюк); // *ірон. З її розпитувань він швидко зрозумів, що дружина їм з братом влаштувала **"очну ставку"*** (З журналу).

СТАЄ

742. **ТЕРПЦЮ́ НЕ СТАЄ́ (нема́є)** *кому і без додатка, безос.* Остаточно втрачено спокій, душевну рівновагу; хто-небудь не має змоги терпіти, витримати щось. — *Терпіла, терпіла, а далі й **терпцю не стає!**.. Де се видано? Що се за чоловік? До хати його й псами не заженеш* (М. Коцюбинський); *Йому **не ставало терпцю** чекати, поки бесідник його манівцями добереться до своєї мети* (Леся Українка).

СТАЛО

743. **ДУШІ́ НЕ СТА́ЛО** *у кого.* Хтось дуже злякався. — *Чого ж,— каже* [Кирило Тур],— *ви*

поторопили? Батько пошутковав [пошуткував], *а в їх уже й **душі не стало*** (П. Куліш).

744. **НА ЧІМ БИ НЕ СТА́ЛО.** За будь-яких умов, незважаючи ні на які перепони, труднощі; обов'язково. — *Задача наша бойова така — розшукати партизанів **на чім би не стало*** (А. Головко).

СТАНІ

745. **У ПОВА́ЖНОМУ СТА́НІ,** *заст.* Вагітна. *Пані моя нездужає: вона **у поважному стані*** (Сл. Б. Грінченка).

СТАРИЙ

746. **СТАРИ́Й ЯК [БІ́ЛИЙ (Бо́жий)] СВІТ.** Дуже давній, споконвічний. — *Я вношу* [пропоную] *тост, **старий як світ,** а проте вічно свіжий .. най жиє* [нехай живе] *красота* (І. Франко); [Хламушка:] *На добраніч. **Старе як світ,** побажання... Та не віриться мені чогось в добрість цієї ночі...* (П. Кочура); *Хтось чистим, хорошим, високим голосом почав **стару як світ,** .. давню солдатську пісню* (Григорій Тютюнник).

СТАРШИЙ

747. **СТА́РШИЙ, КУДИ́ ПОШЛЮ́ТЬ.** Той, хто виконує незначні послуги, доручення, бігає, ходить кудись; побігач. *Йому доводиться виконувати ще й безліч дрібних доручень, бути якраз отим **"старшим, куди пошлють"*** (О. Гончар).

СТАТИ

748. **КО́ЗУБОМ СТА́ТИ.** Дуже зашкарубнути, задубіти (про одяг, покривало тощо). *Поки до санок дійшов* [о. Гервасій], *підрясник **козубом став,** аж до шкури прикипів* (А. Свидницький).

749. **НА ПОРІ́ СТА́ТИ.** Досягти, дійти зрілого віку, коли можна одружуватись (перев. про дівчину). *Отож небога Уже чимала піднялась, Росла собі та виростала І **на порі** Марія **стала...*** (Т. Шевченко); *Тепер Килина давно вже **на порі стала,** давно дівує* (Панас Мирний); *Я **стала** дівка **на порі,** хоть боязка, похила й тиха, мій ґазда приглядівсь мені* (І. Франко); *Видавши одну, незчулася Яресьчиха, як і друга **стала на порі,** треба було і Вусті приданого дати* (О. Гончар); — *Інші дівчата в твоєму віці як? **Стала на порі** — шукає пару, виходить заміж, народжує дітей. Бо того життя не так і багато...* (Є. Гуцало); *Їй чогось було сумно, як і завше матері, що схилилась над сином, котрий **став на порі*** (О. Ільченко). **НА ПОРІ́.** *От уже у нас і донечка **на порі*** (М. Старицький).

750. **НА СТАНУ́ СТА́ТИ,** *заст.* **1.** Вирости, змужніти. ***Став на стану** — ні в лавці, ні к столу* (Укр.. присл..). **НА СТАНО́ЧКУ СТА́ТИ.** *А коли я вже велика **на станочку стала,** Тепер же я та до серця каждому* [кожному] *припала* (Коломийки).
2. Набратися сил, поліпшити здоров'я, відновити колишнє самопочуття. *Хоч у домовину клади, неначе він год нездужав; а тепер знову **на стану став*** (Сл. Б. Грінченка).

751. **СТА́ТИ (бу́ти) У [ВЕЛИ́КІЙ] ПРИГО́ДІ** *кому.* **1.** Допомогти кому-небудь; виручити когось. *Цього вечора у Василя і Наталки, може, ще й не вистачило б сміливості обнятись, але тут **у пригоді** їм **став** споконвічний дівочий помічник — страх* (О. Довженко); — *Слухай, Кириле,— каже чорт, знявши шапку і вклонившись,— поможи мені у моїм ділі, а я тобі **у великій пригоді стану*** (О. Стороженко); — *Рости, моя дитино,— було їй каже вона,— рости, та хоч у якій-небудь **пригоді будеш** мені біля печі хоч* (А. Тесленко); // Прислужитися кому-небудь. [Риндичка *(до старшини)*:] *Ой, розсудіть же мене; а я батечку, вам завжди **у пригоді стану*** (М. Кропивницький); *Дощик-дощику, іди На левади, на сади, .. Ще пройдися й по городі, **Стань** нам, любий, **у пригоді*** (М. Познанська).
2. Виявитися потрібним, необхідним. — *Поживеш — побачиш, як **стануть у пригоді** гроші* (І. Нечуй-Левицький); *Коли розлучалися, дівчина дала Маркові пляшечку із живлющою водою:* — *Бережи сю пляшечку. Вона **буде** тобі **у пригоді*** (Три золоті сл.); [Олексій:] *А зайвий розум не завжди **бува в пригоді** людині* (М. Кропивницький).

752. **СТА́ТИ (вста́ти, звести́ся, підня́тися** *і т. ін.*) / **СТАВА́ТИ (зво́дитися, підніма́тися** *і т ін.*) **НА [СВОЇ́ (вла́сні, рі́вні)] НО́ГИ. 1.** Підрости; зробитися дужим, самостійним. *Ще змалечку була* [дочка] *для нього і помічницею, і порадницею. Може, тому так рано **стала на власні ноги*** (В. Речмедін); — *Дай Боже. Ти не гнівайся... Я не борець... Прибили нас, поламали...* — *Ми мусимо підвестись знову, **стати на рівні ноги!*** (Василь Шевчук); *Тут, у степах, ледве **звівшись на ноги,** я вперше торкнувся рукою чепіги плуга і .. ручки від кісся* (Є. Кравченко); *Як **піднявся** хлопець **на ноги,** то дід його узяв до себе в поміч коло отари* (Панас Мирний); *Пригадую, що мені тоді сповнилось одинадцять, дванадцятий пішов. Таких років людина **стає** вже **на свої ноги,** починає жити власним розумом* (І. Микитенко); *Державна поневолена нація **стає на свої власні ноги,** як тільки-но ослабне гніт. А недержавна кличе на допомогу чужинців* (Р. Іваничук).
2. Видужати, поправитися після хвороби. — *Забираю тебе, сину! Віддав комісар! Сама дома лікуватиму — в рідній хаті швидше **на ноги станеш...*** (О. Гончар); — *І справді, чому б вам не залишитися в нас...* — *Може, й залишимось. Коли б тільки йому* [чоловікові] ***на ноги стати.*** — *Через два тижні поправиться* (І. Цюпа); *Олена вирiши-*

ла, як тільки Аркадій ***зведеться на ноги,*** *виїхати з ним на відпочинок у Карпати* (Ірина Вільде); *— А що пан твій Петрусь? Як мається? — Тут ізо мною. Насилу, бідний,* ***на ноги знявсь*** (П. Куліш).
3. Переборюючи бідність, нужду, стати заможним; збагатитися. *Тепер і на корову спромігся, і коненята купив, і вівці мешкають на оборі. Гнат* ***став на ноги,*** *зробивсь хазяїном* (М. Коцюбинський); *Щоби запомогтися бідному чоловікові з того заробітку, придбати щось для господарства або* ***на ноги стати,*** *з наймита зробитися господарем, як то давно бувало,— про те нині нема що й думати* (І. Франко); *Обжилися ми, значить, з Зіною, потроху* ***на ноги встали.*** *Приробили грошенят, та вже таких, що й до ощадної каси звернулися* (В. Логвиненко); *Спромігся трішки Трохим,* ***піднявся на ноги*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Таки, що не кажи, а їхня сім'я поволеньки* ***на ноги стає.*** *Хоч і не завжди є хліб на столі, так на молоко не бідуємо, і хата ж своя* (М. Стельмах); *Обжився він, почав* ***підніматися на ноги*** (Панас Мирний).
4. Досягти певного рівня розвитку; зміцнитися. *Ми* [українці] *стали нацією, яку через її мученицький героїзм не можна знищити, і котра через свою непрактичність не може* ***стати на ноги*** (Р. Іваничук); *Ні, я таки не розумію, як можна животіти в теплім затишку на чужині. Тоді, коли Велика Україна* ***стає на ноги*** *і потребує рук, умів* (Р. Іваничук); *Я розтлумачив мету трохи незвичного візиту. Чому б не допомогти .. владі, яка в перебудовний час активно* ***стає на ноги*** (З журналу).

753. **СТА́ТИ (вста́ти) / СТАВА́ТИ [НА] ДИБИ́.** Не погодитися з чим-небудь, запротестувати. *Тут* ***стала на диби*** *й Орися. Вона категорично відмовилася грати дівчину — подружку Оксани* (Ірина Вільде); *—* ***Ти чого стаєш на диби?*** *— спитався Олешко у Сластьона. — Хочеш покривати мошенство* [шахрайство]*?* (О. Кониський); **СТА́ТИ (вста́ти) [НА] ДИ́БКИ.** *Молодий поїхав кликати на весілля родичів та сусід... Мельхиседек був би радий їхати, але .. Марта* ***стала на дибки*** (І. Нечуй-Левицький); *Навіщо ждать, щоб хтось мене Почав критикувати? Я краще* ***встану*** *гнівно сам Супроти себе* ***дибки*** (С. Олійник).

754. **СТА́ТИ ЛЮДИ́НОЮ.** Зрости духовно, виробити кращі риси характеру і поведінки. *Усі за тебе переживають, хочуть, щоб ти* ***людиною став,*** *маму свою не соромив...* (О. Гончар).

755. **СТА́ТИ НА БЛИЗЬКУ́ (коро́тку) НО́ГУ** *з ким.* Зійтися, порозумітися, зріднитися з ким-небудь. *З майором Хаєцький* ***став на близьку ногу*** *ще митарствуючи по Трансільванських Альпах* (О. Гончар); // *з чим.* Освоїтися з чим-небудь, оволодіти чимсь. *Федеві* ***стати на коротку ногу*** *з Мельпоменою не пощастило. А його друг з першого знайомства відчув себе з цією музою за панібрата* (Ю. Шовкопляс).

756. **СТА́ТИ НА ГЕ́РЦЬ** *з ким—чим.* Мужньо виступити на боротьбу з ким-, чим-небудь. *Винісши на своїх плечах неймовірно важкий тридцять сьомий, молоді не зламалися і, коли грянула Велика Вітчизняна, пліч-о-пліч* ***стали на герць*** *з фашистською нечистю* (З журналу).

757. **СТА́ТИ НА НОЖІ́** *з ким.* Загострити взаємини з ким-небудь. *З попом, гонористим протоієреєм місцевого собору..,* ***став*** [учитель] ***"на ножі",*** *примусивши його поводитись чемно* (С. Васильченко); *Заради Надії він готовий* ***стати на ножі*** *з начальством* (Я. Баш).

758. **СТА́ТИ НА ОДНУ́ ЛІ́НІЮ** *з ким.* Уподібнитися кому-небудь, зрівнятися з кимсь. [Степан:] *А дітей треба поженити. Невірно робиш, Часник .. В цьому ділі ти* ***на одну лінію став*** *з Галушкою* (О. Корнійчук).

759. **СТА́ТИ / СТАВА́ТИ ГО́ПКИ.** Не погодитися з ким-, чим-небудь, запротестувати. *Балабуха знав, що його жінка* ***стане гопки,*** *як угледить цю всю компанію в своїй світлиці* (І. Нечуй-Левицький); *— Як* ***стане*** *було отой Гонченко* ***гопки,*** *то вже не зіб'єш його нічим,— хоч плач, хоч скач, а зробить, як сказав!..* (Ю. Яновський).

760. **СТА́ТИ / СТАВА́ТИ ДО ЛА́ДУ.** Розпочати діяти, працювати (про підприємства, механізми і т. ін.). *У Бухарі* ***став до ладу*** *унікальний завод по виробництву геліоенергетичних установок* (З журналу).

761. **СТА́ТИ / СТАВА́ТИ НА РУШНИКУ́** *перев. з ким.* Взяти шлюб, одружитися. *— Ми дякували, а він: "Що мені з такої дяки? Тоді мені подякуєте, як* ***на рушнику*** *з вашою кралею* ***стану"*** (П. Куліш); *Отак воно велося до Покрови, а тоді й до церкви пішла Пріся та,* ***на рушник ставши,*** *взяла з Микитою чесний шлюб* (А. Кащенко); [Химка:] *Усі бачили, сам Бог бачив, як ми перед ним у церкві* ***на рушнику ставали,*** *шлюб приймали...* (Панас Мирний). **НА РУШНИЧКУ́ СТА́ТИ.** *Допоможи, Боже,* ***на рушничку стати.*** *Тоді не розлучать ні батько, ні мати* (Укр.. пісні..); *Пошли, Боже, нам з тобою* ***на рушничку стати*** (Л. Глібов). **НА РУШНИКИ́ СТА́ТИ.** *Не зглянулись, як ще місяць злетів, коли ми з Марією* ***на рушники стали*** (І. Муратов); *— Миколо, Миколочко любий, я не знаю, чого ти хочеш...— Привітної усмішки,— шепотів козак, не випускаючи плечей удови ..— І ходімо до церкви,* ***станемо на рушники*** (М. Лазорський).

762. **СТА́ТИ / СТАВА́ТИ ПЕ́РЕД Я́СНІ О́ЧІ** *чиї, кого, перев. ірон.* З'явитися, постати пе-

ред ким-небудь, прийти до когось. *Коли покличуть до вельмож .. та князів, а найпаче коли скажуть* ***стати перед ясні очі*** *її величності, тоді для сміливості вихилиш,— шкода, не тернівки, її там не роблять, не вміють,— а простої "сивухи"* (М. Лазорський); — *Ну що мені робити, як не* ***стати перед ясні очі*** *начальства, а там буде видно* (З газети).

763. **СТА́ТИ / СТАВА́ТИ ПІД ВІНЕ́ЦЬ** *з ким і без додатка.* Обвінчатися, одружитися. — *Уперше ви приходили до мене радитись, Іване Семеновичу, коли небіжчиця .. тільки-но мала ото* ***стати*** *з вами* ***під вінець?*** (Ю. Яновський); *Коли майбутнє подружжя уже мало* ***стати під вінець*** *— традиція ця була тоді ще міцна, — місцеві духовні власті категорично відмовилися його звінчати, бо за святцями Михайло Тютюнник і Ївга Буденна були родичі* (Григір Тютюнник); // Вінчатися. **СТОЯ́ТИ ПІД ВІНЦЕ́М.** *Чом її грім не вбив або земля не запалася під нею, коли вона* ***стояла під вінцем!*** (Марко Вовчок).

764. **СТА́ТИ / СТАВА́ТИ ПІД ПРА́ПОР** *чий, кого, чого.* Виступати на чиємусь боці (у боротьбі, змаганні і т. ін.). *Я нікого не силую, ми всі добровольці, але коли хто вже* ***став під наш прапор,*** *то .. виконуй свій революційний обов'язок до кінця* (О. Гончар).

765. **СТА́ТИ / СТОЯ́ТИ КІ́СТКОЮ В ГО́РЛІ (попере́к го́рла)** *кому і без додатка.* **1.** Завадити кому-небудь, дуже занепокоїти когось, викликати заздрість у когось. — *І тут* ***поперек горла став*** *панові людський шматок хліба,— краєчком хустки провела дівчина по очах* (М. Стельмах); *Крищук слухав, занотував у щоденнику, а думками витав у полі, біля того злощасного клину. Кому* ***стали поперек горла*** *оті кілька гектарів?* (М. Олійник); *Бідні люди любили Івана. А дукачам його язик і характер* ***кісткою в горлі стояли*** (І. Муратов).
2. Стати на перешкоді кому-, чому-небудь. [Бурлака:] *Ти думаєш, що так собі пройде? Ні, я тобі* ***кісткою в горлі стану,*** *подавишся!* (І. Карпенко-Карий); — *А ви ж їм що...* ***кісткою в горлі стали?*** *— прогнявив Юхим, знов виймаючи люльку з своїх латаних і перелатаних "бруків", як він називав свої штани* (В. Винниченко). **СТА́ТИ ГО́СТРИМ НОЖЕ́М ВПО́ПЕРЕК ГО́РЛА.** *Кожного з своїх перебирали та перетирали пани на зубах і всякий раз верталися вони до тієї проклятої волі, котра* ***гострим ножем стала впоперек*** *їх* ***горла*** (Панас Мирний).
3. Зробитися остогидним, ненависним кому-небудь. — *Твій хліб давно мені* ***кісткою в горлі став,*** *бо не тільки вдень, а навіть вночі, крізь сон, чую паскудства свого рідного брата* (М. Стельмах); — *Тарасе Овсійовичу, а що мені казати,— тоном скривдженої людини озвався Корж.— Коли вже вам Давид Онопрійович* ***став поперек горла,*** *то що ж я маю робити?* (С. Добровольський); *Слухаю я ваші слова, все чернь та чернь.* ***Поперек горла кісткою стала*** *чернь... А де були б ви, шановні райці й лавники, коли б не та чернь, котру клянете і гудите?* (Н. Рибак).

766. **СТА́ТИ / СТОЯ́ТИ НАД ДУШЕ́Ю** *у кого і без додатка.* Невідступно, набридливо перебувати біля когось. *І подивись...* ***Став над душею...*** *Того не розуміє, що людина мусить бути вільною і думкою, і всіма інстинктами тіла...* (Т. Осьмачка); — *Ось вона, свобода! Гуляй — скільки хочеш —.. ніякий Саламур не* ***стоїть над душею*** (О. Гончар).

767. **СТА́ТИ / СТОЯ́ТИ (става́ти) НА ДОРО́ЗІ (попере́к доро́ги)** *кому.* Зробитися, виявитися перешкодою комусь у досягненні якоїсь мети. *Чи* ***стати*** *мені синові* ***на дорозі,*** *чи ні? Шкода й сина, шкода й себе... Треба людей попитати, чи не лиха, чи робоча Соломія* (М. Коцюбинський); [Батура:] *Я випадково* ***став*** *їм* ***на дорозі... *** *Треба зійти...* (О. Корнійчук); — *То, може, ти хочеш задля своєї шкури їм* [страйкарям] ***поперек дороги стати?*** (І. Муратов); — *Ні, слухай, Трохиме,— спираючи ложку на край листка, заговорив .. Андрій.— Ти раз у раз чіпляєшся до мене. Чи я тобі* ***поперек дороги став?..*** (В. Винниченко); *Вона була активна й наполеглива, настирлива й нещадна до тих, хто* ***ставав*** *їй* ***на дорозі*** (Ю. Яновський).

768. **СТА́ТИ / СТОЯ́ТИ СТОВПО́М.** **1.** Зависнути в повітрі (про пил, кіптяву, дим тощо). *Писарі у війську .. сидять, скриплять перами, коли тихо і коли дим* ***стовпом стоїть,*** *— їм однакова робота* (Нар. опов.); *Курява на дорозі* ***стояла стовпом*** (З усн. мови).
2. *тільки док.* **ста́ти стовпо́м.** Раптово застигнути нерухомо (від здивування, збентеження і т. ін.). *Мелашка ввійшла в свою убогу хату й* ***стовпом стала*** (І. Нечуй-Левицький); *Клим* ***стовпом став*** *з дива* (І. Нечуй-Левицький).

769. **ЯК НА ПНЮ СТА́ТИ.** Упертися, настійно вимагаючи чого-небудь. *От же як стара одмагалась! А внучечка* ***як на пню стала:*** *лікаря та й лікаря!* (Марко Вовчок).

СТАТЬ

770. **ПРЕКРА́СНА (слаба́) СТАТЬ (полови́на) [РО́ДУ ЛЮДСЬКО́ГО],** *збірн., жарт.* Жінки. — *З дівчатами у розмови не встрявав, .. намагався* [Дмитро] *триматися подалі від представників* ***прекрасної статі*** (П. Гуріненко); — *Отож нічого не відказала* [хазяйка]*, а тільки плюнула, так-таки й плюнула на вічний сором*

прекрасній половині роду людського (М. Коцюбинський). СЛАБША ПОЛОВИНА. *І жінка звільнена — не **слабша половина**! Біля державного стоїть вона керма* (М. Рильський).

771. **СИЛЬНА СТАТЬ,** *збірн., жарт.* Чоловіки. *Не обійдені увагою* [на Київській ювелірній фабриці] *і представники **сильної статі**. Вони будуть вдячні нам за набори запонок з філігранню, широкі золоті обручки* (З газети).

СТЕЖКИ

772. **НЕ ЗАРОСТАЮТЬ / НЕ ЗАРОСТУТЬ СТЕЖКИ** *до кого—чого.* Не забувається пам'ять про кого-небудь; відвідують когось, приходять кудись. ***Не заростають** народні **стежки** до місць, де жив, творив, де був похований Тарас Шевченко* (З газети).

СТЕЛИТИ

773. **СТЕЛИТИ МІСТКИ** *до кого.* Намагатися зблизитися з ким-небудь. *Галина йому не сподобалась, бо мовчазна й на вдачу горда. Тоді почав до Світлани Підігрітої **містки стелити*** (М. Зарудний).

774. **СТЕЛИТИ М'ЯКО.** Щедро обіцяти комусь що-небудь або виявляти увагу, прихильність до когось з корисливими намірами. *Нерчин робив те, що потрібно Куцевичу, і тому він із самого початку **стелив м'яко*** (Н. Рибак); *— Москва тоді **м'яко стелила**: паланки віддавала, а тепер назад висмикує* (М. Лазорський); *Не миль очей йому* [директорові МТС] *і **м'яко не стели**: Доб'ється правди він* (М. Рильський).

СТЕЛИТИСЯ

775. **СТЕЛИТИСЯ ПІД НОГИ** *перед кім.* Догоджати кому-небудь, принижуючись та втрачаючи людську гідність. *Кубло гадюче! Перед ворогами **під ноги стеляться**, мов поздихали, а перед братом сторчака стають і раді закусати!* (Леся Українка).

СТЕРТИ

776. **СТЕРТИ НА МАКУХУ** *кого.* Розтрощити, розбити вщент, знищити. — *Чого ж ти* [німець] *припер нашу землю плюндрувати? Тебе ж тут, слимаче, **зітруть на макуху**...* (О. Ільченко).

СТИД

777. **СТИД І СОРОМ** *кому.* Уживається для вираження загального осуду, докору за негідні вчинки, необізнаність і т. ін. — *Вам **стид і сором**: ви пани, ви письменні, ви читаєте у книжках, як бідному треба помагати, а ви, замість того, не розпитавши, чого я і за чим, та стали з мене сміятись!* (Г. Квітка-Основ'яненко).

СТИРЧАТИ

778. **СТИРЧАТИ (стриміти) СПИЧКОЮ (більмом) В (на) ОЦІ (в (на) очах)** *перев. у кого, кому.* Дратувати кого-небудь своєю присутністю, наявністю і т. ін. *Уже давно вона* [комора] ***стирчить спичкою в оці*** (Панас Мирний); *Михайло рубав дрова у дровітні, щоб не **стирчати більмом** у Юлки **на очах*** (М. Томчаній); *Та земля Притичина не одну вже ніч не давала йому спати, болячкою у серці сиділа, **спичкою в оці стриміла*** (Панас Мирний).

СТИСКАТИ

779. **СТИСКАТИ (стискувати) / СТИСНУТИ СЕРЦЕ** *кому.* Хвилювати, непокоїти кого-небудь. *Жаль за загубленим щастям, немов кліщами, **стискував** йому **серце*** (Л. Яновська); *Дорога завертає. Юра іде. Якесь передчуття **стискає** .. йому **серце*** (Ю. Смолич). СТИСНУТИ ЗА СЕРЦЕ *кого. Мене щось **стисло за серце*** (І. Франко). СТИСНУТИ КОЛО СЕРЦЯ *кого. Настю **стиснуло** щось **коло серця** .. Вона ніби бачила, як Денис десь блукає на далеких степах* (І. Нечуй-Левицький).

СТІЙ

780. **ЯК СТІЙ. 1.** Тієї ж миті, тут же, негайно. *Коли б не оця досадна рана, він знявся б **як стій** і пішов на роботу* (М. Коцюбинський); *А Володько, роздягаючись, заквилив: — .. Їсти! Їсти! .. А на печі **як стій** вигулькує і Хведотів голосочок: — Я також хоцу... Мамо!* (У. Самчук); *Христя не дослухала козакових слів. Вона **як стій** кинулась бігти додому* (П. Панч).
2. Зненацька, несподівано. *Все ішло звичайним порядком в пасічниковій хаті, коли нараз .. учув старий Семіон, що поліція **як стій** має спасти на його тиху і мирну досі хату* (І. Франко).
3. Упевнено, твердо. *Стояла* [служниця] *перед майором **як стій**, не пускала далі* (П. Загребельний).

781. **ЯК СТІЙ ТА БАЧ (дивись). 1.** Безпричинно, без видимих підстав. — *А чого ж він лаявся? — питає* [Варку] *Василенко.— Та чого ж... **Як стій та бач** — з дурної голови...* (Ю. Збанацький).
2. Зненацька, несподівано. *Наша Затиркевич-Карпинська, в хаті якої не було, звичайно, ніякого телефону, раз у раз говорила нам: "Чого ж це ви приїхали отак **як стій та дивись**?.. Хоч би подзвонили були.."* (М. Рильський).

СТІНА

782. **КИТАЙСЬКА СТІНА; КИТАЙСЬКИЙ МУР.** Нездоланна перепона, великий бар'єр, що перешкоджає розвитку чого-небудь, зумовлює цілковиту ізольованість чого-небудь. — *Не можна відгородити **китайською стіною** працю від гри* (В. Сухомлинський); *Любовній іс-*

торії свого героя Левка Горового А. Мороз також приділяє не більше уваги, ніж інші письменники. Тільки любов у нього не відгороджена ***китайським муром*** *від громадської діяльності героя* (З журналу).

СТІНАХ

783. **У ЧОТИРЬÓХ СТІ́НАХ,** *зі сл.* сидіти. У самотині; ізольовано від життя, нічого не роблячи, не реагуючи ні на які події. *Що ж ти* [Онисько] *знаєш? Хоч би кого у сусіди пустив — все б охватніше, веселіше жилося... А то товчись сама на дві половини, сиди, як дурна,* ***у чотирьох стінах,*** *— слова нікому сказати* (Панас Мирний); *— Де я була? Що я бачила?* ***У чотирьох стінах*** *вік їзжила* (М. Кропивницький); *Не для того я повертаюся додому, щоб сидіти* ***в чотирьох стінах*** *і снувати спогади, яких ще майже не мав* (П. Загребельний).

СТІНИ

784. **АЖ СТІ́НИ (вíкна, двéрі** *і т. ін.***) ДРИЖА́ТЬ (дрижи́ть).** Дуже гучно, занадто голосно (що-небудь діється, відбувається). *Співаємо,* ***аж*** *на улицю чути,* ***аж стіни у хаті дрижать...*** (Панас Мирний).

СТО

785. **НА ВСІ СТО [ПРОЦЕ́НТІВ (відсóтків)]. 1.** Цілком, повністю. — *Ви, Якиме Івановичу, тут праві* ***на всі сто*** (Ю. Збанацький); [Це] *прекрасна, розумна, добра жінка, у чеснотах якої я впевнений* ***на всі сто відсотків*** (З газети).
2. Який має позитивні якості, властивості. *Зовнішньо Кужель був, як кажуть,* ***на всі сто*** *— високий, ставний, здоровий, чорнобривий, з орлиним поглядом* (Ю. Збанацький).
3. Який заслуговує цілковитого схвалення, правильний. *Я товариша Киселя добре знаю. В нього лінія* ***на всі сто,*** *будьте певні* (І. Муратов).

786. **СТО ЛИХ.** Чимало горя, неприємностей, всілякого клопоту. *Тут ржання кінське з тупотнею, Там разний* [різний] *гомін з стукотнею, Скрізь клопіт, халепа,* ***сто лих!*** (І. Котляревський).

СТОВПА

787. **БІ́ЛЯ КÓЖНОГО СТОВПА́,** *зі сл.* зупинятися, ставати *і т. ін.* Дуже часто, раз у раз. *Їхали потягом .. Посувалися, як волами, зупинялись* ***біля кожного стовпа*** (О. Гончар).

СТОВПИ

788. **ГЕРКУЛЕ́СОВІ СТОВПИ́,** *книжн.* Кінцева межа, край; крайність. *Гніт капіталу над працею ще збільшився, реклама, шахрайство, кар'єризм і безпринципність досягли* ***геркулесових стовпів,*** *безправ'я трудящих стало безнадійним* (Леся Українка).

СТОВПОТВОРІННЯ

789. **ВАВИЛÓНСЬКЕ СТОВПОТВОРІ́ННЯ,** *книжн.* Повне безладдя, гармидер, нестримний галас, метушня. *Голови туманіли від невщухаючого лементу цього* ***вавилонського стовпотворіння.*** *З ранку до ночі горлають водоноси, вищать шарманки, іржуть коні* (О. Гончар); — ***Вавилонське стовпотворения*** [стовпотворіння]. *Центр людської суєти. Такого ніколи ще не бачили кам'яні стіни, закладені понад півтисячі літ назад* (Р. Іванченко).

СТОЛОМ

790. **ЗА ОДНИ́М СТОЛÓМ** *з ким, зі сл.* сидіти. Поруч, як рівний з рівним. — *У гласні вибиратимуть і дворяни, й мужики... Учора мій Омелько в мене кізяки різав, а завтра, може, сидітиме рядом* [поряд] ***за одним столом*** *зі мною... Я — гласний і він — гласний...* (Панас Мирний).

СТОПТАТИ

791. **СТОПТА́ТИ БАГА́ТО (не однý пáру, сім пар** *і т. ін.***) ПІДОШÓВ (підмéток, чобіт** *і т. ін.***).** Довго ходити, добиваючись чого-небудь; попоходити. [Макар:] *Ще* ***не одну пару підметок стопче*** [Артем], *поки дійде до генерала* (І. Корнієнко).

СТОРІНКА

792. **БЛИСКУ́ЧА СТОРІ́НКА** *чого, в чому.* Найбільш знаменна, видатна подія (найбільш знаменний, видатний період). *Героїчний захист Сталінграда —* ***блискуча сторінка*** *в історії Вітчизняної війни* (З журналу).

СТОРОНА

793. **ПАРА́ДНА СТОРОНА́.** Те, що розраховане лише на зовнішнє враження; навмисно увиразнене, підкреслене, показне. *Париж відкритий для всіх, приймає всіх, захоплює, заворожує. Особливо ж — із своїх* ***парадних сторін*** (М. Слобошпицький).

794. **СИ́ЛЬНА СТОРОНА́** *чия, кого, у кого.* Цінна, корисна якість, властивість кого-, чого-небудь, якою дорожать, яку цінують. ***Сильною стороною*** *його доповіді виявилося те, що він оперував конкретними фактами* (З усн. мови). **СИ́ЛЬНІ СТÓРОНИ.** *Граф Лев Толстой .. був виразником поглядів і настроїв російського селянства в пореформену епоху .. з усіма* ***сильними*** *і слабкими* ***сторонами*** *цих поглядів* (М. Рильський).

795. **СЛАБКА́ СТОРОНА́** *чия, кого, у кого.* Що-небудь вразливе, найдошкульніше (про якийсь недолік, ваду і т. ін.). *У поводженні з колегами він*

виявив ***слабку сторону*** *своєї вдачі* (З усн. мови).
СЛАБКІ СТО́РОНИ. *— Я за включення Цимбала до спортивної команди. У Цимбала є* ***слабкі сторони?*** *Нехай так, але ж у нас ще є майже півтора місяця для підготовки* (І. Багмут).

СТОРОНИ

796. **ДВІ СТОРОНИ́ [ОДНІЄ́Ї] МЕДА́ЛІ.** Невід'ємні складові частини чогось єдиного. *В економічних вимірниках виробництва кількість і якість —* ***дві сторони однієї медалі*** (З журналу).

797. **ТІНЬОВІ́ (те́мні) СТО́РОНИ** *чого.* Недоліки, негативні супровідні явища і т. ін. *Винятковість нерідко має і* ***тіньові сторони*** (З журналу); *Але чи ж варто нехтувати величчю цього життя заради його* ***темних сторін*** (З журналу).

СТОРОНУ

798. **НА СТО́РОНУ. 1.** *перев. зі сл.* віддáти. У чужий двір, в інше село (про заміжжя дочки). *Вибирай сама, хто тобі по серцю, і скажи мені: чи прийдеться тебе* ***на сторону*** *віддати, чи у прийми кого узяти* (Г. Квітка-Основ'яненко).
2. *зі сл.* продавáти, збувáти *і т. ін.* За межі власного господарства, виробництва; іншим споживачам, комусь. *Тепер ми вже все маємо, що нам треба, ще й* ***на сторону*** *лишок продаємо* (Панас Мирний); *Сумісництво, як відомо, не скрізь заохочується. От і йде інженер підробляти* ***на сторону*** *— навіть на вантажні роботи* (З журналу); *Просто черешня йде* ***на сторону*** *тому, хто платить більше. А це, як ми вже говорили, "цивілізовані" кооператори, які потім перепродають її утридорога* (З газети).

СТОРЧ

799. **СТОРЧ ГОЛОВО́Ю. 1.** Униз головою; стрімголов. *З цієї кручі хлопці .. стрибали* ***сторч головою*** (Б. Грінченко); *— Гайдамака! Справжній тобі гадамака! — опустив диякон руку Тарасові на плече. — То, кажеш, пан економ з коняки* ***сторч головою?*** (Василь Шевчук).
2. Дуже швидко. *Беру листа і вже* ***сторч головою...*** *влітаю в хату* (М. Стельмах); *Найголовніше, гуляй надворі якнайбільше і при першій же нагоді закохайся* ***сторч головою*** (В. Підмогильний).

СТОЯЛО

800. **НА ПОГО́ДІ СТОЯ́ЛО,** *безос.* Сонячно, тепло (без хмар, опадів, вітру і т. ін). *Так і не зміг Григорій пригадати сну... Кліпнув запаленими очима по золотих п'ятірках вікон —* ***на погоді стояло,*** *рання весна* (В. Дрозд).

СТОЯТИ

801. **СТОЯ́ТИ БІ́ЛЯ КЕРМА́** *якого.* Очолювати що-небудь, керувати чимсь. *І жінка звільнена — не слабша половина!* ***Біля*** *державного* ***стоїть*** *вона* ***керма*** (М. Рильський).

802. **СТОЯ́ТИ БІ́ЛЯ КОЛИ́СКИ** *перев. чого.* Бути учасником творення чого-небудь, родоначальником чогось. *Геніальний Шевченко* ***стояв біля колиски*** *української літератури* (З газети).

803. **СТОЯ́ТИ (бу́ти) НА РОЗПУ́ТТІ.** Вагатися, сумніватися. *Наступного дня криничани найнялися. Аж полегшало одразу на душі: вже не* ***стоятимуть на розпутті*** (О. Гончар).

804. **СТОЯ́ТИ В ГОЛОВІ́** *у кого, кому і без додатка.* Постійно з'являтися в пам'яті, в уяві; не зникати. *— Не неодмінно, щоб режисер приходив на фабрику щодня .. Ввесь час свідомо й несвідомо йому* ***стоятиме в голові*** *ідея сценарію* (Ю. Яновський).

805. **СТОЯ́ТИ В ОДНО́МУ РЯДУ́.** Бути однаковим з ким-, чим-небудь. *Яскравою сторінкою героїзму і мужності всього народу було перебазування матеріальних і людських ресурсів з прифронтових районів вглиб країни. Проведена при цьому колосальна робота за своїм розмахом і значенням для долі Батьківщини, для результату боротьби з ворогом* ***стоїть в одному ряду*** *з найбільшими битвами Другої світової війни* (З газети).

806. **СТОЯ́ТИ ЖУ́ЖМОМ.** Бути неприбраним, розкиданим, у безладді. *Побачивши, що в хаті все* ***стоїть жужмом,*** *що на городі неполені грядки заростають бур'яном, замотав* [Іван] *те собі на вус* (М. Коцюбинський).

807. **СТОЯ́ТИ ЗА СПИ́НОЮ** *чиєю, в кого.* Таємно опікати когось, надаючи підтримку, скеровуючи на певні дії. *— Чого ти мене страхаєш тими, хто* ***за*** *твоєю гендлярською* ***спиною стоїть?*** (М. Стельмах).

808. **СТОЯ́ТИ** (лишáтися, залишáтися) **НА [ОДНО́МУ] МІ́СЦІ.** Не розвиватися, не йти вперед. *Треба було і самим слідкувати за часом, іти за віком, а не* ***стояти на одному місці*** (Панас Мирний).

809. **СТОЯ́ТИ НА БО́ЖІЙ ДОРО́ЗІ.** Бути близьким до смерті. *Пане, пане!* ***Стоїш*** *ти саме* ***на Божій дорозі,*** *незабаром тебе чекає заступ та лопата* (С. Васильченко); *— Хто тебе приневолює топити і своє господарство, і людей? Тільки правду кажи, не хитруй зі мною хоч тепер, коли вже* ***стою на Божій дорозі*** (М. Стельмах).

810. **СТОЯ́ТИ НАД БЕЗО́ДНЕЮ (край безóдні).** Перебувати в дуже тяжкому стані, під загрозою смерті. *Я знов затужив; Розпучно* ***стою край безодні*** (П. Грабовський).

811. **СТОЯ́ТИ НА ДВОХ КЛА́ДКАХ.** Намагатися поділяти дві протилежні думки. *Врешті Іскра зізнався, що він давно* ***стоїть на двох клад-***

ках, тільки ж на тій, мальованій, ще й тримала жінка (Ю. Мушкетик).

812. **СТОЙТИ НАД МОГЙЛОЮ (над гробом).** Бути близьким до смерті. *Не мені цвіли запашні квітки, Мій садок проріс скрізь бугилою.. Нічий милий зір не запав втямки, Не простяг ніхто за весь вік руки... В самоті* ***стою над могилою*** (П. Грабовський); ***Я над гробом стою,*** *брехати не хочу* (Сл. Б. Грінченка).

813. **СТОЙТИ НА ОДНОМУ.** Відстоювати, захищати одні і ті самі цілі, погляди і т. ін.; бути послідовним у боротьбі за щось. *Оленка заздро глянула на вдову, подумала: "От які вони, ці Ковалі! Всі* ***на одному стоять.*** *.. Розумні, кмітливі... От коли б усі люди такі були"* (В. Кучер).

814. **СТОЙТИ НА ПЕРЕДОВИХ ПОЗИЦІЯХ.** Досягати значних успіхів у чому-небудь, бути вищим від інших рівнем свого розвитку. *Парадоксально:* ***стоїмо*** *сьогодні* ***на передових позиціях*** *у багатьох галузях науки й техніки, разом з тим випускаємо неякісну, неконкурентноспроможну продукцію* (З журналу).

815. **СТОЙТИ НА ПОЗИЦІЇ** *чиїй, якій.* Поділяти, підтримувати яку-небудь точку зору, певні погляди. ***На*** *франківських* ***позиціях*** *у своїй перекладацькій роботі* ***стояв*** *революційний демократ Павло Грабовський* (З журналу).

816. **СТОЙТИ НА ТОЧЦІ ЗОРУ** *якій.* Поділяти певні погляди, дотримуватися якоїсь думки, відомих уявлень тощо. *Автор,* ***стоячи на тій точці зору,*** *що проблема перекладу — лінгвістична проблема, .. ігнорує .. особливості художнього перекладу* (М. Рильський).

817. **СТОЙТИ НА ЧОЛІ** *кого, чого.* Бути керівником, вожаком кого-, чого-небудь, очолювати когось, щось. *Козаки становили запорізьке військо,* ***на чолі*** *якого* ***стояв*** *виборний ватажок — гетьман* (З переказу).

818. **СТОЙТИ ОДНІЄЮ (однóю) НОГОЮ В МОГИЛІ** (*рідше* **в труні, в гробі** *і т. ін.*). Перебувати в стані повного виснаження, на грані смерті. — *Вона, Денисе Івановичу, .. виходжувала навіть таких, які* ***однією ногою в могилі стояли*** (М. Стельмах); *Біла, як морська піна, голова, .. сиві вуса та лопатою підстрижена довга борода на перший погляд казали, ніби цей дідок* ***стоїть однією ногою в могилі*** (Олесь Досвітній); [Борис (*до Завади*):] *Ти вже оджив своє і* ***однією ногою стоїш у труні,*** *а я повний нерушених молодих сил!..* (М. Кропивницький); ***Одною ногою в гробі стоїть,*** *а ще зле творить* (Укр.. присл..).

819. **СТОЙТИ ПЕРЕД ОЧИМА (в очáх, пéред душéю)** *кому.* Постійно з'являтися в уяві, не зникати (про образи, картини і т. ін.). — *Мені все* ***стоїть перед очима*** *Брянський, звучить його голос* (О. Гончар); *І вдень мені* ***в очах стоїть*** *той гість дивний, А душу рве й гнітить нескінчена розмова...* (Леся Українка); *Як живії, вони* ***стоять перед душею*** *моєю: Андрійко веселий, кучерявий .. Василько над квітками та зіллям сидить, задумався...* (Марко Вовчок).

820. **СТОЙТИ РАНГОМ ВИЩЕ** *кого, ніж хто.* Значно перевищувати кого-небудь у якомусь відношенні (розумовому, культурному і т. ін.). *Ви вважаєте, що дослідник у науці* ***стоїть рангом вище,*** *ніж розробник приладів?* (З газети).

821. **СТОЙТИ (ставáти) / СТАТИ КЛУБКОМ В ГОРЛІ.** Не давати можливості вільно дихати; душити (про біль, образу і т. ін.). *Сльози безсилого розпачу й образи палили груди,* ***ставали в горлі клубком*** (З. Тулуб).

822. **СТОЙТИ / СТАТИ БІЛЬМОМ В ОЦІ** *перев. кому.* Заважати, дратувати. *Гола гора Мар'янові* ***більмом стала в оці*** (С. Чорнобривець). **БІЛЬМОМ СТОЙТИ.** — *Більше не говори про них* [спекулянтів], *Павлику ..— Хай їм грець.., вони ж* ***більмом стоять*** *на всю Ковалівку... Назад нас тягнуть...* (В. Кучер).

823. **СТОЙТИ / СТАТИ ГОРОЮ** *за кого—що.* Невідступно, всіма силами захищати, відстоювати кого-, що-небудь. — *За народ* ***горою стоїть*** [Тарас Дніпровець]. *І, видно, не простий собі чоловік* (Д. Бедзик); — *Вислужується,— буркнув Ґалаґан,— а ми за нього* ***горою стояли*** (А. Крижанівський); — *Євгене Панасовичу! — полум'яніючи, стиха озвалася вона.— Не журіться! Все буде гаразд. От побачите! Ми всі за вас* ***горою станемо...*** (В. Речмедін).

824. **СТОЙТИ / СТАТИ КІЛКОМ (кóлом) В ГОРЛІ. 1.** Не проходити, застрявати (про несмачну, важку, суху їжу). — *А криницю під вербою хто почистив од муляки, вода вже встоялась, чиста й студена.— Хай би та чиста й студена вода* ***кілком у горлі*** *твоєму* ***стала!*** (Є. Гуцало).
2. Дуже набридати, остогидіти. — *Вже мені ті його вірші* ***кілком в горлі стоять!*** (І. Франко).

825. **СТОЙТИ / СТАТИ ЛУБОМ. 1.** Заклякати, втрачаючи рухливість (про язик). *Беруся я до люльки. Ти ба! Язик задубів,* ***став лубом,*** *у горлі пече* (Л. Мартович).
2. Втрачати еластичність, ставати цупким (про одяг, взуття і т. ін.). *Брови йому падають на очі двома очіпками, свита* ***стоїть лубом,*** *— він приїхав з холодної негоди* (І. Микитенко).

826. **СТОЙТИ / СТАТИ НА СВОЄМУ (на своїм).** Дотримуючись певних поглядів, думок, уперто відстоювати їх. *Вони* ***стояли на своєму:*** *їх ніхто не присилує жити вкупі* (М. Коцюбинський); *Що хочете кажіть, шановні друзі, А я уперто* ***на своїм стою*** (М. Рильський); — *Ну що*

*ви! — червоніє мій професор. .. Але ми — я й Юлія Шпол — **стоїмо на свойому** [своєму]: .. мовляв, він не знає, що в цьому році ми таки зуміли провести кількох своїх кандидатів* (М. Хвильовий).

827. **СТОЯ́ТИ / СТА́ТИ СТІНО́Ю (му́ром)** *за кого—що і без додатка.* Виступати одностайно, згуртовано на захист кого-, чого-небудь. [Яків:] *За Кубу переживаю, .. щоб народ вистояв .. Вистоять .. Тільки щоб піднялися всі, як один, **стіною стали*** (М. Зарудний); *Трудящі Києва **стіною стали** на захист Вітчизни* (З газети); *Взяти сокири і **муром стати** біля своєї землі* (М. Стельмах).

828. **СТОЯ́ТИ (трима́тися, держа́тися** *і т. ін.*) **О́СТОРОНЬ** *від чого—кого.* Не цікавитися нічим, не втручатися в щось, уникати всього. — *Я не розумію, як можна **стояти осторонь** від активного життя, коли перед народом такі величезні прекрасні завдання!* (І. Багмут); *В школі Тася .. **стояла осторонь** громадського життя* (Л. Дмитерко).

829. **ТВЕ́РДО (міцно) СТОЯ́ТИ НА НОГА́Х (на землі́). 1.** Мати владну і невимушену поставу (про фігуру). *А Ганька й собі виплакувала від матері мережані білі спідниці, блузки, намисто. Вона була міцна, **твердо стояла на ногах,** як батько* (М. Томчаній).
2. Упевнено діяти, мислити і т. ін. *Скільки це днів минуло, як вона зустрілась з незнайомим? Ніби давно це було, а, здається, вже так **твердо стоїть** вона **на ногах,** уже не огортають її сумніви* (А. Хижняк); ***Міцно стояв на землі** Степан Куреня. І раптом — земля з-під ніг! Караул, рятуйте, кровне однімають, рубають під корінь* (В. Дрозд).

СТРАТИТИ

830. **СТРА́ТИТИ ЖИТТЯ́.** Загинути. *Хотів він* [метелик] *бачити якнайближче те ясне сонце, яким йому здавалась лампа. Чи думав же він, що там **життя стратить?*** (Леся Українка).

831. **СТРА́ТИТИ О́ЧІ.** Осліпнути. *Я його спитав, яким побитом **стратив** він **очі.** Він розповів, як .. він троє коней напувати .. Коні злякалися, шарпонули й довго волокли хлопця з собою* (Г. Хоткевич).

СТРАТИТИСЯ

832. **СТРА́ТИТИСЯ РО́ЗУМУ.** Збожеволіти. *Боронь Боже, хто з людей почув би Стефана, то подумав би, що **стратився розуму*** (С. Чорнобривець).

СТРАХ

833. **НА СВІЙ (вла́сний) СТРАХ І РИ́ЗИК (риск),** *з дієсл.* Беручи відповідальність на себе, ризикуючи власним здоров'ям, життям і т. ін. *Кожен з старих українських композиторів звершував справжній життєвий і громадянський подвиг, бо змушений був творити **на свій страх і ризик*** (З журналу); *В бою Козакову здебільшого доводилось діяти цілком самостійно, і .. він, не вагаючись, приймав потрібні рішення **на свій страх і риск*** (О. Гончар); *Михайла офіцер **на власний риск** зачислив у солдати та ще й помічником писаря призначив* (Ю. Збанацький). **НА СВІЙ РИСК.** *Сташка **на свій риск,** замість Вайнштона, віднесла роботу до Філіпчука* (Ірина Вільде).

834. **НЕ ЗА СТРАХ, А ЗА СО́ВІСТЬ.** Дуже сумлінно. — *Чимало допомагав йому в цьому досвід сталевара і теоретичний багаж... Сенін навчався **не за страх, а за совість*** (В. Попов); *Він належав до тих рідкісних типів людей, які все роблять не поспішаючи і працюють, як кажуть, **не за страх, а за совість*** (З газети).

СТРЕЛЬ

835. **ХОЧ В О́КО (в о́чі, у ві́чі) СТРЕЛЬ.** Зовсім нічого не видно, дуже темно. *На землю злізла ніч. **Хоч в око стрель** тобі, так темно надворі* (П. Гулак-Артемовський); *Іван, не кажучи й слова, подався до повітки. Тхнуло сухою прілістю й було вже тут темно, **хоч в око стрель*** (Є. Гуцало); *Темний морок опустився на землю, й тут нічого не видно, **хоч стрель у вічі*** (Панас Мирний).

СТРЕМЕНО

836. **НА СТРЕМЕ́НО́.** На закінчення, на завершення чого-небудь; під кінець. *Шелеснули **"на стремено"** останні купюри, і товариство, обіймаючи Здирського, вивалилося з неонового кубельця у сутінки провулка* (А. Крижанівський).

СТРИБАТИ

837. **СТРИБА́ТИ ОЧИ́МА.** Швидко, пропускаючи щось, переводити погляд з одного об'єкта на інший. *Далі Тетяна бачила, як він почав **стрибати очима** з рядка на рядок, а обличчя його блідло все дужче й дужче* (Д. Ткач).

838. **СТРИБА́ТИ ЧЕ́РЕЗ ПЛІТ** *з ким.* Вступати в позашлюбні зв'язки з кимось. *Підсміюється* [Січкар] *в душі з Денисенка, який за землею не бачить, як жінка з іншими **стрибає через пліт*** (М. Стельмах).

СТРИГТИ

839. **СТРИ́ГТИ [ВСІХ] ПІД ОДНУ́ ГРЕБІ́НКУ (гребіне́ць).** Однаково оцінювати всіх або багатьох. — *Ага, одрубники. Столипінці.— І з цікавістю приглядався до осель, що з десяток їх розкинулись ліворуч понад шляхом. ..— Не всіх, сину, **стрижи під одну гребінку,**— сказала мати* (А. Головко); *Надто вже якось ми звикли все робити по-сімейному, — врешті мовив Кандиба, зупиняючись перед столом. — Всі у нас свої, всі Іва-*

*ни Івановичі, і ми не так дбаємо про діло, як про те, щоб, не дай Боже, комусь криво що не сказати. А по-моєму, свій, чужий, сват, брат, дідько лихий — **стрижи всіх під один гребінець*** (С. Добровольський).

840. **СТРИ́ГТИ ВУ́ХАМИ.** Водити вухами назад і вперед у передчутті небезпеки (про коней). *Коні насторожено **стригли вухами,** чули вовків* (З. Тулуб); *Сич десь зовсім близько проскрипів на верхів'ї верби. Кінь **вухами стриже,** похропує, задкує від латаття* (О. Гончар).

841. **СТРИ́ГТИ КУПО́НИ.** Користуватися ранніми здобутками, попередніми досягненнями. *Утвердження письменника відбувається по-різному. Одні з першого виступу здобувають літературний олімп, блискавичну славу і популярність, продовжують далі вдосконалюватися або, навпаки, заспокоюються, **"стрижуть купони"** з ранньої удачі* (З журналу).

СТРИМІТИ

842. **СТРИМІ́ТИ [ГВІЗДКО́М (цвя́хом, цвя́шком)] В ГОЛОВІ́ (в па́м'яті, у мо́зку** *і т. ін.*). Постійно з'являтися, поставати у пам'яті, свідомості (про образи, думки і т. ін.), невідступно переслідувати кого-небудь. *Довбня тепер **стримів гвіздком у її голові,** стояв перед очима* (Панас Мирний); *Слово "замерз" **стриміло в моєму мозку** холодним **цвяхом*** (А. Хорунжий); *Починаю своєю звичкою перебирати в думках старі сюжети новел, невикористані теми, що здавна **гвіздками стриміли в моєму пам'ятку*** [пам'яті] (С. Васильченко); *Але збита шибка **стриміла йому цвяшком у мозку.** Хто її збив?* (Л. Мартович). **СТРИМІ́ТИ ГВІЗДКО́М У ГОЛІ́ВОНЬЦІ.** *Пилипко, вмовляючи матір, тільки заспокоював її. **В** його малій **голівоньці гвіздком стриміла** думка,— от хоч би що, а піти посипа́ти!* (Панас Мирний).

СТРІЛА

843. **СТРІЛА́ АМУ́РА (Купідо́на); АМУ́РОВА (Купідо́нова) СТРІЛА́,** *книжн.* Символ кохання (від зображення міфологічного бога Амура з луком і стрілами). *А* [Кімона] .. *вразила врода Іфігенії **Амуровою стрілою,** почав розумнішати од думки до думки, дивуючи тим батька* (Переклад М. Лукаша); *"Я вже був забувся про неї, а вона знов роздратувала мене своїми очима. Оце ж то ті **стріли Купідонові,** про котрі торочать латинські поети! .. доведеться знов вчинити заїзд на леваду й хату цієї красуні!" — подумав Єремія* (І. Нечуй-Левицький).

844. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **СТРІЛА́,** *зі сл.* к и́ н у т и с я, м ч а́ т и *і т. ін.* Дуже швидко, стрімко. *Соломія вгляділа Аврума і, **як стріла,** кинулась просто в грязюку, щоб помогти Аврумові* (І. Нечуй-Левицький). **ЯК СТРІЛКА.** *Троянці разом прийнялися І стали веслами гребти, **Як стрілки,** човники неслися, Мов ззаду пхали їх чорти* (І. Котляревський).

СТРІЛЯЙ

845. **ХОЧ З ГАРМА́ТИ (гарма́т) СТРІЛЯ́Й (гати́).** Хтось нічого не чує (перев. про дуже міцний сон). *Спить, **хоч з гармати стріляй*** (Укр.. присл..); *Зварич пустив йому* [Миколі] *у вічі сніп світла з електричного ліхтарика. Той повернувся на інший бік. — Видно, що недавно з війни,— сіпав його Зварич.— **Хоч з гармат стріляй*** (М. Івасюк).

СТРІЛЯТИ

846. **СТРІЛЯ́ТИ (би́ти) З ГАРМА́Т ПО ГОРОБЦЯ́Х.** Затрачати непомірні, великі зусилля там, де вони зайві, недоцільні. *Вам, може, чудно, що я взяла такий поверховий тон, але ж говорити ґрунтовно на такі теми, се значило б **стріляти з гармат по горобцях*** (Леся Українка).

847. **СТРІЛЯ́ТИ СЛОВА́МИ (відмо́вами).**
1. Влучно, дотепно відказувати чи закидати кому-небудь. *В'ються вони кругом панянок, .. ведуть веселу-жартівливу розмову, **стріляють** то сюди, то туди своїми гострими **одмовами*** (Панас Мирний).
2. Говорити поспіхом, скоромовкою. — *Пробачте, Артеме Петровичу, тисячу разів пробачте, що я так вдерся несподівано,— поспішливо **стріляв словами** гість* (А. Хижняк).

848. **СТРІЛЯ́ТИ (стри́гти) / СТРЕ́ЛЬНУТИ (стригну́ти) ОЧИ́МА (о́ком,** *рідше* **по́глядом)** *на кого, в кого, по кому і без додатка.*
1. Поглядати на кого-, що-небудь, виражаючи певні почуття, емоції. ***Стріляючи очима** поза вікна, на якусь мить вона затрималася легковажним поглядом на чорновусому козакові* (О. Ільченко); *Антон **стрельнув** настороженим **оком** на Катерину* (С. Чорнобривець); *Підперши кулаками боки, **стригнула*** [Мар'я] ***очима по всіх:** — А ви чого скалозубитесь?* (Я. Баш).
2. *перев. недок.* Кокетливо, грайливо позирати на кого-небудь, полонившись кимось. *Арістотель-мудрець по садочку гуля,— Бач, Аглая іде і **очима стріля!*** (І. Франко); *Орися крутилася біля Сергія Золотаренка .. Так **очима** на нього і **стриже*** (Григір Тютюнник); — *Ой, свекруха ж комусь попадеться,— одягаючись, сестра лукаво **стрельнула оком в** Данька* (О. Гончар).

СТРІХА

849. **БА́ТЬКОВА (ба́тьківська) СТРІ́ХА.** Рідна домівка; там, де хтось народився. *Чудовий образ принесла вона в душі тоді під **батькову стріху,** і той образ раз у раз оживає в її уяві, й*

міниться, і грає барвами (М. Коцюбинський); // Родина, родинна опіка. *Свій вихід з-під* ***батьківської стріхи*** *.. Гаудентій досі вважав чудом* (І. Франко).

СТРІХОЮ

850. **ПІД ЧУЖО́Ю СТРІ́ХОЮ,** *зі сл.* ночува́ти, жи́ти, перебува́ти *і т. ін.* Не в своїй, не у власній домівці, у сторонніх людей і т. ін.; не вдома. *Дмитрик уперше в житті ночує* ***під чужою стріхою,*** *далеко від матері* (М. Коцюбинський).

СТРОЇТИ

851. **СМІ́ШКИ (пі́дсмішки, ха́хи) СТРО́ЇТИ.** Глузувати, насміхатися, жартувати не в слушний час. *Він стоїть, нічого не мовить Осідлавши коня,* ***смішки строїть*** (П. Чубинський); *— У задніх рядах — не перешіптуватись. Вас запросили не* ***смішки строїти*** (В. Логвиненко); *—* ***Підсмішки строїш,*** *— брязнув* [Данило] *об підлогу кошиком* (Ю. Мушкетик); *Він зневажливо посміхався собі в вуса, аж Тимофій Гречко гукнув до нього: — А ти, холуй, чого* ***хахи строїш?*** *Ще засмієшся на кутні!* (Ю. Смолич).

852. **СТРО́ЇТИ ВИХИЛЯ́СИ ТА ВИКРУТА́СИ** *перев. перед ким.* Упадати, загравати до кого-небудь. [Векла:] *Кума Стеха казали, що бачили, як Павло зустрів за селом нашу Явдоху і почав там перед нею* ***вихиляси та викрутаси строїти...*** (М. Кропивницький).

853. **СТРО́ЇТИ З СЕ́БЕ** *кого.* Удавати когонебудь, створювати якийсь образ, видавати себе за когось. *Це кара Божа — не сестра. Там училася в гімназії — баришню* ***строїла з себе:*** *прибратись і духами напахатись* (А. Головко); *Їм було вигідно* ***строїти з себе*** *революціонерів* (Ю. Яновський).

854. **СТРО́ЇТИ КОМІ́ЗУ.** Вередувати. *— Як же вниз, коли я знизу? Ти не* ***строй*** *мені* ***комизу!*** (П. Тичина).

855. **СТРО́ЇТИ МІ́НИ.** Робити гримаси. *— Іч, куди забрався, гемонський хлопець! —* ***строїть міни*** *Данько, продовжуючи розмову в лицях* (О. Гончар).

СТРУНА

856. **БОЛЮ́ЧА (слаба́, слабка́** *і т. ін.*) **СТРУНА́** *чия, кого.* Найбільш вразливе місце; те, що особливо мучить, хвилює кого-небудь. [Ганна:] *Ну, от се ж і є* ***болюча струна*** *для Льолика. Він зовсім в іншому становищі* (Леся Українка); *Треба віддати належне директорові міського музею. Він досконало знав* ***слабі струни*** *свого родича* (О. Донченко).

СТРУСИТИ

857. **СТРУСИ́ТИ ДА́ВНІЙ ПРАХ** *з кого—чого, перев. ірон.* Позбутися всього віджилого, старого. *— Хочу* ***струсити давній прах*** *з цього закладу, — жартівливо промовила чорнява жінка, виходячи з дверей* (З газети).

СТУКАТИ

858. **СТУ́КАТИ / ПОСТУ́КАТИ У ДВЕ́РІ** *до кого і без додатка.* 1. Звертатися до кого-небудь з якимось проханням, добиватися чогось. *— Не сидіть,* ***стукайте,*** *Петре,* ***в двері*** *до начальства, видадуть ордер* (З газети); *Уже тепер маємо чим похвалитися. За кількома нашими винаходами і закордон* ***стукає*** *до нас* ***у двері*** *по ліцензії* (З газети).
2. Наближатися. *Кінчався серпень. Осінь* ***у двері стукала*** (Є. Куртяк); *— Минулося нещастя... Та нова біда* ***постукала у двері.*** *Не та, кажуть, біда, котра до обори прийшла, а та біда, що з обори не йде* (В. Большак).

859. **СТУ́КНУЛО В ГО́ЛОВУ,** *безос.* Раптово виникло, спливло у свідомості що-небудь. *Тут, видно, гірше, ніж там, звідки приїхав. .. І знов* ***стукнуло в голову*** *те саме настирливе питання, що вже забувалось: як воно буде?* (М. Коцюбинський); // **СТУ́КАЛО МОЛОТКО́М В ГО́ЛОВУ (в голові́)** *чию (чиїй)* (ритмічно, постійно). *"Відвезуть, відвезуть, відвезуть", —* ***стукало*** *щось* ***молотком в її голові*** *за кожним кроком, коли вона поспішала до Івана* (М. Коцюбинський).

СТУКНУТИСЯ

860. **СТУ́КНУТИСЯ ЛОБА́МИ** *на (в) чому.* Зіткнутися в поглядах, інтересах, діях і т. ін. *— Раз мало не* ***стукнулись лобами*** *на одному інтересі* (М. Стельмах).

СТУПАТИ

861. **СТУПА́ТИ / СТУПИ́ТИ НА КРИВА́ВИЙ ШЛЯХ.** Чинити вбивства. [Кассандра:] *Стій! Невже пора* ***ступати*** *нам* ***на шлях кривавий?*** (Леся Українка).

СТУПИТИ

862. **[І] КРО́КУ НЕ [МОГТИ́] СТУПИ́ТИ (зроби́ти).** 1. *де.* Не мати свободи дій (через переслідування, терор і т. ін.). *Батько був дуже суворим. У нього вільно* ***не ступиш кроку,*** *все роби та й роби. Мама була добрішою* (З журналу).
2. *без кого.* Бути безпорадним, безініціативним, нерішучим і т. ін. *Незабаром став я його* [отамана] *правицею, бо без мене* ***не міг*** *він* ***кроку ступити*** (З. Тулуб).

863. **[І] НА ПОРІ́Г НЕ СТУПИ́ТИ** *до кого.* Не зайти кудись, не завітати до кого-небудь, не навідати когось (перев. через образу, неприємності від кого-небудь і т. ін.). *Почервонів* [дід], *розсердився: — Я до тебе по-доброму, а ти так до мене? Як ти така, покладу гнів на тебе до самої*

смерті і на поріг до тебе не ступлю. Не ходи й ти до мене! (С. Васильченко).

864. **[І] НОГÓЮ НЕ СТУПИ́ТИ** *куди.* Не зайти кудись, не завітати до кого-небудь. — *У попа ж три шафи книг.— Хай і двадцять три, а я, Григорію Михайловичу, до нього й* ***ногою не ступлю*** (М. Стельмах); // Ніколи не бувати де-небудь, у кого-небудь. — *А Матвій Боцюн* ***і ногою не ступив*** *на Морозенкове подвір'я* (М. Стельмах).

865. **НІДЕ КУ́РЦІ СТУПИ́ТИ.** Дуже тісно де-небудь. *Хати ліпились одна побіля одної, а на городі —* ***курці ступити ніде*** *було* (А. Головко).

866. **НОГÓЮ СТУПИ́ТИ (ста́ти) НІДЕ.** Немає вільного місця, все заповнено чимось. *Ідеш, а на землі* ***ніде ногою ступити:*** *гнізда, яйця, голенькі пташата плутаються в траві, одні вже вбираються в пух, а ті лише вилуплюються* (О. Гончар). **СТУПНУ́ТИ НІДЕ.** *А квітник біля хати — це вже Гаїнчине діло. Стільки квіток, що й* ***ступнути скоро ніде*** *буде* (Б. Грінченко).

867. **СТУПИ́ТИ НА ХИТКУ́ КЛА́ДКУ.** Почати себе поводити всупереч нормам моралі, закону. — *Але вона посковзнулась: стала покриткою, та як* ***ступила на ту хитку кладку,*** *то й не вдержалась* (І. Нечуй-Левицький).

СТУПНУТИ

868. **РАЗ СТУПНУ́ТИ** *від кого—чого, до кого—чого.* Дуже невелика відстань, зовсім швидко, легко можна перейти від когось, чогось до кого-, чого-небудь; близько, поряд. *Сивоок .. мав не одну й не дві нагоди переконатися, що до щастя й добра шлях завжди предовгий, а до лиха —* ***раз ступнути*** (П. Загребельний).

СТЯГНУТИСЯ

869. **СТЯГНУ́ТИСЯ НА НИ́ТКУ.** Дуже схуднути. *Льоня захорував* [захворів] *на кір. Шкода Льоні, хоч хвороба і пуста, але* ***стягнеться на нитку,*** *бо й так воно бліде та зелене* (Леся Українка).

СТЯГТИ

870. **СТЯГТИ́ (стягну́ти) БІДУ́ (клóпіт)** *на кого—що.* Завдавати кому-небудь неприємностей, небажане. *Вона висловила, нарешті, побоювання, чи не втік Швейк часом з військової служби і чи не хоче тепер* ***стягти*** *і на неї* ***біду*** *та її занапастити* (Переклад С. Масляка); *Побоюється* [Павлина], *що він вирветься з хати, попаде тамтого* [Філіпчука] *і ще* ***більшого клопоту стягне*** *на свою голову?* (Ірина Вільде).

СУД

871. **ПÓКИ СУД ТА ДІ́ЛО.** Не чекаючи, не зважаючи на те, що колись настане, з'ясується і т. ін. ***Поки суд та діло,*** *давайте по чарці* (М. Номис); — ***Поки суд та діло,*** *нам треба домогтися окремого клаптя землі для осідку війська* [козацького] (С. Добровольський); — *Станичного якраз не було, і затриманих,* ***поки суд та діло,*** *зачинили у клуні* (М. Олійник).

872. **СТРАШНИ́Й СУД.** Які-небудь нестерпні, несприятливі умови, обставини (стихійне лихо, безладдя, колотнеча і т. ін.). *Прибігаю до сусіди, там усі спали. Стукаю, добиваюся — Пустіть, Христом Богом молю, бо у нас* ***страшний суд*** *піднявся!* (Панас Мирний); ***Страшний суд*** *творився тоді серед голих, беззахисних таврійських степів. Зривало дахи, замітало колодязі, з корінням видимало в людей з-під ніг посіви* (О. Гончар); — *Що проти того, як вони умерли, і* ***Суд страшний*** *не здасться вже страшним!* (Л. Костенко); *Нині стали в оборону своєї землі кращі з кращих, і ви, людожери, збираєтесь за це катувати золоті душі! На* ***Страшному суді*** *дасте відповідь* (М. Лазорський).

СУДИ

873. **СУДИ́ ТА ПЕРЕ́СУ́ДИ.** Недоброзичливе детальне обговорення чиєї-небудь поведінки, дій, вчинків і т. ін. *Знову незгода настала у хаті, знову сопуче мовчання,* ***суди та пересуди*** *на стороні* (Панас Мирний); *По селу йшли* ***суди та пересуди,*** *хто сміявся, хто кепкував, а були й такі, що навіть лаялись* (Ю. Збанацький); — ***Суди та пересуди*** *почались, як завжди, з спогадів про те, як Іван взяв сома на вісім пудів та як Максимові мелькнула щука на два метри* (Ю. Смолич).

СУДИТИ

874. **СУДИ́ТИ І (та) РЯДИ́ТИ; СУДИ́ТИ, РЯДИ́ТИ. 1.** Управляти, скеровувати. — *Запорожці тепер перші пани на Вкраїні: понаставляв я їх сотниками й полковниками,* ***судитимуть і рядитимуть*** *вони по запорозьких звичаях усю Вкраїну* (П. Куліш); [Пан:] *Я вас розсуджу. Марусю, тобі казав: не смій уступатись, як я стану* ***судить та рядить:*** *я на те пан* (М. Костомаров). **2.** Роздумувати над чимось, розв'язувати яке-небудь питання, завдання і т. ін. *Не вигадали поради й волосні.* ***Судили, рядили*** *— та окружному, а окружний — та губернаторові* (Панас Мирний).

СУДУ

875. **ДО [БÓЖОГО (страшнóго)] СУ́ДУ.** Протягом усього життя, завжди. *Хіба умру, то тоді той вечір забуду, а то* ***до суду*** *буду пам'ятати його* (Панас Мирний); *Так можна* ***і до страшного суду*** *чекати* (М. Стельмах).

876. **ДО СУ́ДУ, ДО ВІ́КУ (до су́ду-ві́ку). 1.** Дуже довго. — *Коли ж буде кінець цій ночі? Невже вона тягтиметься* ***до віку, до суду?*** (І. Не-

чуй-Левицький); // Ніколи. — *Не буду до суду, до віку! .. батечки, голубчики! .. пустіть, пустіть! ..* (Г. Квітка-Основ'яненко).
2. На все життя; навіки, назавжди. — *Вже я його* [злодія] *пострашу так, що буде до суду-віку дрожать* [дрижати]*!* (І. Франко); *Ото знайшов собі радість до суду-віку!* (П. Козланюк).

СУЄТА

877. **СУЄТА́ СУЄ́Т.** Життєві дрібниці та їх оцінка як незначних, мізерних, не пов'язаних із справжніми цінностями життя. *Усяке багатство, усяка слава — усе воно **суєта суєт**: і шабля, й булава з бунчуком поляжуть колись поруч із мертвими кістками* (П. Куліш); — ***Суєта суєт** і все в світі марнота,— тихенько сказав дяк і заплющив око. — А що ж не марнота, отче? — Любов до людини ..— добрі діла вічні* (М. Лазорський); *От тягнеться він до непевного карбованця, до потаємних підземних скарбів, а не тямить, що все це **суєта суєт*** (М. Стельмах).

СУКАТИ

878. **МОТУЗКИ́ (моту́ззя, свічки́) МО́ЖНА СУКА́ТИ** *з кого.* Хто-небудь дуже безвольний, податливий, м'якої вдачі. *Хміль його зовсім розвіявся, а разом з хмелем і його бурхливий запал. Тепер із Бородавки **мотузки можна сукати*** (З. Тулуб); *Гнат Сторожук не з тих покірних і хлипких людей, з яких **можна мотуззя сукати*** (П. Колесник); *Поцілуйко .. сам .. відчував, як перед ним міниться господар оселі. "Тепер із нього **можна і свічки сукати**, а то, бач, як спочатку дер носа"* (М. Стельмах).

СУНЕ

879. **Й НОГИ́ НЕ СУ́НЕ** *куди, зневажл.* Ніколи не з'явиться хто-небудь десь. *Макуха запевняв, що .. німчура **й ноги не суне*** (Ю. Бедзик).

СУНУТИ

880. **СУ́НУТИ ЛА́ВОЮ.** Іти, рухатися навально, великою масою, безперервним потоком. *Сердюки* [охоронці гетьмана] ***сунули лавою**, виграючи на баских конях, усі в вельветах, усі в шапках з червоними китицями* (М. Лазорський).

881. **СУ́НУТИ СВОЮ́ ГО́ЛОВУ В ЯРМО́.** Добровільно брати на себе важкі обов'язки; покладати на себе обтяжливу справу. — *Я не хочу **сунути свою голову в** газетярське **ярмо*** (П. Колесник).

СУНУТИСЯ

882. **СУ́НУТИСЯ ЗІ СВОЇ́МИ КО́ЗАМИ НА ТОРГ.** Встрявати в щось, виявляти небажану цікавість, ініціативу. — *У кожній хаті свої звичаї,— продовжував Захар Максимович.— Поважай їх, сину, не топчи. .. І не **сунься з своїми козами на торг*** (В. Кучер). **ЗІ СВОЇ́МИ КО́ЗАМИ НА ТОРГ.** — *Справді, Вітольде Станіславовичу, що все це означає? — І Федь Масюта **зі своїми козами на торг*** (І. Головченко і О. Мусієнко).

СУРДИНКУ

883. **[ЯК (мов, нена́че** *і т. ін.*)**] ПІД СУРДИ́НКУ.** Стишено, глухо. *Я **під сурдинку** кажу Севу кілька зайвих слів, що не мають зв'язку з моєю пропозицією* (Ю. Яновський); *Фарфор таць подзвонював ніжно й глухо, **неначе під сурдинку*** (Ю. Смолич).

СУХАР

884. **НА СУХА́Р,** *зі сл.* с х у́ д н у т и. Дуже, надзвичайно. *Захворіла* [мати] *і півроку лежала, схудла **на сухар**. Потім її не стало* (З газети).

СУХУ

885. **НА СУХУ́.** Без випивки. *Та вже* [Христя] *мала була сама сідати на ослоні до столу, як Грицько промовив: — Чи це б то так **на суху** й сідати?* (Панас Мирний).

СУЧИТЬ

886. **З ПІСКУ́ МОТУЗКИ́ (моту́зку) СУ́ЧИТЬ.** Дуже спритний, практичний хто-небудь. *Не раз уже й Хома терпів через плутощі шуряка, не раз і клявся: оце край, терпіти більше не буду. А нічого з цього не виходить. Він тобі **з піску мотузку суче**, а ти його і в ступі не влучиш* (Я. Гримайло).

СУШИТИ

887. **СУШИ́ТИ / ВИ́СУШИТИ СЕ́РЦЕ.** 1. *чиє, кому і без додатка.* Завдавати кому-небудь душевних страждань, мук. — *Нащо ти, Любочко, козацьке **серце сушиш?..*** (П. Гулак-Артемовський); *Е, гетьте, думки сумнії, не **суши**, журбо, **серця!..*** (М. Коцюбинський); *Скільки синів і дочок занапастили вороги, скільки нездійсненних зачать **висушило** матернє* [материнське] ***серце!*** (О. Довженко). **СУШИ́ТИ СЕ́РДЕ́НЬКО.** *Тихо, любо жилося дитині. І ніщо не **сушило серденька*** (Леся Українка).
2. Уболівати, переживати за ким-небудь. *Вона глянула в повиті сумом Оленчині очі і сказала: — Не треба так побиватися... **сушити серце*** (А. Хижняк).

888. **СУШИ́ТИ / ВИ́СУШИТИ [СОБІ́] ГО́ЛОВУ (мо́зок)** *над чим—ким і без додатка.* 1. Напружено думати, роздумувати над чимось, шукаючи розв'язання якихось проблем. *Учений вже довгий час **сушить голову** над якоюсь проблемою* (З журналу); *Вляглася метушня, а князь все ходить у покоях, **сушить собі голову**. Що значать ці кляті дари?* (Д. Міщенко); *Тому знов Мар-*

тин виступив: — Люди добрі! Ніколи над цим довго ***сушити голови.*** *Ніч на носі* (У. Самчук); [Грінчук:] *Десь там,— кажу,— сам* [писар] *у тій радниці сидить та над нашими справами* ***мозок собі сушить*** (І. Франко); // Напружено згадувати кого-, що-небудь, турбуватися про щось. *Як душив мене в тій хаті Дух від зілля! Я все думав,* ***Голову сушив,*** *де чув я Пах такий? Даремно думав* (Леся Українка); *Найпростіше було Василеві. Він і досі був одинаком, жив десь на висілку, наймаючи собі кімнату, не* ***сушив голови*** *різним житейським дріб'язком* (П. Загребельний); — *Вам зовсім не потрібно* ***сушити собі голови,*** *бо про все турбуватиметься Люся* (Олесь Досвітній).
2. Невідступно з'являтися у свідомості, турбувати, хвилювати когось (про думки). *Жартує чоловік та сміється, нібито й хвороби в нього ніякої— . Що вже з нього було б, коли б ото кістки не боліли, коли б чорна жура не* ***сушила*** *весь час* ***голови?*** (Ю. Збанацький); *Город* [місто] *твердо засинає, а наразливая думка ..* ***сушить мозок*** *непокоєм* (Дніпрова Чайка); [Зінаїда Павлівна *(До Арсена)*:] *Не журіться, журба* ***висушить мозок,*** *а ради не дасть* (Л. Дмитерко).
3. *чим.* Виснажувати кого-, що-небудь; ослаблювати здатність до чіткого мислення, ясного розуміння і т. ін. *Як швець дубом шкури пересипа, Так нюхарі* ***сушать собі мозок*** *табакою* (Укр.. присл..).

889. **СУШИ́ТИ ЗУ́БИ.** Сміятися, посміхатися. *Біля самого двору Безбородька осяяла щаслива думка. Він аж зупинився, .. вдоволено засміявся ..— Чого це ти, чоловіче,* ***зуби сушиш?*** *— обізвалась із городця гостровуха Марія* (М. Стельмах).

СФІНКС

890. **ЯК СФІНКС,** *зі сл.* мовча́ти. Повністю, абсолютно. — *О, мої наївності! Мовчу,* ***як сфінкс.***— *І раптом додала: — А все-таки ваші розмови про франкмасонів я підслухала* (М. Хвильовий).

СХИЛИТИ

891. **НЕ СХИЛИ́ТИ / НЕ СХИЛЯ́ТИ ГОЛОВИ́** **(чола́, шиї** *і т. ін.)* *перед ким-, чим-небудь, рідко кому, чому.* Не здатися, не підкоритися. *Міста і села всієї України* ***не схилили голови*** *перед загарбниками Партизани і підпільники вступають у жорстоку боротьбу з ворогом* (Д. Бедзик); *Вони* ***не схилять*** *перед катом* ***чол,*** *продажних шкур немає в їхнім стані* (В. Сосюра); *Перед султаном не склонимось ми,* ***Шиї не схилим*** *магнатам, З рідними будемо жити людьми, З другом і братом!* (М. Рильський).

892. **СХИЛИ́ТИ СЕ́РЦЕ** *до кого.* Відповісти взаємністю, прихильно поставитися до кого-небудь; покохати. *Таки частенько здається .. Що мир, лукавий, як дівча, Цього на людях уквітча, А* ***серце схилить*** *до другого, Пригорне потай дорогого,— І хто всю душу віддає, В кайдани зрадно закує* (П. Грабовський).

СХИЛІ

893. **НА СХИ́ЛІ ВІ́КУ (літ).** При наближенні старості, кінця життя. ***На схилі віку*** *Марко Лукич постійно не працював у трупі, а більше гастролював* (М. Кропивницький); *Уже зайшли серпневі темні ночі.* ***На схилі літ,*** *в ясний ранковий час, Коли роса мої зволожить очі, Я осміхнусь і пригадаю вас* (Л. Первомайський). **НА СХИ́ЛКУ ЛІТ (днів).** *Згорьований, збідований, він* [Т. Шевченко] ***на схилку літ*** *ділився з майбутніми шанувальниками: "40 літ праці не принесло мені ані грошей, ані слави"*... (З журналу); [Ярослав:] *Так, беремо ми в юності супругу. Проте її не знаємо тоді, І лиш в тривогах, втратах і біді* ***На схилку днів*** *пізнаємо в ній друга* (І. Кочерга). **НА СХИ́ЛІ ЖИТТЯ́.** — *Діти, діти,— казала мати вечором, коли ті йшли спати.— Що то з вас буде? — і в її голосі та її очах вичувалося стільки до них любові.., що світ, навіть коли б його одним великим злом вважати, то задля однієї крапельки тієї любові варто жити, боліти і* ***на*** *глибокому* ***схилі життя*** *відійти у вічність* (У. Самчук).

894. **НА СХИ́ЛІ ДНЯ.** Перед заходом сонця. *Віддавши шану Каспію окрасі,* ***на схилі дня,*** *як сонце йшло на спад, з примор'я ми .. до Дамчика вернулися назад* (І. Гончаренко).

СХИЛЯТИ

895. **НЕ СХИЛЯ́ТИ / НЕ СХИЛЯ́ТИ ПРА́ПОРА (збро́ї).** Не здаватися, не капітулювати. *Хоробрий* ***зброї не схиля,*** *Вперед іде на битв дороги* (П. Усенко).

896. **СХИЛЯ́ТИ (клони́ти) ГО́ЛОВУ (чоло́)** *перед ким—чим.* Виявляти велику шану, повагу до кого-, чого-небудь; благоговіти. *Тут* [в Арджанті] *кожен приїжджий* ***схиляє голову*** *перед талантом великого індійського народу* (В. Минко); *Колись гордий противник усякої кривди тепер низько* ***клонив*** [суддя] *перед нею* ***голову*** (Н. Кобринська); [Валентин:] *Ареопаг, філософи премудрі* ***чоло клонили*** *перед ним* (Леся Українка).

СХІД

897. **ДО СХІД СО́НЦЯ.** Дуже рано, перед настанням дня. — *Дід будив Сашка ще* ***до схід сонця,*** *коли сон саме як мед* (В. Захарченко).

СХОВАТИ

898. **СХОВА́ТИ ДО КИШЕ́НІ ГО́НОР.** Тимчасово утриматися від виявлення власної гордості, затаїти образу. *Іншим разом Мишуня образився б, але тут мусив* ***сховати до кишені*** *свій* ***гонор*** (Ю. Яновський).

899. **СХОВА́ТИ У СЕ́РЦІ** *кого, що.* Глибоко затаїти, приховати якісь почуття до кого-небудь, думки. *Чом ти мене у серці не **сховаєш**? Чом поглядом навік не затримаєш?* (Леся Українка). **СХОВА́ТИ НА СЕ́РДЕ́НЬКУ.** *Чи ти між тієї пишноти Розкішних осяяних заль* [залів] *До рідного краю й голоти **сховаєш на серденьку** жаль* (М. Старицький).

СХОДИТИ

900. **КРО́В'Ю СХО́ДИТИ / ЗІЙТИ́.** Гинути, умирати. *Але як тут улежиш, коли **кров'ю сходять** твої товариші. Звівся я на руки, бачу: оточили наших трьох захисників десятків зо два гітлерівців* (І. Цюпа).

901. **НЕ СХО́ДИТИ З-ПЕ́РЕД ОЧЕ́Й** *кому і без додатка.* Постійно з'являтися в чиїйсь уяві, поставати в пам'яті. — *Думаю, а вона мені, оця Ольга, **з-перед очей не сходить*** (Ганна Барвінок); ***Не сходили з-перед очей*** [Данила] *картини знущання зі старого гуцула, з його жінки* (В. Гжицький).

902. **НЕ СХО́ДИТИ З УМА́** *кому і без додатка.* Постійно уявлятися, поставати в думках, пам'яті, свідомості. — *Мені він усе **з ума не сходить**, все перед очима,— хороший та красний, як сонце, любий, як щастя,— усміхається...* (Панас Мирний).

903. **НЕ СХО́ДИТИ З УСТ** *чиїх, кого і без додатка.* Бути популярним, постійно згадуватися, обговорюватися і т. ін. *Ім'я Кропивницького **не сходило з уст** навіть тих, хто ніколи не поважав театру* (Збірник про М. Кропивницького); *Будапешт! Це слово тепер **не сходило з уст*** (О. Гончар).

904. **НЕ СХО́ДИТИ / НЕ ЗІЙТИ́ ЗІ СЦЕ́НИ. 1.** Продовжувати виставлятися в театрі. *П'єси* [Г. Ф. Квітки-Основ'яненка] ***не сходять зі сцени** театрів і в наші дні* (З журналу). **НЕ ПОЛИША́ТИ СЦЕ́НИ.** ***Не полишають сцени** українських театрів гостросюжетні п'єси М. Кропивницького* (З газети).
2. Продовжувати діяльність в якій-небудь царині, сфері. **НЕ ПОЛИШИ́ТИ СЦЕ́НИ.** *Я зобов'язаний .. пояснити її* [руїни] *корені, аби грядущі* [ті, що будуть жити в майбутньому] *хоча б не повторили моїх помилок. Щоб уже сьогодні знали, хто є хто, себто діючих осіб і виконавців, оскільки вони ще **не полишили сцени*** (Б. Олійник); // Зберігати своє значення. *Відігравши свою антропогенну роль, колективність **не сходить зі сцени*** (З журналу).

905. **СХО́ДИТИ / ЗІЙТИ́ З ШЛЯ́ХУ** *якого.* Відмовлятися від попередніх поглядів, переконань, наміченої мети, спрямування тощо. *Віра Павлівна не хотіла **сходити з** того **шляху**, на котрий .. ступила...* (Г. Хоткевич).

906. **СХО́ДИТИ / ЗІЙТИ́ НАНІВЕ́ЦЬ. 1.** Зменшуватися у розмірах, вазі і т. ін. до повного щезання; зникати. — *Як видобули вже лівий клин — він уперся у лупак або граніт; правий, де ви, мабуть, тепер робите, **сходить нанівець**. Від розвилки діаметр руди вужчає* (Олесь Досвітній).
2. Поступово втрачати силу; падати. *Авторитет начальника з кожним днем **сходив нанівець*** (З газети); — *Але й Рябокляч не на своєму місці,— додав Гмиря.— Справді, показний наче був. А тепер **нанівець зійшов** чоловік. Чужим розумом віку не проживеш!* (А. Головко).

907. **СХО́ДИТИ З УМА́ (з ро́зуму)** *за ким, по чому.* Виявляти надмірне захоплення, полонившись кимось, чимось. *Панянки **з ума сходили** по його красі* (Панас Мирний).

СХОДИТИСЯ

908. **НЕ СХО́ДИТИСЯ ХАРА́КТЕРАМИ.** Не підходити один одному, не бути схожим в чому-небудь, не мати, не виявляти однакових поглядів на щось. *Відчуження... Багато причин викликають його. Буває, **не сходяться характерами**, виявляються різні точки зору на подружнє життя* (З газети).

СХОДИТЬ

909. **[УСЕ́] СХО́ДИТЬ / ЗІЙШЛО́ [З РУК]** *кому і без додатка.* Залишається безкарним, непоміченим. *Коли завинить простий робітник — його покарають. Та коли адміністрація, верхівка — їм **усе сходить*** (Ю. Щербак); *Вона .. намагалася верховодити і .. коверзувати. І теж нічого — **сходило з рук*** (М. Стельмах); *На нього частенько ображались... Писали, скаржились — все йому **сходило з рук*** (А. Дімаров); // Минає, уладнується як-небудь. [Єфрем:] *Іншим якось **сходить з рук**, а я спіткнувся; підвівся, та вже ґрунту під ногами не почув* (М. Кропивницький).

СХОПИТИ

910. **СХОПИ́ТИ ЗАПОТИ́ЛИЧНИКА.** Бути побитим за що-небудь. *Коли б у домівці був тато, Максим би отак не витворяв, і не тому, що боявся **схопити запотиличника**, а просто: при батькові якось самі по собі смирнішали і ноги, і руки* (М. Стельмах).

СХОПИТИСЯ

911. **СХОПИ́ТИСЯ НА КУЛАКИ́.** Розпочати бійку. *Серед двору зійшлися двоє: бородай-мотузяр і дебелий городовик. Вони **схопилися на кулаки*** (Ю. Смолич).

СХРЕСТИТИ

912. **СХРЕСТИ́ТИ / СХРЕ́ЩУВАТИ СПИСИ́ (мечі́).** Сперечатися, захищаючи певні погля-

ди. [Ольга Антонівна:] *Я скажу, що тебе нема, що ти хворий.* [Лисенко:] *Ні, не треба... Я прийму бій. Все одно з ними треба колись* ***схрестити мечі*** (Ю. Мокрієв); *Зацитує ось таке Антон Герасимович їхній педагогічній асамблеї, а надто ж тому патлатому дискутерові Берестецькому, з яким найчастіше* ***схрещує списи*** (О. Гончар).

СХРЕЩУЮТЬСЯ

913. **СХРЕ́ЩУЮТЬСЯ / СХРЕСТИ́ЛИСЯ СПИСИ́ (мечі́, багне́ти** *і т. ін.*). **1.** Хто-небудь вступає в гостру суперечку, полеміку з кимось. *Критичні* ***списи*** *не раз* ***схрещувалися*** *над сторінками повістей Ігоря Муратова* (З журналу); *Це була б така собі невимушена розмова простого майстра з главою міста, але водночас* ***схрестилися б мечі*** *двох політичних супротивників* (П. Загребельний).
2. Хто-небудь вступає в бій, у боротьбу з кимсь. *Російські* ***багнети схрещувалися*** *з яничарськими ятаганами* (С. Добровольський).

СЦІЛЛОЮ

914. **МІЖ (по́між) СЦІ́ЛЛОЮ ТА (і) ХАРІ́БДОЮ,** *книжн.* Під обопільною нищівною загрозою. *Замітку вдалося провести непокаліченою* ***поміж Сціллою та Харібдою*** *невмолимої тутешньої цензури* (П. Грабовський); *"Мирний" опинився .. поміж двома величезними айсбергами .. Чи пройде "Мирний"* ***поміж Сціллою і Харібдою,*** *чи зімкнуться вони й розчавлять його, як маленьку раковину?* (О. Довженко). **СЦІ́ЛЛА І ХАРІ́БДА.** *На роботі —* ***Сцілла і Харібда.*** *Вдома — дружина й теща. У школі синок теж наакселератив. Куди подітися змученій душі?* (А. Крижанівський).

СЬОРБАВШИ

915. **НЕСО́ЛОНО СЬО́РБА́ВШИ,** *зі сл.* і т и́, п і т и́ *і под.* Без результату, без досягнення успіху. *Тепер, коли небезпека була позаду, Ананію здавалося, що не так уже й страшно було. Не рискувавши* [ризикувавши], *підем* ***несолоно сьорбавши...*** (Ю. Яновський).

СЬОРБНУТИ

916. **СЬО́РБНУ́ТИ ЛИ́ХА (го́ря).** Перенести чимало труднощів; набідуватися. *Хай уже бавиться* [Світлана] *тією кокардою, коли не знає, скільки* ***лиха сьорбнув*** *із-за неї Валерик* (О. Гончар); *Багато* ***горя сьорбнули*** *Твердохліб і Ольга* (А. Хижняк). **СЬО́РБНУ́ТИ ГО́РЕНЬКА.** — *Ох, і* ***сьорбнув*** *же я тоді* ***горенька,*** *і напився ж біди! Відкіль ті й борги взялися?* (М. Олійник); // *чого.* Зазнати великих випробувань у зв'язку з чимось. *Дух наступу! О, хто* ***сьорбнув лиха*** *відступу, тому особливо дорогий цей звитяжний наступальний дух!* (Я. Баш).

917. **СЬО́РБНУ́ТИ СОЛО́НОГО.** Зазнати великих випробувань, незгод, злигоднів і т. ін. — *Мені, товаришу майор, рано довелося* ***сьорбнути солоного*** (Я. Баш).

СЮДИ

918. **НІ СЮДИ́ МИКИ́ТА, НІ ТУДИ́ МИКИ́ТА.** Немає виходу; нікуди. *Товариш Пупишкін сказав: — Совершено правільно* [цілком правильно]: ***ні сюди Микита, ні туди Микита...*** *Це участь інтелігенції...* (М. Хвильовий).

СЯГАТИ

919. **СЯГА́ТИ [СВОЇ́М] КОРІ́ННЯМ** *у що, куди.* Вести, брати свій початок з дуже давніх часів; мати давні витоки, першооснови. *Історія східних слов'ян* ***своїм корінням сягає*** *в глибоку давнину* (З навчальної літератури).

920. **СЯГА́ТИ ЧЕ́РЕЗ КРА́Й.** Виявлятися понад міру. *Треба пройти через дитячу хворобу парламентаризму, цієї демократії, що* ***сягає*** *інколи* ***через край,*** *щоб поступово прийти до справді демократичних і в той же час конструктивних форм проведення усіх наших зібрань* (З газети).

СЯКИЙ

921. **[І] СЯКИ́Й І ТАКИ́Й. 1.** Поганий. *Хто це міг казати йому, що Бузана* ***сякий і такий,*** *тупий і недалекий! Яка низькопробна брехня!* (П. Загребельний).
2. Який відзначається позитивними якостями, здібностями і т. п. *Яку б вона розмову не розпочала, з ким би не побачилася, уже вона завжди зверне на Василя,* ***І сякий, і такий,*** *звізди з неба здіймає* (Панас Мирний).

Т

ТАБАКА

1. **ЯК ТАБА́КА В РО́ЗІ,** *перев. зі сл.* т е́ м н и й, с л і п и́ й *і т. ін.* Зовсім, абсолютно неосвічений, некультурний. — *Що мені рідний батько? — пустив на світ темного,* ***як табака в розі,*** *та й звікуй отак...* (М. Коцюбинський); [Перун:] *Та що ви її, дурної баби, слухаєте?.. Сліпа,* ***як табака в розі,*** *а плете щось про податки і кавції* [грошові застави] (І. Франко).

ТАЇТИ

2. **НІЧОГО ГРІХА́ ТАЇ́ТИ.** Треба признатися, сказати відверто; немає потреби приховувати щось. — *Таки* ***нічого гріха таїти*** *— знайшовсь із наших, хрещених людей, що уступив у їх віру та, як той Юда, узявсь держать і Липці, і другії слободи на московський лад* (Г. Квітка-Основ'яненко); ***Нічого гріха таїти:*** *інколи наші редактори не від того, щоб підстригти майстрів слова на знайомий і звичний їм кшталт* (М. Рильський); ***Нічого гріха таїти,*** *є ще й такі особи, в яких, як писав Довженко, розум з вищою освітою, а серце — з нижчою* (З газети).

ТАК

3. **[А (та)] ХОЧ БИ Й ТАК.** Уживається як відповідь, що виражає припустимість чого-небудь. — *Чого це ти така спішна? Чи не думаєш ти часом іти заміж? — сказала мати.— А* ***хоч би й так!*** (І. Нечуй-Левицький); *У неї ревниво блиснули очі: — До своєї селючки рвешся? — А* ***хоч би й так...*** (Григорій Тютюнник); [Прісцілла:] *Так то ж не марево, то справжнє місто.* [Руфін:] ***Та хоч би й так.*** *Воно мені чуже* (Леся Українка).

4. **ЗА ТАК.** Безкоштовно, задарма; без винагороди. — *Артисти наїхали! — Почому квитки? — Безплатно! Це культбригада з Христополя.* ***За так*** *виступатиме!* (А. М'ястківський). **ТАК ЗА ТАК.** *Що ж ти думала: я* ***так за так*** *дам тобі позичку ще й дякувати буду?* (М. Стельмах).

5. **ЗА ТАК-ГРО́ШІ,** *зі сл.* к у п и́ т и, в и́ к у п и т и *і т. ін.* Недорого, дешево; вигідно. *Ото зажурився полковник і почав з журби роздивлятись нову рушницю, що купив недавно у якогось пана* ***за так-гроші!*** (М. Кропивницький).

6. **І ТАК І СЯК. 1.** По-різному, різними способами; як тільки можна. *Мишко відпрошується, відговорюється* ***і так і сяк.*** *Цар сказав, що відпустить, але тоді, як йому приведе від другого царя золотогривого коня* (Казки Буковини..); *"Я розсудив не так,— верзе другий Вітряк,— Щоб в світі живучи, ніколи не блудити, Підлажуйсь* [підладжуйсь] *до людей, вертись* ***і так і сяк...***" (Л. Глібов). **І ТАК І ПЕРЕТА́К.** *Знайшовся божевільний Шпак І брата меншого він став дурить брехнею* ***і так і перетак*** (Л. Глібов).
2. По-всякому; і краще, і гірше. *"Критики, бувало, й знаменитості І про мене тискали слівце: Що, мовляв,* ***і так і сяк*** *у нього, От якби поменше зоряниць..."* (А. Малишко); // Ще не найгірше становище. *Канючать* [дітки] *хліба шмат під вікнами з торбами.., та се ще й* ***так і сяк*** (П. Гулак-Артемовський).
3. Як забагнеться, як завгодно. *Звичайно, всі ці міфи можна трактувати* ***і так і сяк,*** *проте надто багато в прадавніх переказах спогадів.., щоб все це ігнорувати* (О. Бердник).
[І] **СЯК І ТАК.** *Пан міркував про своє положення* ***сяк і так,*** *та не міг надумати нічого ліпшого понад те, що прирадив візник* (І. Франко); *Щодня в подвір'я наше заліта Упертий дятел .. Мурко вже закрадався до хвоста* ***І сяк і так,*** *неначе справжній злодій* (М. Рильський); *Ще поки стара бабуся жила,* ***і сяк і так*** *жилося* (Панас Мирний); *Я до тебе — ти, як від мари, втікаєш, .. вподобав я не з тим твою уроду, Щоб долею вертіть твоєю* ***сяк і так*** (П. Гулак-Артемовський).

7. **НІ ТАК НІ СЯК.** Жодним способом, ніяк. *Світила лампочка й перегоріла. Трагедія — це розуміє всяк. Та не годиться вже вона для діла —* ***Ні так ні сяк*** (Л. Дмитерко).

8. **ТАК КУДИ́ [Ж ПАК].** Уживається для вираження незгоди з чим-небудь, заперечення чогось. *Шрам не раз починав говорити,* ***так куди!*** *Голос той так і покриває слова його* (П. Куліш); *— Ну, так! Придбаєш, дочко, свекруху на весь світ...— Та то, може, вона вам, мамо, так на перший погляд здалася,— одказує Галя.—* ***Так куди!..*** *Кинулась Явдоха в жаль та сльози* (Панас Мирний); *— Змалечку не вчились, бо не до наук було, а виросли, уже б і вчились —* ***так куди ж пак*** *— ми й так уже письменні* (Ю. Збанацький).

9. **ТАК НА ТАК,** *зі сл.* м і н я́ т и. Рівноцінно, еквівалентно. — *То міняймось! — Що на що? —* ***Так на так.*** *Мішок на мішок* (З журналу).

10. **ТАК (ота́к) І ТАК.** Уживається як вступ, зачин до короткого викладу суті якоїсь справи. *Пішов би .. до самої столиці, впав би навколішки і сказав би: царю мій ясний!* ***так і так,*** *поля в нас обмаль, випасу нема, без лісу бідуємо...* (М. Ко-

цюбинський); — *Збігай до тітки Насті й скажи:* ***так і так,*** *мовляв, чиста сорочка й спідниця бабині в коморі* (Григір Тютюнник); — *Приходжу додому, кажу йому —* ***так,*** *мовляв,* ***і так,*** *зичить тобі добра панотець* (М. Лазорський); *А жіночка молодая Кинулась до пана, Розказала —* ***отак і так*** (Т. Шевченко).

11. **ТА́К СОБІ́. 1.** Ні добре, ні погано; посередньо. — *Живу я* ***так собі,*** *запевне, не так весело, як з тобою* [матір'ю] (Леся Українка); *Вчилася вона* ***так собі*** *і завжди клянчила, щоб їй підказували* (О. Гончар).
2. Який нічим не виділяється, нічого особливого не становить; посередній, пересічний. *Був Максим удовець, мав дві дочки Одна — Катрею звали — вже дівчина доросла, а хороша та пишна, як королівна; друга — Тетяна,* ***так собі*** *підліток, невеличка* (Марко Вовчок); *А якщо ви .. скажете, що Одеса "****так собі****" — він* [одесит] *огляне вас презирливо* (Ю. Яновський).
3. Непоганий, такий, як треба; підходящий. *Городок наш —* ***так собі*** *городок, нічого* (Марко Вовчок); *Я швидше втік з монастиря та подався до царського двірка.* ***Так собі*** *дімочок; перед ним фонтан б'є вгору, навкруги квітки* (М. Коцюбинський).
4. Без спеціального наміру; без особливої причини; випадково. *Знайте, мов, що й я пан, хоч і сиджу на козлах з батогом, але мені личило б і було б удобніше* [зручніше] *сидіти з вами рядом в фаетоні. А коли я на козлах тепер, то це* ***так собі*** *випадком випало* (І. Нечуй-Левицький); — *Буду хліб вам молотити,— заговорив Дикун, боячись, як би пані суддьова не подумала, що він прибув у Новосельці* ***так собі,*** *на гулянку* (С. Добровольський).

12. **ТАК ЧИ ІНА́К (іна́кше). 1.** У той чи інший спосіб; в будь-якому випадку. *В своїм оповіданні вона* [баба] *багато наплутала. ..* ***Так чи інак,*** *а щось же її допровадило до такого нещасного стану* (М. Коцюбинський); *Мало розважила ця звістка Луценка.* ***Так чи інак,*** *а все-таки він вигнанець з рідного села й не раз, а двічі* (А. Тесленко); *Тепер вони* [фашисти] *знали, що він загине* ***так чи інакше:*** *або сконає сам, змучений спрагою, розкльований птицями, або впаде під кулями, відстрілюючись до останнього, коли на нього наступатимуть* (О. Гончар); *Він ще сам ледь віддихався й хворобливо розважав: чинитиме над ним Боярин командирський суд за боягузтво, чи не чинитеме?* ***Так чи інакше,*** *але Панько Гурович Лиштва знайде, як виправдатись* (В. Логвиненко).
2. Неодмінно, за будь-яких умов, незалежно від обставин; все ж таки. — *У Собакаря коник добрий.* ***Так чи інак*** *він повинен незабаром повернутись* (С. Добровольський); ***Так чи інакше*** *вона* [Лариса] *повинна знати, що братства уже нема* (Валерій Шевчук); // Всупереч усьому. ***Так чи інак,*** *а чомусь запав у душу* [Роман] *міцно, назавжди* (О. Гончар).

13. **ТАК ЧИ НЕ ТАК.** За будь-яких умов і обставин; все ж таки. ***Так чи не так,*** *а з Надькою нібито в нього йшлося до шлюбу, та чомусь не склалося щастя* (О. Гончар).

14. **ТАК ЧИ СЯК.** У той чи інший спосіб; якось. *Мені вже хотілось би* ***так чи сяк*** *заспокоїти зарозумілу цікавість авторову* (М. Коцюбинський).

15. **ТІ́ЛЬКИ (про́сто) ТАК.** Без певної мети, причини, не маючи серйозних підстав, намірів. *Сусід до себе кликав кума: "Приходь лиш, брате, на часок: По чарці вип'ємо, сальця з'їмо шматок". А справді — так не те він дума: То кумові сказав він* ***тільки так*** (Л. Глібов); — *Чого ти на мене так дивишся? — питав він, усміхаючись.— Хто, я? Я нічого. Я* ***просто так...*** *— паленіла вона обличчям, ховаючи під довгі вії тугу своїх очей* (Григорій Тютюнник). **ТАК ТІ́ЛЬКИ.** — *Ну, як же тобі там, Василю, живеться у своїх хазяїв? — Та нічого поки що. Старий тільки все бурчить, але то* ***так тільки*** (Г. Хоткевич).

16. **ТО ТАК ТО СЯК. 1.** Усякими способами; будь-яким чином. *До вечора сп'яніле село гуляло біля церкви, до вечора він* ***то так то сяк*** *опинявся біля дівчини, але, видно, не муляв їй очі* (М. Стельмах).
2. У будь-якому випадку, за будь-яких умов. — *Пішов я в писарі в громаду.* ***То так то сяк*** *минає год. Пишу собі, з людьми братаюсь* (Т. Шевченко); *Через великий снігопад* ***то так то сяк*** *треба було добиратися на роботу* (З усн. мови).
ТО СЯК ТО ТАК. *Отже,* ***то сяк то так,*** *а вона князька дочка* (Марко Вовчок); *Агент примовочками, смішком ..* ***то сяк то так*** *підкочується до дядьків, втирається в довір'я, але не квапиться розповідати про Америку* (М. Стельмах).

17. **ХОЧ ТАК ХОЧ ТАК.** Все одно, неодмінно, незважаючи ні на що. *Він раптом аж перехилився на стіл і заговорив .. пошепки: — Все одно, і я скажу в очі.., що тебе ми* ***хоч так хоч так,*** *а вб'ємо* (А. Головко).

ТАКИЙ

18. **ТАКИ́Й СОБІ́.** Який нічим не вирізняється серед інших; звичайний, посередній. *Я не майстер мартена, а* ***такий собі*** *сталевар* (Ю. Яновський).

19. **ЯК ТАКИ́Й.** Узятий сам по собі, безвідносно до іншого. *Грабунок* ***як такий*** *ніколи не лежав йому* [Довбушу] *на серці* (Г. Хоткевич).

ТАМ

20. **[І] ТАМ І СЯМ.** У різних місцях; подекуди. ***Там і сям*** *.. на сонці грілися жовті гадюки*

(А. Кримський); *Поміж розкішним зелом галявини* ***там і сям*** *сонечками зоріли рідкісні квіти горицвіту* (О. Бердник).

ТАНУТИ

21. **ТА́НУТИ / СТА́НУТИ ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **СВІ́ЧКА (віск [на со́нці])**. Швидко втрачати сили, здоров'я через хворобу, горе; марніти, худнути. *Мама весь час заплакана, її жалко тата, що* ***тане як свічка*** (А. Дімаров); *Втративши майже всю кров, він* [Орлюк] *якось немовби втратив злість, засумував і,* ***танучи як віск на сонці,*** *упав* (О. Довженко); *Скільки вона* [Настя] *сліз вилила, Боже мій, світе мій!* ***Станула як віск*** (Марко Вовчок). **ТА́НУТИ ЯК СВІ́ЧЕЧКА.** ***Танула*** *вона* [Настя], ***як свічечка.*** *Нікого не пізнає, дивиться страшно і все за голову себе хапає* (Марко Вовчок).

ТАНЦЮВАТИ

22. **ТАНЦЮВА́ТИ ВІД ПЕ́ЧІ.** Бачити в чому-небудь першопричину, початок чогось. *Звичайно, неприємно, що в театрі збитки. Але вважати це головним ми, даруйте, не можемо, і* ***танцювати від цієї печі*** *не слід* (О. Левада); *Оце, якщо навіть улітку дітлахи граються на печі, то взимку, певне, і не злазять з неї. А зими, кажуть люди, на Алтаї суворі... Видно, й справді, тут* ***танцюють від печі,*** *вона — всьому голова* (Ю. Хорунжий).

23. **ТАНЦЮВА́ТИ / ЗАТАНЦЮВА́ТИ (потанцюва́ти) ПІД ДУ́ДКУ** *чию, кого.* Беззаперечно виконувати чиї-небудь бажання, підкорятися комусь у всьому. *А незабаром почав* [Юрко] *верховодити всіма парубками в селі; всі вони* ***танцювали під його дудку*** (П. Куліш); *— Ніхто мене не переконає* ***танцювати під дудку*** *Миті Снігура, поки я старший майстер* (П. Автомонов); *Я бачив таких героїв. Я тебе провчу, ти ще* ***потанцюєш під*** *мою* ***дудку*** (М. Томчаній). **СКАКА́ТИ ПІД ДУ́ДОЧКУ.** *Чий хліб їси,* ***під того й дудочку скачи!*** (Укр.. присл..).

ТАРІЛОЧЦІ

24. **ЯК НА ТАРІ́ЛОЧЦІ (тарі́лці). 1.** Дуже детально, до дрібниць, нічого не приховуючи (розказати щось). [Камілла:] *Я ж бажала усе своє серце виложити перед тобою — отак,* ***як на тарілці*** (І. Франко).
2. Дуже добре, чітко видно щось. *— Товаришу командир відділення,— сказав, весь сповнюючись почуттям особливої відповідальності, старшина Костоправ,— окоп у вас погано замаскований, з неба ви —* ***як на тарілочці*** (В. Собко).

ТАРІЛЦІ

25. **НЕ В СВОЇ́Й ТАРІ́ЛЦІ,** *зі словоспол.* почува́ти себе́, відчува́ти себе́, чу́тися *і под.* Незручно, невпевнено, зніяковіло і т. ін. *Панки-християни, що тож* [теж] *були в тій купі, нараз помовкли і повідсувалися набік, чуючися* ***не в своїй тарілці*** (І. Франко); *З дівчатами, коли вони ніяковіють, або почувають себе* ***не в своїй тарілці,*** *чи й просто затнуться на своїй дівочій упертості — розбалакатись важко* (Ю. Смолич); *І, може, саме тому, що вже майже дорослий хлопець почував себе в класі серед малюків* ***"не в своїй тарілці",*** *вчився він* [Радивон] *неохоче, зате на всілякі витівки був спритний і винахідливий* (Д. Ткач).

ТАТЬ

26. **Я́КО (як) ТАТЬ [В НО́ЩІ (вночі́)],** *зі сл.* з'яви́тися, прийти́ *і под., книжн.* Несподівано, раптово, по-злодійському підступно. [Сильвестр (*хитаючи головою*):] *З молитвою пергамента торкайтесь, Щоби не вліз лукавий,* ***яко тать,*** *Не довелось похибки підчищати* (І. Кочерга); *Напала ти* [фашистська Німеччина] *на нас... як та злодюжка.* ***Як тать. Вночі*** (П.Тичина).

ТВЕРДИЙ

27. **ТВЕРДИ́Й НА СЛО́ВО.** Який не порушує, дотримується своїх обіцянок. *Василь Семенович — чоловік* ***твердий на слово*** (Панас Мирний).

ТВОГО

28. **ТІ́ЛЬКИ [Й] ТВОГО́.** Єдине, що належить кому-небудь, що хтось може собі дозволити, на що має право. [Оришка:] *На яку хвилинку приляжеш після обід — оно* ***тільки й твого!*** (М. Кропивницький); *Мати вносить сорочину, А мережка ж — як огонь! — Погуляй, моя дитино,* ***Тільки,*** *сину,* ***і твого*** (Б. Олійник).

ТВОЄ

29. **ТВОЄ́ ЗВЕ́РХУ.** Ти переміг у чомусь. [Гордій:] *Вистоїш проти біди, не даси себе придавити, от уже й* ***твоє зверху,*** *а наберешся сили, випростаєшся,— дивись, і спіймаєш свою жар-птицю* (Л. Юхвід); *— Таки на своєму хочеш поставити? Щоб* ***твоє*** *було* ***зверху?*** *— І поставлю,— відповів Кирик, який тільки й чекав на таке запитання* (Є. Гуцало).

ТЕ

30. **ЯК НА ТЕ (те́є). 1.** Якраз, до речі. ***Як на те,*** *і день видався тихий, ясний та погожий; на небі — ні хмариночки* (Панас Мирний); *Всі на мене залицялись І сватати стали; А у мене,* ***як на теє,*** *Й рушники вже ткались* (Т. Шевченко).
2. Ніби навмисно; недоречно. [Петро:] *Все, здається, близило* [наближало] *мене до щастя — і,* ***як на те,*** *треба ж спізнитись одним днем, щоб горювати всю жизнь* [життя] (І. Котляревський); *До*

города дорога й недалека, Не забариться б перейти. Та ***як на те,*** *така стояла спека, Що й місця не знайти* (Л. Глібов).

ТЕКСТОМ

31. **ВІДКРИ́ТИМ ТЕ́КСТОМ,** *перев зі сл.* говори́ти, назива́ти *і под.* Відверто, прямолінійно, не вдаючись до натяків. *Деяких адресатів* [в епіграмах М. Лукаша] *названо* ***відкритим текстом,*** *про інших здогадатися неважко* (З газети).

ТЕКТИ

32. **ТЕКТИ́ (розтіка́тися, ітй́** *і т ін* **) / ПОТЕКТИ́ (розтекти́ся, піти́** *і т. ін.*) **КРІЗЬ ПА́ЛЬЦІ (по́між па́льцями).** Втрачатися, витрачатися швидко або марно, без будь-якої користі. [Юда:] *Хотів би знати я, що б ти зробив, якби тобі* ***текли крізь пальці*** *гроші і розтікалися по всіх усюдах, лишаючи тобі сухі долоні — і так щодня!* (Леся Українка); *Ще не минуло і году, Все хазяйство, мов у воду,* ***Поміж пальцями пішло,*** *І усе йому село — Насміялося у вічі* (І. Манжура).

ТЕЛЕЦЬ

33. **ЗОЛОТИ́Й ТЕЛЕ́ЦЬ,** *книжн.* Багатство, гроші, вигідне суспільне становище; влада багатства, грошей. *Може, знайде він* [здобувач] *у цій брошурці бодай натяки на те, що Кучмієнко спокушається не* ***золотим тельцем*** *докторства, не дияволом, а все ж таки істиною? Бо треба ж уміти розпізнавати справжнє покликання* (П. Загребельний).

ТЕЛІПАТИ

34. **ТЕЛІПА́ТИ (теле́нькати) ЯЗИКО́М,** *зневажл.* Вести беззмістовні, пусті розмови. *Марко говорив і говорив.., а Тимко мовчав тому, що треба було робити діло, а не* ***теліпати язиком*** (Григорій Тютюнник); *Ти не* ***теленькай*** *поки що* ***язиком,*** *бо я його обценьками висмикну* (М. Чабанівський).

ТЕЛЯ

35. **БО́ЖЕ ТЕЛЯ́.** Дуже спокійна, лагідна, але безвольна, інертна людина. — *Але актив у нас який? Жменя. А решта —* ***божі телята*** (І. Микитенко); — *Куди ж ти тікаєш? Ну? Постривай. Ех, ти,* ***боже теля!*** *Павко, скажи, і чого ти таке* ***боже теля?*** (Л. Письменна).

36. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ТЕЛЯ́ В НАРИ́ТНИКУ,** *зі сл.* пиша́тися, велича́тися *і под.* Надто, особливо. *Сиджу я під образами, пишаюсь,* ***мов теля в наритнику,*** *та очима на Тетяну спідлоба ґедзики пускаю* (М. Стельмах).

37. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ТЕЛЯ́ НА НОВІ ВОРО́ТА,** *зі сл.* диви́тися, витріща́тися *і под.* **1.** З повним нерозумінням. — *Більшість, закінчивши гімназію, .. за рік-два забудуть читати по-грецьки, а на таблицю логарифмів дивитимуться,* ***як теля на нові ворота*** (П. Колесник). **2.** Здивовано, розгублено, спантеличено. — *Сказано, знімай оте лахміття! Чого дивишся,* ***як теля на нові ворота*** (І. Чендей); — *Чого очі витріщила,* ***як теля на нові ворота?*** *— замахнувся гарапником Карпо* (М. Стельмах); *Дмитро глипає то на мене, то на Маринку,* ***як теля на нові ворота*** (В. Речмедін); — *Думаєш, тільки ти не впізнав? — привітався він* [Крук] *тепло й сердечно.— Позавчора навіть рідна сестра дивилась на мене,* ***мов теля на нові ворота*** (П. Козланюк). **ЯК КОРО́ВА НА НОВІ ВОРО́ТА.** *Бичковський витріщив на неї очі,* ***як корова на нові ворота,*** *і, очевидячки, вагався: чи знайома, чи незнайома?* (І. Нечуй-Левицький).

ТЕЛЯТКО

38. **ПОКІ́РНЕНЬКЕ (покі́рливе) ТЕЛЯ́ТКО,** *ірон.* Слухняна, безвідмовна людина. *Краще, мабуть, буде повестись перед комісією на вже випробуваний манір —* ***покірненьким теляткож,*** *ангелочком: комісії люблять, щоб перед ними стелився, щоб аж погладити себе дав* (О. Гончар).

ТЕНЬКНУЛО

39. **ТЕ́НЬКНУЛО / ТЕ́НЬКАЄ В СЕ́РЦІ (в гру́дях)** *кому, у кого, чиєму (чиїх) і без додатка.* Комусь стало тривожно, неспокійно з приводу чого-небудь. *Щось було на цей раз таке незвичайне в голосі його* [Богдана] *і в трохи аж ніби розгубленім вигляді, що їй* [Тані] ***тенькнуло в серці:*** *"Востаннє!"* (О. Гончар); *Ніякої провини за собою не помічав, але щось* ***тенькнуло в грудях*** (Іван Ле); // З'явившись, хвилювати, непокоїти. — *Боюсь, Насте,— косує очима на двері* [Свирид]. — *І чого вам боятися? — радісний здогад* ***тенькає в грудях*** *молодиці.— А як наскочить Ларіон? Що він подумає?* (М. Стельмах).

ТЕПЕР

40. **НІ ТЕПЕ́Р НІ В ЧЕТВЕ́Р.** Ніколи, за жодних умов і обставин. — *А Марійку ти собі, парубче, вибий із голови. Я її з тобою не звінчаю* ***ні тепер ні в четвер*** (А. Крушельницький).

41. **[ЯК (колі́, хоч)] НЕ ТЕПЕ́Р, ТО (а) В ЧЕТВЕ́Р.** Неодмінно (про те, що обов'язково відбудеться, здійсниться). [Боб:] *А ти чого витрішки продаєш?.. Той твій кривий тут ще вчвечері не об'являвся?* [Анна:] *Ні.* [Боб:] ***Не тепер, то в четвер*** *ребра йому поламаю. Так і скажи* (Я. Галан); *Семен згадує, що на мандрівку в столицю потрібні гроші, а в нього поки що самі .. довги* [борги], *але згодом заспокоюється: байду-*

же! Як ***не тепер, то в четвер,*** *аби дін'яти свого* (М. Коцюбинський); [Зінька:] *Не зволікайся краще, а кажи прямо: Зінько, ти мені обридла! ..Думаєш, що я й досі не догадуюся? Бачу вже я добре, що* ***коли не тепер, то в четвер!*** (М. Кропивницький); — ***Хоч*** *— як там кажуть —* ***не тепер, а в четвер,*** *хоч через год* [рік], *тільки вже не пройде тобі даром* (Г. Квітка-Основ'яненко). **ЧИ ТЕПЕ́Р ЧИ В ЧЕТВЕ́Р.** *Не такий вони народ, щоби можна з ними вдатися по-добру* [по-доброму]*'. А се вони би* ***чи тепер чи в четвер*** *таки зробили* (І. Франко); — *Я не знаю, чи так тебе любить Роман, але знаю:* ***чи тепер чи в четвер*** *він злиднями зав'яже твоє життя* (М. Стельмах).

ТЕ́ПЛО

42. **НІ ЗІ́МНО НІ ТЕ́ПЛО** *кому.* Кого-небудь не стосується, не зворушує щось; комусь байдуже до чого-небудь. — *Велика невидальщина та ваша теперішня література. Читаєш її, ні тобі* ***зимно ні тепло*** (І. Франко).

ТЕПЛО́

43. **ЦИГА́НСЬКЕ ТЕПЛО́,** *жарт.* Низька температура повітря; холод. *До неї* [Прохорихи] *коли взимку не прийдеш, то все в хаті* ***циганське тепло*** (І. Нечуй-Левицький).

ТЕРЗАТИ

44. **ТЕРЗА́ТИ ДУ́ШУ (се́рце)** *чию (чиє) і без додатка* Завдавати кому-небудь переживань, прикрощів, страждань. *Вона стояла в притворі церкви в отця Христофора Протасьєва, перед сповіддю, бліда, схвильована. — Нащо ви* ***терзаєте мою душу?*** *Нащо гнобите?* (О. Довженко); *Скрипка в руках Русака ридала,* ***терзала душу,*** *відкривала завісу в таємничий світ* (Ю. Збанацький); — *Не муч, не* ***терзай мого серця...*** *Я люблю тебе, Прохоре* (А. Шиян).

ТЕРПЕЦЬ

45. **ТЕРПЕ́ЦЬ УВІРВА́ВСЯ (урва́вся, лу́снув) / УРИВА́ЄТЬСЯ** *кому, в кого і без додатка.* Хтось не може більше витримувати чого-небудь, остаточно втратив спокій, душевну рівновагу. *Та й Давид .. хоч він і дуже погане діло зробив, підпалив,— так же його призведено до того! Нащо ж його стільки кривджено, що вже й* ***терпець увірвався*** *чоловікові!* (Б. Грінченко); *Минуло п'ять хвилин, десять... Мені вже почало набридати, врешті зовсім* ***увірвався терпець.****— Мені, може, зайти пізніше? Товариш Буряк (я знав його прізвище з телефонограми) ніби й не почув мого запитання* (Ю. Збанацький); *Після катастрофічної повені 1953 року голландському народові* ***терпець урвався*** (З журналу); *Потім я зірвалась до виходу:* ***мій терпець луснув*** *— так я хотіла бачити Чагара* (М. Хвильовий); *Хима не галасує, не кричить, а тільки вичитує молитви. Вичитує довго, туго вплітаючи в молитву чоловікове ім'я, аж поки йому не* ***урветься терпець*** (Ю. Мушкетик). **ЛО́ПНУЛО ТЕРПІ́ННЯ** *у кого. У мене* ***лопнуло терпіння.*** *"Опам'ятайсь, дурне створіння,— Кажу їй* [музі],*— з тебе виб'ю лінь я, Не дам спокою!"* (В. Мисик).

ТЕРТИ

46. **МО́РКВУ ТЕ́РТИ** *кому.* Глузувати, кепкувати з кого-небудь; уїдливо дошкуляти комусь. *Усі ми, парубки в селі, дуріли за нею. А вона, бестія, всім* ***моркву терла,*** *аж поки десь не наскочила на свойого* [свого] (І. Франко).

ТЕРТИСЯ

47. **ТЕ́РТИСЯ / ПОТЕ́РТИСЯ МІЖ ЛЮДЬМИ́ (се́ред людей́).** Набувати певних навичок, знань, життєвого досвіду. ***Потерся між людьми*** *цей патлатий, видно впізнав, почому ківш лиха* (Ю. Збанацький); *Так батькова наука збіглася з висновками сина, який* ***потерся серед людей*** *і мав уже не тільки власний почерк, а й свої погляди на життя* (І. Цюпа).

48. **ТЕ́РТИСЯ ТА М'Я́ТИСЯ.** Не наважуватися робити що-небудь; вагатися, зволікати. *Довго він* ***терся та м'явся,*** *поки зважився сказати про своє лихо* (Панас Мирний). **ТЕ́РТИСЯ-М'Я́ТИСЯ.** ***Треться-мнеться*** [голова сільради], *що збрехати начальству — не знає* (І. Муратов).

ТЕСАТИ

49. **ТЕСА́ТИ КІ́ЛЛЯ (кілки́) НА ГОЛОВІ́** *кому.* Знущатися з кого-небудь, показуючи свої примхи, прискіпуючись до когось. [Єфрем:] *От кажуть, що навсправжки таких людей не бува, котрим можна безпечно* ***тесать кілля на голові!*** (М. Кропивницький); [Клим:] *Як попустите моїй бабі, то вона всім вам почне* ***кілки на голові тесати*** (Р. Іваничук). **НА ТІ́М'Ю КІ́ЛЛЯ ТЕСА́ТИ.** [Хлопи:] *Пан почне вам живо* ***На тім'ю кілля ще тесать!*** (І. Франко).

ТЕТЕРЯ

50. **ГЛУХА́ ТЕТЕ́РЯ,** *зневажл.* Людина, яка погано чує, недочуває. *Ще буду дідом —* ***глухою тетерею,*** *Не чутиму дзвонове "бев" та "бев"!* (В. Бичко); — *Той хам, пан доктор, вдає з себе* ***глуху тетерю:*** *дивиться їй нахабно у вічі й хоч би бровою тобі повів!* (Ірина Вільде); — *А Гребенючка навіть не ворухнулася в мій бік. Позакладало їй, чи що?* ***Глуха тетеря!*** (В. Нестайко).

51. **ЯК ТЕТЕ́РЯ,** *зі сл.* глухи́й. Дуже, надзвичайно, зовсім. *Був один знаменитий глушман на всю Яблунівку — ну, глухий же,* ***як тетеря,*** *ти*

до нього говори — мов до гори, ти йому про Тараса — а він тобі про півтораста! (Є. Гуцало).

ТЕЧІЯ

52. **ПІДВО́ДНА ТЕЧІЯ́.** Прихована причина, таємний намір. *Єлька розуміла всю* ***підводну течію*** *цієї розмови, і хоч почувала, як нуртує в ній якась не до кінця усвідомлена відпорна сила, але було щось і приємне, спокусливе в цих натяках, в мальованих картинах, в неприхованій увазі до неї* (О. Гончар); *Нова нота продзвеніла в голосі старого Комаренка, і Андрій насторожився. Тут зразу відчувалася якась* ***підводна течія*** (В. Собко).

ТЕШИ

53. **[ХОЧ] КІЛ (кіло́к, кілка́, кола́** *і т. ін.*) **НА ГОЛОВІ́ ТЕШИ́** *кому.* Уживається для характеристики нерозумної, впертої, настирливої людини. [Старшина:] *Отак же і наш мужик:* ***кіл*** *йому* ***на голові тешіть,*** *а він таки своєї гнутиме!* (М. Кропивницький); *Уже я йому й правду під ніс тикав, а він своє та й своє. Сказано — дурному* ***хоч кіл на голові теши!*** (П. Куліш); *Як упреться* [Безбородько], *наче стовпець у плоті, нічим не поворушиш,* ***хоч кіл на голові теши*** (М. Стельмах); *Коли Корній вже що надумає, то* ***хоч кілок на голові*** *йому* ***теши*** (А. Дімаров); *Вона* [Оленка]*ж у нас камінна Їй* ***хоч кілка на голові теши*** (В. Кучер); *Далеко він може піти, бо у Ватрича вдача така: "як затнеться,* ***хоч кола теши на голові*** *— не поступиться"* (З газети).

ТИ

54. **[ЧИ] ТИ БА!** Уживається для вираження здивування, докору, обурення і т. ін. *—Кажуть, з Італії каменосічці привезли брилу, а тесали вже тут. Аж з Італії?* ***Ти ба!*** (М. Стельмах); ***Чи ти ба!*** *чисто неначе відьми та упирі злетілись на коцюбах на Лису гору* (І. Нечуй-Левицький).

ТИКАТИ

55. **ТИ́КАТИ [ПІД НІС] КИСЛИ́ЦІ** *кому.* Сварити кого-небудь. *Прийду, було, додому й сестрі принесу пучок ожини. А мати знов мені* ***тиче кислиці:*** *"Навіщо ти, Васильку, замазав білу сорочку ожиною?"* (І. Нечуй-Левицький); *Було, заберу яєчка з гнізда та й принесу додому сестрі. Мама мені за яєчка знов* ***тиче під ніс*** *ті капосні* ***кислиці*** (І. Нечуй-Левицький).

56. **ТИ́КАТИ ПІД [СА́МИЙ] НІС** *кому, грубо.* Уперто намагатися звернути увагу кого-небудь на щось; постійно нагадувати комусь про що-небудь. *—Невже не можна акуратно, як німці або англійці торгують? — Чого ти мені, тільки що — зараз своїх німців* ***під носа тичеш*** (М. Стельмах); *На мене налітає якесь опудало і, топчучи ноги, починає* ***тикати*** *мені* ***під самий ніс*** *обтріпану книгу* (П. Колесник).

57. **ТИ́КАТИ (ти́цяти) [СВОГО́] НО́СА В ЧУЖИ́Й ГОРО́Д.** Втручатися куди не слід, в чужі справи. *Тут дідка придавили томами з кресленнями і розрахунками, щоб не* ***тикав свого носа в чужий город*** (З журналу); *Е-е, краще вже хай люди живуть як живуть, а мені зась* ***тицяти носа в чужий город*** (Є. Гуцало).

58. **ТИ́КАТИ (ти́цяти, штрика́ти) / ТКНУ́ТИ (ти́цьнути, штрикну́ти) В О́ЧІ (у ві́чі) [ПА́ЛЬЦЕМ]** *кому.* Відверто, неприховано вказувати на чиїсь вади або робити комусь зауваження в гострій, неделікатній формі. *Давно, давно Езоп байки писать начав* [почав], *Осміював звіряк, над миром глузував, Кричав на гріх зо всеї мочі І* ***пальцем тикав*** *людям* ***в очі*** (Л. Боровиковський); *— Ти хочеш, щоб я дурно давав гроші? — став поруч з жінкою Терентій — Не дурно, але й не так, щоб мені* ***у вічі тицяли*** *тобою, мов ганчіркою* (М. Стельмах); *— Обридло на фронті на сочевиці, але й дома не всидиш — солдатки* ***у вічі штрикають*** (А. Головко); // Примусити звернути увагу на щось. *Може, так і до завтра не помітить він* [вартовий], *який напис на стовпі, поки йому ніхто* ***не ткне в очі*** (А. Турчинська).

59. **ТИ́КАТИ / ТКНУ́ТИ НО́СОМ** *кого, фам.* **1.** В гострій формі дорікати комусь за що-небудь. *— Оце, як бачиш, Грицю. Не робота, а шарпанина нервів. Кожного* ***носом ткни.*** *Сам на своєму горбі всю газету тягну* (А. Головко). **2.** *у що.* Звертати увагу, дивитися на що-небудь. *Пан походжає, як чорногуз Нагнувся,* ***ткнув*** *у покіс* ***носом*** (М. Коцюбинський). **НО́СА ТИ́ЦЬНУТИ** *до чого, куди. Вона* [Настя] *цілий день підтикана, бігала то на двір, то до клуні, то до хати Їй ніколи до машини* ***носа тицьнути,*** *хоча страх хочеться* (У. Самчук).

60. **ТИ́КАТИ (штрика́ти, пока́зувати** *і т ін.*) **ПА́ЛЬЦЯМИ (па́льцем)** *на кого.* Негативно висловлюватися про кого-небудь, відкрито засуджувати когось. *Так і здавалося, що всі вже знають,* ***пальцями*** *на неї* ***тикають*** (А. Головко); *— А з тобою інакше не можна,— засміявся старий.— Тобі тільки натякни, то завтра увесь завод загуде. Не треба цього, Кирушо, щоб на мене всі* ***пальцями тикали*** (В. Кучер); *А хіба ж не можна дівці заміж не піти? Кожне глузує, кожне* ***пальцем тикає*** (Грицько Григоренко); [Олексій:] *Усі на них* [дітей] ***пальцями штрикатимуть,*** *усі зашиплять: "Мати їх з мужичого роду, нищі, сякі, такі, уся рідня і діти їх такі будуть"* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Вони* [писарчуки] *моргали один на одного та* ***показували пальцями*** *на Олександру* (М. Коцюбинський); *Їй* [Марині Карпівні]

здавалося, що й стіни ***вказували пальцями*** *на неї і кричали: а що? а що? Здобулося?* (Панас Мирний).

ТИН

61. **НІ В ТИН НІ (анí) В ВОРÓТА. 1.** Який нічого не вміє робити, ні на що не здатний. — *А мій уже давно там* [на війні], — *сказав Духнович, батько якого був військовий лікар ..— Один оце я тільки —* ***ні в тин ні в ворота*** (О. Гончар); // Не спроможний виконувати свої прямі обов'язки. *Як працівник Матвій Нудота* ***Ні в тин,*** *як кажуть,* ***ні в ворота*** (С. Воскрекасенко); *І на якого біса отаких тримають там у наросвіті? Воно ж тобі —* ***ні в тин ні в ворота*** (Ю. Збанацький).
2. Нікуди не годиться, *зі сл.* говори́ти таке́[, що], каза́ти таке́[, що] *і т. ін. Нап'ється* [Довбня], *то ще ляпне таке, що* ***ні в тин ні в ворота!*** (Панас Мирний); *Таке верзе —* ***ні в тин ні в ворота*** (Ю. Шовкопляс); *Коли керівник не бореться з розкраданням державної власності,— це вже, як кажуть,* ***ні в тин ні в ворота*** (З журналу).

62. **ПІД ЧУЖИ́Й ТИН,** *зі сл.* іти́. Геть, куди завгодно. *Поки в мене руки дужі та сила служить, то я вам і потрібна. А якби,— не доведи Господи! — я захворіла або сили позбулася, то тоді* ***під чужий тин*** *іди* (Панас Мирний).

63. **ТИН ГОРÓДИТЬСЯ.** Планується, здійснюється, створюється що-небудь. *Поки дочитаєш до кінця, часто забуваєш — що ж там було на самому початку, заради чого цей* ***тин городився?*** (З журналу).

64. **ТИН ОБ (у) ТИН,** *зі сл.* жи́ти, бу́ти *і т. ін.* Поруч, по сусідству; близько. *Вони були сусіди з Орлихою,* ***тин об тин*** (Марко Вовчок); *У нашому селі, ізгадую,* ***тин у тин*** *жила сусідка, симпатична тітка Мокрина* (О. Ковінька). **ТИН З ТИ́НОМ.** *Рядом з панським двором,—* ***тин з тином,*** *— жив батюшка, отець Іван* (Панас Мирний).

ТИНИ

65. **АЖ ТИНИ́ ТРІЩА́ТЬ.** Уживається для вираження інтенсивності вияву якоїсь дії. *Я ще на припічку кашу їла та гусенята пасла, а вона* [Параска] *вже ганяла по вулицях та по досвітках за хлопцями,* ***аж тини тріщали*** (І. Нечуй-Левицький); — *Морози давлять —* ***аж тини тріщать*** (Григорій Тютюнник).

ТИНОМ

66. **ПІД (пóпід) [ЧУЖИ́М] ТИ́НОМ.** Просто неба, надворі; без притулку. *Відколи живу на світі, ніхто не молився за мене* [Лавра], *всяк кляв та в потилицю бив, ночував* ***під тином...*** *а тут...* (М. Лазорський); *Вона була задоволена й цим, бо мала для себе й дитини свій куток і свою десятину землі, а це вже, чуєте, не те, що* ***під чужим тином умирати*** (М. Стельмах); *Кинула* [доля] *малого На розпутті, та й байдуже, А воно, убоге .. І подибало тихенько* ***Попід чужим тином*** *Аж за Урал* (Т. Шевченко).

ТИНЯТИСЯ

67. **ТИНЯ́ТИСЯ З КУТКА́ В КУТÓК.** Не бути зайнятим; байдикувати. *Чіпка сидів на триніжку. Порох* ***тинявся з кутка в куток.*** *Обидва мовчали* (Панас Мирний); *Була* [Христина] *сама в хаті — чи сиділа, чи напівлежала,* ***чи тинялася з кутка в куток,*** *бо ніяка робота не бралась її рук* (Є. Гуцало).

68. **ТИНЯ́ТИСЯ ПОПІДТИ́ННЮ (пóпід тина́ми).** Не мати власного житла, притулку; жебракувати. *Пішла* ***тинятись попідтинню,*** *Аж поки, поки не дійшла Аж до Голгофи* (Т. Шевченко); — *А все, кажу, шкода дівки. Пропаде ні за цапову душу! Почне* ***тинятися попід тинами,*** *на ногах зогниє* (Панас Мирний).

69. **ТИНЯ́ТИСЯ ПО СВІ́ТУ.** Постійно змінювати місце проживання, перебування, не маючи притулку. *Самому остогидло вже бурлакувати й* ***тинятися по світу*** (І. Нечуй-Левицький); — *Я сам,* ***тиняючись по світу,*** *служив там і все добре знаю. Коли б не своя хата та не громаді послуга — пішов би й тепер служити* (Панас Мирний); *Про бажання оспівати просту людину наших днів говорить і вірш* [М. Рильського] *про дядюшку Тодося, що колись* ***тинявся по світу,*** *шукаючи долі і щастя* (С. Крижанівський).

ТИРСА

70. **ТИ́РСА СИ́ПЛЕТЬСЯ** *з кого.* Хтось дуже старий. *Із Степана уже* ***тирса сиплеться*** (В. Дрозд).

ТИСКОМ

71. **ПІД ТИ́СКОМ. 1.** *кого, чим* Внаслідок чиїх-небудь насильницьких дій, застосування сили з чийогось боку. ***Під тиском*** *сарматів частина скіфів та інших кочовиків пересунулась на захід і досягла Дунаю* (З навчальної літератури).
2. *кого, чим.* Через чиїсь настійні вимоги. *Бугор* ***під тиском*** *товариства змушений був визнати, що поводився як останній нахаба* (О. Гончар).
3. *чого.* Внаслідок впливу певних умов, обставин і т. ін. *До моря сліз,* ***під тиском*** *пересудів Пролитих, і моя вплила краплина* (І. Франко); ***Під тиском*** *умілих доказів Гуркала пішов* [Кульницький] *на компроміс: — Відстукаємо рішення про повернення Варчуку частини його землі* (М. Стельмах); *Норми народного звичаєвого права до певної міри протистояли державному праву, але поступово*

***під тиском** останнього втрачали свої позиції* (З навчальної літератури).

ТИСНЕ

72. **ТИ́СНЕ [ЗА] СЕ́РЦЕ (ко́ло се́рця, гру́ди, в гру́дях** *і т. ін.*). **1.** Спричиняє відчуття душевного болю. *Сам собі ходжу я по кімнаті, згадую товаришів, співаю або граю на скрипці, а **за серце** щось помаленьку **тисне*** (С. Васильченко); *Журна думка **тисла груди*** (П. Грабовський).
2. *кого і без додатка.* Хто-небудь відчуває біль, перебуває в стані душевного пригнічення. — *Мене отут **тисне коло серця,** неначе гадина ссе* (І. Нечуй-Левицький); *Вікторія не може підвести руки. Стає млосно, йде обертом голова, **тисне в грудях*** (А. Хижняк).

ТИСЯЧА

73. **ТИ́СЯЧА І ОДНА́,** *книжн.* Дуже багато; велика кількість. *Ми озброєні знаннями, досвідом, терплячістю, зрештою, своєю небайдужістю до його* [вихованця] *долі... В нас на нього інструкцій **тисяча і одна...*** (О. Гончар).

ТИТЛИ

74. **ДО ТИ́ТЛИ Й КО́МИ.** Цілком, повністю; до найменших дрібниць. *Воістину чотири дні трудився* [Тарас] *в поті чола, і все заради того, щоб зрозуміли його **до титли й коми** не тільки рідні люди, а й ці пани* (Василь Шевчук).

ТИХ

75. **НЕ З ТИХ (з таки́х, з такі́вських).** Який має сили протистояти чомусь, не здатний на недостойні вчинки; не схожий на когось. *Помітивши, що хлопці присмутилися, дядько Іван знову усміхнувся: — Ну, та ми **не з тих,** щоб духом падати, нам це геть заборонено нашими інспекторськими правилами* (О. Гончар); *Куди б це подівся Андрій? Не придумаю. Забрали сонного в полон? Та **не з таких** Андрій* (О. Довженко); — *Соня **не з таківських:** вона серйозно цікавиться наукою й усякими ідеями* (І. Нечуй-Левицький).

ТИХІШИЙ

76. **ТИХІ́ШИЙ (ти́хший) [ВІД] ВОДИ́, НИ́ЖЧИЙ [ВІД] ТРАВИ́.** Дуже скромний, покірний, непомітний. *Присмирів відтоді Віктор. Став **тихіший від води, нижчий від трави.** То бувало, де тільки ступне, там і начудотворить, а тепер любо-мило глянути на хлопця* (В. Речмедін); *Тверезий він* [паламар] *був **тихший води, нижчий трави;** зате, як скинув чарку-другу — де те завзяття візьметься* (Панас Мирний). **ТИХІ́ШИЙ ЗА ВО́ДУ.** *Для Федора Іполитовича теж було новиною, що **тихіший за воду** Сергій сміє, та ще так нечемно, перебивати відповідального колегу* (Ю. Шовкопляс).

ТІКАЙ

77. **ХОЧ З ХА́ТИ ТІКА́Й.** Немає сили витримувати, терпіти що-небудь. [Христя:] *Батько об поли руками б'ються та бідкаються, мати плачуть, а дітвора дрібна як підніме реви та галас! І-і, лихо, **хоч з хати тікай*** (М. Кропивницький); — *Така в мене нечисть завелася на горищі, спати не дає, жити заважає, змучила мене, заморочила, **хоч із хати тікай*** (Григорій Тютюнник). **ХОЧ ТІКА́Й НА КРАЙ СВІ́ТУ.** — *Ох! Доленько моя! А мій?! Як оце вип'є, то й не приведи Господи... **хоч тікай на край світу*** (М. Коцюбинський).

ТІЛА

78. **ДО ГО́ЛОГО ТІ́ЛА.** Цілком, повністю. *Дощ застав мене в цім малиняку і зросив **до голого тіла*** (М. Грушевський); — *Хоч голодрабці, та не грабили нікого; а хазяйські сини — й не голодрабці, так граблять **до голого тіла*** (В. Винниченко).

79. **ДО ЖИВО́ГО ТІ́ЛА,** *зі сл.* б и́ т и, к а т у в а́ т и *і под.* Дуже сильно. — *Що з тобою таке: чи ти здужаєш, Чіпко? — Побили сучі сини **до живого тіла,** як печене болить* (Панас Мирний).

ТІЛІ

80. **В (при) ТІ́ЛІ. 1.** Не худий, в міру повний (про людину). — *А яка вона з себе? — запитав я.— Дівка як дівка. З ногами, руками, косами При здоров'ї і **в тілі*** (Є. Кравченко); *Я хоч і **в тілі,** і при буряковому виді* [вигляді], *але тихцем хворію і можу врізати дуба* (А. Крижанівський); *Сам він був середнього зросту, не те, щоб гладкий, але **при тілі,** вбирався чисто* (І. Муратов).
2. Вгодований (про худобу). *В гарній артілі й худоба **в тілі*** (Укр.. присл..).

ТІЛОМ

81. **З ТІ́ЛОМ І ДУШЕ́Ю.** Цілком, повністю. — *Мамо, рятуйте Миколу, бо він пропаде **з тілом і душею*** (І. Нечуй-Левицький); *Інший побут, вищі звичаї міські захоплюють її зовсім, **з тілом і душею*** (Панас Мирний); [Орест:] *Ти ж знаєш, що, кидаючи мене, ти губиш мене **з тілом і душею,** у мене нічого не зостанеться в житті без тебе* (Леся Українка).

ТІНІ

82. **БЕЗ ТІ́НІ** *чого.* З цілковитою відсутністю сліду чого-небудь, натяку на щось. *Льотчик .. заговорив до своїх рятівниць незвично серйозним тоном, **без тіні** жарту* (О. Гончар).

83. **В ТІ́НІ,** *зі сл.* б у́ т и, з а л и ш а́ т и с я *і под.* **1.** Який не привертає до себе уваги, непримітний, непомічений. *Краще бути **в тіні,** ніж перебувати*

в невигідному світлі (З журналу); *Подвиг Мамайчука довго залишався **в тіні,** бо з севастопольського бруку його, тяжкопораненого, забрали до госпіталю, і бойовий орден .. знайшов його інвалідом без ніг* (О. Гончар); *Поряд із досягненнями офіційної психотерапії десь **в тіні,** на узбіччі одвіку існували "бабці"* (З журналу).
2. На другорядному місці, без претензій на увагу до себе. *— А ми з Левченком тут ось за вами,— сказав він і пожартував до своїх: — Нам із ним не звикати бути **в тіні*** (О. Гончар).

84. **НІ (ані, і) ТІНІ** *чого.* Аніскільки, анітрохи; зовсім. ***Ні тіні** незадоволення чи недовір'я до Вас у мене нема* (З газети); *Тепер знову ходжу за нею. Де вона — там і я невідступно. На британця — **ані тіні** уваги* (М. Коцюбинський); *На Северина Чорнохвоста не впало **і тіні** підозри* (В. Сосюра); *Майор Сербин глянув на Варвару — обличчя її, сумне й добре, не виказувало **й тіні** хвилювання* (Л. Первомайський). **ХОЧА Б ТІНЬ.** *Були в них* [хуторян] *в серці жалощі, **хоча б тінь** співчуття до цих слобожанських дітей?* (О. Гончар).

ТІНЬ

85. **ОДНА́ (тільки) ТІНЬ ЗАЛИШИ́ЛАСЯ (зоста́лася)** *від кого.* Хто-небудь дуже змарнів, схуд, має змучений, виснажений вигляд. *Антон ледве впізнав сина, від якого **залишилася одна тінь*** (С. Чорнобривець); *А з Єлени вже **тільки тінь зосталася** .. Не було пощо* [заради чого] *жити. Чоловіка нема, дитини нема — для кого ж!* (Г. Хоткевич).

86. **ТІНЬ ПА́ДАЄ (ляга́є) / УПА́ЛА (лягла́).** **1.** *на кого.* Кого-небудь підозрюють у чомусь. *— Зараз ніяк не можу .. Тільки завтра .. Ніяка **тінь** не **впаде** на мене* (М. Стельмах).
2. *тільки док. між ким.* З'явилося непорозуміння. *Так уперше в житті між сином і матір'ю **впала тінь*** (Є. Кравченко).

ТІСТА

87. **З І́НШОГО ТІ́СТА.** Не схожий на когось, не однаковий з ким-небудь. [Йосип:] *Пани б то недоторканні?..* [Дмитро (*регоче*):] *А звісно, вони **з іншого тіста!..*** (М. Кропивницький); *— Слухай, Мартохо, мені й справді подеколи здається, що жінки зовсім **з іншого тіста,** ніж чоловіки* (Є. Гуцало).

88. **З М'ЯКО́ГО ТІ́СТА.** Безвольний, непослідовний у своїх діях, поглядах, переконаннях. *Я вже знайома з сим паном, і правду ти кажеш, що він **з м'якого тіста*** (Леся Українка).

89. **З ОДНО́ГО ТІ́СТА.** Однаковий з ким-, чим-небудь; подібний, схожий з кимось—чимось. [Катерина:] *Всі ви* [хлопці] ***з одного тіста.** Мабуть, помру і не побачу справжнього кохання* (О. Корнійчук); *Усі світи, мабуть, **з одного тіста*** (М. Рильський).

90. **НЕ З ТАКО́ГО ТІ́СТА.** Особливий, зовсім інший; відрізняється від когось поглядами, вдачею, становищем. *Та що це? Куди він* [Павло] *її* [Оленку] *штовхає? Тікати з Ковалівки? О, ції Заруби **не з такого тіста*** (В. Кучер). **НЕ ТОГО́ ТІ́СТА КНИШ.** *Знав я і таких, що в живії очі тобі бреше, як шовком шиє .. Та Свирид Костолаха **не того тіста книш*** (Марко Вовчок).

ТІШИТИ

91. **ТІ́ШИТИ (весели́ти) О́КО (о́чі, зір** *і т. ін.***).** Справляти приємне враження своїм виглядом; бути гарним, привабливим. *Якось не **тішили** моє **око** ані розлогі, яро-зелені, порізані блакитними озерцями та гирлами плавні,.. ані жовті .. шпилясті гори* (М. Коцюбинський); *Цькований, він* [народ] ***тішив очі** людські високими зразками мистецтва* (М. Рильський); ***Тішили зір** просторі безкраї ниви* (Н. Рибак); *Нічого крикливого чи дражливого, все тільки заспокоювало, навіть яскравістю **тішило зір,** віяло злагодою на нас* (О. Гончар); *Серед загального сіро-зеленого кольору землі і полів радісно **веселили око** яскраво-червоні, сині й жовті фарби* (Ю. Смолич); *На ранок .. квітка, свіжа, пряма, **веселить** людські **очі*** (Панас Мирний); *Та рясніше від усіх квітів красуються рожі в пишному вбранні, красуються, **веселять зір*** (А. Шиян).

92. **ТІ́ШИТИ (весели́ти / розвесели́ти) СЕ́РЦЕ** *кому, чиє і без додатка.* Радувати, приносити задоволення; викликати добрий настрій, спокій у кого-небудь. *Кругом на всі боки малювались дивні картини природи. І все те не **тішило серця,** не розбивало туги* (І. Нечуй-Левицький); *Самотній Бульба, як корабель у морі, мчить степом, де так недавно **тішили** йому **серце** його синочки, і небо, і безмежна просторінь* (О. Довженко); [Василь:] *Вірна дружина буде біля його ходити, своїм тихим словом тугу його розганяти, ясними очима **серце веселити*** (Панас Мирний); *— Ти моє **серце розвеселила,** Марусечко! — дякує Катря.— Дуже вже мені було важко...* (Марко Вовчок) **ТІ́ШИТИ О́КО Й СЕ́РЦЕ.** *Не може не **тішити ока і серця** розумне використання в будівництві метро місцевих українських матеріалів, а в майолікових настінних узорах — елементів української народної творчості* (М. Рильський).

93. **ТІ́ШИТИ САМОЛЮ́БСТВО** *чиє.* Викликати почуття задоволення собою. *В талантах хлопця Матвій бачив себе змолоду. Це .. **тішило** батьківське **самолюбство*** (І. Волошин).

94. **ТІ́ШИТИ СЕБЕ́ НАДІ́ЄЮ (ду́мкою, мрі́єю** *і т. ін.***).** Заспокоювати себе чим-небудь,

сподіватися на щось. *І нехай інші **тішать себе надією,** що десь на старість стягнуться хоча б на "Запорожжя", а йому це потрібно зараз, у тридцять, ба, навіть неповних тридцять* (З газети); *Він* [пан] *тільки **тішив себе тією думкою,** що дасть Миколі кілька сотень різок, помститься над ним і оддасть його в москалі* (І. Нечуй-Левицький). **ТІШИТИСЯ НАДІЄЮ.** *Пишалася я вами, дітки, **тішилась надією,** що мою старість зігрієте* (П. Панч).

ТІШИТИСЯ

95. **В ДУШІ́ ТІ́ШИТИСЯ.** Відчувати задоволення з приводу чого-небудь, не виявляючи його зовні. *Вдавала* [мати], *що не бачить нічого й не розуміє нічого, а **в душі тішилася** молодим щастям* (Г. Хоткевич); *Шумейко **в душі** вже **тішився** з тієї перемоги* (А. Шиян).

ТКНУТИ

96. **[І] ГО́ЛКОЮ (ши́лом, па́льцем) НІ́ДЕ (ні́куди) ТКНУ́ТИ. 1.** Дуже багато; у великій кількості. *Як Софія з баронесою прибули до театру, там було вже сила людей, як-то кажуть: **ніде й голкою ткнути*** (Леся Українка); — *Привезли нас* [новобранців] *у Полтаву, а там народу, як ото в Покрову на ярмарку: **шилом нікуди ткнути*** (Григорій Тютюнник).
2. Дуже тісно. *Перші пропустили було його, так що він забрався було аж на рундук, зате далі — **і пальцем нікуди** було **ткнути*** (Панас Мирний).

ТЛА

97. **ДО ТЛА.** Повністю, нічого не залишаючи. *Похмурий вид мав банкомет. Холодний піт по лисині його котився. Він програвав усе **до тла*** (Переклад М. Рильського).

ТО

98. **НЕ ТО Ж БО Й ЩО.** Уживається для підтвердження чиєї-небудь думки, висловленої раніше. — *Та, мабуть...— починає вагатися Христя,— це, мабуть, правда. Там таки* [у брата] *нам важко буде веселитися ..* [Мар'яна:] ***Не то ж бо й що.**— То можна до Килини. Вона ж так кликала* (І. Вирган).

99. **НЕ ТО ЩО.** Уживається для підсилення важливості якого-небудь повідомлення, підкреслення високої якості чогось і т. ін. *Там така добра земля, що дитину посади, то виросла б, **не то що*** (Укр.. присл..); — *Не в жмурки граємося, а голову колгоспу обираємо, а **не то що*** (Ю. Збанацький).

ТОВКТИ

100. **ТОВКТИ́ ВО́ДУ В СТУ́ПІ.** Займатися чим-небудь непотрібним, безрезультатним; марно гаяти час. [Хома:] *Слава Богу, світ мені прояснився, одлягло від серця, **товчи** скільки хочеш **воду в ступі,** буду мовчати* (І. Карпенко-Карий); ***Товкли воду в ступі,** переливали з пустого в порожнє, намагалися дійти до істини, а істина лежала десь поза межами кімнати, в якій засідали ці люди* (П. Загребельний); *Але головне, щоб були хороші вчені, щоб не **товкли воду в ступі**... Працювати треба тяжко, каторжно, тоді, може, щось і вийде* (З журналу). **ВО́ДУ ТОВКТИ́.** [Борис:] *Перед дочкою так найкраще визначився, сказав їй, що вона уміє тільки **воду товкти*** (М. Кропивницький). **ТОВЧІ́ННЯ (то́вчення) ВОДИ́ В СТУ́ПІ.** *Поки .. десятикласники не підуть на ферми, доти триватиме пустопорожнє **товчіння води в ступі*** (І. Волошин); *Таку роботу можна без образи порівняти з **товченням води в ступі*** (Леся Українка).

ТОВКТИСЯ

101. **ТОВКТИ́СЯ ЯК У СТУ́ПІ.** Дуже багато, виснажливо, інтенсивно працювати. *Цілісінький день **як у ступі товчешся,** та ще й виспатись не дають!* (Остап Вишня).

ТОВЧИ

102. **ХОЧ ГОЛОВО́Ю (ло́бом) ОБ СТІНУ́ ТОВЧИ́** *кого і без додатка.* Уживається для вираження неможливості переконати нетямущу або вперту людину. *Свербивус безнадійно махнув рукою .. Хіба ж можна було розмовляти з таким чоловіком, як Коритний? Нічого не тямить. **Хоч** ти **головою товчи об стіну,** а він — своє* (М. Ю. Тарновський); *Ти його **хоч лобом об стіну товчи** — не послухає* (З усн. мови).

ТОГО

103. **НЕ ВІД ТО́ГО. 1.** *зі сл.* б у т и. Згодний з чим-небудь, охочий до чогось. — *Ну, а тепер, Артеме, твоя черга. Розказуй ти про себе. Артем **не від того** був* (А. Головко); *Степанида Петрівна, яка ставилася до Бориса, як до рідного сина, і була **не від того,** щоб він взагалі переселився до них жити* (В. Собко).
2. Не мати нічого проти; бути здатним на якісь дії. *А коли у Георге настрій хороший, він **не від того,** щоб і поговорити* (М. Чабанівський); *Нічого гріха таїти: інколи наші редактори **не від того,** щоб підстригти майстрів слова на знайомий і звичний їм кшталт* (М. Рильський).

104. **НЕ ДО ТО́ГО** *кому.* Хто-небудь не має можливості займатися ким-, чим-небудь, приділяти увагу комусь, чомусь і т. ін. через заклопотаність, нестатки, обмаль часу тощо. *Добре мати діток Багатому, хвалить Бога В розкошах! А вбогій Вдові **не до того,** Бо залили за шкуру сала, Трохи не пропала* (Т. Шевченко); — *Не пошкодило б*

*Корнюші хоч показатись на хуторах. Ти таки, Павле Макаровичу, так йому й перекажи.— Переказати не штука, та який у цьому сенс! — знизав плечима Павло.— **Не до того** їм зараз* (А. Головко).

105. **НІ З ТО́ГО НІ З СЬО́ГО.** Без будь-якої причини, без жодного приводу; несподівано, раптово, зненацька. *Панна Анеля жвавіше ходить по хаті, розмовляє зо мною і **ні з того ні з сього** аж двічі цілує пана Адама в чоло* (М. Коцюбинський); *А той, п'яний, пришелепкуватий Чинбас, **ні з того ні з сього** накинувся на Микиту. Зопалу.. Як Пилип з конопель* (М. Рудь). **НІ З СЬО́ГО НІ З ТО́ГО.** *Слуги боялись малого Ґотліба, як огню, бо він любив **ні з сього ні з того** причепитись* (І. Франко); [Антошка:] *Сів він* [солдат] *оце вчора на лаві, закурив тої махорки, що від неї аж очі на лоба лізуть, і **ні з цього ні з того** каже: "Бідно живете"* (В. Гжицький).

ТОЛОКА

106. **ЯК РЕШЕТИ́ЛІВСЬКА ТОЛО́КА,** *зі сл.* р о з с і с т и с я, *зневажл.* Дуже широко, розкішно. *Розсілася, **як решетилівська толока*** (Укр.. присл..).

ТОН

107. **В ТОН,** *зі сл.* в і д п о в і д а́ т и, с к а з а́ т и *і т. ін.* Відповідно до настрою, змісту висловлювання співрозмовника; таким же чином. — *Ну, як спалося, дочко? — запитує жартома солідним баском Байда.— Спасибі, татусю,— відповідає **у тон** йому Орися* (Д. Бедзик); *Хлоп'я вловило іронію, відповіло **в тон*** (О. Гончар); — *До уроків готується,— шепнула Ольга Павлівна...— Вона молодець, скажу я вам,— **у тон** Ользі Павлівні теж тихо сказав Гнат* (В. Кучер).

108. **ДО́БРИЙ ТОН.** Вишукані норми поведінки, що служать зразком для наслідування. *Цей самий Славко, що так боявся за **"добрий тон"**, тепер не завагався натякнути на нешлюбне походження її чоловіка* (Л. Мартович); *Те, що в селах нашої Херсонщини сільські молодиці вважали б за повну відсутність смаку,— щоб біле убрання виглядало з-під темного, верхнього,— те саме в гірських українців є ознакою **доброго тону*** (Т. Масенко); *Все було, як **добрий тон** велить* (М. Рильський).

ТОНКУ

109. **НА ТОНКУ́.** Погано, як-небудь. *Матвій Чумак жив і справді у злиднях, землі обробити не мав чим і харчувався **на тонку*** (І. Микитенко).

ТОНУТИ

110. **ТОНУ́ТИ (потопа́ти) В РОЗКО́ШАХ.** Жити в надмірному багатстві. *А вельможне панство **тоне в розкошах**, марнує час у хвастощах* (Я. Качура); *Думками вже летіла* [Софія] *по великих заграничних містах і **потопала в прийдешніх розкошах*** (Леся Українка).

ТОНЯ

111. **КРА́СНА ТО́НЯ,** *заст.* Перший у сезоні улов, звичайно найкращий. ***Красна тоня** видалась добра; але того літа риба ловилась дуже погано* (І. Нечуй-Левицький).

ТОПИТИ

112. **ЛІЙ ТОПИ́ТИ** *з кого.* Мордувати кого-небудь, знущатися з когось. *Не чваньтесь, з вас деруть ремінь, А з їх* [батьків], *бувало, **й лій топили*** (Т. Шевченко).

113. **ТОПИ́ТИ / УТОПИ́ТИ О́ЧІ (по́гляд, зір)** *у чому, в що.* Невідривно дивитися кудись, милуватися чимось. *Дарма **топлю очі** в крайнебо блакитне, Усім воно ясне, ласкаве, привітне; .. від його ж на мене недолею віє, Як гляну в крайнебо — серденько заниє* (Пісні та романси..); *Очі свої він* [Івась] *перевів уже в небо і **топив** свій ясний **погляд у** його непрозорій **блакиті*** (Панас Мирний); *Уста з устами ізлились, І ми над зорі понеслись, В очах **втопивши очі*** (М. Старицький); *Джон **втопив зір у** підлогу і хвилину мовчав* (І. Багмут). **ЗАТО́ПЛЮВАТИ (затопля́ти) ЗІР.** *Довго він блукав по темних алеях, **затоплював зір у** високому спокійному небі* (Дніпрова Чайка); *Фархад брав часом в руки той папір І **затопляв в** мальоване **свій зір*** (М. Бажан).

ТОПТАТИ

114. **МИШЕ́Й ТОПТА́ТИ,** *жарт.* Без потреби тинятися, ходити туди й сюди. *Годі тобі **мишей топтати*** (Сл. Б. Грінченка).

115. **ТОПТА́ТИ / ЗАТОПТА́ТИ В БОЛО́ТО (в грязь, в багно́)** *кого.* Принижувати чию-небудь гідність, знеславлювати когось, ганьбити. [Микола:] *Не показуйся прилюдно з ним. Не **топчи в болото** моєї бідної голови* (І. Франко); — *Чи чули ви, як тільки що говорили там, як картали нас, як **топтали** нас **в грязь?*** (І. Нечуй-Левицький); *Воно* [минуле] *зібгало Ярину Валах на роздоріжжі, **затоптало в багно,** але вона вже піднялася* (В. Кучер).

116. **ТОПТА́ТИ ЗЕ́МЛЮ.** Бути живим; жити. *Ходімо натщесерце пракорінь шукати, щоб тобі довго ще **топтати** грішну **землю,** а мені стати на одвіт* (Ю. Яновський); *Ще й досі **топче землю** Інокентій Гамалія, на старість бороду викохав* (Григорій Тютюнник); *Всім нашим родичам розписую про те, що, либонь, не довго вже мені зосталося **топтати** цю **землю*** (Є. Гуцало).

117. **ТОПТА́ТИ НО́ГИ,** *жарт.* Даремно ходити. *Прийшов ні за чим, пішов ні з чим: нічого і питать — шкода* ***ноги топтать*** (М. Номис). **ТОПТА́ТИ ЧО́БОТИ.** [Храпко:] *Так і ходитимеш, чужі пороги оббиватимеш. Воно ж тобі нічого — тільки* ***чоботи топчеш,*** *а другим — час гаєш* (Панас Мирний).

118. **ТОПТА́ТИ (підто́птувати) / ПІДТОПТА́ТИ ПІД НО́ГИ** *кого.* **1.** Перемагати. *А в нас над усе — честь і слава, військова справа, щоб і сама себе на сміх не давала, і ворога* ***під ноги топтала*** (П. Куліш); *Руські в нічну битву безстрашно пішли і* ***підтоптали під ноги*** *хваленого і хвастовитого угорського полководця Філонія* (А. Хижняк).
2. Не рахуватися з ким-небудь, ганьблячи, зневажаючи когось. *Та він мовчки усіх вас гнітить,* ***під ноги собі топче*** (Марко Вовчок); *А він* [Нечай] *не хотів утікати, "свою славу козацьку* ***під ноги топтати"***. *І клав ворогів, як снопики* (Т. Масенко); [Домаха:] *Слухай свекрухи, угоджай свекрові .. Не* ***підтопчи*** *матері* ***під ноги*** (І. Карпенко-Карий); // *що.* Нехтуючи чимось, не виконувати, не дотримуватися чого-небудь. *Вони Божий закон* ***під ноги топчуть*** (Леся Українка).

119. **ТОПТА́ТИ (прото́птувати) / ПРОТОПТА́ТИ СТЕ́ЖКУ (сте́жечку, дорі́жку)** *до кого і без додатка.* **1.** Залицятися, вчащати до кого-небудь. *Нащо ти дурив моє дитя, нащо* ***топтав*** *до неї* ***стежку?*** *Нащо залицявся, коли не думав її брати?* (М. Старицький); [Маланка:] *Ой дивись, бо та* [Степка] *не хилиться... Та й не один ти до неї* ***стежку топчеш*** (М. Зарудний); — *А чого ти, парубче, до наших дівчат* ***доріжку топчеш?*** (Григорій Тютюнник). **СТЕЖЕЧКИ́ ТОПТА́ТИ.** *Ой не ходи коло води, Та жовтенький кобче, Єсть у мене кращий тебе, Що* ***стежечки топче*** (Укр.. пісні). **ПОПОТОПТА́ТИ СТЕЖКИ́** (неодноразово, тривалий час). — *Та й оженився я немолодим ..* ***Попотоптав*** *я ..* ***стежки,*** *поки вговорив одну дурепу, тобто бабу свою* (Ю. Збанацький); // Завоювати чиюсь любов, симпатію. **ПРОТОПТА́ТИ ДОРІ́ЖКУ ДО СЕ́РЦЯ.** *Сестер вона не любила ., один лише тато зумів колись* ***протоптати доріжку*** *до її маленького* ***серця*** (А. Дімаров).
2. *куди, до кого—чого.* Часто ходити куди-небудь, бувати десь. *Ой я свого чоловіка В дорогу послала, А од шинку та до шинку* ***Стежечку топтала*** (Т. Шевченко); *Я приходив до них* [друзів], *як до свого, до рідного дому, і вони в мою хату* ***топтали доріжку*** *відому* (А. Малишко); *Усі, мабуть, і забули про той млин, та ось приїхали влітку пани в село на дачі, почали* ***протоптувати*** *до його* ***стежечки*** *ясними зоряними ночами* (С. Васильченко); — *Я в пекло* ***стежку протоптала,*** *Я там не раз, не два бувала* (І. Котляревський).
3. *чию.* Повторювати чию-небудь долю, наслідувати когось. *Вона вже знала, яка доля чекала на її дитину. Доведеться їй* ***топтати*** *материну* ***стежку*** (М. Коцюбинський); — *Бач, якого виростив солдата! Вже й шинелю батькову надів! Видно, й* ***стежку*** *батькову* ***топтати.*** *Виростай-но, синку, поспішай* (М. Пригара).
4. *до чого.* Намагатися досягти чого-небудь; домагатися чогось. — *Князь, певно, пристав до нашої святої віри не з щирим серцем,— промовив патер Вінцентій — Він став католиком, щоб* ***протоптати стежку*** *до двору* (І. Нечуй-Левицький).

120. **ТОПТА́ТИ РЯСТ.** Жити. *Йому вже не* ***топтати ряст*** (Укр.. присл..); *Весна за весною летіли стрілою, Дівчинонька* ***ряст топтала,*** *Загулялась, не вгадала, Як стала марніть* (Л. Глібов); *Люди рідко заживали тоді за шістдесят літ, однаково великому князеві вже недовго б довелося* ***топтати ряст*** (П. Загребельний).

121. **ТОПТА́ТИ СЛІД (сліди́). 1.** *до кого, куди.* Часто бувати в кого-небудь, десь; ходити до когось, кудись. — *Хай вони* [панянки] *собі пишаються та морочать, кого знають, а самі будемо* ***слід топтати*** *на кутки. Дівчата там як перемиті* (С. Васильченко).
2. Залицятися до дівчини, часто буваючи в неї. *Не тобі* ***сліди топтати*** *— Іншого чекаю я до хати. Він от-от повернеться додому з-під завій, переборовши втому* (А. Малишко).

ТОПТАТИСЯ

122. **ТОПТА́ТИСЯ (тупцюва́ти, тупцюва́тися, ту́пцятися, товкти́ся) НА [ОДНО́МУ] МІ́СЦІ.** Не просуватися вперед, не мати жодних досягнень у якійсь справі; не розвиватися, не вдосконалюватися. *Ми ж тиждень вже півроку* ***на місці топчемось,*** *братва, вперед ані півкроку* (П. Дорошко); ***Тупцювали на одному місці,*** *товкли воду в ступі, переливали з пустого в порожнє, намагалися дійти до істини, а істина лежала десь поза межами кімнати, в якій засідали ці люди* (П. Загребельний); *Народне мистецтво не* ***тупцюється на місці,*** *а безперервно збагачується новими сюжетами, різноманітною інтерпретацією їх* (З журналу); *Останні півроку дехто почав говорити, що завод, мовляв,* ***тупцяється на місці*** (Ю. Шовкопляс); *Правда, робив він цеє непроворно, мляво, довго, або* ***товчеться на одному місці,*** *— шкрябається, як курка лапою, або стоїть — потилицю чухає, поки надумається, що робить* (Грицько Григоренко). **ТУПЦЮВА́ННЯ НА МІ́СЦІ.** *Учений не має права жити минулою справою, вважати науковий ступінь самоціллю. Туп-*

цювання на місці — це ознака застою, занепаду ученого (З журналу).

ТОРБА

123. **ПО́ВНА ТО́РБА.** Дуже багато. *І не криється баба: тільки зачепи — вона тобі **повну торбу** розкаже* (Дніпрова Чайка); *Вже моря додому привезе чи не привезе* [Федір], *а розповідей назбирається **повна торба*** (Ю. Збанацький).

124. **СТАРА́ ТО́РБА,** *зневажл., фам.* Людина похилого віку. *Лихе мене напустило .. промовляти до **тої старої торби*** (Л. Мартович).

125. **ТО́РБА ЛИ́ХА І МІШО́К БІДИ́.** Дуже багато неприємностей. *І неждано біля плоту його наздогнали селянські голоси: — Чи ж треба, хлопці, випускати пана? Їй-бо, він ще привезе **торбу лиха і мішок біди*** (М. Стельмах).

ТОРГУВАТИ

126. **ТОРГУВА́ТИ ВИ́ТРІШКАМИ.** Грайливо, весело поглядати, задивлятися на кого-небудь, кокетувати з кимось. *Не мальовані вони красуні, не модниці, не вертихвістки, зубів не продають, **витрішками не торгують*** (Ю. Шовкопляс).

127. **ТОРГУВА́ТИ ЗУБА́МИ.** Сміятися, глузувати з кого-, чого-небудь. *— А ти чого **зубами торгуєш?** Тут про діло балакають!* (Григорій Тютюнник).

ТОРКАТИ

128. **ТОРКА́ТИ ДУ́ШУ (се́рце)** *кому, чию (чиє).* Зворушувати кого-небудь, викликаючи замилування. *І сама ця наша Громова, найвища з могил, неодмінно чимось **торкне тобі душу,** ціле літо вона мовби виглядає когось,— чи не за те й люблять її вітри?* (О. Гончар); ***Не торкала** якось мого **серця** дика краса південної бурі* (М. Коцюбинський).

ТОРКАТИСЯ

129. **І ПА́ЛЬЦЕМ НЕ ТОРКА́ТИСЯ / НЕ ТОРКНУ́ТИСЯ** *чого, до чого.* Зовсім нічого не робити для здійснення чого-небудь. *До кузні цієї бригади підтягнуто для ремонту кукурудзяну сівалку. Та до неї ніхто **й пальцем не торкався*** (З газети); *І ось Захар вперед помчав, знов перед ним дорога. Щастить! **І пальцем не торкнувсь,** сама прийшла удача* (П. Дорошко).

ТОРКНУТИ

130. **І ПА́ЛЬЦЕМ НЕ ТОРКНУ́ТИ (не ткну́ти, не зачепи́ти) / НЕ ТОРКА́ТИ** *кого.* Не заподіяти кому-небудь ні найменшої кривди, образи. *— А як вже поважатиму вас, ніколи **й пальцем не торкну*** (М. Коцюбинський); *Та хоч виглядом він як хмара, з торчкуватим вусом, з поглядом суворим, що незнайомого аж відлякне, а проте нікого з дітей Заболотний **і пальцем не торкнув*** (О. Гончар); *— Я тебе ніколи **і пальцем не ткнув*** (М. Яцків); *— Я б нікого **й пальцем не зачепила,** аби мене ніхто не зачіпав* (І. Нечуй-Левицький). **І ПУ́ЧКОЮ НЕ ТОРКНУ́ТИ.** *Панів, правда, грабує* [Кармелюк], *а убогих людей — ніколи **і пучкою не торкне*** (С. Васильченко).

131. **ХОЧ (тільки) ПА́ЛЬЦЕМ ТОРКНУ́ТИ** *кого і без додатка.* Учинити якнайменшу спробу скривдити, образити, побити і т. ін. кого-небудь. *Тихін на лаві сидів і не зводив з неї* [Марії] *очей .. Винився й клявся, що надалі, коли **хоч пальцем торкне** її — руку собі одрубає* (А. Головко); *Не данник гетьманський, а посол, особа недоторканна, сидить перед тобою. **Тільки пальцем торкни** — біди не оберешся* (Н. Рибак).

ТОРУВАТИ

132. **ТОРУВА́ТИ ШЛЯХ (доро́гу). 1.** *кому, чому, для кого.* Створювати сприятливі умови для кого-, чого-небудь; допомагати комусь. [Річард:] *А все ж Голландія новому хисту **торує шлях** широкий* (Леся Українка); *— Чмихавки? А де ви були, коли ці чмихавки в Трансільванії понад хмарами гримали? Коли ми з в'юками до Бога дерлися крізь карколомне бескеття? Чи не ці чмихавки тоді вам **шлях торували?*** (О. Гончар). **ТОРУВА́ТИ МЕЖУ́.** *Чий вік минув за працею, як днина, Сліпим братам **торуючи межу**... Перед тими я стану на коліна. Героям тим подяку я зложу!* (П. Грабовський).
2. *зі сл.* с о б і. Домагатися певного становища, успіху в житті, у якомусь виді діяльності. *Ця старша донька, панночка незвичайної вроди і так само незвичайної спритності, показалась понад сподівання здібною **торувати** собі **шлях** у житті* (І. Франко).

ТОЧИТИ

133. **ТОЧИ́ТИ ДУ́ШУ (се́рце)** *чию (чиє), кому і без додатка.* Викликати постійну тривогу, неспокій, страждання в кого-небудь. *Не знаю, чи здужаєте ви порозуміти, що ця думка **точить** мою **душу**?!* (Л. Мартович); *"Все-таки,— **точив серце** сумнів,— може, Петро Гнатович — тільки захоплення, все пройде, і знову .. повернеться любов до Кирила"* (В. Вільний); *Їсть нудота без справжнього діла. А ще більше **точить серце** розставання* (О. Копиленко); *Досада **точила** йому **серце**, що він, .. стільки проковтнув того книжкового мотлоху, а до істотного, виходить, і не пригубився* (Ірина Вільде).

134. **ТОЧИ́ТИ КРОВ. 1.** *з кого.* Експлуатувати, виснажувати кого-небудь тяжкою працею, знущанням і т. ін. *— Кому воля, а кому неволя! — сумно одповів дід.— .. Ще ми мало робили, ще з*

нас мало .. крові точили (Панас Мирний); — *А доки вони нами руки потиратимуть? Ми їх не чіпаємо, ми до них не лíземо, а вони? Що вони з нас* ***кров точать?*** (О. Гончар). **ТОЧИ́ТИ КРОВ З ЖИЛ** *чиїх. В нужді та утисках ми бились, А з наших* ***жил точили кров.*** *Над нами багачі глумились, А ми...корилися їм знов* (М. Вороний).
2. *з чого.* Обкрадати, використовувати з метою наживи. *А той, щедрий та розкошний, Все храми мурує; Та отечество так любить, Так за ним бідкує, Так із його, сердешного,* ***Кров,*** *як воду,* ***точить*** (Т. Шевченко).

135. **ТОЧИ́ТИ КРОВ З СЕ́РЦЯ** *чийого.* Завдавати комусь душевного болю, страждань. [Рябина:] *Пане писарю, не* ***точи*** *ти послідньої* [останньої] ***крови*** [крові] ***з мого серця!*** (І. Франко). **КРОВ ТОЧИ́ЛО З СЕ́РЦЯ,** *безос. Замикався тісний залізний обруч над нещасливою голівонькою, гострими ранами, замість цвітів* [квітів], *сипало,* ***кров точило з серця*** (Г. Хоткевич).

136. **ТОЧИ́ТИ / ПОТОЧИ́ТИ ЯЗИКИ́.**
1. *на кому і без додатка.* Недоброзичливо висловлюватися про когось, лихословити на чию-небудь адресу. *Михайлові шкода стало дівчину, що зараз село* ***точить язики*** *на ній* (М. Томчаній); *Зник, ніби у воду впав, Марко. Гуртожитківські плетухи* ***поточили язики*** *і знайшли собі інші теми* (В. Собко).
2. *на чому і без додатка.* Весело розмовляти, розповідати про щось незначне, несерйозне. **ТОЧИ́ТИ ЯЗИКА́.** Ромця ***точив язика*** *на дотепах* (О. Гончар).
3. *зневажл.* Говорити про що-небудь. *Чоловік зо три іще й досі* ***точать язики*** *на цю ж таки тему — про ступи, а то всі в крамниці вже* (А. Головко); *Скільки не* ***точили язиків,*** *а харч сам собою не йшов до їхньої порожньої, напівтемної і непривітної кімнати* (Ю. Збанацький).

137. **ТОЧИ́ТИ (розво́дити) / ПОТОЧИ́ТИ ЛЯ́СИ (баля́си, балянд́раси, ба́ли).** **1.** *зневажл.* Вести пусті, беззмістовні розмови, марнуючи час. — *Нам, старче, ніколи* ***точити ляси,*** *— розшнуровує варги Стьопочка й осуркувато* [непривітно] *оглядає торбешника* (М. Стельмах); — *Чуєте, як шумить буря народного повстання? Ми тут* ***баляси точимо,*** *а там в цей час, може, ллється кров наших братів і сестер!* (Я. Мамонтов); — *Чого ж мовчиш, бабо? — Нема мені про що з тобою* ***бали розводити*** (М. Стельмах).
2. Весело розмовляти, жартувати, розповідаючи про щось незначне, несерйозне. *Він* ***точив ляси,*** *оповідаючи всілякі смішні побрехеньки, жартом розважаючи всіх, хто потрапляв до його компанії* (В. Кучер); *Частина вільних козаків видивлялась на польський табір і* ***точила баляси,*** *від яких схоплювався то тут, то там регіт* (П. Панч). **ПІДПУСКА́ТИ ЛЯ́СИ.** *Добре ж, коли парубок не розсердиться, та це удруге стане* ***ляси підпускати,*** *так ще не зовсім біда* (Г. Квітка-Основ'яненко).
3. Розмовляти, розповідати про що-небудь (перев. на дозвіллі). *Дорогою Тур* ***точив баляндраси*** (П. Куліш); *А баби* ***точили бали,*** *Горілочку пивши, свахи пісеньок співали, Між ними сидівши* (Укр. поети-романтики..); *Поговорили про оперу, згадали Давіда, віддали належне Лафонтену і трохи* ***поточили ляси*** *з приводу Ламартіна* (Н. Рибак). **ТОЧИ́ТИ БАЛЯ́СИ З БАЛЯНДРА́САМИ.** *Лежать собі* [хлопці], висипляються, та ***точать*** *один одному* ***баляси з баляндрасами*** (Панас Мирний).

138. **ТОЧИ́ТИ (справля́ти) БРЕ́ХНІ (побрехе́ньки).** Вести пусті, беззмістовні розмови, марнуючи час. — *А чи не пора б нам кинути* ***брехні точити*** *та заходитись коло роботи? — мовив Корж* (С. Добровольський); [Хуторянин:] *Позалазивши в холодок, грали в "хвильки", в "гарби", в "дурня" та* ***точили*** *різні* ***побрехеньки*** (Григорій Тютюнник); — *Годі тобі* ***брехні справлять.*** *Вставай та в печі розтоплюй* (І. Нечуй-Левицький).

ТОЧКА

139. **ВІДПРАВНА́ (вихідна́) ТО́ЧКА** *чого і без додатка.* Те, з чого що-небудь бере свій початок, служить основою, підставою для чогось. *Формуючи первинний задум, художник знаходить* ***відправну точку*** *свого дослідження, а значить можливість шліфувати твір, ідейно і емоційно його збагачуючи* (З журналу); *Нова індуктивна естетика мусить прийняти за* ***вихідну точку*** *не поняття краси, а чуття естетичного уподобання* (І. Франко).

140. **ГАРЯ́ЧА ТО́ЧКА.** Місце, де склалася небезпечна ситуація (перев. воєнна), яка потребує негайного врегулювання. *За два роки "відвідування"* ***гарячих точок*** *танки і солдати стали для мене справою звичною* (Б. Олійник); *Куди не їдуть робітники колони — скрізь аврал, всюди* ***"гарячі точки"*** (З газети).

141. **ТО́ЧКА ЗО́РУ** *кого, чия.* Певний погляд на що-небудь, розуміння чогось. — *І коли взяти до уваги* ***точку зору*** *Ірини Леопольдівни, то багато сільських десятикласників залишиться поза вузами* (Григорій Тютюнник). **З ТО́ЧКИ ЗО́РУ** *чиєї, чого. І клумба ця, і латка асфальту виникли завдяки настійливості Лукії Назарівни і мають* ***з її точки зору*** *значення принципове* (О. Гончар); *Дельфіни — надзвичайно цікавий об'єкт* ***з точки зору*** *біоніки, біохімії, гідромеханіки, акустики* (З журналу).

ТОЧЦІ

142. **НА МЕ́РТВІЙ ТО́ЧЦІ.** У тому самому стані; без жодних змін. *Шкода, що її арифметика*

*стоїть **на мертвій точці,** але ж я на се не маю ради* (Леся Українка); [Наталя:] *Які новини? Як справа з ученим секретарем?* [Убийбатько:] *Поки що **на мертвій точці*** (І. Микитенко).

ТПРУ

143. **НІ ТПРУ, НІ НУ,** *зневажл.* Не виходить, не посувається (про справу, роботу тощо). *Підтягся дядьків віз Чимало вже вгору, А там: **ні тпру, ні ну*** (Василь Поліщук); *Торг завис на дев'яноста карбованцях і далі — **ні тпру, ні ну*** (М. Стельмах).

ТРАВА

144. **ХОЧ ТРАВÁ НЕ РОСТИ́.** Абсолютно байдуже. *Дурний хазяїн каже: "На наш вік буде, а після нас **хоч трава не рости**"* (Укр.. присл..); *— Захиститися,— а там **хоч трава не рости!**.. Ученим можеш не бути, а кандидатом — зобов'язаний* (П. Загребельний); *В рапортунів роти, як верші. Вони готові все знести, Аби: "Ур-ря", Аби: "Ми — перші!!!" А там — **трава хоч не рости!*** (З журналу).

145. **ЯК ВИ́РОСТЕ ТРАВÁ НА ПОМÓСТІ.** Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного речення; ніколи. *— Кирило, може, хутко й вернеться.— **Як виросте трава на помості,**— шепче сама собі сестра Кирилова* (П. Куліш).

146. **ЯК ТРАВÁ.** Несмачний. — *Погана у тебе й яєшня! **Як трава!*** (Панас Мирний).

ТРАВИТИ

147. **ТРАВИ́ТИ БАЛАНДУ́,** *грубо* **1.** Говорити про щось другорядне, навмисне маскувати суть справи. — *Чого ж ти **баланду травиш?** Кажи прямо, що злякався труднощів і втік з свого села, та й нас на це підбиваєш* (В, Кучер).
2. Весело, з гумором розповідати про щось незначне, несерйозне. ***Баланду травить** саме Прошка Горбань .. Легкий на слово, веселий, він любить, зібравши гурт цікавих, брехонути їм з свого вояцького минулого що-небудь приголомшливе, розгонисто-неймовірне* (О. Гончар).

ТРЕБА

148. **ДАЛÉКО ХОДИ́ТИ (бі́гати) НЕ ТРÉБА (не бу́демо).** Легко, без труднощів можна зробити що-небудь. *Тепер ми* [в'язні] *знали, що фашисти тримали нас тут* [у тюрмі] *як матеріал: треба когось розстріляти — **далеко бігати не треба,** приходь, бери голіруч готовеньких, хоч і ледве живих і теплих* (Ю. Збанацький).

ТРЕМТІТИ

149. **ТРЕМТІ́ТИ (труси́тися) ЗА СВОЮ́ (влáсну) ШКУ́РУ,** *грубо.* Дбати лише про себе, про особисті інтереси, нехтуючи іншими. *Боротьба* [з фашизмом] *йде не на життя, а на смерть, і чимало вилетить, очевидно, з цього життя недоброго, дурнів і пошляків, які, **тремтячи за свою шкуру,** разом з тим мріяли поживитися на народному нещасті* (О. Довженко); *Умерла людина — поховати її тихенько, зійтись по тому в гурточок, .. посумувати .. і розійтися тихенько по хатах, не **тремтячи за власну шкуру*** (М. Коцюбинський); *— А мені страшнувато,— признався Степан ..— Не подумайте, що **за шкуру трушуся** .. Страшно не хочеться під бандитську кулю потрапити* (М. Стельмах).

ТРИ

150. **[ХОЧ] ПО ТРИ (по сім) ЗА ЦИБУ́ЛЮ,** *перев. зі сл.* продавáти. Дуже дешево, майже задарма. *Сказать по щирій правді, моїх женихів **хоч по сім за цибулю** продавай на богуславському ярмарку, та й то ніхто не купить* (І. Нечуй-Левицький); // Недорогий, дешевий. *— Наб'є тебе пан як слід на дорогу та й викине на шлях, мов те паршиве цуценя. Таких, як ти, скільки завгодно: **по три за цибулю!*** (А. Кримський).

ТРИДЕВ'ЯТОЇ

151. **З ТРИДЕВ'Я́ТОЇ ЗЕМЛІ́,** *нар.-поет.* Дуже здалеку. *Ці чужинці, ці гості далекі, **З тридев'ятої,** мабуть, **землі,** Поспішають одержати чеки Чи відстрочить старі векселі* (Л. Дмитерко).

ТРИДЕВ'ЯТЬ

152. **ЗА ТРИ́ДЕВ'ЯТЬ (за три́десять) ЗЕМÉЛЬ,** *нар.-поет.* Дуже далеко. — *Не для того ми за тим деревом їздили **за тридев'ять земель,** щоб тратить та марнувати його по-дурному* (Григорій Тютюнник); *— Очі видючі — **за тридев'ять земель** бачить* (Ю. Яновський); *— Ти також проси батька, щоб нікуди ми не їхали **за тридев'ять земель*** (М. Стельмах); *Єсть **за тридесять земель** попович Ясат* (Сл. Б. Грінченка).
ЗА СІМ ЗЕМÉЛЬ. *Той пломінь у собі **за сім земель** поніс* [батько] (М. Рудь).

ТРИДЦЯТЬ

153. **ТРИ́ДЦЯТЬ СРІБНЯКІ́В (срібля́ників).** Грошова винагорода за зраду. *Купили тебе не за **тридцять срібняків,** а за булаву та клейноди* (З. Тулуб); *Цьому нечестивцю і **тридцять срібляників** не обтяжать ні кишені, ні совісті* (М. Стельмах).

ТРИМАЄТЬСЯ

154. **[І] КУ́ПИ НЕ ТРИМÁЄТЬСЯ (не дéржиться).** Що-небудь позбавлене логічного змісту, послідовності і т. ін. (перев. про висловлювання). *Таке написали, що **й купи не тримається*** (О. Ковінька); *Ігор пише, перечитує написане і*

зітхає. Не те... І як це в Остапа Вишні слово до слова тулиться і кожне — дошкульне, веселе, метке? А тут ***не тримається купи*** *і сухе — аж горло дере* (С. Журахович); *— Як скажена собака, бігає* [Параска] *по дворах .. та вигадує на мене таке, що* ***й купи не держиться*** (І. Нечуй-Левицький); *Про малого Івана говорили на селі: "Якесь воно дивне дитя, не таке, як у людей,— завжди торочить десь таке, що* ***й купи не держиться****"* (П. Колесник).

ТРИМАТИ

155. **ВИ́СОКО ТРИМА́ТИ ПРА́ПОР (зна́ме́но́)** *чого, книжн.* Дбати про репутацію, престиж чого-небудь; не допускати компрометування чогось. *— Звичайно, ти, як інші, романів по госпіталях не крутив,* ***прапор*** *свого кохання* ***тримав високо*** (О. Гончар); *Тепер їх* [лисенківців] *знову чекає серйозна робота: адже звання лауреата зобов'язує* ***високо тримати прапор*** *українського музичного мистецтва* (З журналу).

156. **ТРИМА́ТИ БІ́ЛЯ СПІДНИ́ЦІ** *кого і без додатка, зневажл.* Не відпускати кого-небудь від себе, постійно контролюючи та опікуючи (дитину, чоловіка). *А вона думає як? Гладити* [дитину] *по голівці та* ***тримати біля спідниці?*** (М. Коцюбинський); *— Що ж у цім поганого? Нехай би собі дружили.— Вам легко говорити, у вас хлопці. А от з дівчиною... як би чого не вийшло. Краще вже* ***біля спідниці тримати*** (З газети).

157. **ТРИМА́ТИ / ВИ́ТРИМАТИ МА́РКУ.** **1.** Керуватися певними нормами поведінки, правилами для збереження своєї репутації, гідності і т. ін. *Робота — це не тільки хліб, це твоя совість — завжди пам'ятай про те і* ***тримай марку*** (З газети); *Саме тому й турбуюся за вас. Щоб ви, так би мовити, до кінця* ***витримали марку!*** (О. Донченко).
2. *перен.* Відзначатися високою якістю, цінними властивостями. *Поки був час, хотілося подивитись поля, поглянути, як вони тут, його пшениці, його сорти, чи не підводять,* ***тримають марку*** (М. Олійник).

158. **ТРИМА́ТИ В КЛІ́ЩАХ** *кого.* Примушувати кого-небудь дотримуватися суворої дисципліни; обмежувати чиюсь свободу дій. ***Тримав*** *він* [панський управитель] *цілу службу* ***в кліщах,*** *пильнував усього, запобігав і щадив* (І. Франко).

159. **ТРИМА́ТИ В ПА́ЗУРАХ** *кого і без додатка, зневажл.* Ставити кого-небудь у цілковиту залежність; мати над кимось владу. *Так усе смішно переплуталось, що й не відомо, хто кого* ***тримав у пазурах:*** *чи вони мене, чи я їх?* (Д. Бузько); *Сила, яка заволоділа його думками півтори години тому, не відпускала, владно* ***тримала в пазурах,*** *хилила далі й далі вперед* (Ю. Мушкетик).

160. **ТРИМА́ТИ В [СВО́ЇХ] ТЕНЕ́ТАХ** *кого.* Позбавляти когось свободи дій, робити залежним від обставин. *Жорстока реальність міцно* ***тримає*** *людину* ***в своїх тенетах*** *потреб і необхідностей* (П. Загребельний).

161. **ТРИМА́ТИ В СЕ́РЦІ (в душі́)** *що.* Пам'ятати про що-небудь, не виявляючи цього зовні (перев. про негативне). [Кармелюк (*суворо*):] *Пані, гріх* ***тримати*** *гнів і помсту довго* ***в серці*** (С. Васильченко); ***Не тримаю я*** *зле* [злого] *на тебе* ***у душі..,*** *не несу оперед Бога... Лиш — не муч люде* [людей], *Юрчику, най* [нехай] *не кленут* [клянуть] (Г. Хоткевич).

162. **ТРИМА́ТИ В ТІ́НІ** *кого.* Не давати кому-небудь виявляти свої здібності, можливості. *Досить довго цього художника* ***тримали в тіні*** (З журналу).

163. **ТРИМА́ТИ [ГО́СПОДА] БО́ГА ЗА БО́РОДУ.** Досягти чогось особливого, надзвичайного, вимріяного. *— Друга операція — також апендицит. Коли я приступив до неї, настрій у мене був, немовби я самого* ***Господа Бога за бороду тримаю:*** *усе мені дурниця* (Ю. Шовкопляс); // Використовувати слушну нагоду; не втратити якоїсь можливості. *— А вас викликає ректор.— Ректор? Не знаєте чого? — розгубився Богдан.— Або в найгіршу діру почнуть агітувати, або високо підскочиш,— пояснив Іван.— Коли високо, то* ***тримай Бога за бороду*** (М. Стельмах).

164. **ТРИМА́ТИ (держа́ти) В ГОЛОВІ́ (в умі́)** *що.* Постійно пам'ятати що-небудь, не забувати чогось. *Неграмотному треба все* ***в голові тримати,*** *часом і забудеться, а грамотний записав — папір не голова — з нього не втече* (М. Коцюбинський); *Він, Дорохтей, усі борги* ***тримав у голові,*** *а Терентій розкрутив таке колесо, що ніяка пам'ять усього не втримає* (М. Стельмах); *— Говори з ними* [з чорними ангелами] *спокійно, не дайся, щоб піймали на брехні і постійно* ***тримай у голові*** *— то не люди!* (Валерій Шевчук).

165. **ТРИМА́ТИ (держа́ти) В ПО́ЛІ ЗО́РУ** *що, книжн.* Постійно зважати на що-небудь, не випускати з уваги чогось. *Жінки весь час* ***тримають у полі зору*** *той свій орієнтир, засльозеними від вітру очима окидають далеч та рештки станції, де, за їхнім припущенням, має бути польовий госпіталь* (О. Гончар); *Адміністрація підприємства постійно* ***тримає у полі зору*** *питання механізації та автоматизації виробництва, поліпшення якості продукції* (З газети).

166. **ТРИМА́ТИ (держа́ти) ЗА СІМОМА́ ЗАМКА́МИ. 1.** *кого.* Замикати кого-небудь, ховати від когось, надійно охороняючи. *— Поки не*

розлучились, Варочка не твоя жінка! — кричав Павло.— Чого ***тримаєш за сімома замками*** *та ще й пса прив'язав?* (Є. Гуцало). **ТРИМА́ТИ ПІД ТРЬОМА́ ЗАМКА́МИ.** *Він* [цар] *їх* ***триматиме в полоні під трьома замками*** (О. Донченко).
2. *що.* Не виявляти чого-небудь (про певні якості, почуття і т. ін.). *За доброю чаркою і Кузьма ставав чоловіком, кидав на хмільні столи і своє дотепне слово, і свою насмішку, яку за* ***сімома замками тримав*** *тверезим* (М. Стельмах); *Свою таїну природа* ***тримає за сімома замками*** (З газети).

167. **ТРИМА́ТИ (держа́ти) НА ВИДУ́** *кого.* Підтримувати чий-небудь престиж, чиюсь репутацію. *Що йому, здавалося б, із Савки Гаркуші, з оцього гречкосія, сіряка, що дьогтем пахне, що реверансів не вміє? Одначе цінує,* ***тримає на виду*** (О. Гончар).

168. **ТРИМА́ТИ (держа́ти) НА [ПЕ́ВНІЙ] ВІ́ДСТАНІ (ві́ддалі)** *кого.* Не допускати з кимнебудь близьких стосунків або взагалі не спілкуватися. *Чому* ***тримає*** [Лариса] ***мене на відстані*** *і не бажає зійтися ближче?* (Валерій Шевчук); *Поклала* [Клава] *собі раз і на все життя залишатися самотньою,* ***тримати всіх на віддалі*** *товариських відносин, не ближче* (В. Собко); *До Новицької потяглося багато залицяльників, та вона суворо* ***тримала всіх на певній віддалі*** (Г. Григор'єв). **ПОТРИ́МАТИ НА ВІ́ДСТАНІ** (деякий час). *Я* ***потримав його на відстані*** *ще чотири дні, щоб він, як то кажуть, дозрів, потім підкликав його й запитав: — Ти можеш мене провести?* (А. Дімаров).

169. **ТРИМА́ТИ (держа́ти) НІС (но́са) ЗА ВІ́ТРОМ (по ві́тру).** Діяти непослідовно, непринципово, змінюючи свої переконання і поведінку відповідно до обставин. *Сатирик викриває героя як, хоч і бездарного, але надзвичайно спритного пройдисвіта, що* ***тримає ніс за вітром*** (З газети); *І критик, що* ***держить по вітру свій ніс,*** *Що в папці промову (готову!) приніс, Схопився і першим до сцени побіг* (С. Олійник).

170. **ТРИМА́ТИ (держа́ти) ПІД ЗАМКО́М (на замку́). 1.** *кого.* Замикати, ховати від когось, надійно охороняючи. — *А де ж Порфир? Це ви його* ***під замком тримаєте?*** *Негайно його сюди! Віддайте мені його на поруки* (О. Гончар).
2. *що.* Робити недоступним що-небудь для когось. *Грали "Стахановець" — "Зеніт". Скрипченко діяв точно: ворота* ***тримав на замку*** (З журналу); // Не давати кому-небудь можливості користуватися чимсь. [Передерій:] *А де вона та грамота? Її безсоромно загарбав воєвода. І сім років* ***тримає під замком*** *Всі наші привілеї, надання І вільності всі київських міщан* (І. Кочерга).

171. **ТРИМА́ТИ (держа́ти) ПО́РОХ СУХИ́М.** Бути завжди готовим дати відсіч ворогові. — *Кінець війні! Але шнейдери ще залишились .. Воно наче на мир випогоджується, але* ***порох,*** *напевне, слід* ***тримати сухим*** (В. Москалець); *Як завжди, ми й тепер насторожі і* ***тримаємо порох сухим*** (М. Упеник); ***Порох*** *завжди треба* ***держати сухим.*** *Так говорить мудра народна приказка* (Остап Вишня).

172. **ТРИМА́ТИ (держа́ти) ПРИ СОБІ́. 1.** *що.* Не висловлювати вголос, публічно (думки, погляди і т. ін.). *Микита поблажливо всміхався, але свої думки* ***тримав при собі*** (Іван Ле); [Олена:] *Професоре, я прошу вас* ***тримати при собі*** *ваші думки про культурний рівень цієї аудиторії* (І. Микитенко).
2. *кого.* Не відпускати від себе. *Вони були люди вже не молоді, мали в подружжі дітей, а найменший син, котрого хотіли* ***держати при собі,*** *вмер парубком* (Н. Кобринська).

173. **ТРИМА́ТИ (держа́ти) СЕБЕ́. 1.** Поводитися певним чином. *Гріхів у тебе я не бачу. Ти не могла інакше* ***себе тримати*** (Ю. Яновський); *Критикували в ньому все: і його* [Костика] *розгойдану ходу, і його довгі, як у бузька, ноги, .. і його манеру* ***тримати себе*** (Ірина Вільде); *Юрій* ***тримав себе*** *так, ніби був знайомий з Дорном вже багато років* (В. Собко); *Їй* [Галі] *шкода й Гриця, той хоч і одсторонь* ***держить себе,*** *та все ж ніколи не зробив їй злого* (Панас Мирний).
2. Мати усталені звички, манери, постійно керуватися в своїй поведінці певними принципами. *Вона* [Кайдашиха] *любила чепуритись і* ***держала себе*** *дуже чисто* (І. Нечуй-Левицький).

174. **ТРИМА́ТИ (держа́ти) СЕБЕ́ В РУКА́Х (в шо́рах).** Стримувати свої почуття, намагатися бути спокійним; володіти собою в незвичайній, складній ситуації. — *От з ними* [ледарями] *й воюєш мало не щодня .. Кипиш увесь, тамуєш у собі лютий вогонь і боїшся, щоб не зірватися, не розійтись, і дуже дорогою ціною* ***тримаєш себе в руках*** (В. Кучер); — *Прошу не клопотатися: все піде найкраще,— запевнив Первоцвіт, який хоч і хвилювався, але умів* ***тримати себе в руках*** (М. Ю. Тарновський); *Не визнання провини й не ніяковість, а бажання приховати від батька, як важко* ***тримати себе в шорах,*** *зігнуло синові шию* (Ю. Шовкопляс); *Пиши мені хоч по кілька слів щодня, а то я забуду свою обіцянку* ***держати себе в руках*** *і зовсім скисну* (М. Коцюбинський). **ТРИМА́ТИ НЕ́РВИ В РУКА́Х.** *Учитель повинен пам'ятати, що в спілкуванні з дітьми важливо* ***тримати нерви в руках*** (З газети).

175. **ТРИМА́ТИ (держа́ти) СТО́РОНУ** *кого, чию.* Бути чиїм-небудь прихильником, підтри-

мувати когось; обстоювати чиїсь інтереси. *При цій суперечці всі **тримали в душі сторону** Вишневички проти Тріщина, лиш Галя ні* (Л. Мартович).

176. **ТРИМА́ТИ (держа́ти) ХВІСТ (хвоста́) ТРУБО́Ю (бу́бликом).** 1. Не журитися, зберігати почуття оптимізму; бути впевненим у собі. *Навіть в шахту принагідно Він* [Филимон] *спускається .. солідно: З провожатим, як турист, І **трима трубою хвіст*** (С. Олійник); *Пимін з бригадою вночі .. виштовхали платформу в доменний цех . Звитяга! **держіть хвіст трубою,** братове ковалі, електрозварники і клепальники* (М. Рудь); *— Головне, Романе, **держи хвоста бубликом!** — міцно потиснув руку і подався з подвір'я Шмалія* (М. Стельмах).

2. *зневажл* Бути занадто самовпевненим; бундючитися; не зважати на інших. *"А він норовистий.., Передерій,— подумав Лебединець.— **Тримав хвіст трубою**"* (І. Цюпа). **ХВІСТ БУ́БЛИКОМ.** *Всі ходять, голови задравши і **хвіст бубликом*** (О. Копиленко).

177. **ТРИМА́ТИ (держа́ти) ЯЗИ́К (язика́) ЗА ЗУБА́МИ.** Мовчати, не розголошувати чогонебудь, утримуватись від висловлювання. *Чи певні ви , що серед двох десятків людей .. не знайдеться хоч би один, що не вміє **тримати язик за зубами?** А діло таке, що вимагає найсуворішої таємниці* (А. Головко); *— Так .. Мамка наказала мені **тримати язик за зубами*** (П. Гуріненко); *— У нас є дані, що твої приятелі, особливо той, Артур, теж не дуже **тримають язика за зубами*** (Валерій Шевчук); *— Чого заманулося? паничів! — усміхнулась Зайчиха, не вміючи **держати язик за зубами*** (Панас Мирний); [Мелашка:] *Він* [пан] *ще налив стаканчик, я викушала. Знову почав розмовлять, силкуючись випитати, але я цупко **держала язик за зубами*** (М. Кропивницький). **ТРИМА́ТИ ЯЗИКИ́ ЗА ЗУБА́МИ** (про багатьох). *Боцман .. підморгнув і відповів Костеві бравим покахикуванням, яке мало показати, що на його судні всі вміють **тримати язики за зубами*** (Ю. Яновський). **ДЕРЖА́ТИ ЯЗИ́К НА ПРИ́В'ЯЗІ.** *— А що я набридаю тобі, не обижайся* [не ображайся], *Василю, з хорошою людиною любо й поговорити. Взагалі я **держу язик на прив'язі*** (А. Хижняк); *— У тебе є свої бабські діла! Сюди не мішайся і **держи язик на прив'язі*** (І. Чендей). **ТРИМА́ТИ ЯЗИ́К НА ПРИПО́НІ.** *Звичайно ж найбільше цього щастя перепадало Духновичу, проте й після помкомвзводової надбавки він не **міг тримати** свій **язик на припоні*** (О. Гончар). **ДЕРЖА́ТИ ЯЗИ́К НА ЗА́ШМОРЗІ.** ***Держи язик на зашморзі*** (Укр.. присл..). **ТРИМА́ТИ ЯЗИ́К НА ЗА́ЩІПЦІ.** *— Ну, вже візьмемо тебе до компанії. Тільки з умовою: по-перше, **язик маєш** міцно **тримати на защіпці** і, по-друге, мусиш покірно виконувати все, що тобі звелять у дорозі* (І. Коцюба).

178. **ТРИМА́ТИ КУРС** *на кого—що.* Керуватися у своїх діях чимось; орієнтуватися на кого-, що-небудь. *Загальнонародна держава **тримає курс на її*** [демократії] *дальше розгортання і вдосконалення, дедалі більше залучення народних мас до участі у розв'язанні державних і громадських справ* (З газети). **ТРИМА́ТИСЯ КУ́РСУ.** *Театр ім. Т. Г. Шевченка **тримається курсу** на сучасність* (З газети).

179. **ТРИМА́ТИ НА МУ́ШЦІ (на прицілі)** *кого, що.* Не випускати кого-, що-небудь з уваги; весь час стежити за кимось—чимось. *— Боюся, що нашого приблуду теж **на мушці тримають,**— чи застерігаючи Андрія, чи жаліючи, вставив про Голощука Кіндрат* (М. Іщенко); [Бондар:] *На всі заставки давай, Григорію! І ти, Мар'яно, крила розправляй. Дивіться мені, бригадири-агрономи, я вас **на мушці триматиму*** (М. Зарудний); *Левко Іванович постійно **тримав** Єгипту **на прицілі*** (О. Гончар); *Сатира **тримає на прицілі** найрізноманітніші хиби морального, етичного, побутового характеру* (З журналу).

180. **ТРИМА́ТИ НА О́ЦІ** *кого, що.* Спостерігати, стежити за ким-, чим-небудь. *Не важко було помітити, що його* [капітанові] *люди пильнують за нами, постійно **тримають** нас **на оці*** (В. Земляк); *Друковані органи Спілки письменників України постійно **тримають на оці** творчість одеситів* (З газети).

181. **ТРИМА́ТИ НА ПРИКО́ЛІ** *що.* Не використовувати в роботі. *У договорі відзначено, що в періоди, коли трактори в загоні вільні, нерозумно **тримати** їх **на приколі*** (З журналу).

182. **ТРИМА́ТИ НА СВОЄ́МУ ГОРБІ́** *що.* Виконувати основні обов'язки (перев. пов'язані з великими труднощами). *Декому так прикрутило, що й не витримав, пішов по губерніях зажигалки* [запальнички] *робити. Але справжнє .. ядро, звісно, зосталося, **тримає все на своєму горбі*** (О. Гончар); *Кадри, які **тримали на своєму горбі** величезну державу, її ідеологію — Михайлина самочинно винищує і викидає на узбіччя* (В. Яворівський); // Матеріально утримувати когось. *Батько все життя **тримав на своєму горбі** велику родину* (З газети).

183. **ТРИМА́ТИ НА [СВОЇ́Х] ПЛЕЧА́Х** *що.* Бути відповідальним за що-небудь. *Він* [шахтар] *бився з тьмою недарма. Це він на радість Батьківщині всю землю **на плечах трима*** (В. Сосюра); *"Але ці місця перебувають у полоні лісів, і Антон Антонович не наважується туди повезти дружину, та й часу поки що немає. Це ж не жарти*

тримати на своїх плечах увесь край!" (М. Стельмах).

184. **ТРИМА́ТИ ПІД КАБЛУКО́М** *кого.* Беззастережно підкоряти своїй волі, робити повністю залежним від себе (перев. чоловіка від дружини). *Мати художника .. **тримала** чоловіка і сина **"під каблуком"*** (З журналу).

185. **ТРИМА́ТИ СЕБЕ́ КОРОЛЕ́М.** Поводитися гордовито, поважно. *На вулицю виходив* [Васько] *завжди в новому вбранні — в сардаці з тонкого сукна, сивій шапці, чоботях-лаківцях,.. серед парубоцтва **тримав себе королем,** хоч був іще малим* (А. Хорунжий). **ТРИМА́ТИСЯ ГО́ГОЛЕМ.** ***Тримався*** [Вадим] ***гоголем,*** *бо завважив, з якою цікавістю на їхній гурт оглядаються: кільканадцять дівчат і він один поміж ними* (Н. Кащук).

186. **ТРИМА́ТИ У ВУЗДІ́** *кого.* Повністю підкоряти кого-небудь своїй волі, не давати можливості комусь виявити власну ініціативу. *Чи не весь час Ольга тепер сама? Мовчазним стало її життя .. А куди поділось її вміння **тримати** свого Федя **у вузді?*** (Ю. Шовкопляс).

ТРИМАТИСЯ

187. **ЛЕ́ДВЕ (ледь) ТРИМА́ТИСЯ (держа́тися, стоя́ти) НА НОГА́Х.** З великим напруженням, через силу ходити, рухатися, робити щось (перев. від перевтоми, фізичної слабості, хвороби, сп'яніння і т. ін.). *Привели на хутір кільканадцятеро їх* [бійців], *захоплених у бою, в запечених кров'ю ранах, і, хоч вони вже **ледь трималися на ногах,** вишикували їх під вікнами штабу* (О. Гончар); ***Ледь тримаючись на ногах,*** *вкрай виснажений і кволий, цей колишній сільський учитель фізики із власної ініціативи знайшов собі діло* (І. Головченко і О. Мусієнко); *Всі к ночі так перепилися, **Держались ледве на ногах*** (І. Котляревський); *Домінік **ледве держався на ногах** і коливався на ході* (І. Нечуй-Левицький); *Аж перед світом приплівся Чіпка додому, **ледве на ногах стоячи*** (Панас Мирний).

188. **ЛЕ́ДВЕ ТРИМА́ТИСЯ КУ́ПИ.** 1. Бути ветхим, дуже старим. *Сорочка, правда, у нього з червоного ситцю, але вона вже **ледве трималася купи*** (М. Чабанівський).
2. Бути недоладним, недосконалим. *Все, що він говорив, **ледве трималося купи*** (З усн. мови).

189. **[МІ́ЦНО (тве́рдо)] ТРИМА́ТИСЯ (держа́тися) НА НОГА́Х.** 1. Не втрачати здатності нормально рухатися, ходити, працювати і т. ін. *Ходжу я доволі добре, **тримаюсь на ногах.** Ноги, здається, одтухли* (М. Коцюбинський); *Входить Круста, його вводить раб .. Круста трохи напідпитку, але **держиться** ще досить **твердо на ногах*** (Леся Українка).
2. Бути самостійним, упевненим, незалежним у своїх діях, вчинках. *Хто йде вперед, той обов'язково натикається на перешкоди, і треба **на ногах триматися міцно*** (А. Хорунжий).

190. **ТРИМА́ТИСЯ В ТІНІ́.** Бути скромним, не нагадувати про себе, не хвалитися. *Отаким точнісінько Іван був: усе міг, а **тримався у тіні,** щоб люди не подумали чогось* (М. Стельмах); [Тарас:] *Вийшло, що я поліз у князі, на чільне місце .. А треба було **триматися в тіні!..*** (Василь Шевчук).

191. **ТРИМА́ТИСЯ (держа́тися) КУ́ПИ.** Діяти згуртовано, одностайно. *Як будемо **триматися купи,** стовчемо панів і в ступі* (М. Стельмах); *Те давнє лихо не різнило людей, не розводило їх в різні сторони, не примушувало забувать своїх, навчало **держатися купи*** (Панас Мирний); *— Перша наука така, братця, що ждати треба ворога .. з-за кожного рогу .. А друга наука — **держімось купи,** братця: в гурті наша сила* (А. Головко).

192. **ТРИМА́ТИСЯ (держа́тися) НА СОЛОМИ́НЦІ (на павути́нці).** Перебувати в загрозливому, безнадійному становищі; бути близьким до загибелі. *Ще будуть вони гризти її* [землю], *мов камінь, а запивати своєю ж кров'ю... Хоча гріх зараз думати про кров, коли власне життя **тримається на соломинці*** (М. Стельмах); *— Май, Онуфрію, совість! — гримнула на нього Петрівна.— Бачиш, що у чоловіка тільки сама душа залишилася і то на одній **павутинці тримається*** (М. Стельмах).

193. **ТРИМА́ТИСЯ НА СЦЕ́НІ.** Мати успіх у глядачів (про драматичні твори). *Його* [Бара] *п'єси часом мають собі гучну, але не завжди хвилеву славу, і не **тримаються** довго **на сцені*** (Леся Українка).

194. **ТРИМА́ТИСЯ СВОГО́.** Наполегливо домагатися чого-небудь, не поступаючись власними інтересами. *Одні хоч і зараз ладні були ставати до роботи. Але друга частина цупко **трималась свого*** (А. Головко); *— Ти, Мироне, **тримайся свого,** то не пропадеш* (М. Стельмах).

195. **ТРИМА́ТИСЯ СЕРЕ́ДИНИ.** Займати помірковану позицію в чому-небудь; відмовлятися від рішучих дій, вчинків. *Розважуй, Не намагайся угору в найтонший етер* [ефір] *підійматись, Щоб не спалити небесних чертогів, і вниз не спускайся, Щоб не згоріла земля. **Тримайся середини,** сину* (М. Зеров).

ТРІСКА

196. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ТРІ́СКА. 1.** *зі сл.* х у д и й. Дуже, вкрай. *Проте мінери — ані пари з вуст. За них усе сказав довгий як дрюк і худий **мов***

тріска Павлюк, підступивши до Артема (І. Головченко і О. Мусієнко).
2. Дуже худий (про людину). [Карпо:] — *Жінка почала сохнути, **як тріска стала**. Та так і вмерла* (Панас Мирний).

ТРІСКИ

197. **НА ТРІСКИ́,** *перев. зі сл.* ламáти, трощи́ти, розлітáтися *і т. ін.* Зовсім, повністю. *Бачив лев, що розбиті кайдани! .. Вирвав арфи в єгиптянок і **на тріски** поламав* (Леся Українка); *Трощила, мов грім, бліндажі **на тріски** Цариця траншейного бою — граната* (І. Нехода); *Скільки **на тріски** розлетілося барж — знали промисловці* (М. Рудь); *Розбиває* [поет] *гітару **на тріски** і вкидає їх у грубку* (В. Самійленко); *І де розсипались окови, Де трон розпався **на тріски**,— Зросли поемами будови, Лани розквітли, мов казки* (М. Рильський).

ТРІСКОМ

198. **З ТРІСКОМ,** *зі сл.* провали́тися, ви́гнати, розпáстися *і т. ін.* Дуже ганебно. *Подав Петько до індустріального. Одначе виявився слабаком з математики і **з тріском** провалився на вступних екзаменах* (В. Большак); *Розлетівся і мій гурток, як кажуть, **з тріском**, а його ватажок вилетів з того села назавжди* (С. Васильченко).

ТРІСНИ

199. **ХОЧ [І] ТРІСНИ (лóпни),** *грубо.* **1.** *перев. зі сл.* ї́сти. Скільки хочеться, в необмеженій кількості. *Їж і пий, **хоч трісни**,— ніхто тобі ложкою очей не поротиме* (Укр.. присл..); — *А хто вам боронить сало їсти? — почав скаженіти Плачинда .. Їжте, **хоч трісніть!*** (М. Стельмах).
2. Незважаючи ні на які зусилля; що не роби, як не старайся. *Покаятися можна, але обійдіться ви без клопоту на світі! **Хоч трісни**, не можна* (П. Козланюк); ***Хоч лопни**, а риба не ловиться* (М. Номис). **ХОЧ І ТРІСНИ, ХОЧ І ЛÓПНИ.** — ***Хоч і трісни, хоч і лопни**, бий, виганяй, а Тимко любий мені — і все тут!* (Григорій Тютюнник).
3. За будь-яких умов і обставин; що б там не сталось. *В тій* [хаті] *чоловік шкрябається в голову, наче хоче вишкрябати з неї ту подать, що так міцно засіла йому в голову. **Хоч трісни**, а дай!* (М. Коцюбинський).

ТРІСНУВ

200. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ІЗ БАТОГÁ (з бичá) ТРІ́СНУВ (тря́снув, ля́снув** *і т. ін.*). Дуже швидко, непомітно (про плин часу). *Тиждень минув, **як із батога тріснув**, у звичайній домашній роботі, яка ніколи не переводиться* (О. Маковей); *П'ять літ — **як з батога тряснув**, пролетять, та чоловіка й не пізнаєш* (А. Свидницький); *Шкода тільки, що та радість не тривала довго; година за годиною утікали; три дні, Господи! навіть не знати, де поділися, перейшли, **мов з бича тріснув*** (С. Ковалів). **ЯК (мов) БАТОГÓМ (батіжкóм) ТРІ́СНУВ (ля́снув).** — *Отак літа спливли... Прожив, **як батогом ляснув*** (М. Зарудний); — *Прожили ми з тобою, стара, довгий вік, а мені, **мов батіжком тріснув*** (З. Мороз). **ЯК У БАТІ́Г ТРЯ́СНУВ.** — *Ой, дитинко Божа, минув вік, **як у батіг тряснув!*** (В. Стефаник).

ТРІЩАТИ

201. **ТРІЩÁТИ ПО ВСІХ ШВАХ.** Бути під загрозою краху, розпаду, руйнування і т. ін. *Зі сходу на гітлерівців падав один удар за одним, "тисячолітня імперія" **тріщала по всіх швах*** (В. Собко).

ТРУБА

202. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ІЄРИХÓНСЬКА (єрихóнська, ярихóнська) ТРУБÁ,** *зі сл* гóлос. Дуже гучний, сильний. [Колос:] *І що ж? Ви в атаку — "за Батьківщину, ура"?..* [Орлик:] *Куди мені, там у командира голос **як труба ієрихонська*** (О. Корнійчук); *"Хіба попові потрібні знання? — глузував не раз Славко.— Попові потрібен голос **як єрихонська труба**"* (П. Колесник); [1-й гість:] *У вас, сваток, го! гол... лос **як труба ярихонська*** (І. Микитенко).

ТРУБИ

203. **ХОЧ У КУЛÁК ТРУБИ́,** *грубо.* Уживається для вираження відчаю, викликаного нуждою, нестатками, голодом і т. ін.; повна безвихідь. — *Я все в сільраді та в роз'їздах .. Ще добре, що хоч корівчини якої немає* [бо забрали б], *а то — **хоч у кулак труби*** (Ю. Збанацький). **ХОЧ У КУЛÁК ТРУБИ́ТИ.** *На дубі сидячи, Зозуля кувала* [кувала]: *"..Одколи, як тепло вже стало, А гусені нема, черви зовсім так мало. Прийшлось із голоду **хоч у кулак трубить**"* (Є. Гребінка).

ТРУБИТИ

204. **ТРУБИ́ТИ В КУЛÁК,** *грубо.* **1.** Терпіти нужду, нестатки, голод. *Кожухи, свити погубили І з голоду **в кулак трубили**, Така нам лучилась пеня* (І. Котляревський); — *Ой, правду дядина небога говорила, Що тільки на світі великим рибам жить! А нам, малим, **в кулак трубить!*** (П. Гулак-Артемовський).
2. Плакати від незадоволення, образи. *От лихо: всю горілку з бахурами Дощенту випила та й **трубить у кулак!*** (П. Гулак-Артемовський). **ТРУБИ́ТИ В КУЛАКИ́.** *Ой заграй мі* [мені], *музиченьку, я слухати люблю, А як рано мене збудять, я **в кулаки трублю*** (Коломийки).

ТРУП

205. **ЖИВИЙ ТРУП.** Той, хто позбавлений будь-яких життєвих інтересів, прагнень, бажань; байдужий до всього. *Життя має тільки тоді смисл, коли людина діє, творить. Коли ж вона позбавлена можливості діяти, творити, така людина перетворюється на* ***живий труп*** (І. Цюпа); *Досить підсікти надії — отой неясний берег сподівань, що завжди манить і дурить, як людина стає* ***живим трупом*** (М. Стельмах).

206. **[ТІЛЬКИ] ЧЕРЕЗ МІЙ ТРУП!** Уживається для висловлення категоричного протесту проти чиїх-небудь небажаних або неприємних дій, вчинків. — *Припиніть* [руйнувати огорожу] *негайно! Ось грамота! — Яка там грамота! Навались, хлопці! Гей, взяли! —* ***Через мій труп!*** *— закричав Мічурін, впавши на землю біля воріт* (О. Довженко).

ТРУСИТИСЯ

207. **ТРУСИТИСЯ (тіпатися, тремтіти** *і т. ін.*) **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **У ПРОПАСНИЦІ.** Перебувати у збудженому, нервовому, хворобливому і т. ін. стані (перев. від страху, нервового напруження). *Біла борода Хо труситься від реготу, аж холодний вітер іде від неї, а наш патріот* ***тіпається мов у пропасниці,*** *уявляючи буйною фантазією всі наслідки своєї обіцянки* (М. Коцюбинський); *Настя* ***тремтіла мов у пропасниці,*** *страшна таємниця відкривалась перед нею, таємниця материного і батькового життя* (І. Цюпа).

ТРУСИТЬСЯ

208. **[І] НАД КОПІЙКОЮ ТРУСИТЬСЯ,** *зі словоспол.* такий, що. Дуже скупий, ненажерливий. *Та він такий, що й* ***над копійкою труситься*** (Укр.. присл..).

ТРУСНУТИ

209. **ТРУСНУТИ (трусонути) КАЛИТКОЮ.** Витратити значну кількість грошей; розщедритися, не поскупитися (про грошові витрати). *Трішки зараз* ***труснувши калиткою,*** *він уже й сам шкодував за відданими чумакам двома торбами золота* (О. Ільченко); *— Гони, Левку, на всі клапани, хай старий Коваль з Ковалихою* ***трусонуть калиткою,*** *бо недаром їм такого гостя дорогого веземо* (В. Кучер). ТРУСНУТИ КАЛИТОЧКУ. *Як розгадаєте ви казку, Свою* ***калиточку трусніть*** *І бубликів велику в'язку Веселій бабі перешліть* (Л. Глібов).

ТРЬОХ

210. **ЗА ТРЬОХ,** *зі сл.* працювати. Дуже багато, інтенсивно, віддаючи всі сили. — *Працювати маєте не за страх, а за совість.— Господи, працюватиму* ***за трьох*** (М. Стельмах).

ТРЯСЦЯ

211. **БИЙ (бери, тряси) ТРЯСЦЯ** *кого, лайл.* Уживається при висловленні недоброго побажання кому-небудь або невдоволення, досади з якогось приводу, бажання знехтувати чимось і т. ін. *Ходім, вип'ємо,* ***бий його трясця*** (М. Коцюбинський); *— Спішив ото і плуга взяв, а колішню від плуга,* ***бий би її трясця,*** *забув дома* (С. Олійник); *— Чорт з нею, з економією. Подумаєш — щастя. Була б шия, а ярмо знайдеться! Мати .. і собі за ним ніби байдуже зауважила, що й справді —* ***трясця її бери,*** *саму економію* (А. Головко); *Хоми дома нема.* ***Тряси ж тебе трясця,*** *Хомо! Я не ляжу спати дома, А до кума до Наума Піду в клуню на солому* (Т. Шевченко).

212. **ТРЯСЦЯ ВХОПИТЬ (схопить)** *кого, зневажл.* Станеться лихо, нещастя з ким-небудь; прийде час помирати. *Казала я тобі* [Дарці], *не лазь по сонці! Так от же буде лазити, поки знов її* ***трясця вхопить!*** (Леся Українка); *— Баба собі така* [упирка], *ніяк її* ***трясця не вхопить,*** *— знехотя сказав батько,— знахурка* [знахарка] (А. Головко); *З похмілля нудяться, їдять за горобця. Об Семені дрижать, об Петрі — зранку мліють; А* ***схопить трясця*** *— "Ґвалт! .. покличте панотця — Хай сповіда"* (П. Гулак-Артемовський).

213. **ТРЯСЦЯ ЙОГО (її, їхній, твоїй, вашій) МАТЕРІ,** *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, обурення, досади і т. ін. ким-, чим-небудь з якогось приводу. — *Бач,* ***трясця його матері!*** *— желіпнув Грицько.— І землю їй дай, ще й податки за неї плати* (Панас Мирний); *— Еге, дітки,— сказав дід, поцілувавши чарку в денце й витерши двома пальцями губи,— тепер так довго не гуляють* [на весіллі], *як колись, тепер час подорожчав,* ***трясця його матері*** (Ю. Яновський); *Хлоп біду по боку, коли докучає,—* ***трясця її матері,*** *нехай мене знає* (Укр.. присл..); *— Проспали,* ***трясця вашій матері!*** *— зразу стає неприступним обличчя управителя* (М. Стельмах). ТРЯСЦЯ ЙОГО МАМІ. — *Дожилися,* ***трясця його мамі,*** *щоб син до батька в командировку їздив* (В. Кучер). БАТЬКУ ЙОГО ТРЯСЦЯ. *"Е, глянь же!* ***Батьку його трясця...*** *Тут, мабуть, щось таке та є! Хотілось би мені дізнаться, чи то чуже, чи то своє!.."* (Укр. поети-романтики..). ТРЯСЦЯ ЇХНІЙ ТІТЦІ. *А тут оці щиглики,* ***трясця їхній тітці,*** *сторч головою, мов дурні пуголовки, не питаючись броду, кидаються в політику* (М. Стельмах).

214. **ТРЯСЦЯ ЙОМУ (їй, тобі, вам, їм) В ПЕЧІНКИ (в печінку, в пуп, в бік** *і т. ін.*), *лайл.*

Уживається для висловлювання недоброго побажання кому-небудь або як вияв невдоволення, гніву, досади і т. ін. з якогось приводу. *Першою почула* [Дорошенчиха] *і про ці океанські* [атомні] *випроби.— Що вони роблять,* ***трясця їм у печінки!*** (О. Гончар). *— Застряли! І тут,* ***трясця б йому в печінку,*** *застряли! Тепер нічого і думати, щоб вкластися в намічений графік* (І. Головченко і О. Мусієнко); *— Виродок! Виродок! — ледве повертаючи язик у роті, мовив Загнибіда.—* ***Трясця тобі в пуп!*** *— гукнув, червоніючи, як буряк, Колісник* (Панас Мирний); **ТРЯ́СЦЯ ТОБІ́!** — ***Трясця тобі!*** *— не видержала Пріська і гукнула на всю хату* (Панас Мирний).

215. **ТРЯ́СЦЯ НО́СИТЬ** *кого, грубо.* Уживається при висловленні незадоволення з приводу відсутності або перебування десь кого-небудь. *— Чого це ти такий мокрий? Де це тебе* ***трясця носила?*** *— Ятері трусив* (Григорій Тютюнник); *— А куди ж то тебе* ***трясця носила?*** *— гукає на свою рябу Катря Копайгора, але корова й ухом не веде* (О. Гончар).

216. **ХАЙ [БИ] ЙОМУ́ (їй, тобі́, їм, вам) ТРЯ́СЦЯ,** *лайл.* Уживається як недобре побажання кому-небудь або при висловленні незадоволення, досади і т. ін. з якогось приводу. *—* ***Хай йому трясця,*** *ще вскочимо в пащу Гітлера, а які в нього порядки, чули вже* (П. Панч); *—* ***Хай йому трясця,*** *цьому улемові* [вчителеві]*! Підемо вранці до Каффи* (З. Тулуб); *— Та в трест викликали,* ***хай би йому трясця,*** *— зі злом сказала вона, ніби Арсен тут у чомусь завинив* (Є. Гуцало); *—* ***А хай вам трясця!*** *— тріснув голос тітки Марії* (Я. Баш).

ТУГИЙ

217. **ТУГИ́Й НА ВУ́ХО.** Який погано чує; глухуватий. *Воно* [дитя], *звиняйте, малим з печі впало. З тієї пори і пішло... І на око стало сліпе, і* ***на вухо стало туге*** (О. Ковінька); *А коли будуть допитуватись, чи не чула чого, ти скажи, що* ***туга на вухо стала*** (Легенди..). **ТУГЕ́НЬКИЙ НА ВУ́ХО.** *— Оце я до вас художника привів з міста,— сказав Сашко голосно, бо дідусь, мабуть, був* ***тугенький на вухо*** (Ю. Бедзик); *Більшість .. знають, що дядько* ***тугенькі на вухо:*** *все одно не почують* (Григір Тютюнник). **ТУГУВА́ТИЙ НА ВУ́ХА.** *У військкоматі його довго крутили на всі боки лікарі, вислуховували та вистукували, аж поки не винесли вирок: ні! Мовляв,* ***тугуватий на вуха*** (І. Головченко і О. Мусієнко).

218. **ТУГИ́Й НА ГРО́ШІ.** Скупий. *Покійник батько був* ***тугий на гроші*** *і жалкував такої суми* (М. Грушевський).

ТУДИ

219. **[І] ТУДИ́ І СЮДИ́.** У різні місця, в різних напрямках. *Ну, як би так мені туди? Хоч би ж тобі де-небудь щілка —* ***Я і туди, я і сюди*** *— Ніяк: ні зверху, ні з причілка* (Л. Глібов); *Люди снуються* ***туди і сюди*** *— хто знає, куди й для чого* (М. Коцюбинський); // Ухильно. *Словами* ***і туди й сюди,*** *а ділом нікуди* (Укр.. присл..).

220. **НЕ ТУДИ́.** 1. Не звертати уваги на що-небудь; забувати про щось. [Химка:] *Що ж се я? Забалакалася з вами, та й* ***не туди,*** *що самовар зовсім погас* (Панас Мирний); *— Батеньку! — аж руками сплеснув Чистогоров.— А я й* ***не туди,*** *хто це з тобою.— І вся його увага одразу ж перейшла на Надію* (Я. Баш).
2. *зі сл.* ду́мати, говори́ти *і под.* Не те, що слід. *— Не гармоніст — шахтар мені, шахтар потрібен з тебе.— Я думав...— Думав* ***не туди*** (П. Дорошко).

221. **НІ (ані́) ТУДИ́ НІ (ані́) СЮДИ́.** У незмінному стані; нерухомо, не посуваючись. *Минув тиждень, два, місяць. Справа стояла на місці —* ***ні туди ні сюди*** (В. Винниченко); *— І закріпимо* [верстат]. *Щоб* ***ні туди йому, ні сюди*** (О. Донченко); *І так патраючи та скубаючи себе зо всієї сили, вони* [жінки] *вперлися на місці —* ***ані туди ані сюди*** *і при тому вивискували, мов кобили, коли до них залицяються жеребці* (У. Самчук).

222. **ТО ТУДИ́, ТО СЮДИ́.** У різні боки, в різних напрямках. *Сидить* [Андрійко]. *Не плаче... Тільки переляканi блискучі очі бігають* ***то туди, то сюди*** (М. Коцюбинський).

223. **ТУДИ́ Ж!** Робити те саме, що й інші, не завжди маючи для цього підстави або права. [Любов:] *І сей* ***туди ж,*** *докоряє! Зрадили, бачте, його надії! Хто ж просив надіятись!* (Леся Українка); *— Тільки дівка.., така алюрна та вродлива, як наша вчителька.— То тому тебе й понесло в таку грязюку. Старе луб'я, а* ***туди ж,*** *— проказала тітка Орина, піджавши губи* (П. Панч).

ТУ́МАН

224. **ТУ́МАН ВІСІМНА́ДЦЯТИЙ.** Нерозумна і вперта людина. *Блискучі надії батька на Грицеву будущину давно розвіялись. Професор просто казав йому, що Гриць* ***"туман вісімнадцятий",*** *що ліпше зробить, коли відбере його додому і назад заставить гуси пасти* (І. Франко). **БЕЗПРОСВІ́ТНИЙ ТУ́МАН.** *Де зберуться два-три дурні,* ***безпросвітні тумани,*** *зараз кажуть, що на світі наймудріші — то вони* (А. Кримський).

ТУМА́Н

225. **ТУМА́Н В (на) ОЧА́Х** *перев. у кого* 1. Хто-небудь погано почуває себе (від утоми, хвороби, хвилювання і т. ін.). *І жарко й душно... Я*

от-от впаду... ***В очах пливе туман...*** (В. Сосюра); *Козаки давно грозою стогнуть, в них од злості на* ***очах туман*** (В. Сосюра).
2. У кого-небудь замріяний, невиразний погляд. [Демко:] *Придивись мені в вічі гарненько і вгадай, про віщо я думаю?* [Вареник:] ***Туман, туман в очах,*** *не зрозумію ваших дум!* (М. Кропивницький); *Дивився в визір'я* [у дзеркало]: *обличчя, як у заплаканого барана,* ***в очах*** *— солодкий* ***туман.*** *Брала лють на себе* (С. Васильченко); *Твої губи пахнуть матіолою, а* ***в очах туман,*** *такий туман* (В. Сосюра).

226. **ТУМА́Н ЗАСТИЛА́Є / ЗАСТЕЛИ́В О́ЧІ** *чиї, кому і без додатка.* Хто-небудь втрачає здатність нормально бачити через хвилювання, сильний біль, потьмарення свідомості і т. ін. *Маруся почула, як крутиться у неї голова, як* ***туман застилає очі*** (Г. Хоткевич); ***Очі мої застилає туман,*** *але я бачу її — мою рану і чую уразливий біль* (Ю. Яновський); *Спогади зникли, якийсь* ***туман застелив очі,*** *Софія низько похилилась і затулила очі хусточкою* (Леся Українка).

227. **ТУМА́Н У ГОЛОВІ́** *чиїй, у кого і без додатка.* **1.** Хто-небудь не може ясно, чітко, реально усвідомлювати що-небудь через утому, недугу і т. ін. — *Шия вже болить,* ***в голові туман,*** *думати важко* (М. Коцюбинський); *На превелику печаль,* ***у голові*** *критика сьогодні стояв якийсь* ***туман,*** *а тому вигляд у нього, незважаючи на ясний день, був хмурий* (Л. Гроха).
2. Нездатність мислити, займатися розумовою працею через хворобу, перевтому тощо. *Політ думки не відбувся через* ***туман у голові*** (З журналу).

ТУМАНИТИ

228. **ГО́ЛОВУ ТУМА́НИТИ** *чию, кому і без додатка.* **1.** Інтригувати, обманювати кого-небудь, говорячи про щось малозрозуміле, недоступне для чийогось розуміння або явну неправду. — *Чи ти не збожеволіла, дочко? — Поневолі збожеволієш, коли таке. — Мотре! не* ***тумань*** *ти* ***голови*** *моєї: розкажи по-людськи,— що там таке?* (Панас Мирний); *Вона думала, що це від серця, довірилась йому, а він тепер, може, вже іншій дівці солодкі слова нашіптує,* ***голову туманить!*** (М. Томчаній); — *Нащо це, Андрію, малому* ***голову туманити?*** *— Та хай знає, може, колись згодиться* (М. Стельмах).
2. Запаморочувати. *Повітря, наповнене ароматом стиглих яблук,* ***туманило голову*** (П. Автомонов).

ТУМАНІ

229. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **У ТУМА́НІ. 1.** *зі сл.* б á ч и т и, п а м' я т á т и, у я в л я́ т и с я *і т. ін.* Нечітко, невиразно. *З висоти прожитих літ своє дитинство бачу* ***як в тумані*** (З журналу); *Мигається мені та Орлиха* ***мов у тумані*** *— висока, у червоному очіпку, все чорні брови здвигає* (Марко Вовчок).
2. *зі сл.* ж и́ т и, б у́ т и *і т. ін.* Невиразно сприймаючи, погано розуміючи те, що відбувається. *Ми* [учні] ***жили*** *весь час,* ***мов у тумані*** (І. Франко); *Думаючи лише про Карпа й про те, що їм доведеться жити під одним дахом, Прохор* ***мов у тумані*** *підійшов до невисокого паркана* (А. Шиян); *Ще не затихла в голові моїй музика моїх шкільних років, а проте в мене — думок-думок... Ходжу,* ***як у тумані.*** *Дійсність — як сон, і сни — як дійсність* (С. Васильченко).

ТУМАНІЄ

230. **У ГОЛОВІ́ ТУМАНІ́Є (тумáниться). 1.** Втрачається ясність, чіткість думки, здатність виразно, реально сприймати все навколишнє через хвилювання, сильний біль і т. ін. *В ньому прокинувся голод, дикий, непогамовний, незборимий голод, від якого темніє в очах,* ***туманіє в голові*** (П. Загребельний); *Від випитого, а ще більше від пережитих страхів* ***туманилося в голові*** (Ю. Бедзик).
2. *у кого, кому.* Хто-небудь втрачає здатність чітко, реально сприймати навколишнє через хвилювання, сильний біль тощо; затьмарюється свідомість у когось. *Мені почало здаватись, що мене оплутала якась тонка павутина і починає застилати очі і заважати дихать.* ***В голові*** *мені* ***туманіє*** (Леся Українка).

ТУТ

231. **[І] ТУТ І ТАМ.** У багатьох, у різних місцях; скрізь. *Серед українців поселилися* ***тут і там*** *поляки* (І. Крип'якевич); *Я чула скрізь,* ***і тут і там,*** *як люблять вас, як вірять вам* (В. Сосюра).

232. **ТО ТУТ, ТО ТАМ.** У різних місцях; подекуди. *Язики ясних денних пожеж вихоплювалися* ***то тут, то там*** *над строкатим бескеттям незліченних кварталів* (О. Гончар). **ТО ТАМ, ТО ТУТ.** ***То там, то тут*** *поскрипували чорні, мов з каменю вирізані, верби* (М. Стельмах).

233. **ТУТ ЯК ТУТ. 1.** Дуже швидко, раптово з'являтися у потрібному місці. *Заболотний вмикає радіо, і невидимий супровідець наш* ***тут як тут*** (О. Гончар); *Коли дивлюсь — задовго до обходу лікарка моя* ***тут як тут*** (І. Муратов).
2. Дуже швидко, не гаячись. *Приплентався* ***тут як тут*** *і шпигун Бжезіцький* (Ірина Вільде).

ТУТЕШНІЙ

234. **БЕЗ НО́ЧІ НЕ ТУТЕ́ШНІЙ,** *ірон.* Нікому не відомий, чужий для всіх. — *Братова приймила приймака, а він* ***без ночі не тутешній,*** *прожив три дні, та й шукай вітра в полі* (О. Гончар).

ТЬМА

235. **ЄГИ́ПЕТСЬКА ТЬМА.** Абсолютна відсутність світла; повна темрява. *Такий туманний час тепер для Ялти невигідний, світла на вулицях нема, а як скінчаться місячні ночі, то вже буде зовсім* ***тьма єгипетська*** (Леся Українка).

ТЮРМА

236. **ТЮРМА́ ПА́ХНЕ** *кому.* Хтось може бути ув'язненим. — *Мене пожалійте, дітей моїх і онуків, бо я вам добро зробив, а мені* ***тюрма пахне*** (В. Дрозд).

237. **ТЮРМА́ ПЛА́ЧЕ** *за ким, рідше по кому.* Хто-небудь заслуговує на засудження, ув'язнення. *Олія, цукор, риба, сало, садовина, городина — все прилипає їм до рук, вже давно по них* ***плаче тюрма*** (К. Гордієнко); *То не чоловік* [Завадка], *а перекотиполе. Сьогодні тут; завтра там.* ***Тюрма*** *вже давненько* ***плаче за ним*** (Ірина Вільде); — *Це він для вас — непорочність? — Тритузний мало не зареготав.— Та за таким уже* ***тюрма плаче*** (О. Гончар).

ТЮТЯ

238. **ТЮ́ТЯ З ПОЛИ́В'ЯНИМ НО́СОМ,** *зневажл.* Нетямуща, безвольна людина. — ***Тютя ти з полив'яним носом!*** .. *Вона ж* [Марися] *дума, що ти її по волі береш* (Б. Грінченко); — *А ти тільки подумай, Онопрію, що ж це за любов з панянкою, яка не тільки ніколи не вийде за тебе, але і більше не зустрінеться з тобою. Плюнь і розітри. Не будь* ***тютею з полив'яним носом*** (А. Іщук).

ТЯГАР

239. **ТЯГА́Р ЛІГ (упа́в) НА СЕ́РЦЕ (на гру́ди)** *кому, чиє (чиї).* Хто-небудь зазнав душевних страждань, перебуває у стані пригнічення, тривоги, неспокою. [Меланка:] *Не знаю вже... чогось такий гнітючий. Такий важкий* ***на серце ліг тягар.*** *Ходжу... і наче лиха все чекаю...* (І. Кочерга); *І з того часу, як усі відвернулись од Павлика, з того часу великий* ***тягар упав*** *Євгенці* ***на груди*** (О. Донченко).

240. **[УВЕ́СЬ] ТЯГА́Р ЛЯГА́Є / ЛІГ НА ПЛЕ́ЧІ** *кого, чиї.* Хто-небудь відчуває обтяжливість якихось обов'язків. ***Увесь*** *страшний* ***тягар*** *соціального і національного поневолення* ***ліг на плечі*** *селянства і міської бідноти* (І. Цюпа). **УВЕ́СЬ ТЯГА́Р ЛЕЖИ́ТЬ НА ПЛЕ́ЧА́Х** *чиїх.* ***Увесь тягар*** *підготовки до дворічної експедиції* ***лежав на плечах*** *Бутакова* (З. Тулуб).

241. **[ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***)] ТЯГА́Р УПА́В (звали́вся) / ПА́ДАЄ (зва́люється) З ПЛЕЧЕ́Й** *кого, чиїх, рідше кому.* Хто-небудь відчув полегкість, бо позбувся чогось обтяжливого. *Навік минуло врем'я люте,* ***З плечей упав тягар*** *століть* (М. Рильський); *Свирид Яковлевич полегшено зітхнув і мало не посміхнувся: з його* ***плечей звалився*** *великий* ***тягар*** (М. Стельмах); *Йшла —* ***й наче*** *якийсь* ***тягар звалювався*** ***її із плечей,*** *наче вона в цій дражливо білій та чистій кімнаті залишила якусь свою біду, принизливу й жалюгідну* (Є. Гуцало).

ТЯГНЕ

242. **ЖИ́ЛИ ТЯ́ГНЕ** *кому, з кого.* Хто-небудь страждає від голоду, болю, виснаження, душевних мук і т. ін. — *Іроде! гаспиде! — закричав Чіпка,— напився, що й язика не повернеш у роті, то йому й байдуже, що тут з тебе* ***жили тягне...*** (Панас Мирний); *Чого радієш? .. Хліба схотів? А горба не заробиш? Гляди! Кому черево наросте вище носа, а тобі* ***жили тягтиме,*** *пропади воно прахом* (М. Коцюбинський).

243. **ТЯ́ГНЕ ЗА ЖИВІ́Т (за печінки́)** *кого.* Хто-небудь дуже хоче їсти, страждає від голоду. *Він* [Кайдаш] *не їв цілий день. Його* ***тягло за живіт*** (І. Нечуй-Левицький); *Живіт йому так скавучить,* ***за печінки*** *так* ***тягне*** *його, їв би, здається, й свічки* (А. Тесленко); *Деякі* [школярі] *складалися по копійці купити булку, бо* ***за печінку тягло*** (Панас Мирний).

244. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***) ЗА ПО́ЛИ ТЯ́ГНЕ** *кого.* Кому-небудь дуже хочеться зробити щось. ***Тягне,*** *було, мене* ***наче за поли*** *надвір, на той шлях, кудою понесли її на кладовище* (І. Нечуй-Левицький); *Думки роздирали голову... Як там у городі? Що з Христею?..— Пріську* ***наче за поли тягло*** *піти довідатися* (Панас Мирний).

ТЯГТИ

245. **В ОДИ́Н ГУЖ ТЯГТИ́.** Діяти заодно. *Свідків усіх дібрано таких, що вони* ***в один гуж тягли*** (Б. Грінченко); *Допоки люди вбогі не стануть* ***тягти в один гуж,*** *не буде в світі правди* (Василь Шевчук).

246. **ЛЕ́ДВЕ (ледь, наси́лу) ТЯГТИ́ (тягну́ти, тяга́ти, волочи́ти** *і т. ін.***) НО́ГИ.** Дуже повільно ходити, рухатися (через утому, хворобу, старість). *Натомлені, голодні й побиті,* ***ледве ноги тягнучи,*** *повернулися ми до табору* (В. Козаченко); ***Ледь тягав*** *по світу* ***ноги*** [Сеспель], *не підводив низько схиленої голови, не мав сили ні на хвилину розпрощатися з невеселими думами* (Ю. Збанацький); — *Тпррру! .. Іч, почула свою землю та скоком! — сказав він, здержуючи коняку.— А, не бійсь, у місто* ***ледве ноги волокла*** (Панас Мирний); *Він довго не признавався, що він слабий,* ***насилу волочив ноги,*** *а все-таки ходив на роботу* (І. Нечуй-Левицький); *Ідуть* [хлопці] *день,*

*ідуть другий .. **Насилу-насилу ноги тягнуть*** (С. Васильченко).

247. **НА МОТУ́ЗЦІ ТЯГТИ́** *кого.* Насильно примушувати когось іти куди-небудь. — *Хіба тебе в те кіно **на мотузці тягли?*** (З газети).

248. **ОДНУ́ РУ́КУ ТЯГТИ́ (тягну́ти).** Бути заодно. *Тепер так повелося: мужик з паном **одну руку тягнуть*** (Леся Українка).

249. **ТЯГТИ́ (тягну́ти, витяга́ти, витя́гувати) / ВИ́ТЯГТИ (ви́тягнути) [ОСТА́ННІ (усі́)] ЖИ́ЛИ.** 1. *з кого.* Тяжко експлуатувати кого-небудь. *Зарилися* [живоглоти] *в добрі, як свиня в багні, та й **тягнуть** з людей **жили!*** (О. Ковінька); *Ми в сонячній журбі віки на вас робили, з крові й кісток своїх складали вам двірці, з глузливим реготом **тягли** з нас .. **жили** ви, паралітики, життя мерці!* (В. Сосюра); // Вимотувати, вимучувати когось важкою, обтяжливою роботою. *Проклятий рудий пес Никифор, тіун боярський, висмоктує кров, **жили витягає*** (А. Хижняк); — *Так що ти, чоловіче, .. **жил не витягуй!** — глянув у далечінь, мовби там, за вікном, стояв пан* (М. Стельмах).
2. *з кого—чого.* Забирати у когось усі кошти. *Гульбища потребували грошей, дозорці **тягли жили** з посполитих, а вони щодень більше повставали проти своїх душманів і тікали світ за очі* (П. Панч); ***Останні жили тягне** вже з хати ця школа. Але, може, скоро закінчить* [дочка] *цю семінарію та й піде на свій хліб, учительський* (П. Козланюк).

250. **ТЯГТИ́ (тягну́ти) ВО́ЗА** *якого.* Покірно миритися, погоджуватися з виконанням важкої або невдячної роботи, одноманітних обов'язків. *Зроблять з нього тактовного й культурного інженера і **тягтиме** він* [Каргат] *той **віз,** у який його запряжуть* (Ю. Шовкопляс); *Фросина Федорівна **тягнула** сімейного **воза** спокійно і звично* (Ю. Мушкетик).

251. **ТЯГТИ́ (тягну́ти) ДУ́ШУ** *з кого.* Мучити, виснажувати кого-небудь чимось неприємним. *Так інший на словах добро творити прагне, А **душу** з вас, бува, Крізь ребра **тягне*** (М. Годованець).

252. **ТЯГТИ́ (тягну́ти) ЗА ДУ́ШУ.** Дратувати когось, набридати кому-небудь чимсь неприємним, одноманітним і т. ін. *Десь гостриться, кричачи, ніж на бруску, десь **тягне за душу** попсована катеринка* (Дніпрова Чайка).

253. **ТЯГТИ́ (тягну́ти) ЗА ЯЗИ́К** *кого і без додатка.* Спонукати, змушувати кого-небудь сказати щось, висловитися з якогось приводу; випитувати, допитувати когось. *О. Катехит почав випитувати одного по однім, почав, як то кажуть, **тягти за язик*** (І. Франко); *Він скинув свиту і став над помийницею мити руки. Оляна зливала йому. Мовчки. Бо не було такої у них звички — **тягти за язик.** Сам усе скаже, як прийде час* (А. Головко).

254. **ТЯГТИ́ (тягну́ти) КО́ВДРУ НА СЕ́БЕ.** Діяти на догоду власним інтересам; думати лише про себе, бути корисливим. *У боротьбі за владу кожна партія, зрозуміла річ, намагається **тягнути ковдру на себе*** (З газети).

255. **ТЯГТИ́ (тягну́ти) ЛЯ́МКУ** *яку.* Терпляче виконувати важку, невдячну, одноманітну роботу. *Неприємна брудна робота завжди потрапляла до нього, і він покірливо **тяг лямку*** (Ю. Яновський); *Сковувала їх* [давніх друзів] *незручність людей, один з яких благоденствує в столиці, а другий **тягне лямку** в провінції* (Ю. Мушкетик); *Що ж до стипендії, то він позбувся можливості одержання її назавжди, і йому тепер доведеться протягом чотирьох з половиною років **тягти** вантажницьку **лямку*** (Ф. Бурлака); *Вже третій тиждень **тягнув** Кобзар свою важку солдатську **лямку*** (З. Тулуб).

256. **ТЯГТИ́ (тягну́ти) / ПОТЯГТИ́ (потягну́ти) РУ́КУ** *за кого, за ким, чию.* Підтримувати когось, поділяючи його погляди; діяти в чиїх-небудь інтересах. [Пархім:] *Волосний писар і старшина будуть за тебе **тягти руку,** я це через лікаря встрою* [влаштую] (М. Кропивницький); *Трудне діло — позви,— почав* [суддя] *до нього.— Усе треба, щоб хтось **руку тяг** за тобою* (А. Тесленко); — *Ніколи на мене не ображайся, бо на людях я не завжди твою **руку тягнутиму*** (Г. Колісник); *Полупанки прихильно дякували Лошакову, що він **потяг руку** за свого брата дворянина* (Панас Мирний); — ***Я потягну руку** за тобою. Побалакати ще з товаришами суддями можу і... присудимо тобі посунути обніжок у Василів город* (А. Тесленко). **ТЯГНУ́ТИ РУЧ.** *Батько і собі за нею **руч тягне*** (Ганна Барвінок). **ТРИМА́ТИ РУ́КУ.** *Під час революції та війни громадянської він* [Максиміліан Волошин] ***не тримав руку** ні за червоних, ні за білих: переховував у себе і тих, і тих* (А. Дімаров).

257. **ТЯГТИ́ (тягну́ти) / ПРОТЯГТИ́ (протягну́ти) ЧАС.** Зволікати із виконанням, здійсненням чого-небудь. *Певно, найкраще було б піти додому .. Тільки ж Первоцвіт навмисне **тягне час,** щоб прийти, коли вже спатимуть дружина й донька: не доведеться розмовляти* (М. Ю. Тарновський); *Богдан ждав татар і хотів **протягти час** як можна довше* (І. Нечуй-Левицький).

258. **ТЯГТИ́ (тягну́ти) СІРКА́ (кота́, ку́цого) ЗА ХВІСТ (за хвоста́).** Зволікати, не поспішати з чим-небудь. *Проценко потягував старе смаковите винце, Рубець смакував крутий та*

солодкий чай, як звав Колісник пунш, а сам хазяїн ***тяг сірка за хвіст*** (Панас Мирний); — *Тітко Маріє, скіко* [скільки] *можна* ***тягнути кота за хвіст?*** (В. Яворівський); — *Ви мені, хлопці, куцого* ***за хвоста не тягніть.*** *День-два — і щоб копиці стояли* (Леся Українка).

259. **ТЯГТИ́ (тягну́ти) ШКУ́РУ** *з кого.* Визискувати, експлуатувати або обраховувати кого-небудь. — *Давайте мені рощот* [розрахунок]! *Ви не смієте злодійкою називати! Ви не спостерегли, не бачили!* ***Тягніть*** *уже* ***шкуру*** *з отієї нещасної каліки, а з мене не поживитеся, ні!* (Л. Яновська); *Нетесаний ще раз владним зором пробіг по спинах молільників. Видивлявся — з кого першого починати* ***шкуру тягти?*** (О. Ковінька); — *Будуть давати* [продукти]. *Їй-богу, даватимуть. Я з них і* ***шкури постягую*** (В. Кучер).

260. **ТЯГТИ́ (тягну́ти) ЯРМО́** *чиє, яке.* Покірно миритися з виконанням тяжкої або невдячної роботи, одноманітних обов'язків. *Хилився, гнувся* [Степан], ***тяг ярмо,*** *Бо скинуть сили не було* (І. Франко); — *Є і третій* [спосіб]: ***тягни своє ярмо,*** *поки шия не трісне. Ти його добре знаєш* (М. Стельмах); *Він знав, що небагато стрічається по-справжньому щасливих родин. Навіть і ті, які побралися по коханню, .. через якийсь рік-два ..* ***тягнули*** *скрипуче родинне* ***ярмо*** (М. Стельмах).

ТЯГТИСЯ

261. **ТЯГТИ́СЯ (тягну́тися) / СТЯГТИ́СЯ З ОСТА́ННЬОГО.** Тяжко працюючи, з великими труднощами знаходити кошти на що-небудь. ***Тягнемось з останнього,*** *тягнемось, щоб хоч якусь шкапину придбати* (М. Стельмах); — *Син вчився у школі, а батьки привозили йому їжу.* ***Тягнулися з останнього,*** *але возили* (С. Масляк); ***З останнього стягнуся,*** *а виллю* [статую] *з бронзи!* (Леся Українка).

ТЯЖКО

262. **ТЯ́ЖКО НА ДУШІ́** *кому, в кого.* Хто-небудь дуже сумний, з гнітючим настроєм, у важкому психологічному стані. *Мотрі зробилося так* ***тяжко на душі,*** *так гірко на серці, що вона .. так і залилася сльозами* (Панас Мирний); *Сів* [Уралов], *забився в куточку, і було йому тяжко, до потьмарення в вічу* [в очах] ***тяжко на душі,*** *і життя здавалось пропащим* (О. Гончар).

ТЯМИ

263. **БЕЗ ТЯ́МИ** (*рідше* **без тя́мки, без тя́мку**) **[В ГОЛОВІ́].** Нічого не усвідомлюючи; несамовито. *І ходжу я по місту* ***без тями*** (В. Сосюра); *Прокіп.., не розбираючи, що то він косить, .. зайшов в бур'ян і* ***без тямки в голові*** *косив бур'яни, аж грабки дзвеніли* (І. Нечуй-Левицький); *Співав* [Лукин] *довго,* ***без тямки,*** *уже всі перестали співати, а він все ще співав* (Н. Кобринська); *Він* [Ларченко] *стояв, наче чмелений, і якось* ***без тямку*** *дивився вниз своїми косими очима* (Панас Мирний).

ТЯМИТИСЯ

264. **[АЖ] НЕ ТЯ́МИТИСЯ** *від чого.* Бути в стані надзвичайного збудження, хвилювання і т. ін.; втрачати витримку, врівноваженість під впливом дуже сильних почуттів. *Я згадувала, як справді плачуть від розлуки, що справді говорять на прощанні, як справді* ***не тямляться*** *від горя* (Леся Українка); *Внутрішньо* ***не тямлячись*** *від щастя, що переповнювало її, Шура намагалася уявити собі першу зустріч з Юрієм* (О. Гончар).

ТЯМИТЬ

265. **[САМ (сама́)] СЕБЕ́ НЕ ТЯ́МИТЬ (не пам'ята́є).** Перебуває в стані дуже сильного збудження, хвилювання; діє несвідомо. *Ходить* [Денис], *перебіга з-під одного дерева під друге, руки ломить,* ***сам себе не тямить*** (Г. Квітка-Основ'яненко); [Орест:] *Тоді було таке щастя, воно зрушило тебе, нерви не витримали, я* ***сам*** *теж* ***не тямив себе*** *тоді* (Леся Українка); *Олександра дико скрикнула. Той крик ще більше розлютив Гната.* ***Не тямлячи себе,*** *кинувся він на Олександру* (М. Коцюбинський); — *Жінка є в мене .. Чуєш, дівчино? Знатимеш...— Стенулась од його бігти,* ***сама себе не пам'ятаючи*** (Марко Вовчок).

ТЯМІ

266. **ПРИ [ПО́ВНІЙ] ТЯ́МІ [Й ПА́М'ЯТІ].** У свідомому стані. *Він* [Павло] *до неї* [Варки] *говорив, як чоловік при добрім змислі, розсудливо,* ***при тямі й пам'яті*** (Марко Вовчок); — *Хомо,— бідкається листоноша,— ти* ***при повній тямі?*** (Є. Гуцало).

ТЯМКА

267. **І НЕ ТЯ́МКА** *кому.* Хто-небудь не здогадується про щось, не може зрозуміти чого-небудь. *Аж знов чогось дзвякнула клямка. Хтось в сінях говорить з малим. Прислухалась... Їй* ***і не тямка,*** *що міг повернутися Клим* (Л. Первомайський). **НЕ В ТЯ́МОК** *кому.* — *Чую, сестро, що впаде на мене лихо, як сніг на голову ..— Як же ти чуєш? Мені* ***не в тямок,*** *— нарешті спитала* [Ярина] (М. Лазорський).

У

УБАВИТЬСЯ

1. **НЕ УБА́ВИТЬСЯ** *кого.* Хто-небудь нічого не втратить; з ким-небудь нічого не станеться. *В клубі хай співає... Від того її* [Катрі] ***не убавиться, а на людях прославиться*** (В. Кучер).

УБИВАТИ

2. **УБИВА́ТИ / УБИ́ТИ ДВОХ ЗАЙЦІ́В (два за́йці).** Домагатися одночасного здійснення двох різних справ. *Долгін думав, що* ***вбиває двох зайців*** *— доводить Куцевичу, який він йому відданий, і водночас ставить його в становище якоїсь залежності* (Н. Рибак); *Освітливши тепер Василівку, це глухе і відстале село, ми одним пострілом* ***вбиваємо двох зайців:*** *піднімаємо Василівку і створюємо ґрунт в інших селах для майбутньої електрифікації* (Г. Коцюба); *Заруба цим ..* ***убив*** *одразу* ***двох зайців.*** *Найзапекліша самогонщиця кинула шинкарювати, а старий учитель здобув собі добру хазяйку* (В. Кучер). **УПОЛЮВА́ТИ (уколо́шкати) [АЖ] ДВОХ ЗАЙЦІ́В.** *Все це допоможе* ***уполювати*** *зразу* ***аж двох зайців*** (І. Головченко і О. Мусієнко.); *Цей кучерявий* [Богдан] *хоче* ***двох зайців уколошкати*** *— і мул вийняти із ставка, і родючість ґрунту підвищити* (В. Большак).

УБИЙ

3. **УБИ́Й (побі́й) МЕНЕ́ БОГ.** Уживається для вираження запевнення, заприсягання у правдивості висловленого. — *Ти хоч би нашого не крав, а то щоб він ягід приніс.— Чого ти? Їй-богу, принесу!* ***Бог мене вбий,*** *коли не принесу!* (Панас Мирний).

4. **ХОЧ УБИ́Й (уби́йте).** Уживається для вираження неможливості здійснити, зрозуміти, збагнути і т. ін. що-небудь. — *Тепло, затишно, привітно... А от не засну,* ***хоч убий*** (Григорій Тютюнник); *Як ми його проминули,* ***хоч убий,*** *не втямлю!* (І. Головченко і О. Мусієнко).

УБИРАТИСЯ

5. **УБИРА́ТИСЯ (наряджа́тися, одяга́тися** *і т. ін.***) / УБРА́ТИСЯ (наряди́тися, одягну́тися** *і т. ін.***) В ТО́ГУ** *чию.* Удавати, намагатися видавати себе за кого-небудь; створювати собі певну репутацію. *Василь Кирилович,* ***убираючись в тогу*** *щирого, відданого друга, на ділі завжди залишався скнарою і лицеміром* (З журналу); *Його* [поета] *спроба* ***одягнутися в тогу*** *древнього мудреця викликала подив і глузування* (З газети).

6. **УБИРА́ТИСЯ / УБРА́ТИСЯ З ДРА́НКИ В ПЕРЕПИРА́НКУ.** Потрапляти з однієї неприємної ситуації в іншу. — *Утечи! — зареготав Назар.— Мандрівочка — рідна тіточка...— А ти ось що лучче* [краще] *скажи: куди втікати? ..****Із дранки та вберешся в перепиранку...*** (Марко Вовчок).

УБИТИ

7. **УБИ́ТИ МА́ЛО** *кого.* Уживається для вираження великого обурення з приводу поведінки або вчинку кого-небудь. [Юда:] *Ні, не простив* [Месія]! *Я пригадав — він докорив мені.* [Прочанин (*перекривляє з огидою*):] *"Він докорив!" — Тебе* ***убити мало!*** (Леся Українка).

8. **УБИ́ТИ МУ́ХУ (чмеля́).** Випити вина, горілки. *Панько* ***убив муху*** *і проспав до ранку* (З усн. мови).

9. **УБИ́ТИ (пійма́ти) ГРІ́НКУ** *в кого і без додатка.* Мати вигоду, користь, виграти що-небудь. *Дідону мав він* [Еней] *мов за жінку,* ***Убивши*** *добру* ***в неї грінку,*** *Мутив, як на селі москаль* (І. Котляревський); [Марфуша (*сама*):] *Довідаюсь, чи правда в тому, що вона покохала якогось простого парубка?.. Ну, якщо тому правда, то* ***убила грінку,*** *виміняла шило на швайку* (М. Кропивницький).

УБИТИЙ

10. **УБИ́ТИЙ (приби́тий) ГО́РЕМ.** Засмучений, пригнічений тугою, стражданням і т. ін. *Стоїть Васюта біля стінгазети.. Глянув сюди, на рахівника, вагаючись. Далі ступив до нього, до столу. Аж шапкою піт витер з обличчя. І зразу ж* ***убитий горем,*** *— ну, що його робити?* (А. Головко); *Перед фігурою* [Христа] *виділявся невеличкий горбок.. То була завіяна снігом промерзла хлібина.. Знову якась* ***горем прибита*** *людина принесла Божому Сину свій немудрий дар, сподіваючись полегшення чи собі, чи комусь із рідних* (М. Стельмах).

11. **ЯК (мов, не́наче** *і т. ін.***) УБИ́ТИЙ (заби́тий). 1.** *зі сл.* с п а т и. Міцно. *Бурлаки покотом полягали на соломі й спали* ***як убиті*** (І. Нечуй-Левицький); *Повернувшись додому, Миня виліз на піч і заснув* ***як убитий*** (В. Канівець); *Піддубний виспався. Спав цілу ніч* ***як забитий*** (М. Коцюбинський). **2.** Дуже засмучений, пригнічений чим-небудь. *Старий Трохим по надвір'ю,* ***Мов убитий,*** *ходить* (Т. Шевченко); *Балабуха приїхав додому* ***неначе вбитий*** (І. Нечуй-Левицький).

УБОГИЙ

12. **УМО́М УБО́ГИЙ.** Розумово обмежений, нетямущий; дурний. [Пріскілла:] *Та хіба ж*

*усі такі, як той клієнт, **умом убогий**?* (Леся Українка).

УВІЙТИ

13. **УВІЙТИ́ В О́БРАЗ** *кому.* Перевтілюватися, набирати нового вигляду, перетворюватися на кого-небудь, ставати кимось іншим. — *Коли вас пустили, то сидіть смирно, бо я звелю вийти всім, хто не зайнятий на репетиції. Що за бешкетники? Ви ж не даєте йому* [Павлові] ***увійти в образ*** (В. Кучер).

14. **УВІЙТИ́ ГВІЗДКО́М У ГО́ЛОВУ** *чию, кому.* Дуже добре, надовго запам'ятатися. *Можна було чекати, що .. Мирон і Данило заспокояться і не буде більше аргументів проти депутації. Сталося інакше. Ількові слова твердим **гвіздком увійшли у їх голови*** (О. Маркуш).

15. **УВІЙТИ́ ДО ЛО́НА** *чого, уроч.* Стати членом якої-небудь організації, угруповання і т. ін. — *Три місяці тому, замість унії, він **увійшов до лона** католицької церкви* (З. Тулуб).

16. **УВІЙТИ́ У РО́ЗУМ.** Досягти інтелектуального та повного фізичного розвитку; стати дорослим. *Хоч ми й тут лісову хатку опорядкували собі гарненько — є в нас і криничка глибоченька, маємо і городчик, і пашні трохи... — усе гаразд, усе добре, та не батьківщина, що там родилась і хрестилась, молодою співала, **увійшовши у розум**, горювала...* (Марко Вовчок).

УВІНЧУВАТИ

17. **УВІ́НЧУВАТИ (вінча́ти) / УВІНЧА́ТИ ЛА́ВРАМИ** *кого.* Прославляти кого-небудь; визнавати чиїсь успіхи. *Хоча С. Крушельницька, О. Мишуга, М. Менцинський і не мали змоги на рідній землі демонструвати своє мистецтво, але й там, на чужині, вони зуміли прихилити до себе серця.. Народи **увінчували лаврами**, підносили на Парнас їх, видатних співаків з України* (З журналу).

УВІРВАТИ

18. **УВІРВА́ТИ (урва́ти) НИ́ТКУ.** Припинити що-небудь (про взаємини, дружбу і т. ін.). [Любов:] *Я не побачу його.* [Милевський:] *Простіть, Любов Олександрівно, я не люблю мішатись до чужих справ, але на правах приятеля скажу: мені здається, ви занадто раптово **увірвали нитку*** (Леся Українка).

УГАВУ

19. **БЕЗ УГА́ВУ.** Не перестаючи, без перерви; невпинно. *Батареї **без угаву** молотили по них* [дотах] (О. Гончар); *Військові оркестри **без угаву** грали різні голосні марші* (Ю. Яновський); *Говорив* [Добривечір] *багато і **без угаву*** (Я. Баш).

УГАНЯТИ

20. **УГАНЯ́ТИ КО́ЛО РОБО́ТИ.** Працювати енергійно, завзято, із запалом. *Він почав **уганяти** і кидатися **коло роботи**, мов коло своєї, не зважаючи, що інші робітники косо та завісно* [заздрісно] *гляділи на нього, а може, дехто і вважав його .. підлизником* (І. Франко).

21. **УГАНЯ́ТИ / УГНА́ТИ В СЛЬО́ЗИ.** Примушувати когось болісно переживати щось, важко страждати. — *Ні, треба їх* [панів-ляхів] ***угнати в такі сльози**, щоб і приказки не підібрав до них, хіба тоді покаються* (П. Панч).

УДАВАТИСЯ

22. **УДАВА́ТИСЯ / УДА́ТИСЯ В ПОДРО́БИЦІ (то́нкощі).** Дуже багато приділяти уваги чому-небудь, як правило, другорядному, несуттєвому. *Легіник ображався і платив тою ж самою монетою, негречно **вдаючися в подробиці**, чіпаючи навіть таку делікатну матерію, як питання літ* (Г. Хоткевич).

УДАР

23. **УДА́Р У СПИ́НУ** *кому, чому.* Підступний вчинок, зрадницька поведінка когось у ставленні до кого-, чого-небудь. *Врангелівський **удар у спину** революції, загроза Донецькому басейнові заставили всіх по-новому оцінити кримську небезпеку* (О. Гончар).

УДАРИЛО

24. **УДА́РИЛО В ПА́МОРОКИ** *кому і без додатка, безос.* У кого-небудь затуманилася свідомість; хто-небудь сп'янів. *Тітка випила там чи не випила, але **в паморокі ударило*** (Є. Гуцало).

25. **УДА́РИЛО В СОН** *кого, безос.* Хто-небудь захотів спати. *Одного разу ліг після обіду відпочити.., взяв собі газету (рискнув) і розгорнув... Як **ударило** ж мене **в сон*** (Остап Вишня).

26. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.***) ГРО́МОМ УДА́РИЛО** *кого, безос.* Хто-небудь дуже вражений, приголомшений чимсь. — *Я почула його* [крик] *аж у долині. Мене **мов громом ударило*** (З газети).

УДАРИТИ

27. **[АЖ] УДА́РИТИ ОБ ПО́ЛИ РУКА́МИ.** Виявити надзвичайно сильне здивування, збентеження, обурення і т. ін. у зв'язку з чим-небудь. — *От горечко! — **вдарив** Шовкун **об поли руками** і кинувся бігти далі* (О. Гончар); *Як .. роздивились і вгадали, що то солдат мальований, так **аж об поли вдарили руками*** (Г. Квітка-Основ'яненко). **ВДА́РИТИ У ПО́ЛИ.** *Оксентій **вдарив у поли**: — Як? Революція та й не дасть хліборобові землі?* (Ю. Смолич).

28. **НЕ УДА́РИТИ ЛИЦЕ́М (обли́ччям) У ГРЯЗЬ (у боло́то)** *перед ким і без додатка.* Показати себе в чому-небудь з кращого боку; не осоромитися. *Чумак ловко сів у сідло. ("Хоч тут не* ***вдарив лицем у грязь!"*** *— майнула думка)* (А. Головко); *Природний артист, дотепний співрозмовник, до того ще й бандурист і непоганий співак, він мобілізував усі свої мистецькі здібності, щоб* ***не вдарити обличчям у грязь*** *перед високими панами* (С. Добровольський); [Тиберій:] *Давайте ж* ***не вдарим лицем в болото*** *і заспіваємо яку-небудь кантату* (М. Кропивницький).

29. **ПА́ЛЕЦЬ ОБ ПА́ЛЕЦЬ НЕ УДА́РИТИ.** Зовсім нічого не зробити, перев. для досягнення чого-небудь. *На душі у Марусі тяжко, вона не знаходить собі місця.. "Ах, я ще* ***палець об палець не ударила,*** *щоб організувати друкарню!" — шугає думка* (Ф. Бурлака).

30. **УДА́РИТИ В ЗАКАБЛУ́КИ.** Завзято затанцювати. *В червоних штанях оксамитних... Іде козак.— Ох, літа! літа! Що ви творите? — .. Старий* ***ударив в закаблуки,*** *Аж встала курява! Отак!* (Т. Шевченко); *Як сонні, ходять* [пари], *сплівши руки, а тут би вихором пройтись,* ***ударить*** *шквально* ***в закаблуки*** (О. Гончар).

31. **УДА́РИТИ З КОПИ́ТА.** Відразу з місця побігти, помчати з великою швидкістю (про коней). *Коні* ***вдарили з копита,*** *і під ними задзвеніла і бризнула соком березнева земля* (М. Стельмах).

32. **УДА́РИТИ (ки́нути) / УДАРЯ́ТИ (ки́дати) ЛИ́ХОМ ОБ ЗЕ́МЛЮ.** Забувати біду, горе; не журитися, не втрачати надії на краще. [Виборний:] *Викинь* [Наталко] *лиш дур з голови;* ***удар лихом об землю,*** *— мовчи та диш!* (І. Котляревський); *—**Удар лихом об землю,** покажи їм, як матроси викидають яблучко...* (В. Кучер); ***Кинь лихом об землю!*** *Якого ката слиниш!* (П. Гулак-Артемовський). **БИ́ТИ ЛИ́ХОМ ОБ ЗЕ́МЛЮ.** — *Не плач, Одарко,* ***Бий лихом об землю*** (М. Стельмах).

33. **УДА́РИТИ / УДАРЯ́ТИ В ГО́ЛОВУ** *кому і без додатка.* 1. *безос.* Хто-небудь подумав про щось, додумався до чогось. *"А що, як розприндиться наша киця?" — зразу* ***ударило*** .. [Мар'ї] ***в голову*** (Панас Мирний); *Нащо він приїхав сюди? В яку чорну хвилину* ***вдарило йому в голову*** *— провідати батька?* (О. Гончар).
2. Призвести до сп'яніння; сп'янити. *Випив* [Чіпка] *з півкварти* [горілки] *й не чув, щоб хоч запекла або* ***вдарила в голову...*** (Панас Мирний); *Вино розбирає,* ***вдаряє в голову,*** *на очі навертаються сльози* (В. Гжицький).

34. **УДА́РИТИ ЧВА́ЛОМ.** Швидко помчати, понестися (про коней). *Гюргій зв'язав тарпанів за шиї своїм поясом і відпустив їх у поле, тарпани з місця* ***вдарили чвалом,*** *в несамовитості розшарпали пояс* (П. Загребельний).

35. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ДО́ВБНЕЮ (молотко́м) УДА́РИТИ [ПО ГОЛОВІ́ (в го́лову)]** *кого.* Дуже вразити, приголомшити кого-небудь неприємною звісткою. *Одно невеличке слівце "Дін"* ***як молотком ударило*** *її* [Мотрю] ***в голову*** (Панас Мирний).

УДАРИТИСЯ

36. **УДА́РИТИСЯ В ГОРІ́ЛКУ (до горі́лки).** Почати пиячити. *Вони нерідко сварилися. Все частіше Марина з дочкою ночувала в батьків. От він від гіркоти, образи* ***у горілку й ударився*** (Україна сміється); *Думав* [Мартин Прокопович] *—* ***до горілки вдаритись,*** *та чистота душі втримала* (О. Копиленко).

37. **УДА́РИТИСЯ В СЛЬО́ЗИ.** Заплакати. *Знов дрочаться діти, поки він* [Івась] ***не удариться в сльози*** (Грицько Григоренко).

38. **УДА́РИТИСЯ (полі́зти) В АМБІ́ЦІЮ.** Підкреслено виявляти образу, незадоволення внаслідок враженого самолюбства. *— Що?! — Кажу — поженимось... Я ж не малолітній,—* ***вдарився*** *Остап* ***в амбіцію*** (М. Ю. Тарновський); *Тут Карпо* ***поліз в амбіцію,*** *вийшов на місце голови* [зборів] *й давай лаятись* (Ю. Яновський).

УДАРІ

39. **В УДА́РІ,** *зі сл.* б у́ т и, п е р е б у в а́ т и *і т. ін.* В стані душевного піднесення, натхнення; у піднесеному настрої. *Діденко був особливо сьогодні* ***в ударі.*** *Говорив небагато,— але зате кожна фраза його була наче карбована* (А. Головко); *— Ви, Тамаро, сьогодні просто* ***в ударі!*** *Всіх — наповал.. Звичайні смертні, як було помічено, не залишились байдужими перед силою ваших чарів* (О. Гончар).

УДАРОМ

40. **ОДНИ́М УДА́РОМ.** Дуже швидко; відразу. *Поспішаймо, поспішаймо з виходом у поле, щоб* ***одним ударом*** *покінчити з посівною* (З газети).

41. **ПІД УДА́РОМ,** *перев. зі сл.* б у́ т и, п е р е б у в а́ т и. У небезпечному становищі, під загрозою чого-небудь. *У вересні сорок першого неподалік Азовська прорвалися гітлерівці. Завод* ***під ударом*** (М. Рудь).

УДЕНЬ

42. **ЯК УДЕ́НЬ,** *зі сл.* в и́ д н о, в и́ д к о *і т. ін.* Дуже добре. *Біля заводських воріт видно,* ***як удень*** (Григорій Тютюнник); *Надворі видко,* ***як удень*** (І. Нечуй-Левицький).

УДЕРТИ

43. **УДЕ́РТИ (удра́ти) ШТУ́КУ.** Зробити що-небудь несподіване, незвичайне. *Дав пан приказ* [наказ] *некрут ловити.. Нікому і в голову не приходило, ..що пан тільки таку* ***штуку вдер,*** *аби парубків полякать і віддати* [заміж] *Фрузину* (А. Свидницький); *Постійте ж, думаю, я вам* ***удеру штуку!*** (Ганна Барвінок); — *Ну, та й хитрий же наш батюшка! Еге! Отаку* ***штуку удрав,***— *гомоніли чоловіки, розходячись* (І. Нечуй-Левицький).

УЖАЛЕНИЙ

44. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **УЖА́ЛЕНИЙ. 1.** *зі сл.* відска́кувати, зіска́кувати *і т. ін.* Різко, рвучко. *Ольга переступила поріг, підняла над головою свічку. Але в ту ж мить,* ***мов ужалена,*** *відскочила назад* (І. Микитенко); *Степан Васильович прокидається і,* ***мов ужалений,*** *зіскакує з ліжка: хтось міцно тарабанить у двері* (М. Стельмах). **2.** *зі сл.* закрича́ти, заверещ́ати *і т. ін.* Раптово, несподівано. *Марія,* ***як ужалена,*** *ляскотно заверещала й вискочила з хати* (П. Панч).

УЖАЛИТИ

45. **УЖАЛИ́ТИ В СЕ́РЦЕ.** Боляче вразити; спричинити душевний біль. — *Ти згадай, серце, які Дубці дохідні! Молодий аж іздригнувся і дивиться на неї,— ніби його щось разом здивувало, злякало,* ***у серце вжалило...*** (Марко Вовчок).

УЖЕ

46. **ТА Й УЖЕ́.** І все, й кінець. *Підпара насував брови.— Тепер він* [бунтар] *панське бере, а пождіть трохи — візьме і ваше.. Забере в мене, в тебе, Максиме; а тоді і в бідніших. Від них життя не буде.. Що там! Постріляти* ***та й вже*** (М. Коцюбинський); — *Не відаю, як з кіньми...— Займемо,* ***та й уже!*** (П. Загребельний).

47. **ТА УЖЕ́ Ж.** Звичайно. — ***Та вже ж*** *важко за нелюбого йти!* (Марко Вовчок); — *То Василько живий? — скрикнули разом Яким і Олена.—* ***Та вже ж*** *живий...* (М. Коцюбинський).

УЗЯТИ

48. **УЗЯ́ТИ В МОЛОТКИ́** *кого.* Кому-небудь докоряти, робити зауваження за щось; лаяти. *Колода як* ***узяв*** *його* [Шугалія] ***в молотки*** *на господарстві, ..так він тільки сопе* (В. Кучер).

49. **УЗЯ́ТИ В НАГАЇ́ (в нага́йки)** *кого.* Побити, покарати кого-небудь. *Митрофана Лизю теж* ***узяли в нагаї.*** *Та старий чоловік тільки до шостого удару витримав* (Іван Ле); *Кінні козаки, тісним колом охопивши арештованих, погнали їх у напрямку Лук'янівки. Один козак з іронією питав іншого: — Чого начальство церемониться! Наказали б* ***узяти їх в нагайки*** (І. Драч).

50. **УЗЯ́ТИ ПІД НО́ГИ** *кого.* Поставити кого-небудь в принизливе становище; зганьбити. — *Ще ж не перевернувся світ, Щоб піп* ***узяв*** *мене* [пана] ***під ноги*** (І. Франко).

УКАЗ

51. **НЕ УКА́З** *для кого, кому.* Хто-, що-небудь не користується авторитетом, не має впливу на когось. — *Слова твої для твого .. народу* ***не указ*** (І. Франко); *Хлопцеві б промовчати, а він відгризнувся: — Ви мені* ***не указ*** (О. Гончар); // Хто-небудь може діяти так, як хоче, не зважаючи ні на кого і ні на що. *Сама собі господиня! що схотіла, те й зробила — ..ніхто мені* ***не указ*** (Ганна Барвінок).

УКЛАДАТИ

52. **УКЛАДА́ТИ / УКЛА́СТИ В КО́ПИ,** *згруб.* Дуже багато їсти, з'їдати чого-небудь. *Сікліцький похапцем* ***укладав у копи*** *полудень, аж редька хрущала в його міцних зубах на всю хату* (І. Нечуй-Левицький); [Єфросина:] *Наша Химка як почне лупити, то за один раз* ***укладе в копи*** *з борщем цілий хліб* (І. Нечуй-Левицький).

УКЛАДАТИСЯ

53. **УКЛАДА́ТИСЯ В РА́МКИ.** Не виходити за межі норми, визнаних стандартів і т. ін. *Досі Антін здавався простим і зрозумілим. Все було в нім ясне, добре відоме,* ***укладалося в рамки*** (М. Коцюбинський).

УКЛАСТИ

54. **УКЛА́СТИ В ГО́ЛОВУ** *кому.* **1.** Пояснити, допомогти зрозуміти комусь що-небудь. *Шляхом до слободи старшина Неписаний намагався хлоп'якові Васильку* ***укласти в голову*** *основні штампи волосного законодавства* (О. Ковінька). **2.** Усвідомити що-небудь. — *Якове Яковичу,* ***укладіть собі в голову:*** *вам буде подано і піднесено. В цих ділах розпорядиться моя господиня Маклена Лексіївна* (О. Ковінька).

УКЛОНЯТИСЯ

55. **УКЛОНЯ́ТИСЯ / УКЛОНИ́ТИСЯ ДО ЗЕМЛІ́** *кому.* Виражати пошану до кого-небудь. ***Уклоняюся*** *Вам* ***до землі*** *за теплі слова, за щирі побажання* (З усн. мови).

УКОЛУПАТИ

56. **УКОЛУПА́ТИ (улупи́ти) Б СВОГО́ СЕ́РЦЯ.** Бути готовим все віддати, нічого не пожаліти заради когось. — *Ох, Боже мій милий!* ***Серця свого вколупав би*** *я та дав своїм діткам* (П. Куліш); — *Я б* ***свого серця влупила*** *та дала йому, коли б тільки він став чоловіком* (Панас Мирний).

УКОПАНИЙ

57. **ЯК** (**мов, неначе** *і т. ін.*) **УКОПАНИЙ,** *зі сл.* стояти, ставати *і под.* Нерухомо, непорушно, застигши на місці. — *Здрастуй! — скочивши навперейми Галі, привітався він* [Власов] *і, зиркнувши на її іскристі очі, став як* ***укопаний*** (Панас Мирний); *Дівчина собі стоїть,* ***Неначе вкопана*** (Т. Шевченко). **ЯК ПОВКОПУВАНІ** (про багатьох). *Діти стояли, як* ***повкопувані;*** *ще Антосьо не так, а що той, то як стовп — щоб поворухнувся!* (А. Свидницький). **ЯК У ЗЕМЛЮ ВКОПАНИЙ.** *Катерина не привітала його, не кинулась, як завжди, йому назустріч, стоїть,* ***як у землю вкопана*** (О. Стороженко).

УКОРОТИТИ

58. **УКОРОТИТИ / УКОРОЧУВАТИ ЯЗИКА** (**язик**). **1.** *кому.* Примушувати кого-небудь замовкнути або менше говорити. *Сама аж киплю. Рада б і на досвітки її послати, щоб* ***укоротити*** *цокотухам* ***язика*** (Ганна Барвінок).
2. *чий, чийого.* Помовчати, не говорити зайвого. — *Раджу панові* ***вкоротити свій язик!*** *— Я, здається, тут начальник? — спалахнув Заславський* (Я. Качура).

УКОРОЧУВАТИ

59. **УКОРОЧУВАТИ / УКОРОТИТИ ВІКУ** (**вік, життя,** *заст.* **живота**) *кому, чийого і без додатка.* Призводити кого-небудь до передчасної смерті. — *Помиріться з Олександрою та живіть, як люди, у згоді! Не крайте мого серця на старість, не* ***вкорочуйте мого віку*** (М. Коцюбинський); — *Придавлю, причавлю пана, мов змію підколодну! — і руками показав* [Роман], *як* ***вкоротить життя*** *Стадницькому* (М. Стельмах); — *Його* [Анхиза] *сивуха запалила і* ***живота укоротила*** (І. Котляревський).

УКРАСТИ

60. **ЯК УКРАСТИ.** Дуже мало. *Побачивши мішок із зерном, Григір трохи пом'якшав, хоча й не виявив особливого захоплення: дали* ***як украли*** (Григорій Тютюнник).

УКУСИТИСЯ

61. **УКУСИТИСЯ ЗА ЯЗИК,** *розм.* Утриматися від висловлювання; замовкнути. — *Ей ти, Чумак, чи як тебе! Іди товариша купати будемо.— Що, вже готовий* [помер]! — *прибіг захеканий Чумаченко.—* ***За язик укусись!*** *— грізно глянула на нього Уляна* (Григорій Тютюнник).

УКУСИТЬ

62. **УКУСИТЬ І МЕДУ ДАСТЬ.** Нещирий, фальшивий у своїх вчинках, словах. — *Та й та гарна! То єхида-лисиця,* ***укусе*** [укусить] ***й меду дасть,*** *— призро* [презирливо], *гидливо якось одказала Параска* (Панас Мирний).

УЛІЗТИ

63. **УЛІЗТИ В УХО** *кому, ірон.* Хто-небудь почув про когось—щось. — *Та один наш зайдиголова до району поліз. Чи пива йому схотілося, чи в кіно,— та заблудив, анахтема, та й* ***уліз*** *отому замрайвідділом сільського господарства* ***в ухо*** (Остап Вишня).

УЛОЖИТИ

64. **УЛОЖИТИ У ЗЕМЛЮ** *кого.* Позбавити життя кого-небудь; убити. — *Коли б їхня* [ворогів] *сила — не одного б* ***уложили*** *за землю* ***у землю*** (М. Стельмах).

65. **УЛОЖИТИ У КОПИ** *кого.* Позбавити життя кого-небудь; убити. *Не раз, бувало, який чоловік або парубок, пішовши на кулачки погуляти, живий додому не вертався,— там його і* ***у копи уложать!*** (Панас Мирний).

УМ

66. **УМ ЗА РОЗУМ ЗАХОДИТЬ / ЗАЙШОВ** *у кого.* Хто-небудь втрачає здатність тверезо, розумно діяти. — *В мене вже аж* ***ум за розум заходить*** *од високих нематеріальних любощів* (І. Нечуй-Левицький).

УМИВАТИ

67. **УМИВАТИ / УМИТИ РУКИ,** *книжн.* Ухилятися від участі в якій-небудь справі, знімати з себе відповідальність. *Отже, коли у вас .. є хоч крапля любові до свого народу, коли ви не Пілат, що гордо* ***умиває руки,*** *а син народу, ..боріться проти Гітлера* (О. Довженко); — *Я хочу сказати вам усім, я* ***вмиваю руки.*** *Я мушу вам заявити цілком офіціально — всякі подальші експерименти над моїм винаходом провадяться тут без мого дозволу* (В. Собко).

УМИВАТИСЯ

68. **УМИВАТИСЯ** (*рідко* **митися**) **/ УМИТИСЯ СЛІЗЬМИ** (**сльозами, сльозою**). Гірко, невтішно плакати. *Будьте ласкаві, будьте милосердні! — благала Горпина,* ***умиваючись слізьми*** (Л. Яновська); *Я хочу миру між людьми, Щоб матері* ***слізьми не мились*** (Д. Павличко); *Як калина при долині Вранці під росою, Так Ганнуся червоніла,* ***Милася сльозою*** (Т. Шевченко). **УМИТИСЯ СЛІЗОНЬКАМИ.** *Згадай мене, ненько, Напившись, наївшись. А я тебе ізгадаю,* ***Слізоньками вмившись!*** (Укр.. думи..). **УМИВАТИСЯ РЯСНИМИ** (**гіркими**). *Марина не раз і не два* ***вмивалася рясними,*** *як надавлять її злидні та недостачі* (Панас Мирний); *Я гляну в ту сторону, де дитина спить...*

умиюся гіркими*, та й знову за роботу* (Панас Мирний).

УМИТИ

69. **УМИТИ НОГИ** *кому, книжн.* Дуже прислужитися, догодити комусь із чемності, шани і т. ін. *Він тут мені не раб, тут я йому готов* ***умити ноги*** (Леся Українка).

УМИТИСЯ

70. **УМИТИСЯ ЮШКОЮ.** Залитися кров'ю від сильного удару. — *Як дам тобі стусана, то й* ***юшкою вмиєшся,*** *— сказав Мина* (І. Нечуй-Левицький); *Ярош, не довго думаючи, затопив своєму приятелеві просто в пику. Той* ***умився юшкою*** (С. Воскрекасенко).

УМІ

71. **НА УМІ** *у кого що, кому що і без додатка.* У думках, у помислах. — *Вона має щось* ***на умі.*** *Це неспроста. Що це за знак? Чи вона вередує, чи сердиться* (І. Нечуй-Левицький); [Одарка:] *У тебе щоразу сміх та глум* ***на умі,*** *а в нього праця — і за те я його люблю!* (М. Кропивницький); — *Оце ж такі тепер учениці пішли. Екзамени заходять, а їм хоч би що, дівування вже* ***на умі...*** (О. Гончар).

72. **СОБІ НА УМІ. 1.** Який уміє приховувати свої думки, настрої і т. ін., неохоче спілкується з іншими; хитрий, скритний. *Він показав себе ще в студентські роки; керувався репутацією хитрої пронози, людини* ***собі на умі...*** (О. Бойченко).
2. Думати про власні інтереси, мати свої плани, задуми. *Показує одного карася і дві щучки — отакісінькі! Він показує, а я сама* ***собі на умі*** (О. Ковінька).

УМЛІВАТИ

73. **УМЛІВАТИ / УМЛІТИ ДУШЕЮ (серцем).** Бути надзвичайно враженим, схвильованим чимсь; болісно переживати щось. — *Сава!! — зойкнула* [мати], ***умліваючи душею.*** *— Сава убив його! — і упала на долівку* (О. Кобилянська); *Вона* [матушка] *довго стояла під дверима, слухала і* ***умлівала*** *своїм добрим* ***серцем*** (П. Колесник).

УМОМ

74. **ЗАДНІМ УМОМ,** *зі сл.* розумний. Пізніше, із запізненням, після всього. — *В їхній статті нічого, власне, про Храпчука не сказано. А це людина, яка не тільки зазналася... — Тепер ми грамотні,— пробурчав Заболотний.— Тепер ми розумні.* ***Заднім умом*** (С. Журахович).

УМРИ

75. **ХОЧ УМРИ. 1.** Обов'язково, незважаючи ні на що; що б там не було, у будь-якому випадку. *Має* [Кульбака] *непереборне бажання тікати. В нього це ніби ідея фікс: на волю,* ***хоч умри!*** (О. Гончар).
2. Уживається для підкреслення неможливості здійснити що-небудь, зрозуміти, збагнути щось. *Треба було її заспокоїти, але прокляті слова! Завжди .. юрбою товпляться на кінчику язика. А тут —* ***хоч умри!*** (С. Журахович).

УПАДАТИ

76. **УПАДАТИ / УПАСТИ В НОГИ (до ніг)** *кому.* Уклінно просити, благати, молити кого-небудь. — *Я батькові* ***до ніг упаду..*** *Як не віддасть мене батько за тебе, я вмру!* (Марко Вовчок); *Ось, бачу, пре табун стиляг. ..Один з них, бачу, он побіг і вашингтонцю* ***впав до ніг*** (С. Олійник).

УПАДУ

77. **ДО УПАДУ.** До повного виснаження, до знемоги. *Ніколи вона* [Маруся] *так швидко рум'янцем не спахне, як от Катря наша,.. не заплаче;* ***до впаду*** *не затанцюється* (Марко Вовчок); *Весело святкували день урожаю в нашому селі. Піснями та побажаннями перегукувалися хлібороби,* ***до упаду*** *танцювала молодь* (З газети).

УПАСТИ

78. **ТРОХИ НЕ УПАСТИ ЗІ (зо) СМІХУ.** Дуже розсміятися. — *Та се,— бий тебе сила Божа! — Бородаїв син,— скрикнув один з москалів і* ***трохи не упав зо сміху*** (Панас Мирний).

УПИНУ

79. **БЕЗ УПИНУ** (*рідше* **без спину**). Весь час, не перестаючи; безперестанку. *Блідий панотчик балакав* ***без упину*** (Л. Мартович); *Серед чудових картин та виглядів у дорозі пливуть мої думи одна за однією ..* ***без спину,*** *пливуть самохіть не по моїй волі* (І. Нечуй-Левицький); // Не роблячи зупинок під час руху. *То йдуть вагони* ***без упину*** *з вантажем бойових речей — гармат, і танків, і мечей* [мечів] (П. Тичина).

УПІРНУТИ

80. **УПІРНУТИ З ГОЛОВОЮ** *в що.* Повністю, цілком віддаватися якійсь справі, якомусь заняттю. *Як приїхав додому, зараз* ***з головою*** *мусив* ***упірнути*** *в роботу і бюрову, і власну* (М. Коцюбинський).

УПРЯЖЦІ

81. **В ОДНІЙ УПРЯЖЦІ** *з ким.* Спільно, заодно з ким-небудь (виступати, працювати, діяти і т. ін.). *Бачити свого колегу, народного вчителя, в парі з Миною Омельковичем,* ***в одній з ним упряжці,*** *— ні, цього я, вбийте, не збагну...* (О. Гончар); — *Що ж, братеніку рідненький, як не крутися, а, видно, нам удвох* ***в одній упряжці*** *не йти — доведеться ділитися* (М. Стельмах).

УПУСТИТИ

82. **УПУСТИ́ТИ РА́КА З РО́ТА.** Бути ошуканим, одуреним облесливою похвалою. *Як кого одурять похвальбою або лестивою річчю, то люди кажуть: "**Упустив рака з рота**"* (О. Стороженко).

УРА

83. **НА УРА́. 1.** *зі сл.* брáти, брáтися *і под.* Без підготовки, з надією на випадковий успіх. [Огнєв:] *Ніякого дерзання у цьому наказі нема, воно тут і не ночувало. Тому, що немає у ньому мислі, все береться **на ура*** (О. Корнійчук).
2. *зі сл.* ітú, пітú. З великим успіхом. — *Та це ж цікавий вертеп можна написати — **на ура** піде* (О. Бердник).

УРИВАТИ

84. **УРИВА́ТИ / УРВА́ТИ (увірвáти) ТЕРПЕ́ЦЬ** *кому, у кого.* Доводити кого-небудь до втрати ним рівноваги, спокою. — *Ох, Оксанко, і намучилась же я з ним* [дідусем], *ох і намучилась..— Моя мама Оксана тільки посміхається, бо теж добре бачить, хто кому **уриває терпець*** (Ю. Збанацький); *Він* [Каргат] *здатний інколи **урвати** у людини **терпець**, наговорити грубощів, але щодо роботи йому нічого не закинеш* (Ю. Шовкопляс).

УСІ

85. **УСІ́ І ВСЯ.** Абсолютно все, що оточує. *Люди не можуть жити кожен сам по собі, тремтячи й остерігаючись **усіх і вся**. Це дикий, тваринний стан* (Валерій Шевчук).

УСКОЧИТИ

86. **УСКО́ЧИТИ У СЛИ́ВКИ.** Опинитися у неприємному становищі; зазнати невдачі в чомусь. *Випросилась наша Оксана і, як муха, від нього полетіла.. Ось у такі **сливки ускочили** наші старости! Піймали облизня* (Г. Квітка-Основ'яненко).

УСТ

87. **З ПЕ́РШИХ УСТ,** *зі сл.* почýти, дізнáтися *і т. ін.* Безпосередньо, від учасників чи очевидців. *Я вирішив зустрітися з ним самим, щоб почути, як кажуть, **з перших уст** те, що розповіли інші* (З газети).

88. **З УСТ** *чиїх, зі сл.* почýти. Від когось. — *Я хотіла почути лише **з твоїх уст**, що робиться з батьком* (О. Кобилянська); *Зі словом поводитися треба чесно і обережно... Небезпечно жартувати зі словом письменникові. Поганого слова не хочеться чути **з уст** його* (З журналу).

УСТА

89. **ЗОЛОТІ́ УСТА́** *у кого і без додатка.* Хто-небудь вміє дотепно, доречно висловлюватися. *Полюбила наша Домаха чумаченька молодого перехожого.— Так і єсть!.. О, та й хороший же вдався! та який жартівливий, говіркий! **золотії вуста!*** (Марко Вовчок).

90. **УСТА́ НЕ РОЗМИКА́ЮТЬСЯ** *у кого, чиї.* Хто-небудь мовчить, не говорить нічого. — *Оце, я щиру правду говорю.— Може, ні? Ану забожись! Бач, і **уста** твої **не розмикаються!*** (Марко Вовчок).

УСТОЯТИ

91. **УСТОЯ́ТИ НА НОГА́Х.** Виявитися спроможним бути самостійним, незалежним. — *Я знаю, дехто думає: от тепер її світ зав'язаний, підрізало крильця нашій Катерині. А от я доведу, що й сама **на ногах устою**, і житиму добре, і дітей до пуття доведу* (С. Журахович).

УСТРОМИТИ

92. **УСТРОМИ́ТИ ҐНО́ТА** *кому.* Довести свою перевагу; відзначитися. *Олешківський батальйон Червоної гвардії хотів показати, що він уміє не лише по-простому битися з білими, а й **устромити** комусь **ґнота** гвардійським плац-парадом* (Ю. Яновський).

УСТУПАТИ

93. **УСТУПА́ТИ / УСТУПИ́ТИ У ЗАКО́Н,** *заст.* Одружуватися, вінчатися з ким-небудь. — *Чи до танців тут, до скоків? Аби б **у закон уступити*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

УСУЧИТИ

94. **ХУ́КА УСУЧИ́ТИ** *кому.* Кого-небудь відправити ні з чим; відмовити комусь у чому-небудь. — *Я б тобі, Ригоровичу, **хука усучила**, та нехай лишень опісля; тепер ти мені прислуговуй* (Г. Квітка-Основ'яненко).

УСЮ

95. **В УСЮ́.** На повну силу. *До Львова прибули після полудня, коли знаменита Краківська площа, на якій відбувались базари, вже вирувала, гармидерувала, торгувала **в усю*** (В. Бабляк).

УСЮД

96. **З УСІ́Х УСЮ́Д (усю́дів).** Звідусіль. ***З усіх усюд** неслися чутки, що й скрізь отак — не жнуть панського хліба* (А. Головко); ***З усіх усюд** галасувало радіо* (І. Цюпа); *Та коли дзвони, схитнувшись разом, пішли у танець, ..**з усіх усюдів** сипнули люди* (М. Коцюбинський).

УСЮДАХ

97. **ПО ВСІХ УСЮ́ДАХ.** Скрізь, де тільки можна. *Ви писали страшну масу дрібних дописів **по всіх усюдах*** (Леся Українка); *Як її* [бумагу про

землю] *затаїти, як* ***по всіх усюдах*** *уже знають про неї* (А. Головко).

УТНУТИ

98. **УТНУ́ТИ ПО СА́МУ РІ́ПИЦЮ** *кому.* Змусити кого-небудь бути покірнішим, дуже обмеживши у чомусь. *Гаркуша промовчав, понурившись над возом. Ой, утнуть, здасться,* ***утнуть по саму ріпицю!*** *Їхнє сьогодні право, що хочуть, те й роблять* (О. Гончар).

УТОПЛЕНИКУ

99. **ЯК [ТОМУ́] УТО́ПЛЕНИКУ (уто́пленому),** *зі сл.* в е́ з т и, щ а с т и́ т и *і т. ін.* Уживається для вираження повного заперечення змісту речення. *Везе йому,* ***як тому втопленику*** (Укр.. присл..); *На п'ятий день заявився Марко..— Щастить тобі* [Тимку], ***як утопленику,*** *— засміявся він — Орися кличе* (Григорій Тютюнник).

УТРАЧАТИ

100. **УТРАЧА́ТИ / УТРА́ТИТИ (загуби́ти) МО́ВУ.** На якийсь час позбуватися здатності говорити; німіти від сильного хвилювання, розгубленості і т. ін. *Сахно .. довго не могла опанувати свого хвилювання.. Вона просто* ***втратила мову*** (Ю. Смолич); *Фатьма лежала в куточку і бажала вмерти.* ***Мову вона загубила,*** *бо не було того, хто б розумів* (Ю. Яновський).

УТЯТИ

101. **УТЯ́ТИ (утну́ти) ДО ГАПЛИКІ́В,** *ірон.* Зробити, виконати, сказати щось невдало; не до ладу, недоречно. [Тетяна:] *Гарно, гарно* [співав], *нічого сказати.* [Михайло:] ***Утяв до гапликів!*** (І. Котляревський); *Ну та й* ***утяла до гапликів.*** *Музика — одне, а вона — друге...* (М. Старицький); *— Наш дяк більше б годився для тієї ролі тореадора,— говорила Ватя — О, сей* ***утнув би до гапликів,*** *нема що й казати,— говорив Леонід Семенович* (І. Нечуй-Левицький).

УХОПИТИ

102. **УХОПИ́ТИ ОЧИ́МА** *кого, що.* Побачити, помітити. [Килина:] *Як з'явилась вона* [баришня] *на святках меж дівчатами, так Конон як* ***вхопив її очима*** *і вже відтоді і не зводе* [зводить] *їх з неї* (М. Кропивницький); *Він злегка повернув голову,* ***ухопив очима*** *плечі й коротку шию Касія* (І. Микитенко).

УХОПИТИСЯ

103. **УХОПИ́ТИСЯ [РУКА́МИ] ЗА ГО́ЛОВУ.** Дуже розхвилюватися через безвихідність становища, безнадійність і т. ін. *На призьбі під будиночком Брилів товариші побачили гурт ранніх гостей. Харитон зразу же* ***ухопився за голову*** (Ю. Смолич).

УЧОРАШУ

104. **НЕ ВІД УЧОРА́ШУ,** *зі сл.* з н а́ т и. Давно, довгий час. *— Товаришу старшина! Ви ж мене знаєте* ***не від учорашу!*** *— запевняє бо́сць* (О. Гончар).

УЩЕМИТИ

105. **УЩЕМИ́ТИ [ЗА] СЕ́РЦЕ** *кого, чиє і без додатка.* Глибоко вразити, схвилювати кого-небудь чимсь. [Олекса:] *Візьму книжку читати, який-небудь факт так* ***ущемить за серце,*** *що годі вже й читати* (М. Кропивницький); *І жура якась* ***ущемить серце*** *кожного, хто чує ці невидимі звуки. Стане, тихо зітхне...* (Г. Хоткевич).

Ф

ФАКТ

1. **ФАКТ [Є (лиша́ється)] ФА́КТОМ.** Незаперечна річ, безсумнівно. *Кому-кому, а мені то се навіть непростимо: адже я, очевидно, на "ідеолога" не вдався, бо я не публіцист (тут уже нічого не поробиш,* ***факт фактом!****)* (Леся Українка).

2. **ФАКТ ТОЙ,** *зі сл.* щ о. Основне; суть в тому. *А* ***факт*** *тим часом* ***той,*** *що я страшенно боюсь сеї* [цієї] *постановки, і в Києві більше, ніж де* (Леся Українка); *— Думаєш — дерлися* [на скелі] *хто як попало? Помиляєшся, брате... Для цього в нас є така штука — альпійський канат...* ***Факт той,*** *що як один зірветься, то всі підтримають...* (О. Гончар).

ФАРБАМИ

3. **ТЕ́МНИМИ ФА́РБАМИ,** *зі сл.* з о б р а ж а́ т и, м а л ю в а́ т и *і под.* Негативно, непривабливо, гірше, ніж є насправді. *Навіщо ж автор надає їй якийсь хист зводниці?.. Та й далі він малює її* ***темними фарбами*** (Панас Мирний); *Вона не малювала собі будучини ані рожевими, ані* ***темними фарбами*** (Г. Хоткевич).

ФАРБАХ

4. **У РОЖЕ́ВИХ ФА́РБАХ** (**роже́вими фа́рбами**); **У РОЖЕ́ВОМУ СВІ́ТЛІ,** *зі сл.* зобра́жувати, постава́ти *і под.* Краще, ніж є насправді; ідеалізовано. *Підбадьорений обіцянками Потьомкіна, Головатий все малював* ***у рожевих фарбах,*** *передбачаючи, що й сам він матиме можливість дослужитися до високого чину* (С. Добровольський).

ФІБРАМИ

5. **УСІМА́ ФІ́БРАМИ ДУШІ́** (**се́рця, істо́ти** *і т. ін.*). **1.** Надзвичайно, дуже пристрасно. *Була це та сама правда, яку вона передчувала, а водночас боролася проти неї* ***всіма фібрами душі*** (Ірина Вільде); *— А святий для нас хліб... художник написав так, наче він його ненавидить* ***всіма фібрами душі*** *і ніколи не їв* (П. Гуріненко).
2. Надзвичайно пристрасний. *— Не люблю* [панночки] *рішуче і безповоротно і то саме через те, що я естет* ***всіма фібрами своєї істоти*** (Леся Українка).

ФОНД

6. **ЗОЛОТИ́Й ФОНД** *чого.* Що-небудь найцінніше, найважливіше, найдорожче, найкраще. *— Фразеологізми являють собою* ***золотий фонд*** *нашої мови, добірні ґатунки, що посилюють, прикрашують, збагачують семантично і стилістично форми вислову* (В. Ващенко); *Цей хор* ["Вічний революціонер"] *і тепер користується великою популярністю і є однією з найцінніших перлин* ***золотого фонду*** *революційних пісень* (З журналу); *Ці люди* [вчені Академії наук] *становлять* ***золотий фонд*** *наукових кадрів республіки* (З газети).

ФОРМИ

7. **ДЛЯ ФО́РМИ.** Щоб забезпечити лише формальний бік справи, створити потрібне враження; удавано. *З такою владою, яку ми маємо в особі Гната, люди не погоджуються. Сесії проводить* ***для форми,*** *грубіянить, ображає людей, одним словом, хазяйнує, як хоче* (Григорій Тютюнник); // Заради пристойності, порядку. *Од того часу Онися Степанівна тільки* ***для форми*** *інколи просила в батюшки дозволу брати наймитів для своєї роботи* (І. Нечуй-Левицький).

ФОРМІ

8. **ПО [ВСІЙ] ФО́РМІ.** Дотримуючись певних правил, вимог, настанов; як належить. [Вареник:] *Що ми, діти, — чи як, щоб у хаток гратись? Ми з тобою написали всі бумаги, як слідує* [потрібно] ***по формі*** (М. Кропивницький); *Потім Брянський покликав Сагайду і той підбіг, гупаючи важкими чобітьми. Він теж сьогодні був увесь чепурний, святковий, тугий і відрапортував урочисто* ***по всій формі*** (О. Гончар).

9. **У ПО́ВНІЙ ФО́РМІ.** У доброму фізичному стані, з належним комплектуванням, оснащеністю тощо (про армійський, міліцейський і т. ін. підрозділ, групу людей). *Полк був* ***у повній формі*** (Ю. Яновський).

10. **У ФО́РМІ** *якій.* У такому фізичному або духовному стані, коли можна найповніше виявити свої сили, уміння, здібності і т. ін. (про людину). *— Інна* ***в чудесній формі.*** *Я позавчора бачив, як вона веслувала* (В. Собко); *Зітхнувши, він підвівся .. —* ***Не в формі*** *наш патрон, — сказав Хома* (Н. Рибак); *Певно, не треба доводити, якою злагодженою, чіткою має бути робота міського транспорту, щоб доставити всіх, хто користується його послугами, до робочих місць вчасно і, як то мовиться,* ***в хорошій формі*** (З газети).

ФРОНТИ

11. **НА ДВА ФРО́НТИ.** Одночасно у двох напрямах (про дії, діяльність кого-небудь). *А юний шофер? Цей хай собі запам'ятає: коли гадає вітрогонити* ***на два фронти,*** *то тут йому і кучерявий чуб нічогісінько не допоможе* (Я. Гримайло); *Не скрізь, щоб забезпечити правильну лінію поведінки, треба вести боротьбу* ***на два фронти*** *і відкидати однобокість* (З газети).

ФРОНТОМ

12. **ЄДИ́НИМ ФРО́НТОМ.** Дружно, разом, одностайно. *Крізь кров і муки, Через дріт, гармати, штики Подають один одному руки Селяни й робітники, Щоб разом —* ***єдиним фронтом*** *— Розбити гнобителів фронт* (М. Рильський); *Онкологічні відділи обласних і міських лікарень, протиракові пункти амбулаторій* ***єдиним фронтом*** *наступають на рак, і в цьому бою рак, кінець кінцем, не витримає* (Б. Антоненко-Давидович).

ФУНТ

13. **ЯК ОДИ́Н ФУНТ.** Рівно, точно. [Сироватка:] *Твій хліб уже перевезли до склепу. Зважили. Шістсот двадцять п'ять пудів,* ***як один фунт*** (І. Микитенко).

47*3-213

Х

ХАЗЯЇН

1. **ХАЗЯЇН СВОГО́ СЛО́ВА.** Той, хто завжди здійснює те, що обіцяє. *Нас лякає те, що ви не* ***хазяїн свого слова,*** *у вас нема почуття гідності, і ви не знаєте, що таке пошана до самого себе* (О. Довженко).

ХАЛІФ

2. **ХАЛІ́Ф (калі́ф) НА ЧАС (на годи́ну),** *ірон.* Людина, що захопила владу або наділена нею на короткий час. *І знов на муку, на поталу взяли їх* [молодогвардійців] *люті вороги.* ***На час каліфи*** *в нашій хаті .. Та слова жодного, прокляті, з їх вуст не видерли вони* (В. Сосюра).

ХАП

3. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) ХАП УХОПИ́В** *кого.* Хто-небудь зник раптово і безслідно. *Антін як пішов зранку десь на гору, та* ***як хап його ухопив,*** *і до хати не йде* (С. Чорнобривець); *Лис чекав, що він* [Гусак] *повернеться, а того* ***як хап ухопив*** (Нар. казка).

ХАПАТИ

4. **[АЖ] ЗА О́ЧІ ХАПА́ТИ.** Вабити, вражати своєю красою, яскравістю кольорів. *Яскраві барви боярських одягів* ***аж за очі хапали*** (Юліан Опільський); *Сонце міцно припікало, а блиск його проміння* ***аж за очі хапав*** *і все від нього сяяло, блискотіло* (Н. Кобринська); *У Тимофія така гарна жінка, що* ***аж за очі хапає*** (Казки Буковини..).

5. **ЗА ГАРЯ́ЧЕ Й СТУДЕ́НЕ ХАПА́ТИ / УХОПИ́ТИ.** Усе робити, ні від якої роботи не відмовлятися. ***За студене й гаряче,*** *як то кажуть, я* ***Хапати*** *мусив, голод, холод Зносити, сну, всіх втіх життя Зрікатись* (І. Франко); *Лукин сам був робітний і хвалив за це Маланку, що вона знала, як то кажуть,* ***за гаряче й студене ухопити*** (Н. Кобринська).

6. **ЗІРО́К З НЕ́БА НЕ ХАПА́ТИ (не зніма́ти, не здійма́ти** *і т. ін.***).** Не відзначатися особливими здібностями, розумом і т. ін. *Вона беззастережно заступалася за Копистку:* ***зірок з неба*** *Хома Микитович* ***не хапає,*** *але в колгоспі немає чогось такого, щоб бити на сполох, скликати збори* (Я. Гримайло); *— Чого ти вічно ниєш? І те тобі не подобається в лабораторіях, і брудно тут, і* ***зірок*** *тобі* ***з неба*** *не* ***дають хапати*** (Ю. Шовкопляс); *— Ну що ж, Шура... Та вона ж нічого дівчина.* ***Зірок з неба не знімає,*** *це правда.., але й не ледача* (С. Добровольський); *Галя була дівчиною з характером, роботящою, старанною, до педантизму акуратною, але в школі* ***зірок з неба не здіймала*** (В. Козаченко). **ЗІР З НЕ́БА НЕ ХВАТА́ТИ.** *— Схаменіться, добрі ж люди! Таких грамотіїв у нас нема! Всіх перебрати можна. Де ви бачили? Ніхто* ***не хвата зір з неба.*** *Всі ми буденні, звичайні люди* (К. Гордієнко).

ХАПАТИСЯ

7. **[АЖ] ЗА БО́КИ ХАПА́ТИСЯ / СХОПИ́ТИСЯ [ВІД (з) РЕ́ГОТУ].** Дуже сміятися; реготати. *Владкове оповідання .. від початку до кінця викликало ненастанні вибухи сміху у всій компанії. Стефко* ***аж за боки хапався*** (І. Франко); *Якось зустрів він п'яного фельдфебеля Лаптєва з унтером Злинцевим... Підібравши на дорозі вуглик, Шевченко намалював їх на білій стіні найближчої хати такими схожими, що люди, проходячи вулицею,* ***хапалися за боки з реготу*** (З. Тулуб); *Він хотів збудити Соломію, але лиш глянув на неї, як* ***схопився за боки від*** *шаленого* ***реготу*** (М. Коцюбинський).

8. **ОБОМА́ РУКА́МИ ХАПА́ТИСЯ / СХОПИ́ТИСЯ (ухопи́тися)** *за кого—що.* З великим бажанням, з радістю використовувати якусь нагоду для досягнення своєї мети. *Стара Векла* ***обома руками ухопилась за*** *свого (Петром його звали), і сама Оксана і сюди, й туди, і, вже не дрочачись, сказала: "Піду, тільки нехай об осені"* (Г. Квітка-Основ'яненко).

9. **ХАПА́ТИСЯ ЗА ЖИТТЯ́.** Виявляти велике бажання жити, незважаючи ні на що; намагатися, прагнути вижити, докладаючи великих зусиль. *Він уже* ***хапався за життя*** *не так очима, як пересушеними вухами, прикладаючи до них довгі і жовті, мов свічі, пальці* (М. Стельмах).

10. **ХАПА́ТИСЯ / СХОПИ́ТИСЯ (ухопи́тися) ЗА СОЛОМИ́НУ (за соломи́нку).** Намагатися використати будь-яку найменшу, навіть безнадійну можливість вийти із скрутного становища. *Коли людині загрожує смерть і нема ніякого порятунку, вона* ***хапається за соломину*** (І. Цюпа); *Про Гриця бовкнули німчикові, а той уже радий* ***за соломинку схопитися,*** *аби врятуватися. Забелькотів щось по-своєму і дозволив Грицеві обдивитися машину* (В. Речмедін); *— Він показував .. пергамент з великою синьою печаткою, —* ***вхопилася*** *Горпина* ***за соломину..*** *— Принеси мені той наказ. Тоді дам тобі добру пораду .. Урвалася остання надія* (З. Тулуб); // *чого.* Використовувати

що-небудь, рятуючи себе чи ситуацію. — *Писарчуком до волосної управи? Юрко, не вагаючись, погоджується, **хапається за останню соломинку** порятунку* (Ф. Малицький); *У відчаї **хапався*** [гравець] ***за рятівну соломинку** везіння, яке ніколи не покидало його за ломбардним столом, і припускався ще більших промахів* (З газети).

ХАПУН

11. **ХАПУ́Н УХОПИ́В / ВХО́ПИТЬ** *кого і без додатка, грубо.* Хто-небудь несподівано зник, десь подівся. [Голос за садом:] *Федоро! Який там тебе **хапун ухопив?*** [Спокійніше] *Так немов у воду впала молодиця* (С. Васильченко); // З ким-небудь щось трапилося. *Він теж, як не **вхопить хапун,** після свого середньоліття, подасться у пасічники* (М. Стельмах).

ХАРАКТЕРІ

12. **У ХАРА́КТЕРІ** *чиєму, циїм.* Кому-небудь властиве, притаманне щось. *Не обіцяю Вам, люба пані, "гримати" на Вас, бо раз, що не буде за що (так я думаю), а друге, — гримання не **в моїм характері*** (Леся Українка); *Хіба **в моєму характері** спізнюватись?* (О. Донченко).

ХАРАКТЕРОМ

13. **З ХАРА́КТЕРОМ.** Який нічим не поступається, виявляючи свою наполегливість, рішучість, стійкість або гонор чи примхи. *Бабуся була **з характером.** Вона кинула віник... і процідила: — Як собі знаєте... Але це непорядки* (Є. Кравченко); *— Я написала вам обурливого листа.— Дуже обурливого? — Дуже. Я така — **з характером*** (М. Слабошпицький); *Город — це гуртожиток для безлічі рослин. Тут хрестоцвіті, зонтичні, пасьонові, гарбузові... Але чи всі вони живуть у злагоді? Є ж рослини **з характером.** Самі цвітуть, красуються, а сусідам жити не дають* (З газети).

ХАРЧАХ

14. **НА ХАРЧА́Х** *чиїх.* На чийому-небудь утриманні, забезпеченні. — *Од того часу я втратив заробітки, не спромігся купити другі коні та й зубожів і мусив оце найнятись за двадцять карбованців на місяць **на своїх харчах** у одного старого тутешнього пана* (І. Нечуй-Левицький); *За якісь пару тижнів оклигав дід Хлипавка у "казьонному домі **на казьонних харчах**". Годують же нічого, ще й роботою не морять* (А. Дімаров).

ХАТА

15. **АЖ ХА́ТА ТРЯСЕ́ТЬСЯ.** З великою силою, дуже сильно. — *Віват! — гуде окрик, **аж хата трясеться*** (І. Франко); *Наколять* [наймички] *трісок на завтра, гупаючи поліном об долівку так, що **аж хата трясеться*** (Г. Хоткевич).

16. **ІВА́НОВА ХА́ТА,** *заст., ірон.* В'язниця. *А най-но* [хай тільки] *би той чоловік обернувся та хоть* [хоч] *раз ударив будовничого* [будівничого] *в потилицю? Сейчас* [зараз] *би його і на поліцію, і в суд, і **в Іванову хату*** (І. Франко).

17. **ПО́ВНА ХА́ТА** *кого, чого.* Велика кількість, дуже багато. *Добра була **повна хата,** а тепер одна пустка зосталася!..* (Панас Мирний); *— Що ж ви нічого не робите слабій? — Замфір махнув рукою. — Де там нічого... Ворожок та шептух була **повна хата...*** (М. Коцюбинський); *— Гостей було — **повна хата*** (Григорій Тютюнник).

18. **ТВОЯ́ ХА́ТА МОЇ́Й ХА́ТІ ТРОЮ́РІДНИЙ ПО́ГРІБ,** *жарт.* Дуже далека рідня або зовсім не родич. — *Аякже, родич! **Твоя хата моїй хаті троюрідний погріб,**— відповів Остап* (З журналу).

19. **ХА́ТА СКРА́Ю. 1.** *чия.* Хто-небудь через власну байдужість не бажає втручатися у щось, бути причетним до чогось; кого-небудь щось не стосується. *Знає* [Безбородько] *про петицію, підписував її, а тут удає навіть, що нічого не знає і його **хата скраю*** (М. Лазорський); — *Я в такі справи не втручаюся, — відповів отець Кузьма Коломійцеві, — як собі знає громада, а моя **хата скраю*** (О. Кониський).
2. Небажання втручатися у щось. — *Ваші — їхні. Розшифрувати оце кляте — "ваше — їхнє". Оцю мою **хату скраю*** (О. Довженко).

ХАТІ

20. **ЯК У ДУРНО́ГО НА ХА́ТІ,** *зневажл.* Неохайний (про зачіску). *Нещадно сварила вихователька за дівчачі **як у дурного на хаті** зачіски, за немиті руки, за нестрижені чуби у хлопців, за пом'ятий одяг* (З журналу).

ХАТКА

21. **КАРТКО́ВА́ ХА́ТКА; КАРТКО́ВИ́Й БУДИ́НОЧОК.** Те, що не ґрунтується на чомусь реальному, не має під собою підстав. *Сліпому видно, як валиться їхній* [фашистів] ***картковий будиночок,** а вони вдають з себе переможців* (Д. Бедзик).

22. **ЯК** (**мов, ніби** *і т. ін.*) **КАРТКО́ВА́ ХА́ТКА (картко́вий буди́ночок),** *зі сл.* зруйнува́ти, звали́тися *і под.* Дуже легко й швидко. [Лариса:] *А-а! Мішель! Все... пропало... звалилося... **як карткова хатка...*** (І. Микитенко); *Перед нею проходило її сите, безтурботне життя. Спогади пекли її безсилою злістю до тих, хто це життя знищив, зруйнував, **ніби карткову хатку*** (І. Микитенко).

ХАТУ

23. **НА ВСЮ ХА́ТУ. 1.** Дуже голосно. *Всі говорили, галасували **на всю хату**, не знали, де сісти, де стати* (І. Нечуй-Левицький); *Петрик розплакався **на всю хату*** (М. Стельмах). **НА ЦІ́ЛУ ХА́ТУ.** *Максим кричав **на цілу хату*** (М. Коцюбинський). **2.** Дуже сильно. *Світла немає; червоне зарево полум'я гоготить у пузатій порепаній грубі, світить **на всю хату*** (Панас Мирний); *Лампочка без скла чаділа **на всю хату*** (М. Коцюбинський).

24. **ПІД ДУРНО́ГО ХА́ТУ.** Невідомо куди (про адресу). — *Писати листа **під дурного хату** не хочеться* (З газети); — *Куди посилати? **Під дурного хату?*** (Сл. В. Ужченка).

25. **ПО́ВНУ ХА́ТУ,** *зі сл.* наговори́ти, накрича́ти *і под.* Дуже багато. [Андрій:] *Незабаром он мати з дачі повернеться, то зразу наговорить **повну хату*** (З. Мороз); *Приведе* [мати] *в школу, розділе* [роздягне], *нагріє, піде учителю наговорить **повну хату*** (С. Васильченко); *Тільки що сів за писання, прибіг Кравченко й накричав мені **повну хату*** (М. Коцюбинський).

ХВАЛИТИ

26. **ХВАЛИ́ТИ БО́ГА. 1.** *у знач. вставн. словоспол.* Уживається для вираження задоволення, заспокоєння, морального полегшення у зв'язку з чим-небудь. — *Ну, **хвалить Бога**, що Настя знайшла собі роботу! — думала баба Зінька, поглядаючи на дочку,— а то ходе* [ходить], *як нежива* (І. Нечуй-Левицький); *Він поволі обводив поглядом і говорив їй тільки одно: — **Хвалити Бога**, перезимуємо. Держіться, діти, плуга!* (М. Стельмах).
2. Добре, гаразд. — *А-а-а, чумаченько..,— мертво проскрипів Гарматій.— Як ся маєш? — **Хвалити Бога*** (М. Стельмах). **ХВАЛИ́ТИ ДО́ЛЮ.** — *Живенькі-здоровенькі? — Та нічого,— кажу,— **хвалити долю!** Все гаразд!* (Остап Вишня). **ХВАЛА́ БО́ГУ (БОГА́М).** — *А не приходить, ні... Та й **хвала Богу**, бо засмутилась би небіжка* (М. Коцюбинський).

ХВАТКОЮ

27. **МЕ́РТВОЮ (залі́зною, смерте́льною) ХВА́ТКОЮ. 1.** Дуже міцно. *Задерши .. голову вверх, якусь мить вивчав* [Черниш] *над собою новий виступ, новий зазубень, за який можна було б вхопитися і підтягтися на руках. Потім хапався за нього сильною **мертвою хваткою*** (О. Гончар); — *Здоров, здоров, сину, — привітався Гордій і **залізною хваткою** стиснув руку Федота* (Григорій Тютюнник); *Гнат, розуміючи, що це кінець, впав на луку сідла і вхопився за нього руками **смертельною хваткою*** (Григорій Тютюнник).
2. *зі сл.* вчепи́тися. Надзвичайно наполегливо. *Крок за кроком, дуже повільно, але впевнено, **мертвою хваткою** вчепившись у роботу, іде він до виявлення помилки в зенітній ракеті* (В. Собко); *Авіакосмічні корпорації ладні **мертвою хваткою** вчепитися у контракти на будівництво орбітальних станцій* (З газети).

ХВИЛИНА

28. **ВІ́ЛЬНА (за́йва) ХВИЛИ́НА.** Не заповнений роботою відрізок часу, перев. короткий. *Ще пізніше, коли випала **вільна хвилина**, Ганна бродила за березовим гайком та лугом навколо крутого озерця* (В. Козаченко); *Пишіть до мене, якщо знайдете **зайву хвилину*** (Панас Мирний).

29. **ОСТА́ННЯ ХВИЛИ́НА.** Передсмертний час. — *Проклинаю тебе, — закричав Панас в агонії, — проклинаю моєю **останньою хвилиною!*** (Ю. Яновський).

30. **ХВИЛИ́НА В ХВИЛИ́НУ.** Точно у визначений час. [Сандро:] *Поспішати нам треба. **Хвилина в хвилину** відбуватись повинні події тепер* (О. Левада); *Півтори години визначив для сну — стільки й спав. Проснувся **хвилина в хвилину*** (І. Гребенюк). **ХВИЛИ́НКА В ХВИЛИ́НКУ.** *Сусіди прокидалися уранці **хвилинка в хвилинку** і кликали нас* (А. Хорунжий).

ХВИЛИНИ

31. **З ХВИЛИ́НИ НА ХВИЛИ́НУ.** Найближчим часом; от-от, ось-ось. *Головнокомандувач з гостями ще був десь у дорозі. Попередили, однак, що він може бути **з хвилини на хвилину*** (О. Гончар); *Солдати так зробили тому, що їм було наказано тримати людей напоготові, бо **з хвилини на хвилину** мав появитися комендант* (Григорій Тютюнник).

32. **КО́ЖНОЇ ХВИЛИ́НИ.** У будь-який момент, будь-коли або завжди; повсякчас. *Тут раз у раз вешталась кордонна сторожа і **кожної хвилини** могла заскочити* (М. Коцюбинський). **КО́ЖНУ ХВИЛИ́НУ.** *Для тебе, моя ти єдина, Те слово сумне забринить, Бринітиме **кожну хвилину**, Бринітиме кожную мить* (Леся Українка). **В УСЯ́КУ (у бу́дь-яку) ХВИЛИ́НУ.** ***В усяку хвилину** і перед ким завгодно він ладен вступитися за свого брата* (О. Гончар).

ХВИЛИНІ

33. **ПО ХВИЛИ́НІ (по хви́лі).** Через малий відрізок часу, дуже швидко. *Відчинили хвіртку... — у вікні схилитнулась фіранка. **По хвилині** сам господар виглянув з сіней* (М. Іщенко); // Протягом малого відрізку часу. *Антін спинився, глянув на жінку і **по хвилині** вагання в його* [нього] *зірвалось: — Я бачив сон* (М. Коцюбинський).

ХВИЛИНОЮ

34. **З КО́ЖНОЮ ХВИЛИ́НОЮ.** Дуже швидко. *Дівчинка звикала до мене* ***з кожною хвилиною*** (Ю. Яновський); ***З кожною хвилиною*** *схід розростався високим вікном світання* (О. Гончар).

ХВИЛИНУ

35. **В ОДНУ́ ХВИЛИ́НУ (хви́лю).** Відразу, дуже швидко; миттю. ***В одну хвилину*** *скочила дитина у куток; закапали від болю й страху сльози* (М. Коцюбинський); *Потім побігла садом, збиваючи росу. Подол сорочки змок* ***в одну хвилю*** *і хльоскав тепер по ногах* (Г. Хоткевич).

36. **ЗА (че́рез) [ЯКУ́СЬ] ХВИЛИ́НУ (хви́лю, хви́льку).** Дуже швидко. *Ми заїздили туди* [в гроти]. *Лягали на дно човна і* ***за хвилину*** *опинялись в казковому царстві* (М. Коцюбинський); ***За хвилину*** *лежав я в ліжку, любуючись відпочинком по кількагодинній їзді* (Б. Лепкий); *Мерщій біжить* [сестра Мархва] *назад і* ***через хвилину*** *надходить з сестрою Серахвимою* (Панас Мирний); *Окинула бистрим озирком Марися свого супутника і* ***за хвилю*** *знов сиділа серйозна, дивлячись у вікно* (О. Гончар); *Тупіт ближчає, неясно доносяться два голоси, і раптом,* ***через якусь хвильку,*** *він, холонучи, пізнає, що це гомонять Люба і Яків Плачинда* (М. Стельмах).

37. **НА [ОДНУ́ (єди́ну, яку́сь)] ХВИЛИ́НУ (хвили́ночку, хви́лю, хви́льку).** Зовсім ненадовго. *Він головою висадив би вікно та вліз би у хату, щоб хоч* ***на хвилину*** *побачити Настю...* (М. Коцюбинський); ***На одну хвилину*** *запала тиша. Всі солдати й гайдамаки прикипіли очима до двох суперників* (О. Довженко); *— Просим вас, не миніть моєї господи, завітайте хоч* ***на єдину хвильку*** (О. Гончар); *Він сів на лаві і* ***на якусь хвильку*** *застиг* (О. Кундзич); // *із запереч.* Ні на трохи; зовсім. *Гамір, співи, крики та п'яні прокляття не вгавали й* ***на хвилю*** (І. Франко).

38. **НІ (а́ні, і) НА ХВИЛИ́НУ,** *із запереч.* Зовсім, анітрохи. *Гомін не вгавав* ***ні на хвилину*** (Панас Мирний); *Кожний напружено чекав різкого й гострого: "До зброї!". І не було* ***ані на хвилину*** *спокою* (В. Сосюра).

39. **У ТУ Ж ХВИЛИ́НУ (хви́лю, мить).** Відразу ж, зараз же, дуже швидко. *Ось він* [співець] *руку здійняв,* ***в ту ж хвилину*** *Стало тихо, неначе в могилі* (Леся Українка); *Джмелик глянув на нього і* ***в ту ж хвилю*** *відвів погляд: Оксенові очі дивилися на нього запитливо, але спокійно* (Григорій Тютюнник); // Одночасно. *Черниш бачив ще, що Брянський боком стрибнув кілька кроків уперед і метнув гранату, вихоплюючи* ***в ту ж мить*** *пістолет* (О. Гончар).

ХВИЛІ

40. **НА ХВИ́ЛІ.** У вигідному становищі. *Ми ж, з одного боку, постійно нарікаємо, що* ***на хвилі*** *сьогодні не творці, а руйнівники, а з другого,— несвідомо чи ні, але заохочуємо моду на рейтинги, які так чи інакше штовхають на різкі пóступки* (З журналу).

ХВИЛЮВАТИ

41. **ХВИЛЮВА́ТИ (бенте́жити, розпа́лювати, бунтува́ти** *і т. ін.*) **КРОВ** *яку, у кого і без додадка.* Викликати неспокій, тривогу, розбурхувати почуття, думки. *Попереду було незнайоме життя, невідомі зустрічі, пригоди, які так солодко* ***хвилювали*** *юнацьку* ***кров*** (З газети); *Весь час Михайлина перебувала під враженням тривожного сну, який* ***бентежив кров*** *та викликав почуття, що одразу обливало всю її істоту, жахало серце* (З журналу); *Воля, воля і воля! Це чарівне слово .* ***розпалювало кров*** *у хлопця* (М. Коцюбинський); *Плач, злість, досада разом піднімались з душі* [Мотрі], ***бунтували*** *стару* ***кров*** (Панас Мирний).

ХВІСТ

42. **ДІВЧА́ЧИЙ ХВІСТ (хво́стик),** *фам.* Хлопець, який полюбляє дівчат та їхнє товариство. *Коли Михайлові, відомому на все село* ***дівчачому хвостові,*** *нагадують про Орисю, він опускає очі і щоки його спалахують рум'янцем* (З журналу); *— Оце ще* ***дівчачий хвостик*** *— тільки біля них його і видно* (Сл. В. Ужченка).

43. **ЗА ХВІСТ ТА НА СО́НЦЕ (на ві́тер)** *кого.* Викривати чиїсь непорядні, неправильні і т. ін. дії, вчинки так, щоб усім стало відомо. *Картопля в кагатах почала горіти, а силос, то, мабуть, уже й згорів. Хто кагатував? Колода. По закутках усі гудуть, от вона і його* ***за хвіст та на сонце*** [в газету] (В. Кучер); *— Заробиш у колгоспі сіна — матимеш молочко, не заробиш— хай тобі Бог дає...— Давно б так! — зірвалися в залі голоси.— Годі їм на чужій печі зади гріти.* ***За хвіст та на вітер...*** (С. Добровольський).

44. **[І] В ХВІСТ І [В] ГРИ́ВУ,** *фам.* Дуже сильно, нещадно. *Як громило військо козацьке Богданове ляхів* ***у хвіст і в гриву..*** *— осипалося листя з дерев* (Легенди..); *Цього нещасного Чумака мало не на всіх зборах і нарадах гріють* ***у хвіст і в гриву.*** *Він і відсталий елемент, він і Ковалівку назад тягне* (В. Кучер); *— Та як же це можна таке паскудство їм прощати? — Та уявіть собі, — бити їх треба за це* ***у хвіст і в гриву*** (Ф. Маківчук). **У ГРИ́ВУ І У ХВІСТ.** *З усіх кінців встають загони і йдуть на клич бентежних міст, щоб гайдамацькі ешелони громити* ***в гриву і у хвіст*** (В. Сосюра).

45. **ІЗ (з) ЗА́ЯЧИЙ ХВІСТ.** Дуже мало. — *Ну, я молодої* [жінки] *вже й не виню — пожила вона там зо мною **із заячий хвіст!*** (Ю. Збанацький); — *Охота є. Хоч одбавляй, та часу не те що обмаль, а **з заячий хвіст*** (М. Рудь).

46. **СОБА́ЦІ (псу, кобилі) ПІД ХВІСТ,** *вульг.* Даремно, марно, без позитивних наслідків. — *І нам з вами з нього, живого, ніякої користі. За його голову ні шеляга. Сам з'явився. А клопоту? Готовий процес, стільки старань — **і собаці під хвіст*** (Б. Харчук); — *Усе, про що ми говорили, пішло **кобилі під хвіст.** Треба іншу думати думу* (М. Стельмах).

47. **СОРО́ЧИН ХВІСТ,** *фам.* Язиката жінка. *Ганнусю на селі вважали **сорочиним хвостом:** у неї нічого не вдержиться* (З газети).

48. **СОРО́ЧИН ХВІСТ ПРИЧЕ́ПЛЕНО** *кому.* Хто-небудь любить пліткувати, передавати будь-які чутки. — *Попереджаю, щоб нічого не розказував Петрові, бо йому **сорочин хвіст причеплено,** буде знати весь хутір* (З газети).

49. **ХВІСТ НА́БІК,** *фам.* Відвертатися від кого-, чого-небудь, бути осторонь когось, чогось. — *Щоб ви не втручалися не в свої справи, — буркнув Пугало. — Як то не в свої? — заверещала ще дужче господиня. — Звів дівчину з розуму, а тепер **хвіст набік!*** (П. Панч).

50. **ХВІСТ СОБА́ЧИЙ.** Той, хто нічого не важить у суспільстві. *Влада — гетьман. А гетьман, що ви собі думаєте — **хвіст собачий?** Гетьман — монарх* (Остап Вишня); *Мені ще старші радили: "Молоко на губах витри",— але я намагався пропускати те повз вуха. Що з того, що тільки шістнадцять? Адже я не **хвіст собачий** — я хазяїн* (Ю. Збанацький).

51. **ХОЧ НА ХВІСТ НАСТУПИ́** *кому.* Хто-небудь дуже спокійний. *Це на перший погляд Максим здається таким, якому **хоч на хвіст наступи,** а насправді за його нібито флегматичною зовнішністю криється людина залізної волі, рішучого характеру* (З журналу); *Усі вважали, що Андрієві **хоч на хвіст наступи.** Та сталося щось непередбачене: урівноваженого і незворушного, його мов хтось підоймою вибив із стільця* (З газети).

ХВОРОБУ

52. **НА ЯКУ́ ХВОРО́БУ,** *лайл.* Для чого, навіщо. *На цей раз мова між дядьками йшла про те, **на яку хворобу** їх сюди викликали в таке раннє* (Григорій Тютюнник).

ХВОСТИКОМ

53. **З ХВО́СТИКОМ.** З надлишком, з надбавкою, перев. невеликою; з перевищенням, над якусь міру. — *Їй-богу, мало сотні карбованців.. Треба дві або й три сотні та ще й **з хвостиком,** — сказав Мельхиседек* (І. Нечуй-Левицький); *Шугалія посіяв півтора, Барило — гектар **з хвостиком*** (В. Кучер).

ХВОСТІ

54. **У ХВОСТІ́. 1.** *чого і без додатка, зі сл.* с т а в а́ т и, с т а́ т и *і под.* У кінці чогось, позаду всіх. *Отож Віталій .. став **у хвості** досить довгої черги* (І. Муратов); *Коли захмелілий пасажир влився у потік людей і зник за прозорими дверима приміщення аеропорту, Гриць полегшено зітхнув, під'їхав до зупинки таксі, прилаштувавшись ззаду, **в хвості** чатуючих машин* (О. Бердник); // Позаду. *Голова колони опинилась на подвір'ї військового містечка, а незабаром і вся колона із сконфужено замовклим оркестром **у хвості** поволі витягнулась туди, звідкіля щойно вийшла* (Ю. Збанацький).
2. *зі сл.* б у́ т и, о п и н и́ т и с я *і т. ін.* Серед відсталих, серед останніх. *Хочеш бути серед перших — учись, інакше опинишся **у хвості,** відстанеш від бурхливого, щодень цікавішого життя* (В ім'я Вітч.).

ХИЛИТИ

55. **ХИЛИ́ТИ (клони́ти) ГО́ЛОВУ (чоло́). 1.** *перед ким і без додатка.* Виявляти покору перед ким-небудь, підкорятися комусь. *Вої* [воїни] *його не з тих, що **хилять голови:** ліпше впадуть вони на полі ратнім, аніж дадуть в колодку себе забити, ганьбою невільницькою очорнити* (Д. Міщенко); *Рутенців плем'я перед ним **хилило чоло** покірно І голосило на весь світ його* [князя] *славу безмірно* (І. Франко).
2. *перед ким—чим.* Виявляти шану, повагу до кого-, чого-небудь. *Колись гордий противник усякої кривди, тепер низько **клонив*** [суддя] *перед нею **голову*** (Н. Кобринська); [Валентин:] *Ареопаг, філософи премудрі **чоло клонили** перед ним* (Леся Українка).
3. *тільки* **хили́ти го́лову (чоло́).** Журитися, засмучуватися, бути у відчаї, втрачати надію на щось. — *Та не **хили ти голови** так, Тихоне. Вийшло так якось по-дурному,— і він розповідав, що голова саме поїхав був кудись, не вдалось перебалакати* (А. Головко).

56. **ХИЛИ́ТИ НА СВОЄ́.** Настійливо, наполегливо відстоювати власну думку, переконувати у своїй правоті. *А Щука **на своє хилила:** — Ет, вигадки! Велике діло — миш* (Л. Глібов).

ХИЛИТЬ

57. **ХИ́ЛИТЬ (кло́нить) НА СОН. 1.** *кого і без додатка.* Хто-небудь хоче спати. *Після невдалого ранішнього купання тут, на сонці та на вітрі, Мартинюка **хилило на сон*** (Л. Дмитерко);

— *Щось мене,— кажу,— **клонить на сон...** спочину трохи* (Ганна Барвінок). **ХИЛИТЬ ДО СНУ.** *Ми проїхали, не спиняючись, понад двісті кілометрів — і втома, ритмічне похитування на м'яких ресорах та й сама пізня пора **хилили** нас **до сну*** (Ю. Смолич). **КЛОНИТЬ В СОН.** *Вечоріло. Вже покрила землю тьма, Але чом це й досі мами ще нема? Жде бабуся — не діждеться... **клонить в сон*** (І. Нехода).
2. *кого.* Викликати у кого-небудь бажання спати. *Інших **на сон** спиртне **клонить**, а мене — навпаки* (І. Муратов).

ХИМОРОДИТИ

58. **ХИМОРОДУ ХИМОРОДИТИ,** *заст.* Химерити, вередувати. — *Тобі здається, що він розсердився на тебе, а він, ледачий, **химороду химородить*** (Ганна Барвінок).

ХИТАТИ

59. **ХИТАТИ ГОЛОВОЮ. 1.** *як.* Виражати схвалення, осуд, заперечення і т. ін. стосовно слів чи поведінки кого-небудь. *Маруся лиш **хитала** заперечливо **головою*** (Г. Хоткевич); *Петросов співчутливо **хитає головою*** (О. Донченко); *Жінки божкали, **хитали головами** журно й тішили стару Карпенчиху, Чумачиху* (А. Головко).
2. *на кого.* Указуючи на кого-небудь, засуджувати його поведінку, вчинки. *Люди вже стали **хитати** на його* [на нього] ***головою...*** (Марко Вовчок); *Дехто з знайомих **хитає** на мене **головою,**— чому нічого не подано до "Київської старини"?* (Панас Мирний).
3. Не схвалювати чого-небудь, виражати своє негативне ставлення до нього. *Мартоха з усіх своїх дітей найбільше любила "головату" Гапку й не терпіла, як сусіди **хитали головами** над дитиною та пророкували* (Леся Українка); *Старі шляхтичі, поглядаючи на той блискучий поїзд, тільки **хитали головами*** (І. Нечуй-Левицький).

ХІД

60. **НА ПОВНИЙ ХІД.** Дуже інтенсивно, з максимальним напруженням, навантаженням. — *Ну, так, я теж писав вірші **на повний хід.** Приємний відпочинок* (Ю. Яновський); *Прийшла весна. **На повний хід** ідуть роботи в рільничій бригаді* (З газети); *Людина-"маса" прагне за будь-яку ціну запустити державну машину **на повний хід,** щоб придушувати творчу меншість, яка її, людині-"масі", заважає повсюдно, в усіх сферах життя* (Вісник НАНУ).
61. **ХІД КОНЕМ.** Дії або прийом, спрямовані на досягнення якоїсь мети без конфронтації, конфліктних ситуацій. [Вадим:] *Як по прямій не можна вже ні кроку, наносьудар зигзагом, з тилу, з боку! Є **хід конем!*** (О. Левада); — *Льоня Шляхтич — це був твій **хід конем.** Ну, не вийшло. Нічого страшного* (П. Загребельний); *Продавець Мокій .. зробив такий **хід конем:** спакувавши залежані товари в ящики, він виїхав з ними вранці до лісу, а під вечір, буцімто з бази, приїхав з ними до крамниці* (З газети).

ХЛІБ

62. **[І] ХЛІБ І ДО ХЛІБА.** Необхідні засоби для існування; достаток. — *Все в мене поки що є: **і хліб і до хліба*** (О. Гончар); *Зріють* [пшениці] *ось уже протягом чотирьох тисячоліть, даруючи людям щедрі ужинки, щоб був **хліб і до хліба*** (З журналу); — *Чого ви, мамо, є в нас, слава Богу, **хліб і до хліба,** поле, воли.— Якби ти взяв ще дівчину не вбогу, то, може б, якось і прожили* (Л. Костенко).
63. **ЛЕГКИЙ ХЛІБ. 1.** Засоби для існування, здобуті без труднощів, без особливих зусиль. — *Ви не думайте, що я на **легкім хлібу*** [хлібі] *виросла* (І. Франко). **ЛЕГКІ ХЛІБА.** *Бач — не зробив для держави добра ні на копійку, прожив життя .. при колгоспі на **легких хлібах,** а тепер йому пенсію* (Ю. Збанацький).
2. Неважка робота, заробіток без важкої праці, без докладання великих зусиль. — *Він, сестрице нероба, і він ледащо: змалечку служив у дворі за льокая* [лакея]. *Звик на **легкім хлібі*** (М. Коцюбинський); — *Інші працюють, а вона тиняється без діла... гонивітерка, видно, **легкого хліба** шукає* (О. Гончар); *Дибаю до редактора.— Де мій попередник? — Втік на **легкий хліб.**— Куди? — В шахтарі...* (А. Крижанівський); // Нескладна справа, просте завдання. — *Попереджаю, товариші, — ми йдемо не на **легкий хліб.** Може, доведеться комусь загинути від кулі гітлерівця. Кому, може, доведеться в катівні кінчати молоде життя* (Ю. Яновський); — *Сідай на готове та дивись, не відпусти гайку, — повчав Сагайда Маркевича, передаючи йому взвод..— А я не женуся за **легким хлібом,** піду на 1-й* [взвод], *до молодих громадян* (О. Гончар).
64. **ЛЕЖАНИЙ (лежачий) ХЛІБ.** Засоби для існування, здобуті легко, без особливих зусиль. *Попові а* [і] *котові — то **лежаний хліб*** (М. Номис); — *Роботи не боюсь: треба жити, то треба й робити. Щоб не було од Бога гріха, а од людей сорому. Нема нігде **хліба лежачого*** (Марко Вовчок).
65. **ПРОХАНИЙ (прошений, ласкавий) ХЛІБ (шматок).** Милостиня. — *Гірко мені **проханий хліб** їсти* (А. Хижняк); ***Проханий шматок** горло дере* (Укр.. присл..); [Неофіт-раб:] *Я досі був рабом.., а ви тепер ще й жебраком мене зробить*

хотіли, щоб я поволі руку простягав по ***хліб ласкавий*** (Леся Українка).

66. **СВІЙ ХЛІБ,** *перев. зі сл.* і т и́, ш у к а́ т и *і под.* Засоби для існування, здобуті власними зусиллями; власні заробітки. *Треба було й йому, скінчивши школу, злазити з батьківської шиї,—* ***свого хліба шукати*** (Панас Мирний); *Батько з сімнадцятирічного зросту пішов* ***на свій хліб*** (Збірник про М. Кропивницького); *— Може, скоро закінчить* [дочка] *цю семінарію та й піде на* ***свій хліб,*** *учительський* (П. Козланюк). **СВОЇ ХЛІБА́.** *Підігнуло воно* [цуценятко] *хвоста і пішло* ***"на свої хліба".*** *Десь щось вкраде, десь щось на смітті випорсає або хтось недогризок підкине* (Ю. Мельничук).

67. **ТЯЖКИ́Й ХЛІБ.** Заробітки, здобуті важкою працею, великими зусиллями. *— Тепер вірю, що буде в нас школа, хоч і* ***тяжкий*** *ваш* [вчителя] ***хліб*** (М. Стельмах).

68. **ХЛІБ НАСУ́ЩНИЙ (насу́шний). 1.** Засоби, необхідні для прожитку, для існування. *Хліборобу честь і слава, перша чарка йому йде, Його праця-бо кривава* ***Хліб насущний*** *нам дає* (І. Манжура); *— Люба мамочка! Отримали ми вчора гроші, — спасибі тобі за них, тепер уже* ***"хліб насущний"*** *надовго забезпечений* (Леся Українка); *Раніш селянина давили межі, панські володіння, вічні турботи про* ***хліб насушний*** (М. Чабанівський).
2. *чого.* Щось найважливіше, найістотніше. *Вугілля .. називають* ***насущним хлібом*** *промисловості* (З газети).

69. **ХЛІБ ТА (і) СІЛЬ!** Уживається як традиційне привітання до кого-небудь під час їди з побажанням доброго апетиту. *— Добридень,— скаже,—* ***хліб та сіль!*** *Здоровенькі були з весіллям, свату!* (П. Гулак-Артемовський); *—* ***Хліб та сіль!*** *— привітався Шмалько — Їмо, та свій, а трохи постій, може, й так ситий будеш,— відповів отаман* (С. Добровольський).

ХЛІБАХ

70. **НА ХЛІБА́Х (на хлі́бі)** *чиїх (чийому), зі сл.* ж и́ т и, с и д і́ т и *і под.* За чийсь рахунок, на чийомусь утриманні. *Санаторці жили* ***на хлібах*** *Якима Івановича Потопальського мов у Бога за дверима* (Ю. Збанацький); *— Наш чернечий устав кращий од монастирського. У нас, скоро чоловіка спантеличить мирська суєта, то в кучу або до кози не саджають, а зараз — іди собі к нечистій матері! Вибрикайсь на волі, коли дуже розжирів* ***на товариському хлібі*** (П. Куліш); *— Йди з мого достатку, .. як ті розумники, що скаламутили тобі мізки і які тебе в Сибір на поселення запроторять. Тоді вже можеш плювати на мене, а тепер, поки* ***на моєму хлібі сидиш,*** *— зась!* (М. Стельмах).

ХЛЮЩ

71. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.***) ХЛЮЩ (хлю́ща). 1.** Дуже мокрий, намоклий. *І дрова* ***мов хлющ,*** *не горять в паровозі* (П. Панч); *— Чоботи он приволік* ***як хлющі.*** *Завтра висохнуть, як взуватимешся?* (Григорій Тютюнник); *— Ой, набридли затяжні дощі. Земля вже їхню щедрість не приймає. Мовчать дерева,* ***як хлющі*** *— кущі. І жодна пташка пісню не співає* (О. Білаш); *Бурхнуло з неба, мов із бочки.. Троянці стали всі* ***як хлюща*** (І. Котляревський); // *зі сл.* м о́ к р и й, з м о́ к н у т и *і под.* Зовсім, повністю, наскрізь. *Я мокрий* ***як хлющ,*** *але я радий цьому багатству води* (М. Грушевський); *Забрьохувався* [втікач] *в росі по самі вуха ранками і був мокрий* ***як хлющ,*** *але не зупинявся* (І. Багряний); *Дощ ось-ось лине з неба, а вони ж далеченько, десь біля річки, змокнуть* ***як хлющі*** (Ю. Збанацький); *Мокра* ***як хлюща*** *сорочка облипла його могутнє тіло* (М. Коцюбинський). **НА ХЛЮЩ.** [Зборовський:] *Перетомилися всі і перемокли* ***на хлющ*** (М. Кропивницький).
2. *зі сл.* п' я́ н и й. Дуже, надзвичайно. *Насінник приходив на службу п'яний* ***як хлющ*** (Ю. Збанацький).

ХМАР

72. **[АЖ] ДО [САМИ́Х] ХМАР; ПІД [САМІ́ (самі́сінькі)] ХМА́РИ.** Дуже високо. [Поет:] *Бачили ви, як велике багаття кида вогонь* ***аж до хмар?*** (Леся Українка); *На крайній найвищій горі .. стирчить ще одна тераса, немов величезний престол піднімається* ***під самісінькі хмари*** (І. Нечуй-Левицький); *Прощайте ж, соснові ліси, Рости вам* ***під хмари*** (П. Дорошко). **ДО САМО́Ї ХМА́РИ.** *А пожар удвоє Розгорівся, розпалався* ***До самої хмари*** (Т. Шевченко).

ХМАРА

73. **ХМА́РА ХМА́РОЮ. 1.** Дуже багато, надзвичайно велика кількість. *Коли сказати, що підвід двадцять їх тут було, то, єй же то Богу моєму! більш:* ***хмара хмарою*** (Г. Квітка-Основ'яненко).
2. Дуже сумний, похмурий, невеселий. *Гляну на Чайчиху —* ***хмара хмарою!*** (Марко Вовчок).

74. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.***) [ЧО́РНА] ХМА́РА (ту́ча).** Дуже сумний, похмурий, невеселий, невдоволений. *— Парубок той був як парубок: усіх веселив, умів сказати й приказати, робота горіла в руках. А зараз ходить* ***як чорна хмара:*** *неговіркий, робить через пень у колоду* (М. Лазорський); *Усі нервувалися. Абрум ходив* ***мов хмара*** (Г. Хоткевич); *— Учора в них із князем Святославом була мова. Преосвященний із неї вийшов* ***мов чорна туча*** (Валерій Шевчук). **ЯК ХМА́РА ГРОЗОВА́.** *Місяць ходив Йонька* ***як хмара грозова*** (Григорій Тютюнник).

ХМАРИ

75. **[ЧÓРНІ] ХМÁРИ ЗБИРÁЮТЬСЯ** (**нависáють, скýпчуються** *і т. ін.*) / **ЗІБРÁЛИСЯ** (**навúсли, скýпчилися** *і т. ін.*) *над ким—чим, навколо кого—чого.* Кому-, чому-небудь загрожує неприємність, горе, біда і т. ін. *Вони* [онуки Мономаха] *данину злій орді Платили й гризлись між собою, А* ***чорні хмари*** *над тобою* [Львовом] *уже* ***збиралися*** *тоді* (Д. Павличко); — *Скажи, хай приїжджає сьогодні на збори, бо наді мною* ***нависли хмари*** (М. Зарудний); ***Чорні хмари*** *Другої світової війни* ***скупчувалися*** *над земною кулею* (З журналу). **ЗГУЩУЮТЬСЯ ВАЖКІ ХМАРИ.** *Василеві було дуже важко. Йому здавалось, що навколо нього* ***згущувались важкі хмари*** (П. Панч). **НАД ГОЛОВÓЮ** (**гол́івонькою**) **ЗБИРÁЮТЬСЯ [ЧÓРНІ] ХМÁРИ** *чиєю, кого.* ***Над головою*** *Василини* ***збиралися чорні хмари*** (І. Нечуй-Левицький); ***Над*** *Федьковою ясною* ***голівонькою збиралися хмари*** (А. Дімаров). **НАВИСÁЮТЬ ГРОЗОВІ ХМÁРИ.** *Батько прикипів поглядом до телеекрана. Над улюбленою командою* ***нависли грозові хмари*** (З газети).

ХМІЛЬ

76. **ХМІЛЬ Б'Є** (**ударяє**) / **УДÁРИВ У ГÓЛОВУ** *кому і без додатка.* Хто-небудь починає п'яніти. *Випили по чарці, по другій, по третій.* ***Хміль ударив в голову*** (Панас Мирний); *Щоб зігрітися, взяв* [майор] *склянку гарячого чаю, долив його ромом і одразу перехилив його у горло. Життєдайне тепло розплилося по тілу.* ***Хміль*** *знову* ***вдарив в голову*** (З. Тулуб); *І напився дід Хлипавка, як давно уже не напивався.* ***Вдарив у голову хміль...*** *Ухопив важкий грушевий кийок, рушив визволяти Василя* (А. Дімаров).

77. **ХМІЛЬ БРÓДИТЬ У ГОЛОВІ** *чиїй, кого.* Хто-небудь п'яний, сп'янів. *З аркадянами веселився* [Евандр], *Над варенухою трудився, І* ***хміль в їх головах бродив*** (І. Котляревський).

78. **ХМІЛЬ ВИЙШОВ** (**вúлетів, вúвітрився** *і т. ін.*) / **ВИХÓДИТЬ** (**вилітáє, вивíтрюється** *і т. ін.*) **З ГОЛОВИ** *у кого, кого, чиєї.* Хто-небудь дуже швидко протверезився, став тверезим. — *Ти хто такий?! —* ***Хміль вилетів з голови*** *старости, і він з острахом поглянув на Лавріна. — Хто ти такий?* (М. Стельмах); *Петру був настільки обурений невдячністю дочки, що навіть* ***хміль вивітрився з його голови*** (М. Чабанівський); — *З клубу йшли хлопці й дівчата, танцювали й співали. Радісно Новий рік зустрічали. З досади в мене* ***з голови і хміль вискочив*** (О. Ковінька); — *Он як! —* ***хміль*** *одразу* ***почав виходити з голови*** *управителя* (М. Стельмах); *За обідом чарка ходила кругом столів, од одного краю до другого, й поки вона доходила на старе місце,* ***хміль вилітав з голови*** *гостей* (І. Нечуй-Левицький).

79. **ХМІЛЬ РОЗБИРÁЄ / РОЗІБРÁВ** *кого.* Хто-небудь починає п'яніти. *Він дивився та сміявся, як* ***хміль розбирав*** *її* (Панас Мирний).

ХМІЛЬКОМ

80. **ПІД ХМІЛЬКÓМ,** *жарт.* У стані незначного сп'яніння. *І хоч трішечки я був, товаришу,* ***під хмільком,*** *а відразу помітив, що своїм приходом викликав я поміж них розгубленість* (В. Логвиненко).

ХОВАТИ

81. **ПРÁВДИ НÍЧОГО** (**ніде**) **ХОВÁТИ / СХОВÁТИ.** Дійсно, справді, звичайно. *Та й* ***правди нічого ховать,*** *Нігде* [ніде] *нема Марусі рівні* (Є. Гребінка); *Батько завсігди* [завжди] *казав, що як довчусь я в нашій школі, то віддасть мене ще в місто вчитися.* ***Ніде правди сховати,*** *мені не дуже це подобалось* (Б. Грінченко).

82. **ХОВÁТИ ГÓЛОВУ В ПІСÓК.** Уникати небезпеки або удавати, ніби її немає. — *Ти, Леоніде, .. од небезпеки* ***ховаєш голову в пісок*** (А. Головко); [Макаров:] *Я не* ***ховаю голову в пісок*** *і дивлюся небезпеці просто в вічі* (О. Левада).

83. **ХОВÁТИ / СХОВÁТИ** (**заховáти** *і т. ін.*) **КІНЦІ В ВÓДУ.** Знищувати докази чого-небудь; не залишати ніяких ознак, слідів злочину, негідного вчинку. — *Мені поперед усього треба людей розумних, .. кованих на всі чотири ноги, розумієш?.. Щоб уміли робити моїм іменем .. і* ***ховати кінці в воду*** (І. Франко); *Шубан якось боком од нього .. Дениса Петровича це непокоїть. Невже донюхується, собацюга? Все-таки важко* ***ховати*** *йому* ***кінці в воду*** (Д. Прилюк); *Багато не дадуть, бо не доведуть багато, він і сам уже призабув, скільки усього за тридцять літ, умів* ***кінці ховати у воду*** (В. Дрозд); — *Бачите, я цілком одверто говорю з вами. Зрештою, коли б навіть тепер подох один-два,— можна було би* ***поховати кінці в воду.*** *Але ж бо їх вісімнадцять, і всі загрожують масовим самогубством* (Г. Хоткевич). **ПУСТИТИ КІНЦІ В ВÓДУ.** — *Треба тут* ***пустити кінці в воду*** (М. Стельмах).

84. **ХОВÁТИ / СХОВÁТИ ÓЧІ** (**пóгляд**) *від кого і без додатка.* Відвертатися, не дивитися на кого-небудь від сорому, ніяковості, незадоволення тощо. [Никандер:] *То ти хочеш, щоб і я з громади випав, а батькові блудним сином став, щоб поза кутками огинався, од брата* ***очі ховав?..*** *Ні, вже годі!* (М. Куліш); *Аж назустріч їм ще двоє школярів, років по шістнадцять, а може, й по сімнадцять. За руки взялися .. Забачивши старших, пустилися, пішли порізно, нахиливши низенько голови,* ***очі ховають...*** (Григір Тютюн-

ник); *— Так я, люди, кажу? — непевно обернувся* [Пилип Таранюк] *до лісовиків, але ті **ховали від нього погляди*** (М. Стельмах); *Я на тебе моргаю, а ти **сховав свої очі,** неначе загорнув їх у ту книжку* (І. Нечуй-Левицький).

ХОВАТИСЯ

85. **ХОВА́ТИСЯ ВІД ЛЮ́ДСЬКО́ГО О́КА (від лю́дськи́х оче́й).** 1. Ставати невидимим. *Коли київські гори курилися туманом, а Дніпро, запнувшись своєю димчатою запоною, **ховався від людських очей,**— по зеленій оболоні метушилися в тумані щось за тіні* (Панас Мирний).
2. Намагатися, щоб ніхто не побачив, не помітив; уникати зустрічі з ким-небудь. *Довго сидів* [Тетеря] *при місяці... Усе щось думав і шепотів сам до себе, а потім, **ховаючись від людського ока,** ішов спати* (Григорій Тютюнник).

86. **ХОВА́ТИСЯ / СХОВА́ТИСЯ В КУЩІ́ (по кущах).** Уникати відповідальності, безпосередньої участі в чому-небудь. *Може, навіть і сумно їм* [мешканцям інших планет] *стане, що вони, як незаконні, мусять триматися осторонь, **ховатися по кущах,** не маючи права наблизитись до людського товариства* (О. Гончар); *Виходить так: народ вирішив створити в своєму місті індустрію, всі працюють на повну силу.., а інженер Горецький, вельмишановний спеціаліст-будівельник, вирішив **сховатися в кущі*** (М. Ю. Тарновський).

87. **ХОВА́ТИСЯ / СХОВА́ТИСЯ ЗА ЧУЖІ́ СПИ́НИ (за чужу́ спи́ну).** Намагатися не робити чого-небудь, ухилятися від якого-небудь обов'язку, від відповідальності за щось, перекладаючи все це на інших. *— А ти хвостом не крути і **за чужі спини не ховайся,**— засвітив на нього* [Хому] *оком Латочка* (Григорій Тютюнник); *Звичайно, я не раджу тобі бути поганим воїном або **ховатися за чужі спини.** Я знаю, що ти на це не здатний* (О. Гончар). **ХОВА́ТИСЯ / СХОВА́ТИСЯ ЗА СПИ́НИ (за спи́ну)** *кого, чиї (чию). Лаяв себе часто Судислав за боягузтво, а коли треба було до діла, наче ненароком **ховався за спини** інших* (А. Хижняк); *— Батура допустив аварію,— сказав Анісімов.— Зірвав нам добовий графік. Але найгірше те, що він хотів **сховатися за спину** товариша* (С. Журахович). **ХОВА́ТИСЯ ЗА СПИ́НОЮ** *чиєю. — Чому ж ти його* [пана] *хоч на повозку не підсадив? — жартує хтось ізсередини.— Тому, що **за твоєю спиною не ховався!** — одказав з обидою* [образою] *крайній* (Панас Мирний).

ХОДИТИ

88. **ДАЛЕ́КО [Й] ХОДИ́ТИ** *до кого.* Уживається для підкреслення чиєїсь переваги над ким-небудь у чомусь. [Явдоха:] *А очі у нього,— я таки придивилась,— прямо проклятущі! Куди Терешкові до нього, **далеко й ходить!*** (М. Кропивницький).

89. **НА ГО́ЛОВА́Х (на голові́) ХОДИ́ТИ.** 1. Дуже бешкетувати, чинити безладдя. *Батько знову хапав за руку* [Владика] *й казав докірливо: — Ти **на голові ходиш!** Ану марш до дідуня* (Є. Гуцало); *— Узувши чоботи нові, хлопчак **ходив на голові,** Хоч дехто вжив би з тим же успіхом: Не знав хлопчина міри в пустощах* (С. Караванський). **ТРО́ХИ НА ГО́ЛОВА́Х (на голові́) НЕ ХОДИ́ТИ.** *Музика ріже..; п'яні чоловіки **трохи на головах не ходять** та вибивають гопака коло молодиць* (Панас Мирний); [Хвенька:] *То вона тут видає з себе тихоню, а там... **Трохи на голові не ходила*** (Панас Мирний).
2. Бути необмеженим у своїй владі, у своїх діях. *Над самими дахами з виттям проноситься літак. На череві чорні хрести. Такий, як 1941. Але тоді він **ходив на головах,** як пан. Тепер ніби тікає чимдуж від погоні* (О. Гончар).

90. **НА́ЗИРЦІ ХОДИ́ТИ** *за ким.* Невідступно стежити за кимсь, переслідувати когось. *Левко кілька разів припрошував, щоб дівчина сіла на санчата, але вона віднікувалась, бо не хотілося, щоб **назирці за нею ходили** всі Щербини* (М. Стельмах).

91. **НА ЦИ́РЛАХ ХОДИ́ТИ** *перед ким, фам.* Догоджати, прислужувати кому-небудь. *— Набридло мені дивитися, як перед Лесею вся сім'я **на цирлах ходить*** (З газети).

92. **ПІД СТІЛ ПІ́ШКИ ХОДИ́ТИ (бі́гати),** *ірон.* Бути дуже малим, малою дитиною. *— Ти що, нас лякаєш?— завівся друкар.— Ти ще **під стіл пішки ходив...*** (В. Дрозд); *— Ну, то як, Михайле? Будеш чабаном? Хлоп'я задкує від Горпищенка.. — Я льотчиком буду... Як Петро ваш...— Ага! — хихикає Корній.— **Під стіл пішки ходить,** а вже й воно розібралося, де вершки, а де відвійки* (О. Гончар); *— Володя Шевченко, здається, учора **під стіл пішки бігав,** а тепер уже рулює на комбайні* (З журналу). **ХОДИ́ТИ ПІ́ШКИ ПІД СТОЛО́М.** *— Коли не вмів ще й букваря читати, **Ходив,** як кажуть, **пішки під столом,** Любить мене навчила мати...* (В. Симоненко).

93. **ПО ЛЮ́ДЯХ ХОДИ́ТИ.** Просити милостиню; жебракувати. *Тяжке дитинство судилося моїй жінці, всього довелося зазнати: і **по людях ходила,** і наймалася до панів, і поневірялася* (З газети).

94. **ПО СВІ́ТУ (по землі́) ХОДИ́ТИ.** Жити. *— Щоб ви не діждали **по світу ходити,** людей грабувати* (Ганна Барвінок); [Самопал:] *В мене... іменини... П'ятдесят сім років **по землі ходжу,** Антоне* (М. Зарудний).

95. **У ЯРМІ́ ХОДИ́ТИ.** Тяжко працювати, зазнаючи утисків, гноблення від кого-небудь.

*— Годі, годі, браття, **у ярмі ходити!** Годі, годі, браття, під неволею сидіти!* (Марко Вовчок); [Неріса:] *Я справді не вдалася до того, щоб весь день **у ярмі ходити** так, як твоя сестра* (Леся Українка); *— Козацькому народу і тут, і там на панських ланах **в ярмі ходити,**— журився Неридаймоямати* (М. Лазорський).

96. **ХОДИ́ТИ В ШО́РАХ.** Коритися кому-небудь, бути залежним від когось. [Ізоген:] *Тепера з молодими трудно .. Не хотять* [хочуть] *ніяк **ходити в шорах*** (Леся Українка).

97. **ХОДИ́ТИ В'ЮНО́М** *біля кого.* Догоджаючи кому-небудь, підлещуватися; запобігати перед кимсь. *На цьому обіді були також Кочубей, Лизогуб, Ханенко і Валькевич. Усі вони **в'юном ходили** коло господаря, вихваляючи родину Розумів і ловлячи жадібно кожне його слово* (М. Лазорський).

98. **ХОДИ́ТИ ГО́ЛИМ (бо́сим).** Бідно вдягатися або бути бідним. *На мельника вода робить, а мельничка **гола ходить*** (Укр.. присл..); *— Не дам! Не дам!.. Діти **голі ходять,**— висока, худа молодиця в небіленій сорочці й спідниці цупкими пальцями вчепилася в грубий сувій, який тримав перед себе розлючений бандит* (М. Стельмах).

99. **ХОДИ́ТИ ДОГОРИ́ НОГА́МИ.** Дуже бешкетувати, чинити безлад. *Хлопці на перервах **ходять догори ногами*** (М. Зарудний).

100. **ХОДИ́ТИ ЗА ПЛУ́ГОМ.** Обробляти землю. *Як би він хотів мати зараз тиху Миронову судьбу* [долю]. *Непомітно жити біля такого ставочка, **ходити за плугом,** ростити дітей і забути усе-усе на світі* (М. Стельмах).

101. **ХОДИ́ТИ / ЗАХОДИ́ТИ ХО́ДОРОМ (ходуно́м). 1.** Дуже дрижати, двигтіти, хитатися. *Стіни в школі **ходили ходором*** (М. Коцюбинський); *Під ногами двигтіла земля, **ходила ходуном,** неначе він перебував на палубі якогось корабля* (І. Цюпа); *Стіл **заходив ходором;** чарки й пляшки заторохтіли* (Панас Мирний).

2. Дуже швидко рухатися під час якоїсь роботи, дії. *Недалеко од хати під грушею Мотря терла коноплі. Її руки **ходили ходором*** (І. Нечуй-Левицький); *У хлів вривається Орися: хустка на плечах, очі горять, граблі так і **ходять ходором** в руках* (Григорій Тютюнник).

3. Посилено трястися, смикатися; то підніматися, то опускатися (про м'язи, частини тіла і т. ін.). *А що ж Палажка? Знай собі регоче, Аж груди **ходять ходором*** (А. Крижанівський); *Кров ударила їй* [дівчині] *в лице, ніздрі маленького носа **ходили ходором*** (В. Винниченко); *Боки йому* [турові] ***ходили ходором,** руда шерсть змокріла на хлющ* (П. Загребельний); *Ковтав* [Степан] *пересохлим горлом слину, від чого адамове яблуко під бородою так і **ходило ходуном*** (В. Кучер); *Нижня щелепа неприродно **заходила ходором** і почала одвисати* (В. Кучер).

4. Відбуватися, здійснюватися дуже бурхливо, швидко, енергійно. *У затишному дворі Гординської усе **ходило ходором.** За кілька днів .. вояки встигли полагодити паркан, біля конюшні повісити двері* (С. Чорнобривець); *Всередині школи все **ходило ходором:** тупотнява, лайка, постріли* (О. Гончар).

102. **ХОДИ́ТИ З ТЕ́МНИМИ ОЧИ́МА.** Бути неосвіченим, неписьменним, неграмотним. *— А хіба уже як мені, то й вік **ходити з темними очима?** Та як на мене, то хоч би і всі учились,— тільки за що, діти?* (С. Васильченко).

103. **ХОДИ́ТИ МАНІВЦЯ́МИ.** Поводити себе, діяти неправильно, не так як треба; збочувати. *— Зараз ви* [десятикласники] *стоїте на порозі життя, добре тому, хто відразу піде по вірній стежці і не **ходитиме манівцями*** (І. Цюпа).

104. **ХОДИ́ТИ НАВКРУ́Г (навко́ло, довко́ла** *і т. ін.***).** Не торкатися суті якої-небудь справи, говорити не прямо, а відволікаючи когось від головного. *— Чого **навкруг ходити,** кажи простіш* (П. Дорошко); *Питання Андрієвої справи, обвинувачення тощо, як і питання його братів, слідчий не торкався, лише **ходив навколо*** (І. Багряний); *— Ти зразу так би й сказав. А то крутить усе, **ходить довкола*** (О. Донченко).

105. **ХОДИ́ТИ НАВШПИ́НЬКИ (на па́льцях)** *перед ким, коло кого.* Побоюючись кого-небудь, лестити, догоджати йому, запобігати перед ним. *— Коло мене жінка буде **ходити навшпиньки*** (І. Нечуй-Левицький); *Він завжди щулиться .. перед власною жінкою, хоча на словах ого-го як він командує своєю старою і як вона **навшпиньки ходить** перед ним* (М. Стельмах); *Перед Граб'янкою всі **на пальцях ходили,** а Зоньку годували штурханцями по кутках* (Леся Українка).

106. **ХОДИ́ТИ НИ́ЖЧЕ ТРАВИ́** *перед ким.* Підкорятися чиїйсь волі, бути дуже покірним, слухняним. *— Якби тебе чоловік бив або знущався з тебе.., а то ж він перед тобою **нижче трави ходить!*** (Л. Яновська).

107. **ХОДИ́ТИ ПАВИЧЕ́М (го́голем). 1.** Триматися поважно, гордовито, зарозуміло, зверхньо. *Дочка була зальотна птиця..; Червона, свіжа, як кислиця, І все **ходила павичом*** [павичем] (І. Котляревський); *Бунчук **ходив гоголем.** Його вибирали і рекомендували, куди тільки можна було обирати та рекомендувати* (М. Зарудний). **ПОХОДЖА́ТИ ГО́ГОЛЕМ.** *— Ти виходиш на подвір'я, а півень весь у червоному, як живий вогонь, **гоголем походжає** по росяному спориші і гордим оком подивляє навколо* (А. Камінчук).

2. Бути вдягненим у яскраве, барвисте або багате вбрання. — *Вирядив* [чоловік] *дівку як паву, син* ***гоголем ходить,*** *жінка в хустці такій, що всі баби очі рвуть од заздрощів, а в самого чоботи з рипом* (А. Дімаров)

108. **ХОДИ́ТИ ПІ́ВНЕМ.** Триматися зверхньо, гордовито, хоробро або зухвало. *Зовні Микола Васильович весь помолодів,* ***ходив півнем*** *у "піджачку наопашки"* (М. Рудь). **ХОДИ́ТИ ПІ́ВНИКОМ.** *Серед другокласників* ***ходив півником*** *та козирився Володько Гречаний* (М. Зарудний).

109. **ХОДИ́ТИ ПІД БО́ГОМ.** Не знати, що трапиться у житті, що є неминучим у майбутньому. *Надто прикро не мати довго звісток від рідних та дорогих людей з того краю, де всі ..* ***під Богом ходять*** (Леся Українка); *Кобза .. з матір'ю увійшов у хату і, помолившись перед іконами, стиха промовив: — Не журіться, матінко, ми всі* ***ходимо під Богом*** (О. Стороженко).

110. **ХОДИ́ТИ ПІД ВУ́СОМ.** Бути дорослим (про хлопця). *Було це років сорок тому, а може, й цілих сорок п'ять. Я, як кажуть,* ***ходив уже під вусом*** *і служив у сільського куркуля Тимохи Ломаки* (Є. Кравченко).

111. **ХОДИ́ТИ / ПІТИ́ ПО МИ́РУ.** Просити милостиню, жебракувати. ***Ходить*** [Іван] *з Одаркою* ***по миру,*** *назбира шматків хліба доволі .. і їсть із дочками своїми, а після знов іде збирати* (Грицько Григоренко); *Ми й покинули свою слободу і* ***пішли по миру*** (Д. Мордовець).

112. **ХОДИ́ТИ / ПІТИ́ ПО РІ́ЗНИХ СТЕЖКА́Х (рі́зними стежка́ми).** Мати неоднакові інтереси, уподобання, життєві шляхи і т. ін. *Життя обох — батька і сина — склалося так, що вони весь час* ***ходили по різних стежках,*** *які майже ніколи не схрещувалися* (Григорій Тютюнник).

113. **ХОДИ́ТИ / ПІТИ́ ПО РУКА́Х.** Потрапляти від одного до іншого; бути в користуванні то одного, то другого. *Книжка* ***пішла по руках*** (І. Нечуй-Левицький); *Чарка* ***пішла по руках,*** *і люди урочисто пили* (М. Стельмах); *Кулемет уже* ***пішов по руках.*** *Житченко .. уважно розглядає його .. Передаючи кулемет Яреськові, додає: — Бережи!* (О. Гончар); // Вести аморальний спосіб життя, перебуваючи в інтимних стосунках не з одним чоловіком (про жінку). *Після смерті чоловіка* ***пішла*** *Марфа* ***по руках*** (З журналу).

114. **ХОДИ́ТИ ПО ЛЕ́ЗУ БРИ́ТВИ (ножа́).** Здійснювати небезпечну, складну справу дуже вправно, вміло, тонко. *Постійно наражаючись на небезпеку,* ***ходячи,*** *як кажуть,* ***по лезу бритви,*** *обер-лейтенант давно вже став забобонним* (П. Гуріненко). **ХОДИ́ТИ ПО БРИ́ТВІ.** — *Ні, ти, Гнате, в це діло не мішайся. Давай призначимо когось із хутірських дядьків старшим по переселенню, хай він і розпоряджається. А ти завалиш усе діло. Тут* ***по бритві ходити*** *треба, а ти — шарах з усіх чотирьох. Так не тільки ногу, а й голову розпанахати можна* (Григорій Тютюнник). **ХОДИ́ТИ ПО НИ́ТОЧЦІ** над чим. *Хлопці діяли відважно й хоробро, сміливо* ***ходили по ниточці*** *над смертю, і лише нещасний випадок кинув їх до рук ворогів* (Ю. Яновський). **ХОДІ́ННЯ ПО ЛЕ́ЗУ (по ві́стрю) НОЖА́.** *Барак весь час був у насторозі. Безперервне* ***ходіння по лезу ножа*** *— таким було зараз їхнє життя* (О. Гончар); *Хоча Денис і надійний хлопець, а в нього можуть прокинутися родинні інстинкти. Це дуже небезпечна гра,* ***ходіння по вістрю ножа*** (М. Ю. Тарновський).

115. **ХОДИ́ТИ (стоя́ти, виступа́ти) КО́ЗИРЕМ (короле́м, ту́зом).** Триматися з погордою, зарозуміло, незалежно; хизуватися. — *Да, Петре, от так справи. Мабуть,* ***козирем ходить*** *Пилип? Чи, може, він ще й не знає про цю замітку? — Учора Оберемок сповістив* (П. Автомонов); — *А то ж як? — кажуть,* ***стоячи козирем,*** *міщани* (Сл. Б. Грінченка); *Іван попереду з гармонією у руках,* ***виступа козирем*** (Панас Мирний); *Інший би на вашому місці* ***королем ходив..,*** *а він...* (З газети); — *У кого вона тільки вдалася? Така горда, неприступна,* ***ходить тузом,*** *на всіх дивиться згори* (З журналу).

116. **ХОДИ́ТИ [ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***)] ПО СТРУ́НЦІ (по стру́ночці, по ні́точці** *і т. ін.***).** Бути дисциплінованим, слухняним, безвідмовно коритись кому-небудь, виконуючи все чітко і без заперечень. *Йонька.. ганьби забути не міг, вона вічно смоктала його за серце, як чорна п'явка, і часто він вибухав таким гнівом, що всі домашні* ***ходили як по струнці,*** *чекаючи, доки перейде буря* (Григорій Тютюнник); *У них* [панів] *жінки перед мужиками* ***як по струночці ходять*** (Г. Квітка-Основ'янко); — *Ви, звичайно, безвідмовно Ладні вищому годить, Та набридло, безумовно, й вам* ***по ниточці ходить*** (З журналу). **ХОДИ́ТИ ПО СТРУНІ́ (по шнуру́).** — *Ге-е! — у мене так! — знову опускаючись на місце, сказав Яків,— у мене держись! Сказано* ***по струні ходи*** *— і ходи* (Панас Мирний); [Іван:] *Гори передо мною,* ***по шнуру ходи!*** *Ото по мені* (Панас Мирний).

ХОДОМ

117. **СВОЇ́М ХО́ДОМ. 1.** Пішки або з участю живої сили. *Мені нічогісінько не потрібно, я піду* ***своїм ходом,*** *а якщо стомлюся в дорозі, то, може, якийсь кінний підвезе трохи* (П. Кочура); *Почувши, що десь на Тихому океані є гуляща земля, і пригадавши деякі мандри за молодих літ, запріг він, не довго думавши, свого мишастого коня й*

*мовчки рушив на Схід **"своїм ходом"** у супроводі жінки Харитини й собаки Султана* (О. Довженко).
2. За допомогою дії свого механізму, мотора (про машину). *Чутка пішла, що з станції, десь аж за тридцять кілометрів звідси, прийде **своїм ходом** трактор і що тоді не треба вже на полі ні коней, ні меж* (О. Довженко); *"Експонати"* [автомобільної виставки] *з'їхались сюди з усієї України **своїм ходом*** (З газети).

ХÓДУ

118. **З ХÓДУ. 1.** Рухаючись, без зупинки. *А Роман Петрович просто **з ходу,** не зупиняючись, закропився перцівкою і .. вискочив у протилежні перонові двері* (В. Козаченко).
2. Відразу, тут же, не задумуючись і не обмірковуючи. *Катерина **з ходу** почала кричати про дітей, про землянку, про ліс* (Л. Первомайський); *— Ви давно встигли заїстися з ним? — Як побачились, так і заїлись,— **з ходу,** можна сказати* (М. Стельмах); *Угринець не сподівався чути від Терентія такого хитромудрого запитання і **з ходу** не відповів* (В. Поліщук); // Без попередньої підготовки. ***З ходу** ведуть* [фашисти] *вогонь, стріляють, не цілячись* (О. Гончар); *Наші війська стримували ворога, який хотів **з ходу** перестрибнути на лівий берег Дніпра* (В. Минко).

ХОДУ́

119. **НА ПÓВНОМУ (на пóвнім) ХОДУ́; ПÓВНИМ ХÓДОМ. 1.**На великій швидкості. ***На повному ходу** нас обганяє невеличкий, меткий всюдихід "газик" з червоним хрестом* (В. Дарда); *На ротному одежа затліалась, а він: "За мною, товариші!" і **на повнім ходу** з вогню та під насип, а ми всією командою за ним* (О. Гончар); *Поїзд уже йшов **повним ходом*** (Іван Ле); // Дуже швидко. [Вася:] *Одягайся ж скоріше, бо не встигнеш.* [Іван:] *Я зараз. **Повним ходом*** (І. Микитенко).
2. Дуже інтенсивно, з максимальним навантаженням, напруженням або на всю силу, потужність. *Вона вже працювала **на повному ходу,** не маючи змоги ні на мить лишатися бездіяльною* (В. Собко); *Переправа йшла **повним ходом,** на міст ломилися машини й вози з пораненими бійцями* (О. Сизоненко); *Зараз справа налагодилась, вантажі йдуть **повним ходом*** (О. Гончар); ***Повним ходом** розгорнулося будівництво "Мар'їнського моря",— так назвали хлібороби нову водойму, яка споруджується в сухій балці річки Осика* (З журналу).
3. Добре налагоджений, організований. *Там, дома, довелося залишити все господарство **на повнім ходу,** скотину, хату, садок, сусідів — словом, усе* (Г. Хоткевич).

120. **НА ХОДУ́. 1.** Не відриваючись від якоїсь справи, одночасно з іншими діями; попутно. *Її захоплено на вулиці, де вона, випнувши перед себе кужіль, **на ходу** виводила вовняну нитку та щось бубоніла до себе* (М. Коцюбинський); ***На ходу** збирає* [Кошова] *капустяне коріння* (*торік тут був колгоспний огород* [город]), *наказує запалити купи торішнього на межі бур'яну* (Остап Вишня); // Під час руху. *Мабуть, ми їхали знов без дороги, бо мене хитало, як в колисці, об колеса шарудів бур'ян, і коняка часто зупинялась, десь хапаючи **на ходу** траву* (В. Винниченко); *Офіцери пробігали вперед, **на ходу** поправляючи пілотки* (О. Гончар).
2. Відразу, дуже швидко і без особливих зусиль. [Катрич:] *Магазинчик у нас акуратний, продавці — розбитні, до людей уважні, обслуговують їх прямо-таки **на ходу*** (З. Мороз).
3. Завжди в дії або готовий до дії. *Хай вантажна стріла труду Буде вірна, як руки робочі, І машини нехай **на ходу** будуть* (Л. Забашта); *Бригада слюсарів .. стежить за тим, щоб електротокарне господарство завжди було **"на ходу"*** (З газети); *Випущений 1918 року "Шевроле", крім того, що є оригіналом до останнього гвинтика, ще й **на ходу.** Їздить, та ще й як!* (З газети).

121. **НА ХОЛОСТÓМУ ХОДУ́.** Без потрібних, необхідних результатів, без бажаних наслідків; безрезультатно. *— **На холостому ходу** працюємо! — Тобто як? — А так, Митричу, поту багато, а толку мало* (П. Панч).

122. **У ХОДУ́** *у кого.* Широко використовуватися, часто застосовуватися і т. ін. *Людський товар у них* [американців] *здавна **в ходу.** Вони собі, замість строковиків, негрів-арапів понавозили кораблями з Африки* (О. Гончар); ***В ходу** у нас вислів: трудова активність. І зараз значення такої активності не знижується, навпаки, вона повинна зростати* (З газети).

ХОЛОД

123. **[І] ХÓЛОД І (та) ГÓЛОД.** Важкі життєві умови з великими матеріальними нестатками. *— А маленьким же .. чого тільки не було йому: і **холод, й голод** — усе було волам чужим хвости крутить* (А. Тесленко). **ГÓЛОД І (та) ХÓЛОД.** *Отак жив Чіпка, ріс, виростав **у голоді та в холоді,** у злиднях та нестачах* (Панас Мирний); [Йоганна:] *Своїм достатком я йому служила і всій його громаді помагала, щоб міг він мати скрізь собі притулок, щоб **голоду й холоду** не знав* (Леся Українка).

124. **ХÓЛОД ПРОБИРÁЄ (проймáє) / ПРОБРÁВ (пройня́в) [АЖ] [ДО КІСТÓК]** *кого і без додатка.* Хто-небудь дуже змерз або когось охоплює сильний озноб від переляку, несподіванки і

т. ін. ***Холод пробирав до кісток:*** *при цілковитому безсніжжі мороз досягав кільканадцять градусів* (О. Гончар); *Вогню не розпалювали* [донбасівці]. ***Холод проймав до кісток,*** *земля замерзла* (Ю. Яновський); *Ранній* ***холод пройняв аж до костей*** [кісток], *і ми* [розвідники] *тулилися один до одного, ніби хотіли зогрітись* (Мирослав Ірчан). **ХОЛОД ПРОЙМАЄ ВІД ГОЛОВИ АЖ ДО НІГ.** ***Холод її пройняв від голови аж до ніг,*** *і вона сама не знає — кому і чого уклонилася* (Панас Мирний).

ХОЛОДКОМ

125. **З ХОЛОДКОМ.** Лінуючись, без особливого старання, зацікавлення; байдуже. *На сторінках газет він ділиться своїм досвідом з молодими овочівниками і гостро критикує тих, хто працює* ***з холодком*** (З газети).

ХОЛОДНО

126. **НІ ХОЛОДНО НІ ЖАРКО** *кому.* Кому-небудь байдуже; хтось не звертає уваги на щось. [Середа:] *Я стою за Івана — проти Яроша.* [Журавель:] *Але Івану від цього* ***ні холодно ні жарко*** (І. Микитенко); *Може, чули, мене прозвали Гайяватою. Але мені від того* ***ні холодно ні жарко*** (Ю. Збанацький); — *Ти ж знаєш мій характер! — А мені від нього* ***ні холодно ні жарко*** (П. Рєзніков).

ХОМА

127. **ХОМА НЕВІРНИЙ (невірячий).** Той, кого важко переконати повірити у що-небудь; людина, яка сумнівається у всьому. *Я став з якогось часу* ***невірним Хомою,*** *що поки не вкладу руку в рани — не можу бути цілком певним* (М. Коцюбинський); *А Глухівська канцелярія відкіля все те* [наказ про чин полковника] *взяла? — не вгавав дід Сакво.—* ***Невірний Хома!*** *— став уже гніватись пан дяк.— Глухівській канцелярії веліла так робити столиця, сама царівна написала таку рескрипту* (М. Лазорський); *Вони сходились згодом на винограднику, і сором'язливо посміювалися.. І вони їли виноградні грона... — Коли ж це все було,— спитає хтось із* ***Хом невірячих*** (М. Рудь).

ХОМУТ

128. **ХОМУТ НА ШИЇ (на шию).** Кабала, залежність. *Хіба це жених..! Троє хлопців тепер у сім'ї на сім десятин (ті чотири десятини ще* ***хомут на шиї,*** *поки виплатять за них в банк)* (А. Головко); — *Можна купити дачку, якусь хатинку на Дніпрі чи на Десні, але свій клапоть землі з житлом — це* ***хомут на шиї,*** *а хомут не відпускає нікуди* (Є. Гуцало). **ХОМУТ НА ШИЮ.** — *Куди поткнешся за позичкою? До того ж Гмирі чи Пожитька? А це вже* ***хомут на шию*** (А. Головко).

ХОЧЕШ

129. **КОЛИ ХОЧЕШ (хоч, хочете),** *у знач. вставн. словоспол.* Уживається для зосередження уваги на чому-небудь і для переконання співбесідника сприймати висловлене саме так. — *Так, справді, просто й,* ***коли хочеш,*** *— доцільно* (Іван Ле); [Петро:] ***Коли хоч,*** *Галю, то не без правди і в річах* [речах] *Луки Семеновича* (Панас Мирний); — *Ваш голос мені аж ніби знайомий. А я Лук'янів син — Данило,* ***коли хочете*** (П. Панч).

130. **СКІЛЬКИ ХОЧЕШ (хоч, хочеться).** Вдосталь. *Та не було, видно, ще ні в Антанти, ні в самого чорта таких снарядів, які могли б видовбати хлопців із схованої рідної землі, з портових підвалів та погребів! Бий, сади собі,* ***скільки хочеш,*** *коли снарядів не жалко!* (О. Гончар); *Пий, душе,* ***скільки хоч,*** *призволяйся усмак! А любив він гарненько поїсти...* (П. Грабовський); — *Дивуєтесь, може, чому мені така фантазія прийшла в голову? Ну, дивуйтеся собі* ***скільки хочеться*** (Г. Хоткевич).

131. **ХОЧЕШ НЕ ХОЧЕШ.** Незалежно від чийогось бажання, через певні обставини; мимоволі. *Трапилося так, що під самим Фастовом обломилася карета і,* ***хочеш не хочеш,*** *довелося заїхати до схизмата* (П. Панч). **ХОТЯ НЕ ХОТЯ,** *заст.* ***Хотя не хотя*** *велика сила росіян переймалася культурою і цивілізацією поляків* (О. Кониський).

132. **ЯК СОБІ ХОЧЕШ (хочете, хочте).** Незважаючи ні на що. — *От, тату, дали мені жінку, тепер візьміть її собі, бо я з нею не житиму. — Чому ж це так?..—* ***Як собі хочете,*** *а ми вкупі не будемо...* (М. Коцюбинський); — *Головний приз буде мій, це вже* ***як собі хочте*** (О. Гончар).

ХРЕСТИВ

133. **ДУРНИЙ ПІП ХРЕСТИВ** *кого.* Хтонебудь нерозумний, нерозторопний. — ***Дурний*** *тебе, Левку,* ***піп хрестив,*** *— обурювався Лесь Якубенко* (М. Стельмах).

ХРЕЩЕННЯ

134. **БОЙОВЕ ХРЕЩЕННЯ.** Перше серйозне випробування в якій-небудь справі. — *Нічого, в кожній справі найголовніше —* ***бойове хрещення.*** *Ви вже його пройшли* (Л. Дмитерко); *Ніна вільно зітхнула: молодці, дівчатка, витримали* ***бойове хрещення*** (В ім'я Вітч.).

ХРИПОТИ

135. **ДО ХРИПОТИ,** *зі сл.* к р и ч а т и, с п і в а т и *і т. ін.* Дуже сильно, голосно. *Кожну мить можна було чекати, що сюди налетить каральний загін, і тому він* ***до хрипоти*** *кричав, щоб люди йшли геть від залізниці і добиралися до лісу* (В. Петльований).

ХРИСТА

136. **ХРИСТА́ РА́ДИ; РА́ДИ [САМО́ГО] ХРИСТА́. 1.** Уживається як звертання при проханні милостині. *— Далеко, небого? — В саму Москву, **Христа ради,** Дайте на дорогу!* (Т. Шевченко); *Я старець Божий, ясновельможний князю! прошу милостині, **Христа ради*** (І. Нечуй-Левицький); // *зі словоспол.* простяга́ти ру́ки (ру́ку). З проханням про милостиню. *Людей, людей неприязних благаєш, І **Христа ради** простягаєш Коло зачинених дверей Старії руки* (Т. Шевченко); *Раз якось, простягаючи **Христа ради** од хати до хати руку, помітила Явдоха в одному дворі на вірьовці розвішані два здоровенних платки* (Панас Мирний).
2. З милості, з ласки. *Покинула вдова знову хату. Синову господу; Пішла в найми. "Стара, кажуть, стала, Нездужає..." — і огризок В вікно подавали **Христа ради**... Не дай, Боже, такого дожити* (Т. Шевченко). **РА́ДИ САМО́ГО ХРИСТА́-СПА́СА.** *— Прикажіть **ради самого Христа-Спаса,** щоб усі гнобителі — бодай вони шибениці не минули! — не знущалися з баби Горпинихи. Що я їм такого зробила?* (Панас Мирний).
3. Уживається при наполегливому проханні здійснити, зробити і т. ін. що-небудь; дуже прошу. *— Ти не знаєш, де Сидір живе? — Не знаю!..— одказав Лушня. — Тимофію! та скажи, **Христа ради**... — Що я тобі скажу?* (Панас Мирний); *І мовив мученик: "Ченці, **ради Христа,** Давайте ще вогню! Вогонь моя відрада"* (Леся Українка); *Річенко підняв голову з крісла і протягнув до неї руки,— скажіть, **ради самого Христа:** були ви щасливі коли-небудь? Дало вам щастя се ваше мізерне життя?* (Г. Хоткевич).

ХРИСТЯ

137. **ХРИ́СТЯ В НАМИ́СТІ,** *ірон.* Неохайно, без смаку вдягнена дівчина або жінка. — *Ви тільки подивіться на неї! Справжня **Христя в намисті*** (Сл. В. Ужченка).

ХРІН

138. **ЯК ХРІН У (під) НІС,** *зневажл.* Бути надзвичайно неприємним, дуже не подобатися. *— Це ж звідкіля? Щось я не чув такого.— З мого "Кавказу",— вийняв* [Тарас] *з кишені зошита.— У мене тут новеньке, таке, що панству й цензорам **як хрін у ніс**!..* (Василь Шевчук).

ХТО

139. **ХОЧ ХТО.** Кожний, всякий, будь-хто. *Почув би ти, що Шпак розумний каже.— Завидно стане **хоч кому*** (Л. Глібов); *Грицько бачив: Чіпка **хоч кого** підхилить під себе, й боявся... боявся за Христю!..* (Панас Мирний); *— Нічого не скажеш,— крутив головою Мусій,— біда **хоч кого** навчить на скрипку грати...* (Л. Первомайський).

140. **ХТО Б ПОДУ́МАВ (міг поду́мати).** Уживається для вираження подиву, обурення і т. ін. з приводу чого-небудь несподіваного, непередбаченого тощо. *— Де ж ти його* [танкіста] *бачив, татку? — Вгадай... І **хто б подумав!** В сараї у Тесленчихи...* (О. Гончар); *— За ката певно Яким... — кинула наче про себе Сусанна.— Яким.— **Хто б міг подумати!** Виняньчив нашого хлопця... Доря так його любить* (М. Коцюбинський).

141. **ХТО Б ТАМ (то) НЕ БУВ.** Кожний, всякий з певного ряду, середовища і т. ін. *Врангелівські корпуси з'єднуються в районі станції Апостолово і розвивають звідти удар на захід, в глибину Правобережної України назустріч західним союзникам — Пілсудському, Петлюрі чи **кому б там не було*** (О. Гончар).

142. **ХТО [Ж] БА́ЧИВ (вида́в)?,** *з інфін.* Уживається для вираження обурення з приводу чого-небудь, засудження чогось; не можна. ***Хто ж видав,** насадити таку силу сих лелій, та ще й білих?* (Леся Українка); ***Хто видав** так говорить матері! — сказала Кайдашиха навчаючим голосом* (І. Нечуй-Левицький).

143. **ХТО [Ж ЙОГО́ (тебе́, їх *і т. ін.*)] ЗНА́Є (зна).** Невідомо. ***Хто знає,** може, наш метелик так і вік свій короткий звікував би у темряві самотній, — та інша доля судилася йому* (Леся Українка); *— Замок добрячий, гвинтовий, так що не повинно добратися! А там **хто ж його знає.** Треба пильнувати* (Григорій Тютюнник); *— А що ви дасте? — Та **хто тебе знає,** що ти хочеш?* (Панас Мирний); *Іде та йде* [Іван-царенко], *дійшов до моря, глянув — море, кінця йому не видко; і де той острів, **хто його зна!*** (Укр.. казки). **ХТО ЗНА ЙОГО́.** ***Хто зна його,** де він брав ті прізвища! Неначе зумисне позаписував їх у своєму дурному поминальникові* (І. Нечуй-Левицький).

144. **ХТО КУДИ́ [БА́ЧИВ (попа́в)].** У різні боки; урізнобіч. *На паровозі бійка. На страшному льоті посипались солдати з вагонів, **хто куди.** Летить поїзд* (О. Довженко); *— Учні розбігалися **хто куди** — на подвір'я, на вулицю...* (М. Понеділок); *Хлопці поховалися в кущі й відстрілювалися деякий час, але коли свист отамана дозволив утечу, всі порскнули **хто куди бачив*** (Г. Хоткевич); *Тут .. усі рушили із-за стола, та, **хто куди попав,** мерщій надвір дивитися, як будуть танцювати* (Г. Квітка-Основ'яненко).

145. **ЯК (мов, мо́вби *і т. ін.*) ХТО НА СТО КО́НЕЙ ВИ́САДИВ** *кого.* Хто-небудь перебуває у піднесеному настрої. *Учителька радісними очима дивилася Оксані вслід. Верталася потім у клас,*

мовби її хто на сто коней висадив!.. (Олена Пчілка).

146. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **ХТО КИ́НУВ ГАРЯ́ЧОГО ПРИ́СКУ** *на кого.* Хто-небудь раптово відчув сильне хвилювання, збентеження і т. ін. *На Мар'ю* ***наче хто кинув гарячого приску*** (Панас Мирний).

147. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **ХТО [НОЖЕ́М (серпо́м)] РІЗНУ́В (різону́в) [ПО СЕ́РЦЮ]** *кого.* Кому-небудь стало боляче, дуже прикро. — *Не жилець він .—* ***мов хто серпом різнув по серцю*** *Уляну, так тії Грицькові слова* (Панас Мирний); *Софію* ***наче хто різонув по серцю.*** *Нещасна дитина, як їй хочеться, мабуть, мати годинника* (А. Дімаров). **НА́ЧЕ ВДА́РИВ ХТО ГО́СТРИМ НОЖЕ́М.** *Юлдаш раптом відчув, що ці слова шпигнули його в самісіньке серце,* ***наче вдарив хто гострим ножем*** (О. Донченко).

148. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін* **) ХТО ПІДМІНИ́В** *кого.* Хто-небудь змінився, став зовсім іншим. — *Розумієте, Тарасе Демидовичу, моїх учнів* ***ніби хто підмінив.*** *Ваш патефон подіяв магічно* (Ю. Збанацький); *Після того, коли повернулася з суду над Княжевичем та побувала на заводі у наших шефів, жінку* ***наче хто підмінив*** (В. Кучер).

ХУТРІ

149. **НА РИ́Б'ЯЧОМУ (ри́б'ячім) ХУ́ТРІ,** *ірон.* Який погано гріє (про верхній одяг). — *Хоч обстібайтеся, товаришу,— сказав щиро Цигуля Григорові,— бо надворі бере. А в вас, бачу, пальтечко* ***на риб'ячому хутрі*** (А. Головко); *Степан Васильович кидає припорошену щуку прямо в кишеню благенького,* ***на риб'ячім хутрі*** *пальтечка* (М. Стельмах).

Ц

ЦАБЕ

1. **ВЕЛИ́КЕ ЦАБЕ́,** *перев. ірон* Поважна особа, яка займає високу посаду або має великий вплив у суспільстві, в колективі. — *Що мені благочинний! Куди ж пак:* ***велике цабе!*** (І. Нечуй-Левицький); *А то, раз, кажуть батько, перестрів їх, чумаків наших, панок якийсь та: "Давайте, — каже, сякі-такі чумаки-мужики, мито!" Та й канчуком заміряється. Через його землі, бач, їхали —* ***велике цабе!*** (Нар. опов.); — *Справді, Маєр якось незвично поводився,— озвалася Галина Іванівна,— мабуть, отой висушений — дуже* ***велике цабе*** (В. Лисенко); // *в чому.* Відома, компетентна в певній галузі особа. *Він, кажуть, якесь* ***велике цабе*** *в геології. Землю наскрізь бачить* (М. Рудь).

2. **НЕВЕЛИ́КЕ ЦАБЕ́,** *ірон.* Особа, що не займає високої посади, не має ніякого впливу в суспільстві, в колективі. — ***Невелике цабе!*** — *посміхнувся полісмен. — Забирайся геть! — верескнув отетерілий бармен, насуваючись на полісмена* (А. Крижанівський).

ЦАП

3. **ЯК ЦАП (вовк) У (на) ЗО́РЯХ,** *зі сл.* р о з б и р а́ т и с я, р о з у м і́ т и *і т. ін., ірон.* Уживається як категоричне заперечення змісту зазначених слів; зовсім не (розбиратися, розуміти і т. ін.). — *Е-е, Йванку, ти кумекаєш у тютюнах* ***як цап у зорях*** (З газети); *Розуміється* ***як вовк на зорях*** (Укр.. присл..).

ЦАПА

4. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **З ЦА́ПА (з козла́) МОЛОКА́** *з кого—чого, від кого—чого, ірон.* Немає зовсім. *Як подивлюсь на хист теперішніх людців, На витребеньки їх... Та що з ними мороки.. Яка пожива з їх* [них]?.. ***Як з цапа молока*** (П. Гулак-Артемовський); *Давно треба було вигнати цього чепуруна і задаваку полковника Клотца із нашого штабу. Від нього користі* ***як з цапа молока*** (П. Гуріненко); *Скільки грошей тратиться на цю поліцію..,— а користі від них обох* ***як з козла молока*** (Д. Бедзик); — *Зараз із тих боліт користі* ***як з козла молока.*** *Заросли очеретом, рогозом та осокою* (І. Цюпа). **ЯК З ЦА́ПА ВО́ВНИ.** *Із нього науки* ***як з цапа вовни*** (І. Франко).

ЦАР

5. **ЦАР ЗЕМНИ́Й,** *уроч.* Людина. *Скажи ж мені,* ***царю земний*** *— чоловіче, що твоє, а що світове?* (Панас Мирний).

6. **ЦАР І БОГ** *перев. для кого.* Той, хто має необмежені права, все вирішує, за все відповідає, всім управляє. *Володар тієї місцевості — самець, котрий виборов свої права у боях з конкурентами. Він —* ***цар і бог*** *для трьох, чотирьох, а часом і шести самок, що проживають у його володіннях, а також для 20-30 малюків "повзункового віку"*

(З журналу); — *Ви ж, дорогий чоловіче,* ***цар і бог*** *всієї лісової займанщини — стільки лісу у Вашому розпорядженні* (З газети).

7. **ЦАР (князь) ТЬМИ,** *книжн.* Чорт. [Єпископ:] *Ми кесаря шануємо і владу, не повстаєм ні словом, ані ділом супроти них, а тільки* ***князю тьми*** *ні жертви, ні поклонів не даємо* (Леся Українка).

ЦАРСТВО

8. **КАЗКÓВЕ ЦÁРСТВО,** *нар.-поет.* Дивовижно гарне місце з незвичайним рослинним та тваринним світом. *Ми їздили туди* [в гроти]. *Лягали на дно човна і за хвилину опинялися в* ***казковому царстві*** (М. Коцюбинський).

9. **МÉРТВЕ ЦÁРСТВО,** *нар.-поет.* Місце, де відсутні живі істоти, де панує абсолютна тиша. *Була темна осіння ніч... Скрізь тихо, темно, сумно, наче в* ***мертвому царстві*** (Панас Мирний); — *А тут — тихо та сумно, як у болоті; сонно, німо, як серед* ***мертвого царства;*** *а дома — гірше, ніж у пеклі!* (Панас Мирний).

10. **СÓННЕ ЦÁРСТВО; ЦÁРСТВО СНУ.** **1.** Тиша, спокій, безмовність, коли всі сплять. *Він все ще надіявся, що всі скоро заснуть і запанує те* ***сонне царство,*** *яке дасть йому можливість вийти з хати на побачення* (Григорій Тютюнник); ***Царством сну*** *здаються зали* (І. Муратов); // Стан спокою або бездіяльності. — *Полетіли бризки, і* ***сонне царство*** *водяних відображень, загойдавшись, пересипалось срібними іскрами* (А. Шиян); *Ми розпрощалися з* ***сонним царством*** *на великих засіданнях, воно пішло в минуле* (З газети).
2. Люди, охоплені сном. *Коло його* [нього] *розвернулося* ***сонне царство*** (Панас Мирний).

11. **ТÉМНЕ ЦÁРСТВО.** Відстале, некультурне суспільне середовище. ***Темнеє царство*** *скоріше руйнуйте, Світле, нове на руїнах збудуйте!* (Пісні та романси..); // Відсталість, неосвіченість, неуцтво і т. ін. *Землю вистилали глухі бур'яни та жаб'ячі печериці, а в людських душах — звивали кубла* ***темного царства*** *сили: лиха заздрість, глуха віра та безнадійність довічна* (Панас Мирний).

12. **ТРИДЕВ'ЯТЕ (тридесяте) ЦÁРСТВО** (*рідше* **королівство**), *нар.-поет.* Дуже далека країна, земля. ***В тридев'ятім славнім царстві,*** *де колись був цар Горох, а тепер на господарстві мудрий пан, вельможний Ох* (Леся Українка); ***У тридев'ятому царстві, у тридесятому королівстві!*** *(так починав Івась свої казки, бо чув він і читав, що більшість казок так починається)* (Грицько Григоренко). **ТРИДЕСЯТЕ ВОЛОДÁРСТВО.** *Десь-то, в тридев'ятім царстві, в* ***тридесятім володарстві,*** *Жив був славний цар Дадон* (Переклад М. Рильського).

13. **ЦÁРСТВО НЕБÉСНЕ (Вічне, Бóже),** *рел.* **1.** Рай. — *Не журися, Насте, об худобі.. Стережись, щоб вона тобі не перепинила дорогу до* ***Царства Небесного*** (Г. Квітка-Основ'яненко); *Вона замолоду, бувши замужем за дияконом і натерпівшись і холоду й голоду, як овдовіла й перейшла до брата жити, то мов у* ***Царство Боже*** *попала* (Панас Мирний).
2. *кому.* Уживається при згадці небіжчика для вираження побажання йому загробного райського життя. — *А-а! Пригадую, пригадую. Був колись такий тип у Сміянах. Помер,* ***Царство йому Небесне*** (О. Бердник); — *Гм... старий Пруденко, приміром, успокоївся не так давно,— кахикнув Лелека і погладив вуса.— Т-а-а-к,— протягла Розумиха, але не повела і бровою.—* ***Царство йому Небесне,*** *вічний спокій душі. Статечна людина була* (М. Лазорський); *Хоть* [хоч] *од Дідони плив* [Еней] *поспішно, Та плакав гірко, неутішно. Почувши ж, що в огні спеклася, Сказав: — Нехай їм* ***Вічне Царство*** (І. Котляревський).
3. *ірон.* Страта, смерть. *Він допоміг нам хутенько знайти в Корчуватому справжню гідру фашизму із списками наших людей, складених для* ***Царства Небесного*** (Ю. Яновський).

14. **ЦÁРСТВО ПІТЬМИ́ (тьми, мли),** *книжн.* Відстале, некультурне суспільне середовище. *І не воскресне* ***царство мли*** (М. Рильський).

15. **ЦÁРСТВО ТІ́НЕЙ,** *книжн.* Потойбічний світ. *Під фрескою мозаїка, що зображає цілу плетеницю містерій в пам'ять Адоніса, його підземну мандрівку по* ***царству тіней*** *і його воскресіння в постаті Діоніса* (Леся Українка); *Що стосується єгиптян, то вони були певні того, що за допомогою добре продуманих засобів можна забезпечити собі повне благоденство в* ***царстві тіней*** (З журналу).

ЦАРЯ

16. **БЕЗ ЦАРЯ́ (без царкá) В ГОЛОВІ́.** **1.** Розумово обмежений, недалекий, безрозсудний. — *Я вважав, що ця роль якраз для мене. Сам Гоголь пише, що Хлестаков — "тоненький, худенький...* ***без царя в голові...*** *неспроможний зупинити постійної уваги на якій-небудь думці..."* (В. Нестайко); *Мартоха не з тих, що* ***без царка в голові*** (Є. Гуцало).
2. Нерозумно, безрозсудно. *Пощо на чолі поміщено книжку Ніцше..— сю блискучу, а фальшиву балаканину, сю справді анархістичну філософію, роблену* ***"без царя в голові",*** *— сього абсолютно не розуміємо* (І. Франко).

17. **ЗА ЦАРЯ́ ГОРО́ХА (Панька́, Тимка́, Хме́ля).** Дуже давно, у дуже давні часи. — *За царя Гороха, значить? — чухаючись, одказав Сидір* (Панас Мирний); *Хтось колись, очевидно, ще **за царя Гороха,** вирішив, що підручник неодмінно має бути нудним* (З газети); *Се килим-самольот чудесний, **За Хмеля** виткався **царя,** літа під облака небесні, До місяця і де зоря* (І. Котляревський). **ЗА ЦАРЯ́ ГОРО́ХА (Митро́хи), ЯК (колú) ЛЮДЕ́Й БУЛО́ ТРО́ХИ.** — *Йому* [панові], *мабуть, здавалось, що він і тепер панує на Вкраїні, як було колись **за царя Гороха, як людей було трохи*** (І. Нечуй-Левицький); [Іван:] *Та й давно то, мабуть, було, ще **за царя Гороха, як було людей трохи*** (М. Кропивницький); ***За царя Митрохи, коли людей було трохи*** (Укр.. присл..). **ЗА ЦАРЯ́ ГОРО́ШКА, КОЛИ́ ЛЮДЕ́Й БУЛО́ ТРО́ШКИ.** — *Певно, не впізнав, га? Хіба не пам'ятаєш, як ми зустрічалися **за царя Горошка, коли людей було трошки?*** (Ю. Збанацький). **ЗА ЦАРЯ́ ПАНЬКА́ (Тимка́, Томка́), ЯК БУЛА́ (ста́не) ЗЕМЛЯ́ ТОНКА́.** *Колись, ще **"за царя Панька, як була земля тонка",** приходили до лиманів бердянських люди.., зариваляся в калюжу, лежали під сонцем у тій густій багнюці й вилазили з неї дужими та кріпкими* (Остап Вишня); ***За царя Тимка, як була земля тонка,** — пальцем проткни — та й води напийсь* (Укр.. присл..); — *У Ганки й льоду на Водохреща не вициганиш... Хіба що **за царя Тимка, як стане земля тонка*** (Є. Гуцало); ***За царя Томка, як земля була тонка*** (М. Номис).

18. **ЯК ДО ЦАРЯ́ НА ІМЕНИ́НИ,** *зі сл.* і т и́, б і г т и *і под.* Дуже поспішаючи. — *Куди це він летить, **як до царя на іменини?*** (Сл. Ужченків).

ЦВІКАТИ

19. **ЦВІ́КАТИ (цві́ркати, цвірі́нькати) В ВІ́ЧІ (в о́чі)** *кому.* Дорікати, докоряти кому-небудь чимсь. — *То ти смієш мені **цвікать в вічі?*** (І. Нечуй-Левицький); —*Заберіть собі те, що віддали. Наче не знаєте, що ваш ґрунт злидні відрізали. Хватить мені **цвікати в очі** своїм добром* (М. Стельмах); *Докію вони щодня заставляли йти на роботу в колгосп, щоб не **цвіркали** Чумакам **у вічі,** що не ходять у поле* (В. Кучер); — *Гадаєш, мені це мило, як кожний з знайомих приходить і **цвірінькає** мені **в вічі,** що ось то вона була тією, котра з-поміж цілого гурту знайомих і чужих вибавила мене одна від смерті* (О. Кобилянська).

ЦВІРКАТИ

20. **ЦВІ́РКАТИ ЧЕ́РЕЗ ГУБУ́** *на що, грубо.* Ставитися до чогось з презирством; нехтувати чим-небудь. — *Та ти ж, хлопче, любуйсь теперішнім нашим життям, молись на його* [нього], *тішся ним, уважай його, а не **цвіркай через губу** на все...* (Нар. опов.).

ЦВІРКУНИ

21. **ЦВІРКУНИ́ ТРІЩА́ТЬ У ГОЛОВІ́** *у кого, кому.* Хто-небудь легковажно себе поводить. *Забалакається* [Хівря] *з парубком — забудеться за діло.. Тож якраз був час, коли почали Хіврі **в голові цвіркуни тріщати,** а на думці: пісні, поцілунки, квіти, зорі* (Грицько Григоренко).

ЦВІСТИ

22. **ЦВІСТИ́ ЯК МАК.** Бути у розквіті фізичних і духовних сил. *Хлопці їли, дивились на Стеньку, а вона вже **цвіла як мак...** Д'ех! до чого була струнка та красива молодиця, а очі її, як у кози дикої, тільки хитренькі трошки* (М. Хвильовий). **ЦВІ́ТОМ ЦВІСТИ́.** *Багато із названих словосполучень .. усталилися в загальнонародній мові як стійкі, фразеологічні словосполучення типу: **цвітом цвісти*** (Пит. мовн. культури).

ЦВІТ

23. **ЯК МА́КІВ ЦВІТ. 1.** Гарний, вродливий. — *Панна сотникова, щоправда, змінилась, але змінилась на краще: панна зараз **як маків цвіт*** (М. Лазорський); — *Немов уві сні, минуло весілля. **Як маків цвіт** сиділа у вінку Геня, а поруч дружки і світилки* (В. Большак).
2. Прекрасний. — *Сей світ **як маків цвіт;** як-то на тім буде! — каже було стара, похитуючи головою* (Марко Вовчок).
3. Дуже, надто. *Жарт був звичайний, гуцульський, але від нього чомусь зашарілася Маруся **як маків цвіт*** (Г. Хоткевич).

ЦВІТІ

24. **У ЦВІ́ТІ [ЛІТ].** Молодий, у розквіті фізичних і духовних сил. — *Годі, матусю! Шляхом потернованим Сміливо йшов він, бо краще загинути, **В цвіті** померти за правду скатованим, Аніж на тебе хоч плямочку кинути* (П. Грабовський); *Це вже не Ксенія Петрівна, а дівчина **в цвіті** закружляла в юному танці* (М. Стельмах); — *О жах! Умерти у цих джунглях **у цвіті літ?** О-о! — мліла вона від страху* (Григорій Тютюнник).

ЦЕНТР

25. **ЦЕНТР ВАГИ́.** Основне, головне у чому-небудь. *Головний затвердив загальний план робіт на цей сезон. Вісімдесят тисяч кубометрів на лівій протоці і п'ятдесят тисяч на правій. **Центр ваги** припадає на лівий берег* (Г. Коцюба).

ЦИГАН

26. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.*) **ЦИ́ГАН КОПІ́ЙКИ,** *зі сл.* н е х о т і́ т и, *ірон.* Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного слова;

дуже (хотіти). — *Я бачу по всьому, що ви, Олексію Федоровичу, не хочете слави **як циган копійки*** (З газети).

27. **ЯК** (**мов, ніби** *і т. ін.*) **ЦИ́ГАН НА СА́ЛО** (**до са́ла**), *зі сл.* ла́сий, охо́чий *і под.* Дуже, надзвичайно. — *Чи ти бачив таких панів, щоб їм гроші були не милі?.. Вони, сії пани, на гроші такі ласі, **як циган на сало,** братіку! Їм до віку, до суду буде мало!* (Марко Вовчок).

28. **ЯК** (**мов, ніби** *і т. ін.*) **ЦИ́ГАН СО́НЦЕМ,** *зі сл.* крути́ти, верті́ти *і под.* Дуже сильно або вправно. — *Голоштанько Мірошниченко вже крутить селом **як циган сонцем*** (М. Стельмах); *Для інших він працівник райвідділення, лейтенант, авторитет, а для неї просто Костя, почувається, що крутить ним це дівча **як циган сонцем*** (О. Гончар); — *Крутитиме* [резидент] *нами **як циган сонцем:** той резидент нічого не питатиме, а робитиме, що скажуть згори* (М. Лазорський). **ЯК ЦИ́ГАН РЕ́ШЕТОМ.** — *Течія тут крутить **як циган решетом,**— озвався дід Коваль* (С. Голованівський).

29. **ЯК** (**мов, ніби** *і т. ін.*) **ЦИ́ГАН У ВІ́ВЦЯХ,** *зі сл.* розбира́тися, *ірон.* Уживається як категоричне заперечення змісту зазначеного слова; зовсім не (розбиратися). *Хоч Михайло Іванович і бачив на своєму віку чимало людей, та вмів у них розбиратися **як циган у вівцях*** (З журналу).

ЦИКЛ

30. **НУЛЬОВИ́Й ЦИКЛ.** Початок, початковий етап чого-небудь. — *Снідаючи, він мимоволі подумав, що його життя за останній час спинилося, застигло на **нульовому циклі*** (М. Колесников).

ЦИФРА

31. **ДУ́ТА ЦИ́ФРА.** Навмисне перебільшені кількісні показники, які не відповідають дійсності. *Керівництво просто намагається позбутися того баласту в середовищі, який утворився внаслідок гонитви за **дутою цифрою*** (З газети); *Фахівці **дутих цифр** — по-місцевому "надуванчики"* (З журналу).

32. **СПРА́ВНА ЦИ́ФРА.** Фіктивні позитивні показники в яких-небудь документах, паперах і т. ін. *Окозамилювач, рвач дбав про одне: будь-якою ціною виконати план, добитися **справної цифри*** (З газети); *Незавидні керівники на місцях тільки й дбали про те, щоб у них завжди **цифра була справна** перед вищим начальством* (В. Кучер); — *Переховувала Гутиху, але не признається.— У нас признається...— Тодось засміявся — ніби пилкою по залізу.— А не захочемо возитися — **цифра буде справна,** хто перевірятиме: Гутиха чи не Гутиха* (В. Дрозд).

33. **ЦИ́ФРА КРУГЛЕ́НЬКА** (**кру́гла**). Досить велика кількість чого-небудь або значна сума. — *Проблема складна,— мовив він задумливо. Лишається понад дев'яносто тисяч кубометрів. **Цифра кругленька,** це п'ятнадцять-двадцять тисяч на місяць* (Г. Коцюба); *Інші .. тиждень тому дзвонили-надзвонювали, нажимали й натискували, вимагаючи **круглої цифри*** (А. Дімаров).

ЦІДИТИ

34. **ЦІДИ́ТИ / ПРОЦІДИ́ТИ КРІЗЬ ЗУ́БИ,** *зневажл.* Говорити неохоче або невиразно, ледве розтуляючи рот. *Але агроном Горлов — непохитний. Він щось **цідить крізь зуби** .. про те, що тут* [у радгоспі] *досі не навчилися прислухатися до голосу сільськогосподарських авторитетів* (П. Оровецький); *Майор, не обертаючись, люто **цідить крізь зуби:** — Негайно ж, негайно замовкніть! Бракувало ще, щоб підлеглі...* [бунтували] (Н. Тихий); *Молодий стурбований голос щось тихо промовив до кулеметника. Той **крізь зуби** злостиво і спокійно **процідив:** — Зараз, товаришу командир* (М. Стельмах). **ЦІДИ́ТИ СЛОВА́ КРІЗЬ ЗУ́БИ.** *А Сафатові повиділося, що Стрибог, мабуть, хоче хмуритися; тим-то низенько склонився й несміло **цідив слова крізь зуби*** (Л. Мартович).

35. **ЦІДИ́ТИ СЛОВА́** (**сло́во за сло́вом, сло́во по сло́ву**). Говорити повільно, неквапливо, невиразно, ніби неохоче. *Вона* [Маланка] ***цідила слова,** немов отруту* (М. Коцюбинський); — *А ти це чого голос підняв, начебто правда на твоєму боці? Совість заговорила? — **цідив слова** Мірошниченко* (М. Стельмах); *Обидві вони **цідили слово за словом** з таким тоном, неначе на ввесь світ промовляли якісь закони доброго розуму і високої вподоби* (І. Нечуй-Левицький); — *Працюю в котловані гідростанції. Та я тут недавно. Приїхав трохи підробити,— **цідив,** як крапельки, **слово по слову,** ніби йому було важко говорити* (Г. Коцюба).

ЦІКАВИЙ

36. **ЦІКА́ВИЙ НА ЯЗИ́К.** Який уміє влучно, майстерно і дотепно висловлювати думки. — *Кого ж би то попросити в свати? — спитав Балабуха.— Бери, сину, дядька .. та прихопи ще на пристяжку й тітку. Тітка **цікава на язик,** та й дядько добрий торохтій: щось таки та виторохтять* (І. Нечуй-Левицький).

ЦІЛИТИСЯ

37. **ЦІ́ЛИТИСЯ / ПРИЦІ́ЛИТИСЯ В ТО́ЧКУ.** Говорити або робити саме те, що потрібне, своєчасне, відповідає конкретній ситуації. — *А ви, колего, бачу, не один пуд солі з'їли на посадках — **прицілились саме в точку*** (І. Гребенюк).

ЦІНА

38. **ГРІШ (копійка, шаг) ЦІНА́ [В БАЗА́РНИЙ ДЕНЬ]** *кому, чому.* Хто-небудь або що-небудь нічого не варті, нічого не значать. — *Життя, життя! — витріщився на матір Омелян.— **Гріш ціна** йому тепер* (М. Стельмах); — *Чого ж. Твоя* [поліцаєва] *влада теж видавала якісь папірці. Їм, правда, **гріш ціна в базарний день*** (В. Большак); *Йому **копійка ціна,** і ніякого авторитету він ніколи не завоює* (І. Микитенко); — *Співали тобі про кохання, може, ще й вічне, але **шаг ціна** тим словам* (В. Підмогильний). **[КРА́СНА] ЦІНА́ — [ЛА́МАНИЙ (мі́дний)] ГРІШ (п'ята́к).** [Ельза:] *А що, коли Грета Норман все-таки піде грати в новий театр?* [Шредер:] *Коли це трапиться, то вам всім **ціна — ламаний гріш!*** (В. Собко); ***Ціна** людям без Батьківщини, без громадської турботи про її розквіт, зміцнення її могутності — **мідний гріш*** (З газети); *Твоєму богатирю .. **красна ціна — п'ятак*** (О. Ковінька).

ЦІНИ

39. **ЦІ́НИ КУСА́ЮТЬСЯ** *на що.* Що-небудь надто дорого коштує. ***Ціни** на сільськогосподарську техніку **кусаються*** (З газети); *Груші були здорові і надто запашні, тому на ярмарку і **ціни** на них **кусалися*** (З журналу).

ЦІНІ

40. **В (на) ЦІНІ́.** Який коштує великі гроші; дорогий. — *Земля тепер **в ціні** — по п'ятдесят карбованців десятину не купиш* (Панас Мирний); *Мій хлібе рідний! Був ти **на ціні** В важкі літа, у бідні трудодні, В скупім пайку, у фронтовій траншеї* (А. Малишко).

ЦІНОЮ

41. **БУДЬ-ЯКО́Ю ЦІНО́Ю.** Незважаючи ні на що, яким завгодно способом, за всіляких умов, обставин. *Доки плацдарм не буде знищено — армія його* [Врангеля] *буде зв'язана, скута. Знищити! Знищити негайно, **будь-якою ціною!*** (О. Гончар); *Поклали визволити їх* [товаришів] ***будь-якою ціною*** (М. Олійник).

42. **ДОРОГО́Ю ЦІНО́Ю.** Великими зусиллями, напруженням або завдяки багатьом втратам, значним ускладненням, поступкам і т. ін. [Химка:] ***Дорогою ціною** той спокій дістався мені: честі позбулася, лихої слави набулася* (Панас Мирний); *Народ .. дуже **дорогою ціною** окупив перемогу над фашизмом* (Я. Галан); *Телефон, який Петренко-Валуа виборов **дорогою ціною** принижень, довелося перевести на тестя, який жив у сусідньому під'їзді* (А. Крижанівський).

ЦІНУ

43. **ЗА ВСЯ́КУ ЦІНУ́.** Обов'язково, неодмінно: за всіляких умов, обставин, незважаючи ні на які труднощі чи перешкоди. — *А він — дурень. Радий **за всяку ціну** одкараскатись від неї і не знає як* (М. Хвильовий); *Старшина Колотуха .. повинен був **за всяку ціну** пробитися до своїх, знову стати до бою* (П. Автомонов); ***За всяку ціну** треба було стати господарями на залізниці* (М. Стельмах); *Вона* [Регіна] *викинула наперед себе руки, ніби **за всяку ціну** мала спіймати Гайдамаку* (Б. Бойко).

ЦОБ

44. **НІ ЦОБ НІ ЦАБЕ́,** *зневажл.* Нетямущий, обмежений. *Поставили нового начальника Таке — **ні цоб ні цабе*** (Сл. Ужченків).

ЦОКОТІТИ

45. **ЦОКОТІ́ТИ (цокота́ти, цо́кати) ЗУБА́МИ.** Тремтіти від холоду, страху і т. ін. — *Ну, вже ж для гостей напалять! — відказав пан Турковський.— А завтра будемо **зубами цокотіти,**— вкинула прикро Надя* (Леся Українка); — *Лишенько! Хоча б у двері не добивалося! — знову **цокочучи зубами,** прошепотіла Килина* (І. Сочивець); *Вскочив* [Пилипко] *у хату, як пуп, синій, **зубами цокоче*** (Панас Мирний); — *Ой, дядьку, привид! — **цокотимо зубами.**— Де? — Ой на цвинтарі, там у кущах!* (Нар. опов.); *На зимового Миколая завжди було холодно, ми **цокали зубами*** (В. Минко). **ДЗВОНИ́ТИ ЗУБА́МИ.** ***Дзвоню зубами,** бо мені зимно* (М. Коцюбинський). **ЛЯ́СКАТИ ЗУБА́МИ.** *Тимко, мокрий, посинілий, **ляскаючи зубами,** виліз на берег* (Григорій Тютюнник). **СІКТИ́ ЗУБА́МИ.** *Їй нараз зробилося якось зимно-зимно, так що почала голосно **сікти зубами*** (І. Франко).

ЦУР

46. **ХАЙ (неха́й) ЙОМУ́ ЦУР.** Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось. — *Ох... як ти мене злякав, **хай йому цур!..**— переводячи дух, .. обізвалася вона до Грицька* (Панас Мирний); *Ся благодать* [тепло] *почалася тільки з вчорашнього дня, а то було таке, що **нехай йому цур,** бодай не верталось* (Леся Українка).

47. **ЦУР ТОБІ́ (йому́, їй, їм, вам) [[ТА (і)] ПЕК ТОБІ́ (йому́, їм, їй, вам)].** Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення чогось. ***Цур тобі, пек тобі,** як запишався, що в новую свитку прибрався!* (Укр.. присл..); — *Недостойні мужики, щоб над ними голови стільки ламали. Не розуміє свого інтересу — **цур йому пек*** (М. Хвильовий); *Та **цур їм*** [панам]*! Шкода на них часу й паперу* (М. Коцюбинський);

— Цур вам! — підхопився Петро.— Що це ви таке верзете, чоловіче? Отямтеся! (М. Чабанівський). **ЦУР ТА (і) ПЕК.** *—Денис? Щось у старого звихнулося ще тоді...* ***цур та пек*** *згадувати* (П. Козланюк); *Коли ж побачила завтра Хведька, та ще з чужого села, то вже Стецькові* ***цур і пек*** (Г. Квітка-Основ'яненко).

ЦУРКА

48. **ЦУ́РКА НАВІ́КИ** *кому, чому.* Настане кінець кому-, чому-небудь. *Тихо, з осторогою промовляють* [селяни] *один до одного: — Ну що? Га? — Та хто ж його знає... Кажуть, що тепер панам* ***цурка навіки*** (І. Микитенко).

ЦУ́РКИ

49. **ДО ЦУ́РКИ. 1.** На дрібні, невеликі частини. *Я перескочив через межу і ринувся просто на них* [фашистів], *вскочив у саму їхню гущу. Одного метнув через себе багнетом. На другому розбив* ***до цурки*** *приклад* (Ю. Яновський).
2. Повністю все, без залишку. *Вранці дізнаються, кого обідрано* ***"до цурки"*** (М. Хвильовий); *Через рік папку, в якій було підшито справу Явдохи Гонти, секретар віддав в архів, а ще через рік голодні миші з'їли папку* ***до цурки*** (О. Донченко); // Остаточно, до кінця. *Адже тим часом втратимо* ***до цурки*** *все і всіх, хто цю освіту здатен забезпечувати* (З газети); // *зі сл.* б и́ т и, н и́ щ и т и *і под.* Дощенту. *В голові майнуло — турки! Тут наш предок на коня: З козаками бив* ***до цурки*** *Ворогів, рубав до пня* (Д. Білоус). **ДО ЦУ́РИ.** [Оксана:] *Добивати треба сучих синів* ***до цури*** (М. Куліш). **ДО ЦУ́РОЧКИ.** *Я, бачся, каганець усе ховав під свитку. Та якось тее... зирк — горить! І, батечку! як обхопило — Усе* ***до цурочки*** *згоріло* (Л. Глібов); [Харитон:] *Мабуть, у того, що виливав, геть ховрах хліб вибив?* [Кирило:] ***До цурочки,*** *дощенту!..* (М. Кропивницький).

ЦУРКИ́

50. **НА ЦУРКИ́.** На невеликі окремі частини. *В колінах захрумтіло, і здалося, що то стан його такий крихкий і ломиться* ***на цурки*** (Іван Ле); *Той* [Никанор] *сидів біля столу у свиті, як прибув, нероздягнений, і здавалося, що його чорна постать от-от роздушить* ***на цурки*** *білий чистий стіл* (І. Микитенко). **У ЦУ́РИ.** [Конон:] *А я свою гармонію чисто рішив, як брязнув нею об землю, так* ***в цури*** *і розлетілась* (М. Кропивницький).

ЦУРОЧКИ

51. **НІ ЦУ́РОЧКИ.** Абсолютно, зовсім нічого. *Вони ж пильнують, щоб у саду не було ні смітинки,* ***ні цурочки*** (С. Скляренко); *Батько при виході наказував* [дочкам]: *— Полоти чистенько, щоб не було бур'яну* ***ні цурочки*** (З журналу).

ЦУРОЧЦІ

52. **ПО ЦУ́РОЧЦІ.** Окремими частинами; потроху. *— Дбали люди, дбали, а тепер що вийшло? Самі ж і розтягають* ***по цурочці.*** *Гай-гай. А як наші німчика відженуть та назад вернуться, де зерно, де пляшки, де гарбочки, де реманент? Що ми скажемо? Який одвіт* [яку відповідь] *дамо?* (Григорій Тютюнник).

ЦУРПАЛКИ

53. **НА ЦУРПА́ЛКИ (на цуру́па́лки).** На дрібні шматки. *Буря дуби* ***на цурпалки*** *трощить, а травичку тільки нагинає* (М. Стельмах); *Привітався не привітався Петро, одразу ж за сокиру. Цюкне — ясен* ***на цурпалки*** *розлітається* (М. Рудь); *— Уже те ружжо* [рушницю] *до скількох раз бив* ***на цуруралки*** *— а він його шворками перемотує — і далі своєї — скаржився Гордій* (Григорій Тютюнник). **НА ЦУРПА́ЛОЧКИ.** *Кайдаш кинув з усієї сили кочергою, вихопив з їх рук мотовило і потрощив його* ***на цурпалочки*** (І. Нечуй-Левицький).

ЦУЦИК

54. **ЯК ЦУ́ЦИК,** *зі сл.* бі́гати. Невідступно. [Домця:] *Ледачий спокою не дає, бігає за мною слідком* ***як цуцик*** (І. Карпенко-Карий).

ЦУЦИКА

55. **ЯК ЦУ́ЦИКА,** *зі сл.* гані́ти. Дуже, сильно. *Від рання й до ночі на ріллі так ухоркаєшся, що не тільки за книжку, а й за ложку не візьмешся. А є трохи вільного часу — мати ганяє* ***як цуцика.*** *Дров нарубай, води принеси, в корови повичищай* (Григорій Тютюнник).

ЦЯТКА

56. **КО́ЖНА ЦЯ́ТКА (ця́точка)** *чого.* Щось найменше; найменша часточка чого-небудь. *Нерушиме лише прагнення свідомості охопити собою всебуттсвість, тобто — наповнити любов'ю й радістю* ***кожну цятку*** *всесвіту* (О. Бердник); *Старий єгер Василь Гук поволі йшов густими заростями лісу. Ішов, як завжди, не поспішаючи, .. відчуваючи* ***кожною цяткою*** *тіла й душі доброзичливий спокій дубів, ліричну задуму беріз, древню щедрість запахущих сосон, що невтомно гудуть і шепочуть пісню вічності* (О. Бердник); *—* ***Кожна цяточка*** *життя відкриває очі у цілий світ. Хіба це так тяжко втямити?* (О. Бердник).

ЦЯТОЧКИ

57. **ДО [ОСТА́ННЬОЇ] ЦЯ́ТОЧКИ (ця́ти).** Цілком, повністю. *Їй* [матері] *здавалося несправедливим, коли малюк, який належить їй* ***до останньої цяточки*** *на тілі, раптом тягнеться до поморщеної дідової шиї і обіймає, цілує* (Ю. Яновський); *Відповідає за все гетьман коронний, а*

*польний тільки має пильно справляти його накази, ото ж я їх до **цяти** й справив...* (М. Старицький).

58. **НІ (ані) ЦЯТОЧКИ (цяти).** **1.** Абсолютно нікого або нічого. [Гелен:] *Касандро, се ж безумство! Річ видима: ахейський табор* [табір] *спорожнів; на морі ані човна, **ні цяточки** немає* (Леся Українка); *Село ніби спало.. Ніде на вулиці **ні цяточки*** (А. Головко). **НІ ЦЯТИНОЧКИ.** *Комин був білий, на йому не видно **ні цятиночки*** (І. Нечуй-Левицький).
2. Зовсім, ніскільки. *Я мовив: Сумний твій стан! Та з твоїми панами Я співчуття не маю **ні цяти*** (І. Франко).

ЦЯЦЬКА

59. **ЯК (мов, наче** *і т. ін.*) **ЦЯЦЬКА.** Гарно прибраний, чепурний; зі смаком одягнений, оформлений, оздоблений і т. ін. *І теє, й теє замишляв* [я].., *Щоб на зиму кожух і кобеняк пошити, Штани пістряві, пояс, шапку ще чумацьку, Себе на празник виставити, щоб **як цяцьку*** (Укр. поети-романтики..); *На зеленому горбу, під старими дубами стоїть маленький палац.., **наче цяцька*** (І. Нечуй-Левицький).

ЦЯЦЯ

60. **ВЕЛИКА ЦЯЦЯ,** *перев. ірон.* **1.** Особа, що займає високу посаду або має великий вплив; впливова, поважна особа. — *Він дума, як голова, то й **велика цяця**?!* (Панас Мирний); *Ану, коли ти вчений, скажи мені, де тут на цьому кутку закопані гроші? А ба! От і не скажеш, бо не знаєш. А я так знаю, хоч я й неписьменний. **Велика пак цяця** — письменний чоловік! Куди ж пак!* (І. Нечуй-Левицький).
2. Дуже важливий, потрібний предмет. *Мати знову мені тиче кислиці: "Навіщо ти, Васильку, замазав білу сорочку ожиною?" **Велика пак цяця** — біла сорочка. Спробували б мама, як гарно лазить в лозах та ожину рвати* (І. Нечуй-Левицький).

61. **ГАРНА ЦЯЦЯ,** *ірон.* Особа, претензії якої не відповідають її справжнім достоїнствам і яка не має підстави для шани. *Той ваш Швейк, як встановлено слідством, узагалі **гарна цяця*** (Переклад С. Масляка); — *Так, я не ангел,— насупився Ґалаґан,— але Карлсон теж **гарна цяця**. Рахус графіки за дідівською методою!* (А. Крижанівський).

62. **НЕВЕЛИКА ЦЯЦЯ,** *ірон.* Особа, що не займає високої посади, не має ніякого впливу. *І мали* [візниці] *думку прокотити заїжджого барина* [пана] *на славу, та староста охолоджував: не дуже лиш гнатимеш коней: **невелика цяця** їде* (Панас Мирний); — *Я ж вас зустрічав. — **Невелика цяця**, і сам би знайшов,— відповів невдоволено батько* (А. Дімаров).

Ч

ЧАДУ

1. **ДО ЧАДУ,** *зі сл.* реготати, сміятися *і под.* Дуже, надзвичайно. *Вийшли й регочуть. Регочуть **до чаду*** (І. Драч); *Від майстерно й виразно прочитаних гумористичних оповідань артиста всі сміялися **до чаду*** (З журналу).

ЧАДУ

2. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **У ЧАДУ.** **1.** Неврівноважений у своїх діях та вчинках, позбавлений здатності чітко мислити, розуміти та сприймати що-небудь. *Час минав непомітно — в піснях і жартах. Андрій був **як у чаду*** (О. Гуреїв); *Настя прибігла додому **ніби в** якомусь **чаду*** (І. Нечуй-Левицький).
2. У стані надзвичайного збудження і відсутності чіткого сприйняття дійсності. *Невідомо чому, але останні дні Артем жив **ніби в чаду**, крижаніючи серцем у передчутті близького лиха* (І. Головченко і О. Мусієнко).

ЧАЙ

3. **НА ЧАЙ,** *зі сл.* давати, одержувати *і под.* Гроші як винагорода за дрібні послуги (офіціантові, швейцарові і т. ін.). *Давав* [Анатоль] ***на чай** швейцарові, коли приходила завуальована висока дама* (Я. Качура); — *Преса пише, що один таксист відмовився брати **на чай**!* (А. Крижанівський); — *Тю, дурна! Подаси панові шубу абощо, то й **на чай** получиш* [дістанеш] (В. Винниченко).

ЧАРКОЮ

4. **ЗА ЧАРКОЮ.** П'ючи спиртне або у стані сп'яніння. *Гнат почав учащати до корчми. В корчмі **за чаркою** він забував своє лихо* (М. Коцюбинський); *Тільки **за чаркою** чоловік Варки говорив вільно і весело* (З журналу).

5. **ПІД ЧА́РКОЮ.** У стані сп'яніння; напідпитку. *Він був вже трохи* ***під чаркою*** (І. Нечуй-Левицький); *Поліцаї були напідпитку, не те що п'яні, як квач, а так,* ***під чаркою*** (К. Гордієнко); *— Куди ж ви їх* [гроші], *Володимире, діваєте: чи солите, чи квасите, чи свіжими поїдаєте, — іноді,* ***під чаркою,*** *допитувався дядько Микола* (М. Стельмах); *Живе він* [Розум] *у царських розкошах. Так от,* ***під чаркою*** *ми спитали: чи правда те? Коли ж не повірили, то він ткнув мені й пану обозному метрику* (М. Лазорський).

ЧАРЦІ

6. **ПО ЧА́РЦІ.** 1. Випити спиртне. — *Тепереньки можна і* ***по чарці,*** *— сказав пан Зануда* (І. Нечуй-Левицький); *А* ***по чарці?!*** *треба конче!.. Ану, на та збігай, хлопче* (Олександр Олесь); *— Годиться в дорогу й* ***по чарці,*** *як то кажуть, на коня* (М. Лазорський).
2. *зі сл.* п і т и, в и п и т и *і под.* Що-небудь спиртне. *—Вип'ємо, діду,* ***по чарці,*** *чи що* (Ю. Яновський).

ЧАС

7. **В ЧАС.** Тоді, коли треба; вчасно. *Дуже Вам дякую за прислане: прийшло саме* ***в час*** (М. Коцюбинський).

8. **В ЧАС О́НИЙ; ВО ВРЕ́МЯ О́НО,** *заст., уроч.* Колись, дуже давно; у давнину. *Як* ***в оний час,*** *так і тепер на муку Віддав би ти апостолів своїх...* (М. Старицький); *Колись то ще,* ***во время оно,*** *Помпілій Нума, римський цар... Втомившись, пишучи закона, Пішов любенько погулять і одпочить* (Т. Шевченко).

9. **НАСТА́В (прийшо́в, уда́рив) ЧАС** *чий.* **1.** Кому-небудь пора вмирати. [Прісцілла:] *Ні, тату,* ***настав*** *уже* ***мій час...*** *Я здавна вже мов гість на сьому світі. Душа моя вгорі...* (Леся Українка); ***Вдарив час,*** *я душею повстала сама проти себе, І тепер вже немає мені вороття* (Леся Українка).
2. Хто-небудь має сприятливі умови для успіху, діяльності і т. ін. — *Павле,— сказав старий кінь,—* ***настав і твій час.*** *Посягни у моє ліве вухо: там для тебе срібний одяг є* (Три золоті сл..); *— Нічого,* ***прийде і мій час.*** *Ще зоря моя із неба не зірвалася* (Григорій Тютюнник).

10. **ПРИСПІ́В ЧАС** *на кого, кому.* Кому-небудь уже пора вмирати. *Уже й на мене* ***час приспів:*** *Роздасться похоронний спів... Засиплють яму, і кінець? .. Другий десь найдеться співець* (Пісні та романси..); *Він такечки гукнув до Ферідуна: — Не бий! Бо не* ***приспів*** *йому ще* ***час*** (А. Кримський).

11. **У ЧАС ОСТА́ННІЙ [СВІЙ].** Перед смертю. *Хай дружби непогасної крило Гірке від тебе відганяє зло, І хай* ***у час останній свій*** *про сина Спокійно я подумаю: людина!* (М. Рильський).

12. **ЧАС ВІД ЧА́СУ.** Іноді, інколи або через певні періоди. *Сидить* [Мирон] *і вдивляється у плюскітливу воду, в мигаючу під напором хвилі траву, в ковбликів, що* ***час від часу*** *вилазять зі своїх печер* (І. Франко); *— Лікаря ми будемо присилати* ***час від часу*** (Григорій Тютюнник); *Микола* ***час од часу*** *мугикав, підсідав до піаніно, брав акорди* (Олесь Досвітній). **ВІД ЧА́СУ ДО ЧА́СУ.** *Чоловік .. копає ту нивку великою мотикою і часто викидає каміння з землі,* ***від часу до часу*** *спиняючись та втираючи піт з обличчя* (Леся Українка); ***Од часу до часу*** *вона кликала Остапа. Одповіді не було* (М. Коцюбинський).

13. **ЧАС НЕ ЖДЕ [НЕ СТОЇ́ТЬ].** Не можна зволікати з виконанням чого-небудь. — ***Час не жде,*** *Дмитре Івановичу. Давайте мені, якщо знайдеться, такого-сякого інструменту: напильничка, тисочків. Мені б одну штуковину полагодити...* (О. Сизоненко); *До царя тут Змій озвався: — Якщо вгадувать ти взявся, вгадуй, царю,* ***час не жде,*** *Бачиш — сонечко вже де!* (Л. Первомайський).

14. **ЧАС ПРОБИ́В** *чого.* Настав момент, що є початком чого-небудь. *Вірили* [військовополонені] *вже, що* ***час*** *нашого повороту до активної збройної боротьби з ворогом таки* ***проб'є*** *і що він уже не за горами* (В. Козаченко).

ЧАСИ

15. **НА ВІ́ЧНІ ЧАСИ́.** Назавжди. *В пориві високості духу скочив на брилу п'єдесталу* ***на вічні часи*** *солдат з бронебійною рушницею у руках* (З газети); *— Ні за яких умов не хочу переживати вдруге того моменту, коли на початку війни того ранку ми розсталися з сином* ***на вічні часи*** (З журналу).

ЧАСІ

16. **НА ЧА́СІ.** Підходящий, необхідний у даний момент; вчасний.— *Не знаю, що й сказати..— мовила Тетяна, поглядаючи на матір.— Трохи ніби твоє освідчення несподіване... і не* ***на часі*** (С. Добровольський); *Я відчував, що позбавляюсь сил. Вага одежі й Жабі тягли мене наспід, під лід. І допомога Михайлова якраз була* ***на часі*** (Олесь Досвітній); *Зараз писати про це* [про весілля] ***не на часі,*** *та й не зовсім актуально* (В. Дрозд); // Важливий для сучасного періоду; який відповідає найважливішим потребам сьогодення. — *Ви ж пам'ятаєте, був захоплений роботою учня, тобто вашою. Але зрозумійте, не* ***на часі*** *воно...* (Р. Іваничук); *Уже давно* ***на часі*** *синтетичне дослідження про Григорія Тютюнника — письменника пластичного, сильного письма, творця глибоких національно виразних характерів* (З журналу).

ЧАСОМ

17. **З ЧА́СОМ.** У майбутньому, пізніше, згодом. *З **часом** двоїна, як відомо, занепала, заступившись формами множини* (Культура сл.); *Вона фельдшерує в радгоспі, а **з часом** буде в сім'ї ще й своя лікарка: оця сама Ліна. Вирішено в медінститут документи здавати* (О. Гончар).

ЧАСТО

18. **ЧА́СТО Й (та) ГУ́СТО.** Майже весь час, постійно. *Те серденько так хотіло любити, так хотіло! Але ж любити було нікого!.. Недоброго й **часто й густо** п'яного батька вона не любила, матері не було* (Б. Грінченко); ***Часто й густо** вона думала: чи вже людям не можна жити правдою?* (Панас Мирний).

ЧАСТУВАТИ

19. **ЧАСТУВА́ТИ / ПОЧАСТУВА́ТИ БЕРЕ́ЗОВОЮ КА́ШЕЮ** *кого.* Бити кого-небудь. *— Ну, приходь, хлопці, завтра без сніданку,— зареготав коренастий семінарист.— Будуть **частувати березовою кашею** ..— Не лякай ляканих! — вигукнув русявочубий, одягаючи шинель* (М. Сиротюк); *Ось зачекай-но, розповім твоєму батькові! Він тебе ще й **березовою кашею почастує**, два тижні пролежиш на череві* (З. Тулуб).

ЧАСУ

20. **ДО ЧА́СУ.** До певної пори, тимчасово. *Чужий чоловік **до часу**, а свій до смерті* (Укр.. присл..); ***До часу**, голубе, нам глечик носить воду; І на його* [нього] *пошле зла доля ту невзгоду* [незгоду], *Що глек побачимо в череп'яних шматках!* (П. Гулак-Артемовський); ***До часу** й колючка — квітка* (З газети); // Поки що. [Неофіт-раб:] *Може ж, і по смерті у тім небеснім вашім Царстві Божім довіку буде так, як тут **до часу*** (Леся Українка).

21. **СВОГО́ ЧА́СУ. 1.** Колись, у минулому. *Поміж підводами ходив той артилерійський технік, який **свого часу** підвозив Ясногорську* (О. Гончар); *Цікаво побувати у тих місцях, де **свого часу** гули гармати і йшли запеклі бої* (З усн. мови).
2. У майбутньому, якщо буде необхідність. *Мати вірила, що може статися щось незвичайне і що якась невідома сила прийде **свого часу** на поміч* (З журналу).
У СВІЙ ЧАС. *Те, що ми **в свій час** починали, бачите, пішло без сліду* (Ю. Яновський); *Чистий дохід з видання визначаємо на премії за видатні твори красного українського письменства по конкурсу, який буде об'явлено **в свій час*** (М. Коцюбинський).

ЧАША

22. **ГІРКА́ ЧА́ША.** Велике горе, страждання. [Ганна Андріївна (*дочці*):] *Не минула і тебе ця **гірка чаша**... Тепер ти полонянка; взяли тебе у ясир* (Ю. Мокрієв); *Такі от специфічні умови зробили Соколову **чашу** особливо **гіркою**, а перспективу безвиглядною* (І. Багряний).

23. **ПО́ВНА ЧА́ША.** Вдосталь, багато всього або чого-небудь. *Гріх Бога гнівити, живемо — не тужимо. І люди нас знають — не цураються... Слава Богу! Хазяйствечко — **повна чаша!*** (Панас Мирний); *У коридорі вже знявся радісний гамір: закінчився учбовий рік, сонця надворі **повна чаша**, аж до піднебесся,— хто ж не радітиме!* (Григір Тютюнник).

24. **ЧА́ША [ТЕРПІ́ННЯ] ПЕРЕПО́ВНИЛАСЯ / ПЕРЕПО́ВНЮВАЛАСЯ.** Не можна більше терпіти, зносити що-небудь. *Коли уривався терпець, **переповнювалась чаша**, .. вибухали стихійні бунти проти жорстоких недолюдків-катів* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка).

ЧЕКУ

25. **ЯК НА ЧЕКУ́.** У тривожному чеканні чого-небудь (перев. неприємного). *Як вже одцуралася я його сватання, то треба було жити **як на чеку**: боялася його сама одна стрінути. Як він очима на мене світив* (Марко Вовчок).

ЧЕРГОЮ

26. **ПО́ЗА ЧЕ́РГОЮ.** Терміново, відклавши все інше. — *В лабораторії є наказ виявляти мої негативи й друкувати зараз же **поза** всякою **чергою*** (Ю. Яновський).

ЧЕРГУ

27. **У ПЕ́РШУ ЧЕ́РГУ.** Насамперед, передусім, спочатку. *Якщо спробувати визначити основні ідеї збірок* [Л. Дмитерка] *"Крилатий кінь" і "Причетність", то цілком очевидно, слід **у першу чергу** говорити про ідеї миру — миру на землі* (З газети); *При виборі творів для перекладу Франко орієнтувався **в першу чергу** на їх політичну й громадську спрямованість* (З журналу).

28. **У СВОЮ́ ЧЕ́РГУ.** Так само, також. — *І нікому — ніякого спуску. Все, що підлеглим належить,— дайте. Бо я **в свою чергу** вимагатиму з вас немилосердно по всіх пунктах. Вам зрозуміло?* (О. Гончар); ***У свою чергу** префікс до- трансформує значення граничності і виступає синонімом до префікса при-: "Вона доторкнулась до його виду"* (Культура сл.). **СВОЄ́Ю ЧЕ́РГОЮ.** *Гість **своєю чергою** випив за здоров'я хазяїна, потім хазяйки, а далі за здоров'я Ваті* (І. Нечуй-Левицький); *Андрій розпитував про новини й інформував **своєю***

чергою про все, що знав. Передавав телеграми про наглі події (І. Багряний).

ЧЕРЕПАХА

29. **ЯК (мов, не́наче** *і т. ін.*) **ЧЕРЕПА́ХА,** *зі сл.* ходи́ти, іти́ *і под.* Дуже повільно, незграбно. — *Хоч би швидкості були, я б зманеврував, а то йдеш **як черепаха*** (Ю. Яновський); — *Ходить* [Ватя] ***неначе та черепаха*** (І. Нечуй-Левицький).

ЧЕРЗІ

30. **НА ЧЕ́РЗІ,** *зі сл.* бу́ти, стоя́ти *і под.* Перший у певній послідовності. — *Некрутський набір, Сидоре,— одказав голова,— твій Іван **на черзі*** (О. Стороженко); *Олексієві пішов двадцятий, стояв він **на черзі** у некрути* (П. Куліш).

31. **НА ЧЕ́РЗІ ДНЯ,** *зі сл.* стоя́ти, бу́ти. Як першочергове завдання. *Є важливі ділянки літератури, складні й часткові проблеми, питання різного характеру, пов'язані з творчою діяльністю окремих письменників і цілим літературним процесом, які стоять **на черзі дня,** чекають на своїх дослідників* (З журналу). **НА ЧЕ́РГУ ДНЯ,** *зі сл.* ста́вити. ***На чергу дня** сучасних вимог треба ставити питання визначення призначення металу або сплаву відповідно до їх властивостей, які залежать від складу та будови цих металів і сплавів* (З газети).

ЧЕСАТИ

32. **ЧЕСА́ТИ / ПОЧЕСА́ТИ ЯЗИКА́ (язико́м, язика́ми).** Вести несерйозні, пусті розмови. — *Як не має хтось роботи, то й **чеше язика*** (М. Стельмах); *Якби ми так **чесали язиками,** то вже б давно Вкраїну віддали, не мавши часу бути козаками* (Л. Костенко); — *Нарешті справжнє діло підвертається! А то гасаємо, як навіжені, по селах та **язики чешемо...*** (І. Головченко і О. Мусієнко); *І знову говорить і говорить — любить же Петрович **язика почесати*** (Є. Кротевич); // Поширювати про кого-небудь неправдиві відомості; пліткувати. *Її веселі, язикаті сусіди вважають за потрібне піклуватися про неї? Вже, мабуть, добре **почесали язики** і в кімнатах гуртожитку, і на фабриці* (В. Собко); *Людей накличем, зробим перепросини, щоб знали всі, хто **чеше язиком*** (Л. Костенко).

ЧЕСТЬ

33. **ВИ́ПАЛА [ВИСО́КА (вели́ка)] ЧЕСТЬ** *кому, чому, перев. з інфін.* Хто-небудь виявився гідним виконувати, здійснювати і т. ін. щось відповідальне, почесне, дуже важливе. *Шеф викликав нас* [футболістів] *до контори й .. товкмачив, яка нам, мовляв, **випала честь** і як ми повинні пишатися* (Ю. Яновський). **ВИ́ПАЛА ВИСО́КА ЧЕСТЬ НА ДО́ЛЮ** *кого. **Висока честь** зробити записи пісні про Кармалюка **випала на долю** М. Костомарова. Здійснення цього запису всього через дев'ять років після вбивства панами та їх посібниками народного месника є дуже знаменним фактом* (З журналу).

34. **НА (в) ЧЕСТЬ** *чию, кого, чого.* Для вираження поваги, пошани кому-, чому-небудь, для підтвердження визнання когось, чогось і т. ін. *Академія художеств дає сьогодні обід **на честь** Карла Брюллова, який нарешті повернувся з-за кордону* (О. Іваненко); *Вечірка **на честь** приїзду гостя почалася* (Ю. Яновський); — *Хрестили його у нашій церкві, назвали **в** дідову **честь** теж Петром* (М. Стельмах).

35. **ЧЕСТЬ МУНДИ́РА.** Гідність особи як представника певної організації, посади і т. ін. *Не повезло йому .. або прокрався, чи ще що трапилося, ну, під суд не віддають, бо **честь мундира** бережуть,— треба йти з полку* (Г. Хоткевич); *Турбай зрізав кожну лозину, хоч хлопець, видно, стараючись підтримати **честь мундира** свого голови, вибрав для полковника найдебеліший сухостій* (М. Руденко).

36. **ЧЕСТЬ ЧЕ́СТЮ.** Як і повинно бути, як і належить.— *Я їй* [матері] *адресу написав. Усе **честь честю...** Обов'язково приїде!* (Є Кравченко); *Завод закрили. Документи наші одправили в Бульварний район поліції. Звідтіля нам оддавали **честь честю** забрані документи* (Нар. опов.).

ЧЕСТЮ

37. **З ЧЕ́СТЮ,** *перев. зі сл.* ви́конати, ви́тримати, здійсни́ти *і под.* Як належить, як слід або достойно. — *Ми до фінішу вчасно прийшли. **З честю** виконали, товариство, завдання, що на себе взяли* (В. Сосюра); ***З честю** витримати іспит війни поклявся в душі кожен, слухаючи Федорова* (М. Шеремет).

ЧИМ

38. **НІ З ЧИМ,** *зі сл.* іти́, залиша́тися *і т. ін.* Не діставши нічого, безрезультатно. [Любов:] *Що ж з того, що дрібниця, а все-таки виграла, а ви **ні з чим** вертаєтесь* (Леся Українка); *До хати зайшло двоє у потертих шинелях з таким виглядом, ніби таки настигли злодія.. Коли вони **ні з чим** вийшли з хати, переполошений батько запитливо вставився на сина* (П. Панч); *Про запеклі бої вздовж південних відрогів Брянського лісового масиву Артем із Ляшенком уже знали від Приходька, який нещодавно повернувся **ні з чим** із своїх пекельних мандрів* (І. Головченко і О. Мусієнко).

39. **ЧИМ [ЖЕ] НЕ.** Уживається в риторичних запитаннях для підтвердження чогось. — ***Чим же** він **не** козак,— кажу я старим.— Да*

подивіться, люди добрі, чи він же не козак? Нехай хоч сама Марта скаже! (Марко Вовчок).

ЧИН

40. **ЧИН ЧИ́НОМ.** Як належить, як годиться, як повинно бути. *Онисія Климівна та Вечуро .. живуть подружжям. І що це дійсно саме так, є свідоцтво... Все* ***чин чином*** (М. Рудь); — *Так що воно і як у тебе? — Усе* ***чин чином*** (М. Стельмах). **ЧИН ПО ЧИ́НУ.** *Та ось в гурті прибулих, серед яких він крокував поважно,* ***чин по чину,*** *його увагу прикував один міцний хлопчина* (П. Дорошко).

ЧИСЛА

41. **БЕЗ ЧИСЛА́. 1.** Надзвичайно, незмірно. *В ній бачив гибель неминучу, І мучивсь страшно,* ***без числа*** (І. Котляревський).
2. *чого.* Дуже багато. *Добра у нього всякого* ***без числа*** *було, грошей, як сміття* (І. Муратов).

ЧИСЛО

42. **ПО ПЕ́РШЕ ЧИСЛО́.** Дуже сильно, з особливою суворістю. *У получку Тимоша приходив під доброю чаркою, знаючи, що влетить йому від маленької Валі* ***по перше число*** (М. Зарудний); — *Нема на тебе зараз Андрія. Він би висміяв тебе* ***по перше число*** (П. Автомонов).

43. **ЧО́РТОВЕ ЧИСЛО́; ЧО́РТОВА ДЮ́ЖИНА.** Тринадцять. [Семен:] *А що ви тепер пишете?* [Петро:] *Малюнки літньої природи. Це була низка невеликих поезій. Дванадцять п'єсок уже написав, а от на* ***чортовому числі*** *спіткнувся* (В. Самійленко); — *Не хочеться вірити в* ***"чортову дюжину",*** *але в ніч на тринадцяте Атлантика почала показувати характер* (Ф. Маківчук).

ЧИСЛОМ

44. **ЗА́ДНІМ ЧИСЛО́М.** Пізніше, через деякий час після чого-небудь; із запізненням. *Ми почали мити дорогу біля заправки. Тепер я вже розумію* ***заднім числом,*** *що це була одна з перших процедур пилоосаджування* (Ю. Щербак); *Щоб якусь заретушувати, бо .. списки були раніше заготовлені, "переможці" вирішили* ***заднім числом*** *залучити до їх складання громадськість* (Б. Олійник).

ЧИСНИЦІ

45. **ТРИ ЧИ́СНИЦІ ДО СМЕ́РТІ** (до ві́ку). **1.** *кому* Хто-небудь скоро помре через старість або невиліковну хворобу. [Гапка:] *Вам вже не до моргання —* ***три чисниці до смерті*** (М. Кропивницький); [Шрам:] *То ще ми з бабусею й потанцюємо.* [Баба:] *Тьху!* ***Три чисниці до смерті,*** *а він ще танцювати збирається* (М. Старицький); — *Кожен бачив, що й справді старому кошовому* ***три чисниці до смерті*** (В. Малик); *Тепер він* [митрополит] *особливо був схожий на конаючого.—* ***Три чисниці до віку,*** *а за своє тримається міцно,— подумав Ярослав* (П. Загребельний); // *кому, чому,* зі сл. л и ш и́ л о с я, з а л и ш и́ л о с я *і под.* Зовсім мало часу жити, існувати. *Катерина, почуваючи, що їй лишилося* ***три чисниці до смерті,*** *вже без всякого страху відповідає на погрози пані*ї (Від давнини..); *Хотіли* [бандити] *вбити й матір, але хтось сказав, що їй і так залишилося* ***три чисниці до смерті,*** *то хай краще голосить над сином* (М. Стельмах); *Тоталітаризм дихав на ладан: йому залишилось* ***три чисниці до віку*** (З газети).
2. *чому.* Що-небудь дуже старе, зруйноване. *Хатчина була справді поганенька. Маленька, з трьома віконцями сліпими, зморщилась вона якось, іскорчилась —* ***три чисниці їй до смерті*** (Б. Грінченко); — *Але я не розумію, про яку школу ви кажете?.. Школі князя Острозького —* ***три чисниці до смерті,*** *а інші школи такі, що про них не варто й говорити* (З. Тулуб).

ЧИСТІЙ

46. **ПО ЧИ́СТІЙ,** *перев. зі сл.* с п и с а́ т и. Остаточно, назавжди. *Під час одного шаленого нальоту фашистів сержанта Коляду тяжко поранило, після госпіталю його списали* ***"по чистій"*** (М. Зарудний); — *Він — льотчик? — Був колись. Після аварії списали з армії* ***по чистій.*** *Півлиця йому обпалило* (Ю. Бедзик).

ЧИСТОТУ

47. **НА ЧИСТОТУ́,** *зі сл.* г о в о р и́ т и, с к а з а́ т и *і под.* Прямолінійно, щиро, відверто. *Скажемо* ***на чистоту,*** *хоч різко: між іншим, проби української прози в остатні* [останні] *часи заїда поверховість* (М. Драгоманов); — *Якщо віриш мені, можеш говорити* ***на чистоту,*** *— сказав Роман, поклавши руку другові на плече* (В. Минко); *Він за всяку ціну вирішив поговорити* ***на чистоту*** *з Костецьким* (Л. Первомайський).

ЧИТАТИ

48. **ЧИТА́ТИ (вичи́тувати) / ПРОЧИТА́ТИ (ви́читати) МОЛИ́ТВУ** *кому і без додатка.* Дорікати кому-небудь, лаяти, сварити когось. [Храпко:] *А то все що на шармака воно* [добро] *доводиться* [дістається], *нетруджена копійка до рук доходить!* [Галя:] *Та буде вже, папо, цю* ***молитву читати*** (Панас Мирний); — *Та піди ж та* ***прочитай молитву*** *Солов'їсі. Хіба ж ти не бачиш, що вона мене їсть, як іржа залізо...* (І. Нечуй-Левицький); — *І як ото ти смієш балакати з моїми ворогами, коли я цього не хочу! Потривай же! Я ж тобі дома* ***вичитаю молитву!*** (І. Нечуй-Левицький).

49. **ЧИТА́ТИ (вичи́тувати) / ПРОЧИТА́ТИ (ви́читати) НОТА́ЦІЇ (нота́цію, мора́ль)** *кому.* Дорікаючи або лаючи когось, давати настанови, поради. *Покликавши прикажчика, Густав Августович взяв його за лікоть і, відвівши в бік від Софії, став* ***читати йому нотацію*** (О. Гончар); *Ображена вихователька негайно поскаржилася директорові. Директор розгнівався і, коли Петро повернувся з купання,* ***прочитав*** *йому сувору* ***нотацію*** (І. Багмут).

50. **ЧИТА́ТИ / ПРОЧИТА́ТИ МІЖ (поміж) РЯДКА́МИ (рядкі́в).** Здогадуватися про прихований зміст написаного, сказаного і т. ін.; розуміти підтекст висловлювання. ***Поміж рядками*** *ненароком Духовним він* ***читає*** *оком Рядки незримі* (Переклад М. Рильського).

51. **ЧИТА́ТИ / ПРОЧИТА́ТИ ПРО́ПОВІДЬ (ле́кції, ле́кцію)** *кому.* Повчати кого-небудь. — *Ти що ж, на всю ніч найнялась мені* ***проповіді читати*** (Григорій Тютюнник); — *Більше ніякої моральної* ***проповіді*** *я йому не* ***читав.*** *Мій Іван і вирівнявся!* (З журналу); — *Ви мені, батьку,* ***лекцій не читайте*** (О. Довженко).

52. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.***) З КНИ́ЖКИ ЧИТА́ТИ (вичи́тувати),** *зі сл.* р о з к а́ з у в а т и, р о з п о в і д а́ т и *і под.* Без запинки, дуже чітко. — *А казок яких він уміє розказувати .. Чи страшної, чи смішної, —* ***як з книжки читає*** (Панас Мирний); *О.* [отець] *Гервасій був чоловік з головою! Як розкаже було що з давнини, то* ***наче з книжки вичитує,*** *аж зітхнеш, слухаючи* (А. Свидницький).

53. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) ПО ПСАЛТИРЮ́ ЧИТА́ТИ.** Дуже чітко, швидко, без запинки. *Усе мені одказує* [Катря], ***як наче по Псалтирю читає*** (Марко Вовчок).

ЧИЧИРК

54. **НІ (ані́) ЧИЧИ́РК,** *розм.* Нічого не говорити, мовчати. *Обіцянки не забувайте, Бо послі* [після], *чуєш,* ***ні чичирк!*** (І. Котляревський); *А про українсько-російські взаємини...* ***Ні чичирк,*** *— десь далеко від Ольги залунав той самий, що перед тим, знайомий голос* (Ірина Вільде).

ЧИЯ

55. **ЧИЯ́ ВІЗЬМЕ́.** Хто переможе. *Поки пробрались трохи поміж людом, чує Петро таку розмову: — Як ти думаєш?* ***Чия візьме?*** *— А чия ж, як не Івана Мартиновича!* (П. Куліш); — *Побачимо,* ***чия візьме,*** *— заскреготав зубами Микола і рвонув машину з місця* (В. Сологуб).

ЧІП

56. **ЯК ЧІП,** *зі сл.* д у р н и́ й, п'я́ н и й, н а п и́ т и с я *і т. ін.* Дуже сильно, надзвичайно. — *Хоч і кажуть, що ти відьма, і бояться люди тебе, а я прямо скажу — дурна, дурна* ***як чіп,*** *та й годі!* (Панас Мирний); *Вусатий дядько в смушевій шапці, в чумарці, п'яний* ***як чіп,*** *розкидавши руки і ноги, голосно посвистував носом* (А. Дімаров); *Нап'юся ..* ***як чіп,*** *як швець!* (Л. Костенко); *Бригадир одмовив тихо На запитання моє: — Лиходід... то наше лихо! Тільки "звіти" подає, Та* ***як чіп*** *горілку п'є!* (С. Олійник). **ЯК ЧОПО́К.** *П'яний* ***як чопок*** (М. Номис).

ЧІПЛЯЙ

57. **ХОЧ БУ́БЛИК ЧІПЛЯ́Й,** *жарт.* Кирпатий, задертий догори (про ніс). *Від сонця заслонилася Ганнуся, виставляючи свого* ***хоч бублик чіпляй*** *носа* (З журналу).

ЧОБІТ

58. **ПІД ЧО́БІТ** *чий, кого, зі сл.* п о т р а п л я́ т и. У цілковиту залежність до кого-небудь, під чиюсь владу, чий-небудь гніт. — *Там, в Україні, наші рідні потрапляють* ***під чобіт*** *бридкого жовніра Станіслава Жолкєвського...* (Іван Ле).

59. **ЯК [ДРА́НИЙ (діря́вий)] ЧО́БІТ,** *зі сл.* д у р н и́ й. Дуже, надзвичайно. — *Ото я дурний* ***як чобіт,*** *— воркотів сам до себе Іван, сидячи знов з люлькою в зубах на лавочці* (І. Франко); — *Дурний ти, Вікторе,* ***як драний чобіт,*** *— відповів на те Твердохліб і, сплюнувши, пішов геть* (І. Цюпа); [Терешко:] *Ой, Грибок, дурний ти* ***як дірявий чобіт..*** *Час уже своєю головою думати* (М. Зарудний).

ЧОБОТИ

60. **ДВА ЧО́БОТИ — ПА́РА (на одну́ но́гу).** Схожі між собою чим-небудь (перев. негативним); варті один одного. — *Чому у тебе розладилося з Насткою?.. Вона легковажна. Виходить, ви —* ***два чоботи — пара*** (П. Автомонов); — *Льонці Галя сказала, що вони з Юликом* ***"два чоботи — пара"*** (Ю. Мушкетик); *Згадався Конопельський. От звести б їх з Фредом, от би компанія була,* ***два чоботи на одну ногу*** (Ю. Збанацький). **ПА́РА ЧОБІ́Т НА ОДНУ́ НО́ГУ.** — *А в чому ж справа? — Справа дуже проста. Зібралися ми з Федором Андрійовичем —* ***пара чобіт на одну ногу.*** *В нього рідня, а в мене теж* (Ю. Збанацький).

ЧОБОТОМ

61. **ПІД ЧО́БОТОМ** *чиїм, кого, зі сл.* б у́ т и, ж и́ т и *і под.* У цілковитій залежності від кого-небудь, під чиєюсь владою, чиїм-небудь гнітом. — *У нас спільний ворог — самодержавство. Отже, й спільна мета: здобути волю всім народам, що стогнуть* ***під його чоботом,*** *— сказав Круликевич* (З. Тулуб); *Композиційно точно й емоційно в романі* [В. Собка "Вічний вогонь"] *виписано картини виходу наших військ на українську*

землю, яка стогнала ***під чоботом*** *гітлерівців* (М. Логвиненко).

ЧО́ГО

62. **ДО ЧО́ГО.** Дуже, надзвичайно. *Мірошниченко піднімає над головою чахлий вогник сліпака, пильно оглядається:* ***до чого*** *полісовщик Мирон Підіпригора схожий на свого двоюрідного брата Василя* (М. Стельмах).

63. **НІ ДО ЧО́ГО** *кому.* Зовсім непотрібний. — *Забирайте, забирайте, дядьку,— Вутанька, посміхнувшись, підкинула йому ногою і другий лантух.— Вам на хазяйстві згодяться, а мені вони* ***ні до чого*** (О. Гончар); // Нецікавий. *Рудий удавав, що йому ці балачки* ***ні до чого,*** *він навіть поліз у кабіну, але прислухався до кожної репліки* (А. Хорунжий).

ЧОГО́

64. **ЧОГО́ ДО́БРОГО.** Може статися, може бути, можливо (перев. при припущенні небажаного наслідку). — *Шкода тільки, що не жениться* [Чіпка].. ***Чого доброго,*** *розволочиться, розледачіє* (Панас Мирний); *Ще недавно такою тихенькою, як весняна травичка, була.. А це від нього ж, Давида, навчилася усякими насмішками розкидатися,* ***чого доброго,*** *стане пащекувати, а йому не така потрібна дівчина* (М. Стельмах).

65. **ЩЕ (іще́) ЧОГО́!** Уживається при запереченні чого-небудь неприйнятного. — *Ти повинен обов'язково повернутися додому.—* ***Ще чого!*** *Там мене ніхто не жде вже давно* (З усн. мови); [Касандра:] *Не руште! Я під захистом святим!* [Аякс:] ***Іще чого!*** (Леся Українка).

ЧОЛІ

66. **НА ЧОЛІ́. 1.** *з ким.* Керований, очолюваний ким-небудь. *Їй здавалось, що проти неї назустріч вийде вся бісвська громада з головою* ***на чолі*** (І. Нечуй-Левицький); *В рядах пугачовських повстанців були й повстанці башкири* ***на чолі*** *з воїном та поетом Салаватом Юлаєвим* (М. Рильський). **2.** *кого, чого.* Керуючи ким-, чим-небудь, очолюючи когось, щось. *Іван Оленчук прибув до броду* ***на чолі*** *цілої валки, підняв усіх жителів свого кутка.. — від старого до малого — рятувати броди* (О. Гончар); ***На чолі*** *полку мчить Тарас. Його вигляд страшний. Бурхає полум'я* (О. Довженко).

ЧОЛОВІК

67. **БО́ЖИЙ ЧОЛОВІ́К,** *заст.* Паломник, прочанин; юродивий. ***Божий чоловік*** *положив Петрусеві на голову руку да й каже: —Добрий козак; по батькові пішов* (П. Куліш); *—Данила Бульбаша не знали? У* ***Божого чоловіка*** *прикинувся — почав ходити і влітку і взимку босий* (П. Панч).

ЧОЛОМ

68. **ЧОЛО́М ТОБІ́ (вам),** *заст.* Форма шанобливого вітання при зустрічі. — ***Чолом вам,*** *панове громадо!* ***Чолом і тобі,*** *пане полковнику! Ну .. як же ти вернувсь до табору, не маючи коня?* (П. Куліш).

ЧОМУ

69. **НІ ПРИ ЧО́МУ (при чім).** Бути не винним у чому-небудь, не причетним до чогось; не стосуватися чого-небудь. — *Цих хлопців я не знаю,— ледве вимовив Марко.— І ніхто мене не вчив, сам украв, бо їсти хотів, а вони тут* ***ні при чому*** (І. Микитенко); — *Колись брала* [рибу], *а тепер не хочу,— відрізала Килина.— Ну, як тебе вкусило щось, то я тут* ***ні при чім,*** *— пробурчав Тадей Батюта й повернувся, щоб іти* (Є. Гуцало).

ЧОРНИМ

70. **ЧО́РНИМ ПО БІ́ЛОМУ,** *зі сл.* напи́сано. Цілком чітко, зрозуміло і т. ін. *У Переяславських пактах* ***чорним по білому*** *написано, аби злодіїв та втікачів з земель московських в кошах козацьких, куренях та полках не переховували* (Н. Рибак); *Там* [у "Положенні"] ***чорним по білому*** *написано, що незалежно від полюбовної згоди поміщик може в усякий час вимагати від селян обміну необхідної йому землі, коли на ній виявляється джерело мінеральної води чи корисні копалини, в тому числі і торф* (М. Стельмах); — *Ось тут* ***чорним по білому*** *написано, як ти своє дитя до розуму доводила. Як воно опинилося в притулку* (М. Понеділок).

ЧОРНО

71. **[АЖ] У РО́ТІ ЧО́РНО** *у кого, кому.* Хто-небудь дуже злий, лютий. — *Та тебе всі знають у Закриниччі за скажену, у тебе* ***в роті чорно*** (Є Гуцало); *Живе* [Буонарроті] *у Римі. Має свій куток. Згорбатів у труді, посивів у скорботі, а людям* ***чорно в роті*** *од пліток* (Л. Костенко).

ЧОРТ

72. **[І] [САМ] ЧОРТ (біс) НЕ РОЗБЕРЕ́ (не пізна́є),** *грубо.* Зовсім нічого не зрозуміло або не відомо. *Ведмідь реве, і корова реве, а хто кого дере —* ***і сам чорт не розбере*** (Укр.. присл..); ***Сам чорт не пізна,*** *яка з дівчини вийде молодиця* (М. Номис); [Горлов:] *Ти, браток, поменше б говорив, Сиплещ, наче горохом,* ***біс не розбере*** (О. Корнійчук).

73. **[І] ЧОРТ ІЗ СВІ́ЧКОЮ НЕ ЗНАЙДЕ́** *кого, що, ірон.* Не можна розшукати, навіть докладаючи великих зусиль. — *Я мрію працювати на селі.—Не бреши! Багато з вас таких, що повивчались, а на селі працюють? Порозбігалися, що й* ***чорт із свічкою не знайде*** (Григорій Тютюнник).

І ЧОРТ ІЗ СВІ́ЧКОЮ НЕ ЗНАЙШО́В. — *Корабель,— продовжував Богдан,— на якому я очуняв, належав старому малайцеві з острова Тао — десь на північ від Яви. Цього острова **і чорт із свічкою не знайшов** серед безлічі тих островів* (Ю. Яновський).

74. **І ЧОРТ ЛИЗНЕ́ (злі́же)** *кого, зневажл., вульг.* Хто-небудь пропаде або помре. *За кучму сю твою велику Як дам ляща тобі я в пику, То тут тебе **лизне і чорт!*** (І. Котляревський); [Степан (*до Гордія*):] *Анахтемо, замовчи, бо тут тебе **і чорт злиже!*** (М. Кропивницький).

75. **НІЯ́КИЙ ЧОРТ,** *грубо.* Ніхто. — *Мене **ніякий чорт** не жде! — А дома? На обличчі Сагайди появляється злісна гримаса, а губи починають дрібно тремтіти.— Мій дім, брате, .. вітер розвіяв!* (О. Гончар); — *А чи й справді люблються з Наталкою так, що **ніякий чорт** їм не страшний?* (Є. Гуцало). **ЖО́ДЕН ЧОРТЯ́КА.** *Він на прив'язі поліз в печеру; там поприбирав сліди свого куховарства і виліз назад в доброму гаразді, повідаючи, що в печері **жодного чортяки** нема* (О. Кониський).

76. **ОДИ́Н ЧОРТ (біс, ді́дько); ОДНА́ САТАНА́,** *грубо.* Все одно, однаково; те ж саме. *Вовтузився* [Іван Пісня] *й далі; видно, в нього ніяк не в'язалась петля. — Іване, що ти робиш? Пісня, не перериваючи роботи, заговорив гнівно, уривчасто: — **Один чорт!** Досить! Несила моя... Хай вони прокляті будуть!* (Ю. Збанацький); ***Один біс,** що пан, що багатий мужик* (М. Коцюбинський); — *Колего, можу вас запевнити, все це дарма .. Звертайтеся до них по-янгольськи чи по-бісовськи — **один дідько.** Це — банда* (Переклад С. Масляка).

77. **[САМ (і)] ЧОРТ НЕ БРАТ** *кому.* Хто-небудь сміливий, відважний, нічого не боїться, все може перебороти. — *Та що! навіть самі поляки вже будуть за нами, — то тепер нам уже й "**сам чорт не брат**"* (Леся Українка); *Кулеметники порозвалювались на тачанках, і здавалося, що їм **і чорт не брат*** (Ю. Яновський). **САМ ЧОРТ ЗА БРА́ТА.** *Кашкет на правому вусі, на лівому — копиця закучерявленого чуба, на широких грудях — вишита сорочка, **сам чорт йому за брата*** (Я. Гримайло).

78. **САМ ЧОРТ (біс, сатана́) НО́ГУ (но́ги) ЗЛО́МИТЬ (вло́мить, злама́є** *і т. ін.*). 1. *у чому, з ким—чим.* Важко зрозуміти що-небудь, розібратися в чомусь; нічого не можна зрозуміти. — *У ваших канцелярських викрутасах **сам чорт зламає ногу.**— Інакше, пане, не можна* (З. Тулуб); *Гадав* [Левко], *що нема в світі вреднішого зілля, аніж баби. З ними **сам біс ногу вломить*** (М. Стельмах); *Потап може лише покрикувати на Таволг, підганяти, придумувати усяку мудрацію, у якій **сам сатана ноги поламає!*** (М. Рудь).
2. *де.* Нема порядку; велике безладдя. — *Стійте, стійте, дайте перше .. шовкову спідницю, бо я не знайду, тут **сам чорт ногу зломить*** (Леся Українка).
3. Дуже складний, заплутаний. — *Аби тільки в ліс перескочити. А там він такі стежки знає, такими шляхами поведе, що **сам чорт ногу зломить*** (В. Козаченко). **САМ ЧОРТЯ́КА НО́ГУ ЗЛО́МИТЬ** (дуже складно, заплутано). [Передерій:] *Адже як почне* [Стрижаченко] *крутити, .. то й праве діло так закруте* [закрутить], *що **сам чортяка ногу зломе*** [зломить], *а в його* [нього] *правди не дошукається* (Панас Мирний).

79. **СМИ́КНУ́В ЧОРТ ЗА ЯЗИКА́ (за язи́к)** *кого.* Хто-небудь необдумано, невчасно, недоречно сказав щось. *І **смикнув** мене **чорт за язика** з тими шуриками-муриками!* (Є. Гуцало).

80. **ХАЙ (неха́й) ЙОМУ́ (їй, тобі́, їм** *і т. ін.*) **ЧОРТ (сім чорті́в, га́спид),** *лайл.* Уживається для вираження сильного незадоволення ким-, чим-небудь, перев. із втратою інтересу до нього. — *Ну, як агітатор? — допитується Євдоким Юрченко у задуманого Величка. — **Хай йому чорт!** — з серцем відповідає той* (М. Стельмах); — ***Хай їм*** [бикам]... ***чорт,**— каже* [Андрій].— *Щоб не клопотатись — продав.— ..Отак, кажу,— нахазяйнував, синочок!..* (А. Тесленко); — *О, **нехай йому чорт!** Як забився! — крикнув він до Івася* (Панас Мирний); *Дочко! чого ти проклинаєш? Що він тобі винен? — Та **хай йому сім чортів** і все лихе; чи я ж проклинаю? І чого ви вчепились?* (А. Свидницький); *Не люби, Христе, нікого і ніколи. **Хай йому гаспид*** (Панас Мирний).

81. **ЧОРТ БИ ПОБРА́В (узя́в, забра́в)** *кого, що, лайл.* Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, побажання позбутися їх. — *Куди не глянь — скрізь верби, **чорт би їх побрав..** Вся наша величезна північ споконвіку цвіту не бачить!* (О. Довженко); — *От, **чорт би її забрав** — ..віднесла когутика, а тепер сліпкуй та журися, як не заспати! — висварився Василь* (І. Чендей). **ЧОРТИ́ Б ВЗЯЛИ́ (забра́ли).** — *І от ще й продасть Новакович землю... може бестія продати, бо й йому грошей треба!.. **Чорти б** його **взяли...** цю скотиняку Новаковича!..* (Б. Грінченко); — ***Чорти б** вас* [гусарів] ***забрали** до себе у пекло. Що мені робити голіруч?! — вилаявся пошепки Корж.— Ані шаблі, ані мушкета* (З. Тулуб). **ЧОРТЯ́КА Б ВЗЯЛА́.** *Прозора сутінь полягла На гай, на поле і на хати.. (Але, **чортяка б** їх **взяла!** Як тяжко римів добирати!)* (В. Самійленко). **ЧОРТ БИ ПОБРА́В ТВОЮ́ МА́ТІР.** *Тарас склав султанові таку відповідь на його грізне послання: Не*

годен ти синів християнських мати. Війська твого не боїмося... Землею і водою битимось з тобою, проклятий сину, ***чорт би побрав твою матір*** (О. Довженко).

82. **ЧОРТ (біс) ЗНА (знає) ЩО,** *грубо.* Не те, що треба; не таке, як треба; те, що викликає осуд, подив і т. ін. — ***Чорт зна що*** *робиться! — занепокоївся тамбовський губернатор, одержавши раптом спішне повідомлення* (О. Довженко); *Випустіть їх* [каченят], *куме!.. На якого біса вам таке* ***чорт зна що!*** (М. Рильський); [Пані:] *Годі базікать* ***чорт знає що!*** *Іди виспись...* (С. Васильченко). **БІСИ ЗНА ЩО.** *Верзе* ***біси зна що*** *Та й думає: Ми то!* (Т. Шевченко).

83. **ЧОРТ (біс) [ЙОГО́ (вас, тебе́** *і т. ін.*)**] БЕРИ́ (забира́й) / ВІЗЬМИ́ (побери́, забери́** *і т. ін.*). **1.** *лайл.* Уживається для вираження незадоволення, обурення, досади з приводу чогось. [Красовська:] *Ти ж як просиділа ввесь вечір маною, що й словом до його не озвалась, то, звісно, він вже годі кватирі* [квартиру] *наймать!* [Саша:] *Ну й* ***чорт його бери!*** (Олена Пчілка); — *Дванадцять років відбатрачив. Дванадцять з дванадцяти! І круглий рік?* ***Чорт візьми,*** *це ж каторга!* (О. Гончар); *Цей безпритульний Томмі — Дуже настирний Томмі: Голову всім морочить,* ***Чорт його побери!*** (М. Бажан); *Кудись раптом поділася властива Харкевичу ввічливість, і він крикнув: —* ***Чорт забери,*** *що ж я тут маю ночувати?* (І. Головченко); *Берд (кидається до Мічуріна і, вириваючи в нього один чемодан, перекладачеві): —* ***Чорт вас забери!*** *Беріть чемодани! Я вас прожену нарешті! Дайте чемодани!* (О. Довженко). **ЧОРТИ́ ВАС ЗАБИРА́Й.** — *Я ще... не вмер. Коліть,* ***чорти вас забирай!*** (Ю. Мушкетик).
2. Уживається для вираження задоволення, захоплення ким-, чим-небудь. [Бугров:] *Я живий!* ***Чорт забирай,*** *як я здорово біг!* (І. Микитенко); *Виходячи з-під акацій, Данько на ходу розмашисто тернувся обличчям по обважнілій білим калиттям гілці: —* ***Чорт візьми,*** *здорово пахне, еге ж? — і засміявсь* (О. Гончар); — *Сев, а хороше море,* ***чорт його забери?*** — *Коли б тільки його не змальовували синьою фарбою і красивими епітетами* (Ю. Яновський).

84. **ЧОРТ (га́спид, сатана́) [ЙОГО́ (тебе́, їх** *і т. ін.*)**] ЗНА́Є (зна),** *грубо.* **1.** Невідомо, незрозуміло. — *Ой, козаче,— каже,— козаче! Та хіба ж на світі єсть хоч одна проста дорога? Думаєш іти просто, а зайдеш* ***чорт знає*** *куди!* (П. Куліш); [Стась:] *А цього діда затримайте поки тута —* ***чорт його знає,*** *що воно за старець! Тепер багато всякої наволочі тягається по світу* (С. Васильченко); *Сказавши,* ***чорт зна*** *де пропала* [Дідона], *Еней не знав що і робить* (І. Котляревський); — *Та нащо ж ви їх* [сорочки] *йому* [хазяїнові] *віддали? —* ***Чорт його зна,*** *як воно сталося. Здуру...* (З. Тулуб); *А тут.. посилають: іди!.. Отака путь..— Чого се так припало? — Пита Пріська.—* ***Гаспид їх знає!*** (Панас Мирний). **ЧОРТ ЙОГО́ ДУ́ШУ ЗНА́Є (зна).** — *Де ж сторож? —* ***Чорт його душу зна,*** *— одказував Йосипенко.— Хіба мені ще й сторожа сторожить?* (Панас Мирний).
2. Уживається для вираження негативного ставлення до кого-, чого-небудь, сумніву, досади з приводу чогось. — *Що ж це він задумав?— питав він у сердитого зі сну Тимка. — А* ***чорт його знає!*** *Хіба в нього допитаєшся?* (Григорій Тютюнник); *Затремтіли в оратора руки. Забігали очі. Одвисла щелепа.* ***Чорт його знає,*** *вилетіли всі думки з голови і всі слова* (О. Довженко).

85. **ЧОРТ (ді́дько) ЛИ́СИЙ,** *грубо.* Ніхто або ніщо. *Вчитель вичитав Кадошці за біганину по огірках та грядках, на яких* ***лисий чорт*** *виросте, коли кожний тобі здурілий пес буде там товктися* (Ю.Яновський); — *Показились десь діти, чи який хрін... Межи ними й* ***дідько лисий*** *не розбере справи!* (М. Коцюбинський).

86. **ЧОРТ (ді́дько, нечи́стий, нечи́ста [си́ла]** *і т. ін.*) **НЕСЕ́ / ПРИНІ́С (поні́с); НЕЧИ́СТА [СИ́ЛА] ПРИНЕСЛА́ (понесла́)** *кого, грубо.* Уживається для вираження незадоволення з приводу небажаної появи кого-небудь десь або неприємних наслідків чийогось приходу кудись. *Стукіт у двері. Всі обертаються.* [Шалімов:] *Ще когось* ***чорт несе*** (І. Кочерга); — *Та хто іде? — Максим! Який Максим?.. Ой горе...* ***Дідько*** *знов* ***несе...*** (М. Стельмах); *Ясцьь... нанесла* [качка]. *За дітей помовка. Аж* ***нечистая несе*** *Голодного вовка* (С. Руданський); — *Німців* ***чорт приніс*** *— і ті нас не минули. Двоє курей були — постріляли* (Ю. Збанацький); — *Я не бачу тут нічого незвичайного, крім пороху і вибоїн.* ***Чорт*** *мене* ***поніс*** *у цю діру* (О. Довженко); ***Нечистий поніс*** *мене восени в гості до куми на перець* (І. Нечуй-Левицький); — *І звідкіль* ***принесла*** *його* ***нечиста сила!*** *— казали другі.— Тільки де два-три чоловіки зійдуться, то вже й його чортяка хоч-не-хоч внесе туди! Не дав начитатися уволю* (С. Васильченко). **ЧОРТИ́ НЕСУ́ТЬ / ПРИНЕ́СЛИ.** — *Сафрон Варчук! — здивовано промовив Тимофій. — Тьху! Куди його* ***чорти несуть*** *проти ночі? Чи не на відрізану землю подивитися? — аж підвівся Мірошниченко* (М. Стельмах); — *Не бійся, ми заберемо свій товар удосвіта, — пояснила Соломія, — а може, й сьогодні вночі. Не лежати ж йому отут у хаті? Ще когось* ***чорти принесуть*** (В. Кучер). **ЧОРТИ́ ПРИТАСКА́ЛИ.** — *Так от кого* ***чорти притаскали*** *до нього. Так от хто щосили тарабанить у двері* (М. Стельмах). **ЧОРТ (ді́дько) НАНІ́С (позно́сив,**

понанóсив) (про всіх або багатьох). [Храпко:] *А **чорт** їх* [дітей] ***наніс** сюди* (Панас Мирний); *— Я тобі казала: не гукай! — корила його Марія.. — А я знав, що їх там **чорт позносив...*** (Панас Мирний); *— **І понаносив дідько** на нашу голову всяку... шваль* (Переклад С. Масляка). **ЧОРТЯ́КА ПОНЕСЛА́.** [Сербин:] ***Понесла** мене **чортяка** так зарані — і набрів замість Мар'яни старого диявола* (С. Васильченко).

87. **ЧОРТ НЕ ВІЗЬМЕ́** *кого, грубо.* З кимнебудь нічого поганого не трапиться, не станеться. — *У мене есесівці* [полонені], *не бачиш? — Конвоїр німецької групи загрозливо змахнув автоматом.— Та не сердьтесь. Годі-бо вам. **Чорт** їх **не візьме*** (О. Довженко). **ЧОРТ НЕ ВЗЯВ.** [Мар'я:] *Сказано, багаті ви з паном.* [Карпо:] *Та вже так, що нашого Павлущенка **чорт не взяв** — придбав собі трохи!* (Олена Пчілка). **ЧОРТИ́ НЕ ВЗЯЛИ́.** *— А як ваш Плачинда поживає? — **Чорти** його **не взяли,**— нахмурився Мар'ян* (М. Стельмах).

88. **ЧОРТ (нечи́стий, бене́ря) НО́СИТЬ** *кого, грубо.* Уживається для вираження незадоволення з приводу того, що хтось невчасно або багато, без потреби ходить, вештається в різних місцях. *— Що тебе, Іване, **нечистий носить** по селу серед ночі? — буркотіла Марія, відчиняючи двері Жменякові* (М. Томчаній); *— Маковея десь **бенеря носить,** і на обід не з'являвся...* (О. Гончар); *— Чого це тебе так рано **бенеря носить,** Самійле?* (О. Копиленко). **ЧОРТИ́ НО́СЯТЬ.** *— Голобородька немає? — Нема. — Де його **чорти носять?!** — Війна, товаришу полковнику,— скрушно похитав головою старий* (С. Голованівський); *Де тільки й **носили чорти** Федька всі оці роки! Всю громадянську не злазив з коня* (А. Дімаров). **ЧОРТЯ́КА НО́СИТЬ.** *— І де **чортяка** їх **носить** до півночі! Ходять уночі з чортами разом, та ще їм двері одчиняй! — верещала по один бік Мотря* (І. Нечуй-Левицький).

89. **ЧОРТ (чорти́) [ЙОГО́] БА́ТЬКА ЗНА́Є (зна),** *грубо.* **1.** Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, обурення з якогось приводу. [Кирило:] *То тепер я став і старий, і нікчемний, а колись — огонь був!.. А тепер — от **чорти батька зна** що — коритце довбаю — та й то втомився* (Панас Мирний); *Зрозуміло було одне: заарештували, щоб не дати йому виступити на засіданні .. Ні, це вже **чорти батька зна** що!* (А. Головко). **ЧОРТ ЙОГО́ МА́МУ ЗНА́Є** *кого. — **Чорт його маму знає** тую свекруху. Вона варить борщ у такому покотелі, як відро, та всенький і поїдять і ще їм мало, а я зварю в малесенькому, то більше половини зостанеться* (Україна сміється).

2. Уживається для вираження здивування або захоплення з приводу кого-, чого-небудь. *Тут парубки як утяли! Роззявили роти — гукають...— **Чорт батька знає,** як співають! — Став він хазяїну казать,— Аж вуха, далебі, болять!* (Л. Глібов); [Сидір:] ***Чорт його батька знає,** як він виламав це вікно!* (І. Карпенко-Карий).

90. **[ЯК (мов, нена́че** *і т. ін.***)] ЧОРТ СІМ КІП ГОРО́ХУ ЗМОЛОТИ́В** *у кого, перев. зі сл.* на виду́, на обли́ччі *і под., жарт.* Хто-небудь має віспини або шрами від них. *У його на виду **чорт сім кіп гороху змолотив*** (Укр.. присл..); *Хотина, як вигляне в вікно, то на вікно три дні собаки брешуть, а на виду у неї **неначе чорт сім кіп гороху змолотив*** (І. Нечуй-Левицький).

91. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.***) ЧОРТ ВІД ЛА́ДАНУ,** *зі сл.* тіка́ти, втіка́ти *і под., грубо.* Надзвичайно швидко і злякано. *Клим бенкет носом знав. А діло? **Як чорт від ладану** тікає* (Л. Боровиковський); [Ганна:] *А та, певно, побігла одшукувать його! Шукай, шукай — знайдеш, якраз! Він від тебе тіка, **як чорт від ладану,** бо ти тільки плакать умієш* (І. Карпенко-Карий); *За Муравйовим уже й слід прохолонув.— Утік, шкура! — загукали солдати.— Драпонув, **як чорт від ладану*** (О. Левада). **ЯК ЧОРТ ВІД КУКУРІКУ́.** *— Стоять вельможні. Діло затяжне. Здається, так стоятимуть довіку. Лесько сміється: — Голод підіжме, чкурнуть, **як чорт від кукуріку*** (Л. Костенко).

92. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.***) ЧОРТ (ді́дько) ЗА ГРІ́ШНУ ДУ́ШУ,** *перев. зі сл.* вхопи́тися, трима́тися *і под., грубо.* Дуже міцно. *Наліг я на вила.., руки мої вхопилися за держак, **як чорт за грішну душу...*** (Є Гуцало); *— Думаєте, дарма Гітлер за цю Австрію тримається, **як дідько за грішну душу?*** (О. Гончар).

93. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.***) ЧОРТ (ді́дько) ЛА́ДАНУ (свяче́ної води́),** *зі сл.* боя́тися, *грубо.* Дуже сильно. — *Та він же, **як чорт ладану,** мабуть, боїться партизанів! — раптом здогадався Кирило* (І. Головченко і О. Мусієнко); *Прийде* [Параска] *раз на рік до церкви .. та й заглядає .. через поріг — **як той дідько боїться ладану*** (І. Нечуй-Левицький).

94. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.***) ЧОРТ ДО СУХО́Ї ВЕРБИ́,** *зі сл.* причепи́тися, прили́пнути *і под., грубо.* Дуже сильно. — *Клятий Ботушкан причепиться до мене **як чорт до сухої верби** і хоче, аби я йому ще один рік задурно робив* (Казки Буковини..).

95. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.***) ЧОРТ ЛИ́КО (ли́ка) ДЕРЕ́** *з кого, зі сл.* крича́ти. Дуже сильно, голосно. *Кричить, **мов з його чорт лико дере*** (Укр.. присл..); *Циганчата танцюють халяндри та кричать не своїм голосом, **мов з них чорт***

лика дере (Г. Квітка-Основ'яненко). **МОВ ЧОРТИ́ ЛИ́КО ЖИВЦЕ́М ВИДИРА́ЮТЬ.** *Дядько ступить до неї, а вона вчепилася тонкими рученятами в ріжок скрині і заголосила. — Дурне дівчисько, кричить,* ***мов з неї чорти лико живцем видирають*** (М. Стельмах).

96. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **ЧОРТ У СУХУ́ ГРУ́ШУ** (**у стару́ вербу́**), *зі сл.* з а к о х а́ т и с я, *грубо, ірон.* Дуже сильно. *Маланка бачить, що закохався Дмитро,* ***як чорт у суху грушу*** (М. Зарудний); *Провідний інженер об'єднання з перших же днів* ***як чорт в стару вербу*** *закохався в молоденьку Галочку-веселуху* (З журналу).

97. **ЯКИ́Й ЧОРТ** (**га́спид, хрін**), *грубо.* Хто. *Ну, не бісового ж тобі сина й син, диявольський прикажчик...* ***Який йому гаспид*** *гадав отсе казать!..* (О. Стороженко); ***Який гаспид*** *одвоював наше добро, опріч нас самих? — кричали міщани* (П. Куліш); *Сиділи там* [у пеклі] *скучні піїти, Писарчуки поганих вірш, Великії терпіли муки... От так і наш брат попадеться, Що пише, не остережеться,* ***Який*** *вже втерпить* ***його хрін!*** (І. Котляревський). **КИЙ ЧОРТ** (**хрін**). — *А ти бачиш,* ***кий вона хрін*** *ворушиться на горбі?..— Не інакше, як людина* (О. Донченко).

ЧО́РТА

98. **ДО ЧО́РТА** (**до га́спида, до хрі́на**), *грубо.* **1.** Дуже багато. *Стану я вчитись, стану робити? Як би не так! Хай хто хоче робе* [робить]. *Я знаю, у батька* ***до чорта*** *грошей — на мій вік стане* (Панас Мирний); *Та й солов'ї у Ратієвщині як свищуть — І скільки то їх? — обізвавсь Івась. — А вже* ***до гаспида!*** *— додав Грицько* (І. Нечуй-Левицький); *Звідтіль навпростець Махає* [Рябко] *до овець, До клуні, до стіжків, до стайні, до обори; То знов назад чимдуж, щоб часом москалі (А їх було* ***до хріна*** *на селі), Щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори* (П. Гулак-Артемовський).
2. Значною мірою, дуже сильно. *Він виструнчився перед командиром усією своєю височенною поставою, аж головою дістав стелю землянки.* ***До чорта*** *зріст йому вигнало* (О. Копиленко).

99. **ДО ЧО́РТА В ЗУ́БИ**, *грубо.* У найнебезпечніше або найвіддаленіше місце. [Голос з 1-го хору:] *Повтікали старогородські шевці, мабуть,* ***до чорта в зуби*** (І. Нечуй-Левицький); [Ніна:] *Знаю, Пашо, знаю, що кожен з нас, як стій, в атаку піде, у розвідку, на смерть,* ***до чорта в зуби.*** *І не злякається нічого в світі* (Л. Дмитерко). **ДО ВСІХ БІ́СІВ У ЗУ́БИ.** *Зачеплений міцною рукою жінки, побіг* [Сивоок] *кудись* ***до всіх бісів у зуби*** (П. Загребельний). **ЧО́РТУ В ЗУ́БИ.** — *Чого ви дивитесь, жіночки? Коли чоловіків забрали, то хай роздають увесь хліб, худобу — все одно кудись* ***чорту в зуби*** *спроваджують* (Ю. Збанацький). **[САМО́МУ] ЧО́РТОВІ В ЗУ́БИ.** *Так йому було весело і приємно стояти в компанії з батьком і коником в теплі гетьманського палацу з чарочкою, що він готовий був за одну таку мить кинутись не тільки в .. огонь, а* ***самому чортові в зуби*** (О. Довженко).

100. **У ЧО́РТА НА РОГА́Х** (**на за́пічку**), *грубо.* Дуже далеко, у далекому або небезпечному місці. — *Тридцять чотири члени у ТОЗі — це тридцять чотири поля. Одне — там, друге — там, а третє —* ***у чорта на рогах.*** *Поки з одного на друге переберешся, уже й сонце на прузі* (І. Дімаров); *Діставши нове призначення, високу посаду десь там,* ***у чорта на запічку,*** *він їде перебирати її, як звичайний обов'язок* (І. Багряний).

101. **У ЧО́РТА** (**у га́спида, у бі́са**), *грубо, ірон.* **1.** Уживається як підсилення або при вираженні незадоволення. *І де* ***в чорта*** *серед цієї пустки ти знайдеш благородних людей, справжніх лицарів?* (З газети); — *Де* ***в гаспида*** *подівся наш музика?* (Панас Мирний); — *Коли ти* ***в гаспида*** *книжку дочитаєш?* (І. Нечуй-Левицький); — *І де* ***в біса*** *застряла? — охриплим голосом заспаний привітав її брат* (Панас Мирний).
2. Уживається для вираження заперечення, спростування чогось (перев. у питальній формі). — *Які ми* ***у чорта*** *рівні, — кричав він їм* [багачам] *у відповідь. — Ти столипінець, а я пролетарій! В тебе земля, а в мене що?* (О. Гончар); [Чіп:] *Еге, кажи! Який же після цього Ти* ***в біса*** *війт?* (І. Кочерга); *Цар скипів, почав кричати: — Я його не хочу знати! І який він* ***в біса*** *князь?* (Л. Первомайський).

102. **ЧО́РТА З ДВА**, *вульг.* Уживається для вираження заперечення чогось. — *От теперечки нехай попошукає нас Ломицький!* ***Чорта з два*** *знайде! — думала Марта Кирилівна* (І. Нечуй-Левицький); — *Ну, я вже якби втік, то* ***чорта з два*** *їм у руки дався б,— каже Порфир, усміхаючись* (О. Гончар).

103. **ЯКО́ГО ЧО́РТА** (**га́спида**), *грубо, несхв.* **1.** Чому, навіщо. — ***Якого*** *це* ***чорта*** *ви напали на мене з курми! Я не господар!* (І. Нечуй-Левицький); — *Пан, ти німак? А* ***якого*** *ти* ***чорта*** *до нас прийшов? Німець перестав жувати і уважно вставився на Джмелика п'яними очима, намагаючись зрозуміти, що йому кажуть* (Григорій Тютюнник); *Ну,* ***якого*** *ми* ***гаспида*** *оцими глухими вулицями швендяємо?* (Панас Мирний).
2. Чого. — *Дак* ***якого*** *ж* ***гаспида*** *ти од мене хочеш? — Оддай, брате, мені її* [Лесю] *без бою* (П. Куліш).

ЧОРТА́

104. **НІ ЧОРТА́** (**ні бі́са**), *грубо.* Нічого, зовсім нічого. *Сяють очі* [діда] *глибоко з-під лоба.*

Тільки пух лишивсь на голові... Лає син, що ***ні чорта*** *не робить, Допіка невістка: ще живі?* (В. Симоненко); *— Де він* [кулемет] *тут закріплений, що його тримає —* ***ні біса*** *не бачу...* (О. Гончар).

ЧОРТИ

105. **ПІД ТРИ ЧОРТИ́,** *перев. зі сл.* піти́, тіка́ти *і под., грубо.* Геть, куди завгодно. *— Хай хмарами роки нависли, Та він їх шле* ***під три чорти*** (В. Малишко); *Він доводив нам, що його вдача вимагає якоїсь дії, а не сидіння в тюрмі, і що він ладен хоч зараз тікати геть* ***під три чорти*** (Олесь Досвітній). **ПІД ТРИ ВІТРИ́.** *— Замість Михайла Вікторовича, управителя, значить, будете? — Ні, машиністом... А Забара ж як? — В Антона трохи відлягло від серця.— Забару, значить,* ***під три вітри*** (П. Рєзніков); [Василина:] *А не пішов би ти, прохожала людина-парубче, з-під вікна* ***під три вітри?*** (С. Васильченко).

106. **ЧОРТИ́ НЕ ВХОПИ́ЛИ** *кого, грубо.* Хто-небудь живий, не вмер; з ким-небудь нічого не трапилося. *— Живий? — торсонув плече побратима чоботар.— Ще мене* ***чорти не вхопили,*** *— грубо озвався Шмалько* (С. Добровольський); *Сафрон із сім'єю переїхав жити на зиму до свого свата Созоненка. Весною кілька разів скликав толоку, відбудувався і знову зажив на старому місці.—* ***Чорти не вхопили*** *його, має чим потрясти в калитці! — говорили люди* (М. Стельмах).

107. **ЩЕ [ІЩЕ́] [Й] ЧОРТИ́ НАВКУЛА́ЧКИ НЕ Б'ЮТЬСЯ.** Дуже рано. *Було, в пости,* ***іще чорти не б'ються навкулачки:*** *А вже Охрім, На глум усім, п'яненький лізе рачки!* (П. Гулак-Артемовський); ***Ще чорти навкулачки не б'ються,*** *як він схоплюється на ноги і до ночі не має спочинку* (М. Стельмах). **ЩЕ ЧОРТИ́ НАВКУЛА́ЧКИ Б'ЮТЬСЯ.** *— Ще темно, ні світ ні зоря,* ***ще чорти навкулачки б'ються,*** *а ти вже схоплюєшся з твердої постелі і з хати прямо в сніги* (І. Цюпа). **ЩЕ Й ЧОРТИ́ НА КУЛА́ЧКИ НЕ Б'ЮТЬСЯ.** ***Ще й чорти на кулачки не б'ються,*** *а Мотря з бабою біжать у ліс, зілля шукають, варять, п'є Мотря й голову миє* (Дніпрова Чайка). **ЩЕ Й ЧОРТИ́ НАВКУЛА́ЧКИ НЕ БИ́ЛИСЯ.** *І чого тебе так рано марудить і колотить?* ***Ще й чорти навкулачки не билися!..*** *— солодко позіхає парубок* (М. Стельмах).

ЧОРТИКІВ

108. **ДО ЧО́РТИКІВ,** *фам.* **1.** Дуже, надзвичайно. *За шию не капало, але* ***до чортиків*** *набридло неробство* (В. Минко); *Віддавши дівчатам свою куртку, він* ***до чортиків*** *замерз, просто б сказати — задубів під отим брезентом* (Д. Бедзик); *Тепер тільки сніг і сніг і небо геть* ***до чортиків*** *прочорнене* (В. Стус).
2. *зі сл.* напива́тися, допи́тися *і под.* До повного сп'яніння. *Він таки піде аж до Миколиної квартири, а вже звідти повернеться. Тоді він нап'ється* ***до чортиків*** (М. Ю. Тарновський); *Полковник Ліснобиродський, стоячи на батареї, незрозуміло протер запухлі після нічної пиятики очі. Чи не* ***до чортиків*** *уже допився?* (О. Гончар). **ДО ЗЕЛЕ́НИХ ЧО́РТИКІВ.** *Схопив* [Геннадій] *дзеркало, з острахом втупився в своє відображення. "Насмоктався* ***до зелених чортиків****". Сполошений біг думок витискував холодні краплі на його лобі* (І. Волошин).

ЧОТИРИ

109. **НА ВСІ ЧОТИ́РИ. 1.** Куди хоче, хочете. [Степанида (*до Оксани*):] *Ще ми по-божому обіходились, а он які інші пани, то бувало додержуть бурлаків, доки скінчаться жнива, а після жнив пов'яжуть їх та доженуть до межі, вліплять їм по стільки нагаїв та й пустять* ***на всі чотири*** (М. Кропивницький); *— Хто хоче — хай іде зі мною, а хто не хоче — хай віється* ***на всі чотири.*** *Не бороню!* (М. Стельмах).
2. Навколо, навкруги. *Уже він начинав боятись,* ***На всі чотири*** *озиравсь; Трусивсь, та нікуди діватись, Далеко тяжко в ліс забравсь* (І. Котляревський).

110. **НА ЧОТИ́РИ О́КА.** Удвох, без сторонніх. *Чую, мої хлопці за дверима шепочуться... Ану, думаю, відсунусь у тінь, цікаво, про віщо брати між собою* ***на чотири ока*** *говорять?* (І. Муратов).

111. **ЧОТИ́РИ НА ЧОТИ́РИ,** *жарт., ірон.* Дуже товстий (про людину). *— Ну, як вам вдома гулялося? Дивись, як підгодувались, а Ганнуся взагалі стала* ***чотири на чотири*** (З газети).

ЧОТИРЬОХ

112. **НА ЧОТИРЬО́Х,** *зі сл.* іти́, повзти́ *і под.* Спираючись на обидві долоні і на обидва коліна; рачки. *— А от коли ми декого злякаємо — не на коні він поскаче, а* ***на чотирьох*** *своїх поповзе* (М. Стельмах); *Назад повертався* [Остапко] ***на чотирьох*** (Ф. Бурлака).

ЧУБИ

113. **[АЖ] ЧУБИ́ ТРІЩА́ТЬ. 1.** Дуже сильно битися. *— Буде, буде декому жарко,— гудів хтось із кутка ложі.—* ***Тріщатимуть чуби!*** (О. Гончар).
2. *у кого.* Хто-небудь зазнає знущань, неприємностей і т. ін. через чиїсь дії, вчинки, страждає від чогось. *Пани б'ються, а в мужиків* ***чуби тріщать*** (Укр.. присл..); *— Всі вони так — вигадують щонебудь, вимудрують, а потім у нас* ***чуби тріщать*** (Ю. Збанацький).
3. *тільки* **аж чуби́ тріща́ть.** З великим запалом, завзяттям. *Війна скінчилась у травні, а Жменяки*

*все ще билися, за землі ділились, **аж чуби тріщали*** (М. Томчаній).

ЧУДЕСА

114. **ЧУДЕСА́ (ди́во, чу́до *і т. ін.*) В РЕ́ШЕТІ.** Уживається для вираження захоплення чимсь або здивування з приводу чого-небудь. — ***Чудеса в решеті!** Аж незручно якось, сплутав... Думав, що артистка, а насправді.. — Що насправді, тату? — поцікавився ніби між іншим син.— Інженерка по водних справах* (В. Минко); // Щось неймовірне або хтось неймовірний. *Обертається до мене не якась проява-халамидниця, не **чудо в решеті**, а натуральна моя рідна жінка Мартоха* (Є. Гуцало).

ЧУДОМ

115. **ЯКИ́М ЧУ́ДОМ.** Уживається для вираження доброзичливого здивування, радості з нагоди несподіваного приходу, прибуття кого-небудь; як, яким чином. — *Оце але! — дивувавсь Іван,— наче мені сон сниться, що вас бачу... Розкажіть хоч, **яким чудом** ви тут опинилися?* (М. Коцюбинський); — *Здрастуй! Яким вітром, **яким чудом** ти тут?* (О. Довженко).

116. **ЯКИ́МСЬ ЧУ́ДОМ.** Невідомо, незрозуміло як; дивним чином. *Тільки на одній покрівлі росла **якимсь чудом** тонка шовковиця* (М. Коцюбинський); *Орлюк вибрався з вогневого котла **якимсь чудом*** (О. Довженко). **ЯКИ́МОСЬ ЧУ́ДОМ.** *Сотні разів могла Маруся злетіти з коня і лиш незрозумілим **чудом якимось** утримувалася в сідлі* (Г. Хоткевич).

ЧУЖИНА

117. **ЧУЖА́ ЧУЖИНА́. 1.** Місце, далеке від рідної землі. *Хоч і боліло серце старого, та його дитина.., може, і зложить свою голову на **чужій чужині**, та що вдієш?* (Панас Мирний); — *Бувай здорова, Орисю! Не поминай лихом. А на Святвечір, за кутею, згадай-таки бурлаку бездомного, що десь самотній на **чужій чужині*** (А. Головко).
2. Сторонні, нерідні люди, що живуть далеко від рідної землі. ***Чужа чужина** не пожаліє* (Сл. Б. Грінченка); [Явдоха:] *Хто ж нас завтра провідає? Ні роду тут немає, ні родиноньки... **Чужа чужина!*** (І. Карпенко-Карий).

ЧУТИ

118. **ДУШІ́ [В СОБІ́] НЕ ЧУ́ТИ. 1.** *в кому, за ким.* Дуже любити, жаліти кого-небудь, бути ним дуже захопленим. *Товариші **душі в ньому не чули*** (Панас Мирний); *Дай, Боже, аби той наймолодший і всі вчились так, як той найстарший, Андрусь, що мама за ним **душі в собі не чує*** (О. Маковей); *У тридцятому .. подався* [Трублаїні] *на Землю Франца-Йосифа, а за два роки поїхав з учнями на Нову Землю. Діти за ним **душі не чули*** (Р. Іваничук).
2. Дуже сильно, самовіддано. [Качинська:] *Ясновельможний пане! Мій покійний муж, Царство йому Небесне, любив мене, я його кохала, **душі в собі не чула** і плакала три дні, як він помер...* (І. Карпенко-Карий); — *Павло любить Катрю, **душі в ній не чує*** (В. Кучер).

119. **НЕ ЧУ́ТИ (не відчува́ти) ЗЕМЛІ́ [ПІД СОБО́Ю (під нога́ми)]. 1.** Бути у надзвичайно піднесеному стані. *Ходить мій братик на танець, ходжу і я, та гуляємо, як ті соколи межи соколами, **землі під собою не чуємо*** (Ю. Федькович); — *Як він живе з Соломією? — Душа в душу. Соломія тепер **землі не чує під собою*** (М. Стельмах); *Михасеву статтю прочитав редактор і сказав — молодець! Від похвали він **не чув під ногами землі!*** (С. Чорнобривець).
2. *з дієсл. руху.* Уживається для підкреслення швидкого, енергійного бігу або ходи; дуже, надзвичайно швидко. ***Не чуючи під собою землі**,.. хутко-хутко пішла, потім побігла на сільський майдан* (О. Довженко); *Ілько ступав за батьком, **не відчуваючи під собою землі*** (П. Панч); *Він* [Архип] *біг день, біг ніч, **не чуючи землі під ногами!** Аж поки сили не вичерпались. А потім впав ниць на плаю...* (Легенди..).
3. Переживати сильний страх. *А годі .. начальник розпорядився кинути мене в погріб, щоб розстріляти вночі. А під тим домом був погріб. Він й тепер є. Буває, інший раз як проходжу повз нього та як згадаю, то й **землі під собою не чую*** (Нар. опов.).

120. **НЕ ЧУ́ТИ (не відчува́ти) НІГ [ПІД СОБО́Ю]. 1.** *з дієсл. руху.* Уживається для підкреслення швидкого, енергійного бігу або ходи; дуже, надзвичайно швидко. *Назад вертались неохочі, всі бігли, **аж не чули ніг*** (І. Котляревський); *Данило пішов **не чуючи ніг**, в очах зосталася довга біла Шведова шабля і двір, повний квітів* (Ю. Яновський); *Відпустив Степку. Побігла **не чуючи під собою ніг*** (Ю. Бедзик).
2. Відчувати сильну втому від надмірного, швидкого бігання, ходіння і т. ін. *Так наморить Терень, що **не чує під собою ніг*** (А. Шиян); — *Вже ось **ніг не чую**, так бігав по всіх артілях і майстернях* (В. Кучер); *Штукаренко йшов, але **ніг під собою не відчував*** (С. Голованівський). **АЖ НЕ ЧУ́ТИ ПІДОШО́В.** *Швиденько поспішала* [Сивілла], *Еней **не чув аж підошов**, Хватаючися за ягою* (І. Котляревський).
3. Бути надзвичайно енергійним, піднесеним. *А Палажка, там хвастуха така, **не чує вже ніг під собою*** (А. Тесленко); *Миня теж носив книги, **не чуючи під собою ніг** від гордості* (В. Канівець).

121. **НЕ ЧУ́ТИ СЕБЕ́. 1.** Бути у надзвичайно піднесеному стані. — *Так, Галочко, так,— сказав Семен Іванович,* ***не чуючи себе*** *з радості* (Г. Квітка-Основ'яненко).
2. Бути схвильованим, стурбованим. *Ілонка стояла,* ***не чуючи себе,*** *приголомшена незвичайним виглядом сержанта* (О. Гончар).

122. **[НІ (і)] РУК, [НІ (і)] НІГ НЕ ЧУ́ТИ (не відчува́ти).** Бути надзвичайно втомленим. *Ще й сонце не сіло, коли ми свою смугу перейшли. Впали на стерню,* ***рук і ніг не чуємо***... *Куди ж там: такий шмат утяли!* (І. Муратов); *Петрусь співав їй, розповідав цікаві казки, підманював, що ліс близько, а сам теж* ***не чув ні рук, ні ніг*** (Ю. Яновський); — *Жінки старалися. Працювали на совість. Хоча під кінець зміни* ***не чули ні рук, ні ніг*** (В. Вільний); // Уживається для підкреслення сильної втоми; дуже, надзвичайно. *З шляху ми повернули надвечір, чомусь значно раніш, ніж завжди. Були такі стомлені, що вже* ***не відчували ні рук, ні ніг*** (В. Козаченко). **НІ РУ́ЧОК, НІ ПУ́ЧОК НЕ ЧУ́ТИ.** *Бувало, так за день навихається біля великої роботи, що* ***ні ручок, ні пучок не чує*** (М. Стельмах).

123. **НУТРО́М (се́рцем) ЧУ́ТИ (відчува́ти) / ВІДЧУ́ТИ** *що.* Підсвідомо, інтуїтивно передбачати що-небудь, здогадуватися про щось. *На душі важко, на серці сумно — аж мов нудно... Так буває тоді, як* ***серцем чуєш*** *якесь лихо* (Панас Мирний). **ДУ́ХОМ ЧУ́ТИ.** — *Чи чув ти що-небудь про зазивні листи від мене? Не чув, бо і не було їх. А проте все валом ішло до мене, бо* ***духом чуло,*** *що я знаю те, що треба зробити* (М. Грушевський).

124. **НЮ́ХОМ ЧУ́ТИ / ПОЧУ́ТИ** *що.* Підсвідомо здогадуватися про щось, передбачати що-небудь. *Абдулаєв, Митяй і Тимко повзуть далі. Абдулаєв* ***нюхом чує,*** *що в хаті хтось є* (Григорій Тютюнник); *Старий мисливець* ***почув нюхом,*** *що тут допіру пролізла гадюка* (О. Копиленко). **НО́СОМ ЧУ́ТИ.** — *Я* ***носом чую*** *її підступи та підкопування під нас,— говорила писарша* (І. Нечуй-Левицький); *Підлість* ***чую носом*** (Р. Іваничук).

125. **РУК НЕ ЧУ́ТИ** *за чим, від чого і без додатка.* Дуже втомлюватися, перенапружуватися від надмірної роботи (перев. руками). ***Рук не чула,*** *несучи дитину, ноги дуже боліли від ходьби* (Г. Квітка-Основ'янко); — *А поки довезе усе куповане, то й* ***рук не чує*** *за тими клунками й корзинами* (В. Кучер); *Помахаєш лопатою — до кінця зміни* ***рук не чуєш*** (З газети).

126. **ЧУ́ТИ (відчува́ти) КРИ́ЛА ЗА ПЛЕЧИ́МА.** Бути сповненим натхнення, душевного піднесення, сили і т. ін. *Орлині* ***крила чуєш за плечима,*** *Самі ж кайданами прикуті до землі* (Леся Українка).

ЧУТНО

127. **ЧУ́ТНО (чуть), ЯК (коли́) [І] МУ́ХА ЛЕТИ́ТЬ (літа́є, пролiта́є) / ПРОЛЕТИ́ТЬ.** Стає дуже тихо. *Народ, що досі переговорювався, зразу замер-затих,* ***чутно було, як муха літала*** (Панас Мирний). **МУ́ХА ПРОЛЕТИ́ТЬ — ЧУ́ТНО.** *Григорій Павлович говорить. А всі слухають...* ***Муха пролетить — чутно*** (Ю. Яновський); // Уживається для підкреслення надзвичайної тиші; дуже. *У хаті стало так тихо, що* ***чуть, коли муха пролетить*** (Панас Мирний).

ЧУТТЯ

128. **ЧУТТЯ́ (відчуття́) ЛІ́КТЯ.** Взаємна підтримка, вірність у дружбі, товаришуванні і т. ін. *Всі учасники ансамблю грали в квартетах змалку, здобуваючи ті навики, які їм потім дуже знадобилися —* ***чуття ліктя*** *в ансамблі, інтонації, нюансах* (З журналу); *Він для того й прийшов сюди, щоб у молодого секретаря створилася цілковита певність дій,* ***відчуття*** *дружнього* ***ліктя,*** *на який завжди можна спертися* (В. Собко).

129. **ШО́СТЕ (дев'яте) ЧУТТЯ́.** Підсвідоме передбачення чого-небудь, здогад про щось; інтуїція. *Коли корисні копалини залягають неглибоко й ознаки їх є на поверхні, щоб відкрити їх, дослідникові іноді досить і* ***шостого чуття*** (З журналу); — *Дзень! — почулося. Ракету завалило ліворуч. "Стабілізатор відвалився! — визначив* ***дев'ятим чуттям*** *механік.— Підпаяти не додумались"* (А. Крижанівський).

ЧУХАТИ

130. **ХРЕБЕ́Т ЧУ́ХАТИ ЧЕ́РЕЗ ЖИВІ́Т,** *жарт.* Бути дуже худим. — *Як ти змарнів, Михайле! — промовив батько,— жовтий як віск,* ***хребет чухаєш через живіт,*** *тільки очі світяться* (З газети).

131. **ЧУ́ХАТИ / ПОЧУ́ХАТИ ПОТИ́ЛИЦЮ** (*рідше* **го́лову, чу́ба, чупри́ну** *і т. ін.*). **1.** Шкодувати, відчувати незадоволення, гіркоту від того, що зроблено щось не так, як треба. *Оренда пішла вгору, земля подорожчала . Не раз і не два доводилось глибоко* ***чухати потилиці*** *тим, хто відкинувся наділів* (Панас Мириний); — *Отак мене випроваджуєш, хазяїне? Ну, що ж. Я піду... піду... Але ти ще* ***почухаєш свою потилицю!*** (А. Шиян).
2. Замислюватися над чим-небудь, не знаючи, як вийти із скрутного становища. *Підростаємо ми. Оддали нас у школу... щоб розумні були. Тому свитину, тому чобітки.* ***Чухає голову*** *батько, не знає, де взять* (А. Тесленко); *Замислився козак, і йому досталось ..* ***почухать потилицю*** (О. Сто-

роженко). **ЧУ́ХАТИСЯ В ПОТИ́ЛИЦЮ.** *Данило чекав. Його .. план затемнювався, він* ***чухався в потилицю*** *і несміливо заглядав у город* [пана] (В. Стефаник).

3. Нічого не робити, бути нерішучим у чому-небудь. — *Про міст треба було всім нам думати раніше. А то* ***чухали потилиці*** (І. Цюпа).

Ш

ШАГА

1. **І (ні, ані́) [ЛА́МАНОГО (щерба́того, залі́зного** *і т. ін.*)**] ШАГА́ (ше́ляга). 1.** *зі сл.* не ма́ти, не да́ти, не взя́ти *і т. ін.* Зовсім нічого, ніяких грошей. [Тетяна:] *Щаслива ти.* [Настя:] *Щаслива? Візьми, коли хочеш, собі моє щастя, я й* ***ламаного шага*** *не візьму за нього* (М. Кропивницький); — *Як же вмер* [багатий крамар] *і три його сини стали ділитися худобою, то в тій скрині й* ***залізного шага*** *не знайшли* (О. Стороженко); [Юда:] *Та що ж би розпочав я — голий-босий? Завести торг? Я ж* ***ні шага*** *не мав* (Леся Українка); — *Так і з людьми буває. За деякого на око ти й* ***шеляга не дав би****, а на ділі він гарний чоловік* (Б. Лепкий); [Настя:] *Не дали тобі* ***ані шеляга*** (М. Кропивницький).
2. Зовсім немає грошей. — *Туреччина вимагає, щоб ми їх* [сорок мільйонів] *сплатили, а в державній скарбниці —* ***ані шеляга*** (З. Тулуб). **В КИШЕ́НІ АНІ́ ШАГА́.** — *А вона непогане діло мені радить: грошей чортма,* ***в кишені ані шага*** (І. Нечуй-Левицький).

ШАЛЕНИЙ

2. **ЯК (мов, ніби** *і т. ін.*) **ШАЛЕ́НИЙ.** Дуже швидко, з великим завзяттям. *На обрії .. замаячили постаті. Вони бігли* ***як шалені*** (Ю. Яновський); *Він працював* ***як шалений****, кілька разів викручував від поту сорочку* (С. Чорнобривець).

ШАПКА

3. **І ША́ПКА НЕ ГОРИ́ТЬ** *на кому.* Хто-небудь не має совісті, діє безсоромно. *Хіба мало таких, що люблять умочити руку в гречану муку, що з-перед очей візьмуть —* ***і шапка*** *на такому* ***не горітиме!*** (Є. Гуцало).

ШАПКОБРАННЯ

4. **НА ШАПКОБРА́ННЯ,** *зі сл.* прийти́, приї́хати *і под.* Наприкінці чого-небудь; запізно. — *Але, Фесю, їй-богу, ми прийдемо до церкви* ***на*** *святе* ***"шапкобрання"****! Вбирайся мерщій* (І. Нечуй-Левицький); [Параска:] *Та ми ж пішки поспіємо* ***на шапкобрання****. Так буде, як у ту неділю: люде* [люди] *з церкви, а ми в церкву* (І. Карпенко-Карий).

ШАПКУ

5. **НЕ (ані́) ПІД ША́ПКУ** *кому.* **1.** Нескладний, неважкий, необтяжливий; легкий. — *Що то молоді та здорові. Їм усяка робота* ***не під шапку****... Хіба скажете, що вони ось зараз із поля вернулися? Ніколи в світі!..* (В. Кучер); *З нею* [сокирою] *я так напрактикувався, що ніяка війна мені* ***ані під шапку*** (Остап Вишня).
2. Хто-небудь може легко справитися з кимсь. — *А Наталка помінялася місцями з багатьма, полковники їй* ***ані під шапку****. Вона мати графа, графиня* (В. Чумак).

ШАРИКИ

6. **ЗАСКО́ЧИЛИ ША́РИКИ ЗА РО́ЛИКИ** *в кого, рідше кому, грубо.* Хто-небудь став дурним і нерозумно поводить себе. —*Побачим ...— І бачити нічого! Шумер сам склав і підписав смертного вирока собі. Да-а-а...* ***шарики йому за ролики заскочили****, да-а!* (Б. Нечерда).
7. **ША́РИКИ ПРАЦЮ́ЮТЬ** *у кого.* Хто-небудь розумний, здібний, кмітливий. — *Між іншим, він хоче після війни якусь дисертацію писати...— Аби лиш кебети вистачило,— зауважив Теличко ..— Вистачить. В нього* ***шарики працюють****, дай Бог.* (О. Гончар).

ШАРНІРАХ

8. **ЯК (мов, на́че** *і т. ін.*) **НА ШАРНІ́РАХ (на шарні́рі). 1.** Легко, вільно. *Голобородько* ***наче на шарнірі*** *повернувся на стільці і визирнув у віконце* (С. Голованівський).
2. Рухливий. *Нехай будуть скоро підошви у дірах — Кружляє ця пара годин уже п'ять. Фігура у Маші* ***немов на шарнірах:*** *Таке виробля там, що й сором казать* (С. Олійник).

ШАШІЛЬ

9. **ША́ШІЛЬ ТО́ЧИТЬ. 1.** *кого і без додатка.* Хто-небудь дуже переживає, мучиться, хвилюється від чогось. [Петро (*сам*):] *Вони зовсім налягли, пригнітили, а та* ***шашіль*** *не перестає* ***точити****, не дає спокою, одно нашіптує та допитується: хіба це життя?* (Панас Мирний); *Той злякався братової могутності,* ***шашіль*** *заздрощів* ***точив*** *йому душу* (П. Загребельний).

2. *що.* Що-небудь поступово руйнується, знищується. *Одарка не зважилася заводити суперечок, і Микита ще довгий час не знав, що* ***шашіль*** *уже* ***точить*** *підвалину його оселі* (Л. Яновська).

ШВЕЦЬ

10. **І ШВЕЦЬ, І ЖНЕЦЬ, І НА (в) ДУДУ́ ГРЕЦЬ.** Той, хто вміє все робити, вправний, тямущий в будь-якій справі. — *Панас Юхимович на всі руки майстер. Як кажуть:* ***і швець, і жнець, і на дуду грець*** (Ю. Збанацький); [Валерій:] *Тут огорожу поставлю, там телевізор відремонтую.* [Саня:] *Та ти в мене такий...* ***І швець, і жнець, і на дуду грець*** (І. Муратов); *У Кирила золоті руки! Він* ***і швець, і жнець, і в дуду грець...*** (О. Копиленко).

ШВИДКИЙ

11. **ШВИДКИ́Й (ско́рий) НА РУ́КУ.** Спритний, вправний, проворний у діях. — *Які ж то в пана були наміри? — щиро поцікавилась* ***скора на руку*** *господиня* (О. Ільченко).

ШВОРІНЬ

12. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **РОЗПЕ́ЧЕНИЙ ШВО́РІНЬ.** Дуже виразно, чітко. — *Дивний сон мені приснився ниньки. Ніби повторення того самого, що тоді — на Херсонщині. Згадуєш? — Атож. Той мені врізався* ***мов розпечений шворінь.*** *Тільки ти ж тоді не доказала його...* (О. Бердник).

ШЕЛЯГ

13. **НІ (і) НА ШЕ́ЛЯГ,** *із запереч.* Зовсім, ніскільки, абсолютно. *Довелось* [сотникові] *самому Розкидати, розточити, І добра нікому Не зробити* ***ні на шеляг,*** *І притчею стати Добрим людям* (Т. Шевченко); — *Ось я справник. Гордості в мене* ***ні на шеляг*** *нема. А вже кому б, здається...* (О. Довженко).

ШЕЛЯГА

14. **БЕЗ ШЕ́ЛЯГА ЗА ДУШЕ́Ю.** Який зовсім не має грошей, бідний; без грошей. *Чужинець, гольтіпака,* ***без шеляга за душею*** *— його зять* (Олесь Досвітній). **БЕЗ ШЕ́ЛЯГА ПРИ ДУШІ́.** *Він носився з думкою виїхати до Америки. Але як виїхати?* ***Без шеляга при душі*** *не рушиш з місця* (І. Франко).

15. **ДО [ОСТА́ННЬОГО] ШЕ́ЛЯГА.** Абсолютно все, повністю (про гроші). *З горя він пропив* ***до шеляга*** *свій горьований заробіток* (М. Стельмах).

ШЕРСТИНИ

16. **НІ ШЕРСТИ́НИ.** Немає ніякої худоби. *Нічим борщу посолити. На оборі* ***ні шерстини*** (Укр.. лір. пісні). **НІ ШЕРСТИ́НКИ.** — *А що він з тієї чесності має? Десять пальців на руках і* ***ні однієї шерстинки*** *в хазяйстві* (М. Стельмах).

ШИЄ

17. **ЯК** (**мов, нена́че** *і т. ін.*) **ШО́ВКОМ ШИ́Є (гапту́є),** *зі сл.* брехати. Дуже вправно, тонко, вміло. *Знав я і таких, що в живії очі тобі бреше* ***як шовком шиє*** *— хоч би моргнув, вражий син!* (Марко Вовчок); *Та вже й вміє* [кума] *балакати! Бреше тобі* ***неначе шовком гаптує*** (І. Нечуй-Левицький).

ШИЇ

18. **НА ШИ́Ї** *у кого, чиїй.* На чиєму-небудь утриманні, під чиєюсь опікою. *Ой пані Ганно! Чи гаразд же ти зробила, що таке слово промовила?.. Уже ж чи гаразд, чи ні, а Оленка в тебе* ***на шиї*** (П. Куліш); — *Була вже одна трясця* ***на моїй шиї,*** *— насуплюється Юхрим* (М. Стельмах).

19. **У ТРИ ШИ́Ї (у три ви́рви),** *перев. зі сл.* гна́ти, ви́гнати *і под.* Дуже грубо, з лайкою, з бійкою. — *Женіть його! — несподівано розсердився Петро Семенович.— Женіть, і негайно...* ***У три шиї...*** *Нахаба безсовісний. Бач, насміхатись вирішив* (О.Чорногуз); [Хома:] *Гарну новину прочув: мене* ***в три шиї*** *.. згодом витурять,— ловко!* (М. Кропивницький); — *Сергій насміявся з тебе? То зараз же, при тобі,* ***в три шиї*** *витурю, в безвість нажену його, псяюку такого!* (М. Стельмах); *Дали нам греки прочухана і самого Енея-пана* ***В три вирви*** *вигнали відтіль* (І. Котляревський).

ШИЛІ

20. **ЯК** (**мов, ні́би** *і т. ін.*) **НА ШИ́ЛІ,** *зі сл.* крути́тися. Дуже швидко. *Крутиться* ***як на шилі.*** *І штовхається* (Остап Вишня).

ШИТИ

21. **НЕ ШИ́ТИ, НЕ ПОРО́ТИ.** Не мати життєвого досвіду. — *Так слухай, небого, ви ще молоді та дурні, вам у голові ще треньки-бреньки. Бо ви ще* ***не шили, не пороли*** *.. А я вже з усякої печі хліба пробував!..* (І. Чендей).

ШИТИЙ

22. **БІ́ЛИМИ НИТКА́МИ ШИ́ТИЙ.** Невміло, погано замаскований, виконаний і т. ін. — *Провокація,— сказав нарешті після довгої мовчанки Радивон.— Все* ***шите білими нитками.*** *Замітка в газету писана з чужого голосу. Заруба не винен* (В. Кучер); — *Дорогою Війт мовчав. Уявляв, як зустріне його Олена. Обмірковував свої слова: яка причина привела його до неї так пізно. Та все було якесь надумане,* ***білими нитками шите*** (Ю. Хорунжий). **БІ́ЛИМИ НИТКА́МИ ШИ́ТО.** *Припустім. Але де ж психологічна підготовка?*

Нісенітниця. Глупота! ***Білими нитками шито*** (М. Хвильовий).

23. **НЕ ЛЙКОМ ШЙТИЙ.** Який уже набув певних знань, може виконувати щось, уміє поводитися належним чином. *Він ділом зможе довести: не лише Заграва мастак зорі з неба хапати, він, Матвій,* ***теж не ликом шитий*** (І. Головченко і О. Мусієнко); — *О-о,— підвівся Панчишин, у його очах блиснули гнівні вогники,— ви, юначе,* ***не ликом шиті.*** *Це добре, будемо тримати лад на курсі* (Р. Іваничук); — *А так хотілося поговорити з манірним оцим молодиком. Показати йому, що й ми* ***не ликом шиті,*** *знаємо що й до чого, що таке земля, чия вона і як з нею поводитись* (М. Олійник). **НЕ ЛЙЧКОМ ШЙТИЙ,** *ірон.* — *Що ж я? Я нічого.* ***Не личком*** *же, бач,* ***шитий!*** — *виправлявся він* (Панас Мирний).

24. **ОДНЙМ ЛЙКОМ ШЙТІ,** *ірон.* Дуже схожі між собою в чомусь; однакові (про людей). [Оксана:] *Ви всі хлопці-парубки* ***одним ликом шиті*** (М. Старицький).

25. **ЯК (мов, нíби** *і т. ін.***) НА ТЕ́БЕ (на ме́не, на його́** *і т. ін.***) ШЙТИЙ.** Добре припасований (про одяг, взуття). [Журавель:] *Костюм* ***як на тебе шитий*** (І. Микитенко); — *Повернись... Так... Все* ***як на тебе шите*** (О. Гончар).

ШИШКИ

26. **УСІ́ ШЙШКЙ ЛЕТЯ́ТЬ (па́дають) [НА ГО́ЛОВУ]** *на кого, на чию.* Хто-небудь змушений відповідати за провини, промахи інших. *Такі, як Кумов, Багнюк, Овчаренко, завалюють одну справу за другою, а ти відповідай за них... А* ***всі шишки на твою голову падають...*** (І. Рябокляч). **УСІ́ ШЙШКЙ** *на кого.* — *Просто жаль Сиромолотного. Величко розвалив бригаду й утік. А на Сашка — тепер* ***усі шишки*** (І. Муратов).

ШИЮ

27. **НА ШЙЮ** *чию, кому.* Під відповідальність кого-небудь або на утримання когось. *Спершу дядько почне закидати: що де в чорта хто не вирветься, та все до його* [нього], ***на його шию,*** *об'їдати та оббирати* (Панас Мирний); *Восени й одружився* [парубок] *на вдовиці, і довго чудувалося село, як славний, з ремеслом у руці хлопець, за якого залюбки пішла б уся дівчина, міг узяти* ***на свою шию*** *аж семеро дітей* (М. Стельмах); — *І сівба, і переселення — все* ***на мою шию*** (Григорій Тютюнник).

28. **ПО [СА́МУ (самíсіньку)] ШЙЮ. 1.** Повністю. — *Пани наділили свою Меласю усім, чим тільки здумали; а що вже у мужа свого найшла усякого добра, так іменно* ***по шию*** *у золоті сиділа* (Г. Квітка-Основ'яненко); — *Лаяв? — Ні, говорив тільки, що корови* ***по шиї*** *в грязюці стоять* (Григорій Тютюнник); // Дуже глибоко. *Варто лише кому збитись убік на кілька кроків, і вже він провалюється* ***по саму шию*** (О. Гончар).
2. Дуже багато. *Час робочий, у кожного ще роботи* ***по шию,*** *у кого на полі, у кого на дворі* (О. Кониський); — *Роботи в мене* ***по самісіньку шию*** (І. Нечуй-Левицький). **АЖ ПО ШЙЮ.** *Навколишніми селами ширилася чутка: "Он у Строїні знали, що з шкуродерами зробити!" Правда, перебільшували дійсне: казали, що кожний набрав собі всякого добра* ***аж по шию...*** (Л. Дем'ян).
3. У дуже великих, кількісно значних розмірах (про борги). *Колісник по коліна в трісках,* ***по шию*** *в боргах* (Укр.. присл..).

29. **У ШЙЮ. 1.** Грубо випроводити, вигнати. [Храпко:] *Скажи їм* [людям]: *хто з грошима — хай іде, а хто без грошей —* ***у шию!*** (Панас Мирний); — *А як же з цим?.. Кому накажеш ліквідувати? — Хто сказав — ліквідувати?* ***В шию*** *і на всі чотири!* (О. Гончар).
2. *зі сл.* г н а́ т и, в и г а н я́ т и *і под.* Дуже грубо, з лайкою, з бійкою. *Лакуза біг уперед, мов його хто* ***у шию*** *гнав* (Панас Мирний); *Лакеям було наказано ніколи не пускати його у губернаторські покої, а коли що — то просто "гнати* ***в шию***" (Ю. Смолич); — *Вона сказала б: "Браво, Еріх! Жени звідси* ***в шию*** *всіх цих фон-фуксів"* (В. Собко); — *Мати пополотніла з обличчя, кинулась до дочки: — Витури його, дитино,* ***в шию,*** *адже він лобуряка, а не жених* (М. Чабанівський).

ШІСТЬ

30. **НІ ШІСТЬ НІ П'ЯТЬ,** *розм.* Ніякий, дуже посередній. — *Ну як, добра риба? — Та так,* ***ні шість ні п'ять*** (Сл. В. Ужченка).

31. **ШІСТЬ НА ДЕ́В'ЯТЬ (на шість),** *розм., ірон.* Дуже товстий (про людину). *Їх зустрічала жінка* ***шість на дев'ять,*** *по якій видно було, що вона любителька попити чайку, добре поїсти, уволю поспати* (З журналу).

32. **ШКАНДИБА́ТИ НА ГО́ЛОВУ,** *зневажл.* Бути недоумкуватим, дурнуватим. [Кнур:] *Та він* [Карпо], *либонь,* ***і на голову*** *трохи* ***шкандибає*** (Панас Мирний).

ШКІРА

33. **ШАГРЕ́НЕВА ШКІ́РА.** Те, що має здатність поступово і невпинно скорочуватися, зменшуватися. — *Ми заклали і перезаклали три чверті дворянських мастків. І що найстрашніше: борги ростуть швидше, аніж ціни на землю. І от з наших рук щороку відвалюється чотириста тисяч спадкоємних десятин. Бійтеся, чоловіче, щоб вся родова земля не стала* ***шагреневою шкірою*** (М. Стельмах).

ШКОДИТЬ

34. **НЕ ШКО́ДИТЬ,** *з дієсл.* Варто, слід би. *А ви записуйте, **не шкодить** Такую річ і записать. Бо се не казка, а билиця. Або бувальщина, сказать* (Т. Шевченко).

ШКРЕБЕ

35. **ШКРЕБЕ́ (шкря́бає) / ЗАШКРЕБЛО́ (зашкря́бало) НА ДУШІ́ (на се́рці, за ду́шу, за се́рце)** *у кого і без додатка, безос.* Кого-небудь охоплює почуття гіркоти, суму, неспокою, тривоги, незадоволення і т. ін. *Хай досі **на душі шкребе,** та дружба ж не розпалась* (П. Дорошко); *Напевне, намагався* [учень] *триматися байдуже, може, навіть бравував, але **на серці в нього шкребло*** (І. Багмут); *Медаль, яка дісталась Ліні, вислизнула з рук іншого претендента — Лукіїного сина... Лукію це, видно, **шкребе за душу*** (О. Гончар); *Од слів твоїх **на серці шкряба*** (В. Сосюра); *Справді, того дня він одержав "погано" з арифметики. **Зашкребло на серці** у Василя* (О. Донченко). **ШКРЕБТИ́ ДУ́ШУ.** *Він так бажав Марині добра і щастя, що її успіх окрилював його. Та згодом дрібне самолюбство почало **шкребти його душу*** (Л. Дмитерко).

ШКРЕБТИ

36. **ЛУСКУ́ ШКРЕБТИ́** *з кого.* Експлуатувати кого-небудь. *— Цілий вік з тебе **луску шкребли,** а ти, воле, у плузі йди!* (М. Коцюбинський).

ШКУРА

37. **АЖ [І] ШКУ́РА ГОВО́РИТЬ** *на кому.* Хто-небудь надзвичайно жвавий, енергійний або балакучий. *На йому* [ньому] ***й шкура говорила,** такий балакучий* (Панас Мирний).

38. **АЖ ШКУ́РА БОЛИ́ТЬ. 1.** *зі сл.* ї́сти. Дуже хочеться. *Нехай, мабуть, ті, в кого діти плачуть, ідуть додому, а всі інші лишаються нехай. Підвелося кілька. Діти й не плачуть, може, та їсти либонь **аж шкура болить.** Це ж коли той обід був* (А. Головко); [Оришка:] *Змерз!.. Аж посинів.* [Антон:] *Та й змерз, і їсти, **аж шкура болить!*** (М. Старицький); // Дуже, нестерпно. [Петро:] *Їсти хочеться, **аж шкура болить*** (Панас Мирний).

2. *від чого.* Дуже страждати. *— Вже од голоду **аж шкура болить,**— подумав Кайдаш і зайшов у шинок* (І. Нечуй-Левицький). **АЖ ШКУ́РА НА ГОЛОВІ́ БОЛИ́ТЬ.** *— А тут **аж шкура на голові болить** від тих думок* (М. Коцюбинський).

39. **[АЖ] ШКУ́РА РЕ́ПАЄ / РЕ́ПНЕ** *в кого, на кому—чому.* Хто-небудь дуже товстий або щось дуже товсте. *На ньому шапка кудлата була збита на потилицю, пика червона, ось-ось, здавалося, **репне на ній шкура*** (А. Головко).

40. **АЖ ШКУ́РА ТРІЩИ́ТЬ.** З великим завзяттям, напруженням; самовіддано. *— Я й сама була невісткою, мене не милували! **Аж шкура тріщала** — робила* (І. Карпенко-Карий); *— Вони вам встановлять такі ціни, що й штанів позбудетесь,— знову підсміюється Бараболя.— Піддобрились орендою, а дядьки вже й вуха розвісили: впряглись у господарство, **аж шкура тріщить*** (М. Стельмах).

41. **АЖ ШКУ́РА ТРУ́СИТЬСЯ** *у кого і без додатка.* Хто-небудь має сильне бажання до чогось. *Додав ще Лисенко-Вовчура,— Усякого лютість скажена пройма, До бійки **аж труситься шкура**...* (М. Старицький); [Ївга:] *Як почую, що сталося щось, то так хочеться довідатись,— **аж шкура труситься*** (Б. Грінченко).

42. **[АЖ] ШКУ́РА (шкі́ра) ТЕ́РПНЕ** *у кого, на кому і без додатка.* Кого-небудь охоплює почуття великого страху. [Рябина:] *Пробував бити* [жінку], *та сам такого облизня спіймав, що й досі **шкура терпне*** (І. Франко); *— Василю, не дуже мені подобаються ті твої нічні мандри. Як подумаю, що з тобою може щось статись, то **аж шкіра терпне** на мені* (Ірина Вільде).

43. **ПРОДА́ЖНА ШКУ́РА,** *зневажл.* Той, хто зраджує кого-, що-небудь. *— А ти їх* [поранених], *видно, сюди* [в тюрму] *спровадив? — Блиснув вороже Сашко.— Та вже куди не спровадив...— зам'явся староста ..— **Шкура продажна,**— буркнув Коваль* (Ю. Збанацький); *— Коли ж з'явиться між вами яка **продажна шкура** — з димом усе його кодло пустіть, як пустили ми вашого старосту,— показав* [Дмитро] *на стовп вогню, що підводився на світанні* (М. Стельмах).

ШКУРИ

44. **НІ ШКУ́РИ НІ ШЕ́РСТІ.** Зовсім нічого. *— Обібрали діти Мотрю. Не оставили **ні шкури ні шерсті*** (Сл. В. Ужченка).

ШКУРІ

45. **НА СВОЇ́Й (на вла́сній) ШКУ́РІ (шкі́рі),** *зі сл.* ви́пробувати, відчу́ти *і т. ін.* Сам, особисто, на практиці. *То було слово самого життя; слово чоловіка, котрий не тільки бачив лихо, а й **на своїй шкурі** звідав його* (Панас Мирний); *— Це фігура потужна. Ферзь .. — фігура всевладна і всемогутня, як і всяка жінка, це ви відчули **на своїй шкірі**...* (Григір Тютюнник); *Всю "принадність" приватної антрепризи, вічного кочування, гоніння і утисків австро-угорської адміністрації довелось випробувати **на власній шкірі*** (З глибин душі).

46. **У ШКУ́РІ** *чиїй, кого, зі сл.* жи́ти, бу́ти *і под.* У становищі кого-небудь; як хтось інший. *— Хай і вони* [поміщики] ***в нашій шкурі** пожи-*

вуть! — вирвалось у Григорія Волошина (М. Стельмах); — *Повезло, тобі, Василю. Повезло .. Був би оце тепер у моїй **шкурі**. Адже Савенко казав, що й ти в поліцію збирався* (С. Журахович); *Хто ніколи не був **у шкурі** літературного конокрада, чи, як його по-вченому називають, плагіатора, тому важко сказати, що діється в душі злодія, коли той переписує чужий твір* (З газети). **У ШКУ́РУ.** — *Послано тебе орати, так ори.— Ти розумний вказувати, а попробуй сам.— А ти що хочеш, щоб плуг сам орав, а ти тільки штани підсмикував? Що я тепер у зведення напишу? Вас би **в мою шкуру*** (Григорій Тютюнник).

ШКУРУ

47. **В ОДНУ́ ШКУ́РУ.** Настирливо, невідступно, дуже вимогливо. *Орищі треба на грядках полоти. Як на те Чіпка розвередувався: "Їсти, та й їсти, бабо!". **В одну шкуру**: "їсти"* (Панас Мирний); — *Минуло Різдво. Я й наполягла — женись! Він одбалакуваться давай: "Я й не нагулявся ще, і сяк і так", а я **в одну шкуру**: "Женись, женись, мій синочку!"* (А. Тесленко); *Хоч Коржиха і умовляла своїх гостей .. почекати, поки в печі розтопить і щось нашвидкуруч зготовить поснідати, .. але Гармашиха затялась **в одну шкуру** іти мерщій* (А. Головко).

ШЛЯХ

48. **СТОВПОВИ́Й (верстови́й) ШЛЯХ; СТОВПОВА́ (верстова́) ДОРО́ГА** *чого*. Головний напрямок у русі або розвитку чого-небудь. *Шевченко вивів українську літературу на широкий **стовповий шлях** художнього розвитку* (З газети); *Інтенсифікація сільського господарства — **стовповий шлях** розвитку його продуктивних сил* (З газети); *Дорога, якою народи йдуть до прогресу,— це **стовпова дорога** світової історії всієї людської цивілізації* (Вісник НАН України).

49. **ШЛЯХ ЗАКА́ЗАНИЙ** *кому*. Хто-небудь позбавлений можливості доступу до кого-, чого-небудь. *Дорога стелеться, ясна і безупинна, **Шляхів заказаних** у праці вам* [жінкам] *нема, І жінка звільнена — не "слабша половина"! — Біля державного стоїть вона керма* (М. Рильський).

50. **ШЛЯХ ЗАРІ́С ТЕ́РНОМ (те́рнами),** *нар.-поет.* Неможливо піти, поїхати куди-небудь або досягти чогось бажаного. *Хочу я ридати — та не маю сліз, Хочу в даль полинуть, а **терном шлях заріс*** (М. Рильський); *Та мені в борні важкій З темними думками Навіть у країну мрій **шлях заріс тернами*** (І. Франко); ***Заросли шляхи тернами** На тую країну, Мабуть, я її навіки, Навіки покинув. Мабуть, мені не вернутись Ніколи додому?* (Т. Шевченко).

51. **ШЛЯХ (лі́нія) НАЙМЕ́НШОГО О́ПОРУ.** Обирання найлегшого способу досягнення чого-небудь; уникнення будь-яких труднощів, перешкод. — *Згадуючи засідання педагогічної ради, на якому стояло питання про виключення Григорія з школи, ми з упевненістю зробили висновок, що виключення з школи — **лінія найменшого опору*** (В. Сухомлинський).

ШМАТОК

52. **ЛА́СИЙ (ла́комий) ШМАТО́К (кусо́к).** Що-небудь найкраще, принадне, спокусливе, вигідне і т. ін. *Підступні сусіди наші, користуючись послабленням сили Руської держави, .. з усіх боків сунули, щоб і собі урвати **ласий шматок*** (І. Цюпа); // Комфортне, забезпечене життя. *Літ з десять був у нас суддею Глива. Да, знаєш, захотів на **лакомий кусок**, в Полтаву перейшов: там, кажуть, є пожива* (Є. Гребінка). **ЛА́СИЙ ШМАТО́ЧОК.** — *Політику Жигмунта та Замойського воєвода брацлавський добре знав. Україна для них — **ласий шматочок*** (Іван Ле); [Залеський:] *А **ласий шматочок**! Хоч хлопська душа, а гарна, .. як намальована* (В. Собко).

53. **ШМАТО́К (кусо́к, ку́сень) ХЛІ́БА [НАСУ́ЩНОГО].** Засоби, необхідні для прожиття, існування. *Лекціями я мусив кілька літ заробляти **шматок хліба*** (М. Коцюбинський); *Життя Олени, як і кожної селянської жінки, проходило в щоденних клопотах по господарству, боротьбі за **шматок хліба**, турботі про дітей* (Григорій Тютюнник); *Коли ж нема хіті того робить* [складати відомості], *коли робиш ради **куска хліба**,— о, яке невеселе і тяжке життя!* (Панас Мирний); — *Вивчиться, матиме якийсь **кусень хліба**,— а це не кожному щастить* (С. Добровольський). **КУ́СНИК ХЛІ́БА.** — *Підростеш, тоді зрозумієш, яка в світі точиться жорстока боротьба за отой **кусник хліба*** (Ірина Вільде). **НАСУ́ЩНИЙ ШМАТО́К.** *Тяжко стогнуть хлібороби. Брак **насущного шматка**, Люта смертність та хвороби Підтинають мужика* (П. Грабовський).

54. **ШМАТО́К (кусо́к) НЕ ЙДЕ (не лі́зе) / НЕ ПІДЕ́ (не полі́зе) В ГО́РЛО** *кому*. Хто-небудь не хоче або не може їсти з певних причин. *Посідали за стіл. Він їв добре. Їй **шматок не йшов у горло**, та силувала себе їсти* (Б. Грінченко); *Віктор насторожився. Але щоб приховати від Людмили свою настороженість, продовжує мовби ще з більшим апетитом їсти. Хоч і **не лізе шматок у горло*** (А. Головко); [Гапка:] *Пообідала б.* [Домаха:] ***Не піде шматок у горло*** (М. Кропивницький);[Золотницький:] *Обідать у такого хазяїна важко, тут і **кусок в горло не полізе*** (І. Карпенко-Карий). **ХЛІ́БА ШМАТО́К НЕ**

ПОЛІЗЕ В ГÓРЛО. *І сон не прийде, і хліба* ***шматок не полізе в горло****, коли чекаєш, що ось-ось на тебе впаде град куль і свинцю* (Ю. Збанацький).

55. **ШМАТÓК ХЛІ́БА СТАЄ́ ПОПЕРЕ́К ГÓРЛА** *кому і без додатка.* У кого-небудь з певних причин зникає бажання їсти. — *Їсть мене свекруха, як їржа залізо, за ті поросята, дорікає і при вечéрі, і від того* ***шматок хліба*** *мені* ***стає поперек горла*** (З журналу). **ШМАТÓК ХЛІ́БА СТАЄ́ РУ́БА В ГÓРЛІ.** ***Стає руба шматок хліба в горлі****, як вона згадає про це* [докори], *сідаючи їсти* (Панас Мирний).

ШМИГИ

56. **НЕ ДО ШМИ́ГИ.** **1.** Не так, як слід, як повинно бути. *До чого не кинеться* [Маруся], *усе не так, усе* ***не до шмиги*** (Г. Квітка-Основ'яненко). **ДО ШМИ́ГИ.** *Вся та зарость, вкрита цвітом і квітками і* ***до шмиги*** *розставлена, здавалась зачарованим садом — раєм земним* (О. Стороженко).
2. *кому.* Не до вподоби, не підходить кому-небудь. — *Ні, се мені* ***не до шмиги!*** *Чого я піду до вас?* (І. Франко); — *Який же ти, Ісайку! І той тобі* ***не до шмиги****, і той* (Є. Гуцало); *Не подобається їм ваша дружба .. В цій дружбі сила народна розквітає!..— А тим байстрюкам це* ***не до шмиги*** (М. Ю. Тарновський).
3. Недоречний або недоречно. *Така замітка була б тепер* ***не до шмиги*** (Л. Мартович).

ШНУРОК

57. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) ПІД ШНУРÓК.** Дуже рівний, в одну лінію. *В хорошому стані ввійшли в зиму посіви озимої пшениці. Сіяли високоврожайним насінням. Рядки —* ***мов під шнурок*** (З газети).

58. **[ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***)] ПО ШНУРУ́.** Рівно, в один ряд, в одну лінію. *З-за Нілу сфінкси, мов сичі, Страшними мертвими очима На теє дивляться. За ними На голому піску стоять* ***По шнуру*** *піраміди вряд, Мов фараонова сторожа* (Т. Шевченко); — *Не бійся, Іване, не підведу, і правує* [Петрусь] *трактора* ***як по шнуру****, веде три широкорядні сівалки* (І. Цюпа); *В Кам'янці ж колгосп, можна сказати, міжнародний, у нас круглий рік делегації, гості, тут посій і посади як* ***по шнуру****, як по шаховій дошці* (А. Хорунжий).

ШНУРОЧКУ

59. **НА (***рідше* **по) ШНУРÓЧКУ.** Тонкі, рівні (про брови). *Багатая, спесивая — рушник на кілочку; В убогої сиротини брови* ***на шнурочку*** (Укр.. пісні); *Довгобраза русенька Галя, з чорними* ***по шнурочку*** *бровами, більше брала на себе його очі, ніж смаковита у її руках яєшня* (Панас Мирний).

ШОВКОВИЙ

60. **ЯК (мов, ні́би** *і т. ін.***) ШОВКÓВИЙ.** Дуже покірний, слухняний. [Недоросток:] *Підождіть трохи, буде вона* [жінка] *в мене* ***як шовкова:*** *й говоритиме, співатиме, ще й танцювати буде!* (С. Васильченко); — *Я їх візьму в руки Будуть вони у мене* ***як шовкові!*** *— похвалявся Сава Йосипович* (П. Автомонов).

ШТИК

61. **ЯК ШТИК. 1.** Зовсім здоровий. *Он дід Вигон торік розігнутись не міг, так йому спину звело. Поїхав у Косопілля, покололи його і через місяць ходив* ***як штик...*** (М. Зарудний); // Слухняний, такий, як належить. *Кашовар зрадів: — Та я його, братці, як рідного сина догляну! Навчу борщ, кашу варить. Він у мене буде* ***як штик!*** (Є. Кравченко).
2. Цілком, абсолютно. *Коли старшина запитав Хаєцького, чи він готовий, то .. відповів рішуче:* ***Як штик!*** (О. Гончар).

ШТИКИ

62. **У ШТИКИ́**, *зі сл.* з у с т р і ч á т и, з у с т р і́ н у т и *і под.* Вороже, недружелюбно. [Курінний:] *Розумієш, з першого дня мене* ***в штики*** *прийняли...* (М. Зарудний); *Хто в промовах — за сатиру (Є такі керівники!), А на ділі правду щиру Зустрічає* ***у штики,*** *— Той не друг нам! Навпаки* (С. Олійник).

ШТИЛЬ

63. **ПÓВНИЙ ШТИЛЬ.** Відсутність, припинення діяльності, руху, розвитку чого-небудь; бездіяльність. *У нас же тут* [на інформаційному ринку] ***повний штиль,*** *все ще залишається в силі ленінський декрет 1920 року, що відмінив купівлю-продаж результатів інтелектуальної праці* (З журналу); — *Якими семимильними кроками йде розвиток техніки в наші часи! А чим ми можемо похвалитися?* ***Повним штилем*** *у нашій лабораторії?* (З газети).

ШТОВХАТИ

64. **ШТОВХА́ТИ В ПРІ́РВУ (в безóдню)** *кого.* Діями, вчинками доводити кого-небудь до небажаних, трагічних наслідків або до загибелі. [Марія Романівна:] *Не сердьтесь, подумайте. Я зовсім не хочу образити вас, але ж є такі сліпі матері, які з великої любові до своїх дітей* ***штовхають*** *їх часто* ***у прірву...*** (Л. Дмитерко).

65. **ШТОВХА́ТИ / ШТОВХНУ́ТИ НА ШЛЯХ** *чого.* Спонукати кого-небудь до якихось дій (перев. негативних). *Я скаржитимусь лорд-меру Лондона, що мене, лейтенанта королівських*

повітряних сил, в цьому домі ***штовхають на шлях*** *пияцтва* (В. Собко).

ШТУКА

66. **НЕ ШТУ́КА.** Не вимагає великих зусиль, великої праці; не важко. — *То* ***не штука,****— каже той,— Шити ми зуміємо* (В. Самійленко); ***Не штука*** *книжку видати ..— треба видати так, щоб книжка приносила дійсну користь нашій літературі* (І. Огієнко); *Кинути роботу —* ***не штука.*** *Та цього тільки й чекають підприємці,— до їх послуг скільки хочеш дешевих рук* (П. Колесник). **НЕВЕЛИ́КА ШТУ́КА.** *Я вже наломився до їх бесіди.* ***Невелика це штука,*** *отже, привикнути треба* (Л. Мартович). **ХІБА́ ШТУ́КА.** *Ну, та ми спочатку не дуже-то:* ***хіба штука*** *яких там троє-четверо верстов протягти. Оце зараз буде сухий дуб, а від нього вже й цурпалком до Попового хутора докинеш* (Г. Хоткевич).

67. **ОТ (оце́) [ТАК] ШТУ́КА (штуко́вина)!** Уживається для вираження здивування або захоплення чим-небудь, радості з приводу чогось і т. ін. [Павло:] ***От так штука!*** *Леонід Петрович приїхали, я зразу їх пізнав* (М. Кропивницький); *Чуров відхилився від гама-телескопа, з яким працював, повільно підплив до Юрія .. Зиркнув на схвильоване обличчя Гука і похитав головою.—* ***Оце так штука!*** *— Підтверджуються найпарадоксальніші припущення* (О. Бердник); *Сава Андрійович очуняв. Оглядається: де він?* ***Оце штука!..*** (О. Довженко). **ОТ ТАК ШТУКЕ́РІЯ!**. [Василь:] ***От так штукерія*** *буде!* [Антон:] *Ой, не радій заздалегідь!* (М. Кропивницький).

ШТУКАТУРКА

68. **[АЖ] ШТУКАТУ́РКА ЗІ СТЕ́ЛІ СИ́ПЛЕТЬСЯ. 1.** *зі сл.* с п а́ т и, *прост.* Міцно, навіть із хропінням. — *Працював я тоді дуже важко, повертався з роботи голодний і натомлений і зразу лягав спати, а спав* ***аж штукатурка зі стелі сипалась*** (З газети).

2. *зі сл.* х о д и́ т и, т а н ц ю в а́ т и *і под.* Важко, з шумом. *Хіба ж воно приємно дивитися, як жінка ходить* ***аж штукатурка зі стелі сиплеться,*** *неначе ступа просо товче* (З журналу); *У великому фізкультурному залі студенти ходять під музику ритмічним кроком, виробляючи окремі па,* ***аж штукатурка сиплеться зі стелі*** (З газети).

ШТУКИ

69. **ДЛЯ ШТУ́КИ.** Аби зайнятися чим-небудь; знічев'я. *Дрімайло був великий штукар, і я добре знав, що він наважись начепити торби тільки* ***для штуки*** (І. Нечуй-Левицький); *Люди, покидавши худобу і позбиравшись у невеличкі гурточки, вели повільні, нудні розмови, так,* ***для штуки,*** *аби не проспати черги* (Григорій Тютюнник).

70. **НА ВСІ ШТУ́КИ.** Здібний, вигадливий; здатний до всього. *З Антося ж був хлопець* ***на всі штуки,*** *та ще й прудко бігав* (А. Свидницький).

ШУКАТИ

71. **ТРЕ́БА З СВІ́ЧКОЮ ВДЕНЬ (се́ред [бі́лого] дня) ШУКА́ТИ (вишу́кувати)** *кого, що.* Хто-, що-небудь трапляється дуже рідко. *Що будете робити, коли старовина так витрачується, що* ***треба її з свічкою удень вишукувати?!*** (Панас Мирний); *— Таких диваків, як ти, на світі дуже мало, їх* ***треба з свічкою серед білого дня шукати*** (М. Ю. Тарновський).

72. **ШУКА́ТИ ВЧОРА́ШНЬОГО ДНЯ,** *ірон.* Марно сподіватися повернути те, чого вже нема. *Ходить він по подвір'ю, никає, то в садок подасться, постоїть під деревом і знов у двір, немов* ***учорашнього дня шукає...*** (М. Коцюбинський); *Мокеїч уже зібрався йти і чекав тільки Нестора, а Нестор усе ще наминався, застрявши в своєму курені,* ***шукаючи*** *між торбами* ***вчорашнього дня*** (О. Гончар); *Юхим не дивився людям у очі, для чогось перебирав порожні мішки, заглядав за двері ..— Батьку,* ***вчорашнього дня шукаєш?*** *— запитав Василь* (С. Чорнобривець).

73. **ШУКА́ТИ ГО́ЛКУ В СІ́НІ (в соло́мі).** Неможливо знайти, виявити. *Григор усе тупцявся. Питати* [про дівчину] *без імені —* ***голку в соломі шукати.*** *На глузи піднімуть* (Є. Гуцало). **ШУКА́Й ГО́ЛКУ В СІ́НІ.** *Зібрався й пішов світ за очі. Зник у тайзі,* ***шукай голку в сіні*** (В. Канівець).

74. **ШУКА́ТИ КІ́СТКИ В МОЛОЦІ́.** Вередувати, вимагати чогось неможливого, прискіпуватися до чогось. *Скільки разів було так, що Владко вередував,* ***шукав кістки в молоці,*** *як говорилося, але як тільки з'являлася панна "Шонька", дитина ставала наче зовсім іншою* (Ірина Вільде).

75. **ШУКА́ТИ (лови́ти, доганя́ти) / ЗЛОВИ́ТИ (пійма́ти) ВІ́ТРА В ПО́ЛІ. 1.** *тільки наказ. форма.* Безслідно зникнути, так, що марно й шукати. — *Що ж то буде за чудасія? — Так, нічого: підхоплю тільки* [тільки] *на сідло отсю кралю, та й* ***шукай вітра в полі.*** *Махнем з побратимом навпростець до Чорної гори* (П. Куліш); *— Візьму його з собою, дам сапу в руки, покрутиться біля мене, а тільки відвернулась, уже* ***лови вітра в полі!*** (О. Гончар); *—Ха-ха-ха,— реготав професор,— вони* [Яринка і Крайнєв] *полетіли,* ***ловіть вітра в полі*** (В. Собко).

2. Здійснювати безрезультатні пошуки кого-, чого-небудь. — *А що гестапівці знайдуть* [друкарську машинку]? *— скрикнула Тамара.— Нехай* ***шукають вітра в полі,*** *— задиристо випалила Женя*

(А. Хижняк); [Лука:] *Повернуся раніше від інших .. Одчиніть мені тихенько двері. Я ляжу, а вони хай* ***шукають вітра в полі*** (Я. Галан); *Але тут почув Бертольдо, як озвався голос долі: "Гей, біжіте, панські слуги, Та* ***зловіте вітра в полі*"** (Леся Українка); *— Овва, який же баский! Чи не* ***вітра в полі хочеш піймати?..*** *Да ти й сам, бачу, степовик* (Марко Вовчок).
3. Домагатися чого-небудь неможливого, недосяжного. — *Я хочу побратися з вітровою донькою. Ходіть зі мною і будете моїми старостами..— Що, хочеш* ***шукати вітра в полі?*** *— питали* [сусіди] (Казки Буковини..); [Купер'ян:] *Здоров, Паньку.. Здається, ти їдеш* ***шукати вітра в полі*** (І. Карпенко-Карий).

76. **ШУКА́ТИ СЕБЕ́.** Виявляти, визначати власне покликання. *Вже приїхавши з Берліна, де він учивсь в художній школі, Довженко почав* ***шукати себе*** (Ю. Яновський).

ШУКАЧ

77. **ШУКА́Ч ПРИГО́Д. 1.** Мандрівник, який здійснює пошуки кого-, чого-небудь. *Тоня і досі не може збагнути, що сталося з цим судном... Привели моряки його, кинули в затоці й пішли собі, розпаливши апетити степових* ***шукачів пригод*** (О. Гончар).
2. Людина авантюристичних нахилів. *Браун став хрестоносцем. Це припало до вподоби гонористому* ***шукачеві пригод*** (А. Хижняк).

ШУМОК

78. **ПІД ШУМО́К.** Використовуючи якусь нагоду або потай від інших. *Дорош пильно подивився в очі Гната, ламаючи його гостро відточений погляд.— Ну, ти* ***під цей шумок*** *чесного хлопця не заплутай. Я за нього ручаюсь* (Григорій Тютюнник); *Крики — то була лише провокаційна "обструкція", організована "ворогами народу"* ***під шумок*** (І. Багряний).

ШУРШУ

79. **В ОДНУ́ ШУРШУ́** *з ким, фам.* Заодно. *— Неначе в тюрму запер отой... ваш заступник, чи що ..— з дитячою безпосередністю переконувала дівчина.— Звісно, й мама* ***в одну шуршу*** *з тим інженером: нехай, каже, лікується* (Іван Ле).

Щ

ЩАСТЯ

1. **ВИПАДА́Є ЩА́СТЯ** *кому.* **1.** *з інфін.* Кому-небудь таланить бути гідним здійснити, виконати щось почесне. — *Це моє рідне місто, мені* ***випало щастя*** *визволяти його власними руками* (О. Гончар).
2. Щастить, фортунить у чому-небудь. *Роман насмішкувато і гидливо зміряв їжакове обличчя Корнюші: — Не всім таке* ***щастя,*** *дядьку,* ***випадає*** (М. Стельмах).

2. **ЩА́СТЯ ТВОЄ́ (ва́ше, на́ше** *і т. ін.***).** Кому-небудь поталанило, пощастило. — *Ну,* ***щастя твоє,*** *що ти не знаєш! І намотай собі — знайдеш листок який, не тич свою морду, а хазяїнам оддай* (А. Головко); *Це* ***Ваше щастя,*** *що маєте веселу вдачу, добрий гумор. І це треба берегти, бо воно підтримує сили* (М. Коцюбинський); *— І я живий! — десь у самім кутку бадьоро дзвенить Маковей.—* ***Наше щастя,*** *що добра кроква попалась над нами* (О. Гончар).

3. **ЩА́СТЯ ЩЕ ДЕСЬ ЗАВАЛЯ́ЛОСЯ** *чиє.* Кому-небудь непередбачено, несподівано пощастило, поталанило в чомусь. — *І скажіть ви, — полегшено зітхнув батько,—* ***ще десь і щастя завалялося,*** *що кінь копитом не наступив* (М. Нечай).
ЩА́СТЯЧКО ЩЕ ДЕСЬ ЗАВАЛЯ́ЛОСЯ. — *Невже* ***наше щастячко ще десь завалялося,*** *і я скоро обійму тебе, обцілую, синочка свого?* (В. Логвиненко).

ЩЕ

4. **ЩЕ (іще́) Б.** Уживається для підтвердження чого-небудь; тільки так, а не інакше; само собою зрозуміло. — *А вже сей Колісник. Куди не ткнися, всюди він устряне: завжди його верх і затичка. —* ***Іще б!*** *Дурні земські гроші куди дівати?* (Панас Мирний).

ЩЕДРОТ

5. **ВІД ЩЕДРО́Т** *чиїх, зі сл.* д а в а́ т и, д а р у в а́ т и *і под.* За чиїмись бажаннями або можливостями. — *Кожен дає* ***од щедрот своїх*** *— хто мідяка, хто срібняка,— відказав, потерпаючи, Вересай* (Ф. Бурлака); *— Яку ти хочеш сукню, я тобі можу подарувати* ***від щедрот моїх*** (З журналу).

ЩЕЗАТИ

6. **ЩЕЗА́ТИ З ПА́М'ЯТІ** *кого.* Забуватися. *Постійно шанобливо згадувалася* [у міфах] *Гея — Земля, як Праматір Сущого, та, що породила титанів, богів і людей. Але потім вона якось* ***щезає з***

***пам'яті** поколінь, на історичну сцену виходять інші персонажі: боги, герої* (О. Бердник).

ЩЕМИТЬ

7. **ЩЕМИ́ТЬ НА ДУШІ́** *у кого і без додатка.* Хто-небудь дуже переживає, страждає з якогось приводу; кому-небудь неспокійно, гірко, тривожно. *Хоч як **щемить на душі**, та все ж намагаємось не показувати цього один перед одним* (О. Гончар).

ЩИРЦЯ

8. **ДО ЩИРЦЯ́**, *рідко.* **1.** Надзвичайно, глибоко, сильно. *Тут Демчиху, мабуть, допекло до **щирця**, що аж засичала: — Авжеж! На біса жінка...* (Марко Вовчок).
2. Повністю, до кінця. *Ніколи ми не заглянемо в душу навіть найближчої людини до самісінького **щирця*** (З журналу).

ЩИТІ

9. **НА ЩИТІ́**, *зі сл.* б у́ т и, о п и н и́ т и с я *і под., книжн.* Переможений або загиблий. — *Хтось з піщців градської варти пробував спинити лавину .. і опинився **на щиті*** (Р. Федорів).

ЩИТОМ

10. **З ЩИТО́М**, *книжн., уроч.* Переможцем. *Старий дуже пишався тим, що його син закінчує університет, і в розмові з ним вживав книжні слова, як належить, на його думку, говорити з ученими людьми. — Ну як? **З щитом** чи на щиті? — **З щитом**, тату! Хіба ти сумнівався? — вигукнув син, стріпуючи чуприною* (Я. Сікорський).

ЩО

11. **ЗА ЩО [Й], ПРО ЩО?** Невідомо чому, з яких причин. [Раб-єгиптянин:] *Яка там помста? Що ти плетеш? Хто ж се над ким помститись має? **За що? Про що?*** (Леся Українка). **А ЗА ЩО? А ПРО ЩО?** *От і Соломія стала моїм врагом. **А за що? А про що?*** (І. Нечуй-Левицький).

12. **НІ ЗА ЩО́ [НІ ПРО ЩО́]**. Даремно, марно, безпричинно. — *Зовсім скрутила чоловіка,— промовила мати.— Пропаде він з нею **ні за що!*** (Б. Грінченко); *Ходив* [Гнат Романович] *поміж соняшників і чухав потилицю. Ще й спересердя на жінку накричав — **ні за що ні про що**...* (Є. Гуцало); — *Образити дівчину **ні за що ні про що** та й покинути. Де це видано? — обурювалась більше за всіх Мар'яна, ідучи звивистою стежкою* (А. Шиян); *Навіть рідних братів не жалував* [Левко]; *наділяв їх запотиличниками та лящами **ні за що ні про що*** (М. Стельмах).

13. **ТА ЩО. 1.** Уживається для загострення уваги на чому-небудь, зацікавлення чимсь. *Була одна чорна курка, така несуща курка, **та що!** — запіяла півнем, і треба було голову втяти* (М. Коцюбинський).
2. Уживається для вираження схвалення, переконання. [Любов:] *Риск... **та що**, без нього все життя людське було б одностайне, як осінній дощ. Боятись його, значить, боятися життя, бо в житті скрізь риск* (Леся Українка).

14. **[ТА] ЩО ТАМ. 1.** Уживається для вираження переконаності в чому-небудь; безсумнівно, справді, дійсно. [Олімпіада Іванівна:] *Ну, **та що там**, перед вами я можу говорити щиро, ви все одно, що родич* (Леся Українка).
2. Не варто звертати увагу; байдуже. *Лихий поніс його туди, до тих божевільців... А тут ще сон такий, наче віщує щось... Погано... Е, **що там**, врешті, сон — дурниця* (М. Коцюбинський).

15. **ТО [Й] ЩО.** Нема нічого страшного. — *Буде трудно, правда. А надто на перших початках — ну, **то що?*** (Г. Хоткевич); — *Як ти хоч мого ножа не загубив,— турбувався Хома Хаєцький..— А якби й загубив, **то що?** — лукаво задирався хлопець* (О. Гончар); — *Хіба ж так можна? Це ж увечері тільки прибудеш.— **То й що**, смачніше їстиметься!* (М. Стельмах).

16. **ХАЙ ТАМ ЩО.** Всупереч усьому, за будь-яких умов, обставин; неодмінно. *Боягуз не піде в холодні осінні ночі ганятися по гирлу та лиманах за швидкохідними браконьєрськими моторками та сходитись з ними в смертельних поєдинках. А Порфир би пішов, **хай там що*** (О. Гончар); ***Хай там що**, а наш час вимагав нового* [шевченківського] *бібліографічного покажчика* (З журналу).

17. **ХОЧ БИ [ТОБІ́] ЩО. 1.** Ніщо не діє, не впливає на когось; нічого не трапляється з кимсь. *Кремезний був дід Андрій... Міг годинами лежати у сніговому заметі, підстерігаючи вовка або злодія; увесь мокрий від поту, лягав спати на сирій землі, напившись холодної води, — **і хоч би тобі що*** (Г. Хоткевич); *Він у лісі тоді був за вола здоровіший. Та й хлопцями.., як ще в економії в строку були — босий на морозі, у дранті і — **хоч би що**...* (А. Головко).
2. *кому і без додатка.* Хто-небудь не реагує на щось; комусь байдуже до чого-небудь. — *Геть, кажу! — марно пробує* [Василина] *зрушити з місця Мирона і ще більше сердиться.— Га-га-га! — міцніше впирається в одвірок чоловік, **і хоч би тобі що*** (М. Стельмах); — *Дмитре, довго того часу попоїсти? — Встигну ще.— І так завжди. Готуй, готуй, а йому **хоч би що**,— зачиняючи ворота, проводить* [Докія] *очима сина* (М. Стельмах).

18. **ХОЧ ЩО.** Усе без винятку, абсолютно все. *Хлопець такий здібний, що **хоч що** зробить*

(З усн. мови). **ЩО ХОЧ.** — *Та він на* ***що хоч*** *піде, аби його мати не плакала* (Панас Мирний).

19. **ЩО Б ТАМ (то) НЕ БУЛО́ (не ко́штувало).** За будь-яких умов, обставин; неодмінно. — *Пронести ось це наше почуття, це розуміння життя через все, все* ***що б там не було...*** (О. Довженко); *Ми вирішили,* ***що б то не було,*** *виконати своє завдання* (З журналу); — ***Що б там не коштувало,*** *одривай* [хату], *а ні, я сама одірву,— говорила Мотря* (І. Нечуй-Левицький); *Пам'ятав я: треба дійти до своїх* [у штаб], ***що б то не коштувало*** (Ю. Яновський).

20. **ЩО [ВОНО́] Й ДО ЧО́ГО.** Як є насправді, усе до кінця. *Присолоджував Гилак гірку долю свого роботящого наймита до того часу, поки Дорощук не розібрався,* ***що воно й до чого*** (М.Ю. Тарновський); — *Я вже стара, я, дитино, й повитухою була, коли треба, то я з усього бачу,* ***що й до чого,*** *від мене не сховаєшся* (Є. Гуцало).

21. **ЩО ДО ТО́ГО** *кому.* Кого-небудь зовсім не стосується щось, хто-небудь не має відношення до чогось. [Орест:] *Забудь ти сю нещасну розмову,* ***що тобі до того!*** *Я ж тебе люблю, як і перше* (Леся Українка); — *Мені ще добре,— думав Семен.— А скільки ж то, Боже мій, бачив я таких, що в них іно скибочка того поля, а сім'я велика... А* ***що мені до того?..*** (М. Коцюбинський).

22. **ЩО ЗАВГО́ДНО.** Усе без винятку, абсолютно все. *Він міг припустити* ***що завгодно,*** *але тільки не зустріч з кимсь знайомим* (Іван Ле); *На яхті може бути все,* ***що завгодно,*** *але я маю великий сумнів, щоб там була хоч би поганенька скрипка* (В. Собко).

23. **ЩО З ТО́ГО.** Нічого не допоможе; все одно. *А за козаками... Та що й казать? Минулося; А те, що минуло, Не згадуйте, пани-брати, Бо щоб не почули. Та й* ***що з того,*** *що згадаєш? Згадаєш — заплачеш* (Т. Шевченко); *Товариші не любили його тверезим, а п'яним здебільшого зв'язували. Раніше то били його немилосердно, але* ***що з того:*** *зіб'ють його.., а тільки пустять — кидається з сокирою* (Г. Хоткевич).

24. **ЩО КУДИ́ Й ДО ЧО́ГО.** Як повинно бути, як потрібно. *Порядкує* [княжна] *і сама не знає,* ***що куди і до чого;*** *далі якось зачепила рукавом срібну коновку, повну вишнівки, да й розлила по всій скатерті* (П. Куліш).

25. **ЩО НА РОТ НАЛІ́ЗЕ,** *зі сл.* говори́ти, базі́кати *і под., грубо.* Усе підряд; не задумуючись. — *Пиши і не варнякай,* ***що на рот налізе,*** *— сухо сказав Шугалія* (В. Кучер).

26. **ЩО НА ЯЗИ́К НАБІЖИ́ТЬ (понесе́),** *зі сл.* говори́ти, сказа́ти *і под.* Усе підряд; не задумуючись. *Повибігали надвір і челядь, і своя сім'я; всі раді, кожне щебече,* ***що на язик набіжить*** (А. Свидницький); *Точильник за оці слова потягнув Гайдучка на поліцію, тут його збили на квасне яблуко, от він і виспівав їм усе,* ***що на язик понесло*** (П. Козланюк).

27. **ЩО НЕ Є.** Уживається для підкреслення якості, ознаки чого-небудь. *Треба, щоб Степан найкращих яблук та груш дав до столу завтра. Самих* ***що не є*** *найкращих!* (М. Рильський).

28. **ЩО ХО́ЧЕШ (хо́четься).** Абсолютно все; усе без винятку. *Ми тут з тобою одні! Можемо виробляти,* ***що хочеш!*** *Свистіти, співати!* (О. Гончар).

ЩОСЬ

29. **У ЛІ́СІ ЩОСЬ [ВЕЛИ́КЕ] ЗДО́ХЛО.** Сталося щось незвичайне. *Мабуть,* ***у лісі щось велике здохло,*** *що ви до нас прийшли!* (Укр.. присл..); *Треба, щоб* ***у лісі щось*** *дуже* ***велике здохло,*** *щоб ми помирились!* (І. Нечуй-Левицький); — *Знаєш, у мене ідея, Павло... "Павло?" Я вирячився на нього. Ніколи він не називає мене Павлом.* ***Щось у лісі здохло,*** *— дуже вже, мабуть, серйозна ідея, раз він так офіційно мене називає* (В. Нестайко).

ЩУПАК

30. **ЯК ЩУПА́К НА СКОВОРІ́ДЦІ,** *з дієсл.* Дуже сильно, надзвичайно. *Мав неспокійний сон. Хропів, харчав, аж мала дитина збудилася, а над ранок став через сон кричати, кидав собою* ***як щупак на сковорідці*** (Б. Лепкий).

Ю

ЮШКА

1. **ЧЕРВО́НА Ю́ШКА.** Кров. *Умитих **червоною юшкою,** майже непритомних, їх* [арештантів] *кидають у кузов "чорного ворона" й відвозять у поліцію* (Ф. Маківчук).

Я

Я

1. **НЕ Я БУ́ДУ.** Уживається для вираження рішучого наміру та запевнення зробити що-небудь. *Борошенця, **не я буду,** Як у тиждень не добуду* (І. Манжура); *— Кляті кури не несуться. Гніздо порожнє й порожнє. Чи, мо'* [може], *тхір який унадився? — Ну нічого,— заспокоїв її дідусь,— **не я буду,** а вистежу того тхора* (З газети).

2. **ОЦЕ́ (це) [Й] Я РОЗУМІ́Ю!** Уживається для вираження захоплення ким-, чим-небудь, схвалення чого-небудь, заохочення до чогось. *— Молодець! **Оце я розумію,** оце боєць! Під хлороформом, з-під ножа подає сигнали! — казав хірург* (О. Довженко); *— Слова, фрази.. А от ділом довести відвагу — й то не нерозсудливу відвагу, а таку, щоб давала змогу повсякчасної праці — **се я розумію!*** (М. Коцюбинський).

3. **ПЛЮВА́В Я** *на кого—що.* Уживається для вираження нехтування ким-, чим-небудь, презирства, байдужості до когось—чогось. *Боявся* [бригадир], *видно, що тепер вона нав'язуватиметься йому, відбиватиме від жінки.— Можеш не боятись,— посилала вона в думці йому своє презирство.— **Плювала я** на тебе* (О. Гончар). **ПЛЮВА́ТИ Я ХОТІ́В.** *— Що ж, ти боїшся людського поговору,— чи що? **Плювати я хотів** на їх поговір!.. та й на них разом!* (Панас Мирний).

4. **ЩОБ Я ПРОВАЛИ́ВСЯ (скази́вся, лу́снув** *і т. ін.*), *фам.* Уживається як категоричне запевнення, заприсягання в чому-небудь, підтвердження чогось. *— Сьогодні приходжу в околоток до сестри,— продовжував Рогов,— а він там. Зразу мені градусник .. У тебе, каже, кров нормально пульсирує. Чули? Що, кажу, кров? Кров, кажу, здорова, а хворий я животом та диханням. Вигнав, братці, **щоб я провалився!..*** (О. Довженко).

5. **Я НЕ Я.** Не мати ніякого відношення до когось—чогось (про намагання відгородитися від чогось). ***Я не я,** і хата не моя* (Укр.. присл..); *Якби ви вчились так як треба, То й мудрость* [мудрість] *би була своя. А то залізете на небо: "І ми не ми, **і я не я**"* (Т. Шевченко); *Скрадливо виплюснути чорнильницю мені, мабуть, на роду написано. Хлюпну, до краплі вихлюпаю, **і я не я..** Ошелешений чорнильною зливою, гордовитий задира враз кам'яніє* (О. Ковінька).

ЯБЛУКО

6. **Я́БЛУКО РО́ЗБРАТУ (чвар),** *книжн.* Причина ворожнечі, суперечок, незгод між кимнебудь. *— Який же ви талісман на щастя, Марто? — посміхнувся Коваль, кинувши в бік обох Комаренків: — Ви справжнє **яблуко розбрату,** не встигли прийти, а вже викликали цілий бунт* (В. Собко); *Дуже вже гарною родиться дівчина, коли стає **яблуком розбрату*** (В. Минко); *Єдиним **яблуком чвар,** коли так можна висловитися в даному випадку, між Самусями й Щусями було глинище, зване Карповим яром* (П. Загребельний).

ЯГОДА

7. **НА́ШОГО (ва́шого, ї́хнього** *і т. ін.*) **ПО́ЛЯ Я́ГОДА,** *перев. із запереч.* Подібний до когонебудь своїми поглядами, думками, соціальним становищем, поведінкою і т. ін. *А другий був молодий, високий козак, тільки щось азіатське; зараз і видно, що не **нашого поля ягода,** бо до Січі сходились бурлаки з усього світу* (П. Куліш); *— Йдіть собі, тітко Ярино, додому та лягайте спати.. Гріх таке говорити матері, вона не **вашого поля ягода,** вона свята жінка* (Є. Гуцало); *Всякий бачив, що це не **їхнього поля ягода,** хоч Тарас був зодягнений вельми пристойно* (О. Ільченко); *— Признатися, я б ніколи не сказав, що ти **мого поля ягода,** п'єш без смаку...* (Ю. Яновський). **Я́ГІДКА ЙОГО́ ПО́ЛЯ.** *Відчувши, що високоосвічений Гриньов — **ягідка не його поля,** уникав* [Оноприй] *навіть вступати з ним в розмову* (А. Іщук). **З ВА́ШОГО ПО́ЛЯ Я́ГОДА.** *Едіс Хеко — це, Катре, не*

з вашого поля ягода. Тут, крилатоброва, пахне океанськими валами, криками фіолетових папуг і запаморочливим джазом! (М. Рудь).

ЯГОДИ

8. [З] **ОДНОГÓ ПÓЛЯ Я́ГОДИ** (*рідше* **ягода**). Однакові своїми поглядами, поведінкою, соціальним становищем і т. ін. (перев. негативними). — *Ти і я — **одного поля ягоди.** Одна доля зв'язала нас* (В. Большак); — *Ні, вони* [союзники] *підуть на Гітлера війною. У нас же договір з ними є.— Що договір, коли вони **з одного поля ягоди?*** (В. Кучер); — *Що стражник, що становий — усі вони **одного поля ягода,** одним миром мазані!..* (Панас Мирний). **ЯГІДКИ́ ОДНОГÓ ПÓЛЯ.** — *Може б, отцю Миколаю шепнути, щоб він цим або тим світом настрахав Терентія.— Той настрахає,— криво посміхнувся парубок.— Вони, здається, **ягідки одного поля*** (М. Стельмах). **З ОДНІ́Ї ГІЛЛІ́ Я́ГОДИ.** — *Адже се твій брат! Адже ви обоє **з одної гіллі ягоди*** (І. Франко).

ЯЗИК

9. **ГÓСТРИЙ ЯЗИ́К. 1.** Дотепна, влучна або дошкульна мова. *Омелян викликав Гриця Духоту. Байда поважав цього слюсаря з качиним носом за розважність і за **гострий язик*** (П. Панч); *На жарти Марко ображався, а сам мав **гострий язик** і вмів зачіпати товариша за найболючіше місце* (О. Копиленко). **ГÓСТРИЙ ЯЗИЧÓК.** *Знаю руки в чорнильних плямах, Сміх веселий, **гострий язичок.** Як це в серце, любий до нестями, Тихий твій прокрався голосок?* (М. Гірник).
2. Здатність говорити дотепно, влучно або дошкульно. *То поранення, то **гострий язик,** то якась випадковість відсовували його у тінь, а тим часом двадцятип'ятилітні жевжики вибивалися у міністри чи посли* (М. Стельмах).

10. **ДÓВГИЙ ЯЗИ́К. 1.** *у кого.* Хто-небудь дуже балакучий, любить пліткувати, говорити багато зайвого, неправдивого. *В жінок, знає світ, дуже **довгий язик*** (Укр. поети-романтики..); — *В тебе розум добрий, та **язик дуже довгий*** (І. Нечуй-Левицький); — *Що тобі люди про мене говорять,— бо знаю, що в людей **язики довгі,**— то ти не вір тому* (І. Франко).
2. Балакучість, невміння мовчати, стримуватися від зайвих розмов, вигадок, участі в пересудах і т. ін. *Я бачив, що моя розповідь схвилювала її, і жорстоко картав себе за **довгий язик*** (М. Трублаїні); — *Все може бути,— погоджується дідусь.— Іноді навіть за **довгий язик** буває сяка-така нарізка на іншому місці* (М. Стельмах); *Він* [лицар] *своїм **язиком довгим** руйнував ворожі міста...* (Леся Українка).

11. **НА ВЕСЬ ЯЗИ́К,** *зі сл.* говори́ти, плеска́ти *і под.* Не стримуючись, дуже детально, вільно або голосно. *Увечері баби на вулиці сиділи попід плотами та **на весь язик** цокотіли про новину* (Дніпрова Чайка).

12. **ЯЗИ́К ДО ЗЕМЛІ́** *у кого.* Хто-небудь нестриманий, не вміє зберігати таємницю. *При ній не говори, бо в неї **язик до землі** і усі знатимуть* (Сл. Ужченків); *Хіба втаїти про ваш приїзд, коли у сусідів **язик до землі*** (З газети).

13. **ЯЗИ́К ЗАПЛІТÁЄТЬСЯ** *у кого і без додатка.* Хто-небудь говорить невиразно або через силу (про п'яного, хворого і т. ін.). *Коли ж буянці ставало тісно в хаті, двері з гуркотом відчинялися і на порозі вже похитувалась буйно-розпатлана постать. І хоч **язик заплітався,** стара бралась когось клясти, намагалася з усіх сил викрикувати щось брутальне* (О. Гончар).

14. **ЯЗИ́К НЕ ВІДПАДЕ́** *кому, у кого і без додатка, фам.* Хто-небудь цілком може попросити, сказати про кого-, що-небудь, бо ніщо не загрожує йому і нічого не трапиться з ним. — ***Язик не відпаде,** як замовиш слово про мене,— сказав хлопець* (З усн. мови). **ХІБÁ ЯЗИ́К ОДПАДЕ́.** — *Не діждуть* [Чумаки], *щоб я їх просив.— Так для мене ж, Миколо. **Хіба тобі язик одпаде,** як і попросиш раз у житті! — не вгавав Павло* (В. Кучер).

15. **ЯЗИ́К НЕ ПОВЕРТÁЄТЬСЯ / НЕ ПОВЕРНУ́ВСЯ** *у кого, кому і без додатка.* Хто-небудь не може, не наважується або соромиться говорити про щось. *Хто таки вимовляв виразно дяку, у других **язик не повертався,** і вони дякували поцілунками* (Панас Мирний); *Все б дядькові Іванові відповів без брехні, бо є такі люди, що їм сказати неправду просто не можеш, **язик не повертається*** (О. Гончар); — *У мене і **язик не повернеться** умовляти тебе* (А. Головко); *Дружині кортіло і про борг нагадати, але **язик не повернувся*** (З газети). **ЯЗИ́К ПОВЕРТÁЄТЬСЯ / ПОВЕРНУ́ВСЯ.** [Таня:] *Ви чуєте, що він говорить! Та як у вас **язик повернувся** таке про Ракітіна подумати!* (І. Кочерга); — *Два роки — це таки строк... Може, й забувати стала? Таке запитати **повернувся йому язик.** Холодом мовчання відповіла на таку безтактність* (О. Гончар).

16. **ЯЗИ́К ПІДВІ́ШЕНИЙ** (**прив'я́заний, причéплений** *і т. ін.*) **ДÓБРЕ** (**непогáно**). **1.** *у кого і без додатка.* Хто-небудь уміє вільно, влучно, дотепно висловлюватися, має ораторські здібності. *До столу вихопився Тихін Фіялко. Сход насторожився. Ну, цей щось скаже. **Язик у нього підвішений добре.** Вміє давати чосу глитайні...* (В. Речмедін); — *Не дурна голова у Павла. Не забереш цього від нього. І **язик підвішений добре!*** (А. Головко).

2. Уміння вільно, влучно, дотепно висловлюватися; ораторські здібності. *Горлань і демагог з* ***непогано підвішеним язиком,*** *він має певний вплив, і не лише серед "сезонників"* (А. Головко).

17. **ЯЗИ́К ПО́ЗА ВУ́ХАМИ (вуши́ма) ТЕЛІПА́ЄТЬСЯ (мота́ється)** *у кого.* Хто-небудь любить багато говорити, брехати. — *Ми знаємо серед людей багато таких, у яких* ***язик поза вухами теліпається.*** *Вертяться скрізь, щоб їх тільки й чули* (З журналу); *У його* [нього] ***язик поза вушима мотається*** (М. Номис).

18. **ЯЗИ́К РОЗВ'Я́ЗУЄТЬСЯ / РОЗВ'ЯЗА́ВСЯ** *у кого, кому, чий.* Хто-небудь починає багато говорити, стає балакучим. *І почала* [Христя] *розказувати.. Далі та далі* ***язик її розв'язувався,*** *пам'ять яснішала, голос дужчав...* (Панас Мирний); *Випив він добре,* ***язик йому розв'язався,*** *став він похвалятись* (Нар. опов.); *В приміщенні стало тепло.* ***Розв'язались*** [у юнаків] ***язики,*** *посипались дотепи* (Д. Ткач).

19. **ЯЗИ́К СВЕРБИ́ТЬ / ЗАСВЕРБІ́В** *у кого, кому і без додатка.* Хто-небудь має велике бажання розповісти, повідомити щось або поговорити про щось. — *Та підожди! Не спіши,— зупинив його голова комнезаму.— Ще ж є промовці! Ось, може, Євген Панасович щось скаже. Та і в мене ще* ***язик свербить*** (В. Речмедін); [Карпо:] *Дідько вас, бабів, знає, який у вас язик: як* ***засвербить,*** *то кого ви тільки не опаскудите!* (М. Кропивницький); — *І тут знову* ***засвербів язик*** *Мотрі — не стерпіла: — Бабо, ви вже хоч себе на таке діло не виставляйте* (М. Понеділок).

20. **ЯЗИ́К СТАЄ́ / СТАВ РУ́БА (ко́лом) [У РО́ТІ]** *кому, у кого і без додатка.* Хто-небудь втрачає здатність говорити, вимовляти слова. [Передерій:] ***І язик їм руба у роті стане,*** *коли такого батька почнуть ганити!* [Храпко:] *Хіба тепер четверту заповідь почитають?* (Панас Мирний); — *Хочу поспитати — де вона* [Марія], *що з нею, а* ***язик як став руба,*** *так і не ворухнеш ним* (М. Коцюбинський); *Люблять у Січовому поляскати. І ляскають, доки* ***язик не стане колом*** (М. Рудь).

21. **ЯЗИ́К ЯК БРИ́ТВА** *у кого.* Хто-небудь вміє висловлюватися дошкульно, влучно, дотепно. — *В тебе слово як свердел,* ***язик як бритва*** (І. Нечуй-Левицький); — *Не сплю ніч, сам з собою вголос розмовляю, а Серафима моя, нащо вже в неї* ***язик як бритва,*** *мовчить — ні слова* (Л. Первомайський); [Кость:] *Серце моє полонила одна дівчина. Очі в неї голубі-голубі, як небо весняне, голос ніжний-ніжний, як струмочок, а* ***язик — як бритва*** (М. Зарудний).

22. **ЯЗИ́К ЯК ЛО́ПАТЕНЬ (лопа́та, помело́, млин)** *у кого.* Хто-небудь дуже балакучий, любить говорити багато зайвого, непотрібного. *Я їй наказував, щоб нікому анітелень, одначе вона таки розказала про все своїй сестрі Хотині, а в тієї* ***язик як лопатень,*** *— так усі й довідалися* (Б. Грінченко); — *А вже ж* ***язик*** *у тебе, парубче, ну, чисто* ***як помело!*** *— буркнув Охрім* (Григорій Тютюнник); [Вітровий (*до Батури*):] *У нього* ***язик як млин,*** *нікому слова не дасть сказати...* (О. Корнійчук).

23. **ЯЗИ́К [ЯК (мов, ні́би** *і т ін.***)] ПРИРІ́С (приста́в, присо́х) ДО ПІДНЕБІ́ННЯ (у ро́ті)** *у кого, чий і без додатка.* Хто-небудь замовк, втратив здатність говорити через хвилювання, тривогу, переляк тощо. *Не сподіваючись цієї зустрічі, я відхилив двері в коридор, а навпроти вона. Сполохано глянула в очі, опустила довгі вії. У мене* ***язик мов приріс до піднебіння*** (Ю. Збанацький); *"Його благородіє" не забалакало, воно, правда, поривалось сказати щось, та язик* ***пристав у роті,*** *не повертався* (Панас Мирний); — *Чуєте, який я красномовний... А примусьте мене зараз заговорити, хоч словечко витиснути, коли* ***язик присох до піднебіння*** (В. Речмедін). **ЯЗИКИ́ ПОПРИСИХА́ЛИ В РО́ТІ** (про багатьох). *Нам сиділося, як собаці на човні, а* ***язики*** *наші* ***в роті поприсихали*** (Ю. Яновський).

ЯЗИКА

24. **З ЧУЖО́ГО ЯЗИКА́.** Почутий від інших; не власний (про вислів, думку, чутку і т. ін.). — *Втихомирся, Супруне. Втихомирся, дорогий! Дитя нерозумне, сказало щось* ***з чужого язика*** (М. Стельмах).

ЯЗИКИ

25. **ЗЛІ (лихі́) ЯЗИКИ́.** Люди, які пліткують, ведуть недоброзичливі балачки; пліткарі. *Вже не раз важка хвороба валила комісара в ліжко. Іноді* ***злі язики*** *плескали, що це вже прийшов йому кінець* (Ю. Збанацький); — *Потоцький на Сейм не їздив, саме захворів, хоч* ***злі язики*** *плескали, що навмисне замкнувся в замку...* (Я. Стецюк); — *Оце і все, як на духу, розказав. А* ***лихі язики*** *ще всяке несусвітне додають* (М. Стельмах).

ЯЗИЦІ

26. **НА ЯЗИЦІ́. 1.** *у кого.* Хто-небудь говорить про щось. — *Що п'яному дивуватись,— втомлено відказав Остап.— Ого, п'яному! Що в тверезого на умі, те в п'яного* ***на язиці,*** *— не вгавав Гулька* (М. Тарновський).

2. Бути предметом постійних розмов. *Подмуха цілющий легіт, П'ю живі його струмці; А в ушах — зубовий скрегіт, Ремство скрізь* ***на язиці*** (П. Грабовський); *Перший в світі космонавт швидко став*

знаменитістю. В ті часи Ю. Гагарін постійно був у всіх ***на язиці*** (З журналу).

ЯК

27. **ОН (ось) [ВОНО́] ЯК.** Уживається для вираження захоплення, подиву або іронічного ставлення до чого-небудь. — ***Он воно як!*** *Це дивне діло! Признаться, де вже я не був — Такого дива я не чув...* (Л. Глібов); — *Ніякого наказу... я не одержував ..— Ах,* ***он як!*** *Розумію. До речі, в штабі це також передбачали* (О. Довженко); — ***Он як!*** — *похопився редактор, нашорошивши вуха* (О. Бердник). **ОСЬ ВОНО́ Я́КЕЧКИ**, *розм. Чоловік роззявив від подиву рота і стояв так кілька секунд, потім .. блаженно закректав і .. сказав Дорошеві:* — ***Ось воно якечки*** (Григорій Тютюнник).

28. **ЩЕ Й ЯК.** Звичайно, безсумнівно. *Директор .. обернувся до Кульбаки: — Знаєш такого? —* ***Ще й як!*** (О. Гончар); — *А ти, Левку, любиш в'юни? —* ***Ще й як,*** *пане,— трохи повеселішав парубочий голос.— Тоді й тобі сипнемо трохи* (М. Стельмах).

29. **ЯК КОМУ́.** По-різному, неоднаково. — *То що тому найгірше у холодній, чи те, що їсти й пити не дають, чи те, що родичів нема..? — Та* ***як кому,*** *хто що найбільше любить,— сказав мій батько* (Леся Українка). **КОМУ́ ЯК.** ***Кому як*** *на роду написано* (М. Номис); — *Скільки не давай, усе мало, усе женуть, усе штурмівщина. Давай норму, давай дві, а жити коли? —* ***Кому як,*** *— зауважив Баглай.—Для мене це і є життя* (О. Гончар).

ЯКУ

30. **НІ В Я́КУ,** *розм.* Нізащо. *Лобода сподівався, що, може, хоч цей покаже, який він козак, а цей теж виявився з тонкою кишкою:* ***ні в яку!*** *Бо він, бачите, за кермом* (О. Гончар).

ЯРМО

31. **ЯРМО́ НА ШИ́Ю** *кому.* Обтяжливі турботи, зайві ускладнення, клопіт. *Чудні люди. Голодних годуй, хворих лікуй, школи заводь, пам'ятники якісь став!.. Повигадують собі* ***ярма на шию*** (І. Карпенко-Карий); — *Василино, ти як стара,— зітхнула мати. — Якби ж то стара! Не стара, ні, бо мати ще доглядає мене. А нащо їй, скажіть, отаке* ***ярмо на шию?*** (Є. Гуцало); *Аграри нам дадуть! Чекай, надійся, не перший раз обіцяють!* ***Ярмо на шию,*** *а не гаразд* (І. Чендей).

ЯТРИТИ

32. **Я́ТРИ́ТИ (роз'ятрювати, розтроюджувати, розвору́шувати** *і т. ін.***) / РОЗ'Я́ТРИ́ТИ (розтроюдити, розворуши́ти** *і т. ін.***) [НЕЗАГО́ЙНУ (да́вню)] РА́НУ [В СЕ́РЦІ (в душі́)]** *кого, чию, рідше кому.* Необережними словами, діями змушувати кого-небудь знову морально страждати або переживати щось неприємне. — *Не* ***ятріть мою рану,*** *діду. Я й так насилу стримуюсь* (Ю. Яновський); *Узявши граматику, прочитав він два рядки, але,* ***роз'ятрюючи в серці рану,*** *знов спитав отця Алоїзія: — А скільки років хлопчикові, який грав учора Кіра?* (З. Тулуб); *Розмова ся* ***розтроюдила її в серці незагойну рану,*** *Софія пригадувала вчорашній прикрий вечір* (Леся Українка); // *чим.* Викликати важкі спогади, переживання. *Офіцер аж до порога провів дідуся. Йому було прикро, що необережною розмовою* ***роз'ятрив незагойну рану в серці*** *старенького* (Ю. Збанацький); *Микола Іванович* ***розворушив*** *своїми словами* ***давню*** *удовину* ***рану,*** *згадавши Гордія* (І. Цюпа).

33. **Я́ТРИ́ТИ (роз'ятрювати, розтроюджувати, троюдити) / РОЗ'Я́ТРИ́ТИ (розтроюдити) СЕ́РЦЕ (ду́шу)** *кого, кому, чиє (чию) і без додатка.* Завдавати кому-небудь великих душевних страждань, переживань. *Почуття образи гнітило його, гнів* ***ятрив йому серце*** (Ю. Смолич); ***Ятрила душу*** *Лукії й близька розлука з другим братом Омельком, котрий мав цієї ж ночі рушати до Москви* (О. Ільченко); *Відчай* ***ятрив її душу,*** *як пекуча жалка кропива, і все гнав і гнав уперед, вздовж берега широко розлитої річки* (В. Козаченко); *Пісня не заспокоювала, а, навпаки, ще дужче* ***роз'ятрювала її душу*** (А. Шиян); *Вона боялася дивитися сама на себе, щоб не* ***розтроюджувати*** *свого* ***серця*** (Панас Мирний); *Івась лежав, мовчав. Зло, досада давили його за горло,* ***троюдили серце,*** *точили сльози з очей* (Панас Мирний); *Розмова з Василем* ***роз'ятрила*** *старе* ***серце*** (І. Нечуй-Левицький). **РОЗ'ЇДА́ТИ ДУ́ШУ.** *Дітям спочатку не відкривала* [мати] *горя. Розповідала, що ось скоро тато закінчить війну, повернеться додому. Проте туга, як іржа,* ***роз'їдала душу*** (З журналу).

ЯТЬ

34. **НА ЯТЬ. 1.** Прекрасний, найкращий або найвищої якості. *Писав про якусь дівчину.. Дівчина* ***на ять.*** *Та жаль, що родичка. Приїзди, не жалкуватимеш!* (А. Головко); — *Якось-то косили ми з ним за проваллям. Він попереду — косар же був лепський,* ***на ять!*** *— а я за ним, хоч теж не давав дядькам собі п'яти врізать* (Григір Тютюнник).
2. Дуже добре. [Шметелюк:] *Хай побачать, хто такий Шметелюк! Я заробляю* ***на ять*** *і все одержую на ударницькі талони* (І. Микитенко).

50*3-213

Наукове видання

СЛОВНИКИ УКРАЇНИ

СЛОВНИК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Укладачі

Віра Максимівна БІЛОНОЖЕНКО, Ірина Святославівна ГНАТЮК,
Валентина Володимирівна ДЯТЧУК, Надія Микитівна НЕРОВНЯ,
Тетяна Олексіївна ФЕДОРЕНКО

Художній редактор *І. П. Савицька*
Технічний редактор *І. В. Остапова*
Коректори *Л. М. Козленко, В. О. Подолянчук*
Комп'ютерний набір і верстка *І. В. Остапової*

Підп. до друку 07.05.2003.
Формат 70×100/16. Папір офс. № 1. Гарн. Таймс. Друк офс.
Ум. друк. арк. 69. Ум. фарбо-відб. 69,8. Обл.-вид. арк. 100,35.
Наклад 3000 прим. Зам. 3 214

Видавництво "Наукова думка"
Р. с. № 05417561 від 16. 03.95
01601 Київ 1, вул. Терещенківська, 3

Віддруковано в друкарні
концерну «Ін Юре»
м. Київ, вул. Багговутівська, 17-21